

GOVERNMENT OF INDIA
ARCHAEOLOGICAL SURVEY OF INDIA

CENTRAL
ARCHAEOLOGICAL
LIBRARY

ACCESSION NO. 8998

CALL No. Sa 8 Km. / G. N. B.

D.G.A. 79

Parts 7, 8 & 9

(Drona, Karna & Śalya-Gadā)

~~D 3204~~

~~D 3204.20~~

॥ अथ श्रीमहाभारते द्रोणपर्व प्रारभ्यते ॥

Sa8km
G.N.B.

8998

4718

X4

CENTRAL ARCHAEOLOGICAL
LIBRARY NEW DELHI

Acc. No. 8198

Date 23.7.57

Call No. 828 km
G.N.B

श्रीगणेशायनमः ॥ ॥ प्रणम्यपरमात्मानं प्राचीनायावर्त्मना ॥ द्रोणपर्वणि संक्षेपाद्वावधीपो वितन्यते ॥ १ ॥ पूर्वस्मिन्पर्वणि विश्वरूपप्रदर्शनं तद्विदाचारिणा विमार्गापेक्षा च भीष्मकृतकालप्रतीक्षया दर्शिता । तत्रैव निष्कलं रूपं तमेव शरणं गच्छ । तमेव चाद्यं पुरुषं प्रपद्ये उत्तमः पुरुषस्त्वय्य इत्यादिना उक्तं तदधिगमवतां च नास्तितन्मार्गापेक्षेति द्रोणनिर्वाणनिदर्शनेन दर्शयिष्यन् द्रोणपर्वसमारभते । तमप्रतिमसत्त्वो जइत्यादिना । तत्रारुणायिकायो धोत्साहाया महतामपि मृतपुरस्तीत्यादिना जगदनित्यत्वप्रदर्शनार्था च तत्र सत्त्वं धैर्यं महत्यपि दुःखकारणैकैकल्यराहित्यं ओजोमानसं बलं बलं शरीरदाढ्यं वीर्यमुत्साहादिहेतुः पराक्रमः पराभिभवसामर्थ्यं १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४ । ४५ । ४६ । ४७ । ४८ । ४९ । ५० । ५१ । ५२ । ५३ । ५४ । ५५ । ५६ । ५७ । ५८ । ५९ । ६० । ६१ । ६२ । ६३ । ६४ । ६५ । ६६ । ६७ । ६८ । ६९ । ७० । ७१ । ७२ । ७३ । ७४ । ७५ । ७६ । ७७ । ७८ । ७९ । ८० । ८१ । ८२ । ८३ । ८४ । ८५ । ८६ । ८७ । ८८ । ८९ । ९० । ९१ । ९२ । ९३ । ९४ । ९५ । ९६ । ९७ । ९८ । ९९ । १०० । श्रीगणेशायनमः ॥ ॥ श्रीवेदव्यासायनमः ॥ ॥ नारायणं नमस्कृत्य नरं चैव नरोत्तमम् ॥ देवीं सरस्वतीं चैव ततो जयमुदीरयेत् ॥ १ ॥ जनमेजय उवाच ॥ तमप्रतिमसत्त्वो जौबलवीर्यसमन्वितम् ॥ हतं देवव्रतं श्रुत्वा पांचाल्येन शिखंडिना १ घृतराष्ट्रस्ततो राजा शोकव्याकुललोचनः ॥ किमचेष्टत विप्रर्षे हतो पितरि वीर्यवान् २ तस्य पुत्रो हि भगवान् भीष्मद्रोणमुत्तरैः ॥ पराजित्य महेष्वान् पांडवान् राज्यामिच्छति ३ तस्मिन्हते तु भगवन्केतौ सर्वधनुष्मताम् ॥ यदचेष्टन कौरव्यस्तन्मे ब्रूहि तपोधन ४ ॥ वैशंपायन उवाच ॥ निहतं पितरं श्रुत्वा घृतराष्ट्रो जनाधिपः ॥ लेभेन शांतिं कौरव्यश्चिता शोकपरायणः ५ तस्य चित्तयतो दुःखमनिशं पार्थिवस्य तत् ॥ आजगाम विशुद्धात्मा पुनर्गावल्गणिस्तदा ६ शिबिरात्संजयं प्राप्तं निशि नागाह्वयपुरम् ॥ आं विकेयो महाराज घृतराष्ट्रोऽन्वपृच्छत ७ श्रुत्वा भीष्मस्य निधनमप्रहृष्टमना भृशम् ॥ पुत्राणां जयमाकांक्षन् विललाषातुरो यथा ८ ॥ घृतराष्ट्र उवाच ॥ संशोच्य तु महात्मानं भीष्मं भीमपराक्रमम् ॥ किमकार्षुः परं तात कुरुवः कालचोदिताः ९ तस्मिन्विनिहते शूरे दुराधर्षे महात्मनि ॥ किं नुस्वित्कुरवोऽकार्षुर्निमग्नाः शोकसागरे १० तदुदीर्णं महत्सैन्यं त्रैलोक्यस्यापि संजय ॥ भयमुत्पादयेत्तीव्रं पांडवानां महात्मनाम् ११ कोहिदौ योधने सैन्ये पुमानासीन्महारथः ॥ यं प्राप्य समरे वीरानत्र स्यंति महाभये १२ देवव्रते तु निहते कुरूणामृषभेतदा ॥ किमकार्षुर्नृपतयस्तन्ममाचक्ष्व संजय १३ ॥ संजय उवाच ॥ शृणुराज त्रेकमनावचनं ब्रुवतो मम ॥ यत्ते पुत्रास्तदाऽकार्षुर्हतं देवव्रते मृधे १४ निहते तु तदा भीष्मे राजन्सत्यपराक्रमे ॥ तावकाः पांडवेयाश्च प्राध्यायंत पृथक्पृथक् १५ विस्मिताश्च प्रदृष्टाश्च क्षत्रधर्मे निशम्यते ॥ स्वधर्मे निश्चयमा नास्ते प्राणिपत्यमहात्मने १६ शयनं कल्पयासासुर्भीष्मायामितकर्मणे ॥ सोपधानं नरव्याघ्रशरैः सन्नतपर्वभिः १७ विधाय रक्षां भीष्माय समाभाष्य परस्परम् ॥ अनुमान्य च गंगेयं कृत्वा चापि प्रदक्षिणम् १८ क्रोधसंरक्तनयनाः समवेत्य परस्परम् ॥ पुनर्युद्धाय निर्जग्मुः क्षत्रियाः कालचोदिताः १९ ततस्तूर्यनिनादैश्च भेरीणां निनदेन च ॥ तावकानामनीकानि परेषां च विनिर्ययुः २० व्यावृत्तेऽर्यम्णि राजेंद्रपतिते जान्हवी सुते ॥ अमर्षवशमापन्नाः कालोपहतचेतसः २१

इष्टस्य पुनः पुनर्भनसि निवेशनम् १ दुःखं दुःखहेतुम् ६ शिबिरात्तद्वतः कुरुक्षेत्रात् । पृच्छेद्विकर्मकत्वात् पुत्राणां जयं अन्वपृच्छते तिसंबंधः ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । अर्यम्णि सूर्ये व्यावृत्ते अपराण्हावलंबिनि २१

द्रोण. ७
अ०
॥ १ ॥

॥ १ ॥

म.भा.टी.
॥ १ ॥

२२ मोहाजयाशाकृपात् शांतनवस्यवधादितिपरेषांबलवत्वात् मृत्युसाद्रूतामृत्यवशाः मृत्युनाद्रूताइत्यपिपाठः २१ । २४ द्यौरिवनिःश्रीका खमिवशून्या २५ विपन्नस्येतानिःसारा असंस्कृता वाग्यथाकर्तव्येअसमर्था आसुरीवसेनाव्याकुला इवशब्दोवाक्यालंकारे २६ विधवेवनिरलंकारा शुष्कतोयेवनिरुपयोगा वृकैरिवनिरुज्जाभासन्नमरणापृषतीचित्रमूमी २७ । २८ विष्वग्वाताअनेक अनादृत्यवचःपथ्यंगांगेयस्यमहात्मनः ॥ निर्ययुर्भरतश्रेष्ठाःशस्त्राण्यादायसत्वरः २२ मोहात्तवसपुत्रस्यवधाच्छांतनवस्यच ॥ कौरव्यामृत्युसाद्रूताःसहि ताःसर्वराजभिः २३ अजावयइवांगोपावनेश्वापदसंकुले ॥ भृशमुद्विग्नमनसोहीनादेवव्रतेनते २४ पतितेभरतश्रेष्ठेवभूवकुरुवाहिनी ॥ द्यौरिवापेतनक्षत्राहीनं खमिववायुना २५ विपन्नस्येवमहीवाक्रेवासंस्कृतातथा ॥ आसुरीवयथासेनानिगृहीतेनृपेबलौ २६ विधवेवरारोहाशुष्कतोयेवनिमृगा ॥ वृकैरिववनेरु द्वापृषतीहतयूथपा २७ शरभाहतसिंहेवमहतो गिरिकंदरा ॥ भारतीभरतश्रेष्ठेपतितेजान्हवीसुते २८ विष्वग्वाताहतारुग्णानौरिवासीन्महार्णवे ॥ बलिभिः पांडवैर्वीरैर्लब्धलक्षैर्भृशार्दिता २९ सातदाऽऽसीद्दृशंसेनाव्याकुलाश्वरथादिपा ॥ विपन्नभूयिष्ठनराकृपणाध्वस्तमानसा ३० तस्यांत्रस्तानृपतयःसैनिकाश्च पृथग्विधाः ॥ पातालइवमज्जंतोहीनादेवव्रतेनते ३१ कर्णहिकुरवोऽस्मार्पुःसहिदेवव्रतोपमः ॥ सर्वशस्त्रभृतांश्रेष्ठरोचमानमिवातिथिम ३२ बंधुमापद्रतस्येव तमेवोपागमन्मनः ॥ चुक्रुशुःकर्णकर्णेतित्रभारतपार्थिवाः ३३ राधेयंहितमस्माकंसूतपुत्रंतनुत्यजम् ॥ सहिनायुध्यततदादशाहानिमहायशाः ३४ सामात्य बंधुःकर्णोवैतमानयतमाचिरम् ॥ भीष्मेणहिमहाबाहुःसर्वक्षत्रस्यपश्यतः ३५ रथेषुगण्यमानेषुबलविक्रमशालिषु ॥ संख्यातोऽर्धरथःकर्णोद्विगुणःसन्नरर्षभः ३६ रथातिरथसंख्यायांयोऽग्रणीःशूरसंमतः ॥ सासुरानपिदेवेशानरणेयोयोद्धुमुत्सहेत् ३७ सतुतेनेवकोपेनराजनगांगेयमुक्तवान् ॥ त्वयिजीवतिकौरव्यनाहंयो त्स्येकदाचन ३८ त्वयातुपांडवेयेषुनिहतेषुमहामृधे ॥ दुर्योधनमनुज्ञाप्यवनंयास्यामिकौरव ३९ पांडवैर्वाहतेभीष्मेत्वयिस्वर्गमुपेयुषि ॥ हंताऽस्म्येकरथेनै वक्रुत्स्नान्यान्मन्यसेरथान् ४० एवमुक्तामहाबाहुर्दशाहानिमहायशाः ॥ नायुध्यतततःकर्णःपुत्रस्यतवसंमते ४१ भीष्मःसमरविक्रांतःपांडवेयस्यभारत ॥ ज घानसमरेयोधानसंख्येयपराक्रमः ४२ तस्मिंस्तुनिहतेशूरसत्यसंधेमहौजसि ॥ त्वत्सुताःकर्णमस्मार्पुस्तर्तुकामाइवप्लवम् ४३ तावकास्तवपुत्राश्चसहिताःस र्वराजभिः ॥ हाकर्णइतिचाक्रंदन्कालोऽयमितिचाब्रुवन् ४४ एवंतेस्महिराधेयंसूतपुत्रंतनुत्यजम् ॥ चुक्रुशुःसहितायोधास्तत्रतत्रमहाबलाः ४५ जामदग्न्या भ्यनुज्ञातमस्त्रेदुर्वारपौरुषम् ॥ अगमन्नोमनःकर्णबंधुमात्ययिकेष्विव ४६ सहिशक्तेरणेराजंस्त्रातुमस्मान्महाभयात् ॥ त्रिदशानिवगोविंदःसततंसुमहाभयात् ४७ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ तथातुसंजयकर्णकीर्तयंतंपुनःपुनः ॥ आशीविषवदुच्छस्यदृष्टराष्ट्रोऽब्रवीदिदम् ४८

दिग्वाता २९ । ३० तस्यांसेनार्या ३१ रोचमानं विद्यातपोभ्यामितिशेषः ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ आक्रंदन्नाहूतवतः कालोयंत्वत्पराक्रमस्येतिशेषः ४४ । ४५ जामदग्न्येनअभ्यनुज्ञातंशिक्षितं नःअस्मत्संबन्धिनाम् ४६ । ४७ । ४८

तनुत्यजदेहव्ययेनाप्यस्मद्विर्तैषिणे अपश्यतयूयमितिशेषः ४९ तत्तदस्मदीयानांचितितं ५० भीष्मेविनिहतेसतितवतदायदपाकृतंनृपंतत्पूरयांचक्रेअपीत्यन्वयः ५१ संहारिकं ५२ कृतवान्नवेति शेषः ५३ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांप्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ इतिमिति विदित्वाचारमुखात् उपयायादित्यपकृष्यते १ श्रुत्वायोधमुखात् अच्युतंअस्त्रालितव्रतादि २।३ चंद्रमसिलक्ष्ममेवयस्मिन्नृ धृतराष्ट्रउवाच ॥ यत्तद्वैकर्तनंकर्णमगमदोमनस्तदा ॥ अप्यपश्यतराधेयंसूतपुत्रंतनुत्यजम् ४९ अपितन्नमृपाऽकार्षीत्काञ्चित्सत्यपराक्रमः ॥ संभ्रांतानां त दार्तानांत्रस्तानांप्राणमिच्छताम् ५० अपितत्पूरयांचक्रेधनुर्धरवरोयुधि ॥ यत्तद्विनिहतेभीष्मेकौरवाणामपाकृतम् ५१ तत्खंडंपूरयन्कर्णःपरेषामादधद्वयम् ॥ सहिवैपुरुषव्याघ्रोलोकेसंजयकथ्यते ५२ आर्तानांवांधवानांचक्रंदतांचविशेषतः ॥ परित्यज्यरणेप्राणांस्तत्राणार्थंचशर्मच ॥ कृतवान्ममपुत्राणांजयाशांसक लामपि ५३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिद्रोणाभिषेकपर्वणिधृतराष्ट्रप्रश्नेप्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ ॥ संजयउवाच ॥ हतंभीष्ममथाधिराथिर्निदेत्वाभिन्नाना वमिवात्यगाधेकुरुणाम् ॥ सोदर्यवद्वयसनात्सूतपुत्रःसंतारयिष्यंस्तवपुत्रस्यसेनाम् १ श्रुत्वातुर्कर्णःपुरुषेद्रमच्युतंनिपातितंशांतनवंमहारथम् ॥ अथोपया यात्सहसाऽरिकर्षणोधनुर्धराणांप्रवरस्तदाच २ हतेतुभीष्मेरथसत्तमेपरैर्निमज्जतीनावमिवार्णवेकुरुन् ॥ पितेवपुत्रांस्त्वरितोऽभ्ययात्ततःसंतारयिष्यंस्तवपु त्रस्यसेनाम् ३ ॥ कर्णउवाच ॥ यस्मिन्नृष्टिर्बुद्धिपराक्रमौजःसत्यंस्मृतिर्वीरगुणाश्चसर्वे ॥ अस्त्राणिदिव्यान्यथसंनतिर्हीःप्रियाचवागनसूयाचभीष्मे ४ स दाकृतज्ञेद्विजशत्रुघातकेसनातनंचंद्रमसविलक्ष्म ॥ सचेत्प्रशांतःपरवीरहंतामन्येहतानेवचसर्ववीरान् ५ नेहध्रुवंकिंचनजातुविद्यतेलोकेह्यस्मिन्कर्मणोऽनित्य योगात् ॥ सूर्योदयेकोहिविमुक्तसंशयोभावंकुर्वीतार्यमहाव्रतेहते ६ वसुप्रभावेवसुवीर्यसंभवेगतेवसूनेववसुंधराधिपे ॥ वसूनिपुत्रांश्चवसुंधरांतथाकुलंश्चशोच ध्वमिमांचवाहिनीम् ७ ॥ संजयउवाच ॥ महाप्रभावेवरदेनिपातितेलोकेश्वरेशास्तरिचामितौजसि ॥ पराजितेषुभरतेषुदुर्मनाःकर्णोभृशंन्यश्चसदश्रुवर्तयन् ८ इदंचराधेयवचोनिशम्यसुताश्चराजंस्तवसैनिकाश्चह ॥ परस्परंचुक्रुशुरार्तिजंमुहुस्तदाऽश्रुनेत्रैर्मुमुक्षुश्चशब्दवत् ९ प्रवर्तमानेतुपुनर्महाहवेविगाह्यमानासु चमृषुपार्थिवैः ॥ अथाब्रवीद्वर्षकरंतदावचोरथर्षभान्सर्वमहारथर्षभः १० जगत्यनित्येसततंप्रधावातिप्रचितयन्नास्थिरमद्यलक्षये ॥ भवत्सुतिष्ठास्त्वहपाति तोमृधेगिरिप्रकाशःकुरुपुंगवःकथम् ११ निपातितेशांतनवेमहारथेदिवाकरेभूतलमास्थितेयथा ॥ नपार्थिवाःसोढुमलंघनंजयंगिरिप्रबोढारामेवानिलंडुमाः १२ हतप्रधानंत्विदमार्तरूपंपरैर्हतोत्साहमनाथमद्यै ॥ मयाकुरुणांपरिपाल्यमाहवेवलंयथातेनमहात्मनातथा १३ समाहितंचात्मनिभारमीदृशंजगतथाऽनित्य मिदंचलक्षये ॥ निपातितंचाहवशौडमाहवेकथंनुकुर्यामहमीदृशेभयम् १४

त्यादिकंसनातनंसार्वकालिकमितिद्वयोरन्वयः ४ । ५ महाव्रतेदृढव्रतचयंहतेसतिश्वःसूर्योदयोभविष्यतीतिकस्यानिश्चयःस्यात् मृत्युजायिनोऽपिमृत्युश्चेत्काऽस्माकंजीविताशेत्यर्थः ६ वसुवीर्यसंभ वेवसूनामिववीर्यस्यशांतनोस्तस्मात्संभवोजन्मयस्य ७ । ८ इदंचास्मिन्नृष्टिरित्यादिपूर्वाक्तमवधेयंचनं ९ । १० प्रधावतिमृत्यवंस्थिरंनकिमपीतिलक्षये ११ । १२ । १३ । १४

प्रवेशयन्प्रापयन् प्रवेरयन्निति पाठेऽपि स एवार्थः विभाव्यप्रकाशय वर्तितास्याता १५ इति मातिसत्यसत्त्ववान् भित्त्ययोगे मत्पु १६ तद्वलं मभ्युपेयिवान्कापुरुषो न निवर्तते तत्र दृष्टांतः मृत्युमुखादिति लुप्तोपमेयं असुभृत्प्राणी १७ नाहं कापुरुष इत्याह तप इति १८ एवं मनस्यनुकूलं सति पञ्चाशद्वृणां गतैव मम नानंतरं तान् शशून् १९ सत्पुरुषाणां योग्यमार्थकर्मश्रेष्ठकार्यं २० संप्राकुप्टे येन केना

अहंतुतान्कुरुवृषभानजिह्वैः प्रवेशयन्ममसदनं चरन्रणे ॥ यशः परं जगति विभाव्यवर्तिता परैर्हंतो भुवि शयिताथवा पुनः १५ युधिष्ठिरोऽपि मातिसत्यसत्त्ववान् वृकोदरो जज्ञत तुल्यविक्रमः ॥ तथार्जुनस्त्रिदशवरात्मजो युवानतद्वलं सुजयमिहामरेरपि १६ यमौरणेयत्रयमोपमौ बले ससात्यकिर्यत्र च देवकीसुतः ॥ न तद्वलं कापुरुषोऽभ्युपेयिवान्निवर्तते मृत्युमुखात्र चासुभृत् १७ तपोऽभ्युदीर्णतपसैव बाध्यते बलं बलेनैव तथा मनस्विभिः ॥ मनश्चमेशत्रानेवारणे ध्रुवं स्वरक्षणे चाचलव द्यवस्थितम् १८ एवं चैषां बाधमानः प्रभावं गत्वैवाहं तान् जयाम्यद्यसूत ॥ मित्रद्रोहो मर्षणीयोन मेऽयं भग्नैः सैन्यैः समेयात्स मित्रम् १९ कर्ता स्म्येतत्सत्पुरुषार्थं कर्म त्यक्त्वा प्राणाननुयास्यामि भीष्मम् ॥ सर्वान्संख्येशत्रुसंघान् हनिष्ये हतस्तैर्वावीरलोकं प्रपत्स्ये २० संप्राकुप्टे रुदितस्त्रीकुमारे पराहते पौरुषे धार्तराष्ट्रे ॥ मया कृत्यमिति जानामि सूत तस्माद्वा ज्ञस्त्वद्यशत्रून् विजेष्ये २१ कुरुनरक्षन्पांडुपुत्रान् जिघांसं त्यक्त्वा प्राणान् धोरूपे रणेऽस्मिन् ॥ सर्वान्संख्येशत्रुसंघान् हित्यदा स्याम्यहं धार्तराष्ट्राय राज्यम् २२ निवध्यतां मे कवचं विचित्रं हेमं शुभ्रं मणिरत्नावभासि ॥ शिरस्त्राणं चार्कसमानमासंधनुः शरांश्चाग्निविषाहिकल्पान् २३ उपासं गान् षोडशयोजयंतु धनूंषि दिव्यानि तथा हरंतु ॥ असींश्च शक्तींश्च गदांश्च गुर्वींश्च खंच जांश्च नदचित्रनालम् २४ इमारौ कर्मानागकक्ष्यां विचित्रां ध्वजं चित्रं दिव्यं मिदीवराकम् ॥ शुष्णैर्वस्त्रैर्विप्रमृज्या नयंतु चित्रां मालां चारुवद्भासलाजाम् २५ अश्वान् अयान् पांडुराश्रप्रकाशान् पुष्टान् स्रातान् मंत्रपूताभिरद्भिः ॥ तप्तैर्भांडैः कां च नैरभ्युपेतान् शीघ्रान् शीघ्रं सूत पुत्रानयस्व २६ रथं चाग्र्यं हेममालावनद्वरत्नैश्चित्रं सूर्यचंद्रप्रकाशैः ॥ द्रव्यैर्युक्तं संप्रहारोपपन्नैर्वाहैर्युक्तं तूर्णमावर्तयस्व २७ चित्राणि चापानि च वेगवन्ति ज्याश्चोत्तमाः सन्नहनोपपन्नाः ॥ तूणांश्च पूर्णान् महतः शराणामासाद्य गात्रावरणानि चैव २८ प्रायात्रिकं चानयतां शुसर्वदघ्ना पूर्णवीर कांस्यं च हेमम् ॥ आनीय मालामवबध्य चांगे प्रवादयन्त्वा शुजयाय मेरीः २९ प्रयाहि सूता शुयतः किरीटी वृकोदरो धर्मसुतो यमौ च ॥ तान्वाहनिष्यामि स मेत्यसं ख्ये भीष्माय गच्छामि हतो द्विषद्भिः ३० यस्मिन् राजा सत्यधृतिर्युधिष्ठिरः समास्थितो भीमसेना र्जुनौ च ॥ वासुदेवः सात्यकिः मृजयाश्च मन्येवलंतदजय्यं महीपैः ३१ तंचेन्मृत्युः सर्वहरोऽभिरक्षेत्सदाऽप्रमत्तः समरे किरीटिनम् ॥ तथापि हंतास्मि स मेत्यसंख्येयास्यामि वा भीष्मपथाय माय ३२ न त्वेवाहं न गमिष्यामि तेषां मध्ये शूराणां तत्र चाहं ब्रवीमि ॥ मित्रद्रोहो दुर्बलभक्तयो ये पापात्मानो न ममैते सहायाः ३३

पिरक्षरक्षेत्पुके सति मया कृत्यं कार्यं युद्धमिति शेषः २१।२२ शुभ्रमुदीप्तं २३ उपासं गान् शरपूर्णस्त्वृणान् २४ नागकक्ष्यां गुंठलां जैत्रं जयख्यापकं इंदीवरांकं कमलचिह्नं २५ तप्तैरारोपितवर्णकैर्भा ण्डैरलंकारैः २६ संप्रहारोपपन्नैर्युद्धोचितैः आवर्तयस्व आनय २७ गात्रावरणानि कवचानि २८ प्रायात्रिकं प्रयात्रायुद्धार्थं प्रयाणंतं प्राह २९ भीष्माय कर्मणि चतुर्यो ३०।३१ यमाय पमं द्रष्टुं ३२।३३

३४।३५।३६।३७ ॥ इति द्रोणपर्वणि टीकायां द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ शरतल्पे इति १।२।३।४।५ ककुदंश्रेष्ठ ६।७ संजय उवाच ॥ समृद्धिं मंतरथमुत्तमं दहंसकूबरं हेमपरिष्कृतं शुभम् ॥ पताकिनं वातजैर्हंतो तमैर्युक्तं समास्थाय ययौ जयाय ३४ संपूज्यमानः कुरुभिर्महात्मारथ र्पभो देवगणैर्यथेन्द्रः ॥ ययौ तदा योधनमुग्रधन्वा यत्रावसानं भरतर्षभस्य ३५ वरूथिनामहतासंभवेन सुवर्णमुक्तामणिरत्नमालिना ॥ सदश्वयुक्तेन रथेन कर्णो मे घस्वनेनार्क इवामितौजाः ३६ हुताशनाभः सहुताशनप्रभेशुभः शुभेवैस्वरथे धनुर्धरः ॥ स्थितोरराजा धिरथिर्महारथः स्वयं विमाने सुरराडिवा स्थितः ३७ ॥ इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि द्रोणाभिषेकपर्वणि कर्णनिर्याणे द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ ॥ ५ ॥ संजय उवाच ॥ शरतल्पे महात्मानं शयानममितौजसम् ॥ महा वातसमूहेन समुद्रमिव शोषितम् १ दृष्ट्वा पितामहं भीष्मं सर्वक्षत्रांतकं गुरुम् ॥ दिव्यैरस्त्रैर्महेष्वासं पातितं सव्यसाचिना २ जयाशातवपुत्राणां संभग्राशर्मवर्मव ॥ अपाराणामिव द्वीपमगाधे गाधमिच्छताम् ३ स्रोतसायामुनेनेव शरौघेण परिभुतम् ॥ महेंद्रेणैव मैनाकमसह्यं भुवि पातितम् ४ नभश्च्युतमिवादित्यं पतितं धरणी तले ॥ शतक्रतुमिवाचित्यं पुरावृत्तेन निजितम् ५ मोहनं सर्वसैन्यस्य युधिभीष्मस्य पातनम् ॥ ककुदंसर्वसैन्यानां लक्ष्मसर्वधनुष्मताम् ६ धनं जयशरैर्व्याप्तं पितरं ते महाव्रतम् ॥ तं वीरशयने वीरं शयानं पुरुषर्षभम् ७ भीष्ममाधिरथिर्दृष्ट्वा भरतानां महायुतिः ॥ अवतीर्य रथादातो वाष्पव्याकुलिताक्षरम् ८ अभिवा द्यांजलिं बध्वा वंदमानोऽभ्यभाषत ॥ कर्णोऽहमस्मि भद्रं ते वद मामभिभारत ९ पुण्ययाक्षे मन्ययावाचा चक्षुषा चावलोकय ॥ ननूनं सुकृतस्येह फलं कश्चित्समश्रुते १० यत्र धर्मपरो वृद्धः शेते भुवि भवानिह ॥ कोशसंचयने मंत्रे व्यूहे प्रहरणेषु च ११ नाहमन्यं प्रपश्यामि कुरुणां कुरुपुंगव ॥ बुद्ध्या विशुद्धया युक्तो यः कुरुस्तारये द्रयात् १२ यो धांस्तु बहुधा हत्वा पितृलोकं गमिष्यति ॥ अद्य प्रभृति संकृद्वा व्याघ्रा इव मृगक्षयम् १३ पांडवा भरतश्रेष्ठ करिष्यंति कुरुक्षयम् ॥ अद्य गांडीवघोष स्य वीर्यज्ञाः सव्यसाचिनः १४ कुरवः संत्रसिष्यंति वज्रपाणे रिव असुराः ॥ अद्य गांडीममुक्तानामशनीनामिव स्वनः १५ त्रासयिष्यति बाणानां कुरुनन्यांश्च पार्थि वान् ॥ समिद्धोऽग्निर्यथा वीरमहाज्वालोऽहुमान्दहेत् १६ धार्तराष्ट्रान्प्रधक्ष्यंति तथा बाणाः किरीटिनः ॥ येन येन प्रसरतो वाय्वग्नी सदितौ वने १७ तेन तेन प्रदहतौ भूरिगुल्मवृण्णुमान् ॥ यादृशोऽग्निः समुद्रतस्तादृक् पार्थोन संशयः १८ यथा वायुर्न व्याघ्रतथा कृष्णो न संशयः ॥ न दतः पांचजन्यस्य रसतो गांडिवस्य च १९ श्रुत्वा सर्वाणि सैन्यानि त्रासं यास्यंति भारत ॥ कपिध्वजस्योत्पततोरथस्यामित्रकर्षिणः २० शब्दं सोऽहं न शक्ष्यंति त्वामृते वीरपार्थिवाः ॥ को ह्यर्जुनं यो धायितुं त्व दन्यः पार्थिवो हति २१ यस्य दिव्यानि कर्माणि प्रवदंति मनीषिणः ॥ अमानुषैश्च संग्रामहयं वकेण महात्मना २२ तस्माच्चैव वरं प्राप्तो दुष्प्रापमकृतात्मभिः ॥ कोऽन्यः शक्नो रणे जेतुं पूर्वयो न जितस्त्वया २३ जितो येन रणे रामो भवता वीर्यशालिना ॥ क्षत्रियांतकरो घोरो देवदानवदर्पहा २४

तमद्याहंपांडवयुद्धशौडममृष्यमाणोभवताचानुशिष्टः ॥ आशीविषंर्षिहरंसुघोरंशूरंशक्ष्याम्यत्वबलात्रिहंतुम् २५ ॥ इति श्रीमहाभारतेद्रोणप० द्रोणाभिषेकप
र्वणिकर्णवाक्ये तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ ॥ संजय उवाच ॥ तस्यलालप्यमानस्यकुरुवृद्धः पितामहः ॥ देशकालोचितंवाक्यमब्रवीत्प्रीतमानसः १ समुद्रइवसिं
धूनांज्योतिषामिवभास्करः ॥ सत्यस्यचयथासंतोहीजानामिवज्योर्वरा २ पर्जन्यइवभूतानांप्रतिष्ठासुहृदांभव ॥ बांधवास्त्वानुजीवितुसहस्राक्षमिवामराः ३
मानहाभवशत्रूणामित्राणानंदिवर्धनः ॥ कौरवाणामवगतिर्यथाविष्णुर्दिवौकसाम् ४ स्वबाहुबलवीर्येणघातंरारूजयैषिणा ॥ कर्णराजपुरंगत्वाकांक्षोजानिर्जिता
स्त्वया ५ गिरिव्रजगताश्चापिनग्रजिप्रमुखानृपाः ॥ अंबष्ठाश्चविदेहाश्चगांधाराश्चजितास्त्वया ६ हिमवदुर्गनिलयाःकिरातारणकर्कशाः ॥ दुर्योधनस्यवश
गास्त्वयाकर्णपुराकृताः ७ उत्कलामेकलाःपौंड्राःकलिंगांध्राश्चसंयुगे ॥ निषादाश्चभिगर्ताश्चबाल्हीकाश्चजितास्त्वया ८ तत्रतत्रचसंग्रामेदुर्योधनहितैषिणा ॥
बहवश्चजिताःकर्णत्वयावीरामहौजसा ९ यथादुर्योधनस्तातसज्जातिकुलबांधवः ॥ तथात्वमपिसर्वेषांकौरवाणांगतिर्भव १० शिवेनाभिवदामित्वांगच्छयुद्धय
स्वशत्रुभिः ॥ अनुशाधिकुरून्संख्येधत्स्वदुर्योधनेजयम् ११ भवान्पौत्रसमोऽस्माकंयथादुर्योधनस्तथा ॥ तवापिधर्मतःसर्वेयथातस्यवयंतथा १२ यौनात्सं
बंधकालोकेविशिष्टसंगतंसताम् ॥ साद्विःसहनरश्रेष्ठप्रवदंतिमनीषिणः १३ ससत्यसंगतोभूत्वाममेदमितिनिश्चितः ॥ कुरूणांपालयबलंयथादुर्योधनस्तथा
१४ निशम्यवचनंतस्यचरणवभिवाद्यच ॥ ययौवैकर्तनःकर्णःसमीपंसर्वधन्विनाम् १५ सोऽभिवीक्ष्यनरौघाणांस्थानमप्रतिमंमहत् ॥ व्यूढप्रहरणोरस्कंसे
न्यंतत्समहृदयत् १६ हृषिताःकुरवःसर्वेदुर्योधनपुरोगमाः ॥ उपागतंमहाबाहुंसर्वानीकपुरःसरम् १७ कर्णदृष्ट्वामहात्मानंयुद्धायसमुपस्थितम् ॥ क्ष्वेडिता
स्फोटितरवैःसिंहनादरवैरपि ॥ धनुःशब्दैश्चविविधैःकुरवःसमपूजयन् १८ ॥ इति श्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिद्रोणाभिषेकपर्वणि कर्णाश्वासेचतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥
संजय उवाच ॥ रथस्थं पुरुषव्याघ्रं दृष्ट्वा कर्णमवस्थितम् ॥ दृष्टो दुर्योधनो राजत्रिदं वचनमब्रवीत् १ सनाथमिव मन्येऽहं भवता पालितं बलम् ॥ अत्र किं नु समर्थं
याद्वितंतत्संप्रधार्यताम् २ ॥ कर्ण उवाच ॥ ब्रूहि नः पुरुषव्याघ्रं त्वं हि प्राज्ञतमो नृप ॥ यथा चार्थपतिः कृत्यं पश्यते न तथेतरः ३ ते स्म सर्वे तव वचः श्रोतुकामान
रेश्वर ॥ नान्याय्यं हि भवान्वाक्यं ब्रूयादिति मतिर्मम ४ ॥ दुर्योधन उवाच ॥ भीष्मसेनाप्रणेतासीद्वयसाविक्रमेण च ॥ श्रुतेन चोपसंपन्नः सर्वैर्योधनैस्तथा ५
तेनातियशसाकर्णघ्नताशत्रुगणान्मम ॥ सुयुद्धेन दशाहानि पालिताः स्मोमहात्मना ६ तस्मिन्नुत्करं कर्म कृतवत्यास्थिते दिवम् ॥ कंनुसेनाप्रणेतारं मन्यसे तदनं
तरम् ७ न विनानायकं सेनामुहूर्तमपि तिष्ठति ॥ आहवेष्वाहवश्रेष्ठेनैव नौर्जले ८

॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांचतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ ॥ ॐ ॥ ॥ रथस्थमिति १।२ अर्थपतिः प्रधानस्वाभी ३।४।५।६।७ नेताकर्णधारः ८

९ अदेशिकोऽग्रेसररहितः १०।११।१२।१३ सहनंशरीरम् १४।१५।१६।१७ शुक्रागिरिसदृशनाच्छुक्रवृहस्पतितुल्यात् १८।१९।२०।२१ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांपंचमो
यथाह्यकर्णधारानौरथश्चासारथिर्यथा ॥ द्रुवेद्यथेष्टतद्वत्स्यादृतेसेनापतिबलम् ९ अदेशिकोयथासार्थःसर्वःकृच्छ्रंसमृच्छति ॥ अनायकातथासेनासर्वान्दोषा
न्समर्हति १० सभवान्वीक्ष्यसर्वेषुमामकेषुमहात्मसु ॥ पश्यसेनापतियुक्तमनुशातनवादिह ११ यंहिसेनाप्रणेतारंभवान्वक्ष्यतिसंयुगे ॥ तंवयंसहिताःसर्वेक
रिष्यामोनसंशयः १२ ॥ कर्ण उवाच ॥ सर्वेष्वमहात्मानइमेपुरुषसत्तमाः ॥ सेनापतित्वमर्हतिनात्रकार्याविचारणा १३ कुलसंहननज्ञानैर्बलविक्रमबुद्धिभिः ॥
युक्ताःश्रुतज्ञाधीमंतआहवेष्वानिवर्तिनः १४ युगपन्नतुतेशक्याःकर्तुंसर्वेपुरःसराः ॥ एकएवतुर्कृत्योयस्मिन्वैशेषिकागुणाः १५ अन्योऽन्यस्पर्धिनाहोपाय
द्येक्यंकरिष्यसि ॥ शेषाविमनसोव्यक्तंनयोत्स्यंतिहितास्तव १६ अयंचसर्वयोधानामाचार्यःस्थविरोगुरुः ॥ युक्तःसेनापतिःकर्तुंद्रोणःशस्त्रभृतावरः १७
कोहितिष्ठतिदुर्धर्षेद्रोणेशस्त्रभृतावरे ॥ सेनापतिःस्यादन्योऽस्माच्छुक्रागिरिसदृशनात् १८ नचसोऽप्यस्तितेयोधःसर्वराजसुभारत ॥ द्रोणंयःसमरेयांतमनुया
स्यतिसंयुगे १९ एषसेनाप्रणेतृणामेषशस्त्रभृतामपि ॥ एषबुद्धिमतांचैवश्रेष्ठोराजनगुरुस्तव २० एवंदुर्योधनाचार्यमाशुसेनापतिकुरु ॥ जिगीषंतोसुरा
न्संख्येकार्तिकेयमिवामराः २१ ॥ इति श्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिद्रोणाभिषेकपर्वणि कर्णवाक्ये पंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ संजय उवाच ॥ कर्णस्यवचनंश्रुत्वा
जादुर्योधनस्तदा ॥ सेनामध्यगतंद्रोणमिदंवचनमब्रवीत् १ ॥ दुर्योधन उवाच ॥ वर्णश्रेष्ठचाकुलोत्पत्त्याश्रुतेनवयसाधिया ॥ वीर्याद्वाक्ष्यादष्टप्यत्वादर्थज्ञा
नान्नयाज्जयात् २ तपसाचकृतज्ञत्वाद्बुद्धःसर्वगुणैरपि ॥ युक्तोभवत्समो गोप्ता राज्ञामन्योनविद्यते ३ सभवान्पातुनःसर्वान्देवानिवशतक्रतुः ॥ भवन्नेत्राःपरात्र
जेतुमिच्छामोद्विजसत्तम ४ रुद्राणामिवकापालीवसूनामिवपावकः ॥ कुबेरइवयक्षाणामरुतामिववासवः ५ वसिष्ठइवविप्राणांतेजसामिवभास्करः ॥ पितृणा
मिवधर्मद्रोयादसामिवचांडुगाद् ६ नक्षत्राणामिवशशीदितिजानामिवोशनाः ॥ श्रेष्ठःसेनाप्रणेतृणांसनःसेनापतिर्भव ७ अक्षौहिण्योदशैकाचवशगाःसंतुतेऽनघ ॥
ताभिःशत्रून्प्रतिव्यूहजहोद्रोदानवानिव ८ प्रयातुनोभवानग्नेदेवानामिवपावकिः ॥ अनुयास्यामहेत्वाऽऽजौसौरभेयाइवर्षभम् ९ उग्रधन्वामहेष्वासोदिव्यं
विस्फारयन्नधनुः ॥ अग्नेभवंत्वातुदृष्ट्वानार्जुनःप्रहारिष्यति १० ध्रुवंयुधिष्ठिरंसंख्येसानुबंधंसबांधवम् ॥ जेष्यामिपुरुषव्याघ्रभवान्सेनापतिर्यदि ११
संजय उवाच ॥ एवमुक्तेततोद्रोणजयेत्युचुर्नराधिपाः ॥ सिंहनादेनमहताहर्षयंतस्तवात्मजम् १२ सेनिकाश्चमुदायुक्तावर्धयंतिद्विजोत्तमम् ॥ दुर्योधनंपुरस्कृ
त्यप्रार्थयंतोमहद्यशः ॥ दुर्योधनंततोराजन्द्रोणोवचनमब्रवीत् १३ ॥ इति श्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिद्रोणाभिषेकपर्वणि द्रोणप्रोत्साहने षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥
द्रोण उवाच ॥ वेदंषडंगंवेदाहमर्थविद्यांचमानवीम् ॥ त्रैव्यंयवकमथेष्वस्त्रंशस्त्राणिविविधानिच १

अध्यायः ॥ ५ ॥ कर्णस्येति १।२।३ भवान्नेत्रंनेतायेपांत ४।५ धर्मद्रोयमः अंबुराद्रुद्रणः६।७।८पावकिःस्कंदः९।१०।११।१२।१३ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकांषष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥ वेदमिति १

२ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ सुभगानर्तितैःसोमाग्यवतीनृत्यैः ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१
येचाप्युक्तमयिगुणाभवद्विर्जयकाक्षिभिः ॥ चिकीर्षुस्तानहंसर्वानयोधयिष्यामिपांडवान् २ पार्षतंतुरणेराजब्रह्मनिष्येकथंचन ॥ सहिसृष्टोवधार्थायममैवपुरुष
र्षभः ३ योधयिष्यामिसैन्यानिनाशयन्सर्वेसोमकान् ॥ नचमापांडवायुद्धेयोधयिष्यंतिहर्षिताः ४ ॥ संजयउवाच ॥ सएवमभ्यनुज्ञातश्चक्रेसेनापतिततः ॥
द्रोणंतवसुतोराजन्विधिदृष्टेनकर्मणा ५ अथाभिषिषिचुर्द्रोणंदुर्योधनमुखानृपाः ॥ सैनापत्येयथास्कंदंपुराशक्रमुखाःसुराः ६ ततोवादित्रघोषेणशंखानांचमहा
स्वनैः ॥ प्रादुरासीत्कृतेद्रोणेहर्षःसेनापतौतदा ७ ततःपुण्याहघोषेणस्वस्तिवादस्वनेनच ॥ संस्तवैर्भीतशब्दैश्चसूतमागधवंदिनाम् ८ जयशब्दैर्द्विजाग्र्या
णांसुभगानर्तितैस्तथा ॥ सत्कृत्यविधिनाद्रोणंमेनिरेपांडवान्जितान् ९ ॥ संजयउवाच ॥ सैनापत्यंतुसंप्राप्यभारद्वाजोमहारथः ॥ युयुत्सुर्ग्रहसैन्यानि
प्रायात्तवसुतैःसह १० सैधवश्चकलिंगश्चविकर्णश्चतवात्मजः ॥ दक्षिणपार्श्वमास्थायसमतिष्ठंतदंशिताः ११ प्रपक्षःशकुनिस्तेषांप्रवरैर्हयसादिभिः ॥ ययौर्गा
धारकैःसार्धैर्विमलप्रासयोधिभिः १२ कृपश्चकृतवर्माचचित्रसेनोर्विविशतिः ॥ दुःशासनमुखायत्ताःसव्यंपक्षमपालयन् १३ तेषांप्रपक्षाःकांबोजाःसुदक्षिणपु
रःसराः ॥ ययुरश्वैर्महावेगैःशकाश्चयवनैःसह १४ मद्रास्त्रिगर्ताःसांबघाःप्रतीच्योदीच्यमालयाः ॥ शिवयःशूरसेनाश्चशूद्राश्चमलदैःसह १५ सौवीराःकितवाः
प्राच्यादाक्षिणात्याश्चसर्वशः ॥ तवात्मजंपुरस्कृत्यसूतपुत्रस्यपृष्ठतः १६ हर्षयंतःस्वसैन्यानिययुस्तवसुतैःसह ॥ प्रवरःसर्वयोधानांबलेषुबलमादधत् १७
ययौवैकर्तनःकर्णःप्रमुखेसर्वधन्विनाम् ॥ तस्यदीप्तोमहाकायःस्वान्यनीकानिहर्षयन् १८ हस्तिकक्षयोमहाकेतुर्बभौसूर्यसमद्युतिः ॥ नभीष्मव्यसनंकश्चिद्दृष्ट्वा
कर्णममन्यत १९ विशोकाश्चाभवन्सर्वेराजानःकुरुभिःसह ॥ हृष्टाश्चबहवोयोधास्तत्राजल्पंतवेगतः २० नहिकर्णरणेदृष्ट्वायुधिस्थास्यंतिपांडवाः ॥ कर्णोहि
समरेशक्तोजेतुंदेवान्सवासवान् २१ किमुपांडुसुतान्युद्धेहनिवीर्यपराक्रमान् ॥ भीष्मेणतुरणेपार्थाःपालिताबाहुशालिना २२ तांस्तुकर्णःशरैस्तीक्ष्णैर्नाशयिष्य
तिसंयुगे ॥ एवंब्रुवंतस्तेऽन्योन्यंत्वरूपविशंपते २३ राधेयंपूजयंतश्चप्रशंसंतश्चनिर्ययुः ॥ अस्माकंशकटव्यूहोद्रोणेनविहितोऽभवत् २४ परेषां
क्रौंचपुवासीद्र्यूहोराजन्महात्मनाम् ॥ प्रीयमाणेनविहितोधर्मराजेनभारत २५ व्यूहप्रमुखतस्तेषांतस्थतुःपुरुषर्षभौ ॥ वानरध्वजमुच्छ्रित्यविष्वक्से
नधनंजयौ २६ ककुदंसर्वसैन्यानांधामसर्वधनुष्मताम् ॥ आदित्यपथगःकेतुःपार्थस्यामिततेजसः २७ दीपयामासतत्सैन्यंकौरव्यस्यमहात्मनः ॥
यथाप्रज्वलितःसूर्योयुगांतिवैवसुंधराम् २८

२२ । २३ । २४ । २५ । २६ आदित्यपथगः आकाशगः २७ । २८

२९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४ । ४५ । ४६ । ४७ । ४८ । ४९ । ५० । ५१ । ५२ । ५३ ह्लादनंयोद्धुरानंद
दीप्यन्हृदयेतहितथाकेतुःसर्वत्रधीमतः ॥ योधानामर्जुनःश्रेष्ठोगांडीवधनुर्षावरम् २९ वासुदेवश्चभूतानांचक्राणांचसुदर्शनम् ॥ चत्वार्येतानितेजांसिवहन
श्चेतहयोरथः ३० परेषामग्रतस्तस्थौकालचक्रमिवोद्यतम् ॥ एतौसुमहात्मानौबलसेनाग्रगण्यौ ३१ तावकानांमुखेकर्णःपरेषांचधनंजयः ॥ ततो जया
भिसंरब्धौपरस्परवधैषिणौ ३२ अवेक्षेतांतदान्योन्यंसमरेकर्णपांडवौ ॥ ततःप्रयातेसहस्राभारद्वाजेमहारथे ३३ आर्तनादेनघोरेणवसुधासमकंपत ॥ ततस्तु
मुलमाकाशमावृणोत्सदिवाकरम् ३४ वातोद्धूतंरजस्तीव्रकौशेयनिकरोपमम् ॥ ववर्षद्यौरनभ्रापिमांसास्थिरुधिराण्युत ३५ गृध्राःश्येनावकाःकंकावायसाश्च
सहस्रशः ॥ उपर्युपरिसेनातितदापर्यपतन्नृप ३६ गोमायवश्चप्राक्रोशन्भयदान्दारुणान्रवान् ॥ अकार्षुरपसव्यंचबहुशःपृतनांतव ३७ चिखादिषंतोमांसा
निपिषासंतश्चशोणितम् ॥ अपतद्दीप्यमानाचसनिर्घातासकंपना ३८ उल्काज्वलंतिसंग्रामेपुच्छेनातृत्यसर्वशः ॥ परिवेषोमहांश्चापिसवियुस्तनयितुमान्
३९ भास्करस्याभवद्राजन्प्रयातेवाहिनीपतौ ॥ एतेचान्येचबहवःप्रादुरासन्सुदारुणाः ४० उत्पातायुधिवीराणांजीवितक्षयकारिणः ॥ ततःप्रवृत्तेयुद्धंपरस्पर
वधैषिणां ४१ कुरुपांडवसैन्यानांशब्देनापुरयज्जगत् ॥ तेत्वन्योन्यंसुसंरब्धाःपांडवाःकौरवैःसह ४२ अभ्यघ्नन्निशितैःशस्त्रैर्जयद्व्याःप्रहारिणः ॥ सपांडवानांमहतीम
हेष्वासोमहाद्युतिः ४३ वेगेनाभ्यद्रवत्सेनाकिरन्शरशतैःशितैः ॥ द्रोणमभ्युद्यतंदृष्ट्वापांडवाःसहस्रंजयैः ४४ प्रत्यगृह्णंस्तदाराजच्छरवर्षैःपृथक्पृथक् ॥
विक्षोभ्यमाणाद्रोणेनभिद्यमानामहाचमूः ४५ व्यशीर्यतसपांचालावातेनेवबलाहकाः ॥ बहूनीहविकुर्वाणोदिव्यान्यस्त्राणिसंयुगे ४६ अपीडयत्क्षणेनैवद्रोणः
पांडवसंजयान् ॥ तेवध्यमानाद्रोणेनवासवेनेवदानवाः ४७ पंचालाःसमकंपंतदृष्ट्युग्रपुरोगमाः ॥ ततोदिव्यास्त्रविच्छूरोयज्ञसेनिर्महारथः ४८ अभिमच्छरव
र्षेणद्रोणानीकमनेकधा ॥ द्रोणस्यशरवर्षाणिशरवर्षेणपार्षतः ४९ सन्निवार्यततःसर्वान्कुरुनप्यवधीद्वली ॥ संयम्यतुततोद्रोणःसमवस्थाप्यचाहवे ५०
स्वमनीकंमहेष्वासःपार्षतंसमुपाद्रवत् ॥ सबाणवर्षसुमहदमृजत्पार्षतंप्रति ५१ मघवान्समभिकुद्धःसहसादानवानिव ॥ तेकंप्यमानाद्रोणेनबाणैःपांडवसंजयाः
५२ पुनःपुनरभ्यज्यंतसिंहेनेवेतरेमृगाः ॥ तथापर्यचरद्द्रोणःपांडवानांबलेबली ॥ अलातचक्रवद्राजंस्तदहुतमिवाभवत् ५३ खचरनगरकल्पंकलिपतंशा
स्त्रदृष्ट्याचलदनिलपताकंह्लादनंवालिगताश्वम् ॥ स्फटिकविमलकेतुत्रासनंशात्रवाणारथवरमधिरूढःसंजहारारिसेनाम् ५४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिद्रो
णाभिषेकपर्वणिद्रोणपराक्रमेसप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥ ॥ संजयउवाच ॥ तथाद्रोणमभिघ्नंतंसाश्वसूतरथद्विपान् ॥ व्यथिताःपांडवादृष्ट्वाचैनंपर्यवायरन् १
ततोयुधिष्ठिरोराजादृष्ट्युग्रधनंजयौ ॥ अब्रवीत्सर्वतोयतैःकुंभयोनिर्निवार्यताम् २ तत्रैनमर्जुनश्चैवपार्षतश्चसहानुगः ॥ प्रत्यगृह्णाततःसर्वेसमापेतुर्महारथाः ३
जननम् ५४ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांसप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥ ॥ ॥ ॥ तथेति १ । २ । ३

४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ भीमःशब्दइतिसंबंधः १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४
 केकयाभीमसेनश्चसौभद्रोऽथघटोत्कचः ॥ युधिष्ठिरोयमौमत्स्याद्रुपदस्यात्मजास्तथा ४ द्रौपदेयाश्चसंहृष्टाष्टकेतुःससात्याकिः ॥ चेकितानश्चसंकुद्रोयुयुत्सु
 श्रमहारथः ५ येचान्येपार्थिवाराजन्पांडवस्यानुयायिनः ॥ कुलवीर्यानुरूपाणिचक्रुःकर्माण्यनेकशः ६ संरक्ष्यमाणांतादृष्ट्वापांडवैर्वाहिनिरिणे ॥ व्यावृत्त्यच
 क्षुपीकोपाद्धारद्वाजोऽन्वैक्षत ७ सतीव्रकोपमास्थायरथेसमरदुर्जयः ॥ व्यधमत्पांडवानीकमभ्राणिवसदागतिः ८ रथानश्चान्नरात्रागानभिधावन्नितस्ततः ॥
 चचारोन्मत्तवद्भ्रानोऽपितरुणोयथा ९ तस्यशोणितदिग्धांगाःशोणास्तेवातरंहसः ॥ आजानेयाहयाराजन्नविश्रांताधुव्ययुः १० तमंतकमिवकुद्रमाप
 तंतयतघतम् ॥ दृष्ट्वासंप्राद्रवन्योधाःपांडवस्यततस्ततः ११ तेषांप्राद्रवतांभीमःपुनरावर्ततामपि ॥ पश्यतांतिष्ठतांचासीच्छब्दःपरमदारुणः १२ शूरा
 णांहर्षजननोभीरूणाभयवर्धनः ॥ द्यावापृथिव्योर्विवरंपूरयामाससर्वतः १३ ततःपुनरपिद्रोणोनामविश्रावयन्युधि ॥ अकरोद्रौद्रमात्मानंकिरञ्छरशतैःप
 रान् १४ सतथातेष्वनीकेषुपांडुपुत्रस्यमारिष ॥ कालवद्वचचरद्भ्रानोयुवेवस्थविरोबली १५ उत्कृत्यचशिरांस्युग्रान्बाहूनपिसुभूषणान् ॥ कृत्वाशून्यानुरथो
 पस्थानुदक्रोशन्महारथान् १६ तस्यहर्षप्रणादेनबाणवेगेनवाविभो ॥ प्राकंपंतरणेयोधागावःशीतादिताइव १७ द्रोणस्यरथघोषेणमौर्वीनिष्पेषेणेनच ॥
 धनुःशब्देनचाकाशेशब्दःसमभवन्महान् १८ अथास्यधनुषोबाणानिश्चरंतःसहस्रशः ॥ व्याप्यसर्वादिशःपेतुर्नागाश्चरथपतिषु १९ तंकार्मुकमहावेगमस्रज्ज
 लितपावकम् ॥ द्रोणमासादयांचक्रुःपंचालाःपांडवैःसहः २० तान्सकुंजरपत्न्यश्चानप्राहिणोद्यमसादनम् ॥ चक्रेऽचिरेणचद्रोणोमहीशोणितकर्दमाम् २१ त
 न्वतापरमास्त्राणिशरान्सततमस्यता ॥ द्रोणेनविहितंदिक्षुशरजालमदृश्यत २२ पदातिपुरथाश्वेषुवारणेपुचसर्वशः ॥ तस्यविद्युदिवाभेषुचरन्केतुरदृश्यत
 २३ सकेकयानांप्रवरांश्चपंचपंचालराजचशरैःप्रमथ्य ॥ युधिष्ठिरानीकमदीनसत्त्वोद्रोणोभ्ययात्कार्मुकबाणपाणिः २४ तंभीमसेनश्चधनंजयश्चशिनेश्चनसाडुप
 दात्मजश्च ॥ शैब्यात्मजःकाशिपतिःशिबिश्चदृष्ट्वानदंतोव्यकिरञ्छरीधैः २५ तेषामथद्रोणधनुर्विमुक्ताःपतत्रिणःकांचनचित्रपुंखाः ॥ भित्वाशरीराणिगजा
 श्वयूनांजग्मुर्महीशोणितदिग्धवाजाः २६ सायोधसंधैश्चरथैश्चभूमिःशरैर्विभिन्नैर्गजवाजिभिश्च ॥ प्रच्छाद्यमानापतितैर्बभूवसमावृताद्यौरिवकालमेधैः २७
 शैनेयभीमार्जुनवाहिनीशंसौभद्रपांचालसकाशिराजम् ॥ अन्यांश्चवीरान्समरेममर्दद्रोणःसुतानांतवभूतिकामः २८ एतानिचान्यानिचकौरवैर्द्रकर्माणिकृत्वा
 समरेमहात्मा ॥ प्रताप्यलोकानिवकालसूर्योद्रोणोगतःस्वर्गमितोहिराजन् २९ एवंप्रवरथःशूरोहत्वाशतसहस्रशः ॥ पांडवानारणेयोधान्पार्षतेननिपाति
 तः ३० अक्षौहिणीमभ्यधिकांशूराणामनिवर्तिनाम् ॥ निहत्यपश्चाद्वृत्तिमानगच्छत्परमांगतिम् ३१ पांडवैःसहपंचालैराशिवैःक्रूरकर्मभिः ॥ हतोरुक्मरथोराज
 न्कृत्वाकर्मसुदुष्करम् ३२

३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायामष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥ ॥ ७ ॥ किंकुर्वाणमिति १ अस्यतःशरानितिशेषः २ । ३ । ४ । ५ । ६ इष्वस्त्रधराचार्यधनुर्धराचार्य
 ततोनिनादोभूतानामाकाशेसमजायत ॥ सैन्यानांचततोराजत्राचायेनिहत्युधि ३३ द्यांधराखंदिशोवाऽपिप्रदिशश्चानुनादयन् ॥ अहोधिगितिभूतानांश
 व्दःसमभवत्कृशम् ३४ देवताःपितरश्चैवपूर्वेयेचास्यर्वाधवाः ॥ दृष्टुर्निहतंतत्रभारद्वाजंमहारथम् ३५ पांडवास्तुजयंलब्ध्वासिंहनादान्प्रचक्रिरे ॥ सिंहना
 देनमहतासमकंपतमेदिनी ३६ ॥ इतिश्रीमहामारुतेद्रोणपर्वणिद्रोणाभिषेकपर्वणिद्रोणवधश्रवणेअष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥ घृतराष्ट्रवाच ॥ किंकुर्वाणरणेद्रोणं
 जघ्नुःपांडवसंजयाः ॥ तथानिपुणमस्त्रेषुसर्वशस्त्रभृतामपि १ रथभंगोभूवास्यधनुर्वाशीयतास्यतः ॥ प्रमत्तोवाऽभवद्द्रोणस्ततोमृत्युमुपेयिवान् २ कथंनुपार्थ
 तस्तातशत्रुभिर्दुष्प्रधर्षणम् ॥ किरंतमिषुसंघातान्रुक्मपुंखाननेकशः ३ क्षिप्रहस्तंद्विजश्रेष्ठंरुतिनंचित्रयोधिनम् ॥ दूरेषुपातिनंदांतमस्रयुद्धेषुपारगम् ४
 पांचालपुत्रान्यवधीदिव्यास्त्रधरमच्युतम् ॥ कुर्वाणंदारुणंकर्मरणेयतंमहारथम् ५ व्यक्तंहिदैवंबलवत्पौरुषादितिमेमतिः ॥ यद्द्रोणोनिहतःशूरःपार्षतेनमहा
 त्मना ६ अस्त्रंचतुर्विधंवीरेयस्मिन्नासीत्प्रतिष्ठितम् ॥ तमिष्वस्त्रधराचार्यद्रोणंशंससिमेहतम् ७ श्रुत्वाहतंरुक्मरथंवेयाघ्रपरिवारितम् ॥ जातरूपपरिष्कारं
 नाद्यशोकमुपाददे ८ ननूनंपरदुःखेनम्रियतेकोऽपिसंजय ॥ यत्रद्रोणमहंश्रुत्वाहतंजीवामिमंदधीः ९ देवमेवपरमन्येनन्वनर्थंहिपौरुषम् ॥ अश्मसारमयंदूनं
 हृदयंसुदृढंमम १० यच्छ्रुत्वानिहतंद्रोणंशतधानविदीर्यते ॥ ब्राह्मदेवतथेष्वस्त्रेयमुपासनगुणार्थिनः ११ ब्राह्मणाराजपुत्राश्चसकथंमृत्युनाहतः ॥ शोषणंसा
 गरस्येवमेरोरिवविसर्पणम् १२ पतनंभास्करस्येवनमृष्येद्रोणपातनम् ॥ दुष्टानांप्रतिपेक्षाऽसीद्धार्मिकाणांचरक्षिता १३ योऽहासीत्कृपणस्यार्थेप्राणानापिप
 रंतपः ॥ मंदानांममपुत्राणांजयाशायस्यविक्रमे १४ बृहस्पत्युशनस्तुल्योबुद्ध्यासनिहतःकथम् ॥ तेचशोणावृंहंतोऽश्वाश्छन्नाजालैर्हिरण्यैः १५ रथेवात
 जवायुक्ताःसर्वशस्त्रातिगारणे ॥ बलिनोहेपिणीदांताःसैधवाःसाधुवाहिनः १६ दृढाःसंग्राममध्येपुकाच्चिदासन्नविह्वलाः ॥ करिणांवृंहतांयुद्धेशंखदुंदुभिनिःस्वनैः
 १७ व्याक्षेपशरवर्षाणांशस्त्राणांचसहिष्णवः ॥ आशंसंतःपरान्जेतुंजितश्चासाजितव्यथाः १८ हयाःपराजिताःशीघ्राभारद्वाजरथोद्गहाः ॥ तेस्मरुक्मरथेयुक्ता
 नरवीरसमाहताः १९ कथंनान्यतरंस्तातपांडवानामनीकिनी ॥ जातरूपपरिष्कारमास्थायरथमुत्तमम् २० भारद्वाजःकिमकरोयुधिसत्यपराक्रमः ॥ विद्या
 यस्योपजीवंतिसर्वलोकधनुर्धराः २१ ससत्यसंधोबलवान्द्रोणःकिमकरोयुधि ॥ दिविशक्रमिवश्रेष्ठमहामात्रधनुर्भृताम् २२ केनुतंरौद्रकर्माण्युद्धेप्रत्युद्ययूर
 थाः ॥ ननुरुक्मरथंदृष्ट्वाप्राद्रवंतिस्मपांडवाः २३ दिव्यमस्त्रंविर्कुर्वाणरणेतस्मिन्महाबलम् ॥ उताहोसर्वसैन्येनधर्मराजःसहानुजः २४ पांचाल्यप्रग्रहोद्रोणं
 सर्वतःसमवारयत् ॥ नूनमावारयत्पार्थोरथिनोऽन्यानजिह्वगैः २५

शुष्मिणस्तेजस्विनः २६ अपसदोऽधमः २७ ॥ २८ आरुणानपुराणभारतादि २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ इति
 ततोद्रोणसमारोहत्पार्षतःपापकर्मकृत ॥ नह्यहंपरिपश्यामिवधेकंचनशुष्मिणः २६ घृष्टयुग्माद्वेतेरौद्रात्पाल्यमानात्किरीटिना ॥ तैर्वृतःसर्वतःशूरःपांचाल्या
 पसदस्ततः २७ केकयैश्चेदिकारूपैर्मत्स्यैरन्यैश्चभूमिपैः ॥ व्याकुलीकृतमाचार्यपिपीलैरुगंयथा २८ कर्मण्यसुकरेसक्तंजघानेतिमतिर्मम ॥ योधीत्यचतुरो
 वेदान्सांगानारुह्यानपंचमान् २९ ब्राह्मणानांप्रतिष्ठाऽऽसीत्स्रोतसामिवसागरः ॥ क्षत्रं च ब्रह्मचैवेहयोभ्यतिष्ठत्परंतपः ३० सकथंब्राह्मणोवृद्धःशस्त्रेणवधमाप्त
 वान् ॥ अमर्षिणामर्षितवानक्रियमानान्सदामया ३१ अनर्हमाणान्कौतेयान्कर्मणस्तस्यतत्फलम् ॥ यस्यकर्मानुजीवंतिलोकेसर्वधनुर्भूतः ३२ ससत्यसंधः
 सुकृतीश्रीकामैर्निहतःकथम् ॥ दिविशक्रहवश्रेष्ठोमहासत्वोमहाबलः ३३ सकथंनिहतःपार्थैःसुद्रमत्स्यैर्यथातिमिः ॥ क्षिप्रहस्तश्चबलवान्दृढधन्वाऽरिमर्दनः ॥
 ३४ नयस्यविजयाकांक्षीविषयंप्राप्यजावति ॥ यंद्वौनजहतःशब्दौजीवमानंकदाचन ३५ ब्राह्मश्चवेदकामानांज्याघोषश्चधनुष्मताम् ॥ अदीनंपुरुषव्याघ्रंही
 मंतमपराजितम् ३६ नाहंमृष्येहतंद्रोणंसिंहद्विरदविक्रमम् ॥ कथंसंजयदुर्धर्षमनाघृष्ययशोबलम् ३७ पश्यतांपुरुषेद्राणांसमरेपार्षतांऽवधीत् ॥ केपुरस्ता
 दयुध्यंतरक्षंतोद्रोणमंतिकात् ३८ केनुपश्चादवर्ततगच्छतोदुर्गमांगतिम् ॥ केऽरक्षन्दक्षिणचक्रंसव्यंकेचमहात्मनः ३९ पुरस्तात्केचवीरस्ययुध्यमानस्यसं
 युगे ॥ केचतस्मिस्तनूंस्त्यक्त्वाप्रतीपंमृत्युमावजन् ४० द्रोणस्यसमरेवीराःकेऽकुर्वंतपराधृतिम् ॥ कच्चित्रैनंभयान्मंदाःक्षत्रियाव्यजह्नुरणे ४१ रक्षितारस्त
 तःशून्येकच्चितैर्नहतःपरैः ॥ नसपृष्ठमरेस्त्रासाद्रणेशौर्यात्प्रदर्शयेत् ४२ परामप्यापदंप्राप्यसकथंनिहतःपरैः ॥ एतदार्येणकर्तव्यंछच्छास्वापत्सुसंजय ४३
 पराक्रमेद्यथाशक्त्यातच्चतस्मिन्प्रतिष्ठितम् ॥ मुह्यतेमेमनस्तातकथातावन्निवार्यताम् ४४ भूयस्तुल्यसंज्ञस्त्वापरिपृच्छामिसंजय ४५ ॥ इतिश्रीमहाभार
 तेद्रोणपर्वणिद्रोणाभिषेकपर्वणिघृतराष्ट्रशोकेनवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एतत्पृष्ठामृतपुत्रंहृच्छोकेनादितोभृशम् ॥ जयेनिराशःपुत्राणांघृत
 राष्ट्रोऽपतत्क्षितौ १ तंविसंज्ञंनिपतितंसिपिबुःपरिचारिकाः ॥ जलेनात्यर्थशीतेनवीजंत्यःपुण्यगंधिना २ पतितंचैनमालोक्यसमंताद्भरतस्त्रियः ॥ परिवर्तुर्
 हाराजमस्पृशंश्चैवपाणिभिः ३ उत्थाप्यचैनंशनकैराजानंपृथिवितिलात् ॥ आसनंप्रापयामासुर्वाष्पकंठचोवराननाः ४ आसनंप्राप्यराजातुमूर्च्छयाऽभिपरिभुतः ॥
 निश्चेष्टोऽतिष्ठततदावीज्यमानःसमंततः ५ सलब्ध्वाशनकैःसंज्ञाविपमानोमहीपतिः ॥ पुनर्गावल्गणिंमृतंपर्यपृच्छद्यथातथम् ६ ॥ घृतराष्ट्रउवाच ॥ यःसउ
 द्यन्निवादित्योज्योतिषाप्रणुदंस्तमः ॥ अजातशत्रुमायांतंकस्तंद्रोणादवारयत् ७ प्रभिन्नमिवमातंगंयथाकुदंतरस्विनम् ॥ प्रसन्नवदनंदृष्ट्वाप्रतिद्विरदगामिनं ८
 वासितासंगमेयद्वदजय्यंप्रतियूथपैः ॥ निजघानरणेवीरान्भीरुःपुरुषसत्तमः ९ योह्येकोहिमहावीर्योनिर्देहद्वोरचक्षुषा ॥ कृत्स्नदुर्योधनबलंघृतिमान्सत्यसंगरः १०
 द्रोणपर्वणिटीकायानवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥ एतदिति १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ सःप्रसिद्धः तमजातशत्रुंआयातंहृष्टाद्रोणात्कःअवारयदित्यन्वयः सार्धश्लोकद्वयमेकंवाक्यं ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १०

१३ ॥ १४ यदाअयात् यदाचदुर्योधनपुरोगमान्गार्धपत्रैरभ्यपिचतदावोमनःकीदृशमभूदितिषष्ठेनान्वयः १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७
 चक्षुर्हणंजयेसक्तमिष्वासधरमच्युतम् ॥ दांतं बहुमतंलोकेकेशूराःपर्यवारयन् ११ केदुष्प्रधर्षराजानमिष्वासधरमच्युतम् ॥ समासेदुर्नरव्याघ्रकौतेयंतत्रमाम
 काः १२ तरसैवाभिपद्याथयोवैद्रोणमुपाद्रवत् ॥ यःकरोतिमहत्कर्मशत्रूणांवैमहाबलः १३ महाकायोमहोत्साहोनागायुतसमोबले ॥ तंभीमसेनमायांतंकेशूराः
 पर्यवारयन् १४ यदायाज्जलदप्रख्योरथःपरमवीर्यवान् ॥ पर्जन्यइवबीभत्सुस्तुमुलामशर्नीसृजन् १५ विमृजच्छरजालानिवर्षाणिमघवानिव ॥ अवस्फूर्जन्दि
 शःसर्वास्तलनेमिस्वनेनच १६ चापविद्युत्प्रभोघोरोरथगुल्मबलाहकः ॥ सनेमिघोषस्तनितःशरशब्दातिबंधुरः १७ रोषनिर्जितजीमूतोमनोभिप्रायशीघ्रगः ॥
 मर्मातिगोत्राणधरस्तुमुलःशोणितोदकैः १८ संप्लावयन्दिशःसर्वामानवैरास्तरन्महीम् ॥ भीमनिःस्वनितोरौद्रोदुर्योधनपुरोगमान् १९ युद्धेऽभ्यर्षिचाद्विजयो
 गार्धपत्रैःशिलाशितैः ॥ गांडीवंधारयन्धीमान्कीदृशंवोमनस्तदा २० इपुसंवाधमाकाशंकुर्वन्कापिवरध्वजः ॥ यदाऽयात्कथमासीत्तदापार्थसमीक्षताम् २१
 कच्चिद्गांडीवशब्देननप्रणश्यतिवैबलम् ॥ यद्गःसमैरवंकुर्वन्नर्जुनोभृशमन्वयात् २२ कच्चित्रापानुदत्प्राणानिषुभिर्वोधनंजयः ॥ वातोवेगादिवाविध्यन्मेघान्शर
 गणैर्घृपान् २३ कोहिगांडीवधन्वानरणेसोढुंनरोऽर्हति ॥ यमुपश्रुत्यसेनाग्रेजनःसर्वोविदीर्यते २४ यत्सेनाःसमकंपंतयद्दीरानस्पृशद्भयम् ॥ केतत्रनाजहृद्रोणं
 केक्षुद्राःप्राद्रवन्भयात् २५ केवातत्रतनूस्त्यक्त्वाप्रतीपंमृत्युमावजन् ॥ अमानुषाणांजितारंयुद्धेष्वपिधनंजयम् २६ नचवेगंसिताश्वस्यविसहिष्यंतिमामकाः ॥
 गांडीवस्यचनिर्घोषंप्रावृज्जलदनिःस्वनम् २७ विष्वक्सेनोयस्ययंतायस्ययोद्धाधनंजयः ॥ अशक्यःसरथोजेतुमन्येदेवासुरैरपि २८ सुकुमारोयुवाशूरोदर्शनी
 यश्चपांडवः ॥ मेधावीनिपुणोधीमानयुधिसत्यपराक्रमः २९ आरावंविपुलंकुर्वन्व्यथयन्सर्वसैनिकान् ॥ यदाऽयान्नकुलोद्रोणंकेशूराःपर्यवारयन् ३० आशीवि
 षइवकुद्धःसहदेवोयदाऽभ्ययात् ॥ कदनंकरिष्यन्शत्रूणांतिजसादुर्जयोयुधि ३१ आर्यव्रतममोघेपुंहीमंतमपराजितम् ॥ सहदेवंतमायांतंकेशूराःपर्यवारयन्
 ३२ यस्तुसौवीरराजस्यप्रमथ्यमहर्तोचमूम् ॥ आदत्तमहिर्षीमोजांकाम्यांसर्वांगशोभनाम् ३३ सत्यंघृतिश्चशौर्यंचब्रह्मचर्यंचकेवलम् ॥ सर्वाणियुयुधाने
 ऽस्मिन्नित्यानिपुरुषर्षभे ३४ बलिनंसत्यकर्माणमदीनमपराजितम् ॥ वासुदेवसमंयुद्धेवासुदेवादन्तरम् ३५ धनंजयोपदेशेनश्रेष्ठमिष्वस्त्रकर्मणि ॥ पार्थेनस
 ममस्त्रेषुकस्तंद्रोणादवारयत् ३६ वृष्णीनांप्रवरंवीरंशूरंसर्वधनुष्मताम् ॥ रामेणसममस्त्रेषुयशसाविक्रमेणच ३७ सत्यंघृतिर्मतिःशौर्यंच्राहंंचास्त्रमनुत्तमम् ॥
 सात्वतेतानिसर्वाणित्रैलोक्यमिवकेशवे ३८ तमेवंगुणसंपन्नं दुर्वारमपिदैवतैः ॥ समासाद्यमहेष्वासंकेशूराःपर्यवारयन् ३९ पंचालेषूत्तमंवीरमुत्तमाभिजनप्रियम् ॥
 नित्यमुत्तमकर्माणमुत्तमौजसमाहवे ४० युक्तंधनंजयहितेममानर्थार्थमुत्थितम् ॥ यमवैश्रवणादित्यमहेन्द्रवरुणोपमम् ४१ महारथंसमाख्यातंद्रोणायोद्यतमाहवे ॥
 व्यजंतंतुमुलेप्राणान्केशूराःसमवारयन् ४२

४३ । ४४ । ४५ । ४६ । ४७ । ४८ । ४९ । ५० । ५१ । ५२ । ५३ । ५४ । ५५ । ५६ । ५७ । ५८ । ५९ । ६० । ६१ । ६२ । ६३ । ६४ । ६५ । ६६ । ६७ स्थास्तुचारिषुस्थावरजंगमा
 एकोऽपमृत्यचेदिभ्यः पांडवान्यः समाश्रितः ॥ घृष्टकेतुसमायांतद्रोणकस्तन्यवारयत् ४३ योऽवधीत्केतुमान्वरिराजपुत्रदुरासदम् ॥ अपरांतगिरिद्वारेद्रोणा
 कस्तन्यवारयत् ४४ स्त्रीपुंसयोर्नरव्याघ्रायः सवेदगुणागुणान् ॥ शिखंडिनं याज्ञसेनिमम्लानमनसंयुधि ४५ देवव्रतस्य समरे हेतुमृत्योर्महात्मनः ॥ द्रोणाया
 भिमुखं यांतकेशूराः पर्यवारयन् ४६ यस्मिन्नभ्याधिकावीरे गुणाः सर्वे धनं जयात् ॥ यस्मिन्नस्त्राणिसत्यं च ब्रह्मचर्यं च सर्वदा ४७ वासुदेवसमंवीर्ये धनं जयसमं बले ॥
 तेजसाऽऽदित्यसदृशं बृहस्पतिसमं मतौ ४८ अभिमन्युं महात्मानं व्यात्ताननमिवांतकम् ॥ द्रोणायाभिमुखं यांतकेशूराः समवारयन् ४९ तरुणस्तुरुणप्रज्ञः सौभ
 द्रः परवीरहा ॥ यदाऽभ्यधावद्वैद्रोणं तदासीद्धो मनः कथम् ५० द्रौपदेयानरव्याघ्राः समुद्रमिव सिंधवः ॥ यद्द्रोणमाद्रवन् संख्ये केशूरास्तान्यवारयन् ५१ एते
 द्वादश वर्षाणि क्रीडासु मृत्युवालाकाः ॥ अस्रार्थमवसन्भीष्मे विभ्रतो व्रतमुत्तमम् ५२ क्षत्रजयः क्षत्रदेवः क्षत्रवर्मा च मानदः ॥ घृष्टयुष्मात्मजावीराः केतान् द्रोणाद
 वारयन् ५३ शतादिशिष्टं युद्धे सममन्यंत वृष्णयः ॥ चेकितानं महेश्वासं कस्तं द्रोणादवारयत् ५४ वार्धक्षेभिः कलिगानां यः कन्यामाहरयुधि ॥ अनाघृष्टिर
 दीनात्मा कस्तं द्रोणादवारयत् ५५ भ्रातरः पंचकैकेयाधामिकाः सत्यविक्रमाः ॥ इंद्रगोपकसंकाशारक्तवर्मा युधध्वजाः ५६ मातृष्वसुः सुतावीराः पांडवानां ज
 यार्थिनः ॥ तान् द्रोणं हंतुमायातां केवीराः पर्यवारयन् ५७ यं यो धयंतो राजानो नाजयन् वारणावते ॥ षण्मासानपि संरब्धा जिघांसंतो युधां पतिं ५८ धनुष्मतां
 वरं शूरं सत्यसंधं महाबलम् ॥ द्रोणात्कस्तं नरव्याघ्रं युयुत्सुं पर्यवारयत् ५९ यः पुत्रं काशिराजस्य वाराणस्यां महारथम् ॥ समरे स्त्रीषु गृह्यंतं भस्तेनापाहरद्रथात्
 ६० घृष्टहृष्टं महेश्वासं पार्थानां मंत्रधारिणम् ॥ युक्तं दुर्योधनानर्थं सृष्टं द्रोणवधाय च ६१ निर्दहंतं रणे यो धान्दारयंतं च सर्वतः ॥ द्रोणाभिमुखं यांतकेशूराः पर्य
 वारयन् ६२ उत्संगइव संवृद्धं हृदपदस्यास्त्रवित्तमम् ॥ शिखंडिनं शस्त्रगुप्तं केच द्रोणादवारयन् ६३ यद्दमां पृथिवीं कृत्स्नां च र्भवत्समवेष्टयत् ॥ महतारथघोषेण मु
 ख्यारिघ्नो महारथः ६४ दशाश्वमेधानां जहे स्वन्नपानासदाक्षिणान् ॥ निर्गलान्सर्वमेधान् पुत्रवत्पालयन् प्रजाः ६५ गंगास्रोतसियावत्यः सिकताजप्यशेषतः ॥
 तावतीर्गाददौ वीरउशीनरसुतोऽध्वरे ६६ न पूर्वनापरे च कुरिदं केचन मानवाः ॥ इतीदं चुक्रुधुर्देवाः कृते कर्मणि दुष्करे ६७ पश्यामस्त्रिपुलोके पुनतंसं स्थास्तुचा
 रिषु ॥ जातं चापि जनिष्यंतं द्वितीयं चापि सांप्रतम् ६८ अन्यमौशीनराच्छैव्यादुरोवोढारमित्युत ॥ गतिं यस्य न यास्यंति मानुषालोकवासिनः ६९ तस्य न
 तारमायांतं शैव्यं कः समवारयत् ॥ द्रोणायाभिमुखं यांतं व्यात्ताननमिवांतकम् ७० विराटस्य रथानीकं मत्स्यस्याभिघातिनः ॥ प्रेप्संतं समरे द्रोणं केवीराः
 पर्यवारयन् ७१

तमकेषु सामित्यस्य व्यवहितेन पश्याम इत्यनेन संबंधः ६८ । ६९ । ७० । ७१

७२ । ७३ । ७४ । ७५ । ७६ । ७७ ॥ इति द्रोणसर्वणिटीकायां दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥ ॥ शृण्वति १ । २ हयराजं कोशिनम् ३ । ४ । ५ विक्रमेणैव ज्ञां विना ६ । ७ । ८ । ९ । १०
 सद्यो वृकोदराज्जातो महाबलपराक्रमः ॥ मायावीराक्षसो वीरो यस्मान्मम महद्भयम् ७२ पार्थानां जयकामं तं पुत्राणां मम कंटकम् ॥ घटोत्कचं महात्मानं कस्तं द्रो
 णादवारयत् ७३ एते चान्ये च बहवो येषामर्थयसंजय ॥ व्यक्तारः संयुगे प्राणान्कितेषामजितं युधि ७४ येषां च पुरुषव्याघ्रः शार्ङ्गधन्वा व्यपाश्रयः ॥ हितार्थी
 चापि पार्थानां कथं तेषां पराजयः ७५ लोकानां गुरुरत्यर्थं लोकनाथः सनातनः ॥ नारायणो रणे नाथो दिव्यो दिव्यात्मकः प्रभुः ७६ यस्य दिव्यानि कर्माणि प्रवदंति
 मनीषिणः ॥ तान्यहं कीर्तयिष्यामि भक्त्या स्थैर्यार्थमात्मनः ७७ ॥ इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि द्रोणाभिषेकपर्वणि छतराष्ट्रवाक्ये दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥
 ॥ छतराष्ट्रवाच ॥ शृणु दिव्यानि कर्माणि वासुदेवस्य संजय ॥ कृतवान्यानि गोविंदो यथानान्यः पुमान् क्वचित् १ संवर्धता गोपकुले बालेनैव महात्मना ॥ विख्यापि
 तं बलं बाहोस्त्रिपुलोके पुसंजय २ उच्चैः श्रवस्तुल्यबलं वायुवेगसमं जवे ॥ जघान हयराजं तं यमुनावनवासिनम् ३ दानवघोरकर्माणं गवां मृत्युमिवोत्थितम् ॥ वृ
 षरूपधरं बाल्ये भुजाभ्यां निजघान ह ४ प्रलंबं नरकं जंभं पीठं चापि महासुरम् ॥ मुरुंचांतकं संकाशमवधीत्पुष्करेक्षणः ५ तथा कंसो महातेजा जरासंधं न पालितः ॥
 विक्रमेणैव कृष्णेन स गणः पातितो रणे ६ सुनामारणविक्रांतः समग्राक्षौहिणीपतिः ॥ भोजराजस्य मध्यस्थो भ्राता कंसस्य वीर्यवान् ७ बलदेवद्वितीयेन कृष्णेनाभि
 घातिना ॥ तरस्वी समरे दुग्धः स सैन्यः शूरसेनराट् ८ दुर्वासानामभिप्रार्थितस्तथा परमकोपनः ॥ आराधितः स दारेण स चास्मै प्रददौ वरान् ९ तथा गांधारराज
 स्य सुतां वीरैः स्वयंवरे ॥ निर्जित्य पृथिवीपालानां बह्वपुष्करेक्षणः १० अमृष्यमाणाराजानो यस्य जात्या हया इव ॥ रथैवैवाहिके युक्ताः प्रतोदेन कृतव्रणाः ११
 जरासंधं महाबाहुमुपायेन जनार्दनः ॥ परेण घातयामास समग्राक्षौहिणीपतिम् १२ चेदिराजं च विक्रांतं राजसेनापतिं बली ॥ अर्धे विवदमानं च जघान पशुवत्तदा
 १३ सौभदैव्यपुरं स्वस्थं शाल्वगुप्तं दुरासदम् ॥ समुद्रकुक्षौ विक्रम्य पातयामास माधवः १४ अंगान्वंगान् कलिगांश्च मागधान् काशिकोसलान् ॥ वात्स्यगार्ग्यक
 षांश्च पौंड्रांश्च अप्यजयद्गणे १५ आवंत्यान् दाक्षिणात्यांश्च पार्वतीयान् दशेरुकान् ॥ काश्मीरकानौ रसिकान् पिशाचांश्च समुद्रलान् १६ कांबोजान् वाटधानांश्च चोला
 न्पांड्यांश्च संजय ॥ त्रिगर्तान् मालवांश्चैव दरदांश्च सुदुर्जयान् १७ नानादिग्भ्यश्च संप्राप्तान् खशांश्चैव शकांस्तथा ॥ जितवान् पुंडरीकाक्षो यवनं च सहानुगम् १८ प्र
 विश्वमकरावासं यादोगणनिषेवितम् ॥ जिगाय वरुणं संख्ये सलिलांतर्गतं पुरा १९ युधिपंचजनं हत्वा दैत्यं पातालवासिनम् ॥ पांचजन्यं हृषीकेशो दिव्यं शंखमवा
 सवान् २० खांडवे पार्थसहितस्तोषयित्वा हुताशनम् ॥ आग्नेयमस्त्रं दुर्धर्षं च कलेभेमहाबलाः २१ वेन ते यं समारुह्य त्रासयित्वाऽमरावतीम् ॥ महेंद्रभवनाद्वीरः
 पारिजातमुपानयत् २२ तच्च मर्षितवान् शक्रो जानंस्तस्य पराक्रमम् ॥ राज्ञां चाप्यजितं कंचिच्छृणु नेहनशुश्रुम् २३ यच्च तन्महदाश्चर्यं समायां मम संजय ॥
 कृतवान् पुंडरीकाक्षः कस्तं दन्य इहार्हति २४

११ परेण भीमेन १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४

२५। २६। २७। २८। २९। ३०। ३१। ३२। ३३। ३४। ३५। ३६। ३७। ३८। ३९। ४०। ४१। ४२। ४३। ४४। ४५। ४६। ४७। ४८। ४९। ५०। ५१ ॥ इतिब्रौण
यच्चभक्त्याप्रसन्नोऽहमद्राक्षंरुष्णमीश्वरम् ॥ तन्मेसुविदितं सर्वप्रत्यक्षमिवचागमम् २५ नांतोविक्रमयुक्तस्य बुद्ध्यायुक्तस्य वा पुनः ॥ कर्मणां शक्यते गंतुं हृषी
केशस्य संजय २६ तथागदश्च सां वश्वप्रद्युम्नोऽथ विदूरथः ॥ अगावहोऽनिरुद्धश्च चारुदेष्णः ससारणः २७ उल्मुको निशठश्चैव झिल्लीबभ्रुश्च वीर्यवान् ॥ पृथुश्च विपु
थुश्चैव शमीकोऽथारिमेजयः २८ एतेऽन्ये बलवंतश्च वृष्णि वीराः प्रहारिणः ॥ कथंचित्पांडवानीकं श्रयेयुः समरो स्थिताः २९ आहूता वृष्णि वीरेण केशवेन महात्म
ना ॥ ततः संशयितं सर्वं भवेदिति मतिर्मम ३० नागायुतबलो वीरः कैलासाशिखरोपमः ॥ वनमालीहलीरामस्तत्र यत्र जनार्दनः ३१ यमाहुः सर्वपितरं वासुदेवं द्विजा
तयः ॥ अपिवाह्येषां ङ्गनां योऽस्य तेऽर्थाय संजय ३२ स यदा तात संनह्येत्पांडवार्थाय संजय ॥ न तदा प्रति संयोद्धा भविता तत्र कश्चन ३३ यदि स्म कुरवः सर्वे जये
युर्नाम पांडवान् ॥ वाष्णयोऽर्थाय तेषां वैष्टकीयाच्छस्त्रमुत्तमम् ३४ ततः सर्वांश्च रव्याघ्रो हत्वानरपतीं चरणे ॥ कौरवांश्च महाबाहुः कुंत्यै दद्यात्स मोदिनीम् ३५ यस्य
यं ताहृषीकेशो योद्धा यस्य धनं जयः ॥ रथस्य तस्य कः संख्ये प्रत्यनीको भवेद्रथः ३६ न केनचिदुपायेन कुरूणां दृश्ययेजयः ॥ तस्मान्मे सर्वमाचक्ष्व यथा युद्धमवर्त
त ३७ अर्जुनः केशवस्यात्मा कृष्णोऽप्यात्मा किरीटिनः ॥ अर्जुने विजयो नित्यं कृष्णे कीर्तिश्च शाश्वती ३८ सर्वेष्वपि च लोकेषु वीरभत्सुरपराजितः ॥ प्राधान्येनैव
भूयिष्ठममेयाः केशवे गुणाः ३९ मोहादुर्योधनः कृष्णं यो न वेत्तीह केशवम् ॥ मोहितो दैवयोगेन मृत्युपाशं पुरस्कृतः ४० न वेद कृष्णं दाशार्हमर्जुनं चैव पांडवम् ॥ पू
र्वदेवौ महात्मानौ नरनारायणाबुधौ ४१ एकात्मानौ द्विधा भूतौ दृश्येते मानवैर्भुवि ॥ मनसाऽपि हि दुर्धर्षौ सेनामेतां यशस्विनौ ४२ नाशयेतामिह चेच्छंतां मानुषत्वाच्च
नेच्छतः ॥ युगस्येव विपर्यासं लोकानामिव मोहनम् ४३ भीष्मस्य च वधस्तात द्रोणस्य च महात्मनः ॥ न ह्येव ब्रह्मचर्येण न वेदाध्ययनेन च ४४ न क्रियाभिर्न
चास्त्रेण मृत्योः कश्चिन्निवार्यते ॥ लोकसंभावितौ वीरौ कृतास्त्रौ युद्धदुर्मदौ ४५ भीष्मद्रोणौ हतौ भुत्वा किं नु जीवामि संजय ॥ यांतां श्रियमसूयामः पुरा दृष्ट्वा युधिष्ठिरे
४६ अद्यतामनुजानीमो भीष्मद्रोणवधेन ह ॥ मत्कृते चाप्यनुप्राप्तः कुरूणामेष संक्षयः ४७ पक्वानां हि वधे सूतवज्रायंते तृणान्युत ॥ अनंतमिदं मे श्रैर्यं लोके प्राप्तो
युधिष्ठिरः ४८ यस्य कोपान्महात्मानौ भीष्मद्रोणौ निपातितौ ॥ प्राप्तः प्रकृतितो धर्मो न धर्मो मामकान् प्रति ४९ क्रूरः सर्वविनाशाय कालोऽसौ नातिवर्तते ॥ अ
न्यथा चिंतिता ह्यर्थानरेस्तात मनस्विभिः ५० अन्यथैव प्रपद्यंते देवादिति मतिर्मम ॥ तस्मादपरिहार्येऽर्थे संप्राप्ते कच्छुत्तमे ॥ अपारणीये दुश्चित्ये यथाभूतं प्र
चक्ष्व मे ५१ ॥ इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि द्रोणाभिषेकपर्वणि धृतराष्ट्रविलापे एकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥ ॥ संजय उवाच ॥ हंत ते कथायिष्यामि सर्वं
प्रत्यक्षदर्शिवान् ॥ यथासंन्यपत द्रोणः सूदितः पांडुमृजयैः १ सेनापतिस्त्वं संप्राप्य भारद्वाजो महारथः ॥ मध्ये सर्वस्य सैन्यस्य पुत्रं ते वाक्यमब्रवीत् २

पर्वणि टीकायां एकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ हंत ते १। २

३। ४। ५। ६। ७। ८ एतां च धर्मां क्रियां मतो नाशं सति संभावयसि ९ १० ॥ ११ सुजातं शोभनं जन्म १२ ॥ १३ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ व्यक्तं नियतं १८ ॥ १९ ॥ २० आमर्षयामि उत्सहे २१
यत्कौरवाणामृषभादापगेयादनंतरम् ॥ सैन्यापत्येन यद्राजन्मामद्य कृतवानासि ३ सहशं कर्मणस्तस्य फलं प्राप्नुहि भारत ॥ करोमि कामं कंतेऽद्य प्रवृणोष्वयमिच्छ
सि ४ ततो दुर्योधनो राजा कर्णदुःशासनादिभिः ॥ संमंथ्योवाच दुर्धर्षमाचार्यं जयतां वरम् ५ ददासि चेदं महां जीवग्राहं युधिष्ठिरम् ॥ गृहीत्वा रथिनां श्रेष्ठं मत्समीप
मिहानय ६ ततः कुरूणामाचार्यः श्रुत्वा पुत्रस्य ते वचः ॥ सेनां प्रहर्षयन् सर्वांमिदं वचनमब्रवीत् ७ धन्यः कुंतीसुतो राजन्यस्य ग्रहणमिच्छसि ॥ न वदार्थं सुदुर्धर्ष
वरमद्य प्रयाचसे ८ किमर्थं च न रव्याघ्रन वधं तस्य काक्षसे ॥ नाशं ससि क्रियामेतां मतो दुर्योधनध्रुवं ९ आहोस्विद्धर्मराजस्य द्वेष्ठा तस्य न विद्यते ॥ यदीच्छसि त्वं
जीवंतं कुलं रक्षसि चात्मनः १० अथवा भरतश्रेष्ठ निजित्य युधिपांडवान् ॥ राज्यं संप्रति दत्त्वा च सौभ्रात्रं कर्तुमिच्छसि ११ धन्यः कुंतीसुतो राजा सुजातं चास्य धीमतः ॥
अजातशत्रुता सत्या तस्य यस्मिन् ह्यते भवान् १२ द्रोणेन चैव मुक्तस्य तव पुत्रस्य भारत ॥ सहस्रानिःसृतो भावो योऽस्य नित्यं हृदि स्थितः १३ नाकारो गृहितुं शक्यो
बृहस्पति समैरपि ॥ तस्मात्तव सुतो राजन् प्रहृष्टो वाक्यमब्रवीत् १४ वधे कुंतीसुतस्याजौ नाचार्यविजयो मम ॥ हते युधिष्ठिरे पार्थाहिन्युः सर्वान् हि नो भुवम् १५ न
च शक्यारणे सर्वे निहतुं ममैरपि ॥ य एव ते पांशेषः स्यात्स एवास्मान्न शेषयेत् १६ सत्यप्रतिज्ञे त्वानीते पुनर्यत्नेन निजिते ॥ पुनर्यास्यं त्यरण्याय पांडवास्तमनुव्रताः
१७ सोऽयं मम जयो व्यक्तं दीर्घकालं भविष्यति ॥ अतो न वधमिच्छामि धर्मराजस्य कर्हिचित् १८ तस्य जीह्वमभिप्रायं ज्ञात्वा द्रोणोऽर्थं तत्त्ववित् ॥ तं वरं सांतरं तस्मै
ददौ संचिंत्य बुद्धिमान् १९ ॥ द्रोण उवाच ॥ न चेद्युधिष्ठिरं वीरः पालयत्यर्जुनो युधि ॥ मन्यस्व पांडवश्रेष्ठ मानीतं वशमात्मनः २० न हि शक्यो रणे पार्थः सैर्द्रैर्देवासुरैरपि ॥
प्रयुद्यात्तु मत्स्तात नैतदामर्षयाम्यहं २१ असंशयं समेशिष्यो मत्पूर्वं श्राव्य कर्मणि ॥ तरुणः सुकृतैर्युक्त एकायनगतश्च ह २२ अस्त्राणां द्राक्ष रुद्राश्च भूयः स समवाप्त
वान् ॥ अमर्षितश्च तेराजस्ततो नामर्षयाम्यहं २३ सचापकर्म्यतां युद्धाद्येनोपायेन शक्यते ॥ अपनीते ततः पार्थ धर्मराजो जितस्त्वया २४ ग्रहणो हि जयस्तस्य न वधे
पुरुषर्षभ ॥ एतेन चाप्युपायेन ग्रहणं समुपैष्यसि २५ अहं गृहीत्वा राजानं सत्यधर्मपरायणम् ॥ आनयिष्यामि ते राजन् वशमद्य न संशयः २६ यदि स्थास्यति संग्रामे
मुहूर्तमपि मेग्रतः ॥ अपनीते न रव्याघ्रे कुंतीपुत्रे धनं जये २७ फाल्गुनस्य ममीपेतु न हि शक्यो युधिष्ठिरः ॥ गृहीतुं समरे राजन् सैर्द्रैरपि सुरासुरैः २८ ॥ संजय उवाच ॥
सांतरं तु प्रतिज्ञाते राज्ञो द्रोणेन निग्रहे ॥ गृहीतं तममन्यं तव पुत्राः सुबालिशाः २९ पांडवे येषु साक्षेपं द्रोणं जानाति ते सुतः ॥ ततः प्रतिज्ञास्थैर्यार्थं समं त्रौ
बहुलीकृतः ३० ततो दुर्योधनेनापि ग्रहणं पांडवस्य तत् ॥ सैन्यस्थानेषु सर्वेषु सुघोषितमर्दिम ३१ ॥ इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि द्रोणाभिषेकपर्वणि द्रोणप्रति
ज्ञायां द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

मत्पूर्वः अहं पूर्वो गुरुर्यस्य एकायनगतः जय

मरणान्यतरनिश्चयवान् २२। २३। २४। २५। २६। २७। २८। २९ बहुलीकृतः प्रतिज्ञान्त्यजेदिति बहुषु प्रकाशितः ३०। ३१ ॥ इति ब्रौणपर्वणि टीकायां द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥

सांतरेद्वि ११२३४५६७८९१०१११२१३१४१५१६१७१८१९२०२१ संप्रसुतेकृतपत्रसंकोचे २२ वरूथिनारथेन २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥
 ॥ संजयउवाच ॥ सांतरेतुप्रतिज्ञातेराज्ञोद्रोणेननिग्रहे ॥ ततस्तेसैनिकाःश्रुत्वातंयुधिष्ठिरनिग्रहम् १ सिंहनादरवांश्चक्रुर्बाहुशब्दांश्चक्रुस्त्रयः ॥ तच्चसर्वंयथा
 न्यायंधर्मराजेनभारत २ आसैराशुपरिज्ञातंभारद्वाजचिकीर्षितम् ॥ ततःसर्वान्समानाप्यभ्रातृनन्यांश्चसर्वशः ३ अब्रवीद्धर्मराजस्तुधनंजयमिदं वचः ॥
 श्रुतंतेपुरुषव्याघ्रद्रोणस्याद्यचिकीर्षितम् ४ यथातत्रभवेत्सत्यंतथानीतिर्विधीयताम् ॥ सांतरंहेप्रतिज्ञातंद्रोणेनामित्रकर्षिणा ५ तच्चांतरंमहेष्वासत्वयिते
 नसमाहितम् ॥ सत्वमद्यमहाबाहोयुध्यस्वमदनंतरम् ६ यथादुर्योधनःकामनेमंद्रोणादवाप्नुयात् ॥ अर्जुनउवाच ॥ यथामेनवधःकार्यआचार्यस्यकदाचन ७
 तथातवपरित्यागेनमेराजंश्चिकीर्षितः ॥ अप्येवंपांडवप्राणानुत्सृजेयमहंयुधि ८ प्रतीपोनाहमाचार्येभवेयंवैकथंचन ॥ त्वानिगृह्णाहवेराज्यंधार्तराष्ट्रोऽयमि
 च्छति ९ नसतंजीवलोकेऽस्मिन्कामंप्राप्येत्कथंचन ॥ प्रपतेत्तद्यौःसनक्षत्राष्टथिवीशकलीभवेत् १० नत्वांद्रोणोनिगृह्णीयाज्जीवमानेमयिध्रुवम् ॥ यदितस्यर
 णेसाह्यंकुरुतेवज्रभृत्स्वयम् ११ विष्णुर्वासहितोदेवैर्नत्वांप्राप्स्यत्यसौमृषे ॥ मयिजीवतिराजेन्द्रनभयंकर्तुमर्हसि १२ द्रोणादस्त्रभृतांश्रेष्ठात्सर्वशस्त्रभृतामपि ॥
 अन्यच्चब्रूयाराजेन्द्रप्रतिज्ञाममनिश्चलाम् १३ नस्मराम्यनृतंतावन्नस्मरामिपराजयम् ॥ नस्मरामिप्रतिश्रुत्यकिंचिदप्यनृतंकृतम् १४ ॥ संजयउवाच ॥
 ततःशंखाश्चमेरुश्चमृदंगाश्चानकैःसह ॥ प्रावाद्यंतमहाराजपांडवानांनिवेशने १५ सिंहनादश्चसंज्ञेपांडवानांमहात्मनाम् ॥ धनुर्ज्यातलशब्दश्चगगनस्पृ
 वसुमेरवः १६ श्रुत्वाशंखस्यनिर्घोषंपांडवस्यमहोजसः ॥ त्वदीयेष्वप्यनीकेषुवादित्राण्यभिजाघ्रिरे १७ ततोव्यूढान्यनीकानितवतेपांचभारत ॥ शनैरुपेयुर
 न्योन्यंयोध्यमानानिसंयुगे १८ ततःप्रवृत्तेयुद्धंतुमुल्लोमहर्षणम् ॥ पांडवानांकुरूणांचद्रोणपांचालययोरपि १९ यतमानाःप्रयत्नेनद्रोणानीकविशातने ॥
 नशेकुःसृजयायुद्धेतद्विद्रोणेनपालितम् २० तथैवतवपुत्रस्यरथोदाराःप्रहारिणः ॥ नशेकुःपांडवीसेनांपाल्यमानांकिरीटिना २१ आस्तांतेस्तिमितेसेनेरक्षमा
 णेपरस्परम् ॥ संप्रसुतेयथानक्तंवनराज्यौसुपुष्पिते २२ ततोरुस्मरथोराजन्नर्केणैवविराजता ॥ वरूथिनाविनिष्पत्यव्यचरत्पृतनामुखे २३ तमुद्यतरथेनै
 कसाशुकारिणमाहवे ॥ अनेकमिवसंत्रासान्वेनिरेपांडुसृजयाः २४ तेनमुक्ताःशराधोराविचेरुःसर्वतोदिशम् ॥ त्रासयंतोमहाराजपांडवेयस्यवाहिनीम् २५
 मध्यंदिनमनुप्राप्तोऽगमस्तिशतसंयुतः ॥ यथादृश्येतधर्माशुस्तथाद्रोणोऽप्यदृश्यत २६ नचैनंपांडवेयानांकिश्चिच्छक्रोतिभारत ॥ वीक्षितुंसमरेऽर्जुनंमहेंद्रमि
 वदानवाः २७ मोहयित्वाततःसैन्यंभारद्वाजःप्रतापवान् ॥ घृष्टयुग्मवलंतूर्णव्यधमन्निशितैःशरैः २८ सदृशःसर्वतोरुद्धासंवृत्यखमजिह्वगैः ॥ पार्पतायत्रतत्रै
 वममुदेपांडुवाहिनीम् २९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिद्रोणाभिषेकपर्वणिअर्जुनकृतयुधिष्ठिराश्वासनेत्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥ ॥ १४ ॥

१५ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायात्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥ ॥ १४ ॥

॥ १५ ॥

ततइति ११२३४५६७८९१०१११२१३१४१५ प्राणिनपववाजिनःपक्षिणः १६ ॥ १७ ॥ १८
 ॥ संजयउवाच ॥ ततःसपांडवानीकेजनयन्सुमहद्वयम् ॥ व्यचरत्पृतनांद्रोणोदहन्कक्षमिवानलः १ निर्दहंतमनीकानिसाक्षादग्निमिवोत्थितम् ॥ दृष्ट्वास्वम
 रथंकुद्धंसमर्कपंतसृजयाः २ सततंकृष्यतःसंख्येधनुषोऽस्याशुकारिणः ॥ ज्याघोषःशुश्रुवेत्यर्थेविरूजितमिवाशनेः ३ रथिनःसादिनश्चैवनागानश्चान्पदा
 तिनः ॥ रौद्राहस्तवतामुक्ताःसंमृद्वंतिस्मसायकाः ४ नानद्यमानःपर्जन्यःप्रवृद्धःशुचिसंक्षये ॥ अश्मवर्षमिवावर्षत्परेषामावहद्वयम् ५ विचरन्सतदाराजन्से
 नांसक्षोभयन्प्रभुः ॥ वर्धयामाससंत्रासंशात्रवाणाममानुषम् ६ तस्यविद्युदिवाग्नेषुचापंहेमपरिष्कृतम् ॥ भ्रमद्रथांशुदेचास्मिन्मृदयतेस्मपुनःपुनः ७ सवीरः
 सत्यवान्प्राज्ञोर्धर्मानित्यःसदापुनः ॥ युगांतकालवद्दोरारौद्रांप्रावर्तयन्नदीम् ८ अमर्षवेगप्रभवांकव्यादगणसंकुलाम् ॥ बलौघैःसर्वतःपूर्णाध्वजवृक्षापहारिणीम् ९
 शोणितोदारिथावर्ताहस्यश्वकृत्तरोधसम् ॥ कवचोडुपसंयुक्तांमामपंकसमाकुलाम् १० मेदोमज्जास्थिसिकतामुष्णीषचयफेनिलाम् ॥ संग्रामजलदापूर्णांप्राप्त
 मत्स्यसमाकुलाम् ११ नरनागाश्वकलिशरवेगौघवाहिनीम् ॥ शरीरदारुसंघट्टारथकच्छपसंकुलाम् १२ उत्तमगैःपंकजिनीनिस्त्रिशङ्गपसंकुलाम् ॥ रथना
 महदोपेतानानाभरणभूषिताम् १३ महारथशतावर्ताभूमिरेणूमिमालिनी ॥ महावीर्यवतांसंख्येसुतरांभीरुवुस्तराम् १४ शरीरशतसंवाधांस्रगंककनिषेवि
 ताम् ॥ महारथसहस्राणिनयंतीयमसादनम् १५ शूलव्यालसमाकीर्णांप्राणिवाजिनिषेविताम् ॥ छिन्नक्षत्रमहाहंसामुकुटांडजसेविताम् १६ चक्रकूर्मांगदान
 क्रांशरक्षुद्रझपाकुलाम् ॥ बकस्रसृगालानांघोरसंघेर्निषेविताम् १७ निहतान्प्राणिनःसंख्येद्रोणेनबलिनारणे ॥ वहंतीपितृलोकायशतशोराजसत्तम १८
 शरीरशतसंवाधाकेशशैवलशाद्वलाम् ॥ नदींप्रावर्तयद्राजन्भीरूणांभयवर्धिनी १९ तर्जयंतमनीकानितानितानिमहारथम् ॥ सर्वतोऽभ्यद्रवन्द्रोणंयुधिष्ठि
 रपुरोगमाः २० तानभिद्रवतःश्वरांस्तावकादृढविक्रमाः ॥ सर्वतःप्रत्यहंततदभूल्लोमहर्षणम् २१ शतमायस्तुशकुनिःसहदेवंसमाद्रवत् ॥ सनियंतध्वजरथं
 विव्याधनिशितैःशरैः २२ तस्यमाद्रीसुतःकेतुंधनुःसूतंहयानपि ॥ नातिकुद्धःशरैश्छित्त्वाषष्ठ्याविव्याधसौबलम् २३ सौबलस्तुगदांस्रहप्रचस्कंदरथोत्त
 मात् ॥ सतस्यगदयाराजन्नरथासूतमपातयन् २४ ततस्तौविरथौराजन्नगदाहस्तौमहाबलौ ॥ चिक्रीडतूरणेश्वरौसृंगाविवपर्वतौ २५ द्रोणःपांचालराजा
 नंविद्धादशभिराशुगैः ॥ बहुभिस्तेनचाम्यस्तस्तंविव्याधततोऽधिकैः २६ विविशतिमीमसेनोर्विशल्यानिशितैःशरैः ॥ विद्वानाकंपयद्वीरस्तदद्भुतमिवाभ
 वत् २७ विविशतिस्तुसहसाव्यश्वकेतुशरासनम् ॥ भीमंचक्रेमहाराजततःसैन्यान्यपूजयन् २८ सतन्नमस्रुषेवीरःशत्रोर्विक्रममाहवे ॥ ततोऽस्यगदयादांता
 न्ह्यान्सर्वानपातयत् २९ हताश्वात्सरथाद्राजन्नस्रहचर्भमहाबलः ॥ अभ्ययाद्वीमसेनंतुमतोमत्तमिवादिपम् ३०

१९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ अभ्यस्तोविद्धः २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३०

119 • 11

119 • 11

द्रोणपर्वणिटीकायां चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥ ॥ ॐ ॥ ॥ बहूनीति ॥ १। २। ३। ४

॥११॥

अ०

॥११॥

॥११॥

क्षीबन्मत्तवत् ३३।३४।३५

तंदीप्तमिवकालाग्निदंडहस्तमिवांतकं ॥ जवेमाभ्यपतद्भीमःप्रवृत्तमहतीगदाम् ५ सौभद्रोऽप्यशनिप्रख्याप्रवृत्तमहतीगदाम् ॥ एहोहीत्यब्रवीच्छल्यंयत्नाद्री
मेनवारितः ६ वारयित्वातुसौभद्रंभीमसेनःप्रतापवान् ॥ शल्यमासाद्यसमरेतस्थौगिरिरिवाचलः ७ तथैवमद्राजोऽपिभीमंदृष्ट्वामहाबलं ॥ ससाराभिमुखस्तू
र्णशार्दूलइवकुंजरम् ८ ततस्तूर्यनिनादाश्चशंखानांचसहस्रशः ॥ सिंहनादाश्चसंजुह्वैरीणांचमहास्वनाः ९ पश्यतांशतशोह्यासीदन्योऽन्यमभिधावताम् ॥ पा
ण्डवानांकुरूणांचसाधुसाध्वितिनिःस्वनाः १० महिमद्राधिपादन्यःसर्वराजसुभारत ॥ सोढुमुत्सहतेवेगंभीमसेनस्यसंयुगे ११ तथामद्राधिपस्यापिगदावेगंमहा
त्मनः ॥ सोढुमुत्सहतेलोकेयुधिकोन्योवृकोदरात् १२ पट्टैर्जाबूनदैर्बद्धावमूवजनहर्षणी ॥ प्रज्ज्वालतदाविद्धाभीमेनमहतीगदा १३ तथैवचरतोमार्गान्मंड
लानिचसर्वशः ॥ महाविपुत्प्रतीकाशाशल्यस्यशुभुमेगदा १४ तौवृषाविवनर्दौमंडलानिविचेरतुः ॥ आवर्तितगदाशृंगाबुभौशल्यवृकोदरौ १५ मंडलावर्त
मार्गेषुगदाविहरणेषुच ॥ निर्विशेषमभूद्युद्धंतयोःपुरुषसिंहयोः १६ ताडिताभीमसेनेनशल्यस्यमहतीगदा ॥ साग्निज्वालामहारौद्रातदातूर्णमशीर्यत १७ तथै
वभीमसेनस्यद्विषताऽभिहतागदा ॥ वर्षाप्रदोषेखयोर्तैर्वृत्तौवृक्षइवावभौ १८ गदाक्षिप्तातुसमरेमद्राजेनभारत ॥ व्योमदीपयमानासाससृजेपावकंमुहुः १९
तथैवभीमसेनेनद्विषतेप्रेषितागदा ॥ तापयामासतत्सैन्यंमहोल्कापततीयथा २० तेगदेगादिनांश्रेष्ठेसमासाद्यपरस्परम् ॥ श्वसंत्यौनागकन्येवससृजातेविभाव
सुम् २१ नखैरिवमहाव्याघ्रौदंतैरिवमहागजौ ॥ तौविचेरतुरासाद्यगदाभ्याभ्यांपरस्परम् २२ ततो गदाभ्यामिहतौक्षणेनरुधिरोक्षितौ ॥ ददृशातेमहात्मानौ
किंशुकाविवपुष्पितौ २३ शुश्रुवेदिष्टसर्वासुतयोःपुरुषसिंहयोः ॥ गदाभिघातसंहादःशक्राशनिरवोपमः २४ गदयामद्राजेनसव्यदक्षिणमाहतः ॥ नाकंपत
तदाभीमोभिद्यमानइवाचलः २५ तथाभीमगदावेगेस्ताड्यमानोमहाबलः ॥ धैर्यान्मद्राधिस्तस्थौवज्रैर्गिरिरिवाहतः २६ आपेततुर्महावेगौसमुच्छ्रितगदा
बुभौ ॥ पुनरंतरमार्गस्थौमंडलानिविचेरतुः २७ अथाभ्युत्थपदान्यष्टौसन्निप्रत्यगजाविव ॥ सहसालोहदंडाभ्यामन्योऽन्यमभिजघ्नतुः २८ तौपरस्परवेगाच्चग
दाभ्यांचभृशाहतौ ॥ युगपत्पेततुर्वैरीक्षिताविद्रध्वजाविव २९ ततोविह्वलमानंतंनिःश्वसंतंपुनःपुनः ॥ शल्यमभ्यपततूर्णकृतवर्माभारथः ३० दृष्ट्वाचैनं
महाराजगदयाऽभिनिपीडितम् ॥ विचेष्टंतंयथानागंमूच्छर्योऽभिपरिभुतम् ३१ ततःस्वरथमारोप्यमद्राणामधिपंरणे ॥ अपोवाहरणानूर्णकृतवर्माभारथः
३२ क्षीबवद्विह्वलोवीरोनिमेषात्पुनरुत्थितः ॥ भीमोऽपिसुमहाबाहुर्गदापाणिरदृश्यत ३३ ततोमद्राधिपंदृष्ट्वातवपुत्राःपराङ्मुखम् ॥ सनागपत्त्यश्वस्थाः
समकंपंतमारिष ३४ तेषांडवैर्यमानास्तावकाजितकाशिभिः ॥ भीतादिशोऽन्वपद्यंतवातनुन्नाघनाइव ३५

३६।३७ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांपंचदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥ ॥ तदिति । अस्त्रमाययाअस्त्रकौशलेन १।२।३।४।५।६।७।८।९।१०।११।१२ कथंयुधधारेइत्यस्योत्तरं
निजित्यघातंराष्ट्रास्तुपांडवेयामहारथाः ॥ व्यरोचंतरणेराजन्दीप्यमानाइवाग्रयः ३६ सिंहनादान्भृशंचक्रुःशंखान्दध्मुश्चहर्षिताः ॥ भेरीश्ववादयामासुर्मृदंगां
श्वानकैःसह ३७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिद्रोणाभिषेकपर्वणिशल्यापयानेपंचदशोऽध्यायः १५ ॥ ॥ ॥ संजयउवाच ॥ तद्वलंसुमहदीर्णत्वदीयं
प्रेक्ष्यवीर्यवान् ॥ दधारैकोरणेराजनृषसेनोऽस्त्रमायया ॥ १ शरादशदिशोमुक्तावृषसेनेनसंयुगे ॥ विचेरुस्तेविनिर्भिन्यनरवाजिरथद्विपान् २ तस्यदक्षिणमहा
बाणाविनिश्चेरुःसहस्रशः ॥ मानोरिवमहाराजघर्मकालेमरीचयः ३ तेमार्दितामहाराजरथिनःसादिनस्तथा ॥ निपेतुरुर्ध्वासहसावातभग्राइवधुमाः ४ ह्यौघां
श्वरथौघांश्वगजौघांश्वमहारथः ॥ अपातयद्रणेराजनृषसेनोऽस्त्रमायया ५ दृष्ट्वातमेकंसमरेविचरंतमभीतवत् ॥ सहिताःसर्वराजानःपरिवृत्तःसमंततः ६ नाकु
लिस्तुशतानीकोवृषसेनंसमभ्ययात् ॥ विव्याधचैनंदशभिर्नाराचैर्मर्मभेदिभिः ७ तस्यकर्णात्मजश्चापछित्वाकेतुमपातयत् ॥ तंभ्रातरंपरीप्संतोद्रौपदेयाःसम
भ्ययुः ८ कर्णात्मजंशरघातैरदृश्यंचक्रुरंजसा ॥ तावदंतोऽभ्यधावतद्रोणपुत्रमुखारथाः ९ छादयंतोमहाराजद्रौपदेयान्महारथान् ॥ शरैर्नानाविधैस्तूर्णैर्प
तानजलदाइव १० तान्पांडवाःप्रत्यगृह्णस्त्वरिताःपुत्रगृह्णिनः ॥ पंचालाःकेकयामत्स्यामृंजयाश्रौचतायुधाः ११ तद्युद्धमभवद्भोरसुमहल्लोमहर्षणम् ॥ त्वदी
येःपांडुपुत्राणांदेवानामिवदानवैः १२ एवंयुधधारेवीराःसंरब्धाःकुरुपांडवाः ॥ परस्परमुदीक्षंतःपरस्परकृतागसः १३ तेषांददृशिरैकोपाद्रपूंष्यमिततेजसां ॥
युयुत्सुनामिवाकाशेषतत्रिवरभोगिनाम् १४ भीमकर्णकृपद्रोणद्रौणिपार्षतसात्यकैः ॥ बभ्रासेसरणोद्देशःकालसूर्यइवोदितः १५ तदासीत्तुमुलंयुद्धंनिघ्नतामितरे
तरम् ॥ महाबलानांबलिभिर्दानवानांयथासुरैः १६ ततोयुधिष्ठिरानीकमुहूर्तार्णवानिःस्वनम् ॥ त्वदीयमवधीत्सैन्यंसंप्रहृतमहारथम् १७ तत्प्रभग्रंबलंदृष्ट्वाश
भुभिर्भृशमर्दितम् ॥ अलंभुतेनवःशूराइतिद्रोणोऽन्यभाषत १८ ततःशोणहयःकृद्धश्चतुर्दंतइवद्विषः ॥ प्रविश्यपांडवानांकंयुधिष्ठिरमुपाद्रवत् १९ तमा
विध्यच्छित्तैर्बाणैःकंकपत्रैर्युधिष्ठिरः ॥ तस्यद्रोणोघनुहिहत्वातंहुतंसमुपाद्रवत् २० चक्ररक्षःकुमारस्तुपंचालानांयशस्करः ॥ दधारद्रोणमायांतंवेलेवसरितां
पतिम् २१ द्रोणंनिवारितंदृष्ट्वाकुमारेणद्विजर्षभम् ॥ सिंहनादरघोह्यासीत्साधुसाध्वितिभाषितम् २२ कुमारस्तुततोद्रोणंसायकेनमहाहवे ॥ विव्याधोर
सिसंकुद्धःसिंहवच्चनदन्मुहुः २३ संवार्यचरणेद्रोणकुमारस्तुमहाबलः ॥ शरैरनेकसाहस्रैःकृतहस्तोजितश्रमः २४ तंशूरमार्यवतिनंमंश्रास्त्रेषुकृतश्रमम् ॥
चक्ररक्षंपरामृद्रात्कुमारंद्विजपुंगवः २५ समर्घ्यप्राप्यसैन्यानांसर्वाःप्रविचरन्दिशः ॥ तवसैन्यस्यगोप्ताऽऽसीद्भारद्वाजोद्विजर्षभः २६ शिखंडिनंद्वादशभि
र्विशल्याचोत्तमौजसम् ॥ नकुलंपंचभिर्विद्धासहदेवंचसप्तभिः २७

एवंयुधधारेइति १३पतत्रिवरभोगिनामिव पतत्रिवरोमरुहः भोगिनःसर्पाः १४।१५।१६।१७ हुतेनपलायितेन १८।१९।२०।२१।२२।२३।२४।२५।२६।२७

युधिष्ठिरं द्वादशभिर्द्रौपदेयांस्त्रिभिः ॥ सात्यकिं पंचभिर्विद्धामत्स्यं च दशभिः शरैः २८ व्यक्षोभयद्रणे यो धानयथासुख्यमभिद्रवन् ॥ अम्यवर्ततसंप्रेप्सुः
कुंतीपुत्रं युधिष्ठिरम् २९ युगंधरस्ततो राजन् भारद्वाजं महारथम् ॥ वारयामास संकुदं वातोद्धतमिवार्णवम् ३० युधिष्ठिरं सविद्धातु शरैः सन्नतपर्वभिः ॥ युगंधरं
तुमह्नेन रथनीडादपातयत् ३१ ततो विराट्द्रुपदौ केकयाः सात्यकिः शिविः ॥ व्याघ्रदत्तश्च पांचाल्यः सिंहसेनश्च वीर्यवान् ३२ एते चान्ये च बहवः परीप्संतो युधि
ष्ठिरम् ॥ आवधुस्तस्य पंथानं किं रतः सायकान्बहून् ३३ व्याघ्रदत्तस्तु पांचाल्यो द्रोणं विव्याध मार्गणैः ॥ पंचाशतांशितैराजस्तत उचुकुर्जुनः ३४ स्वरितं सिं
हसेनस्तु द्रोणं विद्धामहारथम् ॥ प्राह सत्सहस्राहृष्टस्त्रासयन् नैव महारथान् ३५ ततो विस्फार्य नयने धनुर्ज्यामवमृज्य च ॥ तलशब्दं महत्कृत्वा द्रोणस्तं समुपाद्र
वत् ३६ ततस्तु सिंहसेनस्य शिरः कायात्स कुंडलम् ॥ व्याघ्रदत्तस्य चाक्रम्य भल्लाम्यामाहरद्वली ३७ तान् प्रसृज्य शरवातैः पांडवानां महारथान् ॥ युधिष्ठिरस्थ
भ्यां शेतस्थौ मृत्युरिवांतकः ३८ ततोऽभवन् महाशब्दो राजन्यौ धिष्ठिरेबले ॥ हतोर्राजेति यो धानां समीपस्थेयतवते ३९ अनुवन्सैनिकास्तत्र दृष्ट्वा द्रोणस्य वि
क्रमम् ॥ अद्य राजा धार्तराष्ट्रः कृतार्थो वै भविष्यति ४० अस्मिन्मुहूर्ते द्रोणस्तु पांडवं गृह्य हर्षितः ॥ आगमिष्यति नो नूनं धार्तराष्ट्रस्य संयुगे ४१ एवं संजल्पतां
ते पांतावकानां महारथः ॥ आयाज्ज्वेन कैते यो रथघोषेण नादयन् ४२ शोणितो दारथावर्ती कृत्वा विशसनेन दीम् ॥ शूरास्थिचयसंकीर्णं प्रेतकूलापहारिणाम्
४३ तां शरौघमहाफेनां प्रासमत्स्य समाकुलाम् ॥ नदीमुत्तीर्य वेगेन कुरून्विद्राव्य पांडवः ४४ ततः किरीटी सहसा द्रोणानीकमुपाद्रवत् ॥ छादयन्निपुजालेन महता
मोहयन्निव ४५ शीघ्रमभ्यस्यतो बाणान्संदधानस्य चानिशम् ॥ नांतरं दृष्ट्वा श्वत्कैतेयस्य यशस्विनः ४६ नदिशोनांतरिक्षं च नद्यौ नवचमेदिनी ॥ अदृश्यं
तमहाराजवाणभूता इवाभवन् ४७ नादृश्यतत दाराजस्तत्र किंचन संयुगे ॥ बाणांधकारे महति कृते गांडीवधन्वना ४८ सूर्ये चास्तमनुप्राप्ते तमसा चाभिसंवृते ॥
नाज्ञायततदा शत्रुर्न सुहृन्नच कश्चन ४९ ततोऽवहारं च कुस्ते द्रोणदुर्योधनादयः ॥ तान् विदित्वा पुनस्त्रस्तान युद्धमनसः परान् ५० स्वान्यनीकानि बीभत्सुः श
नकैरवहारयत् ॥ ततोऽभितुष्टुः पार्थ प्रहृष्टः पांडुसंजयाः ५१ पंचालाश्च मनोज्ञाभिर्वाग्भिः सूर्यमिव वर्षयः ॥ एवं स्वशिबिरं प्रायाज्जित्वा शत्रुन्धनं जयः ५२ पृष्ठ
तः सर्वसैन्यानां मुदितो वै सकेशवः ५३ मसारगल्बर्कसुवर्णरूपैर्वज्रप्रवालस्फटिकैश्च मुखैः ॥ चित्रैरेथे पांडुसुतो बभासेन क्षत्रचित्रे वियतीव चंद्रः ५४ ॥ इति श्री
महामारते द्रोणपर्वणि द्रोणाभिषेकपर्वणि प्रथमदिवसावहारे षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥ ॥ समाप्तं च द्रोणाभिषेकपर्व ॥ ॥ ॥ अथ संशतकवधपर्व ॥
॥ संजय उवाच ॥ ते सेने शिविरं गत्वान्यविशेतां विशांपते ॥ यथा मार्गं यथान्यायं यथागुल्मं च सर्वशः १

मसारं द्रुनीलः गल्बर्कः पद्मरागः ५४ ॥ इति द्रोणपर्वणि टीकायां षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥ ॥ ॥ ॥ ते सेने इति १

२ । ३ । ४ योगेन उपायेन ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ लोक्याः पुण्यलोकाः २४ ब्रह्मचर्यवदवतावरणं
कृत्वा वऽहारे सैन्यानां द्रोणः परमदुर्मनाः ॥ दुर्योधनमभिप्रेक्ष्य सत्राडमिदमब्रवीत् २ उक्तमेतन्मया पूर्वनतिष्ठति धनं जये ॥ शक्यो ग्रहीतुं संग्रामे देवैरपि युधिष्ठिरः
३ इति तद्वः प्रयततां कृतं पार्थेन संयुगे ॥ माविशं कीर्तव्यं मोहमजे यौ कृष्णपांडवौ ४ अपनीते तु योगेन केनचिच्छ्रेतवाहने ॥ तत एष्यति ते राजन्वशमेव युधिष्ठिरः
५ कश्चिदाहूय तं संख्ये देशमन्यं प्रकर्षतु ॥ तमजित्वानकैते यो निवर्तत कथंचन ६ एतस्मिन्नंतरे शून्ये धर्मराजमहं नृप ॥ ग्रहीष्यामि च मूंभित्वा पृष्ठमुग्रस्य प
श्यतः ७ अर्जुनेन विहीनस्तु यदि नोत्सृजते रणम् ॥ मामुपायां तमालोक्य गृहीतं विद्धि पांडवम् ८ एवं तेऽहं महाराज धर्मपुत्रं युधिष्ठिरम् ॥ समाने ष्यामि स गंगं
शमयन संशयः ९ यदि तिष्ठति संग्रामे मुहूर्तमपि पांडवः ॥ अथापयाति संग्रामाद्विजया तद्विशिष्यते १० ॥ संजय उवाच ॥ द्रोणस्य तद्वचः श्रुत्वा त्रिगर्ताधिप
तिस्तदा ॥ भ्रातृभिः सहितो राजन्निदं वचनमब्रवीत् ११ वयं विनिहताराजन्सदा गांडीवधन्वना ॥ अनागः स्वपिचागस्तत्कृतमस्मासुतेन वै १२ ते वयं स्मरमा
णास्तान् विनिकारान् पृथग्विधान् ॥ क्रोधाग्नेनादह्यमानान शोमाहिसदानि शि १३ सनोदिष्ट्याऽस्त्रसंपन्नश्च क्षुर्विषयमागतः ॥ कर्तारः स्ववयं कर्मयच्चि कीर्षामहद्र
तम् १४ भवतश्च प्रियं यत्स्यादस्माकं च यशस्करम् ॥ वयमेनं हनिष्यामो निष्ठया यो धनाद्वहिः १५ अद्यास्त्वनर्जुना भूमिरात्रिगर्ताऽथवा पुनः ॥ सत्यं ते प्रतिजा
नीमो नैतन्मिथ्या भविष्यति १६ एवं सत्यरथश्चोक्ता सत्यवर्मा च भारत ॥ सत्यव्रतश्च सत्येषुः सत्यकर्मांतथैव च १७ सहिता भ्रातरः पंचरथानामयुतेन च ॥ न्य
वर्तत महाराज कृत्वा शपथमाहवे १८ मालवास्तुंडिकेराश्च रथानामयुतैस्त्रिभिः ॥ सुशर्मा च नरव्याघ्रस्त्रिगर्तः प्रस्थलाधिपः १९ मावेष्ट कर्लिलिथैश्च सहितो मद्रकै
रपि ॥ रथानामयुतेनैव सो गमद्भ्रातृभिः सह २० नानाजनपदेभ्यश्च रथानामयुतं पुनः ॥ समुत्थितं विशिष्टानां शपथार्थमुपागमत् २१ ततोऽज्वलमानचर्यं दु
त्वासर्वे पृथक् पृथक् ॥ जगद्गुः कुशचीराणि चित्राणि कवचानि च २२ ते च बद्धतनुत्राणां घृताक्ताः कुशचीरेणः ॥ मौर्वीमेखलिनो वीराः सहस्रशतदक्षिणाः २३
यज्वानः पुत्रिणो लोक्याः कृतकृत्यास्तनुत्यजः ॥ योक्ष्यमाणास्तदात्मानं यशसा विजयेन च २४ ब्रह्मचर्यं श्रुतिमुखैः क्रतुभिश्चात्तदक्षिणैः ॥ प्राप्यान् लोकान्सुयु
द्धेन क्षिप्रमेव यियासवः २५ ब्राह्मणां स्तर्पायित्वा च निष्कान्दत्वा पृथक् पृथक् ॥ गाश्च वासांसि च पुनः समाभाष्य परस्परम् २६ प्रज्वाल्य कृष्णवर्तमानमुपागम्य र
णव्रतम् ॥ तस्मिन्नग्नौ तदाचक्रुः प्रतिज्ञां दृढनिश्चयाः २७ शृण्वतां सर्वभूतानां मुञ्चैर्वाचो बभाषिरे ॥ सर्वे धनं जयवधे प्रतिज्ञां चापि चकिरे २८ ये वै लोकाश्चाव
तिनां ये चैव ब्रह्मघातिनाम् ॥ मद्यपस्य च ये लोका गुरुदाररतस्य च २९ ब्रह्मस्वहारिणश्चैव राजपिंडापहारिणः ॥ शरणागतं च त्यजतो याचमानं तथा व्रतः ३०
अगारदाहिनां चैव ये च गानिघ्नतामपि ॥ अपकारिणां च ये लोका ये च ब्रह्मादिषामपि ३१

श्रुतिर्वेदाध्ययनं तेष्वमुखं प्रधानं येषुतेः कर्मभिरिति विशेषः २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१

आत्मनःप्रतिरूपैस्तैर्नानारूपैर्विमोहिताः ॥ अन्योऽन्येनार्जुनं मत्वा स्वमात्मानं च जग्निरे १२ अयमर्जुनोऽयंगोविंद इमौ पांडवयादवौ ॥ इति बुवाणाः समूढा
जघ्नरन्योन्यमाहवे १३ मोहिताः परमास्त्रेण क्षयं जग्मुः परस्परम् ॥ अशोभं तरणे यो धाः पुष्पिता इव किं शुकाः १४ ततः शरसहस्राणि तैर्विमुक्तानि भस्मसात् ॥ कृत्वा
तदस्त्रं तान् वीराननयद्यमसादनम् १५ अथ प्रहस्य बीभत्सुर्ललित्थान् मालवानपि ॥ मावेह कांस्त्रिगतांश्च यौ धेयांश्चादयच्छरैः १६ ते हन्यमाना वीरेण क्षत्रियाः का
लचोदिताः ॥ व्यमृजच्छरजालानि पार्थेनाना विधानि च १६ न ध्वजो नार्जुनस्तत्र न रथो न च केशवः ॥ प्रत्यदृश्यत घोरेण शरवर्षेण संवृतः १८ ततस्ते लब्धलक्ष
त्वादन्योऽन्यमभिचुक्रुशुः ॥ हतौ कृष्णाविति प्रीत्या वासां स्यादुधुस्तदा १९ भेरीमृदंगशंखाश्च दध्मुर्वीराः सहस्रशः ॥ सिंहनादरवांश्चोग्रांश्च क्रिरेतत्र मारिष २०
ततः प्रसिष्विदे कृष्णः खिन्नश्चार्जुनमब्रवीत् ॥ कासि पार्थ न पश्येत्वा कञ्चिज्जीवसि शत्रुहन् २१ तस्य तद्भाषितं श्रुत्वा त्वरमाणो धनं जयः ॥ वायव्यास्त्रेण तैरस्तां
शरवृष्टिं पहाहरत् २२ ततः संशप्त क्वातान् साश्वद्वीपरथायुधान् ॥ उवाह भगवान्वायुः शुष्कपर्णचयानिव २३ उह्यमानास्तु ते राजन् बह्वशोभंत वायुना ॥ प्रडी
नाः पक्षिणः काले वृक्षेभ्य इव मारिष २४ तांस्तथा व्याकुलीकृत्य त्वरमाणो धनं जयः ॥ जघानानि शितैर्बाणैः सहस्राणि शतानि च २५ शिरांसि भलैरहरद्राहूनापि च
सायुधान् ॥ हस्तिहस्तोपमांश्चोरून् शरैरुर्व्यामपातयत् २६ पृष्ठच्छिन्नान्विचरणान् बाहुपार्श्वे क्षणाकुलान् ॥ नानागावयवैर्हीनांश्च कारारीन् वनं जयः २७ गंधर्वा
नगराकारान्विधिवत्कल्पितान् रथान् ॥ शरैर्विशकलीकुर्वंश्च क्रेव्यश्चरथद्विपान् २८ मुंडतालवनानीव तत्र तत्र च काशिरे ॥ छिन्नारथध्वजवाताः केचित्तत्र कचिक्क
चित् २९ सोतरायुधिनो नागाः सपाताकां कुशध्वजाः ॥ पेतुः शक्राशनिहता द्रुमवन्त इवाचलाः ३० चामरापीडकवचाः सस्तात्र नयनास्तथा ॥ सारोहास्तुरगाः
पेतुः पार्थवाणहताः क्षितौ ३१ विप्रविद्धासिनः खराश्छिन्नवर्मर्षिश्च कृतयः ॥ पतयश्छिन्नवर्मणः कृपणाः शेरतेहताः ३२ तैर्हैतैर्हन्यमानैश्च पतद्भिः पतितैरपि ॥
भ्रमद्भिर्निष्टनद्भिश्च कूरमायो धनं बभौ ३३ रजश्च सुमहज्जातं शांतं रुधिरवृष्टिभिः ॥ महीचाप्यभवद्गर्गा कबंधशतसंकुला ३४ तद्भभौरौद्रवीभसंबीभत्सोर्यान्मा
हवे ॥ आक्रीडमिव रुद्रस्य घ्नतः कालात्यये पशून् ३५ तेवध्यमानाः पार्थेन व्याकुलाश्चरथद्विपाः ॥ तमेवाभिमुखाः क्षीणाः शक्रस्यातिथितांगताः ३६ साभूमिर्भ
रतश्चेष्टनिहतैस्तैर्महारथैः ॥ आस्तीर्णा संवभौ सर्वाप्रेतीभूतैः समंततः ३७ एतस्मिन्नंतरे चैव प्रमत्ते सव्यसाचिनि ॥ व्यूढानीकस्ततो द्रोणो युधिष्ठिरमुपाद्रवत्
३८ तं प्रत्यगृह्णंस्त्वरिता व्यूढानीकाः प्रहारिणः ॥ युधिष्ठिरं परीप्संतस्तदा सीतुमुलं महत् ३९ ॥ इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि संशप्तकवधपर्वणि अर्जुनसंशप्तक
युद्धे ऊनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥ ॥ ॥ ॥ ३७ । ३८ ३९ ॥ इति द्रोणपर्वणि टीकायां ऊनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

पीरणाभ्येति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ उष्णगेघर्मात्यये १६ । १७ पौर्णमास्यां कृतिकायोगयुक्तेन इंदुना शारदपूर्णाचंद्रेणेत्यर्थः
॥ संजय उवाच ॥ परिणाम्यनिशांतां तु भारद्वाजो महारथः ॥ उक्त्वा सुबहुराजेंद्रवचनं वै सुयोधनम् १ विधाय योगं पार्थेन संशप्तकगणैः सह ॥ निष्क्रान्तिं च तदा पार्थे
संशप्तकवधं प्रति २ व्यूढानीकस्ततो द्रोणः पांडवानां महाचमूम् ॥ अभ्ययाद्भरतश्चेष्टधर्मराजजिहृक्षया ३ व्यूढं दृष्ट्वा सुपर्णं तु भारद्वाजकृतं तदा ॥ व्यूढेन मंडला
धेन प्रत्यव्यूहद्वयुधिष्ठिरः ॥ सुखं त्वासीत् सुपर्णस्य भारद्वाजो महारथः ४ शिरोदुर्योधनो राजा सोदर्यैः सानुगैर्वृतः ॥ चक्षुषीकृतवर्मासीद्वीतमश्वास्यतां वरः ५ भूत
शर्मक्षेमशर्माकरकाशश्च वीर्यवान् ॥ कलिंगाः सिंहलाः प्राच्याः शूराभीरादशेरकाः ६ शकायवनकां बोजास्तथा हंसपथाश्च ये ॥ ग्रीवायां शूरसेनाश्च दरदामद्रके
कयाः ७ गजाश्चरथपत्न्यो वास्तस्थुः परमदंशिताः ॥ भूरिश्रवास्तथाशल्यः सोमदत्तश्च बालिहकः ८ अक्षौहिण्यावृता वीरादक्षिणपार्श्वमास्थिताः ॥ विद्वानुर्विदा वा
वंत्यौ कां बोजश्च सुदक्षिणः ९ वामपार्श्वे समाश्रित्य द्रोणपुत्राग्रतः स्थिताः ॥ पृष्ठे कलिंगाः सां वष्टामागधाः पौंड्रमद्रकाः १० गांधाराः शकुनाः प्राच्याः पार्वतीयावसा
तयः ॥ पुच्छे वैकर्तनः कर्णः सपुत्रज्ञातिवाधवः ११ महत्यासेनया तस्थौ नानाजनपदोत्थया ॥ जयद्रथो भीमरथः संपातिर्ऋषभोजयः १२ भूर्मिजयो वृषक्राथो नै
षधश्च महाबलः ॥ वृतावलेन महता ब्रह्मलोकपरिष्ठिताः १३ व्यूहस्योरसि ते राजन् स्थिता युद्धविशारदाः ॥ द्रोणेन विहितो व्यूहः पदात्यश्चरथद्विपैः १४ वा
तोद्धूतार्णवाकारः प्रवृत्त इव लक्ष्यते ॥ तस्य पक्षप्रपक्षेभ्यो निष्पतंतियुयुत्सवः १५ सवियुस्तनिता मेघाः सर्वादिग्भ्य इवोष्णगे ॥ तस्य प्राग्जोतिषो मध्ये विधिव
त्कल्पितं गजम् १६ आस्थितः शुशुभे राजन् श्रुमानुदये यथा ॥ माल्यदामवताराजन् श्वेतच्छत्रेण धार्यता १७ कृतिकायोगयुक्तेन पौर्णमास्याभिर्वेदुना ॥ नी
लां जनचयप्रख्यो मदां बोद्धिरदोवभौ १८ अतिवृष्टो महामेघैर्यथा स्यात्पर्वतो महान् ॥ नानानृपतिभिर्वीरैर्विविधायुधभूषणैः १९ समन्वितः पार्वतीयैः शक्रो देव
गणैरिव ॥ ततो युधिष्ठिरः प्रेक्ष्य व्यूहं तमतिमानुषम् २० अजय्य मरिभिः संख्ये पार्थ तं वाक्यमब्रवीत् ॥ ब्राह्मणस्य वशं नाहमियामद्यथा प्रभो ॥ पारावतसव
र्णाश्च तथानीति विधीयताम् २१ ॥ पृष्ठयुग्न उवाच ॥ द्रोणस्य यतमानस्य वशं नैष्यसि सुव्रत ॥ अहमावारयिष्यामि द्रोणमद्य सहानुगम् २२ मयि जीव
तिकौरव्यनोद्वेगं कर्तुमर्हसि ॥ न हि शक्नोरेणे द्रोणो विजेतुं मां कथंचन २३ ॥ संजय उवाच ॥ एवमुक्त्वा किरन्वाणान्दुपदस्य सुतो बली ॥ पारावतसवर्गाश्च स्वयं
द्रोणमुपाद्रवत् २४ अनिष्टदर्शनं दृष्ट्वा पृष्ठयुग्नमवस्थितम् ॥ क्षणेनैवाभवद्द्रोणो नातिहृष्टमना इव २५ तंतुसंप्रेक्ष्य पुत्रस्तदुर्मुखः शत्रुकर्षणः ॥ प्रियं चिकी
र्षुर्द्रोणस्य पृष्ठयुग्नमवारयत् २६ ससंप्रहारस्तु मुलः सुघोरः समपद्यत् ॥ पार्थ तस्य च शूरस्य दुर्मुखस्य च भारत २७ पार्थ तः शरजालेन क्षिप्रं प्रच्छाद्य दुर्मुखम् ॥
भारद्वाजं शरौघेण महता समवारयत् २८

द्रोणमावारितं दृष्ट्वा भृशायस्तस्तवात्मजः ॥ नानालिंगैः शरव्रातैः पार्षतं समो हयत् २९ तयोर्विषक्तयोः संख्येपांचाल्यकुरुमुख्ययोः ॥ द्रोणो यौधिष्ठिरं सैन्यं
बहुधा व्यधमच्छरेः ३० अनिलेन यथाऽभ्राणि विच्छिन्नानि समंततः ॥ तथा पार्थस्य सैन्यानि विच्छिन्नानि कचित्कचित् ३१ मुहूर्तमिव तदुद्धमासीन्मधुरदर्श
नम् ॥ ततऽन्मत्तवद्राजत्रिर्मर्यादमवर्तत ३२ नैवस्वेन परे राजन्नाज्ञायंत परस्परम् ॥ अनुमानेन संज्ञाभिर्युद्धं तत्समवर्तत ३३ चूडामणिषु निष्केषु भूषणेष्वपि
र्मसु ॥ तेषामादित्यवर्णाभारश्मयः प्रचकाशिरे ३४ तत्प्रकीर्णपताकानां रथवारणवाजिनानाम् ॥ बलाकाशबलाभ्राभंददृशेरूपमाहवे ३५ नरानेव न राजद्रुदग्राश्च
हयाहयान् ॥ रथांश्च रथिनोजघ्नुर्वारणावरवारणान् ३६ समुच्छिन्नपताकानां गजानां परमादिपैः ॥ क्षणेन तु मुलोघोरः संग्रामः समपद्यत ३७ तेषां संसक्तगात्राणां क
र्षतामिदं तरेतरम् ॥ दंतसंघातसंघर्षात्सधूमोऽग्निरजायत ३८ विप्रकीर्णपताकास्ते विषाणजनिताग्रयः ॥ बभूवुः खंसमासाद्य सविद्युतइवांबुदाः ३९ विक्षिप
द्भिर्नदद्भिश्च निपतद्भिश्च वारणैः ॥ संवभूवमहीकीर्णाभिधैर्योरिव शरदी ४० तेषामाहन्यमानानां वाणतोमरक्राष्टिभिः ॥ वारणानां रवोज्ज्वलमेघानामिव संप्लवे ४१
तोमराभिहताः केचिद्वाणैश्च परमादिपाः ॥ वित्रेसुः सर्वनागानां शब्दमेवापरेऽव्रजन् ४२ विषाणाभिहताश्चापिकेचित्तत्र गजागजैः ॥ चकुरार्तस्वनंघरेमुत्पात
जलदाइव ४३ प्रतीपाः क्रियमाणाश्च वारणावरवारणैः ॥ उन्मथ्य पुनराजग्मुः प्रेरिताः परमांकुशैः ४४ महामात्रैर्महामात्रास्ताडिताः शरतोमरैः ॥ गजेभ्यः पृ
थिवीजग्मुर्मुक्तप्रहरणांकुशाः ४५ निर्मनुष्याश्च मातंगाविनदंतस्तत्ततः ॥ छिन्नाभ्राणीव संपेतुः संप्रविश्य परस्परम् ४६ हतान्परिवहतंश्च पतितान्पतिता
युधान् ॥ दिशो जग्मुर्महानागाः केचिदेकचराइव ४७ ताडितास्ताड्यमानाश्च तोमरैर्हि परश्वधैः ॥ पेतुरार्तस्वनं कृत्वा तदा विशसने गजाः ४८ तेषां शैलोपमैः
कायैर्निपतद्भिः समंततः ॥ आहता सहसा भूमिश्च कंपेचननादच ४९ सादितैः सगजारोहैः सपताकैः समंततः ॥ मातंगैः शुशुभे भूमिर्विकीर्णैरिव पर्वतैः ५० गज
स्थाश्च महामात्रानिभिर्ब्रह्मदयारणे ॥ रथिभिः पातिता भलैर्विकीर्णाकुशतोमराः ५१ कौचवद्भिर्नदंतोऽन्ये नाराचाभिहता गजाः ॥ परान्स्वांश्चापि मृदंतः परिपे
तुर्दिशो दश ५२ गजाश्च रथयोधानां शरीरौघसमावृता ॥ बभूवुः पृथिवीराजन्मांसशोणितकर्दमा ५३ प्रमथ्य च विषाणाग्रैः समुत्क्षिप्ताश्च वारणैः ॥ सचक्राश्च विच
क्राश्च रथैरेव महारथाः ५४ रथाश्च रथिभिर्हीनानिर्मनुष्याश्च वाजिनः ॥ हतारोहाश्च मातंगादिशो जग्मुर्भयातुराः ५५ जघानात्र पिता पुत्रं पुत्रश्च पितरं तथा ॥
इत्यासीत्तुमुलं युद्धं न प्राज्ञायत किंचन ५६ आगुल्फेभ्योऽवसीदंते नरालोहितकर्दमैः ॥ दीप्यमानैः परिक्षिप्ता दारैरिव महाद्रुमाः ५७ शोणितैः सिच्यमानानि व
स्त्राणिकवचानि च ॥ छत्राणि च पताकाश्च सर्वरक्तमदृश्यत ५८ हयौघाश्च रथौघाश्च नरौघाश्च निपातिताः ॥ संक्षुण्णाः पुनरावृत्त्य बहुधारथनेभिः ५९ सग
जौघमहावेगः परासुनरशैवलः ॥ रथौघतुमुलावर्तः प्रबभौ सैन्यसागरः ६०

५० । ५१ । ५२ । ५३ । ५४ । ५५ । ५६ । ५७ । ५८ । ५९ । ६०

५१. अचित्ततां मोहं आहतलक्षणो ध्वस्तचिन्हः ६२ । ६३ ॥ इति द्रोणपर्वणि टीकायां विशोऽध्यायः ॥ २० ॥ ॥ ७ ॥ तत इति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १०
तं वाहनमहानौभिर्योधाजयधनैषिणः ॥ अवगाह्याथ मज्जंतो नैव मोहं प्रचक्रिरे ६१ शरवर्षाभिष्टेपुयोधेभ्यश्चित्तलक्ष्मसु ॥ न तेष्वचित्ततां लिभेकाश्चिदाहतलक्षणः
६२ वर्तमाने तथा युद्धे घोररूपेभ्यंकरे ॥ मोहयित्वा परान् द्रोणो युधिष्ठिरमुपाद्रवत् ६३ ॥ इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि संशतकवधपर्वणि संकुलयुद्धे विशो
ऽध्यायः ॥ २० ॥ संजय उवाच ॥ ततो युधिष्ठिरो द्रोणं दृष्ट्वा तिकुमुपागतम् ॥ महता शरवर्षेण प्रत्यगृह्णादभीतवत् १ ततो हलहलाशब्द आसीद्यौधिष्ठिरैवले ॥
जिघृक्षति महासिंहे गजानामिव यूथपम् २ दृष्ट्वा द्रोणं ततः शूरः सत्यजित्सत्यविक्रमः ॥ युधिष्ठिरमभिप्रेप्सुराचार्यं समुपाद्रवत् ३ तत आचार्यपांचाल्यो युयुधा
ते महाबलौ ॥ विक्षोभयंतौ तस्मै न्यमिद्रवैरोचनाविव ४ ततो द्रोणं महेश्वासः सत्यजित्सत्यविक्रमः ॥ अविध्यन्निशिताग्रेण परमास्त्रं विदर्शयन् ५ तथास्य सारथेः
पंचशरान्सर्पविषोपमान् ॥ अमुंचदंतकप्रख्यान्संमुमोहास्य सारथिः ६ अथास्य सहसाऽविध्यद्वयान्दशभिराशुगैः ॥ दशभिर्दशभिः कुद्वउभौ च पार्थि सारथी
७ मंडलंतु समावृत्त्य विचरन् पृतनामुखे ॥ ध्वजं चिच्छेद चक्रुद्धो द्रोणस्याभिन्नकर्षणः ८ द्रोणस्तु तत्समालोक्य चरितंतस्य संयुगे ॥ मनसा चित्तयामास प्राप्तका
लमारिंदमः ९ ततः सत्यजितं तीक्ष्णैर्दशभिर्मर्मभेदिभिः ॥ अविध्यच्छोघ्रमाचार्यं छित्त्वाऽस्य सशरंधनुः १० सशीघ्रतरमादाय धनुरन्यत्प्रतापवान् ॥ द्रोणम
भ्यहनद्राजं स्त्रिंशतांकं कपात्रिभिः ११ दृष्ट्वा सत्यजिता द्रोणं ग्रस्यमानमिवाहवे ॥ वृकः शरशतैस्तीक्ष्णैः पांचाल्यो द्रोणमार्दयत् १२ संछाद्यमानं समरे द्रोणं दृष्ट्वा
महारथम् ॥ चुकुशुः पांडवाराजं च स्त्राणि दुधुवुश्च १३ वृकस्तु परमकुद्धो द्रोणं षष्ठ्यास्तनान्तरे ॥ विव्याध बलवान् राजंस्तदुत मिवाभवत् १४ द्रोणस्तु शर
वर्षेण च्छाद्यमानो महारथः ॥ वेगं चक्रे महावेगः क्रोधादुद्धृत्य चक्षुषी १५ ततः सत्यजितश्चापं छित्त्वा द्रोणो वृकस्य च ॥ पाङ्क्तिः समूतं सहयं शरैर्द्रोणोऽवधीकृतम् १६
अथान्यद्वनुरादाय सत्यजिद्वेगवत्तरम् ॥ साश्वंसमूतं विशिखैर्द्रोणं विव्याध सध्वजम् १७ सतत्रमष्टपे द्रोणः पांचल्येनादितो मृधे ॥ ततस्तस्याविनाशाय सत्वरं
व्यसृजच्छरान् १८ हयान् ध्वजधनुर्मुष्टिमुभौ च पार्थि सारथी ॥ अवाकिरततो द्रोणः शरवर्षैः सहस्रशः १९ तथा संछिद्यमानेषु कार्मुकेषु पुनः पुनः ॥ पांचाल्यः
परमास्त्रज्ञः शोणाश्वंसमयोधयत् २० सत्यजितमालोक्य तथोदीर्णमहाहवे ॥ अर्धचंद्रेण चिच्छेद शिरस्तस्य महात्मनः २१ तस्मिन्हते महामात्रे पंचालानां
महारथे ॥ अपायाज्जनैरश्वैर्द्रोणां त्रस्तो युधिष्ठिरः २२ पंचालाः केकयामत्स्याश्चेदिकारूपकोसलाः ॥ युधिष्ठिरमभीप्संतो दृष्ट्वा द्रोणमुपाद्रवन् २३ ततो यु
धिष्ठिरं प्रेप्सुराचार्यः शत्रुपूगहा ॥ व्यधमत्तान्यनीकानि तूलराशिमिवानलः २४ निर्दहतमनीकानि तानि तानि पुनः पुनः ॥ द्रोणं मत्स्यादवरजः शतानिकोऽभ्य
वर्तत २५ सूर्यरश्मिप्रतीकाशैः कर्मरपरिमार्जितैः ॥ पाङ्क्तिः समूतं सहयं द्रोणं विध्वाऽनदृश्यम् २६

११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६

२७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४ । ४५ । ४६ । ४७ । ४८ । ४९ । ५० । ५१ । ५२ । ५३ । ५४
 कूरायकर्मण्युक्तश्चिकीर्षु कर्मदुष्करम् ॥ अवाकिरच्छरशैर्भारद्वाजं महारथम् २७ तस्यनानदतोद्रोणः शिरःकायात्सकुंडलम् ॥ क्षुरेणापाहरत्तूर्णततोम
 त्त्याः प्रदुष्टुः २८ मत्स्यान्जित्वाऽजयच्चेदोन्कृषान्केकयानापि ॥ पंचालान्मृजयान्पांडून्भारद्वाजः पुनः पुनः २९ तंदहंतमनीकानि क्रुद्धमग्निं यथावनम् ॥
 दृष्ट्वा रुक्मरथं वारं समकंपंतसृजयाः ३० उत्तमं ह्याददानस्य धनुरस्याशुकारेणः ॥ ज्याघोषो निघ्नतोऽग्निमित्रान्दिक्षु सर्वासु शुश्रुवे ३१ नागानश्चान्पदार्ताश्चर
 थिनो गजसादिनः ॥ रौद्राहस्तवतामुक्ताः प्रमथन्ति स्म सायकाः ३२ नानद्यमानः पर्जन्यो मिश्रवातो हि मात्यये ॥ अश्मवर्षामेवावर्षन्परेषां भयमादधत् ३३ सर्वा
 दिशः समचरत्सैन्यं विक्षोभयन्निव ॥ बलीशूरो महेष्वासो मित्राणामभयंकरः ३४ तस्य विद्युदिवाभ्रेषु चापं हेमपारिष्कृतम् ॥ दिक्षु सर्वासु पश्यामोद्रोणस्यामेतते
 जसः ३५ शोभमानां ध्वजे चास्य वेदीमद्राक्ष्मभारत ॥ हिमवाच्छिखराकारां चरतः संयुगेभ्यः ३६ द्रोणस्तु पांडवानीके च कारकदनं महत् ॥ यथादैव्यगणे वि
 ष्णुः सुरासुरनमस्कृतः ३७ सशूरः सत्यवाक्प्राज्ञो बलवान् सत्यविक्रमः ॥ महानुभावः कल्पांते रौद्राभीरुविभीषणाम् ३८ कवचोर्मिभ्य जावतां मर्त्यकूलापहारि
 णाम् ॥ गजवाजिमहाग्राहामसिमीनां दुरासदाम् ३९ वीरास्थि शर्करां रौद्राभिरीमुरजकच्छपाम् ॥ चर्मवर्मप्लवांघोरां केशैश्चैव लशाद्रलाम् ४० शरौ विणीधनुः
 स्रोतां बाहुपन्नगसंकुलाम् ॥ रणभूमिवहांती वां कुरुसृजयवाहिनीम् ४१ मनुष्यशीर्षपाषाणां शक्तिमीनां गदोद्धपाम् ॥ उष्णीषकेन वसनां विकीर्णां त्रिसरीसृपाम्
 ४२ वीरापहारिणीमुग्रां मांसशोणितकर्दमाम् ॥ हस्तिग्राहांकेतुवृक्षाक्षत्रियाणां निमज्जनीम् ४३ कूरां शरीरसंघट्टांसादिनक्रादुरत्ययाम् ॥ द्रोणः प्रावर्तयत्तत्र न
 दीमंतकगामिनीम् ४४ क्रव्यादगणसंजुष्टांश्च शृगालमणायुताम् ॥ निषेवितां महारौद्रैः पिशितां शैः समंततः ४५ तंदहंतमनीकानि रथोदारं कृतांतवत् ॥ सर्व
 तोऽभ्यद्रवन् द्रोणं कुंतीपुत्रपुरोगमाः ४६ ते द्रोणं सहिताः शूराः सर्वतः प्रत्यवारयन् ॥ गभस्तिभिरिवादित्यंतपंतं भुवनं यथा ४७ तंतुशूरं महेष्वासं तावकाऽभ्यु
 दयतायुधाः ॥ राजानो राजपुत्राश्च समं तात्पर्यं वारयन् ४८ शिखंडी तु ततो द्रोणं पंचभिर्नतपर्वभिः ॥ क्षत्रवर्माच विशत्यावसुदानश्च पंचभिः ४९ उत्तमौजास्त्रि
 भिर्बाणैः क्षत्रदेवश्च सप्तभिः ॥ सात्यकिश्च शतेनाजौ युधामन्युस्तथाऽष्टभिः ५० युधिष्ठिरो द्वादशभिर्द्रोणं विव्याध सायकैः ॥ दृष्टुमश्वदशभिश्चेकितानस्त्रिभिः
 शरैः ५१ ततो द्रोणः सत्यसंधः प्रभिन्नहवकुंजरः ॥ अभ्यतीत्यरथानीकं दृढसेनमपातयत् ५२ ततो राजानमासाद्य प्रहरंतमभीतवत् ॥ अविध्यन्नवभिः क्षेमं स
 हतः प्रापतद्रथात् ५३ समध्यं प्राप्य सैन्यानां सर्वाः प्रविचरन्दिशः ॥ त्राताह्य भवदन्त्येषां न त्रातव्यः कथंचन ५४ शिखंडिनं द्वादशभिर्विशत्याचोत्तमौजसम् ॥
 वसुदानं च भलेन प्रेषयद्यमसादनम् ५५ अशीत्याक्षत्रवर्माणं पण्डित्या सुदक्षिणम् ॥ क्षत्रदेवं तु भलेन रथनीलादपादयत् ५६ युधामन्युं चतुःषष्ट्या त्रिंशता चै
 व सात्यकिम् ॥ विद्धा रुक्मरथस्त्पूर्णं युधिष्ठिरमुपाद्रवत् ५७

उभयत्र विधेति शेषः ५९ । ५६ । ५७

पांचाल्योनाम्ना ५८ । ५९ । ६० । ६१ । ६२ । ६३ । ६४ । ६५ ॥ इति द्रोणपर्वणि टीकायां एकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥ ॥ ॥ ॥ भारद्वाजेति १ । २ । ३ । ४

ततो युधिष्ठिरः क्षिप्रं गुरुतोरजसत्तमः ॥ अपायाज्जवनैरश्वैः पांचाल्यो द्रोणमभ्ययात् ५८ तंद्रोणः सधनुः कुंतुसाश्वयंतारमाक्षिणोत् ॥ सहतः प्रापतद्रूमौ रथा
 ज्ज्योतिरिवांबरात् ५९ तस्मिन्हते राजपुत्रे पंचालानां यशस्करे ॥ हतद्रोणं हतद्रोणमित्यासीन्निःस्वनो महान् ६० तांस्तथाभृशं संख्यान् पंचालान्मत्स्यकेक
 यान् ॥ सृजयान्पांडवांश्चैव द्रोणो व्यक्षोभयद्रुली ६१ सात्यकिं चेकितानं च दृष्टुमश्वशिखंडिनौ ॥ वार्धक्षेर्मिचैत्रसेर्निसेनाविदुं मुवर्चसम् ६२ एतांश्चान्यांश्च सु
 बहून्नाजानपदेश्वरान् ॥ सर्वान् द्रोणोऽजययुद्धे कुरुभिः परिवारितः ६३ तावकाश्च महाराजजयलब्ध्वा महाहवे ॥ पांडवेयान् रणे जघ्नुर्द्रवमाणान् समंततः ६४ ते
 दानवा इव द्रेणव्यमाना महात्मना ॥ पंचालाः केकयामत्स्याः समकंपंतमारत ६५ ॥ इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि संशतकवधपर्वणि द्रोणयुद्धे एकविंशोऽध्यायः
 ॥ २१ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ दृतराष्ट्र उवाच ॥ भारद्वाजेन भग्नेषु पांडवेषु महामृधे ॥ पंचालेषु च सर्वेषु कश्चिदभ्युदयः १ आर्यो युद्धमर्तिरुत्वा क्षत्रियाणां य
 शस्करि ॥ असेवितां कापुरुषैः सेवितां पुरुषर्षभैः २ सहिवीरोन्नतः शूरो यो भग्नेषु निवर्तते ॥ अहो नाऽऽसीत्पुमान् कश्चिद् दृष्ट्वा द्रोणं व्यवस्थितम् ३ जंभमाणमिव
 व्याघ्रं प्रभिन्नमिव कुंजरम् ॥ त्यजंत माहवे प्राणान्सन्नद्धं चित्रयोधिनम् ४ महेष्वासं नरव्याघ्रं द्विषतां भयवर्धनम् ॥ कृतज्ञं सत्यनिरतं दुर्योधनहितैषिणम् ५ भार
 द्वाजं तथानीके दृष्ट्वा शूरमवस्थितम् ॥ केशूराः संन्यवर्तंत तन्ममाचक्ष्व संजय ६ संजय उवाच ॥ तान् दृष्ट्वा चलितान् संख्ये प्रणुत्रा द्रोणसायकैः ॥ पंचालान्पांड
 वान्मत्स्यान्मृजयांश्चेदिकेकयान् ७ द्रोणचापविभुक्तेन शरौघेणाशुहारिणा ॥ सिंधोरिव महौघेन हियमाणान्यथाप्लवान् ८ कौरवाः सिंहनादेन नानावाद्यस्वनेन
 च ॥ रथद्विपनरांश्चैव सर्वतः समवारयन् ९ तान्पश्यन् सैन्यमध्यस्थो राजा स्वजनसंवृतः ॥ दुर्योधनोऽब्रवीत्कर्णं प्रहृष्टः प्रहसन्निव १० ॥ दुर्योधन उवाच ॥ प
 श्यराधेयं पंचालान्प्रणुत्रा द्रोणसायकैः ॥ सिंहेनेव मृगान्वन्यांस्त्रासितान् दृढधन्वना ११ नैते जातु पुनर्युद्धमीदृयुरिति मेमतिः ॥ यथा तु भग्ना द्रोणेन वा तेनेव महादु
 माः १२ अर्द्यमानाः शरैरेते रुक्मपुंस्त्वैर्महात्मना ॥ पथानैकेन गच्छन्ति पूर्णमानास्ततस्ततः १३ सन्निरुद्धाश्च कौरव्यैर्द्रोणेन च महात्मना ॥ एतेऽन्ये मंडलीभू
 ताः पावदेनेव कुंजराः १४ भ्रमरैरिव चाविष्टा द्रोणस्य निशितैः शरैः ॥ अन्योन्यं समलीयंत पलायनपरायणाः १५ एष भीमो महाक्रोधो हीनः पांडवसृजयैः ॥ म
 दीयैरावृत्तो यो धैः कर्णं न दयतीवमाम् १६ व्यक्तं द्रोणमयं लोकमद्यपश्यति दुर्मतिः ॥ निराशो जीवितात्तूनमद्यराज्याच्च पांडवः १७ ॥ कर्ण उवाच ॥ नैष जातु म
 हाबाहुर्जीवन्नाहवमुत्सृजेत् ॥ न चेमो न पुरुषव्याघ्रसिंहनादान्सहिष्यति १८ न चापि पांडवा युद्धे भज्येरन्निति मेमतिः ॥ शूराश्च बलवंतश्च कृतास्त्रा युद्धदुर्मदाः १९

२० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ कोकोवृकः २८ । २९ । ३० ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायां द्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥ ॥ सर्वेषामिति ॥ रथाचिन्हानिरयशब्दोहयोपलक्षणं रथानुहयान् चिन्हानिचजज्ञाश्चेत्यर्थः १ व्यायच्छंतंनिवर्तमानं २ सितनीलारुणवर्णः सारंगसदृशश्च ३ पारावतकपोताभः सितनीलसमन्वयात् ४ शोणः कोकनदच्छविः ५ मल्लिकाक्षान्निर्मलक्षणान् ६ विषाग्निदूतसंक्रेशान्वनवासंचपांडवाः ॥ स्मरमाणानहास्यंतिसंग्राममितिमेमतिः २० निवृत्तोहिमहाबाहुरमितौजावृकोदरः ॥ वरान्वरान्हिकौतेयोरथोदारा न्हनिष्यति २१ असिनाधनुषाशक्त्याहयैर्नगैर्नरैरथैः ॥ आयसेनचदंडेनवातान्वातान्हनिष्यति २२ तमेनमनुवर्ततेसात्यकिप्रमुखारथाः ॥ पंचालाः केक यामत्स्याः पांडवाश्चविशेषतः २३ शूराश्चबलवंतश्चविकांताश्चमहारथाः ॥ विनिघ्नंतश्चभीमेनसंरन्ध्वेनाभिचोदिताः २४ तेद्रोणमभिवर्ततेसर्वतः कुरुपुंगवाः ॥ वृकोदरंपरीप्संतः सूर्यमभ्रगणाइव २५ एकायनगताह्येतेपीडयेयुर्यतवतम् ॥ अरक्षमाणंशलभायथादीपमुर्ध्वः २६ असंशयंकृतास्त्रापयसाश्चापिवार णे ॥ अतिभारमहंमन्येभारद्राजेसमाहितम् २७ शीघ्रमनुगमिष्यामोयत्रद्रोणोव्यवस्थितः ॥ कोकाइवमहानागंमावेहन्युर्यतवतम् २८ ॥ संजयउवाच ॥ रा धेयस्यवचः श्रुत्वा राजादुर्योधनस्ततः ॥ भ्रातृभिः सहितो राजन्प्रायाद्रोणरथंप्रति २९ तत्रारावोमहानासीदेकंद्रोणं जिघांसताम् ॥ पांडवानां निवृत्तानां नाना वर्णैर्हयोत्तमैः ३० ॥ इति श्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणि संशप्तकवधपर्वणिद्रोणयुद्धेद्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥ ॥ ध ॥ ॥ घृतराष्ट्रउवाच ॥ सर्वेषामेवमेब्रूहि रथचिह्नानिसंजय ॥ येद्रोणमभ्यवर्तंतकृद्धाभीमपुरोगमाः १ ॥ संजयउवाच ॥ ऋक्षवर्णैर्हयैर्दृष्ट्वा व्यायच्छंतंवृकोदरम् ॥ रजताश्वस्ततः शूरः शैनेयः संन्यव र्तंत २ सारंगाश्चोयुधामन्युः स्वयंप्रत्वरयनहयान् ॥ पर्यवर्तंतदुर्धर्षः क्रुद्धोद्रोणरथंप्रति ३ पारावतसवर्णैस्तुहेमभाडैर्महाजवैः ॥ पांचालराजस्यसुतो घृष्टयुगो न्यवर्तंत ४ पितरंतुपरिप्रेप्सुः क्षत्रधर्मायतवतः ॥ सिद्धिचास्यपरांकांक्षन्शोणाश्वः संन्यवर्तंत ५ पद्मपत्रनिभांश्चाश्वान्मल्लिकाक्षान्स्वलंकृतान् ॥ शैखंडिः क्षत्रदेवस्तुस्वयंप्रत्वरयनययौ ६ दर्शनीयास्तुकांवाजाः शुकपत्रपरिच्छदाः ॥ वहंतोनकुलंशीघ्रंतावकानभिदुद्रुवुः ७ कृष्णास्तुमेघसंकाशा अवहन्तुतमौजसम् ॥ दुर्धर्षायाभिसंधायकुद्वंयुद्धायभारत ८ तथातितिरिकल्माषाहयावातसमाजवे ॥ अवहंतुमुलेयुद्धेसहदेवमुदायुधम् ९ दंतवर्णास्तुराजानंकालवालायुधिष्ठि रम् ॥ भीमवेगानरव्याघ्रमवहन्वातरंहसः १० हेमोत्तमप्रतिच्छन्नेहयैर्वातसमैर्जवैः ॥ अभ्यवर्तंतसैन्यानि सर्वाण्येवयुधिष्ठिरम् ११ राज्ञस्त्वनंतरोराराजापांचा ल्योद्रुपदोऽभवत् ॥ जातरूपमयच्छत्रः सर्वैस्तैरभिरक्षितः १२ ललामैर्हरिभिर्युक्तः सर्वशद्वक्षमैर्युधि ॥ राज्ञामध्येमहेष्वासः शांतभीरभ्यवर्तंत १३ तंविराटोऽन्व याच्छीघ्रंसहसर्वैर्भहारथैः ॥ केकयाश्चशिखंडीचघृष्टकेतुस्तथैवच १४ स्वैः स्वैः सैन्यैः परिवृतामत्स्यराजानमन्वयुः ॥ तंतुपाटलिपुष्पाणांसमवर्णाहयोत्तमाः १५

महाललाटजघनस्कंधवक्षोजवाहयाः ॥ दीर्घग्रीवायताहस्वमुष्काः कांबोजकाः स्मृताः ॥ शुकपत्रपरिच्छदाः शुकपत्राभरोमाणः ॥ १८ । १९ दंतवर्णाः गजदंतगौराः १० । ११ । १२ श्वेतंललाटमध्यस्थं तारारूपं हयस्ययत् । ललामंचापितत्माहुर्ललामोऽश्वस्तदन्वितः ॥ सकेसराणिरोमाणि सुवर्णाभानियस्यत् ॥ हरिः सवर्णतोऽश्वस्तुपीतकौशेयसन्निभः १३ । १४ पाटलिपुष्पाणांसमवर्णाः श्वेतरक्ताः १५

१६ विराटराजस्यपुत्रंउत्तरम् १७ । १८ आमपात्रनिकाशाः मलिनश्वेताः १९ । २० । २१ सारंगशबलाः सारंगाएवअंतरेबिदुचित्राः २२ । २३ पलालधूमसंकाशाः विशदनीलाः । दीर्घग्री वामुखालंबमेहनाः पृथुलोचनाः ॥ महांतस्तनुरोमाणो बलिनः सैधवाहयाः ॥ पद्मवर्णाः । सितरक्तसमाधोगात्पद्मवर्णः प्रकीर्त्यते ॥ कांबोजसमसंस्थानावालिहजाताश्चवाजिनः ॥ विशेषः पुनरेतेपां दीर्घपृष्ठांगतोच्यते २४ कौशेयसदृशाः सितपीताः २५ क्षमावंतोविनीताः । सितलोमकेसराहयाः कृष्णत्वग्गुह्यलोचनोष्ठजुराः । येस्युर्मुनिभिर्वाहानिर्दिष्टाः क्रौंचवर्णास्ते २६ प्रेष्यकराः इच्छा वहमानाव्यराजंतमत्स्यस्यामित्रघातिनः ॥ हरिद्रासमवर्णास्तुजवनाहेममालिनः १६ पुत्रंविराटराजस्यसत्वरंसमुदावहन् ॥ इंद्रगोपकवर्णैश्चभ्रातरः पंचकेक याः १७ जातरूपसमाभासाः सर्वेलोहितकध्वजाः ॥ तेहेममालिनः शूराः सर्वेयुद्धविशारदाः १८ वर्षतइवजीमूताः प्रत्यदृश्यंतदंशिताः ॥ आमपात्रनिकाशास्तु पांचाल्यममितौजसम् १९ दत्तास्तुंशुरुणादिव्याः शिखंडिनमुदावहन् ॥ तथाद्वादशसाहस्राः पंचालानांमहारथाः २० तेषांतुषट्सहस्राण्ये शिखंडिनमन्वयुः ॥ पुत्रंतुशिशुपालस्यनरसिंहस्यमारिष २१ आक्रीडंतोवहंतिस्सारंगशबलाहयाः ॥ घृष्टकेतुस्तुचेदीनामृषभोऽतिबलोदितः २२ कांबोजैः शबलैरश्वैरभ्यवर्तंत दुजयः ॥ बृहत्क्षत्रंतुकैकेयसुकुमारंहयोत्तमाः २३ पलालधूमसंकाशाः सैधवाः शीघ्रमावहन् ॥ मल्लिकाक्षाः पद्मवर्णावालिहजाताः स्वलंकृताः २४ शूरंशिखंडिनः पुत्रमृक्षदेवमुदावहन् ॥ रुक्मभांडप्रतिच्छन्नाः कौशेयसदृशाहयाः २५ क्षमावंतोवहन्संख्येसेनार्बिदुमरिंदमम् ॥ युवानमवहन्युद्धेक्रौंचवर्णाहयोत्तमाः २६ का इयस्याभिभुवः पुत्रंसुकुमारंमहारथम् ॥ श्वेतास्तुप्रतिविध्यंतंकृष्णग्रीवामनोजवाः ॥ यंतुः प्रेष्यकराराजन् राजपुत्रमुदावहन् २७ सुतसोमंतुयः सौम्यपार्थः पुत्रमजी जनत् ॥ माषपुष्पसवर्णास्तमवहन्वाजिनोरणे २८ सहस्रसोमप्रतिमोबभूवपुरेकुरुणामुदयेदुनामि ॥ तस्मिन्जातः सोमसंकंदमध्येयस्मात्तस्मात्सुतसोमोऽभव त्सः २९ नाकुलितुशतानीकंशालपुष्पनिभाहयाः ॥ आदित्यतरुणप्रख्याः श्लाघनीयमुदावहन् ३० कांचनापिहितैर्योक्त्रैर्मयूरग्रीविसन्निभाः ॥ द्रौपदेयंनरव्या घ्रंश्रुतकर्माणमाहवे ३१ श्रुतकीर्तिश्रुतनिधिद्रौपदेयंहयोत्तमाः ॥ ऊहुः पार्थसमंयुद्धेचापपत्रनिभाहयाः ३२ यमादुरध्यर्धगुणंकृष्णात्पार्थाच्चिसंयुगे ॥ अभिम न्युपिशंगास्तंकुमारमवहनरणे ३३ एकस्तुधार्तराष्ट्रेभ्यः पांडवान्यः समाश्रितः ॥ तं ब्रहंतोमहाकायायुयुत्सुमवहनरणे ३४ पलालकांडवर्णास्तुवार्धक्षेमितरास्वि नम् ॥ ऊहुः सुतमुलेयुद्धेहयाः कृष्णाः स्वलंकृताः ३५ कुमारंशितिपादास्तुरुक्मचित्रैरुरच्छदैः ॥ सौचितिमवहन्युद्धेयंतुः प्रेष्यकराहयाः ३६ रुक्मपीठावकी र्णास्तुकौशेयसदृशाहयाः ॥ सुवर्णमालिनः क्षांताः श्रेणिमंतमुदावहन् ३७ रुक्ममालाधराः शूराहेमपृष्ठाः स्वलंकृताः ॥ काशिराजंनरश्रेष्ठंश्लाघनीयमुदावहन् ३८

नुविधायिनः २७ माषपुष्पसवर्णाः आपांडुपीताः २८ सहस्रसोमप्रतिमः सोमसहस्रसमः सौम्यतमइत्यर्थः । तस्मिन्उदयेदुनामिउदयेदुपयायेपुरेशक्रप्रस्थएव सोमसंकंदः सोमामिषवर्णंतस्यम ध्ये तमधिकृत्यतत्फेनेनेत्यर्थस्तस्माद्धेतोः २९ शालपुष्पनिभाः रक्तपीताः ३० योक्त्रैराबंधः मयूरग्रीवोमरकतविशेषः ३१ । ३२ पिशंगाः कपिलाः ३३ । ३४ पलालकांडोनिष्फलव्रीहिद्वंद्वस्त द्वर्णाइतिपूर्वणान्वयः ३५ । ३६ रुक्मपीठेनरुक्मवर्णेनपीठेनपृष्ठेनावकीर्णाव्याप्ताः ३७ हेमपृष्ठाः श्वेताएव ३८

१७ । १८ ॥ इति व्रोणपर्वणि टीकायां त्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥ व्यथयेयुरिति १ संप्रयुक्तः संबद्धः भवति उत्पद्यते तस्मिन्नादिष्टपद २ अत्रोदाहरणमाह दीर्घमिति ३ मम पुत्रस्य यदभवद्वाज्यं तदभूच्छजसंवाधमकापुरुषसेवितम् ॥ द्रोणानां केमहाराजपटेचित्रमिवापेतम् १७ शुश्रुवुर्नाम गोत्राणि वीराणां संयुगेतदा ॥ द्रोणमाद्रवतां राजन स्वयं वरइवा हवे १८ ॥ इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि संशतकवधपर्वणि हयध्वजादिकथने त्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ व्यथयेयुरिमे सेनां देवानां मपि संजय ॥ आहवेयं न्यवर्तत वृकोदरमुखानृपाः १ संप्रयुक्तः किलैवायं दिष्टैर्भवति पूरुषः ॥ तस्मिन्नेव च सर्वार्थाः प्रदृश्यन्ते पृथग्विधाः २ दीर्घविप्रोषितः कालमरणयेज टिलोऽजिनी ॥ अज्ञातश्चैवलोकस्य विजहार युधिष्ठिरः ३ स एव महतीं सेनां समावर्तय दाहवे ॥ किमन्यद्देवसंयोगान्मम पुत्रस्य चाभवत् ४ युक्त एव हि भाग्येन ध्रुवमुत्पद्यते नरः ॥ स तथाऽऽकृष्य ते ते न नयथा स्वयमिच्छति ५ द्यूतव्यसनमासाद्य क्लेशितो हियुधिष्ठिरः ॥ स पुनर्भागधेयेन सहायानुपलब्धवान् ६ अद्य मे केकया लब्धाः काशिकाः कोसलाश्च ये ॥ चेदयश्चापरे वंगामा मेव समुपाश्रिताः ७ पृथिवीभूयसीतातममपार्थस्य नो तथा ॥ इति मामब्रवीत्सूतमंदोदुर्योधनः पुरा ८ तस्य सेना समूहस्य मध्ये द्रोणः सुरक्षितः ॥ निहतः पार्षतेनाजौ किमन्यद्भागंधेयतः ९ मध्ये राज्ञां महाबाहुं सदा युद्धाभिनंदिनम् ॥ सर्वास्त्रपारंगं द्रोणं कथं मृत्युरुपोये वान् १० समनुप्राप्तकृच्छ्रोऽहं मोहं परममागतः ॥ भीष्मद्रोणौ हतौ श्रुत्वानाहं जीवितुमुत्सहे ११ यन्मां क्षताऽब्रवीत्तातमपश्यन्पुत्रवृद्धिनम् ॥ दुर्योधन न तत्सर्वं प्राप्तं सूतमया सह १२ नृशंसंतु परं नु स्यात्कदा दुर्योधनं यदि ॥ पुत्रशेषं चिकीर्षेयं कृत्स्नं न मरणं व्रजेत् १३ यो हि धर्मपरित्यज्य भवत्यर्थपरो नरः ॥ सोऽस्माच्च हीयते लोकात्क्षुद्रभावं च गच्छति १४ अद्य चाप्यस्य राष्ट्रस्य हतोत्साहस्य संजय ॥ अवशेषं न पश्यामि कुदंष्ट्रदिते सति १५ कथं स्यादवशेषो हि धुर्ययोरभ्यतीतयोः ॥ यौ नित्यमुपजीवामः क्षमिणौ पुरुषर्षभौ १६ व्यक्तमेव च मे शंसयथा युद्धमवर्तत ॥ केऽयुध्यन्केव्यपाकुर्वन्केक्षुद्राः प्राद्रवन्भयात् १७ धनं जयं च मे शंसयच्चक्रैरथर्षभः ॥ तस्माद्भयं नो भूयिष्ठं भ्रातृव्याच्च वृकोदरात् १८ यथाऽऽसीच्च निवृत्तेषु पांडवे ये पुंसंजय ॥ मम सैन्यावशेषस्य सन्निपातः सुदारुणः १९ कथंचन मनस्तात निवृत्तेष्वभवत्तदा ॥ मामकानां च ये शूराः केकांस्तत्र न्यवारयन् २० ॥ इति श्री० द्रोणप० संशतकव० धृतराष्ट्रवाक्ये चतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥ संजय उवाच ॥ महद्भैरवमासीन्नः सन्निवृत्तेषु पांडुषु ॥ दृष्ट्वा द्रोणं छाद्यमानं तैर्भास्करमिवांबुदैः १ तैश्चोद्धूतं रजस्तीव्रमवचक्रे चमूतव ॥ ततो हतममं स्याम द्रोणं दृष्टिपथे हते २ तांस्तु शूरान्मेहेष्वासान् कूर्कर्मचिकीर्षतः ॥ दृष्ट्वा दुर्योधनस्तूर्णं स्वसैन्यं समचूचुदत् ३ यथाशक्तियथोत्साहं यथासत्त्वं न राधिपाः ॥ वारयध्वं यथायोगं पांडवानां मनीकिनीम् ४

अथोक्तदपिदेवसंयोगादित्यनुपंगः ४ । १ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ दुर्योधनस्यकायदिपुत्रशेषं चिकीर्षेयं तत्परं केवलं नृशंसं स्यात्कृत्स्नं मरणं तु न भवेदित्यन्वयः १३ । १४ । १५ । १६ । १७ अतुल्यादभिप्रात् १८ । १९ । २० ॥ इति द्रोणपर्वणिटीकायां चतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ महदिति । भीरोर्भावे भैरवं मयमिति यावत् १ । २ । ३ । ४

119910

५। ६। ७। ८। ९। १०। ११। १२। १३। १४। १५। १६। १७। १८। १९। २० उत्पिजलकमृत्युताकुलं २१ मृतकमांसमापविरितिद्विनामा २२। २३। २४। २५ भीमरथो
ततोदुर्मर्षणोभीममभ्यगच्छत्सुतस्तव ॥ आराहृष्टाकिरन्वाणैर्जिघृक्षुस्तस्यजीवितम् ५ तंवाणैरवतस्तारकुद्धोमृत्युरिवाहवे ॥ तंचभीमोऽतुदद्वाणैस्तदासी
तुमुलंमहत् ६ तईश्वरसमादिष्टाःप्राज्ञाःशूराःप्रहारिणः ॥ राज्यमृत्युभयंत्यक्त्वाप्रत्यतिष्ठन्परान्युधि ७ कृतवर्माशिनेःपौत्रद्रोणंप्रेप्सुंविशांपते ॥ पर्यवारय
दायांतंशूरंसमरशोभिनम् ७ तंशैनेयःशरवातैःकुद्धःकुद्धमवारयत् ॥ कृतवर्माचशैनेयंमतोमतमिवद्विपम् ९ सैधवःक्षत्रवर्माणमायांतंनिशितैःशरैः ॥ उग्रध
न्वामहेष्वासंयतोद्रोणादवारयत् १० क्षत्रवर्मासिधुपतेइच्छित्वाकेतनकार्मुके ॥ नाराचैर्दशभिःकुद्धःसर्वमर्मस्वताडयत् ११ अथान्यद्वनुरादायसैधवःकृतहस्त
वत् ॥ विव्याधक्षत्रवर्माणंरणेसर्वायसैःशरैः १२ युयुत्सुपांडवार्थाययतमानंमहारथम् ॥ सुबाहुर्भारतंशूरंयतोद्रोणादवारयत् १३ सुबाहोःसुधनुर्बाणावस्य
तःपरिघोपमौ ॥ युयुत्सुःशितपीताभ्यांक्षुराभ्यामच्छिनजुजौ १४ राजानंपांडवश्रेष्ठधर्मात्मानंयुधिष्ठिरम् ॥ वेलवसागरंक्षुब्धमद्राहंसमवारयत् १५ तंघ
र्मराजोबहुभिर्मर्मभिर्द्विरवाकिरत् ॥ मद्रेशस्तंचतुःषष्ट्याशरैर्विद्धाऽनदहृशम् १६ तस्यनानदतःकेतुमुच्चकतंचकार्मुकम् ॥ क्षुराभ्यांपांडवोऽप्येष्टस्ततउजु
कुशुर्जनाः १७ तथैवराजाबाल्हीकोराजानंद्रुपदंशरैः ॥ आद्रवंतंसहानीकःसहानीकंन्यवारयत् १८ तदुद्धमभवद्दोरंवृद्धयोःसहसेनयोः ॥ यथामहायूथपयो
र्द्विपयोःसंप्रभिन्नयोः १९ विद्वानुविदावावंत्यौविराटंमत्स्यमाच्छताम् ॥ सहसैन्यौसहानीकंयथेंद्राग्रीपुराबलिं २० तदुत्पिजलकंयुद्धमासीद्देवासुरोपमम् ॥
मत्स्यानकैकैःसार्धमभीताश्वरथद्विपम् २१ नाकुलितुशतानीकंभूतकर्मासभापतिः ॥ अस्यंतमिषुजालानियांतंद्रोणादवारयत् २२ ततोऽनकुलदायादस्त्रि
भिर्भलैःसुसंशितैः ॥ चक्रेविबाहुशिरसंभूतकर्माणमाहवे २२ सुतसोमंतुविक्रांतमायांतंतंशरौघिणम् ॥ द्रोणायाभिमुखंवीरंविंशतिरवारयत् २४ सुतसोम
स्तुसंकुद्धःस्वपितृव्यमजिह्वगैः ॥ विंशतिंशरैर्भित्त्वानाभ्यवर्ततदंशितः २५ अथभीमरथःशाल्वमाशुगैरायसैःशितैः ॥ षाङ्गैःसाश्वनियंतारमनयद्यमसा
दनम् २६ श्रुतकर्माणमायांतंमयूरसदृशैर्हयैः ॥ चैत्रसेनिर्महाराजतवपुत्रंन्यवारयत् २७ तौपौत्रौतवदुर्धर्षौपरस्परवधैषिणौ ॥ पितृणामर्थसिद्धयर्थंचक्रतु
र्युद्धमुत्तमम् २८ तिष्ठंतमग्रेतंद्वाप्रतिविध्यंमहाहवे ॥ द्रौणिर्मानंपितुःकुर्वन्मार्गणैःसमवारयत् २९ तंकुद्धप्रतिविव्याधप्रतिविध्यःशितैःशरैः ॥ सिंहलांगू
ललक्ष्माणंपितुरर्थेव्यवस्थितम् ३० प्रवपन्नवबीजानिबीजकालेनरर्षभः ॥ द्रौणायनिर्द्रौपदेयाःशरवर्षैरवाकिरन् ३१ आर्जुनिंश्रुतकीर्तितुद्रोपदेयंमहारथम् ॥
द्रोणायाभिमुखंयांतदौःशासनिरवारयत् ३२ तस्यकृष्णसमःकार्ष्णिस्त्रिभिर्भलैःसुसंशितैः ॥ धनुर्ध्वजंचसूतंचच्छित्त्वाद्रोणांतिकंययौ ३३ यस्तुशूरतमोराज
ब्रुमयोःसेनयोर्मतः ॥ तंपटच्चरहंतारंलक्ष्मणःसमवारयत् ३४ लक्ष्मणस्येष्वसनंछित्त्वालक्ष्मचभारत ॥ लक्ष्मणेशरजालानिविमृजन्बह्वशोभत ३५

राजभ्राता २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५

३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४ । ४५ । ४६ । ४७ । ४८ । ४९ । ५० । ५१ । ५२ । ५३ । ५४ । ५५ । ५६ । ५७ । ५८ । ५९ । ६० । ६१ । ६२ । ६३ । ६४ । ६५ । ६६ । ६७ । ६८ । ६९ । ७० । ७१ । ७२ । ७३ । ७४ । ७५ । ७६ । ७७ । ७८ । ७९ । ८० । ८१ । ८२ । ८३ । ८४ । ८५ । ८६ । ८७ । ८८ । ८९ । ९० । ९१ । ९२ । ९३ । ९४ । ९५ । ९६ । ९७ । ९८ । ९९ । १०० ।

अथोपनालगुहाः कडंगरैर्द्वैः ५८ । ५९ आतुदनव्ययन प्रज
विकर्णस्तुमहाप्राज्ञोयाज्ञसेनिशिखंडिनम् ॥ पर्यवारयदायांतयुवानंसमरेयुवा ३६ ततस्तमिषुजालेनयाज्ञसेनिःसमावृणोत् ॥ विधूयतद्वाणजालंबभौतवसु
तोबली ३७ अंगदोऽभिमुखंवीरमुत्तमौजसमाहवे ॥ द्रोणायाभिमुख्यांतंशरीषेणन्यवारयत् ३८ संप्रहारस्तुमुलस्तयोः पुरुषसिंहयोः ॥ सैनिकानांच सर्वेषां
तयोश्चप्रतिवर्धनः ३९ दुर्मुखस्तुमहेष्वासोवीरंपुरुजितंवली ॥ द्रोणायाभिमुख्यांतं वत्सदंतैस्वारयत् ४० सदुर्मुखं ब्रुवोर्मध्ये नाराचेनाभ्यताडयत् ॥ तस्यत
द्विवभौवक्रंसनालमिवपंकजं ४१ कर्णस्तुकेक्यानभ्रातृन्पंचलोहितकध्वजान् ॥ द्रोणायाभिमुख्यातान् शरवर्षैस्वारयत् ४२ ते चैनं भृश संतप्ताः शरवर्षैस्वा
किरन् ॥ सच ताञ्छादयामास शरजालैः पुनः पुनः ४३ नैव कर्णेन ते पंचददृशु र्बाण संवृताः ॥ साश्वसूत ध्वजरथाः परस्परशराचिताः ४४ पुत्रास्ते दुर्जयश्चैव ज
यश्चाविजयश्च ह ॥ नीलकाश्यजयत्सेनां स्त्रियस्त्रीन्प्रत्यवारयन् ४५ तद्युद्धमभवद्घोरमीक्षित्प्रतीतिवर्धनम् ॥ सिंहव्याघ्रतरक्षूणां यथक्षेमहिषर्षभैः ४६ क्षेमधूर्ति
बृहतौ तुभ्रातरौ सात्वतं युधि ॥ द्रोणायाभिमुख्यांतं शरैस्तीक्ष्णैस्ततक्षतुः ४७ तयोस्तस्य च तद्युद्धमत्यहुतमिवाभवत् ॥ सिंहस्य द्विपमुख्याभ्यां प्रभिन्नाभ्यां
यथावने ४८ राजानंतु तथा वष्टमेकं युद्धाभिनेदिनम् ॥ चेदिराजः शरानस्यन् क्रुद्धो द्रोणादवारयत् ४९ ततोऽब्रुवोऽस्थिभेदिन्या निरभियच्छलाकया ॥ सत्य
क्वासशरंचापं रथाङ्गमिमपागमत् ५० वार्धक्षेमिति वाष्ण्यैरुपशारद्वतः शरैः ॥ असुद्रः सुद्रकैर्बाणैः रुद्धरूपमवारयत् ५१ युध्यंतौ रूपवाग्ण्यौ ये ष्यश्यांश्चित्र
योधिनौ ॥ ते युद्धासक्त मनसो नान्या बुधिरक्रियाम् ५२ सौमदतिस्तुराजानं मणिभंतमतद्रितम् ॥ पर्यवारयदायांतं यशो द्रोणस्य वर्धयन् ५३ ससौ मदते स्व
रितश्चित्तेश्वसनकेतने ॥ पुनः पताकां सूतं च छत्रं चापातयद्रथात् ५४ अथाहृत्य रथानूर्णयूपकेतुरमित्रहा ॥ साश्वसूत ध्वजरथं तंच कर्तवरासिना ५५ रथं
च स्वसमास्था यधनुरादाय चापरम् ॥ स्वयं यच्छन् हयान् राजन् व्यध मत्पांडवी च भूमम् ५६ पांडवमिन्द्रमिवायांतं मसुरान् प्रतिदुर्जयम् ॥ समर्थः सायकौ घेन वृषसे
नोन्यवारयत् ५७ गदा परिधनिस्त्रिशपट्टिशायो घनोपलैः ॥ कडंगरैर्भुशुंडीभिः प्राप्तैस्तोमरसायकैः ५८ मुसलैर्मुद्गरैश्च कैर्भादिपालपरश्वधैः ॥ पांसुवाताग्नि
सलिलैर्भस्मलोष्ठतृणकुम्भैः ५९ आतुदन् प्ररुजन् भंजन्निघ्नान्विद्रावयन् क्षिपन् ॥ सेनां विभीषयन्नाया द्रोणप्रेप्सुर्वटोत्कचः ६० तंतुनानाप्रहरणैर्नाना युद्धविशेषणैः ॥
राक्षसं राक्षसः कुद्धः समाजघ्रे ह्यलंबुषः ६१ तयोस्तदभवद्युद्धं रक्षोग्रामणिमुख्ययोः ॥ तादृग्यादृक्पुरावृत्तं शंबरामरराजयोः ६२ एवं द्वंद्वशतान्या सन्नरथवारण
वाजिनाम् ॥ पदातीनांच भद्रं ते तव तेषांच संकुले ६३ नैतादृशो दृष्टपूर्वं संग्रामो नैव च श्रुतः ॥ द्रोणस्याभावभावे तु प्रसक्तानां यथाऽभवत् ६४ इदं घोरमिदं चित्र
निदर्शो द्रमिति प्रभो ॥ तत्र युद्धान्यदृश्यंतं प्रततानि बहूनि च ६५ ॥ इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि संशप्तकवधपर्वणि द्वंद्वयुद्धे पंचविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥ ॥
निबंधनं भंजनं आमर्दनं निघ्ननं मारयन् विद्रावयन्पलाययन् क्षिपन्प्रेरयन् ६०।६१।६२।६३ अभावभावे भारणे रक्षणेषु ६४।६५ ॥ इति द्रोणपर्वणि टीकायां पंचविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥

तेष्विति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ आवर्जितः पतनप्रवणो नागो यस्य १७ । १८ । १९
॥ घृतराष्ट्र उवाच ॥ तेष्वेवं सन्निवृत्तेषु प्रत्युद्यातेषु भागशः ॥ कथं युयुधिरेपार्थामामकाश्च तरस्विनः १ किमर्जुनश्चाप्यकरोत्संशतकवलंप्रति ॥ संशतकावापार्थ
स्य किमकुर्वत संजय २ ॥ संजय उवाच ॥ तथा तेषु निवृत्तेषु प्रत्युद्यातेषु भागशः ॥ स्वयमभ्यद्रवद्भीमनागानीकेन ते सुतः ३ सनाग इव नागेन गोवृषेणैव गोवृषः ॥
समाहूतः स्वयं राजानागानीकमुपाद्रवत् ४ स युद्धकुशलः पार्थो बाहुवीर्येण चान्वितः ॥ अभिनकुंजरानीकमचिरेणैव मारिष ५ ते गजागिरिसंकाशाः क्षरंतः सर्वतो
मदम् ॥ भीमसेनस्य नाराचैर्विमुखा विमदीकृताः ६ विधमेद भ्रजालानि यथा वायुः समुद्रतः ॥ व्यधमत्तान्यनीकानि तथैव पवनात्मजः ७ स तेषु विसृजन्वाणान्
भीमो नागेष्वशोभत ॥ भुवनेष्विव सर्वेषु गभस्तीनुदितोरविः ८ ते भीमबाणाभिहताः संस्यूता विबभुर्गजाः ॥ गभस्तिमिरिवार्कस्य व्योम्नि नानाबलाहकाः ९ त
था गजानां कदनं कुर्वाणमनिलात्मजम् ॥ कुद्धो दुर्योधनोऽभ्येत्य प्रत्यविध्यच्छितैः शरैः १० ततः क्षणेन क्षितिपंक्षतजप्रतिमेक्षणः ॥ क्षयं निनीषुर्निशितैर्भीमो वि
व्याध पत्रिभिः ११ स शराचितसर्वांगः कुद्धो विव्याध पांडवम् ॥ नाराचैर्करिभ्यो भीमसेनं स्मयन्निव १२ तस्य नागं मणिमयं रत्नचित्रध्वजे स्थितम् ॥ भल्लभ्यां
कार्मुकैश्चैव क्षिप्रं चिच्छेद पांडवः १३ दुर्योधनं पीडयमानं हृष्टाभीसेनमारिष ॥ चुक्षोभयिषुरभ्यागादंगो मातंगमास्थितः १४ तमापतंतं नागं द्रुमं बुद्धप्रतिमस्वनम् ॥
कुंभान्तरे भीमसेनो नाराचैर्दयहृशम् १५ तस्य कायं विनिर्मिद्य न्यमज्जद्धरणीतले ॥ ततः पपात द्विरदो वज्राहत इवाचलः १६ तस्यावर्जितनागस्य म्लेच्छ
स्याधः पतिष्यतः ॥ शिरश्चिच्छेदभल्लेन क्षिप्रकारीवृकोदरः १७ तस्मिन्निपतिते वीरे संप्राद्रवत साचमूः ॥ संभ्रांताश्च द्विपरथापदातीनवमृद्गती १८ तेष्वनीके
पुमग्रेषु विद्रवत्सु समंततः ॥ प्राग्ज्योतिषस्ततो भीमं कुंजरेण समाद्रवत् १९ येन नागेन मघवानजयद्वैत्यदानवान् ॥ तदन्वयेन नागे गभीमसेनमुपाद्रवत् २० स
नागप्रवरो भीमं सहसा समुपाद्रवत् ॥ चरणाभ्यामथोद्धाभ्यां सह तेन करेण च २१ व्यावृत्तनयनः कुद्धः प्रमथन्निव पांडवम् ॥ वृकोदररथं साश्वमविशेषमचूर्णयत् २२
पद्भ्यां भीमोऽप्यथोधावंस्तस्य गात्रेष्वलीयत् ॥ जानन्नंजलिकविधं नापाक्राम तपांडवः २३ गात्राभ्यंतरं गोभूत्वा करेणा ताडयन्मुहुः ॥ लालयामास तं नागं वधाकां
क्षिणमव्ययम् २४ कुलालचक्रवन्नागस्तदा तूर्णमथाभ्रमत् ॥ नागायुतबलः श्रीमान्कालयानो वृकोदरम् २५ भीमोऽपि निष्क्रम्य ततः सुप्रतीकाग्रतोऽभवत् ॥
भीमं करेणावनम्य जानुभ्यामभ्यताडयत् २६ ग्रीवायां वेष्टयित्वैनं स गजो हंतुमैहत ॥ करवेष्टं भीमसेनो भ्रमंदत्वा व्यमोचयत् २७ पुनर्गात्राणि नागस्य प्रविवेश वृको
दरः ॥ यावत्प्रतिगजाया तं स्वबले प्रत्यवैक्षत २८ भीमोऽपि नागगात्रेभ्यो विनिःसृत्या पयाज्जवात् ॥ ततः सर्वस्य सैन्यस्य नादः समभवन्महान् २९ अहोधिक्कि
हतो भीमः कुंजरेणेति मारिष ॥ तेन नागेन संतस्ता पांडवानामनीकिनी ३० सहसाऽभ्यद्रवद्वाजनयत्र तस्थौ वृकोदरः ॥ ततो युधिष्ठिरो राजा हतं मत्वा वृकोदरम् ३१
२० । संहतेन संकुचितेन २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१

३२ । ३३ । ३४ । ३५ तिर्यग्यातेनपार्श्वतोगाभिना ३६ । ३७ । ३८ व्यवच्छिद्यविध्वा ३९ । ४० । ४१ पर्यवर्ततर्भातवान् ४२ । ४३ समुत्थाप्यस्थिरीकृत्य ४४ । ४५ । ४६ । ४७ । ४८
 भगदत्तसपांचाल्यः सर्वतः समवारयत् ॥ तं रथं रथिनां श्रेष्ठाः परिवार्य परंतपाः ३२ अवाकिरञ्जरीस्तीक्ष्णैः शतशोऽथ सहस्रशः ॥ सविघातं पृषत्कानामं कुशेन स
 माहरन् ३३ गजेन पांडुपंचालान्व्यधमत्पर्वतेश्वरः ॥ तदद्भुतमपश्यामभगदत्तस्य संयुगे ३४ तथा वृद्धस्य चरितं कुंजरेण विशांपते ॥ ततो राजा दशार्णानां प्रा
 ग्ज्योतिषमुपाद्रवत् ३५ तिर्यग्यातेन नागेन समदेनाशुगाभिना ॥ तयोर्युद्धं समभवत्त्रागयोर्भीमरूपयोः ३६ सपक्षयोः पर्वतयोर्ध्यासद्रुमयोः पुरा ॥ प्राग्ज्यो
 तिषपतेर्नागः सन्निवृत्त्यापसृत्य च ३७ पार्श्वे दशार्णाधिपतेर्भित्त्वानागमपातयत् ॥ तोमरैः मूर्धरश्म्याभैर्भगदत्तोऽथ सप्तभिः ३८ जघानाद्विरदस्थं तं शत्रुं प्रचलिता
 सनं ॥ व्यवच्छिद्य तुराजानं भगदत्तं युधिष्ठिरः ३९ रथानीकेन महता सर्वतः पर्यवारयत् ॥ सकुंजरस्थोरथिभिः शुशुभे सर्वतो वृतः ४० पर्वतेन मध्यस्थो ज्वलन्नि
 बहुताशनः ॥ मंडलं सर्वतः शिलघ्नं रथिनामुग्रधन्विनाम् ४१ किरतां शरवर्षाणिसनागः पर्यवर्तत ॥ ततः प्राग्ज्योतिषो राजा परिगृह्य महागजम् ४२ प्रेषयामा
 स सहसा युयुधानरथं प्रति ॥ शिनेः पौत्रस्य तुरथं परिगृह्य महाद्विपः ४३ आभिचक्षेप वेगेन युयुधानस्त्वपाक्रमत् ॥ बृहतः सैधवानश्चान्समुत्थाप्याथ साराथिः ४४
 तस्थौ सात्यकिमासाद्य संभुतस्तं रथं प्रति ॥ स तु लब्ध्वा तं रथं नागस्त्वरितोरथं मंडलात् ४५ निश्चक्राम ततः सर्वान् परिचिक्षेप पार्थिवान् ॥ तत्त्वाशु गतिना तेन त्रा
 स्यमानानरर्षभाः ४६ तमेकं द्विरदं संख्ये मे निरेशतशो द्विपान् ॥ ते गजस्थेन काल्यं ते भगदत्तेन पांडवाः ४७ ऐरावतस्थेन यथा देवराजेन दानवाः ॥ तेषां प्रद्रवतां
 भीमः पंचालानामितस्ततः ४८ गजवाजि कृतः शब्दः सुमहान् समजायत ॥ भगदत्तेन समरे काल्यमानेषु पांडुषु ४९ प्राग्ज्योतिषमभिकुद्रः पुनर्भीमः समभ्ययात् ॥
 तस्याभिद्रवतो वाहान्दहस्तमुक्तेन वारिणा ५० सिक्काव्यत्रासयन्नागस्ते पार्थमहरंस्ततः ॥ ततस्तमभ्ययात्तूर्णरुचिपर्वकृती सुतः ५१ समग्रं चरवर्षेण रथस्थो
 ऽतकसात्रिभः ॥ ततः सरुचिपर्वणं शरेणानतपर्वणा ५२ सुपर्वपर्वतपतिर्न्येवैव स्वतक्षयम् ॥ तस्मिन्निपतिते वीरे सौभद्रो द्रौपदी सुतः ५३ चेकितानो घृष्ट
 केतुर्युयुत्सुश्चादयन् द्विपम् ॥ त एनं शरधाराभिर्धाराभिरिव तोयदाः ५४ सिषिचुर्भैरवान्नादान्विनदंतो जिघांसवः ॥ ततः पाष्ण्यकुशांगुष्ठैः कृतिना चोदितो द्विपः
 ५५ प्रसारितकरः प्रायास्तब्धकर्णे क्षणोद्भुतम् ॥ सोऽधिष्ठाय पदावाहान् युयुत्सोः मूतमारुजत् ५६ युयुत्सुस्तु रथाद्राजन्नपाक्रामत्त्वरां न्वितः ॥ ततः पांडवयो
 धास्तेनागराजं शैर्दुतम् ५७ सिषिचुर्भैरवान्नादान्विनदंतो जिघांसवः ॥ पुत्रस्तु तव संभ्रातः सौभद्रस्याद्भुतोरथम् ५८ सकुंजरस्थो विसृजन्निघ्नूरिपुपार्थिवः ॥
 बभौ रश्मीनि वादित्यो भुवनेषु समुत्सृजन् ५९ तमार्जुनिर्द्वादशभिर्युयुत्सुर्दशभिः शरैः ॥ त्रिभिस्त्रिभिर्द्रौपदेयाघृष्टकेतुश्च विव्यधुः ६० सोऽतियत्नापितैर्बाणैरा
 चितो द्विरदो बभौ ॥ संरयूत इव सूर्यस्य रश्मिर्भर्जलदो महान् ६१ ४९ । ५० । ५१ । ५२ सुपर्वशो मनांगसांघिः ५३ । ५४ । ५५ । ५६ । ५७ । ५८ । ५९ । ६० । ६१

६२ । ६३ । ६४ । ६५ वियदाकाशं व्यास्वर्गं ६६ । ६७ । ६८ ॥ इति द्रोणपर्वणिटीकायां षड्विंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥ ॥ ७ ॥ यदिति १ विकुर्वाणे विविधाः क्रियाः कुर्वाणे २ । ३ । ४
 नियंतुः शिल्पयत्नाभ्यां प्रेरितोऽरिशरार्दितः ॥ परिचिक्षेप तान्नागः सरिपून्सव्यदक्षिणम् ६२ गोपाल इव दंडेन यथापशुगणान्वने ॥ आवेष्टयत् तानि नाभगदत्त
 स्तथा मुहुः ६३ क्षिप्रं श्येनाभिपन्नानां वायसानामिव स्वनः ॥ बभूव पांडवेयानां भृशं विद्रवतां स्वनः ६४ सनागराजः प्रवरां कुशाहतः पुरा सपक्षोऽद्विरो यथानृ
 प ॥ भयंतदारिपुषु समादध दृशं वाणिजनानां क्षुभितो यथार्णवः ६५ ततो ध्वनिर्द्विरदरथाश्च पार्थिवैर्भयाद्भवद्भिर्जनितोऽतिभैरवः ॥ क्षितिर्वियद्भ्यां विदिशो दिश
 स्तथा समावृणोत्पार्थिवसंयुगे ततः ६६ स तेन नागप्रवरेण पार्थिवो भृशं जगाहे द्विपतामनी किनीम् ॥ पुरा सुगुप्ता विबुधैरिवाहवे विरोचनो देववस्त्राथिनीमेव ६७
 भृशं ववौ ज्वलनसखो वियद्गजः समावृणोन्मुहुरपि चैव सैनिकान् ॥ तमेकनागं गणशो यथा गजान्समंततोद्भुतमथ मे निरेजनाः ६८ इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि संश
 त्तकवधपर्वणि भगदत्तयुद्धे षड्विंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥ ॥ संजय उवाच ॥ यन्मां पार्थस्य संग्रामे कर्माणि परिपृच्छसि ॥ तच्छृणुष्व महाबाहो पार्थो यदकरो द्रुणे १
 रजोदृष्ट्वा समुद्भूतं श्रुत्वा च गजनिःस्वनम् ॥ भगदत्ते विकुर्वाणे कैतेयः कृष्णमब्रवीत् २ यथा प्राग्जोतिषो राजा गजेन मधुसूदन ॥ त्वरमाणो विनिष्क्रांतो ध्रुवं तस्यैष
 निःस्वनः ३ इंद्रादनवरः संख्ये गजयानविशारदः ॥ प्रथमो गजयोधानां पृथिव्यामिति मे मतिः ४ सचापि द्विरदश्रेष्ठः सदाऽप्रतिगजो युधि ॥ सर्वशस्त्रातिगः सं
 ख्येकृतकर्माजितकृमः ५ सहस्रसन्निपातानामग्निरुपशस्य चानघ ॥ स पांडवबलं सर्वमद्यैको नाशयिष्यति ६ नचावाभ्यामृतेऽन्योऽस्ति शक्तस्तं प्रतिबाधितुम् ॥
 त्वरमाणस्ततो याहियतः प्राग्जोतिषाधिपः ७ दृप्तं संख्ये द्विपबलादयसाचापि विस्मितम् ॥ अथैनं प्रेषयिष्यामि बलहंतुः प्रियातिथिम् ८ वचनादथ कृष्णस्तु प्र
 ययौ सव्यसाचिनः ॥ दीर्यते भगदत्तेन यत्र पांडववाहिनी ९ तं प्रयातंततः पश्चादाह्वयंतो महारथाः ॥ संशक्तकाः समारोहन्सहस्राणि चतुर्दश १० दशैव तु सहस्रा
 णि त्रिगर्तानां महारथाः ॥ चत्वारिच सहस्राणि वासुदेवस्य चानुगाः ११ दीर्यमाणां च मूढा भगदत्तेन मारिष ॥ आहूयमानस्य च तैरभवद्दुःखं द्विधा १२ किंनु श्रे
 यस्करं कर्म भवेदद्येति चिंतयन् ॥ इह वा विनिवर्तेयं गच्छेयं वा युधिष्ठिरम् १३ तस्य बुद्ध्या विचार्यैव मर्जुनस्य कुरुद्वह ॥ अभवद्भूयसी बुद्धिः संशक्तकवधे स्थिरा १४
 स सन्निवृत्तः सहसा कपिप्रवरकेतनः ॥ एको रथसहस्राणि निहंतुं वासवीरणे १५ साहिदुर्योधनस्यासीन्मतिः कर्णस्य चोभयोः ॥ अर्जुनस्य वधोपाये तेन द्वैधमकल्प
 यत् १६ स तु दोलायमानोऽभूद्वैधभावेन पांडवः ॥ वधेन तु नराश्याणामकरोत्तांष्टपातदा १७ ततः शतसहस्राणि शराणां नतपर्वणाम् ॥ असृजन्नर्जुने राजन्सं
 शक्तमहारथाः १८ नैव कुंती सुतः पार्थो नैव कृष्णो जनार्दनः ॥ न हयानरथो राजन् दृश्यं ते स्म शरैश्चिताः १९ तदामोहमनुप्राप्तः सिष्विदेहि जनार्दनः ॥ ततः
 स्तान्प्रायशः पार्थो ब्रह्मास्त्रेण निजघ्नवान् २०

अप्रतिगज इति च्छेदः ५ सहस्रोऽपचाद्यच् ६ । ७ विस्मितं कृडाङ्कारं ८ । ९ समारोहन्संभृतवतः १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २०

शतशःपाणयश्छिन्नाःसेषुज्यातलकामुकाः ॥ केतवोवाजिनःसूतारथिनश्चापतनक्षितौ २१ द्रुमाचलाग्राधुधरैःसमकायाःसुकल्पिताः ॥ हतारोहाःक्षितोपेतुर्दि
पाःपार्थशराहताः २२ विप्रविद्धकुथानागाश्छिन्नभांडाःपरासवः ॥ सारोहास्तुरणेपेतुर्मथितामार्गणैर्भृशम् २३ सप्रिप्रासासिनखराःसमुद्रपरश्ववाः ॥ विच्छि
न्नाबाहवःपेतुर्नृणांभल्लैःकिरीटिना २४ बालादेत्यांबुजैर्दूनांतुल्यरूपाणिमारिष ॥ संछिन्नान्यजुनशरैःशिरांस्युर्व्यांप्रपेदिरे २५ जज्वालालंकृतासनापत्रिभिः
प्राणिभोजनैः ॥ नानारूपैस्तदाऽमित्रान्कुद्धेनिघ्नतिफाल्गुने २६ क्षोभयंतंतदासेनांदिरदंनलिनोमेव ॥ धनंजयंभूतगणाःसाधुसाध्व्यपूजयन् २७ दृष्ट्वा
तत्कर्मपार्थस्यवासवस्येवमाधवः ॥ विस्मयं परमंगत्वाप्रांजलिस्तमुवाचह २८ कर्मैतत्पार्थशक्रेणयमेनधनदेनच ॥ दुष्करं समरेयतेकृतमद्येतिमेमातिः २९ यु
गपञ्चैवसंग्रामेशतशोऽथसहस्रशः ॥ पतिताएवमेदृष्टांसंशतकमहारथाः ३० संशतकांस्ततोहत्वाभूयिष्ठायैव्यवस्थिताः ॥ भगदत्ताययाहीतिहृष्णपार्थोऽभ्य
नोदयत् ३१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिसंशतकवधपर्वणि संशतकवधेसप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥ ॥ संजयउवाच ॥ यियासतस्ततःकृष्णःपार्थस्या
श्वान्मनोजवान् ॥ संप्रेषाद्धेमसंच्छन्नान्द्रोणानीकायसत्वरन् १ तंप्रयातंकुरुश्रेष्ठस्वान्भ्रातृन्द्रोणतापितान् ॥ सुशर्माभ्रातृभिःसार्धंयुद्धार्थोऽष्टतोऽन्वयात् २
ततःश्वतहयःकृष्णमव्रवीदजितंजयः ॥ एषमांभ्रातृभिःसार्धंसुशर्माऽह्वयतेऽच्युत ३ दीर्यतेचोत्तरेणैवतत्सैन्यमधुमुदन ॥ द्वैधीभूतंमनोमेऽद्यकृतंसंशतकैरि
दम् ४ किन्तुसंशतकान्द्वान्मिस्वान्रक्षाम्यहितादितान् ॥ इतिमेवंमतंवेत्सितत्रकिंसुकृतंभवेत् ५ एवमुक्तस्तुदाशार्हःस्यंदनंप्रत्यवर्तयत् ॥ येनत्रिगर्ताधिप
तिःपांडवंसमुपाह्वयत् ६ ततोऽर्जुनःसुशर्माणंविद्धासप्तभिराशुगैः ॥ ध्वजंधनुश्चास्यतथाक्षुराभ्यांसमकृतत ७ त्रिगर्ताधिपतेश्चापिभ्रातरंषड्विराशुगैः ॥ साश्वं
ससूतंपरितःपार्थःप्रेषीद्यमक्षयम् ८ ततोभुजगसंकाशांसुशर्माशक्तिमायसीम् ॥ चिक्षेपार्जुनमादिश्ययासुदेवायतोमरम् ९ शक्तिंत्रिभिःशरैश्छित्वातोमरंत्रिभि
रर्जुनः ॥ सुशर्माणंशरवातैर्मोहयित्वान्यवर्तयत् १० तंवासवमिवायांतंभूरिवर्षंशरौघिणम् ॥ राजंस्तावकसैन्यानांनोग्रंकाश्चिदवारयत् ११ ततोधनंजयोवाणैः
सर्वानेवमहारथान् ॥ आयाद्विनिघ्नकौरव्यान्दहन्कक्षमिवानलः १२ तस्यवेगमसह्यंतंकुंतीपुत्रस्यधीमतः ॥ नाशकुवंस्तेसंसोढुंस्पर्शमग्नोरिवप्रजाः १३ संवेष्टय
न्ननीकानिशरवर्षेणपांडवः ॥ सुपर्णपातवद्राजन्नायात्प्राग्ज्योतिषंप्रति १४ यतदाऽनामयजिष्णुर्भरतानामपापिनां ॥ धनुःक्षेमकरंसंख्येद्विषतामधुवर्चनं १५
तदेवतवपुत्रस्यराजन्दुर्द्युतदेविनः ॥ कृतेक्षत्रविनाशायधनुरायच्छदर्जुनः १६ तथाविशोऽभ्यमाणासापार्थेनतववाहिनी ॥ व्यशीर्यतमहाराजनौरिवासाद्यपर्वतं १७

भूरिवर्षमितिवासवविशेषणं ११।१२।१३।१४।१५ आयच्छद्गृहीतवान् यदेवार्जुनस्यधनुर्मरतानांक्षेमकरमासीतदेवःतत्पुत्रनिमित्तंक्षत्रक्षयकरमभवदितिवाक्यार्थः १६।१७

१८।१९।२०।२१।२२।२३।२४।२५।२६।२७।२८।२९।३०॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायामष्टाविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ तथाकुद्धइति १
ततोदशसहस्राणिन्यवर्तंतधनुष्मताम् ॥ मर्तिहृत्वारणेकूरावीराजयपराजये १८ व्यपेतहृदयत्रासाआवुस्तंमहारथाः ॥ आच्छेत्पार्थोऽगुरुंभारंसर्वभारमहो
युधि १९ यथानलवनंकुद्धःप्रभिन्नःषष्टिहायनः ॥ मृद्रीयात्तद्वदायस्तःपार्थोऽमृद्राञ्चमृतव २० तस्मिन्प्रमथितेसैन्येभगदत्तो नराधिपः ॥ तेननागेनसहसा
धनंजयमुपाद्रवत् २१ तंरथेननरव्याघ्रःप्रत्यष्टुक्लाद्धनंजयः ॥ ससन्निपातस्तुमुलोवभूवरथनागयोः २२ कल्पिताभ्यांयथाशास्त्रंरथेनचगजेनच ॥ संग्रामे
चेरतुर्वीरौभगदत्तधनंजयौ २३ ततोर्जुनसंकाशान्नागादिद्रवप्रभुः ॥ अभ्यवर्षच्छरौघेणभगदत्तो धनंजयम् २४ सचापिशरवर्षंतंशरवर्षेणवासविः ॥ अ
प्राप्तमेवचिच्छेदभगदत्तस्यवीर्यवान् २५ ततःप्राग्ज्योतिषोराजाशरवर्षंनिवार्यतत् ॥ शरैर्जग्मेमहाबाहुंपार्थकृष्णंचमारिष २६ ततस्तुशरजालेनमहताऽभ्य
वकीर्यतौ ॥ चोदयामासतंनगंवधायाच्युतपार्थयोः २७ तमापतंतंदिरदंनदृष्ट्वाकुद्धमिवांतकम् ॥ चक्रेऽपसव्यंत्वारितःस्यंदनेनजनार्दनः २८ संप्राप्तमापिनेये
षपरावृत्तंमहाद्विपम् ॥ सारोहंमृत्युसात्कर्तुंस्मरन्धर्मधनंजयः २९ सतुनागोद्विपरथान्ह्यांश्चासृद्यमारिष ॥ प्राहिणोन्मृत्युलोकायततःकुद्धो धनंजयः ३०
॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिसंशतकवधपर्वणि भगदत्तयुद्धेअष्टाविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ घृतराष्ट्रउवाच ॥ तथाकुद्धःकिमकरोद्भगदत्तस्य
पांडवः ॥ प्राग्ज्योतिषोवापार्थस्यतन्मेशंसयथातथम् १ ॥ संजयउवाच ॥ प्राग्ज्योतिषेणसंशतकबुधौदाशार्हपांडवौ ॥ मृत्युदंष्ट्रांतिकंप्राप्तौसर्वभूतानिमेनिरे
२ तथातुशरवर्षाणिपातयत्यनिशंप्रभो ॥ गजस्कंधान्महाराजकृष्णयोःस्यंदनस्थयोः ३ अथकाष्णायसैर्वाणैःपूर्णकामुकनिःमृतैः ॥ आविध्यदेवकीपुत्रंहेमपुं
खैःशिलाशितैः ४ अग्निस्पर्शसमाकीर्णाभगदत्तेनचोदिताः ॥ निर्भिद्यदेवकीपुत्रंक्षितिजग्मुःसुवाससः ५ तस्यपार्थोऽधनुश्छित्वापरिवारंनिहत्यच ॥ लालय
न्निवराजानंभगदत्तमयोधयत् ६ सोऽर्करश्मिनिभास्तीक्ष्णांस्तोमरान्वैचतुर्दश ॥ अप्रेषयत्सव्यसाचीद्विधैकैकमथाच्छिनत् ७ ततोनागस्यतद्वर्मव्यधमत्पा
कशासनिः ॥ शरजालेनमहतातद्व्यशीर्यतभूतले ८ शीर्णवर्मासतुगजःशरैःसुभृशमर्दितः ॥ बभौधारानिपाताक्तोव्यभ्रःपर्वतराडिव ९ ततःप्राग्ज्योतिषःशक्तिं
हेमदंडामयस्मर्या ॥ व्यसृजद्वासुदेवायद्विधातामर्जुनोऽच्छिनत् १० ततश्छत्रंध्वजंचैवच्छित्त्वारान्नोऽर्जुनःशरैः ॥ विव्याधदशभिस्तूर्णमुत्स्मयन्पर्वतेश्वरं ११
सोतिविद्धोऽर्जुनशरैःसुपुंखैःकंकपत्रिभिः ॥ भगदत्तस्ततःकुद्धःपांडवस्यजनाधिपः १२ व्यसृजतोमरान्मूर्ध्निश्वेताश्वस्योन्ननादच ॥ तैरर्जुनस्यसमरेकिरीटं
रिवर्तितम् १३ परीवृतंकिरीटंतद्यमयन्नेवपांडवः ॥ सुदृष्टःक्रियतांलोकइतिराजानमब्रवीत् १४ एवमुक्तस्तुसंकुद्धःशरवर्षेणपांडवम् ॥ अभ्यवर्षत्सगोविंदधनु
रादायभास्वरम् १५ तस्यपार्थोऽधनुश्छित्त्वातूणीरान्सन्निहृत्यच ॥ त्वरमाणोद्विसप्तत्यासर्वमर्मस्वताडयत् १६

म.भा.टी.
॥ २३ ॥

१७। १८। १९। २०। २१। २२। २३। २४। २५। २६। २७। २८। २९। ३०। ३१। ३२। ३३। ३४। ३५। ३६। ३७। ३८। ३९। ४०। ४१। ४२। ४३। ४४। ४५। ४६। ४७। ४८। ४९। ५०। ५१। ५२। ५३। ५४। ५५। ५६। ५७। ५८। ५९। ६०। ६१। ६२। ६३। ६४। ६५। ६६। ६७। ६८। ६९। ७०। ७१। ७२। ७३। ७४। ७५। ७६। ७७। ७८। ७९। ८०। ८१। ८२। ८३। ८४। ८५। ८६। ८७। ८८। ८९। ९०। ९१। ९२। ९३। ९४। ९५। ९६। ९७। ९८। ९९। १००।
विद्वस्ततोऽतिव्यथितो वेष्णवास्त्रमुदीरयन् ॥ अभिमंभ्याकुशं कुद्वोव्यमृजत्पांडवोरसि १७ विसृष्टं भगदत्तेन तदस्त्रं सर्वधातिवै ॥ उरसाप्रतिजग्राह पार्थसंछाद्य के
शवः १८ वैजयंत्यभवं मालातदस्त्रं केशवोरसि ॥ पद्मकोशविचित्राढ्या सर्वत्र कुसुमोत्कटा १९ ज्वलनाकैर्दुवर्णाभापावकोज्ज्वलपल्लवा ॥ तथापद्मपलाशिन्या
वातकंपितपत्रया २० शुशुभेऽभ्यधिकं शौरिरितसीपुष्पसन्निभः ॥ ततोऽर्जुनः क्लृप्तमनाः केशवं प्रत्यभाषत २१ अयुध्यमानस्तुरगान्संयंतास्मीति चानघ ॥
इत्युक्त्वा पुंडरीकाक्षप्रतिज्ञां स्वानरक्षसि २२ यद्यहं व्यसनी वास्यामशक्तो वा निवारणे ॥ ततस्त्वयैव कार्यं स्यान्न तत्कार्यं मयि स्थिते २३ सबाणः सघनुश्चाहं ससु
रासुरमानुषान् ॥ शक्तो लोकानि मानजेतुं तच्चापिविदितं तव २४ ततोऽर्जुनं वासुदेवः प्रत्युवाचार्थवद्वचः ॥ शृणु गुह्यमिदं पार्थ पुरावृत्तं यथाऽनघ २५ चतुर्भूति
रहं शश्वल्लोकत्राणार्थमुद्यतः ॥ आत्मानं प्रविभज्ये हलोकानां हितमादधे २६ एकामूर्तिस्तपश्चर्यां कुरुते मे भुवि स्थिता ॥ अपरापश्यति जगत्कुर्वाणं साध्वसा
धुनीं २७ अपराकुरुते कर्म मानुषं लोकमाश्रिता ॥ शेते चतुर्थी त्वपरानि द्वावर्षसहस्रिकीं २८ याऽसौ वर्षसहस्रातिमूर्तिरुत्तिष्ठते मम ॥ वराहं भ्यो वरान् प्रेषांस्त
स्मिन्काले ददाति सा २९ तंतुकालमनुप्राप्तं विदित्वा पृथिवीतदा ॥ आयाचत वरं यन्मानं नरकार्थाय तच्छृणु ३० देवानां दानवानां च अवध्यस्तनयोऽस्तु मे ॥
उपेतो वेष्णवास्त्रेण तन्मे त्वं दातुमर्हसि ३१ एवं वरमहं श्रुत्वा जगत्यास्तनयेतदा ॥ अमोघमस्त्रं प्रायच्छं वैष्णवं परमं पुरा ३२ अवोचं चैतदस्त्रं वैष्णवं मोघं भवतु क्षमे ॥
नरकस्याभिरक्षार्थं नैनं काश्चिदधिष्यति ३३ अनेनास्त्रेण ते गुप्तः सुतः परबलादर्नः ॥ भविष्यति दुराधर्षः सर्वलोकेषु सर्वदा ३४ तथेत्युक्त्वा गता देवी कृतकामाम
नस्विनी ॥ सचाप्यासीदुराधर्षो नरकः शत्रुतापनः ३५ तस्मात्प्राग्ज्योतिषं प्राप्तं तदस्त्रं पार्थ मामकम् ॥ नास्यावध्योऽस्ति लोकेषु सैद्रुद्रेषु मारिष ३६ तन्म
या त्वत्कृते चैतदन्यथा व्यपनामि तम् ॥ विमुक्तं परमास्त्रेण जहि पार्थ महासुरम् ३७ वैरिणं जहि दुर्धर्षं भगदत्तं सुराद्विषम् ॥ यथाहं जघ्निवान् पूर्वहितार्थं नरकं तथा
३८ एवमुक्तस्तदा पार्थः केशवेन महात्मना ॥ भगदत्तं शितैर्बाणैः सह सा समवाकिरत् ३९ ततः पार्थो महाबाहुरसंभ्रांतो महामनाः ॥ कुंभयो रंतरे नागं नाराचेन स
मार्पयत् ४० ससमासाद्य तं नागं बाणो वज्र इवाचलम् ॥ अभ्यगात्सहपुंखेन वल्मीकमिव पन्नगः ४१ सकरी भगदत्तेन प्रेयमाणो मुहुर्मुहुः ॥ न करोति वचस्तस्य द
रिद्रस्येव यो पिता ४२ स तु विष्टभ्यगात्राणि दंताभ्यामवर्नियौ ॥ न दन्नातस्त्वनं प्राणानुत्सर्जमहाद्विपः ४३ ततो गांडीवधन्वानमभ्यभाषत केशवः ॥ अयं म
हतः पार्थ पलितेन समावृतः ४४ बलीसंछन्ननयनः शूरः परमदुर्जयः ॥ अक्ष्णोरुन्मीलनार्थाय बद्धपट्टो ह्यसौ वृषः ४५ देववाक्यात्प्रचिच्छेदशरेण भृशमर्जुनः ॥
छिन्नमात्रेण शुकैतस्मिन् रुद्धनेत्रो बभूव सः ४६

३२। ३३। ३४। ३५। ३६। ३७। ३८। ३९। ४०। ४१। ४२। ४३। ४४। ४५। ४६। ४७। ४८। ४९। ५०। ५१। ५२। ५३। ५४। ५५। ५६। ५७। ५८। ५९। ६०। ६१। ६२। ६३। ६४। ६५। ६६। ६७। ६८। ६९। ७०। ७१। ७२। ७३। ७४। ७५। ७६। ७७। ७८। ७९। ८०। ८१। ८२। ८३। ८४। ८५। ८६। ८७। ८८। ८९। ९०। ९१। ९२। ९३। ९४। ९५। ९६। ९७। ९८। ९९। १००।

४७। ४८। ४९। ५०। ५१। ५२। ५३। ५४। ५५। ५६। ५७। ५८। ५९। ६०। ६१। ६२। ६३। ६४। ६५। ६६। ६७। ६८। ६९। ७०। ७१। ७२। ७३। ७४। ७५। ७६। ७७। ७८। ७९। ८०। ८१। ८२। ८३। ८४। ८५। ८६। ८७। ८८। ८९। ९०। ९१। ९२। ९३। ९४। ९५। ९६। ९७। ९८। ९९। १००।
तमो मयं जगन्मेने भगदत्तः प्रतापवान् ॥ ततश्चंद्रार्धविबेन बाणेन नतपर्वणा ४७ विभेदहृदयं राज्ञो भगदत्तस्य पांडवः ॥ सभिन्नहृदयो राजा भगदत्तः किरीटिना ॥
४८ शरासनं शरांश्चैव गतासुः प्रमुमोच ह ॥ शिरसस्तस्य विभ्रष्टं पपात च वरांशुकम् ॥ नालताडनविभ्रष्टं पलाशं नलिनादिव ४९ सहेममालीतपनीयभांडात्पपा
त नागाद्विरसन्निकाशात् ॥ सुपुष्पितो मारुतवेगरुग्णो महीधरायादिव कर्णिकारः ५० निहत्य तं नरपतिमिंद्रविक्रमं सखायमिंद्रस्य तदैद्रिराहवे ॥ ततोऽपरांस्त
वजयकां क्षिणो नरान् बभंज वायुर्बलवान्हुमानिव ५१ ॥ इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि संशतकवधपर्वणि भगदत्तवधे एकोनत्रिंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥ संजय उवाच ॥
प्रियमिंद्रस्य सततं सखायममि तौ जसम् ॥ हत्वा प्राग्ज्योतिषं पार्थः प्रदक्षिणमवर्तत १ ततो गांधारराजस्य सुतौ परपुरंजयौ ॥ अर्देतामर्जुनं संख्येभ्रातरौ वृषका
चलौ २ तौ समेत्यार्जुनं वीरौ पुरः पश्चाच्च धन्विनौ ॥ अविध्येतां महावैर्गैर्निशितैराशुगैर्भृशम् ३ वृषकस्य हयान्सूतं धनुश्छत्रं रथं ध्वजम् ॥ तिलशो व्यधमत्पार्थः
सौबलस्य शितैः शरैः ४ ततोऽर्जुनः शरवातैर्नानाप्रहरणैरपि ॥ गांधारानाकुलांश्चक्रे सौबलप्रमुखान्पुनः ५ ततः पंचशतान् वीरान् गांधारानुद्यतायुधान् ॥ प्राहि
णोन्मृत्युलोकाय कुद्वोबाणैर्धनं जयः ६ हताश्वात्तुरथान् पूर्णमवतीर्य महाभुजः ॥ आरुरोहरथं भ्रातुरन्यच्च धनुराददे ७ तावेकरथमारूढौ भ्रातरौ वृषकाचलौ ॥ शर
वर्षेण बीभत्सुमविध्येतां मुहुर्मुहुः ८ स्यालौ तव महात्मानो राजानौ वृषकाचलौ ॥ भृशं विजघ्नतुः पार्थमिंद्रं वृत्रबलाविव ९ लब्धलक्षौ तु गांधारावहतां पांडवं पुनः ॥
निदाघवार्षिकौ मासौ लोकं धर्मांशुभिर्यथा १० तौरथस्थौ नरव्याघ्रौ राजानौ वृषकाचलौ ॥ संश्लिष्टांगौ स्थितौ राजन् जघनैकेषुणाऽर्जुनः ११ तौरथास्तिहसंका
शौ लोहिताक्षौ महाभुजौ ॥ राजन्संपेतुर्वीरौ सोदर्यावेकलक्षणौ १२ तयोर्भूमिगतौ देहौ रथाद्वंशुजनिप्रियौ ॥ यशोदशदिशः पुण्यंगमयित्वा व्यवस्थितौ १३
दृष्ट्वा विनिहतौ संख्येमा तुलावपलायिनौ ॥ भृशं मुमुचुरशूणि पुत्रास्तव विशांपते १४ निहतौ भ्रातरौ दृष्ट्वा मायाशतविशारदः ॥ कृष्णौ संमोहयन्मायां विदधेशकु
निस्ततः १५ लघुढा यो गृहाइमानः शतघ्नश्च सशक्तयः ॥ गदापरिधनिस्त्रिशूलमुद्गरपाद्विशः १६ सकंपनं छिन्नखरामुसलालिपरश्वधाः ॥ क्षुराः क्षुरप्रणा
लीकावत्सदंतास्थिसंधयः १७ चक्राणि विशिखाः प्रासाविविधान्यायुधानि च ॥ प्रपेतुः शतशो दिग्भ्यः प्रादिग्भ्यश्चार्जुनं प्रति १८ खरोष्ट्रमहिषाः सिंहाव्याघ्राः भृ
मरचित्रकाः ॥ ऋक्षाः शालावृकाः पृष्ठाः कपयश्च सरीसृपाः १९ विविधानि च रक्षांसि क्षुधितान्यर्जुनं प्रति ॥ संकुद्धान्यभ्यधावंत विविधानिवयांसि च २० ततो दि
व्यास्त्रविच्छूरः कुंतीपुत्रो धनंजयः ॥ विसृजन्निपुजालानि सहसा तान्यताडयत् २१ ते हन्यमानाः शूरेण प्रवरैः सायकैर्दृढैः ॥ विरुवंतो महारावान्विनेशुः सर्वतो हताः २२
वर्मांशुभिस्तीक्ष्णकिरणैः २०। २१। २२। २३। २४। २५। २६। २७। २८। २९। ३०। ३१। ३२। ३३। ३४। ३५। ३६। ३७। ३८। ३९। ४०। ४१। ४२। ४३। ४४। ४५। ४६। ४७। ४८। ४९। ५०। ५१। ५२। ५३। ५४। ५५। ५६। ५७। ५८। ५९। ६०। ६१। ६२। ६३। ६४। ६५। ६६। ६७। ६८। ६९। ७०। ७१। ७२। ७३। ७४। ७५। ७६। ७७। ७८। ७९। ८०। ८१। ८२। ८३। ८४। ८५। ८६। ८७। ८८। ८९। ९०। ९१। ९२। ९३। ९४। ९५। ९६। ९७। ९८। ९९। १००।

२३। २४। २५। २६। २७। २८। २९। ३० एनमर्जुनं ३१। ३२। ३३। ३४। ३५। ३६। ३७। ३८। ३९। ४० शराभिसृष्टैर्बाणाभिहतैः आयोधिशिरोरणाग्नं ४१। ४२ ॥ इति
 ततस्तमः प्रादुरभूदर्जुनस्य रथं प्रति ॥ तस्माच्च तमसो वाचः क्रूराः पार्थमभर्त्सयन् २३ ततमोभैरवंधोरंभयकर्तृमहाहवे ॥ उत्तमास्त्रेण महताज्यौतिषेणार्जुनोऽव
 धीत् २४ हते तस्मिन् जलौघास्तु प्रादुरासन्भयानकाः ॥ अंभसस्तस्य नाशार्थमादित्यास्त्रमथार्जुनः २५ प्रायुक्तांभस्ततस्तेन प्रायशोऽस्त्रेण शोषितम् ॥ एवं
 बहुविधामायाः सौबलस्य कृताः कृताः २६ जघानास्त्रबलेनाशुप्रहसन्नर्जुनस्तदा ॥ तदाहतासुमायासुत्रस्तोऽर्जुनशराहतः २७ अपायाज्जवनेरश्वैः शकुनिः प्राकृ
 तोयथा ॥ ततोऽर्जुनोऽस्त्रविच्छेद्यं दर्शयन्नात्मनोऽरिषु २८ अभ्यवर्षच्छरैरेण कौरवाणामनीकिनीम् ॥ साहन्यमाना पार्थेन तव पुत्रस्य वाहिनी २९ द्वैधीभूता
 महाराजगंगेवासाद्यपर्वतम् ॥ द्रोणमेवान्वपद्यंतकेचित्त्रनरर्षभाः ३० केचिदुयोधनं राजन्नर्चमानाः किरीटिना ॥ नापश्याम ततस्त्वेन सैन्ये वैरजसावृते ३१
 गांडीवस्य च निर्वोषः श्रुतो दक्षिणतो मया ॥ शंखदुंदुभिर्निर्वोषं वादित्राणां च निःस्वनम् ३२ गांडीवस्य तु निर्वोषो व्यतिक्रम्यास्पृशद्विवम् ॥ ततः पुनर्दक्षिण
 तः संग्रामश्चित्रयोधिनाम् ३३ सुयुद्धं चार्जुनस्यासीदहंतु द्रोणमन्विथाम् ॥ यौधिष्ठिराभ्यनीकानि प्रहरंतिततस्ततः ३४ नानाविधान्यनीकानि पुत्राणां तव
 भारत ॥ अर्जुनो व्यधमत्काले दिवीवाग्भाणिमारुतः ३५ तं वासवमिवायांतं भूरिवर्षशरैर्विणम् ॥ महेश्वासानरव्याघ्रानोग्रं केचिदवारयन् ३६ तेहन्यमानाः पा
 र्थेन त्वदीया व्यथिता भृशम् ॥ स्वानेव बहवो जघृविद्रवंतस्ततस्ततः ३७ तेऽर्जुनेन शरामुक्ताः कंकपत्रास्तनुच्छिदः ॥ शलभा इव संपेतुः संपृण्वानादिशोदश
 ३८ तुरगं रथिनं नागं पदातिमपि मारिष ॥ विनिर्भयक्षितिं जग्मुर्वल्मीकमिव पन्नगाः ३९ न च द्वितीयं व्यमृजत्कुंजराश्वनरेपुसः ॥ पृथगेकशरारुणानि पेतुस्ते
 गतासवः ४० हतैर्भनुष्यैर्द्विरैश्वर्यसर्वतः शराभिसृष्टैश्च हयैर्निपातितैः ॥ तदाश्वगोमायुबलाभिनादितं विचित्रमायो धशिरो बभूव तत् ४१ पिता सुतं व्यजति सुहृत्
 तथैव पुत्रः पितरं शरातुरः ॥ स्वरक्षणे कृतमतयस्तदा जनास्त्यजंति वाहानपि पार्थपीडिताः ४२ ॥ इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि संशप्तकवधपर्वणि शकुनिपलायने
 त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३० ॥ ॥ ४३ ॥ ॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ तेष्वनीकेषु भग्नेषु पांडुपुत्रेण संजय ॥ चलितानां हुतानां च कथमासीन् मनोहिवः १ अनीकानां प्र
 मग्नानामवस्थानमपश्यताम् ॥ दुष्करं प्रतिसंधानं तन्ममाचक्ष्व संजय २ ॥ संजय उवाच ॥ तथाऽपि तव पुत्रस्य प्रियकामा विशांपते ॥ यशः प्रवीरा लोके पुरक्षं
 तो द्रोणमन्वयुः ३ समुद्यतेषु चास्त्रेषु संप्राप्ते च युधिष्ठिरे ॥ अकुर्वन्नार्यकर्माणि मे रवे सत्यभीतवत् ४ अंतरं भीमसेनस्य प्रापतन्मिति जसः ॥ सात्यकेश्वैव वीरस्य
 दृष्टुमस्य वा विभो ५ द्रोणं द्रोणमिति क्रूराः पंचालाः समचोदयन् ॥ माद्रोणमिति पुत्रास्ते कुरून्सर्वानचोदयन् ६ द्रोणं द्रोणमिति ह्येके माद्रोणमिति चापरे ॥
 कुरूणां पांडवानां च द्रोणयूतमवर्तत ७ द्रोणपर्वणि टीकायां त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३० ॥ ॥ ४३ ॥ ॥ तेष्विति १। २। ३। ४ अंतरं छिद्रं प्रापतन्मृतवतः ५। ६। ७

८ समासदन्प्रतिगतवंतः ९। १० न्यवर्तुमभ्येभ्यो निवृत्ताः ११। १२। १३। १४। १५। १६। १७। १८। १९। २०। २१। २२। २३। २४। २५। २६। २७। २८। २९
 ययं प्रमथते द्रोणः पंचालानां रथव्रजम् ॥ तत्र तत्र तु पांचाल्यो दृष्टुमोऽभ्यवर्तत ८ तथा भागविपर्यासैः संग्रामे भैरवे सति ॥ वीराः समासदन्वीरान्कुर्वतो भैरवं
 ९ अकंपनीयाः शत्रूणां बभूवुस्तत्र पांडवाः ॥ अकंपयन्ननीकानि स्मरंतः क्लेशमात्मनः १० ते त्वमर्षवशं प्राप्ताहीमंतः सत्वचोदिताः ॥ त्यक्त्वा प्राणान्यवर्तंतं प्रतो
 द्रोणं महाहवे ११ अयसामिव संपातः शिलानामिव चाभवत् ॥ दीव्यतां तु मुले युद्धे प्राणैरमिततेजसाम् १२ न तु स्मरंतिसंग्राममपि वृद्धास्तथाविधम् ॥ दृष्टपूर्वं
 महाराजश्रुतपूर्वमथापि वा १३ प्राकंपते वृथैव तस्मिन्धीरावसादने ॥ निवर्तता बलौघेन महता भारपीडिता १४ घूर्णतोऽपि बलौघस्य दिवंस्तब्धे वानिःस्वनः ॥
 अजातशत्रोस्तसैन्यमाविवेश सुभैरवः १५ समासाद्य तु पांडूनामनीकानि सहस्रशः ॥ द्रोणेन चरता संख्ये प्रमग्नानि शितैः शरैः १६ तेषु प्रमथ्यमानेषु द्रोणेनाहु
 तकर्मणा ॥ पर्यवारयदासाद्य द्रोणं सेनापतिः स्वयम् १७ तदहुतमभूदुद्धं द्रोणपांचालयोस्तथा ॥ नैव तस्योपमाकाचिदिति मे निश्चितामतिः १८ ततो नी
 लोऽनलप्रख्यो ददाह कुरुवाहिनीम् ॥ शरस्फुलिगश्वापार्चिर्दहन्क्षमिवानलः १९ तंदहंतमनीकानि द्रोणपुत्रः प्रतापवान् ॥ पूर्वाभिभाषी सुशलक्ष्णं स्मयमानो
 २० नालि किं बहुभिर्दग्धैस्तव यो धैः शरार्चिषा ॥ मयैकेन हि युद्धं स्वकुद्धः प्रहरचाशुमाम् २१ तं पन्निकराकारं पन्नपन्नानि मेक्षणम् ॥ व्याकोशप
 द्वाभमुखो नीलो विव्याध सायकैः २२ तेनापि विद्धः सहसा द्रौणिर्भलैः शितैस्त्रिभिः ॥ धनुर्ध्वजं चच्छत्रं च द्विषतः सन्यक्तं तत् २३ सहुतः स्यंदनात्तस्मात्नीलश्चर्म
 वरासिभृत् ॥ द्रौणायने शिरःकायाद्धर्तुमैच्छत् पतत्रिवत् २४ तस्योन्नतां संसुनं शिरःकायात्सकुंडलम् ॥ भलेनापाहर द्रौणिः स्मयमान इवानघ २५ संपूर्णं वं
 द्राभमुखः पन्नपन्नानि मेक्षणः ॥ प्रांशुरुत्पलपत्राभो निहतोन्यपतद्भुवि २६ ततः प्रविव्यथे सेनापांडवीभृशमाकुला ॥ आचार्यपुत्रेण हते नीलेज्ज्वलिततेजसि २७
 अर्चितयंश्च ते सर्वे पांडवानां महारथाः ॥ कथं नो वासविस्त्रायाच्छत्रुभ्य इति मारिष २८ दक्षिणेन तु सेनायाः कुरुते कदनं बली ॥ संशप्तकावशेषस्य नारायणबलस्य
 च २९ ॥ इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि संशप्तकवधपर्वणि नीलवधे एकत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३१ ॥ ॥ ४३ ॥ ॥ संजय उवाच ॥ प्रतिघातं तु सैन्यस्य नामृष्यत वृकोदरः ॥
 सोभ्याह न दुरुषष्ठ्या कर्णं च दशभिः शरैः १ तस्य द्रोणः शितैर्बाणैस्तीक्ष्णधारैरजिह्वैः ॥ जीवितांतमभिप्रेक्षुर्मर्मण्याशुजघान ह २ आनंतर्ममभिप्रेक्षुः पट्टिश
 त्यासमार्पयत् ॥ कर्णो द्वादशभिर्बाणैरश्वत्थामाचसत्तभिः ३ पट्टिर्दुयोधनो राजा तत एनमथाकिरत् ॥ भीमसेनोऽपि तान्सर्वान्प्रत्यविध्यन्महाबलः ४ द्रोणं
 पंचाशतेषु पाण्डवैर्दशभिः शरैः ॥ दुर्योधनं द्वादशभिर्द्रौणिमष्टाभिराशुगैः ५ आरावंतु मुलं कुर्वन्नभ्यवर्तत तान्नरणे ॥ तस्मिन्संयजति प्राणान्मृत्युसाधारणीकृ
 ते ६ अजातशत्रुस्तान्योधान्भीमं त्रातेत्यचोदयत् ॥ तेयुर्भीमसेनस्य समीपमिति जसः ७
 ॥ इति द्रोणपर्वणि टीकायां एकत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३१ ॥ ॥ ४३ ॥ ॥ प्रतिघातमिति १। २। ३। ४। ५ मृत्युसाधारणीकृते मरणतुल्यावस्थां गमिते ६। ७

८।९।१०।११ कटुकस्यपुरुषस्योदयोयत्र १२।१३।१४।१५ अविनिगत्वाभिहित्य विषाणालग्रसंश्रयैः दंतलप्रकदेशैः १६।१७ यद्रपक्षाधिवासांसि यद्रपक्षास्तरणानि १८।१९ युयुधानप्रभृतयोमाद्रीपुत्रौचपांडवौ ॥ तसमेत्यसुसंरब्धाः सहिताः पुरुषर्षभाः ८ महेश्वासवरेगुप्ताद्रोणानीकं विभित्सवः ॥ समापेतुर्महावीर्याभीमप्रभृतयोरथाः ९ तान्प्रत्यगृह्णादव्यग्रोद्रोणोऽपिरथिनावरः ॥ महारथानतिबलान्वीरान्समरयोधिनः १० बाह्यं प्रत्युभयंकृत्वा तावकान्पांडवाययुः ॥ सादिनः सादिनोऽभ्यघ्नं स्तथैवरथिनोरथान् ११ आसीच्छक्त्यसि संपातो युद्धमासीत्परश्वधैः ॥ प्रकृष्टमसियुद्धं च बभूव कटुकोदयम् १२ कुंजराणांच संपाते युद्धमासीत्सुदारुणम् ॥ अपतत्कुंजरादन्यो हयादन्यस्त्ववाक्शिराः १३ नरोबाणविनिर्भिन्नोरथादन्यश्चमारिष ॥ तत्रान्यस्य च संमर्दं पतितस्य विवर्मणः १४ शिरःप्रध्वंसयामास वक्षः स्याक्रम्यकुंजरः ॥ अपरांश्चापरेमृद्रन्वारणाः पतितान्नरान् १५ विषाणैश्चावनिगत्वा व्यभिदनरथिनो बहून् ॥ नरात्रैः केचिदपरे विषाणालग्रसंश्रयैः १६ चक्रमुः समरेनागमृद्रंतं शतशोनरान् ॥ काष्ण्यासतनुत्राणां नराश्वरथकुंजरान् १७ पतितान्पोथयांच कुर्दिपाः स्थूलनलानिव ॥ यद्रपक्षाधिवासांसि शयनानि नराधिपाः १८ ह्यमंतः कालसंपर्कात्सुदुःखान्यनुशेरते ॥ हंतिस्मात्त्रपितापुत्रं रथेनाभ्येत्यसंयुगे १९ पुत्रश्चापितरं मोहाग्निर्मर्यादमवर्तत ॥ रथोभयोर्ध्वजश्चिह्नं इच्छन्नमुर्व्यानिपातितम् २० युगाद्धिह्नमादाय प्रदुद्रावतथाहयः ॥ सासिर्बाहुर्निपतितः शिरश्छिन्नं सकुंडलम् २१ गजेनाक्षिप्य बलिनारथः संचूर्णितः क्षितौ ॥ रथिना ताडितो नागो नाराचेनापतक्षितौ २२ सारोहश्चापतद्वाजी गजेनाभ्याहतो भृशम् ॥ निर्मर्यादं महयुद्धमवर्तत सुदारुणम् २३ हातातहा पुत्रसखेकासिति षष्ठधावसि ॥ प्रहराहरजह्येनं स्मितक्ष्वेडितगर्जितैः २४ इत्येवमुच्चरन्ति स्म श्रूयन्ते विविधागिरः ॥ नरस्याश्वस्य नागस्य समसज्जतशोणितम् २५ उपाश्रयाम्य द्रजोभौ मंभीरून्कश्मलमाविशत् ॥ चक्रेण चक्रमासाद्य वीरो वीरस्य संयुगे २६ अतीतेषु पथे काले जहार गदया शिरः ॥ आसीत्केशपरामर्शो मुष्टियुद्धं च दारुणम् २७ नखैर्दत्तैश्च शूराणामद्वीपे द्वीपमिच्छताम् ॥ तत्राच्छिद्यत शूरस्य सखड्गो बाहु रुद्यतः २८ सधनुश्चापरस्यापि सशरः सांकुशस्तथा ॥ आक्रोशदन्यमन्योऽत्र तथाऽन्यो विमुखोऽद्रवत् २९ अन्यः प्राप्तस्य चान्यस्य शिरः कायादपाहरत् ॥ सशब्दमद्रवच्चान्यः शब्दादन्योऽत्र सद्रुशम् ३० स्वानन्योऽथ परानन्यो जवाननिशितैः शरैः ॥ गिरिशृंगोपमश्चात्र नाराचेन निपातितः ३१ मातंगोन्यपतद्भूमौ नदीरोध इवोष्णगे ॥ तथैवरथिनं नागः क्षरन् गिरिरिवारुजन् ३२ अभ्यतिष्ठत्पदाभूमौ सहाश्वसहसाराथि ॥ शूरान्प्रहरतो हृष्टाकृतास्त्रानरुधिरोक्षितान् ३३ बहून्प्याविशन्मोहोभीरून् हृदयदुर्बलान् ॥ सर्वमाविग्रमभवन्नप्राज्ञायत किंचन ३४ सैन्ये नरजसाध्वस्तं निर्मर्यादमवर्तत ॥ ततः सेनापतिः शीघ्रमयंकाल इति ब्रुवन् ३५ नित्याभित्वरितानेव त्वरयामास पांडवान् ॥ कुर्वतः शासनंतस्य पांडवा बाहुशालिनः ३६

२०।२१।२२।२३।२४ समसज्जतघनतामगमत् २५।२६ अतीतः इषु पथः शरावकाशो यत्र २७ अद्वीपे निराश्रये द्वीपमाश्रयं २८ आक्रोशत् आद्रुतवान् २९।३०।३१ सरन्मदमिति शेषः रथिनंतथैव सहाश्वसहसाराथि अर्थाद्विचपदा आरुजन् भूमौ अभ्यतिष्ठदित्यन्वयः ३२।३३।३४।३५।३६

विभीताभीताः ३७ दुर्धर्षस्यद्रोणस्य ३८ आर्यधर्मेण संरब्धाः सोद्यमाः ३९।४०।४१।४२।४३।४४।४५।४६।४७।४८।४९।५०।५१।५२।५३ सरोहं साइवापेतुर्गुप्तोद्रोणरथं प्रति ॥ गृह्णीताद्रवतान्योन्यं विभीताविनिर्कृतत ३७ इत्यासीत्तुमुलः शब्दो दुर्धर्षस्य रथं प्रति ॥ ततोद्रोणः कपः कर्णो द्रौणीराजा जयद्रथः ३८ विद्वानुविदावावत्यौशल्यश्चैतान्यवारयन् ॥ तत्वार्यधर्मसंरब्धादुर्निवारदुरासदाः ३९ शरार्तानजहुर्द्रोणं पंचालाः पांडवैः सह ॥ ततोद्रोणोऽति संक्रुद्धो विसृजन् शतशः शरान् ४० चेदिपंचालपांडूनामकरोत्कदनं महत् ॥ तस्य ज्यातलनिर्घोषः शुश्रुवेदिक्षुमारिष ४१ वज्रसंहादसंकाशस्त्रासयन्मानवान्वहन् ॥ एतस्मिन्नंतरे जिष्णुर्जित्वा संशप्तकान्वहन् ४२ अभ्यायात्तत्र यत्रासौद्रोणः पांडून् प्रमदति ॥ तान् शरौघान्महावर्तान् शोणितोदानमहाह्वान् ४३ तीर्णः संशप्तकान् हत्वा प्रत्यदृश्यत फाल्गुनः ॥ तस्य कीर्तिमतोलक्ष्मसूर्यप्रतिमतेजसः ४४ दीप्यमानमपश्यामतेजसावानरध्वजम् ॥ संशप्तकसमुद्रंतमुच्छोष्यास्त्रगभस्तिभिः ४५ सपांडवयुगांतार्कः कुरून्प्यभ्यतीतपत् ॥ प्रददाह कुरून्सर्वानर्जुनः शस्त्रतेजसा ४६ युगांते सर्वभूतानि धूमकेतुरिवोत्थितः ॥ तेन बाणसह स्रौघैर्गजाश्वरथयोधिनः ४७ ताडयमानाः क्षितिजमुमुक्तकेशाः शरार्दिताः ॥ केचिदार्तस्वनंच कुर्विनेशुरपरेषु नः ४८ पार्थबाणहताः केचिन्निपेतुर्विगतासवः ॥ तेषामुत्पतितान्कांश्चिपतितान्श्च पराङ्मुखान् ४९ नजघानार्जुनो योधान्यो धवतमनुस्मरन् ॥ ते विकीर्णरथाश्चित्राः प्रायशश्च पराङ्मुखाः ५० कुरवः कर्णकणैतिहाहेति च विचुक्षुः ॥ तमाधिरथिराक्रंदं विज्ञाय शरणैविणाम् ५१ माभैष्टेति प्रतिश्रुत्य यावभिमुखोऽर्जुनम् ॥ सभारतरथश्रेष्ठः सर्वभारतहर्षणः ५२ प्रादुश्चक्रे तदाऽऽग्नेयमस्त्रमस्त्रविदावरः ॥ तस्य दीप्तशरौघस्य दीप्तचापधरस्य च ५३ शरौघान् शरजालेन विदुधावधनं जयः ॥ तथैवाधिरथिस्तस्य बाणान्ज्वालि ततेजसः ५४ अस्त्रमस्त्रेण संवार्य प्राणदद्विसृजन् शरान् ॥ घृष्टयुग्मश्च भीमश्च सात्यकिश्च महारथः ५५ विव्यधुः कर्णमासाद्य त्रिभिस्त्रिभिरजिह्वैः ॥ अर्जुनास्त्रं तुराधेयः संवार्य शरवृष्टिभिः ५६ तेषां त्रयाणां चापानि चिच्छेद विशिखैस्त्रिभिः ॥ तेन कृतायुधाः शूरानिर्विषाभुजगा इव ५७ रथशक्तीः समुत्क्षिप्य भृशं सिंहा इवानदन् ॥ ताभुजाग्रैर्महावेगानि सृष्टाभुजगोपमाः ५८ दीप्यमाना महाशक्त्यो जग्मुराधिरथिप्रति ॥ तानि कृत्य शरव्रातैस्त्रिभिस्त्रिभिरजिह्वैः ५९ ननादबलवान्कर्णः पार्थाय विसृजन् शरान् ॥ अर्जुनश्चापिराधेयं विद्धासप्तभिराशुगैः ६० कर्णादवरजं बाणैर्जघान निशितैः शरैः ॥ ततः शत्रुं जयं हत्वा पार्थः पद्भिरजिह्वैः ६१ जहार सद्यो भलेन विपाटस्य शिरोरथात् ॥ पश्यतां धार्तराष्ट्राणामेकेनैव किरीटिना ६२ प्रमुखे सूतपुत्रस्य सोदर्यानि हतास्त्रयः ॥ ततोभीमः समुत्पत्य स्वरथाद्वैनतेयवत् ६३ वरासिना कर्णपक्षान् जघान दशपंचच ॥ पुनस्तुरथमास्थाय धनुरादाय चापरम् ६४ विव्याध दशभिः कर्णसूतमश्वांश्च पंचभिः ॥ घृष्टयुग्मोऽप्यसि वरंचर्मचादाय भास्वरम् ६५ जघान चंद्रवर्माणं बृहत्क्षत्रं च नैषधम् ॥ ततः स्वरथमास्थाय पांचालयोऽन्यच्चार्मुकम् ६६

विदुधावलीढितवान् ५४।५५।५६।५७।५८।५९।६०।६१।६२।६३।६४।६५।६६

आदायकर्णविषयाधत्रिसप्तत्यनदनरणे ॥ शैनेयोऽप्यन्यदादायधनुरिदुसमश्रुतिः ६७ सूतपुत्रंचतुःषष्ट्याविद्धासिंहइवानदन ॥ मल्लाम्यासाधुमुक्ताभ्यांछि
त्वाकर्णस्यकार्मुकम् ६८ पुनःकर्णत्रिभिर्वाणैर्वाहोरुरासिचार्पयत् ॥ ततोदुर्योधनोद्रोणोराजाचैवजयद्रथः ६९ निमज्जमानंराधेयमुज्जन्दुःसात्यकार्णवात् ॥ प
त्यश्वरथमातंगास्त्वदीयाःशतशोऽपरे ७० कर्णमेवाभ्यधावंतत्रास्यमानाःप्रहारिणः ॥ घृष्टयुग्मश्वभीमश्वसौभद्रोऽर्जुनएवच ७१ नकुलःसहदेवश्चसात्यकिं
जुगुपूरणे ॥ एवमेषमहारौद्रःक्षयार्थं सर्वधन्विनाम् ७२ तावकानांपरेषांचत्यक्त्वाप्राणानभूद्रणः ॥ पदातिरथनागाश्वागजाश्चरथपतिभिः ७३ रथिनोनागपत्य
श्चरथपत्तीरथद्विपैः ॥ अश्वैरश्वागजैर्नागारथिनोरथिभिःसह ७४ संयुक्तासमदृश्यंतपत्तयश्चापिपत्तिभिः ॥ एवंसुकलिलंयुद्धमासीक्त्रव्यादहर्षणम् ॥ महद्भिस्तै
रभीतानांयमराष्ट्रविवर्धनम् ७५ ततोहतानररथवाजिकुंजरैरनेकशोद्विपरथपत्तिवाजिनः ॥ गजैर्गजारथिभिरुदायुधारथाहयैर्हयाःपत्तिगणैश्चपत्तयः ७६ रथै
र्द्विपाद्विरदवरैर्महाहयाहयैर्नरावररथिभिश्चवाजिनः ॥ निरस्तजिह्वादशनेक्षणाःक्षितौक्षयंगताःप्रमथितवर्मभूषणाः ७७ तथापरैर्बहुकरणैर्वरायुधैर्हतागताःप्रति
मयदर्शनाःक्षितिम् ॥ विपोथिताहयगजपादताडिताभृशाकुलारथमुखनेमिभिःक्षताः ७८ प्रमोदनेश्वापदपक्षिरक्षसांजनक्षयेवर्ततितत्रदारुणे ॥ महाबलास्तेकु
पिताःपरस्परंनिघ्नूयंतःप्रविचेरुरोजसा ७९ ततोबलेभृशलुलितेपरस्परंनिरीक्षमाणेरुधिरौघसंघुते ॥ दिवाकरेऽस्तंगिरिमास्थितेशनैरुभेप्रयातोशिविराय
भारत ८० ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिसंशप्तकवधपर्वणि द्वितीयदिवसावहारेद्वात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३२ ॥ समाप्तंचसंशप्तकवधपर्व ॥ अथाभिमन्युवधपर्व ॥
॥ संजयउवाच ॥ पूर्वमस्मासुभग्रेषुफाल्गुनेनामितौजसा ॥ द्रोणेचमोघसंकल्पेरक्षितेचयुधिष्ठिरे १ सर्वेविध्वस्तकवचास्तावकायुधिनिर्जिताः ॥ रजस्रलाभृ
शोद्विग्रावीक्षमाणादिशोदश २ अवहारंततःकृत्वाभारद्वाजस्यसंमते ॥ लब्धलक्षैःशरैर्मित्राभृशावहसितारणे ३ श्लाघमानेषुभूतेषुफाल्गुनस्यामितान्गुणान् ॥
केशवस्यचसौहादेर्कीर्त्यमानेऽर्जुनंप्रति ४ अभिशस्ताइवाभूवन्ध्यानमूकत्वमास्थिताः ॥ ततःप्रभातसमयेद्रोणंयुर्योधनोऽब्रवीत् ५ प्रणयादभिमानाच्चद्विषदृ
द्ध्याचदुर्मनाः ॥ शृण्वतांसर्वयोधानांसंरब्धोवाक्यकोविदः ६ नूनंवयंवध्यपक्षेभवतोद्विजसत्तम ॥ तथाहिनाग्रहीःप्राप्तंसमीपेऽद्ययुधिष्ठिरम् ७ इच्छतस्तेनमुच्ये
तच्छुःप्राप्तोरणेरिपुः ॥ जिघृक्षतोरक्ष्यमाणःसामरैरपिपांडवैः ८ वरंदत्वाभमप्रीतःपश्चाद्विकृतवानसि ॥ आशाभंगंनकुर्वतिभक्तस्यार्याःकथंचन ९ ततोऽप्रीत
स्तथोक्तःसन्भारद्वाजोऽब्रवीन्नृपं ॥ नार्हसेमांतथाज्ञातुंघटमानंतवप्रिये १० ससुरासुरगंधर्वाःसयक्षोरगराक्षसाः ॥ नालंलोकारणेजेतुंपाल्यमानांकिरीटिना ११

मिमिश्वक्रांतैः ७८ । ७९ । ८० ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायाद्वात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३२ ॥ पूर्वमिति १ रजस्वलाधूलिव्याप्ता २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ विरुतवानन्यथाकृतवान् ९ । १० । ११

१२ । १३ । १४ कलाभिः सहितं सकलं इतोऽस्मत्तः ततोऽन्यतः १५ । १६ । १७ । १८ । १९ षट्सुद्रोणद्रौणिकपुष्पकर्णमोजशल्पेषु २० । २१ । २२ धर्मकर्तृभिर्मन्वादिभिः २३ । २४ । २५ विश्वसृग्यत्रगोविन्दः पृतनानीस्तथाऽर्जुनः ॥ तत्रकस्यबलंक्रामेदन्यत्रव्यवकात्प्रभो १२ सत्यंतातब्रवीम्यद्यनैतज्जात्वन्यथाभवेत् ॥ अद्यैकंप्रवरंकंचित्पातयिष्येमहारथम् १३ तंचव्यूहंविधास्यामियोऽभेद्यस्त्रिदशैरपि ॥ योगेनकेनचिद्राजत्रजुनस्त्वपनीयताम् १४ नह्यज्ञातमसाध्यंवातस्यसंख्येऽतिर्किंचन ॥ तेनहुपातंसकलंसर्वज्ञानमितस्ततः १५ द्रोणेनव्याहृतेत्वेवंसंज्ञकगणाः पुनः ॥ आह्वयत्रजुनंसंख्येदक्षिणामभितोदेशम् १६ ततोऽर्जुनस्याथपरैः सार्धंसमभवद्रणः ॥ तादृशोयादृशो नान्यः श्रुतोदृष्टोऽपिवाक्चित् १७ तत्रद्रोणेनविहितोव्यूहोराजनव्यरोचत ॥ चरन्मध्यंदिनेसूर्यः प्रतपन्निवदुर्दृशः १८ तंचाभिमन्युर्वचनात्पितुर्ज्येष्ठस्यभारत ॥ विभेददुर्भेदंसंख्येचक्रव्यूहमनेकधा १९ सकृत्वादुष्करं कर्महत्वावीरान्सहस्रशः ॥ षट्सुवीरेषुसंस्तोदौःशासनिवशंगतः २० सौभद्रः पृथिवीपालजहौ प्राणान्परंतपः ॥ वयंपरमसंहृष्टाः पांडवाः शोककंशिताः ॥ सौभद्रेनिहतेराजत्रवहारमकुर्महि २१ ॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ पुत्रंपुरुषसिंहस्यसंजयाप्राप्तयौवनम् ॥ रणेविनिहतंश्रुत्वाभृशंमेदीर्यतेमनः २२ दारुणः क्षत्रधर्मोऽयंविहितोधर्मकर्तृभिः ॥ यत्रराज्येप्सवः शूराबालेशस्त्रमपातयन् २३ बालमत्यंतसुखिनंविचरंतमभीतवत् ॥ कृतास्त्रावहवोजघ्नुर्ब्रूहिगवल्गणेकथम् २४ विभित्सतारथानीकंसौभद्रेणामितौजसा ॥ विक्रीडितंयथासंख्येतन्ममाचक्ष्वसंजय २५ ॥ संजय उवाच ॥ यन्मांपृच्छासिराजेंद्रसौभद्रस्यनिपातनम् ॥ तत्तेकात्स्येनवक्ष्यामिशृणुराजन्समाहितः २६ विक्रीडितंकुमारेणयथानीकंविभित्सता ॥ आरुग्णाश्चयथावीरादुःसाध्याश्चापिविप्लवे २७ दावाभ्यभिपरीतानांभूरिगुल्मतृणद्रुमे ॥ वनौकसामिवारण्येत्वदीयानामभूद्भयम् २८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिअभिमन्युवधसंक्षेपकथनेत्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३३ ॥ ॥ संजय उवाच ॥ समरेज्युग्रकर्माणः कर्माभिव्यंजितश्रमाः ॥ सकृष्णाः पांडवाः पंचदेवैरपिदुरासदाः १ सत्वकर्मान्वयेर्बुद्ध्याकीर्त्याचयशसाश्रिया ॥ नैवभूतो न भवितानैवतुल्यगुणः पुमान् २ सत्यधर्मरतोदांतोविप्रपूजादिभिर्गुणैः ॥ सदैवन्निदिवंप्राप्तोराजाकिलयुधिष्ठिरः ३ युगांतंचांतकोराजनजामदग्न्यश्चवीर्यवान् ॥ रथस्थोभीमसेनश्चकथ्यंतेसदृशास्त्रयः ४ प्रतिज्ञाकर्मदक्षस्यरणेगांडीवधन्वनः ॥ उपमांनाधिगच्छामिपार्थस्यसदृशीक्षितौ ५ गुरुवात्सल्यमत्यंतंनैभृत्यंविनयोदमः ॥ नकुलेऽप्रातिरूप्यंचशौर्यंचनियतानिषट् ६ श्रुतगांभार्यमाधुर्यसत्यरूपपराक्रमैः ॥ सदृशोदेवयोर्वीरः सहदेवः किलाश्विनोः ७ येचकृष्णेगुणाः स्फीताः पांडवेषुचयेगुणाः ॥ अभिमन्यौकिलैकस्थादृश्यंतेगुणसंचयाः ८ युधिष्ठिरस्यवीर्येणकृष्णस्यचरितेनच ॥ कर्मभिर्भीमसेनस्यसदृशोभीमकर्षणः ९ धनंजयस्यरूपेणविक्रमेणश्रुतेनच ॥ विनयात्सहदेवस्यसदृशो नकुलस्यच १०

२६ । २७ । २८ ॥ इति द्रोणपर्वणि दीक्षायां त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ १२ ॥ ॥ ॥ ॥ समर इति । कीर्तिः साधुतयाऽन्यैः कथनं यज्ञः परचित्तचमत्कृतो गुणोद्यः २ । ३
४ । ५ नैमृत्यं कृतकर्तव्या प्रकाशनं अप्रातिरूप्यं सौंदर्यम् ६ । ७ । ८ । ९ । १०

११।१२।१३।१४।१५।१६।१७।१८।१९।२० प्रमुखेऽग्रे सैन्यस्य नायको द्रोणः अवास्थितेतिच्छंदोऽनुरोधाद्विसर्गलोपः ११।२२।२३।२४।२५ ॥ इति द्रोणपर्व

पुतराह उवाच ॥ अभिमन्युमहंसूतसौभद्रमपराजितं ॥ श्रोतुमिच्छामिकात्स्न्येन कथमायोधनेहतः ११ संजय उवाच ॥ स्थिरो भवमहाराज शोकं धारय दुर्धरं ॥ महातंबधुना शंते कथयिष्यामि तच्छृणु १२ चक्रव्यूहो महाराज आचार्येणाभिकल्पितः ॥ तत्र शक्रोपमाः सर्वे राजानो विनिवेशिताः १३ आरास्थानेषु विन्यस्ताः कुमारः सूर्यवर्चसः ॥ संधातो राजपुत्राणां सर्वेषामभवत्तदा १४ कृताभिसमयाः सर्वे सुवर्णविकृतध्वजाः ॥ रक्तांबरधराः सर्वे सर्वैरक्ताभिभूषणाः १५ सर्वैरक्तपताकाश्च सर्वे वै हेममालिनः ॥ चंदनागुरुदिग्भागाः स्रग्विणः सूक्ष्मवाससाः १६ सहिताः पर्यधावन्त कार्ष्णिप्रतियुयुत्सवः ॥ तेषां दशसहस्राणि बभूवुर्दृढधान्विनाम् १७ पौत्रं तव पुरस्कृत्य लक्ष्मणं प्रियदर्शनं ॥ अन्योन्यसमदुःखास्ते अन्योन्यसमसाहसाः १८ अन्योन्यस्पर्धमानाश्च अन्योन्यस्य हितैरताः ॥ दुर्योधनस्तुराजेंद्रसैन्यमध्ये व्यवस्थितः १९ कर्णदुःशासनरूपैर्दृष्टो राजा महारथैः ॥ देवराजोपमः श्रीमान् श्वेतच्छत्राभिसंवृतः २० चामरव्यजनाक्षेपैरुदयन्निवभास्करः ॥ प्रमुखे तस्य सैन्यस्य द्रोणोऽवस्थितनायकः २१ सिंधुराजस्तथाऽतिष्ठच्छ्रीमान् मेरुरिवाचलः ॥ सिंधुराजस्य पार्श्वस्था अश्वत्थामपुरोगमाः २२ सुतास्तव महाराज त्रिंशद्विंशसन्निभाः ॥ गांधारराजः कितवः शल्यो भूरिश्रवास्तथा २३ पार्श्वतः सिंधुराजस्य व्यराजंत महारथाः ॥ ततः प्रवृत्ते युद्धं तु मुल्लोमहर्षणं २४ तावकानां परे पांचमृत्युं कृत्वानि वर्तनम् २५ ॥ इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि चक्रव्यूहमिर्माणे चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३४ ॥ ॥ संजय उवाच ॥ तदनीकमना धृष्यं भारद्वाजेन रक्षितम् ॥ पार्थाः समभ्यवर्तंत भीमसेनपुरोगमाः १ सात्यकिश्चेकितानश्च दृष्टुमश्वपार्श्वतः ॥ कुंतिभोजश्च विक्रांतो द्रुपदश्च महारथः २ आर्जुनिः क्षत्रधर्माच्च बृहत्क्षत्रश्च वीर्यवान् ॥ चेदिपोष्टके तु श्वमाद्रीपुत्रौ घटोत्कचः ३ युधामन्युश्च विक्रांतः शिखंडी चापराजितः ॥ उत्तमौजाश्च दुर्धर्षो विराटश्च महारथः ४ द्रोपदेयाश्च संरब्धाः शैल्युपालिश्च वीर्यवान् ॥ केकयाश्च महावीर्याः सृजयाश्च सहस्रशः ५ एते चान्ये च सगणाः कृतास्त्रायुद्धदुर्मदाः ॥ समभ्यधावन्सहसा भारद्वाजं युयुत्सवः ६ समीपे वर्तमानांस्तान् भारद्वाजोऽतिवीर्यवान् ॥ असंभ्रांतः शरैर्वेणमहता समवारयत् ७ महौघः सलिलस्येव गिरिमासाद्य दुर्मिदम् ॥ द्रोणं तेनाभ्यवर्तत वेलां विजलाशयाः ८ पीडयमानाः शरैराजं द्रोणं चापविनिःसृतैः ॥ न शकुः प्रमुखे स्थातुं भारद्वाजस्य पांडवाः ९ तदद्भुतमपश्याम द्रोणस्य भुजयोर्वलम् ॥ यदेनं नाभ्यवर्तत पंचालाः सृजयैः सह १० तमायां तममि कुद्धं द्रोणं दृष्ट्वा युधिष्ठिरः ॥ बहुधा चिंतयामास द्रोणस्य प्रतिवारणम् ११ अशक्यं तु तमन्येन द्रोणं मत्वा युधिष्ठिरः ॥ अविषह्यं गुरुं भारं सौभद्रे समवासृजत् १२ वासुदेवादनवरं फाल्गुनाच्चाभितौजसम् ॥ अब्रवीत्परवीरघ्नमभिमन्युमिदं वचः १३

णिटीकायां चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ तदनीकमिति १।२।३।४।५।६।७।८।९।१०।११।१२।१३

१४।१५ मातुलानां सात्यकिप्रभृतीनां १६।१७।१८ योगउपायोपुक्तिर्वा १९।२० प्रणिधायप्रविश्य २१।२२।२३।२४।२५।२६।२७।२८।२९।३०।३१।३२

एत्यनो नार्जुनो गेहं यथा तात तथा कुरु ॥ चक्रव्यूहस्य न वयं विद्मो भेदं कथंचन १४ त्वं वाऽर्जुनो वा कृष्णो वा भिद्यतां प्रद्युम्न एव वा ॥ चक्रव्यूहं महाबाहो पंचमोनोपपद्यते १५ अभिमन्यो वरं तात याचतां दातुमर्हसि ॥ पितॄणां मातुलानां च सैन्यानां चैव सर्वशः १६ धनं जयो हि न स्तात गर्हयेदेत्यसंयुगात् ॥ क्षिप्रमस्वसमादाय द्रोणानीकं विशातय १७ ॥ अभिमन्यु उवाच ॥ द्रोणस्य दृढमन्युग्रमनीकप्रवरं युधि ॥ पितॄणां जयमाकांक्षन्नवगाहेऽविलंबितम् १८ उपदिष्टो हि मे पित्रा योगोऽनीकविशातने ॥ नोत्सहे हि विनिर्गतुमहं कस्यांचिदापदि १९ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ भिद्यन्ती कं युधांश्चेष्टद्वारं संजनयस्वनः ॥ वयं त्वाऽनुगमिष्यामो येन त्वं तात यास्यसि २० धनं जयसमं युद्धे त्वां वयं तात संयुगे ॥ प्रणिधायानुयास्यामोरक्षंतः सर्वतो मुखैः २१ ॥ भीम उवाच ॥ अहं त्वाऽनुगमिष्यामि दृष्टुमोऽथ सात्यकिः ॥ पंचालाः केकया मत्स्यास्तथा सर्वे प्रभद्रकाः २२ सकृद्भिन्नं त्वया व्यूहं तत्र तत्र पुनः पुनः ॥ वयं प्रध्वंसयिष्यामो निघ्नमाना वरान् वरान् २३ ॥ अभिमन्यु उवाच ॥ अहमेतत्प्रवेक्ष्यामि द्रोणानीकं दुरासदम् ॥ पतंगइव संक्रुद्धो ज्वलितं जातवेदसम् २४ तत्कर्माद्यकरिष्यामि हितं यद्वंशयोर्द्वयोः ॥ मातुलस्य च यत्प्रीतिकरिष्यति पितुश्च मे २५ शिशुनैकेन संग्रामे काल्यमानानि संघशः ॥ द्रक्ष्यंति सर्वभूतानि द्विषत्सैन्यानि वैमया २६ नाहं पार्थेन जातः स्यान् च जातः सुभद्रया ॥ यदि मे संयुगे काश्चिज्जीवितो नाद्यमुच्यते २७ यदि चैकरथेनाहं समग्रं क्षत्रमंडलम् ॥ न करोम्यष्टधा युद्धेन भवान्यर्जुनात्मजः २८ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ एवं ते भाषमाणस्य बलं सौद्रवर्धताम् ॥ यत्समुत्सहसे भेत्तुं द्रोणानीकं दुरासदम् २९ रक्षितं पुरुषव्याघ्रं मे हेष्वासेर्महाबलैः ॥ साध्य रुद्रमरुतुल्यैर्वस्त्रभ्यादित्यविक्रमैः ३० ॥ संजय उवाच ॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा सयंतरामचोदयत् ३१ सुमित्राश्चान्नरणे क्षिप्रं द्रोणानीकाय चोदयत् ३२ ॥ इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वण्यभिमन्युवधपर्वण्यभिमन्युप्रतिज्ञायां पंचत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३५ ॥ ॥ संजय उवाच ॥ सौभद्रस्तद्वचः श्रुत्वा धर्मराजस्य धीमतः ॥ अचोदयत यंतारं द्रोणानीकाय भारत १ तेन सं चोद्यमानस्तु याहियाहीतिसाराथिः ॥ प्रत्युवाच ततो राजन्नाभिमन्युमिदं वचः २ अतिभारोऽयमायुष्मन्नाहितस्त्वयि पांडवैः ॥ संप्रधार्य क्षणं बुद्ध्या ततस्त्वं योद्धुमर्हसि ३ आचार्यो हि कृती द्रोणः परमास्त्रेकृतश्रमः ॥ अत्यंतसुखसंवृद्धस्त्वं चायुद्धविशारदः ४ ततोऽभिमन्युः प्रहसन् सारथिं वाक्यमब्रवीत् ॥ सारथे को न वयं द्रोणः समग्रं क्षत्रमेव वा ५ ऐरावतगतं शक्रं सहामरगणैरहम् ॥ अथ वारुद्रमीशानं सर्वभूतगणार्चितम् ॥ यो धयेयं रणमुखेन मे क्षत्रेऽद्या विस्मयः ६ नममैतां द्विषत्सैन्यं कलामर्हति षोडशीम् ॥ अपि विश्वजितं विष्णुं मातुलं प्राप्य सूतज ७ पितरं चार्जुनं युद्धेन भीर्मा मुपयास्यति ॥ अभिमन्युश्च तां वाचं कदर्थी कृत्य सारथेः ८

॥ इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि णिटीकायां पंचत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ सौभद्र इति १।२।३।४।५।६।७।८

९। १०। ११। १२ विंशतिरिति व्यूहपर्यायः सदुक्तं विंशत्यंगतया व्यूहो विंशतिर्व्यपदिश्यते इति विंशतेः पदेरक्षणे पदं व्यवसितप्राणस्यानलक्ष्मां प्रवस्तुपुं इत्यमरः १३। १४। १५। १६ श्वेदितं
 बाहोत्येवाब्रवीदेनद्रोणानीकायमाचिरम् ॥ ततः संनोदयामास हयानां शुत्रिहायनान् ९ नातिहृष्टमनाः मृतो हेमभांडपरिच्छदान् ॥ तेष्वेपिताः सुमित्रेण द्रोणा
 नीकायवाजिनः १० द्रोणमभ्यद्रव नराजन्महावेगपराक्रमम् ॥ तमुद्रोक्ष्य तथा यातं सर्वे द्रोणपुरोगमाः ॥ अभ्यवर्तत कौरव्याः पांडवाश्च तमन्वयुः ११ सकर्णि
 कारप्रवरोच्छ्रितध्वजः सुवर्णवर्मा र्जुनिरर्जुनाद्वरः ॥ युयुत्सया द्रोणमुखान्महारथान्समासदस्मिह शिशुर्यथा द्विपान् १२ ते विंशतिपदेयताः संप्रहारं प्रचक्रिरे ॥ आ
 सीद्वांगदवावर्तो मुहूर्तमुदधा विव १३ शूराणां युध्यमानानां निघ्नतामिदं तरेतरम् ॥ संग्रामस्तु मुलोराजन्म्रावर्तत सुदारुणः १४ प्रवर्तमाने संग्रामे तस्मिन्नतिभयंकरे ॥
 द्रोणस्य मिषतो व्यूहं भित्त्वा प्राविशदार्जुनिः १५ तं प्रविष्टं विनिघ्नं तं शत्रुसंघान्महाबलम् ॥ हस्त्यश्वरथपत्न्यौ चाः परिववृदुदायुधाः १६ नानावादित्रनिनदैः क्षे
 षितोऽकुष्ठगर्जितैः ॥ हुंकारैः सिंहनादैश्चातिष्ठतिष्ठेति निःस्वनैः १७ घोरैर्हलहलाशब्दैर्मागास्तित्थै हिमामिति ॥ अमावहममित्रेति प्रवदंतो मुहुर्मुहुः १८ बृंहितैः
 सिंजितैर्हासैः करनेमिस्वनैरपि ॥ सन्नादयंतो वसुधामभिदुदुवुरार्जुनिम् १९ तेषामापततां वीरः शीघ्रयोधी महाबलः ॥ क्षिप्रास्त्रोन्वयो धीद्राजन्मर्मज्ञो मर्मभोदिभिः
 २० तेहन्यमाना विवशानां नालिगैः शितैः शरैः ॥ अभिपेतुः सुबहुशः शलभा इव पावकम् २१ ततस्तेषां शरीरैश्च शरीरावयवैश्च सः ॥ संतस्तारक्षितिक्षिप्रकुशैर्वेदि
 मिवाध्वरे २२ बद्धगोधां गुलित्राणां सशरासनसायकान् ॥ सासिचर्मा कुशाभीषून्सतो मरपरश्वधान् २३ सगदायोगुडप्रासान्सर्पितो मरपट्टिशान् ॥ साभदिपा
 लपरिधान्सशक्तिवरकंपनान् २४ सप्रतोदमहाशंखान्सकुंतान्सकचग्रहान् ॥ समुद्रक्षेपणीयान्सपाशपरिघोपलान् २५ सकेयूरांगदान्बाहून्हृदयगंधानुलेप
 नान् ॥ संचिच्छेदार्जुनिस्तूर्णत्वदीयानां सहस्रशः २६ तैः स्फुरद्भिर्महाराजशुभेभूः सुलोहितैः ॥ पंचास्यैः पन्नगैश्छिन्नैर्गुरुदेनेवमारिष २७ सुनासाननके
 शांतैरव्रणैश्चारुकुंडलैः ॥ संदष्टौष्ठपुटैः क्रौधाक्षरद्भिः शोणितंबहु २८ सचारुमुकुटोष्णैर्मणिरेतनविभूषितैः ॥ विनालनलिनाकारैर्दिवाकरशशिप्रभैः २९ हित
 प्रियंवदैः काले बहुभिः पुण्यगंधिभिः ॥ द्विषच्छिरोभिः पृथिवीसर्वे तस्तारफालगुनिः ३० गंधर्वनगराकारान्विधिवत्कल्पितान् रथान् ॥ ईषामुखान् द्वित्रिवेणून्व
 स्तदंडकबंधरान् ३१ विजंघाकूबरांस्तत्राविनेमिदशनानपि ॥ विचक्रोपस्करोपस्थान्मग्नोपकरणानपि ३२ प्रपातितोपस्तरणान्दतयोधान्सहस्रशः ॥ शरै
 र्विशकलीकुर्वन्दिक्षु सर्वास्वदृश्यत ३३ पुनर्द्विपान् द्विपारोहान्वैजयंत्यं कुशध्वजान् ॥ तूणान्वर्माण्यथोकक्ष्याग्रैवेयांश्च सकंबलान् ३४ घंटाः शृङ्गा विषाणा ग्रास्त्र
 छत्रमालाः पदानुगान् ॥ शरैर्निशितधारग्रैः शात्रवाणामशातयत् ३५ वनायुजान्पार्वतीयान्कां वोजानथवाल्लिकान् ॥ स्थिरवालधिकर्णाक्षान्जवनान्साधुवा
 हिनः ३६ आरूढान् शिक्षितैर्ग्रोधिः शक्त्यष्टिप्रासयोधिभिः ॥ विध्वस्तचामरमुखान्विप्रविद्धप्रकीर्णकान् ३७ ध्वनिविशेषः उत्कृष्टमाह्वानं गर्जितं हन्यंतं हन्यंतमिति
 वक्तुः १७। १८। १९। २०। २१। २२। २३। २४ कचग्रहोऽकुशः २५। २६। २७। २८। २९। ३०। ३१ उपस्थोरपक्रोडः ३२। ३३। ३४। ३५। ३६। ३७

यत्कृत्कालखंडम् ३८। १९। ४०। ४१। ४२। ४३। ४४। ४५। ४६ ॥ इति द्रोणपर्वणिटीकायां षड्विंशोऽध्यायः ॥ १५ ॥ ॥ ॥ ॥ तामिति १। २। ३ त्रास्यमानाः पालयिष्यंतः
 निरस्तजिह्वानयनान्निष्कीर्णात्रयकृद्नान् ॥ हतारोहाश्छिन्नघंटान्क्रव्यादगणमोदकान् ३८ निकृत्तचर्मकवचान्शकृन्मूत्रासृगाश्रुतान् ॥ निपातयन्नश्ववरां
 स्तावकान्सव्यरोचत ३९ एकोविंशतिरिवाचित्यं कृत्वा कर्मसुदुष्करम् ॥ तथानिर्मथितं तेन त्र्यंगंतवबलं महत् ४० यथासुरबलं घोरं त्र्यंबकेन महौजसा ॥ कृत्वा
 कर्मरणेऽसह्यं परैरार्जुनिराहवे ४१ अभिनच्चपदात्योधांस्त्वदीयानेव सर्वशः ॥ एवमेकेन तस्मिन्सौभद्रेण शितैः शरैः ४२ भृशं विप्रहतां दृष्ट्वा स्कंदेनेवासुरीचमूम् ॥
 त्वदीयास्तवपुत्राश्च वीक्षमाणादिशोदश ४३ संशुष्कास्याश्चलन्नेत्राः प्रस्विन्नारोमहर्षिणः ॥ पलायनकृतोत्साहानिरुत्साहाद्विषजये ४४ गोत्रनामाभिरन्योन्यं
 क्रंदंतो जोजितैः शिपिणः ॥ हतान्पुत्रान्पितृन्प्रातृन्बंधून्संबंधिनस्तथा ४५ प्रातिष्ठंतसमुत्सृज्य त्वरयंतो हयद्विपान् ४६ ॥ इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि अभिम
 न्युवधपर्वणि अभिमन्युपराक्रमे षड्विंशोऽध्यायः ॥ ३६ ॥ संजय उवाच ॥ तां प्रभगां च भृशं दृष्ट्वा सौभद्रेणामितौ जसा ॥ दुर्योधनो भृशं कुदः स्वयं सौभद्रमभ्ययात्
 १ ततो राजानमावृत्तं सौभद्रं प्रतिसंयुगे ॥ दृष्ट्वा द्रोणो ब्रवीद्योधान्परीप्सध्वं नराधिपम् २ पुराऽभिमन्युर्लक्ष्मणः पश्यतां हंति वीर्यवान् ॥ तमाद्रवत माभेष्टक्षिप्रं र
 क्षतकौरवम् ३ ततः कृतज्ञाबलिनः सुहृदोजितकाशिनः ॥ त्रास्यमानाभयाद्दीर्घपरिववृस्तवात्मजम् ४ द्रोणो द्रोणिः कृपः कर्णः कृतवर्मा च सौबलः ॥ बृहद्वलो
 मद्वराजो भूरिभूरिश्रवाः शलः ५ पौरवो वृषसेनश्च विमृजंतः शितान् शरान् ॥ सौभद्रं शरवर्षेण महता समवाकिरन् ६ संमोहयित्वा तमथ दुर्योधनममोचयन् ॥ आ
 स्याद्वासमिवाक्षिप्तं मृषेनार्जुनात्मजः ७ तान् शरीरेण महता साश्वसूतान्महारथान् ॥ विमुक्तीकृत्य सौभद्रः सिंहनादमथानदत् ८ तस्य नादं ततः श्रुत्वा सिंहस्ये
 वामिषेषिणः ॥ नामृष्यंत सुसंरब्धाः पुनर्द्रोणमुखारथाः ९ तएनं कोष्ठकीकृत्य रथवंशेन मारिष ॥ व्यसृजन्निषु जालानि नानालिङ्गानि संघशः १० तान्यंतरिक्षे
 चिच्छेद पौत्रस्ते निशितैः शरैः ॥ तांश्चैव प्रतिविव्याध तदुत मिवाभवत् ११ ततस्ते कोपितास्तेन शरैराशीविषोपमैः ॥ परिववृर्जिघांसंतः सौभद्रमपराजितम्
 १२ समुद्रमिव पर्यस्तं त्वदीयं तंबलार्णवम् ॥ दधारैकोऽर्जुनिर्बाणैर्वेल्लेव भरतर्षभ १३ शूराणां युध्यमानानां निघ्नतामिदं तरेतरम् ॥ अभिमन्योः परेषां च नासीत् कश्चि
 त्पराङ्मुखः १४ तस्मिंस्तु घोरं संग्रामं वर्तमानं भयंकरं ॥ दुःसहो नवभिर्बाणैरभिमन्युमविध्यत १५ दुःशासनो द्वादशभिः कृपः शारद्वतास्त्रिभिः ॥ द्रोणस्तु सप्त
 दशभिः शरैराशीविषोपमैः १६ विविंशतिस्तु सप्तत्या कृतवर्मा च सप्तभिः ॥ बृहद्वलस्तथाऽष्टाभिरश्वत्थामा च सप्तभिः १७ भूरिश्रवास्त्रिभिर्बाणैर्मद्रेशः षड्विराशु
 गैः ॥ द्वाभ्यां शराभ्यां शकुनिस्त्रिभिर्दुर्योधनो नृपः १८ स तु तान् प्रतिविव्याध त्रिभिस्त्रिभिरजिह्वैः ॥ नृत्यन्निव महाराजचापहस्तः प्रतापवान् १९ ततोऽभि
 मन्युः संकुदस्त्रास्यमानस्तवात्मजैः ॥ विदर्शयन् नैसुमहच्छि क्षौरसकृत्तंबलम् २०

गरुडानिलरं होभिर्युतुर्वाक्यकरैर्हयैः ॥ दातैरश्मकदायादस्त्वरमाणो ह्यवारयत् १ विव्याध दशभिर्बाणैस्तिष्ठतिष्ठेतिचाब्रवीत् ॥ तस्याभिमन्युर्दशभिर्हयान्सूतं ध्वजं शरैः २२ बाहुधनुःशिरश्चोर्व्यास्मयमानोऽभ्यपातयत् ॥ ततस्तस्मिन्हतेवीरे सौभद्रेणाश्मकेश्वरे २३ संचचालबलं सर्वपलायनपरायणं ॥ ततः कर्णः कृपो द्रोणो द्रौणिर्गोधारराट्शलः २४ शल्योभूरिश्रवाःक्राथःसोमदतोविविशतिः ॥ वृषसेनःसुषेणश्चकुण्डभेदीप्रतर्दनः २५ वृंदारकोललिथश्चप्रबाहुर्दीर्घलोचनः ॥ दुर्योधनश्चसंकुद्धःशरवर्षैरवाकिरन् २६ सोऽतिविद्धोमहेष्वासैरभिमन्युरजिह्वगैः ॥ शरमादत्तकर्णायवर्मकायावभेदिनम् २७ तस्यभित्त्वातनुत्राणंदेहंनिर्भियचाशुगः ॥ प्राविशद्वरणीविगाद्रल्मीकामिवपन्नगः २८ सतेनातिप्रहारेणव्यथितोविह्वलान्विव ॥ संचचालरणेकर्णक्षितिकंपेयथाऽचलः २९ तथान्यैर्नीशितैर्बाणैःसुषेणदीर्घलोचनम् ॥ कुण्डभेदिंचसंकुद्धस्त्रिभिस्त्रिभूतवर्षादली ३० कर्णस्तंपंचविंशत्यानाराचानांसमार्पयत् ॥ अश्वत्थामाचविंशत्याकृतवर्माचसप्तभिः ३१ सशराचितसर्वांगःकुद्धःशक्रात्मजात्मजः ॥ विचरन्ददृशेसैन्येपाशहस्तइवांतकः ३२ शल्यंचशरवर्षेणसमीपस्थमवाकिरत् ॥ उदक्रोशन्महाबाहुस्तव सैन्यानिभीषयन् ३३ ततःसविद्धोऽस्त्रविदामर्मभिर्द्विरजिह्वगैः ॥ शल्योराजनरथोपस्थेनिषसादमुमोहच ३४ तंहिदृष्ट्वातथाविद्धंसौभद्रेणयशस्विना ॥ संप्राद्रवच्चमूःसर्वाभारद्वाजस्यपश्यतः ३५ संप्रेक्ष्यतंमहाबाहुंरुक्मपुंखैःसमावृतम् ॥ त्वदीयाःप्रपलायंतंमृगाःसिंहादिताडव ३६ सतुरण्यशसाऽभिपूज्यमानःपितृसुरचारणसिद्धयक्षसंघैः ॥ अवानेतलगतैश्चभूतसंघैरतिविवभौदुतभुग्यथाज्यसितः ३७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिअभिमन्युवधपर्वणिअभिमन्युपराक्रमेसप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३७ ॥ ॥ घृतराष्ट्रउवाच ॥ तथाप्रमथमानंतंमहेष्वासानजिह्वगैः ॥ आर्जुनिमामकाःसंख्येकेत्वेनंसमवारयन् १ ॥ संजयउवाच ॥ ॥ शृणुराजन्कुमारस्यरणेविक्रीडितंमहत् ॥ विभित्सतोरथानीकंभारद्वाजेनरक्षितम् २ मद्रेशंसादितंदृष्ट्वासौभद्रेणाशुगैरण् ॥ शल्यादवरजःकुद्धःकिरन्वाणान्समभ्ययात् ३ सविद्धादशभिर्बाणैःसाश्वयंतारमार्जुनिम् ॥ उदक्रोशन्महाशब्दंतिष्ठतिष्ठेतिचाब्रवीत् ४ तस्यार्जुनिःशिरोग्निंवेपाणिपादंधनुर्हयान् ॥ छत्रंध्वजंनियंतारंत्रिवेणुंतल्पमेवच ५ चक्रंयुगंचतूणीरंरुक्मपुंखैःसमायुक्तैः ॥ पताकांचक्रगोप्तारौसर्वोपकरणानिच ६ लघुहस्तःप्रविच्छेददृशेन कश्चन ॥ सपपातक्षितौक्षीणःप्रविद्धाभरणावरः ७ वायुनेवमहाशैलःसंभगोऽमिततेजसा ॥ अनुगास्तस्यवित्रस्ताःप्राद्रवन्सर्वतोदिशः ८ आर्जुनेऽर्कमतदृष्ट्वासंप्रणेदुःसमंततः ॥ नादेनसर्वभूतानिसाधुसाध्वितिभारत ९ शल्यभ्रातर्यथारुग्णेबहुशस्तस्यसैनिकाः ॥ कुलाधिवासनामानिश्रावयंतोऽर्जुनात्मजम् १०

तथेति १ । २ । ३ । ४ तल्पंरथगतशय्यां ५ । ६ । ७ । ८ । ९ अधिवासोनिवासः १०

११ । १२ । १३ । १४ । १५ अविशेषवतुल्यमित्यर्थः १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायां सप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३८ ॥ द्वेधीति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७

अभ्यधावंतसंकुद्धाविविधायुधपाणयः ॥ रथैरश्वैर्गजैश्चान्येषाद्रिश्चान्येषलोत्कटाः ११ बाणशब्देनमहतारथनेमिस्वनेनच ॥ हुंकारैःक्षेडितोत्कुष्ठैःसिंहनादैःसगर्जितैः १२ ज्यातलत्रस्वनैरन्येगर्जतोऽर्जुनमंदनम् ॥ वृवंतश्चननोजीवन्मोक्षयसेजीवितादिति १३ तांस्तथावृवतोदृष्ट्वासौभद्रःप्रहसन्निव ॥ योयोऽस्मैप्राहरत्पूर्वतंतंविव्याधपात्रिभिः १४ संदर्शयिष्यन्नस्त्राणिविचित्राणिलघूनिच ॥ आर्जुनिःसमरेशूरोष्ठदुर्ध्वमयुध्यत १५ वासुदेवादुपातंत्यदस्त्रंयच्चवनंजयात् ॥ अदर्शयततत्कार्पण्यःकृष्णाभ्यामविशेषवत् १६ दूरमस्यगुरुभारंसाध्वसंचपुनःपुनः ॥ संदधद्विसृजंश्चेष्टान्निर्विशेषमदृश्यत १७ चापमंडलमेवास्यविस्फुरादिवदृश्यत ॥ सुदीप्तस्यशरत्कालेसवितुर्भंडलयथा १८ ज्याशब्दःशुश्रूवेतस्यतलशब्दश्चदारुणः ॥ महाशानिमुचःकालेपयोदस्येवनिःस्वनः १९ होमानमर्षीसोभद्रोमानकृत्प्रियदर्शनः ॥ संमिमानयिषुर्वीरानिष्वस्रैश्चाप्ययुध्यत २० मृदुर्भूत्वामहाराजदारुणःसमपद्यत ॥ वर्षाभ्यतीतोभगवान्शरदीवदिवाकरः २१ शरान्विचित्रान्सुबहूरुक्मपुंखान्शिलाशितान् ॥ मुमोचशतशःकुद्धोभस्तीनिवभास्करः २२ क्षुरप्रैर्वत्सदंतैश्चविपाठैश्चमहायशाः ॥ नाराचैरर्द्धचंद्राभैर्भृष्टैरंजलिकैरपि २३ अवाकिरद्रथानीकंभारद्वाजस्यपश्यतः ॥ ततस्तत्सैन्यमभवादिमुखंशरपीडितम् २४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिअभिमन्युवधपर्वणिअभिमन्युपराक्रमेअष्टत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३८ ॥ ॥ घृतराष्ट्रउवाच ॥ द्वेधीभवतिमेचितंभियातुष्ट्याचसंजय ॥ ममपुत्रस्ययत्सैन्यंसौभद्रःसमवारयत् १ विस्तरणैवमेशंसर्वगावल्लगणेपुनः ॥ विक्रीडितंकुमारस्यस्कंदस्येवासुरैःसह २ ॥ संजयउवाच ॥ हंततेसंप्रवक्ष्यामिविमर्दमतिदारुणम् ॥ एकस्यचबहूनांचयथासोत्तुमुलोरणः ३ अभिमन्युःकृतोत्साहःकृतोत्साहानरिंदमान् ॥ रथस्थोरथिनःसर्वास्तावकानभ्यवर्षयत् ४ द्रोणंकर्णंरुपंशल्यंद्रौणिंभोजंबृहदलम् ॥ दुर्योधनंसौमदतिंशकुनिंचमहाबलम् ५ नानानृपानृपसुतान्सैन्यानिविविधानिच ॥ अलातचक्रवत्सर्वाश्चरन्बाणैःसमार्पयत् ६ निघ्नन्नमित्रान्सौभद्रःपरमास्त्रैःप्रतापवान् ॥ अदर्शयततेजस्वीदिक्षुसर्वासुभारत ७ तदृष्ट्वाचरितंतस्यसौभद्रस्यामितौजसः ॥ समकंपंतसैन्यानिवदीयानिसहस्रशः ८ अथाब्रवीन्महाप्राज्ञोभारद्वाजःप्रतापवान् ॥ हर्षेणोत्फुल्लनयनःकृपमाभाष्यसत्वरम् ९ घटयन्निवर्ममाणिपुत्रस्यतवभारत ॥ अभिमन्युरणेदृष्ट्वातदारणाविशारदं १० एषगच्छतिसौभद्रःपार्थानांप्रथितोयुवा ॥ नंदयन्सुहृदःसर्वान्भारजानंचयुधिष्ठिरम् ११ नकुलंसहदेवंचभीमसेनंचपांडवम् ॥ बंधून्संबंधिनश्चान्यान्मध्यस्थान्सुहृदस्तथा १२ नास्ययुद्धेसमंमन्येकंचिदन्यंधनुर्धरम् ॥ इच्छन्हन्यादिमांसेनाकिमर्थमपिनेच्छति १३ द्रोणस्यप्रीतिसंयुक्तंश्रुत्वावाक्यंतवात्मजः ॥ आर्जुनिंप्रातेसंकुद्धोद्रोणंदृष्ट्वास्मयन्निव १४ अथदुर्योधनःकर्णमब्रवीद्बाल्हिकंनृपः ॥ दुःशासनंमद्राजंतांस्तथाऽन्यान्महारथान् १५

१६ अंगैत्यसुयार्था १७ धर्मिणामितिसोहृदं १८ आत्मसंभावितोऽहमेवेतिसंभावनामारूढः १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ ॥ इति द्रोण
 सर्वमूर्धाभिषिक्तानामाचार्यो ब्रह्मवित्तमः ॥ अर्जुनस्य सुतं मूढं नायं हंतुमिहेच्छति १६ न ह्यस्य समरे युद्धे दंतकोऽप्याततायिनः ॥ किमंग पुनरेवान्यो मर्त्यः
 सत्यं ब्रवीमिवः १७ अर्जुनस्य सुतं त्वेष शिष्यत्वादभिरक्षति ॥ शिष्याः पुत्राश्च दयितास्तदपत्यं च धर्मिणाम् १८ संरक्ष्यमाणो द्रोणेन मन्यते वीर्यमात्मनः ॥ आ
 त्मसंभावितो मूढस्तं प्रमथीतमाचिरम् १९ एवमुक्तास्तु ते राजा सा त्वती पुत्रमभ्ययुः ॥ संख्यास्ते जिघांसतो भारद्वाजस्य पश्यतः २० दुःशासनस्तु तच्छ्रुत्वा
 दुर्योधनवचस्तदा ॥ अब्रवीत् कुरुशार्दूल दुर्योधनमिदं वचः २१ अहमेनं हनिष्यामि महाराज ब्रवीमि ते ॥ मिषतां पांडुपुत्राणां पंचालानां च पश्यताम् २२ ग्रसि
 ष्याम्यद्य सौभद्रं यथाराहुर्दिवाकरम् ॥ उत्कुश्य चाब्रवीद्वाक्यं कुरु राजमिदं पुनः २३ श्रुत्वा कृष्णौ मयाग्रस्तं सौभद्रमतिमानिनौ ॥ गमिष्यतः प्रेतलोकं जीवलोकान्
 संशयः २४ तौ च श्रुत्वा मृतो व्यक्तं पांडोः क्षेत्रोद्भवाः सुताः ॥ एकाह्वाससुहृद्गर्गाः कृष्याद्वास्यंति जीवितम् २५ तस्मादस्मिन्हते शत्रौ हताः सर्वेऽहितास्तव ॥
 शिवेन माध्याहिराजनेष हन्मि रीपूंस्तव २६ एवमुक्त्वाऽनदद्राजं पुत्रो दुःशासनस्तव ॥ सौभद्रमभ्ययात्कुद्वः शरवर्षैरवाकिरन् २७ तमतिकुद्वमायांतं तव पुत्र
 मरिंदमः ॥ अभिमन्युः शरैस्तीक्ष्णैः पृष्ट्वा शिरसां मार्यत् २८ दुःशासनस्तु संकुद्वः प्रभिन्न इव कुंजरः ॥ अयोधयत सौभद्रमभिमन्युश्च तं रणे २९ तौ मंडलानि
 चित्राणि रथाभ्यां सव्यदक्षिणम् ॥ चरमाणावयुद्धे तारथशिक्षाविशारदौ ३० अथ पणवमृदं गदुं दुभीनां क्रकचमहानकभेरिर्झराराणाम् ॥ निनदमतिभृशं नराः
 प्रचकुलवणजलोद्भवसिंहनादमिश्रम् ३१ ॥ इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि दुःशासनयुद्धे एकोनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ३९ ॥ ॥ ४० ॥ ॥ संजय उवाच ॥
 शरविक्षतगात्रस्तु प्रत्यमित्रमवस्थितम् ॥ अभिमन्युः स्मयन्धीमान् दुःशासनमथाब्रवीत् १ दिष्ट्या पश्यामि संग्रामे मानिनं शूरमागतम् ॥ निष्ठुरं त्यक्तधर्माणमा
 क्रोशनपरायणम् २ यत्सभायां त्वयाराजो हृतराष्ट्रस्य शृण्वतः ॥ कोपितः परुषैर्वाक्यैर्धर्मराजो युधिष्ठिरः ३ जयोन्मतेन भीमश्च बलवद्धं प्रभाषितः ॥ अक्षकू
 टं समाश्रित्य सौबलस्यात्मनो बलम् ४ तत्त्वयेदमनुप्राप्तं तस्य कोपान्महात्मनः ॥ परवितापहारस्य क्रोधस्याप्रशमस्य च ५ लोभस्य ज्ञाननाशस्य द्रोहस्यात्या
 हितस्य च ॥ पितृणां ममराज्यस्य हरणस्योग्रधान्विनाम् ६ तत्त्वयेदमनुप्राप्तं प्रकोपाद्वै महात्मनाम् ॥ सतस्योग्रमधर्मस्य फलं प्राप्नुहि दुर्मते ७ शासितास्म्यद्य
 ते वाणैः सर्वसैन्यस्य पश्यतः ॥ अद्याहमनृणस्तस्य कोपस्य भवितारणे ८ अमर्षितायाः कृष्णायाः कांक्षितस्य च मे पितुः ॥ अद्य कैरव्यभीमस्य भवितास्म्यनृ
 णो युधि ९ नहि मे मोक्ष्यसे जीवन् यदि नो मृजसे रणम् ॥ एवमुक्त्वा महाबाहुर्बाणं दुःशासनांतकम् १० संदधे परवीरघ्नः कालाश्वानिलवर्चसम् ॥ तस्योरस्तूर्णमा
 साद्य जनुदेशे विभिद्यतम् ११ जगाम सहपुंखेन बलभीकमिव पन्नगः ॥ अथैनं पंचविंशत्या पुनरेव समार्यत् १२
 पर्वणि दीकायां एकोनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ३९ ॥ ॥ ४० ॥ ॥ शरेति १ । २ । ३ । ४ । ५ अत्याहितस्य जीवान्तेषां कर्मणः साहसस्येति यावत् ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२

१३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४
 शरैरग्निसमस्पर्शैराकर्णसमचोदितैः ॥ सगाढविद्धो व्यथितो रथोपस्थ उपविशत् १३ दुःशासनो महाराज कश्मलं चाविशन्महतम् ॥ साराथिस्त्वरमाणस्तु दुःशास
 नमचेतनम् १४ रणमध्यादपोवाहसौभद्रशरपीडितम् ॥ पांडवाद्रौपदेयाश्च विराटश्च समीक्ष्यतम् १५ पंचालाः केकयाश्चैव सिंहनादमथानदन् ॥ वादित्राणि
 च सर्वाणि नाना लिङ्गानि सर्वशः १६ प्रावादयंतं सहस्रं पांडूनां तत्र सैनिकाः ॥ अपश्यन् स्मयमानाश्च सौभद्रस्य विचेष्टितम् १७ अत्यंतवैरिणं दृष्टं दृष्ट्वा शत्रुं पश
 जितम् ॥ धर्ममारुतशक्राणामश्विनोः प्रतिमास्तथा १८ धारयंतो ध्वजाग्रेषु द्रौपदेयामहारथाः ॥ सात्यकिश्चेकितानश्च दृष्टुमश्विखंडिनौ १९ केकया दृष्टके
 तु श्वमत्स्याः पंचालसृजयाः ॥ पांडवाश्च मुदा युक्ता युधिष्ठिरपुरोगमाः २० अभ्यद्रवं तत्वरिता द्रोणानीकं विभित्सवः ॥ ततोऽभवन् महायुद्धं त्वदीयानां परैः सह ॥
 २१ जयमाकांक्षमाणानां शूराणामनिवर्तिनाम् ॥ तथा तु वर्तमाने वै संग्रामेऽतिभयंकरे २२ दुर्योधनो महाराजराधेयमिदमब्रवीत् ॥ पश्य दुःशासनं वीरमभिमन्युवशं
 गतम् २३ प्रतपंतमिवादित्यं निघ्नंतं शात्रवानरणे ॥ अथ चैते सुसंख्यासिंहा इव बल्लोकटाः २४ सौभद्रमुद्यतास्त्रा तु मभ्यधावंत पांडवाः ॥ ततः कर्णः शरैस्ती
 क्ष्णैरभिमन्युं दुरासदम् २५ अभ्यवर्षत संकुद्वः पुत्रस्य हितकृतव ॥ तस्य चानुचरांस्तीक्ष्णैर्विव्याध परमेषुभिः २६ अवज्ञापूर्वकं शूरः सौभद्रस्य रणाजिरे ॥ अभि
 मन्युस्तुराधेयं त्रिसप्तत्या शिलीमुखैः २७ अविध्य च रितो राजन् द्रोणं प्रेप्सुर्महामनाः ॥ तंतथानाशकत्वाश्च द्रोणाद्वारयितुं रथी २८ आरुजंतं रथवातान्वज्रह
 स्तात्मजात्मजम् ॥ ततः कर्णो जयप्रेप्सुर्मानि सर्वधनुष्मताम् २९ सौभद्रं शतशोऽविध्य दुत्तमास्त्राणि दर्शयन् ॥ सोऽस्त्रैस्त्रिंशोऽपि श्रेष्ठो रामशिष्यः प्रतापवान् ३०
 समरेश्चतुर्धर्ममभिमन्युमपीडयत् ॥ स तथा पीड्यमानस्तुराधेयेनास्त्रवृष्टिभिः ३१ समरेऽमरसंकाशः सौभद्रो न व्यशीर्यत ॥ ततः शिलाशितैस्तीक्ष्णैर्मल्लैरानतप
 र्वभिः ३२ छित्त्वा धनुं पिशूराणामार्जुनैः कर्णमार्दयत् ॥ धनुर्मंडलनिर्मुक्तैः शरैराशीविषोपमैः ३३ सच्छत्रध्वजयंतारं साश्वमाशुस्मयन्निव ॥ कर्णोऽपि चास्याचि
 क्षेपबाणान्सन्नतपर्वणः ३४ असंभ्रांतश्च तान्सर्वान् गृह्णात्फालगुनात्मजः ॥ ततो मुहूर्तात्कर्णस्य बाणेनैकेन वीर्यवान् ३५ स ध्वजं कार्मुकं वीरिच्छित्त्वा भूमावपात
 यत् ॥ ततः कृच्छ्रगतं कर्णं दृष्ट्वा कर्णादनंतरः ३६ सौभद्रमभ्ययान् पूर्णदृढमुद्यम्य कार्मुकम् ॥ तत उचुकुशुः पार्थास्तेषां चानुचराजनाः ॥ वादित्राणि च संजघुः सौ
 भद्रं चापितुष्टुवुः ३७ ॥ इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि कर्णदुःशासनपराक्रमे चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४० ॥ ॥ संजय उवाच ॥ सोऽतिगर्जनं वनु
 ष्पाणि ज्यां विकर्षन् पुनः पुनः ॥ तयोर्महात्मनोस्तूर्णं रथांतरमवापतत् १ सोऽविध्य दशभिर्वाणैरभिमन्युं दुरासदम् ॥ सच्छत्रध्वजयंतारं साश्वमाशुस्मयन्निव २
 पितृपैतामहं कर्म कुर्वणमतिमानुषम् ॥ दृष्ट्वाऽर्दितं शरैः कार्पण्यं दीयाहृषिताऽभवन् ३ तस्याभिमन्युरायम्य स्मयन्नेकेन पात्रिणा ॥ शिरः प्रच्यावयामास तद्र
 थात्प्रापत ह्रुवि ४

कर्णिकारमिवाधूतं वातेनापतितं नगात् ॥ भ्रातरं नेह तं दृष्ट्वा राजन्कर्णो व्यथाय यो ५ विमुखो कृत्य कर्णैस्तु सोमद्रः कंकपात्रेभिः ॥ अन्यानपि मेहेष्वासांस्तु गमे
वाभिदुहुवे ६ ततस्तद्विततं सैन्यं हस्त्यश्वरथपतिमत् ॥ क्रुद्धोऽभिमन्युरभिनतिग्मतेजामहारथः ७ कर्णस्तु बहुभिर्बाणैरर्द्यमानोऽभिमन्युना ॥ अपायाज्जव
नैरश्वैस्ततोऽनीकमभ्ययत् ८ शलभैरिव चाकाशे धाराभिरिव चावृते ॥ अभिमन्योः शरैराजन्नप्राज्ञायत किंचन ९ तावकानां तु यो धानां वध्यतां निशितैः शरैः ॥
अन्यत्र सैधवाद्राजन्नस्य कश्चिदतिष्ठत् १० सौभद्रस्तु ततः शंखं प्रध्माप्य पुरुषर्षभः ॥ शोघमभ्यपतत्सेनां भारती भरतर्षभ ११ सकक्षेत्रिर्वोत्सृष्टो निदर्हं स्तरसा
रिपून् ॥ मध्ये भारतसैन्यानामार्जुनिः पर्यवर्तत १२ रथनागाश्च मनुजानंदयन्निशितैः शरैः ॥ संप्रविश्याकरोद्भूमिकं बंधगणसंकुलाम् १३ सौभद्रचापप्रभवैर्नि
कृत्ताः परमेष्ठभिः ॥ स्वानेवाभिमुखान् प्रतः प्राद्वन् जीवितार्थिनः १४ तेषां रारौद्रकर्माणो विपाठा बहवः शिताः ॥ निघ्नंतोरथनागाश्चान्जगमुराशुवसुंधराम् १५
सायुधाः सांगुलित्राणाः सगदाः सांगदारणे ॥ दृश्यंते बाहवश्छिन्नाहेमाभरणभूषिताः १६ शराश्चापानि खड्गाश्च शरीराणि शिरांसि च ॥ सकुंडलानि स्रग्भीणिभूमा
वासन्सहस्रशः १७ सोपस्करैरधिष्ठानैरीषादंडैश्च बंधुरैः ॥ अक्षैर्विमथितैश्च कर्षद्बुधापतितैर्युगैः १८ शक्तिचापांसिभिश्चैव पतितैश्च महाध्वजैः ॥ चर्मचापशरै
श्चैव व्यवकीर्णैः समंततः १९ निहतैः क्षत्रियैरश्वैर्वारणैश्च विशोपते ॥ अगम्यरूपाप्राथिविक्षणेनासीत्सुदारुणा २० वध्यतां राजपुत्राणां क्रंदतामिदं तरेतरम् ॥
प्रादुरासीन्महाशब्दो भीरूणां भयवर्धनः २१ सशब्दो भरतश्चेष्टदिशः सर्वाव्यनादयत् ॥ सौभद्रश्चाद्रवत्सेनां प्रन्वराश्वरथद्विपान् २२ कक्षमाग्निरिवोत्सृष्टो निदर्हं
स्तरसारिपून् ॥ मध्ये भारतसैन्यानामार्जुनिः प्रत्यदृश्यत् २३ विचरंतं दिशः सर्वाः प्रदिशश्चापि भारत ॥ तंतदानानुपश्यामः सैन्ये चरजसाऽऽवृते २४ आद
दानं गजाश्चानां चृणां चायुंषि भारत ॥ क्षणेन भूयः पश्यामः सूर्यमध्यं दिने यथा २५ अभिमन्युं महाराजप्रतपंतं दिषद्गणान् ॥ सवासवसमः संख्येवासवस्यात्मजा
त्मजः ॥ अभिमन्युर्महाराजसैन्यमध्ये व्यरोचत २६ ॥ इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्व० अभिमन्युवधपर्वणि अभिमन्युपराक्रमे एकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४१ ॥
घृतराष्ट्र उवाच ॥ बालमर्त्यं तसुखिनं स्वबाहुबलदर्पितम् ॥ युद्धेषु कुशलं वीरं कुलपुत्रं तनुत्यजम् १ गाहमानमनीकानि सदश्वैश्च त्रिहायनैः ॥ अपियौ धिष्ठिरा
त्सैन्यात्काश्चिदन्वपतद्वली २ ॥ संजय उवाच ॥ युधिष्ठिरो भीमसेनः शिखंडी सात्यकिर्यमौ ॥ धृष्टद्युम्नो विराटश्च द्रुपश्च सकेकयः ३ धृष्टकेतुश्च संरब्धो मत्स्याश्चा
भ्यपतन्वरणे ॥ तेनैव तु पथायातः पितरो मातुलैः सह ४ अभ्यद्रवन्परीप्संतो व्यूढानीकाः प्रहारिणः ॥ तान् दृष्ट्वा द्रवतः शूरांस्त्वदीया विमुखाऽभवन् ५ ततस्तद्वि
मुखं दृष्ट्वा तव सूनोर्महद्वलम् ॥ जामाता तव तेजस्वी संस्तंभयिषुराद्रवत् ६

बालमिति १।२।३।४।५।६

७ प्रवणाभिन्नप्रदेशं प्राप्य ८ १ वलं सामर्थ्यं शौर्यमुत्साहः वीर्यप्रभावम् १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ ६० ६१ ६२ ६३ ६४ ६५ ६६ ६७ ६८ ६९ ७० ७१ ७२ ७३ ७४ ७५ ७६ ७७ ७८ ७९ ८० ८१ ८२ ८३ ८४ ८५ ८६ ८७ ८८ ८९ ९० ९१ ९२ ९३ ९४ ९५ ९६ ९७ ९८ ९९ १०० ॥ इति द्रोणपर्वणिटीकायां
सैधवस्य महाराजपुत्रो राजा जयद्रथः ॥ सपुत्रश्च द्विनः पार्थान्सहसैन्यान्वारयत् ७ उग्रधन्वामहेष्वासो दिव्यमस्त्रमुदीरयन् ॥ वार्धक्षात्रिरुपासेधत्प्रवणादिवकुंज
रः ८ ॥ घृतराष्ट्र उवाच ॥ अतिभारमहं मन्ये सैधवे संजयाहितम् ॥ यदेकः पांडवान् कुद्धान् पुत्रप्रेप्सून् वारयत् ९ अत्यद्भुतमहं मन्ये बलं शौर्यं च सैधवे ॥ तस्य प्र
ब्रूहि मे वीर्यं कर्म चाग्र्यं महात्मनः १० किं दत्तं हुतमिष्टं वा किं सुतप्तमथोततः ॥ सिंधुराजो हि येनैकः पांडवान्समवारयत् ११ ॥ संजय उवाच ॥ द्रौपदी हरणे यत्तद्भो
मसेनेन निर्जितः ॥ मानात्स तप्तवान् राजा वरार्थं सुमहत्तपः १२ इन्द्रियाणीं द्रियाथंभ्यः प्रियेभ्यः सन्निवर्त्यसः ॥ क्षुत्पिपासातपसहः क्लेशो घमानि संततः १३ देव
माराधयच्छर्वणं ब्रह्मसनातनम् ॥ भक्तानुकंपी भगवांस्तस्य चक्रे ततो दयाम् १४ स्वप्रांतिं त्यज्य चैवाह हरः सिंधुपतेः सुतम् ॥ वरं वृष्णोऽप्यप्रीतोऽस्मि जयद्रथ
किमिच्छसि १५ एवमुक्तस्तु शर्वणसिंधुराजो जयद्रथः ॥ उवाच प्रणतोरुद्रं प्राजलिर्नियतात्मवान् १६ पांडवेयानहं संख्येभीमवीर्यपराक्रमान् ॥ वारयेयं रथेनै
कः समस्तानिति भारत १७ एवमुक्तस्तु देवेशो जयद्रथमथाब्रवीत् ॥ ददामि ते वरं सौम्यं विना पार्थधनं जयम् १८ वारयिष्यसि संग्रामे चतुरः पांडुनंदनान् ॥ एव
मस्त्विति देवेशमुक्त्वाऽबुध्यत पार्थिवः १९ स तेन वरदानेन दिव्येनास्त्रबलेन च ॥ एकः संवारयामास पांडवानामनीकिनीम् २० तस्य ज्यातलघोषेण क्षात्रियान्भय
माविशत् ॥ परांस्तु तव सैन्यस्य हर्षः परमकोऽभवत् २१ दृष्ट्वा तु क्षात्रियाभारं सैधवे सर्वमाहितम् ॥ उत्कुश्याभ्यद्रवन् राजन्येन यौ धिष्ठिरं बलम् २२ ॥ इति श्री
महाभारते द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि जयद्रथयुद्धे द्विचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४२ ॥ ॥ संजय उवाच ॥ यन्मां पृच्छसि राजेंद्र सिंधुराजस्य विक्रमम् ॥
शृणु तत्सर्वमाख्यास्ये यथा पांडुनयोधयत् १ तमूहुर्वाजिनो वश्याः सैधवाः साधुवाहिनः ॥ विकुर्वाणा बृहंतोश्वाः श्वसनोपमरहसः २ गंधर्वनगराकारं विधिवत्कल्पि
तं रथम् ॥ तस्याभ्यशोभयत्केतुर्वाराहो राजतोमहान् ३ श्वेतच्छत्रपताकाभिश्चामरव्यजनेन च ॥ सबभौ राजलिंगैस्तैस्तारापतिरिवावरे ४ मुक्तावन्नमणिस्व
र्णैर्भूषितं तमयस्मयम् ॥ वरूथं विबभौ तस्य ज्योतिर्भिः स्वमिवावृतम् ५ सविस्कार्यमहच्चापं किरन्निषुगणान्बहून् ॥ तत्खंडं पूरयामास यद्वचदारयदार्जुनिः ६
ससात्यकिं त्रिभिर्बाणैरष्टभिश्च वृकोदरम् ॥ धृष्टद्युम्नं तथा षष्ठ्या विराटं दशभिः शरैः ७ द्रुपदं पंचभिस्तैः क्षणैः सप्तभिश्चाशिखंडिनम् ॥ केकयान्पंचविंशत्या द्रौपदे
यांस्त्रिभिस्त्रिभिः ८ युधिष्ठिरं तु सप्तत्या ततः शेषानपानुदत् ॥ इषुजालेन महता तदुतमिवाभवत् ९ अथास्य शितपीतेन भलेनादिशयकार्मुकम् ॥ चिच्छेद प्र
हसन् राजा धर्मपुत्रः प्रतापवान् १० अक्ष्णोर्निमेषमात्रेण सोऽन्यदादाय कार्मुकम् ॥ विव्याध दशभिः पार्थतांश्चैवान्यांस्त्रिभिस्त्रिभिः ११ ततस्त्यलाघवं ज्ञात्वा भी
मो भलैस्त्रिभिस्त्रिभिः ॥ धनुर्ध्वजं चच्छत्रं च क्षितौ क्षिप्रमपातयत् १२

॥ ३२॥

सोऽन्यदादायबलवान्सज्जं कृत्वाचकार्मुकं ॥ भीमस्यापातयत्केतुं धनुश्चांश्चमारिष १३ सहताश्वादवहुत्यच्छिन्नवन्धनारथोत्तमात् ॥ सात्यकेराहुतोयानंगिर्वग्र
मिवकेसरी १४ ततस्त्वदीयाःसंहृष्टाःसाधुसाध्वितिवादिनः ॥ सिंधुराजस्यतत्कर्मप्रेक्ष्याश्रद्धेयमहुतम् १५ संकुद्धान्पांडवानेकोयद्दधारास्त्रतेजसा ॥ ततस्य
कर्मभूतानिसर्वाण्येवाभ्यपूजयन् १६ सौभद्रेणहतैःपूर्वसोत्तरायोधिभिर्द्विपैः ॥ पांडूनांदाशितःपंथाःसैंधवेननिवारितः १७ यतमानास्तुतेवीरामत्स्यपंचालके
कयाः ॥ पाण्डवाश्चान्वपद्यंतप्रतिशेकुर्नसैंधवम् १८ योयोहियततेभेतुंद्रोणानीकंतवाहितः ॥ तंतमेववरंप्राप्यसैंधवःप्रत्यवारयत् १९ ॥ इतिश्रीमहाभारते
द्रोणपर्वणिअभिमन्युवधपर्वणिजयद्रथयुद्धेत्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४३ ॥ संजयउवाच ॥ सैंधवेननिरुद्धेषुजयगृद्धिषुपांडुषु ॥ सुधोरमभवयुद्धं
दीयानांपरैःसह १ प्रविश्याथार्जुनिःसेनांसत्यसंधोदुरासदः ॥ व्यक्षोभयततेजस्वीमकरःसागरंयथा २ तंतथाशरवर्षणक्षोभयंतमरिंदमम् ॥ यथाप्रधानाःसौ
भद्रमभ्ययूरथसत्तमाः ३ तेषांतस्यचसमर्दोदारुणःसमपद्यत् ॥ सृजतांशरवर्षाणिप्रसक्तममितौजसाम् ४ रथव्रजेनसंरुद्धस्तैरमित्रैस्तथार्जुनिः ॥ वृषसेनस्य
यंतारंहत्वाचिच्छेदकार्मुकम् ५ तस्यविव्याधबलवान्शरैरश्वानजिह्वगैः ॥ वातायमानैरथतैरश्वैरपहतोरणात् ६ तेनांतरेणाभिमन्योर्यताऽपासारयद्रथम् ॥
रथव्रजास्ततोहृष्टाःसाधुसाध्वितिचुकुशुः ७ तंसिंहमिवसंकुद्धंप्रमथंतंशरैररीन् ॥ आरादायांतमभ्येत्यवसातीयोऽभ्ययाहुतम् ८ सोऽभिमन्युंशरैःषष्ठ्यारुक्म
पुंखैरवाकिरत् ॥ अब्रवीच्चनमेजीवनजीवतोयुधिषोक्ष्यसे ९ तमयस्मयवर्माणमिषुणादूरपातिना ॥ विव्याधहृदिसौभद्रःसपपातव्यसुःक्षितौ १० वसातीयंह
तंहृष्टाःक्रुद्धाःक्षत्रियपुंगवाः ॥ परिववुस्तदाराजंस्तवपौत्रंजिघांसवः ११ विस्फारयंतश्चापानिनानारूपाण्यनेकशः ॥ तद्युद्धमभवद्रौद्रसौभद्रस्यारिभिःसह
१२ तेषांशरान्सेष्वसनान्शरीराणिशिरांसिच ॥ संकुडलानिस्रग्बीणिकुद्धश्चिच्छेदफाल्गुनिः १३ सखद्गाःसांगुलित्राणाःसपट्टिशपरश्वधाः ॥ अपश्यंतभुजा
श्छिन्नाहेमाभरणभूषिताः १४ स्रग्भिराभरणैर्वस्त्रैःपातितैश्चमहाभुजैः ॥ वर्मभिश्चर्मभिर्हारैर्मुकुटैश्छत्रचामरैः १५ उपस्करैरधिष्ठानैरीषादंडकबंधुरैः ॥ अशै
र्विमथितैश्चकैर्मग्नैश्चबहुधायुगैः १६ अनुकैर्षपताकाभिस्तथासारथिवाजिभिः ॥ रथैश्चभग्नैर्नागैश्चहतैःकोर्णाऽभवन्मही १७ निहतैःक्षत्रियैःशूरैर्नानाजन
पदेश्वरैः ॥ जयगृद्धैर्वृताभूमिर्दारुणासमपद्यत् १८ दिशोविचरतस्तस्यसर्वाश्चप्रदिशस्तथा ॥ रणेऽभिमन्योःक्रुद्धस्यरूपमंतरधीयत् १९ कांचनंयद्यदस्या
सौदर्मंचाभरणानिच ॥ धनुषश्चशराणांचतदपश्यामकेवलम् २० तंतदानाशक्तकश्चिच्चक्षुर्म्यामिबीक्षितुम् ॥ आददानंशरैर्योधान्मध्येसूर्यमिवस्थितम् २१
॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिअभिमन्युवधपर्वणि अभिमन्युपराक्रमेचतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४४ ॥ ॥ ४४ ॥

१ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ ॥ इति द्रोणपर्वणि दीकायां चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४४ ॥ ॥ ७ ॥

आवदानइति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० आयच्छुत्प्रयुक्तवान् रथमार्यादुर्लक्ष्यारथशिक्षां २१ । २२ ॥ संजयउवाच ॥ आददानस्तुशूराणामासूष्यभवदार्जुनिः ॥ अंतकःसर्वभूतानांप्राणान्कालइवागते १ सशक्रइवविक्रांतःशक्रमूनोःसुतोबली ॥ अभिमन्युस्त दानीकंलाडयन्समदृश्यत २ प्रविश्यैवतुराजेंद्रक्षत्रियेंद्रांतकोपमः ॥ सत्यश्रवसमादत्तव्याघ्रोमृगमिवोल्लवणः ३ सत्यश्रवसिचाक्षितेत्वरमाणामहारथाः ॥ प्रगृ ह्यविपुलंशस्त्रमभिमन्युमुपाद्रवन् ४ अहंपूर्वमहंपूर्वमितिक्षत्रियपुंगवाः ॥ स्पर्धमानाःसमाजग्मुर्जिघांसंतोऽर्जुनात्मजम् ५ क्षत्रियाणामनीकानिप्रदुतान्यभि धावताम् ॥ जग्राहतिमिरासाद्यक्षुद्रमत्स्यानिवार्णवे ६ येकेचनगतास्तस्यसमीपमपलायिनः ॥ नतेप्रतिन्यवर्तंतसमुद्रादिवसिंधवः ७ महाग्राह्यहीतेववात वेगभयार्दिता ॥ समकंपतसासेनाविभ्रष्टानौरिवार्णवे ८ अथरुक्मरथोनाममद्रेश्वरसुतोबली ॥ त्रस्तामाश्वासयन्सेनामत्रस्तोवाक्यमब्रवीत् ९ अलंत्रासेन वःशूरानैषकश्चिन्मयिस्थिते ॥ अहमेनंग्रहीष्यामिजीवग्राहंनसंशयः १० एवमुक्त्वातुसौभद्रमभिदुद्राववीर्यवान् ॥ सुकल्पितेनोह्यमानःस्यंदनेनविराजता ११ सोऽभिमन्युंत्रिभिर्बाणैर्विद्धावक्षस्यथानदत् ॥ त्रिभिश्चदक्षिणेबाहौसव्येचनिशितैस्त्रिभिः १२ सतस्येष्वसनंछित्वाफाल्गुनिःसव्यदक्षिणौ ॥ भुजौशिरश्चस्व क्षिभुक्षितौक्षिप्रमपातयत् १३ दृष्ट्वा रुक्मरथंरुग्णपुत्रंशल्यस्यमानिनम् ॥ जीवग्राहंजिघृक्षंतंसौभद्रेणयशस्विना १४ संग्रामदुर्मदाराजनराजपुत्राःप्रहारिणः ॥ वयस्याःशल्यपुत्रस्यसुवर्णवेकृतध्वजाः १५ तालमात्राणिचापानिविकर्षंतोमहाबलाः ॥ आर्जुनिंशरवर्षेणसमंतात्पर्यवारयन् १६ शूरैःशिक्षाबलोपेतैस्तरुणै रत्यमर्षणैः ॥ दृष्ट्वैकंसमरेशूरंसौभद्रमपराजितम् १७ छाद्यमानंशरत्रातैर्हृष्टोदुर्योधनोऽभवत् ॥ वैवस्वतस्यभवनंगतंह्येनममन्यत १८ सुवर्णपुंखैरिषुभिर्नाना लिंगैःसुतेजनैः ॥ अदृश्यमार्जुनिंचक्रुर्निमेषातेनृपात्मजाः १९ समूताश्चध्वजंतस्यस्यंदनंतंचमारिष ॥ अचितंसमपश्यामश्चाविधंशल्लैरिव २० सगाढ विद्धःक्रुद्धश्चतोत्रैर्गजइवार्दितः ॥ गांधर्वमस्त्रमायच्छद्रथमायांचभारत २१ अर्जुनेनतपस्तप्तागंधर्वेभ्योयदाहृतम् ॥ तुंभुरुप्रमुखेभ्योवैतेनामोहयताहितान् २२ एकधाशतधाराजन्दृश्यतेस्मसहस्रधा ॥ अलातचक्रवत्संख्येक्षिप्रमस्त्राणिदर्शयन् २३ रथचर्यास्त्रमायाभिर्मोहयित्वापरंतपः ॥ विभेदशतधाराजनशरीरा णिमहीक्षिताम् २४ प्राणाःप्राणभृतांसंख्येप्रेषितानिशितैःशरैः ॥ राजन्प्रापुरमुलोकंशरीराण्यवनिययुः २५ धनूंष्यश्चात्रियंतंश्चध्वजान्बाहूंश्चसांगदान् ॥ शिरांसिचशितैर्बाणैस्तेषांचिच्छेदफाल्गुनिः २६ चूतारामोयथाभग्नःपंचवर्षःफलोपगः ॥ राजपुत्रशतंतद्वत्सौभद्रेणनिपातितम् २७ कुद्वाशीविषसंकाशा न्सुकुमारान्सुखोचितान् ॥ एकेनानिहतान्दृष्ट्वाभीतोदुर्योधनोऽभवत् २८ रथिनःकुंजरानश्चान्पदार्तांश्चापिमज्जतः ॥ दृष्ट्वादुर्योधनःक्षिप्रमुपायात्तममर्षितः २९ तयोःक्षणमिवापूर्णःसंग्रामःसमपद्यत ॥ अथाभवत्तेविमुखःपुत्रःशरशताहतः ३० ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिअभिमन्युवधपर्वणिदुर्योधनपराजयेपंचचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४५ ॥ २३ । २४ । २५ । २६ फलोपगःफलोन्मुखः २७ । २८ । २९ । ३० ॥ इतिद्रोणपर्वणिदीकायांपंचचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४५ ॥

यथेति १ । २ प्रतिपत्तिप्रतिविधानं ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ विष्वग्वातोऽशेषदिग्वातः १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ केशांतकेशैर्मनोहरं 'अंतःप्रांते'ति केमध्वेस्वरूपे
 ॥ घृतराष्ट्रउवाच ॥ यथावदसिमेसूतएकस्यबहुभिःसह ॥ संग्रामंतुमुलंघोरंजयंचैवमहात्मनः १ अश्रद्धेयमिवाश्वर्यसौभद्रस्याथविक्रमम् ॥ किंतुनात्यहुतंते
 षांयेषांधर्मोव्यपाश्रयः २ दुर्योधनेचविमुखेराजपुत्रशतेहते ॥ सौभद्रेप्रतिपत्तिकांप्रत्यपद्यंतमामकाः ३ ॥ संजयउवाच ॥ संशुष्कास्याश्वलत्रेत्राःप्रसिन्ना
 लोमहर्षणाः ॥ पलायनकृतोत्साहानिरुत्साहादिषज्जये ४ हतानभ्रातृन्पितृन्पुत्रान्सुहृत्संबन्धिवांधवान् ॥ उत्सृज्योत्सृज्यसंजग्मुस्स्वरयंतोहयद्विपान् ५
 तान्प्रभग्रांस्तथादृष्ट्वाद्रोणोद्रौणिहृद्वलः ॥ कृपोदुर्योधनःकर्णःकृतवर्माऽथसौबलः ६ अभ्यधावन्सुसंकुद्धाःसौभद्रमपराजितम् ॥ तेषुपौत्रेणतराजन्प्रायशो
 विमुखीकृताः ७ एकस्तुसुखसंवृद्धोबाल्याहर्षाच्चनिर्भयः ॥ इष्वस्त्रविन्महातेजालक्ष्मणोऽर्जुनिर्मन्ययात् ८ तमन्वगेवास्यपितापुत्रगृहीन्यवर्तत ॥ अनुदु
 र्योधनंचान्येन्यवर्तंतमहारथाः ९ तंतेऽभिषिषिचुर्बाणैर्मैघागिरिमिवांडुभिः ॥ सतुतान्प्रममाथैकोविष्वग्वातोयथाऽनुदान् १० पौत्रंतवचदुर्धर्षलक्ष्मणंप्रियद
 र्शनम् ॥ पितुःसमीपेतिष्ठंतंशूरमुद्यतकामुकम् ११ अत्यंतसुखसंवृद्धधनेश्वरसुतापमम् ॥ आससादरणेकार्णिर्मतोमतमिवद्विपम् १२ लक्ष्मणेनतुसंगम्य
 सौभद्रःपरवीरहा ॥ शरैःसुनिशितैस्तीक्ष्णैर्बाहोरुरसिचार्पयत् १३ संकुद्धोवैमहाराजदंडाहतद्वोरगः ॥ पौत्रस्तवमहाराजतवपौत्रमभाषत १४ सुदृष्टःक्रे
 यतांलोकोह्यमुलोकंगमिष्यसि ॥ पश्यतांवांधवानांत्वानयामियमसादनम् १५ एवमुक्त्वाततोभलंसौभद्रःपरवीरहा ॥ उद्वर्धमहाबाहुर्निर्मुक्तोरगसन्निभम् १६
 सतस्यभुजनिर्मुक्तोलक्ष्मणस्यसुदर्शनम् ॥ सुनसंसुभ्रुकेशांतंशिरोऽहर्षात्सकुंडलम् १७ लक्ष्मणनिहतंदृष्ट्वाहोहेत्युबुधकुशुर्जनाः ॥ ततोदुर्योधनःकुद्धःप्रियेपु
 त्रेनिपातिते १८ हतैनमितिचुक्रोशक्षत्रियानक्षत्रियर्षभः ॥ ततोद्रोणःकृपःकर्णोद्रोणपुत्रोबृहद्वलः १९ कृतवर्माचहार्दिक्यःषड्भ्याःपर्यवारयन् ॥ तांस्तुवि
 द्धाशितैर्बाणैर्विमुखीकृत्यचार्जुनिः २० वेगेनाभ्यपतत्कुद्धःसैधवस्यमहद्वलम् ॥ आवबुस्तस्यपंथानंगजानीकेनदंशिताः २१ कलिंगाश्वानिषादाश्वक्राथपु
 त्रश्चवीर्यवान् ॥ तत्प्रसक्तमिवात्यर्थयुद्धभासीद्विशांपते २२ ततस्तत्कुंजरानीकंव्यधमदृष्टमार्जुनिः ॥ यथावायुर्नित्यगतिर्जलदानशतशोऽपरे २३ ततःक्रा
 थःशरवातैरार्जुनिंसमवाकिरत् ॥ अथेतरेसन्निवृत्ताःपुनर्द्रोणमुखारथाः २४ परमास्त्राणिधुन्वानाःसौभद्रमभिदुबुधुः ॥ तान्निवार्यार्जुनिर्बाणैःक्राथपुत्रमथार्द
 यत् २५ शरीरेणाप्रभेयेणत्वरमाणोजिघांसया ॥ सधनुर्बाणकेयूरौबाहूंसमुकुटंशिरः २६ सच्छत्रध्वजयंतारंरथंचाश्वान्यपातयत् ॥ कुलशीलश्रुतिबलैःकी
 र्त्याचास्त्रबलेनच ॥ युक्तेतस्मिन्हतेवीराःप्रायशोविमुखाऽभवन् २७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिअभिमन्युवधपर्वणिलक्ष्मणवधे षट्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥
 ॥ ४६ ॥ ॥ ४७ ॥ ॥ घृतराष्ट्रउवाच ॥ तथाप्रविष्टंतरुणंसौभद्रमपराजितम् ॥ कुलानुरूपंकुर्वाणंसंग्रामेष्वपराजितम् १
 चमनोहरे' इत्याभिधानात् १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांषट्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४६ ॥ ॥ तथेति १

१ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायां षट्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४७ ॥

आजानेयैःसुबलिभिर्यातमश्वैस्त्रिहायनैः ॥ प्लवमानमिवाकाशेकेशूराःसमवारयन् २ ॥ संजयउवाच ॥ अभिमन्युःप्रविश्येतांस्तावकान्निशितैःशरैः ॥ अक
 रोत्पार्थिवान्सर्वान्विमुखान्पांडुनंदनः ३ तंतुद्रोणःकृपःकर्णोद्रोणिश्चसबृहद्वलः ॥ कृतवर्माचहार्दिक्यःषड्भ्याःपर्यवारयन् ४ दृष्ट्वातुसैधवेभारमतिमात्रंसमाहि
 तम् ॥ सैन्यंतवमहाराजयुधिष्ठिरमुपाद्रवत् ५ सौभद्रमितरेवीरमभ्यवर्षन्शरांडुभिः ॥ तालमात्राणिचापानिविकर्षंतोमहाबलाः ६ तांस्तुसर्वान्महेष्वासा
 न्सर्वविद्यासुनिष्ठितान् ॥ व्यष्टंभयद्रणेबाणैःसौभद्रःपरवीरहा ७ द्रोणंपंचाशताऽविध्यद्विशत्याचबृहद्वलम् ॥ अशीत्याकृतवर्माणंकृपंषष्ठ्याशिलीमुखैः ८ रु
 क्मपुंखैर्भहावेगैराकर्णसमचोदितैः ॥ अविध्यद्विशभिर्बाणैरश्वत्थामानमार्जुनिः ९ सकर्णकर्णिनाकर्णेपीतेनचशितेनच ॥ फाल्गुनिर्द्विषतामध्वेविद्याधपरमे
 पुणा १० पातयित्वाकृपस्याश्वान्स्तथोभौपाष्णिसारथी ॥ अथैनंदशभिर्बाणैःप्रत्यविध्यत्स्तनान्तरे ११ ततोद्वंद्वारकंवीरंकुरूणांकीर्तिवर्द्धनम् ॥ पुत्राणांतव
 वीराणांपश्यतामवधीद्वली १२ तंद्रौणिःपंचविंशत्याक्षुद्रकाणांसमार्पयत् ॥ वरंवरममित्राणामारुजंतमभीतवत् १३ सतुबाणैःशितैस्तूर्णप्रत्यविध्यतमारिष ॥
 पश्यतांधार्तराष्ट्राणामश्वत्थामानमार्जुनिः १४ षष्ठ्याशराणांतंद्रौणिस्तिग्मधारैःसुतेजनैः ॥ उग्रैर्नाकंपयद्विद्धामैनाकमिवपर्वतम् १५ सतुद्रौणित्रिसप्त
 त्याहेमपुंखैरजिह्वैः ॥ प्रत्यविध्यन्महातेजाबलवानपकारिणम् १६ तस्मिन्द्रोणोबाणशतंपुत्रगृहीन्यपातयत् ॥ अश्वत्थामातथाऽष्टौचपरीप्सन्पितरंरगे
 १७ कर्णोद्वाविंशतिंभलान्कृतवर्माचविंशतिं ॥ बृहद्वलस्तुपंचाशत्कृपःशारद्वतोदश १८ तांस्तुप्रत्यवधीत्सर्वान्दशभिर्दशभिःशरैः ॥ तैर्यमानःसौभद्रःसर्व
 तोनिशितैःशरैः १९ तंकोसलानामधिपःकर्णिनाऽस्ताडयद्दृदि ॥ सतस्याश्वान्ध्वजंचापंसूतंचापातयत्क्षितौ २० अथकोसलराजस्तुविरथःखड्गचर्मघृत् ॥ इ
 येषफाल्गुनेःकायाच्छिरोहर्तुंसकुंडम् २१ सकोसलानामधिपंराजपुत्रंबृहद्वलम् ॥ हृदिविव्याधबाणेनसभिन्नहृदयोऽपतत् २२ बभंजचसहस्राणिदशराज्ञांमहा
 त्मनाम् ॥ मृजतामशिवावाचःखड्गकामुकधारिणाम् २३ तथाबृहद्वलंहत्वासौभद्रोव्यचरद्रणे ॥ व्यष्टंभयन्महेष्वासोयोधांस्तवशरांडुभिः २४ ॥ इतिश्रीम
 हाभारतेद्रोणपर्वणिअभिमन्युवधपर्वणिबृहद्वलवधे षट्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४७ ॥ ॥ ४८ ॥ ॥ संजयउवाच ॥ सकर्णकर्णिनाकर्णेपुनर्विव्याधफाल्गु
 निः ॥ शरैःपंचाशताचैनमविध्यत्कोपयन्भृशम् १ प्रतिविव्याधराधेयस्तावद्विरथतंपुनः ॥ शरैराचितसर्वांगैर्बह्वशोभतभारत २ कर्णंचाप्यकरोत्कुद्धोरु
 धिरोत्पीडवाहिनम् ॥ कर्णोपिविबभौशूरःशरैश्छिन्नोऽसृगाकुतः ३ तावुभौशरचिन्नांगैरुधिरैणसमुक्षितौ ॥ बभूवतुर्महात्मानोपुष्पिताविवर्किशुकौ ४ अथक
 र्णस्यसचिवान्षट्शरांश्चित्रयोधिनः ॥ साश्वसूतध्वजरथान्सौभद्रोनिजघानह ५
 सकर्णमिति १ । २ । ३ । ४ । ५

६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ वधवधोपायम् १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८

तथेतान्महेष्वासान्दशभिर्देशभिःशरेः ॥ प्रत्यविध्यदसंभ्रांतस्तदहुतमिवाभवत् ६ मागधस्यतथापुत्रं हत्वाषड्विंशतिराजैः ॥ साश्वंससूतं तरुणमश्वकेतुमपात
यत् ७ मार्तिकावतकंभोजंततःकुंजरकेतनम् ॥ क्षुरप्रेणसमुन्मथ्यननादिविसृजन्शरान् ८ तस्यदोःशासनिर्विद्धाचतुर्भिश्चतुरोदयान् ॥ सूतमेवेनाविव्याधद
शभिश्चार्जुनात्मजम् ९ ततोदोःशासनिर्कार्णिविद्धासप्तभिर्गणैः ॥ संभ्राद्रक्तनयनोवाक्यमुच्चैरथाब्रवीत् १० पितातयाहवन्त्यक्तागतःकापुरुषोयथा ॥
दिष्ट्यात्वमपिजानीष्योदुनत्वद्यमोक्ष्यसे ११ एतावदुक्तावचनं कर्मारपरिमाजितम् ॥ नाराचं विसर्ज्यस्मैतद्रौणिस्त्रिभिराच्छिनत् १२ तस्यार्जुनिर्ध्वजंछि
त्वाश्लयं त्रिभिरताडयत् ॥ तंशल्योनवभिर्वाणैर्गांध्रपत्रैरताडयत् १३ हृद्यसंभ्रांतवद्राजंस्तदहुतमिवाभवत् ॥ तस्यार्जुनिर्ध्वजंछित्वाहत्वोभौपार्णिसारथी
१४ तंविव्याधायसैःषड्विंशोपाक्रामद्रथांतरम् ॥ शत्रुंजयंचंद्रकेतुंमेघवेगं सुवर्चसम् १५ सूर्यभासंचपंचैतान्हत्वाविव्याधसौबलम् ॥ तंसौबलस्त्रिभोर्विद्धादु
योधनमथाब्रवीत् १६ सर्वएनंविमथ्रोमःपुरैकैकंहिनस्तिनः ॥ अथाब्रवीत्पुनर्द्रोणं कर्णोवैकर्तनोरणे १७ पुरासर्वान्प्रमथ्रातिब्रूह्यस्यवधमाशुनः ॥ ततोद्रोणोमहे
ष्वासःसर्वास्तान्प्रत्यभाषत् १८ अस्तिवाऽस्यांतरंकिंचित्कुमारस्याथपश्यत ॥ अण्वप्यस्यांतरं हृद्यचरतःसर्वतोदिशम् १९ शीघ्रतानरसिंहस्यपांडवेय
स्यपश्यत ॥ धनुर्मंडलमेवास्यरथमार्गेषुदृश्यते २० संदधानस्यविशिखान्शार्पिचैवविमुचतः ॥ आरुजत्रपिमेप्राणान्मोहयन्नपिसायकैः २१ प्रहर्षयतिमांभू
यःसौभद्रःपरवीरहा ॥ अतिमानंदयत्येषसौभद्रोविचरन्नरणे २२ अंतरंयस्यसंरब्धानपश्यंतिमहारथाः ॥ अस्यतोलघुहस्तस्यदिशःसर्वामहेषुभिः २३ नवि
शेषंप्रपश्यामिरणेगांडीवधन्वनः ॥ अथकर्णःपुनर्द्रोणमाहार्जुनिशराहतः २४ स्थातव्यमिति तिष्ठामिपीडयमानोऽभिमन्युना ॥ तेजस्विनःकुमारस्यशराःपर
मदारुणाः २५ क्षिप्वंतिहृद्यमेऽद्यघोराःपावकतेजसः ॥ तमाचार्योऽब्रवीत्कर्णशनकैःप्रहसन्निव २६ अभेद्यमस्यकवचंयुवाचाशुपराक्रमः ॥ उपदिष्टामयाचा
स्यपितुःकवचधारणा २७ तामेषनिखिलावेतिभ्रुवंपरपुरंजयः ॥ शक्यंत्वस्यधनुश्छेतुंज्याचबाणैःसमाहितैः २८ अभीष्टंश्वहयांश्चैवतथोभौपार्णिसारथी ॥
एतत्कुरुमहेष्वासराधेय्यदिशक्यसे २९ अर्थनंविमुखीकृत्यपश्चात्प्रहरणंकुरु ॥ सधनुष्कोनशक्योऽयमपिजेतुंसुरासुरैः ३० विरथंविधनुष्कंचकुरुष्वैनंयदी
च्छसि ॥ तदाचार्यवचःश्रुत्वाकर्णोवैकर्तनस्त्वरन् ३१ अस्यतोलघुहस्तस्यपृष्ठकैर्धनुराच्छिनत् ॥ अश्वानस्यावधीद्रोजोमौतमःपार्णिसारथी ३२ शेषा
स्तुच्छिन्नधन्वानंशरवर्षैरवाकिरन् ॥ त्वरमाणास्त्वरालेविशंषण्महारथाः ३३ शरवर्षैरकरुणाबालमेकमवाकिरन् ॥ सच्छिन्नधन्वाविशंषःस्वधर्ममनुपालयन्
३४ खड्गचर्मधरःश्रीमानुत्पपातविहायसा ॥ मार्गैःसकौशिकाद्यैश्चलाघवेनबलेनच ३५

३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांअष्टचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४८ ॥ ॥ ४९ ॥ ॥ विष्णोरिति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८
आर्जुनिर्व्यचरद्वयोमिभृशं वैपक्षिराडिव ॥ मय्येवनिपतत्येषसासिरित्यूर्ध्वदृष्टयः ३६ विव्यधुस्तंमहेष्वासंसमरेच्छिद्रदर्शिनः ॥ तस्यद्रोणोऽच्छिनन्मुष्टौखड्गं
मणिमयत्सरुम् ३७ क्षुरप्रेणमहातेजास्त्वरमाणःसपत्नजित् ॥ राधेयोनिशितैर्बाणैर्व्यधमच्चर्मचोत्तमम् ३८ व्यसिचर्मेषुपूर्णैःसोतरिक्षात्पुनःक्षितिम् ॥
आस्थितश्चक्रमुद्यम्यद्रोणंकुद्धोऽभ्यधावत् ३९ सचक्रेणूज्वलशोभितांगोवभावतीवोज्वलचक्रपाणिः ॥ रणेऽभिमन्युःक्षणमासरोद्रःसवासुदेवानुकृतिप्रकुर्वन्
४० सुतरुधिरकृतैकरागवस्त्रोभ्रुकुटिपुटाकुलितोतिसिंहनादः ॥ प्रभुरमितबलोरणेऽभिमन्युर्नृपवरमध्यगतोभृशंव्यराजत् ४१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्व
णिअभिमन्युवधपर्वणिअभिमन्युविरथकरणेअष्टचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ संजयउवाच ॥ विष्णोःस्वसुर्नंदकरःसविष्ण्वायुधभूषणः ॥ रराजातिर
थःसंख्येजनादनंइवापरः १ मारुतोद्धूतकेशांतमुद्यतारिवरायुधम् ॥ वपुःसमीक्ष्यपृथ्वीशादुःसमीक्ष्यंसुरैरपि २ तच्चक्रंभृशमुद्रिग्राःसंचिच्छिदुरनेकधा ॥ म
हारथस्ततःकार्ष्णिःसजग्राहमहागदाम् ३ विधनुःस्यंदनासिस्तैर्विचक्रश्चारिभिःकृतः ॥ अभिमन्युर्गदापाणिरश्वत्थामानमार्दयत् ४ सगदामुद्यतादृष्टाज्वलं
तीमशनीमिव ॥ अपाक्रामद्रथोपस्थाद्विक्रमांस्त्रीन्नरर्षभः ५ तस्याश्वान्गदयाहत्वातथोभौपार्णिसारथी ॥ शराचितांगःसौभद्रःश्वाविद्वत्समदृश्यत् ६ ततः
सुबलदायादंकालिकेयमपोथयत् ॥ जघानचास्यानुचरान्गांधारान्सप्तसप्ततिम् ७ पुनश्चैववसातीयान्जघानरथिनोदश ॥ केकयानारथान्सप्तहत्वाचदशकुंज
रान् ८ दोःशासनीरथंसाश्वंगदयासमपोथयत् ॥ ततोदोःशासनिःकुद्धोःगदामुद्यम्यमारिष ९ अभिदुद्रावसौभद्रंतिष्ठतिष्ठेतिचाब्रवीत् ॥ तावुद्यतगदौवीराव
न्योन्यवधकांक्षिणौ १० भ्रातृव्यौसंप्रजहातेपुरेवव्यंकांधकौ ॥ तावन्व्योन्यंगदाग्राभ्यामाहत्यपतितौक्षितौ ११ इंद्रध्वजाविवोत्सृष्टोरणमध्येपरंतपौ ॥ दोः
शासनिरथोत्थायकुरूणांकीर्तिवर्धनः १२ उत्तिष्ठमानंसौभद्रंगदयामूर्ध्यताडयत् ॥ गदावेगेनमहताव्यायामेनचमोहितः १३ विचेतान्यपतद्भूमौसौभद्रःपर
वीरहा ॥ एवंविनिहतोराजन्नेकोवहुभिराहवे १४ क्षोभयित्वाचमूंस्वर्नलिनीमिवकुंजरः ॥ अशोभतहतोवीरोव्याधैर्वनगजोयथा १५ तंतथापतितंशूरंतावकाः
पर्यवारयन् ॥ दावंदग्ध्वायथाशांतंपावकंशिशिरात्यये १६ विमृद्यनगशृंगाणिसन्निवृत्तमिवानिलम् ॥ अस्तंगतमिवादित्यंतस्वाभारतवाहिनिम् १७ उपप्लुतं
यथासोमंसंशुष्कमिवसागरम् ॥ पूर्णचंद्राभवदनंकाकपक्षवृताक्षिकम् १८ तंभूमौपतितंदृष्ट्वातावकास्तेमहारथाः ॥ मुदापरमयायुक्ताश्चुकुशुःसिंहवन्मुहुः १९
आसीत्परमकोहर्षस्तावकानांविशंपते ॥ इतरेषांतुवीराणानिन्नेभ्यःप्रापतज्जलम् २० अंतरिक्षेचभूतानिप्राक्रोशंताविशंपते ॥ दृष्ट्वा निपातितंवीरंच्युतंचंद्र
मिवांबरात् २१ द्रोणकर्णमुखैःषड्विधार्तिराष्ट्रैर्महारथैः ॥ एकोऽयंनिहतःशेतेनैषधर्मोमतोहिनः २२

तस्मिन्विनिहते वीरे बह्वशोभतमेदिनी ॥ द्यौर्यथा पूर्णचंद्रेण नक्षत्रगणमालिनी २३ रुक्मपुंखैश्च संपूर्णारुधिरोधपरिभुता ॥ उत्तमांगैश्च शूराणां भ्राजमानैः सकुं
डलैः २४ विचेत्रैश्च परिस्तोमैः पताकाभिश्च संवृता ॥ चामरैश्च कुथाभिश्च प्रविद्धैश्चांबरोत्तमैः २५ तथा श्वनरनागानामलंकारैश्च सुप्रभैः ॥ खड्गैः सुनिशितैः
पीतैर्निर्मुक्तैर्भुजगैरिव २६ चापैश्च विविधैश्छिन्नैः शक्तयुष्टिप्रासकंपनैः ॥ विविधैश्चायुधैश्चान्यैः संवृता भूरशोभत २७ वाजिभिश्चापि निर्जीवैः श्वसद्भिः शोणितो
क्षितैः ॥ साराहैर्विषमाम्नामैः सौभद्रेण निपातितैः २८ सांकुशैः समहामात्रैः सर्वमायुधकेतुभिः ॥ पर्वतैरिव विध्वस्तैर्विशिखैर्मथितैर्गजैः २९ पृथिव्यामनुकीर्णै
श्वव्यश्वसारथियोधिभिः ॥ हर्दैरिव प्रसुभितैर्हृत्तनागैरथोत्तमैः ३० पदातिसंघैश्च हतैर्विविधायुधभूषणैः ॥ भीरूणां त्रासजननी धोररूपाऽभवन्मही ३१ तं दृ
ष्ट्वा पतितं भूमौ चंद्रार्कसदृशयुतिम् ॥ तावकानां पराप्तीति पांडूनां चामवद्व्यथा ३२ अभिमन्यो हते राज्ञि शिशुकेऽप्राप्तयौवने ॥ संप्राद्रवच्चमूः सर्वाधर्मराजस्य
पश्यतः ३३ दीर्यमाणं बलं दृष्ट्वा सौभद्रे विनिपातिते ॥ अजातशत्रुस्तान् वीरानिदं वचनमब्रवीत् ३४ स्वर्गमेषगतः शूरो यो हतो न पराङ्मुखः ॥ संस्तंभयत मा
मैष्टविजेष्यामोरणेरिपून् ३५ इत्येवं समहाते जादुःखितेभ्यो महायुतिः ॥ धर्मराजो युधांश्चेष्टो ब्रुवन् दुःखमपानुदत् ३६ युद्धे ह्याशीविषाकारान्न राजपुत्रान्नरणेरि
पून् ॥ पूर्वनिहत्य संग्रामे पश्चादार्जुनिरभ्ययात् ३७ हत्वा दशसहस्राणि कौसल्यं च महारथम् ॥ कृष्णार्जुनसमः कार्ष्णिः शकलोकंगतो ध्रुवम् ३८ रथाश्वनरमा
तंगान्विनिहत्य सहस्रशः ॥ अवितृप्तः संसंग्रामादशोच्यः पुण्यकर्मकृत् ॥ गतः पुण्यकृतां लोकान् शाश्वतान् पुण्यनिर्जितान् ३९ ॥ इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि अ
भिमन्युवधपर्वणि अभिमन्युवधे एकोनपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ४९ ॥ ॥ संजय उवाच ॥ वयंतु प्रवरं हत्वा तेषां तैः शरपीडिताः ॥ निवेशायाम्युपायामः सायाह्नौ
धिरोक्षिताः १ निरोक्षमाणास्तु वयं परे चायोधनंशनैः ॥ अपयातामहाराजग्लानिं प्राप्ताविचेतसः २ ततो निशायादिवसस्य चाशिवः शिवारुतः संधिरवर्तताडु
तः ॥ कुशेशयापीडनिभेदिवाकरो विलंबमानेऽस्तमुपेत्य पर्वतम् ३ वरासि शक्तयुष्टिर्वरूथचर्मणां विभूषणानां च समाक्षिपन् प्रभाः ॥ दिवं च भूमिं च समानयन्निवप्रि
यांतनुं भानुरुपैति पावकम् ४ महाभ्रुकूटाचलशृंगसन्निभैर्गजैरनेकैरिव वज्रपातितैः ॥ सवैजयंत्यं कुशवर्मयंतुभिर्निपातितैर्नष्टगतिश्चिताक्षितिः ५ हतेश्वरैश्चूर्णित
पत्त्युपस्करोहताश्च सूतैर्विपताककेतुभिः ॥ महारथैर्भूः शुशुभे विचूणतैः पुरैरिवामित्रहतैर्नराधिप ६ रथाश्च हृदैः सहसादिभिर्हतैः प्रविद्धभांडाभरणैः पृथग्विधैः ॥
निरस्तजिह्वा दशनां त्रलोचनैर्धराबभौ धोरविरूपदर्शना ७ प्रविद्धवर्माभरणांबरायुधाविपन्नहस्त्यश्च रथानुगानराः ॥ महार्हशय्यास्तरणोचितास्तदा
क्षितावनाथा इव शरतेहताः ८

वयं त्विति १ । २ । ३ समाक्षिपन् संहरन् समानयन्नेकतानयन् ४ । ५ पत्तयः पादरक्षाः उपस्करा उपकरणानि ६ । ७ । ८

९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ ॥ इति द्रोणपर्वणि टीकायां पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५० ॥ हते इति १ । २ । ३ असंवाधं अप्रतीयातम् ४ । ५ । ६ । ७ । ८ असंमंजसमयुक्तरूपम् ९

अतीव हृष्टाः श्वशृगालवायसावकाः सुपर्णाश्च तृकास्तरक्षवः ॥ ययास्यसृक्पान्यथरक्षसांगणाः पिशाचसंघाश्च सुदारुणारणे ९ त्वचो विनिर्भियापि बन्वसामसृक्
तथैव मज्जाः पिशितानि चाश्रुवन् ॥ वपां विलुंपंति हसंति गांति च प्रकर्षमाणाः कुण्ठान्यनेकशः १० शरीरसंघातवहा ह्यसृग्जलारथोडुपाकुंजरशैलसंकटा ॥ म
नुष्यशीषोपलमांसकर्ममाप्रविद्धनानाविधशस्त्रमालिनी ११ भयावहा वैतरणी वदुस्तराप्रवर्तिता योधवरेस्तदानदी ॥ उवाह मध्ये नरणाजिरेभृशं भयावहा जीव
मृतप्रवाहिनी १२ पिबंति चाश्रंति च यत्र दुर्दशाः पिशाचसंघास्तु न दंति भैरवाः ॥ सुनंदिताः प्राणभृता क्षयंकराः समानभक्षाः श्वशृगालपक्षिणः १३ तथा तदा
योधनमुग्रदर्शनं निशामुखोपेष्टपतिराह्वयधनम् ॥ निरोक्षमाणाः शनकैर्जहर्भराः समुत्थितान् तत्कवंधसंकुलम् १४ अपेतविध्वस्तमहार्हभूषणं निपातितं शकममं
महाबलम् ॥ रणेऽभिमन्युं ददृशुस्तदा जनाव्यपोहव्यंसदसंविपावकम् १५ ॥ इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि तृतीयदिवसावहारे समरभू
मिवर्णने पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ संजय उवाच ॥ हते तस्मिन् महावीर्ये सौभद्रे रथयुथे ॥ विमुक्त रथसन्नाहाः सर्वे निक्षिप्तकार्मुकाः
१ उपोपविष्टा राजानं परिचार्ययुधिष्ठिरम् ॥ तदेव युद्धं ध्यायंतः सौभद्रगतमानसाः २ ततो युधिष्ठिरो राजा विललाप सुदुःखितः ॥ अभिमन्यो हते वीरे
भ्रातुः पुत्रे महारथे ३ द्रोणानीकमसंवाधं ममाप्रियचिकीर्षया ॥ भित्वा व्यूहं प्रविष्टोऽसौ गोमध्यमिव केसरी ४ यस्य शूरामहेष्वासाः प्रत्यनीकगतारणे ॥ प्रभग्रावि
निवर्तते कृतास्त्रायुद्धदुर्मदाः ५ अत्यंतशत्रुरस्माकं येन दुःशासनः शरैः ॥ क्षिप्रं ह्यभिमुखः संख्ये विसंज्ञो विमुखीकृतः ६ सतीर्त्वादुस्तरं वीरो द्रोणानीकमहार्णवम् ॥
प्राप्य दौःशासनिं कार्ष्णिः प्राप्ते वैवस्वतक्षयम् ७ कथं द्रक्ष्यामि कैतेयं सौभद्रे निहतेऽर्जुनम् ॥ सुभद्रां वामहाभागां प्रियं पुत्रमपश्यतीम् ८ किं स्विद्वयमपेतार्थम्
क्लिष्टमसंमंजसम् ॥ तावुमौ प्रतिवक्ष्यामोऽपि केशधनं जयौ ९ अहमेव सुभद्रायाः केशवार्जुनयोरपि ॥ प्रियकामोजयाकांक्षीकृतवानिदमप्रियम् १० न लुब्धोऽबु
ध्यते दोषोल्लोभान्मोहात्प्रवर्तते ॥ मधुलिप्सुर्हि नापश्यं प्रपातमहमीदृशम् ११ यो हि भोज्ये पुरस्कार्यो यानेषु शयनेषु च ॥ भूषणेषु च सोऽस्माभिर्बालो युधिपुर
स्कृतः १२ कथं हि बालस्तरुणो युद्धानामविशारदः ॥ सदश्वइव संवाधे विषमक्षेममर्हति १३ नो चेद्विवयमप्येनं महीमनुशयीमहि ॥ बीभत्सोऽकोपदीप्तस्य दग्धाः
कृपणचक्षुषा १४ अलुब्धो मतिमान् महीमान् क्षमावान् रूपवान् बली ॥ वपुष्मान्मानकृद्दीरः प्रियः सत्यपराक्रमः १५ यस्य श्लाघंति विबुधाः कर्माण्यूर्जितकर्मणः ॥
निवातकवचान् जघ्ने कालकेयांश्च वीर्यवान् १६ महेंद्रशत्रवो येन हिरण्यपुरवासिनः ॥ अक्ष्णोर्निमेषमात्रेण पौलोमाः सगणाहताः १७

१० । ११ । १२ संवाधे गहने १३ एनं अभिमन्युं अनुचेन्नमर्हति शयीमहितदाकोपदीप्तस्य बीभत्सोः कृपणेनावसन्नेन चक्षुषा दग्धामवेमहीत्यन्वयः १४ । १५ वपुष्मांस्तेजस्वी १६ । १७

१८ । १९ । २० । २१ ॥ इति द्रोणपर्वणि टीकायां एकपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५१ ॥ अथैनं विलपतंतमित्यादेः शीघ्रं योद्धुमुपाक्रामदित्यंतस्य ग्रंथस्य तात्पर्यं 'ह्यस्तनोऽद्यतनो वापि कामरोगादि
रूपपृष्ठ ॥ स्वदोषः पुरुषं हंति न शस्त्रिणमुत्पत्यवः' इति १ । २ । ३ । ४ द्वारं संजनयस्वेति मया उक्त इति संबन्धः निवारिताः तमनुप्रविशंत इति शेषः ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० विधिः स्वकर्म स एव मृत्युः
॥ ३६ ॥ परंभ्योऽप्यभयार्थिभ्यो यो ददात्यभयं विभुः ॥ तस्यास्माभिर्न शकितस्त्रा तु मप्यात्मजो बली १८ भयंतु सुमहत्प्राप्तं धार्तराष्ट्रान् महाबलान् ॥ पार्थः पुत्रवधात्कुद्रः
कौरवान् शोषयिष्यति १९ सुद्रः सुद्रसहायश्च स्वपक्षक्षयकारकः ॥ व्यक्तं दुर्योधनेऽहं शोचन्हास्यति जीवितम् २० न मे जयः प्रातिकरो न राज्यं न चामरत्वं न सुरैः
सलोकता ॥ इमं समीक्ष्या प्रतिवीर्यपौरुषं निपातितं देवरात्मजात्मजम् २१ ॥ इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वण्युधिष्ठिरप्रलापे एकपञ्चाशत्त
मोऽध्यायः ॥ ५१ ॥ संजय उवाच ॥ अथैनं विलपतंतं कुंतीपुत्रं युधिष्ठिरम् ॥ कृष्णद्वैपायनस्तत्र आजगाम महानृपिः १ अर्चयित्वा यथान्यायमुपविष्टं युधिष्ठि
रः ॥ अब्रवीच्छोकसंतप्तो भ्रातुः पुत्रवधेन च २ अधर्मयुक्तैर्बहुभिः परिवार्य महारथैः ॥ युध्यमानो महेश्वरैः सौभद्रो निहतो रणे ३ बालश्च बालशुद्धिश्च सौभद्रः पर
वीरहा ॥ अनुपायेन संग्रामे युध्यमानो विशेषतः ४ मया प्रोक्तः संग्रामे द्वारं संजनयस्वनः ॥ प्रविष्टेऽभ्यंतरे तस्मिन् सैधवेन निवारिताः ५ ननु नाम समं युद्धमेष्टव्यं यु
द्धजीविभिः ॥ इदं चैवासमं युद्धमीदृशं यत्कृतं परैः ६ तेनास्मिभृशसंतप्तः शोकबाष्पसमाकुलः ॥ शमनैवाधिगच्छामि चित्तयानः पुनः पुनः ७ ॥ संजय उवाच ॥
तंतथा विलपंतं वेशोकव्याकुलमानसम् ॥ उवाच भगवान् व्यासो युधिष्ठिरमिदं वचः ८ ॥ व्यास उवाच ॥ युधिष्ठिर महाप्राज्ञ सर्वशास्त्रविशारद ॥ व्यसने पुनमुह्यं
ति त्वाहं शाभरतर्षभ ९ स्वर्गमेषगतः शूराः शत्रून् हत्वा बहून् रणे ॥ अबालसदृशं कर्म कृत्वा वै पुरुषोत्तमः १० अनतिक्रमणियो वै विधिरेष युधिष्ठिर ॥ देवदानवगंधर्वा
न्मृत्युर्हरति भारत ११ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ इमे वै पृथिवीपालाः शरते पृथिवीतले ॥ निहताः पृतनामध्ये मृतसंज्ञामहाबलाः १२ नागायुतबलाश्चान्ये वायुवेगव
लास्तथा ॥ त एते निहताः संख्येतुल्यरूपानरैर्नराः १३ नैषां पश्यामि हंतारं प्राणिनां संयुगे क्वचित् ॥ विक्रमेणोपसंपन्नास्तपोबलसमन्विताः १४ जेतव्यमि
ति चान्योन्येषां नित्यं हृदि स्थितम् ॥ अथ चेमेह ताः प्राज्ञाः शरते विगता युवः १५ मृता इति च शब्दोऽयं वर्तते च ततोऽर्थवत् ॥ इमे मृता महीपालाः प्रायशो भीमवि
क्रमाः १६ निश्चेष्टानिरभीमानाः शूराः शत्रुवशंगताः ॥ राजपुत्राश्च संरब्धा वैश्वानरमुखंगताः १७ अत्र मे संशयः प्राप्तः कुतः संज्ञा मृता इति ॥ कस्य मृत्युः कुतो मृत्युः
कथं संहरते प्रजाः १८ हरत्यमरसंकाशतन्मे ब्रूहि पितामह ॥ संजय उवाच ॥ तंतथा परिपृच्छंतं कुंतीपुत्रं युधिष्ठिरम् ॥ आश्वासनमिदं वाक्यमुवाच भगवानृपिः
१९ ॥ व्यास उवाच ॥ आत्रप्युदाहरंती ममिति हासपुरातनम् ॥ अंकपनस्य कथितं नारदेन पुरा नृप २० स चापिराजाराजेंद्रपुत्रव्यसनमुत्तमम् ॥ अप्रसह्यत
मं लोके प्राप्तवानिति मे मतिः २१ ११ । १२ । १३ । १४ अथेति विगता युव इति शब्देन देहवियोगे पुरुषस्य पारतंत्यं प्रतीयते १५ मृता इति शब्देन धात्वर्थानुगमात् प्राणत्यागे पुरुषस्यास्वातं
त्यं प्रतीयते ततः पुरुषं किमन्यो मारयति उत स्वयमेव स्वात्मानं मारयतीति प्रश्नार्थः १६ । १७ कस्य मृत्युः क्व इति शेषः अंतिमपक्षे कुतो हेतोः पुमान् स्वयं स्वस्य मृत्युमर्हतीत्यर्थः १८ । १९ । २० । २१

१२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ श्रेष्ठः श्रोत्रादिच्छिद्रेष्ठः ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४ । ४५

तदहं संप्रवक्ष्यामि मृत्योः प्रभवमुत्तमम् ॥ ततस्त्वं मोक्ष्यसे दुःखात्स्नेहबंधनसंश्रयात् २२ समस्तपापराशिघ्नं शृणु कीर्तय तोमम ॥ धन्यमाख्यानमायुष्यं शोकघ्नं
पुष्टिवर्धनम् २३ पवित्रमारिसंघघ्नं मंगलानां च मंगलम् ॥ यथैव वेदाध्ययनमुपाख्यानमिदं तथा २४ श्रवणीयं महाराज प्रातर्नित्यं नृपोत्तमैः ॥ पुत्रानायुष्मतोरा
ज्यमीहमानैः श्रियंतथा २५ पुरा कृतयुगे तात आसीद्राजा ह्यकंपनः ॥ सशत्रुवशमापन्नो मध्ये संग्राममूर्धनि २६ तस्य पुत्रो हरिर्नाम नारायणसमो बले ॥ श्रीमान्
कृतास्त्रो मेधावी युधि शक्रोपमो बली २७ सशत्रुभिः परिवृतो बहुधारणमूर्धनि ॥ व्यस्यन्बाणसहस्राणि यो धेषु च गजेषु च २८ सकर्मदुष्करं कृत्वा संग्रामे शत्रुतापनः ॥
शत्रुभिर्निहतः संख्ये पृतनायां युधिष्ठिर २९ सराजाप्रेतकृत्यानि तस्य कृत्वा शुचान्वितः ॥ शोचन्न हरिर्नाम त्रौच नालभत्सुखमात्मनः ३० तस्य शोकं विदेत्वा तु
पुत्रव्यसनसंभवम् ॥ आजगामाथ देवर्षिर्नारदोऽस्य समीपतः ३१ स तुराजामहाभागो हृष्टा देवर्षिस्तमम् ॥ पूजयित्वा यथान्यायं कथामकथयत्तदा ३२ तस्य
सर्वसमाचष्ट यथावृत्तं नरेश्वरः ॥ शत्रुभिर्विजयं संख्ये पुत्रस्य च वर्धतथा ३३ मम पुत्रो महावीर्य इन्द्रविष्णुसमद्युतिः ॥ शत्रुभिर्बहुभिः संख्ये पराक्रम्य हतो बली ३४
कृष्णमृत्युर्भगवन्किं वीर्यबलपौरुषः ॥ एतदिच्छामि तत्त्वेन श्रोतुं मतिमतां वर ३५ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा नारदो वरदः प्रभुः ॥ आख्यानमिदमाचष्ट पुत्रशोकाप
हं महत् ३६ ॥ नारद उवाच ॥ शृणुराजन्महाबाहो आख्याने बहुविस्तरम् ॥ यथावृत्तं श्रुतं चैव मयाऽपि वसुधाधिप ३७ प्रजाः मृष्ट्वा तदा ब्रह्मा आदिसर्गो विता
महः ॥ असंहृतं महातेजा हृष्टा जगदिदं प्रभुः ३८ तस्य चित्तं स मुत्पन्ना संहारं प्रति पार्थिव ॥ चित्तयन्न ह्यसौ वेदसंहारं वसुधाधिप ३९ तस्य रोषान्महाराज खेभ्यो
ऽग्निरुदतिष्ठत ॥ तेन सर्वादिशो व्याप्ताः सा तर्देशादि धक्षता ४० ततो दिवं भुवं चैव ज्वालामाला समाकुलम् ॥ चराचरं जगत्सर्वं ददाह भगवान्प्रभुः ४१ ततो हतानि
भूतानि चराणि स्थावराणि च ॥ महता क्रोधवेगेन त्रासयन्निवरीर्यवान् ४२ ततो रुद्रो जटीस्थानुर्निशाचरपतिर्हरः ॥ जगाम शरणं देवं ब्रह्माणं परमेश्विनम् ४३
तस्मिन्नापतिते स्थानौ प्रजानां हितकाम्यया ॥ अब्रवीत्परमो देवो ज्वलन्निवमहामुनिः ४४ किं कुर्म कामं कामार्हं कामाज्जातोऽसि पुत्रक ॥ करिष्यामि प्रियं सर्वं ब्रू
हि स्थानो यदिच्छसि ४५ ॥ इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि द्विपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५२ ॥ ॥ ५३ ॥ ॥ ॥ स्थानु उवाच ॥ प्रजा
सर्गनिमित्तं हि कृतो यत्नस्त्वया विभो ॥ त्वयामृष्टाश्च वृद्धाश्च भूतग्रामाः पृथग्विधाः १ तास्तवेह पुनः क्रोधात्प्रजादह्यंति सर्वशः ॥ तादृष्ट्वा मम कारुण्यं प्रसीद भगव
न्प्रभो २ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ संहर्तुं न च मे काम एतदेवं भवेदिति ॥ पृथिव्या हितकामं भुततो मां मन्युराविशत् ३

४ अप्रमेयस्यानंतस्य जगत् इति शेषः अहिंस्यस्येति वार्थः ५ संहारार्थमारुपः रोषमाकाषीः किंतु प्रसीदस्व ६ तवेति अनागतादिप्रकारत्रययुक्तं सर्वदेवजगदस्तु न त्वस्य निरन्वयोच्छेदः कार्य इत्याशयः
 ७ । ८ । ९ तव रोषेन स्यादिति मम ह्यं वरोस्त्वितियोजना १० । ११ उत्सन्नजननाः प्रक्षीणसंतानाः १२ आदीति सांलोकसंतानेनियोज्यकथं लोकान्नाशयसीत्यर्थः १३ । १४ । १५ प्रवृत्तं कर्म
 इयं हि मां सहादेवी भारती समचूचुदत् ॥ संहारार्थं महादेव भारेणाभिहतासती ४ ततोऽहं नाधिगच्छामि तथा बहुविधं तदा ॥ संहारमप्रमेयस्य ततो मां मन्युराविशत्
 ५ ॥ रुद्र उवाच ॥ संहारार्थं प्रसीदस्व मारुपो वसुधाधिप ॥ मा प्रजाः स्थावराश्चैव जंगमाश्च व्यनीनशः ६ तव प्रसादाद्भगवन्निदं वतं त्रिधा जगत् ॥ अनागतम
 तीतं च यच्च संप्रति वर्तते ७ भगवन्क्रोधसंदीप्तः क्रोधादग्निं वासृजत् ॥ सदहस्य इमं कूटानि हुमांश्च सरितस्तथा ८ पल्वलानि च सर्वाणि सर्वे चैव तृणोलपाः ॥ स्था
 वरं जंगमं चैव निःशेषं कुरु ते जगत् ९ तदेतद्भस्म साहूतं जगत्स्थावरजंगमम् ॥ प्रसीद भगवन्सत्वं रोषेन स्याद्द्वरो मम १० सर्वे हि सृष्टान इयंति तव देवकथंचन ॥ त
 स्मात्रिवर्ततां तेजस्त्वय्येवेदं प्रलीयताम् ११ तत्पश्य देव सुभृशं प्रजानां हितकाम्यया ॥ यथेमे प्राणिनः सर्वे निर्वर्तेरंस्तथा कुरु १२ अभावं नेह गच्छेयुस्त्वन्न जन
 नाः प्रजाः ॥ आदिदेव नियुक्तोऽस्मि त्वया लोकेषु लोककृत् १३ मा विनश्ये जगन्नाथ जगत्स्थावरजंगमम् ॥ प्रसादाभिमुखं देवं तस्मादेवं ब्रवीम्यहम् ॥ १४ ॥
 ॥ नारद उवाच ॥ श्रुत्वा हि वचनं देवः प्रजानां हितकारणे ॥ तेजःसंधारयामास पुनरेवांतरात्मानि १५ ततोऽग्निमुपसंहृत्य भगवाँल्लोकसत्कृतः ॥ प्रवृत्तं च निवृत्तं
 च कथयामास वै प्रभुः १६ उपसंहरतस्तस्य तमाग्निं रोषजं तथा ॥ प्रादुर्बभूव विश्वेभ्यो गोभ्यो नारीमहात्मनः १७ कृष्णरक्ता तथा पिङ्गरक्ता जिह्वास्यलोचना ॥ कुं
 डलाभ्यां च राजेन्द्र तप्ताभ्यां तप्तभूषणा १८ सानिःमृत्यु तथा खेभ्यो दक्षिणां दिशमाश्रिता ॥ समयमाना च साऽवेक्ष्य देवौ विश्वेश्वराबुभौ १९ तामाहूय तदा देवोलो
 कादिनिधनेश्वरः ॥ मृत्यो इति महीपाल जहि चेमां प्रजा इति २० त्वं हि संहारबुद्ध्याऽथ प्रादुर्भूता रूषो मम ॥ तस्मात्संहर सर्वस्त्वं प्रजाः सजडपंडिताः २१ मम
 त्वं हि नियोगेन ततः श्रेयो ह्यवाप्स्यसि ॥ एवमुक्ता तु सा तेन मृत्युः कमललोचना २२ दध्यौ चात्यर्थं मबला प्ररुदच सुस्वरम् ॥ पाणिभ्यां प्रतिजग्राह तान्यश्रूणि
 पितामहः ॥ सर्वभूतहितार्थाय तां चाप्यनुनयतदा २३ ॥ इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि मृत्युकथने त्रिपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५३ ॥
 ॥ नारद उवाच ॥ विनीय दुःखमबला आत्मन्येव प्रजापतिम् ॥ उवाच प्रांजलिर्भूत्वाल ते वावर्जिता पुनः १ ॥ मृत्यु उवाच ॥ त्वया सृष्टा कथं नारी ईदृशी वदतां
 वर ॥ कूरं कर्माहितं कुर्यात्तदेव किमु जानती २ विभेम्यहमधर्माद्धि प्रसीद भगवन्प्रभो ॥ प्रियान् पुत्रान्वयस्यांश्च भ्रातृन्मातृः पितृन्पत्नीन् ३ अपध्यास्यंति मे देव
 मृतेष्वेभ्यो विभेम्यहम् ॥ कृपणानां हि रुदतां ये पतंत्यश्रुविदवः ४
 देवो ब्रह्मा मरणं मृत्प्राणवियोगस्तमन्यस्येच्छतीति मृत्युरित्यर्थः इति आहेशेषः ५० रुषो रोषात् ११ । १२ । १३ ॥ इति द्रोणपर्वणि टीकायां त्रिपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५३ ॥
 विनीयेति लतेवेति त्वदेकशरण्यत्वे दृष्टांतः १ । २ । ३ प्रियादीन् प्रतीमिति शेषः तत्संबन्धिनः अपध्यास्यंति परानिष्ठितनमपध्यानं मृतेषु मयामारिवेषु लोकेषु सत्सु भेमा ४

यमः शास्ता मृत्युः प्राणवियोगकर्त्री देवता ५ उदग्रनखेन अंजलिना विनयोपेता शरणागतास्मीत्यर्थः ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ अपमन्युना गताऽपयंतेत्यर्थः १४ । १५

तेभ्योऽहं भगवन्भीता शरणं त्वां जहमागता ॥ यमस्य भवनं देवगच्छेयं न सुरोत्तम ५ कायेन विनयोपेता मूर्ध्ना दग्रनखेन च ॥ एतदिच्छाम्यहं कामं त्वतो लोकपितामह
 ६ इच्छेयं त्वत्प्रसादाद्धि तपस्तप्तुं प्रजेश्वर ॥ प्रदिशे मं वरं देवत्वं महां भगवन्प्रभो ७ त्वया ह्युक्ता गमिष्यामि धेनुकाश्रममुत्तमम् ॥ तत्र तप्स्ये तपस्तीव्रं तवैवाराध
 नेरता ८ न हि शक्यामि देवेश प्राणान्प्राणभृतां प्रियान् ॥ हर्तुं विलपमानानां मधर्मादभिरक्षमाम् ९ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ मृत्यो संकल्पिताऽसि त्वं प्रजासंहारहेतुना ॥
 गच्छ संहर सर्वस्त्वं प्रजामाते विचारणा १० भविता त्वे तदेवं हि नैतज्जावन्यथा भवेत् ॥ भवत्वं निर्दिता लोके कुरुष्व वचनं मम ११ ॥ नारद उवाच ॥ एवमुक्ताऽभव
 त्प्रीता प्रांजलिर्भगवन्मुखी ॥ संहारे नाकरोद्धि प्रजानां हितकाम्यया १२ तूष्णीमासीत्तदा देवः प्रजानामीश्वरेश्वरः ॥ प्रसादं चागमत्क्षिप्रमात्मनैव प्रजापतिः
 १३ समयमानश्च देवेश लोकान्सर्वानवेक्ष्य च ॥ लोकास्त्वासन्यथा पूर्वं दृष्टास्तेनापमन्युना १४ निवृत्तरोषे तस्मिन्स्तु भगवत्यपराजिते ॥ साकन्याऽपि जगामा
 थसमीपात्तस्य धीमतः १५ अपसृत्या प्रतिश्रुत्य प्रजासंहरणं तदा ॥ त्वरमाणा च राजेन्द्र मृत्युर्धेनुकमभ्यगात् १६ सा तत्र परमं तीव्रं च चारव्रतमुत्तमम् ॥ सा तदा
 ह्येकपादेन तस्थौ पद्मानिषोडश १७ पंचचाब्दानि कारुण्यात्प्रजानां तु हितैषिणी ॥ इन्द्रियाणीन्द्रियार्थेभ्यः प्रियेभ्यः सन्निवर्त्य सा १८ ततस्त्वेकेन पादेन पुनरन्या
 निसप्त वै ॥ तस्थौ पद्मानिषट्चैव सप्तचैकं च पार्थिव १९ ततः पद्मायुतं तां तमृगैः सह च चारसा ॥ पुनर्गत्वा ततो नंदां पुण्यां शीतामलोदकाम् २० अप्सु वर्षसहस्रा
 णि सप्तचैकं च सा जयत् ॥ धारयित्वा तु नियमं नंदायां वीतकल्मषा २१ सा पूर्वैकौशिकी पुण्यां जगाम नियमैधिता ॥ तत्र वायुजलाहाराचचारनियमं पुनः २२ पंच
 गंगासुसा पुण्याकन्यावेतसकेषु च ॥ तपोविशेषैर्बहुभिः कर्षयद्देहमात्मनः २३ ततो गत्वा तु सा गंगामहामेरुचकेवलम् ॥ तस्थौ चाश्मे वनिश्चेष्टा प्राणायामपरायणा
 २४ पुनर्हि भवतो मूर्ध्नि यत्र देवाः पुराऽयजन् ॥ तत्रांगुष्ठेन सा तस्थौ निखर्व परमाशुभा २५ पुष्करेष्वथ गोकर्णे नैमिषे मलये तथा ॥ अपाकर्षत्स्वकंदं हं नियमैर्मनस
 प्रियैः २६ अनन्यदेवतानित्यं दृढभक्तापितामहे ॥ तस्थौ पितामहं चैव तोषयामास धर्मतः २७ ततस्तामब्रवीत्प्रीतो लोकानां प्रभवोऽव्ययः ॥ सौम्येन मन
 साराजन्प्रीतः प्रीतमनास्तदा २८ मृत्यो किमिदमत्यंतं तपांसि चरसीतिह ॥ ततोऽब्रवीत्पुनर्मृत्युर्भगवंतं पितामहम् २९ नाहं हन्यां प्रजादेव स्वस्थाश्चाक्रोशती
 स्तथा ॥ एतदिच्छामि सर्वेश त्वतो वरमहं प्रभो ३० अधर्मभयभीताऽस्मि ततो हंत पआस्थिता ॥ भीतायास्तु महाभाग प्रयच्छाभयमव्यय ३१ आर्त्ता चानागसी
 नारीयाचामि भवमेगतिः ॥ तामब्रवीत्ततो देवो भूतभव्यमविष्यवित् ३२

अप्रतिश्रुत्यां गीकृत्य १५ पञ्चशतं कोट्यो वर्षाणि तानिषोडश पंचच १० । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२

१६।१७।१८।१९।२० द्विजैरुक्तो नारदस्तथेत्युक्तां सृजयमब्रवीदित्यन्वयः २१ यस्य मूत्रादिकं कांचनं तं पुत्रं ववेदिति संबन्धः २२ क्लेदः श्लेष्मादिः २३ सुवर्णं धीविरित्यनेन गंधूषादिकमपि कांचनं भवतीति
पाणिग्रहणमंत्राश्च प्रथितं वरलक्षणम् ॥ न त्वेषां निश्चितानिष्ठानिष्ठासप्तपदी स्मृता १६ अनुत्पन्ने च कार्यार्थे मां त्वं व्याहृतवानसि ॥ तस्मात्त्वमपि न स्वर्गं गमिष्य
सिमया विना १७ अन्योन्यमेवं शस्वा वै तस्थतुस्तत्र तौ तदा ॥ अथ सोऽपि नृपो विप्रान् पानाच्छादनं भोजनैः १८ पुत्रकामः परं शक्तया यत्नाच्चोपाचरच्छुचिः ॥ त
स्य प्रसन्ना विप्रैर्द्राः कदाचित् पुत्रमीप्सवः १९ तपःस्वाध्यायनिरता वेदे वेदांगपारगाः ॥ सहितानारदं प्राहुर्देह्यस्मै पुत्रमीप्सितम् २० तथेत्युक्ता द्विजैरुक्तः सृजयं
नारदोऽब्रवीत् ॥ तुभ्यं प्रसन्नाराजर्षे पुत्रमीप्संति ब्राह्मणाः २१ वरं वृणीष्व भद्रं ते यादृशं पुत्रमीप्सितम् ॥ तथोक्तः प्रांजली राजा पुत्रं ववेद मुणान्वितम् २२ यश
स्विनं कीर्तिमंतं तेजस्विनमरिंदमम् ॥ यस्य मूत्रं पुरीषं च क्लेदः स्वेदश्च कांचनम् २३ सुवर्णं धीविरित्येवं तस्य नामा भवत्कृतम् ॥ तस्मिन् वरप्रदानेन वर्षं यत्नमिति
धनम् २४ कारयामास नृपतिः सौवर्णं सर्वमीप्सितम् ॥ गृहप्राकारदुर्गाणि ब्राह्मणावसथान्यपि २५ शय्यासनानि यानानि स्थालीपिठराजनम् ॥ तस्य राज्ञोऽ
पि यद्देशमवाह्याश्चोपस्कराश्च ये २६ सर्वतत्कांचनमयं कालेन परिवर्धितम् ॥ अथ दस्युगणाः श्रुत्वा हृष्टा चैनं तथा विधम् २७ संभूय तस्य नृपतेः समारब्धाश्चि
कीर्षितुम् ॥ केचित् तत्राब्रुवन् राज्ञः पुत्रं गृह्णीमवेस्वयम् २८ सोऽस्याकरुं कांचनस्य तस्य यत्नं च रामहे ॥ ततस्ते दस्यवो लुब्धाः प्रविश्य नृपतेर्गृहम् २९ राजपु
त्रं तथाऽऽजन्तुः सुवर्णं धीविनं बलात् ॥ गृह्येन मनुपायज्ञानी त्वाऽऽरण्यमचेतसः ३० हत्वा विशस्य चापश्यन् लुब्धावसुन किंचन ॥ तस्य प्राणैर्विमुक्तस्य नष्टं
द्वरदं वसु ३१ दस्यवश्च तदाऽन्योन्यं जघ्नुर्भूत्वा विचेतसः ॥ हत्वा परस्परं नष्टाः कुमारं चाब्रुतं भुवि ३२ असंभाव्यं गताधोरं नरकं दुष्टकारिणः ॥ तं दृष्ट्वा निहतं पु
त्रं वरदं तं महातपाः ३३ विललाप सुदुःखार्तो बहुधा करुणं नृपः ॥ विलपंतं निश्म्याथ पुत्रशोकहतं नृपम् ३४ प्रत्यदृश्य तं देवर्षिं नारदस्तस्य सन्निधौ ॥ उवाच
चैनं दुःखार्तं विलपंतं मचेतसम् ३५ सृजयं नारदोऽभ्येत्य तन्निबोधयुधिष्ठिर ॥ कामानामवितृप्तस्त्वं सृजयेह मरिष्यसि ३६ यस्य चैते वयं गेहेऽपि ता ब्रह्मवादिनः ॥
आविक्षितं मरुतं च मृतं सृजय शुश्रुम ३७ संवर्तो याजयामास र्षयः वै नृहस्पतेः ॥ यस्मै राजर्षये प्रादाद्धनं स भगवान्प्रभुः ३८ हेमं हिमवतः पादं यियक्षोर्विविधैः स
वैः ॥ यस्य सेंद्रामरगणा बृहस्पतिपुरोगमाः ३९ देवा विश्वमृजः सर्वे यजनांते समासते ॥ यज्ञवाटस्य सौवर्णः सर्वे चासन्परिच्छदाः ४० यस्य सर्वतदा ह्यन्नं मनोभिप्रा
यं गं शुचि ॥ कामतोऽब्रुवन् पुत्राः सर्वे चान्नार्थिनो द्विजाः ४१ पयोदधिघृतं क्षौद्रं मक्ष्यं भोज्यं च शोभनम् ॥ यस्य यज्ञेषु सर्वेषु वासां स्याभरणानि च ४२ ईप्सितान्यु
पतिष्ठते प्रहृष्टा न्वेदपारगा ॥ मरुतः परिवेष्टारो मरुतस्या भवन् गृहे ४३ आविक्षितस्य राजर्षेर्विश्वे देवाः समासदः ॥ यस्य वीर्यवतो राज्ञः सुवृष्ट्या सस्य संपदः ४४
सूचितं २४।२५।२६।२७ चिकीर्षितुमपकारं कर्तुं कृत्सिसायाभित्यस्य रूपं २८।२९।३०।३१।३२।३३।३४।३५।३६।३७।३८ सर्वे यज्ञैः ३९।४०।४१।४२।४३।४४

४५।४६।४७।४८ चतुर्भद्रतरः धर्मज्ञानवेराग्येश्वर्याणि चत्वारि भद्राणि धर्मार्थकाममलानीत्यन्ये । 'वित्तदानसमेतं ज्ञानमगर्वं जमान्वितं शौर्यं । भोगः संगविहीनो दुर्लभमेतच्चतुर्भद्रम्' इति वा
स्वयात्त्वतः ४९ तुभ्यं तव मरुतास्त्वं निर्गुणस्त्वतोऽपि निर्गुणस्त्वत्पुत्र इति तव द्येशोको युक्त इति भावः अयज्वानमदाक्षिण्यं पुत्रमभिलक्ष्य मानुष्यथाः हे श्वेत्यश्वित्यपुत्र इति व्याहरन् नारदः सृजयं
हविर्भिस्तर्पितायेन सम्यक् कृत्तैर्दिवौकसः ॥ ऋषीणां च पितृणां च देवानां सुखजीविनाम् ४५ ब्रह्मवर्चश्रुतिमुखैः सर्वेर्दानैश्च सर्वदा ॥ शयनासनपानानि स्वर्णरा
शीश्च दुस्त्यजाः ४६ तत्सर्वममितं वित्तं दत्तं विप्रैश्च इच्छया ॥ सोऽनुध्यातस्तु शक्रेण प्रजाः कृत्वा निरामयाः ४७ श्रद्धधानो जितान् लोकान् गतः पुण्यदुहोऽश्वयान् ॥
सप्रजः सनृपामात्यः सदारपत्यबांधवः ४८ यौवनेन सहस्राब्दं मरुतो राज्यमन्वशात् ॥ सचेन्ममारसृजय चतुर्भद्रतरस्त्वया ४९ पुत्रात्पुण्यतरस्तुभ्यं मापुत्रमनु
तप्यथाः ॥ अयज्वानमदाक्षिण्यमभिश्चैत्येति व्याहरन् ५० ॥ इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि षोडशराजकीये पंचपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५१ ॥
॥ नारद उवाच ॥ सुहोत्रं नाम राजानं मृतं सृजय शुश्रुम ॥ एकवीरमशक्यं तममरे रभिवीक्षितुम् १ यः प्राप्य राज्यं धर्मेण ऋत्विग्ब्रह्मपुरोहितान् ॥ अपृच्छ दात्म
नः श्रेयः पृष्ट्वा तेषां मते स्थितः २ प्रजानां पालनं धर्मोदानमिज्याद्विषजयः ॥ पुतस्तु होत्रो विज्ञाय धर्मेणैच्छद्दनागमम् २ धर्मेणाराधयन् देवान्वाणैः शत्रून् जयं
स्तथा ॥ सर्वाण्यपि च भूतानि स्वगुणैरप्यंजयत् ४ यो भुक्ते मांसं सुमतीं ल्लेच्छाटविकवर्जिताम् ॥ यस्मै वर्षपर्जन्यो हिरण्यं परिवत्सरान् ५ हेरण्यास्तत्र वाहि
न्यः स्वैरिष्यो व्यवहन्पुरा ॥ ग्राहान्कर्कटकांश्चैव मत्स्यांश्च विविधान् बहून् ६ कामान्वर्षति पर्जन्यो रूपानि विविधानि च ॥ सौवर्णान्यप्रमेयाणि वाप्यश्वक्रोशसं
मिताः ७ सहस्रं वामनां कुञ्जात्क्रान्मकरकच्छपान् ॥ सौवर्णान्विहितान् दृष्ट्वा ततोऽस्मयत वै तदा ८ तत्सुवर्णमपयंतं राजर्षिः कुरुजांगले ॥ ईजानो वितते यज्ञे
ब्राह्मणेभ्यो ह्यमन्यत ९ सोऽश्वमेधसहस्रेण राजसूयशतेन च ॥ पुण्यैः क्षत्रिययज्ञैश्च प्रभूतवरदक्षिणैः १० काम्यनैमित्तिका जस्रैरिष्टांगतिमवाप्तवान् ॥ सचेन्म
मारसृजय चतुर्भद्रतरस्त्वया ११ पुत्रात्पुण्यतरस्तुभ्यं मापुत्रमनुतप्यथाः ॥ अयज्वानमदाक्षिण्यमभिश्चैत्येति व्याहरन् १२ ॥ इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि
अभिमन्युवधपर्वणि षोडशराजकीये पंचपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५६ ॥ नारद उवाच ॥ राजानं पौरवंशीरं मृतं सृजय शुश्रुम ॥ सहस्रं यः सहस्राणां श्वेतानश्चानवा
सृजत् १ तस्याश्वमेधे राजर्षेर्देशादेशात्समीयुषाम् ॥ शिक्षाक्षरविधिज्ञानां नासीत्संख्या विपश्चिताम् २ वेदविद्यावतस्त्रातावदान्याः प्रियदर्शनाः ॥ सुभिक्षा
च्छादनगृहाः सुशय्यासनभोजनाः ३ नटनर्तकगंधर्वैः पूर्णैर्धर्ममानकैः ॥ नित्योद्योगैश्च क्रीडादिस्तत्र स्मपरिहर्षिताः ४ यज्ञेयज्ञेयथाकालं दक्षिणाः सोऽत्यका
लयत् ॥ द्विपादशसहस्राख्याः प्रमदाः कांचनप्रभाः ५

प्रतीतिव्यासवाक्यम् ५० ॥ इति द्रोणपर्वणि दीक्षायां पंच

पंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ सुहोत्रमिति १।२।३।४।५ हेरण्याहिरण्यमप्राहावयोऽपि बाहिन्योनयः स्वैरिष्यः सर्वजनोपमोग्याः ६।७।८।९।१०।११
१२ ॥ इति द्रोणपर्वणि दीक्षायां पंचपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ राजानमिति १।२।३ पूर्णकैः स्वर्णचूडैः डाकुलताहतिदाक्षिणात्यप्रसिद्धैः वर्षमानकैरारार्तिकहस्तैः ४।५

सध्वजाःसपताकाश्चरथाहेममयास्तथा ॥ यःसहस्रंसहस्राणिकन्याहेमविभूषिताः ६ धूर्युजाश्वगजारूढाःसगृहक्षेत्रगोशताः ॥ शतंशतसहस्राणिस्वर्णमालीम
हात्मनाम् ७ गवांसहस्रानुचरान्दक्षिणामत्यकालयत् ॥ हेमशृंग्योरौप्यसुराःसवत्साःकांस्यदोहनाः ८ दासीदासखरोष्ट्राश्चप्रादादाजाविकंबहु ॥ रत्नानांविवि
धानांचविविधांश्चान्नपर्वतान् ९ तस्मिन्संविततेयज्ञेदक्षिणामत्यकालयत् ॥ तत्रास्यगाथागायंतियेपुराणविदोजनाः १० अंगस्ययजमानस्यस्वधर्माधिगताः
शुभाः ॥ गुणोत्तरास्तुक्रतवस्तस्यासन्सार्वकामिकाः ११ सचेन्ममारसृजयचतुर्भद्रतरस्त्वया ॥ पुत्रात्पुण्यतरस्तुभ्यंमापुत्रमनुतप्यथाः ॥ अयज्वानमदा
क्षिण्यमभिश्चैत्येतिव्याहरन् १२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिअभिमन्युवधपर्वणिषोडशराजकीयेसप्तपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५७ ॥ ॥ ध ॥ नारदउवाच ॥
शिविमौशीनरंचापिमृतंसृजयशुश्रुम् ॥ यइमांष्टृथिर्वीसर्वाचर्मवत्पर्यवेष्टयत् १ साद्रिद्वीपार्णववनारथघोषेणनादयन् ॥ सशिविर्वैरिपूत्रित्यंमुख्यान्निघ्नन्सपत्न
जित् २ तेनयज्ञैर्वहुविधैरिष्टंपर्याप्तदक्षिणैः ॥ सराजावीर्यवान्धीमानवाप्यवसुपुष्कलम् ३ सर्वमूर्धाभिषिक्तानांसंमतःसोऽभवदुधि ॥ अयजच्चाश्वमेधैर्योविजि
त्यष्टृथिवीमिमाम् ४ निरगलैर्वहुफलैर्निष्ककोटिसहस्रदः ॥ हस्त्यश्वपशुभिर्धान्यैर्धृगैर्गोजाविभिस्तथा ५ विविधांष्टृथिर्वीपुण्यांशिविर्ब्राह्मणसात्करोत् ॥ याव
त्योवर्षतोधारायावत्योदिवितारकाः ६ यावत्यःसिकतागांग्योयावन्मेरोर्महोपलाः ॥ उदन्वतिचयावंतिरत्नानिप्राणिनोऽपिच ॥ तावतीरददद्वावैशिविरौशी
नरोऽध्वरे ७ नोयंतारंधुरस्तस्यकंचिदन्यंप्रजापतिः ॥ भूतंभव्यंभवंतंवानाध्यगच्छन्नरोत्तमम् ८ तस्यासन्विविधायज्ञाःसर्वकामैःसमन्विताः ९ हेमयूपास
नगृहाहेमप्राकारतोरणाः ॥ शुचिस्वाद्ब्रपानंचब्राह्मणाप्रयुतायुताः १० नानाभक्ष्यैःप्रियकथाःपयोदधिमहाहदाः ॥ तस्यासनयज्ञवाटेपुनद्यःशुभ्रान्नपर्वताः
११ पिबतस्नातत्वाद्धवामितियद्रोचतेजनाः ॥ यस्मैप्रादाद्गरंरुद्रस्तुष्टःपुण्येनकर्मणा १२ अक्षयंददतोवित्तंश्रद्धाकीर्तिस्तथाक्रियाः ॥ यथोक्तमेवभूतानांप्रिय
त्वंस्वर्गमुत्तमम् १३ एतान्लब्ध्वावरानिष्ठानशिविःकालेदिवंगतः ॥ सचेन्ममारसृजयचतुर्भद्रतरस्त्वया १४ पुत्रात्पुण्यतरस्तुभ्यंमापुत्रमनुतप्यथाः ॥ अय
ज्वानमदाक्षिण्यमभिश्चैत्येतिव्याहरन् १५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिअभिमन्युवधपर्वणि षोडशराजकीयेअष्टपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५८ ॥ ॥ ध ॥
॥ नारदउवाच ॥ रामंदाशरथिंचैवमृतंसृजयशुश्रुम् ॥ यंप्रजाअन्वमोदंतपितापुत्रानिवौरसान् १

त्रैकालिकेपुराजसुतद्वयंराजानं तस्यशिबेर्धुरःकार्यमारस्ययन्तारंबोदारं प्रजापतिःस्त्रष्टास्वसृष्टीनाध्यगच्छत् ८ । ९ । १० । ११ । १२ दक्षतोरान्नोविद्यादिकमक्षयमस्त्वितिरुद्रोवरंददा
वितिसंबंधः १३ । १४ । १५ ॥ इतिब्रह्मणपर्वणिदाकायामष्टपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५८ ॥ ॥ ५९ ॥ ॥ राममिति प्रजानांपुत्रवत्प्रियोऽभूदित्यर्थः १

118 • 11

२।३।४।५।६।७।८।९।१०।११ पृथिव्यामानुषाणां प्रत्यक्षादेवाद्यो विचरन्ति पुण्यातिशयात् १२ प्राणो बलं प्राणादयश्च तदन्यथा प्राणाद्यन्यथाभावेन नाहीयन्त आतिश्वासानिःश्वासादयोरोगानाभवन्नित्यर्थः १३।१४।१५ निष्पूर्ततटाकारामादि हुतमिष्टं १६।१७।१८।१९।२०।२१।२२ राममभिरामम् २३।२४।२५ ॥ इति द्रोणपर्वणि टीकाया मेकोनष
असंख्येया गुणायस्मिन्नासन्नमिततेजसि ॥ यश्चतुर्दशवर्षाणि निदेशात्पितुरच्युतः २ वने वने तथा सार्धं भवसल्लक्ष्मणाग्रजः ॥ जघान च जनस्थाने राक्षसान् मनु
जर्षभः ३ तपस्विनारक्षणार्थं सहस्राणि चतुर्दश ॥ तत्रैव वसतस्तस्य रावणो नाम राक्षसः ४ जहार भार्यां वैदेहीं संमोह्यैनं सहानुजम् ॥ तमागस्कारिणं रामः पौल
स्त्यमजितं परैः ५ जघान समरे क्रुद्धः पुरे वयं बर्कोऽधकम् ॥ सुरासुरैरवध्यंतं देवब्राह्मणकंटकम् ६ जघान समहाबाहुः पौलस्त्यं सगणं रणे ॥ सप्रजानुग्रहं कृत्वा त्रि
दशैरभिपूजितः ७ व्याप्य कृत्स्नं जगत्कीर्त्या सुरर्षिगणसेवितः ॥ सप्राप्य विविधं राज्यं सर्वभूतानुकंपकः ८ आजहार महायज्ञं प्रजाधर्मेण पालयन् ॥ निर्गलं सजा
रूथ्य मश्वमेधं च तं विभुः ९ आजहार सुरेशस्य हविषामुदमाहरत् ॥ अन्यैश्च विविधैर्यज्ञैरीजे बहुगुणैर्नृपः १० क्षुत्पिपासेऽजयद्रामः सर्वरोगांश्च देहिनाम् ॥ सत
तं गुणसंपन्नो दीप्यमानः स्वतेजसा ११ अति सर्वाणि भूतानि रामो दाशरथिर्बभौ ॥ ऋषीणां देवतानां च मानुषाणां च सर्वशः ॥ पृथिव्यां सहवासोऽभूद्रामे राज्यं प्रशा
सति १२ नाहीयत तदा प्राणः प्राणिनां तदन्यथा ॥ प्राणोऽपानः समानश्च रामे राज्यं प्रशासति १३ पर्यदीप्यन्त ते जासितदाऽनर्थाश्चनाभवन् १४ दीर्घायुषः प्र
जाः सर्वा युवानम्रियते तदा ॥ वेदैश्चतुर्भिः सुप्रीताः प्राप्नुवंति दिवौकसः १५ हव्यं कव्यं च विविधं निष्पूर्तं हुतमेव च ॥ अदंशमशकादेशान् पृथ्यालसरीसृपाः १६
नाप्सु प्राणभृतां मृत्युर्ना कालेज्ज्वलनोऽदहत् ॥ अधर्मरुचयोलुब्धामूर्खावानां भवंस्तदा १७ शिष्टेष्टप्राज्ञकर्माणः सर्वे वर्णास्तदाऽभवन् ॥ स्वधां पूजां च रक्षोभिर्ज
नस्थाने प्रणाशिताम् १८ प्रादान्निहत्य रक्षांसि पितृदेवेभ्य ईश्वरः ॥ सहस्रपुत्राः पुरुषा दशवर्षशतायुषः १९ न च ज्येष्ठाः कनिष्ठेभ्यस्तदा श्राद्धान्यकारयन् ॥
श्यामो युवालो हिताक्षो मत्तमातंगविक्रमः २० आजानुबाहुः सुभुजः सिंहस्कंधो महाबलः ॥ दशवर्षसहस्राणि दशवर्षशतानि च २१ सर्वभूतमनः कांतो रामो राज्य
मकारयत् ॥ रामो रामो राम इति प्रजानां भवत्कथा २२ रामाद्रामं जगद्भूद्रामे राज्यं प्रशासति ॥ चतुर्विधाः प्रजारामः स्वर्गनीत्वा दिवंगतः २३ आत्मानं संप्रति
ष्ठाप्य राजवंशमिहाष्टधा ॥ सचेन्ममारसं जयचतुर्भद्रतरस्त्वया २४ पुत्रात्पुण्यतरस्तुभ्यं मापुत्रमनुत्प्यथाः ॥ अयज्वानमदाक्षिण्यमभिश्चेत्येति व्याहरन्
२५ ॥ इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि षोडशराजकीये एकोनषष्टितमोऽध्यायः ॥ ५९ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ भगीरथं च राजानं मृतं सृ
जय शुश्रुम ॥ येन भागीरथी गंगा च यनैः कांचनैश्चिता १ यः सहस्रं सहस्राणां कन्याहेमविभूषिताः ॥ राज्ञश्च राजपुत्रांश्च ब्राह्मणेभ्यो ह्यमन्यत २

धृतमोऽध्यायः ॥ ५९ ॥ ॥ ७ ॥ मगीरथमिति चयनैःकांचनैश्चितास्वर्णेष्टकमयैःकत्वर्थस्यंडिलैर्व्याप्ता चयनैरिष्टकासोपानैर्वाकूलद्वयेउद्रमात्संगमपर्यंतनिश्चितेतिवार्थः १
राज्ञश्चराजपुत्रांश्चातिक्रम्येतिशेषः ब्राह्मणेभ्यःअमन्यतदत्तवान् २

३ । ४ येनहेतुना उपह्वरेसमीपेभूयसीर्दक्षिणादवत्तराजाआस्ते तेनहेतुनागंगाजनौघमारेणआक्रांतावेत्रयष्टिवतीरप्रदेशेनतिप्राप्तासतीअतिव्याधिताऽतस्तस्यांकेनिषसादह दक्षिणामारेणतीरप्र
देशेऽन्यत्तेमवाहांबुराज्ञांकेपथतमागतमित्यर्थः ५ तथातेनप्रकारेणगंगाउरुंभारमश्नुतइतिवा राज्ञऊरुमश्नुतेइतिवायोगात् उर्वशीअभवत् । द्वितीयपक्षेष्टपोदरादित्वादादेहस्वत्वं । पुत्रत्वंनरका
घ्राणकर्तृत्वं ६ । ७।८।९ वशीयोगीयोगप्रभावात् योयत्रदेगेयतइच्छेत्सतत्रप्राप्नुयादित्यर्थः १० । ११ येनेति पादपामरीचिपाकपयोयेनकारणेनयदर्थयातौउदितौ मखौकर्मयज्ञयोगयज्ञौमुखे
प्राप्तिद्वारमूतौययौस्तौमखमुखौ सूर्यतदंतर्यामिणौ अवस्थातुमुपस्थातुमिच्छंति तेनैवप्रयोजनेनतंभगीरथंअवस्थातुमिच्छंति तत्रहेतुद्वयं गत्वाराराजमितीश्वरमितिच गच्छतीतिगत्वात्रिजगतीत
सर्वारथगताःकन्याःरथाःसर्वेचतुर्युजः ॥ रथेरथेशतंनागाःसर्वेवैहेममालिनः ३ सहस्रमश्वश्चैकैकंगजानांपृष्ठतोऽन्वयुः ॥ अश्वेअश्वेशतंगवोगवांपश्वादजाविकम्
४ तेनाक्रांताजनौघेनदक्षिणाभूयसीर्ददत् ॥ उपह्वरेऽतिव्यथितातस्यांकेनिषसादह ५ तथाभागीरथीगंगाउर्वशीचाभवत्पुरा ॥ दुहितृत्वंगताराज्ञःपुत्रत्वमगम
त्तदा ६ तांतुगाथांजगुःप्रीतागंधर्वाःसूर्यवर्चसः ॥ पितृदेवमनुष्याणांशृंगवतांवल्लुवादिनः ७ भगीरथंयजमानमैश्वराकुंभूरिदक्षिणम् ॥ गंगासमुद्रगदेवीववे
पितरमीश्वरम् ८ तरयसेंद्रैःसुरगणैर्देवैर्यज्ञःस्वलंकृतः ॥ सम्यक्परिगृहीतश्चशांतविघ्नोनिरामयः ९ योयइच्छेतविप्रोवैयत्रयत्रात्मनःप्रियम् ॥ भगीरथस्त
दाप्रीतस्तत्रतत्राददद्वशी १० नादेयंब्राह्मणस्यासीद्यस्ययत्स्यात्प्रियंधनम् ॥ सोऽपिविप्रप्रसादेनब्रह्मलोकंगतोऽनृपः ११ येनयातौमखमुखौदिशाशाविहपा
दपाः ॥ तेनावस्थातुमिच्छंतितंगत्वाराराजमीश्वरम् १२ सचेन्ममारसृजयचतुर्भेद्रतरस्त्वया ॥ पुत्रात्पुण्यतरस्तुभ्यंमापुत्रमनुतप्यथाः १३ अयज्वानमदा
क्षिण्यमभिश्चेत्येतिव्याहरन् १४ ॥ इतिमहाभारतेद्रोणपर्वणिअभिमन्युवधपर्वणिषोडशराजकीयेषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६० ॥ ॥ नारदउवाच ॥ दिलीपंचे
दैलविलंमृतंसृजयशुश्रुम ॥ यस्ययज्ञशतेष्वासन्प्रयुतायुतशोद्विजाः ॥ तंत्रज्ञानार्थसंपन्नायज्वानःपुत्रपौत्रिणः १ यइमावसुसंपूर्णावसुधावसुधाधिपः ॥ ईजा
नोविततेयजेब्राह्मणेभ्योह्यमन्यत २ दिलीपस्यतुयज्ञेपुरुतःपंथाहिरण्ययः ॥ तंधर्मइवकुर्वाणाःसंद्रादेवाःसमागमन् ३ सहस्रंयत्रमातंगगच्छंतिपर्वतोपमाः ॥
सौवर्णंचाभवत्सर्वसदःपरमभास्वरम् ४ रसानांचाभवन्कुल्याभक्ष्याणांचापिपर्वताः ॥ सहस्रव्यामानृपतेयूपाश्वासन्हिरण्ययाः ५ चषालंप्रचषालंचयस्य
यूपेहिण्यये ॥ नृत्यंतेऽप्सरसस्तस्यषट्सहस्राणिसप्तधा ६ यत्रवीणांवादयतिप्रीत्याविश्वावसुःस्वयम् ॥ सर्वभूतान्यमन्यंतराजानंसत्यशीलिनम् ७ रागखां
डवभोज्यैश्चमताःपतिपुशेरते ॥ तदेतदद्भुतंमन्येअन्यैर्नसदृशंनृपैः ८ यदप्सुयुध्यमानस्यचक्रेनपरिपेततुः ॥ राजानंदृढधन्वानंदिलीपंसत्यवादिनम् ९
स्यांराजतइतिगत्वाराराजःसूर्योऽनृपश्चैश्वरःइज्ञानशालस्तदंतर्यामिणृपश्च । अवंभावः यत्सूर्यदर्शनेनफलंपापनाशादितदस्यदर्शनेनमवाति यच्चसूर्यांतर्यामिणःउपासनेनफलंसत्यसंकल्पत्वादिति
तदस्थोपासनेनमवतीतिमरीचिपादीनामयमेवद्रष्टव्यउपास्यश्चजातइति १२ । १३ । १४ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६० ॥ ॥ ७५ ॥ दिलीपमिति तंत्रक्रिया
सार्द्धंश्लोकः १ । २ पंथाहिरण्ययः हिरण्ययःसुखोभवंतीतिविधिभार्गस्ततआरभ्यप्रवृत्तइत्यर्थः धर्मेनिमित्तेपुण्योत्पत्त्यर्थमिवदेवास्तमलंकुर्वतीत्यर्थः १ । ४ । ५ । ६ । ७ राग
खांडवंशुडोदनं पपटिकेतिवैदर्भाः ८ अप्सुनपरिपेततुःनममज्जतुः ९

खट्वांगइति ऐलविलस्यदिलीपस्यैवनामांतरं १०। ११। १२ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांएकषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६१ ॥ ॥ मांवातेति १। २। ३। ४। ५। ६। ७। ८ द्वादशसमो
द्वादशवार्षिकः शयइतिपाठेद्वादशहस्तःव्यजीजयद्विजितवान् ९। १०। ११। १२ रोहितानलोहितभूप्रवेशान्पद्मरागखनिमतोवामत्स्यान्देशविशेषान् हैरण्यान्स्वर्णाकारयुकान्जनोत्सेधा
येपश्यन्भूरिदाक्षिण्यंतेऽपेस्वर्गजितोनराः ॥ पंचशब्दानजीर्यंतिखट्वांगस्यनिवेशने १० स्वाध्यायघोषोज्याघोषःपिबताश्रीतखादत ॥ सचेन्ममारसृजय
चतुर्भद्रतरस्त्वया ११ पुत्रात्पुण्यतरस्तुभ्यमापुत्रमनुतप्यथाः ॥ अयज्वानमदाक्षिण्यमभिश्चैत्येतिव्याहरन् १२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिअभिमन्यु
वधपर्वणिषोडशराजकीयेएकषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६१ ॥ नारदउवाच ॥ मांघाताचेद्यौवनाश्वोमृतःसृजयशुश्रुम् ॥ देवासुरमनुष्याणांत्रैलाक्यविजयीनृपः १
यंदेवावश्विनौगर्भात्पितुःपूर्वचकर्षतुः ॥ मृगयांविचरन्महाजाह्नवितःकृतवाहनः २ धूमंदृष्ट्वाऽगमत्सत्रंष्टषदाज्यमवापसः ॥ तंदृष्ट्वायुवनाश्वस्यजठरेसूनुतां
गतम् ३ गर्भाद्विजहृतुर्देवावश्विनौभिषजावरौ ॥ तंदृष्ट्वापितुरुत्संगेशयानंदेववर्चसम् ४ अन्योन्यमब्रुवन्देवाःकमयंधास्यतीतिवै ॥ मामेवायंधयत्वग्रेइतिह
स्माहवासवः ५ तर्तोऽगुलिभ्योर्होद्रस्यप्रादुरासीत्पयोऽमृतम् ॥ मांघास्यतीतिकारुण्याद्यदिद्रोहान्वकंपयत् ६ तस्मात्तुमांघातेत्येवंनामतस्याहुतंकृतम् ॥
ततस्तुधारापयसोऽमृतस्यचमहात्मनः ७ तस्यास्येयौवनाश्वस्यपाणिर्निद्रस्यचास्रवत् ॥ अपिबत्पाणिर्मिद्रस्यसचाप्यह्नाभ्यवर्धत ८ सोऽभवद्द्वादशसमोद्वाद
शाहेनवीर्यवान् ॥ इमांचपृथिवीकृत्स्नामेकाह्वासव्यजीजयत् ९ धर्मात्माष्टतिमान्वीरःसत्यसंधोजितेन्द्रियः ॥ जनमेजयंसुधन्वानंगयंपूरुहद्वयम् १० असितं
चनृगंचैवमांघातामनुजोऽजयत् ॥ उदेतिचयतःसूर्योयत्रचप्रतितिष्ठति ११ तत्सर्वयौवनाश्वस्यमांघातुःक्षेत्रमुच्यते ॥ सोऽश्वमेधशतैरिष्ट्वाराजसूयशतेनच
१२ अददद्रोहितान्मत्स्यान्ब्राह्मणेभ्योविशांपते ॥ हैरण्यान्योजनोत्सेधानायतान्शतयोजनम् १३ बहुप्रकारान्सुस्वादून्भक्ष्यभोज्यान्नपर्वतान् ॥ अतिरि
क्तंब्राह्मणेभ्योभुंजानोहीयतेजनः १४ भक्ष्यान्नपाननिचयाःशुश्रुभुस्त्वन्नपर्वताः ॥ घृतहृदाःसूपपंकादधिकेनागुडोदकाः १५ रुधुःपर्वतान्नद्योमधुक्षीरवहाः
शुभाः ॥ देवासुरानरायक्षागंधर्वोरगपक्षिणः १६ विप्रास्तत्रागताश्चासन्वेदवेदांगपारगाः ॥ ब्राह्मणाऋषयश्चापिनासंस्तत्राविपश्चितः १७ समुद्रांतांविभुम
तींविभुपूर्णानुसर्वतः ॥ सतांब्राह्मणसात्कृत्वाजगामास्तंतदानृपः १८ गतःपुण्यकृतांलोकान्व्याप्यस्वयंशसादिशः ॥ सचेन्ममारसृजयचतुर्भद्रतरस्त्वया १९
पुत्रात्पुण्यतरस्तुभ्यमापुत्रमनुतप्यथाः ॥ अयज्वानमदाक्षिण्यमभिश्चैत्येतिव्याहरन् २० ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिअभिमन्युवधपर्वणिषोडशराजकी
येद्विषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६२ ॥ ॥ नारदउवाच ॥ ययातिनाहुषंचैवमृतंमृजयशुश्रुम् ॥ राजसूयशतैरिष्ट्वासोऽश्वमेधशतेनच १ पुंडरीकसहस्रेणवाजपेय
शतैस्तथा ॥ अतिरात्रसहस्रेणचातुर्मास्यैश्चकामतः ॥ अग्निष्टोमैश्चविविधैःसत्रैश्चप्राज्यदक्षिणैः २

नृजनेषु लसेधु उच्छ्रायो येषां तान् मत्स्यदेशोत्पन्ने हि नद्यावद्यापि परंपरया पूर्वापरौ समुद्रौ गच्छत इति तेषामुच्छ्रितत्वं प्रसिद्धं १३ अतिरिक्तमवशिष्टं मुंजानो जनपदहीयते न त्वन्नमित्यर्थः १४ । १५
१६ । १७ । १८ । १९ । २० ॥ इति द्रोणपर्वणि टीकायां द्विषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६२ ॥ ॥ छ ॥ यथातिमिति १ प्राज्यदक्षिणैः बहुदक्षिणैः २

अब्राह्मणानां ब्राह्मणद्वेषिणां लेखनानामित्यावत् परिसंख्याय अपहृत्य ३ । ४ चतुर्थः कृत्स्निग्न्यः प्राचीदिग्घोतुर्दक्षिणाध्वयोरित्यादिभूतेः ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ ॥ इति द्रोण
अब्राह्मणानां यद्विदितं पृथिव्यामस्ति किंचन ॥ तत्सर्वपरिसंख्यायततो ब्राह्मणसात्करोत् ३ सरस्वती पुण्यतमानदीनां तथा समुद्राः सरितः साद्रयश्च ॥ ईजानाय
पुण्यतमा यराज्ञो घृतं पयो दुदुर्नाहुषाय ४ व्यूढे देवासुरे युद्धे कृत्वा देवसहायताम् ॥ चतुर्धा व्यभजत्सर्वां चतुर्थः पृथिव्यामिमाम् ५ यज्ञानां विधेरिष्टा प्रजासु
त्पाद्य चोत्तमाम् ॥ देवान्यां चौशनस्यां शर्मिष्ठायां च धर्मतः ६ देवारण्येषु सर्वेषु विजहारामरोपमः ॥ आत्मनः कामचारिणा द्वितीय इव वासवः ७ यदानाभ्यगम
च्छांतिं कामानां सर्वे वेदवित् ॥ ततो गाथामिमां गत्वा सदारः प्राविशद्वनम् ८ यत्पृथिव्यां ब्रौहियं हि रण्यं पशवः स्त्रियः ॥ नालमेकस्य तत्सर्वमिति मत्वा शमं व्रजेत्
९ एवं कामान्परित्यज्य ययातिर्घृतिमेत्यच ॥ पूरुं राज्यं प्रतिष्ठाप्य प्रयातो वनमीश्वरः १० स चेन्ममारसंजय चतुर्भद्रतरस्त्वया ॥ पुत्रात्पुण्यतरस्तुभ्यं मा पुत्र
मनुत् प्यथाः ॥ अयज्वानमदाक्षिण्यमभिश्चैत्येति व्याहरन् ११ ॥ इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि षोडशराजकीये त्रिषष्टितमोऽध्यायः ॥
॥ ६३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ नाभागमंबरीषं च मृतं संजय शुश्रुम् ॥ यः सहस्रं सहस्राणां राज्ञां चैकस्त्वयो धयत् १ जिगीषमाणाः संग्रामे समंताद्वैरि
णोऽभ्ययुः ॥ अस्रयुद्धविदो घोराः सृजंतश्चाशिवागिरः २ बललाघवशिक्षाभिस्तेषां सोऽश्वबलेन च ॥ छत्रायुधध्वजरथांश्छित्वा प्रासान्गतव्यथः ३ त एनं मु
क्तसन्नाहाः प्रार्थयन् जीवितैषिणः ॥ शरण्यमीयुः शरणं तवास्म इति वादिनः ४ स तु तान् वशगन्तुं कृत्वा जित्वा चेमां वसुंधराम् ॥ ईजे यज्ञशतैरिष्टैर्यथाशास्त्रं तथाऽनघ
५ बुभुजुः सर्वसंपन्नमन्नमन्येजनाः सदा ॥ तस्मिन् यज्ञे तु विप्रेन्द्राः संवृत्ताः परमार्चिताः ६ मोदकान् पूरिकापूपान् स्वादुपूर्णान् शशकुलीः ॥ करं भान्पृथुमृद्वीका अ
न्नानि सुकृतानि च ७ सूपां नैरेयकापूपान् रागखांडवपानकान् ॥ मृष्टान्नानि सुयुक्तानि मृद्नानि सुरभीणि च ८ घृतं मधुपयस्तोयं दधीनिरसवंति च ॥ फलं मूलं च सु
स्वादु द्विजास्तत्रोपभुंजते ९ मादनीयानि पापानि विदित्वा चात्मनः सुखम् ॥ अपि वंत यथा कामं पानपागीतवादितैः १० तत्र स्मगाथा गायंति क्षीबाह्व्याः पठंति च ॥
नाभागस्तुति संयुक्तान नृत्तुश्च सहस्रशः ११ तेषु यज्ञेष्वंबरीषो दक्षिणामत्यकालयत् ॥ राज्ञां शतसहस्राणि दशप्रयुतयाजिनाम् १२ हिरण्यकवचान्सर्वान् श्वेतच्छ
त्रप्रकीर्णकान् ॥ हिरण्यस्यंदनारूढान् स्नानुयात्रपरिच्छदान् १३ ईजानो वितते यज्ञे दक्षिणामत्यकालयत् ॥ मूर्धाभिषिक्तांश्च नृपान् राजपुत्रशतानि च १४ सदं
डकोशानि च यान् ब्राह्मणेभ्यो ह्यमन्यत ॥ नैवं पूर्वेजनाश्च कुर्न करिष्यंति चापरे १५ यदंबरीषो नृपतिः करोत्यमितदक्षिणः ॥ इत्येवमनुमोदंते प्रीता यस्य महर्षयः १६

पर्वणि टीकायां त्रिषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ नाभागमिति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ मादनीयानि मदकराणि सुरादीनि पापानि पापहेतूनीति ज्ञात्वा पितुस्त
लिप्सवः पिबंतीत्यर्थः १० । ११ अत्यकालयदातुं निष्कासितवान् जिताराजान एव सोऽपस्करदक्षिणात्वेन दत्ताः तेषां राज्यानि ते राजानश्च ब्राह्मणसात्कृता इत्यर्थः १२ । १३ । १४ । १५ । १६

१७ ॥ इति द्रोणपर्वणि टीकायां चतुःषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ शशविंदुमिति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ त्रयोदशात्रनिचयाः शिष्टाः १० । ११ । १२
स चेन्ममारसंजय चतुर्भद्रतरस्त्वया ॥ पुत्रात्पुण्यतरस्तुभ्यं मा पुत्रमनुत् प्यथाः ॥ अयज्वानमदाक्षिण्यमभिश्चैत्येति व्याहरन् १७ ॥ इति श्रीमहाभारते द्रोण
पर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि षोडशराजकीये चतुःषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६४ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ शशविंदुं च राजानं मृतं संजय शुश्रुम् ॥ ईजे स विविधैर्यज्ञैः श्रीमा
न्सत्यपराक्रमः १ तस्य भार्या सहस्राणां शतमासीन् महात्मनः ॥ एकैकस्यां च भार्यायां सहस्रं तनया भवन् २ ते कुमारः पराक्रांताः सर्वे नियुतयाजिनः ॥ राजानः
ऋतुभिर्मुखैरिजानावेदपारगाः ३ हिरण्यकवचाः सर्वे सर्वे चोत्तमधन्विनः ॥ सर्वेऽश्वमेधेरीजानाः कुमाराः शाशविंदवाः ४ तान् श्वमेधेराजं द्रो ब्राह्मणेभ्योऽददत्पि
ता ॥ शतं शतं रथगजा एकैकं पृष्ठतोऽन्वयुः ५ राजपुत्रं तदा कन्यास्तपनीयस्वलंकृताः ॥ कन्यां कन्यां शतं नामानां गेना गेशतं रथाः ६ रथैरथेशतं चाश्वावलि
नो हेममालिनः ॥ अश्वे अश्वे गोसहस्रं गवां पंचाशदाविकाः ७ एतद्धनमपर्याप्तमश्वमेधे महामखे ॥ शशविंदुर्महाभागो ब्राह्मणेभ्यो ह्यमन्यत ८ वार्क्षाश्च यूपया
वंत अश्वमेधे महामखे ॥ ते तथैव पुनश्चान्ये तावन्तः कांचना भवन् ९ भक्ष्यान्नपाननिचयाः पर्वताः क्रोशमुच्छ्रिताः ॥ तस्याश्वमेधे निर्वृते राज्ञः शिष्टास्त्रयोदश १०
तुष्टपुष्टजनाकीर्णां शतविघ्नानामयासम् ॥ शशविंदुरिमां भूमिं चिरं भुक्त्वा दिवं गतः ११ स चेन्ममारसंजय चतुर्भद्रतरस्त्वया ॥ पुत्रात्पुण्यतरस्तुभ्यं मा पुत्रमनु
त् प्यथाः ॥ अयज्वानमदाक्षिण्यमभिश्चैत्येति व्याहरन् १२ ॥ इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि षोडशराजकीये पंचषष्टितमोऽध्यायः ॥
॥ ६५ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ गयं चामूर्तरयसं मृतं संजय शुश्रुम् ॥ यो वै वर्षशतं राजा हुतशिष्टाशनोऽभवत् १ तस्मै ह्यग्निर्वरं प्रादात्ततो ववे वरंगयः ॥ तपसा ब्र
ह्मचर्येण व्रतेन नियमे च २ गुरुणां च प्रसादेन वेदानिच्छामिवोदितम् ॥ स्वधर्मेणाविहिंस्यान्यन्धनमिच्छामि चाक्षयम् ३ विप्रेषु ददत्तश्चैव श्रद्धाभवतु नित्यशः ॥
अनन्यासु सवर्णासु पुत्रजन्मचमे भवेत् ४ अन्नं मे ददत्तः श्रद्धाधर्मे मे रमतां मनः ॥ अविघ्नं चास्तु मे नित्यं धर्मकार्येषु पावक ५ तथा भविष्यतीत्युक्त्वा तत्रैवांतरधीय
त ॥ गयो ह्यवाप्य तत्सर्वधर्मेणारीनजीजयत् ६ सदृशं पौर्णमासीभ्यां कालेष्वग्रयणेन च ॥ चातुर्मास्यैश्च विविधैर्यज्ञैश्चावाप्तदक्षिणैः ७ अयजच्छ्रद्धया राजा परिसं
वत्सरान् शतम् ॥ गवां शतसहस्राणि शतमश्वशतानि च ८ शतं निष्कसहस्राणि गवां चाप्ययुतानि षट् ॥ उत्थायोत्थाय संप्रादात्परिसंवत्सरान् शतम् ९ नक्षत्रेषु च सर्वे
पुददन्नक्षत्रदक्षिणाः ॥ ईजे च विविधैर्यज्ञैर्यथा सोमोऽगिरायथा १० सौवर्णां पृथिवीं कृत्वा यज्ञमां मणिशर्कराम् ॥ विप्रेभ्यः प्राददद्राजा सोऽश्वमेधे महामखे ११ जांबू
नदमया यूपः सर्वैरक्षपारिच्छदाः ॥ गयस्यासन्समृद्धास्तु सर्वभूतमनोहराः १२ सर्वकामसमृद्धं च प्रादादन्नं गयस्तदा ॥ ब्राह्मणेभ्यः प्रहृष्टेभ्यः सर्वभूतेभ्य एव च १३
॥ इति द्रोणपर्वणि टीकायां पंचषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ गयमिति स्पष्टार्थः १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ नक्षत्रविहिता दक्षिणाः १० । ११ । १२ । १३

१४।१९।१६।१७।१८।१९।२०।२१॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांपट्टपठितमोऽध्यायः ॥ ६६ ॥ सांठतिमिति १।२।३।४।५।६।७।८।९ पारिभाषिकं निष्कमाह

ससमुद्रवनद्वीपनदीनदवनेषु च ॥ नगरेषु चराष्ट्रेषु दिविष्योमिचयेऽवसन् १४ भूतग्रामाश्च विविधाः संतसायज्ञसंपदा ॥ गयस्य सदृशो यज्ञो नास्त्यन्यदिति १५
बुन १५ षट्त्रिंशद्योजनायानां त्रिंशद्योजनमायता ॥ पश्चात्पुरश्चतुर्विंशद्वेदीत्यासीद्विरण्मयी १६ गयस्य यजमानस्य मुक्तावज्रमणिस्तृता ॥ प्रादात्सब्राह्म
णेभ्यो थवासां स्याभरणानि च १७ यथोक्ता दक्षिणाश्चान्याविप्रेभ्यो भूरिदक्षिणः ॥ यत्र भोजनशिष्टस्य पर्वताः पंचविंशतिः १८ कुल्याः कुशलवाहिन्यो रसाना
मभवन्स्तदा ॥ वस्त्राभरणगंधानां राशयश्च पृथग्विधाः १९ यस्य प्रभावाच्च गयस्त्रिपुलंकेषु विश्रुतः ॥ वटश्चाक्षय्यकरणः पुण्यं ब्रह्मरसश्च तत् २० सचेन्ममारमृ
जयचतुर्भद्रतरस्त्वया ॥ पुत्रात्पुण्यतरस्तुभ्यं मापुत्रमनुत्पथः ॥ अयज्वानमदाक्षिण्यमभिश्चेत्येति व्याहरन् २१ ॥ इति श्रीम० द्रोण० अभिमन्युवध
पर्वणि षोडशराजकीये षट्पठितमोऽध्यायः ॥ ६६ ॥ ४॥ नारद उवाच ॥ सांठतिरंति देवं चमृतं सृजय शुश्रुम् ॥ यस्य दिशतः सहस्रा आसन्सूदामहात्मनः १
गृहानभ्यागतान्विप्रानतिथीन्परिवेषकाः ॥ पक्वापक्वदिवारात्रं वरात्रममृतोपमम् २ न्यायेनाधिगतं वित्तं ब्राह्मणेभ्यो ह्यमन्यत ॥ वेदानधीत्यधर्मेण यश्चक्रे द्वि
पतो वशे ३ उपस्थिताश्च पशवः स्वयं यं शंसितव्रतम् ॥ बहवः स्वर्गमिच्छन्तो विधिवत्सत्रयाजिनम् ४ नदीमहानसाद्यस्य प्रवृत्ता चर्मराशितः ॥ तस्माच्चर्मण्वती पू
र्वमाग्निहोत्रेऽभवत्पुरा ५ ब्राह्मणेभ्योऽददन्निष्कान्सौवर्णान्सप्रभावतः ॥ तुभ्यं निष्कं तुभ्यं निष्कमिति हस्मप्रभाषते ६ तुभ्यं तुभ्यमिति प्रादात्त्रिष्कात्रिष्कान्सह
स्रशः ॥ ततः पुनः समाश्वास्य निष्कानेव प्रयच्छति ७ अल्पदत्तं मया द्येति निष्ककोटिं सहस्रशः ॥ एकाह्वादास्यति पुनः कोऽन्यस्तत्संपदास्यति ८ द्विजपा
णिवियोगेन दुःखं मे शाश्वतं महत् ॥ भविष्यति न संदेह एव राजा ददद्दसु ९ सहस्रशश्च सौवर्णान्वृषभान् गोशतानुगान् ॥ साष्टंशतं सुवर्णानां निष्कमादुर्वनंतथा १०
अध्यर्धमासमददद्ब्राह्मणेभ्यः शतं समाः ॥ आग्निहोत्रोपकरणं यज्ञोपकरणं च यत् ११ ऋषिभ्यः करकान्कुंभान्स्थालीः पिठरमेव च ॥ शयनासनयानानि प्रासादां
श्च गृहाणि च १२ वृक्षांश्च विविधान् दद्यादन्नानि च धनानि च ॥ सर्वसौवर्णमेवासीद्वंति देवस्य धीमतः १३ तत्रास्य गाथागायंतिये पुराणविदो जनाः ॥ रंति देवस्य
तां दृष्ट्वा सृष्टिमिति मानुषीम् १४ नैतादृशं दृष्टुं कुर्वेत्सदनेऽपि ॥ धनं च पूर्यमाणं न किंपुनर्मनुजेष्विति १५ व्यक्तं वस्वोक्तसारे यमित्युचुस्तत्र विस्मिताः ॥
सांठते रंति देवस्य यां रात्रिमातिथिर्वसेत् १६ आलभ्यं ततदा गावः सहस्राण्येकविंशतिः ॥ तत्र स्मसूदाः कोशं तिसृष्टमणिकुंडलाः १७ सुपंभूयिष्ठमश्रोध्वनाय
मांसं यथापुरा ॥ रंति देवस्य यत्किंचित्सौवर्णमभवत्तदा १८ तत्सर्वं वितते यज्ञे ब्राह्मणेभ्यो ह्यमन्यत ॥ प्रत्यक्षं तस्य हव्यानि प्रतिगृह्णन्ति देवताः १९

सहस्रश इति १० अध्यर्धमासं पक्षे पक्षे इत्यर्थः शतं समा इति वाक्यशेषात् ११।१२।१३।१४।१५ वस्वोक्तसारा सलोपार्थः कनकमयानि ओकांसितारोयस्याः सा तथा १६।१७।१८।१९

२०।२१॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांसप्तपठितमोऽध्यायः ॥ ६७ ॥ दौष्यंतिमिति १।२ कूरानिति यथामनःशिलामयाः शिलाः जतुराशिभिर्लाक्षापुंजैर्युक्तास्तत्सहस्रानुरक्तविंदुयुक्तान्
रक्तपीतवर्णान् व्याघ्रविशेषान् वशेऽकरोदित्यर्थः ३।४।५ कच्छप्राणं संकटगतं यथा स्यात्तथा बद्धा ६ माविजीजहि माहिंसीः ७।८।९।१०।११ व्यामोहस्तच्चतुष्टयं परिणाहेन दध्यं
कव्यानिपितरः काले सर्वकामान् द्विजोत्तमाः ॥ सचेन्ममारमृजयचतुर्भद्रतरस्त्वया २० पुत्रात्पुण्यतरस्तुभ्यं मापुत्रमनुत्पथः ॥ अयज्वानमदाक्षिण्यमभि
श्चेत्येति व्याहरन् २१ ॥ इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि षोडशराजकीये सप्तपठितमोऽध्यायः ॥ ६७ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ दौष्यंतिभ
रतंचापिमृतं सृजय शुश्रुम् ॥ कर्माण्यसुकराण्यन्यैः कृतवान्यः शिशुर्वने १ हिमावदातान्यः सिंहा नखदंष्ट्रायुधान्बली ॥ निर्वीर्यांस्तरसाकृत्वा विचर्षवबंधच २
कूरांश्चोग्रतरान्व्याघ्रान्दमित्वा चाकरोद्वशे ॥ मनःशिला इव शिलाः संयुक्ता जतुराशिभिः ३ व्यालादींश्चातिबलवान्सुप्रतीकान् गजानपि ॥ दंष्ट्रासुगृह्यविमुखान्
शुष्कास्यानकरोद्वशे ४ महिषानप्यतिबलवान्बलिनो विचर्षह ॥ सिंहानां च सुदृप्तानां शतान्याकर्षयद्बलात् ५ बलिनः सृमरान्खड्गान्नानासत्त्वानि चाप्युत ॥
कच्छप्राणं वने बद्धा दमयित्वा प्यवासृजत् ६ तं सर्वदमनेत्याहुर्द्विजास्तेनास्य कर्मणा ॥ तं प्रत्येषधज्जननीमासत्त्वानि विजीजहि ७ सोऽश्वमेधशतेनेष्टाय मुनामनु
वीर्यवान् ॥ त्रिशताश्चान्सरस्वत्यां गंगामनुचतुःशतान् ८ सोऽश्वमेधसहस्रेण राजसूयशतेन च ॥ पुनरीजे महायज्ञैः समाप्तवरदाक्षिणैः ९ आग्निष्टोमातिरात्रा
भ्यामिष्टा विश्वजिता अपि ॥ वाजपेयसहस्राणां सहस्रैश्च सुसंवृतैः १० इष्टाशाकुंतलो राजा तर्पयित्वा द्विजान्धनैः ॥ सहस्रं यत्र पद्मानां कण्वाय भरतो ददौ ११ जां
बूनदस्य शुद्धस्य कनकस्य महायशाः ॥ यस्य रूपः शतव्यामः परिणाहेन कांचनः १२ समागम्य द्विजैः सार्धं सैर्देवैः समुच्छ्रितः ॥ अलंकृता त्राजमानान्सर्वरत्नै
र्मनोहरैः १३ हरिण्यानश्चान्द्विरदान् रथानुष्ठानजा विकम् ॥ दासीदासधनं धान्यं गाः सवत्साः पयस्विनीः १४ ग्रामान्गृहांश्च क्षेत्राणि विविधांश्च परिच्छदान् ॥
कोटीशतायुतांश्चैव ब्राह्मणेभ्यो ह्यमन्यत १५ चक्रवर्ती ह्यदीनात्मा जितारिर्ह्यजितः परैः ॥ सचेन्ममारमृजयचतुर्भद्रतरस्त्वया १६ पुत्रात्पुण्यतरस्तुभ्यं मापु
त्रमनुत्पथः ॥ अयज्वानमदाक्षिण्यमभिश्चेत्येति व्याहरन् १७ ॥ इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि षोडशराजकीये अष्टपठितमोऽध्यायः
॥ ६८ ॥ ४॥ नारद उवाच ॥ पृथुं वै न्यंच राजानं मृतं सृजय शुश्रुम् ॥ यमभ्यर्षिचन्सां प्राज्ये राजसूये महर्षयः १ यत्नतः प्रथिते त्यूचुः सर्वानभिभवन्पृथुः ॥
क्षतान्ब्रह्मास्यते सर्वानित्येवं क्षत्रियोऽभवत् २ पृथुं वै न्यंप्रजाद्वारक्ताः स्मेतियदब्रुवन् ॥ ततो राजेति नामास्य अनुरागादजायत ३ अकृष्टपच्यापृथिवी आसी
द्वै न्यस्य कामधुक् ॥ सर्वाः कामधुगा गावः पुटके पुटके मधु ४ आसाद्विरण्मया दर्भाः सुखस्पर्शाः सुखावहाः ॥ तेषां चीराणि संवीताः प्रजास्तेष्वेव शरते ५ फलान्य
मृतकल्पानि स्वादूनि च मधूनि च ॥ तेषामासीत्तदाऽऽहारो निराहाराश्चनाभवन् ६

१२।१३।१४।१५।१६।१७॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायां षट्पठितमोऽध्यायः ॥ ६८ ॥ पृथुमिति १ प्रथिता पृथ्वी अनेनेति पृथुरित्यर्थः २।३।४ तेषां दर्भाणामेव चीराणि वल्कलानि यैः प्रजाः संवीताः स्तान्येव परिधानीयानि शयनानि चेत्यर्थः ५।६

७।५ ध्वजभंगस्तोरणादिना ९।१०।११।१२।१३।१४।१५।१६।१७।१८ दोग्धेतिचाद्वत्सोऽपिदेवपुत्रियं दुग्धं पात्रमप्यथान्मनएवेतिकल्प्यं ग्रंथांतराद्वावत्सपा
 अरोगाः सर्वसिद्धार्थामनुप्याह्यकुतोभयाः ॥ न्यवसंतयथाकामं वृक्षेषु च गुहासु च ७ प्रविभागेन राक्षणां पुराणां च भवतदा ॥ यथा सुखं यथा कामं तथैतामुदिताः
 प्रजाः ८ तस्य संस्तंभिता ह्यापः समुद्रमभियास्यतः ॥ पर्वताश्च ददुर्मागिध्वजभंगश्च नाभवन् ९ तं वनस्पतयः शैला देवा सुरनरो रगाः ॥ सप्तर्षयः पुण्यजना गंधर्वा
 प्सरसोऽपि च १० पितरश्च सुखासीनमभिगम्येदमब्रुवन् ॥ सम्राडसि क्षत्रियोऽसिराजा गोप्ता पिताऽसिनः ११ देह्यस्मभ्यं महा राजप्रभुः सत्रोप्सितान्वरान् ॥
 यैर्वयं शाश्वतीं स्तृतीर्वर्तयिष्यामहे सुखम् १२ तथेत्युक्त्वा पृथुर्वै न्योगृहीत्वाऽजगबंधनुः ॥ शरांश्चाप्रतिमानघोरांश्चित्तयित्वाऽब्रवीन्महीम् १३ एहो हिव सुधेक्षि प्रंश
 रैभ्यः कांक्षितं पयः ॥ ततो दास्यामि भद्रं ते अत्रयस्य यथेप्सितम् १४ ॥ वसुधो वाच ॥ दुहितृत्वेन मां वीरसंकल्पयितुमर्हसि ॥ तथेत्युक्त्वा पृथुः सर्वविधानमकरोद्रशो
 १५ ततो भूतनिकायास्तां वसुधां दुदुहस्तदा ॥ तां वनस्पतयः पूर्वसमुत्स्थुर्दुधुक्षवः १६ साऽतिष्ठद्वत्सला वत्सं दोग्धपात्राणि चेच्छती ॥ वत्सोऽभूत्पुष्पितः शालः
 म्लक्षोदोग्धाऽभवत्तदा १७ छिन्नप्ररोहं दुग्धं पात्रमौदुंबरं शुभम् ॥ उदयः पर्वतो वत्सो मेरुर्दोग्धामहागिरिः १८ रत्नान्योषधयो दुग्धं पात्रमश्ममयं तथा ॥
 दोग्धाचासीत्तदा देवो दुग्धमूर्जस्करं प्रियम् १९ असुरा दुदुर्मायामापात्रे तु ते तदा ॥ दोग्धादिमूर्धा तत्रासीद्वत्सश्चासीद्विरोचनः २० कृषिचसस्यं च नरा दुदु
 हुः पृथिवी तले ॥ स्वायं भुवो मनुर्वत्सस्ते पादोग्धाऽभवत्पृथुः २१ अला बुपात्रे च तथा विषं दुग्धावसुंधरा ॥ घृतराष्ट्रोऽभवद्दोग्धातेषां वत्सस्तु तक्षकः २२ सप्तर्षि
 भिर्ब्रह्म दुग्धा तथा चाक्लिष्ट कर्माभिः ॥ दोग्धा बृहस्पतिः पात्रं छंदो वत्सश्च सोमराट् २३ अंतर्धानं चामपात्रे दुग्धा पुण्यजनैर्विराट् ॥ दोग्धा वैश्रवणस्तेषां वत्सश्चासी
 दृषध्वजः २४ पुण्यगंधान्पद्मपात्रे गंधर्वा प्सरसोऽदुहन् ॥ वत्सश्चित्ररथस्तेषां दोग्धा विश्वरुचिः प्रभुः २५ स्वधारजतपात्रे पुदुदुहुः पितरश्चताम् ॥ वत्सो वैवस्व
 तस्तेषां यमो दोग्धा तक्षस्तदा २६ एवं निकायैस्ते दुग्धापयोऽभोष्टं हि सा विराट् ॥ यैर्वर्तयंति ते ह्यद्य पात्रैर्वत्सैश्च नित्यशः २७ यज्ञैश्च विविधैरिष्टा पृथुर्वै न्यः प्रताप
 वान् ॥ संतर्पयित्वा भूतानि सर्वैः कामैर्मनः प्रियैः २८ हेरण्यान करोद्राजा ये केचित्पार्थिवा भुवि ॥ तान् ब्राह्मणेभ्यः प्रायच्छदश्च मेधेमहामखे २९ षष्ठिनागसहस्राणि ष
 ष्ठिनागशतानि च ॥ सौवर्णान करोद्राजा ब्राह्मणेभ्यश्च तान्ददौ ३० इमां च पृथिवीं सर्वां मणिरत्नविभूषिताम् ॥ सौवर्णीम करोद्राजा ब्राह्मणेभ्यश्च तान्ददौ ३१ सचे
 न्ममारमंजय चतुर्भद्रतरस्त्वया ॥ पुत्रात्पुण्यतरस्तुभ्यं मा पुत्रमनुत्प्यथाः ३२ अयज्वानमदाक्षिण्यमभिश्चैत्येति व्याहरन् ३३ इति श्रीमद्रो० अभिमन्युवध
 पर्वणि षोडशराजकीये एकोनसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ६९ ॥ नारद उवाच ॥ रामो महातपाः शूरो वीरलोकनमस्कृतः ॥ जामदग्न्योऽप्यतियशा जवितृप्तो मरिष्यति १
 त्रेज्ञेये एवमन्यत्रापि १९।२०।२१।२२।२३ विराट्पृथिवी २४।२५।२६।२७।२८ पाथिवाः पृथ्वीसंबंधिपदार्थाः २९।३०।३१।३२।३३ ॥ इति द्रोणपर्वणि दीकाया
 मेकोनसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ६९ ॥ ॥ ॥ ॥ ये मृतास्ते स्तीता ये वर्तमानास्तेऽपि मरिष्यन्त्येवेत्याह राम इति १

योरामः इमां पृथ्वीं सुखामनुपद्रवां कुर्वन् आद्यमादियुगविहितं धर्ममनुपर्वेति स्म अनुप्रवर्तितवानित्यर्थः १ क्षत्रियैः कार्त्तवीर्यपुत्रैः अब्रुवन्नविकल्पयन् ३ मृत्योर्मृत्युमवधीकृत्य ४ तस्मिन्स्तन्मध्येष्वदं
 यः स्माऽऽद्यमनुपर्वेति भूमिं कुर्वन्निर्मासुखाम् ॥ नचासीद्विक्रियायस्य प्राप्यश्रियमनुत्तमाम् २ यः क्षत्रियैः परामृष्टे वत्से पितरि चाब्रुवन् ॥ ततोऽवधोत्कार्त्तवीर्यं
 मजितं समरे परैः ३ क्षत्रियाणां चतुःषष्टिमयुतानि सहस्रशः ॥ तदामृत्योः समेतानि एकेन धनुषाऽजयत् ४ ब्रह्मादिषां चाथ तस्मिन्सहस्राणि चतुर्दश ॥ पुनरन्या
 त्रिजग्राहदंतकूरं जवानह ५ सहस्रं मुसलेनाहं सहस्रममिनावधीत् ॥ उद्धं धनात्सहस्रं च सहस्रमुदके घृतम् ६ दंतान् भंक्त्वा सहस्रस्य कर्णां त्रासान्यकृतं त ॥
 ततः सप्तसहस्राणां कद्रूपमपाययत् ७ शिष्टान् बद्ध्वा च हत्वा वैतेषां मूर्ध्नि विभियच ॥ गुणावती मुतरेण खाडवाक्षिणेन च ॥ गिर्यंते शतसाहस्रा हिहयाः समरे हताः
 ८ सरथाश्च गजा वीरानिहतास्तत्र शेरते ॥ पितुर्वधामर्षितेन जादग्न्येन धीमता ९ निजघ्नेदशसाहास्रान् रामः परशुना तदा ॥ न ह्यमृष्यत तावाचो यास्तैर्भृशमुदी
 रिताः १० भृगौरामाभिधावेतियदाऽऽक्रंदन्दिजोत्तमाः ॥ ततः काश्मोरदरदन्कुंतिक्षुद्रकमालवान् ११ अंगवंगकलिगांश्च विदेहांस्ताम्रलितकान् ॥ रक्षोवा
 हान् वीतिहोत्रांस्त्रिगर्तान् मार्तिकावताम् १२ शिघीनन्यांश्च राजन्यान् देशान् देशान्सहस्रशः ॥ निजघान शितैर्वाणैर्जामदग्न्यः प्रतापवान् १३ कोटीशतसहस्राणि
 क्षत्रियाणां सहस्रशः ॥ इंद्रगोपकवर्णस्य बंधुजीवानिभस्य च १४ रुधिरस्य परीवाहैः पूरयित्वा सरांसि च ॥ सर्वानष्टादशद्वीपान्वशमानीय भार्गवः १५ ईजेकतु
 शतैः पुण्यैः समासवरदक्षिणैः ॥ वेदीमष्टनलोत्सेधां सौवर्णां विधिनिर्मिताम् १६ सर्वरत्नशतैः पूर्णां पताकाशतमालिनीम् ॥ ग्राम्यारण्यैः पशुगणैः संपूर्णां च मही
 मिमाम् १७ रामस्य जामदग्न्यस्य प्रतिजग्राह कश्यपः ॥ ततः शतसहस्राणि द्विपेद्रान् हेमभूषणान् १८ निर्दस्युं पृथिवीं कृत्वा शिष्टेष्टजनसंकुलाम् ॥ कश्यपाय
 ददौ रामो हयमेधेमहामखे १९ त्रिःसप्तकृत्वः पृथिवीं कृत्वा निःक्षत्रियां प्रभुः ॥ इष्टाक्रतुशतैर्वीरो ब्राह्मणेभ्यो ह्यमन्यत २० सप्तद्वीपां वसुमतीं मारीचोऽगृह्णता द्विजः ॥
 रामं प्रोवाच निर्गच्छवसुधातो ममाज्ञया २१ सकश्यपस्य वचनात्प्रोत्सार्य सरितां पतिम् ॥ इषुपाते युष्मांश्चेष्टः कुर्वन् ब्राह्मणशासनम् २२ अध्यावसद्विरिश्रेष्ठं महं
 द्रं पर्वतोत्तमम् ॥ एवं गुणशतैर्युक्तो भृगूणां कीर्तिवर्धनः २३ जामदग्न्यो ह्यतियशामरिष्यति महायुतिः ॥ त्वया चतुर्भद्रतरः पुण्यात्पुण्यतरस्तव २४ अयज्वा
 नमदाक्षिण्यं मा पुत्रमनुत्प्यथाः ॥ एते चतुर्भद्रतरास्त्वया भद्रशताधिकाः ॥ मृतान रवश्चेष्टमरिष्यन्ति च संजय २५ ॥ इति श्रीमद्रो० अभिमन्युवधपर्वणि षोड
 शराजकीये सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७० ॥ व्यास उवाच ॥ पुण्यमारुख्यानमायुष्यं श्रुत्वा षोडशराजिकम् ॥ अव्याहरन्नरपतिस्तूष्णीमासीत्संजयः १ तमब्रवी
 त् तथाऽऽसीनं नारदो भगवानृषिः ॥ श्रुतं कीर्तयतो महां गृहीतं ते महायुते २ आहोस्विदंतोनष्टं श्राद्धं शूद्रीपताविव ॥ स एव मुक्तः प्रत्याह प्रांजलिः संजयस्तदा ३
 तकूरंतद्वेशाधिपतिं ५ उद्धं धनादृक्षशाखावलंबनात् ६।७।८।९ तैराश्रमवासिभिः १०।११।१२।१३।१४।१५ अष्टनलेत्यत्र नलशब्दश्चतुर्दशस्तवचनः १६।१७।१८।१९।२०
 २१।२२।२३।२४।२५ ॥ इति द्रोणपर्वणि दीकायां सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७० ॥ ॥ ॥ पुण्यमारुख्यानमिति १।२।३

विस्मयेन पुण्याख्यानश्रवणजनितचित्तविस्तारेण ४।५।६ प्रतीतः प्रीतः ७।८।९।१० साक्षादिकः युद्धोद्यतः ११।१२।१३।१४ अप्राप्यभीहितभीप्सितं किंचिदपि न शक्यं न सुलभं
 १५।१६ अंतान्मरणाय भागवतः संपत्प्राप्तः द्विजोचितां द्विजैरभिमतां १७।१८ अचंडः १९ अभिमानमानातिशयं चित्तयन्त्रभिलषन् शोकं कुर्वतीति शेषः न शोकः शोक उच्यते किंवात्मैव
 एतच्छ्रुत्वामहाबाहो धन्यमाख्यानमुत्तमम् ॥ राजर्षीणां पुराणानां यज्वनां दक्षिणावताम् ४ विस्मयेन हृते शोके तमसीवाकते जसा ॥ विपाप्मास्म्यव्यथोपेतो
 ब्रह्मिकं करवाण्यहम् ५ ॥ नारद उवाच ॥ दिष्ट्याऽपुहृतशोकस्त्वं वृणीष्वेह यद्विच्छसि ॥ तत्तत्प्रपत्स्यसे सर्वे नृपावादिनो वयम् ६ ॥ संजय उवाच ॥ एते
 नैव प्रतीतोऽहं प्रसन्नो यद्भवान्मम ॥ प्रसन्नो यस्य भगवान्न तस्यास्तीह दुर्लभम् ७ ॥ नारद उवाच ॥ मृतं ददानिते पुत्रं दस्युभिर्निहतं वृथा ॥ उद्धृत्य नरकात्क
 ण्ठ्यात्पुत्रो वत्प्रोक्षितं यथा ८ ॥ व्यास उवाच ॥ प्रादुरासीत्ततः पुत्रः संजयस्याहुतप्रभः ॥ प्रसन्नेन र्षिणा दत्तः कुबेरतनयोपमः ९ ततः संगम्य पुत्रेण प्रीतिमानभव
 नृपः ॥ ईजे चक्रतुभिः पुण्यैः समाप्तवरदक्षिणैः १० अकृतार्थश्च भीतश्च न च सान्नाहिको हतः ॥ अयज्वात्वनपत्यश्च ततोऽसौ जीवितः पुनः ११ शूरो वीरः कृता
 र्थश्च प्रताप्यारिन्सहस्रशः ॥ अभिमन्युर्गतो वीरः पृतनाभिमुखो हतः १२ ब्रह्मचर्येण यान्कांश्चिन्मया च श्रुतेन च ॥ इष्टैश्चक्रतुभिर्यातितांस्ते पुत्रोक्षयानगतः
 १३ विद्वांसः कर्मभिः पुण्यैः स्वर्गमीहंति नित्यशः ॥ न तु स्वर्गादयं लोकः काम्यते स्वर्गवासिभिः १४ तस्मात्स्वर्गगतं पुत्रमर्जुनस्य हतरं ॥ न चेहानयितुं शक्यं किं
 चिदप्राप्यभीहितम् १५ यां योगिनो ध्यानविविक्तदर्शनाः प्रयाति यांचोत्तमयज्विनो जनाः ॥ तपोभिरिद्वैरनुयांति यां तथातामक्षयांते तनययोगतो गतिम् १६
 अंतात्पुनर्भागवतो विराजते राजे वीरो ह्यमृतात्मरश्मिभिः ॥ तामैदवीमात्मतनुं द्विजोचितां गतोऽभिमन्युर्न स शोकमर्हति १७ एवं ज्ञात्वा स्थिरो भूत्वा जह्यरीन्वै
 र्यमाश्रुहि ॥ जीवंत एव नः शोच्यान तु स्वर्गगतानघ १८ शोचतो हि महाराज अघमेवाभिवर्धते ॥ तस्माच्छोकं परित्यज्य श्रेयसे प्रयते ह्यधः १९ प्रहर्षमभिमानं च
 सुखप्राप्तिं च चिंतयन् ॥ एतद्बुद्ध्वा बुधाः शोकं न शोकः शोक उच्यते २० एवं विद्वन्समुत्तिष्ठ प्रयतो भवमाशुचः ॥ श्रुतस्ते संभवो मृत्योस्तपांस्यनुपमानि च २१ सर्वभू
 तसमत्वं च चंचलाश्च विभूतयः ॥ संजयस्य तु तं पुत्रं मृतं संजीवितं पुनः २२ एवं विद्वन्महाराज माशुचः साधयाम्यहम् ॥ एतावदुक्ता भगवांस्तत्रैवांतरधीयत २३
 वागीशाने भगवति व्यासे व्यसनभः प्रभे ॥ गते मतिमतां श्रेष्ठे समाश्वासयुधिष्ठिरम् २४ पूर्वेषां पार्थिवेन्द्राणां महेंद्रप्रतिमौजसाम् ॥ न्यायाधिगतवित्तानां तांशु
 त्वायज्ञसंपदम् २५ संपूज्य मनसा विद्वान्विशोकोऽभ्युधिष्ठिरः ॥ पुनश्चाचित्तयद्दीनः किंस्विद्वक्ष्ये धनं जयम् २६ ॥ इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि अभिमन्युव
 धपर्वणि षोडशराजकीये एकसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७१ ॥ ॥ समाप्तमभिमन्युवधपर्व ॥ अथ प्रतिज्ञापर्व ॥ ॥ संजय उवाच ॥ तस्मिन्नहनिनिर्वृते घोरे प्राणभृ
 ताक्षये ॥ आदित्येऽस्तंगते श्रीमान्संध्याकाल उपस्थिते १ व्यपयाते पुवासाय सर्वेषु भरतर्षभ ॥ हत्वा संशक्तव्रातान् दिव्यैरस्त्रैः कपिध्वजः २
 शोक इत्यर्थः ॥ २०।२१ संजयस्य पुत्रमुद्दिश्य चंचला विभूतयश्च श्रुता इति शेषानुपपन्नः ॥ २२।२३।२४।२५।२६ ॥ इति द्रोणपर्वणि टीकायामेकसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७१ ॥ तस्मिन्निति १।२

३।४ श्लिष्टमनुबद्धं ५।६।७।८।९।१० आहं वैरैस्तूर्यरवैः ११।१२।१३।१४।१५।१६।१७।१८।१९।२०।२१।२२
 प्रायात्स्वशिबिरं जिष्णुर्जैत्रमास्थाय तं रथम् ॥ गच्छन्नेव च गोविंदं साशु कंठोऽभ्यभाषत ३ किं नु मे हृदयं त्रस्तं वा क्रसज्जति केशव ॥ स्यंदंति चाप्यनिष्ठानि गात्रं सी
 दंति चाप्युत ४ अनिष्टं चैव भेदं श्लिष्टं हृदयात्प्राप संपाति ॥ भुवियेदिक्षु चात्युग्रा उत्पातास्त्रासयंति माम् ५ बहु प्रकारादृश्यंते सर्व एवाघशंसिनः ॥ अपि स्वस्तिभ
 वेद्राज्ञः सामात्यस्य गुरोर्मम ६ ॥ वासुदेव उवाच ॥ व्यक्तं शिवं तव भ्रातुः सामात्यस्य भविष्यति ॥ माशुचः किंचिदेवान्यतत्रानिष्टं भविष्यति ७ संजय उवाच ॥
 ततः संध्यामुपास्यैव वीरौ वीरावसादने ॥ कथयंतौ रणे वृत्तं प्रयातौ रथमास्थितौ ८ ततः स्वशिबिरं प्राप्तौ हतानंदं हतविषम् ॥ वासुदेवोऽर्जुनश्चैव कृत्वा कर्म सुदु
 ष्करम् ९ ध्वस्ताकारं समालक्ष्य शिबिरं परवीरहा ॥ बीभत्सुरब्रवीत्कृष्णमस्वस्थ हृदयस्ततः १० न दंति नाद्यतूर्याणि मंगल्यानि जनार्दन ॥ मिश्राहुं दुभिनि
 घोषैः शंखाश्चाहं वरैः सह ११ वीणानैवाद्यवाद्यं तेश्म्यातालस्वनैः सह ॥ मंगल्यानि च गीतानि न गायंति पठंति च १२ स्तुतियुक्तानि रम्याणि ममानीकेषु वांदि
 नः ॥ योधाश्चापि हि मां दृष्ट्वा निवर्तंते ह्यधोमुखाः १३ कर्माणि च यथापूर्वं कृतवानां भिदंति माम् ॥ अपि स्वस्तिभवे दद्यद्भ्रातृभ्यो मम माधव १४ न हि शुद्धयति मे
 भावो दृष्ट्वा स्वजनमाकुलम् ॥ अपि पांचालराजस्य विराटस्य च मानद १५ सर्वेषां चैव यो धानां सामर्थ्यं स्यान्ममाच्युत ॥ न च मामद्यसौ भद्रः प्रहृष्टो भ्रातृभिः सह ॥
 रणादायांतमुचितं प्रत्युद्याति हसन्निव १६ ॥ संजय उवाच ॥ एवं संकथयंतौ तौ प्रविष्टौ शिबिरं स्वकम् ॥ दृष्ट्वा ते भृशं स्वस्थान् पांडवान् प्रचेतसः १७ दृष्ट्वा भ्रा
 तृंश्च पुत्रांश्च विमना वानरध्वजः ॥ अपश्यंश्चैव सौभद्रमिदं वचनमब्रवीत् १८ मुखवर्णोऽप्रसन्नो वः सर्वेषामेव लक्ष्यते ॥ न चाभिमन्युं पश्यामि न च मां प्रतिनंदय
 १९ मया श्रुतं च द्रोणेन च क्रव्यूहो दिनिर्मितः ॥ न च वस्तस्य भेतास्ति विना सौभद्रमर्भकम् २० न चोपदिष्टस्तस्यासीन्मयाऽनीका द्विनिर्गमः ॥ कश्चिन्नवा
 लो युष्माभिः परानीकं प्रवेशितः २१ भित्तवानीकं मे हेष्वासः परेषां बहुशो युधि ॥ कश्चिन्ननिहतः संख्ये सौभद्रः परवीरहा २२ लोहिताक्षं महाबाहुं जातं सिंहमिवाद्रिषु ॥
 उपेद्रसदृशं ब्रूत कथमायोधनेहतः २३ सुकुमारं मे हेष्वासं वासवस्यात्मजात्मजम् ॥ स दाममाप्रियं ब्रूत कथमायोधनेहतः २४ सुभद्रायाः प्रियं पुत्रं द्रौपद्याः केशवस्य
 च ॥ अंबायाश्च प्रियं नित्यं कोऽवधीत्कालमोहितः २५ सदृशो वृष्णि वीरस्य केशवस्य महात्मनः ॥ विक्रमश्रुतमाहात्म्यैः कथमायोधनेहतः २६ वाष्णो यीदयितं
 शूरं मया सततलालितम् ॥ यदि पुत्रं न पश्यामि यास्यामि यमसादनम् २७ मृदुकुंचितकेशांतं बालं बालमृगं क्षणम् ॥ मत्तद्विरदविकांतं सिंहपोतमिवोद्धतम् २८
 सिताभिभाषिणं दांतं गुरुवाक्यकरं सदा ॥ बाल्येऽप्यतुल्यकर्माणं प्रियवाक्यममत्सरम् २९ महोत्साहं महाबाहुं दीर्घराजीवलोचनम् ॥ भक्तानुकंपिनं दांतं न च नी
 चानुसारिणम् ३० कृतज्ञं ज्ञानसंपन्नं कृतास्त्रमनिवर्तिनम् ॥ युद्धाभिनंदिनं नित्यं द्विषतमिव वर्धनम् ३१

द्रोण. ७
अ०
॥ ७२ ॥

म.भा.टी.
॥ ४६ ॥

३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ यद्येति कथमर्थं ४४ । ४५ । ४६ । ४७ । ४८ । ४९ यदि मे पिता स्यात्तदा मे ब्राह्मणं स्यादित्यन्वयः
स्वेषां प्रियहिते युक्तां पितृणां जयश्रद्धादिनाम् ॥ न च पूर्वप्रहर्तारसंग्रामेन प्रसंभ्रमम् ३२ यदि पुत्रं न पश्यामि यास्यामि यमसादनम् ॥ रथेषु गण्यमानेषु गणितं तं
महारथम् ३३ मयाऽध्यर्धगुणं संख्येत रुणं बाहुशालिनम् ॥ प्रद्युम्नस्य प्रियं नित्यं केशवस्य यमैव च ३४ यदि पुत्रं न पश्यामि यास्यामि यमसादनम् ॥ सुनसं सुल
लाटांतं स्वाक्षिभूदशनच्छदम् ३५ अपश्यतस्तद्वदनं काशांतिहृदयस्य मे ॥ तंत्रीस्वनसुखं रम्यं पुंस्कोकिलसमध्वनिम् ३६ अशृण्वतः स्वनं तस्य काशांति
हृदयस्य मे ॥ रूपं चाप्रतिमं तस्य त्रिदशैश्चापि दुर्लभम् ३७ अपश्यतो हि वीरस्य काशांतिहृदयस्य मे ॥ अभिवादनदक्षं तं पितृणां वचने रतम् ३८ नाद्याहं य
दि पश्यामि काशांतिहृदयस्य मे ॥ सुकुमारः सदा वीरो महाहृदयनोचितः ३९ भूमावनाथवच्छेते नूनं नाथवतां वरः ॥ शयानं समुपासंति यं पुरा परमास्त्रियः ४०
तमद्य विप्रविद्वांगमुपासंत्य शिवाः शिवाः ॥ यः पुरा बोध्यते सुतः सूतमागधवंदिभिः ४१ बोधयं त्यक्तं नूनं नृणां पदाविकृतैः स्वनैः ॥ छत्रच्छाया समुचितं तस्य त
द्वदनं शुभम् ४२ नूनमद्य रजो ध्वस्तं रणरेणुः करिष्यति ॥ हा पुत्रकाऽवितृप्तस्य सततं पुत्रदर्शने ४३ भाग्यहीनस्य कालेन यथामेनीयसे बलात् ॥ सा च संयमनी
नूनं सदा सुकृतिनां गतिः ४४ स्वभाभिर्मोहितारम्या त्वया त्यर्थं विराजते ॥ नूनं वैवस्वतश्चत्वांवरुणश्च प्रियातिथिम् ४५ शतक्रतुर्धने शश्च प्राप्तमर्च्य भीरुकम् ॥
एवं विलप्य बहुधा भिन्नपोतो वाणिज्यथा ४६ दुःखेन महताऽऽविष्टो युधिष्ठिरमपृच्छत ॥ कश्चित्सकदं नृत्वा परेषां कुरुनंदन ४७ स्वर्गतोऽभिमुखः संख्येयुधमा
नो नरर्षभैः ॥ स नूनं बहुभिर्यतैर्युध्यमानो नरर्षभैः ४८ असहायः सहायार्थी मामनुध्यातवान्धुवम् ॥ पीड्यमानः शैरस्तीक्ष्णैः कर्णद्रोणकृपादिभिः ४९ नानालिंगैः
सुधौताग्रैर्मम पुत्रोऽल्पचेतनः ॥ इह मे स्यात्परित्राणं पितेति स पुनः पुनः ५० इत्येवं विलपन् मन्ये नृशंसैर्भुवि पातितः ॥ अथ वामत्प्रसूतः स स्वस्त्रीयो माधवस्य च
५१ सुभद्रायां च संभूतो न चैवं वक्तुमर्हति ॥ वज्रसारमयं नूनं हृदयं सुदृढं मम ५२ अपश्यतो दीर्घबाहुं रक्षाक्षं यत्र दीर्यते ॥ कथं बाले मे हे श्वामा नृशंसामर्मभेदेनः
५३ स्वस्त्रीये वा सुदेवस्य मम पुत्रेऽक्षिपन् शरान् ॥ यो मां नित्यमदीनात्मा प्रत्युद्रम्या भिनंदति ५४ उपायां तं रिपून् हत्वा सोऽद्य मां किं पश्यति ॥ नूनं स पातितः
शेते धरण्यां रुधिराक्षितः ५५ शोभयन् मे दिर्नीगात्रैरादित्य इव पातितः ॥ सुभद्रामनुशोचामि या पुत्रमपलायिनम् ५६ रणे विनिहतं श्रुत्वा शोकात् तर्त्तविविदं क्षयति ॥
सुभद्रावक्ष्यते किं मामभिमन्युमपश्यती ५७ द्रौपदी चैव दुःखार्ते ते च वक्ष्यामि किं त्वहम् ॥ वज्रसारमयं नूनं हृदयं यत्र यास्यति ५८ सहस्रधा वधूं दृष्ट्वा रुदती शोकक
र्षिताम् ॥ दृष्टानां धार्तराष्ट्राणां सिंहनादो मया श्रुतः ५९ युयुत्सुश्चापि कृष्णेन श्रुतो वीरानुपालभन् ॥ अशकुवंतो वीभत्सुं बालं हत्वा महारथाः ६०

५० । ५१ । ५२ । ५३ । ५४ । ५५ । ५६ । ५७ । ५८ । ५९ । ६०

६१ । ६२ । ६३ । ६४ । ६५ । ६६ । ६७ । ६८ । ६९ । ७० । ७१ । ७२ । ७३ । ७४ । ७५ । ७६ । ७७ । ७८ । ७९ । ८० । ८१ । ८२ । ८३ । ८४ । ८५ । ८६ । ८७ । ८८
किं मोदध्वमधर्माज्ञाः पांडवं दृश्यतां बलम् ॥ किं तयोर्विभ्रियं कृत्वा केशवार्जुनयोर्मृषे ६१ सिंहवन्नदथ प्रीताः शोककाल उपस्थिते ॥ आगमिष्यति वः क्षिप्रं फलं पा
पस्वकर्मणः ६२ अधर्मो हि कृतस्तीव्रः कथं स्यादफलश्चिरम् ॥ इति तान्परिभाषन् वैवेश्या पुत्रो महामतिः ६३ अपायाच्छस्त्रमुत्सृज्य कोपदुःखसमन्वितः ॥
किमर्थमेतन्नाख्यातं त्वया कृष्णरणे मम ६४ अधाक्षं तानं हं कूरास्तदा सर्वान्महारथान् ॥ संजय उवाच ॥ पुत्रशोकादितं पार्थं ध्यायंतं सांभुलोचनम् ६५ निगृह्य
वासुदेवस्तं पुत्राधिभिरभिभुतम् ॥ मैवमित्यब्रवीत्कृष्णस्तीव्रशोकसमन्वितम् ६६ सर्वेषामेष वैपंथाशूराणामनिवर्तिनाम् ॥ क्षत्रियाणां विशेषेण येषां युद्धेन जी
विका ६७ एषा वै युध्यमानानां शूराणामनिवर्तिनाम् ॥ विहिता सर्वशास्त्रज्ञैर्गतिर्मतिमतां वर ६८ ध्रुवं हि युद्धे मरणशूराणामनिवर्तिनाम् ॥ गतः पुण्यकृतां
लोकानभिमन्युर्न संशयः ६९ एतच्च सर्ववीराणां काक्षितं भरतर्षभ ॥ संग्रामेऽभिमुखो मृत्युं प्राप्नुयादिति मानद ७० स च वीरानरणे हत्वा राजपुत्रान्महाबलान् ॥
वीरैराकाक्षितं मृत्युं संप्राप्तोऽभिमुखं रणे ७१ मा शुचः पुरुषव्याघ्रपूर्वैरेष सनातनः ॥ धर्मकृद्भिः कृतो धर्मः क्षत्रियाणां रणे क्षयः ७२ इमे ते भ्रातरः सर्वे दीना भरतस
त्तम ॥ त्वयि शोकसमाविष्टे नृपाश्च सुहृदस्तव ७३ एतां श्ववचसा साम्रासमाश्वासयमानद ॥ विदितं वेदितव्यं तेन शोकं कर्तुमर्हसि ७४ एवमाश्वासितः पार्थः कृ
ष्णेनाहुतकर्मणा ॥ ततोऽब्रवीत्तदा भ्रातृन्सर्वान्पार्थः सगद्गदान् ७५ स दीर्घबाहुः पृथ्वंसो दीर्घराजीवलोचनः ॥ अभिमन्युर्यथा वृत्तः श्रोतुमिच्छाम्यहं तथा ७६
सनागस्य दनहयान्द्रक्ष्यध्वनिहतान्मया ॥ संग्रामे सानुबंधांस्तान्मम पुत्रस्य वैरिणः ७७ कथंचनः कृतास्त्राणां सर्वेषां शस्त्रपाणिनाम् ॥ सौभद्रो निधनं गच्छेद्रात्रि
णापि समागतः ७८ यद्येवमहमज्ञास्यमशक्तान् रक्षणे मम ॥ पुत्रस्य पांडुपंचालान्मया गुप्तो भवेत्ततः ७९ कथंचनो रथस्थानां शरवर्षाणि मुंचताम् ॥ नीतोऽभि
मन्युर्निधनं कदर्थी कृत्यवः परैः ८० अहो वः पौरुषं नास्ति न च वोऽस्ति पराक्रमः ॥ यत्राभिमन्युः समरे पश्यतां वोऽनिपातितः ८१ आत्मानमेव गह्वरं यदहं वै सुदुर्ब
लान् ॥ युष्मानां ज्ञायनिर्यातो भीरून् कृतनिश्चयान् ८२ आहो सिद्धूषणार्थं यवर्मशस्त्रायुधानिवः ॥ वाचस्तु वक्तुं संसत्सु मम पुत्रमरक्षताम् ८३ एवमुक्त्वा ततो
वाक्यं तिष्ठंश्चापवरासिमान् ॥ नस्मा शक्यत वीभत्सुः केनचित्प्रसमीक्षितुम् ८४ तमंतकामेव कुदंनिःश्वसंतं मुहुर्मुहुः ॥ पुत्रशोकाभि संतप्तमश्रुपूर्णमुखं तदा ८५
नभाषितुं शकुवंति द्रष्टुं वा सुहृदोऽर्जुनम् ॥ अन्यत्र वा सुदेवा द्वाज्येष्ठा द्वापांडुनंदनात् ८६ सर्वास्ववस्था सुहिता वर्जुनस्य मनोनुगौ ॥ बहुमानात्प्रियत्वाच्च ता
वेन वक्तुमर्हतः ८७ ततस्तं पुत्रशोकेन भृशं पीडितमानसम् ॥ राजविलोचनं रुद्धं राजावचनमब्रवीत् ८८ ॥ इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि प्रतिज्ञापर्वणि अ
र्जुनकोपे द्विसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७२ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७४ ॥ ॥ ७५ ॥

त्वय्यीति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ कौसल्योबृहद्वलः १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१

युधिष्ठिर उवाच ॥ त्वयियातेमहाबाहोसंशक्तबलंप्रति ॥ प्रयत्नमकरोतीवमाचार्योग्रहणेमम १ व्यूढानीकावयंद्रोणंवारयामःस्मसर्वशः ॥ प्रतिव्यूह्यरथानी
कंयतमानंतथारणे २ सवार्यमाणोराथेभिर्मयिचापिसुरक्षिते ॥ अस्मानभिजगामाशुपीडयन्निशितैःशरैः ३ तेपीडयमानाद्रोणेनद्रोणानीकंनशकुमः ॥ प्रति
वीक्षितुमप्याजौभेतुतत्कुतएवतु ४ वयंत्वप्रतिमंवीर्येसर्वेसौभद्रमात्मजम् ॥ उक्तवतःस्मतंतातभिध्यनीकमितिप्रभो ५ सतथानोदितोऽस्माभिःसदश्वइववी
र्यवान् ॥ असह्यमपितंभारंवाहुमेवोपचक्रमे ६ सतवास्त्रोपदेशेनवीर्येणचसमान्वितः ॥ प्राविशत्तद्वलंबालःसुपर्णइवसागरम् ७ तेनुयातावयंवीरंसात्वतीपुत्र
माहवे ॥ प्रवेष्टुकामास्तेनैवयेनसप्राविशच्चमूम् ८ ततःसैधवकोराजाक्षुद्रस्तातजयद्रथः ॥ वरदानेनरुद्रस्यसर्वान्नःसमवारयत् ९ ततोद्रोणःरूपःकर्णोद्रोणिः
कौसल्यएवच ॥ कृतवर्माचसौभद्रंषड्रथाःपर्यवारयन् १० परिवार्यतुतैःसर्वैर्युधिबालोमहारथैः ॥ यतमानःपरंशक्त्याबहुभिर्विरथीकृतः ११ ततोदौःशासनिः
क्षिप्रंतथातैर्विरथीकृतम् ॥ संशयंपरमंप्राप्यादिष्टातेनाभ्ययोजयत् १२ सतुहत्वासहस्राणिनराश्वरथदंतिनाम् ॥ अष्टौरथसहस्राणिनवदंतिशतानिच १३ रा
जपुत्रसहस्रेदेवीरांश्चालक्षितान्वहन् ॥ बृहद्वलंचराजानंस्वर्गेणाजौप्रयोज्यह १४ ततःपरमधर्मात्मादिष्टांतमुपजग्मिवान् ॥ एतावदेवनिर्वृत्तमस्माकंशोकवर्ध
नम् १५ सचैवंपुरुषव्याघ्रःस्वर्गलोकमवाप्तवान् ॥ ततोऽर्जुनोवचःश्रुत्वाधर्मराजेनभाषितम् १६ हापुत्रइतिनिःश्वस्यव्यथितोन्यपतद्भुवि ॥ विषण्णवदनाः
सर्वेपरिवार्यधनंजयम् १७ नेत्रैरनिमिषैर्दीनाःप्रत्यवैक्षन्परस्परम् ॥ प्रतिलभ्यततःसंज्ञांवासविःक्रोधमूर्च्छितः १८ कंपमानोज्वरेणेवनिःश्वसंश्चमुहुर्मुहुः ॥ पा
णिपाणौविनिष्पिष्यश्वसमानोऽश्रुनेत्रवान् १९ उन्मत्तइवविप्रेक्षन्निदं वचनमब्रवीत् ॥ अर्जुन उवाच ॥ सत्यं वःप्रतिजानामि श्वोऽस्मिहंताजयद्रथम् ॥ नचेद्
धमयाद्भोतोधार्तराष्ट्रान्प्रहास्यति २० नचास्मान्शरणंछेत्कृष्णंवापुरुषोत्तमम् ॥ भवंतंवामहाराजश्वोऽस्मिहंताजयद्रथम् २१ धार्तराष्ट्रप्रियकरंमयिवि
स्मृतसौहृदम् ॥ पापं बालवधेहेतुंश्वोऽस्मिहंताजयद्रथम् २२ रक्षमाणाश्वतंसंख्येयेमांयोत्स्यंतिकेचन ॥ अपिद्रोणरूपैराजनृच्छादयिष्यामितान्शरैः २३ य
द्येतदेवंसंग्रामेनकुर्यापुरुषर्षभाः ॥ मास्मपुण्यकृतांलोकान्प्राप्नुयांश्चरसंमतान् २४ येलोकामाहृतृणांयेचापिपितृधातिनाम् ॥ गुरुदारगतानांयेपिशुनानां
चयेसदा २५ साधूनसूयतांयेचयेचापिपरिवादिनाम् ॥ येचनिक्षेपहर्तृणांयेचविश्वासघातिनाम् २६ भुक्तपूर्वास्त्रियंयेचविदतामघशंसिनाम् ॥ ब्रह्मघ्नानां
चयेलोकायेचगोधातिनामपि २७ पायसंवायवान्नंवाशाकंछसरमेववा ॥ संयावापूपमांसानियेचलोकावृथाऽश्रताम् २८

२१ । २३ । २४ । २५ । २६ भुक्तपूर्वामन्योपमुक्तां विदतांस्वीकुर्वताम् २७ । २८

२९ । ३० । ३१ । ३२ आत्मापहारिणांआत्मानमन्यथाप्रक'शयतां मिथ्याभिशांसिनांसहोपोक्त्यापरान्दूषयतां संदिश्यमानानानिपुज्यमानानां ३३ । ३४ । ३५ वृषलीशूद्रा कन्यामावेर
तानह्वायाधिगच्छेयंनचेद्वन्यांजयद्रथम् ॥ वेदाध्यायिनमत्यर्थसंशितंवादिजोत्तमम् २९ अवमन्यमानोयान्यातिवृद्धान्साधून्गुरुंस्तथा ॥ स्पृशतोब्राह्मणं
गांचपादेनाग्निचयाभवेत् ३० याप्सुश्लष्मपुरीषंचमूत्रंवामुंचतांगतिः ॥ तांगच्छेयंगतिकृष्टानचेद्वन्यांजयद्रथम् ३१ नग्रस्यस्त्रायमानस्ययाचवंध्यातिथे
गतिः ॥ उल्कोचिनामृषोर्क्तीनांचक्रानांचयागतिः ३२ आत्मापहारिणांयाचयाचमिथ्याभिशांसिनाम् ॥ भृत्यैःसंदिश्यमानानांपुत्रदाराश्रितैस्तथा ३३ अ
संविभज्यस्तुद्राणांयागतिर्मिष्टमश्रताम् ॥ तांगच्छेयंगतिंधोरांनचेद्वन्यांजयद्रथम् ३४ संश्रितंचापियस्त्यक्तासाधुंतद्रचनेरतम् ॥ नविभर्तिनृशंसात्मानि
दत्तेचोपकारिणम् ३५ अहंतेप्रातिवेश्यायश्चाद्वंयोनददातिच ॥ अनर्हेभ्यश्चयोदद्यादृषलीपतयेतथा ३६ मद्यपोभिन्नमर्यादःकृतघ्नोभर्तुर्निदकः ॥ तेषांग
तिमियांक्षिप्रंनचेद्वन्यांजयद्रथम् ३७ भुंजानानांतुसव्येनउत्संगेचापिखादताम् ॥ पालाशमासनंचैवतिदुर्कैर्दतधावनम् ३८ येचावर्जयतांलोकाःस्वपतां
चतथोपसि ॥ शीतभीताश्चयेविप्रारणभीताश्चक्षत्रियाः ३९ एककूपोदकग्रामेवेदध्वनिविवर्जिते ॥ षण्मासंतत्रवसतांतथाशास्त्रंविनिदताम् ४० दिवामैथु
निनांचापिदिवसेषुचशेरते ॥ अगरदाहिनांचैवगरदानांचयेमताः ४१ अग्न्यातिप्यविहीनाश्चगोपानेषुचविघ्नदाः ॥ रजस्वलांसिवयंतःकन्यांशुल्केनदायि
नः ४२ याचवैवद्वयाजिनांब्राह्मणानांश्चवृत्तिनाम् ॥ आस्यमैथुनिकानांचयेदिवामैथुनेरताः ४३ ब्राह्मणस्यप्रतिश्रुत्ययोवैलोभाददातिन ॥ तेषांगतिंगमि
प्यामिश्चोनहन्यांजयद्रथम् ४४ धर्मादपेतायेचान्येमयानात्रानुकीर्तिताः ॥ येचानुकीर्तितास्तेषांगतिंक्षिप्रमवाप्नुयाम् ४५ यदिव्युष्टामिमारात्रिश्चोनहन्यां
जयद्रथम् ॥ इमांचाप्यपरांभूयःप्रतिज्ञामिनिबोधत ४६ यद्यस्मिन्नहतेपापेसूर्योऽस्तमुपयास्यति ॥ इहैवसंप्रवेष्टाहंज्वालितंजातवेदसम् ४७ असुरसुरम
नुष्याःपक्षिणोवोरगावापितृरजनिचरावाब्रह्मदेवर्षयोवा ॥ चरमचरमपीदंयत्परंचापितस्मात्तदपिममरिपुंतरक्षितुंनैवशक्ताः ४८ यदिविशतिरसातलंतदग्र्यं
वियदापिदेवपुरंदितेःपुरंवा ॥ तदपिशरशतैरहंप्रभातेष्टशमभिमन्युरिपोभिशोऽभिहर्ता ४९ एवमुक्त्वाविचिक्षेपगांडीवंसव्यदक्षिणम् ॥ तस्यशब्दमतिक्रम्य
घनुःशब्दोस्पृशदिवम् ५० अर्जुनेनप्रतिज्ञातेपांचजन्यंजनादनः ॥ प्रदध्मौतत्रसंकुद्धोदेवदत्तंचफाल्गुनः ५१ सपांचचन्योऽच्युतवक्रवायुनाभृशंसुपूर्णो
दरनिःसृतध्वनिः ॥ जगत्सपातालवियदिगीश्वरंप्रकंपयामासयुगात्ययेयथा ५२ ततोवादित्रघोषाश्चप्रादुरासन्सहस्रशः ॥ सिंहनादश्चपांडूनांप्रतिज्ञातेमहा
त्मना ५३ ॥ इतिश्रीमहामारुतेद्रोणपर्वणिप्रतिज्ञापर्वणि अर्जुनप्रतिज्ञायांत्रिसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७३ ॥ ॥ ७४ ॥

जस्वलावा २६ । ३० । ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४ । ४५ । ४६ । ४७ तदपितेपीत्यर्थः ४८ दितेरिति कार्यकारणोपचारादित्यानामित्यर्थः ४९ शब्दंशब्दांतरम्
५० । ५१ । ५२ । ५३ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांत्रिसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७३ ॥ ॥ ७४ ॥

॥ संजयउवाच ॥ श्रुत्वातुतंमहाशब्दं पाण्डुनां जयशब्दिनाम् ॥ चारैः प्रवेदिते तत्र समुत्थाय जयद्रथः १ शोकसंमूढहृदयो दुःखेनाभिपरिभुतः ॥ मज्जमानइवागाधे विपुलेशोकसागरे २ जगाम समितिं राज्ञां सैंधवो विमृशन् बहु ॥ सतेषां नरदेवानां सकाशे पर्यदेव यत् ३ अभिमन्योः पितुर्भीतिः स व्रीडो वाक्यमब्रवीत् ॥ योऽसौ पाण्डोः किल क्षेत्रे जातः शक्रेण कामिना ४ स निनीषति दुर्बुद्धिर्मां किलैकं वमक्षयम् ॥ तत्स्वास्ति वोऽस्तु यास्यामि स्वगृहं जिवितेऽप्यथा ५ अथवा स्रप्रतिबलास्त्रातमांक्षत्रियर्षभाः ॥ पार्थेन प्रार्थितं वीरास्ते संदत्तममाभयम् ६ द्रोणदुर्योधनरुपाः कर्णमद्रेशवाल्हिकाः ॥ दुःशासनादयः शक्तास्त्रातुं मामंतकादितम् ७ किमंग पुनरेकेन फाल्गुनेन जिघांसता ॥ न त्रायेयुर्भवंतो मां समस्ताः पतयन्क्षितेः ८ प्रहर्षं पाण्डवेयानां श्रुत्वा मम महद्भयम् ॥ सीदंति मम गात्राणि मुमूर्षो रिव पार्थिवाः ९ वधो नूनं प्रतिज्ञातो मम गण्डिवधन्वना ॥ तथा हि हृष्टाः कोशंति शोककाले स्मपांडवाः १० तन्न देवानगंधर्वा नासुरो रगराक्षसाः ॥ उत्सहंतेऽन्यथा कर्तुं कुत एव न राधिपाः ११ तस्मान्मामनुजानीतमद्रं वोऽस्तु न रर्षभाः ॥ अदर्शनं गमिष्यामि न मां द्रक्ष्यंति पांडवाः १२ एवं विलपमानं तं भयाद्वाकुलचेतसम् ॥ आत्मकार्यं गरीयस्त्वाद्राजादुर्योधनोऽब्रवीत् १३ न मे तव्यं न रव्याघ्रको हित्वां पुरुषर्षभ ॥ मध्येक्षत्रियवीराणां तिष्ठंतं प्रार्थयेद्युधि १४ अहं वै कर्तनः कर्णश्चित्रसेनो विविंशतिः ॥ भूरिश्रवाः शलः शल्यो वृषसेनो दुरासदः १५ पुरुमित्रो जयो भोजः कांबोजश्च सुदक्षिणः ॥ सत्यव्रतो महाबाहुर्विकर्णो दुर्मुखश्च ह १६ दुःशासनः सुबाहुश्च कालिंश्चाप्युदायुधः ॥ विदानुर्विदावावंत्यौ द्रोणो द्रौणिश्च सौबलः १७ ऐते चान्ये च बहवो नानाजनपदेश्वराः ॥ ससैन्यास्त्वाऽभियास्यंति व्येतुते मानसोज्वरः १८ त्वंचापि रथिनां श्रेष्ठः स्वयं शूरोऽमितद्युते ॥ सकथं पाण्डवेभ्यो भयं पश्यसि सैंधव १९ अक्षौहिण्यो दशैकाचमदीयास्तवरक्षणे ॥ यत्तायोत्स्यंति मां भैस्त्वं सैंधव व्येतुते भयम् २० ॥ संजय उवाच ॥ एवमाश्वासितो राजन् पुत्रेण तव सैंधवः ॥ दुर्योधनेन सहितो द्रोणं रात्रावुपागमत् २१ उपसंग्रहं कृत्वा द्रोणाय सविशंपते ॥ उपोपविश्य प्रणतः पर्यपृच्छदिदं तदा २२ निमित्ते दूरपातित्वे लघुत्वे हृद्वेधने ॥ मम ब्रवीतु भगवान्विशेषं फाल्गुनस्य च २३ विद्याविशेषमिच्छामि ज्ञातुमाचार्य तत्त्वतः ॥ अर्जुनस्यात्मनश्चैव याथातथ्यं प्रचक्ष्व मे २४ ॥ द्रोण उवाच ॥ सममाचार्य कंता तव चैवार्जुनस्य च ॥ योगाद्दुःखोपितत्वाच्च तस्मात्त्वतोऽधिकोऽर्जुनः २५ न तु तद्युधिसंत्रासः कार्यः पार्थात्कथंचन ॥ अहं हि रक्षिताता तव यात्त्वानात्र संशयः २६ न हि मद्वाहुगुप्तस्य प्रभवंत्य मरा अपि ॥ व्यूहयिष्यामि तं व्यूहं यं पार्थो न तरिष्यति २७ तस्माद्युद्धयस्व मां भैस्त्वं स्वधर्ममनुपालय ॥ पितृपैतामहं मार्गमनुयाहि महारथ २८

षमादायोक्तम् २० । २१ उपसंग्रहणं पादाभिवन्दनं २१ निमित्तैलक्ष्यभेदने २३ । २४ योगादभ्यासात् २५ । २६ । २७ । २८

॥ ग० ॥

२२ । ३० । ३१ । २२ । २३ । २४ । ३५ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांचतुःसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७५ ॥ ॥ ७५ ॥ ॥ प्रतिज्ञातइति १ अशब्दोन्निषेधेजज्ञात्वेत्यर्थः २

अर्धात्यविधिवद्वेदानग्रयःसुदुतास्त्वया ॥ इष्टं च बहुभिर्यज्ञैर्न ते मृत्युर्भयंकरः २९ दुर्लभं मानुषैर्मदैर्महाभाग्यमवाप्यतु ॥ भुजवीर्यार्जिताल्लोकान्दिव्यान्प्राप्स्य
स्यनुत्तमान् ३० कुरवः पांडवाश्चैव वृष्णयोऽन्ये च मानवाः ॥ अहं च सहपुत्रेण अधुवा इति चिंत्यताम् ३१ पर्यायेण वयं सर्वे कालेन बालेनाहताः ॥ परलोकं गमिष्या
मः स्वैः स्वैः कर्मभिरन्विताः ३२ तपस्तप्त्वा तु या ल्लोकान् प्राप्नुवंति तपस्विनः ॥ क्षत्रधर्माश्रिता वीराः क्षत्रियाः प्राप्नुवंति तान् ३३ एवमाश्वासितो राजा भारद्वाजेन
सैधवः ॥ अपानुदद्ध्यं पार्था पुद्गाय च मनोदधे ३४ ततः प्रहर्षः सैन्यानां तवाप्यासीद्विशोषते ॥ वादित्राणां ध्वनिश्चोग्रः सिंहनादरवैः सह ३५ ॥ इति श्रीमहाभा
रते द्रोणपर्वणि प्रतिज्ञापर्वणि जयद्रथाश्वासे चतुःसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७४ ॥ ५ ॥ ॥ संजय उवाच ॥ प्रतिज्ञाते तु पार्थेन सिंधुराजवधे तदा ॥ वासुदेवो महा
बाहुर्धनं जयमभाषत १ आतृणां मतमज्ञाय त्वया वाचा प्रतिश्रुतम् ॥ सैधवं चास्मि हंतेति तत्साहसमिदं कृतम् २ असंमंज्यमया सार्धमतिभारोऽयमुद्यतः ॥ कथं तु सर्व
लोकस्य नावहास्या भवेमहि ३ धार्तराष्ट्रस्य शिबिरे मया प्रणिहिता श्वराः ॥ तद्दमेशीघ्रमागम्य प्रवृत्तिवेदयंति नः ४ त्वया वै संप्रतिज्ञाते सिंधुराजवधे प्रभो ॥ सिंहना
दः सवादित्रः सुमहानिहतैः श्रुतः ५ तेन शब्देन विप्रस्ता धार्तराष्ट्राः सैधवाः ॥ नाकस्मात्सिंहनादोऽयमिति मत्वा व्यवस्थिताः ६ सुमाहानशब्दसंपातः कौरवाणां
महाभुज ॥ आसीन्नागाश्वपत्नीनां रथघोषश्च भैरवः ७ अभिमन्योर्वधं श्रुत्वा ध्रुवमातोर्धनं जयः ॥ रात्रौ निर्यास्यतिक्रोधादिति मत्वा व्यवस्थिताः ८ तैर्यताद्वि
रियं सत्याश्रुता सत्यवतस्तव ॥ प्रतिज्ञां सिंधुराजस्य वधे राजीवलोचन ९ ततो विमनसः सर्वे प्रस्ताः क्षुद्रमृगा इव ॥ आसन्सुयोधनामात्याः सच राजा जयद्रथः
१० अथोत्थाय सहामात्यैर्दानैः शिविरमात्मनः ॥ आयात्सौ वीरसिं धूनामीश्वरो भृशदुःखितः ११ स भंजकाले संमंज्य सर्वानैः श्रेयसीक्रियाम् ॥ सुयोधनमिदं वाक्य
मब्रवीद्राजसंसदि १२ मामसौ पुत्रहंतेति श्वोऽभियाता धनं जयः ॥ प्रतिज्ञातो हि सेनायामध्ये तेन वधो मम १३ तान् देवानगंधर्वानासुरो रगराक्षसाः ॥ उत्सहंते
ऽन्यथा कर्तुं प्रतिज्ञां सव्यसाचिनः १४ ते मां रक्षत संग्रामे मावो मुर्ध्नि धनं जयः ॥ पदं कृत्वाऽऽप्नुयात्तुल्यं तस्मादत्र विधीयताम् १५ अथ रक्षानमे संख्ये क्रियते कुह
नंदन ॥ अनुजानीहि मां राजन् गमिष्यामि गृहान् प्राप्ति १६ एवमुक्तस्त्ववाक्क्षीर्षो विमनाः स सुयोधनः ॥ श्रुत्वा तं समयं तस्य ध्यानमेवान्वपद्यत १७ तमातं मभि
संप्रेक्ष्य राजा किल सैधवः ॥ मृदुचात्महितं चैव सापेक्षमिदमुक्तवान् १८ नेह पश्यामि भवतां तथा वीर्यधनुर्धरम् ॥ योऽर्जुनस्यास्त्रमस्त्रेण प्रतिहन्यान्महाहवे
१९ वासुदेव सहायस्य गांडीवंधुन्वतो धनुः ॥ कोऽर्जुनस्याग्रतस्तिष्ठेत्साक्षादपिशतक्रतुः २०

२१ । २२ । २३ । २४ संविधानं प्रतिविधानम् २५ । २६ पञ्चव्यूहः पञ्चाधेयश्चाद्रागेयस्य सूचीसूचीमुखोऽव्यूहः २७ । २८ । २९ । ३० ॥ इति द्रोणपर्वणिटीकायां पञ्चसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७९ ॥

महेश्वरोऽपि पाथेन श्रूयते यो धितः पुरा ॥ पदातिनामहावीर्यो गिरौ हिमवति प्रभुः २१ दानवानां सहस्राणि हिरण्यपुरवासिनाम् ॥ जघानैकरथेनेव देवराजप्रचो
दितः २२ समायुक्तो हि कौंतेयो वासुदेवेन धीमता ॥ सामरानपिलोकां स्त्रान्दहन्त्यादिति मतिर्मम २३ सोऽहमिच्छाम्यनुज्ञातुं रक्षितुं वामहात्मना ॥ द्रोणेन सह
पुत्रेण वीरेण यदि मन्यसे २४ सराज्ञा स्वयमाचार्यो भृशमत्रार्थितोऽजुन ॥ संविधानं च विहितं तथाश्च किल सज्जिताः २५ कर्णो भूरिश्रवा द्रौणिष्ठश्चैव सैन्यश्रुजयः ॥
कृपश्चमद्रराजश्च षडेतेऽस्य पुरोगमाः २६ शकटः पञ्चकश्चाधोऽव्यूहो द्रोणेन निमितः ॥ पञ्चकर्णिकमध्यस्थः सूचीपाश्वरे जयद्रथः २७ स्थास्यते रक्षितो वीरैः
सिंधुराट्समुद्रमंदः ॥ धनुष्यस्त्रे च वीर्ये च प्राणे चैव तथौरसे २८ अविषह्यतमा ह्येते निश्चिताः पार्थवदूथाः ॥ एतानां जित्वा पृथुधानैव प्राप्यो जयद्रथः २९ तेषां
मेकैकशो वीर्येण त्वमनुचितय ॥ सहिता हि न रव्याघ्नशक्या जेतुं मंजसा ३० भूयस्तु मंत्रयिष्यामि नीतिमात्महिताय वै ॥ मंत्रज्ञैः सचिवैः सार्धं सुहृद्भिः कार्यासि
द्धये ३१ ॥ इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि प्रतिज्ञापर्वणि कृष्णवाक्ये पञ्चसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७९ ॥ अर्जुन उवाच ॥ षड्रथान् धातुं राप्रस्य मन्यसे यान् बला
धिकान् ॥ तेषां वीर्यममार्धेन न तुल्यमिति मे मतिः १ अस्त्रमस्त्रेण सर्वेषामेतेषां मधुसूदन ॥ मया द्रक्ष्यसि निर्भिन्नं जयद्रथवधै पिणा २ द्रोणस्य मिषतश्चाहं सगण
स्य विलप्यतः ॥ मूर्ध्नि नं सिंधुराजस्य पातायिष्यामि भूतले ३ यदि साध्याश्च रुद्राश्च वसवश्च सहस्रश्विनः ॥ मरुतश्च सहैरेण विश्वे देवाः सहस्रराः ४ पितरः सहस्रगंधर्वाः
सुपर्णाः सागरादयः ॥ द्यौर्वियत् पृथिवी च यं दिशश्च सदिगीश्वराः ५ ग्राम्यारण्यानि भूतानि स्थावराणि चराणि च ॥ ब्रातारः सिंधुराजस्य भवंति मधुसूदन ६ तथा
पिवाणैर्निहतं श्वो द्रष्टाऽसिरणे मया ॥ सत्येन च शपे कृष्णतथैवायुधमालभे ७ यस्य गोप्तामहेष्वा सस्तस्य पापस्य दुर्मतेः ॥ तमेव प्रथमं द्रोणमभियास्यामि केशव ८
तस्मिन् भूतमिदं बद्धं मन्यते स सुयोधनः ॥ तस्मात्तस्यैव सेनाग्रं भित्त्वा यास्यामि सैधवम् ९ द्रष्टाऽसि श्वोमहेष्वासात्राराचैस्तिग्मतेजितैः ॥ शृंगाणीव गिरेर्वज्रैर्दार्यमा
णान् मया युधि १० नरनागाश्च देहेभ्यो विस्त्रविष्यति शोणितम् ॥ पतद्भयः पतितेभ्यश्च विभिन्नेभ्यः शितैः शरैः ११ गांडीवमेषिता बाणामनोऽनिलसमाजवे ॥ वृना
गाश्चान्विदेहामून्कर्तारश्च सहस्रशः १२ यमात्कुवेराद्वरुणादिद्राक्ष्यन्मया ॥ उपात्तमस्त्रं धोरंत द्रष्टारोऽन्न नरायुधि १३ ब्राह्मणास्त्रेण चास्त्राणि हन्यमानानि संयु
गे ॥ मया द्रष्टासि सर्वेषां सैधवस्याभिरक्षिणाम् १४ शरवेगसमुत्कृतैराज्ञा केशवमूर्धभिः ॥ आस्तीर्य माणां पृथिवीं द्रष्टाऽसि श्वोमया युधि १५ क्रव्यादां स्तर्पयिष्यामि
द्रावयिष्यामि शात्रवान् ॥ सुहृदो नंदयिष्यामि प्रमथिष्यामि सैधवम् १६ बह्वागस्तु संवर्ध्या पापदेशसमुद्रवः ॥ मया सैधवकोरा जाहतः स्वान्न शोचयिष्यति १७

पञ्चसप्ततितमोऽध्यायः १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७

१८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ नजीयेयं न केनापि जितीऽस्मि २४ । २५ । २६ । २७ ॥ इति द्रोणपर्वणिटीकायां षट्सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ८० ॥ ॥ ७९ ॥ ॥ तामिति १

सर्वक्षीरान्नभोक्तारं पापाचारं रणाजिरे ॥ मया सराजकं बाणैर्भिन्नं द्रक्ष्यसि सैधवम् १८ तथा प्रभाते कर्तास्मि यथा कृष्णसुयोधनः ॥ नान्यं धनुर्धरं लोके मंस्यते मत्स
मं युधि १९ गांडीवं च धनुर्दिव्यं योद्धाचाहं नरर्षभ ॥ त्वंच यं ताहृषीकेश किं नु स्यादजितं मया २० तव प्रसादाद्भगवन्किन्नावांतरणे मम ॥ अविषह्यं हृषीकेश
किं जानन्मां विगर्हसे २१ यथा लक्ष्मस्थिरं चंद्रे समुद्रे च यथा जलम् ॥ एवमेतां प्रतिज्ञामि सत्यां विद्धि जनार्दन २२ माऽऽवमं स्थाममास्त्राणि माऽवमं स्थाधनुर्दृढम् ॥
माऽवमं स्थावलं बाह्वोर्माऽवमं स्थाधनं जयम् २३ तथाऽभियामि संग्रामं न जीयेयं जयामि च ॥ तेन सत्येन संग्रामे हतं विद्धि जयद्रथम् २४ ध्रुवं वै ब्राह्मणे सत्यं ध्रुवासा
धुषु सन्नातिः ॥ श्रीर्ध्रुवाऽपि च यज्ञेषु ध्रुवो नारायणे जयः २५ ॥ संजय उवाच ॥ एवमुक्त्वा हृषीकेश स्वयमात्मानमात्मना ॥ संदिदेशार्जुनो नर्दन्वासविः केशवं प्रभुम्
२६ यथा प्रभातारं जनीं कल्पितः स्याद्रथो मम ॥ तथा कार्यं त्वया कृष्ण कार्यं हि महदुद्यतम् २७ ॥ इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि प्रतिज्ञापर्वणि अर्जुनवाक्ये षट्
सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ८० ॥ ॥ ७९ ॥ ॥ संजय उवाच ॥ तानि शां दुःखशोकात्तौ निःश्वसन्ता विवोरगौ ॥ निद्रानिवोपलेभाते वासुदेवधनं जयौ १ नरना
रायणौ कृद्धौ ज्ञात्वा देवाः सवासवाः ॥ व्यथिताश्चितयामासुः किं स्विदेतद्भविष्यति २ ववुश्च दारुणा वाता रूक्षा घोराभिर्शंसिनः ॥ सकबंधस्तथाऽऽदित्ये परिधः
समदृश्यत ३ शुष्काश्चान्यश्च निष्पेतुः सनिर्घाताः सविद्युतः ॥ चचाल चापि पृथिवी सशैलवनकानना ४ चुक्षुश्च महाराजसागरामकरालयाः ॥ प्रतिस्रोतः प्र
वृत्ताश्च तथा गंतुं समुद्रगाः ५ रथाश्च नरनागानां प्रवृत्तमघरोत्तरम् ॥ क्रव्यादानां प्रमोदार्थं यमराष्ट्रविद्वये ६ बाह्वानि शकन्मूत्रे मुचू रुरुदुश्च ॥ तान्दृष्ट्वा दा
रुणान्सर्वानुत्पातान् लोमहर्षणान् ७ सर्वे ते व्यथिताः सैन्यास्त्वदीया भरतर्षभ ॥ श्रुत्वामहाबलस्योग्रां प्रतिज्ञां सव्यसाचिनः ८ अथ कृष्णमहाबाहुरब्रवीत्पाकशा
सनिः ॥ आश्वासय सुभद्रां त्वं भगिनीं स्नुषया सह ९ स्नुषां चास्यावयस्याश्च विशोकाः कुरुमाधव ॥ साम्ना सत्येन युक्तेन वचसाऽऽश्वासय प्रभो १० ततोऽर्जुन
मृहंगत्वा वासुदेवः सुदुर्मनाः ॥ भगिनीं पुत्रशोकार्तामाश्वासयत दुःखिताम् ११ ॥ वासुदे उवाच ॥ माशोकं कुरुवाण्येयं कुमारं प्रतिसन्नुषा ॥ सर्वेषां प्राणिनां
भीरुनिष्ठेषां कालनिर्मिता १२ कुले जातस्य धीरस्य क्षत्रियस्य विशेषतः ॥ सदृशं मरणं ह्येतत्तव पुत्रस्य माशुचः १३ दिष्ट्यामहारथो धीरः पितुस्तुल्यपराक्रमः ॥
क्षेत्रेण विधिना प्राप्तो वीराभिलषितां गतिं १४ जित्वा सुबहुशः शत्रून्प्रेषयित्वा च मृत्यवे ॥ गतः पुण्यकृतां लोकान्सर्वकामदुहोऽक्षयान् १५ तपसा ब्रह्मचर्येण श्रुते
न प्रज्ञयाऽपि च ॥ संतोयां गतिमिच्छंति तां प्राप्तस्तव पुत्रकः १६ वीरसूवीरपत्नी त्वं वीरजावीरबाधवा ॥ माशुचस्तनयं मद्देगतः स परमां गतिम् १७

२ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७

॥५०॥

1892

इत्युपक्रम्य 'दमेयमेऽभिमानेच' इति मेदिनी २५ एकपत्न्यः पतिव्रताः २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४
॥ इति द्रोणपर्वणि टीकायामष्टसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७८ ॥ ॥ ७९ ॥ ॥ ८० ॥ तत इति १

२५ । २६ । २७ सहसाबलेन २८ । २९ । ३० । ३१

文

स्तिवति १।२।३।४।५ परे अवश्यं भावे नि विधौ विधाने नियच्छति प्रवर्तयति ६ न शोच्यं शोको नाचरणीयः ७ कार्यं कृत्यं कार्यं करणीयं भवेदित्यन्वयः ८।९।१०।११।१२।१३।१४

१९ दुःखोपायस्य दुःखद्वारस्य प्रतिज्ञायाः विकाशाविसंवादः परिवर्तते प्रतिभाति १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ प्रणिहितः समाहितमनाः २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८

प्रतिज्ञापारणचापिनमविष्यतिकेशव ॥ प्रतिज्ञायांचहीनायांकथंजोवतिमद्विधः १९ दुःखोपायस्यमेवोर्विकाक्षापरिवर्तते ॥ द्रुतंचयातिसविताततएतद्र
वीम्यहम् १६ शोकस्थानंतुतच्छ्रुत्वापार्थस्यद्विजकेतनः ॥ संस्पृश्यांभस्ततः कृष्णः प्राङ्मुखः समवस्थितः १७ इदंवाक्यमहातेजावभाषेपुष्करेक्षणः ॥ हिता
र्थपांडुपुत्रस्यसंधवस्यवधेरुती १८ पार्थपाशुपतं नाम परमास्त्रं सनातनम् ॥ येनसर्वान्मृधेदैत्यानजघ्रेदेवोमहेश्वरः १९ यदितद्विदितं तस्य श्वोहंतासिजयद्र
थम् ॥ अथाज्ञातंप्रपद्यस्वमनसा वृषभध्वजम् २० तं देवं मनसा ध्यात्वा जोषमास्व धनं जय ॥ ततस्तस्य प्रसादात्स्वभक्तः प्राप्स्यमिदं महत् २१ ततः कृष्णवचः
श्रुत्वा संस्पृश्यांभोधनं जयः ॥ भूमावासीन एकाग्रो जगाम मनसा भवम् २२ ततः प्रणिहितो ब्राह्मे मुहूर्तं शुभलक्षणे ॥ आत्मानमर्जुनोऽपश्यद्गगने सहकेशवम् २३
पुण्यं हि मवतः पादं मणिमंतं च पर्वतम् ॥ ज्योतिर्भिश्च समाकीर्णं सिद्धचारणसेवितम् २४ वायुवेगगतिः पार्थः स्वभेजे सहकेशवः ॥ केशवेन गृहीतः सदक्षिणे विभुना
भुजे २५ प्रेक्षमाणो बहून्भावान्जगामाहुतदर्शनान् ॥ उदीच्यांदिशि धर्मात्मा सोऽपश्यच्छ्रेतपर्वतम् २६ कुबेरस्य विहारे च नलिनीपद्मभूषिताम् ॥ सरिच्छ्रे
ष्ठांच तांगंगावीक्षमाणो बहूदकां २७ सदा पुष्पफलैर्वृक्षैरुपेतां स्पटिकोपलां ॥ सिंहव्याघ्रसमाकीर्णानानाभृगसमाकुलाम् २८ पुण्याश्रमवतीं रम्यां मनोज्ञां डजसेवि
ताम् ॥ मंदरस्य प्रदेशांश्च किन्नरोद्गीतनादितान् २९ हेमरूप्यमयैः शृंगैर्नानौषधिविदीपितान् ॥ तथामंदारवृक्षैश्च पुष्पितैरुपशोभितान् ३० स्निग्धां जन
चयाकारं संप्राप्तः कालपर्वतम् ॥ ब्रह्मतुंगं नदीश्चान्यास्तथा जनपदानपि ३१ सतुंगं शतशृंगं च शर्यातिवनमेव च ॥ पुण्यमश्वशिरःस्थानं स्थानमाथर्वणस्य च ३२
वृषदंशं च शैलेंद्रं महामंदरमेव च ॥ अप्सरोभिः समाकीर्णं किन्नरैश्चोपशोभितम् ३३ तस्मिन् शैले ब्रजन् पार्थः स कृष्णः समवैक्षत ॥ शुभैः प्रसन्नवर्णैर्जुष्टां हेमधातुभिः
षिताम् ३४ चंद्रारश्मिप्रकाशां गीष्ठीं धीं पुरमालिनीम् ॥ समुद्रांश्चाद्भुताकारानपश्यद्बहुलाकरान् ३५ विद्यद्वापृथिवीं चैव तथा विष्णुपदं वज्रम् ॥ विस्मितः
सहकृष्णेन क्षितौ बाणइवाभ्यगात् ३६ ग्रहनक्षत्रसोमानां सूर्याभ्योश्च समविविधम् ॥ अपश्यत्तदा पार्थोऽवलंतमिव पर्वतम् ३७ समासाद्य तु तं शैलं शैलाग्रेसमव
स्थितम् ॥ तपोनित्यं महात्मानमपश्यद् वृषभध्वजम् ३८ सहस्रमिव सूर्याणां दीप्यमानं स्वतेजसा ॥ शूलिनं जटिलगौरं वल्कलाजिनवाससम् ३९ नयनानां
सहस्रैश्च विचित्रांगं महौजसम् ॥ पार्वत्या सहितं देवं भूतसंघैश्च भास्वरैः ४० गीतवादित्रसन्नादैर्हास्यलास्यसमन्वितम् ॥ वलिगतास्फोटितोत्कुट्टैः पुण्यैर्गंधैश्च
सेवितम् ४१ स्तूयमानं स्तवैर्दिव्यैर्ऋषिभिर्ब्रह्मवादिभिः ॥ गोप्तां सर्वभूतानामिष्वासधरमच्युतम् ४२

२५ । २० । ३१ आयवर्णस्य मुनेः ३९

३३ । ३४ । ३५ तथा च ब्रजन् विष्णुपदमाकाशमभ्यगादित्यन्वयः १६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० लास्यं मृत्यं वलिगतामितस्ततः प्रचारः आस्फोटितं भुजादंबरः उत्कुट्टमुच्चैः स्वनितम् ४१ । ४२

४३ लोकानामादिमुपादानं विश्वं जगत्कर्मप्राप्यं यस्य ईशानमप्रतिहतेच्छं अव्ययमविकारं मनसः परमं प्रवृत्तिनिवृत्तिकारणं योनिमुत्पत्तिस्थानं च ज्योतिषां तेजसां निधिमाधिष्ठानं ४४ परां मूलभूतां
प्रकृतिं प्रधानं साधनं सिद्धिर्निधानं ४५ योगानां योगदर्शनां परं धाम परमाश्रयं दृष्टं साक्षाद्भूतं ब्रह्म तत्त्वं तद्विद्वानिधिरहस्यं ४६ कालइव कोपो यस्य शक्रस्य गुणा ऐश्वर्यादयः सूर्यस्य गुणाः प्रतापादयः
तेषामुदयो यस्मात् ४७ कारणात्मानं कारणैकस्वमाव ४८ । ४९ । ५० । ५१ । ५२ । ५३ । ५४ मयः सर्वं भूत्वा त्वां सर्वः संहरणात् ५५ शांतिः शमप्रधानत्वात् ५६ हविष्यो हविष्ययोग्य
वासुदेवस्तु तं दृष्ट्वा जगाम शिरसाक्षितिम् ॥ पार्थेन सह धर्मात्मा गृणन् ब्रह्म सनातनम् ४३ लोकादि विश्वकर्माणमजमीशानमव्ययम् ॥ मनसः परमं योनिं खंवायुं
ज्योतिषां निधिम् ४४ स्रष्टारं वारिधाराणां भुवश्च प्रकृतिं पराम् ॥ देवदानवयक्षाणां मानवानां च साधनम् ४५ योगानां च परं धाम दृष्टं ब्रह्म विद्वानिधिम् ॥
चराचरस्य स्रष्टारं प्रतिहर्ता रमेव च ४६ कालकोपं महात्मानं शक्रसूर्यगुणोदयम् ॥ वंदे तं तदा कृष्णो वाङ्मनो बुद्धिकर्मभिः ४७ यं प्रपद्यांति विद्वांसः मूढमा
ध्यात्मा पदैषिणः ॥ तमजं कारणात्मानं जग्मतुः शरणं भवम् ४८ अर्जुनश्चापितं देवं भूयो भूयोऽप्यवदत् ॥ ज्ञात्वा तं सर्वभूतादिभूतमव्ययमवोद्भवम् ४९ तत
स्तावागतौ दृष्ट्वा नरनाराणां भुमौ ॥ सुप्रसन्नमनाः शर्वः प्रोवाच प्रहसन्निव ५० स्वागतं वीरश्रेष्ठा बुद्धिष्ठेतां गतकुमौ ॥ किंच वामीप्सितं वीरौ मनसः क्षिप्रमुच्य
ताम् ५१ येन कार्येण संप्राप्तौ युवांस्तत्साधयामि किम् ॥ वियतामात्मनः श्रेयस्तत्सर्वं प्रददामि वाम् ५२ ततस्तद्वचनं श्रुत्वा प्रत्युत्थाय कृतांजली ॥ वासुदेवा
र्जुनौ शर्वतुष्टुवाते महामती ५३ भक्त्या स्तवेन दिव्येन महात्मानावनिदितौ ५४ ॥ कृष्णार्जुना वचतुः ॥ नमो भवाय शर्वाय रुद्राय वरदाय च ॥ पशूनां पतये
नित्यमुग्राय च कपर्दिने ५५ महादेवाय भीमाय त्र्यंबकाय च शांतये ॥ ईशानाय मखग्राय नमोऽस्त्वं धकधातिने ५६ कुमारगुरवे तुभ्यं नीलग्रीवाय वेधसे ॥ पिना
किने हविष्याय सत्याय विभवे सदा ५७ विलोहिताय धूम्राय व्याघ्रायानपराजिते ॥ नित्यं नीलशिखंडाय शूलिने दिव्यचक्षुषे ५८ होत्रे पोत्रे त्रिनेत्राय व्याघ्राय वसु
रेतसे ॥ अर्चित्यायां विकाभर्त्रे सर्वदेवस्तुताय च ५९ वृषध्वजाय मुंडाय जटिने ब्रह्मचारिणे ॥ तप्यमानाय सलिले ब्रह्मण्यायाजिताय च ६० विश्वात्मने वि
श्वसृजे विश्वमावृत्य तिष्ठते ॥ नमो नमस्ते सेव्याय भूतानां प्रभवे सदा ६१ ब्रह्मवक्त्राय सर्वाय शंकराय शिवाय च ॥ नमोऽस्तु वाचस्पतये प्रजानां पतये नमः
६२ नमो विश्वस्य पतये महतां पतये नमः ॥ नमः सहस्रशिरसे सहस्रभुजमृत्यवे ६३ सहस्रनेत्रपादाय नमोऽस्तु येयकर्मणे ॥ नमो हिरण्यवर्णाय हिरण्य
कवचाय च ॥ भक्तानुकंपिने नित्यं सिध्यतां नो वरः प्रभो ६४

त्वात् सत्याय सदैकस्वभावात् विभुव्यापकत्वात् ५७ व्याघ्राय मृगहननात् द्विरुक्तिर्द्विस्तथाकारणात् अनान्प्राणिनः पराजयतीति अनपराजित्सर्वभूतोत्तमत्वात् नीलशिखंडी नीलकेशत्वात्
५८ होतादीक्षितोभावेन हवनशीलत्वात् वसुरेता अग्नीरेतः क्षेपणात् ५९ मुंडो दीक्षितत्वात् ब्रह्मचारीरेतो विधारणात् ६० भूतानां प्राणिनां प्रमयादीनां ६१ ब्रह्मवक्त्रो वेदपूर्णमुखत्वात्
सर्वः सर्वस्वरूपत्वात् शिवो भोक्तेतुत्वात् वाचस्पतिर्वाङ्मयप्रवर्तनात् ६२ सहस्रभुजाय मृत्यवे च मन्यवे इति पाठः ६३ । ६४

॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायामशीतितमोऽध्यायः ॥ ८० ॥ ततश्चाति १ आरमनासुकृतं सूपकल्पितं २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ द्वंद्वयुगलं १४ १५ नीललो
 ॥ संजयउवाच ॥ एवंस्तुत्वामहादेववासुदेवः सहजुनः ॥ प्रसादयामास भवंतदाह्यस्त्रोपलब्धये ६५ ॥ इति श्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिप्रतिज्ञापर्वणिअर्जुनस्वप्ने
 अशीतितमोऽध्यायः ॥ ८० ॥ ॥ ध ॥ ॥ संजयउवाच ॥ ततः पार्थः प्रसन्नात्मा प्रांजलिर्दृषमध्वजम् ॥ ददर्शोत्फुल्लनयनः समस्तं तेजसां निधिम् १ तंचो
 पहारं सुकृतं नैशं नैत्यकमात्मना ॥ ददर्शयंबकाभ्याशेवासुदेवनिवेदितम् २ ततोऽभिपूज्य मनसा कृष्णं शर्वचपांडवः ॥ इच्छाम्यहं दिव्यमस्त्रमित्यभाषत शंकरं
 ३ ततः पार्थस्य विज्ञाय वरार्थे वचनं तदा ॥ वासुदेवार्जुनो देवः स्मयमानोऽभ्यभाषत ४ स्वागतं वानरश्रेष्ठो विज्ञातं मनसोऽप्येतत् ॥ येन कामेन संप्राप्तो भवद्भ्यां
 तं ददाम्यहम् ५ सरोमृतमयं दिव्यमभ्याशेशत्रुसूदनौ ॥ तत्र मेतद्धनुर्दिव्यं शरश्च निहितः पुरा ६ येन देवारयः सर्वे मया युधि निपातिताः ॥ तत आनीयतां कृष्णो
 सशरं धनुरुत्तमम् ७ तथेत्युक्त्वा तु तौ वीरौ सर्वपारिषदैः सह ॥ प्रस्थितौ तत्सरो दिव्यं दिव्यैश्चर्यं शतैर्युतम् ८ निर्दिष्टं दृष्ट्वांकेण पुण्यं सर्वार्थसाधकम् ॥ तौ जग्मतुः
 संभ्रांतौ नरनारायणावृषी ९ ततस्तौ तत्सरो गत्वा सूर्यमंडलसन्निभम् ॥ नागमंतर्जले धोरं ददृशातेऽर्जुनाच्युतौ १० द्वितीयं चापरं नागं सहस्रशिरसं वरम् ॥
 वमंतं विपुलाज्वालाददृशातेऽग्निरर्चसम् ११ ततः कृष्णश्च पार्थश्च संस्पृश्यां भः कृतांजली ॥ तौ नागावुपतस्थानेन मस्यं तौ वृषध्वजम् १२ गृणंतौ वेदविद्वांसौ त
 द्ब्रह्मशतरुद्रियम् ॥ अप्रमेयं प्रणमतो गत्वा सर्वात्मना भवम् १३ ततस्तौ रुद्रमाहात्म्यादित्वा रूपं महोरगौ ॥ धनुर्बाणश्च शत्रुघ्नं तद्वंदं समपद्यत १४ तौ तज्जष्ट
 हतुः प्रीतौ धनुर्बाणं च सुप्रभम् ॥ आजहतुर्महात्मानौ ददतुश्च महाम् १५ ततः पार्श्वार्द्धपां कस्य ब्रह्मचारी न्यवर्तत ॥ पिगाक्षस्तपसः क्षेत्रं बलवात्री ललोहितः
 १६ सतद्ब्रह्मधनुः श्रेष्ठं तस्थौ स्थानं समाहितः ॥ विचकर्षाथ विधिवत्सशरं धनुरुत्तमम् १७ तस्य भोर्वीचमुष्टिं च स्थानं चालक्ष्य पांडवः ॥ श्रुत्वामंत्रं भवप्रोक्तं जग्रा
 हा चित्यविक्रमः १८ ससरस्येव तं बाणं मुमोचातिबलः प्रभुः ॥ चकार च पुनर्वीरस्तस्मिन् सरसितद्धनुः १९ ततः प्रीतं भवं ज्ञात्वा स्पृष्टिमानर्जुनस्तदा ॥ वरमार
 प्यकेदत्तं दर्शनं शंकरस्य च २० मनसा चिंतयामास तन्मे संपद्यतामिति ॥ तस्य तन्मतमाज्ञाय प्रीतः प्रादाद्वरं भवः २१ तच्च पाशुपतं धोरं प्रतिज्ञायाम् ॥
 ततः पाशुपतं दिव्यमवाप्य पुनरीश्वरात् २२ सहस्ररोमादुर्ध्वः कृतं कार्यममन्यत ॥ वंदतुश्च सहस्रौ शिरोभ्यां तं महेश्वरम् २३ अनुज्ञातौ क्षणे तस्मिन् भवेनार्जु
 नकेशवौ ॥ प्राप्तौ स्वाशिविरं वीरौ मुदा परमया युतौ २४ तथा भवेनानुमतौ महासुरनिघातिना ॥ इंद्राविष्णू यथा प्रीतौ जंभस्य वधकाक्षिणौ २५ ॥ इति श्रीम
 हाभारतेद्रोणपर्वणिप्रतिज्ञापर्वणिअर्जुनस्य पुनः पाशुपतास्त्रप्राप्तौ एकाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८१ ॥ ॥ ध ॥

हितः भगवतोऽपरातनुः १६ स्थानं स्थापनकं २७ जग्राह मनसि कृतवान् १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायामेकाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८१ ॥

तथोरिति १ मधुपर्किकाः सांगल्योपस्थापकाः पाणिस्वनिका हस्ते ततालस्वर्नं कुर्वते मधुपर्किकाः मधुपर्कसमये पठन्त इति देवबोधः २ रक्तकंठिनोरंजकस्वराः ३ झञ्जराञ्जलिः ४ मेयोवृहद्भक्ताः पणवाम
 रजाः आनकाः पटहाः गोमुखाः ब्राह्मणाः आहं वराश्चक्षुद्रपटहाः दुंदुभ्योदकाः ५ ६ ७ ८ भद्रासने चतुःसमासने ९ कषायेण सर्वोपस्थादिकल्लेन १० ११ अक्रिष्टमनुपहतं वसनं यस्य १२
 संजयउवाच ॥ तयोः सैव दत्तोरिव कृष्णदारुकयोस्तथा ॥ साऽव्यगाद्रजनीराजन्नथराजाऽन्वबुध्यत १ पठन्ति पाणिस्वनिकामागधामधुपर्किकाः ॥ वैतालिका
 श्रमुताश्चतुष्टुः पुरुषर्षभम् २ नर्तकाश्चाप्यनृत्यंतजगुर्गीतानि गायकाः ॥ कुरुवंशस्तवार्थानि मधुरं रक्तकंठिनः ३ मृदंगाझञ्जराभेर्यः पणवानकगोमुखाः ॥ आ
 हं वराश्चक्षुद्रपटहाः दुंदुभ्यश्च महाम् ४ एवमेतानि सर्वाणि तथान्यान्यपि भारत ॥ वादयन्ति सुसहस्राः कुशलाः साधुशिक्षिताः ५ समेष समानि धौषोमहानशब्दो
 ऽस्पृशदिवम् ॥ पार्थिवप्रवरं सुतं युधिष्ठिरमबोधयत् ६ प्रतिबुद्धः सुखं सुप्तो महाहं शयनोत्तमे ॥ उत्थायावश्यकार्यार्थं ययौ स्नानगृहं नृपः ७ ततः शुक्रां वराः स्ना
 ता स्तरुणाः शतमष्टच ॥ स्नापकाः कांचनैः कुम्भैः पूर्णैः समुपतस्थिरे ८ भद्रासनेषूपविष्टः परिधायां वरं लघु ॥ सस्त्रौ चंदनसंयुक्तैः पानीयेरामि मंत्रितैः ९ उत्सादि
 तः कषायेण बलवद्भिः सुशिक्षितैः ॥ आहुतः साधिवासेन जलेन स सुगंधिना १० राजहंसनिभं प्राप्य उष्णीषं शिथिलार्पितम् ॥ जलक्षयनिमित्तं वेष्टयामास मूर्ध
 नि ११ हरिणा चंदनेनांगमुपलिप्य महाभुजः ॥ स्रग्वीचाक्षिष्ठवसनः प्राङ्मुखः प्रांजलिः स्थितः १२ जजाप जप्यं कौंतेयः सतां मार्गमनुष्ठितः ॥ तत्राग्निशरणं
 दीप्तं प्रविवेश विनीतवत् १३ सभिद्भिः सपवित्राभिरग्निमाहुतिभिस्तथा ॥ मंत्रपूताभिरर्चित्वानिश्चक्राम गृहात्ततः १४ द्वितीयां पुरुषव्याघ्रः कक्ष्यां निर्गम्य पा
 र्थिवः ॥ ततो वेदविदो ब्रह्मणः पश्यद्ब्राह्मणं भवान् १५ दांतान् वेदवत् स्नातान् स्नातान् वष्टुषु च ॥ सहस्रानुचरान्सौरान्सहस्रं चाष्टचापरान् १६ अक्षतैः सुमनो
 भिश्च वाचयित्वा महाभुजः ॥ तान् द्विजान् मधुसर्पिभ्यां फलैः श्रेष्ठैः सुमंगलैः १७ प्रादात्कांचनमेकैकं निष्कं विप्राय पांडवः ॥ अलंकृतं चाश्वशतं वासांसीष्टाश्च दक्षि
 णाः १८ तथा गाः कपिलादोग्धीः सवत्साः पांडुनंदनः ॥ हेमशृंगारौ प्यसुरादत्वा तेभ्यः प्रदक्षिणम् १९ स्वस्तिकान् चर्धमानांश्च नद्यावतींश्च कांचनान् ॥ माल्यं
 च जलकुंभांश्च ज्वलितं च हुताशनम् २० पूर्णान्यक्षतपात्राणि रुचकं रोचनास्तथा ॥ खलंकृताः शुभाः कन्यादधिसर्पिर्मधूदकम् २१ मंगल्यान्पक्षिणश्चैव यच्चा
 न्यदपि पूजितम् ॥ दृष्ट्वा स्पृष्ट्वा च कौंतेयो बाह्यां कक्ष्यां ततोऽगमत् २२ ततस्तस्यां महाबाहो स्तिष्ठतः परिचारकाः ॥ सौवर्णं सर्वतोभद्रं मुक्तावैदूर्यमंडि
 तम् २३ परार्ध्यास्तरुणास्तीर्णसोतरच्छदमृद्धिमत् ॥ विश्वकर्मकृतं दिव्यमुपजन्तुर्वरासनम् २४ तत्र तस्योपविष्टस्य भूषणानि महात्मनः ॥ उपा
 जन्तुर्महार्हाणि प्रेष्याः शुभ्राणि सर्वशः २५ मुक्ताभरणवेषस्य कौंतेयस्य महात्मनः ॥ रूपमासीन्महाराजद्विषतांशो कवर्धनम् २६ चामरैश्चंद्रशम्यभिर्हैमदं
 डैः सुशोभनैः ॥ दोधूयमानैः शुशुभे विद्युद्भिरिव तोयदः २७

दीप्तं ज्वलदग्निं १३ १४ १५ सौरान्सूयोपासकान् १६ १७ १८ प्रदक्षिणं कृत्वा विशेषः
 १९ स्वस्तिकानां लिङ्गानि चर्धमानान् शरावान् नद्यावतींस्संपुदिताद्यर्धपात्राणि २० रुचकं मातुलंगं २१ २२ २३ विश्वकर्मकृतं विश्वकर्मप्रणीतेन विधिनानिर्मितं २४ २५ २६ २७

वन्द्यमानस्तूयमानः स्तुत्यर्थस्यवदेकपुं २८ । २९ । ३० शुद्धार्तकक्ष्याम्बतरं २१ । २२ स्वागतेनाप्रतिष्ठागमनेन ३३ । ३४ । ३५ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायां द्यशीतितमोऽध्यायः ॥ ८२ ॥
 संस्तूयमानःस्तूतैश्चवन्द्यमानश्चवन्दिभिः ॥ उपगीयमानो गंधर्वैरास्तेस्मकुरुनंदनः २८ ततोमुहूर्तादासीत्तुस्यंदनानांस्वनोमहान् ॥ नेमिघोषश्चराथिनांखुर
 घोषश्चवाजिनाम् २९ हादेनगजघंटानांशंखानांनिनदेनच ॥ नराणांपदशब्दैश्चकंपतीवस्ममेदिनी ३० ततःशुद्धातमासाद्यजानुभ्यांभूतलोस्थितः ॥ शि
 रसावंदनीयंतमभिवाद्यजनेश्वरम् ३१ कुंडलीबद्धनिस्त्रिंशःसन्नद्धकवचोयुवा ॥ अभिप्रणम्यशिरसाद्वाःस्थोधर्मात्मजायवै ३२ न्यवेदयद्दृषीकेशमुपयांतमहा
 त्मने ॥ सोऽब्रवीत्पुरुषव्याघ्रःस्वागतेनैवमाधवम् ३३ अर्घ्यं चैवासनंचास्मैदीयतांपरमाचिंतम् ॥ ततःप्रवेश्यवाष्णेयमुपवेश्यवरासने ३४ पूजयामासविधि
 बद्धमराजोयुधिष्ठिरः ३५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिप्रतिज्ञापर्वणि युधिष्ठिरसज्जतायांद्यशीतितमोऽध्यायः ॥ ८२ ॥ ॥ ४ ॥ ॥ संजयउवाच ॥
 ततोयुधिष्ठिरराजाप्रतिनंदजनादनम् ॥ उवाचपरमप्रीतःकौंतेयोदेवकीसुतम् १ सुखेनरजनीव्युष्टाकचित्तमधुसूदन ॥ कच्चिज्ज्ञानानिसर्वाणिप्रसन्नानित
 वाच्युत २ वासुदेवोऽपितद्युक्तंपर्यपृच्छयुधिष्ठिरम् ॥ ततश्चप्रकृतीःक्षतान्यवेदयदुपस्थिताः ३ अनुज्ञातश्चराज्ञासंप्रावेश्यततंजनम् ॥ विराटंभीमसेनंच
 धृष्टद्युम्नंचसात्यकिम् ४ चेदिपंष्टकेतुंचदुपदंचमहारथम् ॥ शिखंडिनंयमौचैवचेकितानंसकेकयम् ५ युयुत्सुंचैवकौरव्यंपांचाल्यंचोतमौजसम् ॥ युधाम
 न्युंसुबाहुंचद्रौपदेयांश्चसर्वशः ६ एतेचान्येचबहवःक्षत्रियाःक्षत्रियर्षभम् ॥ उपतस्थुर्महात्मानंविविशुश्चासनेशुभे ७ एकस्मिन्नासनेवीरावुपविष्टौमहाबलौ ॥
 कृष्णश्चयुयुधानश्चमहात्मानौमहाद्युती ८ ततोयुधिष्ठिरस्तेषांशृण्वतांमधुसूदनम् ॥ अब्रवीत्पुंडरीकाक्षमाभाष्यमधुरंवचः ९ एकंत्वावयमाश्रित्यसहस्राक्ष
 मिवामराः ॥ प्रार्थयामोजयंयुद्धेशाश्वतानिसुखानिच १० त्वंहिराज्यविनाशंचद्विषद्विश्चनिराक्रियाम् ॥ क्लेशांश्चविविधानकृष्णसर्वास्तानपिवेदनः ११ त्व
 यिसर्वेशसर्वेषामस्माकंभक्तवत्सल ॥ सुखमायत्तमत्यर्थयात्राचमधुसूदन १२ सतथाकुरुवाष्णेययथात्वयिमनोमम ॥ अर्जुनस्ययथासत्याप्रतिज्ञास्याच्चिकीर्षि
 ता १३ सभवांस्तारयत्वस्मादुःखामर्षमहार्णवात् ॥ पारंतितीर्षितामद्यह्नोभवनोभवमाधव १४ नहितकुरुतेसंख्येरथोरिपुवधोद्यतः ॥ यथावैकुरुतेकृष्णसार
 थिर्यत्नमास्थितः १५ यथैवसर्वास्वापत्सुपासितृष्णीनजनार्दन ॥ तथैवास्मान्महाबाहोवृजिनात्रातुमर्हसि १६ त्वमगाधेऽह्मेमग्रान्पांडवान्कुरुसागरे ॥ समु
 द्धरप्लवोभूत्वाशंखचक्रगदाधर १७ नमस्तेदेवदेवेशसनातनविशातन ॥ विष्णोजिष्णोहरेकृष्णवैकुण्ठपुरुषोत्तम १८ नारदस्त्वासमाचख्यौपुराणमृषिसत्तमम् ॥
 वरदंशार्द्धिंश्रेष्ठतत्सत्यंकुरुमाधव १९ इत्युक्तःपुंडरीकाक्षोधर्मराजेनसंसदि ॥ तोयमेघस्वनोवाग्मीप्रत्युवाचयुधिष्ठिरम् २०
 ततइति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० निराक्रियामपसारणं ११ यात्रास्थितिः १२ । १३ । १४ । १५ वृजिनादव्यसनात् १६ । १७
 सनातनअनादिनिधन रिज्ञातनसंहर्तः कृष्णसंसारकर्षक पुरुषोत्तमपरमात्मन् १८ । १९ । २०

२१ युद्धशौडःसुद्धप्रवीणः २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायां द्यशीतितमोऽध्यायः ॥ ८३ ॥ ॥ ४ ॥ ॥ तथेति ॥ १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८

॥ वासुदेवउवाच ॥ सामरेष्वपिलोकेषुसर्वेषुनतथाविधः ॥ शरासनधरःकश्चिद्यथापार्थोधनंजयः २१ वीर्यवानस्त्रसंपन्नःपराक्रांतोमहाबलः ॥ युद्धशौडःस
 दामर्षांतेजसापरमोदृणाम् २२ सयुवावृषभस्कंधोदीर्घबाहुर्महाबलः ॥ सिंहर्षभगतिःश्रीमानाद्विषतस्तेहनिष्यति २३ अहंचतत्करिष्यामियथाकुंतीसुतोऽ
 र्जुनः ॥ धार्तराष्ट्रस्यसैन्यानिधक्ष्यत्यग्निरिवंधनम् २४ अद्यतंपापकर्माणंक्षुद्रंसौभद्रघातिनम् ॥ अपुनर्दर्शनंमार्गमिषुभिःक्षेप्स्यतेर्जुनः २५ तस्याद्यष्ट
 घ्राःश्येनाश्चचंडगोमायवस्तथा ॥ भक्षयिष्यंतिमांसानियेचान्येपुरुषादकाः २६ यद्यस्यदेवागोसारःसेन्द्राःसर्वे तथाप्यसौ ॥ राजधानींयमस्याद्यहतःप्राप्स्य
 तिसंकुले २७ निहत्यसैधवंजिष्णुरद्यत्वामुपयास्याति ॥ विशोकोविज्वरोराजनभवभूतिपुरस्कृतः २८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिप्रतिज्ञापर्वणिश्रीकृ
 ण्णवाक्ये द्यशीतितमोऽध्यायः ॥ ८३ ॥ ॥ संजयउवाच ॥ तथातुवदतांतेषांप्रादुरासीद्धनंजयः ॥ दिदक्षुर्भरतश्रेष्ठराजानंसमुद्दहणम् १ तंनिविष्टंयु
 भांक्षयामभिवंद्याग्रतःस्थितम् ॥ तमुत्थायार्जुनंप्रेम्णासस्वजेपांडवर्षभः २ मूर्ध्निचैनमुपाग्रायपरिष्वज्यचबाहुना ॥ आशिषःपरमाःप्रोच्यस्मयमानोऽभ्य
 भाषत ३ व्यक्तमर्जुनसंग्रामेध्रुवस्तेविजयोमहान् ॥ यादृशूपाचतेच्छायाप्रसन्नश्चजनार्दनः ४ तमब्रवीत्तोजिष्णुर्महदाश्चर्यमुत्तमम् ॥ दृष्टवानस्मिभद्रंतेकेश
 वस्यप्रसादजम् ५ ततस्तत्कथयामासयथादृष्टधनंजयः ॥ आश्वासनार्थमुद्दहंयंबकेणसमागमम् ६ ततःशिरोभिरवनिस्पृष्ट्वासर्वेचविस्मिताः ॥ नमस्कृ
 त्यवृषांकायसाधुसाध्वित्यथाऽब्रुवन् ७ अनुज्ञातास्ततःसर्वेमुद्दहोर्धमसूनुना ॥ त्वरमाणाःसुसन्नद्धाहृष्टाद्युद्धायनिर्ययुः ८ अभिवाद्यतुराजानंयुयुधानाच्यु
 तार्जुनाः ॥ हृष्टाविनिर्ययुस्तेवैयुधिष्ठिरनिवेशनात् ९ रथेनैकेनदुर्धर्षैर्युयुधानजनार्दनौ ॥ जग्मतुःसहितौवीरावर्जुनस्यनिवेशनम् ॥ तत्रगत्वाहरीकेशः
 कल्पयामाससूतवत् १० रथंरथवरस्याजौवानरर्षभलक्षणम् ॥ समेघसमनिर्घोषस्तत्तत्कांचनसप्रभः ११ बभौरथवरःकृतःशिशुर्दिवसकृद्यथा ॥ ततःपुरुष
 शार्दूलःसज्जसज्जपुरःसरः १२ कृताहिकायपार्थायन्यवेदयतंतरथम् ॥ तंतुलोकवरःपुंसांकिरीटीहेमवर्भृत् १३ चापबाणधरोवाहंप्रदक्षिणमवर्तत ॥ तपो
 विद्यावयोवृद्धैःक्रियावद्विजितेन्द्रियैः १४ स्तूयमानोजयाशीर्भिरारुरोहमहारथम् ॥ जैत्रैःसांग्रामिकैर्मित्रैःपूर्वमेवरथोत्तमम् १५ अभिमंत्रितमर्चिष्मानुदयंभा
 स्करोयथा ॥ सरथेराथिनांश्रेष्ठःकांचनेकांचनावृतः १६ विबभौविमलोऽर्चिष्मान्मेराविवदिवाकरः ॥ अन्वारुरुहतुःपार्थयुयुधानजनार्दनौ १७ शर्यांतैर्यज्ञ
 मायांतैर्यथेन्द्रदेवमश्विनौ ॥ अथजग्राहगोविंदोरश्मीन्मरुद्विदांवरः १८ मातलिर्वासवस्येववृत्रंहंतुंप्रयास्यतः ॥ सताभ्यांसहितःपार्थोरथप्रवरमास्थितः १९

१ । २० । ११ शिशुर्दिवसकृत्बालःसूर्यः सज्जपुरःसरःसामग्रीतमघ्नः १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४ । ४५ । ४६ । ४७ । ४८ । ४९ । ५० । ५१ । ५२ । ५३ । ५४ । ५५ । ५६ । ५७ । ५८ । ५९ । ६० । ६१ । ६२ । ६३ । ६४ । ६५ । ६६ । ६७ । ६८ । ६९ । ७० । ७१ । ७२ । ७३ । ७४ । ७५ । ७६ । ७७ । ७८ । ७९ । ८० । ८१ । ८२ । ८३ । ८४ । ८५ । ८६ । ८७ । ८८ । ८९ । ९० । ९१ । ९२ । ९३ । ९४ । ९५ । ९६ । ९७ । ९८ । ९९ । १०० । १०१ । १०२ । १०३ । १०४ । १०५ । १०६ । १०७ । १०८ । १०९ । ११० । १११ । ११२ । ११३ । ११४ । ११५ । ११६ । ११७ । ११८ । ११९ । १२० । १२१ । १२२ । १२३ । १२४ । १२५ । १२६ । १२७ । १२८ । १२९ । १३० । १३१ । १३२ । १३३ । १३४ । १३५ । १३६ । १३७ । १३८ । १३९ । १४० । १४१ । १४२ । १४३ । १४४ । १४५ । १४६ । १४७ । १४८ । १४९ । १५० । १५१ । १५२ । १५३ । १५४ । १५५ । १५६ । १५७ । १५८ । १५९ । १६० । १६१ । १६२ । १६३ । १६४ । १६५ । १६६ । १६७ । १६८ । १६९ । १७० । १७१ । १७२ । १७३ । १७४ । १७५ । १७६ । १७७ । १७८ । १७९ । १८० । १८१ । १८२ । १८३ । १८४ । १८५ । १८६ । १८७ । १८८ । १८९ । १९० । १९१ । १९२ । १९३ । १९४ । १९५ । १९६ । १९७ । १९८ । १९९ । २०० । २०१ । २०२ । २०३ । २०४ । २०५ । २०६ । २०७ । २०८ । २०९ । २१० । २११ । २१२ । २१३ । २१४ । २१५ । २१६ । २१७ । २१८ । २१९ । २२० । २२१ । २२२ । २२३ । २२४ । २२५ । २२६ । २२७ । २२८ । २२९ । २३० । २३१ । २३२ । २३३ । २३४ । २३५ । २३६ । २३७ । २३८ । २३९ । २४० । २४१ । २४२ । २४३ । २४४ । २४५ । २४६ । २४७ । २४८ । २४९ । २५० । २५१ । २५२ । २५३ । २५४ । २५५ । २५६ । २५७ । २५८ । २५९ । २६० । २६१ । २६२ । २६३ । २६४ । २६५ । २६६ । २६७ । २६८ । २६९ । २७० । २७१ । २७२ । २७३ । २७४ । २७५ । २७६ । २७७ । २७८ । २७९ । २८० । २८१ । २८२ । २८३ । २८४ । २८५ । २८६ । २८७ । २८८ । २८९ । २९० । २९१ । २९२ । २९३ । २९४ । २९५ । २९६ । २९७ । २९८ । २९९ । ३०० । ३०१ । ३०२ । ३०३ । ३०४ । ३०५ । ३०६ । ३०७ । ३०८ । ३०९ । ३१० । ३११ । ३१२ । ३१३ । ३१४ । ३१५ । ३१६ । ३१७ । ३१८ । ३१९ । ३२० । ३२१ । ३२२ । ३२३ । ३२४ । ३२५ । ३२६ । ३२७ । ३२८ । ३२९ । ३३० । ३३१ । ३३२ । ३३३ । ३३४ । ३३५ । ३३६ । ३३७ । ३३८ । ३३९ । ३४० । ३४१ । ३४२ । ३४३ । ३४४ । ३४५ । ३४६ । ३४७ । ३४८ । ३४९ । ३५० । ३५१ । ३५२ । ३५३ । ३५४ । ३५५ । ३५६ । ३५७ । ३५८ । ३५९ । ३६० । ३६१ । ३६२ । ३६३ । ३६४ । ३६५ । ३६६ । ३६७ । ३६८ । ३६९ । ३७० । ३७१ । ३७२ । ३७३ । ३७४ । ३७५ । ३७६ । ३७७ । ३७८ । ३७९ । ३८० । ३८१ । ३८२ । ३८३ । ३८४ । ३८५ । ३८६ । ३८७ । ३८८ । ३८९ । ३९० । ३९१ । ३९२ । ३९३ । ३९४ । ३९५ । ३९६ । ३९७ । ३९८ । ३९९ । ४०० । ४०१ । ४०२ । ४०३ । ४०४ । ४०५ । ४०६ । ४०७ । ४०८ । ४०९ । ४१० । ४११ । ४१२ । ४१३ । ४१४ । ४१५ । ४१६ । ४१७ । ४१८ । ४१९ । ४२० । ४२१ । ४२२ । ४२३ । ४२४ । ४२५ । ४२६ । ४२७ । ४२८ । ४२९ । ४३० । ४३१ । ४३२ । ४३३ । ४३४ । ४३५ । ४३६ । ४३७ । ४३८ । ४३९ । ४४० । ४४१ । ४४२ । ४४३ । ४४४ । ४४५ । ४४६ । ४४७ । ४४८ । ४४९ । ४५० । ४५१ । ४५२ । ४५३ । ४५४ । ४५५ । ४५६ । ४५७ । ४५८ । ४५९ । ४६० । ४६१ । ४६२ । ४६३ । ४६४ । ४६५ । ४६६ । ४६७ । ४६८ । ४६९ । ४७० । ४७१ । ४७२ । ४७३ । ४७४ । ४७५ । ४७६ । ४७७ । ४७८ । ४७९ । ४८० । ४८१ । ४८२ । ४८३ । ४८४ । ४८५ । ४८६ । ४८७ । ४८८ । ४८९ । ४९० । ४९१ । ४९२ । ४९३ । ४९४ । ४९५ । ४९६ । ४९७ । ४९८ । ४९९ । ५०० । ५०१ । ५०२ । ५०३ । ५०४ । ५०५ । ५०६ । ५०७ । ५०८ । ५०९ । ५१० । ५११ । ५१२ । ५१३ । ५१४ । ५१५ । ५१६ । ५१७ । ५१८ । ५१९ । ५२० । ५२१ । ५२२ । ५२३ । ५२४ । ५२५ । ५२६ । ५२७ । ५२८ । ५२९ । ५३० । ५३१ । ५३२ । ५३३ । ५३४ । ५३५ । ५३६ । ५३७ । ५३८ । ५३९ । ५४० । ५४१ । ५४२ । ५४३ । ५४४ । ५४५ । ५४६ । ५४७ । ५४८ । ५४९ । ५५० । ५५१ । ५५२ । ५५३ । ५५४ । ५५५ । ५५६ । ५५७ । ५५८ । ५५९ । ५६० । ५६१ । ५६२ । ५६३ । ५६४ । ५६५ । ५६६ । ५६७ । ५६८ । ५६९ । ५७० । ५७१ । ५७२ । ५७३ । ५७४ । ५७५ । ५७६ । ५७७ । ५७८ । ५७९ । ५८० । ५८१ । ५८२ । ५८३ । ५८४ । ५८५ । ५८६ । ५८७ । ५८८ । ५८९ । ५९० । ५९१ । ५९२ । ५९३ । ५९४ । ५९५ । ५९६ । ५९७ । ५९८ । ५९९ । ६०० । ६०१ । ६०२ । ६०३ । ६०४ । ६०५ । ६०६ । ६०७ । ६०८ । ६०९ । ६१० । ६११ । ६१२ । ६१३ । ६१४ । ६१५ । ६१६ । ६१७ । ६१८ । ६१९ । ६२० । ६२१ । ६२२ । ६२३ । ६२४ । ६२५ । ६२६ । ६२७ । ६२८ । ६२९ । ६३० । ६३१ । ६३२ । ६३३ । ६३४ । ६३५ । ६३६ । ६३७ । ६३८ । ६३९ । ६४० । ६४१ । ६४२ । ६४३ । ६४४ । ६४५ । ६४६ । ६४७ । ६४८ । ६४९ । ६५० । ६५१ । ६५२ । ६५३ । ६५४ । ६५५ । ६५६ । ६५७ । ६५८ । ६५९ । ६६० । ६६१ । ६६२ । ६६३ । ६६४ । ६६५ । ६६६ । ६६७ । ६६८ । ६६९ । ६७० । ६७१ । ६७२ । ६७३ । ६७४ । ६७५ । ६७६ । ६७७ । ६७८ । ६७९ । ६८० । ६८१ । ६८२ । ६८३ । ६८४ । ६८५ । ६८६ । ६८७ । ६८८ । ६८९ । ६९० । ६९१ । ६९२ । ६९३ । ६९४ । ६९५ । ६९६ । ६९७ । ६९८ । ६९९ । ७०० । ७०१ । ७०२ । ७०३ । ७०४ । ७०५ । ७०६ । ७०७ । ७०८ । ७०९ । ७१० । ७११ । ७१२ । ७१३ । ७१४ । ७१५ । ७१६ । ७१७ । ७१८ । ७१९ । ७२० । ७२१ । ७२२ । ७२३ । ७२४ । ७२५ । ७२६ । ७२७ । ७२८ । ७२९ । ७३० । ७३१ । ७३२ । ७३३ । ७३४ । ७३५ । ७३६ । ७३७ । ७३८ । ७३९ । ७४० । ७४१ । ७४२ । ७४३ । ७४४ । ७४५ । ७४६ । ७४७ । ७४८ । ७४९ । ७५० । ७५१ । ७५२ । ७५३ । ७५४ । ७५५ । ७५६ । ७५७ । ७५८ । ७५९ । ७६० । ७६१ । ७६२ । ७६३ । ७६४ । ७६५ । ७६६ । ७६७ । ७६८ । ७६९ । ७७० । ७७१ । ७७२ । ७७३ । ७७४ । ७७५ । ७७६ । ७७७ । ७७८ । ७७९ । ७८० । ७८१ । ७८२ । ७८३ । ७८४ । ७८५ । ७८६ । ७८७ । ७८८ । ७८९ । ७९० । ७९१ । ७९२ । ७९३ । ७९४ । ७९५ । ७९६ । ७९७ । ७९८ । ७९९ । ८०० । ८०१ । ८०२ । ८०३ । ८०४ । ८०५ । ८०६ । ८०७ । ८०८ । ८०९ । ८१० । ८११ । ८१२ । ८१३ । ८१४ । ८१५ । ८१६ । ८१७ । ८१८ । ८१९ । ८२० । ८२१ । ८२२ । ८२३ । ८२४ । ८२५ । ८२६ । ८२७ । ८२८ । ८२९ । ८३० । ८३१ । ८३२ । ८३३ । ८३४ । ८३५ । ८३६ । ८३७ । ८३८ । ८३९ । ८४० । ८४१ । ८४२ । ८४३ । ८४४ । ८४५ । ८४६ । ८४७ । ८४८ । ८४९ । ८५० । ८५१ । ८५२ । ८५३ । ८५४ । ८५५ । ८५६ । ८५७ । ८५८ । ८५९ । ८६० । ८६१ । ८६२ । ८६३ । ८६४ । ८६५ । ८६६ । ८६७ । ८६८ । ८६९ । ८७० । ८७१ । ८७२ । ८७३ । ८७४ । ८७५ । ८७६ । ८७७ । ८७८ । ८७९ । ८८० । ८८१ । ८८२ । ८८३ । ८८४ । ८८५ । ८८६ । ८८७ । ८८८ । ८८९ । ८९० । ८९१ । ८९२ । ८९३ । ८९४ । ८९५ । ८९६ । ८९७ । ८९८ । ८९९ । ९०० । ९०१ । ९०२ । ९०३ । ९०४ । ९०५ । ९०६ । ९०७ । ९०८ । ९०९ । ९१० । ९११ । ९१२ । ९१३ । ९१४ । ९१५ । ९१६ । ९१७ । ९१८ । ९१९ । ९२० । ९२१ । ९२२ । ९२३ । ९२४ । ९२५ । ९२६ । ९२७ । ९२८ । ९२९ । ९३० । ९३१ । ९३२ । ९३३ । ९३४ । ९३५ । ९३६ । ९३७ । ९३८ । ९३९ । ९४० । ९४१ । ९४२ । ९४३ । ९४४ । ९४५ । ९४६ । ९४७ । ९४८ । ९४९ । ९५० । ९५१ । ९५२ । ९५३ । ९५४ । ९५५ । ९५६ । ९५७ । ९५८ । ९५९ । ९६० । ९६१ । ९६२ । ९६३ । ९६४ । ९६५ । ९६६ । ९६७ । ९६८ । ९६९ । ९७० । ९७१ । ९७२ । ९७३ । ९७४ । ९७५ । ९७६ । ९७७ । ९७८ । ९७९ । ९८० । ९८१ । ९८२ । ९८३ । ९८४ । ९८५ । ९८६ । ९८७ । ९८८ । ९८९ । ९९० । ९९१ । ९९२ । ९९३ । ९९४ । ९९५ । ९९६ । ९९७ । ९९८ । ९९९ । १००० ।

२० । २१ । २२ प्रयतोमंदः २३ । २४ । २५ प्रदक्षिणं छंदोनुवर्तिनं २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ अपेक्षाजनुरोधः ३३ । ३४ । ३५ ॥ इति द्रोणपर्वणिटीकायांचतुरशी

सहितो बुधशुक्राभ्यां तमोनिघ्नन्यथाशशो ॥ सैधवस्यवधं प्रेप्सुः प्रयातः शत्रुपूगहा २० सहांबुपतिमित्राभ्यां यथेन्द्रस्तारकामये ॥ ततो वादित्रनिघोषैर्भीगल्यै
श्चस्तवैः शुभैः २१ प्रयातमर्जुनं वारं मागधाश्चैव तुष्टुः ॥ सजयाशोः सपुण्याहः सूतमागधानिः स्वनः २२ युक्तो वादित्रघोषेण तेषां रतिकरो भवत् ॥ तमनुप्रयतो
वायुः पुण्यगंधवहः शुभः २३ वर्षासंहर्षयन्पार्थद्विषतश्चापिशोषयन् ॥ ततस्तस्मिन्क्षणे राजन्विधानि शुभानि च २४ प्रादुरासन्निमित्तानि विजयाय बहूनि च ॥
पांडवानां त्वदीयानां विपरीतानि मारिष २५ दृष्ट्वाऽर्जुनो निमित्तानि विजयाय प्रदक्षिणम् ॥ युयुधानं महेष्वासमिदं वचनमब्रवीत् २६ युयुधानाद्ययुद्धे मे दृश्यते
विजयो ध्रुवः ॥ यथाहीमानि लिङ्गानि दृश्यन्ते शिनिपुंगव २७ सोऽहं तत्र गमिष्यामि यत्र सैधवको नृपः ॥ यियासुर्यमलोकाय मम वीर्यं प्रतीक्षते २८ यथा परमकं कृत्यं स
धवस्य वधो मम ॥ तथैव सुमहत्कृत्यं धर्मराजस्य रक्षणम् २९ सत्वमद्य महाबाहो राजानं परिपालय ॥ यथैव हि मया गुप्तस्त्वया गुप्तो भवेत्तथा ३० न पश्यामि च तं लो
के यस्त्वायुद्धे पराजयेत् ॥ वासुदेवसंयुद्धे स्वयमप्यमरेश्वरः ३१ त्वयि चाहं पराश्वस्तः प्रयुमेवामहारथे ॥ शक्र्यासैधवं हंतुमनपेक्षो न र्षभ ३२ मय्यपेक्षानकर्त
व्याकथंचिदपि सात्वत ॥ राजन्येव परागुप्तिः कार्या सर्वात्मना त्वया ३३ न हि यत्र महाबाहुर्वासुदेवो व्यवस्थितः ॥ किंचिद्व्यापद्यते तत्र यत्राहमपि च ध्रुवम् ३४
एवमुक्तस्तु पार्थेन सात्यकिः परवीरहा ॥ तथेत्युक्त्वाऽगमतत्र यत्र राजायुधिष्ठिरः ३५ ॥ इति श्रीमहाभारते द्रोणप० प्रतिज्ञाप० अर्जुनवाक्ये चतुरशीतितमो
ऽध्यायः ॥ ८४ ॥ समाप्तं प्रतिज्ञापर्व ॥ अथ जयद्रथवधपर्व ॥ ॥ छतराष्ट्र उवाच ॥ श्वोभूतो किमकार्षुस्ते दुःखशोकसमन्विताः ॥ अभिमन्यौ हते तत्र केवाऽयु
द्धं तमामकाः १ जानंतस्तस्य कर्माणिकुरवः सव्यसाचिनः ॥ कथं तत्किल्बिषं कृत्वानिर्भयाद्बहिमामकाः २ पुत्रशोकाभिसंतप्तं क्रुद्धं मृत्युमिवांतकम् ॥ आयां
तं पुरुषव्याघ्रं कथं ददृशुराहवे ३ कपिराजध्वजं संख्ये विधुन्वानं महद्भुजः ॥ दृष्ट्वा पुत्रपरिचूनं किमकुर्वत मामकाः ४ किंतु संजयसंग्रामे वृत्तं दुर्योधनं प्रति ॥ परिदेवो
महानद्यश्रुतो मे नाभिनंदनम् ५ बभूवुर्येमनो ग्राह्याः शब्दाः श्रुति सुखावहाः ॥ न श्रूयन्तेऽद्य सर्वे तसैधवस्य निवेशने ६ स्तुवतां नाद्यश्रूयन्ते पुत्राणां शिबिरे मम ॥
सूतमागधसंधानानिर्तकानां च सर्वशः ७ शब्देन नादिताऽभीक्ष्णमभवद्यत्र मे श्रुतिः ॥ दीनानामद्य तं शब्दं न शृणोमि समीरितम् ८ निवेशने सत्यघृतेः सोमदत्तस्य
संजय ॥ आसीनोऽहं पुरा तात शब्दमश्रौषमुत्तमम् ९ तदद्य पुण्यहीनोऽहमार्तस्वरनिनादितम् ॥ निवेशनं गतोऽहं पुत्राणाममलक्षये १० विविशतेर्दुर्मुखस्य
चित्रसेनविकर्णयोः ॥ अन्येषां च सुतानां मेन तथा श्रूयते ध्वनिः ११ ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्या यं शिष्याः पर्युपासते ॥ द्रोणपुत्रं महेष्वासं पुत्राणामेपरायणम् १२

तितमोऽध्यायः ॥ ८४ ॥ ॥ ७ ॥ श्वोभूते इति १ । २ । ३ पुत्रपरिचूनं पुत्रवधदुःखितं ४ । ५ । ६ । ७ यत्रेति तृतीयायें सप्तमी ८ । ९ । १० । ११ । १२

स्वपक्षस्थापनहीनः प्रतिपक्षे प्रतिक्षेपो वितंडा आलापो भाषणं संलापो मिथोभाषणं १३ । १४ । १५ । १६ । १७ गणानां संधानां १८ । १९ । २० । २१ । २२ तीर्थेन निदानेन उपायेन वा कालप्राप्तं
वितंडालापसंलापैर्दृष्टवादित्रवादितैः ॥ गीतैश्च विविधैरिष्टैरमते यो दिवानिशम् १३ उपास्यमानो बहुभिः कुरुपांडवसात्वतैः ॥ सूततस्य गृहे शब्देनाद्यद्रोणैर्य
थापुरा १४ द्रोणपुत्रं महेष्वासं गायनानर्तकाश्च ये ॥ अत्यर्थमुपतिष्ठन्ति तेषां श्रूयते ध्वनिः १५ विद्वानुविदयोः सायशिबिरे यो महाध्वनिः १६ श्रूयते सोऽद्य न
तथा केकयानां च वेदमसु ॥ नित्यं प्रमुदितानां च तालगीतस्वनो महान् १७ नृत्यतां श्रूयते तात गणानां सोऽद्य न स्वनः ॥ सप्ततंतून्वितन्वानायाजकाय ममुपासते
१८ सौमदतिं श्रुतनिधितेषां श्रूयते ध्वनिः ॥ ज्याघोषो ब्रह्मघोषश्च तोमरासरथध्वनिः १९ द्रोणस्यासीदविरतो गृहे तं न शृणोम्यहम् ॥ नानादेशसमुत्थानां
गीतानां यो भवत्स्वनः २० वादित्रनादितानां च सोऽद्य न श्रूयते महान् ॥ यदा प्रभृत्युपप्लव्याच्छांतिमिच्छन् जनार्दनः २१ आगतः सर्वभूतानामनुकंपार्थम
च्युतः ॥ ततोऽहमब्रुवं सूतमदं दुर्योधनं तदा २२ वासुदेवेन तीर्थेन पुत्रसंशाम्य पांडवैः ॥ कालप्राप्तमहं मन्ये मा त्वं दुर्योधनातिगाः २३ शमंचेद्या च मानं त्वं प्रत्या
ख्यास्यसि केकयम् ॥ हितार्थमभिजल्पन्तं न तवास्ति रणे जयः २४ प्रत्याचष्टसदा शार्हमृषभं सर्वधन्विनाम् ॥ अनुनेयानि जल्पन्तं मनयात्रान्वपद्यत २५ ततो
दुःशासनस्यैव कर्णस्य च मतं द्वयोः ॥ अन्ववर्तत मां हित्वा कृष्टः कालेन दुर्मतिः २६ न ह्यहं युतमिच्छामि विदुरो न प्रशंसति ॥ सैधवो नेच्छति दूतं भोष्मो न दूतमि
च्छति २७ शल्यो भूरिश्रवाश्चैव पुरुमित्रो जयस्तथा ॥ अश्वत्थामा कृपो द्रोणो दूतं नेच्छन्ति संजय २८ एतेषां मतमादाय यदिवर्तेत पुत्रकः ॥ सज्जातिमित्रः ससुह
स्त्रिरंजीवेदनामयः २९ शृङ्गामधुरसंभाषाज्ञातिबंधुप्रियंवदाः ॥ कुलीनाः संमताः प्राज्ञाः सुखं प्राप्स्यन्ति पांडवाः ३० धर्मापेक्षी नरो नित्यं सर्वत्र लभते सुखम् ॥
प्रेत्यभावे च कल्याणं प्रसादं प्रतिपद्यते ३१ अर्हास्ते पृथिवीभोक्तुं समर्थाः साधनेऽपि च ॥ तेषामपि समुद्रांतापि दृष्टेतामहीमही ३२ विद्युज्यमानाः स्थास्यन्ति पांडवा
धर्मवर्त्मनि ॥ संति मे ज्ञातयस्तात येषां श्रोष्यन्ति पांडवाः ३३ शल्यस्य सोमदत्तस्य भीष्मस्य च महात्मनः ॥ द्रोणस्याथ विकर्णस्य बाल्हीकस्य कृपस्य च ३४
अन्येषां चैव वृद्धानां भरतानां महात्मनाम् ॥ त्वदर्थं ब्रुवतां तात करिष्यन्ति वचोहिते ३५ कंवा त्वं मन्यसे तेषां यस्तान् ब्रूयादतोऽन्यथा ॥ कृष्णो न धर्मं संजह्यात्सर्वे
ते हितदन्वयाः ३६ मयापि चोक्तास्ते वीरावचनं धर्मसंहितम् ॥ नान्यथा प्रकरिष्यन्ति धर्मात्मानो हि पांडवाः ३७ इत्यहं विलपन् सूतबहुशः पुत्रमुक्तवान् ॥ न च मे
श्रुतवान्मूढो मन्ये कालस्य पर्ययम् ३८ वृकोदरार्जुनौ यत्र वृष्णि वीरश्च सात्यकिः ॥ उत्तमौजाश्च पांचालयो युधामन्युश्च दुर्जयः ३९ दृष्ट्युग्रश्च दुर्धर्षः शिखंडी
चापराजितः ॥ अश्मकाः केकयाश्चैव क्षत्रधर्मा च सौमकिः ४० चैद्यश्चैकितानश्च पुत्रः काश्यपस्य चाभिभूः ॥ द्रौपदेया विराटश्च द्रुपदश्च महारथः ४१

समयोचितं २३ । २४ अनुनेयानि अनुकूलानि २५ । २६ । २७ । २८ । २९ शृङ्गामधुरजयः ३० । ३१ साधने स्वीकरणे ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१

४२ । ४३ । ४४ । ४५ दीर्घदर्शनादनागतानुसंधानात् ४६ । ४७ । ४८ । ४९ यद्युपायातयुगभित्तिषः ५० महदत्यर्थम् ५१ तेषामध्ये ५२ । ५३ रागोमात्सर्यं 'रागस्तुमात्सर्ये'लोहि
यमौचपुरुषव्याघ्रोमंत्रीचमधुसूदनः ॥ कएतानजातयुध्येतलोकंऽस्मिन्वैजिजीविषुः ४२ दिव्यमस्त्रंविर्कुर्वाणान्प्रसहेद्वापरान्मम ॥ अन्योदुर्योधनात्कर्णाच्छ
कुनेश्वापिसौबलात् ४३ दुःशासनचतुर्थानानान्यंपश्यामिपंचमम् ॥ येषामभीषुहस्तःस्याद्विष्वक्तेनोरथेस्थितः ४४ सन्नद्धश्चार्जुनोयोद्धातेषानास्तिपरा
जयः ॥ तेषामथविलापानानांयुधयोधनःस्मरेत् ४५ हतौहिणपुरुषव्याघ्रोभीष्मद्रोणौत्वमात्थवे ॥ तेषांविदुरवाक्यानामुक्तानांदीर्घदर्शनात् ४६ दृष्ट्वांफलानि
वृत्तिमन्येशोचंतिपुत्रकाः ॥ सेनां दृष्ट्वाऽभिभूतांमैत्रेयेनार्जुनेनच ४७ शून्यान्द्वापरथोपस्थान्मन्येशोचंतिपुत्रकाः ॥ हिमात्ययेयथाकशंशुष्कंवातेरितोम
हान् ४८ अग्निर्देहेतथासेनांमामिकांसधनंजयः ॥ आचक्ष्वममतत्सर्वकुशलोह्यासिसंजय ४९ यदुपायातसायाह्वेकृत्वापार्थस्यकिल्बिषम् ॥ अभिमन्योहते
तातकथमासीन्मनोहिवः ५० नजातुतस्यकर्माणियुधिर्नाडीवधन्वनः ॥ अपकृत्यमहत्तातसोदुंशक्षयंतिमामकाः ५१ किमुदुर्योधनःकृत्यंकर्णःकृत्यंकिमब्रवीत् ॥
दुःशासनःसौबलश्चतेषामेवंगतेष्वपि ५२ सर्वेषांसमवेतानांपुत्राणाममसंजय ॥ यद्वृत्तंतातसंग्रामेमंदस्यापनयैर्भृशम् ५३ लोभानुगस्यदुर्बुद्धेःक्रोधेनविकृता
त्मनः ॥ राज्यकामस्यमूढस्यरागोपहतचेतसः ॥ दुर्नोतंवासुनीतंवातन्ममाचक्ष्वसंजय ५४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिजयद्रथपर्वणि धृतराष्ट्रवाक्ये
पंचाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८५ ॥ ॥ संजयउवाच ॥ हंततसंप्रवक्ष्यामिसर्वप्रत्यक्षदर्शिवान् ॥ शुश्रूषस्वस्थिराभूत्वातवह्यपनयोमहान् १ गतोदकेसेतुबंधो
यादृक्तादृगयंतव ॥ विलापोनिष्फलोराजन्माशुचोभरतपथ २ अनतिक्रमणीयोऽयंकृतांतस्याहुतांविधिः ॥ माशुचोभरतश्रेष्ठदिष्टमेतत्पुरातनम् ३ यदि
त्वंहिपुराचूतात्कुंतीपुत्रंयुधिष्ठिरम् ॥ निवर्तयेथाःपुत्रांश्चनत्वांव्यसनमाव्रजेत् ४ युद्धकालेपुनःप्राप्तेतदेवभवतायदि ॥ निवर्तिताःस्युःसरंब्धानत्वांव्यसनमा
व्रजेत् ५ दुर्योधनंचाविधेयंबध्नीतेतिपुरायादि ॥ कुरूनचोदयिष्यस्त्वंनत्वांव्यसनमाव्रजेत् ६ नतेबुद्धिव्यभीचारमुपलप्स्यंतिपांडवाः ॥ पंचालावृष्णयःस
र्वेयैचान्येऽपिनराधिपाः ७ सकृत्वापितृकर्मत्वंपुत्रसंस्थाप्यसत्पथे ॥ वर्तेथायदिधर्मेणनत्वांव्यसनमाव्रजेत् ८ त्वंतुप्राज्ञतमोलोकेहत्वाधर्मसनातनम् ॥ दुर्योधन
स्यकर्णस्यशकुनेश्चान्वगामतम् ९ ततेविलपितंसर्वमयाराजान्निशामितम् ॥ अर्थेनिविशमानस्याविषामिश्रंयथामधु १० नामन्यततदाकृष्णोराजानंपांडवंपुरा ॥
नभीष्मनैवचद्रोणंयथात्वांमन्यतेऽच्युतः ११ अजानात्सयदातुत्वारजधर्मादधश्च्युतम् ॥ तदाप्रभृतिरुष्णस्त्वांनतथाबहुमन्यते १२ परुषाण्युच्यमानांश्च
यथापार्थानुपेक्षसे ॥ तस्यानुबंधःप्राप्तस्त्वांपुत्राणाराज्यकामुक १३ पितृपैतामहंराज्यमपवृत्तंतदाऽनघ ॥ अथपार्थैर्जितांकृत्स्नांपृथिवीप्रत्यपद्यथाः १४
तादिषु'इतिमेदिनी ५१ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांपंचाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८५ ॥ ॥ अ ॥ ॥ हंतति १ । २ । १ । ३ । ५ । ५ ततवबुद्धेर्व्यभिचारंवेपथ्यमुपलप्स्यंत्यनुमादिष्यंति
७ । ८ । ९ । १० मन्यतेबहुमन्यते ११ । १२ । १३ अपवृत्तंसांशयिकंयद्येवंकरिष्यतिवर्हि १४

१५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ अंतरङ्गैर्यत्तरेवेदिभिः २२ । २३ हृतिद्रोणपर्वणिटीकायां दृशीतितमोऽध्यायः ॥ ८६ ॥ ॥ छ ॥ ॥ तस्यामिति १ । २ । ३ पीतान्नपायितो

पांडुनानिर्जितराज्यं कौरवाणां यशस्तथा ॥ ततश्चाप्यधिकं भूयः पांडवैर्धर्मचारिभिः १५ तेषां ततादृशं कर्मत्वामामाद्य सुनिष्कृतम् ॥ यत्पित्र्याद्भ्रातृशिताराज्या
स्वयेहामिषगृहद्विना १६ यत्पुनर्युद्धकाले त्वं पुत्रान् गृहयसे नृप ॥ बहुधा व्याहरन्दीषान्न तदद्योपपद्यते १७ नहिरक्षंति राजानो युद्धयंतो जीवितरंणे ॥ चमूं वि
गाह्य पार्थानां युध्यंते क्षत्रियर्षभाः १८ यांतु कृष्णार्जुनौ सेनायां सात्यकि वृकोदरौ ॥ रक्षेरन्कोनुतां युद्धयेच्च मूमन्यत्र कौरवैः १९ येषां योद्धा गुडाकेशो येषां मंत्री ज
नार्दनः ॥ येषां च सात्यकियोद्धा येषां योद्धा वृकोदरः २० कोहितान् विपहेयोद्धुं मर्त्यधर्माधनुर्धरः ॥ अन्यत्र कौरवेभ्यो ये वा तेषां पदानुगाः २१ यावत्तु शक्यते कर्तुं
मंतरं जैर्जनाधिपैः ॥ क्षत्रधर्मरतैः शूरस्तावत्कुर्वन्ति कौरवाः २२ यथा तु पुरुषव्याघ्रैर्युद्धं परमसंकटम् ॥ कुरूणां पांडवैः सार्धं तत्सर्वं शृणु तत्त्वतः २३ ॥ इति श्रीम
हाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि संजयवाक्ये षडशीतितमोऽध्यायः ॥ ८६ ॥ ॥ ६७ ॥ ॥ संजय उवाच ॥ तस्यां निशायां व्युष्टायां द्रोणः शस्त्रभृतां
वरः ॥ स्वान्यनीकानि सर्वाणि प्राक्रामद्ब्रूहि तु ततः १ शूराणां गर्जतां राजन्संकुद्धानां मर्मपिणाम् ॥ श्रूयंते स्म गिरिश्वित्राः परस्परवधेषिणाम् २ विस्फार्य च धनुं
प्यन्ये ज्याः परे परिमृज्य च ॥ विनिःश्वसन्तः प्राकोशप्रकेदानीं सधनं जयः ३ विकोशान्सुत्सरून्येकतधारान्समाहितान् ॥ पीतानाकाशसंकाशान् सीन्केचिच्चाचि
क्षिपुः ४ चरंतस्त्वसि मार्गाश्च धनुर्मार्गाश्च शिक्षया ॥ संग्राममनसः शूरादृश्यंते स्म सहस्रशः ५ सघंटाश्च दनादिग्धाः स्वर्णवज्रविभूषिताः ॥ समुत्क्षिप्य गदाश्चा
न्ये पर्यपृच्छन्त पांडवम् ६ अन्ये बलमदोन्मत्ताः परिघैर्बाहुशालिनः ॥ चक्रुः संबाधमाकाशमुच्छ्रितेन्द्रध्वजोपमैः ७ नानाप्रहरणैश्चान्ये विचित्रस्त्रगलंकृताः ॥ सं
ग्राममनसः शूरास्तत्र तत्र व्यवस्थिताः ८ कर्जुनः कसगोविंदः कचमानी वृकोदरः ॥ कचते सुहृदस्तेषामाह्वयं ते रणे तदा ९ ततः शंखमुपाध्माय त्वरयन्वाजिनः
स्वयम् ॥ इतस्ततस्तान् रचयन् द्रोणश्चरति वेगितः १० तेष्वनीकेषु सर्वेषु स्थितेष्वहव नंदिषु ॥ भारद्वाजो महाराज जयद्रथमथाब्रवीत् ११ त्वंचैव सौमदत्तिश्च
कर्णश्चैव महारथः ॥ अश्वत्थामा च शल्यश्च वृषसेनः कृपस्तथा १२ शतं चाश्वसहस्राणां रथानां युतानि षट् ॥ द्विरदानां प्रभिन्नानां सहस्राणि चतुर्दश १३ पदा
तीनां सहस्राणि दंशितान्येकविंशतिः ॥ गव्यूतिषु त्रिमात्रासु मामनासाद्य तिष्ठत १४ तत्र स्थत्वा न संसोढुं शक्ता देवाः सवासवाः ॥ किंपुनः पांडवाः सर्वे समाश्वसि
हि सैधव १५ एवमुक्तः समाश्वस्तः सिंधुराजो जयद्रथः ॥ संप्रायात्सहगांधारैर्हृतस्तैश्च महारथैः १६ वर्षभिः सादिभिर्यतैः प्रासपाणिभिरास्थितैः ॥ चामरा
पीडिनः सर्वे जांबूनदविभूषिताः १७ जयद्रथस्य राजेन्द्रहयाः साधुप्रवाहिनः ॥ ते चैकसप्तसाहस्रास्त्रिसाहस्राश्च सैधवाः १८

१९ । २० । २१ पश्चाधेपश्चाद्वागेपंचगव्युतिःचक्रशकटःचक्रगर्भःशकटः २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ अदुतानुरूपमाश्रयंरूपमेतस्त्वययोग्यं च
 मत्तानां सुविह्वलानां हस्त्यारोहेर्विशारदैः ॥ नागानां भीमरूपाणां विर्मणारौद्रकर्मिणाम् १९ अध्यर्धेन सहस्रेण पुत्रो दुर्मर्षणस्तव ॥ अग्रतः सर्वसैन्यानां युध्यमानो
 व्यवस्थितः २० ततो दुःशासनश्चैव विकर्णश्च तवात्मजौ ॥ सिंधुराजार्थसिद्धयर्थमग्रानीके व्यवस्थितौ २१ दीर्घां द्वादशगव्युतिः पश्चाधेपंचविस्तृतः ॥ व्यूह
 स्तुचक्रशकटो भारद्वाजेन निर्मितः २२ नानावृत्तिभिर्विरेस्तत्र तत्र व्यवस्थितैः ॥ रथाश्च गजपत्स्यो ध्वेद्राणि विहितः स्वयम् २३ पश्चाधे तस्य पद्मस्तु गर्भव्यू
 हः सुदुर्भेदः ॥ सूचीपद्मस्य गर्भस्थो गूढो व्यूहः कृतः पुनः २४ एवमेतं महाव्यूहं व्यूहद्रोणो व्यवस्थितः ॥ सूचीमुखे महेश्वासः कृतवर्मा व्यवस्थितः २५ अनं
 तरं च कांबोजो जलसंधश्च मारिष ॥ दुर्योधनश्च कर्णश्च तदनंतरमेव च २६ ततः शतसहस्राणि योधानां निवर्तिनाम् ॥ व्यवस्थितानि सर्वाणि शकटे मुखराक्षिणाम्
 २७ तेषां च पृष्ठतो राजा बलेन महता वृतः ॥ जयद्रथस्ततो राजा सूचीपार्श्वे व्यवस्थितः २८ शकटस्य तुराजेन्द्रभारद्वाजो मुखे स्थितः ॥ अनुतस्याभवद्रो जौ
 जुगोपैततः स्वयम् २९ श्वेतवर्मा बरोष्णीषो व्यूहो रस्को महाभुजः ॥ धनुर्विस्फारयन् द्रोणस्तस्थौ कुद्विवातकः ३० पताकिनं शोणहयं वेदिकुण्ठाजिनध्व
 जम् ॥ द्रोणस्य रथमालोक्य प्रहृष्टाः कुरवोऽभवन् ३१ सिद्धचारणसंधानां विस्मयः सुमहान्भूत् ॥ द्रोणेन विहितं दृष्ट्वा व्यूहं क्षुब्धार्णवोपमम् ३२ सशैलसागरवनां
 नानाजनपदाकुलाम् ॥ ग्रसेद्रहः क्षितिसर्वाभितिभूतानि मे निरे ३३ बहुरथमनुजाश्च पतिनां प्रतिभयानिः स्वनमद्भुतानुरूपम् ॥ अहितहृदयभेदनं महद्वैशक
 टमवेक्ष्य कृतं नंदराजा ३४ ॥ इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि कौरवव्यूहनिर्माणे सप्ताशीतितमोऽध्यायः ॥ ८७ ॥ ॥ ४३ ॥ ॥ संजय उ
 वाच ॥ ततो व्यूहेष्वनीकेषु समुत्कुप्रेषु मारिष ॥ ताड्यमाना सुमेरीषु दृष्ट्वा पुनदस्त्रं १ अनीकानां च संहो देवादित्राणां च निःस्वने ॥ प्रध्मापितेषु शंखेषु सत्रा
 देलोमहर्षणे २ अभिहारयत्सुशनैर्भरतेषु युयुत्सुषु ॥ रौद्रेमुहूर्ते संप्राप्ते सव्यसाची व्यहृश्यत ३ बलानां वायसानां च पुरस्तात् सव्यसाचिनः ॥ बहुलानि सहस्रा
 णि प्राक्रीडंस्तत्र भारत ४ मृगाश्च घोरसंनदाः शिवाश्च शिवदर्शनाः ॥ दक्षिणेन प्रयातानां मस्माकं प्राणदंस्तथा ५ सनिर्वाता ज्वलंत्यश्च पेतुरुल्का सहस्रशः ॥
 च चालचमहीकृत्स्नाभये घोरसमुत्थिते ६ विष्वग्वाताः सनिर्वाता रक्षाः शर्करकर्षिणः ॥ बबुरायाति कौतेये संग्रामे समुपस्थिते ७ नाकुलिश्च शतानीकोष्टप्रद्युम्न
 श्वपार्षतः ८ पांडवानां मनीकानि प्राज्ञौ तौ व्यूहस्तदा ८ ततो रथसहस्रेण द्विरदानां शतेन च ॥ त्रिभिरश्वसहस्रैश्च पदातीनां शतैः ९ अध्यर्धमात्रे धनुषां
 सहस्रेतनयस्तव ॥ अग्रतः सर्वसैन्यानां स्थित्वा दुर्मर्षणोऽब्रवीत् १०

१४ ॥ इति द्रोणपर्वणि टीकायां सप्ताशीतितमोऽध्यायः ॥ ८७ ॥ तत इति १ । २ अभिहारयत्सु सत्रह्यमानेषु अभियुज्यमानेषु वा प्रहरस्तिवतिकेचित् १ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ शतैः शतैर्दशसहस्रैः १ । १०

११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ जयोनाम्ना १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ समाधुतिः संचालितैः २८

अद्य गांढीवधन्वानंतपंत्युद्धदुर्मदम् ॥ अहमावारयिष्यामिवेलेव मकरालयम् ११ अद्य पश्यंतु संग्रामे धनं जयममर्षणम् ॥ विषक्तं मायि दुर्वर्षमश्मकूटमिवाश्म
 नि १२ तिष्ठध्वं रथिनो यूयं संग्राममभिकांक्षिणः ॥ युध्यामिसंहतानि तान्यशोमानं च वर्धयन् १३ एवं ब्रुवन् महाराज महात्मा समहामतिः ॥ महेश्वासैर्वृत्तोर राज
 न्महेश्वासो व्यवस्थितः १४ ततोऽस्तकहवकुद्धः सवज्रइव वासवः ॥ दंडपाणि रिव असह्यो मृत्युः कालेन चोदितः १५ शूलपाणि रिव अक्षोभ्यो वरुणः पाशवानिव ॥ यु
 गांताग्निरिवार्चिष्मान्प्रधक्ष्यन्वैपुनः प्रजाः १६ क्रोधामर्षवलोद्भूतो निवातकवचांतकः ॥ जयोजेता स्थितः सत्ये पारयिष्यन् महाव्रतम् १७ आमुक्तकवचः खड्गो
 जांबूनदकिरीटभृत् ॥ शुभ्रमालयां वरधरः खंगदश्चारुकुंडलः १८ रथप्रवरमास्यायनरो नारायणानुगः ॥ विधुन्वन् गांढिवं संख्येव भौमसूर्यइवोदितः १९ सोऽग्रा
 नीकस्य महतइषुपाते धनं जयः ॥ व्यवस्थाप्य रथं राजन् शंखं दध्मौ प्रतापवान् २० अथ कृष्णोऽप्यसंभ्रांतः पार्थेन सह मारिष ॥ प्राध्मापयत्पांचजन्यं शंखप्रवरमो
 जसा २१ तयोः शंखप्रणादेन तव सैन्ये विशांपते ॥ आसन्संहृष्टरोमाणः कं पितागतचेतसः २२ यथा त्रस्यंति भूतानि सर्वाण्यशानिनिःस्वनात् ॥ तथा शंखप्रणादे
 न वित्रे सुस्तव सैनिकाः २३ प्रसुप्तबुःशकृन्मूत्रं वाहनानि च सर्वशः ॥ एवं सवाहनं सर्वमाविग्रमभवद्भलम् २४ सीदंति स्म नराराजन् शंखशब्देन मारिष ॥ विसंज्ञा
 श्वाभवन् केचित्केचिद्राजन्वितत्रसुः २५ ततः कपिर्महानादंसहभूतैर्ध्वजालयैः ॥ अकरोद्वादितास्य श्वभीषयंस्तव सैनिकान् २६ ततः शंखाश्च भेर्यश्च मृदंगाश्च
 नकैः सह ॥ पुनरेवाभ्यहन्यंत तव सैन्यप्रहर्षणाः २७ नानावादित्रसंहोदैः क्षोडितास्फोटिताकुलैः ॥ सिंहनादैः समुत्कुप्रेः समाधूतैर्भहारथैः २८ तस्मिंस्तु तुमु
 लेशब्दे भीरूणां भयवर्धने ॥ अतीव हृष्टो दाशार्हमब्रवीत्पाकशासनिः २९ ॥ इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि अर्जुनरणप्रवेशेऽष्टाशीतितमोऽध्यायः
 ॥ ८८ ॥ अर्जुन उवाच ॥ चोदयाश्चान्हृषीकेश यत्र दुर्मर्षणः स्थितः ॥ एतद्वित्वा गजानीकं प्रवेक्ष्याम्य रिव हिनीम् १ ॥ संजय उवाच ॥ एवमुक्तो महाबाहुः
 केशवः सव्यसाचिना ॥ अचोदयद्वयांस्तत्र यत्र दुर्मर्षणः स्थितः २ ससंप्रहारस्तु मुलः संप्रवृत्तः सुदारुणः ॥ एकस्य च बहूनां च रथनागनरक्षयः ३ ततः सायकवर्ष
 णपर्जन्यइव वृष्टिमान् ॥ परानवाधिरत्पार्थः पर्वतानिव नीरदः ४ ते चापिरथिनः सर्वे त्वरिताः कृतहस्तवत् ॥ अवाकिरन् बाणजालैस्तत्र कृष्णधनं जयौ ५ ततः कुद्वो
 महाबाहुर्वर्धिमाणः परैर्युधि ॥ शिरांसिरथिनां पार्थः कायेभ्योऽपाहरच्छरैः ६ उद्धांतनयने वैकैः स दष्टौष्ठुटैः शुभैः ॥ सकुंडलशिरस्त्राणैर्वसुधासमकीर्यत ७ पुंडरी
 कवनानीव विध्वस्तानि समंततः ॥ विनिकीर्णानि योधानां वदनानि च काशिरे ८ (तपनीयतनुत्राणां संसिक्कारुधिरेण च ॥ संसिक्ता इव दृश्यंते मेघसंघाः सविद्युतः) ९

२९ ॥ इति द्रोणपर्वणि टीकायां सप्ताशीतितमोऽध्यायः ॥ ८८ ॥ ॥ ४४ ॥ ॥ चोदयाश्चानिति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९

१० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ निर्वर्ण्योपिकाआयुधविशेषः १७ । १८ । १९ प्रतिसंचरतेप्रत्युद्रच्छति २० । २१ यत्तस्यावहितस्य २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ द्रुतंविद्वतं

शिरसापततांराजनशब्दोभूद्वसुधातले ॥ कालेनपरिपक्वानांतालानांपततामिव १० ततःकबंधंकिंचितुधनुरालंब्यातिष्ठति ॥ किंचित्त्वङ्गंविनिष्कृष्यभुजे
नोद्यम्यतिष्ठति ११ पतितानिनजानंतिशिरांसिपुरुषर्षभाः ॥ अमृष्यमाणाःप्रंग्रामेकौतेयंजयमृदिनः १२ हयानामुत्तमांगैश्चहस्तिहस्तैश्चमेदिनी ॥ बाहु
भिश्चशिरोभिश्चवीराणांसमर्कयंत १३ अयंपार्थःकुतःपार्थएषपार्थइतिप्रभो ॥ तवसैन्येषुयोधानांपार्थभूतमिवाभवत् १४ अन्योऽन्यमपिचाजहुरात्मानमपि
चापरे ॥ पार्थभूतममन्यंतजगत्कालेनमोहिताः १५ निष्ठनंतःसरुधिरावेसंज्ञागाढवेदनाः ॥ शयानाबहवोवीराःकीर्तयंतःस्वबांधवान् १६ सभिदिपालाःस
प्रासाःसशक्तयष्टिपरश्वधाः ॥ सनिर्व्यूहाःमनिस्त्रिशाःसशरासनतोमराः १७ सबाणवर्माभरणाःसगदाःसांगदारणे ॥ महाभुजगसंकाशाबाहवःपरिघोषमाः १८
उद्वेष्टंतिविचेष्टंतिसेष्टंतिचसर्वशः ॥ वेगंकुर्वंतिसंरब्धाःनिरुक्ताःपरमेषुभिः १९ योयःस्मसमरेपार्थप्रतिसंचरतेनरः ॥ तस्यतस्यांतकोवाणःशरीरमुपसर्पति
२० नृत्यतोरथमागेषुधनुर्व्यायच्छतस्तथा ॥ नकाश्चित्तत्रपार्थस्यदृष्टंशस्तरमण्वपि २१ यत्तस्यघटमानस्यक्षिप्रंविक्षिपतःशरान् ॥ लाघवात्पांडुपुत्रस्यव्य
स्मयंतपरेजनाः २२ हस्तिनंहस्तिनंतारमश्वमाश्विकमेवच ॥ अभिनत्फाल्गुनोवाणैरथिनंचससारथिम् २३ आवर्तमानमावृत्तंयुध्यमानंचपांडवः ॥ प्रमुखे
तिष्ठमानंचनकिंचित्रनिहतिसः २४ यथोदयन्वैगगनेसूर्योदंतिमहतमः ॥ तथाऽर्जुनोगजानीकमवधोत्कंपत्रिभिः २५ हस्तिभिःपतितैर्मित्रैस्तवसैन्यमदृश्य
त ॥ अंतकालेयथाभूमिर्व्यवकीर्णामहीधरैः २६ यथामध्यंदिनेसूर्योदुप्रेक्ष्यःप्राणिभिःसदा ॥ तथाधनंजयःकुद्वोदुप्रेक्ष्योयुधिष्ठिराभिः २७ ततथातवपुत्र
स्यसैन्यंयुधिष्ठिरंतप ॥ प्रभग्रंद्रुतमाविग्रमतीवशरपीडितम् २८ मारुतेनेवमहतामेघानीकंव्यदीर्यत ॥ प्रकाल्यमानंतत्सैन्यंनशक्यप्रतिर्वाक्षितुम् २९ प्रतो
दैश्चापकोटीभिर्हुंकारैःसाधुवाहितैः ॥ कशापाण्यभिघातैश्चवाग्भिरुग्राभिरेवच ३० चोदयंतोहयांस्तूर्णपलायंतेस्मपावकाः ॥ सादिनोरथिनश्चैवपतयश्चा
र्जुनादिताः ३१ पाण्यगुष्टांकुशैर्नागंचोदयंतस्तथापरे ॥ शरैःसंमोहिताश्चान्येतमेवामिमुखाययुः ३२ तवयोधाहतोत्साहाविभ्रांतमनस्तदा ३३ ॥ इति
श्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिजयद्रथवधपर्वणि अर्जुनयुद्धेमुकोननवतितमोऽध्यायः ॥ ८९ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ घृतराष्ट्रउवाच ॥ तस्मिन्प्रभग्रेऽन्या
ग्रेवध्यमानेकिरीटिना ॥ केतुतत्ररणेवीराःप्रत्युदीयुर्धनंजयम् १ आहोस्विच्छकटव्यूहंप्रविष्टामोघनिश्चयाः ॥ द्रोणमाश्रित्यतिष्ठंतप्राकारमकुतोभयम् २ ॥
॥ संजयउवाच ॥ तथार्जुनेनसंभग्रेतस्मिन्स्तवबलेऽनघ ॥ इतवीरेहतोत्साहेपलायनकृतक्षणे ३

आविग्रंभीतं २८ । २९ । ३० साधुवाहितैःसुष्ठुव्यापारितैः ३१ । ३२ । ३३ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायामेकोननवतितमोऽध्यायः ॥ ८९ ॥ तस्मिन्निति १ । २ पलायनेकृतःक्षणोऽवसरोयेन ३

४ । ५ । ६ । ७ । ८ प्रतिभयोभयंकरः दारुणःकूरः ९ । १० । ११ । १२ काष्ठातीतोऽतिक्रांतदिप्रियमः १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ दंतवेष्टेषुदंतमूलेषु कटेषुकटिषु १९ । २० निवे

पाकशासनिनाऽभीक्ष्णंवध्यमानेशरोत्तमैः ॥ नतत्रकाश्चित्संग्रामेशशाकार्जुनमीक्षितुम् ४ ततस्तवसुतोराजनदृष्ट्वासैन्यंतथागतम् ॥ दुःशासनोभृशंकुद्वोयु
द्धायार्जुनमभ्यगात् ५ सकांचनविचित्रेणकवचेनसमावृतः ॥ जांबूनदशिरस्त्राणःशूरस्तीव्रपराक्रमः ६ नागानीकेनमहताग्रमन्त्रिवमहीमिमाम् ॥ दुःशासना
महाराजसव्यसाचिनमावृणोत् ७ ह्लादेनगजघंटानांशंखानांनिनदेनच ॥ ज्याक्षेपनिनदैश्चैवविरावेणचदंतिनाम् ८ भूर्दिशश्चांतरिक्षंचशब्देनामीत्समावृ
तम् ॥ समुहूर्तप्रतिभयोदारुणःसमपद्यत ९ तान्दृष्ट्वापततस्तूर्णमंकुशैरभिचोदितान् ॥ व्यालंबहस्तान्संरब्धान्सपक्षानिवपर्वतान् १० सिंहनादेनमहता
नरसिंहोदधनंजयः ॥ गजानीकममित्राणामभितोव्यधमच्छरैः ११ महोर्मिणमिवोदूतंश्वसनेनमहार्णवम् ॥ किरीटीतद्गजानीकंप्राविशन्मकरोयथा १२ काष्ठा
तीतइवादित्यःप्रतपन्सयुगक्षये ॥ दृष्टोद्विष्टसर्वासुपार्थःपरपुरंजयः १३ सुरशब्देनचाश्वानानिमिघोषेणतेनच ॥ तेनचोत्कुष्टशब्देनज्यानिनादेनतेनच १४
नानावादित्रशब्देनपांचजन्यस्वनेनच ॥ देवदत्तस्यघोषेणगांडीवनिनदेनच १५ मंदवेगानरानागावभूवुस्तेविचेतसः ॥ शरैराशीविषस्पशैर्निर्भिन्नाःसव्य
साचिना १६ तेगजाविशिखैस्तीक्ष्णैर्युधिगांडीवचोदितैः ॥ अनेकशतसाहस्रैःसर्वांगेषुसमर्पिताः १७ आरावंपरमंकृत्वावध्यमानाःकिरीटिना ॥ निपेतुरनि
शंभूमौछिन्नपक्षाइवाद्रयः १८ अपरेदंतवेष्टेषुकुंभेषुचकटेषुच ॥ शरैःसमर्पितानागाःकौचवद्धनदन्मुहुः १९ गजस्कंधगतानांचपुरुषाणांकिरीटिना ॥ छि
द्यंतैचोत्तमांगानिभल्लैःसन्नतपर्वभिः २० सकुंडलानांपततांशिरसांधरणीतले ॥ पद्मानामिवसंधातैःपार्थश्चक्रेनिवेदनम् २१ यंत्रवद्धाविकवचावगार्तारुधि
रोक्षिताः ॥ भ्रमत्सुयुधिनागेषुमनुष्याविललंबिरे २२ केचिदेकेनबाणेनसुयुक्तेनसुपात्रिणा ॥ द्वौत्रयश्चविनिर्भिन्नानिपेतुर्धरणीतले २३ अतिविद्धाश्वनारा
चैर्वमतोरुधिरंमुखैः ॥ सारोहान्यपतन्भूमौद्रुमवंतइवाचलाः २४ मोर्वीध्वजंधनुश्चैवयुगमीषांतथैवच ॥ रथिनांकुड्यामासभल्लैःसन्नतपर्वभिः २५ नसंदधन्न
चाकर्षन्नविमुंचन्नचोद्वहन् ॥ मंडलेनैवधनुषानृत्यन्पार्थःस्मदृश्यते २६ अतिविद्धाश्वनाराचैर्वमतोरुधिरंमुखैः ॥ मुहूर्तान्यपतन्नन्येवारणावसुधातले २७
उत्थितान्यगणयानिकयंधानिसमंततः ॥ अदृश्यंतमहाराजतस्मिन्परमसंकुले २८ सचापाःसांगुलित्राणाःसखद्गाःसांगदारणे ॥ अदृश्यंतभुजाश्छिन्नाहेमा
भरणभूषिताः २९ सूपस्करैरधिष्ठानैरीपादंडकबंधुरैः ॥ चक्रैर्विमथितैरक्षैर्भग्नैश्चबहुधायुगैः ३० चर्मचापधरैश्चैवव्यवकीर्णैस्ततस्ततः ॥ स्रग्भिराभरणैर्व
स्त्रैःपतितैश्चमहाध्वजैः ३१ निहतैर्वारणैरश्वैःक्षत्रियैश्चनिपातितैः ॥ अदृश्यंतमहीतत्रदारुणप्रतिदर्शना ३२

दनमुपहारं २१ यंत्रवद्धाविकवचैरालिखिताः २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२

एवंदुःशासनबलं वध्यमानं किरीटिना ॥ संप्राद्रवन्महाराजव्यथितं सहनायकम् ३३ ततो दुःशासनस्त्रस्तः सहानीकः शरादितः ॥ द्रोणं त्राता रमा कांक्षन् शकटव्यूहमभ्यगात् ३४ ॥ इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणिजयद्रथवधपर्वणिदुःशासनसैन्यपराभवेनवतितमोऽध्यायः ॥ ९० ॥ संजय उवाच ॥ दुःशासनबलं हत्वा सव्यसाचीमहारथः ॥ सिंधुराजं परीप्सन् वै द्रोणानीकमुपाद्रवत् १ स तु द्रोणं समासाद्य व्यूहस्य प्रमुखे स्थितम् ॥ कृतांजलि रिवं वाक्यं कृष्णस्यानुमतेऽब्रवीत् २ शिवे न ध्याहि मां ब्रह्मन् स्वस्ति चेव वदस्व मे ॥ भवत्प्रासादादिच्छामि प्रवेष्टुं दुर्भिक्षं च मम ३ भवान्पितृसमो मह्यं धर्मराजसमोऽपि च ॥ तथा कृष्णसमश्चैव सत्यमेतद्व्रज्य मिते ४ अश्वत्थामायथा तातरक्षणीयस्त्वयाऽनघ ॥ तथाऽहमपि ते रक्ष्यः सदैव द्विजसत्तम ५ तव प्रसादादिच्छेयं सिंधुराजानमाहवे ॥ निहतुं द्विपदां श्रेष्ठप्रातिज्ञां रक्ष मे प्रभो ६ ॥ संजय उवाच ॥ एवमुक्तस्तदाऽऽचार्यः प्रत्युवाच स्मयन्निव ॥ मामजित्वानवीभत्सो शक्यो जेतुं जयद्रथः ७ एतावदुक्ता तं द्रोणः शरव्रातैरवाकिरत् ॥ सरथाश्वध्वजं तीक्ष्णैः प्रहसन्वै ससारथिम् ८ ततोऽर्जुनः शरव्रातान् द्रोणस्यावार्यसायकैः ॥ द्रोणमभ्यद्रवद्वाणैर्वोरूपैर्महतैः ९ विव्याध चरणे द्रोणमनुमान्य विशांपते ॥ क्षत्रधर्मसमास्थाय नवभिः सायकैः पुनः १० तस्येष्टानि पुभिश्छित्त्वा द्रोणो विव्याध तावुभौ ॥ विषाग्निज्वलितप्रख्यैरिपुभिः कृष्णपांडवौ ११ इयेष पांडवस्तस्य बाणैश्छेतुं शरासनम् ॥ तस्य चिंतयतस्त्वेवं फालगुनस्य महात्मनः १२ द्रोणः शरैरसंभ्रांतो ज्यांचिच्छेदाशुवीर्यवान् ॥ विव्याध च हयानस्य ध्वजं सारथिमेव च १३ अर्जुनं च शरैर्वीरैः स्मयमानोऽभ्यवाकिरत् ॥ एतस्मिन्नंतरे पार्थः सज्यं कृत्वा महद्गुणः १४ विशेषयिष्यन्नाचार्यसर्वास्त्रविदुषां वरः ॥ मुमोच षट्शतान् बाणान् गृहीत्वैकमिव द्रुतम् १५ पुनः सप्तशतान् न्यान्सहस्रं चानिवर्तिनः ॥ चिक्षेपायुतशश्चान्यांस्तेघ्नन् द्रोणस्य तां वमूम् १६ तैः सम्यगस्तैर्बलिना कृतिना चित्रयोधिना ॥ मनुष्यवाजिमातंगविद्धाः पेतुर्गता सवः १७ विमूताश्च ध्वजाः पेतुः संछिन्ना युधजीविताः ॥ रथिनोरथमुख्येभ्यः सहसा शरपीडिताः १८ चूर्णिता क्षिप्तदग्धानां वज्रानि लुहताशनैः ॥ तुल्यरूपा गजाः पेतुर्गिर्यग्रां बुद्वेश्मनाम् १९ पेतुरश्वसहस्राणि प्रहतान्यर्जुने पुभिः ॥ हंसा हिमवतः पृष्ठे वारिविप्रहता इव २० रथाश्च द्विपपत्न्यो धाः सलिलो धा इवाहुताः ॥ युगांतादित्यरश्म्यामैः पांडवास्त्रशरैर्हताः २१ तं पांडवादित्यशरांस्तु जालं कुरुप्रवीरान् युधिनिष्ठपंतम् ॥ स द्रोणमेघः शरवृष्टिवेगैः प्राच्छादयन् मेघइवार्करश्मीन् २२ अथात्यर्थं विमृष्टेन द्विपतामसुभोजिना ॥ आजघ्न वक्षसि द्रोणो नाराचेन धनंजयम् २३ स विह्वलितसर्वाङ्गः क्षितिकपेयथाऽचलः ॥ धैर्यमालंब्य वीभत्सु द्रोणं विव्याध पत्रिभिः २४

१७ । १८ गिर्यग्रां बुद्वेश्मनां वज्रानि लुहताशनैश्चूर्णिता क्षिप्तदग्धानामित्येवार्थः १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४

२५ । २६ । २७ । २८ कार्यवत्तां कृत्य बाहुल्यं २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४ ॥ इति द्रोणपर्वणिटीकायां नवतितमोऽध्यायः

द्रोणस्तु पंचभिर्वीणैर्वासुदेवमताडयत् ॥ अर्जुनं च त्रिसप्तत्याध्वजं चास्य त्रिभिः शरैः २५ विशेषयिष्यन् शिष्यं च द्रोणो राजन्पराक्रमी ॥ अदृश्यमर्जुनं च केनिमे पाच्छरवृष्टिभिः २६ प्रसक्तान्पततो द्राक्षमभारद्वाजस्य सायकान् ॥ मंडलीकृतमेवास्य धनुश्चादृश्यताहुतम् २७ तेऽभ्ययुः समरे राजन्वासुदेवधनंजयौ ॥ द्रोणसृष्टाः सुबहवः केकपत्रपरिच्छदाः २८ तद्दृष्ट्वा तादृशं युद्धं द्रोणपांडवयोस्तदा ॥ वासुदेवो महाबुद्धिः कार्यवत्तामर्चितयत् २९ ततोऽब्रवीद्वासुदेवो धनंजयमिदं वचः ॥ पार्थ पार्थ महाबाहो ननः कालात्ययो भवेत् ३० द्रोणमुत्सृज्य गच्छामः कृत्यमेतन्महत्तरम् ॥ पार्थश्चाप्यब्रवीत् कृष्णयथेष्टमिति केशव ३१ ततः प्रदक्षिणं कृत्वा द्रोणं प्रायान् महाभुजम् ॥ परिवृत्तश्च वीभत्सु रगच्छद्वि सृजनशरान् ३२ ततोऽब्रवीत्स्वयं द्रोणः केदं पांडवगम्यते ॥ ननु नामरणेश्च मजित्वाननिवर्तसे ३३ ॥ अर्जुन उवाच ॥ गुरुर्भवात्तमेश्च शिष्यः पुत्रसमोऽस्मि ते ॥ न चास्ति स पुमाँल्लोके यस्त्वायुधिपराजयेत् ३४ ॥ संजय उवाच ॥ एवं ब्रुवाणो वीभत्सुर्जयद्रथवधोत्सुकः ॥ त्वरायुक्तो महाबाहुस्त्वसैन्यं समुपाद्रवत् ३५ तंचक्रक्षौ पांचाल्यो युधामन्युतमौजसौ ॥ अन्वयातां महात्मानौ विशंतं तावकं बलम् ३६ ततो जयो महाराज कृतवर्मा च सात्वतः ॥ कांबोजश्च श्रुतायुश्च धनंजयमवारयन् ३७ तेषां दशसहस्राणि रथानामनुयायिनाम् ॥ अभीषाहाः शूरसेनाः शिवयोऽथ वसातयः ३८ मावेष्ट कालं लिप्त्वा श्वके कयामद्रकास्तथा ॥ नारायणाश्च गोपालाः कांबोजानां च ये गणाः ३९ कर्णेन विजिताः पूर्वसंग्रामेशूरसंमताः ॥ भारद्वाजं पुरस्कृत्य हृष्टात्मानोऽर्जुनं प्राति ४० पुत्रशोकाभिसंतं संकुद्धं मृत्युमिवांतकम् ॥ त्यर्जतं तु मुले प्राणान्सन्नद्धं चित्रयोधिनाम् ४१ गाहमानमनीकानि मातंगमिव यूथपम् ॥ महेष्वसं पराक्रांतं न रव्याघ्रमवारयन् ४२ ततः प्रवृत्ते युद्धं तु मुलं लोमहर्षणम् ॥ अन्योन्यं वै प्रार्थयतां योधानामर्जुनस्य च ४३ जयद्रथवधप्रेप्सुमायां तं पुरुषर्षभम् ॥ न्यवारयंतं स हिताः क्रियाव्याधिमिवोत्थितम् ४४ ॥ इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणिजयद्रथवधपर्वणिद्रोणातिक्रमे एकनवतितमोऽध्यायः ॥ ९१ ॥ ॥ संजय उवाच ॥ सन्निरुद्धस्तु तैः पार्थो महाबलपराक्रमः ॥ हुतं समनुयातश्च द्रोणेन रथिनां वरः १ किरात्रिपुगणां स्तीक्ष्णान्सरश्मीनि वभास्करः ॥ तापयामास तत्सैन्यं देहं व्याधिगणो यथा २ अश्वो विद्धोरथश्छिन्नः सारोहः पातितो गजः ॥ छत्राणि चापविद्वानिरथाश्चैर्विना कृताः ३ विहृतानि च सैन्यानि शरार्तानि स मंततः ॥ इत्यासीत् मुलं युद्धं न प्राज्ञायत किंचन ४ तेषां संयच्छतां संख्ये परस्परमजिह्वगैः ॥ अर्जुनो ध्वजिर्नाराजन्नभीक्ष्णं समकंपयत् ५ सत्यां चिकीर्षमाणस्तु प्रतिज्ञां सत्यसंगरः ॥ अभ्यद्रवद्रथश्रेष्ठं शोणाश्वं श्वेतवाहनः ६ तं द्रोणः पंचविंशत्यामर्भभिर्द्विरजिह्वगैः ॥ अंते वासिनमाचार्यो महेष्वसं समापयत् ७

१ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४ । ४५ । ४६ । ४७ । ४८ । ४९ । ५० । ५१ । ५२ । ५३ । ५४ । ५५ । ५६ । ५७ । ५८ । ५९ । ६० । ६१ । ६२ । ६३ । ६४ । ६५ । ६६ । ६७ । ६८ । ६९ । ७० । ७१ । ७२ । ७३ । ७४ । ७५ । ७६ । ७७ । ७८ । ७९ । ८० । ८१ । ८२ । ८३ । ८४ । ८५ । ८६ । ८७ । ८८ । ८९ । ९० । ९१ । ९२ । ९३ । ९४ । ९५ । ९६ । ९७ । ९८ । ९९ । १०० । १०१ । १०२ । १०३ । १०४ । १०५ । १०६ । १०७ । १०८ । १०९ । ११० । १११ । ११२ । ११३ । ११४ । ११५ । ११६ । ११७ । ११८ । ११९ । १२० । १२१ । १२२ । १२३ । १२४ । १२५ । १२६ । १२७ । १२८ । १२९ । १३० । १३१ । १३२ । १३३ । १३४ । १३५ । १३६ । १३७ । १३८ । १३९ । १४० । १४१ । १४२ । १४३ । १४४ । १४५ । १४६ । १४७ । १४८ । १४९ । १५० । १५१ । १५२ । १५३ । १५४ । १५५ । १५६ । १५७ । १५८ । १५९ । १६० । १६१ । १६२ । १६३ । १६४ । १६५ । १६६ । १६७ । १६८ । १६९ । १७० । १७१ । १७२ । १७३ । १७४ । १७५ । १७६ । १७७ । १७८ । १७९ । १८० । १८१ । १८२ । १८३ । १८४ । १८५ । १८६ । १८७ । १८८ । १८९ । १९० । १९१ । १९२ । १९३ । १९४ । १९५ । १९६ । १९७ । १९८ । १९९ । २०० । २०१ । २०२ । २०३ । २०४ । २०५ । २०६ । २०७ । २०८ । २०९ । २१० । २११ । २१२ । २१३ । २१४ । २१५ । २१६ । २१७ । २१८ । २१९ । २२० । २२१ । २२२ । २२३ । २२४ । २२५ । २२६ । २२७ । २२८ । २२९ । २३० । २३१ । २३२ । २३३ । २३४ । २३५ । २३६ । २३७ । २३८ । २३९ । २४० । २४१ । २४२ । २४३ । २४४ । २४५ । २४६ । २४७ । २४८ । २४९ । २५० । २५१ । २५२ । २५३ । २५४ । २५५ । २५६ । २५७ । २५८ । २५९ । २६० । २६१ । २६२ । २६३ । २६४ । २६५ । २६६ । २६७ । २६८ । २६९ । २७० । २७१ । २७२ । २७३ । २७४ । २७५ । २७६ । २७७ । २७८ । २७९ । २८० । २८१ । २८२ । २८३ । २८४ । २८५ । २८६ । २८७ । २८८ । २८९ । २९० । २९१ । २९२ । २९३ । २९४ । २९५ । २९६ । २९७ । २९८ । २९९ । ३०० । ३०१ । ३०२ । ३०३ । ३०४ । ३०५ । ३०६ । ३०७ । ३०८ । ३०९ । ३१० । ३११ । ३१२ । ३१३ । ३१४ । ३१५ । ३१६ । ३१७ । ३१८ । ३१९ । ३२० । ३२१ । ३२२ । ३२३ । ३२४ । ३२५ । ३२६ । ३२७ । ३२८ । ३२९ । ३३० । ३३१ । ३३२ । ३३३ । ३३४ । ३३५ । ३३६ । ३३७ । ३३८ । ३३९ । ३४० । ३४१ । ३४२ । ३४३ । ३४४ । ३४५ । ३४६ । ३४७ । ३४८ । ३४९ । ३५० । ३५१ । ३५२ । ३५३ । ३५४ । ३५५ । ३५६ । ३५७ । ३५८ । ३५९ । ३६० । ३६१ । ३६२ । ३६३ । ३६४ । ३६५ । ३६६ । ३६७ । ३६८ । ३६९ । ३७० । ३७१ । ३७२ । ३७३ । ३७४ । ३७५ । ३७६ । ३७७ । ३७८ । ३७९ । ३८० । ३८१ । ३८२ । ३८३ । ३८४ । ३८५ । ३८६ । ३८७ । ३८८ । ३८९ । ३९० । ३९१ । ३९२ । ३९३ । ३९४ । ३९५ । ३९६ । ३९७ । ३९८ । ३९९ । ४०० । ४०१ । ४०२ । ४०३ । ४०४ । ४०५ । ४०६ । ४०७ । ४०८ । ४०९ । ४१० । ४११ । ४१२ । ४१३ । ४१४ । ४१५ । ४१६ । ४१७ । ४१८ । ४१९ । ४२० । ४२१ । ४२२ । ४२३ । ४२४ । ४२५ । ४२६ । ४२७ । ४२८ । ४२९ । ४३० । ४३१ । ४३२ । ४३३ । ४३४ । ४३५ । ४३६ । ४३७ । ४३८ । ४३९ । ४४० । ४४१ । ४४२ । ४४३ । ४४४ । ४४५ । ४४६ । ४४७ । ४४८ । ४४९ । ४५० । ४५१ । ४५२ । ४५३ । ४५४ । ४५५ । ४५६ । ४५७ । ४५८ । ४५९ । ४६० । ४६१ । ४६२ । ४६३ । ४६४ । ४६५ । ४६६ । ४६७ । ४६८ । ४६९ । ४७० । ४७१ । ४७२ । ४७३ । ४७४ । ४७५ । ४७६ । ४७७ । ४७८ । ४७९ । ४८० । ४८१ । ४८२ । ४८३ । ४८४ । ४८५ । ४८६ । ४८७ । ४८८ । ४८९ । ४९० । ४९१ । ४९२ । ४९३ । ४९४ । ४९५ । ४९६ । ४९७ । ४९८ । ४९९ । ५०० । ५०१ । ५०२ । ५०३ । ५०४ । ५०५ । ५०६ । ५०७ । ५०८ । ५०९ । ५१० । ५११ । ५१२ । ५१३ । ५१४ । ५१५ । ५१६ । ५१७ । ५१८ । ५१९ । ५२० । ५२१ । ५२२ । ५२३ । ५२४ । ५२५ । ५२६ । ५२७ । ५२८ । ५२९ । ५३० । ५३१ । ५३२ । ५३३ । ५३४ । ५३५ । ५३६ । ५३७ । ५३८ । ५३९ । ५४० । ५४१ । ५४२ । ५४३ । ५४४ । ५४५ । ५४६ । ५४७ । ५४८ । ५४९ । ५५० । ५५१ । ५५२ । ५५३ । ५५४ । ५५५ । ५५६ । ५५७ । ५५८ । ५५९ । ५६० । ५६१ । ५६२ । ५६३ । ५६४ । ५६५ । ५६६ । ५६७ । ५६८ । ५६९ । ५७० । ५७१ । ५७२ । ५७३ । ५७४ । ५७५ । ५७६ । ५७७ । ५७८ । ५७९ । ५८० । ५८१ । ५८२ । ५८३ । ५८४ । ५८५ । ५८६ । ५८७ । ५८८ । ५८९ । ५९० । ५९१ । ५९२ । ५९३ । ५९४ । ५९५ । ५९६ । ५९७ । ५९८ । ५९९ । ६०० । ६०१ । ६०२ । ६०३ । ६०४ । ६०५ । ६०६ । ६०७ । ६०८ । ६०९ । ६१० । ६११ । ६१२ । ६१३ । ६१४ । ६१५ । ६१६ । ६१७ । ६१८ । ६१९ । ६२० । ६२१ । ६२२ । ६२३ । ६२४ । ६२५ । ६२६ । ६२७ । ६२८ । ६२९ । ६३० । ६३१ । ६३२ । ६३३ । ६३४ । ६३५ । ६३६ । ६३७ । ६३८ । ६३९ । ६४० । ६४१ । ६४२ । ६४३ । ६४४ । ६४५ । ६४६ । ६४७ । ६४८ । ६४९ । ६५० । ६५१ । ६५२ । ६५३ । ६५४ । ६५५ । ६५६ । ६५७ । ६५८ । ६५९ । ६६० । ६६१ । ६६२ । ६६३ । ६६४ । ६६५ । ६६६ । ६६७ । ६६८ । ६६९ । ६७० । ६७१ । ६७२ । ६७३ । ६७४ । ६७५ । ६७६ । ६७७ । ६७८ । ६७९ । ६८० । ६८१ । ६८२ । ६८३ । ६८४ । ६८५ । ६८६ । ६८७ । ६८८ । ६८९ । ६९० । ६९१ । ६९२ । ६९३ । ६९४ । ६९५ । ६९६ । ६९७ । ६९८ । ६९९ । ७०० । ७०१ । ७०२ । ७०३ । ७०४ । ७०५ । ७०६ । ७०७ । ७०८ । ७०९ । ७१० । ७११ । ७१२ । ७१३ । ७१४ । ७१५ । ७१६ । ७१७ । ७१८ । ७१९ । ७२० । ७२१ । ७२२ । ७२३ । ७२४ । ७२५ । ७२६ । ७२७ । ७२८ । ७२९ । ७३० । ७३१ । ७३२ । ७३३ । ७३४ । ७३५ । ७३६ । ७३७ । ७३८ । ७३९ । ७४० । ७४१ । ७४२ । ७४३ । ७४४ । ७४५ । ७४६ । ७४७ । ७४८ । ७४९ । ७५० । ७५१ । ७५२ । ७५३ । ७५४ । ७५५ । ७५६ । ७५७ । ७५८ । ७५९ । ७६० । ७६१ । ७६२ । ७६३ । ७६४ । ७६५ । ७६६ । ७६७ । ७६८ । ७६९ । ७७० । ७७१ । ७७२ । ७७३ । ७७४ । ७७५ । ७७६ । ७७७ । ७७८ । ७७९ । ७८० । ७८१ । ७८२ । ७८३ । ७८४ । ७८५ । ७८६ । ७८७ । ७८८ । ७८९ । ७९० । ७९१ । ७९२ । ७९३ । ७९४ । ७९५ । ७९६ । ७९७ । ७९८ । ७९९ । ८०० । ८०१ । ८०२ । ८०३ । ८०४ । ८०५ । ८०६ । ८०७ । ८०८ । ८०९ । ८१० । ८११ । ८१२ । ८१३ । ८१४ । ८१५ । ८१६ । ८१७ । ८१८ । ८१९ । ८२० । ८२१ । ८२२ । ८२३ । ८२४ । ८२५ । ८२६ । ८२७ । ८२८ । ८२९ । ८३० । ८३१ । ८३२ । ८३३ । ८३४ । ८३५ । ८३६ । ८३७ । ८३८ । ८३९ । ८४० । ८४१ । ८४२ । ८४३ । ८४४ । ८४५ । ८४६ । ८४७ । ८४८ । ८४९ । ८५० । ८५१ । ८५२ । ८५३ । ८५४ । ८५५ । ८५६ । ८५७ । ८५८ । ८५९ । ८६० । ८६१ । ८६२ । ८६३ । ८६४ । ८६५ । ८६६ । ८६७ । ८६८ । ८६९ । ८७० । ८७१ । ८७२ । ८७३ । ८७४ । ८७५ । ८७६ । ८७७ । ८७८ । ८७९ । ८८० । ८८१ । ८८२ । ८८३ । ८८४ । ८८५ । ८८६ । ८८७ । ८८८ । ८८९ । ८९० । ८९१ । ८९२ । ८९३ । ८९४ । ८९५ । ८९६ । ८९७ । ८९८ । ८९९ । ९०० । ९०१ । ९०२ । ९०३ । ९०४ । ९०५ । ९०६ । ९०७ । ९०८ । ९०९ । ९१० । ९११ । ९१२ । ९१३ । ९१४ । ९१५ । ९१६ । ९१७ । ९१८ । ९१९ । ९२० । ९२१ । ९२२ । ९२३ । ९२४ । ९२५ । ९२६ । ९२७ । ९२८ । ९२९ । ९३० । ९३१ । ९३२ । ९३३ । ९३४ । ९३५ । ९३६ । ९३७ । ९३८ । ९३९ । ९४० । ९४१ । ९४२ । ९४३ । ९४४ । ९४५ । ९४६ । ९४७ । ९४८ । ९४९ । ९५० । ९५१ । ९५२ । ९५३ । ९५४ । ९५५ । ९५६ । ९५७ । ९५८ । ९५९ । ९६० । ९६१ । ९६२ । ९६३ । ९६४ । ९६५ । ९६६ । ९६७ । ९६८ । ९६९ । ९७० । ९७१ । ९७२ । ९७३ । ९७४ । ९७५ । ९७६ । ९७७ । ९७८ । ९७९ । ९८० । ९८१ । ९८२ । ९८३ । ९८४ । ९८५ । ९८६ । ९८७ । ९८८ । ९८९ । ९९० । ९९१ । ९९२ । ९९३ । ९९४ । ९९५ । ९९६ । ९९७ । ९९८ । ९९९ । १००० ।

तंतूर्णमिवबीभत्सुःसर्वशस्त्रभृतावरः ॥ अभ्यधावदिष्टूनस्यत्रिषुवेगविधातकान् ८ तस्याशुक्षिप्तान्भल्लान्निहभल्लैःसन्नतपर्वभिः ॥ प्रत्यविध्यदमेयात्माब्रह्मास्त्रं
समुदीरयन् ९ तदहुतमपश्यामद्रोणस्याचार्यकंयुधि ॥ यतमानोयुवानैनंप्रत्यविध्यदजुनः १० क्षरन्निवमहामेघोवारिधाराःसहस्रशः ॥ द्रोणमेघःपार्थशैलं
ववर्षशरवृष्टिभिः ११ अर्जुनःशरवर्षतद्ब्रह्मास्त्रेणैवमारिष ॥ प्रतिजग्राहतेजस्वीषाणैर्बाणाग्निशातयन् १२ द्रोणस्तुपंचविंशत्याश्वेतवाहनमार्दयत् ॥ वासुदेवं
चसप्तत्याबाहोरुरसिचाशुगैः १३ पार्थस्तुप्रहसन्धीमानाचार्यसशरौघिणम् ॥ विमृजंतंशितान्बाणानवारयततंयुधि १४ अथतौवध्यमानौतुद्रोणेनरथसतमौ ॥
आवर्जयेतांदुर्धर्षयुगांताग्निमिवोत्थितम् १५ वर्जयन्निशितान्बाणान्द्रोणचापविनिःसृतान् ॥ किरीटमालीकौतेयोभोजानिकंयशातयत् १६ सोऽनुराकृतव
र्माणंकांभोजंचसुदक्षिणम् ॥ अभ्ययाद्वर्जयन्द्रोणंमैनाकमिवपर्वतम् १७ ततोभोजोनरव्याघ्रोदुर्धर्षकुरुसतमम् ॥ अविध्यत्तूर्णमव्यग्रोदशभिःकंकपत्रिभिः १८
तमर्जुनःशतेनाजौराजन्विध्याधपत्रिणाम् ॥ पुनश्चान्यैस्त्रिभिर्बाणैर्मोहयन्निवसात्वतम् १९ भोजस्तुप्रहसन्पार्थवासुदेवंचमाधवम् ॥ एकैकंपंचविंशत्यासाय
कानांसमार्पयत् २० तस्यार्जुनोधनुश्छित्वाविव्याधैनंत्रिसप्तभिः ॥ शरैरग्निशिखाकारैःकुद्धाशीविषसन्निभैः २१ अथान्यद्वनुरादायकृतवर्मामहारथः ॥ पंच
भिःसायकैस्तूर्णविव्याधोरसिभारत २२ पुनश्चनिशितैर्बाणैःपार्थविव्याधपंचभिः ॥ तंपार्थोनवभिर्बाणैराजघानस्तनांतरे २३ दृष्ट्वाविषक्तंकौतेयंकृतवर्मरथं
प्रती ॥ चितयामासवाष्णेयोननःकालात्ययोभवेत् २४ ततःकृष्णोऽब्रवीत्पार्थकृतवर्मणिमादयाम् ॥ कुरुसंबंधकंहित्वाप्रमथ्यैनंविशातय २५ ततःसकृतवर्मा
णंमोहयित्वाऽर्जुनःशरैः ॥ अभ्यगाज्जनैरश्वैःकांभोजानामनीकिनीम् २६ अमर्षितस्तुहादिक्यःप्रविष्टेश्वेतवाहने ॥ विधुन्वन्सशरंचापंपांचाल्याभ्यांसमाग
तः २७ चक्ररक्षौतुपांचाल्यावर्जुनस्यपदानुगौ ॥ पर्यवारयदायांतौकृतवर्मरथेषुभिः २८ तावविध्यततोभोजःकृतवर्माशितैःशरैः ॥ त्रिभिरेवयुधामन्युंचतु
र्भिश्चोत्तमौजसम् २९ तावप्येनंविधुतुर्दशभिर्दशभिःशरैः ॥ त्रिभिरेवयुधामन्युरुत्तमौजास्त्रिभिस्तथा ३० संचिच्छिदतुरप्यस्यध्वजंकार्मुकमेवच ॥ अथा
न्यद्वनुरादायहादिक्यःक्रोधमूर्छितः ३१ कृत्वाविधनुषौवीरौशरवर्षैरवाकिरत् ॥ तावन्येधनुषीसज्येकृत्वाभोजंविजघ्नतुः ३२ तेनांतरेणबीभत्सुर्विवेशामित्रवा
हिनीम् ॥ नलेभातेतुतौद्वारंवारितौकृतवर्मणा ३३ धार्तराष्ट्रेष्वनीकेषुयतमानौनरर्षभौ ॥ अनीकान्यर्दयन्युद्धेत्वरितःश्वेतवाहनः ३४ नावधीकृतवर्मणंप्रा
प्तमप्यरिसूदनः ॥ तदृष्ट्वातुतथायातंशूरोराजाश्रुतायुधः ३५ अभ्यद्रवत्सुसंकुद्धोविधुन्वानोमहद्वनुः ॥ सपार्थीत्रिभिरानर्छत्सप्तत्याचजनार्दनम् ३६ क्षुरप्रेण
सुतीक्ष्णेनपार्थकेतुमताडयत् ॥ ततोऽर्जुनोवत्यातुशराणांनतपर्वणाम् ३७

अदूरस्थायिभिर्बाणैः २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७

३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४ । ४५ । ४६ । ४७ । ४८ । ४९ । ५० । ५१ । ५२ । ५३ । ५४ । ५५ । ५६ । ५७ । ५८

आजघानभृशंकुद्धस्तोत्रैरिवमहाद्विपम् ॥ सतंनममृषेराजन्पांडवेयस्यविक्रमम् ३८ अथैनंसप्तसप्तत्यानाराचानांसमार्पयत् ॥ तस्यार्जुनोधनुश्छित्वाशरावापं
निकृत्यच ३९ आजघामोरसिकुद्धःसप्तभिर्नतपर्वभिः ॥ अथान्यद्वनुरादायसराजाक्रोधमूर्छितः ४० वासविंनवभिर्बाणैर्बाहोरुरसिचापयत् ॥ ततोऽर्जुनःस्म
यन्नेवश्रुतायुधमर्दिदमः ४१ शरैरनेकसाहस्रैःपीडयामासभारत ॥ अश्वांश्चास्यावधीतूर्णसारथिचमहारथः ४२ विव्याधचैनंसप्तत्यानाराचानांमहाबलः ॥ हता
श्वरथमुत्सृज्यसतुराजाश्रुतायुधः ४३ अभ्यद्रवद्रुणेपार्थगदामुद्यम्यवीर्यवान् ॥ वरुणस्यात्मजोवीरःसतुराजाश्रुतायुधः ४४ पर्णाशाजननीयस्यशीततोयाम
हानदी ॥ तस्यमाताऽब्रवीद्राजन्वरुणंपुत्रकारणात् ४५ अवध्योऽयंभेल्लोकेशत्रूणांतनयोमम ॥ वरुणस्त्वब्रवीत्प्रीतोददाम्यस्मैवरंहितम् ४६ दिव्यमस्त्रं
तस्तेऽयंयेनावध्योभविष्यति ॥ नास्तिचाप्यमरस्त्वंमनुष्यस्यकथंचन ४७ सर्वेणावश्यमर्तव्यंजातेनसरितांतरे ॥ दुर्धर्षस्त्वेषशत्रूणांरणेषुभवितासदा ४८
अस्त्रस्यास्यप्रभावाद्द्वेतेतुमानसोज्वरः ॥ इत्युक्त्वावारुणःप्रादाद्गदांमंत्रपुरस्कृताम् ४९ यामासाद्यदुराधर्षःसर्वलोकेश्रुतायुधः ॥ उवाचचैनंभगवान्पुनरेव
जलेश्वरः ५० अयुध्यतिनमोक्तव्यासात्वय्येवपतोदिति ॥ हन्यादेवाप्रतीपंहिप्रयोक्तारमपिप्रभो ५१ नचाकरोत्सतद्वाक्यंप्राप्तिकालेश्रुतायुधः ॥ सतयावी
रघातिन्याजनार्दनमताडयत् ५२ प्रतिजग्राहतांकृष्णःपीनेनांसेनवीर्यवान् ॥ नाकंपयतशौरिमाविध्यंगिरिमिवानिलः ५३ प्रत्युद्यांतीतिमेवैषाकृत्येवदुरधि
ष्ठिता ॥ जघानचास्थितंवरिंश्रुतायुधममर्षणम् ५४ हत्वाश्रुतायुधंवीरंधरणीमन्वपद्यत् ॥ गदानिवर्तितांदृष्ट्वानिहतंचश्रुतायुधम् ५५ हाहाकारोमहास्तत्र
सैन्यानांसमजायत ॥ स्वेनास्त्रेणहतंदृष्ट्वाश्रुतायुधमर्दिदम् ५६ अयुध्यमानायततःकेशवायनराधिप ॥ क्षिप्ताश्रुतायुधेनाथतस्मात्तमवधीददा ५७ यथो
क्तंवरुणेनाजौतथासानिधनंगतः ॥ व्यसुश्चाप्यपतद्भूमौप्रेक्षतांसर्वधान्विनाम् ५८ पतमानस्तुसबभौपर्णाशायाःप्रियःसुतः ॥ सभग्नइववातेनवदुशाखोवनस्प
तिः ५९ ततःसर्वाणिसैन्यानिसेनामुख्याश्चसर्वशः ॥ प्राद्रवंतहतंदृष्ट्वाश्रुतायुधमर्दिदम् ६० ततःकांभोजराजस्यपुत्रःशूरःसुदक्षिणः ॥ अभ्यगाज्जनैरश्वैः
फाल्गुनंशश्रुसूदनम् ६१ तस्यपार्थःशरान्सप्तप्रेषयामासभारत ॥ तेतंशूरंविनिर्भियप्राविशन्धरणीतलम् ६२ सोऽतिविद्धःशरैस्तीक्ष्णैर्गांडीवप्रेषितैर्मृगैः ॥
अर्जुनंप्रतिविव्याधदशभिःकंकपत्रिभिः ६३ वासुदेवंत्रिभिर्विद्धापुनःपार्थंचपंचभिः ॥ तस्यपार्थोधनुश्छित्वाकेतुंचिच्छेदमारिष ६४ भल्लान्प्राश्रुतीक्ष्णा
भ्यांतंचविव्याधपांडवः ॥ सतुपार्थीत्रिभिर्विद्धासिंहनादमथानदत् ६५ सर्वपारसवीचैवशक्तिंशूरःसुदक्षिणः ॥ सघंटांप्राहिणोद्धोरांकुद्धोर्गांडीवधन्वने ६६ सा
ज्वलंतीमहोल्केवतमासाद्यमहारथम् ॥ सविस्फुल्लिगानिर्भियनिपपातमहीतले ६७

५९ । ६० । ६१ । ६२ । ६३ । ६४ । ६५ । ६६ । ६७

11220

३९ । ४० । ४१ । ४२ गोयोनिप्रभवानंदिन्याजादाः ४३ । ४४ । ४५ सृष्टिःसंसृष्टिः ४६ जटिलाननान् जटिलानि कूटश्मश्रूण्याननानियेषां ४७

म्लेच्छानशातयत्सर्वान्सभेतानस्त्रतेजसा ॥ शैश्वशतशोविद्धास्तेसंघागिरिचारिणः ॥ प्राद्रवंतरणेभीतगिरिगह्वरासिनः ४८ गजाश्वसादिम्लेच्छानांपति
तानांशितैःशैः ॥ वकाःकंकाटकाभूमावपिवनरुधिरंमुदा ॥ पत्न्यश्वरथनागैश्चप्रच्छन्नकृतसंकमाम् ४९ शरवर्षप्रवाधोरांकेशशैवलशाद्वलाम् ॥ प्रावर्तयन्नदीमु
ग्रांशोणितौघतरंगिणीम् ५० छिन्नांगुलीक्षुद्रमत्स्यायुगांतकालसान्निभाम् ॥ प्राकरोद्धजसंवाधानदीमुत्तरशोणिताम् ५१ देहेभ्योराजपुत्राणांनागाश्वरथसा
दिनाम् ॥ यथास्थलंचनिम्रंचनस्याद्वर्षतिवासवे ५२ तथाऽऽसीत्पृथिवीसर्वाशोणितेनपरिहृता ॥ षट्सहस्रान्हयान्वीरान्पुनर्दशशतान्वरान् ५३ प्राहिणो
न्मृत्युलोकायक्षत्रियान्क्षत्रियर्षभः ॥ शैःसहस्रशोविद्धाविधिवत्कल्पिताग्निपाः ५४ शेरतेभूमिमासाद्यशैलावज्जटताडिव ॥ सवाजिरथमातंगात्रिघ्नन्यचरद
र्जुनः ५५ प्रभिन्नइवमातंगोमृद्रन्नलवनंयथा ॥ भूरिद्रुमलतागुल्मंशुष्केधनट्ठणोलपम् ५६ निर्देहेदनलोऽरण्यंयथावायुसमीरितः ॥ सेनारण्यंतवतश्चाकृष्णा
निलसमीरितः ५७ शराचिरदहत्कुदःपांडवाग्रिधनंजयः ॥ शून्यान्कुर्वन्नथोपस्थान्मानवैःसंस्तरन्महीम् ५८ प्रावृत्त्यादिवसंवाधेचापहस्तोयनंजयः ॥ वज्रक
ल्पैःशैर्भूमिकुर्वन्नुत्तरशोणिताम् ५९ प्राविशद्भारतीसेनांसंकुदोवेधनंजयः ॥ तंश्रुतायुस्तथाबध्नावजमानंन्यवारयत् ६० तस्यार्जुनःशैस्तीक्ष्णैःकंकपत्रप
रिच्छदैः ॥ न्यपातयद्धयानशीघ्रंयतमानस्यमारिष ६१ धनुश्चास्यापरैश्छित्वाशैःपार्थोविचक्रमे ॥ अंबष्ठस्तुगदांमृदाक्रोधपर्याकुलेक्षणः ६२ आससाद
रणेपार्थकेशवंचमहारथम् ॥ ततःसंप्रहरन्वीरोगदामुद्यम्यभारत ६३ रथमावार्थगदयाकेशवंसमताडयत् ॥ गदयाताडितंदृष्ट्वाकेशंवरवीरहा ६४ अर्जुनोऽथ
भृशंकुदःसौज्यंप्रतिभारत ॥ ततःशैर्हेमपुंजैःसगदंरथिनांवरम् ६५ छादयामाससमरेमेघःसूर्यमिवोदितम् ॥ अथापरैःशैश्चापिगदांतस्यमहात्मनः ६६
अचूर्णयत्तदापार्थस्तदहुतमिवाभवत् ॥ अथतांपतितंदृष्ट्वापुनःपुनरताडयत् ६७ अर्जुनंवासुदेवंचपुनःपुनरताडयत् ॥ तस्यार्जुनःक्षुरप्राभ्यासगदावु
द्यतोभुजौ ६८ चिच्छेदंद्रध्वजाकारीशिरश्चान्येनपत्रिणा ॥ सपपातहतोराजन्यसुधामनुनादयत् ६९ इन्द्रध्वजइवोत्सृष्टोयंत्रनिमुक्तबंधनः ॥ रथानांकावगा
ढश्चवारणाश्वशतैर्वृतः ॥ अदृश्यततदापार्थोघनैःसूर्यइवावृतः ७० ॥ इतिश्रीमहा०द्रो०जयद्रथ०अंबष्ठवधेऽत्रिनवतितमोऽध्यायः ॥ ९३ ॥ संजयउवाच॥
ततःप्रविष्टेकौंतेयेसिंधुराजजिघांसया ॥ द्रोणानीकंविनिर्भियभोजानीकंचदुस्तरम् १ कांबोजस्यचदायादेहतेराजन्सुदक्षिणे ॥ श्रुतायुधेचविकांतेनिहतैस
व्यसाचिना २ विप्रद्रुतेध्वनीकेषुविध्वस्तेषुसमंततः ॥ प्रभग्रंस्वबलंदृष्ट्वापुनस्तेद्रोणमन्ययात् ३ खरन्नेकरथेनैवसमेत्यद्रोणमब्रवीत् ॥ गतःसपुरुष
व्याघ्रःप्रमथ्यैतांमहाचमूम् ४

५३ । ५४ । ५५ । ५६ । ५७ । ५८ । ५९ । ६० ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांत्रिनवतितमोऽध्यायः ॥ ९३ ॥ ततइति १ । २ । ३ । ४

५१ । ५२ । ५३ । ५४ । ५५ । ५६ । ५७ । ५८ । ५९ । ६० । ६१ । ६२ । ६३ । ६४ । ६५ । ६६ । ६७ । ६८ । ६९ । ७० ॥ आतुरंमनवस्थितं १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४ । ४५ । ४६ । ४७ । ४८ । ४९ । ५० । ५१ । ५२ । ५३ । ५४ । ५५ । ५६ । ५७ । ५८ । ५९ । ६० । ६१ । ६२ । ६३ । ६४ । ६५ । ६६ । ६७ । ६८ । ६९ । ७० । ७१ । ७२ । ७३ । ७४ । ७५ । ७६ । ७७ । ७८ । ७९ । ८० । ८१ । ८२ । ८३ । ८४ । ८५ । ८६ । ८७ । ८८ । ८९ । ९० । ९१ । ९२ । ९३ । ९४ । ९५ । ९६ । ९७ । ९८ । ९९ । १०० ॥
अथउद्धयाससोक्षस्वाकिलुकायंमनंतरम् ॥ अर्जुनस्यविधातायदारुणेऽस्मिन्नजनक्षये ५ यथासपुरुषव्याघ्रोहन्त्येतजयद्रथः ॥ तथाविधस्वभद्रंतेत्वंहेनः
परमागतिः ६ असोधनंजयाग्रिर्हिकोपमारुतचोदितः ॥ सेनाकक्षंदहतिमेवद्विःकक्षमिवोत्थितः ७ आतेकांतेहिकौंतेयेभेत्वासेन्यंपरंतप ॥ जयद्रथस्यगो
सारभंसंशयंपरमंगताः ८ स्थिराबुद्धिर्नैर्द्राणामासीद्ब्रह्मविदांवर ॥ नातिक्रमिष्यतिद्रोणंजातुजोवन्धनंजयः ९ योऽसौपार्थोव्यतिक्रांतोमिषतस्तेनहायुते ॥
सर्वह्यद्यातुरंमन्येमेदमास्तिबलंमम १० जानामित्वांमहाभागपांडवानांहितेरतम् ॥ तथामुह्यामिचब्रह्मकार्यवतांविचितयन् ११ यथाशक्तिचतेब्रह्मन्वर्तयेत्
तिमुत्तमाम् ॥ प्रीणामिचयथाशक्तितत्त्वंनावबुध्यसे १२ अस्मान्नत्वंसदाभक्तानिच्छस्यमितविक्रम ॥ पांडवान्सततंप्रीणास्यस्माकंविप्रियेरतान् १३ अ
स्मानेवोपजीवंस्त्वमस्माकंविप्रियेरतः ॥ नह्यहंत्वांविजानामिमधुदिग्धमिवक्षुरम् १४ नादास्यचेद्वरंमह्यंभवान्पांडवनिग्रहे ॥ नावारयिष्यंगच्छंतमहंसिंधुर
तिमृदात् १५ मयात्वांशंसमानेनत्वत्तस्त्राणमबुद्धिनो ॥ आश्वासितःसिंधुपतिर्मोहादतश्चमृत्यवे १६ यमदंष्ट्रांतरंप्राप्तोमुच्येतापिहिमानवः ॥ नार्जुनस्यवशं
प्राप्तोमुच्येताजौजयद्रथः १७ सतथाकुरुशोणाश्वयथामुच्येतसैधवः ॥ ममचार्तप्रलापानांमाकुधःपाहिसैधवम् १८ ॥ द्रोणउवाच ॥ नाभ्यसूयाभितेवाक्यम
श्वत्थाम्नाऽसिमेसमः ॥ सत्यंतुतेप्रवक्ष्यामितज्जुषस्वविशांपते १९ सारथिःप्रवरःकृष्णःशीघ्राश्वास्यहयोत्तमाः ॥ अल्पंचविवरंरुत्वातूर्णयातिधनंजयः २०
किंनपश्यासिबाणौघानक्रोशमात्रेकिरीटिनः ॥ पश्चाद्रथस्यपतितानाक्षितानशीघ्रंदिगच्छतः २१ नचाहंशीघ्रयानेऽद्यसमर्थोवयसान्वितः ॥ सेनामुखेचपार्था
नामेतद्वलमुपस्थितम् २२ युधिष्ठिरश्चमेघाह्योमिषतांसर्वधन्विनाम् ॥ एवंमयाप्रतिज्ञातंक्षत्रमध्येमहाभुज २३ धनंजयेनचोत्सृष्टोवर्ततेप्रमुखेनृप ॥ तस्मा
द्वगूहमुखंहित्वानाहंयोस्यामिफाल्गुनम् २४ तुल्यामिजनकर्मणंशत्रुनेकंसहायवान् ॥ गत्वायोधयमाभैस्त्वंत्वंह्यस्यजगत्पातिः २५ राजाशूरःकृतीदक्षोनेतुं
रपुरंजयः॥ वीरःस्वयंप्रयाह्यत्रयत्रपार्थोधनंजयः २६ ॥ दुर्योधनउवाच ॥ कथंत्वामप्यतिक्रांतःसर्वशस्त्रभृतांवरम् ॥ धनंजयोमयाशक्यआचार्यप्रातिवाधेतुम्
२७ अपिशक्योरणेजेतुंवज्रहस्तःपुरंदरः ॥ नार्जुनःसमरेशक्योजेतुंपरपुरंजयः २८ येनभोजश्चहादिक्योमवाश्चत्रिदशोपमः ॥ अस्त्रप्रतापेनाजितौश्रुता
युश्चनिबर्हितः २९ सुदक्षिणश्चनिहतःसचराजाश्रुतायुधः ॥ श्रुतायुश्चाच्युतायुश्चम्लेच्छाश्चायुतशोहताः ३० तंकथंपांडवंयुद्धेदहंतमिवपावकम् ॥ प्रतियो
त्स्यामिदुर्धर्षतमहंशस्त्रकोविदम् ३१ क्षमंचमन्यसेयुद्धंममतेनाद्यसंयुगे ॥ परवानस्मिभवतिप्रेष्यवद्रक्षमेयशः ३२

॥ द्रोण उवाच ॥ सत्यं वदसि कौरव्यदुराधर्षो धनं जयः ॥ अहं तु त्वं रिष्यामि यथै न प्रसहिष्यसि ३३ अहं तु त्वं च पश्यं तु लोके सर्वधनुर्धराः ॥ विषक्तं त्वयि कौंते
यं वासुदेवस्य पश्यतः ३४ एष ते कवचं राजंस्तथा वध्नामिकां च नमः ॥ यथानवाणानास्त्राणि प्रहरिष्यंति ते रणे ३५ यदि त्वां सासुरसुराः सयस्त्रां गराक्षसाः ॥
यो धयंति त्रयो लोकाः सनरानास्ति ते भयम् ३६ नरुष्णो न च कौंतेयो न चान्यः शस्त्रभृद्रणे ॥ शरानर्पयितुं काश्चेत्कवचे तव शक्यते ३७ सत्कवचमास्थाय कुद्ध
मद्यरणेऽर्जुनम् ॥ त्वरमाणः स्वयं याहिनत्वाऽसौ विसहिष्यति ३८ ॥ संजय उवाच ॥ एवमुक्त्वा त्वरन् द्रोणः स्फुटं भावमभास्वरम् ॥ आवबं धातुतमं जपन्म
त्रं यथाविधि ३९ रणे तस्मिन् सुमहति विजयस्य सुतस्य ते ॥ विसिस्मापयिषु लोकांस्त्रिषु यथा ब्रह्मवित्तमः ४० ॥ द्रोण उवाच ॥ करोतु स्वस्तिते ब्रह्मब्रह्माचापि
द्विजातयः ॥ सरीसृपाश्च ये श्रेष्ठास्तेभ्यस्ते स्वस्ति भारत ४१ यथा तेनाहुषश्चैव पुं पुंमारो भगीरथः ॥ तुभ्यं राजर्षयः सर्वे स्वस्तिकुर्वंतु ते सदा ४२ स्वस्तितेऽ
स्त्वेकपादेभ्यो बहुपादेभ्य एव च ॥ स्वस्त्यस्त्वपादेभ्यश्च नित्यं तव महारणे ४३ स्वाहा स्वधा शची चैव स्वस्तिकुर्वंतु ते सदा ॥ लक्ष्मीरुंधती चैव कुरुतां स्वस्ति
तेऽनघ ४४ असितो देवलश्चैव विश्वामित्रस्तथा गिराः ॥ वसिष्ठः कश्यपश्चैव स्वस्तिकुर्वंतु ते नृप ४५ धाता विधाता लोकेशो दिशश्च सदिगोश्वराः ॥ स्वस्तिते
ऽद्य प्रयच्छंतु कार्तिकेयश्च पण्डितः ४६ विवस्वान् भगवान् स्वस्तिकरोतु तव सर्वशः ॥ दिग्गजाश्चैव चत्वारः क्षितिश्च गगनं ग्रहाः ४७ अधस्ताद्वरणीयोऽसौ सदा
धारयते नृप ॥ शेषश्च पन्नगश्चैव स्वस्तितुभ्यं प्रयच्छतु ४८ गांधारेयुधिविक्रम्य निजिताः सुरसत्तमाः ॥ पुरावृत्रेण दैत्येन भिन्नदेहाः सहस्रशः ४९ हततेजो व
लाः सर्वे तदा सैद्रादि वौकसः ॥ ब्रह्माणं शरणं जग्मुर्ब्रह्माद्गीतामहासुरात् ५० ॥ देवा ऊचुः ॥ प्रमदितानां वृत्रेण देवानां देवसत्तम ॥ गतिर्भवसुरश्चैव त्राहि नो मह
तो भयात् ५१ अथ पार्श्वे स्थितं विष्णुं शक्रादींश्च सुरोत्तमान् ॥ प्राह तप्यमिदं वाक्यं विषण्णान् सुरसत्तमान् ५२ रक्षामे सततं देवाः सहेद्राः सद्दिजातयः ॥ त्वष्टुः
सुदुर्धरं तेजो येन वृत्रो विनिर्मितः ५३ त्वष्ट्रापुरातपस्तस्मात् वर्षायुतशतं तदा ॥ वृत्रो विनिर्मितो देवाः प्राप्यानुज्ञां महेश्वरात् ५४ सतस्यैव प्रसादाद्बोह्या देवरिपु
र्वली ॥ नागत्वांशं करस्थानं भगवान् दृश्यते हरः ५५ दृष्ट्वा जेष्यथ वृत्रं तं क्षिप्रं गच्छतमंदरम् ॥ यत्राऽऽस्ते तपसां योनिर्दक्षयज्ञविनाशनः ५६ पिनाकी सर्वभू
तेशो भगनेत्र निपातनः ॥ ते गत्वा सहिता देवा ब्रह्मणा सह मंदरम् ५७ अपश्यंस्ते जसारां शिखर्यकोटि सप्रभम् ॥ सोऽब्रवीत्स्वागतं देवा ब्रूत किं करवाण्यहम्
५८ अमोघं दर्शनं मह्यं कामप्राप्तिरतोऽस्तु वः ॥ एवमुक्त्वा स्तुते सर्वे प्रत्यूचुस्तं दिशो कसः ५९ तेजो हतं नो वृत्रेण गतिर्भवादि वौकसाम् ॥ मूर्तीरीक्षस्वनो देवप्रहा
रेर्जर्जरीकृताः ॥ शरणं त्वां प्रपन्नाः स्म गतिर्भव महेश्वर ६०

हन्त्याहं तुमर्हति ५५ । ५६ । ५७ । ५८ । ५९ । ६०

६१ । ६२ मानसेन मनसो चारणीयेन ६३ । ६४ । ६५ । ६६ । ६७ । ६८ । ६९ ब्रह्मसूत्रेण ब्रह्मणा सूचितेनोपदेशेन ७० । ७१ । ७२ । ७३ । ७४ । ७५ । ७६ ॥ इति द्रोणपर्वणिर्द्वितीयकायां च

शर्व उवाच ॥ विदितं वो यथा देवाः कृत्येयं सुमहाबला ॥ त्वष्टुस्तेजो भवाधोराहुर्निवार्याऽऽकृतात्मभिः ६१ अवश्यं तु मया कार्यं साह्यं सर्वदि वौकसाम् ॥ ममेदं गात्रजं
शक्रकवचं गृह्णामास्वरम् ६२ वधानानेन मंत्रेण मानसेन सुरेश्वर ॥ वधायासुरमुख्यस्य वृत्रस्य सुरघातिनः ६३ ॥ द्रोण उवाच ॥ इत्युक्त्वा वरदः प्रादाद्धर्मतन्मंत्र
मेव च ॥ स तेन वर्मणा गुप्तः प्रायाद् वृत्रचमूं प्रति ६४ नानाविधैश्च शस्त्रैर्वैः पात्यमानैर्महारणे ॥ न संधिः शक्यते भेत्तुं वर्मबंधस्य तस्य तु ६५ ततो जघान समरे वृत्रं दे
वपतिः स्वयम् ॥ तंच मंत्रमयं बंधं वर्मचांगिरसे ददौ ६६ आंगिराः प्राह पुत्रस्य मंत्रज्ञस्य बृहस्पतेः ॥ बृहस्पतिरथोवाच अग्निवेश्याय धीमते ६७ अग्निवेश्यो मम
प्रादात्तेन वध्नामि वर्मते ॥ तवाद्यदेहरक्षार्थं मंत्रेण नृप सत्तम ६८ ॥ संजय उवाच ॥ एवमुक्त्वा ततो द्रोणस्तव पुत्रं महाद्युतिम् ॥ पुनरेव वचः प्राह शनैराचार्यपुंगवः
६९ ब्रह्मसूत्रेण वध्नामिकवचं तव भारत ॥ हिरण्यगर्भेण यथा बद्धं विष्णोः पुरारणे ७० यथा च ब्रह्मणा बद्धं संग्रामे तारकामये ॥ शक्रस्य कवचं दिव्यं तथा वध्नाम्यहं
तव ७१ बद्धा तु कवचं तस्य मंत्रेण विधिपूर्वकम् ॥ प्रेषयामास राजानं युद्धाय महते द्विजः ७२ स सन्नद्धो महाबाहुराचार्येण महात्मना ॥ रथानां च सहस्रेण त्रिगतां
नां प्रहारिणाम् ७३ तथा दंतिसहस्रेण मत्तानां वीर्यशालिनाम् ॥ अश्वानां नियुक्तेनैव तथाऽन्यैश्च महारथैः ७४ वृत्तः प्रायान् महाबाहुरर्जुनस्य रथं प्रति ॥ नाना
वादित्रघोषेण यथा वैरोचनिस्तथा ७५ ततः शब्दो महानासीत् सैन्यानां तव भारत ॥ अगाधं प्रस्थितं दृष्ट्वा समुद्रमिव कौरवम् ७६ ॥ इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्व
णि जयद्रथवधपर्वणि दुर्योधनकवचबंधने चतुर्नवतितमोऽध्यायः ॥ ९४ ॥ ६४ ॥ संजय उवाच ॥ प्रविष्टयोर्महाराज पार्थवाण्योरणे ॥ दुर्योधने प्रयाते च पृ
ष्ठतः पुरुषर्षभे १ जवेनाभ्यद्रव द्रोणं महतानिःस्वनेन च ॥ पांडवाः सोमकैः सार्धं ततो युद्धमवर्तत २ तयुद्धमभवती वंतु मुलं लोमहर्षणम् ॥ कुरूणां पांडवानां च व्यू
हस्य पुरतोऽद्भुतम् ३ राजन्कदाचिन्नास्माभिर्दृष्टं तादृजं न च श्रुतम् ॥ यादृङ्मध्यगते सूर्ये युद्धमासीद्विशांपते ४ पृष्ठयुग्ममुखाः पार्था व्यूढानीकाः प्रहारिणः ॥
द्रोणस्य सैन्यं ते सर्वे शरवर्षैरवाकिरन् ५ वयं द्रोणं पुरस्कृत्य सर्वशस्त्रभृतां वरम् ॥ पार्थतः प्रमुखान् पार्थान् भयवर्षामसायकैः ६ महामेघाविवोदीर्णैः मिश्रवातौ हि मा
त्यये ॥ सेनाग्रे प्रचकाशेते रुचिरे रथभूषिते ७ समेत्य तु महासेने चक्रतुर्वेगमुत्तमम् ॥ जान्हवीयमुनेन द्यौः प्रावृषीवो लवणोदके ८ नानाशस्त्रपुरोवातो द्विपाश्वरथ
संवृतः ॥ गदाविद्युन्महारौद्रः संग्रामजलदो महान् ९ भारद्वाजानिलोद्धूतः शरधारासहस्रवान् ॥ अभ्यवर्षन् महासैन्यः पांडुसेनाग्रिमुद्धतम् १० समुद्रमिव घर्मांति
विशन् घोरमहानिलः ॥ व्यक्षोभयदनीकानि पांडवानां द्विजोत्तमः ११

तुर्नवतितमोऽध्यायः ॥ ९४ ॥ ॥ ७७ ॥ प्रविष्टयो रिति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ हिमात्ययेशिशिरे सेनाग्रे प्रघाते सेने ७ । ८ । ९ । १० । ११

१२। १३। १४। १५। १६। १७। १८। १९। २०। २१। २२। २३। २४। २५। २६। २७। २८। २९। ३०

तेऽपि सर्वप्रयत्नेन द्रोणमेव समाद्रवन् ॥ विभित्सन्तो महासेतुं वार्योधाः प्रबला इव १२ वारयामास तान् द्रोणो जलौघमचलो यथा ॥ पांडवान्समरे कुद्धान् पंचालांश्च सके
कयान् १३ अथापरे च राजानः परिवृत्य समंततः ॥ महाबलारणेशूराः पंचालान् व्यवहारयन् १४ ततो रणे नरव्याघ्रपापतः पांडवैः सह ॥ संजघाना स कद्रोणं वि
भित्सुरिवाहिनीम् १५ यथैव शरवर्षाणि द्रोणो वर्षति पार्षते ॥ तथैव शरवर्षाणि दृष्टुमुद्रोऽप्यवर्षत १६ सनिस्त्रिंशपुरोवातः शक्तिप्रासं हि संवृतः ॥ ज्याविद्युच्चाप
संहादो दृष्टुमुद्रमबलाहकः १७ शरधाराश्च मवर्षाणि व्यसृजत् सर्वतो दिशम् ॥ निघ्नन् रथवराश्चौघान् प्रवारयामास वाहिनीम् १८ यं यमाच्छेच्छैरद्रोणः पांडवानां रथ
वजम् ॥ ततस्ततः शरैर्द्रोणमपाकर्षत पार्षतः १९ तथा तु यतमानस्य द्रोणस्य युधिभारत ॥ दृष्टुमुद्रं समासाद्य त्रिधा सैन्यमभिद्यत २० भोजमेवैऽन्यवर्तत
जलसंधं तथाऽपरे ॥ पांडवैर्हन्यमानाश्च द्रोणमेवापरे ययुः २१ संघट्टयति सैन्यानि द्रोणस्तुरथिनां वरः ॥ व्यधमच्चापितान्यस्य दृष्टुमुद्रो महारथः २२ घातैरा
प्रास्तथाभूतावध्यंते पांडुसृजयैः ॥ अगोषाः पशवोऽरण्ये बहुभिः श्वापदैरिव २३ कालः स्मर्यते यो धान् दृष्टुमुद्रेन मोहितान् ॥ संग्रामे तु मुले तस्मिन्निति समे निरे
जनाः २४ कुत्रपस्य यथाराष्ट्रं दुर्भिक्षव्याधितस्करैः ॥ द्राव्यते तद्ददापन्ना पांडवैस्तव वाहिनी २५ अर्करश्मि विमिश्रेषु शस्त्रेषु कवचेषु च ॥ चक्षुःपि प्रत्यहन्यंत
सैन्येन रजसा तथा २६ त्रिधाभूतेषु सैन्येषु वध्यमानेषु पांडवैः ॥ अमर्षितस्ततो द्रोणः पंचालान् व्यधमच्छरैः २७ मृद्रतस्तान्यनीकानि निघ्नतश्चापिसायकैः ॥
बभूव रूपं द्रोणस्य कालाग्रेरिव दीप्यतः २८ रथनागं हयं चापि पत्तिनश्च विशांपते ॥ एकैकेनेषु नासंख्ये निर्विभेद महारथः २९ पांडवानां तु सैन्येषु नास्ते काश्चि
त्सभारत ॥ दधारयोरणवाणान् द्रोणचापच्युतान् प्रभो ३० तत्पच्यमानमर्केण द्रोणसायकतापितम् ॥ बभ्राम पार्षतं सैन्यं तत्र तत्रैव भारत ३१ तथैव पार्षतेना
पिकाल्यमानं बलंतव ॥ अभवत्सर्वतो दीप्तं शुक्लं नमिवाग्निना ३२ बाध्यमानेषु सैन्येषु द्रोणपार्षतसायकैः ॥ त्यक्त्वा प्राणान् परं शन्यायुध्यंते सर्वतो मुखैः ३३
तावकानां परेषां च युध्यतां भरतर्षभ ॥ नासीत् कश्चिन्महाराज योऽव्याक्षीत्संयुगं भयात् ३४ भीमसेनं तु कैतेयं सो दार्याः पर्यवयन् ॥ विविंशतिश्चित्रसेनो विकर्णश्च
महारथः ३५ विदानुर्विदावावंत्यौ क्षेमधूर्तिश्च वीर्यवान् ॥ त्रयाणां तव पुत्राणां त्रय एवानुयायिनः ३६ बाल्हीकराजस्तेजस्वी कुलपुत्रो महारथः ॥ सहसेनः सहामा
त्यो द्रौपदेयानवारयत् ३७ शैव्यो गोवासनो राजा यो धैर्दशशतावरैः ॥ काश्यप्याभिभूवः पुत्रं पराक्रांतमवारयत् ३८ अजातशत्रुं चातेयं ज्वलंतमिव पावकम् ॥
मद्राणामीश्वरः शल्यो राजा राजानमावृणोत् ३९ दुःशासनस्त्ववस्थाप्य स्वमनीकममर्षणः ॥ सात्यकिं प्रययौ कुद्वः शूरो रथवरं युधि ४० स्वकेनाहमनीकेन सत्र
द्वः कवचावृतः ॥ चतुःशतैर्महेष्वासैश्चेकितानमवारयम् ४१

३१। ३२। ३३। ३४। ३५। ३६। ३७। ३८। ३९। ४०। ४१

४२। ४३। ४४। ४५। ४६। ४७। ४८। ४९। ५०। ५१। ५२। ५३। ५४। ५५। ५६। ५७। ५८। ५९। ६०। ६१। ६२। ६३। ६४। ६५। ६६। ६७। ६८। ६९। ७०। ७१। ७२। ७३। ७४। ७५। ७६। ७७। ७८। ७९। ८०। ८१। ८२। ८३। ८४। ८५। ८६। ८७। ८८। ८९। ९०। ९१। ९२। ९३। ९४। ९५। ९६। ९७। ९८। ९९। १००। १०१। १०२। १०३। १०४। १०५। १०६। १०७। १०८। १०९। ११०। १११। ११२। ११३। ११४। ११५। ११६। ११७। ११८। ११९। १२०। १२१। १२२। १२३। १२४। १२५। १२६। १२७। १२८। १२९। १३०। १३१। १३२। १३३। १३४। १३५। १३६। १३७। १३८। १३९। १४०। १४१। १४२। १४३। १४४। १४५। १४६। १४७। १४८। १४९। १५०। १५१। १५२। १५३। १५४। १५५। १५६। १५७। १५८। १५९। १६०। १६१। १६२। १६३। १६४। १६५। १६६। १६७। १६८। १६९। १७०। १७१। १७२। १७३। १७४। १७५। १७६। १७७। १७८। १७९। १८०। १८१। १८२। १८३। १८४। १८५। १८६। १८७। १८८। १८९। १९०। १९१। १९२। १९३। १९४। १९५। १९६। १९७। १९८। १९९। २००। २०१। २०२। २०३। २०४। २०५। २०६। २०७। २०८। २०९। २१०। २११। २१२। २१३। २१४। २१५। २१६। २१७। २१८। २१९। २२०। २२१। २२२। २२३। २२४। २२५। २२६। २२७। २२८। २२९। २३०। २३१। २३२। २३३। २३४। २३५। २३६। २३७। २३८। २३९। २४०। २४१। २४२। २४३। २४४। २४५। २४६। २४७। २४८। २४९। २५०। २५१। २५२। २५३। २५४। २५५। २५६। २५७। २५८। २५९। २६०। २६१। २६२। २६३। २६४। २६५। २६६। २६७। २६८। २६९। २७०। २७१। २७२। २७३। २७४। २७५। २७६। २७७। २७८। २७९। २८०। २८१। २८२। २८३। २८४। २८५। २८६। २८७। २८८। २८९। २९०। २९१। २९२। २९३। २९४। २९५। २९६। २९७। २९८। २९९। ३००। ३०१। ३०२। ३०३। ३०४। ३०५। ३०६। ३०७। ३०८। ३०९। ३१०। ३११। ३१२। ३१३। ३१४। ३१५। ३१६। ३१७। ३१८। ३१९। ३२०। ३२१। ३२२। ३२३। ३२४। ३२५। ३२६। ३२७। ३२८। ३२९। ३३०। ३३१। ३३२। ३३३। ३३४। ३३५। ३३६। ३३७। ३३८। ३३९। ३४०। ३४१। ३४२। ३४३। ३४४। ३४५। ३४६। ३४७। ३४८। ३४९। ३५०। ३५१। ३५२। ३५३। ३५४। ३५५। ३५६। ३५७। ३५८। ३५९। ३६०। ३६१। ३६२। ३६३। ३६४। ३६५। ३६६। ३६७। ३६८। ३६९। ३७०। ३७१। ३७२। ३७३। ३७४। ३७५। ३७६। ३७७। ३७८। ३७९। ३८०। ३८१। ३८२। ३८३। ३८४। ३८५। ३८६। ३८७। ३८८। ३८९। ३९०। ३९१। ३९२। ३९३। ३९४। ३९५। ३९६। ३९७। ३९८। ३९९। ४००। ४०१। ४०२। ४०३। ४०४। ४०५। ४०६। ४०७। ४०८। ४०९। ४१०। ४११। ४१२। ४१३। ४१४। ४१५। ४१६। ४१७। ४१८। ४१९। ४२०। ४२१। ४२२। ४२३। ४२४। ४२५। ४२६। ४२७। ४२८। ४२९। ४३०। ४३१। ४३२। ४३३। ४३४। ४३५। ४३६। ४३७। ४३८। ४३९। ४४०। ४४१। ४४२। ४४३। ४४४। ४४५। ४४६। ४४७। ४४८। ४४९। ४५०। ४५१। ४५२। ४५३। ४५४। ४५५। ४५६। ४५७। ४५८। ४५९। ४६०। ४६१। ४६२। ४६३। ४६४। ४६५। ४६६। ४६७। ४६८। ४६९। ४७०। ४७१। ४७२। ४७३। ४७४। ४७५। ४७६। ४७७। ४७८। ४७९। ४८०। ४८१। ४८२। ४८३। ४८४। ४८५। ४८६। ४८७। ४८८। ४८९। ४९०। ४९१। ४९२। ४९३। ४९४। ४९५। ४९६। ४९७। ४९८। ४९९। ५००। ५०१। ५०२। ५०३। ५०४। ५०५। ५०६। ५०७। ५०८। ५०९। ५१०। ५११। ५१२। ५१३। ५१४। ५१५। ५१६। ५१७। ५१८। ५१९। ५२०। ५२१। ५२२। ५२३। ५२४। ५२५। ५२६। ५२७। ५२८। ५२९। ५३०। ५३१। ५३२। ५३३। ५३४। ५३५। ५३६। ५३७। ५३८। ५३९। ५४०। ५४१। ५४२। ५४३। ५४४। ५४५। ५४६। ५४७। ५४८। ५४९। ५५०। ५५१। ५५२। ५५३। ५५४। ५५५। ५५६। ५५७। ५५८। ५५९। ५६०। ५६१। ५६२। ५६३। ५६४। ५६५। ५६६। ५६७। ५६८। ५६९। ५७०। ५७१। ५७२। ५७३। ५७४। ५७५। ५७६। ५७७। ५७८। ५७९। ५८०। ५८१। ५८२। ५८३। ५८४। ५८५। ५८६। ५८७। ५८८। ५८९। ५९०। ५९१। ५९२। ५९३। ५९४। ५९५। ५९६। ५९७। ५९८। ५९९। ६००। ६०१। ६०२। ६०३। ६०४। ६०५। ६०६। ६०७। ६०८। ६०९। ६१०। ६११। ६१२। ६१३। ६१४। ६१५। ६१६। ६१७। ६१८। ६१९। ६२०। ६२१। ६२२। ६२३। ६२४। ६२५। ६२६। ६२७। ६२८। ६२९। ६३०। ६३१। ६३२। ६३३। ६३४। ६३५। ६३६। ६३७। ६३८। ६३९। ६४०। ६४१। ६४२। ६४३। ६४४। ६४५। ६४६। ६४७। ६४८। ६४९। ६५०। ६५१। ६५२। ६५३। ६५४। ६५५। ६५६। ६५७। ६५८। ६५९। ६६०। ६६१। ६६२। ६६३। ६६४। ६६५। ६६६। ६६७। ६६८। ६६९। ६७०। ६७१। ६७२। ६७३। ६७४। ६७५। ६७६। ६७७। ६७८। ६७९। ६८०। ६८१। ६८२। ६८३। ६८४। ६८५। ६८६। ६८७। ६८८। ६८९। ६९०। ६९१। ६९२। ६९३। ६९४। ६९५। ६९६। ६९७। ६९८। ६९९। ७००। ७०१। ७०२। ७०३। ७०४। ७०५। ७०६। ७०७। ७०८। ७०९। ७१०। ७११। ७१२। ७१३। ७१४। ७१५। ७१६। ७१७। ७१८। ७१९। ७२०। ७२१। ७२२। ७२३। ७२४। ७२५। ७२६। ७२७। ७२८। ७२९। ७३०। ७३१। ७३२। ७३३। ७३४। ७३५। ७३६। ७३७। ७३८। ७३९। ७४०। ७४१। ७४२। ७४३। ७४४। ७४५। ७४६। ७४७। ७४८। ७४९। ७५०। ७५१। ७५२। ७५३। ७५४। ७५५। ७५६। ७५७। ७५८। ७५९। ७६०। ७६१। ७६२। ७६३। ७६४। ७६५। ७६६। ७६७। ७६८। ७६९। ७७०। ७७१। ७७२। ७७३। ७७४। ७७५। ७७६। ७७७। ७७८। ७७९। ७८०। ७८१। ७८२। ७८३। ७८४। ७८५। ७८६। ७८७। ७८८। ७८९। ७९०। ७९१। ७९२। ७९३। ७९४। ७९५। ७९६। ७९७। ७९८। ७९९। ८००। ८०१। ८०२। ८०३। ८०४। ८०५। ८०६। ८०७। ८०८। ८०९। ८१०। ८११। ८१२। ८१३। ८१४। ८१५। ८१६। ८१७। ८१८। ८१९। ८२०। ८२१। ८२२। ८२३। ८२४। ८२५। ८२६। ८२७। ८२८। ८२९। ८३०। ८३१। ८३२। ८३३। ८३४। ८३५। ८३६। ८३७। ८३८। ८३९। ८४०। ८४१। ८४२। ८४३। ८४४। ८४५। ८४६। ८४७। ८४८। ८४९। ८५०। ८५१। ८५२। ८५३। ८५४। ८५५। ८५६। ८५७। ८५८। ८५९। ८६०। ८६१। ८६२। ८६३। ८६४। ८६५। ८६६। ८६७। ८६८। ८६९। ८७०। ८७१। ८७२। ८७३। ८७४। ८७५। ८७६। ८७७। ८७८। ८७९। ८८०। ८८१। ८८२। ८८३। ८८४। ८८५। ८८६। ८८७। ८८८। ८८९। ८९०। ८९१। ८९२। ८९३। ८९४। ८९५। ८९६। ८९७। ८९८। ८९९। ९००। ९०१। ९०२। ९०३। ९०४। ९०५। ९०६। ९०७। ९०८। ९०९। ९१०। ९११। ९१२। ९१३। ९१४। ९१५। ९१६। ९१७। ९१८। ९१९। ९२०। ९२१। ९२२। ९२३। ९२४। ९२५। ९२६। ९२७। ९२८। ९२९। ९३०। ९३१। ९३२। ९३३। ९३४। ९३५। ९३६। ९३७। ९३८। ९३९। ९४०। ९४१। ९४२। ९४३। ९४४। ९४५। ९४६। ९४७। ९४८। ९४९। ९५०। ९५१। ९५२। ९५३। ९५४। ९५५। ९५६। ९५७। ९५८। ९५९। ९६०। ९६१। ९६२। ९६३। ९६४। ९६५। ९६६। ९६७। ९६८। ९६९। ९७०। ९७१। ९७२। ९७३। ९७४। ९७५। ९७६। ९७७। ९७८। ९७९। ९८०। ९८१। ९८२। ९८३। ९८४। ९८५। ९८६। ९८७। ९८८। ९८९। ९९०। ९९१। ९९२। ९९३। ९९४। ९९५। ९९६। ९९७। ९९८। ९९९। १०००।

१९। २०। २१। २२ हुताशनः प्रावर्ततेत्यनुपज्यते २३। २४। २५। २६। २७। २८। २९। ३०। ३१ ॥ इति द्रोणपर्वणि दीक्षायापणवतितमोऽध्यायः ॥ ९५ ॥ तथेति १। २। ३। ४

कुंतिभोजंतो रक्षोविद्धा बहुभिरायसैः ॥ अनदद्भैरवंनादं वाहिन्याः प्रमुखेतव १९ ततस्तौ समरेश्वरौ यो धयंतौ परस्परम् ॥ ददृशुः सर्वसैन्यानि शक्रजं भौयथा
पुरा २० शकुनिरभसं युद्धे कृतवैरं च भारत ॥ माद्रीपुत्रौ च संरब्धौ शरैश्चार्दयतां भृशम् २१ तुमुलः समहान्नराजन् प्रावर्तत जनक्षयः ॥ त्वया संजनितोऽत्यर्थं कर्णे
न च विवर्धितः २२ रक्षितस्तव पुत्रैश्च क्रोधमूलो हुताशनः ॥ यद्दमां प्रथिवीराजन् दग्धुं सर्वान्मुच्यतः २३ शकुनिः पांडुपुत्राभ्यां कृतः स विमुखः शरैः ॥ न स्मजाना
तिकर्तव्यं युद्धे किंचित्पराक्रमम् २४ विमुखं चैनमालोक्य माद्रीपुत्रौ महारथौ ॥ ववर्षतुः पुनर्वाणैर्यथामेघौ महागिरिम् २५ सवध्यमानो बहुभिः शरैः सन्नतपर्वभिः ॥
संप्रायाज्जवनैरश्वैर्द्रोणानीकायसौ बलः २६ घटोत्कचस्तथा शूरराक्षसंतमलायुधम् ॥ अभ्ययाद्रभसं युद्धे वेगमास्थाय मध्यमम् २७ तयोर्युद्धं महाराजचित्ररू
पमिवाभवत् ॥ यादृशं हि पुरा वृत्तरामरावणयोर्मध्ये २८ ततो युधिष्ठिरो राजामद्राजानमाहवे ॥ विद्धापंचाशतावाणैः पुनर्विव्याध सप्तभिः २९ ततः प्रवृत्ते यु
द्धंतयो रत्यद्भुतं नृप ॥ यथा पूर्वमहद्युद्धं शंबरामराजयोः ३० विविंशतिश्चित्रसेनो विकर्णश्च तवात्मजः ॥ अयोधयन्भीमसेनं महत्यासेनयावृताः ३१ ॥ इति
श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि द्वंद्वयुद्धे षण्णवतितमोऽध्यायः ॥ ९६ ॥ ॥ संजय उवाच ॥ तथा तस्मिन् प्रवृत्ते तु संग्रामे लोमहर्षणे ॥ कौस्वेयां
स्त्रिधाभूतान् पांडवाः समुपाद्रवन् १ जलसंधं महाबाहुं भीमसेनोऽभ्यवर्तत ॥ युधिष्ठिरः सहानीकः कृतवर्माणमाहवे २ किरंस्तु शरवर्षाणि रोचमान इवांशुमान् ॥
घृष्टयुग्नो महाराज द्रोणमभ्यद्रवद्रणे ३ ततः प्रवृत्ते युद्धं त्वरतां सर्वधन्विनाम् ॥ कुरूणां पांडवानां च संकृद्धानां परस्परम् ४ संक्षये तु तथाभूते वर्तमाने महाभये ॥
द्वंद्वीभूतेषु सैन्येषु युध्यमानेष्वभीतवत् ५ द्रोणः पांचालपुत्रेण बलीबलवता सह ॥ यदक्षिपत् पृषत्कौधांस्तदद्भुतमिवाभवत् ६ पुंडरीकवनानीव विध्वस्तानि समं
ततः ॥ चक्राते द्रोणपांचालयौ नृणां शीर्षाण्यनेकशः ७ विनिकीर्णानि वीराणामनीकेषु सभंततः ॥ वस्त्राभरणशस्त्राणि ध्वजवर्मायुधानि च ८ तपनीयतनुत्राणाः
संसिक्कारुधिरेण च ॥ संसक्ता इव दृश्यन्ते मेघसंघाः सविद्युतः ९ कुंजराश्वनरानन्ये पातयन्ति स्म पात्रिभिः ॥ तालमात्राणि चापानि विकर्षन्तो महारथाः १० असि
चर्माणि चापानि शिरांसि कवचानि च ॥ विप्रकीर्यन्त शूराणां संप्रहारे महात्मनाम् ११ उत्थितान्यगण्येयानि कबंधानि सभंततः ॥ अदृश्यंत महाराज तस्मिन् परमसं
कुले १२ दृष्ट्वा कंकावकाशयेनावायसाजं बुकास्तथा ॥ बहुशः पिशिताशाश्च तत्रादृश्यन्त मारिष १३ भक्षयन्त श्वमांसानि पिवन्तश्चापिशोणितम् ॥ विलुप्तं च
केशांश्च मज्जाश्च बहुधा नृप १४ आकर्षन्तः शरीराणि शरीरावयवांस्तथा ॥ नराश्वगजसंघानां शिरांसि च ततस्ततः १५ कृतास्त्रारणदीक्षाभिर्दीक्षितारणशा
लिनः ॥ रणे जयं प्रार्थयाना भृशं युयुधिरेतदा १६ १। १७। १८। १९ कुंजराश्वनरानितिकाकाक्षिवदुमयप्रथया विमाकिसंबध्यते १०। ११। १२। १३। १४। १५। १६

१७। १८। १९। २०। २१। २२। २३। २४। २५ युगसन्नहनेषु युगबंधेषु २६। २७। २८। २९। ३०। ३१। ३२। ३३। ३४। ३५ अवाक्षिपन् अपनीतवन्तः १६ ॥ इति द्रोणपर्वणि

असिमागान् बहुविधान्विचेरुः सेनिकारणे ॥ ऋष्टिभिः शक्तिभिः प्राप्तैः शूलतोमरपाद्भिः १७ गदाभिः परिधैश्चान्यैरायुधैश्च भुजैरपि ॥ अन्योन्यं जघ्निरेकुद्वायु
द्धं रंगगतानराः १८ रथिनो रथिभिः सार्धमश्वारोहाश्च सादिभिः ॥ मातंगावरमातंगैः पदाताश्च पदातिभिः १९ क्षीबा इवान्ये चोन्मत्तारंगेष्विव च वारणाः ॥ उच्चुकु
शुरथान्योन्यं जघ्नु रम्योन्यमेव च २० वर्तमाने तथा युद्धे निर्मया देवि शपते ॥ घृष्टयुग्नो हयानश्वैर्द्रोणस्य व्यत्यमिश्रयत् २१ ते हयाः साध्वशोभन्तमिश्रिता वातरं
हसः ॥ पारावतसवर्णाश्च रक्तशोणाश्च संयुगे २२ पारावतसवर्णास्ते रक्तशोणा विमिश्रिताः ॥ हयाः शुशुभिरैराजन्मेघा इव सविद्युतः २३ घृष्टयुग्नस्तु संप्रेक्ष्य द्रो
णमभ्याशमागतम् ॥ असिचर्माददेवी रोधनुरुत्तमं भारत २४ चिकीर्षुर्दुष्करं कर्म पापतः परवीरहा ॥ ईष्याममतिक्रम्य द्रोणस्य रथमावेशत २५ अतिष्ठ युग
मध्ये स युगसन्नहनेषु च ॥ जघानार्धेषु चाश्वानां तस्मै न्यान्यभ्यपूजयन् २६ खड्गेन चरतस्तस्य शोणाश्वानाधितिष्ठितः ॥ न ददर्शांतरं द्रोणस्तदद्भुतमिवाभवत् २७
यथाश्येन स्य पतनं वनेष्वामिषद्युद्धिनः ॥ तथैवासीदभीसारस्तस्य द्रोणाजिघांसतः २८ ततः शरशतेनास्य शतचंद्रं समाक्षिपत् ॥ द्रोणोऽप्युपद्रुपुत्रस्य खड्गं च दश
भिः शरैः २९ हयांश्चैव चतुःषष्ट्या शराणां जघ्निवान्वली ॥ ध्वजं च भल्लाभ्यां तथा तौ पार्श्वेण सारथी ३० अथास्मै त्वरितो बाणमपरं जीवितांतकम् ॥ आकर्ण
पूर्णचिक्षेपवज्रं वज्रधरो यथा ३१ तंचतुर्दशभिस्तीक्ष्णैर्बाणैश्चिच्छेद सात्यकिः ॥ ग्रस्तमाचार्यमुख्येन घृष्टयुग्नं व्यमोचयत् ३२ सिंहेनेव मृगं ग्रस्तं नरसिंहेन मा
रिष ॥ द्रोणेन मोचयामास पांचाल्यं शिनिपुंगवः ३३ सात्यकिं प्रेक्ष्य गोप्तारं पांचाल्यं च महाहवे ॥ शराणां त्वरितो द्रोणः पार्श्वे शत्यासमार्षयत् ३४ ततो द्रोणां शिनेः
पौत्रोऽग्रसंतमपि सृजयान् ॥ प्रत्यविध्यच्छित्तैर्बाणैः पार्श्वे शत्यास्तनांतरे ३५ ततः सर्वैरथास्तूर्णपांचाल्या जयद्युद्धिनः ॥ सात्वताभिसृते द्रोणे घृष्टयुग्नमवाक्षिपन्
३६ ॥ इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि द्रोणघृष्टयुग्नयुद्धे सप्तनवतितमोऽध्यायः ॥ ९७ ॥ घृतराष्ट्र उवाच ॥ बाणे तस्मिन् विरुते तु घृष्टयुग्रे च मो
क्षिते ॥ तेन वृष्णिप्रवीरेण युयुधानेन संजय १ अमर्षितो महेष्वासः सर्वशस्त्रभृतां वरः ॥ न रव्याघ्रः शिनेः पौत्रे द्रोणः किमकरोद्युधि २ ॥ संजय उवाच ॥ संप्रभुतः
क्रोधविषो व्यादितास्य शरासनः ॥ तीक्ष्णधारेषु दशनः सितनाराचदंष्ट्रवान् ३ संरंभामर्षताम्राक्षो महोरग इव श्वसन् ॥ न रवीरः प्रमुदितः शोणैरश्वैर्महाजवैः ४ उ
त्पतद्भिरिवाकाशे कामद्भिरिव पर्वतम् ॥ रुक्मपुंखानशरानस्य न्युयुधानमुपाद्रवत् ५ शरपातमहावर्षैरथ घोषबलाहकम् ॥ कार्मुकाकर्षचिक्षेपनाराचबहुविद्युतम्
६ शक्तिखड्गाशनिधरं क्रोधवेगसमुत्थितम् ॥ द्रोणमेघमनावार्य हयमारुतचोदितम् ७ दृष्ट्वा भिपतंतं तं शूरः परपुरं जयः ॥ उवाच सूतं शिनेयः प्रहसन् युद्धदुर्मदः ८

दीक्षायां सप्तनवतितमोऽध्यायः ॥ ९७ ॥ ॥ ॥ बाणे इति १। २। ३। ४। ५ कार्मुकाकर्षचिक्षेपनाराचमसाधनं यस्य ६। ७। ८

म.भा.टी. १. १०. ११. १२. १३. १४. १५. १६. अंतरमवच्छेदः १७. १८. १९. २०. २१. २२. २३. २४. २५. २६. २७. रथवाहिन्योरथसेनाः २८. वैजयंतीविलक्षणामिः प
 पुनर्वैवाह्यं शूरं स्वकर्मण्यनवस्थितम् ॥ आश्रयं धार्तराष्ट्रस्य राज्ञो दुःखमया पदम् ९ शीघ्रं प्रजवितैरश्वैः प्रत्युद्यादिप्रहृष्टवत् ॥ आचार्यराजपुत्राणां सत्तंतु
 मानिनम् १० ततो रजतसंकाशमाधवस्य हृद्योत्तमाः ॥ द्रोणस्याभिमुखाः शीघ्रमगच्छन्वातरंहसः ११ ततस्तौ द्रोणशैने यौ युयुधाते परंतपौ ॥ शरैरेकेका
 हस्तैस्ताडयंतौ परस्परम् १२ इषुजालावृतं व्योमचक्रतुः पुरुषर्षभौ ॥ पूरयामास तुर्वीरा बुभौ दशदिशः शरैः १३ मेधाविवातपापायेधाराभिरितरंतरम् ॥
 नस्मसूर्यस्तदाभाति नवौ च समीरणः १४ इषुजालावृतं धोरमंधकारं समंततः ॥ अनाघृष्यामिवान्येषां शूराणामभवत्तदा १५ अंधकारीकृतलोके द्रोणशैने ययोः
 शरैः ॥ तयोः शीघ्रास्त्रविदुषो द्रोणसात्वतयोस्तदा १६ नांतरं शरवृष्टीनां ददृशे नरसिंहयोः ॥ इषूणां सन्निपातेन शब्दो धाराभिधातजः १७ शुश्रुवेषां क्रमुक्तानां
 मशनीनामिव स्वनः ॥ नाराचैर्व्यतिविद्धानां शराणां रूपमावभौ १८ आशीविषविदधानां सर्पाणामेव भारत ॥ तयोर्ज्यातलनिर्घोषः शुश्रुवेषु दशौडयोः १९
 अजस्रं शैलशृंगाणां वज्रेणाहन्यतामिव ॥ उभयोस्तौ रथोराजं स्तेचाश्वास्तौ च सारथी २० रुक्मपुंस्त्रैः शरैश्छिन्नाश्चित्ररूपावभुस्तदा ॥ निर्भलानामजिह्वा
 नां नाराचानां विशांपते २१ निर्मुक्ताशीविषाभानां संपातोऽभूत्सुदारुणः ॥ उभयोः पतिते छत्रे तथैव पतितौ ध्वजौ २२ उभोरुधिरसिकां गावुभौ च विजयैषिणौ ॥
 स्रवद्भिः शोणितं गात्रैः प्रस्रुता विषवारणौ २३ अन्योन्यमभ्यविध्येतां जीवितान्तरैः शरैः ॥ गजितोऽकुष्ठसन्नादाः शंखदुंदुभिनिःस्वनाः २४ उपारमन्महाराजव्या
 जहार न कश्चन ॥ तूष्णीं भूतान्यनीकानियोधायुद्धादुपारमन् २५ ददर्श द्वैरथं ताम्यां जातकौतूहलोजनः ॥ रथिनो हस्तिरथं तारो हयारोहाः पदातयः २६ अवैक्षता
 चलैर्नेत्रैः परिवार्य न रर्षभौ ॥ हस्त्यनीकान्यतिष्ठंत तथाऽनीकानि वाजिनान् २७ तथैव रथवाहिन्यः प्रतिव्यूह्य व्यवस्थिताः ॥ मुक्ताविदुमाचित्रैश्चमाणिकांचन
 भूषितैः २८ ध्वजैरामरणैश्चित्रैः कवचैश्च हिरण्यैः ॥ वैजयंतीपताकाभिः परिस्तोमां गंकुलैः २९ विमलैर्निशितैः शस्त्रैर्हयानां च प्रकीर्णकैः ॥ जातरूपमयी
 मिश्वराजतीभिश्च मूर्द्धसु ३० गजानां कुंभमालाभिर्दत्तवैष्टेभ्यमारत ॥ सवलाकां सखद्योताः सैरावतशतहदाः ३१ अदृश्यं तोष्णपर्याये मेघानामिव वागुराः ॥
 अपश्यन्नस्मदीयाश्च ते च यौ धिष्ठिराः स्थिताः ३२ तद्युद्धं युयुधानस्य द्रोणस्य च महात्मनः ॥ विमानाग्रगता देवा ब्रह्मसोमपुरोगमाः ३३ सिद्धचारणसंघाश्च विद्या
 धरमहोरगाः ॥ गतप्रत्यागताक्षेपैश्चित्रैश्च विधातिभिः ३४ विविधैर्विस्मयं जग्मुस्तयोः पुरुषसिंहयोः ॥ हस्तलाघवमस्त्रेषु दर्शयंतौ महाबलौ ३५ अन्योन्यम
 भिविध्येतां शरैस्तौ द्रोणसात्यकी ॥ ततो द्रोणस्य दाशार्हः शरांश्चिच्छेद संयुगे ३६ पत्रिभिः सुदृढैराशुधनुश्चैव महायुतेः ॥ निभेषांतरमात्रेण भारद्वाजोऽपरंधनुः ३७
 ताकाभिः परिस्तोमैर्धर्णकंबलैः अंगकंबलैः सूक्ष्मकंबलैः २९. ३०. पुरावतोऽप्रमातंगैः इत्युपक्रम्य 'नपुंसकं महेन्द्रस्य क्रतुर्दीर्घशरासने' इति ऐदिनी ३१ उष्णस्य पर्याये अपगमे
 वागुराः जालानि समूहा इति यावत् ३२ । ३३ प्रत्यागतं निवर्तनं आक्षेपः प्रहरणम् ३४ । ३५ । ३६ । ३७

३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ आलक्षयामासुर्लक्षितं ततः ४४ विदुर्नेत्यनुवज्यते ४५ । ४६ । ४७ योगेन युक्त्या ४८ । ४९ । ५० । ५१ । ५२ नयावदभ्यपद्येतां यावदेव न पराभूते व्याव
 सज्यंचकार तदापि चिच्छेदास्य च सात्यकिः ॥ ततस्त्वरन् पुनर्द्रोणो धनुर्हस्तो व्यतिष्ठत् ३८ सज्यंसज्यंधनुश्चास्य चिच्छेद निशितैः शरैः ॥ एवमेकशतं छिन्नं ध
 नुषां दृढधन्विना ॥ ३९ नचांतरंतयोर्दृष्टं संधाने छेदनेपि च ॥ ततोऽस्य संयुगे द्रोणो दृष्ट्वा कर्मातिमानुषम् ४० युयुधानस्य राजेन्द्रमनसैतदचिंतयत् ॥ एतद्
 स्वबलं रामेकार्त्तवीर्ये धनं जये ४१ भीष्मे च पुरुषव्याघ्रे यदि दंसात्त्वतां वरे ॥ तंचास्य मनसा द्रोणः पूजयामास विक्रमम् ४२ लाघवं वासवस्येव संप्रेक्ष्य द्विजसतमः ॥
 तुतोषास्त्रविदां श्रेष्ठस्तथा देवाः सवासवाः ४३ नतामालक्षयामासुर्लघुतां शीघ्रचारिणः ॥ देवाश्च युयुधानस्य गंधर्वाश्च विशांपते ४४ सिद्धचारणसंघाश्च विदुर्द्रो
 णस्य कर्मतत् ॥ ततो न्यद्वजुरादाय द्रोणः क्षत्रियमर्दनः ४५ अस्त्रैश्च विदां श्रेष्ठो योधयामास भारत ॥ तस्यास्त्राण्यस्त्रमायाभिः प्रतिहत्य स सात्यकिः ४६ जघान
 निशितैर्बाणैस्तदहुतमिव भवत् ॥ तस्यातिमातुषं कर्म दृष्ट्वाऽन्यैरसमंरणे ४७ युक्तं योगेन योगज्ञास्तावकाः समपूजयन् ॥ यदस्त्रमस्यति द्रोणस्तदेवास्यतिसा
 त्यकिः ४८ तमाचार्योऽथ संभ्रातोऽप्योधयच्छत्रुतापनः ॥ ततः क्रुद्धो महाराजधनुर्वेदस्य पारगः ४९ वधाय युयुधानस्य दिव्यमस्त्रमुदैरयत् ॥ तदाग्रं यमहाघो
 रं रिपुघ्नमुपलक्ष्य सः ५० दिव्यमस्त्रं महेष्वासो वारुणं समुदैरयत् ॥ हाहाकारो महानासीदृष्ट्वा दिव्यास्त्रधारिणौ ५१ न विचेरुस्तदाऽऽकाशे भूतान्याकाशगान्य
 पि ॥ अस्त्रेते वारुणाग्रे ये ताभ्यां बाणसमाहिते ५२ नयावदभ्यपद्येतां व्यावर्तदथ भास्करः ॥ ततो युधिष्ठिरो राजा भीमसेनश्च पांडवः ५३ नकुलः सहदेवश्च पर्यं
 क्षंतसात्यकिं ॥ दृष्ट्युघ्नमुल्लैः सार्धं विराटश्च सकेकयः ५४ मत्स्याः शाल्वेयसेनाश्च द्रोणमाजग्मु रंजसा ॥ दुःशासनं पुरस्कृत्य राजपुत्राः सहस्रशः ५५ द्रोणमभ्युप
 पद्यंत स पत्नैः परिवारितम् ॥ ततो युद्धमभूद्राजं स्तेषां तव च धन्विनाम् ५६ रजसा संवृते लोके शरजालसमावृते ॥ सर्वमाविश्रमभवन्नप्राज्ञायत किंचन ॥ सैन्येन
 रजसा ध्वस्ते निर्भर्या दमवर्तत ५७ ॥ इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि द्रोणसात्यकियुद्धे अष्टनवतितमोऽध्यायः ॥ ९८ ॥ ॥ ॥ ॥
 ॥ संजय उवाच ॥ विवर्तमाने त्वादित्ये तत्रास्तशिखरं प्रति ॥ रजसा कीर्यमाणे च भं दीभूते दिवाकरे १ तिष्ठतां युद्धयमानानां पुनरावर्ततामपि ॥ भज्यतां जयतां
 चैव जगाम तदहः शनैः २ तथा तेऽपु विषकेषु सैन्येषु जयगृह्णिषु ॥ अर्जुनो वासुदेवश्च सैधवा यैव जग्मतुः ३ रथमार्गप्रमाणं तु कौंतेयो निशितैः शरैः ॥ चकार तत्र पं
 थानं ययौ येन जनार्दनः ४ यत्र यत्र रथोयाति पांडवस्य महात्मनः ॥ तत्र तत्रैव दीर्घते सेनास्तव विशांपते ५ रथशिक्षां तु दाशार्हो दर्शयामास वीर्यवान् ॥ उत माधम
 मध्यानि मंडलानि विदर्शयन् ६ ते तु नामांकिताः पीताः कालज्वलनसन्निभाः ॥ स्नायुनद्धाः सुपर्वाणः पृथवो दीर्घगामिनः ७

तं न मध्याह्नतः परावृत्तोऽभूत् ५३ । ५४ । ५५ । ५६ । ५७ ॥ इति द्रोणपर्वणि टीकायामष्टनवतितमोऽध्यायः ॥ ९८ ॥ विवर्तमाने इति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ स्नायुनद्धाः सूक्ष्मचर्मभिः प्रयुक्ताः ७

८ क्रोशंक्रोशमुद्दिश्य ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ सूतीसारणी पाष्णीपुष्टरणी २४ । २५ । २६ । २७ । २८ अत्रिचयो

वेणवाश्वायसाश्चोग्रायसंतोविविधानरोन् ॥ रुधिरपतगेःसार्धप्राणिनांपुराश्चे ८ रथस्थितोऽग्रतःक्रोशंयानस्यत्यर्जुनःशरान् ॥ रथेक्रोशमतिक्रान्तिरस्यतेप्रति
शात्रवान् ९ ताक्ष्यमारुतरहोभिर्वाजिभिःसाधुवाजिभिः ॥ तदाऽगच्छदृषीकेशःकृत्स्नंविस्मापयन्जगत् १० नतथागच्छतिरथस्तपनस्यविशोपते ॥ नेंद्रस्य
नतुरुद्रस्यनापेवैश्रवणस्यच ११ नान्यस्यसमेराजन्गतपूर्वस्तथारथः ॥ यथाययावर्जुनस्यमनोभिप्रायशीघ्रमः १२ प्रविश्यतुरगेराजन्केशवःपरवीरहा ॥
सेनामध्येहयास्तूर्णचोदयामासभारत १३ ततस्तस्यरथौघस्यमध्यं प्राप्यहयोत्तमः ॥ कृच्छ्रेणरथमुद्रुस्तंक्षुत्पिपासासमान्विताः १४ क्षताश्चबहुभिःशस्त्रैर्युद्ध
शौडैरनेकशः ॥ मंडलानिविचित्राणिविचेरुस्तेमुहुर्मुहुः १५ हतानांवाजिनागानारथानांचनरैःसह ॥ उपारघ्नादविकांताःशैलाभानांसहस्रशः १६ एतस्मिन्नं
तरेवीरावावंत्यौघातरौत्प ॥ सहसेनौसमाछेतांपांडवंक्षांतवाहनम् १७ तावर्जुनंचतुःषट्पाससत्याचजनादनम् ॥ शराणांचशतैरश्वानविध्येतामुदात्तौ १८
तावर्जुनोमहाराजनवभिर्नतपर्वभिः ॥ आजघानरणकुद्धोमर्मज्ञोमर्मभेदिभिः १९ ततस्तौतुशरौघेणवीभक्षुंसहकेशवम् ॥ आच्छादयेतांसंरब्धौसिंहनादंच
चक्रतुः २० तयोस्तुधनुषोचित्रेभलाभ्यांश्वेतवाहनः ॥ चिच्छेदसमेतूर्णध्वजौचक्रकोज्ज्वलौ २१ अथान्येधनुषीराजन्प्रगृह्यसमेतदा ॥ पांडवंभृशसंकु
द्धावर्दयामासतुःशरैः २२ तयोस्तुभृशसंकुद्धशराभ्यांपांडुनंदनः ॥ धनुषोचिच्छिदेतूर्णैर्भूयएवधनंजयः २३ तथान्यैर्विशिखैस्तूर्णैरुक्मपुंखैःशिलाशितैः ॥
जघानाश्वांस्तथासूतौपाष्णींचसपदानुगौ २४ ज्येष्ठस्यचशिरःकायात्क्षुरप्रेणन्यकृतत ॥ सपपातहतःपृथग्यावातरुगणइवहुमः २५ विदंतुनिहतंदृष्ट्वाह्यनु
विदःप्रतापवान् ॥ हताश्वंरथमुत्सृज्यगदांघ्रह्यमहाबलः २६ अभ्यवर्ततसंग्रामेभ्रातुर्वधमनुस्मरन् ॥ गदयारथिनाश्रिष्टोन्त्यन्निवमहारथः २७ अनुविदस्तुगद
याललाटेमधुसूदनम् ॥ स्पृष्ट्वानाकंपयःकुद्धोमैनाकमिवपर्वतम् २८ तस्यार्जुनःशरैःषड्भिर्ग्रीवांपादौभुजौशिरः ॥ निचकर्तसंछिन्नःपपाताद्रिचयोयथा
२९ ततस्तौनिहतौदृष्ट्वातयोराजन्पदानुगाः ॥ अभ्यद्रवंतसंकुद्धाःकिरंतःशतशःशरान् ३० तानर्जुनःशरैस्तूर्णैर्निहत्यभरतर्षभ ॥ व्यरोचतयथावन्दिदां
वंदग्ध्वाहिमात्यये ३१ तयोःसेनामतिक्राम्यकृच्छ्रादिवधनंजयः ॥ विवभोजलदंहिवादिवाकरइवोदितः ३२ तंदृष्ट्वाकुरवस्त्रस्ताःप्रहृष्टाश्चाभवन्पुनः ॥ अ
भ्यवर्ततपार्थचसमंताद्भरतर्षभ ३३ श्रांतंचैनंसमालक्ष्यज्ञात्वादूरेचसैधवम् ॥ सिंहनादेनमहतासर्वतःपर्यवारयन् ३४ तांस्तुदृष्ट्वासुसंरब्धानुस्मयन्पुरुष
र्षभः ॥ शनकैरिवदाशार्हमर्जुनोवाक्यमब्रवीत् ३५ शरादिताश्चगलानाश्चहयादूरेचसैधवः ॥ किमिहानंतरंकार्यंज्यायिष्ठंतवरोचते ३६ बृहिकृष्णयथातत्त्वं
त्वंहिप्राज्ञतमःसदा ॥ भवन्नेत्रारणेशन्नृन्विजेष्यंतीहपांडवाः ३७

गिरिजुं २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७

३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४ । ४५ । ४६ । ४७ प्रगाढानांघवमाढानाम् ४८ । ४९ । ५० शराएवोर्मयोगेगायस्य । 'उर्मिःस्त्रीपुंसयोर्वीर्याप्रकाशेवेगभंगयोः' इति मेदिनी ५१
ममत्वनंतरंकृत्ययद्वैतत्वांनिबोधमे ॥ हयान्विमुच्यहिसुखंविशाल्यान्कुरुमाधव ३८ एवमुक्तस्तुपार्थेनकेशवःप्रत्युवाचतम् ॥ ममाप्येतन्मतंपार्थयदिदंतेप्रभा
षितम् ३९ ॥ अर्जुनउवाच ॥ अहमावारयिष्यामिसर्वसैन्यानिकेशव ॥ त्वमप्यत्रयथान्यायंकुरुकार्यमनंतरम् ४० ॥ संजयउवाच ॥ सोऽवतीर्यरथोप
स्थादसंभ्रातोधनंजयः ॥ गांडोवंधनुरादायतस्थौगिरिरिवाचलः ४१ तमभ्यधावनक्रोशंतःक्षत्रियाजयकाक्षिणः ॥ इदंछिद्रमितिज्ञात्वाधरणीस्थंधनंजयम्
४२ तमेकरथवंशेनमहतापर्यवारयन् ॥ विकर्षतश्चपापानिविमृजंतश्चसायकान् ४३ शस्त्राणिचविचित्राणिकुद्धास्तत्रव्यदर्शयन् ॥ छादयंतःशरैःपार्थमेघा
इवदिवाकरम् ४४ अभ्यद्रवंतवेगेनक्षत्रियाःक्षत्रियर्षभम् ॥ नरसिंहंरथोदाराःसिंहंमत्ताइवादिपाः ४५ तत्रपार्थस्यभुजयोर्महद्वलमदृश्यत ॥ यत्कुद्धोबहुलाः
सेनाःसर्वतःसमवारयत् ४६ अस्त्रैश्चाणिसंवार्थद्विषतांसर्वतोविभुः ॥ इषुभिर्बहुभिस्तूर्णैर्ग्रीवांसमावृणोत् ४७ तत्रांतरिक्षेवाणानांप्रगाढानांविशोपते ॥
संघर्षेणमहाचिष्मान्पावकःसमजायत ४८ तत्रतत्रमहेष्वासैःश्वसद्भिःशोणिताक्षितैः ॥ हयैर्नागैश्चसंभिन्नैर्नदाद्रिश्चारिकर्षणैः ४९ संरब्धैश्चारिभिर्वीरैःप्रार्थय
द्विर्जयंमृधे ॥ एकस्थैर्बहुभिःकुद्धैरूष्मेवसमजायत ५० शरोर्मिणंभ्रजवर्तनागनकंदुरत्ययम् ॥ पदातिमत्स्यकलिलंशंखदुदुभिनिःस्वनम् ५१ असंख्येयम
पारंचरथोर्मिणमतीवच ॥ उष्णीषकमठंछत्रपताकाफेनमालिनम् ५२ रणसागरमक्षोभ्यंमातंगंशिलाचितम् ॥ वलाभूतस्तदापार्थःपत्रिभिःसमवारयत् ॥
५३ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ अर्जुनेधरणीप्राप्तेहयहस्तेचकेशवे ॥ एतदंतरमासाद्यकथंपार्थोनघातितः ५४ ॥ संजयउवाच ॥ सद्यःपार्थिवपार्थेननिरुद्धाःसर्व
पार्थिवाः ॥ रथस्थाधरणीस्थेनवाक्यमच्छादसंयथा ५५ सपार्थःपार्थिवान्सर्वान्भूमिस्थोऽपिरथस्थितान् ॥ एकोनिवारयामासलोभःसर्वगुणानिव ५६ ततो
जनार्दनःसंख्येयप्रियंपुरुषसत्तमम् ॥ असंभ्रातोमहाबाहुरर्जुनंवाक्यमब्रवीत् ५७ उदपानमिहाश्वानांनालमस्तिरणेऽर्जुन ॥ परीप्संतेजलंचेमेपेयंनत्वगाहनं
५८ इदमस्तीत्यसंभ्रातोवृत्रहणेभेदिनीम् ॥ अभिहृत्यार्जुनश्चक्रेवाजिपानंसरःशुभम् ५९ हंसकारंडवाकीर्णंचक्रवाकोपशोभितम् ॥ सुविस्तीर्णंप्रसन्नांभःप्र
फुल्लवरपंकजम् ६० कूर्ममत्स्यगणाकीर्णमगाधमृषिसेवितम् ॥ आगच्छन्नारदमुनिर्दर्शनार्थंकृतंक्षणात् ६१ शरवंशंशरस्थूणंशराच्छादनमहुतम् ॥ शरवेश्मा
करोत्पार्थस्त्वष्टेवाहुतकर्मकृत् ६२ ततःप्रहस्यगोविंदःसाधुसाध्वित्यथाब्रवीत् ॥ शरवेश्मनिपार्थेनकृतेतस्मिन्महात्मना ६३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणि
जयद्रथवधपर्वणिविंदानुविंदवधेअर्जुनसरोनिर्माणेचएकोनशततमोऽध्यायः ॥ ९९ ॥ ॥ ७३ ॥

रथाएवोर्मयोगेगायस्य ९२ वेलाभूतोर्म्यादाकृपः ५९ । ५४ । ५५ । ५६ । ५७ अलं पर्याप्तं ५८ अभिहृत्यस्वात्वावाजिपानंभ्रजवर्तनागं ५९ हंसकारंडवाकीर्णमित्यादियोग्यतयावर्णनं ६०
६१ वंशःशालाधारकाष्ठं रथूणामध्यस्थंभः ६२ । ६३ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायामेकोनशततमोऽध्यायः ॥ ९९ ॥ ॥ ७३ ॥

सलिलेहति १ । २ । ३ । ४ पुरुषानतिपुरुषेभ्योऽतिशयः असंभ्रमतउपसर्गात्पूर्वमाषोऽ ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० विदधतुर्विशितवती ११ । १२ उपावर्तयपरिलोडितवान् १३ अभ्रमनः

संजयउवाच ॥ सलिलेजनितेतस्मिन्कौंतेयेनमहात्मना ॥ निस्तारितेद्विषसैन्येकृतेचशरवेश्मनि १ वासुदेवोरथातूर्णमवतीर्यमहायुतिः ॥ मोचयामासतुर
गान्विनुन्नान्वंकपत्रिभिः २ अदृष्टपूर्वतद्दृष्ट्वासाधुवादोमहानभूत् ॥ सिद्धचारणसंधानांसैनिकानांचसर्वशः ३ पदातिनंतुकौंतेययुध्यमानमहारथाः ॥ नाश
कुवन्वारयितुंतदद्भुतमिवाभवत् ४ आपतत्सुरथौघेषुप्रभूतगजवाजिषु ॥ नासंभ्रमतदापार्थस्तदस्यपुरुषानति ५ व्यसृजंतशरौघांस्तेपांडवंप्रतिपार्थिवाः ॥
नचाव्यथतधर्मात्मावासविःपरवीरहा ६ शतानिशरजालानिगदाप्रासांश्वरीर्यवान् ॥ आगतानग्रसत्पार्थःसरितःसागरोयथा ७ अस्त्रवेगेनमहतापार्थोबाहुबले
नच ॥ सर्वेषांपार्थिवेद्राणामग्रसत्तानशरोत्तमान् ८ तत्पार्थस्यविक्रांतंवासुदेवस्यचोभयोः ॥ अपूजयन्महाराजकौरवामहदद्भुतम् ९ किमद्भुततमंलोकेभविता
ऽप्यथवाह्यभूत् ॥ यदश्वान्पार्थगोविंदौमोचयामासतूरणे १० भयंविपुलमस्मासुतावधत्तानरोत्तमौ ॥ तेजोविदधतुश्चोग्रविस्त्रब्धौरणमूर्धनि ११ अथस्मय
नहृषीकेशःस्त्रीमध्यइवभारत ॥ अर्जुनेनकृतेसंख्येशरगर्भगृहेतथा १२ उपावर्तयदव्यग्रस्तानश्वान्पुष्करेक्षणः ॥ मिषतांसर्वसैन्यानांत्वदीयानांविशंपते ॥
१३ तेषांश्रमंचग्लानिचवमथुंवेपथुंवणान् ॥ सर्वव्यपानुदत्तःकुशलोह्यश्वकर्मणि १४ शल्यानुद्धृत्यपाणिभ्यांपरिमृज्यचतानहयान् ॥ उपावर्त्ययथान्या
यंपाययामासवारिसः १५ सतालैर्बधोदकानस्नातान्जग्धान्निगतक्रमान् ॥ योजयामाससंहृष्टःपुनरेवरथोत्तमे १६ सतरथवरंशौरिःसर्वशस्त्रभृतांवरः ॥ समा
स्थायमहातेजाःसार्जुनःप्रययौद्भुतम् १७ रथंरथवरस्याजौयुक्तंलब्धादकैर्हयैः ॥ दृष्ट्वाकुरुबलश्रेष्ठाःपुनर्विमनसोऽभवन् १८ विनिःश्वसंतस्तेराजनभग्नदंष्ट्राइ
वोरगाः ॥ धिगहोधिगगतःपार्थःकृष्णश्चेत्यब्रुवन्पृथक् १९ तत्सैन्यंसर्वतोदृष्ट्वाल्लोमहर्षणमद्भुतम् ॥ त्वरध्वमितिचाक्रंदन्नैतदस्तीतिचातुवन् २० सर्वक्षत्रस्य
मिषतोरथेनैकेनदंशितौ ॥ बालःक्रीडनकेनेवकदर्थीकृत्यनोबलम् २१ क्रोशतांयतमानानामसंसक्तौपरंतपौ ॥ दर्शयित्वाऽऽत्मनोवीर्यप्रयातौसर्वराजसु २२
तौप्रयातौपुनर्दृष्ट्वातदान्येसैनिकाब्रुवन् ॥ त्वरध्वंकुरवःसर्वेवधेकृष्णकिरीटिनोः २३ रथयुक्तोहिदाशाहोमिषतांसर्वधन्विनाम् ॥ जयद्रथाययात्येषकदर्थीकृत्य
नोरणे २४ तत्रकेचिन्मिथोराजन्समभाषंतभूमिपाः ॥ अदृष्टपूर्वसंग्रामेतद्दृष्ट्वामहदद्भुतम् २५ सर्वसैन्यानिराजाचधृतराष्ट्रोत्ययंगतः ॥ दुर्योधनापराधेनक्षत्रं
कृत्स्नाचमेदिनी २६ विलयंसमनुप्राप्तातच्चराजानबुध्यते ॥ इत्येवंक्षत्रियास्तत्रब्रुवंत्यन्येचभारत २७ सिंधुराजस्ययत्कृत्यंगतस्ययमसादनम् ॥ तत्करोतु
वृथादृष्टिर्घातैराष्ट्रोऽनुपायवित् २८ ततःशीघ्रतरंप्रायात्पांडवःतैधवंप्रति ॥ विवर्तमानेतिग्मांशौहृष्टैःपीतोदकैर्हयैः २९

कायसेदं ग्लानिबलापचयं वमथुंफेनोद्गमं १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९

३० । ३१ । ३२ प्रावहन् अत्यक्रामन् ३३ । ३४ विधितं किंचिदवस्थितं ३५ । ३६ । ३७ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांशततमोऽध्यायः ॥ १०० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ स्रंसंतइति १ । २

तंप्रयातंमहाबाहुंसर्वशस्त्रभृतांवरम् ॥ नाशकुवन्वारयितुंयोधाःकुदमिवांतकम् ३० विद्राव्यतुततःसैन्यंपांडवःशत्रुतापनः ॥ यथामृगगणान्सिंहःसैधवार्थे
व्यलोडयत् ३१ गाहमानस्त्वनीकानितूर्णमश्वानचोदयत् ॥ बलाकाभंतुदाशार्हःपांचजन्यंव्यनादयत् ३२ कौंतेयेनाग्रतःमृष्टान्यपतन्मृष्टतःशराः ॥ तूर्णा
तूर्णतरंश्वःप्रावहन्वातरंहसः ३३ ततोऽनृपतयःकुद्धाःपरिवबुध्नंनजयम् ॥ क्षत्रियाबहवश्चान्येजयद्रथवधैषिणम् ३४ सैन्येषुविप्रयातेषुधोष्टेतंपुरुषर्षभम्
दुर्योधनोऽन्वयात्पार्थत्वरमाणोमहाहवे ३५ वातोद्भूतपताकंतरथंजलदानेःस्वनम् ॥ घोरंकपिध्वजंदृष्ट्वाविषण्णारथिनोऽभवन् ३६ दिवाकरेऽथरजसासर्वतःसं
वृतेभृशम् ॥ शरार्ताश्चरणयोधाःशेकुःकृष्णौनवीक्षितुम् ३७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिजयद्रथवधपर्वणि सैन्यविस्मयेशततमोऽध्यायः ॥ १०० ॥
॥ संजयउवाच ॥ स्रंसंतइवमज्जानस्तावकानांभयानृप ॥ तौदृष्ट्वासमतिक्रांतौवासुदेवधनंजयौ १ सर्वंतुप्रतिसंरब्धाहामंतःसत्वचोदिताः ॥ स्थिरीभूतामहा
त्मानःप्रत्यगच्छन्धनंजयम् २ येगताःपांडवंयुद्धेरोषामर्षसमन्विताः ॥ तेऽद्यापिननिवर्तितेसिंधवःसागरादिव ३ असंतस्तुन्यवर्तितेदेभ्यइवनास्तिकाः ॥
नरकंभजमानास्तेप्रत्यपद्यंतकिल्बिषम् ४ तावतीत्यरथानीकंविमुक्तौपुरुषर्षभौ ॥ ददृशातेयथाराहोरास्यान्मुक्तौप्रभाकरौ ५ मत्स्याविवमहाजालंवि
दार्यविगतक्रमौ ॥ तथाकृष्णावदृश्येतांसेनाजालंविदार्यतत् ६ विमुक्तौशस्त्रसंवाधाद्रोणानीकात्सुदुर्भिदात् ॥ अदृश्येतांमहात्मानौकालसूर्याविवोदितौ ७
अस्त्रसंवाधनिर्मुक्तौविमुक्तौशस्त्रसंकटात् ॥ अदृश्येतांमहात्मानौशस्त्रसंवाधकारिणौ ८ विमुक्तौज्वलनस्पर्शान्मकरास्याज्झपाविव ॥ अक्षोभयेतांसेनांतौसमु
द्रंमकराविव ९ तावकास्तवपुत्राश्चद्रोणानीकस्थयोस्तयोः ॥ नैतौतरिष्यतौद्रोणामितिचक्रुस्तदामतिम् १० तौतुदृष्ट्वाव्यतिक्रांतौद्रोणानीकंमहायुती ॥
नाशशंसुर्भहाराजसिंधुराजस्यजीवितम् ११ आशाबलवतीराजन्सिंधुराजस्यजीविते ॥ द्रोणहार्दिकययोःकृष्णौनमोक्ष्येतेइतिप्रभो १२ तामाशांविफलीक
त्यसंतीर्णौतौपरंतपौ ॥ द्रोणानीकंमहाराजभोजानीकंचदुस्तरम् १३ अथदृष्ट्वाव्यतिक्रांतौज्वलिताविवपावकौ ॥ निराशाःसिंधुराजस्यजीवितंनशशंसिरे
१४ मिथश्चसमभाषेतामभीतौभयवर्धनौ ॥ जयद्रथवधेवाचस्तास्ताःकृष्णधनंजयौ १५ असौमध्येकृतःषड्विधार्तराष्ट्रैर्महारथैः ॥ चक्षुर्विषयसंप्राप्तोनमेमो
क्ष्यतिसैधवः १६ यद्यस्यसमरेगोप्ताशक्रोदेवगणैःसह ॥ तथाऽप्येनंनिहंस्यावइतिकृष्णावभाषताम् १७ इतिकृष्णोमहाबाहूमिथःकथयतांतदा ॥ सिंधुराजम
वेक्षंतौत्वत्पुत्रावद्भुचुकुशुः १८ अतीत्यमरुधन्वानंप्रयातौवृषितौगजौ ॥ पीत्वावारिसमाश्वस्तौतथैवास्तामरिंदमौ १९

अमर्षश्चिरानुबद्धःकोपः ३ । ४ प्रभाकरौचंद्रादित्यौ ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ मरुधन्वानंमरुस्थलम् १९

म.भाटी. २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ द्रोणपुत्राहोयस्मिन् हृदहवद्गहस्तस्मात्तद्रोणानीकादित्यर्थः २६ द्रोणास्त्राभ्येवमेधः २७ सिंधुषष्ठीयासांताश्च शतद्रुविपाशेरिवतीर्ब्रूपागावितस्ताः
 व्याघ्रसिंहगजाकीर्णानतिक्रम्यचपर्वतान् ॥ वणिजाविवदश्येताहीनमृत्यूजरातिगौ २० तथाहिमुखवर्णोऽयमनयोरिति मे निरे ॥ तावकावीक्ष्यमुक्तौ तौ विकोशं
 तिस्म सर्वशः २१ द्रोणादाशी विषाकाराज्ज्वलिता दिवपावकात् ॥ अन्येष्व्यः पार्थिवेष्वश्वभास्वंता विवभास्करो २२ विमुक्तौ सागरप्रख्या द्रोणानीकादिरिमौ ॥
 अदश्येतामुदायुक्तौ समुतीर्या र्णवयथा २३ अस्त्रैधान्महतो मुक्तौ द्रोणहार्दिकयरक्षितात् ॥ रोचमाना वदश्येता मिन्द्राम्याः शदशौरणे २४ उद्भिन्नरुधिगैकृष्णौ
 भारद्वाजस्यसायकेः ॥ शितैश्चित्तौ व्यरोचेता कर्णिकारैरिवाचलौ २५ द्रोणग्राहहृदान्मुक्तौ शक्त्याशी विष संकटात् ॥ अयः सरोग्रमकरात्क्षेत्रियप्रवरां भसः २६
 ज्याघोषतलनिर्हा दाद्रदानि स्त्रिशविद्युतः ॥ द्रोणास्त्रमेधा त्रिमुक्तौ सुखे दूति मिरादि व २७ बाहुभ्यामिव संतीर्णौ सिंधुषष्ठाः समुद्रगाः ॥ तेषां ते सरितः पूर्णमहा
 ग्रह समाकुलाः २८ इति कृष्णौ महेश्वासौ प्रशस्तौ लोकविश्रुतौ ॥ सर्वभूतान्यमन्यंत द्रोणास्त्रवलवारणात् २९ जयद्रथं समीपस्थमवेक्षंतौ जिघांसया ॥ रुक्मिणे
 पानेलिप्संतौ व्याघ्राविवव्यतिष्ठताम् ३० यथा हि मुखवर्णोऽयमनयोरिति मे निरे ॥ तवयो धामहाराजहतमेव जयद्रथम् ३१ लोहिताक्षौ महाबाहू संयुक्तौ कृष्ण
 पांडवौ ॥ सिंधुराजमभिप्रेक्ष्य हृष्टौ व्यनदतामुहुः ३२ शौरैरभीषुहस्तस्य पार्थस्य च धनुष्मतः ॥ तयोरासीत्प्रभाराजन्सूर्यपावकयोरिव ३३ हर्ष एव तयोरासी
 द्रोणानीकप्रमुक्तयोः ॥ समीपे संधंवदृष्ट्वा शयेन योरामिषं यथा ३४ तौ तु सैंधवमालोक्य वर्तमानमिवांतिके ॥ सहसापेततुः कुद्धौ क्षिप्रं शयेनाविवामिषम् ३५ तौ दृष्ट्वा
 तु व्यतिक्रांतौ हृषीकेशधनं जयौ ॥ सिंधुराजस्य रक्षार्थं पराक्रांतः सुतस्तव ३६ द्रोणेना बद्धकवचो राजा दुयोधनस्ततः ॥ ययावे करधेना जौ हयसंस्कारवित्प्रभो
 ३७ कृष्णपार्थौ महेश्वासौ व्यतिक्रम्याथ ते सुतः ॥ अग्रतः पुंडरीकाक्षं प्रतीयाय न राधिप ३८ ततः सर्वेषु सैन्येषु वादित्राणि प्रहृष्टवत् ॥ प्रावाच्यंत व्यतिक्रांतैतव
 पुत्रे धनं जयम् ३९ सिंहनादरवाश्चासनं शंखशब्दविमिश्रिताः ॥ दृष्ट्वादुर्योधनं तत्र कृष्णयोः प्रमुखे स्थितम् ४० ये च ते सिंधुराजस्य गोप्तारः पावकोपमाः ॥ ते प्रा
 हृष्यंत समरे दृष्ट्वा पुत्रं तव प्रभो ४१ दृष्ट्वादुर्योधनं कृष्णो व्यतिक्रांतं सहानुगम् ॥ अब्रवीदर्जुनं राजन् प्राप्तकालमिदं वचः ४२ ॥ इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि जयद्र
 थवधपर्वणि दुर्योधनागमे एकाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०१ ॥ वासुदेव उवाच ॥ दुर्योधन मतिक्रांतमेतं पश्य धनं जय ॥ अत्यरुतमिमं मन्येनास्त्वस्य सदशोरथः १
 दूरपाती महेश्वासः कृतास्त्रो युद्धदुर्मदः ॥ दृढास्त्रश्चित्रयोधी च धार्तराष्ट्रो महाबलः २ अत्यंतसुखसंयुद्धो मानितश्च महारथः ॥ कृती च सततं पार्थ नित्यंदेष्टि च बांधवान् ३
 तेन युद्धमहं मन्ये प्राप्तकालं तवानघ ॥ अत्र बोध्यत मायतं विजयायेत रायवा ४ अत्र क्रोधविषं पार्थ विमुंच चिरसंभृतम् ॥ एष मूलमनर्थानां पांडवानां महारथः ५
 एता हि निघातदुस्तराः समुद्रगा इति सरिता विशेषणं महानदी त्वद्योतनार्थं २८ प्रशस्तौ प्रकृतौ द्रोणास्त्रवलवारणविषयादिति शयनात् २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७
 अग्रतः प्रमुखे ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ ॥ इति द्रोणपर्वणि टीकायामेकाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ३०२ ॥ ॥ छ ॥ ॥ दुर्योधनमिति नास्तीत्यर्जुनोत्तेजनम् १ । २ । ३ । ४ । ५

आलेपंशरगोचरं १ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ कार्यस्यनयप्रथमवधकस्य १५ । १६ । १७ । १८ कृत्यरूपमत्यंतकरणीयं १९ । २० पदप्रतिपदं २१ । २२ । २३ । २४

सोऽयंप्राप्तस्तवाक्षेपंपश्यसाफल्यमात्मनः ॥ कथं हिराजाराज्यार्थं त्वयागच्छेत संयुगम् ६ दिष्ट्या त्विदानीं संप्राप्त एष ते बाणगोचरम् ॥ यथाऽयं जीवितं जह्या
तथा कुरुधनं जय ७ ऐश्वर्यमदसं मूढो नैष दुःखमुपेयिवान् ॥ न च ते संयुगे वीर्यं जानाति पुरुषर्षभ ८ त्वां हिलोकास्त्रयः पार्थ ससुरासुरमानुषाः ॥ नोत्सहं ते रणे जेतुं
किमुतैकः सुयोधनः ९ सदिष्ट्या समनुप्राप्तस्तव पार्थ रथांतिकम् ॥ जह्येनं त्वं महाबाहो यथा वृत्रं पुरंदरः १० एष ह्यनर्थे स तत्पराक्रांतस्तवानघ ॥ निरुत्या धर्मं
राजं च द्यूते वंचितवानयम् ११ बहूनि सुवृशंसानि कृतान्ये ते न मानद ॥ युष्मासु पापमतिना अपापेष्वेव नित्यदा १२ तमनार्यं सदा कुरुद्वंद्वं पुरुषं कामरूपिणम् ॥ आ
र्या युद्धे मार्तिरुत्वा जहि पार्था विचारयन् १३ निरुत्या राज्यहरणं वनवासं च पांडव ॥ परिक्लेशं च कृष्णाया हृदि कृत्वा पराक्रमम् १४ दिष्ट्यैष तव बाणानां गोचरे परि
वर्तते ॥ प्रतिघाताय कार्यस्य दिष्ट्या च यततेऽग्रतः १५ दिष्ट्या जानाति संग्रामे योद्धव्यं हित्व यासह ॥ दिष्ट्या च सफलाः पार्थ त्वेकामाह्वकामिताः १६ तस्मा
ज्जहिरणे पार्थ धार्तराष्ट्रकुलाधमम् ॥ यथेद्रेण हतः पूर्वजं भो देवा सुरेभ्यः १७ अस्मिन्हते त्वया सैन्यमनाथं भिद्यतामिदम् ॥ वैरस्यास्यास्त्ववभृथो मूलं छिधि दुरात्म
नाम् १८ ॥ संजय उवाच ॥ तंतथेत्यब्रवीत्पार्थः कृत्यरूपमिदं मम ॥ सर्वमन्यदनादृत्य गच्छयन् सुयोधनः १९ येनैतद्दीर्घकालं नो भुक्तं राज्यमक्रुतकम् ॥ अ
प्यस्य युधिविक्रम्यच्छिद्यां मूर्धानमाहवे २० अपितस्य ह्यनर्हायाः परिक्लेशस्य माधव ॥ कृष्णायाः शक्रुयां गतुं पदं केशप्रधर्षणे २१ इत्येवंवादिनो कृष्णो हृष्टौ श्वेता
न्ह्योत्तमान् ॥ प्रेषयामास तुः संख्ये प्रेप्संतौ तं नराधिपम् २२ तयोः समीपं संप्राप्य पुत्रस्ते भरतर्षभ ॥ न च कारभयं प्राप्ते भये महति मारिष २३ तदस्य शत्रिया
स्तत्र सर्व एवाभ्यपूजयन् ॥ यदर्जुनहृषीकेशौ प्रत्युद्यातौ न्यवारयत् २४ ततः सर्वस्य सैन्यस्य तावकस्य विशापते ॥ महानादो ह्यभूत्तत्र दृष्ट्वा राजानमाहवे २५ त
स्मिन् जनसमुन्नादे प्रवृत्ते भैरवे सति ॥ कदर्थी कृत्यते पुत्रः प्रत्यभिन्नमवारयत् २६ आवारितस्तु कैंतेयस्तव पुत्रेण धन्विना ॥ संरंभमगमन् दूयः स च तस्मिन् परंतपः २७
तौ दृष्ट्वा प्रतिसंरब्धौ दुर्योधनधनं जयौ ॥ अभ्यवैक्षंत राजानो भीमरूपाः समंततः २८ दृष्ट्वा तु पार्थं संरंभं वासुदेवं च मारिष ॥ प्रहसन्नेव पुत्रस्ते यो दुःकामः समाह्व
यत् २९ ततः प्रहृष्टो दाशार्हः पांडवश्च धनं जयः ॥ व्यक्रोशेतां महानादं दध्मत्तुश्चां बुजोत्तमौ ३० तौ हृष्टरूपौ संप्रेक्ष्य कौरवेयास्तु सर्वशः ॥ निराशाः समपद्यंत पु
त्रस्य तव जीविते ३१ शोकमापुः परे चैव कुरवः सर्व एव ते ॥ अमन्यंत च पुत्रं ते वैश्वानरमुखे दुतम् ३२ तथा तु दृष्ट्वा योधास्ते प्रहृष्टौ कृष्णपांडवौ ॥ हतो राजा हतो
राजेत्युचिरे च भयार्दिताः ३३ जनस्य सन्निनादंतु श्रुत्वा दुर्योधनोऽब्रवीत् ॥ व्येतु वो भीरू कृष्णौ प्रेषयिष्यामि मृत्यवे ३४ इत्युक्त्वा सैनिकान्सर्वान् जयापेक्षीन् रा
धिपः ॥ पार्थमाभाष्य संरंभादिदं वचनमब्रवीत् ३५

३६ । ३७ स्वामिसत्कारोवीरप्रभानोऽयमिति यदन्वैः सत्कारणं तेन युक्तानियोग्यतांगतानि ३८ ॥ इति द्रोणपर्वणि टीकायां द्व्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०१ ॥ ॥ ७ ॥ एवमिति । एवमीदृशम

पार्थस्याच्छिक्षितं तं स्रष्टुं दिव्यं पार्थिवमेव च ॥ तद्दर्शयमायि क्षिप्रं यदि जातोऽसि पांडुना ३६ यद्बलं तव वीर्यं च केशवस्य तथैव च ॥ तत्कुरुष्व मायि क्षिप्रं इयामस्त
वपौरुषम् ३७ अस्मत्परोक्षं कर्माणि कृतानि प्रवदंति ते ॥ स्वामिसत्कारयुक्तानि यानि तानि ह दर्शय ३८ ॥ इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि दुर्यो
धनवचने द्व्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०२ ॥ ॥ ७ ॥ संजय उवाच ॥ एवमुक्त्वा जर्जुरं राजा त्रिभिर्मर्मातिगैः शरैः ॥ अभ्यविध्यन्महावेगैश्चतुर्भिश्चतुरो
हयान् १ वासुदेवं च दशभिः प्रत्यविध्यत्स्तनान्तरं ॥ प्रतोदं चास्य भस्त्रेनाच्छित्त्वा भूमावपातयत् २ तंचतुर्दशभिः पार्थश्चित्रपुंखैः शिलाशितैः ॥ अविध्यतूर्णमव्य
ग्रस्ते चाभ्रयंतवर्मणि ३ तेषां नैष्कल्यमालोक्य पुनर्नवचपंचच ॥ प्राहिणोन्निशितान्वाणां स्तेचाभ्रयंतवर्मणः ४ अष्टाविंशं स्तुतान्वाणानस्तांश्चिप्रेक्ष्य निष्क
लान् ॥ अब्रवीत्परवीरघ्नः कृष्णोऽर्जुनमिदं वचः ५ अहं पूर्वं पश्यामि शिलानामिव सर्पणम् ॥ त्वया संप्रेषिताः पार्थ नार्थं कुर्वन्ति पत्रिणः ६ काञ्चिद्वाडीवजः प्राण
स्तथैव भरतर्षभ ॥ मुष्टिश्च ते यथा पूर्वं भुजयोश्च बलं तव ७ न वा कञ्चिदयं कालः प्राप्तः स्यादद्य पश्चिमः ॥ तव चैवास्य शत्रोश्च तन्ममाचक्ष्व पृच्छतः ८ विस्मयो
मेमहान् पार्थ तव दृष्ट्वा शरानि मान् ॥ व्यर्थान्निपतितान् संख्ये दुर्योधन रथं प्रति ९ वज्राशनिसमाघोराः परकायावभेदिनः ॥ शराः कुर्वन्ति ते नार्थं पार्थ काऽद्य विडं
वना १० ॥ अर्जुन उवाच ॥ द्रोणेनैषामतिः कृष्ण धार्तराष्ट्रे निवेशिता ॥ अभेद्या हि ममास्त्राणामेषा कवचधारणा ११ अस्मिन्नंतर्हितं कृष्ण त्रैलोक्यमापि वर्मणि ॥
एको द्रोणो हि वेदैतदहंतस्माच्च सत्तमात् १२ न शक्यमेतत्कवचं वाणैर्भेतुं कथंचन ॥ अपि वज्रेण गोविंद स्वयं मघवता युधि १३ जानंस्वमपि वै कृष्ण मां विमोहयसे
कथम् ॥ यद्दृत्तं त्रिषु लोकेषु यच्च केशव वर्तते १४ तथा भविष्यद्यच्चैव तत्सर्वं विदितं तव ॥ न त्विदं वेद वै कश्चिद्यथा त्वं मधुसूदन १५ एष दुर्योधनः कृष्ण द्रोणेन वि
हितामिमाम् ॥ तिष्ठत्यभीतवत्संख्ये विभ्रत्कवचधारणाम् १६ यत्त्वत्र विहितं कार्यं नैष तद्वेति माधव ॥ स्त्रीवदेष विभर्त्येतां युक्तां कवचधारणाम् १७ पश्य बाहो
श्वमे वीर्यधनुषश्च जनार्दन ॥ पराजयिष्ये कौरव्यं कवचेनापिरक्षितम् १८ इदमंगिरसे प्रादाद्देवेशो वर्मभास्वरम् ॥ तस्माद्बृहस्पतिः प्रापततः प्राप पुरंदरः १९
पुनर्ददौ सुरपतिर्मह्यं वर्मसंग्रहम् ॥ देवं यद्यस्य वर्मे तद्ब्रह्मणा वा स्वयंकृतम् २० नैनं गीप्स्यति दुर्बुद्धि मयवाणहतं मया ॥ संजय उवाच ॥ एवमुक्त्वाऽर्जुनो वाणान्
भिर्मध्यव्यकर्षयत् २१ मानवास्त्रेण मानाहं स्तक्षिणा वरणभेदिना ॥ विठुष्यमाणां स्तेनैव धनुर्मध्यमताञ्छरान् २२ तानस्यास्त्रेण चिच्छेद द्रौणिः सर्वास्त्रघाति
ना ॥ तान्निष्ठानि पूनरुद्वाहू रतो ब्रह्मवादिना २३ न्यवेदयत्केशवाय विस्मितः श्वेतवाहनः ॥ नैतदस्त्रं मया शक्यं द्विः प्रयोक्तुं जनार्दन २४

भावं १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ युक्तानियोग्यता १७ । १८ । १९ ससंग्रहं सीपदेशं देवं देवैः कृतं २० । २१ । २२ । २३ । २४

२५ । २६ । २७ । २८ निर्देहान् निष्ठान् वायवान् २९ । ३० । ३१ मत्समांसांतरे ह पुमिराविद्धमिति पूर्वेषां न्वयः संधिरार्थः ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ कोशमात्रेणैव ततोऽर्थात् ३७ । ३८ । ३९

अस्त्रं मामेव हन्याद्विह्न्याच्चापि बलं मम ॥ ततो दुर्योधनः कृष्णौ नवभिर्नवभिः शरैः २५ अविध्यतरणे राजन शरैराशी विषोपमैः ॥ भूय एवाभ्यवर्षं च समरे कृष्ण पांडवौ
२६ शरवर्षेण महता ततो हृष्यंततावकाः ॥ चक्रुर्वादित्रनिनदान् सिंहनादरवांस्तथा २७ ततः कुद्धोरणे पार्थः मृक्किगीपरिसंलिहन् ॥ नापश्यच्च ततोऽस्यां गंयत्र
स्याद्दर्मरक्षितम् २८ ततोऽस्य निशितैर्वाणैः सुमुक्तेरंतकोपमैः ॥ हयांश्चकार निर्देहानुभौ च पाष्णि सारथी २९ धनुरस्याच्छिनत्तूर्णहस्तावापंच वीर्यवान् ॥
रथंच शकलीकर्तुं सव्यसाची प्रचक्रमे ३० दुर्योधनं च वाणाम्यां तीक्ष्णाम्यां विरथीकृतम् ॥ आविद्ध च द्वस्ततलयोरुभयोरर्जुनस्तदा ३१ प्रयत्नज्ञो हि कैते यो न ख
मांसांतरेषुभिः ॥ सवेदनाभिराविग्रः पलायनपरायणः ३२ तं कृच्छ्रमापदं प्रातदृष्ट्वा परमधन्विनः ॥ समापेतुः परीप्संतो धनं जयशरादितम् ३३ तं रथैर्बहुसाह
स्रैः कल्पितैः कुंजरैर्हयैः ॥ पदात्यो धैश्च संरब्धैः परिवर्धनं जयम् ३४ अथ नार्जुन गोविंदौ न रथो वा व्यदृश्यत ॥ अस्त्रवर्षेण महता जनौ चैवापि संवृतौ ३५ ततो
ऽर्जुनोऽस्त्रवीर्येण निजघ्नतां विरूथिनीम् ॥ तत्र व्यंगीकृताः पेतुः शतशोऽथ रथद्विपाः ३६ ते हताहन्यमानाश्च न्यगृह्णन्तं रथोत्तमम् ॥ सरथस्तं भितस्तस्थो कोश
मात्रे समंततः ३७ ततोऽर्जुनं वृष्णिभीरस्त्वारितो वाक्यमब्रवीत् ॥ धनुर्विस्फारयात्यर्थं महं ध्मास्यामि चांबुजम् ३८ ततो विस्फार्य बलवद्वाडीवंजघ्नवानरिपून् ॥
महता शरवर्षेण तलशब्देन चार्जुनः ३९ पांचजन्यं च बलवान् दध्मौ तारेण केशवः ॥ रजसा च स्तपक्षमांतः प्रस्विन्नवदनो भृशम् ४० तस्य शंखस्य नादेन धनुषो
निःस्वनेन च ॥ निःसत्त्वाश्च सत्त्वाश्च क्षितौ पेतुस्तदा जनाः ४१ तैर्विमुक्तो रथो रेजे वाद्यीरित इवांबुदः ॥ जयद्रथस्य गोसारस्ततः क्षुब्धाः सहानुगाः ४२ ते
दृष्ट्वासहसा पार्थ गोसारः सैधवस्य तु ॥ चक्रुर्नादाम्महेष्वासाः कंपयंतो वसुंधराम् ४३ बाणशब्दरवांश्चो ग्राह्मिश्चान्निशं खनिःखनैः ॥ प्रादुश्च कुर्महात्मानः सिंह
नादरवानपि ४४ तं श्रुत्वा निनदं घोरं तावकानां समुत्थितम् ॥ प्रदध्मतुः शंखवरी वासुदेव धनं जयौ ४५ तेन शब्देन महता पूरिते यं वसुंधरा ॥ सशैलामार्गवद्वीपा
सपाताला विशांपते ४६ सशब्दो भरतश्चेष्टव्याप्य सर्वादिशोदश ॥ प्रतिसस्वानतत्रैव कुरुपांडवयोर्बले ४७ तावकारथिनस्तत्र दृष्ट्वा कृष्ण धनं जयौ ॥ संभ्रमं परमं
प्राप्तास्त्वरमाणामहारथाः ४८ अथ कृष्णो महाभागो तावका वीक्ष्य दंशितौ ॥ अभ्यद्रवंतं संकुद्धास्तदुत्तमिवाभवत् ४९ ॥ इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि जय
द्रथवधपर्वणि दुर्योधनपराजयेऽधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०३ ॥ ॥ ७ ॥ संजय उवाच ॥ तावका हि समीक्ष्यैवं वृष्णं धक कुरुतमौ ॥ प्रागत्वरनजिघांसंस्तथै
व विजयः परान् १ सुवर्णाचित्रैर्वैद्याघ्रैः स्वनवाद्भिर्महारथैः ॥ दीपयंतो दिशः सर्वांश्च लद्भिरिव पावकैः २

४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४ । ४५ । ४६ । ४७ । ४८ । ४९ ॥ इति द्रोणपर्वणि टीकायां द्व्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०३ ॥ तावका इति । प्रागत्वरनसमीक्ष्येत्यन्वयः १ वैद्याघ्रैर्वैद्यैश्चर्मचित्रैः २

३।४।१।१ कौलूतकाःकुलूतदेशजाःपार्वतीयसमानलक्षणाः * आजानेयैरिति । 'गुडगंधाःकायेयेसुष्ठुष्णाःकांतितोजितक्रोधाः ॥ सारमुतजितेन्द्रियाःपुनरुदाहितंचापिमोदुःखं ॥ जानंस्याजाने
यानिर्दिष्टावाजिनोधीरः ॥ बाहास्तुपार्वतीयाबलान्वितागन्धिकेशाश्च ॥ वृत्तसुराहृत्पादामहाजवास्तेऽतिविख्याताः' नदीजैर्नदीतीरजैः । 'अश्वाःसकाणिकाराःकचननदीतीरजाःसमुद्दिष्टाः ॥
रुक्मपुंखैश्चदुष्प्रेक्ष्यैःकार्मुकैःपृथिवीपते ॥ कूजद्विरतुलान्नादान्कोपितैस्तुरगैरिव ३ भूरिश्रवाःशलःकर्णोवृषसेनोजयद्रथः ॥ रुक्मश्चमद्रराजश्चद्रौणिश्चरथिनां
वरः ४ तेषिवंतइवाकाशमश्वैरष्टौमहारथाः ॥ व्यराजयन्दशदिशोवैयाघ्रैर्हमचंद्रकैः ५ तेषांशिताःसुसंरब्धारथैर्मघौघनिःस्वनैः ॥ समावृण्वन्दशदिशःपार्थ
स्यनिशितैःशरैः ६ कौलूतकाहयाश्चित्रावहंतस्तान्महारथान् ॥ व्यशोभंततदाशीघ्रादीपयंतोदिशोदश ७ आजानेयैर्महावेगेर्नानादेशसमुत्थितैः ॥ पार्वती
यैर्नदीजैश्चसैधवैश्चहयोत्तमैः ८ कुरुयोधवराराजस्तवपुत्रंपरीप्सवः ॥ धनंजयरथंशीघ्रंसर्वतःसमुपाद्रवन् ९ तेषुग्रह्ममहाशंखान्दध्मुःपुरुषसत्तमाः ॥ पूरयं
तोदिवंराजनपृथिवीचससागराम् १० तथैवदध्मुःशंखौवासुदेवधनंजयौ ॥ प्रवरौसर्वदेवानांसर्वशंखवरौभुवि ११ देवदत्तंचकौतेयःपांचजन्यंचकेशवः ॥
शब्दस्तुदेवदत्तस्यधनंजयसमीरितः १२ पृथिवीचांतरिक्षंचदिशश्चैवसमावृणोत् ॥ तथैवपांचजन्योऽपिवासुदेवसमीरितः १३ सर्वशब्दानतिक्रम्यपूरयामा
सरोदसी ॥ तस्मिंस्तथावर्तमानेदारुणेनादसंकुले १४ भीरूणांत्रासजननेशूराणांहर्षवर्धने ॥ ज्वादितासुभेरीपुद्गलैरेष्वानकेषुच १५ मृदंगेष्वपिराजेंद्रवाद्य
मानेष्वनेकशः ॥ महारथाःसमाहूतादुर्योधनहितैषिणः १६ अमृष्यमाणास्तंशब्दंकुद्धाःपरमधन्विनः ॥ नानादेश्यामहीपालाःस्वसैन्यपरिरक्षिणः १७ अम
र्षितामहाशंखान्दध्मुर्वीरामहारथाः ॥ कृतेप्रतिकरिष्यंतःकेशवस्यार्जुनस्यच १८ बभूवुस्तवतस्मैन्यंशंखशब्दसमीरितम् ॥ उद्दिग्रथनागाश्वमस्वस्थमिववा
विभो १९ तत्प्रविद्धमिवाकाशंशूरैःशंखविनादितम् ॥ बभूवभृशमुद्दिग्रंनिर्घातैरिविनादितम् २० सशब्दःसुमहानराजन्दिशःसर्वाव्यनादयत् ॥ त्रासयामास
तस्मैन्ययुगांतइवसंभृतः २१ ततोदुर्योधनोऽष्टौचराजानस्तेमहारथाः ॥ जयद्रथस्यरक्षार्थंशंडवंपर्यवारयन् २२ ततोद्रौणिस्त्रिसप्तत्यावासुदेवमताडयत् ॥
अर्जुनंचत्रिभिर्भलैर्ध्वजमश्वान्चपंचभिः २३ तमर्जुनःपृषत्कानांशतैःषड्विरताडयत् ॥ अत्यर्थमिवसंकुद्धःप्रतिविद्धेजनार्दने २४ कर्णंचदशभिर्विद्धावृषसेनंच
भिस्तथा ॥ शल्यस्यसशरंचापमुष्टौचिच्छेदवीर्यवान् २५ गृहीत्वाधनुरन्यतुशल्योविध्याधपांडवम् ॥ भूरिश्रवास्त्रिभिर्वाणैर्हमपुंखैःशिलाशितैः २६ कर्णो
द्वारिंशताचैववृषसेनश्चसप्तभिः ॥ जयद्रथस्त्रिसप्तत्यारुक्मश्चदशभिःशरैः २७ मद्रराजश्चदशभिर्विव्यधुःफाल्गुनंरणे ॥ ततःशराणांपष्ट्यातुद्रौणिःपार्थमवा
किरत् २८ वासुदेवंचविंशत्यापुनःपार्थंचपंचभिः ॥ प्रहसंस्तुनरव्याघ्रःश्वेताश्वःकृष्णसारथिः २९ प्रत्यविध्यत्सतान्सर्वान्दर्शयन्पाणिताडयन् ॥
कर्णद्वदशभिर्विद्धावृषसेनंचत्रिभिःशरैः ३०

पूर्वाधेयव्याःपश्चाधेयानताःकिंचित् ८।९।१०।११।१२।१३।१४।१५।१६।१७।१८।१९ मविद्धमाक्षिप्तं २०।२१।२२।२३।२४।२५।२६।२७।२८।२९।३०

३१।३२।३३।३४।३५ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांचतुरविकशततमोऽध्यायः ॥ १०४ ॥ ध्वजानिति १ रूपमाकारः २।३।४।५।६।७।८।९।१० ध्वजामंधजमुख्यं कांचने
शल्यस्यसशरंचापमुष्टिदेशेव्यक्तत ॥ सौमदत्तित्रिभिर्विद्धाशल्यंचदशभिःशरैः ३१ शितैरग्निशिखाकारैर्द्रौणिर्विव्याधचाष्टभिः ॥ गौतमंपंचविंशत्यासैधवं
चशतेनह ३२ पुनर्द्रौणिचसप्तत्याशराणांसोऽभ्यताडयत् ॥ भूरिश्रवास्तुसंकुद्धःप्रतोदंचिच्छिदेहरेः ३३ अर्जुनंचत्रिसप्तत्याबाणानामाजघानह ॥ ततःशरश
तैस्तीक्ष्णैस्तानरीनश्चेतवाहनः ३४ प्रत्यषेधद्भुतंकुद्धोमहावातोघनानिव ३५ ॥ इतिश्रीमहामारुतेद्रोणपर्वणिजयद्रथवधपर्वणि संकुलद्युद्धेचतुरविकशततमो
ऽध्यायः ॥ १०४ ॥ ध्व ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ ध्वजान्वहुविधाकारान्द्राजमानानतिश्रिया ॥ पार्थानांमामकानांचतन्ममाचक्ष्वसंजय १ ॥ संजयउवाच ॥
ध्वजान्वहुविधाकारान्द्राजमानान् ॥ रूपतोवर्णतश्चैवनामतश्चनिबोधमे २ तेषांतुरथमुख्यानांरथेषुविविधाध्वजाः ॥ प्रत्यदृश्यंतराजेंद्रज्वलिताइव
पावकाः ३ कांचनाःकांचनापीडाःकांचनस्रगलंकृताः ॥ कांचनानीवशृमाणिकांचनस्यमहागिरेः ४ अनेकवर्णाविविधाध्वजाःपरमशोभनाः ॥ तेध्वजाःसं
वृतास्तेषांपताकाभिःसमंततः ५ नानावर्णविरागाभिःशुशुभुःसर्वतोवृताः ॥ पताकाश्चतस्तस्तास्तुश्वसनेनसमीरिताः ६ नृत्यमानाव्यदृश्यंतरंगमध्यविला
सिकाः ॥ इंद्रायुधसवर्णाभाःपताकाभरतर्षभ ७ दोधूयमानारथिनांशोभयंतिमहारथान् ॥ सिंहलांगूलमुग्रास्यंध्वजंवानरलक्षणम् ८ धनंजयस्यसंग्रामेप्रत्यदृ
श्यतभैरवम् ॥ सवानरवरोराजन्पताकाभिरलंकृतः ९ त्रासयामासतस्मैन्यंध्वजोर्गांडीवधन्वनः ॥ तथैवसिंहलांगूलंद्रोणपुत्रस्यभारत १० ध्वजाग्रंसमप
श्यामबालसूर्यसमप्रभम् ॥ कांचनंपवनोद्धूतंशक्रध्वजसमप्रभम् ११ नंदनंकौरवेंद्राणांद्रौणेलक्ष्मसपुत्रितम् ॥ हस्तिकक्ष्यापुनर्हंभीवभूवाधिरथेध्वजः १२ आह
वेखंमहाराजददृशेपूरयन्निव ॥ पताकाकांचनीस्रग्वीध्वजेकर्णस्यसंयुगे १३ नृत्यतीवरथोपस्थेश्वसनेनसमीरिता ॥ आचार्यस्यतुपांडुनांब्राह्मणस्यतपास्विनः
१४ गोवृषोगौतमस्यासीत्कृपस्यसुपरिष्कृतः ॥ सतेनभ्राजतेराजनगोवृषेणमहारथः १५ त्रिपुरघ्नरथोयद्द्रोवृषेणविराजता ॥ मयूरोवृषसेनस्यकांचनो
मणिरत्नवान् १६ व्याहरिष्यन्निवातिष्ठत्सेनाग्रमुपशोभयन् ॥ तेनतस्यरथोभातिमयूरेणमहात्मनः १७ यथास्कंदस्यराजेंद्रमयूरेणविराजता ॥ मद्रराजस्य
शल्यस्यध्वजाग्रेऽग्निशिखामिव १८ सौवर्णीप्रतिपश्यामसीतामप्रतिमांशुभाम् ॥ सासीताभ्राजतेतस्यरथमास्थायमारिष १९ सर्वबीजविरूढेवयथासीता
श्रियावृता ॥ वराहःसिंधुराजस्यराजतोऽभिविराजते २० ध्वजाग्रेऽलोहितार्काभोहेमजालपरिष्कृतः ॥ शुशुभेकेतुनातेनराजतेनजयद्रथः २१ यथादे
वासुरेयुद्धेपुरापूषास्मशोभते ॥ सौमदत्तेःपुनर्यूपोयज्ञशीलस्यधामितः २२

कांचनमयम् ११।१२ स्रग्वीस्त्रिविणी १३।१४।१५।१६ व्याहरिष्यन्विध्यन् १७।१८।१९।२० अलोहितार्काभोऽनुपरकस्फटिकवर्णः 'अर्कोर्किर्णोस्फटिको' इतिभेदिनी २१।२२

॥३॥

द्रोणः ७
अ०
॥१०६॥

ध्वजः सूर्यइवाभातिसोमश्चात्रप्रदृश्यते ॥ सयूपः कांचनोराजन्सौमदत्तेर्विराजते २३ राजसूयेमखश्रेष्ठेयथायूपः समुद्रितः ॥ शलस्यतुमहाराजराजतोद्विरदो
महान् २४ केतुः कांचनचित्रागैर्मयूरैरुपशोभितः ॥ सकेतुः शोभयामाससैन्यंतेभरतर्षभ २५ यथाश्वेतोमहानागोदेवराजचमूंयथा ॥ नागोमाणिमयोराज्ञो ध्व
जः कनकसंवृतः २६ किंकिणीशतसंहादोभ्राजंश्चित्रोरथोत्तमे ॥ व्यभ्राजतभृशंराजपुत्रस्तवविशांपते २७ ध्वजेनमहतासंख्येकुरूणामृषमस्तदा ॥ नवैतेत
ववाहिन्यामुद्रिताः परमध्वजाः २८ व्यदीपयंस्तेपृतनांयुगांतादित्यसन्निभाः ॥ दशमस्त्वर्जुनस्यासीदेकएवमहाकपिः २९ अदीप्यतार्जुनोयेनहिमवानिव
वन्दिना ॥ ततश्चित्राणिशुभाणिसुमहातिमहारथाः ३० कार्ष्णकाण्याददुस्तूर्णमर्जुनार्थेपरंतपाः ॥ तथैवधनुरायच्छत्पार्थः शत्रुविनाशनः ३१ गांडीवंदिव्यकर्मा
तद्राजन्दुर्मंत्रितेतव ॥ तवापराधाद्राजानोनिहताबहुशोयुधि ३२ नानादिग्न्यः समाहृताः सहयाः सरथदिपाः ॥ तेषामासीद्व्यातिक्षेपोगर्जतामितरंतरम् ३३
दुर्योधनमुखानांचपांडूनामृषमस्यच ॥ तत्राहुतंपरंचक्रैकांतैयः कृष्णसाराथिः ३४ यदेकोबहुभिः सार्धं समागच्छदभीतवत् ॥ अशोभतमहाबाहुगांडीवंदिव्यक्षि
पन्धनुः ३५ जिगीषुस्तान्नरव्याघ्रोजिघांसुध्वजयद्रथम् ॥ तत्रार्जुनोनरव्याघ्रः शरैर्भुक्तैः सहस्रशः ३६ अदृश्यास्तावकान्योधान्प्रचक्रेशत्रुतापनः ॥ ततस्ते
ऽपिनरव्याघ्राः पार्थसर्वे महारथाः ३७ अदृश्यं समरेचक्रुः सायकौघैः समंततः ॥ संवृतेनरसिंहैस्तुकुरूणामृषमेऽर्जुने ॥ महानासीत्समुद्रतस्तस्यसैन्यस्यनिः
स्वनः ३८ ॥ इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि ध्वजवर्णने पंचाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०५ ॥ ॥ ॥ ॥ घृतराष्ट्र उवाच ॥ अर्जुने सैव वंप्राप्ते
भारद्वाजेन संवृताः ॥ पंचालाः कुरुभिः सार्धं किमकुर्वत संजय १ ॥ संजय उवाच ॥ अपराह्मे महाराज संग्रामे लोमहर्षणे ॥ पंचालानां कुरूणां च द्रोणयूतमवर्तत
२ पंचाला हि जिघांसन्तो द्रोणं संहृष्टचेतसः ॥ अभ्यमुचंत गर्जतः शरवर्षाणि मारिष ३ ततस्तु तुमुलस्तेषां संग्रामोऽवर्तताहुतः ॥ पंचालानां कुरूणां च घोरोदे
वासुरोपमः ४ सर्वे द्रोणरथं प्राप्य पंचालाः पांडवैः सह ॥ तदनीकं विभित्सन्तो महास्त्राणि व्यदर्शयन् ५ द्रोणस्य रथपर्यंतराथिनोरथमास्थिताः ॥ कंपयन्तोऽभ्य
वर्तत वेगमास्थाय मध्यमम् ६ तमभ्ययादृहत्क्षत्रः केकयानां महारथः ॥ प्रवपन्निशितान्बाणान्महेन्द्राशनिसन्निभान् ७ तंतुप्रत्युचयौ शीघ्रं क्षेमभूर्तिर्महायशः ॥
विमुचन्निशितान्बाणान्शतशोऽथ सहस्रशः ८ घृष्टकेतुश्च वेदीनामृषभोऽतिबलोदितः ॥ त्वरितोऽभ्यद्रव द्रोणं महेन्द्र इव शंबरम् ९ तमापतंतं सहसा व्यादि
तास्य मिवातकम् ॥ वीरधन्वामहेष्वासस्त्वरमाणः समभ्ययात् १० युधिष्ठिरं महाराजं जिगीषु समवस्थितम् ॥ सहानीकं ततो द्रोणो न्यवारयत धीर्यवान् ११
॥ इति द्रोणपर्वणि टीकायां पंचाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०५ ॥ ॥ ॥ ॥ अर्जुने इति १ । २ । ३ । ४ । ५ कंपयन्तो भुवमिति शेषः ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११

॥३॥

नकुलं कुशलं युद्धे पराक्रांतं पराक्रमी ॥ अभ्यगच्छत्समायांतं विकर्णस्ते सुतः प्रभो १२ सहदेवं तथायांतं दुर्मुखः शत्रुकर्षणः ॥ शरैरनेकसाहस्रैः समवाकिरदाशुगैः १३
सात्यकिं तु नरव्याघ्रं व्याघ्रदत्तस्त्ववारयत् ॥ शरैः सुनिशितैस्तीक्ष्णैः कंपयन्धैर्मुहुर्मुहुः १४ द्रौपदेयान्नरव्याघ्रान्मुचतः सायकोत्तमान् ॥ संरब्धा वराथिनः श्रेष्ठा
न्सौमदत्तिरवारयत् १५ भीमसेनं तदा कुद्धं भीमरूपो भयानकः ॥ प्रत्यवारयदायांतमार्घ्यशृंगिर्महारथः १६ तयोः समभवयुद्धं नरराक्षसयोर्मृधे ॥ यादृगेव पुरा
वृत्तरामरावणयोर्नृप १७ ततो युधिष्ठिरो द्रोणं न वत्यानतपर्वणाम् ॥ आजघ्रे भरतश्रेष्ठः सर्वमर्मसुभारत १८ तंद्रोणः पंचविंशत्यानि जघानस्तनांतरे ॥ रोवि
तो भरतश्रेष्ठकौंतेयेन यशस्विना १९ भूय एव तु विंशत्यासायकानां समाचिनोत् ॥ साश्वसूतध्वजं द्रोणः पश्यतां सर्वधन्विनाम् २० तान् शरान् द्रोणमुक्तांस्तु शर
वर्षेण पांडवः ॥ अवारयत धर्मात्मा दर्शयन्पाणिलाघवम् २१ ततो द्रोणो भृशं कुद्वोधर्मराजस्य संयुगे ॥ चिच्छेद समरे धन्वीधनुस्तस्य महात्मनः २२ अथैनं
छिन्नधन्वानं त्वरमाणो महारथः ॥ शरैरनेकसाहस्रैः पूरयामास सर्वतः २३ अदृश्यं वाक्ष्यराजानं भारद्वाजस्य सायकैः ॥ सर्वभूतान्यमन्यंत हतमेव युधिष्ठिरम् २४
केचिच्चैनममन्यंत तथैव विमुखोऽतम् ॥ हतोर्राजेति राजेन्द्र ब्राह्मणेन महात्मना २५ सकृत्प्रमं प्रातो धर्मराजो युधिष्ठिरः ॥ त्यक्त्वा तत्कार्मुकं छिन्नं भारद्वाजेन सं
युगे २६ आददेऽन्यदनुर्दिव्यं भास्वरं वेगवत्तरम् ॥ ततस्तान्सायकांस्तत्र द्रोणनुन्नात्सहस्रशः २७ चिच्छेद समरे वीरस्तदहुतमिवाभवत् ॥ छिन्नानुतानं श
रान् राजनक्रोधसंरक्तलोचनः २८ शक्तिं जग्राह समरे गिरीणामपिदारिणीं ॥ स्वर्णदंडां महाघोरामष्टघंटां भयावहाम् २९ समुक्षिप्य च तां हृष्टो ननाद बलवद्बली ॥
नादेन सर्वभूतानि त्रासयन्निवभारत ३० शक्तिसमुद्यतां दृष्ट्वा धर्मराजेन संयुगे ॥ स्वस्ति द्रोणाय सहसा सर्वभूतान्यथा ब्रुवन् ३१ साराजभुजनिर्मुक्तानिर्मुक्तोरगम
न्निभा ॥ प्रज्वालयन्ती गगनं दिशः सप्रदिशस्तथा ३२ द्रोणांतिकमनुप्राप्ता दीप्ता स्यात्पन्नगीयथा ॥ तामापतन्ती सहसा दृष्ट्वा द्रोणो विशांपते ३३ प्रादुश्चक्रे ततो
ब्राह्ममस्त्रमस्त्रविदां वरः ॥ तदस्त्रं भस्मसात्कृत्वा तां शक्तिं घोरदर्शनम् ३४ जगाम स्यंदनं तूर्णं पांडवस्य यशस्विनः ॥ ततो युधिष्ठिरो राजा द्रोणास्त्रं तत्समुद्यतम्
३५ अशामयन् महाप्राज्ञो ब्रह्मास्त्रेण मारिष ॥ विद्धातं चरणे द्रोणं पंचभिर्नतपर्वभिः ३६ क्षुरप्रेण सुतीक्ष्णेन चिच्छेदास्यमहद्वनुः ॥ तदपास्य धनुश्छिन्नं द्रोणः
क्षत्रियमर्दनः ३७ गदां चिक्षेप सहसा धर्मपुत्राय मारिष ॥ तामापतन्ती सहसा गदां दृष्ट्वा युधिष्ठिरः ३८ गदामेवाग्रहीत् कुद्वधश्चिक्षेप च परंतप ॥ ते गदे सहसामुक्ते
समासाद्य परस्परम् ३९ संघर्षात्पावकं मुक्त्वा समेयातां महीतले ॥ ततो द्रोणो भृशं कुद्वोधर्मराजस्य मारिष ४० चतुर्भिर्निशितैस्तीक्ष्णैर्हयान् जघ्रे शरोत्तमैः ॥
चिच्छेदैकेन भलेन धनुश्चैद्रध्वजोपमम् ४१

३५

४२ । ४३ । ४४ । ४५ । ४६ । ४७ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांषडधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०६ ॥ ॥ बृहत्क्षत्रमिति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४

केतुमेकेनचिच्छेदपांडवंचादयत्रिभिः ॥ हताश्वत्तुरथातूर्णमवपुत्ययुधिष्ठिरः ४२ तस्थान्वृध्वभुजोराजाव्यायुधोभरतर्षभ ॥ विरथंतंमालोक्यव्यायुधंचावि
शेषतः ४३ द्रोणोव्यमोहयच्छत्रुसर्वसैन्यानिवाविभो ॥ मुंचंश्चपुगणांस्तोक्ष्णान्लघुहस्तोदद्वतः ४४ अभिदुद्रावराजानंसिंहोमृगमिवोल्बणः ॥ तमाभेद
तमालोक्यद्रोणेनामित्रघातिना ४५ हाहेतिसहसाशब्दःपांडूनांसमजायत ॥ हतोराराजाहतोराजाभारद्वाजेनमारिष ४६ इत्यासोत्सुमहान्शब्दःपांडुसैन्यस्यभा
रत ॥ ततस्त्वरितमारुह्यसहदेवरथंनृपः ॥ अपायाज्जवनैरश्वैःकुतोपुत्रोयुधिष्ठिरः ४७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिजयद्रथवधपर्वणियुधिष्ठिरापयानेष
डधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०६ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ संजयउवाच ॥ बृहत्क्षत्रमथायांतंकैकेयंददविक्रमम् ॥ क्षेमधूर्तिर्महाराजविव्याधोरसिमार्गगैः १ बृह
क्षत्रस्तुतंराजानवत्यानतपर्वणाम् ॥ आजघ्रेत्वारितोराजन्द्रोणानीकविभित्तया २ क्षेमधूर्तिस्तुसंकुदःकैकेयस्यमहात्मनः ॥ धनुश्चिच्छेदभलेनपीतेनानेशि
तेनह ३ अथैनंछिन्नधन्वानंशरेणानतपर्वणा ॥ विव्याधसमरतूर्णंप्रवरं सर्वधन्विनम् ४ अथान्यद्वनुरादायबृहत्क्षत्रोहसन्निव ॥ व्यश्वमूतरथंचक्रेक्षेमधूर्तिमहा
रथम् ५ ततोऽपरेणभलेनपीतेननिशितेनच ॥ जहारनृपतेःकायाच्छिरोज्वालितकुंडलम् ६ तच्छिन्नसहसातस्यशिरःकुंचितमूर्धजम् ॥ सकिरीटंमहीप्राप्य
बभौज्योतिरिवावरात् ७ तानिहत्यरणेहृष्टाबृहत्क्षत्रोमहारथः ॥ सहसाऽभ्यपतत्सैन्यंतावकंपार्थकारणात् ८ धृष्टकेतुंतथाऽऽयांतंद्रोणहेतोःपराक्रमी ॥ वीरधन्वा
महेष्वासोवारयामासभारत ९ तौपरस्परमासाद्यशरदंष्ट्रौतरस्विनौ ॥ शरैरनेकसाहसैरन्योन्यमभिजघ्नतुः १० तावुभौनरशार्दूलौयुधुधातेपरस्परम् ॥ महा
वनेतीव्रमदौवारणाविव्यूथपौ ११ गिरिगन्धरमासाद्यशार्दूलाविवरोषितौ ॥ युयुधातेमहावीर्यौपरस्परजिघांसया १२ तद्युद्धमासीतुमुलंप्रेक्षणीयंविशापते ॥
सिद्धचारुणसंधानांविस्मयाद्भुतदर्शनम् १३ वीरधन्वाततःक्रुद्धोऽधृष्टकेतोःशरासनम् ॥ द्विधाचिच्छेदभलेनप्रहसन्निवभारत १४ तदुत्सृज्यधनुश्छिन्नंचेदिरा
जोमहारथः ॥ शक्तिंजग्राहविपुलांहेमदंडामयस्मयीम् १५ तांशक्तिमहावीर्यादोभ्यामायम्यभारत ॥ चिक्षेपसहसायतोवीरधन्वरथंप्रति १६ तयातुवीरघाति
न्याशक्त्यात्वभिहतोभृशम् ॥ निर्भिन्नहृदयस्तूर्णनिपपातरथान्महीम् १७ तास्मिन्विनिहतेवीरैर्त्रैगर्तानामहारथे ॥ बलंतेऽभ्यज्यतविभोपांडवेयैःसमंततः १८
सहदेवेततःषष्टिसायकान्दुर्मुखोऽक्षिपत् ॥ ननादचमहानादंतर्जयःपांडवरणे १९ माद्रेयस्तुततःक्रुद्धोदुर्मखंचशितैःशरैः ॥ आताम्रातरमायांतंविव्याधप्रहस
न्निव २० तंरणेरभसदृष्ट्वासहदेवंमहाबलम् ॥ दुर्मुखोनवभिर्वाणैस्ताडयामासभारत २१ दुर्मुखस्यतुभलेनछित्त्वाकेतुंमहाबलः ॥ जघानचतुरोवाहांश्वतु
भिर्निशितैःशरैः २२ अथापरेणभलेनपीतेननिशितेनह ॥ चिच्छेदसारथेःकायाच्छिरोज्वालितकुंडलम् २३ १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३

२४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांषडधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०७ ॥ ॥ ७ ॥

क्षुरप्रेणचतीक्ष्णेनकौरव्यस्यमहद्वनुः ॥ सहदेवोरणेछित्त्वातंचविव्याधपंचभिः २४ हताश्वत्तुरथंत्यक्कादुर्मुखोविमनास्तदा ॥ आरुहोहरथंराजत्रिरामित्रस्य
भारत २५ सहदेवस्ततःक्रुद्धोनिर्मित्रमहाहवे ॥ जघानपृतनामध्येभलेनपरवीरहा २६ सपपातरथोपस्थान्निरमित्रोजनेश्वरः ॥ त्रिगर्तराजस्यसुतोव्यथ
यस्तववाहिनीम् २७ तंतुहत्वामहाबाहुःसहदेवोव्यरोचत ॥ यथादाशरथोरामःखरंहत्वामहाबलम् २८ हाहाकारोमहानामोत्रिगर्तानांजनेश्वर ॥ राजपुत्रंह
तंहृष्टान्निरमित्रमहारथम् २९ नकुलस्तेसुतंराजन्विकर्णंपृथुलोचनम् ॥ मुहूर्ताजितवान्लोकेतदुत्तमिवाभवत् ३० सात्यकिंव्याघ्रदत्तस्तुशरैःसन्नतपर्वभिः ॥
चक्रऽदृश्यंसाश्वमूतंसध्वजंपृतनांतरे ३१ तान्निवार्यशरानशूरःशैनेयःकृतहस्तवत् ॥ साश्वमूतध्वजंवाणैर्व्याघ्रदत्तमपातयत् ३२ कुमारैनिहतेतस्मिन्मागध
स्यसुतेप्रभो ॥ मागधाःसर्वतोयत्तायुयुधानमुपाद्रवन् ३३ विमृजंतःशरांश्चैवतो नरांश्चसहस्रशः ॥ भिदिपालांस्तथाप्रासान्मुद्गरान्मुसलानपि ३४ अयोधयन्
रणेशूराःसात्वतंयुद्धदुर्मदम् ॥ तांस्तुसर्वान्सबलवान्सात्यकिर्युद्धदुर्मदः ३५ नातिच्छ्लाघ्यसन्नेवविजिग्येपुरुषर्षभः ॥ मागधान्द्रवतोदृष्ट्वाहतशेषान्समंततः
३६ बलंतेऽभ्यज्यतविभोयुयुधानशरादितम् ॥ नाशयित्वारणेसैन्यंत्वदीयंमाघवोत्तमः ३७ विधुन्वानोधनुःश्रेष्ठंव्यभ्राजतमहायशाः ॥ भज्यमानंवलंराजन्सा
त्वतेनमहात्मना ३८ नाभ्यवर्तंतयुद्धायत्रासितंदीर्घबाहुना ॥ ततोद्रोणोभृशंकुदःसहसोदृत्यचक्षुषी ॥ सात्यकिसत्यकर्माणस्वयमेवाभिदुद्रुवे ३९ ॥ इतिश्री
महाभारतेद्रोणपर्वणिजयद्रथवधपर्वणिसंकुलयुद्धेसप्ताधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०७ ॥ संजयउवाच ॥ द्रौपदेयान्महेष्वासान्सौमदतिर्महायशाः ॥ एकैकंपं
चभिर्विद्धापुनर्विव्याधसप्तभिः १ तेपीडिताभृशंतेनरौद्रेणसहसाविभो ॥ प्रमूढानैवविविदुर्मृधेकृत्यंस्मर्कचन २ नाकुलिश्चशतानीकःसौमदतिनरर्षभम् ॥
द्वाभ्यांविद्धाऽनददृष्टःशराभ्यांशत्रुकर्शनः ३ तथेतररेणयत्तास्त्रिभिस्त्रिभिरजिह्वैः ॥ विव्यधुःसमरतूर्णंसौमदतिममर्षणम् ४ सतान्प्रतिमहाराजचिक्षेपपंच
सायकान् ॥ एकैकंहृदिचाजघ्रेएकैकेनमहायशाः ५ ततस्तेभ्रातरःपंचशरैर्विद्धामहात्मना ॥ परिवार्यरणेवीरंवेव्यधुसायकैर्भृशम् ६ आर्जुनिस्तुहयांस्तस्य
चतुर्भिर्निशितैःशरैः ॥ प्रेषयामाससंकुद्धोयमस्यसदनंप्रति ७ भैमसेनिर्धनुश्छित्त्वासौमदतेर्महात्मनः ॥ ननादवलवन्नादंविव्याधचशितैःशरैः ८ यौधिष्ठि
रिध्वजंतस्याछित्त्वाभूमावपातयत् ॥ नाकुलिश्चाथयंतारंरथनीडादपाहरत् ९ साहदेविस्तुतंज्ञात्वाभ्राट्भिर्विमुखीकृतम् ॥ क्षुरप्रेणशिरोराजन्निचकर्तमहात्म
नः १० तच्छिरोन्यपतद्भूमौतपनीयविभूषितम् ॥ भ्राजयतंरणोद्देशंवालसूर्यसमप्रभम् ११

१२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४ । ४५ । ४६ । ४७ । ४८ । ४९ । ५० । ५१ । ५२ । ५३ । ५४ । ५५ । ५६ । ५७ । ५८ । ५९ । ६० । ६१ । ६२ । ६३ । ६४ । ६५ । ६६ । ६७ । ६८ । ६९ । ७० । ७१ । ७२ । ७३ । ७४ । ७५ । ७६ । ७७ । ७८ । ७९ । ८० । ८१ । ८२ । ८३ । ८४ । ८५ । ८६ । ८७ । ८८ । ८९ । ९० । ९१ । ९२ । ९३ । ९४ । ९५ । ९६ । ९७ । ९८ । ९९ । १०० । १०१ । १०२ । १०३ । १०४ । १०५ । १०६ । १०७ । १०८ । १०९ । ११० । १११ । ११२ । ११३ । ११४ । ११५ । ११६ । ११७ । ११८ । ११९ । १२० । १२१ । १२२ । १२३ । १२४ । १२५ । १२६ । १२७ । १२८ । १२९ । १३० । १३१ । १३२ । १३३ । १३४ । १३५ । १३६ । १३७ । १३८ । १३९ । १४० । १४१ । १४२ । १४३ । १४४ । १४५ । १४६ । १४७ । १४८ । १४९ । १५० । १५१ । १५२ । १५३ । १५४ । १५५ । १५६ । १५७ । १५८ । १५९ । १६० । १६१ । १६२ । १६३ । १६४ । १६५ । १६६ । १६७ । १६८ । १६९ । १७० । १७१ । १७२ । १७३ । १७४ । १७५ । १७६ । १७७ । १७८ । १७९ । १८० । १८१ । १८२ । १८३ । १८४ । १८५ । १८६ । १८७ । १८८ । १८९ । १९० । १९१ । १९२ । १९३ । १९४ । १९५ । १९६ । १९७ । १९८ । १९९ । २०० । २०१ । २०२ । २०३ । २०४ । २०५ । २०६ । २०७ । २०८ । २०९ । २१० । २११ । २१२ । २१३ । २१४ । २१५ । २१६ । २१७ । २१८ । २१९ । २२० । २२१ । २२२ । २२३ । २२४ । २२५ । २२६ । २२७ । २२८ । २२९ । २३० । २३१ । २३२ । २३३ । २३४ । २३५ । २३६ । २३७ । २३८ । २३९ । २४० । २४१ । २४२ । २४३ । २४४ । २४५ । २४६ । २४७ । २४८ । २४९ । २५० । २५१ । २५२ । २५३ । २५४ । २५५ । २५६ । २५७ । २५८ । २५९ । २६० । २६१ । २६२ । २६३ । २६४ । २६५ । २६६ । २६७ । २६८ । २६९ । २७० । २७१ । २७२ । २७३ । २७४ । २७५ । २७६ । २७७ । २७८ । २७९ । २८० । २८१ । २८२ । २८३ । २८४ । २८५ । २८६ । २८७ । २८८ । २८९ । २९० । २९१ । २९२ । २९३ । २९४ । २९५ । २९६ । २९७ । २९८ । २९९ । ३०० । ३०१ । ३०२ । ३०३ । ३०४ । ३०५ । ३०६ । ३०७ । ३०८ । ३०९ । ३१० । ३११ । ३१२ । ३१३ । ३१४ । ३१५ । ३१६ । ३१७ । ३१८ । ३१९ । ३२० । ३२१ । ३२२ । ३२३ । ३२४ । ३२५ । ३२६ । ३२७ । ३२८ । ३२९ । ३३० । ३३१ । ३३२ । ३३३ । ३३४ । ३३५ । ३३६ । ३३७ । ३३८ । ३३९ । ३४० । ३४१ । ३४२ । ३४३ । ३४४ । ३४५ । ३४६ । ३४७ । ३४८ । ३४९ । ३५० । ३५१ । ३५२ । ३५३ । ३५४ । ३५५ । ३५६ । ३५७ । ३५८ । ३५९ । ३६० । ३६१ । ३६२ । ३६३ । ३६४ । ३६५ । ३६६ । ३६७ । ३६८ । ३६९ । ३७० । ३७१ । ३७२ । ३७३ । ३७४ । ३७५ । ३७६ । ३७७ । ३७८ । ३७९ । ३८० । ३८१ । ३८२ । ३८३ । ३८४ । ३८५ । ३८६ । ३८७ । ३८८ । ३८९ । ३९० । ३९१ । ३९२ । ३९३ । ३९४ । ३९५ । ३९६ । ३९७ । ३९८ । ३९९ । ४०० । ४०१ । ४०२ । ४०३ । ४०४ । ४०५ । ४०६ । ४०७ । ४०८ । ४०९ । ४१० । ४११ । ४१२ । ४१३ । ४१४ । ४१५ । ४१६ । ४१७ । ४१८ । ४१९ । ४२० । ४२१ । ४२२ । ४२३ । ४२४ । ४२५ । ४२६ । ४२७ । ४२८ । ४२९ । ४३० । ४३१ । ४३२ । ४३३ । ४३४ । ४३५ । ४३६ । ४३७ । ४३८ । ४३९ । ४४० । ४४१ । ४४२ । ४४३ । ४४४ । ४४५ । ४४६ । ४४७ । ४४८ । ४४९ । ४५० । ४५१ । ४५२ । ४५३ । ४५४ । ४५५ । ४५६ । ४५७ । ४५८ । ४५९ । ४६० । ४६१ । ४६२ । ४६३ । ४६४ । ४६५ । ४६६ । ४६७ । ४६८ । ४६९ । ४७० । ४७१ । ४७२ । ४७३ । ४७४ । ४७५ । ४७६ । ४७७ । ४७८ । ४७९ । ४८० । ४८१ । ४८२ । ४८३ । ४८४ । ४८५ । ४८६ । ४८७ । ४८८ । ४८९ । ४९० । ४९१ । ४९२ । ४९३ । ४९४ । ४९५ । ४९६ । ४९७ । ४९८ । ४९९ । ५०० । ५०१ । ५०२ । ५०३ । ५०४ । ५०५ । ५०६ । ५०७ । ५०८ । ५०९ । ५१० । ५११ । ५१२ । ५१३ । ५१४ । ५१५ । ५१६ । ५१७ । ५१८ । ५१९ । ५२० । ५२१ । ५२२ । ५२३ । ५२४ । ५२५ । ५२६ । ५२७ । ५२८ । ५२९ । ५३० । ५३१ । ५३२ । ५३३ । ५३४ । ५३५ । ५३६ । ५३७ । ५३८ । ५३९ । ५४० । ५४१ । ५४२ । ५४३ । ५४४ । ५४५ । ५४६ । ५४७ । ५४८ । ५४९ । ५५० । ५५१ । ५५२ । ५५३ । ५५४ । ५५५ । ५५६ । ५५७ । ५५८ । ५५९ । ५६० । ५६१ । ५६२ । ५६३ । ५६४ । ५६५ । ५६६ । ५६७ । ५६८ । ५६९ । ५७० । ५७१ । ५७२ । ५७३ । ५७४ । ५७५ । ५७६ । ५७७ । ५७८ । ५७९ । ५८० । ५८१ । ५८२ । ५८३ । ५८४ । ५८५ । ५८६ । ५८७ । ५८८ । ५८९ । ५९० । ५९१ । ५९२ । ५९३ । ५९४ । ५९५ । ५९६ । ५९७ । ५९८ । ५९९ । ६०० । ६०१ । ६०२ । ६०३ । ६०४ । ६०५ । ६०६ । ६०७ । ६०८ । ६०९ । ६१० । ६११ । ६१२ । ६१३ । ६१४ । ६१५ । ६१६ । ६१७ । ६१८ । ६१९ । ६२० । ६२१ । ६२२ । ६२३ । ६२४ । ६२५ । ६२६ । ६२७ । ६२८ । ६२९ । ६३० । ६३१ । ६३२ । ६३३ । ६३४ । ६३५ । ६३६ । ६३७ । ६३८ । ६३९ । ६४० । ६४१ । ६४२ । ६४३ । ६४४ । ६४५ । ६४६ । ६४७ । ६४८ । ६४९ । ६५० । ६५१ । ६५२ । ६५३ । ६५४ । ६५५ । ६५६ । ६५७ । ६५८ । ६५९ । ६६० । ६६१ । ६६२ । ६६३ । ६६४ । ६६५ । ६६६ । ६६७ । ६६८ । ६६९ । ६७० । ६७१ । ६७२ । ६७३ । ६७४ । ६७५ । ६७६ । ६७७ । ६७८ । ६७९ । ६८० । ६८१ । ६८२ । ६८३ । ६८४ । ६८५ । ६८६ । ६८७ । ६८८ । ६८९ । ६९० । ६९१ । ६९२ । ६९३ । ६९४ । ६९५ । ६९६ । ६९७ । ६९८ । ६९९ । ७०० । ७०१ । ७०२ । ७०३ । ७०४ । ७०५ । ७०६ । ७०७ । ७०८ । ७०९ । ७१० । ७११ । ७१२ । ७१३ । ७१४ । ७१५ । ७१६ । ७१७ । ७१८ । ७१९ । ७२० । ७२१ । ७२२ । ७२३ । ७२४ । ७२५ । ७२६ । ७२७ । ७२८ । ७२९ । ७३० । ७३१ । ७३२ । ७३३ । ७३४ । ७३५ । ७३६ । ७३७ । ७३८ । ७३९ । ७४० । ७४१ । ७४२ । ७४३ । ७४४ । ७४५ । ७४६ । ७४७ । ७४८ । ७४९ । ७५० । ७५१ । ७५२ । ७५३ । ७५४ । ७५५ । ७५६ । ७५७ । ७५८ । ७५९ । ७६० । ७६१ । ७६२ । ७६३ । ७६४ । ७६५ । ७६६ । ७६७ । ७६८ । ७६९ । ७७० । ७७१ । ७७२ । ७७३ । ७७४ । ७७५ । ७७६ । ७७७ । ७७८ । ७७९ । ७८० । ७८१ । ७८२ । ७८३ । ७८४ । ७८५ । ७८६ । ७८७ । ७८८ । ७८९ । ७९० । ७९१ । ७९२ । ७९३ । ७९४ । ७९५ । ७९६ । ७९७ । ७९८ । ७९९ । ८०० । ८०१ । ८०२ । ८०३ । ८०४ । ८०५ । ८०६ । ८०७ । ८०८ । ८०९ । ८१० । ८११ । ८१२ । ८१३ । ८१४ । ८१५ । ८१६ । ८१७ । ८१८ । ८१९ । ८२० । ८२१ । ८२२ । ८२३ । ८२४ । ८२५ । ८२६ । ८२७ । ८२८ । ८२९ । ८३० । ८३१ । ८३२ । ८३३ । ८३४ । ८३५ । ८३६ । ८३७ । ८३८ । ८३९ । ८४० । ८४१ । ८४२ । ८४३ । ८४४ । ८४५ । ८४६ । ८४७ । ८४८ । ८४९ । ८५० । ८५१ । ८५२ । ८५३ । ८५४ । ८५५ । ८५६ । ८५७ । ८५८ । ८५९ । ८६० । ८६१ । ८६२ । ८६३ । ८६४ । ८६५ । ८६६ । ८६७ । ८६८ । ८६९ । ८७० । ८७१ । ८७२ । ८७३ । ८७४ । ८७५ । ८७६ । ८७७ । ८७८ । ८७९ । ८८० । ८८१ । ८८२ । ८८३ । ८८४ । ८८५ । ८८६ । ८८७ । ८८८ । ८८९ । ८९० । ८९१ । ८९२ । ८९३ । ८९४ । ८९५ । ८९६ । ८९७ । ८९८ । ८९९ । ९०० । ९०१ । ९०२ । ९०३ । ९०४ । ९०५ । ९०६ । ९०७ । ९०८ । ९०९ । ९१० । ९११ । ९१२ । ९१३ । ९१४ । ९१५ । ९१६ । ९१७ । ९१८ । ९१९ । ९२० । ९२१ । ९२२ । ९२३ । ९२४ । ९२५ । ९२६ । ९२७ । ९२८ । ९२९ । ९३० । ९३१ । ९३२ । ९३३ । ९३४ । ९३५ । ९३६ । ९३७ । ९३८ । ९३९ । ९४० । ९४१ । ९४२ । ९४३ । ९४४ । ९४५ । ९४६ । ९४७ । ९४८ । ९४९ । ९५० । ९५१ । ९५२ । ९५३ । ९५४ । ९५५ । ९५६ । ९५७ । ९५८ । ९५९ । ९६० । ९६१ । ९६२ । ९६३ । ९६४ । ९६५ । ९६६ । ९६७ । ९६८ । ९६९ । ९७० । ९७१ । ९७२ । ९७३ । ९७४ । ९७५ । ९७६ । ९७७ । ९७८ । ९७९ । ९८० । ९८१ । ९८२ । ९८३ । ९८४ । ९८५ । ९८६ । ९८७ । ९८८ । ९८९ । ९९० । ९९१ । ९९२ । ९९३ । ९९४ । ९९५ । ९९६ । ९९७ । ९९८ । ९९९ । १००० ।

४२ । ४३ । ४४ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायामष्टाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०८ ॥ ॥ ७५ ॥ ॥ अलंबुषमिति १ । २ रक्षोग्रामणिमुख्ययोः रक्षःपतिप्रधानयोः ३ । ४ । ५ । ६ । ७

सवध्यमानोबहुधाभीमसेनेनराक्षसः ॥ संत्यज्यसमरेभीमद्रोणानीकमुपाद्रवत् ४२ तस्मिंस्तुनिर्जितेराजनराक्षसेंद्रेमहात्मना ॥ अनादयन्सिंहनादैःपांडवाः
सर्वतोदिशम् ४३ अपूजयन्मारुतिंचसंहृष्टास्तेमहाबलम् ॥ प्रहादंसमरेजित्वायथाशक्रमरुद्रणाः ४४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिजयद्रथपर्वणि अ
लंबुषपराजयेअष्टाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०८ ॥ संजयउवाच ॥ अलंबुषंतथायुद्धेविचरंतमभीतवत् ॥ हैडिबिःप्रययौतूर्णविष्याधनिशितैःशरैः ३ तयोः
प्रतिभयंयुद्धमासीद्राक्षससिंहयोः ॥ कुर्वतोर्विविधामायाःशक्रशंवरयोरिव २ अलंबुषोभृशंकुद्धोघटोत्कचमताडयत् ॥ तयोर्युद्धंसमभवद्रक्षोग्रामणिमुख्ययोः
३ यादगेवपुरावृत्तरामरावणयोःप्रभो ॥ घटोत्कचस्तुविशल्यानाराचानांस्तनान्तरे ४ अलंबुषमथोविद्धासिंहवद्व्यनदन्मुहुः ॥ तथैवालंबुषोराजनैर्हैडिबिद्युद्ध
दुर्मदम् ५ विद्धाविद्धानददृष्टःपूरयन्खंसमंततः ॥ तथातौभृशसंकुद्धौराक्षसेंद्रीमहाबलौ ६ निर्विशेषमयुध्येतांमायाभिरितरेतरम् ॥ मायाशतमृजौनित्यं
मोहयंतौपरस्परम् ७ मायायुद्धेषुकुशलौमायायुद्धमयुध्यताम् ॥ यांयांघटोत्कचोयुद्धेमायांदर्शयतेनृप ८ तांतामलंबुषोराजन्माययैवनिजग्निरिव ॥ तंत
थायुध्यमानंतुमायायुद्धविशारदम् ९ अलंबुषंराक्षसेंद्रेदृष्ट्वाकुध्यंतपांडवाः ॥ तएनंभृशसंविग्राःसर्वतःप्रवरारथैः १० अभ्यद्रवंतसंकुद्धाभीमसेनादयोनृप ॥
तएनंकोष्ठकीकृत्यरथवंशेनमारिष ११ सर्वतोव्यकिरन्वाणैरुल्काभिरिवकुंजरम् ॥ सतेषामस्त्रवेगंतंप्रतिहत्यास्त्रमायया १२ तस्माद्रथजान्मुक्तोवनदाहादिव
द्विपः ॥ सविस्फार्यधनुर्घोरमिंद्राशनिसमस्वनम् १३ मारुतिंपंचविशत्याभीमसेनिंचपंचभिः ॥ युधिष्ठिरंत्रिभिर्विद्धासहदेवंचसप्तभिः १४ नकुलंचत्रिसप्त
त्याद्रौपदेयांश्चमारिष ॥ पंचभिःपंचभिर्विद्धाघोरंनादंननादह १५ तंभीमसेनोनवभिःसहदेवस्तुपंचभिः ॥ युधिष्ठिरःशतेनैवराक्षसंप्रत्यविध्यत् १६ नकुल
स्तुचतुःषष्ट्याद्रौपदेयास्त्रिभिस्त्रिभिः ॥ हैडिबोराक्षसंविद्धायुद्धेपंचाशताशरैः १७ पुनर्विष्याधसप्तत्याननादचमहाबलः ॥ तस्यनादेनमहताकंपितेयंवसुं
धरा १८ सपर्वतवनाराजन्सपादपजलाशया ॥ सोऽतिविद्धोमहेष्वासैःसर्वतस्तेर्महारथैः १९ प्रतिविष्याधतान्सर्वान्पंचभिःपंचभिःशरैः ॥ तंकुद्धंराक्षसंयु
द्धेप्रतिकुद्धस्तुराक्षसः २० हैडिबोभरतश्रेष्ठशरैर्विष्याधसप्तभिः ॥ सोऽतिविद्धोबलवताराक्षसेंद्रीमहाबलः २१ व्यसृजत्सायकांस्तूर्णैरुक्मपुंखानाशिलाशि
तान् ॥ तेशरानतपर्वाणोविविशूराक्षसंतदा २२ रुषिताःपन्नगायद्वहिरिशृंगमहाबलाः ॥ ततस्तेपांडवाराजन्समंतांनिशितान्शरान् २३ प्रेषयामासुरुद्धिग्राहै
डिबश्चघटोत्कचः ॥ सविध्यमानःसमरेपांडवैर्जितकाशिभिः २४ मर्त्यधर्ममनुप्राप्तःकर्तव्यंनान्वपद्यत् ॥ ततःसमरशौडोवैभीमसेनिर्महाबलः २५

२६ आक्षिपत्तुहीतवान् २७ आविध्यधामयित्वा २८ । २९ विस्फारितानिष्ठमभूतानिसर्वागानियस्य ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ सुवनस्वर्लोचम् ३७ ॥ इतिद्रोणपर्वणि
समीक्ष्यतदवस्थं तं वधायास्य मनोदधे ॥ वेगचक्रमहातं चराक्षसेन्द्रयं प्रति २६ दग्धाद्रिकूटशृंगाभं भिन्नां जनचयोपमम् ॥ रथाद्रथमभिद्व्यकुद्धो हौर्दिविराक्षि
पत् २७ उद्धवर्हरथाच्चापपन्नंगरुडो यथा ॥ समुक्षेप्य च बाहुभ्यामाविद्ध च पुनः पुनः २८ निष्पिपेषक्षितौ क्षिप्रं पूर्णकुंभमिवाम्बुमानि ॥ बललाघवसंपन्नः
संपन्नो विक्रमेण च २९ भैमसेनारणे कुद्धः सर्वसैन्यान् यभीषयत् ॥ सविस्फारितसर्वांगशूर्णितास्थिर्विभीषणः ३० घटोत्कचेन वीरेण हतः शालकटंकटः ॥ ततः
सुमनसः पार्था हते तस्मिन्निशाचरे ३१ चुस्तुः सिंहनादां श्रवासां स्यादुधुधुश्च ह ॥ तावकाश्च हतं दृष्ट्वा राक्षसेन्द्रं महाबलम् ३२ अलं बुधं तथा शूरा विशीर्णमिव पर्व
तम् ॥ हाहाकारमकार्षुः सैन्यानि भरतर्षभ ३३ जनाश्च तद्दृष्ट्वा शिरेरेक्षः कौतूहलान्विताः ॥ यदृच्छयानि पतितं भूमावंगारकं यथा ३४ घटोत्कचस्तु तद्वत्वा
रक्षोबलवतां वरम् ॥ मुमोच बलवन्नादं बलं हत्वेव वासवः ३५ स पूज्यमानः पितृभिः सर्वाधैर्वधोत्कचः कर्मणि दुष्करे कृते ॥ रिपुनिहत्याभिननं दत्तदा ह्यलं बुधं
पक्कमलं बुधं यथा ३६ ततो निनादः सुमहान्समुत्थितः स शंखनानाविधवाणघोषवान् ॥ निशम्य तं प्रत्यनदंस्तु पांडवास्ततो ध्वनिर्भुवनपथास्पृशद्भृशम् ३७
॥ इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि अलं बुधवधेन वाधिकाशततमोऽध्यायः ॥ १०९ ॥ ॥ ७६ ॥ ॥ ७७ ॥ ॥ ७८ ॥ ॥ ७९ ॥ ॥ ८० ॥ ॥ ८१ ॥ ॥ ८२ ॥ ॥ ८३ ॥ ॥ ८४ ॥ ॥ ८५ ॥ ॥ ८६ ॥ ॥ ८७ ॥ ॥ ८८ ॥ ॥ ८९ ॥ ॥ ९० ॥
भारद्वाजकथं युद्धे युधुधानो न्यवारयत् ॥ संजया च क्षतत्वेन परं कौतूहलं हि मे १ ॥ संजय उवाच ॥ शृणुराजन्महाप्राज्ञ संग्रामलोमहर्षणम् ॥ द्रोणस्य पांडवैः
सार्धं युधुधानपुरोगमैः २ वध्यमानं बलं दृष्ट्वा युधुधानेन मारिष ॥ अभ्यद्रवत्स्वयं द्रोणः सात्यकिं सत्यविक्रमम् ३ तमापतंतं सहसा भारद्वाजं महारथम् ॥ सात्य
किः पंचविंशत्याक्षुद्रकाणां समार्षयत् ४ द्रोणाऽपि युधिषिकां तोयुधुधानं समाहितः ॥ अविध्यत्पंचभिस्तूर्णहेमपुंस्त्रैः शरैः शितैः ५ तेवर्मभित्त्वासुदृढं द्विषत्पि
शितभोजनाः ॥ अभ्ययुर्धरणां राजन्श्च संतद्वपन्नगाः ६ दीर्घबाहुरभिकुद्धस्तोत्रादितद्वद्विषः ॥ द्रोणं पंचाशताऽविध्यन्नाराचैराग्निसन्निभैः ७ भारद्वाजं रणे वि
द्धो युधुधानेन सत्वरम् ॥ सात्यकिं बहुभिर्बाणैर्यतमानमाविध्यत् ८ ततः कुद्धो महेश्वासो भूय एव महाबलः ॥ सात्वतं पीडयामास शरिणान्तपर्वणा ९
सवध्यमानः समरे भारद्वाजेन सात्यकिः ॥ नान्वपद्यत कर्तव्यं किंचिदेव विशांपते १० विषण्णवदनश्चापियुधुधानोऽभवन्नृप ॥ भारद्वाजं रणे दृष्ट्वा विमृजंतं
शितान् शरान् ११ तंतुसंप्रेक्ष्यते पुत्राः सैनिकाश्च विशांपते ॥ प्रहृष्टमनसो भूत्वा सिंहवद्व्यनदन्मुहुः १२ तं श्रुत्वा निनदं धोरं पीडयमानं च माधवम् ॥ यु
धिष्ठिरोऽब्रवीद्राजा सर्वसैन्यानि भारत १३ एष वृष्णिवरो वीरः सात्यकिः सत्यविक्रमः ॥ ग्रस्यते युधिर्वीरेण भानुमानिव राहुणा १४ अभिद्रवत गच्छध्वं
सात्यकिर्यत्र युध्यते ॥ दृष्टुं च पांचाल्यमिदमाह जनाधिपः १५

टीकायां वाधिकाशततमोऽध्यायः ॥ १० ॥ ॥ ७६ ॥ ॥ भारद्वाजमिति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५

१६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ तस्मिन्मवसरे २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४०

अभिद्रवतु द्रोणं किमुतिष्ठसि पार्थ ॥ न पश्यसि भयं द्रोणाद्धोरं नः समुपस्थितम् १६ अमौ द्रोणो महेश्वासो युधुधानेन संयुगे ॥ क्रीडते सूत्रवद्धेन पक्षिणा बाल
को यथा १७ तत्रैव सर्वे गच्छंतु भीमसेन पुरोगमाः ॥ त्वयैव सहिताः सर्वे युधुधानरथं प्रति १८ दृष्ट्वा तु नृगामेण्यामिदं महसैनिकः ॥ सात्यकिं मोक्षय स्वाद्यग्रम्
दंष्ट्रांतरंगतम् १९ एवमुक्त्वा ततो राजा सर्वसैन्येन भारत ॥ अभ्यद्रव द्रोणे युधुधानस्य कारणात् २० तन्नारावो महानासी द्रोणमेकं युयुत्सताम् ॥ पांडवा
नां च भद्रं ते संजयानां च सर्वशः २१ ते स मेत्य न रव्याघ्रा भारद्वाजं महारथम् ॥ अभ्यवर्षन् शरैस्तीक्ष्णैः कंकवाहिण्यजितैः २२ स्मयन्नेव तु तान् वीरान् द्रोणः प्रत्यग्रही
त्स्वयम् ॥ अतिथीनागतान्यद्रत्सलिलेनासनेन च २३ तर्पितास्ते शरैस्तस्य भारद्वाजस्य धन्विनः ॥ आतिथेयगृहं प्राप्य नृपतेऽतिथयो यथा २४ भारद्वाजं
च ते सर्वे न शेकुः प्रतिवीक्षितुम् ॥ मध्यादेन मनुप्रासं सहस्रांशुमिव प्रभो २५ तांस्तु सर्वांन्महेश्वासान् द्रोणः शस्त्रभृतां वरः ॥ अतापयच्छरवातैर्गभस्तिभिरिवांशु
मान् २६ त्वय्यमाना महाराज पांडवाः संजयास्तथा ॥ त्रातारं नाध्यगच्छंतं पंकमग्राहवादिषाः २७ द्रोणस्य च व्यदश्यंत विसर्पतो महाशराः ॥ गभस्तय इवाकस्य
प्रतपंतः समंततः २८ तस्मिन् द्रोणेन निहताः पंचालाः पंचविंशतिः ॥ महारथाः समाख्याता दृष्टुं च स्य संमताः २९ पांडूनां सर्वसैन्येषु पंचालानां तथैव च ॥ द्रो
णं स्मददृशुः शूरं विनिघ्नंतं वरान्वरान् ३० केकयानां शतं हत्वा विद्राव्य च समंततः ॥ द्रोणस्तस्थौ महाराज व्यादितास्य इवांतकः ३१ पंचालान् भृजयान् तस्मान् के
कयांश्च नराधिप ॥ द्रोणोऽजयन् महाबाहुः शतशोऽथ सहस्रशः ३२ तेषां समभवच्छब्दो विद्वानां द्रोणसायकैः ॥ वनौकसाभिवारण्ये व्याप्तानां भूमकेतुना ३३ त
त्र देवाः सर्गंधर्वाऽपि तरश्चाबुवन्नृप ॥ एते द्रवन्ति पंचालाः पांडवाश्च सैनिकाः ३४ तं तथा समरे द्रोणं निघ्नंतं सोमकावरणे ॥ न चाप्यभियुःकोचिदपरे नैव वि
व्यधुः ३५ वर्तमाने तथा रौद्रे तस्मिन् वीरवरक्षये ॥ अशृणोत्सहसा पार्थः पांचजन्यस्यानिःस्वनम् ३६ पूरितो वासुदेवेन शंखराट्स्वनते भृशम् ॥ युध्यमानेषु वी
रेषु सैधवस्याभिरक्षिपु ३७ न दत्सु धार्तराष्ट्रेषु विजयस्य रथं प्रति ॥ गांडीवस्य चानिघ्नं विप्रणष्टे समंततः ३८ कश्मलाभिहतो राजा चितयामास पांडवः ॥ न नूनं
स्वस्ति पार्था ययथानदतिशंखराट् ३९ कौरवाश्च यथा दृष्ट्वा विनदन्ति मुहुर्मुहुः ॥ एवमर्चितयित्वा तु व्याकुलेनांतरात्मना ४० अजातशत्रुः कौतेयः सात्वतं प्रत्य
भाषत ॥ बाष्पगद्गदया वाचा मुह्यमानो मुहुर्मुहुः ॥ कृत्यस्यानंतरापेक्षी शिनेयं शिनिपुंगवम् ४१ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ यः सधर्मः पुरा दृष्टः सद्भिः शिनेयशाश्वतः ॥
सांपराये सुहृत्कृत्येतस्य कालोऽयमागतः ४२ सर्वेष्वपि च योषेषु चितयन् शिनिपुंगव ॥ त्वतः सुहृत्तमं कंचिन्नाभेजानामि सात्यके ४३

कृत्यस्य जयद्रथवधस्यानंतरापेक्षी अविघ्नाकांक्षी ४१ यः सधर्मो भवती लक्षणः सांपराये आपत्काले ४२ । ४३

४४ । ४५ । ४६ वयस्यस्यस्त्रिंशस्य सहायार्थसहायप्रयोजनम् ४७ सत्यव्रतोद्वेगनिश्चयः ४८ । ४९ । ५० । ५१ । ५२ । ५३ । ५४ । ५५ । ५६ । ५७ । ५८ । ५९ । ६०
 योहिप्रीतमनानित्यंश्चनित्यमनुव्रतः ॥ सकायेसांपरायेतुनियोज्यइतिमेमतिः ४४ यथाचकेशवो नित्यं पांडवानांपरायणम् ॥ तथात्वमपि वाष्पेयकृष्णतुल्य
 पराक्रमः ४५ सोऽहंभारं समाधास्येत्वायितं वोढुमर्हसि ॥ अभिप्रायं च मे नित्यं न वृथा कर्तुमर्हसि ४६ सत्त्वं भ्रातुर्वयस्यस्य गुरोरपि च संयुगे ॥ कुरुकृच्छ्रे सहायार्थमर्जु
 नस्य नरर्षभ ४७ त्वंहिसत्यव्रतः शूरो मित्राणामभयंकरः ॥ लोके विख्यायसे वीरकर्मभिः सत्यवागिति ४८ यो हि शैनेय मित्रार्थे युध्यमानस्य जेतुम् ॥ पृथिवीं
 च द्विजातिभ्यो यो दद्यात्स समो भवेत् ४९ श्रुताश्च बहवोऽस्माभीराजानो ये दिवंगताः ॥ दत्त्वे मां पृथिवीं कृत्स्नां ब्राह्मणेभ्यो यथाविधि ५० एवं त्वामपि धर्मोत्तमप्रया
 चेऽहं कृतांजलिः ॥ पृथिवीदानतुल्यं स्यादधिकं वा फलं विभो ५१ एक एव सदा कृष्णो मित्राणामभयंकरः ॥ रणे संस्यजति प्राणान् द्वितीयस्त्वं च सास्यके ५२ वि
 क्रांतस्य च वीरस्य युद्धे प्रार्थय तोयशः ॥ शूर एव सहायः स्यान्नेतरः प्राकृतो जनः ५३ ईदृशे तु परामर्दे वर्तमानस्य माधव ॥ त्वदन्यो हिरण्यगोप्ता विजयस्य नाविद्यते
 ५४ श्लाघन्नेव हि कर्माणि शतशस्तव पांडवः ॥ मम संजनयन्हर्षं पुनः पुनरकीर्तयत् ५५ लघुहस्तश्चित्रयोधी तथाऽलघुपराक्रमः ॥ प्राज्ञः सर्वास्त्रावेच्छूरो मुह्यते न
 च संयुगे ५६ महास्कंधो महोरस्करो महाबाहुर्बहादुरः ॥ महाबलो महावीर्यः स न हात्मा महारथः ५७ शिष्यो मम सत्त्वाच्चैव प्रियोऽस्याहं प्रियश्च मे ॥ युयुधानः सहायो
 मे प्रमथिष्यति कौरवान् ५८ अस्मदर्थं च राजेंद्र संनह्येदिकेशवः ॥ रामो वाऽप्यनिरुद्धो वा प्रमुष्णो वा महारथः ५९ गदो वा सारणो वाऽपि सांभो वा सहवृष्णिभिः ॥
 सहायार्थं महाराज संग्रामोत्तममूर्धनि ६० तथाप्यहं न रव्याग्रशैनेयं सत्यविक्रमम् ॥ साहाय्ये विनियोज्यामि नास्ति मेऽन्योऽहितस्समः ६१ इति द्वैतवने तात मासुवा
 च धनं जयः ॥ परोक्षे त्वद्गुणांस्तथ्यान्कथयन् प्रार्थय संसदि ६२ तस्य त्वमेवं संकल्पं न वृथा कर्तुमर्हसि ॥ धनं जयस्य वाष्पेयममभीमस्य चोभयोः ६३ यच्चापि तीर्था
 निचरन्न गच्छं द्वारकां प्रति ॥ तत्राहमपि ते भक्तिमर्जुनं प्रति दृष्टवान् ६४ न तस्मै हृदमन्ये पुमया शैनेय लक्षितम् ॥ यथा त्वमस्मान्भजसे वर्तमानानुपप्लवे ६५
 सोऽभिजात्या च भक्त्या च सख्यस्याचार्यकस्य च ॥ सौहृदस्य च वीर्यस्य कुलीनत्वस्य माधव ६६ सत्यस्य च महाबाहोऽनुकंपार्थमेव च ॥ अनुरूपं महेश्वासकर्म
 त्वं कर्तुमर्हसि ६७ सुयोधनो हि सहसागतो द्रोणेन दंशितः ॥ पूर्वमेवानुयातास्ते कौरवाणां महारथाः ६८ सुमहान्निरदश्चैव शूरयते विजयं प्रति ॥ स शैनेय
 जवेनाशुगंतुमर्हसि मानद ६९ भीमसेनो वयं चैव संयताः सहसैनिकाः ॥ द्रोणमावारयिष्यामो यदि त्वां प्रति यास्याति ७० पश्य शैनेय सैन्यानि द्रवमाणा
 निसंयुगे ॥ महातंचरणेशब्दं दीर्यमाणां च भारतीम् ७१

६१ । ६२ । ६३ । ६४ उग्रशैनेयमर्दे ६५ सख्यादेरनुरूपमित्यनेनान्वयः ६६ सत्यस्याभीकारस्य अनुकंपार्थमर्जुनानुपालननिमित्तं ६७ । ६८ । ६९ । ७० । ७१

७२ । ७३ । ७४ । ७५ । ७६ । ७७ । ७८ । ७९ । ८० । ८१ । ८२ । ८३ । ८४ । ८५ । ८६ महार्थमहातमर्ष लघुसंयुक्तमविलंबसंपन्नं ८७ । ८८ । ८९ । ९० । ९१ । ९२ । ९३

महामारुतवेगेन समुद्रमिव पर्वसु ॥ धार्तराष्ट्रबलं तात विक्षिप्तं सव्यसाचिना ७२ रथैर्विपरिधावाद्भिर्मनुष्यैश्च हयैश्च ह ॥ सैन्यं रजः समुद्रतमेतत्संपरिवर्तते ७३
 संवृतः सिंधुसौवीरैर्न खरप्रासयोधिभिः ॥ जत्यंतो पचितैः शूरैः फाल्गुनः परवीरहा ७४ नैतद्बलमसंवार्यं शक्योजेतुं जयद्रथः ॥ एते हि संधवस्यार्थे सर्वे संत्यक्तजी
 विताः ७५ शरशक्तिध्वजवरंहयनागसमाकुलम् ॥ पश्यैतद्धारतराष्ट्राणामनीकं सुदुरासदम् ७६ शृणु दुंदुभिनिघोषं शंखशब्दांश्च पुष्कलान् ॥ सिंहनादरवांश्चैव
 रथनेभिस्वनांस्तथा ७७ नागानां शृणु शब्दं च पत्तीनां च सहस्रशः ॥ सादिनां द्रवतां चैव शृणु कं पयतां महीम् ७८ पुरस्तात्सैधवानीकं द्रोणानीकं च पृष्ठतः ॥
 बहुत्वाद्भिनरव्याघ्रदेवेंद्रमपि पीडयेत् ७९ अपर्यंते बले मग्नो जह्यादपि च जीवितम् ॥ तस्मिंश्च निहते युद्धे कथं जीवेत्मादृशः ८० सर्वथाऽहमनुप्राप्तः सुकृच्छ्रं
 यि जीवति ॥ श्यामो युवा गुडाकेशो दर्शनीयश्च पांडवः ८१ लघ्वस्त्राश्चित्रयोधी च प्रविष्टस्तात भारतीम् ॥ सूर्योदये महाबाहुर्दिवसश्चातिवर्तते ८२ तत्र जाना
 मिवाष्पेययदि जीवति वानवा ॥ कुरूणां चापितस्मै न्यसागरप्रतिमं महत् ८३ एक एव च वीरभक्तुः प्रविष्टस्तात भारतीम् ॥ अविषह्यां महाबाहुः सुरैरपि महाहवे
 ८४ न हि मे वर्तते बुद्धिरद्य युद्धे कथं च न ॥ द्रोणोऽपि रभसो युद्धे मम पीडयते बलम् ८५ प्रत्यक्षं ते महाबाहो यथाऽसौ चरति द्विजः ॥ युगपच्च समेतानां कार्याणां त्वं
 विचक्षणः ८६ महार्थं लघुसंयुक्तं कर्तुमर्हसि मानद ॥ तस्य मे सर्वकार्येषु कार्यमेतन्मतं महत् ८७ अर्जुनस्य परित्राणं कर्तव्यमिति संयुगे ॥ नाहं शोचाभिदाशार्हं
 गोप्तारं जगतः पतिम् ८८ सहिंशको रणे तात त्रीन् लोकानपि संगतान् ॥ विजेतुं पुरुषव्याघ्रः सत्यमेतद्ब्रवीमि ते ८९ किंपुनर्धारतराष्ट्रस्य बलमेतत्सु दुर्बलम् ॥
 अर्जुनस्त्वेषवाष्पेयपीडितो बहुभिर्युधि ९० प्रजह्यात्समरे प्राणांस्तस्माद्दिदामि कश्मलम् ॥ तस्य त्वंपदवीं गच्छ गच्छेयुस्त्वाद्दृशायथा ९१ तादृशस्येदृशेका
 ले मादृशेनाभिनोदितः ॥ रणे वृष्णिप्रवीराणां द्वावेवातिरथौ स्मृतौ ९२ प्रमुष्णश्च महाबाहुस्त्वं च सात्वतविश्रुतः ॥ अस्त्रेनारायणसमः संकर्षणसमो बले ९३ वीर
 तायां न रव्याघ्रधनं जयसमो ह्यसि ॥ भीष्मद्रोणावतिक्रम्य सर्वयुद्धविशारदम् ९४ त्वामेव पुरुषव्याघ्रं लोके संतः प्रचक्षते ॥ नाशक्यं विद्यते लोके सात्यकेरिति मा
 धव ९५ तत्त्वाय दभिवक्ष्यामि तत्कुरुष्व महाबल ॥ संभावना हि लोकस्य मम पार्थस्य चोभयोः ९६ नान्यथा तां महाबाहो संप्रकर्तुमिहार्हसि ॥ परित्यज्य प्रिया
 न्प्राणां चरणे चर विभीतवत् ९७ न हि शैनेय दाशार्हारेण संति जीवितम् ॥ अयुद्धमनवस्थानं संग्रामे च पलायनम् ९८ भीरूणां मम तां मार्गे नैष दाशार्हसेवितः ॥
 तवार्जुनो गुरुस्तात धर्मात्मा शिनिपुंगव ९९ वासुदेवो गुरुश्चापितव पार्थस्य धीमतः ॥ कारणद्वयमेतद्विजानं स्वामहमब्रुवम् १००

वीरतायामुत्साहकारणत्वे ९४ । ९५ संभावनाऽस्ति तात्तानां कुलशीलश्रुतादिषु ९६ विभीतवद्भीतः ९७ अनवस्थानमस्यर्थं ९८ । ९९ । १००

॥ ७८ ॥

माऽवमंस्थावचोमहंगुरुस्तवगुरोर्होहम् ॥ वासुदेवमतंचैवममचैवार्जुनस्यच १०१ सत्यमेतन्मयोक्तंतेयाहियत्रधनंजयः ॥ एतद्वचनमाज्ञायममसत्यपराक्रम
१०२ प्रविशैतद्वलंतातघातंराष्ट्रस्यदुर्मतेः ॥ प्रविश्यचयथान्यायंसंगम्यचमहारथैः ॥ यथार्हमात्मनःकर्मणेषात्वतदर्शय १०३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणप
र्वणिजयद्रथवधपर्वणियुधिष्ठिरवाक्येदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११० ॥ ४ ॥ संजयउवाच ॥ प्रीतियुक्तंचहृदयंचमधुराक्षरमेवच ॥ कालयुक्तंचचित्रंच
न्याय्यंचचापिमाषितुम् १ धर्मराजस्यतद्वाक्यंनिश्चयशशिनिपुंगवः ॥ सात्यकिर्भरतश्रेष्ठप्रत्युवाचयुधिष्ठिरम् २ श्रुतंतेगदतोवाक्यंसर्वमेतन्मयाऽच्युत ॥
न्याययुक्तंचचित्रंचफाल्गुनार्थेयशस्करम् ३ एवंविधेतथाकालेमादृशंप्रेक्ष्यसंमतम् ॥ वक्तुमर्हसिरार्जेद्रथथापार्थतथैवमाम् ४ नमेधनंजयस्यार्थेप्राणारक्ष्याः
कथंचन ॥ त्वत्प्रयुक्तःपुनरहंकिन्नकुर्यामहाहवे ५ लोकत्रयंयोधयेयंसदेवासुरमानुषम् ॥ त्वत्प्रयुक्तो नरेद्रहकिमुतैतत्सुदुर्बलम् ६ सुयोधनबलंत्वयोधायि
प्येसमततः ॥ विजेष्येचरणेराजन्सत्यमेतद्वीमिते ७ कुशल्यहंकुशलिनंसमासाद्यधनंजयम् ॥ हतेजयद्रथेराजन्पुनरेष्यामितेतिकम् ८ अवश्यंतुमयासर्व
विज्ञाप्यस्त्वंनराधिप ॥ वासुदेवस्ययद्वाक्यंफाल्गुनस्यचधीमतः ९ दृष्ट्वभिपरीतोहमर्जुनेनपुनःपुनः ॥ मध्येसर्वस्यसैन्यस्यवासुदेवस्यशृण्वतः १० अ
द्यमाधवराजानमप्रमतोऽनुपालय ॥ आर्यायुद्धेमर्तिहृत्वायावद्वन्मिजयद्रथम् ११ त्वयिचाहंमहाबाहोप्रद्युमेवामहारथे ॥ नृपंनिक्षिप्यगच्छेयंनिरपेक्षोजय
द्रथम् १२ जानीषेहिरणेद्रोणंकुरुषुश्रेष्ठसंमतम् ॥ प्रतिज्ञातंहितेनेदंपश्यमानेनवैप्रभो १३ ग्रहणेधर्मराजस्यभारद्वाजोपिगृह्यति ॥ शक्तश्चापिरणेद्रोणो
निग्रहीतुंयुधिष्ठिरम् १४ एवंत्वयिसमाधायधर्मराजनरोत्तमम् ॥ अहमद्यगमिष्यामि सैधवस्यवधायहि १५ जयद्रथंचहत्वाहंदुतमेष्यामिमाधव ॥ धर्मराजन
चेद्रोणोनिगृह्णीयाद्रणेबलात् १६ निगृहीतेनरश्रेष्ठेभारद्वाजेनमाधव ॥ सैधवस्यवधोनस्यान्ममाप्रीतिस्तथाभवेत् १७ एवंमतेनरश्रेष्ठेपांडवेसत्यवादिनि ॥
अस्माकंगमनंव्यक्तंवनंप्रतिभवेत्पुनः १८ सोऽयंममजयोव्यक्तंव्यर्थएवमाविष्यति ॥ यदिद्रोणोरणेकुद्वोनिगृह्णीयायुधिष्ठिरम् १९ सत्वमद्यमहाबाहोप्रियाथैव
ममाधव ॥ जयार्थंचयशोर्थंचरक्षराजानमाहवे २० सभवान्मयिनिक्षेपोनिक्षिप्तःसव्यसाचिना ॥ भारद्वाजाद्रयंनित्यंमन्यमानेनवैप्रभो २१ तस्यापिचमहा
बाहोनित्यंपश्यामिसंयुगे ॥ नान्यंहिप्रतियोद्धारंरौक्मिणेयादृतेप्रभो २२ माचापिमन्यतेयुद्धेभारद्वाजस्यधीमतः ॥ सोहंसंभावनंचैतामाचार्यवचनंचतत्
२३ पृष्ठतो नोत्सहेकर्तुंत्वावात्यक्तुंमहीपते ॥ आचार्योलघुहस्तत्वादभेद्यकचचावृतः २४

१२ । १३ । १४ एवमीदृश्यामपिकार्यगती समाधायानिनिष्य १५ । १६ । १७ एवंमतेग्रहणंमाते १८ व्यक्तंकदाचिद् १९ । २० । २१ तस्यनिक्षेपणस्यफलंसाध्यंविद्यस्मात् २२ । २३ । २४

॥ ७८ ॥

१०१ । २६ यावद्वच्छामिगमिष्यामि अर्जुनसंभवमर्जुनविषयम् २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ दैवममानुवर्ता योगमभिज्ञानम् ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ कचिद्विस्मिन्मिदंअनिक्षि
उपलभ्यरणेक्रोडेयथाशकुनिनाशिशुः ॥ यदिकार्णिवनुष्पाणिरेहस्यान्मकरध्वजः २५ तस्मैत्वाविमृजेयंवेसत्वारक्षेयथाऽर्जुनः ॥ कुरुत्वमात्मनोगुप्तिकस्ते
गोप्तागतेमयि २६ यःप्रतीयाद्रणेद्रोणंयावद्वच्छामिपांडवम् ॥ मावसेभयमद्यास्तुराजन्नर्जुनसंभवम् २७ नसजातुमहाबाहुर्भारमुद्यम्यसीदति ॥ येचसो
घोरकायोधास्तथासैधवपौरवाः २८ उदीच्यादाक्षिणात्याश्चयेचान्येऽपिमहारथाः ॥ येचकर्णमुखाराजनरथोदाराःप्रकीर्तिताः २९ एतेऽर्जुनस्यक्रुद्धस्यक
लानाहंतेषोडशीम् ॥ उद्युक्तापृथिवीसर्वाससुरासुरमानुषा ३० सुराक्षसगणाराजन्सकिन्नरमहोरगा ॥ जंगमाःस्थावराःसर्वेनालंपार्थस्यसंयुगे ३१ एवंज्ञा
त्वामहाराजव्येतुतेभीधनंजये ॥ यत्रवीरौमहेष्वासौकृष्णौसत्यपराक्रमौ ३२ नतत्रकर्मणोव्यापत्कथंचिदपिविद्यते ॥ दैवकृतास्त्रतायोगममर्षमापेचाहवे ३३
कृतज्ञतांदयांचैवभ्रातृस्त्वमनुचितय ॥ मयिचाप्यपयातेवैगच्छमानेऽर्जुनंप्रति ३४ द्रोणेचित्रास्त्रतांसंख्येराजंस्त्वमनुचितय ॥ आचार्योहिभृशंराजन्निग्रहे
तवगृह्यति ३५ प्रतिज्ञामात्मनोरक्षन्सत्याकर्तुंचभारत ॥ कुरुष्वआत्मानोगुप्तिकस्तेगोप्तागतेमयि ३६ यस्याहंप्रत्ययात्पार्थगच्छेयंफाल्गुनंप्रति ॥ नह्य
हंत्वांमहाराजअनिक्षिप्यमहाहवे ३७ कचिद्यास्यामिकौरव्यसत्यमेतद्वीमिते ॥ एतद्विचार्यबहुशोबुद्ध्याबुद्धिमतांवर ३८ दृष्ट्वाश्रेयःपरंबुद्ध्याततोराजन्प्र
शाधिमाम् ३९ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ एवमेतन्महाबाहोयथावदसिमाधव ॥ नतुमेशुद्धयतेभावःश्वेताश्वंप्रतिमारिष ४० करिष्येपरमंयत्नमात्मनोरक्षणेह्य
हम् ॥ गच्छत्वंसमनुज्ञातोयत्रयातोधनंजयः ४१ आत्मसंरक्षणंसंख्येगमनंचार्जुनंप्रति ॥ विचार्यैतत्स्वयंबुद्ध्यागमनंतत्ररोचये ४२ सत्वमातिष्ठयानायय
त्रयातोधनंजयः ॥ ममापिरक्षणंभीमःकरिष्यतिमहाबलः ४३ पार्षतश्चसोदर्यःपार्थिवाश्चमहाबलाः ॥ द्रौपदेयाश्चमातातरक्षिष्यंतिनसंशयः ४४ केक
याभ्रातरःपंचराक्षसश्चघटोत्कचः ॥ विराटोद्वपदश्चैवशिखंडीचमहारथः ४५ दृष्टकेतुश्चबलवान्कुंतिभोजश्चमातुलः ॥ नकुलःसहदेवश्चपंचालाःसृजयास्तथा
४६ एतेसमाहितास्तातरक्षिष्यंतिनसंशयः ॥ नद्रोणःसहसैन्येनकृतवर्माचसंयुगे ४७ समासादयितुंशक्तो नचमार्धर्षयिष्यति ॥ दृष्ट्युग्रश्चसमरेद्रोणंकुदं
परंतपः ४८ वारयिष्यतिविक्रम्यवेलेवमकरालयम् ॥ यत्रस्थास्यतिसंग्रामेपार्षतःपरवीरहा ४९ द्रोणो नसैन्यंबलवत्कामेतत्रकथंचन ॥ एषद्रोणाविनाशाय
समुत्पन्नोदुताशनात् ५० कवचीसशरीखड्गीधन्वीचवरभूषणः ॥ विश्रब्धगच्छशैनेयमाकार्षीर्मयिसंभ्रमम् ॥ दृष्ट्युग्रोरणेकुदंद्रोणमावारयिष्यति ५१ ॥
॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिजयद्रथवधपर्वणि युधिष्ठिरसात्यकिवाक्येएकादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १११ ॥ ॥ ४ ॥

प्येत्यन्वयः ३८ दृष्ट्वा निश्चित्य ३९ । ४० । ४१ । ४२ जातिप्रक्रमस्व ४३ । ४४ । ४५ मातुलःपुरुजिद्व ४६ । ४७ । ४८ । ४९ । ५० मयिमासधिकृत्य संभवमुद्देशं ५१ ॥ इतिद्रोणपर्व
णिटीकायामेकादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १११ ॥ ॥ ४ ॥ ॥ ४ ॥ ॥ ४ ॥ ॥ ४ ॥ ॥ ४ ॥

॥ संजयउवाच ॥ धर्मराजस्यतद्वाक्यंनिशम्यशिनिपुंगवः ॥ सपार्थाद्वयमाशंसन्परित्यागान्महीपतेः १ अपवादं ह्यात्मनश्चलोकात्पश्यन्विशेषतः ॥ तेमा
भीतमिति वृथुर्यातं फाल्गुनं प्रति २ निश्चित्य बहुधैवं ससात्य किर्युद्धदुर्मदः ॥ धर्मराजमिदं वाक्यमब्रवीत्पुरुषर्षभः ३ कृताचिन्मन्यसे रक्षां स्वस्तितेऽस्तु विशा
पते ॥ अनुयास्यामिर्वाभत्सुं करिष्ये वचनं तव ४ नहि मे पांडवात्कश्चिन्निपुलोकेषु विद्यते ॥ यो मे प्रियतरो राजन्सत्यमेतद्व्रीमि ते ५ तस्याहं पदवीयास्ये संदे
शात्तवमानद ॥ त्वत्कृतेन च मे किंचिदकर्तव्यं कथंचन ६ यथाहि मे गुरोर्वाक्यं विशिष्टं द्विपदावर ॥ तथातवापि वचनं विशिष्टतरमेव मे ७ प्रिये हेतववर्तेते भ्रातरो
कृष्णपांडवौ ॥ तयोः प्रिये स्थितं चैव विद्धि मां राजपुंगव ८ तवाज्ञां शिरसा गृह्णामि पांडवार्थमहंप्रभो ॥ भिस्वेदं दुर्मिदं सैन्यं प्रयास्ये नरपुंगव ९ द्रोणानीकं विशाम्ये
षकुद्वोज्ञपदवर्णवम् ॥ तत्र यास्यामि यत्रासौ राजन राजा जयद्रथः १० यत्र सेनां समाश्रित्य भीतस्तिष्ठति पांडवात् ॥ गुप्तो रथवरश्चेष्टे द्रौणि कर्णकृपादिभिः ११
इतस्त्रियोजनं मन्येत मध्वानं विशापते ॥ यत्र तिष्ठति पार्थोऽसौ जयद्रथवधोद्यतः १२ त्रियोजनगतस्यापि तस्य यास्याम्यहंपदम् ॥ आसैधववधाद्राजन्सुह
देनांतरात्मना १३ अनादिष्टुगुरुणा कोऽनुयुध्येत मानवः ॥ आदिष्टुयथाराजन्को न युध्येत मादृशः १४ अभिजानाभितदेशं यत्र यास्याम्यहंप्रभो ॥ ह
लशक्तिगदाप्रासचर्मखड्गैर्द्वितीमरम् १५ इष्वस्त्रवर्गसंवाधं क्षोभयिष्ये बलवर्णवम् ॥ यदेतत्कुंजरानीकं साहस्रमनुपश्यसि १६ कुलमांजनकं नाम यत्रैते वीर्यशा
लिनः ॥ आस्थिता बहुभिर्मल्लैश्चैर्युद्धशौडैः प्रहारिभिः १७ नागाभेघनिभाराजन्क्षरंत इव तोयदाः ॥ नैते जातु निवर्तेरन्प्रेषिता हस्तितादिभिः १८ अन्यत्र
दिवधा देषानास्ति राजन्पराजयः ॥ अथ यान्नराथिनो राजन्सहस्रमनुपश्यसि १९ एते रुक्मरथानामराजपुत्रामहारथाः ॥ रथेष्वस्त्रेषु निपुणानामेषु च विशाप
ते २० धनुर्वेदे गताः पारंमुष्टियुद्धे च कोविदाः ॥ गदायुद्धविशेषज्ञानियुद्धकुशलास्तथा २१ खड्गप्रहरणयुक्ताः संपाते चासिचर्मणोः ॥ शूराश्च कृतविद्याश्च रूप
धैते च परस्परम् २२ नित्यं हि समरे राजन्विजिगीषन्ति मानवान् ॥ कर्णेन विहिताराजन् दुःशासनमनुव्रताः २३ एतांस्तु वासुदेवोऽपिरथोदारान्प्रशंसति ॥
सततं प्रियकामाश्च कर्णस्यैव शोस्थिताः १४ तस्यैव वचनाद्राजन्निवृत्ताः श्वेतवाहनात् ॥ तेन क्वांतान च श्रांता दृढावरणकर्मुकाः २५ मदर्थं धिष्ठितान् न
धार्तराष्ट्रस्य शासनात् ॥ एतान् प्रमथ्य संग्रामे प्रियार्थं तव कौरव २६ प्रयास्यामि ततः पश्चात्पदवीं सव्यसाचिनः ॥ यांस्त्वेतान् परान् राजन्नागान्सप्तशता
निमान् २७ प्रेक्षसेवर्षसंछन्नान्किरातैः समाधिष्ठितान् ॥ किरातराजो यान्प्रादाद्द्विरदान्सव्यसाचिनः २८ स्वलंकृतांस्तदाप्रेष्यानिच्छन्जीवितमात्मनः ॥
आसन्नेते पुराराजंस्तव कर्मकरादृढम् २९ एतेनागाः १७।१८।१९।२०।२१ संपाते विहरणे २२।२३।२४।२५।२६।२७।२८ तदादि विजये २९

३०।३१।३२ अंजनस्य अरुणोपवाहस्य 'स्त्रिगुणीलावुदप्रख्याबलिमोविपुलैः करैः ॥ सुविभक्तमहाशीर्षाः करिणोऽंजनवंतजाः' ३३।३४ उत्तरात्पर्वतात्तहिमाचलादागतैर्यात् ३५।३६
त्वामेवाद्ययुयुत्संते पश्य कालस्य पर्ययम् ॥ एषामेते महामात्राः किरता युद्धदुर्मदाः ३० हस्तिशिक्षाविदश्चैव सर्वे चैवाग्रियो नयः ॥ एते विनिर्जिताः संख्ये संग्रामे
सव्यसाचिना ३१ मदर्थं मद्यसंयत्ता दुर्योधनवशानुगाः ॥ एतान् हत्वा शरैराजन्किरातान् युद्धदुर्मदान् ३२ सैधवस्य वधेयतमनुयास्यामि पांडवम् ॥ ये त्वेते सुमहा
नागा अंजनस्य कुलोद्भवाः ३३ कर्कशाश्च विनीताश्च प्रभिन्नकरटामुखाः ॥ जांबूनदमयैः सर्वैर्वर्मभिः सुविभूषिताः ३४ लब्धलक्षारणे राजन्नेरावणसमायुधि ॥ उत्त
रात्पर्वतादेते तीक्ष्णैर्दंष्ट्र्युभिरास्थिताः ३५ कर्कशैः प्रवरैर्योधैः कर्णाय सतनुच्छदैः ॥ संतिगो योनयश्चात्र संतिवानरयो नयः ३६ अनेकयो नयश्चान्ये तथा मानु
षयो नयः ॥ अनीकं समवेतानां धूमवर्णमुदीर्यते ३७ म्लेच्छानां पापकर्तृणां हिमदुर्गनिवासिनाम् ॥ एतद्व्योधनो लब्ध्वासमग्रं राजमंडलम् ३८ कृपंचसौमदति
च द्रोणं च राथिनां वरम् ॥ सिधुराजं तथा कर्णं वमन्यत पांडवान् ३९ कृतार्थमथ चात्मानं मन्यते कालचोदितः ॥ ते तु सर्वेऽद्य संप्राप्ता मम नाराचगोचरम् ४० न वि
मोक्षयंति कौंतेय यद्यपि स्युर्मनोजवाः ॥ तेन संभाविता नित्यं परवीर्योपजीविना ४१ विनाशमुपयास्यंति मच्छरौघनिपीडिताः ॥ ये त्वेते राथिनो राजन् दृश्यंते कौ
चनध्वजाः ४२ एते दुर्वारानामकां वोजायदिते श्रुताः ॥ शूराश्च कृतविद्याश्च धनुर्वेदे च निष्ठिताः ४३ संहताश्च भृशं ह्येते अन्योन्यस्य हि नैगिणः ॥ अक्षौहिण्य
श्च संरब्धा धार्तराष्ट्रस्य भारत ४४ यत्तान् दथेतिष्ठंति कुरुवीराभिरक्षिताः ॥ अप्रमत्ता महाराजामेव प्रत्युपस्थिताः ४५ तानहं प्रमथिष्यामि तृणानिवह
शनः ॥ तस्मात्सर्वानुपासंगान्सर्वोपकरणानि च ४६ रथे कुर्वंतु मे राजन् यथा वदथ कल्पकाः ॥ अस्मिंस्तु किल संग्रामे दंष्ट्राह्यं विविधमायुधम् ४७ यथापादिषा
चार्यैः कार्यः पंचगुणो रथः ॥ कां वोजेहि समेष्यामि तीक्ष्णैराशी विषोपमैः ४८ नानाशस्त्रसमावायैर्विविधायुधयोधिभिः ॥ किरातैश्च समेष्यामि विपकल्पैः हना
भिः ४९ लालितैः सततराज्ञा दुर्योधनहितैषिभिः ॥ शकैश्चापि समेष्यामि शक्रतुल्यपराक्रमैः ५० अग्निकल्पैर्दुराधर्षैः प्रदीप्तैरिव पावकैः ॥ तथान्यैर्विविधैश्च तु
कालकल्पैर्दुरासदैः ५१ समेष्यामि रणे राजन् बहुभिर्युद्धदुर्मदैः ॥ तस्माद्देवाजिनो मुख्या विश्रुताः शुभलक्षणाः ५२ उपावृत्ताश्च पीताश्च पुनर्युज्यंतु मे रथे धानो
यउवाच ॥ तस्य सर्वानुपासंगान्सर्वोपकरणानि च ५३ रथं चास्थापयद्राजा शस्त्राणिविविधानि च ॥ ततस्तान्सर्वतो युक्तान्सदृशं च तुरो जनाः ५४ त ॥
ययामासुः पानं मदसमीरणम् ॥ पीतोपवृत्तान् स्नातांश्च जग्धान्नांसमलंकृतान् ५५ विनीतशल्यांस्तुरगांश्च तुरो हेममालिनः ॥ तान्युक्तान् रुक्मवर्णाभा ३२
नृशीघ्रगामिनः ५६ संहृष्टमनसो व्यग्रान् विधिवत्कल्पितान् रथे ॥ महाध्वजेन सिंहेन हेमकेसरमालिना ५७ ३७।३८।३९।४० तेन दुर्योधनेन संभाविताः संवर्गाश्च ॥
४१।४२।४३ तानुद्धितान् ४४।४५ पंचगुणः पंचगुणसामग्रीकः ४६ नानाशस्त्राणां समावायः प्रमहोत्सवः ४७।४८।४९।५० पीताः पण्डितपेयाः ५१।५२।५३ महाध्वजेनेति विशेषः ५४।५५

केतकेकुंदवदितशलाकाभिः ५८ । ५९ । ६० स्वर्णनिष्कारदीनारान् ६१ । ६२ । ६३ । ६४ । ६५ । ६६ । ६७ । ६८ । ६९ । ७० । ७१ आयत्यादुत्तरकोले तदात्वेतत्क्षणै

संवृतेकेतकेहैमैमणिविदुमचित्रितैः ॥ पांडुराभ्रप्रकाशाभिःपताकाभिरलंकृतैः ५८ हेमदंडोच्छ्रितच्छत्रेवहुशस्त्रपरिच्छदे ॥ योजयामासविधिवद्देमभां
तान् ५९ दारुकस्यानुजोभ्रातासूतस्तस्यप्रियःसत्वा ॥ न्यवेदयद्रथंयुक्तंवासवस्येवमातलिः ६० ततःस्नातःशुचिभूत्वालनकौतुकमंगलः ॥ स्नातव
स्यस्वर्णनिष्कानथोददौ ६१ आशीर्वादैःपरीष्वक्तःसात्यकिःश्रीमतावरः ॥ ततःसमधुपर्कहोःपीत्वाकैलातकंमधु ६२ लोहिताक्षोवभौतत्रमदविह
नः ॥ आलभ्यवीरकांस्यंचहर्षेणमहताऽन्वितः ६३ द्विगुणोक्ततेजाहिप्रज्वलज्जिवावकः ॥ उत्संगेधनुरादायसशरंरथिनावरः ६४ कृतस्वस्ययनो
वर्चासमलंकृतः ॥ लाजैर्गंधैस्तथामाल्यैःकन्याभिश्चाभिनंदितः ६५ युधिष्ठिरस्यचरणविविधकृताजलिः ॥ तेनमूर्द्धन्युपाघ्रातआरुरोहमहारथम् ६
तस्तेवाजिनोहृष्टाःसुपुष्टावातरंहसः ॥ अजैय्याजैत्रभूदुस्तंविदुर्वाणाःस्वसंधवाः ६७ तथैवभीमसेनोऽपिधर्मराजेनपूजितः ॥ प्रायात्सात्यकिनासार्धमभि
युधिष्ठिरम् ६८ तौदृष्ट्वाप्रविविक्षंतौतवसेनामरिंदमौ ॥ संयत्तास्पावकाःसर्वेत्तस्थुर्द्रोणपुरोगमाः ६९ सन्नद्धमनुगच्छंतंदृष्ट्वाभीमंसात्यकिः ॥ अभिनंद्या
द्वीरस्तदाहर्षकरंवचः ७० त्वंभीमरक्षराजानमेतत्कार्येतवाहेते ॥ अहंमिच्छामिप्रवेष्टुमिदंमहाकालपकमिदंवलम् ७१ आयत्यांचतदात्वेचश्रेयोराज्ञोऽभिरक्षणम्
जानीषेममवीर्यंत्वंतवचाहमरिंदम ७२ तस्माद्भीमनिवर्तस्वममचेदिच्छसिगियम् ॥ तथोक्तःसात्यकिंप्राहजत्वंकार्यसिद्धये ७३ अहंराज्ञःकरिष्यामिरक्षांपु
रुषसत्तम ॥ एवमुक्तःप्रत्युवाचभीमसेनंसमाधवः ७४ गच्छगच्छधुवंपार्श्वोहिविजयोभयम् ॥ यन्मेतुणानुरक्तश्चत्वमद्यवशमास्थितः ७५ निमित्तानिचव
न्यानियथाभीमवदंतिमाम् ॥ निहतैर्सेधवेपापेपांडवेनमहात्मना ७६ परिष्वजिष्येराजानंधर्मात्मानंयुधिष्ठिरम् ७७ एतावदुक्ताभीमंतुविसृज्यचमहायशाः ॥
संप्रेक्षतावकंसैन्यंव्याघ्रोमृगगणानिव ७८ तं दृष्ट्वाप्रविविक्षंतं सैन्यं तमजनाधिप ॥ मूषण्वापवन्मूढं सुशृंषां चाप्यकंपत ७९ ततःप्रयातःसहसातवसेन्यंससात्य
किः ॥ दिदृक्षुरर्जुनंराजन्धर्मराजस्यशासनात् ८० ॥ इतिभीमहामारतेद्रोणपर्वणिजयद्रथवधपर्वणितात्यकिप्रवेशेद्वादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११२ ॥
संजयउवाच ॥ प्रयातेतवसेन्यंतुयुयुधानेयुयुत्सया ॥ धर्मराजोमहाराजस्वेनानीकेनसंयुतः १ प्रायात्सोणरथंमेषुयुयुधानस्यपृष्ठतः ॥ ततःपांचालराजस्यपुत्रः
समरदुर्मदः २ प्राक्रोशत्पांडवानीकेवसुदानश्चपार्थिवः ॥ आगच्छतमउरतदुत्तंविपरिधावत ३ यथासुखेनगच्छेतसात्यकिर्युद्धदुर्मदः ॥ महारथाहिवहवोयति
प्यंत्यस्यनिर्जये ४ इतिब्रुवंतोवेगेननिपेतुस्तेमहारथाः ॥ वयंप्रतिजिगीषंतस्तत्रतान्समगिहृताः ५

७६ । ७७ । ७८ । ७९ । ८० ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांद्वादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११२ ॥

॥ ७७ ॥

॥ प्रयातेइति १ । २ । ३ । ४ । ५

६ । ७ । ८ । ९ ईशोक्तः १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ ऋषमस्येवासीजियेषां १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८

ततःशब्दोमहानासीयुयुधानरथंप्रति ॥ आकीर्यमाणाधावंतीतवपुत्रस्यवाहिनी ६ सात्वतेनमहाराजशतधाऽभिव्यशोर्यत ॥ तस्यांविदीर्यमाणायांशेनेःपु
त्रोमहारथः ७ सप्तवीरान्महेष्वासानग्रानाकष्वपोथयत् ॥ अथान्यानपिराजेंद्रनानाजनपदेश्वरान् ८ शरैरनलसंकाशैर्निन्येवीरान्यमक्षयम् ॥ शतमेकेनवि
व्याधशतेनैकंचपत्रिणाम् ९ द्विपारोहान्द्विपांश्चैवहयारोहान्हयांस्तथा ॥ रथिनःसाश्वसूतांश्चजघानेशःपशूनिव १० तंतथाहुतकर्माणंशरसंपातवर्षिणम् ॥
नकेचनाभ्यधावन्वैसात्यकितवसैनिकाः ११ तेभीतामृद्यमानाश्चप्रमृष्टादीर्घबाहुना ॥ आयोधनंजहुर्वीरादृष्ट्वातमतिमानिनम् १२ तमेकंवहुधापश्यन्मोहि
तास्तस्यतेजसा ॥ रथैर्विमथितैश्चैवभग्ननीडैश्चमारिष १३ चक्रैर्विमथितैरुच्छ्रैर्ध्वजैश्चविनिपातितैः ॥ अनुकर्षैःपताकाभिःशिरस्त्राणैःसकांचनैः १४ बाहु
भिश्चंदनादिग्धैःसांगदैश्चविशांपते ॥ हस्तिहस्तोपमैश्चापिभुजंगाभोगसन्निभैः १५ ऊरुभिःपृथिवीच्छत्रामनुजानानराधिप ॥ शशाकसन्निभैश्चैववदनैश्चारु
कुंडलैः १६ पतितैर्ऋषभाक्षाणांसावभावतिमेदिनी ॥ गजैश्चबहुधाछिनैःशयनैःपर्वतोपमैः १७ रराजातिभृशंभूमिर्विकीर्णैरिवपर्वतैः ॥ तपनीयमयैर्योक्तेभु
क्ताजालविभूषितैः १८ उरश्छदैर्विचित्रैश्चव्यशोभंततुरंगमाः ॥ बतसत्त्वान्हीमाप्यप्रहृष्टादीर्घबाहुना १९ नानाविधानिसैन्यानितवहत्वातुसात्वतः ॥ प्रवि
ष्टस्तावकंसैन्यंद्रावयित्वाचमूंभृशम् २० ततस्तेनैवमार्गेणयेनयातोधनंजयः ॥ इयेषसात्यकिर्गंतुततोद्रोणेनवारितः २१ भारद्वाजंसमासाद्ययुयुधानश्चसा
त्यकिः ॥ नन्यवर्ततसंकुद्धोवेलाभिवजलाशयः २२ निवार्यतुरणेद्रोणोयुयुधानंमहारथम् ॥ विव्याधनिशितैर्बाणैःपंचभिर्मर्मभेदिभिः २३ सात्यकिस्तुरणेद्रोणंरा
जन्विव्याधसप्तभिः ॥ हेमपुंखैःशिलाधूतैःकंकर्ह्णिणवाजितैः २४ तंषड्भिःसायकैर्द्रोणःसाश्वयंतारमार्दयत् ॥ सतंनममृषेद्रोणंयुयुधानोमहारथः २५ सिंहना
दंततःकृत्वाद्रोणंविव्याधसात्यकिः ॥ दशभिःसायकैश्चान्यैःषड्भिःसाभिरेवच २६ युयुधानःपुनर्द्रोणंविव्याधदशभिःशरैः ॥ एकेनसारथिंचास्यचतुर्भिश्चतु
रोहयान् २७ ध्वजमेकेनबाणेनविव्याधयुधिमारिष ॥ तंद्रोणःसाश्वयंतारंसरथध्वजमाशुगैः २८ त्वरन्प्राच्छादयद्बाणैःशलभानामिवव्रजैः ॥ तथैवयुयुधानो
ऽपिद्रोणंवहुभिराशुगैः २९ आच्छादयदसंभ्रांतस्ततोद्रोणउवाचह ॥ तवाचार्योरणंहित्वागतःकापुरुषोयथा ३० युध्यमानंचमांहित्वाप्रदक्षिणमवर्तत ॥
त्वंहिमेयुध्यतोनाद्यजीवनयास्यसिमाधव ३१ यदिमांत्वरणेहित्वानयास्याचार्यवहुतम् ॥ सात्यकिरुवाच ॥ धनंजयस्यपदवीधर्मराजस्यशासनात् ३२
गच्छामिस्वस्तिस्तेब्रह्मन्मेकालात्ययोभवेत् ॥ आचार्यानुगतोमार्गःशिष्यैरन्वास्यतेसदा ३३ तस्मादेवव्रजान्याशुयथामेसगुरुर्गतः ॥ संजयउवाच ॥
एतावदुक्ताशैनेयआचार्यपरिवर्जयन् ३४

२९ । ३० त्वंहित्वमपि ३१ । ३२ । ३३ । ३४

प्रयातः सहसाराजनसारथिचेदमब्रवीत् ॥ द्रोणः करिष्यते यत्सर्वं धाममवारणं ३५ यतो याहिरणे सूतशृणु चेदं वचः परम् ॥ एतदालोक्य ते सैन्यमावन्त्यानां महा
प्रभम् ३६ अस्यान्तरतस्त्वेतदाक्षिणात्यं महद्वलम् ॥ तदनन्तरमेतच्च बाल्हिकानां महद्वलम् ३७ बाल्हिकाभ्यां शतो युक्तं कर्णस्य च महद्वलम् ॥ अन्योन्ये
न हि सैन्यानि भिन्नान्येतानि सारथे ३८ अन्योन्यं समुपाश्रित्य न त्यक्ष्यन्ति रणाजिरम् ॥ एतदन्तरमासाद्य चोदयाश्चान् प्रहृष्टवत् ३९ मध्यमं जवमास्थाय बहमाम
न सारथे ॥ बाल्हिकाय ब्रह्मद्वयं ते नानाप्रहरणोद्यताः ४० दाक्षिणात्याश्च बहवः सूतपुत्रपुरोगमाः ॥ हस्त्यश्वरथसंवाधं यच्चानीकं विलोक्यते ४१ नानादेशस
मुत्थैश्च पदातिभिरधिष्ठितम् ॥ एतावमुक्त्वा यन्तारं ब्राह्मणं परिवर्जयन् ४२ मध्यतो याहियच्चो ग्रं कर्णस्य च महद्वलम् ॥ तं द्रोणोऽनुययौ कुरुद्रो विकिरन् विशिखान्व
हूत् ४३ युयुधानं महाभागं च्छन्तमनिवर्तिनम् ॥ कर्णस्य सैन्यं समुहदाभिहत्या शितैः शरैः ४४ प्राविशद्भारतीं सेनामपर्यन्तां ससात्यकिः ॥ प्रविष्टे युयुधाने तु सै
निके पुहतेषु च ४५ अमर्षी कृतवर्मा तु सात्यकिं पर्यवारयत् ॥ तमापतन्तं विशिखैः पद्भिराहत्य सात्यकिः ४६ चतुर्भिश्चतुरोऽस्याश्चानाजघानाशुवीर्यवान् ॥
ततः पुनः षोडशभिर्नतपर्वभिराशुगैः ४७ सात्यकिः कृतवर्माणं प्रत्यविध्यस्तनान्तरे ॥ सताड्यमानो विशिखैर्बहुभिस्तिग्मतेजनैः ४८ सात्वतेन महाराजकृतव
र्मानचक्षमे ॥ सवत्सदन्तं संधाय जिह्मगानिलसन्निभम् ४९ आकृष्य राजन्नाकर्णाद्विव्याधोरसिसात्यकिम् ॥ सतस्य देहावरणं भित्त्वा देहं च सायकः ५० सपुंखप
त्रः पृथिवीं विवेश रुधिराक्षितः ॥ अथास्य बहुभिर्बाणैरच्छिन्नत्परमाश्रित् ५१ समार्गणगणं राजन्कृतवर्मा शरासनम् ॥ विव्याध चरणे राजन्सात्यकिं सत्यविक्रमं
५२ दशभिर्विशिखैस्तीक्ष्णैरभिकुद्भः स्तनान्तरे ॥ ततः प्रशणिं धनुषि शक्त्या शक्तिमतावरः ५३ जघान दाक्षिणं बाहुं सात्यकिः कृतवर्माणः ॥ ततोऽन्यत्सु दृढं चापं
पूर्णमायम्यसात्यकिः ५४ व्यसृजद्विशिखां स्तूर्णशतशोऽथ सहस्रशः ॥ सरथं कृतवर्माणं समन्तात्पर्यवारयत् ५५ छादयित्वा रणे राजन्हादिकं सतु सात्यकिः ॥
अथास्य भलेन शिरः सारथेः समकृतत ५६ सपपातहतः सूतो हादिकं स्य महारथात् ॥ ततस्ते यन्तरहिताः प्राद्रवन्स्तुरगाभृशम् ५७ अथ भोजस्तु संभ्रांतो निष्ट
ह्यतुरगान् स्वयम् ॥ तस्थौ वीरो धनुष्पाणिस्तत्सैन्यान्वभ्यपूजयन् ५८ समुहूर्तमिवाश्वस्य सदश्चान्समनोदयत् ॥ व्यपेतभीरमित्राणामावहत्सु महद्वयम् ५९
सात्यकिश्चाभ्यगात्स्मात्सतुभीममुपाद्रवत् ॥ युयुधानोऽपिराजेंद्रभोजानीकाद्वेनिःसृतः ६० प्रययौ त्वरितस्तूर्णकां वोजानां महाचमूम् ॥ सतत्र बहुभिः शरैः
सन्निरुद्धो महारथैः ६१ न च चालत दाराजन्सात्यकिः सत्यविक्रमः ॥ संधाय च चमूद्रोणो भोजेभारं निवेश्य च ६२ अभ्यधावद्रणे यतो युयुधानं युयुत्सया ॥
तथा तमनुधावन्तं युयुधानस्य पृष्ठतः ६३

५८।५९।६०।६१ संधाय यथास्थानमानीय ६२।६३

६४।६५।६६ आर्यवत्कुलीनवत् कुलीनत्वादेति यावत् ६७ ॥ इति द्रोणपर्वणि टीकावां त्रयोदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११३ ॥ एवमिति बहुगुणं बहवो गुणाः शौर्यादयः संध्यादयो वाय
स्मिन् बलं प्रबलं १ नः अभिकाममत्तुरकं प्रोक्तवृद्धं अत्यद्भुताकारमनुपमसंस्थानं पुरस्तात्प्रागेव दृष्टः परीक्षोत्तीर्णो विक्रमो यस्य २ लघुतोमनोऽज्ञस्य वृत्तस्यायतमायामः प्रायः प्रचुरं यत्र सारगात्रं
निबिडावयवं सारगात्रमसारशून्यमिति वा ३४ आरोहे अधिरोहणे पथं वस्कंदे अवरोहणे सरगे प्रसरणे सांतरल्लुते छवनांतरितायां गतौ याने प्रयागे व्यपयानेऽपसरणे वेतने नदिनामा सवर्षदेयेन ध
न्यवारयन्तं सहस्राः पांडुसैन्ये बृहत्तमाः ॥ समासाद्य तु हादिकं यथानां प्रवरं रथम् ६४ पंचालाविगतोत्साहाभीमसेनपुरोगमाः ॥ विक्रम्य वारिताराजन्वीरेण कृत
वर्मणा ६५ यतमानां श्वतान्सर्वानीषद्विगतचेतसः ॥ अभितस्तान् शरौघेण क्लान्तवाहानकारयत् ६६ निष्टहीतास्तु भोजेन भोजानीकेऽपसवोरणे ॥ अति
ष्ठन्नार्यवद्भीराः प्रार्थयन्तो महद्यशः ६७ ॥ इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि सात्यकिप्रवेशे त्रयोदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११३ ॥ ॥ ४४ ॥
॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ एवं बहुगुणं सैन्यमेवं प्राविचितं बलम् ॥ व्यूढमेवं यथान्यायमेवं बहुच संजय १ नित्यं पूजितमस्माभिरभिकामं च नः सदा ॥ प्रौढमत्यद्भुता
कारं पुरस्तादृष्टविक्रमम् २ नातिवृद्धमबालं च नाकुशं नातिपीवरम् ॥ लघुवृत्ताय तप्रायं सारगात्रमनामयम् ३ आतसन्नाहसं छन्नं बहुशस्त्रपरिच्छदम् ॥ शस्त्र
ग्रहणविद्यासु बद्धीषु परिनिष्ठितम् ४ आरोहे पर्यवस्कंदे सरणे सांतरल्लुते ॥ सम्यक्प्रहरणे याने व्यपयाने च कोविदम् ५ नागेष्वस्त्रेषु बहुशोरथेषु च परीक्षितम् ॥
परीक्ष्य च यथान्यायं वेतनेनोपपादितम् ६ नगोष्ठिचानोपकारेण न संबन्धानि मिततः ॥ नानाहूतं नाप्यभृतं मम सैन्यं बभूवह ७ कुलीनार्यजनोपेतं तुष्टपु
ष्टमनुद्धतम् ॥ कृतमानोपचारं च यशस्वि च मनस्वि च ८ सचिवैश्चापरैर्मुखैर्बहुभिः पुण्यकर्मभिः ॥ लोकपालोपमैस्तातपालितं नरसत्तमैः ९ बहुभिः
पार्थिवैर्गुप्तमस्मत्प्रियाचिकीर्षुभिः ॥ अस्मानधिभूतैः कामात्सवलैः सपदानुमैः १० महोदधिमिवापूर्णमापगाभिः समंततः ॥ अपक्षैः पक्षिसंकाशैरथैश्च
श्वसंवृतम् ११ प्रभिन्नकरैश्चैवादिरदैरावृतं महत् ॥ यदहन्यत मे सैन्यं किमन्यद्भागधेयतः १२ योधाक्षय्यजलं भीमं वाहनोर्मितरंगिणम् ॥ क्षेपण्यसि
गदाशक्तिशरप्रासद्वपाकुलम् १३ ध्वजभूषणसंवाधरक्षोपलसुसंचितम् ॥ वाहनैरभिधावद्भिर्वायुवेगविकंपितम् १४ द्रोणं भीरुप्रातालं कृतवर्भमहाह
दम् ॥ जलसंधमहाग्राहं कर्णं च द्रोदयोद्धतम् १५ मते सैन्यार्णवं भित्त्वा तरसा पादवर्षभे ॥ संजयैरुत्थेनैव युयुधाने च मामकम् १६ तत्र शेषं न पश्या
मिप्रविष्टे सव्यसाचिनि ॥ सात्वते च रथोदारं मम सैन्यस्य संजय १७ तौ तत्र समतिकांतौ दृष्ट्वा तीव्रतरस्त्रिनौ ॥ सिंधुराजं तु संप्रेक्ष्य गांडीवस्ये पुगोचरे १८
किं नुवाकुरवः कृत्यं विदधुः कालचोदिताः ॥ दारुणैकायनेऽकाले कथं वा प्रतिपेदिरे १९

नेन ६ गोष्ठ्यासंलापमात्रेण उपकारेण प्राकृतेन उपपादितमुक्तासंस्थापितमित्यनुपंगः अनाहूतं दृष्ट्वा पशुं ७८।१५।१०।११।१२ वाहनान्येवोर्मितरंगपरंपराविद्यते यत्र क्षेपण्योयंत्राणि १३ रत्ने
रुपलैश्च दृष्टं चित्तं सुसंछादितं वाहनाभिधावनान्येव वायुवेगतया रूपितानि १४।१५।१६ मम सैन्यस्य शोभमित्यन्वयः १७।१८ दारुणैकायने अतिभीषणेऽन्यगतिर्न अकाले अतीतसमये १९

ग्रस्तान्हिकौरवान्मन्येष्ट्युनातातसंगतान् ॥ विक्रमोऽपिरणेतेषांनसथादृश्यतेहि वै २० अक्षतौसंयुगेत्तत्रप्रविष्टौकृष्णपांडवौ ॥ नचवारयिताकश्चित्तयोर
स्तीहसंजय २१ भृताश्चबहवोयोधाःपरीक्ष्यैवमहारथाः ॥ वेत्तोनयथायोधप्रियवादेनचापरे २२ असत्कारभृतस्तातममसैन्येनविद्यते ॥ कर्मणाह्यनुरूपेण
लभ्यतेभक्तवेतनम् २३ नचायोधोऽभवत्कश्चिन्ममसैन्येतुसंजय ॥ दाल्पदानभृतस्ताततथाचाभृतकोनरः २४ पूजितोहियथाशक्त्यादानमानासनैर्मया ॥
तथापुत्रैश्चमेतातज्ञातिभिश्चसर्वाधवैः २५ तेचप्राप्यैवसंग्रामेनिर्दिताःसैन्यलाचिना ॥ शैनेयेनपरामृष्टाःकिमन्यद्वागधेयतः २६ रक्ष्यतेयश्चसंग्रामेयेचसं
जयरक्षिणः ॥ एकःसाधारणःपंधारक्ष्यस्यसहरक्षिभिः २७ अर्जुनसरेऽष्टासैववस्याग्रतःस्थितम् ॥ पुत्रोममभृशंभूढःकिंकार्यप्रत्यपद्यत २८ सात्यकिं
चरणेदृष्ट्वाप्रविशंतमभीतवत् ॥ किंदुयोधनःकृत्यंप्राप्तकालमप्ययम् २९ सर्वशरान्तिगौसेनांमविष्टौरथिसतयौ ॥ दृष्ट्वाकांवेष्टितियुद्धेप्रत्यपद्यंतमामकाः ३०
दृष्ट्वाकृष्णतुदाशार्हमर्जुनार्थेव्यवस्थितम् ॥ शिनीनाभ्रणमसैवमन्येशोचंतिपुत्रकाः ३१ दृष्ट्वासेनांव्यतिक्रांतांसात्वतेनार्जुनेनच ॥ पलायमानांश्चकुरुन्मन्ये
शोचंतिपुत्रकाः ३२ विद्वतान्तराथिनोदृष्ट्वा निरुसाहान्द्विषज्जये ॥ पलायनकृतोत्साहान्मन्येशोचंतिपुत्रकाः ३३ शून्यान्कृतान्चरथोपस्थान्सात्वतेनार्जुनेनच ॥
हताश्चयोधान्संदृश्यमन्येशोचंतिपुत्रकाः ३४ व्यश्ननागरथान्दृष्ट्वा तत्रवीरान्सहस्रशः ॥ धावमानान्रणेव्यग्रान्मन्येशोचंतिपुत्रकाः ३५ महानागान्विद्र
वतोदृष्ट्वा र्जुनशराहतान् ॥ पतितान्पततश्चान्यान्मन्येशोचंतिपुत्रकाः ३६ विहीनाश्चकृतान्श्चान्विरथाश्चकृतान्नरान् ॥ तत्रसात्यकिपार्थान्यामन्येशोचं
तिपुत्रकाः ३७ हयौघान्निहतान्दृष्ट्वाद्रवमाणान्स्ततस्ततः ॥ रणेमाधवपार्थान्यामन्येशोचंतिपुत्रकाः ३८ पतिसंचान्रणेदृष्ट्वाधावमानांश्चशसर्वशः ॥ नि
राशाविजयेसर्वमन्येशोचंतिपुत्रकाः ३९ द्रोणस्यसमतिक्रांतावनीकमपराजितौ ॥ क्षणेनदृष्ट्वातौवीरौमन्येशोचंतिपुत्रकाः ४० संमूढोऽस्मिभृशंतातश्रुत्वा
कृष्णधनंजयौ ॥ प्रविष्टौमामकंसैन्यंसात्वतेनसहाच्युतौ ४१ तस्मिन्प्रविष्टेष्टतनांशिनीनांप्रवररथे ॥ भोजानीकंव्यतिक्रांतेकिमकुर्वतकौरवाः ४२ तथाद्रो
णेनसमरेनिगृहीतेषुपांडुषु ॥ कथंयुद्धमभूतत्रतन्ममाचक्ष्वसंजय ४३ द्रोणोहिबलवान्श्रेष्ठःकृतान्मोयुद्धदुर्मदः ॥ पंचालास्तमहेष्वासंप्रत्यविध्यन्कथंरणे ४४
वद्धवैरास्ततोद्रोणेधनंजयजयैषिणः ॥ भारद्वाजसुतस्तेषुदृढवैरोमहारथः ४५ अर्जुनश्चापियच्चक्रेसिधुराजवधंप्रति ॥ तन्मेसर्वसमाचक्ष्वकुशलोह्यसिसंजय
४६ ॥ संजयउवाच ॥ आत्मापराधात्संभूतंव्यसनंभरतर्षभ ॥ प्राप्यप्राकृतवद्दीरनत्वंशोचितुर्महसि ४७

२५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४ । ४५ । ४६ । ४७

४८ । ४९ । ५० निर्गुणतां गुणवेषम्यं द्वैधीभावमनिश्चयम् ५१ । ५२ । ५३ सुमहान्विपुलइतिपर्यायाभ्यामहस्वीद्रेकः ५४ । ५५ निर्णयनियतस्वभावं ५६ । ५७ । ५८ । ५९ । ६० । ६१

पुरायदुच्यसेप्राज्ञैःसुहृद्भिर्विवुरादिभिः ॥ माहावीर्यपांडवानराजन्नितितन्नत्वयाश्रुतम् ४८ सुहृदाहितकामान्वाक्यंयोनशृणोतिह ॥ समहद्व्यसनंप्राप्यशोच
तेवैयथाभवान् ४९ याचितोसिपुराराजन्दाशार्हेणशमंप्रति ॥ नचतंलब्धवान्कामंत्वत्तःकृष्णोमहायशः ५० तवनिर्गुणतांज्ञात्वापक्षपातंसुतेषुच ॥ द्वैधीभा
वंतथाधर्मेपांडवेषुचमत्सरम् ५१ तवजिह्वमभिप्रायंविदित्वापांडवान्प्रति ॥ आर्त्तप्रलापांश्चबहून्मनुजाधिपसत्तम ५२ सर्वलोकस्यतत्त्वज्ञःसर्वलोकेश्वरःप्रभुः ॥
वासुदेवस्ततोयुद्धं कुरुणामकरोन्महत ५३ आत्मापराधात्सुमहान्प्राप्तस्तेविपुलःक्षयः ॥ नैनंदुर्योधनेदोषंकर्तुमर्हसिमानद ५४ नहितेसुकृतंकिंचिदादौमध्ये
चभारत ॥ दृश्यतेपृष्ठतश्चैवत्वन्मूलोहिपराजयः ५५ तस्मादवास्थितोभूत्वाज्ञात्वालोकस्यनिर्णयम् ॥ शृणुयुद्धंयथावृत्तंघोरंदेवासुरोपमम् ५६ प्रविष्टेतव
सैन्यंतुशैनेयेसत्यविक्रमे ॥ भीमसेनमुखाःपार्थाःप्रतीयुर्वाहिनीतव ५७ आगच्छतस्तान्सहसाकुद्धरूपान्सहानुगान् ॥ दधारैकोरणेपांडुन्कृतवर्माणमहारथः ५८
यथोद्धृतंवारयतेवेलावैसलिलार्णवम् ॥ पांडुसैन्यंतथासंख्येहादिक्यःसमवारयत् ५९ तत्राहुतमपश्यामहादिक्यस्यपराक्रमम् ॥ यदेनंसहिताःपार्थानातिचक्रमु
राहवे ६० ततोभीमस्त्रिभिर्विद्धाकृतवर्माणमाशुगैः ॥ शंखंदध्मौमहाबाहुर्हर्षयन्सर्वपांडवान् ६१ सहदेवस्तुविंशत्याधर्मराजश्चपंचभिः ॥ शतेननकुलश्चापिहादि
क्यंसमविध्यत ६२ द्रौपदेयास्त्रिसप्तत्यासप्तभिश्चघटोत्कचः ॥ धृष्टद्युम्नस्त्रिभिश्चापिकृतवर्माणमार्दयत् ६३ विराटोदुपदश्चैवयाज्ञसेनिश्चपंचभिः ॥ शिखंडीचैव
हादिक्यंविद्धापंचभिराशुगैः ६४ पुनर्विव्याधविंशत्यासायकानांसन्निव ॥ कृतवर्माततोराजन्सर्वतस्तान्महारथान् ६५ एकैकंपंचभिर्विद्धाभीमंविद्याध
सप्तभिः ॥ धनुर्ध्वजंचास्यतदारथाहूमावपातयत् ६६ अथैनंछिन्नधन्वानंत्वरमाणोमहारथः ॥ आजघानोरसिकुद्धःसप्तत्यानिशितैःशरैः ६७ सगाढविद्रोव
लवान्हादिक्यस्यशरोत्तमैः ॥ चचालरथमध्यस्थःक्षितिकंपेयथाचलः ६८ भीमसेनंतथादृष्ट्वाधर्मराजपुरोगमाः ॥ विमृजंतःशरान्राजन्कृतवर्माणमार्दयन् ६९
तंतथाकोष्ठकीकृत्यरथवंशेनमारिष ॥ विव्यधुःसायकैर्हृष्टारक्षार्थमारुतेर्मृधे ७० प्रतिलभ्यततःसंज्ञांभीमसेनोमहाबलः ॥ शक्तिजग्राहसमरेहेमदंडामयस्मयीम्
७१ चिक्षेपचरथानूर्णकृतवर्भरथंप्रति ॥ साभीमभुजनिर्मुक्तानिर्मुक्तोरगसन्निभा ७२ कृतवर्माणमभितःप्रज्वालसुदारुणा ॥ तामापतंतीसहसायुगांताग्निस
मप्रभाम् ७३ द्वाभ्यांशराभ्यांहादिक्योनिजघानद्विधातदा ॥ साछिन्नापतिताभूमौशक्तिःकनकभूषणा ७४ द्योतयंतीदिशोराजन्महोल्केवनमश्रुयुता ॥
शक्तिविनिहतांदृष्ट्वाभीमश्चक्रोधवैभृशम् ७५

६२ । ६३ । ६४ सर्वतःसर्वान् ६५ । ६६ । ६७ । ६८ । ६९ । ७० । ७१ । ७२ । ७३ द्विधास्थानद्वये ७५

७६ । ७७ । ७८ । ७९ । ८० । ८१ । ८२ । ८३ । ८४ । ८५ । ८६ । ८७ कूर्मनखैः कूर्मनखाकृतिफलकैः ८८ । ८९ । ९० । ९१ । ९२ । ९३ । ९४ । ९५ । ९६ । ९७ । ९८ । ९९ । १००

ततोऽन्यद्वनुरादायवेगवत्सुमहास्वनम् ॥ भीमसेनोरणेकुद्धोहादिकयंसमवारयत् ७६ अथैनंपंचभिर्बाणैराजघानस्तनांतरे ॥ भीमोभीमबलोराजंस्तवदुर्मंत्रिते
नच ७७ भोजस्तुक्षतसर्वांगोभीमसेनेनमारिष ॥ रक्ताशोकइवोत्फुल्लोव्यभ्राजतरणाजिरे ७८ ततःकुद्धस्त्रिभिर्बाणैर्भीमसेनंहसन्निव ॥ अभिहत्यदृढयुद्धे
तान्सर्वान्प्रत्यविध्यत् ७९ त्रिभिस्त्रिभिर्महेष्वासोयतमानान्महारथान् ॥ तेऽपितंप्रत्यविध्यंतसप्तभिःसप्तभिःशरैः ८० शिखंडिनस्ततःकुद्धःक्षुरप्रेणमहारथः ॥
धनुश्चिच्छेदसमरेप्रहसन्निवसात्वतः ८१ शिखंडीतुततःकुद्धश्छिन्नेधनुषिसत्वरः ॥ अर्जिजग्राहसमरेशतचंद्रं चभास्वरम् ८२ भ्रामयित्वा महच्चर्मचामीकरवि
भूषितम् ॥ तमसिप्रेषयामासकृतवर्मरथं प्राप्ते ८३ सतस्यसशरंचापंछित्वाराजन्महानसिः ॥ अभ्यगाद्धरणीराजंश्रुतंज्योतिरिवांबरात् ८४ एतस्मिन्नेवका
लेतुत्वरमाणंमहारथाः ॥ विव्यधुःसायकैर्गाढकृतवर्माणमाहवे ८५ अथान्यद्वनुरादायत्यक्त्वातच्चमहद्वनुः ॥ विशीर्णभरतश्रेष्ठहादिकयःपरवीरहा ८६ विव्याधपां
डवानयुद्धेत्रिभिस्त्रिभिर्जिह्वगैः ॥ शिखंडिनंचविव्याधत्रिभिःपंचभिरेवच ८७ धनुरन्यत्समादायशिखंडीतुमहायशः ॥ अवारयत्कूर्मनखैराशुभैर्हृदिकात्म
जम् ८८ ततःकुद्धोरणेराजन्हृदिकस्यात्मसंभवः ॥ अभिदुद्राववेगेनयाज्ञसेनिमहारथम् ८९ भीष्मस्यसमरेराजन्मृत्योर्हेतुमहात्मनः ॥ विदर्शयन्बलेश्वरः
शार्दूलइवकुंजरम् ९० तौदिशांगजसंकाशौज्वलिताविवपावकौ ॥ समापेततुरन्योन्यंशरसंचैररिंदमौ ९१ विधुध्वानौधनुःश्रेष्ठेसंदधानौचसायकान् ॥ विसृजं
तौचशतशोभस्तीनिवभास्करो ९२ तापयंतौशरैस्तीक्ष्णैरन्योन्यंतौमहारथौ ॥ युगांतप्रतिमौवीरौरेजतुर्भास्कराविव ९३ कृतवर्माचसमरेयाज्ञसेनिमहा
रथम् ॥ विद्धेषुभिस्त्रिसप्तत्यापुनर्विव्याधसप्तभिः ९४ सगाढविद्धोव्यथितोस्थोपस्थउपाविशत् ॥ विसृज्यसशरंचापंमूर्च्छयाभिपरिभुतः ९५ तंविषण्णरणे
दृष्ट्वातावकाःपुरुषर्षभ ॥ हादिकयंपूजयामासुर्वासांस्यादुधुबुध्वह ९६ शिखंडिनंतथाज्ञात्वाहादिकयशरपीडितम् ॥ अपोवाहरणाद्यंतात्वरमाणोमहारथम् ९७
सादितंतुरथोपस्थेदृष्ट्वापार्थाःशिखंडिनम् ॥ परिवभूरथैस्तूर्णकृतवर्माणमाहवे ९८ तत्राहुतंपरंचक्रेकृतवर्माणमहारथः ॥ यदेकःसमरेपार्थान्वारयामाससानु
गान् ९९ पार्थान्जित्वाऽजयच्चेदीनंपंचालान्सृजयानपि ॥ केकयांश्चमहावीर्यान्कृतवर्माणमहारथः १०० तेवध्यमानाःसमरेहादिकयेनस्मपांडवाः ॥ इतश्चेतश्च
घावंतो नैवचकुर्धृतिरणे १ जित्वापांडुसुतान्युद्धेभीमसेनपुरोगमान् ॥ हादिकयःसमरेऽतिष्ठद्विधूमइवपावकः २ तेद्राव्यमाणाःसमरेहादिकयेनमहारथाः ॥ विमु
खाःसमपद्यंतशरवृष्टिभिरादिताः १०३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिजयद्रथवधपर्वणिसात्यकिप्रवेशेकृतवर्मापराक्रमेचतुर्दशाधिकशततमोऽध्यायः ॥११४॥

१०१ । १०२ । १०३ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांचतुर्दशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११४ ॥ ॥ ७ ॥

शृणुष्येति हादिकयेनतावकैरन्यैश्चद्राव्यमाणेइत्युत्तरश्चोकेनसहान्वयः १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २०

संजयउवाच ॥ शृणुष्वैकमनाराजन्यन्मातृपतिपृच्छसि ॥ द्राव्यमाणेबलेतस्मिन्हादिकयेनमहात्मना १ लज्जयाऽवनतेचापिप्रहृष्टैश्चापितावकैः ॥ द्वीपो
यआसीत्पांडूनामगाधेगाधमिच्छताम् २ श्रुत्वासनिनदंभीमंतावकानांमहाहवे ॥ शैनेयस्त्वरितोराजनकृतवर्माणमभ्ययात् ३ उवाचसारथितत्रक्रोधामर्षस
मन्वितः ॥ हादिकयाभिमुखंसूतकुरुमेरथमुत्तमम् ४ कुरुतेकदनंपश्यपांडुमैत्रेयमर्षितः ॥ एनंजित्वापुनःसूतयास्यामिविजयंप्राप्ति ५ एवमुक्तेतुवचनेसूत
स्तस्यमहामते ॥ निमेषांतरमात्रेणकृतवर्माणमभ्ययात् ६ कृतवर्मातुहादिकयःशैनेयानेशितैःशरैः ॥ अवाकिरत्सुसंकुद्धस्ततोऽकुद्धयत्ससात्यकिः ७ अथाशु
निशितंभल्लंशैनेयःकृतवर्माणः ॥ प्रेषयामाससमरेशरांश्चचतुरोऽपरान् ८ तेतस्यजग्निरेवाहानभल्लेनास्याच्छिनद्धनुः ॥ पृष्ठरक्षंतथासूतमविध्यन्निशितैःशरैः
९ ततस्तंविरथंकृत्वासात्यकिःसत्यविक्रमः ॥ सेनामस्यार्दयामासशरैःसन्नतपर्वभिः १० अमज्यताथपृतनाशैनेयशरपीडिता ॥ ततःप्रायात्सत्वरितःसात्य
किःसत्यविक्रमः ११ शृणुगजनयदकरोतवसैन्येषुवीर्यान् ॥ अतीत्यसमहाराजद्रोणानीकमहार्णवम् १२ पराजित्यतुसंहृष्टःकृतवर्माणमाहवे ॥ यंतारमब्रवी
च्छूरःशैनेर्याहीत्यसंभ्रमम् १३ दृष्ट्वातुतवतसैन्यंरथाश्चद्विपसंकुलम् ॥ पदातिजनसंपूर्णमब्रवीत्सारथिपुनः १४ यदेतन्मेघसंकाशंद्रोणानीकस्यसव्यतः ॥
सुमहत्कुंजरानीकंस्यरुक्मरथोमुखम् १५ एतेहिबहवःसूतदुर्निवाराश्चसंयुगे ॥ दुर्योधनसमादिष्टामदर्धेत्यक्तजीविताः १६ राजपुत्रामहेष्वासाःसर्वेविक्रांत
योधिनः ॥ त्रिगर्तानारथोदाराःसुवर्णविकृतध्वजाः १७ मामेवाभिमुखावीरायोत्स्यमानाव्यवस्थिताः ॥ अत्रमांप्रापयक्षिप्रमश्वाश्चोदयसारथे १८ त्रिगर्तैः
सहयोत्स्यामिभारद्वाजस्यपश्यतः ॥ ततःप्रायाच्छनैःसूतःसात्वतस्यमतेस्थितः १९ रथेनादित्यवर्णेनभास्वरेणपताकिना ॥ तमूहुःसारथेर्वश्यावल्गमाना
हयोत्तमाः २० वायुवेगसमाःसंख्येकुंदंदुरजतप्रभाः ॥ आपतंतंरणेतंतुशंखवर्णैर्हयोत्तमैः २१ परिवभुस्ततःशूरागजानीकेनसर्वतः ॥ किरंतोविविधांस्तीक्ष्णा
न्सायकान्लघुवेधिनः २२ सात्वतोनिशितैर्बाणैर्गजानीकमयोधयत् ॥ पर्वतानिववर्षेणतपांतेजलदोमहान् २३ वज्राशनिसमस्पर्शैर्वध्यमानाःशरैर्गजाः ॥ प्रा
द्रवन्नरणमुत्सृज्यशिनिवीरसमीरितैः २४ शीर्णदंताविरुधिराभिन्नमस्तकपिंडिकाः ॥ विशीर्णकर्णास्यकराविनियंतृपताकिनः २५ संभिन्नमर्मघंटाश्चविनिकृत
महाध्वजाः ॥ हतारोहादिशोराजनभेजिरेभ्रष्टकंबलाः २६ रुवंतोविविधान्नादानजलदोपमनिःस्वनाः ॥ नाराचैर्वत्सदंतैश्चभल्लैरंजलिकैस्तथा २७ क्षुरपैरर्ध
चंद्रैश्चसात्वतेनविदारिताः ॥ क्षरंतोऽसृक्तथामूत्रंपुरीषंचप्रदुद्बुधुः २८ बभ्रमुश्चस्वलुश्चान्यपेतुर्मल्लुस्तथाऽपरे ॥ एवंतत्कुंजरानीकंयुयुधानेनपीडितम्
२९ शरैरभ्यर्कसंकाशैःप्रदुद्रावसमंततः ॥ तस्मिन्हतेगजानीकेजलसंधोमहाबलः ३०

२१ । २२ । २३ । २४ पिंडिकागंडः २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३०

३१ । ३२ कंठसूत्रं ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४ । ४५ । ४६ ततोऽग्रहणानंतरं आविध्यधामयित्वा ४७ । ४८ । ४९ । ५० । ५१ वसुंधराध

यत्तःसंप्रापयन्नागंरजताश्वरथंप्रति ॥ रुक्मवर्मधरःशूरस्तपनीयांगदःशुचिः ३१ कुंडलीमुकुटीखड्गिरक्तचंदनरूपितः ॥ शिरसाधारयन्दीप्तांतपनीयमयीं
स्रजम् ३२ उरसाधारयन्निष्कंठसूत्रंचभास्वरम् ॥ चापंचरुक्मविकृतंविधुन्वजमूर्धनि ३३ अशोभतमहाराजसविद्युदिवतोयदः ॥ तमापतंतंसहसामाग
धस्यगजोत्तमम् ३४ सात्यकिर्वारयामासवेलेवमकरालयम् ॥ नागंनिवारितंदृष्ट्वाशैनेयस्यशरोत्तमैः ३५ अकुद्वयतरणेरानजलसंधोमहाबलः ॥ ततःकुद्वो
महाराजमार्गणैर्भारसाधनैः ३६ अविध्यतशिनेःपौत्रंजलसंधोमहोरसि ॥ ततोऽपरेणभस्त्रेनपीतेननिशितेनच ३७ अस्यतोऽवृष्णिवीरस्यनिचकर्तशरासनम् ॥
सात्यकिंछिन्नधन्वानंप्रहसन्निवभारत ३८ अविध्यन्मागधोवीरःपंचभिर्निशितैःशरैः ॥ सविद्वोबहुभिर्वाणैर्जलसंधेनवीर्यवान् ३९ नाकंपतमहाबाहुस्तदुत
मिवाभवत् ॥ अर्चितयन्वैसशरान्नात्यर्थसंभ्रमाद्वली ४० धनुरन्यत्समादायतिष्ठतिष्ठेत्युवाचह ॥ एतावदुक्ताशैनेयोजलसंधंमहोरसि ४१ विव्याधषष्ठ्यासुप्त
शंशराणांप्रहसन्निव ॥ क्षुरप्रेणसुतीक्ष्णेनमुष्टिदेशेमहदनुः ४२ जलसंधस्यचिच्छेदविव्याधचत्रिभिःशरैः ॥ जलसंधस्तुतत्त्यक्तासशरंवैशरासनम् ४३ तोम
रंव्यसृजन्तूर्णसात्यकिंप्रतिमारिष ॥ सनिर्भ्यभुजंसव्यमाधवस्यमहारणे ४४ अभ्यगाद्धरणीधोरःश्वसन्निवमहोरमः ॥ निर्भिन्नेतुभुजेसव्येसात्यकिःसत्यवि
क्रमः ४५ त्रिंशद्विर्विशिखैस्तीक्ष्णैर्जलसंधमताडयत् ॥ प्रगृह्यतुततःखड्गंजलसंधोमहाबलः ४६ आर्षमंचर्मचमहच्छतचंद्रकसंकुलम् ॥ आविध्यचततःख
ड्गंसात्वतायोत्ससर्जह ४७ शैनेयस्यधनुश्छित्त्वासखड्गोन्यपतन्महीम् ॥ अलातक्रवच्चैवव्यरोचतमर्होगतः ४८ अथान्यद्वनुरादायसर्वकायावदारणम् ॥ शा
लस्कंधप्रतीकाशमिंद्राशनिसमस्वनम् ४९ विस्फार्यविव्यधेकुद्वोजलसंधंशरेणह ॥ ततःसाभरणौबाहुक्षुराभ्यामाधवोत्तमः ५० सात्यकिर्जलसंधस्यचिच्छेद
प्रहसन्निव ॥ तौबाहुपरिघप्रख्यौपेततुर्गजसत्तमात् ५१ वसुंधराधराद्धौपंचशीर्षाविवोरगौ ॥ ततःसुदंष्ट्रसुमहच्चारुकुंडलमंडितम् ५२ क्षुरेणास्यतृतीयेन
शिरश्चिच्छेदसात्यकिः ॥ तत्पातितशिरोबाहुकबंधंभीमदर्शनम् ५३ द्विरदंजलसंधस्यरुधिरेणाभ्यर्षित ॥ जलसंधनिहत्याजौत्वरमाणस्तुसात्वतः ५४
विमानंपातयामासगजस्कंधाद्विशापते ॥ रुधिरेणावसिक्तांगोजलसंधस्यकुंजरः ५५ विलंबमानमवहत्संश्लिष्टंपरमासनम् ॥ शरादितःसात्वतेनमर्दमानःस्व
वाहिनीम् ५६ घोरमार्तस्वरंकृत्वाविदुद्रावमहागजः ॥ हाहाकारोमहानासीतवसैन्यस्यमारिष ५७ जलसंधंहतंदृष्ट्वावृष्णीनामृषभेणतु ॥ विमुखाश्वा
भ्यधावंततवयोधाःसमंततः ५८ पलायनकृतोत्साहानिरुत्साहाद्रिषज्ये ॥ एतस्मिन्नंतरेराजन्द्रोणःशस्त्रभृतांवरः ५९

रावपर्वतात् ५९ । ५९ । ५९ । ५९ । ५९ । ५९ । ५९ । ५९

६० । ६१ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांपंचदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ तेकिरंतइति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ चंदनोरक्तचंदनः १२

अभ्ययाज्जवनैरश्वैर्युधानंमहारथम् ॥ तमुदीर्णतथादृष्ट्वाशैनेयंनरपुंगवाः ६० द्रोणेनैवसहकुद्वोसात्यकिंसमुपाद्रवन् ॥ ततःप्रवृत्तेयुद्धंकुद्वोसात्वतस्य
च ॥ द्रोणस्यचरणेरानघोरंदेवासुरोपमम् ६१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिजयद्रथवधपर्वणि सात्यकिप्रवेशेजलसंधवधोनामपंचदशाधिकशततमो
ऽध्यायः ॥ ११५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ संजयउवाच ॥ तेकिरंतःशरवातान्सर्वेयताःप्रहारिणः ॥ त्वरमाणामहाराजयुयुधानमयोधयन् १ तंद्रोणःसप्तसप्तत्या
जघाननिशितैःशरैः ॥ दुर्मर्षणोद्वादशभिर्दुःसहोदशभिःशरैः २ विकर्णश्चापिनिशितैस्त्रिंशद्भिःकंकपात्रिभिः ॥ विव्याधसव्येपाश्वेतुस्तनाभ्यामंतरेतथा ३ दुर्मु
खोदशभिर्वाणैस्तथादुःशासनोऽष्टभिः ॥ चित्रसेनश्चशैनेयंद्वाभ्यांविव्याधमारिष ४ दुर्योधनश्चमहताशरवर्षेणमाधवम् ॥ अपीडयद्रोणेरानशूराश्चान्येम
हारथाः ५ सर्वतःप्रतिविद्धस्तुतवपुत्रैर्महारथैः ॥ तान्प्रत्यविध्यद्वाष्णेयःपृथक्पृथगजिह्वगैः ६ भारद्वाजंत्रिभिर्वाणैर्दुःसहंनवभिःशरैः ॥ विकर्णंपंचविंशत्या
चित्रसेनंचसप्तभिः ७ दुर्मर्षणंद्वादशभिरष्टाभिश्चविंशतिम् ॥ सत्यव्रतंचनवभिर्विजयंदशभिःशरैः ८ ततोरुक्मांगदंचापंविधुन्वानोमहारथः ॥ अभ्ययात्सा
त्यकिस्तूर्णपुत्रंतवमहारथम् ९ राजानंसर्वलोकस्यसर्वलोकमहारथम् ॥ शरैरभ्याहनद्वाढंततौयुद्धमभूतयोः १० विमुंचंतौशरांस्तीक्ष्णान्संदधानौचसाय
कान् ॥ अदृश्यंसमरेऽन्योन्यंचक्रतुस्तौमहारथौ ११ सात्यकिःकुरुराजेननिर्विद्वोबह्वशोभत ॥ अस्रवद्बुधिरंभूरिस्वरसंचंदनोयथा १२ सात्वतेनचबाणौघैर्नि
र्विद्धस्तनयस्तव ॥ शातकुंभमयापीडोबभौपडवोच्छ्रितः १३ माधवस्तुरणेराजन्कुरुराजस्यधन्विनः ॥ धनुश्चिच्छेदसमरेक्षुरप्रेणहसन्निव १४ अयैनं
छिन्नधन्वानंशरैर्बहुभिराचिनोत् ॥ निर्भिन्नश्चशरैस्तेनद्विषताक्षिप्रकारिणा १५ नामृष्यतरणेरानाशत्रोर्विजयलक्षणम् ॥ अथान्यद्वनुरादायहेमपृष्ठंदुरास
दम् १६ विव्याधसात्यकिस्तूर्णसायकानांशतेनह ॥ सोऽतिविद्वोबलवतातवपुत्रेणधन्विना १७ अमर्षवशमापन्नस्तवपुत्रमपीडयत् ॥ पीडितंनृपतिंदृष्ट्वात
वपुत्रामहारथाः १८ सात्यकिंशरवर्षेणच्छादयामासुरोजसा ॥ सच्छाद्यमानोबहुभिस्तवपुत्रैर्महारथैः १९ एकैकंपंचभिर्विद्धापुनर्विव्याधसप्तभिः ॥ दुर्यो
धनंचत्वरितोविव्याधाष्टभिराशुगैः २० प्रहसंश्चास्यचिच्छेदकार्मुकंरिपुभीषणम् ॥ नागंमणिमयंचैवशरैर्ध्वजमपातयत् २१ हत्वातुचतुरोवाहांश्चतुर्भिर्निशितैः
शरैः ॥ सारथिपातयामासक्षुरप्रेणमहायशाः २२ एतस्मिन्नंतरेचैवकुरुराजंमहारथम् ॥ अवाकिरच्छरैर्हृष्टोबहुभिर्मर्मभेदिभिः २३ सवध्यमानःसमरेशैनेयस्यश
रोत्तमैः ॥ प्राद्रवत्सहसाराजन्पुत्रोदुर्योधनस्तव २४ आहृतश्चततोयानंचित्रसेनस्यधन्विनः ॥ हाहाभूतंजगच्चासीदृष्ट्वा राजानमाहवे २५ ग्रस्यमानंसात्य
किनाखेसोममिवराहुणा ॥ तंतुशब्दमथश्रुत्वाकृतवर्मामहारथः २६

१३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६

अभ्ययात्सहसातत्रयत्रास्तेमाधवः प्रभुः ॥ विधुन्वानो धनुः श्रेष्ठो दयंश्चैव वाजिनः २७ भर्त्सयन् सारथिं चाग्रेयाहियाहीतिसत्वरम् ॥ तयापतंतं संप्रेक्ष्य व्यादि
तास्यमिवांतकम् २८ युयुधानो महाराजयंतारमिदमब्रवीत् ॥ कृतवर्मारथेनैष द्रुतमापततेशरो २९ प्रत्युद्याहिरथेनैनं प्रवरं सर्वधान्विनाम् ॥ ततः प्रजविता
श्वेनविधिवत्कल्पितेन च ३० आससादरणेभोजं प्रतिमानं धनुष्मताम् ॥ ततः परमसंकुद्धौ ज्वलितविवपावकौ ३१ समेयातानरव्याघ्राव्याघ्राविवतरास्त्रिनौ ॥
कृतवर्मा तु शैनेयं पश्चिंशत्यासमार्पयत् ३२ निशितैः सायकैस्तीक्ष्णैर्यंतारं चास्यपंचभिः ॥ चतुरश्वतुरोवाहांश्चतुर्भिः परमेषुभिः ३३ अविध्यत्साधुदांतान्वैसंधवा
न्सात्वतस्य हि ॥ रुक्मध्वजोरुक्मपृष्ठं महाद्विस्फार्य कार्मुकम् ३४ रुक्मांगदी रुक्मवर्मारुक्मपुंखैरवारयत् ॥ ततोऽशीतिं शिनेः पौत्रः सायकान् कृतवर्मणे ३५
प्राहिणोत्त्वरयायुक्तो द्रुतकामो धनंजयम् ॥ सोऽतिविद्धो बलवता शत्रुणा शत्रुतापनः ३६ समकंपत दुर्धर्षः क्षितिकंपयथाञ्चलः ॥ त्रिषष्ट्या चतुरोऽस्याश्वान्स
प्तभिः सारथितथा ३७ विव्याध निशितैस्त्पूर्णसात्यकिः सत्यविक्रमः ॥ सुवर्णपुंखं विशिखं समाधाय च सात्यकिः ३८ व्यसृजतं महाज्वालं संकुद्धमिव पन्नगम् ॥
सोऽविध्यत् कृतवर्माणं यमदंडोपमः शरः ३९ जांबूनदविचित्रं च वर्मनिर्मितं मानुषम् ॥ अभ्यगाद्धरणीमुग्रोरुधिरेण समुक्षितः ४० संजातरुधिरश्चाजौ सात्वतेषु
भिरदितः ॥ सशरं धनुस्तृज्यन्यपतत्स्यंदनोत्तमात् ४१ ससिंहदंष्ट्रे जानुभ्यां पतितोऽमितविक्रमः ॥ शरादितः सात्यकिनारथोपस्थेन रर्षभः ४२ सहस्रबाहु
सदृशमक्षोभ्यमिव सागरम् ॥ निवार्य कृतवर्माणं सात्यकिः प्रययौ ततः ४३ खड्गशक्तिधनुः कीर्णांगजाश्वरथसंकुलाम् ॥ प्रवर्तितो ग्ररुधिरांशतशः क्षत्रियर्षभैः ४४
प्रेक्षतां सर्वसैन्यानां मध्ये न शिनिपुंगवः ॥ अभ्यगाद्वाहेनीहित्वा वृत्रहेवासुरीचमूम् ४५ समाश्वस्य च हार्दिकयोग्यं ह्यचान्यन्महद्भुः ॥ तस्थौ सतत्र बलवान्वा
रयन्युधिपांडवान् ४६ ॥ इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि सात्यकिप्रवेशे दुर्योधनकृतवर्मपराजये षोडशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११६ ॥ ॥
॥ संजय उवाच ॥ काल्यमानेषु सैन्येषु शैनेयेन ततस्ततः ॥ भारद्वाजः शरव्रतैर्महद्भिः समवाकिरत् १ संप्रहारस्तुमुलो द्रोणसात्वतयोरभूत् ॥ पश्यतां सर्वसै
न्यानां बलिवासवयोरिव २ ततो द्रोणः शिनेः पौत्रं चित्रैः सर्वायसैः शरैः ॥ त्रिभिराशी विषाकारैर्ललाटे समाविध्यत् ३ तैर्ललाटार्पितैर्बाणैर्युयुधानस्त्वजिह्वगैः ॥
व्यरोचत महाराज त्रिशृंग इव पर्वतः ४ ततोऽस्य बाणानपराणि द्राशनि समस्वनान् ॥ भारद्वाजोऽतरप्रेक्षी प्रेषयामास संयुगे ५ तान् द्रोणचापनिर्मुक्तान् दाशार्हः
पततः शरान् ॥ द्वाभ्यां द्वाभ्यां सुपुंखाभ्यां चिच्छेद परमास्त्रवित् ६ तामस्य लघुतां द्रोणः समवेक्ष्य विशांपते ॥ प्रहस्य सहसाऽविध्य त्रिंशता शिनिपुंगवम् ७

४४ । ४५ । ४६ ॥ इति द्रोणपर्वणि टीकायां षोडशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ काल्यमानेष्विति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७

७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ रथशक्त्या केतकपत्राकारमुखया शक्त्या २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१
पुनः पंचाशतेषुणां शितेन च समार्पयत् ॥ लघुतां युयुधानस्य लाघवेन विशेषयन् ८ समुत्पतंतं तिवल्मीकाद्यथा कुद्धामहोरगाः ॥ तथा द्रोणरथाद्राजन्नापतंतं तितनु
च्छिदः ९ तथैव युयुधानेन सृष्टाः शतसहस्रशः ॥ अवाकिरन् द्रोणरथं शरारुधिरभोजनाः १० लाघगा द्विजमुख्यस्य सात्वतस्य चमारिष ॥ विशेषनाध्यगच्छा
मसमावास्तां नरर्षभौ ११ सात्यकिस्तु ततो द्रोणं नवभिर्नतपर्वभिः ॥ आजघान भृशं कुद्धो ध्वजं च निशितैः शरैः १२ सारथिं च शतेनैव भारद्वाजस्य पश्यतः ॥ ला
घवं युयुधानस्य दृष्ट्वा द्रोणो महारथः १३ सत्तया सारथिं विद्धातुरंगंश्च त्रिभिस्त्रिभिः ॥ ध्वजमेकेन चिच्छेद माधवस्य रथे स्थितम् १४ अथापरेण भलेन हेमपुंखे
न पात्रिणा ॥ धनुश्चिच्छेद समरे माधवस्य महात्मनः १५ सात्यकिस्तु ततः कुद्धो धनुस्त्यक्ता महारथः ॥ गदां जग्राह महतीं भारद्वाजाय चाक्षिपत् १६ तामापतंतो स
हसापट्वद्दामयस्मयीम् ॥ न्यवारयच्छरैर्द्रोणो बहुभिर्बहु रूपिभिः १७ अथान्यद्भनुरादाय सात्यकिः सत्यविक्रमः ॥ विव्याध बहुभिर्वीरं भारद्वाजं शिलाशितैः १८
सविद्धा समरे द्रोणं सिंहनादममुंचत ॥ तं वै नममृषे द्रोणः सर्वशस्त्रभृतां वरः १९ ततः शक्तिं गृहीत्वा तुरुक्मदंडामयस्मयीम् ॥ तरसा प्रेषयामास माधवस्य रथं प्र
ति २० अनासाद्य तु शैनेयं साशक्तिः कालसात्रिभा ॥ भित्त्वारथं जगामो ग्राधरणीं दारुणस्वना २१ ततो द्रोणां शिनेः पौत्रो राजन् विव्याध पात्रिणा ॥ दक्षिणं भुजमा
साद्य पीडयन् भरतर्षभ २२ द्रोणोऽपि समरे राजन् माधवस्य महद्भुः ॥ अर्धचंद्रेण चिच्छेद रथशक्त्या च सारथिम् २३ मुमोह सारथिस्तस्य रथशक्त्या समाहतः ॥
सरथोपस्थमासाद्य मुहूर्तं संन्यपीदत २४ चकार सात्यकी राजन् सूतकर्मातिमानुषम् ॥ अयोधयच्च द्रोणं रश्मीन् जग्राह च स्वयम् २५ ततः शरशतेनैव युयुधानो
महारथः ॥ अविध्य द्वाह्मणं संख्ये हृष्टरूपो विशांपते २६ तस्य द्रोणः शरान्पंच प्रेषयामास भारत ॥ तेषोराः क्वचं भित्त्वापुः शोणितमाहवे २७ निर्विद्धस्तु शरै
र्घोरैरकुद्धयत् सात्यकिर्भृशम् ॥ सायकान् व्यमृज्वापि वीरो रुक्मरथं प्रति २८ ततो द्रोणस्य यंतारं निपात्यैकेषुणा भुवि ॥ अश्वान् व्यद्रावयद्वाणैर्हतमूर्तास्ततस्त
तः २९ सरथः प्रद्रुतः संख्ये मंडलानि सहस्रशः ॥ चकार राजतोरान् राजन् भ्राजमान इवांशुमान् ३० अभिद्रवत गृहीतहयान् द्रोणस्य धावत ॥ इति स्मचुकुशुभसंरा
जपुत्राः सराजकाः ३१ ते सात्यकिमपास्याशुराजन् युधि महारथाः ॥ यतो द्रोणस्त्वतः सर्वसहसा समुपाद्रवन् ३२ तान् दृष्ट्वा प्रद्रुतान् संख्ये सात्वतेन शरादितान् ॥
प्रभग्रपुनरेवासीत्तव सैन्यं समाकुलम् ३३ व्यूहस्यैव पुनर्द्वारंगत्वा द्रोणो व्यवस्थितः ॥ वातायमानैस्तैरश्वैर्नीतो वृष्णिशरादितैः ३४ पांडुपांचालसंभिन्नं व्यूह
मालोक्य वीर्यवान् ॥ शैनेयेनाकरोद्यत् व्यूहमेवाभ्यरक्षत् ३५ निवार्य पांडुपंचालान् द्रोणाग्निः प्रदहन्निव ॥ तस्थौ क्रोधे धमसं दीप्तः कालसूर्य इवाद्यतः ३६ ॥
इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि जय० व० पर्व० सात्यकिप्रवेशे सात्यकिपराक्रमे षडशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ ॥ इति द्रोणपर्वणि टीकायां षडशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

॥ संजय उवाच ॥ द्रोणं सजित्वा पुरुषप्रवीरस्तथैव हार्दिक्यमुखास्त्वदीयान् ॥ प्रहस्यसूतं तव च न वभाषे शिनिप्रवीरः कुरुपुंगवाग्र्य १ निमित्तमात्रं वयमद्यसूतद
ग्वारयः केशवफाल्गुनाभ्याम् ॥ हताग्निहन्मेहनरर्षभेण वयं सुरेशात्मसमुद्भवेन २ तमेव मुक्त्वा शिनिपुंगवस्तदामहामृषे सोऽग्र्यधनुर्धरोऽरिहा ॥ किरन्समंता
त्सहसा शरान्बलीसमापतत इत्येन इवामिषं यथा ३ तं यांतमश्वैः शशिशंखवर्णैर्विगाह्यसैन्यं पुरुषप्रवीरम् ॥ नाशकुवन्वारयितुं समंतादादित्यराश्मिप्रतिमं रथा
ग्र्यम् ४ असह्यविकांतमदीनसत्वं सर्वे गणाभारतयेत्वदीयाः ॥ सहस्रनेत्रप्रतिमप्रभावं दिवीवमूर्यं जलदव्यपाये ५ अमर्षपूर्णस्त्वतिचित्रयोधो शरासनीकांचन
वर्मधारी ॥ सुदर्शनः सात्यकिमापतंतं न्यवारयद्राजवरः प्रसह्य ६ तयोरभूद्भारतसंप्रहारः सुदारुणस्तंसमतिप्रशंसन् ॥ योधास्त्वदीयाश्च हिसोमकाश्च त्रैद्रयो
र्युद्धमिवामरौघाः ७ शरैः सुतीक्ष्णैः शतशोऽभ्यविध्यत्सुदर्शनः सात्वतमुख्यमाजौ ॥ अनागतानेव तु तान् पृषत्कांश्चिच्छेदराजशनिपुंगवोऽपि ८ तथैव शक्र
प्रतिमोऽपि सात्यकिः सुदर्शनेयान् क्षिपति स्म सायकान् ॥ द्विधा त्रिधा तान करोत्सुदर्शनः शरोत्तमैः स्यंदनवर्यमास्थितः ९ तान् वीक्ष्य बाणाग्निहतास्तदानीं सुदर्श
नः सात्यकिबाणवगैः ॥ क्रोधादिधक्षान्नवतिग्मतेजाः शरानमुंचतपनीषचित्रान् १० पुनः सबाणैस्त्रिभिरग्निकल्पैराकर्णपूर्णैर्निशितैः सुपुंखैः ॥ विव्याध देहावर
णं विभियते सात्यकेराविविशुः शरीरम् ११ तथैव तस्यावनिपालपुत्रः संधाय बाणैरपरैर्ज्वलाद्भिः ॥ आजग्निवांस्तान् रजतप्रकाशांश्चतुर्भिरश्वांश्चतुरः प्रसह्य १२
तथा तु तेनाभिहतस्तरस्वीनप्ताशिने रिरद्रसमानवीर्यः ॥ सुदर्शनस्येष्टुगणैः सुतीक्ष्णैर्हयाग्निहत्याशुननादनादम् १३ अथास्यसूतस्य शिरोनिष्ठस्य भलेन शकाश
निसान्निभेन ॥ सुदर्शनस्यापि शिनिप्रवीरः क्षुरेण कालानलसंनिभेन १४ सकुंडलं पूर्णशशिप्रकाशं भाजिष्णुवक्रं विचकर्त देहात् ॥ यथापुरावज्रधरः प्रसह्य बलस्य
संख्येति बलस्य राजन् १५ निहत्य तं पार्थिवपुत्रपौत्रं रणे यदूनामृषभस्तरस्वी ॥ मुदा समेतः परयामहाम्भारराजराजन्सुरराजकल्पः १६ ततो ययावर्जुन एव येन
निवार्य सैन्यं तव मार्गणौघैः ॥ सदश्वयुक्तेन रथेन राजन् लोकं विसिस्मापयिषुर्नृवीरः १७ ततस्त्यविस्मापयनीयमग्र्यमपूजयन् योधवराः समेताः ॥ प्रवर्तमानानि पुगो
चरे रीन्ददाहबाणैर्हुतभुग्यथैव १८ ॥ इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि सुदर्शनवधे अष्टादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११८ ॥ ॥ ध ॥
॥ संजय उवाच ॥ ततः ससात्यकिर्धोमान्महात्मा वृष्णिपुंगवः ॥ सुदर्शनं निहत्या जौयंतारं पुनरब्रवीत् १ रथाश्वनागकलिलं शरशक्त्यूर्ध्वमालिनम् ॥ त्वङ्गमत्स्यं
गदाग्राहं शूरायुधमहास्वनम् २ प्राणापहारिणं रौद्रं वादित्रोत्कुष्ठनादितम् ॥ योधानामसुखस्पर्शं दुर्धर्मजयैषिणाम् ३ तीर्णाः स्मदुस्तरं तात द्रोणानी
कमहार्णवम् ॥ जलसंधबलेनाजौ पुरुषादौ रिवारुतम् ४

तत इति १।२।३।४

५।६।७।८।९।१०।११।१२ विश्रंभयन्नाश्वासयन् १३।१४।१५।१६।१७।१८।१९।२०।२१।२२।२३।२४।२५।२६ पारयिष्यामि समापयिष्यामि २७

अतोऽन्यत्पृतनाशेषं मन्ये कुनदिकामिव ॥ तर्तव्यामल्पसलिलांचोदयाश्वानसंभ्रमम् ५ हस्तप्राप्तमहं मन्ये सांप्रतं सव्यसाचिनम् ॥ निर्जित्य दुर्धरं द्रोणं सपदा
नुगमाहवे ६ हार्दिक्यं योधवर्यं च मन्ये प्राप्तं धनं जयम् ॥ नहि मे जायते त्रासो दृष्ट्वा सैन्यान् यनेकशः ७ वक्त्रे रिव प्रदीप्तस्य वने शुष्कवृक्षोलपे ॥ पश्य पांडवमुख्येन
यातां भूमिं किरीटिना ८ पत्यश्वरथनागौघैः पतितैर्विषमीकृताम् ॥ द्रवते तद्यथा सैन्यं तेन भग्नं महात्मना ९ रथैर्विपरिधावद्भिर्गजैश्च सारथे ॥ कौशेयारुण
संकाशमेतदुद्भूयते रजः १० अभ्याशस्थमहं मन्ये श्वेताश्वं कृष्णसारथिम् ॥ स एष श्रूयते शब्दो गांडीवस्यामितौजसः ११ यादृशानि निमित्तानि मम प्रादुर्भवन्ति वै ॥
अनस्तं गत आदित्ये हंता सैधवमर्जुनः १२ शनैर्विश्रंभयन् श्वानयाहियत्रारिवाहिनी ॥ यत्रैते सतलत्राणाः सुयोधनपुरोगमाः १३ दंशिताः क्रूरकर्माणः कांबोजायु
द्धदुर्मदाः ॥ शरबाणासनधरायवनाश्च प्रहारिणः १४ शकाः किरातादरदाबर्बरास्ताम्रलितकाः ॥ अन्ये च बहवो म्लेच्छा विविधायुधपाणयः १५ यत्रैते सतल
त्राणाः सुयोधनपुरोगमाः ॥ मामेवाभिमुखाः सर्वे तिष्ठन्ति समरार्थिनः १६ एतान् सरथनागाश्चाग्निहत्याजौ सपत्तिनः ॥ इदं दुर्गमहाघोरं तीर्णं मेवोपधारय १७
सूत उवाच ॥ न संभ्रमो मेवाष्णो यविद्यते सत्यविक्रम ॥ यद्यपि स्थातवकुक्षोजामदम्योऽग्रतः स्थितः १८ द्रोणो वारथिनां श्रेष्ठः कृपो मद्रेः श्वरोऽपि वा ॥ तथाऽपि
संभ्रमो न स्यात्त्वामाश्रित्य महाभुज १९ त्वया सुबहवो युद्धे निर्जिताः शत्रुसूदन ॥ दंशिताः क्रूरकर्माणः कांबोजायुद्धदुर्मदाः २० शरबाणासनधरायवनाश्च प्रहा
रिणः ॥ शकाः किरातादरदाबर्बरास्ताम्रलितकाः २१ अन्ये च बहवो म्लेच्छा विविधायुधपाणयः ॥ न च मे संभ्रमः कश्चिद्भूतपूर्वः कथंचन २२ किमु तैतत्समासा
द्यधीरसंयुगगोष्पदम् ॥ आयुष्मन्कतरेण त्वां प्रापयामि धनं जयम् २३ केषां कुक्षोऽसिवाष्णो यकेषां मृत्युरुपास्थितः ॥ केषां संयमनी मद्यगंतुमुत्सहते मनः २४
केषां युधिपराक्रांतं कालांतकयमोपमम् ॥ दृष्ट्वा विक्रमसंपन्नं विद्रविष्यन्ति संयुगे २५ केषां वैवस्वतो राजा स्मरते दमहाभुज ॥ सात्यकिरुवाच ॥ मुंडानेतान् ह
निष्यामि दानवानिव वासवः २६ प्रतिज्ञां पारयिष्यामि कांबोजानेव मां वह ॥ अद्यैषां कदनं कृत्वा प्रियं यास्यामि पांडवम् २७ अद्य द्रक्ष्यंति मे वीर्यं कौरवाः ससुयो
धनाः ॥ मुंडानी केहते सूतसर्वे सैन्येषु चासकृत् २८ अद्य कौरवसैन्यस्य दीर्यमाणस्य संयुगे ॥ श्रुत्वा विरावं बहुधा संतप्स्यति सुयोधनः २९ अद्य पांडवमुख्यस्य
श्वेताश्वस्य महात्मनः ॥ आचार्यस्य कृतं मार्गं दर्शयिष्यामि संयुगे ३० अद्य मद्राणो निहतान्योधमुख्यान् सहस्रशः ॥ दृष्ट्वा दुर्योधनो राजापश्चात्तापं गमिष्यति ॥
३१ अद्य मे क्षिप्रहस्तस्य क्षिपतः सायकोत्तमान् ॥ अलातचक्रप्रतिमं धनुर्द्रक्ष्यंति कौरवाः ३२

२८।२९ श्वेताश्वस्य सकाशे कृतमभ्यस्तं मार्गं मन्त्रशिष्यामाचार्यस्य द्रोणस्य दर्शयिष्यामीत्यन्वयः अथवा आचार्यस्य विद्योपदेष्टुः श्वेताश्वस्य दर्शयिष्यामीति सामान्यकर्मकं १०।११।३२

॥ ८७ ॥

२७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३

दुःसहः पंचदशभिर्विव्याधोरसिसात्यकिम् ॥ उत्स्मयन् वृष्णिशार्दूलस्तथाबाणैः समाहतः ३४ तानविध्यन्महाराजसर्वानेव त्रिभिस्त्रिभिः ॥ गाढविद्वानरिक्त्वा
मार्गणैः सोऽतितेजैः ३५ शैनेयः श्येनवत्संख्येव्यचरल्लघुविक्रमः ॥ सौबलस्य धनुश्छित्त्वा हस्तावापनिकृत्य च ३६ दुर्योधनं त्रिभिर्बाणैरभ्यविध्यत्स्तनांतरे ॥
चित्रसेनं शतेनैव दशभिर्दुःसहं तथा ३७ दुःशासनं तु विंशत्या विव्याध शिनिपुंगवः ॥ अथान्यदनुरादाय स्यालस्तव विशांपते ३८ अष्टाभिः सात्यकिं विद्धा पुन
विंव्याध पंचभिः ॥ दुःशासनश्च दशभिर्दुःसहश्च त्रिभिः शरैः ३९ दुर्मुखश्च द्वादशभीराजं विव्याध सात्यकिम् ॥ दुर्योधनं त्रिसप्तत्या विद्धा भारतमाधवम् ४०
ततोऽस्य निशितैर्बाणैस्त्रिभिर्विव्याध सारथिम् ॥ तान्सर्वान्सहितान् शूरानयतमानान् महारथान् ४१ पंचभिः पंचभिर्बाणैः पुनर्विव्याध सात्यकिः ॥ ततः सारथि
नां त्रिषु स्तवपुत्रस्य सारथिम् ४२ आजगाना शुभलेन सह तोन्यपतद्भुवि ॥ पतिते सारथौ तस्मिन् स्तवपुत्ररथप्रभो ४३ वातायमानैस्तैरश्वैरपानीयत संगरात् ॥
ततस्तव सुतो राजसैनिकाश्च विशांपते ४४ राज्ञोरथमभिप्रेक्ष्य विद्वताः शतशोऽभवन् ॥ विद्वतं तत्र तस्मै न्यदं द्वाभारतसात्यकिः ४५ अवाकिरच्छरेस्तीक्ष्णैरु
क्मपुंस्त्रैः शिलाशितैः ॥ विद्राव्य सर्वसैन्यानि तावकानि सहस्रशः ४६ प्रययौ सात्यकी राजन् श्वेताश्वस्थरथं प्रति ॥ तं शरानाददानं चरक्षमाणं च सारथिम् ॥ आ
त्मानं पालयानं च तावकाः समपूजयन् ४७ ॥ इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि सात्यकिप्रवेशे दुर्योधनपलायने विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२० ॥
॥ घृतराष्ट्र उवाच ॥ संप्रमृद्य महत्सैन्यं यातं शैनेयमर्जुनम् ॥ निर्हो काममते पुत्राः किमकुर्वत संजय १ कथं वै पातदायुद्धे दृष्टिरासीन्मुमूर्षताम् ॥ शैनेयचरि
तं दृष्ट्वा यादृशं संव्यसाचिनः २ किं नु वक्ष्यति ते क्षात्रं सैन्यमध्वे पराजिताः ॥ कथं नु सात्यकिर्युद्धे व्यतिक्रान्तो महायशाः ३ कथं च मम पुत्राणां जीवतां तत्र संजय ॥
शैनेयोऽभिययौ युद्धे तन्ममाचक्ष्व संजय ४ अत्यहुतमिदं तात त्वत्सकाशाच्छृणोम्यहम् ॥ एकस्य बहुभिः सार्धं शत्रुभिस्तैर्भहारथैः ५ विपरीतमहं मन्ये मंदभाग्यं
सुतं प्रति ॥ यत्रावध्यंत समरे सात्वतेन महारथाः ६ एकस्य हि न पर्याप्तं सैन्यं तस्य संजय ॥ कुद्धस्य युयुधानस्य सर्वेतिष्ठंतु पांडवाः ७ निर्जित्य समरे द्रोणं कृति
नं चित्रयोधिनम् ॥ यथापशुगणान्सहस्तद्वदंता सुतान् मम ८ कृतवर्मादिभिः शूरैर्यतैर्बहुभिराहवे ॥ युयुधानो न शकितो हंतुं यत्पुरुषर्षभः ९ नैतदीदृशकं युद्धं
कृतवांस्तत्र फाल्गुनः ॥ यादृशं कृतवान्युद्धं शिनेर्न मम हायशाः १० ॥ संजय उवाच ॥ तव दुर्मित्रे राजन् दुर्योधनकृतेन च ॥ अणुष्वावहितो भूत्वा यत्ते वक्ष्या
मि भारत ११ तेषु नः संन्यवर्तत कृत्वा संशक्तकामिथः ॥ परां युद्धमर्तिकूरां तव पुत्रस्य शासनात् १२

४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० दुर्योधनस्य कृतेन कर्मणा ११ मर्तिकृत्वेत्यन्वयः १२

१३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ वामनस्य यमोपवाहस्य । 'चंद्राः कांतशिरोमीवानी चस्कंधामनस्विनः । व्यूढोरस्काः सुनिश्चिता वामनान्वयजागजाः ।
सुप्रतीकस्य ईशोपवाहस्य । 'सुविभक्तमहाशीर्षाजीमूतसदृशप्रमाः ॥ प्रभूतहस्ता बलिनः सुप्रतीककुलोद्भवाः' ॥ महापद्मस्य कुमुदस्य कुले । 'चंद्राः समायतत्वक्काः सुबद्धा बलिनोऽपि च ॥ महापद्मान्वय
त्रीणिसादिसहस्राणि दुर्योधनपुरोगमाः ॥ शककां वोजवाह्नीकायवनाः पारदास्तथा १३ कुलिंदास्तंगणां वष्टाः पेशाचाश्च सर्ववराः ॥ पार्वतीयाश्च राजेन्द्रकुद्धाः पा
षाणपाणयः १४ अभ्यद्रवंत शैनेयं शलभाः पावकं यथा ॥ युक्ताश्च पार्वतीयानां रथाः पाषाणयोधिनाम् १५ शूराः पंचाशताराजन् शैनेयं समुपाद्रवन् ॥ ततो रथस
हस्रेण महारथशतेन च १६ द्विरदानां सहस्रेण द्विसहस्रे श्ववाजिभिः ॥ शरणाणि मुंचंतो विविधानि महारथाः १७ अभ्यद्रवंत शैनेयमसंख्येयाश्च पतयः ॥ तां
श्च संचोदयन् सर्वान् प्रतैनमिति भारत १८ दुःशासनो महाराजसात्यकिं पर्यवारयत् ॥ तत्राहुतमपश्याम शैनेयचरितं महत् १९ यदेको बहुभिः सार्धं मसंभ्रांतमयु
ध्यत ॥ अवधी चरथानीकं द्विरदानां च तद्वलय २० सादिनश्चैव तान्सर्वान् दस्यूनपि च सर्वशः ॥ तत्र च कैर्विमाथितैर्भगैश्च परमायुधैः २१ अक्षैश्च बहुधा भगैरी
षादंडकबंधुरैः ॥ कुंजरैर्मथितैश्चापि ध्वजैश्च विनिपातितैः २२ वर्षभिश्च तथा ऽनीकैर्व्यवकीर्णवसुंधरा ॥ स्रग्भिराभरणैर्वस्त्रैरनुकर्षैश्च मारिष २३ संछन्नावसु
धातत्र यौग्रहैरिव भारत ॥ गिरिरूपधराश्चापि पतिताः कुंजरोत्तमाः २४ अंजनस्य कुले जाता वामनस्य च भारत ॥ सुप्रतीककुले जाता महापद्मकुले तथा २५ ऐ
रावतकुले चैव तथा ऽन्येषु कुलेषु च ॥ जातादंतिवरा राजशेरते बहवो हताः २६ वनायुजान् पार्वतीयान् कां वोजान् बालिहकानपि ॥ तथा हयवरान् राजत्रिजघ्रेत
त्रसात्यकिः २७ नानादेशसमुत्थांश्च नानाजातींश्च दंतिनः ॥ निजोत्तमशैनेयः शतशोऽथ सहस्रशः २८ तेषु प्रकल्पमानेषु दस्यून् दुःशासनोऽज्जवीत् ॥ निवर्त
ध्वमधर्मज्ञायुध्यध्वं किं सृतेनवः २९ तांश्चातिभग्नान्संप्रेक्ष्य पुत्रो दुःशासनस्तद ॥ पाषाणयोधिनः शूरान् पार्वतीयान् चोदयत् ३० अश्मयुद्धेषु कुशलनैतज्जाना
तिसात्यकिः ॥ अश्मयुद्धमजानंतं हतैर्न युद्धकामुकम् ३१ तथैव कुरवः सर्वे जातमयुद्धविशारदाः ॥ अभिद्रवत मामैष्टनवः प्राप्स्यति सात्यकिः ३२ तेषां पार्वतीया
राजानः सर्वे पाषाणयोधिनः ॥ अभ्यद्रवंत शैनेयं राजानपि वमंत्रिणः ३३ ततो गजशिरः प्रख्येरुपलैः शैलवासिनः ॥ उद्यतैर्युयुधानस्य पुरतस्तस्थुराहवे ३४
क्षेपणीयैस्तथा ऽप्यन्ये सात्वतस्य वधैषिणः ॥ चोदितास्तव पुत्रेण सर्वतोरु रुधुर्दिशः ३५ तेषां आपततामेव शिलायुद्धं चिकीर्षताम् ॥ सात्यकिः प्रतिसंवायानि
शितान् प्राहिणोच्छरान् ३६ तामश्मदृष्टिमुलां पार्वतीयैः समीरिताम् ॥ चिच्छेदोरसं काशैर्नाराचैः शिनिपुंगवः ३७ तैरश्मचूर्णैर्दीप्यद्भिः खद्योतानामिव वज्रैः ॥
प्रायः सैन्यान् यदहं यतहाहाभूतानि मारिष ३८ महागजयुद्धमियागजाः २९ श्वेतवालनखाः शूराः श्वेतत्वक्का महाबलाः ॥ उदमावर्षंत श्वजगपेरावतोद्भवाः ॥ अन्येषु कुलेषु पुंडरीकपु
ष्पवंतसर्वमैभीयेषु । 'स्थिराः स्थूलशिरोदंतिनः शंकाबलिनोऽपि च ॥ शुक्लवर्णनखाः शूराः पुंडरीकोद्भवा गजाः ॥ इषामत्वरदशनाश्चंडालंबोष्ठाश्च रुदशर्णाः ॥ पीनायताननकराः पुष्पदंतोद्भवा
गजाः ॥ मेढलाकृतयः शूराः सुवर्माणः सुदर्शनाः ॥ पीनायतास्याः पीतामाः सार्धं भोमकुलोद्भवाः' २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ क्षेपणीयैः शस्त्रैः ३५ । ३६ । ३७ । ३८

तेशरैरग्निसंकाशैस्तोमैश्चमहाधनैः ॥ शस्त्रैश्चविविधैराजन्द्रोणमेकमवाकिरन् ३७ निहत्यतान्बाणगणैर्द्रोणोराजन्समंततः ॥ महाजलधरान्वयोभिमातरि
 श्वेवचावभौ ३८ ततःशरंमहाघोरंसूर्यपावकसन्निभम् ॥ संदधेपरवीरघ्नोवरिकेतोरथंप्रति ३९ सभित्त्वातुशरोराजन्पांचालकुलनंदनम् ॥ अभ्यगाद्धरणीं
 तूर्णलोहिताद्रोणंज्वलिन्नव ४० ततोपतद्रथातूर्णपांचालकुलनंदनः ॥ पर्वताग्रादिवमहांश्वपकोवायुपीडितः ४१ तस्मिन्हतेमहेष्वासेराजपुत्रेमहाबले ॥
 पंचालास्वरिताद्रोणंसमंतात्पर्यवारयन् ४२ चित्रकेतुःसुधन्वाचचित्रवर्माचभारत ॥ तथाचित्ररथश्चैवभ्रातुर्व्यसनकर्षिताः ४३ अभ्यद्रवंतसहिताभारद्वा
 जंयुयुत्सवः ॥ मुंचंतःशरवर्षाणितपांतेजलदाइव ४४ सवध्यमानोबहुधाराजपुत्रैर्महारथैः ॥ क्रोधमाहारयतेषामभावायद्विजर्षमः ४५ ततःशरमयंजालंद्रो
 णस्तेषामवासृजत् ॥ तेहन्यमानाद्रोणस्यशरैराकर्णचोदितैः ४६ कर्तव्यंनाभ्यजानन्वैकुमाराराजसतम ॥ तान्विमूढानरणेद्रोणःप्रहसन्निभभारत ४७
 व्यश्मसूतरथांश्चक्रेकुमारान्कुपितोरणे ॥ अथापरैःसुनिशितैर्मल्लैस्तेषामहायशाः ४८ पुष्पाणीवविचिन्वान्हसोतमांगान्यपातयत् ॥ तेरथेभ्योहताःपेतुःक्षि
 तौराजन्सुवर्चसः ४९ देवासुरेपुरायुद्धेयथादैतेयदानवाः ॥ तान्निहत्यरणेराजन्भारद्वाजःप्रतापवान् ५० कार्मुकंभ्रामयामासहेमपृष्ठदुरासदम् ॥ पंचालान्निहतान्
 दृष्ट्वादेवकल्पान्महारथान् ५१ दृष्ट्युग्रोभृशोद्विग्नोनेत्राभ्यांपातयन्जलम् ॥ अभ्यवर्ततसंग्रामेकुद्धोद्रोणरथंप्रति ५२ ततोहाहेतिसहस्रानादःसमभवन्नृप ॥
 पांचाल्येनरणेदृष्ट्वाद्रोणमावारितंशरैः ५३ सच्छाद्यमानोबहुधापार्षतेनमहात्मना ॥ नविव्यथेततोद्रोणःस्मयन्नेवान्वयुध्यत ५४ ततोद्रोणंमहाराजपांचाल्यः
 क्रोधमूर्छितः ॥ आजघानोरसिकुद्धोनवत्यानतपर्वणाम् ५५ सगाढविद्धोबलिनाभारद्वाजोमहायशाः ॥ निषसादरथोपस्थेकश्मलंचजगामह ५६ तंवेतथा
 गतंदृष्ट्वादृष्ट्युग्नःपराक्रमी ॥ चापमुत्सृज्यशीघ्रंतुअसिजग्राहवीर्यवान् ५७ अवहृत्यरथाच्चापित्वरितःसमहारथः ॥ आरुरोहरथंतूर्णभारद्वाजस्यमारिष ५८
 हर्तुमिच्छन्शिरःकायात्क्रोधसंरक्तलोचनः ॥ प्रत्याश्वस्तस्ततोद्रोणोधनुर्गृह्यमहारथम् ५९ आसन्नमागतंदृष्ट्वादृष्ट्युग्नंजिघांसया ॥ शरैर्वैतस्तिकैराजन्वि
 व्याधासन्नवेणिभिः ६० योधयानासतमरेष्टुष्टुग्नमहारथम् ॥ तेहिर्वैतस्तिकानामशराआसन्नयोधिनः ६१ द्रोणस्यविहिताराजन्वैष्टुष्टुग्नमाक्षिणोत् ॥
 सवध्यमानोबहुभिःसायकैस्तैर्महाबलः ६२ अवहृत्यरथात्तूर्णमग्नवेगःपराक्रमी ॥ आरुह्यस्वरथंवीरःप्रमृह्यचमहद्वनुः ६३ विव्याधसमरेद्रोणंष्टुष्टुग्नोमहा
 रथः ॥ द्रोणश्चापिमहाराजशरैर्विव्याधपार्षतम् ६४ तदहुतमभूद्युद्धंद्रोणपांचालयोस्तदाः ॥ त्रैलोक्यकाक्षिणोरासीच्छक्रप्रह्लादयोरिव ६५ मंडलानिवि
 चित्राणियमकानीतराणिच ॥ चरंतौयुद्धमार्गज्ञौततक्षतुरथेषुभिः ६६

५० । ५१ । ५२ । ५३ । ५४ । ५५ । ५६

६७ । ६८ । ६९ । ७० । ७१ । ७२ । ७३ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकावांद्वाविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२१ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ततोदुःशासनहति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६

मोहयंतोमनांस्वाजोयोधानांद्रोणपार्षतौ ॥ मृजंतौशरवर्षाणिवर्षास्त्रिवलाहकौ ६७ छादयंतौमहात्मानौशरैर्व्योमदिशोमहीम् ॥ तदहुतंतयोर्युद्धंभूतसं
 घाह्यपूजयन् ६८ क्षत्रियाश्चमहाराजयेचान्येतवसैनिकाः ॥ अवश्यंसमरेद्रोणोष्टुष्टुग्नसंगतः ६९ वशमेष्यतिनोराजन्पंचालाहतिचुकुशुः ॥ द्रोणस्तुत्व
 रितोयुद्धेष्टुष्टुग्नस्यसारथेः ७० शिरःप्रच्यावयामासफलंपकृतरोरिव ॥ ततस्तुप्रहृतावाहाराजस्तस्यमहात्मनः ७१ तेषुप्रद्रवमाणेषुपंचालान्सृजयांस्तथा ॥
 अयोधयद्रणेद्रोणस्तत्रतत्रपराक्रमी ७२ विजित्यपांडुपंचालान्भारद्वाजःप्रतापवान् ॥ स्वंग्रहंपुनरास्थायस्थितोऽभवदरिंदमः ॥ नचैनंपांडवायुद्धेजेतुमु
 त्सेहिरेप्रभो ७३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिजयद्रथवधपर्वणि सात्यकिप्रवेशेद्रोणपराक्रमेद्वाविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२२ ॥ ॥ ७४ ॥ ॥
 संजयउवाच ॥ ततोदुःशासनोराजन्शैनेयंसमुपाद्रवत् ॥ किन्शरसहस्राणिपुर्जन्यइववृष्टिमान् १ सविद्धासात्यकिंषष्ठ्यातथाषोडशभिःशरैः ॥ नाकंपय
 त्स्थितंयुद्धेनैनाकमिवपर्वतम् २ तंतुदुःशासनःशूरसायकैरावृणोद्दृशम् ॥ रथघातेनमहतानानादेशोद्भवेनच ३ सर्वतोभरतश्रेष्ठविसृजन्सायकान्बहून् ॥
 पर्जन्यइवघोषेणनादयन्वैदिशोदश ४ तमापतंतमालोक्यसात्यकिःकौरवरणे ॥ अभिहृत्यमहाबाहुश्छादयामाससायकैः ५ तेच्छाद्यमानावाणौवैर्दुःशासनपु
 रोगमाः ॥ प्राद्रवन्समरेभीतास्तवसैन्यस्यपश्यतः ६ तेषुद्रवत्सुरार्जद्रुपुत्रोदुःशासनस्तव ॥ तस्थौव्यपेतभोराजन्सात्यकिंचार्दयच्छरैः ७ चतुर्भिर्वाजि
 नस्तस्यसारथिचित्रिभिःशरैः ॥ सात्यकिंचशतेनाजौविद्धानादमुमोचसः ८ ततःकुद्धोमहाराजमाधवस्तस्यसंयुगे ॥ रथंसूतंध्वजंतंचचक्रेऽदृश्यमजिह्वैः
 ९ सतुदुःशासनंशूरसायकैरावृणोद्दृशम् ॥ सशंकंसमनुप्राप्तमूर्णनाभिरिवोर्णया १० त्वरन्समावृणोद्वाणैर्दुःशासनमभिजित् ॥ दृष्ट्वातुःशासनंराजातथाशर
 शताचितम् ११ त्रिगतींश्चोदयामासयुयुधानरथंप्रति ॥ तेऽगच्छन्युयुधानस्यसमीपंकूरकर्मणः १२ त्रिगतीनांत्रिसाहस्रारथायुद्धविशारदाः ॥ तेतुनंरथ
 वंशेममहतापर्यवारयन् १३ स्थिरांरुत्वामर्तियुद्धेभूत्वासंशतकामिथः ॥ तेषांप्रपततांयुद्धेशरवर्षाणिमुंचताम् १४ योधानपंचशतान्मुखान्ग्रयानीकेव्यपो
 थयत् ॥ तेऽपतन्निहतास्तूर्णैर्गिनिप्रवरसायकैः १५ महामारुतवेगेनभग्नाइवनगाहुमाः ॥ नागैश्चबहुधाच्छिन्नैर्ध्वजैश्चैवविशांपते १६ हयैश्चकनकापीडैःप
 तितैस्तत्रमेदिनी ॥ शैनेयशरसंकृतैःशोणितौघपरिप्लुतैः १७ अशोभतमहाराजकिंशुकैरिवपुष्पितैः ॥ तेवध्यमानाःसमरेयुयुधानेनतावकाः १८ त्रातारंना
 ध्यगच्छंतपंकमग्नाइवदिपाः ॥ ततस्तेपर्यवर्तंतसर्वेद्रोणरथंप्रति १९ भयात्पतगराजस्यगतीनीवमहोरगाः ॥ हत्वापंचशतान्योधाञ्जुरैराशोविषोपभैः २०

प्रायात्सशनकैर्वीरोधनंजयरथंप्रति ॥ तंप्रयातंनरश्रेष्ठपुत्रोदुःशासनस्तव २१ विव्याधनवभिस्तूर्णशरैःसन्नतपर्वभिः ॥ सतुतंप्रतिविव्याधपंचभिर्निशितैः
 शरैः २२ रुक्मपुत्रैर्महेष्वासोगार्धपत्रैराजिह्वैः ॥ सात्यकिंतुमहाराजप्रहसन्निवभारत २३ दुःशासनस्त्रिभिर्विद्धापुनर्विव्याधपंचभिः ॥ शैनेयस्तवपुत्रंतुह
 त्वापंचभिराशुगैः २४ धनुश्चास्यरणेछित्वाविस्मयन्नर्जुनंययौ ॥ ततोदुःशासनःकुद्वोद्वृष्णिवीरायगच्छते २५ सर्वपारसर्वोशक्तिविससर्जजिघांसया ॥ तांतु
 शक्तिदाधारांतवपुत्रस्यसात्यकिः २६ चिच्छेदशतधाराजनिशितैःकंकपत्रिभिः ॥ अथान्यद्वनुरादायपुत्रस्तवजनेश्वर २७ सात्यकिंचशरैर्विद्धासिंहना
 दंननर्दह ॥ सात्यकिस्तुरणेकुद्वोमोहयित्वासुतंतव २८ शरैरग्निशिखाकारैराजघानस्तनान्तरे ॥ त्रिभिरेवमहाभागःशरैःसन्नतपर्वभिः २९ सर्वायसैस्तीक्ष्णव
 क्रैःपुनर्विव्याधचाष्टभिः ॥ दुःशासनस्तुविशत्यासात्यकिंप्रत्यविध्यत ३० सात्वतोऽपिमहाराजतंविव्याधस्तनान्तरे ॥ त्रिभिरेवमहाभागःशरैःसन्नतपर्वभिः ३१
 ततोऽस्यवाहानिशितैःशरैर्जघ्नेमहारथः ॥ सारथिंचसुसंकुद्धःशरैःसन्नतपर्वभिः ३२ धनुरेकेनभलेनहस्तावापंचपंचभिः ॥ ध्वजंचरथशक्तिंचभलान्यांपरमा
 स्त्रवित् ३३ चिच्छेदविशिखैस्तीक्ष्णैस्तथोभौपार्णिसारथी ॥ सछिन्नधन्वाविरथोहताश्वोहतसारथिः ३४ त्रिगर्तसेनापतिनास्वरथेनापवाहितः ॥ तमभि
 हृत्यशैनेयोमुहूर्तमिवभारत ३५ नजघानमहाबाहुर्भीमसेनवचःस्मरन् ॥ भीमसेनेनतुवधःसुतानांतवभारत ३६ प्रतिज्ञातःसभामध्येसर्वेषामेवसंयुगे ॥ ततो
 दुःशासनंजित्वासात्यकिःसंयुगेप्रभो ॥ जगामत्वरितोराजन्येनयातोधनंजयः ३७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिजयद्रथवधपर्वणि सात्यकिप्रवेशेदुःशासन
 पराजयेत्रयोर्विशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२३ ॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ कितस्याममसेनायांनासन्केचिन्महारथाः ॥ येतथासात्यकिंयांतनैवाघ्नन्नाप्यवार
 यन् १ एकोहिसमरेकर्मकृतवान्सत्यविक्रमः ॥ शक्रतुल्यबलौयुद्धेमहेद्रोदानवेष्टिव २ अथवाशून्यमासीत्तद्येनयातःससात्यकिः ॥ इतभूयिष्ठमथवायेनयातः
 ससात्यकिः ३ यत्कृतंवृष्णिवीरेणकर्मशंससिमेरणे ॥ नैतदुत्सहतेकर्तुंकर्मशक्रोऽपिसंजय ४ अश्रद्धेयमर्चित्यंचकर्मतस्यमहात्मनः ॥ वृष्णंधकप्रवीरस्यश्रुत्वा
 मेव्यथितंमनः ५ नसंतितस्मात्पुत्रामेयथासंजयभापसे ॥ एकोवैबहुलाःसेनाःप्राप्तुद्रात्सत्यविक्रमः ६ कथंचयुध्यमानानामपक्रांतोमहात्मनाम् ॥ एकोबहू
 नांशैनेयस्तन्ममाचक्ष्वसंजय ७ ॥ संजय उवाच ॥ राजन्सेनासमुद्योगोरथनागाश्वपतिमान् ॥ तुमुलस्तवसैन्यानांयुगांतसदृशोऽभवत् ८ आहूतेषुसमुहेषुतव
 सैन्यस्यमानद ॥ नाभ्रुल्लोकेसमःकश्चित्समूहइतिमेमतिः ९ तत्रदेवास्त्वभाषंतचारणाश्चसमागताः ॥ एतदंताःसमूहावैभविष्यन्तिमहीतले १०

कशततमोऽध्यायः ॥ १२३ ॥ ॥ ॥ ॥ कितस्यामिति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १०

११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२

नचवैतादृशोव्यूहआसीत्कश्चिद्विशिष्टः ॥ यादृजयद्रथवधेद्रोणेनविहितोऽभवत् ११ चंडवातविभिन्नानांसमुद्राणामिवस्वनः ॥ रणेऽभवद्बलौघानामन्योन्य
 मभिधावताम् १२ पार्थिवानांसमेतानांवहून्यासन्नरोतम ॥ त्वद्वलेपांडवानांचसहस्राणिशतानिच १३ संख्यानांप्रवीराणांसमरेदृढकर्मणाम् ॥ तत्रासीत्सुम
 हाशब्दस्तुमुलोलोमहर्षणः १४ अथाक्रंदद्भीमसेनोदृष्टुमश्वमारिष ॥ नकुलःसहदेवश्चधर्मराजश्चपांडवः १५ आगच्छतप्रहरतदुतंविपरिधावत ॥ प्रविष्टा
 वरिसेनांहिवीरौप्राधवपांडवौ १६ यथासुखेनगच्छेतांजयद्रथवधंप्रति ॥ तथाप्रकुरुतक्षिप्रमितिसेन्यान्यचोदयन् १७ तयोरभावेकुरवःकृतार्थाःस्युर्वयंजि
 ताः ॥ तेयूयंसहिताभूत्वानूर्णमेवबलार्णवम् १८ क्षोभयध्वंमहावेगाःपवनःसागरंयथा ॥ भीमसेनेनतेराजन्पांचाल्येनचनोदिताः १९ आजघ्नुःकौरवान्संख्ये
 त्यक्त्वाऽसूनात्मनःप्रियान् ॥ इच्छंतोनिधनंयुद्धेशस्त्रैरुतमतेजसः २० स्वर्गेऽसौमित्रकार्येनाभ्यनंदंतजीवितम् ॥ तथैवतावकाराजन्प्रार्थयंतोमहद्यशः २१
 आर्यायुद्धेमर्तिरुत्वायुद्धायैवावतस्थिरे ॥ तस्मिन्सुतुमुलेयुद्धेवर्तमानेभयादहे २२ जित्वासर्वाणिसैन्यानिप्रायात्सात्यकिर्जुनम् ॥ कवचानांप्रभास्तत्रसूर्य
 श्मिविराजिताः २३ दृष्टीःसंख्येसैनिकानांप्रतिजघ्नुःसंयंततः ॥ तथाप्रयत्मानानांपांडवानांमहात्मनाम् २४ दुर्योधनोमहाराजव्यगाहतमहद्वलम् ॥ सस
 त्रिपातस्तुमुलस्तेषांतस्यचभारत २५ अभवत्सर्वभूतानामभावकरणोमहान् ॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ तथायातेषुसैन्येषुतथाकृच्छ्रगतःस्वयम् २६ कश्चिदुर्योध
 नःसूतनाकार्षीत्पृष्ठतोरणम् ॥ एकस्यचबहूनांचसन्निपातोमहाहवे २७ विशेषतोऽनरपतेर्विषमःप्रतिभातिमे ॥ सोऽत्यंतसुखसंदृढोलक्ष्म्यालोकस्यचेश्वरः २८
 एकोबहून्समासाद्यकच्चिन्नासीत्पराङ्मुखः ॥ संजय उवाच ॥ राजन्संश्रामाश्चर्यंतवपुत्रस्यभारत २९ एकस्यबहुभिःसार्धंशृणुष्वगदतोमम ॥ दुर्योधनेनसम
 रेष्टतनापांडवीरणे ३० नलिनीद्विरदेनेवसमंतात्प्रतिलोडिता ॥ ततस्तांप्रहितासिनादृष्ट्वापुत्रेणतेनृप ३१ भीमसेनपुरोगास्तपंचालाःसमुपाद्रवन् ॥ समीमसे
 नंदशभिःशरैर्विव्याधपांडवम् ३२ त्रिभिस्त्रिभिर्मौवीरौधर्मराजंचसप्तभिः ॥ विराट्दृष्ट्वादोषद्विःशतेनचाशिखंडिनम् ३३ दृष्टुमंचविशत्याद्रौपदेयांस्त्रिभिस्त्रि
 भिः ॥ शतशश्चापरान्योधान्सद्विपांश्चरथानरणे ३४ शरैरवचकर्तोऽग्रेःकुद्वोऽतकडवप्रजाः ॥ नसंदधन्विमुंचन्वामंडलीकृतकार्मुकः ३५ अदृश्यतरिपून्निग्राच्छि
 क्षयाऽस्त्रबलेनच ॥ तस्यतान्निघ्नतःशत्रून्हेमपृष्ठमहद्वनुः ३६ अजस्रमंडलीभूतंददृशुःसमरेजनाः ॥ ततोयुधिष्ठिरोराजाभलान्यामच्छिनद्वनुः ३७ तवपु
 त्रस्यकौरव्ययतमानस्यसंयुगे ॥ विव्याधचैनंदशभिःसम्यगस्तैःशरोत्तमैः ३८ वर्मचाशुसमासाद्यतेभित्त्वाक्षितिमाविशन् ॥ ततःप्रमुदिताःपार्थाःपरिवर्तु
 धिष्ठिरम् ३९ यथावृत्रवधेदेवाःपुराशक्रमहर्षयः ॥ ततोऽन्यद्वनुरादायतवपुत्रःप्रतापवान् ४०

३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४०

४१ । ४२ । ४३ । ४४ । ४५ । ४६ । ४७ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायां चतुर्विंशत्याधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ अपराह्ण इति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १०

म.भा.टी. ॥१२॥ तिष्ठतिष्ठेतिराजानं ब्रुवन्पांडवमभ्ययात् ॥ तमायांतमामिप्रेक्ष्यतवपुत्रंमहामृधे ४१ प्रत्युद्ययुःसमुदिताःपंचालाजयमृदिनः ॥ तान्द्रोणःप्रतिजग्राहपरीप्सन् युधिपांडवम् ४२ चंडवातोदुतान्मेघानगिरिरंभुमुचोयथा ॥ तत्रराजन्महानासीत्संग्रामोलोमहर्षणः ४३ पांडवानांमहाबाहोतावकानांचसंयुगे ॥ रुद्रस्या क्रीडसदृशःसंहारःसर्वदेहीनाम् ४४ ततःशब्दोमहानासीत्पुनर्येनधनंजयः ॥ अतीवसर्वशब्देभ्योलोमहर्षकरःप्रभो ४५ अर्जुनस्यमहाबाहोतावकानांचधन्वि नाम् ॥ मध्येभारतसैन्यस्यमाधवस्यमहारणे ४६ द्रोणस्यापिपरैःसार्वभ्यूरुहद्वारेमहारणे ॥ एवमेवक्षयोवृत्तःपृथिव्यापृथिवीपते ॥ कुद्रेऽर्जुनेतथाद्रोणेसाव तेचमहारथे ४७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिजयद्रथवधपर्वणि सात्यकिप्रवेशेसंकुलयुद्धे चतुर्विंशत्याधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ संजयउवाच ॥ अपराह्णेमहाराजसंग्रामःसुमहानभूत् ॥ पर्जन्यसमनिर्घोषःपुनद्रोणस्यसोमकैः १ शोणाश्वंरथमास्थायनरवीरःसमाहितः ॥ समरेऽभ्यद्रवत्पांडुव्रजवमास्थायमध्यमम् २ तवप्रियहितेयुक्तोमहेष्वासोमहाबलः ॥ चित्रपुंखैःशितैर्बाणैःकलशोत्तमसंभवः ३ वरान्वरान्द्वयोधानांविचिन्वन्निवभारत ॥ आक्रीड तरणेराजन्मारद्वाजःप्रतापवान् ४ तमभ्यायाद्बृहत्क्षत्रकैकयानांमहारथः ॥ भाटूणांनृपपंचानांश्रेष्ठःसमरकर्कशः ५ विमुंचन्विशिखांस्तीक्ष्णानाचार्यभृशमा र्दयत् ॥ महामेघोयथावर्षेविमुंचन्गंधमादने ६ तस्यद्रोणोमहाराजस्वर्णपुंखानाशिलाशितान् ॥ प्रेषयामाससंकुदःसायकान्दशपंच ७ तांस्तुद्रोणानिनिर्मुक्ता न्क्रुद्धाशीविषसन्निभान् ॥ एकैकंपंचभिर्बाणैर्युधिचिच्छेदहृष्टवत् ८ तदस्यलाघवंदृष्ट्वाप्रहस्यद्विजपुंगवः ॥ प्रेषयामासविशिखानष्टौसन्नतपर्वणः ९ तान्दृ ष्ठाऽपततस्तूर्णद्रोणचापच्युतान्शरान् ॥ अवारयच्छरैरेवतावद्भिर्निशितैर्मृधे १० ततोऽभवन्महाराजतवसैन्यस्यविस्मयः ॥ बृहत्क्षत्रेणतत्कर्मकृतंदृष्ट्वासुदु ष्करम् ११ ततोद्रोणोमहाराजबृहत्क्षत्रंविशेषयन् ॥ प्रादुश्चक्रेणेदिव्यब्राह्ममखंडमुदुर्जयम् १२ कैकेयोऽस्त्रंमालोक्यमुक्तंद्रोणेनसंयुगे ॥ ब्रह्मास्त्रेणैवराजेंद्र ब्राह्ममस्त्रमशातयत् १३ ततोऽस्त्रेनिहतेब्राह्मेबृहत्क्षत्रस्तुभारत ॥ विव्याधब्राह्मणंषष्ठ्यास्वर्णपुंखैःशिलाशितैः १४ तंद्रोणोद्विपदांश्रेष्ठो नाराचेनसमार्पयत् ॥ सतस्यकवचंभित्वाप्राविशद्वरणीतलम् १५ कृष्णसर्पोयथामुक्तोवल्मीकंनृपसत्तम ॥ तथात्यगान्मर्हीबाणोभित्वाकैकेयमाहवे १६ सोऽतिविद्धोमहासजकै केयोद्रोणसायकैः ॥ क्रोधेनमहताऽऽविष्टोव्यामृत्यनयनेशुभे १७ द्रोणंविव्याधसप्तत्यास्वर्णपुंखैःशिलाशितैः ॥ सारथिचास्यबाणेनभृशंमर्मस्वताडयत् १८ द्रोणस्तुबहुभिर्विद्धोबृहत्क्षत्रेणमारिष ॥ असृजद्विशिखांस्तीक्ष्णान्कैकेयस्यरथं प्रति १९ व्याकुलीकृत्यतंद्रोणोबृहत्क्षत्रंमहारथम् ॥ अश्वांश्चतु र्भिर्न्यवधीचतुरोऽस्यपतत्रिभिः २०

११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २०

२१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४ । ४५ । ४६

सूतंचैकेनबाणेनरथनीडादपातयत् ॥ द्वाभ्यांध्वजंचच्छत्रंचच्छिवाभूमावपातयत् २१ ततःसाधुविमृष्टेननाराचेनद्विजर्षभः ॥ हृद्यविध्यद्बृहत्क्षत्रंसच्छिन्नह दयोऽपतत् २२ बृहत्क्षत्रेहतेराजन्कैकयानांमहारथे ॥ शैशुपालिरभिकुद्वोयंतारामिदमब्रवीत् २३ सारथेयाहियत्रैषद्रोणस्तिष्ठतिदंशितः ॥ विनिघ्नन्कैकयान्स र्वाण्पंचालानांचवाहिनीम् २४ तस्यतद्वचनंश्रुत्वासारथीरथिनांवरम् ॥ द्रोणायप्रापयामासकांबोजैर्जवनेर्हयैः २५ दृष्टकेतुश्चचेदीनामृषभोऽतिबलोदितः ॥ वधायाभ्यद्रवद्द्रोणंपतंगइवपावकम् २६ सोऽविध्यततदाद्रोणंषष्ठ्यासाश्वरथध्वजम् ॥ पुनश्चान्यैःशरैस्तीक्ष्णैःसुप्तंव्याघ्रंतुदन्निव २७ तस्यद्रोणोधनुर्मध्येक्षु रप्रेणशितेनच ॥ चकर्तगार्धपत्रेणयतमानस्यशुष्मिणः २८ अथान्यद्वनुरादायशैशुपालिर्महारथः ॥ विव्याधसायकैर्द्रोणंकंकवर्हिणवाजितैः २९ तस्यद्रोणो हयान्हत्वाचतुर्भिश्चतुरःशरैः ॥ सारथेश्चशिरःक्रायाच्चकर्तप्रहसन्निव ३० अथैनंपंचविंशत्यासायकानांसमार्पयत् ॥ अवपुत्यरथाच्चैद्योगदामादायसत्वरः ३१ मारद्वाजायचिक्षेपरुषितामिवपन्नगीम् ॥ तामापतंतीमालोक्यकालरात्रिमिवाचताम् ३२ अश्मसारमयींगुर्वीतपनीयविभूषिताम् ॥ शरैरेकसाहस्रैर्भारि द्वाजोऽच्छिन्नच्छितैः ३३ साछिन्नावहुभिर्बाणैर्भारद्वाजेनमारिष ॥ गदापपातकौरव्यनादयंतीधरातलम् ३४ गदांविनिहतांदृष्ट्वादृष्टकेतुरमर्षणः ॥ तोमरं व्यसृजद्वीरःशक्तिचक्रनकोज्ज्वलाम् ३५ तोमरंपंचभिर्भित्वाशक्तिचिच्छेदपंचभिः ॥ तौजग्मतुर्मर्हीछिन्नौसर्पाविवगरुत्मता ३६ ततोऽस्यविशिखंतीक्ष्णं व धायवधकांक्षिणः ॥ प्रेषयामाससमरेभारद्वाजःप्रतापवान् ३७ सतस्यकवचंभित्वाहृदयंचामितौजसः ॥ अभ्यगाद्वरणीबाणोहंसःपद्मवनंयथा ३८ पतंगंहिग्र सेच्चापोयथाप्लुद्रंभुक्षितः ॥ तथाद्रोणोऽग्रसच्छूरोदृष्टकेतुंमहाहवे ३९ निहतेचेदिराजेतुतत्खंडं पित्र्यमाविशत् ॥ अमर्षवशमापन्नःपुत्रोऽस्यपरमास्त्रवित् ॥ ४० तमपिप्रहसन्द्रोणःशरैर्निन्येयमक्षयम् ॥ महाव्याघ्रोमहारण्येभृगशावयथावली ४१ तेषुप्रक्षीयमाणेषुपांडवेयेषुभारत ॥ जरासंधसुतोवीरःस्वयंद्रोणमुपा द्रवत् ४२ सतुद्रोणंमहाबाहुःशरधाराभिराहवे ॥ अदृश्यमकारोत्तूर्णजलदोभास्करंयथा ४३ तस्यतल्लाघवंदृष्ट्वादृष्टोःक्षत्रियमर्दनः ॥ व्यमृजसायकांस्तूर्ण शतशोऽथसहस्रशः ४४ छादयित्वारणेद्रोणोरथस्थंरथिनांवरम् ॥ जारासंधिजघानाशुमिषतांसर्वधन्विनाम् ४५ योयःस्मनीयतेतत्रतंद्रोणोह्यंतकोपमः ॥ आदत्तसर्वभूतानिप्राप्तेकालेयथाऽतकः ४६ ततोद्रोणोमहाराजनामविश्राव्यसंयुगे ॥ शरैरेकसाहस्रैःपांडवेयान्समावृणोत् ४७ तेतुनामांकिताबाणाद्रोणेना स्तांशिलाशिताः ॥ नरात्रागान्हयांश्चैवनिजघुःशतशोमृधे ४८ तेवध्यमानाद्रोणेनशक्रेणैवमहासुराः ॥ समकंपंतपंचालागावःशीतादिताइव ४९ ततोनि ष्ठानकोघोरःपांडवानामजायत ॥ द्रोणेनवध्यमानेषुसैन्येषुभरतर्षभ ५०

४७ । ४८ । ४९ निष्ठानकःकष्टस्वनः ५०

प्रताप्यमानाः सूर्येण हन्यमानाश्च सायकैः ॥ अन्वपद्यंत पंचालास्तदासंत्रस्तचेतसः ५१ मोहितावाणजालेन भारद्वाजेन संयुगे ॥ ऊरुग्राहयहीतानां पंचाला
नामहारथाः ५२ चेदयश्च महाराजसंजयाः काशिकोसलाः ॥ अभ्यद्रवंतसंहृष्टा भारद्वाजं युयुत्सया ५३ ब्रुवंतश्चरणेऽन्योन्यं चेदिपंचालसंजयाः ॥ हतद्रोणं
हतद्रोणमिति तद्रोणमभ्ययुः ५४ यतंतः पुरुषव्याघ्राः सर्वशक्त्या महायुतिम् ॥ निनीषवोरणे द्रोणं यमस्य सदनं प्रति ५५ यतमानांस्तुतान् वीरान् भारद्वाजः
शिलीमुखैः ॥ यमाय प्रेषयामास चेदिमुख्यान् विशेषतः ५६ तेषु प्रक्षीयमाणेषु चेदिमुख्येषु सर्वशः ॥ पंचालाः समकंपंतद्रोणसायकपीडिताः ५७ प्राक्रोशन्भी
ममेनंतेष्टुष्टुमंचभारत ॥ दृष्ट्वा द्रोणस्य कर्माणि तथारूपाणि मारिष ५८ ब्राह्मणेन तपोनूनं चरितं दुश्चरं महत् ॥ तथा हि युधिषं कुद्वोदहति क्षत्रियर्षभान् ५९
धर्मोयुद्धं क्षत्रियस्य ब्राह्मणस्य परंतपः ॥ तपस्वीकृतविद्यश्च प्रेक्षितेनापि निर्दहेत् ६० द्रोणाग्रिमस्त्रसंस्पर्शं प्रविष्टाः क्षत्रियर्षभाः ॥ बहवो दुस्तरं घोरं यत्रादहतं
भारत ६१ यथा बलं यथोत्साहं यथा सत्वं महायुतिः ॥ मोहयन् सर्वभूतानि द्रोणो हंति बलानि नः ६२ तेषां तद्वचनं श्रुत्वा क्षत्रधर्मा व्यवस्थितः ॥ अर्धचंद्रेण चि
च्छेदक्षत्रधर्मा महाबलः ६३ क्रोधसंविग्रमनसो द्रोणस्य सशरं धनुः ॥ ससंरब्धतरो भूत्वा द्रोणः क्षत्रियमर्दनः ६४ अन्यत्कार्मुकमादाय भास्वरं वेगवत्तरम् ॥ तत्रा
घायशरं तीक्ष्णं परानि काविशातनम् ६५ आकर्णपूर्णमाचार्यो बलवानभ्यवासृजत् ॥ सहत्वा क्षत्रधर्माणं जगाम धरणीतलम् ६६ सभिन्नहृदयो वाहान्यपतन्भेदि
नीतले ॥ ततः सैन्यान् यकंपंतष्टुष्टुमसुते हते ६७ अथ द्रोणं समारोहचेकितानो महाबलः ॥ स द्रोणं दशभिर्विद्धाप्रत्यविद्धयत्स्तनान्तरे ६८ चतुर्भिः सारथि
चास्य चतुर्भिश्चतुरो हयान् ॥ तमाचार्यस्त्रिमिर्बाणैर्बाह्वोरुरसि चार्दयत् ६९ ध्वजं सप्तभिरुन्मथ्य यंतारमवधीत्रिभिः ॥ तस्य सूते हते तेऽश्वारथमादाय विदुताः
७० समरेशरसंवीता भारद्वाजेन मारिष ॥ चेकितानरथं दृष्ट्वा हताश्वं हतसारथिम् ७१ तान्समेतान् रणेशूरांश्चेदिपंचालसंजयान् ॥ समंताद्वा वयं द्रोणो बह्वशो भवत
मारिष ७२ आकर्णपलितश्यामो वयसाऽशीतिपंचकः ॥ रणेऽपर्यचरद्द्रोणो वृद्धः षोडशवर्षवत् ७३ अथ द्रोणं महाराज विचरंतमभीतवत् ॥ वज्रहस्तमम
न्यंतशत्रवः शत्रुसूदनम् ७४ ततोऽब्रवीन्महाबाहुर्दृष्ट्वा बुद्धिमाचूष ॥ लुब्धोऽयं क्षत्रियान् हंति व्याघ्रः क्षुद्रमृगानिव ७५ कृच्छ्रान् दुर्योधनो लोकान्पापः
प्राप्स्यति दुर्भतिः ॥ यस्य लोभादिनिहताः समरे क्षत्रियर्षभाः ७६ शतशः शेरते भूमौ निरुक्ता गोवृषा इव ॥ रुधिरेण परीता गाः श्वशृगालादनीरुताः ७७

शौक्ल्यं यस्य वयसा कालमिदं संयोगेन अशीतिपंचकः चतुःशताब्दः अशीतिकापरहविषादेन अतिवृद्धतमः ७३ । ७४ । ७५ । ७६ । ७७

७८ ॥ इति द्रोणपर्वणि वीकायां पंचविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२५ ॥ व्यूहैश्चिति १ । २ । ३ । ४ वानरर्षभलक्षणं वानरप्रधानं ध्वजं वरवानरकेतनमिति पाठो वा ५ । ६ । ७ । ८ । ९

एवमुक्त्वा महाराजदृष्ट्वा द्रोणोऽपि पातिः ॥ पुरस्कृत्य रणे पार्थांश्च द्रोणमभ्यद्रवद्भुतम् ७८ ॥ इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि द्रोणपराक्रमे पंच
विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२५ ॥ ॥ ७९ ॥ ॥ संजय उवाच ॥ व्यूहेष्वालो ह्यमानेषु पांडवानां ततस्ततः ॥ सुदूरमन्वयुः पार्थाः पंचालाः सहसो
मकैः १ वर्तमाने तथारौद्रेसंग्रामे लोमहर्षणे ॥ संक्षये जगत्स्तीव्रे युगांत इव भारत २ द्रोणेषु धिपराक्रांते नर्दमाने मुहुर्मुहुः ॥ पंचालेषु च क्षीणेषु वध्यमानेषु पांडु
षु ३ नापश्यच्छरणं किंचिद्धर्मराजो युधिष्ठिरः ॥ चिंतयामास राजेंद्रकथमेतद्भविष्यति ४ ततो वीक्ष्य दिशः सर्वाः सव्यसाचिदिदक्षया ॥ युधिष्ठिरो ददर्शाथ नै
व पार्थेन माधवम् ५ सोऽपश्यन्नरशार्दूलवानरर्षभलक्षणम् ॥ गांडीवस्य च निर्धोषमशृण्वन् व्यथितेन्द्रियः ६ अपश्यन् सात्यकिं चापि वृष्णीनां प्रवरं रथम् ॥ चि
ंतयामि परीतां गोधर्मराजो युधिष्ठिरः ७ नाध्यगच्छत्तदा शांतिं तावपश्यन्नरोत्तमौ ॥ लोकोपक्रोशभीरुत्वाद्धर्मराजो महामनाः ८ अर्चितयन्महाबाहुः शैनेयस्य
रथं प्रति ॥ पदवीं प्रेषितश्चैव फाल्गुनस्य मयारणे ९ शैनेयः सात्यकिः सत्यो मित्राणामभयंकरः ॥ तदिदं ह्येकमेवासीद्विधा जार्तममाद्य वै १० सात्यकिश्च द्विविज्ञे
यः पांडवश्च धनंजयः ॥ सात्यकिं प्रेषयित्वा तु पांडवस्य पदानुगम् ११ सात्वतस्यापि कंयुद्धे प्रेषयिष्ये पदानुगम् ॥ करिष्यामि प्रयत्नेन भ्रातुरन्वेषणं यदि १२
युयुधानमनन्विष्य लोको मां गर्हयिष्यति ॥ भ्रातुरन्वेषणं कृत्वा धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः १३ परित्यजति वार्ष्णेयं सात्यकिं सत्यविक्रमम् ॥ लोकापवादभीरुत्वात् सोऽहं
पार्थवो कोदरम् १४ पदवीं प्रेषयिष्यामि माधवस्य महात्मनः ॥ यथैव च मम प्रीतिरर्जुने शत्रुसूदने १५ तथैव वृष्णिवीरेऽपि सात्वते युद्धदुर्मदे ॥ अतिभारो नेयुक्त
श्च मया शैनेयनंदनः १६ स तु मित्रो परोधेन गौरवात्तु महाबलः ॥ प्रविष्टो भारतीसेनामकरः सागरं यथा १७ असौ हि श्रूयते शब्दः शूराणामनिवर्तिनाम् ॥ मिथः
संयुध्यमानानां वृष्णिवीरेण धीमता १८ प्राप्तकालं सुबलवन्निश्चितं बहुधा हि मे ॥ तत्रैव पांडवेयस्य भीमसेनस्य धन्विनः १९ गमनं रोचते मह्यं यत्र यातौ महारथौ ॥
न चाप्यसह्यं भीमस्य विद्यते भुवि किंचन २० शक्तो ह्ये परणेयतः पृथिव्यां सर्वधन्विनाम् ॥ स्वबाहुबलमास्थाय प्रतिव्यूहितुमंजसा २१ यस्य बाहुबलं सर्वसमाश्रि
त्य महात्मनः ॥ वनवासान्निवृत्ताः स्मनश्च युद्धेषु निर्जिताः २२ इतो गते भीमसेने सात्वतं प्रति पांडवे ॥ सनाथौ भवितारौ हि युधिसात्वतफाल्गुनौ २३ कामं त्वशोचनीयौ
तौरणे सात्वतफाल्गुनौ ॥ राक्षितौ वा सुदेवेन स्वयं शस्त्रविशारदौ २४ अवश्यं तु मया कार्यमात्मनः शोकनाशनं ॥ तस्माद्भीमं नियोक्ष्यामि सात्वतस्य पदानुगं २५ ततः प्र
तिवृत्तं मन्ये विधानं सात्यकिं प्रति ॥ एवं निश्चित्य मनसा धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः २६ यंतारं ब्रवीद्वाजाभीमं प्रति नयस्व माम् ॥ धर्मराजवचः श्रुत्वा सारथिर्हयकोविदः २७

सत्योऽहमिति १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ सात्यकिं प्रति प्रतिविधानं कृतमित्यन्वयः २६ । २७

रथं हेमपरिष्कारं भीमांतिकमुपानयत् ॥ भीमसेनमनुज्ञाप्य प्राप्तकालमर्चितयत् २८ कश्मलं प्राविशद्राजा बहुतत्र समादिशत् ॥ सकश्मलसमाविष्टो भीममाहूय पा
र्थिवः २९ अन्नवीद्वचनं राजकुंती पुत्रो युधिष्ठिरः ॥ यः स देवान्सर्गं धर्मां देव्यांश्चैकरथोऽजयत् ३० तस्य लक्ष्मणपश्यामि भीमसेनानुजस्यते ॥ ततोऽब्रवीद्ध
र्मराजं भीमसेनस्तथागतम् ३१ नैवाद्राक्षन् चाश्रोषंतव कश्मलमीदृशम् ॥ पुराऽतिदुःखदीर्णानां भवान्गतिरभूद्विनः ३२ उत्तिष्ठोत्तिष्ठ राजेंद्र शाधिकं करवा
णिते ॥ न ह्यसाध्यमकार्यं वा विद्यते मम मानद ३३ आज्ञापय कुरुश्रेष्ठ माचशोके मनः कृथाः ॥ तमब्रवीदश्रु पूर्णः कृष्णसर्प इव श्वसन् ३४ भीमसेनमिदं वाक्यं प्र
म्लानवदनो नृपः ॥ यथा शंखस्य निर्घोषः पांचजन्यस्य श्रूयते ३५ पूरितो वासुदेवेन संरब्धेन यशस्विना ॥ नूनमद्य हतः शेतैतव भ्राता धनं जयः ३६ तस्मि
न्विनिहते नूनं युध्यतेऽसौ जनार्दनः ॥ यस्य सत्ववतो वीर्यं ह्युपजीवति पांडवाः ३७ यं भयेष्वभिगच्छंति सहस्राक्षमिवामराः ॥ स शूरः सैधवप्रेप्सु रन्वयाद्भारती च
मूम ३८ तस्य वै गमनं विब्रो भीमनावर्तनं पुनः ॥ इयामो युवा गुडाकेशो दर्शनीयो महारथः ३९ व्यूढोरस्को महाबाहुर्मतद्विरदविक्रमः ॥ चकोरनेत्रस्ताम्रास्यो
द्विषतां भयवर्धनः ४० तदिदं मम द्रुतं शोकस्थानमरिदम् ॥ अर्जुनार्थं महाबाहो सात्वतस्य चकारणात् ४१ वर्षते ह विषे वाग्निरिष्यमानः पुनः पुनः ॥ तस्य ल
क्ष्मणपश्यामि तेन विदामि कश्मलम् ४२ तं विद्धि पुरुषव्याघ्रं सात्वतं च महारथम् ॥ स तं महारथं पश्चादनुयातस्तवानुजम् ४३ तमपश्यन् महाबाहुमहं विदामि
कश्मलम् ॥ पार्थे तस्मिन्हते चैव युध्यते नूनमग्रणीः ४४ सहायो नास्य वै कश्चित्तेन विदामि कश्मलम् ॥ तस्मिन् कृष्णो हते नूनं युध्यते युद्धकोविदः ४५ नहि मे
शुध्यते भावस्तयो रेव परंतप ॥ स तत्र गच्छ कौंतेय यत्र यातो धनं जयः ४६ सात्यकिश्च महावीर्यः कर्तव्यं यदि मन्यसे ॥ वचनं मम धर्मज्ञात्वा ज्येष्ठो भवामिते ४७
न तेऽर्जुनस्तथा ज्ञेयो ज्ञातव्यः सात्यकिर्यथा ॥ चिकीर्षुर्मत्प्रियं पार्थ सयातः सव्यसाचिनः ४८ पदवीं दुर्गमां धोरामगम्यामकृतात्माभिः ॥ दृष्ट्वा कुशलिनौ कृष्णौ सात्व
तं चैव सात्यकिम् ॥ संविदं चैव कुर्यात्स्वं सिंहनादेन पांडव ४९ ॥ इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि युधिष्ठिरचिंतायां षड्विंशत्यधिकशततमो
ऽध्यायः ॥ १२६ ॥ भीमसेन उवाच ॥ ब्रह्मेशानेन्द्रवरुणानवहयः पुरारथः ॥ तमास्थाय गतौ कृष्णौ न तयोर्विद्यते भयम् १ आज्ञां तु शिरसा विभ्रदेष गच्छामि
माशुचः ॥ समेत्य तान्न रव्याघ्रांस्तव दास्यामि संविदम् २ ॥ संजय उवाच ॥ एतावदुक्ता प्रययौ परिदाय युधिष्ठिरम् ॥ पृष्ठयुग्राय बलवान्सुहृद्व्यश्च पुनः पुनः ३
पृष्ठयुग्रे च दमाह भीमसेनो महाबलः ॥ विदितं ते महाबाहो यथा द्रोणो महारथः ४ ग्रहणे धर्मराजस्य सर्वोपायेन वर्तते ॥ न च मे गमने कृत्यं तादृक्पार्थ विद्यते ५

४९ ॥ इति द्रोणपर्वणि टीकायां षड्विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२६ ॥ ॥ ॥ ॥ ब्रह्मेति १ संविदं ज्ञापनम् २ । ३ । ४ । ५

आस्यधिकमतिशयितं हि शब्दोऽभिमुखीकरणे एवमनंतरोक्तम् ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ 'अनलो गोहिरण्यं च वृषां गौरोचनामृतम् ॥ अक्षतं दधिचेत्यष्टौ मंगलानि प्रचक्षते' १४

यादृशं रक्षणे राज्ञः कार्यमात्ययिकं हेनः ॥ एवमुक्तोऽस्मि पार्थेन प्रतिवक्तुं न चोत्सहे ६ प्रयास्येतत्र यत्रासौ मुमुर्षुः सैधवः स्थितः ॥ धर्मराजस्य वचने स्थातव्यमवि
शंकया ७ यास्यामि पदवीं भ्रातुः सात्वतस्य च धीमतः ॥ सोऽद्य यत्तोरणं पार्थ परिरक्ष युधिष्ठिरम् ८ एतद्विषयं कार्याणां परमं कृत्यमाहवे ॥ तमब्रवीन्महाराज पृ
ष्ठयुग्राव कोदरम् ९ ईप्सितं ते करिष्यामि गच्छ पार्था विचारयन् ॥ नाहत्वा समरे द्रोणोऽपृष्ठयुग्रे कथंचन १० निग्रहं धर्मराजस्य प्रकरिष्यति संयुगे ॥ ततो निक्षे
प्य राजानं पृष्ठयुग्रे च पांडवम् ११ अभिवाद्य गुरुं ज्येष्ठं प्रययौ येन फाल्गुनः ॥ परिष्वक्तश्च कौंतेयो धर्मराजेन भारत १२ आघ्रातश्च तथा मूर्ध्नि श्रावितश्चाशिवः शु
भाः ॥ कृत्वा प्रदक्षिणान्विप्रानर्चितांस्तुष्टमानसान् १३ आलभ्य मंगलान्यष्टौ पीत्वा कैरातकं मधु ॥ द्विगुणद्रविणो वीरो मदरकांतलोचन १४ विप्रैः कृतस्वस्त्य
यनो विजयोत्पादसूचितः ॥ पश्यन्नेवात्मनो बुद्धिं विजयानंदकारिणीम् १५ अनुलोमानैलैश्चाशुप्रदर्शितजयोदयः ॥ भीमसेनो महाबाहुः कवचीशुभकुंडली १६
सांगदी सतलत्राणः सरथीरथिनारिः ॥ तस्य काष्ण्याय संवर्महेमचित्रं महर्धिमत् १७ विवभौ सर्वतः श्लिष्टं स विद्युदिव तोयदः ॥ पीतरकासितसितैर्वासोभिश्च सुवेष्टि
तः १८ कंठत्राणेन च बभौ सैद्रायुवद्विदुदः ॥ प्रयाते भीमसेने तु तव सैन्यं युयुत्सया १९ पांचजन्यरवो धारः पुनरासीद्विशांपते ॥ तं श्रुत्वा निनदं धोरं त्रैलोक्यत्रा
सनं महत् २० पुनर्भीमं महाबाहुं धर्मपुत्रोऽभ्यभाषत ॥ एष वृष्णिप्रवीरेण ध्मातः सलिलजो भृशम् २१ पृथिवीचांतरिक्षं च विनादयति शंखराट् ॥ नूनं व्यसनमा
पन्ने सुमहत्सव्यसाचिनि २२ कुरुभिर्युध्यते सार्धं सर्वैश्चक्रगदाधरः ॥ आहकुंती नूनमार्यापापमद्यनिदर्शनम् २३ द्रौपदी च सुभद्रा च पश्यंत्यौ सह वंधुभिः ॥ स
भीमत्वरया युक्तो यादव्यत्र धनं जयः २४ मुह्यंती वहि मे सर्वा धनं जयदिदक्षया ॥ दिशश्च प्रदिशः पार्थ सात्वतस्य चकारणात् २५ गच्छ गच्छेति गुरुणा सोऽनुज्ञातो
वृकोदरः ॥ ततः पांडुसुतो राजन् भीमसेनः प्रतापवान् २६ बद्धगोधां गुलित्राणः प्रगृहीतशरासनः ॥ ज्येष्ठेन प्रहितो भ्रात्रा भ्राता भ्रातुः प्रियंकरः २७ आहत्य दुंदुभिं
भीमः शंखं प्रध्माप्य चासकृत् ॥ विनयसिंहनादेन ज्यां विकर्षन् पुनः पुनः २८ तेन शब्देन वीराणां पातयित्वा मनांस्युत ॥ दर्शयन् धोरमात्मानमभिन्नांसहसा
ऽभ्ययात् २९ तमुर्जवनादां ताविरुवंतो हयोत्तमाः ॥ विशोकेनाभिसंपन्ना मनोभारुतरंहसः ३० आरुजन्विरुजन्वार्थो ज्यां विकर्षन् श्वपाणिना ॥
संपर्कं न्विकर्षन् श्वसेनाग्रं समलोडयत् ३१ तं प्रयातं महाबाहुं पंचालाः सहसो मकाः ॥ पृष्ठतोऽनुययुः शूरामघवंतमिवामराः ३२

विजयोत्पादसूचितः सूचितविजयोत्पादः १९ । १९ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ आर्यामान्यामातेतियावत् निर्देशनं निमित्तं २३ । २४ मुह्यंति मोहिना विनयंते २५ । २६ । २७

२८ । २९ । ३० आरुजन्विरुजन्वितं विद्वज्जन्विष्यन् विकर्षन् अत्यर्थं कर्षन् संपर्कं न्विकर्षन् संपर्कं न्विकर्षन् विकर्षन् विकर्षन् ३१ । ३२

तंसमेत्यमहाराजतावकाःपर्यवारयन् ॥ दुःशलश्चित्रसेनश्चकुंडभेदोविंशतिः ३३ दुर्मुखोदुःसहश्चैविकर्णश्चशलस्तथा ॥ विद्वानुर्विदौसुमुखौदीर्घबाहुःसु
दर्शनः ३४ वृंदारकःसुहस्तश्चसुषेणोदीर्घलोचनः ॥ अभयोरौद्रकर्माचसुवर्मादुर्विमोचनः ३५ शोभंतोरथिनांश्रेष्ठाःसहसैन्यपदानुगाः ॥ संयताःसमरेवीरा
भीमसेनमुपाद्रवन् ३६ तैःसमंतादृतःशूरैःसमरेषुमहारथः ॥ तान्समीक्ष्यतुकोतियोभीमसेनःपराक्रमी ॥ अभ्यवर्ततवेगेनसिंहःक्षुद्रमृगानिव ३७ तेमहास्त्रा
णिदिव्यानित्रवीराअदर्शयन् ॥ छादयंतःशरैर्भीममेघाःसूर्यमिवोदितम् ३८ सतानतोत्यवेगेनद्रोणानीकमुपाद्रवत् ॥ अग्रतश्चगजानीकंशरवर्षैरवाकिरत् ३९
सोचिरेणैवकालेनतद्रोणानीकमाशुगैः ॥ दिशःसर्वाःसमभ्यस्यव्यधमत्पवनात्मजः ४० त्रासिताःशरभस्येवगजितेनवनेमृगाः ॥ प्राद्रवन्नादिरदाःसर्वेनदंतोभैरवान्
रवान् ४१ पुनश्चातीववेगेनद्रोणानीकमुपाद्रवत् ॥ तमवारयदाचार्योवेलोदृतमिवार्णवम् ४२ ललाटेताडयच्चैनंनाराचेनस्मयन्निव ॥ ऊर्ध्वराशिमारिवादि
त्योविवर्भोतेनपांडवः ४३ सवन्यमानस्त्वाचार्योममायंफाल्गुनोयथा ॥ भीमःकरिष्यतेपूजामित्युवाचवृकोदरम् ४४ भीमसेननतेशक्याप्रवेष्टुमारिवाहिनी ॥
भामनिर्जित्यसमरेशत्रुमद्यमहाबल ४५ यदितेसोऽनुजःकृष्णःप्रविष्टोऽनुमतेमम ॥ अनीकंनतुशक्यमेप्रवेष्टुमिहवैवया ४६ अथभीमस्तुतच्छ्रुत्वागुरोर्वाक्यम
पेतभीः ॥ क्रुद्धःप्रोवाचवैद्रोणंरक्तताम्रेक्षणस्त्वरन् ४७ तवार्जुनोनानुमतेब्रह्मबंधोरणाजिरम् ॥ प्रविष्टःसहदुर्धर्षःशक्रस्यापिविशेद्वलम् ४८ तेनवैपरमापू
जाकुर्वतामानितोह्यसि ॥ नार्जुनोऽहंघृणीद्रोणभीमसेनोऽस्मितेरिपुः ४९ पितानस्त्वंगुरुर्बुधुस्तथापुत्रास्तुतेवयम् ॥ इतिमन्यामहेसर्वेभवंतंप्रणताःस्थि
ताः ५० अद्यतद्विपरीतंतेवदतोऽस्मासुदृश्यते ॥ यदित्वंशत्रुमात्मानंमन्यसेतत्तथाऽस्त्वह ५१ एषतेसदृशंशत्रोःकर्मभीमःकरोम्यहम् ॥ अथोद्गाम्यगदा
भीमःकालदंडमिवांतकः ५२ द्रोणायव्यसृजद्राजन्सरथादवपुष्टुवे ॥ साश्वसूतध्वजंयानंद्रोणस्यापोथयतदा ५३ प्राप्तद्राक्षवह्न्योधानवायुर्वृक्षानिवौजसा ॥
तंपुनःपरिववुस्तेतवपुत्रारथोत्तमम् ५४ अन्यंतुरथमास्थायद्रोणःप्रहरतांवरः ॥ व्यूहद्वारंसमासाद्ययुद्धायसमुपस्थितः ५५ ततःक्रुद्धोमहाराजभीमसेनःप
राक्रमी ॥ अग्रतःस्यंदनानीकंशरवर्षैरवाकिरत् ५६ तेवध्यमानाःसमरेतवपुत्रामहारथाः ॥ भीमंभीमबलायुद्धेयोधयंतिजयैषिणः ५७ ततोःदुःशासनःक्रुद्धो
रथशक्तिसमाक्षिपत् ॥ सर्वपारसवीतीक्ष्णांजिघांसुःपांडुनंदनम् ५८ आपतंतीमहाशक्तितवपुत्रप्रणोदिताम् ॥ द्विधाचिच्छेदतांभीमस्तदुत्तमिवाभवत्
५९ अथान्यैर्विशिखैस्तीक्ष्णैःसंकुद्धःकुंडभेदिनम् ॥ सुषेणंदीर्घनेत्रंचत्रिभिस्त्रीनवधीदली ६० ततोवृंदारकंवीरंकुरूणांकीर्तिवर्धनम् ॥ पुत्राणांतववीराणां
युध्यतामवधीत्पुनः ६१ अभयोरौद्रकर्माणंदुर्विमोचनमेवच ॥ त्रिभिस्त्रीनवधीद्रीमःपुनरेवसुतांस्तव ६२ ५३ । ५४ । ५५ । ५६ । ५७ । ५८ । ५९ । ६० । ६१ । ६२

६३ । ६४ । ६५ । ६६ । ६७ । ६८ । ६९ । ७० । ७१ । ७२ । ७३ । ७४ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांसप्तविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२७ ॥ ॥ समुत्तीर्णमिति १ बलमाययाबला
वध्यमानामहाराजपुत्रास्तवबलीयसा ॥ भीमंप्रहरतांश्रेष्ठसमंतात्पर्यवारयन् ६३ तेशरैर्भीमकर्माणंववर्षुःपांडवंयुधि ॥ मेघाइवातपापायेधाराभिर्धरणीधरम्
६४ सतद्राणमयंवर्षमश्मवर्षमिवाचलः ॥ प्रतीच्छन्पांडुदायादोनप्राव्यथतशत्रुहा ६५ विद्वानुर्विदौसहितौसुवर्माणंचतेसुतम् ॥ प्रहसन्नेवकौतियःशरैर्निन्ये
यमक्षयम् ६६ ततःसुदर्शनंवीरंपुत्रंतेभरतर्षभ ॥ विव्याधसमरेतूर्णसपपातममारच ६७ सोऽचिरेणैवकालेनतद्रथानीकमाशुगैः ॥ दिशःसर्वाःसमालोक्यव्य
धमत्पांडुनंदनः ६८ ततोवैरथघोषेणगजितेनमृगाइव ॥ भज्यमानाश्चसमरेतवपुत्राविशांपते ६९ प्राद्रवन्सहसासर्वेभीमसेनभयादिताः ॥ अनुयायाच्चकौ
तेयःपुत्राणांतेमहद्वलम् ७० विव्याधसमरेराजन्कौरवेयान्समंततः ॥ वध्यमानामहाराजभीमसेनेनतावकाः ७१ त्यक्त्वाभीमंरणाज्जग्मुश्चोदयंतोहयोत्तमान् ॥
तांस्तुनिर्जित्यसमरेभीमसेनोमहाबल ७२ सिंहनादरवंचक्रेबाहुशब्दंचपांडवः ॥ तलशब्दंचसुमहत्कृत्वाभीमोमहाबलः ७३ भीषयित्वारथानीकंहत्वायोधान्व
रान्वरान् ॥ व्यतीत्यरथिनश्चापिद्रोणानीकमुपाद्रवत् ७४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिजयद्रथवधपर्वणिभीमसेनप्रवेशेभीमपराक्रमेसप्तविंशत्याधिकशत
तमोऽध्यायः ॥ १२७ ॥ ॥ ॥ संजयउवाच ॥ समुत्तीर्णरथानीकंपांडवंविहसन्नरणे ॥ विवारायेपुराचार्यःशरवर्षैरवाकिरत् १ पिबन्निवशरौघांस्तान्द्रोण
चापपरिच्युतान् ॥ सोऽभ्यद्रवत्सोदर्यान्मोहयन्बलमायया २ तंमृधेवेगमास्थायनृपाःपरमधन्विनः ॥ चोदितास्तवपुत्रैश्चसर्वतःपर्यवारयन् ३ सतैस्तुसंवृ
तोभीमःप्रहसन्निवभारत ॥ उद्यच्छन्सगदातेभ्यःसुघोरासिंहवन्नदन् ४ अवामृजच्चवेगेनशत्रुपक्षविनाशिनीम् ॥ इंद्राशानिर्वेद्रेणप्रविद्धासंहतात्मना ॥ प्रा
मथ्नात्सामहाराजसैनिकांस्तवसंयुगे ५ घोषेणमहताराजन्पूरयंतीवमेदिनीम् ॥ ज्वलंतीतेजसाभीमात्रासयामासतेसुतान् ६ तांपतंतीमहावेगाद्वृद्धातेजोभि
संवृताम् ॥ प्राद्रवंस्तावकाःसर्वेनदंतोभैरवान्रवान् ७ तंचशब्दमसह्यंवेतस्याःसंलक्ष्यमारिष ॥ प्रापतन्मनुजास्तत्ररथेभ्योरथिनस्तदा ८ तेहन्यमानाभी
मेनगदाहस्तेनतावकाः ॥ प्राद्रवंतरणेभीताव्याघ्रघ्रातामृगाइव ९ सतान्विद्राव्यकौतियःसंख्येऽमित्रान्दुरासदान् ॥ सुपर्णइववेगेनपक्षिराडत्यगाञ्चमूम् १०
तथातुविप्रकुर्वाणंरथयूथपयूथपम् ॥ भारद्वाजोमहाराजभीमसेनंसमभ्ययात् ११ भीमंतुसमरेद्रोणोवारयित्वाशरोर्मिभिः ॥ अकरोत्सहसानादंपांडुनांभयमा
दधत् १२ तयुद्धमासीत्सुमहद्वोरिदेवासुरोपमम् ॥ द्रोणस्यचमहाराजभीमस्यचमहात्मनः १३ यदातुविशिखैस्तीक्ष्णैर्द्रोणचापविनिःसृतैः ॥ वध्यंतेसमरे
वीराःशतशोऽथसहस्रशः १४ ततोरथादवपुस्त्यवेगमास्थायपांडवः ॥ निमील्यनयनेराजन्पदातिद्रोणमभ्ययात् १५

अंसेशिरोभीमसेनः करौकृत्वोरसिस्थिरौ ॥ वेगमास्थायबलवान्मनोनिलगरुत्मताम् १६ यथाहिगोवृषोवर्षप्रतिगृह्णाते लिलया ॥ तथाभीमोनरव्याघ्रः शरवर्ष
समग्रहीत् १७ सवध्यमानः समरे रथं द्रोणस्य मारिष ॥ ईषायां पाणिना गृह्णा प्रचिक्षेप महाबलः १८ द्रोणस्तु सत्वरोरजनाक्षितो भीमेन संयुगे ॥ रथमन्यं समारुह्य
व्यूहद्वारं ययौ पुनः १९ तमायां तं तथा दृष्ट्वा भग्नोत्साहं गुरुतदा ॥ गत्वा वेगात् पुनर्भीमो धुरं गृह्णा रथस्य तु २० तमप्यतिरथं भीमश्चिक्षेप भृशरोषितः ॥ एवमष्टौ
रथाः क्षिप्ता भीमसेनेन लिलया २१ व्यदृश्यत निमेषेण पुनः स्वरथमास्थितः ॥ दृश्यते तावकै यो धौर्विस्मयोः फुल्ललोचनैः २२ तस्मिन्क्षणे तस्य यं तातूर्णमश्वान
चोदयत् ॥ भीमसेमस्य कौरव्यतदहुतमिवामवत् २३ ततः स्वरथमास्थाय भीमसेनो महाबलः ॥ अम्यद्रवत वेगेन तव पुत्रस्य वाहिनीम् २४ समुद्रं नक्षत्रियानां
जौवातो वृक्षानि वा दहतः ॥ आगच्छद्धारयन्सेनां सिंधुवेगो न गानिव २५ भोजानीकं समासाद्य हार्दिक्येनाभिरक्षितम् ॥ प्रमथ्य तरसा वीरस्तदप्यतिबलं ऽप्य
यात् २६ संत्रासयन्ननीकानि तलशब्देन पांडवः ॥ अजयत् सर्वसैन्यानि शार्दूल इव गोवृषान् २७ भोजानीकमातिक्रम्य दरदानां च वाहिनीम् ॥ तथाम्लेच्छगणा
नन्यान्बहून् युद्धविशारदान् २८ सात्यकिं चैव संप्रेक्ष्य युध्यमानं महारथम् ॥ रथेन यतः कौतेयो वेगेन प्रययौ तदा २९ भीमसेनो महाराजद्रष्टुकामो धनं जयम् ॥
अतीत्य समरे योधांस्तावकान्पांडुनंदनः ३० सोऽप्यदृष्टुं न तत्र युध्यमानं महारथम् ॥ सैधवस्य वधार्थं हि पराक्रांतं पराक्रमी ३१ तं दृष्ट्वा पुरुषव्याघ्रश्चुकोशमह
तोरवान् ॥ प्रावृट्काले महाराज नर्दन्निव बलाहकः ३२ तंतस्य निनदं धोरं पार्थः शुश्राव नर्दतः ॥ वासुदेवश्च कौरव्यभीमसेनस्य संयुगे ३३ तौ श्रुत्वा युगपद्गौरौ
निनदंतस्य शुष्मिणः ॥ पुनः पुनः प्राणदतां दिदृक्षुः तौ वृकोदरम् ३४ ततः पार्थो महानादं मुचन्वैमाधवश्च ह ॥ अम्ययातां महाराज नर्दतौ गोवृषाविव ३५ भीम
सेनरवं श्रुत्वा फाल्गुनस्य च धन्विनः ॥ अप्रीयत महाराज धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः ३६ विशोकश्चाभवद्वाजाश्रुत्वा तं निनदंतयोः ॥ धनं जयस्य समरे जयमाशास्तवा
न्विभुः ३७ तथा तु नर्दमाने वै भीमसेने मदीकटे ॥ स्मितं कृत्वा महाबाहुर्धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः ३८ हृद्गतं मनसा प्राह ध्यात्वा धर्मभृतां वरः ॥ दत्ताभीमत्वया संवित्
तं गुरुवचस्तथा ३९ न हितेषां जयो युद्धे येषां दिष्टाऽसि पांडव ॥ दिष्ट्या जीवति संग्रामे सव्यसाची धनं जयः ४० दिष्ट्या च कुशली वीरः सात्यकिः सत्यविक्रमः ॥
दिष्ट्या जृणोमि गर्जतौ वासुदेव धनं जयौ ४१ येन शक्रं रणे जित्वा तर्पितो हव्यवाहनः ॥ सहंतां द्विषतां संख्ये दिष्ट्या जीवति फाल्गुनः ४२ यस्य बाहुबलं सर्वव्यमा
श्रित्य जीवताः ॥ सहंतां रिपुसैन्यानां दिष्ट्या जीवति फाल्गुनः ४३ निवातकवचा येन देवैरपि सुदुर्जयाः ॥ निर्जिता धनुषैकेन दिष्ट्या पार्थः स जीवति ४४ कौरवान्स
हितान्सर्वान् गोग्रहाथं समागतान् ॥ योऽजयन्मत्स्यनगरे दिष्ट्या पार्थः स जीवति ४५ कालकेयसहस्राणि चतुर्दशमहारणे ॥ योऽवधीजुजवीर्येणा दिष्ट्या पार्थः स जीवति ४६

४७ । ४८ । ४९ । ५० । ५१ । ५२ । ५३ । ५४ । ५५ । ५६ ॥ इति द्रोणपर्वणि श्रीकायामष्टाविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ निनदंतमिति १ । २ युपुःस

गंधर्वराजं बलिनंदुर्योधनकृते च वै ॥ जित्वा न्योऽस्त्रवीर्येण दिष्ट्या पार्थः स जीवति ४७ किरीटमालीबलवाङ्मुताश्वः कृष्णसारथिः ॥ मम प्रियश्च स तं दिष्ट्या पा
र्थः स जीवति ४८ पुत्रशोकाभिसंतप्तश्च कीर्षन्कर्मदुष्करम् ॥ जयद्रथवधान्वेषी प्रतिज्ञां कृतवान् हि यः ४९ कश्चित्सैधवं संख्ये हनिष्यति धनं जयः ॥ कश्चित्तीर्णं
प्रातिज्ञं हि वासुदेवेन रक्षितम् ५० अनस्तामेत आदित्ये समेष्याम्यहमर्जुनम् ॥ कश्चित्सैधवकोराजा वुर्योधनहिते रतः ५१ नंदायेष्यत्यमित्रान् हि फाल्गुनेन निपा
तितः ॥ कश्चिदुर्योधनो राजा फाल्गुनेन निपातितम् ५२ दृष्ट्वा सैधवं संख्ये शममस्मा सुधास्याति ॥ दृष्ट्वा विनिहतां भ्रातृन् भीमसेनेन संयुगे ॥ कश्चिदुर्योधनो मं
दः शममस्मा सुधास्याति ५३ दृष्ट्वा चान्यान्महायोधान् पातितान् धरणीतले ॥ कश्चिदुर्योधनो मंदः पश्चात्तापं गमिष्यति ५४ कश्चिद्द्रोणेण नो वैरं शममेकेन यास्याति ॥
शेषस्य रक्षणार्थं च संधास्यति सुयोधनः ५५ एवं बहुविधं तस्य राज्ञश्चितयतस्तदा ॥ कृपयाऽभिपरीतस्य धोरं युद्धमवर्तत ५६ ॥ इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि
जयद्रथवधपर्वणि भीमसेनप्रवेशे युधिष्ठिरहर्षेऽष्टाविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२८ ॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ निनदंतं तथा तं तु भीमसेनं महाबलम् ॥ मेघस्त
नितनिर्घोषं के वीराः पर्यवारयन् १ न हि पश्याम्यहं तं वीत्रिपुलोके पुं कंचन ॥ क्रुद्धस्य भीमसेनस्य यास्तं दृष्ट्यतोरणे २ गदां युयुत्समानस्य कालस्येव ह संजय ॥ न हि प
श्याम्यहं युद्धे यास्तं दृष्ट्यतः पुमान् ३ रथं रथेन यो हन्यात् कुंजरं कुंजरेण च ॥ कस्तस्य समरे स्थाता साक्षादपि पुरंदरः ४ क्रुद्धस्य भीमसेनस्य मम पुत्रान् जिघांसतः ॥
दुर्योधनहिते युक्ताः समतिष्ठंत केऽग्रतः ५ भीमसेनदवाग्नेस्तु मम पुत्रांस्तृणोपमान् ॥ प्रधक्षतोरणमुखे केऽतिष्ठन्नग्रतो नराः ६ काल्यमानांस्तु पुत्रान् मेहद्वाभीमेन
संयुगे ॥ कालेनेव प्रजाः सर्वाः केभीमं पर्यवारयन् ७ न मेऽर्जुना द्रयं तादृक् कृष्णात्रापि च सात्वतात् ॥ हुतभुग्जन्मनो नैव यादृग्भीमा द्रयं मम ८ भीमवद्वेः प्रदीप्तस्य
मम पुत्रान् दिधक्षतः ॥ केशुराः पर्यवर्तंत तन्ममाचक्ष्व संजय ९ ॥ संजय उवाच ॥ तथा तु नर्दमानं तं भीमसेनं महाबलम् ॥ तुमुलेनैव शब्देन कर्णोऽप्यम्यद्रवद्
ली १० व्याक्षिपन्सुमहच्चापमतिमात्रममर्षणः ॥ कर्णः सुयुद्धमाकांक्षन् दर्शयिष्यन्बलं मृधे ११ कुरोधमार्गं भीमस्य वातस्येव महीरुहः ॥ भीमोऽपि दृष्ट्वा सावेगं
पुरोवैकर्तनं स्थितम् १२ चुकोपबलवद्दीरश्चिक्षेपास्य शिलाशितान् ॥ तान् प्रत्यगृह्णात्कर्णोऽपि प्रतीपं प्रापयच्छरान् १३ ततस्तु सर्वयोधानां यततां प्रेक्षतां
तदा ॥ प्रावेपन्निव गात्राणि कर्णभीमसमागमे १४ रथिनां सादिनां चैव तयोः श्रुत्वा तलस्वनम् ॥ भीमसेनस्य निनदं श्रुत्वा धोरं रणाजिरे १५ खंचभूर्भिव संरुद्धां
मेनिरेक्षत्रियर्षभाः ॥ पुनर्धोरिणनादेन पांडवस्य महात्मनः १६ समरे सर्वयोधानां धनूंष्यभ्यपतन्क्षितौ ॥ शस्त्राणि न्यपतन् दोर्भ्यः केषां चिच्चासवोऽद्रवन् १७

वित्रस्तानि च सर्वाणि शक्यन्मूत्रं प्रसुप्तुः ॥ वाहनानि च सर्वाणि बभूवुर्विमनांसि च १८ प्रादुरासन्निमित्तानि धीराणि सुबहून् युतः ॥ यत्र कंकवले श्वासीदं तरिक्षं स
मावृतम् १९ तस्मिन् सुतुमुले राजन् कर्णभीमसमागमे ॥ ततः कर्णस्तु विशत्याशराणां भीममार्दयत् २० विव्याध चास्य त्वरितः सुतं पंचभिराशुगैः ॥ प्रहस्य भी
मसेनोऽपि कर्णं प्रत्याद्रवद्गणे २१ सायकानां चतुःषष्ट्या क्षिप्रकारीमहायशाः ॥ तस्य कर्णो महेश्वासः सायकांश्चतुरोऽक्षिपत् २२ असंप्राप्तांश्चतान् भीमः साय
कैर्नतपर्वभिः ॥ चिच्छेद बहुधाराजन्दं शयन्पाणि लाघवम् २३ तं कर्णं शिखादयामास शरवतैरनेकशः ॥ संछाद्यमानः कर्णेन बहुधा पांडुनंदनः २४ चिच्छेद चा
पं कर्णस्य मुष्टिदेशे महारथः ॥ विव्याध चैनं बहुभिः सायकैर्नतपर्वभिः २५ अथान्यदनुरादाय सज्यं कृत्वा च सुतजः ॥ विव्याध समरे भीमं भीमकर्म महारथः २६ त
स्य भीमो भृशं कुद्धस्त्रीनशरात्रतपर्वणः ॥ निचखानोरसि कुद्धः सुतपुत्रस्य वेगतः २७ तैः कर्णोऽराजत शरैरुरो मध्यगतैस्तदा ॥ महीधर इवोदयस्त्रिशूंगो भरतपर्वभ
२८ सुस्त्रावचास्य रुधिरं विद्वस्य परमेषुभिः ॥ धातुप्रस्यं दिनः शैलाद्यथा गैरिकधातवः २९ किंचिद्विचलितः कर्णः सुप्रहाराभिपीडितः ॥ आकर्णपूर्णमाकृष्य
भीमं विव्याध सायकैः ३० चिक्षेप च पुनर्वाणां शतशोऽथ सहस्रशः ॥ सशरैर्दितस्तेन कर्णेन दृढधन्विना ॥ धनुर्ज्यामच्छिनत्तूर्णं भीमस्तस्य क्षुरेणह ३१ सार
थिचास्य मल्लेन रथनीडादपातयत् ॥ बाहांश्च चतुरस्तस्य व्यसृज्य क्रमहारथः ३२ हताश्वानुरथात्कर्णः समाकृत्य विशांपते ॥ स्यंदनं वृषसेनस्य तूर्णमापुञ्जवे
भयात् ३३ निर्जित्य तुरणे कर्णं भीमसेनः प्रतापवान् ॥ ननाद बलवन्नादं पर्जन्यनिनदोपमम् ३४ तस्य तं निनदं श्रुत्वा प्रहृष्टोऽभूद्युधिष्ठिरः ॥ कर्णं पराजितं मत्वा
भीमसेनेन संयुगे ३५ समं ताच्छंखनिनदं पांडुसेनाऽकरोत्तदा ॥ शत्रुसेनाध्वनिं श्रुत्वा तावकाह्वनदं भृशम् ३६ सशंखबाणनिनदैर्हर्षाद्राजास्ववाहिनीम् ॥ चक्रे
युधिष्ठिरः संख्येहर्षनादैश्च संकुलाम् ३७ गांढीविव्याक्षिपत्पार्थः कृष्णोऽप्यञ्जमवादयत् ॥ तमंतर्धाय निनदं भीमस्य नदतो ध्वनिः ॥ अश्रूयत तदाराजन् सर्वसैन्ये
पुद्गारुणः ३८ ततो व्यायच्छतामक्षैः पृथक्पृथग्जिह्वगैः ॥ मृदुपूर्वतुराधेयो दृढपूर्वतु पांडवः ३९ ॥ इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि भीमप्रवे
शे कर्णपराजये एकोनत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२९ ॥ संजय उवाच ॥ तस्मिन् विजिते सैन्ये सैधवायार्जुने गते ॥ सात्वते भीमसेने च पुत्रस्ते द्रोणमभ्य
यात् १ त्वरन्नेकरथेनैव बहुकृत्यं विचिंतयन् ॥ सरथस्तव पुत्रस्य त्वरया परया युतः २ तूर्णमभ्यद्रव द्रोणं मनोमारुतवेगवान् ॥ उवाच चैनं पुत्रस्ते संरंभाद्रकलो
चनः ३ ससंभ्रममिदं वाक्यमब्रवीत्कुरुनंदनः ॥ अर्जुनो भीमसेनश्च सात्यकिश्चापराजितः ४ विजित्य सर्वसैन्यानि सुमहांति महारथाः ॥ संप्राप्ताः सिंधुरा
जस्य स भीममनिवारिताः ५

मेकोनत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ तस्मिन्निनि १ । २ संरंभात्प्रणयक्रोधात् ३ । ४ । ५

१ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ तान्प्रसिद्धानयानक्षान् अक्षान्मन्यमानः प्राग्गल्हतेस्मद्व्यन्वयः १८ । यत्र सभायां तेऽभी १९ दुरोदरं द्यूतकारिणम् २०
व्यायच्छंति च तत्रापि सर्वेषु अपराजिताः ॥ यदि तावद्गणे पार्थो व्यतिक्रांतो महारथः ६ कथं सात्यकिभीमाभ्यां व्यतिक्रांतोऽसिमानद ॥ आश्चर्यं भूतं लोकेऽस्मि
न्समुद्रस्येव शोषणम् ७ निर्जयस्तव विप्राग्र्यसात्वतेनार्जुनेन च ॥ तथैव भीमसेननलोकः संवदते भृशम् ८ कथं द्रोणो जितः संख्येधनुर्वेदस्य पारगः ॥ इत्येवं ब्रुवते
योधा अश्रद्धेयमिदं तव ९ नाश एव तु मे नूनं मंदभाग्यस्य संयुगे ॥ यत्र त्वां पुरुषं व्याघ्रं व्यतिक्रांतास्त्रयोरथाः १० एवं गते तु कृत्येऽस्मिन् ब्रूहि यतो विवक्षितम् ॥ य
द्गतं गतमेवेदं शेषं चिंतयमानद ११ यत्कृत्यं सिंधुराजस्य प्राप्तकालमनंतरम् ॥ तत्संविधीयतां क्षिप्रं साधुसंचिंत्य नो द्विज १२ ॥ द्रोण उवाच ॥ चिंत्यं बहुविधं
तात यत्कृत्यं तच्छृणुष्व मे ॥ त्रयोहिसमातिक्रांताः पांडवानां महारथाः १३ यावत्तेषां भयं पश्चात्तावदेषां पुरःसरम् ॥ तद्गरीयस्तं रम्येयत्र कृष्णधनं जयौ १४ सा
पुरस्ताच्च पश्चाच्च गृहीता भारती च मूः ॥ तत्र कृत्यमहं मन्ये सैधवस्याभिरक्षणम् १५ सनोरक्ष्यतमस्तात कुद्धाद्भीतो धनं जयात् ॥ गतौ च सैधवं भीमौ युयुधानवृ
कोदरौ १६ संप्राप्तं तदिदं द्यूतं यत्तच्छकुनिबुद्धिजम् ॥ न सभायां जयो वृत्तो नापि तत्र पराजयः १७ इह नो गल्हमाना नाम द्यतावज्जयाजयौ ॥ यान्स्मृतान् गल्हते धो
राच्छकुनिः कुरुसंसदि १८ अक्षान्समन्यमानः प्राक्शरास्ते हि दुरासदाः ॥ यत्र ते बहवस्तात कौरव्या व्यवस्थिताः १९ सेनां दुरोदरं विद्विशरानक्षान् चिंशांपते ॥
गल्हं च सैधवं राजंस्तत्र द्यूतस्य निश्चयः २० सैधवे तु महद्यूतं समासक्तं परैः सह ॥ अत्र सर्वे महाराजस्य त्वाजीवितमात्मनः २१ सैधवस्य रणे रक्षां विधिवत्कर्तुमर्हथ ॥
तत्र नो गल्हमानानां ध्रुवौ जयपराजयौ २२ यत्र ते परमेष्वासाय तारक्षंति सैधवम् ॥ तत्र गच्छ स्वयं शीघ्रं तांश्चरक्षस्वरक्षिणः २३ इहैव त्वहमा सिध्ये प्रेषयिष्यामि
चापरात्र ॥ निरोक्ष्यामि च पंचालान्सहितां पांडुसंजयैः २४ ततो दुर्योधनोऽगच्छतूर्णमाचार्यशासनात् ॥ उद्यम्यात्मानमुग्राय कर्मणे सपदानुगः २५ चक्रक्षौ
तु पांचालयौ युधामन्युतमौ जसौ ॥ बाह्येन सेनामभ्येत्य जग्मतुः सव्यसाचिनम् २६ यौ तु पूर्वमहाराजवारितौ कृतवर्मणा ॥ प्रविष्टे त्वर्जुने राजंस्तव सैन्यं युयुत्स
या २७ पार्श्वे भित्त्वा च मुंवीरौ प्रविष्टौ तव वाहिनीम् ॥ पार्श्वेन सैन्यमायातौ कुरुराजो ददर्शह २८ ताभ्यां दुर्योधनः सार्धमकरोत्संख्यमुत्तमम् ॥ त्वरितस्त्वरमा
णाभ्यां भट्भ्यां भारतो बली २९ तावेन मभ्यद्रवतामुभाबुध्यत कर्मुकौ ॥ महारथसमारुयातौ क्षत्रियप्रवरौ युधि ३० तमविध्य युधामन्युस्त्रिशतांकं कपत्रिभिः ॥
विशत्यासारथिचास्य चतुर्भिश्चतुरो हयान् ३१ दुर्योधनो युधामन्योर्ध्वजमेकेषुणाऽच्छिन्नत् ॥ एकेन कार्मुकं चास्य चकर्त तनयस्तव ३२ सारथिचास्य मल्लेन रथ
नीडादपाहरत् ॥ ततोऽविध्यच्छरैस्तीक्ष्णैश्चतुर्भिश्चतुरो हयान् ३३ युधामन्युश्च संकुद्धः शरांस्त्रिशतमाहवे ॥ व्यसृजतवपुत्रस्य त्वरमाणः स्तनान्तरे ३४

३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४ ॥ इति द्रोणपर्वणिटीकायां त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३० ॥ ॥ ॥ वर्तमानहति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९

तथोत्तमौजाः संकुद्धः शरैर्हेमविभूषितैः ॥ अविध्यत्सारथिं चास्य प्राहिणोद्यमसादनम् ३५ दुर्योधनोऽपिराजेन्द्रपांचाल्यस्योत्तमौजसः ॥ जघानचतुरोस्याश्वान्
भौतौ पाणिं सारथी ३६ उत्तमौजाहताश्वस्तु हतसूतश्च संयुगे ॥ आरुरोहरथं भ्रातुर्धुधामन्धोरभित्वरन् ३७ सरथं प्राप्य तं भ्रातुर्दुर्योधनहयान् शरैः ॥ बहुभिस्ता
डयामास ते हताः प्रापत्तन्धुवि ३८ हयेषु पतितेष्वस्य चिच्छेद परमेषुणा ॥ युधामन्युर्धनुः शीघ्रं शरावापंच संयुगे ३९ हताश्वसूतात्सरथादवतीर्थनराधिपः ॥
गदामादाय ते पुत्रः पांचाल्यावभ्यधावत् ४० तमापत्तं तं प्रेक्ष्य कुदं कुरुपतिं तदा ॥ अवलुतौ रथोपस्था युधामन्युतमौजसौ ४१ ततः सहेमचित्रं तं गदया स्यंद
नं गदी ॥ संकुद्धः पोथयामास साश्वसूतध्वजं नृप ४२ भंक्त्वा रथं स पुत्रस्ते हताश्वो हतसाराथिः ॥ मदराज रथं तूर्णमारुरोह परंतपः ४३ पंचालानां ततो मुख्यौ रा
जपुत्रौ महारथौ ॥ रथावन् यौ समा रुह्य बीभत्सुमभिजग्मतुः ४४ ॥ इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि दुर्योधनयुद्धे त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥
॥ १३० ॥ ॥ ॥ संजय उवाच ॥ वर्तमाने महाराज संग्रामे लोमहर्षणे ॥ व्याकुलेषु च सर्वेषु पीडयमानेषु सर्वशः १ राधेयो भीममानच्छुद्धाय भरतर्षभ ॥
यथानागो वने नागं मतो मत्तमभिद्रवन् २ ॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ यौतौ कर्णश्च भीमश्च संप्रयुद्धौ महाबलौ ॥ अर्जुनस्य रथोपाते कीदृशः सोऽभवत् द्रुपः ३ पूर्वहिनिर्जि
तः कर्णो भीमसेनेन संयुगे ॥ कथं भूयः सराधेयो भीममागन्महारथः ४ भीमो वासूततनयं प्रत्युद्यातः कथं रणे ॥ महारथं समाख्यातं पृथिव्या प्रवरं रथम् ५ भीष्म
द्रोणावति क्रम्य धर्मराजो युधिष्ठिरः ॥ नान्यतो भयमादत्त विना कर्णान्महारथात् ६ भयाद्यस्य महाबाहो न शोते बहुलाः समाः ॥ चितयन्नित्यशो विरराधेयस्य महा
त्मनः ॥ तं कथं सूतपुत्रं तु भीमोऽयोधयता हवे ७ ब्रह्मण्यवीर्यसंपन्नं समरेष्वनिवर्तिनम् ॥ कथं कर्णयुधामास पांडवः ८ यौतौ समीयतुर्वीरौ वैकर्तनवृ
कोदरौ ॥ कथं तावत्र युध्येतां महाबल पराक्रमौ ९ भ्रातृत्वं दर्शितं पूर्वं घृणां चापि ससूतजः ॥ कथं भीमेन युयुधे कुंत्या वाक्यमनुस्मरन् १० भीमो वासूतपुत्रेण स्म
रन् वैरं पुरा कृतम् ॥ अयुध्यत कथं शूरः कर्णेन सह संयुगे ११ आशास्ते च सदा सूतपुत्रो दुर्योधनो मम ॥ कर्णो जेष्यति संग्रामे समस्तान् पांडवानिति १२ जयाशायत्र
पुत्रस्य मम मंदस्य संयुगे ॥ सकथं भीमकर्माणं भीमसेनमयोधयत् १३ यं समासाद्य पुत्रैर्भक्तं वैरं महारथैः ॥ तं सूततनयं तात कथं भीमो ह्ययोधयत् १४ अनेका
न्विप्रकारांश्च सूतपुत्रसमुद्रवान् ॥ स्मरमाणः कथं भीमो युयुधे सूतसूनुना १५ योऽजयत् पृथिवीं सर्वा रथेनैकेन वीर्यवान् ॥ तं सूततनयं युद्धे कथं भीमो ह्ययोधयत्
१६ योजातः कुंडलाभ्यां च कवचेन सहैव च ॥ तं सूतपुत्रं समरे भीमः कथमयोधयत् १७

पूर्वमुद्योगे दर्शितमुद्रावितं भ्रातृत्वं कुंत्या वाक्यं च चतुर्णामवध्यत्सु लक्षणं चानुस्मरन्नित्यन्वयः १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७

१८ । १९ । २० । २१ । २२ अमितः संमुखे २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४ । ४५ । ४६ । ४७ । ४८

यथातयोर्युद्धमभूद्यश्वासीद्विजयीतयोः ॥ तन्ममाचक्ष्वत्स्वेन कुशलो ह्यसि संजय १८ ॥ संजय उवाच ॥ भीमसेनस्तुराधेयमुत्सृज्य रथिनां वरम् ॥ इयेषां
तुंयत्रास्तां वीरौ कृष्णवर्णं जयौ १९ तं प्रयांतमभिद्रुत्य राधेयः कंकपत्रिभिः ॥ अभ्यवर्षन्महाराजमेघोत्पृष्टचेव पर्वतम् २० फुल्लतापंकजेनेव वक्त्रेण विहसन्बली ॥
आजुहावरणे यांतं भीममाधिरधिस्तदा २१ ॥ कर्ण उवाच ॥ भीमाहितैस्तवरणः स्वप्रेषपिनविभावितः ॥ तद्दर्शयसि कस्मान्मे पृष्ठं पार्थ दिदृक्षया २२ कुंत्याः
पुत्रस्य सदृशं नेदं पांडवनंदन ॥ तेन मामभितः स्थित्वा शरवर्षैरवाकिर २३ भीमसेनस्तदा हानं कर्णांन्नामर्षययुधि ॥ अर्धमंडलमावृत्य सूतपुत्रमयोधयत् २४
अवक्रगामिभिर्बाणैरभ्यवर्षन्महायशाः ॥ दंशितं द्वैरथेयं तं सर्वशस्त्रविशारदम् २५ विधित्सुः कलहस्यां तां जिघांसुः कर्णमक्षिणोत् ॥ हत्वा तस्यानुगांस्तं च हंतुका
मो महाबलः २६ तस्मै व्यसृजदुग्धाणि विविधानि परंतपः ॥ अमर्षात्पांडवः क्रुद्धः शरवर्षाणि मारिष २७ तस्य तानीषु वर्षाणि मत्तद्विरदगामिनः ॥ सूतपुत्रोऽह
मायाभिरग्रसत्परमास्त्रवित् २८ स यथावन्महाबाहुर्विद्यया वै सुपूजितः ॥ आचार्यवन्महेष्वासः कर्णः पर्यचरद्वली २९ युध्यमानं तु संरंभाद्भीमसेनं हसन्निव ॥
जभ्यपद्यत कौंतेय कर्णो राजन्वृकोदरम् ३० तन्नामृष्यत कौंतेयः कर्णस्य स्मितमाहवे ॥ युध्यमानेषु वीरेषु पश्यत्सु च समंततः ३१ तं भीमसेनः संप्राप्तं वत्सदंतैः
स्तनांतरे ॥ विव्याध बलवान् क्रुद्धस्तोत्रैरिव महाद्विपम् ३२ पुनश्च सूतपुत्रं तु स्वर्णपुंखैः शिलाशितैः ॥ सुमुक्तैश्चित्रवर्माणं निर्विभेदत्रिसप्तभिः ३३ कर्णो जातु
न दैर्जालैः संछन्नान्वातरंहसः ॥ हयान्विव्याध भीमस्य पंचभिः पंचभिः शरैः ३४ ततो बाणमयं जालं भीमसेनरथं प्रति ॥ कर्णेन विहितं राजन्निमेषार्धाददृश्यत ३५
सरथः सध्वजस्तत्र समूतः पांडवस्तदा ॥ प्राच्छाद्य तमहाराज कर्णं चापच्युतैः शरैः ३६ तस्य कर्णश्चतुःषष्ट्या व्यध मत्कवचं दृढम् ॥ क्रुद्धश्चाप्यहनत्पार्थनारा
चैर्मर्मभेदिभिः ३७ ततोऽचित्य महाबाहुः कर्णं कार्मुकानिः सृतान् ॥ समाश्लिष्य दसं भ्रातः सूतपुत्रं वृकोदरः ३८ सकर्णं चापप्रभवान्निष्पृणाशीविषोपमान् ॥ विभ्र
द्भीमो महाराज न जगाम व्यथारणे ३९ ततो द्वात्रिंशता भलैर्निशितैस्तिग्मतेजनैः ॥ विव्याध समरे कर्णं भीमसेनः प्रतापवान् ४० अयत्नेनैव तं कर्णः शरैर्भृशमवाकि
रत् ॥ भीमसेनं महाबाहुं सैधवस्य वधैषिणम् ४१ मृदुपूर्वतुराधेयो भीममाजावयोधयत् ॥ क्रोधपूर्वतथा भीमः पूर्ववैरमनुस्मरन् ४२ तं भीमसेनो नामृष्यदवमान
ममर्षणः ॥ स तस्मै व्यसृजतूर्णशरवर्षमभिद्रहा ४३ तेशराः प्रेषितास्तेन भीमसेनेन संयुगे ॥ निपेतुः सर्वतो वीरे कूजंत इव पक्षिणः ४४ हेमपुंखाः प्रसन्ना ग्राभीम
सेनधनुश्च्युताः ॥ प्राच्छादयंस्ते राधेयं शलभा इव पावकम् ४५ कर्णस्तुराथिनां श्रेष्ठश्छाद्यमानः समंततः ॥ राजन्व्यसृजदुग्धाणि शरवर्षाणि भारत ४६ तस्य
तानशनिप्रख्यानिष्पृन्समरशोभिनः ॥ चिच्छेद बहुभिर्भलैरसंप्राप्तान् वृकोदरः ४७ पुनश्च शरवर्षेण छादयामास भारत ॥ कर्णो वैकर्तनो युद्धे भीमसेनमरिदमः ४८

॥ ११ ॥

तत्रभारतभीमंतुदृष्टवतःस्मसायकैः ॥ समाचिततनुंसंख्येश्वाविधंशलैरिव ४९ हेमपुंखाच्छिलाधौतान्कर्णचापच्युताञ्छरान् ॥ दधारसमरेवीरःस्वरश्मीनि
वरश्मिमान् ५० रुधिरक्षितसर्वांगोभीमसेनोव्यराजत ॥ समृद्धकुसुमापीडोवसंतोऽशोकवृक्षवत् ५१ तनुभीमोमहाबाहोःकर्णस्यचरितरणे ॥ नामृष्यतमहा
बाहुःक्रोधादुद्धृतलोचनः ५२ सकर्णपंचविंशत्यानाराचानांसमार्पयत् ॥ महीधरमिवश्वेतगूढपादैर्विषोल्वणैः ५३ पुनरेवचविष्याधपद्भिरष्टाभिरेवच ॥ मर्म
स्वमरविकांतःसूतपुत्रंतनुत्यजम् ५४ पुनरन्येनबाणेनभीमसेनःप्रतापवान् ॥ चिच्छेदकार्मुकंतूर्णैर्कर्णस्यप्रहसन्निव ५५ जघानचतुरश्वाश्वान्सूतंचत्वारितः
शरैः ॥ नाराचैरर्करश्म्याभैःकर्णविष्याधचोरसि ५६ तेजमुर्ध्वरणीमाशुकर्णैर्निभियपात्रिणः ॥ यथाजलधरंभित्त्वादिवाकरमरीचयः ५७ सवैक्रव्यमहत्प्राप्य
च्छिन्नधन्वाशराहतः ॥ तथापुरुषमानीसप्रत्यपायाद्रथांतरम् ५८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिजयद्रथवधपर्वणिकर्णपराजयेएकत्रिंशदधिकशततमो
ऽध्यायः ॥ १३१ ॥ घृतराष्ट्रउवाच ॥ स्वयंशिष्योमहेशस्यभृगूतमधनुर्धरः ॥ शिष्यत्वंप्राप्तवान्कर्णस्तस्यतुल्योऽस्त्रविद्यया १ तद्विशिष्टोऽपिवाकर्णःशि
ष्यःशिष्यगुणैर्युतः ॥ कुंतीपुत्रेणभीमेननिर्जितःसतुलीलया २ यस्मिन्जयाशामहतीपुत्राणाममसंजय ॥ तंभीमाद्रिमुखंदृष्ट्वाकिलुदुयोधनोऽब्रवीत् ३ कथंच
युयुधेभीमोवीर्यश्लाघीमहाबलः ॥ कर्णोवासमरेतातकिमकार्षीदतःपरम् ॥ भीमसेनंरणेदृष्ट्वाज्वलंतमिवपावकम् ४ ॥ संजयउवाच ॥ रथमन्यंसमास्थायवि
धिवत्कल्पितंपुनः ॥ अभ्ययात्पांडवंकर्णोवातोद्धूतइवार्णवः ५ कुद्धमाधिरथिंदृष्ट्वापुत्रास्तवविशांपते ॥ भीमसेनममन्यंतवैश्वानरमुखेदुतम् ६ चापशब्दंत
तःकृत्वातलशब्दंचभैरवम् ॥ अभ्यद्रवतराधेयोभीमसेनरथंप्रति ७ पुनरेवतयोराजन्धोरआसीत्समागमः ॥ वैकर्तनस्यशूरस्यभीमस्यचमहात्मनः ८ संर
ब्धौहिमहाबाहूपरस्परवधैषिणौ ॥ अन्योन्यमीक्षांचक्रातेदहंताविवलोचनैः ९ क्रोधरक्तेक्षणौतीव्रौनिःश्वसंताविवोरगौ ॥ शूरावन्योन्यमासाद्यनतक्षतुररि
दमौ १० व्याघ्राविवसुसंरब्धौश्येनाविवचशीघ्रगौ ॥ शरभाविवसंकुद्धौयुयुधातेपरस्परम् ११ ततोभीमःस्मरन्कृशानक्षयूतेवनेऽपिच ॥ विराटनगरेचैवदुः
खंप्राप्तमरिदमः १२ राष्ट्राणांस्फीतरत्नानांहरणंचतवात्मजैः ॥ सततंचपरिक्रेशान्सपुत्रेणत्वयाकृतान् १३ दग्धुमैच्छच्चयःकुंतीसपुत्रात्वमनागसम् ॥ कृष्णा
याश्चपरिक्रेशंसभामध्येदुरात्मभिः १४ केशपक्षग्रहंचैवदुःशासनकृतंतथा ॥ परुषाणिचवाक्यानिकर्णेनोक्तानिभारत १५ पतिमन्यंपरीप्सस्वनसंतिपतय
स्तव ॥ पतितानरकेपार्थाःसर्वेषंदहतिलोपमाः १६ समक्षंतवकौरव्ययदूषुःकौरवास्तदा ॥ दासीभावेनकृष्णांचभोक्तुकामाःसुतास्तव १७ यच्चापितान्प्रवज
तःकृष्णाजिननिवासिनः ॥ परुषाण्युक्तवान्कर्णःसभायांसन्निधौतव १८

॥ ११ ॥

३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८

१९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ कर्कैःश्वेतैरश्वैः ३० । ३१ । ३२ । ३३ समाजंरर्ग एकस्थैवकस्यचित्रान्यस्य ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटी

तृणीकृत्ययथापार्थीस्तवपुत्रोववल्लह ॥ विषमस्थानसमस्थोहिसंरब्धोगतचेतनः १९ बालयात्प्रभृतिचारिघ्नःस्वानिदुःखानिचिंतयन् ॥ निरविद्यतधर्मात्मा
जीवितेनवृकोदरः २० ततोविस्फार्यसुमहद्वेमष्टुंदुरासदम् ॥ चापंभरतशार्दूलस्यक्तात्माकर्णमभ्ययात् २१ ससायकमयैर्जालैर्भीमःकर्णरथंप्रति ॥ भानुम
द्भिःशिलाधौतैर्भानोःप्राच्छादयत्प्रभाम् २२ ततःप्रहस्याधिरथिस्तूर्णमस्यशिलाशितैः ॥ व्यधमद्भीमसेनस्यशरजालानिपत्रिभिः २३ महारथोमहाबाहुर्महीवा
णैर्महाबलः ॥ विष्यधाधिरथिर्भीमंनवभिर्निशितैस्तदा २४ सतोत्रैरिवमातंगोवार्धमाणःपतत्रिभिः ॥ अभ्यधावदसंभ्रांतःसूतपुत्रंवृकोदरः २५ तमापतंतवेगे
नरभसंपांडवर्षभम् ॥ कर्णःप्रच्युद्ययौयुद्धेमतोमत्तमिवादिपम् २६ ततःप्रध्माप्यजलजंभेरीशतसमस्वनम् ॥ अश्रुभ्यतवलंहर्षादुद्धूतइवसागरः २७ तदुद्धूतं
बलंदृष्ट्वानागाश्वरथपतिमत ॥ भीमःकर्णसमासाद्यच्छादयामाससायकैः २८ अश्वानृक्षसवर्णांश्चहंसवर्णैर्हयोत्तमैः ॥ व्याभिश्यद्रणेकर्णःपांडवंछादयञ्छरैः
२९ ऋक्षवर्णान्हयान्कैर्मिश्रान्मारुतरंहसः ॥ निरीक्ष्यतवपुत्राणांहाहाकृतमभूदलम् ३० तेहयावह्मशोभंतमिश्रितावातरंहसः ॥ सितासितामहाराजयथा
व्योम्निबलाहकाः ३१ संरब्धौक्रोधताम्राक्षौप्रेक्ष्यकर्णवृकोदरौ ॥ संत्रस्ताःसमकंपंतत्वदीयानांमहारथाः ३२ यमराष्ट्रोपमंधोरमासिदायोधनंतयोः ॥ दुर्दर्शम
रतश्चेष्टप्रेतराजपुरंयथा ३३ समाजमिवतच्चित्रंप्रेक्षमाणामहारथाः ॥ नालक्ष्यन्नजयंव्यक्तमेकस्थैवमहारणे ३४ तयोःप्रेक्षंतसंमर्दंसन्निष्ठंमहास्रयोः ॥ तव
दुर्मंत्रितेराजन्सपुत्रस्यविशांपते ३५ छादयंतौहिशृङ्गावन्योन्यंसायकैःशितैः ॥ शरजालावृतंव्योमचक्रातेऽहुतविक्रमौ ३६ तावन्योन्यंजिघांसंतौशरैस्ती
क्ष्णैर्महारथौ ॥ प्रेक्षणीयतरावास्तांष्टुष्टिमंताविवांबुदौ ३७ सुवर्णविठ्ठतान्वाणान्विमुंचंतावर्दिदमौ ॥ भास्वरंव्योमचक्रातेमहोल्काभिरिवप्रभौ ३८ ताभ्यां
मुक्ताःशराराजन्नगार्धपत्राश्चकाशिरे ॥ श्रेण्यःशरदिमतानांसारसानामिवांबरे ३९ संसर्क्तसूतपुत्रेणदृष्ट्वाभीममरिदमम् ॥ अतिभारममन्येतांभीमेकृष्णधनंजयौ
४० तत्राधिरथिभीमाम्यांशरैर्मुक्तैर्दहंताः ॥ इषुपातमतिक्रम्यपेतुरश्वनरदिपाः ४१ पतद्भिःपतितैश्चान्यैर्गतासुभिरनेकशः ॥ कृतोराजन्महाराजपुत्राणां
तेजनक्षयः ४२ मनुष्याश्चगजानांचशरीरैर्यतजीवितैः ॥ क्षणेनभूमिःसंजज्ञेसंवृताभरतर्षभ ४३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिजयद्रथवधपर्वणि भीमकर्ण
युद्धेद्वात्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३२ ॥ घृतराष्ट्रउवाच ॥ अत्यदुतमहंमन्येभीमसेनस्यविक्रमम् ॥ यत्कर्णयोधयामाससमरेलघुविक्रमम् १ त्रिदशानपि
वायुक्तान्सर्वशस्त्रधरान्युधि ॥ वारयेद्योरणेकर्णःसयक्षासुरमानुषान् २ सकथंपांडवेयुद्धेभ्राजमानमिवश्रिया ॥ नातरत्संयुगेपार्थतन्ममाचक्ष्वसंजय ३ कथंचयु
द्धंसंभूतंतयोःप्राणदुरोदरे ॥ अत्रमन्येसमायत्तोजयोवाऽजयएवच ४ कायाद्वात्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३२ ॥ अत्यदुतमिव १ । २ । ३ प्राणदुरोदरेप्राणयूते ४

कर्णप्राप्यरणेसूतमपुत्रःसुयोधनः ॥ जेतुमुत्सहतेपार्थान्सगोविंदान्ससात्वतान् ५ श्रुत्वातुनिर्जितकर्णमसकृद्भीमकर्मा ॥ भीमसेनेनसमरेमोहआविशतीव
माम् ६ विनष्टान्कौरवान्मन्येमपुत्रस्यदुर्नयैः ॥ नहिकर्णोमहेष्वासान्पार्थान्जेयतिसंजय ७ कृतवान्यानि युद्धानिकर्णःपांडुसुतैःसह ॥ सर्वत्रपांडवाःकर्ण
मजयंतरणाजिरे ८ अजेयाःपांडवास्तातदेवैरपिसवासवैः ॥ नचतद्बुध्यतेमंदःपुत्रोदुर्योधनोमम ९ धनं धनेश्वरस्येव हृत्वापार्थस्यमेसुतः ॥ मधुप्रेप्सुरिवा
बुद्धिःप्रपातंनावबुध्यते १० निरुत्यानिरुतिप्रज्ञोराज्यं हृत्वा महात्मनाम् ॥ जितमित्येवमन्वानःपांडवानवमन्यते ११ पुत्रस्नेहाभिभूतेनमयाचाप्यकृतात्म
ना ॥ धर्मोस्थितामहात्मानो निरुताःपांडुनंदनाः १२ शमकामःससोदर्योदीर्घप्रेक्षीयुधिष्ठिरः ॥ अशक्तइतिमत्वातुमपुत्रैर्निराकृतः १३ तानिदुःखान्यनेका
निविप्रकारांश्चसर्वशः ॥ हृदि कृत्वा महाबाहुर्भीमोऽयुध्यतसूतजम् १४ तस्मान्मेसंजयबृहिकर्णभीमौयथारणे ॥ अयुध्येतांयुधिष्ठिरौपरस्परवधैषिणौ १५ ॥
संजयउवाच ॥ शृणुराजन्यथावृत्तंसंग्रामं कर्णभीमयाः ॥ परस्परवधप्रेप्सवोर्वनकुंजरयोरिव १६ राजन्वैकर्तनोभीमंकुद्वःकुद्वमरिंदमम् ॥ पराकांतपराक्रम्य
विव्याधत्रिशतांशैः १७ महावेगैःप्रसन्नाग्रैःशातकुंभपरिष्ठितैः ॥ अहनद्भरतश्रेष्ठभीमवैकर्तनःशरैः १८ तस्यास्यतोधनुर्भीमश्चकर्तानिशितैस्त्रिभिः ॥ रथ
नीडाच्चयंतारंभलेनापातयत्क्षितौ १९ सकाक्षन्भीमसेनस्यवधंवैकर्तनोभृशम् ॥ शक्तिकनकवैदूर्यचित्रदंडापरामृशत् २० प्रमृष्ट्यचमहाशक्तिकालशक्तिमि
वापराम् ॥ समुक्षिप्यचराधेयःसंधायचमहाबलः २१ चिक्षेपभीमसेनायजीवितांतकरीमिव ॥ शक्तिविसृज्यराधेयःपुरंदरइवाशनिम् २२ ननादसुमहानादं
बलवान्सूतनंदनः ॥ तंचनादंततःश्रुत्वापुत्रास्तेहर्षिताम्बवन् २३ तां कर्णभुजनिर्मुक्तामर्कवैश्वानरप्रभाम् ॥ शक्तिवियतिचिच्छेदभीमःसप्तभिराशुगैः २४
छित्त्वाशक्तिततोभीमोनिर्मुक्तोरगसंनिभाम् ॥ मार्गमाणइवप्राणान्सूतपुत्रस्यमारिष २५ प्राहिणोत्कृतसंरंभःशरान्बाह्विणवाससः ॥ स्वर्णपुंखानशिलाघौतान्
यमदंडोपमान्मृधे २६ कर्णोऽप्यन्यद्वनुर्गृह्यहेमपृष्ठंदुरासदं ॥ विरुध्यतन्महच्चापं व्यमृजत्सायकांस्तदा २७ तान्पांडुपुत्रश्चिच्छेदनवभिर्नतपर्वभिः ॥ वसुवेणेन
निर्मुक्तान्नवराजन्महाशरान् २८ छित्त्वाभीमोमहाराजनादंसिंहइवानदत् ॥ तौवृषाविवनर्तौबलिनौवासितांतरे २९ शार्दूलविवचान्योन्यमाभिषार्थेऽभ्यगर्ज
तां ॥ अन्योन्यंप्रजिहीर्षेतावन्योन्यस्यांतरेषिणौ ३० अन्योन्यमभिवीक्षंतौगोष्ठेष्विवमहर्षमौ ॥ महागजाविवासाद्याविषाणाग्रैःपरस्परं ३१ शरैःपुर्णायतोत्सृष्टैरन्यो
न्यमभिजघ्नतुः ॥ निर्देहतौमहाराजशस्त्रवृष्ट्यापरस्परं ३२ अन्योन्यमभिवीक्षंतौकोपाद्विहृतलोचनौ ॥ प्रहसंतौतथान्योन्यमर्त्सयंतौमुहुर्मुहुः ३३ शंखशब्दं
चकुर्वाणौयुधुधातेपरस्परं ॥ तस्यभीमःपुनश्चापमुष्टौचिच्छेदमारिष ३४ शंखवर्णौश्चतान्श्वान्बाणैर्नियेयमक्षयम् ॥ सारथिचतथाऽप्यस्यरथनीडादपातयत् ३५

१।६।७।८।९।१०।११।१२।१३।१४।१५।१६।१७।१८।१९।२०।२१।२२।२३।२४।२५।२६।२७।२८।२९।३०।३१।३२।३३।३४।३५

३६।३७।३८।३९।४०।४१।४२।४३।४४।४५ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायात्रयस्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३३ ॥ ॥ अ ॥ ॥ सइति १।२।३।४।५।६।७।८

ततोवैकर्तनःकर्णश्चितांप्रापदुरत्ययाम् ॥ सच्छाद्यमानःसमरेहताश्वोहतसारथिः ३६ मोहितःशरजालेनकर्तव्यंनाभ्यपद्यत् ॥ तथाकृच्छ्रगतं दृष्ट्वाकर्णदुर्योध
नो नृपः ३७ वेपमानइवकाधाद्यादिदेशाथदुर्जयम् ॥ गच्छदुर्जयराधेयंपुरोग्रसतिपांडवः ३८ जहितूवरकंसिप्रंकर्णस्यबलमादधत् ॥ एवमुक्तस्तथेत्युक्त्वा
तवपुत्रंतवात्मजः ३९ अभ्यद्रवद्भीमसेनं व्यासक्तं विकिरञ्छरैः ॥ सभीमंनवभिर्बाणैरश्वानष्टभिरार्पयत् ४० षड्विःसूतंत्रिभिःकेतुपुनस्तंचापिसप्तभिः ॥ भी
मसेनोऽपिसंकुद्वःसाश्वयंतारमाशुगैः ४१ दुर्जयंभिन्नमर्माणमनयद्यमसादनम् ॥ खलंकृतंक्षितौक्षुण्णंचेष्टमानंयथोरगम् ४२ रुदन्नार्तस्तवसुतंकर्णश्चकेप्रद
क्षिणम् ॥ सतुतं विरथंकृत्वास्मयन्नत्यंतवैरिणम् ४३ समाचिनोद्गणगणैःशतघ्नीभिश्चशंकुभिः ॥ तथाऽप्यतिरथःकर्णोभिद्यमानोऽस्यसायकैः ४४ नजहौस
मरेभीमंकुद्वरूपंपरंतपः ४५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिजयद्रथवधपर्वणिकर्णभीमयुद्धेत्रयस्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३३ ॥ ॥ अ ॥ ॥
॥ संजयउवाच ॥ सर्वथाविरथःकर्णःपुनर्भीमेननिर्जितः ॥ रथमन्यंसमास्थायपुनर्विव्याधपांडवम् १ महागजाविवासाद्याविषाणाग्रैःपरस्परम् ॥ शरैःपुर्ण
यतोत्सृष्टैरन्योन्यमभिजघ्नतुः २ अथकर्णःशरव्रतिर्भीमसेनंसमार्पयत् ॥ ननादचमहानादंपुनर्विव्याधचोरसि ३ तंभीमोदशभिर्बाणैःप्रत्यविध्यदजिह्वगैः ॥ पु
नर्विव्याधसप्तत्याशराणांनतपर्वणाम् ४ कर्णतुनवभिर्भीमोभित्त्वारजंस्तनांतरे ॥ ध्वजमेकेनविव्याधसायकेनशितेनह ५ सायकानांततःपार्थस्त्रिषष्ट्याप्रत्यवि
ध्यत् ॥ तौत्रैरिवमहानागं कशाभिरिववाजिनम् ६ सोऽतिविद्धोमहाराजपांडवेनयशस्विना ॥ सृक्किगीलेलिहन्वीरःक्रोधरक्तांतलोचनः ७ ततःशरंमहाराजसर्व
कायावदारणम् ॥ प्राहिणोद्भीमसेनायबलायेंद्रइवाशनिम् ८ सनिर्भियरणेपार्थसूतपुत्रधनुश्च्युतः ॥ अमच्छद्धारयन्भूमिंचित्रपुंखःशिलीमुखः ९ ततोभी
मोमहाबाहुःक्रोधसंरक्तलोचनः ॥ वज्रकल्पांचतुष्किष्कुं गुर्वीरुक्मांगदागदाम् १० प्राहिणोत्सूतपुत्रायषडस्त्रामविचारयन् ॥ तयाजघानाधिरथैःसदश्वान्सा
धुवाहिनः ११ गदयाभारतःक्रुद्धोवज्रेणेंद्रइवासुरान् ॥ ततोभीमोमहाबाहुःशुराभ्यांभरतर्षभ १२ ध्वजमाधिरथेऽिच्छत्वासूतमभ्यहनच्छरैः ॥ हताश्वसूतमु
त्सृज्यसरथंपतितध्वजम् १३ विस्फारयन्धनुःकर्णस्तस्थौभारतदुर्मनाः ॥ तत्राद्भुतमपश्यामराधेयस्यपराक्रमम् १४ विरथोरथिनांश्रेष्ठोवारयामासयाद्रिपुम् ॥
विरथंतंनरश्रेष्ठं दृष्ट्वाऽधिरथिमाहवे १५ दुर्योधनस्ततोराजन्नभ्यभाषतदुर्मुखम् ॥ एषदुर्मुखराधेयोभीमेनविरथीकृतः १६ तंरथेननरश्रेष्ठंसंपादयमहारथम् ॥
ततोदुर्योधनवचःश्रुत्वाभारतदुर्मुखः १७ त्वरमाणोऽभ्ययात्कर्णभीमंचावारयच्छरैः ॥ दुर्मुखंप्रेक्ष्यसंग्रामेसूतपुत्रपदानुगम् १८

वायुपुत्रः प्रहृष्टोऽभूत्सृक्किणीपरिसंलिहन् ॥ ततः कर्णमहाराजवारयित्वा शिलीमुखैः १९ दुर्मुखाय रथं तूर्णं प्रेषयामास पांडवः ॥ तस्मिन्क्षणे महाराजनवभिर्नत
पर्वभिः २० सुमुखैर्दुर्मुखं भीमः शरैर्निन्येयमक्षयम् ॥ ततस्तमेवाधिरथिः स्यंदनं दुर्मुखे हते २१ आस्थितः प्रबभौ राजन्दीप्यमान इवांशुमान् ॥ शयानं भिन्नम
र्माणं दुर्मुखं शोणितोक्षितम् २२ दृष्ट्वा कर्णोऽश्रुपूर्णाक्षो मुहूर्तं नाभ्यवर्तत ॥ तंगता सुमतिक्रम्य कृत्वा कर्णः प्रदक्षिणम् २३ दीर्घमुष्णं श्वसन्वीरो न किंचित्प्रत्यपद्य
त ॥ तस्मिन्स्तु विवरराजत्राराचान्गार्धवाससः २४ प्राहिणोऽमृतपुत्राय भीमसेनश्चतुर्दश ॥ ते तस्य कवचं भित्त्वा स्वर्णचित्रं महौजसः २५ हेमपुंखामहाराजव्य
शोभंतदिशोदश ॥ अपिबन्मृतपुत्रस्य शोणितं रक्तभोजनाः २६ कुद्रा इव मनुष्येद्रुजंगाः कालचोदिताः ॥ प्रसर्पमाणामेदिन्यातिव्यरोचंतमार्गणाः २७ अ
र्धप्रविष्टाः संरब्धा बिलानीव महोरगाः ॥ तं प्रत्यविध्य द्राघेयो जाबूनदविभूषितैः २८ चतुर्दशभिरत्युग्रैर्नाराचैरविचारयन् ॥ ते भीमसेनस्य भुजसंयन्निर्मिद्यप
त्रिणः २९ प्राविशन्मेदिनीं भीमाः क्रौंचपत्ररथा इव ॥ ते व्यरोचंत नाराचाः प्रविशंतो वसुंधराम् ३० गच्छन्त्यस्तं दिनकरे दीप्यमाना इवांशवः ॥ सनिर्भित्रोरणे
भीमो नाराचैर्मर्मभेदिभिः ३१ सुस्रावरुधिरभूरिपर्वतः सलिलं यथा ॥ स भीमस्त्रिभिरायतः मृतपुत्रं पतत्रिभिः ३२ सुपर्णैर्गैर्विव्याध सारथिं चास्य सप्तभिः ॥
सविह्वलो महाराज कर्णो भीमशराहतः ३३ प्राद्रवज्जानैरश्वैरणां हित्वा महाभयात् ॥ भीमसेनस्तु विस्फार्य चापं हेमपरिष्कृतम् ३४ आहवेऽतिरथोऽतिष्ठज्ज्वलन्नि
वहुताशनः ३५ ॥ इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि कर्णाप्याने चतुस्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३४ ॥ ॥ घृतराष्ट्र उवाच ॥ दैवमेव परं
मन्ये धिक्पौरुषमनर्थकम् ॥ यत्राधिरथिरायतो नातरत्पांडव रणे १ कर्णः पार्थान्सगोविंदान् जेतुमुत्सहते रणे ॥ न च कर्णसंयोधं लोके पश्यामि कंचन २ इति
दुर्योधनस्याहमश्रौषं जल्पतो मुहुः ॥ कर्णो हिवलवाञ्छूरो दृढघ्नवाजितकृमः ३ इति मामब्रवीत्सूतमंदो दुर्योधनः पुरा ॥ वसुषेण सहायं मानालं देवाऽपि संयुगे ४
किं नु पांडुसुताराज न गतसत्त्वा विचेतसः ॥ तत्र तं निर्जितं दृष्ट्वा भुजंगमिव निर्विषम् ५ युद्धात्कर्णमपक्रांतं किंस्विदुर्योधनोऽब्रवीत् ॥ अहो दुर्मुखमेवैकं युद्धानाम
विशारदम् ६ प्रावेशय द्रुतवहं पतंगमिव मोहितः ॥ अश्वत्थामामद्राजः कृपः कर्णश्च संगताः ७ न शक्ताः प्रमुखे स्थातुं नूनं भीमस्य संजय ॥ तेऽपि चास्य महाघो
रं बलं नागायुतोपमम् ८ जानंतो व्यवसायं च कूरं मारुततेजसः ॥ किमर्थं कूरकर्माणं यमकालांतकोपमम् ९ बलसंभवीर्यज्ञाः कोपयिष्यंति संयुगे ॥ कर्णस्त्वेको
महाबाहुः स्वबाहुबलदर्पितम् १० भीमसेनमना दृत्यरणेऽयुध्यत मृतजः ॥ योऽजयत्समरे कर्णं पुरंदर इवा सुरम् ११

अध्यायः ॥ १३४ ॥ ॥ ७ ॥ दैवमिति १।२।३।४।५।६।७।८ यमः संयमनव्यापारः कालः कलनव्यापारः अंतकोमारणव्यापारस्तदुपमम् ९।१०।११

१२।१३।१४।१५।१६।१७।१८।१९।२०।२१।२२।२३।२४।२५।२६।२७।२८।२९।३०।३१।३२।३३

न स पांडुसुतो जेतुं शक्यः केनचिदाहवे ॥ द्रोणं यः संप्रमथ्यैकः प्रविष्टो मम वाहिनीम् १२ भीमो धनं जयान्वेषीकस्तमाच्छेज्जिजीविषुः ॥ कोहिसंजय भीमस्य स्थातु
मुत्सहतेऽग्रतः १३ उद्यताशनिहस्तस्य महेन्द्रस्येव दानवः ॥ प्रेतराजपुरं प्राप्य निवर्तेतापि मानवः १४ न भीमसेनं संप्राप्य निवर्तेत कदाचन ॥ पतंगा इव वह्निं
ते प्राविशन्नल्पचेतसः १५ ये भीमसेनं संकुद्धमन्वधावन्विमोहिताः ॥ यत्समायां भीमेन मम पुत्रवधाश्रयम् १६ उक्तं संरंभिणो ग्रेग कुरूणां शृण्वतां तदा ॥ तन्न
नमभिसंचित्य दृष्ट्वा कर्णं च निर्जितम् १७ दुःशासनः सहभ्रात्राभयाद्वीमादुपारमत ॥ यश्च संजयदुर्बुद्धिरेव वीत्समितौ मुहुः १८ कर्णो दुःशासनोऽहं च जेष्यामो युधि
पांडवान् ॥ स नूनं विरथं दृष्ट्वा कर्णं भीमेन निर्जितम् १९ प्रत्याख्यानाञ्च कृष्णस्य भृशं तप्यति पुत्रकः ॥ दृष्ट्वा भ्रातृन्हतान् संख्ये भीमसेनेन दंशितान् २० आत्माप
राधे सुमहन्नंतप्यति पुत्रकः ॥ कोहि जीवितमन्विच्छन् प्रतीपं पांडवं वजेत् २१ भीमं भीमायुधं क्रुद्धं साक्षात्कालमिव स्थितम् ॥ वडवामुखमध्यस्थो मुच्येतापि
हि मानवः २२ न भीममुखं प्राप्नोमुच्येदिति मतिर्मम ॥ न पार्थानच पंचालानच केशवसात्यकी २३ जानते युधिसंरब्धा जीवितं परिरक्षितुम् ॥ अहो मम सुता
नां हि विपन्नं सूतजीवितम् २४ ॥ संजय उवाच ॥ यस्त्वं शोचसि कौरव्यवर्तमाने महाभये ॥ त्वमस्य जगतो मूलं विनाशस्य न संशयः २५ स्वयं वैरं महत्कृत्वा पुत्राणां
वचने स्थितः ॥ उच्यमानो न गृहीषेमर्त्यः पथ्यमिवौषधम् २६ स्वयं पीत्वामहाराज कलकूटं सुदुर्जरम् ॥ तस्येदानीं फलं कृत्स्नमवाप्नुहि नरोत्तम २७ यत्तु कुत्स
यसेयो धान्युध्यमानान् महाबलान् ॥ तत्र ते वर्तयिष्यामि यथा युद्धमवर्तत २८ दृष्ट्वा कर्णं तु पुत्रास्ते भीमसेनपराजितम् ॥ नामृष्यंतमहेष्वासाः सोदर्याः पंचभारत
२९ दुर्मर्षणो दुःसहश्च दुर्मदो दुर्धरो जयः ॥ पांडवं चित्रसन्नाहस्तं प्रतीपमुपाद्रवन् ३० ते समं तान् महाबाहुं परिवार्य वृकोदरम् ॥ दिशः शरैः समावृण्वन्शलभानामि
व व्रजैः ३१ आगच्छतस्तान्सहसा कुमारान् देवरूपिणः ॥ प्रतिजग्राह समरे भीमसेनो हसन्निव ३२ तव दृष्ट्वा तु तनयान् भीमसेनपुरोगमान् ॥ अभ्यवर्ततराघेयो भी
मसेनं महाबलम् ३३ विसृजन्विशिखां स्तीक्ष्णान् स्वर्णपुंखाञ्छिलाशितान् ॥ तंतु भीमोऽभ्ययात्तूर्णं वार्यमाणः सुतैस्तव ३४ कुरवस्तु ततः कर्णं परिवार्य समं
ततः ॥ अवाकिरन् भीमसेनं शरैः सन्नतपर्वभिः ३५ तान्वाणैः पंचविंशत्यासाश्चान्तराजन्नरर्षभान् ॥ समूतान् भीमघनुषो भीमो निन्येयमक्षयम् ३६ प्रा
पतन्स्यंदनेभ्यस्ते सार्धं सूतैर्गतासवः ॥ चित्रपुष्पधराभग्रावातेनेव महादृमाः ३७ तत्राहुतमपश्याम भीमसेनस्य विक्रमम् ॥ संवार्याधिरथिर्वाणैर्यज्ज
घानतवात्मजान् ३८ सवार्यमाणो भीमेन शितैर्बाणैः समंततः ॥ सूतपुत्रो महाराज भीमसेनमवैक्षत ३९

११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ चित्रोपचित्रः चित्रश्चासावुपचित्रश्चेचित्रोपचित्रः २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७

२८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ ॥ इति ब्रौणपर्वणिटीकायां षट्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२६ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ श्रीमत्सेनस्येति १

रक्तचंदनादिग्धांगैः शरैः कृतमहाव्रणौ ॥ शोणिताक्तौ व्यराजेतां चंद्रसूर्याविवोदितौ २८ तौ शोणितोक्षितौ र्गात्रैः शरैश्छिन्नतनुच्छदौ ॥ कर्णभीमौ व्यराजेतां निर्मुक्ता
विवपन्नगौ २९ व्याघ्राविवनरव्याघ्रादंष्ट्राभिरितरेतरम् ॥ शरधाराभृजौ वीरौ मेघाविववर्षतुः ३० वारणाविवचान्योन्यं विषाणाभ्यामरिंदमौ ॥ निर्भिदंतौ स्वगा
त्राणि सायकैश्चारुरेजतुः ३१ नादयंतौ प्रहर्षंतौ विक्रीडंतौ परस्परपरम् ॥ मंडलानि विकुर्वाणौ रथाभ्यां रथिषूतमौ ३२ वृषाविवधनदंतौ बलिनौ वासितांतरे ॥
सिंहाविवपराक्रांतौ नरसिंहौ महाबलौ ३३ परस्परं वीक्षमाणौ क्रोधसंरक्तलोचनौ ॥ युयुधाते महावीर्यौ शक्रवैरोचनीयथा ३४ ततो भीमो महाबाहुर्बाहुभ्यां विक्षि
पन्धनुः ॥ व्यराजतरणे राजन्सविद्युदिवतोयदः ३५ सनेमिघोषस्तनितश्चापविद्युच्छरांबुभिः ॥ भीमसेनमहामेघः कर्णपर्वतमावृणोत् ३६ ततः शरसहस्रेण
सम्यगस्तेन भारत ॥ पांडवो व्यकिरत्कर्णभीमो भीमपराक्रमः ३७ तत्रापश्यंस्तव सुता भीमसेनस्य विक्रमम् ॥ सुपुंखैः कंकवा सोभिर्यत्कर्णं छादयन् शरैः ३८ स
नंदयन्नरणे पार्थं केशवं च यशस्विनम् ॥ सात्यकिं च क्रूरक्षौचभीमः कर्णमयोधयत् ३९ विक्रमं भुजयोर्वीर्यं धैर्यं च विदितात्मनः ॥ पुत्रास्तव महाराज दृष्ट्वा विमनसो
भवन् ४० ॥ इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि भीमयुद्धे षट्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३६ ॥ संजय उवाच ॥ भीमसेनस्य राधेयः शु
क्लाज्यातलनिःस्वनम् ॥ नामृष्यत यथामतो गजः प्रतिगजस्वनम् १ सोऽपक्रम्य मुहूर्तं तु भीमसेनस्य गोचरात् ॥ पुत्रास्तव ददर्शाथ भीमसेनेन पातितान् २ ता
न वेक्ष्य नरश्रेष्ठ विमनादुःखितस्तदा ॥ निःश्वसन् दीर्घमुष्णं च पुनः पांडवमभ्ययात् ३ सताम्रनयनः क्रोधाच्छ्रुसन्निवमहोरगः ॥ बभौ कर्णः शरानस्य नरश्मीनिव
दिवाकरः ४ किरणैरिव सूर्यस्य महीध्रो भरतर्षभ ॥ कर्णचापच्युतैर्बाणैः प्राच्छाद्य तवृकोदरः ५ ते कर्णचापप्रभवाः शरा बहिर्णवाससः ॥ विविशुः सर्वतः पार्थं वा
सायेवाडजादृमम् ६ कर्णचापच्युता बाणाः संपतंतस्तस्ततः ॥ रुक्मपुंखा व्यराजंत हंसाः श्रेणीकृता इव ७ चापध्वजोपस्करेभ्यश्छत्रादीषामुखायुगात् ॥ प्र
भवंतो व्यदृश्यं तराजन्नाधिरथैः शराः ८ खंपूरयन् महावेगात् खगमान् गृध्रवाससः ॥ सुवर्णविठतांश्चित्रान्मुमोचाधिरथिः शरान् ९ तमंतकमिवायस्तमापतंतं वृ
कोदरम् ॥ त्यक्त्वा प्राणानतिक्रम्य विव्याध निशितैः शरैः १० तस्य वेगमसह्यं स दृष्ट्वा कर्णस्य पांडवः ॥ महतश्च शरैर्घास्ता न्यवारयत वीर्यवान् ११ ततो विघ
म्याधिरथैः शरजालानि पांडवः ॥ विव्याध कर्णं विशत्यापुनरभ्यैः शिलाशितैः १२ यथैव हि सकर्णेन पार्थः प्रच्छादितः शरैः ॥ तथैव सरणे कर्णं छादयामास
पांडवः १३ दृष्ट्वा तु भीमसेनस्य विक्रमं युधि भारत ॥ अभ्यनंदंस्त्वदीयाश्च संप्रहृष्टाश्च चारणाः १४ भूरिश्रवाः कृपो द्रौणिर्मद्राजो जयद्रथः ॥ उत्तमौ
जायुधामन्युः सात्यकिः केशवार्जुनौ १५

2 | 3 | 4 | 5 | 6 | 7 | 8 | 9 | 10 | 11 | 12 | 13 | 14 | 15

॥ १० ॥

सागरोत्तरः महत्तरः ७ । ८ । ९ । १० शैव्युदस्तमाक्षितं प्रोत्सारितंदूरमपसारितम् ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८

१९। २०। २१। २२। २३। २४। २५। २६। २७। २८। २९॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायामष्टात्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३८॥ ॥ ७॥ ॥ ततश्च १। २। ३। ४। ५। ६। ७। ८। ९। १०। ११। १२। १३। १४। १५। १६। १७। १८। १९। २०। २१। २२। २३। २४। २५। २६। २७। २८। २९॥

कर्णपांडवानिर्मुक्तैर्निर्मुक्तैरिवपन्नैः ॥ प्राप्तोमरसंघातैःखड्गैश्चसपरश्वधैः १९ सुवर्णवेष्टितैश्चापिगदामुसलपट्टिशैः ॥ ध्वजैश्चविविधाकारैःशक्तिभिःपरिघैरापि २० शतघ्नीभिश्चचित्राभिर्बभौभारतमेदिनी ॥ कनकांगदहारैश्चकुंडलैर्मुकुटैस्तथा २१ वलयैरपविष्टैश्चतत्रैवांगुलिवेष्टकैः ॥ चूडामणिभिरुष्णोपैःस्वर्णमूत्रैश्चमारिष २२ तनुत्रैःसतलत्रैश्चहारैर्निष्कैश्चभारत ॥ वस्त्रैश्चत्रैश्चविध्वस्तैश्चामरव्यजनैरापि २३ गजाश्वमनुजैर्भिन्नैःशोणितकैश्चपत्रिभिः ॥ तैस्तैश्चविविधैर्भिन्नैस्तत्रतत्रवसुंधरा २४ पतितैरपविष्टैश्चविवभौद्यौरिवग्रैः ॥ अर्चित्यमहुतंचैवतयोःकर्मातिमानुषम् २५ दृष्ट्वाचारणसिद्धानांविस्मयःसमजायत ॥ अग्रे वायुसहायस्यगतिःकक्षइवाहवे २६ असीद्रीमसहायस्यरौद्रमाधिरथेर्गतम् ॥ निपातितध्वजरथंहतवाजिनरद्विपम् २७ गजाभ्यांसंप्रयुक्ताभ्यामासीन्नलव नयथा ॥ मेघजालनिभंसेन्यमासीत्तवनराधिप २८ विमर्दःकर्णभीमाभ्यामासीच्चपरमोरणे २९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिजयद्रथवधपर्वणिभीमकर्णयुद्धे अष्टत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३८॥ ॥ ७॥ ॥ संजयउवाच ॥ ततःकर्णोमहाराजभीमंविद्धात्रिभिःशरैः ॥ सुमोचशरवर्षाणिविचित्राणिवहू निच १ वध्यमानोमहाबाहुःसूतपुत्रेणपांडवः ॥ नविध्यथेभीमसेनोमिद्यमानइवाचलः २ सकर्णकर्णिनाकर्णेपीतेननिशितेनच ॥ विव्याधसुभृशंसंख्येतैलधौते नमारिष ३ सकुंडलमहच्चारुर्णस्यापातयद्वि ॥ तपनीयमहाराजदीप्तंज्योतिरिवांबरात् ४ अथापरेणभस्त्रेणसूतपुत्रस्तनांतरे ॥ आजवानभृशंकुद्वोहसन्नि वृकोदरः ५ पुनरस्यत्वरभीमोनाराचान्दशभारत ॥ रणेप्रेषीन्महाबाहुर्निर्मुक्ताशीविषोपमान् ६ तेललाटंविनिर्भियसूतपुत्रस्यभारत ॥ विविशुश्चोदितास्ते नवल्मीकमिवपन्नगाः ७ ललाटस्थैस्ततोवाणैःसूतपुत्रोव्यरोचत ॥ नीलोत्पलमयीमालाधारयन्वैयथापुरा ८ सोऽतोवेद्वोभृशंकर्णःपांडवेनतरस्विना ॥ रथकूबरमालंब्यन्यमीलयतलोचने ९ समुहूर्तात्पुनःसंज्ञालेभेकर्णःपरंतपः ॥ रुधिराक्षितसर्वांगःक्रोधमाहारयत्परम् १० ततःक्रुद्धोरणेकर्णःपीडितोदृढधन्य ना ॥ वेगंचक्रेमहावेगोभीमसेनरथंप्रति ११ तस्मैकर्णःशतराजत्रिषूणांगार्धवाससाम् ॥ अमर्षीबलवान्क्रुद्धःप्रेषयामासभारत १२ ततःप्रासृजदुग्ग्राणेशरवर्षा णिपांडवः ॥ समरेतमनादृत्यतस्यवीर्यमर्चितयत् १३ कर्णस्ततोमहाराजपांडवंनवभिःशरैः ॥ आजवानोरसिकुद्धःक्रुद्धरूपंपरंतप १४ तावुभौनरशार्दूलौ शार्दूलाविवदंष्ट्रिणौ ॥ जीमूताविवचान्योन्यंप्रववर्षतुराहवे १५ तलशब्दरवैश्चैवत्रासयेतांपरस्परम् ॥ शरजालैश्चविविधैश्चासयामासतुर्भवे १६ अन्योन्यं समरेक्रुद्धौलतप्रतिष्ठतैषिणौ ॥ ततोभीमोमहाबाहुःसूतपुत्रस्यभारत १७ क्षुरप्रेणधनुश्छित्त्वाननादपरवीरहा ॥ तदपास्यधनुश्छिन्नंसूतपुत्रोमहारथः १८

१९। २०। २१। २२। २३। २४। २५। २६। २७। २८। २९। ३०। ३१। ३२। ३३। ३४। ३५। ३६। ३७। ३८। ३९। ४०। ४१। ४२। ४३। ४४। ४५। ४६। ४७। ४८। ४९। ५०। ५१। ५२। ५३। ५४। ५५। ५६। ५७। ५८। ५९। ६०। ६१। ६२। ६३। ६४। ६५। ६६। ६७। ६८। ६९। ७०। ७१। ७२। ७३। ७४। ७५। ७६। ७७। ७८। ७९। ८०। ८१। ८२। ८३। ८४। ८५। ८६। ८७। ८८। ८९। ९०। ९१। ९२। ९३। ९४। ९५। ९६। ९७। ९८। ९९। १००।

१९। २०। २१। २२। २३। २४। २५। २६। २७। २८। २९। ३०। ३१। ३२। ३३। ३४। ३५। ३६। ३७। ३८। ३९। ४०। ४१। ४२। ४३। ४४। ४५। ४६। ४७। ४८। ४९। ५०। ५१। ५२। ५३। ५४। ५५। ५६। ५७। ५८। ५९। ६०। ६१। ६२। ६३। ६४। ६५। ६६। ६७। ६८। ६९। ७०। ७१। ७२। ७३। ७४। ७५। ७६। ७७। ७८। ७९। ८०। ८१। ८२। ८३। ८४। ८५। ८६। ८७। ८८। ८९। ९०। ९१। ९२। ९३। ९४। ९५। ९६। ९७। ९८। ९९। १००।

अन्यत्कार्मुकमादत्तमारघ्नवेगवत्तरम् ॥ तदप्यथनिमेषार्धाच्चिच्छेदास्यवृकोदरः १९ तृतीयंचचतुर्थंचपंचमंपष्ठमेवहि ॥ सप्तमंचाष्टमंचैवनवमंदशमंतथा २० एकादशंद्वादशंचत्रयोदशमथापिच ॥ चतुर्दशंपंचदशंषोडशंचवृकोदरः २१ तथासप्तदशंवेगादष्टादशमथापिच ॥ बहूनिभीमश्चिच्छेदकर्णस्यैवंधनूंषिहि ॥ २२ निमेषार्धात्ततःकर्णोधनुर्हस्तोव्यतिष्ठत ॥ दृष्ट्वासकुरुसौवीरसिंधुवीरबलक्षयम् २३ सर्वमध्वजशस्त्रैश्चपतितैःसंवृतामहीम् ॥ हस्त्यश्वरथदेहांश्चगतासून्प्रे क्ष्यसर्वशः २४ सूतपुत्रस्यसंरंभादीप्तंवपुरजायत ॥ सविस्फार्यमहच्चापंकार्तस्वरविभूषितम् २५ भीमंप्रेक्षतराधेयोधोरंधरेणचक्षुषा ॥ ततःक्रुद्धःशरानस्य न्मूतपुत्रोव्यरोचत २६ मध्यंदिनगतोऽर्चिष्मान्शरदीवदिवाकरः ॥ मरीचिविकचस्येवराजनभानुमतोवपुः २७ आसीदाधिरथेधोरिवपुःशरशताचितम् ॥ कराभ्यामाददानस्यसंधानस्यचाशुगान् २८ कर्षतोमुंचतोबाणान्नांतरंदृशेरणे ॥ अग्रिचक्रोपमंधोरमंडलीलतमायुधम् २९ कर्णस्यासीन्महीपालसव्यद क्षिणमस्यतः ॥ स्वर्णपुंखाःसुनिशिताःकर्णचापच्युताःशराः ३० प्राच्छादयन्महाराजदिशःसूर्यस्यचप्रभाः ॥ ततःकनकपुंखानांशराणांनतपर्वणाम् ३१ धनु श्र्युतानांवियतिदृशेवहुधाव्रजः ॥ बाणासनादाधिरथेःप्रभवन्तिस्मसायकाः ३२ श्रेणीकृताव्यरोचंतराजनक्रौंचाइवांबरे ॥ गार्धपत्रानशिलाधौतान्कार्तस्वर विभूषितान् ३३ महावेगान्प्रदीप्ताग्रान्मुमोचाधिरथिःशरान् ॥ तेतुचापबलोद्धूताःशातकुंभविभूषिताः ३४ अजस्रमपतन्बाणाभीमसेनरथंप्रति ॥ तेव्योमि रुक्मविकृताव्यकाशंतसहस्रशः ३५ शलभानामिववाताःशराःकर्णसमीरिताः ॥ चापादाधिरथेर्बाणाःप्रपतंतश्चकाशिरे ३६ एकोदीर्घइवात्यर्थमाकाशेसंस्थि तःशरः ॥ पर्वतवारिधाराभिश्छादयन्निवतोयदः ३७ कर्णःप्राच्छादयत्क्रुद्धोभीमसायकवृष्टिभिः ॥ तत्रभारतभीमस्यबलंवीर्यंपराक्रमम् ॥ व्यवसायंचपुत्रा स्तेददृशुःसहसैनिकाः ३८ तांसमुद्रमिवोद्धूतांशरवृष्टिसमुत्थिताम् ॥ अर्चितयित्वाभीमस्तुक्रुद्धःकर्णमुपाद्रवत् ३९ रुक्मपृष्ठमहच्चापंभीमस्यासीद्विशांपते ॥ आकर्षान्मंडलीभूतंशक्रचापमिवापरम् ४० तस्माच्छराःप्रादुरासन्पूरयंतइवांबरम् ४१ सुवर्णपुंखैर्भीमेनसायकेर्नतपर्वभिः ॥ गगनेरचितामालाकांचनीव व्यरोचत ४२ ततोव्योमिषिक्तानिशरजालानिभागशः ॥ आहतानिव्यशीर्यतभीमसेनस्यपत्रिभिः ४३ कर्णस्यशरजालौघैर्भीमसेनस्यचोभयोः ॥ अग्नि स्फुल्लिगसंस्पर्शैर्जोगतिभिराहवे ४४ तैस्तैःकनकपुंखानांयौरासीत्संवृताव्रजैः ॥ नस्ममूर्यस्तदाभातिनस्मवातिसमीरणः ४५ शरजालावृतेव्योमिन्नप्राज्ञा यत्किंचन ॥ समीमंछादयन्बाणैःसूतपुत्रःपृथग्विधैः ४६ उपारोहदनादृत्यतस्यवीर्यमहात्मनः ॥ तयोर्विसृजतोस्तत्रशरजालानिमारिष ४७ वायुभूतान्य दृश्यंतसंसक्तानीतरेतरम् ॥ अन्योन्यशरसंस्पर्शांतयोर्भनुजसिंहयोः ४८

४९ उपारोहस्तन्निर्कर्मगात् ५० वायुभूतानिवातोद्धूतान्यतिवेगवतिवा ५१

आकाशेभरतश्रेष्ठपावकः समजायत ॥ तथाकर्णः शिताम्बाणान्कर्मपरिमाजितान् ४९ सुवर्णविकृतान्कुद्धः प्राहिणोद्वधकाक्षया ॥ तानंतरिक्षेविशिखैस्त्रिवैके
कमशातयत् ५० विशेषयन्सूतपुत्रंभीमस्तिष्ठेतिचाब्रवीत् ॥ पुनश्चासृजदुग्धाणिशरवर्षाणिपांडवः ५१ अमर्षीवलवान्कुद्धोदिवशत्रिवपावकः ॥ ततश्चटच
टाशब्दो गोधाघातादभूत्तयोः ५२ तलशब्दश्चसुमहान्सिंहनादश्चभैरवः ॥ रथनेमिनिनादश्चज्याशब्दश्चैवदारुणः ५३ योधाव्युपारमन्युद्वादिदृशंतः परा
क्रमम् ॥ कर्णपांडवयोराजन्परस्परवधैषिणोः ५४ देवर्षिसिद्धगंधर्वाः साधुसाधिव्यपूजयन् ॥ मुमुक्षुः पुष्पवर्षचविद्याधरगणास्तथा ५५ ततोभीमोमहाबाहुः
संरंभीदृढविक्रमः ॥ अस्त्रैस्त्राणिसंवार्थशरैर्विव्याधसूतजम् ५६ कर्णोऽपेभीमसेनस्यनिवार्येषून्महाबलः ॥ प्राहिणोन्नवनाराचानाशीविषसमावरणे ५७ ताव
द्भिरथतानभीमोव्योमिचिच्छेदपत्रिभिः ॥ नाराचान्सूतपुत्रस्यतिष्ठतिष्ठेतिचाब्रवीत् ५८ ततोभीमोमहाबाहुः शरं कुद्धात्कोपमम् ॥ मुमोचाधिरथैर्वीरोयमदं
डमिवापरम् ५९ तमापतंतंचिच्छेदराधेयः प्रहसन्निव ॥ त्रिभिः शरैः शरंराजन्पांडवस्यप्रतापवान् ६० पुनश्चासृजदुग्धाणिशरवर्षाणिपांडवः ॥ तस्यतान्धा
ददेकर्णः सर्वाण्यस्त्राण्यभीतवत् ६१ युध्यमानस्यभीमस्यसूतपुत्रोऽस्त्रमायया ॥ तस्येपुधीधनुज्यांचवाणैः सन्नतपर्वभिः ६२ रश्मीन्योक्त्राणिचाश्वानां कुद्धः
कर्णोऽच्छिनन्मृधे ॥ तस्याश्वाश्चपुनर्हत्वासूतंविव्याधपंचभिः ६३ सोऽपसृज्यदुतंसूतोयुधामन्योरथंययौ ॥ विहसन्निवभीमस्यकुद्धः कालानलधुतिः ६४ ध्व
जंचिच्छेदराधेयः पताकांचव्यपातयत् ॥ सविधन्वामहाबाहूरथशक्तिपराभृशत् ६५ तां व्यवसाजदाविध्यकुद्धः कर्णरथं प्रति ॥ तामाधिरथिरायस्तः शक्तिं कांच
नभूषणाम् ६६ आपतंतंतीमहोल्काभांचिच्छेददशभिः शरैः ॥ साऽपततदशधाछिन्नाकर्णस्यनिशितैः शरैः ६७ अस्यतः सूतपुत्रस्यमित्रार्थेचित्रयोधेनः ॥
सचर्मादत्तकौतेयोजातरूपपरिष्कृतम् ६८ खड्गचान्यतरप्रेप्सुर्मृत्योरग्रेजयस्यवा ॥ तदस्यतरसाकुद्धोव्यधमच्चर्मसुप्रभम् ६९ शरैर्वहुभिरत्युग्रैः प्रहसन्निव
भारत ॥ सविचर्ममहाराजविरथः क्रोधमूर्च्छितः ७० अस्मिन्प्रासृजदाविध्यत्वरन्कर्णरथं प्रति ॥ सधनुः सूतपुत्रस्यसज्यंछित्त्वामहानसिः ७१ पपातभुविराजं
द्रकुद्धः सर्पइवांवरात् ॥ ततः प्रहस्याधिरथिरन्यदादायकार्मुकम् ७२ शत्रुघ्नं समरे कुद्धोदृढज्यंवेगवतरम् ॥ व्यायच्छत्सशरान्कर्णः कुंतीपुत्रजिघांसया ७३
सहस्रशोमहाराजरुक्मपुंखान्सुतेजनान् ॥ सवध्यमानोवलवान्कर्णचापच्युतैः शरैः ७४ वैहायसंप्राक्रमद्वैकर्णस्यव्यथयन्मनः ॥ सतस्यचरितं दृष्ट्वा संग्रामेविज
यैषिणः ७५ लयमास्थायराधेयोभीमसेनमवंचयत् ॥ तंचद्वारथोपस्थेनिर्लीनं व्यथितेन्द्रियम् ७६ ध्वजमस्यसमासाद्यतस्थौभीमोमहीतले ॥ तदस्यकुरवः
सर्वेचारणाश्चाभ्यपूजयन् ७७ यदियेपरथात्कर्णहर्तुताक्ष्येइवोरगम् ॥ सच्छिन्नधन्वाविरथः स्वधर्ममनुपालयन् ७८ वैहायसमाकाशं ७९ लयमंगसंकोचं ८० । ७१ । ७२ । ७३ । ७४

७९ । ८० । ८१ । ८२ । ८३ । ८४ । ८५ । ८६ । ८७ तत्रवादिताधनम् ८८ वज्रगर्ममंतविहितांगुष्ठम् ८९ समर्थः समीचीनार्थो धर्मापेक्षीति यावत् ९० । ९१ । ९२ । ९३ । ९४ तूवरकाः

स्वरथं पृष्ठतः कृत्वा युद्धायैव व्यवस्थितः ॥ तद्विद्वत्स्यास्यराधेयस्ततः पुनसमभ्ययात् ७९ संरंभात्पांडवं संख्येयुद्धाय समुपस्थितम् ॥ तौ समेतौ महाराजस्पर्धमा
नौमहाबलौ ८० जीमूताविवधर्मातिगर्जमानौ नरर्षभौ ॥ तयोरासीत्संप्रहारः कुद्धयोर्नरसिंहयोः ८१ अमृष्यमाणयोः संख्येदेवदानवयोरिव ॥ क्षीणशस्त्रस्तु कौ
तेयः कर्णेन समभिद्रुतः ८२ दृष्ट्वाऽर्जुनहताग्नान्पतितान्पर्वतोपमान् ॥ स्थमार्गविधातार्थं व्यायुधः प्रविवेश ह ८३ हस्तिनां व्रजमासाद्य रथगुर्गप्रविश्य च ॥
पांडवो जीविताकांक्षीराधेयं नाभ्यहारयत् ८४ व्यवस्थानमथाकांक्षन्धनं जयशरैर्हतम् ॥ उद्यम्य कुंजरं पार्थस्तस्थौ परपुरंजयः ८५ महौषधिसमायुक्तं हनूमा
निवपर्वतम् ॥ तमस्य विशिखैः कर्णो व्यध मत्कुंजरं पुनः ८६ हस्त्यंगान्यथ कर्णाय प्राहिणोत्पांडुनंदनः ॥ चक्राण्यश्वांस्तथा चान्यद्यत्पश्यतिभूतले ८७ त
त्तदादाय चिक्षेप कुद्धः कर्णाय पांडवः ॥ तदस्य सर्वं चिच्छेदक्षिप्तं क्षिप्तं शितैः शरैः ८८ भीमोऽपि मुष्टिमुद्यम्य वज्रगर्भासुदारुणम् ॥ हंतुमैच्छन्सूतपुत्रं संस्मरन्नुनं
क्षणात् ८९ शक्तोऽपि नावधीत्कर्णं समर्थः पांडुनंदनः ॥ रक्षमाणः प्रतिज्ञां तां याकृता सव्यसाचिना ९० तमेवं व्याकुलं भीमं भूयो भूयः शितैः शरैः ॥ मूर्च्छयाऽपि
परीतांगमकरोत्सूतनंदनः ९१ व्यायुधं नावधीत्कर्णः कुंत्यावचः स्मरन् ॥ धनुषो ग्रेण तं कर्णः सोऽपि हृत्य पराभृशत् ९२ धनुषास्पृष्टमात्रेण कुद्धः सर्पइव श्वसन् ॥
आच्छिद्य सधनुस्तस्य कर्णं मूर्धन्यताडयत् ९३ ताडितो भीमसेनेन क्रोधादारुणलोचनः ॥ विहसन्निवराधेयो वाक्यमेतदुवाच ह ९४ पुनः पुनस्तूवरकमुदऔ
दरिकेति च ॥ अकृतास्त्रकमायोत्सीर्वालसंग्रामकातर ९५ यत्र भोज्यं बहुविधं भक्ष्यं पेयं च पांडव ॥ तत्र त्वं दुर्मते योग्यो न युद्धे पुन कदाचन ९६ मूलपुष्पफलाहारो
व्रतेषु नियमेषु च ॥ उचितस्त्वं वने भीम न त्वं युद्धविशारदः ९७ कयुद्धं कमुनि त्वं च वने गच्छतु कोदर ॥ न त्वं युद्धोचितस्तत्ताव न वासरतिर्भवान् ९८ सूदानमृत्य
जनान्दासां स्त्वं गृहे त्वरयन्मृशम् ॥ योग्यस्ताडयितुं क्रोधाद्भोजनार्थं त्वं कोदर ९९ मुनिर्भूत्वाऽथवा भीम फलान्यादत्स्वदुर्मते ॥ वनाय व्रजकौतेय न त्वं युद्धविशा
रदः १०० फलमूलाशने शक्तस्त्वं तथाऽतिथिपूजने ॥ न त्वां शस्त्रसमुद्योगे योग्यं मन्येतु कोदर १ कौमारेयानि वृत्तानि विप्रियाणि विशांपते ॥ तानि सर्वाणि चा
प्येव रूक्षाण्यश्नावयद्दृशम् २ अथैनं तत्र संलीनमस्पृशद्भुवापुनः ॥ प्रहसंश्च पुनर्वाक्यं भीममाह वृषस्तदा ३ योद्धव्यं मारिषान्यत्र न योद्धव्यं च मादृशैः ॥ मा
दृशैर्युध्यमानानामेतच्चान्यच्च विद्यते ४ गच्छ वायत्र तौ कृणोतौ त्वारक्षिष्यतोरणे ॥ गृहं वा गच्छ कौतेय किं ते युद्धेन बालक ५ कर्णस्य वचनं श्रुत्वा भीमसेनोऽतिदा
रुणम् ॥ उवाच कर्णं प्रहसन् सर्वेषां शृण्वतां वचः ६

पुंश्चिन्दरहितः पंडितियावत् ।

तूवरकः इमं भुपुरुषे इत्युपक्रम्य पुरुषव्यंजनत्यक्ते इति मेदिनी औदरिको बह्वाशी ९५ । ९६ व्रतेषु नियमेषु आंगुलेषु ९७ । ९८ । ९९ । १०० । १ । २ संलीनं संकुचितांगम् ३ । ४ । ५ । ६

जितस्त्वमसकृदुष्टकथसेकिं वृथाऽऽत्मना ॥ जयाजयौमहेन्द्रस्यलोके दृष्टौ पुरातनैः ७ मलयुद्धं मया सार्धं कुरुदुष्कुलसंभव ॥ महाबलो महाभोगी कीचको निहतो
 यथा ८ तथा त्वां वातयिष्यामि पश्यत्सु सर्वराजसु ॥ भीमस्य मतमाज्ञाय कर्णो बुद्धिमतो वरः ९ विररामरणात्तस्मात्पश्यतां सर्वधन्विनाम् ॥ एवं तं विरथं कृत्वा
 कर्णो राजन्व्यकथयत् ११० प्रमुखे वृष्णि सिंहस्य पार्थस्य च महात्मनः ॥ ततो राजन् शिलाघातान् शरान् शस्त्राणां मृगध्वजः ११ प्राहिणोऽसूतपुत्राय केशवेन प्र
 चोदितः ॥ ततः पार्थभूजोत्सृष्टाः शराः कनकभूषणाः १२ गांडीवप्रभवाः कर्णहंसाः क्रौंचमिवाविशन् ॥ सभुजंगैरिवा विष्टैर्गांडीवप्रोपितैः शरैः १३ भीमसेनादपा
 सेधत्सूतपुत्रं धनंजयः ॥ सच्छिन्नधन्वा भीमेन धनंजयशराहतः १४ कर्णो भीमादपायासीद्रथेन महता द्रुतम् ॥ भीमोऽपि सात्यकेर्वाहं समारुह्य नरर्षभः १५ अ
 न्वयाद्वा तं संख्ये पांडवं सव्यसाचिनम् ॥ ततः कर्णसमुद्दिश्य त्वरमाणो धनंजयः १६ नाराचं क्रोधताम्राक्षः प्रैषांश्च युमिवातकः ॥ सगरुत्मानि वाकाशे प्रार्थयन्
 भुजगोत्तमम् १७ नाराचोऽभ्यपतत्कर्णं तूर्णं गांडीवचोदितः ॥ तमंतरिक्षे नाराचं द्रौणिश्चिच्छेदपत्रिणा १८ धनंजयभयात्कर्णमुज्जिहीर्षन् महारथः ॥ ततो
 द्रौणिश्चतुःषष्ट्या विव्याध कुपितोऽर्जुनः १९ शिलीमुखैर्महाराजमागास्तिष्ठोति चाब्रवीत् ॥ स तु मत्तगजाकीर्णमनीकं रथसंकुलम् १२० तूर्णमभ्याविश द्रौणिर्ध
 नंजयशरादितः ॥ ततः सुवर्णपृष्ठानां चापानां कूजतारणे २१ शब्दं गांडीवघोषेण कौन्तेयोऽभ्यभवद्रुह्य ॥ धनंजयस्तथायातं पृष्ठतो द्रौणिमभ्यगात् २२ ना
 तिदीर्घमिवाध्वानं शरैः संत्रासयन् बलम् ॥ विदार्य देहान्नाराचैर्नरवारणवाजिनाम् २३ कंकवर्हिणवा सोभिर्वलं व्यधमदर्जुनः ॥ तद्वलं भरतश्रेष्ठसवाजिद्विपमान
 वम् २४ पाकशासनिरायतः पार्थः साने जघान ह १२५ ॥ इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि भीमकर्णयुद्धे एकोनचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः
 ॥ १३९ ॥ ॥ धृ ॥ घृतराष्ट्र उवाच ॥ अहं न्यहनि मे दीप्तं यशः पतति संजय ॥ हता मे बहवो यो धामन्ये कालस्य पर्ययम् १ धनंजयः सुसंकुदः प्रविष्टो मामकं बलम् ॥
 राक्षितं द्रौणिकर्णमभ्यामप्रवेश्यं सुरैरपि २ ताभ्यामूर्जितवीर्याभ्यामाप्यायित पराक्रमः ॥ सहितः कृष्णभीमाभ्यां शिनीनामृषभेण च ३ तदा प्रभृतिमांशो कोदह
 त्यग्निरिवाशयम् ॥ ग्रस्तानि वप्रपश्यामि भूभिपालान्ससैधवान् ४ अभियं सुमहत्कृत्वा सिंधुराजः किरीटिनः ॥ चक्षुर्विषयमापन्नः कथं जीवितमाप्नुयात् ५ अनु
 मानाच्च पश्यामि नास्ति संजय सैव वः ॥ युद्धं तु तद्यथा वृत्तं तन्ममाचक्ष्वतस्त्वतः ६ यच्च विशोभ्य महती सेनामालोडय चासकृत् ॥ एकः प्रविष्टः संकुदो नलिनीमि
 वकुंजरः ७ तस्य मे वृष्णि वीरस्य ब्रह्मि युद्धं यथा तथम् ॥ धनंजयार्थे यत्तस्य कुशलो ह्यसि संजय ८ ॥ संजय उवाच ॥ तथा तु वै कर्तनपीडितं तं भीमं प्रयातं पुरुषप्र
 वीरम् ॥ समीक्ष्य राजन्न रवीरमध्ये शिनिप्रवीरोऽनुययौ रथेन ९ धिकशततमोऽध्यायः ॥ १२९ ॥ ॥ अहं न्यहनीति १।२।३।४।५।६।७।८।९

१०।११।१२ प्रेक्षंतः प्रेक्षकाः बभूवेति तथा वचनमनुषज्यते १३ प्रसन्नजनादृत्य १४।१५।१६।१७।१८।१९।२०।२१।२२।२३।२४।२५ ॥ इति द्रोणपर्वणि टीकायां च

नदन्यथा वज्रधरस्तपांते ज्वलन् यथा जलदांते च सूर्यः ॥ निघ्नन्न मित्रान् धनुषाद्वेन सकंपयंस्तव पुत्रस्य सेनाम् १० तं यातमश्वैरजतप्रकाशैरायोधने वीरतरं न दं
 तम् ॥ नाशकुवन्वारयितुं त्वदीयाः सर्वे रथाभारतमाधवाग्र्यम् ११ अमर्षपूर्णस्त्वनिवृत्तयोधीशरासनीकां च नवर्मधारी ॥ अलंबुषः सात्यकिं माधवाग्र्यमवारय
 द्राजवरोऽभिपत्य १२ तयोरभूद्भारतसंप्रहारो यथाविधौ नैव बभूव कश्चित् ॥ प्रेक्षंत एवाहवशो भिनौतौ योधास्त्वदीयाश्च परे च सर्वे १३ आविध्य देनं दशभिः पृषत्कै
 रलंबुषो राजवरः प्रसह्य ॥ अनागतानेव तु तान् पृषत्काश्चिच्छेदबाणैः शिनिपुंगवोऽपि १४ पुनः सबाणैस्त्रिभिरग्निकल्पैराकर्णपूर्णैर्निशितैः सपुंखैः ॥ विव्याध देहाव
 रणं विदार्य ते सात्यकेराविविशुः शरीरम् १५ तैः कायमस्याभ्यनिलप्रभाविर्विदार्य बाणैर्निशितैर्ज्वलद्भिः ॥ आजगृह्णांस्तान् रजतप्रकाशान् श्वाश्चतुर्भिश्चतुरः प्रस
 ह्य १६ तथा तु तेनाभिहतस्तरस्त्रीनसाशिनेश्च क्रधरप्रभावः ॥ अलंबुषस्योत्तमवेगवद्भिरश्वाश्चतुर्भिर्निजघान बाणैः १७ अथास्य मृतस्य शिरो निष्ठत्यभलेन का
 लानलसन्निभेन ॥ संकुडलं पूर्णशशिप्रकाशं भ्राजिष्णुवक्रं निचकर्त देहात् १८ निहत्य तं पार्थिवपुत्रपौत्रं संख्येयदूनामृषभः प्रमाथी ॥ ततोऽन्वयादर्जुनमेव वीरः
 सैन्या निराजंस्तव संनिवार्य १९ अन्वागतं वृष्णि वीरं समीक्ष्य तथाऽरिमध्ये परिवर्तमानम् ॥ घ्रंतं कुरूणामिषुभिर्वलानि पुनः पुनर्वायुमिवाभ्रपूगान् २० ततोऽव
 हन्सैधवाः साधुदांतागोक्षीरकुंदे दुहिमप्रकाशाः ॥ सुवर्णजालावतताः सदश्वायतो यतः कामयते नृसिंहः २१ अथात्मजास्ते सहिताऽभिपेतु रन्ये च योधास्त्वरिता
 स्त्वदीयाः ॥ कृत्वा मुखं भारतयोधमुख्यं दुःशासनं त्वत्सुतमाजमीढ २२ ते सर्वतः संपरिवार्य संख्येयैः नेयमाजधुरनीकसाहाः ॥ सचापितान् प्रवरः सात्वतानां न्यवा
 रयद्वाणजालेन वीरः २३ निवार्य तांस्तूर्णमभिघ्नातीनसाशिनेः पत्रिभिरग्निकल्पैः ॥ दुःशासनस्याभिजघान बाहान् दुग्धम्यबाणासनमाजमीढ २४ ततोऽर्जुनो हर्ष
 मवाप संख्येयैश्च दृष्ट्वा पुरुषप्रवीरम् २५ ॥ इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि अलंबुषवधे चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४० ॥ ॥
 ॥ संजय उवाच ॥ तमुद्यतं महाबाहुं दुःशासनरथं प्रति ॥ त्वरितं त्वरणीयेषु धनंजयजयैषिणम् १ त्रिगर्तानां महेश्वासाः सुवर्णविकृतध्वजाः ॥ सेनासमुद्रमा
 विष्टमनंतं पर्यवारयन् २ अथैनं रथवंशेन सर्वतः सन्निवार्यते ॥ अवाकिरञ्छरवातैः क्रुद्धाः परमधन्विनः ३ अजयद्राजपुत्रास्तान् भ्राजमानान् महारणे ॥ एकः पं
 चाशतं शत्रून् सात्यकिः सत्यविक्रमः ४ संप्राप्य भारतीमभ्यंत लघोषसमाकुलम् ॥ असि शक्तिगदापूर्णमप्लवं सलिलं यथा ५ तत्राहुतमपश्याम शैनेयचरितरणे ॥
 प्रतीच्यां दिशितं दृष्ट्वा प्राच्यां पश्यामि लाघवात् ६

उदीर्चीदक्षिणांप्राचींप्रतीचींविदिशस्तथा ॥ नृत्यान्निवाचरच्छूरोयथारथशतंतथा ७ तद्दृष्ट्वाचरितंतस्यसिंहविक्रान्तगामिनः ॥ त्रिगतांसंन्यवर्तंतसंतताः
स्वजनंप्रति ८ तमन्येश्वरसेनानांशूराःसंख्येन्यवारयन् ॥ नियच्छंतःशरव्रातैर्मतंद्विपमिवांकुशैः ९ तैर्व्यवाहरदार्यान्मामुहूर्तादेवसात्यकिः ॥ ततःकलिं गैर्यु
युधेसोऽचित्यबलविक्रमः १० तांचसेनामतिक्रम्यकलिंगानांदुरत्ययाम् ॥ अथपार्थमहाबाहुर्धनंजयमुपासदत् ११ तरन्निवजलेश्रांतोयथास्थलमुपेयिवान् ॥
तंदृष्ट्वापुरुषव्याघ्रयुयुधानःसमाश्वसत् १२ तमायांतमभिप्रेक्ष्यकेशवःपार्थमब्रवीत् ॥ असावायातिशैनेयस्तवपार्थपदानुगः १३ एषाशिष्यःसखाचैवतवसत्यप
राक्रमः ॥ सर्वानयोधांस्तृणीकृत्यविजिग्येपुरुषर्षभः १४ एषकौरवयोधानांकृत्वाघोरमुपद्रवम् ॥ तवप्राणैःप्रियतमःकिरीटिन्नेतिसात्यकिः १५ एषद्रोणंत
थाभोजंरुतवर्माणमेवच ॥ कदर्थीकृत्यविशिखैःफाल्गुनाभ्येतिसात्यकिः १६ धर्मराजप्रियान्वेषीहत्वायोधान्वरान्वरान् ॥ शूरश्चैवकृतास्त्रश्चफाल्गुनाभ्येतिसा
त्यकिः १७ कृत्वासुदुष्करं कर्मसैन्यमध्येमहाबलः ॥ तवदर्शनमन्विच्छन्पांडवाभ्येतिसात्यकिः १८ बहूनेकरथेनाजौयोधयित्वामहारथान् ॥ आचार्यप्रमुखान्पा
र्थप्रयात्येषससात्यकिः १९ स्वबाहुबलमाश्रित्यविदार्यचवर्षाधिनीम् ॥ प्रेषितोधर्मराजेनपार्थैषोभ्येतिसात्यकिः २० यस्यनास्तिसमोयोधःकौरवेषुकथंचन ॥
सोऽयमायातिकौंतेयसात्यकिर्युद्धदुर्मदः २१ कुरुसैन्याद्विमुक्तोवैसिंहोमध्याद्भवामिव ॥ निहत्यबहुलाःसेनाःपार्थैषोभ्येतिसात्यकिः २२ एषराजसहस्राणां
वक्त्रैःपंकजसन्निभैः ॥ आस्तीर्यवसुधांपार्थक्षिप्रमायातिसात्यकिः २३ एषदुर्योधनंजित्वाभ्रातृभिःसहितंरणे ॥ निहत्यजलसंधंचक्षिप्रमायातिसात्यकिः २४
रुधिरौघवर्तीकृत्वानर्दीशोणितकर्दमाम् ॥ तृणवद्भक्ष्यकौरव्यानेषह्यायातिसात्यकिः २५ ततःप्रहृष्टःकौंतेयःकेशवंवाक्यमब्रवीत् ॥ नमोप्रियंमहाबाहोयन्मा
मभ्येतिसात्यकिः २६ नहिजानामिवृतांतंधर्मराजस्यकेशव ॥ सात्वतेनविहीनःसयदिजीवतिवानवा २७ एतेनहिमहाबाहोरक्षितव्यःसपार्थिवः ॥ तमेपक
थमुत्सृज्यममकृष्णपदानुगः २८ राजाद्रोणायचोत्सृष्टःसैधवश्चानिपातितः ॥ प्रत्युद्यातिचशैनेयमेषभूरिश्रवारणे २९ सोऽयंगुरुतरोभारःसैधवार्थेसमाहितः ॥
ज्ञातव्यश्चहिमेराजार्क्षितव्यश्चसात्यकिः ३० जयद्रथश्चहंतव्योर्लंबतेचदिवाकरः ॥ श्रांतश्चैषमहाबाहुरल्पप्राणश्चसांप्रतम् ३१ परिश्रांताहयाश्चास्यहय
यंताचमाधव ॥ नचभूरिश्रवाःश्रांतःससहायश्चकेशव ३२ अपीदानींभवेदस्यक्षेममस्मिन्समागमे ॥ कञ्चिन्नसागरंतीर्त्वासात्यकिःसत्यविक्रमः ३३ गोष्पदंप्रा
प्यसीदेतमहौजाःशिनिपुंगवः ॥ अपिकौरवमुखेनकृतास्त्रेणमहात्मना ३४ समेत्यभूरिश्रवसास्वस्तिमान्सात्यकिर्भवेत् ॥ व्यतिक्रममिमंमन्येधर्मराजस्यकेशव
३५ आचार्याद्वयमुत्सृज्ययःप्रेषयतसात्यकिम् ॥ ग्रहणंधर्मराजस्यखगःश्येनइवामिषम् ३६

१७ ॥ इति द्रोणपर्वणि लीकायामेकचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४१ ॥ ॥ ॐ ॥ तमिति १ उतात्यर्थ २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५

नित्यमाशंसतेद्रोणः कश्चित्स्यात्कुशलीनृपः ३७ इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणिसात्यक्यजुनदर्शने एकचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४१ ॥
संजय उवाच ॥ तमापतंतं संप्रेक्ष्य सात्वतं युद्धदुर्मदम् ॥ क्रोधाहूरिश्रवाराजन्सहसा समुपाद्रवत् १ तमब्रवीन्महाराज कौरव्यः शिनिपुंगवम् ॥ अद्यप्राप्तोऽसि
दिष्ट्या मे च क्षुर्विषयमित्युत २ चिराभिलषितं काममहंप्राप्स्यामि संयुगे ॥ नहि मे मोक्ष्यसे जीवनयदि नोऽस्तु जसेरणम् ३ अद्य त्वांसमरेहत्वानित्यं शूराभिमानिनम् ॥
नंदयिष्यामि दाशार्हं कुरुराजं सुयोधनम् ४ अद्य मद्भाणनिर्दग्धं पतितं धरणीतले ॥ द्रक्ष्यतस्त्वारणे वीरौ सहितौ केशवार्जुनौ ५ अद्य धर्मसुतो राजा श्रुत्वा त्वां नि
हतं मया ॥ स व्रीडो भविता सद्यो येनासीह प्रवेशितः ६ अद्य मे विक्रमं पार्थो विज्ञास्यति धनं जयः ॥ त्वयि भूमौ विनिहतं शयाने रुधिराक्षिते ७ चिराभिलषितो ह्ये
ष त्वया सह समागमः ॥ पुरा देवासुरे युद्धे शक्रस्य बलिना यथा ८ अद्य युद्धं महाघोरं तव दास्यामि सात्वत ॥ ततो ज्ञास्यसि तत्त्वेन मद्दीर्यबलपौरुषम् ९ अद्य संय
मनीयातामया त्वं निहतो रणे ॥ यथारामानुजेनाजौरावणिर्लक्ष्मणेन ह १० अद्य कृष्णश्च पार्थश्च धर्मराजश्च माधव ॥ हते त्वयि निरुत्साहारेण त्यक्ष्यं त्यसं शयम्
११ अद्य तेऽपचितिं कृत्वा शितैर्माधवसायकैः ॥ तत्स्त्रियो नंदयिष्यामि ते त्वयानिहतारणे १२ मञ्जुक्षुर्विषयं प्राप्तो न त्वं माधव मोक्ष्यसे ॥ सिंहस्य विषयं प्राप्तो यथा
क्षुद्रमृगस्तथा १३ युयुधानस्तु तं राजन् प्रत्युवाच ह सन्निव ॥ कौरवेयनसंत्रासो विद्यते मम संयुगे १४ नाहं भीषयितुं शक्यो वाङ्मात्रेण तु केवलम् ॥ समानिहन्या
त्संग्राभे यो मां कुर्यात्त्रिरायुधम् १५ समास्तु शाश्वती र्हन्याद्यो मां हन्याद्वि संयुगे ॥ किं त्रयोक्तेन बहुना कर्मणा तत्समाचर १६ शारदस्ये व मेघस्य गर्जितं निष्फलं
हिते ॥ श्रुत्वा त्वद्गर्जितं वीरहास्यं हि मम जायते १७ चिरकालेऽपि तं लोके युद्धमद्यास्तु कौरव ॥ त्वरते मे मतिस्तात तव युद्धाभिकांक्षिणी १८ नाहत्वाऽहं निवर्ति
ष्ये त्वामद्य पुरुषाधम ॥ अन्योन्यं तौ तथा वाग्मिस्तक्षंतौ नरपुंगवौ १९ जिघांसू परमकुद्धावभिजघ्नतुराहवे ॥ समेतौ तौ महेश्वासौ शुष्मिणौ स्पर्धिनौ रणे २०
द्विरदाविव संकुद्धौ वासितार्थे मदोत्कटौ ॥ भूरिश्रवाः सात्यकिश्च ववर्षतुररिदमौ २१ शरवर्षाणि घोराणि मेघाविव परस्परम् ॥ सौमदत्तिस्तु शैनेयं प्रच्छाद्ये बुभिरा
शुगैः २२ जिघांसुर्भरतश्चेष्टविष्याधनिशितैः शरैः ॥ दशभिः सात्यकिं विद्धा सौमदत्तिरथा परान् २३ मुमोच निशितान् बाणान् जिघांसुः शिनिपुंगवम् ॥ तान
स्य विशिखांस्तीक्ष्णानं तरिक्षे विशांपते २४ अप्राप्तानस्त्रमायाभिरग्रसत्सात्यकिः प्रभो ॥ तौ पृथक् शस्त्रवर्षाभ्यामवर्षेतां परस्परम् २५ उत्तमाभिजनौ वीरौ कुरु
वृष्णि यशस्करो ॥ तौ न खैरिव शार्दूलौ दंतैरिव महाद्विपौ २६ रथशक्तिभिरन्योन्यं विशिखैश्चाप्यकृतं तताम् ॥ निर्भिदं तौ हि मात्राणि विक्षरंतौ च शोणितम् २७

शाश्वतीःसमाःसर्वकालं तुरवधारणेनित्यमेवअसौहृन्यात् जयएवतस्येत्यर्थः १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७

२८।२९।३०।३१।३२।३३।३४।३५।३६।३७।३८।३९।४०।४१ भुजाघातोभुजस्फोटः निग्रहोहस्तधारणं प्रग्रहोमलहस्तकः ४२।४३ भुजयोकावबंधैर्बाहुषाश्वेष्टनैः अवघा
तनैस्ताडनैः ४४ पादशब्दः प्रत्येकसंबध्यते पादावकर्षणैश्चरणवर्षणैः । पादसंधानैश्चरणच्छेदितकैः । तोमरैरतिस्फोटनैः । अंकुशैरवलंबनैः । पादोदरविवंधैः पादाभ्यामुदर

व्यष्टंभयेतामन्योन्यप्राणयूताभिदेविनौ ॥ एवमुत्तमकर्माणौ कुरुवृष्णि यशस्करो २८ परस्परमयुध्येतां वारणाविवयूथपौ ॥ तावदीर्घेण कालेन ब्रह्मलोकपुरस्कृतौ २९ यियासंतौ परं स्थानमन्योन्यसंजगर्जतुः ॥ सात्यकिः सौमदत्तिश्च शरवृष्ट्या परस्परम् ३० हृष्टवद्वार्तराष्ट्राणां पश्यतामभ्यवर्षताम् ॥ संप्रैक्षंतजनास्तौ त्र्युध्यमानौ युधापती ३१ यूथपौ वामिताहेतोः प्रयुद्धाविवकुंजरौ ॥ अन्योन्यस्य हयान् हवाधनुषी विनिकृत्य च ३२ विरथावसियुद्धाय समेयातां महारणे आर्षभे चर्मणीचित्रे प्रगृह्य विपुलेशुभे ३३ विकोशौ चाप्यसीकृत्वा समरेतौ विचरतुः ॥ चरंतौ विविधान् मार्गान् मंडलानि च भागशः ३४ मुहुराजघ्नतुः कुद्वावन्योन्यमरिमर्दनौ ॥ सखङ्गौ चित्रवर्माणौ सनिष्कांगदभूषणौ ३५ भ्रातृमुद्धातमाविद्धमाहुतं विहृतं सृतम् ॥ संपातंसमुदीर्णं च दर्शयंतौ यशस्विनौ ३६ असिभ्यां संप्रजहाते परस्परमरिदमौ ॥ उभौ छिद्रेषिणौ वीरावुभौ चित्रं वल्गुतुः ३७ दर्शयतावुभौ शिक्षां लाघवं सौष्ठवं तथा ॥ रणेरणकृतां श्रेष्ठावन्योन्यपर्यकर्षताम् ३८ मुहूर्तमिव राजेन्द्रसमाहृत्य परस्परम् ॥ पश्यतां सर्वसैन्यानां वीरावाश्वसतां पुनः ३९ असिभ्यां चर्मणीचित्रेशतचंद्रेन राधिप ॥ निकृत्य पुरुषव्याघ्रौ बाहुयुद्धं प्रचक्रतुः ४० व्यूढोरस्कौ दीर्घभुजौ नियुद्धकुशलावुभौ ॥ बाहुभिः समसज्जेतामायसैः परिधैरिव ४१ तयो राजन् भुजाघातनिग्रहप्रग्रहास्तथा ॥ शिक्षावलसमुद्गताः सर्वयोधप्रहर्षणाः ४२ तयोर्नृवरयो राजन्समरे युध्यमानयोः ॥ भीमोऽभवन् महाशब्दो वज्रपर्वतयोरिव ४३ द्विपाविवविषाणाग्रैः शृंगैरिव महर्षभौ ॥ भुजयोकावबंधैश्च शिरोभ्यां चावघातनैः ४४ पादावकर्षसंधानैस्तोमराकुशलासनैः ॥ पादोदरविवंधैश्च भूमावुद्धमणैस्तथा ४५ गतप्रत्यागताक्षेपैः पातनोत्थानसंभृतैः ॥ युयुधाते महात्मानौ कुरुसात्वतपुंगवौ ४६ द्वात्रिंशत्करणानि स्युर्यानि युद्धानि भारत ॥ तान्यदर्शयतां तत्र युध्यमानौ महाबलौ ४७ क्षीणायुधे सात्वते युध्यमाने ततोऽब्रवीदुर्जुनं वासुदेवः ॥ पश्यस्वैनं विरथं युध्यमानं रणे वरं सर्वधनुर्धराणाम् ४८ प्रविष्टो भारतीभिश्चातवपांडवपृष्ठतः ॥ यो धितश्च महावीर्यैः सर्वैर्भारतभारतैः ४९ परिश्रांतं युधांश्रेष्ठं संप्राप्तो भूरिदक्षिणः ॥ युद्धाकाक्षी समायान्तं नैतत्सममिवार्जुन ५० ततो भूरिश्रवाः कुद्धः सात्यकिं युद्धदुर्मदः ॥ उद्यम्याभ्याह्नद्राजन्मतो मतमिव द्विपम् ५१ रथस्थयोर्द्वयोर्युद्धे कुद्वयोर्धो धमुख्ययोः ॥ केशवार्जुनयो राजन्समरे प्रेक्षमाणयोः ५२ अथ कृष्णो महाबाहुरर्जुनं प्रत्यभाषत ॥ पश्यवृष्ण्यंधकव्याघ्रं सौमदत्तिवशंगतम् ५३ परिश्रांतं गतं भूमौ कृत्वा कर्मसुदुष्करम् ॥ तवातिवासिनं वीरं पालयार्जुन सात्यकिम् ५४ न वशं यज्ञशीलस्य गच्छे देववरोऽर्जुन ॥ त्वत्कृते पुरुषव्याघ्रतदाशुक्रियतां विभो ५५

क्रोडीकरणैः । उद्धमणैः परिवर्तनैः ४५ गतैर्गमनैः । प्रत्यागतैरावर्तनैः । आक्षेपैरास्फालनैः । पातनैर्भूमिप्रापणैः । उत्थानैरुत्पतनैः । संभृतेर्विस्फारानुबंधैः ४६ । ४७ । ४८ । ४९ सममनु रूपं ५० अभ्यह्नद्रास्फालितवान् ५१ । ५२ । ५३ । ५४ । ५५

५६ । ५७ । ५८ । ५९ । ६० । ६१ कुलाल एव कौलालः ६२ । ६३ । ६४ । ६५ । ६६ । ६७ महत्याद्धुनंशकोति द्वितीय इव शब्दपवार्ये कर्षत्येवेत्यन्वयः ६८ । ६९ । ७० । ७१ । ७२

अथाब्रवीद्वृष्टमना वासुदेवं धनंजयः ॥ पश्यवृष्णि प्रवीरेण क्रीडंतं कुरुपुंगवम् ५६ महाद्विपेनेव वने मतेन हरियूथपम् ॥ संजय उवाच ॥ इत्येवं भाषमाणे तु पांडवे वै धनंजये ५७ हाहाकारो महानासीत् सैन्यानां भरतर्षभ ॥ तदुद्यम्य महाबाहुः सात्यकिं न्यहनहुवि ५८ ससिंहवमातंगं विकर्षन् भूरिदक्षिणः ॥ व्यरोचत कुरुश्रेष्ठ सात्वतप्रवरं युधि ५९ अथ कोशाद्विनिष्कृत्य खड्गं भूरिश्रवारणे ॥ मूर्धजेषु निजग्राहपदाचोरस्य ताडयत् ६० ततोऽस्य च्छेतुमारब्धः शिरः कायात्सकुंडलम् ॥ तावत्क्षणात्सात्वतोऽपिशिरःसंभ्रमयंस्त्वनम् ६१ यथा चक्रंतु कौलालो दंडविद्धं तु भारत ॥ सहैव भूरिश्रवसो बाहुना केशधारिणा ६२ तंतथा परिकृष्य तं दृष्ट्वा सात्वतमाहवे ॥ वासुदेवस्ततो राजन्भूयोऽर्जुन मभाषत ६३ पश्यवृष्ण्यंधकव्याघ्रं सौमदत्तिवशंगतम् ॥ तव शिष्यं महाबाहो धनुष्यनवरं त्वया ६४ असत्यो विक्रमः पार्थयत्र भूरिश्रवारणे ॥ विशेषयति वाष्णैर्यं सात्यकिं सत्यविक्रमम् ६५ एवमुक्तो महाबाहुर्वासुदेवेन पांडवः ॥ मनसा पूजयामास भूरिश्रवसमाहवे ६६ विकर्षन् सात्वतश्रेष्ठं क्रीडमानं इवाहवे ॥ संहर्षयति मां भूयः कुरुणां कीर्तिवर्धनः ६७ प्रवरं वृष्णि वीराणां यत्र हन्याद्वि सात्यकिम् ॥ महाद्विपमिवारण्ये मृगेन्द्र इव कर्षति ६८ एवं तु मनसाराजन् पार्थः संपूज्य कौरवम् ॥ वासुदेवं महाबाहुरर्जुनं प्रत्यभाषत ६९ सैव सक्तदृष्टित्वा त्रैनं पश्यामि माधवम् ॥ एतत्त्वसुकरं कर्म यादवार्थकं रोम्यहम् ७० इत्युक्त्वा वचनं कुर्वन् वासुदेवस्य पांडवः ॥ ततः क्षुरपं निशितं गांडीवे समयोजयत् ७१ पार्थ बाहुविमूढः समहोल्केन भ्रूयुता ॥ सखङ्गं यज्ञशीलस्य सांगदं बाहुमच्छिनत् ७२ ॥ इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि भूरिश्रवोबाहुच्छेदे द्विचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४२ ॥ ७३ ॥ संजय उवाच ॥ सबाहुर्न्यपतद्भूमौ सखङ्गः सशुभांगदः ॥ आदधज्जीव लोकस्य दुःखमहुतमुत्तमः १ प्रहरिष्यन्हतो बाहुरदृश्येन किरीटिना ॥ वेगेन न्यपतद्भूमौ पंचास्य इव पन्नगः २ समोचकृतमात्मानं दृष्ट्वा पार्थेन कौरवः ॥ उत्सृज्य सात्यकिं कोधाद्गर्हयामास पांडवम् ३ ॥ भूरिश्रवा उवाच ॥ नृशंसं वत कौंतेय कर्मदं कृतवानसि ॥ अपश्यतो विषक्तस्य यन्मे बाहुमचिच्छिदः ४ किं नु वक्ष्यसि राजानं धर्मपुत्रं युधिष्ठिरम् ॥ किं कुर्वाणो मया संख्येहतो भूरिश्रवारणे ५ इदमिद्रेण ते साक्षादुपदिष्टं महात्मना ॥ अस्मरुद्रेण वा पार्थ द्रोणेनाथ कृपेण वा ६ ननु नामास्त्रधर्मज्ञस्त्वं लोकेऽभ्यधिकः परैः ॥ सोऽयुध्यमानस्य कथं रणे प्रहृतवानसि ७ न प्रमत्ताय भीताय विरथाय प्रयाचते ॥ व्यसने वर्तमानाय प्रहरंति मनस्विनः ८ इदं तु नीचाचरितमस्य पुरुषसेवितम् ॥ कथमाचरितं पार्थ पापकर्मसुदुष्करम् ९ आर्येण सुकरं बाहुरार्यकर्मधनं जय ॥ अनार्यकर्मत्वार्येण सुदुष्करतमं भुवि १०

॥ इति द्रोणपर्वणि द्विचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४३ ॥ ॥ ७४ ॥ ॥ ७५ ॥ ॥ सहाते १ । २ । ३ विषक्तस्यान्यासक्तस्य ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १०

येषुयेषुनरव्याघ्रयत्रयत्रचवर्तते ॥ आशुतच्छीलतामेतितदिदंत्वयिदृश्यते ११ कथं हिराजवंश्यस्त्वं कौरवेयोविशेषतः ॥ क्षत्रधर्मादपक्रांतः सुवृत्तश्चरितवतः १२ इदंतुयदतिक्षुद्रं वाष्पं यार्थे कृतं त्वया ॥ वासुदेवमतनूनं नैतत्त्वय्युपपद्यते १३ कोहिनामप्रमत्ताय परेण सह युद्धयते ॥ ईदृशं व्यसनं दद्याद्योनरुणसखाभवेत् १४ व्रात्याः संक्रिष्टकर्माणः प्रकृत्यैव च गर्हिताः ॥ वृष्ण्यंघकाः कथं पार्थ प्रमाणं भवता कृताः १५ एवमुक्तो रणे पार्थो भूरिश्रवसमब्रवीत् ॥ अर्जुन उवाच ॥ व्यक्तं हि जीर्यमाणोऽपि बुद्धिं जरयते नरः १६ अनर्थकमिदं सर्वं यत्त्वया व्याहृतं प्रभो ॥ जानन्नेव हृषीकेशं गर्हसे मां च पांडवम् १७ संग्रामाणां हि धर्मज्ञः सर्वशास्त्रार्थपा रगः ॥ न चाधर्ममहंकुर्याजानंश्चैव हि मुह्यसे १८ युद्धयंतिक्षत्रियाः शत्रून्स्वैःस्वैः परिवृतानराः ॥ आतृभिः पितृभिः पुत्रैस्तथा संबंधिर्बांधवैः १९ वयस्यैरथ मित्रैश्च ते च बाहुंसमाश्रिताः ॥ सकथं सात्यकिं शिष्यं सुखसंबन्धिमेव च २० अस्मदर्थे च युद्धयंतं त्यक्त्वा प्राणान्सुदुस्त्यजान् ॥ मम बाहुरणेरजन्दक्षिणं युद्धदुर्मदम् २१ न चात्मारक्षितव्यो वै राजन रणगते न हि ॥ यो यस्य युज्यतेऽर्थेषु स वै रक्ष्यो नराधिप २२ तैरक्ष्यमाणैः स नृपो रक्षितव्यो महापृथगे ॥ यद्यहं सात्यकिं पश्येव ध्यमानं महारणे २३ ततस्तस्य वियोगेन पापं मेऽनर्थतो भवेत् ॥ रक्षितश्च मया यस्मात्तस्मात्कुध्यसि किं मयि २४ यच्च मे गर्हसे राजन् न्येन सह संगतम् ॥ अहं त्वया विनिकृतस्तत्र मे बुद्धि विभ्रमः २५ क्वचं धुन्वतस्तुभ्यं रथं चारोहतः स्वयम् ॥ धनुर्ज्यां कर्षतश्चैव युद्धयतः सह शत्रुभिः २६ एवं रथगजाकीर्णं हयपत्तिसमाकुले ॥ सिंहनादोद्धतर वेगं भीरुसैन्यसागरे २७ स्वैः परैश्च समेतेभ्यः सात्वतेन च संगमे ॥ एकस्यैकेन हि कथं संग्रामः संभविष्यति २८ बहुभिः सह संगम्य निजित्य च महारथान् ॥ श्रांतश्च श्रांतवाहश्च विमनाः शस्त्रपीडितः २९ ईदृशं सात्यकिं संख्ये निजित्य च महारथम् ॥ अधिकत्वं विजानीषे स्ववीर्यवशमागतम् ३० यदिच्छसि शिरश्चास्य जसिना हंतुमाहवे ॥ तथा कृच्छ्रगतं चैव सात्यकिः क्षमिष्यति ३१ त्वं वै विगर्हयात्मानमात्मानं योनरक्षसि ॥ कथं करिष्यसे वीरयोवात्वांशं श्रेयोजनः ३२ ॥ संजय उवाच ॥ एवमुक्तो महाबाहुर्गुपकेतुर्महायशः ॥ युयुधानं समुत्सृज्य रणे प्रायमुपाविशत् ३३ शरानास्तीर्य सव्येन पाणिना पुण्यलक्षणः ॥ यिया सुब्रह्मलोकाय प्राणान् प्राणेष्वथ जुहोत् ३४ सूर्ये च क्षुः समाधाय प्रसन्नं सलिले मनः ॥ ध्यायन्महोपनिषदं योगयुक्तोऽभवन्मुनिः ३५ ततः स सर्वसेनायां जनः कृष्णधनंजयौ ॥ गर्हयामास तं चापिशं स पुरुषर्षभम् ३६ निन्दमानौ तथा कृष्णौ नोचतुः किंचिदप्रियम् ॥ ततः प्रशस्यमानश्च नाहृष्यपुपकेतनः ३७ तांस्तथावादिनो राजन् पुत्रांस्तव धनंजयः ॥ अमृष्यमाणो मनसा तेर्षातस्य च भाषितम् ३८

३१ प्रायमानं रणान्तरात् उपाविशत् प्रारब्धवान् ३२ प्राणान्सूत्रप्राणेष्वथ जुहोत् अशुहोदाहितवान् ३३ प्रसन्नमकल्मषम् ३५ । १५ । ३७ । ३८

३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ दक्षिणं कृतमात्मनः पाणिं अस्यार्जुनस्य समीपे प्राहिणोत् प्रहितवान् ४४ । ४५ । ४६ । ४७ सकृद्विभाताः सह प्रकाशाः गरुडस्योत्तमग्निन पृष्ठेन यानं यस्य ४८

असंकुद्धमना वाचः स्मारयन्निव भारत ॥ उवाच पांडुतनयः साक्षेपमिव फाल्गुनः ३९ मम सर्वेऽपिराजानो जानं त्येव महाव्रतम् ॥ न शक्यो मामको हंतुं यो मे स्याद्वाणगोचरे ४० यूपकेतो निरीक्ष्येत त्रमामर्हसि गर्हितुम् ॥ न हि धर्ममविज्ञाय युक्तं गर्हयितुं परम् ४१ आतशस्त्रस्य हरिणे वृष्णि वीरं जिघांसतः ॥ यदहं बाहुमच्छैत्सं न सधर्मो विगर्हितः ४२ न्यस्तशस्त्रस्य बालस्य विरथस्य विवर्मणः ॥ अभिमन्योर्वधं तात धार्मिकः को न पूजयेत् ४३ एवमुक्तः स पार्थेना शिरसा भूमिं स्पृशत् ॥ पाणिना चैव सव्येन प्राहिणोदस्य दक्षिणम् ४४ एतत्पार्थस्य तु वचस्ततः श्रुत्वा महायुतिः ॥ यूपकेतुर्महाराज तूष्णीमासीदवाङ्मुखः ४५ ॥ अर्जुन उवाच ॥ याप्रीतिर्धर्मराजे मे भीमे च बलिनां वरे ॥ न कुले सह देवे च सामे त्वयि शलाग्रज ४६ मया त्वंसमनुज्ञातः कृष्णेन च महात्मना ॥ गच्छ पुण्यकृतां लोकां विद्या विरौशीनरो यथा ४७ ॥ वासुदेव उवाच ॥ ये लोका मम विमलाः सकृद्विभाता ब्रह्माद्यैः सुरवृषभैरपीष्यमाणाः ॥ तान् रक्षि प्रव्रजसतताग्निहोत्रयाजिन्मत्तुल्यो भव गरुडोत्तमांगया नः ४८ ॥ संजय उवाच ॥ उत्थितः स तु शैने यो विमुक्तः सौमदत्तिना ॥ खड्गमादाय चिच्छिन्नुः शिरस्तस्य महात्मनः ४९ निहतं पांडुपुत्रेण प्रसक्तं भूरि दक्षिणम् ॥ इषे सात्यकिर्हंतुं शलाग्रजमकल्मषम् ५० निकृतमुजमासीनं छिन्नहस्तमिवादिपम् ॥ कोशतां सर्वसैन्यानां निन्दमानः सुदुर्मनाः ५१ वार्यमाणः सकृष्णेन पार्थेन च महात्मना ॥ भीमेन च क्रूरक्षाम्यामश्वत्थामाकृपेण च ५२ कर्णेन वृषसेनेन सैधवेन तथैव च ॥ विक्रोशतां च सैन्यानामवधीतं धृतव्रतम् ५३ प्रायोपविष्टाय रणे पार्थेना चिच्छन्नबाहवे ॥ सात्यकिः कौरवेयाय खड्गेनापाहरच्छिरः ५४ नाभ्यनंदं तसैन्यानि सात्यकि तेन कर्मणा ॥ अर्जुनेन हतं पूर्वं यज्जघान कुरूद्वहम् ५५ सहस्राक्षसमं चैव सिद्धचारणमानवाः ॥ भूरिश्रवसमालोक्य युद्धे प्रायगतं हतम् ५६ अपूजयंतं तं देवा विस्मितास्तेऽस्य कर्मभिः ॥ पक्षवादांश्च सुबहून् प्रावदंस्तव सौनिकाः ५७ न वाष्पेयस्यापराधो भवितव्यं हिततथा ॥ तस्मान्मन्युर्मवः कार्यः क्रोधो दुःखतरो नृणाम् ५८ हंतव्यश्चैव वीरेण नात्र कार्या विचारणा ॥ विहितो ह्यस्य धात्रैव मृत्युः सात्यकिराहवे ५९ ॥ सात्यकिरुवाच ॥ न हंतव्यो न हंतव्य इति यन्मां प्रभाषत ॥ धर्मवादैरधर्मिष्ठा धर्मकंचुकमास्थिताः ६० यदा बालः सुभद्रायाः सुतः शस्त्रविना कृतः ॥ युष्माभिर्निहतो युद्धे तदा धर्मः क्व गतः ६१ मया त्वेतत्प्रतिज्ञातं क्षेपे कस्मिंश्चिदेव हि ॥ यो मां निष्पिष्य संग्रामे जीवन् हन्यात्पदारुणा ६२ समेव ध्यो भवेच्छत्रुर्यद्यपि स्यान्मुनिव्रतः ॥ चेष्टमानं प्रतीघाते स भुजं मांसचक्षुषः ६३ मान्यध्वं मृत इत्येव मे तद्वोडाद्विलाषवम् ॥ युक्तो ह्यस्य प्रतीघातः कृतो मे कुरुपुंगवाः ६४ यत्पार्थेन मां दृष्ट्वा प्रतिज्ञामभिरक्षता ॥ स खड्गोऽस्य हतो बाहुरेतेनैवास्मि वंचितः ६५

४९ प्रसक्तमन्यासक्तं ५० । ५१ । ५२ । ५३ । ५४ । ५५ । ५६ । ५७ । ५८ । ५९ । ६० । ६१ श्लोपे निन्दयां जीवन्निति द्वितीयायै प्रथमा ६२ । ६३ । ६४ । ६५

इवेत्येवार्थे देवमेवचेष्टयतीत्यन्वयः ६६ । ६७ । ६८ । ६९ । ७० वरदस्यार्थितार्थप्रदातुः हविर्धानमन्तरेणहविर्हस्यमध्ये ७१ । ७२ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायात्रिचत्वारिंशदधिकशततमो

भवितव्यं हि यद्वा विदेवं चेष्टयतीवच ॥ सोऽयं हतो विमर्देऽस्मिन्किमत्राधर्मचेष्टितम् ६६ अपिचायं पुराणीतः श्लोकोवाल्मीकिना भुवि ॥ न हंतव्याः स्त्रिय इति यद्वा
वीषिष्ठवंगम ६७ सर्वकालं मनुष्येण व्यवसायवता सदा ॥ पीडाकरमभिप्राणायत्स्यात्कर्तव्यमेव तत् ६८ ॥ संजय उवाच ॥ एवमुक्ते महाराज सर्वे कौरवपुंगवाः ॥
न स्मर्किंचिदभाषंत मनसा समपूजयन् ६९ मंत्राभिपूतस्य महाध्वरेषु यशस्विनो भूरि सहस्रदस्यच ॥ मुनेरिवारण्यगतस्य तस्य न तत्र कश्चिदधमम्यनंदत् ७०
सुनीलकेशं वरदस्य तस्य शूरस्य पारावतलोहिताक्षम् ॥ अश्वस्य मेध्यस्य शिरो निरुक्तं न्यस्तं हविर्धानमिवांतरेण ७१ स तेजसा शस्त्रकृतेन पूतो महाहवे देहवरं वि
मृज्य ॥ आक्रामदूर्ध्वं वरदो वराहो व्यावृत्त्यधर्मेण परेण रोदसी ७२ ॥ इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि भूरिश्रवोवधे त्रिचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्या
यः ॥ १४३ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ घृतराष्ट्र उवाच ॥ अजितो द्रोण राधेय विकर्णकृतवर्माभिः ॥ तीर्णः सैन्यार्णववीरः प्रतिश्रुत्य युधिष्ठिरे १ सकथं कौरवेण समरे
ध्वनिवारितः ॥ निगृह्य भूरिश्रवसा बलाहुविनिपातितः २ ॥ संजय उवाच ॥ शृणुरात्रिहोत्पत्तिं शिनेयस्य यथापुरा ॥ यथाच भूरिश्रवसो यत्र ते संशयो नृप ३
अत्रेऽपुत्रोऽभवत्सोमः सोमस्य तु बुधः स्मृतः ॥ बुधस्यैकोमहेंद्राभः पुत्र आसीत् पुरूरवाः ४ पुरूरवस आयुस्तु आयुषो नहुषः सुतः ॥ नहुषस्य ययातिस्तुराजा
देवर्षिसंमतः ५ ययातेर्देवयान्यां तु यदुज्येष्ठोऽभवत्सुतः ॥ यदोरभूदन्ववाये देवमीढ इति स्मृतः ६ यादवस्तस्य तु सुतः शूरस्यै लोक्यसंमतः ॥ शूरस्य शौरिर्नृव
रो वसुदेवो महायशः ७ धनुष्यनवरः शूरः कार्तवीर्यसमो युधि ॥ तद्दीर्यं श्वापितत्रैव कुलेशिनिर्भूष ८ एतस्मिन्नेव काले तु देवकस्य महात्मनः ॥ दुहितुः स्वयंवरे
राजन्सर्वक्षत्रसमागमे ९ तत्र वै देवकीं देवीं वसुदेवार्थमाशु वै ॥ निर्जित्य पार्थिवान्सर्वान् रथमारोपयच्छिनिः १० तां दृष्ट्वा देवकीं शूरो रथस्थां पुरुषर्षभः ॥ नामृष्य
तमहातेजाः सोमदत्तः शिनेर्नृप ११ तयोर्बुद्धमभूद्राजन्दिनार्धचित्रमहुतम् ॥ बाहुयुद्धं सुबालिनोऽप्रसक्तं पुरुषर्षभः १२ शिनिना सोमदत्तस्तु प्रसह्य भुवि पाति
तः ॥ असिमुद्यम्य केशेषु प्रगृह्य च पदाहतः १३ मध्ये राजसहस्राणां प्रेक्ष्य कणांसंमततः ॥ कृपया च पुनस्तेन सजीवेति विसर्जितः १४ तदवस्थः कृतस्तेन सो
मदत्तोऽथ मारिष ॥ प्रासादयन् महादेवममर्षवशमास्थितः १५ तस्य तुष्टो महादेवो वराणां वरदः प्रभुः ॥ वरेण च्छंदयामास स तु वरे वरं नृपः १६ पुत्रमिच्छामि भगव
न्यो निपात्य शिनेः सुतम् ॥ मध्ये राजसहस्राणां पदाहं न्याच्च संयुगे १७ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा सोमदत्तस्य पार्थिव ॥ एवमस्त्विति तत्रोक्त्वा स देवोऽंतरधीयत १८ स ते
न वरदानेन लब्धवान् भूरिदाक्षिणं ॥ अपातयच्च समरे सोमदत्तः शिनेः सुतं १९ पश्यतां सर्वसैन्यानां पदाचैनमताडयत् ॥ एतत्ते कथितं राजन्यन्मां त्वं परिपृच्छसि २०

ध्यायः ॥ १४३ ॥

॥ ७३ ॥

अजित इति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २०

२१ परपरिग्रहाः पराधीनाः २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ अक्रं प्रतापः २८ । २९ ॥ इति द्रोणपर्वणि टीकायां चतुश्चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४४ ॥ ७३ ॥ तदवस्थ इति १ । २
हेपुंडरीकाक्षसजयद्रथस्त्रिषुधर्मेषु वर्तते इति श्रूयते के पुनस्ते त्रयोधर्माः अत्रोच्यते । यद्युध्यमानो हन्यते तदा तूर्णस्वर्गप्राप्तिरेव तस्य धर्मः । अयं पलायमानो हन्यते तदा नरकप्राप्तिरेव तस्य धर्मः ।
न हि शक्यो रणे जेतुं सात्वतो मनुजर्षभैः ॥ लब्धलक्ष्याश्च संग्रामे बहुशस्त्रयोधिनः २१ देवदानवगंधर्वान्विजेतारो ह्यविस्मिताः ॥ स्ववीर्यविजये युक्तानैते परप
रिग्रहाः २२ न तु ल्यं वृष्णिभिरिह दृश्यते किंचन प्रभो ॥ भूतं भव्यं भविष्यच्च बलेन भरतर्षभ २३ न ज्ञातिमवमन्यंते वृद्धानां शासने रताः ॥ न देवासुरगंधर्वानयक्षो
रगराक्षसाः २४ जेतारो वृष्णिवीराणां किंपुनर्मानवारणे ॥ ब्रह्मद्रव्ये गुरुद्रव्ये ज्ञातिस्वे चाप्यहिंसकाः २५ एतेषां रक्षितारश्च ये स्युः कस्यांचिदापदि ॥ अर्थं
तो न चोत्सिक्ता ब्रह्मण्याः सत्यवादिनः २६ समर्थाश्चावमन्यंते दीनान् भ्युद्धरंति च ॥ नित्यं देवपरादां तां स्वातारश्चाविकथनाः २७ तेन वृष्णिप्रवीराणां चक्रं न प्र
तिहन्यते ॥ अपि मेरुं वेत्काश्चितरे द्वा मकरालयम् २८ न तु वृष्णिप्रवीराणां समेत्यांतं व्रजे नृप ॥ एतत्ते सर्वमाख्यातं यत्र ते संशयः प्रभो ॥ कुरुराज नरश्रेष्ठ तव व्य
पनयो महान् २९ ॥ इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि सात्यकिप्रशंसायां चतुश्चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४४ ॥ घृतराष्ट्र उवाच ॥
तदवस्थे हते तस्मिन् भूरिश्रवसि कौरवे ॥ यथा भूयोऽभवद्युद्धं तन्ममाचक्ष्व संजय १ ॥ संजय उवाच ॥ भूरिश्रवसि संक्रांतिं परलोकाय भारत ॥ वासुदेवं महाबाहुर
र्जुनः समचूचुदत् २ चोदयाश्चान्भृशं कृष्णयतो राजा जयद्रथः ॥ श्रूयते पुंडरीकाक्ष त्रिषुधर्मेषु वर्तते ३ प्रतिज्ञां सफलां चापि कर्तुमर्हसि मेऽनघ ॥ अस्तमेति म
हाबाहो त्वरमाणो दिवाकरः ४ एतद्विपुरुषव्याघ्रमहदभ्युद्यतं मया ॥ कार्यं संरक्ष्यते चैष कुरुसे नामहारथैः ५ यथानाभ्येति सूर्योऽस्तं यथा सत्यं भवेद्वचः ॥ चोद
याश्चास्तथा कृष्णयथाहं न्यां जयद्रथम् ६ ततः कृष्णो महाबाहूरजतप्रतिमान् हयान् ॥ हयज्ञश्चोदयामास जयद्रथवधं प्रति ७ तं प्रायांतममो वेषु मुत्पतद्भिरिवा
शुगैः ॥ त्वरमाणामहाराज सेनाममुख्याः समाद्रवन् ८ दुर्योधनश्च कर्णश्च वृषसेनोऽथ मद्राट् ॥ अश्वत्थामा कृपश्चैव स्वयमेव च सैधवः ९ समासाद्य च वीभत्सुः सैध
वंसमुपस्थितम् ॥ नेत्राभ्यां क्रोधदीप्ताभ्यां संप्रैक्षन्निर्देहनिव १० ततो दुर्योधनो राजाराधेयं त्वरितोऽब्रवीत् ॥ अर्जुनं प्रेक्ष्य संयातं जयद्रथवधं प्रति ११ अयं स वै
कर्तनयुद्धकालो विदर्शय स्वात्मबलं महात्मन् ॥ यथानवधयेतरणेऽर्जुनेन जयद्रथः कर्णतथा कुरुष्व १२ अल्पावशेषो दिवसो नृवीरविघातयस्वाद्यरिपुं शरौघैः ॥
दिनक्षयं प्राप्य नरप्रवीरध्रुवो हिनः कर्णजयो भविष्यति १३ सैधवे रक्ष्यमाणे तु सूर्यस्यास्तमनं प्रति ॥ मिथ्या प्रतिज्ञाः कौंतेयः प्रवेक्ष्यति हुताशनम् १४ अनर्जुना
यांच भुवि मुहूर्तमपि मानद ॥ जीवितुं नोत्सहेरन्वैभ्रातरोऽस्य सहानुगाः १५ विनष्टैः पांडवैश्च सशैलवकाननाम् ॥ वसुंधरामिमां कर्णभोक्ष्यामो हतकंटकाम् १६
अथ मद्रयात्स्वदेशं गच्छति दायशः शरीरनाश एव तस्य धर्मः । यावदसौ युद्धाभिमुखः प्रथमधर्मेतिष्ठति तावदेवं तु मुचितः अतः शीघ्रमश्वाश्चोदयेति ३ । ४ । ५ । ६ हयज्ञः हयहृदयज्ञः आशुगे
मो कृतैः ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६

उपहतोमोहितः विपरीतोऽन्यथासूतप्रकृतिः १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ दृढलक्ष्येणदृढप्रहारेण २५ । २६ । २७ । २८ । २९ प्रतिष्ठितोऽधीनः ३०

दैवेनोपहतः पार्थो विपरीतश्च मानद ॥ कार्याकार्यमजानानः प्रतिज्ञाकृतवानरणे १७ नूनमात्मविनाशाय पांडवेन किरीटिना ॥ प्रतिज्ञेयंकृताकर्णजयद्रथवधं प्र
ति १८ कथं जीवति दुर्धर्षे त्वयिराधेय फाल्गुनः ॥ अनस्तंगत आदित्ये हन्यात्सैधवं कनृपम् १९ रक्षितं मद्राजेन कृपेण च महात्मना ॥ जयद्रथं रणमुखे कथं ह
न्याद्धनं जयः २० द्रौणिनारक्ष्यमाणं च मया दुःशासनेन च ॥ कथं प्राप्स्यति वीभत्सुः सैधवं कालचोदितः २१ युध्यते बहवः शूरा लंबते च दिवाकरः ॥ शंके जयद्र
थं पार्थो नैव प्राप्स्यति मानद २२ सत्वं कर्णमया सार्धं शूरैश्चान्यैर्महारथैः ॥ द्रौणिना त्वंहि सहितो मद्राजेन कृपेण च २३ युध्यस्व यत्नमास्थाय परंपार्थेन संयुगे ॥ एव
मुक्तस्तुराधेयस्तव पुत्रेण मारिष २४ दुर्योधनमिदं वाक्यं प्रत्युवाच कुरूतमम् ॥ दृढलक्ष्येण वीरेण भीमसेनेन धन्विना २५ भृशं भिन्नतनुः संख्येशरजालैरनेकशः ॥
स्थातव्यमिति तिष्ठामि रणे संप्रति मानद २६ नांगमि गति किंचिन्मे संतप्तस्य महेषुभिः ॥ योत्स्यामि तु यथा शक्त्या त्वदर्थं जीवितं मम २७ यथा पांडवमुख्योऽसौ
न हनिष्यति सैधवम् ॥ न हि मे युध्यमानस्य सायकानस्य तः शितान् २८ सैधवं प्राप्स्यते वीरः सव्यसाची धनं जयः ॥ यत्तु भक्तिमता कार्यं स तं हितं कांक्षिणा २९
तत्कारिष्यामि कौरव्यजयो दैवे प्रतिष्ठितः ॥ सैधवार्थं परं यत्नं करिष्याम्यद्य संयुगे ३० त्वत्प्रियार्थं महाराज जयो दैवे प्रतिष्ठितः ॥ अद्य योत्स्येऽर्जुन महं पौरुषं स्वव्य
पाश्रितः ३१ त्वदर्थं पुरुषव्याघ्र जयो दैवे प्रतिष्ठितः ॥ अद्य युद्धं कुरु श्रेष्ठ मम पार्थस्य चोभयोः ३२ पश्यंतु सर्वे सैन्यानि दारुणं लोमहर्षणम् ॥ कर्णकौरवयोरेवं रणे
संभाषमाणयोः ३३ अर्जुनो निशितैर्बाणैर्जवानतव वाहिनीम् ॥ चिच्छेद निशितैर्बाणैः शूराणामनिवर्तिनाम् ३४ भुजान्परिघसंकाशान् हस्तिहस्तोपमानरणे ॥
शिरोसिचमहाबाहुश्चिच्छेद निशितैः शरैः ३५ हस्तिहस्तान् हयग्रीवारथाक्षांश्च समंततः ॥ शोणिताक्तान् हयारोहान् गृहीतप्रासतो मरान् ३६ क्षुरैश्चिच्छेद वी
भत्सुर्द्विधैकैकं त्रिधैव च ॥ हयान्वारणमुख्यांश्च प्रापतंत सनंततः ३७ ध्वजाश्छत्राणि चापानि चामराणि शिरोसिच ॥ कक्षमाग्निरिवोद्भूतः प्रदहंस्तव वाहिनीम् ३८
अचिरेण महीं पार्थश्चकार रुधिरोत्तराम् ॥ हतभूयिष्ठयोधं तत्कृत्वा तव बलं बली ३९ आससाद दुराधर्षः सैधवं सत्यविक्रमः ॥ वीभत्सुर्भीमसेनेन सात्वतेन च रक्षितः
४० प्रबभौ भरतश्रेष्ठ ज्वलन्निव हुताशनः ॥ तंतथाऽवस्थितं दृष्ट्वा त्वदीया वीर्यसंपदा ४१ नामृष्यंतमहेष्वासाः पांडवं पुरुषर्षभाः ॥ दुर्योधनश्च कर्णश्च वृषसेनो
ऽथ मद्राट् ४२ अश्वत्थामा कृपश्चैव स्वयमेव च सैधवः ॥ सन्नद्धाः सैधवस्यार्थं समावृण्वन्किरीटिनम् ४३ नृत्यंतं रथमार्गेषु धनुर्ज्यातलानिःस्वनैः ॥ संग्रामको
विदं पार्थसर्वेषु द्वविशारदाः ४४ अभीताः पर्यवर्तंत व्यादितास्यमिवांतकम् ॥ सैधवं पृष्ठतः कृत्वा जिघांसंतोऽच्युतार्जुनौ ४५ सूर्यास्तमनमिच्छंतो लोहिताय
तिभास्करे ॥ तेषु जैर्भागिभोगाभैर्धनूंष्यान्मया सायकान् ४६

३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४ । ४५ । ४६

४७ । ४८ । ४९ । ५० । ५१ । ५२ । ५३ । ५४ । ५५ । ५६ । ५७ । ५८ । ५९ । ६० । ६१ । ६२ । ६३ । ६४ । ६५ । ६६ । ६७ । ६८

मुमुक्षुः सूर्यरश्म्याभाञ्छतः शः फाल्गुनं प्रति ॥ ततस्तानस्यमानांश्च किरीटीयुद्धदुर्मदः ४७ द्विधा त्रिधाऽष्टधैकैकं छित्वा विव्याध तानरथान् ॥ सिंहलांगूलकेतु
रतुदर्शयन् वीर्यमात्मनः ४८ शारद्वतो सुतो राजन्नर्जुनं प्रत्यवारयत् ॥ सविद्धादशभिः पार्थवासुदेवं च सप्तभिः ४९ अतिष्ठद्रथमार्गेषु सैधवं प्रतिपालयन् ॥ अथै
नं कौरवश्रेष्ठाः सर्वे एव महारथाः ५० महतारथवंशेन सर्वतः प्रत्यवारयन् ॥ विस्फारयंतश्चापानि विसृजंतश्च सायकान् ५१ सैधवं पर्यरक्षंतं शासनात्तनयस्यते ॥
ततः पार्थस्य शूरस्य बाहोर्वलमदृश्यत ५२ इषूणामक्षयवं च धनुषाणां डिवस्य च ॥ अस्त्रैश्चापि संवार्य द्रौणेः शारद्वतस्य च ५३ एकैकं दशभिर्बाणैः सर्वानेव स
मार्पयत् ॥ तं द्रौणिः पंचविंशत्या वृषसेनश्च सप्तभिः ५४ दुर्योधनस्तु विंशत्या कर्णशल्यौ त्रिभिस्त्रिभिः ॥ तएनमभिगर्जंतो विध्यंतश्च पुनः पुनः ५५ विधुन्वंतश्च
चापानि सर्वतः प्रत्यवारयन् ॥ श्लिष्टं च सर्वतश्च क्रूरथमंडलमाशुते ५६ सूर्यास्तमनमिच्छंतस्त्वरमाणामहारथाः ॥ तएनमभिर्नदंतो विधुन्वानाधनूंषि च ५७
सिपिचुर्मार्गेणैस्तीक्ष्णैर्गिरिमेघाद्वांशुभिः ॥ ते महास्त्राणि दिव्यानि तत्र राजन्व्यदर्शयन् ५८ धनं जयस्य गात्रे तु शूराः परिघबाहवः ॥ हतभूयिष्ठयोधं तत्कृत्वा त
व बलं बली ५९ आससाद दुराधर्षः सैधवं सत्यविक्रमः ॥ तं कर्णः संयुगे राजन्प्रत्यवारयदाशुगैः ६० मिषतो भीमसेनस्य सात्वतस्य च भारत ॥ तं पार्थो दशभिर्बा
णैः प्रत्यविध्यद्रुणाजिरे ६१ मृतपुत्रं महाबाहुः सर्वसैन्यस्य पश्यतः ॥ सात्वतश्चात्रिभिर्बाणैः कर्णविष्याधमारिष ६२ भीमसेनस्त्रिभिश्चैव पुनः पार्थश्च सप्तभिः ॥
तान् कर्णः प्रतिविष्याधषष्ट्या षष्ट्या महारथैः ६३ तदुद्धमभवद्राजन्कर्णस्य बहुभिः सह ॥ तत्राहुतमपश्यामसूतपुत्रस्य मारिष ६४ यदेकः समरे कुद्वस्त्रीनरथा
न्पर्यवारयत् ॥ फाल्गुनस्तु महाबाहुः कर्णवैकर्तनरणे ६५ सायकानां शस्तेनैव सर्वमर्मस्वताडयत् ॥ रुधिरोक्षितसर्वांगः मृतपुत्रः प्रतापवान् ६६ शरैः पंचाशता
वीरः फाल्गुनं प्रत्यविध्यत ॥ तस्य तल्लाघवं दृष्ट्वा नामृष्यतरणेऽर्जुनः ६७ ततः पार्थो धनुश्छित्वा विव्याधैनं स्तनान्तरे ॥ सायकैर्नवभिर्वीरस्त्वरमाणो धनं जयः
६८ अथान्यद्वनुरादाय मृतपुत्रः प्रतापवान् ॥ सायकैरष्टसाहस्रैश्छादयामास पांडवम् ६९ तां घाणवृष्टिमतुलां कर्णचापसमुत्थिताम् ॥ व्यधमत्सायकैः पार्थः
शलभानिवमारुतः ७० छादयामास च तदा सायकैर्जुनो रणे ॥ पश्यतां सर्वयोधानां दर्शयन् पाणि लाघवम् ७१ वधार्थं चास्य समरे सायकं मूर्यवर्चसम् ॥ विशे
पत्वरया युक्तस्त्वरका काले धनं जयः ७२ तमापतंतं वेगेन द्रौणिश्चिच्छेद सायकम् ॥ अर्धचंद्रेण तीक्ष्णेन सच्छिन्नः प्रापत हुवि ७३ कर्णोऽपि द्विपतां हता छादया
मास फाल्गुनम् ॥ सायकैर्बहुसाहस्रैः कृतप्रतिकृतेऽप्यया ७४ तौ वृषाविव नर्दतौ नरसिंहौ महारथौ ॥ सायकैस्तु प्रतिच्छन्नं चक्रतुः खमजिह्वगैः ७५ अदृश्यौ च श
रौ धैस्तौ निघ्नं तावितरेतरम् ॥ कर्णपार्थोऽस्मि तिष्ठत्वं कर्णोऽहं तिष्ठ फाल्गुन ७६

६९ । ७० । ७१ । ७२ । ७३ । ७४ । ७५ । ७६

युध्यतामेषणीयावित्यन्वयः ७७ । ७८ । ७९ । ८० । ८१ । ८२ । ८३ । ८४ । ८५ । ८६ । ८७ । ८८ । ८९ । ९० । ९१ प्राप्ययुद्धमिति शेषः ९१ । ९२ । ९३ आस्यममंततः क्षिप्त्वा

इत्येवंतर्जयंतौतौवाकशल्पैस्तुदतांतदा ॥ युध्यतांसमरेवीरौचित्रंलघुचसुष्ठुच ७७ प्रेक्षणीयौचाभवतांसर्वयोधसमागमे ॥ प्रशस्यमानौसमरेसिद्धचारणपन्नगैः
७८ अयुध्येतामहाराजपरस्परवधैषिणौ ॥ ततोदुर्योधनोराजंस्तावकानभ्यभाषत ७९ यत्नाद्रक्षतराधेयनाहत्वासमरेऽर्जुनम् ॥ निवर्तिष्यतिराधेयइतिमा
मुक्तवान्वृषः ८० एतस्मिन्नंतरेराजन्द्वाकर्णस्यविक्रमम् ॥ आकर्णमुक्तैरिषुभिःकर्णस्यचतुरोदयान् ८१ जनयत्प्रेतलोकायचतुर्भिःश्वेतवाहनः ॥ सारथि
चास्यभस्त्रेनरथनीडादपातयत् ८२ छादयामाससशरैस्तवपुत्रस्यपश्यतः ॥ संछाद्यमानःसमरेहताश्वोहतसारथिः ८३ मोहितःशरजालेनकर्तव्यंनाभ्यप
द्यत ॥ तंतथाविरथंद्वारथमारोप्यतंतदा ८४ अश्वत्थामामहाराजभूयोऽर्जुनमयोधयत् ॥ मद्वराजश्वकौतैयमाविध्यत्रिंशताशरैः ८५ शारद्वतस्तुविंशत्या
वासुदेवंसमार्षयत् ॥ धनंजयंद्वादशभिराजधानशिलीमुखैः ८६ चतुर्भिःसिंधुराजश्वपसेनश्वसप्तभिः ॥ पृथक्पृथक्महाराजविष्यधुःकृष्णपांडवौ ८७ त
थैवतान्प्रत्यविध्यत्कुंतीपुत्रोधनंजयः ॥ द्रोणपुत्रंचतुःषष्ट्यामद्राजंशतेनच ८८ सैधवंदशभिर्बाणैर्वृषसेनांत्रिभिःशरैः ॥ शारद्वतंचविंशत्याविद्धापार्थो ननाद
ह ८९ तेप्रतिज्ञाप्रतीघातमिच्छंतःसव्यसाचिनः ॥ सहितास्तावकास्तूर्णमभिपेतुर्धनंजयम् ९० अथार्जुनःसर्वतोवारुणास्त्रंप्रादुश्चक्रेत्रासयन्धार्तधाराप्लान् ॥
तंप्रत्युदीयुःकुरवःपांडुपुत्रंरथैर्महार्हैःशरवर्षाण्यवर्षन् ९१ ततस्तुतस्मिस्तुमुलेसमुत्थितेसुदारणेभारतमोहनीये ॥ नोऽमुह्यतप्राप्यसराजपुत्रःकिरीटमाली
व्यसृजच्छरौघान् ९२ राज्यप्रेप्सुःसव्यसाचीकुरूणांस्मरन्केशान्द्वादशवर्षवृत्तान् ॥ गांडीवमुक्तैरिषुभिर्महात्मासर्वादिशोव्यावृणोदप्रमेयः ९३ प्रदीप्तोल्कम
भवच्चांतरिक्षंमृतेषुदेहेष्वपतन्वयांसि ॥ यत्पिगलज्येनकिरीटमालीकुद्गोरिपूनाजगवेनहंति ९४ ततःकिरीटीमहतामहायशाःशरासनेनास्यशराननीकजित् ॥
हयप्रवेकोत्तमनागघूर्णितान्कुरुप्रवीरानिषुभिर्व्यपातयत् ९५ गदाश्वगुर्वीःपरिधानयस्मयानसीश्वशक्तीश्वरणेनराधिपाः ॥ महांतिशस्त्राणिचभीमदर्शनाःप्रष्ट
ह्यपार्थसहसाऽभिदुष्टुः ९६ ततोयुगांताभ्रसमस्वनमहन्महेंद्रचापप्रतिमंचगांडिवम् ॥ चकर्षदोभ्यांविहसन्भृशंययौदहंस्त्वदीयान्यमराप्लवर्धनः ९७ सतानु
दीर्णान्सरथान्सवारणान्पदातिसंघांश्चमहाधनुर्वरः ॥ विपन्नसर्वायुधजीवितानरणेचकारवीरोयमराप्लवर्धनान् ९८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिजयद्रथवध
पर्वणि संकुलयुद्धेपंचचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४५ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ संजयउवाच ॥ श्रुत्वानिनादंधनुषश्चतस्यविस्पष्टमुत्कुष्टमिवांत
कस्य ॥ शक्राशनिस्फोटसमंसुधोरंविह्वल्यमाणस्यधनंजयेन १ त्रासोद्विग्नंतथोद्भातंत्वदीयंतद्वलंनृप ॥ युगांतवातसंक्षुब्धंचलद्दीचितरंगितम् २

९९ । ९९ । ९७ । ९८ ॥

॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांपंचचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४५ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ श्रुत्वेति १ । २

३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५

प्रलीनमीनमकरंसागराभइवाभवत् ॥ सरणेव्यचरत्पार्थःप्रेक्षमाणोधनंजयः ३ युगपदिक्षुसर्वासुसर्वाण्यस्त्राणिदर्शयन् ॥ आददानंमहाराजसंदधानंचपांडवम् ४
उत्कर्षतंसृजंतंचनस्मपश्यामलाघवात् ॥ ततःकुद्गोमहाबाहुरैद्रमस्त्रंदुरासदम् ५ प्रादुश्चक्रेमहाराजत्रासयन्सर्वभारतान् ॥ ततःशराःप्रादुरासन्दिव्यास्त्रप्रतिमं
त्रिताः ६ प्रदीप्ताश्चशिखिमुखाःशतशोऽथसहस्रशः ॥ आकर्णपूर्णनिर्मुक्तैरभ्यर्कांशुनिभैःशरैः ७ नभोऽभवत्तदुष्प्रेक्ष्यमुल्काभिरिवसंवृतम् ॥ ततःशस्त्रांधका
रंतत्कौरवैःसमुदीरितम् ८ अशक्यमनसाऽप्यन्यैःपांडवःसंभ्रमात्रिव ॥ नाशयामासविक्रम्यशरैर्दिव्यास्त्रमंत्रितैः ९ नैशंतमोऽशुभिःक्षिप्रंदिनादाविवभास्करः ॥
ततस्तुतावकंसैन्यंदीप्तैःशरगमस्तिभिः १० आक्षिपत्पल्लवांश्चूनिनिदाघार्कइवप्रभुः ॥ ततोदिव्यास्त्रविदुषाप्रहिताःसायकांशवः ११ समालवन्दिपत्सैन्यं
लोकंभानोरिवांशवः ॥ अथापरेसमुत्सृष्टाविशिखास्तिग्मतेजसः १२ हृदयान्याशुवीराणांविविशुःप्रियबंधुवत् ॥ यएनमीयुःसमरेत्वद्योधाःश्रममानिनः १३ श
लभाइववेदीप्तमग्निप्राप्यययुःक्षयम् ॥ एवंसमृद्धनशूणांजीवितानियशांसिच १४ पार्थश्चचारसंग्रामेमृत्युर्विग्रहवानिव ॥ सकिरीटानिवक्राणिसांगदान्विपुलान्
भुजान् १५ संकुंडलयुगान्कर्णान्केपांचिदहरच्छरैः ॥ सतोमरान्गजस्थानांसप्रासान्हयसादिनाम् १६ सचर्मणःपदातीनारथिनांचसधन्वनः ॥ सप्रतोदान्निग्रं
तृणांवाहंश्चिच्छेदपांडवः १७ प्रदीप्तोयशराचिष्मान्बभौतत्रधनंजयः ॥ सविस्फुल्लिगाग्रशिखोज्ज्वलन्निवहुताशनः १८ तंदेवराजप्रतिमंसर्वशस्त्रभृतांवरम् ॥
युगपदिक्षुसर्वासुरथस्थंपुरुषर्षभम् १९ निक्षिपंतंमहास्त्राणिप्रेक्षणीयंधनंजयम् ॥ नृत्यंतंरथमार्गेषुधनुर्ज्यातलनादिनम् २० निरीक्षितुंनशेकुस्तेयत्नवंतोऽपि
पार्थिवाः ॥ मध्यंदिनगतंसूर्यप्रतपंतमिवावरं २१ दीप्तोयसंभृतशरःकिरीटीविरराजह ॥ वर्षास्त्रिवोदीर्णजलःसैद्रधन्वांबुदोमहान् २२ महास्त्रसंप्लवेतस्मिन्नजि
ष्णुनासंप्रवर्तिते ॥ सुदुस्तरंमहाघोरंममज्जुयोधपुंगवाः २३ उत्कृतवदनैर्देहैःशरीरैःकृतबाहुभिः ॥ भुजैश्चपाणिनिर्मुक्तैःपाणिभिर्व्यंगुलीकृतैः २४ कृताग्रह
स्तैःकारिभिःकृतदैतैर्मदोत्कटैः ॥ हयैश्चविधुरग्रीवैरथैश्चकलीकृतैः २५ निकृतांत्रैःकृतपादैस्तथाऽन्यैःकृतसंधिभिः ॥ निश्चेष्टैर्विस्फुराद्विश्वशतशोऽथसहस्र
शः २६ मृत्योराघातललितंतत्पार्थायोधनंमहत् ॥ अपश्याममहीपालभीरूणांभयवर्धनम् २७ आक्रीडमिवरुद्रस्यपुराऽप्यर्दयतःपशून् ॥ गजानांक्षुर
निर्मुक्तैःकरैःसभुजगेवभूः २८ कचिद्रभोस्त्रग्विणीववक्रपद्मैःसमाचिता ॥ विचित्रोष्णीषमुकुटैःकेयूरांगदकुंडलैः २९ स्वर्णचित्रतनुत्रैश्चभाडैश्चगजवाजिनाम् ॥
किरीटशतसंकीर्णातत्रतत्रसमाचिता ३० विरराजभृशंचित्रामहीनवधूरिव ॥ मज्जामेदःकर्दमिनींशोणितौघतरंगिणीम् ३१ मर्मास्थिभिरगाधांचकेशशै
वलशाद्वलाम् ॥ शिरोबाहूपलतटांरुणक्रोडास्थिसंकटाम् ३२

२६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ ३२

चित्रध्वजपताकाव्यांछत्रचापोर्मिमालिनीम् ॥ विगतासुमहाकायांगजदेहाभिसंकुलाम् ३३ रथोडुपशताकीर्णहयसंघातरोधसम् ॥ रथचक्रयुगेषाक्षकूबरैरति
दुर्गमाम् ३४ प्रासासिंशक्तिपरशुविशिखाहिदुरासदाम् ॥ बलकंकमहानक्रांगोमायुमकरोत्कटाम् ३५ गृध्रोदग्रमहाग्राहांशिवाविरुतभैरवाम् ॥ नृत्यत्प्रेतपिशा
चाद्यैर्भूताकीर्णसहस्रशः ३६ गतासुयोधविश्वेष्टशरीरशतवाहिनीम् ॥ महाप्रतिभयारौद्रांधोरावेतरणीमिव ३७ नदीप्रवर्तयामासभीरूणांभयवर्धिनीम् ॥
तंहृष्टातस्यविक्रांतमंतकस्येवरूपिणः ३८ अभूतपूर्वकुरुभयमागाद्रणाजिरे ॥ ततआदायवीराणामस्त्रैरस्त्राणिपांडवः ३९ आत्मानंरौद्रमाचष्टरौद्रकर्मण्य
धिष्ठितः ॥ ततोरथवरानराजत्रत्यतिक्रामदर्जुनः ४० मध्यंदिनगतंसूर्यप्रतपंतमिवांबरे ॥ नशेकुःसर्वभूतानिपांडवंप्रतिवीक्षितुम् ४१ प्रसृतांस्तस्यगांडी
वाच्छरवातान्महात्मनः ॥ संग्रामेसंप्रपश्यामोहंसंपत्तिमिवांबरे ४२ विनिवार्यसवीराणामस्त्रैरस्त्राणिसर्वतः ॥ दर्शयन्रौद्रमात्मानमुग्रेकर्मणिधिष्ठितः ४३ सता
नरथवरानराजत्रत्याक्रामत्तदाऽर्जुनः ॥ मोहयन्निवनाराचैर्जयद्रथवधेप्सया ॥ विसृजन्दिक्षुसर्वासुशरानसितसारथिः ४४ सरथोव्यचरन्तूर्णप्रेक्षणीयोधनंजयः ॥
भ्रमंतइवशूरस्यशरवातामहात्मनः ४५ अदृश्यंतातरिक्षस्थाःशतशोऽथसहस्रशः ॥ आददानंमहेष्वासंसदधानंचसायकम् ४६ विसृजंतंचकौंतेयनानुपश्या
मवैतदा ॥ तथासर्वादिशोराजन्सर्वाश्चरथिनोरणे ४७ कदंबीकृत्यकौंतेयोजयद्रथमुपाद्रवत् ॥ विव्याधचचतुःषष्ट्याशराणांनतपर्वणाम् ४८ सैंधवामिमुखंयां
तंयोधाःसंप्रेक्ष्यपांडवम् ॥ न्यवर्तंतरण्णादीरानिराशास्तस्यजीविते ४९ योयोऽभ्यधावदाक्रंदेतावकःपांडवरणे ॥ तस्यतस्यांतगावाणाःशरीरेन्यपतन्प्रभो
५० कवंधसंकुलंचक्रेतवसैन्यंमहारथः ॥ अर्जुनोजयतांश्रेष्ठःशरैरभ्यंशुसंनिभैः ५१ एवंततवराजेंद्रचतुरंगबलंतदा ॥ व्याकुलीकृत्यकौंतेयोजयद्रथमुपाद्र
वत् ५२ द्रौणिपंचाशताऽविध्यदृषसेनंत्रिभिःशरैः ॥ कृपायमाणःकौंतेयःकृपंनवभिरादयत् ५३ शल्यंपोडशभिर्बाणैःकर्णंद्वात्रिंशताशरैः ॥ सैंधवंतुचतुःष
ष्ट्याविद्धासिंहइवानदत् ५४ सैंधवस्तुतथाविद्धःशरैर्गांडीवधन्वना ॥ नचक्षमेसुसंकुद्धस्तोत्रार्दितइवादिपः ५५ सवराहध्वजस्तूर्णगाग्रंपत्रानजिह्मगान् ॥
कुद्धाशीविषसंकाशान्कर्मारपरिमार्जितान् ५६ आकर्णपूर्णान्चिक्षेपफाल्गुनस्यरथंप्रति ॥ त्रिभिस्तुविद्धागोविंदनाराचैःषड्विजुनम् ५७ अष्टभिर्वाजिनोऽवि
ध्यद्धजंचैकेनपत्रिणा ॥ सविक्षिप्यार्जुनस्तूर्णसैंधवप्रहितानशरान् ५८ युगपतस्यचिच्छेदशराभ्यांसैंधवस्यह ॥ सारथेश्वशिरःकायाद्धजंचसमलंकृतम् ५९
सच्छिन्नयष्टिःसुमहान्धनंजयशराहतः ॥ वराहःसिंधुराजस्यपपाताग्रिशिखोपमः ६० एतस्मिन्नेवकालेतुहुतंगच्छतिभास्करे ॥ अब्रवीत्पांडवरारजस्त्वरमा
णोजनार्दनः ६१ एषमध्येकृतःषड्विःपार्थवीरैर्महारथैः ॥ जीवितेऽमुर्महाबाहोभीतस्तिष्ठतिसैंधवः ६२

५३ । ५४ । ५५ । ५६ । ५७ । ५८ । ५९ । ६० । ६१ । ६२

६३ । ६४ । ६५ । ६६ । ६७ । ६८ । ६९ । ७० । ७१ । ७२ । ७३ । ७४ । ७५ । ७६ । ७७ । ७८ । ७९ । ८० । ८१ । ८२ । ८३

एताननिर्जित्यरणेषद्रथान्पुरुषर्षभ ॥ नशक्यःसैंधवोहंतुंयतोनिर्व्याजमर्जुन ६३ योगमत्रविधास्यामिसूर्यस्यावरणंप्रति ॥ अस्तंगतइतिव्यक्तेद्रक्ष्यत्येकःस
सिंधुराट् ६४ हर्षेणजीविताकांक्षीविनाशार्थतवप्रभो ॥ नगोप्स्यतिदुराचारःसआत्मानंकथंचन ६५ तत्रच्छिद्रेप्रहर्तव्यंत्वयाऽस्यकुरुसत्तम ॥ व्यपेक्षानैव
कर्तव्यागतोऽस्तमितिभास्करः ६६ एवमस्त्वितिर्बोभत्सुःकेशवंप्रत्यभाषत ॥ ततोऽसृजतमःकृष्णःसूर्यस्यावरणंप्रति ६७ योगीयोगेनसंयुक्तोयोगिनामी
श्वरोहरिः ॥ सृष्टेतमसिकृष्णेनगतोऽस्तमितिभास्करः ६८ त्वदीयाजहृषुर्योधाःपार्थनाशान्नराधिप ॥ तेप्रहृष्टारणेराजन्नापश्यान्सैनिकारविम् ६९ उन्नाम्य
वक्राणितदासचराजजयद्रथः ॥ वीक्षमाणेततस्तस्मिन्सिंधुराजेदिवाकरम् ७० पुनरेवाब्रवीत्कृष्णोधनंजयमिदंवचः ॥ पश्यसिंधुपतिवीरंप्रेक्षमाणंदिवा
करम् ७१ भयंहिविप्रमुच्यैतत्त्वतोभरतसत्तम ॥ अयंकालोमहाबाहोवधायास्यदुरात्मनः ७२ छिदिमूर्धानमस्याशुकुरुसाफल्यमात्मनः ॥ इत्येवंकेशवेनोक्तः
पांडुपुत्रःप्रतापवान् ७३ न्यवधोत्तावकंसैन्यंशरैर्काशिसन्निभैः ॥ कृपंविव्याधर्विशत्याकर्णंपंचाशताशरैः ७४ शल्यंदुर्योधनंचैवषड्विःषड्विरताडयत् ॥ दृषसे
नंतथाष्टाभिःषष्ट्यासैंधवमेवच ७५ तथैवचमहाबाहुस्त्वदीयान्पांडुनंदनः ॥ गाढंविद्धाशरैराजन्जयद्रथमुपाद्रवत् ७६ तंसमीपस्थितंहृष्टालेलिहानमिवा
नलम् ॥ जयद्रथस्यगोप्तारःसंशयंपरमंगताः ७७ ततःसर्वेमहाराजतवयोधाजयैषिणः ॥ सिषिबुःशरधाराभिःपाकशासनिमाहवे ७८ संछाद्यमानःकौंतेयःश
रजालैरनेकशः ॥ अकुप्यत्समहाबाहुराजितःकुरुनंदनः ७९ ततःशरमयंजालंतुमुलंपाकशासनिः ॥ व्यसृजत्पुरुषव्याघ्रस्तवसैन्यजिघांसया ८० तेहन्यमाना
वीरेणयोधाराजन्रणेतव ॥ प्रजहुःसैंधवंभीताद्रौसमनाप्यधावताम् ८१ तन्नाहुतमपश्यामकुंतीपुत्रस्यविक्रमम् ॥ तादृङ्मनावीभूतोवायच्चकारमहायशाः
८२ द्विपान्द्विपगतांश्चैवहयान्हयगतानपि ॥ तथासरथिनश्चैवव्यह्नरुद्रःपशूनिच ८३ नतत्रसमरेकश्चिन्मयादृष्टोनराधिप ॥ गजोवाजीनरोवाऽपिधोनपा
र्थशराहतः ८४ रजसातमसाचैवयोधाःसंछन्नचक्षुषः ॥ कश्मलंप्राविशन्धोरंनान्वजानन्परस्परम् ८५ तेशरैर्भिन्नमर्माणःसैनिकाःपार्थचोदितैः ॥ बभ्रमुश्च
स्खलुःपेतुःसेदुर्मल्लुश्चभारत ८६ तस्मिन्महाभीषणकेप्रजानामिवसंक्षये ॥ रणेमहतिदुष्पारेवर्तमानेसुदारुणे ८७ शोणितस्यप्रसेकेनशीघ्रत्वादनिलस्यच ॥
अशाम्यत्तद्रजोभौममसृक्सिकेधरातले ८८ आनाभिनिरमज्जंश्चरथचक्राणिशोणिते ॥ मत्तवेगवताराजंस्तावकानारणांगणे ८९ हस्तिनश्चहतारोहादारितां
गाःसहस्रशः ॥ स्वान्यनीकानिमृदंतजार्तनादाःप्रदुर्दुः ९० हयाश्चपतितारोहाःपतयश्चनराधिप ॥ प्रदुर्दुर्भयाद्राजन्धनंजयशराहताः ९१

८४ । ८५ । ८६ । ८७ । ८८ । ८९ । ९० । ९१

1199811

अदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४६ ॥ ॥ १३ ॥ तस्मिन्निहितेवीरहत्यादे राजन्कर्मस्थितेनरे इत्यंतस्यग्रंथस्य पुरुषेणयज्ञःकार्यःफलंनुदैवाधीनभितितात्पर्यार्थः १ । २ । १ । ४

५ अजिघांसुर्हृत्तुमनिच्छन् आचार्यकुरुःसमानम् ६ तमेवाह अस्मिरिति मंदवेगान् अत्यन्तकृष्टचापस्त्वादल्पवेगान् ७ तेचापितेवाणास्तथापि ८ अवासीदवसन्नः ९ मर्तारंमारयेरेव १० सतथाशरवर्षाभ्यां सुमहद्भ्यामहाभुजः ॥ पीडयमानः परामार्तिमगमद्रथिनावरः ५ सोऽजिघांसुर्गुरुसंख्येगुरोस्तनयमेवच ॥ चकाराचार्यकंतत्रकुंतीपुत्राधनं जयः ६ अस्त्रैरस्त्राणिसंवार्थद्रौणेशारद्वतस्यच ॥ मंदवेगानिघूंस्ताभ्यामाजिघांसुरवासृजत् ७ तेचापिभृशमभ्यघ्नन्विशिखाः पार्थचोदिताः ॥ बहुत्वात्तुपरा मार्तिशराणां तावगच्छताम् ८ अथशारद्वतोरान्नकोतेयशरपीडितः ॥ अवासीदद्रथोपस्थे मूर्छामभिजगामह ९ विह्वलंतमभिज्ञायभर्तारंशरपीडितम् ॥ हतोऽप्यभितेज्ज्ञात्वासारथिस्तमपावहत् १० तस्मिन्भग्नमहाराजकृपेशारद्वतेयुधि ॥ अश्वत्थामाऽप्यपायासीत्पांडवेयाद्रथांतरम् ११ दृष्ट्वाशारद्वतं पार्थो मूर्छितंशरपीडितम् ॥ रथेष्वमहेष्वासः सरूपं पर्यदेवयत् १२ अश्रुपूर्णमुखोदीनोवचनंचेदमब्रवीत् ॥ पश्यन्निदं महाप्राज्ञः क्षताराजानमुक्तवान् १३ कुलांत करणेपापेजातमात्रेसुयोधने ॥ नीयतां परलोकाय साध्व्यंकुलपांसनः १४ अस्माद्विकुरुमुख्यानां महदुत्पत्स्यतेभयम् ॥ तदिदं समनुप्राप्तं वचनं सत्यवादिनः १५ तत्कृतेह्यद्यपश्यामिशरतल्पगतं गुरुम् ॥ धिगस्तुक्ष्मात्रमाचारं धिगस्तुबलपौरुषम् १६ कोहि ब्राह्मणमाचार्यमभिदुह्येतमादृशः ॥ ऋषिपुत्रोममाचार्यो द्रोणस्य परमः सखा १७ एषशेतेरथोपस्थे कृपोमद्वाणपीडितः ॥ अकामयानेन मया विशिखैरर्दितोभृशम् १८ अवसीदन्नरथोपस्थे प्राणान्पीडयतीवमे ॥ पुत्रशोकाभितसेनशरैरभ्यर्दितेनच १९ अभ्यस्तो बहुभिर्वाणैर्दशधर्मगतेन वै ॥ शोचयत्येषानियतं भूयः पुत्रवधादिमाम् २० कृपणंस्वरथे सन्नपश्य कृष्णयथागतम् ॥ उपाकृत्यतु वै विद्यामाचार्येभ्यो न रर्षभाः २१ प्रयच्छंतीह ये कामान् देवत्वमुपयांति ते ॥ येचावेद्यामुपादाय गुरुभ्यः पुरुषाधमाः २२ प्रतितानेव दुर्वृत्तास्ते वै निरयगाभिः ॥ तदिदं नरकायाद्यकृतं कर्म मया ध्रुवम् २३ आचार्यशरवर्षेण रथेसादयताकृपम् ॥ यत्तत्पूर्वमुपाकुर्वन्नस्त्रं मामब्रवीत्कृपः २४ न कथंचन कौरव्यप्रहर्तव्यं गुराविति ॥ तदिदं वचनं साधोराचार्यस्य महात्मनः २५ नानुष्ठितं तमेवाजौ विशिखैरभिवर्षता ॥ नमस्तस्मै सुपूज्याय गौतमायापलायिने २६ धिगस्तुममवाण्येयदस्मै प्रहराम्यहम् ॥ तथा विलपमाने तु सव्यसाचि नितं प्रति २७ सैधवं निहतं दृष्ट्वा राधेयः समुपाद्रवत् ॥ तमापतंतं राधेयमर्जुनस्य रथं प्रति २८ पांचाल्यौ सात्यकिश्चैव सहसा समुपाद्रवन् ॥ उपायांतं तुराधेयं दृष्ट्वा पार्थो महारथः २९ प्रहसन् देवकीपुत्रमिदं वचनमब्रवीत् ॥ एष प्रयात्याधिरथिः सात्यकेः स्यंदनं प्रति ३० नमृष्यति हतं नूनं भूरिश्रवसमाहवे ॥ यत्र यात्येष तत्र त्वंचोदयाश्चान्न जनार्दन ३१ नसौमदत्तिपदवीं गमयेत्सात्यकिं वृषः ॥ एवमुक्तो महाबाहुः केशवः सव्यसाचिना ३२ प्रत्युवाच महातेजाः कालयुक्तमिदं वचः ॥ अलमेषमहाबाहुः कर्णायैकोऽपि पांडव ३३

११ । १२ इदं कुलक्षयगुरुद्रोहादिकम् १३ । १४ । १५ शरतल्पगतं शरपंजरगतम् १६ । १७ । १८ । १९ अभ्यस्तोऽस्तकृन्निहतः दशधर्मगतेन दुरवस्थागतेन शोचयति शोकं कारयति एष द्रोणः भूयोऽधिकं पुत्रवधात् २० यथागतं प्रकरं प्राप्तं उपाकृत्य अधीत्य २१ । २२ । २३ उपाकुर्वन् आध्यापयन् २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ वृषाः कर्णः ३२ । ३३

३४ वासवीशक्तिरिति शेषः ३५ यथाप्रयातितथाप्रयात्वित्योर्ज्वं ज्ञात्वा मिज्ञापयिष्यामि यत्रकाले ३६ । ३७ । ३८ वर्तयिष्यामि कथयिष्यामि ३९ पूर्वपूर्वैः ४० । ४१ कल्यं प्रातः ४२ । ४३ । ४४

किंपुनर्द्रौपदेयाभ्यां सहितः सात्वतर्षभः ॥ नचतावत्क्षमः पार्थतवकर्णेन संगरः ३४ प्रज्वलंतीमहोल्केवतिष्ठत्यस्य हिवासवी ॥ त्वदर्थं पूज्यमाने पारक्ष्यते परवीरहन् ३५ अतः कर्णः प्रयात्वा त्रसात्त्वतस्य यथा तथा ॥ अहं ज्ञास्यामि कौंतेय कालमस्य दुरात्मनः ॥ यत्रैनं विशिखैस्तीक्ष्णैः पातयिष्यामि भूतले ३६ ॥ घृतरा प्रुवाच ॥ योऽसौ कर्णेन वीरस्य वाण्येयस्य समागमः ॥ हते तु भूरिश्रवसि सैधवे च निपातिते ३७ सात्यकिश्चापिविरथः कंसमारूढवानरथम् ॥ चक्ररक्षौ च पांचाल्यौ तन्ममाचक्ष्वसंजय ३८ ॥ संजय उवाच ॥ हतं ते वर्तयिष्यामि यथा वृत्तं महारणे ॥ शुश्रूषस्व स्थिरो भूत्वा दुराचरितमात्मनः ३९ पूर्वमेव हि कृष्णस्य मनो गतमिदं प्रभो ॥ विजेतव्यो यथा वीरः सात्यकिः सौमदत्तिना ४० अतीतानागते राजन्सहि वेति जनार्दनः ॥ ततः मृतं समाहूय दारुकं संदिदेशह ४१ रथो मे युज्यतां कल्यमितिराजन्महाबलः ॥ नहि देवानगंधर्वानयक्षोरगराक्षसाः ४२ मानवा वाऽपि जेतारः कृष्णयोः संतिकेचन ॥ पितामहपुरोगाश्च देवाः सिद्धाश्च तं विदुः ४३ तयोः प्रभावमतुलं शृणु युद्धं तु ततथा ॥ सात्यकिं विरथं दृष्ट्वा कर्णं चाभ्युद्यतं रणे ४४ दध्मौ शंखं महानादमार्षभेणावमाधवः ॥ दारुकोऽप्येत्यसंदेशं श्रुत्वा शंखस्य च स्वनम् ४५ रथमन्वानयत्तस्मै सुपर्णोच्छ्रितकेतनम् ॥ सकेशवस्यानुमते रथं दारुकसंयुतम् ४६ आरुरोह शिनेः पौत्रो ज्वलनादित्य सन्निभम् ॥ कामगैः शैव्यसुग्रीवमेव पुष्पबलाहकैः ४७ हयोदग्रैर्महावेगैर्हमभांडविभूषितैः ॥ युक्तं समारूढ्य च तं विमानं प्रतिमं रथम् ४८ अभ्यद्रव त राधेयं प्रवपन्सायकान् बहून् ॥ चक्ररक्षावपित दायुधामन्युत्तमौजसौ ४९ धनं जयरथं हित्वाराधेयं प्रत्युदीयतुः ॥ राधेयोऽपि महाराजशरवर्षं समुत्सृजन् ५० अभ्यद्रवत्सुसंकुद्धोरणे शैनेयमच्युतम् ॥ नैवदैवं न गां धर्वनासुरं न च राक्षसम् ५१ तादृशं भुवि नो युद्धं दिवि वा श्रुतमित्युत ॥ उपारमत तत्सैन्यं सरथाश्च नरद्विपम् ५२ तयोर्दृष्ट्वा महाराजकर्मसंमूढचेतसः ॥ सर्वे च समपश्यन्त तं युद्धमतिमानुषम् ५३ तयोर्नृवरयो राजन्सारथ्यं दारुकस्य च ॥ गतप्रत्यागता वृत्तैर्भेदलैः सन्निवर्तनैः ५४ सारथेस्तुरथस्थस्य काश्यपेयस्य विस्मिताः ॥ नभस्तलगताश्चैव देवगंधर्वदानवाः ५५ अतीवावहिताद्रुं कर्णशैनेययोरणम् ॥ मित्रार्थे तौ पराक्रांतौ शुष्मिणौ स्पर्धि नौरणे ५६ कर्णश्चामरसंकाशो युधुधानश्च सात्यकिः ॥ अन्योन्यं तौ महाराजशरवर्षैर्वर्षताम् ५७ प्रमथय शिनेः पौत्रं कर्णः सायकवृष्टिभिः ॥ अमृष्यमाणो निधनं कौरव्यजलसंघयोः ५८ कर्णः शोकसमाविष्टो महोरग इव श्वसन् ॥ सशैनेयं रणे कुद्धः प्रदहन्निव चक्षुषा ५९ अभ्यधावत्तवेगेन पुनः पुनरर्दिदम् ॥ तंतुसक्रोधमालोक्य सात्यकिः प्रत्युद्यद्यत् ६० महताशरवर्षेण गजं प्रति गजो यथा ॥ तौ समेतौ नरव्याघ्रौ व्याघ्राविवतरस्विनौ ६१

आर्षभेण स्वार्थे तद्वितः ऋषभस्वरेण ऋषभपुरोद्भवेनेति प्राञ्चः ४५ । ४६ । ४७ । ४८ । ४९ । ५० । ५१ । ५२ । ५३ । ५४ काश्यपेयस्य दारुकस्य ५५ । ५६ । ५७ । ५८ । ५९ । ६० । ६१

अन्योन्यसंततक्षातेरणेऽनुपमाविक्रमौ ॥ ततःकर्णोऽग्निनेःपौत्रःसर्वपारसवैःशरैः ६२ विभेदसर्वगात्रेषुपुनःपुनरारिदम् ॥ सारथिचास्यभलेनरथनीडादपातयत्
 ६३ अश्वाश्चतुरःश्वेतात्रिजघानशितैःशरैः ॥ छित्त्वाध्वजंरथंचैवशतधापुरुषर्षभ ६४ चकारविरथंकर्णतवपुत्रस्यपश्यतः ॥ ततोविमनसोराजस्तावका
 स्तेमहारथाः ६५ वृषसेनःकर्णसुतःशल्योमद्राधिपस्तथा ॥ द्रोणपुत्रश्चशैनेयसर्वतःपर्यवारयन् ६६ ततःपर्याकुलंसर्वेनप्राज्ञायतकिंचन ॥ तथासात्यकिना
 वीरेविरथेसूतजेकृते ६७ हाहाकारस्ततोराजन्सर्वसैन्येष्वभून्महान् ॥ कर्णोऽपिविरथोराजन्सात्वतेनकृतःशरैः ६८ दुर्योधनरथंतूर्णमारुरोहविनिःश्वसन् ॥ मा
 नयंस्तवपुत्रस्यवाल्यात्प्रभृतिःसौहृदम् ६९ कृताराज्यप्रदानेनप्रतिज्ञांपरिपालयन् ॥ तथातुविरथंकर्णपुत्रांश्चतवपार्थिव ७० दुःशासनमुखान्वीरात्रावधीत्सा
 त्यकिर्वशी ॥ रक्षन्प्रतिज्ञांभीमेनपार्थेनचपुराकृताम् ७१ विरथान्विह्वलांश्चक्रेनतुप्राणैर्व्ययोजयत् ॥ भीमसेनेनतुवधःपुत्राणांतिप्रतिश्रुतः ७२ अनुद्युतेच
 पार्थेनवधःकर्णस्यमंश्रुतः ॥ वधेत्वकुर्वन्त्यतःतस्यकर्णमुखास्तदा ७३ नाशकुवंस्ततोहंतुंसात्यकिंप्रवरारथाः ॥ द्रौणिश्चकृतवर्माचतयैवान्येमहारथाः ७४
 निर्जिताधनुषैकेनशतशःक्षत्रियर्षभाः ॥ कांक्षतापरलोकंचधर्मराजस्यचप्रियम् ७५ कृष्णयोःसदृशोर्वीर्यसात्यकिःशत्रुतापनः ॥ जितवान्सर्वसैन्यानितावका
 निहसन्निव ७६ कृष्णोवापिभवेल्लोकेपार्थोवापिधनुर्वरः ॥ शैनेयोवानरव्याघ्रचतुर्थस्तुनविद्यते ७७ ॥ घृतराष्ट्रउवाच ॥ अजयंवासुदेवस्यरथमास्थाय
 सात्यकिः ॥ विरथंकृतवान्कर्णवासुदेवसमोयुधि ७८ दारुकेणसमायुक्तःस्वबाहुबलदर्पितः ॥ कञ्चिदन्यंममारूढःसात्यकिःशत्रुतापनः ७९ एतदिच्छाम्यहं
 श्रोतुंकुशलोह्यासिभाषितम् ॥ असह्यंतमहंमन्येतन्ममाचक्ष्वसंजय ८० ॥ संजयउवाच ॥ शृणुराजन्यथावृत्तरथमन्यमहामतिः ॥ दारुकस्यानुजस्तूर्णकल्प
 नाविधिकल्पितम् ८१ आयसैःकांचनैश्चापिपट्टैःसन्नद्धकूबरम् ॥ तारासहस्रत्वचितं सिंहध्वजपताकिनम् ८२ अश्वैर्वातजवैर्युक्तंहेमभांडपरिच्छदैः ॥ सैव
 वैरिदुसंकाशैःसर्वशब्दातिगैर्दृढैः ८३ चित्रकांचनसन्नाहैर्वाजिमुखैर्विशांपते ॥ घंटाजालाकुलरवंशक्तिमोरविभुतम् ८४ युक्तंसांग्रामिकैर्द्रव्यैर्बहुशस्त्रपरि
 च्छदैः ॥ रथसंपादयामासमेघगंभीरनिःस्वनम् ८५ तंसमारुह्यशैनेयस्तवसैन्यमुपाद्रवत् ॥ दारुकोऽपियथाकामंप्रययौकेशवांतिकम् ८६ कर्णस्यापिरथंरा
 जन्शंखगोक्षीरपांडुरैः ॥ चित्रकांचनसन्नाहैःसदृशैर्वेगवतैः ८७ हेमकक्ष्याध्वजोपेतंरुसयंत्रपताकेनम् ॥ अग्र्यंरथंसुयंतारंबहुशस्त्रपरिच्छदम् ८८ उपाज
 न्दुस्तमास्थायकर्णोऽप्यभ्यद्रवद्रिपून् ॥ एतत्तेसर्वमाख्यातंयन्मांत्वंपरिपृच्छसि ८९ भूयश्चापिनिबोधेमंतवापनयजंक्षयम् ॥ एकत्रिशतवसुताभीम
 सेनेनपातिताः ९० दुर्मुखंप्रमुखेकृत्वासततंचित्रयोधिनम् ॥ शतशोनिहताःशूराःसात्वतेनार्जुनेनच ९१

९१ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांसप्तचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४७ ॥ ॥ ७ ॥ तथेति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३

भीष्मंप्रमुखतःकृत्वाभगदतंचभारत ॥ एवमेषक्षयोवृत्तोराजन्दुर्मौत्रितेतव ९२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिजयद्रथवधपर्वणिकर्णसात्यकियुद्धेसप्तचत्वारिंश
 दधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४६ ॥ ॥ घृतराष्ट्रउवाच ॥ तथागतेपुत्रेषुतेषाममचसंजय ॥ किंवैभीमस्तदाऽकार्षीतन्ममाचक्ष्वसंजय १ ॥ संजयउवाच ॥
 विरथोभीमसेनोवैकर्णवाक्शल्यपीडितः ॥ अमर्षवशमापन्नःफाल्गुनंवाक्यमब्रवीत् २ पुनःपुनस्तूवरकमूढौदारिकेतिच ॥ अकृतास्त्रकमायोत्सोर्बालसंग्राम
 कातर ३ इतिमामब्रवीत्कर्णःपश्यतस्तेघनंजय ॥ एवंवक्ताचमेवध्यस्तेनचोक्तोऽस्मिभारत ४ एतद्भूतंमहाबाहोत्वयासहकृतंमया ॥ तथैतन्ममकौतेययथातव
 नसंशयः ५ तद्वधायनरश्रेष्ठस्मरैतद्वचनंमम ॥ यथाभवतितत्सत्यंतथाकुरुधनंजय ६ तच्छ्रुत्वावचनंतस्यभीमस्यामितविक्रमः ॥ ततोऽजुनोऽब्रवीत्कर्णकिं
 चिदभ्येत्यसंयुगे ७ कर्णकर्णवृथादृष्टेसूतपुत्रात्मसंस्तुत ॥ अधर्मबुद्धेशृणुमेयत्वांवक्ष्यामिसांप्रतम् ८ द्विविधंकर्मशूराणांयुद्धेजयपराजयौ ॥ तौचाप्यनित्यौ
 राधेयवासवस्यापियुध्यतः ९ मुमुर्षुर्युधानेनविरथोविकलेन्द्रियः ॥ मद्बध्यस्त्वमितिज्ञात्वाजित्वाजीधन्विंसर्जितः १० यदृच्छयारणेभीमंयुध्यमानंमहाबलम् ॥
 कथंचिद्विरथंकृत्वायत्त्वंरूक्षमभाषथाः ११ अधर्मस्त्वेषसुमहाननार्यचरितंचतत् ॥ नारिजित्वाऽतिकथंतेनचजल्पंतिदुर्वचः १२ नचकंचननिंदंतिसंतःशू
 रानरर्षभाः ॥ त्वंतुप्राकृतविज्ञानस्ततद्वदसिस्तुतज १३ बह्वद्वदमकर्ण्यंचचापलादपरीक्षितम् ॥ युध्यमानंपराक्रांतंशूरमार्यवतेरतम् १४ यदवोचोऽग्रियं
 भीमनैतत्सत्यंवचस्तव ॥ पश्यतांसर्वसैन्यानांकेशवस्यममैवच १५ विरथोभीमसेनेनकृतोऽसिबहुशोरणे ॥ नचत्वांपरुषंकिंचिदुक्तवान्पांडुनंदनः १६ यस्मा
 तुबहुरूक्षंचश्रावितस्तेवृकोदरः ॥ परोक्षंयच्चसौभद्रोयुष्माभिर्निहतोमम १७ तस्मादस्यावलेपस्यसद्यःफलमवाप्नुहि ॥ त्वयातस्यधनुश्छिन्नमात्मनाशायदु
 र्भते १८ तस्माद्वध्योऽसिमेमूढसभृत्यसुतबांधवः ॥ कुरुत्वंसर्वकृत्यानिमहतेभयमागतम् १९ हंताऽस्मिंवृषसेनंतेप्रेक्षमाणस्यसंयुगे ॥ येचान्येऽप्युपयास्यं
 तिबुद्धिमोहेनमांश्रुताः २० तांश्चसर्वान्हनिष्यामिसत्येनायुधमालभे ॥ त्वांचमूढाकृतप्रज्ञमतिमानिनमाहवे २१ दृष्ट्वादुर्योधनोमंदोभृशंतप्स्यतिपातितम् ॥
 अर्जुनेनप्रतिज्ञातेवधेकर्णसुतस्यतु २२ महान्सुतुमुलःशब्दोबभूवरथिनांतदा ॥ तस्मिन्नाकुलसंग्रामेवर्तमानेमहाभये २३ मंदराग्निःसहस्रांशुरस्तंगिरिमुपा
 द्रवत् ॥ ततोराजन्हृषीकेशःसंग्रामाशिरसिस्थितम् २४ तीर्णप्रतिज्ञंभीमंत्सुपरिष्वज्यैनमब्रवीत् ॥ दिष्ट्यासंपादिताजिष्णोप्रतिज्ञामहतीत्वया २५
 दिष्ट्याविनिहतःपापोवृद्धक्षत्रःसहात्मजः ॥ धार्तराष्ट्रबलंप्राप्यदेवसेनाऽपिभारत २६

सीदेतसमरेजिष्णोनात्रकार्याविचारणा ॥ नतंपश्यामिलोकेषुचितयन्पुरुषंकाचित् २७ त्वद्वतेपुरुषव्याघ्रयएतद्योधयेद्वलम् ॥ महाप्रभावावहवस्त्वयातुल्या
धिकाऽपिवा २८ समेताःपृथिवीपालाघातैराष्ट्रस्यकारणात् ॥ तेषांप्राप्यरणेरुद्धानाम्यवर्ततदंशिताः २९ तववीर्यबलंचैवरुद्रशक्रांतकोपमम् ॥ नेदृशंशकु
यात्कश्चिद्रणेकर्तुंपराक्रमम् ३० यादृशंकृतवानद्यत्त्वमेकःशत्रुतापनः ॥ एवमेवहतेकणंसानुबंधेदुरात्मानि ३१ वर्धयिष्यामिभूयस्त्वांविजितारिहतद्विषम् ॥
तमर्जुनःप्रत्युवाचप्रसादात्तवमाधव ३२ प्रतिज्ञेयंमयातीर्णाविबुधैरपिदुस्तरा ॥ अनाश्रयोजयस्तेषांयेषांनाथोऽसिकेशव ३३ त्वत्प्रसादान्महीकृत्स्नांसंप्रा
प्स्यतियुधिष्ठिरः ॥ तवप्रभावोवाष्ण्येतवैवविजयःप्रभो ३४ वर्धनीयास्तववयंसदैवमधुमुदन ॥ एवमुक्तस्ततःकृष्णःशनैर्कैर्वाहयन्हयान् ॥ दर्शयामासपा
र्थायक्रूरमायोधनंमहत ३५ ॥ श्रीकृष्णउवाच ॥ प्रार्थयंतोजयंयुद्धेप्रथितंचमहद्यशः ॥ पृथिव्यांशिरतेश्वराःपार्थिवास्त्वच्छरैर्हताः ३६ विकीर्णशस्त्राभरणा
विपन्नाश्वरथद्रिपाः ॥ संछिन्नभिन्नमर्माणोवैकृत्यं परमंगताः ३७ ससत्वागतसत्वाश्चप्रभयापरयायुताः ॥ सजीवाइवलक्ष्यतेगतसत्त्वानराधिपाः ३८ तेषांशरैः
स्वर्णपुंखैःशस्त्रैश्चविविधैःशितैः ॥ वाहनैरायुधैश्चैवसंपूर्णापश्यमेदिनीम् ३९ वर्मभिश्चर्मभिर्हारैःशिरोभिश्चसकुंडलैः ॥ उष्णीषैर्मुकुटैःस्रग्भिश्चूडामणिभिरंबरैः
४० कंठसूत्रैरंगदैश्चनिष्कैरपिचसप्रभैः ॥ अन्यैश्चाभरणैश्चित्रैर्भातिभारतमेदिनी ४१ अनुकपैरुपासंगैःपताकाभिर्ध्वजैस्तथा ॥ उपस्करोरधिष्ठानैरीषादंड
कबंधुरैः ४२ चक्रैःप्रमथितैश्चित्रैरक्षैश्चबहुधारणैः ॥ युगैर्योक्रैःकलापैश्चधनुर्भिःसायकैस्तथा ४३ परिस्तोमैःकुथाभिश्चपरिचैरंकुशैस्तथा ॥ शक्तिभिर्भि
दिपालैश्चतूणैःशूलैःपरश्वधैः ४४ प्रासैश्चतोमरैश्चैवकुंतैर्यष्टिभिरेवच ॥ शतघ्नीभिर्भुशुंडीभिश्चखड्गैःपरशुभिस्तथा ४५ मुसलैर्मुद्गरैश्चैवगदामिःकुणपैस्तथा ॥
सुवर्णविकृताभिश्चकशाभिर्भरतर्षभ ४६ घंटाभिश्चगजेंद्राणांभाडैश्चविविधैरपि ॥ स्रग्भिश्चनानाभरणैर्वस्त्रैश्चैवमहाधनैः ४७ अपविद्धैर्वभौभूमिर्गृहैर्द्यौरिव
शारदी ॥ पृथिव्यांपृथिवीहेतोःपृथिवीपतयोहताः ४८ पृथिवीमुपगुह्यागैःसुप्ताःकांतामिवप्रियाम् ॥ इमांश्चगिरिकूटाभात्रागानैरावतोपमान् ४९ क्षरतः
शोणितंभूरिशस्त्रच्छेददरीमुखैः ॥ दरीमुखैरिवगिरीनगैरिकांशुपरिस्त्रवान् ५० तांश्चबाणहतान्वीरपश्यनिष्ठनतःक्षितौ ॥ हयांश्चपतितान्पश्यस्वर्णभा
डविभूषितान् ५१ गंधर्वनगराकारानरथांश्चनिहतेश्वरान् ॥ छिन्नध्वजपताकाक्षान्विचक्रान्हतसारथीन् ५२ निरुक्तकूबरयुगान्भग्रेषान्बंधुरान्प्रभो ॥ पश्य
पार्थहयान्भूमौविमानोपमदर्शनान् ५३ पत्नींश्चनिहतान्वीरशतशोऽप्यसहस्रशः ॥ धनुर्धृतश्चर्मभृतःशयानान्रुधिरोक्षितान् ५४ महीमालिङ्ग्यसर्वाङ्गैःपांसुध्व
स्तशिरोरुहान् ॥ पश्ययोधान्महाबाहोत्वच्छरैर्भिन्नविग्रहान् ५५

५६ । ५७ । ५८ । ५९ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायामष्टचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४८ ॥ ततइति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ गुप्तेनार्जुनेनेतिशेषः ८ । ९ । १० । ११ । १२
१३ । १४ । १५ । १६ एकार्णवमिति त्वत्प्रसादात्त्वदीक्षावशात्प्राप्तमभिव्यक्तनामरूपत्वमितिशेषः १७ । १८ । १९ । २० यत्परमायातोऽपीतिशेषः अतएदपुराणमित्यसिद्धं । पुरुषंसर्वा
निपातितद्विपर्यवाजिसंकुलममृग्वसापिशितसमृद्धकर्मम् ॥ निशाचरश्वकपिशाचमोदनंमहीतलंनरवरपश्यदुर्दृशम् ५६ इदंमहत्त्वय्युपपद्यतेप्रभोरणा
जिरेकर्मयशोभिवर्धनम् ॥ शतक्रतौचापिचदेवसतमेमहाहवेजघ्नुषिदैत्यदानवान् ५७ ॥ संजयउवाच ॥ एवंसंदर्शयन्कृष्णोरणभूमिकिरीटिने ॥ स्वैःसमेतःसमुदि
तैःपांचजन्यंयनादयत् ५८ सदृश्यमेवकिरीटिनेऽरिहाजनार्दनस्तामरिभूमिमजसा ॥ अजातशत्रुंसमुपेत्यपांडवंनिवेदयामासहतंजयद्रथम् ५९ ॥ इतिश्री
महाभारतेद्रोणपर्वणिजयद्रथवधपर्वण्यष्टचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४८ ॥ ध्व ॥ संजयउवाच ॥ ततोराजानमभ्येत्यधर्मपुत्रंयुधिष्ठिरम् ॥ ववंदे
सप्रहृष्टात्माहतेपार्थेनसैधवे १ दिष्ट्यावर्धसिराजेंद्रहतशत्रुर्नरोत्तम ॥ दिष्ट्यानिस्तीर्णवांश्चैवप्रतिज्ञामनुजस्तव २ सत्वेवमुक्तःकृष्णेनहृष्टःपरपुरंजयः ॥ त
तोयुधिष्ठिरोराजारथादाहृत्यभारत ३ पर्यष्वजतदाकृष्णावानंदाश्रुपरिभुतः ॥ प्रमृज्यवदनंशुभ्रंपुंडरीकसमप्रभम् ४ अब्रवीद्वासुदेवंचपांडवंचधनंजयम् ॥
प्रियमेतदुपश्रुत्यत्वत्तःपुष्करलोचन ५ नांतंगच्छामिहर्षस्यतितीर्षुरुदधेरिव ॥ अत्यहुतमिदंकृष्णकृतंपार्थेनधीमता ६ दिष्ट्यापश्यामिसंग्रामेतीर्णमारौ
महारथौ ॥ दिष्ट्याविनिहतःपापःसैधवःपुरुषाधमः ७ कृष्णदिष्ट्याममप्रीतिर्महतीप्रातिपादिता ॥ त्वयागुप्तेनगोविंदघ्नतापापंजयद्रथम् ७ किंतुनात्यहु
तंतेषांयेषांनस्त्वंसमाश्रयः ॥ नतेषांदुष्टतंकिंचिन्निपुलोकेषुविद्यते ९ सर्वलोकगुरुर्येषांत्वन्नाथोमधुमुदन ॥ त्वत्प्रसादाद्विगोविंदवयंजेष्यामहोरिपून् १०
स्थितःसर्वात्मनानित्यंप्रियेषुचहितेषुच ॥ त्वांचैवास्माभिराश्रित्यकृतःशस्त्रसमुद्यमः ११ सुरैरिवासुरवधेशक्रंशक्रानुजाहवे ॥ असंभाव्यमिदंकर्मदेवैरपिज
नार्दन १२ त्वद्विबलवीर्येणकृतवानेषफाल्गुनः ॥ बाल्यात्प्रभृतितेकृष्णकर्माणिश्रुतवानहम् १३ अमानुषाणिदिव्यानिमहांतिचबहूनिच ॥ तदैवाज्ञासिपं
शन्नूहतान्प्राप्तांचमेदिनीम् १४ त्वत्प्रसादसमुत्थेनविक्रमेणारिमुदन ॥ सुरेशत्वंगतःशक्रोहत्वादित्यान्सहस्रशः १५ त्वत्प्रसादाद्वृषीकेशजगत्स्थावरजंगमम् ॥ स्वव
र्त्मनिस्थितंवीरजपहोमेपुवर्तते १६ एकार्णवमिदंपूर्वसर्वमासीत्तमोमयम् ॥ त्वत्प्रसादान्महाबाहोजगत्प्राप्तंनरोत्तम १७ स्रष्टारंसर्वलोकानांपरमात्मानमव्य
यम् ॥ येपश्यंतिहृषीकेशनतेमुह्यंतिकर्हिचित् १८ पुराणंपरमंदेवंदेवदेवंसनातनम् ॥ येप्रपन्नाःसुरगुरुंनतेमुह्यंतिकर्हिचित् १९ अनादिनिधनंदेवलोकक
र्तारमव्ययम् ॥ येभक्तास्त्वाहृषीकेशदुर्गाण्यतितरंतिते २० परंपुराणंपुरुषंपराणांपरमंचयत् ॥ प्रपद्यतस्तत्परमंपराभूतिर्विधीयते २१ गायंतिचतुरो
वेदायश्चवेदेषुगीयते ॥ तंप्रपद्यमहात्मानंभूतिमश्राम्यनुत्तमाम् २२

सुपूर्वशयानं । पराणांहिरण्यगर्भादीनामपिपरमं माबुद्धिस्ततोऽपिपरं बुद्धेरविषयमित्यर्थः । तत्परमंसर्वोत्कृष्टमात्मानं प्रपद्यतःप्रसन्नस्यपराभूतिर्महदेश्वर्य 'पराऽस्यपरमांसंपद' इतिश्रुतिमसिद्धं प्रत्यक्षतोविधीयतेस्वसंबन्धंभवति २१ चतुरश्रत्वारः २२

पराउत्कृष्टा मासंपत्तद्वल्लोकोरुभोग्यमित्यर्थः तत्परं सर्वोत्कृष्टमात्मासत्त्वासावीशश्चेतिसमासः सकलभोग्यस्वरूपोऽप्युत्तमस्वभावइत्यर्थः परेशोमायाशब्दः सत्त्वासावीशश्चेतिशब्दत्वं मा
सोऽप्यविकृतः एवंतिथिजननस्वरूपजीवत्वं प्राप्तोऽप्यविकृतइतितिर्यगीशनरेश्वरपदयोरर्थः एतदेवाभ्यासेनब्रूयति सर्ववियदादिजडमीश्वरामोकारोजीवाईश्वरेशोजीवानानियन्तातेषामीशो
जगज्जीवेश्वराणामपिसत्तास्फूर्तिप्रदः । अतएवपुरुषोत्तमः विराडादिभ्यः शुद्धचिन्मात्रस्तुरीयइत्यर्थः १३ कंत्वमेवंविधंपुरुषोत्तमं नमस्करोषीत्याशंक्याह स्वमिति हेईशं रुद्राद्याराध्य ईश्वरा

परमेशपरेशेशतिर्यगीशानरेश्वर ॥ सर्वेश्वरेश्वरेशेशानप्रभोवर्धस्वमाधव ॥ प्रमवाप्ययसर्वस्यसर्वात्मन्पृथुलोचन २४ ध
नंजयसखायश्चधनंजयहितश्चयः ॥ धनंजयस्यगोसातंप्रपद्यसुखमेधते २५ मार्कण्डेयःपुराणर्षिश्चरितज्ञस्तवानघ ॥ माहात्म्यमनुभावंचपुराकीर्तितवान्मु
निः २६ असितोदेवलश्चैवनारदश्चमहातपाः ॥ पितामहश्चभेव्यासस्त्वामाहुर्विधिमुत्तमम् ॥ त्वंतेजस्त्वंपरंब्रह्मत्वंसत्यंत्वंमहत्तपः २७ त्वंश्रेयस्त्वंयशश्चाग्र्यंका
रणंजगतस्तथा ॥ त्वयासृष्टमिदंसर्वजगत्स्थावरजंगमम् २८ प्रलयेसमनुप्राप्तेत्वाविनिविशतेपुनः ॥ अनादिनिधनंदेवविश्वस्येशंजगत्पते २९ धातारमजम
व्यक्तमाहुर्वेदविदो जनाः ॥ भूतात्मानंमहात्मानमनंतंविश्वतोमुखम् ३० अपिदेवानजानंतिगुह्यमाद्यंजगत्पतिम् ॥ नारायणंपरंदेवंपरमात्मानमीश्वरम् ३१
ज्ञानयोर्निर्हरिविष्णुंमुमुक्षूणांपरायणम् ॥ परंपुराणंपुरुषंपुराणानांपरंचयत् ३२ एवमादिगुणानांतेकर्मणांदिविचेहच ॥ अतीतभूतभव्यानांसंख्याताऽत्रनवि
द्यते ३३ सर्वतोरक्षणीयाःस्मशक्रेणवदिवौकसः ॥ यस्त्वंसर्वगुणोपेतःसुहृन्नउपपादितः ३४ इत्येवंधर्मराजेनहरिरुक्तोमहायशाः ॥ अनुरूपमिदंवाक्यंप्रत्यु
वाचजनार्दनः ३५ भवतातपसोग्रेणधर्मेणपरमेणच ॥ साधुत्वादर्जावाच्चैवहतःपापोजयद्रथः ३६ अयंचपुरुषव्याघ्रत्वदनुद्धानसंवृतः ॥ हत्वायोधसहस्रा
णिन्यहन्नजिष्णुर्जयद्रथम् ३७ कृतिस्त्वेबाहुवीर्यंचतथैवासंभ्रमेशपिच ॥ शीघ्रतामोघबुद्धित्वेनास्तिपार्थसमःकचित् ३८ तदयंभरतश्रेष्ठभ्रातातेऽद्यदजुनः ॥
सैन्यक्षयंरणेकृत्वासिंधुराजशिरोऽहरत् ३९ ततोधर्मसुतोजिष्णुंपरिष्वज्यविशांपते ॥ प्रमृज्यवदनंतस्यपर्याश्वासयत्प्रभुः ४० अतीवसुमहत्कर्मकृतवान
सिफालगुन ॥ असह्यंचाविषह्यंचदेवैरपिसवासवैः ४१ दिष्टद्यानिस्तीर्णभारोऽसिहतारिश्वासिशत्रुहन् ॥ दिष्ट्यासत्याप्रतिज्ञेयंकृताहत्वाजयद्रथम् ४२ एव
मुक्त्वागुडाकेशंधर्मराजोमहायशाः ॥ पस्पर्शपुण्यगंधेनपृष्ठेहस्तेनपार्थिवः ४३ एवमुक्तौमहात्मानाहुर्भौकेशवपांडवौ ॥ तावब्रूतांतदाकृष्णौराजानंपृथिवोप
तिम् ४४ तवकोपाग्निनादग्धःपापोराजाजयद्रथः ॥ उत्तीर्णंचापिसुमहद्भार्तराष्ट्रवलंरणे ४५ हन्यंतेनिहताश्चैवाविनंद्यांतंचभारत ॥ तवक्रोधहताह्येतेकौरवाः
शत्रूसूदन ४६ त्वांहिचक्षुर्हणवीरंकोपयित्वासुयोधनः ॥ समित्रबंधुःसमरेप्राणांस्त्यक्ष्यतिदुर्मतिः ४७ राजानस्तेषामपीशानोधर्मः 'तदेतत्क्षत्रत्यक्षत्रयद्धर्मः' इति

शत्रुसूदन ४६ स्वाहिवल्लुहर्णवीरंकोपयित्वासुयोधनः ॥ समित्रबंधुःसमरेप्राणांस्त्यक्ष्यतिदुर्मतिः ४७ राजानस्तेषामपीशानोऽधर्मः 'तदेतत्क्षत्रत्यक्षत्रंयद्धर्मः'इति
 श्रुतेस्तस्यापिप्रभो'धर्मस्यप्रभुरच्युतः'इतिस्मृतेः सर्वस्यस्वातिरिक्तस्यप्रमवाप्ययत्नपतिप्रलयाभिष्टानभूत अतएवसर्वात्मन् २३ सखावयस्यः हितःप्रियकृत् गोप्तादुःखनिवारकः २५। २६
 २७। २८। २९। ३०। ३१। ३२। ३३। ३४। ३५। ३६। ३७। ३८। ३९। ४०। ४१। ४२। ४३। ४४ उत्तीर्णलंघितम् ४५। ४६ चतुर्हर्णक्रोधदृष्टिमात्रेणहंतारम् ४७

४८ । ४९ । ५० । ५१ । ५२ । ५३ । ५४ । ५५ । ५६ । ५७ । ५८ । ५९ । ६० । ६१ । ६२ ॥ इति द्रोणपर्वणि टीकाया मेकोनपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४९ ॥ ॥ ७ ॥
तव क्रोधहतः पूर्वं देवैरपि सुदुर्जयः ॥ शरतल्पगतः शेते भीष्मः कुरुपितामहः ४८ दुर्लभो विजयस्तेषां संग्रामेरिषु घातिनाम् ॥ यातामृत्युवशं ते वैवेषां क्रुद्धोऽसि पां
डव ४९ राज्यं प्राणाः श्रियः पुत्राः सौख्यानि विविधानि च ॥ अचिरात्तस्य नश्यंतियेषां क्रुद्धोऽसि मानद ५० विनष्टान् कौरवान् मन्ये स पुत्रपशुबाधवान् ॥ राज
धर्मपरे नित्यं त्वयि क्रुद्धे परंतप ५१ ततो भीमो महाबाहुः सात्यकिश्च महारथः ॥ अभिवाद्य गुरुं ज्येष्ठं मार्गणैः क्षतविक्षतौ ५२ क्षितावास्तां महेष्वसौ पांचाल्यपरि
वारितौ ॥ तौ दृष्ट्वा मुदितौ वीरौ प्राजलीचाग्रतः स्थितौ ५३ अभ्यनंदत कौंतेयस्तावुभौ भीमसात्यकौ ॥ दिष्ट्या पश्यामि वां शूरो विमुक्तौ सैन्यसागरात् ५४ द्रो
ण्याह दुराधर्षाद्वादिं क्यमकरालयात् ॥ दिष्ट्या विनिर्जिताः संख्ये पृथिव्यां सर्वपार्थिवाः ५५ युवां विजयिनौ चापि दिष्ट्या पश्यामि संयुगे ॥ दिष्ट्या द्रोणो जितः
संख्ये हार्दिक्यश्च महाबलः ५६ दिष्ट्या विकर्णिभिः कर्णो रणे नीतः पराभवम् ॥ विमुखश्च कृतः शल्यो युवाभ्यां पुरुषर्षभौ ५७ दिष्ट्या युवां कुशलिनौ संग्रामात् पुन
रागतौ ॥ पश्यामि रथिनां शिष्टावुभौ युद्धविशारदौ ५८ मम वाक्यकरो वीरौ मम गौरवयंत्रितौ ॥ सैन्यार्णवं समुत्तीर्णौ दिष्ट्या पश्यामि वामहम् ५९ समरश्चापिनौ
वीरौ समरेष्वपराजितौ ॥ मम वाक्यसमौ चैव दिष्ट्या पश्यामि वामहम् ६० इत्युक्त्वा पांडवो राजन्युयुधानवृकोदरौ ॥ सस्वजे पुरुषव्याघ्रौ हर्षाद्वाष्पं मुमोच ह ६१
ततः प्रमुदितं सर्वबलमासीद्विशांपते ॥ पांडवानां रणे हृष्टं युद्धाय तु मनोदधे ६२ ॥ इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि युधिष्ठिरहर्षे एकोनपंचाशद
धिकशततमोऽध्यायः १४९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ संजय उवाच ॥ सैधवे निहते राजन् पुत्रस्तव सुयोधनः ॥ अश्रुपूर्णमुखो दीनो निरुत्साहो द्विषज्जये १ दुर्मनानिः
श्वसन्नदुष्टो भग्नदंष्ट्र इवोरगः ॥ आगच्छत्सर्वलोकस्य पुत्रस्तेऽऽर्तिपरामगात् २ दृष्ट्वा तत्कदनं घोरं स्वबलस्य कृतं महत् ॥ जिष्णुना भीमसेनेन सात्वतेन च संयुगे ३
स विवर्णः कुशो दीनो वाष्पविष्ठुतलोचनः ॥ अमन्यतार्जुनसमो न योद्धा भुवि विद्यते ४ न द्रोणो न चराधियो नाश्वत्थामा कृप न च ॥ क्रुद्धस्य समरे स्थातुं पर्याप्ता इति
मारिष ५ निर्जित्य हिरण्यपार्थः सर्वान्मम महारथान् ॥ अवधीत्सैधवं संख्येन च कश्चिदवारयत् ६ सर्वथा हतमेवेदं कौरवाणां महद्वलम् ॥ न ह्यस्य विद्यते त्राता साक्षा
दपि पुरंदरः ७ यमुपाश्रित्य संग्रामे कृतः शस्त्रसमुद्यमः ॥ सकर्णो निर्जितः संख्ये हतश्चैव जयद्रथः ८ यस्य वीर्यं समाश्रित्य शमं याचंतमच्युतम् ॥ दृष्ट्वा तत्तमहं मन्ये
सकर्णो निर्जितो युधि ९ एवं क्रांतमनाराजं हुपाया द्रोणभीक्षितुम् ॥ आगच्छत्सर्वलोकस्य पुत्रस्ते भरतर्षभ १० ततस्तत्सर्वमाचख्यौ कुरूणां वैशसं महत् ॥ प
रान्विजयतश्चापि धार्तराष्ट्रान्निमज्जतः ११ ॥ दुर्योधन उवाच ॥ पश्य मूर्धाभिषिक्तानामाचार्यकदनं महत् ॥ कृत्वा प्रमुखतः शूरं भीष्मं ममापितामहम् १२ तं नि
हत्य प्रलुब्धोऽयं शिखंडी पूर्णमानसः ॥ पांचाल्यैः सहितः सर्वैः सेनाग्रमभिवर्तते १३

संभवेदिति । आर्तिमितिच्छेदः २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ प्रलब्धः प्रकृष्टो लब्धकस्तद्वत्त्वकत्वात् । १३

१४ । १५ । १६ । १७ । १८ धर्मापचायिनो धर्मक्षेपकस्य १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ आचार्यः पांडु

अपरश्चापि दुर्धर्षः शिष्यस्ते सव्यसाचिना ॥ अक्षौहिणीः सप्तहत्वाह तोराजाजयद्रथः १४ अस्मद्विजयकामानां सुहृदामुपकारिणाम् ॥ गंताऽस्मि कथमानृष्यं
तानां यमसादनम् १५ ये मदर्थं परीप्सन्ते वसुधा वसुधाधिपाः ॥ ते हित्वा वसुधैश्चर्यं वसुधामधिगच्छते १६ सोऽहं कापुरुषः कृत्वा मित्राणां क्षयमादशम् ॥ अश्वमेधस
हस्रेण पावितुं न समुत्सहे १७ मम लुब्धस्य पापस्य तथा धर्मापचायिनः ॥ व्यायामेन जिगीषंतः प्राप्ता वैवस्वतक्षयम् १८ कथं पतितस्तत्तस्य पृथिवी सुहृदां दुहः ॥
विवरं नाशकदा तुं मम पार्थिव संसदि १९ योऽहं रुधिरसिकांगं राज्ञां मध्ये पितामहम् ॥ शयानं नाशकं त्रातुं भीष्ममायोधने हतम् २० तं मामनार्यपुरुषं मित्रदुहम्
धार्मिकम् ॥ किं क्षयति हि दुर्धर्षः समेत्य परलोकजित् २१ जलसंधं महेष्वासं पश्य सात्याकेनाहतम् ॥ मदर्थमुद्यतं शूरप्राणांस्त्यक्त्वा महारथम् २२ कांशोजं नि
हतं दृष्ट्वा तथाऽलंबुषमेव च ॥ अन्यान् बहूँश्च सुहृदो जीवितार्थोऽद्य को मम २३ व्यायच्छंतो हताः शूरामदर्थे येऽपराङ्मुखाः ॥ यतमानाः परं शक्त्या विजेतुमहिता
न्मम २४ तेषां गत्वाऽहमा नृष्यमद्य शक्त्या परंतप ॥ तर्पयिष्यामि तानेव जलेन यमुनामनु २५ सत्यं ते प्रतिजानामि सर्वशस्त्रभृतां वर ॥ इष्टापूर्तेन च शपेभीर्ये
ण च सुतैरपि २६ निहत्य तानरणे सर्वान् पंचालान् पांडवैः सह ॥ शान्तिं लब्ध्वा स्मिते पांवारणे गंतां लोकताम् २७ सोऽहं तत्र गमिष्यामि यत्र ते पुरुषर्षभाः ॥ हता
मदर्थे संग्रामे युद्धयमानाः किरीटिना २८ नहीदानीं सहायामे परीप्सन्त्यनुपस्कृताः ॥ श्रेयो हि पांडुन्मन्यं तेन तथास्मान्महाभुज २९ स्वयं हि मृत्युर्विहितः सत्यसंधे
न संयुगे ॥ भवानुपेक्षां कुरुते शिष्यत्वादर्जुनस्य हि ३० अतो विनिहताः सर्वे येऽस्मज्जयचिकीर्षवः ॥ कर्णमेव तु पश्यामि संप्रत्यस्मज्जयैषिणम् ३१ यो हि भिन्नम
विज्ञाययाथा तथ्येन मंदधीः ॥ मित्रार्थे योजयत्येनं तस्य सोऽर्थोऽवसीदति ३२ तादृगुपकुतमिदं मम कार्यं सुहृतभैः ॥ मोहालुब्धस्य पापस्य जिह्मस्य धनमीहतः
३३ हतो जयद्रथश्चैव सोमदत्तिश्च वीर्यवान् ॥ अभीषाहाः शूरसेनाः शिवयोऽथ वसातयः ३४ सोऽहमद्य गमिष्यामि यत्र ते पुरुषर्षभाः ॥ हता मदर्थे संग्रामे युद्धयमा
नाः किरीटिना ३५ नहि मे जीवितेनार्थस्तानृते पुरुषर्षभान् ॥ आचार्यः पांडुपुत्राणामनुजाना तु नो भवान् ३६ ॥ इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्व
णि दुर्योधनानुतापे पंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५० ॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ सिंधुराज हते तात समरे सव्यसाचिना ॥ तथैव भूरिश्रवसि किमासीद्वो मनस्तदा
१ दुर्योधनेन च द्रोणस्तथोक्तः कुरुसंसदि ॥ किमुक्तवान् परंतस्मै तन्ममाचक्ष्व संजय २ ॥ संजय उवाच ॥ निष्ठानको महानासीत्सैन्यानां तव भारत ॥ सैव वानि
हतं दृष्ट्वा भूरिश्रवसमेव च ३ मंत्रितं तव पुत्रस्य ते सर्वमवमेनिरे ॥ येन मंत्रेण निहताः शतशः क्षत्रियर्षभाः ४

पुत्राणामित्युपालंभः १५ ॥ इति द्रोणपर्वणि टीकायां पंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५० ॥ ॥ ॥ ॥ सिंधुराज इति १ । २ निष्ठानकः सव्ययः शब्दः ३ । ४

५ । ६ । ७ इयं सेनानास्तीत्यस्य नष्टेत्यर्थः ८ । ९ गलहते पातयति १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ नोचेदिति । परलोकेऽधिकः पापिनां क्रिशहृत्स्वत्वेनैव भोगेन निस्तार इति भावः १६

द्रोणस्तु तद्वचः श्रुत्वा पुत्रस्य तव दुर्मनाः ॥ मुहूर्तमिव तद्वचात्वा भृशमार्तोऽभ्यभाषत ५ ॥ द्रोण उवाच ॥ दुर्योधन किमेवं मां वाक्शरैरपि कुंतसि ॥ अजयं सततं
संख्ये ब्रुवाणं सव्यसाचिनम् ६ एतेनैवार्जुनं ज्ञातुमलं कौरवसंयुगे ॥ यच्छिखंडश्च वधीद्वीष्मं पालयमानः किरीटिना ७ अवध्यं निहतं दृष्ट्वा संयुगे देवदानवैः ॥ तदै
वाज्ञासि पमहं नेयमस्तीति भारती ८ यं पुंसां त्रिषु लोकेषु सर्वशूरममं स्महि ॥ तस्मिन्निपातितेशूरे किं शेषं पर्युपास्महे ९ यान् स्मृतान् गलहते तात शकुनिः कुरुसंसदि ॥
अक्षान्न तेऽक्षानि शितावाणास्ते शत्रुतापनाः १० त एते प्रतिनस्तात विशिखाः पार्थ चोदिताः ॥ तांस्तदाऽऽरुणायमानस्त्वं विदुरेण न बुद्धवान् ११ यास्ता वि
जयतश्चापि विदुरस्य महात्मनः ॥ धीरस्य वाचोनाश्रौषीः क्षेमाय वदतः शिवाः १२ तदिदं वर्तते घोरमागतं वैशमं महत् ॥ तस्यावमानाद्वाक्यस्य दुर्योधनकृते तव
१३ योऽवमन्यवचः पथ्यं सुहृदामात्तकारिणाम् ॥ स्वमतं कुरुते मूढः स शोच्यो न चिरादिव १४ यच्च नः प्रेक्षमाणानां कृष्णामानाद्यतत्सभाम् ॥ अनर्हती कुले जातां
सर्वधर्मानुचारिणीम् १५ तस्याधर्मस्य गांधारेफलं प्राप्तामिदं महत् ॥ नोचेत्पापं परलोके त्वमच्छेत्थास्ततोऽधिकम् १६ यच्च तान् पांडवान् द्यूते विषमेण विजित्य ह ॥
प्राव्राजयस्तदाऽरण्ये रौरवाजिनवाससः १७ पुत्राणामिव चैते पांधर्ममाचरतां सदा ॥ इहोत्कोनुनरो लोके मदन्यो ब्राह्मणबुधः १८ पांडवानामयं कोपस्त्वया शकु
निना सह ॥ आहतो धृतराष्ट्रस्य संमते कुरुसंसदि १९ दुःशासनेन संयुक्तः कर्णेन परिवर्धितः ॥ क्षत्रुर्वाक्यमनादृत्य त्वयाऽभ्यस्तः पुनः पुनः २० यताः सर्वे परा
भूताः पर्यवारयतां र्जुनम् ॥ सिंधुराजानमाश्रित्य सवो मध्ये कथं हतः २१ कथं त्वयि च कर्णे च कृपे शल्ये च जीवति ॥ अश्वत्थामि च कौरव्यनिघ्नं सैधवोऽगमत् २२
युध्यंतः सर्वराजानस्ते जस्तिग्ममुपासते ॥ सिंधुराजं परित्रातुं सवो मध्ये कथं हतः २३ मय्येव हि विशेषेण तथा दुर्योधनत्वायि ॥ आशंसत परित्राणमर्जुनात्समही
पतिः २४ ततस्तस्मिन् परित्राणमलब्धवति फाल्गुनात् ॥ न किंचिदनुपश्यामि जीवितस्थानमात्मनः २५ मज्जंतमिव चात्मानं दृष्ट्युग्रस्य किल्विषे ॥ पश्या
म्यहत्वा पंचालान्सहतेन शिखंडिना २६ तन्मां किमभितप्यंतं वाक्शरैरेव कुंतसि ॥ अशक्तः सिंधुराजस्य भूत्वा त्राणाय भारत २७ सौवर्णसत्यसंधस्य ध्वजमहि
ष्टकर्मणः ॥ अपश्यन् युधिभीष्मस्य कथमाशंससे जयम् २८ मध्ये महारथानां च यत्राहन्यत सैववः ॥ हतो भूरिश्रवाश्चैव किं शेषं तत्र न्यसे २९ कृप एव च दुर्धर्षो
यदि जीवति पार्थिव ॥ यो नागात्सिंधुराजस्य वर्त्मतं पूजयाम्यहम् ३० यत्रापश्यं हतं भीष्मं पश्यतस्तेऽनुजस्य वै ॥ दुःशासनस्य कौरव्यकुर्वाणं कर्मदुष्करम् ॥
३१ अवध्यकल्पं संग्रामे देवैरपि सवासवैः ॥ न ते वसुंधरास्तीति तदाऽहं चिंतयेत्प ३२

१७ । १८ । १९ अभ्यस्त आवर्तितः २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२

इमानिपांडवानांचमृजयानांचभारत ॥ अनीकान्याद्रवतेमांसहितान्यद्यभारत ३३ नाहत्वा सर्वपंचालान्कवचस्यविमोक्षणम् ॥ कर्ताऽस्मिसमरेकर्मधार्तराष्ट्र
हितंतव ३४ राजनब्रूयाःसुतमेवमश्वत्थामानमाहवे ॥ नसोमकाःप्रमोक्तव्याजीवितंपरिरक्षता ३५ यच्चपित्रानुशिष्टोऽसितद्वचःपरिपालय ॥ आनृशंस्ये
दमेसत्येचार्जवेचस्थिराभव ३६ धर्मार्थकामकुशलोधर्मार्थावप्यपीडयन् ॥ धर्मप्रधानकार्याणिकुर्याश्चेतिपुनःपुनः ३७ चक्षुर्मनोभ्यांसंतोष्याविप्राःपूज्याश्च
शक्तिः ॥ नचैषांविप्रियंकार्यंतेहिबन्दिशिखोपमाः ३८ एषत्वहमनीकानिप्रविशाम्यरिसूदन ॥ रणायमहतेराजंस्त्वयावाक्शरपीडितः ३९ त्वंचदुर्योधनव
लंयदिशक्तोऽसिपालय ॥ रात्रावपिचयोत्स्यंतेसंरब्धाःकुरुसृजयाः ४० एवमुक्त्वाततःप्रायाद्रोणःपांडवमृजयान् ॥ मुष्णनक्षत्रियतेजांसिनक्षत्राणामिवांशुमान्
४१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिजयद्रथवधपर्वणिद्रोणवाक्येएकपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९१ ॥ ७३ ॥ संजयउवाच ॥ ततोदुर्योधनोराजाद्रो
णेनैवंप्रचोदितः ॥ अमर्षवशमापन्नोयुद्धायैवमनोदधे १ अब्रवीच्चतुर्दार्कण्यपुत्रोदुर्योधनस्तव ॥ पश्यकृष्णसहायेनपांडवेनकिरीटिना २ आचार्यविहितंव्यूहं
भित्त्वादेवैःसुदुर्भेदम् ॥ तवव्यायच्छमानस्यद्रोणस्यचमहात्मनः ३ मिषतांयोधमुख्यानांसैधवोविनिपातितः ॥ पश्यराधेयपृथ्वीशाःपृथिव्यांप्रवरायुधि
४ पार्थेनैकेननिहताःसिंहेनेवेतरेमृगाः ॥ ममव्यायच्छमानस्यद्रोणस्यचमहात्मनः ५ अल्पावशेषसैन्यमेकतंशकात्मजेनह ॥ कथंनियच्छमानस्यद्रोणस्य
युधिफाल्गुनः ६ भिद्यात्सुदुर्भेदंव्यूहंयतमानोऽपिसंयुगे ॥ प्रतिज्ञायागतःपारंहत्वासैधवमर्जुनः ७ पश्यराधेयपृथ्वीशान्पृथिव्यांपातितान्वहन् ॥ पार्थेन
निहतान्संख्येमहेंद्रोपमविक्रमान् ८ अनिच्छतःकथंवीरद्रोणस्ययुधिपांडवः ॥ भिद्यात्सुदुर्भेदंव्यूहंयतमानस्यशुष्मिणः ९ दयितःफाल्गुनोनित्यमाचार्य
स्यमहात्मनः ॥ ततोऽस्यदत्तवान्द्वारमयुद्धेनैवशत्रुहन् १० अभयंसिंधुराजायदत्त्वाद्रोणःपरंतपः ॥ प्रादात्किरीटिनेद्वारंपश्यनिर्गुणतांमयि ११ यद्यदास्य
दनुज्ञावैपूर्वमेवगृहान्प्रति ॥ प्रस्थातुंसिंधुराजस्यनाभविष्यज्जनक्षयः १२ जयद्रथोजीवितार्थीगच्छमानोऽगृहान्प्रति ॥ मयाऽनार्येणसंरुद्धोद्रोणात्प्राप्याभयं
सखे १३ अद्यमेभ्रातरःक्षीणाश्चित्रसेनादयोरणे ॥ भीमसेनंसमासाद्यपश्यतांनोदुरात्मनाम् १४ ॥ कर्णउवाच ॥ आचार्यमाविर्गहस्वशक्त्याऽतौयुद्धयते
द्विजः ॥ यथाबलंयथोत्साहंत्यक्त्वाजीवितमात्मनः १५ यद्येनंसमतिक्रम्यप्रविष्टःश्वेतवाहनः ॥ नात्रमूढोऽपिदोषःस्यादाचार्यस्यकथंचन १६ कृतीदक्षोयु
वाशूरःकृतास्त्रोलघुविक्रमः ॥ दिव्यास्त्रयुक्तमास्थायरथंवानरलक्षणम् १७ कृष्णेनचगृहीताश्वमभेद्यकवचावृतः ॥ गांडीवमजरंदिव्यधनुरादायवीर्यवान् १८

१९। २०। २१। २२ अन्यथाभावःपराजयोदेवादिष्टःनतुद्रोणापराधजइतिभावः २३। २४। २५ देवोपमृष्टोदुर्दैववस्तुः २६। २७। २८। २९ देवमविगणय्ययज्ञमेवातिष्ठेत्याह युध्य
स्वेति सुहृदोऽयमादेवमापिभार्गिणानुकूलेनयास्यतीत्यर्थः ३० तेषांजयहेतुःसुकृतंतववापराजयहेतुर्दुष्कृतंनस्तीत्याह नतेषामिति ३१ देवमिति अनन्यकर्मदेवमपिस्वकृतमेवनत्वन्यदस्ति । ह्यस्त
प्रवर्षन्निशितान्बाणान्बाहुद्रविणदर्पितः ॥ यदर्जुनोऽभ्ययाद्रोणमुपपन्नंहितस्यतत् १९ आचार्यःस्थाविरोराजनशीघ्रयानेतथाक्षमः ॥ बाहुव्यायामचेष्टाया
मशक्तरतुनराधिप २० तेनैवमभ्यतिक्रांतःश्वेताश्वःकृष्णसारथिः ॥ तस्यदोषंनपश्यामिद्रोणस्यानेनहेतुना २१ अजय्यान्पांडवान्मन्येद्रोणेनास्त्रविदामृधे ॥
तथाह्येनमतिक्रम्यप्रविष्टःश्वेतवाहनः २२ देवादिष्टोऽन्यथाभावोनमन्येविद्यतेकचित् ॥ यतोऽनोयुध्यमानानांपरंशक्त्यासुयोधन २३ सैधवोनिहतोयुद्धेदेव
मत्रपरंस्मृतम् ॥ परंयत्नंकुर्वतांचत्वयासार्धैरणाजिरे २४ हत्वाऽस्माकंपौरुषंवैदैवंपश्चात्करोतिनः ॥ सततंचेष्टमानानानिकृत्याविक्रमेणच २५ देवोपमृष्टःपुरु
षोयत्कर्मकुरुतेकचित् ॥ कृतंकृतंहितकर्मदेवेनविनिपात्यते २६ यत्कर्तव्यमनुष्येणव्यवसायवतासदा ॥ तत्कार्यमविशंकेनसिद्धिदैवैप्रतिष्ठिता २७ निकृ
त्यावंचिताःपार्थाविषयोगैश्चभारत ॥ दग्धाजतुगृहेचापियूतेनचपराजिताः २८ राजनीतिव्यपाश्रित्यप्रहिताश्चैवकाननम् ॥ यत्नेनचकृतंततदैवेनविनिपा
तितम् २९ युध्यस्वयत्नमास्थायदैवंकृत्वानिरर्थकम् ॥ यतवस्तवतेषांचदैवमार्गेणयास्यति ३० नतेषामितिपूर्वैहिसुकृतंदृश्यतेकचित् ॥ दुष्कृतंतववावीर
शुद्ध्याहीनंकुर्वद्बह ३१ देवंप्रमाणंसर्वस्यसुकृतस्येतरस्यवा ॥ अनन्यकर्मदैवंहिजागर्तिस्वपतामपि ३२ बहूनि तवसैन्यानियोधाश्चबहवस्तव ॥ नतथापां
डुपुत्राणामेवंयुद्धमवर्तत ३३ तैरल्पैर्बहवोयूयंक्षयंनीताःप्रहारिणः ॥ शंकेदैवस्यतत्कर्मपौरुष्येननाशितम् ३४ ॥ संजयउवाच ॥ एवंसंभाषमाणानांबहुतत
ज्जनाधिप ॥ पांडवानामनीकानिसमदृश्यंतसंयुगे ३५ ततःप्रवृत्तेयुद्धंव्यतिषक्तरथद्विपम् ॥ तावकानांपरैःसार्धैराजनदुर्मित्रितेतव ३६ ॥ इतिश्री
महाभारतेद्रोणपर्वणिजयद्रथवधपर्वणि पुनर्युद्धारंभेद्विपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९२ ॥ ॥ समाप्तंचजयद्रथवधपर्व ॥ ७३ ॥
॥ अथघटोत्कचवधपर्व ॥ संजयउवाच ॥ तदुदीर्णगजानीकंबलंतवजनाधिप ॥ पांडुसेनामतिक्रम्ययोधयामाससर्वतः १ पंचालाःकुरवश्चैवयोधयंतः
परस्परम् ॥ यमराष्ट्रायमहतेपरलोकायदीक्षिताः २ शूराःशूरैःसमागम्यशरतोमरशक्तिभिः ॥ विव्यधुःसमरेऽन्योन्यंनिन्युश्चैवयमक्षयम् ३ रथिनारथिभिः
सार्धैरुधिरस्त्रावदारुणम् ॥ प्रावर्तंतमहद्युद्धंनिघ्नतामितरेतरम् ४ वारणाश्चमहाराजसमासाद्यपरस्परम् ॥ विषाणैर्दारयामासुःसुसंकुद्धामदोत्कटाः ५ हयारो
हान्हयारोहाःप्रासशक्तिपरश्वधैः ॥ विभिदुस्तुमुलेयुद्धेप्रार्थयंतोमहद्यशः ६

नोदोषोऽद्यतनेनगुणविशेषेणनिराकर्तुंशक्यः ।

एवंदेवमतिथनेनवाधितुंशक्यमित्यर्थः १२। ३३ देवानांभिद्रियाणामध्यक्षभूतंविज्ञानं देवंधीबलमित्यर्थः पौरुषंशारीरबलम् ३४। ३५। ३६ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायां द्विपंचाशद
धिकशततमोऽध्यायः ॥ १९२ ॥ ७३ ॥ तदुदीर्णमित्यारभ्यरात्रिपुंजयद्रथवधपर्वत्कोषहर्षनिविशाःकोरवपांडवाहवान्येपिनिर्मेयादंप्रवर्ततेइतिप्रदर्शनार्थम् १। २। ३। ४। ५। ६

द्रोणः ७
अ०
॥३५३॥

म.भा.टी.
॥३२१॥

७ गोत्रपित्रादिनामशैनेयसात्यकेइत्यादि कुलं पां चाल्येत्यादि ८ १९ १० ११ १२ १३ १४ १५ आतारंदुर्योधनम् १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४
पत्तयश्चमहाबाहोशतशःशस्त्रपाणयः ॥ अन्योन्यमार्दयनराजन्नित्यंयताःपराक्रमे ७ गोत्राणानामधेयानांकुलानांचैवमारिष ॥ श्रवणाद्विविजानीमःपंचालान्कुरु
भिःसह ८ तेऽन्योन्यसमरेयोधाःशरशक्तिपरश्वधैः ॥ प्रेषयन्परलोकायविचरंतोह्यमीतवत् ९ शरादशदिशोराजंस्तेषामुक्ताःसहस्रशः ॥ नभ्राजंतेयथातत्संभास्क
रेस्तंगतेऽपिच १० तथाप्रयुध्यमानेषुपांडवेयेषुभारत ॥ दुर्योधनोमहाराजव्यवागाहततद्वलम् ११ सैधवस्यवधेनैवभृशंदुःखसमान्वितः ॥ मर्त्यमिति संचित्यप्रा
विशच्चद्विषद्वम् १२ नादयनरथघोषेणकंपयन्निवमेदिनीम् ॥ अभ्यवर्ततपुत्रस्तेपांडवानामनीकिनीम् १३ ससन्निपातस्तुमुलस्तस्यतेषांचभारत ॥ अभ
वत्सर्वसैन्यानामभावकरणोमहान् १४ यथामध्यंदिनेसूर्यप्रतपंतंगभस्तिभिः ॥ तथातवसुतंमध्येप्रतपंतंशराचिभिः १५ नशेकुर्भातरंयुद्धेपांडवाःसमुदीक्षि
तुम् ॥ पलायनकृतोत्साहानिरुत्साहाद्विषज्ये १६ पर्यधावंतपंचालावध्यमानामहात्मना ॥ रुक्मपुंखैःप्रसन्नाग्रैस्तवपुत्रेणधन्विना १७ अर्धमानाःशरैस्तू
र्णैरन्यपतन्पांडुसैनिकाः ॥ नतादृशरणेकर्मकृतवंतस्तुतावकाः १८ यादृशंकृतवानराजापुत्रस्तवविशोपते ॥ पुत्रेणतवसासेनापांडवीमथितारणे १९ नलिनी
द्विरदेनेवसमंतात्फुल्लपंकजा ॥ क्षीणतोयाऽनिलार्काभ्यांहतत्विडिवपाद्विनी २० बभूवपांडवीसेनातवपुत्रस्यतेजसा ॥ पांडुसेनाहताहृद्वातवपुत्रेणभारत २१
भीमसेनपुरोगास्तुपंचालाःसमुपाद्रवन् ॥ समीमसेनं दशभिर्मार्द्रापुत्रौत्रिभिस्त्रिभिः २२ विराट्पुपदौषड्विःशतेनचशिखंडिनम् ॥ घृष्टयुग्मंचसत्त्याधर्मपुत्रंच
सप्तभिः २३ केकयाश्चैवचेदीश्वबहुभिर्निशितैःशरैः ॥ सात्वतंपंचभिर्विद्धाद्रौपदेयास्त्रिभिस्त्रिभिः २४ घटोत्कचंचसमरेविद्धासिंहइवानदत् ॥ शतशश्चापरा
न्योधान्सद्विपांश्चमहारेण २५ शरैरवचकर्तोऽग्रेःकुद्धोऽतकइवप्रजाः ॥ सातेनपांडवीसेनावध्यमानाशिलीमुखैः २६ तवपुत्रेणसंग्रामेविदुद्रावनराधिप ॥ तं
तपंतमिवादित्यंकुरुराजंमहाहवे २७ नाशकन्वाक्षितुराजन्पांडुपुत्रस्यसैनिकाः ॥ ततोयुधिष्ठिरोराजाकुपितोराजसत्तम २८ अभ्यधावत्कुरुपार्तितवपुत्रांजि
घांसया ॥ तावुमौयुधिकौरव्यौसमीयतुरारिंदमौ २९ स्वार्थहेतोःपराक्रांतौदुर्योधनयुधिष्ठिरौ ॥ ततोदुर्योधनःकुद्धःशरैःसन्नतपर्वभिः ३० विव्याधदशभिस्तू
र्णध्वजंचिच्छेदचेपुणा ॥ इंद्रसेनंत्रिभिश्चैवललाटेजघ्निवावृष ३१ सारथिदयितंरान्नःपांडवस्यमहात्मनः ॥ धनुश्चपुनरन्येनचकर्तास्यमहारथः ३२ चतुर्भि
श्चतुरश्वैवबाणैर्विव्याधवाजिनः ॥ ततोयुधिष्ठिरःकुद्धोनिमेषादिवकार्मुकम् ३३ अन्यदादायवेगेनकौरवंप्रत्यवारयत् ॥ तस्यतान्निघ्नतःशत्रून्रुक्मपृष्ठमहद्व
नुः ३४ भल्लाभ्यांपांडवो ज्येष्ठस्त्रिधाचिच्छेदमारिष ॥ विव्याधचैनंदशभिःसम्यगस्तैःशितैःशरैः ३५ मर्मभित्त्वातुतेसर्वेसंग्रामाःक्षितिमाविशन् ॥ ततःपरिवृता
योधाःपरिवर्तयुधिष्ठिरम् ३६ वृत्रहत्यैयथादेवाःपरिवर्तुःपुरंदरम् ॥ ततोयुधिष्ठिरोराजातवपुत्रस्यमारिष ॥ शरंचसूर्यरश्म्याभमत्युग्रमनिवारणम् ३७
२९ २५ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ सम्यगस्तैर्दंष्ट्रभिः ३५ ३६ वृत्रहत्यैयथादेवाःपरिवर्तुः ३७

३८ ३९ बाणशब्दरवःबाणशब्दसहितोरवःप्राणिशब्दः ४० ४१ ४२ रश्मिमुखःसूर्यः इगुपधलक्षणकप्रत्ययांतःशब्दः । बहुवचनमेवेतत्प्रलयसूचकमितिवा ४३ भूरिवर्धनोबहुच्छेदनः ४४

हाहतोऽसीतिराजानमुक्ताःसुंचयुधिष्ठिरः ॥ सतेनाकर्णमुक्तेनविद्धोबाणेनकौरवः ३८ निषसादरथोपस्थेभृशंसंमूढचेतनः ॥ ततःपांचाल्यसेनानांभृशमासीद्र
वोमहान् ३९ हतोर्राजेतिराजेंद्रमुदितानांसमंततः ॥ बाणशब्दरवश्चोग्रःशुश्रुवेतत्रमारिष ४० अथद्रोणोदुतंतत्रप्रत्यदृश्यतसंयुगे ॥ हृष्टोदुर्योधनश्चापिदृढ
मादायकार्मुकम् ४१ तिष्ठतिष्ठेतिराजानंभुवन्पांडवमभ्ययात् ॥ प्रत्युद्ययुस्तंत्वारिताःपंचालाजयमृद्धिनः ४२ तान्द्रोणःप्रतिजग्राहपरीप्सन्कुरुतमम् ॥ चंड
वातोदुतान्मेघान्निघ्ननरश्मिमुचोयथा ४३ ततोराजन्महानासीत्संग्रामोभूरिवर्धनः ॥ तावकानांपरेषांचसमेतानायुयुत्सया ४४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणप
र्वणिघटोत्कचवधपर्वणिरात्रियुद्धेदुर्योधनपराभवेत्रिपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५३ ॥ ॥ ॥ ॥ घृतराष्ट्रउवाच ॥ यत्तदाप्राविशत्पांडूनाचार्यः
कुपितोबली ॥ उक्तादुर्योधनंमंदंममशास्त्रातिगंसुतम् १ प्राविश्यविचरंतंचरथेशूरमवस्थितम् ॥ कथंद्रोणंमहेष्वासंपांडवाःपर्यवारयन् २ केरक्षन्दक्षिणंचक्र
माचार्यस्यमहाहवे ॥ केचोत्तरमरक्षंतनिघ्नतःशात्रवान्बहून् ३ केचास्यपृष्ठतोऽन्वासन्वीरावीरस्ययोधिनः ॥ केपुरस्तादवर्तंतरथिनस्तस्यशत्रवः ४ मन्येता
नस्पृशच्छीतमसिवेलमनार्तवम् ॥ मन्येतेसमवेपंतगावोवैशिशिरेयथा ५ यत्प्राविशन्महेष्वासःपंचालानपराजितः ॥ नृत्यन्सरथमार्गेषुसर्वशस्त्रभृतांवरः ६
निर्दहन्सर्वसैन्यानिपंचालानारथर्षभः ॥ धूमकेतुरिवकुद्धःकथंमृत्युमुपेयिवान् ७ ॥ संजयउवाच ॥ सायाहंसैधवंहत्वारान्नापार्थःसमेत्यच ॥ सात्यकिश्चमहे
ष्वासोद्रोणमेवाभ्यधावताम् ८ तथायुधिष्ठिरस्तूर्णभीमसेनश्चपांडवः ॥ पृथक्रमूभ्यांसंयतौद्रोणमेवाभ्यधावताम् ९ तत्रैवकुलोधीमान्सहदेवश्चदुर्जयः ॥ घृ
ष्टयुग्मःसहानीकोविराटश्चसकेकयः १० मत्स्याःशाल्वाःससेनाश्चद्रोणमेवययुर्धुधि ॥ द्रुपदश्चतथाराजापंचालैरभिरक्षितः ११ घृष्टयुग्मपिताराजनद्रोणमेवा
भ्यवर्तत ॥ द्रौपदेयामहेष्वासाराक्षसश्चघटोत्कचः १२ ससैन्यास्तेन्यवर्ततद्रोणमेवमहायुतिम् ॥ प्रभद्रकाश्चपंचालाःषट्सहस्राःप्रहारिणः १३ द्रोणमेवाभ्य
वर्ततपुरस्कृत्यशिखंडिनम् ॥ तथेतेरेनरव्याघ्राःपांडवानांमहारथाः १४ सहिताःसंन्यवर्ततद्रोणमेवद्विजर्षभम् ॥ तेषुशूरेषुयुद्धायगतेषुभरतर्षभ १५ बभू
वरजनीघोराभीरूणाभयवर्धिनी ॥ योधानामशिवारौद्राराजन्नंतकगामिनी १६ कुंजराश्चमनुष्याणांप्राणांतकरणीतदा ॥ तस्यांरजन्यांघोरायांनंदत्यःसर्व
तःशिवाः १७ न्यवेदयन्भयघोरंसज्वालकवलैर्मुखैः ॥ उलूकाश्चाप्यदृश्यंतशंसंतोविपुलंभयम् १८ विशेषतःकौरवाणांध्वजिन्यामतिदारुणाः ॥ ततःसैन्येषु
राजेंद्रशब्दःसमभवन्महान् १९ भेरीशब्देनमहतामृदंगानांस्वनेनच ॥ गजानांघृहितैश्चापितुरंगाणांचहेषितैः २० ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांत्रिपंचाशदधिकशततमो
ऽध्यायः ॥ १५३ ॥ यत्तदेति । शास्त्रातिगं शास्त्रमाज्ञा १ २ ३ ४ ५ ६ धूमकेतुरग्निः ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ संन्यवर्ततसंमुखंनितरामवर्तत १५ १६ १७ १८ १९ २०

२१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ तमोऽभ्यगात्राशमितिशेषः २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ ॥ इतिद्रोणपर्वणि
 खुरशब्दनिपातैश्चतुमुलःसर्वतोऽभवत् ॥ ततःसमभवद्युद्धं संधायामतिदारुणम् २१ द्रोणस्यचमहाराजसृजयानां च सर्वशः ॥ तमसाचावृतेलोकेनप्राज्ञायतर्कि
 चन २२ सैन्येनरजसाचैवसमंतादुत्थितेनह ॥ नरस्याश्वस्यनागस्यसमसज्जतशोणितम् २३ नापश्यामरजोभौमंकश्मलेनाभिसंवृताः ॥ रात्रौवंशवनस्ये
 वदह्यमानस्यपर्वते २४ घोरश्चटचटाशब्दःशस्त्राणांपततामभूत् ॥ मृदंगानकनिर्हार्दद्गर्जरेःपटहैस्तथा २५ फेत्कारैर्हर्षितैःशब्दैःसर्वमेवाकुलंबभौ ॥ नैवस्वे
 नपरेराजप्राज्ञायंततमोवृते २६ उन्मत्तमिवतत्सर्वबभूवरजनीमुखे ॥ भौमंरजोऽथराजेंद्रशोणितेनप्रणाशितम् २७ शातकौभैश्चकवचैर्भूषणैश्चतमोऽभ्य
 गात् ॥ ततःसाभारतीसेनामणिहेमविभूषिता २८ द्यौरिवासीत्सनक्षत्रारजन्याभरतर्षभ ॥ गोमायुबलसंघुष्टाशक्तिध्वजसमाकुला २९ वारणाभिरुताघोरा
 क्ष्वेडितोत्कुष्ठनादिता ॥ तत्राभवन्महाशब्दस्तुमुलोलोमहर्षणः ३० समावृण्वन्दिशःसर्वांमहेन्द्राशनिनिःस्वनः ॥ सानिशीथेमहाराजसेनाऽदृश्यतभारती ३१
 अंगदैःकुंडलैर्निष्कैःशस्त्रैश्चैवावभासिता ॥ तत्रनागारथाश्चैवजांबूनदविभूषिताः ३२ निशायांप्रत्यदृश्यंतमेघादिवसविद्युतः ॥ ऋष्टिशक्तिगदाबाणमुसलप्रा
 सपाट्टिशाः ३३ संपतंतोव्यदृश्यंतभ्राजमानादवाग्रयः ॥ दुर्योधनपुरोवातांरथनागबलाहकाम् ३४ वादित्रघोषस्तनितांचापविद्युद्धजैर्वृताम् ॥ द्रोणपांडवपर्ज
 न्यांखड्गशक्तिगदाशनिम् ३५ शरधारास्त्रपवनांभृशंशीतोष्णसंकुलाम् ॥ घोरांविस्मापनीमुग्रांजीवितच्छिदमप्लवाम् ३६ तांप्राविशन्नतिभयांसेनायुद्धचिकी
 र्षवः ॥ तस्मिन्नरात्रिमुखेघोरेमहाशब्दनिनादिते ३७ भीरूणांत्रासजननेशूराणांहर्षवर्धने ॥ रात्रियुद्धेमहाघोरेवर्तमानेसुदारुणे ३८ द्रोणमभ्यद्रवन्कुद्राः
 सहिताःपांडुसृजयाः ॥ येयेप्रमुखतोरान्नावर्तंतमहारथाः ३९ तान्सर्वान्विमुखांश्चक्रेकांश्चिन्नियेयमक्षयम् ॥ तानिनागसहस्राणिरथानामयुतानिच ४०
 पदातिहयसंधानांप्रयुतान्यर्बुदानिच ॥ द्रोणेनैकेननाराचैर्निभिन्नानिनिशामुखे ४१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिषटोत्कचवधपर्वणिरात्रियुद्धेचतुःपंचा
 शदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५४ ॥ ४२ ॥ घृतराष्ट्रउवाच ॥ तस्मिन्प्रविष्टेदुर्धर्षेसृजयानमितौजसि ॥ अमृष्यमाणेसंरब्धेकावोऽभूद्वैमतिस्तदा १ दुर्योध
 नंतथापुत्रमुक्त्वाशास्त्रातिर्गमम् ॥ यत्प्राविशदमेयात्माकिंपार्थःप्रत्यपद्यत २ निहतेसैधवेवीरेभूरिश्रवसिचैवह ॥ यदाभ्यगान्महातेजाःपंचालानपराजितः ३
 किममन्यतदुर्धर्षेप्रविष्टेशत्रुतापने ॥ दुर्योधनस्तुकिंकृत्यंप्राप्तकालममन्यत ४ केचतंवरदंवीरमन्वयुर्दिजसत्तमम् ॥ केचास्यपृष्ठतोऽगच्छन्वीराःशूरस्ययुध्य
 तः ५ केपुरस्तादवर्तंतनिघ्नंतःशात्रवानरणे ॥ मन्येहंपांडवान्सर्वान्भारद्वाजशरादिताम् ६ शिशिरेकंपमानवैलशागावद्वप्रभौ ॥ प्रविश्यसमहेष्वासःपंचा
 लानरिमर्दनः ॥ कथंतुपुरुषव्याघ्रःपंचत्वमुपजग्मिवान् ७ टीकायांचतुःपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५४ ॥ ४२ ॥ तस्मिन्निति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ गावःगाः ७

८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९

सर्वेषुयोधेषुचसंगतेपुरात्रौसमेतेषुमहारथेषु ॥ संलोल्यमानेषुपृथग्बलेषुकेवस्तदानीमितिमंतआसन् ८ हतांश्चैवविषक्तांश्चपराभूतांश्चशंससि ॥ रथिनोविरथां
 श्वैवकृतान्युद्धेषुमामकान् ९ तेषांसंलोल्यमानानांपांडवैर्हतचेतसाम् ॥ अंधेतमसिमग्नानामभवत्कामतिस्तदा १० प्रहृष्टांश्चाप्युदग्रांश्चसंतुष्टांश्चैवपांडवान् ॥
 शंससीहाप्रहृष्टांश्चविभ्रष्टांश्चैवमामकान् ११ कथमेषांतदातत्रपार्थानामपलायिनाम् ॥ प्रकाशमभवद्वात्रौकथंकुरुषुसंजय १२ ॥ संजयउवाच ॥ रात्रियुद्धे
 दाराजन्वर्तमानेसुदारुणे ॥ द्रोणमभ्यद्रवन्सर्वेपांडवाःसहसोमकैः १३ ततोद्रोणःकेकयांश्चपृष्ठयुग्नस्यचात्मजान् ॥ संप्रैषयत्प्रेतलोकंसर्वानिपुभिराशुगैः १४
 तस्यप्रमुखतोरान्येज्वर्तंतमहारथाः ॥ तान्सर्वान्प्रेषयामासपितृलोकंसभारत १५ प्रमथंतंतदावीरान्भारद्वाजमहारथम् ॥ अभ्यवर्तंतसंकुद्धःशिवीराजाप्रता
 पवान् १६ तमापतंतंसंप्रेक्ष्यपांडवानांमहारथम् ॥ विव्याधदशभिर्बाणैःसर्वपारसवैःशितैः १७ तंशिबिःप्रतिविव्याधत्रिंशतानिशितैःशरैः ॥ सारथिंचास्यम
 छेनस्मयमानोन्यपातयत् १८ तस्यद्रोणोहयान्हत्वासारथिंचमहात्मनः ॥ अथास्यसाशिरस्त्राणंशिरःकायादपाहरत् १९ ततोऽस्यसारथिंक्षिप्रमन्यंदुर्योधनो
 ऽदिशत् ॥ सतेनसंगृहीताश्वःपुनरभ्यद्रवद्रिपून् २० कलिगानामनीकेनकालिगस्यसुतोरणे ॥ पूर्वपितृवधात्कुद्रोभीमसेनमुपाद्रवत् २१ समीमंपंचभिर्विद्धा
 पुनर्विव्याधसप्तभिः ॥ विशोकंत्रिभिरानच्छेद्धजमेकेनपत्रिणा २२ कलिगानांतुतंशूरंकुदंकुद्रोवृकोदरः ॥ रथाद्रथमभिदुत्यमुष्टिनाभिजघानह २३ तस्यमु
 ष्ठितस्याजौपांडवेनबलीयसा ॥ सर्वाण्यस्थीनिसहस्राप्रापतन्वैपृथक्पृथक् २४ तंकर्णोभ्रातरश्चास्यनामृष्यंतपरंतप ॥ तेभीमसेनंनाराचैर्जघुराशीविषो
 पभैः २५ ततःशत्रुरथं त्यक्त्वाभीमोभ्रुवरथंगतः ॥ भ्रुवंचास्यंतमनिशंमुष्टिनासमपोथयत् २६ सतथापांडुपुत्रेणबलिनाऽभिहतोऽपतत् ॥ तंनिहत्यमहाराजभी
 मसेनोमहाबलः २७ जयरातरथंप्राप्यमुहुःसिंहइवानदत् ॥ जयरातमथाक्षिप्यनदन्सव्येनपाणिना २८ तलेननाशयामासकर्णस्यैवाग्रतःस्थितः ॥ कर्णस्तु
 पांडवेशकिंकांचनीसमवासृजत् २९ ततस्तमिवजग्राहप्रहसन्पांडुनंदनः ॥ कर्णायैवचदुर्धर्षश्चिक्षेपाजौवृकोदरः ३० तामापतंतींचिच्छेदशकुनिस्तैलपायि
 ना ॥ एतत्कृत्यामहत्कर्मरणेऽहुतपराक्रमः ३१ पुनःस्वरथमास्थायदुद्रावतववाहिनीम् ॥ तमायांतंजिघांसंतंभीमंकुद्रमिवांतकम् ३२ न्यवारयन्महाबाहुंतवपु
 त्राविशांपते ॥ महताशरवर्षेणच्छादयंतोमहारथाः ३३ दुर्मदस्तुततोभीमःप्रहसन्नवसंयुगे ॥ सारथिंचहयांश्चैवशरैर्निन्येयमक्षयम् ३४ दुर्मदस्तुततोयानं
 दुष्कर्णस्यावचक्रमे ॥ तविकरथमारूढोभ्रातरौपरतापनौ ३५ संग्रामशिरसोमध्येभीमंद्वावप्यधावताम् ॥ यथांभुपतिमित्रौहितारकंदैत्यसत्तमम् ३६ ततस्तु
 दुर्मदश्चैवदुष्कर्णश्चतवात्मजौ ॥ रथमेकंसमारूढाभीमंवाणैरविध्यताम् ३७

द्रोण. ७
अ०
॥ १५६ ॥

३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ कमलविबुद्धलोचनोविलसत्पद्मनेत्रः ४३ । ४४ गुरुणाद्रोणेन ४५ तिमिराण्येवघमास्तेः ४६ ॥ इति द्रोणपर्वणिटीकायांपंचपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५५ ॥

म.भा.टी.
॥ १२३ ॥

ततः कर्णस्यमिषतोद्रौणेदुर्योधनस्यच ॥ कृपस्यसोमदत्तस्यबाल्हीकस्यचपांडवः ३८ दुर्मदस्यचवीरस्यदुष्कर्णस्यचतंत्रथम् ॥ पादप्रहारेणधरांप्रावेशयदरि
दमः ३९ ततः सुतौतेबलिनौशूरोदुष्कर्णदुर्मदौ ॥ मुष्टिनाऽऽहत्यसंकुद्धोममर्दचननर्दच ४० ततोहाहाकृतसैन्येदृष्ट्वाभीमंतृपाब्रुवन् ॥ रुद्रोऽयंभीमरूपेणधार्त
राष्ट्रेषुयुध्यति ४१ एवमुक्त्वापलायंतेसर्वेभारतपार्थिवाः ॥ विसंज्ञावाहयन्वाहात्रचद्रौसहधावतः ४२ ततोबलेभृशलुलितेनिशामुखेसुपूजितोवृषभैर्दृको
दरः ॥ महाबलःकमलविबुद्धलोचनोयुधिष्ठिरंनृपतिमपूजयद्वली ४३ ततोयमौवृषदविराटकेकयायुधिष्ठिरश्चापिपरांसुदंययुः ॥ वृकोदरंभृशमनुपूजयंश्चतेय
थाऽधकेप्रतिनिहतेहरंसुराः ४४ ततःसुतास्तेवरुणात्मजोपमारुषान्विताःसहगुरुणामहात्मना ॥ वृकोदरंसरथपदातिकुंजरायुयुत्सवोभृशमभिपर्यवारयन्
४५ ततोऽभवतिमिरचनैरिवावृतेमहाभयेभयदमतीवदारुणम् ॥ निशामुखेवृकबलघ्नमोदनंमहात्मनांनृपवरयुद्धमनुतम् ४६ ॥ ॥ इति श्रीमहाभा
रतेद्रोणपर्वणिघटोत्कचपर्वणिरात्रियुद्धेभीमपराक्रमेपंचपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५५ ॥ ॥ ४४ ॥ ॥ संजयउवाच ॥ प्रायोपविष्टेतुहते
पुत्रेसात्यकिनातदा ॥ सोमदत्तोभृशंकुद्धःसात्यकिंवाक्यमब्रवीत् १ क्षत्रधर्मःपुरादृष्टोयस्तुदेवैर्महात्मभिः ॥ तंत्वंसात्वतसंत्यज्यदस्युधर्मैकथंरतः २ पराङ्मु
खायदीनायन्यस्तशस्त्रायसात्यके ॥ क्षत्रधर्मतरःप्राज्ञःकथंनुप्रहरेद्रणे ३ द्वावेवकिलवृष्णीनांतत्रख्यातौमहारथौ ॥ प्रद्युम्नश्चमहाबाहुस्त्वंचैवयुधिसात्वत ४
कथंप्रायोपविष्टायपार्थेनाच्छिन्नबाहवे ॥ नृशंसंपतनीयंचतादृशंकृतवानसि ५ कर्मणस्तस्यदुर्वृत्तफलंप्राप्नुहि संयुगे ॥ अद्यछेत्स्यामितेभूटशिरोविक्रम्यपत्रि
णा ६ शपेसात्वतपुत्राभ्यामिष्टेनसुकृतेनच ॥ अनतीतामिमारात्रियदित्वांवीरमानिनम् ७ अरक्ष्यमाणंपार्थेनजिष्णुनाससुतानुजम् ॥ नहन्यान्नरकेघोरे
पतेयंवृष्णिपांसन ८ एवमुक्त्वासंकुद्धःसोमदत्तोमहाबलः ॥ दध्मौशंखंचतारेणसिंहनादननादच ९ ततःकमलपत्राक्षःसिंहदंष्ट्रोदुरासदः ॥ सात्यकिर्भृशसं
क्रुद्धःसोमदत्तमथाब्रवीत् १० कौरवेयनमेत्रासःकथंचिदपिविद्यते ॥ त्वयासार्धमथान्यैश्चयुध्यतोहृदिकश्चन ११ यदिसर्वेणसैन्येनगुप्तोमांयोधयिष्यसि ॥ त
थाषिनव्यथाकाचित्त्वयिस्यान्ममकौरव १२ युद्धसारेणवाक्येनअसतांसंमतेनच ॥ नाहंभीषयितुंशक्यःक्षत्रवृत्तेस्थितस्त्वया १३ यदितेऽस्तियुयुत्साऽद्यम
यासहनराधिप ॥ निर्दयोनिशितैर्बाणैःप्रहरप्रहरामिते १४ हतोभूरिश्रवावीरस्तवपुत्रोमहारथः ॥ शलश्चैवमहाराजभ्रातृव्यसनकर्षितः १५ त्वांचाप्यद्य
वधिष्यामिसहपुत्रंसर्वाधवम् ॥ तिष्ठेदानींरणेयतःकौरवोऽसिमहास्थः १६

प्रायइति १ । २ । ३ । ४ पतनीयं पाठहेतुः पापम् ५ । ६ । ७ । ८ तारेणोच्चस्वरेण ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६

दानंस्वद्रव्यस्यपरस्वत्वापादनं । दमोमनसोयथेष्टांविनियोगयोग्यता । शौचसंकरवर्जनं । अहिंसासर्वभूतानामनभिद्रोहः । ष्ठीरकर्तव्यान्निवर्तकोधर्मः । क्षमाऽपकारिण्यकोपः १७ । १८ कृष्ण
यस्मिन्दानंदमःशौचमहिंसाहोष्टतिःक्षमा ॥ अनपायानिसर्वाणिनित्यंगज्ञियुधिष्ठिरे १७ मृदंगकेतोस्तस्यत्वंतेजसानेहतःपुरा ॥ सकर्णसौबलःसंख्येविना
शमुपयास्यसि १८ शपेऽहंकृष्णचरणैरिष्टापूर्तेनचैवह ॥ यदित्वाससुतंपापंनहन्यायुधिरोषितः १९ अपयास्यसिचेत्त्युक्कारणमुक्तोभविष्यसि ॥ एवमाभा
ष्यचान्योन्यंक्रोधसंरक्तलोचनौ २० प्रवृत्तौशरसंपातंकर्तुं पुरुषसत्तमौ ॥ ततोऽथसहस्रेणनागानामयुतेनच २१ दुर्योधनःसोमदत्तंपरिवार्यसंमंततः ॥ शकु
निश्चसुसंकुद्धःसर्वशस्त्रभृतांवर २२ पुत्रपौत्रैःपरिवृतोभ्रातृभिश्चैद्रविक्रमैः ॥ स्यालस्तवमहाबाहुर्वज्रसंहननोयुवा २३ साग्रंशतसहस्रंतुहयानांतस्यधीमतः ॥
सोमदत्तंमहेष्वासंसंमंतात्पर्यरक्षत २४ रक्ष्यमाणश्चबलिभिश्छादयामाससात्यकिम् ॥ तंछाद्यमानंविशिखैर्दृष्ट्वासन्नतपर्वभिः २५ घृष्टद्युम्नोऽभ्ययात्कुद्धःप्रगृह्य
महर्तोचमूम् ॥ चंडवाताभिसृष्टानामुदधीनामिवस्वनः २६ आसीद्राजन्बलौघानामन्योन्यमभिनिघ्नताम् ॥ विव्याधसोमदत्तस्तुसात्वतंनवभिःशरैः २७ सात्य
किर्नवभिश्चैनमवधीत्कुरुपुंगवम् ॥ सोऽतिविद्धोबलवतासमरेदृढधान्विना २८ रथोपस्थंसमासाद्यमुमोहगतचेतनः ॥ तंविमूढंसमालक्ष्यसारथिस्वरयायुतः २९
अपोवाहरणाद्वीरसोमदत्तंमहारथम् ॥ तं विसंज्ञंसमालक्ष्ययुयुधानशरादितम् ३० अभ्यद्रवततोद्रोणोयदुवीरजिघांसया ॥ तमायांतमभिप्रेक्ष्ययुधिष्ठिरपुरो
गमाः ३१ परिवर्तुर्महात्मानंपरीप्संतोयदूतमम् ॥ ततःप्रवृत्तेयुद्धंद्रोणस्यसहपांडवैः ३२ बलेरिवसुरैःपूर्वत्रैलोक्यजयकांक्षया ॥ ततःसायकजालेनपांडवा
नीकमावृणोत् ३३ भारद्वाजोमहातेजाविव्याधचयुधिष्ठिरम् ॥ सात्यकिंदशभिर्बाणैर्विशल्यापार्षतशरैः ३४ भीमसेनंचनवभिर्नकुलंपंचभिस्तथा ॥ सहदेवं
तथाऽष्टाभिःशतेनचशिखंडिनम् ३५ द्रौपदेयान्महाबाहुःपंचभिःपंचभिःशरैः ॥ विराटंमत्स्यमष्टाभिर्हृपदंदशभिःशरैः ३६ युधामन्युंत्रिभिःषड्विरुत्तमौजस
माहवे ॥ अन्यांश्चसैनिकान्विद्धायुधिष्ठिरमुपाद्रवत् ३७ तेवध्यमानाद्रोणेनपांडुपुत्रस्यसैनिकाः ॥ प्राद्रवन्वैभयाद्राजनसार्तनादादिशोदश ३८ काल्यमा
नंतुतत्सैन्यंदृष्ट्वाद्रोणेनफाल्गुनः ॥ किंचिदागतसंरंभोगुरुंपार्थोऽभ्ययादुतम् ३९ दृष्ट्वादोणस्तुवीभत्सुमभिधावंतमाहवे ॥ संन्यवतंतत्सैन्यंपुनर्यौधिष्ठिरं
बलम् ४० ततोयुद्धमभूद्भूयोभारद्वाजस्यपांडवैः ॥ द्रोणस्तवसुतैराजन्सर्वतःपरिवारितः ४१ व्यधमत्पांडुसैन्यानि तूलराशीमिवानलः ॥ तंज्वलंतमिवादित्यं
दीप्तानलसमद्युतिम् ४२ राजन्ननिशमत्यंतं दृष्ट्वादोणंशराचिपम् ॥ मंडलीकतधन्वानंतपंतमिवभास्करम् ४३ दहतमहितान्सैन्येनैकंश्विदवारयत् ॥
योयोहिप्रमुखेतस्यतस्थौद्रोणस्यपुरुषः ४४ तस्यतस्याशिरश्छित्वायुद्रोणशराःक्षितिम् ॥ एवंसापांडवीसेनावध्यमानामहात्मना ४५

चरणैःकृष्णयोश्चरणैः १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४ । ४५

४६ । ४७ । ४८ । ४९ । ५० । ५१ । ५२ । ५३ । ५४ । ५५ । ५६ काष्णायसंतीक्ष्णलोहमयम् ५७ । ५८ महयेनापिवारणैर्गजैः किंतु पिशाचैः ५९ । ६०

प्रदुद्रावपुनर्भीतापश्यतः सव्यसाचिनः ॥ संप्रभग्रं बलं दृष्ट्वा द्रोणेन निशि भारत ४६ गोविंदमन्त्रवीजिष्णुर्गच्छद्रोणस्थं प्रति ॥ ततो रजतगोक्षीरकुंदे दुसदृशप्र
मान् ४७ चोदयामास दाशार्हो हयान् द्रोणस्थं प्रति ॥ भीमसेनोऽपितं दृष्ट्वा यातं द्रोणाय फाल्गुनम् ४८ स्वसारथिमुवाचे दं द्रोणानीकायमावह ॥ सोऽपितस्य व
चः श्रुत्वा विशोको वाहयद्वयान् ४९ पृष्ठतः सत्यसंधस्य जिष्णोर्भरतसत्तम ॥ तौ दृष्ट्वा भ्रातरौ यतौ द्रोणानीकमभिदुतौ ५० पंचालाः संजयामत्स्याश्चेदिकारूप
कोसलाः ॥ अन्वगच्छन्महाराजकेकयाश्च महारथाः ५१ ततो राजन्नभूद्वोरः संग्रामोलोमहर्षणः ॥ बीभत्सुर्दक्षिणपार्श्वमुत्तरं च वृकोदरः ५२ महद्यारथं दंदा
भ्यां बलं जगदुस्तव ॥ तौ दृष्ट्वा पुरुषव्याघ्रौ भीमसेनधनं जयौ ५३ दृष्ट्वा मुष्णोऽभ्ययाद्राजन्सात्यकिश्चमहाबलः ॥ चंडवाताभिपन्नानामुदधीनामेव स्वनः ५४
आसीद्राजन्बलौ धानांतदाऽन्योन्यमभिघ्नताम् ॥ सौमदतिवधात्कुद्वोदृष्ट्वा सात्यकिमाहवे ५५ द्रौणिरभ्यद्रवद्राजन्वधा यकृतनिश्चयः ॥ तमापतंतं संप्रेक्ष्य
शैनेयस्य रथं प्रति ५६ भीमसेनिः सुसंक्रुद्धः प्रत्यभिघ्नमवागयत् ॥ काष्णायसं महाघोरमृक्षचर्मपरिच्छदम् ५७ महान्तरथमास्थाय त्रिशूलं तं तं रांतरम् ॥ विक्षि
प्तयंत्रसन्नाहं महामेघौघानिः स्वनम् ५८ युक्तं गजनिभैर्वाहैर्नह्यैर्नापिवारणैः ॥ विक्षिप्तपक्षचरणविवृताक्षेण कूजता ५९ ध्वजेनोच्छ्रितदंडेन दृष्ट्वा राजेन राजितम् ॥
लोहितार्द्रपताकं तु अंत्रमालाविभूषितम् ६० अष्टचक्रसमायुक्तमास्थाय विपुलं रथम् ॥ शूलमुत्तरधारिण्या शैलपादपहस्तया ६१ रक्षसां घोररूपाणामक्षौहि
ण्या समावृतः ॥ तमुद्यतमहाचापं निशम्य व्यथिता नृपाः ६२ युगांतकालसमये दंडहस्तमिवांतकम् ॥ ततस्तंगिरिशृंगाभं भीमरूपं भयावहम् ६३ दंष्ट्राकरा
लो ग्रमुखं शंकुर्णमहाहनुम् ॥ ऊर्ध्वकेशं विरूपाक्षं दीप्तास्यं निम्रितोदरम् ६४ महाश्वभ्रगलद्वारं किरीटच्छत्रमूर्ध्वजम् ॥ त्रासनं सर्वभूतानां व्याताननामिवांत
कम् ६५ वीक्ष्य दीप्तमिवायांतं रिपुविशोभकारिणम् ॥ तमुद्यतमहाचापं राक्षसेन्द्रं घटोत्कचम् ६६ भयार्दिताप्रभुक्षोभपुत्रस्य तव वाहिनी ॥ वायुना क्षोभिता
वर्तांगं गेवोर्ध्वतरंगिणी ६७ घटोत्कचप्रयुक्तेन सिंहनादेन भीषिताः ॥ प्रसुखदुर्गजामूर्ध्वविष्यथुश्च नराभृशम् ६८ ततोऽश्मवृष्टिरव्यर्थमासीत् तत्र समंततः ॥
संध्याकालाधिकबलैः प्रयुक्ता राक्षसैः क्षितौ ६९ आयसानिचचक्राणि भुशुंडचः प्रासतो मराः ॥ पतंत्य विरताः शूलाः शतघ्न्यः पट्टिशास्तथा ७० तदुग्रम
तिरौद्रं च दृष्ट्वा युद्धं नराधिपाः ॥ तनयास्तव कर्णश्च व्यथिताः प्राद्रवन्दिशः ७१ तत्रैकोऽस्त्रबलश्लाघी द्रौणिर्मानिनी निविध्यथे ॥ व्यधमच्च शरैर्मायां घटोत्कच
विनिर्मिताम् ७२ विहतायां तु मायायाममर्षी स घटोत्कचः ॥ विससर्ज शरान्घोरांस्तेऽश्वत्थामानमाविशन् ७३ भुजंगाद्ववेगेन वल्मीकिं क्रोधमूर्छिताः ॥
तेशरारुधिराक्तांगाभिच्चाशारद्वतीसुतम् ७४

५१ । ५२ । ५३ । ५४ । ५५ । ५६ । ५७ । ५८ । ५९ । ६० । ६१ । ६२ । ६३ । ६४

७५ । ७६ । ७७ । ७८ । ७९ । ८० । ८१ । ८२ । ८३ । ८४ । ८५ । ८६ । ८७ । ८८ । ८९ । ९० । ९१ । ९२ गच्छवत्सेति पुत्रेणेति च भीमसेनसंबंधात् ९३ । ९४ आत्मानमपि हन्या

विविशुर्धरणीं शीघ्रा रुक्मपुंखाः शिलाशिताः ॥ अश्वत्थामा तु संक्रुद्धो लघुहस्तः प्रतापवान् ७५ घटोत्कचमभिक्रुद्धं विभेददशभिः शरैः ॥ घटोत्कचोऽतिविद्धस्तु
द्रोणपुत्रेण मर्मसु ७६ चक्रं शतसहस्रारमगृह्णाद्व्यथितो भृशम् ॥ क्षुरांतं बालसूर्याभं मणिवज्रविभूषितम् ७७ अश्वत्थामि सचिक्षेप भीमसेनिर्जिघांसया ॥ वेगेन
महता गच्छद्वि क्षिप्तं द्रौणिना शरैः ७८ अभाग्यस्येव संकल्पस्तन्मोघमपतदुवि ॥ घटोत्कचस्ततस्तूर्णं दृष्ट्वा चक्रं निपातितम् ७९ द्रौणिं प्राच्छादयद्वाणैः स्व
भानुरिव भास्करम् ॥ घटोत्कचसुतः श्रीमान् भिन्नां जनचयोपमः ८० रुरोध द्रौणिमायांतं प्रभं जनमिवाद्रिराट् ॥ पौत्रेण भीमसेनस्य शरैरंजनपर्वणा ८१ बभौ
मेघेन धाराभिर्गिरिभैरु रिव आवृतः ॥ अश्वत्थामा त्वसंभ्रांतो रुरोधेन्द्रोऽपि द्रुविक्रमः ८२ ध्वजमेकेन बाणेन चिच्छेदां जनपर्वणः ॥ द्वाभ्यां तुरथयंतारौ त्रिभिश्चास्य त्रिवे
णुकम् ८३ घनुरेकेन चिच्छेदचतुर्भिश्चतुरो हयान् ॥ विरथस्योद्यतं हस्ताद्धेमा बिंदुभिराचितम् ८४ विशिखेन सुतीक्ष्णेन खड्गमस्य द्विधाऽकरोत् ॥ गदाहेमां
गदां राजंस्तूर्णं हर्दिं विसूनुना ८५ आभ्योत्क्षिप्ता शरैः साऽपि द्रौणिनाऽभ्याहताऽपतत् ॥ ततोऽंतरिक्षमुन्मत्त्य कालमेघइवोन्नदन् ८६ ववर्षां जनपर्वसद्वमवर्षेन
भस्तलात् ॥ ततो मायाधरं द्रौणिं घटोत्कचसुतां दिवि ८७ मार्गणैरभिविव्याध घनं सूर्यइवांशुभिः ॥ सोऽवतीर्य पुरस्तस्थौ रथे हेमविभूषिते ८८ महीगतइवात्यु
ग्रः श्रीमानं जनपर्वतः ॥ तमयस्मयवर्माणं द्रौणिर्भीमात्मजात्मजम् ८९ जघानां जनपर्वणं महेश्वरइवांधकम् ॥ अथ दृष्ट्वा हतं पुत्रमश्वत्थामा महाबलम् ९० द्रौ
णिः सकाशमभ्येत्य रोषात्प्रज्वलितांगदः ॥ प्राहवाक्यमसंभ्रांतो वीरं शारद्वतीसुतम् ९१ दहतं पांडवानीकं वनमग्निमिवोच्छ्रितम् ॥ घटोत्कच उवाच ॥ तिष्ठति
ष्ठनमेजीवन् द्रोणपुत्रगमिष्यसि ९२ त्वामद्यानिह निष्यामि कौचमग्निसुतो यथा ॥ अश्वत्थामोवाच ॥ गच्छवत्से सहान्यैस्त्वंधुध्यस्वामरविक्रम ९३ नहि पुत्रेण हे
र्दिं विपितान्याय्यः प्रवाधितुम् ॥ कामं खलु न रोषो मे हेर्दिं विवेद्यते त्वयि ९४ किंतु रोषान्वितो जंतुर्हन्त्यादात्मानमप्युत ॥ संजय उवाच ॥ श्रुत्वैतत्क्रोधताम्राक्षः
पुत्रशोकसमन्वितः ९५ अश्वत्थामानमायस्तो भीमसैनिरभाषत ॥ किमहं कातरो द्रौणिपृथग्जनइवाहवे ९६ यन्मां भीषयसे वाग्भिरसदतद्वचस्तव ॥ भीमात्त्व
लुप्तमुत्पन्नः कुरूणां विपुलेकुले ९७ पांडवानामहं पुत्रः समरेष्वनिवर्तिनाम् ॥ रक्षसामधिराजोऽहं दशग्रीवसमो बले ९८ तिष्ठतिष्ठनमेजीवन् द्रोणपुत्रगमिष्यसि ॥
युद्धश्रद्धामहं तेऽद्य विनेष्यामिरणाजिरे ९९ इत्युक्त्वा क्रोधताम्राक्षो राक्षसः सुमहाबलः ॥ द्रौणिमभ्यद्रवकुद्वोगजैर्द्रुमिव केसरी १०० रथाक्षमात्रैरिषुभिरभ्यव
र्षद्वटोत्कचः ॥ रथिनामृषभं द्रौणिंधाराभिरिव तोयदः १ शरवृष्टिं शरैर्द्रौणिरप्राप्तां तां व्यशातयत् ॥ ततोऽंतरिक्षे बाणानां संग्रामोऽन्यइवाभवत् १०२

३।४।५।६।७।८।९।१०।११।१२।१३।१४।१५।१६।१७।१८।१९।२०।२१।२२।२३।२४।२५।२६।२७।२८।२९।३०
 अथास्त्रसंमर्दकृतैर्विस्फुल्लिगैस्तदाबभौ ॥ विभावरीमुखेव्योमखद्योतैरिवाचित्रितम् १०३ निशाम्यनिहतामायां द्रौणिनारणमानिना ॥ घटोत्कचस्ततोमायांसस
 जीतहितः पुनः ४ सोऽभवद्विरिरित्युच्चः शिखरैस्तुरुसंकटैः ॥ शूलप्रासासिमुसलजलप्रस्रवणोमहान् ५ तमंजनगिरिप्रख्यं द्रौणिर्द्वामहीधरम् ॥ प्रपतद्विश्व
 दुभिः शस्त्रसंघैर्नैवव्यथे ६ ततोहसन्निवद्रौणिर्वज्रमस्त्रमुदैरयत् ॥ सतेनास्त्रेण शैलेन्द्रः क्षिप्तः क्षिप्रं व्यनश्यत् ७ ततः सतोयदोभूत्वानीलः सेंद्रायुधोदिवि ॥ अ
 श्मदृष्टिभिरित्युग्रो द्रौणिमाच्छादयद्रणे ८ अथसंघायवायव्यमस्त्रमस्त्रविदावरः ॥ व्यधमद्रोणतनवोनीलमेघंसमुत्थितम् ९ समार्णगणैर्द्रौणिर्दिशः प्रच्छाद्य
 सर्वशः ॥ शतरथसहस्राणां जघान द्विपदावरः ११० सहस्रापुनरायांतरथनायतकार्मुकम् ॥ घटोत्कचमसंभ्रांतराक्षसैर्बहुभिर्वृतम् ११ सिंहशार्ङ्गलसदृशैर्मताद्वि
 रदविक्रमैः ॥ गजस्थैश्चरथस्थैश्चवाजिपृष्ठगतैरपि १२ विकृतास्थिशिरोग्रीवैर्हिडिवा नुचरैः सह ॥ पौलस्त्यैर्यातुधानैश्चतामसैश्चैर्द्रविक्रमैः १३ नानाशस्त्रधरै
 र्वीरैर्नानाकवचभूषणैः ॥ महाबलैर्भीमरवैः संरंभोद्भूतलोचनैः १४ उपास्थितैस्ततोयुद्धेराक्षसैर्युद्धदुर्मदैः ॥ विषण्णमभिसंप्रेक्ष्य पुत्रं ते द्रौणिरब्रवीत् १५ तिष्ठदुर्यो
 धनाद्यत्वं न कार्यः संभ्रमस्त्वया ॥ सहैभिर्भ्रातृभिर्वीरैः पार्थिवैश्चैर्द्रविक्रमैः १६ निहनिष्याम्यभिन्नास्तेन तवास्ति पराजयः ॥ सत्यं ते प्रतिजानामि पर्याश्वसयवा
 हिनीम् १७ ॥ दुर्योधन उवाच ॥ न त्वेतदहुतं मन्येयते महदिदं मनः ॥ अस्मासु च पराभक्तिस्तव गौतमि नंदन १८ ॥ संजय उवाच ॥ अश्वत्थामानमुक्त्वा
 ततः सौबलमब्रवीत् ॥ वृतरथसहस्रेण हयानारणशोभिनाम् १९ षष्ठ्यारथसहस्रैश्च प्रयाहित्वं धनं जयम् ॥ कर्णश्च वृषसेनश्च कृपोनीलस्तथैव च १२० उदी
 च्याः कृतवर्मा च पुरुमित्रः सुतापनः ॥ दुःशासनो निकुंभश्च कुंडभेदी पराक्रमः २१ पुरंजयो हृदरथः पताकी हेमकंपनः ॥ शल्यारुर्णाद्रसेनाश्च संजयो विजयोजयः
 २२ कमलाक्षः परक्राथी जयवर्मा सुदर्शनः ॥ एते त्वामनुयास्यंति पत्नीनाम युतानि षट् २३ जहिभीमं यमौ चोभौ धर्मराजं च मातुल ॥ असुरानिव देवैर्द्रौजयाशामे
 त्वयि स्थिता २४ दारितान् द्रौणिना बाणैर्भृशं विक्षतविग्रहान् ॥ जहिमातुलकौ ते यानसुरानिव पावकिः २५ एवमुक्तो ययौ शीघ्रं पुत्रेण तव सौबलः ॥ पिप्रीषुस्ते सु
 तानराजन्दिधक्षुश्चैव पांडवान् २६ अथ प्रवृत्ते युद्धं द्रौणिराक्षसयोर्मृगे ॥ विभावरी सुतमुलं शक्रप्रह्लादयोरिव २७ ततो घटोत्कचो बाणैर्दिशभिर्गौतमी सुतम् ॥
 जघानोरसि संकुद्धो विषाग्निप्रतिमैर्दृढैः २८ स तैरभ्याहतो गाढं शैर्भीम सुतेरितैः ॥ चचाल रथमध्यस्थो वातोद्भूत इव द्रुमः २९ भूयश्चांजलिकेनाथ मार्गणेन महा
 प्रभम् ॥ द्रौणिहस्तस्थितं चापं चिच्छेदाशु घटोत्कचः ३० ततोऽन्यद्रौणिरादाय धनुर्भारं सहं हत् ॥ ववर्ष विशिखां स्तीक्ष्णान्वारिधारा इवांबुदः ३१ ततः शा
 रद्वती पुत्रः प्रेषयामास भारत ॥ सुवर्णपुंखान्छत्रान्खचरान्खचरं प्रति ३२ तद्वाणैरर्दितं यूथं रक्षसां पीनवक्षसाम् ॥ सिंहैरिव बभौ मतंगजानामाकुलं कुलम् ३३
 ३१ शारद्वती कपी खचरान्बाणान् खचरं राक्षसं ३१ । १२३

१३४ । १३५ वसुल्लवणः अग्निः प्रलयकालिकः १३६ । १३७ । १३८ । १३९ । १४० । १४१ । १४२ । १४३ । १४४ । १४५ । १४६ । १४७ । १४८ । १४९
 विधम्यराक्षसान्बाणैः साश्वसूतरथद्विपान् ॥ ददाहभगवान्वद्विभूतानीव युगक्षये १३४ सदग्ध्वाऽक्षौहिणीबाणैर्नैर्ऋतोरुरुचेत्तप ॥ पुरेवत्रिपुरं दग्ध्वादिविदेवोमहे
 श्वरः ३५ युगांते सर्वभूतानि दग्ध्वेव वसुल्लवणः ॥ राजजयतां श्रेष्ठो द्रोण पुत्रस्तवाहितान् ३६ ततो घटोत्कचः कुद्धो रक्षसां भीमकर्मणाम् ॥ द्रौणिहतेति मह
 ती चोदयामास तां च मूम् ३७ घटोत्कचस्य तामाज्ञां प्रतिगृह्याथ राक्षसाः ॥ दंष्ट्रो ज्ज्वलामहावक्राघोररूपाभयानकाः ३८ व्याताननाघोरजिह्वाः क्रोधताम्रेक्षणा
 भृशम् ॥ सिंहनादेन महतानादयंतो वसुंधराम् ३९ हंतुमभ्यद्रवन् द्रौणिनानां प्रहरणा युधाः ॥ शक्तीः शतग्रीः परिधानशनीः शूलपाट्टिशान् १४० खड्गान्गदा
 भिदिपालान्मुसलानि परश्वधान् ॥ प्रासानसींस्तोमरांश्च कणपान्कंपनाञ्छितान् ४१ स्थूलान्भुशुंडं च श्मगदास्थूणान्काण्णायसांस्तथा ॥ मुद्गरांश्च महाघो
 रान्समरेश्चतुदारणान् ४२ द्रौणिमूर्धन्यसंज्ञस्ताराक्षसाभीमविक्रमाः ॥ चिक्षिपुः क्रोधताम्राक्षाः शतशोऽथ सहस्रशः ४३ तच्छस्त्रवर्षं सुमहद्द्रोणपुत्रस्य मूर्धनि ॥
 पतमानं समीक्ष्याथ योधास्ते व्यथिताऽभवन् ४४ द्रोणपुत्रस्तु विक्रांतस्तद्वर्षघोरमुच्छ्रितम् ॥ शरैर्विध्वंसयामास वज्रकल्पैः शिलाशितैः ४५ ततोऽन्यैर्विशिखै
 र्स्तूर्णैस्वर्णपुंखैर्महामनाः ॥ निजघ्नेराक्षसान् द्रौणिर्दिव्यास्त्रप्रतिमंत्रितैः ४६ तद्वाणैरर्दितं यूथं रक्षसां पीनवक्षसाम् ॥ सिंहैरिव बभौ मतंगजानामाकुलं कुलम् ॥
 ४७ ते राक्षसाः सुसंकुद्धा द्रोणपुत्रेण ताडिताः ॥ कुद्धाः संप्राद्रवन् द्रौणिजिघांसंतो महाबलाः ४८ तत्राहुतमिमं द्रौणिर्दर्शयामास विक्रमम् ॥ अशक्यं कर्तुमन्येन
 सर्वभूतेषु भारत ४९ यदेको राक्षसी सेनां क्षणाद्रौणिर्भहास्त्रवित् ॥ ददाहज्वलितैर्वाणैराक्षसैर्द्रस्य पश्यतः १५० सहत्वारक्षसानीं करराजद्रौणिराहवे ॥ युगांते
 सर्वभूतानि संवर्तक इवानलः ५१ तदहंत मनीकानि शरैराशीविषोपमैः ॥ तेषुराजसहस्रेषु पांडवेषु भारत ५२ नैनं निरीक्षितुं कश्चिदशक्रो द्रौणिमाहवे ॥ ऋते
 घटोत्कचाद्वीराद्राक्षसैर्द्रान्महाबलात् ५३ सपुनर्भरतश्रेष्ठक्रोधादुद्भ्रांतलोचनः ॥ तलंतलेन संहत्य संदश्य दशनच्छदम् ५४ स्वं मृतमब्रवीत् कुद्धो द्रोणपुत्राय
 मां वह ॥ सययौघोररूपेण सुपताकेन भास्वता ५५ द्वैरथं द्रोणपुत्रेण पुनरप्यरिसूदनः ॥ सविनयमहानादं सिंहवद्वीमविक्रमः ५६ चिक्षेप चैनां तस्यैव स्यंदनात्सोऽवपुष्टुवे ५८ साश्वसूतध्व
 जयानंभस्मकृत्वामहाप्रभा ॥ विवेश वसुधां भित्त्वा साऽऽनिर्भृशदारुणा ५९ द्रौणेस्तत्कर्म दृष्ट्वा तु सर्वभूतान्यपूजयन् ॥ यदवपुष्टुजग्राहघोरां शंकरनिर्भिताम्
 १६० दृष्ट्वा मुग्धं रथं गत्वा भैमसेनिस्ततो नृप ॥ धनुर्घोरं समादाय महदिद्रायुधोपमम् ॥ मुमोच निशितान्बाणान्पुनर्द्रौणिर्महोरसि ६१ दृष्ट्वा मुग्धं स्त्वसंभ्रांतो मुमोचा
 शीविषोपमान् ॥ सुवर्णपुंखान्विशिखान् द्रोणपुत्रस्य वक्षसि ६२ ततो मुमोच नाराचान् द्रौणिस्तांश्च सहस्रशः ॥ तावप्यग्निशिखप्रख्यैर्जघ्नतुस्तस्य मार्गणान् १६३
 १५० । १५१ । १५२ । १५३ । १५४ । १५५ । १५६ । १५७ । १५८ । १५९ । १६० । १६१ । १६२ । १६३

१६४ । ६५ । ६६ । ६७ । ६८ । ६९ । ७० । ७१ । ७२ । ७३ । ७४ । ७५ । ७६ । ७७ । ७८ । ७९ । ८० । ८१ । ८२ । ८३ । ८४ । ८५ । ८६ । ८७ । ८८ । ८९ । ९० ॥ इतिद्रोण
अतितीव्रमहद्युद्धंतयोःपुरुषसिंहयो ॥ योधानांप्रीतिजननंद्रौणेश्वभरतर्षभ १६४ ततोऽथसहस्रेणद्विरदानांशतैस्त्रिभिः ॥ षड्विर्वाजिसहस्रैश्चभीमस्तदेशमाग
मत् ६५ ततोभीमात्मजंरक्षोघृष्टद्युम्नंचसानुगम् ॥ अयोधयतधर्मात्माद्रौणिरक्षिष्टविक्रमः ६६ तत्राहुततमंद्रौणिर्दर्शयामासविक्रमम् ॥ अशक्यंकर्तुमन्ये
नसर्वभूतेषुभारत ६७ निमेषांतरमात्रेणसाश्वसूतरथद्विपाम् ॥ अक्षौहिर्गिराक्षसानांशितैर्वाणैरशातयत् ६८ मिषतोभीमसेनस्यहैर्दिवेःपार्षतस्यच ॥ यम
योधर्मपुत्रस्यविजयस्याच्युतस्यच ६९ प्रगाढमंजोगतिभिर्नाराचैरभिताडिताः ॥ निपेतुर्द्विरदाभूमौसंश्रुगाइवपर्वताः १७० निरुतैर्हस्तिहस्तैश्चविचल
द्विरितस्ततः ॥ रराजवसुधाकीर्णाविसर्पद्विरिवोरगैः ७१ क्षितैःकांचनदंडैश्चनृपच्छत्रैःक्षितिर्वभौ ॥ द्यौरिवोदितचंद्राकारग्रहाकीर्णायुगक्षये ७२ प्रवृद्धध्व
जमंडूकांभेरीविस्तीर्णकच्छपाम् ॥ छत्रहंसावलीजुष्टांफेनचामरमालिनीम् ७३ कंकटप्रमहाग्राहानैकायुधझषाकुलाम् ॥ विस्तीर्णजपाषाणांहताश्वमकरा
कुलाम् ७४ रथक्षिप्तमहावप्रापताकारुचिरदुमाम् ॥ शरमीनामहारौद्रांप्रासशक्त्यृष्टेडुडुभाम् ७५ मज्जामांसमहापंकांकवंधावर्जितोडुपाम् ॥ केशशैवलक
ल्माषांभीरूणांकश्मलावहाम् ७६ नागैर्द्रहययोधानांशरीरव्ययसंभवाम् ॥ शोणितौघमहाघोरांद्रौणिःप्रावर्तयन्नदीम् ७७ योधार्तरवनिर्घोषाक्षतजोर्मिसमाकु
लाम् ॥ श्वापदातिमहाघोरांयमराष्ट्रमहोदधिम् ७८ निहत्यराक्षसान्बाणैर्द्रौणिर्हैर्दिविमादयत् ॥ पुनरप्यतिसंकुद्धःसवृकोदरपार्षतान् ७९ सनाराचगणैःपा
थान्द्रौणिर्विद्धामहाबलः ॥ जघानसुरथंनामद्रुपदस्यसुतंविभुः १८० पुनःशत्रुंजयंनामद्रुपदस्यात्मजंरणे ॥ बलानीकंजयानीकंजयाश्वंचाभिजघ्नवान् ८१
श्रुताह्वयंचराजानंद्रौणिर्निन्येयमक्षयम् ॥ त्रिभिश्चान्यैःशरैस्तीक्ष्णैःसुपुंखैर्हममालिनम् ८२ जघानसपृषधंचंद्रसेनंचमारिष ॥ कुंतिभोजसुतांश्चासौद
शभिर्दशजघ्नवान् ८३ अश्वत्थामासुसंकुद्धःसंधायोग्रमजिह्वगम् ॥ मुमोचाकर्णपूर्णंनधनुषाशरमुत्तमम् ८४ यमदंडोपमंघोरमुद्दिश्याशुवटोत्कचम् ॥ सभि
त्वाहृदयंतस्यराक्षसस्यमहाशरः ८५ विवेशवसुधांशीघ्रसंपुंखःपृथिवीपते ॥ तंहतंपतितंज्ञात्वाघृष्टद्युम्नोमहारथः ८६ द्रौणेःमकाशाद्राजेंद्रव्यपनिन्येरथोत्त
मम् ॥ ततःपराङ्मुखनृपसैन्यंयौधिष्ठिरंनृप ८७ पराजित्यरणेवीरोद्रोणपुत्रोननादह ॥ पूजितःसर्वभूतेषुतवपुत्रैश्चभारत ८८ अथशरशतभिन्नकृतदेहैर्हतप
तितैःक्षणदाचरैःसमंतात् ॥ निधनमुपगतैर्महीरुताऽभूद्विरिशिखरैरिवदुर्गमाऽतिरौद्रा ८९ तंसिद्धगंधर्वपिशाचसंधानागाःसुपर्णाःपितरोवयांसि ॥ रक्षोगणा
भूतगणाश्चद्रौणिमपूजयन्नप्सरसःसुराश्च १९० ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिघटोत्कचवधपर्वणिरात्रियुद्धेषट्पंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५६ ॥
संजयउवाच॥द्रुपदस्यात्मजान्दृष्ट्वाकुंतिभोजसुतांस्तथा ॥ द्रोणपुत्रेणनिहतानराक्षसांश्चसहस्रशः १ पर्वणिटीकायाषट्पंचारादधिकशततमोऽध्यायः ॥१५६॥ द्रुपदस्येति१

२ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३

युधिष्ठिरोभीमसेनोघृष्टद्युम्नश्चपार्षतः ॥ युयुधानश्चसंयत्तायुद्धयैवमनोदधुः २ सोमदत्तःपुनःक्रुद्धोदृष्ट्वासात्यकिमाहवे ॥ महताशरवर्षेणच्छादयामासभारत
३ ततःसमभवद्युद्धमतीवभयवर्धनम् ॥ खदीयानांपरेषांचघोरंविजयकांक्षिणाम् ४ तंहृष्टासमुपायांतंरुक्मपुंखैःशिलाशितैः ॥ दशभिःसात्वतस्यार्थेभीमोवि
व्याधसायकैः ५ सोमदत्तोऽपितंवीरंशतेनप्रत्यविध्यत् ॥ सात्वतस्त्वभिसंकुद्धःपुत्राधिभिरभिभुतम् ६ वृद्धंरुद्धगुणैर्युक्तंययातिमिवनाहुषम् ॥ विव्याधदश
भिस्तीक्ष्णैःशरैर्वज्रनिपातनैः ७ शक्त्याचैनंविनिर्मियपुनर्विव्याधसप्तभिः ॥ ततस्तुसात्येकरथेभीमसेनोनवदृढम् ८ मुमोचपरिघंघोरंसोमदत्तस्यमूर्धनि ॥
सात्वतोऽप्यग्निसंकाशंमुमोचशरमुत्तमम् ९ सोमदत्तोरसिकुद्धःसुपत्रंनिशितंयुधि ॥ युगपत्पेततुर्वीरघोरौपरिघमार्गणौ १० शरीरेसोमदत्तस्यसपपातमहार
थः ॥ व्यामोहितेतुतनयेबाह्लीकस्तमुपाद्रवत् ११ विसृजच्छरवर्षाणिकालवर्षीवतोयदः ॥ भीमोऽथसात्वतस्यार्थेबाह्लीकंनवभिःशरैः १२ प्रपीडयन्महात्मा
नंविव्याधरणमूर्धनि ॥ प्रातिपेयस्तुसंकुद्धःशक्तिंभीमस्यवक्षसि १३ निचखानमहाबाहुःपुरंदरइवाशनिम् ॥ सतथाऽभिहतोभीमश्चकंपेचमुमोहच १४ प्राप्य
चेतश्चबलवान्गदामस्मैससर्जह ॥ सापांडवेनप्रहिताबाह्लीकस्याशिरोऽहरत् १५ सपपातहतःपृथ्व्यांवज्राहतइवाद्विराट् ॥ तस्मिन्विनिहतोवीरेबाह्लीकेपुरुष
र्षभ १६ पुत्रास्तेऽभ्यर्दयन्भीमंदशदाशरथैःसमाः ॥ नागदत्तोदृढरथोमहाबाहुरयोभुजः १७ दृढःसुहस्तोविरजाःप्रमाथ्युग्रोऽनुयाय्यपि ॥ तान्दृष्ट्वाचुकुवे
भीमोजगृहेभारसाधनान् १८ एकमेकंसमुद्दिश्यपातयामासमर्मसु ॥ तेविद्धाव्यसवःपेतुःस्यंदनेभ्योहतौजसः १९ चंडवातप्रभग्रास्तुपर्वताग्रान्महीरुहाः ॥ ना
राचैर्दशभिर्भीमस्तात्रिहत्यतवात्मजान् २० कर्णस्यदयितंपुत्रंरुषसेनमवाकिरत् ॥ ततोवृकरथोनामभ्राताकर्णस्यविश्रुतः २१ जघानभीमंनाराचैस्तमप्यभ्य
द्रवदली ॥ ततःसप्तथान्वीरःस्यालानांतवभारत २२ निहत्यभीमोनाराचैःशतचंद्रमपोथयत् ॥ अमर्षयंतोनिहतंशतचंद्रमहारथम् २३ शकुनेभ्रातरोवी
रागवाक्षःशरभोविभुः ॥ सुभगोभानुदत्तश्चशूराःपंचमहारथाः २४ अभिहत्यशरस्तीक्ष्णैर्भीमसेनमताडयन् ॥ सताड्यमानोनाराचैर्वृष्टिवेगैरिवाचलः २५
जघानपंचभिर्वाणैःपंचैवातिरथान्वली ॥ तान्दृष्ट्वानिहतान्वीरान्विचेलुर्नृपसत्तमाः २६ ततोयुधिष्ठिरःक्रुद्धस्तवानीकमशातयत् ॥ मिषतःकुंभयोनेस्तुपु
त्राणांतवचानघ २७ अंबष्ठान्मालवाञ्छूरांस्त्रिगर्तान्सशिबीनपि ॥ प्राहिणोन्मृत्युलोकायक्रुद्धोयुद्धेयुधिष्ठिरः २८ अभीषाहाञ्छूरसेनान्बाह्लीकान्सवसाति
कान् ॥ निहत्यपृथिवीराजाचक्रेशोणितकर्दमाम् २९ यौधेयान्मालवान्मालवराजन्मद्रकाणांगणान्युधि ॥ प्राहिणोन्मृत्युलोकायशूरान्बाणैर्युधिष्ठिरः ३०

३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४ । ४५ । ४६ । ४७ । ४८ । ४९ । ५० । ५१ । ५२ । ५३ । ५४ । ५५ । ५६ । ५७ । ५८ । ५९

गुरुवृत्तिरताः प्राज्ञाधर्मनित्यायशस्विनः ॥ संबन्धिनश्चेद्रवीर्याः स्वनुरक्ताः प्रहारिणः ३८ घृष्टयुग्मः शिखंडीचदौ मुंखिर्जनमेजयः ॥ चंद्रसेनोरुद्रसेनो कीर्तिधर्मा
ध्रुवोऽधरः ३९ वसुचंद्रो दामचंद्रः सिंहचंद्रः सुतेजनः ॥ दुपदस्य तथा पुत्रादुपदश्च महास्त्रवित् ४० येषामर्थयसंयतो मत्स्यराजः सहानुजः ॥ शतानीकः मूर्यद
त्तः श्रुतानीकः श्रुतध्वजः ४१ बलानीको जयानीको जयाश्वोरथवाहनः ॥ चंद्रोदयः समरथो विराट् भ्रातरः शुभः ४२ यमौ च द्रौपदेयाश्च राक्षसश्च वटोत्कचः ॥ ये
षामर्थययुध्यन्ते तेषां विद्यते क्षयः ४३ एते चान्ये च बहवो गुणाः पांडुसुतस्य वै ॥ कामं खलु जगत्सर्वं स देवा सुरमानुषम् ४४ सयक्षराक्षसगणं सभूतभुजगद्विपम् ॥
निःशेषमस्त्रवीर्येण कुर्वते भीमफाल्गुनौ ४५ युधिष्ठिरश्च पृथिवीं निर्देहद्वोरचक्षुषा ॥ अप्रमेयबलः शौरिर्येषामर्थे च दंशितः ४६ कथं तान्संयुगे कर्णजेतुमुत्सहसे
परान् ॥ महानपनयस्त्वेषानित्यंहितवमूतज ४७ यस्त्वमुत्सहसे यो दुंसमरे शौरिणा सह ॥ संजय उवाच ॥ एवमुक्तस्तुराधेयः प्रहसन् भरतर्षभ ४८ अब्रवीच्च तदा
कर्णो गुरुं शारद्वतं कृपम् ॥ सत्यमुक्तं त्वया ब्रह्मणां डवान् प्रतिपद्य च ४९ एते चान्ये च बहवो गुणाः पांडुसुतेषु वै ॥ अजय्याश्चरणे पार्था देवैरपि सवासवैः ५० स
दैत्ययक्षगंधर्वैः पिशाचोरगराक्षसैः ॥ तथापि पार्थान् जेष्यामि शक्त्या वा स वदतया ५१ मम ह्यमोघादत्ते वंशक्तिः शक्रेण वै द्विज ॥ एतयानि हनिष्यामि मव्यसाचिन
माहवे ५२ हते तु पांडवे कृष्णे भ्रातरश्चास्य सोदराः ॥ अनर्जुनान् शक्ष्यंते महीं भोक्तुं कथंचन ५३ तेषु नष्टेषु सर्वेषु पृथिवीयं स सागरा ॥ अमत्तात्कौरवैर्द्रस्यवशे
स्थास्यति गौतम ५४ सुनीतैरिह सर्वार्थाः सिध्यन्ते नात्र संशयः ॥ एतमर्थमहं ज्ञात्वा ततो गजामि गौतम ५५ त्वं तु विप्रश्च वृद्धश्च अशक्तश्चापि संयुगे ॥ कृतस्नेहश्च
पार्थेषु मोहान् मामवमन्यसे ५६ यद्येवं वक्ष्यसे भूयो ममाप्रियमिह द्विज ॥ ततस्ते खड्गमुद्यम्य जिह्वां छित्स्यामि दुर्मते ५७ यच्चापि पांडवान् विप्रस्तो तु भिच्छासे सं
युगे ॥ भीषणं सर्वसैन्यानि कौरवेयाणि दुर्मते ५८ अत्रापि शृणु मे वाक्यं यथा वहुवतो द्विज ॥ दुर्योधनश्च द्रोणश्च शकुनिर्दुर्मुखो जयः ५९ दुःशासनो वृषसेनो मदरा
जस्त्वमेव च ॥ सोमदत्तश्च भूरिश्च तथा द्रौणिर्विंशतिः ६० तिष्ठेयुर्दंशिता यत्र सर्वे युद्धविशारदाः ॥ जये देतान्नरः को नु शक्य तुल्यबलोऽप्यरिः ६१ शूराश्च हि
कृतास्त्राश्च बलिनः स्वर्गलिप्सवः ॥ धर्मज्ञा युद्धकुशला हन्युर्युद्धे सुरानपि ६२ एते स्थास्यन्ति संग्रामे पांडवानां वधार्थिनः ॥ जयमाकांक्षमाणा हि कौरवे यस्य दंशि
ताः ६३ दैवाय तमहं मन्ये जयं सुबालिनामपि ॥ यत्र भीष्मो महाबाहुः शैते शरशताचितः ६४ विकर्णश्चित्रसेनश्च बाह्लीकोऽथ जयद्रथः ॥ भूरिश्च वाजय
श्चैव जलसंधः सुदक्षिणः ६५ शलश्च रथिनां श्रेष्ठो भगदत्तश्च वीरवान् ॥ एते चान्ये च राजानो देवैरपि सुदुर्जयाः ६६ निहताः समरे शूराः पांडवैर्बलवतराः ॥
किमन्यद्देवसंयोगान् मन्यसे पुरुषाधम ६७

६० । ६१ । ६२ । ६३ । ६४ । ६५ । ६६ । ६७

६८ । ६९ । ७० ॥ इति द्रोणपर्वणि टीकायां पञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ तथेति १ । २ । ३ कंचिदनुर्धरेण गणयन्नित्यन्वयः ४ । ५ । ६ । ७ । ८

यांश्च तांस्तौ पिसततं दुर्योधनरिपून् द्विज ॥ तेषामपि हताः शूराः शतशोऽथ सहस्रशः ६८ क्षीयन्ते सर्वसैन्यानि कुरूणां पांडवैः सह ॥ प्रभावं नात्र पश्यामि पांडवा
नां कथंचन ६९ यस्तान्बलवतो नित्यं मन्यसे त्वं द्विजाधम ॥ यतिष्येऽहं यथा शक्तियो दुंसैः सह संयुगे ॥ दुर्योधनहितार्थाय जयो देवे प्रातिष्ठितः ७० ॥ इति श्रीमहा
भारते द्रोणपर्वणि घटोत्कचवधपर्वणि रात्रियुद्धे कृपकर्णवाक्ये अष्टपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५८ ॥ ७ ॥ संजय उवाच ॥ तथा परुषितं दृष्ट्वा मृतपुत्रे
ण मातुलम् ॥ खड्गमुद्यम्य वेगेन द्रौणिरभ्यपतद्भुतम् १ ततः परमसंकुद्धः सिंहो मत्तमिव द्विपम् ॥ प्रेक्षतः कुरुराजस्य द्रौणिः कर्णं समभ्ययात् २ ॥ अश्वत्थामो वाच ॥
यदर्जुनगुणांस्तथा न्कीर्तयानं नराधम ॥ शूरं द्वेषात्सुदुर्बुद्धेऽहं भर्त्सयामि मातुलम् ३ विकथ्यमानः शौर्येण सर्वलोकधनुर्धरम् ॥ दर्पोत्सेधगृहीतोऽन्यन कंचिद्वृण्य
न्मृधे ४ कृते वीर्यं कचास्त्राण्यं त्वानिर्जित्य संयुगे ॥ गांडीवधन्वा हतवान् प्रेक्षतस्ते जयद्रथम् ५ येन साक्षान्महादेवो योषितः समरे पुरा ॥ तमिच्छसि तृथा जेतुं
सूताधममनोरथैः ६ यंहि कृष्णेन सहितं सर्वशस्त्रभृतां वरम् ॥ जेतुं न शक्ताः सहिताः सेंद्रा अपि सुरासुराः ७ लोकैकवीरमजितमर्जुनं सूतसंयुगे ॥ किंपुनस्त्वं सुदुर्बु
द्धे सहैर्भिर्वसुधाधिपैः ८ कर्णपश्य सुदुर्बुद्धेतिष्ठेदानीं नराधम ॥ एष तेऽद्य शिरःकायादुद्धरामि सुदुर्मते ९ ॥ संजय उवाच ॥ तमुद्यतं तु वेगेन राजा दुर्योधनः स्व
यम् ॥ न्यवारयन् महातेजाः कृपश्च द्विपदां वरः १० ॥ कर्ण उवाच ॥ शूरोऽयं समरश्चाधी दुर्मतिश्च द्विजाधमः ॥ आसादयतु मर्दयिषुं वेमं कुरुसत्तम ११
॥ अश्वत्थामो वाच ॥ तवैतत्क्षम्यतेऽस्माभिः सूतात्मज सुदुर्मते ॥ दर्पमुत्सिक्तमेतत्ते फाल्गुनो नाशयिष्यति १२ ॥ दुर्योधन उवाच ॥ अश्वत्थामन्प्रसीदस्व शंतु
महं सिमानद ॥ कोपः खलु न कर्तव्यः मृतपुत्रं कथंचन १३ त्वधिकर्णे कृपे द्रोणे मदराजेऽथ सौबले ॥ महत्कार्यं समासक्तं प्रसीद द्विजसत्तम १४ एते ह्यभिमुखाः सर्वे रा
धेयेन युयुत्सवः ॥ आयांति पांडवान् ब्रह्मन्नाह्वयंतः समंततः १५ ॥ संजय उवाच ॥ प्रसाद्यमानस्तु ततो राज्ञा द्रौणिर्महामनाः ॥ प्रससाद महाराजक्रोधवेगसम
न्वितः १६ ततः कृपोऽप्युवाचे दमाचार्यः सुमहामनाः ॥ सौम्यस्वभावा द्राजेंद्रक्षिप्रमागतमार्दवः १७ ॥ कृप उवाच ॥ तवैतत्क्षम्यतेऽस्माभिः सूतात्मज सुदु
र्मते ॥ दर्पमुत्सिक्तमेतत्ते फाल्गुनो नाशयिष्यति १८ ॥ संजय उवाच ॥ ततस्ते पांडवाराजन्पंचालाश्च यशस्विनः ॥ आजग्मुः सहिताः कर्णं तर्जयंतः समंततः
१९ कर्णोऽपि रथिनां श्रेष्ठश्चापमुद्यम्य वीर्यवान् ॥ कौरवाग्र्यैः परिवृतः शक्रो देवगणैश्च २० पर्यतिष्ठत तेजस्वी स्वबाहुबलमाश्रितः ॥ ततः प्रवृत्ते युद्धं कर्णस्य
सहपांडवैः २१ भीषणं सुमहाराजसिंहनादविराजितम् ॥ ततस्ते पांडवाराजन्पंचालाश्च यशस्विनः २२ दृष्ट्वा कर्णं महाबाहुमुच्चैः शब्दमथानदन् ॥ अयं कर्णः
कुतः कर्णस्तिष्ठ कर्णमहारणे २३

९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३

युध्यस्वसहितोऽस्माभिर्दुरात्मपुरुषाधम ॥ अन्येतुदृष्ट्वाराधेयंक्रोधरक्तेक्षणाऽब्रुवन् २४ हन्यतामयमुत्सिक्तःसूतपुत्रोऽल्पचेतनः ॥ सर्वैःपार्थिवशार्दूलैर्नानेना
थोऽस्तिजविता २५ अत्यंतवैरीपार्थानांसततंपापपूरुषः ॥ एषमूलमनर्थानांदुर्योधनमतेस्थितः २६ घ्नतैनमितिजल्पंतःक्षत्रियाःसमुपाद्रवन् ॥ महताश
रवर्षेणच्छादयंतोमहारथाः २७ वधार्थंसूतपुत्रस्यपांडवेयेनचोदिताः ॥ तांस्तुसर्वास्तथादृष्ट्वाधावमानान्महारथान् २८ नविव्यथेसूतपुत्रोचत्रासमग
च्छत ॥ दृष्ट्वासंहारकल्पंतमुद्धूतंसैन्यसागरम् २९ पिप्रीषुस्तवपुत्राणांसंग्रामेष्वपराजितः ॥ सायकौघेनबलवान्नाक्षिप्रकारीमहाबलः ३० वारयामासतत्सै
न्यंसमंताद्भरतर्षभ ॥ ततस्तुशरवर्षेणपार्थिवास्तमवारयन् ३१ घनूंषितेविधुन्वानाःशतशोऽथसहस्रशः ॥ अयोधयंतराधेयंशक्रंदैत्यगणाइव ३२ शरवर्षेतुत
त्कर्णःपार्थिवैःसमुदीरितम् ॥ शरवर्षेणमहतासमंताद्व्यकिरत्प्रभो ३३ तद्युद्धमभवत्तेषांकृतप्रतिकृतैषिणाम् ॥ यथादेवासुरेयुद्धेशक्रस्यसहदानवैः ३४ तत्राहुत
मपश्यामसूतपुत्रस्यलाघवम् ॥ यदेनंसर्वतोयत्तानाश्रुवन्तिपरेयुधि ३५ निवार्यचशरौघास्तान्पार्थिवानांमहारथः ॥ युगेष्वीषासुच्छत्रेषुध्वजेषुचहयेषुच
३६ आत्मनामांकितान्घोरान्महारथैःप्राहिणोच्छरान् ॥ ततस्तेव्याकुलीभूताराजानःकर्णपीडिताः ३७ बभ्रुस्तत्रतत्रैवगावःशीतार्दिताइव ॥ हयानांवध्य
मानानांगजानारथिनांतथा ३८ तत्रतत्राम्यवेक्षामसंधान्कर्णेनताडितान् ॥ शिरोभिःपातितैराजन्बाहुभिश्चसमंततः ३९ आस्तीर्णविसुधासर्वाशूराणामनि
वर्तिनाम् ॥ हतैश्चहन्यमानैश्चनिष्ठनद्धिश्चसर्वशः ॥ बभूवायोधनरोद्रवैवस्वतपुरोपमम् ॥ ततोदुर्योधनोराजादृष्ट्वाकर्णस्यविक्रमम् ४० अश्वत्थामानमासा
द्यवाक्यमेतदुवाचह ॥ युध्यतेऽसौरणेकर्णोदंशितःसर्वपार्थिवैः ४१ पश्येताद्रवतींसेनाकर्णसायकपीडिताम् ॥ कार्तिकेयेनाविध्वस्तामासुरीपृतनामिव ४२
दृष्ट्वेतांनिर्जितांसेनारणेकर्णेनधीमता ॥ अभियात्येषवीभत्सुःसूतपुत्रजिघांसया ४३ तद्यथाप्रेक्षमाणानांसूतपुत्रंमहारथम् ॥ नहन्यात्पांडवःसंख्येतथानीति
विधीयताम् ४४ ततोद्रौणिःकृपःशल्योहार्दिक्यश्चमहारथः ॥ प्रत्युद्ययुस्तदापार्थसूतपुत्रपरीप्सया ४५ आयातंवीक्ष्यकौतेयंशक्रंदैत्यचमुमिव ॥ वीभत्सु
रपिराजेंद्रपंचालैरभिसंवृतः ४६ प्रत्युद्ययौतदाकर्णयथावृत्रंशतक्रतुः ॥ घृतराष्ट्रउवाच ॥ संरब्धंफाल्गुनंदृष्ट्वाकालांतक्यमोपमम् ४७ कर्णविकर्तनःसूत
प्रत्यपद्यात्किमुत्तरम् ॥ योह्यस्पर्धतपार्थेननित्यमेवमहारथः ४८ आशंसतेचवीभत्सुयुद्धेजेतुंसुदारुणम् ॥ सतुतंसहसाप्राप्तंनित्यमत्यंतवैरिणम् ४९ कर्णवैक
र्तनःसूतकिमुत्तरमपद्यत ॥ संजयउवाच ॥ आयातंपांडवदृष्ट्वागजंप्रतिगजोयथा ५० असंभ्रांतोरणेकर्णःप्रत्युदीयाद्धनंजयम् ॥ तमापतंतवेगेनवैकर्तनमजि
ह्वैः ५१ छादयामासपार्थोऽथकर्णस्तुविजयंशरैः ॥ सकर्णेशरजालेनच्छादयामासपांडवः ५२ ४५ । ४७ । ४८ । ४९ । ५० । ५१ । ५२ । ५३

ततःकर्णःसुसंरब्धःशरैस्त्रिभिरविध्यत ॥ तस्यतच्छाघवंपार्थोनामृष्यतमहाबलः ५४ तस्मैवाणामशिलाधोतान्प्रसन्नाग्रानजिह्मगान् ॥ प्राहिणोत्सूतपुत्रायत्रि
शतंशश्रुतापनः ५५ विव्याधचैनंसंरब्धोबाणेनैकेनवीर्यवान् ॥ सव्येभुजाग्रेवलवान्प्राधेनहसान्निव ५६ तस्यविद्धस्यबाणेनकराच्चापंपपातह ॥ पुनरादाय
तच्चापंनिमेषार्थान्महाबलः ५७ छादयामासबाणौघैःफाल्गुनंकृतहस्तवत् ॥ शरवृष्टितुतामुक्तांसूतपुत्रेणभारत ५८ व्यधमच्छरवर्षेणस्मयन्निवधनंजयः ॥
तौपरस्परमासाद्यशरवर्षेणपार्थिव ५९ छादयेतांमहेष्वासौकृतप्रतिकृतैषिणौ ॥ तदहुतंमहद्युद्धंकर्णपांडवयोर्मध्ये ६० कुद्वयोर्वासेताहेतोर्वन्ययोर्गजयोरिव ॥
ततःपार्थोमहेष्वासोदृष्ट्वाकर्णस्यविक्रमम् ६१ मुष्टिदेशेधनुस्तस्यचिच्छेदत्वरयान्वितः ॥ अश्वाश्चतुरोभलैरनयद्यमसादनम् ६२ सारथेश्वशिरःकायादहर
च्छश्रुतापनः ॥ अथैनांछिन्नधन्वानंहताश्वंहतसारथिम् ६३ विव्याधसायकैःपार्थश्चतुर्भिःपांडुनंदनः ॥ हताश्वानुरथातूर्णमवधुत्यनरर्षभः ६४ आरुरोहरथं
तूर्णकृपस्यशरपीडितः ॥ सनुन्नोऽर्जुनबाणौघैराचितःशल्यकोयथा ६५ जीवितार्थमभिप्रेप्सुःकृपस्यरथमारुहत् ॥ राधेयनिर्जितंदृष्ट्वातावकाभरतर्षभ ६६ घनं
जयशरैर्नुन्नाःप्राद्रवंतदिशोदश ॥ द्रवतस्तान्समालोक्यराजादुर्योधनोत्प ६७ निवर्तयामासतदावाक्यमेतदुवाचह ॥ अलं हतेनवःशूरास्तिष्ठध्वंक्षत्रियर्षभाः
६८ एषपार्थवधायाहंस्वर्यगच्छामिसंयुगे ॥ अहंपार्थान्हनिष्यामिसंपंचालान्ससोमकान् ६९ अद्यमेयुध्यमानस्यसहगांडीवधन्वना ॥ द्रक्ष्यंतिविक्रमंपार्थाः
कालस्येवयुगक्षये ७० अद्यमद्वाणजालानिविमुक्तानिसहस्रशः ॥ द्रक्ष्यंतिसमरेयोधाःशलभानामिवायतौ ७१ अद्यबाणमयंवर्षमृजतोममधन्विनः ॥ जी
सूतस्येवधर्मातेद्रक्ष्यंतियुधिसैनिकाः ७२ जेष्याम्यद्यरणेपार्थसायकैर्नतपर्वभिः ॥ तिष्ठध्वंसमरेशूराभयंत्यजतफाल्गुनात् ७३ नहिमदीर्यमासाद्यफाल्गुनः
प्रसहिष्यति ॥ यथावेलांसमासाद्यसागरोमकरालयः ७४ इत्युक्त्वाप्रययौराजासैन्येनमहतावृतः ॥ फाल्गुनंप्रतिदुर्धर्षःक्रोधात्संरक्तलोचनः ७५ तंप्रयातंम
हाबाहुंदृष्ट्वाशरद्वतस्तदा ॥ अश्वत्थामानमासाद्यवाक्यमेतदुवाचह ७६ एषराजामहाबाहुरमर्षीक्रोधमूर्च्छितः ॥ पतंगवृत्तिमास्थायफाल्गुनंयोडुमिच्छति
७७ यावन्नःपश्यमानानांप्राणान्पार्थेनसंगतः ॥ नजह्यात्पुरुषव्याघ्रस्तावद्दारयकौरवम् ७८ यावत्फाल्गुनबाणानांगोचरंनाद्यगच्छति ॥ कौरवःपार्थिवो
वीरस्तावद्दारयसंयुगे ७९ यावत्पार्थशरैर्घोरैर्निर्मुक्तोरगसन्निभैः ॥ नभस्मीक्रियतेराजातावद्युद्धान्निवार्यताम् ८० अयुक्तमिवपश्यामितिष्ठस्वस्मासु
मानद ॥ स्वयंयुद्धाययद्राजापार्थयात्यसहायवान् ८१ दुर्लभंजीवितंमन्येकौरव्यस्यकिरीटिना ॥ युद्धयमानस्यपार्थेनशार्दूलेनेवहस्तिनः ८२ मातुलेनैवमुक्त
स्तुद्रौणिःशस्त्रभृतांवरः ॥ दुर्योधनमिदंवाक्यंत्वरितःसमभाषत ८३ मयिजीवतिगांधारेनयुद्धं गंतुमर्हसि ॥ मामनादृत्यकौरव्यतवनित्यंहितैषिणम् ८४

छादसामासचशरैर्निःश्वसन्पन्नगोयथा ॥ सच्छाद्यमानः समरेद्रौणिनाराजसत्तम ४१ सर्वपांचालसेनाभिः संवृतोरथसत्तमः ॥ नाकांतमहाबाहुः स्ववीर्यं
समुपाश्रितः ४२ सायकांश्चैव विविधानश्चत्वाभिमुमोच ह ॥ तौ पुनः संन्यवर्ततां प्राणयूतपणेरणे ४३ निपीडयंतौ बाणौघैः परस्परममर्षिणो ॥ उत्सृजंतौ
महेष्वासौ शरवृष्टीः समंततः ४४ द्रौणिपार्षतयोर्युद्धं घोररूपं भयानकम् ॥ दृष्ट्वा संपूजयामासुः सिद्धचारणवातिकाः ४५ शरौघैः पूरयंतौ तावाकाशं च
दिशस्तथा ॥ अलक्ष्यौ समयुध्येतां महत्कृत्वा शरैस्तमः ४६ नृत्यमाना विवरणे मंडलीकृतकार्मुकौ ॥ परस्परवधेयतौ सर्वभूतभयंकरो ४७ आयुध्येतां महा
बाहुचित्रं लघुचसुष्टुच ॥ संपूज्यमानौ समरेयोधमुख्यैः सहस्रशः ४८ तौ प्रबुद्धौ रणे दृष्ट्वा वनेवन्योगजाविव ॥ उभयोः सेनयोर्हर्षस्तुमुलः समपद्यत ४९ सिं
हनादरवाश्वासन्दध्मुः शंखांश्च सैनिकाः ॥ वादित्राण्यभ्यवाद्यंत शतशोऽथ सहस्रशः ५० तस्मिंस्तु तुमुले युद्धे भीरूणां भयवर्धने ॥ सुहूर्तमपित युद्धं समरूपंतदा
भवत् ५१ ततो द्रौणिर्नाराजपार्षतस्य महात्मनः ॥ ध्वजं धनुस्तथा छत्रमुभौ च पार्ष्णिसारथी ५२ मृतमश्वांश्च चतुरो निहत्याभ्यद्रवद्रवणे ॥ पंचालांश्चैव
तान्सर्वान्वाणैः सन्नतपर्वभिः ५३ व्यद्रावयदमेयात्मा शतशोऽथ सहस्रशः ॥ ततस्तु विव्यथे सेनापांडवी भरतर्षभ ५४ दृष्ट्वा द्रौणिर्महत्कर्मवासवस्येव संयुगे ॥
शतेन च शतं हत्वा पंचालानां महारथः ५५ त्रिभिश्च निशितैर्बाणैर्हत्वा त्रीन्वै महारथान् ॥ द्रौणिर्द्विपदपुत्रस्य फाल्गुनस्य च पश्यतः ५६ नाशयामास पंचालान् भू
यिष्ठये व्यवस्थिताः ॥ तेवध्यमानाः पंचालाः समरे सहस्रं जयैः ५७ अगच्छन् द्रौणिमुत्सृज्य विप्रकीर्णरथध्वजाः ॥ सजित्वासमरेश तून् द्रोणपुत्रो महारथः ५८ न
नादसुमहानादंतपांते जलदोयथा ॥ सनिहत्य बहूञ्छूरानश्चत्वा माव्यरोचत ॥ युगांते सर्वभूतानि भस्मकृत्वेव पावकः ५९ संपूज्यमानो युधिकौरवे यैर्निर्जित्य सं
ख्येऽरिगणान्सहस्रशः ॥ व्यरोचत द्रोणसुतः प्रतापवानयथा सुरेंद्रोऽरिगणान्निहत्यैव ६० ॥ इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि षटोत्कचवधपर्वणि रात्रियुद्धे अश्वत्था
मपराक्रमेषष्ठ्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६० ॥ ४४ ॥ संजय उवाच ॥ ततो युधिष्ठिरश्चैव भीमसेनश्च पांडवः ॥ द्रोणपुत्रं महाराजसमं तात्पर्यवारयन् १
ततो दुर्योधनो राजा भारद्वाजेन संवृतः ॥ अभ्ययात्पांडवान्संख्येततो युद्धमवर्तत २ घोररूपं महाराजभीरूणां भयवर्धनम् ॥ अंबष्ठान्मालवान् च गच्छिर्वास्त्रिगर्त
कानपि ३ प्राहिणोन्मृत्युलोकाय गणान् कुद्धो हृकोदरः ॥ जभीषा हाञ्छूरसेनान् क्षत्रियान् युद्धदुर्मदान् ४ निकृत्य पृथिवीचक्रे भीमः शोणितकर्दमाम् ॥ यौधेया
नद्रिजान् राजन्मद्रकान्मालवानपि ५ प्राहिणोन्मृत्युलोकाय किरीटीनिशितैः शरैः ॥ प्रगाढमंजोगतिभिर्नाराचैरभिधाडिताः ६ निपेतुर्द्विरदाभूमौ द्विशृंगा
इव पर्वताः ॥ निकृतैर्हस्तिहस्तैश्च चेष्टमानैरितस्ततः ७

तत इति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७

८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ ॥ इति द्रोणपर्वणि टीकाया मेकषष्ठ्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६१ ॥ ४४ ॥ सोमदत्तमित्यध्यायः स्पष्टार्थः १ । २

रराजवसुधाकीर्णा विसर्पद्भिरिवोरगैः ॥ क्षितैः कनकचित्रैश्च नृपच्छत्रैः क्षितिर्वभौ ८ द्यौरिवादित्यचंद्राद्यैर्ग्रहेः कीर्णायुगक्षये ॥ हतप्रहरताभीता विध्यत व्यवहृतं
तत ९ इत्यासीत् तुमुलः शब्दः शोणाश्चस्य रथं प्रति ॥ द्रोणस्तु परमकुद्धो वायव्यास्त्रेण संयुगे १० व्यधमत्तान्महावायुमेषानिवदुरत्ययः ॥ तेहन्यमाना द्रोणेन पं
चालाः प्राद्रवन्भयात् ११ पश्यतो भीमसेनस्य पार्थस्य च महात्मनः ॥ ततः किरीटीभिर्मिश्रसहसा संन्यवर्तताम् १२ महतारथवंशेन परिहृत्य बलं महत् ॥ वी
मत्सुर्दक्षिणपार्श्वमुत्तरंतु वृकोदरः १३ भारद्वाजं शरौघाभ्यां महद्भयामभ्यवर्षताम् ॥ तौ तथा संपूजयामासुः पंचालाश्च महौजसः १४ अन्वगच्छन् महाराजमस्यै
श्च सहसोमकैः ॥ तथैव तव पुत्रस्य रथोदाराः प्रहारिणः १५ महत्या सेनयाराजन् जग्मुर्द्रोणरथं प्रति ॥ ततः साभारती सेनाहन्यमाना किरीटिना १६ तमसानि
द्रयाचैव पुनरेव व्यदीर्यत ॥ द्रोणेन वार्यमाणास्ते स्वयंतवसुतं न च १७ नाशक्यंत महाराजयोधा वारयितुं तदा ॥ सापांडुपुत्रस्य शरैर्दीर्यमाणामहाचमूः १८
तमसा संवृते लोके व्यद्रवत्सर्वतो मुखी ॥ उत्सृज्य शतशो वाहांस्तत्र केचिन्नराधिपाः ॥ प्राद्रुतं महाराजभया विष्टाः समंततः १९ ॥ ॥ इति श्रीमहाभारते द्रो
णपर्वणि षटोत्कचवधपर्वणि रात्रियुद्धे संकुलयुद्धे एकषष्ठ्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६१ ॥ ४४ ॥ संजय उवाच ॥ सोमदत्तं तु संप्रेक्ष्य विधुन्वानं
महद्भनुः ॥ सात्यकिः प्राहयंतारं सोमदत्ताय मां व ह १ न ह्यहत्वारणे शत्रुं सोमदत्तं महाबलम् ॥ निवर्तिष्ये रणात्सूतसत्यमेतद्वचो मम २ ततः संप्रेषयद्यंतं सैधवां
स्तान्मनोजवान् ॥ तुरंगमाञ्छ्ववर्णान्सर्वशब्दातिगानरणे ३ तेऽवहनयुयुधानंतु मनोमारुतरंहसः ॥ यथेन्द्रहरयो राजन्पुरादैत्यवधोद्यतम् ४ तमापतंतं संप्रे
क्ष्य सात्वतं रभसंरणे ॥ सोमदत्तो महाबाहुरसंभ्रांतो न्यवर्तत ५ विमुंचञ्छरवर्षाणि पर्जन्य इव वृष्टिमान् ॥ छामयामास शैनेयं जलदोभास्करं यथा ६ असंभ्रांतश्च
समरे सात्यकिः कुरुपुंगवम् ॥ छादयामास बाणौघैः समंताद्भरतर्षभ ७ सोमदत्तस्तु तं षष्ठ्या विव्याधोरसिमाधवम् ॥ सात्यकिश्चापितं राजन्नाविध्यत्सायकैः शितैः
८ तावन्योन्यं शरैः कृतौ व्यराजेतां न रर्षभौ ॥ सुपुष्पौ पुष्पसमयेष्ठापिता विवर्किः शुक्रौ ९ रुधिराक्षितसर्वांगौ कुरुवृष्णि यशस्करो ॥ परस्परमवेक्षेतां दहंता वि
वलोचनैः १० रथमंडलमार्गेषु चरंतावरिर्मर्दनौ ॥ घोररूपौ हितावास्तां वृष्टिं मंता विवां बुदौ ११ शरसंभिन्नगात्रौ तु सर्वतः शकलीकृतौ ॥ श्वाविधा विवराजेंद्र
दृश्येतां शरविक्षतौ १२ सुवर्णपुंखैरिषुभि राचितौ तौ व्यराजताम् ॥ खद्योतैरावृता राजन्प्रावृषीव वनस्पती १३ संप्रदीपितसर्वांगौ सायकैस्तैर्महारथौ ॥ अह
श्येतां रणे क्रुद्धा बुल्काभिरिव कुंजरौ १४ ततो युधिमहाराजसोमदत्तो महारथः ॥ अधचंद्रेण चिच्छेदमाधवस्य महद्भनुः १५ अथैनं पंचविंशत्यासायकानां समार्प
यत् ॥ त्वरमाणस्त्वरालेपुनश्च दशभिः शरैः १६

१७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६

१७ बाल्हीकस्यसोमदत्तस्य १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२

अथान्यद्वनुरादायसात्यकिर्वैगवतरम् ॥ पंचभिःसायकैस्तूर्णसोमदत्तमविध्यत १७ ततोऽपरेणभलेनध्वजंचिच्छेदकांचनम् ॥ बाल्हीकस्यरणेरान्सा
त्यकिःप्रहसन्निव १८ सोमदत्तस्त्वसंभ्रातोदृष्टाकेतुनिपातितम् ॥ शैनेयंपंचविंशत्यासायकानांसमाचिनोत् १९ सात्वतोऽपिरणेकुद्धःसोमदत्तस्यधन्विनः ॥ ध
नुश्चिच्छेदभलेनक्षुरप्रेणशितेनह २० अथैनंरुक्मपुंखानांशतेननतपर्वणाम् ॥ आचिनोद्वहधाराजन्मग्रदंष्ट्रमिवद्विपम् २१ अथान्यद्वनुरादायसोमदत्तोमहा
रथः ॥ सात्यकिंछादयामासशरवृष्ट्यामहाबलः २२ सोमदत्तंतुसंकुदोरणेविव्याधसात्यकिः ॥ सात्यकिंशरजालेनसोमदत्तोऽप्यपीडयत् २३ दशभिःसात्वत
स्यार्थेभीमोऽहन्बाल्हीकात्मजम् ॥ सोमदत्तोऽप्यसंभ्रातोभीममाच्छच्छितैःशरैः २४ ततस्तुसात्वतस्यार्थेभीमसेनोनवदृढम् ॥ मुमोचपरिघंघोरंसोमदत्तस्य
वक्षसि २५ तमापतंतवेगेनपरिघंघोरदर्शनम् ॥ द्विधाचिच्छेदसमरेप्रहसन्निवकौरवः २६ सपपाताद्विधाच्छिन्नआयसःपरिघोमहान् ॥ महीधरस्येवमहाच्छि
खरंवन्नदारितम् २७ ततस्तुसात्यकीराजन्सोमदत्तस्यसंयुगे ॥ धनुश्चिच्छेदभलेनहस्तावापंचपंचभिः २८ ततश्चतुर्भिश्चशरैस्तूर्णतांस्तुरगोत्तमान् ॥
समीपंप्रेषयामासप्रेतराजस्यभारत २९ सारथेश्वशिरःकायाद्भलेननवपर्वणा ॥ जहारनरशार्दूलःप्रहसन्निवपुंगवः ३० ततःशरंमहाघोरंज्वलंतमि
वपावकम् ॥ मुमोचसात्वतोराजन्स्वर्णपुंखंशिलाशितम् ३१ सविमुक्तोबलवताशैनेयेनशरोत्तमः ॥ घोरस्तस्योरसिविभोनिपपाताशुभारत ३२
सोऽतिविद्धोमहाराजसात्वतेनमहारथः ॥ सोमदत्तोमहाबाहुर्निपपातममारुच ३३ तंदृष्टानेहतंतत्रसोमदत्तंमहारथाः ॥ महताशरवर्षेणयुयुधानमुपाद्र
वन् ३४ छाद्यमानंशरैर्दृष्टायुयुधानंयुधिष्ठिरः ॥ पांडवाश्चमहाराजसहस्रैःप्रभद्रकैः ॥ महत्यासेनयासार्धद्रोणानांकिमुपाद्रवन् ३५ ततोयुधिष्ठिरःकुद्धस्ता
वकानांमहाबलम् ॥ शरैर्विद्रावयामासभारद्वाजस्यपश्यतः ३६ सैन्यानिद्रावयंतंतुद्रोणोदृष्टायुधिष्ठिरम् ॥ अभिदुद्राववेगेनक्रोधसंरक्तलोचनः ३७ ततःसुनि
शितैर्बाणैःपार्थिविव्याधसप्तभिः ॥ युधिष्ठिरोऽपिसंकुद्धःप्रतिविव्याधपंचभिः ३८ सोतिविद्धोमहाबाहुःमृक्किगीपरिसंलिहन् ॥ युधिष्ठिरस्यचिच्छेदध्वजंकार्मुक
मेवच ३९ साच्छिन्नधन्वात्वरितस्त्वरकालेनृपोत्तमः ॥ अन्यदादत्तवेगेनकार्मुकंसमरेदृढम् ४० ततःशरसहस्रंद्रोणंविब्याधपार्थिवः ॥ साश्वसूतध्वजरथं
तदद्भुतमिवाभवत् ४१ ततोमुहूर्तव्यथितःशरपातप्रपीडितः ॥ निषसादरथोपस्थेद्रोणोभरतसत्तम ४२ प्रतिलभ्यततःसंज्ञामुहूर्ताद्विजसत्तमः ॥ क्रोधेनमह
ताऽऽविष्टोवायव्यास्त्रमवासृजत् ४३ असंभ्रांतस्ततःपार्थोधनुराकृष्यवीर्यवान् ॥ ततस्तदस्त्रमस्त्रेणस्तंभयामासभारत ४४ चिच्छेदचधनुर्दीर्घब्राह्मणस्यचपां
डवः ॥ ततोऽन्यद्वनुरादायद्रोणःक्षत्रियमर्दनः ४५ तदप्यस्यशितैर्मल्लैश्चिच्छेदकुरुपुंगवः ॥ ततोऽब्रवीद्वासुदेवःकुंतीपुत्रंयुधिष्ठिरम् ४६ ४७ । ४८ । ४९ । ५०

४७ । ४८ । ४९ । ५० । ५१ । ५२ । ५३ । ५४ । ५५ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायाद्विषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६२ ॥ ७ ॥ वर्तमानहति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ अंधेर्आध्यहेतो

युधिष्ठिरमहाबाहोयत्त्वावक्ष्यामि तच्छृणु ॥ उपारमस्वयुद्धेत्वंद्रोणाद्भरतसत्तम ४७ यततेहिसदाद्रोणोग्रहणे तवसंयुगे ॥ नानुरूपमहंमन्येयुद्धमस्यस्त्वयासह
४८ योऽस्यमृष्टोविनाशायसपुर्वैर्नहनिष्यति ॥ परिवर्ज्यगुरुयाहियत्रराजासुयोधनः ४९ राजाराज्ञाहियोद्धव्योनाराज्ञायुद्धमिष्यते ॥ तत्रत्वंगच्छकौतेय
हस्त्यश्वरथसंवृतः ५० यावन्मात्रेणचमयासहायेनधनंजयः ॥ भीमश्चरथशार्दूलोयुध्यतेकौरवैःसह ५१ वासुदेववचःश्रुत्वाधर्मराजोयुधिष्ठिरः ॥ मुहूर्तंचित
यित्वातुततोदारुणमाहवम् ५२ प्रायाहुतममित्रघ्नोयत्रभीमोव्यवस्थितः ॥ विनिघ्नस्तावकान्योधान्व्यादितास्यइवांतकः ५३ रथघोषेणमहतानादयन्वसु
धातलम् ॥ पर्जन्यइवधर्मातेनादयन्वैदिशोदश ५४ भीमस्यानिघ्नतःशत्रून्पाणिजग्राहपांडवः ॥ द्रोणोऽपिपांडुपंचालान्व्यधमद्रजनीमुखे ५५ ॥ इति
श्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिघटोत्कचवधपर्वणि रात्रियुद्धेद्विषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६२ ॥ ७ ॥ संजयउवाच ॥ वर्तमानेतथायुद्धेघोररूपेभयावहे ॥
तमसासंवृतेलोकेरजसाचमहीपते १ नापश्यंतरणेयोधाःपरस्परमवस्थिताः ॥ अनुमानेनसंज्ञाभिर्युद्धंतद्वदृधेमहत् २ नरनागाश्चमथनंपरमंलोमहर्षणम् ॥
द्रोणकर्णकृपावीराभीमपार्थतसात्यकाः ३ अन्योन्यंक्षोभयामासुःसैन्यानिनृपसत्तम ॥ वध्यमानानिसैन्यानिसमंतात्तैर्महारथैः ४ तमसासंवृतेचैवसमंताद्विप्र
बुध्वुः ॥ तेसर्वतोविद्रवंतोयोधाविध्वस्तचेतनाः ५ अहन्यंतमहाराजधावमानाश्चसंयुगे ॥ महारथसहस्राणिजहुरन्योन्यमाहवे ६ अंधेतमसिमूढानिपुत्रस्यत
वमंत्रिते ॥ ततःसर्वाणिसैन्यानिसेनागोपाश्चभारत ७ व्यसुहंतरणेतत्रतमसासंवृतेसति ७ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ तेषांसंलोड्यमानानांपांडवैर्विहतौजसाम् ॥
अंधेतमसिमग्रानामासीत्किंमनस्तदा ८ कथंप्रकाशस्तेषांममसैन्यस्यवापुनः ॥ बभूवलोकेतमसातथासंजयसंवृते ९ ॥ संजयउवाच ॥ ततःसर्वाणि सै
न्यानिहतशिष्टानियानिवै ॥ सेनागोपूतथादिश्यपुनर्व्यूहमकल्पयत् १० द्रोणःपुरस्ताज्जघनेतुशल्यस्तथाद्रौणिःकृतवर्मासौबलश्च ॥ स्वयंतुसर्वाणिबला
निराजनराजाभ्ययाद्रोपयन्वैनिशायाम् ११ उवाचसर्वाश्चपदातिसंधान्दुर्योधनःपार्थिवसात्वपूर्वम् ॥ उत्सृज्यसर्वेपरमायुधानिगृहीतहस्तैर्ज्वलितान्प्रदी
पान् १२ तेचोदिताःपार्थिवसत्तमेनततःप्रहृष्टाजगृहुःप्रदीपान् ॥ देवर्षिगंधर्वसुरर्षिसंघाविद्याधराश्चाप्सरसांगणाश्च १३ नागाःसद्यक्षोरगकिराश्चहृष्टादेवि
स्थाजगृहुःप्रदीपान् ॥ दिग्देवतेभ्यश्चसमापतंतोऽहश्यंतदीपाःससुगंधितैलाः १४ विशेषतोनारदपर्वताभ्यांसंबोध्यमानाःकुरुपांडवार्थम् ॥ साभूयएवध्वजिनी
विभक्ताव्यरोचताग्निप्रभयानिशायाम् १५

७ वोगुष्मत्संबंधिनामनः किंकिविधंकातरंरुष्टंवेत्यर्थः ८ । ९ ततइतिद्रोणइत्यपकृष्यते तेषांसैन्यानांव्यूहमित्यध्या

हृत्ययोज्यम् १० । ११ । १२ देवर्षीति भुविपदातिभिर्दीपेषुगृहीतेषुदिविस्थादिवाअपिदीपान्जगृहुर्द्वोत्सवप्रेक्षकाः १३ दिग्देवतेभ्यइत्यंतरिक्षस्थानामपिदेवानामागमनमुक्तम् १४ । १५

महाधनैराभरणैश्चदिव्यैः शस्त्रैश्चदीप्तैरपि संपतद्भिः ॥ रथेरथेपंचविदीपकास्तुप्रदीपकास्तत्रगजेत्रयश्च १६ प्रत्यश्वमेकश्चमहाप्रदीपः कृतास्तुतैः पांडवैः कौरवैः ॥ क्षणेन सर्वे विहीताः प्रदीपाव्यादीपयंतो ध्वजिनीतवाशु १७ सर्वास्तु सेनाव्यतिसेव्यमानाः पदातिभिः पावकतैलहस्तैः ॥ प्रकाशयमाना ददृशुर्निशायां यथांतरिक्षे जलदास्तडिद्भिः १८ प्रकाशितायां तु ततो ध्वजिन्यां द्रोणोऽग्निकल्पः प्रतपन्समंतात् ॥ रराजराजेंद्रसुवर्णवर्मामध्यंगतः सूर्यइवां शुमाली १९ जात्रून देष्वाभरणेषु चैव निष्केषु शुद्धेषु शरासनेषु ॥ पीतेषु शस्त्रेषु च पावकस्य प्रतिप्रभास्तत्र तदा बभूवुः २० गदाश्च शैव्याः परिधाश्च शुभ्रारथेषु शक्तयश्च विवर्तमानाः ॥ प्रतिप्रभारश्मिभिराजमीढपुनः पुनः संजनयंति दीपान् २१ छत्राणि वालव्यजनानि खट्वादीनामहोल्काश्च तथैव राजन् ॥ व्याघूर्णमानाश्च सुवर्णमालाव्यायच्छ तां तत्र तदा विरेजुः २२ शस्त्रप्रभाभिश्च विराजमानं दीपप्रभाभिश्च तदा बलंतत् ॥ प्रकाशितं चाभरणप्रभाभिर्भृशं प्रकाशं नृपते बभूव २३ पीतानि शस्त्राण्यसृगु क्षितानि वीरावधूतानि तनुच्छदानि ॥ दीप्तां प्रभां प्राजनयंत तत्र तपाव्यये विद्युदिवांतरिक्षे २४ प्रकंपितानामभिघातवंगैरभिघ्नतां चापततां जवेन ॥ वक्राण्य काशं ततदानराणां वाघ्वीरितानीव महाबुजानि २५ महावनेदारुमये प्रदीप्ते यथा प्रभाभास्करस्यापि नश्येत् ॥ तथा तदाऽऽसीद्भजिनी प्रदीप्ता महाभयाभारतभी मरूपा २६ तत्संप्रदीप्तं बलमस्मदीयं निश्म्य पार्थास्त्वरितास्तथैव ॥ सर्वेषु सैन्येषु पदातिसंघानचोदयंस्तेऽपि च कुः पदीपान् २७ गजे गजे सत्कृताः प्रदीपारथेरथे चैव दशप्रदीपाः ॥ द्वावश्च पृष्ठे परिपार्श्वतोऽन्ये ध्वजेषु चान्ये जघनेषु चान्ये २८ सेनासु सर्वासु च पार्श्वतोऽन्ये पश्चात्पुरस्ताच्च समंततश्च ॥ मध्ये तथाऽन्ये ज्वालि ताग्निहस्ताव्यदीपयन्पांडुसुतस्य सेनाम् २९ मध्ये तथाऽन्ये ज्वालिताग्निहस्ताः सेनाद्वयेऽपि स्मनरा विचेरुः ॥ सर्वेषु सैन्येषु पदातिसंघाविमिश्रिता हास्तिरथा श्ववृंदैः ३० व्यदीपयंस्ते ध्वजिनी प्रदीप्तास्तथा बलं पांडवेयाभिगुप्तम् ॥ तेन प्रदीप्तेन तथा प्रदीप्तं बलं तवासीद्वलवद्वलेन ३१ भाः कुर्वता भानुमता शतेन दिवा करे णाग्निरिवाभिगुप्तः ॥ तयोः प्रभाः पृथिवीमंतरिक्षं सर्वाव्यतिक्रम्य दिशश्च वृद्धाः ३२ तेन प्रकाशेन भृशं प्रकाशं बभूवतेषां तव चैव सैन्यम् ॥ तेन प्रकाशेन दिग्गतेन सं बोधिता देवगणाश्च राजन् ३३ गंधर्वयक्षासुरसिद्धसंघाः समागमन्त्स रसश्च सर्वाः ॥ तदेव गंधर्वाः समाकुलं च यक्षासुरेन्द्राप्सरसांगणैश्च ३४ हतैश्च शूरैर्दिवमारुहद्भि रायोधनं दिव्यकल्पं बभूव ॥ रथाश्च नागाकुलदीपदीप्तं संरब्धयोधं हतविभ्रुताश्चम् ३५ महद्वलं व्यूढरथाश्च नागं सुरासुरव्यूहसमं बभूव ॥ तच्छक्तिसंघाकुलं च उवातं महारथाभ्रं गजवाजिघोषम् ३६ शस्त्रौघवर्षैरुधिरां बुधारं निशि प्रवृत्तरथदुर्दिनं तत् ॥ तस्मिन् महाग्निप्रतिमो महात्मा संतापयन्पांडवान् विप्रमुख्यः ३७ गभस्ति भिर्मध्यगतो यथाऽर्को वर्षात्ययेत द्वादभून्नरेन्द्र ३८ ॥ इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि चतुर्विंशोऽध्यायः ॥ १६३ ॥

प्रकाशिते इति १ । २ । ३ । ४ लोकानामभावे प्रलये इव । ५ । ६ तुरगास्तु रसादिभिः ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३

॥ संजय उवाच ॥ प्रकाशिते तदालोके रजसा तमसा वृते ॥ समाजग्मुरथो वीराः परस्परवधै विणः १ ते समेत्थरेण राजन् शस्त्रप्रासासिधारिणः ॥ परस्परमुद्देशं तपरस्परकृतागसः २ प्रदीपानां सहस्रैश्च दीप्यमानैः समंततः ॥ रत्नाचितैः स्वर्णदंडैर्गंधतैलावसिंचितैः ३ देवगंधर्वदीपाद्यैः प्रभाभिरधिकोज्ज्वलैः ॥ विर राजतदाभूमिर्ग्रहेद्यौरिव भारत ४ उल्काशतैः प्रज्वलितैरणमूर्मिव्यराजत ॥ दह्यमानेवलोकानामभावे च वसुंधरा ५ व्यदीप्यंत दिशः सर्वाः प्रदीपैस्तैः समं ततः ॥ वर्षाप्रदोषे खद्योतैर्वृता वृक्षा इवाबभूवुः ६ असंजतततो वीरावीरेष्वेव पृथक् पृथक् ॥ नागानागैः समाजग्मस्तुरगा हयसादिभिः ७ रथारथवरैरेव समाज ग्मुर्मुदायुताः ॥ तस्मिन् ररात्रिमुखे धोरितवपुत्रस्य शासनात् ८ चतुरंगस्य सैन्यस्य संपातश्च महानभूत् ॥ ततोऽर्जुनो महाराज कौरवाणामनीकिनी ९ व्यध मत्स्वरया युक्तः क्षपयन् सर्वपार्थिवान् ॥ घृतराष्ट्र उवाच ॥ तस्मिन् प्रविष्टे संरब्धे मम पुत्रस्य वाहिनीम् १० अमृष्यमाणे दुर्धर्षे कथमासीन् मनोहिवः ॥ किमकुर्वत सैन्यानि प्रविष्टे परपीडने ११ दुर्योधनश्च किंकृत्यं प्राप्तकालमन्यत ॥ केचैनं समरे वीरं प्रत्युद्ययुररिदमाः १२ द्रोणं च केव्यरक्षंतं प्रविष्टे श्वेतवाहने ॥ केऽरक्षन्द क्षिणं च क्रंके च द्रोणस्य सव्यतः १३ केऽपृष्ठतश्चाप्यभवन् वीरावीरान्विनिघ्नतः ॥ केपुरस्तादगच्छंतं निघ्नतः शात्रवानरणे १४ यत्प्राविशन्महेष्वासः पंचालानप राजितः ॥ नृत्यन्निवनरव्याघ्रोरथमार्गेषु वीर्यवान् १५ यो ददाह शरैर्द्रोणः पंचालानां रथवान् ॥ धूमकेतुरिव क्रुद्धः कथं मृत्युमुपेयिवान् १६ अव्यग्रानेव हि प रान्कथयस्य पराजितान् ॥ हृष्टानुदीर्णान्संग्रामेन तथासूतमामकान् १७ हतांश्चैव विदीर्णांश्च विप्रकीर्णांश्च संसि ॥ रथिनो विरथांश्चैव कृतान् युद्धेषु मामकान् १८ ॥ संजय उवाच ॥ द्रोणस्य मतमाज्ञाय योऽहु कामस्य तां निशाम् ॥ दुर्योधनो महाराज वश्यान् भ्रातृनुवाच ह १९ कर्णं च वृषसेनं च मद्वराजं च कौरव ॥ दुर्धर्षदी र्घबाहुं च ये च तेषां पदानुगाः २० द्रोणं यताः पराक्रांताः सर्वैरक्षंतु पृष्ठतः ॥ हार्दिक्यो दक्षिणं चक्रं शल्यश्चैवोत्तरं तथा २१ त्रिगर्तानां च येशूराहतशिष्टामहारथाः ॥ तांश्चैव पुरतः सर्वान् पुत्रस्ते समचोदयत् २२ आचार्यो हि सुसंयतो भृशं यत्ताश्च पांडवाः ॥ संरक्षत सुसंयतानि घ्नंतं शात्रवानरणे २३ द्रोणो हि बलवान् युद्धे क्षिप्रह स्तः प्रतापवान् ॥ निर्जयेन्निदशान्युद्धे किमु पार्थान्ससोमकान् २४ ते यूयं सहिताः सर्वे भृशं यत्तामहारथाः ॥ द्रोणं रक्षत पांचाला दृष्ट्युग्रान् महारथात् २५ पांड वीयेषु सैन्येषु न तं पश्यामकंचन ॥ यो यो धयेद्रणे द्रोणं पृष्ठयुग्राहते नृपः २६ तस्मात्सर्वात्मना मन्येभारद्वाजस्य रक्षणम् ॥ सुगुप्तः पांडवान् हन्यात्सृजयांश्च ससो मकान् २७ संजयेष्वथ सर्वेषु निहतेषु च ममुखे ॥ घृष्टयुग्मरणे द्रौणिर्हनिष्यति न संशयः २८ तथाऽर्जुनं च राधेयो हनिष्यति महारथः ॥ भीमसेनमहं चा पियुद्धे जेष्यामि दीक्षितः २९

संजयउवाच ॥ सहदेवमथायांतद्रोणप्रेप्सुंविशांपते ॥ कर्णेवैतकर्तनोयुद्धेवारयामासभारत १ सहदेवस्तुराधेयंविद्वानवभिराशुगैः ॥ पुनर्विव्याधदशभिर्वि
शिखैर्नतपर्वभिः २ संकर्णःप्रतिविव्याधशतेननतपर्वणाम् ॥ सज्यंचास्यधनुःशीघ्रंचिच्छेदलघुहस्तवत् ३ ततोऽन्यद्वनुरादायमाद्रीपुत्रःप्रतापवान् ॥ कर्णवि
व्याधविंशत्यातदहुतमिवाभवत् ४ तस्यकर्णोहयान्हत्वाशरैःसन्नतपर्वभिः ॥ सारथिंचास्यभलेनहुतंनिन्येयमक्षयम् ५ विरथःसहदेवस्तुखड्गंचर्मसमाददे ॥
तदप्यस्यशरैःकर्णोव्यधमत्प्रहसन्निव ६ अथगुर्वीमहाघोराहेमचित्रांमहागदाम् ॥ प्रेषयामाससंकुद्धोवैकर्तनरथंप्रति ७ तामापततीसहसासहदेवप्रचोदिताम् ॥
व्यष्टमयच्छरैःकर्णोभूभौचैनामपातयत् ८ गदांविनिहतांदृष्ट्वासहदेवस्त्वरान्वितः ॥ शक्तिंचिक्षेपकर्णायतामप्यस्याच्छिनच्छरैः ९ ससंभ्रमततस्तूर्णमवबु
त्त्यरथोत्तमात् ॥ सहदेवोमहाराजदृष्ट्वाकर्णव्यवस्थितम् १० रथचक्रंप्रगृह्णाजौमुमोचाधिरथंप्रति ॥ तदापतद्वैसहसाकालचक्रमिवोद्यतम् ११ शरैरनेकसाहस्रै
राच्छिनत्सूतनंदनः ॥ तस्मिंस्तुनिहतेचक्रेसूतजेनमहात्मना १२ ईषादंडकयोक्तांश्चयुगानिविविधानिच ॥ हस्त्यंगानितथाऽश्वान्श्वपुत्रान्बहून् १३
चिक्षेपकर्णमुद्दिश्यकर्णस्तान्व्यधमच्छरैः ॥ सनिरायुधमात्मानंज्ञात्वामाद्रवतीसुतः १४ वार्यमाणस्तुविशिखैःसहदेवोऽग्नंजहौ ॥ तमभिद्रुत्यराधेयोमुहूर्ताद्र
रतर्पम् १५ अब्रवीत्प्रहसन्वाक्यंसहदेवंविशांपते ॥ मायुध्यस्वरणेऽधीरविशिष्टैरथिभिःसह १६ सहशैर्युध्यमाद्रेयवचोमेमाविशंकिथाः ॥ अथैनंधनुषोऽग्रेणतुदन्भू
योऽब्रवीद्वचः १७ एषोऽर्जुनोरणेतूर्णयुध्यतेकुरुभिःसह ॥ तत्रगच्छस्वमाद्रेयगृहंवायदिमन्यसे १८ एवमुक्त्वातुतंकर्णोरथेनरथिनांवरः ॥ प्रायात्पांचालपा
ण्डूनांसैन्यानिप्रदहन्निव १९ वधंप्राप्तंतुमाद्रेयंनावधीत्समरेऽरिहा ॥ कुंत्याःस्मृत्वावचोराजन्सत्यसंधोमहायशः २० सहदेवस्ततोराजन्विमनाःशरपीडितः ॥
कर्णवाक्शरतप्तश्चजीवितान्निरविद्यत २१ आरुरोहरथंचापिपांचाल्यस्यमहात्मनः ॥ जनमेजयस्यसमरेत्वरायुक्तोमहारथः २२ विराटंसहसेनंतुद्रोणवैद्रुतमा
गतम् ॥ मद्राजःशरौघेणच्छादयामासधन्विनम् २३ तयोःसमभवद्युद्धंसमरेदृढधन्विनोः ॥ यादृशंभभवद्राजनजंभवासवयोःपुरा २४ मद्राजोमहाराजवि
राट्वाहिनीपतीम् ॥ आजप्रेत्वरितस्तूर्णशतेननतपर्वणाम् २५ प्रतिविव्याधतंराजन्नवभिर्निशितैःशरैः ॥ पुनश्चैनंत्रिसप्तत्याभूयश्चैवशतेनतु २६ तस्य
मद्राधिपोहत्वाचतुरोरथवाजिनः ॥ सूतंध्वजंचसमरेशराभ्यांसंन्यपातयत् २७ हताश्वासुरथातूर्णमवबुत्त्यमहारथः ॥ तस्थौविस्फारयंश्चापंविमुचंश्चाशि
ताञ्छरान् २८ शतानीकस्ततोदृष्ट्वाभ्रातरंहतवाहनम् ॥ रथेनाभ्यपततूर्णसर्वलोकस्यपश्यतः २९ शतानीकमथायांतंमद्राजोमहापृथे ॥ विशिखैर्वहुभिर्वि
द्धाततोनिन्येयमक्षयम् ३०

२१।२२।२३।२४।२५।२६।२७।२८।२९।३०।३१।३२।३३।३४।३५।३६।३७।३८।३९।४० ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांसप्तपट्यधिकश

तस्मिंस्तुनिहतेवीरेविराटोरथसत्तमः ॥ आरुरोहरथंतूर्णतमेवध्वजमालिनम् ३१ ततोविफार्यनयनेक्रोधाद्विगुणविक्रमः ॥ मद्राजरथंतूर्णछादयामासपात्रि
भिः ३२ ततोमद्राधिपःकुद्धःशरेणानतपर्वणा ॥ आजघानोरसिदंठविराट्वाहिनीपातिम् ३३ सोतिविद्धोमहाराजरथोपस्थउपाविशत् ॥ कश्मलंचाविशती
व्रविराटोमरतर्पम् ३४ सारथिस्तमपोवाहसमरेशरविक्षतम् ॥ ततःसामहतीसेनाप्राद्रवन्निशिभारत ३५ वध्यमानाशरशतैःशल्येनाहवशोभिना ॥ तादृष्ट्वा
विद्रुतांसेनांवासुदेवधनंजयौ ३६ प्रयातौतत्रराजेंद्रयत्रशल्योव्यवस्थितः ॥ तौतुप्रत्युद्ययौराजनराक्षसेद्रोहलंबुषः ३७ अष्टचक्रसमायुक्तमास्थायप्रवरं
थम् ॥ तुरंगममुखैर्युक्तं पिशाचैर्घोरदर्शनैः ३८ लोहितार्द्रपताकंतरक्तमाल्यविभूषितम् ॥ कार्णायसमयंघोरमृक्षचर्मसमावृतम् ३९ रौद्रेणचित्रपक्षेणवितृता
क्षेणकूजता ॥ ध्वजेनोच्छ्रितदंडेनगृध्रराजेनराजता ४० सवमौराक्षसोराजन्भिन्नाजनचयोपमः ॥ रुरोघार्जुनमायांतंप्रभंजनमिवाद्रिराट् ४१ किरन्वाणम
णान्राजनशतशोऽर्जुनमूर्धनि ॥ अतितीव्रमहद्युद्धंनरराक्षसयोस्तदा ४२ द्रष्टुंप्रीतिजननंसर्वेषांतत्रभारत ॥ गृध्रकाकबलोलूककंकगोमायुहर्षणम् ४३ त
मर्जुनःशतेनैवपत्रिणांसमताडयत् ॥ नवभिश्चशितैर्बाणैर्ध्वजचिच्छेदभारत ४४ सारथिंचत्रिभिर्बाणैस्त्रिभिरेवत्रिवेणुकम् ॥ धनुरेकेनचिच्छेदचतुर्भिश्चतुरो
हयान् ४५ पुनःसज्यंकृतंचापंतदप्यस्यद्विधाऽच्छिन्नत् ॥ विरथस्योद्यतंखड्गंशरेणास्यद्विधाऽकरोत् ४६ अथैनंनिशितैर्बाणैश्चतुर्भिर्भरतर्पम् ॥ पार्थोऽवेध्य
द्राक्षसेंद्रसविद्धःप्राद्रवद्भयात् ४७ तंविजित्यार्जुनस्तूर्णद्रोणांतिकमुपाययौ ॥ किरनशरगणान्राजनरवारणवाजिषु ४८ वध्यमानामहाराजपांडवेनयशस्विना ॥
सैनिकान्यपतन्नुव्यावातनुन्नाइवडुमाः ४९ तेषुतूत्साद्यमानेषुफाल्गुनेनमहात्मना ॥ संप्राद्रवद्वलंसर्वपुत्राणांतेविशांपते ५० ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्व
णिघटोत्कचवधपर्वणिरात्रियुद्धेअलंबुषपराभवेसप्तपट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६७ ॥ संजयउवाच ॥ शतानीकंशरैस्तूर्णैर्निर्दहतंचमूंतव ॥ चित्रसेनस्तव
सुतोवारयामासभारत १ नाकुलिश्चित्रसेनंतुविद्धापंचभिराशुगैः ॥ सतुतंप्रतिविव्याधदशभिर्निशितैःशरैः २ चित्रसेनोमहाराजशतानीकंपुनर्युधि ॥ नवभि
र्निशितैर्बाणैराजघानस्तनांतरे ३ नाकुलिस्तस्यविशिखैर्वर्मसन्नतपर्वभिः ॥ गात्रात्संच्यावयामासतदहुतमिवाभवत् ४ सोऽपेतवर्मापुत्रस्तेविरराजभृशंनृप
उत्सृज्यकालेराजेंद्रनिर्माकमिवपन्नगः ५ ततोऽस्यनिशितैर्बाणैर्ध्वजंचिच्छेदनाकुलिः ॥ धनुश्चैवमहाराजयतमानस्यसंयुगे ६ सच्छिन्नधन्वासमरेविवर्मा
चमहारथः ॥ धनुरन्यन्महाराजजग्राहारिविदारणम् ७ ततस्तूर्णचित्रसेनोनाकुलिंनवभिःशरैः ॥ विव्याधसमरेकुद्धोभरतानांमहारथः ८ शतानीकोऽभ्यसं
कुद्धश्चित्रसेनस्यमारिष ॥ जघानचतुरोवाहान्सारथिंचनरोत्तमः ९ ततमोऽध्यायः ॥ १६७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ शतानीकमिति ॥ १।२।३।४।५।६।७।८।९

अवष्टुत्यरथात्तस्माच्चित्रसेनोमहारथः ॥ नाकुलिपंचविंशत्याशराणामार्दयद्वली १० तस्यतत्कुर्वतःकर्मनकुलस्यसुतोरणे ॥ अर्धचंद्रेणचिच्छेदचापंरत्नविभू
षितम् ११ सच्छिन्नधन्वाविरथोहताश्वोहतसारथिः ॥ आरुरोहरथंतूर्णहार्दिकस्यमहात्मनः १२ द्रुपदंतुसहानीकंद्रोणप्रेप्सुमहारथम् ॥ वृषसेनोऽभ्यया
तूर्णीकिरन्शरशतैस्तदा १३ यज्ञसेनस्तुसमरेकर्णपुत्रमहारथम् ॥ षष्ठ्याशराणांविष्याधवाहोरसिचानघ १४ वृषसेनस्तुसंकुद्वोयज्ञसेनंरथेस्थितम् ॥ व
द्विभिःसायकैस्तीक्ष्णैराजघानस्तनांतरे १५ तावुभौशरनुव्रागौशरकंटकिनौतोरणे ॥ व्यभ्राजेतामहाराजश्वाविधौशलैरिव १६ रुक्मपुंखैःप्रसन्नाग्रैःशरैश्छि
न्नतनुच्छदौ ॥ रुधिरौघपरिक्लिन्नौव्यभ्राजेतामहामृधे १७ तपनीयनिभौचित्रौकल्पवृक्षाविवाहुतौ ॥ किंशुकाविवचोत्फुल्लौव्यकाशेतराणाजिरे १८ वृषसे
नस्ततोराजन्दुपदनवभिःशरैः ॥ विद्धाविष्याधसप्तत्यापुनरन्यैस्त्रिभिस्त्रिभिः १९ ततःशरसहस्राणिविमुंचन्विबभौतदा ॥ कर्णपुत्रोमहाराजवर्षमाणइवांबुदः
२० द्रुपदस्तुततःकुद्वोवृषसेनस्यकार्मुकम् ॥ द्विधाचिच्छेदभलेनपीतेननिशितेनच २१ सोऽभ्यत्कार्मुकमादायरुक्मबद्धंनवंददम् ॥ तूणादाकृष्यविमलंभ
ल्लपीतशितंददम् २२ कार्मुकेयोजयित्वातंद्रुपदंसन्निरीक्ष्यच ॥ आकर्णपूर्णमुमुचेन्नासयन्सर्वसोमकान् २३ हृदयंतस्याभित्त्वाचजगामवसुधातलम् ॥ कश्मलं प्रा
विशद्राजावृषसेनशराहतः २४ सारथिस्तमपोवाहस्मरन्सारथिचोष्टितम् ॥ तस्मिन्प्रभग्रेराजेंद्रपंचालानामहारथे २५ ततस्तुद्रुपदानीकंशरैश्छिन्नतनुच्छ
दम् ॥ संप्राद्रवत्तदाराजन्निशीथेभैरवेसाति २६ प्रदीपैरपरित्यक्तैर्ज्वलद्भिस्तैःसमंततः ॥ व्यराजतमहीराजन्वीताभ्राद्यौरिवग्रहैः २७ तथाऽगदैर्निपतितैर्व्य
राजतवसुंधरा ॥ प्रावृट्कालेमहाराजविद्युद्भिरिवतोयदः २८ ततःकर्णसुतावस्ताःसोमकाविप्रदुद्रुवुः ॥ यथेद्रभयवित्रस्तादानवास्तारकामये २९ तेनार्थ
मानाःसमरेद्रवमाणाश्चसोमकाः ॥ व्यराजंतमहाराजप्रदीपैरवभासिताः ३० तांस्तुनिर्जित्यसमरेकर्णपुत्रोऽप्यरोचत ॥ मध्यंदिनमनुप्राप्तोघर्माशुरिवभारत
३१ तेषुराजसहस्रेषुतावकेषुपरेषुच ॥ एकएवज्वलंस्तस्थौवृषसेनःप्रतापवान् ३२ सविजित्यरणेशूरान्सोमकानामहारथान् ॥ जगामत्वरितस्तत्रयत्रराजायु
धिष्ठिरः ३३ प्रतिविध्यमथकुद्वं प्रदहंतंरणेरिपून् ॥ दुःशासनस्तवसुतःप्रत्यगच्छन्महारथः ३४ तयोःसमागमोराजंश्चित्ररूपोवभूवह ॥ व्यपेतजलदेव्यो
मिषुधभास्करयोरिव ३५ प्रतिविध्यंतुसमरेकुर्वाणंकर्मदुष्करम् ॥ दुःशासनस्त्रिभिर्बाणैर्ललाटेसमविध्यत ३६ सोऽतिविद्धोबलवतातवपुत्रेणधन्विना ॥ विररा
जमहाबाहुःसजृंगइवपर्वतः ३७ दुःशासनंतुसमरेप्रतिविध्योमहारथः ॥ नवभिःसायकैर्विद्धापुनर्विष्याधसप्तभिः ३८ तत्रभारतपुत्रस्तेलुतवान्कर्मदुष्करम् ॥
प्रतिविध्यहयानुग्रैःपातयामाससायकैः ३९

४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४ । ४५ । ४६ । ४७ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायामष्टपष्ठधिकशततमोऽध्यायः । १६८ । । ७१ । । नकुलमिति । १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९

सारथिचास्यभलेनध्वजंचसमपातयत् ॥ रथंचतिलशोराजन्व्यधमत्तस्यधन्विनः ४० पताकाश्चसतूणीरारश्मीन्योक्ताणिचप्रभो ॥ चिच्छेदतिलशःकुद्वः
शरैःसन्नतपर्वभिः ४१ विरथःसतुधर्मात्माधनुष्पाणिरवस्थितः ॥ अयोधयत्तवसुतंकिरन्शरशतान्वहन् ४२ क्षुरप्रेणधनुस्तस्यचिच्छेदतनयस्तव ॥ अथेनं
दशभिर्बाणैश्छिन्नधन्वानमार्दयत् ४३ तं दृष्ट्वाविरथंतत्रभ्रातरोऽस्यमहारथाः ॥ अन्ववर्तंतवेगेनमहत्यासेनयासह ४४ आलुतःसततोयानंसुतसोमस्यभास्व
रम् ॥ धनुर्गृह्यमहाराजविष्याधतनयंतव ४५ ततस्तुतावकाःसर्वेपरिवार्यसुतंतव ॥ अभ्यवर्तंतसंग्रामेमहत्यासेनयावृताः ४६ ततःप्रवृत्तेयुद्धंतवतेषांच
भारत ॥ निशीथेदारुणेकालेयमराष्ट्रविवर्धनम् ४७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिघटोऽष्टपष्ठधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६८ ॥
संजयउवाच ॥ नकुलंरभसंयुद्धेनिघ्नंतंवाहिनींतव ॥ अभ्ययात्सौबलःकुद्वस्तिष्ठतिष्ठेतिचाब्रवीत् १ कृतवैरौतुतौवीरावन्योन्यवधकांक्षिणौ ॥ शरैःपूर्णयतो
त्सृष्टैरन्योन्यमभिजघ्नतुः २ यथैव नकुलोराजन्शरवर्षाण्यमुंचत ॥ तथैवसौबलश्चापिशिक्षासंदर्शयन्युधि ३ तावुभौसमरेशूरौशरकंटकिनौतदा ॥ व्यराजेतां
महाराजश्वाविधौशलैरिव ४ रुक्मपुंखैराजिह्वाग्रैःशरैश्छिन्नतनुच्छदौ ॥ रुधिरौघपरिक्लिन्नौव्यभ्राजेतामहामृधे ५ तपनीयनिभौचित्रौकल्पवृक्षाविवाहुतौ ॥
किंशुकाविवचोत्फुल्लौप्रकाशेतेरणाजिरे ६ तावुभौसमरेशूरौशरकंटकिनौतदा ॥ व्यराजेतामहाराजकंटकैरिवशाल्मली ७ सुजिह्वप्रेक्षमाणौचराजन्वितलो
चनौ ॥ क्रोधसंरक्तनयनौनिर्दहंतौपरस्परम् ८ स्यालस्तुतवसंकुद्वोमाद्रीपुत्रंहसन्निव ॥ कर्णिनैकेनविष्याधहृदयेनिशितेनह ९ नकुलस्तुभृशंविद्धःस्यालेन
तवधन्विना ॥ निषसादरथोपस्थेकश्मलंचाविशन्महत् १० अत्यंतवैरिणंदृष्ट्वाशत्रुंतथागतम् ॥ ननादशकुनीराजंस्तपांतेजलदोयथा ११ प्रतिलभ्यत
तंसंज्ञानंकुलःपांडुनंदनः ॥ अभ्ययात्सौबलंभूयोव्यात्ताननइवांतकः १२ संकुद्वःशकुर्निषष्ट्याविष्याधभरतर्षभ ॥ पुनश्चैनंशतेनैवनाराचानांस्तनांतरे ॥
१३ अथास्यसशरंचापमुष्टिदेशेऽच्छिनत्तदा ॥ ध्वजंचत्वरितंछित्त्वाशरथाहूमावपातयत् १४ विशिखेनचतीक्ष्णेनपीतेननिशितेनच ॥ ऊरूनिर्भियचैकेनन
कुलःपांडुनंदनः १५ श्येनंसपक्षंव्याधेनपातयामासतंतदा ॥ सोऽतिविद्धोमहाराजरथोपस्थउपाविशत् १६ ध्वजयष्टिपरिक्लिश्यकामुकःकामिनीयथा ॥ तं
विसंज्ञानिपतितंदृष्ट्वास्यालंतवानघ १७ अपोवाहरथेनाशुसारथिर्ध्वजिनीमुखात् ॥ ततःसंचुक्रुशुःपार्थायेचतेषांपदानुगाः १८ निर्जित्यचरणेशत्रुनकुलःशत्रु
तापनः ॥ अब्रवीत्सारथिकुद्वोद्रोणानीकायमांवह १९

२० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ रथिन इति प्रवृत्तारथिनो विगवत्तरं रथमारुह्य तत्पतिमगृह्णन् शालमानिव वाय
 तस्य तद्वचनं श्रुत्वामाद्रीपुत्रस्य सारथिः ॥ प्रायति न तदाराजन्यत्र द्रोणो व्यवस्थितः २० शिखंडिनं तु समरे द्रोणप्रेप्सुं विशांपते ॥ कृपः शारद्वतो यत्तः प्रत्यग
 च्छत्सवे गितः २१ गौतमं द्रुतमायां तं द्रोणानीकमरिंदमम् ॥ विव्याध न वभिर्भलैः शिखंडी प्रहसन्निव २२ तमाचार्यो महाराज विद्धापंचभिराशुगैः ॥ पुनर्विव्या
 धर्विशत्यापुत्राणां प्रियकृतव २३ महद्युद्धं तयोरासीद्धोरूपं भयानकम् ॥ यथा देवासुरे युद्धे शंभुरामरराजयोः २४ शरजालावृतं व्योमचक्रतुस्तौ महारथौ ॥
 मेघाविवत्पापायेवीरौ समरदुर्मदौ २५ प्रकृत्या घोररूपं तदासीद्धोरतरं पुनः ॥ रात्रिश्च भरतश्च यो धानां युद्धशालिनाम् २६ कालरात्रिनिभा ह्यासीद्धोररूपा भ
 यानका ॥ शिखंडी तु महाराज गौतमस्य महद्वनुः २७ अर्धचंद्रेण चिच्छेद सज्यं सविशिखं तदा ॥ तस्य कुट्टः कृपो राजशक्तिं चिक्षेप दारुणाम् २८ स्वर्णदंडामकुं
 ठाग्रां कर्मारपरिमाजिताम् ॥ तामापतंतीं चिच्छेद शिखंडी बहुभिः शरैः २९ साऽपतन्मेदिनीं दीप्ताभा सयंती महाप्रभा ॥ अथान्यद्वनुरादाय गौतमो रथिनां वरः ॥
 ३० प्राच्छादयच्छित्तैर्वाणैर्महाराज शिखंडिनम् ॥ सच्छाद्यमानः समरे गौतमेन यशस्विना ३१ न्यषीद तरथोपस्थे शिखंडी रथिनां वरः ॥ सीदंतं चैनमालोक्य
 कृपः शारद्वतो युधि ३२ आजग्ने बहुभिर्वाणैर्जिघांसन्निव भारत ॥ विमुखं तुरणं दृष्ट्वा याज्ञसेनिं महारथम् ३३ पंचालाः सोमकाश्चैव परिवभुः समंततः ॥ तथैव तव
 पुत्राश्च परिवभुर्द्विजोत्तमम् ३४ महत्या सेनया सार्धं ततो युद्धमवर्तत ॥ रथानां चरणे राजन्नन्योन्यमभिधावताम् ३५ बभूवतु मुलः शब्दो मेघानां गर्जतामिव ॥
 द्रवतांसादिनां चैव गजानां च विशांपते ३६ अन्योन्यमभितो राजन्कूरमायो धनं वभौ ॥ पत्नीनां द्रवतां चैव पादशब्देन मेदिनी ३७ अकंपत महाराज भयत्रस्तेव
 चांगना ॥ रथिनोरथमारुह्य प्रवृत्ता विगवत्तरम् ३८ अगृह्णन् बहवो राजन्शलभान्वायसा इव ॥ तथा गजान्प्रभिन्नांश्च संप्रभिन्नामहागजाः ३९ तस्मिन्नेव पदे यता
 निगृह्णन्ति स्म भारत ॥ सादीसादिनमासाद्य पतयश्च पदातिनम् ४० समासाद्य रणेऽन्योन्यं संरन्धानां तिचक्रमुः ॥ धावतां द्रवतां चैव पुनरावर्ततामपि ४१
 बभूवत त्रसैन्यानां शब्दः सुविपुलो निशि ॥ दीप्यमानाः प्रदीपाश्च रथवारणवाजिषु ४२ अदृश्यं तमहाराजमहोल्का इव खाद्युताः ॥ सानिशा भरतश्चैव प्रदीपे रव
 भासिता ४३ दिवसप्रतिमाराजन्बभूव रणमूर्धानि ॥ आदित्येन यथा व्याप्तं तमोलोके प्रणश्यति ४४ तथानष्टं तमोघोरं दीपैर्दीप्तैरितस्ततः ॥ दिवं च पृथिवीं चैव
 दिशश्च प्रदिशस्तथा ४५ रजसा तमसा व्याप्ताद्योतिताः प्रभया पुनः ॥ अस्त्राणां कवचानां च मणीनां च महात्मनाम् ४६ अंतर्दधुः प्रभाः सर्वा दीपैस्ते रवमा
 सिताः ॥ तस्मिन्कोलाहले युद्धे वर्तमाने निशामुखे ४७ न किंचिद्विदुरात्मानमयमस्मीति भारत ॥ अवधीत्समरे पुत्रं पिता भरतसत्तम ४८

साहित्यतरेण सह योज्यं रथं रथान् रथिनोरथपत्नीनि तिक्वा ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४ । ४५ । ४६ । ४७ । ४८

२९ । ५० ॥ इति द्रोणपर्वणिटीकायामूनसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६९ ॥ ॥ ॥ ॥ तस्मिन्निति १ । १ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९

पुत्रश्च पितरं मोहात्सखायं च सखा तथा ॥ स्वस्त्रीयमातुलश्चापि स्वस्त्रीयश्चापि मातुलम् ४९ स्वस्वान्परे परांश्चापि निजगुरितरेतरम् ॥ निर्मर्यादमभूद्युद्धं रात्रौ भी
 रुभयानकम् ५० ॥ इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणिघटोत्कचवधपर्वणिराप्रियुद्धे संकुलयुद्धे ऊनसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६९ ॥ संजय उवाच ॥ तस्मि
 न्सुतमुले युद्धे वर्तमाने भयावहे ॥ दृष्टुमुग्रो महाराज द्रोणमेवाभ्यवर्तत १ संदधामो धनुः श्रेष्ठं ज्याविकर्षं पुनः पुनः ॥ अभ्यद्रवत द्रोणस्य रथं रुक्मविभूषितम् २
 दृष्टुमुग्रमथायां तं द्रोणस्यांतचिकीर्षया ॥ परिवर्तुर्महाराज पंचालाः पांडवैः सह ३ तथा परिवर्तुर्महाराज द्रोणमाचार्यसत्तमम् ॥ पुत्रास्ते सर्वतो यतारक्षुर्द्रोणमाहवे
 ४ बलार्णवौ ततस्तौ तु समेयातां निशामुखे ॥ वातोद्धूतौ क्षुब्धसत्त्वौ भैरवौ सागराविव ५ ततो द्रोणं महाराज पंचाल्यः पंचभिः शरैः ॥ विव्याध हृदये तूर्णं सिंहनादं
 ननादच ६ तं द्रोणः पंचविंशत्या विद्धा भारतसंयुगे ॥ चिच्छेदान्येन भल्लेन धनुरस्य महास्वनम् ७ दृष्टुमुग्रस्तु निर्विद्धो द्रोणेन भरतर्षभ ॥ उत्समर्जधनुस्तूर्णं
 संदश्यदशनच्छदम् ८ ततः कुद्धो महाराज दृष्टुमुग्रः प्रतापवान् ॥ आददेऽन्यद्वनुः श्रेष्ठं द्रोणस्यांतचिकीर्षया ९ विवृण्य च धनुश्चित्रमाकर्णात्परवीरहा ॥ द्रो
 णस्यांतकरं घोरं व्यसृजत्सायकं ततः १० सविमृष्टो बलवता शरो घोरो महामृधे ॥ भासयामास तत्सैन्यं दिवाकर इवोदितः ११ तंतुदृष्ट्वा शरं घोरं देवगंधर्वमानवाः ॥
 स्वस्त्यस्तु समरे राजन् द्रोणायेत्यह्वन्वचः १२ तंतुसायकमायां तमाचार्यस्य रथं प्रति ॥ कर्णोद्वादशधाराजंश्चिच्छेद कृतहस्तवत् १३ सच्छिनो बहुधाराज
 न्मृतपुत्रेण धन्विना ॥ निपपात शरस्तूर्णं निर्विषो भुजगो यथा १४ दृष्टुमुग्रं ततः कर्णो विव्याध दशभिः शरैः ॥ पंचभिर्द्रोणपुत्रस्तु स्वयं द्रोणस्तु सप्तभिः १५ श
 ल्यश्च दशभिर्वाणैस्त्रिभिर्दुःशासनस्तथा ॥ दुर्योधनस्तु विंशत्या शकुनिश्चापि पंचभिः १६ पंचाल्यं त्वरयाऽविध्यन् सर्वेषु महारथाः ॥ सविद्धः सप्तभिर्वैरैर्द्रो
 णस्यार्थे महाहवे १७ सर्वानसंभ्रमाद्राजन्प्रत्यविद्ध च त्रिभिस्त्रिभिः ॥ द्रोणं द्रौणिचं कर्णं च विव्याध च तवात्मजम् १८ तेभिन्ना धन्विना तेन दृष्टुमुग्रं पुनर्मृधे ॥ वि
 व्यधुः पंचभिस्तूर्णमेकैको रथिनां वरः १९ इमसेनस्तु संकुद्धो राजन्विव्याध पत्त्रिणा ॥ त्रिभिश्चान्यैः शरैस्तूर्णं तिष्ठतिष्ठेति चाब्रवीत् २० सतु तं प्रति विव्याध त्रि
 भिस्तीक्ष्णैरजिह्वैः ॥ स्वर्णपुंखैः शिलाधौतैः प्राणांतकरैर्युधि २१ भल्लेनान्येन तु पुनः सुवर्णोऽज्वलकुंडलम् ॥ निचकर्त शिरः काया इमसेन स्ववीर्यवान् २२
 तच्छिरोन्यपतद्भूमौ संदष्टौष्ठपुटंरणे ॥ महावातसमुद्धूतं पकं तालफलं यथा २३ तान्सविद्धापुनर्यो धान्वीरः सुनिशितैः शरैः ॥ राधेयस्याच्छिनद्भल्लैः कार्मुकां च
 त्रयोधिनः २४ न तु तन्मृषे कर्णो धनुषश्छेद न तथा ॥ निकर्त न मिवायुग्रं लांगूलस्य महाहरिः २५

१० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ हरिः सिंहः २५

२१ षड्वर्षमाः दुर्योधनदुःशासनद्रोणकर्णशल्यशकुनयः २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२
 सौज्यद्वनुःसमादायक्रोधरक्तेक्षणःश्वसनः ॥ अभ्यद्रवच्छरौघैस्तंष्टुष्टुम्रमहाबलम् २६ दृष्ट्वाकर्णतुसंरब्धंतेवीराःषड्वर्षमाः ॥ पांचाल्यपुत्रंत्वरिताःपरिवभु
 जिघांसया २७ षण्णांयोधप्रवीराणांतावकानांपुरस्कृतम् ॥ मृत्योरास्यमनुप्राप्तंष्टुष्टुम्रममंस्महि २८ एतस्मिन्नेकालेतुदाशार्होविकिरच्छरान् ॥ दृष्ट्वा
 पराक्रांतंसात्यकिःप्रत्यपद्यत २९ तमायांतंमहेष्वासंसात्यकिंयुद्धदुर्मदम् ॥ राधेयोदशभिर्बाणैःप्रत्यविध्यदजिह्वैः ३० तंसात्यकिर्महाराजविध्याधदशभिः
 शरैः ॥ पश्यतांसर्ववीराणांमागास्तिष्ठेतिचाब्रवीत् ३१ ससात्यकेस्तुबलिनःकर्णस्थचमहात्मनः ॥ आसीत्समागमोराजन्बलिवासवयोरिव ३२ त्रासयन्रथ
 घोषेणक्षत्रियानक्षत्रियर्षभः ॥ राजीवलोचनंकर्णसात्यकिःप्रत्यविध्यत ३३ कंयत्रिवघोषेणधनुषोवसुधाबली ॥ मृतपुत्रोमहाराजसात्यकिंप्रत्ययोधयत् ३४
 विपाठकर्णिनाराचैर्वत्सदंतैःक्षुरैरपि ॥ कर्णःशरशतैश्चापिशनैयंप्रत्यविध्यत ३५ तथैवयुद्धमानोऽपिपृष्णिनांप्रवरोयुधि ॥ अभ्यवर्षच्छरैःकर्णतद्युद्धमभव
 त्समम् ३६ तावकाश्वमहाराजकर्णपुत्रश्चदंशितः सात्यकिंविध्यधुस्तूर्णसमंतान्निशितैःशरैः ३७ अस्त्रैरस्त्राणिसंवार्धतेपांकर्णस्यवाविभो ॥ अविध्यत्सात्यकिः
 कुद्धोवृषसेनंस्तनान्तरे ३८ तेनबाणेननिर्विद्धोवृषसेनोविशंपते ॥ न्यपत्सरथेमूढोधनुरुत्सृज्यवीर्यवान् ३९ ततःकर्णोहतंमत्वावृषसेनंमहारथम् ॥ पुत्रशो
 काभिसंतप्तःसात्यकिंप्रत्यपीडयत् ४० पीडयमानस्तुकर्णेनयुधुधानोमहारथः ॥ विध्याधबहुभिःकर्णत्वरमाणःपुनःपुनः ४१ सकर्णदशभिर्विद्धावृषसेनं
 चसप्तभिः ॥ सहस्तावापधनुषीतयोश्चिच्छेदसात्वतः ४२ तावन्धनुषीसज्येकत्वाशत्रुभयंकरे ॥ युधुधानमाविध्येतांसमंतान्निशितैःशरैः ४३ वर्त
 मानेतुसंग्रामेतस्मिन्वीरवरक्षये ॥ अतीवशुश्रुवेराजनगांडीवस्यमहास्वनः ४४ श्रुत्वातुरधनिर्घोषंगांडीवस्यचनिःस्वनं ॥ मृतपुत्रोऽब्रवीद्राजन्दुर्योधनमिदं वचः ४५
 एषसर्वोचमूढत्वामुत्स्यांश्चैव नरर्षभान् ॥ पौरवांश्चमहेष्वासोविक्षिपन्नुत्तमंधनुः ४६ पार्थोविजयतेतत्रगांडीवनिनदोमहान् ॥ श्रूयतेरथघोषश्चवासवस्येव नर्दतः
 ४७ करोतिपांडवोव्यक्तं कर्मोपयिकमात्मनः ॥ एषाविदार्यतेराजन्बहुधाभारतीचमूः ४८ विप्रकीर्णान्यनेकानि न हितिष्ठंतिकर्हिचित् ॥ वातेनेवसमुद्धूतमभ्र
 जालंविदीर्यते ४९ सव्यसाचिनमासाद्यभिघ्नानौरिवसागरे ॥ द्रवतांयोधमुखानांगांडीवप्रेषितैःशरैः ५० विद्वानांशतशोराजन्श्रूयतेनिःस्वनोमहान् ॥ शृणु
 हुंदुभिर्निर्घोषमर्जुनस्यरथंप्रति ५१ निशीथेराजशार्ङ्गलस्तनयित्तेरिवांशरे ॥ हाहाकररवांश्चैवसिंहनादांश्चपुष्कलान् ५२ शृणुशब्दान्बहुविधानर्जुनस्यरथंप्र
 ति ॥ अयंमध्येस्थितोऽस्माकंसात्यकिःसात्वतांवरः ५३ इहचेल्लभ्यतेलक्ष्यं कृत्स्नान्जेप्यामहेपरान् ॥ एषपांचालराजस्यपुत्रोद्रोणेनसंगतः ५४

४३ । ४४ । ४५ । ४६ । ४७ । ४८ । ४९ । ५० । ५१ । ५२ । ५३ इह सात्यकिरूपंलक्ष्यंलभ्यतेचेत्तदयं वशीक्रियतेचेदित्यर्थः ५४

सात्यकिष्टुष्टुम्रौपांडवसेनायांसारभूताविभमन्युवद्वुभिर्भिलित्वाहंतव्यावित्याह सात्यकिमित्यादिना ५५ । ५६ । ५७ । ५८ । ५९ माधवोमधुवंशजःसात्यकिः ६० । ६१ । ६२ । ६३ । ६४
 सर्वतःसंवृतोयोघैःशूरैश्चरथसत्तमैः ॥ सात्यकियदिह्न्यामष्टुष्टुम्रंचपार्षतम् ५५ असंशयंमहाराजध्रुवनोविजयोभवेत् ॥ सौभद्रवदिमौवीरौपरिवार्यमहारथौ
 ५६ प्रयतामोमहाराजनिहंतुंष्टुष्टुम्रंचपार्षतौ ॥ सव्यसाचीपुरोऽभ्येतिद्रोणानीकायभारत ५७ संसक्तंसात्यकिंज्ञात्वाबहुभिःकुरुपुंगवैः ॥ तत्रगच्छंतुबहवःप्रव
 रारथसत्तमाः ५८ यावत्पार्थोनजानातिसात्यकिंबहुभिर्वृतम् ॥ तेत्वरध्वंतथाशूराःशराणांमोक्षणेभृशम् ५९ यथात्विहवज्रयेषपरलोकायमाधवः ॥ तथाकुरुमहा
 राजसुनीत्यासुप्रयुक्तया ६० कर्णस्यमतमास्थायपुत्रस्तेप्राहसौबलम् ॥ यथेन्द्रःसमरेराजन्प्राहविष्णुंयशस्विनम् ६१ वृतःसहस्रेदशभिर्गजानामनिवर्तिनाम् ॥
 रथैश्चदशसाहस्रैस्तूर्णयाहिधनंजयम् ६२ दुःशासनोदुर्विषहःसुबाहुर्दुःप्रधर्षणः ॥ एतेत्वामनुयास्यंतिपतिभिर्बहुभिर्वृताः ६३ जहिकृष्णोमहाबाहोधर्मराजं
 चमातुल ॥ नकुलंसहदेवंचभीमसेनंतथैवच ६४ देवानामिवदेवेद्रेजयाशात्वयिमेस्थिता ॥ जहिमातुलकौंतेयानसुरानिवपावकिः ६५ एवमुक्तोययौपा
 र्थान्पुत्रेणतवसौबलः ॥ महत्यासेनयासार्धसहपुत्रैश्चतेविभो ६६ प्रियार्थंतवपुत्राणांदिधक्षुःपांडुनंदनान् ॥ ततःप्रवृत्तेयुद्धंतावकानांपरैःसह ६७ प्रयातेसौव
 लेराजन्पांडवानामनीकिनीम् ॥ बलेनमहतायुक्तःमृतपुत्रस्तुसात्वतम् ६८ अभ्ययात्त्वरितोयुद्धेकिरनशरशतान्बहून् ॥ तथैवपार्थिवाःसर्वेसात्यकिंपर्यवार
 यन् ६९ भारद्वाजस्ततोगत्वाष्टुष्टुम्रंधप्रति ॥ महयुद्धंतदासीतुद्रोणस्यनिशिभारत ॥ दृष्ट्वाग्नेनवीरेणपंचालैश्चसहाहुतम् ७० ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्व
 णिघटोत्कचवधपर्वणि रात्रियुद्धेसंकुलयुद्धेसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७० ॥ ॥ १७१ ॥ ॥ संजयउवाच ॥ ततस्तेप्राद्रवन्सर्वेत्वरितायुद्धदुर्मदाः ॥
 अमृष्यमाणाःसंरब्धायुधुधानरथंप्रति १ तेरथैःकल्पितैराजन्हेमरूप्यविभूषितैः ॥ सादिभिश्चगजैश्चैवपरिवभुःसमंततः २ अथैनंकोष्ठकीकृत्यसर्वतस्तेमहा
 रथाः ॥ सिंहनादांस्ततश्चक्रुस्तर्जयंतिस्मसात्यकिं ३ तेऽभ्यवर्षच्छरैस्तीक्ष्णैःसात्यकिंसत्यविक्रमम् ॥ त्वरमाणामहावीरामाधवस्यवधैषिणः ४ तान्दृष्ट्वा
 ऽऽपततस्तूर्णशैनेयःपरवीरहा ॥ प्रत्यगृह्णान्महाबाहुःप्रमुंचन्विशिखान्बहून् ५ तत्रवीरोमहेष्वासःसात्यकिर्युद्धदुर्मदः ॥ निचकर्तेशिरांस्युग्रैःशरैःसन्नतपर्व
 भिः ६ हस्तिहस्तान्हयग्रीवाबाहून्पिचसायुधान् ॥ क्षुरप्रैःशातयामासतावकानांसमाधवः ७ पतितैश्चामरैश्चैवश्वेतच्छत्रैश्चभारत ॥ बभूवधरणीपूणांसत्रै
 र्यौरिवप्रभो ८ एतेषांयुधुधानेनयुध्यतांयुधिभारत ॥ बभूवतुमुलःशब्दःप्रेतानांक्रंदतामिव ९ तेनशब्देनमहतापूरिताभूदसुंधरा ॥ रात्रिःसमभवच्चैवती
 वरूपाभयावहा १० दीर्यमाणंबलदृष्ट्वायुधुधानशराहतम् ॥ श्रुत्वाचविपुलनादंनिशीथेलोमहर्षणे ११

पावकिःस्कंदः ६९ । ७० । ७१ । ७२ । ७३ । ७४ । ७५ । ७६ । ७७ । ७८ । ७९ । ८० । ८१ । ८२ । ८३ । ८४ । ८५ । ८६ । ८७ । ८८ । ८९ । ९० । ९१ । ९२ । ९३ । ९४ । ९५ । ९६ । ९७ । ९८ । ९९ । १०० ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ २७० ॥ ततइति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११

सुतस्तवाब्रवीद्राजन्सारथिरथिनांवरः ॥ यत्रैषशब्दस्तत्राश्वाश्चोदयेतिपुनःपुनः १२ तेनसंचोद्यमानस्तुततस्तांस्तुरगोत्तमान् ॥ सूतःसंचोदयामासयुयुधान
रथंप्रति १३ ततोदुर्योधनःकुद्धोदृढधन्वाजितक्रुमः ॥ शीघ्रहस्तश्चित्रयोधीयुयुधानमुपाद्रवत् १४ ततःपूर्णायतोत्सृष्टैःशरैःशोणितभोजनैः ॥ दुर्योधनंद्वाद
शभिर्माधवःप्रत्यविध्यत् १५ दुर्योधनस्तेनतथापूर्वमेवादितःशरैः ॥ शैनेयंदशभिर्बाणैःप्रत्यविध्यदमर्षितः १६ ततःसमभवयुद्धंतुमुलंभरतर्षभ ॥ पंचाला
नांचसर्वेषांभरतानांचदारुणम् १७ शैनेयस्तुरणेकुद्धस्तवपुत्रंमहारथम् ॥ सायकानामशीत्यातुविव्याधोरसिभारत १८ ततोऽस्यवाहान्समरेशरैर्निन्येयमक्ष
यम् ॥ सारथिंचरथात्तूर्णपातयामासपत्रिणा १९ हताश्वेतुरथेतिष्ठन्पुत्रस्तवविशांपते ॥ मुमोचनिशितान्बाणान्शैनेयस्यरथंप्रति २० शरान्पंचाशतांस्तां
स्तुशैनेयःकृतहस्तवत् ॥ चिच्छेदसमरेराजन्प्रेषितांस्तनयेनते २१ अथापरेणभस्त्रेणमुष्टिदेशेमहद्धनुः ॥ चिच्छेदतरसायुद्धेतवपुत्रस्यमाधवः २२ विरथो
विधनुष्कश्चसर्वलोकेश्वरःप्रभुः ॥ आरुरोहरथंतूर्णभास्वरंकृतवर्भणः २३ दुर्योधनेपरावृत्तेशैनेयस्तववाहिनीम् ॥ द्रावयामासविशिखैर्निशामध्येविशांपते २४
शकुनिश्चाजुनंराजन्परिवार्यसमंततः ॥ रथैरनेकसाहस्रैर्गजैश्चापिसहस्रशः २५ तथाहयसहस्रैश्चनानाशस्त्रैरवाकिरत् ॥ तेमहास्त्राणिसर्वाणिविकिरंतोऽर्जुनंप्र
ति २६ अर्जुनंयोधयंतिस्मक्षत्रियाःकालचोदिताः ॥ तान्यर्जुनःसहस्राणिरथवारणवाजिनाम् २७ प्रत्यवारयदायस्तःप्रकुर्वन्विपुलक्षयम् ॥ ततस्तुसमरे
शूरःशकुनिःसौबलस्तदा २८ विव्याधनिशितैर्बाणैर्जुनंप्रहसन्निव ॥ पुनश्चैवशतेनास्यसंरुोधमहारथम् २९ तमर्जुनस्तुविशत्याविव्याधयुधिभारत ॥ अ
थेतरान्महेष्वासांस्त्रिभिस्त्रिभिरविध्यत् ३० निवार्यतान्बाणगणैर्द्युधिराजन्धनंजयः ॥ जघानतावकान्योधान्वज्रपाणिरिवासुरान् ३१ भुजैश्छिन्नैर्महीपालह
स्तिहस्तोपमैर्मृधे ॥ समाकीर्णामहीभातिपंचास्यैरिवपन्नगैः ३२ शिरोभिःसाकिरीटैश्चसुनसैश्चारुकुंडलैः ॥ संदष्टौष्ठपुटैःकुद्धैस्तथैवोद्धृतलोचनैः ३३ निष्क
चूडामणिधरैःक्षत्रियाणांप्रियंवदैः ॥ पंकजैरिवविन्यस्तैःपर्वतैर्विवभौमही ३४ कृत्वातत्कर्मबीभत्सुरुग्रमुग्रपराक्रमः ॥ विव्याधशकुनिंभूयःपंचभिर्नतपर्वभिः ३५
अताडयदुलूकंचत्रिभिरेवतथाशरैः ॥ उलूकस्तुतथाविद्धोवासुदेवमताडयत् ३६ ननादचमहानादंपूरयन्निवमेदिनीम् ॥ अर्जुनःशकुनेश्चापंसायकैरच्छिनद्रणे
३७ निन्येचचतुरोवाहान्यमस्यसदनंप्रति ॥ ततोऽथादवहृत्यसौबलोभरतर्षभ ३८ उलूकस्यरथंतूर्णमारुरोहविशांपते ॥ तावेकरथमारूढौपितापुत्रौमहा
रथौ ३९ पार्थसिपिचतुर्बाणैर्गिरिर्मेषाविवांभुभिः ॥ तौतुविद्धामहाराजपांडवोनिशितैःशरैः ४० विद्रावयंस्तवचमूंशतशोव्यधमच्छरैः ॥ अनिलेनयथा
ऽग्निविच्छिन्नानिसमंततः ४१ विच्छिन्नानितथाराजन्बलान्यासन्विशांपते ॥ तद्वलंभरतश्रेष्ठवध्यमानंतदानिशि ४२

प्रदुद्रावादिशःसर्वावीक्षमाणंभयार्दितम् ॥ उत्सृज्यवाहान्समरेचोदयंतस्तथाऽपरे ४३ संभ्रांताःपर्थधावंततस्मिस्तमसिदारुणे ॥ विजित्यसमरेयोधांस्तावकान्
भरतर्षभ ४४ दध्मतुर्मुदितौशंखौवासुदेवधनंजयौ ॥ दृष्टुमुग्रोमहाराजद्रोणंविद्धात्रिभिःशरैः ४५ चिच्छेदधनुषस्तूर्णज्यांशरेणशितेनह ॥ तन्निधायधनुर्भू
मौद्रोणःक्षत्रियमर्दनः ४६ आददेऽन्यद्धनुःशूरोवेगवत्सारवतरम् ॥ दृष्टुमुग्रंततोद्रोणोविद्धासप्तभिराशुगैः ४७ सारथिंपंचभिर्बाणैराजन्विव्याधसंयुगे ॥ तं
निवार्यशरैस्तूर्णदृष्टुमुग्रोमहारथः ४८ व्यधमत्कौरवीसेनामासुर्गमघवानिव ॥ वध्यमानेबलेतस्मिस्तवपुत्रस्यमारिष ४९ प्रावर्ततनदीघोराशोणितौघतरं
गिणी ॥ उभयोःसेनयोर्मध्येनराश्वद्विपवाहिनी ५० यथावैतरणीराजन्यमराजपुरंप्रति ॥ द्रावयित्वातुतत्सैन्यंघृष्टुमुग्रप्रतापवान् ५१ अभ्यराजततेजस्वी
शक्रोदेवगणेष्विव ॥ अथदध्मुर्महाशंखान्दृष्टुमुग्रशिखंडिनौ ५२ यमौचयुयुधानश्चपांडवश्चवृकोदरः ॥ जित्वारथसहस्राणितावकानांमहारथाः ५३ सिंह
नादरवांश्चकुःपांडवाजितकाशिनः ॥ पश्यतस्तवपुत्रस्यकर्णस्यचरणोत्कटाः ॥ तथाद्रोणस्यशूरस्यद्रोणेश्वैवविशांपते ५४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणि
घटोत्कचवधपर्वणिरात्रियुद्धेसंकुलयुद्धेएकसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७१ ॥ अ ॥ संजयउवाच ॥ विदुतंस्वबलंदृष्ट्वावध्यमानंमहात्माभिः ॥ क्रोधेनमह
ताऽऽविष्टःपुत्रस्तवविशांपते १ अभ्येत्यसहसाकर्णद्रोणंचजयतांवरम् ॥ अमर्षवशमापन्नोवाक्यज्ञोवाक्यमब्रवीत् २ भवद्भ्यामिहसंग्रामःकुद्धाभ्यांसंप्रवर्तितः ॥
आहवेनिहतंदृष्ट्वासैधवंसव्यसाचिना ३ निहन्यमानांपांडुनांबलेनममवाहिनीम् ॥ भूत्वातद्विजयेशक्तावशक्ताविवपश्यतः ४ यद्यहंभवतोस्त्याज्योनवाच्यो
ऽस्मितदेवाहि ॥ आवांपांडुसुतान्संख्येजेष्यावइतिमानदौ ५ तदैवाहंवचःश्रुत्वाभवद्भ्यामनुसंततम् ॥ नाकरिष्यमिदंपार्थैर्वैरयोधविनाशनम् ६ यदिनाहंप
रित्याज्योभवद्भ्यांपुरुषर्षभौ ॥ युध्यतामनुरूपेणविक्रमेणसुविक्रमौ ७ वाक्प्रतोदेनतौवीरौप्रणुनौतनयेनते ॥ प्रावर्तयेतांसंग्रामंघट्टिताविवपन्नगौ ८
ततस्तौरथिनांश्रेष्ठौसर्वलोकधनुर्वरौ ॥ शैनेयप्रमुखान्पार्थानभिदुद्धवतूरणे ९ तथैवसहिताःपार्थाःसर्वसैन्येनसंवृताः ॥ अभ्यवर्तततौवीरौनर्दमानौमुहुर्मुहुः
१० अथद्रोणोमहेष्वासोदशभिःशिनिपुंगवम् ॥ अविध्यत्वरितंकुद्धःसर्वशस्त्रभृतांवरः ११ कर्णश्चदशभिर्बाणैःपुत्रश्चतवसप्तभिः ॥ दशभिर्वृषसेनश्चसौबल
श्चापिसप्तभिः १२ एतेकौरवसंक्रंदेशैनेयंपर्यवाकिरन् ॥ दृष्ट्वाचसमरेद्रोणंनिघ्नंतंपांडवींचमूम् १३ विव्यधुःसोमकास्तूर्णसमंताच्छरवृष्टिभिः ॥ तत्रद्रोणो
ऽहरत्प्राणान्क्षत्रियाणांविशांपते १४ रश्मिभिर्भास्करोराजस्तमांसीवसमंततः ॥ द्रोणेनवध्यमानानांपंचालानांविशांपते १५ शुश्रुवेतुमुलःशब्दःक्रोशतामि
तरेतरम् ॥ पुत्रानन्येपितृनन्येभ्रातृनन्येचमातुलान् १६

11983M

॥ इति द्रोणपर्वणिटीकायां द्विसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७२ ॥ ॥ ध ॥ ॥ तत इति १ । २ । ३ ॥

४।५।६।७।८।९।१०।११।१२।१३।१४।१५।१६।१७।१८ अतिमयाभूजलनमात्रेणापिकर्णप्राप्तेनिरे १९।२०।२१।२२।२३।२४
ततःपंचालमुख्यस्यष्टष्टुमस्यसंयुगे ॥ सारथिचतुरश्वाश्चान्कर्णोविन्याधसायकैः ४ कार्मुकप्रवरंचापिप्रचिच्छेदशितैःशरैः ॥ सारथिंचास्यभलेनरथनीडाद
पातयत् ५ घृष्टष्टुमस्तुविरथोहताश्चोदतसारथिः ॥ गृहीत्वापरिघंघोरंकर्णस्याश्वानपीपिषत् ६ विद्वश्चबहुभिस्तेनशरैराशीविषोपमैः ॥ ततोयुधिष्ठिरानी
कंपद्मामेवान्वपद्यत् ७ आरुरोहरथंचापिसहदेवस्यमारिष ॥ प्रयातुकामःकर्णायवारितोधर्ममूनुना ८ कर्णस्तुसुमहातेजाःसिंहनादविमिश्रितम् ॥ धनुःशब्दं
महच्छेदध्मौतारिणचांबुजम् ९ दृष्ट्वाविनिर्जितंयुद्धेपार्षतंतेमहारथाः ॥ अमर्षवशमापन्नाःपंचालाःसहसोमकाः १० सूतपुत्रवधार्थायशस्त्राण्यादायसर्वशः ॥ प्र
ययुःकर्णमुद्दिश्यमृत्युंकृत्वानिवर्तनम् ११ कर्णस्यापिरथेवाहानन्यान्मूतोऽभ्ययोजयत् ॥ शंखवर्णान्महावेगान्सैधवान्साधुवाहिनः १२ लब्धलक्षस्तुराधेयः
पंचालानांमहारथान् ॥ अभ्यपीडयदायस्तःशरैर्मैघइवाचलम् १३ सापीडयमानाकर्णेनपंचालानांमहाचमूः ॥ संप्राद्रवत्सुसंत्रस्तासिंहेनेवार्दितामृगी १४
पतितस्तुरगेभ्यश्चगजेभ्यश्चमहीतले ॥ रथेभ्यश्चनरास्तूर्णमदृश्यंततस्ततः १५ धावमानस्ययोधस्यक्षुरप्रैःसमहामृधे ॥ बाहूचिच्छेदवैकर्णःशिरश्चैवस
कुंडलम् १६ ऊरूचिच्छेदचान्यस्यगजस्थस्यविशांपते ॥ वाजिपृष्ठगतस्यापिभूयिष्ठस्यचमारिष १७ नाज्ञासिषुर्धावमानाबहवश्चमहारथाः ॥ संछिन्ना
न्यात्मगात्राणिवाहनानिचसंयुगे १८ तेवध्यमानाःसमरेपंचालाःसृजयैःसह ॥ तृणप्रस्पंदनाच्चापिसूतपुत्रंस्ममेनिरे १९ अपिस्वंसमरेयोधंधावमानंविचेतसम् ॥
कर्णमेवाभ्यमन्यंतततोभीताद्रवंतिते २० तान्यनीकानिभग्नानिद्रवमाणानिभारत ॥ अभ्यद्रवद्भुतंकर्णःपृष्ठतोविकिरञ्छरान् २१ अवेक्ष्यमाणास्त्वन्योन्यं
सुसंमूढाविचेतसः ॥ नाशकुवन्नवस्थातुंकाल्यमानामहात्मना २२ कर्णेनाभ्याहताराजन्पंचालाःपरमेषुभिः ॥ द्रोणेनचदिशःसर्वावीक्षमाणाःप्रदुद्रुवुः २३ त
तोयुधिष्ठिरोराजास्वसैन्यंप्रेक्ष्यविद्वुतम् ॥ अपयानेमनःकृत्वाफाल्गुनंवाक्यमब्रवीत् २४ पश्यकर्णमहेष्वासंधनुष्पाणिमवस्थितम् ॥ निशीथेदारुणेकालेतपं
तमिवभास्करम् २५ कर्णसायकनुन्नानांक्रोशतामेषनिःस्वनः ॥ अनिशंश्रूयतेपार्थत्वदंधूनामनाथवत् २६ यथाविसृजतश्चास्यसंदधानस्यचाशुमान् ॥ प
श्यामिनांतरंपार्थक्षपयिष्यतिनोभ्रुवम् २७ यदत्रानंतरंकार्यंप्राप्तकालंचपश्यसि ॥ कर्णस्यवधसंयुक्तंतत्कुरुष्वधनंजय २८ एवमुक्तोमहाराजपार्थःकृष्णम
थाब्रवीत् ॥ भीतःकुंतीसुतोराजाराधेयस्याद्यविक्रमात् २९ एवंगतेप्राप्तकालंकर्णानीकेपुनःपुनः ॥ भवान्व्यवस्यतुक्षिप्रंद्रवतेद्विवह्मथिनी ३० द्रोणसायक
नुन्नानांभग्नानांमधुसूदन ॥ कर्णेनत्रास्यमानानामवस्थानंनविद्यते ३१ पश्यामिचतथाकर्णोविचरंतमभीतवत् ॥ द्रवमाणान्छोदारान्किरंतंनिशितैःशरैः ३२ नैनं
शक्ष्यामिसंसोढुंचरंतंरणमूर्धनि ॥ प्रत्यक्षं वृष्णिशार्दूलपादस्पर्शमिवोरगः ३३ सभवांस्तत्रयात्वाशुयत्रकर्णोमहारथः ॥ अहमेनंहनिष्यामिमां वैषमधुसूदन ३४

२५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४

श्रीवासुदेवउवाच ॥ पश्यामि कर्णकौंतेय देवराजमिवाहवे ॥ विचरंतं नरव्याघ्रमतिमानुषविक्रमम् ३५ नैतस्यान्योऽस्ति संग्रामे प्रत्युद्याता धनंजय ॥ ऋतेत्वा
पुरुषव्याघ्रराक्षसाद्वाघटोत्कचात् ३६ ननु तावदहं मन्ये प्राप्तकालं तवानघ ॥ समागमं महाबाहो सूतपुत्रेण संयुगे ३७ दीप्यमाना महोल्केव तिष्ठत्यस्य हि वासवी ॥
त्वदर्थं हि महाबाहो सूतपुत्रेण संयुगे ३८ रक्ष्यते शक्तिरेषा हि रौद्ररूपं विभर्ति च ॥ घटोत्कचस्तुराघेयं प्रत्युद्यातु महाबलः ३९ सहिभीमेन बलिना जातः सुरपरा
क्रमः ॥ तस्मिन् न स्त्राणि दिव्यानि राक्षसान्यासुराणि च ४० सततं चानुरक्तो बोहितैषी च घटोत्कचः ॥ विजेष्यति रणे कर्णमिति मेनात्र संशयः ४१ एवमुक्तो महाबा
हुः पार्थः पुष्करलोचनः ॥ आजुहावाथ तद्रक्षस्तच्चासीत् प्रादुरग्रतः ४२ कवची सशरः खड्गी सधन्वा च विशापते ॥ अभिवाद्य ततः कृष्णं पांडवं च धनंजयम् ॥ अ
ब्रवीच्च तदा कृष्णमयमस्म्यनुशाधि माम् ४३ ततस्तं मेव संकाशं दीप्तास्यं दीप्तकुंडलम् ॥ अभ्यभाषत हैडिर्बिंदाशार्हः प्रहसन्निव ४४ ॥ वासुदेवउवाच ॥ घटो
त्कचविजानीहियत्त्वा वक्ष्यामि पुत्रक ॥ प्राप्तो विक्रमकालोऽयं तवनान्यस्य कस्यचित् ४५ स भवान्मज्जमानानां बंधूनां त्वं ह्यवोभव ॥ विविधानि तवास्त्राणि सान्ति मा
याचराक्षसी ४६ पश्य कर्णेन हैडिर्बिंदावानामनीकिनी ॥ काल्यमानायथागावः पालेन रणमूर्धनि ४७ एष कर्णो महेश्वासे मतिमान् दृढविक्रमः ॥ पांडवानाम
नीकेषु निहंति क्षत्रियर्षभान् ४८ किरंतः शरवर्षाणि महंति दृढधन्विनः ॥ न शकुर्वन्त्यवस्थातुं पीडयमानाः शरार्चिषा ४९ निशीथे सूतपुत्रेण शरवर्षेण पीडिताः ॥
एते द्रवंति पंचालाः सिंहेनेवार्दिता मृगाः ५० एतस्यैव प्रवृद्धस्य सूतपुत्रस्य संयुगे ॥ निषेद्धा विद्यते नान्यस्त्वामृते भीमविक्रम ५१ सत्वं कुरु महाबाहो कर्णयुक्तमिहा
त्मनः ॥ मातुलानां पितॄणां च तेजसोऽस्त्रबलस्य च ५२ एतदर्थं हैडिर्बिंदापुत्रानिच्छंति मानवाः ॥ कथं नस्तारयेदुःखात्सत्वं तारयवांधवान् ५३ इच्छंति पि
तरः पुत्रान् स्वार्थहेतोर्घटोत्कच ॥ इह लोकात्परे लोके तारयिष्यंति ये हिताः ५४ तव ह्यत्र बलं भीममाया श्वतवदुस्तराः ॥ संग्रामे युध्यमानस्य सततं भीमनंदन ५५
पांडवानां प्रभग्नानां कर्णेन निशिसायकैः ॥ मज्जतां धार्तराष्ट्रेषु भवपारंपरंतप ५६ रात्रौ हिराक्षसाभूयो भवंत्यमितविक्रमाः ॥ बलवंतः सुदुर्धर्षाः शूराविकांतचारि
णः ५७ जहिकर्णमहेश्वासं निशीथे माययारणे ॥ पार्थाद्रोणं वधिष्यंति पृष्ठपुत्रपुरोगमाः ५८ ॥ संजयउवाच ॥ केशवस्य वचः श्रुत्वा भीमसुरपिराश्रमम् ॥ अ
भ्यभाषत कौरव्यघटोत्कचमरिदमम् ५९ घटोत्कचभवांश्चैव दीर्घबाहुश्च सात्यकिः ॥ मत्तौ मे सर्वसैन्येषु भीमसेनश्च पांडवः ६० तद्रवान्यातु कर्णेन द्वैरथं युध्य
तां निशि ॥ सात्यकिः पृष्ठगोपस्तेभ्यो विष्यति महारथः ६१ जहिकर्णं रणेशूरं सात्वतेन सहायवान् ॥ यथेन्द्रस्तारकं पूर्वं स्कंदेन सह जघ्निवान् ६२ ॥ ॥ घटोत्क
चउवाच ॥ ॥ अलमेवास्मि कर्णाय द्रोणाया लंच भारत ॥ अन्येषां क्षत्रियाणां चलतास्त्राणां महात्मनाम् ६३

१८ ॥ इति द्रोणपर्वणि टीकायां पृष्ठपक्षिकशततमोऽध्यायः ॥ १७३ ॥ ॥ दृष्टेति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ अपचिति निष्कृतिम् ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४

अद्य दास्यामि संग्रामं सूतपुत्राय तं निशि ॥ यं जनाः संप्रवक्ष्यंति यावद्भूमिर्धरिष्यति ६४ नचात्र शूरान्मोक्ष्यामि न भीतान् लुतां जलीन् ॥ सर्वानेव वधिष्यामिरा
क्षसंधर्ममास्थितः ६५ ॥ संजयउवाच ॥ एवमुक्त्वा महाबाहुं हैडिर्बिर्वरवीरहा ॥ अभ्ययात्तु मुले कर्णं तव सैन्यं विभीषयन् ६६ तमापतंतं संकुदं दीप्तास्यं
दीप्तमूर्धजम् ॥ प्रहसन् पुरुषव्याघ्रः प्रतिजग्राह सूतजः ६७ तयोः समभवदुद्वेकं राक्षसयोर्मृधे ॥ गर्जतो राजशार्दूलशक्रप्रह्लादयोरिव ६८ ॥ इति श्रीमहाभार
ते द्रोणपर्वणि घटोत्कचवधपर्वणि रात्रियुद्धे घटोत्कचप्रोत्साहने त्रिसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७३ ॥ ४४ ॥ संजयउवाच ॥ दृष्ट्वा घटोत्कचं राजन् सूत
पुत्ररथं प्रति ॥ आयातंतु तथा युक्तां जिघांसुं कर्णमाहवे १ अब्रवीत्तत्र पुत्रस्ते दुःशासनमिदं वचः ॥ एतद्रक्षो रणे तूष्णीं दृष्ट्वा कर्णस्य विक्रमम् २ अभियाति दुतं क
र्णं तद्दारय महारथम् ॥ वृत्तः सैन्येन महतायाहियत्र महाबलः ३ कर्णो विकर्तनो युद्धे राक्षसेन युयुत्सति ॥ रक्षकर्णं रणे यत्तो वृत्तः सैन्येन मानद ४ माकर्णं राक्षसो घो
रः प्रमादन्नाशयिष्यति ॥ एतस्मिन् तरे राजन् जटासुरसुतो बली ५ दुर्योधनमुपागम्य प्राह प्रहरतां वरः ॥ दुर्योधनतवा मित्रान् प्रख्याता न युद्धदुर्मदान् ६ पांड
वान् हंतुमिच्छामि त्वयाऽऽज्ञां सहा नुगान् ॥ जटासुरो मम पितारक्षसां ग्रामणीः पुरा ७ प्रयुज्य कर्म रक्षो ब्रह्मद्रैः पार्थैर्निपातितः ॥ तस्यापचितिं मिच्छामि शत्रुशो
णितपूजया ॥ शत्रुमांसे श्वराजेंद्रमामनुज्ञातुमर्हसि ८ तमब्रवीत्ततो राजा प्रीयमाणः पुनः पुनः ॥ द्रोणकर्णादिभिः सार्धं पर्याप्तोऽहं द्विषद्वधे ९ त्वंगुच्छमयाऽ
ज्ञां जहियुद्धे घटोत्कचम् ॥ राक्षसं क्रूरकर्माणं राक्षोमानुषसंभवम् १० पांडवानां हितं नित्यं हस्त्यश्वरथघातिनम् ॥ वैहायसगतं युद्धे प्रेषयेयं मसादनम् ११ तथेत्यु
क्त्वा महाकायः समाहूय घटोत्कचम् ॥ जाटासुरिभैर्मसेर्निनाशस्त्रैरवाकिरत् १२ अलंबुषं च कर्णं च कुरु सैन्यं च दुस्तरं ॥ हैडिर्बिः प्रममाथैको महावातोऽबुदानिव
१३ ततो माया बलं दृष्ट्वा रक्षस्तूर्णमलंबुषः ॥ घटोत्कचं शरव्रातैर्नाना लिंगैः समार्षयत् १४ विद्धा च बहुभिर्बाणैर्भैर्मसेर्निमहाबलः ॥ व्यद्रावयच्छरव्रातैः पांड
वानामनीकिनीम् १५ तेन विद्राव्यमाणानि पांडुसैन्यानि भारत ॥ निशीथे विप्रकिर्यते वातनुन्नाघनाइव १६ घटोत्कचशरैर्नुन्नातथैव तव वाहिनी ॥ निशीथे
प्राद्रवद्राजुत्सृज्यो लकाः सहस्रशः १७ अलंबुषस्ततः कुद्वोभैर्मसेर्निमहामृधे ॥ आजग्रे दशभिर्बाणैस्तोत्रैरेव महाद्विपम् १८ तिलशस्तस्य संवाहं सूतं सर्वायुधा
नि च ॥ घटोत्कचः प्रचिच्छेदप्रणदंश्चातिदारुणम् १९ ततः कर्णशरव्रातैः कुरुनन्यान् सहस्रशः ॥ अलंबुषं चाभ्यवर्षन् मेघो मेरुमिवाचलम् २० ततः संभुक्षुभैर्न्य
कुरुणाराक्षसादितम् ॥ उपर्युपरि चान्योन्यं चतुरंगममर्दह २१ जाटासुरिर्महाराजविरथो हतसाराथिः ॥ घटोत्कचं रणे कुद्वोमुष्टिनाऽभ्यहनदृढम् २२ मुष्टिना
ऽभ्याहतस्तेन प्रचचाल घटोत्कचः ॥ क्षितिकं पेयथाशैलः स वृक्षस्तृणगुल्मवान् २३

२४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ निष्ठानाशम् ४२ । ४३ । ४४ । ४५
 ततःसपरिधाभेनद्विद्वत्संघेनबाहुना ॥ जाटासुरिभैमसेनिरवधोन्मुष्टिनाभृशम् २४ तंप्रमथ्यततःकुद्धस्तूर्णैर्द्विद्विराक्षिपत् ॥ दोभ्यार्मिद्रध्वजाभाभ्यानि
 पिपेषचभूतले २५ जाटासुरिर्मोक्षयित्वाआत्मानंचघटोत्कचात् ॥ पुनरुत्थायवेगेनघटोत्कचमुपाद्रवत् २६ अलंबुषोऽपिविक्षिप्यसमुत्क्षिप्यचराक्षसम् ॥
 घटोत्कचंरणेरौषान्निपिपेषचभूतले २७ तयोःसमभवद्युद्धंजर्जतोरतिकाययोः ॥ घटोत्कचालंबुषयोस्तुमुलंलोमहर्षणम् २८ विशेषयंतावन्योन्यमायाभि
 रतिमायिनौ ॥ युयुधातेमहावीर्याविद्रवैरोचनाविव २९ पावकांभुनिधीभूत्वापुनर्गरुडतक्षकौ ॥ पुनर्मेघमहावातौपुनर्वज्रमहाचलौ ३० पुनःकुंजरशार्दूलौ
 पुनःस्वर्मानुभास्करो ॥ एवंमायाशतसृजावन्योन्यवधकाक्षिणौ ३१ भृशंचित्रमयुध्येतामलंबुषघटोत्कचौ ॥ परिवैश्वगदाभिश्चप्रासमुद्रपाद्विशैः ३२ मुस
 लैःपर्वताग्रैश्चतावन्योन्यंविजघ्नतुः ॥ हयाभ्यांचगजाभ्यांचरथाभ्यांचपदातिभिः ३३ युयुधातेमहामायौराक्षसप्रवरौयुधि ॥ ततोघटोत्कचोराजत्रलंबुषवधे
 प्सया ३४ उत्पपातभृशंकुद्धःश्येनवन्निपपातच ॥ गृहीत्वाचमहाकायंराक्षसेन्द्रमलंबुषम् ३५ उद्यम्यन्यवधीहूमौमयंविष्णुरिवाहवे ॥ ततोघटोत्कचःखड्ग
 मुहृत्याहुतदर्शनम् ३६ रौद्रस्यकायाद्विशिरोभीमंविहृतदर्शनम् ॥ स्फुरतस्तस्यसमरेनदत्तश्चातिभैरवम् ३७ निचकर्तमहाराजशत्रोरमितविक्रमः ॥ शिर
 स्तच्चापिसंगृह्यकेशेषुरुधिराक्षितम् ३८ ययौघटोत्कचस्तूर्णदुर्योधनरथंप्रति ॥ अभ्येत्यचमहाबाहुःस्मयमानःसराक्षसः ३९ शिरोरथेऽस्यनिक्षिप्यविक्रता
 ननमूर्धजम् ॥ प्राणद्वैरवनादंप्रावृषीवबलाहकः ४० अब्रवीच्चततोराजन्दुर्योधनमिदंवचः ॥ एषतेनिहतोबंधुस्त्वयादृष्टोऽस्यविक्रमः ४१ पुनर्द्रष्टासिकर्ण
 स्यनिष्ठामेतांतथाऽऽत्मनः ॥ स्वधर्ममर्थकामंचत्रितयंयोऽभिवांच्छति ४२ रिक्तपाणिर्नपश्येतराजानंब्राह्मणंस्त्रियम् ॥ तिष्ठस्वतावत्सुप्रीतोयावत्कर्णवधा
 म्यहम् ४३ एवमुक्ताततःप्रायात्कर्णंप्रतिनरेश्वर ॥ किरञ्छरगणांस्तीक्ष्णानुरुषितोरणमूर्धनि ४४ ततःसमभवद्युद्धंघोररूपंभयानकम् ॥ विस्मापनंमहारा
 जनरराक्षसयोर्मध्ये ४५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणि घटोत्कचः ० रात्रियुद्धेअलंबुषवधेचतुःसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७४ ॥ घृतराष्ट्रउवाच ॥
 यत्तद्वैकर्तनःकर्णोराक्षसश्चघटोत्कचः ॥ निशीथेसमसज्जेतांतयुद्धमभवत्कथम् १ कीदृशंचाभवद्रूपंतस्यघोरस्यरक्षसः ॥ रथश्चकीदृशस्तस्यहयाःसर्वायुधानि
 च २ किंप्रमाणाहयास्तस्यरथकेतुर्धनुस्तथा ॥ कीदृशंवर्मचैवास्यशिरस्त्राणंचकीदृशम् ३ पृष्ठस्त्वमेतदाचक्ष्वकुशलोह्यसिंसंजय ॥ संजयउवाच ॥ लोहि
 ताक्षोमहाकायस्ताम्रास्योनिष्ठितोदरः ४ ऊर्ध्वरोमाहरिश्मश्रुःशंकुकर्णोमहाहनुः ॥ आकर्णदारितास्यश्चतीक्ष्णदंष्ट्रःकरालवान् ५ सुदीर्घताम्राजिह्वोष्ठोलंबभूः
 स्थूलनासिकः ॥ नीलांगोलोहितग्रीवो गैरिवर्ष्माभयंकरः ६
 यदिति १ । २ वर्णमितिपाठेशरीरम् ३ निष्ठितोदरः निष्ठितपृष्ठवंशसंलग्नमश्वहीनस्थेवोदरंस्थेत्यर्थः ४ करालवान्उन्नतदंतचतुष्कः । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४ । ४५

विकचश्चासावुद्धपिंडोद्वेगांगःकोमूर्धायस्यसविकचोद्धपिंडकः पाठांतरेविकटविक्रतेउद्धेद्वेद्वेपिंडकेजंघोर्ध्वप्रदेशौयस्यसविकटोद्धपिंडकः ॥ स्थूलस्फिग्गुणिलोपचयः स्फिक्प्रदेशेष्व
 शिबिलः श्लथउपचयोद्धिर्द्वयस्य पाठांतरेशिबिलःशिखावान्उपचयोल्लाटपातोयस्येत्यर्थः । अंगदीतिसाहचर्याद्वस्तामरणीकटकमुद्रिकादिमान् ८ । ९ । १० । ११ नल्वोहस्तचतुःशतम्
 महाकायोमहाबाहुर्महाशीर्षोमहाबलः ॥ विक्रतःपरुषस्पर्शोविकचोद्धपिंडकः ७ स्थूलस्फिग्गूढनाभिश्चशिथिलोपचयोमहान् ॥ तथैवहस्ताभरणोमहामा
 योऽगदीतथा ८ उरसाधारयान्निष्कमग्रिमालायथाऽचलः ॥ तस्यहेममयंचित्रंबहुरूपांगशोभितम् ९ तोरणप्रतिमंशुभ्रंकिरीटंमूर्ध्वशोभितम् ॥ कुंडलेवालमूर्त्या
 भेमालाहेममयीशुभाम् १० धारयन्विपुलंकांस्यंकवचंचमहाप्रभम् ॥ किंकिणीशतनिर्घोषंरक्तध्वजपताकिनम् ११ ऋक्षचर्मावनद्वांगंनल्वमात्रंमहारथम् ॥
 सर्वायुधवरोपेतमास्थितंध्वजमालिनम् १२ अष्टचक्रसमायुक्तंमेघगंभीरनिःस्वनम् ॥ मत्तमातंगसंकाशालोहिताक्षाविभीषणाः १३ कामवर्णजवायुक्ताबलवं
 तःशतंहयाः ॥ वहंतोराक्षसंघोरंवालवंतोजितश्रमाः १४ विपुलाभिःसटाभिस्तेहेषमाणामुहुर्मुहुः ॥ राक्षसोऽस्यविरूपाक्षःसूतोदीप्तास्यकुंडलः १५ रश्मि
 भिःसूर्यरश्म्याभैःसंजग्राहहयानरणे ॥ सतेनसहितस्तस्थावरुणेनयथारविः १६ संसक्तइवचाग्नेयथाद्रिर्महतामहान् ॥ दिवःस्पृकुसुमहान्केतुःस्यंदनेऽस्यस
 मुल्लितः १७ रक्तोत्तमांगःक्रव्यादोष्ट्रःपरमभीषणः ॥ वासवाशनिनिर्घोषंदृढज्यमतिविक्षिपन् १८ व्यक्तंकिष्कुपरीणाहंद्वादशारत्निकामुकम् ॥ रथाक्षमात्रै
 रिषुभिःसर्वाःप्रच्छादयन्दिशः १९ तस्यावीरापहारिण्यानिशायांकर्णमभ्ययात् ॥ तस्यविक्षिपत्श्चापंरथेविष्टम्यतिष्ठतः २० अश्रूयतधनुर्घोषोविस्फूर्जित
 मिवाशनेः ॥ तेनवित्रास्यमानानितवसैन्यानिभारत २१ समकंपंतसर्वाणिर्षिघोरिवमहोर्मयः ॥ तमापतंतंस्प्रेक्ष्यविरूपाक्षंविभीषणम् २२ उत्स्मयन्निवराधे
 यस्त्वरमाणोऽभ्यवारयत् ॥ ततःकर्णोऽभ्ययादेनमस्यन्नस्यंतमंतिकात् २३ मातंगइवमातंगंयूथर्षभमिवर्षभः ॥ ससन्निपातस्तुमुलस्तयोरासीद्विशांपते २४
 कर्णोराक्षसयोराजत्रिदशंवरयोरिव ॥ तौप्रगृह्यमहावेगेधनुषीभीमनिःस्वने २५ प्राच्छादयेतामन्योन्यंतक्षमाणौमहेषुभिः ॥ ततःपूर्णायतोत्सृष्टैरिषुभिर्नतप
 र्वभिः २६ न्यवारयेतामन्योन्यंकांस्येनिर्भयवर्मणी ॥ तौनखैरिवशार्दूलौदंतैरिवमहाद्विपौ २७ रथशक्तिभिरन्योन्यंविशिखैश्चततक्षतुः ॥ संहिंदंतौचगा
 त्राणिसंदधानौचसायकान् २८ दहंतौचशरोल्काभिर्दुष्प्रेक्ष्यौचबभूवतुः ॥ तौतुविक्षतसर्वांगौरुधिरौचपरिहृतौ २९ विभ्राजेतांयथावारिस्त्रवंतौगैरिकाचलौ ॥
 तौशराग्रविनुत्रांगौनिर्भिदंतौपरस्परम् ३० नाकंपयेतामन्योन्यंतमानौमहाद्युती ॥ तत्प्रवृत्तंनिशायुद्धंचिरंसममिवाभवत् ३१ प्राणयोर्दीव्यतोराजन्कर्ण
 राक्षसयोर्मध्ये ॥ तस्यसंदधतस्तीक्ष्णाञ्छरांश्चासक्तमस्यतः ३२ ११ । १२ वालाः स्कंधवालाः केसराणीतियावत् १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ किष्कुर्हस्तस्तन्मितः
 परीणाहोविस्तारोयस्य अरतिर्निरष्टमांशःकरः १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ रथशक्तिभिः रथाक्षमात्रैरितिप्रागुक्तेः रथाक्षतुल्यैरित्यर्थः । २८ रथःस्यंदनदेहयोः
 इतिकोशादेहानुकूलशक्तिमद्भिरितिवा २८ । २९ । ३० । ३१ तस्यघटोत्कचस्य आसक्तमन्योन्यंसंस्कंयथास्यातथाशरानस्यतः आशकमितिपाठेयावच्छक्ति आर्षोचप्रत्ययःसमासांतः ३२

३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४ । ४५ । ४६ । ४७ । ४८ । ४९ । ५० । ५१ । ५२ । ५३ । ५४ । ५५ । ५६ । ५७ । ५८ । ५९ । ६० । ६१ । ६२ । ६३
घनुघोषिणावित्रस्ताःस्वेपरेचतदाऽभवन् ॥ घटोत्कचंयदाकर्णोविशेषयतिनोत्प ३३ ततःप्रादुष्करोदिव्यमस्त्रमस्त्रविदावरः ॥ कर्णेनसंधितंदृष्टादिव्यमस्त्रंघ
टोत्कचः ३४ प्रादुश्चेकमहामायांराक्षसीपांडुनंदनः ॥ शूलमुद्रधारिण्याशैलपादपहस्तया ३५ रक्षसांधोररूपाणामहत्यासेनयावृतः ॥ तमुद्यतमहाचापं
दृष्ट्वातेव्यथितानृपाः ३६ भूतांतकमिवायांतकालदंडोग्रधारिणम् ॥ घटोत्कचप्रयुक्तेनसिंहनादेनभीषिताः ३७ प्रसुखुर्गजामूर्त्रविषयुश्चनराभृशम् ॥ त
तोऽश्मवृष्टिरत्युग्रामहत्यासीत्समंततः ३८ अर्धरात्रेऽधिकबलैर्विमुक्तारक्षसांबलैः ॥ आयसानिचक्राणिभुशुंभ्यःशक्तितोमराः ३९ पतंत्यविरलाःशूलाःशत
द्वयःपट्टिशास्तथा ॥ तदुग्रमतिरौद्रंचदृष्ट्वायुद्धंनराधिप ४० पुत्राश्चतवयोधाश्चव्याथिताविप्रदुर्बुधः ॥ तत्रकोऽस्त्रबलश्लाघीकर्णोमानीनविव्यथे ४१ व्यधम
च्चशरैर्मायांतांघटोत्कचनिर्मिताम् ॥ मायायांतुप्रहीणायाममर्षाच्चघटोत्कचः ४२ विसर्जेशरानघोरान्मृतपुत्रंतआविशन् ॥ ततस्तेरुधिगम्यक्तामिच्छाक
र्णमहाहवे ४३ विविशुर्धरणीबाणाःसंकुद्धाहवपन्नगाः ॥ सूतपुत्रस्तुसंकुद्धोलघुहस्तःप्रतापवान् ४४ घटोत्कचमातिक्रम्यभिभेददशभिःशरैः ॥ घटोत्कचोविनि
र्भिन्नःसूतपुत्रेणमर्मसु ४५ चक्रंदिव्यंसहस्रारमगृह्णाद्व्यथितोभृशम् ॥ क्षुरांतंबालसूर्याभंमणिरत्नविभूषितम् ४६ चिक्षेपाधिरथेःकुद्धोभैमसेनिर्जिघांसया ॥
प्रविद्धमतिवेगेनविक्षिप्तंकर्णसायकैः ४७ अभाग्यस्येवसंकल्पस्तन्मोघमपतद्भुवि ॥ घटोत्कचस्तुसंकुद्धोदृष्ट्वाचक्रंनिपातितम् ४८ कर्णंप्राच्छादयद्वाणैःस्व
र्भानुरिवभास्करम् ॥ सूतपुत्रस्त्वसंभ्रांतोरुद्रोपेद्रंद्रविक्रमः ४९ घटोत्कचरथंतूर्णैर्छादयामासपत्रिभिः ॥ घटोत्कचेनकुद्धेनगदाहेमांगदातदा ५० क्षिप्ताभ्रा
म्यशरैःसाऽपिकर्णेनाभ्याहताऽपतत् ॥ ततोऽतरिक्षमुत्पत्यकालमेघइवोन्नदन् ५१ प्रवर्षमहाकायोऽहमवर्षेनभस्तलात् ॥ ततोमायाविनंकर्णोभिमसेनसुतंदिवि
५२ मार्गणैरभिविव्याधघनंसूर्यइवांशुभिः ॥ तस्यसर्वान्हयान्हत्वासंछिद्यशतधारथम् ५३ अभ्यवर्षच्छरैःकर्णःपर्जन्यइववृष्टिमान् ॥ नचास्यासीदनिर्भि
न्नगात्रेद्व्यंगुलमंतरम् ५४ सोऽदृश्यतमुद्धर्तेनश्वाविच्छललतोयथा ॥ नहयान्नरथंतस्यनध्वजंनघटोत्कचम् ५५ दृष्ट्वंतःस्मसनरेशरौघैरभिसंवृतम् ॥ सतुक
र्णस्यतदिव्यमस्त्रमस्त्रेणशातयन् ५६ मायायुद्धेनमायावीसूतपुत्रमयोषयत् ॥ सोयोषयतदाकर्णमाययालाघवेनच ५७ अलक्ष्यमाणानिदिविशरजालानिचा
पतन् ॥ भैमसेनिर्महामायोमाययाकुरुसतम् ५८ विचचारमहाकायोमोहयन्निवभारत ॥ सतुकत्वाविरूपाणिवदनान्यशुभानिच ५९ अग्रस्तसूतपुत्रस्यदिव्या
न्यस्त्राणिमायया ॥ पुनश्चापिमहाकायःसंछिन्नःशतधारणे ६० गतसत्वोनिरुत्साहःपतितःखाद्यदृश्यत ॥ तंहतंमन्यमानाःस्मप्राणदन्कुरुपुंगवाः ६१ अथ
देहैर्नैवरन्यैर्दिसुसर्वास्वदृश्यत ॥ पुनश्चापिमहाकायःशतशीर्षःशतोदरः ६२ व्यदृश्यतमहाबाहुर्मैनाकइवपर्वतः ॥ अंगुष्ठमात्रोभूत्वाचपुनरेवसराक्षसः ६३

६४ । ६५ । ६६ । ६७ । ६८ । ६९ । ७० । ७१ । ७२ । ७३ । ७४ । ७५ । ७६ । ७७ । ७८ । ७९ । ८० । ८१ । ८२ । ८३ । ८४ । ८५ । ८६ । ८७ । ८८ । ८९ । ९० । ९१

सागरोर्मिरिवोद्धतस्तिर्यगूर्ध्वमवर्तत ॥ वसुधांदारायित्वाचपुनरप्सुन्यमज्जत ६४ अदृश्यततदातत्रपुनरुन्मज्जितोऽन्यतः ॥ सोऽजतीर्यपुनस्तस्थौरयेहेमप
रिष्कते ६५ क्षितिखंचदिशश्चैवमाययाऽभ्येत्यदंशितः ॥ गत्वाकर्णरथाभ्याशंभ्यचरत्कुंडलाननः ६६ प्राहवाक्यमसंभ्रांतःसूतपुत्रंविशोषते ॥ तिष्ठदानीक
मेजीवन्सूतपुत्रगमिष्यसि ६७ युद्धश्रद्धामहंतेऽद्यविनेष्यामिरणाजिरे ॥ इत्युक्त्वाशेषताम्राक्षरक्षःकूरपराक्रमम् ६८ उत्पपातातरिक्षंचजहासचसुविस्तरम् ॥
कर्णमभ्यहनच्चैवगजेद्रमिवकेसरी ६९ रथाक्षमात्रैरिषुभैरभ्यवर्षद्वटोत्कचः ॥ रथिनामृषभंकर्णधारभिरिवतोयदः ७० शरवृष्टिचतांकर्णोदूरात्प्राप्तामशातयत् ॥
दृष्ट्वाचविहतांमायांकर्णेनभरतर्षभ ७१ घटोत्कचस्ततोमायांससर्जांतर्हितःपुनः ॥ सोभवद्विरिरत्युच्चःशिखरैस्तुरुसंकटैः ७२ शूलप्रासासिसुसलजलप्रस्रवणो
महान् ॥ तमंजनचयप्रख्यंकर्णोदृष्ट्वामहीधरम् ७३ प्रपातैरायुधान्युग्राण्युद्धहंतंनचुक्षुमे ॥ स्मयन्निवततःकर्णोदिव्यमस्त्रमुदैरयत् ७४ ततःसोऽस्त्रेणशैलेद्रो
विक्षिप्तोवैव्यनश्यत् ॥ ततःसतोयदोभूत्वानीलःसेद्रायुधोदिवि ७५ अश्मवृष्टिभिरत्युग्रःसूतपुत्रमवाकिरत् ॥ अथसंधायवायव्यमस्त्रमस्त्रविदावरः ७६ व्य
धमत्कालमेघंतंकर्णोवैकर्तनोवृषः ॥ समार्गणगणैःकर्णोदिशःप्रच्छाद्यसर्वशः ७७ जघानास्त्रमहाराजघटोत्कचसमीरितम् ॥ ततःप्रहस्यसमरेभैमसेनिर्महाबलः
७८ प्रादुश्चेकमहामायांकर्णप्रतिमहारथम् ॥ सदृष्ट्वापुनरायांतंरथेनरथिनांवरम् ७९ घटोत्कचमसंभ्रांतंराक्षसैर्बहुभिर्वृतम् ॥ सिंहशार्दूलसदृशैर्मतमातंगवि
क्रमैः ८० गजस्थैश्चरथस्थैश्चवाजिपृष्ठगतैस्तथा ॥ नानाशस्त्रधरैर्घोरैर्नानाकवचभूषणैः ८१ वृत्तंघटोत्कचंकूरैर्मरुद्रिरिववासवम् ॥ दृष्ट्वाकर्णोमहेष्वासोयोध
यामासराक्षसम् ८२ घटोत्कचस्ततःकर्णोविद्धापंचभिराशुगैः ॥ ननादभैस्त्वंनादंभीषयन्सर्वपार्थिवान् ८३ भूयश्चाजलिकेनाथसमार्गणगणंमहत् ॥ कर्णह
स्तस्थितंचापंचिच्छेदाशुघटोत्कचः ८४ अथान्यद्वनुरादायदृढंभारसहंमहत् ॥ विचकर्षबलात्कर्णइंद्रायुधमिवोच्छिद्यतम् ८५ ततःकर्णोमहाराजप्रेषयामास
सायकान् ॥ सुवर्णपुंखाञ्छुघ्नानखेचरानराक्षसान्प्रति ८६ तद्वाणैरदितंयूथंरक्षसांपीनवक्षसाम् ॥ सिंहेनेवादितंवन्धंगजानामाकुलंकुलम् ८७ विधम्यरा
क्षसान्बाणैःसाश्वसूतगजान्विभुः ॥ ददाहमगवान्वह्निभूतानीवयुगक्षये ८८ सहत्वारारक्षसीसेनांशुशुभेसूतनंदनः ॥ पुरेवात्रिपुरंदग्ध्वादिविदेवोमहेश्वरः ८९
तेपुराजसहस्रेषुपांडवेषुमारिष ॥ नैनंनिरीक्षितुमपिकश्चिच्छक्रोतिपार्थिव ९० ऋतेघटोत्कचाद्राजन्राक्षसेद्रान्महाबलात् ॥ भीमवीर्यबलोपेता
त्कुद्धाद्वैवस्वतादिव ९१ तस्यकुद्धस्यनेत्राभ्यांपावकःसमजायत ॥ महोल्काभ्यांयथाराजन्सार्चिषःसहर्षिदवः ९२ तलंतलेनसंहस्यसंदश्यदशनच्छ
दम् ॥ रथमास्थायचपुनर्माययानिर्मितंतदा ९३

सर्वकाभ्यांसर्जरसभिश्चोन्मुह्यन् ततोहिदीप्तस्यसर्जरसस्यकणाःसखेहत्वात्साधिषपपतंतीतिमसिद्धं ९२ । ९३

युक्तं गजनिभैर्वाहैः पिशाचवदनैः खरैः ॥ ससूतमब्रवीत्कुद्धः सूतपुत्राय मां वद १४ सययौ घोररूपेण रथेन राथिनां वरः ॥ द्वैरथं सूतपुत्रेण पुनरेव विशांपते १५
 सचिक्षेप पुनः क्रुद्धः सूतपुत्राय राक्षसः ॥ अष्टचक्रां महाघोरां मशर्निरुद्रनिर्मिताम् १६ द्वियोजनसमुत्सेधां योजनायामविस्तराम् ॥ आयसीं निशितां शूलैः क
 दंबमिव केसरैः १७ तामवलुत्य जग्राह कर्णो न्यस्य महद्वनुः ॥ चिक्षेप चैनां तस्यैव स्यंदनात् सोऽप्युच्छ्वे १८ साश्वसूतध्वजं यानं भस्मकृत्वा महाप्रभा ॥ विवेश वसु
 धां भित्वा सुरास्तत्र विसिस्मियुः १९ कर्णतु सर्वभूतानि पूजयामासुरं जसा ॥ यदवलुत्य जग्राह देवमृष्टां महाशनिम् २० एवं कृत्वा रणे कर्ण आरुरोहरथं पुनः ॥ ततो
 मुमोच नाराचान् सूतपुत्रपरंतपः १ अशक्यं कर्तुं मन्येन सर्वभूतेषु मानद ॥ यदकर्षीत दाकर्णः संग्रामे भीमदर्शने २ सहन्यमानो नाराचैर्धाराभिरिव पर्वतः ॥ गंध
 र्वनगराकारः पुनरंतरधीयत ३ एवं स वै महाकायो मायया लाघवेन च ॥ अस्त्राणितानि दिव्यानि जघान रिपुसूदनः ४ निहन्यमानेष्वस्त्रेषु मायया तेन राक्षसा ॥ अ
 संभ्रांतस्तदा कर्णस्तद्रक्षः प्रत्ययुध्यत १०५ ततः कुद्धो महाराज भैमसेनिर्महाबलः ॥ चकार बहुधाऽऽत्मानं भीषयाणो महारथान् ६ ततो दिग्भ्यः समापेतुं सिंह
 व्याघ्रतरक्षवः ॥ अग्निजिह्वाश्च भुजगा विहगाश्चाप्ययो मुख्याः ७ सकीर्यमाणो विशिखैः कर्णचापच्युतैः शरैः ॥ नागराडिव दुष्प्रेक्ष्यस्तत्रैवांतरधीयत ८ राक्षसा
 श्वपिशाचाश्च यातुधानास्तथैव च ॥ शालावृक्षाश्च बहवो वृक्षाश्च विकृताननाः ९ ते कर्णक्षपायिष्यंतः सर्वतः समुपाद्रवन् ॥ अथैनं वाग्भिरुग्राभिस्त्रासयांचक्रिरे त
 दा ११० उद्यतैर्वहुभिर्घोरैरायुधैः शोणितोक्षितैः ॥ तेषामनेकैरेकैकं कर्णो विव्याध सायकैः ११ प्रतिहत्य तु तां मायां दिव्येनास्त्रेण राक्षसीम् ॥ आजघान हयान
 स्य शरैः सन्नतपर्वभिः १२ ते मग्रा विक्षतां गाश्च भिन्नपृष्ठाश्च सायकैः ॥ वसुधामन्वपद्यंत पश्यतस्तस्य राक्षसः १३ समग्रमायो हृदि विः कर्णवैकर्तनं तदा ॥ एष
 ते विदधे मृत्युमिच्छुक्तां स्तरधीयत ११४ ॥ इति श्रीम० द्रो० षटोत्कचवधपर्वणिरात्रियुद्धे कर्णघटोत्कचयुद्धे पंचसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७५ ॥ ॥
 ॥ संजय उवाच ॥ तस्मिंस्तथावर्तमाने कर्णराक्षसयोर्मृधे ॥ अलायुधो राक्षसेन्द्रो वीर्यवानभ्यवर्तत १ महत्यासेनया युक्तो दुर्योधनमुपागमत् ॥ राक्षसानां विरू
 पाणां सहस्रैः परिवारितः २ नानारूपधरैर्वीरैः पूर्ववैरमनुस्मरन् ॥ तस्य ज्ञातिर्हि विक्रांतो ब्राह्मणादो बकोदतः ३ किमौरश्च महातेजा हिडिंबश्च सखा तदा ॥ सदी
 र्घकालाद्युषितं पूर्ववैरमनुस्मरन् ४ विज्ञायैतन्निशायुद्धं जिघांसुर्भीममाहवे ॥ समतद्भवमातंगः संकुद्ध इव चोरगः ५ दुर्योधनमिदं वाक्यमब्रवीत्पुद्गलालसः ॥ वि
 दितं ते महाराज यथाभीमेन राक्षसाः ६ हिडिंबककिमौरानिहता मम बांधवाः ॥ परामर्शश्च कन्याया हिडिंबायाः कृतः पुरा ७ किमन्यद्राक्षसानन्यान् स्मांश्च परि
 भूयह ॥ तमहंसगणं राजन्सवाजिरथकुंजरम् ८

१७५ ॥ ॥ ॥ तस्मिंस्तथेति स्पष्टार्थोऽध्यायः १।२।३।४।५।६।७।८

१।२०।२१।२२।२३।२४।२५।२६।२७।२८।२९।३०।३१।३२।३३।३४।३५।३६।३७।३८।३९।४०।४१।४२।४३।४४।४५।४६।४७।४८।४९।५०।५१।५२।५३।५४।५५।५६।५७।५८।५९।६०।६१।६२।६३।६४।६५।६६।६७।६८।६९।७०।७१।७२।७३।७४।७५।७६।७७।७८।७९।८०।८१।८२।८३।८४।८५।८६।८७।८८।८९।९०।९१।९२।९३।९४।९५।९६।९७।९८।९९।१००॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांपंचसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७६ ॥ ॥ ॥ तमिति १।२।३

हैडिंबिचसहामात्यं हंतुं मम्यागतः स्वयम् ॥ अद्यकुंतीसुतान्सर्वान्वासुदेवपुरोगमान् १ हत्वा संमक्षयिष्यामि सर्वैरेनुचरैः सह ॥ निवारय बलं सर्ववयं योत्स्यामपां
 डवान् १० तस्यैतद्वचनं श्रुत्वा हृष्टो दुर्योधनस्तदा ॥ प्रतिगृह्या ब्रवीद्वाक्यं भ्रातृभिः परिवारितः ११ त्वां पुरस्कृत्य सगणं वयं योत्स्यामहे परान् ॥ नहि वैरांतमन
 सः स्थास्यंति मम सैनिकाः १२ एवमस्त्वितिराजानमुत्काराक्षसपुंगवः ॥ अभ्ययात्त्वरितो भैमिसहितः पुरुषादकैः १३ दीप्यमानेन वपुषारथेनादित्यवर्चसा ॥
 तादृशेनैव राजेन्द्र यादृशेन घटोत्कचः १४ तस्याप्यतुलनिर्घोषो बहुतोरणचित्रितः ॥ ऋक्षचर्मा वनद्वांगो नल्वमात्रो महारथः १५ तस्यापि तुरगाः शीघ्राहस्ति
 कायाः खरस्वनाः ॥ शतं युक्ता महाकायामांसशोणितभोजनाः १६ तस्यापि रथनिर्घोषो महामेघरवोपमः ॥ तस्यापि सुमहद्वापदं दृज्यं कनकोज्ज्वलम् १७ त
 स्याप्यक्षसमाबाणारुक्मपुंखाः शिलाशिताः ॥ सोऽपि वीरो महाबाहु र्यथैव स घटोत्कचः १८ तस्यापि गोमायुबलाभिगुप्तो बभूव केतुर्ज्वलनार्कतुल्यः ॥ सचापिरू
 पेण घटोत्कचस्य श्रीमत्तमो व्याकुलदीपितास्यः १९ दीप्तांगदो दीप्तकिरीटमाली बद्धस्त्रगुष्णीषनिबद्धखड्गः ॥ गदीभुशुंडीमुसलीहलीचशरासनीवारणतुल्यव
 र्णा २० रथेन तेनानलवर्चसा तदा विद्रावयन्पांडववाहिनीं ताम् ॥ रराज संरुपे परिवर्तमानो विद्युन्माली मेघइवांतरिक्षे २१ तेचापि सर्वप्रवरानरेन्द्रा महाबलाव
 र्मिणश्चर्मिणश्च ॥ हर्षान्विता युयुधुस्तस्य राजन्समततः पांडवयोधवीराः २२ ॥ इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि षटोत्कचवधपर्वणिरात्रियुद्धे अलायुधयुद्धे षट्स
 पत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७६ ॥ ॥ संजय उवाच ॥ तमागतमभिप्रेक्ष्य भीमकर्माणमाहवे ॥ हर्षमाहारयांचक्रुः कुरवः सर्वे एवते १ तथैव तव पु
 त्रास्ते दुर्योधनपुरोगमाः ॥ अप्लवाः प्लवमासाद्य तर्तुकामा इवार्णवम् २ पुनर्जातमिवात्मानं मन्वानाः पुरुषर्षभाः ॥ अलायुधं राक्षसेन्द्रं स्वागतेनाभ्यपूजयन् ३
 तस्मिंस्त्वमानुषे युद्धे वर्तमाने महाभये ॥ कर्णराक्षसयोर्नक्तं दारुणप्रतिदर्शने ४ उपप्रेक्षंतं पंचालाः स्मयमानाः सराजकाः ॥ तथैव तावकाराजन्वीक्षमाणास्तत
 स्ततः ५ चुकुशुर्नंदमस्तीति द्रोणद्रौणिकपादयः ॥ तत्कर्मदृष्ट्वा संभ्रांता हैडिंबस्य रणाजिरे ६ सर्वमाविग्रमभवद्वाहाभूतमचेतनम् ॥ तव सैन्यं महाराज निराशं
 कर्णजीविते ७ दुर्योधनस्तु संप्रेक्ष्य कर्णमार्तपरांगतम् ॥ अलायुधं राक्षसेन्द्रं समाहूये दमब्रवीत् ८ एष वै कर्तनः कर्णो हैडिंबेन समागतः ॥ कुरुते कर्म सुमहद्यदस्यौ
 पयिकं मृधे ९ पश्यैतान्पार्थिवान् शूरान्निहतान् भैमसेनिना ॥ नानाशस्त्रैरभिहतान्पादपानिवदंतिना १० तवैषभामभमरे राजमध्ये मया कृतः ॥ त
 वैवानुमते वीरतं विक्रम्य निबर्हय ११ पुरा वै कर्तनं कर्णमेषपापो घटोत्कचः ॥ मायाबलं समाश्रित्य कर्षयत्यरिकर्शन १२ एवमुक्तः सराज्ञा तुराक्षसो भीम
 विक्रमः ॥ तथेत्युक्त्वा महाबाहुर्घटोत्कचमुपाद्रवत् १३

ततः कर्णसमुत्सृज्य भैमसेनिरपि प्रभो ॥ प्रत्यभिमुखपायां तमदेयामास मार्गणैः १४ तयोः समभवद्युद्धं कुद्वयोराक्षसैर्द्रयोः ॥ मत्तयोर्वासिताहेतोर्द्विपयोरिव कानने
 १५ रक्षसाविप्रमुक्तस्तुकर्णोऽपिरथिनावरः ॥ अभ्यद्रवद्भीमसेनं रथेनादित्यवर्चसा १६ तमायां तमनादृत्य दृष्ट्वा प्रस्तं घटोत्कचम् ॥ अलायुधेन समरे सिंहेनेव
 गवांपतिम् १७ रथेनादित्यवपुषा भीमः प्रहरतांवरः ॥ किरञ्छरौ चान्प्रययावलायुधरथं प्राति १८ तमायां तमभिप्रेक्ष्य सतदाऽलायुधः प्रभो ॥ घटोत्कचं समु
 त्सृज्य भीमसेनं समाह्वयत् १९ तं भीमः सहसाऽभ्येत्य राक्षसां तकरः प्रभो ॥ सगणं राक्षसैर्द्रतं शरवर्षैरवाकिरत् २० तथैवालायुधो राजशिलाधौ तैरजिह्वगैः ॥ अ
 भ्यवर्षत कौंतेय पुनः पुनरिदम् २१ तथा ते राक्षसाः सर्वे भीमसेनमुपाद्रवन् ॥ नानाप्रहरणा भीमास्त्वत्सुतानां जयैषिणः २२ सताड्यमानो बहुभिर्भीमसेनो महा
 बलः ॥ पंचभिः पंचभिः सर्वास्तान विध्याच्छितैः शरैः २३ तेवध्यमाना भीमेन राक्षसाः क्रूरबुद्धयः ॥ विनेदुस्तु मुलात्नादान् दुष्टुस्ते दिशो दश २४ तांस्त्रास्य
 माना भीमेन दृष्ट्वा रक्षोमहाबलम् ॥ अभिदुद्राव वेगेन शरैश्चैनमवाकिरत् २५ तं भीमसेनः समरे तीक्ष्णाग्रैरक्षिणोच्छरैः ॥ अलायुधस्तु तानस्तान भीमेन विशि
 खानरणे २६ चिच्छेद कांश्चित्समरे त्वरया कांश्चिदग्रहीत् ॥ सतं दृष्ट्वा राक्षसैर्द्रभीमो भीमपराक्रमः २७ गदां चिक्षेप वेगेन वज्रपातोपमां तदा ॥ तामापतं तीव्रेण
 गदां ज्वालाकुलांततः २८ गदया ताडयामास सागदा भीममाव्रजत् ॥ सराक्षसैर्द्रकौंतेयः शरवर्षैरवाकिरत् २९ तानप्यस्याकरोन्मोघान् राक्षसो निशितैः शरैः ॥
 ते चापिराक्षसाः सर्वे रजन्वा भीमरूपिणः ३० शासनाद्राक्षसैर्द्रस्य निजघ्नुरथ कुंजरान् ॥ पंचालाः संजयाश्चैव वाजिनः परमाद्रिपाः ३१ नशांतिलेभिरेतत्र राक्षसे
 र्भृशपीडिताः ॥ तंतुदृष्ट्वा महाघोरं वर्तमानं महाहवम् ३२ अब्रवीत्पुंडरीकाक्षो धनं जयमिदं वचः ॥ पश्य भीमं महाबाहुराक्षसैर्द्रवशंगतम् ३३ पदमस्यानुगच्छत्वं
 माविचारय पांडव ॥ दृष्टुमग्नः शिखंडी च युधामन्युतमौजसौ ३४ साहेतौ द्रौपदेयाश्च कर्णं यातुमहारथाः ॥ नकुलः सहदेवश्च युयुधानश्च वीर्यवान् ३५ इतरान्
 राक्षसान् व्रतुं शासनात्तव पांडव ॥ त्वमपीमं महाबाहो च मुद्रोणपुरस्कृताम् ३६ वारयस्वनरव्याघ्रमहद्भिभयमागतम् ॥ एवमुक्ते तु कृष्णेन यथोद्दिष्टा महारथाः
 ३७ जग्मुर्वैर्कर्तनं कर्णं राक्षसांश्चैव तानरणे ॥ अथ पूर्णाय तोत्सृष्टैः शरैराशीविषोपमैः ३८ घनुश्चिच्छेद भीमस्य राक्षसैर्द्रः प्रतापवान् ॥ हयांश्चास्य शितैर्वाणैः
 सारथिचमहाबलः ३९ जघानमिषतः संख्ये भीमसेनस्य राक्षसः ॥ सोऽवतीर्य रथोपस्थाद्वताश्चोहत सारथिः ४० तस्मै गुर्वीगदांघोरां विनदन्तु ससर्जह ॥
 ततस्तां भीमनिर्घोषामापतं तीमहागदाम् ४१ गदयाराक्षसो घोरो निजघानननाद च ॥ तदृष्ट्वा राक्षसैर्द्रस्य घोरं कर्म भयावहम् ४२ भीमसेनः प्रहृष्टात्मा गदामा
 शुपराष्ट्रशत् ॥ तयोः समभवद्युद्धं तु मुलं नररक्षसोः ४३ गदानि पातसंहर्षुर्वंकपयतोर्भृशम् ॥ गदाविमुक्तौ तौ भूयः समासाद्ये तरेतरम् ४४

४५ । ४६ । ४७ । ४८ ॥ इति द्रोणपर्वणि टीकायां सप्तसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ संक्षेपेति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १०

मुष्टिभिर्वज्रसंहर्षादैन्योन्यमभिजघ्नतुः ॥ रथचक्रैर्युगैरक्षैरपिष्ठानैरुपस्करीः ४५ यथासन्नमुपादाय निजघ्नतुर्मर्षणौ ॥ तौ विक्षरंतौ रुधिरं समासाद्ये तरेतरम्
 ४६ मत्ताविव महानागौ चरुषाते पुनः पुनः ॥ तदपश्य दृष्ट्वा केशः पांडवानां हितेरतः ४७ स भीमसेनरक्षार्थं हेडिं विपर्ययोदयत् ४८ ॥ इति श्रीमहाभारते द्रोण
 पर्वणि घटोत्कचवधपर्वणि रात्रियुद्धे अलायुधयुद्धे सप्तसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ संजय उवाच ॥ संक्षेपसमरे भीमं रक्षसाग्रस्तमंति
 कात् ॥ वासुदेवोऽब्रवीद्राजन् घटोत्कचमिदं वचः १ पश्य भीमं महाबाहोरक्षसाग्रस्तमाहवे ॥ पश्यतां सर्वे सैन्यानां तव चैव महायुते २ सकर्णं त्वं समुत्सृज्य राक्षसैर्द्र
 मलायुधम् ॥ जहि क्षिप्रं महाबाहो पश्चात्कर्णं विध्यासि ३ सराण्येव वचः श्रुत्वा कर्णमुत्सृज्य वीर्यवान् ॥ युयुधेराक्षसैर्द्रेणवकभ्रात्रा घटोत्कचः ४ तयोः सुतुमुलं यु
 द्धं बभूव निशिरक्षसोः ॥ अलायुधस्य चैवोग्रं हेडिं चैवापि भारत ५ अलायुधस्य योधांश्च राक्षसान् भीमदर्शनान् ॥ वेगेनापततः शूरान् प्रगृहीतशरासनान् ६ आ
 तायुधः सुसंकुद्धो युयुधानो महारथः ॥ नकुलः सहदेवश्च चिच्छिदुर्निशितैः शरैः ७ सर्वाश्च समरे राजन्किरीटीक्षत्रियर्षभान् ॥ परिचिक्षेप वीमत्सुः सर्वतः प्रकिर
 ञ्छरान् ८ कर्णश्च समरे राजन् वद्रावयत पार्थिवान् ॥ दृष्टुमग्नः शिखंड्यादीन् पंचालानां महारथान् ९ तान्वध्यमाना दृष्ट्वाऽथ भीमो भीमपराक्रमः ॥ अभ्यया
 स्वरितः कर्णं विशिखान् प्रकिरन् रणे १० ततस्तेऽप्याययुर्हत्वा राक्षसान् यत्र मृतजः ॥ नकुलः सहदेवश्च सत्यकिश्च महारथः ११ ते कर्णं योषयामासुः पंचालाद्रोण
 मेव तु ॥ अलायुधस्तु संक्रुद्धो घटोत्कचमरिदमम् ॥ परिवेणातिकायेन ताडयामास मूर्धनि १२ स तु तेन प्रहारेण भैमसेनिर्महाबलः ॥ ईषन्मूर्च्छितमात्मानमस्तंभ
 यत वीर्यवान् १३ ततो दीप्ताग्निं संकाशांशतघंतामलंकृताम् ॥ चिक्षेप तस्मै समरे गदां कांचनभूषिताम् १४ साहयांश्च रथंचास्य सारथिचमहास्वना ॥ चूर्णया
 मास वेगेन विसृष्टा भीमकर्मणा १५ स भग्नहयचक्राक्षादिशीर्णध्वजकूबरात् ॥ उत्पतातरथात्तूर्णमायामास्थाय राक्षसाम् १६ स समास्थाय मायां तु ववर्ष रुधिरं बहु ॥
 विद्युद्भिर्भाजितं चासीत् मुलाभ्राकुलं नभः १७ ततो वज्रनिपाताश्च साशनिस्तनयि तवः ॥ महाश्चटचटाशब्दस्तत्रासीच्च महाहवे १८ तां प्रेक्ष्य महर्त्मा यां राक्षसो
 राक्षसस्य च ॥ ऊर्ध्वमुत्पत्य हेडिं विस्तां मायां मायायाऽवधीत् १९ सोऽभिवीक्ष्य हतां मायां मायावीमाययेव हि ॥ अश्मवर्षं सुतुमुलं विससर्ज घटोत्कचे २० अश्म
 वर्षं सतं घोरं शरवर्षेण वीर्यवान् ॥ दिक्षु विध्वंसयामास तदुत्तमिवाभवत् २१ ततो नानाप्रहरणैरन्योन्यमभिवर्षताम् ॥ आयसैः परिधैः शूलैर्गदामुसलमुद्गरैः २२
 पिनाकैः करवालैश्च तोमरप्रासकंपनैः ॥ नाराचैर्निशितैर्भल्लैः शरैश्चकैः परश्वधैः ॥ अयो गुडैर्भिदिपालैर्गोशीर्षोऽलूखलैरपि २३ उत्पाटितैर्महाशस्त्रैर्विविधैर्जग
 तीरुहैः ॥ शमीपीलुक्कंदैश्च पकैश्चैव भारत २४ इंगुदैर्बंदरीभिश्च कोविदारैश्च पुष्पितैः ॥ पलाशैश्चारिमेदैश्च मृत्तन्यग्रोधापि प्लवैः २५

२६ । २७ हरीन्द्रयोः सिंहमुखयोः २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० ॥ इति द्रोणपर्वणि टीकायामष्टषष्ठ्यधिकशत
महाद्भिः समरेतस्मिन्नन्योन्यमभिजघ्नतुः ॥ विपुलैः पर्वताग्रैश्च नानाधातुभिराचितैः २६ तेषां शब्दो महानासीद्विज्राणां भिद्यतामिव ॥ युद्धं समभवद्गौरं भैरव्यला
युधयोर्नृप २७ हरीन्द्रयो रथाराजन्वालि सुग्रीवयोः पुरा ॥ तौ युद्धाविविधैर्वैरा युधैर्विशिखैस्तथा ॥ प्रगृह्य च शितौ खड्गावन्योन्यमभिपेततुः २८ तावन्व्यो
न्यमभिद्रुत्य केशेषु सुमहाबलौ ॥ भुजाभ्यां पर्यगृहीतां महाकायौ महाबलौ २९ तौ स्विन्नगात्रौ प्रस्वेदं सुसुवाते जनाधिप ॥ रुधिरं च महाकायावतिवृष्टा विवां बुद्धौ
३० अथाभिपत्य वेगेन समुद्राभ्यचराक्षसम् ॥ बलेनाक्षिप्य हेडिं विध्वंस्य कर्ता स्य शिरोमहत ३१ सोऽपहृत्य शिरस्तस्य कुंडलाभ्यां विभूषितम् ॥ तदा सुतुमुलं
नादं ननाद सुमहाबलः ३२ हतं दृष्ट्वा महकायं वक्रजातिमरिदमम् ॥ पंचालाः पांडवाश्चैव सिंहनादान्विनेदिरे ३३ ततो भेरीसहस्राणि शंखानामयुतानि च ॥
अवाद्यन् पांडवेयाराक्षसे निहतं युधि ३४ अतीवसानि शातेषां विभूव विजयावहा ॥ विद्योतमाना विभूषिता दीपमालिनी ३५ अलायुधस्य तु शिरोभेमे सेनि
महाबलः ॥ दुर्योधनस्य प्रमुखे चिक्षेप गतचेतसः ३६ अध दुर्योधनो राजा दृष्ट्वा हतमलायुधम् ॥ बभूव परमोद्भिन्नः सहसैन्येन भारत ३७ तेन ह्यस्य प्रतिज्ञातं
भीमसेनमहं युधि ॥ हंतंति स्वयमागम्य स्मरता वैरमुत्तमम् ३८ ध्रुवं स तेन हंतव्य इत्यमन्यत पार्थिवः ॥ जीवितं चिरकालं हि भ्रातृणां चाप्यमन्यत ३९ सतं दृष्ट्वा
विनिहतं भीमसेनात्मजेन वै ॥ प्रतिज्ञां भीमसेनस्य पूर्णामेवाभ्यमन्यत ४० ॥ ॥ इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि घ० रात्रियुद्धे अलायुधवधे अष्टसप्तत्यधिकश
ततमोऽध्यायः ॥ १७८ ॥ ॥ संजय उवाच ॥ निहत्या लायुधं रक्षः प्रहृष्टात्मा घटोत्कचः ॥ ननाद विविधा न्नादान्वाहिन्याः प्रमुखे तव १ तस्य तंतुमुलं शब्दं
श्रुत्वा कुंजरकंपनम् ॥ तावकानां महाराज भयमासीत् सुदारुणम् २ आलायुधविषक्तं तु भीमसेनि महाबलम् ॥ दृष्ट्वा कर्णो महाबाहुः पंचालान्समुपाद्रवत् ३ दश
भिर्दशभिर्बाणैर्घृष्टुम्रा शिखंडिनौ ॥ दृष्टैः पूर्णायतोत्सृष्टैर्विभेद नतपर्वभिः ४ ततः परमनाराचैर्बुधामन्युत्तमौ जसौ ॥ सात्यकिं च रथोदारं कंपयामास मार्गणैः ५
तेषामप्यस्य तां संख्ये सर्वेषां सव्यदक्षिणम् ॥ मंडलान्येव चापानि व्यदृश्यंत जनाधिप ६ तेषां ज्यातलनिर्घोषोरथनेमिस्वनश्च ह ॥ मेघानां भिवधर्मोतिवभूव
तुमुलो निशि ७ ज्यानेमिघोषस्तनयितुमान्वैधनुस्तडिन्मंडलकेतुशृंगः ॥ शरौघवर्षाकुलवृष्टिमांश्च संग्राममेघः सवभूवराजन् ८ तदनुतं शैल इवाप्रकंपोवर्षमहा
शैलसमानसारः ॥ विध्वंसयामासरणेन रेंद्रवैकर्तनः शत्रुगणावमर्दी ९ ततोऽतुलैर्वज्रनिपातकल्पैः शितैः शरैः कांचनचित्रपुंखैः ॥ शत्रून् व्यपोहत्समरे महात्मा वै
कर्तनः पुत्रहितैरतस्ते १० संछिन्नमिन्नध्वजिनश्च केचित्केचिच्छरैर्दितभिन्नदेहाः ॥ केचिद्विसूता विहयाश्च केचिद्वैकर्तनेनाशुक्ता बभूवुः ११ अविदमानास्त्व
यश्मसंख्येयौ धिष्ठिरंते बलमभ्यपद्यन् ॥ तान्प्रेक्ष्य भग्नान्विमुखीकृतांश्च घटोत्कचो रोषमतीव चक्रे १२
तमोऽध्यायः ॥ १७८ ॥ ॥ ॥ ॥ निहत्येति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । केतुशृंगं ध्वजशिखरं । 'गुणं प्रमुखे शिखरे' इति धेविनी ८ । ९ । १० । ११ । १२

१३ । १४ तिर्थंगताभिरिषु पंक्तिभिरिति शेषः १५ । १६ । १७ । १८ । १९ प्रतिपन्नं कर्तव्यत्वेन ज्ञातमनुष्ठितं च २० । २१ । २२ अदृश्यत् अदृश्यत २३ । २४ । २५ । २६

आस्थाय तं कांचनरत्नचित्रं रथोत्तमं सिंहवत्सननाद ॥ वैकर्तनं कर्णमुपेत्य चापिविव्याध वज्रप्रतिमैः पृषत्कैः १३ तौ कर्णिनाराच शिलीमुखैश्च नालीकंदं डासनव
त्सदंतैः ॥ वराहकर्णैः सविपाठशृंगैः शुरप्रवर्षैश्च विनेदतुः खम् १४ तद्वाणधारावृत्तमंतरिक्षं तिर्यग्गताभिः समरे रराज ॥ सुवर्णपुंखज्ज्वलितप्रभाभिर्विचित्रपु
ष्पाभिरिव प्रजामिः १५ समाहितावप्रतिमप्रभावाव न्योन्यमाजघ्नतु रुतमास्त्रैः ॥ तयोर्हिंशीरोत्तमयोर्नकाश्चिददृशतस्मिन् समरे विशेषम् १६ अतीव तच्चित्रमनु
ल्य रूपं बभूव युद्धं रविभीमसून्वोः ॥ समाकुलं शस्त्रनिपातघोरं दिवी वराहं शुमतोऽप्रमत्तम् १७ ॥ संजय उवाच ॥ घटोत्कचं यदा कर्णो न विशेषयते नृप ॥ ततः
प्रादुश्चकारो ग्रमस्त्रमस्त्रविदावरः १८ तेनास्त्रेणावधीतस्य रथसहस्रसारथिम् ॥ विरथश्चापि हेडिं विध्वंस्य प्रमत्तरथीयत १९ ॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ तस्मिन् तर्हिते
तूर्णकूटयोधिनिराक्षसे ॥ मामकैः प्रतिपन्नं यत्तन्ममाचक्ष्व संजय २० ॥ संजय उवाच ॥ अंतर्हितं राक्षसे द्रुविदित्वासं प्राक्रोशन् कुरवः सर्व एव ॥ कथं नायं राक्षसः
कूटयोधी हन्यात्कर्णं समरे दृश्यमानः २१ ततः कर्णो लघुचित्रास्त्रयोधी सर्वादिशः प्रादृणो द्वाणजालैः ॥ नवैर्किंचिप्रापत तत्र भूतंतमो भूते सायकैरंतरिक्षे २२
नैवा ददानो न च संदधानो न चेपुधी स्पृश्यमानः कराग्रैः ॥ अदृश्यद्वैलाघवात्सूतपुत्रः पूर्वबाणैश्छादयानोऽंतरिक्षम् २३ ततो मायां दारुणामंतरिक्षे घोरां
भीमां विहितं राक्षसेन ॥ अपश्यामलोहिताभ्रप्रकाशादिदीप्यंती मग्निशिखामिवोग्राम् २४ ततस्तस्या विधुतः प्रादुरासमुलकाश्चापि ज्वलिताः कौरवैर्द्र ॥ घो
पश्चात्स्याः प्रादुरासीत् सुघोरः सहस्रशो न दतां दुंदुभीनाम् २५ ततः शराः प्रापत न रुक्मपुंखाः शक्त्युष्टिप्रासमुलान्यायुधानि ॥ परश्वधास्तैलघौताश्च खड्गाः
प्रदीप्ताग्रास्तोमराः पाद्मिशाश्च २६ मयूखिनः परिघालो हवद्भागदाश्चित्राः शितधाराश्च शूलाः ॥ गुर्व्यागदाहे पट्टावनद्धाः शतद्वयश्च प्रादुरासन्समंतात् २७
महाशिलाश्चापतंस्तत्र तत्र सहस्रशः साशनयश्च वज्राः ॥ चक्राणि चानेकशतशुराणि प्रादुर्वभूवुर्ज्वलनप्रभाणि २८ तां शक्तिपाषाणपरश्वधानां प्रासासिवज्राश
निमुद्राणाम् ॥ वृष्टिं विशालां ज्वलितां पतंतौ कर्णः शरौघैर्न शशाकहंतुम् २९ शराहतानां पततां हयानां वज्राहतानां च तथा गजानाम् ॥ शिलाहतानां च म
हारथानां महान्निनादः पततां विभूव ३० सुभीमनानां विधशस्त्रपातैर्घटोत्कचेनाभिहतं समंतात् ॥ दुर्योधनं वैवलमार्तरूपमावर्तमानं ददृशे भ्रमतम् ३१ हाहा कृतं
संपरिवर्तमानं संलीयमानं च विषण्णरूपम् ॥ तत्वार्यभावात्पुरुषप्रवीराः पराङ्मुखानो बभूवुस्तदानीम् ३२ ताराक्षसीभीमरूपां सुघोरां वृष्टिं महाशस्त्रमयीं
पतंतीम् ॥ दृष्ट्वा बलौघांश्च निपात्य मानान्महद्भयं तव पुत्रान्विवेश ३३ शिवाश्चैश्वानरदीप्तजिह्वाः सुभीमनादाः शतशो न दंतीः ॥ रक्षोगणावर्दतश्चा
पि वीक्ष्य न रेंद्रयो धाव्यथिता बभूवुः ३४

३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ उरसाहार्दधलेन ४३ । ४४ । ४५ । ४६ । ४७ । ४८ । ४९ । ५० । ५१ । ५२ । ५३ । ५४ । ५५

तेदीप्तजिह्वानलतीक्ष्णदंष्ट्राविभीषणाः शैलनिकाशकायाः ॥ नभोगताः शक्तिविषक्तहस्तामेघाव्यमुंचन्निवृष्टिमुग्राम् ३५ तैराहतास्तेशरशक्तिशूलैर्गदाभिरुग्रैः प
रिधैश्चदीप्तैः ॥ वज्रैः पिनाकैरशनिप्रहारैः शतघ्निचकैर्मथिताश्चपेतुः ३६ शूलाभुशुंडयोऽहमगुडाः शतघ्न्यः स्थूलाश्चकाष्णायसपद्मनद्धाः ॥ तेऽवाकिरंस्तवपुत्रस्य
सैन्यंततोरोद्रंकश्मलं प्रादुरासीत् ३७ विकीर्णात्राविहृतैरुतमांगैः संभग्रांगाः शिशियरेतत्रशूराः ॥ छिन्नाहयाः कुंजराश्चापिमग्राः संचूर्णिताश्चैव रथाः शिलाभिः
३८ एवं महच्छस्त्रवर्षेण जंतस्तेयातुधानाभुविघोररूपाः ॥ मायाः मृष्टास्तत्रघटोत्कचेन नानुंचन्वैयाचमानं नभीतम् ३९ तस्मिन्चोरेकुरुवीरावमर्दे कालोत्सृष्टे
त्रियाणामभावे ॥ ते वै भग्राः सहसाव्यद्रवंत प्राकाशंतः कौरवाः सर्वे एव ४० पलायध्वं कुरवो नैतदस्ति सेंद्रा देवाप्रतिनः पांडवार्थे ॥ तथा तेषां मज्जतां भारतानां त
स्मिन्दीपः सूतपुत्रो बभूव ४१ तस्मिन्संकंदेतुमुलेवर्तमाने सैन्ये मग्रे लीयमाने कुरूणाम् ॥ अनीकानां प्रविभागे प्रकाशेनाज्ञायंते कुरवो नैतरेव ४२ निर्मयां देवि
द्रवघोररूपे सर्वादिशः प्रेक्षमाणाः स्मशून्याः ॥ तांश्च दृष्टिमुत्सागाहमानं कर्णं स्मैकं तत्र राजन्नपश्यन् ४३ ततोवाणैरावृणोदं तरिक्षं दिव्यां मायां बोधयन् राक्षस
स्य ॥ ह्रीमान् कुर्वन् दुष्करं चार्यकर्म नैवामुह्यसंयुगे मृतपुत्रः ४४ ततोभीताः समुदैक्षंत कर्णं राजन् सर्वे संधवावालिहकाश्च ॥ असंमोहं पूजयंतोऽस्य संख्ये संपश्यं
तो विजयं राक्षसस्य ४५ तेनोत्सृष्टाचक्रयुक्ता शतघ्नी समं सर्वांश्चतुरोऽश्वाश्च जघान ॥ ते जानुभिर्जगतीमन्वपद्यन् गतासवो निर्देशनाक्षि जिह्वाः ४६ ततोहता
श्वादवरुह्य यानादंतर्मेनाः कुरुपुत्राद्रवत्सु ॥ दिव्ये चास्त्रे मायया बध्यमाने नैवामुह्यस्त्रितयन् प्राप्तकालम् ४७ ततोऽब्रुवन् कुरवः सर्वे एव कर्णं दृष्ट्वा घोररूपां च मायाम् ॥
शक्त्यारक्षो जहिकर्णं चतूर्णं नश्यंत्येते कुरवो धार्तराष्ट्राः ४८ करिष्यत किंच नो भूमिपार्थैतपंतमेनं जहि पापं निशीथे ॥ योनः संग्रामाद्घोररूपादिमुचेत्सनः
पार्थान्सबलान्योधयेत् ४९ तस्मादेनं राक्षसं घोररूपं शक्त्या जहत्वं दत्तया वासवेन ॥ माकौरवाः सर्वे एवेंद्रकल्पारात्रियुद्धे कर्णेनेशुः सयोधाः ५० सवध्य
मानो रक्षसावै निशीथे दृष्ट्वा राजंस्त्रास्यमानं बलं च ॥ महच्छ्रुत्वानिनदं कौरवाणामतिदग्धेशक्तिमोक्षाय कर्णः ५१ सर्वैरुद्धः सिंहवात्यमर्षी नामर्षयन् प्रतिधातं रणे
ऽसौ ॥ शक्तिं श्रेष्ठां वैजयंतीं स ह्यासमाददेत्स्य वधं चिकीर्षन् ५२ याऽसौ राजन्निहिता वर्षपूगान्वधायाजौ सत्कृता फाल्गुनस्य ॥ यां वै प्रादात्सूतपुत्राय शक्रः
शक्तिं श्रेष्ठां कुंडलाभ्यां निमाय ५३ तां वै शक्तिं लेलिहानां प्रदीप्तां पाशैर्युक्तामंतकस्येव जिह्वाम् ॥ मृत्योः स्वसारं ज्वलितामिवोल्कावैकर्तनः प्राहिणो द्राक्षसाय ५४
तामुत्तमां परकायावहं दृष्ट्वा शक्तिं बाहुसंस्थां ज्वलंतीम् ॥ भीतिं रक्षो विप्रदुद्रावराजं कृत्वाऽऽत्मानं विध्यतुल्यप्रमाणम् ५५

५६ । ५७ । ५८ । ५९ । ६० । ६१ । ६२ । ६३ । ६४ ॥ इति द्रोणपर्वणिटीकायामुनाक्षीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७९ ॥ ॥ ॥ हैडिबिमिति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८

दृष्ट्वा शक्तिं कर्णबाह्वंतरस्थाने दुर्मृतान्यंतरिक्षे नरेन्द्र ॥ ववुर्वातास्तुमुलाश्चापिराजन्सनिर्घाताचाशनिर्गजगाम ५६ सातां मायां भस्मकृत्वा ज्वलंतीं भित्त्वा गार्ह
दयं राक्षसस्य ॥ ऊर्ध्वययौ दीप्यमाना निशायानक्षत्राणामंतराण्याविवेश ५७ सनिभिन्नो विविधैरस्त्रपूगैर्दिव्यैर्नाभिर्मानुषैराक्षसैश्च ॥ नदन्नादान्विविधान्भैरवां
श्च प्राणानिष्टांस्त्याजितः शक्रशक्त्या ५८ इदं चान्यच्चित्रमाश्चर्यरूपं चकारासौ कर्मशत्रुक्षयाय ॥ तस्मिन्काले शक्तिनिर्भिन्नमर्षी बभौ राजन् शैलमेघप्रकाशः ५९
ततोऽतरिक्षादपतद्गतासुः सराक्षसैर्द्रोभुविभिन्नदेहः ॥ अवाकशिराः स्तब्धगात्रो विजिह्वाघटोत्कचो महदास्थायरूपम् ६० सतद्रूपं भैरवं भीमकर्माभीमं कृत्वा भै
मसेनिःपपात ॥ हतोऽप्येवं तव सैन्यैकदेशमपोथयत्स्वेन देहेन राजन् ६१ पतद्रक्षः स्वेन कायेन तूर्णमतिप्रमाणेन विवर्धता च ॥ प्रियं कुर्वन् पांडवानां गतासुरक्षो
हिणीतव तूर्णं जघान ६२ ततो मिश्राः प्राणदन्ति सहनादैर्भैरवैः शंखामुरजाश्चानकाश्च ॥ दग्धां मायां निहतं राक्षसं च दृष्ट्वा हृष्टाः प्राणदन्तैः कौरवैः ६३ ततः कर्णः कु
रुभिः पूज्यमानो यथा शक्रो वृत्रवधे मरुद्भिः ॥ अन्वारूढस्तवपुत्रस्य यानं हृष्टश्चापि प्राविशत् तत्स्वसैन्यम् ६४ ॥ इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणिघटोत्कचवधपर्वणि
रात्रियुद्धे घटोत्कचवधे ऊनाक्षीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७९ ॥ ॥ ॥ संजय उवाच ॥ हैडिबिनिहतं दृष्ट्वा विशीर्णमिव पर्वतम् ॥ बभूवुः पांडवाः
सर्वे शोकबाष्पाकुलेक्षणाः १ वासुदेवस्तु हर्षेण महताऽभिपरिभुतः ॥ ननादसिंहनादं वै पर्यष्वजत फाल्गुनम् २ सविनयमहानादमभीष्टून् सन्नियम्य च ॥ ननर्त
हर्षसंवीतो वातोद्भूत इव द्रुमः ३ ततः परिष्वज्य पुनः पार्थमास्फोट्य चासकृत् ॥ रथोपस्थगतो धीमान् प्राणदत्पुनरच्युतः ४ प्रहृष्टमनसं ज्ञात्वा वासुदेवं महाबलः ॥
अर्जुनोऽथा ब्रवीद्राजन्नातिहृष्टमना इव ५ अतिहर्षोऽयमस्थाने तवाद्यमधुसूदन ॥ शोकस्थाने तु संप्राप्ते हैडिबस्य वधेन तु ६ विमुखानीह सैन्यानिहतं दृष्ट्वा घटो
त्कचम् ॥ वयंच भृशमुद्दिग्धा हैडिबेस्तु निपातनात् ७ नैतत्कारणमल्पं हि भविष्यति जनार्दन ॥ तदद्य शंसमेष्टुः सत्यं सत्यवतां वर ८ यद्येतन्नरहस्यं ते वक्तुमर्ह
स्य रिदम ॥ धैर्यस्यैकतं ब्रूहि त्वमद्य मधुसूदन ९ समुद्रस्येव संशोषं भैरोरिव विसर्पणम् ॥ तथैतदद्य मन्येऽहं तव कर्म जनार्दन १० ॥ वासुदेव उवाच ॥ अति
हर्षमिमं प्राप्तं शृणु मे त्वं धनं जय ॥ अतीव मनसः सद्यः प्रसादकरमुत्तमम् ११ शक्तिं घटोत्कचेन मां व्यसयित्वा महाद्युते ॥ कर्णे निहतमेवाजौ विद्विष्यो धनं जय १२ श
क्तिहस्तं पुनः कर्णकोलोकेऽस्ति पुमानिह ॥ य एनमभितस्तिष्ठेत्कार्तिकेयमिवाहवे १३ दिष्ट्याऽपनीतकवचो दिष्ट्याऽपहृतकुंडलः ॥ दिष्ट्या साव्यं सिता शक्ति
रमोघाऽस्य घटोत्कचे १४ यदि हि स्यात्स कवचस्तथैव स्यात्स कुंडलः ॥ सामरानपिलोकां स्त्रीनेकः कर्णोजयेद्रणे १५ वासवो वाकुबेरो वावरुणो वाजलेश्वरः ॥ यमो
वानोत्सहेत्कर्णरणे प्रतिसमासितुम् १६

धैर्यस्यैकतं अस्मत्पक्षेण तव हर्षोऽस्मद्वैर्यविनाशक इत्यर्थः ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६

गार्हावमुद्यम्यमर्वांश्चक्रं चाहं सुदर्शनम् ॥ न शक्तौ स्वोरणे जेतुं तथा युक्तं न रर्षभम् १७ त्वद्विदितार्थं तु शक्रेण माया पट्टत कुण्डलः ॥ विहीनकवचं श्वायंकृतः परपुरंजयः
१८ उत्कृत्य कवचं यस्मात्कुण्डले विमले च ते ॥ प्रादाच्छक्राय कर्णे वै ते न वै कर्तनः स्मृतः १९ आशीविष इव कुद्धो जृम्भितो मंत्रते जसा ॥ तथाऽद्य भातिकर्णो भिशात
ज्वाल इवानलः २० यदा प्रभृति कर्णाय शक्तिर्दत्ता महात्मना ॥ वासवेन महाबाहो क्षितायाऽसौ घटोत्कचे २१ कुण्डलाभ्यां निमायाथ दिव्येन कवचेन च ॥ तां प्रा
प्यामन्य तद्वृषः सततं त्वांहतरणे २२ एवं गतोऽपि शक्योऽयं हंतुं नान्येन केनचित् ॥ ऋते त्वां पुरुषव्याघ्रशपे सत्येन चानघ २३ ब्रह्मण्यः सत्यवादी च तपस्वानिय
तव्रतः ॥ रिपुष्वपि दयावांश्च तस्मात्कर्णो वृषः स्मृतः २४ युद्धशौडो महाबाहुर्नित्योद्यतशरासनः ॥ केसरीवनेन दर्दन्मातंग इव यूथपान् २५ विमदान् रथशार्दू
लान् कुरुतेरणमूर्धनि ॥ मध्यगत इवा दित्यो योन शक्यो निरीक्षितुम् २६ त्वदीयैः पुरुषव्याघ्रयोधमुखैर्महात्मभिः ॥ शरजालसहस्रांशुः शरदीव दिवाकरः २७
तपांते जलदोयद्वच्छरधाराः क्षरन्मुहुः ॥ दिव्यास्त्रजलदः कर्णः पर्जन्य इव वृष्टिमान् २८ त्रिदशैरपि चास्याङ्घ्रिः शरवर्षसमंततः ॥ अशक्यस्तदयं जेतुं स्रग्द्विर्मांस
शोणितम् २९ कवचेन विहीनश्च कुण्डलाभ्यां च पांडव ॥ सोऽद्य मानुषतां प्राप्नो विमुक्तः शकदत्तया ३० एकोहियोगोऽस्य भवेद्दघायाच्छिद्रह्येन स्वप्रमतः प्रमतम् ॥
कृच्छ्रप्राप्तरथचक्रे विमग्ने हन्याः पूर्वत्वं तु संज्ञां विचार्य ३१ न ह्युद्यतास्त्रयुधिहन्वा दजय्यमप्येकवीरो बलमित्सवज्रः ॥ जरासंधश्चेदिराजो महात्मा महाबाहुश्चैकल
व्योनिषादः ३२ एकैकशो निहताः सर्व एते योगैस्तैस्तैस्त्वद्विदितार्थमयैव ॥ अथापरे निहताराक्षसेन्द्राहिर्दिंबकिर्मीरवकप्रधानाः ॥ अलायुधः परचक्रावमर्दीव
टोत्कचश्चोग्रकर्मांतरस्वी ३३ ॥ इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि घटोत्कचवधपर्वणि रात्रिद्युद्धे घटोत्कचवधे श्रीकृष्णहर्षे अशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८० ॥
अर्जुन उवाच ॥ कथमस्मद्विदितार्थं ते कैश्च योगैर्जनार्दन ॥ जरासंधप्रभृतयो घातिताः पृथिवीश्वराः १ ॥ वासुदेव उवाच ॥ जरासंधश्चेदिराजो नैषादिश्च महाबलः ॥
यदि स्युर्न हताः पूर्वमिदानीं स्युर्भयंकराः २ दुर्योधनस्तानवश्यं वृणुयाद्रथ सतमान् ॥ तेऽस्मासु नित्यविदिष्टाः संश्रयेयुश्च कौरवान् ३ ते हि वीरामहेष्वासाः कृता
स्त्रावृढयोधिनः ॥ धार्तराष्ट्रचमूकस्त्रांक्षेयुरमरा इव ४ सूतपुत्रो जरासंधश्चेदिराजो निषादजः ॥ सुयोधनं समाश्रित्य जयेयुः पृथिवीमिमाम् ५ योगैरपि हतायै
स्ते तन्मेषुणुधनं जय ॥ अजय्या हि विना योगैर्मृधेते दैवतैरपि ६ एकैकोहिपृथक्तेषां समस्तां सुरवाहिनीम् ॥ योधयेत्समरं पार्थ लोकपालाभिरक्षिताम् ७ ज
रासंधो हिरुषितो रौहिणेयप्रधर्षितः ॥ अस्मद्वधार्थं चिक्षेप गदां वै सर्वघातिनीम् ८

त्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८० ॥

11 10 11

॥ कथमिति योगैरुपायैः १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८

1194910

९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ सगदयागदासाहितयाराक्षस्याविनाभूतः अयंभावः । गद्यैवसदुर्जयः कदाचिज्जितश्चेत्पुनराक्षस्यासंधातुंशक्यइत्युभयनाशेनजरासंधो नष्ट

सौमंतमिवकुर्वाणानभसःपावकप्रमाम् ॥ अदृश्यतापतंतीसाशक्रमुक्तायथाऽग्निः ९ तामापतंतीदृष्ट्वैवगदारोहिणिनंदनः ॥ प्रतिघातार्थमस्त्रैस्थूणाकर्णेनवा
मृजत् १० अस्त्रवेगप्रतिहतासागदाप्रापतहुवि ॥ दारयंतधिरादेवीकंपयंतविपर्वतान् ११ तत्रसाराक्षसीघोराजरानाम्रीसुविक्रमा ॥ संदधेसाहिसंजातंजरा
संधमरिंदमम् १२ द्वाभ्यांजातोहिमातृभ्यामर्धदेहःपृथक्पृथक् ॥ जरयासंधितोयस्माज्जरासंधस्ततोऽभवत् १३ सातुभूमिगतापार्थहताससुतबांधवा ॥ गदया
तेनचास्त्रेणस्थूणाकर्णेनराक्षसी १४ विनाभूतःसगदयाजरासंधोमहासृधे ॥ निहतोभीमसेनेनपश्यतस्तेधनंजय १५ यदिहिस्याद्गदापाणिर्जरासंधःप्रताप
वान् ॥ सेंद्रादेवानतंहंतुरणेशक्तानरोत्तम १६ त्वाद्वितार्थचनैषादिरंगुष्ठेनवियोजितः ॥ द्रोणेनाचार्यंकंठत्वाछद्मनासत्यविक्रमः १७ सतुबद्धांगुलित्राणोनै
षादिदृढविक्रमः ॥ अतिमानीवनचरोबभौरामइवापरः १८ एकलव्यंहिसांगुष्ठमशक्तादेवदानवाः ॥ सराक्षसोरगाःपार्थविजेतुंयुधिकर्हिंचित् १९ किमुमानुष
मात्रेणशक्यःस्यात्प्रतिवीक्षितुम् ॥ दृढमुष्टिःकृतीनित्यमस्यमानोदेवानिशम् २० त्वाद्वितार्थेतुसमयाहतःसंग्राममूर्धनि ॥ चेदिराजश्चविकांतःप्रत्यक्षांनिहत
स्तव २१ सचाप्यशक्यःसंग्रामेजेतुंसर्वसुरासुरैः ॥ वधार्थतस्यजातोऽहमन्येषांचसुराद्विषाम् २२ त्वत्सहायो नरव्याघ्रलोकानांहितकाम्यया ॥ हिडिंबवक
किर्मिराभीमसेनेनपातिताः २३ रावणेनसमप्राणाब्रह्मयज्ञाविनाशनाः ॥ हतस्तथैवमायावीहैडिंबेनाप्यलायुधः २४ हैडिंबश्चाप्युपायेनशक्त्याकर्णेनघातितः ॥
यदिह्येनंनाहनिष्यत्कर्णःशक्त्यामहासृधे २५ मयावध्योभविष्यत्सभेमसेनिर्घटोत्कचः ॥ मयाननिहतःपूर्वमेषयुष्मत्प्रियेप्सया २६ एषहिब्राह्मणद्वेषीयज्ञद्वेषीचरा
क्षसः ॥ धर्मस्यलोत्तापापात्मातस्मादेषनिपातितः २७ व्यंसिताचाप्युपायेनशक्रदतामयाऽनघ ॥ येहिधर्मस्यलोत्सारोवध्यास्तेममपांडव २८ धर्मसंस्था
पनार्थंहिप्रतिज्ञैषामभाव्यया ॥ ब्रह्मसत्यंदमःशौचंधर्मोहीःश्रीर्घृतिःक्षमा २९ यत्रतत्ररमेनित्यमहंसत्येनतेशपे ॥ नविषादस्त्वयाकार्यःकर्णवैकृतनंप्रति ३०
उपदेक्ष्याम्युपायंतेयेनतंप्रसहिष्यसि ॥ सुयोधनंचापिरणेहानिष्यतिवृकोदरः ३१ तस्यापिचवधोपायंवक्ष्यामितवपांडव ॥ वर्धतेतुमुलस्त्वेषशब्दःपरचमुं
प्रति ३२ विद्रवंतिचसैन्यानित्वदीयानिदिशोदश ॥ लब्धलक्ष्याहिकौरव्याविधमंतिचमुंतव ॥ दहत्येषचवःसैन्यंद्रोणःप्रहरतांवरः ३३ ॥ इति
श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि घटोत्कचवधपर्वणि रात्रियुद्धे कृष्णवाक्ये एकाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८१ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

इति १९ । १६ । १७ १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ व्यसितान्वयर्थोक्तताशक्तिरिति शेषः २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२
३३ ॥ ॥ इति द्रोणपर्वणिटीकायामेकाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८१ ॥ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

धृतराष्ट्र उवाच ॥ एकवीरवधेमोघाशक्तिः मूतात्मजेयदा ॥ कस्मात्सर्वान्समुत्सृज्यसतांपार्थेनमुक्तवान् १ तस्मिन्हतेहताहिस्युःसर्वेपांडवसंजयाः ॥ एकवीर
वधेकस्माद्युद्धेनजयमादधे २ आहूतोनिवर्तयामितितस्यमहाव्रतम् ॥ स्वयंमार्गयितव्यःसमूतपुत्रेणफाल्गुनः ३ ततोद्वैरथमानीयफाल्गुनंशकदत्तया ॥
जघाननवृषःकस्मात्तन्ममाचक्ष्वसंजय ४ नूनं बुद्धिविहीनश्चाप्यसहायश्चमेसुतः ॥ शत्रुभिर्व्यसितःपापःकथंनुसजयेदरीन् ५ याह्यस्यपरमाशक्तिर्जयस्यच
परायणम् ॥ साशक्तिर्वासुदेवेनव्यसिताचघटोत्कचे ६ कुणेर्यथाहस्तगतं हियेत्फलंबलीयसा ॥ तथाशक्तिरमोघासामोघीभूताघटोत्कचे ७ यथावराहस्य
शुनश्चयुध्यतोस्तयोरभावेष्वपचस्यलाभः ॥ मन्येविद्वन्वासुदेवस्यतद्वयुद्धेलाभःकर्णहैडिंबयोर्वै ८ घटोत्कचोयदिहन्त्याद्विकर्णपरोलाभःसभवेत्पांडवानाम् ॥
वैकर्तनोवायदितंनिहन्त्यातथाऽपिकृत्यंशक्तिनाशात्कृतंस्यात् ९ इतिप्राज्ञःप्रज्ञयैतद्विचिंत्यघटोत्कचंमूतपुत्रेणयुद्धे ॥ अघातयद्वासुदेवोत्सिंहःप्रियं कुर्वन्पा
डवानांहितंच १० ॥ संजय उवाच ॥ एतच्चिकीर्षितंज्ञात्वाकर्णस्यमधुमूदनः ॥ नियोजयामासतदाद्वैरथेराक्षसेश्वरम् ११ घटोत्कचंमहावीर्यमहाबुद्धिर्जना
र्दनः ॥ अमोघायाविघातार्थेराजन्दुर्मंत्रितेतव १२ तदैवकृतकार्याहिवयंस्यामकुरुद्वह ॥ नरक्षयदिक्कृष्णस्तंपार्थकृष्णान्महारथात् १३ साश्वध्वजरथःसंख्ये
धृतराष्ट्रपतेऽबुवि ॥ विनाजनार्दनं पार्थोयोगानामीश्वरं प्रभुम् १४ तैस्तैरुपायैर्वहुभीरक्ष्यमाणःसपार्थिव ॥ जयत्यभिमुखःशत्रून्पार्थःकृष्णेनपालितः १५ स
विशेषात्त्वमोघायाःकृष्णोऽरक्षतपांडवम् ॥ हन्यात्क्षिप्रं हि कौंतेयंशक्तिवृक्षमिवाशानिः १६ ॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ विरोधीचकुमन्त्रीचप्राज्ञमानीममात्मजः ॥ य
स्यैषसमातिक्रांतोवधोपायोजयंप्रति १७ सवाकर्णोमहाबुद्धिःसर्वशस्त्रभृतांवरः ॥ नमुक्तवान्कथंमूतताममोघांधनंजये १८ तवापिसमातिक्रांतमेतद्वावल्गणे
कथम् ॥ एतमर्थमहाबुद्धेयत्त्वयानावबोधितः १९ ॥ संजय उवाच ॥ दुर्योधनस्यशकुनेर्ममदुःशासनस्यच ॥ रात्रौरात्रौभवत्येषानित्यमेवसमर्थना २० श्वः
सर्वसैन्यानुत्सृज्यजहिकर्णधनंजयम् ॥ प्रेष्यवत्पांडुपंचालानुपभोक्ष्यामहेततः २१ अथवानिहतेपार्थेपांडवान्यतमंततः ॥ स्थापयेद्यादिवाष्णैयस्तस्मात्क
ृष्णोहिहन्त्यताम् २२ कृष्णोहिमूलं पांडूनांपार्थःस्कंधवोद्धतः ॥ शाखाइवेतरेपार्थाःपंचालाःपत्रसंज्ञिताः २३ कृष्णाश्रयाःकृष्णबलाःकृष्णनाथाश्चपांडवाः ॥
कृष्णःपरायणंचैषाज्योतिषामिवचंद्रमाः २४ तस्मात्पर्णानिशाखाश्चस्कंधंचोत्सृज्यमूतज ॥ कृष्णं हि विद्विषां पांडूनांमूलंसर्वत्रसर्वदा २५ हन्याद्यदिहिदाशार्ह
कर्णोयादवनंदनम् ॥ कृत्स्नावसुमतीराजन्वशेतस्यनसंशयः २६ यदिहिसनिहतःशयीतभूमौयदुकुलपांडवनंदनोमहात्मा ॥ ननुतववसुधानरेंद्रसर्वागिरि
समुद्रवनावशंवजेत २७

१८।१९।२०।२१।२२।२३।२४।२५।२६।२७ निरग्रयोऽग्निविनामुबहीनाइवेत्यर्थः २८।२९ अहमेवेत्यादिप्रयोगोभगवतोभक्तपक्षपातित्वप्रदर्शनार्थो न केवल

सातु बुद्धिः कृताप्येवंजाग्रतित्रिदशेश्वरे ॥ अप्रमेयेहृषीकेशेयुद्धकालेऽप्यमुह्यत २८ अर्जुनंचापिराधेयात्सदारक्षतिकेशवः ॥ नह्येनमैच्छत्प्रमुखेसौतेःस्थाप
यितुरणे २९ अन्यांश्चास्मैरथोदारानुपास्थापयदच्युतः ॥ अमोघांतां कथंशक्तिमोघांकुर्यामितिप्रभो ३० यश्चैवंरक्षतेपार्थकर्णकृष्णोमहामनाः ॥ आत्मा
नंसकथंराजन्नरक्षेत्पुरुषोत्तमः ३१ परिचिंत्यतुपश्यामिचक्रायुधमरिंदमम् ॥ नसोऽस्तित्रिषुलोकेषुयोजयेतजनार्दनम् ३२ ॥ संजय उवाच ॥ ततःकृष्णं
महाबाहुंसात्यकिःसत्यविक्रमः ॥ पप्रच्छरथशार्दूलःकर्णं प्रतिमहारथः ३३ अयंचप्रत्ययःकर्णेशक्तिश्चामितविक्रमा ॥ किमर्थंमूतपुत्रेणनमुक्ताफाल्गुनेतुसा
३४ ॥ वासुदेव उवाच ॥ दुःशासनश्चकर्णश्चशकुनिश्चससैधवः ॥ सततंभ्रंयंतिस्मदुर्योधनपुरोगमाः ३५ कर्णकर्णमहेष्वासरणेऽमितपराक्रम ॥ नान्यस्य
शक्तिरेषातेमोक्तव्याजयतांवर ३६ ऋतेमहारथात्कर्णकुंतीपुत्राद्धनंजयात् ॥ सहितेषामतिथशादेवानामिववासवः ३७ तस्मिन्निहतेपार्थेपांडवाःसंजयैः
सह ॥ भविष्यंतिगतात्मानःसुराइवनिरग्रयः ३८ तथेतिचप्रतिज्ञातंकर्णेनशिनिपुंगव ॥ हृदिनित्यंचकर्णस्यवधोगांडोवधन्वनः ३९ अहमेवतुराधेयमोहया
मियुधांवर ॥ ततोनावामृजच्छक्तिपांडवेश्वेतवाहने ४० फाल्गुनस्यहिमामृत्पूरितिचिंतयतोऽनेशम् ॥ नानेद्रानचमेहर्षोमिनसोऽस्तियुधांवर ४१ घटो
त्कचेव्यसितांतुदृष्ट्वातांशिनिपुंगव ॥ मृत्योरास्यांतरान्मुक्तपश्याम्यद्यधनंजयम् ४२ नापितानचमेमातानययंभ्रातरस्तथा ॥ नचप्राणास्तथारक्ष्यायथा
बीभत्सुराहवे ४३ त्रैलोक्यराज्याद्यत्किंचिद्वेदन्यत्सुदुर्लभम् ॥ नेच्छेयंसात्वताहंतादिनापार्थधनंजयम् ४४ अतःप्रहर्षःसुमहान्युयुधानाद्यनेऽभवत् ॥
मृतं प्रत्यागतमिवदृष्ट्वापार्थधनंजयम् ४५ अतश्चप्रहितीयुद्धेमयाकर्णायराक्षसः ॥ नह्यन्यःसमरेरात्रौशक्तःकर्णप्रबाधितुम् ४६ ॥ संजय उवाच ॥ इति सा
त्यक्येप्राहतदादेवकिनंदनः ॥ धनंजयहितेयुक्तस्तत्प्रियेसततंरतः ४७ ॥ इति श्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणि घटोत्कचवधपर्वणिरात्रियुद्धेकृष्णवाक्येद्व्यशीत्यधि
कशततमोऽध्यायः ॥ १८२ ॥ ॥ ॥ ॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ कर्णदुर्योधनादीनांशकुनेःसौबलस्यच ॥ अपनीतंमहताततवचैवविशेषतः १
यदिजानीथतांशक्तिमेकर्षीसततंरणे ॥ अनिवार्यामसह्याचदेवैरपिसवासवैः २ साकिमर्थमुकर्णेनप्रवृत्तेसमरेपुरा ॥ नदेवकीसुतेमुक्ताफाल्गुनेवाऽपिसंजय ३
॥ संजय उवाच ॥ संग्रामादिनिवृत्तानांसर्वेषांनोविशांपते ४ रात्रौकुरुकुलश्रेष्ठमंत्रोऽयंसमजायत ॥ प्रभातमात्रेश्वोभूतेकेशवायार्जुनायवा ॥ शक्तिरेषाहि
मोक्तव्याकर्णकर्णेतिनित्यशः ५

मर्जुनार्थइतिभावः ४०।४१।४२।४३।४४।४५।४६ हितेआमुष्मिकेश्वेयसि प्रियेपेहिकेकल्याणे

४७ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांश्रीत्यधिकशतमोऽध्यायः ॥ १८२ ॥

कर्णेति महज्ज्यालंबनममोघशक्तिरूपमितिशेषः अपनीतंनशितं महदपनीतंअन्यायइतिवा १।२।३।४।५

५।६।७।८।९।१० बुध्प्रणीतेन दुर्नयेन ११।१२।१३।१४।१५।१६।१७।१८।१९।२०।२१।२२।२३।२४।२५।२६।२७।२८।२९।३०।३१।३२।३३।३४।३५।३६।३७।३८।३९।४०।४१।४२।४३।४४।४५।४६।४७।४८।४९।५०।५१।५२।५३।५४।५५।५६।५७।५८।५९।६०।६१।६२।६३।६४।६५।६६।६७।६८।६९।७०।७१।७२।७३।७४।७५।७६।७७।७८।७९।८०।८१।८२।८३।८४।८५।८६।८७।८८।८९।९०।९१।९२।९३।९४।९५।९६।९७।९८।९९।१००।

ततःप्रभातसमयेराजन्कर्णस्यदेवतैः ॥ अन्येषांचैवयोधानांसाबुद्धिर्नाश्यतेपुनः ६ देवमेवपरमन्येयत्कर्णोहस्तसंस्थया ॥ नजघानरणेपार्थकृष्णवादेवकी
सुतम् ७ तस्यहस्तस्थिताशक्तिःकालरात्रिरिवोद्यता ॥ देवोपहतबुद्धित्वात्रतांकर्णोविमुक्तवान् ८ कृष्णवादेवकीपुत्रेमोहितोदेवमायया ॥ पार्थवाशककल्पे
वैवधार्थवासर्वाप्रभो ९ ॥ ॥ घृतराष्ट्रवाच ॥ ॥ देवेनोपहतायूयंस्वबुद्ध्याकेशवस्यच ॥ गताहिवासवीहत्वातृणभूतंघटोत्कचम् १० कर्णश्चममपुत्रा
श्चसर्वेचान्येचपार्थिवाः ॥ तेनवैबुध्प्रणीतेनगतावैवस्वतक्षयम् ११ भूयएवतुमेशंसयथायुद्धमवर्तत ॥ कुरूणांपांडवानांचहेडिंबौनिहतेतदा १२ येचते
ऽभ्यद्रवन्द्रोणंयूढानीकाःप्रहारिणः ॥ संजयाःसहपंचालैस्तेऽप्यकुर्वन्कथंरणम् १३ सौमदत्तेर्वधाद्रोणमायांतंसेधवस्यच ॥ अमर्षाज्जीवितंत्यक्तागाहमानं
वरूथिनीम् १४ जृम्भमाणमिवव्याघ्रंव्यात्ताननमिवांतकम् ॥ कथंप्रत्युद्ययुद्रोणमस्यंतंपांडुसंजयाः १५ आचार्ययेचतेऽरक्षन्दुर्योधनपुरोगमाः ॥ द्रोणि
कर्णकृपास्ताततेवाकुर्वन्किमाहवे १६ भारद्वाजंजिघांसंतौसव्यसाचिवृकोदरौ ॥ समाच्छन्मामकायुद्धेकथंसंजयशंसमे १७ सिंधुराजवधेनेमेघटोत्कचवधेन
ते ॥ अमर्षिताःसुसंकुद्धारणंचकुःकथंनिशि १८ ॥ संजयउवाच ॥ हतेघटोत्कचेराजन्कर्णेननिशिराक्षसे ॥ प्रणदत्सुचहृष्टेषुतावकेषुयुयुत्सुषु १९ आपत
त्सुचवेगेनवध्यमानेबलेऽपिच ॥ विगाढायांरजन्यांचराजादेन्यंपरंगतः २० अब्रवीच्चमहाबाहुर्भीमसेनामिदंवचः ॥ आवारयमहाबाहोघातंराष्ट्रस्यवाहिनीम्
२१ हेडिंबेश्वैवघातेनमोहोमामाविशन्महान् ॥ एवंभीमंसमादिश्यस्वरथेसमुपाविशत् २२ अश्रुपूर्णमुखोराजानिःश्वसंश्चपुनःपुनः ॥ कश्मलंप्राविशद्द्वोरंद्
द्वाकर्णस्यविक्रमम् २३ तंतथाव्यथितंद्वाकृष्णोवचनमब्रवीत् ॥ माव्यथांकुरुकौतयेनैतत्त्वय्युपपद्यते २४ वैकुण्ठभरतश्रेष्ठयथाप्राकृतपूरुषे ॥ उत्तिष्ठ
राजन्युध्यस्ववहगुर्वीधुरंविभो २५ त्वयिवैकुण्ठमापन्नेसंशयोविजयेभवेत् ॥ श्रुत्वाकृष्णस्यवचनंधर्मराजोयुधिष्ठिरः २६ विमृश्यनेत्रेपाणिभ्यांकृष्णंवचनम्
ब्रवीत् ॥ विदितामेमहाबाहोधर्माणांपरमागतिः २७ ब्रह्महत्याफलंतस्ययःकृतंनावबुध्यते ॥ अस्माकंहिवनस्थानांहैडिंबेनमहात्मना २८ बालेनापिसताते
नकृतंसाह्यंजनार्दन ॥ अस्त्रहेतोर्गतंज्ञात्वापांडवंश्वेतवाहनम् २९ असौकृष्णमहेष्वासःकाम्यकेमामुपस्थितः ॥ उषितश्चसहास्माभिर्यावन्नासीद्वनंजयः ३०
गंधमादनयात्रायांदुर्गेभ्यश्चस्मत्तारिताः ॥ पांचालीचपरिश्रांतापृष्ठेनोढामहात्मना ३१ आरंभाच्चैवयुद्धानांयदेषकृतवान्प्रभो ॥ मदर्थेदुष्करंकर्मकृतंतेनम
हाहवे ३२ स्वभावाद्याचमेप्रीतिःसहदेवेजनार्दन ॥ सैवमेपरमाप्रीतिरिक्षसेद्रेघटोत्कचे ३३ भक्तश्चमेमहाबाहुःप्रियोऽस्याहंप्रियश्चमे ॥ तेनविदामिवाष्णे
यकश्मलंशोकतापितः ३४

३५ एतस्मैन्यप्रमर्दितं एतयोःसैन्याभ्यामप्रमर्दितामिति विग्रहः १५ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४ । ४५ । ४६ । ४७ । ४८ । ४९ । ५० । ५१

पश्यसैन्यानिवाष्णेयद्राव्यमाणानिकौरवैः ॥ द्रोणकर्णौतुसंयतौपश्ययुद्धेमहारथौ ३५ निशीथेपांडवंसैन्यमेतत्सैन्यप्रमर्दितम् ॥ गजाम्यामिवमत्ताभ्यांय
थानलवनंमहत् ३६ अनाहत्यबलंवाहोर्भीमसेनस्यमाधव ॥ चित्रास्त्रतांचपार्थस्यविक्रमंतिस्मकौरवाः ३७ एषद्रोणश्चकर्णश्चराजाचैवसुयोधनः ॥ निहत्य
राक्षसंयुद्धेहृष्टानर्दितसंयुगे ३८ कथंवाऽस्मासुजीवत्सुत्वयिचैवजनार्दन ॥ हेडिंबिःप्राप्तवान्मृत्युंमृतपुत्रेणसंगतः ३९ कदर्थीकृत्यनःसर्वान्पश्यतःसव्यसाचि
नः ॥ निहतोराक्षसःकृष्णभैमसेनिर्महाबलः ४० यदाऽभिमन्युर्निहतोघातंराष्ट्रैर्दुरात्मभिः ॥ नासीत्त्ररणेकृष्णसव्यसाचीमहारथः ४१ निरुद्धाश्चवयंसर्वेसैध
वेनदुरात्मना ॥ निमित्तमभवद्द्रोणःसपुत्रस्तत्रकर्मणि ४२ उपदिष्टोवधोपायःकर्णस्यगुरुणास्वयम् ॥ व्यायच्छतश्चखड्गेनद्विधाखड्गंचकारह ४३ व्यसनेवर्त
मानस्यकृतवर्मानृशंसवत् ॥ अश्वान्नजघानसहसातथोभौपार्णिशारथी ४४ तथेतरेमहेष्वासाःसौमद्रंयुध्यपातयन् ॥ अल्पेचकारणेकृष्णहतोगांडीवधन्वना
४५ सैधवोयादवश्रेष्ठतच्चनातिप्रियंमम ॥ यदिशत्रुवधोन्याय्योभवेत्कुर्तुंहिपांडवैः ४६ कर्णद्रोणौरणपूर्वहतव्यावितिमेमतिः ॥ एतौहिमूलंदुःखानामस्मा
कंपुरुषर्षभ ४७ एतौरणेसमासाद्यसमाश्वस्तःसुयोधनः ॥ यत्रवध्योभवेद्द्रोणःसूतपुत्रश्चसानुगः ४८ तत्रावधीन्महाबाहुःसैधवंदूरवासिनम् ॥ अवश्यंतुम
याकार्यःसूतपुत्रस्यनिग्रहः ४९ ततोयास्याम्यहंवीरस्वयंकर्णजिघांसया ॥ भीमसेनोमहाबाहुर्द्रोणानीकेनसंगतः ५० एवमुक्ताययौतूर्णत्वरमाणोयुधिष्ठि
रः ॥ सविस्फार्यमहच्चापंशंखंप्रघ्माप्यभैरवम् ५१ ततोरथसहस्रेणगजानांचशतैस्त्रिभिः ॥ वाजिभिःपंचसाहस्रैःपंचालैःसप्रभद्रकैः ५२ वृतःशिखंडीत्वारि
तोरजानंपृष्ठतोऽन्वयात् ॥ ततोभेरीःसमाजघ्नुःशंखान्दध्मुश्चदंशिताः ५३ पंचालाःपांडवाश्चैवयुधिष्ठिरपुरोगमाः ॥ ततोऽब्रवीन्महाबाहुर्वासुदेवोयधनंज
यम् ५४ एषप्रयातिस्वरितःक्रोधाविष्टोयुधिष्ठिरः ॥ जिघांसुःसूतपुत्रस्यतस्योपेक्षानयुज्यते ५५ एवमुक्ताहृषीकेशःशीघ्रमश्वानचोदयत् ॥ दूरंप्रयांतरा
जानमन्वगच्छज्जनार्दनः ५६ तंद्वासाहसायांतंसूतपुत्रजिघांसया ॥ शोकोपहतसंकल्पंदह्यमानमिवाग्निना ५७ अभिगम्याब्रवीद्वासोधर्मपुत्रंयुधिष्ठि
रम् ॥ व्यासउवाच ॥ कर्णमासाद्यसंग्रामोदिष्टयाजीवतिफाल्गुनः ५८ सव्यसाचिवधाकांक्षीशक्तिरक्षितवान्हिसः ॥ नचागाहैरथंजिष्णुर्दिष्टयातेनमहारणे
५९ सृजेतांस्पर्धिनावेतौदिव्यान्यस्त्राणिसर्वशः ॥ वध्यमानेषुचास्त्रेषुपीडितःसूतनंदनः ६० वासर्वासमरेशक्तिंभुवंमुंचेयुधिष्ठिर ॥ ततोभवेत्वेवसनंधोरंभर
तसत्तम ६१ दिष्टचारक्षोहतंयुद्धेसूतपुत्रेणमानद ॥ वासर्वाकारणंकृत्वाकालेनोपहतोह्यसौ ६२ तवैवकारणाद्रक्षोनिहतंतातसंयुगे ॥ माक्रुधोभरतश्रेष्ठमाच
शोकेमनःकथाः ६३

६४ । ६५ । ६६ । ६७ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायां उपशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८३ ॥ ॥ व्यासेनैवमितिततोदुर्योधनहतिचाध्यायो स्पष्टार्थो ॥ १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८

प्राणिनामिहसर्वेषामेषानिष्ठायुधिष्ठिर ॥ आत्तुभिः सहितः सर्वैः पार्थिवैश्च महात्मभिः ६४ कौरवान्समरे राजन्प्रतियुध्यस्व भारत ॥ पंचमो दिवसे तात प्रथि श्रीतेभ
विष्यति ६५ नित्यं च पुरुषव्याघ्रधर्ममेवानुचितय ॥ आनृशं स्यंतपोदानं क्षमां सत्यं च पांडव ६६ सेवेथाः परमप्रीतो यतो धर्मस्ततो जयः ॥ इत्युक्त्वा पांडवं
व्यासस्तत्रैवांतरधीयत ६७ ॥ इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणिष्ठोत्कचवधपर्वणिरात्रियुद्धे व्यासवाक्ये उपशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८३ ॥ ध ॥ समाप्तं
च घटोत्कचवधपर्व ॥ अथ द्रोणवधपर्व ॥ ॥ संजय उवाच ॥ व्यासेनैवमथोक्तस्तु धर्मराजो युधिष्ठिरः ॥ स्वयं कर्णवधाद्विरो नितुभरतर्षभ १ घटोत्कचे तु निहते
मृतपुत्रेण तां निशाम् ॥ दुःखामर्षवशं प्राप्नो धर्मराजो युधिष्ठिरः २ दृष्ट्वा भीमेन महतीं वार्यमाणं च मुंतव ॥ घृष्टयुग्ममुवाचे दं कुंभयोर्निनिवारय ३ त्वंहि द्रो
णविनाशाय समुत्पन्नो दुताशनात् ॥ सशरः कवची खड्गो धन्वी च परतापनः ४ अभिद्रवरणे हृष्टो माचते भीः कथंचन ॥ जनमेजयः शिखंडी च दौर्मुखिश्च यशो
धरः ५ अभिद्रवंतु संहृष्टाः कुंभयोर्नि समंततः ॥ नकुलः सहदेवश्च द्रौपदेयाः प्रभद्रकाः ६ हुपदश्च विराटश्च पुत्रश्चातसमन्वितौ ॥ सात्यकिः केकयाश्चैव पांडवश्च
धनंजयः ७ अभिद्रवंतु वेगेन कुंभयोर्नि वधेप्सया ॥ तथैव रथिनः सर्वे हस्त्यश्च यन्त्रकिंचन ८ पदाताश्चरणे द्रोणं पातयंतु महारथम् ॥ तथाऽऽज्ञतास्तु ते सर्वे पांड
वेन महात्मना ९ अभ्यद्रवंतु वेगेन कुंभयोर्नि वधेप्सया ॥ आगच्छतस्तान्सहसा सर्वोद्योगेन पांडवान् १० प्रतिजग्राह समरे द्रोणः शस्त्रभृतां वरः ॥ ततो दुर्योधनो
राजा सर्वोद्योगेन पांडवान् ११ अभ्यद्रवत्सु संक्रुद्ध इच्छन् द्रोणस्य जीवितम् ॥ ततः प्रवृत्ते युद्धं श्रांतवाहनसैनिकम् १२ पांडवानां कुरूणां च गर्जतामि तरेत
रम् ॥ निद्राधास्ते महाराज परिश्रांताश्च संयुगे १३ नाभ्यपद्यंत समरे कांचिच्चेष्टां महारथाः ॥ त्रियामारजनीचैषाघोररूपा भयानका १४ सहस्रयामप्रतिमा
बभूव प्राणहारिणी ॥ वध्यतां च तथा तेषां क्षतानां च विशेषतः १५ अर्धरात्रिः समाजज्ञे निद्राधानां विशेषतः ॥ सर्वे ह्यासन्निरुत्साहाः क्षत्रियादीनचेतसः १६
तव चैव परेषां च गतास्त्राविगतेषु ॥ ते तदा पारयंतश्च ह्रीमंतश्च विशेषतः १७ स्वधर्ममनुपश्यंतो न जहुः स्वामनी किनीम् ॥ अस्त्राण्यन्ये समुत्सृज्य निद्राधाः शेर
तेजनाः १८ रथेष्वन्ये गजेष्वन्ये हयेष्वन्ये च भारत ॥ निद्राधानो बुडुधिरैकांचिच्चेष्टां नराधिप १९ तानन्ये समरे योधाः प्रेषयंतो यमक्षयम् ॥ स्वप्रायमानां स्त्वप
परे परानतिविचेतसः २० आत्मानं समरे जहुः स्वानेव च परानपि ॥ नानावाचो विमुंचंतो निद्राधास्ते महारणे २१ अस्माकं च महाराज परेभ्यो बहवो जनाः ॥
योद्धव्यमिति तिष्ठंतो निद्रासंरक्तलोचनाः २२ संसर्पंतो रणे केचिन्निद्राधास्ते तथाऽपरान् ॥ जघुः शूरारणे शूरास्तस्मिंस्तमसिदारुणे २३ हन्यमानमथात्मा
न परेभ्यो बहवो जनाः ॥ नाभ्यजानंत समरे निद्रयामोहिताभृशम् २४ १ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४

२५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४ । ४५ । ४६ । ४७ । ४८ । ४९ । ५० । ५१ । ५२ । ५३

तेषामेतादृशींचेष्टां विज्ञाय पुरुषर्षभः ॥ उवाच वाक्यं बीभत्सुरुचैः सन्नादयन् दिशः २५ श्रांता भवंतो निद्राधाः सर्वेषु सवाहनाः ॥ तमसा चावृते सैन्ये रजसा बहु
लेन च २६ ते ययं यदि मन्यध्वमुपारमत सैनिकाः ॥ निमीलयत चात्रैव रणभूमौ मुहूर्तकम् २७ ततो विनिद्रा विश्रांताश्चंद्रमस्युदिते पुनः ॥ संसाधयिष्यथा
न्योन्यं संग्रामं कुरु पांडवाः २८ तद्वचः सर्वधर्मज्ञा धार्मिकस्य विशांपते ॥ अरोचयंत सैन्यानि तथा चान्योन्यमबुवन २९ चुक्रुशुः कर्णकर्णेति तथा दुर्योधनोति च ॥
उपारमत पांडूनां विरता हि वरूथिनी ३० तथा विक्रीशमानस्य फाल्गुनस्य ततस्ततः ॥ उपारमत पांडूनां सेना तव च भारत ३१ तामस्य वाचं देवाश्च क्रवय
श्च महात्मनः ॥ सर्वसैन्यानि चाक्षुद्रां प्रहृष्टाः प्रत्यपूजयन् ३२ तत्संपूज्य वचोऽकूरं सर्वसैन्यानि भारत ॥ मुहूर्तमस्वपन्नराजन् श्रांतानि भरतर्षभ ३३ सातु सं
प्राप्य विश्रामं ध्वजिनी तव भारत ॥ सुखमाप्सवती वीरमर्जुनं प्रत्यपूजयत् ३४ त्वयि वेदास्तथाऽस्त्राणित्वयि बुद्धिपराक्रमौ ॥ धर्मस्त्वयि महाबाहो दयाभूतेषु
चानघ ३५ यच्चाश्चस्तास्तवेच्छामः शर्मपार्थ तदस्तु ते ॥ मनसश्च प्रियानर्थान् वीरक्षिप्रमवामुहि ३६ इतितेतं नरव्याघ्रं प्रशंसंतो महारथाः ॥ निद्रया समवा
क्षिप्तास्तूष्णीमासां निशांपते ३७ अश्वपृष्ठेषु चाप्यन्ये रथनीडेषु चापरे ॥ गजस्कंधगताश्चान्यं शेरते चापरे क्षितौ ३८ सायुधाः सगदाश्चैव सखङ्गाः सपरश्वधाः ॥
सप्रासकवचाश्चान्ये नराः सुप्ताः पृथक् पृथक् ३९ गजास्ते पन्नगाभोगैर्हस्ते भूरेणुगुंठितैः ॥ निद्राधावसुधांचक्रुर्घ्राणिः श्वासशीतलाम् ४० सुप्ताः शुशुभिरे
तत्र निःश्वसंतो महीतले ॥ विकीर्णा गिरयो यद्वन्निःश्वसद्भिर्महोरगैः ४१ समांचविषमांचक्रुः सुराग्रैर्विठतां महीम् ॥ हयाः कांचनयोक्तास्ते केसरालंबिभिर्युगैः ४२
सुषुपुस्तत्र राजेन्द्र युक्तावाहेषु सर्वशः ॥ एवं हयाश्च नागाश्च योधाश्च भरतर्षभ ॥ युद्धादिरम्य सुषुपुः श्रमेण महतान्विताः ४३ ततथानिद्रयामग्नमबोधं प्रास्व
पहृशम् ॥ कुशलैः शिल्पिभिर्न्यस्तं पटे चित्रमिवाहुतम् ४४ तेषां त्रियाः कुंडलिनो युवानः परस्परं सायकविक्षतांगाः ॥ कुंभेषु लीनाः सुषुपुर्गजानां कुचे पुलग्राहव
कामिनीनाम् ४५ ततः कुमुदनाथेन कामिनी गंडपांडुना ॥ नेत्रानंदेन चंद्रेण माहेंद्री दिगलंकता ४६ दशशताक्षककुब्जरिनिःसृतः किरणकेसरभासुरा पिंजरः ॥
तिमिरवारणयूथविदारणः समुदियादुदयाचलकेसरी ४७ हरवृषोत्तमगात्रसमद्युतिः स्मरशरासनपूर्णसमप्रभः ॥ नववधूस्मितचारुमनोहरः प्रविशुतः कुमुदाकर
बांधवः ४८ ततो मुहूर्ताद्गगवान्पुरस्ताच्छलक्षणः ॥ अरुणदर्शयामास ग्रसनज्योतिः प्रभां प्रभुः ४९ अरुणस्य तु तस्यानुजातरूपसमप्रभम् ॥ रश्मिजालं
महचंद्रो मंदं दमवामृजत् ५० उत्सारयंतः प्रभया तमस्ते चंद्रश्मयः ॥ पर्यगच्छच्छनैः सर्वादिशः खंचक्षितितथा ५१ ततो मुहूर्ताद्भव नंज्योतिर्भूतमिवाभ
वत् ॥ अप्रख्यमप्रकाशं च जगामाशु तमस्तथा ५२ प्राप्ते प्रकाशिते लोके दिवाभूते निशाकरे ॥ विचेरुर्न विचेरुश्च राजन्नकंचरास्ततः ५३

५४ । ५५ । ५६ ॥ इति द्रोणपर्वणि टीकायां चतुरशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८४ ॥ ॥ ॥ तत इति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६

बोधमानंतु तत्सैन्यं राजंश्चंद्रस्य रश्मिभिः ॥ बुबुधेशतपत्राणां वनं सूर्यांशुभिर्यथा ५४ यथा चंद्रोदयोद्भूतः क्षुभितः सागरोऽभवत् ॥ तथा चंद्रोदयोद्भूतः सवसूव
बलार्णवः ५५ ततः प्रवृत्ते युद्धं पुनरेव विशांपते ॥ लोकलोकविनाशाय परं लोकमभीप्सताम् ५६ ॥ इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि द्रोणवधपर्वणि रात्रियुद्धे सैन्य
निद्रायां चतुरशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८४ ॥ ॥ संजय उवाच ॥ ततो दुर्योधनो द्रोणमभिगम्या ब्रवीदिदम् ॥ अमर्षवशमापन्नो जनयन् हर्षतेजसी १
॥ दुर्योधन उवाच ॥ नमर्षणोयाः संग्रामे विश्रमंतः श्रमान्विताः ॥ सपत्न्या ग्लानमनसो लब्धलक्षा विशेषतः २ यत्तु मर्षितमस्माभिर्भवतः प्रियकाम्यया ॥ त एते
परिविश्रांताः पांडवा बलवत्तराः ३ सर्वथा परिहीनाः स्मृते जसा च बलेन च ॥ भवता पाल्यमानास्ते विवर्धते पुनः पुनः ४ दिव्या न्यस्त्राणि सर्वाणि ब्राह्मादीनि च या
निह ॥ तानि सर्वाणि तिष्ठन्ति भवत्येव विशेषतः ५ न पांडवेयान वयं नान्ये लोके धनुर्धराः ॥ युध्यमानस्य ते तुल्याः सत्यमेतद्ब्रवीमि ते ६ ससुरासुरगंधर्वानि मां लो
काच्च द्विजोत्तम ॥ सर्वास्त्रविद्वान् हन्यादिव्यैरस्त्रैर्न संशयः ७ स भवान्मर्षयत्येतांस्त्वतो भीतान् विशेषतः ॥ शिष्यत्वं वा पुरस्कृत्य मम वामं दभाग्यताम् ८
॥ संजय उवाच ॥ एवमुद्धर्षितो द्रोणः कोपितश्च सुतेन ते ॥ समन्युरब्रवीद्राजन् दुर्योधनमिदं वचः ९ स्थविरः सन् परं शक्त्या घटे दुर्योधना हवे ॥ अतः परं मया कार्यं शु
द्रं विजययद्दिना १० अनलविदयं सर्वो हंतव्योऽश्वविदा जनः ॥ यद्भवान्मन्यते चापिशुभं वायुदिवाऽशुभम् ११ तद्वै कर्ताऽस्मि कौरव्यवचनात् तवनान्यथा ॥ नि
हत्य सर्वपंचालान् युद्धे कृत्वा पराक्रमम् १२ विमोक्षेय कवचं राजन्सत्येना युधमालभे ॥ मन्यसे यच्च कौंतेय मर्जुनं श्रांतमा हवे १३ तस्य वीर्यं महाबाहो गृणु सत्येन कौ
रव ॥ तं न देवान् गंधर्वान् यक्षान् चराक्षसाः १४ उत्सहं ते रणे जेतुं कुपितं सव्यसाचिनम् ॥ स्वां डवेयेन भगवान्प्रत्युद्यातः सुरेश्वरः १५ सायकैर्वारितश्चापिवर्ष
माणो महात्मना ॥ यक्षानागास्तथा दैत्या ये चान्ये बलगर्विताः १६ निहताः पुरुषे द्रे गतच्चापिविदितं तव ॥ गंधर्वा घोषयात्रायां चित्रसेना दयोजिताः १७ यूयं
तैर्हियमाणाश्च मोक्षिता दृढधन्वना ॥ निवातकवचाश्चापि देवानां शप्रवस्तथा १८ सुरैरवध्याः संग्रामे तेन वीरेण निर्जिताः ॥ दानवानां सहस्राणि हिरण्यपुरवा
सिनाम् १९ विजिग्ये पुरुषव्याघ्रः सशक्यो मानुषैः कथम् ॥ प्रत्यक्षं चैव ते सर्वं यथा बलमिदं तव २० क्षपितं पांडुपुत्रेण चेष्टतां नो विशांपते ॥ संजय उवाच ॥
तंतदाऽभिप्रशंसंत मर्जुनं कुपितस्तदा २१ द्रोणं तव सुतो राजन् पुनरेवेदमब्रवीत् ॥ अहं दुःशासनः कर्णः शकुनिर्मातुलश्च मे २२ हनिष्यामोऽर्जुनं संख्येद्विधा कृत्वा
ऽद्य भारतीम् ॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा भारद्वाजो हसन्निव २३ अन्ववर्तत राजानं स्वस्तितेऽस्त्विति चाब्रवीत् ॥ कोहि गांडीवधन्वानं ज्वलंतमिव तेजसा २४
अक्षयं क्षपयेत्काश्चित्क्षत्रियः क्षत्रियर्षमम् ॥ तं न वितपतिर्नैद्रो न यमो न जलेश्वरः २५ १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५

२६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ ॥ इति द्रोणपर्वणि टीकायां पंचाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८५ ॥ ॥ ॥ ॥ त्रिभागमात्रशे

नासुरो रगरक्षां शिक्षयेयुः सहायुधम् ॥ मूढास्त्वेतानि भाषंते यानि मान्यात्थ भारत २६ युद्धे ह्यर्जुनमासाद्य स्वस्तिमान्कोव्रजे ब्रूहान् ॥ त्वं तु सर्वाभिशंकिस्वात्रि
ष्टुरः पापनिश्चयः २७ श्रेयसस्त्वाद्धेते युक्तास्ततद्रुमिहेच्छसि ॥ गच्छत्वमपि कौंतेय मात्माथं जाहि माचिरम् २८ त्वमप्याशंससे यो दुर्कुलजः क्षत्रियो ह्यसि ॥
इमान् किं क्षत्रियान् सर्वान्घातयिष्यस्य नागसः २९ त्वमस्य मूलं वैरस्य तस्मादासादयार्जुनम् ॥ एष ते मातुलः प्राज्ञः क्षत्रधर्ममनुव्रतः ३० दुर्धृतदेवो गांधारे प्रयात्वं
र्जुनमा हवे ॥ एषोऽक्षकुशलो जिह्मो यूतकृत्कितवः शठः ३१ देवितानि कृतिप्रज्ञो युधिजेप्यतिपांडवान् ॥ त्वया कथितमत्यर्थं कर्णेन सह हृष्टवत् ३२ असकृच्छून्य
वन्मोहाद्वृत्तराष्ट्रस्य शृण्वतः ॥ अहं च तात कर्णश्च भ्राता दुःशासनश्च मे ३३ पांडुपुत्रान् हनिष्यामः सहिताः समरे त्रयः ॥ इति ते कथ्यमानस्य श्रुतं संसादिसंसादि ३४
अनुतिष्ठ प्रतिज्ञां तां सत्यवाग्भवतैः सह ॥ एष ते पांडवः शत्रुरविशंकोऽग्रतः स्थितः ३५ क्षत्रधर्ममवेक्षस्व श्लाघ्यस्तव वधां जयात् ॥ दत्तं भुक्तमधीतं च प्राप्तमैश्व
र्यमीप्सितम् ३६ कृतकृत्योऽनृणश्चासि मां भैर्युष्यस्व पांडवम् ॥ इत्युक्त्वा समरे द्रोणो न्यवर्तत यतः परे ॥ द्वैधीकृत्य ततः सेनां युद्धं समभवत्तदा ३७ ॥ इति श्रीम
हाभारते द्रोणपर्वणि द्रोणवधपर्वणि द्रोणदुर्योधनभाषणे पंचाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८५ ॥ ॥ ॥ संजय उवाच ॥ त्रिभागमात्रशेषायां रात्र्यां यु
द्धमवर्तत ॥ कुरूणां पांडवानां च सहस्रानां विशांपते १ अथ चंद्रप्रभां मुष्णन् प्रादित्यस्य पुरःसरः ॥ अरुणोऽभ्युदयां च क्रेताऽर्जुनं त्रिवांवरम् २ प्राच्यां दिशि स
हस्रांशोरुणे नारुणीकृतम् ॥ तापनीयं यथा चक्रं प्राजते रविमंडलम् ३ ततो रथाश्चाश्वमनुष्ययानान्युत्सृज्य सर्वे कुरुपांडुयोधाः ॥ दिवाकरस्याभिमुखं जपंतः
संध्यागताः प्राजलयो बभूवुः ४ ततो द्वैधीकृतं सैन्यं द्रोणः सोमकपांडवान् ॥ अभ्यद्रवत्स पंचालान् दुर्योधनपुरोगमः ५ द्वैधीकृतान् कुरून् दृष्ट्वा माधवोऽर्जुनमब्रवीत् ॥
सपत्न्यां सव्यतः कृत्वा अपसव्यमिमं कुरु ६ समाधय मनुजाय कुरुष्वेति धनं जयः ॥ द्रोणकणामहेष्वासौ सव्यतः पर्यवर्तत ७ अभिप्रायं तु कृष्णस्य ज्ञात्वा परपुरं ज
यः ॥ आजिशीर्षगतं पार्थभीमसेनोऽभ्युवाच ह ८ ॥ भीमसेन उवाच ॥ अर्जुनार्जुनवीभत्सो गृणुष्वेतद्वचो मम ॥ यदर्थं क्षत्रियासूते तस्य कालोऽयमागतः ९
अस्मिंश्चेदागतं कालं श्रेयो न प्रतिपत्स्यसे ॥ असंभावितरूपस्त्वं सुनृशं संकरिष्यसि १० सत्यश्रीधर्मयशसां वीर्येणानृण्यमासृहि ॥ मिथ्यनीकं युधांश्रेष्ठ अपस
व्यमिमान्कुरु ११ ॥ ॥ संजय उवाच ॥ ॥ ससव्यसाची भीमेन चोदितः केशेन च ॥ कर्णद्रोणावाते क्रम्य समंतात्पर्यवारयत् १२ तमाजिशीर्ष
मायां तंदहंत क्षत्रियर्षभान् ॥ पराक्रांतं पराक्रम्य ततः क्षत्रियपुंगवाः १३

पायां मुहूर्तत्रयावशिष्टायां तत्र सूर्योदयोत्तरं त्रयोदश्यां द्रोणस्य नाशः त्रयोदश्यां

शुक्राया युद्धारंभस्य 'हेमंते प्रथमे भासे शुक्रपक्षे त्रयोदशी ॥ प्रवृत्तं भारतं युद्धम्' इति भारतसावित्र्यामुक्तस्य चोपपत्तिः सिद्ध्यति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३

नाशकुवन्वारयितुं वर्धमानमिवानलम् ॥ अथदुर्योधनः कर्णः शकुनिश्चापिसौबलः १४ अभ्यवर्षच्छरवातैः कुंतीपुत्रं धनं जयम् ॥ तेषामस्त्राणिसर्वेषामुत्तमास्त्रविदां
वरः १५ कदर्थीकृत्यराजेंद्रशरवर्षैरवाकिरत् ॥ अस्त्रैस्त्राणिसंवार्यलघुहस्तोजितैर्द्रियः १६ सर्वानविध्यन्निशितैर्देशभिर्दशभिः शरैः ॥ उद्धूतारजसो वृष्टिः शरवृष्टि
स्तथैवच १७ तमश्च वारं शब्दश्च तदा समभवन्महान् ॥ नद्यौर्नभूमिर्नदिशः प्राज्ञायन्ततथागते १८ सैन्येन रजसामूढं सर्वमंधमिवामवत् ॥ नैव तेन वयं राजन् प्रा
ज्ञासिष्मपरस्परम् १९ उद्देशेन हितेन स्मसमयुध्यन्त पार्थिवाः ॥ विरथारथिनो राजन्समासाद्य परस्परम् २० केशेषु समसज्जन्त कवचेषु भुजेषु च ॥ हताश्चाहत
सूताश्च निश्चेष्टारथिनो हताः २१ जीवन्त इव तत्र स्मरन् वदन्त्यन्तमयादिताः ॥ हतान्गजान्समाश्लिष्य पर्वतानि ववाजिनः २२ गतसत्त्वाव्यदृश्यन्त तथैव सहसादि
भिः ॥ ततस्त्वभ्यवसृत्यैव संग्रामादुत्तरादिशम् २३ आतिष्ठदा हवे द्रोणो विधूमोऽग्निरिव ज्वलन् ॥ तमाजिशीर्षादेकां तमपकां तं निशम्य तु २४ समकंपन्त सैन्यानि
पांडवानां विशांपते ॥ भ्राजमानं श्रिया युक्तं ज्वलन्तमिव तजसा २५ द्रोणं दृष्ट्वा परे त्रे सुश्वे र्मम्लुश्च भारत ॥ आह्वयन्त परानीकं प्रभिन्नमिव वारणम् २६ नैनमाशांसे
रेजेतुं दानवा वासवं यथा ॥ केचिदासप्रिरुत्साहाः केचित्कुद्दामनस्विनः २७ विस्मिताश्चाभवन् केचित्केचिदासत्रमर्षिताः ॥ हस्तैर्हस्ताग्रमपरे प्रत्यर्पिषन्नराधिपाः
२८ अपरे दशनैरोष्ठान दशनक्रोधमूर्छिताः ॥ व्याक्षिपन्ना युधान्यन्धे मष्टदुश्वापरे भुजान् २९ अन्ये चान्वपतन् द्रोणं त्यक्त्वा मानो महौजसः ॥ पंचालास्तु विशेषे
ण द्रोणसायकपीडिताः ३० समसज्जन्तराजेंद्रसमरे भृशवेदनाः ॥ ततो विराट् द्रुपदौ द्रोणं प्रतिययूरणे ३१ तथा चरन्तं संग्रामे भृशं समरदुर्जयम् ॥ द्रुपदस्य ततः
पौत्रास्त्रय एव विशांपते ३२ चेदयश्च महेश्वासा द्रोणमेवाभ्ययुर्युधि ॥ तेषां द्रुपदपौत्राणां त्रयाणां निशितैः शरैः ३३ त्रिभिर्द्रोणोऽहरत्प्राणां स्ते हतान्यपतन्भुवि ॥
ततो द्रोणोऽजययुद्धे चेदिकैकेयसृजयान् ३४ मत्स्यांश्चैवाजयत्कृत्स्नान् भारद्वाजो महारथान् ॥ ततस्तु द्रुपदः क्रोधाच्छरवर्षमवासृजत् ३५ द्रोणं प्रति महाराज
विराटश्चैव संयुगे ॥ तन्निहत्येषु वर्षतु द्रोणः क्षत्रियमर्दनः ३६ तौ शरैश्छादयामास विराट् द्रुपदाबुधौ ॥ द्रोणेन च्छायमानौ तु कुद्वौ संग्राममूर्धनि ३७ द्रोणं तारेर्वि
व्यधतुः परमं क्रोधमास्थितौ ॥ ततो द्रोणो महाराजक्रोधमर्षसमन्वितः ३८ भल्लाभ्यां भृशतीक्ष्णाभ्यां चिच्छेद धनुषीतयोः ॥ ततो विराटः कुपितः समरे तोमरा
न्दश ३९ दशचिक्षेप च शरान् द्रोणस्य वधकांक्षया ॥ शक्तिं च द्रुपदो घोरा मायसीं स्वर्णभूषिताम् ४० चिक्षेप भुजगैर्द्राभां कुद्वौ द्रोणरथं प्रति ॥ ततो भल्लैः सुनि
शितैश्छिन्वातांस्तोमरान् दश ४१ शक्तिं कनकवैदूर्यां द्रोणश्चिच्छेद सायकैः ॥ ततो द्रोणः सुपीताभ्यां भल्लाभ्यामरिमर्दनः ४२ द्रुपदं च विराटं च प्रेषयामास मृ
त्यवे ॥ हते विराटे द्रुपदे केकेयपुतथैवच ४३ तथैव चेदिमत्स्येषु पंचालेषु तथैवच ॥ हतेषु त्रिषु वीरेषु द्रुपदस्य च नमृषु ४३

शशापशपथं कृतवान् ४५ इष्टापूर्ता तथा क्षात्रादिति इष्टं यागहोमादि आपूर्तं क्षेत्रात्प्राप्तं वा ॥ आत्रं द्रुपदकुलोत्पन्नत्वात् ॥ ब्राह्मण्यं याजोपयाजयोर्ब्राह्मणयोस्तपसा ब्राह्मणकृपादमेव जातत्वात्
एतत्सर्वं तस्य नश्यत् ॥ यस्य शत्रुद्रोणो न मुच्येत मरणं न प्राप्नुवात् ॥ यं वामां वा द्रोणो यदपराभवेदिति ४५ । ४७ । ४८ । ४९ । ५० । ५१ अवस्थितमरिमुक्तविंशपथं शपित्वाऽपिकः

द्रोणस्य कर्मतद्दृष्ट्वा कोपदुःखसमन्वितः ॥ शशापरथिनां मध्ये दृष्टुं मोमहामनाः ४५ इष्टापूर्ता तथा क्षात्रादिति इष्टं यागहोमादि आपूर्तं क्षेत्रात्प्राप्तं वा ॥ आत्रं द्रुपदकुलोत्पन्नत्वात् ॥ ब्राह्मण्यं याजोपयाजयोर्ब्राह्मणयोस्तपसा ब्राह्मणकृपादमेव जातत्वात्
यं वा द्रोणः पराभवेत् ४६ इति तेषां प्रतिश्रुत्य मध्ये सर्वधनुष्मताम् ॥ आया द्रोणं सहानीकः पांचाल्यः परवीरहा ४७ पंचालास्त्वेकतो द्रोणमभ्यग्नन्पांडवैः सह ॥
दुर्योधनश्च कर्णश्च शकुनिश्चापिसौबलः ४८ सोदर्याश्च यथामुख्यास्तेऽरक्षन् द्रोणमाहवे ॥ रक्ष्यमाणं तथा द्रोणं सर्वैस्तैस्तु महारथैः ४९ यतमानास्तु पंचालान्
शेकुः प्रतिवीक्षितुम् ॥ तत्राकुध्यद्भीमसेनो दृष्टुं म्रस्यमारिष ५० स एनं वाग्भिरुग्राभिस्ततक्ष पुरुषर्षभः ॥ भीमसेन उवाच ॥ द्रुपदस्य कुले जातः सर्वस्त्रैश्च
वित्तमः ५१ कः क्षत्रियो मन्यमानः प्रेक्षेतारिमवास्थितम् ॥ पितृपुत्रवधं प्राप्य पुमान्कः परिपालयेत् ५२ विशेषतस्तु शपथं शपित्वाराजसंसदि ॥ एष वै
श्वानर इव समिद्धः स्वेन तेजसा ५३ शरचापैधनो द्रोणः क्षत्रं दहति तेजसा ॥ पुराकरोति निःशेषां पांडवानामनीकिनीम् ५४ स्थिताः पश्यत मे कर्म द्रोणमे
व वज्रम्यहम् ॥ इत्युक्त्वा प्राविशत् कुद्वौ द्रोणानि कंठकोदरः ५५ शरैः पूर्णायतोत्सृष्टैर्द्रावयंस्तव वाहिनीम् ॥ दृष्टुं मोऽपि पांचाल्यः प्रविश्य महतीं चमूम् ५६
आससादरणे द्रोणं तदा सीतुमुलं महत् ॥ नैव नस्तादृशं युद्धं दृष्टुं पूर्वं न च श्रुतम् ५७ यथामूर्योदये राजन्समुत्पिजोऽभवन्महान् ॥ संसक्तान्येव चादृश्यन् रथद्वंदा
निमारिष ५८ हतानि च विकीर्णानि शरीराणि शरीरिणाम् ॥ केचिदन्यत्र गच्छन्तः पथि चान्यैरुपद्रुताः ५९ विमुखाः पृष्ठतश्चान्येतां द्यन्ते पार्श्वतः परे ॥ तथा सं
सक्तयुद्धं तदभवद्भृशदारुणम् ॥ अथ संध्यागतः सूर्यः क्षणेन समपद्यत ६० ॥ इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि द्रोणवधपर्वणि संकुलयुद्धे षडशीत्यधिकशततमो
ऽध्यायः ॥ १८६ ॥ ॥ संजय उवाच ॥ तेषां वैव महाराज दंशितारणमूर्धनि ॥ संध्यागतं सहस्रांशुमादित्यमुपतस्थिरे १ उदिते तु सहस्रांशौ तसकां च न सप्रभे ॥
प्रकाशितेषु लोकेषु पुनर्युद्धमवर्तत २ द्वंद्वानितत्रयान्यासन् संसक्तानि पुरोदयात् ॥ तान्येवाभ्युदिते मूर्ये समसज्जन्त भारत ३ रथैर्हयाहयैर्नागाः पादातैश्चापिकुं
जराः ॥ हयैर्हयाः समाजग्मुः पादाताश्च पदातिभिः ४ रथारथैरिभैर्नागास्तथैव भरतर्षभ ॥ संसक्ताश्च वियुक्ताश्च योधाः संन्यपतन् रणे ५ तेरात्रौ कृतकर्माणः श्रांताः
सूर्यस्य तेजसा ॥ क्षुत्पिपासापरीतांगाः विसंज्ञा बहवोऽभवन् ६ शंखमेरीमृदंगानां कुंजराणां च गर्जताम् ॥ विस्फारितविकृष्टानां कार्मुकाणां च कूजताम् ७ शब्दः
समभवद्वाजन्दि विस्फुग्भरतर्षभ ॥ द्रवतां च पदातीनां शस्त्राणां पततामपि ८ हयानां हेषतां चापिरथानां च निवर्तताम् ॥ कोशतां गर्जतां चैव तदा सीतुमुलं महत् ९

परिपालयेत्कस्तद्धनं न कुर्यादपि तु सर्वोपितद्धनं न कुर्यादेवेति सार्धः श्लोकः ५१ । ५३ । ५४ । ५५ । ५६ । ५७ । ५८ । ५९ । ६० ॥ इति द्रोणपर्वणि षडशीत्य
धिकशततमोऽध्यायः ॥ १८६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ तेषां वैव महाराज दंशितारणमूर्धनि ॥ संध्यागतं सहस्रांशुमादित्यमुपतस्थिरे १ उदिते तु सहस्रांशौ तसकां च न सप्रभे ॥

१० । ११ स्वेकौरवाःस्वान्स्वभृत्यान्परेपांडवाःस्वान्स्वभृत्यान् स्वेदित्यनुवर्तते परेषांपांडवानांस्वान्स्वेकौरवाःपरेषांपांडवानांपरान्कौरवान्परेषां पांडवानां पुरित्यन्वयः परेषामित्युभयत्र सं
वध्यते स्वपरविभागोवक्तुःसंजयस्यानुरोधात् १२ वीरेति निज्यंतेप्रज्ञाल्यंतेवासंसिधेयुतेप्रदेशानेजनानि तेषुयथावाससाराशयोभवत्येवमुद्यतानांप्रातिकूलंपिष्टानांचखद्गानाराशयःप्रत्यह
विवृद्धस्तुमुलःशब्दोद्यामगच्छन्महांस्तदा ॥ नानायुधनिकृतानांचेष्टतामातुरःस्वनः १० भूमावश्रूयतमहांस्तदासीत्क्षपणमहत् ॥ पततांपात्यमानानांपत्त्य
श्वरथदंतिनाम् ११ तेषुसर्वेष्वनीकेषुव्यतिषक्तेष्वनेकशः ॥ स्वेस्वान्जघ्नुःपरेस्वांश्चस्वान्परेषांपरेपरान् १२ वीरबाहुविमृष्टाश्वयोधेषुचगजेषुच ॥ राशयः
प्रत्यहश्यंतवाससानेजनेष्विव १३ उद्यतप्रतिपिष्टानांखद्गानांवीरबाहुभिः ॥ सएवशब्दस्तद्रूपोवाससानिज्यतामिव १४ अर्वांसिभिस्तथाखड्गैस्तोमरैःसप
रश्वधैः ॥ निकृष्टयुद्धंसंसक्तमहदासीत्सुदारुणम् १५ गजाश्वकायप्रभवांनरदेहप्रवाहिनीम् ॥ शस्त्रमत्स्यसुसंपूर्णामांसशोणितकर्दमाम् १६ आर्तनादस्वन
वर्तीपताकाशस्त्रफेनिलाम् ॥ नदींप्रावर्तयन्वीराःपरलोकौघगामिनीम् ॥ शरशक्त्यर्दिताःक्लान्तरात्रिमुदाल्पचेतसः ॥ विष्टभ्यसर्वगात्राणिव्यतिष्ठन्गजवा
जिनः १८ बाहुभिःक्वचैश्चित्रैःशिरोभिश्चारुकुंडलैः ॥ युद्धोपकरणैश्चान्यैस्तत्रतत्रचकाशिरे १९ क्रव्यादसंचैराकीर्णमृतैरर्धमृतैरापि ॥ नासीद्रथपथस्तत्र
सर्वमायोधनंप्रति २० मज्जत्सुचक्रेपुरथान्सत्त्वमास्थायवाजिनः ॥ कथंचिदवहन्नश्रांतावेपमानाःशरार्दिताः २१ कुलसत्त्वबलोपेतावाजिनोवारणोपमाः ॥ वि
ह्वलंतूर्णमुद्धांतंसभयंभारतातुरम् २२ बलमासीत्तदासर्वमृतेद्रोणार्जुनाबुधौ ॥ तावेवास्तांनिलयनंतावार्तायनमेवच २३ तावेवान्येसमासाद्यजग्मुर्ववस्वतक्ष
यम् ॥ आविग्रमभवत्सर्वकौरवाणामहद्रुलम् २४ पंचालानांचसंसक्तंनप्राज्ञायतर्किचन ॥ अंतकाक्रीडसदृशंभीरूणांभयवर्धनम् २५ पृथिव्यांराजवंश्या
नामुत्थितेमहातिक्षये ॥ नतत्रकर्णद्रोणंवानार्जुनंनयुधिष्ठिरम् २६ नभीमसेनंनयमौनपांचाल्यंनसात्यकिम् ॥ नचदुःशासनंद्रौणिनदुर्योधनसौबलौ २७ न
कृपंमद्राजंचकृतवर्माणमेवच ॥ नचान्यात्रैवचात्मानंनक्षितिंनदिशस्तथा २८ पश्यामराजन्संसक्तान्सैन्येनरजसाऽऽवृतान् ॥ संभ्रांतेतुमुलेवोरैरजोमेघेस
मुत्थिते २९ द्वितीयामिवसंप्राप्ताममन्यंतनिशांतदा ॥ नज्ञायंतेकौरवेयानपंचालानपांडवाः ३० नदिशोद्यौर्नचोर्ध्वचिनसमंविषमंतथा ॥ हस्तसंस्पर्शमाप
न्नान्परानप्यथवास्वकान् ३१ न्यपातयंस्तदायुद्धेनराःस्मविजयैषिणः ॥ उद्धूतत्वातुरजसःप्रसेकाच्छोणितस्यच ३२ प्राशाम्यतरजोभौमंशीघ्रत्वादनिलस्य
च ॥ तत्रनामाहयायोधारथिनोऽथपदातयः ३३ पारिजातवनानीवव्यरोचनरुधिरोक्षिताः ॥ बतोदुर्योधनःकर्णोद्रोणोदुःशासनस्तथा ३४ पांडवैःसमस
ज्जंतचतुर्भिश्चतुरोरथाः ॥ दुर्योधनःसहभ्रात्रायमाभ्यांसमसज्जत ३५ वृकोदरेणराधेयोभारद्वाजेनचार्जुनः ॥ तद्धोरमहदाश्वर्यसर्वेप्रैक्षंतसर्वतः ३६

इयंत निज्यतांशालनैरुद्यम्योद्यम्यशिलायांस्फाल्यमानानां श्लोकद्वयम् १३ । १४ अर्धासिभिरेकधारैः १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ निलयनमाश्रयः आर्तायनमार्ता
नाभयवारणंस्वीयानां शत्रूणां तु तावेवमृत्युकरावित्यर्थः २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ चतुरश्वत्वारः भ्रात्रादुःशासमेन ३५ । ३६

३० । ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४ । ४५ । ४६ । ४७ । ४८ । ४९ । ५० । ५१ । ५२ । ५३ । ५४ । ५५ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायां सप्ताशीतीत्यधिकशततमो
रथर्षभाणामुग्राणां सन्निपातममाप्नुवम् ॥ रथमार्गैर्विचित्रैस्तैर्विचित्ररथसंकुलम् ३७ अपश्यन्नरथिनो युद्धं विचित्रं चित्रयोधिनाम् ॥ यतमानाः पराक्रांताः पर
स्परजिगीषवः ३८ जीमूता इव वर्मातिशरवर्षैरवाकिरन् ॥ ते रथान्सूर्यसंकाशानां स्थिताः पुरुषर्षभाः ३९ अशोभंत यथामेघाः शारदाश्चलविद्युतः ॥ योधास्ते
तु महाराज क्रोधा मर्षसमन्विताः ४० स्पर्धिनश्च महेष्वामाः कृतयत्ना धनुर्धराः ॥ अभ्यगच्छन्तं स्थान्योन्यं मत्ता गजवृषा इव ४१ ननू नंदे ह भेदोऽस्ति काले राज
न्न नागते ॥ यत्र सर्वे न युगपद्युर्ध्वं शीतं महारथाः ४२ बाहुभिश्चरणैश्छिन्नैः शिरोभिश्च सकुंडलैः ॥ कर्मुकैर्विशिखैः प्रासैः खड्गैः परशुपट्टिशैः ४३ नालीकैः क्षुद्र
नाराचैर्नखरैः शक्ति तामरैः ॥ अन्यैश्च विविधाकारैर्धौतैः प्रहरणोत्तमैः ४४ विचित्रैर्विविधाकारैः शरीरावरणैरपि ॥ विचित्रैश्च रथैर्भग्नैर्हतैश्च गजवाजिभिः ४५
शून्यैश्चैव नगाकारैर्हतयोधध्वजैरथैः ॥ अमनुष्वैर्हयैश्च स्तैः कृष्यमाणैस्ततस्ततः ४६ वातायमानैरसकृद्धतवीरैरलंकृतैः ॥ व्यजनैः कंकटैश्चैव ध्वजैश्च विनि
पातितैः ४७ छत्रैराभरणैर्वस्त्रैर्माल्यैश्च सुगंधिभिः ॥ हारैः किरीटैर्मुकुटैरुष्णीषैः किंकिणीगणैः ४८ उरस्थैर्मणिभिर्निष्कैश्चूडामणिभिरेव च ॥ आसीदा यो धनं
तत्र नभस्तारागणैरिव ४९ ततो दुर्योधनस्यासीन्नकुलेन समागमः ॥ अमर्षितेन क्रुद्धस्य क्रुद्धेनामर्षितस्य च ५० अपसव्यं चकाराथ माद्रीपुत्रस्तवात्मजम् ॥
किरञ्छरशतैर्हृष्टस्तत्र नादो महानभूत् ५१ अपसव्यं कृतं संख्ये भ्रातृव्येनात्यमर्षिणा ॥ नामृष्यत तमप्याजौ प्रतिचक्रेऽपसव्यतः ५२ पुत्रस्तव महाराजरा
जा दुर्योधनोद्भूतम् ॥ ततः प्रतिचिकीर्षतमपसव्यं तु तं सुतम् ५३ न्यवारयत तेजस्वी नकुलश्चित्रमार्गवित् ॥ स सर्वतो निवार्यैनं शरजालेन पीडयन् ५४ विमुखं
नकुलश्चक्रे तस्मै न्याः समपूजयन् ॥ तिष्ठतिष्ठेति नकुलो बभाषे तनयंतव ॥ संसृज्य सर्वदुःखानि तव दुर्मित्रितंचतत् ५५ ॥ इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि द्रोणवध
पर्वणि नकुलयुद्धे सप्ताशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८७ ॥ ॥ संजय उवाच ॥ ततो दुःशासनः क्रुद्धः सहदेवमुपाद्रवत् ॥ रथवेगेन तीव्रेण कंपयन्निव मोदिनीम्
१ तस्यापतत एवाशु भल्लेना मित्रकर्शनः ॥ माद्रीपुत्रः शिरोयंतुः स शिरस्त्राणमच्छिनत् २ नैनंदुःशासनः सूतं नापि कश्चन सैनिकः ॥ कृतोत्तमांगमाशुत्वा सहदेवे
न बुद्धवान् ३ यदा त्वसंगृहीतत्वात्प्रयात्य श्वायथा सुखम् ॥ ततो दुःशासनः सूतं बुधुर्भगतचेतसम् ४ सहयान्सन्निष्ट्वा जौ स्वयं हयविशारदः ॥ युयुधेर
थिनां श्रेष्ठोलघुचित्रं च सुष्ठु च ५ तदस्यापूजयन् कर्मस्वेपरे चापिसंयुगे ॥ हतसूतरथेनाजौ व्यचरद्यदभीतवत् ६ सहदेवस्तु तान्श्वांस्तीक्ष्णैर्बाणैरवाकिरत् ॥
पीडयमानाः शरैश्चाशु प्राद्ववंस्ते ततस्ततः ७ सरश्मिषु विषकृतत्वा दुस्तसर्जशरासनम् ॥ धनुषा कर्मकुर्वंस्तुरश्मिंश्च पुनरुत्सृजत् ८ छिद्रेष्वेतेषु तं बाणैर्मा
द्रीपुत्रोऽभ्यवाकिरत् ॥ परीप्संस्त्वत्सुतं कर्णस्तदंतरमवापतत् ९ वृकोदरस्ततः कर्णं त्रिभिर्भल्लैः समाहितः ॥ आकर्ण्य पूरैरभ्यघ्नन् बाह्वोरुरसि चानदत् १०

११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४०

सनिवृत्तस्ततः कर्णः संघाटित इवोरगः ॥ भीममावारयामास विकिरन्निशिताच्छरान् ११ ततोऽभूत्तुमुलंयुद्धं भीमराधेययोस्तदा ॥ तौ वृषाविवनर्दतौ विवृतन
यनावुभौ १२ वंगेन महताऽन्योन्यं संरब्धावभिपेततुः ॥ अभिसंश्लिष्टयोस्तत्र तयोराहवशौ डयोः १३ विच्छिन्नशरपातत्वाद्गदायुद्धमवर्तत ॥ गदया भीमसेन
स्तु कर्णस्य रथकूबरम् १४ विभेदशतधाराजंस्तद्भुतमिवाभवत् ॥ ततो भीमस्य राधेयोगदामाविध्यवीर्यवान् १५ अवासृजद्रथेतां तु विभेदगदया गदाम् ॥ ततो
भीमः पुनर्गुर्वीचिक्षेपाधिरथेर्गदाम् १६ तांगदाबहुभिः कर्णः सुपत्नैः सुप्रवेजितैः ॥ प्रत्यविध्यत्पुनश्चान्यैः साभीमं पुनराव्रजत् १७ व्यालीवमंत्राभिहता कर्णबाणै
रभिद्रुता ॥ तस्याः प्रतिनिपातेन भीमस्य विपुलो ध्वजः १८ पपात सारथिश्चास्य मुमोह च गदाहतः ॥ सकर्णसायकानष्टौ व्यसृजत्क्रोधमूर्च्छितः १९ तै
स्तस्य निशितैस्तीक्ष्णैर्भीमसेनो महाबलः ॥ चिच्छेद परवीरघ्नः प्रहसन्निव भारत २० ध्वजं शरासनं चैव शरावापंच भारत ॥ कर्णोऽप्यन्यद्वनुर्यहमेष्टं
दुरासदं २१ ततः पुनस्तुराधेयो हयानस्य रथेषुभिः ॥ ऋक्षवर्णान्जघानाशुतथोभौ पार्णि सारथी २२ सविपन्नरथो भीमो न कुलस्यालुतोरथं ॥ हरिर्यथागिरेः
श्रृंगं सभाक्रामदरिदमः २३ तथा द्रोणार्जुनौ चित्रमयुध्येतां महारथौ ॥ आचार्यशिष्यौ राजेंद्रकृतप्रहरणौ युधि २४ लघुसंधानयोगाभ्यां रथयोश्चरणेन च ॥
मोहयंतौ मनुष्याणां च क्षुंषि च मनांसि च २५ उपारमंत ते सर्वे योधा भरतसत्तम ॥ अदृष्टपूर्वं पश्यंतस्तु द्वंद्वं गुरुशिष्ययोः २६ विचित्रान्पूतनामधेयमार्गान्
दीर्यतौ ॥ अन्योन्यमपसव्यं च कर्तुं वीरौ तदेषतुः २७ पराक्रमंत यो यो धादृशुस्ते सुविस्मिताः ॥ तयोः समभवद्युद्धं द्रोणपांडवयोर्महत २८ आमिषार्थं महारा
जगगनेऽयेनयोरिव ॥ यद्यच्चकार द्रोणस्तुकुंतीपुत्रजिगीषया २९ तत्प्रतिजघानाशुप्रहसंस्तस्य पांडवः ॥ यदा द्रोणो न शक्रोति पांडवं स्मविशेषितम् ३०
ततः प्रादुश्चकारास्त्रमस्त्रमार्गं विशारदः ॥ ऐंद्रं पाशुपतं त्वाष्ट्रां वयमथ वारुणम् ३१ मुक्तं मुक्तं द्रोणचापात्तज्जघान धनंजयः ॥ अस्त्राण्यस्त्रैर्यदा तस्य विधिवद्धंति पा
ंडवः ३२ ततोऽस्त्रैः परमैर्दिव्यैर्द्रोणः पार्थमवाकिरत् ॥ यद्यदस्त्रं स पार्थाय प्रयुक्तं विजिगीषया ३३ तस्य तस्य विधाता यततद्विकुरुतेऽर्जुनः ॥ सवध्यमानेष्व
स्त्रेषु दिव्येष्वपि यथाविधि ३४ अर्जुनेनार्जुनं द्रोणो मनसैवाभ्यपूजयत् ॥ मेनेचात्मानमधिकं प्रथिव्यामधि भारत ३५ तेन शिष्येण सर्वेभ्यः शस्त्रविद्वजः परंतपः ॥
वार्यमाणस्तु पार्थेन तथा मध्ये महात्मनः ३६ यतमानोऽर्जुनं प्रीत्या प्रत्यवारयदुत्समयन् ॥ ततोऽस्तरिक्षे देवाश्च गंधर्वाश्च सहस्रशः ३७ ऋषयः सिद्धसंवाश्च व्य
तिष्ठंत दिदृक्षुः ॥ तदप्सरोगिराकीर्णयक्षमंधर्वसंकुलम् ३८ श्रीमदाकाशमभवद्भूयो मेघाकुलं यथा ॥ तत्र स्मांतर्हितावाचो व्यचरंत पुनः पुनः ३९ द्रोणपार्थ
स्तवोपेताव्यश्रूयंत नराधिप ॥ विसृज्यमानेष्वस्त्रेषु ज्वालयत्सु दिशो दश ४०

४१ । ४२ । ४३ । ४४ ज्ञानमेकस्थमिति आचार्यो ज्ञानस्य शौर्यस्य चाधिरित्यर्थः अर्जुनस्तु योगेन बलेन चाधिकः कृष्णसारथिर्माहीवदिवरथध्वजबुद्ध्यादिभिर्बोवनेन च युक्तत्वात् । तथा च
योगबलाभ्यामाचार्यसाम्यं प्राप्त इत्यर्थः ४५ । ४६ । ४७ । ४८ । ४९ । ५० । ५१ पारमवधिः आर्षकीर्तवं अन्यतरेणेति शेषः गम्यते प्राप्यते अन्योन्ययुद्धे ततस्तदा संकुलयुद्धमनियतयोधं
अब्रुवंस्तत्र सिद्धाश्च ऋषयश्च समगताः ॥ नेवेदं मानुषं युद्धं नासुरं न चराक्षसम् ४१ न देवं न चर्गाधर्वं न ब्राह्मं न ध्रुवमिदं परम् ॥ विचित्रमिदमाश्चर्यं न नोदृष्टं न च श्रुतम्
४२ अतिपांडवमाचार्यो द्रोणं चाप्यतिपांडवः ॥ नानयोरंतरं शक्यं द्रुपदमन्येन केनचित् ४३ यदिरुद्रो द्विधा कृत्ययुध्येतात्मानमात्मना ॥ तत्र शक्योपमाकर्तुम
न्यत्र तु न विद्यते ४४ ज्ञानमेकस्थमाचार्ये ज्ञानयोगश्च पांडवे ॥ शौर्यमेकस्थमाचार्ये बलं शौर्यं च पांडवे ४५ नेमौ शक्यौ महेष्यासौ युद्धे क्षपयितुं परैः ॥ इच्छमा
नौ पुनरिमौ हन्येतां सामरंजगत् ४६ इत्यब्रुवन् महाराज दृष्ट्वा तौ पुरुषर्षभौ ॥ अंतर्हितानि भूतानि प्रकाशानि च सर्वशः ४७ ततो द्रोणो ब्राह्ममस्त्रं प्रादुश्चक्रमहाम
तिः ॥ संतापयन्नरणे पार्थं भूतान्यंतर्हितानि च ४८ ततश्च चालपृथिवीसर्वतवनकुमा ॥ ववौ च विषमो वायुः सागराश्चापि कुक्षुः ४९ ततस्त्रासो महानासी
त्कुरुपांडवसेनयोः ॥ सवपाचैव भूताना मुच्यतेऽस्त्रे महात्मना ५० ततः पार्थोऽप्यसंभ्रांतस्तदस्त्रं प्रतिजग्निवान् ॥ ब्रह्मास्त्रेण वराजेंद्र ततः सर्वमशीशमत ५१ य
दानगम्यते पारंतयोरन्यतरस्य वा ॥ ततः संकुलयुद्धेन तदुद्धं व्याकुलौकृतम् ५२ नाज्ञाय ततः किंचित्पुनरेव विशापते ॥ प्रवृत्ते तु मुले युद्धे द्रोणपांडवयोर्मध्ये
५३ शरजालैः समाकीर्णमेघजालैरिवाधरे ॥ नापतच्च ततः कश्चिदंतरिक्षचरस्तदा ५४ ॥ इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि द्रोणवधपर्वणि संकुलयुद्धे
अष्टाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८८ ॥ ॥ ॥ ॥ संजय उवाच ॥ तस्मिंस्तथावर्तमाने गजाश्च नरसंक्षये ॥ दुःशासनो महाराज धृष्टद्युम्न
मयोधयत् १ सतुरुक्मरथासक्तो दुःशासनशरादितः ॥ अमर्षति वपुत्रस्य शरैर्वाहानवाकिरत् २ क्षणेन सरथस्तस्य सध्वजः सहसाराथिः ॥ नादृश्यत महाराज
पार्थस्तस्य शरैश्चितः ३ दुःशासनस्तुराजेंद्रपांचाल्यस्य महात्मनः ॥ नाशकप्रमुखे स्थातुं शरजालप्रपीडितः ४ सतु दुःशासनं बाणैर्विमुखीकृत्य पार्थतः ॥
किरञ्छरसहस्राणि द्रोणमेवाभ्ययाद्रणे ५ अभ्यपद्यत हार्दिक्यः कृतवर्मा त्वनंतरम् ॥ सोदर्याणां त्रयश्चैव त एनं पर्यवारयन् ६ तं यमौष्ठतोऽन्वैतारं संतौ पुरु
षभौ ॥ द्रोणायाभिमुखं यातं दीप्यमानमिवानलम् ७ संप्रहारमकुर्वंस्ते सर्वे च सुमहारथाः ॥ अमर्षिताः सत्त्वन्तः कृत्वामरणमग्रतः ८ शुद्धात्मानः शुद्धवृत्तारा
जन्मस्वर्गपुरस्कृताः ॥ आर्ययुद्धमकुर्वंत परस्परजिगीषवः ९ शुक्लाभिजनकर्माणो मतिमंतो जनाधिप ॥ धर्मयुद्धमयुध्यंत प्रेप्संतो गतिमुत्तमाम् १० न तत्रा
सीदधर्भिष्ठमशस्तं युद्धमेव च ॥ नात्र कर्णी न नाली को न लिप्तो न च वस्तिकः ११

युद्धं ५२ । ५३ नापतत् बाणे रंतरिक्षस्य पूरितत्वादिति भावः ५४ ॥ इति द्रोणपर्वणि टीकायामष्टाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८८ ॥ ॥ तस्मिन्निति १ । २ । ३ । ४ । ५ प्रयोदृष्ट
युद्धोऽन्यौ द्वौ च ६ । ७ । ८ । ९ शुक्लः शुद्धोऽभिजनो वंशो वेपाते स्वयं शोधितकर्माणश्च १० अशस्तमशस्तं प्रशस्त्यत्वमाह नात्रेति कर्णो विलोमकं कद्वययुक्तः सहितत्त्रिभाणोऽत्राण्युद्धर
ति । नालीकोऽल्पत्वाद्देहममः सन्नपुरुद्धरः । वस्तिकः शल्यदंडसंधौ शिथिलस्तस्योद्धरणे शल्यं वास्ति मध्ये मज्जातिद्वयमात्रं निःसरति ११

सूचीकणिसजातीयोबहुकंटकः कपिशस्तुल्योमर्कटास्थिमयोवेतिप्राञ्चः कर्णाथिसमयः सद्यहृदयेऽप्याचरित्तर्धुप्रविशति । 'कपिशस्त्रिपुण्यामे' इतिमेदिनी । गवास्थिजोगजास्थिजस्तन्मय
 नसूचीकपिशोनैवनगवास्थिर्गजास्थिजः ॥ इषुरासीन्नसंश्लिष्टोनपूतिर्नचजिह्वगः १२ ऋजून्येवविशुद्धानिसर्वेशस्त्राप्यधारयन् ॥ सुयुद्धेनपराह्लोकानीप्संतः
 कीर्तिमेवच १३ तदासीनुमुलंयुद्धंसर्वदोषविवर्जितम् ॥ चतुर्णांतवयोधानांतैस्त्रिभिःपांडवैःसह १४ दृष्टुम्वस्तुतानदृष्ट्वातवराजनरथर्षमान् ॥ यमाभ्यांवा
 रितान्वीराञ्छीघ्रास्त्रोद्रोणमभ्ययात् १५ निवारितास्तुतेवीरास्तयोःपुरुषसिंहयोः ॥ समसज्जंतचत्वारोवाताःपर्वतयोरिव १६ द्वाभ्यांद्वाभ्यांयमौसाधैर
 थाभ्यारथपुंगवौ ॥ समासकौततोद्रोणंष्टुष्टुमोऽभ्यवर्तत १७ दृष्ट्वाद्रोणायपांचाल्यंत्रजंतयुद्धदुर्मदम् ॥ यमाभ्यांतांश्चसंस्तकांस्तदंतरमुपाद्रवत् १८ दुर्यो
 धनोमहाराजकिरञ्छोणितभोजनान् ॥ तंसात्यकिःशीघ्रतरंपुनरेवाभ्यवर्तत १९ तौपरस्परमासाद्यसमीपेकुरुमाधवौ ॥ हसमानौनृशार्दूलावभीतौसमस
 ज्जताम् २० बाल्यवृत्तानिसर्वाणिप्रीयमाणौविचिंत्यतौ ॥ अन्योन्यंप्रेक्षमाणौचस्मयमानौपुनःपुनः २१ अथदुर्योधनोराजासात्यकिंसमभाषत ॥ प्रियंस
 खायंसततंगर्हयन्वृत्तमात्मन २२ धिक्क्रोधंधिक्सखेलोभंधिङ्मोहंधिगमर्षितम् ॥ धिगस्तुक्षात्रमाचारंधिगस्तुबलमौरसम् २३ यत्रमामभिसंधत्सेत्वांचाहं
 शिनिपुंगव ॥ त्वंहिप्राणैःप्रियतरोममाहंचसदातव २४ स्मरामितानिसर्वाणिबाल्यवृत्तानियानिनौ ॥ तानिसर्वाणिजीर्णानिसांप्रतनोरणाजिरे २५ किम
 न्यत्क्रोधलोभाभ्यांयुद्धमेवाद्यसात्वत ॥ तंतथावादिनंतत्रसात्यकिःप्रत्यभाषत २६ प्रहसन्विशिखांस्तीक्ष्णानुद्यम्यपरमास्त्रवित् ॥ नेयंसभाराजपुत्रनाचा
 र्यस्यनिवेशनम् २७ यत्रक्रीडितमस्माभिस्तदाराजन्समागतैः ॥ ॥ दुर्योधनउवाच ॥ ॥ कसाक्रीडागताऽस्माकंबाल्येवैशिनिपुंगव २८ क्वचयुद्धमि
 दंभूयःकालोहिदुरतिक्रमः ॥ किन्तुनोविद्यतेकृत्यंधनेनधनलिप्सया २९ यत्रयुद्धामहेसर्वेधनलोभात्समागताः ॥ ॥ संजयउवाच ॥ ॥ तंतथावादिनंत
 त्रराजानंमाधवोऽब्रवीत् ३० एवंवृत्तंसदाश्चात्रयुध्यंतीहगुरूनपि ॥ यदितेऽहंप्रियोराजनजहिमांमाचिरंकथाः ३१ त्वत्कृतेसुकृतांल्लोकानगच्छेयंभरतर्षभ ॥
 यातेशक्तिर्बलंयच्चतत्क्षिप्रमयिदर्शय ३२ नेच्छामितदहंद्रष्टुंभिन्नाणांव्यसनंमहत ॥ इत्येवंव्यक्तमाभाष्यप्रतिभाष्यचसात्यकिः ३३ अभ्ययात्तूर्णमव्यग्रोदयां
 नाकुरुतात्मनि ॥ तमायांतंमहाबाहुंप्रत्यगृह्णात्तवात्मजः ३४ शैश्वावाकिरद्राजनशैनेयंतनयस्तव ॥ ततःप्रवृत्तेयुद्धंकुरुमाधवसिंहयोः ३५ अन्योन्यं
 क्रुद्धयोर्धोरियथाद्विरदसिंहयोः ॥ ततःपूर्णायतोत्सृष्टैःसात्वतंयुद्धदुर्मदम् ३६ दुर्योधनःप्रत्यविध्यत्कुपितोदशभिःशरैः ॥ तंसात्यकिःप्रत्यविध्यत्तथैवावाकि
 रच्छरैः ३७ पंचाशतापुनश्चाजौत्रिंशतादशमिश्चह ॥ सात्यकिस्तुरणोराजन्प्रहसंस्तनयस्तव ३८

फलकश्चवाणोविषलिसवज्ज्ञेयः । श्लिष्टोद्विशल्यः क्षतद्वयकरत्वाद्येयः । पूतिर्भलिनशल्यः सोऽपि क्षतपोषकश्चर्चितोवा । जिह्वगोऽन्यलक्ष्यत्वेनप्रदर्शयान्यत्रपातितः ११ । १२ । १३
 १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८

३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४ । ४५ । ४६ । ४७ । ४८ । ४९ । ५० । ५१ । ५२ । ५३ । ५४ । ५५ । ५६ । ५७ । ५८ । ५९ । ६० । ६१ । ६२ । ६३
 आकर्णपूर्णेर्निशितैर्विव्याधत्रिंशताशरैः ॥ ततोऽस्यसशरंचापंक्षुरप्रेणाद्विधाञ्छिनत् ३९ सोऽन्यत्कार्मुकमादायलघुहस्तस्ततोदृढम् ॥ सात्यकिर्व्यसृजच्चा
 पिशरश्रेणींसुतस्यते ४० तामापतंतीसहसाशरश्रेणींजिघांसया ॥ चिच्छेदबहुधाराजाततउत्तुकुशुर्जनाः ४१ सात्यकिंचत्रिसप्तत्यापीडयामासवेगितः ॥
 स्वर्णपुंखैःशिलाधौतैराकर्णापूर्णानिःसृतैः ४२ तस्यसंदधतश्चेष्टुंसंहितेषुचकार्मुकम् ॥ आच्छिनत्सात्यकिस्तूर्णशरैश्चैवाप्यवीविधत् ४३ सगाढविद्धोव्याधि
 तःप्रत्यपायाद्रथांतरे ॥ दुर्योधनोमहाराजदाशार्हशरपीडितः ४४ समाश्वस्यतुपुत्रस्तेसात्यकिपुनरभ्ययात् ॥ विसृजन्निपुजालानियुयुधानरथंप्रति ४५
 तथैवसात्यकिर्बाणान्दुर्योधनरथंप्रति ॥ सततंविसृजन्पुत्राजंस्तत्संकुलमवर्तत ४६ तत्रेषुभिःक्षिप्यमाणैःपतद्भिश्चशरीरिषु ॥ अग्रेरिवमहाकक्षैःशब्दःसमभव
 न्महान् ४७ तयोःशरसहस्रैश्चसंछन्नं सुधातलम् ॥ अगम्यरूपंचशैराकाशंसमपद्यत ४८ तत्राप्यधिकमालक्ष्यमाधवंरथसत्तमम् ॥ क्षिप्रमभ्यपतत्कर्णःप
 रीप्सस्तनयंतव ४९ नतुतंमर्षयामासभीमसेनोमहाबलः ॥ सोऽभ्ययात्त्वरितःकर्णविसृजन्सायकान्बहून् ५० तस्यकर्णःशितान्बाणान्प्रतिहन्यहसन्निव ॥
 धनुःशरांश्चचिच्छेदसूतंचाभ्याहनच्छरैः ५१ भीमसेनस्तुसंकुद्भोगदामादायपांडवः ॥ ध्वजंधनुश्चसूतंचसंममर्दाहवेरिपोः ५२ रथचक्रंचकर्णस्यबभंजसम
 हाबलः ॥ भग्नचक्रेरथेतिष्ठदकंपःशैलराडिव ५३ एकचक्रंरथंतस्यतमूढःसुचिरंहयाः ॥ एकचक्रमिवार्कस्यरथंसप्तहयायथा ५४ अमृष्यमाणःकर्णस्तुभीम
 सेनमयुध्यत ॥ विविधैरिपुजालैश्चनानाशस्त्रैश्चसंयुगे ५५ भीमसेनस्तुसंकुद्भूमूतपुत्रमयोधयत् ॥ तस्मिंस्तथावर्तमानेकुद्भोर्धर्मसुतोऽब्रवीत् ५६ पंचाला
 नानरव्याघ्रान्मत्स्यांश्चपुरुषर्षमान् ॥ येनःप्राणाःशिरोयेचयेनोयोधामहारथाः ५७ तपुतेधार्तराष्ट्रेषुविपक्ताःपुरुषर्षभाः ॥ किंतिष्ठतयथामूढाःसर्वेविगतचे
 तसः ५८ तत्रगच्छतयत्रैतेयुध्यंतेमामकारथाः ॥ क्षत्रधर्मपुरस्कृत्यसर्वेएवगतज्वराः ५९ जयंतोवध्यमानाश्चगतिमिष्टांगमिष्यथ ॥ जित्वावाबहुभिर्यज्ञैर्य
 जध्वंभूरिदक्षिणैः ६० हतावादेवसाहूत्वालोकान्प्राप्स्यथपुष्कलान् ॥ तेराज्ञाचोदितावीरायोत्स्यमानामहारथाः ६१ क्षात्रधर्मपुरस्कृत्यत्वरिताद्रोणमभ्य
 युः ॥ पंचालास्त्वेकतोद्रोणमभ्यग्ननिशितैःशरैः ६२ भीमसेनपुरोगाश्चाप्येकतःपर्यवारयन् ॥ आसंस्तुपांडुपुत्राणांत्रयोजिह्वामहारथाः ६३ यमौचभीमसे
 नश्चप्राक्रोशंस्तेधनंजयम् ॥ अभिद्रवार्जुनक्षिप्रंकुरून्द्रोपादपानुद ६४ ततएनंहनिष्यंतिपंचालाहतरक्षिणम् ॥ कौरवेयांस्ततःपार्थःसहसासमुपाद्रवत्
 ६५ पंचालानेवतुद्रोणोष्टुष्टुम्वपुरोगमान् ॥ ममर्दुस्तरसावीराःपंचमेऽहनिभारत ६६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिद्रोणवधपर्वणि संकुलयुद्धेऊननवत्य
 धिक्शततमोऽध्यायः ॥ १८९ ॥ संजयउवाच ॥ पंचालानांततोद्रोणोऽप्यकरोत्कदनंमहत ॥ यथाकुद्भोरणेशक्रोदानवानांक्षयंपुरा १

६१ । ६४ । ६५ । ६६ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायामूननवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ पंचालानामिति १

द्रोणास्त्रेणमहाराजवध्यमानाः परेयुधि ॥ नात्रसंतरणेद्रोणात्सत्त्वन्तोमहारथाः २ युध्यमानामहाराजपंचालाः सृजयास्तथा ॥ द्रोणमेवाभ्ययुयुद्धेयोधपंतोम
हारथाः ३ तेषांतुच्छाद्यमानानांपंचालानांसमंततः ॥ अभवद्भैरवोनादोवध्यतांशरवृष्टिभिः ४ वध्यमानेषुसंग्रामेपंचालेषुमहात्मना ॥ उदीर्यमाणेद्रोणास्त्रे
पांडवान्भयमाविशत् ५ दृष्ट्वाऽश्वनरयोधानांविपुलंचक्षयंयुधि ॥ पांडवेयामहाराजनाशंशुर्जयंतदा ६ कच्चिद्रोणोननःसर्वानक्षपयेत्परमास्त्रवित् ॥ समिद्रः
शिशिरापायेदहन्कक्षमिवानलः ७ नचैनंसंयुगेकश्चित्समर्थःप्रतिवीक्षितुम् ॥ नचैनमर्जुनोजातुप्रतियुध्येतधर्मवित् ८ प्रस्तान्कुंतीसुतान्दृष्ट्वाद्रोणसायकपी
डितान् ॥ मतिमान्श्रेयसेयुक्तःकेशवोऽर्जुनमब्रवीत् ९ नैषयुद्धेनसंग्रामेजेतुंशक्यःकथंचन ॥ सधनुर्वन्विनाश्रेष्ठोदेवैरपिसवासवैः १० न्यस्तशस्त्रस्तुसंग्रामे
शक्योहंतुंभवेष्टुभिः ॥ आस्थीयतांजयेयोगोधर्ममुत्सृज्यपांडवाः ११ यथानसंयुगेसर्वान्नहन्त्याहुक्मवाहनः ॥ अश्वत्थामिहतेनैषयुध्येदितिमतिर्मम १२ तं
हतंसंयुगेकश्चिदस्मैशंसतुमानवः ॥ एतन्नारोचयद्राजन्कुंतीपुत्रोधनंजयः १३ अन्येध्वरोचयन्सर्वेकच्छ्रेणतुयुधिष्ठिरः ॥ ततोभीमोमहाबाहुरनीकेस्वेमहा
गजम् १४ जघानगदयाराजन्नश्वत्थामानमित्युत ॥ परप्रमथनंधोरमालवस्येद्रवर्मणः १५ भीमसेनस्तुसवीडमुपेत्यद्रोणमाहवे ॥ अश्वत्थामाहतइतिशब्द
मुच्चैश्चकारह १६ अश्वत्थामेतिहिगजःख्यातोनाम्नाहतोऽभवत् ॥ कृत्वामनसितंभीमोमिथ्याव्याहृतवास्तदा १७ भीमसेनवचःश्रुत्वाद्रोणस्तत्परमाप्रियम् ॥
मनसासन्नगात्रोऽभूद्यथासैकतमंभसि १८ शंकमानःसतन्मिथ्यावीर्यज्ञःस्वसुतस्यैव ॥ हतःसइतिचश्रुत्वानैवधैर्यादकंपत १९ सलब्ध्वाचेतनांद्रोणःक्षणेनैवस
माश्वसत् ॥ अनुचित्यात्मनःपुत्रमविषह्यमरातिभिः २० सपार्षतमभिद्रुत्यजिघांसुर्मुत्युमात्मनः ॥ अवाकिरत्सहस्रेणतीक्ष्णानांकिकपत्रिणाम् २१ तंविंशति
सहस्राणिपंचालानांनरर्षभाः ॥ तथाचरंतंसंग्रामेसर्वतोऽवाकिरच्छरैः २२ शरैस्तैराचितंद्रोणंनपश्याममहारथम् ॥ भास्करंजलदैरुद्धंवर्षास्विवविशांपते
२३ विधूयतान्बाणगणान्पंचालानांमहारथः ॥ प्रादुश्चेततोद्रोणोब्राह्ममखंपरंतपः २४ वधायतेषांशूराणांपंचालानाममर्षितः ॥ ततोव्यरोचतद्रोणोविनि
घ्नन्सर्वसैनिकान् २५ शिरांस्यपातयन्नापिपंचालानांमहापृथ्वे ॥ तथैवपरिधाकारान्बाहून्कनकभूषणान् २६ तेवध्यमानाःसमरेभारद्वाजेनपार्थिवाः ॥ मेदि
न्यामन्वकीर्यतवातनुन्नाइवद्रुमाः २७ कुंजराणांचपततांहयौघानांचभारत ॥ अगम्यरूपापृथिवीमांसशोणितकर्दमा २८ हत्वाविंशतिसहस्रान्पंचालानांरथव्र
जान् ॥ अतिष्ठदाहवेद्रोणोविधूमोऽग्निरिवज्वलन् २९ तथैवचपुनःकुदोभारद्वाजःप्रतापवान् ॥ वसुदानस्यभलेनशिरःकायादपाहरत् ३० पुनःपंचशतान्मत्स्यान्
षट्सहस्रांश्चसृजयान् ॥ हस्तिनामयुतंहत्वाजघानाश्चायुतंपुनः ३१ क्षत्रियाणामभावायदृष्ट्वाद्रोणमवस्थितम् ॥ ऋषयोऽभ्यागतास्तूर्णहव्यवाहपुरोगमाः ३२

विश्वामित्रोजमदग्निर्भरद्वाजोऽथगौतमः ॥ वसिष्ठःकश्यपोऽत्रिश्चब्रह्मलोकंनिनीषवः ३३ सिकताःपृथ्वायोगर्गावालखिल्याःमरीचिपाः ॥ भृगवोऽगिरसश्चैवसू
क्ष्माश्चान्येमहर्षयः ३४ तएनमब्रुवन्सर्वेद्रोणमाहवशोभिनम् ॥ अधर्मतःकृतंयुद्धंसमयोनिधनस्यते ३५ न्यस्यायुधंरणेद्रोणसमीक्षास्मानवस्थितान् ॥ ना
तःकूरतरंकर्मपुनःकर्तुमिहार्हसि ३६ वेदवेदांगविदुषःसत्यधर्मरतस्यते ॥ ब्राह्मणस्यविशेषेणतवैतन्नोपपद्यते ३७ त्यजायुधममोघेपोतिष्ठवर्त्मनिशाश्वते ॥
परिपूर्णश्चकालस्तेवस्तुलोकेऽद्यमानुषे ३८ ब्रह्मास्त्रेणत्वयादग्धाजनस्रज्ज्ञानराशुवि ॥ यदेतदीदृशंविप्रकृतंकर्मनसाधुतत् ३९ न्यस्यायुधंरणेविप्रद्रोणमात्वं
चिरंकथाः ॥ मापापिष्ठतरंकर्मकरिष्यसिपुनर्द्विज ४० इतितेषांवचःश्रुत्वाभीमसेनवचश्चतत् ॥ दृष्ट्युग्रंचसंप्रेक्ष्यरणेसविमनाऽभवत् ४१ संदिह्यमानोव्य
थितःकुंतीपुत्रंयुधिष्ठिरम् ॥ अहतंवाहतंवेतिप्रच्छसुतमात्मनः ४२ स्थिराबुद्धिर्हिद्रोणस्यनपार्थोवक्ष्यतेऽनृतम् ॥ त्रयाणामपिलोकानामैश्वर्यार्थेकथंचन
४३ तस्मात्परिप्रच्छनान्यंकंचिद्विजर्षभः ॥ तस्मिन्स्तस्यहिसत्याशाबाल्यात्प्रभृतिपांडवे ४४ ततोनिष्पांडवामुर्वीकरिष्यंतयुधांपतिम् ॥ द्रोणंज्ञात्वा
धर्मराजंगोविंदोव्याधितोब्रवीत् ४५ यद्यर्षदिवसंद्रोणोयुध्यतेमन्युमास्थितः ॥ सत्यंब्रवीमितेसेनाविनाशंसमुपैष्यति ४६ समवांस्त्रातुनोद्रोणात्सत्याज्या
योऽनृतंवचः ॥ अनृतंजीवितस्यार्थेवदन्नस्पृश्यतेऽनृतैः ४७ तयोःसंवदतोरेवंभीमसेनोऽब्रवीदिदम् ४८ श्रुत्वैवंतुमाहाराजवधोपायंमहात्मनः ॥ गाहमान
स्यतेसेनामालवस्येद्रवर्मणः ४९ अश्वत्थामेतिविख्यातो गजःशक्रगजोपमः ॥ निहतोयुधिविक्रम्यततोऽहंद्रोणमब्रुवम् ५० अश्वत्थामाहतोब्रह्मन्निवर्तस्वाह
वादिति ॥ नूनंनाश्रद्धाक्यमेपमेपुरुषर्षभः ५१ सत्वंगोविंदवाक्यानिमानयस्वजयैषिणः ॥ द्रोणायनिहतंशंसराजन्शरद्वतिसुतम् ५२ त्वयोक्तो नैवयुध्ये
तजातुराजन्निजर्षभः ॥ सत्यवान्हि त्रिलोकेऽस्मिन्भवान्ख्यातोजनाधिप ५३ तस्यतद्वचनंश्रुत्वाकृष्णवाक्यप्रचोदितः ॥ भावित्वाच्चमहाराजवक्तुंसमुपचक्र
मे ५४ तमतथ्यभयेमग्नोजयेसक्तोयुधिष्ठिरः ॥ अव्यक्तमब्रवीद्राजन्हतःकुंजरइत्युत ५५ तस्यपूर्वरथःपृथ्व्याश्चतुरंगुलमुच्छ्रितः ॥ बभूवैवंचतेनोक्तेतस्य
वाहाःस्पृशन्महीम् ५६ युधिष्ठिरातुतद्वाक्यंश्रुत्वाद्रोणोमहारथः ॥ पुत्रव्यसनसंतप्तोनिराशोजीवितेऽभवत् ५७ आगस्कृतमिवात्मानंपांडवानांमहात्मनाम् ॥
ऋषिवाक्येनमन्वानःश्रुत्वाचनिहतंसुतम् ५८ विचेताःपरमोद्विग्नोदृष्ट्युग्रमवेक्ष्यच ॥ योहुंनशकुवद्राजन्यथापूर्वमरिंदमः ५९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणप
र्वणि द्रोणवधप०युधिष्ठिरासत्यकथनेनवत्याधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९० ॥ ॥ ॥ संजयउवाच ॥ तंदृष्ट्वापरमोद्विग्नोऽंशोकोपहतचेतसम् ॥
पंचालराजस्यसुतोदृष्ट्युग्रःसमाद्रवत् १

यद्वहामनुजैर्द्रेणदुपदेनमहामखे ॥ लब्धोद्रोणविनाशायसमिद्धाद्व्यवाहनात् २ सधनुर्जैत्रमादायघोरंजलदनिःस्वनम् ॥ दृढज्यमजरंदिव्यंशरंचाशीविषो
पमम् ३ संदधेकार्मुकेतस्मिस्ततस्तमनलोपमम् ॥ द्रोणंजिघांसुःपांचालयोमहाज्वालमिवानलम् ४ तस्यरूपंशरस्यासीदनुज्यामंडलांतरे ॥ द्योततोभा
स्करस्येवधनातिपरिवेषिणः ५ पार्षतेनपराष्ट्रंज्वलंतमिवतद्धनुः ॥ अंतकालमनुप्राप्तंमेनिरेवीक्ष्यसैनिकाः ६ तमिधुंसंहतंतेनभारद्वाजःप्रतापवान् ॥ दृ
ष्ट्वाऽमन्यतदेहस्यकालपर्यायमागतम् ७ ततःप्रयत्नमातिष्ठदाचार्यस्तस्यवारणे ॥ नचास्यास्त्राणिराजेंद्रप्रादुरासन्महात्मनः ८ तस्यत्वहानिचत्वारिंशपा
चैकाऽस्यतोगता ॥ तस्यचान्दस्त्रिभागेनक्षयंजग्मुःपतत्रिणः ९ सशरक्षयमासाद्यपुत्रशोकेनचार्दितः ॥ विविधानांचदिव्यानामस्त्राणामप्रसादतः १० उत्स्र
ष्टकामःशस्त्राणिऋषिवाक्यप्रचोदितः ॥ तेजसापूर्यमाणश्चयुधेनयथापुरा ११ भूयश्चान्यत्समादायदिव्यमागिरसंधनुः ॥ शरांश्चब्रह्मदंडाभान्ष्टष्टयुग्ममयो
धयत् १२ ततस्तंशरवर्षेणमहतासमवाकिरत् ॥ व्यशातयच्चसंकुद्धोष्टष्टयुग्ममवर्षणम् १३ शरांश्चशतघातस्यद्रोणश्चिच्छेदसायकैः ॥ ध्वजंधनुश्चानेशि
तैःसारथिचाप्यपातयत् १४ दृष्टुमुग्रःप्रहस्यान्यत्पुनरादायकार्मुकम् ॥ शितेनचैनंवाणेनप्रत्यविध्यस्तनान्तरे १५ सोऽतिविद्धोमहेष्वासोऽसंभ्रांतइवसंयुगे ॥
भल्लेनशितधारेणचिच्छेदास्यपुनर्धनुः १६ यच्चास्यबाणविकृतंधनुंषिचविशांपते ॥ सर्वचिच्छेददुर्धर्षोऽगदाखड्गंचवर्जयन् १७ दृष्टुमुग्रंचविव्याधनवाभेर्नि
शितैःशरैः ॥ जीवितांतकरःकुद्धःकुद्धरूपःपरंतप १८ दृष्टुमुग्रोऽथतस्याश्वानस्वरथाश्वैर्महारथः ॥ व्यामिश्रयदमेयात्माब्राह्ममस्त्रमुदीरयन् १९ तोमिश्राबह्म
शोभंतजवनावातरंहसः ॥ पारावतसवर्णाश्चशोणाश्चभरतर्षभ २० यथासविद्युतोमेघानदंतोजलदागमे ॥ तथारेजुर्महाराजमिश्रितारणमूर्धनि २१ ईषाबंधं
चक्रबंधंरथबंधंतथैवच ॥ प्राणाशयदमेयात्माष्टष्टयुग्मसद्विजः २२ सच्छिन्नधन्वापांचाल्योनिष्ठतध्वजसारथिः ॥ उतमामापदंप्राप्यगदावीरःपराष्ट्र
शत् २३ तामस्यविशिखैस्तीक्ष्णैःक्षिप्यमाणामहारथः ॥ निजघानशरैर्द्रोणःकुद्धःसत्यपराक्रमः २४ तांतुदृष्ट्वानरव्याघ्रोद्रोणेननिहतांशरैः ॥ विमलंखड्ग
मादतशतचंद्रंचभानुमत् २५ असंशयंतथाभूतःपांचाल्यःसाध्वमन्यत ॥ वधमाचार्यमुख्यस्यप्राप्तकालंमहात्मनः २६ ततःसरथनीडस्थंस्वरथस्यरथेषया ॥
अगच्छदसिमुद्यम्यशतचंद्रंचभानुमत् २७ चिकीर्षुर्दुष्करं कर्मष्टष्टयुग्मनोमहारथः ॥ इयेषवक्षोभेतुंसभारद्वाजस्यसंयुगे २८ सोऽतिष्ठयुगमध्येवैयुगसन्नहनेषुच ॥
जघनार्धेषुचाश्वानांतत्सैन्याःसमपूजयन् २९ तिष्ठतोयुगपालीपुशोणानप्यवितिष्ठतः ॥ नापश्यदंतर्द्रोणस्तदद्भुतमिवाभवत् ३० क्षिप्रंश्येनस्यचरतोयथै
वामिषगृद्धिनः ॥ तद्वदासीदभीसारोद्रोणपार्षतयोरणे ३१ तस्यपारावतानश्वानरथशक्त्यापराभिनत् ॥ सर्वानिकैकशोद्रोणोरक्तानश्वान्विवर्जयन् ३२

३३।३४।३५।३६।३७।३८।३९।४०।४१।४२।४३।४४।४५।४६।४७।४८।४९।५०।५१।५२।५३।५४।५५।५६।५७।५८।५९।६०।६१।६२।६३।६४।६५।६६।६७।६८।६९।७०।७१।७२।७३।७४।७५।७६।७७।७८।७९।८०।८१।८२।८३।८४।८५।८६।८७।८८।८९।९०।९१।९२।९३।९४।९५।९६।९७।९८।९९।१००।१०१।१०२।१०३।१०४।१०५।१०६।१०७।१०८।१०९।११०।१११।११२।११३।११४।११५।११६।११७।११८।११९।१२०।१२१।१२२।१२३।१२४।१२५।१२६।१२७।१२८।१२९।१३०।१३१।१३२।१३३।१३४।१३५।१३६।१३७।१३८।१३९।१४०।१४१।१४२।१४३।१४४।१४५।१४६।१४७।१४८।१४९।१५०।१५१।१५२।१५३।१५४।१५५।१५६।१५७।१५८।१५९।१६०।१६१।१६२।१६३।१६४।१६५।१६६।१६७।१६८।१६९।१७०।१७१।१७२।१७३।१७४।१७५।१७६।१७७।१७८।१७९।१८०।१८१।१८२।१८३।१८४।१८५।१८६।१८७।१८८।१८९।१९०।१९१।१९२।१९३।१९४।१९५।१९६।१९७।१९८।१९९।२००।२०१।२०२।२०३।२०४।२०५।२०६।२०७।२०८।२०९।२१०।२११।२१२।२१३।२१४।२१५।२१६।२१७।२१८।२१९।२२०।२२१।२२२।२२३।२२४।२२५।२२६।२२७।२२८।२२९।२३०।२३१।२३२।२३३।२३४।२३५।२३६।२३७।२३८।२३९।२४०।२४१।२४२।२४३।२४४।२४५।२४६।२४७।२४८।२४९।२५०।२५१।२५२।२५३।२५४।२५५।२५६।२५७।२५८।२५९।२६०।२६१।२६२।२६३।२६४।२६५।२६६।२६७।२६८।२६९।२७०।२७१।२७२।२७३।२७४।२७५।२७६।२७७।२७८।२७९।२८०।२८१।२८२।२८३।२८४।२८५।२८६।२८७।२८८।२८९।२९०।२९१।२९२।२९३।२९४।२९५।२९६।२९७।२९८।२९९।३००।३०१।३०२।३०३।३०४।३०५।३०६।३०७।३०८।३०९।३१०।३११।३१२।३१३।३१४।३१५।३१६।३१७।३१८।३१९।३२०।३२१।३२२।३२३।३२४।३२५।३२६।३२७।३२८।३२९।३३०।३३१।३३२।३३३।३३४।३३५।३३६।३३७।३३८।३३९।३४०।३४१।३४२।३४३।३४४।३४५।३४६।३४७।३४८।३४९।३५०।३५१।३५२।३५३।३५४।३५५।३५६।३५७।३५८।३५९।३६०।३६१।३६२।३६३।३६४।३६५।३६६।३६७।३६८।३६९।३७०।३७१।३७२।३७३।३७४।३७५।३७६।३७७।३७८।३७९।३८०।३८१।३८२।३८३।३८४।३८५।३८६।३८७।३८८।३८९।३९०।३९१।३९२।३९३।३९४।३९५।३९६।३९७।३९८।३९९।४००।४०१।४०२।४०३।४०४।४०५।४०६।४०७।४०८।४०९।४१०।४११।४१२।४१३।४१४।४१५।४१६।४१७।४१८।४१९।४२०।४२१।४२२।४२३।४२४।४२५।४२६।४२७।४२८।४२९।४३०।४३१।४३२।४३३।४३४।४३५।४३६।४३७।४३८।४३९।४४०।४४१।४४२।४४३।४४४।४४५।४४६।४४७।४४८।४४९।४५०।४५१।४५२।४५३।४५४।४५५।४५६।४५७।४५८।४५९।४६०।४६१।४६२।४६३।४६४।४६५।४६६।४६७।४६८।४६९।४७०।४७१।४७२।४७३।४७४।४७५।४७६।४७७।४७८।४७९।४८०।४८१।४८२।४८३।४८४।४८५।४८६।४८७।४८८।४८९।४९०।४९१।४९२।४९३।४९४।४९५।४९६।४९७।४९८।४९९।५००।५०१।५०२।५०३।५०४।५०५।५०६।५०७।५०८।५०९।५१०।५११।५१२।५१३।५१४।५१५।५१६।५१७।५१८।५१९।५२०।५२१।५२२।५२३।५२४।५२५।५२६।५२७।५२८।५२९।५३०।५३१।५३२।५३३।५३४।५३५।५३६।५३७।५३८।५३९।५४०।५४१।५४२।५४३।५४४।५४५।५४६।५४७।५४८।५४९।५५०।५५१।५५२।५५३।५५४।५५५।५५६।५५७।५५८।५५९।५६०।५६१।५६२।५६३।५६४।५६५।५६६।५६७।५६८।५६९।५७०।५७१।५७२।५७३।५७४।५७५।५७६।५७७।५७८।५७९।५८०।५८१।५८२।५८३।५८४।५८५।५८६।५८७।५८८।५८९।५९०।५९१।५९२।५९३।५९४।५९५।५९६।५९७।५९८।५९९।६००।६०१।६०२।६०३।६०४।६०५।६०६।६०७।६०८।६०९।६१०।६११।६१२।६१३।६१४।६१५।६१६।६१७।६१८।६१९।६२०।६२१।६२२।६२३।६२४।६२५।६२६।६२७।६२८।६२९।६३०।६३१।६३२।६३३।६३४।६३५।६३६।६३७।६३८।६३९।६४०।६४१।६४२।६४३।६४४।६४५।६४६।६४७।६४८।६४९।६५०।६५१।६५२।६५३।६५४।६५५।६५६।६५७।६५८।६५९।६६०।६६१।६६२।६६३।६६४।६६५।६६६।६६७।६६८।६६९।६७०।६७१।६७२।६७३।६७४।६७५।६७६।६७७।६७८।६७९।६८०।६८१।६८२।६८३।६८४।६८५।६८६।६८७।६८८।६८९।६९०।६९१।६९२।६९३।६९४।६९५।६९६।६९७।६९८।६९९।७००।७०१।७०२।७०३।७०४।७०५।७०६।७०७।७०८।७०९।७१०।७११।७१२।७१३।७१४।७१५।७१६।७१७।७१८।७१९।७२०।७२१।७२२।७२३।७२४।७२५।७२६।७२७।७२८।७२९।७३०।७३१।७३२।७३३।७३४।७३५।७३६।७३७।७३८।७३९।७४०।७४१।७४२।७४३।७४४।७४५।७४६।७४७।७४८।७४९।७५०।७५१।७५२।७५३।७५४।७५५।७५६।७५७।७५८।७५९।७६०।७६१।७६२।७६३।७६४।७६५।७६६।७६७।७६८।७६९।७७०।७७१।७७२।७७३।७७४।७७५।७७६।७७७।७७८।७७९।७८०।७८१।७८२।७८३।७८४।७८५।७८६।७८७।७८८।७८९।७९०।७९१।७९२।७९३।७९४।७९५।७९६।७९७।७९८।७९९।८००।८०१।८०२।८०३।८०४।८०५।८०६।८०७।८०८।८०९।८१०।८११।८१२।८१३।८१४।८१५।८१६।८१७।८१८।८१९।८२०।८२१।८२२।८२३।८२४।८२५।८२६।८२७।८२८।८२९।८३०।८३१।८३२।८३३।८३४।८३५।८३६।८३७।८३८।८३९।८४०।८४१।८४२।८४३।८४४।८४५।८४६।८४७।८४८।८४९।८५०।८५१।८५२।८५३।८५४।८५५।८५६।८५७।८५८।८५९।८६०।८६१।८६२।८६३।८६४।८६५।८६६।८६७।८६८।८६९।८७०।८७१।८७२।८७३।८७४।८७५।८७६।८७७।८७८।८७९।८८०।८८१।८८२।८८३।८८४।८८५।८८६।८८७।८८८।८८९।८९०।८९१।८९२।८९३।८९४।८९५।८९६।८९७।८९८।८९९।९००।९०१।९०२।९०३।९०४।९०५।९०६।९०७।९०८।९०९।९१०।९११।९१२।९१३।९१४।९१५।९१६।९१७।९१८।९१९।९२०।९२१।९२२।९२३।९२४।९२५।९२६।९२७।९२८।९२९।९३०।९३१।९३२।९३३।९३४।९३५।९३६।९३७।९३८।९३९।९४०।९४१।९४२।९४३।९४४।९४५।९४६।९४७।९४८।९४९।९५०।९५१।९५२।९५३।९५४।९५५।९५६।९५७।९५८।९५९।९६०।९६१।९६२।९६३।९६४।९६५।९६६।९६७।९६८।९६९।९७०।९७१।९७२।९७३।९७४।९७५।९७६।९७७।९७८।९७९।९८०।९८१।९८२।९८३।९८४।९८५।९८६।९८७।९८८।९८९।९९०।९९१।९९२।९९३।९९४।९९५।९९६।९९७।९९८।९९९।१०००।१००१।१००२।१००३।१००४।१००५।१००६।१००७।१००८।१००९।१०१०।१०११।१०१२।१०१३।१०१४।१०१५।१०१६।१०१७।१०१८।१०१९।१०२०।१०२१।१०२२।१०२३।१०२४।१०२५।१०२६।१०२७।१०२८।१०२९।१०३०।१०३१।१०३२।१०३३।१०३४।१०३५।१०३६।१०३७।१०३८।१०३९।१०४०।१०४१।१०४२।१०४३।१०४४।१०४५।१०४६।१०४७।१०४८।१०४९।१०५०।१०५१।१०५२।१०५३।१०५४।१०५५।१०५६।१०५७।१०५८।१०५९।१०६०।१०६१।१०६२।१०६३।१०६४।१०६५।१०६६।१०६७।१०६८।१०६९।१०७०।१०७१।१०७२।१०७३।१०७४।१०७५।१०७६।१०७७।१०७८।१०७९।१०८०।१०८१।१०८२।१०८३।१०८४।१०८५।१०८६।१०८७।१०८८।१०८९।१०९०।१०९१।१०९२।१०९३।१०९४।१०९५।१०९६।१०९७।१०९८।१०९९।११००।११०१।११०२।११०३।११०४।११०५।११०६।११०७।११०८।११०९।१११०।११११।१११२।१११३।१११४।१११५।१११६।१११७।१११८।१११९।११२०।११२१।११२२।११२३।११२४।११२५।११२६।११२७।११२८।११२९।११३०।११३१।११३२।११३३।११३४।११३५।११३६।११३७।११३८।११३९।११४०।११४१।११४२।११४३।११४४।११४५।११४६।११४७।११४८।११४९।११५०।११५१।११५२।११५३।११५४।११५५।११५६।११५७।११५८।११५९।११६०।११६१।११६२।११६३।११६४।११६५।११६६।११६७।११६८।११६९।११७०।११७१।११७२।११७३।११७४।११७५।११७६।११७७।११७८।११७९।११८०।११८१।११८२।११८३।११८४।११८५।११८६।११८७।११८८।११८९।११९०।११९१।११९२।११९३।११९४।११९५।११९६।११९७।११९८।११९९।१२००।१२०१।१२०२।१२०३।१२०४।१२०५।१२०६।१२०७।१२०८।१२०९।१२१०।१२११।१२१२।१२१३।१२१४।१२१५।१२१६।१२१७।१२१८।१२१९।१२२०।१२२१।१२२२।१२२३।१२२४।१२२५।१२२६।१२२७।१२२८।१२२९।१२३०।१२३१।१२३२।१२३३।१२३४।१२३५।१२३६।१२३७।१२३८।१२३९।१२४०।१२४१।१२४२।१२४३।१२४४।१२४५।१२४६।१२४७।१२४८।१२४९।१२५०।१२५१।१२५२।१२५३।१२५४।१२५५।१२५६।१२५७।१२५८।१२५९।१२६०।१२६१।१२६२।१२६३।१२६४।१२६५।१२६६।१२६७।१२६८।१२६९।१२७०।१२७१।१२७२।१२७३।१२७४।१२७५।१२७६।१२७७।१२७८।१२७९।१२८०।१२८१।१२८२।१२८३।१२८४।१२८५।१२८६।१२८७।१२८८।१२८९।१२९०।१२९१।१२९२।१२९३।१२९४।१२९५।१२९६।१२९७।१२९८।१२९९।१३००।१३०१।१३०२।१३०३।१३०४।१३०५।१३०६।१३०७।१३०८।१३०९।१३१०।१३११।१३१२।१३१३।१३१४।१३१५।१३१६।१३१७।१३१८।१३१९।१३२०।१३२१।१३२२।१३२३।१३२४।१३२५।१३२६।१३२७।१३२८।१३२९।१३३०।१३३१।१३३२।१३३३।१३३४।१३३५।१३३६।१३३७।१३३८।१३३९।१३४०।१३४१।१३४२।१३४३।१३४४।१३४५।१३४६।१३४७।१३४८।१३४९।१३५०।१३५१।१३५२।१३५३।१३५४।१३५५।१३५६।१३५७।१३५८।१३५९।१३६०।१३६१।१३६२।१३६३।१३६४।१३६५।१३६६।१३६७।१३६८।१३६९।१३७०।१३७१।१३७२।१३७३।१३७४।१३७५।१३७६।१३७७।१३७८।१३७९।१३८०।१३८१।१३८२।१३८३।१३८४।१३८५।१३८६।१३८७।१३८८।१३८९।१३९०।१३९१।१३९२।१३९३।१३९४।१३९५।१३९६।१३९७।१३९८।१३९९।१४००।१४०१।१४०२।१

३१४।५।६।७।८।९।१०।११।१२ एषोहीतिसंधिर्वाक्यः १३।१४।१५।१६।१७।१८।१९।२०।२१ ब्रह्मवादानांवेदवृत्त्यानां वचनानां द्वितीयाध्यायशेषः

द्रोण. ७

अ०

॥३९२॥

॥३९२॥

५४

युधिष्ठिरस्ततो राजा माद्रीपुत्रौ च पांडवौ ॥ भीमसेनश्च बलवान्सात्यकिं पर्यवारयन् ३ कर्णश्च शरवर्षेण गौतमश्च महारथः ॥ दुर्योधनादयस्ते च शैनेन पर्यवारयन्
४ तां वृष्टिं सहसाराजस्तुतितां घोररूपिणीम् ॥ वारयामास शैनेन यो यो धरंस्तान् महारथान् ५ तेषामस्त्राणि दिव्यानि संहितानि महात्मनाम् ॥ वारयामास विधिव
दिव्यैरस्त्रैर्महाभूते ६ क्रूरमायो धनं जज्ञे तस्मिन् राजसमागमे ॥ रुद्रस्येव हि कुद्वस्य निघ्नतस्तान् पशून्पुरा ७ हस्तानामुत्तमांगानां कार्मुकाणां च भारत ॥ छत्रा
णां चापविद्वानां चामराणां च संचयैः ८ राशयः स्मर्य दृश्यंत तत्र तत्र रणाजिरे ॥ भग्नचक्रैश्चापि पातितैश्च महाध्वजैः ९ सादिभिश्च हतैः शूरैः संकीर्णविमुधाऽ
भवत् ॥ बाणपातनिरुक्तास्तु योधास्ते कुरुसत्तम १० चेष्टतो विविधाश्चेष्टाव्यदृश्यंत महाहवे ॥ वर्तमाने तथा युद्धे घोरं देवासुरोपमे ११ अब्रवीत् क्षत्रियांस्त
त्र धर्मराजो युधिष्ठिरः ॥ अभिद्रवत संयताः कुंभयोर्निमहारथाः १२ एषो हि पार्षतो वीरो भारद्वाजेन संगतः ॥ घटते च यथा शक्तिभारद्वाजस्य नाशने १३ यादृ
शानि हि रूपाणि दृश्यंत इत्यमहारणे ॥ अद्य द्रोणं रणे कुद्वोधातयिष्यति पार्षतः १४ ते यूयं संहिताभूत्वा युध्यध्वं कुंभसंभवम् ॥ युधिष्ठिरसमाज्ञताः संजयानां
हारथाः १५ अभ्यद्रवत संयता भारद्वाजजिघांसवः ॥ तान्समापततः सर्वान् भारद्वाजो महारथः १६ अभ्यवर्तत वेगेन मर्तव्यमिति निश्चितः ॥ प्रयाते सत्यसंधे
तु समकंपत मेदिनी १७ ववुर्वाताः सनिर्घातास्त्रासयानाव रूथिनीम् ॥ पपात महति चोल्का आदित्यान्निश्चरंत्युत १८ दीपयंती उभे सेने संतीव महद्वयम् ॥
जज्वलुश्चैव शस्त्राणि भारद्वाजस्य मारिष १९ रथाः स्वनेति चात्यर्थं हयाश्चाशूण्यवासृजन् ॥ हतौ जाइव चाप्यासीद्भारद्वाजो महारथः २० प्रास्फुरन्नयनं चास्य वाम
बाहुस्तथैव च ॥ विमनाश्चाभव युद्धे दृष्ट्वा पार्षतमग्रतः २१ ऋषीणां ब्रह्मवादानां स्वर्गस्य गमनं प्रति ॥ सुयुद्धेन ततः प्राणानुत्सृष्टुमुपचक्रमे २२ ततश्च तुर्दिशं सैन्ये
द्वेषदस्याभिसंवृतः ॥ निर्दहनक्षत्रियवातान् द्रोणः पर्यचरद्रणे २३ हत्वा विंशतिसाहस्रान् क्षत्रियान् रिमर्दनः ॥ दशायुतानि करिणामवधीद्विशिखैः शितैः २४
सोऽतिष्ठ दाहवेयतो विधूमोऽग्निरिव ज्वलन् ॥ क्षत्रियाणामभावाय ब्राह्मणसंस्थितः २५ पांचाल्यां विरथं भीमो हतसर्वायुधं वली ॥ सुविषण्णं महात्मानं त्वरमा
णः समभ्ययात् २६ ततः स्वरथमारोप्य पांचाल्यमरिमर्दनः ॥ अब्रवीदभिसंप्रेक्ष्य द्रोणमस्यंतमं तिकात् २७ न त्वदन्यद्दहाचार्योऽहमुत्सहते पुमान् ॥ त्वरस्व
प्राग्वधायैव त्वयि भारः समाहितः २८ सतथोक्तो महाबाहुः सर्वभारसहं धनुः ॥ अभिपत्याददेक्षि प्रमायुधप्रवरं दृढम् २९ संरब्धश्च शरानस्यन् द्रोणं दुर्वारं रणे ॥
विवारयिषु राचार्यं शरवर्षैरवाकिरत् ३० तौ न्यवारयतां श्रेष्ठौ संरब्धौ रणशोभिनौ ॥ उदीरयेतां ब्राह्मणादिभ्योऽप्यनेकशः ३१ समहास्त्रैर्महाराज द्रोणमा
च्छादयद्रणे ॥ निहत्य सर्वाण्यस्त्राणि भारद्वाजस्य पार्षतः ३२

२२।२३।२४।२५।२६।२७।२८।२९।३०।३१।३२

३३।३४।३५।३६।३७।३८।३९।४०।४१।४२।४३।४४।४५।४६।४७।४८।४९।५० मुखमिति उरमुरः अग्रतः अधरह्नोरग्रेण विष्टम्प्य हृदिधारणं विषयाणां स्मरणं निक्षिप्य

सवसातीं शिबींश्चैव बाह्लीकान् कौरवानपि ॥ रक्षिष्यमाणान्संग्रामे द्रोणं व्यधमदच्युतः ३३ दृष्टुमस्तथाराज न गमस्ति भिरिवांशुमान् ॥ बभौ प्रच्छादयन्नाशः
शरजालैः समंततः ३४ तस्य द्रोणो धनुश्छित्वा विद्धाचैनं शिलीमुखैः ॥ मर्माण्यभ्यहन हूयः सव्यथा परमामगात् ३५ ततो भीमो दृढक्रोधो द्रोणस्याश्लिष्यंतर
थम् ॥ शनकैरिव राजेन्द्र द्रोणं वचनमब्रवीत् ३६ यदि नाम न युध्येरन् शिक्षिता ब्रह्मबंधवः ॥ स्वकर्मभिरसंतुष्टान् स्मक्षत्रं क्षयं वजेत् ३७ अहिंसां सर्वभूतेषु वर्मज्या
यस्तरं विदुः ॥ तस्य च ब्राह्मणो मूलं भवांश्च ब्रह्मवित्तमः ३८ श्वपाकवन्मलेच्छगणान् हत्वा चान्यान् पृथग्विधान् ॥ अज्ञानान् भूद्वद्ब्रह्मन् पुत्रदारधनेप्सया ३९ ए
कस्यार्थे बहून् हत्वा पुत्रस्याधर्मविद्यया ॥ स्वकर्मस्थान् विदुः कर्मस्थो न व्यपत्रपसेकथम् ४० यस्यार्थे शस्त्रमादाय यमपेक्ष्य च जीवति ॥ स चाद्यपि ततः शोते पृष्ठेना
वेदितस्तव ४१ धर्मराजस्य तद्वाक्यं नाभिं शंकितुमर्हसि ॥ एवमुक्तस्ततो द्रोणो भीमेनोत्सृज्य तद्धनुः ४२ सर्वाण्यस्त्राणि वर्मात्मा हातुकामोऽभ्यभाषत ॥ कर्ण
कर्णमहेष्वासकृपदुर्योधनेति च ४३ संग्रामे क्रियतां यत्नो ब्रवीम्येष पुनः पुनः ॥ पांडवेभ्यः शिवं वोऽस्तु शस्त्रमभ्युत्सृजाम्यहम् ४४ इति तत्र महाराज प्राकोशद्वौणि
मेव च ॥ उत्सृज्य चरणेशस्त्रं स्थोपस्थे निविश्य च ४५ अभयं सर्वभूतानां प्रददौ योगमीयिवान् ॥ तस्य तच्छिद्रमाज्ञाय दृष्टुमग्रः प्रतापवान् ४६ स शरंतद्धनुर्वो
रंसंन्यस्याथ रथेततः ॥ खड्गैरथा दवभुत्स सहसा द्रोणमभ्ययात् ४७ हाहा कृतानि भूतानि मानुषाणीतराणि च ॥ द्रोणं तथा गतं दृष्ट्वा दृष्टुमग्रवशंगतम् ४८ हा
हाकारं भृशं च कुरहो धिगिति चाबुवन् ॥ द्रोणोऽपि शस्त्राण्युत्सृज्य परमं सारुयमास्थितः ४९ तथोक्त्वा योगमास्थाय ज्योतिर्भूतो महातपाः ॥ पुराणं पुरुषं विष्णुं
जगाम मनसा परम् ५० मुखं किंचित्समुन्नाम्य विष्टम्प्य उरमग्रतः ॥ निमीलितक्षः सत्वस्थो निक्षिप्य हृदिधारणम् ५१ ओमित्येकाक्षरं ब्रह्म ज्योतिर्भूतो महातपाः ॥
स्मरित्वा देवदेवेशमक्षरं परमं प्रभुम् ५२ दिवमाकाम दाचार्यः साक्षात्सद्भिर्दुराक्रमाम् ॥ द्वौ सूर्याविति नो बुद्धिरासीत् तस्मिन्स्तथा गते ५३ एकाग्रमिव चासीच्च ज्योति
र्भिः पूरितं नमः ॥ समपद्यत चार्कं भारद्वाज दिवाकरे ५४ निमेषमात्रेण च तज्ज्योतिरंतरधीयत ॥ आसीत् किल किलाशब्दः प्रहृष्टानां दिवौकसाम् ५५ ब्रह्मलो
कगते द्रोणे दृष्टुमग्रे च मोहिते ॥ वयमेव तदाऽद्राक्षमपंचमानुषयो नयः ५६ योगयुक्तं महात्मानं गच्छंतं परमां गतिम् ॥ अहंधनं जयः पार्थे भारद्वाजस्य चात्मजः
५७ वासुदेवश्च वाष्णेयो धर्मपुत्रश्च पांडवः ॥ अन्येतु सर्वेनापश्यन् भारद्वाजस्य धीमतः ५८ महिमानं महाराजयोगयुक्तस्य गच्छतः ॥ ब्रह्मलोकं महादिव्यं देवगु
हं हित्परम् ५९ गतिं परमिकां प्राप्तमजायंतो नृयो नयः ॥ नापश्यन् गच्छमानं हितं सार्धं मृषिपुंगवैः ६० निरस्य अतएव सत्वस्थः रजस्तमो मलनून्ये शुद्धे सत्वे स्फटिकरूपे

स्थितः तत्र स्थितो भूत्वा ओमित्यनेन प्रतीकेन एकाक्षरं वासुदेवाख्यं ब्रह्म स्मरित्वा स्मृत्वा तद्वलेनाचार्यो दिवमाकामदितिसार्धं योर्द्वयोः संबंधः ५१।५२।५३।५४।५५।५६।५७।५८।५९।६०

॥ १६३ ॥

रजस्वलावेपमानावीक्षमाणादिशोदश ॥ अश्रुकंठायथादैत्याहिरण्याक्षेपुराहते ४ सतैःपरिवृतो राजा त्रस्तैः क्षुद्रमृगैरिव ॥ अशकुवन्नवस्थातुमपायात्तनयस्त
व ५ क्षुत्पिपासापरिम्लानास्तेयोधास्तवभारत ॥ आदित्येनेवसंतसाभृशंविमनसोऽभवन् ६ भास्करस्येवपतनंसमुद्रस्येवशोषणम् ॥ विपर्यासंयथामरोर्वास
वस्येवनिर्जयम् ७ अमर्षणीयंतदृष्ट्वाभारद्वाजस्यपातनम् ॥ त्रस्तरूपतराराजन्कौरवाः प्राद्रवन्भयात् ८ गांधारराजःशकुनेस्त्रस्तस्त्रस्ततरैःसह ॥ हतंरु
क्मरथंश्रुत्वाप्राद्रवत्सहितोरथैः ९ वरूथिर्नैवेगधर्तीविद्वतांसपताकिनीम् ॥ परिगृह्यमहासेनांमृतपुत्रोऽपयाद्रयात् १० रथनागाश्वकलिङ्गापुरस्कृत्यतुवाहि
नीम् ॥ मद्राणामीश्वरःशल्योवीक्ष्यमाणोऽपयाद्रयात् ११ हतप्रवीरैर्भूयिष्ठैर्ध्वजैर्बहुपताकिभिः ॥ वृतःशारद्वतोऽगच्छत्कण्टकमितिब्रुवन् १२ भोजानीकेन
शिष्टेनकलिङ्गारद्वबाह्निकैः ॥ कृतवर्मावृतोराजन्प्रायात्सुजवनैर्हयैः १३ पदातिगणसंयुक्तस्त्रस्तोराजन्भयादितः ॥ उलूकःप्राद्रवत्तदृष्ट्वाद्रोणंनिपातितम् १४
दर्शनीयोयुवाचैवशौर्येणकृतलक्षणः ॥ दुःशासनोभृशोद्विग्नःप्राद्रवद्भजसंवृतः १५ रथानामयुतंगृह्यत्रिसाहस्रंचदंतिनाम् ॥ वृषसेनोययौतूर्णदृष्ट्वाद्रोणंनिपाति
तम् १६ गजाश्वरथसंयुक्तोवृतश्चैवपदातिभिः ॥ दुर्योधनोमहाराजप्रायात्तत्रमहारथः १७ संशतकगणान्गृह्यहतशेषान्किरीटिना ॥ सुशर्माप्राद्रवद्वाजन्ध्र
द्रोणंनिपातितम् १८ गजान् रथान्समारुह्यव्युदस्यचहयान्जनाः ॥ प्राद्रवन्सर्वतःसंख्येदृष्ट्वा रुक्मरथंहतम् १९ त्वरयंतःपितृनन्येभ्रातृनन्येऽथमातुलान् ॥
पुत्रानन्येवयस्यांश्चप्राद्रवन्कुरवस्तदा २० चोदयंतश्चसैन्यानिस्वस्त्रीयांश्चतथाऽपरे ॥ संबन्धिनस्तथाऽन्येचप्राद्रवंतदिशोदश २१ प्रकीर्णकेशाविध्वस्ता
नद्वावेकत्रधावतः ॥ नेदमस्तीतिमन्वानाहतोत्साहाहतौजसः २२ उत्सृज्यकवचानन्येप्राद्रवंस्तावकाधिभो ॥ अन्योन्यंतेसमाक्रोशन्सैनिकाभरतर्षभ २३
तिष्ठतिष्ठतिनचतेस्वयंतत्रावतास्थिरे ॥ धुर्यानुन्मुच्यचरथाद्धतमृतात्स्वलंकृतान् ॥ अधिरुह्यहयान्योधाःक्षिप्रंपद्भिरचोदयन् २४ द्रवमाणेतथासैन्येत्रस्त
रूपेहतौजसि ॥ प्रतिस्रोतइवग्राहोद्रोणपुत्रःपरानियात् २५ तस्यासीत्सुमहद्युद्धंशिखंडिप्रमुखैर्गणैः ॥ प्रभद्रकैश्चपंचालैश्चेदिभिश्चसकेकयैः २६ हत्वाबहु
विधाःसेनाःपांडूनांयुद्धदुर्मदः ॥ कथंचित्संकटान्मुक्तोमतद्विरदविक्रमः २७ द्रवमाणंबलंदृष्ट्वापलायनकृतक्षणम् ॥ दुर्योधनंसमासाद्यद्रोणपुत्रोऽब्रवीदिदम्
२८ किमियंद्रवतेसेनात्रस्तरूपेवभारत ॥ द्रवमाणांचराजेंद्रनावस्थापयसेरणे २९ त्वंचापिनयथापूर्वंप्रकृतिस्थोनराधिप ॥ कर्णप्रभृतयश्चेमेनावतिष्ठंति
पार्थिव ३० अन्येष्वपिचयुद्धेषुनैवसेनाद्रवतदा ॥ कच्चित्क्षेममहाबाहोतवसैन्यस्यभारत ३१ कस्मिन्निदंहतेराजन् रथसिंहेवलंतव ॥ एतामवस्थांसंप्राप्तंतन्म
माचक्ष्वकौरव ३२ तनुदुर्योधनःश्रुत्वाद्रोणपुत्रस्यभाषितम् ॥ घोरमप्रियमारुयातुंनाशक्रोत्पार्थिवर्षभः ३३

1194.810

११ । १२ । १३ । १४ । १५ ॥ इति द्रोणपर्वणि दीक्षायां चतुर्नवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५४ ॥ ॥ ५५ ॥ ॥ छन्दोनेति १ । २ । ३ प्रमथ्यज्वतादाभिकेन तदनुवचनरूपं पापम् ॥

अनार्यनीचयोग्यं कर्म धर्मपुत्रस्येत्युपाख्यतः ५।१।७।८।९ बाल्येनवापलेन १० विधर्मकाणिषमविरुद्धानि ११ अनुबंधफलम् १२ पांडवश्चानुबंधं द्रष्टव्यमुपपद्यते १३।१४।१५
 अनार्यसुतशंसंच धर्मपुत्रस्य मे श्रुतम् ॥ युद्धेष्वपि प्रवृत्तानां ध्रुवं जयपराजयौ ५ द्वयमेतद्भवेद्राजन्वधस्तत्र प्रशस्यते ॥ न्यायवृत्तो वधो यस्तु संग्रामे युध्यतो म
 वेत् ६ न स दुःखाय भवति तथा दृष्टो हि सा द्वेजैः ॥ गतः स वीरलोकाय पिताम मनसं शयः ७ न शोच्यः पुरुषव्याघ्रयस्तदानीधनं गतः ॥ यत्तु धर्मप्रवृत्तः स न केशग्रह
 णमाप्तवान् ८ पश्यतां सर्वसैन्यानां तन्मे मर्माणि कृतंति ॥ मयि जीवति यत्तातः केशग्रहमवाप्तवान् ९ कथमन्ये करिष्यंति पुत्रेभ्यः पुत्रिणः स्पृहाम् ॥ कामात्क्रोधाद्
 विज्ञानाद्दर्पाद्बाल्येन वा पुनः १० विधर्मकाणि कुर्वंति तथा पारिभवंति च ॥ तादिदं पार्षते नेह महदा धर्मिकं कृतम् ११ अवज्ञाय च मानं न नृशंसेन दुरात्मना ॥ त
 स्यानुबंधं द्रष्टा सौष्टुष्टुमः सुदारुणम् १२ अकार्यं परमं कृत्वा मिथ्यावादी च पांडवः ॥ यो ह्यसौ छद्मनाऽऽचार्यं शस्त्रं संन्यासयत्तदा १३ तस्याद्यधर्मराजस्य भूमिः
 पास्यति शोणितम् ॥ शपे सत्येन कौरव्य इष्टा पूतेन चैव ह १४ अहत्वा सर्वपंचालान् जीवेयं न कथंचन ॥ सर्वोपायैर्यतिष्यामि पंचालानामहं वधे १५ धृष्टद्युम्नं च स
 मरेहं ताऽहं पापकारिणम् ॥ कर्मणा येन तेनेह दृष्टुना दारुणेन च १६ पंचालानां वधं कृत्वा शोर्तिलव्याऽस्मि कौरव ॥ यदर्थं पुरुषव्याघ्रपुत्रानिच्छंति मानवाः १७
 प्रेत्य चेह च संप्राप्तां स्त्रायंते महतो भयात् ॥ पित्रा तु मम साऽवस्था प्राप्ता निर्वधुना यथा १८ मयि शैलप्रतीकाशे पुत्रे शिष्ये च जीवति ॥ धिक्ममास्त्राणि दिव्यानि धि
 ग्वाहू धिक्पराक्रमम् १९ यं स्म द्रोणः सुतं प्राप्य केशग्रहमवाप्तवान् ॥ स तथाऽहं करिष्यामि यथा भारत सत्तम २० परलोकगतस्यापि भविष्याम्यनृणः पितुः ॥ आ
 र्येण हि न वक्तव्या कदाचित् स्तुतिरात्मनः २१ पितुर्वधममृष्यं स्तुवक्ष्याम्यद्येह पौरुषम् ॥ अद्य पश्यं तु मे वीर्यं पांडवाः स जनार्दनाः २२ मृदुतः सर्वसैन्यानि युगांत
 मिव कुर्वतः ॥ न हि देवान् गंधर्वा नासुरान् चराक्षसाः २३ अद्य शक्तारणे जेतुं रथस्थं मानं न रर्षभाः ॥ मदन्यो नास्ति लोकेऽस्मिन्नर्जुनाद्वाऽस्त्रवित्काचित् २४ अहं
 हि ज्वलतां मध्ये मयूखानां मिवांशुमान् ॥ प्रयोक्ता देवसृष्टानां मस्त्राणां प्रतनागतः २५ भृशमिष्वसना दद्यमप्रयुक्तामहा हवे ॥ दर्शयंतः शरावीर्यं प्रमाथिष्यंति पां
 डवान् २६ अद्य सर्वादिशोरा जन्धाराभिरिव संकुलाः ॥ आवृताः पत्रिभिस्तीक्ष्णैर्द्रष्टारो मामकौरिह २७ विकिरच्छरजालानि सर्वतो मे रवस्वनान् ॥ शत्रून् पिपा
 तयिष्यामि महावात इव द्रुमान् २८ न हि जानाति विभत्सुस्तदस्त्रं न जनार्दनः ॥ न भीमसेनो न यमौ न च राजायुधिष्ठिरः २९ न पार्षतो दुरात्माऽसौ न शिखंडी न सा
 त्यकिः ॥ यदिदं मयि कौरव्यसकल्यं स निवर्तनम् ३० नारायणाय मे पित्रा प्रणम्य विधिपूर्वकम् ॥ उपहारः पुरादतो ब्रह्मरूप उपस्थितः ३१ तं स्वयं प्रतिगृह्याथ
 भगवान्सवरंददौ ॥ वव्रे पिता मे परममस्त्रं नारायणं ततः ३२ अथैनमब्रवीद्राजन्भगवान् देवसत्तमः ॥ भविता त्वत्समो नान्यः कश्चिद्युधिनरः कचित् ३३ न त्विदं स
 हसा ब्रह्म प्रयोक्तव्यं कथंचन ॥ न ह्येतदस्त्रमन्यत्र वधाच्छत्रोर्निवर्तते ३४

१५।१७।१८।१९।२०।२१।२२।२३।२४ मयूखानां मयूखवता २५
 २६।२७।२८।२९ कल्यः प्रयोगः निवर्तनमुपसंहारः ३० ब्रह्मरूपो वेदरूपः वेदिकैर्मंत्रैः स्तुतवानित्यर्थः उपस्थित इति तदवस्थोपहारस्य तदानीमभावो दर्शितः ३१।३२।३३।३४

३५ रथस्थैर्विसर्जनं शस्त्राणां मपि विसर्जनं च प्रयाचतां मावधीरितियाचमानानां शरणस्य गमनं स्वमेव शरणं न इति कीर्तनं च ३६ पीडितः पीडितं शस्त्रांतरेण बाधितं पुंस्त्वमार्थ ३७।३८।३९
 न चैतच्छक्यते ज्ञातुं केन वध्येदिति प्रभो ॥ अवध्यमपि हन्याद्विदस्मान्नैतत्प्रयोजयेत् ३५ अथ संख्ये रथस्थैश्च शस्त्राणां च विसर्जनम् ॥ प्रयाचतां च शत्रूणां गमनं श
 रणस्य च ३६ एते प्रशमने योगामहास्त्रस्य परंतप ॥ सर्वथा पीडितो हि स्यादवध्यान् पीडयन्नरणे ३७ तज्जग्राहपितामहमब्रवीच्चैव स प्रभुः ॥ त्वं वधिष्यसि सर्वा
 णि शस्त्रवर्षाण्यनेकशः ३८ अनेनास्त्रेण संग्रामे ते जसा च ज्वलिष्यसि ॥ एवमुक्त्वा स भगवान् दिवमाचक्रमे प्रभुः ३९ एतन्नारायणादस्त्रं तत्प्राप्तं पितृबंधुना ॥ तेना
 हं पांडवांश्चैव पंचालान् मत्स्यके कथान् ४० विद्रावयिष्यामि रणेश चीपतिरिवासुरान् ॥ यथा यथाऽहमिच्छेयं तथा भूत्वा शरामम ४१ निपतेयुः सपत्नेषु विक्रम
 त्स्वपि भारत ॥ यथेष्टमश्मवर्षेण प्रवर्षिष्ये रणे स्थितः ४२ अयोमुखैश्च विहगैर्द्रावयिष्ये महारथान् ॥ परश्वधांश्च निशितानुत्सक्ष्येऽहमसंशयम् ४३ सोऽहं नारा
 यणास्त्रे महता शत्रुतापनः ॥ शत्रून् विध्वंसयिष्यामि कदर्थी कृत्य पांडवान् ४४ मित्रब्रह्मगुरुद्रोही जाल्मकः सुविगर्हितः ॥ पांचालापसदश्चाद्यनमे जीवन्विमोक्ष्य
 ते ४५ तच्छ्रुत्वा द्रोणपुत्रस्य पर्यवर्तत वाहिनी ॥ ततः सर्वे महाशंखान् दध्मुः पुरुषसत्तमाः ४६ मेरीश्वाभ्यहनन्हृष्टाडिडिभांश्च सहस्रशः ॥ तथाननादवसुधासु
 रनेमिप्रपीडिता ४७ सशब्दस्तुमुलः खंदां प्रथिवीं च व्यनादयत् ॥ तं शब्दं पांडवाः श्रुत्वा पर्जन्यनिनदोपमम् ४८ समेत्य रथिनां श्रेष्ठाः सहिताश्चाप्यमंत्रयन् ॥
 तथोक्त्वा द्रोणपुत्रस्तु वार्युपस्पृश्य भारत ४९ प्रादुश्चकार तद्विव्यमस्त्रं नारायणं तदा ५० ॥ इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि नारायणास्त्रमोक्षपर्वण्यश्वत्थामक्रो
 धे पंचनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९५ ॥ ॥ ॥ संजय उवाच ॥ प्रादुर्भूते ततस्तस्मिन्नेन नारायणे प्रभो ॥ प्रावात्सपृषतो वायुरनभ्रेस्तनयितु
 मान् १ च चालपृथिवीचापि बुभुक्षे च महोदधिः ॥ प्रतिस्रोतः प्रवृत्ताश्च गंतुं तत्र समुद्रगाः २ शिखराणि व्यशीर्यंत गिरीणां तत्र भारत ॥ अपसव्यं मृगाश्चैव पांडु
 सेनां प्रचक्रिरे ३ तमसा चावकीर्यंत सूर्यश्च कलुषोऽभवत् ॥ संपतंति च भूतानि क्रव्यादानि प्रहृष्टवत् ४ देवदानवगंधर्वास्त्रस्तास्त्वासन्विशापते ॥ कथं कथाऽभ
 वत्तीव्राट्प्रातः कुलं महत् ५ व्यथिताः सर्वराजानस्त्रस्ताश्चासन्विशापते ॥ तद्दृष्ट्वा घोररूपं वै द्रौणे रस्त्रं भयावहम् ६ ॥ घृतराष्ट्र उवाच ॥ निवर्तिते पुंस्ये पुद्रो
 णपुत्रेण संयुगे ॥ भृशं शोकाभितप्तेन पितुर्वधममृष्यता ७ कुरूनापततो दृष्ट्वा घृष्टपुत्रस्य रक्षणे ॥ कोमंत्रः पांडवेष्वासी तन्ममाचक्षुः संजय ८ ॥ संजय उवाच ॥
 प्रागेव विद्रुतान् दृष्ट्वा धार्तराष्ट्रान्युधिष्ठिरः ॥ पुनश्च तुमुलं शब्दं श्रुत्वाऽर्जुनमथाब्रवीत् ९ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ आचार्ये निहते द्रोणे घृष्टपुत्रेन संयुगे ॥ निहते
 वज्रहस्तेन यथा वृत्रे महासुरे १० नाशं संतो जयं युद्धे दीनात्मानो धनं जय ॥ आत्मत्राणे मर्ति कृत्वा प्राद्वन्कुरवोरणात् ११

पितृबंधुना मया ४०।४१।४२।४३।४४ जाल्मको मूर्खः ४५।४६।४७।४८।४९।५० ॥ इति द्रोणपर्वणि दीकायां पंचनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९५ ॥ ॥ ॥
 प्रादुरिति सपृषतः सजलविंदुः अनभ्रे अमावस्यकाले १।२।३।४ कथं कथा कथं कर्तव्यं कथं कर्तव्यमित्येवं शब्दः ५।६।७ रक्षणे मंत्रः कथासीदिति संबंधः ८।९।१०।११

11966H

11966H

152

112704

अर्जुनस्येति सांगावेदाहतिचाध्यायो स्पष्टार्थो १।२।३।४।५।६।७।८।९।१०।११।१२।१३।१४

11965M

१६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७

२८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४ । ४५ । ४६ । ४७ । ४८ । ४९ । ५० । ५१ । ५२ । ५३ । ५४ । ५५ । ५६ । ५७ । ५८

आकेशाग्रान्नखाग्रान्नवक्तव्योवक्तुमिच्छसि ॥ यःसभूरिश्रवाश्छिन्नभुजःप्रायगतस्त्वया २८ वार्यमाणेनहिहतस्ततःपापतरंनुकिम् ॥ गाहमानोमयाद्रोणोदे
व्येनास्त्रेणसंयुगे २९ विसृष्टशस्त्रोनिहतःकिंतत्रकूरदुष्कृतम् ॥ अयुध्यमानंयस्त्वाजौतथाप्रायगतंमुनिम् ३० छिन्नबाहुंपरैर्हन्त्यात्सात्यकेसकथंयदेत् ॥ निह
त्यत्वापदाभूमौसविकर्षतिवीर्यवान् ३१ किंतदाननिहंस्वेनभूत्वापुरुषसत्तमः ॥ त्वयापुनरनार्येणपूर्वपार्थेननिर्जितः ३२ यदातदाहतःशूरःसौमदातिःप्रताप
वान् ॥ यत्रयत्रतुपांडूनांद्रोणोद्रावयतेचमूम् ३३ किरञ्जरसहस्राणितत्रतत्रप्रयाम्यहम् ॥ सत्वमेवंविधंकृत्वाकर्मचांडालवस्त्वयम् ३४ वक्तुमर्हसि वक्तव्यः
कस्मात्त्वंपुरुषाप्यथ ॥ कर्तात्वंकर्मणोह्यस्यनाहंवृष्णिकुलाधम ३५ पापानांचत्वमावासःकर्मणांमापुनर्वद ॥ जोषमास्वनमांभूयोवक्तुमर्हस्यतःपरम् ३६ अ
धरोत्तरमेतद्वियन्मांस्वकुमर्हमि ॥ अथवक्ष्यासिमांमौर्यादूयःपुरुषमिदंशम् ३७ गमयिष्यामिबाणैस्त्वायुधिवैवस्वतक्षयम् ॥ नचैवंमूर्खधर्मेणकेवलेनैवशक्य
ते ३८ तेषामपिह्यधर्मेणचेष्टितंशृणुयादशम् ॥ वंचितःपांडवःपूर्वमधर्मेणयुधिष्ठिरः ३९ द्रौपदीचपरिक्रिष्टातथाऽधर्मेणसात्यके ॥ प्रवाजितावनसर्वेपांड
वाःसहकृष्णया ४० सर्वस्वमपकृष्टंचतथाऽधर्मेणबालिश ॥ अधर्मेणापकृष्टश्चमद्राजःपरेरितः ४१ अधर्मेणतथाबालःसौभद्रोविनिपातितः ॥ इतोऽप्यध
र्मेणहतोभीष्मःपरपुरंजयः ४२ भूरिश्रवाह्यधर्मेणत्वयाधर्मविदाहतः ॥ एवंपरैराचरितंपांडवेयैश्चसंयुगे ४३ रक्षमाणैर्जयवीरैर्धर्मज्ञैरापिसात्वत ॥ दुर्ज्ञेयःसपरो
धर्मस्तथाऽधर्मश्चदुर्विदः ४४ युध्यस्वकौरवैःसार्धमागाःपितृनिवेशनम् ॥ संजयउवाच ॥ एवमादीनिवाक्यानि कूराणिपुरुषाणिच ४५ श्रावितःसात्यकिः
श्रीमानाकंपितइवाभवत् ॥ तच्छ्रुत्वाक्रोधताम्राक्षःसात्यकिस्त्वाददेगदाम् ४६ विनिःश्वस्ययथासर्पःप्राणिघायरथेधनुः ॥ ततोऽभिपत्यपांचाल्यंसंरभेगेदम
ब्रवीत् ४७ नत्वावक्ष्यामिपुरुषहंनिष्येत्वावधक्षमम् ॥ तमापंतंतंसहसामहाबलममर्षणम् ४८ पांचाल्यायाभिसेकुद्वमंतकायांतकोपमम् ॥ चोदितोवासुदेवे
नभीमसेनोमहाबलः ४९ अवष्टुत्यरथातूर्णबाहुभ्यांसमवारयत् ॥ द्रवमाणंतथाकुद्वंसात्यकिंपांडवोबली ५० प्रस्पंदमानमादायजगामबालेनंबलात् ॥ स्थि
त्वाविष्टभ्यचरणौभीमेनशिनिपुंगवः ५१ निमृहीतःपदेष्वेवलेनबलिनावरः ॥ अवरुह्यरथातूर्णध्रियमाणंबलीयसा ५२ उवाचश्लक्ष्णयावाचामहदेवोविशांपते ॥
अस्माकंपुरुषव्याघ्रमित्रमन्यन्नविद्यते ५३ परमंधकृष्णिभ्यःपंचालेभ्यश्चमारिष ॥ तथैवांधकृष्णीनांतथैवचविशेषतः ५४ कृष्णस्यचतथाऽस्मत्तोमित्र
मन्यन्नविद्यते ॥ पंचालानांचवाष्णेयसमुद्रांतांविचिन्वताम् ५५ नान्यदस्तिपरमित्रंयथापांडववृष्णयः ॥ सभवानीदृशंमित्रमन्यतेचयथाभवान् ५६ भवंतश्चय
थाऽस्माकंभवतांचतथावयम् ॥ सएवंसर्वधर्मज्ञमित्रधर्ममनुस्मरन् ५७ नियच्छमन्युंपांचाल्यात्प्रशाम्यशिनिपुंगव ॥ पार्षतस्यक्षमत्वंवैक्षमतांपार्षतश्चते ५८

५९ । ६० । ६१ । ६२ । ६३ । ६४ । ६५ । ६६ । ६७ । ६८ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायामष्टमवस्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९८ ॥ ततइति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२

वयंक्षमयितारश्चकिमन्यन्नशमाद्भवेत् ॥ प्रशाम्यमानेशैनेयेसहदेवेनमारिष ५९ पांचालराजस्यसुतःप्रहसन्निदमब्रवीत् ॥ मुंचमुंचशिनेःपौत्रंभीमयुद्धमदान्वि
तम् ६० आसादयतुमामेषधराधरमिवानिलः ॥ यावदस्यशितैर्बाणैःसंरंभंविनयाम्यहम् ६१ युद्धश्रद्धांचकौंतेयजीवितंचास्यसंयुगे ॥ किंनुशक्यंमयाकर्तुं
कार्यंयदिदमुद्यतम् ६२ सुमहत्पांडुपुत्राणामायांत्येतेहिकौरवाः ॥ अथवाफाल्गुनःसर्वान्वारयिष्यतिसंयुगे ६३ अहमप्यस्यमूर्धानंपातयिष्यामिसायकैः ॥
मन्यतेच्छिन्नबाहुंमांभूरिश्रवसमाहवे ६४ उत्सृजेनमहंचैनमेषवामांहनिष्यति ॥ शृण्वन्पांचालवाक्यानि सात्यकिःसर्ववच्छ्रुत्वा ६५ भीमबाह्वंतरेसक्तोविस्फु
रत्यनिशंबली ॥ तौवृषाविवनदंतौबलिनौबाहुशालिनौ ६६ त्वरयावासुदेवश्चधर्मराजश्चमारिष ॥ यत्नेनमहतावीरौवारयामासतुस्ततः ६७ निवार्यपरमे
ष्वासौकोपसंरक्तलोचनौ ॥ युयुत्सूनपरान्संरुयेप्रतीयुःक्षत्रियर्षभाः ६८ ॥ इतिश्रीमहामहामारतेद्रोणपर्वणिनारायणास्त्रमोक्षपर्वणि षष्ठ्युग्नसात्यकिक्रोधेअ
ष्टनवत्याधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९८ ॥ ॥ संजयउवाच ॥ ततःसकदनंचक्रेरिपूणांद्रोणनंदनः ॥ युगांतैसर्वभूतानांकालमृष्टइवांतकः १ ध्वजदुर्मंश
स्त्रशृंगंहतनागमहाशिलम् ॥ अश्वकिंपुरुषाकीर्णशरासनलतावृतम् २ क्रव्यादपक्षिंसंघुष्टभूतयक्षगणाकुलम् ॥ निहत्यशात्रवान्मल्लैःसोऽचिनोद्देहपर्वतम् ३
ततोवेगेनमहताविनद्यसनरर्षभः ॥ प्रतिज्ञांश्रावयामासपुनरेवतवात्मजम् ४ यस्माद्युध्यंतमाचार्यधर्मकंचुकमास्थितः ॥ मुंचशस्त्रमितिप्राहकुंतीपुत्रोयुधिष्ठि
रः ५ तस्मात्संपश्यतस्तस्यद्रावायिष्यामिवाहिनीम् ॥ विद्राव्यसर्वान्हंताऽस्मिजालंपांचाल्यमेवतु ६ सर्वानेतान्हनिष्यामियदियोत्स्यंतिमारणे ॥ सत्यं
तेप्रतिजानामिपरिवर्तयवाहिनीम् ७ तच्छ्रुत्वातवपुत्रस्तुवाहिनीपर्यवर्तयत् ॥ सिंहनादेनमहताव्यपोह्यसुमहद्भयम् ८ ततःसमागमोराजन्कुरुपांडवसेनयोः ॥
पुनरेवाभवत्तीव्रःपूर्णसागरयोरिव ९ संरब्धाहिस्थिरीभूताद्रोणपुत्रेणकौरवाः ॥ उदग्राःपांडुपंचालाद्रोणस्यनिधनेनच १० तेषांपरमहृष्टानांजयमात्मनिप
श्यताम् ॥ संरब्धानांमहावेगःप्रादुरासीद्विशांपते ११ यथाशिलोच्चयेशैलःसागरैःसागरोयथा ॥ प्रतिहन्येतरार्जेद्रतथाऽऽसन्कुरुपांडवाः १२ ततःशंखसह
स्राणिभेरीणामयुतानिच ॥ अवादयंतसंहृष्टाःकुरुपांडवसैनिकाः १३ यथानिर्मध्यमानस्यसागरस्यतुनिःस्वनः ॥ अभवत्तवसैन्यस्यसुमहानहुतोपमः १४ प्रा
दुश्चक्रेततोद्रौणिरस्त्रंनारायणंतदा ॥ अभिसंधायपांडूनांपंचालानांचवाहिनीम् १५ प्रादुरासंस्ततोबाणादीताग्राःखेसहस्रशः ॥ पांडवानक्षपयिष्यंतोदीप्ता
स्याःपन्नगाइव १६ तेदिशःखंचसैन्यंचसमावृण्वन्महाहवे ॥ मुहूर्ताद्वास्करस्येवलोकेराजन्गमस्तयः १७ तथापरेद्योतमानाज्योतीषीवामलांबरे ॥ प्रादुरास
म्महाराजकार्णायसमयागुडाः १८ चतुश्चक्राद्विचक्राश्चशतघ्नयोबहुलागदाः ॥ चक्राणिचक्षुरांतांनिमंडलानीवभास्वतः १९ १९१ । १९२ । १९३ । १९४ । १९५ । १९६ । १९७ । १९८ । १९९

२० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ अस्माभिरस्मदीयेर्विदुरादिभिर्निर्वायमाणेन निषेध्यमानेनापि तद्वनमनुगुणं प्रवेष्टुमेपिता

शस्त्राकृतिभिराकीर्णमतीवपुरुषर्षभ ॥ दृष्ट्वाऽतरिक्षमाविश्राः पांडुपंचालसृजयाः २० यथायथाह्ययुध्यंतपांडवानां महारथाः ॥ तथातथातदस्त्रं वेव्यवर्धतज
नाधिप २१ वध्यमानास्तदाऽस्त्रेण तेन नारायणेनैव ॥ दह्यमानाऽनलेनैव सर्वतोऽभ्यर्दितारणे २२ यथा हि शिशिरापाये दहेत्कक्षं हुताशनः ॥ तथातदस्त्रं पां
डूनां ददाह ध्वजिनीं प्रभो २३ आपूर्यमाणेनास्त्रेण सैन्ये स्त्रीयति च प्रभो ॥ जगाम परमं त्रासं धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः २४ द्रवमाणं तु तस्मै न्यंदृष्ट्वा विगतचेतनम् ॥ म
ध्यस्थतां च पार्थस्य धर्मपुत्रोऽब्रवीदिदम् २५ दृष्टुमुग्रपलायस्व सह पांचालसेनया ॥ सात्यके त्वंच गच्छ स्ववृष्ण्यं च कवृत्तो महान् २६ वासुदेवोऽपि धर्मात्मा करि
ष्यत्यात्मनः क्षमम् ॥ श्रेयो ह्युपदिशत्येष लोकस्य किमु तात्मनः २७ संग्रामस्तु न कर्तव्यः सर्वसैन्यान् ब्रवीमि वः ॥ अहं हि सहसो दैर्यः प्रवेक्ष्ये हव्यवाहनम् २८
भीष्मद्रोणार्णवं तीर्त्वा संग्रामे भीरुदुस्तरे ॥ विमज्जिष्यामि सलिले स गणो द्रौणिगोष्पदे २९ कामः संपद्यतामस्य बीभत्सो राशुमां प्रति ॥ कल्याणवृत्तिराचार्यो म
या युधिनिपातितः ३० येन बालः ससौ भद्रो युद्धानां विशारदः ॥ समर्थैर्बहुभिः कूरैर्घातितो नाभिपालितः ३१ येन विब्रुवती प्रश्रंतथा कृष्णा स भांगता ॥ उ
पेक्षिता स पुत्रेण दासभावं नियच्छती ३२ जिघांसुर्धातराष्ट्रश्च श्रांतिष्वन्येषु फाल्गुनः ॥ कवचेन तथा गुप्तोरक्षार्थं सैधवस्य च ३३ येन ब्रह्मास्त्रविदुषा पंचालाः
सत्यजिन्मुखाः ॥ कुर्वाणामज्जयेत्तं समूला विनिपातिताः ३४ येन प्रव्राज्यमानाश्च राज्याद्वयमधर्मतः ॥ निवार्यमाणेनास्माभिरनुगंतुं तदेषिताः ३५ योऽ
सावत्यंतमस्मासुकुर्वाणः सौहृदं परम् ॥ हतस्तदर्थं मरणं गमिष्यामि सर्वाध्वः ३६ एवं ब्रुवति कौंतेये दाशार्हस्त्वारितस्ततः ॥ निवार्य सैन्यं बाहुभ्यामिदं वचनम्
ब्रवीत् ३७ शीघ्रं न्यस्य तशस्त्राणि वाहेभ्यश्चावरोहत ॥ एष योगोऽत्र विहितः प्रतिषेधे महात्मना ३८ द्विपाश्वस्य दनेभ्यश्च क्षितिं सर्वेऽवरोहत ॥ एवमेतन्नवो
हन्यादस्त्रं भूमौ निरायुधान् ३९ यथायथा हि युध्यंत्यो घाह्यस्त्रमिदं प्रति ॥ तथा तथा भवत्येते कौरवा बलवतराः ४० निक्षेप्यंति च शस्त्राणि वाहनेभ्यो वरुह्ये ॥
तान्नैतदस्त्रं संग्रामे निहनिष्यति मानवान् ४१ यत्त्वे तत्प्रतियोत्स्यंति मनसाऽपीह केचन ॥ निहनिष्यति तान्सर्वान् रसातलगतानपि ४२ तेव चस्तस्य तच्छ्रुत्वा
वासुदेवस्य भारत ॥ ईषुः सर्वे समुत्सृष्टुं मनोभिः करणेन च ४३ तत उत्सृष्टुं कामांस्तान् शस्त्राण्यालक्ष्य पांडवः ॥ भीमसेनोऽब्रवीद्राजन्निदं सहर्षं न्वचः ४४ न कथं
च न शस्त्राणि मोक्तव्यानीह केनचित् ॥ अहमावारायिष्यामि द्रोणपुत्रास्त्रमाशुगैः ४५ गदयाप्यनया गुर्व्याहिमविग्रहयारणे ॥ कालवत्प्रहरिष्यामि द्रौणेरस्त्रं विशा
तयन् ४६ नहि मे विक्रमे तुल्यः कश्चिदस्ति पुमानिह ॥ यथैव सवितुस्तुल्यं ज्योतिरन्यत्र विद्यते ४७

अनुमतानुप्रतिषिद्धा इत्यर्थः २५ सौहृदं कुर्वाणा इति शानुशयम् ३५ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४ । ४५ । ४६ । ४७

४८ । ४९ । ५० । ५१ । ५२ । ५३ । ५४ । ५५ । ५६ । ५७ । ५८ । ५९ । ६० । ६१ । ६२ । ६३ ॥ इति द्रोणपर्वणि टीकायां नवनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९९ ॥

पश्यते मौहिमे बाहूनागराजकरोपमौ ॥ समर्थौ पर्वतस्यापि शैशिरस्य निपातने ४८ नागायतसमप्राणो ह्यहमेको नरोऽपि ह ॥ शक्रो यथाऽप्रतिद्वंद्वो दिवि देवेषु
विश्रुतः ४९ अद्य पश्यत मे वीर्यं बाहोः पीनांसयोर्युधि ॥ ज्वलमानस्य दीप्तस्य द्रौणेरस्त्रस्य वारणे ५० यदि नारायणास्त्रस्य प्रतियोद्धानं विद्यते ॥ अद्य तत्प्र
तियोत्स्यामि पश्यत्सुकुरुपांडुषु ५१ अर्जुनार्जुनबीभत्सो न न्यस्यं गां डिवं त्वया ॥ शशांकस्येव ते पंको नैर्मल्यं पातयिष्यति ५२ ॥ अर्जुन उवाच ॥ भीमना
रायणास्त्रेण गोषु च ब्राह्मणेषु च ॥ एतेषु गां डिवं न्यस्य मे तद्विवृतमुत्तमम् ५३ एवमुक्तस्ततो भीमो द्रोणपुत्रमरिदमम् ॥ अभ्ययान् मे घोषेण रथेनादित्यवर्च
सा ५४ स एनमिषु जालेन लघुत्वाच्छीघ्रविक्रमः ॥ निमेषमात्रेणासाद्य कुंतीपुत्रोऽभ्यवाकिरत् ५५ ततो द्रौणिः प्रहस्यै न द्रवंतमभिभाष्य च ॥ अवाकिरत्प्रदी
प्ताग्निः शरैस्ते रभि मंत्रितैः ५६ पन्नगैरिव दीप्तास्यैर्वमद्विज्वलनरणे ॥ अवकीर्णोऽभवत्पार्थः स्फुल्लिगैरिव कांचनैः ५७ तस्य रूपमभूद्राजन्भीमसेनस्य संयुगे ॥
खद्योतैरावृतस्येव पर्वतस्य दिनक्षये ५८ तदस्त्रं द्रोणपुत्रस्य तस्मिन्प्रतिसमस्यति ॥ अवर्धत महाराज यथाग्निरनिलोद्धतः ५९ विवर्धमानमालक्ष्य तदस्त्रं भी
मविक्रमम् ॥ पांडुसैन्यमृते भीमं सुमहद्वयमाविशत् ६० ततः शस्त्राणिते सर्वे समुत्सृज्य महीतले ॥ अवरोहनरथेभ्यश्च हस्त्यश्वेभ्यश्च सर्वशः ६१ तेषु निक्षिप्त
शस्त्रेषु वाहनेभ्यश्च युतेषु च ॥ तदस्त्रवीर्यं विपुलं भीममूर्धन्यथापतत् ६२ हाहा कृतानि भूतानि पांडवाश्च विशेषतः ॥ भीमसेनमपश्यंत ते जसा संवृतं तथा ६३
॥ इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि नारायणास्त्रमोक्षपर्वणि पांडवसैन्यास्त्रत्यागेन नवनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९९ ॥ ॥ संजय उवाच ॥ भीमसेनं
समाकीर्णं दृष्ट्वाऽस्त्रेण धनं जयः ॥ तेजसः प्रतिघातार्थं वारुणेन समावृणोत् १ नालक्ष्य तत्कश्चिद्धारुणास्त्रेण संवृतम् ॥ अर्जुनस्य लघुत्वाच्च संवृतत्वाच्च तेजसः २
साश्वसूतरथो भीमो द्रोणपुत्रास्त्रसंवृतः ॥ अग्रावग्निरिव न्यस्तो ज्वालामाली सुदुर्दशः ३ यथारात्रिक्षये राजन ज्योतीष्यस्तगिरिप्रति ॥ समापेतुस्तथा बाणाभी
मसेनरथं प्रति ४ सहि भीमोरथश्चास्य हयाः सूतश्चमारिष ॥ संवृता द्रोणपुत्रेण पावकांतर्गताऽभवन् ५ यथा जग्ध्वा जगत्कृत्स्नं समये स चराचरम् ॥ गच्छेद्दन्दि
र्विभोरास्यंतथास्त्रं भीममावृणोत् ६ सूर्यमग्निः प्रविष्टः स्याद्यथा चाग्निदिवाकरः ॥ तथा प्रविष्टं तज्जो न प्राज्ञाय तपांडवम् ७ विकीर्णमस्त्रं तदृष्ट्वा तथा भीमरथं प्र
ति ॥ उदीर्यमाणं द्रौणिं च निष्प्रतिद्वंद्वमाहवे ८ सर्वसैन्यं च पांडूनां न्यस्तशस्त्रमचेतनम् ॥ युधिष्ठिरपुरोगांश्च विमुखांस्तान् महारथान् ९ अर्जुनो वासुदेवश्च त्व
रमाणौ महायुतौ ॥ अवष्टुत्य रथादौ भीममाद्रवतां ततः ११ ततस्तद्रोणपुत्रस्य तेजो बलसंभवम् ॥ विगाह्यतौ सुबालिनौ मायया विशतां तथा ११ न्यस्त
शस्त्रौ ततस्तौ तु नादहत्सां खजोऽनलः ॥ वारुणास्त्रप्रयोगाच्च वीर्यवत्त्वाच्च कृष्णयोः १२ भीमसेनामिति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२

ततश्चरुपतुर्भीमसर्वशस्त्रायुधानिच ॥ नारायणास्त्रशान्त्यर्थं नरनारायणौबलात् १३ आकृष्यमाणः कौंतेयोनदत्येवमहारवम् ॥ वर्धतेचैवतद्दोरंद्रौणेरखंसुदुर्ज
यम् १४ तमब्रवीद्वासुदेवः किमिदं पांडुनंदन ॥ वार्यमाणोऽपि कौंतेययुद्धात्प्रनिवर्तसे १५ यदि युद्धेन जेयाः स्युरिमे कौरव नंदनाः ॥ वयमप्यत्र युध्येम तथा चे
मेन रर्षभाः १६ रथेभ्यस्त्ववतीर्णाः स्म सर्व एव हितावकाः ॥ तस्मात्त्वमपि कौंतेय रथान्तरात्तूर्णमपाक्रम १७ एवमुक्त्वा तु तं कृष्णो रथाहूमिमवर्तयत् ॥ निश्चसंतं यथा
नामंक्रोधसंरक्तलोचनम् १८ यदाऽपकृष्टः सरथाभ्यासितश्चायुधंभुवि ॥ ततो नारायणास्त्रं तत्प्रशांतं शत्रुतापनम् १९ ॥ संजय उवाच ॥ तस्मिन्प्रशांतिविधि
ना तेन तेजसि दुःसहे ॥ बभूवुर्विमलाः सर्वादिशः प्रदिश एव च २० प्रववुश्च शिवावाताः प्रशांता मृगपक्षिणः ॥ वाहनानि च हृष्टानि प्रशांतेऽस्त्रे सुदुर्जये २१ व्य
पोढे च ततो घोरे तस्मिन् तेजसि भारत ॥ बभौ भीमो निशापाये धीमान् सूर्य इवोदितः २२ हतशेषं बलं तनुपांडवानामातिष्ठत् ॥ अस्त्रव्युपरमादृष्टं तव पुत्रजिघांस
या २३ व्यवस्थिते बले तस्मिन् त्वेति हते तथा ॥ दुर्योधनो महाराज द्रोणपुत्रमथाब्रवीत् २४ अश्वत्थामन्पुनः शीघ्रमस्त्रमेतत्प्रयोजय ॥ अवस्थिता हि पंचा
लाः पुनरेते जयैषिणः २५ अश्वत्थामा तथोक्तस्तु तव पुत्रेण मारिष ॥ सुदीनमभिनिःश्वस्य राजानमिदमब्रवीत् २६ नैतदावर्तते राजन्नस्त्रं द्विर्नोपपद्यते ॥ आ
वृत्तं हि निवर्तते प्रयोक्तारं न संशयः २७ एष चास्त्रप्रतीघातं वासुदेवः प्रयुक्तवान् ॥ अन्यथा विहितः संख्येव धः शत्रोर्जनाधिप २८ पराजयो वा मृत्युर्वा श्रेयान् मृत्युर्न
निर्जयः ॥ विजिताश्चारयो ह्येतेश्चोत्सर्गान्मृतोपमाः २९ ॥ दुर्योधन उवाच ॥ आचार्यपुत्रयद्येतद्विरखं न प्रयुज्यते ॥ अन्यैर्गुरुघ्रावधंतामस्त्रैस्त्राविदां
वर ३० त्वयि शस्त्राणि दिव्यानि व्यंबके चामितौजसि ॥ इच्छतो न हिते मुच्येत्संक्रुद्धो हि पुरंदरः ३१ ॥ घृतराष्ट्र उवाच ॥ तस्मिन् त्वेति हते द्रोणे चोपधिना हते ॥
तथा दुर्योधनेनोक्तो द्रौणिः किमकरोत् पुनः ३२ दृष्ट्वा पार्थाश्च संग्रामे युद्धाय समुपस्थितान् ॥ नारायणास्त्रनिर्मुक्तांश्चरतः पृतनामुखे ३३ ॥ संजय उवाच ॥ जान
प्तिपुः सनिधनं सिंहलांगुलकेतनः ॥ सक्रोधो भयमुत्सृज्य सोऽभिदुद्राव पार्षतम् ३४ अभिद्रुत्य च विशत्याक्षुद्रकाणां न रर्षभ ॥ पंचमिश्वातिवेगेन विव्याध पुरुषर्ष
भः ३५ घृष्टधुमस्ततो राजन्ज्वलंतमिव पावकम् ॥ द्रोणपुत्रं त्रिषष्ट्या तुराजन्वि व्याध पात्रिणाम् ३६ सारथिचास्य विशत्यास्वर्णपुखैः शिलाशितैः ॥ हयांश्च
चतुरोऽविध्यच्चतुर्भिर्निशितैः शरैः ३७ विद्धा विद्धान दद्रौणिं कंपयन्निवमेदिनीम् ॥ आददे सर्वलोकस्य प्राणानिवमहारणे ३८ पार्षतस्तु बलीराजन्कृतास्त्रः क
तनिश्चयः ॥ द्रौणिमेवाभिदुद्राव मृत्युं कृत्वानिवर्तनम् ३९ ततो बाणमयं वर्षं द्रोणपुत्रस्य मूर्धनि ॥ अवासूजदमेयात्मा पांचाल्योरथिनां वरः ४० तं द्रौणिः
समरे क्रुद्धं छादयामास पात्रिभिः ॥ विव्याध चैनं दशभिः पितुर्वधमनुस्मरन् ४१

द्राभ्यां च सुविसृष्टाभ्यां क्षुराभ्यां ध्वजकार्मुके ॥ छित्त्वा पांचालराजस्य द्रौणिरन्यैः समादंयत् ४२ व्यश्वसूतरथं चैनं द्रौणिश्चक्रे महाहवे ॥ तस्य चानुचरान्सर्वान्
क्रुद्धः प्राद्रावयच्छरैः ४३ ततः प्रवृद्धवे सैन्यं पंचालानां विशापते ॥ संभ्रातरूपमार्तं च न परस्परमैक्षत् ४४ दृष्ट्वा तु विमुखान्यो धान् घृष्टधुमं च पीडितम् ॥ शैने
योऽचोदयत्तूर्णरथं द्रौणिरथं प्रति ४५ अष्टभिर्निशितैर्बाणैरश्वत्थामानमादंयत् ॥ विशत्या पुनराहत्य नाना रूपैरमर्षणः ४६ विव्याध च तथा स्रुतं चतुर्भिश्चतुरो
हयान् ॥ धनुर्ध्वजं च संयतश्चिच्छेदकृतहस्तवत् ४७ ससाश्वं व्यधमच्चापिरथ हेमपरिष्कृतम् ॥ हृदिविव्याध समरे त्रिशतासायकैर्भृशम् ४८ एवं स पीडितो रा
जन् अश्वत्थामा महाबलः ॥ शरजालैः परिवृतः कर्तव्यं नान्वपद्यत् ४९ एवं गते गुरोः पुत्रे तव पुत्रो महारथः ॥ कृपकर्णादिभिः सार्धं शरैः सात्वतमावृणोत् ५० दुर्यो
धनस्तु विशत्या रूपः शरद्वत्स्त्रिभिः ॥ कृतवर्माऽथ दशभिः कर्णः पंचाशताशरैः ५१ दुःशासनः शतेनैव वृषसेनश्च सप्तभिः ॥ सात्यकिं विव्यधुस्तूर्णसमं तात्रिंश
तैः शरैः ५२ ततः ससात्यकीराजन्सर्वानेवमहारथान् ॥ विरथान्विमुखांश्चैव क्षणेनैवाकरोत्पृथक् ५३ अश्वत्थामा तु संप्राप्य चेतनां भरतर्षभ ॥ चिंतयामास दुःखा
तोनिः श्वसंश्च पुनः पुनः ५४ अथो रथांतरं द्रौणिः समारुह्य परंतपः ॥ सात्यकिं वारयामासकिरन् शरशतान्बहून् ५५ तमापतंतं संप्रेक्ष्य भारद्वाज सुतंरणे ॥ वि
रथं विमुखं चैव पुनश्चक्रे महारथः ५६ ततस्ते पांडवाराजन् दृष्ट्वा सात्यकिविक्रमम् ॥ शंखशब्दान्भृशं चक्रुः सिंहनादांश्च नेदिरे ५७ एवं तं विरथं कृत्वा सात्यकिः स
त्यविक्रमः ॥ जघान वृषसेनस्य त्रिसाहस्रान्महारथान् ५८ अयुतं दंतिनां सार्धं कृपस्य निजघान सः ॥ पंचायुतानि चाश्वानां शकुनेर्निजघान ह ५९ ततो द्रौ
णिर्महाराजरथमारुह्य वीर्यवान् ॥ सात्यकिं प्रति संक्रुद्धः प्रययौ तद्वधेप्सया ६० पुनस्तमागतं दृष्ट्वा शैने योनिशितैः शरैः ॥ अदारयत्कूरतरैः पुनः पुनरिदम ६१
सोऽतिविद्धो महेष्वसो नानालिगैरमर्षणः ॥ युयुधानेनैव द्रौणिः प्रहसन्वाक्यमब्रवीत् ६२ शैनेयाभ्युपपत्तिं ते जानाम्याचार्यधातिनि ॥ नचैनं त्रास्यासिमयाग्र
स्तमात्मानमेव च ६३ शपेऽऽत्मनाऽहं शैनेयसत्येन तपसा तथा ॥ अहत्वा सर्वपंचालान्यदिशांतिमहं लभे ६४ यद्वलं पांडवेयानां वृष्णो नामपि यद्वलम् ॥ क्रियतां
सर्वमेवेह निहानिष्यामि सोमकान् ६५ एवमुक्त्वा कर्कशम्याभं सुतीक्ष्णं तं शरोत्तमम् ॥ व्यसृजत्सात्वते द्रौणिर्वज्रं वृत्रेयथा हरिः ६६ सतं निर्भिद्यते नास्तः सायकः
सशरावरम् ॥ विवेश वसुधां भित्वा श्वसान्विलमिवोरगः ६७ सभिन्नकवचः शूरस्तोत्रादित इवादिपः ॥ विमुच्य सशरं चापं भूरिवणपरिस्त्रवः ६८ सीदन् रुधिरासि
क्तश्चरथोपस्थ उपविशत् ॥ सूतेनापहतस्तूर्णं द्रोणपुत्राद्रथांतरम् ६९ अथान्येन सुपुंखेन शरेणानतपर्वणा ॥ आजघान भुवोर्मध्ये घृष्टधुमं परंतपः ७०
सपूर्वमतिविद्धश्च भृशं पश्चाच्च पीडितः ॥ ससादाथ च पांचाल्यो व्यपाश्रयत च ध्वजम् ७१

७२। ७३। ७४। ७५। ७६। ७७। ७८। ७९। ८०। ८१। ८२। ८३। ८४। ८५। ८६। ८७। ८८। ८९। ९०। ९१। ९२। ९३। ९४। ९५। ९६। ९७। ९८। ९९। १००
 तनागमिवसिंहेनदृष्ट्वा राजशरादितम् ॥ जवेनाभ्यद्रवञ्जूरः पंचपांडवसोरथाः ७२ किरीटीभीमसेनश्च वृद्धक्षत्रश्च पौरवः ॥ युवराजश्च चेदीनामालवश्च सुदर्शनः ७३ एतेहाहाकृताः सर्वे प्रगृहीतशरासनाः ॥ वीरंद्रौणाथनिवीराः सर्वतः पर्यवारयन् ७४ तेर्विशतिपदेयतागुरुपुत्रममर्षणम् ॥ पंचभिः पंचभिर्बाणैरभ्यघ्नन् सर्वतः समम् ७५ आशीविषाभैर्विशत्यापंचभिस्तु शितैः शरैः ॥ चिच्छेदयुगपद् द्रौणिः पंचविंशतिसायका ७६ सप्तभिस्तु शितैर्बाणैः पौरवंद्रौणिरादयत् ॥ मालवंत्रिभिरेकेन पार्थषड्विंशकोदरम् ७७ ततस्ते विव्यधुः सर्वे द्रौणिं राजन्महारथाः ॥ युगपच्च पृथक् क्रैवरुक्मपुंखैः शिलाशितैः ७८ युवराजश्च विशत्याद्रौणिं विव्याध पत्रिभिः ॥ पार्थश्च पुनरष्टाभिस्तथा सर्वे त्रिभिस्त्रिभिः ७९ ततोऽर्जुनं षड्विंशथाजघान द्रौणा यानेर्दशभिर्वासुदेवम् ॥ भीमं दशार्थैर्युवराजं चतुर्भिर्द्व्यां द्वाभ्यां मालवं पौरवं च ८० सूतं विद्धा भीमसेनस्य षड्विंशद्वाभ्यां विद्धा कर्मुकं च ध्वजं च ॥ पुनः पार्थं शरवर्षेण विद्धा द्रौणिं चौरांसिंहनादननाद ८१ तस्यास्य तस्तां त्रिशितान् पीतधारान् द्रौणिः शरान् पृष्ठतश्चाग्रतश्च ॥ धराविद्यौः प्रदिशो दिशश्च च्छन्ना बाणैरभवन् धोरूपैः ८२ आसन्नस्य स्वरथं तीव्रतेजाः सुदर्शनस्येंद्रकेतुप्रकाशौ ॥ भुजौ शिरश्चेंद्रसमानवीर्यस्त्रिभिः शरैर्युगपत्संचक्रे ८३ स पौरवं रथशक्त्या निहत्य च्छित्त्वारथं तिलशश्चास्य बाणैः ॥ छित्त्वा च बाहुवरचंदनाक्तौ मल्लनकायाच्छिरउच्चक्रे ८४ युवानमिदीवरदामवर्णचेदि प्रभुं युवराजं प्रसह्य ॥ बाणैस्त्वेरावान् प्रज्वलिताग्नि कल्पैर्विद्धा प्रादान् मृत्यवे साश्वसूतम् ८५ मालवं पौरवं चैव युवराजं च चेदि पम् ॥ दृष्ट्वा समक्षं निहतं द्रौणपुत्रेण पांडवः ८६ भीमसेनो महाबाहुः क्रोधमाहारयत्परम् ॥ ततः शरशतैस्तीक्ष्णैः संकुद्वाशीविषोपमैः ८७ छादयामास समरे द्रौणपुत्रं परंतपः ॥ ततो द्रौणिर्महातेजाः शरवर्षे निहत्य तम् ८८ विव्याध निशितैर्बाणैर्भीमसेनममर्षणः ॥ ततो भीमो महाबाहुर्द्रौणिर्युधि महाबलः ८९ क्षुरप्रेण धनुश्छित्त्वा द्रौणिं विव्याध पत्रिणा ॥ तदपास्य धनुश्छिन्नं द्रौणपुत्रो महामनाः ९० अन्यत्कार्मुकमादाय भीमं विव्याध पत्रिभिः ॥ तौ द्रौणिभीमौ समरे पराक्रांतौ महाबलौ ९१ अवर्षतां शरवर्षे षट्पिंता विवांबुदौ ॥ भीमनामांकिता बाणाः स्वर्णपुंखाः शिलाशिताः ९२ द्रौणिं संछादयामासुर्धनौ चाहवभास्करम् ॥ तथैव द्रौणिनिर्मुक्तैर्भीमः सन्नतपर्वभिः ९३ अवाकीर्य तस्य क्षिप्रं शरैः शतसहस्रशः ॥ सच्छाद्य मानः समरे द्रौणि नारणशालिना ९४ न विव्यथे महाराजस्तदुत्तमिवाभवत् ॥ ततो भीमो महाबाहुः कार्तस्वरविभूषितान् ९५ नाराचान् दशसंप्रैषीद्य मदंडनिभाच्छितान् ॥ तेजनुदेशमासाद्य द्रौणपुत्रस्य मारिष ९६ निर्भिद्य विविशुस्तूर्णवल्मीकमिव पन्नगाः ॥ सोऽतिविद्धो भृशं द्रौणिः पांडवेन महात्मना ९७ ध्वजयष्टिं समासाद्य न्यमीलयतलोचने ॥ समुहूर्ता पुनः संज्ञालब्ध्वा द्रौणिर्नराधिप ९८ क्रोधं परममातस्थौ समरे रुधिरोक्षितः ॥ दृढं सोऽभिहतस्तेन पांडवेन महात्मना ९९ वेगचक्रे महाबाहुर्भीमसेनरथं प्रति ॥ तत आकर्णं पूर्णानां शराणां तिग्मतेजसाम् १००

१०१। १०२। १०३। १०४। १०५। १०६। १०७। १०८। १०९। ११०। १११। ११२। ११३। ११४। ११५। ११६। ११७। ११८। ११९। १२०। १२१। १२२। १२३। १२४। १२५। १२६। १२७। १२८। १२९। १३०

शतमाशीविषाभानां प्रेषयामास भारत ॥ भीमोऽपि समरश्लाघीतस्य वीर्यमर्चितयत् १०१ तूर्णं प्रासृजदुग्धाणि शरवर्षाणि पांडवः ॥ ततो द्रौणिर्महाराजच्छित्त्वाऽस्य विशिखैर्धनुः २ आजघानोरसिकुद्धः पांडवं निशितैः शरैः ॥ ततोऽन्यद्वनुरादाय भीमसेनो ह्यमर्षणः ३ विव्याध निशितैर्बाणैर्द्रौणिं पंचभिराहवे ॥ जीमूताविवधमर्तितां शरौघप्रवर्षिणौ ४ अन्योन्यक्रोधताम्राक्षौ छादयामास तुर्युधि ॥ तलशब्दैस्ततो घोरेस्त्रासयंतौ परस्परम् ५ अयुध्येतौ सुसंरब्धौ कृतप्रतिकृतैः पिणौ ॥ ततो विस्फार्य सुमहच्चापं रुक्मविभूषितम् ६ भीमं प्रैक्षत स द्रौणिः शरानस्यंतमंतिकात् ॥ शरद्यहर्मध्यगतो दीप्ताचिरिव भास्करः ७ आददानस्य विशिखान्संदधानस्य चाशुगान् ॥ विकर्षतो मुंचतश्च नांतरं ददृशुर्जनाः ८ अलातचक्रप्रतिमं तस्य मंडलमायुधम् ॥ द्रौणिरासीन् महाराज बाणान्विसृजतस्तदा ९ धनुश्च्युताः शरास्तस्य शतशोऽथ सहस्रशः ॥ आकाशे प्रत्यदृश्यं तशलमानां मिवायतीः ११० ते तु द्रौणिं विनिर्मुक्ताः शराहेमविभूषिताः ॥ अजस्रमन्वकीर्यंत घोराभीमरथं प्रति ११ तत्राहुतमपश्याम भीमसेनस्य विक्रमम् ॥ बलं वीर्यं प्रभावं च व्यवसायं च भारत १२ तां समेधादिवोद्भूतां बाणवृष्टिं समंततः ॥ जलवृष्टिं महाघोरांतपांत इव चितयन् १३ द्रौणपुत्रवधप्रेप्सुर्भीमो भीमपराक्रमः ॥ अमुंचच्छरवर्षाणि प्रावृषीव बलाहकः १४ तद्रुक्मपृष्ठं भीमस्य धनुर्वोरं महारणे ॥ विरुध्यमाणं विवभौ शक्रचापमिवापरम् १५ तस्माच्छराः प्राबुरासं छतशोऽथ सहस्रशः ॥ संछादयंतः समरे द्रौणिमाहवशो भिनम् १६ तयोर्विसृजतोरेंवं शरजालानि मारिष ॥ वायुरप्यंतराराजन्नाशक्रोत्प्रतिसर्पितुम् १७ तथा द्रौणिर्महाराज शरान् हेमविभूषितान् ॥ तैलघौतान् प्रसन्नाग्रान् प्राहिणोद्धकांशया १८ तानंत रिक्षे विशिखैस्त्रिधैकैकमशायत् ॥ विशेषयन् द्रौणसुतं तिष्ठतिष्ठेति चाब्रवीत् १९ पुनश्च शरवर्षाणि घोराण्युग्धाणि पांडवः ॥ व्यसृजद्वलवान् कुद्वा द्रौणपुत्रवधेऽप्यया १२० ततोऽस्त्रमायया तूर्णं शरवृष्टिं निवार्यताम् ॥ धनुश्चिच्छेद भीमस्य द्रौणपुत्रो महास्रवित् २१ शरैश्चैनं सुबहुभिः कुद्धः संख्येपराभिनत् ॥ सच्छिन्नधन्वा बलवानरथशक्तिं सुदारुणाम् २२ वेगेनाविध्यचिक्षेप द्रौणपुत्ररथं प्रति ॥ तामापतंतीं सहसामहोल्काभां शितैः शरैः २३ चिच्छेद समरे द्रौणिर्दर्शयन् पाणि लाघवम् ॥ एतस्मिन्नंतरे भीमो दृढमादाय कार्मुकम् २४ द्रौणिं विव्याध विशिखैः स्मयमानो वृकोदरः ॥ ततो द्रौणिर्महाराज भीमसेनस्य सारथिम् २५ ललाटेदारया मासशरेणानतपर्वणा ॥ सोऽतिविद्धो बलवता द्रौणपुत्रेण सारथिः २६ व्यामोहमगमद्राजन् रश्मीनुत्सृज्य बाजिनः ॥ ततोश्वाः प्राद्वंस्तूर्णमोहितेरथसारथौ २७ भीमसेनस्य राजेंद्रपश्यतां सर्वधन्विनाम् ॥ तं दृष्ट्वा प्रभुतैरश्वैरपलुष्टं रणाजिरात् २८ दध्मौ प्रमुदितः शंखं ब्रूतं तमपराजितः ॥ ततः सर्वे च पंचालाभीमसेनश्च पांडवः २९ दृष्ट्वा पुनरथं त्यक्त्वा भीताः संप्राद्वन्दिशः ॥ तान् प्रभगांस्ततो द्रौणिः पृष्ठतो विकिरन् शरान् १३०

१३१ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायां द्विशततमोऽध्यायः ॥ २०० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ यथाशिवमयोविष्णुरेवंविष्णुमयंजगदितिस्मृतौदाष्टांतिकंजगतोविष्णुमयत्वंपूर्वयोःपर्वणोर्विष्णोर्विश्वरूपप्रकाशमेव
व्याख्यातं । अथदृष्टांतीकृतंविष्णोःशिवमयत्वंव्याचिख्यासुःशतरुद्रियमाभरते । तदुपोद्धातत्वेनाश्वत्थामास्त्राभिभवतावद्दर्शयति तत्प्रभवंबलंदृष्टेयादिना १ ततस्तेतव २ सोमकाव
अभ्यवर्ततवेगेनकालयन्पांडुवाहिनीम् ॥ तेवध्यमानाःसमरेद्रोणपुत्रेणपार्थिवाः ॥ द्रोणपुत्रमयाद्राजन्दिशःसर्वाश्वभेजिरे १३१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रो
णपर्वणि नारायणास्त्रमोक्षपर्वण्यश्वत्थामपराक्रमे द्विशततमोऽध्यायः ॥ २०० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ संजयउवाच ॥ तत्प्रभवंबलंदृष्ट्वाकुंतीपुत्रोधनंजयः ॥
न्यवारयदमेयात्माद्रोणपुत्रजयेप्सया १ ततस्तेसैनिकाराजत्रैवतत्रावतस्थिरे ॥ संस्थाप्यमानायत्नेनगोविंदेनार्जुनेनच २ एकएवचबीभत्सुःसोमकावयवैः
सह ॥ मत्स्यैरन्यैश्चसंघायकौरवान्संन्यवर्तत ३ ततोद्भुतमातिक्रम्यसिंहलांगूलकेतनम् ॥ सव्यसाचीमहेष्वासमश्वत्थामानमब्रवीत् ४ याशक्तियच्चविज्ञानंय
द्वीर्ययच्चपौरुषम् ॥ धार्तराष्ट्रेषुयाप्रीतिर्द्वेषोऽस्मासुचयच्चते ५ यच्चभूयोऽस्ति तेजस्तेतत्सर्वमयिदर्शय ॥ सएवद्रोणहंतातेदपेच्छेत्स्यतिपार्षतः ६ कालानल
समप्रख्यं द्विषतामंतकोपमम् ॥ समासादयपांचाल्यंमांचापिसहकेशवम् ॥ दर्पनाशयिताऽस्म्यद्यतवोद्वृतस्यसंयुगे ७ ॥ घृतराष्ट्रउवाच ॥ आचार्यपुत्रोमा
नाहोबलवांश्चापिसंजय ॥ प्रीतिर्धनंजयेचास्यप्रियश्चापिमहात्मनः ८ नभूतपूर्वबीभत्सोवाक्यंपरुषमादशम् ॥ अथकस्मात्सकौतेयःसखायंरूक्षमुक्तवान् ९
॥ संजयउवाच ॥ युवराजेहतेचैवदृक्षत्रेचपौरवे ॥ इष्वस्त्रविधिसंपन्नेमालवेचसुदर्शने १० घृष्टयुग्मेसात्यकौचभीमेचापिपराजिते ॥ युधिष्ठिरस्यतैर्वाक्यैर्मर्म
ण्यपिचघटिते ११ अंतर्भेदेचसंजातेदुःखंसंस्मृत्यचप्रभो ॥ अभूतपूर्वबीभत्सोर्दुःखान्मन्युरजायत १२ तस्मादनर्हमश्लीलमप्रियंद्रौणिमुक्तवान् ॥ मान्यमा
चार्यतनयंरूक्षंकापुरुषंयथा १३ एवमुक्तःश्वसनक्रोधान्महेष्वासतमोनुप ॥ पार्थेनपरुषंवाक्यंसर्वमर्मभिदागिरा १४ द्रौणिश्रुकोपपार्थायकृष्णायचविशेषतः ॥
सतुयतोरथेस्थित्वावार्युपस्पृश्यवीर्यवान् १५ देवैरपिसुदुर्धर्मस्त्रमाग्रेयमाददे ॥ दृश्यादृश्यानरिगणानुद्दिश्याचार्यनंदनः १६ सोऽभिमन्युशरंदीप्तविभूमिव
पावकम् ॥ सर्वतःक्रोधमाविश्यचिक्षेपपरवीरहा १७ ततस्तुमुलमाकाशेशरवर्षमजायत ॥ पावकार्चिःपरोतंतत्पार्थमेवाभिपुष्टुवे १८ उल्काश्चगगनात्पेतुर्दि
शश्चनचकाशिरे ॥ तमश्चसहस्रारौद्रं चमुमवततारताम् १९ रक्षांसिचपिशाचाश्चविनेदुरतिसंगताः ॥ ववुश्चाशिशिरावाताःभूयोनैवततापच २० वायसाश्चापि
चाक्रंदन्दिस्तुसर्वासुभैरवं ॥ रुधिरंचापिवर्षंतोविनेदुस्तोयदादिवि २१ पक्षिणःपशवोगावोविनेदुश्चापिसुवताः ॥ परमंप्रयत्नात्मानोनशांतिमुपलेभिरे २२ भ्रांत
सर्वमहाभूतमावर्तितदिवाकरं ॥ त्रैलोक्यमभिसंततंज्वराविष्टमिवाभवत् २३ अस्त्रतेजोभिसंततानागामूमिशयास्तथा ॥ निःश्वसंतःसमुत्पेतुस्तेजोघोरंमुमुक्षुवः २४
यवैःसोमकानामवयवरूपैर्मांडलिकैः २५ ४५ ५५ ६५ उद्धृतस्यउच्छास्त्रवर्तिनः ७५ ८५ ९५ युवराजेचेदिपती १०५ ११५ अंतर्भेदेहृदयवैकल्ये दुःखंपुत्रवधादिजम् १२ अश्लीलंजुगुप्सितं अप्रियं
परुषम् १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ प्रयत्नात्मानोयोमिनोऽपिसमाधिच्युतावभूरित्यर्थः २२ आवर्तितदिवाकरंविश्वंसर्वभ्रमतीवित्यमन्यतेत्यर्थः २३ २४

२५ २६ २७ २८ त्रेलुःशब्दचक्रः यथावनेहिसंबंधः २९ ३० ३१ युगादिप्रलये संवर्तकःसंहारकः ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ तमोनुदौचंद्रसूर्यौ ४० ४१ ४२
जलजानिचसत्त्वानिदह्यमानानिभारत ॥ नशांतिमुपजग्मुर्हितप्यमानैर्जलाशयैः २५ दिग्न्यःप्रदिग्न्यःखाहूमेःसर्वतःशरदृष्टयः ॥ उच्चावचानिपेतुर्वैगुरुडा
निलरंहसः २६ तैःशरैर्द्रोणपुत्रस्यवज्रवेगैःसमाहताः ॥ प्रदग्धारिपवःपेतुरग्निदग्धाइवकुमाः २७ दह्यमानानामहानागाःपेतुरुर्व्यासमंततः ॥ नदंतोभैरवान्ना
दानजलदोपमनिःस्वनान् २८ अपरेप्रहृतानागाभयत्रस्ताविशंपते ॥ त्रेमुर्दिशोयथापूर्ववनेदावाग्निसंवृताः २९ इमाणांशिखराणीवदावदग्धानिमारिष ॥
अश्वत्थंदान्यदृश्यंतरथत्वंदानिभारत ३० अपतंतरथौचाश्वतत्रतत्रसहस्रशः ॥ तत्सैन्यंभयसंविग्रददाहयुधिभारत ३१ युगांतेसर्वभूतानिसंवर्तकइवानलः ॥
दृष्टातुपांडवीसेनांदह्यमानांमहाहवे ३२ प्रहृष्टास्तावकाराजन्सिंहनादान्विनेदिरे ॥ ततस्तूर्यसहस्राणिनानालिंगानिभारत ३३ तूर्णमाजगिरेहृष्टास्तावका
जितकाशिनः ॥ कृत्स्नाह्यक्षौहिणीराजन्सव्यसाचीचपांडवः ३४ तमसासंवृतेलोकेनादृश्यंतमहाहवे ॥ नैवनस्तादृशंराजन्दृष्टपूर्वनचश्रुतम् ३५ यादृशंद्रो
णपुत्रेणसृष्टमस्त्रममर्षिणा ॥ अर्जुनस्तुमहाराजब्राह्ममस्त्रमुदैरयत् ३६ सर्वास्त्रप्रतिघातार्थंविहितंपद्मयोनिना ॥ ततोमुहूर्तादिवततमोव्युपशशामह ३७
प्रववौचानिलःशीतोदिशश्चविमलाबभूवुः ॥ तत्राहुतमपश्यामकृत्स्नामक्षौहिणीहताम् ३८ अनभिज्ञेयरूपांचप्रदग्धामस्त्रतेजसा ॥ ततोवीरौमहेष्वासौविमुक्तौ
केशवार्जुनौ ३९ सहितौप्रत्यदृश्येतानमसीवतमोनुदौ ॥ ततोगांडीवधन्वाचकेशवश्चाक्षताडुभौ ४० सपताकध्वजहयःसानुकर्षवरायुधः ॥ प्रवभौसरथोयु
क्तस्तावकानांभयंकरः ४१ ततःकिलकिलाशब्दःशंखभेरीस्वनैःसह ॥ पांडवानांप्रहृष्टानांक्षणेनसमजायत ४२ हतावितितयोरासीत्सेनयोरुभयोर्मतिः ॥
तरसाऽभ्यागतौदृष्ट्वासहितौकेशवार्जुनौ ४३ तावक्षतौप्रमुदितौदध्मतुर्वारिजोत्तमौ ॥ दृष्ट्वाप्रमुदितान्पार्थास्त्वदीयाव्यथिताभृशम् ४४ विमुक्तौचमहात्मानौ
दृष्ट्वादौणिःसुदुःखितः ॥ मुहूर्तंचितयामासकिंवेतादितिमारिष ४५ चिंतयित्वातुराजेंद्रध्यानशोकपरायणः ॥ निःश्वसन्दीर्घमुष्णंचविमनाश्चाभवत्ततः ४६
ततोद्रौणिर्धनुस्त्यक्कारथात्प्रस्कंद्यवेगितः ॥ धिग्धिवसर्वमिदंमिथ्येत्युक्त्वासंप्राद्रवद्रणात् ४७ ततःस्निग्धांबुदाभासंवेदावासमकल्मषम् ॥ वेदव्यासंसरस्व
त्यावासंव्यासंददर्शह ४८ तंद्रौणिग्रतोदृष्ट्वास्थितंकुरुकुलोद्वहम् ॥ सन्नकंठोऽब्रवीद्वाक्यमभिवाद्यसुदीनवत् ४९ भोभोमायायदृच्छावानविग्रहःकिमिदंभवेत् ॥
अस्त्रंत्विदंकथंमिथ्याममकश्चव्यतिक्रमः ५० अधरोत्तरमेतद्वालोकानांवापराभवः ॥ यदिमौजीवतःकृष्णौकालोहिदुरतिक्रमः ५१ नासुरानचगंधर्वानपिशा
चानराक्षसाः ॥ नसर्पायक्षपतगानमनुष्याःकथंचन ५२ उत्सहंतेऽन्यथाकर्तुमेतदस्त्रमयोरितम् ॥ तदिदंकेवलंहत्वाशांतमक्षौहिणींज्वलत् ५३

तयोर्विषये ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ वेदानांव्यासंशास्त्राप्रज्ञास्त्राभेदेनविभाजकं सरस्वत्याअंगोपवेदस्मृत्यादिरूपायाआवासं व्यासमितिपाठविस्तारम् ४८ कुरवोघृतराष्ट्राद्यास्तेपाकुलोद्व
हम् ४९ मायानष्टयोरप्यनष्टत्वेनदर्शनं यदृच्छाअस्त्रशक्तेरनियमः ५० अधरोत्तरंविपरीतम् ५१ ५२ ५३

५४ । ५५ । ५६ । ५७ शिशिरंगिरिहिमाचलम् ५८ । ५९ । ६० ब्रह्मभूतो ब्रह्मवदस्यं तं निर्लेपः ईश्वरं निमित्तं योनिमुपादानं पतिपालयितारम् ५१ । ६२ ईशानानां ब्रह्मादीनामपि वृषभं श्रेष्ठं कप
दिनं जटाजूटं चैकितानं चेतयंतं पराप्रकृष्टां योनिमधिष्ठानं तिष्ठतः स्थावरस्य गच्छतो जंगमस्य ५३ दुर्वारणं दुर्निषेधं दुर्दृशं विरूपाक्षं तिग्ममन्युं तीव्रकोपं दुष्टेषु । प्रचेतसमुदाराचितं साधुषु ५४

सर्वधातिमयामुक्तमस्त्रं परमदारुणम् ॥ केनेमौमर्त्यधर्माणौ नावधीत्केशवार्जुनौ ५४ एतत्प्रब्रूहि भगवन्मया पृष्ठो यथा तथम् ॥ श्रोतुमिच्छामि तत्त्वेन सर्वमेतन्म
हामुने ५५ ॥ व्यास उवाच ॥ महांतमेवमर्थं मां यत्वं पृच्छसि विस्मयात् ॥ तं प्रवक्ष्यामि ते सर्वं समाधाय मनःशृणु ५६ योऽसौ नारायणो नाम पूर्वेषामपि पूर्वजः ॥
अजायत च कार्यार्थं पुत्रो धर्मस्य विश्वकृत् ५७ स तपस्तीव्रमातस्थे शिशिरंगिरिमास्थितः ॥ ऊर्ध्वबाहुर्महातेजा ज्वलनादित्यसन्निभः ५८ षष्टिवर्षसहस्राणि ता
वन्त्येव शतानि च ॥ अशोषयत्तदाऽऽत्मानं वायुभक्षोऽबुजक्षणः ५९ अथापरंतपस्तप्त्वा द्विस्ततोऽन्यत्पुनर्महत् ॥ द्यावापृथिव्योर्विवरं तेजसा समपुरयत् ६०
स तेन तपसा तात ब्रह्मभूतो यदाऽभवत् ॥ ततो विश्वेश्वरं योनिं विश्वस्य जगतः पतिम् ६१ ददर्श भृशदुर्धर्षं सर्वदेवैरभिष्टुतम् ॥ अणीयां समणुभ्यश्च ब्रह्मचर्यं च ब्रह्म
मम् ६२ रुद्रमीशानं वृषभं हरं शंभुकपर्दिनम् ॥ चेकितानं परां योनिं तिष्ठतो गच्छतश्च ह ६३ दुर्वारणं दुर्दृशं तिग्ममन्युं महात्मानं सर्वहरं प्रचेतसम् ॥ दिव्यं चा
पमिषु धीचा ददानां हिरेण्यवर्माणमनंतवीर्यम् ६४ पिनाकिनं वाज्रिणं दीप्तशूलं परश्वधिनं गदिनं चायतासिम् ॥ शुभ्रं जटिलं मुसालिनं चंद्रमौलिं व्याघ्राजिनं परिधिं
दंडपाणिम् ६५ शुभांगदं नागयज्ञोपवीतं विश्वैर्गणैः शोभितं भूतसंघैः ॥ एकीभूतं तपसा सन्निधानं वयोतिगैः सुष्टुतमिष्टवाग्भिः ६६ जलं दिशं स्वं क्षितिं चंद्रसूर्यौ
तथा वाय्वग्नीप्रमिमाणं जगच्च ॥ नालं द्रष्टुं यजनाभिन्नवृत्ता ब्रह्माद्विषममृतस्य योनिम् ६७ यं पश्यंति ब्राह्मणाः साधुवृत्ताः क्षीणे पापे मनसा वीतशोकाः ॥ तं निष्प
तंतं तपसा धर्ममीडयंतं दत्तया वै विश्वरूपं ददर्श ॥ दृष्ट्वा चैनं वाङ्मनो बुद्धिदेहैः सहृष्टात्मा मुमुदे वासुदेवः ६८ अक्षमालापरिक्षितं ज्योतिषां परमं निधिम् ॥ ततो
नारायणो दृष्ट्वा वंदे विश्वसंभवम् ६९ वरदं पृथुचा वीर्यापार्वत्या सहितं प्रभुम् ॥ क्रीडमानं महात्मानं भूतसंघं गैर्दृष्टम् ७० अजमीशानमव्यक्तं कारणात्मानमच्यु
तम् ॥ अभिवाद्याथ रुद्राय सद्योऽधकानि पातिने ॥ पद्माक्षस्तं विरूपाक्षमभितुष्टावभक्तिमान् ७१ ॥ श्रीनारायण उवाच ॥ त्वत्संभूता भूतकृतो वरेण्यगोप्ता
रोऽस्य भुवनस्यादिदेव ॥ आविश्ये मां धरणीयेऽभ्यरक्षन् पुरापुराणी तव देव सृष्टिम् ७२ सुरासुराच्चागरक्षः पिशाचाच्च रान्सुपर्णानथ गंधर्वयक्षान् ॥ पृथग्विधा
भूतसंघांश्च विश्वास्त्वत्संभूतान् विद्वत्सर्वास्तथैव ॥ ऐंद्र्याभ्यं वारुणं वैतपाल्यं पैत्रं त्वाष्ट्रं कर्मसौम्यं चतुभ्यम् ७३

परश्वधिनं परश्वधवंतम् ५५ वयोतिगैः वृद्धैः ६६ जगत्प्रमिमाणं परिमाणयंतं कालं यं भिन्नवृत्तादुराचाराद्रष्टुं नालं यतो ब्रह्माद्विषमं अमृतस्य मोक्षस्य योनिं कारणम् ६७ ददर्श वासुदेव इत्युतरे
ण संबंधः ६८ । ६९ । ७० । ७१ भूतकृतः प्रजापत्यः हे वरेण्यमोक्षकामैर्वरणीय ७२ ऐंद्रमिन्द्रदेवत्यं कर्म तुभ्यं त्वदर्थमेव सर्वेषां देवानां नाम्ना त्वमेव तर्पणी इत्यर्थः ७३

आकाश इति लुप्तमिभक्तिकं स्वाद्यं रसः ब्रह्मवेदायज्ञाश्च स्थास्तु स्थावरं चरिष्णु जंगमं ७४ अद्भ्यः समुद्रं भस्मस्तोकावर्षं बिंदवः संक्षेपे प्रलये पकार्णवे सायुज्यमैक्यं ७५ रूपं ज्योतिरिति द्वाभ्यां श्लोका
भ्यां सर्वस्य ब्रह्म प्रभवत्वं ब्रह्म प्रलयत्वं चोक्तमिह सर्वस्मादन्यद्ब्रह्मणोरूपं विविनक्ति दिव्येति दिविहार्वाकाशे भवौ दिव्यां शुद्धां शुद्धां सत्त्वप्रधानायां मूलप्रकृतौ माया विद्या रूपायां चित्प्रतिबिंबावितिया
वत् तौ च तावद्वृत्तौ दिव्यावृत्ता वीश्वरजीवौ । अथापि मानसौ मनस्येव शास्तु शास्त्रभावेनाभिव्यक्तौ द्वौ सुपर्णौ पक्षिवत्पुपाध्यसंगिनौ तयोरधिष्ठेयाः सप्तपिप्पला अश्वत्थाः वाचाशाखा वाङ्मात्रेण
शाखावत्स्वे आकाशे शेरते तेषां शाखाः शाखाः खड्गया इति यास्कः । वाचारं भर्णविकार इति श्रुतेरनुता इत्यर्थः महदहंकारं च तन्मात्राख्याः प्रकृती मानसौ प्रागुक्तौ ताभ्यां सहेकादश तथा दशो द्विधा
णि तेषामेकादशानां गोसारः गोप्तेति पाठे एकवचनमार्थं तानि हि संसारजाश्च स्वमूला बासनावर्धयन्ति केते दश ये पुरं पांचभौतिकं शरीरं धारयन्ति तेभ्यश्च पार्श्वे शतैरन्यः परमात्मा सप्तविंशस्त्वमसीत्यर्थः

रूपं ज्योतिः शब्द आकाशवायुः स्पर्शः स्वाद्यं सलिलं गंध उर्वी ॥ कालो ब्रह्मा ब्रह्म च ब्राह्मणाश्च त्वत्संभूतं स्थास्तु चरिष्णु चेदम् ७४ अद्भ्यः स्तोकायां तियथा पृथक्केता
भिश्चैक्यं संक्षेपेयांतिभूयः ॥ एवं विद्वान्प्रभवंचाप्ययंच मत्वा भूतानां तव सायुज्यमेति ७५ दिव्यावृत्तौ मानसौ द्वौ सुपर्णौ वाचाशाखाः पिप्पलाः सप्तगोपाः ॥ द
शाप्यन्ये ये पुरंधारयन्ति त्वया सृष्टास्त्वं हितेभ्यः परोहि ७६ भूतं भव्यं भविता चाप्यधृष्यं त्वत्संभूता भुवनानीह विश्वा ॥ भक्तं च मां भजमानं भजस्व मारीरिषो मामहिता
हितेन ७७ आत्मानं त्वामात्मनो नन्यबोधं विद्वानेवं गच्छति बह्वशुक्रम् ॥ अस्तौर्षत्वां तव संमानमिच्छन् विचिन्वन्वै स दशं देववर्य ॥ सुदुर्लभां देहि वरान्ममैष्टान
भिष्टुतः प्रविकार्षींश्च मायाम् ७८ ॥ व्यास उवाच ॥ तस्मै वरान् चित्यात्मानं लंकंठः पिनाकं पृक् ॥ अर्हते देव मुख्याय प्रायच्छद्विषंस्तुतः ७९ ॥ श्रीभगवा
नुवाच ॥ मत्प्रसादान्मनुष्येषु देव गंधर्वयोनिषु ॥ अप्रमेय बलात्मा त्वं नारायण मविष्यसि ८० न च त्वां प्रसहिष्यंति देवा सुरमहोरगाः ॥ न पिशाचान गंधर्वान य
क्षान च राक्षसाः ८१ न सुपर्णास्तथानागान च विश्वे वियोनिजाः ॥ न काश्चिन्त्वां च देवोपि समरेषु विजेयति ८२ न शस्त्रेण न वज्रेण नाग्निना न च वायुना ॥ न चाद्रै
ण न शुष्केण न त्रसेन स्थावरेण च ८३ काश्चित्तरुजां कर्ता मत्प्रसादात्कथंचन ॥ अपि वै समरं गत्वा मविष्यसि ममाधिकः ८४ एवमेते वरालब्धाः पुरस्ताद्विद्विशौरि
णा ॥ स एष देव श्वरतिमायया मोहयन् जगत् ८५ तस्यैव तपसा जातं नरं नाम महामुनिम् ॥ तुल्यमेतेन देवेन तं जानीह्यर्जुनं सदा ८६

७६ भूतमिति संभूता संभूतानि विश्वा विश्वानि उभयत्र सुपृच्छां दसोऽष्टादेशः भजस्व इष्टकामपूरेण पालय मारीरिषः माहिंसीमकिन अहिता हितेन अहितानां कामादीनामाहितमाधानं भवेतासिप
वेशनं तेनेत्यर्थः ७७ आत्मानमिति आत्मनो जीवस्य आत्मानं निरुपाधिस्वरूपं प्रत्यक्षं अतएवानन्यबोधं नास्ति अन्योऽहंकारादिवोध्यस्मिन्तयनन्यबोधं अनन्यभावमिति पाठेऽपि स एवार्थः
पृतादृशं त्वां विद्वान् शुक्रमुपाध्यसंपर्कात्त्रिरवयं ब्रह्म गच्छति प्राप्नोत्युपाधिप्रहाणेन अर्हंतु अहंकारविशिष्टस्त्वगंभोः संमानमर्चनं कर्तुमिच्छंस्त्वा मस्तौर्षत्वांस्तुतवानस्मि कीदृशं स दशंस्तुतियोग्यं त्वां
विचिन्वन्नेषयन् स्ववृषमिति पाठे स्वधर्मरूपं स्वधर्मप्राप्यं हे देव वर्य इह स्यापित्वं दुरधिगम इत्यर्थः मायां च प्रविकार्षीः प्रकर्षेण विरुतवानसि तामासु हिंस्रमा प्रविकार्षीरित्यनुवर्णनाच्चयः ७८
अर्हते योग्याय ऋषिणानारायणेन संस्तुतः ७९ । ८० । ८१ वियोनिजाः सिंहव्याघ्रादयः ८२ त्रसेन जंगमेन ८३ गत्वा प्राप्य ८४ । ८५ । ८६

पूर्वदेवानां ब्रह्मविष्णुरुद्राणां मध्ये एतौ विष्णुरुद्राणां प्रथमौ चित्तावतं ततः संपन्ना ८७। ८८ देववन्दनारायणवत् अवाकर्षः भवमर्तकशंकृतवानासि आत्मानं शरीरम् ८९ शुभ्रं दी-
प्तिमत् ९०। ९१ तयोर्नरनारायणयोः अथापि तव तयोश्च विशेषहेतुं शृण्वित्याह ताभ्यामिति लिङ्गे सुक्ष्मशरीरे अर्चायां प्रतिमायां अर्थभावः। चतुर्णां सन्निधानेन यत्फलं तदज्ञाश्वत् ॥ द्वयोस्तु
सन्निधानेन ज्ञाश्वत् प्राप्यते पदम् इति दक्षस्मृतेः। प्रतिमायां शिवार्चकस्य आत्ममनसं द्वियविषयाणां चतुर्णां सन्निध्यमस्ति। लिङ्गे तदर्थकस्य तु आत्ममनसोर्द्वयोरेव सान्निध्यमस्तीति तयो-
रर्चकत्वमाभ्येऽपि प्रकारमेदात्फलमेव भागितेति ९२ लिङ्गार्चनादेव सर्वव्यतिजानातीत्याह सर्वेति ज्ञात्वा ज्ञात्वा पूर्वज्ञात्वापश्चादनुभवेनापि जानातीत्यर्थः अतएव कृष्णे आत्मयोगारूपं
तावेतौ पूर्वदेवानां परमोपचितावृषी ॥ लोकयात्राविधानार्थं संजायेते युगे युगे ८७ तथैव कर्मणा कृत्स्नं महत्तत्पसोऽपि च ॥ तेजोमन्युंच विभ्रंस्त्वं जातौ रौद्रो महा-
मते ८८ स भवान् देववत्प्राज्ञो ज्ञात्वा भवमयं जगत् ॥ अवाकर्षस्त्वमात्मानं नियमैस्तत्प्रिये पसया ८९ शुभ्रमत्र हविः कृत्वा महापुरुषविग्रहम् ॥ ईजिवांस्त्वं जपेहो-
मैरुपहारैश्च मानद ९० स तथा पूज्यमानस्ते पूर्वदेहेऽप्यतुषत् ॥ पुष्कलांश्च वरान् प्रादात्तव विद्वन्हृदि स्थितान् ९१ जन्मकर्मतपो योगास्तयोस्तव च पुष्क-
लाः ॥ ताभ्यां लिङ्गेऽर्चितो देवस्त्वयाऽर्चायां युगे युगे ९२ सर्वरूपं भवं ज्ञात्वा लिङ्गे योऽर्चयति प्रभुम् ॥ आत्मयोगाश्वत्स्मिन् वैशाखयोगाश्वत्सवताः ९३ एवं
देवाय जंतो हि सिद्धाश्च परमर्षयः ॥ प्रार्थयंतं परं लोके स्थाणुमेकं सर्वकृत् ९४ स एष रुद्र भक्तश्च केशवो रुद्रसंभवः ॥ कृष्ण एव हि यष्टव्यो यज्ञैश्चैव सनातनः ९५
सर्वभूतभवं ज्ञात्वा लिङ्गमर्चयति यः प्रभोः ॥ तस्मिन् न भ्यधिकां प्रीतिकरोति वृषभध्वजः ९६ ॥ संजय उवाच ॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा द्रोण पुत्रो महारथः ॥ नमश्च का-
रुद्राय बहुमेने च केशवम् ९७ हृष्टो माच वश्यात्मा सोऽभिवाद्य महर्षये ॥ वरूथिनीमभिप्रेक्ष्य ह्यवहारमकारयत् ९८ ततः प्रत्यवहारोऽभूत्पांडवानां विशां-
ते ॥ कौरवाणां च दीनानां द्रोणे युधिनिपातिते ९९ युद्धं कृत्वा दिनान्पंच द्रोणो हत्वा वरूथिनीम् ॥ ब्रह्मलोकं गतो राजन् ब्राह्मणो वेदपारगः १०० ॥ इति श्री-
महाभारते द्रोणपर्वणि नारायणसूक्तपर्वणि व्यासवाक्येशत रुद्रीये एकादशतमोऽध्यायः ॥ २०१ ॥ ॥ ॥ ॥ घृतराष्ट्र उवाच ॥ तस्मिन् प्रति-
रथे द्रोणे निहते पार्श्वे तेनैव ॥ मामकाः पांडवाश्चैव किमकुर्वतः परम् १ ॥ संजय उवाच ॥ तस्मिन् प्रतिरथे द्रोणे निहते पार्श्वे तेनैव ॥ कौरवेषु च भग्रेषु कुंतीपुत्रो धनं-
जयः २ दृष्ट्वा सुमहदाश्चर्यमात्मनो विजयावहम् ॥ यदृच्छायां मत्तं व्यासं प्रच्छ भरतर्षभ ३ ॥ अर्जुन उवाच ॥ संग्रामे न्यहनं शत्रून् शरीरैर्विमलैरहम् ॥ अग्रतो-
लक्ष्येयां तं पुरुषं पावकप्रभम् ४ ज्वलंतं शूलमुद्यम्य यां दिशं प्रतिपद्यते ॥ तस्यां दिशि विदीर्य तेश्च त्रयो मे महामुने ५ तेन भग्नान् रीन् सर्वान् मद्भग्नान् मन्यते जनः ॥
तेन भग्नानि सैन्यानि पृष्ठतोऽनुव्रजाम्यहम् ६

जीवब्रह्मैक्यविज्ञानं शास्त्रयोगारूपं परोक्षज्ञानं च तत्कारणी

मृतं पुष्कलमस्तीत्याह आत्मेति ९३। ९४ कृष्णः भक्तानां सहेतुकं संसारं कर्षतीति योगात्स एवाराध्यः ९५। ९६। ९७। ९८ महर्षये व्यासाय ९९। १०० ॥ इति द्रोणपर्वणि दीकायामेका-
दिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २०१ ॥ ॥ ॥ ॥ तदेवं विष्णोः शिवमयत्वं व्याख्याय विष्णुत्राणां तन्मयस्य जगत्स्वाणामपि शिवमेव कर्मेत्युक्तं। तस्मिन् नित्यत आरभ्य पर्वसमाप्तिपर्यंतस्य ग्रं-
थस्य तात्पर्यमपि भूमावतारहेतुरपि शिव एवेति १। २ यदृच्छया देवेन हे न्यहनं शत्रून् नित्यं निव्रतः शत्रूनि तिपाठेशरीरैः शत्रून् निव्रतो ममाग्रतो यां तं पुरुषं महं लक्ष्ये इत्यन्वयः ४। ५। ६

७। ८ प्रजानां सर्गस्थित्यंतर्कत्वेन पतीनां ब्रह्मविष्णुरुद्राणां प्रथमौ चित्तावतं ततः संपन्ना ८७। ८८ देववन्दनारायणवत् अवाकर्षः भवमर्तकशंकृतवानासि आत्मानं शरीरम् ८९ शुभ्रं दी-
प्तिमत् ९०। ९१ तयोर्नरनारायणयोः अथापि तव तयोश्च विशेषहेतुं शृण्वित्याह ताभ्यामिति लिङ्गे सुक्ष्मशरीरे अर्चायां प्रतिमायां अर्थभावः। चतुर्णां सन्निधानेन यत्फलं तदज्ञाश्वत् ॥ द्वयोस्तु
सन्निधानेन ज्ञाश्वत् प्राप्यते पदम् इति दक्षस्मृतेः। प्रतिमायां शिवार्चकस्य आत्ममनसं द्वियविषयाणां चतुर्णां सन्निध्यमस्ति। लिङ्गे तदर्थकस्य तु आत्ममनसोर्द्वयोरेव सान्निध्यमस्तीति तयो-
रर्चकत्वमाभ्येऽपि प्रकारमेदात्फलमेव भागितेति ९२ लिङ्गार्चनादेव सर्वव्यतिजानातीत्याह सर्वेति ज्ञात्वा ज्ञात्वा पूर्वज्ञात्वापश्चादनुभवेनापि जानातीत्यर्थः अतएव कृष्णे आत्मयोगारूपं
तावेतौ पूर्वदेवानां परमोपचितावृषी ॥ लोकयात्राविधानार्थं संजायेते युगे युगे ८७ तथैव कर्मणा कृत्स्नं महत्तत्पसोऽपि च ॥ तेजोमन्युंच विभ्रंस्त्वं जातौ रौद्रो महा-
मते ८८ स भवान् देववत्प्राज्ञो ज्ञात्वा भवमयं जगत् ॥ अवाकर्षस्त्वमात्मानं नियमैस्तत्प्रिये पसया ८९ शुभ्रमत्र हविः कृत्वा महापुरुषविग्रहम् ॥ ईजिवांस्त्वं जपेहो-
मैरुपहारैश्च मानद ९० स तथा पूज्यमानस्ते पूर्वदेहेऽप्यतुषत् ॥ पुष्कलांश्च वरान् प्रादात्तव विद्वन्हृदि स्थितान् ९१ जन्मकर्मतपो योगास्तयोस्तव च पुष्क-
लाः ॥ ताभ्यां लिङ्गेऽर्चितो देवस्त्वयाऽर्चायां युगे युगे ९२ सर्वरूपं भवं ज्ञात्वा लिङ्गे योऽर्चयति प्रभुम् ॥ आत्मयोगाश्वत्स्मिन् वैशाखयोगाश्वत्सवताः ९३ एवं
देवाय जंतो हि सिद्धाश्च परमर्षयः ॥ प्रार्थयंतं परं लोके स्थाणुमेकं सर्वकृत् ९४ स एष रुद्र भक्तश्च केशवो रुद्रसंभवः ॥ कृष्ण एव हि यष्टव्यो यज्ञैश्चैव सनातनः ९५
सर्वभूतभवं ज्ञात्वा लिङ्गमर्चयति यः प्रभोः ॥ तस्मिन् न भ्यधिकां प्रीतिकरोति वृषभध्वजः ९६ ॥ संजय उवाच ॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा द्रोण पुत्रो महारथः ॥ नमश्च का-
रुद्राय बहुमेने च केशवम् ९७ हृष्टो माच वश्यात्मा सोऽभिवाद्य महर्षये ॥ वरूथिनीमभिप्रेक्ष्य ह्यवहारमकारयत् ९८ ततः प्रत्यवहारोऽभूत्पांडवानां विशां-
ते ॥ कौरवाणां च दीनानां द्रोणे युधिनिपातिते ९९ युद्धं कृत्वा दिनान्पंच द्रोणो हत्वा वरूथिनीम् ॥ ब्रह्मलोकं गतो राजन् ब्राह्मणो वेदपारगः १०० ॥ इति श्री-
महाभारते द्रोणपर्वणि नारायणसूक्तपर्वणि व्यासवाक्येशत रुद्रीये एकादशतमोऽध्यायः ॥ २०१ ॥ ॥ ॥ ॥ घृतराष्ट्र उवाच ॥ तस्मिन् प्रति-
रथे द्रोणे निहते पार्श्वे तेनैव ॥ मामकाः पांडवाश्चैव किमकुर्वतः परम् १ ॥ संजय उवाच ॥ तस्मिन् प्रतिरथे द्रोणे निहते पार्श्वे तेनैव ॥ कौरवेषु च भग्रेषु कुंतीपुत्रो धनं-
जयः २ दृष्ट्वा सुमहदाश्चर्यमात्मनो विजयावहम् ॥ यदृच्छायां मत्तं व्यासं प्रच्छ भरतर्षभ ३ ॥ अर्जुन उवाच ॥ संग्रामे न्यहनं शत्रून् शरीरैर्विमलैरहम् ॥ अग्रतो-
लक्ष्येयां तं पुरुषं पावकप्रभम् ४ ज्वलंतं शूलमुद्यम्य यां दिशं प्रतिपद्यते ॥ तस्यां दिशि विदीर्य तेश्च त्रयो मे महामुने ५ तेन भग्नान् रीन् सर्वान् मद्भग्नान् मन्यते जनः ॥
तेन भग्नानि सैन्यानि पृष्ठतोऽनुव्रजाम्यहम् ६

भगवंस्तन्ममाचक्ष्वको वै स पुरुषोत्तमः ॥ शूलपाणिर्मया दृष्टस्तेजसा सूर्यसन्निभः ७ न पद्भ्यां स्पृशते भूमिं न च शूलं विमुंचति ॥ शूलाच्छूलसहस्राणि निष्पेतुस्त-
स्य तेजसा ८ ॥ व्यास उवाच ॥ प्रजापतीनां प्रथमतैजसं पुरुषं प्रभुम् ॥ भुवनं भूर्भुवदेवं सर्वलोकेश्वरं प्रभुम् ९ ईशानं वरदं पार्थ दृष्टवानशिर्शं करम् ॥ तंगच्छ श-
रणं देवं वरदं भुवनेश्वरम् १० महादेवं महात्मानं मीशानं जटिलं विभुम् ॥ व्यक्षं महाभुजं रुद्रं शिखिनं चीरवाससम् ११ महादेवं हरं स्थाणुं वरदं भुवनेश्वरम् ॥ जग-
त्प्रधानमजितं जगत्प्रीतिमधीश्वरम् १२ जगद्योनिं जगद्बीजं जयिनं जगतोगतिम् ॥ विश्वात्मानं विश्वसृजं विश्वमूर्तियशस्विनम् १३ विश्वेश्वरं विश्वनरं कर्मणा-
मीश्वरं प्रभुम् ॥ शंभुं स्वयंभुं भूतेशं भूतभव्यमवोद्भवम् १४ योगं योगेश्वरं सर्वसर्वलोकेश्वरेश्वरम् ॥ सर्वश्रेष्ठं जगच्छ्रेष्ठं वरिष्ठं परमोष्ठिनम् १५ लोकत्रयविधाता-
रमेकं लोकत्रयाश्रयम् ॥ शुद्धात्मानं भवं भीमं शशांकलतशेखरम् १६ शाश्वतं भूधरं देवं सर्ववागीश्वरेश्वरम् ॥ सुदुर्जयं जगन्नाथं जन्ममृत्युजरातिगम् १७ ज्ञा-
नात्मानं ज्ञानगम्यं ज्ञानश्रेष्ठं सुदुर्विदम् ॥ दातारं चैव भक्तानां प्रसादविहितान्वरान् १८ तस्य पारिषदादिव्या रूपैर्नानाविधैर्विभोः ॥ वामनाजटिलमुंडाहस्वग्री-
वामहोदराः १९ महाकायामहोत्साहामहाकर्णास्तथापरे ॥ आननैर्विकृतैः पादैः पार्थ वेषैश्चैकैः २० ईदृशैः समहादेवः पूज्यमानो महेश्वरः ॥ स शिवस्तात ते-
जस्वी प्रसादाद्याति तेऽग्रतः २१ तस्मिन् घोरे सदा पार्थ संग्रामेलो महर्षणे ॥ द्रौणिकर्णकृपैर्गुप्तां महेश्वरसैः प्रहारिभिः २२ कस्तांसेनां तदा पार्थ मनसाऽपि प्रधर्ष-
येत् ॥ ऋते देवान् महेश्वरासाद्रुरूपान् महेश्वरात् २३ स्थातुमुत्सहते काश्चिन्न तस्मिन् ग्रतः स्थिते ॥ न हि भूतं समं तेन त्रिषु लोकेषु विद्यते २४ गंधेनापि हि संग्रामे त-
स्य क्रुद्धस्य शत्रवः ॥ विसंज्ञा हतभूयिष्ठा वेपंति च पतंति च २५ तस्मै नमस्तु कुर्वतो देवास्तिष्ठंति वैदिवि ॥ ये चान्ये मानवा लोके ये च स्वर्गजितो नराः २६ ये भक्ता-
वरदं देवं शिवं रुद्रमुपापतिम् ॥ जनन्यभावेन सदा सर्वं संमुपासते २७ इह लोके सुखं प्राप्यते यांति परमां गतिम् ॥ नमस्कुरुष्व कौंतेय तस्मै शांताय वै सदा २८
रुद्राय शितिकंठाय कनिष्ठाय सुवर्चसे ॥ कपर्दिने करालाय हर्यक्षवरदाय च २९

सर्वसर्वात्मकम् २९। २९ सुदुर्जयमत्यंतं दुष्प्रापमनाधिकाशिमिः २९

ज्ञानात्मानं ज्ञानस्वरूपं ज्ञानगम्यं परविद्याप्राप्यं ज्ञानश्रेष्ठं चिन्मात्ररूपत्वेनैव प्रशस्यतमं अतएव सुदुर्विदमाविषयत्वाद्भूतं १८ पारिषदागणाः २९। २०। २१। २२ प्रधर्षयेदभिमेवैव
२३। २४। २५। २६ भक्ताः भजंत इति भक्ताः २७ नमस्करणं प्रह्लादभावस्तं कुरुष्व शितिकंठाय नीलग्रीवाय कनिष्ठाय सुक्ष्मायेति प्राञ्चः कनीदीप्तो दीप्ततमाय २८ हर्यक्षः पिगाक्षः कुबेरः २९

याम्यायामकर्मकालाय अव्यक्तकेशाय अव्यक्तमायाशबलकेशवप्रशिममात्रस्य सद्रूपेभक्तेशंकराय सुखकराय ३० मुंडाय यजमानमूर्तिस्त्वात् कृशाय तपोनिष्ठत्वात् उत्तारणाय संसारादि
तिशेषः रंहसेवेगवते ३१ सर्वेभ्याः शुभावहाविधयः प्रियाय स्यतस्मै सर्वाय प्रियाय प्रियवाससे सोमाय वाससः सोमदैवस्यत्वात् उष्णीषिणे शिरोवेष्टनवते मीढुपेष्टिकर्त्रे ३२ गिरिशाय पर्व
तशायिने चीरं वल्कलं हिरण्यबाहवे सुवर्णालंकृतभुजाय ३३ । ३४ वृक्षैर्वृक्षेभ्योऽप्येदेहैरावृतकायाय आच्छादितस्वरूपाय मध्यमाय अंतर्गमिणे सुवहस्ताय अध्वर्यवे भार्गवाय रामाय ३५
मुंजो वल्कलं तृणतंतवो वातमयवाससे ३६ । ३७ अव्यग्रमना कुलम् ३८ कपर्दिनं जटाजूटवंतं वृषावर्तवृषाणां श्रेष्ठानां ब्रह्मादीनामावर्तयितारं तानपि ब्रह्माय तं माययेत्यर्थः वृषनामं सर्वलोकाश्च यत्वे
न प्रशस्ततमगर्भं वृषध्वजं नंदिवाहनं वृषदर्पवृषः समर्थस्त्रैलोक्यसंहारक्षमो दर्पोऽहंकारो यस्य तं वृषस्य धर्मस्य पतिं तत्फलप्रदात्वेन वृषो धर्मपरापररूपो विश्ववपुषः शृंगभूत उच्चतरो यस्य तं अत

याम्याय अव्यक्तकेशाय सद्रूपेभक्तेशंकराय च ॥ काम्याय हरिनेत्राय स्थानवे पुरुषाय च ३० हरिकेशाय मुंडाय कृशायोत्तारणाय च ॥ भास्कराय सुतीर्थाय देवदेवाय रंहसे
३१ बहुरूपाय सर्वाय प्रियाय प्रियवाससे ॥ उष्णीषिणे सुवक्राय सहस्राक्षाय मीढुपे ३२ गिरिशाय प्रशांताय पतये चीरवाससे ॥ हिरण्यबाहवे गजनुग्राय पतये दि
शाम् ३३ पर्जन्यपतये चैव भूतानां पतये नमः ॥ वृक्षाणां पतये चैव गवां च पतये नमः ३४ वृक्षैरावृतकायाय सेनान्ये मध्यमाय च ॥ सुवहस्ताय देवाय धन्वि
ने भार्गवाय च ३५ बहुरूपाय विश्वस्य पतये मुंजवाससे ॥ सहस्रशिरसे चैव सहस्रनयनाय च ३६ सहस्रबाहवे चैव सहस्रचरणाय च ॥ शरणं गच्छ कैतेय वरदं भुव
नेश्वरम् ३७ उमापतिं विरूपाक्षं दक्षयज्ञनिवर्हणम् ॥ प्रजानां पतिमव्यग्रं भूतानां पतिमव्यग्रम् ३८ कपर्दिनं वृषावर्तवृषनाभं वृषध्वजम् ॥ वृषदर्पवृषपतिं
वृषशृंगं वृषर्षभम् ३९ वृषां कं वृषभोदारं वृषभं वृषभेक्षणम् ॥ वृषायुधं वृषशरं वृषभूतं वृषेश्वरम् ४० महोदरं महाकायं द्वीपि चर्मनिवासिनम् ॥ लोकेशं वरदं मुंडं
ब्रह्मण्यं ब्राह्मणप्रियम् ४१ त्रिशूलपाणिं वरदं खड्गचर्मधरं प्रभुम् ॥ पिनाकिनं खड्गधरं लोकानां पतिमीश्वरम् ४२ प्रपद्ये शरणं देवं शरण्यं चीरवाससम् ॥ नमस्त
स्मै सुरेशाय यस्य वैश्रवणः सखा ४३ सुवाससे नमस्तुभ्यं सुवताय सुधान्विने ॥ धनुर्धराय देवाय प्रियधन्वाय धन्विने ४४ धन्वंतराय धनुषे धन्वाचार्याय ते नमः ॥
उग्रायुधाय देवाय नमः सुरवराय च ४५ नमोऽस्तु बहुरूपाय नमोऽस्तु बहुधन्विने ॥ नमोऽस्तु स्थानवे नित्यं नमस्तस्मै तपस्विने ४६ नमोऽस्तु त्रिपुरघ्नाय भगघ्नाय
चैव नमः ॥ वनस्पतीनां पतये नराणां पतये नमः ४७ मातृणां पतये चैव गणानां पतये नमः ॥ गवां च पतये नित्यं यज्ञानां पतये नमः ४८

एव वृषर्षभं वृषाणां फलवर्षिणां भिन्नादीनामृषभं श्रेष्ठम् ३९ वृषो बलीवर्द्धोऽप्येज्यस्य तं वृषाकं वृषभोदारं वृषभेष्टं वृषभेष्टं भासमाने पुण्डरीकं बहुफलप्रदं अतएव वृषभं वृषेण धर्मेणानिमित्तेन मानं साक्षात्का
रो यस्य तं वृषभं योगधर्मे कर्मणं वृषभेक्षणं स्पष्टार्थं वृषायुधं श्रेष्ठमहरणं वृषो विष्णुः शरो यस्य तं वृषशरं वृषभूतं धर्मकवपुषं वृषस्य दक्षयज्ञस्येश्वरं नियंतारम् ४० महोदरं महाकायं द्वीपि चर्मनिवासिनं व्याघ्रचर्मणानितरां छादितम् ४१ खड्गधरं खड्गमात्रधरम् ४२ । ४३ सुधन्विने शोभनाय धन्विनो धनुर्धराः पार्श्वदा अस्य संति तस्मै स्वयम्
पि धनुर्धराय अतएव प्रियधन्वाय धनुः प्रियाय धन्वधनुः प्रेरकत्वेनास्यास्तीति तस्मै बाणाय ४४ धन्वंतराय धनुषि अंतरे मध्येऽस्तीति धन्वंतरं मौर्वीतदूपाय संभिरार्थः धनुषे धनुः स्वरूपाय धन्वाचा
र्याय धनुर्वेदगुरवे ४५ । ४६ भगघ्नाय भगनेत्रभिदे ४७ । ४८

४९ । ५० । ५१ गुहागताः पातालगतः अपीत्यर्थः न सुखमेधंतीत्युक्तं देवाह दक्षस्येत्यादिना । ५२ । ५३ । ५४ । ५५ । ५६ तमसा संवृतान प्राकाशं तन प्राज्ञायंत ५७ चक्रं कर्षय इति संबंधः
५८ पूषाणं पूषणम् ५९ नतालीनाः संतो निश्चक्रमुयं जज्ञदेशादपक्राताः देवानां लीनानामपि वधायेति शेषः ६० तं शरान्मुंचंतमिति शेषः ६१ । ६२ । अतिकोपेन अतिक्रान्तोपेन शान्तिनेत्यर्थः

अपांचपतये नित्यं देवानां पतये नमः ॥ पूष्णोदंतविमाशाय त्र्यक्षाय वरदाय च ४९ नीलकंठाय पिगाय स्वर्णकेशाय वै नमः ॥ कर्माणि यानि दिव्यानि महादेवस्य धी
मतः ५० तानिते कीर्तयिष्यामि यथा प्रज्ञं यथा श्रुतम् ॥ न सुरानासुरालोके न गंधर्वानराक्षसाः ५१ सुखमेधंति कुपिते तस्मिन्नापि गुहागताः ॥ दक्षस्य यजमा
नस्य विधिवत्संभृतं पुरा ५२ विव्याध कुपितो यज्ञं निर्दयस्त्वभवत्तदा ॥ धनुषाबाणमुत्सृज्य स घोषं विननाद च ५३ तेन शर्मकुतः शान्तिं लेभिरे स्म सुरास्तदा ॥
विद्रुते सहसा यज्ञे कुपिते च महेश्वरे ५४ तेन ज्यातलघोषेण सर्वलोकाः समाकुलाः ॥ बभूवुर्वशगाः पार्थनिपेतुश्च सुरासुराः ५५ आपश्चुक्षुभिरे सर्वा श्वकंपे च वसुंधरा ॥
पर्वताश्च व्यर्शयित दिशो नागाश्च मोहिताः ५६ अंधेन तमसालोकान प्राकाशंत संवृताः ॥ जघ्निवान्सहसूर्येण सर्वेषां ज्योतिषां प्रभाः ५७ चुक्षुर्भुर्मयीताश्च शां
तिं चक्रुस्तथैव च ॥ ऋषयः सर्वभूतानामात्मनश्च सुखैषिणः ५८ पूषाणमभ्यद्रवत शंकरः प्रहसन्निव ॥ पुरोडाशं भक्षयतो दशनान्वैव्यशातयत् ५९ ततो निश्च
क्रमुर्देवा वेपमानानताः स्मते ॥ पुनश्च संदधे दीप्तान् देवानां निशितान् शरान् ६० स वृमान्सस्फुलिगांश्च विधुतो यदसन्निभान् ॥ तं दृष्ट्वा तु सुराः सर्वे प्राणिपत्यमहेश्व
रम् ६१ रुद्रस्य यज्ञभागं च विशिष्टं ते त्वकल्पयन् ॥ भयेन त्रिदशाराजञ्छरणं च प्रपदिरे ६२ तेन चैवातिकोपेन स यज्ञः संघितस्तदा ॥ भग्राश्चापि सुरा आसन्नभी
ताश्चाद्यापितं प्रति ६३ असुराणां पुराण्यां संस्त्रीणि वीर्यवतां दिवि ॥ आयसं राजतं चैव सौवर्णं परमं महत् ६४ सौवर्णं कमलाक्षस्य तारकाक्षस्य राजतम् ॥ तृती
यं तु पुरं तेषां विद्युन्मालिन आयसम् ६५ न शक्तस्तानि मघवान् भेतुं सर्वायुधैरपि ॥ अथ सर्वे सुरारुद्रं जग्मुः शरणमर्दिताः ६६ ते तमूचुर्मात्मानं सर्वे देवाः सवास
वाः ॥ ब्रह्मदत्तवराहो ते घोरास्त्रिपुरवासिनः ६७ पीडयंत्यधिकं लोकं यस्मात्ते वरदर्पिताः ॥ त्वहते देवदेवेश नान्यः शक्तः कथंचन ६८ हंतुं दैत्यान् महादेव जहितां
स्त्वं सुरद्विषः ॥ रुद्ररौद्राभविष्यंति पशवः सर्वकर्मसु ६९ निपातयिष्यसे चैतान् सुरान् भुवनेश्वर ॥ सतथोक्तस्तथेयुक्ता देवानां हितकाम्यया ७० गंधमादनविष्यौ
च कृत्वा वंशध्वजौ हरः ॥ पृथ्वीं ससागरवनारथं कृत्वा तु शंकरः ७१ अक्षं कृत्वा तु नागिंद्रं शेषनाम त्रिलोचनः ॥ चक्रे कृत्वा तु चंद्राकौ देवदेवः पिनाकधृक् ७२ अणीकृत्वा
लपत्रं च पुष्पदंतं च त्र्यंबकः ॥ यूपं कृत्वा तु मलयमवनाहं च तक्षकम् ७३ योक्रां गानि च सत्वानि कृत्वा शर्वः प्रतापवान् ॥ वेदान् कृत्वाऽथ चतुरश्वतुरश्वान् महेश्वरः ७४

ततः प्रभृति पूर्वमग्राः संतोऽद्यापि भीताः संतीत्यर्थः ६३ । ६४ । ६५ । ६६ । ६७ । ६८ । ६९ । ७० वंशध्वजौ अर्जुनौ ध्वजौ पार्श्वद्वयस्यै महाध्वजस्तु भेरि रतिवक्ष्यते ७१ । ७२ अणीयुगांतं वंशनेत्रौ
नागौ यूपयुगं अवनाहं त्रिवेणुयुगबंधनं रुद्रम् ७३ योक्राणि अंगानि चाकर्षादीनि सत्वानि सरीसृपपर्वतादीनि च ७४

उपवेदान् आयुर्वेदधनुर्वेदगांधर्ववेदपाश्चिमाश्रमायां खलीनान् कडीयालीतिप्रसिद्धान् गायत्रीसावित्रीप्रमहंरश्मीन् ७५।७६ वाजाभ्यां पञ्चाभ्यां पञ्चयोरित्यर्थः ७७ विद्युत्तु विद्युत्तं निश्राणां नि
शितम् ७८ । ७९ स्थानं स्थीयतेऽस्मिन्नित्येव गान्धर्वहम् ८० स्थानुरचलः समेतानि समसुत्रगतानि ८१ त्रिपर्वणात्रीणि विष्णुवायुवैवस्वतारव्यानि शरपक्षपुंखरूपाणि पर्वणि यस्य तेन त्रिशल्येन
गार्हपत्यदक्षिणाभ्यां हवनीयरूपा मित्रयशस्येन ८२ पुराणीत्यादिसार्धः पूर्वदक्षयज्ञविध्वंसनमुक्तं तस्य तात्पर्यमीश्वरेऽर्चो तोयज्ञो विध्वंसते । ततश्च यज्ञकर्ता कृत्स्नश्च नश्यतीत्युक्तं तेनेश्वर

उपवेदान् खलीनां श्वकृत्वा लोकत्रयेश्वरः ॥ गायत्रीप्रमहं कृत्वा सावित्रीचमहेश्वरः ७५ कृत्वोकारं प्रतोदं च ब्रह्माणं चैव साराथिम् ॥ गांडीवं मंदरं कृत्वा गुणं कृत्वा तु
वासुकिम् ७६ विष्णुं शरोत्तमं कृत्वा शल्यमग्निं तथैव च ॥ वायुं कृत्वाऽथ वाजाभ्यां पुंखैवैवस्वतं यमम् ७७ विद्युत्कृत्वाऽथ निश्राणं मेरुं कृत्वा च वैध्वजम् ॥ आरुह्य
सरथं दिव्यं सर्वदेवमयं शिवः ७८ त्रिपुरस्य वधार्थाय स्थाणुः प्रहरतां वरः ॥ असुराणामंतकरः श्रीमानतुलविक्रमः ७९ स्तूयमानः सुरैः पार्थक्राविभिश्च तपोधनैः ॥
स्थानं माहेश्वरं कृत्वा दिव्यमप्रतिमं प्रभुः ८० अतिष्ठत् स्थाणुभूतः स सहस्रं परिवत्सरान् ॥ यदा त्रीणिसमेतानि अंतरिक्षे पुराणि च ८१ त्रिपर्वणा त्रिशल्येन तदा
तानि विभेदयः ॥ पुराणि न च तं शकुर्दानवाः प्रतिवीक्षितुम् ८२ शरं कालाग्निं संयुक्तं विष्णुसोमसमायुतम् ॥ पुराणि दग्ध्वंतं तं देवीयाता प्रवीक्षितुम् ८३ बाल
मंकगतं कृत्वा स्वयं पंचाशेखं पुनः ॥ उमा जिज्ञासमाना वै कोऽयमित्यब्रवीत्सुरान् ८४ असूयतश्च शक्रस्य वज्रेण प्रहरिष्यतः ॥ बाहुं स वज्रं तं तस्य क्रुद्धस्यास्तं भ
यत्प्रभुः ८५ प्रहस्य भगवांस्तूर्णं सर्वलोकेश्वरो विभुः ॥ ततः सस्तं भित्तु जः शक्रो देवगणैर्वृतः ८६ जगाम स सुरस्तूर्णं ब्रह्माणं प्रभुमन्ययम् ॥ ते तं प्रणम्य शिरसा
प्रोक्षुः प्रांजलयस्तदा ८७ किमप्यंकगतं ब्रह्म पार्वत्या भूतमहुतम् ॥ बालरूपधरं दृष्ट्वा नास्माभिरभिलक्षितः ८८ तस्मात्त्वां प्रष्टुमिच्छामो निर्जिता येन वै वयम् ॥
अयुध्यता हि बालेन लीलया स पुरंदराः ८९ तेषां तद्वचनं श्रुत्वा ब्रह्मा ब्रह्मविदां वरः ॥ ध्यात्वा स शंभुं भगवान् बालं चामिततेजसम् ९० उवाच भगवान् ब्रह्मा शक्रादीं
श्च सुरोत्तमान् ॥ चराचरस्य जगतः प्रभुः स भगवान् हरः ९१ तस्मात्परतरं नान्यत्किंचिदस्ति महेश्वरात् ॥ यो दृष्टोऽस्य मया सार्धं युष्माभिरमित्युतिः ९२ स पार्व
त्याः कृतेशर्वः कृतवान् बालरूपताम् ॥ ते मया सहिता यूयं प्रापद्यध्वंतमेव हि ९३ स एष भगवान् देवः सर्वलोकेश्वरः प्रभुः ॥ न संबुधुधिरैवैनं देवास्तं भुवनेश्वरम्
९४ स प्रजापतयः सर्वे बालार्कसदृशप्रभम् ॥ अथाभ्येत्यत तो ब्रह्मा दृष्ट्वा स च महेश्वरम् ९५

प्रीत्यर्थं कर्माणि कार्याणीति दर्शितं । ततस्त्रिपुरवधोक्तस्तस्य तात्पर्यं स्थूलसूक्ष्मकारणानि त्रीणि शरीराणि पुराणिकमाद्रुप्रीत्यल्पसुखकरत्वाभ्यां मोहमयत्वेन च सौवर्णराजतायसानि । कामाद
योऽसुराः । शमादयो देवास्तेषां प्रीतिकरो रुद्र आत्मा शरीरं पृथिव्या रुंरयमास्थाय तस्य चालके चंद्रसूर्याख्ये मनश्चक्षुरीचकं । वेदाश्च गम्यस्थानप्रापकत्वेन हयाः । शरो विष्णुवधिष्ठिता सूक्ष्मबु
द्धिस्तदैकाग्र्येण शरीरत्रयमेतुर्ब्रह्मणिसाक्षात्कृतसत्तिका मादयो नश्यंति फलभूताश्च शमादयो वर्धते । तेषु च वर्धमानेषु रुद्रो बालवद्रागद्वेषशून्यो ब्रह्मविद्यापरनाम्न्या उभायां वशो भवतीत्येतद्
त्रयमदश्यते ८३ । ८४ असूयतश्च शक्रस्येत्यादि तात्पर्यं ब्रह्मभूतं द्विषंतः कर्मदास्तेन योगमहिम्नानिर्जिता संतस्तमेव शरणं गच्छंतीति ८५ । ८६ । ८७ । ८८ । ८९ । ९० । ९१ । ९२ । ९३ । ९४ । ९५

गतिः पालकः परायणं लयस्थानम् ९६ भवउत्पत्तिकारणं ९७ ईशः शिक्षकः माधोनायकः पतिः पालकः ९८ । ९९ । १०० । १ । सर्वरुद्रइत्यादिना पुनरेव सार्वार्थ्यमुच्यते २ । ३ । ४ । ५ । ६
७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ द्वेतनूतस्य केतनूतनव्याख्याति तस्य देवस्येति वडवामुखेति अघोराश्मशानाख्याकाशी । 'याते रुद्रशिवातनू
रघोराऽपापकाशिनी' इति लिङ्गादपापस्य ब्रह्मणः प्रकाशकत्वात् । एतच्चान्यत्राप्यविमुक्ताख्याता मेव प्रकृत्या प्राप्तं । अत्र हि जंतोः प्राणेष्टकममाणेषु रुद्रस्तारकं ब्रह्म व्याचष्टे येनासावमृतीभूत्वा मोक्षी

अयं श्रेष्ठ इति ज्ञात्वा वदंते तं पितामहः ॥ ब्रह्मोवाच ॥ त्वं यज्ञो भुवनस्यास्य त्वं गतिस्त्वं परायणम् ९६ त्वं भवस्त्वं महादेवस्त्वं धाम परमं पदम् ॥ त्वया सर्वमिदं व्या
संजगत्स्थावरजंगमम् ९७ भगवन्भूतमव्येशलोकनाथ जगत्पते ॥ प्रसादं कुरु शक्रस्य त्वया क्रोधादितस्य वै ९८ ॥ व्यास उवाच ॥ पद्मयोनिवचः श्रुत्वा ततः प्री
तो महेश्वरः ॥ प्रसादाभिमुखो भूत्वा अट्टहासमथाकरोत् ९९ ततः प्रसादयामासुरुमां रुद्रं च तसुराः ॥ अभवच्च पुनर्बाहुयथा प्रकृतिवज्रिणः १०० तेषां प्रसन्नो भग
वान्सपत्नीको वृषध्वजः ॥ देवानां त्रिदशश्रेष्ठो दक्षयज्ञाविनाशनः १ स वै रुद्रः स चाशिवः सोऽग्निः सर्वश्च सर्ववित् ॥ स चेंद्रश्चैव वायुश्च सोऽश्विनौ च स विद्युतः २ स भवः
स च पर्जन्यो महादेवः स नातनः ॥ स चेंद्रमाः स चेशानः स सूर्यो वरुणश्च सः ३ सकालः सोऽस्तको मृत्युः स यमो रात्र्यहानितु ॥ मासार्धमासाः क्रतवः संध्ये संवत्सरश्च सः ४
धाता च स विधाता च विश्वात्मा विश्वकर्मकृत् ॥ सर्वासां देवतानां च धारयत्यवपूर्वपुः ५ सर्वदेवैः स्तुतो देवः सैव धावदुधाच सः ॥ शतधा सहस्रधा चैव भूयः शतसहस्रधा
६ द्वेतनूतस्य देवस्य वेदज्ञा ब्राह्मणाविदुः ॥ घोराचान्या शिवाचान्या ते तनू बहुधा पुनः ७ घोरातु यातु धानस्य सोऽग्निर्विष्णुः सभास्करः ॥ सौम्या तु पुनरेवास्य
आपो ज्योतीषि चेंद्रमाः ८ वेदाः सांगोपनिषदः पुराणा ध्यात्मनिश्चयाः ॥ यदत्र परमं गुह्यं सर्वदेवो महेश्वरः ९ ईदृशश्च महादेवो मूयांश्च भगवानजः ॥ न हि सर्वमया
शक्या वक्तुं भगवतो गुणाः ११० अपि वर्षसहस्रेण सततं पांडुनंदन ॥ सर्वैर्गृहीतान्वै सर्वपापसमन्वितान् ११ समोचयति सुप्रीतः शरण्यः शरणागतान् ॥ आयु
रारोग्यमैश्वर्यं वित्तं कामांश्च पुष्कलान् १२ सददाति मनुष्येभ्यः स चैवाक्षिपते पुनः ॥ सेंद्रादिषु च देवेषु तस्य चैश्वर्यमुच्यते १३ स चैव व्याप्तो लोके मनुष्याणां शु
भाशुभे ॥ ऐश्वर्याच्चैव कामानामीश्वरश्च स उच्यते १४ महेश्वरश्च महतां भूतानामीश्वरश्च सः ॥ बहुभिर्बहुधा रूपैर्विश्वं व्याप्नोति वै जगत् १५ तस्य देवस्य यद्रक्तं
समुद्रे तदा धिष्ठितम् ॥ वडवामुखेति विख्यातं पितो यमं हविः १६ एष चैव श्मशानेषु देवो वसति नित्यशः ॥ यजंत्येनं जनास्तत्र वीरस्थान इतीश्वरम् ११७

भवति । तस्मादविमुक्तमेव निषेवेता विमुक्तं विमुक्तं चेदिति । तत्र इमं शानेकाश्यां पंचरुद्रं जनाउपासकाय जंति आराधयंति एतदपि तत्रैव श्रुतं । येषोऽर्चतोऽव्यक्त आत्मा सोऽविमुक्त उपास्यः सोऽवि
मुक्ते प्रतिष्ठित इति । वीरस्थाने वीराणां पद्मं जयिनां संन्यासिनां स्थाने अविमुक्ते यथोक्तं यतीन्द्रकृत्यस्मृतिषु । 'अष्टो मासान् विहारः स्याद्धारिकांश्चतुरो वसेत् । अविमुक्ते प्रविष्टानां विहारो नैव विद्यते'
इति । नचात्र इमं शानशब्दार्थो लोकप्रसिद्धो गृहीतुं युक्तः तस्याशुचित्वेन यागभूमित्वासंभवेन यजंत्येन जनास्तत्रैति वाक्यशेषविरोधात् । नच वीरस्थाने इत्युक्तेरसुराणां निधमार्गजुषातदपि
यजनस्थानमिति वाच्यं । आनुशासनिके उमासहेश्वरसंवादे इमं शानसदृशं पवित्रं स्थानं त्रैलोक्येनास्तीति महेश्वरवचसेवस्थापितत्वात् तस्मात्तद्वा इमं शानमिति लोकप्रसिद्धेः पवित्रं देवयजनस्थानं

इमशानारूपं दाराणस्येव । अत्रैव संवर्तन्तीनामज्ञातवासोजावालादीश्रूयमाणोदानधर्मेषु मैत्रेयमिक्षायामाश्रयेयिष्यन्तं भूतयिषोपश्रुतिरिति सर्वमनवद्यम् १७ अस्येति चादधोराणि १८ निरुच्यते 'ऐश्वर्याच्चैव कामानामीश्वरश्च सञ्चयते ॥ महेश्वरश्च महतोऽस्तानामीश्वरश्च सः' इत्येवंजातीयकेऽश्लोकैर्व्याख्यायते १९ शतरुद्रिचं 'नमस्ते रुद्रमन्यव' इति याजुषः प्रपाठकः । उपस्थानं रुद्रोपस्थानं मंत्रभूतम् १२० कामानां दिव्यानां मानुषाणां च सप्रमुदाता विभुर्योपकः विश्वं व्याप्नोति कनककुण्डलवत्तन्वाकाशवद्विभुमात्रं नापि प्रधानवत् २१ यतः प्रसुरीश्वरश्चेतन इति यावत् ज्येष्ठं प्रशस्ततमं त्रिविधपरिच्छेदशून्यं भूतं नित्यसिद्धं एष एव प्रथमः प्रजापतिः २२ पशून् जीवान् अत्र पाति पालयति पिबति सादरं पश्यति शोषयति चेत्यर्थानभिप्रेत्य दत्तं तस्य पातेः पतिशब्दोऽप्यत्र स्तेनपशुपतिशब्दस्याप्यर्थत्रयमित्यग्रे विज्ञेयम् ११ ब्रह्मचर्येण दिव्यत्वात् यथास्थितत्वाच्च लिंगमित्यप्यस्य नाम आलिंगत्यर्थं मर्पचंसत्तास्पृष्टिप्रदानेनालिंगत्येनं मर्पचः म

अस्य दीप्तानि रूपाणि घोराणि च बहूनि च ॥ लोकेयान्यस्य पूज्यं ते मनुष्याः प्रवदन्ति च ११८ नामधेयानि लोकेषु बहून् यस्य यथार्थवत् ॥ निरुच्यंते महत्त्वाच्च विभुत्वात् कर्मणस्तथा १९ वेदे चास्य समाम्नातं शतरुद्रियमुत्तमम् ॥ नाम्ना चानंतरुद्रेति ह्युपस्थानं महात्मनः २० सकामानां प्रभुर्देवो ये दिव्याये च मानुषाः ॥ स विभुः स प्रभुर्देवो विश्वं व्याप्नोति वै महत् २१ ज्येष्ठं भूतं वदन्त्येनं ब्राह्मणमुनयस्तथा ॥ प्रथमो ह्येष देवानां मुखादस्यानलोऽभवत् २२ सर्वथा यत्पशून् पाति तैश्च यद्रमते पुनः ॥ तेषामधिपतिर्यच्च तस्मात्पशुपतिः स्मृतः २३ दिव्यं च ब्रह्मचर्येण लिंगमस्य यथास्थितम् ॥ महयत्येष लोकांश्च महेश्वर इति स्मृतः २४ ऋषयश्चैव देवाश्च गंधर्वाप्सरसस्तथा ॥ लिंगमस्यार्चयन्ति स्म तच्चाप्यूर्ध्वं समास्थितम् २५ पूज्यमाने ततस्तस्मिन् मोदते समहेश्वरः ॥ सुखी प्रीतश्च भवति प्रहृष्टश्चैव शंकरः २६ यदस्य बहुधा रूपं भूतं भव्यं भवत्स्थितम् ॥ स्थावरं जंगमं चैव बहु रूपस्ततः स्मृतः २७ एकाक्षोजाञ्जलन्नास्ते सर्वतोऽक्षिमयोऽपि वा ॥ क्रोधाद्यश्चाविश लोकांस्तस्मात्सर्व इति स्मृतः २८ धूम्ररूपं च यतस्य धूर्जटिस्तेन चोच्यते ॥ विश्वे देवाश्च यतस्मिन् विश्वरूपस्ततः स्मृतः २९ तिस्रो देवीर्यदा चैव भजते भुवने श्वरः ॥ द्यामपः पृथिवी चैव त्र्यम्बकश्च ततः स्मृतः १३० समेधयति यन्नित्यं सर्वार्थान्सर्वकर्मसु ॥ शिवमिच्छन् मनुष्याणां तस्मादेव शिवः स्मृतः १३१

लीयमान इति हेतोरपि लिंगपदवाच्यः दिव्यत्वादसंगत्वाद्यथास्थितत्वात्कूटस्थत्वाच्च प्रधानादन्वयत्वमित्यर्थः महयन् पूजयन् स चासीद् ईश्वरश्चेति महेश्वरः २४ लिंगवतिसर्वान् कामान् गमयति अतः सर्वोत्कृष्टत्वाद् उर्ध्वं उर्ध्वत्वाच्च ऋष्यादीनामर्च्यं लिंगमिति कसमपि तं पशुपत्यादिगच्छति प्राप्नोतीत्यनेन हेतुना लिंगमित्युत्तरस्यार्थः २५ १ २१ मर्पचं मानसम् २७ एकमक्षयस्यैव त्रिभयं जाञ्जलवत्यंतं दीप्तमास्ते यत्र प्रविष्टं सर्वतत्तादात्म्यं प्राप्नोतीत्यनेन सरं त्येनं भूतानीति वासरत्ययं सर्वाणि भूतान्यनंतलोचनत्वादिति वा सर्वैः आञ्जलन्नित्यस्यैव विवरणं क्रोधादेति सर्व इति ता लव्यादिपाठेऽपि शृणोति हि न स्तीति सर्व इति निर्वचनम् २८ धूम्राक्रोधवती जटिः स्वरूपमस्येति विग्रहे वर्णलोपाद्धूर्जटिरित्याह धूम्रेति रूपशब्दो देववाचीत्यभिप्रेत्याह विश्वे इति २९ त्रैलोक्यं भजते पालयतीति त्र्यम्बक इत्याह तिस्र इति ३० समेधयतीति यस्मादनादि वर्धनेन लोकानां शिवं करस्तस्माच्छिव इत्यर्थः १११

महाति पुरुषभेदेन बहुत्वाद् विभुत्वाद् व्यापकारव्यानि देवशब्दितानां त्रियाण्यस्येति वामहो विश्वस्य देवो राजा वामहादेव इत्याभिप्रेत्याह सहस्रेति १३२ सहस्रां चक्रे स प्राणमसृजत् प्राणाच्छ्रद्धामित्यादिना श्रुतीर्लक्षणकर्ता ईश्वरो महानुक्तः प्राणोजीवोपाधिस्तेन जीव उक्तः अद्वादिकं जीवस्य लिंगशरीरं चरमं कार्यं तत्र महत्तद् ईशात् प्रागुपाध्यस्पृष्टेन रूपेण तत उपहितेन साक्षिरूपेण तदुपाध्यभिमानिना कर्मादिरूपेण चास्थितोऽपि स्थितलिंगः अविक्रियस्वरूपतया तिष्ठतीति योगात् स्थानुरित्युच्यत इत्याह महदिति ३३ सूर्याचंद्रमसोरित्यग्रेरप्युपलक्षणं रुचो दीप्तयः त्र्यक्षे सूर्यचंद्राग्निनेत्रे व्योम्निकेशरश्मयो यस्येति विग्रहः ३४ १ ३५ १ ३६ १ ३७ १ ३८ शरीरेषु विषमैर्देवविषैरूपैस्तिष्ठतीति विषमस्यः प्राणिनां देहाभिमानिनां सर्वेषां समः प्रियत्वात् मह्यात्मनिकदाचिदप्यप्रियत्वं कस्यापि दृष्टं स एव शिव एव वायुरूपी प्राणापानादिभेदेन विषमस्येषु पुण्यपापिषु शरीरेषु जीवेषु स्थितः सर्वसम इत्यर्थः ३९ विग्रहं प्रतिमां ४० ऊरुभ्यामित्यादि श्लोकत्रयेण पुनस्तद्वयं विभजते ऊरुभ्यामिति तत्राद्यश्लोकेऽग्निरिति भोक्ता सोम इति च भोग्यमुच्यते अत्र मुखबाहूरुपादेभ्यो जाताश्चत्वारो वर्णाः कर्मफलभूतवृष्ट्यादिचारेण समस्तप्राणिक

सहस्राक्षोऽयुताक्षो वा सर्वतोऽक्षिमयोऽपि वा ॥ यच्च विश्वं महत्पाति महादेवस्ततः स्मृतः १३२ महत्पूर्वं स्थितो यच्च प्राणोत्पत्तिस्थितश्च यत् ॥ स्थितलिंगश्च यन्नित्यंतस्मात्स्थानुरिति स्मृतः ३३ सूर्याचंद्रमसोर्लोके प्रकाशं ते रुचश्च याः ॥ तां केशसंज्ञिता रुच्यक्षे व्योमकेशस्ततः स्मृतः ३४ भूतं भव्यं भविष्यं च सर्वजगदशेषतः ॥ भव एव ततो यस्माद्भूतं भव्यं भवोद्भवः ३५ कपिः श्रेष्ठ इति प्रोक्तो धर्मश्च वृष उच्यते ॥ स देवदेवो भगवान्कीर्त्यतेऽतो वृषा कपिः ३६ ब्रह्माणमिंद्रं वरुणं यमं धनदमेव च ॥ निगृह्य हरते यस्मात्तस्माद्भर इति स्मृतः ३७ निमीलिताभ्यां नेत्राभ्यां बलादेवो महेश्वरः ॥ ललाटे नेत्रमसृजते न त्र्यक्षः स उच्यते ३८ विषमस्थः शरीरेषु समश्च प्राणिनामिह ॥ स वायुर्विषमस्येषु प्राणोऽपानः शरीरेषु ३९ पूजयेद्विग्रहं यस्तु लिंगं चापि महात्मनः ॥ लिंगं पूजयित्वा नित्यं महतीं श्रियमश्नुते १४० ऊरुभ्यामर्धमाग्रे यंसोमार्धं च शिवातनुः ॥ आत्मनोऽर्धं तथा चाग्निः सोमोऽर्धं पुनरुच्यते ४१ तैजसी महती दीप्ता देवेभ्योऽस्य शिवातनुः ॥ भास्वती मानुषे प्वस्यतनुर्घोराऽग्निरुच्यते ४२ ब्रह्मचर्यं चरत्येष शिवायाऽस्य तनुस्तथा ॥ याऽस्य घोस्तरामूर्तिः सर्वानति तये श्वरः १४३

ल्याणकरत्वाद् रुद्रस्य शिवातनुरित्युच्यते तत्र ऊरुशब्देन तदारभ्याधस्तनमपदेश उच्यते तत्रार्धमाग्रे यं परिशेषार्धं सोमः वैश्यो भोक्ता गूढो भोज्य इत्यर्थः आत्मनो रुद्रस्य तथा च ऊरुभ्यामुपार्धं शिरोभागो ब्राह्मणोऽग्निर्भोक्ता परिशेषार्धं बाहुभागः क्षत्रियः सोमो भोज्यं तथा पुनरप्येतदुच्यते अर्धमाग्रे यमर्धं सोम इति तेन ब्रह्मक्षत्रेभोक्तारो वैश्यगूढो भोज्यो तथा च भोक्ता भोज्यं रक्ष्यं भोज्येन च भोक्ता वर्धनीय इति तथा च चातुर्वर्ण्ये लोकास्थितिहेतुत्वादात्मनो रुद्रस्य शिवातनुरित्यर्थः ४१ तैजसीति 'न ह वै देवा अभ्यंति नापि बन्त्ये त देवा मृतं दृष्ट्वा तृप्यन्ति' इति श्रुतेर्देवानां भोग्या सोमरूपाऽस्या शिवातनुः स्वर्गेऽस्ति तथा भुवि मानुषेषु घोरा भोक्त्री जठराग्निरूपा सर्वानर्थनिदानमृताऽस्तीति भावः ४२ ब्रह्मचर्यमिति एष मानुषस्तथा तन्वा ब्रह्मचर्यं चरति याऽस्य शिवातनुर्देवी संपत्तश्च मदमादिरूपा सर्वानर्थनिदानं घोरतरा कामक्रोधादिरूपा याऽस्य शिवस्य मूर्तिस्तथा स सर्वानति क्रोधाद्याविष्टो हि पित्रा दीनपि दिनस्तीति प्रसिद्धम् १४३

एवमस्यैवकारयितृत्वादयमेवाराध्योऽस्माद्धेतव्यमित्याशयेनाह यन्निर्देहतीति निर्देहत्वमिवत् तीक्ष्णःशस्त्रवत् उग्रोयमवत् प्रतापवान्कालवच्चभूत्वासर्वानुरोदयतिरुणद्धिवासर्वघासि
त्वादुद्रहत्युच्यते अयमेवमयकृद्भयनाशनश्चेत्याराधनीयोनतुहेलनीयइतिभावः ४४ । ४५ । ४६ । ४७ । ४८ । ४९ चतुर्विधंशुद्धशब्दलसूत्रविराट्मेवेन भगवदुपस्यचात्

यन्निर्देहतियतीक्ष्णोयदुग्रोयत्प्रतापवान् ॥ मांसशोणितमज्जादोयततोरुद्रउच्यते १४४ एषदेवोमहादेवोयोऽसौपार्थतवाग्रतः ॥ संग्रामेशात्रवान्निघ्नंस्त्वयादृष्टः
पिनाकघृक् ४५ सिंधुराजवधार्थीयप्रतिज्ञातेत्वयाऽनघ ॥ कृष्णेनदर्शितःस्वप्नेयस्तुशैलेन्द्रमूर्धनि ४६ एषवैभगवान्देवःसंग्रामेयातितेऽग्रतः ॥ येनदत्तानितेस्त्रा
णियैस्त्वयादानवाहताः ४७ धन्यंयशस्यमायुष्यंपुण्यंवेदैश्चसंमितम् ॥ देवदेवस्यतेपार्थव्याख्यातंशतरुद्रियम् ४८ सर्वार्थसाधनंपुण्यंसर्वाकिल्बिषना
शनम् ॥ सर्वपापप्रशमनंसर्वदुःखभयापहम् ४९ चतुर्विधमिदंस्तोत्रंयःशृणोतिनरःसदा ॥ विजित्यशत्रून्सर्वान्सरुद्रलोकेमहीयते १५० चरितंमहात्मनोनित्यं
सांग्रामिकमिदंस्मृतम् ॥ पठन्वैशतरुद्रीयंशृण्वंश्चसततोत्थितः ५१ भक्तोविश्वेश्वरंदेवंमानुषेषुचयःसदा ॥ वरान्कामान्सलभतेप्रसन्नोऽयंयकेनरः ५२
गच्छयुद्धयस्वकौंतेयनतवास्तिपराजयः ॥ यस्यमन्त्रीचगोप्ताचपार्श्वस्थोहिजनार्दनः ५३ ॥ संजयउवाच ॥ एवमुक्तवार्जुनंसख्येपराशरसुतस्तदा ॥
जगामभरतश्रेष्ठयथागतमरिंदम ५४ युद्धंरुत्वामहद्वोरंपंचाहानिमहाबलः ॥ ब्राह्मणोनिहतोराजनब्रह्मलोकमवाप्तवान् ५५ स्वधीतेयत्फलंवेदेतदस्मिन्नपि
पर्वणि ॥ क्षत्रियाणामभीरूणांयुक्तमन्नमहद्यशः ५६ यइदंपठतेपर्वशृणुयाद्वाऽपिनित्यशः ॥ समुच्यतेमहापापैःकृतैर्घोरैश्चकर्मभिः ५७ यज्ञावातिर्ब्राह्मणस्ये
हानित्यंघोरेयुद्धेक्षत्रियाणांयशश्च ॥ शेषौवर्णौकाममिष्टंलभेतेपुत्रान्पौत्रान्नित्यमिष्टांस्तथैव १५८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेशतसाहस्र्यांसंहितायावैयासक्याद्रो
णपर्वणिनारायणास्त्रमोक्षपर्वणिद्व्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०२ ॥ ॥ ४४ ॥ ॥ समाप्तंनारायणास्त्रमोक्षपर्व ॥ ॥ द्रोणपर्वसमाप्तम् ॥ अस्यानं
तरंकर्णपर्वमविष्यति तस्यायमाद्यःश्लोकः ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततोद्रोणेहतेराजन्दुर्योधनमुखानृपाः ॥ भृशमुद्दिग्मनसोद्रोणपुत्रमुपाद्रवन् १

विध्यात्स्तोत्रमप्यस्यचतुर्विधम् ५० । ५१ । ५२ । ५३ । ५४ । ५५ । ५६ । ५७ । १५८ ॥ ॥ इति द्रोणपर्वणि द्व्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०२ ॥ ॥ ४४ ॥ ॥ १७८ ॥

अत्र पर्वणि आदिपर्वोकाध्यायश्लोकसंख्यातो न्यूनाधिकत्वं लेखकादिप्रमादादेव बोध्यम् ॥

॥ इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्व समाप्तम् ॥

॥ अथ श्रीमहाभारते कर्णपर्व प्रारभ्यते ॥

॥ श्रीगणेशायनमः ॥ ॥ नरनारायणौनत्वाप्राचीनाचार्यवर्त्मना ॥ कर्णपर्वार्यवित्योतीमावदीपोवितन्यते ॥ १ ॥ ननुविराटादिपर्वचतुष्टयतात्पर्यक्रमेणार्थलुब्धानामर्थःसेवयानीत्याकपट
पर्वकेणकुलवृद्धवधेननृशंसानृतपूर्वकेणमहागुरुवधेनचसिध्यतीत्युक्तं तावतैवार्थनिरूपणंसमाप्तं । अतःपरंकाममोक्षावेवनिरूपणीयावितिकर्णपर्वोद्विषयनारंभणीयमितिचेत्तस्य । यथाधर्मो
योनिरूपितोएवंधर्माभासोऽर्थाभासश्चनिरूपणीयःपरिहाराय । एवमधर्मानर्थोअधर्माभासानर्थोभासोचनिरूपणीयोहानायोपादानायच तदर्थमुत्तरग्रंथःकाममोक्षयोःप्रागावश्यकः । तत्र
चोरेभ्यःकार्पटिकमार्गमुपदिशतःसत्यवादिनःसत्पवदनधर्माभासएवमविचार्यघ्राणचक्षुषराक्षसंघतोव्याधस्यहिंस्रत्वमधर्माभासः । तथाशोकहेतुनाकुलक्षयेणप्राप्तोऽर्थोऽर्थाभासः । सुप्तानांहन

॥ श्रीकृष्णायनमः ॥ ॥ श्रीवेदव्यासायनमः ॥ ॥ नारायणंनमस्कृत्यनरंचैवनरोत्तमम् ॥ देवीसरस्वतींचैवततो जयमुदीरयेत् ॥ १ ॥ वैशंपायनउवाच ॥
ततोद्रोणेहतेराजनदुर्योधनमुखानृपाः ॥ भृशमुद्दिग्रमनसोद्रोणपुत्रमुपागमन् १ तेद्रोणमनुशोचंतःकश्मलाभिहतोजसः ॥ पर्युपासंतशोकार्तास्ततःशारद
तीसुतम् २ तेमुहूर्तसमाश्वस्यहेतुभिःशास्त्रसंमितैः ॥ रात्र्यागमेमहीपालाःस्वानिवेशमानिमेजिरे ३ तेवेशमस्वपिकौरव्यपृथ्वीशानामुबन्सुखम् ॥ चिंतयंतः
क्षयंतीविंदुःखशोकसमन्विताः ४ विशेषतःसूक्तपुत्रोराजाचैवसुयोधनः ॥ दुःशासनश्चशकुनिःसौबलश्चमहाबलः ५ उषितास्तोनिशांतांतुदुर्योधननिवेशने ॥
चिंतयंतःपरिक्लेशान्पांडवानांमहात्मनाम् ६ यत्तद्यूतेपरिक्लिष्टाकृष्णाचानायितासभाम् ॥ तत्स्मरंतोऽनुशोचंतोभृशमुद्दिग्रचेतसः ७ तथातुसंचिंतयतां
तान्क्लेशान्द्यूतकारितान् ॥ दुःखेनक्षणदाराजनजगामाब्दशतोपमा ८ ततःप्रभातेविमलेस्थितादिष्टस्यशासने ॥ चक्रुरावश्यकंपर्वेविधिदृष्टेनकर्मणा ९ ते
कृत्वाऽवश्यकार्याणिसमाश्वस्यचभारत ॥ योगमाज्ञापयामासुर्युद्धायचविनिर्ययुः १० कर्णेसेनापतिकृत्वाकृतकौतुकमंगलाः ॥ पूजयित्वादिजश्रेष्ठान्दधि
पात्रघृताक्षतैः ११ गोभिरश्वैश्चनिष्कैश्चवासोभिश्चमहाधनैः ॥ बंद्यमानाजयाशीभिःसूतमागधबंदिभिः १२ तथैवपांडवाराजनकृतपूर्वाह्निकक्रियाः ॥ शिबिरा
त्रिर्ययुस्तूर्ण्युद्धायकृतनिश्चयाः १३ ततःप्रवृत्तेयुद्धंतुमुल्लोमहर्षणम् ॥ कुरूणांपांडवानांचपरस्परजयैषिणाम् १४ तयोर्द्वौदिवसौयुद्धं कुरुपांडवसेनयोः ॥
कर्णेसेनापतौराजनबभूवाहुतदर्शनं १५ ततःशत्रुक्षयंकृत्वासुमहान्तरणेवृषः ॥ पश्यतां धार्तराष्ट्राणांफालगुनेननिपातितः १६ ततस्तुसंजयःसर्वगत्वानागपुरंद
रम् ॥ आचष्टतृतराष्ट्राययदूतंकुरुजांगले १७ ॥ जनमेजयउवाच ॥ आपगेयंहतंश्रुत्वाद्रोणंचापिमहारथम् ॥ आजगामपरामार्तिवृद्धोराजाविकासुतः १८

नमधर्मः । तत्कृतोऽश्वत्थामोऽभिभवोऽनर्थः । शरणागतस्वसैनिकत्राणार्थमन्यायेनापिकृतोब्रह्मवधोनइतरब्रह्मवधवदनयोऽपित्वनर्थाभासएव । नचतेनब्रह्महामवेदित्याततायिवधेदो
पाभावस्मरणात् । इत्येषामर्थानानिरूपणार्थउत्तरःसंदर्भः । आख्यायिकातुसुखप्रतिपत्त्यर्थः । तस्मादिदमपिपर्वत्रयमावश्यकमेव । ततोद्रोणेहतेराजनिति १ कश्मलाभिहतोजसः तीव्र
शोकाभिघातजव्यामोहनभिरस्तसामर्थ्याः शारद्वतीसुतंद्रोणिम् २ समाश्वस्यसावधानामूत्वा रात्र्यागमेप्रदोषकाले ३ पृथ्वीशाराजानः क्षयं मूर्खभाविनंचिंतयंतःपरामृशंतः ४ ५ । ६ । ७
क्लेशान्कचग्रहणादीन् क्षणदारात्रिः ८ आवश्यकंनिरूपय ९ योगसंनहनम् १० । ११ निष्कैः सुवर्णहारेः । महाधनैर्बहुभूल्यैः । बंद्यमानाः स्तुपमानाः । सूतवंशानुकम
विदः । मागधाः पाणिस्वनिकाः । बंदिनः स्तुतिपाठकाः १२ । १३ । १४ । १५ वृषःकर्णः पश्यतांअनादरेपृष्टी १६ । १७ । १८

१९ सममन्यतसम्यगवृत्तवान् २० दुर्मरं दुःखेनाविर्मुक्तमशक्यं स्वेच्छया २१ । २२ तन्मरणं दुष्करं मन्ये २३ । २४ ॥ इतिकर्णपर्वणि नीलकंठोऽयं भारतभावदीपे प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ ॥ ॥ ॥
 हते इति १ अयं गृहम् २ । ३ हाकष्टमिति खेदातिशयसूचकं वाक्पुष्पापश्वाद्भवनं वक्तव्यमाददे ४ आस्तेतिष्ठति ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० दंशितानां सन्नद्धानां वपुःसंभवो वसूनामंशोऽयः
 सश्रुत्वानिहतं कर्णं दुर्योधनहितैषिणम् ॥ कथं द्विजवरप्राणानधारयत दुःखितः १९ यस्मिन् जयाशां पुत्राणां सममन्यत पार्थिवः ॥ तस्मिन् हते स कौरव्यः कथं प्रा
 णानधारयत् २० दुर्मरं तदहं मन्ये नृणां कृच्छ्रेऽपि वर्तताम् ॥ यत्र कर्णं हतं श्रुत्वानात्यजजीवितं नृपः २१ तथा शांतं वदं ब्रह्मवाक्किकमेव च ॥ द्रोणं च सोमद
 तं च भूरिश्रवसमेव च २२ तथैव चान्यान्सुहृदः पुत्रानपौत्रांश्च पातितान् ॥ श्रुत्वा यत्राजहात्प्राणांस्तन्मन्ये दुष्करं द्विज २३ एतन्मे सर्वमाचक्ष्विस्तरेण महासु
 ने ॥ न हितृप्यामि पूर्वेषां शृण्वानश्चरितं महत् २४ ॥ इति श्रीम० कर्णपर्वणि जनमेजयवाक्यं नाम प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ ॥ ॥ वैशंपायन उवाच ॥ हते कर्णे
 महाराज निशि गावल्गणिस्तदा ॥ दीनो ययौ नागपुरमश्चैर्वातसमैर्जवे १ सहास्तिनपुरं गत्वा भृशमुद्विग्नचेतनः ॥ जगाम धृतराष्ट्रस्य क्षयं प्रक्षीणबांधवम् २
 सतमुद्दीक्ष्य राजानं कश्मलाभिहतौजसम् ॥ वदं प्रांजलिर्भूत्वा मुग्धापादौ नृपस्य ह ३ संपूज्य च यथान्यायं धृतराष्ट्रं महीपातिम् ॥ हाकष्टमिति चोक्त्वा स ततो वचन
 माददे ४ संजयोऽहं क्षितिपते कश्चिदास्ते सुखं भवान् ॥ स्वदोषैरापदं प्राप्य कश्चिन्नाद्यविमुह्यति ५ हितान्युक्तानि विदुरद्रोणगांगेयकेशवैः ॥ अगृहीतान्यनु
 स्मृत्य कश्चिन्नकुरुषे व्यथाम् ६ रामनारदकण्वाद्यैर्हितमुक्तं सभातले ॥ न गृहीतमनुस्मृत्य कश्चिन्नकुरुषे व्यथाम् ७ सुहृदस्त्वद्वितेयुक्तान् भीष्मद्रोणमुखान् परैः ॥
 निहतान्युधिसंस्मृत्य कश्चिन्नकुरुषे व्यथाम् ८ तमेवंवादिनं राजा मृतपुत्रं कृतांजलिम् ॥ सुदीर्घमथानिःश्वस्य दुःखार्तहृदमब्रवीत् ९ ॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ आ
 पगे ये हतेश्वरे दिव्यास्त्रवतिसंजय ॥ द्रोणे च परमेष्वामेभृशं मे व्यथितं मनः १० योरथानां सहस्राणि दंशितानां दशैव तु ॥ अहन्यहनि ते जस्वीनि जघ्नसुसंभवः ११
 तंहतं यज्ञसेनस्य पुत्रेण हशिखंडिना ॥ पांडवे याभिगुप्तेन श्रुत्वामे व्यथितं मनः १२ भार्गवः प्रददौ यस्मै परमास्त्रं महाहवे ॥ साक्षाद्रामेण यो बाल्ये धनुर्वेद उपाकृतः
 १३ यस्य प्रसादात्कौंतेयाराजपुत्रामहारथाः ॥ महारथत्वं संप्राप्तास्तथान्येव सुधाधिपाः १४ तंद्रोणं निहतं श्रुत्वा धृष्टद्युम्नसं युगे ॥ सत्यसंधं महेष्वासं भृशं मे
 व्यथितं मनः १५ ययौ लोके पुमानस्त्रेन समोऽस्ति चतुर्विधे ॥ तौ द्रोणभीष्मौ श्रुत्वा तु हतौ मे व्यथितं मनः १६ त्रैलोक्ये यस्य चास्त्रेषु न पुमान्विद्यते समः ॥ तंद्रो
 णं निहतं श्रुत्वा किमकुर्वत मामकाः १७ संशतकानां च बले पांडवेन महात्मना ॥ धनं जयेन विक्रम्य गमिसे यमसादनम् ॥ नारायणास्त्रे च हते द्रोणपुत्रस्य धीमतः
 १८ विप्रद्रुतेष्वनीकेषु किमकुर्वत मामकाः ॥ विप्रद्रुतानहं मन्ये निमग्नान् शोकसागरे १९

संभूतः ११ । १२ भार्गवोरामः यस्मै भीष्माय धनुर्वेद उपाकृतः स्वीकृतः शिष्यत्वेन १३ यस्य द्रोणस्य १४ सत्यसंधमवितथप्रतिज्ञम् १५ चतुर्विधे मुक्तं वाणादि । अमुक्तं खड्गादि । यंत्रमुक्तं
 गोलादि । मुक्तामुक्तं सोपसंहारमस्त्रम् १६ । १७ गमिते सति किमकुर्वतेत्युत्तरेण संबन्धः १८ निमग्नानपिष्ठमानान् जीवितेऽप्यवाचेष्टां कुर्वाणानित्युत्तरत्र संबन्धः १९

२० । २१ : २२ । २३ दिष्टे देवोपाहते अभाविनः सुखस्य प्राप्तौ भाविनो दुःखस्य प्राप्तौ बाधुधोनव्ययते तद्विपर्ययेवानुहृष्यतीत्यर्थः २४ दिष्टमवश्यं भावि २५ ॥ इतिकर्णप० नी० भारतभावदीपे
 द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ हते इति अस्वस्थमुखाः दीनवदनाः १ । २ ऊर्ध्वमूर्ध्वगमनमेव नस्त्वधोवस्थानं ३ । ४ हस्तस्यानां भ्रंशोऽरिष्टसूचक उक्तपुं वद्वानां बंधशैथिल्यमपीत्याह तानीति
 प्लवमानान् हते द्रोणे सन्नौकानि वार्णवे ॥ दुर्योधनस्य कर्णस्य भोजस्य कृतवर्मणः २० मद्राजस्य शल्यस्य द्रौणे चैव कृपस्य च ॥ मत्पुत्रस्य च शेषस्य तथाऽन्येषां
 च संजय २१ विप्रद्रुतेष्वनीकेषु मुखवर्णोऽभवत्कथम् ॥ एतत्सर्वं यथावृत्तं तथा गावल्वणे मम २२ आचक्ष्व पांडवेयानां मामकानां च विक्रमम् ॥ संजय उवाच ॥ तवा
 पराधाद्यद्वृत्तं कौरवेयेषु मारिष २३ तच्छ्रुत्वा माव्यथा कार्षीर्दिष्टेन व्यथते बुधः ॥ यस्मादभावी भावी वा भवेदर्थो नरं प्रति ॥ अप्राप्तौ तस्य वा प्राप्तौ न कश्चिद्व्यथते बुधः
 २४ ॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ न व्यथाऽभ्यधिका काचिद्व्यथते मम संजय ॥ दिष्टमेतत्पुरामन्ये कथयस्व यथेच्छकम् २५ ॥ इति श्रीमहाभारते कर्णपर्वणि धृतराष्ट्र
 संजयसंवादे द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ ॥ संजय उवाच ॥ हते द्रोणे महेष्वासे तव पुत्रामहारथाः ॥ बभूवुरस्वस्थमुखा विषण्णा गतचेतसः १ अवाङ्मुखाः
 शस्त्रभृतः सर्व एव विशांपते ॥ अवेक्षमाणाः शोकात्तानां भयभाषनपरस्परम् २ तान् दृष्ट्वा व्यथिताकारान्नैसैन्यानि तव भारत ॥ ऊर्ध्वमेवानिरेक्षंत दुःखत्रस्तान्यने
 कशः ३ शस्त्राण्येषां तुराजेंद्रशोणितानि सर्वशः ॥ प्राभ्रश्यंत करेभ्यो दृष्ट्वा द्रोणं हतं युधि ४ तानि बद्धान्यरिष्ठानि लंबमानानि भारत ॥ अदृश्यंत महारा
 जनक्षत्राण्यथादिवि ५ तथा तु स्तिमितं दृष्ट्वा गतस्त्वमवस्थितम् ॥ बलंतव महाराज राजा दुर्योधनोऽब्रवीत् ६ भवतां बाहुवीर्यं हि समाश्रित्य मया युधि ॥ पांड
 वेयाः समाहूता युद्धं चेदं प्रवर्तितम् ७ तदिदं निहते द्रोणे विषण्णमिव लक्ष्यते ॥ युध्यमानाश्च समरे योधा वध्यंति सर्वशः ८ जयो वापि वधो वापि युध्यमानस्य संयुगे ॥
 भवेत्किमत्र चित्रं वै युध्यध्वंसं सर्वतो मुखः ९ पश्य ध्वंसं महात्मानं कर्णं वैकर्तनं युधि ॥ प्रचरंतं महेष्वासं दिव्यैस्त्रैर्महाबलम् १० यस्य वै युधिसंत्रासात्कुंतीपुत्राधनं
 जयः ॥ निवर्तते स दामंदः सिंहोऽस्तु द्रुपदो यथा ११ येन नागा युतप्राणो भीमसेनो महाबलः ॥ मानुषेणैव युद्धेन तामवस्थां प्रवेशितः १२ येन दिव्यास्त्रविच्छूरो मा
 यावी स घटोत्कचः ॥ अमोघयारणे शक्त्या निहतो भैरवं दन १३ तस्य दुर्वारवीर्यस्य सत्यसंधस्य धीमतः ॥ बाहोर्द्रविणमक्षय्यमद्यद्रक्ष्यथ संयुगे १४ द्रोणपु
 त्रस्य विक्रांतं राधेयस्यैव चोभयोः ॥ पश्यंतु पांडुपुत्रास्ते विष्णुवासवयोरिव १५ सर्व एव भवंतश्च शक्ताः प्रत्येकशोऽपि वा ॥ पांडुपुत्रात्रणे हंतुं सैन्यान् किमु सं
 हताः ॥ वीर्यवंतः कृतास्त्राश्च द्रक्ष्यथा परस्परम् १६ ॥ संजय उवाच ॥ एवमुक्त्वा ततः कर्णं चक्रे सेनापतिस्तदा ॥ तव पुत्रो महावीर्यो भ्रातृभिः सहितोऽनघ
 १७ सैन्यापत्यमथावाप्यकर्णो राजन्महारथः ॥ सिंहनादं विनद्योच्चैः प्रायुध्य तरणोत्कटः १८

दिवि स्थितानि पतमानानि नक्षत्राणीवाधो मुखान्यदृश्यंतेत्यर्थः ९ स्तिमितं स्तब्धं यतो मतस्त्वमुद्विग्नचित्तम् ६ । ७ वध्यंति वध्यंते परैरिति शेषः ८ किमत्र चित्रं क्षणं पांडवीर्जितं चेन्नैतदाश्चर्यं ९
 अस्माकमसकृज्जयोजात इत्याह पश्य ध्वंसमित्यादिना १० । ११ तद्रोणपर्वप्रसिद्धा १२ । १३ द्रविणं बलं १४ । १५ द्रक्ष्यथ दर्शयिष्यथ १६ । १७ । १८

१९ अग्रेपुंखेपुंसंस्काः प्रेर्यमाणस्यशरस्याग्रेणपुंखेपुप्रेरितेपुंखेनसंस्कादुपुधाराः पूर्वोत्तरेषुसंधानादविच्छिन्नप्रवाहादित्यर्थः २० पीडयित्वाहस्वेत्यनेककर्तृकेऽपिक्वाप्रत्ययश्चादिसः अन्येष्वपि दृश्यंतेइतिवनिर्बतवाशब्दद्वयं दृशिग्रहणादाद्येतुगपि पीडयन्निघ्नन्नितिवाच्यः २१ ॥ इतिकर्णपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपेपृतीयोऽध्यायः ॥ १॥ एतदिति १ विह्वलः चलनासमर्थः काष्ठ

समृजयानांसर्वेषांपंचालानांचमारिष ॥ केकयानांविदेहानांचकारकदनंमहत १९ तस्येपुधाराःशतशःप्रादुरासञ्छरासनात् ॥ अग्रेपुंखेपुंसंस्कायथाभ्रमरपं
क्तयः २० सपीडयित्वापंचालान्पांडवांश्चतरस्विनः ॥ हत्वासहस्रशोयोधानर्जुनेननिपातितः २१ ॥ इति श्रीमहाभारतेकर्णपर्वणि संजयवाक्यंनामदृ
तीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ ॥ ४ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एतच्छ्रुत्वामहाराजधृतराष्ट्रोऽविकासुतः ॥ शोकस्यातमपश्यन्वैदितंमेनेसुयोधनम् १
विह्वलःपतितोभूमौनष्टचेताइवद्विपः ॥ तस्मिन्निपतितेभूमौविह्वलेराजसत्तमे २ आर्तनादोमहानासीत्स्त्रीणांभरतसत्तम ॥ सशब्दःपृथिवीकृत्स्नांपूरयामास
सर्वशः ३ शोकार्णवेमहाघोरेनिमग्राभरतस्त्रिवः ॥ रुरुदुर्दुःखशोकार्ताभिशमुद्विग्नचेतसः ४ राजानंचसमासाद्यगांधारीभरतर्षभ ॥ निःसंज्ञापतिताभूमौसर्वा
प्यंतःपुराणिच ५ ततस्ताःसंजयराजन्समाश्वासयदातुराः ॥ मुह्यमानाःसुबहुशोमुंचंत्योवारिनेत्रजम् ६ सनाश्वस्ताःस्त्रियस्तास्तुवेपमानामुदुर्मुहुः ॥ कद
ल्यइववातेनधूयमानाःसमंततः ७ राजानंविदुरश्चापिप्रज्ञाचक्षुषमीश्वरम् ॥ आश्वासयामासतदासिंचंस्तोयेनकौरवम् ८ सलब्ध्वाशनकैःसंज्ञांताश्चदृष्ट्वा
स्त्रियोनृपः ॥ उन्मत्तइवराजेंद्रस्थितस्तूष्णींविशंपते ९ ततोऽध्यात्वाचिरंकालंनिःश्वस्यचपुनःपुनः ॥ स्वान्पुत्रानगर्हयामासबहुमेनेचपांडवान् १० गर्हयं
श्चात्मनोबुद्धिशकुनेःसौबलस्यच ॥ ध्यात्वातुसुचिरंकालंवेपमानोमुदुर्मुहुः ११ संस्तम्यचमनोभूयोराजाधैर्यसमन्वितः ॥ पुनर्गावल्गणिंसूतंपर्यपृच्छतसं
जयम् १२ यत्त्वयाकथितंवाक्यंश्रुतंसंजयतन्मया ॥ कच्चिदुयोधनःसूतनगतोवैयमक्षयम् १३ जयेनिराशःपुत्रोमेसततंजयकामुकः ॥ ब्रूहिसंजयतत्त्वेन
पुनरुक्ताकथामिमाम् १४ एवमुक्तोऽब्रवीत्सूतोराजानंजनमेजय ॥ हतोवैकर्तनोराजन्सहपुत्रैर्महारथः १५ भ्रातृभिश्चमहेष्वासैःसूतपुत्रैस्तनुत्यजैः ॥
दुःशासनश्चनिहतःपांडवेनयशस्विना ॥ पीतंचरुधिरंकोपाद्भीमसेनेनसंयुगे १६ ॥ इति श्रीमहाभारतेकर्णपर्वणि धृतराष्ट्रोकोनाम चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥
॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ इतिश्रुत्वामहाराजधृतराष्ट्रोऽविकासुतः ॥ अब्रवीत्संजयंमूतंशोकसंविग्रमानसः १ दुष्प्रणीतेनमेतातपुत्रस्यादीर्घजीविनः ॥
हतंवैकर्तनंश्रुत्वाशोकोमर्माणिकंतति २ तस्यमेसंशयंछिधिदुःखपारंतितीर्षतः ॥ कुरूणामृजयानांचकेचजीवंतिकेभृताः ३

वत्पतितः २ । ३ । ४ अंतःपुराणिस्त्रियः ५ । ६ कदल्यइववेपमानाआसन्नितिशेषः ७ । ८ दृष्ट्वाभ्रमरोमद्रशतानिपश्येत् इतिम
नसिनिधायह यत्त्वयेति ११ जयेइति इष्टवियोगमात्रेणदशरथाविर्मृतः अस्थितुजयेनेराश्यमधिकंभरणकारणमस्तीतिभावः उक्तसंक्षेपेण पुनर्ब्रूहि विस्तरेण १४ । १५ । १६ ॥ इतिकर्णपर्वणि
नीलकंठीये भारतभावदीपेचतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ ॥ ४ ॥ ॥ इतीति १ दुष्प्रणीतेनदुर्नयेनअदीर्घजीविनोऽप्यायुषः मयेवदुर्न्यापुत्रोभरणोन्मुखःकृतइतिभावः २ । ३

हत्वा निघ्नन् ४ निहत्यैवदुर्द्धर्षइत्यन्वयः जातइतिशेषः ५ हतोगतःपरलोकमितिशेषः एवमग्रेऽपियोज्यम् ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५

संजयउवाच ॥ हतःशांतनवोराजन्दुराधर्षःप्रतापवान् ॥ हत्वापांडवयोधानामर्जुदंशभिर्दिनैः ४ तथाद्रोणोमहेष्वासःपंचालानारथव्रजान् ॥ निहत्ययुधि
दुर्धर्षःपश्चादुक्मरथोहतः ५ हतशेषस्यभीष्मेणद्रोणेनचमहात्मना ॥ अर्धंनिहत्यसैन्यस्यकर्णोवैकर्तनोहतः ६ विविंशतिर्महाराजराजपुत्रोमहाबलः ॥
आनर्तयोधानशतशोनिहत्यनिहतोरणे ७ तथापुत्रोविकर्णस्तेक्षत्रव्रतमनुस्मरन् ॥ क्षीणवाहायुधःशूरःस्थितोऽभिमुखतःपरान् ८ घोररूपान्परिक्रेशान्दुर्यो
धनकृतान्बहून् ॥ प्रतिज्ञांस्मरताचैवभीमसेनेनपातितः ९ विद्वानुविदावावंत्यौराजपुत्रोमहारथो ॥ कृत्वात्वसुकरंकर्मगतौवैवस्वतक्षयम् १० सिंधुराष्ट्रमुखा
नीहदशराष्ट्राणियानिह ॥ वशेतिष्ठतिवीरस्ययःस्थितस्तवशासने ११ अक्षौहिणीर्दशैकाचविनिर्जित्यशितैःशरैः ॥ अर्जुनेनहतोराजन्महावीर्योजयद्रथः
१२ तथादुर्योधनसुतस्तरस्वीयुद्धदुर्मदः ॥ वर्तमानःपितुःशास्त्रेसौभद्रेणनिपातितः १३ तथादौःशासनिःशूरोबाहुशालीरणोत्कटः ॥ द्रौपदेयेनसंगम्यग
मितोयमसादनम् १४ किरातानामधिपतिःसागरानूपवासिनाम् ॥ देवराजस्यधर्मात्माप्रियोबहुमतःसखा १५ भगदत्तोमहीपालःक्षत्रधर्मरतःसदा ॥ धनं
जयेनविक्रम्यगमितोयमसादनम् १६ तथाकौरवदायादन्यस्तशस्त्रोमहायशः ॥ हतोभूरिश्रवाराजन्शूरःसात्यकिनायुधि १७ श्रुतायुरपिचांबष्ठःक्षत्रियाणां
धुरंधरः ॥ चरन्नभीतवत्संख्येनिहतःसव्यसाचिना १८ तवपुत्रःसदाऽमर्षीकृतास्त्रोयुद्धदुर्मदः ॥ दुःशासनोमहाराजभीमसेनेनपातितः १९ यस्यराजन्गजा
नीवंबहुसाहस्रमश्रुतम् ॥ सुदक्षिणःससंग्रामेनिहतःसव्यसाचिना २० कोसलानामधिपतिर्हत्वाबहुमतान्परान् ॥ सौभद्रेणेहविक्रम्यगमितोयमसादनम् २१
बहुशोयोधयित्वातुभीमसेनमहारथम् ॥ चित्रसेनस्तवसुतोभीमसेनेनपातितः २२ मद्रराजात्मजःशूरःपरेषांभयवर्द्धनः ॥ असिचर्मधरःश्रीमान्सौभद्रेणानिपा
तितः २३ समःकर्णस्यसमेरयःसकर्णस्यपश्यतः ॥ वृषसेनोमहातेजाःशीघ्रास्त्रोद्विग्नः २४ अभिमन्योर्वधंश्रुत्वाप्रतिज्ञामपिचात्मनः ॥ धनंजयेनविक्र
म्यगमितोयमसादनम् २५ नित्यंप्रसक्तवैरोयःपांडवैःपृथिवीपातिः ॥ विश्राव्यवैरं पार्थेनश्रुतायुःसनिपातितः २६ शल्यपुत्रस्तुविक्रांतःसहदेवेनमारिष ॥
हतोरुक्मरथोराजन्भ्रातामातुलजोयुधि २७ राजाभगीरथोवृद्धोवृहत्क्षत्रश्चकेकयः ॥ पराक्रमंतौविक्रांतौनिहतौवीर्यवत्तरौ २८ भगदत्तसुतोराजन्कृतप्रज्ञोम
हाबलः ॥ इयेनवच्चरतासंख्येनकुलेननिपातितः २९ पितामहस्तवतथाबाह्लीकःसहबाह्लीकैः ॥ निहतोभीमसेनेनमहाबलपराक्रमः ३० जयसेनस्तथारा
जन्जारासंधिर्महाबलः ॥ मागधोनिहतःसंख्येसौभद्रेणमहात्मना ३१ पुत्रस्तेदुर्मुखोराजन्दुःसहश्चमहारथः ॥ गदयाभीमसेनेननिहतौशूरमानिनौ ३२

स्वर्गतीक्ष्णं बंधुरं रम्यं यानं विद्यते यस्य स्वर्गैर्गर्दभैर्बधुरं यानमस्यास्तीति सः गर्दभसंयुतं रथवान् भूत्वा ४९।४७।४८।४९।५०।५१।५२।५३।५४ कुष्णेन नरकारिणानरको मुरुश्च यथे
त्यन्वयः ५५।५६ कर्णस्तथा हत इत्यनुकुष्यते ५७।५८।५९

इयेनहंतुमिति शेषः ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ रोचमानौषकनामानां भ्रातरौ २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७

२८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ ॥ इतिकर्णपर्वणिनीलकण्ठीविमर्शभावादीपेयश्लोकाः ॥ १ ॥ ॥ ॥ ॥ मामकस्येति हतोत्सेकस्यकेदारा
न्यातिप्रापितोदकस्यक्षुद्रसरसइवावशेषनपश्यामि ककुदेप्रधानपुरुषसमूहेभीष्मद्रोणकर्णरूपेमुदितेनाशितेसति १ असतितुच्छे २ शतशतसहस्रदशकं आपोविभक्तिव्यत्ययः कुंजाराणामपुते
नतुल्यं बाहोर्बलं त्यस्यतस्यापिवधं नृप्याभीतिनपितुमृष्याम्बेव । मृत्युजयिनाभीष्मस्यक्षेत्राहोभयबलवतोद्रोणस्यचवधं कुर्वतां परेषां कर्णवधस्येष्टकरत्वादितिभावः ३ । ४ मृताः मृतप्रा

प्रचरंतौ महावीरौ द्रोणेन निहतौरणे ॥ वार्धक्षेमिर्महाराजसमुद्रइवपर्वणि २८ आयुधक्षयमासाद्यप्रशान्तिपरमागतः ॥ सेनाविंदुसुतः श्रेष्ठः शस्त्रवानप्रवरोयुधि
२९ बाह्लिकेन महाराजकौरवेद्रेण पातितः ॥ घृष्टकेतुर्महाराजचेदीनां प्रवरारथः ३० कृत्वानसुकरं कर्मगतो वैवस्वतक्षयम् ॥ तथासत्यवृत्तिर्वीरः कृत्वा कदनमा
हवे ३१ पांडवार्थे पराक्रांतो गमितो यमसादनम् ॥ सेनाविंदुः कुरुश्रेष्ठः कृत्वा कदनमाहवे ३२ पुत्रस्तु शिशुपालस्य सुकेतुः पृथिवीपतिः ॥ निहत्य शात्रवान्संख्ये
द्रोणेन निहतो युधि ३३ तथासत्यवृत्तिर्वीरो मदिराश्वश्वीर्यवान् ॥ सूर्यदत्तश्च विक्रांतो निहतो द्रोणसायकैः ३४ श्रेणिमांश्च महाराजयुध्यमानः पराक्रमी ॥ कृत्वान
सुकरं कर्मगतो वैवस्वतक्षयम् ३५ तथैव युधिविक्रांतो मागधः परमाश्रवित् ॥ भीष्मेण निहतो राजनशेनेऽद्य परवीरहा ३६ विराटपुत्रः शंखस्तु उत्तरश्च महारथः ॥
कुर्वंतौ सुमहत्कर्मगतौ वैवस्वतक्षयम् ३७ वसुदानश्च कदनं कुर्वाणोऽतीव संयुगे ॥ भारद्वाजेन विक्रम्य गमितो यमसादनम् ३८ एते चान्ये च बहवः पांडवानां महा
रथाः ॥ हता द्रोणेन विक्रम्य यन्मां त्वं परिपृच्छसि ३९ ॥ इति श्रीमहाभारते कर्णपर्वणि संजयवाक्ये षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥ ॥ घृतराष्ट्र उवाच ॥ मामकस्या
स्य सैन्यस्य हतोत्सेकस्य संजय ॥ अवशेषं न पश्यामि ककुदे मुदिते सति १ तौ हि वीरौ महेश्वासा मयि दथे कुरुसत्तमौ ॥ भीष्मद्रोणौ हतौ श्रुत्वानार्थो वै जीवितेऽस्मति २
न च शोचामि राधेयं हतमाहवशोभनम् ॥ यस्य बाहोर्बलं तुल्यं कुंजराणां शतं शतम् ३ हतप्रवरसैन्यं मे यथाशंससि संजय ॥ अहतानपि मे शंसके त्रऽजीवितिके च न ४
एतेषु हि मृतेष्वप्येव त्वया परिकीर्तितः ॥ येऽपि जीवन्ति ते सर्वे मृता इति मतिर्मम ५ ॥ संजय उवाच ॥ यस्मिन् महास्त्राणिसमर्पितानि चित्राणि शुभ्राणि चतुर्विधा
नि ॥ दिव्यानि राजन्विहितानि चैव द्रोणेन वीरे द्विजसत्तमेन ६ महारथः कृतिमान् क्षिप्रहस्तो दृढायुधो दृढमुष्टिर्दृढेषु ॥ सर्वीर्यवान् द्रोणपुत्रस्तरस्वी व्यवस्थितो
योद्धुकामस्त्वदर्थे ७ आनर्तवासी हृदिकात्मजोऽसौ महारथः सात्वतानां वरिष्ठः ॥ स्वयं भोजः कृतवर्मा कृतास्त्रो व्यवस्थितो योद्धुकामस्त्वदर्थे ८ आर्तायनिः सम
दुष्प्रकंप्यः सेनाग्रणीः प्रथमस्तावकानाम् ॥ यः स्वस्त्रीयान् पांडवेयान् विजृम्भयत्युवाच स्वां चिकीर्षुस्तरस्वी ९

याः ५ चित्राणि अनेकानां युधप्रसवक्षमाणि शुभ्राणि दीप्तिमन्ति चतुर्विधानि दृढदूरसूक्ष्मशब्दवेधीनि विहितानि धनुर्वेदोदितानि । चित्रशुभ्रदिव्यविहितान्येव वाचतुर्विधानि । अत्रावेहितानि
कृत्रिमाणीति प्राञ्चः । अस्त्रांतरनिवर्त्यमाग्रेयादि । नतिमात्रनिवर्त्यनारायणास्त्रादि । प्रयोक्तृनिवर्त्यब्रह्माशिरादि । सर्वथाऽप्यनिवर्त्यपाशुपतादि । एवं चतुर्विधानि वीरैर्निहितानि सम
र्पितानि ६ कृतिमान् अवध्ययत्नः ७ । ८ आर्तायनिः शल्यः स्वस्त्रीयान् माग्निनेयान् । उभयोरेव माग्निनेयत्वेऽपि लिङ्गसमवायात्सर्वेषां माग्निनेयत्वम् ९

१० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ ॥ अजमोजीशीप्रमोजी १८ । १९ नामपतिप्रयागीनागैः पतिभिश्च प्रयातुं शीलमस्य नामरथप्रयायीति पाठांतरम् २० । २१ । २२ । २३

तेजोवधं सूतपुत्रस्य संख्ये प्रतिश्रुत्या जातशत्रोः पुरस्तात् ॥ दुराधर्षः शक्रसमानवीर्यः शल्यः स्थितो योद्धुकामस्त्वदर्थे १० आजानेयैः सैधवैः पार्वतीयैर्नदीजकांबो
जवनायुजैश्च ॥ गांधारराजः स्वबलेन युक्तो व्यवस्थितो योद्धुकामस्त्वदर्थे ११ शारद्वतोगौतमश्चापिराजन् महाबाहुर्बहुचित्रास्त्रयोधी ॥ धनुश्चित्रं सुमहद्भारसाहं
व्यवस्थितो योद्धुकामः प्रमृह्य १२ महारथः केकयराजपुत्रः सदश्वयुक्तं च पताकिनं च ॥ रथं समारुह्य कुरुप्रवीर्य व्यवस्थितो योद्धुकामस्त्वदर्थे १३ तथासुतस्तेज्वल
नार्कवर्णरथं समास्थाय कुरुप्रवीरः ॥ व्यवस्थितः पुरुमित्रो नरेन्द्रव्यभेसूयो भ्राजमानो यथास्वे १४ दुर्योधनो नागकुलस्य मध्ये व्यवस्थितः सिंहइवावभासे ॥ रथेन
जांबूनदमूषणेन व्यवस्थितः समरे योत्स्यमानः १५ सराजमध्ये पुरुषप्रवीरो रराज जांबूनदचित्रवर्मा ॥ पद्मप्रभो वह्निरिवाल्पधूमो मेघांतरे सूर्यइव प्रकाशः १६
तथासुषेणोऽप्यसि चर्मपाणिस्तवात्मजः सत्यसेनश्च वीरः ॥ व्यवस्थितौ चित्रसेनेन सार्धं हृष्टात्मानौ समरे योद्धुकामौ १७ ह्रीनिषेवो भारतराजपुत्र उग्रायुधः शण
भोजी सुदर्शः ॥ जारासंधिः प्रथमश्चाहृष्टश्च चित्रायुधः श्रुतवर्मा जयश्च १८ शलश्च सत्यव्रतदुःशलौ च व्यवस्थिताः सह सैन्या नराग्र्याः ॥ कैतव्यानामधिपः शूर
मानीरणेरणेशत्रुहाराजपुत्रः १९ रथीहयीनागपतिप्रयागी व्यवस्थितो योद्धुकामस्त्वदर्थे ॥ वीरः श्रुतायुश्च घृतायुधश्च चित्रांगदश्चित्रसेनश्च वीरः २० व्यवस्थि
ता योद्धुकामानराग्र्याः प्रहारिणो मानिनः सत्यसंधाः ॥ कर्णात्मजः सत्यसंधो महात्मा व्यवस्थितः समरे योद्धुकामः २१ अथापरो कर्णसुतौ वरास्त्रौ व्यवस्थितौ लघु
हस्तौ नरेन्द्र ॥ महद्रुलं दुर्भेदमल्पवीर्यैः समन्वितौ योद्धुकामौ त्वदर्थे २२ एतैश्च मुखैरपरैश्च राजनयोधप्रवीरैरमितप्रभावेः ॥ व्यवस्थितो नागकुलस्य मध्ये य
थामहेन्द्रः कुरुराजो जयाय २३ ॥ घृतराष्ट्र उवाच ॥ आख्याता जीवमाना ये परे सैन्या यथायथम् ॥ इतीदमवगच्छामि व्यक्तमर्थं भाषिततः २४ ॥ वैशंपायन
उवाच ॥ एवं ब्रुवन्नेव तदा घृतराष्ट्रोऽविकासुतः ॥ हतप्रवीरं विध्वस्तं किंचिच्छेषं स्वकंबलम् २५ श्रुत्वा व्यामोहमागच्छच्छोकव्याकुलितेन्द्रियः ॥ मुह्यमानो
ऽब्रवीच्चापि मुहूर्तं तिष्ठ संजय २६ व्याकुलं मे मनस्तात श्रुत्वा सुमहदप्रियम् ॥ मनोमुह्यति चांगानि न च शक्नोमि धारितुम् २७ इत्येवमुक्त्वा वचनं घृतराष्ट्रोऽविका
सुतः ॥ भ्रांतचित्तस्ततः सोऽथ बभूव जगतीपतिः २८ ॥ इति श्रीमहाभारते कर्णपर्वणि संजयवाक्यं नाम सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥ जनमेजय उवाच ॥ श्रुत्वा कर्णं हतं
युद्धे पुत्रांश्चैव निपातितान् ॥ नरेन्द्रः किंचिदाश्वस्तो द्विजश्रेष्ठ किमब्रवीत् १ प्राप्तवान् परमं दुःखं पुत्रव्यसनजं महत् ॥ तस्मिन् यदुक्तवान् काले तन्ममाचक्ष्व पृच्छतः २

सैन्याः सेनामर्हति ते राजानः यथायथं पक्षद्वयेऽपि जीवमाना आख्याताः । इदं भाविजयपराजयादिकं इत्यनेन पक्षद्वयबलतोलनेन व्यक्तं स्पष्टमाभिगच्छामि जाजामि अर्थाभिप्रातितः फलोपपत्तितः ।
तेन जयोमदीयानां नास्तीति निश्चिनोमीति भावः २४ । २५ । २६ अंगानि चतुरादीनि मनश्च मुह्यति २७ । २८ ॥ इतिकर्णपर्वणो मी० भा० मा० सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥ ॥ ॥ श्रुत्वोति १ । २

३ भार्गवस्य रामस्य शुक्रस्य वा १५ । ६ कर्णस्य वधं संचित्य मनस्य लोच्य इव हं हृत्स्नं जगत्स्वतैर्न्यवानास्तीति संचित्य भिष्यत्यविललापेति तृतीयेन संबधः ७ प्राणिनां अवध्यात्कर्णावन्धेषां
 नृणां तुल्यानां मंदत्वाद्दृष्टवीर्यत्वात् इति अनेनैव प्रकारेण विनाशनं स्यादपीति हेतोराजवेचेतमिधम्यमान इव विस्तरांगः । यथा प्राप्ते धर्म्यमानः पाषाणादिः शीर्यते तद्वद्विशीर्ण इत्यर्थः ८ । ९ । १०
 वैशंपायन उवाच ॥ श्रुत्वा कर्णस्य निधनमश्रद्धेयमिवाहुतम् ॥ भूतसंमोहनं भीममेरोः संसर्पणं यथा ३ चित्तमोहमिवायुक्तं भार्गवस्य महामतेः ॥ पराजयमिवेंद्र
 स्याद्विषयो भीमकर्मणः ४ दिवः प्रपतनं भानोरुर्व्यामिव महाधुते ॥ संशोषणमिवाचित्यं समुद्रस्याक्षयांभसः ५ महीवियद्विगं बूनां सर्वनाशमिवाहुतम् ॥ कर्म
 णोरिवैफल्यमुभयोः पुण्यपापयोः ६ संचित्य निपुणं बुद्ध्या घृतराष्ट्रोजनेश्वरः ॥ नेदमस्तीति संचित्य कर्णस्य समरे वधम् ७ प्राणिनामेव मन्येषां स्यादपीति वि
 नाशनम् ॥ शोकाग्निना दह्यमानो धर्म्यमान इवाशये ८ विस्तरांगः श्वसनदी नोहादेत्युक्तवासुदुःखितः ॥ विललापमहाराज घृतराष्ट्रोऽविकासुतः ९ ॥ घृतरा
 ष्ट उवाच ॥ संजयाधिरथिर्वीरः सिंहाद्विरदविक्रमः ॥ वृषभप्रतिमस्कंधो वृषभाक्षगतिश्चरन् १० वृषभो वृषभस्येव यो युद्धेन निवर्तते ॥ शत्रोरपि महेंद्रस्य वज्र
 संहननो युवा ११ यस्य ज्यातलशब्देन शरवृष्टिरवेण च ॥ रथाश्वनरमातंगानावतिष्ठंति संयुगे १२ यमाश्रित्य महाबाहुं विद्विषां जयकांक्षया ॥ दुर्योधनोऽक्रो
 द्वैरपांडुपुत्रैर्महारथैः १३ सकथं रथिनां श्रेष्ठः कर्णः पार्थेन संयुगे ॥ निहतः पुरुषव्याघ्रः प्रसह्या स ह्यविक्रमः १४ योनामन्यत वै नित्यमच्युतं च घनं जयम् ॥ न वृ
 ष्णीन्सहितानन्यान्स्वबाहुबलदर्पितः १५ शार्ङ्गगांडीवधन्वानौ सहितावपराजितौ ॥ अहांदिव्याद्रथादेकः पातयिष्यामि संयुगे १६ इति यः सततं मंदमवोचल्लो
 भमोहितम् ॥ दुर्योधनमवाचीनं राज्यकामुकमातुरम् १७ योऽजयत्सर्वकां वोजानां वत्यान् केकयैः सह ॥ गांधारान्मद्रकान्मत्स्यांश्चिगतांस्तंगणान्शकान् १८
 पंचालांश्चाविदेहांश्चकुलिंदान्काशिकोसलान् ॥ सुहानंगांश्च वंगांश्च निषादान्पुंड्रचीरकान् १९ वत्सान्कलिगांस्तरलान्श्मकान्पिक्वानपि ॥ जित्वैतान्पमरे
 वीरश्चक्रे बलिभृतः पुरा २० शरवातैः सुनिशितैः सुतीक्ष्णैः कंकपत्रिभिः ॥ दुर्योधनस्य वृद्धयर्थं राधेयोरथिनां वरः २१ दिव्यास्त्रविन्महातेजाः कर्णो वै कर्तनो वृषः ॥
 सेनागोपश्च सकथं शत्रुभिः परमास्त्रवित् २२ घातितः पांडवैः शूरैः समरे वीर्यशालिभिः ॥ वृषो महेंद्रो देवेषु वृषः कर्णो नरेष्वपि २३ तृतीयमन्यलोकेषु वृषं नैवानुशु
 शुम् ॥ उच्चैः श्रवावरोऽश्वानां राजा विश्रवणो वरः २४ वरो महेंद्रो देवानां कर्णः प्रहरतां वरः ॥ योजितः पार्थिवैः शूरैः समर्थैर्वीर्यशालिभिः २५ दुर्योधनस्य वृद्धयर्थं कृत्स्ना
 सुर्वीमथाजयत् ॥ यं लब्ध्वा मागधो राजा सात्वमानोऽथ सौहृदैः २६ अरौत्सीत्पार्थिवं क्षत्रमृतेयादवकौरवान् ॥ तं श्रुत्वा निहतं कर्णं द्वैरथे सव्यसाचिना २७ शोकार्ण
 वे निमग्नोऽहं भिन्नानौरिव सागरे ॥ तं वृषं निहतं श्रुत्वा द्वैरथे रथिनां वरम् २८ शोकार्णवे निमग्नोऽहमप्लवः सागरे यथा ॥ ईदृशैर्यद्यहं दुःखैर्न विनश्यामि संजय २९

न निवर्तते इति च्छेदः ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ अवाचीनं चितयाऽधोमुखम् १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ जलवर्षित्वा देवेषु महेंद्रो वृषः । घनवर्षित्वान्मनुष्येषु कर्णो वृषः २३
 वृषीयमेवमभिषेकं कर्तारं वृषम् २४ अजित इति च्छेदः योजितो नियोजितो मयेति वा २५ यमिति मागधीप्यस्यैव बलेन बलवानिति भावः २६ । २७ । २८ अष्टवः नौकाहीनः २९

३० । ३१ ॥ इति कर्णपर्वणि नीलकण्ठीये भारतमावर्षीये अष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥ ॥ ५ ॥ श्रियेति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ दुःखाद्रौष्मद्रोणवधजात दुःखं च व्यस
 नं च तदुभयं दुःखं कर्णवधजं व्यसनं शेषनाशजम् १२ तदेवाह भीष्मेत्यादिना १३ पार्थिवारप्रदं नौकास्थानीयम् १४ । १५ । १६ । १७ प्रतिमानं ध्वजभूतम् १८ यथापंगो
 वज्राहृतं रम्ये हृदयं मम दुर्मिदम् ॥ ज्ञातिसंबन्धिमित्राणामिमं श्रुत्वा पराभवम् ३० कोमदन्धः पुमाल्लोके न जह्यात्सूतजीवितम् ॥ विषमग्निप्रपातं च पर्वताग्राद
 हं वृणे ॥ न हि शक्यामि दुःखानि सोढुं कष्टानि संजय ३१ ॥ इति श्रीमहाभारते कर्णपर्वणि घृतराष्ट्रवाक्ये अष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥ ॥ ५ ॥ संजय उवाच ॥ श्रियाकु
 लेन यशसा तपसा च श्रुतेन च ॥ त्वामद्य संतोमन्यंते ययातिमिव नाहुषम् १ श्रुते महर्षिप्रतिमः कृतकृत्योऽसि पार्थिव ॥ पर्यवस्थापयात्मानं माविषादे मनः कथाः २
 ॥ घृतराष्ट्र उवाच ॥ देवमेव परमन्ये धिक्पौरुषमनर्थकम् ॥ यत्र शालप्रतीकाशः कर्णोऽहन्यत संयुगे ३ हत्वा युधिष्ठिरानीकं पंचालानां रथव्रजान् ॥ प्रताप्य
 शरवर्षेणादिशः सर्वामहारथः ४ मोहयित्वा रणे पार्थान् वज्रहस्त इवा सुरान् ॥ सकथं निहतः शैते वायुरुग्ण इव धुमः ५ शोकस्यातं न पश्यामि पारं जलनिधेरिव ॥ चिं
 तामेव र्धतेऽतीव सुमूर्षा चापि जायते ६ कर्णस्य निधनं श्रुत्वा विजयं फाल्गुनस्य च ॥ अश्रद्धेयमहं मन्ये वधं कर्णस्य संजय ७ वज्रसारमयं नूनं हृदयं दुर्मिदं मम ॥
 यलुत्वा पुरुषव्याघ्रं हतं कर्णं नदीर्यते ८ आयुर्नूनं सुदीर्घं मे विहितं देवतैः पुरा ॥ यत्र कर्णं हतं श्रुत्वा जीवाभीह सुदुःखितः ९ धिग्जीवितमिदं चैव सुहृद्दीनस्य संजय ॥
 अद्य चाहं दशमेतां गतः संजय गर्हिताम् १० कृपणं वर्तयिष्यामि शोच्यः सर्वस्य मंदधीः ॥ अहमेव पुरा भूत्वा सर्वलोकस्य सत्कृतः ११ परिभूतः कथं सूतपरैः शक्या
 मिजीवितुम् ॥ दुःखात्सुदुःखव्यसनं प्राप्तवानस्मि संजय १२ भीष्मद्रोणवधेनैव कर्णस्य च महात्मनः ॥ नावशेषं प्रपश्यामि सूतपुत्रे हते युधि १३ सहिपार्थमहा
 नासीत्पुत्राणां मम संजय ॥ युद्धे हि निहतः शूरो विमृजन्सायकान् बहून् १४ कोहिमे जीवितेनार्थं स्तमृते पुरुषर्षभम् ॥ रथादाधिरथिर्नूनं न्यपतत्सायकादितः १५
 पर्वतस्येव शिखरं वज्रपाताद्विदारितम् ॥ स शैते पृथिवीं नूनं शोभयन् रूढिरोक्षितः १६ मातंग इव मत्तेन द्विपेद्रेण निपातितः ॥ यो बलं धार्तराष्ट्राणां पांडवानां य
 तोभयम् १७ सोऽर्जुनेन हतः कर्णः प्रतिमानं धनुष्मताम् ॥ सहि वीरो महेश्वासो मित्राणामभयंकरः १८ शैते विनिहतो वीरो देवेंद्रेण इवाचलः ॥ पंगोरिवाध्वगम
 नंदरिद्रस्येव कामितम् १९ दुर्योधनस्य चाकूतं तपितस्येव विप्रुषः ॥ अन्यथा च तितं कार्यमन्यथा तनुजायते २० अहो नुबलवद्वैवं कालश्च दुरतिक्रमः ॥ प
 लायमानः कृपणो दीनात्मा दीनपौरुषः २१ कच्चिद्विनिहतः सुतपुत्रो दुःशासनो मम ॥ कच्चिन्नदीनाचरितं कृतवांस्तात संयुगे २२ कच्चिन्न निहतः शूरो यथाऽन्ये
 क्षत्रियर्षभाः ॥ युधिष्ठिरस्य वचनं मायुध्यस्वेति सर्वदा २३ दुर्योधनो नाभ्यष्टक्कान्मूढः पथ्यमिवौषधम् ॥ शरतल्पेशयानेन भीष्मेण सुमहात्मना २४ पानीयं
 याचितः पार्थः सोऽविध्यन्मे दिनीतलम् ॥ जलस्य धारां जनितां दृष्ट्वा पांडुसुतेन च २५

रध्वगमनं दुर्घटमेवं दुर्योधनस्याकृतमभिप्रायो दुर्घटः

नृपितस्य विप्रुषो जलबिंदवो यथा नृष्णो पशमावनमवति एव दुर्योधनोऽपि हितमपीष्टसिद्धयर्थं मपर्याप्तमित्यर्थः २९ । ३० दीनपौरुषः जलपराक्रमः ३१ । ३२ अन्येऽनुद्राः ३३ । ३४ । ३५

अब्रवीत्समहाबाहुस्तातसंशाम्यपांडवैः ॥ प्रशमाद्विभवेच्छांतिर्मदंतयुद्धमस्तुवः २६ आतृभावेनपृथिवीभुंक्षपांडुसुतैःसह ॥ अकुर्वन्वचनंतस्यनूनंशोच
तिपुत्रकः २७ तदिदंसमनुप्राप्तवचनंदीर्घदर्शिनः ॥ अहंतुनिहतामात्योहतपुत्रश्चसंजय २८ द्यूततःरुच्छ्रमापन्नोलूनपक्षइवद्विजः ॥ यथाहिशकुर्निगृह्यच्छि
त्वापक्षौचसंजय २९ विसर्जयंतिसंहृष्टास्ताड्यमानाःकुमारकाः ॥ लूनपक्षतयातस्यगमनंनोपपद्यते ३० तथाहमपिसंप्राप्तोलूनपक्षइवद्विजः ॥ क्षीणःसर्वा
र्थहीनश्चनिर्जातिर्बधुवर्जितः ॥ कांदिशंप्रतिपत्स्यामिदीनःशत्रुवशंगतः ३१ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ इत्येवंघृतराष्ट्रोऽथविलप्यबहुदुःखितः ॥ प्रोवाचसंजयं
भूयःशोकव्याकुलमानसः ३२ ॥ घृतराष्ट्रउवाच ॥ योऽजयत्सर्वकांजो जानं वष्टानकेकयैःसह ॥ गांधारांश्चाविदेहांश्चजित्वाकार्यार्थमाहवे ३३ दुर्योधनस्यतृद्वयं
योऽजयत्पृथिवीप्रभुः ॥ सजितःपांडवैश्चैःसमरेबाहुशालिभिः ३४ तस्मिन्वहतेमहेष्वासकर्णेयुधिकिरीटिना ॥ केवीराःपर्यतिष्ठंततन्ममाचक्ष्वसंजय ३५ क
च्चित्रैकःपरित्यक्तःपांडवैर्निहतोरणे ॥ उक्तंत्वयापुरातातयथावीरोनिपातितः ३६ भीष्ममप्रतिपुद्गलं तं शिखंडीसायकोत्तमैः ॥ पातयामाससमरेसर्वशस्त्रभृतां
वरम् ३७ तथाद्रौपदिनाद्रोणोऽन्यस्तसर्वायुधोयुधि ॥ युक्तयोगोमहेष्वासःशरैर्बहुभिराचितः ६८ निहतःखड्गमुद्यम्यघृष्टयुग्मेनसंजय ॥ अंतरेणहतावेतौ
छलेनचविशेषतः ३९ अश्रौषमहमेतद्वैभीष्मद्रोणौनिपातितौ ॥ भीष्मद्रोणौहिसमरेनहन्याद्वज्रभृत्स्वयम् ४० न्यायेनयुध्यमानौहितद्वैसत्यं ब्रवीमि ते ॥ कर्ण
त्वस्यंतमस्त्राणिदिव्यानिचबहुनिच ४१ कथमिंद्रोपमंवीरंमृत्युर्युद्धेसमस्पृशत् ॥ यस्यविद्युत्प्रभांशक्तिर्दिव्यांकनकभूषणाम् ४२ प्रायच्छद्विषतांहर्त्रीकुंडला
भ्यांपुरंदरः ॥ यस्यसर्पमुखोदिव्यःशरःकांचनभूषणः ४३ अशेतनिहतःपत्नीचंदनेष्वरिसूदनः ॥ भीष्मद्रोणमुखान्वीरान्वोऽयमन्येमहारथान् ४४ जाम
दग्रान्महाघोरं ब्राह्ममस्त्रमशिक्षत् ॥ यश्चद्रोणमुखान्वद्विषाविमुखानर्दितान्शरैः ४५ सौभद्रस्यमहाबाहुर्वधमत्कार्मुकंशितैः ॥ यश्चनागायुतप्राणंवज्ररंहसम
च्युतम् ४६ विरथंसहस्राकृत्वाभीमसेनमथाहसत् ॥ सहदेवंचनिर्जित्यशरैःसन्नतपर्वभिः ४७ कृपयाविरथंकृत्वानाहनद्वर्मचितया ॥ यश्चमायासहस्राणिविकुर्वा
णंजयैषिणम् ४८ घटोत्कचंराक्षसेंद्रंशकशक्त्यानिजाघ्रिवान् ॥ एतांश्चदिवसान्यस्ययुद्धेभीतोधनंजयः ४९ नागमहैरथंवीरःसकथंनिहतोरणे ॥ संशप्तकानां
योधायेआह्वयंतसदाऽन्यतः ५० एतान्हत्वाहनिष्यामिपश्चाद्वैकर्तनंरणे ॥ इतिव्यपदिशन्पार्थोवर्जयन्सूतजंरणे ५१ सकथंनिहतोवीरःपार्थेनपरवीरहा ॥
रथमंगोनचेतस्यधनुर्वानव्यशीर्यत ५२ नचेदस्त्राणिनिर्णेशुःसकथंनिहतःपरैः ॥ कोहिशक्तेरनेकर्णविधुन्वानंमहद्भुः ५३

४१ । ४२ कुंडलाभ्यांसकवचाभ्यामर्धं तावध्यैचतुर्थी ४३ अवमन्येअवमेने ४४ । ४५ । ४६ । ४७ । ४८ । ४९ । ५० । ५१ रथेति रथमंगायमाधेतस्यमृत्युर्भवेदितिभावः ५२ । ५३

५४ । ५५ । ५६ । ५७ । ५८ । ५९ । ६० । ६१ । ६२ । ६३ । ६४ । ६५ । ६६ । ६७ प्रतीपमातिभट्टेनअभिधावद्भिःसर्वेदिग्भ्यःसमागतैः ६८ अधिरथेःआधिरथपुत्रस्यसौमसूर्यसाहचर्या

विमुंचंतंशरान्घोरान्दिव्यान्यस्त्राणिचाहवे ॥ जेतुं पुरुषशार्दूलशार्दूलमिववेगिनम् ५४ ध्रुवंतस्यधनुश्छिन्नंरथोवापिमर्हीगतः ॥ अस्त्राणिवाप्रणष्टानियथाशंससि
मेहतम् ५५ नह्यन्यदपिपश्यामिकारणंतस्यनाशने ॥ नहन्मिफाल्गुनंयावत्तावत्पादौनधावये ५६ इतियस्यमहाघोरंवतमासीन्महात्मनः ॥ यस्यभीतोरणे
निद्राधर्मराजोयुधिष्ठिरः ५७ त्रयोदशसमानित्यनाभजत्पुरुषर्षभः ॥ यस्यवीर्यवतोवीर्यमुपाश्रित्यमहात्मनः ५८ ममपुत्रःसभाभार्यापांडुनानीतवान्वलात् ॥
तत्रापिचसभामध्येपांडवानांचपश्यताम् ५९ दासभार्येतिपांचालीमब्रवीत्कुरुसन्निधौ ॥ नसंतिपतयःकृष्णेसर्वेपंडातिष्ठैःसमाः ६० उपातिष्ठस्वमर्तारमन्यंवा
वरवर्णिनि ॥ इत्येवंयःपुरावाचोरुक्षाःसंश्रावयन्रुषा ६१ सभायांसूतजःकृष्णांसकथंनिहतःपरैः ॥ यदिभीष्मोरणश्छाघीद्रोणोवायुधिदुर्मदः ६२ नहनिष्य
तिकौंतेयान्पक्षपातात्सुयोधन ॥ सर्वानेवहनिष्यामिव्येतुतेमानसोज्वरः ६३ किंकरिष्यसिगांडीवमक्षय्यौचमहेषुधी ॥ स्निग्धचंदनदिग्धस्यमच्छरस्याभि
धावतः ६४ सनूनमृषभस्कंधोह्यर्जुनेनकथंहतः ॥ यश्चागांडीवमुक्तानांस्पर्शमुग्रमचितयम् ६५ अपतिह्यंसिरुष्णेतिब्रुवन्पार्थानवैक्षत ॥ यस्यनासीद्वयंपा
थैःसपुत्रैःसजनार्दनैः ६६ स्वबाहुबलमाश्रित्यमुहूर्तमपिसंजय ॥ तस्यनाहंवधमन्येदेवैरपिसवासवैः ६७ प्रतीपमभिधावद्भिःकिंपुनस्तातपांडवैः ॥ नहि
ज्यांसंस्पृशानस्यतलत्रेवापिगृह्यतः ६८ पुमानाधिरथेःस्थातुंकश्चिन्मसुखतोऽर्हति ॥ अपिस्यान्मेदिनीहीनासौमसूर्यप्रभांऽशुभिः ६९ नवधःपुरुषेद्रस्यसंयु
गेष्वपलायिनः ॥ येनमंदःसहायेनआत्रावुःशासनेनच ७० वासुदेवस्यदुर्बुद्धिःप्रत्याख्यानमरोचत ॥ सनूनंमृषभस्कंधंकर्णंहृष्टानिपातितम् ७१ दुःशामनंच
निहतंमन्येशोचतिपुत्रकः ॥ इतंवैकर्तनंश्रुत्वादैरथेसव्यसाचिना ७२ जयतःपांडवानद्विर्किंस्विदुर्योधनोऽब्रवीत् ॥ दुर्मर्षणंहतंदृष्ट्वावृषसेनंचसंयुगे ७३ प्रभ
ग्रंचबलंदृष्ट्वावध्यमानंमहारथैः ॥ पराङ्मुखांश्चराज्ञस्तुपलायनपरायणान् ७४ विदुत्तान्तरथिनोदृष्ट्वा मन्येशोचतिपुत्रकः ॥ अनेयश्चाभिमानीचदुर्बुद्धिराजि
तेंद्रियः ७५ हतोत्साहंबलंदृष्ट्वाकिंस्विदुर्योधनोऽब्रवीत् ॥ स्वयंवैरंमहत्त्वाचार्यमाणःसुहृद्गणैः ७६ प्रधनेहतभूयिष्ठैःकिंस्विदुर्योधनोऽब्रवीत् ॥ आतरंनिह
तंदृष्ट्वाभीमसेनेनसंयुगे ७७ रुधिरपीयमानेचकिंस्विदुर्योधनोऽब्रवीत् ॥ सहगांधारराजेनसभायांयदभाषत ७८ कर्णोऽर्जुनंरणेहंताहतेतस्मिन्किमब्रवीत् ॥
द्यूतंकृत्वापुराहृष्टोवंचयित्वाचपांडवान् ७९ शकुनिःसौबलस्तातहतेकर्णेकिमब्रवीत् ॥ कृतवर्मा महेष्वासःसात्वतानांमहारथः ८०

त्यक्तेषामातीतियोगाच्चप्रभावद्विस्तेषांत्रयाणांभुभिर्मयूतैः १९ मंदोदुर्योधनः ७० । ७१ । ७२ । ७३ प्राप्नुस्त्वानितिपाठेनिर्वर्तितमुखान् प्रत्यङ्मुखःकौरवायादिपलायतेतदामाहमुखा
एवमवतीत्यर्थः ७४ अनेयःअशिक्षणीयःयतोऽभिमानीविद्वत्त्वाभिमानीअतएवदुर्बुद्धिःहितमजानन् ७५ । ७६ प्रधनेरणे ७७ । ७८ । ७९ । ८०

म.भा.टी. ८१।८२।८३।८४।८५ कामिवाक्यनीतिशेषः ८६।८७।८८।८९।९० प्रत्युदीयुःकथमितिशेषः ९१।९२ हतोत्सेधस्यविनष्टोत्कर्षस्य ९३।९४।९५।९६।९७ ॥ इतिक
 ॥ ७ ॥ हतवैकर्तनं दृष्ट्वा हार्दिक्यः किमभाषत ॥ ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्यायस्य शिक्षामुपासते ८१ धनुर्वेदं चिकीर्षतो द्रोणपुत्रस्य धीमतः ॥ युवारूपेण संपन्नो दर्शनीयो महा
 यशः ८२ अश्वत्थामा हते कर्णे किमभाषत संजय ॥ आचार्यो यो धनुर्वेदे मौलमोरथसत्तमः ८३ कृपः शारद्वतस्तात हते कर्णे किमब्रवीत् ॥ मद्राजो महेश्वासः श
 ल्यः समितिशोभनः ८४ दृष्ट्वा विनिहतं कर्णसारथ्येराधिनांवरः ॥ किमभाषत सौवीरो मद्राणामधिपो बली ८५ दृष्ट्वा विनिहतं सर्वे यो धावारणदुर्जयाः ॥ ये च केच
 न राजानः पृथिव्यां योद्धुमागताः ॥ वैकर्तनं हतं दृष्ट्वा कान्यभाषंत संजय ८६ द्रोणे तु निहतो वीरे रथव्याघ्रेन रर्षभे ॥ केवासुखमनीकानामासनसंजयभागशः ८७
 मद्राजः कथं शल्यो नियुक्तो रथिनांवरः ॥ वैकर्तनस्य सारथ्ये तन्ममाचक्ष्व संजय ८८ केऽरक्षन् दक्षिणं चक्रं मृतपुत्रस्य युध्यतः ॥ वामं च क्रूररक्षुर्वाके वा वीरस्य पृ
 ष्ततः ८९ के कर्णं न जहुः शूराः केषु द्राः प्राद्रवंस्ततः ॥ कथंचनः समेतानां हतः कर्णो महारथः ९० पांडवाश्च स्वयं शूराः प्रत्युदीयुर्महारथाः ॥ सृजंतः शरवर्षाणि वा
 रिधारा इवांबुदाः ९१ स च सर्पमुखो दिव्यो महेषु प्रवरस्तदा ॥ व्यर्थः कथं समभवत् तन्ममाचक्ष्व संजय ९२ मामकस्यास्य सैन्यस्य हतोत्सेधस्य संजय ॥ अवशेषं
 न पश्यामि कुदेष्टुदिते सति ९३ तौ हि वीरौ महेश्वासौ महर्षेः कृतजीवितौ ॥ भीष्मद्रोणौ हतौ श्रुत्वा को न्वर्थो जीवितेन मे ९४ पुनः पुनर्नमृष्यामि हतं कर्णं च पांड
 वैः ॥ यस्य बाहोर्वलंतुल्यं कुंजराणां शतं शतैः ९५ द्रोणे हते च दृत्तं कौरवाणां परैः सह ॥ संग्रामे न वीराणां तन्ममाचक्ष्व संजय ९६ यथा कर्णश्चकौ ते यैः सह युद्ध
 मयोजयत् ॥ तथा च द्विषतां हंतारणेशां तस्तदुच्यताम् ९७ ॥ इति श्रीम० भा० कर्णपर्वणि धृतराष्ट्रप्रश्ने नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥ ॥ संजय उवाच ॥ हते
 द्रोणे महेश्वासे तस्मिन्नहनि भारत ॥ कृते च मोघसंकल्पे द्रोणपुत्रे महारथे १ द्रवमाणे महाराज कौरवाणां बलार्णवे ॥ व्यूहपार्थः स्वकं सैन्यमतिष्ठद्वा तृभिर्हतः २
 तमवस्थितमाज्ञाय पुत्रस्ते भरतर्षभ ॥ विदुतं स्वबलं दृष्ट्वा पौरुषेण न्यवारयत् ३ स्वमनीकमवस्थाप्य बाहुवीर्यमुपाश्रितः ॥ युद्धाच सुचिरं कालं पांडवैः सह भा
 रत ४ लब्धलक्षैः परैर्हृष्टैर्व्यायच्छद्भिश्चिरंतदा ॥ संध्याकालं समासाद्य प्रत्यहारमकारयत् ५ कृत्वा बह्वारं सैन्यानां प्रविश्याशिविरं स्वकम् ॥ कुरवः सुहितं मंत्रं
 त्रयांचकिरे मिथः ६ पर्यंकेषु पराध्येषु स्पृह्यां स्तरणवत्सु च ॥ वरासनेषु पविष्टाः सुखशय्यास्त्रिवामराः ७ ततो दुर्योधनो राजा साम्रापरमवल्लुना ॥ तानाभा
 ष्य महेश्वासान् प्राप्तकालमभाषत ८ मतं मतिमतां श्रेष्ठाः सर्वे प्रवृत्तमाचिरम् ॥ एवंगते तु किं कार्यं किंच कार्यं तरंचपाः ९ ॥ संजय उवाच ॥ एवमुक्ते नरेन्द्रेण नर
 सिंहायुत्सवः ॥ चक्रुर्नानाविधाश्चेष्टाः सिंहासनगतास्तदा १०
 पर्वणि नीलकंठीये भारतभावादीने नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥ हते द्रोणे इति १।२ स्वबलं प्रतिविदुतं व्रवंतं दृष्ट्वा १।३ लब्धलक्षैः प्राप्तजयैः व्यायच्छद्भिः यतमानैः प्रत्यहारं प्रत्यवहारं प्रत्याहारमिति
 वापाठः ९।६ पर्यंकेषु वरासनेषु ७ साम्राप्रियवचसा परमवल्लुना इति मधुरेण ८ कार्यतरं आवश्यकतरं रत्नकार्थं कर्तव्यं परमं संमतं तत्तत्प्रवृत्त ९ चेष्टाः शौर्याभिनयरूपाः भुजास्फालनाद्याः १०

कर्ण. ८

अ०

॥ १० ॥

॥ ७ ॥

निशाम्य आलोच्य वर्षसंख्यां दसष्ट ११ रागः स्वामिमाक्तिः योगो देशकालादिसंपत्तिः वाक्यं बलं नयोनीतिः ११।१२।१३ सर्वाभिः रागादिभिः सुनीतिः देवमनुलोम्यतेऽनुकूलं क्रियते न केवलं रागा
 यपेक्षया देवस्य प्राबल्यमपि तु देवापेक्षयाऽपि सुप्रणीतारागादयः प्रबला इत्यर्थः १५।१६।१७ बहुमती बाहुल्यवतां अतिशयिता मितियावत् १८।१९ शुभं वचः श्रुत्वा मनः समवस्थाप्य समाधा
 तेषां निशाम्ये गितानि युद्धे प्राणान् जुहुषताम् ॥ समुदीक्ष्य मुखं राज्ञो बालकं समवर्चसम् ११ आचार्यपुत्रो मेधाविवाक्यज्ञो वाक्यमाददे ॥ रागो योगस्तथा दाक्ष्यं न
 यश्चेत्यर्थसाधकाः १२ उपायाः पंडितैः प्रोक्तास्ते तु देवमुपाश्रिताः ॥ लोकप्रवीरा येऽस्माकं देवकल्पामहारथाः १३ नीतिमंतस्तथा युक्ता दक्षारक्ताश्च ते हताः ॥
 न त्वेव कार्यं नैराश्यमस्माभिर्विजयं प्रति १४ सुनीतैरिह सर्वैर्धैर्देवमप्यनुलोम्यते ॥ ते वयं प्रवरं नृणां सर्वैर्गुणगणैर्युतम् १५ कर्णमेवाभिषेक्ष्यामः सैन्यापत्येन भारत ॥
 कर्णसेनापतिं कृत्वा प्रमथिष्यामहेरिपून् १६ एष ह्यतिबलः शूरः कृतास्त्रो युद्धदुर्मदः ॥ वैवस्वत इवा स ह्यः शक्तो जेतुं रणे रिपून् १७ एतदाचार्यतनयाच्छुत्वा राजं
 स्तवात्मजः ॥ आशां बहुमतीं च कर्णं प्रति सवैतदा १८ हते भीष्मे च द्रोणे च कर्णो जिष्यति पांडवान् ॥ तामाशां हृदये कृत्वा समाश्वस्य च भारत १९ ततो दुर्योध
 नः प्रीतः प्रियं श्रुत्वाऽस्य तद्वचः ॥ प्रीतिसत्कारसंयुक्तं तथ्यमाप्माहितं शुभम् २० स्वमनः समवस्थाप्य बाहुवीर्यमुपाश्रितः ॥ दुर्योधनो महाराजराधेयमिदमब्र
 वीत् २१ कर्णजानामिते वीर्यसौहृदं परमं मयि ॥ तथापि त्वामहाबाहो प्रवक्ष्यामि हितं वचः २२ श्रुत्वा यथेष्टं च कुरु वीरयत्तवरोचते ॥ भवान्प्राज्ञतमो नित्यं मम चैव
 परागतिः २३ भीष्मद्रोणावतिरथौ हतौ सेनापती मम ॥ सेनापतिर्भवानस्तु ताभ्यां द्रविणवतरः २४ वृद्धौ च तौ महेश्वासौ सापेक्षौ च धनंजये ॥ मानितौ च मया
 वीरौ राधेयवचनात् २५ पितामहत्वं संप्रेक्ष्य पांडुपुत्रामहारणे ॥ रक्षितास्तात भीष्मेण दिवसानि दशैव तु २६ न्यस्तशस्त्रे च भवति हतो भीष्मः पितामहः ॥ शिखं
 दिनं पुरस्कृत्य फाल्गुनेन महाहवे २७ हते तस्मिन् महेश्वासे शरतल्पगते तथा ॥ त्वयोक्ते पुरुषव्याघ्रद्रोणो ह्यासीत् पुरःसरः २८ तेनापिरक्षिताः पार्थाः शिष्यत्वा
 दिति मे मतिः ॥ सचापि निहतो वृद्धो घृष्टग्रेन सत्वरम् २९ निहताभ्यां प्रधानाभ्यां ताभ्यां न मितविक्रम ॥ त्वत्समं समरे योधनान्यं पश्यामि चितयन् ३० भवा
 नेव तु नः शक्तो विजयाय न संशयः ॥ पूर्वमध्ये च पश्चाच्च तथैव विहितं हितम् ३१ समवान् धुर्यवत्संख्येधुरमुद्धोद्धमर्हति ॥ अभिषेचय सैन्यान् ये स्वयमात्मानमात्मना
 ३२ देवतानां यथास्कंदः सेनानीः प्रभुरव्ययः ॥ तथाभवानिमांसेनां धार्तराष्ट्रीं विभर्तुवै ३३ जहि शत्रुगणान्सर्वान् महेंद्रो दानवानिव ॥ अवस्थितं रणे दृष्ट्वा पांडवा
 स्वां महारथाः ३४ द्रविष्यंति च पंचालाविष्णुं दृष्ट्वा दानवाः ॥ तस्मात्त्वं पुरुषव्याघ्रप्रकर्षतां महाचमूम् ३५ भवत्यवस्थिते यत्ते पांडवामंदचेतसः ॥ द्रविष्यंति
 सहामात्याः पंचालाः संजयाश्च ह ३६ यथा ह्यभ्युदितः सूर्यः प्रतपन् खेन तेजसा ॥ व्यपोहतितमस्तीव्रं तथा शत्रून् प्रतापय ३७

याब्रवीदिति द्वयोः संबंधः २०।२१।२२।२३ ताभ्यां सकाशात् द्रविणवतरः बलवतरः २४।२५।२६।२७।२८।२९ ताभ्यामपि न मितः सम्यक्ज्ञातो विक्रमो यस्य ३० विहितं त्वयेति
 शेषः ३१ सेनान्ये सेनानी त्वेसेनापत्ये ३२।३३।३४।३५।३६।३७

३८ कर्णमेवंतदाऽब्रवीत्तुयोधनइतिशेषः नसंयुत्सतियुद्धेच्छामपिनकरिष्यतिकिंपुनर्युद्धमितिभावः ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ शातकुंभमयैःसौवर्णैर्महिषैर्महीमयैश्चकुंभैः ४४ विषाणौर्द्धि
पस्यगजस्यदंतमयैःपात्रैःखड्गस्यगंडकस्यमहर्षमस्यगवयस्यचर्मैः । विषाणंदंतशृंगयोरितिविश्वः । द्विपखड्गमहर्षमयैरितितद्वितलोपार्थः ४५ । ४६ । ४७ । ४८ । ४९ । ५० नहीति

॥ संजयउवाच ॥ आशाबलवतीराजन्पुत्रस्यतवयाऽभवत् ॥ हतेभीष्मेचद्रोणेचकर्णोजेष्यतिपांडवान् ३८ तामाशाहृदयेकृत्वाकर्णमेवंतदाऽब्रवीत् ॥ सूत
पुत्रनतेपार्थःस्थित्वाऽग्रेसंयुयुत्सति ३९ ॥ कर्णउवाच ॥ उक्तमेतन्मयापूर्वगांधारेतवसन्निधौ ॥ जेष्यामिपांडवान्सर्वान्सपुत्रान्सजनार्दनान् ४० सेनाप
तिर्भविष्यामितवाहनात्रसंशयः ॥ स्थिरोभवमहाराजजितान्निवेद्विचपांडवान् ४१ ॥ संजयउवाच ॥ एवमुक्तोमहाराजततोदुर्योधनोऽनृपः ॥ उत्तस्थौ
राजभिःसार्द्धदेवैरिवशतक्रतुः ४२ सैनापत्येनसत्कर्तुंकर्णस्कंदमिवामराः ॥ ततोऽभिषिषिचुःकर्णविधिदृष्टेनकर्मणा ४३ दुर्योधनमुखाराजन्राजानोविजयै
षिणः ॥ शातकुंभमयैःकुंभैर्महिषैश्चाभिमंत्रितैः ४४ तोयपूर्णविषाणैश्चद्विपखड्गमहर्षभैः ॥ मणिमुक्तायुतैश्चान्यैःपुण्यगंधैस्तथौषधैः ४५ औदुंबरसुखा
सीनमासनेक्षौमसंवृतैः ॥ शास्त्रदृष्टेनविधिनासंभारैश्चसुसंभृतैः ४६ ब्राह्मणाःक्षत्रियावैश्यास्तथाशूद्राश्चसंभृताः ॥ तुष्टुस्तंमहात्मानमभिषिक्तंवासने ४७
ततोऽभिषिक्तेराजेंद्रनिष्कैर्गोभिर्वनेनच ॥ वाचयामासविप्राग्र्यान्राधेयःपरवीरहा ४८ जयपार्थान्सगोविंदान्सानुगांस्तान्महामुधे ॥ इतितंबंदिनःप्राहुर्द्धि
जाश्चपुरुषर्षभम् ४९ जहिपार्थान्सपंचालात्राधेयविजयायनः ॥ उद्यन्निवसदाभानुस्तमांस्युग्रैर्गभस्तिभिः ५० नह्यलंत्वद्विसृष्टानांशराणांवैसकेशवाः ॥ उ
लूकाःसूर्यरश्मीनांज्वलतामिवदर्शने ५१ नहिपार्थाःसपंचालाःस्थातुंशक्तास्तवाग्रतः ॥ आतशस्त्रस्यसमरेमहेंद्रस्वेवदानवाः ५२ अभिषिक्तस्तुराधेयःप्रभ
यासोऽमितप्रभः ॥ अत्यरिच्यतरूपेणदिवाकरइवापरः ५३ सैनापत्येतुराधेयमभिषिच्यसुतस्तव ॥ अमन्यततदाऽऽत्मानंकृतार्थकालचोदितः ५४ कर्णो
पिराजन्संप्राप्यसैनापत्यमरिदमः ॥ योगमाज्ञापयामाससूर्यस्योदयनंप्रति ५५ तवपुत्रैर्वृतःकर्णःशुशुमेतत्रभारत ॥ देवैरिवयथास्कंदःसंग्रामेतारकामये ५६
॥ इतिश्रीमहाभारतेकर्णपर्वणिकर्णाभिषेकेदशमोऽध्यायः ॥ १० ॥ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ सैनापत्यंतुसंप्राप्यकर्णोवैकर्तनस्तदा ॥ तथोक्तश्चस्वयंराज्ञास्निग्धं
भ्रातृसंवचः १ योगमाज्ञापयसेनानामादित्येऽभ्युदितेतदा ॥ अकरोत्किमहाप्राज्ञस्तन्ममाचक्ष्वसंजय २ ॥ संजयउवाच ॥ कर्णस्यमतमाज्ञायपुत्रास्ते
भरतर्षभ ॥ योगमाज्ञायामासुर्नंदितूर्यपुरःसरम् ३ महत्यपररात्रेचतवसैन्यस्यमारिष ॥ योगोयोगेतिसहस्राप्रादुरासीन्महास्वनः ४ कल्पतानागमुख्यानां
रथानांचवह्नीनाम् ॥ सन्नह्यतानराणांचवाजिनांचविशंपते ५ क्रोशतांचैवयोधानांत्वरितानांपरस्परम् ॥ बभूवतुमुलःशब्दोदिवस्पृक्सुमहास्ततः ६

शराणांदर्शनेऽपिनालंकिमुतस्पर्शइत्यर्थः ५१ । ५२ । ५३ । ५४ । ५५ । ५६ ॥ इतिकर्णपर्वणिनीलकण्ठीयेभारतमावदीपेदशमोऽध्यायः ॥ १० ॥ ॥ ४३ ॥ ॥ सैनेति १ । २ नंदितूर्यमानं
द्वयाद्यम् ३ । ४ कल्पतांसंनह्यमानानांचवह्नीनां सन्नह्यमानानांगजादीनांचवह्नीनांशब्दोदिवस्पृक्सुमहास्ततः ५ । ६

श्वेतस्यादिविशेषणद्वयंरघुनेत्यस्य ७ । ८ अभिपताकेनवायोःप्रातिकूल्यादभिसुखपताकेनवत्तत्पराजयसूचकम् ९ । १० मित्रमभिप्रंतं व्रतमितिवापाठः ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६
ततःश्वेतपताकेनबलाकावर्णवाजिना ॥ हेमपृष्ठेनधनुषानागकक्षेणकेतुना ७ तूणीरशतपूर्णेनसगदेनवह्नीना ॥ शतग्रीकिंकिणीशक्तिशूलतोमरधारिणा ८
कार्मुकैरुपपन्नेनविमलादित्यवर्चसा ॥ रथेनाभिपतकेनसूतपुत्रोऽभ्यदृश्यत् ९ ध्मापयन्वारिजंराजन्हेमजालविभूषितम् ॥ विधुन्वानोमहच्चापंकार्तस्वरविभू
षितम् १० दृष्ट्वाकर्णमहेष्वासंरथस्थंरथिनांवरम् ॥ भानुमंतमिवोद्यंतंतमोनिघ्नन्दुरासदम् ११ नभीष्मव्यसनंकेचिन्नापिद्रोणस्यमारिष ॥ नान्येषांपुरुषव्या
घ्रमेनिरेतत्रकौरवाः १२ ततस्तुत्वरयनयोधानशंखशब्देनमारिष ॥ कर्णोनिष्कर्षयामासकौरवाणांमहद्वलम् १३ व्यूहंव्यूहमहेष्वासोमकरंशत्रुतापनः ॥ प्र
त्युद्ययौतथाकर्णःपांडवानविजिगीषया १४ मकरस्यतुतुंढेवैकर्णोराजन्व्यवस्थितः ॥ नेत्राभ्यांशकुनिःशूरलूकश्चमहारथः १५ द्रोणपुत्रस्तुशिरसिग्रीवायां
सर्वसोदराः ॥ मध्येदुर्योधनोराजाबलेनमहतावृतः १६ वामपादेतुराजेंद्रकृतवर्माव्यवस्थितः ॥ नारायणबलैर्युक्तो गोपालैर्युद्धदुर्मदैः १७ पादेतुदाक्षिणेरा
जन्गौतमःसत्यविक्रमः ॥ त्रिगर्तैःसुमहेष्वासैर्दक्षिणात्यैश्चसंवृतः १८ अनुपादेतुयोवामस्तत्रशल्योव्यवस्थितः ॥ महत्यासेनयासार्द्धमद्रदेशसमुत्थया १९
दक्षिणेतुमहाराजसुषेणःसत्यसंगरः ॥ वृत्तोरथसहस्रेणदंतिनांचत्रिभिःशतैः २० पुच्छेह्यास्तांमहावीर्योभ्रातरौपार्थिवौतदा ॥ चित्रश्चचित्रसेनश्चमहत्यासे
नयावृतौ २१ तथाप्रयातेराजेंद्रकर्णेनरवरोत्तमे ॥ धनंजयमभिप्रेक्ष्यधर्मराजोऽब्रवीदिदम् २२ पश्यपार्थयथासेनाधार्तराष्ट्रीहसंयुगे ॥ कर्णेनविहितावीरगु
प्तावीरैर्महारथैः २३ हतवीरतमाह्येषांधार्तराष्ट्रीमहाचमूः ॥ फल्गुशेषामहाबाहोवृणैस्तुल्यामतामम २४ एकोह्यत्रमहेष्वासःसूतपुत्रोविराजते ॥ सदेवासुर
गंधर्वैःसकिन्नरमहोरगैः २५ चराचरैस्त्रिभिर्लोकैर्योज्योरथिनांवरः ॥ तंहत्वाऽद्यमहाबाहोविजयस्तवफालगुन २६ उद्धृतश्चमवेच्छल्योममद्रादशवार्षिकः ॥
एवंज्ञात्वामहाबाहोव्यूहंव्यूहयथेच्छसि २७ भ्रातुरेतद्वचःश्रुत्वापांडवःश्वेतवाहनः ॥ अर्धचंद्रेणव्यूहेनप्रत्यव्यूहततांचमूम् २८ वामपार्श्वेतुतस्याथभीमसे
नोव्यवस्थितः ॥ दक्षिणेचमहेष्वासोदृष्ट्युग्रोव्यवस्थितः २९ मध्येव्यूहस्यराजातुपांडवश्चधनंजयः ॥ नकुलःसहदेवश्चधर्मराजस्यपृष्ठतः ३० चक्ररक्षौतु
पांचाल्यौयुधामन्यूतमौजसौ ॥ नार्जुनंजहत्तुर्युद्धपाल्यमानौकिरीटिना ३१ शेषानृपतयोवीराःस्थिताव्यूहस्यदांशिताः ॥ यथाभागंयथोत्साहंयथायत्नंच
भारत ३२ एवमेतन्महाव्यूहंव्यूहभारतपांडवाः ॥ तावकाश्चमहेष्वासायुद्धायैवमनोदधुः ३३ दृष्ट्वाव्यूहांतवचमूंसूतपुत्रेणसंयुगे ॥ निहतान्पांडवान्मेने
धार्तराष्ट्रःसबांधवः ३४ तथैवपांडवीसेनांव्यूहांदृष्ट्वायुधिष्ठिरः ॥ धार्तराष्ट्रान्हतान्मेनेसकर्णान्वैजनाधिपः ३५ ततःशंखाश्चभेर्यश्चपणवानकदुंदुभिः ॥
डिंडिमाश्चाप्यहन्त्यंतद्गजराश्चसंभृततः ३६

१७ । १८ अनुपादेपादस्थानस्यापिपश्चाद्भागे १९ दक्षिणेअनुपादे २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ व्यूहरचय २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६

३७। ३८। ३९। ४०। ४१। ४२। ४३ ॥ इतिकर्णपर्वणि नीलकंठीये भारतमावर्दीपे एकादशोऽध्यायः ॥ १९ ॥ तेसेनेहति प्रगृह्यत्वाभावश्चादसः १ देहानां पाप्मनामसूनां च नाशनाम् २
सेनयोरुमयोरान्नप्रावाद्यंतमहास्वनाः ॥ सिंहनादश्च संजज्ञेश्वराणां जयगृद्धिनाम् ३७ हयहोषितशब्दाश्च वारणानां च हंताम् ॥ रथनेमिस्वनाश्चोग्रांसंबभू
वुर्जनाधिप ३८ नद्रोणव्यसनं काश्चिज्जानीते तत्र भारत ॥ दृष्ट्वा कर्णमहेष्वासंमुखे व्यूहस्य दंशितम् ३९ उभे सैन्ये महाराजप्रहृष्टनरसंकुले ॥ योद्धुकामे स्थिते
राजनहंतुमन्योन्यमोजसा ४० तत्रयतौ सुसंरब्धौ दृष्ट्वाऽन्योन्यं व्यवस्थितौ ॥ अनीकमध्ये राजेन्द्रचरतुः कर्णपांडवौ ४१ नृत्यमाने च ते सेने समयातां परस्परम् ॥
तेषां पक्षैः प्रपक्षैश्च निर्जग्मुस्ते युयुत्सवः ४२ ततः प्रवृत्ते बुद्धं नरवारणवाजिनाम् ॥ रथानां च महाराजान्योऽन्यमभिनिघ्नताम् ४३ ॥ इति श्रीमहाभारते क
र्णपर्वणि व्यूहनिर्माणे एकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ संजय उवाच ॥ ते सेनेऽन्योन्यमासाद्य प्रहृष्टाश्च नरद्विपे ॥ बृहत्संप्रजहाते देवासुरसमप्रभे १
ततो नररथाश्चैभैः पतयश्चोग्रविक्रमाः ॥ संप्रहारान्भृशंच कुदं हपाप्मासुनाशनान् २ पूर्णचंद्रार्कपद्मानां कांतिभिर्गंधतः समैः ॥ उत्तमैर्नृसिंहानां नृसिंहास्त
स्तरुर्महीम् ३ अर्धचंद्रैस्तथा भलैः सुरपैरसिपट्टिषु ॥ परश्वधैश्चाप्यकृतं तनुतमांगानि युध्यताम् ४ व्यायताय तबाहुनां व्यायताय तबाहुभिः ॥ बाहवः पा
तितारे जुर्ध्वरण्यां सायुधांगदैः ५ तैः स्फुरद्भिर्महीमातिरक्तांगुलितलैस्तथा ॥ गरुडप्रहितैरुग्रैः पंचास्यैरुगैरिव ६ द्विरदस्य दनाश्वेभ्यः पेतुर्वीरा द्विषद्वताः ॥
विमानेभ्यो यथाक्षिणे पुण्ये स्वर्गसदस्तथा ७ गदाभिरन्ये गुर्वीभिः परिघैर्मुसलैरपि ॥ पोथिताः शतशः पेतुर्वीरा वीरतरेरणे ८ रथारथैर्विमाथिता मत्तमातैर्द्विपादि
पैः ॥ सादिनः सादिभिश्चैव तस्मिन्परमसंकुले ९ रथैर्नररथानां गैरश्वारोहाश्च पतिभिः ॥ अश्वारोहैः पदाताश्च निहता युधि शेरते १० रथाश्च पतयो नागैरथाश्च
भाश्च पतिभिः ॥ रथपतिद्विपाश्चैवैश्चापिनरद्विपाः ११ रथाश्चैनराणां तु नराश्चैभ्यः कृतम् ॥ पाणिपादैश्च शस्त्रैश्चैव कदनं महत् १२ तथा तस्मिन्व
लेशुरैर्वध्यमाने हतेऽपि च ॥ अस्मानभ्याययुः पार्थावृकोदरपुरोगमाः १३ दृष्ट्वा युद्धं शिखंडी च द्रौपदेयाः प्रभद्रकाः ॥ सात्यकिश्चैकितानश्च द्राविडैः सैनिकैः सह
१४ वृता व्यूहेन महता पांड्याश्चोलाः सकेरलाः ॥ व्यूढोरस्कादीर्घभुजाः प्राशवः पृथुलोचनाः १५ आपीडिनोरक्तदंता मत्तमातंगविक्रमाः ॥ नानाविरागवसना
गंधचूर्णावचूर्णिताः १६ बद्धासयः पाशहस्ता वारणप्रतिवारणाः ॥ समानमृत्यवो राजन्नात्यजंत परस्परम् १७ कलापिनश्चापहस्ता दीर्घकेशाः प्रियंवदाः ॥ प
तयः सादिनश्चान्ये धोरूपपराक्रमाः १८ अथापरे पुनः शूराश्चेदिपंचालके कयाः ॥ कारूपाः कोसलाः कांच्यामागधाश्चापि दुद्रुवुः १९ तेषां रथाश्च नागाश्च प्रवरा
श्चोग्रपतयः ॥ नानावाद्यधरैर्हृष्टानृत्यंति च हसंति च २० तस्य सैन्यस्य महतो महामात्रवैरुतः ॥ मध्ये वृकोदरोभ्यायात्त्वदीयाग्रागधूर्गतः २१

पूर्णचंद्रार्कपांकांतिभिः समैः पद्मानां गंधतः समैस्तस्तरुः आस्तीर्णवतः १। ४ व्यायताः पुष्टाः आयताः दीर्घाः ५ प्रहितैर्निरस्तैः ओहाकृत्यागे ६। ७। ८। ९। १०। ११। १२। १३। १४
१५ आपीडिनः मृषावतः नानाप्रयुक् विविधरागाणिवसना निषेधा विरागवसनाः १६। १७। १८। १९। २० महामात्रवैरिति पाठे श्रेष्ठरपैः गजधूर्गतः गजस्कंधगतः २१

उदयाग्राद्रिभवनं उदयाग्रेरग्रभवनं अग्रात्रीत्यग्रशब्दस्य पूर्वनिपातार्थः उदयनामा अग्राद्रिः पूर्वपर्वतः स एव भवनमिति वा । उदयाग्रेरिभवनमिति पाठे उदयाचलस्याग्रेऽग्रे अत्रैरर्कभूत
स्य भवनम् १९ शारदस्य शरदा उपलक्षितस्य २३ चारुमौलिः रम्यकिरीटः २४ द्विपस्थितो द्विपाकूटः प्रमनाः प्रकृष्टमनाः प्रमनस्तरं प्रसन्नतरमनसम् २५। २६। २७। २८। २९। ३०
विनेदतुः सन्निहितौ भूवतुर्वपुषतुरित्यर्थः ११ अपरेस्तोमरैरेव ३२ स भीमसेनो भिषैः सप्तसत्तिरिवांशुमान् यथाभेदांतर्हितस्य सूर्यस्य मरीचयोरश्मिरूपेण सर्वतः प्रचरंति एवं रश्मिस्थानीयास्तौ

सनागप्रवरोऽप्युग्रो विधिवत्कल्पितो बभौ ॥ उदयाग्राद्रिभवनं यथाऽभ्युदितभास्करम् २२ तस्यायसं वर्मवरं वररत्नविभूषिम् ॥ ताराव्याप्तस्य नभसः शारदस्य
समत्विषम् २३ सतोमरव्यग्रकरश्चारुमौलिः स्वलंकृतः ॥ चरन्मध्यादिना कर्णभस्तेजसा व्यदहाद्रिपूना २४ तं दृष्ट्वा द्विरदं दूरात्क्षेमधूर्तिर्द्विपस्थितः ॥ आह्वयन्न
भिदुद्रावप्रमनाः प्रमनस्तरम् २५ तयोः समभवदुद्धं द्विपयोरुग्ररूपयोः ॥ यदृच्छया हुमवतोर्महापर्वतयोरिव २६ संसक्तनागौ तौ वीरौ तोमरैरिहरेतरम् ॥ बल
वत्सूर्यरश्म्याभिरभित्त्वाऽन्योन्यं विनेदतुः २७ व्यपसृत्य तु नागाभ्यामंडलानि विचरतुः ॥ प्रगृह्य चोभौ धनुषाजिघ्रतुर्वै परस्परम् २८ क्ष्वेडितास्फोटितरवैर्वा
णशब्दैस्तु सर्वतः ॥ तौ जनहर्षयंतौ च सिंहनादं प्रचक्रतुः २९ समुद्यतकराभ्यां तौ द्विपाभ्यां कृतिनावुभौ ॥ वातोद्धूतपताकाभ्यां युयुधाते महाबलौ ३० ताव
न्योन्यस्य धनुषी छित्त्वाऽन्योन्यं विनेदतुः ॥ शक्तितोमरवर्षेण प्रावृण्मेघा विवांशुभिः ३१ क्षेमधूर्तिस्तदा भीमं तोमरेण स्तनांतरे ॥ निर्विभेदातिवेगेन षड्विधा
प्यपरैर्न दत्त ३२ स भीमसेनः शुशुभेतोमरैरंगमाश्रितैः ॥ क्रोधदीप्तवपुर्मेघैः सप्तसत्तिरिवांशुमान् ३३ ततो भास्करवर्णा भमंजोगतिमयस्मयम् ॥ ससर्ज तोमरं
भीमः प्रत्यमित्राय यत्नवान् ३४ ततः कुलूताधिपतिश्चापमानम्यसायकैः ॥ दशभिस्तोमरं भित्त्वा षष्ठ्या विव्याध पांडवम् ३५ अथ कार्मुकमादाय भीमोजल
दनिःस्वनम् ॥ रिपोरभ्यर्दयन्नागमुन्नदन्पांडवशरैः ३६ सशरौ चार्दितो नागो भीमसेनेन संयुगे ॥ गृह्यमाणोऽपि नातिष्ठदातोद्धूतइवांबुदः ३७ तमभ्यधाव
द्विरदं भीमो भीमस्य नागराह ॥ महावातेरितं मेघं वातोद्धूतइवांबुदः ३८ सन्निवार्यात्मनो नागक्षेमधूर्तिः प्रतापवान् ॥ विव्याधाभिदुतं बाणैर्भीमसेनस्य कुंजरम्
३९ ततः साधुविसृष्टेन सुरेणानतपर्वणा ॥ छित्त्वा शरासनं शत्रोर्नागमा मित्रमार्दयत् ४० ततः कुद्वोरणे भीमं क्षेमधूर्तिः पराभिनत् ॥ जघान चास्याद्विरदं नाराचैः सर्व
मर्मसु ४१ सपपात महानागो भीमसेनस्य भारत ॥ पुरानागस्य पतनादवहृत्य स्थितो महीम् ४२ तस्य भीमोऽपि द्विरदं दयासमपोथयत् ॥ तस्मात्प्रमथि
तान्नामा तक्षेमधूर्तिमवहृतम् ४३ उद्यतायुधमायांतंगदयाऽहन् वृकोदरः ॥ सपपातहतः सासिर्व्यसुस्तमभितो द्विपम् ४४ वज्रप्रभग्रमचलं सिंहो वज्रहतो यथा ॥
तंहतं नृपतिं दृष्ट्वा कुलूतानां यशस्करम् ॥ प्राद्रव्यथितासेना त्वदीया भरतर्षभ ४५ ॥ इति श्रीमहाभारते कर्णपर्वणि क्षेमधूर्तिवधे द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥

मराः २३ अंजोगतिः क्रजुगतिः ३४। ३९। १६ गृह्यमाणः निगृह्यमाणः क्षेमधूर्तिना ३७। ३८। ३९ आमित्रं शत्रुसंबन्धिनं सामित्रमिति पाठांतरम् ४०। ४१। ४२। ४३ अहन् हत
वान् हतोगदयाशकलीकृतः अतएव अभितो द्विपं द्विपस्याभितः पपात ४४। ४५ ॥ ॥ इति कर्णपर्वणि नीलकंठीये भारतमावर्दीपे द्वादशोऽध्यायः ॥ १३ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥

॥ संजयउवाच ॥ ततःकर्णोमहेष्वासःपांडवानामनीकिनीम् ॥ जघानसमरेशूरःशरैःसन्नतपर्वभिः १ तथैवपांडवाराजंस्तवपुत्रस्यवाहिनीम् ॥ कर्णस्यप्रसु
खेकुद्धानिजघ्रुस्तेमहारथाः २ कर्णोऽपिराजन्समरेव्यहनत्पांडवीचमूम् ॥ नाराचैरर्करश्म्याभैःकर्मारपरिमार्जितैः ३ तत्रभारतकर्णेननाराचैस्ताडितागजाः ॥
नेदुःसंदुश्चमम्लुश्चबभ्रुश्चदिशोदश ४ वध्यमानेबलेतस्मिन्सूतपुत्रेणमारिष ॥ नकुलोऽभ्यद्रवत्पूर्णसूतपुत्रमहारणे ५ भीमसेनस्तथाद्रौणिर्कुर्वाणंकर्मदुष्क
रम् ॥ विंदानुर्विदौकैकेयौसात्यकिःसमवारयत् ६ श्रुतकर्माणमायांतंचित्रसेनोमहीपतिः ॥ प्रतिविध्यस्तथाचित्रंचित्रकेतनकार्मुकम् ७ दुर्योधनस्तुराजानं
धर्मपुत्रंयुधिष्ठिरम् ॥ संशप्तकगणान्कुद्बोह्यभ्यधावद्धनंजयः ८ घृष्टयुग्मःकृपेणाथतस्मिन्वीरवरक्षये ॥ शिखंडीकृतवर्माणंसमासादयदच्युतम् ९ श्रुतकीर्ति
स्तथाशल्यमाद्रीपुत्रःसुतंतव ॥ दुःशासनंमहाराजसहदेवःप्रतापवान् १० कैकेयौसात्यकियुद्धेशरवर्षेणभास्वता ॥ सात्यकिःकैकेयौचापिच्छादयामासभारत
११ तावेनंभ्रातरौवीरौजघ्रुतुर्हृदयेभृशम् ॥ विषाणाभ्यांयथानागौप्रतिनागंमहावने १२ शरसंभिन्नवर्माणौतावुभौभ्रातरौरणे ॥ सात्यकिसत्यकर्माणराजन्वि
व्यधतुःशरैः १३ तौसात्यकिर्महाराजप्रहसनसर्वतोदिशः ॥ छादयच्छरवर्षेणवारयामासभारत १४ वार्यमाणौततस्तौहिशैनेयशरवृष्टिभिः ॥ शैनेयस्यरथतूर्ण
छादयामासतुःशरैः १५ तयोस्तुधनुषीचित्रेछित्त्वाशौरिर्महायशाः ॥ अथतौसायकैस्तीक्ष्णैर्वारयामाससंयुगे १६ अथान्येधनुषीचित्रेप्रगृह्यचमहाशरान् ॥
सात्यकिंछादयंतौतौचैरतुल्यसुष्ठुच १७ ताभ्यामुक्तामहाबाणाःकंकवर्हिणवाससः ॥ द्योतयंतोदिशःसर्वांसंपेतुःस्वर्णभूषणाः १८ बाणांधकारमभवत्तयोराज
न्महामृधे ॥ अन्योन्यस्यधनुश्चैवचिच्छिदुस्तेमहारथाः १९ ततःकुद्बोमहाराजसात्वतोयुद्धदुर्मदः ॥ धनुरन्यत्समादायसज्यं कृत्वाचसंयुगे २० क्षुरप्रेण
सुतीक्ष्णेनअनुविंदिशिरोऽहरत् ॥ अपततच्छिरोराजन्कुंडलोपचितंमहत् २१ शंबरस्यशिरोयद्वन्निहतस्यमहारणे ॥ शोचयन्केकयान्सर्वान्जगामाशुवसुंध
राम् २२ तं दृष्ट्वा निहतंशूरंभ्रतातस्यमहारथः ॥ सज्यमन्यद्वनुःकृत्वाशैनेयंपर्यवारयत् २३ सपष्ट्यासात्यकिंविद्धास्वर्णपुंखैःशिलाशितैः ॥ ननादबलवन्ना
दंतिष्ठतिष्ठेतिचाब्रवीत् २४ सात्यकिंचततस्तूर्णकैकयानांमहारथः ॥ शरैरेकसाहस्रैर्वाहोरुरसिचार्पयत् २५ सशरैःक्षतसर्वांगःसात्यकिःसत्यविक्रमः ॥
रराजसमरेराजन्सपुष्पइवकिंशुकः २६ सात्यकिःसमरेविद्धःकैकेयेनमहात्मना ॥ कैकेयंपंचविंशत्याविध्याधप्रहसन्निव २७ तावन्योन्यस्यसमरेसंछिद्यधनुषी
शुभे ॥ हत्वाचसारथीतूर्णहयांश्चरथिनांवरो २८ विरथावसियुद्धायसमाजग्मतुराहवे ॥ शतचंद्रचितेष्टह्यचर्मणीसुभुजौतथा २९

लघुशीघ्रं सुप्रशोभनम् १७।१८।१९।२० उपचितमलंकृतम् २१।२२।२३।२४।२५।२६।२७।२८।२९

३०।३१।३२।३३।३४ अपहस्तेनतिर्यग्गस्तेन ३५।३६।३७।३८ ॥ इतिकर्णपर्वणिनीलकंठीविभारतमावदीपेप्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥ श्रुतकर्मेति १ अभिसारोऽभिसाराधिपति

विरोचेतांमहारंगेनिस्त्रिशवरधारिणौ ॥ यथादेवासुरेयुद्धेजंभशक्रौमहाबलौ ३० मंडलानिततस्तौतुविचरंतौमहारणे ॥ अन्योन्यमभितस्तूर्णसमाजग्मतुरा
हवे ३१ अन्योन्यस्यवधेचैवचक्रतुर्थतुस्तमम् ॥ कैकेयस्यद्विधाचर्मततश्चिच्छेदसात्वतः ३२ सात्यकेस्तुतथैवासौचर्मचिच्छेदपार्थिवः ॥ चर्मच्छित्त्वातु
कैकेयस्तारागणशतैर्वृतम् ३३ चचारमंडलान्येवगतप्रत्यागतानिच ॥ तंचरंतंमहारंगेनिस्त्रिशवरधारिणम् ३४ अपहस्तेनचिच्छेदशैनेयस्वरयाजन्वितः ॥
सवर्माकैकयोराजन्निधाछिन्नोमहारणे ३५ निपपातमहेष्वासोवज्राहतइवाचलः ॥ तंनिहत्यरणेशूरःशैनेयोरथसतमः ३६ युधामन्युरथतूर्णमारुरोहपरंतपः ॥
ततोऽन्यंरथमास्थायविधिवत्कल्पितंपुनः ३७ कैकयानांमहत्सैन्यंव्यधमत्सात्यकिःशरैः ॥ सावध्यमानासमरेकैकयानांमहाचमूः ॥ तमुत्सृज्यरणेशत्रुंप्रदुद्रा
वदिशोदश ३८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेकर्णपर्वणिर्विंदानुर्विदवधेत्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥ संजयउवाच ॥ श्रुतकर्माततोर्राजंश्चित्रसेनंमहीपतिम् ॥ आज
घ्रेसमरेकुद्धःपंचाशद्विःशिलीमुखैः १ अभिसारस्तुतंराजन्नवभिर्नतपर्वभिः ॥ श्रुतकर्माणमाहृत्यसूतंविध्याधपंचभिः २ श्रुतकर्माततःकुद्धश्चित्रसेनंचमूमुखे ॥
नाराचेनसुतीक्ष्णेनमर्मदेशेसमार्पयत् ३ सोऽतिविद्धोमहाराजनाराचेनमहात्मना ॥ मूर्छामभिययौवीरःकश्मलंचाविवेशह ४ एतस्मिन्नंतरेचैनंश्रुतकीर्तिर्महा
यशाः ॥ नवत्याजगतीपालंछादयामासपत्रिभिः ५ प्रतिलभ्यततःसंज्ञांचित्रसेनोमहारथः ॥ धनुश्चिच्छेदभलेनतंचविध्याधसप्तभिः ६ सोऽन्यत्कार्मुकमा
दायवेगग्रंरुवमभूषितम् ॥ चित्ररूपधरंचक्रेचित्रसेनंशरोर्मभिः ७ सशरैश्चित्रितोराजाचित्रमालयधरोयुवा ॥ युवेवसमरेऽशोभद्गोष्ठीमध्येस्वलंकृतः ८ श्रु
तकर्माणमथवैनाराचेनस्तनांतरे ॥ विभेदतरसाशूरस्तिष्ठतिष्ठेतिचाब्रवीत् ९ श्रुतकर्माऽपिसमरेनाराचेनसमर्पितः ॥ सुस्त्रावरुधिरंतत्रगैरिकाद्रंइवाचलः १०
ततःसरुधिराक्तांगोरुधरेणकृतच्छविः ॥ रराजसमरेवीरःसपुष्पइवकिंशुकः ११ श्रुतकर्माततोर्राजन्शत्रुणासमाभिद्रुतः ॥ शत्रुसंवारणंकुद्बोद्विधाचिच्छेदका
र्मुकम् १२ अथैनंछिन्नधन्वानंनाराचानांशतैस्त्रिभिः ॥ छादयन्समरेराजन्विध्याधचसुपत्रिभिः १३ ततोऽपरेणभलेनतीक्ष्णेनानिशितेनच ॥ जहारसशिर
स्त्राणंशिरस्तस्यमहात्मनः १४ तच्छिरोन्यपतद्रूमौचित्रसेनस्यदीप्तिमत् ॥ यदृच्छयायथाचंद्रश्रुतःस्वर्गान्महीतलम् १५ राजानंनिहतं दृष्ट्वातेऽभिसारं
तुमारिष ॥ अभ्यद्रवंतवेगेनचित्रसेनस्यसैनिकाः १६ ततःकुद्बोमहेष्वासस्तत्सैन्यंप्राद्रवच्छरैः ॥ अंतकालेयथाकुद्धःसर्वभूतानिप्रेतराद् १७

श्रुतसेनः आहृत्यसंताप्य २।३ मूर्च्छांअर्धनिद्राकश्मलमचित्तत्वं ४ एनंश्रुतकर्माणं ५ तंश्रुतकर्माणं ६।७ सशरैरिति गोष्ठीगोयूथपःसांडोमहोक्षः सयथाशृंगादावलंकृतपवंसश
रैरलंकृतइत्यर्थः ८।९।१० कृतच्छविः आहितशोभः ११।१२ सुपत्रिभिः शोभनपुंखवज्रिर्नाराचानांशतैः १३।१४।१५।१६ प्रेतराज्यमः १७

दावीदावाभिस्तेनदग्धाः १८ । १९ । २० । २१ । २२ स्वर्णवन्तासुवर्णमयधन्वाभिवा २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ गात्रावरणकवचम् २२ । ३३ । ३४ । ३५

तेवध्यमानाः समरेतवपौत्रेणधन्विना ॥ व्यद्रवंतदिशस्तूर्णदावदग्धाइवद्विपाः १८ तास्तुविद्रवतोद्वानिरुत्साहानाद्विषज्ये ॥ द्रावयान्निषुभिस्तीक्ष्णैःश्रुत
कर्माव्यरोचत १९ प्रतिविध्यस्ततश्चित्राभिस्त्रापंचभिराशुगैः ॥ सारथिचित्राभिर्विद्धाध्वजमेकेषुणाऽपिच २० तंचित्रोनवभिर्भल्लैर्बाहोरुसिचार्पयत् ॥ स्व
र्णपुंखैःप्रसन्नाग्रैःकंकवर्हिणवाजितैः २१ प्रतिविध्योधनुश्छिस्वातस्यभारतसायकैः ॥ पंचभिर्निशितैर्बाणैरथैनंसहिजाग्रिवान् २२ ततःशक्तिमहाराजस्वर्णवन्तादु
रासदाम् ॥ प्राहिणोत्तवपौत्रायघोराभिशिखामिव २३ तापापतंतीसहसामहोल्काप्रतिमांतदा ॥ द्विधाचिच्छेदसमरेप्रतिविध्योहसन्निव २४ सापपातद्वि
धाच्छिन्नाप्रतिविध्यशरैःशितैः ॥ युगतिस्वभूतानिन्नासयंतीयथाऽशनिः २५ शक्तितांप्रहतांद्विधाचित्रोद्वह्यमहागदाम् ॥ प्रतिविध्यायचिक्षेपरुक्मजालविभूषि
ताम् २६ साजघानहयास्तस्यसारथिचमहारणे ॥ रथंप्रमृद्यवेगेनधरणिमिन्वपद्यत् २७ एतस्मिन्नेवकालेतुरथादाहुत्यभारत ॥ शक्तिचिक्षेपाचित्रायस्वर्णदंडा
मलंकृताम् २८ तामापतंतीजग्राहचित्रोराजन्महामनाः ॥ ततस्तमिवचिक्षेपप्रतिविध्यायपार्थिवः २९ समासाद्यरणेश्वरंप्रतिविध्यमहाप्रभा ॥ निर्भिद्यद
क्षिणंबाहुनिपपातमहीतले ॥ पतिताभासयच्चैवतंदेशमशनिर्यथा ३० प्रतिविध्यस्ततोराजंस्तोमरंहेमभूषितम् ॥ प्रेषयामाससंकुद्धाश्चित्रस्यवधकाक्षया ३१
सतस्यगात्रावरणंभित्त्वाहृदयमेवच ॥ जगामधरणीतूर्णमहोरगइवाशयम् ३२ सपपाततदाराजातोमरेणसमाहतः ॥ प्रसार्यविपुलौबाहुपीनौपरिघसन्निभौ
३३ चित्रंसंप्रेक्ष्यनिहतंतावकारणशोभिनः ॥ अभ्यद्रवंतवेगेनप्रतिविध्यंसमंततः ३४ सृजंतोविविधान्बाणानशतघ्नीश्चसर्किंकिणीः ॥ तमवच्छादयामासुः
सूर्यमभ्रगणाइव ३५ तान्विधम्यमहाबाहुःशरजालेनसंयुगे ॥ व्यद्रावयत्तवचमूंवज्रहस्तइवासुरीम् ३६ तेवध्यमानाःसमरेतावकाःपांडवैर्वृष ॥ विप्रकीर्यत
सहसावातनुन्नाघनाइव ३७ विप्रद्रुतेबलेतस्मिन्वध्यमानेसमंततः ॥ द्रौणिरेकोऽप्ययानूर्णभीमसेनमहाबलम् ३८ ततःसमागमोघोरोबभूवसहसातयोः ॥ य
थादेवासुरेयुद्धेवृत्रवासवयोरिव ३९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेकर्णपर्वणिचित्रवधेचतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ संजयउवाच ॥ भीमसेनंततोद्रौणीराज
न्विध्याधपत्रिणा ॥ परयात्वरयायुक्तोदर्शयन्नस्त्रलाघवम् १ अथैनंपुनराजघ्नेनवत्यानिशितैःशरैः ॥ सर्वमर्माणिसंप्रेक्ष्यमर्मजालबुहस्तवत् २ भीमसेनःसमा
कीर्णोद्रौणिनानिशितैःशरैः ॥ रराजसमरेराजनरश्मिवानिवभास्करः ३ ततःशरसहस्रेणसुप्रयुक्तेनपांडवः ॥ द्रोणपुत्रमवच्छाद्यसिंहनादममुंचत् ४ शरैःशरा
स्ततोद्रौणिःसंवार्थयुधिपांडवम् ॥ ललाटेऽभ्याहनद्राजन्नाराचेनस्मयन्निव ५ ललाटस्थंततोबाणंधारयामासपांडवः ॥ यथाशृंगवनेदत्तःखड्गोधारयतेवृष ६

३६ । ३७ । ३८ । ३९ ॥ ॥ इतिकर्णपर्वणिनीलकंठीयेभारतमावदीपेचतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ श्रीमेति १ । २ । ३ । ४ । ५ सहगोमंडकः ६

७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ कृतप्रतिकृतेअन्योन्यास्त्रप्रतिघाते १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ ईषतुः इच्छांचक्रतुः २२ । २३ । २४ । २५ उल्कानामन्यो

ततोद्रौणिरणेभीमोयतमानंपराक्रमी ॥ त्रिभिर्विव्याधनाराचैर्ललाटेविस्मयान्निव ७ ललाटस्थैस्ततोबाणैर्बाह्वोऽसौव्यशोभत ॥ प्रावृषीवयथासितकस्त्रिशृंगः
पर्वतोत्तमः ८ ततःशरशतैर्द्रौणिरदयामासपांडवम् ॥ नचैनंकंपयामासमातरिष्वेवपर्वतम् ९ तथैवपांडवोयुद्धेद्रौणिशरशतैःशितैः ॥ नाकंपयतसंहृष्टोवा
योघइवपर्वतम् १० तावन्योन्यंशरैर्घोरैश्छादयानौमहारथौ ॥ रथवर्षगतौवीरौशुशुभातेबलोत्कटौ ११ आदित्याविवसंदीप्तौलोकश्रयकराबुभौ ॥ स्वरश्मि
भिरिवान्योन्यंतापयंतौशरोत्तमैः १२ ततःप्रतिकृतेयत्नंकुर्वाणौतौमहारणे ॥ कृतप्रतिकृतेयत्नौशरसंघैरभीतवत् १३ व्याघ्राविवचसंग्रामेचेरतुस्तौनरोत्तमौ ॥
शरदंष्ट्रौदुराधर्षौचापवक्रौभयंकरौ १४ अभूतांतावदृश्यौचशरजालैःसमंततः ॥ मेघजालैरिवच्छन्नौगगनेचंद्रभास्करौ १५ चकाशेतेमुहूर्तेनततस्तावप्य
रिंदमौ ॥ विमुक्तावभ्रजालेनअंगारकबुधाविव १६ अथतत्रैवसंग्रामेवर्तमानेसुदारुणे ॥ अपसव्यंततश्चक्रेद्रौणिस्तत्रवृकोदरम् १७ किरञ्छरशतैरुग्रैर्घाराभि
रिवपर्वतम् ॥ ननुतन्मष्ट्रपेभीमःशत्रोर्विजयलक्षणम् १८ प्रतिचक्रेततोराजनपांडवोऽप्यपसव्यतः ॥ मंडलानांविभागेषुगतप्रत्यागतेषुच १९ बभूवतुमुलं
युद्धंतयोःपुरुषसिंहयोः ॥ चरित्वाविविधान्मार्गानमंडलस्थानमेवच २० शरैःपूर्णायतोत्सृष्टैरन्योन्यमभिजघ्नतुः ॥ अन्योन्यस्यवधेचैवचक्रतुर्यत्रमुत्तमम्
२१ ईषतुर्विरथंचैवकर्तुमन्योन्यमाहवे ॥ ततोद्रौणिर्महास्त्राणिप्रादुश्चक्रेमहारथः २२ तान्यस्त्रैरेवसमरेप्रतिजघ्नेऽथपांडवः ॥ ततोघोरंमहाराजअस्त्रयुद्धमव
र्तत् २३ ग्रहयुद्धंयथाघोरंप्रजासंहरणेह्यभूत् ॥ तेबाणाःसमसज्जंतमुक्तास्ताभ्यांभुभारत २४ द्योतयंतोदिशःसर्वास्तवसैन्यंसमंततः ॥ बाणसंघैर्वृत्तंघोरमा
काशंसमपद्यत् २५ उल्कापातावृत्तंयुद्धंप्रजानांसंक्षयेवृष ॥ बाणाभिघातात्संजज्ञेतत्रभारतपावकः २६ सविस्फुलिगोदीप्ताचिर्योऽदहद्वाहिनीद्वयम् ॥ त
त्रसिद्धामहाराजसंपतंतोऽब्रुवन्वचः २७ युद्धानामतिसर्वेषांयुद्धमेतदितिप्रभो ॥ सर्वयुद्धानिचैतस्यकलानाहंतिषोडशीम् २८ नेदृशंचपुनर्युद्धंभविष्यति
कदाचन ॥ अहोज्ञानेनसंपन्नावुभौब्राह्मणक्षत्रियौ २९ अहोशौर्येणसंपन्नावुभौचोग्रपराक्रमौ ॥ अहोभीमबलोभीमएतस्यचक्रताम्रता ३० अहोवीर्यस्यसा
रत्वमहोसौष्ठवमेतयोः ॥ स्थितावेतौहिसमरेकालांतकयमोपमौ ३१ रुद्रौद्राविवसंभूतौयथाद्राविवभास्करौ ॥ यमौवापुरुषव्याघ्रौघोररूपावुभोरणे ३२ इ
तिवाचःस्मश्रूयंतेसिद्धानांवेमुहुर्मुहुः ॥ सिंहनादश्चसंजज्ञेसमेतानांदेवौकसाम् ३३ अहुतंचाप्यचित्यंचदृष्ट्वाकर्मतयोरणे ॥ सिद्धचारणसंधानांविस्मयःसम
पद्यत् ३४ प्रशंसंतितदादेवाःसिद्धाश्चपरमर्षयः ॥ साधुद्रौणेमहाबाहोसाधुभीमेतिचाबुवन् ३५ तौशूरौसमरेराजनपरस्परकृतागसौ ॥ परस्परमुदीक्षे
तांक्रोधादुद्धृत्यचक्षुषी ३६

न्यामिमुंषपातास्तेराहृतमिवेतिहोपमा २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६

तथैवदशनच्छदौकोधात्संदष्टौ १७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ तौबाणीमृशाहतावितिहेतोः शराभ्यामग्रमागभ्यांतयोस्तदीयोरथयोरुपस्थेमुख्यदेशे रथनीडहातिवावत् ४२ । ४३
४४ ॥ इतिकर्णपर्वणिनीलकंठायेभारतभावदीपेचदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥ ॥ ७ ॥ यथेति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ सरत्नान् रत्नागुलीयकादियुक्तान् । सरत्नानिति

क्रोधरक्तेक्षणौतौतुक्रोधात्प्रस्फुरिताधरौ ॥ क्रोधात्संदष्टदशनौतथैवदशनच्छदौ ३७ अन्योन्यंछादयंतौस्मशरवृष्ट्यामहारथौ ॥ शरांबुधरौसमरेशस्त्रविद्यु
त्प्रकाशिनौ ३८ तावन्योन्यंघ्वजंविद्धासारथिंचमहारणे ॥ अन्योन्यस्यहयान्विद्धाविमिदातेपरस्परम् ३९ ततःकुद्वौमहाराजवाणौगृह्यमहाहवे ॥ उभौ
चिक्षिपतुस्तूर्णमन्योन्यस्यवधैषिणौ ४० तौसायकौमहाराजयोतमानौचमूमुखे ॥ आजघ्नतुःसमासाद्यवज्रवेगौदुरासदौ ४१ तौपरस्परवेगाच्चशराभ्यांच
भृशाहतौ ॥ निपेततुर्महावीर्यैरथोपस्थेतयोस्तदा ४२ ततस्तुसारथिर्जात्वाद्रोणपुत्रमचेतनम् ॥ अपोवाहरणाद्राजन्सर्वसैन्यस्यपश्यतः ४३ तथैवपांड
वंराजन्विह्वलंतमुहुर्मुहुः ॥ अपोवाहरथेनाजौसारथिःशत्रुतापनम् ४४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेकर्णपर्वणिअश्वत्थामभीमसेनयोर्युद्धेपंचदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥
॥ घृतराष्ट्रउवाच ॥ यथासंशतकैःसार्धमर्जुनस्याभवद्रणः ॥ अन्येषांचमहीपानांपांडवैस्तद्भवीहिमे १ अश्वत्थामस्तुयद्युद्धमर्जुनस्यचसंजय ॥ अन्येषांचमही
पानांपांडवैस्तद्भवीहिमे २ संजयउवाच ॥ शृणुराजन्यथावृत्तसंग्रामंभ्रुवतोमम ॥ वीराणांशत्रुभिःसार्धदेहपाप्मासुनाशनम् ३ पार्थःसंशतकवलंप्रविश्याणव
सन्निभम् ॥ व्यक्षोभयदमित्रघ्नोमहावातइवार्णवम् ४ शिरांस्युन्मथ्यवीराणांशितैर्मल्लैर्वनंजयः ॥ पूर्णचंद्राभवक्काणेष्वक्षिभूदशनानिच ५ संतस्तारक्षिति
क्षिप्रंविनालैर्नलिनैरिव ॥ सुवृत्तानायतान्पुष्टान्चंदनागुरुभूषितान् ६ सायुधान्सतलत्रांश्चपंचास्योरगसन्निभान् ॥ बाहून्सुरैरभिघ्राणांचिच्छेदसमरेऽर्जुनः
७ धुर्यान्धुर्यैतरान्मृतान्ध्वजांश्चापानिसायकान् ॥ पाणीन्सरत्नान्सकृद्भल्लैश्चिच्छेदपांडवः ८ रथान्द्विपान्हयांश्चैवसारोहान्जुनोयुधि ॥ शरैरनेकसाहस्रै
र्निन्येराजन्यमक्षयम् ९ तंप्रवीराःसुसंरब्धानर्दमानाइवर्षभाः ॥ वासितार्थमिवकुद्वमाभिदुत्यमदोक्तदाः १० निघ्नंतमभिजघ्नस्तेशरैःशृंगैरिवर्षभाः ॥ तस्य
तेषांचतद्युद्धमभवलोमहर्षणम् ११ त्रैलोक्यविजयेयद्वैत्यानामहवज्रिणा ॥ अश्वैरस्त्राणिसंवार्थद्विषतांसर्वतोऽर्जुनः १२ इषुभिर्वहुभिस्तूर्णविद्धाप्राणान्जहार
सः ॥ छिन्नत्रिवेणुचक्राक्षान्हतयोधान्ससारथीन् १३ विध्वस्तायुधतूणीरान्समुन्मथितकेतनान् ॥ संछिन्नयोक्तरश्मीकान्विवरूथान्विकूबरान् १४ विस्त्रस्तबंधु
रयुगान्विस्त्रस्ताक्षप्रमंडलान् ॥ रथान्विशकलीकुर्वन्महाभ्राणिविमारुतः १५ विस्मापयन्प्रेक्षणीयंद्विषतांभयवर्धनम् ॥ महारथसहस्रस्यसमंकर्माकरोज्जयः १६

पाठे रत्निः कर्परादाकनिष्ठांतःकरस्तत्सहितान्पाणीन् ८ । ९ सुसंरब्धा इत्यत्र सुसंमर्दा इति पाठे शोभनः स्वर्गदः संमर्दो येषां तेषां भूताः वासिता पुष्पवती गौस्तदर्थम् १० । ११ । १२
छिन्नेति त्रिवेणुः उभयतः काष्ठद्वयसहितो धूर्दढः अक्षश्चक्राधारदंडः ११ योक्ताणिबंधनरज्जवः रश्मयः प्रग्रहाः विवरूथान् रथशुभिरहितान् कूबरस्त्रिवेणोरग्रभागः १४ बंधुरं रथतल्पः
युगंधुरग्रकाष्ठं अक्षप्रमंडलं रथपीडाक्षयोः संधानकाष्ठजातं विशकली कुर्वन् विशेषेण शकली कुर्वन् १५ । १६

१७ चंद्रादीनांकात्यादीन्यथासंख्यविभक्तुः १८ । १९ । २० अमित्रमांकराकारमग्रफलकंवेपांतान्अमित्रप्रकरान् २१ अर्हपूजयितुंयोग्यम् २२ । अनंतरं २३ । २४ प्रथमम् २५ । २६

सिद्धदेवर्षिसंघाश्चचारणाश्चापितुष्टुः ॥ देवदंभुभयोनेतुःपुष्पवर्षाणिचापतन् १७ केशवार्जुनयोर्मूर्ध्निप्राहवाक्राशरीरिणौ ॥ चंद्राभ्यनिलसूर्याणांकांतिदीप्ति
बलद्युतीः १८ यौसदाविभ्रतुर्वीराविमौतौकेशवार्जुनौ ॥ ब्रह्मेशानाविवाजय्यौवीरावेकरथेस्थितौ १९ सर्वभूतवरोवीरौनरनारायणाविमौ ॥ इत्येतन्महदा
श्वर्यदृष्ट्वाश्रुत्वाचभारत २० अश्वत्थामासुसंयतःकृष्णावभ्यद्रवद्रणे ॥ अथपांडवमस्यंतममित्रघ्नकराच्छरान् २१ सेषुणापाणिनाऽऽह्वयप्रहसनद्रौणिरब्रवीत् ॥
यादिमांमन्यसेवीरप्राप्तमर्हमिहातिथिम् २२ ततःसर्वात्मनात्वद्युद्धातिथ्यप्रयच्छमे ॥ एवमाचार्यपुत्रेणसमाहूतोयुयुत्सया २३ बहुमेनेऽर्जुनोऽऽत्मानमिति
चाहजनार्दनम् ॥ संशतकाश्चमेवध्याद्रौणिराह्वयतेचमाम् २४ यदत्रानंतरंप्राप्तंशंसमेतद्विमाधव ॥ आतिथ्यकर्माभ्युत्थायदीयतांयदिमन्यसे २५ एवमुक्तोऽ
वहत्पार्थकृष्णोद्रोणात्मजांतिके ॥ जैत्रेणविधिनाऽऽहूतंवायुरिद्रमिवाध्वरे २६ तमामंयैकमनसंकेशवोद्रौणिमब्रवीत् ॥ अश्वत्थामन्स्थिरोभूत्वाप्रहराशुसह
स्वच २७ निर्वेष्टुभर्तृपिंडंहिकालोऽयमुपजीविनाम् ॥ मूक्ष्मोविवादोविप्राणांस्थूलौक्षात्रौजयाजयौ २८ यामभ्यर्थयसेमोहादिव्यापार्थस्यसत्क्रियाम् ॥ ता
मामुमिच्छन्युध्यस्वस्थिरोभूत्वाऽद्यपांडवम् २९ इत्युक्तोवासुदेवेनतथेत्युक्त्वादिजोतमः ॥ विव्याधकेशवंषष्ठ्यानाराचैरर्जुनंत्रिभिः ३० तस्यार्जुनःसुपंकु
द्वस्त्रिभिर्बाणैःशरासनम् ॥ चिच्छेदचान्यदादत्तद्रौणिर्घारितरंधनुः ३१ सज्यंकृतवानिमेषाञ्चविव्याधार्जुनकेशवौ ॥ त्रिभिःशतैर्वासुदेवंसहस्रेणचपांडवम् ३२
ततःशरसहस्राणिप्रयुतान्यर्जुनानिच ॥ ससृजेद्रौणिरायस्तःसंस्तभ्यचरणेऽर्जुनम् ३३ इषुवेधनुषश्चैवज्यायाश्चैवाथमारिष ॥ बाह्वोःकराभ्यामुरसोवदनघ्रा
णनेत्रतः ३४ कर्णाभ्यांशिरसोमेभ्योलोमवर्मभ्यपुवच ॥ रथध्वजेभ्यश्चशरानिष्पेतुर्ब्रह्मवादेनः ३५ शरजालेनमहताविद्धामाधवपांडवौ ॥ ननादमुदितौ
द्रौणिर्महामेघौघनिःस्वनम् ३६ तस्यतंनिनदंश्रुत्वापांडवोऽच्युतमब्रवीत् ॥ पश्यमाधवदौरात्म्यंगुरुपुत्रस्यमांप्रति ३७ वधंप्राप्तौमन्यतेनौप्रावेश्यशरवेश्म
नि ॥ एषोऽस्मिहन्मिसंकल्पंशिक्षयाचबलेनच ३८ अश्वत्थामःशरानस्तांश्छिन्नैकैकंत्रिधात्रिधा ॥ व्यधमद्भरतश्रेष्ठोनीहारमिवमारुतः ३९ ततःसंशतकान्
भूयःसाश्वसूतरथद्विपान् ॥ ध्वजपतिगणानुग्रैर्बाणैर्विव्याधपांडवः ४० येयेदहशिरेतत्रयद्यहूपास्तदाजनाः ॥ तेतेतत्रशरैर्व्याप्तमेनिरेऽऽत्मानमात्मना ४१
तेगांडीवप्रमुक्तास्तुनानारूपाःपतत्रिणः ॥ कोशेसाग्रेस्थितान्प्रतिद्विपांश्चपुरुषान्रणे ४२ भल्लैश्छिन्नाःकराःपेतुःकरिणांमदवर्षिणाम् ॥ यथावनेपरशुभिर्नि
कृत्ताःसुमहाहमाः ४३ पश्चात्तुशैलवत्पेतुस्तेगजाःसहसादिभिः ॥ वज्रिवज्रप्रमथितायथैवाद्रिचयास्तथा ४४

२० । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२

आयस्तोयत्नवान् ३३ । ३४ इषुभिर्भूतिभ्यःशराःपेतुर्लोमभ्योऽपिवर्धभ्योविचपेतुस्तत्रहेतुर्ब्रह्मवादेनःयोगबलवत्तद्वर्धः ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४

४५ । ४६ । ४७ महत्तुल्यशिलासमुद्रोयस्मिन्तमहाशैलपर्वतमिव ४८ । ४९ पोटवेष्टाणीत्यत्र कांडकोशानितिपाठे बाणानां कोशभूतानिर्गमान्म्यवेदयत् ५० । ५१ ॥ इतिकर्णपर्वणिनीलकं
 ठीयेभारतमावदीपेपोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥ ॥ ७७ ॥ ॥ तत इति नक्षत्रमभितः नक्षत्रं लक्ष्मीकृत्य १ विमार्गस्योवकातिचारगी २ । ३ कृष्णोक्तुणां नौ आसतुः दीपयाचकतुः ४ सर्वतोधारं
 गंधर्वनगराकारान्तरथांश्चैवसुकल्पितान् ॥ विनीतैर्जवनैर्युक्तानां स्थितान्युद्धदुर्मदेः ४५ शरैर्विशकलीकुर्वन्मित्रानभ्यवीष्टत् ॥ स्वलंकृतानश्चसादीनपतींश्चा
 हनन्घनंजयः ४६ घनंजययुगांतार्कः संशतकमहार्णवम् ॥ व्यशोषयतदुःशोषंतीक्ष्णैः शरगभस्तिभिः ४७ पुनर्द्रौणिमहाशैलं नाराचैर्वज्रसन्निभैः ॥ निर्विभेदम
 हावेगैस्त्वरन्वज्जीवपर्वतम् ४८ तमाचार्यसुतः कुद्वः साश्वयंतारमाशुगैः ॥ युयुत्सुरागमद्योदुपार्थस्थानच्छिनच्छरान् ४९ ततः परमसंकुद्वः पांडवेऽस्त्राण्यवा
 मृजत् ॥ अश्वत्थामाऽभिरूपायगृहानतिथयेयथा ५० अथसंशतकांस्त्यक्त्वा पांडवोर्द्रौणिमभ्ययात् ॥ अपांक्त्यानिवत्यक्त्वादातापांक्तियमर्थिनम् ५१ ॥ इति
 श्रीमहाभारतेकर्णपर्वणिअश्वत्थामार्जुनसंवादेपोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥ ॥ ७७ ॥ ॥ संजयउवाच ॥ ततः समभवद्युद्धं शुक्रांगिरसवर्चसोः ॥ नक्षत्रमभितो
 व्योमिशुक्रांगिरसयोरिव १ संतापयंतावन्योन्यं दीप्तैः शरगभस्तिभिः ॥ लोकत्रासकरावास्तां विमार्गस्थौ ग्रहाविव २ ततोऽविध्यद्भुवोर्मध्ये नाराचेनार्जुनोभृ
 शम् ॥ सतेन विबभौर्द्रौणि रूध्वराश्मिर्मथारविः ३ अथ कृष्णो शरशतैश्चात्थाम्नाऽर्दितोभृशम् ॥ स्वरश्मिजालविकचोयुगांतार्का विवासतुः ४ ततोऽर्जुनः सर्वतो
 धारमस्त्रमवामृजद्वासुदेवोऽभिमूते ॥ द्रोणायनिचाभ्यहनत्पृष्कैर्वज्राग्निवैवस्वतदंडकल्पैः ५ सकेशं चार्जुनं चातितेजा विव्याधमर्मस्वातिरौद्रकर्मा ॥ बाणैः
 सुयुक्तैरतितीव्रवेगैर्राहतो मृत्युरपि व्यथेत ६ द्रौणेरिषूनर्जुनः सन्निवार्य व्यायच्छतस्ताद्विगुणैः संपुंखैः ॥ तंसाश्वसूतध्वजमेकवीरमावृत्य संशतकसैन्यमाच्छत
 ७ घनं विबाणानि पुधीर्धनुर्ज्याः पाणीन्भुजान्पाणिगतं च शस्त्रम् ॥ छत्राणिकेतुंस्तुरगान् रथेषां वस्त्राणि माल्यान् यथभूषणानि ८ चर्मणि वर्माणि मनोरमाणि
 प्रियाणि सर्वाणि शिरांसि चैव ॥ चिच्छेद पार्थो द्विषतां सुयुक्तैर्बाणैः स्थितानामपराङ्मुखानाम् ९ सुकल्पिताः स्यंदनवाजिनागाः समास्थिता यत्नकृतैर्नृवीरैः ॥
 पार्थैरितैर्बाणशतैर्निरस्तास्तैरेव सार्द्धं नृवरानिपेतुः १० पद्मार्कपूर्णैर्दुनिभाननानि किरीटमाल्याभरणोज्ज्वलानि ॥ भल्लार्धचंद्रक्षुरकर्तितानि प्रपेतु रव्यान् शि
 रांस्यजस्रम् ११ अथ द्विपैर्देवरिपु द्विपामैर्देवारिदर्पापहमत्युदग्रम् ॥ कर्लिगवंगां गनिषादवीराजिघांसवः पांडवमभ्यधावन् १२ तेषां द्विपानां निचकर्त पार्थो वर्मा
 णि चर्मणि करान्नियंतुन् ॥ ध्वजान्पताकाश्च ततः प्रपेतुर्वज्राहतानीव गिरैः शिरांसि १३ तेषु प्रभग्रेषु गुरोस्तनूजं बाणैः किरीटीनवसूर्यवर्णैः ॥ प्रच्छादयामासम
 हाभ्रजालैर्बायुः समुद्यंतमिवांशुमंतम् १४ ततोऽर्जुनेषु निषुभिर्निरस्य द्रौणिः शितैर्जुनवासुदेवौ ॥ प्रच्छादयित्वा दिवि चंद्रसूर्यौ ननादसोऽभोदइवातपांते १५
 सर्वतोऽस्त्रधारावर्षकं वज्रकल्पैः अमोघैः ॥ अग्निकल्पैः दाहकैः वैवस्वतदंडकल्पैः प्राणहरैः ५ । ६ व्यायच्छतोयतमानस्य आच्छतगतवान् ७ । ८ । ९ सुकल्पिताः सुसज्जताः यत्नकृतैः कृतयज्ञैः
 तैरेव बाणैरेव देवरिपुश्चासौ द्विपश्चेति गजानुरतुल्यैरित्यर्थः १२ करान्शुंदाः १३ । १४ । १५

तं अश्वत्थामानं तान्ततदन्यान् तैः कृतं बाणांधकारं कृत्वा छित्वा कृतीच्छेदने १५ संस्तुताः अन्योन्यं संघट्टन्तः १७ । १८ समासविद्येन समग्रघनुर्वेदविदा १९ अक्रियावान्प्रतिकाररहितः २० । २१
 अधिकर्णैः अधिकर्णतुल्याग्रैः २२ अंगिरसां अंगिरोगोत्राणामध्ये २३ । २४ । २५ ओघनादिनाजलौघवज्रादवता २६ ॥ इतिकर्णपर्वणिनीलकंठीयेभारतमावदीपेसप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥
 तमर्जुनस्तांश्च पुनस्त्वदीयानभ्यर्दितस्तैरमिमृत्युशस्त्रैः ॥ बाणांधकारं सहसैव कृत्वा विव्याध सर्वाणि पुभिः सुपुंखैः १६ नाप्याददत्संदधन्नैवमुंचन्वाणान्नयेऽदृश्यतस
 व्यसाची ॥ रथांश्च नागांस्तुरगान्पदातीन्संस्तूत देहान्ददृशुर्हतांश्च १७ संघायनाराचवरान्दशाशुद्रौणिस्त्वरत्रेकमिवोत्सर्ज ॥ तेषांचपंचार्जुनमभ्यविध्य
 न्पंचाच्युतं निर्विभिदुः सुपुंखाः १८ तैराहतौ सर्वमनुष्यमुख्यावमृक्षन्तौ धनदेद्रकल्पौ ॥ समासविद्येन तथाभिभूतौ हतौ रणेताविति मे निरेऽन्ये १९ अथार्जुनं
 प्राह दशार्हनाथः प्रमाद्यसे किं जहियोधमेतम् ॥ कुर्याद्विदोषं समुपेक्षितोऽयं कष्टो भवेद्याधिरिवाक्रियावान् २० तथेति चोक्त्वाऽच्युतमप्रमादीद्रौणिप्रयत्नादिपुभिस्त
 तक्ष ॥ भुजौवरोचंदनसारदिग्धौ वक्षः शिरोऽथाप्रतिमौ तथोरू २१ गांडीवमुक्तैः कुपितो विकर्णैर्द्रौणिशरैः संयतिनिर्विभेद ॥ छित्वा तुरश्मींस्तुरगानां विध्य
 तेतरणादूहुरतीवदूरम् २२ सतैर्हतो वातजवैस्तुरंगैर्द्रौणिर्दंष्ट्रपार्थशराभिभूतः ॥ इयेष नावृत्य पुनस्तु योदुपार्थेन सार्द्धं मतिमान्विमृश्य ॥ जानन्नजयं नितंतं
 णिवीरेधनं जयेचांगिरसां वरिष्ठः २३ नियम्य सहयान् द्रौणिः समाश्वास्य चमारिष ॥ रथाश्वनरसंवाधं कर्णस्य प्राविशद्वलम् २४ प्रतीपकारिणिरणादश्वत्थामि
 हतेहयैः ॥ मंत्रौपधिक्रियायोगैर्व्याधौ देहादिवाहते २५ संशतकानभिमुखौ प्रयातौ केशवार्जुनौ ॥ वातोद्धूतपताकेन स्यंदनेनौघनादिना २६ ॥ इति श्रीमहा
 भारतेकर्णपर्वणिअश्वत्थामपराजयेसप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥ ॥ संजयउवाच ॥ अथोत्तरेण पांडूनां सेनायां ध्वनिरुत्थितः ॥ रथनागाश्वपतीनां दंडवा
 र्णवध्यताम् १ निवर्तयित्वा तुरथं केशवोऽर्जुनमब्रवीत् ॥ बाहयन्नेव तुरगान्गरुडानिलरंहसः २ मागधोऽप्यतिविक्रान्तो द्विरदेन प्रमाथिना ॥ भगदत्तादनवरः
 शिक्षया च बलेन च ३ एनंहत्वानिहंताऽसिपुनः संशतकानिति ॥ वाक्यांते प्रापयत्पार्थं दंडधारां तिकंप्रति ४ समागधानां प्रवरोऽकुशग्रहेग्रहे प्रसह्यो विकचो यथा
 ग्रहः ॥ सपत्नसेनां प्रममाथदारुणो महीं समग्रां विकचो यथाग्रहः ५ सुकल्पितं दानवनागसन्निभं महाभ्रनिर्हामित्रमर्दनम् ॥ रथाश्वमातंगगणान्सहस्रशः समा
 स्थितो हंति शैर्नरानपि ६ रथानधिष्ठाय सवाजिसारथीन्नांश्च पादैर्द्विरदोव्यपोथयत् ॥ द्विपांश्च पद्भ्याममृदेकरेण द्विपोतमो हंति चकालचक्रवत् ७ नरांस्तुका
 र्णां यस्वर्मभूषणान्निपात्य साश्वा नपिपत्तिभिः सह ॥ व्यपोथयदंति वरेण शुष्मिणा सशब्दवत्स्थूलनलं यथा तथा ८

अथेति उत्तरेण उत्तरतः वध्यतां वध्यमानानाम् १ । २ अनवरः अहीनः ३ । ४ अंकुशग्रहे अंकुशधारणे हस्तिपुद्गे इत्यर्थः ग्रहे आदित्यादिग्रहसमूहेषु पृथक् पृथक् अप्रसह्यः विकचः कचोपल
 क्षितशिरोरहितः केतुर्गुपीग्रह इव विकचो विस्तीर्णो ग्रहो भूमकेतुर्गुपीउत्पातग्रहः ५ दानवनामसन्निभं गजानुरोपमं गजमित्यर्थः समास्थितः सहंतीत्यन्वयः ६ रथान्पादैरधिष्ठाय आक्रम्य मृदेमर्द
 यामासेत्युत्तरार्द्धस्यानुकर्षः । एवंकरेण शृङ्गयानरादीनपोथयदिति । एवं द्विपोहंति रथादीनित्यर्थः ७ शुष्मिणा बलवता स्थूलं सुपिरं नलं तृणविशेषम् ८

संकुलेरणदेशेइतिसामर्थ्यात्तज्ज्ञेयं ९।१० सगुणेषुकार्मुकंमोर्वीबाणसहितंधनुः निधंतुनभियंतारं ११ 'धनाधनोवातुकमतदंतिना' इतिविश्वः १२ सहेवसुगपत् १३ । १४ चरनगच्छन्प्र
मनःप्रांतिप्राप्तुवन्नतएवप्रखलितांतरः मध्येस्खलन्नित्यर्थः सनियंतुकः महामात्रसहितपपात तथापातयोर्ग्यंयथास्यात्तथागुणःपीडितोयथैवंमृतःपपातेतिप्रथमन्वयः १५ इंद्रावरजविष्णुं
अथाऽर्जुनोज्यातलनेमिनिःस्वनेमृदंगमेरीबहुशंखनादिते ॥ रथाश्वमातंगसहस्रसंकुलेरथोत्तमेनाभ्यपताद्विपोतमम् ९ ततोऽर्जुनंद्वादशभिःशरोत्तमैर्जनादनं
षोडशभिःसमार्पयन् ॥ सदंडधारस्तुरगांस्त्रिभिस्त्रिभिस्ततोनादप्रजहासचासकृत् १० ततोऽस्यपार्थःसगुणेषुकार्मुकंचकर्तभलैर्ध्वजमप्यलंकृतम् ॥ पुनर्निधंतु
न्सहपादगोमृस्ततःसचुक्रोधगिरिव्रजेश्वरः ११ ततोऽर्जुनंभिन्नकटेनदंतिनाधनाधनेनानिलतुल्यवर्चसा ॥ अतीवचुक्षोभयिषुर्जनार्दनंधनंजयंचाभिजघानतो
मरैः १२ अथास्यबाहूद्विपहस्तसन्निभौशिरश्चपूर्णदुनिभाननंत्रिभिः ॥ क्षुरैःप्रचिच्छेदसहैवपांडवस्ततोद्विपंवाणशतैःसमार्पयत् १३ सपार्थवाणैस्तपनीयभू
षणैःसमाचितःकांचनवर्मभृद्विपः ॥ तथाचकाशोनिशिपर्वतोयथादावाग्निनाप्रज्वलितौषधिद्रुमः १४ सवेदनात्तौऽबुदनिःस्वनोनदंश्चरन्भ्रमन्प्रखलितांतरोऽ
द्रवत् ॥ पपातरुगणःसनियंतुकस्तथायथागिरिर्वज्रविदारितस्तथा १५ हिमावदातेनसुवर्णमालिनाहिमाद्रिकूटप्राप्तिमेनदंतिना ॥ हतेरणेभ्रातरिदंडआव्रज
जिघांसुरिंद्रावरजंधनंजयम् १६ सतोमरैरर्करप्रभैस्त्रिभिर्जनार्दनंपंचभिर्जुनंशितैः ॥ समर्पयित्वाविननादनदंयस्ततोऽस्यबाहूनिचकर्तपांडवः १७ क्षुर
प्रकृतौसुभृशंसतोमरौशुभांगदौचंदनरूपितौभुजौ ॥ गजात्पतंतौयुगपद्विरेजतुर्यथाद्रिशृंगाद्भुचिरौमहोरगौ १८ तथाऽर्धचंद्रेणहतंकिरीटिनापपातदंडस्याशि
रक्षितिद्विपात् ॥ सशोणितार्द्रात्रिपतन्विरेजेदिवाकरोस्तादिवपश्चिमांदिशम् १९ अथद्विपंश्वेतवराभ्रसन्निभंदिवाकरांशुप्रतिमैःशरोत्तमैः ॥ विभेदपार्थःसप
पातनादयन्हिमाद्रिकूटंकुलिशाहतंयथा २० ततोऽपरेतत्प्रतिमागजोत्तमाजिगीषवःसंयातिसव्यसाचिना ॥ तथाकृतास्तेचयथैवतौद्विपोततःप्रभग्रंसुमहाद्रि
पोर्विलम् २१ गजारथाश्वाःपुरुषाश्चसंवशःपरस्परघ्नाःपरिपेतुराहवे ॥ परस्परंप्रखलिताःसमाहिताभृशंनिपेतुर्वहुभाषिणोहताः २२ अथार्जुनंस्वेपरिवार्य
सैनिकाःपुरंदरंदेवगणाइवाब्रुवन् ॥ अमैष्मयस्मान्मरणादिवप्रजाःक्षवीरदिष्टयानिहतस्त्वयारिपुः २३ नचेदरक्षिष्यइमंजनंभयाद्विषद्विरेवंबलिभिःप्रपीडितम् ॥
तथाभविष्यद्विषतांप्रमोदनंयथाहतेष्वेष्ट्विहनोऽरिसूदन २४ इतीवभूयश्चसुहृद्भिरीडितानिशम्यवाचःसुमनास्ततोऽर्जुनः ॥ यथानुरूपंप्रतिपूज्यतंजनंज
गामसंशक्तसंवहापुनः २५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेकर्णपर्वणिदंडवधेऽष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥ ॥ संजयउवाच ॥ प्रत्यागत्यपुनर्जिष्णुर्जघ्रेसंशक्तकान्वहन् ॥
वक्रातिवक्रगमनादंगारकइवग्रहः १ पार्थवाणहताराजन्नराश्वरथकुंजराः ॥ विचेलुर्वभ्रमुर्नेशुःपेतुर्मल्लुश्चभारत २

कृष्णमित्यर्थः धनंजयंचजिघांसुर्दंडआव्रजत् दंतिनासहेतिशेषः १३ नर्दयन्शब्दकारयन् १७।१८ अस्तात् अस्ताचलात् १९।२० गजोत्तमाः महागजाकृताः तौदंडधारतवभ्रात्रौ
द्विपोसाध्यक्षौकृत्तौछत्रौ तथातेऽपि कृत्ताश्छत्राः २१।२२।२३।२४।२५ ॥ इतिकर्णपर्वणिनीलकंठीये भारतमावधीये अष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥ प्रत्येति २।२

धुर्यान्श्रेष्ठान्धुर्यगतान्वाहान्वाहादीन् अभिप्रवीराणांचिच्छेदेतिद्वयोः संबंधः ३।४ वासितार्थेस्त्रीनिमित्तं । 'वासिताकरिणीनार्योर्वासितंशुरमीकृते' इतिविश्वः । यथास्वयंवरस्यां
स्त्रियंप्राप्तुंवृषमाश्ववृषमाश्वतेपांयूयं वृषमावृषमंश्रेष्ठश्रेष्ठयोधकुलमहंपूर्विकयानिपततिपुंयुद्धेऽर्जुनंप्राप्तुंराजानइत्यर्थः । वासितंअतिश्रेष्ठंराज्यादिकंवावस्तु ५।६ तस्यउग्रायुधसुतस्य
धुर्यान्धुर्यगतान्सूतान्ध्वजांश्चापानिसायकान् ॥ पाणीन्पाणिगतंशस्त्रंवाहनपेशिरांसिच ३ भलैःक्षुरैरर्धचंद्रेर्वत्सदंतैश्चपांडवः ॥ चिच्छेदामित्रवीराणांसम
रेप्रतियुध्यताम् ४ वासितार्थेयुयुत्संतोवृषभावृषभंयथा ॥ निपतंत्यर्जुनंशूराःशतशोऽथसहस्रशः ५ तेषांतस्यचतयुद्धमभवल्लोमहर्षणम् ॥ त्रैलोक्यावेजये
यादृग्देत्यानांसहवज्रिणा ६ तमविध्यत्रिभिर्वाणैर्दंशुकैरिवाहिभिः ॥ उग्रायुधसुतस्तस्यशिरःकायादपाहरत् ७ तेऽर्जुनंसर्वतःकुद्धानानाशस्त्रैरवीवृषन् ॥ मरु
द्भिःप्रेरितामेघाहिमवंतमिवोष्णगे ८ अस्त्रैरस्त्राणिसंवार्थद्विपतांसर्वतोऽर्जुनः ॥ सम्यगस्तैःशरैःसर्वानाहितानहनद्बहून् ९ छिन्नत्रिवेणुसंघातानहताश्वान्पाणिं
सारथीन् ॥ विस्त्रस्तहस्ततूणीरान्विचक्ररथकेतनान् १० संछिन्नरश्मियोक्ताक्षानव्यनुकर्षयुगात्रथान् ॥ विध्वस्तसर्वसन्नाहान्वाणैश्चक्रेऽर्जुनस्तदा ११ ते
रथास्तत्रविध्वस्ताःपराद्धर्चाभांत्यनेकशः ॥ धनिनामिवेष्टमानिहत्तान्यम्यनिलांबुभिः १२ द्विपाःसंभिन्नमर्माणोवज्राशनिसमैःशरैः ॥ पेतुर्गिर्यग्रवेशमानि
वज्रपाताग्निभिर्यथा १३ सारोहास्तुरगाःपेतुर्वहवोऽर्जुनताडिताः ॥ निर्जिह्वात्राःक्षितौक्षीणारुधिरार्द्राःसुदुर्दशः १४ नराश्वनागानाराचैःसंस्यूताःसव्यसा
चिना ॥ वभ्रमुश्चस्त्वलुःपेतुर्नेदुर्मल्लुश्चमारिष १५ अनेकैश्चशिलाधौतैर्वज्राशनिविषोपमैः ॥ शरैर्निजग्निवान्पार्थोमहेंद्रइवदानवान् १६ महार्हवमभिरणा
नानारूपांबरायुधाः ॥ सरथाःसध्वजावीराहताःपार्थेनक्षेरते १७ विजिताःपुण्यकर्माणोविशिष्टाभिजनश्रुताः ॥ गताःशरीरैर्वसुधामूर्जितैःकर्माभिर्दिवम् १८
अथार्जुनंरथवरंत्वदीयाःसमभिद्रवन् ॥ नानाजनपदाध्यक्षाःसगणाजासमन्वयः १९ उह्यमानारथाश्चमैःपतयश्चजिघांसवः ॥ समभ्यधावन्नस्यंतोविविधं
क्षिप्रमायुधम् २० तदायुधमहावर्षमुक्तंयोधमहांबुदैः ॥ व्यधमन्निशितैर्बाणैःक्षिप्रमर्जुनमारुतः २१ साश्वपतिद्विपरथंमहाशस्त्रौघसंम्लवम् ॥ सहसासंतितीर्थं
तंपार्थंशस्त्रास्त्रसेतुना २२ अथाब्रवीद्वासुदेवःपार्थकिंकीडसेऽनघ ॥ संशक्तकान्प्रमथ्यैनांस्ततःकर्णवधेत्वर २३ तथेत्युक्त्वाऽर्जुनःकृष्णंशिष्टान्संशक्तकांस्तदा ॥
आक्षिप्यशस्त्रेणबलाहैत्यानिद्रइवावधीत् २४ आददत्संदधन्नेषूनहृष्टःकैश्चिद्रणेऽर्जुनः ॥ विमुंचन्वाशरान्शीघ्रंदृश्यतेऽवहितैरपि २५ आश्चर्यमितिगोविंदःस
ममन्यतभारत ॥ हंसांशुगौरास्तेसेनाहंसाःसरइवाविशन् २६ ततःसंग्रामभूमिंचवर्तमानेजनक्षये ॥ अवेक्षमाणो गोविंदःसव्यसाचिनमब्रवीत् २७ एषपार्थमहा
रौद्रोवर्ततेभरतक्षयः ॥ पृथिव्यांपार्थिवानांवेदुर्योधनकृतेमहान् २८

अपाहरदंर्जुनइतिशेषः ७ उष्णगेग्नीष्मेगतेसतिप्रावृषीत्यर्थः । उष्णोग्नीष्मोगतोऽस्तीतोयत्रसउष्णगःकालविशेषइतिविग्रहः ८ अस्तैःक्षितैः ९।१० अनुकर्षःरथाधस्यंदात् ११।१२
१३ निर्जिह्वात्राःनिर्गताजिह्वाःअत्राणिचयेषांते १४।१५।१६।१७।१८।१९।२०।२१।२२।२३।२४।२५।२६।२७।२८

कर्ण, ८
अ०
॥ १९॥

म.भा.टी.
॥ १९॥

कलापानलंकरण २९ । १० आकीर्णान्तर्वतोविश्लिष्टान् ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ वाजीनांशरीरेरितिसंबंधः देव्यर्थावै ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४
पश्यभारतचापानिरुक्मपृष्ठानिधन्विनाम् ॥ महतांचापविद्वानिकलापानिधुर्धोस्तथा २९ जातरूपमयैःपुंखैःशरांश्चनतपर्वणः ॥ तैलघौतांश्चनाराचानवि
मुक्तानिवपन्नगान् ३० आकीर्णास्तोमरांश्चापिविचित्रानहेमभूषितान् ॥ चर्माणिचापविद्वानिरुक्मपृष्ठानिभारत ३१ सुवर्णविकृतान्प्रासान्शक्तीःकनकभूषि
ताः ॥ जांबूनदमयैःपट्टैर्बद्धाश्चविपुलागदाः ३२ जातरूपमयीश्चर्ष्णीःपट्टिशानहेमभूषितान् ॥ दंडैःकनकाचित्रैश्चापविद्वान्परश्वधान् ३३ परिधानमिदिपा
लांश्चभुशुंडीःकुणपानपि ॥ अयस्कृतांश्चपतितान्मुसलानिगुरूणिच ३४ नानाविधानिशस्त्राणिप्रगृह्यजयगृह्णिनः ॥ जीवंतद्वयंतेगतसत्त्वास्तरस्वि
नः ३५ गदाविमथितैर्गात्रैर्मुसलैर्भिन्नमस्तकान् ॥ गजवाजिरथैःक्षुण्णान्पश्ययोधान्सहस्रशः ३६ मनुष्यगजवाजीनांशरशक्तयुष्टितोमरैः ॥ निखिंशैःपट्टिशैः
प्रासैर्नखैर्लंगुडैरपि ३७ शरीरेर्बहुधाछिन्नैःशोणितौघपरिभुतैः ॥ गतासुभिरमित्रघ्नसंवृतारणभूमयः ३८ बाहुभिश्चंदनादिग्वैःसांगदैःशुभभूषणैः ॥ सतल
त्रैःसकेयूरैर्भातिभारतमेदिनी ३९ सांगुलित्रैर्भुजाग्रैश्चविप्रविद्धैरलंकृतैः ॥ हस्तिहस्तोपमैश्छिन्नैरुहैश्चतरस्विनाम् ४० बद्धचूडामणिवरैःशिरोभिश्चसकुं
डलैः ॥ रथांश्चबहुधाभग्नानहेमकिंकिणिनःशुभान् ४१ अश्वांश्चबहुधापश्यशोणितेनपरिभुतान् ॥ अनुकर्षानुपासंगानपताकाविविधानध्वजान् ४२ योधानां
चमहाशंखानपांडुरांश्चप्रकीर्णकान् ॥ निरस्तजिह्वान्मातंगान्शयानान्पर्वतोपमान् ४३ वैजयंतीविचित्राश्चहतांश्चगजयोधिनः ॥ वारणानांपरिस्तोमान्सं
युक्तानेककंबलान् ४४ विपाटितविचित्राश्चरूपाचित्राःकुथास्तथा ॥ मित्राश्चबहुधाघटाःपतद्भिश्चूर्णितागजैः ४५ वैदूर्यमणिदंडांश्चपतितान्शुक्रान्भुवि ॥
अश्वानांचयुगापीडान्रत्नचित्रानुरश्छदान् ४६ विद्धाःसादिध्वजाग्रेषुसुवर्णविकृताःकुथाः ॥ विचित्रान्मणिचित्रांश्चजातरूपपरिष्कृतान् ४७ अश्वास्तरप
रिस्तोमान्राकवान्पतितान्भुवि ॥ चूडामणीत्रैर्द्राणांविचित्राःकांचनस्रजः ४८ छत्राणिचापविद्वानिचामरव्यजनानिच ॥ चंद्रनक्षत्रभासैश्चवदनेश्चरु
कुंडलैः ४९ कृत्तश्मश्रुभिराकीर्णपूर्णचंद्रानिर्भैर्महीम् ॥ कुमुदोत्पलपद्मानांखंडैःकुलंयथासरः ५० तथामहीभृतांवक्रैःकुमुदोत्पलसन्निभैः ॥ तारागणाविचि
त्रस्यनिर्मलेद्युतिस्त्रिषु ५१ पश्येमानभसस्तुल्यांशरन्नक्षत्रमालिनीम् ॥ एतत्तवैवानुरूपंकर्माजुनमहाहवे ५२ दिविवादेवराजस्यत्वयायत्कृतमाहवे ॥ एवं
तांदर्शयन्नृणोयुद्धभूमिकिरीटिने ५३ गच्छन्नेवाशृणोच्छब्दंदुर्योधनबलेमहत् ॥ शंखदुंदुभिनेर्घोषंभेरीपणवनिःस्वनम् ५४ रथाश्चगजनादांश्चशस्त्रशदां
श्चदारुणान् ॥ प्रविश्यतद्वलंकृष्णस्तुरगैर्वातवेगितैः ५५ पांडचेनाभ्यर्दितं सैन्यंत्वदीयंवीक्ष्यविस्मितः ॥ सहिनानाविधैर्वाणैरिष्वस्त्रप्रवरौयुधि ५६ न्यहन
द्विषतांपूगान्गतामूनंतकोयथा ॥ गजवाजिमनुष्याणांशरीराणेशितैःशरैः ५७

४५ । ४६ । ४७ । ४८ । ४९ । ५० । ५१ । ५२ । ५३ । ५४ । ५५ । ५६ । ५७

॥ १९॥

५८ ॥ ॥ इति कर्णपर्वणिनीलकंठीयेभारतमावदीपेएकोनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥ ॥ ॥ ॥ प्रोक्तवति १ । २ । ३ । ४ । ५ पराभूतः प्रकोपितः ६ । ७ । ८ । ९ सपांडवःव्य
सूनकरोदितिद्वयोःसंबंधः १० । ११ । १२ । १३ । १४ मुष्टिश्छिष्टायतज्यं मुष्टिदेशोच्छिष्टाचआयताचज्यायस्यतद्यथा एकस्मिन्नेवक्षणेयद्गुणमूललाकारंचिपिटाकारंचदृश्यतइतिभावः १५
वर्षतःमत्तमतः १६ प्रमथसेप्रमथनासि १७ सत्यहाअतिपृथ्वाधान्यहा ह्वादीगर्जन १८ । १९ ताडितःद्रौणिना मलयवत्कृत्रिमोध्वजोयस्यमलयध्वजइतिप्रवीरस्यैवनामांतरंषा २० । २१
भित्त्वाप्रहरतांश्चिष्टोविदेहासूनपातयत् ॥ शत्रुप्रवीरैश्चाणिनानाशस्त्राणिसायकैः ॥ छित्वातानवधीच्छन्नपांडवैःशक्रइवासुरान् ५८ ॥ इति श्रीमहाभारते
कर्णपर्वणि संकुलयुद्धे एकोनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥ ॥ ॥ ॥ घृतराष्ट्रवाच ॥ प्रोक्तस्त्वयापूर्वमेवप्रवीरोलोकविश्रुतः ॥ नत्वस्यकर्मसं
ग्रामेत्वयासंजयकीर्तितम् १ तस्यविस्तरशोब्रूहिप्रवीरस्याद्यविक्रमम् ॥ शिक्षांप्रभावंवीर्यंचप्रमाणंदर्पमेवच २ ॥ संजयउवाच ॥ भीष्मद्रौणकृपद्रौणिकर्णा
र्जुनजनार्दनान् ॥ समाप्तविद्यान्धनुषिश्रेष्ठान्यान्मन्यसेरथान् ३ योह्याक्षिपतिवीर्येणसर्वानेतान्महारथान् ॥ नमेनेचात्मनातुल्यंकंचिदेवनरेश्वरम् ४ तुल्य
तांद्रोणभीष्माभ्यामात्मनोयोनमृष्यते ॥ वासुदेवार्जुनाभ्यांचन्यूनतानैच्छतात्मानि ५ सपांडवौनृपतिश्रेष्ठःसर्वशस्त्रभृतांवरः ॥ कर्णस्यानिकमहनत्पराभूत
इवांतकः ६ तदुदीर्णरथाश्चंचपतिप्रवरसंकुलम् ॥ कुलालचक्रवद्भातंपांडचेनाभ्याहतंबलात् ७ व्यश्मूतध्वजरथान्विप्रविद्धायुधद्विपान् ॥ सम्यगस्तैःशरैः
पांडवोवायुर्मेघानिवाक्षिपत् ८ द्विरदान्द्विरदारोहान्विपताकायुधध्वजान् ॥ सपादरक्षानहनद्वज्रेणाद्रौनिवाद्रिहा ९ सशक्तिप्रासतूणीरानश्वारोहान्हया
नपि ॥ पुलिंदखसबाहीकानिषादांध्रकुंतलान् १० दाक्षिणात्यांश्चभोजांश्चशूरान्संग्रामकर्कशान् ॥ विशस्त्रकवचान्बाणैःकृत्वाचैवाकरोद्व्यसून ११ चतुरंगबलंवा
गैर्निघ्नंतंपांडवमाहवे ॥ दृष्ट्वाद्रौणिरसंभ्रांतमसंभ्रांतस्ततोऽभ्ययात् १२ आभाष्यचैनंमधुरमभीतंतमभीतवत् ॥ प्राहप्रहरतांश्चिष्टःस्मितपूर्वसमाह्वयत् १३
राजन्कमलपत्राक्षविशिष्टाभिजनश्रुत ॥ वज्रसंहननप्रख्यप्रख्यातबलपौरुष १४ मुष्टिश्छिष्टायतज्यंचव्यायताभ्यामहद्वनुः ॥ दोभ्यांविस्फुरयन्भासिमहाज
लदवदृशम् १५ शरवर्षैर्महावेगैरमित्रानभिवर्षतः ॥ मदन्यनानुपश्यामिप्रतिवीरंतवाहवे १६ रथद्विरदपत्यश्वानेकभ्रमथसेबहून् ॥ मृगसंघानिवारण्येवि
भीर्भीमबलोहरिः १७ महतारथघोषेणदिवंभूमिंचनादयन् ॥ वर्षतिस्स्यहामेवोभासिह्वादीवपार्थिव १८ संस्पृशानःशरांस्तीक्ष्णांस्तूणादाशीविषोपमान् ॥
मयैवैकेनयुध्यस्वयंबकेनांधकोयथा १९ एवमुक्तस्तथेत्युक्त्वाप्रहरेतिचताडितः ॥ कर्णिनाद्रौणतनयंविद्याधमलयध्वजः २० मर्मभेदिभिरत्युग्रैर्वाणैराग्निशि
खोपमैः ॥ समयन्नभ्यहनद्रौणिःपांडवमाचार्यसत्तमः २१ ततोऽपरान्सुतीक्ष्णाग्रात्राराचान्मर्मभेदिनः ॥ गत्यादशभ्यासंयुक्तानश्वस्थामाऽप्यवासूजत् २२
गत्यादशभ्या । 'उन्मुख्यभिमुखीतिर्यङ्मंदागोमूत्रिकाश्रुवा ॥ स्थलितायमकाक्राताकुट्टीपुगतीविदुः' । शिरोहृदयपार्श्वदेशस्पृशस्तिस्रः । मंदांषाद्रिन्नस्वक् गोमूत्रिकाकवचनिकुंतनी सव्या
पसंव्यगामिनी । ध्रुवानियमेनलक्ष्यमेदिनी । स्थलितालक्ष्यच्युता । यमकाक्रातालक्ष्यंभित्त्वाऽस्तकृत्त्रिगता । कुट्टालक्ष्यंकेदेशस्यबाह्वादेर्द्वितीतिनवगतयः । दशमीगतिस्तुशिरसासहदूरपा
तिनीकुट्टानाम तयागत्याप्रक्षिप्तानपिशरान्नवसंख्याकान्नवभिःशरैरच्छिन्नदितिसंबंधः २२

२३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ पूवानुजः पर्जन्यः पूवात्मजइतिपाठेऽपि सपर्यायः । दृष्टेः सूर्यप्रभवत्ववर्णनात् २९ अष्टवृषभवाह्यानि अष्टौ शकटानियदायुधसंमारंजहुः वहंतितत्सर्वम्
 ह्योष्टमभागेनयामाधेनक्षीणमित्यर्थः ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ हतेश्वरोयः कश्चित् तं पांडवं ४० मलयध्वजः पांडवस्तं यदृच्छयागतं वारणं समभ्यति
 तानशरानच्छिनत्पांडवो नवभिर्निशितैः शरैः ॥ चतुर्भिर्दयच्चाश्वानाशुतेव्यसवोऽभवन् २३ अथद्रौणसुतस्येष्टं स्तांश्छित्त्वानिशितैः शरैः ॥ धनुर्ज्यां वि
 ततां पांडवश्चिच्छेदादित्यतेजसः २४ दिव्यं धनु रथाधिज्यं कृत्वा द्रौणि रमित्रहा ॥ प्रेक्ष्य चाशुरथेयुक्ता न्नरैरन्यान् हयोत्तमान् २५ ततः शरसहस्राणि प्रेषयामास
 वेद्विजः ॥ इषुसंवाधमाकाशमकरोद्दिश एव च २६ ततस्तानस्यतः सर्वान् द्रौणेर्वाणान् महात्मनः ॥ जानानोऽप्यक्षयान् पांडवो शातयत्पुरुषर्षभः २७ प्रयुक्तां
 स्तान् प्रयत्नेन चिच्छत्वा द्रौणेरिषूनरिः ॥ चक्रक्षौरणे तस्य प्राणदन्निशितैः शरैः २८ अथारेर्लाघवं दृष्ट्वा मंडलीकृतकामुकः ॥ प्रास्य द्रौणसुतो वाणान् वृष्टिपूषा
 नुजो यथा २९ अष्टावष्टगवान् यूहुः शकटानियदायुधम् ॥ अहस्तदष्टभागेन द्रौणिश्चिक्षेपमारिष ३० तमंतकमिव कुद्धमंतकस्यांतकोपमम् ॥ ये ये ददृशिरेत
 त्रविंसं ज्ञाः प्रायशोऽभवन् ३१ पर्जन्य इव धर्मातेष्टया साद्रिद्रुमामहीम् ॥ आचार्यपुत्रस्तांसेनां वाणवृष्ट्या व्यवीवृषत् ३२ द्रौणि पर्जन्यमुक्तां तां वाणवृष्टिं सु
 दुःसहाम् ॥ वायव्यास्त्रेण संक्षिप्य मुदा पांडवानि लोऽनुदत् ३३ तस्य नानदतः केतुं चंदना गुरु रूपितम् ॥ मलयप्रतिमं द्रौणिश्छित्त्वाऽश्वांश्चतुरोऽहनत् ३४
 सूतमेकेषुणाहत्वा महाजलदनिःस्वनम् ॥ धनुश्छित्त्वाऽर्धचंद्रेण तिलशो व्यधमद्रथम् ३५ अत्रैरस्त्राणिसंवार्य चिच्छत्वा सर्वायुधानि च ॥ प्राप्तमप्याहितं द्रौणि
 र्नजघानरणे प्लया ३६ एतस्मिन्नंतरे कर्णो गजानीकमुपाद्रवत् ॥ द्रावयामास सतदा पांडवानां महद्बलम् ३७ विरथान् रथिनश्चक्रे गजान्श्वांश्च भारत ॥ गजा
 न्बहुभिरानर्च्छच्छरैः सन्नतपर्वभिः ३८ अथ द्रौणिर्महेष्वासः पांडवं शत्रुनिबर्हणम् ॥ विरथं रथिनां श्रेष्ठं नाहन युद्धकांक्षया ३९ हतेश्वरो दंतिवरः सुकल्पितस्त्व
 राभिसृष्टः प्रतिशब्दगोबली ॥ तमाद्रव द्रौणिशराहतस्त्वरत्नजेन कृत्वा प्रतिहस्तिगर्जितम् ४० तं वारणं वारणयुद्धकोविदो द्विपोत्तमं पर्वतसानुसन्निभम् ॥ सम
 भ्यतिष्ठन् मलयध्वजस्त्वरन् यथाद्रिशृंगं हरिरुन्नदंस्तथा ४१ सतोमरं भास्कररश्मिर्वर्चसंबलास्त्रसर्गोत्तमयत्नमन्युभिः ॥ ससर्जशीघ्रं परिपीडयन् गजंगुरोः सुताया
 द्विपतीश्वरो नदन् ४२ मणिप्रवेकोत्तमवज्रहाटकैरलंकृतं चांशुकमाल्यमौक्तिकैः ॥ हतो हतोऽसित्यसकृन्मुदानदन् पराहन द्रौणि वरांगभूषणम् ४३ तदर्कचंद्र
 ग्रहपावकस्त्रिषंभृशातिपातात्पतितं विचूर्णितम् ॥ महेंद्रवज्राभिहतं महास्वनं यथाद्रिशृंगं धरणीतले तथा ४४ ततः प्रज्ज्वालपरेण मन्युना पादाहतो नागपतिर्य
 था तथा ॥ समाददेचांतकदंडसन्निभानिषूनमित्रार्तिकरांश्चतुर्दश ४५ द्विपस्य पादाग्रकरान्संपंचभिर्नृपस्य बाहुचशिरोऽथ च त्रिभिः ॥ जघान पाङ्क्तिः पडनुत्तम
 त्विषः सपांडवराजानुचरान् महारथान् ४६

एत ४१ बलेनास्त्रसंगे पडनुत्तमो

यत्नस्तेन मन्युना चतैः परिपीडयन् कुशेन कोपयन् त्रिपतिर्मलयस्तस्येश्वरः पांडवः ४२ द्रौणेर्वरांगभूषणं किरीटं तोमरेण पराहनत् ४३ । ४४ इषून् समाददे द्रौणिरिति शेषः ४५ । ४६

४७ । ४८ चतुरश्वतुरंशः एवं सगजो दशधा भक्तो यथा दशहविष्काया मिष्टौ पिष्टौ दशधा क्रियते तथेत्यर्थः ४९ पांडवोऽश्वादीन् पादशः प्रदाय खंडयित्वा प्रशांतो द्रौणिबाणैरिति शेषः यथा स्वर्चा
 प्रेतशरीररूपं हविः प्राप्य पितृप्रियो ज्वलनः इमं शानाग्निर्जलेन शान्प्रतितद्वदित्यर्थः ५० समाप्तविद्यं सम्प्रगमाविद्यं समाप्तकर्माणं कृतकृत्यम् ५१ ॥ इतिकर्णपर्वणि नीलकंठीये भारतमावर्दीपे विंशो
 सुदीर्घवृत्तौ वरचंदनोक्षितौ सुवर्णमुक्तामणिवज्रभूषणौ ॥ भुजौ धरायां पतितौ नृपस्य तौ विचेष्टुस्ताक्षर्यहता विवोरमौ ४७ शिरश्चतत्पूर्णशशिप्रमाननं सरोपता
 म्नायतनेत्रमुन्नसम् ॥ क्षितावपि भ्राजतितत्सकुंडलं विशाखयोर्मध्यगतः शशीयथा ४८ स तु द्विपः पंचभिर्कृतमेषुभिः कृतः षडंशश्चतुरो नृपस्त्रिभिः ॥ कृतो दशां
 शः कुशलेन युध्यता यथा हविस्तदशदेवतं तथा ४९ स पादशोराक्षसमोजनान् बहून् प्रदाय पांडवोऽश्वमनुध्यकुंजरान् ॥ स्वधामिवाप्यज्वलनः पितृप्रियस्ततः प्र
 शांतः सलिलप्रवाहतः ५० समाप्तविद्यं तु गुरोः सुतं नृपः समाप्तकर्माणमुपेत्य ते सुतः ॥ सुहृद्वृतो त्यर्थमपूजयन् मुदा जिते बलौ विष्णुमिवामरेश्वरः ५१ ॥ इति श्रीम
 हाभारते कर्णपर्वणि पांडवध्वनिंशोऽध्यायः ॥ २० ॥ ॥ ४४ ॥ ॥ घृतराष्ट्र उवाच ॥ पांडवे हते किमकरोदुर्जुनो युधिसंजय ॥ एकवीरेण कर्णेन द्राविते
 पुपरेषु च १ समाप्तविद्यो बलवान्युक्तो वीरः स पांडवः ॥ सर्वभूतेष्वनुज्ञातः शंकरेण महात्मना २ तस्मान्महद्भयं तीव्रमभिन्नघ्राद्धनं जयात् ॥ स यत्तत्राकरोत्पार्थ
 स्तन्ममाचक्ष्वसंजय ३ ॥ संजय उवाच ॥ हते पांडवेऽर्जुनं कृष्णस्त्वरत्नाहवचो हितम् ॥ पश्यामि नाहं राजानमपयातांश्च पांडवान् ४ निवृत्तैश्च पुनः पार्थैर्भग्नं
 शत्रुबलं महत् ॥ अश्वत्थामश्च संकल्पाद्धताः कर्णेन संजयाः ५ तथाऽश्वरथनागानां कृतं चकदनं महत् ॥ सर्वमारुयातवान् वीरो वासुदेवः किरीटिने ६ एतच्छ्रुत्वा
 च दृष्ट्वा च भ्रातुर्वोरं महद्भयम् ॥ बाह्याश्चान्हृषीकेशक्षिप्रमित्याह पांडवः ७ ततः प्रायादृषीकेशोरथेनाप्रतियोधिना ॥ दारुणश्च पुनस्तत्र प्रादुरासीत् समागमः ८
 ततः पुनः समाजग्मुरभीताः कुरुपांडवाः ॥ भीमसेनमुखाः पार्थाः सूतपुत्रमुखा वयम् ९ ततः प्रवावृते भूयः संग्रामो राजसत्तम ॥ कर्णस्य पांडवानां च यमराष्ट्रविवर्ध
 नः १० धनूंषि वाणान् परिधानसि पट्टिशतोमरान् ॥ मुसलानि भुशुंडीश्च सशक्तयष्टिपरश्वधान् ११ गदाः प्रासान् शितान् कुंतान् भिदिपालान् महाकुशान् ॥ प्रवृत्त
 क्षिप्रमापेतुः परस्परजिघांसया १२ बाणज्यातलशब्देन द्यां दिशः प्रदिशो वियत् ॥ पृथिवीनेमिघोषेण नादयंतोऽभ्ययुः परान् १३ तेन शब्देन महता सहृष्टाश्च कु
 राहवम् ॥ वीरावीरैर्भहाघोरकलहांतंति तीर्षवः १४ ज्यातलत्रधनुःशब्दः कुंजाराणां च हंताम् ॥ पादातानां च पततां नृणानां दोमहान् भूत् १५ तालशब्दांश्च वि
 विधानशूराणां चाभिगर्जताम् ॥ श्रुत्वा तत्र भृशं त्रेसुः पेतुर्मल्लुश्च सैनिकाः १६ तेषां निनदतां चैव शस्त्रवर्षं च मुंचताम् ॥ बहूनाधिरथिर्वीरः प्रममाथेषुभिः परान्
 १७ पंचपंचालवीराणां रथान्दशचपंचच ॥ साश्वमूतध्वजान् कर्णः शरैर्निन्येयमक्षयम् १८ योधमुख्यामहावीर्याः पांडूनां कर्णमाहवे ॥ शीघ्रास्त्रास्तूर्णमावृ
 त्त्यपरिवभुः समंततः १९

५७ । ५८ चतुरश्वतुरंशः ॥ २० ॥ ॥ ४४ ॥ ॥ पांडव इति १ अनुज्ञात

स्त्वमजय्योमविष्यसीत्यनुमृहीतः २ । ५ । ६ प्राप्युधिष्ठिरस्य ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ द्यां स्वर्गं विवदंत रिक्षम् १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९

अंडजैर्जलपक्षिभिःसारसादिभिराकीर्णव्यासाम् २० अवस्कंद्यानिपत्य उन्मध्यमार्गादभ्यन्तरेऽर्त्यः २१।२२ असुमधनैः असवःप्राणाउन्मध्यत्येभिस्तैः मौर्व्यामौर्वीच्युतैःशरैर्बाणैस्तलत्रेज्या
घातवारणस्थानेन्यहनत् यथातैःशरसंधातुंनशकुंतितयाचकारेत्यर्थः २३।२४।२५ व्यावच्छमानेषुपतमानेषु २६।२७।२८ विमस्तिष्केक्षणायुधाःमस्तिष्कंशिरोभागस्थमांसपिंडः २९

ततःकर्णोद्विषत्सेनांशरवर्षैर्विलोडयन् ॥ विजगाहंजकाकीर्णपद्मिनीमिवयूथपः २० द्विषन्मध्यमवस्कंद्यराधेयोधनुरुत्तमम् ॥ विधुन्वानंशितैर्बाणैः
शिरांस्युन्मध्यपातयत् २१ चर्मवर्माणिसंछिन्नान्यपतन्भुविदेहिनाम् ॥ विषेदुर्नास्यसंस्पर्शाद्वितीयस्यपतत्रिणः २२ वर्मदेहासुमथनैर्धनुषःप्रच्युतैः
शरैः ॥ मौर्व्यातलत्रेन्यहनत्कशयावाजिनोयथा २३ पांडुमृजयपंचालान्शरगोचरमागतान् ॥ ममर्दतरसाकर्णःसिंहोमृगगणानिव २४ ततःपांचालराजश्च
द्रौपदेयाश्चमारिष ॥ यमौच्युयुधानश्चसहिताःकर्मभ्ययुः २५ तेषुव्यावच्छमानेषुकुरुपंचालपांडुषु ॥ प्रियानमूनरणेत्यक्तायोधाजघुःपरस्परम् २६ सुसन्न
द्वाक्वाचिनःसशिरस्त्राणभूषणाः ॥ गदाभिर्मुसलैश्चान्येपरिवैश्वमहाबलाः २७ समभ्यधावंतभृशंकालदंडैरिवोद्यतैः ॥ नर्दंतश्चाह्वयंतश्चप्रवल्गंतश्चमारिष २८
ततोनिजघ्नुरन्योन्यंपेतुश्चान्योन्यताडिताः ॥ वमंतोरुधिरंगत्रैर्विमस्तिष्केक्षणायुधाः २९ दंतपूर्णैःसरुधिरैर्वैक्रैर्दाडिमसन्निभैः ॥ जीवंतइवचाप्येकेतस्युःशस्त्रो
पट्टहिताः ३० परश्वधैश्चाप्यपरेपट्टिशैरसिभिस्तथा ॥ शक्तिभिर्भिदिपालैश्चनखरप्रासतोमरैः ३१ ततस्तुश्चिच्छिदुश्चान्येविभिदुश्चिक्षिपुस्तथा ॥ संचकर्तुं
श्वजघ्नश्चक्रुद्धारणमहार्णवे ३२ पेतुरन्योन्यनिहताव्यसवोरुधिराक्षिताः ॥ क्षरंतःसुरसंरक्तंप्रकृताश्चंदनाइव ३३ रथैरथाविनिहताहस्तिभिश्चापिहास्तिनः ॥
नरैर्नराहताःपेतुरश्वाश्चाश्वैःसहस्रशः ३४ ध्वजाःशिरांसिच्छत्राणिद्विपहस्तानृणांभुजाः ॥ क्षुरैर्भल्लार्धचंद्रैश्चच्छिन्नाःपेतुर्महीतले ३५ नरांश्चनागान्स्रथा
नहयान्ममृदुराहवे ॥ अश्वारोहैर्हताःशूराश्छिन्नहस्ताश्चदंतिनः ३६ सपताकाध्वजाःपेतुर्विशीर्णाइवपर्वताः ॥ पातिभिश्चसमाहृत्यद्विरदाःस्यंदनास्तथा ३७
हताश्चहन्यमानाश्चपतिताश्चैवसर्वशः ॥ अश्वारोहाःसमासाद्यत्वरिताःपातिभिर्हताः ३८ सादिभिःपातिसंघाश्चनिहतायुधिशेरते ॥ मृदितानीवपद्मानिप्रम्ला
नाइवचस्रजः ॥ हतानांविदनान्यासनगात्राणिचमहाहवे ३९ रूपाण्यत्यर्थकांतानिद्विरदाश्चनृणांनृप ॥ समुन्नानीववल्बाणिययुर्दुर्दर्शतांपराम् ४० ॥ इतिश्री
महाभारतेकर्णपर्वणिसकुलयुद्धेएकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥ ॥ ध ॥ ॥ संजयउवाच ॥ हस्तिभिस्तुमहामात्रास्तवपुत्रेणचोदिताः ॥ घृष्टयुग्मंजिघांसंतः
कुद्धाःपार्षतमभ्ययुः १ प्राच्याश्चदाक्षिणात्याश्चप्रवरागजयोधिनः ॥ अंगावंगाश्चपुंड्राश्चमागधास्ताम्रलिप्तकाः २

३० परश्वधैस्ततलुः। पट्टिशैरसिभिश्च
विच्छिदुः। शक्तिभिर्विभिदुः। भिदिपालैश्चिक्षिपुः। नखरैःसंचकर्तुः। प्रासतोमरेर्जघुः ३१। ३२ सुरसंस्पर्शं प्रकृताश्छिन्नाश्चंदनाःरक्तचंदनाः ३३। ३४। ३५। ३६ समाहृत्यसंमुखमुत्प्लुत्य
३७। ३८ पद्मानांविदनानि स्रजइवगात्राणि ३९ समुन्नानीववल्बाणि ययुर्दुर्दर्शतांपराम् ४० ॥ इतिकर्णपर्वणिनीलकंठीयेभारतभाष्येएकविंशोऽध्यायः॥ २१ ॥ हस्तिभिरिति १।२

१। ४ पार्ष्णिःपादस्यपश्चाद्भागः। अंगुष्ठःप्रसिद्धः। अंकुशःप्रतोदः। पाण्यकुशःअंगुष्ठांकुशश्चेतिद्वौकेवलांकुशश्चेतः ५। ६ प्रच्छाद्यमानंघृष्टयुग्मम् ७। ८। ९। १०। ११। १२
मेकलाःकोशलामद्रादशार्णानिषधास्तथा ॥ गजयुद्धेषुकुशलाःकलिंगैःसहभारत ३ शरतोमरनाराचैर्दृष्टिमंतइवांबुदाः ॥ सिपिचुस्तेततःसर्वेपांचालबलमा
हवे ४ तान्संमिमर्दिषून्नागान्पाण्यगुष्ठांकुशैर्भृशम् ॥ चोदितान्पार्षतोबाणैर्नाराचैरभ्यवीवृषत् ५ एकैकंदशभिःपट्टिशैरपिभारत ॥ द्विरदानांभिवि
व्याधक्षितैर्गिरिनिमान्शरैः ६ प्रच्छाद्यमानंद्विरदैर्मैरिवादिवाकरम् ॥ प्रययुःपांडुपंचालानदंतोनिशितायुधाः ७ तान्नागानभिवर्षतोज्यातंत्रीतलना
दितैः ॥ वीरनृत्यंप्रनृत्यंतःशूरतालप्रचोदितैः ॥ नकुलःसहदेवश्चद्रौपदेयाःप्रमद्रकाः ८ सात्यकिश्चशिखंडीचचेकितानश्चवीर्यवान् ॥ समंतात्सिपिचुर्गिरा
मेघास्तोयैरिवाचलान् ९ तेम्लेच्छैःप्रेषितानागानरानश्चान्तरथानपि ॥ हस्तैराक्षिप्यममृदुःपट्टिश्चाप्यतिमन्यवः १० विभिदुश्चविषाणाग्रैःसमाक्षिप्यचाचि
क्षिपुः ॥ विषाणलग्नाश्चाप्यन्येपरिपेतुर्विभीषणाः ११ प्रमुखेवर्तमानंतुद्विपमंगस्यसात्यकिः ॥ नाराचेनोग्रवेगेनभित्त्वामर्माण्यपातयत् १२ तस्यावर्जितका
यस्यद्विरदादुत्पतिष्यतः ॥ नाराचेनाहनद्वक्षःसात्यकिःसोऽपतहुवि १३ पुंड्रस्यापततोनागंचलंतमिवपर्वतम् ॥ सहदेवःप्रयत्नास्तैर्नाराचैरहनत्रिभिः १४
विपताकंविधंतारंविधर्मध्वजजीवितम् ॥ तंरुत्वाद्विरदंभूयःसहदेवोऽगमम्ययात् १५ सहदेवंतुनकुलोवारयित्वांगमार्दयत् ॥ नाराचैर्यमदंडाभौस्त्रिभिर्नागंशते
नतम् १६ दिवाकरकरप्रख्यानंगश्चक्षेपतोमरान् ॥ नकुलायशतान्यष्टौत्रिधैकैकंतुसोऽच्छिनत् १७ तथाऽर्धचंद्रेणशिरस्तस्यचिच्छेदपांडवः ॥ सपपात
हतोम्लेच्छस्तेनैवसहदंतिना १८ अथांगपुत्रेनिहतेहस्तिशिक्षाविशारदे ॥ अंगाःकुद्धामहामात्रानागैर्नकुलमभ्ययुः १९ चलत्पताकैःसुमुखैर्ममकक्षातनुच्छ
दैः ॥ मिमर्दिषंतस्त्वरिताःप्रदीप्तैरिवपर्वतैः २० मेकलोत्कलकालिगानिषधास्ताम्रलिप्तकाः ॥ शरतोमरवर्षाणिविमुंचंतोजिवांसवः २१ तैश्छाद्यमानंनकु
लंदिवाकरमिवांबुदैः ॥ परिपेतुःसुसंरब्धाःपांडुपंचालसोमकाः २२ ततस्तदभवदुद्धरथिनाहस्तिभिःसह ॥ सृजतांशरवर्षाणितोमरांश्चसहस्रशः २३ नागा
नांप्रास्फुटन्कुंभामर्माणिविविधानिच ॥ दंताश्चैवातिविद्वानांनाराचैर्भूषणानिच २४ तेषामष्टौमहानागांश्चतुःषष्ठ्यासुतेजनैः ॥ सहदेवोजघानाशुतेऽपतन्
सहसादिभिः २५ अंजोगातिभिरायम्यप्रयत्नाद्धनुरुत्तमम् ॥ नाराचैरहनन्नागात्रकुलःकुलनंदनः २६ ततःपांचालशैनेयौद्रौपदेयाःप्रमद्रकाः ॥ शिखंडीच
महानागान्सिपिचुःशरवृष्टिभिः २७ तेषांयुधांबुधरैःशत्रुद्विरदपर्वताः ॥ बाणवर्षैर्हताःपेतुर्वज्रवर्षैरिवाचलाः २८ एवंहत्वातवगजांस्तेपांडुरथकुंजराः ॥
दुतांसेनामवैक्षंतभिन्नकूलामिवापगाम् २९ तांतेसेनांसमालोडयपांडुपुत्रस्यसैनिकाः ॥ विक्षोभयित्वाचपुनःकर्णसमभिदुद्रुवुः ३० ॥ ॥ इतिश्रीमहाभा
रतेकर्णपर्वणिसकुलयुद्धेद्विंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥ ॥ ध ॥

१९। २४। २५। २६। २७। २८। २९। ३०। ३१। ३२। ३३। ३४। ३५। ३६। ३७। ३८। ३९। ४० ॥ इतिकर्णपर्वणिनीलकंठीयेभारतभाष्येद्विंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥

आवर्जितःप्रहारवंचनेनरक्षितःकायोधेनतरय

सहेति १ आदुधुवर्माभितवंतः १२।३।४।५।६।७।८।९।१०।११।१२।१३।१४।१५।१६।१७।१८।१९।२०।२१ पिपीलिकपुंविपीलिकावा

म.भा.टी.

॥ १८ ॥

॥ संजय उवाच ॥ सहदेवं तथा कुद्वंद्वं दहंतं तव वाहिनीम् ॥ दुःशासनो महाराज भ्राता भ्रातरमभ्ययात् १ तौ समेतौ महायुद्धे दृष्ट्वा तत्र महारथाः ॥ सिंहनादरवांश्च
कुर्वासां स्यादुधुवश्च २ ततो भारतकुद्वेन तव पुत्रेण धन्विना ॥ पांडुपुत्रस्त्रिभिर्बाणैर्विक्षस्य भिहतो बली ३ सहदेवस्ततो राजत्राचेन तवात्मजम् ॥ विद्धावि
व्याध सप्तत्या सारथिचित्रिभिः शरैः ४ दुःशासनस्ततश्चापं छित्त्वा राजन्महाहवे ॥ सहदेवं त्रिसप्तत्या बाणैरुसिचार्पयत् ५ सहदेवस्तु संकुद्धः खड्गं गृह्य महा
हवे ॥ आविध्य प्रासृजत् पूर्णं तव पुत्रं रथं प्रति ६ समार्गण गुणं चापं छित्त्वा तस्य महानसिः ॥ निपपात ततो मूमाच्युतः सर्प इवावरात् ७ अथान्यद्वनुरादाय सह
देवः प्रतापवान् ॥ दुःशासनाय चिक्षेप बाणं मंतकरंततः ८ तमापतंतं विशिखं यमदंडोपमत्विषम् ॥ खड्गेन शितधारेण द्विधा चिच्छेद कौरवः ९ ततस्तं निशि
तं खड्गमाविध्य युधिसत्वरः ॥ धनुश्चान्यत्समादाय शरं जग्राह वीर्यवान् १० तमापतंतं सहस्रानि श्विंशं निशितैः शरैः ॥ पातयामास मरे सहदेवो हसन्निव ११
ततो बाणांश्चतुःषष्टितव पुत्रो महारथः ॥ सहदेवरथं पूर्णं प्रेषयामास भारत १२ ताञ्छरान्समरे राजन्वेगेनापततो बहून् ॥ एकैकं पंचभिर्बाणैः सहदेवो न्यक्तंत
१३ संनिवार्य महाबाणांस्तव पुत्रेण प्रेषितान् ॥ अथास्मै सुबहून् बाणान् प्रेषयामास संयुगे १४ तान्बाणांस्तव पुत्रोऽपि चिच्छेत् कैकं त्रिभिः शरैः ॥ ननाद सुमहा
नादं दारयाणो वसुंधराम् १५ ततो दुःशासनो राजन् विद्धा पांडुसुतरं ॥ सारथिनं विबाणैर्माद्रेयस्य समार्पयत् १६ ततः कुद्वो महाराज सहदेवः प्रतापवान् ॥
समाधत्त शरं घोरं मृत्युकालांतकोपमम् १७ विरुध्य बलवच्च आपंतव पुत्राय सोऽसृजत् ॥ सतं निर्भियवेगेनाभित्त्वा चकवचं महत् १८ प्राविश द्धरणीं राजन् वल्मीकमि
वपन्नगः ॥ ततः संमुमुहे राजंस्तव पुत्रो महारथः १९ मूढं चैनं समालोक्य सारथिस्त्वरितोरथम् ॥ अपोवाह भृशं त्रस्तो वध्यमानः शितैः शरैः २० पराजित्यरणं तं
तु कौरव्यं पांडुनंदनः ॥ दुर्योधनबलं दृष्ट्वा प्रमथय समंततः २१ पिपीलिकपुंटराजं न्यथा मृद्वनोरुषा ॥ तथा साकौरवी सेनामृदिता तेन भारत २२ ॥ इति
श्रीमहाभारते कर्णपर्वणि सहदेवदुःशासनयुद्धे त्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥ ॥ संजय उवाच ॥ नकुलं रभसं युद्धे द्रावयंतं वरूथिनीम् ॥ कर्णो वै कर्तनो
राजन्वारयामास वैरुषा १ नकुलस्तु ततः कर्णं प्रहसन्निदमब्रवीत् ॥ चिरस्य बत दृष्टोऽहं देवतैः सौम्यचक्षुषा २ पश्य मां त्वरणे पापचक्षुर्विषयमागतम् ॥ त्वां हि
मूलमनर्थानां वैरस्य कलहस्य च ३ त्वद्वोषात्कुरवः क्षीणाः समासाद्य परस्परम् ॥ त्वामद्य समरे हत्वा कृतकृत्योऽस्मि विज्वरः ४ एवमुक्तः प्रत्युवाच नकुलं सूतनं
दनः ॥ सहशं राजपुत्रस्य धन्विनश्च विशेषतः ५ प्रहरस्व च मे वीर पश्यामस्तव पौरुषम् ॥ कर्म कृत्वारणे शूरततः कथितुमर्हसि ६

सपटलम् २२ ॥ ॥ इति कर्णपर्वणि नीलकंठीये भारतभावरूपे त्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥ ॥ ॥ ॥ नकुलमिति । रभसं रणोत्सुकं १।२।३।४।५।६

७।८।९।१०।११।१२।१३।१४।१५।१६।१७।१८।१९।२०।२१।२२।२३।२४।२५।२६।२७।२८।२९।३०।३१।३२।३३।३४।३५।३६

अनुक्ता समरे तात शूरा युध्यंति शक्तिः ॥ प्रयुध्य स्वमया शक्त्या हनिष्ये दर्पमेव ते ७ इत्युक्त्वा प्राहरत् पूर्णं पांडुपुत्राय सूतजः ॥ विव्याध चैनं समरे त्रिसप्तत्या शिली
मुखैः ८ नकुलस्तु ततो विद्धः सूतपुत्रेण भारत ॥ अशीत्याऽऽशी विषप्रसूयैः सूतपुत्रमविध्यत् ९ तस्य कर्णो धनुश्छित्त्वा स्वर्णपुंखैः शिलाशितैः ॥ त्रिंशता पर
मेष्वासः शरैः पांडवमर्दयत् १० ते तस्य कवचं भित्त्वा पपुः शोणितमाहवे ॥ आशी विषायथानागा भित्त्वा गांसलिलं पपुः ११ अथान्यद्वनुरादाय हेमपृष्ठं दुरास
दम् ॥ कर्णो विव्याध सप्तत्या सारथिचित्रिभिः शरैः १२ ततः कुद्वो महाराज नकुलः परवीरहा ॥ क्षुरप्रेण सुतीक्ष्णेन कर्णस्य धनुराच्छिनत् १३ अथैनं छिन्नधन्वानं
सायकानां शितैस्त्रिभिः ॥ आजग्रे प्रहसन् वीरः सर्वलोकमहारथम् १४ कर्णमभ्यर्दितं दृष्ट्वा पांडुपुत्रेण मारिष ॥ विस्मयं परमं जग्मुराधिनः सहदेवतैः १५ अथान्य
द्वनुरादाय कर्णो वै कर्तनस्तदा ॥ नकुलं पंचभिर्बाणैर्जञ्जुदेशे समार्पयत् १६ तत्र स्थैर्यतैर्बाणैर्माद्रीपुत्रोऽप्यरोचयत् ॥ स्वराशिमभिरिवादित्यो भुवने विमृजन् प्र
भाम् १७ नकुलस्तु ततः कर्णो विद्धा सप्तभिराशुगैः ॥ अथास्य धनुषः कोटिपुनश्चिच्छेद मारिष १८ सोऽन्यत्कार्मुकमादाय समरे वेगवत्तरम् ॥ नकुलस्य ततो
बाणैः समंताच्छादय हिशः १९ संछाद्य मानः सहसा कर्णं चापच्युतैः शरैः ॥ चिच्छेद सशरांस्तूर्णं शरैरेव महारथः २० ततो बाणमयं जालं विततं व्योमिदृश्यते ॥
खद्योतानामिव वातैः संपतद्भिर्यथानभः २१ तैर्विमुक्तैः शरशतैश्छादितं गमनंतदा ॥ शलभानां यथा वातैस्तद्वदासीद्विशांपते २२ तेशराहेम विहृताः
संपतंतो मुहुर्मुहुः ॥ श्रेणीकृता व्यकाशंत कौचाः श्रेणीकृता इव २३ बाणजालवृते व्योमिच्छादिते च दिवाकरे ॥ नस्म संपतते भूम्यां किंचिदप्यंतरिक्षमम् २४
निरुद्धे तत्र मार्गे च शरसंघैः समंततः ॥ व्यरोचेतां महात्मानो कालसूर्या विबोदितौ २५ कर्णं चापच्युतैर्बाणैर्वध्यमानास्तु सोमकाः ॥ अवालीयं तराजं द्रवेद नार्ता
भृशार्दिताः २६ नकुलस्य तथा बाणैर्हन्यमाना च मूस्तव ॥ व्यशीर्यत दिशो राजन्वातनुन्ना इवांशुदाः २७ ते सेने हन्यमाने तु ताभ्यां दिव्यैर्महाशरैः ॥ शरपातम
पाक्रम्य तस्थतुः प्रेक्षिकेतदा २८ प्रोत्सारितजनेतास्मिन् कर्णपांडवयोः शरैः ॥ आविध्येतां महात्माना वन्योन्यं शरवृष्टिभिः २९ विदर्शयंतौ दिव्यानि शस्त्राणि
बलमूर्धनि ॥ छादयंतौ च सहसा परस्परवधैषिणौ ३० नकुलेन शरामुक्ताः कंकवर्हिण वाससः ॥ सूतपुत्रमवच्छाद्य व्यतिष्ठंत यथाऽवरे ३१ तथैव सूतपुत्रेण प्रे
षिताः परमाहवे ॥ पांडुपुत्रमवच्छाद्य व्यतिष्ठंत वारेशराः ३२ शरवेशमप्रविष्टौ तौ ददृशा तेन कैश्चन ॥ सूर्या चंद्रमसौ राजन् छाद्यमानौ वनैरिव ३३ ततः कुद्वो
रणे कर्णः कृत्वा घोरतरं वपुः ॥ पांडवं छादयामास समंताच्छरवृष्टिभिः ३४ सोऽतिच्छनो महाराज सूतपुत्रेण पांडवः ॥ नचकार व्यथाराजन् मास्करो जलदैर्यथा
३५ ततः प्रहस्याधिरथिः शरजालानि मारिष ॥ प्रेषयामास समरे शलशोऽथ सहस्रशः ३६

एकच्छायमभूत्सर्वतस्यबाणैर्महात्मनः ॥ अभ्यच्छायेवसंजज्ञेसंपतद्भिःशरोत्तमैः ३७ ततःकर्णोमहाराजधनुश्छित्त्वामहात्मनः ॥ सारथिपातयामासरथनीडा
द्वसन्निव ३८ ततोऽश्वाश्चतुरश्वास्यचतुर्भिर्निशितैःशरैः ॥ यमस्यभवनंतूर्णप्रेषयामासभारत ३९ अथास्यतंरथंदिव्यंतिलशोव्यधमच्छरैः ॥ पताकांचक्र
क्षांश्चगदांखड्गंचमारिष ४० शतचंद्रचतुर्धर्मसर्वोपकरणानिच ॥ हताश्वोविरथश्चैवविवर्माचविशंपते ४१ अवतीर्यरथात्तूर्णपरिवंगृह्यधिष्ठितः ॥
तमुद्यतमहाघोरंपरिघंतस्यसूतजः ४२ व्यहनत्सायकैराजन्सतीक्ष्णैर्मरिसाधनैः ॥ व्यायुधंचैनमालक्ष्यशरैःसन्नतपर्वभिः ४३ आर्पयद्बहुभिःकर्णोचैनंसम
पीडयत् ॥ सहन्यमानःसमरेकतास्त्रेणवलीयसा ४४ प्राद्रवत्सहसाराजन्नकुलोव्याकुलेंद्रियः ॥ तमभिद्व्यराधेयःप्रहसन्वैपुनःपुनः ४५ सज्यमस्यधनुःकंठे
व्यवासृजतभारत ॥ ततःसशुभेराजन्कंठासक्तमहाधनुः ४६ परिवेषमनुप्राप्तोयथास्याद्योम्रिचंद्रमाः ॥ यथैवचासितोमेघःशक्रचापेनशोभितः ४७ तमब्र
वीत्ततःकर्णोव्यर्थंव्याहृतवानसि ॥ वदेदानीपुनर्हृष्टोवध्यमानःपुनःपुनः ४८ मायोत्सीःकुरुभिःसार्धंबलवद्विश्रपांडव ॥ सदृशैस्तातयुध्यस्ववीडांमाकुरुपांड
व ४९ गृहेवागच्छमाद्रेययत्रवाळुष्णफाल्गुनौ ॥ एवमुक्तामहाराजव्यसर्जयततंतदा ५० वधप्राप्तंतुतंशूरोनाहनद्धर्मवितदा ॥ स्मृत्वाकुंत्यावचोराजंस्ततए
नंव्यसर्जयत् ५१ विसृष्टःपांडवोराजन्सूतपुत्रेणधन्विना ॥ व्रीडन्निवजगामाथयुधिष्ठिररथंप्राति ५२ आरुरोहरथंचापिसूतपुत्रप्रतापितः ॥ निःश्वसन्नुःख
संतप्तःकुंभस्थइवपन्नगः ५३ तंविजित्याथकर्णोऽपिपंचालांस्वरितोययौ ॥ रथेनातिपताकेनचंद्रवर्णहयेनच ५४ तत्राक्रंदोमहानासीत्पांडवानांविशंपते ॥
दृष्ट्वासेनापतिंयातंपंचालानारथव्रजान् ५५ तत्राकरोन्महाराजकदनंसूतनंदनः ॥ मध्यंप्रातेदिनकरेचक्रवद्विचरन्प्रभुः ५६ भग्नचक्रैरथैःकोश्चिच्छिन्नध्वजप
ताकिभिः ॥ हताश्वैर्हतसूतैश्चभग्राक्षैश्चैवमारिष ५७ हियमाणानपश्यामपंचालानारथव्रजान् ॥ तत्रतत्रचसंभ्रांताविचेरुथकुंजराः ५८ दावाग्निपरिदग्धां
गायथैवस्युर्महावने ॥ भिन्नकुंभार्द्ररुधिराश्छिन्नहस्ताश्चवारणाः ५९ छिन्नगात्रावराश्चैवच्छिन्नवालधयोऽपरे ॥ छिन्नाभ्राणीवसंपेतुर्हन्यमानामहात्मना ६०
अपरेत्रासितानागानाराचशरतोमरैः ॥ तमेवाभिमुखंजग्मुःशलभाइवपावकम् ६१ अपरेनिष्ठनंतश्चव्यहश्यंतमहाद्विपाः ॥ क्षरंतःशोणितंगात्रैर्नगाइवजल
स्रवाः ६२ उरश्छदैर्वियुक्तांश्चवालबंघैश्चवाजिनः ॥ राजतैश्चतथाकांस्यैःसौवर्णैश्चैवमूषणैः ६३ हीनांश्चाभरणैश्चैवखलीनैश्चाविवर्जितान् ॥ चामरैश्चकुथाभि
श्चतूणीरैःपतितैरपि ६४ निहतैःसादिभिश्चैवशूरैराहवशोभितैः ॥ अपश्यामरणेतत्रभ्राम्यमाणान्हयोत्तमान् ६५ प्रासैःखड्गैश्चरहितानृष्टिभिश्चापिभारत ॥
हयसादीनपश्यामकंचुकोष्णीषधारिणः ६६ निहतान्वध्यमानांश्चवेपमानांश्चभारत ॥ नामांगावयवैर्हीनांस्तत्रतत्रैवभारत ६७

६८ । ६९ । ७० । ७१ । ७२ । ७३ । ७४ । ७५ । ७६ । ७७ । ७८ ॥ इतिकर्णपर्वणिनीलकंठीवेभारतमावकीपेचतुर्विंशोऽध्यायः ॥ १४ ॥ ॥ ७५ ॥ ॥ ७५ ॥

रथान्हेमपरिष्कारान्संयुक्तानजवनैर्हयैः ॥ भ्राम्यमाणानपश्यामहतेपुरथिषुद्धतम् ६८ भग्राक्षकूवरान्कांश्चिद्भग्नचक्रांश्चभारत ॥ विपताकध्वजांश्चान्यानछिन्ने
षादंडबंधुरान् ६९ विहतानुरथिनस्तत्रधावमानांस्ततस्ततः ॥ सूतपुत्रशैस्तीक्ष्णैर्हन्यमानान्विशंपते ७० विशस्त्रांश्चतथैवान्यानमशस्त्रांश्चहतान्वहन् ॥ ता
रकाजालसंच्छन्नान्वरघंटाविशोभितान् ७१ नानावर्णविचित्राभिःपताकाभिरलंकृतान् ॥ वारणाननुपश्यामधावमानान्समंततः ७२ शिरांसिवाहून्तुंश्चच्छि
न्नानन्यांस्तथैवच ॥ कर्णचापच्युतैर्बाणैरपश्यामसमंततः ७३ महान्व्यतिकरोरौद्रोयोधानामन्वपद्यत ॥ कर्णसायकनुन्नानांयुध्यतांचशितैःशरैः ७४ तेवध्य
मानाःसमरेसूतपुत्रेणसृजयाः ॥ तमेवाभिमुखंयातिपतंगाइवपावकम् ७५ तंदहतमनीकानितत्रतत्रमहारथम् ॥ क्षत्रियावर्जयामासुर्युगांताग्निमिवोल्बणम्
७६ हतशेषास्तुयेवीराःपंचालानांमहारथाः ॥ तान्प्रभग्नान्द्रुतान्वीरःपृष्ठतोविकिरच्छरैः ७७ अभ्यधावततेजस्वोविशीर्णकवचध्वजान् ॥ तापयामासता
न्बाणैःसूतपुत्रोमहाबलः ॥ मध्यंदिनमनुप्राप्तोभूतानीवतमोनुदः ७८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेकर्णपर्वणिर्कर्णयुद्धेचतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥ ॥ संजयउवाच ॥
युयुत्सुंतवपुत्रस्यद्रावयंतंबलमहत् ॥ उलूकोन्यपततूर्णीतिष्ठतिष्ठेतिचाब्रवीत् १ युयुत्सुश्चततोराजनाशितधारेणपत्रिणा ॥ उलूकंताडयामासवज्रेणमहाव
लम् २ उलूकस्तुततःक्रुद्धस्तवपुत्रस्यसंयुगे ॥ क्षुरप्रेणधनुश्छित्त्वाताडयामासकर्णिना ३ तदपास्यधनुश्छिन्नयुयुत्सुर्वेगवत्तरम् ॥ अन्यदादत्तसुमहचापं
संरक्तलोचनः ४ शाकुनिंतुततःषष्ठ्याविव्याधभरतर्षभ ॥ सारथिभिःरानर्छंतंचभूयोन्यविध्यत ५ उलूकस्तंतुर्विशल्याविद्धास्वर्णविभूषितैः ॥ अथास्य
समरेक्रुद्धोध्वजंचिच्छेदकांचनम् ६ सच्छिन्नयष्टिःसुमहान्शीर्यमाणोमहाध्वजः ॥ पपातप्रमुखेराजन्युयुत्साःकांचनध्वजः ७ ध्वजमुन्मथितंदृष्ट्वायुयुत्सुःक्रो
धमुर्च्छितः ८ उलूकंपंचभिर्बाणैराजघानस्तनांतरे ९ उलूकस्तस्यसमरेतैलघौतेनमारिष ॥ शिराश्चच्छेदमल्लेनयंतुर्भरतसतम १० तच्छिन्नमपतहूमौयुयुत्सोः
सारथेस्तदा ॥ तारारूपंयथाचित्रंनिपपातमहीतले १० जघानचतुरोश्वांश्चतंचविव्याधपंचभिः ॥ सोऽतिविद्धोबलवताप्रत्यपायाद्रथांतरम् ११ तंनिर्जि
त्यरणेराजन्नुलूकस्वरितोययौ ॥ पंचालान्सृजयांश्चैवावेनिघ्ननिशितैःशरैः १२ शतानीकंमहाराजश्रुतकर्मासुतस्तव ॥ व्यश्वसूतरथंचक्रेनिमेषार्धादसं
भ्रमः १३ हताश्वेतुरथेतिष्ठनशतानीकोमहारथः ॥ गदांचिक्षेपसंकुद्धस्तवपुत्रस्यमारिष १४ साकृत्वास्यंदनंमस्महयांश्चैवससारथीन् ॥ पपातधरणीतूर्ण
दारयंतीवभारत १५ तावुभौविरथौवीरौकुरुणांकीर्तिवर्धनौ ॥ व्यपाक्रमेतांयुद्धात्तुमेक्षमाणौपरस्परम् १६

१७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० मंडलानिभ्रांतमुद्रांतमित्यादीन्मागान् अनुलोमविलोमभेदेनद्विगुणतयाचतुर्दश ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५

पुत्रस्तुतवसंभ्रांतोविर्विशोरधमारुहत् ॥ शतानीकोऽपित्वरितःप्रतिविध्यरथंगतः १७ सुतसोमंतुशकुनिर्विद्धातुनिशितैःशरैः ॥ नाकंपयतसंकुद्धोषार्थोघइ
वपर्वतम् १८ सुतसोमस्तुतं दृष्ट्वापितुरत्यंतवैरिणम् ॥ शरैरेकसाहस्रैश्छादयामासभारत १९ तान्शरान्शकुनिस्तूर्णचिच्छेदान्यैःपतात्रिभिः ॥ लघ्वस्त्राश्च
त्रयोधीचजितकाशीचसंयुगे २० निवार्यसमरेचापिशरांस्तान्निशितैःशरैः ॥ आजघानसुसंकुद्धःसुतसोमंत्रिभिःशरैः २१ तस्याश्वानकेतनंसूतंतिलशोव्य
धमच्छरैः ॥ स्यालस्तवमहाराजततउत्तुर्जुनाः २२ हताश्वोविरथश्चैवच्छिन्नकेतुश्चमारिष ॥ धन्वीधनुर्वरं गृह्यथाहूमावतिष्ठत २३ व्यमृजसायकांश्चै
वस्वर्णपुंखान्शिलाशितान् ॥ छादयामाससमरेतवस्यालस्यतरथम् २४ शलभानामिववातान्शरवातान्महारथः ॥ रथोपगान्समीक्ष्यैवंविष्यथेनैवसौबलः २५
प्रममाथशरांस्तस्यशरवातैर्महायशाः ॥ तत्रातुष्यंतयोधाश्वासिद्धाश्चापिदिविस्थिताः २६ सुतसोमस्यतत्कर्मदृष्ट्वाश्रद्धेयमहुतम् ॥ रथस्थंशकुनियस्तुपदा
तिःसमयोधयत् २७ तस्यतीक्ष्णैर्महावैर्गैर्भलैःसन्नतपर्वभिः ॥ व्यहनत्कार्मुकंराजन्तूणीरांश्चैवसर्वशः २८ सच्छिन्नधन्वाविरथःखड्गमुद्यम्यचानदत् ॥ वैद्युर्गो
त्पलवर्णाभंदंतितंतमयत्सरुम् २९ भ्राम्यमाणंततस्तंतुविमलांवरवर्चसम् ॥ कालदंडोपमंमेनेसुतसोमस्यधीमतः ३० सोऽचरत्सहसाखड्गोमंडलानिसहस्र
शः ॥ चतुर्दशमहाराजशिक्षाबलसमन्वितः ३१ भ्रांतमुद्रांतमाविद्धमाधुतंविभुतंसृतम् ॥ संपातसमुदीर्णंचदर्शयामाससंयुगे ३२ सौबलस्तुततस्तस्यशरां
श्चिक्षेपवीर्यवान् ॥ तानापततएवाशुचिच्छेदपरमासिना ३३ ततःकुद्धोमहाराजसौबलःपरवीरहा ॥ प्राहिणोत्सुतसोमायशरानाशीविषोपमान् ३४ चिच्छे
दतांस्तुखड्गेनशिक्षयाचबलेनच ॥ दर्शयन्लाघवंयुद्धेताक्ष्यतुल्यपराक्रमः ३५ तस्यसंचरतोराजनमंडलावर्तनेतदा ॥ क्षुरप्रेणसुतीक्ष्णेनखड्गंचिच्छेदसुप्र
भम् ३६ सच्छिन्नःसहस्राभूमौनिपपातमहानसिः ॥ अर्धमस्यस्थितंहस्तेसुत्सरोस्तत्रभारत ३७ छिन्नमाज्ञायनिस्त्रिंशमवष्टुपदानिषट् ॥ प्राविध्यतततः
शेषंसुतसोमोमहारथः ३८ तच्छिन्त्वासगुणंचापरणेतस्यमहात्मनः ॥ पपातधरणीं तूर्णैस्वर्णवज्रविभूषितम् ३९ सुतसोमस्ततोऽगच्छुत्तकीर्तेर्महारथम् ॥
सौबलोऽपिधनुर्गृह्यघोरमन्यत्सुदुर्जयम् ४० अभ्ययात्पांडवानीकंनिघ्नन्शत्रुगणान्बहून् ॥ तत्रनादोमहानासीत्पांडवानांविशांपते ४१ सौबलंसमरेदृष्ट्वाविच
रंतमभीतवत् ॥ तान्यनीकानिदृष्टानिशस्त्रवंतिमहांतिच ४२ द्राव्यमाणान्यदृश्यंतसौबलेनमहात्मना ॥ यथादैत्यचमुराजनदेवराजोममर्दह ॥ तथैवपांडवी
सेनांसौबलेयोव्यनाशयत् ४३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेकर्णपर्वणिसुतसोमसौबलयुद्धेपंचविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥ ॥ ४४ ॥ ॥ ४५ ॥

मंडलानामावर्तनेअनुलोमविलोमाभ्यासे ३६ अस्वअतेः सुत्सरोःशोभनमुष्टेः २७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ ॥ इतिकर्णपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपेपंचविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥

पृष्टेति । शरभोष्टपादःसिंहवातीपशुपतिशरीरोत्सिंहवत्प्रात्मा १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९

॥ संजयउवाच ॥ पृष्टुम्रंरुपोराजनवारयामाससंयुगे ॥ यथादृष्ट्वावनेसिंहंशरभोवारयेयुषि १ निरुद्धःपार्षतस्तेनगौतमेनबलीयसा ॥ पदात्पदंविचालितुं
शक्तत्रभारत २ गौतमस्यरथंदृष्ट्वापृष्टुम्ररथंप्रति ॥ वित्रेसुःसर्वभूतानिक्षयंप्राप्तंचमेनिरे ३ तत्रावोचन्विमनसोराधिनःसादिनस्तथा ॥ द्रोणस्यनिधना
भूनंसंकुद्धोद्विपदांवरः ४ शारद्वतोमहातेजादिव्यासविदुदारधीः ॥ अपिस्वास्तभवदेदयपृष्टुम्रस्यगौतमात् ५ अपीयंवाहिनीकृत्स्नामुच्येतमहतोभयात् ॥
अप्ययंब्राह्मणःसर्वान्नोहन्त्यात्समागतान् ६ यादृशंदृश्यतेरूपमंतकप्रतिभंभृशम् ॥ गमिष्यत्यद्यपदवींभारद्वाजस्यगौतमः ७ आचार्यःक्षिप्रहस्तश्चविजयी
चसदायुषि ॥ अस्त्रवान्वीर्यसंपन्नःक्रोधेनचसमन्वितः ८ पार्षतश्चमहायुद्धेविमुखोऽद्याभिलक्ष्यते ॥ इत्येवंविविधावाचस्तावकानांपरैःसह ९ व्यश्रूयंतमहारा
जतयोस्तत्रसमागमे ॥ विनिःश्वस्यततःक्रोधात्कृपःशारद्वतोऽपि १० पार्षतंचार्दयामासनिश्चेष्टंसर्वमर्मसु ॥ सहन्यमानःसमरेगौतमेनमहात्मना ११ कर्तव्यं
नस्मजानातिमोहेनमहतावृतः ॥ तमब्रवीततोयंताकचित्क्षेमंतुपार्षत १२ ईदृशंव्यसनंयुद्धेनतेदृष्टंमयाकचित् ॥ दैवयोगात्तुतेबाणानापतन्मर्मभेदिनः १३
प्रेषिताद्विजमुख्येनमर्मण्युद्दिश्यसर्वतः ॥ व्यवर्तयेरथंतूर्णंनदीवेगमिवार्णवात् १४ अवध्यंब्राह्मणंमन्येयेनतेविक्रमोहतः ॥ पृष्टुम्रस्ततोराजनशनकैरब्रवीद्व
चः १५ मुह्यतेमेमनस्तातगात्रस्वेदश्चजायते ॥ वेपथुश्चशरीरेमेरोमहर्षश्चसारथे १६ वर्जयन्ब्राह्मणंयुद्धेशैर्याहियतोऽर्जुनः ॥ अर्जुनंभीमसेनंवासमरेप्राप्य
सारथे १७ क्षेममद्यभवेदेवमेषामेनैष्ठिकीमतिः ॥ ततःप्रायान्महाराजसारथिस्त्वरयन्बहयान् १८ यतोभीमोमहेष्वासोयुयुधेतवसेनिकैः ॥ प्रहृतंचरथंदृष्ट्वापृष्ट
युम्रस्यमारिष १९ किरन्शरशतान्येवगौतमोऽनुययौतदा ॥ शंखंचपूरयामासमुदुर्मुहुरिदमः २० पार्षतंत्रासयामासमहद्रोनमुच्यथा ॥ शिखंडिनंतुसम
रेभीष्ममृत्युंदुरासदम् २१ हार्दिकयोवारयामासस्मयान्नवमुदुर्मुहः ॥ शिखंडीतुसमासाद्यहृदिकानांमहारथम् २२ पंचभिर्निशितैर्भलैर्जन्तुदेशेसमाहनत् ॥ क
तवर्मातुसंकुद्धोभित्त्वाषष्ठ्यापतात्रिभिः २३ धनुरेकेनचिच्छेदहसनराजन्महारथः ॥ अथान्यद्वनुरादायद्रुपदस्यात्मजोबली २४ तिष्ठतिष्ठेतिसंकुद्धोहार्दिकयं
प्रत्यभाषत ॥ ततोऽस्यनवर्तिबाणान् रुक्मपुंखान्सुतेजनान् २५ प्रेषयामासराजेंद्रतेऽस्याभ्रश्यंतवर्मणः ॥ वितथांस्तान्समालक्ष्यपतितांश्चमहीतले २६
क्षुरप्रेणसुतीक्ष्णेनकार्मुकंचिच्छिदेभृशम् ॥ अथैनच्छिन्नधन्वानंभग्नशृंगमिवर्षमम् २७ अशीत्यामार्गणैःकुद्धोबाह्वोरुरसिचार्पयत् ॥ कृतवर्मातुसंकुद्धोमार्गणैः
क्षतविक्षतः २८ ववामरुधिरंगत्रैःकुंभवक्रादिवोदकम् ॥ रुधिरेणपरिक्लिन्नःकृतवर्मात्वरजत् २९

२० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ वर्मणःवर्मप्राप्यअभ्रश्यंतभ्रष्टाः वर्मनचिच्छिदुरित्यर्थः २६ । २७ । २८ ववामवांतवान् २९

३० । ३१ । ३२ । ३३ पार्वतं शिखंडिनम् ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ ॥ ॥ इतिकर्णपर्वणिनीलकण्ठीयेमास्तमावदीपेर्षड्विंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ श्वेतेति १

वर्षेणक्लेदितोराजनयथागैरिकपर्वतः ॥ अथान्यद्वनुरादायसमार्गणगुणंप्रभुः ३० शिखंडिनंवाणगणैःस्कंधदेशेव्यताडयत् ॥ स्कंधदेशस्थितैर्वाणैःशिखंडी
तुव्यराजत ३१ शाखाप्रशाखाविपुलःसुमहान्पादपोयथा ॥ तावन्योन्यंभृशंविद्धारुधिरणसमुक्षितौ ३२ अन्योन्यंभृशंविद्धारुधिरणसमुक्षितौ ३२ अन्योन्यंभृशंविद्धारुधिरणसमुक्षितौ ॥ अन्यो
न्यस्यवधेयत्नंकुर्वाणौतौमहारथौ ३३ रथाभ्यांचिरतुस्तत्रमंडलानिसहस्रशः ॥ कृतवर्माभिराजपार्षतंनिशितैःशरैः ३४ रणेविब्याधसप्तत्यास्वर्णपुंखैःशिला
शितैः ॥ ततोऽस्यसमरेबाणभोजःप्रहरतांवरः ३५ जीवितांतकरंधोरंयसृजत्वरथाऽन्वितः ॥ सतेनाभिहतोराजनमूर्छामाशुसमाविशत् ३६ ध्वजयष्टिचस
हसाशिश्रियेकश्मलावृतः ॥ अपोवाहरणातूर्णसारथीरथिनांवरम् ३७ हार्दिक्यशरसंतप्तानिःश्वसंतंपुनःपुनः ॥ पराजितेततःशूरेद्रुपदस्यात्मजेप्रभो ॥ व्य
द्रवत्पांडवीसेनाव्यधमानासमंततः ३८ ॥ ॥ इति श्रीमहाभारते कर्णपर्वणि संकुलयुद्धे षड्विंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ संजयउवाच ॥
श्वेताश्वोऽथमहाराजव्यधमतावकंबलम् ॥ यथावायुःसमासाद्यतूलराशिसमंततः १ प्रत्युद्ययुस्त्रिगतास्तंशिवयःकौरवैःसह ॥ शाल्याःसंशतकाश्चैनारायणव
लंचतत् २ सत्यसेनश्चंद्रदेवोमित्रदेवःसुतंजयः ॥ सौश्रुतिश्चित्रसेनश्चमित्रवर्माचभारत ३ त्रिगर्तराजःसमरेभ्रातृभिःपरिवारितः ॥ पुत्रैश्चैवमहेष्वासैर्नाना
शस्त्रविशारदैः ४ व्यसृजंतशरवातानकिरंतोऽर्जुनमाहवे ॥ अभ्यवर्तंतसहसावार्योपाइवसागरम् ५ तेत्वर्जुनंसमासाद्ययोधाःशतसहस्रशः ॥ अगच्छन्वि
लयंसर्वेताक्ष्यं दृष्ट्वेवपन्नगाः ६ तेहन्यमानाःसमरेनाजहुःपांडवरणे ॥ हन्यमानाभिराजशलभाइवपावकम् ७ सत्यसेनस्त्रिभिर्वाणैर्विव्याधयुधिपांडवम् ॥ मि
त्रदेवस्त्रिषष्ट्यातुचंद्रसेनस्तुसप्तभिः ८ मित्रवर्मात्रिसप्तत्यासौश्रुतिश्चापिसप्तभिः ॥ शत्रुंजयस्तुविंशत्यासुशर्मानवभिःशरैः ९ सविद्धोबहुभिःसंरुधेप्रतिविव्या
धतामृपान् ॥ सौश्रुतिसप्तभिर्विद्धासत्यसेनांत्रिभिःशरैः १० शत्रुंजयंचविंशत्याचंद्रदेवंतथाऽष्टभिः ॥ मित्रदेवंशतेनैवश्रुतसेनांत्रिभिःशरैः ११ नवभिर्मित्रवर्मा
णंसुशर्माणंतथाऽष्टभिः ॥ शत्रुंजयंचराजानंहत्वातत्रशिलाशितैः १२ सौश्रुतैःसाशिरस्त्राणंशिरःकायादपाहरत् ॥ स्वरितश्चंद्रदेवंचशरैर्निन्येयमक्षयम्
१३ तथेतरान्महाराजयतमानान्महारथान् ॥ पंचभिःपंचभिर्वाणैरेकैकंप्रत्यवारयत् १४ सत्यसेनस्तुसंकुद्धस्तोमरंयसृजन्महत् ॥ समुद्दिश्यरणेरुष्णं
सिंहनादननादच १५ सनिर्मियभुजंसर्व्यमाधवस्यमहात्मनः ॥ अयस्मयोहेमदंडोजगामधरणीतदा १६ माधवस्यतुविद्धस्यतोमरेणमहारणे ॥ प्रतोदःप्रापत्
द्वस्ताद्रश्मयश्चाविशांपते १७ वासुदेवंविभिर्वांगद्वहापार्थोधनंजयः ॥ क्रोधमाहारयत्तीव्रंरुष्णंचेदमुवाचह १८ प्रापयाश्चान्महाबाहोसत्यसेनंप्रतिप्रभो ॥
यावदेनंशरैस्तीक्ष्णैर्नयामियमसादनम् १९

२ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९

२० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ ध्वजादीनांशब्दोऽभ्युपेत्येतिषष्ठेनाम्बयः २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ हस्त्यश्चचास्यतःछिदतःस्वा

प्रतोदंरुह्यसोऽन्यतुरश्मीनपियथापुरा ॥ वाहयामासतानश्चान्सत्यसेनरथंप्राति २० विष्वक्सेनंतुनिर्मिषंरुह्यपाथोधनंजयः ॥ सत्यसेनंशरैस्तीक्ष्णैर्वारयि
त्वामहारथः २१ ततःसुनिशितैर्भैरराजस्तस्यमहाच्छिरः ॥ कुंडलोपचितंकायाच्चकर्तृपृतनांतरे २२ तन्निहत्यशितैर्वाणैर्मित्रवर्माणमाक्षिपत् ॥ वत्सदंते
नतीक्ष्णेनसारथिचास्यमारिष २३ ततःशरशतैर्भूयःसंशतकगणान्बली ॥ पातयामाससंकुद्धःशतशोऽथसहस्रशः २४ ततोराजतपुंखेनराजनशीर्षमहात्म
नः ॥ मित्रसेनस्यचिच्छेदक्षुरप्रेणमहारथः २५ सुशर्माणंसुसंकुद्धोजघ्नदेशेसमाहनत् ॥ ततःसंशतकाःसर्वेपरिवार्यधनंजयम् २६ शखौचैर्मृदुःकुद्धानाद
यंतोदिशोदश ॥ अभ्यर्दितस्तुतज्जिष्णुःशक्रतुल्यपराक्रमः २७ पुंद्रमस्त्रममेयात्माप्रातुश्चक्रेमहारथः ॥ ततःशरसहस्राणिप्रादुरासन्विशांपते २८ ध्वजानां
छिद्यमानानांकार्मुकाणांचमारिष ॥ रथानांसपताकानांतूणीराणांयुगैःसह २९ अक्षाणामथचक्राणांयोक्राणारश्मिभिःसह ॥ कूबराणांव्रूथानांपृषत्कानां
चसंयुगे ३० अश्वानांपततांचापिप्रासानामृष्टिभिःसह ॥ गदानांपरिघाणांचशक्तितोमरपट्टिशैः ३१ शतघ्नीनांसचक्राणांभुजानांचोरुभिःसह ॥ कंठसूत्रां
गदानांचकेयूराणांचमारिष ३२ हाराणामथनिष्काणांतनुत्राणांचभारत ॥ छत्राणांव्यजनानांचशिरसांमुकुटैःसह ३३ अश्रूयतमहानशद्रस्तत्रतत्रविशां
पते ॥ सकुंडलानिस्वक्षीणिपूर्णचंद्रनिभानिच ३४ शिरास्युर्व्यामदृश्यंतताराजालमिवांबरे ॥ सुस्त्रवीणिसुवासांसिचंदनेनोक्षितानिच ३५ शरीराणिव्य
दृश्यंतानिहतानांमहीतले ॥ गंधर्वनगराकारंधोरमायोधनंतदा ३६ निहतैराजपुत्रैश्चक्षत्रियैश्चमहाबलैः ॥ हस्तिभिःपतितैश्चैवतुरंगैश्चाभवन्महो ३७ अगम्य
रूपासमरेविशीर्णैरिवपर्वतैः ॥ नासीच्चक्रपथस्तत्रपांडवस्यमहात्मनः ३८ निघ्नतःशात्रवान्भैरहस्त्यश्चचास्यतोमहत् ॥ स्वानुगाइवसीदंतिरथचक्राणिमा
रिष ३९ चरतस्तस्यमंग्रामेतस्मिन्लोहितकर्दमे ॥ सीदमानानिचक्राणिसमूहस्तुरगाभृशम् ४० श्रमेणमहतायुक्तामनोमारुतरंहसः ॥ वध्यमानंतुतत्सै
न्यंपांडुपुत्रेणघन्विना ४१ प्रायशोविमुखंसर्वनावतिष्ठतभारत ॥ तानजित्वासमरेजिष्णुःसंशतकगणान्बहून् ॥ विरराजतदापार्थोविधूमोऽग्निरिवज्वलन् ४२
॥ इतिश्रीमहाभारतेकर्णपर्वणिसंशतकजये सप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ संजयउवाच ॥ युधिष्ठिरंमहाराजविमृजंतंशरान्बहून् ॥ स्व
यंदुर्योधनोराजाप्रत्यगृह्णादभीतवत् १ तमापतंतंसहसात्तवपुत्रंमहारथम् ॥ धर्मराजोदुतंविद्धातिष्ठतिष्ठेतिचाब्रवीत् २ सतुतंप्रतिविव्याधनवभिर्निशितैः
शरैः ॥ सारथिचास्यमहलेनभृशंकुद्धोऽभ्युपेत्य ३

युगाइव यथास्वस्मिन्नष्टेऽनुचराःसीदंत्येवंरथानांभंगद्व्याचक्राणिनश्यंत्यक्षमंगादितिभावः ।

आतंकादिवेतिपाठेचितयेत्युपचारः ३९ सीदमानानिपंकमज्जनात् ४० । ४१ । ४२ ॥ इति कर्णपर्वणिषड्विंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ युधिष्ठिरमिति १ । २ । ३

१।५।६।७।८।९।१०।११।१२।१३।१४।१५।१६।१७।१८।१९।२०।२१।२२।२३।२४।२५।२६।२७।२८।२९।३०।३१।३२।३३।३४।३५।३६।३७।३८।३९।४०।४१।४२।४३।४४।४५।४६।४७।४८।४९।५०।५१।५२।५३।५४।५५।५६।५७।५८।५९।६०।६१।६२।६३।६४।६५।६६।६७।६८।६९।७०।७१।७२।७३।७४।७५।७६।७७।७८।७९।८०।८१।८२।८३।८४।८५।८६।८७।८८।८९।९०।९१।९२।९३।९४।९५।९६।९७।९८।९९।१००।
 ततोयुधिष्ठिरो राजस्वर्णपुंखान् शिलीमुखान् ॥ दुर्योधनाय चिक्षेप त्रयोदशशिलाशितान् ॥ चतुर्भिश्चतुरोवाहास्तस्य हत्वामहारथः ॥ पंचमेन शिरः कायात्सा
 रथेश्वसमाक्षिपत् ५ षष्ठेन तु ध्वजं राज्ञः सप्तमेन तु कार्मुकम् ॥ अष्टमेन तथा खड्गं पातयामास भूतले ६ पंचभिर्नृपतिंचापि धर्मराजोऽर्दयद्दृशम् ॥ हताश्चातुरथा
 तस्मादवधुत्य सुतस्तव ७ उत्तमं व्यसनं प्राप्तो भूमावेवावतिष्ठत् ॥ तंतुच्छृङ्गं तं दृष्ट्वा कर्णद्रौणि कृपादयः ८ अभ्यवर्त्तत सहसा परीप्संतो नराधिपम् ॥ अथ पां
 द्रसुताः सर्वे परिवार्य युधिष्ठिरम् ९ अन्वयुः समरे राजंस्ततो युद्धमवर्त्तत ॥ ततस्तूर्यसहस्राणि प्रावाच्यंत महाभूधे १० ततः किल किलाशब्दाः प्रादुरासन्महीपते ॥
 यत्राभ्यगच्छन् समरे पंचालाः कौरवैः सह ११ नरानरैः समाजग्मुर्वारणावरवारणैः ॥ रथाश्चरथिभिः सार्धं हयाश्च हयसादिभिः १२ द्वंद्वान्यासन्महाराजप्रेक्षणी
 यानि संयुगे ॥ विविधान्यप्यर्चित्यानि शस्त्रवन्त्युत्तमानि च १३ तैश्चराः समरे सर्वे चित्रं लघुच सुषुच ॥ अयुध्यंत महावेगाः परस्परवधैषिणः १४ अन्योन्यं समरे
 जघ्न्यो ध्वजतमनुष्ठिताः ॥ नहि ते समरं चक्रुः पृष्ठतो वै कथंचन १५ मुहूर्तमेव तद्युद्धमासीन्मधुरदर्शनम् ॥ ततः उन्मत्तवद्राजन्निर्मयादमवर्त्तत १६ रथीनां गंसमा
 साद्य दारयन्निशितैः शरैः ॥ प्रेषयामास कालाय शरैः सघ्नतपर्वभिः १७ नागाहयान्समासाद्य विक्षिपंतो बहून्रणे ॥ दारयामासुरत्युग्रं तत्र तत्र तदा तदा १८ हया
 रोहाश्च बहवः परिवार्य हयोत्तमान् ॥ तलशब्दं रवांश्चक्रुः संपतंतस्ततस्ततः १९ धावमानास्ततस्तांस्तुद्रवमाणान्महागजान् ॥ पार्श्वतः पृष्ठतश्चैव निजगृह्य
 सादिनः २० विद्राव्य च बहून्श्वात्रागाराजन्मदोत्कटाः ॥ विषाणैश्चापरेजघ्नं मृदुश्चापरेभृशम् २१ साश्वारोहांश्चतुरगान् विषाणैर्विव्यधू रूपा ॥ अपरे चि
 क्षिपुर्वेगात्प्रगृह्यातिबलास्तदा २२ पादातैराहतानागाविवरेषु समंततः ॥ चक्रुर्तस्त्वं चोरं दुद्रुवुश्च दिशो दश २३ पदातीनां तु सहसा प्रहृतानां महाहवे ॥ उ
 त्सृज्य भरणं तूर्णमवतूराजिरे २४ निमित्तं मन्यमानास्तु परिणाम्य महागजाः ॥ जगृहुर्बिम्बिदुश्चैव चित्राण्याभरणानि च २५ तांस्तु तत्र प्रसक्तान्वै परिवार्य प
 दातयः ॥ हस्त्यारोहान्निजघ्नस्ते महावेगा बलोत्कटाः २६ अपरे हस्तिभिर्हस्तैः खं विक्षिप्ता महाहवे ॥ निपतंतो विषाणैर्भृशं विद्धाः सुशिक्षितैः २७ अपरे सह
 सा गृह्य विषाणैरेव सूदिताः ॥ सेनांतरं समासाद्य केचित्त्रमहागजैः २८ क्षुण्णगात्रा महाराज विक्षिप्य च पुनः पुनः ॥ अपरे व्यजनानि विविभ्राम्यनिहतामृधे २९
 पुरःसराश्च नागानामपरेषां विशांपते ॥ शरीराण्यतिविद्वानितत्र तत्र रणाजिरे ३० प्रतिमानेषु कुम्भेषु दंतवेषेषु चापरे ॥ निगृहीता भृशं नागाः प्रासतो मरशक्ति
 भिः ३१ निगृह्य च गजाः केचित् पार्श्वस्थैर्भृशदारुणैः ॥ रथाश्च सादिभिस्तत्र संभिघ्नान्यपतन्भुवि ३२

जायेषां ते महागजा गजरोहा जगृहुर्हस्तिभिर्ग्राहयामासुः परिणाम्य हस्तिमिति शेषः विमिदुश्च शत्रुन्मजैरेव १५।२५।२७।२८।२९।३० प्रतिमानेषु गजदंतांतरालेषु प्रासैः कुम्भेषु तोमरे
 दंतवेषेषु शक्तिभिश्च निगृहीताः 'प्रतिमानं प्रतिच्छाया गजदंतांतरालयोः' इति मेदिनी ११।३२

३३।३४।३५।३६।३७।३८।३९।४०।४१।४२।४३।४४।४५।४६।४७।४८।४९॥ इति कर्णपर्वणि नीलकंठीये भारतमावदीपेष्ठाविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥ ॥ ॥ ॥

सहयाः सादिनस्तत्र तोमरेण महाभूधे ॥ भूमावमृद्रन्वेगेन स चर्मणि पदातिनम् ३३ तथा सावरणान्कांश्चित् तत्र तत्र विशांपते ॥ रथान्नागाः समासाद्य परिगृह्य च मा
 रिष ३४ व्याक्षिपन्सहसा तत्र घोररूपेभयानके ॥ नाराचैर्निहताश्चापि गजाः पेतुर्महाबलाः ३५ पर्वतस्येव शिखरं वज्ररुग्णं महीतले ॥ योधा योधान्समासा
 द्यमुष्टिभिर्व्यहनन् युधि ३६ केशेष्वन्योन्यमाक्षिप्य चिक्षिपुर्बिम्बिदुश्चह ॥ उद्यम्य च भुजानन्ये निक्षिप्य च महीतले ३७ पदाचोरः समाक्रम्य स्फुरतोऽपाहरच्छि
 रः ॥ पततश्चापरो राजन्विजहारासिना शिरः ३८ जीवन्श्चतथैवान्यः शस्त्रं कायेन्यमज्जयत् ॥ मुष्टियुद्धं महात्मासीद्योधानां तत्र भारत ३९ तथा केशग्रहश्चोग्रोवाहु
 युद्धं च भैरवम् ॥ समासक्तस्य चान्येन अविज्ञातस्तथाऽपरः ४० जहार समरे प्राणात्तानां शस्त्रैरनेकधा ॥ संसक्तेषु च योधेषु वर्तमानेषु संकुले ४१ कबंधान्युत्थि
 तानि स्युः शतशोऽथ सहस्रशः ॥ शोणितैः सिच्यमानानि शस्त्राणि क्वचानि च ४२ महारागातुरक्तानि वस्त्राणि च काशिरे ॥ एवमेतन्महद्युद्धं दारुणं शस्त्रसंकुलम्
 ४३ उन्मत्तगंगाप्रतिमं शब्देनापूरयज्जगत् ॥ नैव स्वेन परे राजन्विज्ञायंतेशरातुराः ४४ योद्धव्यमिति युध्यंते राजानो जयमृद्धिनः ॥ स्वान्स्वे जघ्नं महाराज
 परांश्चैव समागतान् ४५ उभयोः सेनयोर्षीरेव्याकुलं समपद्यत् ॥ रथैर्भैरमैर्हाराजवारणैश्च निपातितैः ४६ हयैश्च पतितैस्तत्र नरैश्च विनिपातितैः ॥ अगम्य रू
 पापृथिवीक्षणेन समपद्यत् ४७ क्षणेनासीन्महीपालक्षतजौघप्रवर्तिनी ॥ पंचालानहनत्कर्णास्त्रिगतींश्च धनं जयः ४८ भीमसेनः कुरूवराज इह स्वनीकं च सर्वशः ॥
 एवमेष क्षयो वृत्तः कुरुपांडवसेनयोः ॥ अपराक्ते गते सूर्ये कांक्षतां विपुलं यशः ४९ ॥ इति श्रीमहाभारते कर्णपर्वणि संकुलयुद्धेष्ठाविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥ ॥ ॥
 ॥ घृतराष्ट्र उवाच ॥ अतितीव्राणि दुःखानि दुःसहानि बहूनि च ॥ त्वतोऽहं संजया श्रोषुं पुत्राणां चैव संक्षयम् १ यथा त्वं मे कथयसे यथा युद्धमवर्त्तत ॥ न संति मृतकौर
 व्या इति मे निश्चिता मतिः २ दुर्योधनश्च विरथः कृतस्तत्र महारथः ॥ धर्मपुत्रः कथंचक्रे तस्य वानुपतिः कथम् ३ अपराक्ते कथं युद्धमभवत्लोमहर्षणम् ॥ तन्ममा च
 क्षवत्त्वेन कुशलो ह्यसि संजय ४ ॥ संजय उवाच ॥ संसक्तेषु तु सैन्येषु वध्यमानेषु भागशः ॥ रथमन्यं समास्थाय पुत्रस्तव विशांपते ५ क्रोधेन महता युक्तः स
 विषो भुजगो यथा ॥ दुर्योधनः समालक्ष्य धर्मराजं युधिष्ठिरम् ६ प्रोवाच सूतं त्वरितो याहियाहीति भारत ॥ तत्र मां प्रापय क्षिप्रं सारथेय त्रपांडवः ७ प्रियमाणा तप
 त्रेण राजा राजतिदंशितः ॥ समूतश्चोदितो राज्ञा राज्ञः स्यंदनमुत्तमम् ८ युधिष्ठिरस्याभिमुखं प्रेषयामास संयुगे ॥ ततो युधिष्ठिरः क्रुद्धः प्रभिन्न इव कुंजरः ९
 सारथिंचोदयामास याहिय त्रसुयोधनः ॥ तौ समाजग्मुर्वीरौ भ्रातरौ रथसतमौ १०

अतीति १।२ विरथः कृतस्तत्र युद्धे धर्मपुत्रः कथंचक्रे तस्य तंच नृपतिर्दुर्योधनः कथमयुध्यतेति शेषः ३।४।५।६।७।८।९।१०

११ । १२ अपविध्यतयका १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ सर्वपारसर्वीसर्वविनाशिनी गीरादिः । तिरस्कारविनाशेचपुंसिपारसवपुमान् इति मेदिनी २३
 समेत्यचमहावीरौ संरब्धौ युद्धदुर्मदौ ॥ वर्षतुर्महेष्वासौ शरैरन्योन्यमाहवे ११ ततो दुर्योधनो राजा धर्मशीलस्य मारिष ॥ शिलाशितेन भस्त्रेण धनुश्चिच्छेदसंयु
 मे १२ तं नामृष्यत संकुदो ह्यवमानं युधिष्ठिरः ॥ अपविध्य धनुश्छिन्नक्रोधसंरक्तलोचनः १३ अन्यत्कार्मुकमादाय धर्मपुत्रश्च मूमुखे ॥ दुर्योधनस्य चिच्छेदध्व
 जं कार्मुकमेव च १४ अथान्यद्वनुरादाय प्राविध्यत युधिष्ठिरम् ॥ तावन्वोन्यं सुसंकुदौ शस्त्रवर्षाण्यमुचताम् १५ सिंहाविव सुसंरब्धौ परस्परजिगीषया ॥ ज
 प्रतुस्तौरणेऽन्योऽन्यं नर्दमानौ वृषाविव १६ अंतरं मार्गमाणौ च चेरतुस्तौ महारथौ ॥ ततः पूर्णाय तोमृष्टैः शरैस्तौ तु कृतवर्णौ १७ विरेजतुर्महाराज किं शुका वि
 वपुष्पितौ ॥ ततो राजन्विमुचंतौ सिंहनादान्मुहुर्मुहुः १८ तलयोश्च तथा शब्दान् धनुषश्च महाहवे ॥ शंखशब्दवरांश्चैव चक्रतुस्तौ नरेश्वरौ १९ अन्योन्यं तौ म
 हाराजपीडयांचक्रतुर्भृशम् ॥ ततो युधिष्ठिरो राजा पुत्रं तव शरैस्त्रिभिः २० आजघानोरसि कुद्वो वज्रवेगैर्दुरासदैः ॥ प्रतिविध्या धतं तूर्णं तव पुत्रो महीपतिः २१ पं
 चाभिर्निशितैर्वाणैः स्वर्णपुंखैः शिलाशितैः ॥ ततो दुर्योधनो राजा शक्तिं चिक्षेप भारत २२ सर्वपारसर्वीतीक्ष्णां महोल्काप्रतिमां तदा ॥ तामापतंतीं सहसा धर्मरा
 जः शितैः शरैः २३ त्रिभिश्चिच्छेद सहसा तं च विध्या धपंचभिः ॥ निपपात ततः साऽथ स्वर्णदंडा महास्वना २४ निपतंतीं महोल्के वयराजच्छिखिसन्निभा ॥ श
 क्तिं विनिहतां दृष्ट्वा पुत्रस्तव विंशतिं पते २५ नवाभिर्निशितैर्भस्त्रैर्निजघान युधिष्ठिरम् ॥ सोतिऽविद्धो बलवता शत्रुणा शत्रुतापनः २६ दुर्योधनं समुद्दिश्य बाणं जग्रा
 हस्त्वरः ॥ समाधत्त च तं बाणं धनुर्मध्ये महाबलः २७ चिक्षेप च महाराज ततः क्रुद्धः पराक्रमी ॥ स तु बाणः समासाद्य तव पुत्रं महारथम् २८ व्यामोहय तराजानं धर
 णीं च ददार ह ॥ ततो दुर्योधनः क्रुद्धो गदामुद्यम्य वेगितः २९ विधिसुः कलहस्यातं धर्मराजमुपाद्रवत् ॥ तमुद्यतगदं दृष्ट्वा दंडहस्तमिवांतकम् ३० धर्मराजो महा
 शक्तिं प्राहिणोत्तवसूनवे ॥ दीप्यमानां महावेगां महोल्कां ज्वलितामिव ३१ रथस्थः स तथा विद्धो वर्धभित्त्वास्तनांतरे ॥ भृशं संविग्रहदयः पपात च मुमोह च ३२ भीम
 स्तमाह च ततः प्रतिज्ञामनुचितयन् ॥ नायं वध्यस्तव नृप इत्युक्तः स न्यवर्तत ३३ ततस्त्वरितमागम्य कृतवर्मा तवात्मजम् ॥ प्रत्यपद्य तराजानं निमग्नं व्यस
 नार्णवे ३४ गदामादाय भीमोऽपि हेमपट्टपरिष्कृताम् ॥ अभिदुद्राव वेगेन कृतवर्माणमाहवे ३५ एवं तदभव युद्धं त्वदीयानां परैः सह ॥ अपराह्मे महाराज कांक्षतां
 विजयं युधि ३६ ॥ इति श्रीमहाभारते कर्णपर्वणि संकुल युद्धे एकोनत्रिंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥ ॥ संजय उवाच ॥ ततः कर्णं पुरस्कृत्य त्वदीया युद्धदुर्मदाः ॥ पुन
 रावृत्य संग्रामं च कुर्दवा सुरोपमम् १ द्विरदनर रथाश्च शंखशब्दैः परिहृषिता विविधैश्च शस्त्रपातैः ॥ द्विरदरथपदातिसादिसंघाः परिकुपिता भिमुखाः प्रजघ्निरेते २

२४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ ॥ इति कर्णपर्वणि नीलकंठीये भारतमावदीपे एकोनत्रिंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥ ॥ तत इति १ । २

३ । ४ । ५ । ६ । ७ लवणजलः क्षारसमुद्रः । त्रिदशवरावरजोपमं विष्णुतुल्यम् ९ । १० । ११ । १२ सृतावागती १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३
 शितपरश्वधसासिपट्टिशैरिषुभिर्नेकविधैश्च सूदिताः ॥ द्विरदरथद्वयामहाहवेवरपुरुषैः पुरुषाश्च वाहनैः ३ कमलदिनकरैर्दुसन्निभैः सितदशनैः सुमुखाशिना
 सिकैः ॥ रुचिरमुकुटकुंडलैर्महीपुरुषशिरोभिरुपस्तृतावभौ ४ परिघमुसलशक्तितोमरैर्नखरभुशुंडिगदाशतैर्हताः ॥ द्विरदनरद्वयः सहस्रशोकाधिरनदीप्रव
 हास्तदाऽभवन् ५ प्रहतरथनराश्च कुंजरं प्रतिभयदर्शनमुल्बणवणम् ॥ तदहितहतमावभौ बलं पितृपतिराष्ट्रमिव प्रजाक्षये ६ अथ तवनरदेवसैनिकास्तवचसुताः
 सुरसूनुसन्निभाः ॥ अमितबलपुरःसरारणे कुरुषभाः शिनिपुत्रमभ्ययुः ७ तदतिरुधिरभीममावभौ पुरुषवराश्वरथद्विपाकुलम् ॥ लवणजलसमुद्रतस्वनं बलम
 सुरामरसैन्यसप्रभम् ८ सुरपतिसमविक्रमस्ततस्त्रिदशवरावरजोपमं युधि ॥ दिनकरकिरणप्रभैः पृषत्कैरवितनयोऽभ्यहनाच्छिनिप्रवीरम् ९ तमपिसरथवाजि
 सारथिं शिनिवृषभो विविधैः शरैस्त्वरन् ॥ भुजगविषसमप्रभैरपुरुषवरं समवास्तृणोत्तदा १० शिनिवृषभशरैर्निपीडितं तव सुहृदो वसुषेणमभ्ययुः ॥ त्वरितम
 तिरथारथर्षभां द्विरदरथाश्च पदातिभिः सह ११ तदुदधिनिभमाद्रवदलं त्वरिततरैः समभिद्रुतं परैः ॥ द्रुपदसुतमुत्तदाऽभवत् पुरुषरथाश्च गजक्षयो महान् १२
 अथ पुरुषवरौ कृतान्हिकौ भवमाभिपूज्य यथाविधि प्रभुम् ॥ अरिवधकृतनिश्चयौ द्रुतं तव बलमर्जुनकेशवौ मृतौ १३ जलदनिनदनिःस्वनं रथं पवनाविधूतपताकके
 तनम् ॥ सितहयमुपयांतं मंतिकं कृतमनसो ददृशुस्तदाऽरयः १४ अथ विस्फार्य गांडीवरं थेनृत्यान्निवारुनः ॥ शरसंवाधमकरोत्वं दिशः प्रादिशस्तथा १५
 रथान्विमानप्रतिमान्मज्जयन्सायुधध्वजान् ॥ ससारथीस्तदा बाणैर्भाणीवानिलोऽवधीत् १६ गजान् गजप्रयंतंश्चैव जयंत्यायुधध्वजान् ॥ सादिनोऽश्वाश्च पत्नी
 श्वशरैर्निन्येयमक्षयम् १७ तमंतकमिव क्रुद्धमनिवार्य महारथम् ॥ दुर्योधनोऽभ्ययादेको निघ्नवाणैरजिह्वगैः १८ तस्यार्जुनो धनुःसूतमश्वान्केतुंचसायकैः ॥
 हत्वा सप्तभिरेकेन च्छत्रं चिच्छेद पात्रिणा १९ नवमंच समाधाय व्यसृजत्प्राणघातिनम् ॥ दुर्योधनायेषु वरंतं द्रौणिः सप्तधा जच्छिनत् २० ततो द्रौणेर्धनुश्छि
 त्वाहत्वा चाश्वरथान् शरैः ॥ कृपस्यापित दयुग्रं धनुश्चिच्छेद पांडवः २१ हादिक्यस्य धनुश्छित्वा ध्वजं चाश्वांस्तदाऽवधीत् ॥ दुःशासनस्येव सनं छित्वा राधे
 यमभ्यययात् २२ अथ सात्यकिमुत्सृज्य त्वरन् कर्णोऽर्जुनं त्रिभिः ॥ विद्धा विध्या धविशत्या कृष्णपार्थपुनः पुनः २३ नग्लानिरासीत् कर्णस्य क्षिपतः सायका
 न्वहन् ॥ रणे विनिघ्नतः शत्रून् क्रुद्धस्येव शतक्रतोः २४ अथ सात्यकिरामथ्य कर्णं विद्धा शितैः शरैः ॥ नवत्यानवभिश्चोग्रैः शतेन पुनरार्पयत् २५ ततः प्रवीराः
 पार्थानां सर्वे कर्णमपीडयन् ॥ युधामन्युः शिखंडी च द्रौपदेयाः प्रभद्रकाः २६ उत्तमौजा युयुत्सुश्च यमौ पार्षत एव च ॥ चेदिकारूपमत्स्यानां कैक्यानां च यद्वलम्
 २७ चेकितानश्च बलवान् धर्मराजश्च सुव्रतः ॥ एते रथाश्च द्विरदैः पतिभिश्चोग्रविक्रमैः २८ परिवार्य रणे कर्णं नानाशस्त्रैरवाकिरन् ॥ भाषंतो वाग्भिरुग्राभिः सर्वे
 कर्णवधे धृताः २९

१० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ निष्कैवल्यनिश्चितकैवल्यमरणपर्यन्तस्तथा १६ प्रत्यपद्यतप्रविष्टः ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४ ॥ इतिकर्णपर्वणिनीलकंठीये
 भारतभावादीपे त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३० ॥ ॥ ॥ स्वेनच्छेदेनहच्छया आततायिनःशस्त्रपाणेः १ मद्रासुमद्रां बलिभूतःकरदान २ । ३ अरक्षतघोषयात्रायां भरतानुदयोधनादीन् ४
 तांशस्त्रवृष्टिबहुधाकर्णश्छित्त्वाशितैःशरैः ॥ अपोवाहास्त्रवीर्येणद्रुमभंक्तेवमारुतः ३० रथिनःसमहामात्रान्नगजानश्वान्ससादिनः ॥ पतिव्रातांश्चसंकुद्धोनि
 घ्ननकर्णोव्यदृश्यत ३१ तद्वध्यमानंपांडुनाबलंकर्णस्त्रतेजसा ॥ विशस्त्रपत्रदेहासुप्रायआसीत्पराङ्मुखम् ३२ अथकर्णास्त्रमस्त्रेणप्रतिहत्यार्जुनःस्मयन् ॥ दि
 शंखंचैवभूमिचप्रावृणोच्छरवृष्टिभिः ३३ मुसलानीवसंपेतुःपरिघाद्वचेषवः ॥ शतघ्न्यद्वचाप्यन्येवज्जाण्युग्राणिचापरे ३४ तैर्वध्यमानंतत्सैन्यंसपत्त्यश्वरथ
 द्विपम् ॥ निमीलिताक्षमत्यर्थवभ्रामचननादच ३५ निष्कैवल्यंतदायुद्धंप्रापुरश्वनरद्विपाः ॥ हन्यमानाःशरैरार्तास्तदाभीताःप्रदुदुः ३६ त्वदीयानांतदा
 युद्धेसंसक्तानांजयैषिणाम् ॥ गिरिमस्तंसमासाद्यप्रत्यपद्यतभानुमान ३७ तमसाचमहाराजरजसाचविशेषतः ॥ नर्किचित्प्रत्यपश्यामशुभंवायदिवाऽशुभम् ३८
 तेत्रस्यंतोमहेष्वासारात्रियुद्धस्यभारत ॥ अपयानंततश्चक्रुःसहिताःसर्वयोधिभिः ३९ कौरवेष्वपयातेषुतदाराजन्दिनक्षये ॥ जयंसुमनस प्राप्यपार्थाःस्वाशि
 विरंययुः ४० वादित्रशब्दैर्विविधैःसिंहनादैःसगर्जितैः ॥ परानुपहसंतश्चस्तुवंतश्चाच्युतार्जुनौ ४१ कृतेऽवहारेतैर्वीरैःसैनिकाःसर्वएवते ॥ आशीर्वाचःपां
 ढ्वेषुप्रायुंजंतनरेश्वराः ४२ ततःकृतेऽवहारेचप्रहृष्टास्तत्रपांडवाः ॥ निशायांशिविरंगत्वान्यवसंतनरेश्वराः ४३ ततोरक्षःपिशाचाश्चश्वापदाश्चैवसंवशः ॥
 जग्मुरायोधनंधोरंरुद्रस्याक्रीडसन्निभम् ४४ ॥ इतिश्रीमहाभारते कर्णपर्वणिप्रथमेयुद्धादिवसेत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३० ॥ ॥ घृतराष्ट्रउवाच ॥ स्वेनच्छेदेननः
 सर्वानवधीह्यक्तमर्जुनः ॥ नह्यस्यसमरेमुच्येदंतकोप्याततायिनः १ पार्थश्चैकोऽहरद्वद्रामेकश्चाग्रिमतर्पयत् ॥ एकश्चेमामहीजित्वाचक्रेवालिभृतोत्तपान् २
 एकोनिवातकवचानहनदिव्यकार्मुकः ॥ एकःकिरातरूपेणस्थितंशर्वमयोधयत् ३ एकोह्यरक्षद्रतानेकोभवमतोषयत् ॥ तेनैकेनजिताःसर्वमहीपाह्युग्रतेजसा
 ४ नतेर्निद्याःप्रशस्यास्तेयतेचक्रुर्वीहितत् ॥ ततोदुर्योधनःसूतपश्चात्किमकरोत्तदा ५ ॥ संजयउवाच ॥ हतप्रहतविध्वस्ताविवर्मायुधवाहनाः ॥ दीन
 स्वरादूयमानामानिनःशत्रुनिर्जिताः ६ शिविरस्थाःपुनर्मंत्रमंत्रयंतिस्मकौरवाः ॥ भयदंष्ट्राहतविषाःपादाक्रांताइवोरगाः ७ तानब्रवीततःकर्णःकुद्धःसर्वद्व
 श्वसन् ॥ करंकरेणनिष्पीड्यप्रेक्षमाणस्तवात्मजम् ८ यतोदृढश्चक्षश्चघृतिमानर्जुनस्तदा ॥ संबोधयतिचाप्येनंयथाकालमधोक्षजः ९ सहसाऽस्त्रविसर्गेणवयं
 तेनाद्यवांचिताः ॥ श्वस्त्वहंतस्यसंकल्पंसर्वहंतामहीपते १० एवमुक्तस्तथेत्युक्तासोऽनुजजेत्तपोत्तमान् ॥ तेऽनुज्ञातानृपाःसर्वेस्वानिवेशमानिभेजिरे ११
 तेऽस्मदीयानर्निद्याः तेशद्वस्याभ्यासाद्वाक्यत्रयमिवं तथादुर्योधनोऽपिनर्निद्याः अपितुततश्चिस्तुतः तादृशंशत्रुंप्राप्यरुपातिगतइत्यर्थः ५ हतास्तादिताः प्रहताःछिन्नावयवाः विध्वस्ताः
 वाहनेभ्योऽधःपातिताः ६ । ७ । ८ । ९ सहसाअकस्मात् १० । ११

१२ मतेस्त्रितेनेतिशेषः प्रतीपकर्तारंशत्रूणांछेतारं प्रवीरंप्रकृष्टवीरं १३ । १४ आत्ययिकेषुमाणसंकटेषु १५ । १६ अप्यपश्यतअपिःप्रश्ने १७ । १८ । १९ मत्तःकर्णाश्रयेणमूढः भाविनाशा
 नवधानात् २० । २१ । २२ । २३ निष्ठाविपाकः २४ । २५ कर्णश्चनीतिमानितिमन्यतइतिपूर्वेणान्वयः २६ । २७ स्त्रीमध्यमिवगाहंते सेनामृद्वंतीत्यर्थः निमित्तानिच्युतादीनि धर्मिष्ठानीति
 सुखोषितास्तांरजनीहृष्टायुद्धायनिर्ययुः ॥ तेऽपश्यन्विहितंयूहंधर्मराजेनदुर्जयम् १२ प्रयत्नात्कुरुमुख्येनबृहस्पत्युशनोमते ॥ अथप्रतीपकर्तारंप्रवीरंपर
 वीरहा १३ सस्मारवृषभस्कंधंकर्णदुर्योधनस्तदा ॥ पुरंदरसमंयुद्धेमरुद्धणसमंबले १४ कार्तवीर्यसमंवीर्येकर्णराज्ञोऽगमन्मनः ॥ सर्वेषांचैवसैन्यानांकर्णमेवागम
 न्मनः ॥ सूतपुत्रंमहेष्वासंबंधुमात्ययिकेष्विव १५ ॥ घृतराष्ट्रउवाच ॥ ततोदुर्योधनःसूतपश्चात्किमकरोत्तदा ॥ यद्वोऽगमन्मनोमंदाःकर्णवैकर्तनंप्रति १६
 अप्यपश्यतराधेयंशीतार्तद्वभास्करम् ॥ कृतेऽवहारेसैन्यानांप्रवृत्तेचरणेषुनः १७ कथंवैकर्तनःकर्णस्तत्रायुध्यतसंजय ॥ कथंचपांडवाःसर्वेयुयुधुस्तत्रसूत
 जम् १८ कर्णोह्येकोमहाबाहुर्हन्यात्पार्थान्ससृजयान् ॥ कर्णस्यभुजयोर्वीर्यशक्रविष्णुसमंयुधि १९ तस्यशस्त्राणिघोराणिविक्रमश्चमहात्मनः ॥ कर्णमाश्रित्य
 संग्रामेतोदुर्योधनोत्तपः २० दुर्योधनंततोदृष्ट्वापांडवेनभृशार्दितम् ॥ पराक्रांतान्पांडुसुतान्दृष्ट्वाचापिमहारथः २१ कर्णमाश्रित्यसंग्रामेमंदोदुर्योधनः
 पुनः ॥ जेतुमुत्सहतेपार्थान्सपुत्रान्सहकेशवान् २२ अहोवतमहदुःखंयत्रपांडुसुतान् ॥ नातरद्रभसःकर्णोदैवंनूनंपरायणम् २३ अहोयूतस्यनिष्ठेयंघो
 रासंप्रतिवर्तते ॥ अहोतीव्राणिदुःखानिदुर्योधनकृतान्यहम् २४ सोढाघोराणिबहुशःशल्यभूतानिसंजय ॥ सौबलंचतदातातनीतिमानितिमन्यते २५ कर्ण
 श्वरभसोऽनित्यंराजातंचाप्यनुव्रतः ॥ यदेवंवर्तमानेषुमहायुद्धेषुसंजय २६ अश्रौषंनिहतान्पुत्रान्निधमेवाविनिर्जितात् ॥ नपांडवानांसमरेकश्चिदस्तिनिवारकः
 २७ स्त्रीमध्यमिवगाहंतेदैवंतुबलवत्तरम् ॥ ॥ संजयउवाच ॥ राजन्पूर्वनिमित्तानिधर्मिष्ठानिचिंचितय २८ अतिकांतंहियत्कार्यंपश्चाच्चिंतयतेनरः ॥ तच्चस्य
 नभवेत्कार्यंचिंतयाचविनश्यति २९ तदिदंतवकार्यंतुदूरप्राप्तंविजानता ॥ नकृतंयत्त्वयापूर्वंप्राप्ताप्राप्तविचारणम् ३० उक्तोसिबहुधाराजन्मायुध्यस्वेतिपां
 ढ्वैः ॥ गृहीषेनचतन्मोहाद्वचनंचविशांपते ३१ त्वयापापानिघोराणिसमाचीर्णानिपांडुषु ॥ त्वत्कृतेवर्ततेघोरःपार्थिवानांजनक्षयः ३२ तस्मिन्दानीमाते
 कांतंमाशुचोभरतर्षभ ॥ शृणुसर्वयथावृत्तंधोरंवेशसमुच्यत ३३ प्रभातायारजन्यांतुकर्णोराजानमभ्ययात् ॥ समेत्यचमहाबाहुर्दुर्योधनमथाब्रवीत् ३४ ॥ कर्ण
 उवाच ॥ अद्यराजन्समेष्यामिपांडवेनयशस्विना ॥ निहनिष्यामिंतवीरंसवामांनिहनिष्याति ३५ बहुत्वान्ममकार्याणांतथापार्थस्यभारत ॥ नाभूत्समागमो
 राजन्ममचैवार्जुनस्यच ३६ इदंतुमेयथाप्रज्ञंशृणुवाक्यंविशांपते ॥ अनिहत्यरणेपार्थनाहमेष्यामिभारत ३७ हतप्रवीरैस्सैन्येऽस्मिन्नयिचावस्थितेयुधि ॥
 अभियास्यतिमांपार्थःशक्रशक्तिविनाकृतम् ३८

सोपालंभं विरुद्धानीत्यर्थः ३८ । ३९ कार्यंराज्यलाभारुखंदूरप्राप्तंअत्यंतदुर्लभं यद्यतोविजानताऽपित्वयाप्राप्ता

प्राप्तविचारणंयुक्तयुक्तपरीक्षणंकृतमित्यन्वयः ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३७ शक्रशक्तीति स्वस्यार्जुनवधेसामर्थ्याभावंद्योतयति ३८

श्रेयस्करमात्मजाणकरवीर्यसमानमिति शेषः ३९ कार्यस्य कर्तव्यस्य परकीयस्य भेदे विनाशो लाघवे शौच्ये सौष्ठवे कौशले ४० प्राणेशरीरबले । शौर्ये मानसबले । विज्ञाने अस्त्रशिक्षायाम् ।
विक्रमे फलोपधानेऽस्त्राणां । निमित्तज्ञानयोगे लक्ष्यसंबन्धावधारणे ४१ महामात्रं श्रेष्ठं विजयाख्यं नाम प्रसिद्धम् ४२ । ४३ । ४४ । ४५ । ४६ । ४७ । ४८ । ४९ सिद्धिर्मात्रः आत्मवतो
ततः श्रेयस्करं यच्च तन्निबोधजनेश्वर ॥ आयुधानां च मेवीर्यं दिव्यानां मर्जुनस्य च ३९ कार्यस्य महतो भेदे लाघवे दूरपातने ॥ सौष्ठवे चास्त्रपाते च सव्यसाचीनमत्स
मः ४० प्राणेशौर्येऽथ विज्ञाने विक्रमे चापि भारत ॥ निमित्तज्ञानयोगे च सव्यसाचीनमत्समः ४१ सर्वायुधमहामात्रं विजयं नाम तद्वनुः ॥ इन्द्रार्थं प्रियका मेन निर्मि
तं विश्वकर्मणा ४२ येन दैत्यगणान् राजन् जितवान् वैशतक्रतुः ॥ यस्य घोषेण दैत्यानां व्यामुह्यंतं दिशो दश ४३ तद्गार्गवाय प्रायच्छच्छक्रः परमसंमतम् ॥ तदि
व्यं भार्गवो मध्यमददद्वनुरुत्तमम् ४४ तेन योत्स्ये महाबाहु मर्जुनं जयतां वरम् ॥ यथेन्द्रः समरे सर्वान् दैतेयान् वै समागतान् ४५ धनुर्धोरं रामदत्तं गांडीवात्तद्विशिष्य
ते ॥ त्रिस्तुतुतुः पृथिवीधनुषा येन निर्जिता ४६ धनुषो ह्यस्य कर्माणि दिव्यानि प्राह भार्गवः ॥ तद्रामो ह्यददन्मह्यं तेन योत्स्यामि पांडवम् ४७ अद्य दुर्योध
नाहं त्वानंदयिष्ये सर्वाधवम् ॥ निहत्य समरे वीरमर्जुनं जयतां वरम् ४८ सपर्वतवनद्वीपाहतवीराससागरा ॥ पुत्रपौत्रप्रतिष्ठाते भविष्यत्यद्य पार्थिव ४९ ना
शक्य विद्यते मेऽद्य त्वत्प्रियार्थं विशेषतः ॥ सम्यग्धर्मानुरक्तस्य सिद्धिरात्मवतो यथा ५० नहि मांसमरे सोढुं संशक्तोऽग्निं तस्य तथा ॥ अवश्यं तु मया वाच्यं येन हीनोऽ
स्मि फाल्गुनात् ५१ ज्यातस्य धनुषो दिव्या तथाऽक्षय्ये महेषु धो ॥ सारथिस्तस्य गोविंदो मम तादृङ्गवेद्यते ५२ तस्य दिव्यधनुः श्रेष्ठं गांडीवमजितं युधि ॥ वि
जयं च महद्विव्यं ममापि धनुरुत्तमम् ५३ तत्राहमधिकः पार्था द्धनुषा तेन पार्थिव ॥ येन चाप्यधिको वीरः पांडवस्तन्निबोध मे ५४ राक्षसग्राहश्च दाशार्हः सर्वलोकन
मस्कृतः ॥ अग्निदत्तश्च वै दिव्योरथः कांचनभूषणः ५५ अच्छेद्यः सर्वतो वीरवाजिनश्च मनोजवाः ॥ ध्वजश्च दिव्यो युतिमान् वानरो विस्मयंकरः ५६ कृष्णश्च स्रष्टा जग
तो रथं तमभिरक्षति ॥ एतैर्द्रव्यैरहं हीनो यो दुमिच्छामि पांडवम् ५७ अयं तु सदृशः शौरेः शल्यः समिति शो मनः ॥ सारथ्यं यदि मे कुर्याद्भुवस्ते विजयो भवेत् ५८
तस्य मे सारथिः शल्यो भवत्वसुकरः परैः ॥ नाराचान्गार्धपत्रांश्च शकटानिवहंतु मे ५९ रथाश्च मुख्या राजेंद्रयुक्ता वाजिभि रुत्तमैः ॥ आयांतु पश्चात्स ततं मामेव भ
रतर्षभ ६० एवमभ्यधिकः पार्था द्धविष्यामि गुणैरहम् ॥ शल्योऽप्यभ्यधिकः कृष्णादर्जुनादपि चाप्यहम् ६१ यथाऽश्वहृदयं वेद दाशार्हः परवीरहा ॥ तथा श
ल्यो विजानीते हयज्ञानं महारथः ६२ बाहुवीर्यसमो नास्ति मद्राजस्य कश्चन ॥ तथाऽस्त्रमत्समो नास्ति कश्चिदेव धनुर्वरः ६३ तथा शल्यसमो नास्ति हयज्ञानो हि
कश्चन ॥ सोऽयमभ्यधिकः कृष्णाद्विष्यति रथो मम ६४ एवं कृते रथस्थोऽहं गुणैरभ्यधिकोऽर्जुनात् ॥ भवेद्युधि जयेयं च फाल्गुनं कुरुसत्तम ६५
जितचित्तस्य ५० । ५१ । ५२ । ५३ । ५४ । ५५ । ५६ । ५७ शल्यः कृष्णतुल्यः बाणशकटद्विहृतया बाणानामक्षय्यत्वं ज्ञेयं एवं बह्वश्वत्वेन दिव्याश्वजय इत्याह भयमित्यादिना
५८ । ५९ । ६० । ६१ । ६२ । ६३ । ६४ भवेभवेयं भवेदिति पाठः प्रामादिकः ६५

६६ । ६७ । ६८ । ६९ । ७० । ७१ । ७२ । ७३ ॥ इति कर्णपर्वणि नीलकंठीये मारुतभाष्ये एकत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३१ ॥ ॥ ७४ ॥ ॥ पुत्रइति । विनयेन नत्या प्रणयात् प्रकृत्य न्यायात्

समुद्यातुं शक्यं ति देवा अपि सवासवाः ॥ एतत्कृतं महाराजत्वयेच्छामि परंतप ६६ क्रियतामेष कामो मे भावः कालोऽप्यगादयम् ॥ एवं कृते कृतं संह्यं सर्वकामैर्भ
विष्यति ६७ ततो द्रक्ष्यसि संग्रामे त्वत्करिष्यामि भारत ॥ सर्वथा पांडवान्संख्ये विजेष्ये वै समागतान् ६८ नहि मे समरेशक्ताः समुद्यातुं सुरासुराः ॥ किमु पांडुसुता
राजन् रणे मानुषयो नयः ६९ ॥ संजय उवाच ॥ एवमुक्तस्तव सुतः कर्णेनाहवशोभिना ॥ संपूज्य संप्रहृष्टात्मा ततो राधेयमब्रवीत् ७० ॥ दुर्योधन उवाच ॥ एव
मेतत्करिष्यामि यथा त्वं कर्णमन्यसे ॥ सोपासंगारथाः साश्वाः स्वनुयास्यंति संयुगे ७१ नाराचान्गार्धपत्रांश्च शकटानिवहंतु मे ॥ अनुयास्याम कर्णत्वां वयं सर्वे च
पार्थिवाः ७२ ॥ संजय उवाच ॥ एवमुक्त्वा महाराज तव पुत्रः प्रतापवान् ॥ अभिगम्या ब्रवीद्राजामद्राजमिदं वचः ७३ ॥ इति श्रीमहाभारते कर्णपर्वणि कर्णदुर्यो
धनसंवादे एकत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३१ ॥ ॥ ७४ ॥ ॥ संजय उवाच ॥ पुत्रस्तव महाराज मद्राजं महारथम् ॥ विनयेनोपसंगम्य प्रणयाद्वाक्यमब्रवीत् १ स
त्यव्रतमहाभाग द्विषतां तापवर्धन ॥ मद्रेश्वर रणे शूरपरसैन्यभयंकर २ श्रुतवानसि कर्णस्य ब्रुवतो वदतां वर ॥ यथानृपतिर्निहानां मध्ये त्वां वरयेस्व यम् ३ तत्त्वा
मप्रतिवीर्याद्यशत्रुपक्षक्षयावह ॥ मद्रेश्वर प्रयाचेऽहं शिरसा विनयेन च ४ तस्मात्पार्थ विनाशार्थं हितार्थं मम चैव हि ॥ सारथ्यं राथिनां श्रेष्ठं प्रणयात् कर्तुमर्हसि
५ त्वयि यंतं रिराधेयो विद्विषो भविष्यते ॥ अभीषूणां हि कर्णस्य ग्रीवाऽन्योन्यविद्यते ६ ऋते हित्वां महाभाग वासुदेव संयुधि ॥ सपाहिसर्वथा कर्णयथा
ब्रह्मामहेश्वरम् ७ यथा च सर्वथा पत्सुवाण्ये पाति पांडवम् ॥ तथामद्रेश्वराद्यत्वं राधेयं प्रतिपालय ८ भीष्मो द्रोणः कृपः कर्णो भवान् भोजश्च वीर्यवान् ॥
शकुनिः सौबलो द्रौणिरहमेव च नो बलम् ९ एवमेष कृतो भागो न वधा पृथिवीपते ॥ न च भागोऽत्र भीष्मस्य द्रोणस्य च महात्मनः १० ताभ्यामतीत्य तौ भागौ
निहता मम शत्रवः ॥ वृद्धौ हितौ महेश्वा सौख्येन निहतौ युधि ११ कृत्वानसुकरं कर्म गतौ स्वर्गमितिोऽनघ ॥ तथाऽन्ये पुरुषव्याघ्राः परैर्विनिहता युधि १२
अस्मदीयाश्च बहवः स्वर्गोपगतारणे ॥ त्यक्त्वा प्राणान्यथा शक्तिचेष्टां कृत्वा च पुष्कलाम् १३ तदिदं हतभूयिष्ठं बलं मनराधिप ॥ पूर्वमप्यल्पकैः पार्थैर्हतं कि
मु तसांप्रतम् १४ बलवंतो महात्मानः कौतेयाः सत्यविक्रमाः ॥ बलं शेषं न हन्युर्मैयथा तत्कुरु पार्थिव १५ हतवीरमिदं सैन्यं पांडवैः समरे विभो ॥ कर्णो ह्येको महाबा
हुरस्मत्प्रियहितैरतः १६ भवांश्च पुरुषव्याघ्रसर्वलोकमहारथः ॥ शल्यकर्णोऽर्जुनेनाद्ययो दुमिच्छति संयुगे १७ तस्मिन् जयाशा विपुलामद्राजनराधिप ॥
तस्याभीषुग्रहवरो नान्योऽस्ति भुविकश्चन १८ पार्थस्य समरे कृष्णो यथाऽभीषुग्रहो वरः ॥ तथा त्वमपि कर्णस्य रथे भीषुग्रहो भव १९

युक्तियुक्त इत्यर्थः १ । २ । ३ । ४ । ५ अभीषूणां हयरश्मीनाम् ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९

तेनयुक्तोरणेपार्थोरक्ष्यमाणश्चपार्थिव ॥ यानिकर्माणिकुरुतेप्रत्यक्षाणितथैवतत् २० पूर्वनःसमरेह्येवमवधोर्दुर्जनोरिपून् ॥ इदानींविक्रमोह्यस्यकृष्णेनसहि
तस्यच २१ कृष्णेनसहितःपार्थोधातैराष्ट्रीमहाचमूम् ॥ अहन्यहनिमद्रेऽद्रावयनदृश्यतेयुधि २२ भागोऽवशिष्टःकर्णस्यतवचैवमहायुते ॥ तंभागंसहकर्णेन
युगपन्नाशयाद्यहि २३ अरुणेनयथासार्द्धतमःसूर्योव्यपोहति ॥ तथाकर्णेनसहितोजहिपार्थमहाहवे २४ उद्यंतौचयथासूर्यौबालसूर्यसमप्रभौ ॥ कर्णशल्यौरणे
दृष्ट्वाविद्रवंतुमहारथाः २५ सूर्यारुणौयथादृष्ट्वातमोनश्यतिमारिष ॥ तथानश्यंतुकौतेयाःसंपंचालाःसमृजयाः २६ रथिनांप्रवरःकर्णोयंतूणांप्रवरोभवान् ॥
संयोगोयुवयोर्लोकेनाभून्नचभविष्यति २७ यथासर्वास्ववस्थासुवाष्ण्यःपातिपांडवम् ॥ तथाभवान्परित्रातुकर्णवैकर्तनरणे २८ त्वयासाराथिनाह्येपअप्रष्टव्यो
भविष्यति ॥ देवतानामपिरणेसशक्राणामहीपते ॥ किंपुनःपांडवेयानांमाविशंकीर्षचोमम २९ ॥ संजयउवाच ॥ दुर्योधनवचःश्रुत्वाशल्यःक्रोधसमान्वितः ॥
त्रिशिखांभुकुटिकृत्वाधुन्वन्हस्तौपुनःपुनः ३० क्रोधरक्तेमहानेत्रेपरिवृत्त्यमहाभुजः ॥ कुलैश्वर्यश्रुतबलैर्दत्तःशल्योऽब्रवीदिदम् ३१ ॥ शल्यउवाच ॥ अवम
न्यसिगांधारिध्रुवंचपरिशंक्से ॥ यन्मांब्रवीषिविश्रब्धंसारथ्यंक्रियतामिति ३२ अस्मतोऽभ्यधिकंकर्णमन्यमानःप्रशंससि ॥ नचाहंयुधिराधेयंगणयेतुल्यमा
त्मनः ३३ आदिश्यतामभ्यधिकोममांशःपृथिवीपते ॥ तमहंसमरेजित्वागमिष्यामियथागतम् ३४ अथवाऽप्येकएवाहंयोस्यामिकुरुनंदन ॥ पश्यवीर्यम
माद्यत्वंसंग्रामेदहतोरिपून् ३५ यथाभिमानंकौरव्यनिधायहृदयेपुमान् ॥ अस्मद्विधःप्रवर्ततेमामात्ममभिशंकिथाः ३६ युधिवाऽप्यवमानोमेनकर्तव्यःकथं
चन ॥ पश्यपीनौममभुजौवज्रसंहननोपमौ ३७ धनुःपश्यचमेचित्रंशरांश्चाशीविषोपमान् ॥ रथंपश्यचमेकतंसदशैर्वातवेगितैः ३८ गदांचपश्यगांधारे
हेमपट्टविभूषिताम् ॥ दारयेयंमर्हीकृत्स्नांविकिरेयंचपर्वतान् ३९ शोषयेयंसमुद्रांश्चतेजसास्वेनपार्थिव ॥ तंमामेवंविधंराजनसमर्थमारिनिग्रहे ४० कस्माद्युन
क्षिसारथ्येनीचस्याधिरथेरणे ॥ नमामधुरिराजेंद्रनियोकुंत्वमिहार्हसि ४१ नहिपापीयसश्चेयान्भूत्वाप्रेष्यत्वमुत्सहे ॥ योह्यभ्युपगतंप्रीत्यागरीयांसवशेस्थि
तम् ४२ वशेपापीयसोदत्तेतत्पापमधरोत्तरम् ॥ ब्रह्मणाब्राह्मणाःसृष्टासुखाक्षत्रंचबाहुतः ४३ ऊरुभ्यामसृजद्वैश्यान्शूद्रान्पश्यामितिश्रुतिः ॥ तेभ्योवर्णवि
शेषाश्चप्रतिलोमानुलोमजाः ४४ अथान्योन्यस्यसंयोगाच्चातुर्वर्ण्यस्यभारत ॥ गोप्तारःसंयुहीतारोदातारःक्षत्रियाःसृष्टाः ४५ याजनाध्यापनैर्विप्राविशुद्धै
श्चप्रतिग्रहैः ॥ लोकस्यानुग्रहार्थायस्थापिताब्राह्मणाभुवि ४६

॥ २६॥

मितिशेषः ३३।१७।३८।३९।४० अधुरिनीचेकर्मणि ४१ पापीयसःनीचयोनेःप्रेष्यत्वंदास्यत्वंकर्तुमितिशेषः ४२ वक्रोआज्ञायां अधरोत्तरंनीचोच्चयोर्वैपरीत्यकरणजंमहत्पापं ४३।४४। ४५ । ४६

४७।४८। ४९।५०। ५१।५२। ५३।५४। ५५ कृतमिति कृतमेवायनमाश्रयोमेषात्किंकृतायनास्तेषांमोत्रापत्यमार्तायनिस्त्वम् ५६।५७। ५८। ५९।६०। ६१ मन्त्रेश्वरेत्य

कृषिश्चपाशुपाल्यं च विशां दानं च धर्मतः ॥ ब्रह्मक्षत्रविशां शूद्रा विहिताः परिचारकाः ४७ ब्रह्मक्षत्रस्य विहिताः सूता वै परिचारकाः ॥ नक्षत्रियो वै मुतानां जृणुयाच्च
कथंचन ४८ अहं मूर्धाभिषिक्तो हिराजर्षिकुलजनपुत्रः ॥ महारथः समारख्यातः सेव्यः स्तुत्यश्च वंदितः ४९ सोऽहमेतादृशो भूत्वानेहारिबलसूदनः ॥ सूतपु-
त्रस्य संग्रामे सारथ्यं कर्तुमुत्सहे ५० अवमानमहंप्राप्य न यो तस्यामि कथंचन ॥ आपृच्छेत्वाऽद्य गांधारे गमिष्यामि गृहाय वै ५१ ॥ संजय उवाच ॥ एवमुक्ताम-
हाराज शल्यः समिति शोभनः ॥ उत्थाय प्रययौ तूर्णराजमध्यादमर्षितः ५२ प्रणयाद्बहुमानाच्च तं निगृह्य सुतस्तव ॥ अब्रवीन्मधुरं वाक्यं साम्राजसर्वार्थसाधकम्
५३ यथा शल्यविजानीषे एव मे तदसंशयम् ॥ अभिप्रायस्तु मे काश्चित्तं निबोध जनेश्वर ५४ नकर्णोऽभ्यधिकस्त्वतो न शंकेत्वांच पार्थिव ॥ न हि मद्रेऽश्वरो राजा कु-
र्याद्यदनुत्तं भवेत् ५५ ऋतमेव हि पूर्वास्ते वदंति पुरुषोत्तमाः ॥ तस्मादार्तीयनिःप्रोक्तो मवानिति मतिर्मम ५६ शल्यभूतस्तु शत्रूणां यस्मात्त्वं युधि मानद ॥ त-
स्माच्छल्यो हितेनामकथ्यते पृथिवीतले ५७ यदेतद्याहृतं पूर्वमवताभूरिदक्षिण ॥ तदेव कुरुधर्मज्ञमदर्थयद्यदुच्यते ५८ न च त्वतो हिराघेयो न चाहमपि वीर्य-
वान् ॥ वृणे हं त्वांह याग्र्याणां यंतारमिह संयुगे ५९ मन्ये चाभ्यधिकं शल्यगुणैः कर्णीधनं जयात् ॥ भवंतं वा सुदेवाच्च लोकोऽयमिति मन्यते ६० कर्णो ह्यभ्यधिकः
पार्थादस्त्रैरेव न र्षभ ॥ भवानभ्यधिकः कृष्णादश्वज्ञाने बले तथा ६१ यथाऽश्वहृदयं वेद वा सुदेवो महामनाः ॥ द्विगुणं त्वं तथा वोत्सिमद्राजेश्वरात्मज ६२
॥ शल्य उवाच ॥ यन्मांब्रवीषिगांधारेमध्ये सैन्यस्य कौरव ॥ विशिष्टं देवकीपुत्रात्पीतिमानस्म्यहं त्वयि ६३ एष सारथ्यमातिष्ठे राधेयस्य यशस्विनः ॥ युध्य-
तः पांडवाग्र्येण यथा त्वं वीरमन्यसे ६४ समयश्चाहि मे वीर काश्चिद्वै कर्तनं प्रति ॥ उत्सृजेयं यथाश्रद्धमहं वाचोऽस्य सन्निधौ ६५ ॥ संजय उवाच ॥ तथेति राजन् पु-
त्रस्ते सहकर्णेन भारत ॥ अब्रवीन्मद्राजस्य मतं भरतसत्तम ६६ ॥ इति श्रीमहाभारते कर्णपर्वणि शल्यसारथ्ये द्वात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३२ ॥ ॥ ॥ ॥
॥ दुर्योधन उवाच ॥ भूय एव तु मद्रेशयस्ते वक्ष्यामि तच्छृणु ॥ यथापुरा वृत्तमिदं युद्धे देवासुरे विभो १ यदुक्तवान्पितुर्मह्यं मार्कण्डेयो महानृषिः ॥ तदशेषेण ब्रुवतो
मम राजर्षिसत्तम २ निबोध मनसा चात्र न ते कार्या विचारणा ॥ देवानामसुराणां च परस्परजिगीषया ३ बभूव प्रथमो राजन् संग्रामस्तारकामयः ॥ निर्जिताश्च त-
दादैत्या दैवतैरिति नः श्रुतम् ४ निर्जितेषु च दैत्येषु तारकस्य सुतास्त्रयः ॥ ताराक्षः कमलाक्षश्च विद्युन्माली च पार्थिव ५

श्वोत्पत्तिदेशजत्वाद्विशेषेण तद्गुणभिन्नत्वं सूच्यते ६२ । ६३ । ६४ वाचउत्सृज्यं ताअनेनक्षंतव्याइतिभावः ६५ । ६६ ॥ इतिकर्णपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपेद्वात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३२ ॥
भूयइति १ पितृपुरतः मह्यंमम २ । ३ तारकामयःतारकासुरएवामयोरोगवत्पराभवहेतुर्व्यवसतथा ४ । ५

मजस्वइष्टैः कामैः पूरयस्व ६२ व्येतुव्यपगच्छतु ६३ ॥ ॥ इति कर्णपर्वणि नीलकण्ठीये भारतभाष्ये प्रथमोऽध्यायः ॥ ३३ ॥ ॥ ॥ ॥ पिप्रिति अमयेतिच्छेदः १।२
वधेनिमित्ते प्रत्यरिः प्रतिकूलः शत्रुः ३।१ पेषत अवर्धत तेषां सिद्धावयं शरणं गतास्त्वामिति शेषः ५।१ संहता एकीभूता यूयम् ७ तेषां तेजोऽस्मत्तेजस्तो द्विगुणं दृष्ट्वेत्यर्थः ८।१।१०।११
अर्धतेजसः १२।११ महता सर्वातिशायिना बलेन दीव्यति प्रकाशते इति महादेवः १४।१५ मूर्तिस्तेजोमात्राः समाधाय एकीकृत्य १६ विहितं अपूर्वज्ञापितं यथा तथैव विश्वकर्मणा कृतम्
नमोऽस्तु ते सैन्याय च्यवकायामितौ जसे ॥ मनोवाक्कर्मभिर्देवत्वां प्रपन्नान् भजस्व नः ६२ ततः प्रसन्नो भगवान् स्वागतेनाभिनन्द्य च ॥ प्रोवाच व्येतुव्यसो ब्रूत
किं कर्वाणिवः ६३ ॥ ॥ इति श्रीमहाभारते कर्णपर्वणि त्रिपुरारुयाने प्रथमोऽध्यायः ॥ ३३ ॥ ॥ ॥ ॥ दुर्योधन उवाच ॥ पितृदेवर्षि संवेभ्योऽम्
येदं ते महात्मना ॥ सत्कृत्य शंकरं प्राह ब्रह्मालोकाहितं वचः १ तवाति सर्गादिवेश प्राजापत्यमिदं पदम् ॥ मयाऽघितिष्ठता दत्तो दानवेभ्यो महान्वरः २ तानतिक्रान्त
मर्यादानान्यः संहर्तुमर्हति ॥ त्वामृतेभूतभव्येश त्वं ह्येषां प्रत्यरिर्वधे ३ सखंदेव प्रपन्नानां याचतां च दिवौकसाम् ॥ कुरु प्रसादं देवेश दानवान् जहि शंकर ४ त्वत्प्र
सादाज्जगत्सर्वं सुखं मेधतमानद ॥ शरण्यस्त्वं हिलोकेश ते वयं शरणं गताः ५ ॥ स्थाणु उवाच ॥ हंतव्याः शत्रवः सर्वे युष्माकमिति मेमातिः ॥ न त्वेक उत्सहे हंतुं
बलस्था हि सुरादिषः ६ ते यूयं संहताः सर्वे मदीयेनार्धतेजसा ॥ जयध्वं युधिबानशत्रून् संहता हि महाबलाः ७ ॥ देवा ऊचुः ॥ अस्मत्तेजो बलं यावत्तावद् द्विगुणमा
हवे ॥ तेषां भित्ति हि मन्या मोहयते जौबलाहिते ८ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ बभूव्यास्ते सर्वतः पापा ये युष्मास्व पराधिनः ॥ मम तेजो बलाधेन सर्वांश्चित्रतशात्रवान् ९
॥ देवा ऊचुः ॥ विभर्तुं भवतोर्धेतु न शक्यामो महेश्वर ॥ सर्वेषां नो बलाधेन त्वमेव जहि शात्रवान् १० ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ यदि शक्तिर्न वः काचिद्भिर्भुक्तं
बलम् ॥ अहमेतान् हनिष्यामि युष्मत्तेजोर्ध्वं हितः ११ ततस्तथेति देवेश तैरुक्तो राजसूतम् ॥ अर्धमादाय सर्वेषां तेजसाऽभ्यधिकोऽभवत् १२ स तु देवो बले
नासीत् सर्वेभ्यो बलवत्तरः ॥ महादेव इति ख्यातस्ततः प्रभृतिशंकरः १३ ततोऽब्रवीन्महादेवो धनुर्बाणधरो ह्यहम् ॥ हनिष्यामि रथेनाजौ तान् रिपून् वोदिवौकसः
१४ ते यूयं मे रथं चैव धनुर्बाणं तथैव च ॥ पश्य ध्वं यावदद्यैतान् पातयामि महीतले १५ ॥ देवा ऊचुः ॥ मूर्तीः सर्वाः समाधाय त्रैलोक्यस्य ततस्ततः ॥ रथं ते क
ल्पयिष्यामो देवेश्वर सुवर्चसम् १६ तथैव बुद्ध्या विहितं विश्वकर्म कृतं शुभम् ॥ ततो विबुधशार्दूलस्ते रथं समकल्पयन् १७ विष्णुं सोमं हुतां च तस्येष्टुं समकल्प
यन् ॥ शृंगमग्निर्वभूवस्य मल्लः सोमो विशांपते १८ कुड्मलश्चाभवद्विष्णुस्तस्मिन्निषुवरेतदा २० रथं वसुधरां देवीं विशालपुरमालिनीम् ॥ सपर्वतवनद्वीपां च कृ
भूतधरां तदा ॥ मंदरः पर्वतश्चाक्षोजं घातस्य महानदी २० दिशश्च प्रदिशश्चैव परिवारो रथस्य तु ॥ ईषानक्षत्रवंशश्च युगः कृतयुगोऽभवत् २१

१७ शृंगं शृंगाकारं सटिकायुक्तं कांडं मल्लः शूलः कुड्मलस्तस्याग्रभागस्तस्यैव तीक्ष्णभागः । 'सोमः शूलो विष्णुस्तेजो नमः' इति श्रुतेः १८ । १९ अक्षश्चक्राधारदंडः जंघाजंघाधारकाष्ठं महानदी
गंगा २० ईषा युगाक्षसंभानं त्रिवेणुमयं काष्ठं युगोपयुगं योजनदंडः २१

कूबरयुगंधरः अपस्करं पश्चात्काष्ठं मुजगोत्तमः शेषः अधिष्ठाने चक्रे अधिष्ठाने चक्राधारौ । 'अधिष्ठानं पुरे चक्रे प्रभावेभ्यां सनेऽपि च' इति मेदिनी २२ अक्षबंधनपाशसमुदायः समुद्रः जलमयत्वेन
चिक्षणत्वात् परिष्करः चक्ररक्षादिः २३ सिंधुर्यमुनाख्यानदी तिसृभिस्त्रिवेणुस्थानीयाभिः सहितमाकाशं धुरंधूमांगः उपस्करो बंधादिसामग्री २४ अनुकर्षरथाधः स्थितं दारु वरूयं रथगुप्तिम् २५
धर्मादयस्त्रिवेणुसदृशा बंधुरं रथतल्पम् २६ पूर्वहिमवद्विध्यपर्वतौ चक्रत्वेनोक्ता चक्रसूर्यचंद्रौ चक्रत्वेन दृष्टावत् शत्रुश्चक्रोरथ इति गम्यते । अतः समुद्रोऽप्यक्षांतरमिति कर्तुरेवार्थः । पूर्वपक्षः पूर्वगंगात्रिः
अपरः पक्षोऽपरागमहः २७ । २८ द्याद्वितीयं युगं चतुश्चक्रत्वाद्रथस्य संवर्तकबलाहकान् युगचर्मणि धुर्यस्कंधयुगयोरंतरस्थानिकशिपूनि २९ बालबंधना अश्वके सरबंधना ३० नभस्तलं चर्म

कूबरश्च रथस्यासीद्वासुकिर्भुजगोत्तमः ॥ अपस्करमाधिष्ठाने हिमवान् विध्यपर्वतः ॥ उदयास्तावधिष्ठाने गिरिचक्रः सुरोत्तमाः २२ समुद्रमक्षममृजुनदानवाल
यमुत्तमम् ॥ सप्तर्षिर्मंडलं चैव रथस्यासीत् परिष्करः २३ गंगा सरस्वती सिंधुर्धुरमाकाशमेव च ॥ उपस्करो रथस्यासन्नापः सर्वाश्च निम्नगाः २४ अहोरात्रं कला
श्चैव काष्ठाश्च क्रतवस्तथा ॥ अनुकर्षग्रहादीनां वरूयं चापितारकाः २५ धर्मार्थकामं संयुक्तं त्रिवेणुं दारुबंधुरम् ॥ ओषधीर्वीरुधश्चैव घंटाः पुष्पफलोपगाः २६
सूर्याचंद्रमसौ कृत्वा चक्रे रथवरोत्तमे ॥ पक्षौ पूर्वापरौ तत्र कृते रात्र्यहनी शुभे २७ दशनागपतीनीषां घृतराष्ट्रमुखांस्तदा ॥ योक्राणि च कुर्वाणां श्वनिः श्वसंतो महो
रगान् २८ द्यायुगं युगचर्मणि संवर्तकबलाहकान् ॥ कालपृष्ठोऽथ नहुषः कर्कोटकधनं जयौ २९ इतरे चाभवन्नागा हयानां बालबंधनाः ॥ दिशश्च प्रदिशश्चैव रश्म
योरथवाजिनाम् ३० संध्यां घृतिं च मेघां च स्थितिं सन्नतिमेव च ॥ ग्रहनक्षत्रताराभिश्चर्मचित्रं नभस्तलम् ३१ सुरां उपेत वित्तानां पती न लोकेश्वरान् हयान् ॥
सिनीवालीमनुमतिं कुहूराकां च सुवताम् ३२ योक्राणि च कुर्वाणान् रोहकांस्तत्र कंटकान् ॥ धर्मः सत्यं तपोऽर्थश्च विहितास्तत्र रश्मयः ३३ अधिष्ठानं मनश्चासी
त्परिरथ्या सरस्वती ॥ नानावर्णाश्च चित्राश्च पताकाः पवनेरिताः ३४ विष्णुर्दिद्रधनुर्नद्वं रथं दीप्तं व्यदीपयन् ॥ वषट्कारः प्रतोदोऽभूद्वायत्री शीर्षबंधना ३५
योयज्ञे विहितः पूर्वमीशानस्य महात्मनः ॥ संवत्सरो धनुस्तद्वै सावित्री ज्यामहास्वना ३६ दिव्यं चर्म विहितं महाहर्तुन भूषितम् ॥ अभेद्यं विरजस्कंधैकालचक्र
बहिष्कृतम् ३७ ध्वजयष्टिरभून्मेरुः श्रीमान् कनकपर्वतः ॥ पताकाश्चाभवन्मेघास्तडिद्रिः समलंकृताः ३८ रेजुरध्वर्युर्मध्यस्था ज्वलंत इव पावकाः ॥ कृतंतुतं
रथं दृष्ट्वा विस्मिता देवताऽभवन् ३९ सर्वलोकस्य ते जांसिदृष्ट्वैकस्थानि मारिष ॥ युक्तं निवेदयामासुर्देवास्तस्मै महात्मने ४० एवं तस्मिन्महाराज कल्पिते रथस
तमे ॥ देवैर्भुजशार्दूलद्विषतामभिर्मर्दने ४१ स्वान्यायुधानि मुख्यानि न्यदधाच्छंकरोरथे ॥ ध्वजयष्टिं विव्यक्तत्वास्थापयामास गोवृषम् ४२

रथस्य बाह्यमावरणं तच्च संध्यादिभिर्महादिभिश्च चित्रम् ३१ सिनीवाली पूर्वाभावास्यां अनुमतिपूर्वपौर्णमासीं कुहूत्तराभावास्यां राकामुत्तरां पौर्णमासीं ३२ रोहकान् सिनीवालयाद्याधि
ष्ठातृन् पित्रादीन् कंटकान् प्रकीलकान् धर्मादयस्तत्र कंटकेषु रश्मयः ३३ मनः अधिष्ठानं रथाधारभूः मनोमयोरथ इत्यर्थः परिरथ्या प्रचारमार्गः सरस्वती वाग्देवी कल्पितः शब्दमात्रशरीर
इत्यर्थः ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ अध्वर्युणामृत्विजां मध्ये स्थिताः पावकाः धिष्यगाः ३९ । ४० । ४१ गोवृषं ध्वजत्वेन स्थापयामास ४२

परिस्कंदः पार्श्वगोपाः ४३ । ४४ । ४५ । ४६ छायापूर्वोक्तोसावित्रीशब्दद्वयकृत्वादात्मनस्तुल्यम् ४७ । ४८ । ४९ धनुर्ज्याकालरात्रिरुपातस्याः संस्पर्शनमेहिरे तेऽसुराः ५० तिग्म
ब्रह्मदंडः कालदंडोरुद्रदंडस्तथाज्वरः ॥ परिस्कंदारथस्यासनसर्वतोदिशमुद्यताः ४३ अथर्वांगिरसावास्तांचक्रक्षौमहात्मनः ॥ ऋग्वेदः सामवेदश्चपुराणंच
पुरःसराः ४४ इतिहासयजुर्वेदौष्टरक्षौवभूवतुः ॥ दिव्यावाचश्चविद्याश्चपरिपार्श्वचराः स्थिताः ४५ स्तोत्रादयश्चराजैर्द्रवषट्कारस्तथैवच ॥ ओंकार
श्चमुखेराजन्नतिशोभाकरोऽभवत् ४६ विचित्रमृतुभिः षड्विः कृत्वा संवत्सरंधनुः ॥ छायामेवात्मनश्चक्रधनुर्ज्यामक्षयारणे ४७ कालोहिभगवानुरुद्रस्तस्यसंव
त्सरोधनुः ॥ तस्माद्रौद्रीकालरात्रिर्ज्याकृताधनुषोऽजरा ४८ इषुश्चाप्यभवद्विष्णुर्ज्वलनः सोमएवच ॥ अग्नीषोमौजगत्कृत्स्नवैष्णवंचोच्यतेजगत् ४९ वि
ष्णुश्चात्माभगवतोभवस्यामिततेजसः ॥ तस्माद्धनुर्ज्यासंस्पर्शनविषेर्हृत्स्यते ५० तस्मिन्नशरोतिग्ममन्युमुमोचासह्यमीश्वरः ॥ भृग्वंगिरोमन्युमवक्रोधा
ग्रिमतिदुःसहम् ५१ सनीललोहितोधूमः कृतिवासाऽभयंकरः ॥ आदित्यायुतसंकाशस्तेजोज्वालावृतोज्ज्वलन् ५२ दुश्श्यावच्यावनोजेताहंताब्रह्मदिपाहरः ॥
नित्यंत्राताचहंताचधर्माधर्माश्रितान्नरान् ५३ प्रमाथिभिर्भीमवलैर्भीमरूपैर्मनोजवैः ॥ विभातिभगवान्स्थाणुस्तैरेवात्मगुणैर्वृतः ५४ तस्यांगानिसमाश्रित्य
स्थितां विश्वमिदं जगत् ॥ जंगमाजंगमं राजन्शुभेऽद्भुतदर्शनम् ५५ दृष्ट्वा तु तं रथं युक्तं कवचीशरासनी ॥ बाणमादाय तं दिव्यं सोमविष्णवग्निसंभवम् ५६ त
स्य राजस्तदा देवाः कल्पयांचकिरे प्रभो ॥ पुण्यगंधवहं राजन्श्वसनं देवसत्तमम् ५७ तमास्थाय महादेवस्त्रासयन् देवतान्यपि ॥ आरुरोहतदाय तः कं पयस्त्रिवमे
दिनीम् ५८ तमारुरुक्षुर्देवेशंतुष्टुः परमर्षयः ॥ गंधर्वादेव संघाश्च तथैवाप्सरसांगणाः ५९ ब्रह्मर्षिभिः स्तूयमानो वंद्यमानश्च बंदिभिः ॥ तथैवाप्सरसां वृंदैर्नृत्य
द्विर्नृत्यकोविदैः ६० सशोभमानो वरदः खड्गीबाणिशरासनी ॥ हसन्निवा ब्रवीद्देवान्सारथिः को भविष्यति ६१ तमब्रुवन् देवगणायं भवान्संनिधोक्ष्यते ॥ स भविष्य
ति देवेश सारथिस्तेन संशयः ६२ तान ब्रवीत्पुनर्देवो मत्तः श्रेष्ठतरो हि यः ॥ तं सारथिं कुरुध्वं मे स्वयं संचित्य माचिरम् ६३ एतच्छ्रुत्वा ततो देवा वाक्यमुक्तं महात्म
ना ॥ गत्वा पितामहं देवाः प्रसाद्येदं वचोऽब्रुवन् ६४ यथा त्वत्कथितं देव त्रिदशारिविनिग्रहे ॥ तथा च कृतमस्माभिः प्रसन्नो नो वृषध्वजः ६५ रथश्च विहितोऽस्मा
भिर्विचित्रायुधसंवृतः ॥ सारथिं च न जानीमः कः स्यात्तस्मिन्नरथोत्तमे ६६ तस्माद्विधीयतां कश्चित्सारथिर्देवसत्तम ॥ सफलां तां गिरं देव कर्तुमर्हसि नो विभो ६७
एवमस्मासु हि पुरा भगवन्नुक्तवानसि ॥ हितकर्ताऽस्मि भवतामिति तत्कर्तुमर्हसि ६८ स देव युक्तो रथसत्तमो नो दुराधरो द्रावणः शत्रवाणाम् ॥ पिनाकपाणिर्वि
हितोऽत्र योद्धा विभीषय न दानवानुद्यतोऽसौ ६९

मन्युंतीक्ष्णसंकल्पं ५१ अमयमितिच्छेदः संधिरार्षः ५२ । ५३ तैरथादिभूतैरात्मगुणैरात्मनोभोक्तुर्मन्युमैर्भोग्यैः ५४ । ५५ बाणमादायस्थितं दृष्ट्वा देवास्तस्यानुकूलं जयावहं श्वसनं कल्पयांचकि
रे इत्यन्वयः ५६ । ५७ । ५८ । ५९ । ६० । ६१ । ६२ । ६३ । ६४ । ६५ । ६६ । ६७ । ६८ । ६९

७० । ७१ । ७२ । ७३ । ७४ । ७५ । ७६ । ७७ । ७८ । ७९ । ८० । ८१ । ८२ । ८३ । ८४ । ८५ । ८६ । ८७ । ८८ । ८९ । ९० । ९१ । ९२ । ९३ । ९४ । ९५ । ९६ । ९७ । ९८

तथैव वेदाश्चतुरो हयाग्र्याधरासशैलाचरथो महात्मनः ॥ नक्षत्रवंशानुगतो वरूथी हरो योद्धा सारथिर्नाभिलक्ष्यः ७० तत्र सारथिरेष्टव्यः सर्वैरेतैर्विशेषवान् ॥ तत्प्र
तिष्ठोरथो देवहया योद्धा तथैवच ७१ कवचानिसशस्त्राणिकार्मुकंच पितामह ॥ त्वामृते सारथितत्र नान्यं पश्यामहे वयम् ७२ त्वंहि सर्वगुणैर्युक्तो देव तेभ्योऽधिकः
प्रभो ॥ सरथंतूर्णमारुह्य संयच्छ परमानुहयान् ७३ जयाय त्रिदिवेशानां वषाय त्रिदशद्विषाम् ॥ इति तेशिरसा गत्वा त्रिलोकेशं पितामहम् ॥ देवाः प्रसादयामासुः
सारथ्यायेति नः श्रुतम् ७४ ॥ पितामह उवाच ॥ नात्र किंचिन्मृषा वाक्यं यदुक्तं त्रिदिवौकसः ॥ संयच्छामि हयानेषु युध्यते वैकपदिनः ॥ ततः स भगवान् देवो
लोकस्त्रष्टा पितामहः ७५ सारथ्ये कल्पितो देवैरीशानस्य महात्मनः ॥ तस्मिन्नारोहति क्षिप्रं स्यंदने लोकपूजिते ७६ शिरोभिरगमन्भूमिं ते हयावातरंहसः ॥
आरुह्य भगवान् देवो दीप्यमानः स्वतेजसा ७७ अभीष्टुर्न हि प्रतोदं च संजग्राह पितामहः ॥ तत उत्थाय भगवांस्तानुहयानानि लोपमान् ७८ बभाषे च तदा स्थाणुमा
रोहेति सुरोत्तमः ॥ ततस्तमिषु मादाय विष्णुसोमाग्निसंभवम् ७९ आरुरोहतदा स्थाणुर्धनुषा कं पयन्परान् ॥ तमारुरुहं तु देवेशंतुष्टुः परमर्षयः ८० गंधर्वादे
व संघाश्च तथैवाप्सरसांगणाः ॥ सशोभमानो वरदः खड्गीबाणिशरासनी ८१ प्रदीपयन् रथेन स्थौत्रेन लोकानस्वेन तेजसा ॥ ततोभूयोऽब्रवीद्देवानिन्द्रपुरोम
मान् ८२ न हन्यादिति कर्तव्यो न शोको वः कथंचन ॥ हतानित्येव जानीत ब्राणेनानेन चासुरान् ८३ ते देवाः सत्यमित्याहुर्निहता इति चाब्रुवन् ॥ न च तद्वचनं मि
थ्यायदाह भगवान्प्रभुः ८४ इति संचित्य वै देवाः परांतुष्टिमवाब्रुवन् ॥ ततः प्रयातो देवेशः सर्वैर्देवगणैर्वृतः ८५ रथेन महताराजनुपमानास्तियस्यह ॥ स्वैश्च पा
रिषदैर्देवैः पूज्यमानो महायशाः ८६ नृत्याद्भिरपरैश्चैव मांसभक्षैर्दुरासदैः ॥ धावमानैः समंताच्च तर्जमानैः परस्परम् ८७ ऋषयश्च महाभागास्तपोयुक्तामहा
गुणाः ॥ आशंसुर्वै जना देवामहादेवस्य सर्वशः ८८ एवं प्रयाते देवेशे लोकानामभयंकरे ॥ तुष्टमासीजगत्सर्वदेवताश्च नरोत्तम ८९ ऋषयस्तत्र देवेशं स्तुवंतो विदु
भिः स्तवैः ॥ तेजश्चास्मैवर्धयंतो राजन्नासन्पुनः पुनः ९० गंधर्वाणां सहस्राणि प्रयुतान्यर्बुदानि च ॥ वादयंति प्रयाणेऽस्य वाद्यानि विविधानि च ९१ ततोऽधि
रूढे वरदे प्रयाते चासुरान्प्रति ॥ साधुसाध्विति विश्वेशः स्मयमानोऽन्यभाषत् ९२ याहि देव यतो दैत्याश्चोदयाश्चानतांद्रेतः ॥ पश्य बाहोर्बलं मेऽद्य निघ्नतः शा
त्रवात्रणे ९३ ततोऽश्वाश्चोदयामास मनोमारुतरंहसः ॥ येन तत्रिपुरं राजन् दैत्यदानवराक्षितम् ९४ पिबद्भिरिव चाकाशं तैर्हयैर्लोकपूजितैः ॥ जगाम भगवान्
क्षिप्रं जयाय त्रिदिवौकसाम् ९५ प्रयाते रथमास्थाय त्रिपुराभिमुखे भवे ॥ ननाद सुमहानादं वृषभः पूरयन्दिशः ९६ वृषभस्यास्य निनदं श्रुत्वा भयंकरं महत् ॥
विनाशमगमंस्तत्र तारकाः सुरशत्रवः ९७ अपरेऽवस्थितास्तत्र युद्धायाभिमुखास्तदा ॥ ततः स्थाणुर्महाराज शूलघृक्क्रोधमूर्छितः ९८

१९। १००। २। ३। ४। ५। ६। ७। ८। ९। १०। ११। १२। १३। १४। १५। १६। १७। १८। १९। २०। २१। २२। २३। २४। २५। २६। २७। २८

म.भा.टी.

॥ ३० ॥

त्रस्तानि सर्वभूतानि त्रैलोक्यं भूः प्रकंपते ॥ निमित्तानि च घोरानि तत्र संदधतः शरम् १९ तस्मिन् सोमाग्निविष्णूनां क्षोभेण ब्रह्मरुद्रयोः ॥ सरथोधनुषः क्षोभाद
तीव्रह्यवसीदति १०० ततो नारायणस्तस्माच्छरभागाद्विनिःसृतः ॥ वृषरूपं समास्थाय उज्जहार महारथम् १०१ सादमाने रथे चैव नर्दमाने पुशङ्गपु ॥ ससं
भ्रमात्तु भगवान्नादं चक्रमहाबलः २ वृषभस्य स्थितो मूर्ध्नि हयपृष्ठे च मानद ॥ तदा स भगवान् रुद्रो निरेक्ष दानवं पुरम् ३ वृषभस्यास्थितो रुद्रो हयस्य च नरोत्तम ॥
स्तनांस्तदाऽशातयत् सुरांश्चैव द्विधा करोत् ४ ततः प्रभृते भद्रं ते गवां द्विधीकृताः सुराः ॥ हयानां च स्तनाराजं स्तदा प्रभृतिना भवन् ५ पीडितानां बलवतारु
द्रेणाहुतकर्मणा ॥ अथाधिज्यं धनुः कृत्वा शर्वः संधाय तं शरम् ६ युक्तापाशुपतास्त्रेण त्रिपुरं समर्चितयत् ॥ तस्मिन् स्थिते महाराज रुद्रे विष्टुर्कामुके ७ पुराणि
तानि कालेन जग्मुरेवै कतां तदा ॥ एकी भावंगते चैव त्रिपुरत्वमुपागते ८ बभूव तु मलो हर्षो देवतानां महात्मनाम् ॥ ततो देवगणाः सर्वे सिद्धाश्च परमर्षयः ९ जयेति
वाचो मुमुक्षुः संस्तुवंतो महेश्वरम् ॥ ततोऽग्रतः प्रादुरभू त्रिपुरं निघ्नतोऽसुरान् ११० अनिर्देश्यो ग्रवपुषो देवस्यासह्यतेजसः ॥ सताद्विकृष्य भगवान् दिव्यलोके
श्वरो धनुः ११ त्रैलोक्यसारं तमिषुं मुमुच त्रिपुरं प्रति ॥ उत्सृष्टे वै महाभाग तस्मिन् त्रिपुरे तदा १२ महानार्तस्वरो ह्यासीत् पुराणां पततां भुवि ॥ तान्सोऽसुरग
णान् दग्ध्वा प्राक्षिपत् पश्चिमार्णवे १३ एवं तु त्रिपुरं दग्धं दानवाश्चाप्यशेषतः ॥ महेश्वरेण कुद्धेन त्रैलोक्यस्य हितैषिणा १४ सचात्मक्रोधजो बद्धिर्हाहेत्युत्कानि वा
रितः ॥ माकार्षीं भस्मसाह्लोकानिति श्यक्षोऽब्रवीच्च तम् १५ ततः प्रकृतिमापन्ना देवा लोकास्त्वथर्षयः ॥ तुष्टुर्वाग्भिरग्न्याभिः स्थाणुमप्रतिमौजसम् १६ तेऽनु
ज्ञाता भगवता जग्मुः सर्वे यथागतम् ॥ कृतकामाः प्रयत्नेन प्रजापतिमुखाः सुराः १७ एवं स भगवान् देवलोकं स्रष्टामहेश्वरः ॥ देवासुरगणाध्यक्षो लोकानां विदधे
शिवम् १८ यथैव भगवान् ब्रह्मालोकधाता पितामहः ॥ सारथ्यमकरोत् तत्र रुद्रस्य परमोऽव्ययः १९ तथा भवानपि क्षिप्रं रुद्रस्यैव पितामहः ॥ संयच्छतुहयान
स्य राधेयस्य महात्मनः २० त्वंहि कृष्णाञ्च कर्णाञ्च फाल्गुनाञ्च विशेषतः ॥ विशिष्टो राजशार्दूलनास्ति तत्र विचारणा २१ युद्धे ह्ययं रुद्रकल्पस्त्वं च ब्रह्मसमो
नये ॥ तस्माच्छक्तो भवान् जेतुं मच्छत्रं स्तानि वासुरान् २२ यथा शल्वाद्यकर्णोऽयं श्वेताश्वं कृष्णसारथिम् ॥ प्रमथ्य हन्यात्कौंतेयं तथा शीघ्रं विधीयताम् २३
त्वयि मद्देशराज्याशाजीविताशातथैव च ॥ विजयश्च तथैवाद्यकर्णसाचिव्यकारितः २४ त्वयि कर्णश्च राज्यं च वयं चैव प्रतिष्ठिताः ॥ विजयश्चैव संग्रामे संयच्छाद्य
हयोत्तमान् २५ इमं चाप्यपरं भूय इति हासं निबोध मे ४ पितुर्मम सकाशे यद्वाह्मणः प्राह धर्मवित् २६ श्रुत्वा चैतद्वचश्चित्रं हेतुकार्यार्थं संहितम् ॥ कुरुशल्यविनि
श्चित्य माभूत् तत्र विचारणा २७ भार्गवाणां कुले जातो जमदग्निर्हावशाः ॥ तस्य रामेति विख्यातः पुत्रस्तेजोगुणान्वितः २८

२९। ३०। ३१। ३२। ३३। ३४। ३५। ३६। ३७। ३८। ३९। ४०। ४१। ४२। ४३। ४४। ४५। ४६। ४७। ४८। ४९। ५०। ५१। ५२। ५३। ५४। ५५। ५६। ५७। ५८। ५९। ६०। ६१। ६२। ६३। ६४। ६५। ६६। ६७। ६८। ६९। ७०। ७१। ७२। ७३। ७४। ७५। ७६। ७७। ७८। ७९। ८०। ८१। ८२। ८३। ८४। ८५। ८६। ८७। ८८। ८९। ९०। ९१। ९२। ९३। ९४। ९५। ९६। ९७। ९८। ९९। १००।

सर्ताव्रंतप आस्थाय प्रसादयितवान् भवम् ॥ अस्त्रहेतोः प्रसन्नात्मानियतः संयतेंद्रियः २९ तस्य तुष्टो महादेवो भक्त्या च प्रशमेन च ॥ हृद्गतं चास्या विज्ञाय दर्शया
मासं शंकरः ॥ महेश्वर उवाच ॥ राम तुष्टोऽस्मि भद्रं ते विदितं मे तवैप्सितम् ॥ कुरुष्व पूतमात्मानं सर्वमेतदवाप्स्यसि १३० दास्यामि ते तदाऽस्त्राणि यदा पूतो
भविष्यसि ॥ अपात्रमसमर्थं च दहंत्य स्त्राणि भार्गव ३१ इत्युक्तो जामदग्न्यस्तु देवदेवेन शूलिना ॥ प्रत्युवाच महात्मानं शिरसाऽवनतः प्रभुम् ३२ बदाजानाति
देवेशः पात्रं मामस्त्रधारणे ॥ तदा शुश्रूषवेऽस्त्राणि भवान् मे दातुमर्हति ३३ ॥ दुर्योधन उवाच ॥ ततः स तपसा चैव दमेन नियमेन च ॥ पूजोपहारबलिभिर्होममंत्र
पुरस्कृतैः ३४ आराधयितवान् शर्वं बहून् वर्षगणांस्तदा ॥ प्रसन्नश्च महादेवो भार्गवस्य महात्मनः ३५ अब्रवीत् स्य बहुशो गुणान् देव्याः समीपतः ॥ भक्तिमानेष
स ततं मयिरामो ददत्त वतः ३६ एवं तस्य गुणान् प्रीतो बहुशोऽकथयत् प्रभुः ॥ देवतानां पितॄणां च समक्षमरिमुद न ३७ एतस्मिन्नेव काले तु दैत्या ह्यासन् महाबलाः ॥
तैस्तदा दर्पमोहाद्यैरबाध्यं तं दिवौकसः ३८ ततः संभूय विबुधास्तान् हंतुं कृतनिश्चयाः ॥ चक्रुः शत्रुवधेयं न शो कुर्जेतुमेव तान् ३९ अभिगम्य ततो देवामहेश्वर
मुमापतिम् ॥ प्रासादयंस्तदा भक्त्या जहिशुगणानिति ४० प्रतिज्ञाय ततो देवो देवतानां रिपुक्षयम् ॥ रामं भार्गवमाहूय सोऽभ्यभाषत शंकरः ४१ रिपून् भार्ग
वदेवानां जहिसर्वांस्समागतान् ॥ लोकानां हितकामार्थं मत्प्रीत्यर्थं तथैव च ४२ एवमुक्तः प्रत्युवाच ज्यं वं कंवरं दं प्रभुम् ॥ राम उवाच ॥ काशक्तिर्मम देवेश अकृता
स्त्रस्य संयुगे ४३ निहंतुं दानवान् सर्वान् कृतास्त्रान् युद्धदुर्मदान् ॥ महेश्वर उवाच ॥ गच्छ त्वं मदनुज्ञातो निहानिष्यसि शात्रवान् ४४ विजित्य च रिपून् सर्वान् गुणान् प्रा
प्स्यसि पुष्कलान् ॥ एतच्छ्रुत्वा तु वचनं प्रतिगृह्य च सर्वशः ४५ रामः कृतस्वस्थयनः प्रययौ दानवान् प्रति ॥ अब्रवीद्देवशत्रून् स्तान् महादर्पबलान्वितान् ४६ मम
युद्धं प्रयच्छ ध्वं दैत्या युद्धमदोत्कटाः ॥ प्रेषितो देवदेवेन वो विजेतुं महासुराः ४७ इत्युक्ता भार्गवेणार्थदैत्या युद्धं प्रचक्रमुः ॥ सतान्निहत्य समरे दैत्यान् भार्गव नंदनः
४८ वज्राशनिसमस्पर्शैः प्रहारैरेव भार्गवः ॥ सदानवैः क्षततनुर्जामदग्न्यो द्विजोत्तमः ४९ संस्पृष्टः स्थाणुना सद्यो निर्वर्णः समजायत ॥ प्रीतश्च भगवान् देवः कर्मणा
तेन तस्य वै ५० वरान् प्रादाद्बहुविधान् भार्गवाय महात्मने ॥ उक्तश्च देवदेवेन प्रीतियुक्तेन शूलिना ५१ निपातात्तव शस्त्राणां शरीरेयाऽभवद्बुजा ॥ तथा ते मानुषं
कर्म व्यपोहं भृगुनंदन ५२ गृहाणास्त्राणि दिव्यानि मत्सकाशाद्यथेप्सितम् ॥ दुर्योधन उवाच ॥ ततोऽस्त्राणि समस्तानि वरांश्च मनसेप्सितान् ५३ लब्ध्वा बहु
विधान् रामः प्रणम्य शिरसा भवम् ॥ अनुज्ञां प्राप्य देवेशाज्जगाम समहातपाः ५४ एवमेतत्पुरा कृतं तदा कथितवानृषिः ॥ भार्गवोऽपि ददौ दिव्यं धनुर्वेदं महात्मने
५५ कर्णाय पुरुषव्याघ्रसुप्रीतेनांतरात्मना ॥ वृजिनं हि भवेत्किंचिच्च दिकर्णस्य पार्थिव ५६

नास्मैह्यस्त्राणिदिव्यानिप्रादास्यद्गुणंदनः ॥ नापिसूतकुलेजातंकर्णमन्येकथंचन १५७ देवपुत्रमहंमन्येक्षत्रियाणांकुलोद्भवम् ॥ विसृष्टमवबोधार्थंकुलस्ये
तिमतिर्मम ५८ सर्वथानह्यंशल्यकर्णःसूतकुलोद्भवः ॥ सकुंडलंसकवचंदीर्घबाहुमहारथम् ५९ कथमादित्यसदृशंमृगीव्याघ्रंजनिष्यति ॥ यथाह्यस्यभुजौ
पीनौनागराजकरोपमौ १६० वक्षःपश्यविशालंचसर्वशत्रुनिबर्हणम् ॥ नत्वेवप्राकृतःकश्चित्कर्णेवैकर्तनोवृषः ६१ महात्माह्येवराजेंद्ररामशिष्यःप्रतापवान्
१६२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेकर्णपर्वणि त्रिपुरवधोपाख्याने चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ दुर्योधनउवाच ॥ एवंसभगवानदेवःसर्वलोकपि
तामहः ॥ सारथ्यमकरोत्तत्रब्रह्मारुद्रोऽभवद्रथी १ रथिनोऽभ्यधिकोवीरकर्तव्योरथसारथिः ॥ तस्मात्त्वंपुरुषव्याघ्रनियच्छतुरगान्युधि २ यथादेवगणैस्त
त्रतुतोयत्नात्पितामहः ॥ तथाऽस्माभिर्मवानयत्नात्कर्णादभ्यधिकोवृतः ३ यथादेवैर्महाराजैश्वरादधिकोवृतः ॥ तथाभवानपिक्षिप्ररुद्रस्येवपितामहः ४
नियच्छतुरगान्युद्धेराधेयस्यमहायुते ॥ शल्यउवाच ॥ मयाऽप्येतन्नरश्रेष्ठबहुशोनरसिंहयोः ५ कथ्यमानंश्रुतंदिव्यमाख्यानमतिमानुषम् ॥ यथाचचक्रे
सारथ्यंभवस्यप्रपितामहः ६ यथाऽसुराश्चनिहताइषुणैकेनभारत ॥ कृष्णस्यचापिविदितंसर्वमेतत्पुराह्यभूत् ७ यथापितामहोज्ञेभगवान्साराथिस्तदा ॥
अनागतमतिक्रांतंवेदकृष्णोऽपितत्त्वतः ८ एतदर्थंविदित्वाऽपिसारथ्यमुपजग्मिवान् ॥ स्वयंभूरिवरुद्रस्यकृष्णःपार्थस्यभारत ९ यदिहन्याच्चकौतेयंसूतपु
त्रःकथंचन ॥ दृष्ट्वापार्थीहिनिहतंस्वयंयोत्स्यतिकेशवः १० शंखचक्रगदापाणिर्षक्ष्यतेतववाहिनीम् ॥ नचापितस्यकुद्वस्यवाष्णेयस्यमहात्मनः ११ स्था
स्यतेप्रत्यनीकेषुकश्चिदत्रनृपस्तव ॥ संजयउवाच ॥ तंतथाभाषमाणंतुमद्राजमरिदमः १२ प्रत्युवाचमहाबाहुरदीनात्मासुतस्तव ॥ मावमंस्थामहाबाहो
कर्णवैकर्तनंरणे १३ सर्वशस्त्रभृतांश्रेष्ठंसर्वशास्त्रार्थपारगम् ॥ यस्यज्यातलनिर्घोषंश्रुत्वामयकरंमहत् १४ पांडवेयानिसैन्यानिविद्रवंतिदिशोदश ॥ प्रत्यक्षंते
महाबाहोयथारात्रौघटोत्कचः १५ मायाशतानिकुर्वाणोहतोमायापुरस्कृतः ॥ नचातिष्ठतबीभत्सुःप्रत्यनीकेकथंचन १६ एतांश्चदिवसान्सर्वानभयेनमहता
वृतः ॥ भीमसेनश्चबलवानधनुष्कोट्याऽभिचोदितः १७ उक्तश्चसंज्ञयाराजन्मूढऔदरिकोयथा ॥ माद्रीपुत्रौतथाशूरोयेनजित्वामहारणे १८ कमप्यर्थंपुरस्कृ
त्यनहतौयुधिमारिष ॥ येनवृष्णिप्रवीरस्तुसात्यकिःसात्वतावरः १९ निर्जित्यसमरेशूरोविरथश्चबलात्कृतः ॥ संजयाश्चेतरेसर्वेवृष्ट्युग्रपुरोगमाः २० असकृन्निर्जि
ताःसंख्येस्मयमानेनसंयुगे ॥ तंकथंपांडवायुद्धेविजेष्यंतिमहारथम् २१ योहन्यात्समरेकुद्वोवज्रहस्तंपुरंदरम् ॥ त्वंचसर्वास्त्रविद्वीरःसर्वविद्यास्त्रपारगः २२

सारथ्यममकीर्तिकरमेवेतिभावः । सुरसिंहयोरितिपाठेरुद्रपितामहयोः १।५।७।८।९।१०।११।१२।१३।१४।१५।१६।१७।१८।१९।२०।२१।२२

२३।२४।२५ किमर्थमिति सारथ्यमात्रं प्रतिज्ञायमातिभटयंसेत्कृष्णःकुर्यात्तर्हिस्त्वय्युध्यंस्तद्वन्मिथ्याप्रतिज्ञो नमविष्मसीतिभावः २६ पदवीमानुष्यम् २७।२८।२९।३०।३१
बाहुवीर्येणतेतुल्यःपृथिव्यानास्तिकश्चन ॥ त्वंशल्यभूतःशत्रूणामविषह्यःपराक्रमे २३ ततस्त्वमुच्यसेराजन्शल्यइत्यरिसूदन ॥ तवबाहुबलंप्राप्यनशोकः
सर्वसात्वताः २४ तवबाहुबलाद्राजन्किंतुकृष्णोबलाधिकः ॥ यथाहिकृष्णेनबलंधार्यवैफाल्युनेहते २५ तथाकर्णात्ययीभावित्वयाधार्यमहद्वलम् ॥ किमर्थंस
मरेसैन्यवासुदेवोऽन्यवारयत् २६ किमर्थंचभवान्सैन्यंनहनिष्यतिमारिष ॥ त्वत्कृतेपदवीगंतुमिच्छेयंयुधिमारिष ॥ सोदराणांचवीराणांसर्वेषांचमहीक्षि
ताम् २७ ॥ शल्यउवाच ॥ यन्मांब्रवीषिगांधारेअग्रेसैन्यस्यमानद ॥ विशिष्टंदेवकीपुत्रात्प्रीतिमानस्म्यहंत्वाये २८ एषसारथ्यमातिष्ठेराधेयस्ययशस्वि
नः ॥ युध्यतःपांडवाद्येणयथात्वंवीरमन्यसे २९ समयश्चाहिमेवीरकश्चिद्वैकर्तनंप्रति ॥ उत्सृजेयंयथाश्रद्धमहंवाचोऽस्यसन्निधौ ३० ॥ संजयउवाच ॥
तथेतिराजन्पुत्रस्तेसहकर्णेनमारिष ॥ अब्रवीन्मद्राजानंसर्वक्षत्रस्यसन्निधौ ३१ सारथ्यस्याभ्युपगमाच्छल्येनाश्वासितस्तदा ॥ दुर्योधनस्तदाहृष्टःकर्ण
तमभिष्वजे ३२ अब्रवीच्चपुनःकर्णस्तूयमानःसुतस्तव ॥ जहिपार्थात्रणेसर्वान्महेंद्रोदानवानिव ३३ सशल्येनाभ्युपगतेहयानांसंनियच्छने ॥ कर्णोहृष्टम
नाभूयोदुर्योधनमभाषत ३४ नातिहृष्टमनाह्येवमद्राजोऽभिभाषते ॥ राजन्मधुरयावाचापुनरेनंब्रवीहि ३५ ततोराजामहाप्राज्ञःसर्वास्त्रकुशलोबली ॥ दुर्यो
धनोऽब्रवीच्छल्यंमद्राजंमहीपतिम् ३६ पूरयन्निवधोषेणमेघमंभीरयागिरा ॥ शल्यकर्णोऽर्जुनेनाद्यथोद्व्यमितिमन्यते ३७ तस्यत्वंपुरुषव्याघ्रनियच्छ
तुरगान्युधि ॥ कर्णोहत्वेतरान्सर्वान्फाल्गुनंहंतुमिच्छति ३८ तस्याभीषुग्रहेराजन्प्रयाचेत्वापुनःपुनः ॥ पार्थस्यसचिवःकृष्णोयथाऽभीषुग्रहोवरः ॥ तथा
त्वमपिराधेयंसर्वतःपरिपालय ३९ ॥ ॥ संजयउवाच ॥ ॥ ततःशल्यःपरिष्वज्यसुतंतेवाक्यमब्रवीत् ॥ दुर्योधनममित्रघ्नंप्रीतोमद्राधिपस्तदा ४०
॥ शल्यउवाच ॥ एवंचेन्मन्यसेराजन्गांधारेप्रियदर्शन ॥ तस्मात्तेयप्रियंकिंचित्सर्वंकरवाण्यहम् ४१ यत्रास्मिभरतश्रेष्ठयोग्यःकर्मणिकर्हिचित् ॥ तत्रस
र्वात्मनायुक्तोवक्ष्येकार्यंपरंतप ४२ यत्तुर्कर्महंब्रूयांहितकामःप्रियाप्रिये ॥ ममतत्क्षमतांसर्वमवान्कर्णश्चसर्वशः ४३ ॥ कर्णउवाच ॥ ईशानस्ययथाब्रह्माय
थापार्थस्यकेशवः ॥ तथानित्यंहितेयुक्तोमद्राजभवस्वनः ४४ ॥ शल्यउवाच ॥ आत्मनिंदाऽत्मपूजाचपरनिंदापरस्तवः ॥ अनाचरितमार्याणांवृत्तमेत
च्चतुर्विधम् ४५ यत्तुविद्वन्प्रवक्ष्यामिप्रत्ययार्थमहंतव ॥ आत्मनःस्तवसंयुक्तंतन्निबोधयथातथम् ४६ अहंशकस्यसारथ्येयोग्योमातलिवत्प्रभो ॥ अप्र
मादात्प्रयोगाच्चज्ञानविद्याचिकित्सनैः ४७

१२।३३।३४।३५।३६।३७।३८।३९।४०।४१ वक्ष्ये वोढाऽस्मि ४२।४३।४४ आत्मनिंदापरस्तवावपिश्रेयसानिद्यौकिमुतारमपूजापरनिंदे तदुभयमहं करोमीतिभावः
४५।४६ अप्रमादोऽवधानं प्रयोगोऽभ्युपगमं ज्ञानमागाधिवोषावेक्षणं विद्यातत्परिहारज्ञानं चिकित्सनं दोषपरिहारसामर्थ्यम् ४७

म.भा.टी.
॥ ३२ ॥

ततःपाथेनसंग्रामेयुध्यमानस्यतेऽनघ ॥ वाहयिष्यामितुरगान्विज्वरोभवसूतज ४८ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेकर्णपर्वणि शल्यसारथ्यस्वीकारे पंचत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३५ ॥ ॥ ४९ ॥ ॥ दुर्योधनउवाच ॥ अयंतेकर्णसारथ्यमद्राजःकरिष्यति ॥ कृष्णादभ्यधिकोयंतादेवेशस्येवमातलिः १ यथाहरि ह्यैर्युक्तसंगृह्णातिसमातलिः ॥ शल्यस्तथातवाद्यायंसंयंतारथवाजिनाम् २ योधेत्वयिरथस्थेचमद्राजेचसारथौ ॥ रथश्रेष्ठोभुवंसंख्येपार्थानभिभविष्यति ३ ॥ संजयउवाच ॥ ततोदुर्योधनोभूयोमद्राजंतरास्विनम् ॥ उवाचराजन्संग्रामेऽधुषितेपथुपस्थिते ४ कर्णस्ययच्छसंग्रामेमद्राजहयोत्तमान् ॥ त्वया अभिगुप्तोराधेयोविजेष्यतिधनंजयम् ५ इत्युक्तोरथमास्थायतथेतिप्राहभारत ॥ शल्येऽभ्युपगतेकर्णःसारथिंसुमनाऽब्रवीत् ६ त्वंसूतस्यंदनमह्यंकल्पयेत्य सकृत्त्वरन् ॥ ततो जैत्रंरथवरंगंधर्वनगरोपमम् ७ विधिवत्कल्पितंभद्रंजयेत्युक्त्वान्यवेदयत् ॥ तंरथंरथिनांश्रेष्ठःकर्णोऽभ्यर्च्ययथाविधि ८ संपादितंब्रह्मवि दापूर्वमेवपुरोधसा ॥ कृत्वाप्रदक्षिणंयत्नादुपस्थायचभास्करम् ९ समीपस्थंमद्राजमारोहत्वमथाब्रवीत् ॥ ततःकर्णस्यदुर्धर्षस्यंदनप्रवरंमहत १० आरुरो हमहातेजाःशल्यःसिंहइवाचलम् ॥ ततःशलयाश्रितंदृष्ट्वाकर्णःस्वरथमुत्तमम् ११ अध्यातिष्ठयथाऽभोदंविद्युदंतंदिवाकरः ॥ तावेकरथमारूढावादित्याग्निसम त्विषौ १२ अभाजेतांयथामेघंसूर्याग्नीसहितौदिवि ॥ संस्तूयमानौतौवीरौतदाऽऽस्तांद्युतिमत्तमौ १३ ऋत्विक्सदस्यैरिन्द्राग्नीस्तूयमानाविवाध्वरे ॥ सश ल्यसंगृहीताश्वरथेकर्णःस्थितोबभौ १४ धनुर्विस्फारयन्चोरंपरिवेषीवभास्करः ॥ आस्थितःसरथश्रेष्ठंकर्णःशरगमस्तिमान् १५ प्रबभौपुरुषव्याघ्रोमंदर स्थइवांशुमान् ॥ तंरथस्थंमहाबाहुंयुद्धायामितजेजसम् १६ दुर्योधनस्तुराधेयमिदंवचनमब्रवीत् ॥ अकृतंद्रोणभीष्माभ्यांदुष्करंकर्मसंयुगे १७ कुरुष्वभि रथेवीरमिषतांसर्वधन्विनाम् ॥ मनोगतंममह्यासीद्भीष्मद्रोणौमहारथौ १८ अर्जुनंभीमसेनंचनिहताराविविभुवम् ॥ ताम्यायदकृतंवीरवीरकर्ममहामृधे १९ तत्कर्मकुरुराधेयवज्रपाणिरिवापरः ॥ गृहाणधर्मराजंवाजहिवात्वंधनंजयम् २० भीमसेनंचराधेयमाद्रीपुत्रौयमावपि ॥ जयश्चतेऽस्तुभद्रंतेप्रयाहिपुरुषर्षभ २१ पांडुपुत्रस्यसैन्यानिकुरुसर्वाणिभस्मसात् ॥ ततस्तूर्यसहस्राणिभेरीणामयुतानिच २२ वाद्यमानान्यरोचंतमेघशब्दोयथादिवि ॥ प्रतिगृह्यतुतद्वाक्यं रथस्थोरथसत्तमः २३ अभ्यभाषतराधेयःशल्यंयुद्धविशारदम् ॥ चोदयाश्वान्महाबाहोयावद्धन्मिधनंजयम् २४ भीमसेनंयमौचोभौराजानंचयुधिष्ठिरम् ॥ अद्यपश्यतुमेशल्यबाहुवीर्यधनंजयः २५ अस्यतःकंकपत्राणांसहस्राणिशतानिच ॥ अद्यक्षेप्स्याम्यहंशल्यशरान्परमतेजनान् २६ पांडवानांविनाशाय दुर्योधनजयायच ॥ शल्यउवाच ॥ सूतपुत्रकथंनुत्वंपांडवानवमन्यसे २७

१३। १४। १५। १६। १७। १८। १९। २०। २१। २२। २३। २४। २५। २६। २७

२८। २९। ३०। ३१। ३२। ३३ ॥ इतिकर्णपर्वणिनीलकण्ठीयेभारतभावदीपेपञ्चत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३६ ॥ दृष्टेति १ सरस्विनामन्वादीनां २ । ३ नवाशशब्दं चकार ररासेतिपाठेऽविसर्गवार्थः सर्वास्त्रज्ञान्महेष्वासान्सर्वानेवमहाबलान् ॥ अनिवर्तिनोमहाभागानजयान्सत्यविक्रमान् २८ अपिसंतनयेयुर्येभ्यसाक्षाच्छतक्रतोः ॥ यदाश्रोष्यसिनिर्घोषं विस्फूर्जितमिवाशनेः २९ राधेयगांडिवस्याजौतदानैवंवादेष्यसि ॥ यदाद्रक्ष्यसिभीमेनकुंजरानीकमाहवे ३० विशीर्णदंतंनिहतंतदानैवंवादिष्यसि ॥ यदा द्रक्ष्यसिसंग्रामेधर्मपुत्रंयमौतथा ३१ शितैःपृष्ठकैःकुर्वाणानभ्रच्छायामिवांबरे ॥ अस्यतःक्षिप्यतश्चारीनलघुहस्तान्दुरासदान् ॥ पार्थिवानपिचान्यास्त्वंत दानैवंवादिष्यसि ३२ ॥ संजयउवाच ॥ अनादृत्यतुतद्वाक्यंमद्राजेनभाषितम् ॥ याहीत्येवाब्रवीत्कर्णोमद्राजंतरास्विनम् ३३ ॥ इति श्रीमहाभारते क र्णपर्वणि शल्यसंवादेपञ्चत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३६ ॥ ॥ संजयउवाच ॥ दृष्ट्वाकर्णमहेष्वासंयुयुत्सुसमवस्थितम् ॥ चुकुशुःकुरवःसर्वेहृष्टरूपाःसमंततः १ ततोदुर्धुभिनिर्घोषैर्भेरीणांनिनदेनच ॥ बाणशब्दैश्चविविधैर्गर्जितैश्चतरस्विनाम् २ निर्ययुस्तावकायुद्धेभृत्युकृत्वानिवर्तनम् ॥ प्रयातेतुततःकर्णेयोधेषु मुदितेषुच ३ चचालपृथिवीराजन्ववाशचसुविस्तरम् ॥ निःसरंतोव्यदृश्यंतसूर्यासप्तमहाग्रहाः ४ उल्कापाताश्चसंजहृदिशांदाहास्तथैवच ॥ शुष्काश न्यश्चसंपेतुर्वुर्वाताश्चभैरवाः ५ मृगपक्षिगणाश्चैवपृतनांबहुशस्तव ॥ अपसव्यंतदाचकुर्वेदयंतोमहामयम् ६ प्रथितस्यचकर्णस्यनिपेतुस्तुरगाभुवि ॥ अ स्थिवर्षंचपतितमंतरिक्षाद्रयानकम् ७ जज्वलुश्चैवशस्त्राणिध्वजाश्चैवचकंपिरे ॥ अश्रूणिचव्यमुंचंतवाहनानिविशांपते ८ एतेचान्येचबहवउत्पातास्तत्र दारुणाः ॥ समुत्पेतुर्विनाशायकौरवाणांसुदारुणाः ९ नचतान्गणयामासुःसर्वेदैवेनमोहिताः ॥ प्रस्थितंसूतपुत्रंचजयेत्युचुर्नराधिपाः ॥ निर्जितान्पांडवां श्वैवमेनिरेतत्रकौरवाः १० ततोरथस्थःपरवीरहंताभीष्मद्रोणावतिवीर्यैसमीक्ष्य ॥ समुज्ज्वलन्भास्करपावकाभोवैकर्तनोऽसौरथकुंजरोत्तप ११ सशल्यमाभा ष्यजगादवाक्यंपार्थस्यकर्मातिशयंविचिंत्य ॥ मानेनदर्पेणविदह्यमानःक्रोधेनदीप्यन्निवनिःश्वसंश्च १२ नाहंमहेंद्रादपिवज्रपाणःकुद्रादिभेम्यायुधवात्रथस्थः ॥ दृष्ट्वाहिभीष्मप्रमुखान्शयानानतीवमांहास्थिरताजहाते १३ महेंद्रविष्णुप्रतिमावनिंदितौरथाश्वनागप्रवरप्रमाथिनौ ॥ अवध्यकल्पौनिहतौयदापरैस्ततो नमेऽप्यस्तिरणेऽद्यसाध्वसम् १४ समीक्ष्यसंख्येऽतिबलान्नराधिपान्ससूतमातंगरथान्परैर्हतान् ॥ कथंनसर्वानहितान्रणेऽवधीन्महास्त्रविद्राहणपुंगवोगुरुः १५ ससंस्मरन्द्रोणमहंमहाहवेब्रवीमिसत्यंकुरुवोनिबोधत ॥ नवामदन्यःप्रसहेद्रणेऽर्जुनंसमागतंमृत्युमिवोग्ररूपिणम् १६ शिक्षाप्रसादश्चबलंघृतिश्चद्रोणेमहा स्त्राणिचसंनतिश्च ॥ सचेदगान्मृत्युवशंमहात्मासर्वानन्यानातुरानद्यमन्ये १७

निःसरंतोयुद्धार्थमिति शेषः सूर्यास्तूर्यमारभ्य सूर्यादयोऽन्योन्यंयुध्यन्तीत्यर्थः ४। ५। ६। ७। ८। ९। १० भीष्मद्रोणौ अतिकांतवीर्ययोस्तावतिवीर्यैसमीक्ष्यस्वकृत्यमालोच्यजगादे त्युत्तरेणान्वयः ११ आभाष्यमोशल्यइतिसंबोध्य १२ अस्थिरताजहातीत्यचंचलोस्मीत्यर्थः १३ ततोऽपिभेऽद्यसाध्वसंभयनास्तीति योजना १४। १५। १६ आतुरानासन्नमृत्युन् १७

विद्याजानीयां भावंश्चोऽहंस्यास्याभीतिनिश्चयं १८ अस्त्रादीनिमनुष्यसुखायवर्तितुं नालमिति संबन्धः १९ उशनोः उशनसोः उपास्त उपातिष्ठत प्रातुमिति शेषः अस्त्रमस्त्रादि २० संप्रा
कृष्टे सस्यगाक्रोशवति पराभूतेनिरस्ते धार्तराष्ट्रेष्टतराष्ट्रपुत्रसंबन्धिनि पौरुषेयत्वे ११ । १२ द्रोणपथाद्रोणपथेन २१ तेषां भीष्मादीनामभ्येनगमिष्यामीतिनापितुगमिष्याम्येवेत्यर्थः संप्रामात्प

नेहधुर्वकिंचिदपिप्रचितयनविद्यालोकेकर्मणोदैवयोगात् ॥ सूर्योदयेकोहिविमुक्तसंशयोभावंकुर्वीताद्यगुरौनिपातिते १८ ननूनमस्त्राणिबलंपराक्रमःक्रियाःसुनी
तंपरमायुधानिवा ॥ अलंमनुष्यस्यसुखायवर्तितुं तथाहियुद्धेनिहतःपरैर्गुरुः १९ हुताशनादित्यसमानतेजसंपराक्रमेविष्णुपुरंदरोपमम् ॥ नयेवृहस्पत्युशनोः
सदासमंनचैनमस्त्रंतदुपास्तदुःसहम् २० संप्राकृष्टेरुदितस्त्रीकुमारेपराभूतेपौरुषेधार्तराष्ट्रे ॥ मयाकृत्यमितिजानामिशल्यप्रयाहितस्माद्विषतामनीकम् २१
यत्रराजापांडवःसत्यसंधोव्यवस्थितोभीमसेनार्जुनौच ॥ वासुदेवःसात्यकिःसृजयाश्वयमौचकस्तानविषहेन्मदन्यः २२ तस्मात्क्षिप्रंमद्रपतेप्रयाहिरणेपंचाला
न्पांडवान्सृजयाश्च ॥ तान्वाहनिष्यामिसमेत्यसंख्येयास्यामिवाद्रोणपथायमाय २३ नन्वेवाहंगमिष्यामिमध्येतेषांशूराणामितिमांशल्यविद्धि ॥ मित्रद्रोहो
मर्षणीयोनमेऽयं त्यक्त्वाप्राणाननुयास्यामिद्रोणम् २४ प्राज्ञस्यमूढस्यचजीवितांतेनास्तिप्रमोक्षोत्कसत्कृतस्य ॥ अतोविद्वन्नभियास्यामेपार्थान्दिष्टंनश
क्यंव्यतिवर्तितुंवे २५ कल्याणवृत्तःसततंहिराजवैचित्रवीर्यस्यसुतोममासीत् ॥ तस्यार्थसिद्धयर्थमहंत्यजामीप्रियानभोगानदुस्त्यजंजीवितंच २६ वैयाघ्रचर्म
णमकृजनाक्षहेमात्रिकोशंरजतत्रिवेणुम् ॥ रथप्रवर्हंतुरगप्रवर्हंत्युक्तंप्रादान्मह्यमिमंहरामः २७ धनूंषिचित्राणिनिरीक्ष्यशल्यध्वजान्गदाःसायकांश्चोग्ररूपान् ॥
असिचदीपंपरमायुधंचशंखंचशुभ्रंस्वनवंतमुग्रम् २८ पताकिनं वज्रनिपातनिःस्वनंसिताश्वयुक्तंशुभतूणशांभितम् ॥ इमंसमास्थायरथंरथर्षभंरणेहनिष्या
म्यहमर्जुनंबलात् २९ तंचेन्मृत्युःसर्वहरोऽभिरक्षेत्सदाऽप्रमत्तःसमरेपांडुपुत्रम् ॥ तंवाहनिष्यामिरणेसमेत्यस्यामिवाभीष्ममुखोयमाय ३० यमवरुणकुबेर
वासवावायदियुगपत्सगणामहाहवे ॥ जुगुपिषवइहाद्यपांडवंकिंबहुनासहतैर्जयामितम् ३१ ॥ संजयउवाच ॥ इतिरणरभसस्यकथ्यतस्तदुतनिश्म्यवचःस
मद्राट् ॥ अवहसद्वमन्यवीर्यवान्प्रतिषिधेचजगादचोत्तरम् ३२ ॥ शल्यउवाच ॥ विरमाविरमकर्णकथ्यनादतिरभसोऽप्यतिवाचमुक्तवान् ॥ कवहि
नरवरोधनंजयःकुनरहोपुरुषाधमोभवान् ३३ यदुसदनमुपेद्रपालितंत्रिदशमिवामरराजरक्षितम् ॥ प्रसभमतिविलोड्यकोहरेत्पुरुषवरावरजामृतेऽर्जुनात्
३४ त्रिभुवनविभुभीश्वरेश्वरंकइहपुमान्भवमाह्वयेद्युधि ॥ मृगवधकलहेऽस्तेऽर्जुनात्सुरपतिर्वीर्यसमप्रभावतः ३५

लायनेहिमिप्रस्यदुर्योधनस्यद्रोहःकृतःस्यात्तच्चसह्यम् २४ जीवितांतेआयुषःसमाप्ता प्रमोक्षोमृत्युनिवर्तनं २५ । २६ वैयाघ्रचर्मणंव्याघ्रचर्मपरिवृतं २७ । २८ । २९ अप्रमत्तइतिच्छेदः
भीष्ममुखोभीष्मामिमुखः ३० जुगुपिषवोगोमुमिच्छवः ३१ रणरभसस्यरणोत्कटस्य ३२ अतिरभसोऽपित्वमतिवाचंस्वसामर्थ्यादधिका ३३ पुरुषवरस्यकृष्णस्यावरजाकनीयसोऽनुमद्रा ३४ । ३५

३६ स्मरसीतिविषमंछंदः ३७ खचरगणान्गंधर्वान् ३८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४ । ४५ । ४६ । ४७ । ४८ । ४९ । ५० । ५१ । ५२ । ५३ । ५४ । ५५ । ५६ । ५७ । ५८ । ५९ । ६० । ६१ । ६२ । ६३ । ६४ । ६५ । ६६ । ६७ । ६८ । ६९ । ७० । ७१ । ७२ । ७३ । ७४ । ७५ । ७६ । ७७ । ७८ । ७९ । ८० । ८१ । ८२ । ८३ । ८४ । ८५ । ८६ । ८७ । ८८ । ८९ । ९० । ९१ । ९२ । ९३ । ९४ । ९५ । ९६ । ९७ । ९८ । ९९ । १०० । १०१ । १०२ । १०३ । १०४ । १०५ । १०६ । १०७ । १०८ । १०९ । ११० । १११ । ११२ । ११३ । ११४ । ११५ । ११६ । ११७ । ११८ । ११९ । १२० । १२१ । १२२ । १२३ । १२४ । १२५ । १२६ । १२७ । १२८ । १२९ । १३० । १३१ । १३२ । १३३ । १३४ । १३५ । १३६ । १३७ । १३८ । १३९ । १४० । १४१ । १४२ । १४३ । १४४ । १४५ । १४६ । १४७ । १४८ । १४९ । १५० । १५१ । १५२ । १५३ । १५४ । १५५ । १५६ । १५७ । १५८ । १५९ । १६० । १६१ । १६२ । १६३ । १६४ । १६५ । १६६ । १६७ । १६८ । १६९ । १७० । १७१ । १७२ । १७३ । १७४ । १७५ । १७६ । १७७ । १७८ । १७९ । १८० । १८१ । १८२ । १८३ । १८४ । १८५ । १८६ । १८७ । १८८ । १८९ । १९० । १९१ । १९२ । १९३ । १९४ । १९५ । १९६ । १९७ । १९८ । १९९ । २०० । २०१ । २०२ । २०३ । २०४ । २०५ । २०६ । २०७ । २०८ । २०९ । २१० । २११ । २१२ । २१३ । २१४ । २१५ । २१६ । २१७ । २१८ । २१९ । २२० । २२१ । २२२ । २२३ । २२४ । २२५ । २२६ । २२७ । २२८ । २२९ । २३० । २३१ । २३२ । २३३ । २३४ । २३५ । २३६ । २३७ । २३८ । २३९ । २४० । २४१ । २४२ । २४३ । २४४ । २४५ । २४६ । २४७ । २४८ । २४९ । २५० । २५१ । २५२ । २५३ । २५४ । २५५ । २५६ । २५७ । २५८ । २५९ । २६० । २६१ । २६२ । २६३ । २६४ । २६५ । २६६ । २६७ । २६८ । २६९ । २७० । २७१ । २७२ । २७३ । २७४ । २७५ । २७६ । २७७ । २७८ । २७९ । २८० । २८१ । २८२ । २८३ । २८४ । २८५ । २८६ । २८७ । २८८ । २८९ । २९० । २९१ । २९२ । २९३ । २९४ । २९५ । २९६ । २९७ । २९८ । २९९ । ३०० । ३०१ । ३०२ । ३०३ । ३०४ । ३०५ । ३०६ । ३०७ । ३०८ । ३०९ । ३१० । ३११ । ३१२ । ३१३ । ३१४ । ३१५ । ३१६ । ३१७ । ३१८ । ३१९ । ३२० । ३२१ । ३२२ । ३२३ । ३२४ । ३२५ । ३२६ । ३२७ । ३२८ । ३२९ । ३३० । ३३१ । ३३२ । ३३३ । ३३४ । ३३५ । ३३६ । ३३७ । ३३८ । ३३९ । ३४० । ३४१ । ३४२ । ३४३ । ३४४ । ३४५ । ३४६ । ३४७ । ३४८ । ३४९ । ३५० । ३५१ । ३५२ । ३५३ । ३५४ । ३५५ । ३५६ । ३५७ । ३५८ । ३५९ । ३६० । ३६१ । ३६२ । ३६३ । ३६४ । ३६५ । ३६६ । ३६७ । ३६८ । ३६९ । ३७० । ३७१ । ३७२ । ३७३ । ३७४ । ३७५ । ३७६ । ३७७ । ३७८ । ३७९ । ३८० । ३८१ । ३८२ । ३८३ । ३८४ । ३८५ । ३८६ । ३८७ । ३८८ । ३८९ । ३९० । ३९१ । ३९२ । ३९३ । ३९४ । ३९५ । ३९६ । ३९७ । ३९८ । ३९९ । ४०० । ४०१ । ४०२ । ४०३ । ४०४ । ४०५ । ४०६ । ४०७ । ४०८ । ४०९ । ४१० । ४११ । ४१२ । ४१३ । ४१४ । ४१५ । ४१६ । ४१७ । ४१८ । ४१९ । ४२० । ४२१ । ४२२ । ४२३ । ४२४ । ४२५ । ४२६ । ४२७ । ४२८ । ४२९ । ४३० । ४३१ । ४३२ । ४३३ । ४३४ । ४३५ । ४३६ । ४३७ । ४३८ । ४३९ । ४४० । ४४१ । ४४२ । ४४३ । ४४४ । ४४५ । ४४६ । ४४७ । ४४८ । ४४९ । ४५० । ४५१ । ४५२ । ४५३ । ४५४ । ४५५ । ४५६ । ४५७ । ४५८ । ४५९ । ४६० । ४६१ । ४६२ । ४६३ । ४६४ । ४६५ । ४६६ । ४६७ । ४६८ । ४६९ । ४७० । ४७१ । ४७२ । ४७३ । ४७४ । ४७५ । ४७६ । ४७७ । ४७८ । ४७९ । ४८० । ४८१ । ४८२ । ४८३ । ४८४ । ४८५ । ४८६ । ४८७ । ४८८ । ४८९ । ४९० । ४९१ । ४९२ । ४९३ । ४९४ । ४९५ । ४९६ । ४९७ । ४९८ । ४९९ । ५०० । ५०१ । ५०२ । ५०३ । ५०४ । ५०५ । ५०६ । ५०७ । ५०८ । ५०९ । ५१० । ५११ । ५१२ । ५१३ । ५१४ । ५१५ । ५१६ । ५१७ । ५१८ । ५१९ । ५२० । ५२१ । ५२२ । ५२३ । ५२४ । ५२५ । ५२६ । ५२७ । ५२८ । ५२९ । ५३० । ५३१ । ५३२ । ५३३ । ५३४ । ५३५ । ५३६ । ५३७ । ५३८ । ५३९ । ५४० । ५४१ । ५४२ । ५४३ । ५४४ । ५४५ । ५४६ । ५४७ । ५४८ । ५४९ । ५५० । ५५१ । ५५२ । ५५३ । ५५४ । ५५५ । ५५६ । ५५७ । ५५८ । ५५९ । ५६० । ५६१ । ५६२ । ५६३ । ५६४ । ५६५ । ५६६ । ५६७ । ५६८ । ५६९ । ५७० । ५७१ । ५७२ । ५७३ । ५७४ । ५७५ । ५७६ । ५७७ । ५७८ । ५७९ । ५८० । ५८१ । ५८२ । ५८३ । ५८४ । ५८५ । ५८६ । ५८७ । ५८८ । ५८९ । ५९० । ५९१ । ५९२ । ५९३ । ५९४ । ५९५ । ५९६ । ५९७ । ५९८ । ५९९ । ६०० । ६०१ । ६०२ । ६०३ । ६०४ । ६०५ । ६०६ । ६०७ । ६०८ । ६०९ । ६१० । ६११ । ६१२ । ६१३ । ६१४ । ६१५ । ६१६ । ६१७ । ६१८ । ६१९ । ६२० । ६२१ । ६२२ । ६२३ । ६२४ । ६२५ । ६२६ । ६२७ । ६२८ । ६२९ । ६३० । ६३१ । ६३२ । ६३३ । ६३४ । ६३५ । ६३६ । ६३७ । ६३८ । ६३९ । ६४० । ६४१ । ६४२ । ६४३ । ६४४ । ६४५ । ६४६ । ६४७ । ६४८ । ६४९ । ६५० । ६५१ । ६५२ । ६५३ । ६५४ । ६५५ । ६५६ । ६५७ । ६५८ । ६५९ । ६६० । ६६१ । ६६२ । ६६३ । ६६४ । ६६५ । ६६६ । ६६७ । ६६८ । ६६९ । ६७० । ६७१ । ६७२ । ६७३ । ६७४ । ६७५ । ६७६ । ६७७ । ६७८ । ६७९ । ६८० । ६८१ । ६८२ । ६८३ । ६८४ । ६८५ । ६८६ । ६८७ । ६८८ । ६८९ । ६९० । ६९१ । ६९२ । ६९३ । ६९४ । ६९५ । ६९६ । ६९७ । ६९८ । ६९९ । ७०० । ७०१ । ७०२ । ७०३ । ७०४ । ७०५ । ७०६ । ७०७ । ७०८ । ७०९ । ७१० । ७११ । ७१२ । ७१३ । ७१४ । ७१५ । ७१६ । ७१७ । ७१८ । ७१९ । ७२० । ७२१ । ७२२ । ७२३ । ७२४ । ७२५ । ७२६ । ७२७ । ७२८ । ७२९ । ७३० । ७३१ । ७३२ । ७३३ । ७३४ । ७३५ । ७३६ । ७३७ । ७३८ । ७३९ । ७४० । ७४१ । ७४२ । ७४३ । ७४४ । ७४५ । ७४६ । ७४७ । ७४८ । ७४९ । ७५० । ७५१ । ७५२ । ७५३ । ७५४ । ७५५ । ७५६ । ७५७ । ७५८ । ७५९ । ७६० । ७६१ । ७६२ । ७६३ । ७६४ । ७६५ । ७६६ । ७६७ । ७६८ । ७६९ । ७७० । ७७१ । ७७२ । ७७३ । ७७४ । ७७५ । ७७६ । ७७७ । ७७८ । ७७९ । ७८० । ७८१ । ७८२ । ७८३ । ७८४ । ७८५ । ७८६ । ७८७ । ७८८ । ७८९ । ७९० । ७९१ । ७९२ । ७९३ । ७९४ । ७९५ । ७९६ । ७९७ । ७९८ । ७९९ । ८०० । ८०१ । ८०२ । ८०३ । ८०४ । ८०५ । ८०६ । ८०७ । ८०८ । ८०९ । ८१० । ८११ । ८१२ । ८१३ । ८१४ । ८१५ । ८१६ । ८१७ । ८१८ । ८१९ । ८२० । ८२१ । ८२२ । ८२३ । ८२४ । ८२५ । ८२६ । ८२७ । ८२८ । ८२९ । ८३० । ८३१ । ८३२ । ८३३ । ८३४ । ८३५ । ८३६ । ८३७ । ८३८ । ८३९ । ८४० । ८४१ । ८४२ । ८४३ । ८४४ । ८४५ । ८४६ । ८४७ । ८४८ । ८४९ । ८५० । ८५१ । ८५२ । ८५३ । ८५४ । ८५५ । ८५६ । ८५७ । ८५८ । ८५९ । ८६० । ८६१ । ८६२ । ८६३ । ८६४ । ८६५ । ८६६ । ८६७ । ८६८ । ८६९ । ८७० । ८७१ । ८७२ । ८७३ । ८७४ । ८७५ । ८७६ । ८७७ । ८७८ । ८७९ । ८८० । ८८१ । ८८२ । ८८३ । ८८४ । ८८५ । ८८६ । ८८७ । ८८८ । ८८९ । ८९० । ८९१ । ८९२ । ८९३ । ८९४ । ८९५ । ८९६ । ८९७ । ८९८ । ८९९ । ९०० । ९०१ । ९०२ । ९०३ । ९०४ । ९०५ । ९०६ । ९०७ । ९०८ । ९०९ । ९१० । ९११ । ९१२ । ९१३ । ९१४ । ९१५ । ९१६ । ९१७ । ९१८ । ९१९ । ९२० । ९२१ । ९२२ । ९२३ । ९२४ । ९२५ । ९२६ । ९२७ । ९२८ । ९२९ । ९३० । ९३१ । ९३२ । ९३३ । ९३४ । ९३५ । ९३६ । ९३७ । ९३८ । ९३९ । ९४० । ९४१ । ९४२ । ९४३ । ९४४ । ९४५ । ९४६ । ९४७ । ९४८ । ९४९ । ९५० । ९५१ । ९५२ । ९५३ । ९५४ । ९५५ । ९५६ । ९५७ । ९५८ । ९५९ । ९६० । ९६१ । ९६२ । ९६३ । ९६४ । ९६५ । ९६६ । ९६७ । ९६८ । ९६९ । ९७० । ९७१ । ९७२ । ९७३ । ९७४ । ९७५ । ९७६ । ९७७ । ९७८ । ९७९ । ९८० । ९८१ । ९८२ । ९८३ । ९८४ । ९८५ । ९८६ । ९८७ । ९८८ । ९८९ । ९९० । ९९१ । ९९२ । ९९३ । ९९४ । ९९५ । ९९६ । ९९७ । ९९८ । ९९९ । १००० । १००१ । १००२ । १००३ । १००४ । १००५ । १००६ । १००७ । १००८ । १००९ । १०१० । १०११ । १०१२ । १०१३ । १०१४ । १०१५ । १०१६ । १०१७ । १०१८ । १०१९ । १०२० । १०२१ । १०२२ । १०२३ । १०२४ । १०२५ । १०२६ । १०२७ । १०२८ । १०२९ । १०३० । १०३१ । १०३२ । १०३३ । १०३४ । १०३५ । १०३६ । १०३७ । १०३८ । १०३९ । १०४० । १०४१ । १०४२ । १०४३ । १०४४ । १०४५ । १०४६ । १०४७ । १०४८ । १०४९ । १०५० । १०५१ । १०५२ । १०५३ । १०५४ । १०५५ । १०५६ । १०५७ । १०५८ । १०५९ । १०६० । १०६१ । १०६२ । १०६३ । १०६४ । १०६५ । १०६६ । १०६७ । १०६८ । १०६९ । १०७० । १०७१ । १०७२ । १०७३ । १०७४ । १०७५ । १०७६ । १०७७ । १०७८ । १०७९ । १०८० । १०८१ । १०८२ । १०८३ । १०८४ । १०८५ । १०८६ । १०८७ । १०८८ । १०८९ । १०९० । १०९१ । १०९२ । १०९३ । १०९४ । १०९५ । १०९६ । १०९७ । १०९८ । १०९९ । ११०० । ११०१ । ११०२ । ११०३ । ११०४ । ११०५ । ११०६ । ११०७ । ११०८ । ११०९ । १११० । ११११ । १११२ । १११३ । १११४ । १११५ । १११६ । १११७ । १११८ । १११९ । ११२० । ११२१ । ११२२ । ११२३ । ११२४ । ११२५ । ११२६ । ११२७ । ११२८ । ११२९ । ११३० । ११३१ । ११३२ । ११३३ । ११३४ । ११३५ । ११३६ । ११३७ । ११३८ । ११३९ । ११४० । ११४१ । ११४२ । ११४३ । ११४४ । ११४५ । ११४६ । ११४७ । ११४८ । ११४९ । ११५० । ११५१ । ११५२ । ११५३ । ११५४ । ११५५ । ११५६ । ११५७ । ११५८ । ११५९ । ११६० । ११६१ । ११६२ । ११६३ । ११६४ । ११६५ । ११६६ । ११६७ । ११६८ । ११६९ । ११७० । ११७१ । ११७२ । ११७३ । ११७४ । ११७५ । ११७६ । ११७७ । ११७८ । ११७९ । ११८० । ११८१ । ११८२ । ११८३ । ११८४ । ११८५ । ११८६ । ११८७ । ११८८ । ११८९ । ११९० । ११९१ । ११९२ । ११९३ । ११९४ । ११९५ । ११९६ । ११९७ । ११९८ । ११९९ । १२०० । १२०१ । १२०२ । १२०३ । १२०४ । १२०५ । १२०६ । १२०७ । १२०८ । १२०९ । १२१० । १२११ । १२१२ । १२१३ । १२१४ । १२१५ । १२१६ । १२१७ । १२१८ । १२१९ । १२२० । १२२१ । १२२२ । १२२३ । १२२४ । १२२५ । १२२६ । १२२७ । १२२८ । १२२९ । १२३० । १२३१ । १२३२ । १२३३ । १२३४ । १२३५ । १२३६ । १२३७ । १२३८ । १२३९ । १२४० । १२४१ । १२४२ । १२४३ । १२४४ । १२४५ । १२४६ । १२४७ । १२४८ । १२४९ । १२५० । १२५१ । १२५२ । १२५३ । १२५४ । १२५५ । १

दद्यांतस्मै सवत्सानां यो मे ब्रूयाद्धनं जयम् १ नचेतदभिमन्येत पुरुषोऽर्जुनदर्शिवान् ११ अन्यदस्मै वरं दद्यांश्चेतान् पंचशतान् हयान् ॥ हेमभांडपरिच्छन्नान्सुमृ
ष्टमणिभूषणान् १२ सुदांतानपि चैवाहं दद्यामष्टादशापरान् ॥ रथं च शुभ्रं सौवर्णं दद्यांतस्मै खलं कृतम् १३ युक्तं परमकां वोजैर्यो मे ब्रूयाद्धनं जयम् ॥ नचेतदभिमन्ये
तपुरुषोऽर्जुनदर्शिवान् १४ अन्यदस्मै वरं दद्यांकुंजराणां शतानि षट् ॥ कांचनैर्विविधैर्भांडैराच्छन्नान् हेममालिनः १५ उत्पन्नान् परतिषु विनीतान् हास्तांश्चिक्षकैः ॥
नचेतदभिमन्येत पुरुषोऽर्जुनदर्शिवान् १६ अन्यदस्मै वरं दद्यांश्चिद्यग्रामांश्चतुर्दश ॥ सुस्फीतान् धनसंयुक्तान् प्रत्यासन्नवनोदकान् ॥ अकुतोभयान्सुसंपन्नान्
राजभोज्यांश्चतुर्दश १७ दासीनां निष्ककंठीनां मागधीनां शतं तथा ॥ प्रत्यग्रवयसां दद्यां यो मे ब्रूयाद्धनं जयम् १८ नचेतदभिमन्येत पुरुषोऽर्जुनदर्शिवान् ॥ अन्यं
तस्मै वरं दद्यां यमसौ कामयेत्स्वयम् १९ पुत्रदारां विहारांश्च यदन्यद्विदितमस्ति मे ॥ तच्च तस्मै पुनर्दद्यां यद्यच्च मनसेच्छति २० हत्वा च सहितौ कृष्णौ तयोर्वित्तानि
सर्वशः ॥ तस्मै दद्यामहं यो मे प्रब्रूयात्केशवार्जुनौ २१ एतावाच सुबहुशः कर्ण उच्चारयन् युधि ॥ दध्मौ सागरसंभूतं सुखं शंखमुत्तमम् २२ तावाच सुत पुत्रस्य तथा
युक्तानि शम्यतु ॥ दुर्योधनो महाराजसंहृष्टः सानुगोऽभवत् २३ ततो दुंदुभिनिर्घोषो मृदंगानां च सर्वशः ॥ सिंहनादः सवादित्रः कुंजराणां च निःस्वनः २४ प्रादुरा
सीत्तदाराजसैन्येषु पुरुषर्षभ ॥ यो धानां संप्रहृष्टानां तथा समभवत्स्वनः २५ तथा प्रहृष्टे सैन्ये तु प्रवमानं महारथम् ॥ विकल्पमानं च तदाराधेयमरिकर्षणम् ॥ म
द्राजः प्रहस्येदं वचनं प्रत्यभाषत २६ ॥ इति श्रीमहाभारते कर्णपर्वणि कर्णवलेपेऽष्टात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३८ ॥ ॥ ॥ ॥ शल्य उवाच ॥ मासूतपुत्रदाने
न सौवर्णं हस्तिषड्गवम् ॥ प्रयच्छ पुरुषायाद्यद्रक्ष्यसि त्वं धनं जयम् १ बाल्यादिह त्वं त्यजसि सुवैश्रवणो यथा ॥ अयं नैवराधेयद्रष्टा स्यद्यधनं जयम् २ परा
सृजसि यद्विदितं किंचित्त्वं बहुमूढवत् ॥ अपात्रदाने ये दोषास्तान्मोहान्नावबुध्यसे ३ यत्त्वं प्रेरयसे वित्तं बहुतेन खलु त्वया ॥ शक्यं बहुविधैर्यज्ञैर्यष्टुस्तयजस्वतैः ४
यच्च प्रार्थयसे हंतुं कृष्णौ मोहाद्बुधैव तत् ॥ न हि शुभ्रमसंमदं क्रोष्टासि हौनिपातितौ ५ अप्रार्थितं प्रार्थयसे सुहृदो न हि संतिते ॥ येष्वानिवारयं त्यागुप्रपतंतं हुताग्ने ६
कार्याकार्यं न जानीषे कालपक्वोऽस्य संशयम् ॥ बह्वद्वमकर्णीयं को हि ब्रूयाज्जिजीविषुः ७ समुद्रतरणं दोर्म्यां किं ते बद्धायथाशिलाम् ॥ गिर्यग्राह्यानि पतनं तादृक्त
वचि कीर्षितम् ८ सहितः सर्वयोधैस्त्वं व्यूढानीकैः सुरक्षितः ॥ धनं जयेन युध्यस्व श्रेयश्चेत्प्राप्नुमिच्छसि ९ हितार्थं धार्तराष्ट्रस्य ब्रवीमि त्वान्हिसया ॥ श्रद्धस्वै
वंमया प्रोक्तं यदि तेऽस्ति जिजीविषा १०

॥ इति कर्णपर्वणि नीलकंठीये भारतभाषदीपे अष्टात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३८ ॥ ॥ ॥ ॥ मासूतेति १ वसवितं द्रष्टा
सिद्धयति २ परासृजसि दृष्ट्या त्यजसि ३ । ४ । ५ । ६ अवद्वमनर्थकं अकर्णीयम् नाकर्णनीयम् ७ । ८ सहितो युध्यस्व न त्वेकाकी ९ एवं श्रद्धस्व यदि जिजीविषातेऽस्त्यन्यथामरिष्यसि १०

११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ भोगीसर्पः पातेपतनार्थं २३ अपैर्मानैरासमंताद्युतं ज्ञायायुतं अलवः बाहुभ्यामित्यर्थः २४ दुंदुभिर्बहुदुभिस्त्वन
कर्ण उवाच ॥ स्वबाहुवीर्यमाश्रित्य प्रार्थयाम्यर्जुनं रणे ॥ त्वं तु मित्रमुखः शत्रुर्माभीषयितुमिच्छसि ११ नमामस्मादभिप्रायात्कश्चिदयनिवर्तयेत् ॥ अपीद्रोव
ज्रमुद्यम्य किमुमर्त्यः कथंचन १२ ॥ संजय उवाच ॥ इति कर्णस्य वाक्यातिशयः प्राहोत्तरं वचः ॥ चुकोपायिपुरत्यर्थं कर्णमद्रेः श्वरः पुनः १३ यदा वै त्वां फाल्गुन
वेगयुक्ता ज्याचोदिता हस्तवता विसृष्टाः ॥ अन्वेतारः कंकपत्राः शिताग्रास्तदा तस्य स्यर्जुनस्यानुयोगात् १४ यदा दिव्यं धनुरादाय पार्थः प्रतापयन् प्रतनां सव्य
साची ॥ त्वामर्दयिष्यन्निशितैः पृषकैस्तदापश्चात्तस्य सेसूतपुत्र १५ बालश्चंद्रमातुरं केशयानो यथा कश्चित्प्रार्थयतेऽपहर्तुम् ॥ तद्वन्मोहाद्योतमानं रथस्थं
संप्रार्थयस्यर्जुनं जेतुमद्य १६ त्रिशूलमाश्रित्य सुतीक्ष्णधारं सर्वाणि गात्राणि विषर्षसित्वम् ॥ सुतीक्ष्णधारोपमकर्मणा त्वं युयुत्ससे योऽर्जुनेनाद्यकर्ण १७ कुद्वंसि
हंकेसरिणं बृहंतं बालो मूढः क्षुद्रमृगस्तरस्वी ॥ समाह्वयेत द्वेदततवाद्यसमाह्वानं सूतपुत्रार्जुनस्य १८ मासूतपुत्राह्वयराजपुत्रं महावीर्यं केसरिणं यथैव ॥ वने शृगालः
पिशितेन तृप्तो मापार्थमासाद्य विनक्ष्यसित्वम् १९ ईषादंतं महानागं प्रभिन्नकरटामुखम् ॥ शशकोह्वयसे युद्धे कर्णपार्थं धनं जयम् २० बिलस्थं कृष्णसर्पं त्वं बा
ल्यात्काष्ठेन विष्यसि ॥ महाविषं पूर्णकोपं यत्पार्थयो दुमिच्छसि २१ सिंहं केसरिणं क्रुद्धमतिक्रम्याभिनर्दसे ॥ शृगाल इव मुहस्त्वं नृसिंहं कर्णपांडवम् २२ सुपर्ण
पतंगश्चेष्टं वै न ते यंतरस्विनम् ॥ भोगीवाह्वयसे पाते कर्णपार्थं धनं जयम् २३ सर्वाभसानि विभीमं मूर्तिमंतं ज्ञायायुतम् ॥ चंद्रोदये विवर्धतमं प्लवः संस्तितीर्षसि २४
ऋषभं दुंदुभिर्ग्रीवं तीक्ष्णशृंगं प्रहारिणम् ॥ वत्स आह्वयसे युद्धे कर्णपार्थं धनं जयम् २५ महामेघं महाघोरं ददुर्ःप्रतिनर्दसि ॥ कामतोयप्रदं लोकेन रपर्जन्यमर्जु
नम् २६ यथा च स्वगृहस्थः श्वाव्याघ्रं वनगतं भषेत् ॥ तथा त्वं भषसे कर्णं नरव्याघ्रं धनं जयम् २७ शृगालोऽपि वने कर्णशशैः परिवृतो वसन् ॥ मन्यते सिंहमात्मानं
यावत्सिंहं न पश्यति २८ तथा त्वमपि राधेय सिंहमात्मानमिच्छसि ॥ अपश्यन् शत्रुदमनं नरव्याघ्रं धनं जयम् २९ व्याघ्रं त्वं मन्यसेऽऽत्मानं यावत्कृष्णौ न पश्य
सि ॥ समास्थितावेकरथे सूर्याचंद्रमसाविव ३० यावद्वांडीवघोषं त्वं न शृणोषि महाहवे ॥ तावदेव त्वया कर्णशक्यं वक्तुं यथेच्छसि ३१ रथशब्दधनुःशब्दैर्नादयंतं
दिशो दश ॥ नर्दतमिव शार्दूलं हृष्टाक्रोष्टाभविष्यसि ३२ नित्यमेव शृगालस्त्वं नित्यं सिंहो धनं जयः ॥ वीरप्रेषणान्मूढतस्मात्क्रोष्टे वलक्ष्यसे ३३ यथाऽऽलुः स्या
द्विडालश्च श्वाव्याघ्रश्च बलाबले ॥ यथा शृगालः सिंहश्च यथा च शशकुंजरो ३४ यथाऽनृतं च सत्यं च यथा चापिविषामृते ॥ तथा त्वमपि पार्थश्च प्रख्यातावात्म
कर्मभिः ३५ ॥ इति श्रीमहाभारते कर्णपर्वणि कर्णशल्याधिकेपे एकोनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ३९ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

कंठम् २९ । २९ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ ॥ इति कर्णपर्वणि नीलकंठीये भारतभाषदीपे एकोनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ३९ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

अधीति वाक्शल्यस्वादेवायंशल्यनामेतिनिश्चिन्दन १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ आह्वयःसर्वमयः ७ । ८ नास्येयं नक्षिपेयम् ९ । १० । ११ । १२ सुजातंशोभनंजन्म १३ प्रोतौएकसूत्रे

॥ संजयउवाच ॥ अधिक्षिप्तस्तुराधेयःशल्येनामिततेजसा ॥ शल्यमाहसुसंकुद्धोवाक्शल्यमवधारयन् १ ॥ कर्णउवाच ॥ गुणान्गुणवताशल्यगुणवा
न्वेतिनागुणः ॥ त्वंशल्यगुणैर्हीनःकिंज्ञास्यसिगुणागुणम् २ अर्जुनस्यमहास्त्राणिकोधंवीर्यधनुःशरान् ॥ अहंशल्यभिजानामिविक्रमंमहात्मनः ३
तथाकृष्णस्यमहात्म्यमृषभस्यमहोक्षिताम् ॥ यथाऽहंशल्यजानामिनत्वंजानासिततथा ४ एवमेवात्मनोवीर्यमहंवीर्यचपांडवे ॥ जानन्नेवाह्वयेयुद्धेशल्यगांडी
वधारिणम् ५ अस्तिवाऽयमिषुःशल्यसुपुंखोरक्तभोजनः ॥ एकतूणीशयःपत्रीसुधौतःसमलंकृतः ६ शेतेचंदनचूर्णेषुपूजितोबहुलाःसमाः ॥ आह्वयोविषवा
नुग्रोनराश्वद्विपसंघा ७ घोररूपोमहारौद्रस्तनुत्रास्थिविदारणः ॥ निर्भिद्यायेनरुष्टोहमपिमेरुमहागिरिम् ८ तमहंजातुनास्येयमन्यस्मिन्फालगुनादृते ॥
कृष्णाद्वादेवकीपुत्रात्सत्यंचापिशृणुष्वमे ९ तेनाहमिषुणाशल्यवासुदेवधनंजयौ ॥ योत्स्येपरमसंकुद्धस्तत्कर्मसदृशंमम १० सर्वेषांविष्णुवीराणांकृष्णलक्ष्मीः
प्रतिष्ठिता ॥ सर्वेषांपांडुपुत्राणांजयःपार्थप्रतिष्ठितः ११ उभयंतुसमासाद्यकोनिवर्तितुमर्हति ॥ तवितौपुरुषव्याघ्रौसमेतौस्यंदनेस्थितौ १२ मामेकमभिसं
यातौसुजातंपश्यशल्यमे ॥ पितृष्वसामातुलजौभ्रातरावपराजितौ १३ मणीसूत्रइवप्रोतौद्रष्टासिनिहतौमया ॥ अर्जुनेगांडिवंकृष्णेचक्रंताक्ष्यंकपिध्वजौ १४
भीरूणांत्रासजननंशल्यहर्षकरंमम ॥ त्वंदुष्प्रकृतिर्मूढोमहायुद्धेष्वकोविदः १५ भयावदीर्णःसंत्रासादबद्धंबहुभाषसे ॥ संस्तौषितौतुकेनापिहेतुनात्वंकुदेश
ज १६ तौहत्वासमरेहंतात्वामद्यसहबांधवम् ॥ पापदेशजदुर्बुद्धेक्षुद्रक्षत्रियपांसन १७ सुहृद्वत्वारिपुःकिंमांकृष्णाभ्यांभीषयिष्यसि ॥ तौवामामद्यहंतारौह
निष्येवाऽपितावहम् १८ नाहंविभेमिकृष्णाभ्यांविजानन्नात्मनोबलम् ॥ वासुदेवसहस्रंवाफालगुनानांशतानिवा १९ अहमेकोहनिष्यामिजोषमास्वकुदेशज ॥
लियोवालाश्ववृद्धाश्वप्रायःक्रीडागताजनाः २० यागाथाःसंप्रगायंतिकुर्वंतोऽध्ययनंयथा ॥ तागाथाःशृणुमेशल्यमद्रकेषुदुरात्मसु २१ ब्राह्मणैःकथिताःपूर्व
यथावद्राजसन्निधौ ॥ श्रुत्वाचैकमनामूढक्षमवाबूहिचोत्तरम् २२ मित्रधुइमद्रकोनित्यंयोनोद्वेष्टिसमद्रकः ॥ मद्रकेसंगतंनस्तिक्षुद्रवाक्येनराधमे २३ दुरा
त्मासमद्रकोनित्यंनित्यमावृत्तिकोऽवृजुः ॥ यावदंत्यंहिदौरात्स्यंमद्रकेष्वितिनःश्रुतम् २४ पितापुत्रश्चमाताचश्वशूश्चशुरमातुलाः ॥ जामातादुहिताभ्रातान
साऽन्येतेचबांधवाः २५ वयस्याभ्यागताश्चान्येदासीदासंचसंगतम् ॥ पुंभिर्विमिश्रानार्यश्चज्ञाताज्ञाताःस्वयेच्छया २६

मणीइवमेमसंबद्धौ १४ त्रासजननमितिसमुदायापेक्षयासामान्येननिर्देशः १५ । १६ । १७ । १८ । १९ जोषतूष्णीं आस्वतिष्ठ क्रीडागताःलीलयाआगताः २० मद्रकेषुकुत्सितेषुमद्रदेशेषु
२१ । २२ । २३ अतृतेनचरतीत्यानृतिकः यावदंत्यंअंत्यजपर्यंतं मरणावधीतिवा २४ । २५ पुंभिःपुरुषैःविमिश्राःसंगताः हृच्छयाभेयुनिनोऽज्ञातवत्ज्ञाताअप्यविगीताइत्यर्थः २६

येषांमद्रकाणांसकुमिश्रितमस्माशिनां सीधुमद्यम् २७ । २८ । २९ मद्रकेषुसंसृष्टंनष्टं एवंगांधारकेषुशौचंनष्टंमवेत् ३० राजायाजकोयस्यतस्मिन्याज्येहविर्नष्टंमवेत् ३१ यथैवेति यथामद्र
कैःसंगतंकृत्वापततियथावामद्रकेसंगतंनस्ति हेतुश्चिकतयातेविपंदतमित्युत्तरेणसंबंधः यद्येतत्सत्यंतर्हितवविषंनश्यत्स्वितिमंत्रेणसर्वथाविषंनश्यतीत्यर्थः ३२ मयेत्यात्मानुभवसिद्धमिदमिति

येषांमृष्टेष्वशिष्टानांसकुमत्स्याशिनांतथा ॥ पीत्वासीधुसगोमांसंक्रंदंतिचहसंतिच २७ गायंतिचाप्यवद्भानिप्रवर्तंतेचकामतः ॥ कामप्रलापिनोऽन्योन्यंतेषु
धर्मःकथंमवेत् २८ मद्रकेष्ववलितेषुप्रख्याताशुभकर्मसु ॥ नापिवैरंनसौहादंमद्रकेणसमाचरेत् २९ मद्रकेसंगतंनस्तिमद्रकोहिसदामलः ॥ मद्रकेषुचसंसृष्टं
शौचंगांधारकेषुच ३० राजयाजकयाज्येचनष्टंतर्हविर्भवेत् ॥ शूद्रसंस्कारकोविप्रोयथायातिपराभवम् ३१ यथाब्रह्मद्विषो नित्यंगच्छंतीहपराभवम् ॥ यथै
वसंगतंकृत्वानरःपततिमद्रकैः ३२ मद्रकेसंगतंनस्तिहंतृश्चिकतेविषम् ॥ आथर्वणेनमंत्रेणयथाशांतिःकृतामया ३३ इतिवृश्चिकदष्टस्यविषवेगहतस्य
च ॥ कुर्वंतिभेषजंप्राज्ञाःसत्यंतच्चापिदृश्यते ३४ एवंविद्वन्जोषमास्वशृणुचात्रोत्तरंवचः ॥ वासांस्युत्सृज्यन्त्यंतिस्त्रियोयामद्यमोहिताः ३५ मैथुनेऽसंयता
श्चापियथाकामवराश्वताः ॥ तासांपुत्रःकथंधर्ममद्रकोवक्तुमर्हति ३६ यास्तिष्ठंत्यःप्रमेहंतियथैवोष्टदशेरकाः ॥ तासांविभ्रष्टधर्माणानिर्लज्जानांततस्ततः ३७
त्वंपुत्रस्तादृशीनांहिधर्मवक्तुमिहेच्छसि ॥ सुवीरकंयाच्यमानामद्रिकाकर्षतिस्फिचौ ३८ प्रदातुकामावचनमिदंवदतिदारुणम् ॥ मामांसुवीरकंकाश्चिद्याच
तांदयितंमम ३९ पुत्रंदद्यापतिंदद्यानतुदद्यांसुवीरकम् ॥ गौर्योबृहत्यानिर्हंकांमाद्रिकाःकंबलावृताः ४० वस्मरानष्टशौचाश्वप्रायइत्यनुशुश्रुम् ॥ एवमा
दिमयाऽन्यैर्वाशक्यंवक्तुंमवेद्बहु ४१ आकेशाग्रान्नखाग्राचवक्तव्येषुकुर्मसु ॥ मद्रकाःसिंधुसौवीराधर्मविद्युःकथंत्विह ४२ पापदेशोद्भवाम्लेच्छाधर्माणामवि
चक्षणाः ॥ एषमुख्यतमोधर्मःक्षत्रियस्येतिनःश्रुतम् ४३ यदाजौनिहतःशेतेसद्भिःसमाभिपूजितः ॥ आयुधानांसांपरायेयन्मुच्येयमहंततः ४४ ममैषप्रथमः
कल्पोनिधनेस्वर्गमिच्छतः ॥ सोऽयंप्रियःसखाचास्मिधार्तराष्ट्रस्यधीमतः ४५ तदर्थेहिममप्राणायच्चमेविद्यतेवसु ॥ व्यक्तंत्वमप्युपहितःपांडवैःपापदेशज
४६ यथाचामित्रवत्सर्वंत्वमस्मासुप्रवर्तसे ॥ कामंनखलुशक्योऽहंत्वद्विधानांशतैरपि ४७ संग्रामादिमुखःकर्तुंधर्मज्ञइवनास्तिकैः ॥ सारंगइवधर्मातःकामंवि
लपशुष्यच ४८ नाहंभीषयितुंशक्यःक्षत्रवृत्तेव्यवस्थितः ॥ तनुत्यजान्निहानामाहवेष्वाविर्वातेनाम् ४९ यागतिर्गुरुणाप्रोक्तापुरारामेणतांस्मरे ॥ तेषां
त्राणार्थमुद्यंतंवधार्थंदिषतामपि ५० विद्धिमामास्थितंवृत्तंपौरुखरवसमुत्तमम् ॥ नतद्रुतंप्रपश्यामित्रिपुलोकेषुमद्रप ५१

योतयति ३३ । ३४ । ३५ यथाकामंवरयंतिताः असंयताइतिच्छेदः तासांपुत्रःसंकरजातइत्यर्थः ३६ प्रमेहंतिमूत्रयंते वशेरकाःगर्दमाः ३७ सुवीरकंकाजिकं स्फिचौकटिमोयौ ३८ । ३९
निर्हंकाःनिर्लज्जाः ४० वस्मराःबहुमलकाः ४१ वक्तव्येषुगर्हणीयेषु ४२ । ४३ सांपरायेसमूहेसंग्रामेइत्यर्थः मुच्येयंजीवितमितिशेषः ४४ । ४५ उपहितःउपजप्तः ४६ । ४७ । ४८ । ४९
तेषांधार्तराष्ट्राणाम् ५० । ५१

५२ हत्वा अर्जुनेन घातायित्वा मित्रप्रतीक्षया मित्रकार्यवेक्षणमचाहुर्धनस्य तयोरेवोभयोः ५३ अपवादो निर्दातितिक्षाचतैस्त्रिभिर्हेतुभिः ५४ । ५५ । ५६ ॥ इतिकर्णपर्वणिनीलकंठीये
भारतभावादीषे चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४० ॥ ॥ मारिषहेराजन् १ । २ वृषः महोक्षः ३ । ४ । ५ । ६ । ७ आयुधस्यास्ति न वेति ज्ञानं परिज्ञानं कृतं जयपराजयसूचकं अतिमारो दुर्बलत्वम् ८
यो मामस्मादभिप्रायाद्धारयेदिति मेमतिः ॥ एवं विद्वन्जोषमास्वत्रासात्किं बहुभाषसे ५२ नत्वाहत्वा प्रदास्यामि क्रव्याद्यामद्रकाधम ॥ मित्रप्रतीक्षया शल्यघृ
तराष्ट्रस्य चोभयोः ५३ अपवादतितिक्षा मिस्त्रिभिरेतैर्हि जीवसि ॥ पुनश्चेदीदृशं वाक्यं मद्राजवदिष्यसि ५४ शिरस्तेपातयिष्यामि गदया वज्रकल्पया ॥ श्रो
तारस्त्वदमद्ये हृद्रष्टारो वा कुदेशज ५५ कर्णवाजघ्नतुः कृष्णौ कर्णौ वानि जघानतौ ॥ एवमुक्त्वा तुराधेयः पुनरेव विशांपते ॥ अब्रवीन्मद्राजानं याहिया हत्यसंभ्र
मम् ५६ ॥ इति श्रीम० क० प० कर्णमद्राधिपसंवादे चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४० ॥ ॥ ५३ ॥ ॥ संजय उवाच ॥ मारिषाधिरथः श्रुत्वा वाचो युद्धाभिर्नंदि
नः ॥ शल्योऽब्रवीत्पुनः कर्णे निदर्शनामिदं वचः १ जातोऽहं यज्वनविंशे संग्रामेष्वनिवर्तिनाम् ॥ राज्ञां मूर्धाभिषिक्तानां स्वयं धर्मपरायणः २ यथैवमतो मयेन त्वं
तथा लक्ष्यसे वृष ॥ तथाऽद्य त्वां प्रमाद्यं तं चिकित्सेयं सुहृत्तया ३ इमां काकोपमां कर्णप्रोच्यमानां निबोध मे ॥ श्रुत्वा यथेष्टं कुर्यात्स्वं निहीनकुलपांसन ४ नाहमात्म
निकिंचिद्वै किलिषं कर्णसंस्मरे ॥ येन मां त्वं महाबाहो हंतुमिच्छस्य नागसम् ५ अवश्यं तु मया वाच्यं बुद्धयता त्वद्विताहितम् ॥ विशेषतोरथस्थेन राज्ञश्चैव हितै
षिणा ६ समंचविषमंचैव रथिनश्च बलावलम् ॥ श्रमः खेदश्च सततं हयानां रथिना सह ७ आयुधस्य परिज्ञानं कृतं च मृगपक्षिणाम् ॥ भारश्चाप्यतिभारश्च शल्या
नां च प्रतिक्रिया ८ अस्त्रयोगश्च युद्धं च निमित्तानि तथैव च ॥ सर्वमेतन्मया ज्ञेयं रथस्यास्य कुटुंबिना ९ अतस्त्वां कथये कर्ण निदर्शनमिदं पुनः ॥ वैश्यः किल समु
द्रांते प्रभूतधनधान्यवान् १० यज्वादानपतिः क्षांतः स्वकर्मस्थोऽभवच्छुचिः ॥ बहुपुत्रः प्रियापत्यः सर्वभूतानुकंपकः ११ राज्ञो धर्मप्रधानस्य राष्ट्रे वसति निर्म
यः ॥ पुत्राणां तस्य बालानां कुमारानां यशस्विनाम् १२ काको बहूनामभवदुच्छिष्टकृतभोजनः ॥ तस्मै सदा प्रयच्छंति वैश्यपुत्राः कुमारकाः १३ मांसोदनं दधि
क्षीरं पायसं मधुसर्पिषी ॥ स चोच्छिष्टभृतः काको वैश्यपुत्रैः कुमारकैः १४ सदृशान्पक्षिणो दत्तः श्रेयसश्चाधिचिक्षिपे ॥ अथ हंसाः समुद्रांतिकदाचिदतिपाति
नः १५ गरुडस्य गतौ तुल्याश्चक्रां गाहृष्टचेतसः ॥ कुमारकास्तदा हंसान् दृष्ट्वा काकमथाब्रुवन् १६ भवानेव विशिष्टो हि पतन्निभ्यो विहंगम ॥ प्रतार्यमाणस्तैः सर्वै
रल्पबुद्धिभिरंडजः १७ तद्वचः सत्यमित्येव मौर्यादपि चिन्मन्यते ॥ तान्सोऽभिपत्य जिज्ञासुः कृष्णश्रेष्ठभागिति १८ उच्छिष्टदार्पितः काको बहूनां दूरपाति
नाम् ॥ तेषां यं प्रवरं मेने हंसानां दूरपातिनाम् १९ तमाह्वयत दुर्बुद्धिः पताव इति पक्षिणम् ॥ तच्छ्रुत्वा प्राह स हंसा ये तत्रासन्समागताः २०
निमित्तानि दिव्यात्तरिक्षमौमानि ग्रहाद्यानुकूल्यप्रातिकूल्यादिनि ९ निदर्शनं दृष्ट्वा तम् १० । ११ । १२ । १३ । १४ अतिपातिनः गत्यतिशयगामिनः १५ चक्रां गाः मानसचारिणः १६
पतन्निभ्योऽन्येभ्यः प्रतार्यमाणोऽन्यथा प्रत्याययमानः १७ श्रेष्ठभाक् श्रेष्ठं भोगं भजते १८ । १९ पतावः गच्छावः २०

२१ दूरपातेन दूरगमनेन २२ । २३ पतितापतिष्यसि कथयन् गुणश्लाघी २४ पतितास्मि पतिष्यामि २५ पातानां शतमेकं गणयति उड्डीनमित्यादिना । 'उड्डीनमूर्ध्वगमनमवड्डीनमधोगतिः ॥
प्रड्डीनं सर्वतोयानं ड्डीनं गमनमात्रकम् ॥ निड्डीनं शनकैर्यानं संड्डीनं ललितं गतम् ॥ तिर्यग्गड्डीनं गतं प्राहुस्तिरः प्रवरं गंधुवाः ॥ तान्याशाभेदभिन्नानि चत्वारि प्रतिजानते' ॥ तानितिर्यग्गड्डीनानि २६
'विडंबितं विड्डीनं स्यात्परिड्डीनं तु सर्वतः ॥ पश्चाद्व्रतिः पराड्डीनं स्वर्गं तु लुड्डीनकम् ॥ आभिमुख्येन गमनमभिड्डीनं प्रचक्षते ॥ यानं महाड्डीनमाहुः पवित्रामूर्जितांगतिम् ॥ निड्डीनं निश्चलं यानं प्रचंडमति
ड्डीनकम्' ॥ विडंबितं मल्लवदुड्डीयोड्डीयगमनम् २७ अवरोहोऽवड्डीनं स्यात्प्रड्डीनं चित्रमुच्यते ॥ गत्याललितया पूर्वमुपक्रम्य संमतः ॥ परिक्रम्य प्रपतनं संड्डीनं ड्डीनकम् ॥ संड्डीनोड्डीनड्डीनं स्यात्

भाषतो बहुकाकस्य बालिनः पतताविराः ॥ इदमुचुः स्मचक्रां गावचः काकं विहंगमाः २१ ॥ हंसा उचुः ॥ वयं हंसाश्चरामेमां प्रथिवीं मानसौकसः ॥ पक्षिणां च वयं
नित्यं दूरपातेन पूजिताः २२ कथं हंसं नु बालिनं चक्रां गदूरपातिनम् ॥ काको भूत्वानि पतने समाह्वयसि दुर्मते २३ कथं त्वं पतिताकाकसहास्माभिर्ब्रवीहितम् ॥ अ
थ हंसवचो मूढः कुत्सायित्वा पुनः पुनः ॥ प्रजगादोत्तरं काकः कथं नो जातिलाघवात् २४ ॥ काक उवाच ॥ शतमेकं च पातानां पातितास्मि न संशयः ॥ शतयोजन
मेकं विचित्रं विविधं तथा २५ उड्डीनमवड्डीनं च प्रड्डीनं ड्डीनमेव च ॥ निड्डीनमथ संड्डीनं तिर्यग्गड्डीनगतानि च २६ विड्डीनं परिड्डीनं च पराड्डीनं सुड्डीनं कम् ॥ अ
भिड्डीनं महाड्डीनं निड्डीनमतिड्डीनकम् २७ अवड्डीनं प्रड्डीनं च संड्डीनं ड्डीनड्डीनकम् ॥ संड्डीनोड्डीनड्डीनं च पुनर्ड्डीनविड्डीनकम् २८ संपातं समुदीपं च ततोऽन्यथा
तिरिक्तकम् ॥ गतागतं प्रतिगतं बह्वीश्च निकुलीनकाः २९ कर्तास्मि मेषतां वोऽद्य ततो द्रक्ष्यथ मे बलम् ॥ तेषामन्यतमेनाहं पतिष्यामि विहाय समम् ३० प्रदि
शध्वं यथान्यायं केन हंसाः पताम्यहम् ॥ तेषां भुवं विनिश्चित्य पतध्वं न मया सह ३१ पातैरेभिः खलु त्वगाः पतितुं खेनिराश्रये ॥ एवमुक्ते तु काकेन प्रहस्यैको विहंग
मः ३२ उवाच काकं राधेयवचनं तन्निबोध मे ॥ हंस उवाच ॥ शतमेकं च पातानां त्वं काकपतिता ध्रुवम् ३३ एकमेव तु यं पातं विदुः सर्वे विहंगमाः ॥ तमहं पतिता
काकानां यं जानामि कंचन ३४ पतत्वमपि ताम्राक्षयेन पातेन मन्यसे ॥ अथ काकाः प्रजहसुर्येतत्रासन्समागताः ३५ कथमेकेन पातेन हंसः पातशतं जयेत् ॥ ए
केनैव शतस्यैव पातेनाभिपतिष्यति ३६ हंसस्य पतितं काको बलवानाशु विक्रमः ॥ प्रपेततुः स्पर्धया च ततस्तौ हंसवायसौ ३७ एकपाती च चक्रां गाः काकः पातश
तेन च ॥ पतितावाऽथ चक्रां गाः पतितावाथवायसः ३८ विसिस्मापयिषुः पातैरावक्ष्माणोऽत्मनः क्रियाः ॥ अथ काकस्य चित्राणि पतितानि मुहुर्मुहुः ३९ दृष्ट्वा प्र
मुदिताः काका विनेदुरधिवैः स्वरैः ॥ हंसांश्चावहंसंति स्म प्रावदन्नप्रियाणि च ४०

सहोर्ध्वप्रकल्पनात् । गतागतं तरोऽद्वेदो भवेड्डीनविड्डीनकम् २८
'क्षणात्संगत्यनिष्क्रम्य पक्षसंपातमुच्यते ॥ उड्डीनोऽधोगतिः संड्डीनं प्रचक्षते ॥ संकल्प्य पक्षगमनमुच्यते तिर्यक्तिरिक्तकम् ॥ पड्डीनं तिर्यग्गड्डीनं पातानि महदंशिताः ॥ महाड्डीनं विहायैषां पाता
नां विविधा गतिः ॥ गतं तत्र यथोद्दिष्टमागतं पुनरागमः ॥ प्रत्यावृत्तिः प्रतिगतिरिति षड्भूतः स्मृताः ॥ तेषां निपाताः कथ्यन्ते प्रत्येकं पंचविंशतिः' ॥ निकुलीनकाः निपाताः २९ मेषतां पश्यताम्
३० केन पातेन पतध्वं नेति शिरश्चालनेन किं पतध्वमपि तु पतध्वमेवेति काकूतया परिहासः संपतध्वमिति वापादः ३१ । ३२ । ३३ एकं मुख्यम् ३४ । ३५ एकेन पातेन ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४०

४१ । ४२ इदमनुवृत्तकाकाहृत्यर्थात् ४३ । ४४ । ४५ । ४६ नभसआकाशात् ४७ गांभीर्यात्गहनत्वादिगंभराभसःदिशपूर्वावरमावरणंयस्यतादृशमंभोयस्येत्याकाशोपमा समुद्रस्य
उत्पत्योत्पत्यचमुहुर्मुहूर्तमितिचेतिच ॥ वृक्षाग्रेभ्यःस्थलेभ्यश्चनिपतंत्युत्पतंतिच ४१ कुर्वाणाविविधानरावानाशंसंतोजयंतथा ॥ हंसस्तुष्टुदुनैकेनविक्रांतुमु
पचक्रमे ४२ प्रत्यहीयतकाकाचमुहूर्तमिवमारिष ॥ अवमन्यचहंसांस्तानिदंवचनमनुवृत् ४३ योऽसावुत्पतितोहंसःसोऽसावेवंप्रहीयते ॥ अथहंसःसतद्रुत्वा
प्रापतत्पश्चिमादिशम् ४४ उपर्युपरिवेगेनसागरंमकरालयम् ॥ ततोभीःप्राविशत्काकंतदातत्रविचेतसम् ४५ द्वीपद्विमानपश्यंतंनिपातार्थेश्रमान्वितम् ॥
निपतेयंकनुश्रांतइतितस्मिनजलार्णवे ४६ अविषह्यःसमुद्रोहिबहुसखगणालयः ॥ महासत्त्वशतोद्भासीनभसोऽपिविशिष्यते ४७ गांभीर्याद्विसमुद्रस्यनविशे
षंहिसूतज ॥ दिगंबरभसःकर्णसमुद्रस्थाविदुर्जनाः ४८ विदूरपातातोयस्यकिंपुनःकर्णवायसः ॥ अथहंसोऽप्यतिक्रम्यमुहूर्तमितिचेतिच ४९ अवेक्षमाण
स्तंकाकंनाशकश्चपसर्पितुम् ॥ अतिक्रम्यचचक्रांगःकाकंतंसमुदैक्षत ५० यावद्वत्पातत्येषकाकोमामितिचितयन् ॥ ततःकाकोभृशंश्रांतोहंसमभ्यागमतदा
५१ तंतथाहीयमानंतुहंसोदृष्ट्वाऽब्रवीदिदम् ॥ उज्जिहीर्षुर्निमज्जंतंस्मरन्सत्पुरुषव्रतम् ५२ ॥ हंसउवाच ॥ बहूनिपतितानित्वमाचक्षाणोमुहुर्मुहुः ॥ पात
स्यव्याहरंश्चेदंननोगुह्यंप्रभाषसे ५३ किंनामपतितंकाकयत्त्वंपतसिसांप्रतम् ॥ जलंस्पृशसिपक्षाभ्यांतुंडेनचपुनःपुनः ५४ प्रब्रूहितमेतत्रपातेवर्तसिवा
यस ॥ एहोहिकाकशीघ्रंत्वमेषत्वांप्रतिपालये ५५ ॥ शल्यउवाच ॥ सपक्षाभ्यांस्पृशन्नार्तस्तुंडेनचजलंतदा ॥ दृष्टोहंसेनदुष्टात्मन्निदंहंसंततोऽब्रवीत् ५६
अपश्यन्नभसःपारंनिपतंश्चश्रमान्वितः ॥ पातवेगप्रमथितोहंसंकाकोऽब्रवीदिदम् ५७ वयंकाकाःकुतोनामचरामःकाकवाशिकाः ॥ हंसप्राणैःप्रपद्येत्वामुदकां
तंनयस्वमाम् ५८ सपक्षाभ्यांस्पृशन्नार्तस्तुंडेनचमहार्णवे ॥ काकोदृढपरिश्रांतःसहसानिपपातह ५९ सागराभसितंदृष्ट्वापतितंदीनचेतसम् ॥ म्रियमाणमि
दंकाकंहंसोवाक्यमुवाचह ६० शतमेकंचपातानांपताम्यहमनुस्मर ॥ श्लाघमानस्त्वमात्मानंकाकभाषितवानसि ६१ सत्वमेकशतंपातंपतन्नभ्याधिकोमया ॥
कथमेवंपरिश्रांतःपतितोऽसिमहार्णवे ६२ प्रत्युवाचततःकाकःसीदमानइदंवचः ॥ उपरिष्ठंतदाहंसमभिवीक्ष्यप्रसादयन् ६३ ॥ काकउवाच ॥ उच्छिष्टदर्पितोहं
समन्येत्मानंसुपर्णवत् ॥ अवमन्यबहूंश्चाहंकाकानन्यांश्चपक्षिणः ६४ प्राणैर्हंसप्रपद्येत्वाद्वीपांतंप्रापयस्वमाम् ॥ यद्यहंस्वस्तिमानहंसस्वंदेशंप्राप्नुयांविभो ६५
नकंचिदवमन्येऽहमापदोमांसमुद्धर ॥ तमेववादिनंदीनं विलपंतमचेतनम् ६६ काककाकेतिवाशंतंनिमज्जंतंमहार्णवे ॥ कृपयाऽऽदायहंसस्तंजलंनिनंसुदुर्दशम् ६७
संबन्धिनस्तोयस्य ४८ । ४९ अपसर्पितुं त्यक्त्वा गंतं दयावशत्वात्नाशकत् ५० मामनुलक्ष्येति शेषः ५१ । ५२ । ५३ । ५४ । ५५ दुष्टात्मन्नितिकर्णसंबोधनं ५६ । ५७ काकवाशिकाः काका इति
वाशंतःशब्दं कुर्वतः ५८ । ५९ । ६० । ६१ । ६२ । ६३ त्मानं आत्मानम् ६४ । ६५ । ६६ । ६७

६८ । ६९ । ७० । ७१ । ७२ । ७३ । ७४ । ७५ । ७६ । ७७ । ७८ । ७९ । ८० । ८१ । ८२ । ८३ । ८४ । ८५ । ८६ । ८७ ॥ ॥ इति कर्णपर्वणि नीलकंठीये भारतमावदीपे

पद्मचामुत्क्षिप्यवेगेन पृष्ठमारोपयच्छत्रैः ॥ आरोप्य पृष्ठं हंसस्तंकाकं तूर्णविचेतनम् ६८ आजगाम पुनर्द्विपं स्पृधया पेततुर्यतः ॥ संस्थाप्य तं चापि पुनः समा
श्वास्य च खेचरम् ६९ गतो यथेप्सितं देशं हंसो मनइवाशुगः ॥ एवमुच्छिष्टपुष्टः सकाको हंसपराजितः ७० बलं वीर्यं महत्कर्णव्यक्ताक्षातिमुपागतः ॥ उच्छि
ष्टभोजनः काको यथा वैश्यकुलेपुरा ७१ एवं त्वमुच्छिष्टभृतो धार्तराष्ट्रैर्न संशयः ॥ सदृशान् श्रेयसश्चापि सर्वान् कर्णवमन्यसे ७२ द्रोणद्रौणिष्ठपैर्गुप्तो भीष्मेणा
न्यैश्च कौरवैः ॥ विराटनगरे पार्थमेकं किं नावधीस्त्वदा ७३ यत्र व्यस्ताः समस्ताश्च निर्जिताः स्थकिरीटिना ॥ मृगाला इव सिंहेन कते वीर्यमभूत्तदा ७४ धात
रनिहतं दृष्ट्वा समरे सव्यसाचिना ॥ पश्यतां कुरुवीराणां प्रथमं त्वं पलायितः ७५ तथा द्वैतवने कर्णगंधर्वैः समभिद्रुतः ॥ कुरून्समग्रानुत्सृज्य प्रथमं त्वं पलायितः
७६ हत्वा जित्वा च गंधर्वींश्चित्रसेनमुखान्नणे ॥ कर्णदुर्योधनं पार्थः सभार्यं सममोक्षयत् ७७ पुनः प्रभावः पार्थस्य पौराणः केशवस्य च ॥ कथितः कर्णरामेण सभायां
राजसंसदि ७८ सततं च त्वमश्रौषीर्वचनं द्रोणभीष्मयोः ॥ अवध्यौ वदतः कृष्णौ सान्निधौ च महीक्षिताम् ७९ कियत्तत्प्रवक्ष्यामियेन येन धनं जयः ॥ त्वतो
तिरिक्तः सर्वेभ्यो भूतेभ्यो ब्राह्मणो यथा ८० इदानीमेव द्रष्टा सिप्रधाने स्थंदने स्थितौ ॥ पुत्रं च वसुदेवस्य कुंतीपुत्रं च पांडवम् ८१ यथा श्रयत चक्रांगं वायसो बुद्धि
मास्थितः ॥ तथा श्रयस्व वाष्णेयं पांडवं च धनं जयम् ८२ यदा त्वं युधिविक्रांतौ वासुदेवधनं जयौ ॥ द्रष्टास्येकरथे कर्णतदानैवं वदिष्यसि ८३ यदा शरशतैः पा
थोर्दपंतव वाधिष्यति ॥ तदा त्वमंतरं द्रष्टा आत्मनश्चार्जुनस्य च ८४ देवासुरमनुष्येषु प्रख्यातौ यौ नरोत्तमौ ॥ तौ माऽवमंस्थामौ ख्यात्वं खद्योत इव रोचनौ ८५
सूर्याचंद्रमसौ यद्वत्तद्वदार्जुनकेशवौ ॥ प्राकाश्येनाभिविख्यातौ त्वं तु खद्योतव वृष्टु ८६ एवं विद्वन्माऽवमंस्थाः मृतपुत्राच्युतार्जुनौ ॥ नृसिंहौ तौ महात्मानौ जो
षमास्व विकल्थने ८७ ॥ इति श्रीमहाभारते कर्णपर्वणि कर्णशल्यसंवादे हंसकाकीयोपारुष्याने एकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४१ ॥ ॥ संजय उवाच ॥
मद्राधिपस्याधिरथिर्महात्मा वचोनिशम्याप्रियमप्रतीतः ॥ उवाच शल्यं विदितं ममैतद्यथाविधा वर्जुनवासुदेवौ १ शौरिस्थं वाहयतोऽर्जुनस्य बलं महास्त्राणि च पां
डवस्य ॥ अहं विजानामि यथा वदद्यपरोक्षभूतं तव तनुशल्य २ तौ चाप्यहं शस्त्रभृतां वारिष्ठौ व्यपेतभीर्यो धियिष्यामि कृष्णौ ॥ संतापयत्यभ्यधिकं नुरामाच्छापो
ऽद्य मां ब्राह्मणसत्तमाच्च ३ अवसं वै ब्राह्मणच्छद्मना हं रामेपुरादिव्यमस्त्रं चिकीर्षुः ॥ तत्रापि मे देवराजेन विघ्नो हितार्थिना फाल्गुनस्यैव शल्य ४ कृतो विभेदेन ममो
रुमेत्यप्रविश्य कीटस्य तनुं विरूपाम् ॥ ममोरुमेत्यप्रविभेदकीटः सुप्ते गुरौ तत्र शिरो निधाय ५ उरुप्रभेदाच्च महान् बभूव शरीरतो मे धनशोणितौघः ॥ गुरोर्भया
च्चापिनचे लिवानहंत तो विबुद्धो ददृशे सविप्रः ६

७ सूतोपधां सूतत्वविधाननिमित्तं कर्मकालेस्वप्रतिज्ञारक्षणकाले ८ पर्याप्तं समाप्तं विस्मृतमित्यर्थः ९ । १० । ११ अखंततो रामदत्तादस्त्रादन्यत्रप्रतिपन्नप्राप्तं अहिवाणाख्यमित्यर्थः १२
 सधैर्ययुक्तं प्रसमीक्ष्यमां वै न त्वं विप्रः कोऽसि सत्यं वदेति ॥ तस्मै तदाऽऽत्मानमहं यथा वदाख्यातवान् सूतवदेत्यश्लय ७ समानि शम्याथ महातपस्वी संशतवान् रोष
 परीतचेताः ॥ सूतोपधावाप्तमिदं तवास्त्रं न कर्मकाले प्रतिभास्यतित्वाम् ८ अन्यत्र तस्मात्तव मृत्युकालादब्राह्मणे ब्रह्मन हि भुवं स्यात् ॥ तदद्य पर्याप्तमतीव चास्त्र
 मस्मिन् संग्रामे तु मुलेऽतीव भीमे ९ योऽयं शल्यभरतेषूपपन्नः प्रकर्षणः सर्वहरोतिभीमः ॥ सोभिमन्ये क्षत्रियाणां प्रवीरान् प्रतापिता बलवान्वै विमर्दः १० शल्योऽग्र
 धन्वानमहं वरिष्ठं तरस्विनं भीममसह्यवीर्यम् ॥ सत्यप्रतिज्ञं युधिपांडवे यं धनं जयं मृत्युमुखं नयिष्ये ११ अखंततोऽन्यत्र प्रतिपन्नमद्येनक्षेप्स्ये समरे शत्रुपूगान् ॥
 प्रतापिनं बलवंतं कृतास्त्रं तमुग्रधन्वानममि तौ जसंच १२ कूर्शुरैरौद्रमभिन्नसाहं धनं जयं संयुगेऽहं हनिष्ये ॥ अपांपतिर्वै गवान् प्रमेयोनिमज्जयिष्यन् बहुलाः प्रजाश्च
 १३ महावेगं संकुरुते समुद्रो वेलाचैनं धारयत्यप्रमेयम् ॥ प्रमुंचंतं बाणसंधानमेयान् मर्मच्छिदो वीरहणः सुपन्नान् १४ कुंतीपुत्रं यत्र योऽस्यामि युद्धे ज्याकर्षतामुतम
 मद्यलोके ॥ एवं बलेनातिबलं महास्त्रं समुद्रकल्पं सुदुरापमुग्रम् १५ शरौघिणं पार्थिवान् मज्जयंतं वेलेव पार्थमिषुभिः संसहिष्ये ॥ अद्याहवेयस्य न तुल्यमन्यं मन्ये
 मनुष्यधनुराददानम् १६ सुरासुरान्युधिवै योजयेत्तेनाद्यमेपश्य युद्धं सुधोरम् ॥ अतीवमानी पांडवो युद्धकामो ह्यमानुषैरेष्यति मे महास्रैः १७ तस्यास्त्रमस्रैः
 प्रतिहत्य संख्येवाणोत्तमैः पातयिष्यामि पार्थम् ॥ सहस्ररश्मिप्रतिमं ज्वलंतं तं देशश्च सर्वाः प्रतपंतमुग्रम् १८ तमो नुदं मेघइवातिमात्रं धनं जयं छादयिष्यामि वा
 णैः ॥ वैश्वानरं धूमशिखं ज्वलंतं तेजस्विनं लोकमिमं दहंतम् १९ पर्जन्यभूतः शरवर्षैर्यथाग्निं तथा पार्थं शमयिष्यामि युद्धे ॥ आशीविषं दुर्धरमप्रमेयं सुतीक्ष्णदंष्ट्रं ज्व
 लनप्रभावम् २० क्रोधप्रदीप्तं त्वहितं महातं कुंतीपुत्रं शमयिष्यामि भूतैः ॥ प्रमाथिनं बलवंतं प्रहारिणं प्रभंजनं मातरिश्चानमुग्रम् २१ युद्धे स हिष्ये हिमवानिवाच लो
 धनं जयं कुद्धमप्युपमाणम् ॥ विशारदं रथमार्गेषु शक्तं धुर्यनिर्त्यसमरेषु प्रवीरम् २२ लोके वरं सर्वधनुर्धराणां धनं जयं संयुगे संसहिष्ये ॥ अद्याहवेयस्य न तुल्यमन्यं म
 न्ये मनुष्यधनुराददानम् २३ सर्वाभिमांयः पृथिवीं विजिग्येतेन प्रयोद्धास्मि समेत्य संख्ये ॥ यः सर्वभूतानि सदैव कानि प्रस्थेऽजयत्त्वां डवे स व्यसाची २४ को जी
 वितं रक्षमाणो हितेन युयुत्सेद्वै मानुषो मामृतेऽन्यः ॥ मानीकृतास्त्रः कृतहस्तयोगो दिव्यास्त्रविच्छेदहयः प्रमार्थी २५ तस्याहमद्यातिरथस्य कायाच्छिरोहरिष्या
 मि शितैः पृषत्कैः ॥ योऽस्याम्येनं शल्यधनं जयं वै मृत्युं पुरस्कृत्य रणे जयं वा २६ अन्यो हि न ह्येकरथेन मर्त्यो युध्येत यः पांडवमिद्रकल्पम् ॥ तस्याहवे पौरुषं पांडव
 स्य ब्रूयाद् हृष्टः समितौ क्षत्रियाणाम् २७ किं त्वं मूर्खः प्रसभं मूढचेताममावोचः पौरुषं फाल्गुनस्य ॥ अप्रियो यः पुरुषो निष्ठुरो हि क्षुद्रः क्षेताक्षमिणश्चाक्षमावान् २८

१३ । १४ । १५ । १६ भेमां प्रति पृथयति १७ अस्त्रैरस्त्रतुल्यैः १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ खांडवे खांडवदाहे २४ । २५ । २६ । २७ । २८

२९ भाजवे कर्तव्ये सति ३० अहं सिद्धिं कांक्षमाणोऽस्मि त्वं तु तन्मन्यसे यत्र नैकांत्यं सख्यं नास्ति अस्मत्पक्षीयोऽप्यन्यत्र स्नेहवानसीत्यर्थः तदेवाह मित्रमिति मिदयति सेवयति वा स्नेहार्थं
 मित्रमिदं देवमित्रमिति रूपं नंदते रित्यत्र नंदते रिति पाठः मदीहपेक्षेत्यस्य वारूपं मादयति तर्पयतीति वा मादयते भिन्नमिदं देवार्थस्य वा मिदे रित्यर्थः नंदयतेः प्रीयतेः संत्रायते वाऽर्थवत्
 मानस्य मिदं मित्रमिति वार्थः मित्रुते मानं करोति सर्वहितमस्य संगृह्णातीति वा मोदतेऽस्य सुखेनेति वा मित्रमित्येतेऽर्थान्मयि संतीत्यर्थः ३१ शत्रुरिति शब्दः शातनार्यात् शास्तेः शासनार्थात् इय

हन्यामहं त्वाहं शानां शतानि क्षमाम्यहं क्षमया कालयोगात् ॥ अत्रोचस्त्वं पांडवार्थे प्रियाणि प्रधर्षयन्मां मूढवत्पापकर्मन् २९ मयार्जवे जिह्ममतिर्हतस्त्वं मित्रद्रोही सात्त
 पदं हि मैत्रम् ॥ कालस्त्वयं प्रत्युपयाति दारुणो दुर्योधनो युद्धमुष्मागमद्यत् ३० अस्यार्थसिद्धिं त्वमिच्छां क्षमाणस्तन्मन्यसे यत्र नैकांत्यमस्ति ॥ मित्रमिदं नंदतेः प्रीय
 ते वा संत्रायते मित्रुते मोदते वा ३१ ब्रवीमि ते सर्वमिदं मास्ति तच्चापि सर्वमवोत्तिराजा ॥ शत्रुः शब्दः शासते वा शयते वा शृणाते वा श्वसतेः सीदते वा ३२ उपसर्गाद्
 हुधा मूदतेऽथ प्रायेण सर्वं खयितं च मह्यम् ॥ दुर्योधनार्थं तव चाप्रियार्थं यशोर्थं मात्मार्यं मर्षांश्चरार्थम् ३३ तस्मादहं पांडववासुदेवो योऽस्येयत्नात्कर्म तत्पश्य मेऽद्य ॥
 अस्त्राणि पश्याद्यमोत्तमानि ब्राह्मणादि विद्यान्यथ मानुषाणि ३४ आसादयिष्याम्यहमुग्रवीर्यं द्विपोद्विपं मत्तमिवातिमतः ॥ अस्त्रं ब्राह्मणसायुद्धं जयं क्षेप्स्ये पा
 र्थाया प्रमेयं जयाय ॥ तेनापि मे नैव मुच्येत युद्धेन चेत्पतेद्विषमे मेऽद्य चक्रम् ३५ वैवस्वताहं डहस्ताद्वरुणाद्वापि पाशिनः ॥ सगदा द्वाधनपतेः सवज्राद्वाऽपि वास
 वात् ॥ अन्यस्मादपि कस्माच्चिदमित्रादा ततायिनः ३६ इति शल्यविजानीहियथानाहं विभेम्यतः ॥ तस्मान्न मे भयं पार्था त्रापि चैव जनार्दननात् ३७ सह युद्धं हि
 मेताभ्यां सांपराये भविष्यति ॥ कदाचिद्विजयस्याहमस्त्रहेतोरट्टप ३८ अज्ञानाद्विषि पन्वाणानघोररूपान् भयानकान् ॥ होमधेन्वावत्समस्य प्रमत्तइषुगा
 ऽहनम् ३९ चरंतं विजने शल्यततोऽनुव्याजहार माम् ॥ यस्मात्त्वया प्रमत्तेन होमधेन्वाहतः सुतः ४० श्वमेते पततां चक्रमिति मां ब्राह्मणोऽब्रवीत् ॥ युध्यमान
 स्य संग्रामे प्राप्स्ये कायनं भयम् ४१ तस्माद्विमेमि बलवद्ब्राह्मणव्याहतादहम् ॥ एते हि सोमराजान ईश्वराः सुखदुःखयोः ४२ अदां तस्मै गोसहस्रं बलीवर्दांश्च षट्
 शतान् ॥ प्रसादं न लभे शल्यब्राह्मणान्मद्रकेश्वर ४३ ईपादं तान्सप्तशतान् दासीदासशतानि च ॥ ददतो द्विजमुख्यो मे प्रसादं न चकार सः ४४ कृष्णानां श्वेतव
 त्सानां सहस्राणि चतुर्दश ॥ आहरं न लभे तस्मात्प्रसादं द्विजसत्तमात् ४५ ऋद्धं गृहं सर्वकामैर्यज्जमेव सुकिंचन ॥ तत्सर्वमस्मै सत्कृत्य प्रयच्छामि न चेच्छति ४६

तेस्तनूकरगार्थात् शृणाते हि सार्थात् श्वसते रुद्रासार्थात् तं भावितव्यार्थात् सीदतेः सूदते वा दंत्यस्थाने तालव्यस्योपसर्जननात् शत्रुरिति शब्द उत्पन्नस्तदर्थं श्वसर्वस्त्वय्यस्तीत्यर्थः ३९ दुर्योधनस्य त
 वमचम्रीति र्जयलाभेन यशसश्चापि स्त्रियाणामपि ईश्वरप्रीतिः स्वधर्मचरणेनेत्यर्थः ३३ अज्ञानीति कालेऽज्ञानं प्रतिभास्यतीति पूर्वमुक्ताऽप्यावेशात् स्वस्य विद्यमाना मस्त्रसंपदमभिप्रेत्याह ब्रा
 ह्मणाणि ब्रह्मशिरआदीनि दिव्यानि पेंद्रवारुणाधर्वादीनि । मानुषाणि भौमानि दिव्यधनुरादीनि ३४ अस्त्रमिति यत्तयादि हि प्रसिद्धं क्षेप्स्येता हि नैव मुच्येत शत्रुः परंतु यदि चक्रं विषमेन पतेदि
 त्यसमपि द्वितीयो दोषो दर्शितः ३५ । ३६ । ३७ । ३८ अहं न हतवानस्मि ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४ । ४५ । ४६

४७ । ४८ समाप्तिहिशपमनुभवस्वेत्यर्थः ४९ । ५० ॥ इतिकर्णपर्वणिनीलकंठीये भारतमावदीपेद्वाचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४२ ॥ ॥ ४३ ॥ ततः अनंतरं शल्येन वक्तव्यं च संनिवार्य स्वयमेवाहेत्यर्थः १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ सखिभावः सारथ्येनोपकारकत्वं सौहार्दमदीयाक्षमा मित्रस्य दुष्योवनस्य भावः इष्टसिद्धिः हेतुरित्यर्थः ७ एतदेव त्रयं व्याचष्टे राज्ञश्चेत्यादिना ८ ततोऽब्रवीन्मायाचंतमपराधं प्रयत्नतः ॥ व्याहृतं यन्मया सूततत्तथानतदन्यथा ४७ अनृतोक्तं प्रजाहंन्यात्ततः पापमवाप्नुयाम् ॥ तस्माद्दर्माभिरक्षार्थं नानृतं वक्तुमुत्सहे ४८ मात्वं ब्रह्मगतिं हिंस्याः प्रायश्चित्तं कृतं त्वया ॥ मद्राक्यं नानृतं लोके काश्चित्कुर्यात्समाप्नुहि ४९ इत्येतत्तेमया प्रोक्तं क्षितेनापि सुहृत्तया ॥ जानामि त्वां विक्षिपंतं जोषमास्वोत्तरं शृणु ५० ॥ इति श्रीमहाभारते कर्णपर्वणि कर्णशल्यसंवादे द्वाचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४२ ॥ ॥ ४३ ॥ ॥ संजय उवाच ॥ ततः पुनर्महाराज मद्राजमरिंदमः ॥ अभ्यभाषत राधेयः संनिवार्योत्तरं वचः १ यत्त्वं निदर्शनार्थं मां शल्यजलिपतवानसि ॥ नाहं शक्यस्त्वया वाचा विभीषयितु माहवे २ यदि मां देवताः सर्वा यो धयेयुः सवासवाः ॥ तथापि मे भयं न स्यात्किमुपार्थात्सकेशवात् ३ नाहं भीषयितुं शक्यो वा इमात्रेण कथंचन ॥ अन्यं जानीहि यः शक्यस्त्वया भीषयितुं रणे ४ नीचस्य बलमेतावत्पारुष्यं यत्त्वमात्थमाम् ॥ अशक्तो मद्रुणान्वक्तुं बलं सेवदुर्मते ५ न हि कर्णः समुद्रूतो भयार्थमिह मद्रक ॥ विक्रमार्थं महं जातो यशोर्थं च तथाऽऽत्मनः ६ सखिभावेन सौहार्दान्मित्रभावेन चैव हि ॥ कारणैस्त्रिभिरेतैस्त्वं शल्यजीवसि सांप्रतम् ७ राज्ञश्च धार्तराष्ट्रस्य कार्यं सुमहदुद्यतम् ॥ मयितच्चाहितं शल्ये तेन जीवसि मेक्षणम् ८ कृतश्च समयः पूर्वक्षंतं व्यविप्रियंतव ॥ ऋते शल्यसहस्रेण विजयेयमहं परान् ॥ मित्रद्रोहस्तु पापीयानिति जीवसि सांप्रतम् ९ ॥ इति श्रीमहाभारते कर्णपर्वणि कर्णशल्यसंवादे त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४३ ॥ ॥ शल्य उवाच ॥ ननु प्रलापाः कर्णतेयान् ब्रवीषि परान्प्रति ॥ ऋते कर्णसहस्रेण शक्या जेतुं परेयुधि १ ॥ संजय उवाच ॥ तथा ब्रुवंतं परुषं कर्णो मद्राधिपंतदा ॥ परुषं द्विगुणं भूयः प्रोवाचाप्रियदर्शनम् २ ॥ कर्ण उवाच ॥ इदं तु ते त्वमेकाग्रः शृणु मद्रजनाधिप ॥ संनिधौ ह्यत राष्ट्रस्य प्रोच्यमानं मया श्रुतम् ३ देशांश्च विविधांश्चित्रान् पूर्ववृत्तांश्च पार्थिवान् ॥ ब्राह्मणाः कथयंति स्म ह्यत राष्ट्रनिवेशने ४ तत्र वृद्धः पुरावृत्ताः कथाः कश्चिद्विजोत्तमः ॥ वाहीकदेशं मद्रांश्च कुत्सयन्वाक्यमब्रवीत् ५ बहिष्कृता हि मवता गंगया च बहिष्कृताः ॥ सरस्वत्याय मुनया कुरुक्षेत्रेण चाप्रिय ६ पंचानां सिंधुषष्ठानां नदीनां येऽत राश्रिताः ॥ तान् धर्मबाह्यान् शुचीन्वाहीकान्पि वर्जयेत् ७ गोवर्धनो नाम वटः सुमद्रं नाम च त्वरम् ॥ एतद्राजकुलद्वारमाकुमारात्स्मराम्यहम् ८ कार्येणात्यर्थं गूढेन वाहीकेषु पितं मया ॥ तत एषां समाचारः संवासाद्विदितो मम ९

कृत इति शल्यसहस्रतुल्योऽहमेवास्मीत्यर्थः ९ ॥ इतिकर्णपर्वणिनीलकंठीये भारतमावदीपे त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४३ ॥ ॥ ४४ ॥ नन्विति कर्णसहस्रेण विनाऽपि परे जेतुं शक्याः मयेति शेषः कर्णसहस्रतुल्योऽहमेक एवास्मीति भावः १ भूयः द्विगुणं अधिकगुणम् २ । ३ । ४ । ५ । ६ पंचानां विषयमाणां सिंधुषष्ठ्यासां अंतरमवकाशमाश्रिताः ७ गोवर्धनः गवाक्षे दनस्थानं सुमद्रं च त्वरं सुराभां डाश्रयभूतं एतदुभयं राजकुलस्य राजगृहद्वारस्योपलक्षणम् ८ । ९

वृत्तं चारिष्यम् १० धानाघ्नपृथवाः गौड्यासवं सुराविशेषं वाटयं यवान् क्रीतान्वा । 'वाटो वृत्तौ च मागे च वरं देगात्र मे दयोः' इति विश्वः स्वार्थे ष्वञ् आशिन् भक्षणशीलाः ११ वप्रेषु प्राकारमिति १२ अवगीतेः भगलिगादि विगतिशब्दैः अनावृताः स्वपरपुरुषविवेकहीनाः कामचाराय वेष्टचारिण्यः १३ सूक्तानि विनोदवचनानि हेतुते भोलिगतादिते इत्याकोशे द्वित्वं संधिश्छांदसः स्वामिहते शाकलं नाम नगरमापगानामनिमगा ॥ जर्तिकानामवाहीकास्तेषां वृत्तं सुनिर्दिष्टम् १४ धानागौड्यासवं पीत्वा गोमांसं लभ्यते मह ॥ अपूपमांसवाद्यानामाशिनः शीलवर्जिताः १५ गायं त्यधच नृत्यं तिष्ठि यो मत्ता विवाससः ॥ नगरागारवप्रेषु बहिर्माल्यानुलेपनाः १६ मत्तावगीतैर्विविधैः खरोष्ट्रनिनदोपमैः ॥ अनावृता मथुनेताः कामचाराश्च सर्वशः १७ आहुरन्योन्यसूक्तानि प्रब्रुवाणामदोक्तताः ॥ हेतुते हेतुतेत्येवं स्वामिभर्तृहतेति च १८ आक्रोशं त्यः प्रनृत्यं तिवात्याः पर्वस्वसंयताः ॥ तासां किलावलिप्तानां निवसन्कुरुजांगले १९ काश्चिद्वाहीकदुष्टानां नातिहृष्टमना जगौ ॥ सानूतं ब्रह्मती गौरीसूक्ष्मकं बलवासिनी १६ मामनुस्मरतीति वाहीकंकुरुजांगले ॥ शतद्वकामहंतीर्त्वा तां चरम्यामिरावतीम् १७ गत्वा स्वदेशं द्रक्ष्यामि स्थूलशंखाः शुभाः स्त्रियः ॥ मनःशिलोज्ज्वलापांग्योगौर्यस्त्रिकुदांजनाः १८ कंबलाजिनसंवाताः क्रंदंत्यः प्रियदर्शनाः ॥ मृदंगानकशंखानां मर्दलानां च निःस्वनैः १९ खरोष्ट्राश्च तैश्चैव मतायास्यामहे सुखम् ॥ शमीपीलु करीराणां वनेषु सुखवर्त्मसु २० अपूपान्सक्तुपिंडांश्च प्राश्रंतो मथिता न्वितान् ॥ पथिसु प्रबलाभूत्वा कदा संपततोऽध्वगान् २१ चेलापहारं कुर्वाणास्ताडयिष्यामभूयसः ॥ एवं शीलेषु व्रात्येषु वाहिकेषु दुरात्मसु २२ कश्चेतयानो निवसेन्मुहूर्तमपि मानवः ॥ ईदृशा ब्राह्मणेनोक्ता वाहीकामो घचारिणः २३ येषां षड्भागहर्ता त्वमुभयोः शुभपापयोः ॥ इत्युक्त्वा ब्राह्मणः साधुरुत्तरं पुनरुक्तवान् २४ वाहीकेष्वविनीतेषु प्रोच्यमानं निबोधतव ॥ तत्र स्मराक्षसीगीतिः सदा कृष्णचतुर्दशीम् २५ न गरीशकले स्फीते आहत्य निशि दुंदुभिम् ॥ कदावा हेयिका गाथाः पुनर्गास्यामि शाकले २६ गव्यस्य वृत्तामांसस्य पीत्वा गौडं सुरासवम् ॥ गौरीभिः सह नारीभिश्च हतीभिः स्वलंकृता २७ पलांडुगंडुष्युतान् खादंती चैडकान् बहून् ॥ वाराहं कौकुटं मांसं गव्यं गार्दभमौष्टिकम् २८ ऐडं च येन खादंति तेषां जन्म निरर्थकम् ॥ इति गायंति ये मत्ताः सीधुना शाकलाश्च ये २९ सवालवृद्धाः क्रंदंतस्तेषु धर्मः कथं भवेत् ॥ इति शल्यविजानीहि हंत भूयो ब्रवीमि ते ३० यदन्योऽप्युक्तवानस्मान् ब्राह्मणः कुरुसंसदि ॥ पंचनद्यो वहंत्येता यत्र पीलुवनान्युत ३१ शतद्वश्च विपाशा च वृत्ती यैरावती तथा ॥ चंद्रभागा वितस्ता च सिंधुषष्ठा बहिर्गिरेः ३२ आरुद्रानामते देशान् पृथग्मानतान् व्रजेत् ॥ व्रात्यानां दासमीयानां वाहीकानामयज्वनाम् ३३

मर्त्रहते इति चतुर्दश १४ पर्वसु उत्सवदिनेषु आक्रोशं त्यः शालयंत्यः तासां पतिरिति शेषः १५ । १६ । १७ । १८ । १९ खरादियानैः २० मथितं तक्रम् २१ भूयसः बहुन् २२ । २३ । २४ । २५ बहो वृत्तमस्तस्येदं वधपर्ववाहंतं चोचिता वा हेयिका गाथागीतिः २६ । २७ खादंती बलिकृपापुण्ड्रकान्मेपान् वाराहं विद्रुहजं २८ शाकलाः शाकलपुरवासिनः २९ । ३० । ३१ गिरेर्हिमात्रेः ३२ व्रात्यानामुपनयनादिसंस्कारहीनानां दासमीयानां दसमदेशोद्भवानां दासं गृहशूद्रं निमतेमानयंति मैथुनार्थिन्यस्तादासं यस्तज्जानां दासमीयानां वा ३३

३४ कुंहेषुमहोदरपात्रेषु ३९ । ३९ सर्वमन्नमदनीयंक्षीरंभोजनयेति ३७ । ३८ युगंधरेनगरेऔष्टादिकमपिक्षीरंपीयते मक्ष्याभक्ष्यविवेकाभावात्तत्रावश्यमभक्ष्यमक्षणमापतत्येव एवमच्युतस्थ
लेनग रेउषितस्यांगम्यांगमनमवश्यंभावितादृशानामेवतत्रसत्त्वात् ३९ भूतिलयेहिचंडालब्राह्मणसाधारणकोजलाशयस्तत्रचस्नातःकथंस्वर्गगच्छेन्नकथंचित्त्वित्यर्थः ४० ब्रह्मिण्येकरात्रवासेन
दोषइत्यर्थः ४१ । ४२ कारस्करादयोदेशाः ४३ एकरात्रशयीएकरात्रशाविनंब्राह्मणमितिद्वितीयार्थेप्रथमा ४४ । ४५ । ४६ । ४७ ॥ इतिकर्णपर्वणिनीलकंठीये भारतमा

नदेवाःप्रतिगृह्णन्तिपितरोब्राह्मणास्तथा ॥ तेषांप्रणष्टधर्माणांवाहीकानामितिश्रुतिः ३४ ब्राह्मणेनतथाप्रोक्तंविदुषासाधुसंसदि ॥ काष्ठकुंडेषुवाहीकामृन्मयेषु
चभुंजते ३५ सक्तुमद्यावलिष्ठेषुश्वावलीढेषुनिर्घृणाः ॥ आविकंचौष्ट्रिकंचैवक्षीरंगार्दभमेवच ३६ तद्विकारांश्चवाहीकाःखादन्तिचपिबन्तिच ॥ पुत्रसंकरिणो
जालमाःसर्वान्नक्षीरभोजनाः ३७ आरहानामवाहीकावर्जनीयाविपाश्चिता ॥ हंतशल्यविजानीहिहंतभूयोब्रवीमि ३८ यदन्योऽप्युक्तवान्मह्यंब्राह्मणःकुरुसं
सदि ॥ युगंधरेपयःपीत्वाप्रोष्यचाप्यच्युतस्थले ३९ तद्वह्नितिलयेस्नात्वाकथंस्वर्गंगमिष्यति ॥ पंचनद्योवहंत्येतायत्रनिःसृत्यपर्वतात् ४० आरहानामवा
हीकानतेष्वायोद्वहंसेत् ॥ वहिश्चनामहीकश्चविपाशायांपिशाचकौ ४१ तयोरपत्यंवाहीकानैषामृष्टिःप्रजापतेः ॥ तेकथंविविधानधर्मान्ज्ञास्यंतेहीनयोनयः
४२ कारस्करान्माहिषकान्कालिङ्गान्केरलांस्तथा ॥ कर्कोटकान्वरिकांश्चदुर्धर्मांश्चविवर्जयेत् ४३ इतितीर्थानुसर्तारंराक्षसीकाचिदब्रवीत् ॥ एकरात्रशयी
मेहेमहोदूखलमेखला ४४ आरहानामतेदेशावाहीकनामतज्जलम् ॥ ब्राह्मणापसदायत्रतुल्यकालाःप्रजापतेः ४५ वेदानतेषांवेद्यश्चयज्ञायजनमेवच ॥ वा
त्यानांदासमीयानामन्नंदेवानभुंजते ४६ प्रस्थलामद्रगांधाराआरहानामतःखशाः ॥ वसातिसिंधुसौवीराइतिप्रायोऽतिकुत्सिताः ४७ ॥ इतिश्रीम० क० प०
कर्णशल्यसंवादेचतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४४ ॥ ॥ कर्णउवाच ॥ हंतशल्यविजानीहिहंतभूयोब्रवीमि ॥ उच्यमानंमयासम्यक्त्वमेकाग्रमनाःशृणु १ ब्रा
ह्मणःकिलनोगेहमध्यगच्छत्पुराऽतिथिः ॥ आचारंतत्रसंप्रेक्ष्यप्रीतोवचनमब्रवीत् २ मयाहिमवतःजृंगमेकेनाध्युषितंचिरम् ॥ दृष्टाश्चबहवोदेशानानाधर्मसमावृ
ताः ३ नचकेनचधर्मेणविरुध्यंतेप्रजाहमाः ॥ सर्वहितेव्वधर्मयदुक्तंवेदपारगैः ४ अटतातुततोदेशान्नानाधर्मसमाकुलान् ॥ आगच्छतामहाराजवाहीकेषु
निशामितम् ५ तत्रैवब्राह्मणोभूत्वाततोभवतिक्षत्रियः ॥ वैश्यःशूद्रश्चवाहीकस्ततोभवतिनापितः ६ नापितश्चततोभूत्वापुनर्भवतिब्राह्मणः ॥ द्विजोभूत्वा
चतत्रैवपुनर्दासोऽभिजायते ७ भवंत्येककुलेविप्राःप्रमृष्टाःकामचारिणः ॥ गांधारामद्रकाश्चैववाहीकाश्चाल्पचेतसः ८

वदीपे चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४४ ॥ ॥ ॥ ॥ हंतेति १ । २ । ३ इमाञ्जनुभूतपूर्वाःप्रजाः केनचकेनाप्यर्थकामादिनानिभित्तेनधर्मेणसहनविरुध्यंते नकेन
चिद्धर्मेणेतिपाठकेनाप्यधर्मेणैतानविरुध्यंते नकंचिदप्यधर्मलत्वाशास्त्रेणविरुध्यंतेइत्यर्थः ४ निशामितंश्रुतम् ५ ब्राह्मणोभूत्वेत्यादितज्जातीयकर्माचरणनिबन्धनम् ६ । ७ कुलेएकप
वविप्रोभवत्यन्येभ्रातरःप्रमृष्टाःसंकीर्णक्रियाइत्यर्थः ८

तत्रवाहीकेषु धर्मसंकरकारकोविपर्ययःश्रुतइतिलिङ्गविपरिणयं विपर्ययोविहितवेपरीत्यं ९ । १० । ११ बंधकयोवेइयाः पंचमेवमिचारेबंधकयः १२ नचैवेति उत्तरत्रेदंबंधकीत्वंसर्वत्रानुवर्तिष्य
ते यस्मात्मातुर्धनेदुहिताहरतिपितुःपुत्रइतिनियमात् यद्यपिपुत्रीपुत्रश्चावपिजारजोतयापिपितृस्वहवमातृत्वविसंवादाभावात्तदौहित्रपवारिकथ्यहारीभवतिनपुत्रइतिभावः यतस्तेमग्निनीध्वेवा
पत्यानिजनयंतिनस्वदारेष्वतस्तेषामग्निनेयामागहराइतिव्याख्यानंमात्रं १३ । १४ असंतश्चात्संतश्चवर्तते परंतुवाह्यनयादृतेवाहीकनीतिविना तत्रकेवलमसंतएववर्ततेइत्यर्थः १५ । १६

एतन्मयाश्रुतंतत्रधर्मसंकरकारकम् ॥ कृत्स्नामटित्वापृथिवीवाहीकेषुविपर्ययः ९ हंतशल्यविजानीहिहंतभूयोब्रवीमि ॥ यदप्यन्योऽब्रवीद्वाक्यंवाहीकानांच
कुत्सितम् १० सतीपुराहताकाचिदारह्नात्किलदस्युभिः ॥ अधर्मतश्चोपयातासातानभ्यशपत्ततः ११ बालांबंधुमर्तीयन्मामधर्मेणोपगच्छय ॥ तस्मात्त्रा
योभविष्यतिबंधकयोवैकुलस्यच १२ नचैवास्मात्प्रमोक्षध्वंघोरात्पापान्नराधमाः ॥ तस्मात्तेषांमागहराभागिनेयानमूनवः १३ कुरवःसहपंचालाःशाल्वाम
त्स्याःसनेमिषाः ॥ कोसलाःकाशपौंड्राश्चकालिङ्गामागधास्तथा १४ चेदयश्चमहाभागाधर्मजानंतिशाश्वतम् ॥ नानादेशेष्वसंतश्चप्रायोवाह्यनयादृते १५ आ
मत्स्येभ्यःकुरुपंचालदेश्याआनैमिषाच्चेदयोयेऽविशिष्टाः ॥ धर्मपुराणमुपजीवंतिसंतोमद्रादृतेपांचनदांश्चजिह्मन् १६ एवंविद्वान्वर्मकथासुराजंस्तूर्णीभूतो
जडवच्छल्यभूयः ॥ त्वंतस्यगोप्ताचजनस्यराजाषड्भागहर्ताशुभदुष्कृतस्य १७ अथवादुष्कृतस्यत्वंहर्तातेषामरक्षिता ॥ रक्षितापुण्यभायाजाप्रजानांत्वंह्यपु
ण्यमाक् १८ पूज्यमानेपुराधर्मसर्वदेशेषुशाश्वते ॥ धर्मपांचनदंद्वाधितिगित्याहपितामहः १९ ब्राह्मणानिदितेष
मंसत्वंलोकेकिमब्रवीः २० इतिपांचनदंधर्ममवमेनेपितामहः ॥ स्वधर्मस्थेषुवर्णेषुसोऽप्येतान्नाभ्यपूजयत् २१ हंतशल्यविजानीहिहंतभूयोब्रवीमि ॥ कल्मा
षपादःसरसिनिमज्जन्नाक्षसोऽब्रवीत् २२ क्षत्रियस्यमलंमैक्ष्यंब्राह्मणस्यावतंमलम् ॥ मलंपृथिव्यावाहीकाःस्त्रीणांमद्रस्त्रियोमलम् २३ निमज्जमानमुद्धृत्यक
श्चिद्राजानिशाचरम् ॥ अपृच्छतेनचारुयातंप्रोक्तवांस्तन्निबोधमे २४ मानुषाणामलंम्लेच्छाम्लेच्छानामौष्ट्रिकामलम् ॥ औष्ट्रिकाणामलंपंडाःपंडानाराज
याजकाः २५ राजयाजकयाज्यानांमद्रकाणांचयन्मलम् ॥ तद्वेदैतवमलय्यस्मान्नविमुंचसि २६ इतिरक्षोपसृष्टेषुविषवीर्यहतेषुच ॥ राक्षसंभेषजंप्रोक्तंसं
सिद्धवचनोत्तरम् २७ ब्राह्मपंचालाःकौरवेयास्तुधर्म्यसत्यमत्स्याःशूरसेनाश्चयज्ञम् ॥ प्राच्यादासावृषलादाक्षिणात्याःस्तेनवाहीकाःसंकरावैसुराष्ट्राः २८

१० । १८ पूज्यमानेप्रशस्यमाने १९ कृतेकृतयुगेऽपिधर्मे वाहीकानामितिशेषः सवाहीकस्त्वय २० नाभ्यपूजयत्तत्रप्रशंसितवान् २१ । २२ । २३ । २४ म्लेच्छाःपापरताधर्माधर्मविचार
हीनाः 'म्लेच्छःपापरतेजातिमेवेत्यादपमापणे' इतिविश्वः 'औष्ट्रिकामृत्तिकाभांडमेवेऽपिकरमस्त्रियाय' इतिविश्वः औष्ट्रिकःस्नेहमांडजीवीतेलिकइत्यर्थः पंडाःवर्षवराः राजयाजकाःक्षत्रियस्य
याज्यास्तेषामपियाज्याः राजपुरोहितयाज्यावा २५ । २६ रक्षोपसृष्टेपुरक्षसाउपसृष्टेषु राक्षसंरक्षसानाशकमिंद्रराक्षसम् २७ ब्राह्मवेदसमूहं धर्मधर्मादनपेतंकर्ममानयंतीतिशेषः
प्राच्यादासाःशूद्रधर्माः दाशाइतिपाठेमत्स्यजीविनः वृषधर्मलातिआदृतेतेषुपलाः धर्मसंग्रहपराः धर्मप्रोहिणइतिवा २८

बहिर्गोहंरात्रिचर्याप्रच्छन्नचौर्यपारदार्यादि २९ आपांचालयेभ्योधमेज्ञाः उदीच्याद्यास्तुस्वयंधर्मस्वरूपमजानंतोऽपिशिष्टानुगामिनइत्यर्थः आरहास्तूभयघ्नटाइतिभावः ३० प्राचीभि
त्यत्रजातवेदइत्यनेनाग्नेशीसहिताप्राचीदेवानामाश्रयादक्षिणपितृणांतत्रैवश्राद्धादिषमांदृश्यते ३१ एवं प्रतीर्चावरुणः उदीर्चांसोम इति कुबेरेशानयोर्ग्रहणं परिशेषात्रैर्कृत्यावा
यक्यांषवाहीकाश्रयायानैर्कृतास्त्यादृशावातूलाश्चसंतीत्यर्थः ३२ तयारक्षइति हिमवतोऽप्यप्रशस्यजनाश्रयत्वमुक्तं गंधमादनस्तुभोगलोलुपानांशुद्धाकादीनामाश्रयः ३३ एवमपि

कर्ग. ८

अ०

1184

कृतघ्नतापरवितापहारोमद्यपानंगुरुदारावमर्दः ॥ वाक्पारुष्यंगोवधोरात्रिचर्याविहिर्गेहपरवस्त्रोपभोगः २९ येषां धर्मस्तान्प्रतिनास्त्यधर्मो ह्यारुह्यानां पंचनदानधिगस्तु ॥ आपांचाल्येभ्यः कुरवो नैमिषाश्च मत्स्याश्चैतेऽप्यथ जानंति धर्मम् ॥ अथोदीच्याश्चांगकामागधाश्चाशिष्ठान्धर्मानुपजीवंति वृद्धाः ३० प्राचींदिशं श्रिता देवाजातवेदः पुरोगमाः ॥ दक्षिणां पितरोगुप्तां यमेन शुभकर्मणा ३१ प्रतीचीं वरुणः पाति पालयानः सुरान्बली ॥ उदीचीं भगवान्सोमो ब्राह्मणैः सहरक्षति ३२ तथारक्षः पिशाचाश्चाहिमवंतं तं गोतमम् ॥ गुह्यकाश्च महाराजपर्वतं गंधमादनम् ३३ ध्रुवः सर्वाणि भूतानि विष्णुः पाति जनार्दनः ॥ इंगितज्ञाश्च मगधाः प्रेक्षितज्ञाश्च कोसलाः ३४ अधोक्ताः कुरुपंचालाः शाल्वाः कृत्स्नानुशासनाः ॥ पार्वतीयाश्च विषमायथैव शिवयस्तथा ३५ सर्वज्ञाय वनाराज न शूराश्चैव विशेषतः ॥ म्लेच्छाः स्वसंज्ञानियतानानुक्तमितरे जनाः ३६ प्रतिरथास्तुवाहीकानचकेचनमद्रकाः ॥ सत्वमेतादृशः शल्यनोत्तरं वक्तुमर्हसि ॥ पृथिव्यां सर्वदेशानां मद्रको मलमुच्यते ३७ सीधोः पानंगुरुतल्पावमर्दो भ्रूणहत्यापरवितापहारः ॥ येषां धर्मस्तान्प्रतिनास्त्यधर्मो ह्यारुह्यानां पंचनदानधिगस्तु ३८ एतज्ज्ञात्वा जोषमास्व प्रतीपं मास्म वै कृथाः ॥ मात्वां पूर्वमहं हत्वा हनिष्ये केशवार्जुनौ ३९ ॥ शल्य उवाच ॥ आतुराणां परित्यागः स्वदारसुतविक्रयः ॥ अंगे प्रवर्तते कर्ण्येषामाधिपतिर्भवान् ४० रथातिरथसंख्यायां यत्त्वांभीष्मस्तदाऽब्रवीत् ॥ तान् विदित्वाऽत्मनो दोषान्निर्मन्युर्भवमाकुधः ४१ सर्वत्र ब्राह्मणाः संति संति सर्वत्र क्षत्रियाः ॥ वैश्याः शूद्रास्तथा कर्णस्त्रियः साध्व्यश्च सुव्रताः ४२ रमंते चोपहासेन पुरुषाः पुरुषैः सह ॥ अन्योन्यमवरक्षंतो देशे देशे समैथुनाः ४३ परवाच्येषु निपुणः सर्वो भवति सर्वदा ॥ आत्मवाच्यं न जानीते जानन्नपि च मुह्यति ४४ सर्वत्र संति राजानः स्वस्वधर्ममनुव्रताः ॥ दुर्मनुष्यान्निगृह्णंतिसंति सर्वत्र धार्मिकाः ४५ न कर्णदेशसामान्यात् सर्वेषां निषेवते ॥ यादृशाः स्वस्वभावेन देवा अपि न तादृशाः ४६ ॥ संजय उवाच ॥ ततो दुर्योधनो राजा कर्णशल्याववारयत् ॥ साखिभावेन राधेयं शल्यं स्वांजल्यकेन च ४७

सवाहीकाम्सनैर्कृतान्देशान्बिष्णुःपातिपर्जन्यवत् नदेशांतरेष्विववाहीकेषुविशेषतोदेवतानुग्रहोदृश्यतइत्यभिप्रायः अतएवतेषांमौढ्यंवर्णयति इंगितज्ञाश्चेति १४ विषमाः दुःखसाध्याः १५
सर्वजानंतोऽपियवनाम्लेच्छाश्चस्वसंज्ञायांस्वीर्यैःकृतोयोधर्मसंकेतस्तत्रैवनियताः वैदिकंधर्मनमानंयंतीत्यर्थः । इतरेत्वनुकंठितंनावबुध्यंते १६ प्रतिस्थाःहितवादिनिप्रतिकूलाः गुरुद्रो
हिणइत्यर्थः तादृशश्चत्वंहितोपदेष्टारंमानिंदसीत्यर्थः १७ । १८ प्रतीपंप्रतिकूलं तेजोवधारय १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ देवाअपीति वृत्तेनदेवानप्यति
क्रामंतीत्यर्थः २६ स्वांजल्येकनस्वस्यअंजलिकर्मणा २७

1189 冊

४८ ॥ इतिकर्णपर्वणि नीलकंठीये भारतमावदीये पंचचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४९ ॥ ॥ ५० ॥ ॥ ५१ ॥ ॥ ५२ ॥ ॥ ५३ ॥ ॥ ५४ ॥ ॥ ५५ ॥ ॥ ५६ ॥ ॥ ५७ ॥ ॥ ५८ ॥ ॥ ५९ ॥ ॥ ६० ॥ ॥ ६१ ॥ ॥ ६२ ॥ ॥ ६३ ॥ ॥ ६४ ॥ ॥ ६५ ॥ ॥ ६६ ॥ ॥ ६७ ॥ ॥ ६८ ॥ ॥ ६९ ॥ ॥ ७० ॥ ॥ ७१ ॥ ॥ ७२ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७४ ॥ ॥ ७५ ॥ ॥ ७६ ॥ ॥ ७७ ॥ ॥ ७८ ॥ ॥ ७९ ॥ ॥ ८० ॥ ॥ ८१ ॥ ॥ ८२ ॥ ॥ ८३ ॥ ॥ ८४ ॥ ॥ ८५ ॥ ॥ ८६ ॥ ॥ ८७ ॥ ॥ ८८ ॥ ॥ ८९ ॥ ॥ ९० ॥ ॥ ९१ ॥ ॥ ९२ ॥ ॥ ९३ ॥ ॥ ९४ ॥ ॥ ९५ ॥ ॥ ९६ ॥ ॥ ९७ ॥ ॥ ९८ ॥ ॥ ९९ ॥ ॥ १०० ॥

॥४२॥

६३ । ६४ । ६५ । ६६ । ६७ । ६८ । ६९ । ७० । ७१ । ७२ । ७३ । ७४ । ७५ । ७६ । ७७ । ७८ । ७९ । ८० ।

अमर्षीनित्यसंरब्धश्चिरं वैरमनुस्मरन् ॥ एषभीमोजयप्रेप्सुर्धुधितिष्ठतिवीर्यवान् ८१ एषधर्मभृतांश्रेष्ठो धर्मराजोयुधिष्ठिरः ॥ तिष्ठत्यसुकरः संख्ये परेः परपुरं
जयः ८२ एतौ च पुरुषव्याघ्रावश्चिनाविवसोदरौ ॥ नकुलः सहदेवश्च तिष्ठतोयुधेर्जयौ ८३ अमीस्थिताद्रौपदेयाः पंचपंचाला इव ॥ व्यवस्थितायोदुका
माः सर्वेऽर्जुनसमायुधि ८४ एतेष्टुपदपुत्राश्चष्टुष्टुप्रपुरोगमाः ॥ स्फीताः सत्यजितोवीरास्तिष्ठन्ति परमोजसः ८५ असाविद्रइवास्यः सात्यकिः सात्वतावरः ॥
धुयुः सुरुपयात्यस्मान्कुद्धांतकसमः पुरः ८६ इति संवदतोरेवतयोः पुरुषसिंहयोः ॥ ते सेने समसज्जेतांगायमुनवदृशम् ८७ ॥ इति श्रीमहाभारते कर्णपर्वणि
कर्णशल्यसंवादे षट्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ दृतराष्ट्र उवाच ॥ तथा व्यूढेष्वा नीकेषु संस्तेषु च संजय ॥ संशतकान् कथं पार्थो गतः कर्ण
श्च पांडवान् १ एतद्विस्तरशो युद्धं प्रब्रूहि कुशलं ह्यसि ॥ न हि हृष्यामि वीराणां शृण्वानो विक्रमात्रणे २ ॥ संजय उवाच ॥ तदा स्थितमवज्ञाय प्रत्यभिब्रुवन् महत् ॥
अव्यूहतां नो व्यूहं पुत्रस्य तव दुर्नये ३ तत्सादिना गकलिलं पदातिरथ संकुलम् ॥ दृष्टुमुग्रमुखं व्यूहमशोभतमद्वलम् ४ पारावतसवर्णाश्च श्वेद्रादित्यसमयु
तिः ॥ पार्षतः प्रबभौ धन्वी कालो विग्रहवानिव ५ पार्षतं जुगुप्सुः सर्वेद्रौपदेया युयुत्सवः ॥ दिव्यवर्मा युधधराः शार्दूलसमविक्रमाः ६ सानुगादीन् वपुषश्चंद्रंतारा
गणा इव ॥ अथ व्यूढेष्वा नीकेषु प्रेक्ष्य संशतकात्रणे ७ कुद्धोऽर्जुनोऽभिदुद्राव व्याक्षिपन् गांश्चिध्वं धनुः ॥ अथ संशतकाः पार्थमभ्यधावन्वधैषिणः ८ विजयेष्टु तं
कल्पा मृत्युं कृत्वाऽनिवर्तनम् ॥ तन्नराश्चौघबहुलं मत्तनागरथाकुलम् ९ पत्तिमच्छूरवीरौ घट्टतमर्जुनमार्दयत् ॥ ससंप्रहारस्तुमुलस्तेषामासीत्किरीटिना १०
तस्यैव नः श्रुतो यादृङ्घ्रातकवचैः सह ॥ रथानश्चान्धजात्रागान्पतीत्रणगतानपि ११ इषून्धनुषिखड्गांश्चक्राणि च परश्वान् ॥ सायुधानुद्यतान्वाहन्वि
विधान्यायुधानि च १२ चिच्छेदद्विषतां पार्थः शिरांसि च सहस्रशः ॥ तास्मिन्सैन्यमहावर्ते पातालतलसन्निभे १३ निमग्नं तं रथं मत्त्वानेदुःसंशतकास्तथा ॥ सपुन
स्तानरीन्हत्वा पुनरुत्तरतोऽवधीत् १४ दक्षिणेन च पश्चाच्च कुद्धोरुद्रः पशुनिव ॥ अथ पंचालचेदीनां सृजयानां च मारिष १५ त्वदीयेः सहस्रग्रामा आसीत्परमदा
रुणः ॥ कृपश्च कृतवर्मा च शकुनिश्चापिसौबलः १६ हृष्टसेनाः सुसंरब्धारथानां किप्रहारिणः ॥ कोसलैः काश्यपमत्स्यैश्च कारुषैः केकयैरपि १७ शूरसेनैः शूरवैर्युयु
धुर्धुदुर्बदाः ॥ तेषामंतकरं युद्धं देहपाप्मा सुनाशनं १८ क्षत्रविदूश्च द्रवीराणां धर्म्यं स्वर्ग्यं यशस्करम् ॥ दुर्योधनोऽथ सहितो भ्रातृभिर्भरतर्षभ १९ गुप्तः कुरुप्रवी
रश्च मद्राणां च महारथैः ॥ पांडवैः सह पंचालैश्च दिभिः सात्यकेन च २० युध्यमानं रणे कर्णं कुरुवीरोऽभ्यपालयत् ॥ कर्णोऽपि निशितैर्बाणैर्विनिहत्य महाचमूम् २१

७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ ॥ क्षत्रविदूश्च द्रवीराणामित्यनेन ब्राह्मणदत्ते युद्धं सर्वेषां श्रेयस्करमित्यर्थः १९ । २० । २१

२२ युक्तायोजयित्वा ॥ २३ इति कर्णपर्वणि नीलकंठीये भारतमावदीये षट्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ यत्तदिति अभ्येत्यसदकरोत्तन्ममाचक्ष्वेत्यन्वयः १ । २ । ३ । ४ । ५

प्रमृद्य चरथश्रेष्ठान्युधिष्ठिरमपीडयत् ॥ विवस्त्रायुवदेहासूनुकृत्वा शत्रून् सहस्रशः २२ युक्तास्वर्ग्यशोभ्यां च स्वेभ्यो मुदमुदावहत् ॥ एवं मारिषसंग्रामो न रवाजि
गजक्षयः ॥ कुरूणां सृजयानां च देवासुरसमोऽभवत् २३ ॥ इति श्रीमहाभारते कर्णपर्वणि संकुलयुद्धे सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४७ ॥ ॥ दृतराष्ट्र उवाच ॥ यत्प्र
विश्य पार्थानां सैन्यं कुर्वन् जनक्षयम् ॥ कर्णो राजानमभ्येत्य तन्ममाचक्ष्व संजय १ केच प्रवीराः पार्थानां युधिकर्णमवारयन् ॥ कांश्च प्रमथ्याधिरथिर्युधिष्ठिरमपी
डयत् २ ॥ संजय उवाच ॥ दृष्टुमुग्रमुखान् पार्थान् दृष्ट्वा कर्णो व्यवस्थितान् ॥ समभ्यधावत्त्वरितः पंचालाञ्छु कर्षिणः ३ तंतूर्णमभिधावंतं पंचालाजितकाशि
नः ॥ प्रत्युद्युर्महात्मानं हंसा इव महार्णवम् ४ ततः शंखसहस्राणां निःस्वनो हृदयंगमः ॥ प्रादुरासीदुभयतो भेरीशब्दश्च दारुणः ५ नानाबाणनिपाताश्च द्विपा
श्चरथनिःस्वनः ॥ सिंहनादश्च वीराणामभवद्दारुणस्तदा ६ साद्रिद्रुमाणवाभूमिः सवातां बुद्धमंवरम् ॥ साकैर्दुग्रहनक्षत्राद्यौश्च व्यक्तं विघूर्णिता ७ इति भूतानि
तं शङ्खमेनिरेते च विव्यथुः ॥ यानि चाप्यल्पसत्त्वानि प्रायस्तानि मृतानि च ८ अथ कर्णो भृशं कुद्धः शीघ्रमस्त्रमुदीरयन् ॥ जघान पांडवीं सेनामासुरीमघवानिव ९
स पांडवबलं कर्णः प्रविश्य विसृजञ्छरान् ॥ प्रमद्रकाणां प्रवरानहनत्सप्तसप्ततिम् १० ततः सुपुंखैर्निशितैरथश्रेष्ठारथेषुभिः ॥ अवधीत् पंचविंशत्या पंचालान् पंच
विंशतिम् ११ सुवर्णपुंखैर्नाराचैः परकायविदारणैः ॥ चेदिकानवधीद्वीरः शतशोऽथ सहस्रशः १२ तंतथा समरे कर्मकुर्वाणमतिमानुवम् ॥ परिवर्तुर्न हाराज पंचा
लानां रथवजाः १३ ततः संधाय विशिखान् पंचभारतदुःसहान् ॥ पंचालानवधीत् पंचकर्णो वैकर्तनो वृषः १४ भानुदेवं चित्रसेनं सेनाविदुं च भारत ॥ तपनं शूरसे
नं च पंचालानहनद्रणे १५ पंचालेषु च शूरेषु ध्यमानेषु सायकैः ॥ हाहाकारो महानासीत् पंचालानां महाहवे १६ परिवर्तुर्न हाराज पंचालानां रथादश ॥ पुनरेव च
तान् कर्णो जघानाशुपतत्रिभिः १७ चक्रक्षौ तु कर्णस्य पुत्रौ मारिषदुर्जयौ ॥ सुषेणः सत्यसेनश्च त्यक्त्वा प्राणान्युध्यताम् १८ पृष्ठगोप्ता तु कर्णस्य ज्येष्ठः पुत्रो महार
थः ॥ वृषसेनः स्वयं कर्णं पृष्ठतः पर्यपालयत् १९ दृष्टुमुग्रः सात्यकिश्च द्रौपदेया वृकोदरः ॥ जनमेजयः शिखंडी च प्रवीराश्च प्रमद्रकाः २० चेदिके कयं पंचालाय
मौमत्स्याश्च दंशिताः ॥ समभ्यधावन् रराधेयं जिघांसंतः प्रहारिणम् २१ त एनं विविधैः शस्त्रैः शरधाराभिरेव च ॥ अभ्यवर्षन् विमर्दं तं प्रावृषीवां बुदागिरिम् २२ पि
तरंतु परीप्संतः कर्णपुत्राः प्रहारिणः ॥ त्वदीयाश्चापरे राजन् वीरा वीरानवारयन् २३ सुषेणो भीमसेनस्य च्छित्त्वा भलेन कार्मुकम् ॥ नाराचैः सप्तभिर्विद्धाहृदिभिर्भि
ननादह २४ अथान्यद्वनुरादाय सुदृढं भीमविक्रमः ॥ सज्जं वृकोदरः कृत्वा सुषेणस्याच्छिनद्धनुः २५ विव्याध चैनं दशभिः कुद्धो नृत्यान्निवेष्टुभिः ॥ कर्णं च तूर्णं वि
व्याध त्रिसप्तत्या शितैः शरैः २६ ५ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ विमर्दं विवृद्धं २२ । २३ । २४ । २५ । २६

भानुसेनचदशभिःसाश्वसूतायुधध्वजम् ॥ पश्यतां सुहृदामध्येकर्णपुत्रमपातयत् २७ क्षुरप्रणुन्नततस्यशिरश्चंद्रनिभाननम् ॥ शुभदर्शनमेवासीन्नालप्रष्टमि
वांजुजम् २८ हत्वाकर्णसुतंममिस्तावकान्पुनरादयत् ॥ कृपहार्दिक्ययोश्छित्वाचापौतावप्यथार्दयत् २९ दुःशासनंत्रिभिर्विद्धाशकुर्निषाद्विरायसैः ॥ उरु
कंचपतत्रिचकारविरथाबुधौ ३० सुषेणंचहतेऽसीतिबुधनादत्तसायकम् ॥ तमस्यकर्णाश्चिच्छेदत्रिभिश्चैनमताडयत् ३१ अथान्यपरिजग्राहसुपर्वाणिसुतेज
नम् ॥ सुषेणायासृजद्भीमस्तमप्यस्याच्छिनदृषः ३२ पुनःकर्णस्त्रिसप्तत्याभीमसेनमथेषुभिः ॥ पुत्रं परीप्सन्विध्याधकूरंकूरैर्जिघांसया ३३ सुषेणस्तुधनुर्गृह्य
भारसाधनमुत्तमम् ॥ नकुलंपंचभिर्वाणैर्बाह्वोरुरसिचार्पयत् ३४ नकुलस्तंतुर्विशत्याविद्धाभारसहैर्दृढैः ॥ ननादबलवन्नादंकर्णस्यभयमादधत् ३५ तंसुषेणो
महाराजविद्धादशभिराशुभैः ॥ चिच्छेदचधनुःशीघ्रंक्षुरप्रेणमहारथः ३६ अथान्यद्वनुरादायनकुलःक्रोधमूर्छितः ॥ सुषेणंनवभिर्वाणैर्वारयामाससंयुगे ३७ स
तुवाणैर्दिशोराजन्नाच्छाद्यपरवीरहा ॥ आजप्रेसारथिचास्यसुषेणंचततस्त्रिभिः ३८ चिच्छेदचास्यसुहृदंधनुर्भलैस्त्रिभिस्त्रिधा ॥ अथान्यद्वनुरादायसुषेणः
क्रोधमूर्छितः ३९ आविध्यन्नकुलंषष्ठ्यासहदेवंचसप्तभिः ॥ तद्युद्धंसुमहद्वोरमासीद्देवासुरोपमम् ४० निघ्नतांसायकैस्तूर्णमन्योन्यस्यवधंप्राति ॥ सात्यकिर्द्व
षसेनस्यसूतंहत्वात्रिभिःशरैः ४१ धनुश्चिच्छेदभल्लेनजघानाश्वान्श्वसप्तभिः ॥ ध्वजमेकेषुणोन्मथ्यात्रिभिस्तंहयताडयत् ४२ अथावसन्नःस्वरथेमुहूर्तात्पुनरु
त्थितः ॥ सरणेषुयुधानेनविमूताश्वरथध्वजः ४३ कृतोजिघांसुःशैनेयंखड्गचर्मधृगभ्ययात् ॥ तस्यचापततःशीघ्रंवृषसेनस्यसात्यकिः ४४ वाराहकर्णैर्दशभिर
विध्यदसिचर्मणी ॥ दुःशासनस्तुतंहत्वाविरथंवायुधंक्रुतम् ४५ आरोप्यस्वरथंतूर्णमपोवाहरणातुरम् ॥ अथान्यंरथमास्थायवृषसेनोमहारथः ४६ द्रौपदे
यास्त्रिसप्तत्यायुयुधानंचपंचभिः ॥ भीमसेनंचतुःषष्ठ्यासहदेवंचपंचभिः ४७ नकुलंत्रिंशतावाणैःशतानीकंचसप्तभिः ॥ शिखंडिनंचदशभिर्धर्मराजंशतेनच
४८ एतांश्चान्यांश्चराजेंद्रप्रवीरानजयद्युद्धिनः ॥ अभ्यर्दयन्महेष्वासःकर्णःपुत्रोविशांपते ४९ कर्णस्ययुधिदुर्धर्षस्ततःपृष्ठमपालयत् ॥ दुःशासनंचशैनेयो
नवैर्नवभिरायसैः ५० विमूताश्वरथंक्रुत्वाललाटेत्रिभिरार्पयत् ॥ सत्वन्यरथमास्थायविधिवत्कल्पितंपुनः ५१ युयुधेपांडुभिःसार्धंकर्णस्याप्याययन्बलम् ॥ घृ
ष्टयुग्मस्ततःकर्णमविध्यदशभिःशरैः ५२ द्रौपदेयास्त्रिसप्तत्यायुयुधानस्तुसप्तभिः ॥ भीमसेनश्चतुःषष्ठ्यासहदेवंचसप्तभिः ५३ नकुलस्त्रिंशतावाणैःशतानीक
स्तुसप्तभिः ॥ शिखंडीदशभिर्वीरोधर्मराजःशतेनतु ५४ एतेचान्येचराजेंद्रप्रवीराजयद्युद्धिनः ॥ अभ्यर्दयन्महेष्वासंसूतपुत्रमहामृधे ५५ तान्सूतपुत्रोविशि
खैर्दशभिर्दशभिःशरैः ॥ रथेनानुचरन्वीरःप्रत्यविध्यदरिंदमः ५६ तत्रास्त्रवीर्यकर्णस्यलाघवंचमहात्मनः ॥ अपश्याममहाभागतदहुतमिवाभवत् ५७

५८। ५९। ६० विवरमंतरंददुः प्रकृताइत्यर्थः ५१। ५२। ५३। ५४। ५५। ५६। ५७ ॥ इति कर्णपर्वणि नीलकंठीये भारतमावदीपे अष्टचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४८ ॥ ॥ ७ ॥

नह्याददानंददृष्टुःसंदधानंचसायकान् ॥ विमुंचतंचसरंभादपश्यंतहतानरीन् ५८ द्यौर्विद्यद्दृदिशश्चैवप्रपूर्णानिशितैःशरैः ॥ अरुणाभ्रावृताकारंतास्मिन्दे
वभौवियत् ५९ नृत्यान्निवहिराधेयश्चापहस्तःप्रतापवान् ॥ यैर्विद्धःप्रत्यविध्यत्तानेकैकंत्रिगुणैःशरैः ६० शतैश्चदशभिश्चैतान्पुनर्विद्वाननादच ॥ साश्वसू
तरथाश्छन्नास्ततस्तेविवरंददुः ६१ तान्प्रमथ्यमहेष्वासानराधेयःशरवृष्टिभिः ॥ गजानीकमसंवाधंप्राविशच्छत्रुकर्शनः ६२ सरथास्त्रिंशतंहत्वाचेदीनामानि
वर्तिनाम् ॥ राधेयोनिशितैर्वाणैस्ततोऽभ्याच्छुधिष्ठिरम् ६३ ततस्तेपांडवाराजश्छिखंडीचससात्यकिः ॥ राधेयात्परिरक्षंतोराजानंपर्यवारयन् ६४ तथैव
तावकाःसर्वेकर्णदुर्वारणरणे ॥ यत्ताःशूरामहेष्वासाःपर्यरक्षंतसर्वशः ६५ नानावादित्रघोषाश्चप्रादुरासान्विशांपते ॥ सिंहनादश्चसंजज्ञेश्वराणामभिगर्जताम्
६६ ततःपुनःसमाजग्मुर्भीताःकुरुपांडवाः ॥ युधिष्ठिरमुखाःपार्थाःसूतपुत्रमुखावयम् ६७ ॥ ॥ इति श्रीमहाभारते कर्णपर्वणि संकुलयुद्धे अष्टचत्वा
रिंशोऽध्यायः ॥ ४८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ संजयउवाच ॥ विदार्यकर्णस्तासेनायुधिष्ठिरमथाद्रवत् ॥ रथहस्यश्वपतीनांसहस्रैःपरिवारितः १ नानायुधस
हस्राणिप्रेरितान्यरिभिर्दृष्टः ॥ छित्वाबाणशतैरुग्रैस्तानविध्यदसंभ्रमात् २ निचकर्ताशिरास्येषांबाहून्तून्श्वसूतजः ॥ तेहतावसुधापितुर्भग्राश्चान्येविदुर्बुधः
३ द्राविडास्तुनिषादास्तुपुनःसात्यकिचोदिताः ॥ अभ्यद्रवन्जिघांसंतःपतयःकर्णमाहवे ४ तेविबाहुशिरस्त्राणाःप्रहताःकर्णसायकैः ॥ पेतुःपृथिव्यांयुगप
च्छिन्नंशालवनंयथा ५ एवंयोधशतान्याजौसहस्राण्ययुतानिच ॥ हतानीयुर्मर्हीदेहैर्यशसाऽपूरयन्दिशः ६ अथैकैर्तनंकर्णरणेकुद्धमिवांतकम् ॥ रुरुधु पांडुपं
चालाव्याधिंमंत्रौषधैरिव ७ सतान्प्रमृद्याभ्यपतत्पुनरेवयुधिष्ठिरम् ॥ मंत्रौषधिक्रियातीतोव्याधिरत्युल्बणोयथा ८ सराजगृद्धिभीरुद्वःपांडुपंचालकेकयैः ॥
नाशकत्तानतिक्रांतुंमृत्युर्ब्रह्मविदोयथा ९ ततोयुधिष्ठिरःकर्णमदूरस्थंनिवारितम् ॥ अब्रवीत्परवीरघ्नंक्रोधसंरक्तलोचनः १० कर्णकर्णवृथाहृष्टेसूतपुत्रवचःशृणु ॥
सदास्पर्धसिसंग्रामेफाल्गुनेनतरस्विना ११ तथाऽस्मान्बाधसेनित्यंघातैराष्ट्रमतोस्थितः ॥ यद्वलयच्चतेवीर्यप्रद्वेषोयस्तुपांडव १२ तत्सर्वदर्शयस्वाद्यपौरुषं
महदास्थितः ॥ युद्धश्रद्धांचतेऽद्याहंविनेष्यामिमहाहवे १३ एवमुक्तामहाराजकर्णपांडुसुतस्तदा ॥ सुवर्णपुंखैर्दशभिर्विव्याधायस्मयैःशरैः १४ तंसूतपुत्रो
दशभिःप्रत्यविध्यदरिंदमः ॥ वत्सदंतैर्महेष्वासःप्रहसन्निवभारत १५ सोऽवज्ञायतुनिर्विद्धःसूतपुत्रेणमारिष ॥ प्रजज्वालततःक्रोधाद्धविषेवदुताशनः १६
ज्वालामालापरिक्षिप्तोराज्ञोदेहोव्यदृश्यत ॥ युगांतेदग्धुकामस्यसंवर्ताग्रेरिवापरः १७

विदार्येति १। २। ३। ४। ५। ६। ७। ८। ९। १०। ११। १२। १३। १४। १५। १६। १७

१८। १९। २०। २१। २२। २३। २४। २५। २६। २७। २८। २९। ३०। ३१। ३२। ३३। ३४। ३५। ३६। ३७। ३८। ३९ पुष्पेन्द्रस्य युधिष्ठिरस्य ४०। ४१
 ततोविस्फार्यसुमहच्चापंहेमपरिष्कृतम् ॥ समाधत्ताशितंबाणंगिरीणामपिदारणम् १८ ततःपूर्णयतोत्कृष्टंमदंडनिभंशरम् ॥ सुमोचत्वरितोराजामृतपुत्रजि
 घांसया १९ सतुवेगवतामुक्तोबाणोवज्राशनिस्वनः ॥ विवेशसहसार्कणसंघेपार्श्वमहारथम् २० सतुतेनप्रहारेणपीडितःप्रमुमोहवै ॥ स्रस्तगात्रोमहाबाहुर्ध
 नुरुत्सृज्यस्यंदने २१ गतासुरिवनिश्चेताःशल्यस्याभिमुखोऽपतत् ॥ राजाऽपिभूयोनाजग्रेकर्णपार्थहितेप्सया २२ ततोहाहाकृतंसर्वधार्तराष्ट्रबलमहत् ॥
 विवर्णमुखभूयिष्ठकर्णदृष्ट्वातथागतम् २३ सिंहनादश्चसंजज्ञेक्ष्वेलाःकिललिलास्तथा ॥ पांडवानामहाराजदृष्ट्वा राज्ञःपराक्रमम् २४ प्रतिलभ्यतुराधेयःसंज्ञाना
 तिचिरादिव ॥ दध्रेराजविनाशायमनःक्रूरपराक्रमः २५ सहेमविकृतंचापंविस्फार्यविजयमहत् ॥ अवाकिरदमेयात्मापांडवंनिशितैःशरैः २६ ततःक्षुराभ्यां
 पांचालपौचक्रक्षौमहात्मनः ॥ जघानचंद्रदेवंचदंडधारंचसंयुगे २७ तावुभौधर्मराजस्यप्रवीरौपरिपार्श्वतः ॥ रथाभ्याशेचकाशेतेचंद्रस्येवपुनर्वसू २८ यु
 धिष्ठिरःपुनःकर्णमविद्धयत्रिंशताशरैः ॥ सुषेणंसत्यसेनंचत्रिभिस्त्रिभिरताडयत् २९ शल्यंनवत्याविष्याधत्रिसप्तत्याचसूतजम् ॥ तांस्तस्यगोष्ठुन्विष्याध
 त्रिभिस्त्रिभिरजिह्वगैः ३० ततःप्रहस्याधिरथिर्विधुन्वानःसकार्मुकम् ॥ भित्त्वाभलेनराजानंविद्धाषष्ठ्याऽनदत्तदा ३१ ततःप्रवीराःपांडूनामभ्यधावन्नम
 र्षिताः ॥ युधिष्ठिरंपरीप्संतःकर्णमभ्यर्दयच्छरैः ३२ सात्यकिश्चेकितानश्चयुयुत्सुःपांडव्यएवच ॥ धृष्टद्युम्नःशिखंडीचद्रौपदेयाःप्रभद्रकाः ३३ यमौचभौम
 सेनश्चशिशुपालस्यचात्मजः ॥ कारूपामत्स्यशेषाश्चकेकयाःकाशिकोसलाः ३४ एतेचत्वरितावीरावसुषेणमताडयन् ॥ जनमेजयश्चपांचाल्यःकर्णविष्या
 धसायकैः ३५ वाराहकर्णनाराचैर्नालीकैर्निशितैःशरैः ॥ वत्सदंतैर्विपाठैश्चक्षुरप्रैश्चटकामुखैः ३६ नानाप्रहरणैश्चोग्रैरथहस्त्यश्वसादिभिः ॥ सर्वतोऽभ्यद्रव
 त्कर्णपरिवार्यजिघांसया ३७ सपांडवानांप्रवरैःसर्वतःसमभिद्रुतः ॥ उदीरयन्ब्राह्ममस्त्रंशरैरापूरयन्दिशः ३८ ततःशरमहाज्वालोवीर्योष्माकर्णपावकः ॥ निर्दे
 हन्पांडववनंवीरःपर्यचरद्रणे ३९ ससंधायमहास्त्राणिमहेष्वासोमहामनाः ॥ प्रहस्यपुरुषेन्द्रस्यशरैश्चिच्छेदकार्मुकम् ४० ततःसंधायनवर्तिनिमेषान्नतपर्व
 णाम् ॥ विभेदकवचंराज्ञोरणेकर्णःशितैःशरैः ४१ तद्वर्महेमविकृतंरत्नचित्रंबभौपतत् ॥ सविद्युदभ्रंसवितुःश्लिष्टंवातहतंतथा ४२ तदंगात्पुरुषेन्द्रस्यभ्रष्टवर्म
 व्यरोचत ॥ रत्नैरलंकृतंचित्रैर्व्यभ्रंनिशियथानभः ४३ छिन्नवर्माशरैःपार्थोरुधिरणेसमुक्षितः ॥ ततःसर्वायसीशक्तिंचिक्षेपाधिरथिंप्रति ४४ तांज्वलंतीमिवा
 काशेशरैश्चिच्छेदसप्तभिः ॥ साछिन्नाभूमिमगमन्महेष्वासस्यसायकैः ४५ ततोवाहोर्ललाटेचहृदिचैवयुधिष्ठिरः ॥ चतुर्भिस्तोमरैःकर्णताडयित्वाऽनदन्मु
 दा ४६ उद्भिन्नरुधिरःकर्णःक्रुद्धःसर्पहवश्चसन् ॥ ध्वजांचिच्छेदमलेनत्रिभिर्विष्याधपांडवम् ४७

४२। ४३। ४४। ४५। ४६। ४७

४८। ४९। ५०। ५१। ५२। ५३। ५४। ५५। ५६। ५७। ५८। ५९। ६०। ६१। ६२। ६३। ६४। ६५। ६६। ६७। ६८। ६९। ७०। ७१। ७२। ७३। ७४। ७५। ७६। ७७

इषुधीचास्यचिच्छेदरथंचातिलशोऽच्छिनत् ॥ कालवालास्तुयेपार्थदंतवर्णाऽवहन्महयाः ५८ तैर्युक्तरथमास्थायप्रायाद्राजापराङ्मुखः ॥ एवंपार्थोऽभ्युपा
 यात्सनिहतःपार्ष्णिसारथिः ४९ अशकुवन्प्रमुखतःस्थातुंकर्णस्यदुर्मनाः ॥ अभिद्रुत्यतुराधेयःपांडुपुत्रंयुधिष्ठिरम् ५० वज्रच्छत्राकुशैर्मत्स्यैर्ध्वजकूर्मांबुजा
 दिभिः ॥ लक्षणैरुपपन्नेनपांडुनापांडुनंदनम् ५१ पवित्रीकर्तुमात्मानंस्कंधेसंसृज्यपाणिना ॥ ग्रहीतुमिच्छन्सबलात्कुंतीवाक्यंचसोऽस्मरत् ५२ तंशल्यः
 प्राहमाकर्णगृहीथाःपार्थिवोत्तमम् ॥ गृहीतमात्रोहत्वात्वांमाकरिष्यतिभस्मसात् ५३ अब्रवीत्प्रहसन्नाजन्कुत्सयन्निवपांडवम् ॥ कथंनामकुलेजातःक्षत्रधर्मेव्य
 वस्थितः ५४ प्रजह्यात्समरंभोतःप्राणात्रक्षन्महाहवे ॥ नभवानक्षत्रधर्मेपुकुशलोहीतिमेमतिः ५५ ब्राह्मेबलेभवान्युक्तःस्वाध्यायेयज्ञकर्मणि ॥ मास्मयुद्धयस्व
 कौंतेयमास्मवीरान्समासदः ५६ माचेतानप्रियंबूहिमावैव्रजमहारणम् ॥ वक्तव्यामारिषान्येतुनवक्तव्यास्तुमादृशाः ५७ मादृशान्विबुध्वन्युद्धेएतदन्यच्चल
 प्स्यसे ॥ स्वगृहंगच्छकौंतेययत्रतौकेशवार्जुनौ ५८ नहित्वांसमरेराजमहन्त्यात्कर्णःकथंचन ॥ एवमुक्त्वाततःपार्थविसृज्यचमहाबलः ५९ न्यहनत्पांडवींसेनां
 वज्रहस्तइवासुरीम् ॥ ततोऽपायाहुतराजन्वीडान्निवनरेश्वरः ६० अथापयातंराजानंमत्वाऽन्वीयुस्तमच्युतम् ॥ चेदिपांडवपंचालाःसात्यकिश्चमहारथः
 ६१ द्रौपदेयास्तथाक्षुरामाद्रीपुत्रौचपांडवौ ॥ ततोयुधिष्ठिरानीकंदृष्ट्वाकर्णःपराङ्मुखम् ६२ कुरुभिःसहितोवीरःप्रहृष्टःपृष्ठतोऽन्वगात् ॥ भेरीशंखमृदंगा
 नांकार्मुकाणांचनिःस्वनः ६३ बभूवधार्तराष्ट्राणांसिंहनादरवस्तथा ॥ युधिष्ठिरस्तुकोरव्यरथमारुह्यसत्वरम् ६४ श्रुतकीर्तेर्महाराजदृष्ट्वाऽन्कर्णविक्रमम् ॥
 काल्यमानंबलंदृष्ट्वाधर्मराजोयुधिष्ठिरः ६५ स्वान्योधानब्रवीत्कुद्वोनिग्रतैतान्किमासत ॥ ततोराज्ञाऽभ्यनुज्ञाताःपांडवानांमहारथाः ६६ भीमसेनमुखाः
 सर्वेपुत्रास्तेप्रत्युपाद्रवन् ॥ अभवत्तुमुलःशब्दोयोधानांतत्रभारत ६७ रथहस्त्यश्वपतीनांशस्त्राणांचततस्ततः ॥ उत्तिष्ठतप्रहरतप्रेताभिपततेतिच ६८
 इतिब्रुवाणाह्वान्योन्यंजघुर्योधामहारणे ॥ अभ्रच्छायेवतत्रासीच्छरवृष्टिभिरंबरे ६९ समावृत्तैर्नरवरैर्निघ्नद्विरितरेतरम् ॥ विपताकध्वजच्छत्राव्यश्वमूतायु
 धारणे ७० व्यंगांगवयवापेतुःक्षितौक्षीणाःक्षितीश्वराः ॥ प्रवणादिवशैलानांशिखराणिद्विपोतमाः ७१ सारोहानिहताःपेतुर्वज्रभिन्नाइवाद्रयः ॥ छिन्नभिन्न
 विपर्यस्तैर्वर्मांलंकारभूषणैः ७२ सारोहास्तुरगाःपेतुर्हतवीराःसहस्रशः ॥ विप्रविद्धायुधाश्चैवविरथाश्चरथैर्हताः ७३ प्रतिवीरैश्चसंमर्दंपतिसंघाःसहस्रशः ॥
 विशालायतताम्राक्षैःपद्मेदुसदृशाननैः ७४ शिरोभिर्युद्धशौडानांसर्वतःसंवृतामही ॥ यथाभुवितथाव्योमिनिःस्वनंशुश्रुवर्जनाः ७५ विमानैरप्सरःसंघैर्गीतवा
 दित्रनिःस्वनैः ॥ हतानभिमुखान्विरान्वीरैःशतसहस्रशः ७६ आरोप्यारोप्यगच्छन्तिविमानेष्वप्सरोगणाः ॥ तदृष्ट्वामहदाश्चर्यंप्रत्यक्षंस्वर्गलिप्सया ७७

सकामुकेमहावेगंभारसाधनमुत्तमम् ॥ गिरीणामपिभेत्तारंसायकंसमयोजयत् ४४ विरुष्यबलवच्चापमाकर्णादतिमारुतिः ॥ तंमुमोचमहेष्वासःकुद्रःकर्णजिघांस
या ४५ सविसृष्टोबलवताबाणोवज्राशनिस्वनः ॥ अदारयद्रुणेकर्णवज्रवेगोयथाऽचलम् ४६ समीमसेनाभिहतःसूतपुत्रःकुरुद्रह ॥ निषसादरथोपस्थेविसंज्ञः
पृतनापतिः ४७ ततोमद्राधिपोहृष्टाविसंज्ञंमुतनंदनम् ॥ अपोवाहरथेनाजौकर्णमाहवशोभिनम् ४८ ततःपराजितेकर्णेधार्तराष्ट्रीमहाचक्रम् ॥ व्यद्रावयद्री
मसेनोयथेद्रोदानवानपुरा ४९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेकर्णपर्वणिकर्णपयानेपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५० ॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ सुदुष्करमिदं कर्म कृतं भीमेन संजय ॥
येन कर्णो महाबाहुरथोपस्थे निपातितः १ कर्णो ह्येकोरणे हंता पाण्डवान्सृजयैः सह ॥ इति दुर्योधनः सूतं प्राब्रवीन्मां मुहुर्मुहुः २ पराजितं तुराधेयं दृष्ट्वा भीमेन संयुगे ॥
ततः परं किमकरोत्पुत्रो दुर्योधनो मम ३ ॥ संजय उवाच ॥ विमुखं प्रेक्ष्य राधेयं सूतपुत्रं महाहवे ॥ पुत्रस्तव महाराज सो दूर्यान्समभाषत ४ शीघ्रं गच्छ तमद्रं वीरा
धेयं परिरक्षत ॥ भीमसेन भयागाधे मज्जंतं व्यसनार्णवे ५ ते तुराज्ञा समादिष्टा भीमसेनं जिघांसवः ॥ अभ्यवर्तंत संकुद्धाः पतंगाः पावकं यथा ६ श्रुतवां दुर्धरः काथो
विवित्सुर्विकटः समः ॥ निषंगीकवचीपाशीतथानंदोपनंदकौ ७ दुष्प्रधर्षः सुबाहुश्च वातवेगसुवर्चसौ ॥ धनुर्ग्राहो दुर्मदश्च जलसंधः शलः सह ८ एते रथैः परिवृता
वीर्यवंतो महाबलाः ॥ भीमसेनं समासाद्य समं तात्पर्यं वारयन् ९ ते व्यमुचञ्छन् व्रातान्नाना लिंगान्समंततः ॥ स तैरभ्यर्च्य मानस्तु भीमसेनो महाबलः १० तेषामा
पततां क्षिप्रं सुतानां तेजनाधिप ॥ रथैः पंचदशैः सार्द्धं पंचाशदहनद्रथान् ११ विवित्सोस्तु ततः कुद्रो मल्लेनापाहरच्छिरः ॥ भीमसेनो महाराज तत्पपातहतं भुवि
१२ स कुंडलशिरस्त्राणं पूर्णं चंद्रोपमं तथा ॥ तं दृष्ट्वा निहतं शूरं भ्रातरः सर्वतः प्रभो १३ अभ्यद्रवंत समरे भीमं भीमपराक्रमम् ॥ ततोऽपराभ्यां भल्लाभ्यां पुत्रयोस्ते
महाहवे १४ जहार समरे प्राणान् भीमो भीमपराक्रमः ॥ तौ धरामनुपद्येतां वातरुग्णा विवदुमौ १५ विकटश्च सहश्चोभौ देवपुत्रोपमौ नृप ॥ ततस्तु त्वरितो भीमः का
थं निन्येयमक्षयम् १६ नाराचेन सुतीक्ष्णेन सह तोन्यपतद्भुवि ॥ हाहाकारस्ततस्तीव्रः संवभूवजनेश्वर १७ बध्यमानेषु वीरेषु तव पुत्रेषु धन्विषु ॥ तेषां सुलुलि
ते सैन्ये पुनर्भीमो महाबलः १८ नंदोपनंदौ समरे प्रेषयद्यमसादनम् ॥ ततस्ते प्राद्रवन्भीताः पुत्रास्ते विह्वलीकृताः १९ भीमसेनं रणे दृष्ट्वा कालांतक्यमोपमम् ॥
पुत्रास्ते निहतान् दृष्ट्वा सूतपुत्रः सुदुर्मनाः २० हंसवर्णान् हयान्भूयः प्रेषयद्यत्र पाण्डवः ॥ ते प्रेषिता महाराज मद्राजेन वाजिनः २१ भीमसेन रथं प्राप्य समसज्जंतवे
गिताः ॥ स सन्निपातस्तु मुलो घोररूपो विशांपते २२ आसीद्रौद्रो महाराज कर्णपाण्डवयोर्मृधे ॥ दृष्ट्वा मम महाराज तौ समेतौ महारथौ २३ आसीद्वादिः कथं युद्धमे
तदद्य भविष्यति ॥ ततो भीमोरणश्लाघीच्छादयामास पात्रिभिः २४

११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४

२५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ हरीन्द्रयोर्वानरेन्द्रयोर्वालिलुग्रीवयोरित्यर्थः २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१

कर्णरणे महाराजपुत्राणां तव पश्यताम् ॥ ततः कर्णो भृशं कुद्रो भीमं नवभिरायसैः २५ विव्याध परमास्त्रज्ञो मल्लैः संनतपर्वभिः ॥ आहतः समहाबाहुर्भीमो भीमपरा
क्रमः २६ आकर्णपूर्णैर्विशिखैः कर्णविव्याधसप्तभिः ॥ ततः कर्णो महाराज आशीविषद्वयश्च सन् २७ शरवर्षेण महता छादयामास पाण्डवम् ॥ भीमोऽपेतशरवातै
श्छादयित्वा महारथम् २८ पश्यतां कौरवेयाणां विनन्दमहाबलः ॥ ततः कर्णो भृशं कुद्रो दृढमादाय कार्मुकम् २९ भीमं विव्याध दशभिः कंकपत्रैः शिलाशितैः ॥
कार्मुकं चास्य चिच्छेद मल्लेन निशितेन च ३० ततो भीमो महाबाहुर्हेमपट्टविभूषितम् ॥ परिधं वीरमादाय मृत्युदंडमिवापरम् ३१ कर्णस्य निधनाकांक्षी चिक्षेपा
तिबलोनदन् ॥ तमापतंतं परिधं वज्राशनि समस्वनम् ३२ चिच्छेद बहुधा कर्णः शरैराशीविषोपमैः ॥ ततः कार्मुकमादाय भीमो दृढतरं तदा ३३ छादयामास वि
शिखैः कर्णं परबलार्दनम् ॥ ततो युद्धमभूद्रोरं कर्णपाण्डवयोर्मृधे ३४ हरीन्द्रयोरिव मुहुः परस्परवधैषिणोः ॥ ततः कर्णो महाराज भीमसेनं त्रिभिः शरैः ३५ आकर्णमू
लं विव्याध दृढमायम्य कार्मुकम् ॥ सोऽतिविद्रोमहेष्वासः कर्णेन बलिनां वरः ३६ घोरमादत विशिखं कर्णकायावदारणम् ॥ तस्य भित्त्वा तनुत्राणं भित्त्वा कायं च सा
यकः ३७ प्राविशद्वरणीराजन्वल्मीकमिव पन्नगः ॥ स तेनातिप्रहारेण व्यथितो विह्वलन्निव ३८ संचचालरथे कर्णः क्षितिकं पेयथाऽचलः ॥ ततः कर्णो महाराजरो
षामर्षसमान्वितः ३९ पाण्डवं पंचविशत्या नाराचानां समारपयत् ॥ आजघ्ने बहुभिर्बाणैर्ध्वजमेकेषुणाऽहनत् ४० सारथिं चास्य मल्लेन प्रेषयामास मृत्यवे ॥ छित्त्वा
च कार्मुकं तूर्णं पाण्डवस्याशुपत्रिणा ४१ ततो मुहूर्ताद्राजेंद्रनातिकृच्छ्राद्धसन्निव ॥ विरथं भीमकर्माणं भीमं कर्णश्चकार ह ४२ विरथा भरतश्रेष्ठप्रहसन्ननिलोपमः ॥
गदां गृह्य महबाहुरपतत्स्यंदनोत्तमात् ४३ अवलुत्य च वेगेन तव सैन्यं विशांपते ॥ व्यधमद्रदया भीमः शरन्मेघानिवानिलः ४४ नागान्सप्तशतान्नाजव्रीषादंता
न्प्रहारिणः ॥ व्यधमत्सहस्रा भीमः कुद्ररूपः परंतपः ४५ दंतवेषेषु नेत्रेषु कुंभेषु च कटेषु च ॥ मर्मस्वपि च मर्मज्ञस्तावन्नानवधीद्वली ४६ ततस्ते प्राद्रवन्भीताः
प्रतीपं प्राहिताः पुनः ॥ महामात्रैस्तमावबुर्मेघा इवादिवाकरम् ४७ तान्सप्तशतान्नागान्सारोहायुधकेतनान् ॥ भूमिष्ठो गदया जघ्ने वज्रेणैद्रइवाचलान् ४८ ततः
सुबलपुत्रस्य नागानतिबलान् पुनः ॥ पोथयामास कौंतेयो द्विपंचाशदरिंदमः ४९ तथारथशतं साग्रं पतींश्च शतशोऽपरान् ॥ न्यहनत्पाण्डवो युद्धे तापयंस्तव वाहि
नीम् ५० प्रताप्यमानं सूर्येण भीमेन च महात्मना ॥ तव सैन्यं संयुक्तो च चर्मग्रावाहितं यथा ५१ ते भीमभयसंनतस्तास्तावका भरतर्षभ ॥ विहाय समरे भीमं दु
ष्टुर्वैदिशोदश ५२ रथाः पंचशताश्चान्येहादिनश्चर्मवर्भिणः ॥ भीममभ्यद्रवन्ग्रंतः शरपूगैः समंततः ५३ तान्संपंचशतान् वीरान्सपताकध्वजायुधान् ॥
पोथयामास गदया भीमो विष्णुरिवासुरान् ५४

४२ । ४३ । ४४ । ४५ । ४६ । ४७ । ४८ । ४९ । ५० । ५१ । ५२ । ५३ । ५४

118411

118610

२।३ वृष्टयः वृष्टयः ४।५।६।७।८।९।१०।११।१२।१३।१४।१५।१६।१७।१८।१९।२०।२१।२२।२३।२४।२५।२६।२७।२८।२९।३० नगनिभोपमाः नगेषुनितरांभातितेनगनिभाःपर्वतोत्तमास्तेउपमायेषामित्यर्थः १८।१९
रथौघाश्चहयौघाश्चनरौघाश्चसमंततः ॥ गजौघाश्चमहाराजसंसक्ताश्चपरस्परम् २ गदानांपरिघाणांचकणपानांचक्षिप्यताम् ॥ प्रासानांभिदिपालानांभुयं
हानांचसर्वशः ३ संपातंचानुपश्यामसंग्रामेभृशदारुणे ॥ शलभाइवसंपेतुःशरवृष्टयःसमंततः ४ नागात्रागाःसमासाद्यव्यधमंतपरस्परम् ॥ हयाहयाश्चसम
रेरथिनोरथिनस्तथा ५ पतयःपतिसंधांश्चहयसंधांश्चपतयः ॥ पतयोरथमातंगानरथाहस्त्यश्चमेवच ६ नागाश्चसमरेऽयंगममृदुःशीघ्रगानृप ॥ बध्यतांतत्र
शूराणांक्रोशतांचपरस्परम् ७ घोरमायोधनंजज्ञेपशूनांवैशसंयथा ॥ रुधिरेणसमास्तीर्णाभातिभारतमेदिनी ८ शक्रगोपगणाकीर्णाप्रावृषीवयथाधरा ॥ यथा
वावाससीशुक्रेमहारंजनरंजिते ९ विभृयाद्युवतीश्यामातद्वदासीद्वसुंधरा ॥ मांसशोणितचित्रेवशातकुंभमयीवच १० भिन्नानांचोत्तमंगानांबाहूनांचोरुभिः
सह ॥ कुंडलानांप्रवृद्धानांभूषणानांचभारत ११ निष्काणामथशूराणांशरीराणांचधान्विनानाम् ॥ चर्मणांसपताकानांसंधास्तत्रापतन्भुवि १२ गजागजान्स
मासाद्यविषाणैरार्दयन्नुप ॥ विषाणाभिहतास्तत्रभ्राजंतेद्विरदास्तथा १३ रुधिरेणावसित्कांगैरिक्कप्रस्रवाइव ॥ यथाभ्राजंतिस्वदंतःपर्वताधातुमंडिताः १४
तोमरान्रसादिभिर्मुक्तान्प्रतीपानास्थितान्बहून् ॥ हस्तैर्विचेरुस्तेनागाबभञ्जुश्चापरेतथा १५ नाराचैश्छिन्नवर्माणोभ्राजंतिस्मगजोत्तमाः ॥ हिमागमेयथारा
जनव्यभ्राइवमहीधराः १६ शरैःकनकपुंखैश्चचित्रारेजुर्गजोत्तमाः ॥ उल्काभिःसंप्रदीप्ताग्राःपर्वताइवभारत १७ केचिदग्नाहतानागैर्नागानगनिभोपमाः ॥
विनेशुःसमरेतस्मिन्पक्षवंतइवाद्रयः १८ अपरेप्राद्रवन्नागाःशल्यार्ताव्रणपीडिताः ॥ प्रतिमानैश्चकुंभैश्चपेतुरुर्व्यामहाहवे १९ विनेदुःसिंहवच्चान्येनदंतोभैर
वान्नवान् ॥ बभ्रुर्बहवोराजंश्चुकुशुश्चापरेगजाः २० हयाश्चनिहतावाणैर्हमभांडविभूषिताः ॥ निषेदुश्चैवमम्लुश्चबभ्रुमुश्चदिशोदश २१ अपरेकृष्यमाणाश्च
विचेष्टंतोमहीतले ॥ भावान्वहुविधांश्चकुस्ताडिताःशरतोमरैः २२ नरास्तुनिहताभूमौकूजंतस्तत्रमारिष ॥ दृष्ट्वाचबांधवानन्येपितूनन्येपितामहान् २३
घावमानान्परांश्चान्येदृष्ट्वाऽन्येतत्रभारत ॥ ग्रोत्रनामानिख्यात्नानिशशंसुरितरेतरम् २४ तेषांछिन्नमहाराजभुजाःकनकभूषणाः ॥ उद्वेष्टंतेविचेष्टंते
पतंतंचोत्पतंतंच २५ निपतंतितथैवान्येस्फुरंतंचसहस्रशः ॥ वेगांश्चान्येरणेचकुःपंचास्याइवपन्नगाः २६ तेषुजाभोगिभोगाभाश्चंदनाकाविशां
पते ॥ लोहितार्द्राभृशंरेजुस्तपनीयध्वजाइव २७ वर्तमानेतथाघोरेसंकुलेसर्वतोदिशम् ॥ अविज्ञाताःस्मयुध्यंतेविनिघ्नंतःपरस्परम् २८ भौमेनरजसा
कीर्णेशस्त्रसंपातसंकुले ॥ नैवस्वेनपरैराजनव्यज्ञायंततमोवृताः २९ तथातदभवयुद्धंघोररूपंभयानकम् ॥ लोहितोदामहनयःप्रसस्तुस्तत्रचासकृत् ३०
शीर्षपाषाणसंछन्नाःकेशशैवलशाद्वलाः ॥ अस्थिमीनसमाकीर्णाधनुःशरगदोड्डपाः ३१

२७ । २८ । २९ । ३० घनुःशरगदापवभास्वरत्वादुडुवन्नक्षत्रसदृशीःपांतीत्युडुगाः घनुरादिवदुडुपाःशोभायासांतादृतिवा । 'उडुपस्तुल्लवेचंद्रेप्रतापेस्वेदतेजसोः । शोभायांच'इतिविश्वः ३१

मांसशोणितपंकिन्योघोररूपाः सुदारुणाः ॥ नदीः प्रवर्तयामासुः शोणितौघविवर्धिनीः ३२ भीरुवित्रासकारिण्यः शूराणां हर्षवर्धनाः ॥ तानद्योघोररूपा
स्तुनयंत्योयमसादम् ३३ अवगाढान्मज्जयंत्यः क्षत्रस्याजनयन्मयम् ॥ काव्यादानानरव्याघ्रनर्दतातत्रतत्रह ३४ घोरमायोधनं जज्ञे प्रेतराजपुरोपमम् ॥ उ
त्थितान्यगणयानिकबंधानिसमंततः ३५ नृत्यंति वैभूतगणाः सुहृत्तामांसशोणितैः ॥ पीत्वाचशोणितं तत्रवसां पीत्वाचभारत ३६ मेदोमज्जावसामतास्तु
त्तामांसस्यचैवह ॥ धावमानाः स्मदृश्यंते काकगृध्रवकास्तथा ३७ शूरास्तु समरे राजन्मयंत्यक्ता सुदुस्त्यजम् ॥ योधवृत्तसमाख्याताश्चक्रुः कर्माण्यभीतवत् ३८
शरशक्तिसमाकीर्णैः क्रव्यादगणसंकुले ॥ व्यचरंतरणे शूराः ख्यापयंतः स्वपौरुषम् ३९ अन्योन्यं श्रावयंति स्म नामगोत्राणि भारत ॥ पितृनामानि चरणे गोत्रना
मानि वा विभो ४० श्रावयाणां श्वबहवस्तत्रयोधाविशापते ॥ अन्योन्यमवमृद्वंतः शक्तितोमरपाट्टिशैः ४१ वर्तमाने तथा युद्धे घोररूपे सुदारुणे ॥ व्यषीदत्कौ
रवीसेनाभिन्नानौरिवसागरे ४२ ॥ इति श्रीमहाभारते कर्णपर्वणिसंकुलयुद्धे द्विपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५२ ॥ ॥ ५३ ॥ ॥ संजय उवाच ॥ वर्तमाने तथा
युद्धे क्षत्रियाणां निमज्जने ॥ गांडीवस्य महाघोषः श्रूयते युधिमारिष १ संशप्तकानां कदनमकरोद्यत्र पांडवः ॥ कोसलानां तथाराजन्मारायणबलस्य च २ संशप्त
कास्तु समरेशरवृष्टीः समंततः ॥ अपातयन् पार्थमुर्ध्नि जयगृद्धाः प्रमन्यवः ३ तावृष्टीः सहसाराजं स्तरसाधारयन् प्रभुः ॥ व्यगाहतरणे पार्थो विनिघ्नत्रयिनां वरान्
४ विगाह्य तद्रथानीकं कपत्रैः शिलाशितैः ॥ आससाद ततः पार्थः सुशर्माणं वरायुधम् ५ स तस्य शरवर्षाणि ववर्ष रथिनां वरः ॥ तथा संशप्तकाश्चैव पार्थबाणैः स
मार्पयन् ६ सुशर्मा तु ततः पार्थं विद्धादशभिराशुगैः ॥ जनार्दनं त्रिभिर्बाणैरहनदक्षिणे भुजे ७ ततोऽपरेण भलेन केतुं विव्याध मारिष ॥ सवानरवरो राजन् विश्वक
र्मकृतो महान् ८ ननाद सुमहानादं भीषयाणो जगर्ज च ॥ कपेस्तु निनदं श्रुत्वा सं त्रस्ता तव वाहिनी ९ भयं विपुलमाधाय निश्चेष्टा समपद्यत ॥ ततः साशुशुभे सेना
निश्चेष्टावस्थिता नृप १० नाना पुष्पसमाकीर्णं यथा चैत्ररथं वनम् ॥ प्रतिलभ्यत ततः संज्ञां योधास्ते कुरुसत्तम ११ अर्जुनं सिषिचुर्बाणैः पर्वतजलदा इव ॥ परिव
वृस्ततः सर्वे पांडवस्य महारथम् १२ निगृह्य तं प्रचुक्षुर्वध्यमानाः शितैः शरैः ॥ ते ह यान्नयचक्रे चरथेषां चापि मारिष १३ निग्रहीतुमुपाक्राम नक्रोधा विष्टाः समं
ततः ॥ निगृह्य तं रथं तस्य योधास्ते तु सहस्रशः १४ निगृह्य बलवत्सर्वे सिंहनादमथानदन् ॥ अपरे जगृहुश्चैव केशवस्य महाभुजौ १५ पार्थमन्ये महाराज रथस्थं
जगृहुर्मुदा ॥ केशवस्तु ततो बाहू विधुन्वन्नमूर्धनि १६ पातयामास तान्सर्वान् दुष्टहस्तीवहस्तिपान् ॥ ततः क्रुद्धो रणे पार्थः संवृतस्तैर्महारथैः १७

१ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७

१८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४ । ४५ । ४६

निगृहीतं रथं दृष्ट्वा केशवं चाप्यभिद्रुतम् ॥ रथारूढास्तु सुबहून्पदातींश्चाप्यपातयत् १८ आसन्नांश्च तथा योधान् शरैरासन्नयोधिभिः ॥ छादयामास समरे केश
वंचेदमब्रवीत् १९ पश्य कृष्णमहाबाहो संशप्तकगणान्वहन् ॥ कुर्वाणं दारुणं कर्म वध्यमानान्सहस्रशः २० रथबंधमिमं घोरं पृथिव्यानां स्तिकश्चन ॥ यः सहेतु
मौल्लोके मदन्योयदुपुंगव २१ इत्येवमुक्त्वा भीमत्सुदेवं दत्तमथाधमत् ॥ पांचजन्यं च लुण्ठोऽपि पूरयन्निवरोदसी २२ तंतुशंखस्वनं श्रुत्वा संशप्तकवक्त्राणिनी ॥ सं
चचाल महाराज वित्रस्ता चाद्रवद्दृशम् २३ पादबंधं ततश्चक्रे पांडवः परवीरहा ॥ नागमखं महाराजसंप्रकीर्य मुहुर्मुहुः २४ तेवद्धाः पादबंधेन पांडवेन महात्मना ॥
निश्चेष्टाश्चाभवन् राजन्नश्मसारमया इव २५ निश्चेष्टास्तु ततो योधानवधीत्पांडुनंदनः ॥ यथेन्द्रः समरे दैत्यांस्तारकस्य वधेपुरा २६ तेवध्यमानाः समरे मुमुक्षु
स्तं रथोत्तमम् ॥ आयुधानि च सर्वाणि विस्त्रुमुपचक्रमुः २७ तेवद्धाः पादबंधेन नशे कुश्चेष्टितुं नृप ॥ ततस्तानवधीत्पार्थः शरैः सन्नतपर्वभिः २८ सर्वयोधा हि
समरे भुजगैर्वेष्टिता भवन् ॥ यानुद्दिश्य रणे पार्थः पादबंधं चकार ह २९ ततः सुशर्मारजेन्द्रगृहीतां वीक्ष्य वाहिनीम् ॥ सौपर्णमखं त्वरितः प्रादुश्चक्रे महारथः ३०
ततः सुपर्णाः संपेतुर्भक्षयंतो भुजंगमान् ॥ ते वै विदुर्बुधुर्नागा दृष्ट्वा तान् खचरान् नृप ३१ बभौ बलं तद्विमुक्तं पादबंधादिशापते ॥ मेघदंदाद्यथा मुक्तो भास्करस्ताप
यन्प्रजाः ३२ विप्रमुक्तास्तु ते योधाः फाल्गुनस्य रथं प्रति ॥ समृजुर्बाणसंधांश्च शस्त्रसंधांश्च मारिष ३३ विविधानि च शस्त्राणि प्रत्यविध्यंत सर्वशः ॥ तामहास्त्रम
र्यावृष्टीं संछिद्य शरवृष्टिभिः ३४ न्यवधी च ततो योधान् वासविः परवीरहा ॥ सुशर्मा तु ततो राजन्वाणेनानतपर्वणा ३५ अर्जुनं हृदये विद्धा विव्याधान्यैस्त्रिभिः
शरैः ॥ सगाढविद्धो व्यथितो रथोपस्थ उपविशत् ३६ तत उचुक्षुः सर्वे हतः पार्थ इति स्मह ॥ ततः शंखनिनादाश्च भेरीशब्दाश्च पुष्कलाः ३७ नानावादित्रानि
नदाः सिंहनादाश्च जज्ञिरे ॥ प्रतिलभ्यत ततः संज्ञां श्वेताश्वः कृष्णसारथिः ३८ ऐंद्रमस्त्रममेयात्मा प्रादुश्चक्रे त्वरान्वितः ॥ ततो बाणसहस्राणि समुत्पन्नानि मारिष
३९ सर्वादिक्षु व्यदृश्यंत निघ्नंति तव वाहिनीम् ॥ हयान् रथांश्च समरेशस्त्रैः शतसहस्रशः ४० वध्यमाने ततः सैन्ये भयं सुमहदा विशत् ॥ संशप्तकगणानां च गोपालानां
च भारत ४१ न हितत्रपुमान् कश्चिद्योर्जुनं प्रत्यविध्यत ॥ पश्यतां तत्र वीराणामहन्यत बलं तव ४२ हन्यमानमपश्यंश्च निश्चेष्टं संपराक्रमे ॥ अयुतं तत्र योधानां
हत्वा पांडुसुतोरणे ४३ व्यभ्राजत महाराज विधूमो गिरिवज्ज्वलन् ॥ चतुर्दशसहस्राणि यानि शिष्टानि भारत ४४ रथानामयुतं चैव त्रिसहस्राश्च दंतिनः ॥ ततः
संशप्तकाभूयः परिववृधुर्नजयम् ४५ मर्त्यमिति निश्चित्य जयं वाऽप्यनिवर्तनम् ॥ तत्र युद्धं महच्चासीत्तावकानां विशापते ॥ शूरेण बालिना सार्धं पांडवेन किराटि
ना ४६ ॥ इति श्रीमहा० कर्णप० संकुलयुद्धे त्रिपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५३ ॥ ॥ ५४ ॥ ॥ इतिकर्णपर्वणिनीलकंठीये भारतमावदीपे त्रिपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५३ ॥ ॥ ५४ ॥

१।२।३।४।५।६।७।८।९।१०।११।१२।१३।१४।१५।१६।१७।१८।१९।२०।२१।२२।२३।२४।२५।२६।२७।२८।२९।३०।३१
 ॥ संजयउवाच ॥ कृतवर्माकपौद्रौणिःसुतपुत्रश्चमारिष ॥ उलूकःसौबलश्चैवराजाचसहसोदरैः १ सीदमानांचमूढध्वापांडुपुत्रभयार्दिताम् ॥ समुज्जन्तुःस्मवे
 गेनभिन्नानावमिवार्णवे २ ततोयुद्धमतीवासीन्सुहृत्तमिवभारत ॥ भीरूणांत्रासजननंशूराणांहर्षवर्धनम् ३ कृपेणशरवर्षाणिप्रतिमुक्तानिसंयुगे ॥ मृजयाश्छा
 दयामासुःशलभानांजगद्व ४ शिखंडीचततःकुद्वोगौतमंत्वरितोययौ ॥ ववर्षशरवर्षाणिसमंताद्विजपुंगवम् ५ कृपस्तुशरवर्षतद्विनिहत्यमहास्रवित् ॥ शि
 खंडिनंरणेकुद्वोविष्यादशभिःशरैः ६ ततःशिखंडीकुपितःशरैःसप्तभिराहवे ॥ कृपंविष्यादकुपितंकंकपत्रैरजिह्वैः ७ ततःकृपःशरैस्तीक्ष्णैःसोऽतिविद्धोम
 हारथः ॥ व्यश्वसूतरथंचकेशिखंडिनमथोद्विजः ८ हताश्चातुततोयानादवहृत्यमहारथः ॥ खड्गचर्मतथागृह्यसत्वरं ब्राह्मणंययौ ९ तमापतंतं सहसाशरैःसत्र
 तपर्वभिः ॥ छादयामाससमरेतदद्भुतमिवाभवत् १० तत्राहुतमपश्यामशिलानांप्लवनंयथा ॥ निश्चेष्टस्तद्रणेराजच्छिखंडीसमतिष्ठत् ११ कृपेणच्छादितं
 ध्वानृपोत्तमशिखंडिनम् ॥ प्रत्युद्ययौकृपंतूर्णघृष्टयुग्नोमहारथः १२ घृष्टयुग्नंततोयांतंशारद्वतरथंप्रति ॥ प्रतिजग्राहवेगेनकृतवर्मामहारथः १३ युधिष्ठिर
 मथायांतंशारद्वतरथंप्रति ॥ सपुत्रंसहसैन्यंचद्रोणपुत्रोन्यवारयत् १४ नकुलंसहदेवंचत्वरमाणौमहारथौ ॥ प्रतिजग्राहतेपुत्रःशरवर्षेणवारयन् १५ भीमसेनं
 कुरूपांश्चक्रेकयान्सहमृजयैः ॥ कर्णोवैकर्तनीयुद्धेवारयामासभारत १६ शिखंडिनस्ततोबाणान्कृपःशारद्वतोयुधि ॥ प्राहिणोत्वरयायुक्तोदिधक्षुरिवमारिष
 १७ ताच्छरान्प्रेषितांस्तेनसमंतात्स्वर्णभूषितान् ॥ चिच्छेदखड्गमाविध्यभ्रामयंश्चपुनःपुनः १८ शतचंद्रंचतच्चर्मगौतमस्तस्यभारत ॥ व्यधमत्सायकैस्तू
 र्णैस्ततउत्तुक्रुशुर्जनाः १९ सविचर्मामहाराजखड्गपाणिरुपाद्रवत् ॥ कृपस्यवशमापन्नोमृत्योरास्यमिवातुरः २० शारद्वतशरैर्ग्रस्तंक्लिश्यमानंमहाबलः ॥ चि
 त्रकेतुसुतोरान्मुकेतुस्त्वरितोययौ २१ विकिरन्ब्राह्मणंयुद्धेबहुभिर्निशितैःशरैः ॥ अभ्यापतदमेयात्मागौतमस्यरथंप्रति २२ दृष्ट्वाचयुक्तंतयुद्धेब्राह्मणंचरित
 व्रतम् ॥ अपयातस्ततस्तूर्णशिखंडीराजसत्तम २३ सुकेतुस्तुततोरान्गौतमंनवभिःशरैः ॥ विद्धाविष्यादसत्त्यापुनश्चैनंत्रिभिःशरैः २४ अथास्यसश
 रंचापंपुनश्चिच्छेदमारिष ॥ सारथिंचशरेणास्यभृशंमर्मस्वताडयत् २५ गौतमस्तुततःकुद्वोधनुर्गृह्यनवंदृढम् ॥ सुकेतुंत्रिशताबाणैःसर्वमर्मस्वताडयत् २६
 सविह्वलितसर्वांगःप्रचचालरथोत्तमे ॥ भूमिकंपेयथावृक्षश्चालकंपितोदृशम् २७ चलतस्तस्यकायातुशिरोज्वलितकुंडलम् ॥ सोष्णीपंसशिरस्त्राणंक्षुरप्रे
 णत्वपातयत् २८ तच्छिरःप्रापतद्रूमौश्येनाहृतमिवामिषम् ॥ ततोऽस्यकायोवसुधांपश्चात्प्रापतदच्युत २९ तस्मिन्महतेमहाराजप्रस्तास्तस्यपुरोगमाः ॥
 गौतमंसमरेत्यक्कादुद्वुस्तेदिशोदश ३० घृष्टयुग्नंतुसमरेसंनिवार्यमहारथः ॥ कृतवर्माऽब्रवीद्वृष्टिस्तिष्ठतिष्ठेतिभारत ३१

३२।३३।३४।३५।३६।३७।३८।३९।४०।४१।४२ ॥ इतिकर्णपर्वणिनीलकण्ठीये मारुतभावदीपे चतुष्पंचाशतमोऽध्यायः ॥ ५१ ॥ ॥ द्रौणिरिति १।२।३।४।५

तदभूत्तुमुल्लुङ्घ्यदृष्टिपार्षतयोरणे ॥ अमिषार्थेयथायुद्धंश्येनयोःकुद्वयोर्नृप ३२ घृष्टयुग्नस्तुसमरेहार्दिकयनवभिःशरैः ॥ आजघानोरसिकुद्वःपीडयन्महदिका
 त्मजम् ३३ कृतवर्मातुसमरेपार्षतेनदृढायतः ॥ पार्षतंसरथंसाश्वंछादयामाससायकैः ३४ सरथश्छादितोरान्घृष्टयुग्नोनदृश्यते ॥ मेघैरिवपरिच्छन्नोभास्क
 रोजलधारिभिः ३५ विधूयतेबाणगणंशरैःकनकभूषणैः ॥ व्यरोचतरणेराजन्घृष्टयुग्नःकृतव्रणः ३६ ततस्तुपार्षतःकुद्वःशस्त्रदृष्टिसुदारुणाम् ॥ कृतवर्माणमा
 साद्यव्यसृजत्पुतनापतिः ३७ तामापतंतीसहसाशस्त्रदृष्टिसुदारुणाम् ॥ शरैरनेकसाहस्रैर्हार्दिकयोऽवारययुधि ३८ दृष्ट्वातुवारितांयुद्धेशस्त्रदृष्टिदुरासदाम् ॥ कृत
 वर्माणमासाद्यवारयामासपार्षतः ३९ सारथिंचास्यतरसाप्राहिणोद्यमसादनम् ॥ भलेनशितधारेणसहतःप्रापतद्रथात् ४० घृष्टयुग्नस्तुबलवान्जित्वाशत्रुंमहा
 बलम् ॥ कौरवान्समरेतूर्णवारयामाससायकैः ४१ ततस्तेतावकायोधाघृष्टयुग्नमुपाद्रवन् ॥ सिंहनादस्वंकृत्वाततोयुद्धमवर्तत ४२ ॥ इतिश्रीम० भा० क०
 प० संकुलयुद्धेचतुष्पंचाशतमोऽध्यायः ॥ ५४ ॥ ४४ ॥ संजयउवाच ॥ द्रौणिर्युधिष्ठिरंदृष्ट्वाशैनेयेनाभिरक्षितम् ॥ द्रौपदेयैस्तथाशूरैरभ्यवर्ततघृष्टवत् १
 किरन्निपुणान्घोरान्स्वर्णपुंखान्शिलाशितान् ॥ दर्शयन्विविधान्मार्गान्शिक्षाश्चलघुहस्तवत् २ ततःखंपूरयामासशरैर्दिव्यास्त्रमंत्रितैः ॥ युधिष्ठिरंचसमरेप
 रिवार्यमहास्रवित् ३ द्रौणायनिशरच्छन्नंनप्राज्ञायतर्किंचन ॥ बाणभूतमभूत्सर्वमायोधनशिरोमहत ४ बाणजालंदिविच्छन्नंस्वर्णजालाविभूषितम् ॥ शुशुभे
 भरतश्रेष्ठवितानमिवधिष्ठितम् ५ तेनच्छन्नंनभोराजन्बाणजालेनमास्वता ॥ आभ्रच्छायेवसंजज्ञेबाणरुद्धेनभस्तले ६ तत्राश्वर्यमपश्यामबाणभूतेतथाविधे ॥
 नस्मसंपततेभूतंकिंचिदेवांतरिक्षगम् ७ सात्यकिर्यतमानस्तुधर्मराजश्चपांडवः ॥ तथेतराणिसैन्यानिनस्मचक्रुःपराक्रमम् ८ लाघवंद्रोणपुत्रस्यदृष्ट्वातत्रम
 हारथाः ॥ व्यस्मयंतमहाराजनचैनंप्रत्युदीक्षितम् ९ शेकुस्तेसर्वराजानस्तपंतमिवभास्करम् ॥ वध्यमानेततःसैन्येद्रौपदेयामहारथाः १० सात्यकिर्मर्मराजश्च
 पंचालाश्चापिसंगताः ॥ त्यक्त्वामृत्युभयंघोरंद्रौणायनिमुपाद्रवन् ११ सात्यकिःसप्तविंशत्याद्रौणिर्विद्धाशिलीमुखैः ॥ पुनर्विव्याधनाराचैःसप्तभिःस्वर्णभूषितैः
 १२ युधिष्ठिरस्त्रिसप्तत्याप्रतिविध्यश्चसप्तभिः ॥ श्रुतकर्मात्रिभिर्बाणैःश्रुतकीर्तिश्चसप्तभिः १३ सुतसोमस्तुनवभिःशतानीकश्चसप्तभिः ॥ अन्येचबहवःशूरावि
 व्यधुस्तंसमंततः १४ सतुकुद्वस्ततोरान्नाशीविषइवश्वसन् ॥ सात्यकिंपंचविंशत्याप्राविध्यतशिलीमुखैः १५ श्रुतकीर्तिंचनवभिःसुतसोमंचपंचभिः ॥
 अष्टभिःश्रुतकर्माणंप्रतिविध्यात्रिभिःशरैः १६ शतानीकंचनवभिर्धर्मपुत्रंचपंचभिः ॥ तथेतरांस्ततःशूरान्द्वाभ्यांद्वाभ्यामताडयत् १७ श्रुतकीर्तंस्तथाचापं
 चिच्छेदनिशितैःशरैः ॥ अथान्यद्वनुरादायश्रुतकीर्तिर्महारथः १८

१९ २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ २२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ ॥ इतिकर्णपर्वणिनीलकंठीये भारतभाष्यदीपिकापंचाशत
 द्रौणायनित्रिभिर्विद्धाविद्याधान्यैः शैतैः शरैः ॥ ततोद्रौणिर्महाराजशरवर्षेणमारिष १९ छादयामासतस्मै न्यसंमताद्भरतपंभ ॥ ततः पुनरमेयात्माधर्मराजस्य
 कार्मुकं २० द्रौणिश्चिच्छेदविहसन्विद्याधचशरैस्त्रिभिः ॥ ततोधर्मसुतो राजन्प्रहृष्टान्यन्महद्वनुः २१ द्रौणिर्विव्याधसत्त्याबाहोरसिचार्पयत् ॥ सात्याकिस्तुत
 तः क्रुद्धो द्रोणेः प्रहरतोरणे २२ अर्धचंद्रेण तीक्ष्णेन धनुश्छित्वाऽनदृशं ॥ छिन्नधन्वा ततो द्रौणिः शक्त्या शक्तिमतांवरः २३ सारथिपातयामास शैनेयस्य रथा
 द्रुतम् ॥ अथान्यद्वनुरादाय द्रोणपुत्रः प्रतापवान् २४ शैनेयं शरवर्षेण छादयामास भारत ॥ तस्याश्वाः प्रहृताः संख्येपतितेरथसारथौ २५ तत्र तत्रैव धावतः
 समदृश्यंत भारत ॥ युधिष्ठिरपुरोगास्तु द्रौणिं शस्त्रभृतांवरं २६ अभ्यवर्षत वेगेन विसृजंतः शिताञ्छरान् ॥ आमच्छमानांस्तान्दृष्ट्वा कुद्धरूपान्परंतपः २७ प्रह
 सन्प्रतिजग्राह द्रोणपुत्रो महारथः ॥ ततः शरशतज्वालः सेनाकक्षमहारथः २८ द्रौणिर्दिदाहसमरे कक्षमग्निर्यथावने ॥ तद्वलं पांडुपुत्रस्य द्रोणपुत्रप्रतापितम् २९
 चुक्षुभे भरतश्रेष्ठतिमिने वनदीमुखम् ॥ दृष्ट्वा चैव महाराज द्रोणपुत्रपराक्रमम् ३० निहतान्मेनिरे सर्वान्पांडुनद्रोणसुतेनैव ॥ युधिष्ठिरस्तु त्वरितो द्रोणाशिष्यो महा
 रथः ३१ अब्रवि द्रोणपुत्राय रोषामर्षसमन्वितः ॥ नैव नाम तव प्रीतिर्नैव नाम कृतज्ञता ३२ यतस्त्वं पुरुषव्याघ्रमामेवाद्यजिघांससि ॥ ब्राह्मणेन तपः कार्यदानम
 ध्ययनं तथा ३३ क्षत्रियेण धनुर्नाम्यं स भवान्ब्राह्मणब्रुवः ॥ भिषतस्ते महाबाहो युधिजेष्यामि कौरवान् ३४ कुरुष्वसमरे कर्मब्रह्मधुरसिधुवं ॥ एवमुक्तो महाराज
 द्रोणपुत्रः स्मयन्निव ३५ युक्तं तत्त्वं च संचिंत्य नोत्तरं किंचिदब्रवीत् ॥ अनुक्त्वा च ततः किंचिच्छरवर्षेण पांडवम् ३६ छादयामास समरे क्रुद्धोऽतः कइव प्रजाः ॥ स
 च्छाद्यमानस्तुतदा द्रोणपुत्रेण पारिष ३७ पार्थोऽप्यातः शीघ्रं वै विहाय महतीं चमुम् ॥ आपयाते ततस्तस्मिन्धर्मपुत्रे युधिष्ठिरे ३८ द्रोणपुत्रस्ततो राजन्प्रत्यगा
 त्समहामनाः ॥ ततो युधिष्ठिरो राजस्त्यक्त्वा द्रौणिं महाहवे ॥ प्रययौ तावत्सैन्यं युक्तः कूराय कर्मणे ३९ ॥ इति श्रीमहाभारते कर्णपर्वणि पार्थापयाने पंचपंचाशतमो
 ऽध्यायः ॥ ५५ ॥ संजय उवाच ॥ भीमसेनचपांचाल्यंचेदिके कयसंवृतम् ॥ वैकर्तनः स्वयं रुद्धावारयामास सायकैः १ ततस्तु चेदिकारूपान् सृजयांश्च महार
 थाम् ॥ कर्णो जघान समरे भीमसेनस्य पश्यतः २ भीमसेनस्ततः कर्णं विहाय रथसतमम् ॥ प्रययौ कौरवं सैन्यं कक्षमग्निरिव ज्वलन् ३ सूतपुत्रोऽपि समरे पंचालान्के
 कयांस्तथा ॥ सृजयांश्च महेश्वासांश्च जघान सहस्रशः ४ संशतकेषु पार्थश्च कौरवेषु तृकोदरः ॥ पंचालेषु तथा कर्णः क्षयं च कुर्भहारथाः ५ ते क्षत्रिया दह्यमानास्त्रि
 भिस्तैः पावकोपमैः ॥ जग्मुर्विनाशं समरे राजन्दुर्मन्त्रिते तव ६ ततो दुर्योधनः क्रुद्धो न कुलं न वभिः शरैः ॥ विव्याध भरतश्रेष्ठचतुरश्रास्यवाजिन ७ ततः पुनरमे
 यात्मा तव पुत्रो जनाधिप ॥ क्षुरेण सह देवस्य ध्वजं चिच्छेद कांचनम् ८

मोऽध्यायः ॥ ५५ ॥ ॥ ७ ॥ भीमसेनमिति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८

९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५
 नकुलस्तु ततः क्रुद्धस्तव पुत्रं च सप्तभिः ॥ जघान समरे राजन्सह देवश्च पंचभिः ९ तावुभौ भरतश्रेष्ठौ ज्येष्ठौ सर्वधनुष्मताम् ॥ विव्याधोरसि संक्रुद्धः पंचभिः पंचभिः
 शरैः १० ततोऽपराभ्यां भल्लाभ्यां धनुषी समकृतत ॥ यमयोः सहसाराजान् विव्याध चात्रि सप्तभिः ११ तावन्धे धनुषी श्रेष्ठे शक्रचापनिभेशुभे ॥ प्रहृष्टरेजतुः शूरौ दे
 वपुत्रसमौ युधि १२ ततस्तौ रभसौ युद्धे भ्रातरौ भ्रातरं युधि ॥ शरैर्वष्टुषु धौरेर्महामेघौ यथाऽचलम् १३ ततः क्रुद्धो महाराज तव पुत्रो महारथः ॥ पांडुपुत्रो मह
 ष्वासौ वारयामास पत्रिभिः १४ धनुर्मंडलमेवास्य दृश्यते युधि भारत ॥ सायकाश्चैव दृश्यन्ते निश्चरंतः समंततः १५ आच्छादयन्दिशः सर्वाः सूर्यस्येवांशवो यथा ॥
 बाणभूते ततस्तस्मिन्संछन्ने च न भस्तले १६ यमाभ्यां ददृशे रूपं कालांतक्यमोपमम् ॥ पराक्रमंतु तं दृष्ट्वा तव सूनोर्महारथाः १७ मृत्योरुपांतिकं प्राप्सौ माद्रीपु
 त्रौ स्ममेनिरे ॥ ततः सेनापती राजन्पांडवस्य महारथः १८ पार्षतः प्रययौ तत्र यत्र राजा सुयोधनः ॥ माद्रीपुत्रौ ततः शूरौ व्यतिक्रम्य महारथौ १९ दृष्टुमस्तव
 सुतं वारयामास सायकैः ॥ तमविध्य दमेयात्मा तव पुत्रो ह्यमर्षणः २० पांचाल्यं पंचविंशत्या प्रहसन्पुरुषर्षभः ॥ ततः पुनरमेयात्मा तव पुत्रो ह्यमर्षणः २१ विद्वान्
 नाद पांचाल्यं पष्ट्या पंचभिरेव च ॥ तथाऽस्य शरं चापं हस्तावापंचमारिष २२ क्षुरेण सुतीक्ष्णेन राजा चिच्छेद संयुगे ॥ तदपास्य धनुश्छिन्नं पांचाल्यः शत्रुक
 र्शनः २३ अन्यदा दत्तवेगेन धनुर्भारसहनवम् ॥ प्रज्वलन्निवेगेन सरं भाद्रुधिरक्षणः २४ अशोभत महेश्वासो दृष्टुमस्तव व्रणः ॥ सपंचदशनाराचान्धसतः प
 न्नगानिव २५ जिघांसुर्भरतश्रेष्ठं दृष्टुमो व्यपासृजत् ॥ तेवर्महेमविकृतं भित्त्वारान्नः शिलाशिताः २६ विविधुर्वसुधाविगात्कंकवर्हिणवाससः ॥ सोऽतिविद्धो म
 हाराजपुत्रस्तेऽतिव्यराजत २७ वसंतकाले सुमहान् प्रफुल्लइव किंशुकः ॥ सच्छिन्नवर्मानाराचप्रहारैर्जर्जरीकृतः २८ दृष्टुमस्तव भलेन क्रुद्धश्चिच्छेद कार्मुकम् ॥
 अथैनां छिन्नधन्वानं त्वरमाणो महीपतिः २९ सायकैर्दशभिराजन्भुवोर्मध्ये समार्पयत् ॥ तस्य तेऽशोभयन्वक्रं कर्मरपरिमाजिताः ३० प्रफुल्लं पंकजं यद्वज्रमराम
 धुलिप्सवः ॥ तदपास्य धनुश्छिन्नं दृष्टुमो महामनाः ३१ अन्यदा दत्तवेगेन धनुर्मल्लांश्च षोडश ॥ ततो दुर्योधनस्याश्वा नह्वासूतं च पंचभिः ३२ धनुश्चिच्छे
 दभलेन जातरूपपरिप्लुतम् ॥ रथं सोपस्करं छत्रं शक्तिं खड्गं दध्वाजम् ३३ भल्लैश्चिच्छेद दशभिः पुत्रस्य तव पार्षतः ॥ तपनीयां गदं चित्रं नागं मणिमयं शुभम्
 ३४ ध्वजं कुरुपते शिछन्नं ददृशुः सर्वपार्थिवाः ॥ दुर्योधनं तु विरथं छिन्नवर्मायुधं रणे ३५ भ्रातरः पर्यरक्षंत सो दरा भरतर्षभ ॥ तमारोप्य रथे राजन्दं दधारो जनाधिपः
 ३६ अपाहरद संभ्रातो दृष्टुमस्तव स्य पश्यतः ॥ कर्णस्तु सात्याकिं जित्वाराजं ददमिहा बलः ३७ द्रोणहंतारमुपेक्षंत साराभिमुखोरणे ॥ तं पृष्ठतोऽभ्ययात्तूर्णौ
 नेयो वितुदंशरैः ३८ वारणं जघनोपाति विषाणाभ्यामिवादिपः ॥ सभारतमहानासीद्योधानां सुमहात्मनाम् ३९ कर्णपार्षतयोर्मध्ये स्वदीयानां महारणः ॥
 नपांडवानां नास्माकं योधः कश्चित्पराङ्मुखः ४०

॥५२॥

एकःसंख्येमहेष्वासोयोधयन्बह्वृशोमत ॥ तत्रमर्मसुभीमेननाराचैस्ताडितागजाः ७१ प्रपतंतोहतारोहाःकंपयंतिस्ममेदिनीम् ॥ वाजिनश्चहतारोहाःपतय
श्रगतासवः ७२ शेरतेयुधिनिभिन्नावमंतोरुधिरंबहु ॥ सहस्रशश्चराथिनःपातिताःपतितायुधाः ७३ तेक्षताःसमदृश्यंतभीमभीतागतासवः ॥ रथिभिःसादि
भिःसूतैःपादातैर्वाजिभिर्गजैः ७४ भीमसेनशरैश्छिन्नैराच्छन्नावसुधाऽभवत् ॥ तत्स्तंभितमिवातिष्ठद्भीमसेनमयार्दितम् ७५ दुर्योधनबलंसर्वानेरुत्साहंकृत
व्रणम् ॥ निश्चेष्टुमुलं दीनंबभौतस्मिन्महारेणे ७६ प्रसन्नसलिलेकालेयथास्यात्सागरोत्तप ॥ तद्वत्तवबलंतद्वैनिश्चलंसमवस्थितम् ७७ मन्थुर्यवलोपेतं
दर्पात्प्रत्यवरोपितम् ॥ अभवत्तवपुत्रस्यतत्सैन्यंनिष्प्रभंतदा ७८ तद्वलंभरतश्रेष्ठवध्यमानंपरस्परम् ॥ रुधिरौघपरिक्लिन्नंरुधिरार्द्रंभूवह ७९ जगामभरत
श्रेष्ठवध्यमानंपरस्परम् ॥ सूतपुत्रोरणेकुद्धःपांडवानामनीकिनीम् ८० भीमसेनःकुलंश्चापिद्रावयंतौविरेजतुः ॥ वर्तमानेतथारौद्रेसंग्रामेऽदुतदर्शने ८१
निहत्यपृतनामध्येसंशप्तकगणान्बहून् ॥ अर्जुनोजयतांश्रेष्ठोवासुदेवमथाब्रवीत् ८२ प्रभग्रंवलमेतद्विद्योत्स्यमानंजनार्दन ॥ एतेद्रवंतिसगणाःसंशप्तकमहा
रथाः ८३ अपारयंतोमद्वाणान्सिंहशब्दंमृगाइव ॥ दीर्यतेचमहत्सैन्यंसृजयानांमहारेणे ८४ हस्तिकक्षौह्यसौलृष्णःकेतुःकर्णस्यधीमतः ॥ दृश्यतेराजसैन्य
स्यमध्येविचरतोमुदा ८५ नचकर्णस्नेशक्ताजेतुमन्येमहारथाः ॥ जानीतेहिमवानकर्णवीर्यवंतंपराक्रमे ८६ तत्रयाहियतःकर्णोद्रावयत्येषनोबलम् ॥ वर्जयि
त्वारणैयाहिमूतपुत्रंमहारथम् ८७ एतन्मेरोचतेलृष्णयथावातवरोचते ॥ एतच्छ्रुत्वावचस्तस्यगोविंदःप्रहसन्निव ८८ अब्रवीदर्जुनंतूर्णकौरवान्जहिपा
डव ॥ ततस्तवमहःसैन्यंगोविंदप्रेरिताहयाः ८९ हंसवर्णाःप्रविविशुर्वहंतःलृष्णपांडवौ ॥ केशवप्रेरितैरश्वैःश्वेतैःकांचनभूषणैः ९० प्रविशद्भिस्तवबलंचतु
र्दिशमभिद्यत ॥ मेघस्तनितनिर्हादःसरथोवानरध्वजः ९१ चलत्पताकस्तांसेनांविमानंच्यामिवाविशत् ॥ तौविदार्यमहासेनांप्राविष्टौकेशवार्जुनौ ९२ कुद्वौसं
रंभरक्ताक्षौविभ्राजेतांमहायुती ॥ युद्धशौडौसमाहूतावागतौतौरणाध्वरम् ९३ यज्वभिर्विधिनाहूतौमखेदेवाविवाश्विनौ ॥ कुद्वौतौनरव्याघ्रौयोगवंतौबभू
वतुः ९४ तलशब्देनरुपितौयथानागौमहावने ॥ विगाह्यतुरथानीकमश्वसंधांश्चफालगुनः ९५ व्यचरत्पृतनामध्येपाशहस्तइवांतकः ॥ तद्वद्वायुधिविक्रांतं
सेनायांतवभारत ९६ संशप्तकगणान्भूयःपुत्रस्तेसमचूचुदत् ॥ ततोरथसहस्रेणाद्विरदानांत्रिभिःशतैः ९७ चतुर्दशसहस्रैस्तुतुरगाणामहाहवे ॥ द्वाभ्यांशतस
हस्राभ्यांपदातीनांचधन्विनां ९८ शूराणालब्धलक्षाणांविदितानांसमंततः ॥ अम्यवर्तंतकौतेयंछादयंतोमहारथाः ९९ शरवर्षैर्महाराजसर्वतःपांडुनंदनम् ॥
सच्छाद्यमानःसमरेशरैःपरबलार्दनः १०० दर्शयन्नरौद्रमात्मानंपाशहस्तइवांतकः ॥ निघ्नन्संशप्तकान्पार्थःप्रेक्षणीयतरोऽभवत् १

स्वकर्मभूमिमुख्येनप्रहारसहनादि उद्धृतोनिर्वोद्धृत १४ समीरणःसिषेवेत्यन्वयः परस्परं प्रतितेपरस्परेणमारिताइत्यर्थः १५ । १६ । १७ ॥ इतिकर्णपर्वणिनीलकंठीयेमारतमावदीपेसप्त
दिव्यैश्चमाल्यैर्विविधैश्चर्मैर्दिव्यैश्चरत्नैर्विविधैर्नराद्यान् ॥ रणेस्मकर्मोद्धृतःप्रवीरानवाकिरन्नप्सरसःप्रहृष्टाः १४ समीरणस्तांश्चनिषेव्यगंधानसिषेवसर्वानपि
योधमुख्यान् ॥ निषेव्यमाणास्त्वनिलेनयोधाःपरस्परग्राधरणीनिपेतुः १५ सादिव्यमाल्यैरवकीर्यमाणासुवर्णपुंखैश्चशैर्विचित्रैः ॥ नक्षत्रसंघैरिवचित्रिता
द्यौःक्षितिर्वभौयोधवरैर्विचित्रा १६ ततोऽतरिक्षादपिस्त्राधुवादैर्वादित्रयोपैःसमुदीर्यमाणः ॥ ज्याघोषनेमिस्वननादचित्रःसमाकुलःसोऽभवत्संप्रहारः ॥ १७
॥ इतिश्रीमहाभारतेकर्णपर्वणिअश्वत्थामप्रतिज्ञायांसप्तपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५७ ॥ ॥ ५८ ॥ संजयउवाच ॥ एवमेषमहानासीत्संग्रामःपृथिवीक्षिताम् ॥
कुद्वेऽर्जुनेतथाकर्णेभीमसेनेचपांडवे १ द्रोणपुत्रंपराजित्यजित्वाचान्यान्महार्थान् ॥ अब्रवीदर्जुनोराजन्वासुदेवमिदंवच २ पश्यकृष्णमहाबाहोद्रवन्तीपांडवी
चमूम् ॥ कर्णेपश्यचसंग्रामेकालयंतमहार्थान् ३ नचपश्यामिदाशार्हधर्मराजंयुधिष्ठिरम् ॥ नापिकेतुर्युधामिष्ठधर्मराजस्यदृश्यते ४ त्रिभागश्चावाशिष्टोऽयंदि
वसस्यजनार्दन ॥ नचमाधार्तराष्ट्रेषुकश्चिद्युध्यतिसंयुगे ५ तस्मात्त्वंमत्प्रियंकुर्वन्त्याहियत्रयुधिष्ठिरः ॥ दृष्ट्वाकुशलिनेयुद्धेधर्मपुत्रंसहानुजम् ६ पुनर्योद्धाऽस्मि
वाष्ण्येशशत्रुभिःसहसंयुगे ॥ ततःप्रायाद्रथेनाशुबीभत्सोर्वचनाद्धरिः ७ यतयुधिष्ठिरोराजासृजयाश्चमहार्थाः ॥ अयुध्यंस्तावकैसाधैर्मृत्युंरुत्वानिवर्तनम् ८
ततःसंग्रामभूमिंतावर्तमानेजनक्षये ॥ अवेक्षमाणोऽगोविंदःसव्यसाचिनमब्रवीत् ९ पश्यपार्थमहाराद्रोवर्ततेभरतक्षयः ॥ पृथिव्याक्षत्रियाणांविदुर्योधनकृतेम
हान् १० पश्यभारतचापानिरुक्मपृष्ठानिधन्विनाम् ॥ मृतानामपविद्धानिकलापाश्चमहाधनान् ११ जातरूपमयैःपुंखैःशरांश्चानतपर्वणः ॥ तैलघौतांश्च
नाराचान्निर्मुक्तान्पन्नगानिव १२ हस्तिदंतत्सरूनसङ्गान्जातरूपपरिष्कृतान् ॥ वर्माणिचापविद्धानिरुक्मगर्भाणिभारत १३ सुवर्णविकृतान्प्रासान्शक्तीः
कनकभूषणाः ॥ जांबूनदमयैःपट्टैर्वद्वाश्चविपुलागदाः १४ जातरूपमयीश्चर्षीःपट्टिशान्हेमभूषणान् ॥ दंडैःकनकाचित्रैश्चविप्रविद्धान्परश्वान् १५ अयःकुं
तांश्चपतितान्मुसलानिगुरूणिच ॥ शतघ्नोऽपश्यचित्राश्चविपुलान्पारिधांस्तथा १६ चक्राणिचापविद्धानितोमरांश्चमहारणे ॥ नानाविधानिशस्त्राणिप्रगृह्य
जयशृङ्गिनः १७ जीवंतइवदृश्यंतेगतसत्त्वास्तरस्विनः ॥ गदाविमथितैर्गात्रैर्मुसलैर्भिन्नमस्तकान् १८ गजवाजिरथक्षुण्णान्पश्ययोधान्सहस्रशः ॥ मनुष्यहय
नागानांशरशक्त्यष्टिपट्टिशैः १९ परिघैरायसैर्घोरैर्यस्कुंतैःपरश्वधैः ॥ शरीरैर्बहुभिश्छिन्नैःशोणितौवपरिहृतैः २० गतासुभिरमित्रघ्नसंवृतारणभूमयः ॥ बा
हुभिश्चंदनादिग्धैःसांगदैर्हमभूषितैः २१ सतलत्रैःसकेयूरैर्भातिभारतमेदिनी ॥ सांगुलित्रैर्भुजाग्रैश्चविप्रविद्धैरलंकृतैः २२

पंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५७ ॥ ॥ ५८ ॥ ॥ एवमिति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२

२३ । २४ । किंकिणिनः किंकिणीमंतः व्रीह्यादित्वादिभिः २५ । २६ । प्रकीर्णकान्चामरान् 'प्रकीर्णकंचामरेस्याद्विस्तरेनामुरंगमे' इतिभेदिनी २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२
हस्तिहस्तोपमैश्छिन्नैरुभिश्वतरस्विनाम् ॥ बद्धचूडामणिवरैःशिरोभिश्चसकुंडलैः २३ पतितैर्ऋषभाक्षाणांविराजतिवसुंधरा ॥ कबंधैःशोणितादिग्धैश्छि
न्नगात्रशिरोधरैः २४ भूर्भातिभरतश्रेष्ठशार्ताचिभिरिवाग्निभिः ॥ रथांश्चबहुधाभग्नान्हेमकिंकिणिनःशुभान् २५ वाजिनश्चहतान्पश्यनिष्कीर्णान्शराह
तान् ॥ अनुकर्षानुपासंगान्पताकाविविधध्वजान् २६ रथिनांचमहाशंखान्पांडुरांश्चप्रकीर्णकान् ॥ निरस्तजिह्वान्मातंगान्शयानान्पर्वतोपमान् २७ वैजय
तीर्विचित्राश्चहतांश्चगजवाजिनः ॥ वारणानांपरिस्तोमांस्तथैवाजिनकंवलान् २८ विपाटितविचित्रांश्चरूप्यचित्रान्कुर्थाकुशान् ॥ भिन्नाश्चबहुधाघंटांमह
द्भिःपतितैर्गजैः २९ वेदूर्यदंडांश्चशुभान्पतितान्कुशान्भुवि ॥ बद्धाःसादिभुजाग्रेषुसुवर्णविकृताःकशाः ३० विचित्रमणिचित्रांश्चजातरूपपरिष्कृतान् ॥ अ
श्वास्तरपरिस्तोमात्राकवान्पतितान्भुवि ३१ चूडामणीन्नरैर्द्राणांविचित्रांकाचनस्रजः ॥ छत्राणिचापविद्धानिचामरव्यजनानिच ३२ चंद्रनक्षत्रभासैश्च
दनैश्चारुकुंडलैः ॥ क्लृप्तश्मश्रुभिरत्यर्थवीराणांसमलंकृतैः ३३ वदनैःपश्यसंछन्नामहीशोणितकर्माम् ॥ सजीवांश्चापरान्पश्यकूजमानान्समंततः ३४ उपा
स्यमानान्बहुशोन्यस्तशस्त्रैर्विशांपते ॥ ज्ञातिभिःसहितांस्तत्ररोदमानैर्मुहुर्मुहुः ३५ व्युक्रांतानपरान्योधांश्छादयित्वातरस्विनः ॥ पुनर्युद्धायगच्छंतिजय
शृङ्गाःप्रमन्यवः ३६ अपरेतत्रतत्रैवपरिधावंतिमानवाः ॥ ज्ञातिभिःपतितैःशूरैर्याच्यमानास्तथोदकम् ३७ जलार्थचगताःकेचिन्निष्प्राणाबहवोऽर्जुन ॥ स
न्निवृत्ताश्चतेशूरास्तान्वैदृष्ट्वाविचेतसः ३८ जलं त्यक्त्वाप्रधावंतिक्रोशमानाःपरस्परम् ॥ जलपीत्वामृतान्पश्यपिबतोऽन्यांश्चमारिष ३९ परित्यज्यप्रियानन्ये
बांधवान्बांधवप्रियाः ॥ व्युक्रांताःसमदृश्यंततत्रतत्रमहारणे ४० तथाऽपरान्नरश्रेष्ठसंदष्टौष्ठपुटान्पुनः ॥ मुकुटीकुटीलैर्वक्त्रैःप्रेक्षमाणान्समंततः ४१ एवंभुवं
स्तदाकृष्णोययौयत्रयुधिष्ठिरः ॥ अर्जुनश्चापिपृपतेर्दर्शनार्थमहारणे ४२ याहियाहीतिगोविंदमुहुर्मुहुश्चोदयत् ॥ तांयुद्धभूमिंपार्थस्यदर्शयित्वाचमाधवः ४३
त्वरमाणस्ततःकृष्णःपार्थमाहशनैरिदम् ॥ पश्यपांडवराजानमुपयातांश्चपार्थिवान् ४४ कर्णेपश्यमहारंगेज्वलंतमिवपावकम् ॥ असौभीममहेष्वासःसन्निवृत्तोर
णंप्रति ४५ तमेतेविनिवर्ततेष्टष्टयुगपुरोगमाः ॥ पंचालमृजयानांचपांडवानांचयेमुखम् ४६ निवृत्तैश्चपुनःपार्थैर्मग्नंशत्रुवलंमहत् ॥ कौरवान्द्रवतोह्येषक
र्णोरोधयतेऽर्जुन ४७ अंतकप्रतिमोवेगेशक्रतुल्यपराक्रमः ॥ असौगच्छतिकौरव्यद्रौणिःशस्त्रभृतावरः ४८ तमेवप्रहृतंसंख्येष्टष्टयुग्नोमहारथः ॥ अनुप्रया
तिसंग्रामेहतान्पश्यचसृजयान् ४९ सर्वमाहसुदुर्ध्वोवासुदेवःकिरीटिने ॥ ततोराजन्महाघोरःप्रादुरासीन्महारणः ५०

सिंहनादरवाश्चैव प्रादुरासन्समागमे ॥ उभयोः सेनयोराजन्मृत्युं कृतवानिवर्तनम् ५१ एवमेव क्षयो वृत्तः पृथिव्यां पृथिवीपते ॥ तावकानां परेषां च राजन् दुर्मित्रिते
तव ५२ ॥ इति श्रीमहाभारते कर्णपर्वणि वासुदेववाक्ये अष्टपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५८ ॥ ॥ संजय उवाच ॥ ततः पुनः समाजगमुरमीताः कुरुसंजयाः ॥
युधिष्ठिरमुखाः पार्थाः मृतपुत्रमुखावयम् १ ततः प्रवृत्ते भीमः संग्रामोलोमहर्षणः ॥ कर्णस्य पांडवानां च यमराष्ट्रविवर्धनः २ तस्मिन् प्रवृत्ते संग्रामे तु मुलेशोणितो
दके ॥ संशप्तके पुशुरेषु कीर्त्तिं चिच्छिष्टेषु भारत ३ दृष्टुं नो महाराज सहितः सर्वराजभिः ॥ कर्णमेवाभिदुद्राव पांडवाश्च महारथाः ४ आगच्छमानांस्तान्संख्ये
प्रहृष्टान्विजयैषिणः ॥ दधारैकोरणे कर्णो जलौघानिवपर्वतः ५ समासाद्य तु ते कर्णव्यशीर्यत महारथाः ॥ यथाऽचलं समासाद्य वार्योधाः सर्वतोदिशम् ६ तयोरा
सीन्महाराज संग्रामोलोमहर्षणः ॥ दृष्टुं नो मरुताधेयं शरेणानतपर्वणा ७ ताडयामास समरे तिष्ठतिष्ठेति चाब्रवीत् ॥ विजयं च धनुः श्रेष्ठं विधुन्वानो महारथः ८
पार्षतस्य धनुश्छिच्छाशरांश्चाशीविषोपमान् ॥ ताडयामास संकुद्रः पार्षतं नवभिः शरैः ९ तेवर्मेहमविकृतं भित्त्वा तस्य महात्मनः ॥ शोणिताक्ताव्यराजं तं शक्रो
पाडवानघ १० तदपास्य धनुश्छिच्छं दृष्टुं नो महारथः ॥ अथान्यद्वनुरादाय शरांश्चाशीविषोपमान् ११ कर्णं विव्याध सप्तत्याशरैः सन्नतपर्वभिः ॥ तथैव राज
न्कर्णोऽपि पार्षतं शत्रुतापनम् १२ छादयामास समरेशरैराशीविषोपमैः ॥ द्रोणशत्रुर्महेष्वासो विव्याध निशितैः शरैः १३ तस्य कर्णो महाराज शरं कनकभूषणम् ॥
प्रेषयामास संकुद्रो मृत्युदंडमिवापरम् १४ तमापततं सहसा घोररूपं विशांपते ॥ चिच्छेद शतधाराजन् शैनेयः कृतहस्तवत् १५ दृष्ट्वा विनिहतं वाणं शरैः कर्णो
विशांपते ॥ सात्याकिं शरवर्षेण समं तात्पर्यवारयत् १६ विव्याध चैनं समरे नाराचैस्तत्र सप्तभिः ॥ तं प्रत्यविध्यच्छेनेयः शरैर्हेमपरिष्कृतैः १७ ततो युद्धं महाराज
चक्षुःश्रोत्रभयानकम् ॥ आसीद्वोरंच चित्रं च प्रेक्षणीयं समंततः १८ सर्वेषां तत्र भूतानां लोमहर्षोऽभ्यजायत ॥ तद्दृष्ट्वा समरे कर्मकर्णशैनेययोर्नृप १९ एतस्मि
न्नंतरे द्रौणिर्भ्ययात्सु महाबलम् ॥ पार्षतं शत्रुदमनं शत्रुवीर्यासु नाशनम् २० अभ्यभाषत संकुद्रो द्रौणिः परपुरंजयः ॥ तिष्ठतिष्ठाद्य ब्रह्मघ्नं न मे जीवन्विमोक्ष्यसे
२१ इत्युक्त्वा सुभृशं वीरं शीघ्रं कृत्रिशितैः शरैः ॥ पार्षतं छादयामास घोररूपैः सुतेजनैः २२ यतमानं परं शक्त्या यतमानो महारथः ॥ यथा हि समरे द्रोणः पार्षतं
वीक्ष्य मारिष २३ तथा द्रौणिर्गणे दृष्ट्वा पार्षतः परवीरहा ॥ नातिहृष्टमना भूत्वा मन्यते मृत्युमात्मनः २४ स ज्ञात्वा समरेऽऽत्मानं शस्त्रेणावध्यमेव तु ॥ जवेना
भ्याययौ द्रौणिकालः कालमिव क्षये २५ द्रौणिस्तु दृष्ट्वा राजेंद्रं दृष्टुं नो मवस्थितम् ॥ क्रोधेन निःश्वसन् वीरः पार्षतं समुपाद्रवत् २६ तावन्न्योन्यं तु दृष्ट्वैव संरंभंज
ग्मस्तुः परम् ॥ अथाब्रवीन्महाराज द्रोणपुत्रः प्रतापवान् २७

१२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७

२८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४ । ४५ । ४६ । ४७ । ४८

दृष्टुं नो मवस्थितम् ॥ पंचालापसदाद्यत्वां प्रेषयिष्यामि मृत्यवे २८ पापं हि यत्त्वया कर्मघ्नता द्रोणं पुरा कृतम् ॥ अद्यत्वां तप्स्यते तद्वै यथानकुशलं तथा
२९ अरक्ष्यमाणः पार्थेन यादितिष्ठसि संयुगे ॥ नापक्रामसि वामूढसत्यमेतद्वीर्यमिति ३० एवमुक्तः प्रत्युवाच दृष्टुं नो मवस्थितम् ॥ प्रतिवाक्यं स एवासिर्मा मकोदा
स्यते तव ३१ येनैव ते पितुर्दंतं यतमानस्य संयुगे ॥ यदि तावन्मया द्रोणो निहतो ब्राह्मणबुधः ३२ त्वामिदानीं कथं युद्धेन हनिष्यामि विक्रमात् ॥ एवमुक्त्वा महाराजसे
नापतिरमर्षणः ३३ निशितेनातिवाणेन द्रौणिं विव्याध पार्षतः ॥ ततो द्रौणिः सुसंकुद्रः शरैः सन्नतपर्वभिः ३४ आच्छदयद्दिशो राजन् दृष्टुं नो मवस्थितम् ॥ नै
वांतरिक्षं न दिशो नापियोधाः समंततः ३५ दृश्यंते वै महाराज शरैश्छन्नाः सहस्रशः ॥ तथैव पार्षतो राजन् द्रौणिमाहवशोभिनं ३६ शरैः संछादयामास मृतपुत्रस्य पश्य
तः ॥ राधेयोऽपि महाराज पंचालान्सहपांडवैः ३७ द्रौपदेयान्युधामन्युं सात्याकिं च महारथम् ॥ एकः संवारयामास प्रेक्षणीयः समंततः ३८ दृष्टुं नो मवस्थितम् ॥
श्चिच्छेदकार्मुकम् ॥ तदपास्य धनुद्राणि रन्यदादाय कार्मुकम् ३९ वेगवान्समरे घोरेशरांश्चाशीविषोपमान् ॥ सपार्षतस्य राजेंद्रधनुः शक्तिगदाध्वजम् ४० हया
न्सूतं रथं चैव निमेषाद्वधमच्छरैः ॥ सच्छिन्नधन्वा विरथो हताश्वो हतसारथिः ४१ खड्गमादत्तविपुलं शतचंद्रं च भानुमत ॥ द्रौणिस्तदपिराजेंद्रमल्लैः क्षिप्रं महारथः
४२ चिच्छेद समरे वीरः क्षिप्रहस्तो दृढायुधः ॥ रथादनवरूढस्य तददुतमिवाभवत् ४३ दृष्टुं नो मवस्थितम् ॥ शरैश्च बहुधा विद्धमस्त्रैश्च शकलीकृतम्
४४ नाशकद्वरतश्चेष्टयतमानो महारथः ॥ तस्यांतमिषुभीराजन् यदा द्रौणिर्नजग्मिवान् ४५ अथ त्यक्त्वा धनुर्वीरः पार्षतं त्वरितोऽन्वगात् ॥ आसीदाष्टवतो वेगस्त
स्य राजन् महात्मनः ४६ गरुडस्येव पततोजिघृक्षोः पन्नगोत्तमं ॥ एतस्मिन्नेव काले तु माधवोऽर्जुनमब्रवीत् ४७ पश्य पार्थ यथा द्रौणिः पार्षतस्य वधं प्रति ॥ यत्नं क
रोति विपुलं हन्याच्चैनं न संशयः ४८ तं मोचय महाबाहो पार्षतं शत्रुकर्षणम् ॥ द्रौणेरास्य मनुप्राप्तं मृत्योरास्य गतं यथा ४९ एवमुक्त्वा महाराज वासुदेवः प्रतापवान् ॥
प्रेषयतुरगांस्तत्र यत्र द्रौणिर्व्यवस्थितः ५० ते हयाश्चंद्रसंकाशाः केशवेन प्रचोदिताः ॥ आपि बन्त इव व्योमजग्मुर्द्रौणि रथं प्रति ५१ दृष्ट्वाऽऽयातौ महावीर्याबुभौ कृष्ण
धनंजयौ ॥ दृष्टुं नो मवस्थितम् ५२ विरूढ्यमाणं दृष्ट्वैव दृष्टुं नो मवस्थितम् ॥ शरांश्चिक्षेप वै पार्थो द्रौणिं प्रति महाबलः ५३ तेशराहेमविकृता गांडीवप्रेषि
ताभृशम् ॥ द्रौणिमासाद्य विविधैर्बलैर्मिव पन्नगाः ५४ सविद्धस्तैः शरैर्घोरैर्द्रौणपुत्रः प्रतापवान् ॥ उत्सृज्य समरे राजन् पांचाल्यममितौजसम् ५५ रथमारुरुहे
वीरो धनंजय शरादितः ॥ प्रहृष्टचधनुः श्रेष्ठपार्थं विव्याध सायकैः ५६ एतस्मिन्नंतरे वीरः सहदेवो जनाधिप ॥ अपोवाहरथेनाजौ पार्षतं शत्रुतापनम् ५७

४९ । ५० । ५१ । ५२ । ५३ । ५४ । ५५ । ५६ । ५७

५८ । ५९ । ६० । ६१ । ६२ । ६३ । ६४ । ६५ । ६६ । ६७ ॥ इति क० प० नी० भा० भा० ऊनपष्ठितमोऽध्यायः ॥ ५९ ॥ एतस्मिन्निति १ । २ । ३ । ४ । ५ नरोत्तमवदान्यं रत्नोत्तम
अर्जुनोऽपि महाराजद्रौणिर्विव्याधपत्रिभिः ॥ तंद्रोणपुत्रः संकुद्धो बह्वोरुरसि चार्पयत् ५८ क्रोधितस्तुरणे पार्थो नाराचं कालसंमितम् ॥ द्रोणपुत्राय चिक्षेप काल
दंडमिवापरम् ५९ ब्राह्मणस्यासंदेशे सनिपपातमहाद्युतिः ॥ सविहलो महाराजशरवेगेन संयुगे ६० निषसादस्थोपस्थे वै कृव्यं च परं ययौ ॥ ततः कर्णो महाराजव्या
क्षिपद्विजयं धनुः ६१ अर्जुनं समरे कुद्धः प्रेक्षमाणो मुहुर्मुहुः ॥ द्वैरथं चापि पार्थेन कामयानो महारणे ६२ विह्वलं तं तु वीक्ष्याथ द्रोणपुत्रं च सारथिः ॥ अपोवाहस्थेना
जौत्वरमाणोरणाजिरात् ६३ अथोत्कुप्यं महाराजपंचालैर्जितकाशिभिः ॥ मोक्षितं पार्थं तं दृष्ट्वा द्रोणपुत्रं च पीडितम् ६४ वादित्राणि च दिव्यानि प्रावाद्यंत सहस्रशः ॥
सिंहनादांश्च कुस्ते दृष्ट्वा संख्येत ददुतम् ६५ एवंचत्वाऽब्रवीत् पार्थो वासुदेवं धनंजयः ॥ याहि संशप्त कान् कृष्णकार्यमेतत्परमम् ६६ ततः प्रयातो दाशार्हः श्रुत्वा पांड
वभाषितम् ॥ स्थेनातिपताकेन मनोमारुतरं हसा ६७ ॥ इति श्रीम० भा० क० प० द्रौप्यपयाने ऊनपष्ठितमोऽध्यायः ॥ ५९ ॥ ॥ संजय उवाच ॥ एत
स्मिन्नंतरे कृष्णः पार्थं वचनमब्रवीत् ॥ दर्शयन्निव कौंतेय धर्मराजं युधिष्ठिरम् १ एष पांडवते आता धार्तराष्ट्रैर्महाबलैः ॥ जिघांसुर्भिर्महेष्वासैर्दुतं पार्थोऽनुसार्यते २
तंचानुयांति संख्यां चालायुद्धदुर्मदाः ॥ युधिष्ठिरं महात्मानं परीप्संतो महाबलाः ३ एष दुर्योधनः पार्थस्थानीकेन दंशितः ॥ राजा सर्वस्य लोकस्य राजानमनुधा
वति ४ जिघांसुः पुरुषव्याघ्रभाटभिः सहितो बली ॥ आशीविषसमस्पर्शैः सर्वयुद्धविशारदैः ५ एते जिघृक्षुर्वांति द्विपाश्वरथपतयः ॥ युधिष्ठिरं धार्तराष्ट्रानरोत्तम
मिवार्थिनः ६ पश्य सात्वतभीमाभ्यां निरुद्धा धिष्ठिताः पुनः ॥ जिहीर्षुवोऽमृतं दैत्याः शक्राग्निभ्यामिवासकृत् ७ एते बहुत्वाच्चरिताः पुनर्गच्छंति पांडवम् ॥ समुद्र
मिव वार्यो वाः प्रावृट्काले महारथाः ८ नर्दतः सिंहनादांश्च धमंतश्चापिवारिजान् ॥ बलवंतो महेष्वासा विधुन्वंतो धनुंषि च ९ मृत्योर्मुखं गतं मन्ये कुंती पुत्रं युधिष्ठिरम् ॥
दुतमग्रां च कौंतेयं दुर्योधनवशंगतम् १० यथाविधमनीकं तु धार्तराष्ट्रस्य पांडव ॥ नास्य शक्रोऽपि मुच्येत संप्राप्तो वाणगोचरम् ११ दुर्योधनस्य वीरस्य शरौघान् शीघ्र
मस्यतः ॥ संकुद्धस्यांतकस्येव को वेगं संसहेद्रेणे १२ दुर्योधनस्य वीरस्य द्रोणेः शारद्वतस्य च ॥ कर्णस्य चे पुवेगो वै पर्वतानपि शातयेत् १३ कर्णेन च कृतो राजा विमु
खः शत्रुतापनः ॥ बलवो हस्तश्च कृती युद्धविशारदः १४ राधेयः पांडवश्रेष्ठशक्तः पीडयितुं रणे ॥ सहितो ह्युत्तराष्ट्रस्य पुत्रैः शूरैर्महाबलैः १५ तस्यैभिर्बुध्यमान
स्य संग्रामे संशितात्मनः ॥ अन्यैरपि च पार्थस्य कृतं कर्म महारथैः १६ उपवासकृशो राजा भृशं भरतसत्तमः ॥ ब्राह्मे बले स्थितो ह्येष न क्षात्रे हि बले विभुः १७ कर्णेन चा
भियुक्तोऽयं भूपतिः शत्रुतापनः ॥ संशयं समनुप्राप्तः पांडवो वै युधिष्ठिरः १८

मिति पाठे काचन तद्विउत्कृष्टानामध्येऽप्युतमम् ६ जिहीर्षुवो युधिष्ठिरं हर्षुं भिच्छंतः निरुद्धाः संतोऽपि अधिष्ठिताः ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ तस्य युधिष्ठिरस्य कर्म
कर्तव्यं पराजयाख्यं एभिर्दुर्योधनादिभिः कृतं निष्पादितम् १६ तत्र हेतुः ब्राह्मे बले क्षमायां क्षात्रे बले निष्ठुस्त्वे १७ । १८

१९ । २० हतमाशयतेति कर्णश्चोदयतीति संबंधः २१ स्थूणाकर्णो गंधर्वस्तस्यास्त्रं स्थूणाकर्णं गांधर्वेन्द्रजालमयं तत् २२ निषेव्यश्चिकित्सकैराराध्यः सनिषण्ण इति पाठे अवसन्नः २३ । २४ । २५

न जीवति महाराजो मन्ये पार्थं युधिष्ठिरः ॥ यद्भीमसेनः सह ते सिंहनादममर्षणः १९ नर्दतां धार्तराष्ट्राणां पुनः पुनरर्दिमः ॥ धमतां च महाशंखान् संग्रामे जितकाशि
नाम् २० युधिष्ठिरं पांडवेयं हतेति भरतर्षभ ॥ संचोदयत्यसौ कर्णो धार्तराष्ट्रान् महाबलान् २१ स्थूणाकर्णो द्रजालेन पार्थं पाशुपतेन च ॥ प्रच्छादयंति राजानं शस्त्रजा
लैर्महारथाः २२ आतुरो हि कृतो राजा सनिषेव्यश्च भारत ॥ यथैनमनुवर्तते पंचालाः सह पांडवैः २३ त्वरमाणास्त्वराले सर्वशस्त्रभृतां वराः ॥ मज्जंतमिव पाताले
बलिनोऽप्युज्जिहीर्षवः २४ न केतुर्दृश्यते राज्ञः कर्णेन निहतः शरैः ॥ पश्य तोर्यमयोः पार्थसात्यकेश्वशिखंडिनः २५ दृष्ट्युग्रस्य भीमस्य शतानीकस्य वा विभो ॥ पं
चालानां च सर्वेषां चेदीनां चैव भारत २६ एष कर्णो रणे पार्थं पांडवानां मनीषिणम् ॥ शरैर्विध्वंसयति वै नलिनीमिव कुंजरः २७ एते द्रवन्ति रथिनस्त्वदीयाः पांडुनंद
न ॥ पश्य पश्य यथा पार्थं गच्छंत्येते महारथाः २८ एते भारतमातंगाः कर्णेनाभिहताः शरैः ॥ आर्तनादान् विकुर्वाणा विद्रवंति दिशो दश २९ रथानां द्रवते वृंदमेतच्चै
व समंततः ॥ द्राव्यमाणं रणे पार्थं कर्णेनामित्रकर्षिणा ३० हस्तिकक्ष्यारणे पश्य चरंतीं तत्र तत्र ह ॥ रथस्थं सूतपुत्रस्य केतुं केतुमतां वर ३१ असौ धावति राधेयो
भीमसेन रथं प्रति ॥ किरणशरशतान्येव विनिघ्नंस्तव वाहिनीम् ३२ एतान् पश्य च पंचालान् द्राव्यमाणान् महारथान् ॥ शक्रेणैव यथा दैत्यान् हन्यमानान् महाहवे ३३
एष कर्णो रणे जित्वा पंचालान् पांडुसंजयान् ॥ दिशो विप्रेक्षते सर्वास्त्वदर्थं मिति मेमतिः ३४ पश्य पार्थं धनुः श्रेष्ठं विकर्षन्साधुशोभते ॥ शत्रुं जित्वा यथा शक्रो देवसंघैः स
मावृतः ३५ एतेन दंति कौरव्या दृष्ट्वा कर्णस्य विक्रमम् ॥ त्रासयंतो रणे पांडुनसंजयांश्च समंततः ३६ एष सर्वात्मना पांडूं स्त्रासयित्वा महारणे ॥ अभिभाषति राधेयः
सर्वसैन्यानि मानद ३७ अभिद्रवत भद्रं वो द्रुतं द्रवत कौरवाः ॥ यथा जीवन्नवः कश्चिन्मुच्येत युधिष्ठि संजयः ३८ तथा कुरुत संयत्ता वयं यास्याम पृष्ठतः ॥ एवमुक्त्वा गतो
ह्येष पृष्ठतो विकिरञ्छरान् ३९ पश्य कर्णं रणे पार्थं श्वेतच्छत्रविराजितम् ॥ उदयं पर्वतं यद्वच्छाकेनाभि शोभितम् ४० पूर्णचंद्रनिकाशेन मूर्ध्नि च्छत्रेण भारत ॥
ध्रियमाणेन समरे श्रीमच्छतशलाकिना ४१ एष त्वां प्रेक्षते कर्णः सकटाक्षं विशांपते ॥ उत्तमं जवमास्थाय ध्रुवमेप्यति संयुगे ४२ पश्य ह्येनं महाबाहो विधुन्वानं मह
द्भनुः ॥ शरांश्चाशीविषाकारान्विसृजंतं महारणे ४३ असौ निवृत्तो राधेयो दृष्ट्वा तेवानरध्वजम् ॥ प्रार्थयन् समरे पार्थं त्वया सह परंतप ४४ वधाय चात्मनोऽभ्येति दी
प्तास्यं शलभो यथा ॥ कर्णमेकाकिनं दृष्ट्वा रथानीकेन भारत ४५ रिरिक्षुः सुसंवृत्तो धार्तराष्ट्रो निवर्तते ॥ सर्वैः सहैर्भिर्दृष्ट्वा त्मावध्यतां च प्रयत्नतः ४६ त्वया यश
श्च राज्यं च सुखं चोत्तममिच्छता ॥ अदीनयोर्विश्रुतयोर्बुधयोर्बुधस्य मानयोः ४७

२६ । २७ । २८ । २९ । ३० हस्तिकक्ष्यां केतुभित्तिसंबंधः ३१

३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० उद्रेणोपलक्षितः ४१ । ४२ । ४३ प्रार्थयन् युद्धमिति शेषः ४४ । ४५ । ४६ युवयोः कर्णार्जुनयोः ४७

देवासुरेपार्थमृधेदेवदानवयोरिव ॥ पश्यंतुकौरवाः सर्वे तव पार्थ पराक्रमम् ४८ त्वांच दृष्ट्वाऽतिसंरब्धं कर्णं च भरतर्षभ ॥ असौ दुर्योधनः कुद्वोनोत्तरं प्रतिपद्यते ४९ आ
त्मानं च कृतात्मानं समीक्ष्य भरतर्षभ ॥ कृतागसंचराधेयं धर्मात्मनियुधिष्ठिरे ॥ प्रतिपद्यस्व कौंतेय प्राप्तकालमनंतरम् ५० आर्यायुद्धे मर्ति कृत्वा प्रत्येहिरथ यूथपम्
पंचह्येतानि मुख्यानि रथानां रथसत्तम ५१ शतान्यायांति समरे बलिनांति गते जसाम् ॥ पंचनागसहस्राणि द्विगुणावाजिनस्तथा ५२ अभिसंहत्य कौंतेय पदाति
प्रयुतानि च ॥ अन्योन्यरक्षितं वीरबलं त्वामभिवर्तते ५३ द्रोणपुत्रं पुरस्कृत्य तच्छीघ्रं संनिषूदय ॥ निकृत्येतद्रथानीकं बलिनं लोकविश्रुतम् ५४ सूतपुत्रं महेश्वा
संदर्श्यात्मानमात्मना ॥ उत्तमं जवमास्थाय प्रत्येहि भरतर्षभ ५५ असौ कर्णः सुसंरब्धः पंचालानभिधावति ॥ वेतुमस्य हि पश्यापि दृष्टुमर्थं प्रति ५६ समुपैष्य
ति पंचालानिति मन्ये परंतप ॥ आचक्षे प्रियं पार्थ तवेदं भरतर्षभ ५७ राजाऽसौ कुशलीश्रीमान् धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः ॥ असौ भीमो महाबाहुः सन्नित्तश्च मूमुखे ५८
वृतः संजयसैन्येन शैनेनेन च भारत ॥ वध्यं त एते समरे कौरवानि शितैः शरैः ५९ भीमसेनेन कौंतेय पंचालैश्च महात्मभिः ॥ सेनाहि धार्तराष्ट्रस्य विमुखा विक्षरद्वणा ६०
विप्रधावति वेगेन भीमस्याभिहता शरैः ॥ विपन्नसस्यैव महीरुधिरेण समुक्षिता ६१ भारती भरतश्रेष्ठ सेना कृपणदर्शना ॥ निवृत्तं पश्य कौंतेय भीमसेनं युधां पतिम् ६२
आशीविषमिव कुद्वंद्रावयंतं वरूथिनीम् ॥ पीतरक्तासितासितास्ताराचंद्रार्कमंडिताः ६३ पताकाविप्रकीर्यते छत्राण्येतानि चार्जुन ॥ सौवर्णाराजताश्चैव तैजसाश्च
पृथग्विधाः ६४ केतवोऽभिनिपात्यंते हस्त्यश्वं च प्रकीर्यते ॥ रथेभ्यः प्रपतंत्येते रथिनो विगतासवः ६५ नानावर्णैर्हता बाणैः पंचालैरपलायिभिः ॥ निर्मनुष्या नृग
जानश्चात्र तथाश्चैव धनंजय ६६ समाद्रवंति पंचाला धार्तराष्ट्रां स्तरस्विनः ॥ विष्ट्रंति नरव्याघ्रा भीमसेनबलाश्रयात् ६७ बलं परेषां दुर्द्धर्षास्त्यक्त्वा प्राणानरिंदम ॥
एतेन र्दंति पंचाला ध्मापयंति च वारिजान् ६८ अभिद्रवंति चरणेष्ट्रं तः सायकैः परान् ॥ पश्य स्वैषांच माहात्म्यं पंचाला हि पराक्रमात् ६९ धार्तराष्ट्रान्विनिघ्नंति कु
द्वाः सिंहा इव द्विपान् ॥ शस्त्रमाच्छिद्य शत्रूणां सायुधानां निरायुधाः ७० तेनैवैतानमोघास्त्रानिघ्नंति च नदंति च ॥ शिरांस्येतानि पात्यंते शत्रूणां बाहवोपि च ७१ र
थनागहयावीरायशस्याः सर्व एव च ॥ सर्वतश्चाभिपन्नैषा धार्तराष्ट्री महाचमूः ७२ पंचालैर्मानसादेत्यहं सैर्गैव वेगितैः ॥ सुभृशं च पराक्रांताः पंचालानां निवारणे ७३
कृपकर्णादयो वीराः कृपभाणामिव वर्षभाः ॥ भीमास्त्रेण सुनिर्भग्नान् धार्तराष्ट्रान्महारथान् ७४ दृष्टुमस्वर्वावीराघ्नंति शत्रून् सहस्रशः ॥ पंचालेष्वभिभूतेषु द्वि
षद्विरपभीर्नदन् ७५ शत्रुपक्षमवस्कंद्य शरानस्यति मारुतिः ॥ विषण्णभूयिष्ठतरा धार्तराष्ट्री महाचमूः ७६ रथाश्चैते सुवित्रस्ता भीमसेनभयार्दिताः ॥
पश्य भीमेन नाराचैर्भिन्नानागाः पतंत्यमी ७७

७८ । ७९ । ८० । ८१ । ८२ । ८३ । ८४ । ८५ । ८६ । ८७ । ८८ । ८९ । ९० । ९१ । ९२ ॥ इति कर्णपर्वणि नीलकण्ठीये भारतभावदीपे पठितमोऽध्यायः ॥ ६० ॥ ॥ ७ ॥

वज्रिवज्राहतानीव शिखराणि धराभृताम् ॥ भीमसेनस्य निर्विद्धा बाणैः सन्नतपर्वभिः ७८ स्वान्यनीकानि मृद्वंतो द्रवंत्येते महागजाः ॥ अभिजानीहि भीमस्य सिंह
नादं सुदुःसहम् ७९ नदतोऽर्जुन संग्रामे वीरस्य जितकाशिनः ॥ एष नैषादिरभ्येति द्विपमुख्येन पांडवम् ८० जिघांसुस्तोमैः कुद्वोदंडपाणि रिवान्तकः ॥ सतोम
रावस्य भुजौ छिन्नौ भीमेन गर्जतः ८१ तीक्ष्णैरग्निरविप्रख्यैर्नाराचैर्दशभिर्हतः ॥ हत्वेन पुनरायाति नागानन्यान्प्रहारिणः ८२ पश्य नीलांबुदनिभान्महामात्रैरधि
ष्ठितान् ॥ शक्तितोमरसंघातैर्विनिघ्नं तं वृकोदरम् ८३ सप्तसप्तचनागांस्तान्वैजयंतीश्च सध्वजाः ॥ निहत्य निशितैर्बाणैश्छिन्नाः पार्थाग्रजेन ते ८४ दशभिर्दशभि
श्चैकोनाराचैर्निहतो गजः ॥ नचासौ धार्तराष्ट्राणां श्रूयते निनदस्तथा ८५ पुरंदरसमे कुद्वेनितृते भरतर्षभ ॥ अक्षौ हि पश्यस्तथा तिस्रो धार्तराष्ट्रस्य संहताः ॥ कुद्वेन
भीमसेनेन नरसिंहेन वारिताः ८६ नशकुवंति वै पार्थ पार्थिवाः समुदीक्षितम् ॥ मध्यं दिनं गतं सूर्ययथा दुर्बलचक्षुषः ८७ एते भीमस्य संत्रस्ताः सिंहस्येव तरेष्टगाः ॥
शरैः संत्रासिताः संख्येन लभंते सुखं कचित् ८८ ॥ संजय उवाच ॥ एतच्छ्रुत्वा महाबाहुर्वासुदेवो नृपः ८९ भीमसेनेन तत्कर्म कृतं दृष्ट्वा सुदुष्करम् ८९ अर्जुनो व्य
धमच्छिष्टान् हिताग्निशितैः शरैः ॥ ते वध्यमानाः समरे संशक्तगणाः प्रभो ९० प्रभगाः समरे भीतादिशो दशमहाबलाः ॥ शक्रस्यातिथितांगत्वा विशोका ह्यभवं
स्तदा ९१ पार्थश्च पुरुषव्याघ्रः शरैः सन्नतपर्वभिः ॥ जघान धार्तराष्ट्रस्य चतुर्विधबलांचमूम् ९२ ॥ इति श्रीमहाभारते कर्णपर्वणि कृष्णार्जुनसंवादे पठितमो
ऽध्यायः ॥ ६० ॥ ॥ दृतराष्ट्र उवाच ॥ निवृत्ते भीमसेने च पांडवे च युधिष्ठिरे ॥ वध्यमाने बले चापि मामके पांडुसंजयैः १ द्रवमाणे बलौघे च निरानंदे मुहुर्मुहुः ॥
किमकुर्वंत कुरुवस्तन्ममाचक्ष्व संजय २ ॥ संजय उवाच ॥ दृष्ट्वा भीमं महाबाहुं सूतपुत्रः प्रतापवान् ॥ क्रोधरक्तेश्णो राजन् भीमसेनमुपाद्रवत् ३ तावकं तु बलं दृष्ट्वा
भीमसेनात्पराङ्मुखम् ॥ यत्नेन महताराजन्पर्यवस्थापयद्वली ४ व्यवस्थाप्य महाबाहुस्तव पुत्रस्य वाहिनीम् ॥ प्रत्युद्ययौ तदा कर्णः पांडवान् युद्धदुर्मदान् ५ प्रत्यु
द्युस्तुराधेयं पांडवानां महारथाः ॥ धुन्वानाः कार्मुकाण्याजौ विक्षिपंतश्च सायकान् ६ भीमसेनः शिनेर्नृत्ताशिखंडी जनमेजयः ॥ दृष्टुमस्वर्वावीराघ्नंति शत्रून् सहस्रशः ७ जिघांसंतो नरव्याघ्राः समं तात्तव वाहिनीम् ॥ अभ्यद्रवंत संकुद्धाः समरे जितकाशिनः ८ तथैव तावकाराजन् पांडवानां मनीषिणीम् ॥ अभ्यद्रवंत त्वरिता जिघांसं
तो महारथाः ९ रथनागाश्च कलिलं पतिष्वजसमाकुलम् ॥ बभूव पुरुषवाग्रसैन्यमदुतदर्शनम् १० शिखंडी च ययौ कर्णं दृष्टुमस्वः सुतंतव ॥ दुःशासनं महाराजमहत्या
सेनया वृतम् ११ नकुलो वृषसेनं तु चित्रसेनं युधिष्ठिरः ॥ उलूकं समरे राजन्सहदेवः समभ्ययात् १२ सात्याकः शकुनिश्चापि द्रौपदेयाश्च कौरवान् ॥ अर्जुनं चरणे यतो
द्रोणपुत्रो महारथः १३

युधामन्युमहेष्वासंगौतमोऽभ्यपतद्रणे ॥ कृतवर्माचबलवानुत्तमौजसमाद्रवत् १४ भीमसेनः कुरुन्सर्वान्पुत्रांश्चतवमारिष ॥ सहानीकान्महाबाहुरेकएव न्यवार
यत् १५ शिखंडीतुततः कर्णविचरंतमभीतवत् ॥ भीष्महंतामहाराजवारयामासपत्रिभिः १६ प्रतियुद्धस्ततः कर्णोरोपात्प्रस्फुरिताधरः ॥ शिखंडिनं त्रिभिर्वा
णैर्धुवोर्मध्येऽभ्यताडयत् १७ धारयंस्तु सतान्बाणान्शिखंडीबह्वशोभत ॥ राजतः पर्वतोयद्वित्रिभिः शृंगैरिवोत्थितैः १८ सोऽतिविद्धोमहेष्वासः सूतपुत्रेण संयुगे ॥
कर्णविव्याधसमरेन वत्यानिशितैः शरैः १९ तस्य कर्णो हयान् हत्वा सारथिचित्रिभिः शरैः ॥ उन्मथयध्वजं चास्य क्षुरप्रेण महारथः २० हताश्वानुत्ततोयानादवहृत्य
महारथः ॥ शक्तिचिक्षेपकर्णाय संकुद्धः शत्रुतापनः २१ तां छित्त्वा समरे कर्णस्त्रिभिर्भारतसारथैः ॥ शिखंडिनमथाविध्यन्नवभिर्निशितैः शरैः २२ कर्णचापच्युता
न्बाणान्वर्जयंस्तु नरोत्तमः ॥ अपयातस्ततस्तूर्णशिखंडीभृशविक्षतः २३ ततः कर्णो महाराजपांडुसैन्यान्वशातयत् ॥ तूलराशिसमासाद्यथावायुर्महाबलः
२४ घृष्टद्युम्नो महाराजतवपुत्रेण पीडितः ॥ दुःशासनं त्रिभिर्बाणैः प्रत्यविध्यस्तनान्तरे २५ तस्य दुःशासनो बाहुं सव्यं विव्याध मारिष ॥ स तेन रुवमपुंखेन भलेना
नतपर्वणा २६ घृष्टद्युम्नस्तु निर्विद्धः शरं घोरममर्षणः ॥ दुःशासनाय संकुद्धः प्रेषयामास भारत २७ आपतंतं महावेगं घृष्टद्युम्नसमीरितम् ॥ शरैश्चिच्छेदपुत्रस्ते
त्रिभिरेव विशांपते २८ अथापरैः सप्तदशैर्भलैः कनकभूषणैः ॥ घृष्टद्युम्नं समासाद्य बाहोरुरसि चार्पयत् २९ ततः सपार्षतः कुद्धो धनुश्चिच्छेद मारिष ॥ क्षुरप्रेण सुती
क्ष्णेन तत उचुकुशुर्जनाः ३० अथान्यद्वनुरादाय पुत्रस्ते प्रहसन्निव ॥ घृष्टद्युम्नं शरवातैः समं तात्पर्यं वारयत् ३१ तव पुत्रस्य ते दृष्ट्वा विक्रमं सुमहात्मनः ॥ व्यस्मयंतर
णयोधाः सिद्धाश्चाप्सरसांगणाः ३२ घृष्टद्युम्नं पश्यामघटमानं महाबलम् ॥ दुःशासनेन संरुद्धं सिंहं नेव महागजम् ३३ ततः सरथनागाश्वाः पंचालाः पांडुपूर्वज ॥
सेनापतिं परीप्संतोरुधुस्तनयंतव ३४ ततः प्रवृत्ते युद्धं तावकानां परैः सह ॥ घोरं प्राणभृतां काले भीमरूपं परंतप ३५ नकुलं वृषसेनस्तु भित्त्वा पंचमिरायसैः ॥
पितुः समीपेतिष्ठन् त्रिभिर्न्यैरविध्यत ३६ नकुलस्तु ततः शूरो वृषसेनं हसन्निव ॥ नाराचेन सुतीक्ष्णेन विव्याध हृदये भृशम् ३७ सोऽतिविद्धो बलवता शत्रुणा शत्रु
कर्षण ॥ शत्रुं विव्याध विशत्यास च तं पंचभिः शरैः ३८ ततः शरसहस्रेण तावुभौ पुरुषर्षभौ ॥ अन्योन्यमाच्छादयतामथोऽभ्यज्यतवाहिनी ३९ सदृष्ट्वा प्रहृतां सिनां
धार्तराष्ट्रस्य सूतजः ॥ निवारयामास बलादनुसृत्य विशांपते ४० निवृत्ते तु ततः कर्णेन कुलः कौरवान्ययौ ॥ कर्णपुत्रस्तु समरे हित्वा नकुलमेव तु ४१ जुगोप चक्रं त्व
रितोराधेयस्यैव मारिष ॥ उलूकस्तुरणे कुद्धः सहदेवेन वारितः ४२ तस्याश्वांश्चतुरो हत्वा सहदेवः प्रतापवान् ॥ सारथिं प्रेषयामास यमस्य सदनं प्रति ४३

३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३

४४ । ४५ । ४६ । ४७ । ४८ । ४९ । ५० । ५१ । ५२ । ५३ । ५४ । ५५ । ५६ । ५७ । ५८ । ५९ । ६० । ६१ । ६२ । ६३ । ६४ । ६५ । ६६ । ६७ । ६८

उलूकस्तु ततोयानादवहृत्य विशांपते ॥ त्रिगतां नावलं तूर्णजगाम पितृनंदनः ४४ सात्यकिः शकुनिं विद्धा विशत्यानिशितैः शरैः ॥ ध्वजं चिच्छेद भलेन सौबल
स्यहसन्निव ४५ सौबलस्तस्य समरे कुद्धो राजन् प्रतापवान् ॥ विदार्थकवचं भूयो ध्वजं चिच्छेद कांचनम् ४६ तथैव निशितैर्बाणैः सात्यकिः प्रत्यविध्यत ॥ सार
थिचमहाराज त्रिभिरेव समार्पयत् ४७ अथास्य बाहोस्त्वरितः शरैर्निन्येयमक्षयम् ॥ ततोऽवहृत्य सहसा शकुनिं भरतर्षभ ४८ आरुरोहरथं तूर्णमुलूकस्य महा
त्मनः ॥ अपोवाहाथ शीघ्रं सशैने यायुद्धशालिनः ४९ सात्यकिस्तुरणे राजंस्तावकानामनीकिनीम् ॥ अभिदुद्रावगेन ततोऽनीकमभ्यज्यत ५० शैनेयशरसं
छन्नंतव सैन्यं विशांपते ॥ भेजे दशदिशस्तूर्णन्यपतच्चगता सुवत् ५१ भीमसेनं तव सुतो वारयामास संयुगे ॥ तंतुभीमो मुहूर्तेन व्यश्वसूतरथध्वजम् ५२ चक्रे
लोकेश्वरं तत्र तेनातुष्यंतवैजनाः ॥ ततोऽपायाचूषस्तत्र भीमसेनस्य गोचरात् ५३ कुरुसैन्यं ततः सर्वं भीमसेनमुपाद्रवत् ॥ तत्र नादो महानासीद्भीमसेनं जिवां
सताम् ५४ युधामन्युः कृपं विद्धा धनुरस्याशुचिच्छिदे ॥ अथान्यद्वनुरादाय कृपः शस्त्रभृतां वरः ५५ युधामन्यो ध्वजं सूतं छत्रं चापातयत् क्षितौ ॥ ततोऽपाया
द्रथेनैव युधामन्युर्महारथः ५६ उत्तमौजाश्च हार्दिकं भीमं भीमपराक्रमम् ॥ छादयामास सहसामेघो घृष्टद्युम्नं पर्वतम् ५७ तद्युद्धमासीत्सु महद्दोरूपं परंतप ॥ यादृ
शं नमया युद्धं दृष्टुं पूर्वविशांपते ५८ कृतवर्मा ततो राजन्नुत्तमौजसमाहवे ॥ हृदिविव्याध सहसाराथोपस्थ उपाविशत् ५९ सारथिस्तमपोवाहरथेन रथिनां वरम् ॥
कुरुसैन्यं ततः सर्वं भीमसेनमुपाद्रवत् ६० दुःशासनः सौबलश्च गजानीकेन पांडवम् ॥ महता परिवार्यैव क्षुद्रकैरभ्यताडयत् ६१ ततो भीमः शरशतैर्दुयोधनममर्ष
णम् ॥ विमुखीकृत्य तरसा गजानीकमुपाद्रवत् ६२ तमापतंतं सहसा गजानीकं हृकोदरः ॥ दृष्ट्वैव सुभृशं कुद्धो दिव्यमस्त्रमुदैरयत् ६३ गजैर्गजानभ्यहनद्वज्रेण द्रुह
वासुरान् ॥ ततोऽस्तरिक्षं बाणैश्च शलभैरिव पादपम् ६४ छादयामास समरे गजान्निघ्नन् हृकोदरः ॥ ततः कुंजरयूथानि समेतानि सहस्रशः ६५ व्यधमत्तरसा भी
मो मेघसंघानि वानिलः ॥ सुवर्णजालापिहितामणिजालैश्च कुंजराः ६६ रेजुरभ्यधिकं संख्ये विद्युत्वंत इवांबुदाः ॥ तेवध्यमाना भीमेन गजाराजन्विदुर्बुधः ६७ के
चिद्विभिन्नहृदयाः कुंजरान्यपतन्नुभुवि ॥ पतितैर्निपतद्भिश्च गजैर्हैमविभूषितैः ६८ अशोभत महीतत्र विशीर्णैरिव पर्वतैः ॥ दीप्ताभैरत्नवद्भिश्च पतितैर्गजयोधिभिः
६९ रराज भूमिः पतितैः क्षीणपुण्यैरिव ग्रहैः ॥ ततो भिन्नकटानागा भिन्नकुंभकरास्तथा ७० दुर्बुधः शतशः संख्ये भीमसेनशराहताः ॥ केचिद्वनंतोरुधिरं भयार्ताः पर्व
तोपमाः ७१ व्यद्रवच्छरविद्धांगाघातुचित्रा इवाचलाः ॥ महाभुजगसंकाशौ चंदनागुरुरूपितौ ७२ अपश्यं भीमसेनस्य धनुर्विक्षिपतो भुजौ ॥ तस्य ज्यात
लनिघां पंश्रुत्वाऽऽनिसमस्वनम् ७३

५४ ॥ इतिकर्णपर्वणिनीलकण्ठीये भारतमावदीपे द्विषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ततश्च १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३

विमुच्यतः शकुन्मूत्रं गजाः प्रादुर्दुर्धृशम् ॥ भीमसेनस्य तत्कर्मराजत्रेकस्य धीमतः ॥ निघ्नतः सर्वभूतानिरुद्रस्येव च निर्वभौ ७४ ॥ इति श्रीमहाभारते कर्णपर्वणि संकुलयुद्धे द्विषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६१ ॥ संजय उवाच ॥ ततः श्वेताश्वसंयुक्तेनारायणसमाहिते ॥ तिष्ठन्नथ वरे श्रीमानर्जुनः समपद्यत १ तद्वलं नृपतिश्चेष्टतावकं विजयोरणे ॥ व्यक्षोभयदुर्दीर्णाश्वमहोदधिमिवानिलः २ दुर्योधनस्तव सुतः प्रमत्तेश्वेतवाहने ॥ अभ्येत्य सहसा कुद्धः सैन्याधेनाभिसंवृतः ३ पर्यवारयदायांतं युधिष्ठिरममर्षणम् ॥ क्षुरप्राणां त्रिसप्तत्या ततोऽविध्यत पांडवं ४ अकुध्यत भृशं तत्र कुंतीपुत्रो युधिष्ठिरः ॥ सभल्लांस्त्रिंशतस्तूर्णतव पुत्रे न्यवेशयत् ५ ततोऽधा वंत कौरव्याजिघृक्षं तोयुधिष्ठिरं ॥ दुष्टभावान्परानृज्वात्वासमवेतामहारथाः ६ आजगमुस्तं परीप्संतः कुंतीपुत्रं युधिष्ठिरं ॥ नकुलः सहदेवश्च दृष्टुं युष्मद्व्यपार्षतः ७ अक्षौहिण्यापरिवृता स्तेऽभ्यधावन् युधिष्ठिरं ॥ भीमसेनश्च समरेष्टुं स्तवमहारथान् ८ अभ्यधावदभिप्रेत्सूराजानं शत्रुभिर्वृतम् ॥ तांस्तु सर्वान्महेष्वासान्कर्णो विवर्तनो नृप ९ शरवर्षेण महता शरवर्षेण राधेयः प्रत्यवारयत् ॥ दुर्योधनं च विशत्याशीघ्रमस्त्रमुदीरयन् १० न शो कुर्यन्तवतोऽपि राधेयं प्रतिवीक्षितुं ॥ तांश्च सर्वान्महेष्वासान् सर्वशस्त्रास्त्रपारगः ११ महता शरवर्षेण राधेयः प्रत्यवारयत् ॥ दुर्योधनं च विशत्याशीघ्रमस्त्रमुदीरयन् १२ अविध्यतूर्णमभ्येत्य सहदेवः प्रतापवान् ॥ सविद्धः सहदेवेन राजा चलसन्निभः १३ प्रभिन्न इव मातंगोरुधिर्रेण परिहृतः ॥ दृष्ट्वा तव सुतं तत्र गाढविद्धं सुतेजैः १४ अभ्यधावद्वृद्धं कुद्वोराधेयोरथिनां वरः ॥ दुर्योधनं तथा दृष्ट्वा शीघ्रमस्त्रमुदीरयत् १५ तेन यौधिष्ठिरं सैन्यमवधीत्यापार्षतं तथा ॥ ततो यौधिष्ठिरं सैन्यं वध्यमानं महात्मना १६ सहसा प्राद्वद्राजन्सूतपुत्रशरादि तम् ॥ विविधा विशिखास्तत्र संपतंतः परस्परम् १७ फलैः पुंखान्समाजघ्नुः सूतपुत्रधनुश्च्युताः ॥ अंतरिक्षे शरौघाणां पततां च परस्परम् १८ संघर्षेण महाराजपावकः समजायत ॥ ततो दशदिशः कर्णः शलभैरिव यायिभिः १९ अभ्यघ्नं स्तरसाराजन्शरैः परशरीरैः ॥ रक्तचंदनसंदिग्धौ मणिहेमविभूषितौ २० बाहू व्यत्याक्षिपत् कर्णः परमास्त्रं विदर्शयन् ॥ ततः सर्वादिशो राजन्सायकैर्विप्रमोहयन् २१ अपीडयद्दृशं कर्णो धर्मराजं युधिष्ठिरम् ॥ ततः कुद्धो महाराजधर्मपुत्रो युधिष्ठिरः २२ निशितैरिषुभिः कर्णं पंचाशद्भिः समार्षयत् ॥ बाणां धकारमभवत्तुद्धं घोरदर्शनम् २३ हाहाकारो महानासीत्तावकानां विशांपते ॥ वध्यमाने तदा सैन्ये धर्मपुत्रेण मारिष २४ सायकैर्विविधैस्तीक्ष्णैः कंकपत्रैः शिलाशितैः ॥ भल्लैरनेकैर्विविधैः शक्तयुष्टिमुसलैरपि २५ यत्र यत्र सधर्मात्मा दुष्टादृष्टिर्व्यसर्जयत् ॥ तत्र तत्र व्यशीर्यत तावका भरतर्षभ २६ कर्णोऽपि भृशं संकुद्धो धर्मराजं युधिष्ठिरम् ॥ नाराचैरर्धचंद्रैश्च वत्सदंतैश्च संयुगे २७ अमर्षाक्रोधेन श्वैरोपप्रसफुरिताननः ॥ सायकैरप्रमेयात्मा युधिष्ठिरमभिद्रवत् २८

१४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८

२९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ ॥ इतिकर्णपर्वणिनीलकण्ठीये भारतमावदीपे द्विषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ कर्णहति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६

युधिष्ठिरश्चापिसतं स्वर्णपुंखैः शितैः शरैः ॥ प्रहसन्निव तं कर्णः कंकपत्रैः शिलाशितैः २९ उरस्य विध्यद्राजानं त्रिभिर्भल्लैश्च पांडवम् ॥ सपीडितो भृशं तेन धर्मराजो युधिष्ठिरः ३० उपविश्य रथोपस्थे सूतं याहीत्यचोदयत् ॥ अक्रोशं ततः सर्वे धार्तराष्ट्राः सराजकाः ३१ गृह्णाध्वमिति राजानमभ्यधावंत सर्वशः ॥ ततः शताः सप्तदशकेकयानां प्रहारिणाम् ३२ पंचालैः सहिताराजन् धार्तराष्ट्राण्यवारयन् ॥ तस्मिन्सुतमुले युद्धे वर्तमाने जनक्षये ३३ दुर्योधनश्च भीमश्च समेयातां महाबलौ ३४ ॥ इति श्रीमहाभारते कर्णपर्वणि संकुलयुद्धे द्विषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६२ ॥ ॥ संजय उवाच ॥ कर्णोऽपि शरजालेन केकयानां महारथान् ॥ व्यधमत्प रमेष्वासानग्रतः पर्यवस्थितान् १ तेषां प्रयतमानानां राधेयस्य निवारणे ॥ रथान् पंचशतान् कर्णः प्राहिणोद्यमसादनम् २ अविषहंत तो दृष्ट्वा राधेयं युधियोधि नः ॥ भीमसेनमुपागच्छन् कर्णबाणप्रपीडिताः ३ रथानीकं विदार्यैव शरजालैरनेकधा ॥ कर्ण एकथेनैव युधिष्ठिरमुपाद्रवत् ४ सेनानिवेशमार्त्तं मार्गणैः क्षत विक्षतम् ॥ यमयोर्मध्यमं वीरं शनैर्यातं विचेतसम् ५ समासाद्य तुराजानं दुर्योधनहितेऽप्यसया ॥ सूतपुत्रस्त्रिभिस्तीक्ष्णैर्विव्याध परमेषुभिः ६ तथैव राजाराधेयं प्रत्यविध्यस्तनांतरे ॥ शरैस्त्रिभिश्च यंतारं चतुर्भिश्च तुरो हयान् ७ चक्ररक्षौ तु पार्थस्य माद्रीपुत्रौ परंतपौ ॥ तावप्यधावतां कर्णराजानं मावधीरिति ८ तौ पृथक् शरवर्षाभ्यां राधेयमभ्यवर्षताम् ॥ नकुलः सहदेवश्च परमं यत्नमास्थितौ ९ तथैव तौ प्रत्यविध्यत्सूतपुत्रः प्रतापवान् ॥ भल्लाभ्यां शितधाराभ्यां महात्मानां वरिदमौ १० दंतवर्णीस्तुराधेयो निजघ्नानमनोजवान् ॥ युधिष्ठिरस्य संग्रामे कालवालान्हयोत्तमान् ११ ततोऽपरेण भल्लेन शिरस्त्राणमपातयत् ॥ कौंतेयस्य महेष्वासः प्रहसन्निव सूतजः १२ तथैव नकुलस्यापि हयान्हत्वा प्रतापवान् ॥ ईषांधनुश्च चिच्छेद माद्रीपुत्रस्य धीमतः १३ तौ हताश्वौ हतरथौ पांडवौ भृशविक्षतौ ॥ भ्रातरा वारुरुह तुः सहदेवरथं तदा १४ तौ दृष्ट्वा मातुलस्तत्र विरथौ परवीरहा ॥ अभ्यभाषत राधेयं मद्वराजोऽनुकंपया १५ योद्धव्यमद्य पार्थेन फाल्गुनेन त्वया सह ॥ किमर्थं धर्मराजेन युध्यसे भृशरोषितः १६ क्षीणशस्त्रास्त्रकवचः क्षीणबाणो विबाणधिः ॥ श्रांतसारथिवाहश्च छत्रोऽज्वरिभिस्तथा १७ पार्थमासाद्य राधेय उपहास्यो भविष्यसि ॥ एवमुक्तोऽपि कर्णस्तु मद्वराजेन संयुगे १८ तथैव कर्णः संरब्धो युधिष्ठिरमताडयत् ॥ शरैस्तीक्ष्णैः पराविध्य माद्रीपुत्रौ च पांडवौ १९ प्रहस्य समरे कर्णश्चकार विमुखं शरैः ॥ ततः शल्यः प्रहस्येदं कर्णं पुनरुवाच ह २० रथस्थमति संरब्धं युधिष्ठिरवधेष्टं ॥ यदर्थं धार्तराष्ट्रेण सततं मानितो भवान् २१ तं पार्थजहिराधेय किं ते हत्वा युधिष्ठिरम् ॥ शंखयोर्ध्मायतोऽशब्दः सुमहानेप कृष्णयोः २२ श्रूयते चापघोषोऽयं प्रावृषीवांबुदस्य ह ॥ असौ निघ्नत्रयो दारान् र्जुनः शरवृष्टिभिः २३

१ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३

१४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ ॥ इति कर्णपर्वणि नीलकंठीये भारतमावदीपे त्रिषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

सर्वाग्रसतिनः सेनां कर्णपश्यैनमाहवे ॥ पृष्ठरक्षौ च शूरस्य युधामन्युतमौ जसौ २४ उत्तरं चास्य वै शूरश्चक्रं क्षतिसात्यकिः ॥ दृष्टुं प्रस्तथा चास्य चक्रं क्षतिदाक्षि
णम् २५ भीमसेनश्च वैराज्ञा धार्तराष्ट्रेण युध्यते ॥ यथानहन्त्यातं भीमः सर्वेषां नोऽद्य पश्यताम् २६ तथाराधेयक्रियतां राजामुच्येत नो यथा ॥ पश्यैनं भीमसेनेन
ग्रस्तमाहवशो भीनम् २७ यदि त्वाऽऽसाद्य मुच्येत विस्मयः सुमहान भवेत् ॥ परित्राह्येन मभ्येत्य संशयं परमंगतम् ॥ किं नु माद्री सुतौ हत्वा राजानं च युधिष्ठिरम् २८
इति शल्यवचः श्रुत्वा राधेयः पृथिवीपते ॥ दृष्ट्वा दुर्योधनं चैव भीमग्रस्तं महाहवे २९ राजगृहीभृशं चैव शल्यवाक्यप्रचोदितः ॥ अजातशत्रुमुत्सृज्य माद्रीपुत्रौ च
पांडवौ ३० तव पुत्रं परित्रातुमभ्यधावत वीर्यवान् ॥ मदराजप्रणुदितैरश्वैराकाशगैरिव ३१ गते कर्णे तु कौतेयः पांडुपुत्रो युधिष्ठिरः ॥ अपायाज्जवनैरश्वैः सह देव
श्चमारिष ३२ ताभ्यां स सहितस्तूर्णं व्रीडन्निवनरेश्वरः ॥ प्राप्य सेनानिवेशं च मार्गणैः क्षतविक्षतः ३३ अवतीर्णो रथात्तूर्णमाविशच्छयनं शुभम् ॥ अपनीतशल्य
सुभृशं हच्छलयाभिनिपीडितः ३४ सोऽब्रवीद्भातरौ राजामाद्रीपुत्रौ महारथौ ॥ अनीकं भीमसेनस्य पांडवावाशुगच्छताम् ३५ जीमूतह्वनं दस्तु युध्यते स वृको
दरः ॥ ततोऽन्यं रथमास्थाय न कुलो रथपुंगवः ३६ सह देवश्च तेजस्वी भ्रातरौ शत्रुकर्षणौ ॥ तुरगैरग्र्यं रंहोभिर्यात्वा भीमस्य शुष्मिणौ ॥ अनीकैः सहितौ तत्र भ्रात
रौ समवस्थितौ ३७ ॥ इति श्रीमहाभारते कर्णपर्वणि धर्मपयाने त्रिषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ संजय उवाच ॥ द्रौणिस्तुरथवंशेन महता परिवारि
तः ॥ अपतत्सहसाराजन्यत्रपार्थो व्यवस्थितः १ तमापतंतं सहसा शूरः शौरि सहायवान् ॥ दधारसहसा पार्थो विलेवमकरालयम् २ ततः कुद्धो महाराजद्रोणपुत्रः प्र
तापवान् ॥ अर्जुनं वा सुदेवं चच्छादयामास सायकैः ३ अवच्छन्नैततः कृष्णो दृष्ट्वा तत्र महारथः ॥ विस्मयं परमंगत्वा प्रैक्षंत कुरुवस्तदा ४ अर्जुनस्तु ततो दिव्यम
स्त्रं चक्रे हसन्निव ॥ तदस्त्रं वारयामास ब्राह्मणो युधिभारत ५ यद्यद्विव्याक्षिप युद्धे पांडवोऽस्त्रं जिघांसया ॥ तत्तदस्त्रं महेश्वरसो द्रोणपुत्रो व्यशानयत् ६ अस्त्रयुद्धे त
तो राजन्वर्तमाने महाभये ॥ अपश्यामरणे द्रौणिं व्याताननमिवांतकम् ७ सदिशः प्रदिशश्चैव चच्छादयित्वा ह्यजिह्वगैः ॥ वासुदेवं त्रिभिर्बाणैरविध्यदक्षिणे भुजे ८
ततोऽर्जुनो हयान् हत्वा सर्वांस्तस्य महात्मनः ॥ चकार समरे भूमिशोणितौ घतरंगिणीम् ९ सर्वलोकवहारौ द्वापरलोकवहानदीम् ॥ सरथान्नाथिनः सर्वान्पार्थचाप
च्युतैः शरैः १० द्रौणेरपहतान् संख्येददृशुः सचतां तथा ॥ प्रावर्तयन् महाघोरां नदीं परवहां तदा ११ तयोस्तु व्याकुले युद्धे द्रौणिः पार्थस्य दारुणे ॥ अमर्यादं योधयं
तः पर्यधावंत पृष्ठतः १२ रथैर्हताश्च सूतैश्च हतारो ह्यैश्वजाजिभिः ॥ द्विरदैश्च हतारो ह्यैर्महामात्रैर्हतद्विपैः १३

द्रौणिरिति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ द्रौणिः संबंधिनोरथिनः शरैरपहतान् ददृशुः रित्युत्तरश्लोकेन संबंधः लोकादतिशेषः १० । ११ । १२ । १३

१४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२

पार्थेन समरे राजनृकृतो घोरोजनक्षयः ॥ निहतारथिनः पेतुः पार्थचापच्युतैः शरैः १४ हयाश्च पर्यधावंत मुक्तयोक्तास्ततस्ततः ॥ तदृष्ट्वा कर्मपार्थस्य द्रौणिराहव
शोभिनः १५ अर्जुनं जयतां श्रेष्ठं त्वरितोऽभ्येत्य वीर्यवान् ॥ विधुन्वानो महच्छापं कर्तस्वरविभूषितम् १६ अवाकिरततो द्रौणिः समंतां निशितैः शरैः ॥ भूयोऽर्जु
नं महाराज द्रौणिरायम्यपत्रिणा १७ वक्षोदेशे भृशं पार्थं ताडयामास निर्दयम् ॥ सोऽतिविद्धोरणे तेन द्रोणपुत्रेण भारत १८ गांडीवधन्वा प्रसभं शरवर्षैरुदारधीः ॥
संछाद्य समरे द्रौणिं चिच्छेदास्य चकार मुकुम् १९ सच्छिन्नधन्वा परिधं वज्रस्पर्शसंयुधि ॥ आदाय चिक्षेप तदा द्रोणपुत्रः किरीटिने २० तमापतंतं परिधं जां
बूनदपरिष्कृतम् ॥ चिच्छेद सहसाराजन् प्रहसन्निव पांडवः २१ सपपात तदा भूमौ निरुतः पार्थसायकैः ॥ विकीर्णः पर्वतो राजन्यथा वज्रेण ताडितः २२ ततः कु
द्धो महाराजद्रोणपुत्रो महारथः ॥ ऐंद्रेण चास्त्रवेगेन भीमसुं समवाकिरत् २३ तस्यैद्रजालावतंतं समीक्ष्य पार्थो राजन गांडिवमाददेत् ॥ ऐंद्रं जालं प्रत्यहरत् रस्वी
वरास्त्रमादाय महेंद्रसृष्टम् २४ विदार्य तज्जालमथैद्रमुक्तं पार्थस्ततो द्रौणिरथं क्षणेन ॥ प्रच्छादयामास ततोऽभ्युपेत्य द्रौणिस्तदा पार्थशराभिभूतः २५ विगा
ह्यतां पांडवबाणवृष्टिं शरैः परं नाम ततः प्रकाश्य ॥ शतेन कृष्णं सहसाऽभ्यविद्ध च त्रिभिः शतैरर्जुनं क्षुद्रकाणाम् २६ ततोऽर्जुनः सायकानां शतेन गुरोः सुतं मर्मसु
निर्विभेद ॥ अश्वांश्च सूतं च तथा धनुर्ज्यामवाकिरत् पश्यतां तावकानाम् २७ सविद्धामर्मसु द्रौणिं पांडवः परवीरहा ॥ सारथिं चास्य भलेन रथनीडादपातयत्
२८ ससंगृह्य स्वयं वाहान् कृष्णो प्राच्छादयच्छरैः ॥ तत्राहुतमपश्याम द्रौणेरशुपराक्रमम् २९ प्रायच्छतुरगान्यश्च फालगुनं चाप्ययोधयत् ॥ तदस्य समरे रा
जन सर्वयोधा अपूजयन् ३० ततः प्रहस्य भीमसु द्रौणपुत्रस्य संयुगे ॥ क्षिप्रं रश्मीनथा श्वानां क्षुरपैश्चिच्छिदे जयः ३१ प्राद्वंस्तुरगास्ते तु शरवेगप्रपीडिताः ॥
ततोऽभून्निनदो घोरस्तव सैन्यस्य भारत ३२ पांडवास्तु जयं लब्ध्वा तव सैन्यं समाद्रवन् ॥ समंतां निशितान् बाणान् विमुचंतो जयैषिणः ३३ पांडवैस्तु महाराज
धार्तराष्ट्रीमहाचमूः ॥ पुनः पुनरथो वीरैः संयुगे जितकाशिभिः ३४ पश्यतां ते महाराज पुत्राणां चित्रयोधिनाम् ॥ शकुनेः सौत्रलेयस्य कर्णस्य च विशांपते ३५
वार्यमाणामहासेनापुत्रैस्तव जनेश्वर ॥ नचातिष्ठत संग्रामे पीड्यमाना समंततः ३६ ततो यो धैर्महाराज पलायद्भिः समंततः ॥ अभवद्वाकुलं भीतं पुत्राणां ते महद्ब
लम् ३७ तिष्ठतिष्ठेति च ततः सूतपुत्रस्य जल्पतः ॥ नावतिष्ठतिसासेनावध्यमाना महात्मभिः ३८ अथोत्कुष्टं महाराज पांडवैर्जितकाशिभिः ॥ धार्तराष्ट्रबलं
दृष्ट्वा विदुतं वै समंततः ३९ ततो दुर्योधनः कर्णमब्रवीत्प्रणयादिव ॥ पश्य कर्ण महासेनापंचालैरर्दिताभृशम् ४० त्वयि तिष्ठति संत्रासात्पलायनपरायणा ॥ सुत
ज्ज्ञात्वामहाबाहो कुरुप्राप्तमरिदम् ४१ सहस्राणि च योधानां त्वामेव पुरुषोत्तम ॥ क्रोशंति समरे वीरद्राव्यमाणानि पांडवैः ४२

४३ । ४४ । ४५ । ४६ । ४७ । ४८ । ४९ । ५० । ५१ । ५२ । ५३ । ५४ । ५५ । ५६ । ५७ । ५८ । ५९ । ६० । ६१ । ६२ कर्णप्रतिलक्षीकृत्यपलायितुं न पश्यामि निषिद्धत्वात् ५१
 एतच्छ्रुत्वाऽपिराधेयोदुर्योधनवचोमहान् ॥ मद्वराजमिदं वाक्यमब्रीत्प्रहसन्निव ४३ पश्य मे भुजयोर्वीर्यमस्त्राणां च जनेश्वर ॥ अद्य हस्मिन् रणे सर्वान्पंचालान्पा
 दुभिः सह ४४ बाह्याश्वाघ्नरव्याघ्रभद्रेणैव न संशयः ॥ एवमुक्त्वा महाराजसूतपुत्रः प्रतापवान् ४५ प्रगृह्य विजयं वीरो धनुः श्रेष्ठं पुरातनम् ॥ सज्यं कृत्वा महाराज
 संगृह्य च पुनः पुनः ४६ सन्निवार्य च योधान्ससत्येन शपथेन च ॥ प्रायोजय दमेयात्मा भार्गवास्त्रमहाबलः ४७ ततो राजन्सहस्राणि प्रयुतान्यर्जुनानि च ॥ कोटि
 शश्च शरास्तीक्ष्णानिरगच्छन्महामृधे ४८ ज्वलितैस्तैः शरैर्घोरैः कंकवर्हिणवाजितैः ॥ संछन्नापांडवीसेनानप्राज्ञाय तर्कि च न ४९ हाहाकारो महानासीत्पंचा
 लानां विशांपते ॥ पीडितानां बलवता भार्गवास्त्रेण संयुगे ५० निपतद्भिर्गजैराजन्नश्चैवापि सहस्रशः ॥ रथैश्चापिनरव्याघ्रनरैश्चैव समंततः ५१ प्राकंपत मही
 राजन्निहतैस्तैः समंततः ॥ व्याकुलं सर्वमभवत्पांडवानां महदलम् ५२ कर्णस्त्वेको युधांश्रेष्ठो विधूम इव पावकः ॥ दहनशत्रून् रव्याघ्रशुभे स परंतपः ५३
 तेवध्यमानाः कर्णेन पंचालाश्चेदिभिः सह ॥ तत्र तत्र व्यमुह्यंत वनदाहेयथादिपाः ५४ चुक्रुशुश्च नरव्याघ्रयथा व्याघ्रानरोत्तमाः ॥ तेषां तु क्रोशतामासीद्भीतानां र
 णमूर्द्धनि ५५ धावतां च ततो राजस्त्रस्तानां च समंततः ॥ आर्तनादो महास्तत्र भूतानां भिवसं प्लवे ५६ वध्यमानांस्तु तान् दृष्ट्वा सूतपुत्रेण मारिष ॥ वित्रे सुः सर्वभू
 तानि तिर्यग्योनि गतान्यपि ५७ तेवध्यमानाः समरे सूतपुत्रेण संजयाः ॥ अर्जुनं वा सुदेवं च क्रोशंति च मुहुर्मुहुः ५८ प्रेतराजपुत्रेयद्वत्प्रेतराजं विचेतसः ॥ श्रुत्वा तु नि
 नदं तेषां वध्यतां कर्णसायकैः ५९ अथाब्रवीद्वासुदेवं कुंतीपुत्रो धनंजयः ॥ भार्गवास्त्रमहाघोरं दृष्ट्वा तत्र समीरितम् ६० पश्य कृष्णमहाबाहो भार्गवास्त्रस्य विक्रमम् ॥
 नैतदस्त्रं हि समरेशक्यं हंतुं कथंचन ६१ सूतपुत्रं च संरब्धं पश्य कृष्णमहारणे ॥ अंतकप्रतिमं वीर्यं कुर्वाणं कर्मदारुणम् ६२ अभीक्ष्णं चोदयन्नश्चान्प्रेक्षते मां मुहुर्मु
 हुः ॥ न च पश्यामि समरे कर्णं प्रति पलायितुम् ६३ जीवन् प्राप्नोति पुरुषः संख्येजयपराजयौ ॥ मृतस्य तु हृषीकेश भंग एव कुतोजयः ६४ एवमुक्तस्तु पार्थेन कृष्णो
 मतिमतां वरम् ॥ धनंजयमुवाचेदं प्राप्तकालमरिंदमम् ६५ कर्णेन हि दृढं राजा कुंतीपुत्रः परिक्षितः ॥ तं दृष्ट्वाऽऽश्वास्य च पुनः कर्णं पार्थवधिष्यसि ६६ एवमुक्त्वा
 पुनः प्रायाद्द्रुमिच्छन् युधिष्ठिरम् ॥ श्रमेण ग्राहयिष्यंश्च युद्धे कर्णं विशांपते ६७ ततो धनंजयो द्रुष्टं राजानं बाणपीडितम् ॥ रथेन प्रययौ क्षिप्रं संग्रामाकेशवाज्ञ
 या ६८ गच्छन्नेव तु कौंतेयो धर्मराज दिदृक्षया ॥ सैन्यमालोकयामास नापश्यत्तत्र चाग्रजम् ६९ युद्धं कृत्वा तु कौंतेयो द्रोणपुत्रेण भारत ॥ दुःसहं वज्रिणा संख्ये
 पराजित्य गुरोः सुतम् ७० ॥ इति श्रीमहाभारते कर्णपर्वणि धर्मराजशोधने चतुःषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६४ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥

६४ । ६५ । ६६ । ६७ । ६८ । ६९ । ७० ॥ इति कर्णपर्वणि नीलकंठीये भारतमावदीपे चतुःषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६४ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥

द्रौणिमिति ततोऽग्रधन्वा विस्तारितोऽग्रचापः १ अनेकान् बहुन् २ उवाच तं पप्रच्छ ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ गोष्ठात्स्थानात् ९ । १० । ११ भ्रातुर्वचः श्रुत्वा तदेव सत्यं वचो नारायणं प्रति

संजय उवाच ॥ द्रौणिपराजित्य ततोऽग्रधन्वा कृत्वा महदुष्करं शूरकर्म ॥ आलोकयामास ततः स्वसैन्यं धनंजयः शत्रुभिरप्रवृत्तः १ अयुध्यमानान् पृतनामुखस्था
 न शूरः शूरान् हर्षयन्सव्यसाची ॥ पूर्वप्रहारैर्मथितान् प्रशंसन् स्थितान् महात्मा सरथाननेकान् २ अपश्यमानस्तुकिरोटमालीयुधिष्ठिरं भ्रातरमाजमीढम् ॥ उवाच
 भीमं तस्मात्संयुपेत्य राज्ञः प्रवृत्तिं त्विह कुत्र राजा ३ ॥ भीमसेन उवाच ॥ अपयात इतो राजा धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः ॥ कर्णबाणाभितप्तांगो यद्विजेत्कथंचन ४ ॥ अर्जु
 न उवाच ॥ तस्माद्भवान्शीघ्रमिति प्रयातुराज्ञः प्रवृत्त्यै कुरुसतमस्य ॥ नूनं स विद्वोऽतिभृशं पृषत्कैः कर्णेन राजा शिविरगतोऽसौ ५ यः संप्रहारैर्निशेतैः पृषत्कैर्द्रो
 णेन विद्वोऽतिभृशं तरस्वी ॥ तस्यैव स तत्रापि जयप्रतीक्षो द्रोणोऽपि यावन्न हतः किलासीत् ६ संशयं गमितः पांडवाग्र्यः संख्येऽद्य कर्णेन महानुभावः ॥ ज्ञातुं प्रयाह्या
 शुतमद्य भीमस्थास्याम्य हं शत्रुगणात्रिरुद्ध ७ ॥ भीमसेन उवाच ॥ त्वमेव जानीहि महानुभाव राज्ञः प्रवृत्तिं भरतर्षभस्य ॥ अहं हि यद्यर्जुनयाम्य मित्रावदंति मां भी
 त इति प्रवीराः ८ ततोऽब्रवीदर्जुनो भीमसेनं संशप्तकाः प्रत्यनीकस्थिता मे ॥ एतान् हत्वाऽद्य मयानशक्यमितोऽपयातुरिपुसंघगोष्ठात् ९ अथाब्रवीदर्जुनं भीमसेनः
 स्ववीर्यमासाद्य कुरुप्रवीर ॥ संशप्तकान् प्रतियोत्स्यामि संख्ये सर्वानहं याहि धनंजय त्वम् १० तद्भीमसेनस्य वचो निशम्य सुदुष्करं भ्रातुरभिन्नमध्ये ॥ संशप्तकानी
 कमसह्यमेकः सुदुष्करं धारयामीति पार्थः ११ उवाच नारायणमप्रमेयं कपिध्वजः सत्यपराक्रमस्य ॥ श्रुत्वा वचो भ्रातुरदीनसत्त्वस्तदाऽहवे सत्यवचो महात्मा ॥ द्रुप
 द्कुरु श्रेष्ठमभिप्रयास्यन् प्रोवाच वृष्णिप्रवरं तदानीम् १२ ॥ अर्जुन उवाच ॥ चोदयाश्चान्हृषीकेश विहायैतद्वलार्णवम् ॥ अजातशत्रुं राजानं द्रुपुमिच्छामि केशव १३
 ॥ संजय उवाच ॥ ततो हयान्सर्वदाशर्हि मुख्यः प्रचोदयन् भीममुवाच चेदम् ॥ नैतच्चित्रं तव कर्माद्य भीमयास्याम्य हं जहि पार्थारि संवान् १४ ततो ययौ हृषीकेशो
 यत्र राजायुधिष्ठिरः ॥ शीघ्राच्छीघ्रतरं राजन्वाजिभिर्गरुडोपमैः १५ प्रत्यनीके व्यवस्थाप्य भीमसेनमरिंदमम् ॥ संदिश्य चैतराजं द्रुपदं प्रति वृकोदरम् १६
 ततस्तु गत्वा पुरुषप्रवीरौ राजानमासाद्य शयानमेकम् ॥ रथादुभौ प्रत्यवरुह्य तस्माद्वंदतुर्धर्मराजस्य पादौ १७ तं दृष्ट्वा पुरुषव्याघ्रं क्षेमिणं पुरुषर्षभम् ॥ मुदा
 ऽभ्युपगतौ कृष्णावश्विनाविव वासवम् १८ तावभ्यनंदद्राजाऽपि विवस्वानश्विनाविव ॥ हते महासुरेजं भेशक्रविष्णूयथा गुरुः १९ मन्यमानो हतं कर्णं धर्मराजो
 युधिष्ठिरः ॥ हर्षगद्गदया वाचा प्रीतः प्राह परंतपः २० ॥ संजय उवाच ॥ अथोपयातौ पृथुलो हिताक्षौ शराचितांगोरुधिरप्रदिग्धौ ॥ समीक्ष्य सेनाग्रनरप्रवीरौ
 युधिष्ठिरो वाक्यमिदं बभाषे २१ महासत्त्वो हितौ दृष्ट्वा सहितौ केशवार्जुनौ ॥ हतमाधिरथिमेने संख्ये गांडीवधन्वना २२

कपिध्वज उवाचेत्यन्वयः १२ । १३ । १४ । १५ प्रत्यनीकेशत्रुसैन्यसमीपे १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२

२३ ॥ इतिकर्णपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपेपंचषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६१ ॥ ॥ ७ ॥ स्वागतमिति मोअच्युतार्जुनोयुवयोर्दर्शनमेगाहंप्रियं कुशलमिति पाठेयुवयोः कुशलं यत्तन्मेगाहंप्रियमि
तियोज्यं १ अरिष्टाभ्यांशुभाभ्यां २ १ अनुज्ञातमनुगृहीतं ४ ५ ६ अनलानिलयोरितिक्रमात्तेजोबलाभ्यां ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ मरणे उपस्थिते सति यातः
तावम्यनंदतकौतेयः साम्रापरमवलगुना ॥ स्मितपूर्वममित्रघ्नं पूजयन् भरतर्षभ २३ ॥ इति श्रीमहाभारते कर्णपर्वणि युधिष्ठिरं प्रति कृष्णार्जुनागमे पंचषष्टितमोऽ
ध्यायः ॥ ६२ ॥ ॥ ७ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ स्वागतं देवकीमातः स्वागतं ते धनं जय ॥ प्रियं मे दर्शनं गाढं युवयोरच्युतार्जुनौ १ अक्षताभ्यामरिष्टाभ्यां हतः
कर्णो महारथः ॥ आशीविषसमं युद्धे सर्वशस्त्रविशारदम् २ अग्रगंधार्तराष्ट्राणां सर्वेषां शर्मवर्मच ॥ राक्षितं वृषसेनेन सुषेणेन च धन्विना ३ अनुज्ञातं महावीर्यं रामेणा
स्त्रे सुदुर्जयम् ॥ अग्र्यं सर्वस्य लोकस्य रथिनं लोकविश्रुतम् ४ त्रातारं धार्तराष्ट्राणां गंतारं वाहिनीमुखे ॥ हंतारं परं सैन्यानाममित्रगणमर्दनम् ५ दुर्योधनहिते यु
क्तमस्मद्दुःखाय चोद्यतम् ॥ अप्रघृष्यं महायुद्धे देवैरपि सवासवैः ६ अनलानिलयोस्तुल्यं ते जसा च बलेन च ॥ पातालमिव गंभीरं सुहृदानां देवधनम् ७ अंतकं म
ममित्रणां हत्वा कर्णं महामृधे ॥ दिष्टं चायुवामनुप्राप्तौ जित्वाऽसुरमिवामरौ ८ घोरं युद्धमदीनेन मया ह्यद्याच्युतार्जुनौ ॥ कृतं तेनांतकेनेव प्रजाः सर्वा जिघांसता ९
तेन केतुश्च मेच्छिन्नो हतौ च पाष्णि सारथी ॥ हतवाहस्ततश्चास्मियुयुधानस्य पश्यतः १० घृष्टशुभ्रस्य यमयोर्वीरस्य च शिखंडिनः ॥ पश्यतां द्रौपदेयानां पं
चालानां च सर्वशः ११ एतान् जित्वा महावीर्यः कर्णः शत्रुगणान् बहून् ॥ जितवान् मामहाबाहो यतमानो महारणे १२ अभिसृत्य च मां युद्धे परुषाण्युक्तवान् बहु ॥
तत्र तत्र युधांश्चैष्ठपरिभूय न संशयः १३ भीमसेनप्रभावात्तु यज्जीवामि धनं जय ॥ बहुना त्रकिमुक्तेन नाहं तत्सोढुमुत्सहे १४ त्रयोदशाहं वर्षाणि यस्माद्भीतो धनं ज
य ॥ न स्मनिद्रालभे रात्रौ न चाहनि सुखं कचित् १५ तस्य द्वेषेण संयुक्तः परिदह्ये धनं जय ॥ आत्मनो मरणे यातो वा प्राणि स इव द्विपः १६ तस्यायमगमत्कालश्चि
तयानस्य मे चिरम् ॥ कथं कर्णो मया शक्यो युद्धे क्षपयितुं भवेत् १७ जाग्रत्स्वपंश्च कौतेय कर्णमेव सदा ह्यहम् ॥ पश्यामि तत्र तत्रैव कर्णभूतमिदं जगत् १८ यत्र यत्र
हि गच्छामि कर्णाद्भीतो धनं जय ॥ तत्र तत्र हि पश्यामि कर्णमेवाग्रतः स्थितम् १९ सोऽहं तेनैव वीरेण समरेष्वपलायिना ॥ सहयः सरथः पार्थ जित्वा जीवन् विसर्जितः
२० कोनु मे जीवितेनार्थो राज्येनार्थो भवेत् पुनः ॥ ममैवं विक्षतस्याद्य कर्णेनाहवशो भिना २१ न प्राप्तं पूर्वयद्भीष्मात्कृपाद्रोणाच्च संयुगे ॥ तत्प्राप्तमद्य मे युद्धे मृतपु
त्रान्महारथात् २२ सत्वां पृच्छामि कौतेय यथाऽद्य कुशलं तथा ॥ तन्ममाचक्ष्वकात्स्न्ये तयथा कर्णो हतस्त्वया २३ शक्रतुल्यबलं युद्धे यम तुल्यः पराक्रमे ॥ राम
तुल्यस्तथाऽस्त्रेण सकथं वै निष्पूदितः २४ महारथः समाख्यातः सर्वयुद्धविशारदः ॥ धनुर्वराणां प्रवरः सर्वेषामेकपूरुषः २५

पलायितोऽस्मि वा प्राणि सो मे पविशेषः यस्य नासा पुटयोर्वेदं श्रीसदं शर्चमभवति द्विपोद्वाभ्यावक्रकर्णाभ्यां पिवतीति द्विजइति पाठे कृष्णप्रीवोरक्तशिराः श्वेतपक्षो विहंगमः । सर्वे वा प्राणि सः प्रोक्तो या
जिकैः पितृकर्मणि इति प्राश्नः ३५ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५

२६ । २७ । २८ । २९ । ३० अयं सूतपुत्रः ३१ । ३२ । ३३ । ३४ विहंगैर्वाजैः ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ बाणेभ्यः समर्पितेन कर्णबाणैरत्यंतं प्राविद्धे नेत्यर्थः

पूजितो घृतराष्ट्रेण स पुत्रेण विशांपते ॥ त्वदर्थमेव राघेयः सकथं निहतस्त्वया २६ धार्तराष्ट्रो हियोधेषु सर्वेष्वेव सदाऽर्जुन ॥ तव मृत्युरणे कर्णं मन्यते पुरुषर्षभ २७
सत्त्वया पुरुषव्याघ्रकथं युद्धे निष्पूदितः ॥ तन्ममाचक्ष्व कौतेय यथा कर्णो हतस्त्वया २८ युध्यमानस्य च शिरः पश्यतां सुहृदां हतम् ॥ त्वया पुरुषशार्दूलसिंहेनेव
यथारुरोः २९ यः पर्युपासीत् प्रदिशो दिशश्चत्वांस्तपुत्रः समरे परिप्लव ॥ दित्सुः कर्णः समरे हस्तिपङ्क्तं सहीदानीं कंकपत्रैः सुतीक्ष्णैः ३० त्वयारणे निहतः मृतपुत्रः
कच्चिच्छेते भूमितले दुरात्मा ॥ प्रियश्च मे परमो वै कृतोऽयं त्वयारणे मृतपुत्रं निहत्य ३१ यः सर्वतः पर्यपतत्त्वदर्थे सदाऽर्चितो गवितः मृतपुत्रः ॥ स शूरमानी समरे स
मेत्य कच्चित्त्वयानिहतः संयुगेऽसौ ३२ रौक्मवंरं हस्तिगजाश्च युक्तरथं प्रदित्सुर्यः परेभ्यस्त्वदर्थे ॥ सदारणे स्पर्धते यः स पापः कच्चित्त्वयानिहतस्तत्तातयुद्धे ३३ यो
सौ सदा शूरमदेन मत्तो विकथ्यते संसदिकौरवाणाम् ॥ प्रियोऽत्यर्थं तस्य सुयोधनस्य कच्चित्सपापो निहतस्त्वयाऽद्य ३४ कच्चित्समागम्य धनुः प्रयुक्तस्त्वत्प्रेषितैर्लो
हितगैर्विहंगैः ॥ शेते स पापः सुविभिन्नगात्रः कच्चिद्गमौ धार्तराष्ट्रस्य बाहू ३५ योऽसौ सदा श्लाघते राजमध्ये दुर्योधनं हर्षयन्दर्पपूर्णः ॥ अहं हंता फाल्गुनस्येति मोहा
त्कच्चिद्भवस्तस्य न वै तथातत् ३६ नाहं पादौ धावयिष्ये कदाचिद्यावस्थितः पार्थ इत्यल्पबुद्धेः ॥ व्रतंतस्यैतत्सर्वदा शक्रसूनो कच्चित्त्वयानिहतः सोऽद्य कर्णः ३७
योऽसौ कृष्णामत्रवीदुष्टबुद्धिः कर्णः सभायां कुरुवीरमध्ये ॥ किंपांडवांस्त्वेन जहासि कृष्णे सुदुर्बलान्पतितान्हीनसत्त्वान् ३८ योऽसौ कर्णः प्रत्यजानात्त्वदर्थे नाहं हत्वा
सहकृष्णेन पार्थम् ॥ इहोपयातेति स पापबुद्धिः कच्चिच्छेते शरसंभिन्नगात्रः ३९ कच्चित्संग्रामो विदितो वैतवायं समागमे मृजय कौरवाणाम् ॥ यत्रावस्थामीदृशी प्रा
पितोऽहं कच्चित्त्वया सोऽद्य हतो दुरात्मा ४० कच्चित्त्वया तस्य सुमंदबुद्धेर्गांडिवमुक्तौर्विशिखैर्ज्वलाद्भिः ॥ सकुंडलं भानुमदुत्तमांगं कायात्कृतं युधिसव्यसाचिन् ४१
यत्तन्मया बाणसमर्पितेन ध्यातोऽसि कर्णस्य वधाय वीर ॥ तन्मे त्वया कच्चिदमो घमद्यध्यानं कृतं कर्णे निपातनेन ४२ यद्वर्षपूर्णः स सुयोधनोऽस्मानुदीक्षते कर्णसमा
श्रयेण ॥ कच्चित्त्वया सोऽद्य समाश्रयोऽस्य भग्नः पराक्रम्य सुयोधनस्य ४३ योनः पुरा पंडतिलानवो च त्सभामध्ये कौरवाणां समक्षम् ॥ सदुर्मतिः कच्चिदुपेत्य संख्ये त्व
या हतः मृतपुत्रो ह्यमर्षी ४४ यः मृतपुत्रः प्रहसन् दुरात्मा पुरा श्रवीन्निजितां सौबलेन ॥ स्वयंप्रसह्यानययाज्ञसेनीमपीह कच्चित्सहस्तस्त्वयाऽद्य ४५ यः शस्त्रमृच्छेष्ट
तमः पृथिव्यां पितामहं व्याक्षिपदल्पचेताः ॥ संख्यायमानोऽर्द्धरथः सकच्चित्त्वया हतोऽद्याधिरथिर्महात्मन् ४६ अमर्षजं नि कृतिसमीरणेरितं हृदि स्थितं ज्वलन
मिमं स दामम ॥ हतो मया सोऽद्य समेत्य कर्णं हाति बुवन् प्रशमयसेऽद्य फाल्गुन ४७

४८ ॥ इतिकर्णपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे षष्ठितमोऽध्यायः ॥ ६१ ॥ ॥ तद्धमेति १ खगमान्बाणान् १ । २ वध्यतां वध्यमानानां कौरवाणामुजिहीषां उद्धर्तुमिच्छामकार्षीत् ४ । ५

ब्रवीहि मे दुर्लभमेतदयं कथं त्वयानिहतः सूतपुत्रः ॥ अनुध्यायेत्वा सततं प्रविरुद्धे हतेऽसौ भगवानिवेन्द्रः ४८ ॥ इति श्रीमहाभारते कर्णपर्वणि युधिष्ठिरवाक्ये षष्ठः
ष्ठितमोऽध्यायः ॥ ६६ ॥ ॥ संजय उवाच ॥ तद्धर्मशीलस्य वचो निशम्य राज्ञः क्रुद्धस्यातिरथो महात्मा ॥ उवाच दुर्धर्मदीनसत्त्वं युधिष्ठिरं जिष्णुरनंतवीर्यः
१ ॥ अर्जुन उवाच ॥ संशप्तकैर्युध्यमानस्य मेऽद्य सेनाग्रयायी कुरुसैन्येषु राजन् ॥ आशीविषाभान् खगमान् प्रमुंचन् द्रौणिः पुरस्तात्सहसाऽभ्यतिष्ठत् २ दृष्ट्वा रथं
मेघरवं ममैव समस्तसेनावरणेऽभ्यतिष्ठत् ॥ तेषामहंपंचशतानि हत्वा ततो द्रौणिमगमं पार्थिवाय ३ समासमासाद्य नरेन्द्रयत्तः समभ्ययात् सिंहमिव द्विपेन्द्रः ॥ अका
पीं चरथिना मुजिहीषीं महाराजवध्यतां कौरवाणाम् ४ ततो रणे भारतदुष्प्रकंप्य आचार्यपुत्रः प्रवरः कुरूणाम् ॥ मामर्दयामास शितैः पृषत् कैर्जनादर्दनं चैव विषाग्नि
कल्पैः ५ अष्टागवामष्टशतानि बाणान्मया प्रयुद्धस्य बहंतितस्य ॥ तांस्तेन मुक्तान् हमस्य बाणैर्वर्षनाशयं वायुरिवाभ्रजालम् ६ ततोऽपरान् बाणसंधानने काना
कर्णपूर्णयत्त विप्रमुक्तान् ॥ ससर्ज शिखास्त्रवलप्रयत्नैस्तथा यथा प्रावृषिकालमेघः ७ नैवा ददानं न च संदधानं जानमिहे कतरेणास्यतीति ॥ वामेन वायुदिवादाक्षिणेन
सद्रौणपुत्रः समरे पर्यवर्तत् ८ तस्यात्ततमंडलमेव सज्यं प्रदृश्यते कार्मुकं द्रोणसूनोः ॥ सोऽविध्यन्मां पंचभिर्द्रौणपुत्रः शितैः शरैः पंचभिर्वासुदेवम् ९ अहं हितं त्रिंश
तावज्जकल्पैः समार्दयं निमिषस्यांतरेण ॥ क्षणात्स्वावित्समरूपो बभूव समादितो माद्विसृष्टैः पृषत्कैः १० सविक्षरन् रुधिरं सर्वगात्रैरथानीकं मृतसूनोर्विवेश ॥ मया
भिभूतान् सैनिकानां प्रवर्हानसौ प्रपश्यन् रुधिरप्रदिग्धान् ११ ततोऽभिभूतं युधिषीक्ष्य सैन्यं विव्रस्तयो धं द्रुतवाजिनागम् ॥ पंचाशतारथमुख्यैः समेत्य कर्णस्त्वर
न्मामुपायात्प्रमाथी १२ तान्सूदयित्वाऽहमपास्य कर्णं द्रुष्टुं भवंतं त्वरयाभियातः ॥ सर्वे पंचालाह्वद्विजंते स्म कर्णं दृष्ट्वा गावः केसरिण्यथैव १३ मृत्योरास्यं व्यात
मिवाभिपद्य प्रभद्रकाः कर्णमासाद्य राजन् ॥ रथांस्तु तान्सप्तशतानि मग्रांस्तदा कर्णः प्राहिणोन्मृत्युसम १४ नचाप्यभूत्कृतमनाः सराजन् यावन्नास्मान् दृष्टवान्
सूतपुत्रः ॥ श्रुत्वा तु त्वां तेन दृष्टं समेतमश्च त्वाग्रापूर्वतरं क्षतं च १५ मन्ये कालमपयानस्य राजन् कूरात्कर्णातिऽहमचित्य कर्मन् ॥ मया कर्णस्यास्त्रमिदं पुरस्ताद्युद्धे
दृष्टं पांडवचित्ररूपम् १६ न ह्यन्ययोद्भाविद्यते मृजयानां महारथयोद्यसहेतु कर्णम् ॥ शैने यो मे सात्यकिश्चक्रक्षौ दृष्टुमश्वापितथैव राजन् १७ युधामन्युश्चोत्त
मौजाश्च शूरोऽष्टतोमरक्षताराजपुत्रौ ॥ रथप्रवीरेण महानुभावद्विषसैन्ये वर्ततादुस्तरणे १८ समेत्याहं सूतपुत्रेण संख्ये वृत्रेण वजीवनरेन्द्रमुख्य ॥ योत्स्याम्यहं
भारतसूतपुत्रमस्मिन् संग्रामे यदि वेदृश्यतेऽद्य १९ आयाहि पश्याद्ययुयुत्समानं मां सूतपुत्रस्य रणे जयाय ॥ महर्षभस्यैव मुखं प्रपन्नाः प्रभद्रकाः कर्णमभिद्रवन्ति २०

अष्टौ गावो यस्मिंस्तदष्टागवंशकटतेषामष्टागवां अष्टाष्टसंख्या निशकटानि नुदभाव आर्षः शतानि बाणान् अनेकततसंख्यान्वहन्ति ६।७।८।९। १०।११।१२।१३।१४।१५।१६।१७।१८।१९।२०

२१।२२।२३ ॥ इति कर्णपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे षष्ठितमोऽध्यायः ॥ ६७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ श्रुत्वा कर्णमिति स्पष्टार्थोऽष्टितमः १।२।३।४।५।६।७।८

षट्साहस्राभारतराजपुत्राः स्वर्गाय लोकाय रणे निमग्नाः ॥ कर्णेन चेदयं निहन्मिराजन्सर्वाधवं युध्यमानं प्रसह्य २१ प्रतिश्रुत्या कुर्वतो वै गतिर्या कष्टायातातामहरा
जसिंह ॥ आमंत्रयेत्वा ब्रूहि जयरणे मे पुराभीमं धार्तराष्ट्राग्रसंते २२ सौतिहनिष्यामि नरेन्द्रसिंहसैन्यं तथा शत्रुगणांश्च सर्वान् २३ ॥ इति श्रीम० कर्ण० अर्जु
नवाक्ये षष्ठः षष्ठितमोऽध्यायः ॥ ६७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ संजय उवाच ॥ श्रुत्वा कर्णकल्पमुदारं वीर्यं क्रुद्धः पार्थः फाल्गुनस्यामितौजाः ॥ धनंजयं वाक्य
मुवाच चेदं युधिष्ठिरः कर्णशराभितप्तः १ विप्रदृतातातचमूस्त्वदीयातिरस्कृताचाद्ययथानसाधु ॥ भीतो भीमं त्यज्य चायास्तथा त्वं यन्नाशकः कर्ममथो निहंतुम्
२ स्नेहस्त्वया पार्थ कृतः पृथायागर्भं समाविश्य यथानसाधु ॥ त्यक्त्वा रणे यदपायाः समीमं यन्नाशकः सूतपुत्रं निहंतुम् ३ यत्तद्वाक्यं द्वैतवने त्वयोक्तं कर्णं हंता
ऽस्म्येकरथेन सत्यम् ॥ त्यक्त्वा तं वै कथमद्यापयातः कर्णाद्वीतो भीमसेनं विहाय ४ इदं यदि द्वैतवनेऽप्यचक्षः कर्णोऽहं न प्रशक्ष्ये नृपेति ॥ वयंततः प्राप्तकालं च स
र्वे कृत्यानुपैष्याम तथैव पार्थ ५ मयि प्रातिश्रुत्य बंधितस्य न वै कृतं तच्च तथैव वीर ॥ आनीय नः शत्रुमध्यं सकस्मात्समुत्क्षिप्य स्थंडिले प्रत्यर्पिष्ठाः ६ अप्याशिष्म
वयमर्जुन त्वयि यियासवो बहुकल्याणमिष्टम् ॥ तन्नः सर्वे विफलं राजपुत्रफलार्थिनां विफलद्वयातिपुष्पः ७ प्रच्छादितं बडिशमिवाभिषेण संछादितं गरलमिवाशने
न ॥ अनर्थकं मे दर्शितवानसि त्वं राज्यार्थिनो राज्यरूपं विनाशम् ८ त्रयोदशे माहिसमाः सदा वयं त्वामन्वजीविष्म धनं जयाशया ॥ काले वर्षे देवमिवोत्तवीजं तन्नः
सर्वान्नरके त्वं न्यमज्जः ९ यत्तत्पृथावागुवाचां तरिक्षे सप्ताहजाते त्वयि मंदबुद्धौ ॥ जातः पुत्रो वा सविक्रमोऽयं सर्वान् शूरान् शात्रवान् जेष्यतीति १० अयं जेता खां
डवे देवसंधानसर्वाणि भूतान्यापि चोत्तमौजाः ॥ अयं जेता मद्रकलिंगके कयानयं कुरूत्राजमध्ये निहंता ११ अस्मात्परो नो भविता धनुर्धरो नैनं भूतां किंच न जातु जे
ता ॥ इच्छन्नयं सर्वभूतानि कुर्याद्देशे वशी सर्वसमाप्तविद्यः १२ कात्याशशां कस्य जवेन वायोऽस्थैर्येण मेरोक्षमया पृथिव्याः ॥ सूर्यस्य भासा धनदस्य लक्ष्म्या शौर्ये
ण शक्रस्य बलेन विष्णोः १३ तुल्यो महात्मा तव कुंतिपुत्रो जातोऽदितेर्विष्णुरिवारिहंता ॥ स्वेषां जयाय द्विषतां वधाय ख्यातोऽमितौजाः कुलतंतु कर्ता १४ इत्थं तरि
क्षे शतशृंगमुध्रितपस्विनां शृण्वतां वागुवाच ॥ एवं विधंतं च न भूतथा च देवापि नूनमनृतं वदन्ति १५ तथा परेषां पितृपुत्रमानां श्रुत्वा गिरः पूजयतां सदा त्वाम् ॥
न संनतिं प्रेमिसुयोधनस्य न त्वां जानाम्याधिरथेर्मयार्तम् १६ पूर्वयदुक्तं हि सुयोधनेन न फाल्गुनः प्रमुखे स्थास्यतीति ॥ कर्णस्य युद्धे हि महाबलस्य मौख्यानुत
न्नावबुद्धं मयाऽसीत् १७ तेनाद्यतस्ये भृशमप्रमेयं यच्छत्रुवर्गे नरकं प्राविष्टः ॥ तदैव वाच्योऽस्मिन्नुत्तव्याऽहं नयोत्स्येऽहं सूतपुत्रं कथांचित् १८ ततो नाहं सृजया
न्के कयांश्च समानयेयं सुहृदोरण्य ॥ एवं गते किंच मयाऽद्य शक्यं कार्यं कर्तुं विग्रहे सूतजस्य १९ ९।१०।११।१२।१३।१४।१५।१६।१७।१८।१९

तथैवराज्ञश्चसुयोधनस्ययेवापिमायोडुकामाःसमेताः ॥ धिगस्तुमज्जीवितमद्यकृष्णयोऽहंशंसूतपुत्रस्ययातः २० मध्येकुरुणांसुहृदांचमध्येयेचाप्यन्ये
योडुकामाःसमेताः ॥ यदिस्मजीवेत्सभवेन्निहंतामहारथानांप्रवरोरथोत्तमः ॥ तवाभिमन्युस्तनयोऽद्यपार्थनचास्मिगंतासमरेपराभवम् २१ अथापिजीवेत्स
मरेषटोत्कचस्तथापिनाहंसमरेपराङ्मुखः ॥ ममह्यभाग्यानिपुराकृतानिपापानिनूनंनबलवंतियुद्धे २२ त्वणंचकृत्वासमरेभवंतंततोऽहमेवंनिरुतोदुरात्मना ॥
वैकर्तनेनैवतथाकृतोऽहंयथाह्यशक्तःक्रियतेह्यबाधवः २३ आपद्रुतंकश्चनयोविमोक्षेत्सबाधवःसंहयुक्तंसुहृच्च ॥ एवंपुराणामुनयोवदंतिधर्मःसदासद्भिरनुष्ठि
तश्च २४ त्वष्ट्राकृतंवाहमकूजनाक्षंशुभंसमास्थायकपिध्वजंतम् ॥ खड्गंगृहीत्वाहेमपट्टानुबद्धंधनुश्चेदंगाडिवंतालमात्रम् २५ सक्तेशवेनोह्यमानःकथंत्वंकर्णा
द्भीतोव्यपयातोऽसिपार्थ ॥ धनुश्चतक्तेशवायप्रयच्छयंताभविष्यस्त्वंरणेश्वरस्य २६ तदाहनिष्यत्केशवःकर्णमुग्रंमरुत्पातिर्दृष्टमिवात्तवज्रः ॥ राधेयमेतंय
दिनाद्यशक्तश्चरंतमुग्रंप्रतिबाधनाय २७ प्रयच्छान्यस्मैगाडिवमेतदद्यत्त्वतोयोस्त्रैरन्यधिकोवानरेंद्रः ॥ अस्मान्नैवंपुत्रदारैर्विहीनान्सुखाद्गृहानराज्यनाशाच्च
भूयः २८ द्रष्टालोकःपतितानप्यगाधेपापैर्जुष्टेनरकेपांडवेय ॥ मासेऽपतिष्यःपंचमेत्वंसुकृच्छ्रेनवागर्भेआभविष्यःपृथायाः २९ यत्तेश्वरोराजपुत्राभविष्यन्न
चेत्संग्रामादपयानंदुरात्मन् ॥ धिग्गांडीवंधिकृचतेबाहुवीर्यमसंख्येयान्बाणगणांश्चधिके ॥ धित्केकेतुंकेसरिणःसुतस्यकृशानुदतंचरथंचधिके ३० ॥ इति
श्रीमहाभारते कर्णपर्वणि युधिष्ठिरक्रोधवाक्येअष्टपष्ठितमोऽध्यायः ॥ ६८ ॥ ॥ संजयउवाच ॥ युधिष्ठिरेणैवमुक्तःकौतेयःश्वेतवाहनः ॥ अर्जिजग्रा
हसंकुब्धोजिघांसुर्भरतर्षभम् १ तस्यकोपंसमुद्गीक्ष्यचित्तज्ञःकेशवस्तदा ॥ उवाचकिमिदंपार्थगृहीतःखड्गइत्युत २ नहिपश्यामियोद्धव्यंत्वयाकिंचिद्वनंज
य ॥ तेग्रस्ताधार्तराष्ट्राहिभीमसेनेनधीमता ३ अपयातोऽसिकौतेयराजाद्रष्टव्यइत्यपि ॥ सराजामवतादृष्टःकुशलीचयुधिष्ठिरः ४ सदृष्ट्वानृपशार्दूलंशार्दू
लसमविक्रमम् ॥ हर्षकालेचसंप्राप्तेकिमिदंमोहकारितम् ५ नतंपश्यामिकौतेययस्तेवध्योभविष्यति ॥ प्रहर्तुमिच्छसेकस्मात्किंवातेचित्तविभ्रमः ६ कस्मा
द्भवान्महाखड्गंपरिगृह्णातिसत्वरः ॥ तत्त्वांपृच्छामिकौतेयकिमिदंतेचिकीर्षितम् ७ परामृशसियत्कुद्धःखड्गमहुतविक्रम ॥ एवमुक्तस्तुकृष्णेनप्रेक्षमाणोयु
धिष्ठिरम् ॥ अर्जुनःप्राहगोविंदकुद्धःसर्पइवश्वसन् ॥ अन्यस्मैदेहिगांडीवमितिमांयोऽभिचोदयेत् ९ भिद्यामहंतस्यशिरइत्युपांशुवतंमम ॥ तदुक्तंममचाने
नराज्ञाऽमितपराक्रम १० समक्षंतवगोविंदनतत्क्षंतुमिहोत्सहे ॥ तस्मादेनंविष्यामिराजानंधर्मभीरुकम् ११ प्रतिज्ञांपालयिष्यामिहत्वेननरसत्तमम् ॥
एतदर्थंमयाखड्गोऽगृहीतोयदुनंदन १२

१ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२

११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४ । ४५ । ४६ । ४७ । ४८ । ४९ । ५० । ५१ । ५२ । ५३ । ५४ । ५५ । ५६ । ५७ । ५८ । ५९ । ६० । ६१ । ६२ । ६३ । ६४ । ६५ । ६६ । ६७ । ६८ । ६९ । ७० । ७१ । ७२ । ७३ । ७४ । ७५ । ७६ । ७७ । ७८ । ७९ । ८० । ८१ । ८२ । ८३ । ८४ । ८५ । ८६ । ८७ । ८८ । ८९ । ९० । ९१ । ९२ । ९३ । ९४ । ९५ । ९६ । ९७ । ९८ । ९९ । १०० । १०१ । १०२ । १०३ । १०४ । १०५ । १०६ । १०७ । १०८ । १०९ । ११० । १११ । ११२ । ११३ । ११४ । ११५ । ११६ । ११७ । ११८ । ११९ । १२० । १२१ । १२२ । १२३ । १२४ । १२५ । १२६ । १२७ । १२८ । १२९ । १३० । १३१ । १३२ । १३३ । १३४ । १३५ । १३६ । १३७ । १३८ । १३९ । १४० । १४१ । १४२ । १४३ । १४४ । १४५ । १४६ । १४७ । १४८ । १४९ । १५० । १५१ । १५२ । १५३ । १५४ । १५५ । १५६ । १५७ । १५८ । १५९ । १६० । १६१ । १६२ । १६३ । १६४ । १६५ । १६६ । १६७ । १६८ । १६९ । १७० । १७१ । १७२ । १७३ । १७४ । १७५ । १७६ । १७७ । १७८ । १७९ । १८० । १८१ । १८२ । १८३ । १८४ । १८५ । १८६ । १८७ । १८८ । १८९ । १९० । १९१ । १९२ । १९३ । १९४ । १९५ । १९६ । १९७ । १९८ । १९९ । २०० । २०१ । २०२ । २०३ । २०४ । २०५ । २०६ । २०७ । २०८ । २०९ । २१० । २११ । २१२ । २१३ । २१४ । २१५ । २१६ । २१७ । २१८ । २१९ । २२० । २२१ । २२२ । २२३ । २२४ । २२५ । २२६ । २२७ । २२८ । २२९ । २३० । २३१ । २३२ । २३३ । २३४ । २३५ । २३६ । २३७ । २३८ । २३९ । २४० । २४१ । २४२ । २४३ । २४४ । २४५ । २४६ । २४७ । २४८ । २४९ । २५० । २५१ । २५२ । २५३ । २५४ । २५५ । २५६ । २५७ । २५८ । २५९ । २६० । २६१ । २६२ । २६३ । २६४ । २६५ । २६६ । २६७ । २६८ । २६९ । २७० । २७१ । २७२ । २७३ । २७४ । २७५ । २७६ । २७७ । २७८ । २७९ । २८० । २८१ । २८२ । २८३ । २८४ । २८५ । २८६ । २८७ । २८८ । २८९ । २९० । २९१ । २९२ । २९३ । २९४ । २९५ । २९६ । २९७ । २९८ । २९९ । ३०० । ३०१ । ३०२ । ३०३ । ३०४ । ३०५ । ३०६ । ३०७ । ३०८ । ३०९ । ३१० । ३११ । ३१२ । ३१३ । ३१४ । ३१५ । ३१६ । ३१७ । ३१८ । ३१९ । ३२० । ३२१ । ३२२ । ३२३ । ३२४ । ३२५ । ३२६ । ३२७ । ३२८ । ३२९ । ३३० । ३३१ । ३३२ । ३३३ । ३३४ । ३३५ । ३३६ । ३३७ । ३३८ । ३३९ । ३४० । ३४१ । ३४२ । ३४३ । ३४४ । ३४५ । ३४६ । ३४७ । ३४८ । ३४९ । ३५० । ३५१ । ३५२ । ३५३ । ३५४ । ३५५ । ३५६ । ३५७ । ३५८ । ३५९ । ३६० । ३६१ । ३६२ । ३६३ । ३६४ । ३६५ । ३६६ । ३६७ । ३६८ । ३६९ । ३७० । ३७१ । ३७२ । ३७३ । ३७४ । ३७५ । ३७६ । ३७७ । ३७८ । ३७९ । ३८० । ३८१ । ३८२ । ३८३ । ३८४ । ३८५ । ३८६ । ३८७ । ३८८ । ३८९ । ३९० । ३९१ । ३९२ । ३९३ । ३९४ । ३९५ । ३९६ । ३९७ । ३९८ । ३९९ । ४०० । ४०१ । ४०२ । ४०३ । ४०४ । ४०५ । ४०६ । ४०७ । ४०८ । ४०९ । ४१० । ४११ । ४१२ । ४१३ । ४१४ । ४१५ । ४१६ । ४१७ । ४१८ । ४१९ । ४२० । ४२१ । ४२२ । ४२३ । ४२४ । ४२५ । ४२६ । ४२७ । ४२८ । ४२९ । ४३० । ४३१ । ४३२ । ४३३ । ४३४ । ४३५ । ४३६ । ४३७ । ४३८ । ४३९ । ४४० । ४४१ । ४४२ । ४४३ । ४४४ । ४४५ । ४४६ । ४४७ । ४४८ । ४४९ । ४५० । ४५१ । ४५२ । ४५३ । ४५४ । ४५५ । ४५६ । ४५७ । ४५८ । ४५९ । ४६० । ४६१ । ४६२ । ४६३ । ४६४ । ४६५ । ४६६ । ४६७ । ४६८ । ४६९ । ४७० । ४७१ । ४७२ । ४७३ । ४७४ । ४७५ । ४७६ । ४७७ । ४७८ । ४७९ । ४८० । ४८१ । ४८२ । ४८३ । ४८४ । ४८५ । ४८६ । ४८७ । ४८८ । ४८९ । ४९० । ४९१ । ४९२ । ४९३ । ४९४ । ४९५ । ४९६ । ४९७ । ४९८ । ४९९ । ५०० । ५०१ । ५०२ । ५०३ । ५०४ । ५०५ । ५०६ । ५०७ । ५०८ । ५०९ । ५१० । ५११ । ५१२ । ५१३ । ५१४ । ५१५ । ५१६ । ५१७ । ५१८ । ५१९ । ५२० । ५२१ । ५२२ । ५२३ । ५२४ । ५२५ । ५२६ । ५२७ । ५२८ । ५२९ । ५३० । ५३१ । ५३२ । ५३३ । ५३४ । ५३५ । ५३६ । ५३७ । ५३८ । ५३९ । ५४० । ५४१ । ५४२ । ५४३ । ५४४ । ५४५ । ५४६ । ५४७ । ५४८ । ५४९ । ५५० । ५५१ । ५५२ । ५५३ । ५५४ । ५५५ । ५५६ । ५५७ । ५५८ । ५५९ । ५६० । ५६१ । ५६२ । ५६३ । ५६४ । ५६५ । ५६६ । ५६७ । ५६८ । ५६९ । ५७० । ५७१ । ५७२ । ५७३ । ५७४ । ५७५ । ५७६ । ५७७ । ५७८ । ५७९ । ५८० । ५८१ । ५८२ । ५८३ । ५८४ । ५८५ । ५८६ । ५८७ । ५८८ । ५८९ । ५९० । ५९१ । ५९२ । ५९३ । ५९४ । ५९५ । ५९६ । ५९७ । ५९८ । ५९९ । ६०० । ६०१ । ६०२ । ६०३ । ६०४ । ६०५ । ६०६ । ६०७ । ६०८ । ६०९ । ६१० । ६११ । ६१२ । ६१३ । ६१४ । ६१५ । ६१६ । ६१७ । ६१८ । ६१९ । ६२० । ६२१ । ६२२ । ६२३ । ६२४ । ६२५ । ६२६ । ६२७ । ६२८ । ६२९ । ६३० । ६३१ । ६३२ । ६३३ । ६३४ । ६३५ । ६३६ । ६३७ । ६३८ । ६३९ । ६४० । ६४१ । ६४२ । ६४३ । ६४४ । ६४५ । ६४६ । ६४७ । ६४८ । ६४९ । ६५० । ६५१ । ६५२ । ६५३ । ६५४ । ६५५ । ६५६ । ६५७ । ६५८ । ६५९ । ६६० । ६६१ । ६६२ । ६६३ । ६६४ । ६६५ । ६६६ । ६६७ । ६६८ । ६६९ । ६७० । ६७१ । ६७२ । ६७३ । ६७४ । ६७५ । ६७६ । ६७७ । ६७८ । ६७९ । ६८० । ६८१ । ६८२ । ६८३ । ६८४ । ६८५ । ६८६ । ६८७ । ६८८ । ६८९ । ६९० । ६९१ । ६९२ । ६९३ । ६९४ । ६९५ । ६९६ । ६९७ । ६९८ । ६९९ । ७०० । ७०१ । ७०२ । ७०३ । ७०४ । ७०५ । ७०६ । ७०७ । ७०८ । ७०९ । ७१० । ७११ । ७१२ । ७१३ । ७१४ । ७१५ । ७१६ । ७१७ । ७१८ । ७१९ । ७२० । ७२१ । ७२२ । ७२३ । ७२४ । ७२५ । ७२६ । ७२७ । ७२८ । ७२९ । ७३० । ७३१ । ७३२ । ७३३ । ७३४ । ७३५ । ७३६ । ७३७ । ७३८ । ७३९ । ७४० । ७४१ । ७४२ । ७४३ । ७४४ । ७४५ । ७४६ । ७४७ । ७४८ । ७४९ । ७५० । ७५१ । ७५२ । ७५३ । ७५४ । ७५५ । ७५६ । ७५७ । ७५८ । ७५९ । ७६० । ७६१ । ७६२ । ७६३ । ७६४ । ७६५ । ७६६ । ७६७ । ७६८ । ७६९ । ७७० । ७७१ । ७७२ । ७७३ । ७७४ । ७७५ । ७७६ । ७७७ । ७७८ । ७७९ । ७८० । ७८१ । ७८२ । ७८३ । ७८४ । ७८५ । ७८६ । ७८७ । ७८८ । ७८९ । ७९० । ७९१ । ७९२ । ७९३ । ७९४ । ७९५ । ७९६ । ७९७ । ७९८ । ७९९ । ८०० । ८०१ । ८०२ । ८०३ । ८०४ । ८०५ । ८०६ । ८०७ । ८०८ । ८०९ । ८१० । ८११ । ८१२ । ८१३ । ८१४ । ८१५ । ८१६ । ८१७ । ८१८ । ८१९ । ८२० । ८२१ । ८२२ । ८२३ । ८२४ । ८२५ । ८२६ । ८२७ । ८२८ । ८२९ । ८३० । ८३१ । ८३२ । ८३३ । ८३४ । ८३५ । ८३६ । ८३७ । ८३८ । ८३९ । ८४० । ८४१ । ८४२ । ८४३ । ८४४ । ८४५ । ८४६ । ८४७ । ८४८ । ८४९ । ८५० । ८५१ । ८५२ । ८५३ । ८५४ । ८५५ । ८५६ । ८५७ । ८५८ । ८५९ । ८६० । ८६१ । ८६२ । ८६३ । ८६४ । ८६५ । ८६६ । ८६७ । ८६८ । ८६९ । ८७० । ८७१ । ८७२ । ८७३ । ८७४ । ८७५ । ८७६ । ८७७ । ८७८ । ८७९ । ८८० । ८८१ । ८८२ । ८८३ । ८८४ । ८८५ । ८८६ । ८८७ । ८८८ । ८८९ । ८९० । ८९१ । ८९२ । ८९३ । ८९४ । ८९५ । ८९६ । ८९७ । ८९८ । ८९९ । ९०० । ९०१ । ९०२ । ९०३ । ९०४ । ९०५ । ९०६ । ९०७ । ९०८ । ९०९ । ९१० । ९११ । ९१२ । ९१३ । ९१४ । ९१५ । ९१६ । ९१७ । ९१८ । ९१९ । ९२० । ९२१ । ९२२ । ९२३ । ९२४ । ९२५ । ९२६ । ९२७ । ९२८ । ९२९ । ९३० । ९३१ । ९३२ । ९३३ । ९३४ । ९३५ । ९३६ । ९३७ । ९३८ । ९३९ । ९४० । ९४१ । ९४२ । ९४३ । ९४४ । ९४५ । ९४६ । ९४७ । ९४८ । ९४९ । ९५० । ९५१ । ९५२ । ९५३ । ९५४ । ९५५ । ९५६ । ९५७ । ९५८ । ९५९ । ९६० । ९६१ । ९६२ । ९६३ । ९६४ । ९६५ । ९६६ । ९६७ । ९६८ । ९६९ । ९७० । ९७१ । ९७२ । ९७३ । ९७४ । ९७५ । ९७६ । ९७७ । ९७८ । ९७९ । ९८० । ९८१ । ९८२ । ९८३ । ९८४ । ९८५ । ९८६ । ९८७ । ९८८ । ९८९ । ९९० । ९९१ । ९९२ । ९९३ । ९९४ । ९९५ । ९९६ । ९९७ । ९९८ । ९९९ । १००० ।

तत्रावबुध्यसे २२ । २३ । २४ । अज्ञातनीयस्य अवध्यस्य २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । सत्यं तत्त्वेन याथावत्त्येन सुदुर्ज्ञेयं पश्य क्वचित्सत्यमप्यधर्माय भवतीत्यर्थः ३१ । ३२ । ३३ ।
यस्य येन हेतुना सत्यमेव सत्यतया अनुष्ठितं तादृशमेव पश्यति सत्यवादिता तेन हेतुना बालः अज्ञः ३४ । ३५ । ३६ । ३७

३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४ । ४५ तपस्वीनः तपस्विनामिनः श्रेष्ठः ४६ । ४७ । ४८ । ४९ । ५० । ५१ । ५२ । ५३ श्वभ्रमिव नरकमिव अपृष्ठाप्रश्नमकृत्वाऽर्हति तत्र धर्माधर्मयो
स्तत्त्वे निश्चेतव्ये लक्षणस्य उद्देशः वचनं भविष्यति ५४ क्वचित् कर्णेणापि धर्मस्वरूपं निर्णयमित्याह दुष्करमिति ५५ न प्रत्यसूयामिन दूषयामि अनुमानतोऽपि धर्मो ज्ञेय इत्याशयेनाह नचेति लक्षणो
द्देशमाह प्रमेवेति ५६ अहिंसैव धारणाद्धर्म इत्याह हिंसा धर्म इति ५७ । ५८ न्यायेन 'संतोषं जनयेत् प्राज्ञस्तदेवेश्वरपूजनम्' इत्यादिवाक्यावष्टंभेनान्योन्यसुखहेतुत्वात्पारदार्यादिकमपि धर्म इति

॥ अर्जुन उवाच ॥ आचक्ष्व भगवन्नेतद्यथा विदाम्यहं तथा ॥ बलाकस्यानुसंबंधं नदीनां कौशिकस्य च ३८ ॥ वासुदेव उवाच ॥ पुरा व्याधोऽभवत् कश्चिद्वलाको नाम
भारत ॥ यात्रार्थं पुत्रदारस्य मृगानहंति न कामतः ३९ वृद्धौ च मातापितरौ विभर्त्यन्यांश्च संश्रितान् ॥ स्वधर्मनिरतो नित्यं सत्यवाग न सूयकः ४० सकदाचिन्मृगं
लिप्सुर्नाभ्यविदं मृगं क्वचित् ॥ अपः पिवंतं ददृशे श्वापदं घ्राणचक्षुषम् ४१ अदृष्टपूर्वमपितत्सत्त्वं तेन हतं तदा ॥ अंधे हते ततो व्योमः पुष्पवर्षपपात च ४२ अप्सरो
गीतवादित्रैर्नादितं च मनोरमम् ॥ विमानमगमत्स्वर्गान्मृगव्याधानि नापया ४३ तद्रूपं सर्वभूतानामभावाय किलार्जुन ॥ तपस्तवावरं प्राप्तं कृतमंधं स्वयं भुवा ४४
तद्वत्त्वासर्वभूतानामभावकृतनिश्चयम् ॥ ततो बलाकः स्वरगादेवं धर्मः सुदुर्विदः ४५ कौशिकोऽप्यभवद्विप्रस्तपस्वी नो बहुश्रुतः ॥ नदीनां संगमे ग्रामाददूरात्सा किलाव
सत् ४६ सत्यं मया सदा वाच्यमिति तस्याभवद्भूतम् ॥ सत्यवादीति विख्यातः सतदाऽऽसीद्धनं जय ४७ अथ दस्युभयात्केचित्तदा तद्वनमाविशत् ॥ तत्रापि दस्यवः
कुद्धास्तानमार्गं तयन्तः ४८ अथ कौशिकमभ्येत्य प्राहुस्ते सत्यवादिनम् ॥ कतमेन पथा याता भगवन्बहवो जनाः ४९ सत्येन पृष्ठः प्रब्रूहि यदितान्वेत्थं संनः ॥
सपृष्ठः कौशिकः सत्यं वचनं तानुवाच ह ५० बहुवृक्षलतागुल्ममेतद्वनमुपाश्रिताः ॥ इति तान्ख्यापयामास तेभ्यस्तत्त्वं स कौशिकः ५१ ततस्ते तान्समासाद्य कूरा
जघुरिति श्रुतिः ॥ तेनाधर्मेण महता वाग्दुरुक्तेन कौशिकः ५२ गतः सकष्टं नरकं सूक्ष्मधर्मेऽप्यकोविदः ॥ यथा चाल्पश्रुतो मूढो धर्माणामविभागवित् ५३ वृद्धानपृ
ष्टासंदेहं महच्छ्रमिवाहति ॥ तत्र ते लक्षणोद्देशः कश्चिदेवं भविष्यति ५४ दुष्करं परमं ज्ञानं तर्केणानुव्यवस्यति ॥ श्रुतेर्धर्म इति ह्येव दंति बहवो जनाः ५५ तत्ते
न प्रत्यसूयामिन च सर्वं विधीयते ॥ प्रभवार्थाय भूतानां धर्मप्रवचनं कृतम् ५६ यत्स्यादहिंसा संयुक्तं स धर्म इति निश्चयः ॥ अहिंसार्थाय हिंसाणां धर्मप्रवचनं कृतम्
५७ धारणाद्धर्ममित्याहुर्धर्मो धारयते प्रजाः ॥ यत्स्याद्धारण संयुक्तं स धर्म इति निश्चयः ५८ येन्यायेन जिहीर्षतो धर्ममिच्छंति कर्हिचित् ॥ अकूजनेन मोक्षं
वानानुकूजेत्कथंचन ५९ अवश्यं कूजितव्ये वा शंखे रघ्न्य कूजतः ॥ श्रेयस्तत्रानृतं वक्तुं तत्सत्यमविचारितम् ६०

वदंतो धर्मापहारमिच्छंति ते अकूजनेन वेदशब्दराहित्येन तद्विरुद्धं धर्ममोक्षं वा वेदबाह्यामिच्छंति तान्प्रतिनानुकूजेत तेऽसहसं वा दमपिन कुर्यादसंभाष्यास्ते तेन वेदा विरोधे सति यदन्यस्य सुखकरं तद्धर्म
इत्यर्थः ५९ यत्र तु धर्मसंदेहं वेदशब्दो नास्ति नापि लौकिकी युक्तिरस्ति तत्र किं कर्तव्यमित्याशं कयाह अवश्यमिति यत्र ब्राह्मणस्तेन त्वेन ज्ञातस्तत्रैतरेषां स्तेनोऽयमस्ति नो वेतिसंशये पक्षद्वयेऽपि
हिंसाप्राप्तौ मौनमेवाश्रयेत्तमानेनाप्यासिद्धौ अनृतमपि वेदेदित्यर्थः ६०

यइति कार्येभ्यः यत्किंचित्कार्यमनस्युद्दिश्य व्रतं कृत्वा तस्य व्रतस्य नाना अन्येन प्रकारेणोपपादनं करोति सदाभिको व्रतफलं नाप्नोतीत्यर्थः ६१ । ६२ । ६३ तेभ्यः स्तेनेभ्यः पीडयेन्नरकं प्रापयेत्
६४ । ६५ । ६६ । ६७ । ६८ अविदितमिति च्छेदः ६९ । ७० अनुग्रहं अवधेन प्रतिज्ञारक्षणम् ७१ । ७२ तूवरकः बहुभोजनः ७३ तंहन्यामिति स्थाताननस्यास्येपनसामुकोऽपि

यः कार्येभ्यो व्रतं कृत्वा तस्य नानोपपादयेत् ॥ न तत्फलमवाप्नोति एवमाहुर्मनीषिणः ६१ प्राणान्त्यये विवाहे वा सर्वज्ञातिवधात्यये ॥ नर्मण्यभिप्रवृत्तेवानचप्रोक्तं मृषा
भवेत् ६२ अधर्मनात्र पश्यंति धर्मतत्त्वार्थदर्शिनः ॥ यस्तेनैः सह संबन्धान्मुच्यते शपथैरपि ६३ श्रेयस्तत्रानृतं वक्तुं तत्सत्यमविचारितम् ॥ न च तेभ्यो धनं देयं शक्ये
सति कथंचन ६४ पापेभ्यो हि धनं दत्तं दातारमपि पीडयेत् ॥ तस्माद्धर्मार्थमनृतमुक्त्वाना नृतभाग भवेत् ६५ एष ते लक्षणोद्देशो मयोद्दिष्टो यथाविधि ॥ यथा धर्मं य
था बुद्धिमयाऽवहितार्थिना ६६ एतच्छ्रुत्वा ब्रूहि पार्थयदिवध्यो युधिष्ठिरः ॥ ॥ अर्जुन उवाच ॥ ॥ यथा ब्रूयान्महाप्राज्ञो यथा ब्रूयान्महामतिः ६७ हितं चैव
यथाऽस्माकं तथैतद्वचनं तव ॥ भवान्मातृसमोऽस्माकं तथा पितृसमोऽपि च ६८ गतिश्च परमा कृष्णत्वमेव च परायणम् ॥ न हिते त्रिपुलोकेऽपि विद्यतेऽविदितं क्वचित्
६९ तस्माद्भवान्परं धर्मं वेद सर्वं यथा तथम् ॥ अवध्यं पांडवं मन्ये धर्मराजं युधिष्ठिरम् ७० अस्मिंस्तु मम संकल्पे ब्रूहि किंचिदनुग्रहम् ॥ इदं वा परमत्रैव शृणु ह त्वं वि
वक्षितम् ७१ जानासि दाशार्हमम व्रतं त्वं यो मां ब्रूयात्कश्चन मानुषे ॥ अन्यस्मै त्वं गां डिवं देहि पार्थ त्वतोऽस्त्रैर्वावीर्यतो वा विशिष्टः ७२ हन्यामहं केशव तं प्रसह्य भी
मो हन्या तूवरकेति चोक्तः ॥ तन्मे राजा प्रोक्तं वांस्ते समक्षं धनुर्देहीत्यसकृद्दृष्ट्वा ७३ तंहन्यां चेत्केशव जीवलोके स्थातानां हं कालमप्यल्पमात्रम् ॥ ध्यात्वा नूनं ह्ये
न साचापि मुक्तो वधं राज्ञो भ्रष्टवीर्यो विचेताः ७४ यथा प्रतिज्ञाममलोकबुद्धौ भवेत्सत्याधर्मभृतां वरिष्ठ ॥ यथा जीवित्पांडवोऽहं च कृष्ण तथा बुद्धिदा तु मयि हं सितम् ७५
॥ वासुदेव उवाच ॥ राजा श्रांतो विक्षतो दुःखितश्च कर्णेन संख्ये निशितैर्वाणसंघैः ॥ यश्चानिशंसूतपुत्रेण वीरशरैर्भृशं ताडितो युध्यमानः ७६ अतस्त्वमेतेन सरोष
मुक्तो दुःखान्वितेनेदमयुक्तरूपम् ॥ अकोपितो ह्येष यदि स्म संख्ये कर्णेन हन्यादिति चाब्रवीत्सः ७७ जानाति तं पांडव एष चापि पापलोकेऽर्णमसह्यमन्यैः ॥ तत
स्त्वमुक्तो भृशरोपितेन राज्ञा समक्षं पुरुषाणि पार्थ ७८ नित्योद्युक्ते सततं चाप्रसह्ये कर्णेन हतं हृदये निबद्धम् ॥ तस्मिन्हते कुरवो निर्जिताः स्युरेवं बुद्धिः पार्थिवे धर्म
पुत्रे ७९ ततो वधं नार्हति धर्मपुत्रस्त्वया प्रतिज्ञाऽर्जुन पालनीया ॥ जीवन्नयं येन मृतो भवेद्विदितं मे निबोधे हतवानुरूपम् ८० यदा मानं लभते मानं नार्हस्तदा स वै
जीवति जीवलोके ॥ यदावमानं लभते महान्तं तदा जीवन्मृत इत्युच्यते सः ८१ संमानितः पार्थिवोऽयं सदैव त्वया च भीमेन तथा यमाभ्याम् ॥ वृद्धैश्च लोके पुरुषै
श्च शूरैस्तस्यापमानं कलया प्रयुंक्ष्व ८२

कृतप्रावृत्तितोपिनस्यास्येदित्यर्थः किं कृत्वा राज्ञो वधं ध्यात्वा ७४ । ७५ । ७६ । ७७ समक्षं जायोरिति शेषः ७८ कर्णेणोक्तं द्यूतं युद्धरूपम् ७९ । ८० । ८१ । ८२

अत्र भवतं मान्यं स्वमिति ब्रूहि तावत्तैव तद्वचः कृतो भवतीत्यर्थः ८३ एवं पूज्यावमानरूपसंयोगं आत्मनाऽनुष्ठितं कुरुष्व ८४ तत्र मानमाह अथवेति ८५ यत्तु कुरुस्त्वमिति प्रोक्तं तत् अवधेन शस्त्र
पातनभंतरेणैव वधः वधकरं भवतीत्यर्थः ८६ अयुक्तमेवं त्वनो वधं वेत्स्यते अनेनाहं हत इति ज्ञास्यतीत्यर्थः समं वैषम्यपरिहारम् ८७ ८८ ॥ इति क० प० नी० भा० मा० ऊनसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ६९ ॥
त्वमित्यत्र भवतं हि ब्रूहि पार्थ युधिष्ठिरम् ॥ त्वमित्युक्तो हि निहतो गुरुर्भवति भारत ८३ एवमाचर कौंतेय धर्मराजे युधिष्ठिरे ॥ अधर्मयुक्तं संयोगं कुरु त्वैनं कुरु द्रुह ८४
अथर्वांगिरसीहोषाश्रुतीनामुत्तमाश्रुतिः ॥ अविचार्यैव कार्यैषा श्रेयस्कामैर्नरैः सदा ८५ अवधेन वधः प्रोक्तो यद्गुरुस्त्वमिति प्रभुः ॥ तद्ब्रूहि त्वं नमोक्तं धर्मराजस्य
धर्मवित् ८६ वधं ह्ययं पांडव धर्मराजस्त्वतोऽयुक्तं वेत्स्यते चैव मेघः ॥ ततोऽस्य पादावभिवाद्य पश्चात्समं ब्रूयाः सांत्वयित्वा च पार्थम् ८७ भ्राता प्राज्ञस्तव कोपं न जातु
कुर्याद्राजा धर्ममवेक्ष्य चापि ॥ मुक्तोऽनृताद्भातवधाच्च पार्थ हृष्टः कर्णं त्वं जहि सूतपुत्रम् ८८ ॥ ॥ इति श्रीमहाभारते कर्णपर्वणि कृष्णार्जुनसंवादे ऊनसप्तति
तमोऽध्यायः ॥ ६९ ॥ ॥ संजय उवाच ॥ इत्येवमुक्तस्तु जनार्दन नेन पार्थः प्रशस्याथ सुहृद्वचस्तत् ॥ ततोऽब्रवीदर्जुनो धर्मराजमनुक्तपूर्वपुरुषप्रसह्य १
॥ अर्जुन उवाच ॥ मा त्वं राजन् व्याहर व्याहर स्वयस्तिष्ठ सेकोशमात्रेण द्वै ॥ भीमस्तु मामर्हति गर्हणाय यो युध्यते सर्वलोकप्रवीरैः २ काले हि शून्परिपीडय संख्ये
हत्वा च शूरान् पृथिवीपतीस्तान् ॥ रथप्रधानोत्तमनागमुख्यान् सादिप्रवेकानमितांश्च वीरान् ३ यः कुंजराणामधिकं सहस्रं हत्वानदंस्तु मुलं सिंहनादम् ॥ कांबोजाना
मयुतं पार्वतीयान् मृगान् सिंहो विनिहत्येव चाजौ ४ सुदुष्करं कर्म करोति वीरः कर्तुं यथानार्हं सित्वं कदाचित् ॥ स्थादव बुध्यगदां परामृशंस्तयानि हंत्यश्च रथाद्विपात्रणे ५
वरासिना वाजिरथाश्च कुंजरांस्तथारथां गैर्धनुषादहत्यरीन् ॥ प्रहृष्टपद्मानमहिताग्निं हन्ति पुनस्तु दोर्म्यां शतमन्युविक्रमः ६ महाबलो वैश्रवणांतकोपमः प्रसह्य हंता द्वि
षतामनी किनीम् ॥ समीपसेनोऽर्हति गर्हणामेन त्वं नित्यं रक्षसे यः सुहृद्भिः ७ महारथान्नागवरान् ह्यांश्च पदातिमुख्यान् पिचप्रमथ्य ॥ एको भीमो धार्तराष्ट्रेषु मग्नः
समा मुपालब्धुमर्दिदमोऽर्हति ८ कलिंगं गांगनिषादमागधानसदामदानीलबलाहकोपमान् ॥ निहंतियः शत्रुगणाननेकान्समा मुपालब्धुमर्दिदमोऽर्हति ९ सयुक्त
मास्थाय रथं हि काले धनुर्विधुन्वन् शरपूर्णमुष्टिः ॥ सृजत्यसौ शरवर्षाणि वीरो महाहवे मेघ इवांबुधाराः १० शतान्यष्टौ वारणानामवश्यं विशाशितैः कुंभकराग्रहस्तैः ॥
भीमेनाजौ निहतान्यद्यवाणैः समा कुरुं वक्तुमर्हत्यरिघ्नः ११ बलं तु वाचिद्विजसत्तमानां क्षात्रं बुधाबाहुबलं वदंति ॥ त्वं वाग्बलो भारतनिष्ठुरश्च त्वमेव मां वेत्स्यथ ॥ स्वलोहम्
१२ यते हानित्यंतव कर्तुमिष्टं दारैः सुतैर्जीवितेनात्मना च ॥ एवं न मां वाग्मिशिखेन हंसित्वत्तः सुखं न वयं विद्म किंचित् १३ मां मावमं स्थाद्रौपदी तल्पसंस्थो महारथा
न् प्रतिहन्मि त्वदर्थे ॥ तेनाभिंशं कीभारतनिष्ठुरोऽसित्वत्तः सुखं नाभिजानामि किंचित् १४ प्रोक्तः स्वयं सत्यसंधेन मृत्युस्तवा प्रियार्थं नरदेव युद्धे ॥ वीरः शिखंडी द्रौपदो
ऽसौ महात्मा मयाऽभिगुप्तेन हतश्च तेन १५

इत्येवमिति । व्याहर व्याहरस्ववचनं कोशमात्रेण तिष्ठसे अपि तु ततोऽपि दूरे इत्यर्थः १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ सत्यसंधेन मीधमेण १५

१६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ अनुतेपे अनुतापं प्राप्तवान् उद्धवर्हकोशात्रिष्कासितवान् २१ । २४ । २५ । २६ । २७ आत्मनस्तवादात्महत्या परहत्यास्यकुत्सनादित्यध्याय

नचाभिनंदाभितवाधिराज्यं यतस्त्वमक्षेप्सवहिताय सक्तः ॥ स्वयंकृत्वा पापमनार्यजुष्टमस्माभिर्वा तर्तुमिच्छस्य रीस्त्वम् १६ अक्षेपुदोषावहवो विधर्माः श्रुतास्त्वया
सहदेवोऽब्रवीद्यान् ॥ तान्नेषित्वं त्यक्तुमसाधुजुष्टांस्तेन स्म सर्वे निरयं प्रपन्नाः १७ सुखं त्वतो नाभिजानीम किंचिद्यतस्त्वमक्षेदे वितुं संप्रवृत्तः ॥ स्वयंकृत्वा व्यसनं पांड
वत्वमस्मांस्तीव्राः श्रावयस्यद्यवाचः १८ शैतेऽस्माभिर्निहता शत्रुसेना छिन्नैर्गात्रैर्भूमितलेन दंती ॥ त्वया हितत्कर्म कृतं तृशंसं यस्मादोषः कौरवाणां वधश्च १९ हता
उदीच्यानिहताः प्रतीच्यानष्टाः प्राच्यादाक्षिणात्या विशस्ताः ॥ कृतं कर्माप्रतिरूपं महाद्विस्तेषां यो धैरस्मदीयैश्च युद्धे २० त्वं देवि तावत्कृते राज्यानां शस्त्वत्संभवानो
व्यसनं नरेन्द्र ॥ माऽस्मान् क्रूरैर्वाक्प्रतोदैस्तु दंस्त्वं भूयो राजन् कोपयेस्त्वल्पभाग्यः २१ ॥ संजय उवाच ॥ एतावाचः परुषाः सव्यसाची स्थिरप्रज्ञः श्रावयित्वा तु
रूक्षाः ॥ वसूवासौ विमना धर्मभीरुः कृत्वा प्राज्ञः पातकं किंचिदेवम् २२ तदाऽनुतेपे सुरराजपुत्रो विनिःश्वसंश्वासिमथोद्वर्ह ॥ तमाह कृष्णः किमिदं पुनर्भवान्विको
शमाकाशनिभं करोत्यसिम् २३ ब्रवीहि मां त्वं पुनरुत्तरं वचस्तथा प्रवक्ष्याम्यहमर्थसिद्धये ॥ इत्येवमुक्तः पुरुषोत्तमेन सुदुःखितः केशवमर्जुनोऽब्रवीत् २४ अहं हनिष्ये
स्वशरीरमेव प्रसह्येनाहितमाचरं वै ॥ निशम्य तत्पार्थ वचोऽब्रवीदिदं धनं जयं धर्मभृतां वरिष्ठः २५ राजानमेनं त्वमितीदमुक्त्वा किं कश्मलं प्राविशः पार्थ वीरम् ॥ त्वं
चात्मानं हंतुमिच्छस्य रिघ्ने दंसद्भिः सेवितं वै किरीटिन् २६ धर्मात्मानं भ्रातरं ज्येष्ठमद्य खड्गेन चैनं यदिह न्यान् वीर ॥ धर्माद्भीतस्तत्कथं नाम ते स्यात्किंचोत्तरं वाऽक
रिष्यस्त्वमेव २७ सूक्ष्मो धर्मो दुर्विदश्चापि पार्थ विशेषतोऽक्षैः प्रोच्यमानं निबोध ॥ हत्वाऽऽत्मानमात्मना प्राप्नुयास्त्वंधाद्भातुर्नरकं चातिघोरम् २८ ब्रवीहि वाचा
द्यगुणानि हात्मनस्तथा हतात्मा भवितासि पार्थ ॥ तथाऽस्तु कृष्णे त्यभि नंद्य तद्वचो धनं जयः प्राह धनुर्विनाम्य २९ युधिष्ठिरं धर्मभृतां वरिष्ठं शृणुष्व राजन् निति शक्र
सूनुः ॥ न मादृशोऽन्योनरदेव विद्यते धनुर्धरो देवमृते पिनाकिनम् ३० अहं हितेनानुमते महात्मा क्षणेन हन्यां स चराचरं जगत् ॥ मया हिराजन्सदिगीश्वरादिशो विजित्य
सर्वा भवतः कृतावशे ३१ सराजसूयश्च समाप्तदाक्षिणः सभाचदिव्याभवतो ममौजसा ॥ पाणौ पृषत्कानि शिताममैव धनुश्च सज्यं विततं सबाणम् ३२ पादौ च मे सरथौ
सध्वजौ च न मादृशं युद्धं गतं जयंति ॥ हता उदीच्यानिहताः प्रतीच्याः प्राच्या निरस्ता दाक्षिणात्या विशस्ताः ३३ संशतकानां किंचिदेवास्ति शिष्टं सर्वस्य सैन्यस्य हतं
मयार्धम् ॥ शैते मयानिहता भारतीयं च मुराजन्देव च मूप्रकाशा ३४ ये चास्त्रज्ञास्तानहं हन्मि चास्त्रैस्तस्माल्लोकानेष करोमिभस्म ॥ जैत्रं रथं भीममास्थाय कृष्ण
यावः शीघ्रं सूतपुत्रं निहतुम् ३५ राजा भवत्वद्य सुनिवृत्तोऽयं कर्णणेनाशयिताऽस्मि बाणैः ॥ इत्येवमुक्त्वा पुनराह पार्थो युधिष्ठिरं धर्मभृतां वरिष्ठम् ३६

तात्पर्यम् २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६

अद्यापुत्रासूतमाताभवित्रीकुंतीवाथोवामयातेनवापि ॥ सत्यंवदाम्यद्यनकर्णमाजौशरैरहत्वाकवचंविमोक्ष्ये ३७ ॥ संजयउवाच ॥ इत्येवमुक्त्वापुनरेवपार्थोयुधिष्ठि
रंधर्मभृतांवरिष्ठम् ॥ विमुच्यशस्त्राणिधनुर्विसृज्यकोशेचखड्गंविनिधायतूर्णम् ३८ सत्रीडयानमशिराःकिरीटीयुधिष्ठिरंप्रांजलिरभ्युवाच ॥ प्रसीदराजनक्षमयन्म
योक्तंकालेभवान्वेत्स्यतितन्नमस्ते ३९ प्रसादराजानममित्रसाहंस्थितोऽब्रवीच्चैवपुनःप्रवीरः ॥ नेदंचिरात्क्षिप्रमिदंभविष्यत्यावर्ततेसाध्वभियामिचैनम् ४० या
म्येषभीमंसमरात्प्रमोक्तुंसर्वात्मनासूतपुत्रंचहंतुम् ॥ तवप्रियार्थममजीवितंहिब्रवीमिसत्यंतद्वेहिराजन् ४१ इतिप्रयास्यक्षुपगृह्यपादौसमुत्थितोदीप्ततेजाःकिरीटी॥
एतच्छ्रुत्वापांडवोधर्मराजोभ्रातृवाक्यंपरुषंफाल्गुनस्य ४२ उत्थायतस्माच्छयनादुवाचपार्थततोदुःखपरीतचेताः॥ कृतंमयापार्थयथानसाधुयेनप्राप्तंव्यसनंवःसु
घोरम् ४३ तस्माच्छिरश्छिधिममेदमद्यकुलांतकस्याधमपूरुषस्य ॥ पापस्यपापव्यसनान्वितस्यविमूढबुद्धेरलसस्यभीरोः ४४ वृद्धावमंतुःपरुषस्यचैवकिंतेचि
रमेह्यनुसृत्यरूक्षम् ॥ गच्छाम्यहंवनमेवाद्यपापःसुखंभवान्वर्ततांमद्विहीनः ४५ योग्योराजाभीमसेनोमहात्माक्लीबस्यवाममकिंराज्यकृत्यम् ॥ नचापिशक्तःपरु
षाणिसौकुंठुपुनस्तवेमानिरुषान्वितस्य ४६ भीमोऽस्तुराजाममजीवितेननकार्यमद्यावमतस्यवीर ॥ इत्येवमुक्त्वासहसोत्पपातराजाततस्तच्छयनंविहाय ४७ इ
षेपनिर्गतुमथोवनायतंवासुदेवःप्रणतोऽभ्युवाच ४८ राजन्विदितमेतद्वैयथागांडीवधन्वनः ॥ प्रतिज्ञासत्यसंधस्यगांडीवंप्रतिविश्रुता ॥ ब्रूयाद्यएवंगांडीवमन्यस्मै
देयमित्युत ४९ वध्योस्यसपुमौल्लोकेत्वयाचोक्तोऽयमीदृशम् ॥ ततःसत्यांप्रतिज्ञांतांपार्थेनप्रतिरक्षता ५० मच्छंदादवमानोऽयंकृतस्तवमहीपते ॥ गुरूणामव
मानोहिवधइत्यभिधीयते ५१ तस्मात्त्वंवैमहाबाहोममपार्थस्यचोभयोः ॥ व्यतिक्रममिमंराजन्सत्यसंरक्षणंप्रति ५२ शरंणंत्वांमहाराजप्रपन्नौस्वउभावपि ॥ क्षं
तुमर्हसिमेराजन्प्रणतस्याभियाचतः ५३ राधेयस्याद्यपापस्यभूमिःपास्यतिशोणितम् ॥ सत्यंतेप्रतिजानामिहतंविद्वद्यसूतजम् ५४ यस्येच्छसिवधंतस्यगत
मप्यस्यजीवितम् ॥ इतिरुष्णवचःश्रुत्वाधर्मराजोयुधिष्ठिरः ५५ ससंभ्रमंहर्षकेशमुत्थाप्यप्रणतंतदा ॥ कृतांजलिस्ततोवाक्यमुवाचानंतरंवचः ५६ एवमेवय
थाऽऽत्थत्वमस्त्येषोऽतिक्रमोमम ॥ अनुनीतोऽस्मिगोविंदतारितश्चास्मिमाधव ५७ मोचिताव्यसनाद्दोराद्वयमद्यत्वयाऽच्युत ॥ भवंतंनाथमासाद्यह्यावांव्य
सनसागरात् ५८ घोरादद्यसमुत्तीर्णाबुभावज्ञानमोहितौ ॥ त्वद्धिष्टवमासाद्यदुःखशोकार्णवाद्वयम् ५९ समुत्तीर्णाःसाहामात्याःसनाथाःस्मत्वयाऽच्युत ६०
॥ इतिश्रीमहाभारतेकर्णपर्वणियुधिष्ठिरसमाश्वासनेसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७० ॥ ॥ ७१ ॥ ॥ संजयउवाच ॥ धर्मराजस्यतच्छ्रुत्वाप्रीतियुक्तंवचस्ततः ॥
पार्थप्रोवाचधर्मात्मागोविंदोयदुनंदनः १

भावदीपे सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ धर्मराजस्येतिस्पष्टार्थः १

२।३।४।५।६।७।८।९।१०।११।१२ पञ्चर्यापादयोः १३।१४।१५।१६।१७।१८।१९।२०।२१।२२।२३।२४।२५।२६।२७।२८।२९।३०

(इति स्मृष्टवचनाप्रत्युच्चार्ययुधिष्ठिरम् ॥ बभूवविमनाः पार्थः किंचित्कृत्वेव पातकम् २ ततोऽब्रवीद्वासुदेवः प्रहसान्निवपांडवम् ॥ कथं नाम भवेदेतद्यदित्वं पार्थ धर्मजम् ३ असिना तीक्ष्णधारेण हन्याधर्मे व्यवस्थितम् ॥ त्वमित्युक्त्वाऽथ राजानमेवंकश्मलमाविशः ४ हत्वा तु नृपतिं पार्थ आकरिष्यः किमुतरम् ॥ एवं हि दुर्विदो धर्मो मंदप्रज्ञैर्विशेषतः ५ स भवान् धर्मभीरुत्वाद्भुवमैष्यन्महतमः ॥ नरकं घोररूपं च भ्रातुर्ज्येष्ठस्यैव धातुः ६ सत्वं धर्मभृतां श्रेष्ठराजानं धर्मसंहितम् ॥ प्रसादय कुरु श्रेष्ठ मेतदन्नमतं मम ७ प्रसादय भक्त्याराजानं प्रीते चैव युधिष्ठिरे ॥ प्रयावस्त्वरितौ यो दुःसूतपुत्ररथं प्रति ८ हत्वा तु समरे कर्णं त्वमद्य निशितैः शरैः ॥ विपुलां प्रीतिमाधत्स्व धर्मपुत्रस्य मानद ९ एतदन्नमहाबाहो प्राप्तकालं मतं मम ॥ एवं कृतं कृतं चैव तव कार्यं भविष्यति १० ततोऽर्जुनो महाराज लज्जया विस्रान्वितः ॥ धर्मराजस्य चरणौ प्रपद्या शिरसानतः ११ उवाच भरत श्रेष्ठं प्रसीदेति पुनः पुनः ॥ क्षमस्व राजन्यत्प्रोक्तं धर्मकामेन भीरुणा १२ दृष्ट्वा तु पातितं पद्भ्यां धर्मराजो युधिष्ठिरः ॥ धनं जयमभि त्रघ्नं रुदंतं भरतर्षभ १३ उत्थाप्य भ्रातरं राजा धर्मराजो धनं जयम् ॥ समाश्लिष्य च स स्नेहं प्रकरोद महीपतिः १४ रुदित्वा सुचिरं कालं भ्रातरौ सुमहायुती ॥ कृतशौचौ महाराज प्रीतिमंतौ बभूवतुः १५ तत आश्लिष्य तं प्रेम्णामूर्ध्नि चाप्राय पांडवः ॥ प्रीत्या परमया युक्तो विस्मयंश्च पुनः पुनः ॥ अब्रवीत्तं महेश्वासं धर्मराजो धनं जयम् १६ कर्णेन मे महाबाहो सर्वसैन्यस्य पश्यतः ॥ कवचं च ध्वजं चैव धनुः शक्तिर्हयाः शराः १७ शरैः कृता महेश्वासयतमानस्य संयुगे ॥ सोऽहं ज्ञात्वा रणे तस्य कर्म दृष्ट्वा च फाल्गुन १८ व्यवसीदामि दुःखेन न च मे जीवितं प्रियम् ॥ न चेदद्य हितं वीरं निहनिष्यासि संयुगे १९ प्राणानेव परित्यक्ष्ये जीवितार्थो हिको मम ॥ एवमुक्तः प्रत्युवाच विजयो भरतर्षभ २० सत्येन ते शपे राजन् प्रसादेन तथैव च ॥ भीमेन च नरश्रेष्ठ यमाभ्यां च महीपते २१ यथाद्य समरे कर्णं हनिष्यामि हतोऽपि वा ॥ महीतले पतिष्यामि सत्येनायुधमालभे २२ एवमाभाष्य राजानमब्रवीन्माधवं वचः ॥ अद्य कर्णरणे कृष्णसूदयिष्ये न संशयः २३ तव बुद्ध्या हि भद्रं ते वधस्तस्य दुरात्मनः ॥ एवमुक्तो ब्रवीत्पार्थ केशवो राजसत्तम २४ शक्तोऽसि भरत श्रेष्ठ हंतुं कर्णं महाबलम् ॥ एष चापि हि मे कामो नित्यमेव महारथ २५ कथं भवात्रणे कर्णं निहन्यादिति सत्तम ॥ भूयश्चोवाच मतिमान्माधवो धर्मनंदनम् २६ युधिष्ठिरे मंभी भत्सुं त्वं सांत्वयितुमर्हसि ॥ अनुज्ञातुं च कर्णस्य वधायाद्य दुरात्मनः २७ श्रुत्वा ह्यहमयं चैव त्वां कर्णशरपीडितम् ॥ प्रवृत्तिं ज्ञातुमायाता विहावां पांडुनंदन २८ दिष्ट्याऽसि राजन्न हतो दिष्ट्या न ग्रहणंगतः ॥ परिसांत्वय बीभत्सुं जयमाशाधिचानघ २९ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ एहो हि पार्थ बीभत्सो मां परिष्वज्य पांडव ॥ वक्तव्यमुक्तोऽस्मि हितं त्वया क्षांतं च तन्मया ३०

१ ( ) चिन्हस्थाः श्लोकाः लिखितपुस्तकेनसन्ति । २ पार्थइतिपाठः

२।३।४।५।६।७।८।९।१०।११।१२।१३।१४।१५।१६।१७।१८।१९।२०।२१।२२ यदि त्वं त्रातानमवेस्तर्हि तद्दार्तराष्ट्रं बलं कोऽनुप्रतीयादिति संबन्धः २३

अद्य सप्तदशहानि वर्तमानस्य भारत ॥ विनाशस्यातिघोरस्य नखारणवाजिनाम् २ भूत्वा हि विपुला सेना तावकानां परैः सह ॥ अन्योन्यं समरं प्राप्य किंचिच्छेषा
विशंपते ३ भूत्वा वै कौरवाः पार्थ प्रभूतगजवाजिनः ॥ त्वां वै शत्रुं समासाद्य विनष्टारणमूर्धनि ४ एते ते पृथिवीपालाः सृजयाश्च समा मताः ॥ त्वां समासाद्य दुर्धर्षपां
डवाश्च व्यवस्थिताः ५ पंचालैः पांडवैर्मत्स्यैः कारुषैश्चेदिभिः सह ॥ त्वया गुप्तैरामे त्रघ्नैः कृतः शत्रुगणक्षयः ६ को हि शक्नोति जेतुं कौरवांस्तत्तसंयुगे ॥ अन्यत्र
पांडवान्युद्धे त्वया गुप्तान्महारथान् ७ शक्तस्त्वं हिरणे जेतुं ससुरासुरमानुषान् ॥ त्रीनलीकान्समरे युक्ता न्किंपुनः कौरवं बलम् ८ भगदत्तं च राजानं कोऽन्यः शक्त
स्त्वया विना ॥ जेतुं पुरुषशार्दूलयोऽपि स्याद्वासवोपमः ९ तथेमां विपुलां सेनां गुप्तां पार्थ त्वयाऽनघ ॥ न शक्नुः पार्थिवाः सर्वे च क्षुर्भिरपि वीक्षितुम् १० तथैव स
ततं पार्थ रक्षिताभ्यां त्वयारणे ॥ दृष्टुं भ्रातृशिवं डिभ्यां भीष्मद्रोणौ निपातितौ ११ को हि शक्नोति पार्थ भारतानां महारथौ ॥ भीष्मद्रोणौ युधाजितुं शक्रतुल्यपरा
क्रमौ १२ को हि शांतनवं भीष्मद्रोणं वैकर्तनं कृपम् ॥ द्रौणिचसौ मदति च कृतवर्माणमेव च १३ सैधवं मद्राजानं राजानं च सुयोधनम् ॥ वीरान् कृतास्त्रान्समरे
सर्वानेवानिवर्तितः १४ अक्षौहिणीपतीनुग्रान्संहतान्युद्धदुर्मदान् ॥ त्वामृते पुरुषव्याघ्रजेतुं शक्तः पुमानिह १५ श्रेण्यश्च बहुलाः क्षीणाः प्रदीर्णाश्च रथद्रिपाः ॥
नानाजनपदाश्चोग्राः क्षत्रियाणाममर्षिणाम् १६ गोवासदासमीयानां वसातीनां च भारत ॥ प्राच्यानां वाटधानानां भोजानां चाभिमानिनाम् १७ उदीर्णाश्च गजा
सेनासर्वक्षत्रस्य भारत ॥ त्वां समासाद्य निधनं गताभीमं च भारत १८ उग्राश्च भीमकर्माणस्तुषारायवनाः खशाः ॥ दार्वाभिसारादरदाः शकामाठरतंगणाः १९
आंध्रकाश्च पुलिंदाश्च किराताश्चोग्राविक्रमाः ॥ म्लेच्छाश्च पर्वतीयाश्च सागरानूपवासिनः २० संरंभिणो युद्धशौंडाबलिनो दंडपाणयः ॥ एते सुयोधनस्यार्थे संर
ब्धाः कुरुभिः सह २१ न शक्या युधिनिर्जेतुं त्वदन्येन परंतप ॥ धार्तराष्ट्रमुदग्रं हि व्यूढं दृष्ट्वा महद्वलम् २२ यदि त्वं न भवेस्त्राता प्रतीयात्को नु मानवः ॥ तत्सागर
मिवोद्धूतं रजसा संतृतं बलम् २३ विदार्य पांडवैः कुद्वैस्त्वया गुप्तैर्हतं विभो ॥ मागधानामधिपतिर्जयत्सेनो महाबलः २४ अद्य सप्तैव चाहानिहतः संख्येऽभिमान्यु
ना ॥ ततो दशसहस्राणि गजानां भीमकर्माणाम् २५ जघान गदया भीमस्तस्य राज्ञः परिच्छदम् ॥ ततोऽन्येऽभिहतानां गराश्च शतशो बलात् २६ तदेवं स
मरे पार्थ वर्तमाने महाभये ॥ भीमसेनं समासाद्य त्वां च पांडवकौरवाः २७ सवाजिरथमातंगां मृत्युलोकमिति गताः ॥ तथा सेनामुखे तत्र निहते पार्थ पांडवैः २८
भीष्मः प्रासृजदुग्गाणि शरजालानि मारिष ॥ सचेदिकाशिपंचालान्करूषाचमत्स्यकेकयान् २९ शरैः प्रच्छाद्य निधनमनयत्परमास्त्रवित् ॥ तस्य चापच्युतैर्बाणैः
परदेहविदारणैः ३० पूर्णमाकाशमभवदुक्मपुंखैरजिह्वैः ॥ हन्याद्रथसहस्राणि एकैकेनैव मुष्टिना ३१

२४।२५।२६।२७।२८।२९।३०।३१

३२।३३।३४।३५।३६।३७।३८।३९।४०।४१।४२।४३।४४।४५।४६।४७।४८।४९ त्वां हीति क्षणेन सर्वमस्मीकर्तुं समर्थत्वां प्राप्य काहात्रयमानं क्षत्रयुक्तं

लक्ष्मणरद्विपान्दत्त्वासमेतान्समहाबलान् ॥ गत्या दशम्याते गत्वा जघुर्वाजिरथद्रिपान् ३२ हित्वानवगतीं दुष्टाः सबाणानाहवेऽव्यजन् ॥ दिनानि दशभीष्मेण निघ्न
ता तावकं बलम् ३३ शून्याः कृतारथोपस्थाहताश्च गजवाजिनः ॥ दर्शयित्वाऽऽत्मनोरूपं रुद्रोपेन्द्रसमं युधि ३४ पांडवानामनीकानि प्रगृह्या सौव्यशातयत् ॥
विनिघ्न पृथिवीपालांश्चेदिपंचालकेकयान् ३५ अदहत् पांडवीसेनारथाश्च गजसंकुलाम् ॥ मज्जंतमल्लवे मंदमुज्जिह्वीषुः सुयोधनम् ३६ तथा चरंतं समरे तपंतमि
वभास्करम् ॥ पदातिकोटिसाहस्राः प्रवरा युधपाणयः ३७ न शक्नुः सृजया द्रुतं तथैवान्ये महीक्षितः ॥ विचरंतं तथा तंतुसंग्रामं जितकाशिनम् ३८ सर्वोद्यमेन
महता पांडवान्समाभिद्रवत् ॥ सतु विद्राव्य समरे पांडवान्सृजयानपि ३९ एक एव रणे भीष्म एकवीरत्वमागतः ॥ तं शिखंडी समासाद्य त्वया गुप्तो महाव्रतम् ४०
जघान पुरुषव्याघ्रं शरैः सन्नतपर्वभिः ॥ स एष पतितः शेतेशरतल्पोपिता महः ४१ त्वां प्राप्य पुरुषव्याघ्रं तत्र प्राप्येव वासवम् ॥ द्रोणः पंचदिनान्युग्रो विधम्य रि
पुवाहिनीम् ४२ कृत्वा व्यूहमभेद्यं च पातयित्वा महारथान् ॥ जयद्रथस्य समरे कृत्वा रक्षां महारथः ४३ अंतकप्रतिमश्चोग्रात्रियुद्धेऽदहत् प्रजाः ॥ दग्ध्वा यो
धाञ्छरैर्वीरो भारद्वाजः प्रतापवान् ४४ दृष्टुं भ्रातृशिवं समासाद्य सगतः परमांगतिम् ॥ यदि वाऽद्य भवान्युद्धे स तपुत्रमुखात्रयान् ४५ नावारयिष्यः संग्रामेन स्मद्रोणो
व्यनक्ष्यत ॥ भवता तु बलं सर्वं धार्तरस्य वारितम् ४६ ततो द्रोणो हतो युद्धे पार्थ तेन धनं जय ॥ एवं वाकोरणे कुर्यात्स्वदन्यः क्षत्रियो युधि ४७ यादृशं ते कृतं पार्थ
जयद्रथवधं प्रति ॥ निवार्य सेनां महतीं हत्वा शूरांश्च पार्थिवान् ४८ निहतः सैधवो राजा त्वयाऽस्त्रबलतेजसा ॥ आश्चर्यं सिंधुराजस्य वधं जानांति पार्थिवाः ४९
अनाश्चर्यं हितस्त्वत्स्वं हि पार्थ महारथः ॥ त्वां हि प्राप्य रणे क्षत्रमेकाहादिति भारत ५० नश्यमानमहं युक्तं मन्येयमिति मे मतिः ॥ सेयं पार्थ चमूर्धो राधा र्तराष्ट्रस्य
संयुगे ५१ हतसर्वस्ववीरा हि भीष्मद्रोणौ यदाहतौ ॥ शीर्णप्रवरयोघाद्यहतवाजिरथद्रिपा ५२ हीनासूर्ये दुर्नक्षत्रैर्द्यौरिवाभाति भारती ॥ विध्वस्ता हिरणे पार्थ
सेनेयं भीमविक्रम ५३ आसुरीव पुरा सेना शक्येव पराक्रमैः ॥ तेषां हतावशिष्टास्तु संति पंचमहारथाः ५४ अश्वत्थामा कृतवर्मा कर्णो मद्राधिपः कृपः ॥ तांस्त्व
मद्यनरव्याघ्रहत्वा पंचमहारथान् ५५ हताभिः प्रयच्छोर्वीराज्ञे सद्धीपपत्तनाम् ॥ साकाशजलपातालां सपर्वतमहावनाम् ५६ प्राप्नोत्वमितवीर्यश्रिरिद्यपार्थो
वसुंधराम् ॥ एतां पुरा विष्णुरिव हत्वा दैतैर्यदानवान् ५७ प्रयच्छ मे दिर्नाराज्ञे शक्रायैव हरिर्यथा ॥ अद्य मादंतु पंचालानि हतेष्वरिषु त्वया ॥ विष्णुनानि हतेष्वे
वदानवेयेषु देवताः ५८ यदि वा द्विपदांश्चैष्ठं द्रोणं मानयतो गुरुम् ॥ अश्वत्थामा कृतवर्मा कर्णो मद्राधिपः कृपः ५९

बलवत्तरं मन्येयं जानीयां क्षणेन नाह्यमपि पूर्णकाहपर्वतं रथायित्वादिति भावः सार्द्धः ५०।५१।५२।५३।५४।५५।५६।५७।५८।५९

1150

एतेद्रवतिपंचालादिस्तुसर्वासुभारत ॥ कर्णास्त्रं समरे प्राप्य दुर्निवार्य मनात्मभिः १९ एषभीमो दृढक्रोधो वृतः पार्थ समंततः ॥ सृजयैर्यो धयन्कर्णपीडयते निशितैः
शरैः १२० पांडवान्मृजयांश्चैव पंचालांश्च भारत ॥ हन्यादुपेक्षितः कर्णो रोगो देहमिव गतः २१ नान्यत्त्वतो हि पश्यामि यो धं यो धिष्ठिरेवले ॥ यः समासा
द्यराधेयं स्यस्ति मानावजेद्वहम् २२ तमद्य निशितैर्बाणैर्विनिहत्य नरपंथम् ॥ यथा प्रतिज्ञं पार्थ त्वं कृत्वा कीर्तिमवाप्नुहि २३ त्वं हि शक्ते रणे जेतुं सकर्णानपि को
रवान् ॥ नान्यो युधियुधांश्चिष्टसत्यमेतद्रवीमि ते २४ एतच्छ्रुत्वा महत्कर्म हत्वा कर्णं महारथम् ॥ कृतार्थः सफलः पार्थ सुखी भवनरोत्तम १२५ ॥ इति श्रीमहाभारते
कर्णपर्वणि कृष्णवाक्ये त्रिसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७३ ॥ ॥ संजय उवाच ॥ सकेशवस्य बीभत्सुः श्रुत्वा भारतभाषितम् ॥ विशोकः संप्रहृष्टश्चक्षणेन समप
द्यत १ ततो ज्यामभिमृज्या शुभ्या क्षिपद्वां डिधं धनुः ॥ दध्रे कर्णं विनाशाय केशवं चाभ्यभाषत २ त्वयानाथेन गोविंद ध्रुव एव जयो मम ॥ प्रसन्नो यस्य मेऽद्य त्वं लो
के भूतमविष्य कृत् ३ त्वत्सहायो ह्यहं कृष्ण त्रींशो कान्वै समागतान् ॥ प्रापयेयं परं लोकं किमु कर्णं महाहवे ४ पश्यामि द्रवतीं सिनापं चालानां जनार्दन ॥ पश्यामि क
र्णं समरे विचरंतं मभीतवत् ५ भार्गवास्त्रं च पश्यामि ज्वलंतं कृष्णसर्वशः ॥ सृष्टं कर्णेन वाष्पेयं शक्रेण वयथाऽशनिम् ६ अयं खलु स संग्रामो यत्र कर्णमया हतम् ॥ क
थयिष्यंति भूतानि यावद्भूमिर्धारिष्यति ७ अद्य कृष्णविकर्णो मे कर्णेनेष्यंति मृत्यवे ॥ गांडीवमुक्ताक्षिण्वंतो मम हस्तप्रचोदिताः ८ अद्य राजा घृतराष्ट्रः स्वां बुद्धि
मवमंस्यते ॥ दुर्योधनमराज्याहं ययाराज्येऽभ्यषेचयत् ९ अद्य राज्यात्सुखाच्चैव श्रियो राष्ट्रात्तथापुरात् ॥ पुत्रेभ्यश्च महाबाहो घृतराष्ट्रो विमोक्ष्यति १० गुणवं
तं हियो द्वेष्टि निर्गुणं कुरुते प्रभुम् ॥ स शोचति नृपः कृष्णक्षिप्रमेवागते क्षये ११ यथा च पुरुषः कश्चिच्छ्रित्वा चाश्रवणं महत् ॥ फलं दृष्ट्वा भृशं दुःखी भविष्यति जना
र्दन ॥ सूतपुत्रे हते त्वदनिराशो भविता प्रभुः १२ अद्य दुर्योधनो राज्याज्जीविताच्च निराशकः ॥ भविष्यति हते कर्णे कृष्णसत्यं ब्रवीमि ते १३ अद्य दृष्ट्वा मया कर्णं
शरैर्विशकलीकृतम् ॥ स्मरतां तव वाक्यानि शमं प्रति जनेश्वरः १४ अद्यासौ बलः कृष्णग्लहान् जानातु वैशरान् ॥ दुरोदरं च गांडीवं मंडलं च रथं प्रति १५
अद्य कुंती सुतस्याहं दंष्ट्राज्ञः प्रजागरम् ॥ व्यपनेष्यामि गोविंद हत्वा कर्णं शितैः शरैः १६ अद्य कुंती सुतो राजा हते सूतसुते मया ॥ सुप्रहृष्टमनाः प्रीतश्चिरं
सुखमवाप्स्यति १७ अद्य चाहमनाघृष्यं केशवा प्रतिमं शरम् ॥ उत्स्रक्ष्यामीह यः कर्णं जीविताद्भ्रंशयिष्यति १८ यस्य चैतद्भ्रतं मया वधे किल दुरात्मनः ॥
पादौ न धावयेतावद्यावद्वन्यां न फालगुनम् १९

१ । ५ ज्वलंतं पुंस्त्वमार्धम् ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ स्मरतां स्मरतु १४ मंडलं द्यूतेशरीर्यापनपहं दुरोदरं पाशम् १५ । १६ । १७ । १८ । १९

२० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४ । ४५ । ४६ । ४७ । ४८

मृषा कृत्वा व्रतंतस्य पापस्य मधुसूदन ॥ पातयिष्ये रथात्कायं शरैः सन्नतपर्वभिः २० योऽसौ रणे न रं नान्यं पृथिव्या मनुमन्यते ॥ तस्याद्य सूतपुत्रस्य भूमिः पास्य
ति शोणितम् २१ अपतिह्यसि कृष्णेति सूतपुत्रो यदब्रवीत् ॥ घृतराष्ट्रमते कर्णः श्लाघमानः स्वकान् गुणान् २२ अनृतं तत्करिष्यंति मामकानि शिताः शराः ॥
आशीविषा इव कुद्धास्तस्य पास्यंति शोणितम् २३ मया हस्तवता मुक्तानां राचा वैद्युतत्विषः ॥ गांडीवसृष्टादास्यंति कर्णस्य परमांगतिम् २४ अद्य तप्स्यति रा
धेयः पांचालीयतदा ब्रवीत् ॥ सभामध्ये वचः क्रूरं कुत्सयन् पांडवान् प्रति २५ ये वै पंडातिलास्तत्र भवितारोऽद्य ते तिलाः ॥ हते वै कर्तने कर्णे सूतपुत्रे दुरात्मनि २६
अहं वपांडुपुत्रेभ्यस्त्रास्यामीति यदब्रवीत् ॥ घृतराष्ट्रसुतान् कर्णः श्लाघमानोऽऽत्मनो गुणान् ॥ अनृतं तत्करिष्यंति मामकानि शिताः शराः २७ उद्योगः पांडु
पुत्राणां समाप्तिमुपयास्यति ॥ हंताऽहं पांडवान् सर्वान्सपुत्रानिति योऽब्रवीत् २८ तमद्य कर्णं हंताऽस्मि मेषतां सर्वधन्विनाम् ॥ यस्य वीर्यं समाश्रित्य धार्तराष्ट्रो महा
मनाः २९ अवामन्यत दुर्बुद्धिर्नित्यमस्मान् दुरात्मवान् ॥ हत्वाऽहं कर्णं माजौ हितोषयिष्यामि भ्रातरम् ३० शरात्रानां विधान्मुक्त्वा त्रासयिष्यामि शात्रवान् ॥
आकर्णमुक्तैरिषुभिर्यमराष्ट्रविवर्धनैः ३१ भूमिशोभां करिष्यामि पातितैरथ कुंजरैः ॥ तत्राहं वै महासंख्ये संपन्नं युद्धदुर्मदम् ३२ अद्य कर्णं महं धोरं सूदयिष्यामि साय
कैः ॥ अद्य कर्णे हते कृष्णधार्तराष्ट्राः सराजकाः ३३ विद्रवंतु दिशो भित्तिः सिंहस्तस्माद्गदा इव ॥ अद्य दुर्योधनो राजा आत्मानं चानुशोचताम् ३४ हते कर्णे मया संख्ये
सपुत्रे ससुहज्जने ॥ अद्य कर्णं हतं दृष्ट्वा धार्तराष्ट्रोऽत्यमर्षणः ३५ जानातु मार्णे कृष्णप्रवरं सर्वधन्विनाम् ॥ सपुत्रपौत्रं समात्यं स मृत्यं च निराशिषम् ३६ अद्य रा
ज्ये करिष्यामि घृतराष्ट्रं जनेश्वरम् ॥ अद्य कर्णस्य चक्रांगाः क्रव्यादाश्च पृथग्विधाः ३७ शरैश्छिन्नानि गात्राणि विचरिष्यंति केशव ॥ अद्य राधासुतस्याहं स
ग्रामे मधुसूदन ३८ शिरश्छेत्स्यामि कर्णस्य मेषतां सर्वधन्विनाम् ॥ अद्य तीक्ष्णैर्विपाटैश्च सुरैश्च मधुसूदन ३९ रणे छेत्स्यामि गात्राणि राधेयस्य दुरात्मनः ॥
अद्य राजामहच्छ्रुत्वा संख्ये क्षयति युधिष्ठिरः ४० संतापमानं संवीरश्चिरसंभृतमात्मनः ॥ अद्य केशवराधेयमहं हत्वा सबांधवम् ४१ नंदयिष्यामि राजानं धर्म
पुत्रं युधिष्ठिरम् ॥ अद्याहमनुगान् कृष्णकर्णस्य कृपणान्युधि ४२ हंता ज्वलनसंकाशैः शरैः सर्पविषोपमैः ॥ अद्याहं मे कवचैरावद्धमणि कुंडलैः ४३ संस्तरिष्या
मि गोविंद वसुधां वसुधाधिपैः ॥ अद्यामिमन्योः शत्रूणां सर्वेषां मधुसूदन ४४ प्रमथिष्यामि गात्राणि शिरांसि च शितैः शरैः ॥ अद्य निर्धार्तराष्ट्रां च भ्रात्रे दास्या
मि मेदिनीम् ४५ निरर्जुनां वापृथिवीं केशवानुचरिष्यामि ॥ अद्याहमनृणः कृष्णमविष्यामि धनुर्भृताम् ४६ कोपस्य च कुरूणां च शराणां गांडीवस्य च ॥
अद्य दुःखमहं मोक्षयेन्नयो दशसमार्जितम् ४७ हत्वा कर्णं रणे कृष्णशंवरं मघवानिव ॥ अद्य कर्णे हते युद्धे सोमकानां महारथाः ४८

४९ । ५० । ५१ । ५२ । ५३ । ५४ । ५५ । ५६ । ५७ । ५८ ॥ इतिकर्णपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे चतुःसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७४ ॥ ॥ ७५ ॥ समागमेति ।

कृतं कार्यं च मन्यंतां मित्रकार्येऽप्यसोयुधि ॥ ममचैव कथं प्रीतिः शैनेयस्याद्यमाधव ४९ भविष्यति हते कर्णे मयि चापि जयाधिके ॥ अहं हत्वारणे कर्णं पुत्रं चास्यम
हारथं ५० प्रीतिं दास्यामि भीमस्य यमयोः सात्यकस्य च ॥ धृष्टद्युम्नशिखंडिभ्यां पंचालानां च माधव ५१ अद्यान्वृण्यंगमिष्यामि हत्वा कर्णं महाहवे ॥ अद्यपश्यं
तु संग्रामे धनं जयममर्षणं ५२ युध्यंतं कौरवान्संख्येधातयंतं च मृतजम् ॥ भवत्सकाशे वक्ष्ये च पुनरेवात्मसंस्तवम् ५३ धनुर्वेदे मत्समो नास्ति लोके पराक्रमे वाममकोऽ
स्ति तुल्यः ॥ कोवाऽप्यन्यो मत्समोऽस्ति क्षमावांस्तथा क्रोधे सदृशोऽन्योन्येऽस्ति ५४ अहं धनुष्मानसुरासुरांश्च सर्वाणि भूतानि च संगतानि ॥ स्वबाहुवीर्या
द्रमये पराभवं मत्पौरुषं विद्धि परंपरेभ्यः ५५ शरार्चिषा गां दिवेनाहमेकः सर्वान् कुरून्वाह्मिकांश्चाभिहत्य ॥ हिमात्यये कक्षगतो यथाग्निस्तथा दहेयं संगणान् प्रसह्य ५६
पाणौ पृषत्कालिखिताममैते धनुश्चादिव्याविततं सबाणम् ॥ पादौ च मे सरथौ सध्वजो च न मादृशं युद्धं गतं जयंति ५७ इत्येवमुक्त्वा र्जुन एकवीरः क्षिप्रं रिपुघ्नः क्षतजोप
माक्षः ॥ भीमं मुमुक्षुः समरे प्रयातः कर्णस्य कायाश्च शिरो जिहीर्षुः ५८ ॥ इति श्रीमहाभारते कर्णपर्वणि अर्जुनवाक्ये चतुःसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७४ ॥ ॥ ७५ ॥
॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ समागमे पांडवसंजयानां महाभये मामकानामगाधे ॥ धनं जयेतातरणाय याते कर्णेन तदुद्धमथोऽत्र कीदृक् १ ॥ संजय उवाच ॥ तेषामनीका
निबृहद्भजानिरणे समृद्धानि समागतानि ॥ गर्जति मेरीनिन दोन्मुखानि नादं यथामेघगणास्तपांति २ महागजाभ्राकुलमस्त्रतोयं वादित्रनेमीतलशब्दवच्च ॥ हिरण्य
चित्रायुधविद्युतं च शरासिनाराचमहास्त्रधारम् ३ तद्भीमवेगं रुधिरौघवाहिखड्गाकुलं क्षत्रियजीवघाति ॥ अनार्तवंकूरमनिष्टवर्षं वभूवत्संहरणं प्रजानाम् ४ एकं
रथं संपरिवार्य मृत्युं नयंत्यनेके चरथाः समेताः ॥ एकस्तथैकं रथिनं रथाग्र्यांस्तथारथश्चापिरथाननेकान् ५ रथं ससृतं सहयं च कांचित्काश्चिद्रथो मृत्युवशं निनाय ॥
निनाय चाप्येकं गजेन काश्चिद्रथान् बहून्मृत्युवशे तथाऽश्वात् ६ रथान्समूतान्सहयान् गजांश्च सर्वानरीन्मृत्युवशं शरौघैः ॥ निन्ये हयांश्चैव तथा ससादीन्पदातिसंघां
श्च तथैव पार्थः ७ कृपः शिखंडी चरणे समेतौ दुर्योधनं सात्याकिरध्यगच्छत् ॥ श्रुतस्तथा द्रोणपुत्रेण मार्ध्वयुधामन्युश्चित्रसेनेन सार्धम् ८ कर्णस्य पुत्रं तुरथ सिषेणं स
मागतं संजयश्चोत्तमौजाः ॥ गांधारराजं सहदेवं क्षुधातमं हर्षमसिंह इवाभ्यधावत् ९ शतानीको नाकुलिः कर्णपुत्रं युवायुवानं वृषसेनं शरौघैः ॥ समर्पयत्कर्ण
पुत्रश्च शूरः पांचालेयं शरवर्षैरनेकैः १० रथर्षभः कृतवर्माणमार्त्तमाद्रीपुत्रो नकुलश्चित्रयोधी ॥ पंचालानामधिपो याज्ञसेनिः सेनापतिः कर्णमार्त्तसैन्यम् ११
दुःशासनो भारतभारती च संशप्तकानां पृतनासमृद्धा ॥ भीमं रणेश्च भृतां वरिष्ठं भीमं समार्त्तमतसह्यवेगम् १२

समागमे कर्णेन सह कीदृग्युद्धमभूदिति शेषः १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ पांचालेयं पांचालीतनयं नाकुलिं १० । ११ । १२

१३ । १४ । १५ । १६ । १७ ॥ इतिकर्णपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे पंचसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७५ ॥ ॥ ७६ ॥ अथेति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२

कर्णात्मजं तत्र जघान वीरस्तथाऽच्छिन्नचोत्तमौजाः प्रसह्य ॥ तस्योत्तमांगनिपपातमूमौ निनादयद्गानेन देनखंच १३ सुषेणशीर्षपातितं पृथिव्यां विलोक्य कर्णो
थतदार्तरूपः ॥ क्रोधाद्धयांस्तस्य रथं ध्वजं च बाणैः सुधारैर्निशितैरकृतत् १४ सतूतमौजानिशितैः पृषत्कैर्विव्याध खड्गेन च भास्वरेण ॥ पाण्डिग्रहां चैव कृपस्य
हत्वा शिखंडिवाहंसततोऽध्यरोहत् १५ कृपंतुदृष्ट्वा विरथं रथस्थो नैच्छच्छरैस्ताडयितुं शिखंडी ॥ तंद्रौणिराचार्यरथं कृपस्य समुज्जहे पंकगतां यथागाम् १६ हिर
ण्यवर्मानिशितैः पृषत्कैस्तवात्मजानामनिलात्मजैर्वै ॥ अतापयत्सैन्यमतीव भीमः कालेशुचौ मध्यगतो यथाकं १७ ॥ इति श्रीमहाभारते कर्णपर्वणि संकुलद्वंद्व
युद्धे पंचसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७५ ॥ ॥ ७६ ॥ ॥ संजय उवाच ॥ अथ त्विदानीं तुमुले विमदो द्विषद्विरेको बहुभिः समावृतः ॥ महारणे साराथिमेत्युवाच भी
मश्च मूवाहयधार्तराष्ट्रीम् १ खंसारथेया हि जेन वाहैर्नयाम्येतान् धार्तराष्ट्रान्यमाय ॥ संचोदितो भीमसेनेन चैव स साराथिः पुत्रबलं त्वदीयम् २ प्रायात्ततः सत्वरमुग्र
वेगो यतो भीमस्तद्वलंगंतुमैच्छत् ॥ ततोऽपरेनागरथाश्च पत्तिभिः प्रत्युद्ययुस्तं कुरवः समंतात् ३ भीमस्य बाहाग्र्यमुदारवेगं समंततो बाणगणैर्निजघ्नुः ॥ ततः शरा
नापततो महात्मा चिच्छेद बाणैस्तपनीयपुंखैः ४ ते वै निपेतुस्तपनीयपुंखा द्विधा त्रिधा भीमशरैर्निहताः ॥ ततो राजन्नगरथाश्च यूनां भीमाहतानां वरराजमध्ये ५
घोरो निनादः प्रबभौ नरेन्द्रवज्राहतानामिव पर्वतानाम् ॥ तेवध्यमानाश्च नरेन्द्रमुख्यानिभिद्यंतो भीमशरप्रवेकैः ६ भीमसमंतात्समरेऽभ्यरोहन् वृक्षं शकुंतं इव पुष्प
हेतोः ॥ ततोऽभियाते तव सैन्ये स भीमः प्रादुश्चक्र वेगमनंतवेगः ७ यथा तं काले क्षपयन्दिधुभूतां तत्काल इवातदंडः ॥ तस्यातिवेगस्य रणेऽतिवेगं नाशकुर्वन्वा
रयितुं त्वदीयाः ८ व्यातान नस्यापततो यथैव कालस्य काले हरतः प्रजैर्वै ९ ततो बलं भारतभारतानां प्रदह्यमानं समरे महात्मना ९ भीतं दिशोऽकीर्य तभीमनुब्रमहा
निलेनाभ्रगणायथैव ॥ ततो धीमान् साराथिमब्रवीद्वलीसभीमसेनः पुनरेव हृष्टः १० सूताभिजानी हि स्वकान् परान्धारथान् ध्वजांश्चापततः समेतान् ॥ युद्धयन् ह्यहं ना
भिजानामि किंचिन्मासैन्यं स्वं छादयिष्ये पृषत्कैः ११ अरीन् विशोकाभिनिरीक्ष्य सर्वतोरथो ध्वजाग्राणि धुनोति मे भृशम् ॥ राजाऽऽतुरो नागमद्यत्किरीटी बहूनि दुः
खान्यभियातोऽस्मि मृत १२ एतद्दुःखं सारथे धर्मराजो यन्मां हित्वा यातवान् शत्रुमध्ये ॥ नैनं जीवं नाद्य जानाम्यजीवं बीभत्सुं वा तन्ममाद्याति दुःखम् १३ सोऽहं
द्विषत्सैन्यमुदग्रकल्पं विनाशयिष्ये परमप्रतीतः ॥ एतन्निहत्याजिमध्यमेतं प्रीतो भविष्यामि सहत्वयाऽद्य १४ सर्वास्तूणान्सायकानामवेक्ष्य किं शिष्टं स्यात्साय
कानां रथे मे ॥ कावाजातिः किं प्रमाणं च तेषां ज्ञात्वा व्यक्तं तत्समाचक्ष्वसूत १५ ॥ विशोक उवाच ॥ षण्मार्गणानामयतानि वीरक्षुराश्च भल्लाश्च तथाऽयुतारुणाः ॥
नाराचानां द्विसहस्रे च वीरग्रीण्येव च प्रदराणां सपार्थ १६

अस्त्यायुधं पाण्डवेयावशिष्टं नयद्वेच्छकटं पङ्कवीयम् ॥ एतद्विद्वन्मुचसहस्रशोऽपि गदासिबाहुद्रविणं च तेऽस्ति १७ प्रासाश्चमुद्राः शक्तयस्तोमराश्चमार्मैषी
स्त्वं संक्षयादायुधानाम् १८ ॥ भीमसेन उवाच ॥ सूताय न पश्य भीमप्रयुक्तैः संछिदाद्भिः पार्थिवानां सुवेगैः ॥ छत्रं बाणैराहवंधोरूपं नष्टादित्यमृत्युलोके न तु
ल्यम् १९ अद्यैतद्वैविदितं पार्थिवानां भविष्यति ह्याकुमारं च सूत ॥ निमग्नो वा समरे भीमसेन एकः कुरुन्वासमरे व्यजैषीत् २० सर्वे संख्ये कुरवो निष्पतंतु मां बालो
काः कीर्तयन्त्वाऽऽकुमारम् ॥ सर्वानेकस्तान हं पातयिष्ये ते वा सर्वे भीमसेन तु दंतु २१ आशास्तारः कर्मचाप्युत्तमं येतन्मे देवाः केवलं साधयंतु ॥ आयात्विहाद्यार्जुनः
शस्त्रघाती शक्रस्तूर्णयज्ञइवोपहृतः २२ ईक्षस्वैतां भारती दीर्यमाणामेते कस्माद्विद्रवंते न रेद्राः ॥ व्यक्तं धीमान्सव्यसाची नराग्र्यः सैन्यं ह्येतच्छादयत्याशुबाणैः
२३ पश्य ध्वजांश्च द्रवतो विशोकनागान् हयान् पातिसंघांश्च संख्ये ॥ रथान्विकीर्णान् शरशक्ताडितान् पश्य स्वैतान् रथिनश्च वसूत २४ आपूर्यते कौरवी
चाप्यभीक्ष्णं सेना ह्यसौ सुभृशं हन्यमाना ॥ धनं जयस्याशानि तुल्यवेगेऽग्रस्तां शरैः कांचनवर्हिजालैः २५ एते द्रवन्ति स्म रथाश्च नागाः पदातिसंघानतिमर्द
यंतः ॥ समुह्यमानाः कौरवाः सर्वे एव द्रवन्ति नागा इव दाहर्माताः २६ हाहा कृताश्चैव रणे विशोकमुचंति नादान्विपुलान् गजेंद्राः २७ ॥ विशोक उवाच ॥
किं भीमनैनं त्वमिहा शृणोषि विस्फारितं गांडिवस्यातिघोरम् ॥ कुद्वेन पार्थेन विरुध्यतोऽयं काञ्चे त्रेमौ तव कर्णौ विनष्टौ २८ सर्वे कामाः पाण्डवते समृद्धाः कपिर्ह्यसौ
दृश्यते हस्ति सैन्ये ॥ नीलादनाद्विद्युत्तमुच्चरंती तथा पश्य विस्फुरंती धनुर्ज्याम् २९ कपिर्ह्यसौ वीक्षते सर्वतो वै ध्वजाग्रमारुह्य धनं जयस्य ॥ वित्रासयन् ररिपुसं
घान्विमर्दे विभेम्यस्मादात्मनैवाभिवीक्ष्य ३० विभ्राजते चातिमात्रं किरीटं विचित्रमेतच्च धनं जयस्य ॥ दिवाकराभो मणिरेष दिव्यो विभ्राजते चैव किरीटसंस्थः
३१ पार्श्वे भीमं पांडुराभ्रप्रकाशं पश्य स्वशंखं देवदत्तं सुघोषम् ॥ अभीषुहस्तस्य जनार्दनस्य विगाहमानस्य च मूं परेषाम् ३२ रविप्रभं वज्रनाभं सुरांतं पार्श्वे
स्थितं पश्य जनार्दनस्य ॥ चक्रं यशोवर्धनं केशवस्य सदा चिंतयद्गुभिः पश्य वीर ३३ महाद्रिपानां सरलद्रुमोपमाः करानि कृताः प्रपतंत्य मीक्षुरैः ॥ किरीटिना ते
न पुनः सप्तादिनः शरैर्निकृताः कुलिशैरिवाद्रयः ३४ तथैव कृष्णस्य च पांचजन्यं महाहमेतं द्विजराजवर्णम् ॥ कौंतेय पश्योरसिकौस्तुभं च जाज्वल्यमानं विजयां
स्रजं च ३५ ध्रुवं रथाग्र्यः समुपैति पार्थो विद्रावयन् सैन्यमिदं परेषाम् ॥ सिताभ्रवर्णैरसितप्रयुक्तैर्हयैर्महाहैरथिनां वरिष्ठः ३६ रथान् हयान् पातिसंघांश्च सायकैर्विदा
रितान् पश्य पतंत्य मीयथा ॥ तवानुजेनामरराजते जसामहावनानीव सुपर्णवायुना ३७ चतुःशतान् पश्य रथानि मान्हतान् सवाजिसूतान् समरे किरीटिना ॥
महेषुभिः सप्तशतानि दंतिनां पदातिसादींश्च रथाननेकशः ३८

कृष्णप्रयुक्तैः ३६ । ३७ । ३८

३९ । ४० ॥ इति कर्णपर्वणि नीलकंठीये मारुतमावर्षीये षट्सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७६ ॥ ॥ ७७ ॥ ॥ ७८ ॥ श्रुत्वोति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११

अयं समभ्येतितवांति कंबलीनिघ्नं कुक्कुंश्चित्रइवग्रहोऽर्जुनः ॥ समृद्धकामोऽसिहतास्तवाहितावलंतवायुश्च चिरायवर्धताम् ३९ ॥ भीमसेन उवाच ॥ ददानि
ते ग्रामवरांश्च तुर्दशप्रियाख्याने सारथ सुप्रसन्नः ॥ दासीशतं चापिरथांश्च विंशतियदुर्जं वेदयसे विशोक ४० ॥ इति श्रीमहाभारते कर्णपर्वणि भीमसेनविशोकसं
वादे षट्सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७६ ॥ ॥ संजय उवाच ॥ श्रुत्वा तुरथ निघोषं सिंहनादं च संयुगे ॥ अर्जुनः प्राह गोविंदं शीघ्रं नोदय वाजिनः १ अर्जुनस्य वचः
श्रुत्वा गोविंदोऽर्जुनमब्रवीत् ॥ एष गच्छामि सुक्षिप्रं यत्र भीमो व्यवस्थितः २ तं यांतमश्वैर्हिमशंखवर्णैः सुवर्णमुक्तामणिजालनद्धैः ॥ जंभं जिघांसुं प्रगृहीतवज्रं जया
यदेवैद्रमिवो ग्रमन्युं ३ रथाश्च मातंगपदातिसंघाबाणस्वनैर्नेमिखुरस्वनैश्च ॥ संनादयंतो वसुधादिशश्च कुद्धान् सिंहाजयमभ्युदीयुः ४ तेषां च पार्थस्य च मारिषासी
हेहा सुपापक्षपणं सुयुद्धं ॥ त्रैलोक्यहेतोरसुरैर्यथाऽऽसीद्देवस्य विष्णोर्जयतां वरस्य ५ तैरस्तमुच्चावचमायुधंतदेकः प्रचिच्छेद किरीटमाली ॥ सुरार्धचंद्रैर्निशि
तैश्च भल्लैः शिरांसितेषां बहुधा च बाहून् ६ छत्राणि बालव्यजनानि केतून् श्वान् रथान् पातिसंघान् द्विपांश्च ॥ तेपेतु रुर्य्यां बहुधा विरूपावातप्रणुन्नानियथावनानि
७ सुवर्णजालावततामहामजाः सर्वे जयंती ध्वजयोधकल्पिताः ॥ सुवर्णपुंखैरिषुभिः समाचिताश्च काशिरैः प्रज्वालिता यथाऽचलाः ८ विदार्य नागाश्च रथान् धनं
जयः शरोत्तमैर्वासववज्रसन्निभैः ॥ द्रुतं ययौ कर्णजिघांसया तथा यथामरुत्वा नृबलभेदनेपुरा ९ ततः स पुरुषव्याघ्रस्तव सैन्यमारिदमः ॥ प्रविवेश महाबाहुर्मकरः
सागरं यथा १० तं हृष्टास्तावकाराजत्रयपतिसमान्विताः ॥ गजाश्च सादिबहुलाः पाण्डवं समुपाद्रवन् ११ तेषामापततां पार्थमारावः सुमहान्भूत् ॥ सागरस्येव क्षुब्ध
स्य यथा स्यात्सालिलस्वनः १२ ते तु तं पुरुषव्याघ्रं व्याघ्राहवमहारथाः ॥ अभ्यद्रवन्त संग्रामेत्यक्त्वा प्राणकृतं भयम् १३ तेषामापततां तत्र शरवर्षाणि मुचताम् ॥
अर्जुनो व्यधमत्सैन्यं महावातो घनानिव १४ तेऽर्जुनं सहिताभूत्वारथवंशैः प्रहारिणः ॥ अभियायमहेष्वासा विव्यधुर्निशितैः शरैः १५ ततोऽर्जुनः सहस्राणिर
थवारणवाजिनाम् ॥ प्रेषयामास विशिखैर्यमस्य सदनं प्रति १६ ते वध्यमानाः समरे पार्थचापच्युतैः शरैः ॥ तत्र तत्र स्मलीयंते भये जाते महारथाः १७ तेषां चतुः
शतान् वीरान्यतमानान् महारथान् ॥ अर्जुनो निशितैर्बाणैरनयद्यमसादनम् १८ ते वध्यमानाः समरे नानालिगैः शितैः शरैः ॥ अर्जुनं समभित्यज्यदुद्रुवुर्वादिशोदश
१९ तेषां शब्दो महानासीद्भवतां वाहिनीमुखे ॥ महौघस्येव जलधेर्गिरिमासाद्य दीर्यतः २० तां तु सेनां भृशं विद्धाद्रावयित्वाऽर्जुनः शरैः ॥ प्रायादभिमुखः
पार्थः सूतानीकं हि मारिष २१ तस्य शब्दो महानासीत्परानभिमुखस्य वै ॥ गरुडस्येव पततः पन्नगार्थे यथापुरा २२ तं तु शब्दमभिश्रुत्य भीमसेनो महाबलः ॥
बभूव परमप्रीतः पार्थदर्शनलालसः २३

१२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३

148

नीलकण्ठीये भारतभाष्ये सप्तसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७७ ॥ ॥ ७८ ॥ ॥ ७९ ॥ ॥ तत इति १

कर्णोवाजयतांश्रेष्ठोयोधावामामकायुधि ॥ कृपोवाकृतवर्मावाद्रौणिर्दुःशासनोऽपिवा २ अत्यहुतमहंमन्येपांडवेयस्यविक्रमम् ॥ यदेकःसमरेसर्वान्योधयामासमा
मकान् ३ यथाप्रतिज्ञयोधानांराधेयःकृतवानपि ॥ कुरूणामथसर्वेषांकर्णःशत्रुनिषूदनः ४ शर्मवर्मप्रतिष्ठाचजीविताशाचसंजय ॥ तत्प्रभग्रंबलंष्ट्रद्वकौतेयेनामि
तौजसा ५ राधेयोवाप्याधिरथिःकर्णःकिमकरोद्युधि ॥ पुत्रावाममदुर्ध्वराजानोवामहारथाः ॥ एतन्मेसर्वमाचक्ष्वकुशलोह्यसिसंजय ६ ॥ संजयउवाच ॥ अ
पराह्मेमहाराजसूतपुत्रःप्रतापवान् ॥ जघानसोमकान्सर्वानभीमसेनस्यपश्यतः ७ भीमोऽप्यातिबलं सैन्यं धार्तराष्ट्रं व्यपोथयत् ॥ अथकर्णोऽब्रवीच्छल्यं पंचाला
न्प्रापयस्वमाम् ८ द्राव्यमाणंबलंष्ट्रद्वभीमसेनेनधीमता ॥ यंतारमब्रवीत्कर्णःपंचालानेवमांवह ९ मद्रराजस्ततःशल्यःश्वेतानश्वान्महाजवान् ॥ प्राहिणोच्चेदि
पंचालान्करूपांश्चमहाबलः १० प्रविश्यचमहत्सैन्यंशल्यःपरबलार्दनः ॥ न्ययच्छत्रुगानहृष्टोयत्रयत्रैच्छदग्रणीः ११ तंरथंमेघसंकाशंवैद्याघ्रपरिवारणम् ॥ सं
दृश्यपांडुपंचालास्त्रस्ताह्यासन्विशांपते १२ ततोरथस्यनिनदःप्रादुरासीन्महारणे ॥ पर्जन्यसमनिर्घोषःपर्वतस्येवदीर्यतः १३ ततःशरशतैस्तीक्ष्णैःकर्णआक
र्णनिःसृतैः ॥ जघानपांडवबलंशतशोऽथसहस्रशः १४ तत्तथासमरेकर्मकुर्वाणमपराजितम् ॥ परिवर्तुर्महेष्वासाःपांडवानांमहारथाः १५ तंशिखंडीचभीमश्चष्ट
ष्टयुग्मश्चपार्षतः ॥ नकुलःसहदेवश्चद्रौपदेयाश्चसात्यकिः १६ परिवर्जिघांसंतोराधेयंशरवृष्टिभिः ॥ सात्यकिस्तुतदाकर्णंविशत्यानिशितैःशरैः १७ अता
डयद्रुणेश्वरोजनुदेशेनरोत्तमः ॥ शिखंडीपंचविंशत्याष्टष्टयुग्मश्चसप्तभिः १८ द्रौपदेयाश्चतुःषष्ट्यासहदेवश्चसप्तभिः ॥ नकुलश्चशतेनाजौकर्णंविश्याधसायकैः १९
भीमसेनस्तुराधेयंनवत्यानतपर्वणाम् ॥ विव्याधसमरेकुद्वोजनुदेशेमहाबलः २० अथप्रहस्याधिरथिव्याक्षिपद्वनुरुत्तमम् ॥ मुमोचनिशितान्बाणान्पीडयन्सुम
हाबलः २१ तान्प्रत्यविध्यद्राधेयःपंचभिःपंचभिःशरैः ॥ सात्यकेस्तुधनुश्छित्त्वाध्वजंचभरतर्षभ २२ तंतथानवभिर्बाणैराजघानस्तनांतरे ॥ भीमसेनंततःकुद्वो
विव्याधत्रिंशताशरैः २३ सहदेवस्यभलेनध्वजंचिच्छेदमारिष ॥ सारथिचत्रिभिर्बाणैराजघानपरंतपः २४ विरथान्द्रौपदेयाश्चचकारभरतर्षभ ॥ अक्ष्णोर्नि
मेषमात्रेणतदहुतमिवाभवत् २५ विमुखीकृत्यतान्सर्वानशरैःसन्नतपर्वभिः ॥ पंचालानहनच्छूरांश्चेदीनांचमहारथान् २६ तेवध्यमानाःसमरेचेदिमत्स्याविशां
पते ॥ कर्णमेकमभिदृत्यशरसंघैःसमार्पयन् २७ तान्जघानशितैर्बाणैःसूतपुत्रोमहारथः ॥ तेवध्यमानाःसमरेचेदिमत्स्याविशांपते २८ प्राद्रवंतरणेभीताःसिं
हत्रस्तामृगाइव ॥ एतदत्यहुतं कर्मदृष्टवानस्मिभारत २९ यदेकःसमरेश्वरान्सूतपुत्रःप्रतापवान् ॥ यतमानान्परंशक्तयायोधयानांश्चधन्विनः ३० पांडवेया
न्महाराजशरैर्वारितवानरणे ॥ तत्रभारतकर्णस्यलाघवेनमहात्मनः ३१ तुतुपुर्देवताःसर्वाःसिद्धाश्चसहचारणैः ॥ अपूजयन्महेष्वासाधार्तराष्ट्रानरोत्तमम् ३२

कर्णरथवरश्रेष्ठश्रेष्ठं सर्वधनुष्मताम् ॥ ततःकर्णोमहाराजददाहरिपुवाहिनीम् ३३ कक्षमिद्धोयथावह्निर्निदाधेज्वालितोमहान् ॥ तेवध्यमानाःकर्णेनपांडवेयास्तत
स्ततः ३४ प्राद्रवंतरणेभीताःकर्णदृष्ट्वा महारथम् ॥ तत्राक्रंदोमहानासीत्पंचालानांमहारणे ३५ वध्यतांसायकैस्तीक्ष्णैःकर्णचापवरच्युतैः ॥ तेनशब्देनवित्रस्ता
पांडवानांमहाचमूः ३६ कर्णमेकरणेयोधंमेनिरेतत्रशात्रवाः ॥ तत्राहुतंपुनश्चक्रेराधेय शत्रुर्क्षीनः ३७ यदेनंपांडवाःसर्वेनशेकुरभिर्वीक्षितुम् ॥ यथौघःपर्वतश्रेष्ठ
मासाद्याभिप्रदीर्यते ३८ तथातत्पांडवंसैन्यंकर्णमासाद्यदीर्यते ॥ कर्णोऽपिसमरेराजन्विधूमोऽग्निरिवज्वलन् ३९ दहंस्तस्थौमहाबाहुःपांडवानांमहाचमूम् ॥ शि
रांसिचमहाराजकर्णोऽथैवसकुंडलान् ४० बाहूंश्चवीरोवीराणांचिच्छेदलघुचेष्टुभिः ॥ हस्तिदंतस्तरुखड्गान्ध्वजान्शक्तीर्हयान्गजान् ४१ रथांश्चविविधान्नाजन्प
ताकाव्यजनानिच ॥ अक्षंचयुगयोक्राणिचक्राणिविविधानिच ४२ चिच्छेदबहुधाकर्णोयोधव्रतमनुष्ठितः ॥ तत्रभारतकर्णेननिहतैर्गजवाजिभिः ४३ अगम्यरू
पापृथिवीमांसशोणितकर्दमा ॥ विषमंचसमंचैवहतैरश्वपदातिभिः ४४ रथैश्चकुंजरैश्चैवप्राज्ञायतकिंचन ॥ नापिस्वेनपरेयोधाःप्राज्ञायंतपरस्परम् ४५ घोरे
शरांधकारेतुर्कर्णास्त्रेचविजृम्भिते ॥ राधेयचापनिर्मुक्तैःशरैःकांचनभूषणैः ४६ संछादितामहाराजपांडवानांमहारथाः ॥ तेपांडवेयाःसमरेराधेयेनपुनःपुनः ४७
अभज्यंतमहाराजयतमानामहारथाः ॥ मृगसंघान्यथाकुद्वःसिंहोद्रावयतेवने ४८ पंचालानारथश्रेष्ठान्द्रावयन्शात्रवांस्तथा ॥ कर्णस्तुसमरेयोधांस्त्रासयन्सुमहा
यशाः ४९ कालयामासतत्सैन्यंयथापशुगणान्दृक् ॥ दृष्ट्वातुपांडवीसेनाधार्तराष्ट्राःपराङ्मुखीम् ५० तत्राजग्मुर्महेष्वासारुवंतोभैरवान्नवान् ॥ दुर्योधनोहिराजें
द्रमुदापरमयायुतः ५१ वादयामाससंहृष्टो नानावाद्यानिसर्वशः ॥ पंचालाऽपिमहेष्वासाभग्रास्तत्रनरोत्तमाः ५२ न्यवर्तंतयथाश्वरंमृत्युंकृतवानिवर्तनम् ॥ तान्नि
वृत्तात्रणेश्वरात्राधेयःशत्रुतापनः ५३ अनेकशोमहाराजबभंजपुरुषर्षभः ॥ तत्रभारतकर्णेनपंचालाविंशतीरथाः ५४ निहताःसायकैःक्रोधाच्चेदयश्चपरंशताः ॥ कृ
त्वाशून्यात्रथोपस्थान्वाजिपृष्ठांश्चभारत ५५ निर्मनुष्यान्गजस्कंधान्पादातांश्चैवविदृतान् ॥ आदित्यइवमध्याह्नेदुर्निरीक्ष्यःपरंतपः ५६ कालांतकवपुः
श्वरःसूतपुत्रोऽभ्यराजत ॥ एवमेतन्महाराजनरवाजिरथद्विपान् ५७ हत्वातस्थौमहेष्वासःकर्णोऽरिगणसूदनः ॥ यथाभूतगणान्हत्वाकालस्तिष्ठेन्महाब
लः ५८ तथासोमकान्हत्वातस्थावेकोमहारथः ॥ तत्राहुतमपश्यामपंचालानांपराक्रमम् ५९ वध्यमानाऽपियत्कर्णनाजहूरणमूर्धनि ॥ राजाहुः
शासनश्चैवकृपःशारद्वतस्तथा ६० अश्वत्थामाकृतवर्माशकुनिश्चमहाबलः ॥ न्यहनन्पांडवीसेनांशतशोऽथसहस्रशः ६१ कर्णपुत्रौतुराजेंद्रभ्रातरौसत्य
विक्रमौ ॥ निजघातेबलंकुद्वौपांडवानामितस्ततः ६२

तत्रयुद्धमहत्त्वासीत्कूरंविशसनेमहत् ॥ तथैवपांडवाःशूराष्टष्टुम्राशिखंडिनौ ६३ द्रौपदेयाश्चसंकुद्धाअभ्यघ्नंस्तावकंबलम् ॥ एवमेषक्षयोवृत्तःपांडवानांतत
स्ततः ॥ तावकानामपिरणेभोमंप्राप्यमहाबलम् ६४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेकर्णपर्वणिसंकुलयुद्धे अष्टसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७८ ॥ ॥ ७९ ॥ संजयउ
वाच ॥ अर्जुनस्तुमहाराजहत्वासैन्यंचतुर्विधम् ॥ सूतपुत्रंचसंकुद्धंद्वाचैवमहारणे १ शोणितोदामहीकृत्वामांसमजास्थिपंकिलाम् ॥ मनुष्यशीर्षपाषाणाह
स्त्यश्वकतरोधसम् २ शूरास्थिचयसंकीर्णकाकगृध्रानुनादिताम् ॥ छत्रहंसप्लवोपेतावीरवृक्षापहारिणीम् ३ हारपद्माकरवतीमुष्णीषवरफेनिताम् ॥ धनुःशरध्व
जोपेतांनरसुद्रकपालिनीम् ४ चर्मवर्मभ्रमोपेतांरथाडुपसमाकुलाम् ॥ जयैषिणांचसुतरांभीरूणांचसुदुस्तराम् ५ नदींप्रावर्तयित्वाचबीभत्सुःपरवीरहा ॥ वा
सुदेवमिदंवाक्यमब्रवीत्पुरुषर्षभः ६ ॥ अर्जुनउवाच ॥ एषकेतुरणेकृष्णसूतपुत्रस्यदृश्यते ॥ भीमसेनादयश्चेतेयोधयंतिमहारथम् ७ एतेद्रवंतिपंचालाःकर्ण
त्रस्ताजनार्दन ॥ एषदुर्योधनोराजाश्वेतच्छत्रेणधार्यता ८ कर्णेनमग्नान्पंचालानद्रावयन्बहुशोभते ॥ कृपश्चकृतवर्माचद्रौणिश्चैवमहारथः ९ एतेरक्षंतिसा
जानंसूतपुत्रेणरक्षिताः ॥ अवध्यमानास्तेऽस्माभिर्घातयिष्यंतिसोमकान् १० एषशल्योरधोपस्थेरश्मिसंचारकोविदः ॥ सूतपुत्ररथंकृष्णवाहयन्बहुशोभ
ते ११ तत्रमेवद्विरुत्पन्नावाहयानमहारथम् ॥ नाहत्वासमरेकर्णनिवर्तिष्येकथंचन १२ राधेयोह्यन्यथापार्थान्सृज्यांश्चमहारथान् ॥ निःशेषान्समरेकुर्यात्प
श्यतानोजनार्दन १३ ततःप्रायाद्रथेनाशुकेशवस्तववाहिनीम् ॥ कर्णप्रतिमहेष्वासंदैरथेसव्यसाचिना १४ प्रयातश्चमहाबाहुःपांडवानुज्ञयाहरिः ॥ आश्वास
यत्रथेनैवपांडुसैन्यानिर्वर्षः १५ रथघोषःससंग्रामेपांडवेयस्यसंबभौ ॥ वासवाशनितुल्यस्यमेघौघस्येवमारिष १६ महतारथघोषेणपांडवःसत्यविक्रमः ॥
अभ्ययादप्रमेयात्मानिर्जयंस्तववाहिनीम् १७ तमायांतंसमीक्ष्यैवश्वेताश्वंकृष्णसारथिम् ॥ मद्वराजोऽब्रवीत्कर्णकेतुंद्द्वामहात्मनः १८ अयंसरथआया
तिश्वेताश्वःकृष्णसारथिः ॥ निघ्नन्नमित्रान्समरेयंकर्णपरिपृच्छसि १९ एषतिष्ठतिकैतेयःसंसृष्टशृङ्गाडिवंधनुः ॥ तंहनिष्यसिचेदद्यतत्रश्रेयोभविष्यति २०
धनुर्ज्यांचंद्रतारांकापताकार्किंकिणीयुता ॥ पश्यकर्णांर्जुनस्थैषासौदामन्यंबसेयथा २१ एषध्वजाग्रेपार्थस्यप्रेक्षमाणःसमततः ॥ दृश्यतेवानरोभीमोवीराणांभ
यवर्धनः २२ एतच्चक्रंगदाशंखःशार्ङ्गकृष्णस्यचप्रभो ॥ दृश्यतेपांडवरथेवाहयानस्यवाजिनः २३ एतत्कूजतिगांडीवंसृष्टसव्यसाचिना ॥ एतेहस्तवता
मुक्ताग्रंत्यमित्रान्रक्षिताःशरा २४ विशालायतताम्राक्षैःपूर्णचंद्रनिभाननैः ॥ एषामूःकीर्यतेराज्ञांशिरोभिरपलायिनाम् २५ एतेपरिवसंकाशाःपुण्यगंधानुले
पनाः ॥ उद्धृतारणशूराणांपात्यंतेसायुधाभुजाः २६

१५ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६

२७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४ । ४५ । ४६ । ४७ । ४८ । ४९ । ५० । ५१ । ५२ । ५३ । ५४

निरस्तजिह्वानेत्रांतावाजिनःसहसादिभिः ॥ पतिताःपात्यमानाश्चक्षितौक्षीणाविशेरते २७ एतेपर्वतशृंगाणांतुल्याहैमवतागजाः ॥ संछिन्नकुंभाःपार्थेनप्रपंत
त्यद्रयोयथा २८ मंघर्वनगराकारायथावातेनरेश्वराः ॥ विमानादिवपुण्यातिस्वर्गिणोनिपतंत्यमी २९ व्याकुलीकृतमत्यर्थपरसैन्यंकिरीटिना ॥ नानामृगसह
स्राणांयुथंकेसरिणायथा ३० त्वामभिप्रेप्सुरास्यातिकर्णनिघ्नन्नरानरथान् ॥ असह्यमानोराधेयतंयाहिप्रतिभारत ३१ एषाविदीर्यतेसेनाधार्तराष्ट्रीसमततः ॥
अर्जुनस्यभयात्पूर्णनिघ्नतःशात्रवान्बहून् ३२ वर्जयन्सर्वसैन्यानिस्वरतेहिधनंजयः ॥ त्वदर्थमितिमन्येऽहंयथास्योदीर्यतेवपुः ३३ नह्यवस्थास्यतेपार्थोयुयु
त्सुःकेनचित्सह ॥ त्वामृतेक्रोधदीप्तोहिपीडयमानेवृकोदरे ३४ विरथंधर्मराजंतुद्वद्वासुदृढविक्षतम् ॥ शिखंडिनंसात्यकिंचष्टष्टुम्रंचपार्षतम् ३५ द्रौपदेया
न्युधामन्युमुत्तमौजसमेवच ॥ नकुलंसहदेवंचभ्रातरौद्वौसमीक्ष्यच ३६ सहसैकरथःपार्थस्त्वामभ्येतिपरंतपः ॥ क्रोधरक्तेक्षणःकुद्वोजिर्वासुःसर्वपार्थिवान् ३७
त्वरितोऽभिपतत्यस्मांस्त्यक्त्वासैन्यान्यसंशयम् ॥ त्वंकर्णप्रतियाह्वेनंनास्त्यन्योहिधनुर्धरः ३८ नतंपश्यामिलोकेऽस्मिंस्त्वतोह्यन्यंधनुर्वरम् ॥ अर्जुनंसमरेकु
द्वंयोवेळामिवधारयेत् ३९ नचास्यरक्षांपश्यामिपार्श्वतोचपृष्ठतः ॥ एकएवाभियातित्वांपश्यसाफल्यमात्मनः ४० त्वंहिकृष्णोरणेशक्तःसंसाधयितुमाहवे ॥
तवैवमारोराधेयप्रत्युद्याहिधनंजयम् ४१ समानोह्यसिमीष्मेणद्रौणिद्रौणिकृपेणच ॥ सव्यसाचिनमायांतंनिवारयमहारणे ४२ लेलिहानंयथासर्पगर्जतमृग
भंयथा ॥ वनस्थितंयथाव्याघ्रंजहिकर्णधनंजयम् ४३ एतेद्रवंतिसमरेधार्तराष्ट्रमहारथाः ॥ अर्जुनस्यभयात्पूर्णनिरपेक्षाजनाधिपाः ४४ द्रवतामथतेषांतुना
न्योऽस्तिद्युधिमानवः ॥ भयहायोभवेद्वीरस्त्वामृतेसूतनंदन ॥ एतेत्वांकुरवःसर्वेदीपमासाद्यसंयुगे ४५ विष्ठिताःपुरुषव्याघ्रत्वतःशरणक्रांतिणः ॥ वैदेहांव
ष्टकांबोजास्तथानग्नजितस्त्वया ४६ गांधाराश्चयथाष्टत्याजिताःसंख्येसुदुर्जयाः ॥ तांघृतिंकुरुराधेयततःप्रत्येहिपांडवम् ४७ वासुदेवंचवाष्णेयंप्रीयमाणंके
रीटिना ॥ प्रत्युद्याहिमहाबाहोपौरुषेमहतिस्थितः ४८ ॥ कर्णउवाच ॥ प्रकृतिस्थोऽसिमेशल्यइदानींसमतस्तथा ॥ प्रतिभासिमहाबाहोमाभैषीस्त्वंधनंज
यात् ४९ पश्यबाहोर्बलंमेऽद्याशिक्षितस्यचपश्यमे ॥ एकोऽद्यनिहनिष्यामिपांडवानांमहाचमूम् ५० कृष्णोचपुरुषव्याघ्रततःसत्यंब्रवीमिते ॥ नाह
त्वायुधितौवीरौव्यपयास्येकथंचन ५१ शिश्येवानिहतस्ताभ्यामनित्योहिरणेजयः ॥ कृतार्थोऽद्यभविष्यामिहत्वावाऽप्यथवाहतः ५२ ॥ शल्यउवाच ॥
अजय्यमेनंप्रवदंतियुद्धेमहारथाःकर्णरथप्रवीरम् ॥ एकाकिनंकिमुकृष्णाभिगुप्तंविजेतुमेनंकइहोत्सहेत ५३ ॥ कर्णउवाच ॥ नैतादृशोजातुबभूवलोकेरथो
त्तमोयावदुपश्रुतंनः ॥ तमीदृशंप्रतियोत्स्यामिपार्थमहाहवेपश्यचपौरुषंमे ५४

रणेचरत्येषरथप्रवीरःसितैर्हयैःकौरवराजपुत्रः ॥ सवाऽद्यमानेऽप्यतिकृच्छ्रमेतत्कर्णस्यांतादेतदंतास्तुसर्वे ५५ अस्वेदिनौराजपुत्रस्यहस्तावेषमानौजातकिणौ
 बृहंतौ ॥ दृढायुधःकृतिमानक्षिप्रहस्तोनपांडवेयेनसमोऽस्तियोधः ५६ गृह्णात्यनेकानापिकंकपत्रानेकंयथातान्प्रतियोज्यचाशु ॥ तेक्रोशमात्रेनिपतंत्यमोघाः
 कस्तेनयोधोऽस्तिममःपृथिव्याम् ५७ अतोषयत्खांडवेयोहुताशंकृष्णद्वितीयोऽतिरथस्तरस्वी ॥ लेभेचक्रंयत्रकृष्णोमहात्माधनुर्गांडिविपांडवःसव्यसाची ५८
 श्वेताश्वयुक्तंचसुघोषमुग्रंरथंमहाबाहुरदीनसत्वः ॥ महेषुधीचाक्षयेदिव्यरूपेशस्त्राणिदिव्यानिचहव्यवाहात् ५९ तथेद्रलोकेनिजघानदैत्यानसंख्येयानकाल
 केयांश्चसर्वान् ॥ लेभेशंखंदेवदत्तंस्मत्तत्रकोनामतेनाभ्यधिकःपृथिव्याम् ६० महादेवंतोषयामासयोऽस्त्रैःसाक्षात्सुयुद्धेनमहानुभावः ॥ लेभेततःपाशुपतंसुघो
 रंत्रैलोक्यसंहारकरंमहास्त्रम् ६१ पृथक्पृथक्लोकपालाःसमेताददुर्महास्त्राण्यप्रमेयाणिसंख्ये ॥ यैस्तान्जघानाशुरणेनृसिंहःसकालकेयानसुरान्समेतान् ६२ त
 थाविराटस्यपुरेसमेतान्सर्वानस्मानेकरथेनजित्वा ॥ जहारतद्गोधनमाजिमध्येवस्त्राणिचादत्तमहारथेभ्यः ६३ तमीदृशंवीर्यगुणोपपन्नंकृष्णाद्वितीयंपरमंनृपा
 णाम् ॥ तमाह्वयन्साहसमुत्तमंजानेस्वयंसर्वलोकस्यशल्य ६४ अनंतवीर्येणचकेशवेननारायणेनाप्रतिमेनगुप्तः ॥ वर्षायुतैर्यस्यगुणानशक्यावक्तुंसमेतैरपिस
 र्वलोकेः ६५ महात्मनःशंखचक्रासिपाणेर्विष्णोर्जिष्णोर्वसुदेवात्मजस्य ॥ भयंचमेजायतेसाध्वसंचदृष्ट्वाकृष्णावेकरथेसमेतौ ६६ अतीवपार्थोयुधिकामुकिभ्यो
 नारायणश्चाप्रतिचक्रयुद्धे ॥ एवंविधौपांडववासुदेवौचलेत्स्वदेशादिमवान्नकृष्णौ ६७ उभौहिशूरोबालिनौदृढायुधौमहारथौसंहननोपपन्नौ ॥ एतादृशौफालगु
 नवासुदेवौकोऽन्यःप्रतीयान्महतेतौतुशल्य ६८ मनोरथोयस्तुममाद्यतस्यमद्रेशयुद्धंप्रतिपांडवस्य ॥ नैतच्चिरादाशुभविष्यतीदमत्यहुतंचित्रमतुल्यरूपम्
 ६९ एतौचहत्वायुधिपातायिष्येमांवाऽपिकृष्णौनिहनिष्यतोऽथ ॥ इतिब्रुवन्शल्यमभिब्रूहंताकर्णोरणेमेघइवोन्ननाद ७० अभ्येत्यपुत्रेणतवाभिनांदितःसमेत्य
 चोवाचकुरुप्रवीरम् ॥ कृपंचभोजंचमहाभुजाबुधौतथैवगांधारपतिसहानुजम् ७१ गुरोःसुतंचावरजंतथात्मनःपदातिनोऽथाद्विपसादिनश्चतान् ॥ निरुध्य
 ताभिद्रवताच्युतार्जुनौश्रमेणसंयोजयताशुसर्वशः ७२ यथाभवद्विभृशविक्षताबुधौसुखेनहन्यामहमद्यभूमिपाः ॥ तथेतिचोक्त्वात्वरिताःस्मतेऽर्जुनंजिघां
 सवोर्वीरतराःसमाययुः ७३ शरैश्चजघ्नुर्धुधितंमहारथाधनंजयंकर्णनिदेशकारिणः ॥ नदीनदंभूरिजलोन्महार्णवोयथातथातान्समरेऽर्जुनोऽग्रसत् ७४ नसं
 दधानोनतथाशरोत्तमानप्रमुंचमानोरिपुभिःप्रहश्यते ॥ धनंजयास्त्रैस्तुशरैर्विदारिताहतानिपेतुर्नरवाजिकुंजराः ७५ शराचिषंगाडिवचारुमंडलयुगांतसूर्य
 प्रतिमानतेजसम् ॥ नकौरवाःशेकुरुदीक्षितुंजयंयथारविभ्याधितचक्षुषोजनाः ७६

७७ शुचिशुक्रयोःआषाढयेष्ठयोर्मध्येगतः ७८ । ७९ । ८० । ८१ । ८२ । ८३ । ८४ आयुधंजायजार्त उपनिकीर्यनिषंगकोशादिभ्योभिष्कारयभूतलेभूतलतुल्येहताश्वसारथिध्वजस्यरथ

शरोत्तमानसंप्रहितान्महारथैश्चिच्छेदपार्थःप्रहसच्छरौघैः ॥ भूयश्चतानहनद्वाणसंधानगांडीवधन्वाऽस्यतपूर्णमंडलम् ७७ यथोग्ररश्मिःशुचिशुक्रमध्यगःसुखं
 विवस्वानहरतेजलौघान् ॥ तथाऽर्जुनोबाणगणान्निरस्यददाहसेनांतवपार्थिवेन्द्र ७८ तमभ्यधावद्विसृजन्कृपःशरांस्तथैवभोजस्तवचात्मजःस्वयम् ॥ महारथो
 द्रोणसूतश्चसायकैरवाकिरंस्तोयधरायथाऽचलम् ७९ जिघांसुभिस्तान्कुशलःशरोत्तमानमहाहवेसंप्रहितान्प्रयत्नतः ॥ शरैःप्रचिच्छेदसपांडवस्त्वरत्नपराभि
 नद्वक्षसिचेपुभिस्त्रिभिः ८० सगांडिवव्यायतपूर्णमंडलस्तपन्नरिपून्जुनभास्करोबभौ ॥ शरोग्ररश्मिःशुचिशुक्रमध्यगोयथैवसूर्यःपरिवेषवांस्तथा ८१ अथा
 ग्र्यवाणैर्दशभिर्धनंजयंपराभिनद्रोणसुतोऽच्युतंत्रिभिः ॥ चतुर्भिर्श्वाश्चतुरःकर्पिततःशरैश्चनाराचवरैरवाकिरत् ८२ तथाऽपितंप्रस्फुरदात्तकामुकंत्रिभिःशरैर्यत्
 शिरःक्षुरेण ॥ हयांश्चतुर्भिश्चपुनस्त्रिभिर्ध्वजंधनंजयोद्रौणिरथादपातयत् ८३ सरोपपूर्णोमणिवज्रहाटकैरलंकृतंतक्षकभोगवर्चसम् ॥ महाधनंकामुकमन्यदाददे
 यथामहाहिप्रवरंगिरेस्तटात् ८४ स्वमायुधंचोपनिकीर्यभूतलेधनुश्चकृत्वासगुणंगुणाधिकः ॥ समार्दयतावजितौनरोत्तमौशरोत्तमौद्रौणिरविध्यदंतिकात् ८५ कृप
 श्वभोजश्चतवात्मजश्चतेशरैरेकैर्युधिपांडवर्षभम् ॥ महारथाःसंयुगमूर्धनिस्थितास्तमोनुदवारिधराइवापतन् ८६ कृपस्यपार्थःसशरंशरासनंहयान्ध्वजान्सारथि
 मेवपत्रिभिः ॥ समार्पयद्बाहुसहस्रविक्रमस्तथायथावज्रधरःपुराबलेः ८७ सपार्थवाणैर्विनिपातितायुधोध्वजावमर्देचकृतेमहाहवे ॥ कृतःकृपोबाणसहस्रयंत्रितो
 यथाऽऽपगेयःप्रथमंकिरीटिना ८८ शरैःप्रचिच्छेदतवात्मजस्यध्वजंधनुश्चप्रचकर्तनर्दतः ॥ जघानचाश्वान्कृतवर्मणःशुभान्ध्वजंचचिच्छेदततःप्रतापवान् ८९
 सवाजिसूतेष्वसनान्सकेतान्जघाननागाश्वरथांस्त्वरंश्चसः ॥ ततःप्रकीर्णसुमहद्वलंतवप्रदारितंसेतुरिवाभसायथा ९० ततोऽर्जुनस्याशुरथेनकेशवश्चकारश
 वूनपसव्यमातुरान् ॥ ततःप्रयातंत्वरितंधनंजयंशतक्रतुंवृत्रनिजघ्नपंयथा ९१ समन्वधावन्पुनरुत्थितैर्ध्वजैरथैःसुयुक्तैरपरेयुयुत्सवः ॥ अथाभिसृत्यप्रतिवार्य
 तानरान्धनंजयस्याभिमुखंमहारथाः ९२ शिखंडिशेनेययमाःशितैःशरैर्विदारयंतोव्यनदन्सुभैरवम् ॥ ततोऽभिजघ्नुःकुपिताःपरस्परंशरैस्तदाजोगातेभिः
 सुतेजनैः ९३ कुरुप्रवीराःसहसृजयैर्यथाऽसुराःपुरादेवगणैस्तथाऽऽहवे ॥ जयेप्सवःस्वर्गमनायचोत्सुकाःपतंतिनागाश्वरथाःपरंतप ९४ जगर्जुरुच्चैर्बलवच्च
 विव्यधुःशरैःसुमुक्तैरितरेतरंपृथक् ॥ शरांधकारेतुमहात्मभिःकृतेमहासृधेयोधवरैःपरस्परम् ॥ चतुर्दिशोवैविदिशश्चपार्थिवप्रमाचसूर्यस्यतमोवृताऽभवत् ९५
 ॥ इतिश्रीमहाभारते कर्णपर्वणिसंकुलयुद्धे उनाशीतितमोऽध्यायः ॥ ७९ ॥

स्थोपस्थ ८९ । ८९ । ८७ । ८८ । ८९ । ९० । ९१ । ९२ । ९३ । ९४ । ९५ ॥ इति कर्णपर्वणि नीलकंठीये भारतमावदीपे उनाशीतितमोऽध्यायः ॥ ७९ ॥ ॥ ७९ ॥

राजमिति १।२।३।४।५।६।७।८।९।१०।११।१२।१३।१४।१५।१६।१७।१८।१९।२०।२१।२२।२३।२४।२५।२६।२७।२८।२९।३०।३१

॥ संजयउवाच ॥ राजनकुरूणांप्रवरैर्वैभीममभिदुतम् ॥ भजंतमिवकौंतेयमुज्जिहीर्षुर्धनंजयः १ विमृद्यसूतपुत्रस्यसेनांभारतसायकैः ॥ प्राहिणोन्मृत्युलो
कायपरवीरानधनंजयः २ ततोऽस्यावरमाश्रित्यशरजालानिमागशः ॥ अदृश्यंततथाऽन्येचनिजघ्नस्तववाहिनीम् ३ सपक्षिसंघाचरितमाकाशंपूरयन्शरैः ॥
धनंजयोमहाबाहुःकुरूणामंतकोऽभवत् ४ ततोभल्लैःक्षुरैश्चनाराचैर्विमलैरपि ॥ गात्राणिप्राच्छिनत्पार्थःशिरांसिचचकर्तह ५ छिन्नगात्रैर्विकचैर्विशिरस्कैः
समंततः ॥ पातितैश्चपतद्भिश्चयौधैरासीत्समावृता ६ धनंजयशराभ्यस्तैःस्यंदनाश्वरथाद्विपैः ॥ संचिन्नभिन्नविध्वस्तैर्व्यागांवायवैःस्तृता ७ सुदुर्गमासुवि
षमाचोराऽत्यर्थमुदृष्ट्वा ॥ रणभूमिरभूद्राजन्महावैतरणीयथा ८ ईषाचक्राक्षमल्लैश्चव्यश्वैःसाश्वैश्चयुध्यताम् ॥ समूतैर्हतसूतैश्चरथैःस्तीर्णैःभवन्मही ९ सु
वर्णवर्णसन्नाहयोधैःकनकभूषणैः ॥ आस्थिताःकृतवर्माणोभद्रानित्यमदाद्विपाः १० कुन्दाःकूरैर्महामात्रैःपाण्यैर्गुह्यप्रचोदिताः ॥ चतुःशताःशरवैर्हताःपेतुः
किरीटिना ११ पर्यस्तानीवजृग्माणिसमृद्धानिमहागिरैः ॥ धनंजयशराभ्यस्तैःस्तीर्णैर्भूर्वरवारणैः १२ समंताज्जलदप्रख्यान्वारणान्मदवर्षिणः ॥ अभिपेदे
ऽर्जुनरथोघनानभिदग्निवांशुभान् १३ हतैर्गजमनुष्याश्चैर्भिन्नैश्चबहुधारथैः ॥ विशस्त्रयंत्रकवचैर्द्युद्धशौर्हर्गतासुभिः १४ अपविद्धायुधैर्मार्गःस्तीर्णोऽभूत्फाल्गु
नेनैव ॥ व्यस्फारयद्द्वैगांडीवंसुमहद्वैरवारवम् १५ घोरवज्रविनिष्पेक्षस्तनयितुरिवांबरे ॥ ततःप्रादीर्यतचमूर्धनंजयशराहता १६ महावातसमाविद्धामहा
नौरिवसागरे ॥ नानारूपाःप्राणहराःशरागांडिवचोदिताः १७ अलातोल्लाशनिप्रख्यास्तवसैन्यंविनिर्देहन् ॥ महागिरौवेषुवनंनिशिप्रज्वलितंयथा १८ त
थातवमहासैन्यंप्रास्फुरच्छरपीडितम् ॥ संपिष्टदग्धविध्वस्तंतवसैन्यंकिरीटिना १९ कृतंप्रविहतंवाणैःसर्वतःप्रदुतंदिशः ॥ महावनेष्टगगणादावाग्नित्रासिता
यथा २० कुरवःपर्यवर्ततनिर्दग्धाःसव्यसाचिना ॥ उत्सृज्यचमहाबाहुंभीमसेनंतथारणे २१ बलंकुरूणामुद्विग्नंसर्वमासीत्पराङ्मुखम् ॥ ततःकुरुषुभग्रेषुभीम
सुरपराजितः २२ भीमसेनंसमासाद्यमुहूर्तसोऽभ्यवर्तत ॥ समामभ्यचभीमेनमंत्रयित्वाचफाल्गुनः २३ विशल्यमरुजंचास्मैकथयित्वायुधिष्ठिरम् ॥ भीम
सेनाभ्यनुज्ञातस्ततःप्रायाद्धनंजयः २४ नादयन्रथघोषेणपृथिवीद्यांचभारत ॥ ततःपरिवृतोवीरैर्दशभिर्योधपुंगवैः २५ दुःशासनादवरजैस्तवपुत्रैर्धनंजयः ॥
तेतमभ्यर्दयन्वाणैरुल्काभिरिवकुंजरम् २६ आततेष्वसनांश्चरानृत्यंतहवभारत ॥ अपसव्यांस्तुतांश्चक्रेथेनमधुसूदनः २७ नियुक्तान्हिसतान्मेनेयमायाशुकि
रीटिना ॥ ततस्तेप्राद्रवन्शरापराङ्मुखरथेऽर्जुने २८ तेषामापततांकेतूनश्चाश्वापानिसायकान् ॥ नाराचैरर्धचंद्रैश्चक्षिप्रंपार्थोन्यपातयत् २९ अयान्यैर्दश
भिर्भल्लैःशिरांस्येषामपातयत् ॥ रोषसंरक्तनेत्राणिसंदष्टौष्ठानिभूतले ३० तानिवक्त्राणिविबभूवःकमलानीवभूरिशः ॥ तांस्तुभल्लैर्महावैर्दशभिर्दशकौरवान् ३१

३२ ॥ इतिकर्णपर्वणिनीलकण्ठीयेभारतमावहीवेअशीतितमोऽध्यायः ॥ ८० ॥ ॥ ७८ ॥ ॥ तमिति १।२।३।४।५।६।७।८।९।१०।११।१२।१३।१४।१५।१६

रुक्मांगदानुकमपुंस्वेहत्वाप्रायादमिभ्रहा ३२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेकर्णपर्वणि संकुलयुद्धेअशीतितमोऽध्यायः ॥ ८० ॥ ॥ ७८ ॥ ॥ संजयउवाच ॥ तं
प्रयातंमहावेगंरथैःकपिवरध्वजम् ॥ युद्धायाभ्यद्रवन्वीराःकुरूणानवतीरथाः १ कृत्वासंशतकाघोरंशपथंपारलौकिकम् ॥ परिवतुर्नरव्याघ्रानरव्याघ्ररणेऽर्जु
नम् २ कृष्णःश्वेतान्महावेगान्श्वान्कांचनभूषणान् ॥ मुक्ताजालप्रतिच्छन्नान्प्रेषोत्कर्णरथंप्रति ३ ततःकर्णरथंयातमारिघ्नंतंधनंजयम् ॥ बाणवर्षैरभिघ्नंतःसं
शतकरथाययुः ४ त्वरमाणांस्तुतान्सर्वान्समूतेष्वसनध्वजान् ॥ जघाननवर्तिवीरानर्जुनोनिशितैःशरैः ५ तेऽपतंतहतावाणैर्नानारूपैःकिरीटिना ॥ स
विमानायथासेद्धाःस्वर्गात्पुण्यक्षयेतथा ६ ततःसरथनागाश्वाःकुरवःकुरुसत्तमम् ॥ निर्भयाभरतश्रेष्ठमभ्यवर्तंतफाल्गुनम् ७ तदायस्तमनुष्याश्चमुदीर्णवर
वारणम् ॥ पुत्राणांतेमहासैन्यंसमरौत्सीद्धनंजयम् ८ शक्त्युष्टितोमरप्रासैर्गदानिस्त्रिंशसायकैः ॥ प्राच्छादयन्महेष्वासाःकुरवःकुरुनंदनम् ९ तामंतरिक्षेविततां
शस्त्रवृष्टिसमंततः ॥ व्यधमत्पांडवोवाणैस्तमःसूर्यइवांशुभिः १० ततोभल्लैःस्थितामैस्त्रयोदशशतैर्गजैः ॥ पार्श्वतोव्यहनन्पार्थतवपुत्रस्यशासनात्
११ कर्णिनालीकनाराचैस्तोमरप्रासशक्तिभिः ॥ मुसलैर्भिदिपालैश्चरथस्थंपार्थमादयन् १२ तांशस्त्रवृष्टिमतुलांदिपहस्तैःप्रवेरिताम् ॥ चिच्छेदनिशितै
र्मल्लैरर्धचंद्रैश्चफाल्गुनः १३ अथतान्द्रिदरान्सर्वान्नानालिङ्गैःशरोत्तमैः ॥ सपताकध्वजारोहान्गिरिचवैरिवाहनत् १४ तेहेमपुंस्त्रैरिषुभिरदिताहेममालिनः ॥
हताःपेतुर्महानागाःसाग्निज्वालाइवाद्रयः १५ ततोगांडीवनिर्घोषोमहानासीद्विशापते ॥ स्तनतांकूजतांचैवमनुष्यगजवाजिनाम् १६ कुंजराश्चहताराजन्
दुह्वुस्तेसमंततः ॥ अश्वाश्चपर्यधावंतहतारोहादिशोदश १७ रथाहीनामहाराजरथिभिर्वाजिभिस्तथा ॥ गंधर्वनगराकारादृश्यंतेस्मसहस्रशः १८ अश्वा
रोहामहाराजधावमानाइटस्ततः ॥ तत्रतत्रैवदृश्यंतेनिहताःपार्थसायकैः १९ तस्मिन्क्षणेपांडवस्यबाहोर्बलमदृश्यत् ॥ यत्सादिनोवारणांश्चरथाश्चैकोऽज
ययुधि २० ततश्चयंगेणमहताबलेनभरतर्षभ ॥ दृष्ट्वापरिवृतंराजम्भमिसेनंकिरीटिनम् २१ हतावशेषानुत्सृज्यत्वदीयान्कतिचिद्रथान् ॥ जवेनाभ्यद्रवद्राजन्
धनंजयरथंप्रति २२ ततस्तत्प्राद्रवत्सैन्यंहतभूयिष्ठमातुरम् ॥ दृष्ट्वाऽर्जुनंतदाभीमोजगामभ्रातरंप्रति २३ हतावशिष्टांस्तुरगानर्जुनेनमहाबलान् ॥ भीमोव्य
धमदश्रांतोगदापाणिर्महाहवे २४ कालरात्रिमिवात्युग्रानरनागाश्वभोजनां ॥ प्राकाराद्वपुरद्वारदारणीमतिदारुणां २५ ततोगदानृनागाश्वेष्वशुभीमोव्यवा
मृजत् ॥ साजघानबहूनश्वानश्वारोहांश्चमारिष २६ काष्ण्यासतनुत्राणाच्चरानश्वांश्चपांडवः ॥ पोथयामासगदयासशब्दंतेऽपतन्हताः २७ दंतैर्दशतोवसु
धांशिरतेक्षतजोक्षिताः ॥ भग्नमूर्धास्थिचरणाःकव्यादगणभोजनाः २८

१०।१८।१९।२०।२१।२२।२३।२४।२५।२६।२७।२८

असृङ्मांसवसाभिश्चतुस्त्रिंशत्तमभ्यागतागदा ॥ अस्थीन्यप्यश्रुतीतस्थौकालरात्रौवदृष्टा २९ सहस्राणिदशाश्वानाहत्वापतींश्चभूयसः ॥ भीमोऽभ्यधावत्सं
कुद्धो गदापाणिरितस्ततः ३० गदापाणिततोभीमं दृष्ट्वा भारततावकाः ॥ मेनिरेसमनुप्राप्तकालदंडोद्यतंयमम् ३१ समतइवमातंगः संकुद्धः पांडुनंदनः ॥ प्रवि
वेशगजानीकंमकरः सागरंयथा ३२ विगाह्यचगजानीकं प्रगृह्यमहर्तीगदाम् ॥ क्षणेनभीमः संकुद्धस्तन्निन्येयमसादनम् ३३ गजान्सकंकटान्मत्तान्सारोहान्सपता
किनः ॥ पततः समपश्यामसपक्षान्पर्वतानिव ३४ हत्वातुतद्रजानीकंभीमसेनोमहाबलः ॥ पुनःस्वरथमास्थायपृष्ठतोऽर्जुनमभ्ययात् ३५ हतंपराङ्मुखप्रायं
निरुत्साहंपरंबलं ॥ व्यालंवतमहाराजप्रायशःशस्त्रवेष्टितं ३६ विलंबमानंतस्मैन्यमप्रगल्भमवस्थितम् ॥ दृष्ट्वाप्राच्छादयद्वाणैरर्जुनः प्राणतापनैः ३७ नराश्व
रथमातंगाधुधिगांडीवधन्वना ॥ शरव्रातैश्चितरिजुःकदंबाहवकेसरैः ३८ ततःकुरुणामभवदार्तनादोमहान्नृप ॥ नराश्वनागासुहृदैर्वध्यतामर्जुनेषुभिः ३९
हाहाकृतंभृशंस्तलीयमानंपरस्परम् ॥ अलातचक्रवत्सैन्यंतदाऽभ्रमततावकम् ४० ततस्तद्युद्धमभवत्कुरुणांसुमहद्वलैः ॥ नह्यत्रासीदनिर्भिन्नोरथःसादीहयो
गजः ४१ आदीप्तमिवतसैन्यंशरैश्छिन्नतनुच्छदं ॥ आसीत्सुशोणितक्लिनंफुल्लाशोकवनंयथा ४२ तदृष्ट्वाकुरवस्तत्रविक्रांतसव्यसाचिनम् ॥ निराशाःसमपद्यं
तसर्वेकर्णस्यजीविते ४३ अविषह्यंतुपार्थस्यशरसंपातमाहवे ॥ मत्त्वान्यवर्तन्कुरुवोजितागांडीवधन्वना ४४ तेहिंत्वासमरेकर्णवध्यमानाश्चसायकैः ॥ प्रदुर्बु
दिशोभीताश्चुकुशुश्चापिमृतजं ४५ अभ्यद्रवततान्पार्थःकिरन्शरशतान्बहून् ॥ हर्षयन्पांडवान्योधान्भीमसेनपुरोगमान् ४६ पुत्रास्तुतेमहाराजजग्मुःकर्ण
रथंप्रति ॥ अगाधेमज्जतांतेषांद्वीपःकर्णोऽभवतदा ४७ कुरुवोहिमहाराजनिर्विषाःपन्नगाइव ॥ कर्णमेवोपलीयंतमयाद्रांडीवधन्वनः ४८ यथासर्वाणिभूता
निमृत्योर्भीतानिमारिष ॥ धर्ममेवोपलीयंतेकर्मवन्तिहियानिच ४९ तथाकर्णमहेष्वासंपुत्रास्तवनराधिप ॥ उपालीयंतसंत्रासात्पांडवस्यमहात्मनः ५० तान्
शोणितपरिक्लिन्नान्विषमस्थानशरातुरान् ॥ माभैष्टेयब्रवीत्कर्णोह्यभीतोमामितेतिच ५१ संभ्रंशिवलंदृष्ट्वाबलात्पार्थेनतावकम् ॥ धनुर्विस्फारयन्कर्णस्तस्थौ
शत्रुजिघांसया ५२ तान्प्रद्रुतान्कुरुदृष्ट्वाकर्णःशस्त्रभृतांवरः ॥ संचितयित्वापार्थस्यवधेदध्रेमनःश्वसन् ५३ विस्फार्यसुमहच्चापंततश्चाधिरथिर्दृषः ॥ पंचा
लान्पुनराधावत्पश्यतःसव्यसाचिनः ५४ ततःक्षणेनक्षितिपाःक्षतजप्रतिमेक्षणाः ॥ कर्णववर्षुर्बाणौघैर्यथामेघामहीधरम् ५५ ततःशरसहस्राणिकर्ण
मुक्तानिमारिष ॥ व्ययोजयंतपंचालान्प्राणैःप्राणभृतांवर ५६ तत्रशब्दोमहानासीत्पंचालानांमहामते ॥ वध्यतांस्तुतपुत्रेणमित्रार्थेभित्रगृद्धिना ५७
॥ इतिश्रीमहाभारतेकर्णपर्वणिसंकुलयुद्धेएकाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८१ ॥ ॥ ४१ ॥ ॥ इति कर्णपर्वणिनीलकण्ठीये भारतभावदीपे एकाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८१ ॥

ततइति १ । २ । ३ । ४ । ५ अंजोगतिभिः पूर्णायतोत्सृष्टैः १ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ प्रतिश्रुतःप्रतिस्वनः १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८

॥ संजयउवाच ॥ ततःकर्णःकुरुपुप्रद्रुतेषुवरूथिनाश्वेतहयेनराजन् ॥ पांचालपुत्रानव्यधमत्सूतपुत्रोमहेषुभिर्वातइवाग्रसंधान १ सूतंरथादंजलिकैर्निपात्यजघान
चाश्वान्जनमेजयस्य ॥ शतानीकंसुतसोमंचमहैरवाकिरद्वनुषीचाप्यकृतत् २ दृष्ट्वाभ्रंनिर्विभेदाथषड्भिर्जघानाश्वांस्तरसातस्यसंख्ये ॥ हत्वाचाश्वान्सात्यकेः
सूतपुत्रःकैकेयपुत्रंन्यवधीद्विशोकम् ३ तमभ्यधावन्निहतेकुमारेकैकेयसेनापतिरुग्रकर्मा ॥ शरैर्विधुन्वन्मृशमुग्रवैःकर्णाःमजंचाप्यहनत्प्रसेनम् ४ तस्यार्धचंद्रै
स्त्रिभिरुच्चकर्तप्रहस्यबाहूचक्षिरश्चकर्णः ॥ सस्यंदनाद्गामगमद्रतासुःपरश्वधैःशालइवावरुणः ५ हताश्वमंजोगतिभिःप्रसेनःशिनिप्रवीरंनिशितैःपृषत्कैः ॥ प्रच्छा
द्यन्त्यन्निवकर्णपुत्रःशैनेयबाणाभिहतःपपात ६ पुत्रेहतेक्रोधपरीतचेताःकर्णःशिनीनामृषभंजिघांसुः ॥ हतोऽसिशैनेयइतिबुवन्सव्यवासृजद्वाणममित्रसाहम् ७
तमस्यचिच्छेदशरंशिखंडीत्रिभिस्त्रिभिश्चप्रतुतोदकर्णम् ॥ शिखंडिनःकार्मुकंचध्वजंचच्छित्त्वाक्षुराभ्यान्यपतत्सुजातः ८ शिखंडिनंषड्भिर्विध्यदुग्रोघार्थदुग्मेःस
शिरश्चोच्चकर्त ॥ तथाऽभिनत्सुतसोमंशरेणसुसंशितेनाधिरथिर्महात्मा ९ अथाक्रंदेतुमुलेवर्तमानेधार्ष्टुमेनिहतेतत्रकृष्णः ॥ अपांचालयंक्रियतेयाहिपार्थकर्णजही
त्यब्रवीद्राजसिंह १० ततःप्रहस्याशुनरप्रवीरोरथंरथेनाधिरथेर्जगाम ॥ भयेतेषांत्राणामेच्छन्सुबाहुरभ्याहतानारथयूथपेन ११ विस्फार्यगांडीवमथोग्रघोषंज्यया
समाहत्यतलेभृशंच ॥ बाणांधकारंसहसैवकृत्वाजघाननागाश्वरथध्वजांश्च १२ प्रतिश्रुतःप्राचरदंतरिक्षेगुहागिरीणामपतन्वयांसि ॥ यन्मंडलज्येनविजृंभमाणो
रौद्रेमुहूर्तेऽभ्यपतत्किरीटी १३ तंभीमसेनोऽनुययौरथेनपृष्ठेरक्षन्पांडवमेकवीरः ॥ तौराजपुत्रौत्वारितौरथाभ्यांकर्णाययातावारिभिर्विषक्तौ १४ तत्रांतरेसुमहान्सूत
पुत्रश्चक्रेयुद्धंसोमकान्संप्रगृह्य ॥ रथाश्वमातंगगणान्जघानप्रच्छादयामासशरैर्दिशश्च १५ तमुत्तमौजाजनमेजयश्चकुद्धौयुधामन्युशिखंडिनौच ॥ कर्णविभेदुःस
हिताःपृषत्कैःसन्नर्दमानाःसहपार्षतेन १६ तेपंचपंचालरथप्रवीरावैकर्तनंकर्णमभिद्रवंतः ॥ तस्माद्रथाज्यावयितुंनशेकुर्धैर्यात्कृतात्मानमिवेन्द्रियार्थाः १७ तेषां
धनूंषिध्वजवाजिसूतांस्तूर्णपताकाश्चनिकृत्यबाणैः ॥ तान्पंचभिस्त्वभ्यहनत्पृषत्कैःकर्णस्ततःसिंहइवोन्ननाद १८ तस्यास्यतस्तानभिनिघ्नतश्चज्याबाणहस्त
स्यधनुःस्वनेन ॥ साद्रिद्रमास्यात्पृथिवीविशीर्णेत्यतीवमत्वाजनताव्यपीदत् १९ सशक्रचापप्रतिमेनधन्वनाभृशायतेनाधिरथिःशरान्सृजन् ॥ बभौरणेदंमि
मरीचिमंडलोयथांशुमालीपरिवेषवांस्तथा २० शिखंडिनंद्वादशभिःपराभिनच्छितैःशरैःषड्भिर्रथोत्तमौजसम् ॥ त्रिभिर्युधामन्युमविध्यदाशुगैस्त्रिभिस्त्रिभिःसो
मकर्णार्पतात्मजौ २१ पराजिताःपंचमहारथास्तुतेमहाहवेसूतसुतेनमारिष ॥ निरुद्यमास्तस्थुरमित्रनंदनायथेन्द्रियार्थाऽऽत्मवतापराजिताः २२ निमज्जतस्ता
नथकर्णसागरेविपन्ननावोवणिजोयथाऽर्णवे ॥ उद्भिरेनौभिरिवार्णवाद्रथैःसुकल्पितैर्द्रौपदिजाःस्वमातुलान् २३

तत्रेति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८

सर्वेश्वरत्रागद्वयप्रभित्रोगदामस्मैतुमुलेप्राहिणोद्वै ॥ तथाऽहरदशवन्तराणिदुःशासनंभीमसेनःप्रसह्य ९ तथाहतःपतितोवेपमानोदुःशासनोगदयावेगवत्या ॥ वि
ध्वस्तवर्माभरणावरस्रक्विचेष्टमानोभृशवेदनातुरः १० हयाःससूतानिहतानरेंद्रचूर्णीकृतश्चास्यरथःपतंत्या ॥ दुःशासनंपांडवाःप्रेक्ष्यसर्वेहृष्टाःपंचालाःसिंहनादा
नमुंचन् ११ तंपातयित्वाऽथवृकोदरोऽथजगर्जहर्षेणविनादयन्दिशः ॥ नादेनतेनाखिलपार्श्ववर्तिनोमूर्च्छाकुलाःपतितास्त्वाजमीढ १२ भीमोऽपिवेगादवतीर्यया
नाहुःशासनंवेगवानभ्यधावत् ॥ ततःस्मृत्वाभीमसेनस्तरस्वीसापत्नकंयत्प्रयुक्तंसुतैस्ते १३ तस्मिन्सुघोरेतुमुलेवर्तमानेप्रधानभूयिष्ठतरैःसमंतात् ॥ दुःशास
नंतत्रसमीक्ष्यराजन्भीमोमहाबाहुरचित्यकर्मा १४ स्मृत्वाऽथकेशग्रहणंचदेव्यावस्त्रापहारंचरजस्वलायाः ॥ अनागसोभर्तृपराङ्मुखायादुःखानिदत्तान्यपिविप्राचिं
त्य १५ ज्ज्वालक्रोधादथभीमसेनआज्यप्रसिक्तोहियथाहुताशः ॥ तत्राहकर्णचसुयोधनंचरुपंद्रौर्णिकृतवर्माणमेव १६ निहन्मिदुःशासनमद्यपापंसंरक्ष्यतामद्य
समस्तयोधाः ॥ इत्येवमुक्त्वासहसाऽभ्यधावन्निहतुकामोऽतिबलस्तरस्वी १७ तथातुविक्रम्यरणेवृकोदरोमहागजंकेसरिकोयथैव ॥ निगृह्यदुःशासनमेकवीरःसुयो
धनस्याधिरथेःसमक्षम् १८ रथादवधुत्यगतःसभूमौयत्नेनतस्मिन्प्राणिधायचक्षुः ॥ असिंसमुद्यम्यसितंसुधारंकंठेपदाऽऽक्रम्यचवेपमानम् १९ उवाचतद्गौरिति
यद्वाणोहृष्टोवदेःकर्णसुयोधनाभ्याम् ॥ येराजसूयावमृथेपवित्राजाताःकचायाज्ञसेन्यादुरात्मन् २० तेपाणिनाकतरेणावकृष्टास्तहृष्टित्वांपृच्छतिभीमसेनः ॥ शु
त्वातुतद्गमिवचःसुघोरंदुःशासनोभीमसेनंनिरीक्ष्य २१ ज्ज्वालभीमंसतदास्मयेनसंगृष्वतांकौरवसोमकानाम् ॥ उक्तस्तदाजौसतथासरोषंजगादभीमंपरिवर्तनेत्रः
२२ अयंकरिकराकारःपीनस्तनविमर्दनः ॥ गोसहस्रप्रदाताचक्षत्रियांतकरःकरः २३ अनेनयाज्ञसेन्यामेभीमकेशाविकर्षिताः ॥ पश्यतांकुरुमुख्यानांयुष्माकं
चसभासदाम् २४ एवंत्वसौराजसुतंनिशम्यब्रुवंतमाजौविनिपीडयवक्षः ॥ भीमोबलात्तंप्रतिगृह्यदोभ्यामुच्चैर्ननादाथसमस्तयोधान् २५ उवाचयस्यास्तिबलंसं
रक्षत्वसौभवेदद्यनिरस्तबाहुः ॥ दुःशासनंजीवितंप्रोत्सृजंतमाक्षिप्ययोधांस्तरसामहाबलः २६ एवंकुद्धोभीमसेनःकरेणउत्पाटयामासभुजंमहात्मा ॥ दुःशासनं
तेनसर्वीरमध्येजघानवज्राशानिसंन्निभेन २७ उत्कृत्यवक्षःपतितस्यभूमावथापिबच्छोणितमस्यकोष्णम् ॥ ततोनिपात्यास्यशिरोऽपकृत्यतेनासिनातवपुत्रस्यरा
जन् २८ सत्यांचिकीर्षुर्मतिमान्प्रतिज्ञांभीमोऽपिबच्छोणितमस्यकोष्णम् ॥ आस्वाद्यचास्वाद्यचवीक्षमाणःकुद्धोहिचैनंनिजगादवाक्यम् २९ स्तन्यस्यमातुर्म
धुसर्पिषोर्वामार्ध्वीकपानस्यचसत्कृतस्य ॥ दिव्यस्यवातोयरसस्यपानात्पयोदधिभ्यामथिताच्चमुख्यात् ३० अन्यानिपानानिचयानिलोकेसुधामृतस्वादुरसानि
तेभ्यः ॥ सर्वेभ्यएवाभ्यधिकोरसोऽयंममाद्यचास्याहितलोहेतस्य ३१

अथाहमीमः पुनरुग्रकर्मादुःशासनं क्रोधपरीतचेताः ॥ गतासुमालोक्यविहस्यसुस्वरं विवाकुर्यामृत्युनारक्षितोऽसि ३२ एवंब्रुवाणं पुनराद्रवंतमास्वाद्यमानंतमतिप्र
हृष्टम् ॥ येभीमसेनं ददृशुस्तदानीं भयेन तेऽपि व्यथिता निपेतुः ३३ येचापि नासन्व्यथिता मनुष्यास्तेषां कर्णैः पतितं हि शस्त्रम् ॥ भयाच्च संचुक्रुशुस्वरैस्ते निमीलि
ताक्षाददृशुः समंततः ३४ तंतत्रभीमं ददृशुः समंतादौः शासनं तद्गुधिरं पिबंतम् ॥ सर्वेऽपलायंत भयाभिपन्नान्वैमनुष्योऽयमिति ब्रवाणाः ३५ तस्मिन्कृते भीमसेने
न रूपे दृष्ट्वा जनाः शोणितं पीयमानम् ॥ संप्राद्रवंश्चित्रसेनेन सार्धं भीमं रक्षोभाषमाणा भयार्ताः ३६ युधामन्युं प्रहृतं चित्रसेनं सहानीकस्त्वभ्यगाद्राजपुत्रः ॥ विव्याध
चैनं निशितैः पृषत्कैर्व्यपेतभीः सप्तभिराशुमुक्तैः ३७ संक्रांतभोगइव लेलिहानो महोरगः क्रोधविषं सिसृक्षुः ॥ निवृत्त्यपांचालजमभ्यविध्य त्रिभिः शरैः सारथिमस्य ष
ड्भिः ३८ ततः सुपुंखेन सुयंत्रितेन सुसंशिताग्रेण शरेश्वरः ॥ आकर्णमुक्तेन समाहितेन युधामन्युस्तस्य शिरोजहार ३९ तस्मिन्कृते भ्रातरि चित्रसेने कुद्धः कर्णः पौरु
षं दर्शयानः ॥ व्यद्रावयत्पांडवानामनीकं प्रत्युद्यातो नकुलेनामितौजाः ४० भीमोऽपि हत्वा तत्रैव दुःशासनममर्षणम् ॥ पूरयित्वा जलिभूयोरुधिरस्योग्रानिः स्वनः ४१
शृण्वतां लोकवीराणामिदं वचनमब्रवीत् ॥ एष ते रुधिरं कंठात्पिबामि पुरुषाधम ४२ ब्रूहीदानीं तु संहृष्टः पुनर्गौरिति गौरिति ॥ येतदाऽस्मान्प्रनृत्यंति पुनर्गौरिति गौ
रिति ४३ तान्वयं प्रतिनृत्यामः पुनर्गौरिति गौरिति ॥ प्रमाणकोट्यां शयनं कालकूटस्य भोजनम् ४४ दंशनं चाहिभिः कृष्णैर्दाहं च जतुवेश्मनि ॥ द्यूतेन राज्यहरणम
रण्येव सति श्वया ४५ द्रौपद्याः केशपक्षस्य ग्रहणं च सुदारुणम् ॥ इष्वस्त्राणि च संग्रामेष्वसुखानि च वेश्मनि ४६ विराट्भवेन यश्च क्लेशोऽस्माकं पृथग्विग्धः ॥ शकुनेर्धा
र्तराष्ट्रस्य राधेयस्य च मंत्रिते ४७ अनुभूतानि दुःखानि तेषां हेतुस्त्वमेव हि ॥ दुःखान्येतानि जानामी न सुखानि कदाचन ॥ घृतराष्ट्रस्य दौरात्म्यात्स पुत्रस्य सदा व
यम् ४८ इत्युक्त्वा वचनं राजन् जयं प्राप्य तृकोदरः ॥ पुनराहमहाराजस्मयंस्तौ केशवार्जुनौ ४९ असृग्दिग्धो विस्त्रवलो हितास्यः कुद्धोऽत्यर्थं भीमसेनस्तरस्वी ॥
दुःशासने यद्रणे संश्रुतं मे तद्वै सत्यं कृतमद्येह वीरौ ५० अत्रैव दास्याम्यपरं द्वितीयं दुर्योधनं यज्ञपशुं विशस्य ॥ शिरोमृदित्वा च पदादुरात्मनः शान्तिलप्स्ये कौरवाणां
समक्षम् ५१ एतावदुक्त्वा वचनं प्रहृष्टो ननाद चोच्चैरुधिराद्रगात्रः ॥ न नर्द चैवातिबलमहात्मा वृत्रनिहत्येव सहस्रनेत्रः ५२ ॥ इति श्रीमहाभारते कर्णपर्वणि दुःशा
सनवधेऽष्टाशतितमोऽध्यायः ॥ ८३ ॥ ॥ ॥ ॥ संजय उवाच ॥ दुःशासने तु निहते तव पुत्रामहारथाः ॥ महाक्रोधविषावीराः समरेष्वपलायिनः १ दशरा
जन्महावीर्याभीमं प्राच्छादयन् शरैः ॥ निषंगीकवचीपाशीदंडधारोधनुर्धरः २ अलोलुपः सहः पंडो वातवेगसुवर्चसौ ॥ एते समेत्य सहिता भ्रातृव्यसनकर्षिताः ३

पर्वणि नीलकंठे भारतमावदीपेऽष्टाशतितमोऽध्यायः ॥ ८३ ॥ ॥ ७७ ॥ ॥ दुःशासन इति १ । २ । ३

४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९

भीमसेनं महाबाहुं मार्गणैः समवारयन् ॥ सवार्यमाणो विशिखैः समंतात्तैर्महारथैः ४ भीमः क्रोधाग्निरक्ताक्षः कुद्धः कालइवावभौ ॥ तांस्तु भलैर्महावेगैर्दशभिर्दशमार
तान् ५ रुक्मांगदानरुक्मपुंखैः पार्थो निन्येयमक्षयम् ॥ हते पुते पुर्वरिषु प्रदुद्राव बलंतव ६ पश्यतः सूतपुत्रस्य पांडवस्य भयार्दितं ॥ ततः कर्णो महाराजप्रविवेश
महद्वयम् ७ दृष्ट्वा भीमस्य विक्रांतमंतकस्य प्रजासिव ॥ तस्य त्वाकारभावज्ञः शल्यः समितिशो मनः ८ उवाच वचनं कर्णं प्राप्तकालमरिंदमम् ॥ माव्यथा कुरु राधेय
नैवं त्वय्युपपद्यते ९ एते द्रवंति राजानो भीमसेन भयार्दिताः ॥ दुर्योधनश्च समूढो भ्रातृव्यसनकर्षितः १० दुःशासनस्य रुधिरं पीयमाने महात्मना ॥ व्यापन्नचेतस
श्चैव शोकोपहतचेतसः ११ दुर्योधनमुपासंतो परिवार्य समंततः ॥ कृपप्रभृतयश्चैते हतशेषाः सहोदराः १२ पांडवालब्धलक्षाश्च धनं जयपुरोगमाः ॥ त्वामेवाभिमुखाः
शूरायुद्धाय समुपस्थिताः १३ सत्वं पुरुषशार्दूलपौरुषेण समास्थितः ॥ क्षत्रधर्मपुरस्कृत्य प्रत्युद्याहि धनं जयम् १४ भारोहि धार्तराष्ट्रेण त्वयि सर्वः समाहितः ॥ तमु
द्वहमहाबाहो यथा शक्तियथा बलम् १५ जयेस्याद्विपुला कीर्तिर्ध्रुवः स्वर्गः पराजये ॥ वृषसेनश्च राधेय संकुद्धस्तनयस्तव १६ त्वयि मोहं समापन्ने पांडवानभिधावति ॥
एतच्छ्रुत्वा तु वचनं शल्यस्यामिततेजसः ॥ हृदि चावश्यं भावं च क्रेयुद्धाय सुस्थिरम् १७ ततः कुद्धो वृषसेनोऽभ्यधावदवस्थितं प्रमुखे पांडवंतम् ॥ वृकोदरं काल
मिवात्तदंडं गदाहस्तं योधयंतं त्वदीयान् १८ तमभ्यधावन्नकुलः प्रवीरो रोषादमित्रं प्रतुदन् पृषत्कैः ॥ कर्णस्य पुत्रं समरे प्रहृष्टं पुराजिघांसुर्मधवे वज्रं भम् १९ ततो ध्वजं
स्फाटिकाचित्रं कंचुकं चिच्छेद वीरो नकुलः क्षुरेण ॥ कर्णात्मजस्येव सनंच चित्रं भल्लेन जांबूनदचित्रं नद्धम् २० अथान्यदादाय धनुः सशर्पकं कर्णात्मजः पांडवमभ्यवि
ध्यत् ॥ दिव्यैरस्त्रैर्महर्षसोऽपि कर्णस्य पुत्रो नकुलं कृतास्त्रः २१ शराभिघाताच्च रुपाचराजमस्वयाचभासाऽस्त्रसमीरणाच्च ॥ जज्वाल कर्णस्य सुतोऽतिमात्रमिद्धो
यथाऽऽज्याहुतिभिर्हुताशः २२ कर्णस्य पुत्रो नकुलस्य राजन्सर्वान् श्वानक्षिणोदुत्तमास्त्रैः ॥ वनायुजान्वैनकुलस्य शुभ्रानुदग्रगानहेमजालावनद्धान् २३ ततो हता
श्वादव रुह्यानादादाय चर्मामलरुक्मचंद्रम् ॥ आकाशसंकाशमसिं प्रगृह्य दधूयमानः खगवच्चार २४ ततोऽतरिक्षे च रथाश्वनागं चिच्छेद तूर्णं नकुलश्चित्रयोधी ॥
ते प्रापतन्नसिनागां विशस्तायथाश्वमेधे पशवः शमित्रा २५ द्विसाहस्राः पातिता युद्धशौडानानादेश्याः सुभृताः सत्यसंधाः ॥ एकेन संख्येन कुलेन कृता जयेप्सुना
ऽनुत्तमचंदनांगाः २६ तमापतंतं नकुलं सोऽपि पत्युः समंततः सायकैः प्रत्यविद्ध च ॥ सतुद्यमानो नकुलः पृषत्कैर्विव्याध वीरं सचुकोपविद्धः २७ महाभये रक्ष्य
माणो महात्मा भ्रात्राभीमेनाकरोत्तत्र भीमम् ॥ तं कर्णपुत्रो व्यध मंतमेकं नराश्वमातंगस्थाननेकान् २८ क्रीडंतमष्टादशभिः पृषत्कैर्विव्याध वीरं नकुलं सरोपः ॥
स तेन विद्धोऽतिभृशं तरस्वी महाहवे वृषसेनेन राजन् २९

कुद्धेनवावन्समरेजिघांसुःकर्णात्मजं पांडुसुतो नृवीरः ॥ वितत्यपक्षौ सहसाऽऽपतंतं श्येनं यथैवामिषलुब्धमाजौ ३० अवाकिरदृषसेनस्ततस्तं शितैः शरैर्नकुलमुदार
वीर्यं ॥ सतान्मोघास्तस्य कुर्वन्शरौघान् चचारमार्गात्रिकुलश्चित्ररूपान् ३१ अथास्यतूर्णचरतो नरेन्द्रखड्गेन चित्रं नकुलस्य तस्य ॥ महेषुभिर्व्यधमत्कर्णपुत्रो म
हाहवे चर्मसहस्रतारम् ३२ तंचायसंनिशितं तीक्ष्णधारं विकोशमुग्रं गुरुभारसाहम् ॥ द्विषच्छरीरांतं करं सुधोरमाधुन्वतः सर्पमिवोग्ररूपम् ३३ क्षिप्रं शरैः षड्वि
मित्रसाहश्च कर्तृखड्गं निशितैः सुवेगैः ॥ पुनश्च दीप्तैर्निशितैः पृषत्कैः स्तनांतरे गाढमथाम्यविद्ध च ३४ कृत्वा तु तदुष्करमार्यजुष्टमन्यैर्नरैः कर्मरणे महात्मा ॥ ययौ
रथं भीमसेनस्य राजनशरामितमोनकुलस्त्वरवान् ३५ स भीमसेनस्य रथं हताश्वो माद्रीसुतः कर्णसुताभितप्तः ॥ आपुडुवे सिंह इवाचलाग्रं संप्रेक्ष्यमाणस्य धनं जयस्य
३६ ततः कुद्धो दृषसेनो महात्मा वर्षता विषुजालेन वीरः ॥ महारथावेकरथे समेतौ शरैः प्रभिदन्निव पांडवे यौ ३७ तस्मिन्त्रथे निहतो पांडवस्य क्षिप्रं च खड्गे विशिखैर्नि
कृते ॥ अन्ये च संहत्य कुरुप्रवीरास्ततो न्यग्रन् शरवर्षैरुपेत्य ३८ तौ पांडवे यौ परितः समेतान् संहूयमाना विवहव्यवाहौ ॥ भीमार्जुनौ दृषसेनाय कुद्धौ वर्षतुः शरवर्ष
सुधोरम् ३९ अथाब्रवीन्मारुतिः फाल्गुनं च पश्य स्वैनं नकुलं पीडयमानम् ॥ अयं च नो बाधते कर्णपुत्रस्तस्माद्भवान्प्रत्युपयातु कार्णिम् ४० स तन्निशम्यैव वचः कि
रीटीरथं समासाद्य वृकोदरस्य ॥ अथाब्रवीन्नकुलो वीक्ष्य वीरमुपागतं शातय शीघ्रमेनम् ४१ इत्येवमुक्तः सहसा किरीटीभ्रात्रा समक्षं नकुलेन संख्ये ॥ कपिध्वजं केशव
संगृहीतं प्रैषादुदग्रो दृषसेनाय वाहम् ४२ ॥ इति श्रीमहाभारते कर्णपर्वणि दृषसेनयुद्धेनकुलपराजये चतुरशीतितमोऽध्यायः ॥ ८४ ॥ ॥ संजय उवाच ॥ नकु
लमथ विदित्वा छिन्नबाणा सनासि विरथमारिशरार्तं कर्णपुत्रास्त्रभग्नम् ॥ पवनधुतपताकाहादिनो वलिंगताश्चावरपुरुषानियुक्तास्ते रथैः शीघ्रभीयुः १ द्रुपदसुतवारिष्ठाः पंच
शैनेयषष्ठा द्रुपददुहितृपुत्राः पंचचामित्रसाहाः ॥ द्विरदरथनराश्चान्सूदयंतस्त्वदीयान् भुजगपतिनिकाशैर्मार्गैरात्तशस्त्राः २ अथ तवरथमुख्यास्तान्प्रतीयुस्त्वरंतः
कृपहृदिकसुतौ च द्रौणिदुर्योधनौ च ॥ शकुनिसुतवृकौ च काथदेवावृधौ च द्विरदजलदघोषैः स्यंदनैः कार्मुकैश्च ३ तव नृपरथिवीरास्तान्दशैकं च वीराश्च वरशरवराग्रै
स्ताडयंतो म्यहं धन ॥ नवजलदसवर्णहस्तिभिस्तानुदीयुर्गिरिशिखरनिकाशैर्भीमवेगैः कुलिंदाः ४ सुकल्पिता हैमवतामदोत्कटारणाभिकामैः कृतिभिः समास्थि
ताः ॥ सुवर्णजालैर्वितता ववुर्गजास्तथायथा खेजलदाः सविद्युतः ५ कुलिंदपुत्रो दशभिर्महायसैः कृपं ससूताश्वमपीडयद्दृशम् ॥ ततः शरद्वत्सुतसायकैर्हतः सहैव नागे
नपपातभूतले ६ कुलिंदपुत्रावरजस्तुतो मरौर्दिवाकरांशुप्रतिमैरयस्मयैः ॥ रथंच विक्षोभ्य ननादनर्दतस्ततोऽस्य गांधारपतिः शिरोऽहरत् ७ ततः कुलिंदेषु हतेषु ते
ष्वथ प्रहृष्टरूपास्तवते महारथाः ॥ भृशंप्रदध्मुर्लवणांशुसंभवान्परांश्च बाणासनपाणयोऽभ्ययुः ८

२ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८

९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३०

अथामवबुद्धमतीवदारुणं पुनः कुरूणां सह पांडुसृजयैः ॥ शरासि शक्त्युष्टिमदापरश्वधैर्नराश्वनागासुहृग्भृशकुलम् ९ रथाश्वमातंगपदातिभिस्ततः परस्परं वि
प्रहताः पतन्क्षितौ ॥ यथा सविद्युस्तनिता बलाहकाः समाहता दिग्भ्य इवोग्रमारुतैः १० ततः शतानीकमतान् महागजांस्तथा रथान्पत्तिगणांश्च तान् बहून् ॥ ज
घानभोजस्तुहयानथाऽऽपतन्क्षणाद्विशस्ताः कृतवर्मणः शरैः ११ अथापरे द्रौणिहता महाद्विपास्त्रयः ससर्वा युधयोधकेतनाः ॥ निपेतुरुर्व्याव्यसवो निपातिता
स्तथायथावज्रहता महाचलाः १२ कुलिंदराजावरजादनंतरः स्तनांतरे पत्रिवरैरताडयत् ॥ तवात्मजं तस्य तवात्मजः शरैः शितैः शरीरं व्यहनद्विपंचतम् १३
सनागराजः सहराजमूनुनापपातर्क्तं बहुसर्वतः क्षरन् ॥ महेंद्रवज्रप्रहतोऽबुदागमेयथा जलंगैरिक्पर्वतस्तथा १४ कुलिंदपुत्रप्रहितोऽपरो द्विपः काथं समूताश्वरथं
व्यपोथयत् ॥ ततोऽपतत्काथशराभिघातितः सहेश्वरो वज्रहतो यथा गिरिः १५ रथो द्विपस्थेन हतोऽपतच्छरैः काथाधिपः पर्वतजेन दुर्जयः ॥ सवाजिसूतेष्वसन
ध्वजस्तथायथामहावातहतो महाद्रुमः १६ वृकोद्विपस्थंगिरिराजवासिनं भृशं शरैर्द्वादशभिः पराभिनत् ॥ ततो वृकं साश्वरथं महाद्विपो द्रुतं चतुर्भिश्चरणैर्व्यपोथ
यत् १७ सनागराजः सनियंतृकोऽपतत्तथाहतो बभुसुतेषुभिर्भृशम् ॥ सचापि देवावृधमनुरर्दितः पपातनुन्नः सहदेवमूनुना १८ विषाणगात्रावरयोधपातिनाग
जेन हंतुं शकुनिं कुलिंदजः ॥ जगामवेगेन भृशार्दयं श्वतंततोऽस्य गांधारपतिः शिरोऽहरत् १९ ततः शतानीकहता महागजा हयारथाः पत्तिगणाश्च तावकाः ॥ सुप
र्णवातप्रहतायथोरगास्तथा गता गां विवशा विचूर्णिताः २० ततोऽभ्यविद्ध च द्रुभिः शितैः शरैः कलिंगपुत्रो नकुलात्मजं स्मयन् ॥ ततोऽस्य कोपाद्विचकर्तनाकु
लिः शिरः क्षुरेणांशुजसन्निभाननम् २१ ततः शतानीकमविध्यदाय सैस्त्रिभिः शरैः कर्णसुतोऽर्जुनं त्रिभिः ॥ त्रिभिश्च भीमं नकुलं च सप्तभिर्जनार्दनं द्वादशभिश्च सायकैः
२२ तदस्य कर्मातिमनुष्यकर्मणः समीक्ष्य हृष्टाः कुरवोऽभ्यपूजयन् ॥ पराक्रमज्ञास्तु धनं जयस्य ये हुतोऽयमग्रावितितेतुमे निरे २३ ततः किरीटीपरवीरघाती ह
ताश्वमालोक्य नरप्रवीरः ॥ माद्रीसुतं नकुलं लोकमध्ये समीक्ष्य कृष्णं भृशविक्षतं च २४ समभ्यधावदृषसेनमाहवे ससूतजस्य प्रमुखे स्थितस्तदा ॥ तमापतंतं न
रवीरमुग्रं महाहवे बाणसहस्रधारिणम् २५ अभ्यापतत्कर्णसुतो महारथं यथामहेंद्रं नमुचिः पुरा तथा ॥ ततो द्रुतं चैकशरेण पार्थं शितेन विद्धायुधिकर्णपुत्रः २६ न
नादनादं सुमहानुभावो विद्धे वशक्रं नमुचिः सवीरः ॥ पुनः सपार्थं दृषसेन उग्रैर्बाणैरविद्ध च द्रुजमूले तु सव्ये २७ तथैव कृष्णं नवभिः समादयत्पुनश्च पार्थं दशभिर्ज
घान ॥ पूर्वयथा दृषसेन प्रयुक्तैरभ्याहतः श्वेतहयः शरैस्तैः २८ संरंभमीषद्वमितो वधाय कर्णात्मजस्याथ मनः प्रदध्रे ॥ ततः किरीटीरणमूर्ध्नि कोपात् कृत्वा त्रिशा
खांशुकुटिललाटे २९ मुमोच तूर्णं विशिखान् महात्मा वधेष्टतः कर्णसुतस्य संख्ये ॥ आरक्तनेत्रो तं कशत्रुं ताडवाच कर्णं भृशमुत्स्मयंस्तदा ३०

३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ ॥ इति कर्णपर्वणि नीलकंठीये भारतमावर्षीये पंचाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ तमायांतमिति १ । २ । ३ । ४

दुर्योधनं द्रौणिमुखांश्च सर्वानहंरणे वृषसेनं तमुग्रम् ॥ संपश्यतः कर्णतवाद्यसंख्येन यामिलोकं निशितैः पृषत्कैः ३१ ऊनंचतावाद्धि जनावदंति सर्वैर्भवाद्भिर्ममसूनुर्हतो
ऽसौ ॥ एको रथो मद्रिहीनस्तरस्वी अहं हनिष्ये भवतां समक्षम् ३२ संरक्ष्यतारथसंस्थाः सुतोऽप्यमहं हनिष्ये वृषसेनमुग्रम् ॥ पश्चाद्विष्ये त्वामपि संप्रमूढमहं हानि
ष्येऽर्जुन आजिमध्ये ३३ तमद्यमूलं कलहस्य संख्ये दुर्योधनापाश्रयजातदर्पम् ॥ त्वामद्यहं तांस्मरणे प्रसह्य अस्यैव हंता युधिभीमसेनः ३४ दुर्योधनस्याधम
पुरुषस्य यस्यानया देपमहान्क्षयोऽभवत् ॥ स एव मुक्त्वा विनिमृज्य चापं लक्ष्यं हित्वा वृषसेनमाजौ ३५ ससर्ज बाणान्विशिखान् महात्मा वधाय राजन कर्ण सुतस्य
संख्ये ॥ विव्याध चैनं दशभिः पृषत्कैर्मर्मस्वशंकं प्रहसन्किरीटी ३६ चिच्छेद चास्येष्वसनं भुजौ च क्षुरैश्चतुर्भिर्निशितैः शिरश्च ॥ सपार्थबाणाभिहतः पपातरथा
द्विबाहुर्विशिराधरायाम् ३७ सुपुष्पितो वृक्षवरोऽतिकायो वातेरितः शालइवाद्रिशृंगात् ॥ संप्रेक्ष्य बाणाभिहतं पतंतं रथात्सुतं सूतजः क्षिप्रकारी ३८ रथं रथेनाशु
जगाम रोषात्किरीटिनः पुत्रवधाभितप्तः ॥ ततः समक्षं स्वसुतं विलोक्य कर्णो हतं श्वेतहयेन संख्ये ॥ संरंभमागम्य परं महात्मा कृष्णार्जुनौ सहसैवाम्यधावत् ३९
॥ इति श्रीमहाभारते कर्णपर्वणि वृषसेनवधे पंचाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ संजय उवाच ॥ तमायांतमभिप्रेक्ष्य वेलोद्धृतमिवार्णवम् ॥ ग
र्जतं सुमहाकायं दुर्निवारं सुरैरपि १ अर्जुनं प्राह दाशार्हः प्रहस्य पुरुषर्षभः ॥ अयं सरथ आयाति श्वेताश्वः शल्यसारथिः २ येन ते सह योद्धव्यं स्थिरो भव धनंजय ॥
पश्य चैनं समायुक्तं रथं कर्णस्य पांडव ३ श्वेतवाजि समायुक्तं युक्तराधासुतेन च ॥ नानापताका कलिलं किंकिणीजालमालिनम् ४ उह्यमानमिवाकाशे विमानं पां
डुरैर्हयैः ॥ ध्वजं च पश्य कर्णस्य नागक्षं महात्मनः ५ आखंडलधनुः प्रख्यमुल्लिखंतमिवांबरम् ॥ पश्य कर्णं समायांतं धार्तराष्ट्रप्रियैषिणम् ६ शरधाराविमुचं
तंधारासारमिवांबुदम् ॥ एष मद्रेश्वरो राजारथाग्रे पर्यवस्थितः ७ नियच्छति हयानस्य राधेयस्यामितौजसः ॥ शृणु दुर्धुभिर्निघोषं शंखशब्दं च दारुणम् ८ सिं
हनादांश्च विविधान् शृणु पांडव सर्वतः ॥ अंतर्धाय महाशब्दान् कर्णेनामिततेजसा ९ दोधूयमानस्य भृशं धनुषः शृणु निःस्वनम् ॥ एते दीर्यं तिसृणाः पंचालानां
हारथाः १० दृष्ट्वा केसरिणं क्रुद्धं मृगाइव महावने ॥ सर्वयत्नेन कौंतेय हंतुं मर्हसि सूतजम् ११ न हि कर्णशरानन्यः सोऽदुमुत्सहते नरः ॥ स देवासुरगंधर्वास्त्रिंशो लोकान्स
चराचरान् १२ त्वंहि जेतुं रणेशक्तस्तथैव विदितं मम ॥ भीममुग्रं महात्मानं व्यक्षं शर्वकपर्दिनम् १३ न शक्ता द्रुपदीशानं किंपुनर्यो धितुं प्रभुम् ॥ त्वया साक्षान्म
हादेवः सर्वभूतशिवः शिवः १४ युद्धेनाराधितः स्थाणुर्देवाश्च वरदास्तव ॥ तस्य पार्थ प्रसादेन देवदेवस्य शूलिनः १५ जहिकर्णं महाबाहो न मुचिं वृत्रहा
यथा ॥ श्रेयस्तेऽस्तु सदा पार्थ युद्धे जयमवाप्नुहि १६

५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १

१७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । इति कर्णपर्वणि नीलकंठीये भारतमावर्षीये पञ्चशीतितमोऽध्यायः ॥ ८५ ॥ वृषसेनमिति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११

॥ अर्जुन उवाच ॥ ध्रुव एव जयः कृष्णममनास्त्यत्र संशयः ॥ सर्वलोकगुरुर्यस्त्वं तुष्टोऽसि मधुसूदन १७ चोदया श्वान् हृषीकेश रथं मम महारथ ॥ नाहत्वा समरे कर्णं
निवर्तिष्यति फाल्गुनः १८ अद्य कर्णं हतं पश्य मच्छरैः शकलीकृतम् ॥ मां वा द्रक्ष्यसि गोविंद कर्णेन निहतं शरैः १९ उपास्थितमिदं घोरं युद्धं त्रैलोक्यमोहनम् ॥
यज्जनाः कथयिष्यंति यावद्भूमिर्धारिष्यति २० एवं ब्रुवंस्तदा पार्थः कृष्णमाक्रिष्टकारिणम् ॥ प्रत्युद्ययैरथेनाशु गजं प्रतिगजो यथा २१ पुनरप्याह तेजस्वी पार्थः कृ
ष्णमरिंदम ॥ चोदया श्वान् हृषीकेश कालो यमतिवर्तते ॥ एवमुक्तस्तदा तेन पांडवेन महात्मना २२ जयेन संपूज्य स पांडवं तदा प्रचोदयामास हयान् मनोजवान् ॥
स पांडुपुत्रस्य रथो मनोजवः क्षणेन कर्णस्य रथाग्रतोऽभवत् २३ ॥ इति श्रीमहाभारते कर्णपर्वणि कर्णार्जुनद्वैरथे वासुदेववाक्ये षडशीतितमोऽध्यायः ॥ ८६ ॥ ॥ ७ ॥
॥ संजय उवाच ॥ वृषसेनं हतं दृष्ट्वा शोकामर्षसमाचृतः ॥ पुत्रशोकोद्भवं वारिनेत्राभ्यां समवामृजत् १ रथेन कर्णस्तेजस्वी जगामाभिमुखोरिपुम् ॥ युद्धायामर्षता
ग्राक्षः समाहूय धनंजयम् २ तौरथौ सूर्यसंकाशौ वैयाघ्रपरिवारितौ ॥ समेतौ ददृशुस्तत्र द्वाविवा कौंसमुद्रतौ ३ श्वेताश्वौ पुरुषौ दिव्यावास्थिता वरिमर्दनौ ॥ शुशु
भाते महात्मानौ चंद्रादित्यौ यथा दिवि ४ तौ दृष्ट्वा विस्मयं जग्मुः सर्वसैन्यानि मारिष ॥ त्रैलोक्यविजये यत्ताविद्रवैरोचना विव ५ रथज्यातलानि हादैर्बाणैर्हरेवैस्त
था ॥ तौरथावभ्यधावतौ समालोक्य महीक्षिताम् ६ ध्वजौ च दृष्ट्वा संसक्तौ विस्मयः समपद्यत ॥ हस्तिकक्षं च कर्णस्य वानरं च किरीटिनः ७ तौरथौ संप्रसक्तौ तु दृष्ट्वा
भारतपार्थिवाः ॥ सिंहनादरवांश्चक्रुः साधुवादांश्च पुष्कलान् ८ दृष्ट्वा च द्वैरथं ताभ्यां तत्र योधाः सहस्रशः ॥ चक्रुर्बाहुस्वनांश्चैव तथा चैवावधूननम् ९ आजगुः कुरव
स्तत्र वादित्राणि समंततः ॥ कर्णं प्रहर्षयिष्यंतः शंखान् दध्मुश्च सर्वशः १० तथैव पांडवाः सर्वहर्षयंतो धनंजयम् ॥ तूर्यशंखानि नादेन दिशः सर्वाव्यनादयन् ११ क्ष्वे
डितास्फोटितोत्कुष्ठैस्तुमुलं सर्वतोऽभवत् ॥ बाहुशब्दैश्च शूराणां कर्णार्जुनसमागमे १२ तौ दृष्ट्वा पुरुषव्याघ्रौ रथस्थौ रथिनां वरौ ॥ प्रगृहीतमहाचापौ शरशक्तिध्व
जायुतौ १३ वर्मिणौ बद्धनिस्त्रिंशौ श्वेताश्वौ शंखशोभितौ ॥ तूणीरवरसंपन्नौ द्वावप्येतौ सुदर्शनौ १४ रक्तचंदनदिग्धांगौ समदौ गोवृषाविव ॥ चापविद्युद्धजोपे
तौ शस्त्रसंपत्तियोधिनौ १५ चामरव्यजनोपेतौ श्वेतच्छत्रोपशोभितौ ॥ कृष्णशल्यरथोपेतौ तुल्यरूपौ महारथौ १६ सिंहस्कंधौ दीर्घभुजौ रक्ताक्षौ हेममालिनौ ॥
सिंहस्कंधप्रतीकाशौ व्यूढौ रस्कौ महाबलौ ॥ अन्योन्यवधमिच्छंताव न्योन्यजयकांक्षिणौ १७ अन्योन्यमभिधावंतौ गोष्ठे गोवृषभाविव ॥ प्रभिन्नाविव मातंगौ
सुसंरब्धा विवाचलौ १८ आशीविषां शिशुप्रख्यौ यमकालांतकोपमौ ॥ इंद्रवृत्राविव क्रुद्धौ सूर्यचंद्रसमप्रभौ १९ महाग्रहाविव क्रुद्धौ युगांताय समुत्थितौ ॥ देवग
र्भौ देवबलौ देवतुल्यौ च रूपतः २० यदृच्छया समायातौ सूर्याचंद्रमसौ यथा ॥ बलिनौ समरे दृष्टौ नानाशस्त्रवरौ युधि २१ १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१

तौ दृष्ट्वा पुरुषव्याघ्रौ शार्दूलविधिष्ठितौ ॥ बभूव परमो हर्षस्तावकानां विशांपते २२ संशयः सर्वभूतानां विजये समपद्यत ॥ समेतौ पुरुषव्याघ्रौ प्रेक्ष्य कर्णधनं ज
यौ २३ उभौ वरायुधधरा बुभौरणकृतश्रमौ ॥ उभौ च बाहुशब्देन नादयंतौ नभस्तलम् २४ उभौ विश्रुतकर्माणौ पौरुषेण बलनच ॥ उभौ च सदृशौ युद्धे शंवरामर
राजयोः २५ कार्तवीर्यसमौ चोभौ तथा दाशरथे समौ ॥ विष्णुवीर्यसमौ चोभौ तथा भवसमौ युधि २६ उभौ श्वेतहयौ राजनरथप्रवरवाहिनौ ॥ सारथी प्रवरौ चैव
तयोरास्तां महारणे २७ ततो दृष्ट्वा महाराजराजमानौ महारथौ ॥ सिद्धचारणसंधानां विस्मयः समपद्यत २८ तव पुत्रास्ततः कर्णसबला भरतर्षभ ॥ परिवर्तुर्
हात्मानं क्षिप्रमाहवशो भिनम् २९ तथैव पांडवा हृष्टा हृष्टयुग्मपुरोगमाः ॥ परिवर्तुर्मात्मानं पार्थमप्रतिमं युधि ३० तावकानां रणे कर्णो ग्लहो ह्यासीद्विशांपते ॥ त
थैव पांडवेयानां ग्लहः पार्थो भवतदा ३१ त एव सभ्यास्तत्रासनप्रेक्षकाश्च भवन्स्मते ॥ तत्रैषां ग्लहमानानां ध्रुवौ जयपराजयौ ३२ ताभ्यां द्यूतं समासक्तं विज
यायेतराय च ॥ अस्माकं पांडवानां च स्थितानां रणमूर्धनि ३३ तौ तु स्थितौ महाराजसमरे युद्धशालिनौ ॥ अन्योन्यं प्रतिसंरब्धावन्व्यवधकां क्षिणौ ३४ ता
बुभौ प्रजिहीर्षतां विद्रवत्राविव प्रभौ ॥ भीमरूपधरावास्तां महाधूमाविवग्रहौ ३५ ततोऽतरिक्षे साक्षे पाविवादा भरतर्षभ ॥ मिथो भेदाश्च भूतानामासन्कर्णार्जुनां
तरे ३६ व्यश्रूयंत मिथो भिन्नाः सर्वलोकास्तुमारिष ॥ देवदानवगंधर्वाः पिशाचोरगराक्षसाः ३७ प्रतिपक्षग्रहं चक्रुः कर्णार्जुनसमागमे ॥ द्यौरासंस्मृतपुत्रस्य पक्षे
मातेव विधिता ३८ भूमिर्धनं जयस्यासीन्मातेव जयकांक्षिणी ॥ गिरयः सागराश्चैव नद्यश्च सजलास्तथा ३९ वृक्षाश्चोषधयश्चैव व्याश्रयंत परस्परम् ॥ असुरा
यातुधानाश्च गुह्यकाश्च परंतप ४० ते कर्णसमपद्यंत हृष्टारूपाः समंततः ॥ मुनयश्चारणाः सिद्धा वै न ते यावयांसि च ४१ रत्नानि निधयः सर्वे वेदाश्च ख्यानपंचमाः ॥
सोपवेदोपनिषदः सरहस्याः ससंग्रहाः ४२ वासुकिश्चित्रसेनश्च तक्षको मणिकस्तथा ॥ सर्पाश्चैव तथा सर्वे काद्रवेयाश्च सान्वयाः ४३ विषवंतो महाराजनागाश्चार्जुन
तोऽभवन् ॥ ऐरावताः सौरभेया वैशालेयाश्च भोगिनः ४४ एतेऽभवन् अर्जुनतः क्षुद्रसर्पाश्च कर्णतः ॥ ईहामृगा व्यालमृगामांगल्याश्च मृगद्विजाः ४५ पार्थस्य वि
जये राजन सर्वेषु वाभिसंसृताः ॥ वसवो मरुतः साध्या रुद्रा विश्वेऽश्विनौ तथा ४६ अग्निरिन्द्रश्च सोमश्च पवनोऽथ दिशो दश ॥ धनं जयस्य ते पक्षे आदित्याः कर्णतो
ऽभवन् ४७ विशः शुद्राश्च सूताश्च ये च संकरजातयः ॥ सर्वशस्ते महाराजराधेयमभजंस्तदा ४८ देवास्तु पितृभिः सार्धं सगणाः सपदानुगाः ॥ यमो वैश्रवणश्चैव वरु
णश्च यतोऽर्जुनः ४९ ब्रह्मक्षत्रं च यज्ञाश्च दक्षिणाश्चार्जुनं श्रिताः ॥ प्रेताश्चैव पिशाचाश्च क्रव्यादाश्च मृगांजलाः ५० राक्षसाः सहयादोभिः श्वसृगालाश्च कर्णतः ॥
देवब्रह्मनृपर्षीणांगणाः पांडवतोऽभवन् ५१ तुंबुरुप्रमुखाराज नृगंधर्वाश्च यतोऽर्जुनः ॥ राधेयाः सहैमोनया गंधर्वाः सारसांगणाः ५२

ईहामृगाः पक्षिगणाद्विपाश्च रथपात्तिभिः ॥ उह्यमानास्तथा मेघैर्वायुना च मनीषिणः ५३ दिदृक्षुः समाजग्मुः कर्णार्जुनसमागमम् ॥ देवदानवगंधर्वाणां गयक्षाः पत
त्रिणः ५४ महर्षयो वेदविदः पितरश्च स्वधाभुजः ॥ तपोविद्यास्तथोषध्यानां रूपबलान्विताः ५५ अंतरिक्षे महाराजविनदंतोऽवतस्थिरे ॥ ब्रह्मा ब्रह्मर्षि
भिः सार्धं प्रजापतिभिरेव च ५६ भवश्चैव स्थितो याने दिव्यं तं देशमागमत् ॥ समेतौ तौ महात्मानौ दृष्ट्वा कर्णधनं जयौ ५७ अर्जुनो जयतां कर्णमिति शक्रो ब्रवाति
दा ॥ जयतामर्जुनं कर्णं हति सूर्योऽभ्यभाषत ५८ हत्वाऽर्जुनं मम सुतः कर्णो जयतु संयुगे ॥ हत्वा कर्णं जयत्वद्यममपुत्रो धनं जयः ५९ इति सूर्यस्य चैवासो द्विवादो
वासवस्य च ॥ पक्षसंस्थितयोस्तत्र तयोर्विबुधसिंहयोः ॥ द्वैपक्ष्यमासीद्देवानामसुराणां च भारत ६० समेतौ तौ महात्मानौ दृष्ट्वा कर्णधनं जयौ ॥ अर्कपंतत्रयो लोकाः
सह देवर्षिचारणाः ६१ सर्वदेवगणाश्चैव सर्वभूतानियानि च ॥ यतः पार्थस्ततो देवा यतः कर्णस्ततोऽसुराः ६२ रथयूथपयोः पक्षौ कुरुपांडववीरयोः ॥ दृष्ट्वा प्रजाप
तिं देवाः स्वयं भुवमचोदयन् ६३ कोऽनयोर्विजयी देवकुरुपांडवयोधयोः ॥ समोऽस्तु विजयो देव एतयोर्नरसिंहयोः ६४ कर्णार्जुनविवादेन सर्वसंशयितं जगत् ॥
स्वयं भो ब्रूहि नस्तथ्यमेतयोर्विजयं प्रभो ६५ स्वयं भो ब्रूहि तद्वाक्यं समोऽस्तु विजयोऽनयोः ॥ तदुपश्रुत्य मधवाप्रणिपत्य पितामहं ६६ व्यज्ञापयत देवेश मिदं म
तिमतांवरः ॥ पूर्वभगवता प्रोक्तं कृष्णयोर्विजयोधुवः ६७ ततथास्तु नमस्तेऽस्तु प्रसीद भगवन्मम ॥ ब्रह्मेशानावथो वाक्यमूचतु स्त्रिदशेश्वरम् ६८ विजयो
धुवमेवास्य विजयस्य महात्मनः ॥ खांडवे ये हुतशुक्तोपितः सव्यसाचिना ६९ स्वर्गं च समनुप्राप्य साहाय्यं शक्रते कृतम् ॥ कर्णश्च दानवः पक्ष अतः कार्यः पराजयः
७० एवं कृतं भवेत्कार्यं देवानामेव निश्चितम् ॥ आत्मकार्यं च सर्वेषां गरीयस्त्रिदशेश्वर ७१ महात्मा फाल्गुनश्चापि सत्यधर्मरतः सदा ॥ विजयस्तस्य नियतं जाय
तेनात्र संशयः ७२ तोषितो भगवान्येन महात्मा वृषभध्वजः ॥ कथं वा तस्य न जयोजायते शतलोचन ७३ यस्य चक्रे स्वयं विष्णुः सारथ्यं जगतः प्रभुः ॥ मनस्वी
बलवानशूरः कृतास्त्रोऽथ तपोधनः ७४ विभर्ति च महातेजा धनुर्वेदमशेषतः ॥ पार्थः सर्वगुणोपेतो देवकार्यमिदं यतः ७५ क्लिश्यंते पांडवानि त्यं वनवासादिभिर्भृ
शम् ॥ संपन्नस्तपसा चैव पर्याप्तः पुरुषर्षभः ७६ अतिक्रमेच्च माहात्म्यादिष्टमप्यर्थपर्ययम् ॥ अतिकांते च लोकानामभावो नियतं भवेत् ७७ न विद्यते व्यवस्थानं
कुद्वयोः कृष्णयोः क्वचित् ॥ स्रष्टारौ जगतश्चैव सततं पुरुषर्षभौ ७८ नरनारायणावेतौ पुराणावपि सत्तमौ ॥ अनियम्यौ नियंतारावेतौ तस्मात्परंतपौ ७९ नैतयो
स्तु समः कश्चिद्विविदामानुषेष्वा ॥ अनुगम्यास्त्रयो लोकाः सह देवर्षिचारणैः ८० सर्वदेवगणाश्चापि सर्वभूतानियानि च ॥ अनयोस्तु प्रभावेन वर्तते निखिलं जगत्
८१ कर्णो लोकानयं मुख्यानां प्रोतु पुरुषर्षभः ॥ कर्णो वै कर्तनः शूरो विजयस्त्वस्तु कृष्णयोः ८२

वसुनांसमलोकत्वं मरुतां वासमाप्नुयात् ॥ सहितो द्रोणभीष्माभ्यां नाकलोकमाप्नुयात् ८३ इत्युक्तो देवदेवाभ्यां सहस्राक्षोऽब्रवीद्वचः ॥ आमं न्यसर्वभूतानि ब्रह्मे
शानानुशासनम् ८४ श्रुतं भवाद्विर्यं प्रोक्तं भगवद्भ्यां जगद्धितं ॥ ततश्चानान्यथा तद्धितं ध्वं विगतज्वराः ८५ इति श्रुत्वेन्द्रवचनं सर्वभूतानि मारिष ॥ विस्मि
तान्यभवन् राजन् पूजयांचक्रिरेतदा ८६ व्यसृजंश्च सुगंधीनि पुष्पवर्षाणि हर्षिताः ॥ नानारूपाणि विबुधा देवतूर्याण्यवा दयन् ८७ दिदृक्षुश्चाप्रतिमं द्वैरथं नर
सिंहयोः ॥ देवदानवगंधर्वाः सर्व एवावतस्थिरे ८८ रथौ तयोः श्वेतहयौ दिव्यौ युक्तौ महात्मनोः ॥ यौ तौ कर्णार्जुनौ राजन् प्रहृष्टौ व्यवतिष्ठताम् ८९ समागता लो
कवीराः शंखान् दध्मुः पृथक् पृथक् ॥ वासुदेवार्जुनौ वीरौ कर्णशल्यौ च भारत ९० तद्भीरुसंत्रासकरं युद्धं समभवत्तदा ॥ अन्योन्यस्पर्धिनो रुग्रं शक्रशंवरयोरिव ९१
तयोर्ध्वजौ वीतमलौ शुशुभाते रथो स्थितौ ॥ राहुकेतू यथाऽऽकाशे उदितौ जगतः क्षये ९२ कर्णस्याशी विषाणि भारत्नसारमयो दृढा ॥ पुरंदरधनुः प्रख्याहस्तिक
क्ष्याविराजते ९३ कपिश्रेष्ठस्तु पार्थस्य व्यादितास्य इवांतकः ॥ दंष्ट्राभिर्भीषयन् भाभिर्दुर्निरीक्ष्योरविर्यथा ९४ युद्धाभिलाषु को भूत्वा ध्वजो गांडीवधन्वनः ॥
कर्णध्वजमुपातिष्ठत्स्वस्थानाद्वेगवान् कपिः ९५ उत्पपात महावेगः कक्ष्यामभ्याहनतदा ॥ नखैश्च दशनैश्चैव गरुडः पन्नगं यथा ९६ सांकिं किं गीकाभरणा कालपाशो
पमाऽऽयसी ॥ अभ्यद्रवत्सु संरब्धा हस्तिकक्ष्याऽथ तं कपिं ९७ तयोर्घोरतरे युद्धे द्वैरथे धूतआहिते ॥ प्राकुर्वतां ध्वजौ युद्धं पूर्वं पूर्वतरंतदा ९८ हयाहयानभ्य
हेषन् स्पर्धमानाः परस्परम् ॥ अविध्यत् पुंडरीकाक्षः शल्यं नयनसायकैः ९९ शल्यश्च पुंडरीकाक्षं तथैवाभिसमैक्षत ॥ तत्राजयद्वासुदेवः शल्यं नयनसायकैः
१०० कर्णं चाप्यजयद्दृष्ट्वा कुंतीपुत्रो धनंजयः ॥ अथाब्रवीत्सूतपुत्रः शल्यमाभाष्य सस्मितम् १ यदि पार्थो रणे हन्यादद्य मामिह कर्हिचित् ॥ किं करिष्यसि संग्रामे
शल्यसत्यमथोच्यताम् २ ॥ शल्य उवाच ॥ यदि कर्णो रणे हन्यादद्य त्वां श्वेतवाहनः ॥ उभावेकरथेनाहं हन्यां माधव पांडवौ ३ ॥ संजय उवाच ॥ एवमेव तु
गोविंदमर्जुनः प्रत्यभाषत ॥ तं प्रहस्या ब्रवीत्कृष्णः सत्यं पार्थमिदं वचः ४ पतेद्दिवाकरः स्थानाच्छुष्येदापि महोदधिः ॥ शैत्यमग्निरियान्नत्वाहं न्यात्कर्णो धनंजय
५ यदि चैतत्कथंचित्स्याल्लोकपर्यासनं भवेत् ॥ हन्यां कर्णं तथा शल्यं बाहुभ्यामेव संयुगे ६ इति कृष्णवचः श्रुत्वा प्रहसन् कपिकेतनः ॥ अर्जुनः प्रत्युवाचे दंष्ट्रकृष्णम
क्लिष्टकारिणम् ७ मम तावदपर्याप्तौ कर्णशल्यौ जनार्दन ॥ सपताकध्वजं कर्णं शल्यं रथवाजिनम् ८ सच्छत्रकवचं चैव सशक्तिशरकार्मुकम् ॥ द्रष्टाऽस्य द्यरणे
कृष्णशरैश्छिन्नमनेकधा ९ अद्यैव सरथं साश्वं सशक्तिकवचायुधम् ॥ संचूर्णितमिवारण्ये पादपदंतिना यथा १० अद्य राघेयभार्याणां विधव्यं समुपस्थितम् ॥
ध्रुवं स्वप्रेष्वनिष्ठानि ताभिर्दृष्टानि माधव ११ द्रष्टाऽसि ध्रुवमद्यैव विधवाः कर्णयोषितः ॥ नहि मेशाम्यते मन्युर्यदनेन पुराकृतम् १२

॥८५॥

११३ । १४ । १५ । १६ । १७ ॥ इति क० मी० मा० मा० सप्तशतीतितमोऽध्यायः ॥ ८७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ तदिति १ । २ द्विषतः शत्रुन ९ । १४ । ५ । ६ एकीमुख्यौ
कृष्णासभागताद्विष्णुनादीर्घदर्शना ॥ अस्मांस्तथाऽवहसताक्षिपताचपुनःपुनः ११३ अद्यद्रष्टाऽसिगोविंदकर्णमुन्मथितंमया ॥ वारणेनेवमतेनपुष्पितं
जगतीरुहम् १४ अद्यतामधुरावाचःश्रोताऽसिमधुसूदन ॥ दिष्ट्याजयसिवाष्ण्यैइतिकर्णेनिपातिते १५ अद्याभिमन्युजननीप्रहृष्टःसांत्वयिष्यसि ॥ कुन्तो
पितृष्वसारंचप्रहृष्टःसमजनादन १६ अद्यवाष्पमुखीकृष्णासांत्वयिष्यसिमाधव ॥ वाग्भश्चासृतकल्पाभिर्धर्मराजंचपांडवम् ११७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेकर्ण
पर्वणि कर्णार्जुनसमागमेद्वैरथेसप्तशतीतितमोऽध्यायः ॥ ८७ ॥ ॥ संजयउवाच ॥ तद्देवनागासुरासिद्धयक्षैर्गंधर्वरक्षाप्सरसांचसंघैः ॥ ब्रह्मर्षिराजर्षिपुपर्णजुष्टं
बभौवियद्विस्मयनीयरूपम् १ नानद्यमानानिनेदैर्मनोजैर्वादित्रगीतस्तुतिनृत्यहासैः ॥ सर्वेऽतरिक्षंददृशुर्मुप्याःखस्थाश्चतद्विस्मयनीयरूपम् २ ततःप्रह
ष्टाःकुरुपांडुयोधावादित्रशंखस्वनसिंहनादैः ॥ विनादयंतोवसुधांदिशश्चस्वनेनसर्वांचद्विषतोनिजघ्नुः ३ नराश्वमातंगरथैःसमाकुलंशरासिशक्त्यूर्ध्विनिपातदुःस
हम् ॥ अभीरुजुष्टंहतदेहसंकुलंरणाजिरंलोहितमावभौतदा ४ बभूवयुद्धंकुरुपांडवानांयथासुराणामसुरैःसहामवत् ॥ तथाप्रवृत्तेतमुलेसुदारुणधनंजयस्याधि
रथेश्वसायकैः ५ दिशश्चसैन्यंचशितैरजिह्वैःपरस्परंप्रावृणुतांसुदंशितैः ॥ ततस्त्वदीयाश्चपरेचसायकैःकृतेऽधकारेददृशुर्नकिंचन ६ भयातुराएकरथौसमाश्र
यंस्ततोऽभवत्त्वहुतमेवसर्वतः ॥ ततोऽस्त्रमस्त्रेणपरस्परंतौविभूयवाताविवपूर्वपश्चिमौ ७ घनाधकारोविततेतमोनुदौयथोदेतौतद्वदतीवरेजतुः ॥ नचाभिसर्त
व्यमितिप्रचोदिताःपरेत्वदीयाश्चतथाऽवतस्थिरे ८ महारथौतौपरिवार्यसर्वतःसुरासुराःशंबरवासवावित्र ॥ मृदंगभेरीपणवानकस्वनैःससिंहनादैर्नदतुर्नरोत्तमौ ९
शशांकसूर्याविवमेघानिःस्वनैर्विरेजतुस्तौपुरुषर्षभौतदा ॥ महाधनुर्मंडलमध्यगावुभौसुवर्चसौबाणसहस्रदीधिति १० दिधक्षमाणौसचराचरंजगद्युगांतसूर्याधि
वदुःसहोरणे ॥ उभावजेयावाहितांतकावुभावुभौजिघांसूकृतिनौपरस्परम् ११ महाहवेवीतभयौसमीयतुर्भेदंजंभाविवकर्णपांडवौ ॥ ततोमहाबाणमहा
धनुर्धरौविमुंचमानाविषुभिर्भयानकैः १२ नराश्वनागानामितान्निजघ्नतुःपरस्परंचापिमहारथौनृप ॥ ततोविसृष्टुःपुनरदितानरानरोत्तमाभ्यांकुरुपां
डवाश्रयाः १३ सनागपत्त्यश्वरथादिशोदशतथायथासिंहहतावनौकसः ॥ ततस्तुदुर्योधनभोजसौबलाःकृपेणशारद्वतसूनुनासह १४ महारथाःपंचधनं
जयाच्युतौशरैःशरीरार्तिकरैरताडयन् ॥ घनंषितेषामिषुधीनध्वजान्हयात्रयांश्चसूतांश्चधनंजयःशरैः १५ समंप्रमथ्याशुपरान्समततःशरोत्तमैर्द्वादश
भिश्चसूतजम् ॥ अथाभ्यधावंस्वारिताःशतंरथाःशतंगजाश्चार्जुनमाततायिनः १६ शकास्तुपारायवनाश्चसादिनःसहैवकांजवरेर्जिघांसवः ॥ वरायु
धान्पाणिगतैःशरैःसहसुरैर्न्यक्तंत्प्रपतन्नशिरांसिच १७

स्थौरस्थिनौकर्णार्जु नौष्कौचतौरथायेतिविग्रहः ७

तमोनुदीसूर्यचंद्रो नचअभिप्लव्ठव्यं नापयातव्यमिति निषेधेन प्रचोदिताः प्रेरिताः ८ । ९ । १० । ११ । १२ विमृष्टः विमृष्टताः १३ पञ्चैवावशिष्टा इत्याह तत्तदिति १४ । १५ । १६ । १७

१८। १९। २०। २१। २२। २३। २४। २५। २६। २७। २८ निसर्गतहृत्सहजमित्रस्वोपपादनं साम्राप्तीत्या प्रसन्नैराज्यार्धदानेनहितं अर्जुनकोपशमनेनेतिचतुर्धा
 ह्यांश्चनार्गांश्चरथांश्चयुध्यतो धनंजयः शत्रुगणानक्षितौक्षिणोत् ॥ ततोऽतरिक्षे सुरतूर्यनिःस्वनाः ससाधुवादाहवितैः समीरिताः १८ निपेतुरप्युत्तमपुष्पवृष्टयः
 सुगंधिगंधाः पवनेरिताः शुभाः ॥ तदहुतं देवमनुष्यसाक्षिकं समीक्ष्य भूतानि विसिस्मियुस्तदा १९ तवात्मजः सूतसुतश्चनव्यथानविस्मयं जग्मतुरेकानि श्वयौ ॥
 अथाब्रवीद्ग्रीणसुतस्तवात्मजं करं करेण प्रतिपीडयसांत्वयन् २० प्रसीददुर्योधनशाम्यपांडवैरलं विरोधेन विगस्तुविग्रहम् ॥ हतोगुरुर्ब्रह्मसमीपमास्त्रवितथैवभी
 ष्मप्रमुखामहारथाः २१ अहंत्ववध्यो ममचापिमातुलः प्रशाधिराज्यं सहपांडवैश्चिरम् ॥ धनंजयः शाम्यातिवार्तिमयाजनादनो नैवाविरोधमिच्छति २२ युधि
 ष्ठिरेभूतहितेरतः सदा वृकोदरस्तद्वशस्तथायमौ ॥ त्वयातुपाथैश्चकृते च संविदे प्रजाः शिवं प्राप्नुयुरिच्छया तव २३ व्रजंतु शेषाः स्वपुराणि बांधवानिवृतयुद्धाश्चम
 वंतु सैनिकाः ॥ नचेद्वचः श्रोष्यसि मे नराधिप ध्रुवप्रतप्ताऽसि हतोऽरिभिर्युधि २४ इदं च दृष्टं जगता सहत्वया कृतं यदेकेनाकिरीटमालिना ॥ यथानकुर्याद्बलाभिन्नचा
 तकोनचापिघाता भगवान्नयक्षराट् २५ अतोऽपि भूयान् स्वगुणैर्धनं जयोनचातिवार्तिप्यातिमेव चोऽखिलम् ॥ तवानुयात्रां च सदा करिष्यति प्रसीदराजेंद्रशमं त्वमा
 मुहि २६ ममापिमानः परमः सदा त्वयि ब्रवीम्यतस्त्वां परमाच्चसौ हृदात् ॥ निवारयिष्यामि च कर्णमप्यहं यदा भवान्सप्रणयो भविष्यति २७ वदंति मित्रं सहजं विच
 क्षणास्तथैव साम्राचधनेन चार्जितम् ॥ प्रतापतश्चोपनर्तचतुर्विधं तदस्ति सर्वं तव पांडवेषु २८ निसर्गतस्ते तव वीरबांधवाः पुनश्च साम्रासमवाप्नुहि प्रभो ॥ त्व
 यि प्रसन्नेयादि मित्रतां गते हितं कृतं स्याज्जगतस्त्वयाऽतुलम् २९ स एव मुक्तः सुहृदावचो हितं विचिंत्य निःश्वस्य च दुर्मनाऽब्रवीत् ॥ यथाभवानाहसखेतथैव तन्ममा
 पिविज्ञापयतीवचः शृणु ३० निहत्य दुःशासनमुक्तवान्वचः प्रसह्य शार्दूलवदेष दुर्मतिः ॥ वृकोदरस्तद्वदये ममास्थितं न तत्परोक्षं भवतः कुतः शमः ३१ नचापिकर्णं
 प्रसहेद्रणेऽर्जुनो महागिरिर्मैरुमिवोद्यमारुतः ॥ नचाश्वसिष्यंति पृथात्मजामयि प्रसह्य वैरं बहुशो विचिंत्य ३२ नचापिकर्णं गुरुपुत्रसंयुगादुपारमेत्यर्हसि वक्तुम
 च्युत ॥ श्रमेण युक्तो महताऽद्य फाल्गुनस्तमेष कर्णः प्रसमं हानिप्यति ३३ तमेव मुक्ताऽप्यनुनीय चासकृतवात्मजः स्वाननुशास्ति सैनिकान् ॥ समाहिताऽभिद्र
 वताहितान्ममसबाणहस्ताः केमुजोषमासत ३४ ॥ इति श्रीम० कर्णप० अश्वत्थामवाक्ये अष्टाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८८ ॥ ॥ ॥ ॥ संजय उवाच ॥
 तौ शंखभेरीनिनदे समृद्धे समीयतुः श्वेतहयौ नराग्र्यौ ॥ वैकर्तनः सूतपुत्रोऽर्जुनश्च दुर्मतिरेतवपुत्रस्य राजन् १ यथागजौ हैमवतौ प्राभिन्नौ प्रवृद्धदंता विववा
 सितार्थे ॥ तथा समाजग्मतुरुग्रवीर्यौ धनंजयश्चाधिराथि श्वधीरौ २ बलाहकेनेव महाबलाहको यदृच्छया वागिरिणा यथागिरिः ॥ तथा धनुर्ज्यातिलनो मेनिः
 स्वनैः समीयतुस्ताविषुवर्षवर्षिणौ ३

पक्षोऽपि विवृतः १९। ३० वधो दुर्योधनस्य हतस्य शिरः ॥८६॥
 पदातादायिष्याभीत्येव रूपं ३१ यथाऽर्जुनः कर्णेन प्रसहेत्तदपि भवतः परेक्षेनेति पूर्वेषां न्वयः ३१। ३३। ३४ ॥ इति क० नी० भा० अष्टाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८८ ॥ ताविति १। २। ३

४। ५। ६। ७। ८। ९। १०। ११। १२। १३। १४ केतार्थस्थानार्थनीडेपक्षिगणाद्वदेहेबाणालिपंतद्वदयः १५ संवान्बाणसंवान् १६। १७। १८। १९। २०। २१। २२। २३
 प्रवृद्धशृंगद्वमवीरुदोषधी प्रवृद्धनानाविधनिर्झरौकसौ ॥ यथाऽचलावाचलितौ महाबलौ तथा महास्त्रैरितरेतरंहतः ४ ससन्निपातस्तुतयोर्महानभूत्सुरेश्वरोचन
 योर्यथापुरा ॥ शरैर्विनुत्रांगनियंतृवाहयोः सुदुःसहोऽन्यैः कटुशोणितोदकः ५ प्रभूतपद्मोत्पलमस्य कच्छपौ महाहृद्रीपक्षिगणैरिवावृत्तौ ॥ सुसन्निष्ठवा निलो
 द्वतौ यथातथारथौ तौ ध्वजिनौ समीयतुः ६ उभौ महेंद्रस्य समानविक्रमावुभौ महेंद्रप्रतिमौ महारथौ ॥ महेंद्रवज्रप्रतिमैश्च सायकैर्महेंद्रवृत्राविवसंप्रजघ्नतुः ७
 सनागपत्त्यश्वरथेषु भेबले विचित्रवर्माभरणां वरायुधे ॥ चक्रं पतुर्विस्मयनीय रूपे विद्यताश्चार्जुनकर्मसंयुगे ८ भुजाः सवस्त्रांगुलयः समुच्छ्रिताः ससिंहनादैर्ह
 षितैर्दिदृक्षुभिः ॥ यदर्जुनो मत्तइवाद्रिपो द्विपंसमभ्ययादाधिरथि जिघांसया ९ उदक्रोशन्सोमकास्तत्र पार्थपुरः सराश्चार्जुनभिधिकर्णम् ॥ छिद्यस्य मूर्धानमलं
 चिरेण श्रद्धांचराज्या दृतराष्ट्रसूतोः १० तथाऽस्माकं बहवस्तत्रयोधाः कर्णं तथायाहियाहव्यवोचन् ॥ जह्यर्जुनं कर्णशरैः सुतीक्ष्णैः पुनर्वनं यातुचिराय पार्थाः ११
 तथा कर्णः प्रथमं तत्र पार्थमहेषुभिर्दशभिः प्रत्यविध्यत् ॥ तंचार्जुनः प्रत्यविध्यच्छिताग्रैः कक्षांतरे दशभिः संप्रहस्य १२ परस्परंतौ विशिखैः सुपुंखैस्ततस्ततः सूत
 पुत्रोऽर्जुनश्च ॥ परस्परंतौ विभिदुर्विर्मदं सुभीममभ्यापततुश्च हृष्टौ १३ ततोऽर्जुनः प्रासृजदुग्धन्वाभुजावुभौ गांडिवं चानुमृज्य ॥ नाराचनालीकवराहकर्णान्क्षु
 रांस्तथासांजलिकार्धचंद्रान् १४ ते सर्वतः समकीर्यंतराजन् पार्थेष्वः कर्णरथं विशंतः ॥ अवाङ्मुखाः पक्षिगणादिनां तेषां तिकेतार्थमिवाशुवृक्षम् १५ यानर्जुनः स
 भ्रुकुटीकटाक्षं कर्णाय राजन्नसृजज्जितारिः ॥ तान्सायकैर्मते सूतपुत्रः क्षिप्तान्क्षिप्तान्पांडवस्याशुसंधान् १६ ततोऽस्त्रमाग्रेयमामित्रसाधनं मुमोच कर्णाय महेंद्रसूनुः ॥
 भूम्यंतरिक्षे च दिशोऽर्कमार्गं प्रावृत्त्य देहोऽस्य बभूव दीप्तः १७ योधाश्च सर्वे ज्वलिता वराभृशं प्रदुहवुस्तत्र विदग्धवस्त्राः ॥ शब्दश्च वीरोऽतिबभूव तत्र यथावनेषु वन
 स्य दह्यतः १८ तद्दीक्ष्य कर्णो ज्वलनास्त्रमुद्यतं सवारुणं तत्प्रशमार्थमाहवे ॥ समुत्सृजन् सूतसुतः प्रतापवान्सतेन वान्दिशमपां वभूव १९ बलाहकौ च श्वदिशस्तर
 स्वीचकार सर्वास्तिमिरेण संवृताः ॥ ततो धरित्री धरतुल्यरोधसः समंततो वै परिवार्य वारिणा २० तैश्चातिवेगात्स तथाविधोऽपि नीतः शमं वाहिरतिप्रचंडः ॥ बला
 हकैरेव दिगंतराणि व्याप्तानि सर्वाणि यथानभश्च २१ तथा च सर्वास्तिमिरेण वै दिशो मेघैर्वृतान् प्रदृश्येत किंचित् ॥ अथापोवाह्याभ्रसंधान्समस्तान्वायव्याघ्रेणाप
 ततः सकर्णात् २२ ततोऽप्यस्त्रंदयितं देवराज्ञः प्रादुश्चक्रे वज्रमतिप्रभावम् ॥ गांडीवज्यां विशिखांश्चानुमंय धनंजयः शत्रुभिरप्रवृष्ट्यः २३ ततः क्षुरप्रांजलिकार्ध
 चंद्रानालीकनाराचवराहकर्णाः ॥ गांडीवतः प्रादुरासन्सुतीक्ष्णाः सहस्रशो वज्रसमानवेगाः २४ ते कर्णमासाद्य महाप्रभावाः सुतेजनागार्धपत्राः सुवेगाः ॥ गात्रेषु
 सर्वेषु हयेषु चापिशरासने युगचक्रे ध्वजे च २५ निर्भिद्यतूर्णं विविशुः सुतीक्ष्णास्ताक्ष्यत्रस्ताभूमिभिवोरगास्ते ॥ शराचितांगोऽधिराद्रिगात्रः कर्णस्तदारोषविवृत
 नेत्रः २६ दृढज्यमानाम्यसमुद्रघोषं प्रादुश्चक्रे भार्गवास्त्रमहात्मा ॥ महेंद्रशस्त्राभिमुखान्विमुक्तांश्छित्त्वा कर्णः पांडवस्येषु संधान् २७

तस्यास्त्रमस्त्रेण निहत्य सोऽथ जघान संख्ये रथनागपत्नीन् ॥ अमृष्यमाणश्च न हेंद्रकर्महारणे भार्गवास्त्रप्रतापात् २८ पंचालानां प्रवरांश्चापियो धानक्रोधाविष्टः सु
तपुत्रस्तरस्वी ॥ बाणैर्विव्याधा हवे सुप्रमुक्तैः शिलाशितैरुक्मपुंखैः प्रसह्य २९ तत्पंचालाः सोमकाश्चापिराजन् कणेनाजौ पीडयमानाः शरौ च ॥ क्रोधाविष्टा वि
व्यधुस्तं समं तात्तीक्ष्णैर्बाणैः सुतपुत्रं समं ताः ३० तावमुत पुत्रो निजवानबाणैः पंचालानां रथनागाश्च संवात् ॥ अभ्यर्दयद्वाणगणैः प्रसह्य विद्धा हर्षात्संगरे सुतपु
त्रः ३१ तेभिर्न देहाव्यसवो निपेतुः कर्णे पुभिर्भूमितले स्वनंतः ॥ कुद्धेनासिंहेन यथेभयूथामहावने भीमवलेन तद्वत् ३२ पंचालानां प्रवरान्संनिहत्य प्रसह्य यो धानखि
लानदीन् ॥ ततः सराजन्विरराज कर्णो यथाऽवरे भास्कर उग्ररश्मिः ३३ कर्णस्य मत्वा तु जयं वदीयाः परां मुदं सिंहनादांश्च कुः ॥ सर्वे ह्यमन्यंत भृशहतौ च कर्णेन कृ
ष्णाविति कौरवेन्द्र ३४ तत्तादृशं प्रेक्ष्य महारथस्य कर्णस्य वीर्यं च परैरसह्यम् ॥ दृष्ट्वा च कर्णेन धनं जयस्य तथाऽऽजिमध्ये निहतं तदस्त्रम् ३५ ततस्त्वमर्षी क्रोधसं दीप्त
नेत्रो वातात्मजः पाणिना पाणिमाच्छेत् ॥ भीमोऽब्रवीदर्जुनं सत्यसंधमपि तोनिः श्वसन् जातमन्युः ३६ कथं नु पापोऽयमपेतधर्मः सुतात्मजः समरेऽयं प्रसह्य ॥ पं
चालानां यो धमुखाननेकात्रिजघ्निवांस्तव जिष्णोसमक्षम् ३७ पूर्वदेवैरजितं कालकेयः साक्षात्स्थानोर्बाहुसंस्पर्शमेत्य ॥ कथं नु त्वामुत पुत्रः किरीटि त्रयेषुभिर्दश
भिः प्रागविध्यत् ३८ त्वया क्षिप्तांश्चाग्रसद्वाणसंचानाश्चर्यमेतत्प्रतिभाति मेऽद्य ॥ कृष्णापरिक्लेशमनुस्मरत्वं यथाऽब्रवीत्पंडितान् स्मवाचः ३९ रूक्षाः सुतीक्ष्णाश्च
हि पापबुद्धिः सुतात्मजोऽयं गतभीर्दुरात्मा ॥ संस्मृत्य सर्वतदिहाद्यपापं जह्या शुर्कर्णयुधिसव्यसाचिन् ४० कस्मादुपेक्षां कुहो केरीटि बुपेक्षितुं नायमिहाद्यकालः ॥
यया घृत्या सर्वभूतान्यजैर्षीर्ग्रासं ददत्वा डवे पावकाय ४१ तया घृत्या सुतपुत्रं जहिवमहं चैनं गदया पोथयिष्ये ॥ अथाब्रवीद्वासुदेवोऽपि पार्थ दृष्ट्वा रथेषून् प्रतिहन्य
मानात् ४२ अमीमृदत्सर्वपातेऽद्य कर्णो ह्यस्त्रैरस्त्रां किमिदं भो किरीटिन् ॥ सवीरकिं मुह्यसि नावधत्सेन दंत्येते कुरवः संप्रहृष्टाः ४३ कर्णपुरस्कृत्या विदुर्हि सर्वे तवास्त्रम
स्त्रैर्विनिपात्यमानम् ॥ यया घृत्या निहतं तामसास्त्रयुगे युगे राक्षसाश्चापि घोराः ४४ दंभोद्भवाश्चासुराश्चाहवेषु तया घृत्या जहिकर्णं त्वमद्य ॥ अनेन चास्य क्षुरने
मिनाऽद्य संछिदिमूर्धानमरेः प्रसह्य ४५ मया विमृष्टेन सुदर्शनेन वज्रेण शक्रो न मुचेरिवारेः ॥ किरातरूपी भगवान्सुघृत्या त्वयामहात्मा परितोषितोऽभूत् ४६
तां त्वं पुनर्वीरघृतिं गृहीत्वा सहानुबंधं जहिसूतपुत्रम् ॥ ततो महीं सागरमेखलां त्वंसपत्तनां ग्रामवतीं समृद्धाम् ४७ प्रयच्छराज्ञे निहतारि संघायं शश्वपार्था तुल
मा मुहिवम् ॥ स एव मुक्तोऽतिबलो महात्मा चकार बुद्धिं हि वधाय सौतेः ४८ स चोदितो भीमजना र्दनाभ्यां स्मृत्वा तथाऽऽत्मानमवेक्ष्य सर्वम् ॥ इहात्मनश्चागम
ने विदित्वा प्रयोजनं केशवमित्युवाच ४९

यणस्य च हृद्भूमौ प्रयोजनं भूभारावतरणं विदित्वा स्मृत्वा ४९

प्रादुष्करो म्येष महास्त्रमुग्रं शिवाय लोकस्य वधाय सौतेः ॥ तन्मेऽनुजानातुमवान्सुराश्च ब्रह्मा भवो वेदविदश्च सर्वे ५० इत्युच्य देवं स तु सव्यसाचीनमस्त्रत्वा ब्रह्मणे
सोऽमितात्मा ॥ तदुत्तमं ब्राह्ममसह्यमस्त्रं प्रादुश्चक्रे मनसायादिवेयम् ५१ तदस्य हत्वा विरराज कर्णो मुक्ताशरान्मेघइवांशुधाराः ॥ समीक्ष्य कर्णेन किरीटिन् स्तु
तथाऽऽजिमध्ये निहतं तदस्त्रम् ५२ ततोऽमर्षी बलवानक्रोधदीप्तो भीमोऽब्रवीदर्जुनं सत्यसंधम् ॥ ननु त्वाऽऽहुर्वेदितारं महास्त्रं ब्राह्मं विधेयं परमं जनास्तव ५३
तस्मादन्यद्योजयसव्यसाचिन्निति स्मोक्तो योजयत्सव्यसाची ॥ ततो दिशः प्रदिशश्चापि सर्वाः समावृणोत्सायकैर्भूरितेजाः ५४ गांडीवमुक्तैर्भुजगैरिवो ग्रैर्दिवाकरां
शुप्रतिमैर्ज्वलद्भिः ॥ सृष्टास्तु बाणा भरतर्षभेण शतं शतानीव सुवर्णपुंखाः ५५ प्राच्छादयन् कर्णरथं क्षणेन युगांतवन् ह्यर्ककरप्रकाशाः ॥ ततश्च शूलानि परश्वधा
नि चक्राणि नाराचशतानि चैव ५६ निश्चक्रमुधोरतराणि यो धास्ततो ह्यहन्यंत समं ततोऽपि ॥ छिन्नं शिरः कस्यचिदाजिमध्ये पपात यो धस्य परस्य कायात् ५७
भयेन सोऽप्याशुपपातभूमावन्यः प्रणष्टः पतितं विलोक्य ॥ अन्यस्य सासिर्निपपातकृतो यो धस्य बाहुः करिहस्ततुल्यः ५८ अन्यस्य सव्यः सहवर्मणा च क्षुरप्रकृ
तः पतितो धरण्याम् ॥ एवं समस्तानपि यो धमुख्यान् विध्वंसयामास किरीटमाली ५९ शरैः शरीरांतकरैः सुधोरैर्दौयो धनं सैन्यमशेषमेव ॥ वैकर्तनेनापितथाऽऽ
जिमध्ये सहस्रशो बाणगणाविसृष्टाः ६० ते घोषिणः पांडवमभ्युपेयुः पर्जन्यमुक्ता इव वारिधाराः ॥ ततः स कृष्णं च किरीटिन् च वृकोदरं चाप्रतिमप्रभावः ६१ त्रिभि
स्त्रिभिर्भीमवलो निहत्य ननादघोरं महतास्वरेण ॥ सकर्णवाणाभिहतः किरीटी भीमं तथा प्रेक्ष्य जनार्दनं च ६२ अमृष्यमाणः पुनरेव पार्थ शरान्दशष्टौ च समुद्रवर्ह ॥
सकेतुमेकेन शरेण विद्धा शल्यं चतुर्भिस्त्रिभिरेव कर्णम् ६३ ततः समुक्तैर्दशभिर्जघान सभापतिं कांचनवर्मनद्वम् ॥ सराजपुत्रो विशिरा विबाहुर्विवाजिसूतो विधनु
र्विकेतुः ६४ हतोरथाग्रादपतत्सरुग्णः परश्वधैः शालइवावकृतः ॥ पुनश्च कर्णो त्रिभिरष्टाभिश्च द्वाभ्यां चतुर्भिर्दशभिश्च विद्धा ६५ चतुःशतान् द्विरदान्सायुधान्यै
हत्वारथानष्टशतान् जघान ॥ सहस्रशोश्चाश्च पुनः ससादीनष्टौ सहस्राणि च पत्तिवीरान् ६६ कर्णसूतं सरथं सकेतुमदृश्यं मंजोगतिभिः प्रचक्रे ॥ अथाक्रोशत् कुरवो
वध्यमाना धनं जयेनाधिरथि समं तात् ६७ मुंचाभिविध्यार्जुनमाशुर्कर्णबाणैः पुराहंतिकुरून् समग्रात् ॥ सचोदितः सर्वयत्नेन कर्णो मुमोच बाणान्सुबहून् भीक्ष्णम्
६८ तेषां दुपंचालगणान्निजघ्नुर्मर्माच्छिदः शोणितपांसुदिग्धाः ॥ तावुत्तमो सर्वधनुर्धराणां महाबलौ सर्गसपत्नसाहौ ६९ निजघ्नतुश्चाहितसैन्यमुग्रमन्योन्यम
प्यस्त्रविदौ महास्त्रैः ॥ अथोपयातस्त्वारितो दिदृक्षुर्मत्रौषधीभिर्निरुजो विशल्यः ७० कृतः सुहृद्भिर्षजां वरिष्ठैर्युधिष्ठिरस्तत्र सुवर्णवर्मा ॥ तथोपयातं युधिधर्म
राजं दृष्ट्वा मुदा सर्वभूतान्यनंदन् ७१ राहोर्विमुक्तं विमलं समग्रं चंद्रयथैवाभ्युदितं तथैव ॥ दृष्ट्वा तु मुख्यावथ युध्यमानौ दिदृक्षवः क्षुरवरावरिष्ठौ ७२

कर्णचपार्थचविलोकयंतःखस्थामहीस्थाश्चजनाऽवतस्थुः ॥ सकासुकज्यातलसंनिपातःसुमुक्तबाणस्तुमुलोबभूव ७३ प्रतोस्तथान्योन्यमिषुप्रवेकैर्धनंजयस्या
धिरथेश्वतत्र ॥ ततोधनुर्ज्यासहसाऽतिरुष्टासुधोषमाच्छिद्यतपांडवस्य ७४ तस्मिन्क्षणेपांडवंसूतपुत्रःसमाचिनोत्क्षुद्रकाणांशतेन ॥ निर्मुक्तसर्पप्रतिमै
रभीक्ष्णंतैलप्रधौतैःखगपत्रवाजैः ७५ षष्ठ्याविभेदाशुचवासुदेवमनंतरंफाल्गुनमष्टमिश्च ॥ पूषात्मजोमर्मसुनिर्विभेदमरुत्सुतंचायुतशःशराग्रैः ७६ कृष्णं
चपार्थचतथाध्वजंचपार्थानुजान्सोमकान्पातयंश्च ॥ प्राच्छादयंस्तेविशिखैःपृषत्कैर्जीमूतसंधानमसिविसूर्य ७७ आगच्छतस्तान्विशिखैरनेकैर्व्यष्टंभयत्सूत
पुत्रःकृताखः ॥ तैरस्तमस्त्रांविनिहत्यसर्वजवानतेषांरथवाजिनागान् ७८ तथातुसैन्यप्रवरांश्चराजन्नभ्यर्दयन्मार्गणैःसूतपुत्रः ॥ तेभिन्नदेहाव्यसवोनिपेतुःकर्णे
षुभिर्भूमितलेस्वनंतः ७९ सिंहेनकुद्वेनयथाऽश्वयूथ्यामहाबलाभीमवलेनतद्वत् ॥ पुनश्चपंचालवरास्तथाऽन्येतदंतरेकर्णधनंजयाभ्यां ८० प्रस्कंदंतोवलि
नासाधुमुक्तैःकर्णेनबाणैर्निहताःप्रसह्य ॥ जयंमत्वाविपुलंवैत्वदीयास्तलान्निजघ्नःसिंहनादांश्चनेदुः ८१ सर्वेह्यमन्यंतवशेकृतौतौकर्णेनकृष्णावितितेविमर्दे ॥
ततोधनुर्ज्यामवनाम्यशीघ्रंशरानस्तानाधिरथैर्विधम्य ८२ सुसंरब्धःकर्णशरक्षतांगोरेणार्थःकौरवान्प्रत्यगृह्णात् ॥ ज्यांचानुमृज्याभ्यहनतलत्रेबाणांधकारं
सहसाचचक्रे ८३ कर्णचशल्यंचकुलंश्चसर्वान्बाणैरविध्यत्प्रसभंकिरीटी ॥ नपक्षिणोबभ्रमुरंतरिक्षेतदामहास्त्रेणकृतंस्वकारे ८४ वायुर्वियत्स्थैरीरितोभूतसं
घैरुवाहदिव्यःसुरभिस्तदानीं ॥ शल्यंचपार्थोदशभिःपृथक्कैर्धृशंतनुत्रेप्रहसन्नविध्यत् ८५ ततःकर्णद्वादशभिःसुमुक्तैर्विध्वापुनःसप्तभिरभ्यविद्वद्यत् ॥ सपा
र्थबाणासनवेगमुक्तैर्दृढाहतःपत्रिभिरुग्रवेगैः ८६ विभिन्नगात्रःक्षतजोक्षितांगःकर्णोबभौरुद्रइवाततेषुः ॥ प्रक्रीडमानोऽथश्मशानमध्येरौद्रेमुहूर्तेरुधिरार्द्रगात्रः
८७ ततस्त्रिभिस्तंत्रिदशाधिपोपमंशरैर्विभेदाधिरथिर्धनंजयम् ॥ शरांश्चपंचज्वलितानिवोरगान्प्रवेशयामासजिघांसयाऽच्युतम् ८८ तेवर्मभित्त्वापुरुषोत्तम
स्यसुवर्णचित्रान्यपतन्सुमुक्ताः ॥ वेगेनगमाविविशुःसुवेगाःस्नात्वाचकर्णादिमुखाःप्रतीयुः ८९ तान्पंचमल्लैर्दशभिःसुमुक्तैस्त्रिधात्रिधैकैकमथोच्चकर्त ॥ धनं
जयास्त्रैर्न्यपतन्नपृथिव्यामहाहयस्तक्षकपुत्रपक्षाः ९० ततःप्रजज्वालकिरीटमालीक्रोधेनकक्षप्रदहन्निवाग्निः ॥ तथाविनुन्नांगमवेक्ष्यकृष्णसर्वेषुभिःकर्णभुजप्रसृ
ष्टैः ९१ सकर्णमाकर्णविकृष्टमृष्टैःशरैःशरीरांतकैर्ज्वलद्भिः ॥ मर्मस्ववित्थ्यत्सचचालदुःखाद्वैवादवातिष्ठतधैर्यबुद्धिः ९२ ततःशरैर्धैःप्रदिशोदिशश्चरवेःप्रभाकर्ण
रथश्चराजन् ॥ अदृश्यमासीत्कुपितेधनंजयेतुषारनीहारवृत्तंयथानभः ९३ सचक्ररक्षानथपादरक्षान्पुरःसरान्पृष्ठगोपांश्चसर्वान् ॥ दुर्योधनेनानुमतानरिघ्नःसमु
द्यतान्सरथान्सारभूतान् ९४ द्विसाहस्रान्समरेसव्यसाचीकुरुप्रवीरानृषभःकुरूणां ॥ क्षणेनसर्वान्सरथाश्चसूतान्निनायराजन्क्षयमेकवीरः ९५ ९०।९१।९२।९३।९४।९५

९९ । १० ॥ इतिकर्णपर्वणिनीलकण्ठीये भारतभावदीपे अननवतितमोऽध्यायः ॥ ८९ ॥ ॥ ७ ॥ ततइति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४

ततोपलायंतविहायकर्णंतिवात्मजाःकुरवोयेऽशिश्रुः ॥ इतानपाकीर्यशरक्षतांश्चलालप्यमानांस्तनयानपितृंश्च ९६ ससर्वतःप्रेक्ष्यदिशोविश्रुन्यामयावदीर्णैः
कुरुभिर्विहीनः ॥ नविव्यथेभारततत्रकर्णःप्रहृष्टपुवार्जुनमभ्यधावत् ९७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेकर्णपर्वणिकर्णार्जुनद्वैतथेऊननवातितमोऽध्यायः ॥ ८९ ॥ ॐ ॥
॥ संजयउवाच ॥ ततःप्रयाताःशरपातमात्रमवस्थिताःकुरवोभिन्नसेनाः ॥ वियुत्प्रकाशंददृशुःसमंताद्धनंजयास्त्रंसमुदीर्यमाणम् १ तदर्जुनास्त्रंयसतिस्म
कर्णोवियद्गतंघोरतरैःशरैस्तत् ॥ कुद्धेनपार्थेनभृशामिसृष्टंवायकर्णस्यमहाविमर्दं २ उदीर्यमाणंस्मकुरुन्दहंतंसुवर्णपुंखैर्विशिखैर्ममर्दं ॥ कणस्त्वमोघेष्वसनं
दृढज्यंविस्फारयित्वाविमृजञ्छरौघान् ३ रामादुपातेनमहामहिम्नाह्यार्थवणेनारिविनाशनेन ॥ तदर्जुनास्त्रंव्यधमदहंतंकर्णस्तुबाणैर्निशितैर्महात्मा ४ ततोवि
मर्दःसुमहान्बभूवतत्रार्जुनस्याधिरथेश्वराजन् ॥ अन्योन्यमासादयतोःपृषत्कैर्विषाणघातैर्द्विपयोरिवोग्रैः ५ तत्रास्त्रसंघातसमावृतंतदाबभूवराजस्तुमुलंस्म
सर्वतः ॥ तत्कर्णपार्थोशरवृष्टिसंचैर्निरंतरंचक्रतुरंबरंतदा ६ ततोजालंबाणमयंमहांतंसर्वेऽद्राक्षु कुरवःसोमकाश्च ॥ नान्यंचभूतंददृशुस्तदातेवाणांधकारेतुमु
लेऽथकिंचित् ७ तौसंदधानावनिशंचराजन्समस्यंतौचापिशराननेकान् ॥ संदर्शयेतांयुधिमार्गान्विचित्रानघनुर्धरौतौविविधैःकृतास्त्रैः ८ तयोरेवंयुद्धयतौरा
जिमध्येसूतात्मजोऽभूदधिकःकदाचित् ॥ पार्थःकदाचित्त्वधिकःकिरीटीवीर्यास्त्रमायाबलपौरुषेण ९ दृष्ट्वातयोस्तंयुधिसंप्रहारंपरस्परस्यांतरमीक्षमाणयोः ॥
घोरंतयोर्दुर्विषहंरणेऽन्यैर्योधाःसर्वेविस्मयमभ्यगच्छन् १० ततोभूतान्यंतरिक्षस्थितानितौकर्णपार्थोप्रशंसुर्नरेन्द्र ॥ मांःकर्णसाध्वर्जुनसाधुचेतिवियत्सु
वाणीश्रूयतेसर्वतोऽपि ११ तस्मिन्विमर्देरथवाजिनोगैस्तदाऽभिघातैर्दलितेहिभूतले ॥ ततस्तुपातालतलेशयानोनागोऽश्वसेनःकृतवैरोऽर्जुनेन १२ राजं
स्तदाखाडवदाहमुक्तोविवेशकोपाद्वसुधातलेयः ॥ अथोत्पपातोर्ध्वगतिर्जवेनसंदृश्यकर्णार्जुनयोर्विमर्दम् १३ अयंहिकालोऽस्यदुरात्मनोवैपार्थस्यैवप्रतियात
नाय ॥ संचिंत्यतूणंप्रविवेशचैवकर्णस्यराजन्शररूपधारी १४ ततोऽस्त्रसंघातसमाकुलंतदाबभूवजन्यंविततांशुजालं ॥ तत्कर्णपार्थोशरसंघवृष्टिभिर्निरंतरंचक्र
तुरंबरंतदा १५ तद्वाणजालैकमयंमहांतंसर्वेऽत्रसन्कुरवःसोमकाश्च ॥ नान्यार्त्किंचिददृशुःसंपतद्वैवाणांधकारेतुमुलेऽतिमात्रम् १६ ततस्तौपुरुषव्याघ्रौसर्वलोक
धनुर्धरौ ॥ त्यक्तप्राणौरणेवीरौयुद्धश्रममुपागतौ ॥ समुत्क्षेपैर्वीक्षमाणौसितौचंदनवारिणा १७ सवालव्यजनैर्दिव्यैर्दिविस्थैरप्सरोगणैः ॥ शक्रसूर्यकराब्जाभ्यां
प्रमार्जितमुखाबुभौ १८ कर्णोऽथपार्थेनविशेषयद्यदाभृशंचपार्थेनशराभितप्तः ॥ ततस्तुवीरःशरविक्षतांगोदध्रेमनोह्येकशयस्यतस्य १९ ततोरिपुघ्नंसमघत
कर्णःसुसंचितंसर्पमुखंज्वलंतम् ॥ रौद्रंशरसन्नतमुग्रधौतंपार्थार्थमत्यर्थचिराभिगुप्तम् २० ॥ १५ बाणजालैकमयं दृष्ट्वेतिशेषः १६ । १७ । १८ । १९ । २०

१५ बाणजालिकमयं हृद्वेतिशेषः १६ । १७ । १८ । १९ । २०

सदाचित्तचंदनचूणशायितसुवर्णतूणीरशयमहार्चिषम् ॥ आकर्णपूर्णचविकृष्यकर्णः पार्थोन्मुखः संदधे चोत्तमौजाः २१ प्रदीप्तमैरावतवंशसंभवं शिरोजिहीर्षुधिस
व्यसाचिनः ॥ ततः प्रज्ज्वालदिशोनमश्चउल्काश्चवोराः शतशः प्रपेतुः २२ तस्मिंस्तुनागेधनुषिप्रयुक्तेहाहाकृतालोकपालाः सशक्राः ॥ नचापितं बुधेसूतपुत्रो
बाणेप्रविष्टयोगबलेननागम् २३ दशशतनयनोऽर्हिदृश्यबाणेप्रविष्टनिहतइतिसुतोमेसस्तगात्रोवभूव ॥ जलजकुसुमयोनिः श्रेष्ठभावोजितात्मात्रिदशपतिमवोच
न्माव्यथिष्ठाजयेथीः २४ ततोऽब्रवीन्मद्राजोमहात्मादृष्ट्वाकर्णप्रहितेषुतमुग्रम् ॥ नकर्णग्रीवामिषुरेषलप्स्यतेसमीक्ष्यसंधत्स्वशरं शिरोध्रम् २५ अथाब्रवीत्कोधसं
रक्तनेत्रोमद्राधिपंसूतपुत्रस्तरस्वी ॥ नसंधत्तेद्विः शरंशल्यकर्णो नमादृशाजिह्वयुद्धाभवंति २६ इतीदमुक्त्वाविसर्जतं शरं प्रयत्नतोर्वर्षणामिपूजितम् ॥ हतोऽसिवै
फाल्गुनइत्यधिक्षिपुवाचचोच्चैर्गिरमूर्जितावृषः २७ ससायकः कर्णभुजप्रसृष्टोदुताशनार्कप्रतिमः सुघोरः ॥ गुणच्युतः कर्णधनुः प्रमुक्तोवियद्गतः प्राज्वलदंतारिक्षे २८
तं प्रेक्ष्यदीप्तं युधिमाधवस्तुत्वरान्वितं सत्वरयैवलीलया ॥ पदाविनिष्पिप्यरथोत्तमं संप्रावेशयत्पृथिवीं किंचिदेव २९ क्षितिगताजानुभिस्तेऽथवाहाहेमच्छन्नाश्चंद्रमरी
चिवर्णाः ॥ ततोऽंतरिक्षेसुमहात्रिनादः संपूजनार्थं मधुसूदनस्य ३० दिव्याश्चवाचः सहसावभूदुदिव्यानिपुष्पाण्यथसिंहनादाः ॥ तस्मिंस्तथावैधरणीनिमग्रेस्थे
प्रयत्नान्मधुसूदनस्य ३१ ततः शरः सोऽन्यहनत्किरीटं तस्यैद्रदत्तंसुदृढं च धीमतः ॥ अथार्जुनस्योत्तमगात्रभूषणंधरावियतद्योसलिलेषुविश्रुतम् ३२ व्यालास्यसर्गो
त्तमयत्नमन्युभिः शरेणमूर्धः प्रजहारसूतजः ॥ दिवाकरैर्दुज्वलनप्रभत्विषंसुवर्णमुक्तामणिवज्रभूषितम् ३३ पुरंदरार्थतपसाप्रयत्नतः स्वयंकृतं यद्विभुनास्ययं भुवा ॥
महार्हं रूपं द्विपतांभयंकरं विभर्तुरत्यर्थसुखंसुगंधिनम् ३४ जिघांसते देवरिपून्सुरेश्वरः स्वयंददौयः सुमनाः किरीटिने ॥ हरांबुपाखंडलवित्तगोष्ठिभिः पिनाकपाशाश
निसायकोत्तमैः ३५ सुरोत्तमैरप्यविषह्यमर्दितुं प्रसह्यनागेनजहारयदृषः ॥ सदुष्टभावोवितथप्रतिज्ञः किरीटमत्यदुतमर्जुनस्य ३६ नागोमहार्हतपनीयचित्रपार्थो
त्तमांगत्प्रहरत्तरस्वी ॥ तद्धेमजालावततंसुघोषं जाज्वल्यमानं निपपातभूमौ ३७ तदुत्तमेषून्मथितं विषाग्निना प्रदीप्तमर्चिष्मदथोक्षितौ प्रियम् ॥ पपातपार्थस्य
किरीटमुत्तमं दिवाकरोस्तादिवरक्तमंडलः ३८ सवैकिरीटं बहुरत्नभूषितं जहारनागोऽर्जुनमूर्धतो बलात् ॥ गिरेः सुजातां कुरपुष्पितद्रुमं महेंद्रवज्रः शिखरोत्तमं यथा
३९ महीवियतद्योः सलिलंचवायुना प्रसह्यमुग्रं विनिघूर्णितं यथा ॥ अतीवशब्दोभुवनेषु वेतदाजनाऽध्यवस्यन्व्यथिताश्च चस्खलुः ४० विनाकिरीटं शुभेसपार्थः
श्यामोयुवानीलइवोच्चशृंगः ॥ ततः समुद्रथ्यसितेनवाससास्वमूर्धजानव्यथितस्तदाऽर्जुनः ॥ विभासितः सूर्यमरीचिनादृढं शिरो गतेनोदयपर्वतो यथा ४१

गोकर्णमुकुटं जहारेत्यन्वयः अर्जुनस्यमुकुटहरणमपिमहत्कर्मैतिसुव्ययमुकुटविशिनाष्टि गविचक्षुषिकर्णोयस्याः सागोकर्णाक्षुः श्रवाः सर्पिणी अर्जुनेनखांडवेनिहतासतीइहनिमित्तभूतातस्य
मुकुटमेवजहारद्वतवतीनतुशिरः । कथं हतायाहनननिमित्तत्वमतआह सुमुखीकृतेनइपुणागोपुत्रसंप्रेषिता संधिरविवक्षितत्वान्नभवति शोभनं पुत्रजीवनकरं मुखं यस्याः सासुमुखी साहिपुत्रं
निगीर्धदह्यमानात्खांडवादुत्पतंती शिरोदेशे अर्जुनेनच्छिन्नासतीस्वयंभूतापुत्रं चरक्षितवतीत्यादिपर्वण्युपाख्यायते कृतेनस्वयंनिर्मितेनपुत्रेणत्रातेनइपुणाइपुमावंगतेन । आत्मावैपुत्रनामासी
तिश्रुतेरिष्वकारपुत्ररूपेणसंपन्नासती गोमतोरश्मिमतोऽर्कस्यपुत्रेणकर्णेनप्रेषिता । इपुणेतीत्येवमवितृतीया । गोपुत्रेतिमतुल्लोपार्थः । किं कृत्वा मुकुटं जहारेत्यतआह सुव्यक्तगोऽसुप्रमंगोगतकं
दृष्ट्वा सुव्यक्ताः अतिशयेनाविर्भूतागावोरुभयस्तेजइतियावत् सुव्यक्तैर्गोभिरसुभिश्चप्रकर्षेणभासमानंनिरतिशयतेजोबलमर्जुनं । गोगतकंगोशब्देनहयरश्मीनांप्रदेशोलक्ष्यते तत्रगतंविद्यमानं
कांशिरौयस्यतं अर्जुनस्यग्रीवादेशं कर्णेनलक्षीकृतंविज्ञाय भगवतास्वभारेणाश्वेषुजानुभ्यामवर्णो गमितेषुरश्मिभिः समसूत्रदेशेऽर्जुनस्याशिरोदृष्ट्वाऽपिवेगातिशयात्स्वयंभीचीमवितुमशक्तासतीतद्वे

गोकर्णसुमुखीकृतेनइपुणागोपुत्रसंप्रेषितागोशब्दात्मजभूषणंसुविहितंसुव्यक्तगोऽसुप्रमम् ॥ दृष्ट्वागोगतकंजहारमुकुटंगोशब्दगोपूरिवैगोकर्णसिनमर्दनश्चनयया
वप्राप्यमृत्योर्वशम् ४२ ससायकः कर्णभुजप्रसृष्टोदुताशनार्कप्रतिमोमहार्हः ॥ महोरगः कृतवैरोर्जुनेनकिरीटमाहत्यततोव्यतयात् ४३ तंचापिदग्ध्वातपनीयचि
त्रं किरीटमाकृष्यतदर्जुनस्य ॥ इयेषगंतुं पुनरेवतूणं दृष्ट्वा कर्णेनततोऽब्रवीत्तम् ४४ मुक्तस्त्वयाऽहं त्वसमीक्ष्यकर्णशिरोहृतं यन्नमयाऽर्जुनस्य ॥ समीक्ष्यमांसंचरणे
त्वमाशुहंताऽस्मिंशतुं तवचात्मनश्च ४५ सएवमुक्तोयुधिसूतपुत्रस्तमब्रवीत्कोभयानुग्रहः ॥ नागोऽब्रवीद्विद्विक्तागसंमार्थेनमातुर्वधजातवैरम् ४६ यदिस्व
यंवज्रधरोऽस्यगोप्तातथाऽपियातापितृराजवेशमनि ॥ कर्णउवाच ॥ ननागकर्णोऽधरणेपरस्यबलंसमास्थायजयंभूषित ४७ नसंदध्याद्विः शरंचैवनागयद्यर्जुना
नांशतमेवहन्याम् ॥ तमाहकर्णः पुनरेवनागंतदाऽऽजिमध्येरविमूनुसत्तमः ४८ व्यालास्यसर्गोत्तमयत्नमन्युभिर्हंताऽस्मिपार्थसुमुखीव्रजत्वम् ॥ इत्येवमुक्तोयुधि
नागराजः कर्णेनरोषादसहंस्तस्यवाक्यम् ४९ स्वयंप्रायात्पार्थवधायराजमकृत्वास्वरूपंविजिघांसुरगः ॥ ततः कृष्णः पार्थमुवाचसंख्येमहोरगंकृतवैरं जहित्वम् ५०
सएवमुक्तोमधुसूदनेनगांडीवधन्वारिपुवीर्यसाहः ॥ उवाचकोहोषममाद्यनागः स्वयंयआयाद्वरुडस्यवक्रम् ५१ ॥ कृष्णउवाच ॥ योऽसौत्वयाखांडवेचित्रभानुं स
तर्पयाणेनधनुर्धरेण ॥ वियद्गतोजननीगुतदेहोमत्वेकरूपंनिहताऽस्यमाता ५२

शस्थंमुकुटंजहारेत्यर्थः । गोशब्दात्मजभूषणंसुविहितमिति गौःपृथिवीतयाशब्दतेगो

शब्दादिति । इयंवाअदितिरितिपृथिव्याअदितेर्निर्देशात् तस्याआत्मजस्यैवस्यभूषणंसुविहितंवेधसेतिशेषः तथाचात्रैवोक्तं । 'पुरंदरार्थतपसाप्रयत्नतः स्वयंकृतं यद्विधिनास्वयंभुवा'इति । की
दृशंमुकुटं वैनिश्चितं प्रसिद्धंवा गोशब्दगोपुरि गोभिः रश्मिभिः शब्दतेरश्मिमानितिकथ्यतइतिसूर्यस्तस्यैवभुवनगर्भव्यापिनोगावःकिरणास्तेभुवनं पूरयितुंशीलमस्यततथा सूर्यसमप्रभमित्यर्थः ।
ननुचेतनाधिष्ठितोबाणः पुनरेत्यार्जुनं कुतो नहतवानित्यतआह गोकर्णसिनमर्दनश्चनययावप्राप्यमृत्योर्वशमिति गोकर्णसर्पपुनर्जुनंहंतुमिच्छतमसनेनबाणक्षेपेणमर्दयतियः सतथाभूतोऽर्जुनश्च
तमेवसर्पमनवाप्यमृत्योर्वशंनययौ सर्पस्यपुनरागमनंवधश्चात्रैवकीर्त्यते । 'गौर्नाऽऽदित्येवलीवदेकतुभेदापिभेदयोः ॥ स्त्रीतुस्याद्विशिमारत्यांभूमीचक्षुरभावापि ॥ नृत्त्रियोः स्वगवत्रांबुराश्मिद
ग्धाणलोमसु'इतिकोशः ४२ । ४३ । ४४ । ४५ । ४६ । ४७ । ४८ । ४९ । ५० । ५१ । ५२

नवमोदशमोचास्यतथाचैकादशीवृषः ॥ ज्याशतंशतसंधानः सकर्णोनावबुध्यते ९८ ततो ज्याविनिधायान्यामभिर्मध्यचपांडवः ॥ शरैरवाकिरत्कर्णदीप्यमा
नैरिवाहिभिः ९९ तस्य ज्याच्छेदनं कर्णो ज्यावधानं च संयुगे ॥ नान्वबुध्यतशीघ्रत्वात्तदहुतमिवाभवत् १०० अस्त्रैरस्त्राणि मंत्राव्यप्रनिघ्नन्सव्यसाचिनः ॥ चक्रे
चाप्यधिकं पार्था तस्ववीर्यमतिदर्शयत् १ ततः कृष्णोऽर्जुनं दृष्ट्वा कर्णास्त्रेण च पीडितम् ॥ अभ्यसेत्यब्रवीत्पार्थमातिष्ठास्त्रं जेत्येति च २ ततोऽग्निसदृशं घोरं शरं सर्पवि
षोपमम् ॥ अश्मसारमयां दिव्यमभिर्मध्यपरंतपः ३ रौद्रमस्त्रं समाधाय क्षेप्तुकामः किरीटवान् ॥ ततोऽग्रसन्महीचक्रं राधेयस्य तदावृत् ४ ततोऽवतीर्य राधेयो
रथादाशुसमुद्यतः ॥ चक्रं भुजाभ्यामालंब्य समुत्क्षेप्तुमियेष सः ५ सप्तद्वीपावसुमतीसशैलवनकानना ॥ गीर्णचक्रासमुत्क्षिप्ता कर्णेन चतुरंगुलम् ६ ग्रस्तचक्रस्तु
राधेयः क्रोधादश्रूण्यवर्तयत् ॥ अर्जुनं वीक्ष्य संरब्धमिदं वचनमब्रवीत् ७ भो भो पार्थ महोष्वासमुहूर्तं परिपालय ॥ यावच्चक्रमिदं ग्रस्तमुद्धरामि महीतलात् ८ सव्यं
चक्रं महीग्रस्तं दृष्ट्वा देवादिदं मम ॥ पार्थकापुरुषाचीर्णमभिसंधिर्विसर्जय ९ नत्वं कापुरुषाचीर्णमार्गमास्थातुमर्हसि ॥ ख्यातस्त्वमसि कैतेय विशिष्टोरणकर्मसु
११० विशिष्टतरमेव त्वं कर्तुमर्हसि पांडव ॥ प्रकीर्णकेशे विमुखे ब्राह्मणेऽथ कृतांजलौ ११ शरणागतेन्यस्तशस्त्रेयाचमाने तथाऽर्जुन ॥ अवाणे भ्रष्टकवचे भ्रष्ट
भग्रायुधे तथा १२ न विमुचंति शस्त्राणि शूराः साधुव्रते स्थिताः ॥ त्वंच शूरतमो लोके साधुव्रतश्च पांडव १३ अभिज्ञो युद्धधर्माणामिदां तावभूथाहृतः ॥ दिव्या
स्त्रविदमेयात्मा कार्तवीर्यसमो युधि १४ यावच्चक्रमिदं ग्रस्तमुद्धरामि महाभुज ॥ नमार्थस्थो भूमिष्ठं विकलं हंतुमर्हसि १५ नवासु देवात्त्वतो वा पांडवेयविभेभ्य
हम् ॥ त्वं हि क्षत्रियदायादो महाकुलविवर्धनः ॥ अतस्त्वां प्रब्रवीम्येषमुहूर्तं क्षमपांडव १६ ॥ इति श्रीमहाभारते कर्णपर्वणि कर्णरथचक्रग्रसने नवतितमो
ऽध्यायः ॥ ९० ॥ ॥ ध्य ॥ ॥ संजय उवाच ॥ तमब्रवीद्वासुदेवो रथस्थो राधेयदिष्ट्या स्मरसीहधर्म ॥ प्रायेण नीचाव्यसनेषु मग्नानि दंति देवं कुरुतं न तु स्वम् १
यद्वापदीमेकवस्त्रां सभायामानाययेस्त्वं च सुयोधनश्च ॥ दुःशासनः शकुनिः सौबलश्च न ते कर्णप्रत्यभातत्रधर्मः २ यदा सभायां राजानमनक्षज्ञं युधिष्ठिरम् ॥ अजै
पीच्छकुनिर्ज्ञानात्कते धर्मस्तदागतः ३ वनवासे व्यतीति च कर्णवर्षे त्रयोदशे ॥ न प्रयच्छसि यद्राज्यं कते धर्मस्तदागतः ४ यद्दीमसे न सपैश्वर्ययुक्तैश्च भोजनैः ॥
आचरत्स्वन्मते राजा कते धर्मस्तदागतः ५ यद्धारणावते पार्थान्सुतान् जतु गृहे तदा ॥ आदीपयस्त्वं राधेय कते धर्मस्तदागतः ६ यद्धारजस्वलां कृष्णां दुःशासनव
शे स्थिताम् ॥ सभायां प्राहसः कर्णकते धर्मस्तदागतः ७ यदचार्यैः पुरा कृष्णां हि श्रयमाना मनागसम् ॥ उपप्रेक्षसि राधेय कते धर्मस्तदागतः ८ विनष्टाः पांडवाः
कृष्णेशाश्वतं न रक्ष्यताः ॥ पतिमन्यं वृणीष्वेति वदंस्त्वं गजगामिनीम् ९

भा० नवतितमोऽध्यायः ॥ ९० ॥ ॥ तमिति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९

१० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६

उपप्रेक्षसि राधेय कते धर्मस्तदागतः ॥ राज्यलुब्धः पुनः कर्णसमाह्वयसि पांडवान् १० यदा शकुनिमाश्रित्य कते धर्मस्तदागतः ॥ यदा अभिमन्युं बहवो युद्धे जनुर्महा
रथाः ॥ परिवार्यरणे बालं कते धर्मस्तदागतः ११ यद्येष धर्मस्तत्र न विद्यते हि किं सर्वथा तालुविशोषणेन १२ अद्येह धर्म्याणि विधत्स्व मृततथापि जीवन्नाविमोक्षये
हि ॥ न लोह्यक्षैर्निर्जितैः पुष्करेण पुनर्यशोराज्यमवाप वीर्यात् १३ प्राप्तास्तथा पांडवा बाहुवीर्यात्सर्वैः समेताः परिवृतलोभाः ॥ निहत्य शत्रून् समरे प्रवृद्धान्ससोम
काराज्यमवाप्नुयुस्ते १४ तथागता धार्तराष्ट्रा विनाशं धर्माभिगुप्तैः सततं चर्षिहैः ॥ संजय उवाच ॥ एवमुक्तस्तदा कर्णो वासुदेवेन भारत १५ लज्जयाऽवनतो भू
त्वानोत्तरं किंचिदुक्तवान् ॥ क्रोधात्प्रस्फुरमाणौष्ठो धनुरुद्यम्य भारत १६ योधयामास वै पार्थमहावेगपराक्रमः ॥ ततोऽब्रवीद्वासुदेवः फाल्गुनं पुरुषर्षभम् १७
दिव्यास्त्रेणैव निर्भिद्य पातयस्व महाबल ॥ एवमुक्तस्तु देवेन क्रोधमागात्तदाऽर्जुनः १८ मन्युमभ्याविश द्धोरं स्मृत्वा तनुधनं जयः ॥ तस्य कुद्वस्य सर्वेभ्यः स्त्रोतोभ्य
स्तेजसोऽर्षिषः १९ प्रादुरासंस्तदाराजंस्तदहुतमिवाभवत् ॥ तत्समीक्ष्य ततः कर्णो ब्रह्मास्त्रेण धनं जयम् २० अभ्यवर्षत् पुनर्यत्नमकरोद्रथसर्जने ॥ ब्रह्मास्त्रेणै
व तं पार्थो विवर्ष शरवृष्टिभिः २१ तदस्त्रमस्त्रेणावार्य प्रजहार च पांडवः ॥ ततोऽन्यदस्त्रं कैतेयो दयितं जातवेदसः २२ मुमोच कर्णमुद्दिश्य तत्प्रज्वालतेजसा ॥ वा
रुणेन ततः कर्णः शमयामास पावकम् २३ जीमूतैश्च दिशः सर्वाश्चक्रेति मिरदुर्दिनाः ॥ पांडवेयस्त्वसंभ्रांतो वायव्यास्त्रेण वीर्यवान् २४ अपोवाहतदाभ्राणिराधेयस्य
प्रपश्यतः ॥ ततः शरं महाघोरं ज्वलंतमिव पावकम् २५ आददे पांडुपुत्रस्य मृतपुत्रो जिघांसया ॥ योज्यमाने ततस्तस्मिन् बाणे धनुषि पूजिते २६ च चालपृथि
वीराजन् सशैलवनकानना ॥ ववौ सशर्करो वायुर्दिशश्चरजसाऽऽवृताः २७ हाहाकारश्च संजज्ञे सुराणां दिवि भारत ॥ तमिषुं संधितं दृष्ट्वा मृतपुत्रेण मारिष २८ वि
षादं परमं जग्मुः पांडवा दीनचेतसः ॥ ससायकः कर्णभुजप्रमुक्तः शक्राशनिप्रख्यरुचिः शिताग्रः २९ भुजांतरं प्राप्य धनं जयस्य विवेश वल्मीकमिवोरगोतमः ॥ स
गाढविद्धः समरे महात्मा विघूर्णमानः श्लथहस्तगांडिवः ३० च चालबीभत्सुरमित्रमर्दनः क्षितेः प्रकंपे च यथाऽचलोत्तमः ॥ तदंतरं प्राप्य वृषो महारथोरथांगमुर्वीगत
मुज्जिहीर्षुः ३१ रथादवच्छ्रुत्य निगृह्य दोभ्यां शशाकदैवाज्जमहाबलोऽपि ॥ ततः किरीटीप्रतिलभ्य संज्ञां जग्राह बाणं यमदंडकल्पम् ३२ ततोऽर्जुनः प्रांजलिं कं महा
त्मा ततोऽब्रवीद्वासुदेवोऽपि पार्थम् ॥ छिद्यस्य मूर्धानमरेः शरेण न यावदारोहति वै रथं वृषः ३३ तथैव संपूज्य सततं चः प्रमोस्ततः शरं प्रज्वालितं प्रगृह्य ॥ जघान क
क्षाममलार्कवर्णमहारथेरथचक्रे विमग्रे ३४ तंहस्ति कक्षाप्रवरं च केतुं सुवर्णमुक्तामणिवज्रपृष्ठम् ॥ ज्ञानप्रकर्षोत्तमशिलिपयुक्तैः कृतं सुरूपंतपनीयाचित्रम् ३५
जयास्पदं तव सैन्यस्यानित्यमभिन्नावित्रासनमिदं च रूपम् ॥ विख्यातमादित्यसमं स्मलोकोत्विषासमं पावकभानुचंद्रैः ३६

ततःसुरप्रेणसुसंशितेनसुवर्णपुंखेनहुताग्निवर्चसा ॥ श्रियाज्वलंतं ध्वजमुन्मथामहारथस्याधिरथेःकिरीटी ३७ यशश्चदर्पश्चतथाप्रियाणिसर्वाणिकार्याणिच
तेनकेतुना ॥ सावंकुरुणाहृदयानिचापतन्वभूवहाहेतिचनिःस्वनोमहान् ३८ दृष्ट्वाध्वजं पातितमाशुकारिणाकुरुप्रवीरेणनिकृत्तमाहवे ॥ नाशंसिरेसूतपुत्रस्य
सर्वजयंतदाभारतयेत्वदीयाः ३९ अथत्वरन्कर्णवधायपाथोमहेन्द्रवज्रानलदंडसन्निभम् ॥ आदत्तचाथांजलिकंनिषंगात्सहस्ररश्मेरिवरश्मिमुत्तमम् ४० मर्म
च्छिदंशोणितमांसदिग्धवैश्वानरार्कप्रतिममहार्हम् ॥ नराश्वनागासुहरंरत्नपद्मजमंजोगतिमुग्रवेगम् ४१ सहस्रनेत्राशनितुल्यवीर्यकालानलव्यात्तमिवाति
घोरम् ॥ पिनाकनारायणचक्रसन्निभमयंकरप्राणभृतांविनाशनम् ४२ जग्राहपार्थःसशरंप्रहृष्टोयोदेवसंधैरपिदुर्निवार्यः ॥ संपूजितोयःसततंमहात्मादेवासुरा
न्योविजयन्महेषुः ४३ तंवैप्रमृष्टंप्रसमीक्ष्ययुद्धेचचालसर्वसचराचरंजगत् ॥ स्वस्तिजगत्स्यादृषयःप्रचुक्रुशुस्तमुद्यतंप्रेक्ष्यमहाहवेषुम् ४४ ततस्तुतंवैशरम
प्रमेयंगांडीवधनुषिब्ययोजयत् ॥ युक्तामहास्त्रेणपरेणचापंविठ्ठ्यंगांडीवमुवाचसत्वरम् ४५ अयंमहास्त्रप्रहितोमहाशरःशरीरहृत्चासुहरश्चदुर्हदः ॥ तपो
ऽस्तिततंसुरवश्चतोपितामयायदीष्टसुहृदांश्रुतंतथा ४६ अनेनसत्येननिहंत्यशरःसुसंश्रितःकर्णमारिममोजितम् ॥ इत्युचिवांस्तंप्रमुमोचबाणंधनंजयःकर्णव
धायघोरम् ४७ कृत्यामथवीगिरसीमिवोग्रादीप्तामसह्यांयुधिष्ठिर्युनापि ॥ ब्रुवन्किरीटीतमतिप्रहृष्टोह्यंशरामोविजयावहोऽस्तु ४८ जिघांसुरकंदुसमप्रभावःकर्ण
मयाऽस्तोनयतांयमाय ॥ तेनेषुवर्षेणकिरीटमालीप्रहृष्टरूपोविजयावहेन ४९ जिघांसुरकंदुसमप्रभेणचकेविषकंरिपुमाततायी ॥ तथाविमुक्तोबलिनाऽर्कतेजाः
प्रज्वालयामासदिशोनभश्च ॥ ततोऽर्जुनस्तस्यशिरोजहारवृत्रस्यवज्रेणयथामहेन्द्रः ५० शरोत्तमेनांजलिकेनराजंस्तदामहास्त्रप्रतिमंश्रितेन ॥ पाथोऽपराह्णे
रउच्चकर्तवैकर्तनस्याथमहेन्द्रसूनुः ५१ तत्प्रापतच्चांजलिकेनच्छिन्नमपास्यकायोनिपपातपश्चात् ॥ तदुद्यतादित्यसमानतेजसंशरन्नभोमध्यगभास्करोपमं ५२
वरांगमुर्व्यामपतच्चमूमुखेदिवाकरोऽस्तादिवरक्तमंडलः ॥ ततोऽस्यदेहंसततंसुखोचितंसुखोपमत्यर्थमुदारकर्मणः ५३ परेणकृच्छेणशिरःसमत्यजद्वंद्वमहर्षीवसुसं
गमीश्वरः ॥ शरैर्विभिन्नव्यसुतत्सुवर्चसःपपातकर्णस्यशरीरमुद्धितम् ५४ स्रवद्गणैरिक्तोयविस्त्रवंगिर्यथावज्रहतंमहाशिरः ॥ देहाच्चकर्णस्यनिपातितस्यते
जःसूर्यखंवितत्याविवेश ५५ तदहुतंसर्वमनुष्ययोधाःसंहृष्टवंतोनिहतेस्मकर्णे ॥ ततःशंखान्पांडवादध्मुरुच्चैर्दृष्ट्वाकर्णपातितंफालगुनेन ५६ तथैवकृष्णश्चधनं
जयश्चहृष्टौयमौदध्मतुर्वारिजातौ ॥ तंसोमकाःप्रेक्ष्यहतंशयानंसैन्यैःसार्धंसिंहनादान्प्रचक्रुः ५७ तुर्याणिसंजघुरतीवहृष्टावासांसिचैवाधुबुधुर्भुजांश्च ॥ संवर्धयंतश्च
नरेन्द्रयोधापार्थसमाजगमुरतीवहृष्टाः ५८ बलान्विताश्चापरेह्यप्यनृत्यन्नन्योन्यमाश्लिष्यनदंतऊचुः ॥ दृष्ट्वातुकर्णभुविवाविपन्नकृत्तरथात्सायकैरर्जुनस्य ५९

५० । ५१ । ५२ अपराह्णेदिवसस्यपश्चिमेभागेअपरंचरमंजहः मरणदिनमस्य ५३ । ५४ । ५५ । ५६ । ५७ ॥ इतिकर्णपर्वणिनीलकंठीये भारतमावदीपे एकनवतिसप्तोऽध्यायः ॥ ११ ॥
महानिलेनाद्रिमिवापविद्धंयज्ञावसानेऽग्निमिवप्रशांतम् ॥ रराजकर्णस्यशिरोनिकृत्तमस्तंगतंभास्करस्येवविबम् ६० शरैराचितसर्वांगःशोणितौघपरिभुतः ॥
विभातिदेहःकर्णस्यस्वरश्मिभिरिवांशुमान् ६१ प्रताप्यसेनामामित्रीदीप्तैःशरमभस्तिभिः ॥ बलिनार्जुनकालेननीतोऽस्तंकर्णभास्करः ६२ अस्तंगच्छन्
यथाऽऽदित्यःप्रभामादायगच्छति ॥ तथाजीवितमादायकर्णस्येपुर्जगामसः ॥ अपराह्णेऽपराह्णेऽस्यसूतपुत्रस्यमारिष ६३ छिन्नमंजलिकेनाजौसोत्सेधमपत
च्छिरः ॥ उपर्युपरिसेन्यानामस्यशत्रोस्तदंजसा ॥ शिरःकर्णस्यसोत्सेधमिषुःसोऽप्यहरद्भुतम् ६४ कर्णतुशूरंपतितंपृथिव्यांशराचितंशोणितदिग्धगात्रम् ॥
दृष्ट्वाशयानंभुविमद्राजश्छिन्नध्वजेनाथययौरथेन ६५ हतेकर्णेकुरवःप्राद्ववंतभयादितागाढविद्धाश्चसंख्ये ॥ अवेक्ष्यमाणसुहृदुर्जुनस्यध्वजमहार्हतंवपुषाज्वलं
तम् ६६ सहस्रनेत्रप्रतिमानकर्मणःसहस्रपत्रप्रतिमाननंशुभम् ॥ सहस्ररश्मिर्दिनसंक्षयेयथातथाऽपतत्कर्णशिरोवसुंधराम् ६७ ॥ इतिश्रीम० क० कर्ण
वधेएकनवतिसप्तोऽध्यायः ॥ ११ ॥ संजयउवाच ॥ शल्यस्तुकर्णार्जुनयोर्विमर्देबलानिदृष्ट्वामृदितानिबाणैः ॥ ययौहतेचाधिरथोपदानुगेरथेनसंछिन्नपरिच्छ
देन १ निपातितस्यंदनवाजिनागंबलंचदृष्ट्वाहतसूतपुत्रम् ॥ दुर्योधनोऽश्रुप्रतिपूर्णनेत्रोदीनोमुहुर्निःश्वसंश्वातरूपः २ कर्णतुशूरंपतितंपृथिव्यांशराचितंशो
णितदिग्धगात्रम् ॥ यहच्छयासूर्यमिवावनिस्थंदिदृक्षवःसंपरिवार्यतस्थुः ३ प्रहृष्टवित्रस्तविषण्णविस्मितास्तथाऽपरेशोकहताइवाभवन् ॥ परेत्वदीयाश्चप
रस्परेणयथायथैषांप्रकृतिस्तथाऽभवन् ४ प्रविद्धवर्माभिरणांबरायुधंधनंजयेनाभिहतंमहौजसम् ॥ निशाम्यकर्णकुरवःप्रदुहुर्बुधुर्हतर्षभागावइवाजनेवने ५ भीम
श्चभीमेनतदास्वनेननादंकृत्वारोदसकिंपयानः ॥ आस्फोटयन्बल्लगतेनृत्यतेचहतेकर्णेत्रासयन्धार्तराष्ट्रान् ६ तथैवराजन्सोमकाःसृजयाश्चशंखान्दध्मुःसस्वजु
श्चापिसर्वे ॥ परस्परंक्षत्रियाहृष्टरूपाःसूतात्मजैर्वैनिहतेतदानीम् ७ कृत्वाविमर्दमहदुर्जुनेनकर्णोहतःकेसरिणेवनागः ॥ तीर्णाप्रतिज्ञापुरुषर्षभेणवैरस्यांतंग
तवांश्चापिपार्थः ८ मद्राधिपश्चापिविमूढचेतास्तूर्णरथेनापकृतध्वजेन ॥ दुर्योधनस्यांतिकमेत्यराजन्सबाष्पदुःखाद्वचनंबभावे ९ विशीर्णनागाश्वरथप्रवीरं
वलंत्वदीयंयमराष्ट्रकल्पम् ॥ अन्योन्यमासाद्यहतंमहद्भिर्नराश्वनागैर्गिरिकूटकल्पैः १० नैतादृशंभारतयुद्धमासीद्यथातुकर्णार्जुनयोर्वभूव ॥ ग्रस्तौहिकर्णेनस
मेत्यकृष्णावन्येचसर्वेवशत्रवोये ११ दैवंध्रुवपार्थवशात्प्रवृत्तंयत्पांडवान्पातिहिनास्तिचास्मान् ॥ तवार्थसिद्धयर्थकरास्तुसर्वेप्रसह्यवीरानिहताद्विषद्भिः १२
कुबेरवैवस्वतवासवानांतुल्यप्रभावानृपतेसुवीराः ॥ वीर्येणशौर्येणबलेनतेजसातैस्तैस्तुयुक्ताविविधैर्गुणैः १३ अवध्यकल्पानिहतानरैर्द्रास्तवार्थकामायुवि
पांडवेयैः ॥ तान्माशुचोभारतदिष्टमेतत्पर्याश्वसत्वनसदाऽस्तिसिद्धिः १४

१५ ॥ इतिकर्णपर्वणिनीलकंठीये मारुतमावर्दीये द्विनवतितमोऽध्यायः ॥ ९२ ॥ तस्मिन्निति १।२।३।४।५।६।७।८।९।१०।११।१२।१३।१४।१५।१६।१७

एतद्वचोमद्रपतेर्निशम्यस्वंचाप्यनीतमनसानिरीक्ष्य ॥ दुर्योधनोदीनमनाविसंज्ञः पुनः पुनर्न्यश्वसदार्तरूपः १५ ॥ इति श्रीमहाभारतेकर्णपर्वणि शल्यप्रत्या
गमनेद्विनवतितमोऽध्यायः ॥ ९२ ॥ ॥ ५३ ॥ ॥ घृतराष्ट्र उवाच ॥ तस्मिंस्तु कर्णार्जुनयोर्विमर्देदग्धस्य रौद्रेऽहनि विवृणुतस्य ॥ बभूव रूपं कुरुमृजयानां बल
स्य बाणोन्मथितस्य कीदृक् १ ॥ संजय उवाच ॥ शृणुराज ब्रवहि तोयथाऽवृत्तो महाक्षयः ॥ घोरो मनुष्यदेहानामाजौ च गजवाजिनाम् २ यत्र कर्णे हते पार्थः सि
हनादमथाकरोत् ॥ तदा तव सुता राजन्ना विवेश महद्भयम् ३ न संधातुमनीकानि न चैवाशु पराक्रमे ॥ आसीदुद्धिर्हते कर्णे तव यो धस्य कर्हिचित् ४ वणिजो नावि
भिन्नायामगाधे विप्रवेयथा ॥ अपारं पारमिच्छं तो हते द्वीपे किरीटिना ५ सूतपुत्रे हते राजन् विव्रस्ताः शस्त्रविक्षताः ॥ अनाथानाथमिच्छं तो मृगाः सिंहैरिवादिताः
६ भग्नशृंगावृषाय द्रुद्रदंष्ट्रा इवोरगाः ॥ प्रत्यपायामसाय हने निर्जिताः सव्यसाचिना ७ हतप्रवीरा विध्वस्ता निरुक्तानि शितैः शरैः ॥ सूतपुत्रे हते राजन् पुत्रास्ते
दुःखुर्भयात् ८ विस्त्रस्तयंत्रकवचाः कांदिग्भूता विचेतसः ॥ अन्योन्यमवमृद्वं तो वीक्ष्यमाणा भयादिताः ९ मामेव नूनं वीभत्सुर्मा मेव च वृकोदरः ॥ अभियातीति
मन्वानाः पेतुर्मल्लुश्च संभ्रमात् १० हयानन्ये गजानन्ये रथानन्ये महारथाः ॥ आरुह्य जवसंपन्नाः पदातीन् प्रजहुर्भयात् ११ कुंजरैः स्यंदनाः सुण्णाः सादिनश्च महा
रथैः ॥ पदातिसंवाश्वाश्चौघैः पलायद्भिर्भयादिताः १२ व्यालतस्करसंकीर्णैः सार्थहीना यथावने ॥ सूतपुत्रे हते राजन्स्तव यो धास्तथाऽभवन् १३ हतारो हायथा
नागाश्छिन्नहस्ता यथानराः ॥ सर्वे पार्थ मयं लोकं संपश्यं तो भयादिताः १४ संप्रेक्ष्य द्रवतः सर्वान् भीमसेन भयादितान् ॥ दुर्योधनोऽथ खंभूतं हाहाकृत्वेदमब्रवीत् १५
नातिक्रमेच्च मां पार्थो धनुष्पाणिमवस्थितम् ॥ जघने सर्वसैन्यानां शनैरश्वान् प्रचोदय १६ युध्यमानं हि कौतेयं हनिष्यामि न संशयः ॥ नोत्सहेन्मामाति कां तु वेला मे
वमहोदधिः १७ अद्यार्जुनं स गोविंदमानि न च वृकोदरम् ॥ अन्यान् शिष्टांस्तथा शत्रून् कर्णस्यानृप्यमाप्नुयाम् १८ तच्छ्रुत्वा कुरुराजस्य शूरार्यसदृशं वचः ॥ सूतो
हेमपरिच्छन्नान् शनैरश्वान् चोदयत् १९ रथाश्च नागहीनास्तु पादातास्तव मारिष ॥ पंचविंशतिसाहस्रा युद्धायैव व्यवस्थिताः २० तान् भीमसेनः संकुदो घृष्टयु
ग्मश्च पार्षतः ॥ बलेन चतुरंगेण संवृत्या जघ्नतुः शरैः २१ प्रत्ययुध्यंत समरे भीमसेनं सपार्षतम् ॥ पार्थ पार्षतयोश्चान्ये जघ्नस्तत्र नामनी २२ अकुध्यत रणे भीम
स्तैस्तदा पर्यवस्थितैः ॥ सोऽवतीर्य रथात् पूर्णगदापाणि रयुध्यत २३ न तात्रथ स्थो भूमिष्ठान् धर्मापेक्षी वृकोदरः ॥ यो धयामास कौतेयो भुजवीर्यव्यपाश्रयः २४
जातरूपपरिच्छन्ना प्रगृह्य महतीं गदाम् ॥ अवधीता वकान् सर्वान् दंडपाणि र्वातकः २५ पदातिनोऽपि संत्यक्त्वा प्रियं जीवितमात्मनः ॥ भीममभ्यद्रवन् संख्येपतं
गाज्वलनं यथा २६ आसाद्य भीमसेनं तु संरब्धा युद्धदुर्मदाः ॥ विनेशुः सहसा दृष्ट्वा भूतग्रामा इवांतकम् २७ १८।१९।२०।२१।२२।२३।२४।२५।२६।२७

२८।२९।३०।३१।३२।३३।३४।३५।३६।३७।३८।३९।४०।४१।४२।४३।४४।४५।४६।४७।४८।४९।५०।५१।५२।५३।५४।५५।५६।५७

इयेन वद्विचरन् भीमो गदाहस्तो महाबलः ॥ पंचविंशतिसाहस्रांस्तव कानवपोथयत् २८ हत्वा तत्पुरुषानीकं भीमः सत्यपराक्रमः ॥ घृष्टयुग्मं पुरस्कृत्य तस्थौ तत्र
महाबलः २९ धनं जयोरथानीकमभ्यवर्तत वीर्यवान् ॥ माद्रीपुत्रौ तु शकुनिं सात्यकिश्च महारथः ३० जवेनाभ्यपतन् हृष्टाग्रं तो दौर्योधनं बलम् ॥ तस्याश्वसादी
न्सुबहूंस्ते निहत्य शितैः शरैः ३१ समभ्यधावंस्त्वारितास्तत्र युद्धमभून्महतम् ॥ धनं जयोऽपि चाभ्येत्य रथानीकं तव प्रभो ३२ विश्रुतं त्रिपुलोकेषु गांडीवं विक्षिपत् ध
नुः ॥ कृष्णसारथिमायां तं दृष्ट्वा श्वेतहयं रथम् ३३ अर्जुनं चापियोद्धारं त्वदीयाः प्राद्रवन्भयात् ॥ विप्रहीणरथाश्चैव शरैश्च परिकर्षिताः ३४ पंचविंशतिसाहस्राः
कालमार्त्तं न पदातयः ॥ हत्वा तान् पुरुषव्याघ्रः पंचालानां महारथः ३५ पुत्रः पांचालराजस्य घृष्टयुग्मो महामनाः ॥ भीमसेनं पुरस्कृत्य न चिरात्प्रत्यदृश्यत ३६
महाधनुर्धरः श्रीमानमित्रगणतापनः ॥ पारावतसवर्णाश्वं कोविदारमयध्वजम् ३७ घृष्टयुग्मं रणे दृष्ट्वा त्वदीयाः प्राद्रवन्भयात् ॥ गांधारराजं शीघ्रास्त्रमनुसृत्य यश
स्विनौ ३८ न चिरात्प्रत्यदृश्येतां माद्रीपुत्रौ स सात्यकी ॥ चेकितानः शिखंडी च द्रौपदेयाश्च मारिष ३९ हत्वा त्वदीयं सुमहत्सैन्यं शंखांस्तथाऽभवन् ॥ ते सर्वे ता
वकान् प्रेक्ष्य द्रवतोऽपि पराङ्मुखान् ४० अभ्यवर्तंत संरब्धान् वृषान् जित्वा यथावृषाः ॥ सेनावशेषं तं दृष्ट्वा तव सैन्यस्य पांडवः ४१ व्यवस्थितः सव्यसाची वृको
धबलवावृष ॥ धनं जयोरथानीकमभ्यवर्तत वीर्यवान् ४२ विश्रुतं त्रिपुलोकेषु व्याक्षिपद्गांडीवं धनुः ॥ तत एनान् शरव्रातैः सहसा समवाकित् ४३ तमसां संवृते
नाथनस्मा किंचिद्वदृश्यत ॥ अंधकारीकृते लोके रजोभूते महीतले ४४ यो धाः सर्वे महाराजतावकाः प्राद्रवन्भयात् ॥ संभज्यमाने सैन्ये तु कुरुराजो विशांपते ४५
परानभिमुखांश्चैव सुतस्ते समुपाद्रवत् ॥ ततो दुर्योधनः सर्वानाजुहावाथ पांडवान् ४६ युद्धाय भरतश्रेष्ठ देवानिव पुरा बलिः ॥ त एनमभिगर्जतः सहिताः समुपाद्र
वन् ४७ नानाशस्त्रभूतः क्रुद्धाभर्त्सयं तो मुहुर्मुहुः ॥ दुर्योधनोऽप्यसंभ्रांतस्तान् व्रणे निशितैः शरैः ४८ तत्रावधीततः क्रुद्धः शतशोऽथ सहस्रशः ॥ तत्सैन्यं पांडवे
यानां यो धयामास सर्वतः ४९ तत्राहुतमपश्याम तव पुत्रस्य पौरुषम् ॥ यदेकः सहितान् सर्वान् रणेऽयुध्यत पांडवान् ५० ततोऽपश्यन् महात्मा सखसैन्यं भृशदुः
खितम् ॥ ततोऽवस्थाप्य राजेंद्रकृतबुद्धिस्तवात्मजः ५१ हर्षयन्निव तान् यो धानिदं वचनमब्रवीत् ॥ न तं देशं प्रपश्यामि यत्र याता भयादिताः ५२ गतानां यत्र वै
मोक्षः पांडवा किं गतेनवः ॥ अल्पं च बलमेतेषां कृष्णौ च भृशविक्षतौ ५३ अद्य सर्वान् हनिष्यामि भ्रुवोर्हिविजयो भवेत् ॥ विप्रयातांस्तु वोभिन्नान् पांडवाः कृतकि
ल्बिषान् ५४ अनुसृत्य वधिष्यंति श्रेयान्नः समरे वधः ॥ सुखं सां ग्रामिको मृत्युः क्षत्रधर्मेण युध्यताम् ५५ मृतो दुःखं न जानीति प्रेत्य चानंत्यमश्नुते ॥ शृणुष्व क्षत्रियाः
सर्वे यावंतः स्थसमागताः ५६ यदा शूरं च भीरुं च मारयत्यंतकोयमः ॥ को न मूढो न युध्येत मादृशः क्षत्रियवतः ५७

१८ । ५९ । ६० ॥ इतिकर्णपर्वणिनीलवर्णीयेभारतमावदीपे त्रिनवतितमोऽध्यायः ॥ ९३ ॥ इति १ । १ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६
 द्विषतोभीमसेनस्यक्रुद्धस्यवशमेप्यथ ॥ पितामहैराचरितंनधर्महातुमर्हथ ९८ नह्यधर्मोऽस्तिपापयानक्षत्रियस्यपलायनात् ॥ नयुद्धधर्माच्छ्रेयोहिपथाःस्व
 र्गस्यकौरवाः ॥ अचिरेणहतालोकानसद्योयोधाःसमश्रुत ९९ ॥ संजयउवाच ॥ एवंब्रुवतिपुत्रेतेसैनिकाभृशविक्षताः ॥ अनवेक्ष्यैवतद्राक्ष्यंप्राद्रवन्सर्वतो
 दिशः ६० ॥ इतिश्रीमहाभारतेकर्णपर्वणि कौरवसैन्यपलायनेत्रिनवतितमोऽध्यायः ॥ ९३ ॥ ॥ ध ॥ ॥ संजयउवाच ॥ दृष्ट्वातुसैन्यंपरिवृत्यमानंपु
 त्रेणतेमद्रपातिस्तदानीम् ॥ संप्रस्तरूपःपरिमृष्टचेतादुर्योधनंवाक्यमिदंभाषे १ ॥ शल्यउवाच ॥ पश्येदमुग्रंनरवाजिनागैरायोधनंवीरशतैःसुपूर्णम् ॥ म
 हीधराभैःपतितैश्चनागैःसकृत्प्रभिन्नैःशरभिन्नदेहैः २ सविह्वलद्विश्वगतासुभिश्चप्रध्वस्तवर्मायुधचर्मखड्गैः ॥ वज्रापविद्धैरिवचाचलोत्तमैर्विभिन्नपाषाणमहाद्भु
 मौषधैः ३ प्रविद्धघंटांकुशतोमरध्वजैःसहेमजालैरुधिरौघसंस्तुतैः ॥ शरावभिन्नैःपतितैस्तुरंगमैःश्वसद्भिरातैःक्षतजंघमद्भिः ४ दीनंस्तनाद्भिःपरिवृतनेत्रैर्महीद
 शद्भिःकृपणंनदाद्भिः ॥ तथाऽपविद्धैर्गजवाजियोधैर्वलापविद्धैरथवीरसंघैः ५ मंदासुभिश्चैवगतासुभिश्चनराश्वनागैश्चरथैश्चमर्दितैः ॥ मंदांशुभिश्चैवमहीमहाहवे
 सूनयथावैतरणीवभाति ६ गजैर्निकृतेर्वरहस्तगात्रैरुद्वेपमानैःपतितैःप्रथिव्याम् ॥ विशीर्णदंतैःक्षतजंघमद्भिःस्फुरद्भिरातैःकरुणंनदाद्भिः ७ निकृत्तचक्रेषुयुगैः
 सयोक्तुभिःप्रविद्धतूणीरपताककेतुभिः ॥ सुवर्णजालावततैर्भृशहतैर्महारथौघैर्जलदैरिवानृता ८ यशस्विभिर्नागरथाश्वयोधिभिःपदातिभिश्चाभिमुखैर्हतैःपरैः ॥
 विशीर्णवर्माभरणंवरायुधैर्वृताप्रशंतैरिवतावकैर्मही ९ शरप्रहाराभिहतैर्महाबलैरवेक्षमाणैःपतितैःसहस्रशः ॥ दिवश्च्युतैर्भूरतिदीप्तिमद्भिर्नक्तंग्रहैर्द्यौरमलप्रदी
 तैः १० प्रनष्टसंज्ञैःपुनरुच्छसद्भिर्महीवभूवानुगतैरिवार्चिभिः ॥ कर्णार्जुनाभ्यांशरमित्रगत्रैर्हतैःप्रवीरैःकुरुसृजयानाम् ११ शरास्तुकर्णार्जुनबाहुमुक्ताविदार्य
 नागाश्वमनुष्यदेहान् ॥ प्राणात्रिरस्याशुमर्हप्रतीयुर्महोरगावासाभिवाभिनम्राः १२ हतैर्मनुष्याश्वगजैश्चसंख्येशरापविद्धैश्चरथैर्नरेन्द्र ॥ धनंजयस्याधिरथे
 श्वमार्गैरगम्यरूपावसुधावभूव १३ रथैर्वरेषून्मथितैःसुकल्पैःसयोधशस्त्रैश्चवरायुधैर्ध्वजैः ॥ विशीर्णयोक्त्रैर्विनिकृत्यबन्धनैर्निकृत्तचक्राक्षयुगात्रिवेणुभिः १४
 विमुक्तशस्त्रैश्चतथाव्युपस्करैर्हतानुकपैर्विनिर्धगबन्धनैः ॥ प्रभग्ननीडैर्मणिहेमभूषितैःसृतामहीद्यौरिवशरैर्देधनैः १५ विकृष्यमाणैर्जवनेस्तुरंगमैर्हतैश्चरैराजर
 थैःसुकल्पितैः ॥ मनुष्यमातंगरथाश्वराशिभिर्दुतंजंतोबहुधाविचूर्णिताः १६ सहेमपट्टाःपरिधापरश्वधाशिताश्चशूलामुसलानिमुद्राः ॥ पेतुश्चखड्गा
 विमलाविकोशागदाश्वजांबूनदपट्टनदाः १७ चापानिरुक्तांगदभूषणानिशराश्वकार्तस्वरचित्रपुंखाः ॥ ऋष्ट्यश्चपीताविमलाविकोशाःप्रासाश्वदेहैःकनकाव
 भासैः १८ छत्राणिवालव्यजनानिशंखारिछत्रापविद्धाश्चस्रजोविचित्राः ॥ कुथाःपताकावरभूषणानिकिरीटमालामुकुटाश्चशुभ्राः १९ प्रकीर्णकाविप्रकीर्णा
 श्वराजनप्रवालमुक्तातरलाश्चहाराः ॥ आपीडकेयूरवरांगदानिग्रैवेयनिष्काःससुवर्णसूत्राः २०

१७ । १८ । १९ । २० । २१

२१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४ । ४५ । ४६ । ४७

मण्युत्तमावजसुवर्णमुक्तारत्नानिचोच्चावचमंगलानि ॥ गात्राणिचात्यंतसुखोचितानिशिरांसिचेंदुप्रतिमाननानि २१ देहांश्वभोगांश्चपरिच्छदांश्चत्यक्तामनो
 ज्ञानिसुखानिचैव ॥ स्वधर्मनिष्ठांमहतीमवाप्यव्याप्याशुलोकानयशसागतास्ते २२ निवर्तदुर्योधनयांतुसैनिकावजस्वराजराशिबिरायमानद ॥ दिवाकरोऽ
 प्येषविलंबतेप्रभोपुनस्त्वमेवात्रनरेन्द्रकारणम् २३ इत्येवमुक्त्वाविररामशल्योदुर्योधनंशोकपरोतचेताः ॥ हाकर्णहाकर्णइतिब्रुवाणमार्तंविसंज्ञंभृशमश्रुनेत्रम् २४
 तंद्रोणपुत्रप्रमुखानरेन्द्राःसर्वेसमाश्वास्यमुहुःप्रयाति ॥ निरीक्षमाणामुहुरर्जुनस्यध्वजंमहांतंयशसाज्वलंतम् २५ नराश्वमातंगशरीरजेनरक्तेनसितांचतथैवभू
 मिम् ॥ रक्तांबरस्रक्तपनीययोगात्रारीप्रकाशामिवसर्वगम्याम् २६ प्रच्छन्नरूपांरुधिरैरणराजत्रौद्रेमुहूर्तेश्तिविराजमाने ॥ नैवावतस्थुःकुरवःसमीक्ष्यप्रवाजि
 तादेवलोकायसर्वे २७ वधेनकर्णस्यतुदुःखितास्तेहाकर्णहाकर्णइतिब्रुवाणाः ॥ द्रुतंप्रयाताःशिविराणिराजन्दिवाकरंरक्तमवेक्षमाणाः २८ गांडीवमुक्तैस्तुसुवर्ण
 पुंखैःशिलाशितैःशोणितदिग्धवाजैः ॥ शरैश्चितांगोयुधिभातिकर्णोहतोऽपिसन्सूर्यइवांशुमाली २९ कर्णस्यदेहंरुधिरावसिक्तंभक्तानुकंपीभगवान्विवस्वान् ॥
 स्पृष्ट्वांशुभिलोहितरक्तरूपःसिष्णासुरभ्येतिपरंसमुद्रम् ३० इतीवसंचित्यसुरार्षिसंघाःसंप्रस्थितायांतियथानिकेतनम् ॥ संचितयित्वाजनताविससुयथासुखं
 खंचमहीतलंच ३१ तदद्रुतंप्राणभृतांभयंकरंनिशाम्ययुद्धेकुरुवीरमुख्ययोः ॥ धनंजयस्याधिरथेश्चविस्मिताःप्रशंसमानाःप्रययुस्तदाजनाः ३२ शरसंकृतवर्मा
 णंरुधिराक्षितवाससम् ॥ गतासुमपिराधेयंनैवलक्ष्मीर्विमुंचति ३३ तप्तजांबूनदनिभंज्वलनार्कसमप्रभम् ॥ जीवंतमिवतंशूरंसर्वभूतानिमेनिरे ३४ हतस्यापि
 महाराजसूतपुत्रस्यसंयुगे ॥ वित्रेसुःसर्वतोयोधाःसिंहस्येवेतरेष्टगाः ३५ हतोऽपिपुरुषव्याघ्रजीववानिवलक्ष्यते ॥ नाभवद्विकृतिःकाचिद्धतस्यापिमहात्म
 नः ३६ चारुवेषधरंवीरंचारुमौलिशिरोधरम् ॥ तन्मुखंसूतपुत्रस्यपूर्णचंद्रसमयुति ३७ नानाभरणवात्राजस्तप्तजांबूनदांगदः ॥ हतोवैकर्तनःशेतेपादपोंऽ
 कुरवानिव ३८ कनकोत्तमसंकाशोज्ज्वलन्निवविभावसुः ॥ सशंतःपुरुषव्याघ्रपार्थसायकवारिणा ३९ यथाहिज्वलनोदीप्तोजलमासाद्यशाम्यति ॥ कर्णाग्निः
 समरेतद्वत्पार्थमेवेनशामितः ४० आहत्यचयशोदीप्तंसुयुद्धेनात्मनोभुवि ॥ विसृज्यशरवर्षाणिप्रताप्यचदिशोदश ४१ सपुत्रःसमरेकर्णःसशंतःपार्थतेजसा ॥
 प्रताप्यपांडवान्सर्वान्पंचालांश्चास्रतेजसा ४२ वर्षित्वाशरवर्षेणप्रताप्यरिपुवाहिनीम् ॥ श्रीमानिवसहस्रांशुर्जगत्सर्वप्रताप्यच ४३ हतोवैकर्तनःकर्णःसपुत्रः
 सहवाहनः ॥ अर्थिनांपक्षिसंघस्यकल्पवृक्षोनिपातितः ४४ ददानीत्येवयोऽवोचन्ननास्तीत्यर्थितोऽर्थिभिः ॥ साद्भिःसदासत्पुरुषःसहतोद्वैरथेष्टवः ४५ यस्यब्राह्म
 णसात्सर्वावित्तमासीन्महात्मनः॥नादेयंब्राह्मणेष्वासीद्यस्यस्वमपिजीविम् ४६ सदास्त्रीणांप्रियोनित्यंदाताचैवमहारथः॥सवैपार्थास्त्रनिर्दग्धगतःपरामिकांगतिम् ४७

यमाश्रित्याकरोद्वैरंपुत्रस्तेसगतोदिवम् ॥ आदायतवपुत्राणांजयाशांशर्मवर्मच ४८ हतेकर्णेसरितोनप्रसमुर्जगामचास्तंसवितादिवाकरः ॥ ग्रहश्चतिर्यग्वल
नार्कवर्णःसोमस्यपुत्रोऽभ्युदियायतिर्यक् ४९ नभःपफालेवननादचोर्वीवुश्चवाताःपरुषाःसुघोराः॥ दिशोबभूवुर्ज्वलिताःसधूमामहार्णवाःसस्वनुश्चक्षुभुश्च ५०
सकाननाश्चाद्रिचयाश्चकंपिरेप्रविव्यथुर्भूतगणाश्चसर्वे ॥ बृहस्पतिःसंपरिवार्यरोहिणीबभूवचंद्रार्कसमोविशांपते ५१ हतेतुकर्णेविदिशोऽपिजज्वलुस्तमोवृताद्यौ
विचचालभूमिः ॥ पपातचोल्काज्वलनप्रकाशानिशाचराश्वाप्यभवन्प्रहृष्टाः ५२ शशिप्रकाशाननमर्जुनोयदाक्षुरेणकर्णस्यशिरोन्यपातयत् ॥ तदांस्तरिक्षेसह
सैवशब्दोबभूवहाहेतिसुरैर्विमुक्तः ५३ सदेवगंधर्वमनुष्यपूजितंनिहत्यकर्णरिपुमाहवेऽर्जुनः ॥ रराजराजनपरमेणवर्चसायथापुरावृत्रवधेशतक्रतुः ५४ ततोरेथे
नांशुददंनदिनाशरन्नभोमध्यादिनावाकरार्चिषा ॥ पताकिनाभीमनिनादकेतुनाहिमंदुशंखस्फटिकावभासिना ५५ महेंद्रवाहप्रतिमेनतावुभौमहेंद्रवीर्यप्रति
मानपौरुषौ ॥ सुवर्णमुक्तामणिवज्रविद्रुमैरलंकृतावप्रतिमेनरंहसा ५६ नरोत्तमौकेशवपांडुनंदनौतदाहितावग्निदिवाकराविव ॥ रणाजिरेवीतभयौविरेजतुः
समानयानाविवविष्णुवासवौ ५७ ततोधनुर्ज्यातलबाणानिःस्वनैःप्रसह्यकृत्वाचरिपून्प्रहतप्रभान् ॥ संछादयित्वातुकुरुनशरोत्तमैःकपिध्वजःपक्षिवरध्वजश्च
५८ हृष्टौततस्तावामेतप्रभावौमनांस्यरीणामवदारयंतौ ॥ सुवर्णजालावततौमहास्वनौहिमावदातौपरिगृह्यपाणिभिः ॥ चुचुंबतुःशंखवरौनृणांवरौवरान
नाभ्यांयुगपच्चदधमतुः ५९ पांचजन्यस्यनिर्घोषोदेवदत्तस्यचोभयोः ॥ पृथिवीचांतरिक्षंचदिशश्चैवान्वनादयत् ६० वित्रस्ताश्वाभवन्सर्वेकौरवाराजसत्तम ॥
शंखशब्देनतेनाथमाधवस्यार्जुनस्यच ६१ तौशंखशब्देननिनादयंतौवनानिशैलान्सरितोगुहाश्च ॥ वित्रासयंतौतवपुत्रसेनांयुधिष्ठिरंनंदयतांवरिष्ठौ ६२ ततः
प्रयाताःकुरवोजवेनश्रुत्वैवशंखस्वनमीर्यमाणम् ॥ विहायमद्राधिपतिंपतिंचदुर्योधनंभारतभारतानाम् ६३ महाहवेतंबहुरोचमानंधनंजयंभूतगणाःसमेताः ॥
तदाऽन्वमोदंतजनार्दनंचदिवाकरावभ्युदितौयथैव ६४ समाचितौकर्णशरैःपरंतपावुभौव्यभातांसमरेऽभ्युतार्जुनौ ॥ तमोनिहत्याभ्युदितौयथामलौशशांक
सूर्यौदिविरश्मिमालिनौ ६५ विहायतान्बाणगणानथागतौसुहृदृतावप्रतिमानविक्रमौ ॥ सुखंप्रविष्टौशिविरंस्वमीश्वरौसदस्यहृताविविष्णुवासवौ ६६ तौदे
वगंधर्वमनुष्यचारणैर्भर्षिभिर्भक्षमहोरगैरपि ॥ जयाभिवृद्ध्यापरयाभेपूजितौहतेतुकर्णेपरमाहवेतदा ६७ यथानुरूपंप्रतिपूजितावुभौप्रशस्यमानौस्वकृतैर्गु
णैर्घैः ॥ ननंदतुस्तौससुहृदृणौतदाबलंनियम्येवसुरेशकेशवौ ६८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेकर्णपर्वणि रणभूमिवर्णनंनामचतुर्नवतितमोऽध्यायः ॥ ९४ ॥ ध्र ॥
॥ संजयउवाच ॥ हतेवैकर्तनेराजनकुरवोभयपीडिताः ॥ वीक्षमाणादिशःसर्वाःपर्यापेतुःसहस्रशः १ तितमोऽध्यायः ॥ ९४ ॥ ॥ ध्र ॥ ॥ हतेइति १

२ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ ॥ इति कर्णपर्वणि नीलकंठीये भारतभावंदीपे पंचनवतितमोऽध्यायः ॥ ९५ ॥ ॥ ध्र ॥ ॥

कर्णतुनिहतंदृष्ट्वाशत्रुभिःपरमाहवे ॥ भीतादिशोव्यकीर्यंततावकाःक्षतविक्षताः २ ततोऽवहारंचक्रुस्तेयोधाःसर्वेसमंततः ॥ निवार्यमाणाश्चोद्विग्रास्तावका
भृशदुःखिताः ३ तेषांतन्मतमाज्ञायपुत्रोदुर्योधनस्तव ॥ अवहारंततश्चकेशल्यस्यानुमतेनृप ४ कृतवमारिथैस्तूर्णवृत्तोभारततावकैः ॥ नारायणावशेषैश्च
शिविरायैवदुद्रुवे ५ गांधाराणांसहस्रेणशकुनिःपरिवारितः ॥ हतमाधिरथिदृष्ट्वाशिविरायैवदुद्रुवे ६ कृपःशारद्वतोरानागानीकेनभारत ॥ महामेघनिभे
नाशुशिविरायैवदुद्रुवे ७ अश्वत्थामाततःशूरोविनिःश्वस्यपुनःपुनः ॥ पांडवानांजयंदृष्ट्वाशिविरायैवदुद्रुवे ८ संशतकावशिष्टेनबलेनमहतावृहः ॥ सुशर्माऽ
पिययौराजनवीक्ष्यमाणोभयार्दितः ९ दुर्योधनोऽपिनृपतिर्हतसर्वस्वबांधवः ॥ ययौशोकसमाविष्टश्चितयन्विमनाबहु १० छिन्नध्वजेनशल्यस्तुरथेनरथिनां
वरः ॥ प्रययौशिविरायैववीक्ष्यमाणोदिशोदश ११ ततोऽपरेसुबहवोभारतानांमहारथाः ॥ प्राद्रवंतभयत्रस्ताऽहियाऽऽविष्टाविचेतसः १२ असृक्क्षरंतःसो
द्विग्रावेपमानास्तथाऽऽतुराः ॥ कुरवोदुद्रुवःसर्वेदृष्ट्वाकर्णनिपातितम् १३ प्रशंसंतोऽर्जुनंकेचित्कोचित्कर्णमहारथाः ॥ व्यद्रवंतदिशोभीताःकुरवःकुरुसत्तम
१४ तेषांयोधसहस्राणांतावकानांमहामृधे ॥ नासीतत्रपुमानकश्चिद्युद्धायमनोदधे १५ हतेकर्णेमहाराजनिराशाःकुरवोऽभवन् ॥ जीवितेष्वपेराज्येषुदारे
षुचधनेषुच १६ तान्समानीयपुत्रस्तेयत्नेनमहताविभुः ॥ निवेशायमनोदधेदुःखशोकसमन्वितः १७ तस्याज्ञांशिरसायोधाःपरिगृह्यविशांपते ॥ विवर्णवद
नाराजन्यविशंतमहारथाः १८ ॥ इतिश्रीमहाभारते कर्णपर्वणिशिविरप्रयाणे पंचनवतितमोऽध्यायः ॥ ९५ ॥ ॥ ध्र ॥ ॥ संजयउवाच ॥ तथानिपातिते
कर्णेपरसैन्येचविद्रुते ॥ आश्लिष्यपार्थदाशाहोर्हर्षाद्वचनमब्रवीत् १ हतोवज्रभृतावृत्रस्त्वयाकर्णधनंजय ॥ वृत्रकर्णवधंचोरंकथयिष्यंतिमानवाः २ वज्रेणानि
हतोवृत्रःसंयुगेभूरितेजसा ॥ त्वयातुनिहतःकर्णधनुषानिशितैःशरैः ३ तमिमंविक्रमंलोकेप्रथितंतैयशस्करम् ॥ निवेदयावःकौंतेयकुरुराजस्यधीमतः ४ वधं
कर्णस्यसंग्रामेदीर्घकालचिकीर्षितम् ॥ निवेद्यधर्मराजायत्वमानृप्यंगमिष्यसि ५ वर्तमानेमहायुद्धेतवकर्णस्यचोभयोः ॥ द्रष्टुमायोधनंपूर्वमागतोधर्मनंदनः
६ भृशंतुगाढविद्वत्वात्राशक्तस्थातुमाहवे ॥ ततःसशिविरंगत्वास्थितवान्पुरुषर्षभः ७ तथेत्युक्तःकेशवस्तुपार्थनयदुपुंगवः ॥ पर्यावर्तयदव्यग्रोरधरथवरस्य
तम् ८ एवमुक्त्वाऽर्जुनंकृष्णःसैनिकानिदमब्रवीत् ॥ परानभिमुखायतास्तिष्ठध्वंभद्रमस्तुवः ९ दृष्टुमुग्रंयुधामन्युंमाद्रीपुत्रौवृकोदरम् ॥ युयुधानंचगोविंद
इदंवचनमब्रवीत् १० यावदावेद्यतेराज्ञेहतःकर्णोऽर्जुनेनैव ॥ तावद्भवद्भिर्धतैस्तुभवेतव्यनराधिपैः ११ सतैःशूरैरनुज्ञातोययौराजनिवेशनम् ॥ पार्थमादा
यगोविंदोददर्शचयुधिष्ठिरम् १२ तथेति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२

शयानं राजशार्दूलं कांचने शयनोत्तमे ॥ अगृणीतां च मुदितौ चरणौ पार्थिवस्य तौ १३ तयोः प्रहर्षं मालक्ष्य हर्षाद्भूष्यवर्तयत् ॥ राधेयं निहतं मत्वासमुत्तस्थौ युधिष्ठिरः १४ उवाच च महाबाहुः पुनः पुनरिदमः ॥ वासुदेवार्जुनौ प्रेम्णा तावुभौ परिष्वजे १५ ततस्मै तद्यथावृत्तं वासुदेवः सहार्जुनः ॥ कथयामास कर्णस्य निघनं यदुपुंगवः १६ ईषदुस्मयमानस्तु कृष्णो राजानमब्रवीत् ॥ युधिष्ठिरं हतामित्रं कृतांजलिं रथाच्युतः १७ दिष्ट्या गांडीवधन्वा च पांडवश्च वृकोदरः ॥ त्वं चापि कुशली राजन्माद्रीपुत्रौ च पांडवौ १८ मुक्तावरिक्षया दस्मात्संग्रामालोमहर्षणात् ॥ क्षिप्रमुत्तरकालानि कुरुकार्याणि पांडव १९ हतो वै कर्तनो राजन्सूतपुत्रो महारथः ॥ दिष्ट्या जयसिराजेंद्रदिष्ट्या वर्धसि भारत २० यस्तु द्यूतजितां कृष्णां प्राह सत्पुरुषाधमः ॥ तस्याद्यसूतपुत्रस्य भूमिः पिबति शोणितम् २१ शेतेऽसौ शरपूर्णैः शत्रुस्ते कुरुपुंगव ॥ तं पश्य पुरुषव्याघ्रविभिन्नं बहुभिः शरैः २२ हतामित्रा मिमासुर्वीमनुशाधि महाभुज ॥ यतो भूत्वा सहास्माभिर्भुक्ष्वभोगांश्च पुष्कलान् २३ ॥ संजय उवाच ॥ इति श्रुत्वा वचस्तस्य केशवस्य महात्मनः ॥ धर्मपुत्रः प्रहृष्टात्मा दाशार्हं वाक्यमब्रवीत् २४ दिष्ट्या दिष्ट्येति राजेंद्र वाक्यं चेदमुवाच ह ॥ नैतच्चित्रं महाबाहो त्वयि देव किं नन्दन २५ त्वया सारथिना पार्थो यत्नवानहनच्चतम् ॥ न तच्चित्रं महाबाहो युष्मद्बुद्धिप्रसादजम् २६ प्रमृष्टाच कुरुश्रेष्ठ सांगि देदक्षिणं भुजम् ॥ उवाच धर्मभृत्पार्थ उभौ तौ केशवार्जुनौ २७ नरनारायणौ देवौ कथितौ नारदेन मे ॥ धर्मात्मानौ महात्मानौ पुराणा वृषिसत्तमौ २८ असकृच्चापि मेधावी कृष्णद्वैपायनो मम ॥ कथामेतां महाभाग कथयामास तत्त्ववित् २९ तव कृष्णप्रसादेन पांडवोऽयं धनंजयः ॥ जिगायाभिमुखः शत्रून् च आसीद्विमुखः काचित् ३० जयश्चैव ध्रुवोऽस्माकं न त्वस्माकं पराजयः ॥ यदा त्वं युधिपार्थस्य सारथ्यमुपजग्मिवान् ३१ भीष्मो द्रोणश्च कर्णश्च महात्मा गौतमः कृपः ॥ अन्ये च बहवः शूरा ये च तेषां पदानुगाः ३२ त्वद्बुद्ध्या निहतं कर्णे हता गोविंदसर्वथा ॥ इत्युक्त्वा धर्मराजस्तुरथं हेमविभूषितम् ३३ श्वेतवर्णैर्हयैर्युक्तं कालवालैर्मनोजवैः ॥ आस्थाय पुरुषव्याघ्रः स्वबलेनाभिसंवृतः ३४ प्रययौ समहाबाहुर्द्रुमायो धनं तदा ॥ कृष्णार्जुनाभ्यां वीराभ्यामनुमंय ततः प्रियं ३५ अभाषमाणस्तौ वीरावुभौ माधवफाल्गुनौ ॥ सददर्शने कर्णशयानं पुरुषर्षभम् ३६ यथा कदंबकुसुमं केसरैः सर्वतो वृतम् ॥ चितंशरशतैः कर्णधर्मराजो ददर्श सः ३७ गंधतैलावसिक्ताभिः कांचनीभिः सहस्रशः ॥ दीपिकाभिः कृतोद्योतं पश्यंते वै वृषंतदा ३८ संछिन्नभिन्नकवचं बाणैश्च विदलीकृतम् ॥ सपुत्रं निहतं दृष्ट्वा कर्णराजा युधिष्ठिरः ३९ संजातप्रत्ययोऽतीव वीक्ष्य चैवं पुनः पुनः ॥ प्रशंसं नरव्याघ्रावुभौ माधवपांडवौ ४० अद्य राजास्मि गोविंदपृथिव्यां प्रातृभिः सह ॥ त्वयानाथेन वीरेण विदुषा परिपालितः ४१ हतं श्रुत्वा नरव्याघ्रं राधेयमतिमानिनम् ॥ निराशोऽद्य दुरात्माऽसौ धार्तराष्ट्रो भविष्यति ४२ जीविते चैव राज्ञे च हते राधात्मजे रणे ॥ त्वत्प्रसादाद्वयं चैव कृतार्थाः पुरुषर्षभ ४३

४४।४५।४६।४७।४८।४९।५०।५१।५२।५३।५४।५५।५६।५७।५८।५९।६०।६१।६२।६३।६४।६५ ॥ इति श्रीमहाभारते कर्णपर्वणि षण्णवतितमोऽध्यायः ॥ ९६ ॥

दिष्ट्या जयसि गोविंददिष्ट्या शत्रुनिपातितः ॥ दिष्ट्या गांडीवधन्वा च विजयी पांडुनन्दनः ४४ त्रयोदशसमास्तीर्णा जागरेण सुदुःखिताः ॥ स्वप्स्यामोऽद्य सुखं रात्रौ त्वत्प्रसादान् महाभुज ४५ एवं सबहुशरो जाग्रशंस जनार्दनम् ॥ अर्जुनं च कुरुश्रेष्ठं धर्मराजो युधिष्ठिरः ४६ ॥ संजय उवाच ॥ दृष्ट्वा च निहतं कर्णं सपुत्रं पार्थसायकैः ॥ पुनर्जातमिवात्मानं मेने च समहीपतिः ४७ समेत्य च महाराजकुंतीपुत्रं युधिष्ठिरम् ॥ हर्षयंति स्म राजानं हर्षयुक्ता महारथाः ४८ नकुलः सहदेवश्च पांडवश्च वृकोदरः ॥ सात्यकिश्च महाराजवृष्णिनां प्रवरो रथः ४९ दृष्ट्युग्मः शिखंडी च पांडुपंचालसंजयाः ॥ पूजयंति स्म कौंतेयं निहते सूतनन्दने ५० ते वर्धयित्वा नृपतिं धर्मात्मानं युधिष्ठिरम् ॥ जितकाशिनो लब्धलक्ष्या युद्धशौडाः प्रहारिणः ५१ स्तुवंतस्तव युक्ताभिर्वाग्भिः कृष्णो परंतपौ ॥ जग्मुः स्वशिविरायैव मुदा युक्ता महारथाः ५२ एवमेष क्षयो वृत्तः सुमहोलोमहर्षणः ॥ तव दुर्भित्तेराज न किमर्थमनुशोचसि ५३ ॥ वैशंपायन उवाच ॥ श्रुत्वा तदप्रियं राजा धृतराष्ट्रोऽबिकासुतः ॥ पपात भूमौ निश्चेष्टश्छिन्नमूल इव द्रुमः ५४ तथा सापतिता देवी गांधारी दीर्घदर्शिनी ॥ शुशोच बहुलालापैः कर्णस्य निघनं युधि ५५ तां पर्यगृह्णाद्विदुरो नृपतिं संजयस्तथा ॥ पर्याश्वासयतां चैव तावुभावेव भूमिपम् ५६ तथैवोत्थापयामासु गांधारीं कुरुयोषितः ॥ सैदं वपरमं मत्वा भवितव्यं च पार्थिवः ५७ परां पीडां समाश्रित्य नष्टचित्तो महातपाः ॥ चिंताशोकपरीतात्मानं जज्ञे मोहपीडितः ॥ स समाश्वासितो राजा तूष्णीमासीद्विचेतनः ५८ इमं महायुद्धमखं महात्मनोर्धनं जयस्याधिरथेश्वरः पठेत् ॥ स सम्यगिष्टस्य मखस्य यत्फलं तदाप्नुयात्संश्रवणाच्च भारत ५९ मखो हि विष्णुर्भगवान्सनातनो वदंति तद्वाक्यं निरुद्धमानवः ॥ अतोऽनुसूयुः शृणुयात्पठेच्च यः स सर्वलोकानुचरः सुखी भवेत् ६० तां सर्वदा भक्तिमुपागतानराः पठंति पुण्यां वरसंहितामिमाम् ॥ धनेन धान्येन यशसा च मानुषानं दंतितेनात्र विचारणास्ति ६१ अतोऽनसूयुः शृणुयात्सदा तु वै नरः स सर्वाणि सुखानि चाप्नुयात् ॥ विष्णुः स्वयं भूभगवान् भवश्चतुष्यंति ते तस्य नरोत्तमस्य ६२ वेदावाप्तिर्ब्राह्मणस्य हृष्टारणे बलं क्षत्रियाणां जयो युधि ॥ धनज्येष्ठाश्चापि भवंति वैश्याः शूद्राऽऽरोग्यं प्राप्नुवंती ह सर्वे ६३ तथैव विष्णुर्भगवान्सनातनः स चात्र देवः परिकीर्त्यते यतः ॥ ततः सकामान् लभते सुखी नरो महा मुनेस्तस्य वचोऽर्चितं यथा ६४ कपिलानां सवत्सानां वर्षमेकं निरंतरम् ॥ यो दद्यात्सुकृतं तद्विश्रवणात्कर्णपर्वणः ६५ ॥ इति श्रीमहाभारतेशतसाहस्र्यां विद्यासिकया कर्णपर्वणियुधिष्ठिरहर्षे षण्णवतितमोऽध्यायः ॥ ९६ ॥ ॥ कर्णपर्वसमाप्तम् ॥ ॥ ॥ ॥ अतः परं शल्यपर्वं भविष्यति तस्यायमाद्य श्लोकः ॥ जनमेजय उवाच ॥ एवं निपातिते कर्णे समरे सव्यसाचिना ॥ अल्पावशिष्टाः कुरवः किमकुर्वन्त वै द्विज ॥ १ ॥

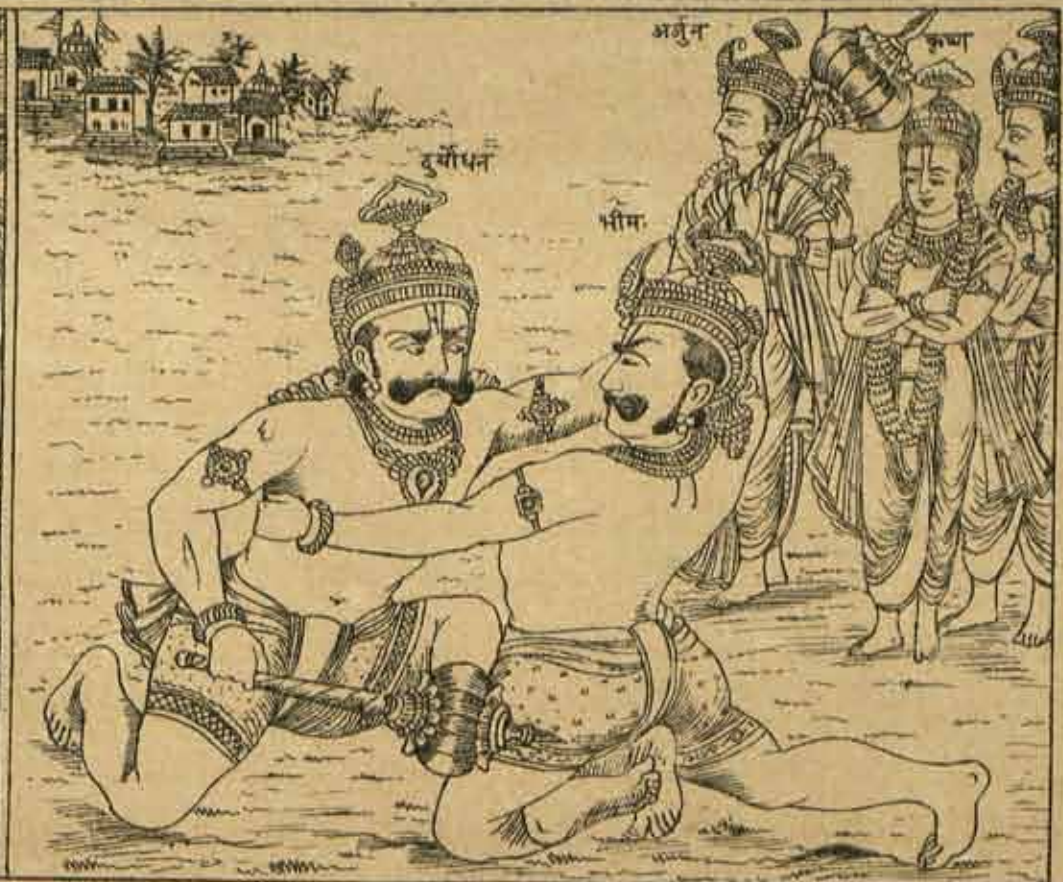
॥ इति श्रीमहाभारते कर्णपर्व समाप्तम् ॥

॥ अथ श्रीमहाभारते शल्यपर्वप्रारंभः ॥

॥ श्रीगणेशायनमः ॥ उक्तासंगतिःकर्णपर्वदौ एतन्निपातितइति उद्यमंपलायनंवाचकुरितिप्रहुरभिप्रायः अल्पाःअवशिष्टाइतिच्छेदः अत्राकारलोपआर्षः १ तत्राद्वितीयमेवमत्वाह उदीर्यमा
णमिति पांडवबलस्योत्कर्षदृष्ट्वाकिंपापद्यतपलायनमेवास्यश्रेयइतिभावः २ । ३ कृत्स्नसैन्यवधेनदुर्योधनःपलायनमेवकतवानित्याह ततःकर्णेहतेइत्यादिना प्राड्मुखःप्राद्रवद्भयादित्यते
॥ श्रीगणेशायनमः ॥ ॥ श्रीवेदव्यासायनमः ॥ नारायणंनमस्कृत्यनरंचैवनरोत्तमम् ॥ देवींसरस्वतींचैवततोजयमुदीरयेत् ॥ १ ॥ जनमेजयउवाच ॥ एवंनि
पातितेकर्णेसमरेसव्यसाचिना ॥ अल्पाःअवशिष्टाःकुरुवःकिमकुर्वतवौद्विज १ उदीर्यमाणंचबलंदृष्ट्वा राजासुयोधनः ॥ पांडवैःप्राप्तकालंचकिंप्रापद्यतकौरवः २ एत
दिच्छाम्यहंश्रोतुंतदाचक्ष्वाद्विजोत्तम ॥ नहिटप्यामिपूर्वेषांशृण्वानश्चरितंमहत ३ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततःकर्णेहतेराजन्धार्तराष्ट्रःसुयोधनः ॥ भृशंशोकार्णवे
मग्नोनिराशःसर्वतोऽभवत् ४ हाकर्णहाकर्णइतिशोचमानःपुनःपुनः ॥ कृच्छ्रात्स्वशिविरंप्राप्तोहतशेषैर्नृपैःसह ५ ससमाश्वास्यमानोऽपिहेतुभिःशास्त्रनिश्चितैः ॥
राजभिर्नालभच्छर्मसूतपुत्रवधंस्मरन् ६ सदैवंबलवन्मत्वाभवितव्यंचपार्थिवः ॥ संश्रामेनिश्चयंकृत्वापुनर्युद्धायनिर्ययौ ७ शल्यंसेनापतिंकृत्वाविधिवद्राजपुंगवः ॥
रणायनिर्ययौराजाहतशेषैर्नृपैःसह ६ ततःसुतुमुलंयुद्धंकुरुपांडवसेनयोः ॥ बभूवभरतश्रेष्ठदेवासुररणोपमम् ९ ततःशल्योमहाराजकृत्वाकदनमाहवे ॥ ससैन्यो
ऽथसमध्याह्नेधर्मराजेनघातितः १० ततोदुर्योधनोराजाहतबंधूराजिराव ॥ अपसृत्यहदंधोरंविवेशरिपुजाद्वयात् ११ अथापराह्णेतस्याह्नःपरिवार्यसुयोधनः ॥
हृदादाहूययुद्धायभीमसेनेनपातितः १२ तस्मिन्हतेमहेष्वासेहतशिष्टास्त्रयोरथाः ॥ संरंभात्रिशिराजेंद्रजघ्नुःपांचालसोमकान् १३ ततःपूर्वाह्नसमयोशिविरादेत्य
संजयः ॥ प्रविवेशपुरींदीनोदुःखशोकसमन्वितः १४ सप्रविश्यपुरींसूतोभुजाबुच्छित्तुदुःखितः ॥ वेपमानस्ततोराज्ञःप्रविवेशनिकेतनम् १५ रुरोदचनरव्या
घ्रहाराजन्नितिदुःखितः ॥ अहोवतविनष्टाःस्मनिधनेनमहात्मनः १६ विधिश्चबलवानत्रपौरुषंतुनिरर्थकम् ॥ शक्रतुल्यबलाःसर्वेयथाऽवध्यंतपांडवैः १७ दृष्ट्वैव
चपुरेराजनजनःसर्वःससंजयम् ॥ क्लेशेनमहतायुक्तंसर्वतोराजसत्तम १८ रुरोदचभृशोद्विग्नोहाराजन्नितिस्वरम् ॥ आकुमारंनरव्याघ्रतत्रतत्रसमततः १९ आ
र्त्तनादंततश्चक्रेशुत्वाविनिहतंचपम् ॥ घावतश्चाप्यपश्यामस्तत्रतान्पुरुषर्षभान् २० नष्टचित्तानिवोन्मत्तान्शोकेनभृशपीडितान् ॥ तथासविह्वलःसूतःप्रविश्य
नृपतिक्षयम् २१ ददर्शनृपतिश्रेष्ठंप्रज्ञाचक्षुषमीश्वरम् ॥ तथाचासीनमनघंसमंतात्परिवारितम् २२ स्नुषाभिर्भरतश्रेष्ठगांधार्याविदुरेणच ॥ तथान्यैश्चसुहृद्भि
श्चज्ञातिभिश्चहितैषिभिः २३ तमेवचार्यध्यायंतंकर्णस्यनिधनंप्राति ॥ रुदन्नेवाब्रवीद्वाक्यंराजानंजनमेजय २४ नातिहृष्टमनाःसूतोवाक्यसंदिग्धयागिरा ॥ सं
जयोऽहंनरव्याघ्रनमस्तेभरतर्षभ २५ मद्राधिपोहतःशल्यःशकुनिःसौबलस्तथा ॥ उलूकःपुरुषव्याघ्रकैतव्योदृढविक्रमः २६

नम्रयेन ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ एवंसर्वान्घातयित्वापलायनेदुर्यशोलब्ध्वाऽपिमरणमेवप्रापेत्याह अथेति अपराह्णेअहरर्षे १२ । १३ ततःरात्रिदृष्टदर्शनानंतरं १४ । १५
१६ । १७ जनःरुरोदेतिद्वयोरन्वयः १८ । १९ अपश्यामः अडागभोविसर्गोवाभार्षः वैशंपायनवाक्यमिदम् २० । २१ । २२ । २३ । २४ वाक्येनवचनेनसंदिग्धयावाक्यसंदिग्धया २५ । २६

संशतकाहताः सर्वेकांबोजाश्चशकैः सह ॥ म्लेच्छाश्चपार्वतीयाश्चयवनाविनिपातिताः २७ प्राच्याहतामहाराजदाक्षिणात्याश्चसर्वशः ॥ उदीच्याश्चहताः सर्वेप्रती
च्याश्चनरोत्तमाः २८ राजानोराजपुत्राश्चसर्वेतेनिहतान्प ॥ दुर्योधनोहतोराजायथोक्तं पांडवेनह २९ भग्नसक्थोमहाराजशेतेपांसुपुरुषितः ॥ घृष्टद्युम्नोमहारा
जशिखंडीचापराजितः ३० उत्तमौजायुधामन्युस्तथाराजन्प्रभद्रकः ॥ पंचालाश्चनरव्याघ्रचेदयश्चनिषूदिताः ३१ तवपुत्राहताः सर्वेद्रौपदेयाश्चभारत ॥ कर्ण
पुत्रोहतः शूरोवृषसेनः प्रतापवान् ३२ नराविनिहताः सर्वेगजाश्चविनिपातिताः ॥ रथिनश्चनरव्याघ्रहयाश्चनिहतयुधि ३३ किंचिच्छेषंचशिविरंतावकानां कृतं प्र
भो ॥ पांडवानांकुहूणांचसमासाद्यपरस्परम् ३४ प्रायः स्त्रीशेषमभवज्जगत्कालेनमोहितम् ॥ सप्तपांडवतः शेषाधार्तराष्ट्रास्त्रयोरथाः ३५ तेचैवभ्रातरः पंचवासु
देवोऽथसात्याकिः ॥ कृपश्चकृतवर्माचद्रौणिश्चजयतांवरः ३६ तथाऽप्येतेमहाराजरथिनोऽनृपसत्तम ॥ अक्षौहिणीनां सर्वासांसमेतानां जनेश्वर ३७ एतेशेषामहारा
जसर्वेऽन्येनिधनंगताः ॥ कालेननिहतंसर्वजगद्वैभरतर्षभ ३८ दुर्योधनैवैपुरतः कृत्वावैरंचभारत ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एतच्छ्रुत्वावचः कूरंघृतराष्ट्रोजनेश्वरः ३९
निपपातसराजेंद्रो गतसत्वोमहीतले ॥ तस्मिन्निपतितेभूमौ विदुरोऽपिमहायशः ४० निपपातमहाराजशोकव्यसनकर्षितः ॥ गांधारीचनृपश्रेष्ठसर्वाश्चकुरुयो
षितः ४१ पतिताः सहस्राभूमौ श्रुत्वा कूरं वचस्तदा ॥ निःसंज्ञं पतितं भूमौ तदाऽऽसीद्राजमंडलम् ४२ प्रलापयुक्तं महतिचित्रन्यस्तं पटेयथा ॥ कृच्छ्रेणतुततोरा
जाघृतराष्ट्रोमहीपतिः ४३ शनैरलभतप्राणान्पुत्रव्यसनकर्षितः ॥ लब्ध्वातुसन्तपः संज्ञाविपमानः सुदुःखितः ४४ उदीक्ष्यचदिशः सर्वाः क्षतारंवाक्यमब्रवीत् ॥
विद्वन्क्षतर्महाप्राज्ञत्वं गतिर्भरतर्षभ ४५ ममानाथस्य सुभृशं पुत्रैर्हीनस्य सर्वशः ॥ एवमुक्त्वा ततोभूतो विसंज्ञो निपपातह ४६ तंतथापतितं दृष्ट्वा बांधवा येऽस्य केच
न ॥ शीतैस्तेसिषिचुस्तोयैर्विव्यजुर्व्यजनैरपि ४७ सतुदीर्घेणकालेनप्रत्याश्चस्तोनराधिपः ॥ तूष्णीं दध्यौ महीपालः पुत्रव्यसनकर्षितः ४८ निःश्वसन्निहगद
वकुंभक्षितोविशांपते ॥ संजयोप्यरुदतत्रद्वाराजानमातुरम् ४९ तथासर्वाः स्त्रियश्चैवगांधारीचयशस्विनी ॥ ततोदीर्घेणकालेनविदुरंवाक्यमब्रवीत् ५० घृतरा
ष्ट्रोनरश्रेष्ठमुद्यमानोमुहुर्मुहुः ॥ गच्छंतुयोषितः सर्वागांधारीचयशस्विनी ५१ तथेमेसुहृदः सर्वेभ्राम्यतेमेमनोभृशम् ॥ एवमुक्तस्ततः क्षताताः स्त्रियोभरतर्षभ
५२ विसर्जयामास शनैर्वपमानः पुनः पुनः ॥ निश्चक्रमुस्ततः सर्वाः स्त्रियोभरतसत्तम ५३ सुहृदश्चतथासर्वेद्वाराजानमातुरम् ॥ ततो नरपतिं तूष्णीं लब्धसं
ज्ञं परंतप ५४ अवैक्षत्संजयोदीनं रोदमानं भृशमातुरम् ॥ प्रांजलिर्निःश्वसंतंचतनरैर्द्रुमुहुर्मुहुः ॥ समाश्वासयतक्षतावचसामधुरेणच ५५ ॥ ॥ इति
श्रीमहाभारतेशल्यपर्वणिघृतराष्ट्रप्रमोहेप्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ ११ । ५२ । ५३ । ५४ । ५५ ॥ इतिशल्यपर्वणिनीलकंठायैभारतमावदीपेप्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ ॥ ॥

विदुष्टास्त्विति १ सधूममिवअत्युष्णमित्यर्थः २ पांडवाः क्षेमिण इत्येकंदुःखं स्वीयाश्चसर्वेनिहता इत्यपरं तेद्वेआहद्वाभ्यां अहोइति १ । ३ वयः एतावत्कालपर्यंतं प्रौढत्वम् ५ । १ । ७ । ८ । ९

वैशंपायनउवाच ॥ विसृष्टास्त्वथनारीषुघृतराष्ट्रोऽविकासुतः ॥ विललापमहाराजदुःखादुःखांतरंगतः १ सधूममिवनिःश्वस्यकरौघुन्वन्पुनःपुनः ॥ विचिंत्यचम
हाराजवचनंचेदमब्रवीत् २ ॥ घृतराष्ट्रउवाच ॥ अहोवतमहदुःखं यदहं पांडवानरणे ॥ क्षेमिणश्चाव्ययांश्चैवत्वत्तः सूतगृणोमिवै ३ वज्रसारमयं नूनं हृदयं सुदृढं मम ॥
यच्छ्रुत्वा निहतान्पुत्रान्दीर्यतेनसहस्रधा ४ चिंतयित्वावयस्तेपां बालक्रीडांचसंजय ॥ हतान्पुत्रानशेषेणदीर्यतेमेभृशं मनः ५ अनेत्रत्वाद्यदेतेषां निदर्श
नम् ॥ पुत्रस्नेहकृताप्रीतिर्नित्यमेतेषुधारिता ६ बालभावमतिक्रम्ययौवनस्थांश्चतानहम् ॥ मध्यप्राप्तांस्तथाश्रुत्वाहृष्टासंतदाऽनघ ७ तानद्यनिहतान्श्रुत्वाह
तैश्चर्यान्हतौजसः ॥ नलभेयंकचिच्छांतिपुत्राविभिरभिभूतः ८ एहोहिपुत्रराजेंद्रममानाथस्यसांप्रतम् ॥ त्वयाहीनोमहाबाहोकांनुयास्याम्यहंगतिम् ९ कथंत्वं
पृथिवीपालांस्त्यक्त्वातातसमागतान् ॥ शेषेविनिहतोभूमौप्राकृतः कुनृपोयथा १० गतिर्भूत्वामहाराजज्ञातीनांसुहृदांतथा ॥ अंधं दृष्ट्वा चमांवीरविहायकनुयास्य
सि ११ साकृपासाचतेप्रीतिः साचराजन्सुमानिता ॥ कथंविनिहतः पार्थः संयुगेष्वपराजितः १२ कोनुमासुत्थितंवीरताततातेतिवक्ष्यति ॥ महाराजेतिसततंलो
कनाथेतिचासकृत् १३ परिव्रज्यचमांकेठेस्नेहेनक्षिप्रलोचनः ॥ अनुशाधीतिकौरव्यतत्साधुवदमेवचः १४ ननुनामाहमश्रौषंवचनंतवपुत्रक ॥ भूयसीममपृथ्वी
यंयथापार्थस्यनोतथा १५ भगदत्तः कृपः शल्यआवंत्योऽथजयद्रथः ॥ भूरिश्रवाः सोमदत्तोमहाराजश्चबाह्लिकः १६ अश्वत्थामाचभोजश्चमागधश्चमहाबलः ॥ बृ
हद्वलश्चकाशीशः शकुनिश्चापिसौबलः १७ म्लेच्छाश्चशतसाहस्राः शकाश्चयवनैः सह ॥ सुदक्षिणश्चकांबोजस्त्रिगर्ताधिपतिस्तथा १८ भीष्मः पितामहश्चैवभारद्वा
जोऽथगौतमः ॥ श्रुतायुश्चायुतायुश्चशतायुश्चापिवीर्यवान् १९ जलसंधोऽथार्जुंगीराक्षसश्चाप्यलायुधः ॥ अलंबुषोमहाबाहुः सुबाहुश्चमहारथः २० एतेचा
न्येचबहवोराजानोराजसत्तम ॥ मदर्थमुद्यताः सर्वेप्राणांस्त्यक्त्वाधनानिच २१ तेषांमध्येस्थितोयुद्धेभ्रातृभिः परिवारितः ॥ योधयिष्याम्यहंपार्थान्पंचालाश्चैवसर्व
शः २२ चेदींश्चनृपशार्दूलद्रौपदेयांश्चसंयुगे ॥ सात्यकिंकुंतिभोजंचराक्षसंचघटोत्कचम् २३ एकोऽप्येषांमहाराजसमर्थः सन्निवारणे ॥ समरेपांडवेयानांसंकुद्धो
ह्यभिधावताम् २४ किंपुनःसहितावीराः कृतवैराश्चपांडवैः ॥ अथवासर्वेवैतेपांडवस्यानुयायिभिः २५ योत्स्यंतेसहराजेंद्रहनिष्यंतिचतान्मृधे ॥ कर्णएकोमया
सार्द्धंनिहनिष्यतिपांडवान् २६ ततोऽनृपतयोवीराः स्थास्यंतिममशासने ॥ यश्चतेषांप्रणेतवैवासुदेवोमहाबलः २७ नसंसंनह्यतेराजन्नितिमामब्रवीद्वचः ॥ तस्या
थवदतः सूतबहुशोममसन्निधौ २८ शक्तितोह्यनुपश्यामिनिहतान्पांडवानरणे ॥ तेषांमध्येस्थितायत्रह्न्यंतेममपुत्रकाः २९ प्राकृतोनीच कुनृपः कुत्सिताब्ररान्पाती

तिनीचपरिजनइत्यर्थः १० । ११ । १२ । १३ तत्प्रागुक्तंसाधुयथास्यात्तथाभेमाप्रतिवदपुनरितिशेषः १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९

व्यायच्छमानाः समरे किमन्यद्भागधेयतः ॥ भीष्मश्च निहतो यत्र लोकनाथः प्रतापवान् ३० शिखंडिनं समासाद्य मृगेंद्र इव जंघुकम् ॥ द्रोणश्च ब्राह्मणो यत्र सर्वशस्त्रास्त्र
पारगः ३१ निहतः पांडवैः संख्ये किमन्यद्भागधेयतः ॥ कर्णश्च निहतः संख्ये दिव्यास्त्रज्ञो महाबलः ३२ भूरिश्रवाहतो यत्र सोमदत्तश्च संयुगे ॥ बाह्विकश्च महाराज किं
मन्यद्भागधेयतः ३३ भगदत्तोहतो यत्र गजयुद्धविशारदः ॥ जयद्रथश्च निहतः किमन्यद्भागधेयतः ३४ सुदक्षिणोहतो यत्र जलसंधश्च पौरवः ॥ श्रुतायुश्चायुतायुश्च
किमन्यद्भागधेयतः ३५ महाबलस्तथा पांडवः सर्वशस्त्रभृतावरः ॥ निहतः पांडवैः संख्ये किमन्यद्भागधेयतः ३६ बृहदलोहतो यत्र मागधश्च महाबलः ॥ उग्रायुध
श्च विक्रांतः प्रतिमानं धनुष्मताम् ३७ आवंत्यो निहतो यत्र त्रैगर्तश्च जनाधिपः ॥ संशप्तकाश्च निहताः किमन्यद्भागधेयतः ३८ अलंबुषस्तथाराज नराक्षसश्चाप्यला
युधः ॥ आर्ष्यशृंगिश्च निहतः किमन्यद्भागधेयतः ३९ नारायणाहता यत्र गोपालायुद्धदुर्मदाः ॥ म्लेच्छाश्च बहुसाहस्राः किमन्यद्भागधेयतः ४० शकुनिः सौवलो
यत्र कैतव्यश्च महाबलः ॥ निहतः सवलो वीरः किमन्यद्भागधेयतः ४१ एते चान्ये च बहवः कृतास्त्रायुद्धदुर्मदाः ॥ राजानो राजपुत्राश्च शूराः परिघबाहवः ४२ निह
ता बहवो यत्र किमन्यद्भागधेयतः ॥ यत्र शूरामहेष्वासाः कृतास्त्रायुद्धदुर्मदाः ४३ बहवो निहताः सूतमहेंद्रसमविक्रमाः ॥ नानादेशसमावृताः क्षत्रिया यत्र संजय ४४
निहताः समरे सर्वे किमन्यद्भागधेयतः ॥ पुत्राश्च मे विनिहताः पौत्राश्चैव महाबलाः ४५ वयस्याभ्रातरश्चैव किमन्यद्भागधेयतः ॥ भागधेयसमायुक्तो ध्रुवमुत्पद्यते नरः
४६ यस्तु भाग्यसमायुक्तः स शुभं प्राप्नुयान्नरः ॥ अहं वियुक्तस्तैर्भाग्यैः पुत्रैश्चैव ह संजय ४७ कथमद्य भविष्यामि वृद्धः शत्रुवशंगतः ॥ नान्यदत्र परं मन्ये वनवासादते प्र
भो ४८ सोऽहं वनंगमिष्यामि निर्वधुर्जातिसंक्षये ॥ नाहि मेऽन्यद्भवेच्छ्रेयो वनाभ्युपगमादते ४९ इमामवस्थां प्राप्तस्य लूनपक्षस्य संजय ॥ दुर्योधनोहतो यत्र शल्य
श्च निहतो युधि ५० दुःशासनो विविंशश्च विकर्णश्च महाबलः ॥ कथं हि भीमसेनस्य श्रोत्रेऽहं शब्दमुत्तमम् ५१ एकेन समरे येन हतं पुत्रशतं मम ॥ असकृद् दत्तस्तस्य
दुर्योधनवधेन च ५२ दुःखशोकाभिसंतप्तो न श्रोत्रेऽप्यपुरुषागिरः ॥ वैशंपायन उवाच ॥ एवं वृद्धश्च संतप्तः पार्थिवो हतवाधवः ५३ मुहुर्मुहुर्हृत्मानः पुत्राधिभिरभिभु
तः ॥ विलप्य सुचिरं कालं घृतराश्रौऽविकासुतः ५४ दीर्घमुष्णं सनिः श्वस्य चिंतयित्वा पराभवम् ॥ दुःखेन महताराज संतप्तो भरतर्षभः ५५ पुनर्गावल्गुणि सूतं पर्य
पृच्छद्यथा तथम् ॥ घृतराश्रु उवाच ॥ भीष्मद्रोणौ हतौ श्रुत्वा सूतपुत्रं च घातितम् ५६ सेनापतिं प्रणेतारं किमकुर्वत मामकाः ॥ यं यं सेनाप्रणेतारं युधि कुर्वति माम
काः ५७ अचिरेणैव कालेन तं तं निघ्नंति पांडवाः ॥ रणमूर्ध्नि हतो भीष्मः पश्यतां वः किरीटिना ५८ एवमेव हतो द्रोणः सर्वेषामेव पश्यताम् ॥ एवमेव हतः कर्णः सूतपुत्रः
प्रतापवान् ५९ सराजकानां सर्वेषां पश्यतां वः किरीटिना ॥ पूर्वमेवाहमुक्तो वै विदुरेण महात्मना ६०

सम्यगवेक्ष्य निपुणं विभाव्यापि मूढास्तथा मृतं तद्वचः केचिन्न पश्यंतीत्युत्तरेण संबधः ६१ तथाभूतं यथार्थम् ६२। ६३। ६४। ६५। ६६। ६७। ६८। ६९। ७० ॥ इति शल्यपर्वणि नीलकंठीये

दुर्योधनापराधेन प्रजेयां विनाशिष्यति ॥ केचिन्न सम्यक् पश्यंति मूढाः सम्यगवेक्ष्य च ६१ तदिदं मम मूढस्य तथाभूतं वचः स्मृतम् ॥ यदब्रवीत्सधर्मात्मा विदुरो दीर्घद
र्शिवान् ॥ तत्तथा समनुप्राप्तं वचनं सत्यवादिनः ६२ दैवोपहतचित्तेन यन्मथानकृतं पुरा ॥ अनयस्य फलं तस्य ब्रूहि गावल्गुणे पुनः ६३ को वामुखमनीकानामासी
त्कर्णे निपातिते ॥ अर्जुनं वा सुदेवं च को वा प्रत्युद्ययौ रथी ६४ केऽरक्षन् दक्षिणं च कंमद्राजस्य संयुगे ॥ वामं च यो दुकामस्य केवा वीरस्य पृष्ठतः ६५ कथंचनः समेता
नां मद्राजो महारथः ॥ निहतः पांडवैः संख्ये पुत्रो वामसंजय ६६ ब्रूहि सर्वं यथा तत्त्वं भरतानां महाक्षयम् ॥ यथाच निहतः संख्ये पुत्रो दुर्योधनो मम ६७ पंचालाश्च
यथा सर्वे निहताः सपदानुगाः ॥ घृष्टयुग्मः शिखंडी च द्रौपद्याः पंचचात्मजाः ६८ पांडवाश्च यथा मुक्तास्तथोभौ माधवौ युधि ॥ रुपश्च कृतवर्मा च भारद्वाजश्च चात्म
जाः ६९ यद्यथा यादृशं चैव युद्धं तत्तं च सांप्रतम् ॥ अखिलं श्रोतुमिच्छामि कुशलो ह्यसि संजय ७० ॥ इति श्रीमहाभारते शल्यपर्वणि घृतराश्रुविलापे द्वितीयोऽ
ध्यायः ॥ २ ॥ ॥ संजय उवाच ॥ शृणुराज ब्रवितो यथा वृत्तो महाक्षयः ॥ कुरूणां पांडवानां च समासाद्य परस्परम् १ निहते सूतपुत्रे तु पांडवेन महात्मना ॥
विदुतेषु च सैन्येषु समानीतेषु चासकृत् २ घोरे मनुष्यदेहानामाजौ नरवरक्षये ॥ यत्तत्कर्णे हते पार्थः सिंहनादमथाकरोत् ३ तदा तव सुतारराजन् प्राविशत्सुमहद्भ
यम् ॥ न संघातुमनीकानि न चैवाथ पराक्रमे ४ आसीद्बुद्धिर्हते कर्णे तव यो धस्य कस्यचित् ॥ वणिजो नाविभिन्नायामगाधे विप्रवा इव ५ अपारे पारमिच्छं तो हते द्विपे
किरीटिना ॥ सूतपुत्रे हते राजन्वित्रस्ताः शरविक्षताः ६ अनाथानाथमिच्छं तो मृगाः सिंहार्दिता इव ॥ भग्नशृंगा इव वृषाः शीर्णदंष्ट्रा इवो रगाः ७ प्रत्युपायामसाया
ह्ने निर्जिताः सव्यसाचिना ॥ हतप्रवीरा विव्यस्ता निवृत्तानि शितैः शरैः ८ सूतपुत्रे हते राजन्पुत्रास्ते प्राद्वंस्ततः ॥ विव्यस्तकवचाः सर्वे कांदिशिका विचेतसः ९
अन्योन्यमभिनिघ्नं तो वीक्षमाणा भयादिशः ॥ मामेव नूनं वीभत्सुर्मा मेव च वृकोदरः १० अभियातीति मन्वानाः पेतुर्मल्लश्च भारत ॥ अश्वानन्ये गजानन्ये स्थानन्ये
महारथाः ११ आरुह्य जवसंपन्नाः पादातान् प्रजहृर्भयात् ॥ कुंजरैः स्यंदनाभग्राः सादिनश्च महारथैः १२ पदातिसंघाश्चाश्वौघैः पलायद्भिर्भृशं हताः ॥ व्यालतस्कर
संकीर्णैः सार्थहीना यथावने १३ तथा त्वदीयानि हते सूतपुत्रे तदाऽभवन् ॥ हतारो हस्तथनागाश्छिन्नहस्तास्तथापरे १४ सर्वपार्थमयं लोकमपश्यन्वैभयादिताः ॥
तान्प्रेक्ष्य द्रवतः सर्वान् भीमसेनभयादिताम् १५ दुर्योधनोऽथ स्वसूतं हाहाकृत्त्वैव मब्रवीत् ॥ नातिक्रमिष्यते पार्थो धनुष्पाणिमवास्थितम् १६ जघने युद्धचमानं मां
तूर्णमश्वान्प्रचोदय ॥ समरे युद्धचमानं हि कौतेयो मां धनंजयः १७ नोत्सहेताप्यतिक्रांतुं वेला मिव महार्णवः ॥ अद्यार्जुनं सगोविंदं मानिनं च वृकोदरम् १८

भारतभावदीपे द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ शृण्वति १ समानीतेषु युद्धान्मुखीकृतेषु २।३। ४।५। ६। ७। ८।९। १०। ११। १२। १३। १४। १५। १६ जघने अंते प्राणपणेन युध्यंतमिदं १७। १८

三三三

१। १०। ११। १२। १३। १४ कृष्णोनेत्रनेतायस्यसत्तथा १५। १६ संदृष्यंतिसंहरिष्यन्ति इहभावआर्षः मनासिआत्मानंसंहरिष्यन्तिमूढानिभविष्यन्तीत्यर्थः संमुह्यन्तीतिपाठारतम् १७

चरंतीवमहाविद्युन्मुष्णंतीनयनप्रभाम् ॥ अलातमिवचाविद्धंगांवींसमदृश्यत १८ जांबूनदविचित्रं च धूयमानं महद्भुजः ॥ दृश्यते दिक्षु सर्वा सुविद्युदध्रुवनेष्विव १९
श्वेताश्ववेगसंपन्नाः शशिकाशसमप्रभाः ॥ पिवंत इव चाकाशं रथेयुक्तास्तुवाजिनः २० उह्यमानांश्च कृष्णेन वायुनेव बलाहकाः ॥ जांबूनदविचित्रां गावहंते चार्जुनं रणे
२१ तावकं तद्वलं राजन्नर्जुनोस्त्रविशारदः ॥ गहनं शिशिरैकक्षंददाह्यगिरिवोल्बणः २२ गाहमानमनीकानि महेंद्रसदृशप्रभम् ॥ धनं जयमपश्यामचतुर्दंष्ट्रमिव द्विपम्
२३ विक्षोभयंतं सेनां तत्रासयंतं च पार्थिवान् ॥ धनं जयमपश्यामनलिनीमिव कुंजरम् २४ त्रासयंतं तथा यो धान्धनुर्घोषेण पांडवम् ॥ भूय एनमपश्यामसिंहं मृग
गणानिव २५ सर्वलोकमहेष्वासौ वृषभौ सर्वधन्विनाम् ॥ आमुक्तकवचौ कृष्णौ लोकमध्ये विचरतुः २६ अद्य सप्तदशाहानि वर्तमानस्य भारत ॥ संग्रामस्यातिघोर
स्यवध्यतां चाभितो युधि २७ वायुनेव विधूतानि तव सैन्यानि सर्वतः ॥ शरदं भोदजालानि व्यशीर्यंत समंततः २८ तांनावमिव पर्यस्तां वातधूतां महार्णवे ॥ तव सेनां
महाराजसव्यसाचीव्यकंपयत् २९ कनुते सूतपुत्रोऽभूत्कनुद्रोणः सहानुगः ॥ अहंकचकचात्मा ते हार्दिक्यश्च तथा कनु ३० दुःशासनश्च ते भ्राता भ्रातृभिः सहितः क
नु ॥ बाणगोचरसंप्राप्तं प्रेक्ष्य चैव जयद्रथम् ३१ संबन्धिनस्ते भ्रातृश्च सहायान् मातुलांस्तथा ॥ सर्वान्विक्रम्य मिषतो लोकमाक्रम्य मूर्धनि ३२ जयद्रथो हतो राजन्कि
नु शेषमुपास्महे ॥ कोहीहसपुमानस्ति यो विजेष्यति पांडवम् ३३ तस्य चास्त्राणि दिव्यानि विविधानि महात्मनः ॥ गांवींस्यच निर्घोषो धैर्याणि हरते हि नः ३४
नष्टं च द्रायथारात्रिः सेनेयं हतनायका ॥ नागभग्नद्रुमाशुष्कानदीवाकुलतांगता ३५ ध्वजिन्यां हतनेत्रायां यथेष्टं श्वेतवाहनः ॥ चरिष्यति महाबाहुः कक्षेष्वग्निरिव
ज्वलन् ३६ सात्यकेश्वैव यो वेगो भीमसेनस्य चोभयोः ॥ दारुणैश्च गिरिन्सर्वान् शोषयेच्चैव सागरान् ३७ उवाच वाक्यं यद्भीमः सभामध्ये विशांपते ॥ कृतं तत्सफलं तेन
भूयश्चैव करिष्यति ३८ प्रमुखस्थे तदा कर्णे बलं पांडवरक्षितम् ॥ दुरासदं तदा गुप्तं व्यूढं गांवीव धन्वना ३९ युष्माभिस्तानि चीर्णाणि यान्यसाधूनि साधुषु ॥ अकारण
कृतान्येव ते प्रावः फलमागतम् ४० आत्मनोऽर्थे त्वया लोको यत्नतः सर्वं आहृतः ॥ स ते संशयितस्तात आत्मा वै भरतर्षभ ४१ रक्षदुर्योधनात्मानमात्मा सर्वस्य भाज
नम् ॥ भिन्ने हि भाजने तात दिशो गच्छति तद्गतम् ४२ हीयमानेन वै संधिः पर्येष्टव्यः समेन वा ॥ विग्रहो वर्धमानेन मतिरेषा बृहस्पतेः ४३ ते वयं पांडुपुत्रेभ्यो हीनाः स्म
बलशक्तितः ॥ तदत्र पांडवैः सार्धं संधिमन्येक्षमं प्रभो ४४ न जानीते हियः श्रेयः श्रेयसश्चावमन्यते ॥ सक्षिप्रं भ्रश्यते राज्यान् च श्रेयोऽनुविंदते ४५ प्रणिपत्य हिराजा
नं राज्यं यदिलभेम हि ॥ श्रेयः स्यान्न त्रुमौढ्येन राजन् गंतुः पराभवम् ४६ वैचित्रवीर्यवचनात्कृपाशीलयुधिष्ठिरः ॥ विनियुंजीतराज्ये त्वांगो विंदवचनेन च ४७

२९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४ । ४५ । ४६ । ४७ । ४८ । ४९ । ५० । ५१ । ५२ । ५३ । ५४ । ५५ । ५६ । ५७ । ५८ । ५९ । ६० । ६१ । ६२ । ६३ । ६४ । ६५ । ६६ । ६७ । ६८ । ६९ । ७० । ७१ । ७२ । ७३ । ७४ । ७५ । ७६ । ७७ । ७८ । ७९ । ८० । ८१ । ८२ । ८३ । ८४ । ८५ । ८६ । ८७ । ८८ । ८९ । ९० । ९१ । ९२ । ९३ । ९४ । ९५ । ९६ । ९७ । ९८ । ९९ । १०० ।

असंशयं गतवैरमित्यर्थः ४८ । ४९ । ५० । ५१ ॥ इति शल्यपर्वणि नीलकण्ठीये भारतभाष्ये चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ एवमुक्तस्ततो राजेति स्पष्टार्थः १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४ । ४५ । ४६ । ४७ । ४८ । ४९ । ५० । ५१ । ५२ । ५३ । ५४ । ५५ । ५६ । ५७ । ५८ । ५९ । ६० । ६१ । ६२ । ६३ । ६४ । ६५ । ६६ । ६७ । ६८ । ६९ । ७० । ७१ । ७२ । ७३ । ७४ । ७५ । ७६ । ७७ । ७८ । ७९ । ८० । ८१ । ८२ । ८३ । ८४ । ८५ । ८६ । ८७ । ८८ । ८९ । ९० । ९१ । ९२ । ९३ । ९४ । ९५ । ९६ । ९७ । ९८ । ९९ । १०० ।

यद्भूयाद्विहर्षकेशो राजानमपराजितम् ॥ अर्जुनं भीमसेनं च सर्वैक्युरसंशयम् ४८ नातिक्रमिष्यते कृष्णो वचनं कौरवस्य तु ॥ घृतराष्ट्रस्य मन्येऽहं नापि कृष्णस्य पां
डवः ४९ एतत्क्षेममहं मन्येन च पार्थैश्च विग्रहम् ॥ नत्वां ब्रवीमि कार्पण्यान्न प्राणपरिरक्षणात् ५० पथ्यं राजन् ब्रवीमि त्वां तत्परासुः स्मरिष्यासि ॥ इति वृद्धो विलप्यै
तत्कृपः शारद्वतो वचः ॥ दीर्घमुष्णं च निःश्वस्य शुशोच च मुमोह च ५१ ॥ इति श्रीमहाभारते शल्यपर्वणि कृपवाक्ये चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ ॥ संजय उवाच ॥
एवमुक्तस्ततो राजा गौतमेन तपस्विना ॥ निःश्वस्य दीर्घमुष्णं च तूष्णीमासीद्विशांपते १ ततो मुहूर्तं सध्यात्वा धार्तराष्ट्रो महामनाः ॥ कृपं शारद्वतं वाक्यामिष्युवा
च परंतपः २ यत्किंचित्सुहृदावाच्यं तत्सर्वं श्रावितो ह्यहम् ॥ कृतं च भवता सर्वं प्राणान्संत्यज्य युध्यता ३ गाहमानमनीकानि युध्यमानं महारथैः ॥ पांडवैरतितेजोभि
र्लोकस्त्वामनुदृष्टवान् ४ सुहृदाय दिदं वाक्यं भवता श्रावितो ह्यहम् ॥ न मां प्रीणाति तत्सर्वं मुमूर्षोरिव भेषजम् ५ हेतुकारणसंयुक्तं हितं वचनमुत्तमम् ॥ उच्यमानं म
हाबाहो न मे विप्राग्र्यरोचते ६ राज्याद्विनिर्कृतोऽस्माभिः कथं सोऽस्मासु विश्वसेत् ॥ अक्षयूते च नृपतिर्जितोऽस्माभिर्महाधनः ७ सकथं मम वाक्यानि श्रद्धया हूय
एव तु ॥ तथा दौत्येन संप्राप्तः कृष्णः पार्थहितेरतः ८ प्रलब्धश्च हृषीकेशस्तच्च कर्मा विचारितम् ॥ स च मे वचनं ब्रह्मन् कथमेवाभिमन्यते ९ विललाप च यत्कृष्णासभाम
ध्ये समेयुषी ॥ न तन्मर्षयते कृष्णो न राज्यहरणं तथा १० एकप्राणा बुभौ कृष्णावन्योन्यमभिसंश्रितौ ॥ पुरायच्छ्रुतमेवासीदद्यपश्यामितप्रभो ११ स्वस्त्रीयं निहतं
श्रुत्वा दुःखं स्वपितृकेशवः ॥ कृतागसो वयंतस्य समदर्थं कथं क्षमेत् १२ अभिमन्योर्विनाशेन न शर्मलभतेऽर्जुनः ॥ सकथं मद्दितेयत्नं प्रकरिष्यति याचितः १३ मध्य
मः पांडवस्तीक्ष्णो भीमसेनो महाबलः ॥ प्रतिज्ञातं च तेनो ग्रंभज्येतापि न संनमेत् १४ उभौ तौ बद्धनिस्त्रिंशा बुभौचा बद्धकंठौ ॥ कृतवैरा बुभौवीरौ यमावपियमोपमौ
१५ घृष्टयुग्मः शिखंडी च कृतवैरौ मया सह ॥ तौ कथं मद्दितेयत्नं कुर्यातां द्विजसत्तम १६ दुःशासनेन यत्कृष्णा एकवस्त्रारजस्वला ॥ परिक्रिष्टा सभामध्ये सर्वलोकस्य प
श्यतः १७ तथा विवसनां दीनां स्मरं त्यद्यापि पांडवाः ॥ न निवारयितुं शक्याः संग्रामात्ते परंतपाः १८ यदा च द्रौपदीं क्रिष्टां मदिना शायदुःखिता ॥ स्थंडिले नित्यदाशे
ते यावद्वैरस्य यातनम् १९ उग्रं ते पेतपः कृष्णाभर्तृणामर्थसिद्धये ॥ निक्षिप्यमानं दर्पं च वासुदेवसहोदरा २० कृष्णायां प्रेष्य बहूत्वा शुश्रूषां कुरुते सदा ॥ इति सर्वसमु
न्नद्धं निर्वीतिकथं च न २१ अभिमन्योर्विनाशेन संशयः कथं मया ॥ कथं च राजा भुक्तेर्मां प्रार्थितो सागरांबराम् २२ पांडवानां प्रसादेन भोक्ष्ये राज्यमहंकथम् ॥ उप
र्युपरिराज्ञां ज्वलित्वा भास्वरो यथा २३ युधिष्ठिरं कथं पश्चादनुयास्यामि दासवत् ॥ कथं भुक्त्वा स्वयं भोगान्दत्त्वा दाया

नतुसंधिमहंमन्येप्राप्तकालं कथंचन ॥ सुनीतमनुपश्यामिसुयुद्धेनपरंतप २६ नायंकीचयितुंकालःसंयोहुंकालएवः ॥ इष्टमेवदुर्भिर्यज्ञैर्दत्ताविप्रेषुदक्षिणाः २७
 प्राप्ताःकामाःश्रुतावेदाःशत्रूणांभूषिचस्थितम् ॥ भृत्यामेसुभृतास्तातदीनश्चाम्युद्धृतोजनः २८ नोत्सहेद्यद्विजश्रेष्ठपांडवान्वतुमीदृशम् ॥ जितानिपरराष्ट्राणि
 स्वराष्ट्रमनुपालितम् २९ भुक्ताश्चविविधाभोगास्त्रिवर्गःसेवितोमया ॥ पितृणांगतमानृष्यंक्षत्रधर्मस्यचोभयोः ३० नधुवंसुखमस्तीतिकुतोराकुतोयशः ॥ इह
 कीर्तिर्विधातव्यासाचयुद्धेननान्यथा ३१ गृहेयत्क्षत्रियस्यापिनिधनंतद्विर्गहितम् ॥ अधर्मःसुमहानेषयच्छयामरणंगृहे ३२ अरण्येयोविमुच्येतसंग्रामेवातनुंन
 रः ॥ क्रतूनाहृत्यमहतोमहिमानंसगच्छति ३३ कृपणं विलपन्नात्तोजरयाऽभिपरिभुतः ॥ म्रियतेरुदतांमध्येज्ञातीनांसपूरुषः ३४ त्यक्त्वातुविविधानभोगान्प्राप्ता
 नापरमांगतिम् ॥ अपीदानींसुयुद्धेनगच्छेयंयत्सलोकताम् ३५ शूराणामार्यवृत्तानांसंग्रामेष्वनिवर्तिनाम् ॥ धीमतांसत्यसंधानांसर्वेषांक्रतुयाजिनाम् ३६ शस्त्रा
 वधूतपूतानांधुवंवासस्त्रिविष्टपे ॥ मुदानूनंप्रपश्यंतियुद्धेह्यप्सरसांगणाः ३७ पश्यंतिनूनंपितरःपूजितान्सुरसंसदि ॥ अप्सरोभिःपरिवृतान्मोदमानास्त्रिविष्टपे ३८
 पंथानममरैर्यातंशूरैश्चैवानिवर्तिभिः ॥ अपितसंगतंमार्गंययमध्यारुहेमहि ३९ पितामहेनवृद्धेनतथाऽऽचार्येणधीमता ॥ जयद्रथेनकर्णेनतथादुःशासनेनच ४०
 घटमानामदर्शेस्मिन्हताःशूराजनाधिपाः ॥ शेरतेलोहिताक्तांगाःसंग्रामेशरविक्षताः ४१ उत्तमास्त्रविदःशूरायथोक्तक्रतुयाजिनः ॥ त्यक्त्वाप्राणान्यथान्यायमिंद्र
 सद्यसुविष्टिताः ४२ तैःस्वयंरचितोमार्गोदुर्गमोहिपुनर्भवेत् ॥ संपतद्भिर्महावेगैर्यास्यद्भिर्हिसद्व्रतिम् ४३ येमदर्थेहताःशूरास्तेषांकृतमनुस्मरन् ॥ ऋणंतत्प्रति
 युंजानोनराज्येननआदधे ४४ घातयित्वावयस्यांश्चभ्रातृनथपितामहान् ॥ जीवितंयदिरक्षेयंलोकोमांगर्हयेद्भुवम् ४५ कीदृशंचभवेद्राज्यंममहीनस्यबंधुभिः ॥
 सखिभिश्चविशेषेणप्रणिपत्यचपांडवम् ४६ सोऽहमेतादृशंकृत्वाजगतोऽस्यपराभवम् ॥ सुयुद्धेनततःस्वर्गं प्राप्स्यामिनतदन्यथा ४७ एवंदुर्योधनेनोक्तंसर्वसंपूज्य
 तद्वचः ॥ साधुसाध्वितिराजानंक्षत्रियाःसंबभाषिरे ४८ पराजयमशोचंतःकृतचित्ताश्चविक्रमे ॥ सर्वसुनिश्चितायोदुमुदग्रमनसोऽभवन् ४९ ततोवाहान्समाश्वा
 स्यसर्वेयुद्धाभिनंदिनः ॥ ऊनेद्वियोजनेगत्वाप्रत्यतिष्ठंतकौरवाः ५० आकाशेविष्टमेपुण्येप्रस्थेहिमवतःशुभे ॥ अरुणांसरस्वतीं प्राप्यपुःसस्तुश्चतेजलम् ५१ तव
 पुत्रकृतोत्साहाःपर्यवर्तंततेततः ॥ पर्यवस्थाप्यचात्मानमन्योन्येनपुनस्तदा ॥ सर्वराजन्त्यवर्तंतक्षत्रियाःकालचोदिताः ५२ इतिश्रीमहाभारतेशल्यपर्वणिदुर्योध
 नवाक्येपंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ ॥ संजयउवाच ॥ अथहैमवतेप्रस्थेस्थित्वायुद्धाभिनंदिनः ॥ सर्वेष्वमहायोधास्तत्रतत्रसमागताः १ शल्यश्चचित्रसेनश्च
 शकुनिश्चमहारथः ॥ अश्वत्थामाकृपश्चैवकृतवर्माचसात्वतः २

वर्णिनीलकंठीये भारतमावदीपे पंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ अथेति प्रस्थेशिखरे १ । २

ततस्तत्र ३।४।५।६ सर्वेषांयुद्धगतानांविविधानांभावानामभिप्रायाणां सर्वेषुद्धविमावजं ७ स्वंगंशोभनांगं ८ स्थाणोःसंबंधिनोदृष्य ९ अर्चिषाज्योतिषातुल्यंतुल्यतेजसम् अर्चिषाआदित्य
 स्यतुल्यमितिवा १० । ११ । १२ । १३ दशांगं । 'व्रतंप्राप्तिर्धृतिःपुष्टिःस्मृतिःक्षेपोऽरिभेदनं ॥ चिकित्सोद्दीपनं कृष्टिरिष्वस्त्रस्याहशांगकं । दीक्षाशिक्षाऽऽत्तरक्षाचपतत्साधनमेवच ॥ धनुर्वेदस्य
 सुवेणोऽरिष्टसेनश्चघृतसेनश्चवीर्यवान् ॥ जयत्सेनश्चराजानस्तेरात्रिमुषितास्ततः ३ रणेकर्णेहतेवीरेत्रासिताजितकाशिभिः ॥ नालभनश्मतेपुत्राहिमवतंसृतेगि
 रिम् ४ तेऽब्रुवन्सहितास्तत्रराजानंशल्यसन्निधौ ॥ कृतयत्नारणेराजन्संपूज्यविधिवत्तदा ५ कृत्वासेनाप्रणेतारंपरास्त्वयोदुमर्हसि ॥ येनाभिगुप्ताःसंग्रामेजयेमा
 सुहृदोवयम् ६ ततोदुर्योधनःस्थित्वारथेरथवरोत्तमम् ॥ सर्वेषुद्धविभावज्ञमंतकप्रतिमंयुधि ७ स्वंगंप्रच्छन्नशिरसंकंबुग्रीवांप्रियंवदम् ॥ व्याकोशपद्मपत्राक्षंव्याघ्रा
 स्यंमेरुगौरवम् ८ स्थाणोर्वृषस्यसदृशंस्कंधनेत्रगतिस्वरैः ॥ पुष्टश्लिष्टायतभुजंसुविस्तीर्णवरोरसम् ९ बलेजवेचसदृशमरुणानुजवातयोः ॥ आदित्यस्यार्चिषा
 तुल्यंयुद्धाचोशनसासमम् १० कांतिरूपमुखैश्चैर्यस्त्रिभिश्चंद्रमसासमम् ॥ कांचनोपलसंधातैःसदृशंश्लिष्टसंधिकम् ११ सुवृत्तोरुक्टीजंघंसुपादंस्वंगुलीनखम् ॥
 स्मृत्वास्मृत्त्वैवतुगुणान्धात्रायत्नाद्विनिर्मितम् १२ सर्वलक्षणसंपन्नंनिपुणंश्रुतिसागरम् ॥ जेतारंतरसाऽरीणामजेयमरिभिर्बलात् १३ दशांगंयश्चतुष्पादमिष्वस्त्रवेद
 तत्त्वतः ॥ सांगांस्तुचतुरोवेदान्सम्यगारुल्यानपंचमान् १४ आराध्यत्र्यंबकंयत्नाद्भूतैरुग्रैर्महातपाः ॥ अयोनिजायामुत्पन्नोद्रोणेनायोनिजेनयः १५ तमप्रतिम
 कर्माणंरूपेणाप्रतिमंभुवि ॥ पारगंसर्वविद्यानांगुणार्णवमनिर्दितम् १६ तमभ्येत्यात्मजस्तुभ्यमश्वत्थामानमब्रवीत् ॥ यंपुरस्कृत्यसहितायुधिजेप्यामपांडवान् १७
 गुरुपुत्रोऽद्यसर्वेषामस्माकंपरमागतिः ॥ भवांस्तस्मान्नियोगात्तेकोऽस्तुसेनापतिर्मम १८ ॥ द्रौणिरुवाच ॥ अयंकुलेनरूपेणतेजसायशसाश्रिया ॥ सर्वैर्गुणैःसमु
 दितःशल्योनोऽस्तुचमूपतिः १९ भागिन्यात्रिजांस्त्यक्त्वाकृतज्ञोऽस्मानुपागतः ॥ महासेनोमहाबाहुर्महासेनइवापरः २० एनंसेनापतिकृत्वानृपतिंनृपसत्तम ॥
 शक्यःप्राहुंजयोऽस्माभिर्देवैःस्कंदमिवाजितम् २१ तथोक्तेद्रोणपुत्रेणसर्वेष्वनराधिपाः ॥ परिवार्यस्थिताःशल्यंजयशब्दांश्चचक्रिरे २२ युद्धायचमर्तिचक्रुरावेशं
 चपरंययुः ॥ ततोदुर्योधनोभूमौस्थित्वारथवरोस्थितम् २३ उवाचप्रांजलिर्भूत्वाद्रोणभीष्मसमंरणे ॥ अयंसकालःसंप्राप्तोमित्राणांमित्रवत्सल २४ यत्रमित्रममित्रं
 वापरीक्षंतेबुधाजनाः ॥ सभवानस्तुनःशूरःप्रणेतारवाहिनीमुखे २५ रणयातेचभवतिपांडवामंदचेतसः ॥ भविष्यंतिसहामात्याःपंचालाश्चनिरुद्यमाः २६ दुर्यो
 धनवचःश्रुत्वाशल्योमद्राधिपस्तदा ॥ उवाचवाक्यंवाक्यज्ञोराजानंराजसन्निधौ २७ ॥ शल्यउवाच ॥ यदुमांमन्यसेराजन्कुराजकरोमितत् ॥ त्वंप्रियार्थंहिमे
 सर्वप्राणाराज्यंधनानिच २८ ॥ दुर्योधनउवाच ॥ सैन्यापत्येनवरयेत्वामहंमातुलातुलम् ॥ सोऽस्मान्पाहियुधांश्रेष्ठस्कंदोदेवानिवाहवे २९ अभिषिच्यस्वराजेंद्रदे
 वानामिवपावकिः ॥ जहिशत्रून्रणेवीरमर्हद्रोदानवानिव ३० ॥ इतिश्रीमहाभारतेशल्यपर्वणिशल्यदुर्योधनसंवादेपष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥ चत्वारपदेपादाः प्रकीर्तिताः
 १४।१५।१६ तुभ्यंतव १७।१८।१९ महासेनइव कार्तिकेयइव महतीसेनायस्यसमहासेनः २०।२१ । २२। २३।२४ । २५।२६ । २७।२८ । २९।३० ॥ इतिशल्यपर्वणि नी०भा०पष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

एतच्छ्रुत्वेति १ । २ । ३ । ४ नतरिष्यंतीत्यत्रनभविष्यंतीतिपाठेयंप्राप्यनभविष्यंतिमरिष्यंतीत्यध्याहृत्यथोक्तम् ५ । ६ छिष्टरूपपराजयनिश्चयात् ७ । ८ कुष्टाआहुताः शल्य.९

॥ संजयउवाच ॥ एतच्छ्रुत्वावचोराज्ञोमद्राजःप्रतापवान् ॥ दुर्योधनंतदाराजन्वाक्यमेतदुवाचह १ दुर्योधनमहाबाहोशृणुवाक्यविदांवर ॥ यावेतौमन्यसेरुष्णौ रथस्थौरथिनांवरौ २ नमेतुल्याबुभावेतौबाहुवीर्येकथंचन ॥ उद्यतांष्टथिर्वीसर्वाससुरासुरमानवाम् ३ योधयेयंरणमुखेसंकुद्धःकिमुपांडवान् ॥ विजेय्यामिरणेपार्थान्सोमकांश्चसमागतान् ४ अहंसेनाप्रणेतातेभविष्यामिनसंशयः ॥ तंचव्यूहंविधास्यामिनतरिष्यंतियंपरे ५ इतिसत्यब्रवीम्येषदुर्योधननसंशयः ॥ एवमुक्तस्ततोराजामद्राधिपतिमंजसा ६ अभ्यर्षिचतसेनायामध्येभरतसत्तम ॥ विधिनाशास्त्रदृष्टेनछिष्टरूपोविशांपते ७ अभिषिक्तेततस्तस्मिन्सिंहनादोमहानभूत् ॥ तवसैन्येऽभ्यवाद्यंतवादित्राणिचभारत ८ कुष्टाश्वासंस्तथायोधामद्रकाश्चमहारथाः ॥ तुष्टुश्चैवराजानंशल्यमाहवशोभिनम् ९ जयराजंश्चिरंजीवजहिशत्रून्समागतान् ॥ तवबाहुबलंप्राप्यधार्तराष्ट्रमहाबलाः १० निखिलाःपृथिवीसर्वाप्रशासंतुहतादिषः ॥ त्वंहिशक्तेरणेजेतुंससुरासुरमानवान् ११ मर्त्यधर्माणइहतुकिमुसृजयसोमकान् ॥ एवंसंपूज्यमानस्तुमद्राणामधिपोबली १२ हर्षंप्रापतदावीरोदुरापमरुतात्मभिः ॥ शल्यउवाच ॥ अद्यचाहंरणेसर्वानपंचालान्सहपांडवैः १३ निहनिष्यामिवाराजस्वर्ग्यास्यामिवाहतः ॥ अद्यपश्यंतुमांलोकाविचरंतमभीतवत् १४ अद्यपांडुसुताःसर्वेवासुदेवःससात्यकिः ॥ पंचालाश्चेदयश्चैवद्रौपदेयाश्चसर्वशः १५ घृष्टयुग्मःशिखंडीचसर्वेचापिप्रभद्रकाः ॥ विक्रमंममपश्यंतुधनुषश्चमहद्वलम् १६ लाघवंचास्त्रवीर्यंचभुजयोश्चबलंयुधि ॥ अद्यपश्यंतुमेपार्थाःसिद्धाश्चसहचारणैः १७ यादृशमेवलंवाहोःसंपदस्त्रेषुयाचमे ॥ अद्यमेविक्रमंदृष्ट्वापांडवानांमहारथाः १८ प्रतीकारपराभूत्वाचेष्टांविविधाःक्रियाः ॥ अद्यसैन्यानिपांडूनांद्रावयिष्येसमंततः १९ द्रोणभीष्मावतिविभोसूतपुत्रंचसंयुगे ॥ विचरिष्येरणेयुध्यन्प्रियार्थंतवकौरव २० ॥ संजयउवाच ॥ अभिषिक्तेतथाशल्येतवसैन्येषुमानद ॥ नकर्णव्यसनंकिंचिन्मेनिरेतत्रभारत २१ हृष्टाःसुमनसश्चैवबभूवुस्तत्रसैनिकाः ॥ मेनिरेनिहतान्पार्थान्मद्राजवशंगतान् २२ प्रहर्षंप्राप्यसेनातुतावकीभरतर्षभ ॥ तारात्रिमुषितासुताहर्षचिताचसाभवत् २३ सैन्यस्यतवतंशब्दंश्रुत्वाराराजायुधिष्ठिरः ॥ वाष्णेयमब्रवीद्वाक्यंसर्वक्षत्रस्यपश्यतः २४ मद्राजःकृतःशल्योधार्तराष्ट्रेणमाधव ॥ सेनापतिर्महेष्वासःसर्वसैन्येषुपूजितः २५ एतज्ज्ञात्वायथाभूतंकुरुमाधवयत्नमम् ॥ भवान्नेताचगोप्ताचविधत्स्वयदनंतरम् २६ तमब्रवीन्महाराजवासुदेवोजनाधिपम् ॥ आर्तायनिमहंजानेयथातत्त्वेनभारत २७ वीर्यवांश्चमहातेजामहात्माचविशेषतः ॥ कृतीचचित्रयोधीचसंयुक्तोलाघवेनच २८ यादृग्भीष्मस्तथाद्रोणोयादृक्कर्णश्चसंयुगे ॥ तादृशस्तद्विशिष्टोवामद्राजोमतोमम २९

१ । २० । ११ मर्त्यधर्माणःमर्त्यधर्मणः १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९

२० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४ । ४५ । ४६ ॥ इतिशल्यपर्व नी० भा० भा० सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥ व्यतीतायामिति १ । २

युद्धयमानस्यतस्याहंचितयानश्चभारत ॥ योद्धारंणाधिगच्छामितुल्यरूपंजनाधिप ३० शिखंड्यर्जुनभीमानांसात्वतस्यचभारत ॥ घृष्टयुग्मस्यचतथाबलेनाभ्यधिकोरणे ३१ मद्राजोमहाराजःसिंहद्विरदविक्रमः ॥ विचरिष्यत्यभीःकालेकालःकुद्धःप्रजास्विव ३२ तस्याद्यनप्रपश्यामिप्रतियोद्धारमाहवे ॥ त्वामृतेपुरुषव्याघ्रशादूलसमविक्रमम् ३३ सदेवलोकेरुत्स्नेस्मिन्नान्यस्त्वत्तःपुमानमवेत् ॥ मद्राजंरणेकुद्धंयोहन्यात्कुरुनंदन ३४ अहन्यहानियुध्यंतक्षोभयंतंबलंतव ॥ तस्माज्जहिरणेशल्यंमधवानिवशंबरं ३५ अजेयश्चाप्यसौवीरोधार्तराष्ट्रेणसत्कृतः ॥ तवैवहिजयोनूनंहतेमद्रेश्वरेयुधि ३६ तस्मिन्हतेहतंसर्वधार्तराष्ट्रबलंमहत् ॥ एतच्छ्रुत्वामहाराजवचनंममसांप्रतम् ३७ प्रत्युद्याहिरणेषार्थमद्राजंमहारथम् ॥ जहिचैनंमहाबाहोवासवानमुर्चियथा ३८ नचैवात्रदयाकार्यामातुलोऽयंममेतिवै ॥ क्षत्रधर्मंपुरस्कृत्यजहिमद्राजनेश्वरम् ३९ द्रोणभीष्मार्णवंतीर्त्वाकर्णपातालसंभवम् ॥ मानिमज्जस्वसगणःशल्यमासाद्यगोष्पदम् ४० यच्चतेतपसोवीर्ययच्चक्षत्रंबलंतव ॥ तद्दर्शयरणेसर्वजहिचैनंमहारथम् ४१ एतावदुक्तावचनंकेशवःपरवीरहा ॥ जगामशिविरंसायंपूज्यमानोऽथपांडवैः ४२ केशवेतुतदायातेधर्मपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ विसृज्यसर्वान्भ्रातृंश्चपंचालानथसोमकान् ४३ सुष्वापरजनींतांतुविशल्यइवकुंजरः ॥ तेचसर्वेमहेष्वासाःपंचालाःपांडवास्तथा ४४ कर्णस्यनिधनेहृष्टाःसुपुपुस्तानिशांतदा ॥ गतज्वरंमहेष्वासंतीर्णपारंमहारथम् ४५ बभूवपांडवेयानांसैन्यंचमुदितंनृप ॥ सूतपुत्रस्यनिधनेजयंलब्ध्वाचमारिष ४६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेशल्यपर्वणिशल्यसैनापत्याभिषेकेसप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥ ७ ॥ संजयउवाच ॥ व्यतीतायारजन्यांतुराजादुर्योधनस्तदा ॥ अब्रवीतावकान्सर्वान्सन्नह्यंतांमहारथाः १ राजश्चमतमाज्ञायसमनह्यतसाचमूः ॥ अयोजयन्नरथांस्तूर्णपर्यधावंस्तथाऽपरे २ अकल्प्यंतचमातंगांसमनह्यंतपत्तयः ॥ रथानास्तरणोपेतांश्चक्रुरन्येसहस्रशः ३ वादित्राणांचनिनदःप्रादुरासीद्विशांपते ॥ अयोधनार्थयोधानांवलानांचाप्युदीर्यताम् ४ ततोबलानिसर्वाणिसेनाशिष्टानिभारत ॥ प्रस्थितानिव्यदृश्यंतमृत्युंकृत्वानिवर्तनम् ५ शल्यंसेनापार्तिकृत्वामद्राजंमहारथाः ॥ प्रविभज्यबलंसर्वमनीकेषुव्यवस्थिताः ६ ततःसर्वेसमागम्यपुत्रेणतवसैनिकाः ॥ कृपश्चकृतवर्माचद्रौणिःशल्योऽथसौवलः ७ अन्येचपार्थिवाःशेषाःसमयंचकुराहताः ८ ननएकेनयोद्वयंकथांचिदपिपांडवैः ९ योह्येकःपांडवैर्युध्येद्योवायुद्धयंतमुत्सृजेत् ॥ संपंचभिर्भवेद्युक्तःपातकैश्चोपपातकैः ९ अन्योन्यंपरिरक्षद्विद्योद्वयंसहितैश्चह ॥ एवंतेसमयंकृत्वासर्वेत्तत्रमहारथाः १० मद्राजंपुरस्कृत्यतूर्णमभ्यद्रवन्परान् ॥ तथैवपांडवाराजन्व्यूह्यसैन्यंमहारणे ११ अभ्ययुःकौरवान्महाराजान्योत्स्यमानाःसमंततः ॥ तद्वलंभरतश्रेष्ठशुब्धान्वितंमखनम् १२ समुद्रतार्णवाकारमुद्रतरथकुंजरम् ॥ घृतराष्ट्रउवाच ॥ द्रोणस्यचैवभीष्मस्यराधेयस्यचमेश्वरम् १३ ॥ १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३

पातनंशंसमेभूयःशल्यस्याथसुतस्यमे ॥ कथंरणेहतःशल्योधर्मराजेनसंजय १४ भीमेनचमहाबाहुःपुत्रोदुर्योधनोमम ॥ संजयउवाच ॥ क्षयमनुप्यदेहानांत
थानागाश्वसंक्षयम् १५ शृणुराजन्स्थिरोभूत्वासंग्रामंशंसतोमम ॥ आशाबलवतीराजन्पुत्राणांतेऽभवत्तदा १६ हतेद्रोणेचभीष्मेचसूतपुत्रेचपातिते ॥ श
ल्यःपार्थात्रणेसर्वान्निहनिष्यतिमारिष १७ तामाशाहृदयेकृत्वासमाश्वस्यचभारत ॥ मद्वराजंचसमरेसमाश्रित्यमहारथम् १८ नाथवंतंतदाऽऽत्मानममन्यंतसु
तास्तव ॥ यदाकर्णेहतेपार्थाःसिंहनादंप्रचक्रिरे १९ तदातुतावकाचराजत्राविवेशमहद्भयम् ॥ तान्समाश्वस्ययोधास्तुमद्वराजःप्रतापवान् २० व्यूहव्यूहं
हाराजसर्वतोभद्रमृद्धिमत् ॥ प्रत्युद्ययौरणेपार्थान्मद्वराजःप्रतापवान् २१ विधुन्वन्कार्मुकंचित्रभारप्रवेगवत्तरम् ॥ रथप्रवरमास्थायसैधवाश्वमहारथः २२ त
स्यसूतोमहाराजरथस्थोऽशोभयद्रथम् ॥ सतेनसंवृतोवीरोरथेनामित्रकर्षणः २३ तस्थौशूरोमहाराजपुत्राणांतेभयप्रणुत् ॥ प्रप्राणेमद्वराजोऽभून्मुखंव्यूह
स्यदंशितः २४ मद्रकैःसहितोवीरैःकर्णपुत्रैश्चदुर्जयैः ॥ सव्येभूतकृतवर्माचित्रिगतैःपरिवारितः २५ गौतमोदक्षिणेपार्थंशकैश्चयवनैःसह ॥ अश्वत्थामापृष्ठतो
भूत्कांबोजैःपरिवारितः २६ दुर्योधनोऽभवन्मध्येरक्षितःकुरुपुंगवैः ॥ हयानीकेनमहतासौबलश्चापिसंवृतः २७ प्रययौसर्वसैन्येनकैतव्यश्वमहारथः ॥ पांड
वाश्वमहेष्वासाव्यूहसैन्यमरिंदमाः २८ त्रिधाभूतामहाराजतवसैन्यमुपाद्रवन् ॥ घृष्टयुग्मःशिखंडीचसात्यकिश्चमहारथः २९ शल्यस्यवाहिर्नीहंतुमभिदुद्रुरा
हवे ॥ ततोयुधिष्ठिरोराजास्वेनानीकेनसंवृतः ३० शल्यमेवाभिदुद्रावजिघांसुर्भरतर्षभः ॥ हार्दिकयंचमहेष्वासमर्जुनःशत्रुसैन्यहा ३१ संशतकृगणांश्चैवयोगे
तोऽभिविदुद्रुवे ॥ गौतमंभीमसेनोवैसोमकाश्चमहारथाः ३२ अभ्यद्रवंतराजेंद्रजिघांसतःपरान्युधि ॥ माद्रीपुत्रौतुशकुनिमुलूकंचमहारथम् ३३ ससैन्यौसह
सैन्यौतावुपतस्थतुराहवे ॥ तथैवायुतशोयोधास्तावकाःपांडवानरणे ३४ अभ्यवर्तंतसंकुद्राविविधायुधपाणयः ॥ घृतराष्ट्रउवाच ॥ हतेभीष्मेमहेष्वासेद्रोणे
कर्णेमहारथे ३५ कुरुष्वल्पावशिष्टेषुपांडवेषुचसंयुगे ॥ सुसंरब्धेषुपार्थेषुपराक्रांतैषुसंजय ३६ मामकानांपरेषांचाकिंशिष्टमभवद्दलम् ॥ संजयउवाच ॥ य
थावयंपरेराजन्पुद्गायसमुपस्थिताः ३७ यावच्चासीद्वलंशिष्टसंग्रामेतन्निबोधमे ॥ एकादशसहस्राणिरथानांभरतर्षभ ३८ दशदंतिसहस्राणिसप्तचैवशतानिच ॥
पूर्णेऽतसहस्रेद्देहयानांतत्रभारत ३९ पत्तिकोटीस्तथातिस्त्रोबलमेतत्तवाभवत् ॥ रथानांपट्सहस्राणिषट्सहस्राश्चकुंजराः ४० दशचाश्वसहस्राणिपत्तिकोटी
चभारत ॥ एतद्दलंपांडवानामभवच्छेषमाहवे ४१ एतएवसमाजमुद्युद्गायभरतर्षभ ॥ एवंविभज्यराजेंद्रमद्वराजवशेस्थिताः ४२ पांडवान्प्रत्युदीयुस्तेज
यगृद्धाःप्रमन्यवः ॥ तथैवपांडवाःशूराःसमरेजितकाशिनः ४३ उपयातानरव्याघ्राःपंचालाश्चयशस्विनः ॥ इमेतेचबलौवेनपरस्परवधैषिणः ४४ ४१ । ४२ । ४३ । ४४

४५ ॥ इतिशल्यपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपेअष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ततइति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३
उपयातानरव्याघ्राःपूर्वासंध्यांप्रतिप्रभो ॥ ततःप्रवृत्तेयुद्धंधोरूपंभयानकम् ॥ तावकानांपरेषांचनिघ्नतामितरेतरम् ४५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेशल्यपर्व
णिव्यूहनिर्माणेअष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ संजयउवाच ॥ ततःप्रवृत्तेयुद्धंकुरूणांभयवर्धनम् ॥ संजयैःसहराजेंद्रघोरंदेवासुरोपमम् १ नरार
थागजौघाश्वसादिनश्चसहस्रशः ॥ वाजिनश्चपराक्रांताःसमाजग्मुःपरस्परम् २ गजानांभीमरूपाणांद्रवतानिःस्वनोमहाम् ॥ अश्रूयतयथाकालेजलदानान्
भस्तले ३ नागैरभ्याहताःकेचित्सरथारथिनोऽपतन् ॥ व्यद्रवंतरणेवीराद्राव्यमाणामदोक्तैः ४ हयौघान्पादरक्षांश्चराथिनस्तत्राशोक्षिताः ॥ शरैःसंप्रेषया
मासुःपरलोकायभारत ५ सादिनःशिक्षिताराजन्परिवार्यमहारथान् ॥ विचरंतोरणेऽभ्यघ्नन्प्रासशक्त्यृष्टिभिस्तथा ६ धान्विनःपुरुषाःकेचित्परिवार्यमहार
थान् ॥ एकंबहवआसाद्यप्रययुर्यमसादनम् ७ नागान्रथवरांश्चान्येपरिवार्यमहारथाः ॥ सांतरायोधिनंजघ्नुर्द्रवमाणमहारथम् ८ तथाचराथिनंकुद्विविकिरंतंशरा
न्बहून् ॥ नागाजघ्नुर्महाराजपरिवार्यसमंततः ९ नागोनागमभिदुत्यरथीचराथिनंरणे ॥ शक्तितोमरनाराचैर्निजघ्नेतत्रभारत १० पादातानवमृद्वंतोरथवारण
वाजिनः ॥ रणमध्येव्यदृश्यंतकुर्वंतोमहदाकुलम् ११ हयाश्वपर्यधावंतचामरैरुपशोभिताः ॥ हंसाहिमवतःप्रस्थेपिबंतइवमोदिनीम् १२ तेषांतुवाजिनांभूमिः
सुरैश्चित्राविशांपते ॥ अशोभतयथानारीकरजैःक्षतविक्षता १३ वाजिनांखुरशब्देनरथनेमिस्वनेनच ॥ पत्तीनांचापिशब्देननागानांघृष्टेनच १४ वादित्रा
णांचघोषेणशंखानांनिनदेनच ॥ अमवन्नादितामूर्भिर्निर्घातैरिवभारत १५ धनुषांकूजमानानांशस्त्रौघानांचदीप्यताम् ॥ कवचानांप्रभाभिश्चनप्राज्ञायतर्कि
चन १६ बहवोबाहवश्छिन्नानागराजकरोपमाः ॥ उद्वेष्टेविचेष्टेवेगंकुर्वन्तिदारुणम् १७ शिरसांचमहाराजपततांधरणीतले ॥ च्युतानामिवतालेभ्यस्ता
लानांश्रूयतेस्वनः १८ शिरोभिःपातितैर्भातिरुधिराद्रैर्वसुंधरा ॥ तपनीयनिभैःकालेनलिनैरिवभारत १९ उद्धृतनयनैस्तैस्तुगतसत्त्वैःसुविक्षतैः ॥ व्यभ्राजत
महीराजन्पुंडरीकैरिववृता २० बाहुभिश्चंदनादिग्धैःसकैर्यूरैर्महाधनैः ॥ पातितैर्भातिराजेंद्रमहाशकध्वजैरिव २१ ऊरुभिश्चनरैर्द्राणांविनिरुतैर्महाहवे ॥ ह
स्तिहस्तोपनैरन्यैःसंवृतंतद्रणांगनम् २२ कबंधशतसंकीर्णलत्रचामरसंकुलम् ॥ सेनावनंतच्छुभेवनंपुष्पाचितंयथा २३ तत्रयोधामहाराजविचरंतोह्य
भीतवत् ॥ दृश्यंतैरुधिराक्तांगाःपुष्पिताइवकिंशुकाः २४ मातंगाश्चाप्यदृश्यंतशरतोमरपीडिताः ॥ पतंतस्तत्रतत्रैवच्छिन्नाभ्रसदृशरणे २५ गजानीकंमहा
राजवध्यमानंमहात्मभिः ॥ व्यदीर्यतदिशःसर्वावातनुन्नाचनाइव २६ तेगजाघनसंकाशाःपेतुरुव्यांसमंततः ॥ वज्रनुन्नाइवबभूवुःपर्वतायुगसंक्षये २७ हयानांसा
दिभिःसार्धंपतितानांमहीतले ॥ राशयःस्मप्रदृश्यंतैगिरिमात्रास्ततस्ततः २८ संजज्ञेरणभूमौतुपरलोकवहानदी ॥ शोणितोदारथावर्ताध्वजवृक्षाऽस्थिशर्करा २९
२४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९

३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ ननिवर्तिरेनविबर्तिताः ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४ । ४५ । ४६ । ४७ ॥ इतिशल्पपर्वणिनीलकण्ठीयेभारतभावदीपिनवमोऽ

भुजनक्राधनुःस्रोताहस्तिशैलाहयोपला ॥ मेदोमज्जाकर्दमिनीछत्रहंसागदोडुपा ३० कवचोष्णीषसंछन्नापताकारुचिरदुमा ॥ चक्रचक्रावलीजुष्टात्रिवेणुदंडका
वृता ३१ शूराणां हर्षजननीभीरूणां भयवर्धनी ॥ प्रावर्ततनदीरौद्राकुरुसृजयसंकुला ३२ तानदीपरलोकायवहंतीमतिभैरवाम् ॥ तेरुर्वाहननौभिस्तेशूराःपरि
घवाहवः ३३ वर्तमानेतदायुद्धेनिर्मर्यादेविशांपते ॥ चतुरंगक्षयेघोरेपूर्वदेवासुरोपमे ३४ व्याक्रोशन्वांधवानन्येतत्रतत्रपरंतप ॥ क्रोशद्विर्दयितैरन्येभयातां
ननिवर्तिरे ३५ निर्मर्यादेतथायुद्धेवर्तमानेभयानके ॥ अर्जुनोभीमसेनश्चमोहयांचक्रतुःपरान् ३६ सावध्यमानामहतीसेनातवनराधिप ॥ अमुह्यतत्रतत्रैवयो
षिन्मदवशादिव ३७ मोहयित्वाचतांसेनांभीमसेनधनंजयौ ॥ दध्मत्तुर्वारिजौतत्रसिंहनादांश्चक्रतुः ३८ श्रुत्वेवतुमहाशब्दंघृष्टयुग्मशिखांदिनौ ॥ धर्मराजंपुर
स्कृत्यमद्राजमभिहतौ ३९ तत्राश्चर्यमपश्यामघोररूपंविशांपते ॥ शल्येनसंगताःशूरायदयुद्धंयतभागशः ४० माद्रीपुत्रौतुरभसौकृतास्त्रौयुद्धदुर्मदौ ॥ अभ्य
यातांत्वरायुक्तौजिगीषंतौपरंतप ४१ ततोऽन्यवर्ततबलंतावकंभरतर्षभ ॥ शरैःप्रणुन्नं बहुधापांडवैर्जितकाशिभिः ४२ वध्यमानाचमूःसातुपुत्राणांप्रेक्षतांतव ॥
मेजेदिशोमहाराजप्रणुन्नाशरष्टाभिः ४३ हाहाकारोमहानजज्ञेयोधानांतत्रभारत ॥ तिष्ठतिष्ठेतिचाप्यासीद्वावितानांमहात्मनाम् ४४ क्षत्रियाणांसहान्योन्यं
युगेजयमिच्छताम् ॥ प्राद्रवन्नेवसंभ्राःपांडवैस्तवसैनिकाः ४५ त्यक्त्वायुद्धेप्रियान्पुत्रान्भ्रातनथापितामहान् ॥ मातुलान्भागिनेयांश्चवयस्यानपिभारत ४६
हयान्द्विपांस्त्वरयंतोयोधाजग्मुःसमंततः ॥ आत्मत्राणकृतोत्साहास्तावकाभरतर्षभ ४७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेशल्पपर्वणिसंकुलयुद्धेनवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥
॥संजयउवाच॥तत्प्रभं बलं दृष्ट्वा मद्राजः प्रतापवान् ॥ उवाच सारथिर्तूष्णीं चोदया श्वान्महाजवान् १ एषतिष्ठति वैराजा पांडुपुत्रो युधिष्ठिरः ॥ छत्रेण ध्रियमाणेन पां
डुरेण विराजता २ अत्र मां प्रापय क्षिप्रं पश्य मे सारथे वलम् ॥ न समर्थो हि मे पार्थः स्थातुमद्य पुरां युधि ३ एवमुक्तस्ततः प्रायान्मद्राजस्य सारथिः ॥ यत्र राजा सत्यसं
धो धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः ४ प्रापततश्च सह सा पांडवानां महद्वलम् ॥ दधारैः कोरणे शल्यो वेलोद्धृता भिवार्णवम् ५ पांडवानां बलौ वस्तु शल्यमासाद्य मारिष ॥ व्यतिष्ठत
तदा युद्धे सिंधोर्वेग इवाचलम् ६ मद्राजं तु समरे दृष्ट्वा युद्धाय धिष्ठितम् ॥ कुरवः सन्यवर्तत मृत्पुंक्तत्वा निवर्तनम् ७ तेषुराजनिवृत्तेषु व्यूढानीकेषु भागशः ॥ प्राव
र्तत महारौद्रः संग्रामः शोणितोदकः ८ समार्च्छिन्नसेनं तु नकुलो युद्धदुर्मदः ॥ तौ परस्परमासाद्य चित्रकार्मुकधारिणौ ९ मेघाविव यथोद्धृता दक्षिणोत्तरवर्षिणौ ॥
शरतोयैः सिषिचतुस्तौ परस्परमाहवे १० नांतरं तत्र पश्यामि पांडवस्येतरस्य च ॥ उभौ कृतास्त्रौ बलिनोरथ चर्या विशारदौ ११ परस्परवधेयतौ छिद्रान्वेषण
तत्परौ ॥ चित्रसेनस्तु भलेन पीतेन निशितेन च १२ ध्यायः ॥ ९ ॥ तत्प्रममामिति जघ्यायः स्पष्टार्थः १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ चित्रसेनः कर्णपुत्रः ९ । १० । ११ । १२

१५ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३

नकुलस्य महाराजमुष्टिदेशेऽच्छिन्नद्वनुः ॥ अथैनं छिन्नधन्वानं रुक्मपुंखैः शिलाशितैः १३ त्रिभिः शरैरसंभ्रांतौ ललाटे विसर्पयत् ॥ हयांश्चास्य शरैस्तीक्ष्णैः प्रे
षयामास मृत्यवे १४ तथा ध्वजं सारथिचित्रमिच्छिभिरपातयत् ॥ सशत्रुभुजनिर्मुक्तेर्ललाटस्थैस्त्रिभिः शरैः १५ नकुलः शुशुमे राजंस्त्रिशृंग इव पर्वतः ॥ सच्छिन्नध
न्वाविरथः खड्गमादाय चर्मच १६ रथादवातरद्दीरः शैलाग्रादिव केसरी ॥ पञ्चामापततस्तस्य शरवृष्टिः समासृजत् १७ नकुलोऽप्यग्रसतं विचर्मणालघुविक्रमः ॥
चित्रसेनरथं प्राप्य चित्रयोधीजितश्रमः १८ आरुरोह महाबाहुः सर्वसैन्यस्य पश्यतः ॥ सकुंडलं समकुटं सुनसंस्वायतेक्षणम् १९ चित्रसेनशिरः कायादपाहरत्
पांडवः ॥ सपपातरथोपस्थे दिवाकरसमद्युतिः २० चित्रसेनं विशस्तंतु दृष्ट्वा तत्र महारथाः ॥ साधुवादस्वनांश्चक्रुः सिंहनादांश्च पुष्कलान् २१ विशस्तं भ्रातरं द
ष्ट्वा कर्णपुत्रौ महारथौ ॥ सुषेणः सत्यसेनश्च मुचंतौ विविधान् शरान् २२ ततोऽभ्यधावतां तूष्णीं पांडवं रथिनां वरम् ॥ जिघांसंतौ यथानागं व्याघ्रौ राजन्महावने २३
तावभ्यधावतां तीक्ष्णौ द्वावप्येनं महारथम् ॥ शरौ चान्सम्यगस्यंतौ जीमूतौ सलिलं यथा २४ सशरैः सर्वतो विद्धः प्रहृष्ट इव पांडवः ॥ अन्यत्कार्मुकमादाय रथमारु
ह्यवेगवान् २५ अतिष्ठतरणे वीरः कुद्धरूप इवांतकः ॥ तस्य तौ भ्रातरौ राजनशरैः सन्नतपर्वभिः २६ रथं विशकलीकर्तुं समारब्धौ विशांपते ॥ ततः प्रहस्य नकुल
श्चतुर्भिश्चतुरोणे २७ जघान निशितैर्बाणैः सत्यसेनस्य वाजिनः ॥ ततः संघायनाराचं रुक्मपुंखं शिलाशितम् २८ धनुश्चिच्छेदराजेंद्रसत्यसेनस्य पांडवः ॥
अथान्यं रथमास्थाय धनुरादाय चापरम् २९ सत्यसेनः सुषेणश्च पांडवं पर्यधावताम् ॥ अविध्य ताव संभ्रांतौ माद्रीपुत्रः प्रतापवान् ३० द्वाभ्यां द्वाभ्यां महाराजश
राभ्यां रणमूर्धनि ॥ सुषेणस्तु ततः कुद्धः पांडवस्य महद्वनुः ३१ चिच्छेद प्रहसन् युद्धे क्षुरप्रेण महारथः ॥ अथान्यद्वनुरादाय नकुलः क्रोधमूर्च्छितः ३२ सुषेणं पं
चभिर्विद्धा ध्वजमेकेन चिच्छिदे ॥ सत्यसेनस्य सधनुर्हस्तावापंच मारिष ३३ चिच्छेद तरसा युद्धे तत उचुकु शुर्जनाः ॥ अथान्यद्वनुरादाय वेगं प्रमारसाधनम्
३४ शरैः संछादयामास समं तात्पांडुनंदनम् ॥ सन्निवार्य तु तान्वाणां नकुलः परवीरहा ३५ सत्यसेनं सुषेणं च द्वाभ्यां द्वाभ्यामाविध्यत् ॥ तावेनं प्रत्यविध्येतां पृथक्
पृथगजिह्वैः ३६ सारथिचास्य राजेंद्रा शितैर्विव्यधतुः शरैः ॥ सत्यसेनोरथेषां तु नकुलस्य धनुस्तथा ३७ पृथक् शराभ्यां चिच्छेद कृतहस्तः प्रतापवान् ॥ सर
थेऽतिरथस्तिष्ठन् रथशक्तिं परामृशत् ३८ स्वर्णदंडामकुंठाग्रतैलघौतां सुनिर्मलाम् ॥ लेलिहानां मिव विभोनागकन्यां महाविषाम् ३९ समुद्यम्य च चिक्षेप सत्यसे
नस्य संयुगे ॥ सातस्य हृदयं संख्ये विभेद च तथानृप ४० सपपातरथाहूर्मिगतसत्त्वोऽल्पचेतनः ॥ भ्रातरं निहतं दृष्ट्वा सुषेणः क्रोधमूर्च्छितः ४१ अभ्यवर्ष च्छरैस्तूष्णीं
पादातं पांडुनंदनम् ॥ चतुर्भिश्चतुरोवाहान् ध्वजं छित्वा च पंचभिः ४२ त्रिभिर्वै सारथिहत्वा कर्णपुत्रो ननादह ॥ नकुलं विरथं दृष्ट्वा द्रौपदेयो महारथम् ४३

॥ ९ ॥

सुतसोमोऽभिदुद्रावपरीप्सन्नपितरं रणे ॥ ततोऽधिरुह्यनकुलः सुतसोमस्यतरथम् ४४ शुशुभे भरतश्चेष्टोगिरिस्थ इव केसरी ॥ अन्यत्कामुकमादाय सुषेणं समयो
धयत् ४५ तावुभौ शर्वर्षाभ्यां समासाद्य परस्परम् ॥ परस्परवधेयत्वं चक्रतः सुमहार्थौ ४६ सुषेणरतुततः क्रुद्धः पांडवं विशिखैस्त्रिभिः ॥ सुतसोमं तु विशत्यावा
होरुरसि चार्पयत् ४७ ततः क्रुद्धो महाराज नकुलः परवीरहा ॥ शरैस्तस्य दिशः सर्वांश्छादयामास वीर्यवान् ४८ ततोऽगृहीत्वा तीक्ष्णाग्रमर्धचंद्रं सुतेजनम् ॥ सुव
गवं तं चिक्षेप कर्णपुत्राय संयुगे ४९ तस्य तेनाशिरः कायाज्जहार नृपसत्तम ॥ पश्यतां सर्वसैन्यानां तदद्भुतमिवाभवत् ५० सहतः प्रापत द्राजत्रकुलेन महारमना ॥
नदीवेगादिवारुणस्तीरजः पादपोमहान् ५१ कर्णपुत्रवधं दृष्ट्वा नकुलस्य च विक्रमम् ॥ प्रदुद्राव भयात्सेनातावकी भरतर्षभ ५२ तां तु सेनां महाराज मद्राजः प्रता
पवान् ॥ अपालय द्रणे शूरः सेनापतिररिदमः ५३ विभीस्तस्यौ महाराज व्यवस्थाप्य च वाहिनीम् ॥ सिंहनादं भृशं कृत्वा धनुःशब्दं च दारुणम् ५४ तावकाः सम
रे राजनुरक्षिता दृढधन्वना ॥ प्रत्युद्युधुश्च तांस्ते तु समं तादृगितव्यथाः ५५ मद्राजं महेष्वासं परिवार्य समंततः ॥ स्थिताराजं महासेनायोऽहुकामा समंततः ५६
सात्यकिर्भीमसेनश्च माद्रीपुत्रौ च पांडवौ ॥ युधिष्ठिरं पुरस्कृत्य ह्रीनिषेव मरिदमम् ५७ परिवार्य रणे वीराः सिंहनादं प्रचक्रिरे ॥ बाणशंखवांस्तीव्रान्क्षेत्रेण वि
विधादधुः ५८ तथैव तावकाः सर्वे मद्राधिपतिमंजसा ॥ परिवार्य सुसंरब्धाः पुनर्युद्धमरोचयन् ५९ ततः प्रवृत्ते युद्धं भीरूणां भयवर्धनम् ॥ तावकानां परेषां च मृ
त्युं कृत्वा निवर्तनम् ६० यथा देवासुरं युद्धं पूर्वमासीद्विशांपते ॥ अभीतानां तथाराज नृपराष्ट्रविवर्धनम् ६१ ततः कपिध्वजो राजन्हत्वा संशतकात्रणे ॥ अभ्य
द्रवत तांसेनां कौरवीं पांडुनंदनः ६२ तथैव पांडवाः सर्वे दृष्टुं पुरोगमाः ॥ अभ्यधावन्त तांसेनां विसृजन्तः शितान् शरान् ६३ पांडवैरवकीर्णानां समोहः समजायत ॥
नच जन्तुस्त्वनीकानि दिशो वा विदिशस्तथा ६४ आपूर्यमाणानि शितैः शरैः पांडवचोदितैः ॥ हतप्रवीरा विध्वस्ता वार्यमाणा समंततः ६५ कौरव्यवध्यत च मूः
पांडुपुत्रैर्महार्थैः ॥ तथैव पांडवं सैन्यं शरैराजन्समंततः ६६ रणेऽहन्यत पुत्रैस्ते शतशोऽथ सहस्रशः ॥ ते सेनेभृशसंतप्ते वध्यमाने परस्परम् ६७ व्याकुले समपद्ये
तां वर्षासु सरिताविव ॥ आविवेश ततस्तीव्रतावकानां महद्भयम् ॥ पांडवानां च राजे द्रुतथाभूते महाहवे ६८ ॥ इति श्रीमहाभारतेशल्यपर्वणि संकुल युद्धे दशमो
ऽध्यायः ॥ १० ॥ संजय उवाच ॥ तस्मिन्विलुलिते सैन्ये वध्यमाने परस्परम् ॥ द्रवमाणेषु योधेषु विद्रवः सुचंदंतिषु १ कूजतांस्तनतां चैव पदातीनां महाहवे ॥
निहतेषु महाराज हयेषु बहुधा तदा २ प्रक्षयेदारुणे घोरैः संहारे सर्वदेहिनाम् ॥ नानाशस्त्रसमावाये व्यतिषक्त रथदिपे ३ हर्षणे युद्धशौडानां भीरूणां भयवर्धने ॥ गा
ह्मानेषु योधेषु परस्परवधेषु ४ प्राणादाने महाघोरैर्वर्तमाने दुरोदरे ॥ संग्रामे घोररूपे तु यमराष्ट्रविवर्धने ५ भारतभावदीपे दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥ तस्मिन्निति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४ । ४५ । ४६ । ४७ । ४८ । ४९ । ५० । ५१ । ५२ । ५३ । ५४ । ५५ । ५६ । ५७ । ५८ । ५९ । ६० । ६१ । ६२ । ६३ । ६४ । ६५ । ६६ । ६७ । ६८ । ६९ । ७० । ७१ । ७२ । ७३ । ७४ । ७५ । ७६ । ७७ । ७८ । ७९ । ८० । ८१ । ८२ । ८३ । ८४ । ८५ । ८६ । ८७ । ८८ । ८९ । ९० । ९१ । ९२ । ९३ । ९४ । ९५ । ९६ । ९७ । ९८ । ९९ । १०० ॥

१ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४ । ४५ । ४६ । ४७ । ४८ । ४९ । ५० । ५१ । ५२ । ५३ । ५४ । ५५ । ५६ । ५७ । ५८ । ५९ । ६० । ६१ । ६२ । ६३ । ६४ । ६५ । ६६ । ६७ । ६८ । ६९ । ७० । ७१ । ७२ । ७३ । ७४ । ७५ । ७६ । ७७ । ७८ । ७९ । ८० । ८१ । ८२ । ८३ । ८४ । ८५ । ८६ । ८७ । ८८ । ८९ । ९० । ९१ । ९२ । ९३ । ९४ । ९५ । ९६ । ९७ । ९८ । ९९ । १०० ॥

पांडवास्तावकं सैन्यं व्यधमानि शितैः शरैः ॥ तथैव तावका योधा जघ्नुः पांडवसैनिकान् ६ तस्मिंस्तथावर्तमाने युद्धे भीरुमयावहे ॥ पूर्वाह्ने चापि संप्राप्ते भास्करोद
यनं प्रति ७ लब्धलक्षाः परे राजनुरक्षितास्तु महात्मना ॥ अयोधयंस्तव बलं मृत्युं कृत्वा निवर्तनम् ७ बलिभिः पांडवैर्हतैर्लब्धलक्षैः प्रहारिभिः ॥ कौरव्यसोदृष्ट
तनामृगीवाग्निमाकुला ९ तां दृष्ट्वा सीदतीं सेनां पंकेगां विवर्धुर्बलम् ॥ उज्जिहीर्षुस्तदा शल्यः प्रायात्पांडुसुतान् प्रति १० मद्राजः सुसंकुद्धो गृहीत्वा धनुरुत्तमम् ॥
अभ्यद्रवत संग्रामे पांडवानां ततायेनः ११ पांडवा अपि भूपालसमरे जितकाशिनः ॥ मद्राजं समासाद्य विभिदुर्निशितैः शरैः १२ ततः शरशतैस्तीक्ष्णैर्मद्राजो
महार्थः ॥ अर्दयामास तांसेनां धर्मराजस्य पश्यतः १३ प्रादुरासन्निमित्तानि नाना रूपाण्यनेकशः ॥ चचाल शब्दं कुर्वाणामहीचापि सपर्वता १४ सदंडशूरा
दीप्ताग्रादीर्यमाणाः समंततः ॥ उल्काभूमिदिवाः पेतुराहत्य रविमंडलम् १५ मृगाश्च महिषाश्चापि पक्षिणश्च विशांपते ॥ अपसव्यं तदा चक्रुः सेनातिबहुशो नृप १६
भृगुसूनुधरापुत्रौ शशिजेन समन्वितौ ॥ चरमं पांडुपुत्राणां पुरस्तात्सर्वभूभुजाम् १७ शस्त्राग्रेष्वभवज्वालाने प्राण्याहत्य वर्षती ॥ शिरःस्वलीयंत भृशं काकोलूका
श्चकेतुषु १८ ततस्तदुद्धमत्युग्रमभवत्सहचारिणाम् ॥ तथा सर्वाण्यनीकानि सन्निपत्य जनाधिप १९ अभ्ययुः कौरवाराज नृपांडवानामनीकिनीम् ॥ शल्यस्तु श
र्वर्षेण वर्षं निवसहस्रदृक् २० अभ्यवर्षत धर्मात्मा कुंतीपुत्रं युधिष्ठिरम् ॥ भीमसेनं शरैश्चापिरुक्मपुंखैः शिलाशितैः २१ द्रौपदेयांस्तथा सर्वान्माद्रीपुत्रौ च पांड
वौ ॥ दृष्टुं च शैनेयं शिखंडिनमथापि च २२ एकैकं दशभिर्बाणैर्विव्याध समहाबलः ॥ ततोऽसृजद्वाणवर्षं धर्मातिमघवानिव २३ ततः प्रभद्रकाराजन्सोमकाश्च
सहस्रशः ॥ पतिताः पात्यमानाश्च दृश्यंते शल्यसायकैः २४ भ्रमराणामिव व्राताः शलभानामिव वजाः ॥ हादिन्य इव मेघेभ्यः शल्यस्य न्यपतन् शराः २५ द्विरदा
स्तुरगाश्चार्ताः पतयोरथिनस्तथा ॥ शल्यस्य बाणैरपतन्व भ्रमुर्व्यनदंस्तदा २६ आविष्ट इव मद्रेशो मन्युना पौरुषेण च ॥ प्राच्छादयदरीन् संख्येकालसृष्ट इवांत
कः २७ विनर्दमानो मद्रेशो मेघहादो महाबलः ॥ सावध्यमाना शल्येन पांडवानामनीकिनी २८ अजातशत्रुं कौंतेयमभ्यधावद्युधिष्ठिरम् ॥ तां समर्थततः संख्ये
लघुहस्तः शितैः शरैः २९ बाणवर्षेण महता युधिष्ठिरमताडयत् ॥ तमापतंतं पत्युः क्रुद्धो राजा युधिष्ठिरः ३० अवारयच्छरैस्तीक्ष्णैर्महादिपमिवाकुशैः ॥ तस्य
शल्यः शरं घोरं मुमोचा शीविषोपमम् ३१ सनिर्भयमहात्मानं वेगेनाभ्यपतन्नगाम् ॥ ततोऽवकोदरः क्रुद्धः शल्यं विव्याध सप्तभिः ३२ पंचभिः सह देवस्तुनकुलोद
शभिः शरैः ॥ द्रौपदेयाश्च शत्रुघ्नं शूरमार्तायनिशरैः ३३ अभ्यवर्षन् महाराज मेघा इव महीधरम् ॥ ततोऽदृष्ट्वा वार्यमाणं शल्यं पार्थैः समंततः ३४ कृतवर्मा कृपश्चैव
संकुद्धा अभ्यधावताम् ॥ उल्कश्च महावीर्यः शकुनिश्चापिसौबलः ३५

नेवलावहाः आसन् पश्यन् सर्वभूभुजामिति फलस्य जनकभित्तिर्यः १७

आहत्य स्पृष्ट्वा वर्षती भुवि पतंती कर्पतीति पाठे आहत्य बलेन कर्षयती १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५

समागम्याथशनैरश्वत्थामामहाबलः ॥ तवपुत्राश्चकात्स्न्येनजुगुप्सुःशल्यमाहवे ३६ भीमसेनंत्रिभिर्विद्धाकृतवर्माशिलीमुखैः ॥ बाणवर्षेणमहताकुक्षरूपमवा
रयत् ३७ घृष्टघुमंततःकुक्षोबाणवर्षैरपीडयत् ॥ द्रौपदेयांश्चशकुनिर्यमौचद्रौणिरभ्ययात् ३८ दुर्योधनोयुधांश्चिष्टआहवेकेशवार्जुनौ ॥ समभ्ययादुग्रनेजाःश
रैश्चाप्यहनद्वली ३९ एवंद्वंद्वशतान्यासंस्वदीयानांपरैःसह ॥ घोररूपाणिचित्राणितत्रतत्रविशांपते ४० ऋक्षवर्णान्जघानाश्वानभोजोभीमस्यसंयुगे ॥ सो
ऽवतीर्यरथोपस्थाद्धताश्वात्पांडुनंदनः ४१ कालोदंडमिवोद्यम्यगदापाणिरयुध्यत ॥ प्रमुखेसहदेवस्यजघानाश्वानसमद्राट् ४२ ततःशल्यस्यतनयंसहदेवो
ऽसिनाऽवधीत् ॥ गौतमःपुनराचार्योघृष्टघुमनयोधयत् ४३ असंभ्रांतमसंभ्रांतोयत्नवान्यत्नवत्तरम् ॥ द्रौपदेयांस्तथावीरानेकैकंदशभिःशरैः ४४ अविद्धय
दाचार्यसुतोनातिकुक्षोहसन्निव ॥ पुनश्चभीमसेनस्यजघानाश्वान्स्तथाऽऽहवे ४५ सोऽवतीर्यरथात्पूर्णहताश्वःपांडुनंदनः ॥ कालोदंडमिवोद्यम्यगदाकुक्षोम
हाबलः ४६ पोथयामासतुरगान्रथंचकृतवर्मणः ॥ कृतवर्मात्त्ववह्न्यरथात्तस्मादपाक्रमत् ४७ शल्योऽपिराजन्संकुक्षोनिघ्नन्सोमकपांडवान् ॥ पुनरेवशितैर्वा
णैर्युधिष्ठिरमपीडयत् ४८ तस्यभीमोरणेकुक्षःसंदश्यदशनच्छदम् ॥ विनाशायभिसंधायगदामादायवीर्यवान् ४९ यमदंडप्रतीकाशांकालरात्रिमिवोद्यताम् ॥
गजवाजिमनुष्याणांदिहांतकरणीमति ५० हेमपट्टपरिक्षिप्तमुल्कांप्रज्वलितामिव ॥ शैक्यांव्यालीमिवात्युग्रांश्चक्रकल्पामयोमयीम् ५१ चंदनागुरुपंकातांप्र
मदामीप्सितामिव ॥ वसामेदोपदिग्धांर्गीजिह्वावैवस्वतीमिव ५२ पटुघंटाशतरवांवासवीमशनीमिव ॥ निर्मुक्ताशीविषाकारांपृक्तांगजमदैरपि ५३ त्रासनींस्व
भूतानांस्वसैन्यपरिहर्षिणीम् ॥ मनुष्यलोकेविख्यातांगिरिशृंगविदारणीम् ५४ ययाकैलासभवनेमहेश्वरसखंबली ॥ आह्वयामासयुद्धायभीमसेनोमहाबलः ५५
ययामायामयान्दृष्टान्सुवह्वन्धनदालये ॥ जघानगुह्यकान्कुक्षोनदन्पार्थोमहाबलः ५६ निवार्यमाणोबहुभिर्द्रौपद्याःप्रियमास्थितः ॥ तावन्नमणिरन्नौघक
ल्माषांश्चगौरवाम् ५७ समुद्यम्यमहाबाहुःशल्यमभ्यपतद्रणे ॥ गदयायुद्धकुशलस्तयादारुणनादया ५८ पोथयामासशल्यस्यचतुरोऽश्वान्महाजवान् ॥ त
तःशल्योरणेकुक्षःपीनेवक्षसितोमरम् ५९ निचखाननदन्वीरोवर्माभित्वाचसोऽभ्ययात् ॥ वृकोदरस्त्वसंभ्रांतस्तमेवोद्धृतोमरम् ६० यंतारंमद्राजस्यनेवि
भेदततोहृदि ॥ सभिन्नवर्मारुधिरंरुधिरंस्त्वस्तमानसः ६१ पपातामिमुखोदीनोमद्राजस्त्वपाक्रमत् ॥ कृतप्रतिकृतंदृष्ट्वाशल्योविस्मितमानसः ६२ गदामाशि
त्यधर्मात्माप्रत्यमित्रमवैक्षत् ॥ ततःसुमनसःपार्थाभीमसेनमपूजयन् ॥ तेदृष्ट्वाकर्मसंग्रामेघोरमक्लिष्टकर्मणः ६३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेशल्यपर्वणिभीमसेनशल्य
युद्धेषुकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥ कुबेरम् ५५ । ५६ । ५७ । ५८ । ५९ । ६० । ६१ । ६२ । ६३ ॥ इतिशल्यपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे एकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥

पतितमिति १ । २ हर्षसंक्रम ३ । ४ ५ । ६ । ७ । ८ । ९ शुभैर्वीतिमद्भिः १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६

संजयउवाच ॥ पतितंप्रेक्ष्ययंतारंशल्यःसर्वायसीगदाम् ॥ आदायतरसाराजंस्तस्थौगिरिरिवाचलः १ तंदीप्तमिवकालाग्निपाशहस्तमिवांतकम् ॥ सशृंग
मिवकैलासंसवन्नमिववासवम् २ सशूलमिवहर्षक्षवंनेमतमिवद्विपम् ॥ जवेनाभ्यपतद्भीमःप्रगृह्यमहर्तांगदाम् ३ ततःशंखप्रणादश्चतूर्याणांचसहस्रशः ॥ सिंह
नादश्चसंजज्ञेशूराणांहर्षवर्धनः ४ प्रेक्षंतःसर्वतस्तौहियोधायोधमहाद्वेपौ ॥ तावकाश्चापरेचैवसाधुसाध्वित्यपूजयन् ५ नहिमद्राधिपादन्योरामाद्वायदुर्नद
नात् ॥ सोढुमुत्सहतेवेगंभीमसेनस्यसंयुगे ६ तथामद्राधिपस्यापिगदावेगंमहात्मनः ॥ सोढुमुत्सहतेनान्योयोधोयुधिष्ठिरकोदरात् ७ तौवृषाविवनर्दतौमंडला
निविचेरतुः ॥ आवर्तितौगदाहस्तौमद्राजवृकोदरौ ८ मंडलावर्तमार्गेषुगदाविहरणेषुच ॥ निर्विशेषमभूदुद्धतयोःपुरुषसिंहयोः ९ तसहेममयै शुभ्रैर्बभूवभय
वर्धिनी ॥ अग्निज्वालैरिवावद्धापट्टैःशल्यस्यसागदा १० तथैवचरतौमार्गान्मंडलेषुमहात्मनः ॥ विदुदभ्रप्रतीकाशाभीमस्यशुभेगदा ११ ताडितामद्रा
जेनभीमस्यगदयागदा ॥ दह्यमानेवखेराजन्साऽसृजत्पावकाचिषः १२ तथामीनेशल्यस्यताडितागदयागदा ॥ अंगारवर्षमुमुचेतदुतमिवाभवत् १३ दंतै
रिवमहानागौजृंगैरिवमहर्षभौ ॥ तौत्रैरिवतदान्योन्यंगदाग्राभ्यानिजघ्नतुः १४ तौगदाभिहतैर्गात्रैःक्षणेनरुधिराक्षितौ ॥ प्रेक्षणीयतरावास्तांपुष्पिताविवर्किशुकौ
१५ गदयामद्राजस्यसव्यदक्षिणमाहतः ॥ भीमसेनोमहाबाहुर्नचचालाचलोयथा १६ तथाभीमगदावैग्रेस्ताड्यमानोमुहुर्मुहुः ॥ शल्योनविष्यधेराजन्दं
तिनेवमहागिरिः १७ शुश्रुवेदिक्षुसर्वासुतयोःपुरुषसिंहयोः ॥ गदानिपातसंहादोवज्रयोरिवनिःस्वनः १८ निवृत्यतुमहावीर्यैसमुच्छ्रितमहागदौ ॥ पुनरंतर
मार्गस्थौमंडलानिविचेरतुः १९ अथाभ्येत्यपदान्यष्टौसन्निपातोऽभवत्तयोः ॥ उद्यम्यलोहदंडाभ्यामतिमानुषकर्मणोः २० पोथयंतौतदान्योन्यमंडलानिवि
चेरतुः ॥ क्रियाविशेषकृतिनौदर्शयामासतुस्तदा २१ अथोद्यम्यगदेघोरैःसशृंगाविवपर्वतौ ॥ तावाजघ्नतुरन्योन्यमंडलानिविचेरतुः २२ क्रियाविशेषकृतिनौर
णभूमितलेऽचलौ ॥ तौपरस्परसंरंभाद्गदाभ्यांसुभृशाहतौ २३ युगपत्पेततुर्वीरावुभाविद्रध्वजाविव ॥ उभयोःसेनयोर्वीरास्तदाहाहाकृतौऽभवन् २४ भृशंमर्मा
प्यभिहतावुभावास्तांसुविहलौ ॥ ततःस्वरथमारोप्यमद्राणामृषभंरणे २५ अपोवाहकृपःशल्यंतूर्णमायोधनादथ ॥ क्षीबवद्विह्वलत्वात्तुनिमेषात्पुनरुत्थितः
२६ भीमसेनोगदापाणिःसमाह्वयतमद्रपम् ॥ ततस्तुतावकाःशूरानानाशस्त्रसमायुताः २७ नानावादित्रशब्देनपांडुसेनामयोधयन् ॥ भुजावुच्छिद्यशस्त्रंच
शब्देनमहताततः २८ अभ्यद्रवन्महाराजदुर्योधनपुरोगमाः ॥ तदनीकमभिप्रेक्ष्यततस्तेपांडुनंदनाः २९ प्रययुःसिंहनादेनदुर्योधनपुरोगमान् ॥ तेषामाप
ततांतूर्णपुत्रस्तेभरतर्षभ ३० प्रासेनचेकितानंवैविव्याधहृदयेभृशम् ॥ सपपातरथोपस्थेतवपुत्रेणताडितः ३१

रुधिरौघपरिक्लिन्नः प्रविश्यविपुलंतमः ॥ चेकितानंहतं दृष्ट्वा पांडवेयामहारथाः ३२ असक्तमभ्यवर्षत शरवर्षाणि भागशः ॥ तावकानामनीकेषु पांडवाजितकाशिनः
 ३३ व्यचरंतमहाराजप्रेक्षणीयाः समंततः ॥ कृपश्चकृतवर्माचसौबलश्चमहारथः ३४ अयोधयन्धर्मराजं मद्राजपुरस्कृताः ॥ भारद्वाजस्य हंतारं भूरिवीर्यपराक्र
 मम् ३५ दुर्योधनो महाराजपृष्ट्युग्रमयोधयत् ॥ त्रिसाहस्रास्तथाराजंस्तवपुत्रेण वोदिताः ३६ अयोधयंतावेजयद्रोणपुत्रपुरस्कृताः ॥ विजयेष्टतसंकल्पाः स
 मरेत्यक्तजीविताः ३७ प्राविशंस्तावकाराजं हंसा इव महत्सरः ॥ ततो युद्धमभूद्धोरं परस्परवधैषिणाम् ३८ अन्योन्यवधसंयुक्तमन्योन्यप्रीतिवर्धनम् ॥ तस्मि
 न्प्रवृत्ते संग्रामे राजन्वीरवरक्षये ३९ आनेलेनेरितं वीरमुत्तस्थौ पार्थिवं रजः ॥ श्रवणाघ्नमधेयानां पांडवानां च कीर्तनात् ४० परस्परं विजानीमो यदयुद्धयत्रभी
 तवत् ॥ तद्रजः पुरुषव्याघ्रशोणितेन प्रशामितम् ४१ दिशश्च विमला जातास्तस्मिंस्तमसि नाशिते ॥ तथा प्रवृत्ते संग्रामे धोरूपेभयानके ४२ तावकानां परेषां
 च नासीत् काश्चित्पराङ्मुखः ॥ ब्रह्मलोकपराभूत्वा पार्थिवं तोजयं युधि ४३ सुयुद्धेन पराक्रांतानराः स्वर्गमभीप्सवः ॥ भर्तृपिंडविमोक्षार्थं भर्तृकार्यविनिश्चिताः ४४
 स्वर्गसंसक्तमनसो यो धायुधधरेतदा ॥ नानारूपाणि शस्त्राणि विसृजंतो महारथाः ४५ अन्योन्यमभिगर्जंतः प्रहरंतः परस्परम् ॥ हतविध्यत गृहीतप्रहरध्वने कं
 तत ४६ इति स्मवाच श्रूयंते तव तेषां च वैबले ॥ ततः शल्यो महाराजधर्मपुत्रं युधिष्ठिरम् ४७ विव्याधानि शितैर्बाणैर्हंतुं कामो महारथम् ॥ तस्य पार्थो महाराज
 नाराचान्वैचतुर्दश ४८ मर्माण्युद्दिश्य मर्मज्ञो निचखानहसन्निव ॥ आचार्यपांडवं बाणैर्हंतुं कामो महाबलः ४९ विव्याध समरे कुद्वो बहुभिः कंकपत्रिभिः ॥ अथ भूयो
 महाराज शरेणानतपर्वणा ५० युधिष्ठिरं समाजघ्ने सर्वसैन्यस्य पश्यतः ॥ धर्मराजोऽपि संकुद्धो मद्राजं महायशाः ५१ विव्याधानि शितैर्बाणैः कंकवर्हिणवाजितैः ॥
 चंद्रसेनं च सप्तत्यासूतं च नवभिः शरैः ५२ द्रुमसेनं चतुःषष्ट्या निजघान महारथः ॥ चक्ररक्षे हतेशल्यः पांडवेन महात्मना ५३ निजघान ततो राजंश्चेदीनैः पंच
 विंशतिम् ॥ सात्यकिं पंचविंशत्या भीमसेनं च पंचभिः ५४ माद्रीपुत्रौ शतेनाजौ विव्याधानि शितैः शरैः ॥ एवं विचरतस्तस्य संग्रामे राजसतम् ५५ संप्रेषयच्छिता
 न्पार्थः शरानाशी विषोपमान् ॥ ध्वजाग्रं चास्य समरे कुंतीपुत्रो युधिष्ठिरः ५६ प्रमुखे वर्तमानस्य भलेनापहरद्रथात् ॥ पांडुपुत्रेणैतस्य केतुं छिन्नं महात्मना ५७
 निपतंतमपश्यामगिरिशृंगमिवाहतम् ॥ ध्वजं निपतितं दृष्ट्वा पांडवं च व्यवास्थितम् ५८ संकुद्धो मद्राजोऽभूच्छरवर्षमुमोच ह ॥ शल्यः सायकवर्षेण पञ्चवृ
 ष्टिमान् ५९ अभ्यवर्ष दमेयात्मा क्षत्रियान् क्षत्रियर्षभः ॥ सात्यकिं भीमसेनं च माद्रीपुत्रौ च पांडवौ ६० एकैकं पंचभिर्विध्वा युधिष्ठिरमपीडयत् ॥ ततो बाणमयं
 जालं विततं पांडवोरासि ६१ अपश्याम महाराजमेव जालमिवोद्धतम् ॥ तस्य शल्यो रणे कुद्वः शरैः सन्नतपर्वभिः ६२

६३ ॥ इति शल्यपर्वणि नीलकंठीये भारतभावे दीपे द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ पीडितेति १ तं शल्यमेकं बहुभिः पीडयमानं दृष्ट्वा सिद्धाः प्रहर्षिता आसन्नितिसंबंधः २ साधुवादोज्ञे अर्थो
 दिशः संछादयामास प्रदिशश्च महारथः ॥ ततो युधिष्ठिरो राजा बाणजालेन पीडितः ॥ बभूवाहुतविक्रांतो जंभो वृत्रहणायथा ५३ ॥ इति श्रीमहाभारतेशल्यपर्व
 णि संकुल युद्धे द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥ ॥ संजय उवाच ॥ पीडिते धर्मराजे तु मद्राजेन मारिष ॥ सात्यकिर्भीमसेनश्च माद्रीपुत्रौ च पांडवौ १ परिवार्य रथैः
 शल्यं पीडयामासुराहवे ॥ तमेकं बहुभिर्दृष्ट्वा पीडयमानं महारथैः २ साधुवादो महानजज्ञे सिद्धाश्चासन् प्रहर्षिताः ॥ आश्चर्यमेत्यभाषंतमुनयश्चापि संगताः ३ भी
 मसेनो रणेशल्यं शल्यभूतं पराक्रमे ॥ एकेनाविध्वा बाणेन पुनर्विव्याध सप्तभिः ४ सात्यकिश्च शतेनैनं धर्मपुत्रपरीप्सया ॥ मद्रेश्वरमवाकीर्य सिंहनादमथानदत् ५
 नकुलः पंचभिश्चैनं सहदेवश्च पंचभिः ॥ विद्धांतं तु पुनस्तूर्णं ततो विव्याध सप्तभिः ६ सतुशूरो रणे यतः पीडितस्तैर्महारथैः ॥ विरुष्य कार्मुकं वीरं वेगघ्नं भारसाध
 नम् ७ सात्यकिं पंचविंशत्या शल्यो विव्याध मारिष ॥ भीमसेनं तु सप्तत्यानकुलं सप्तभिस्तथा ८ ततः सविशिखं चापं सहदेवस्य धन्विनः ॥ छित्त्वा भले
 न समरे विव्याधैनं त्रिसप्तभिः ९ सहदेवस्तु समरे मातुलं भूरिवर्चसम् ॥ सज्यमन्यद्वनुः कृत्वा पंचभिः समताडयत् १० शरैराशी विषाकारैर्ज्वलज्ज्वलनसन्निभैः ॥
 सारथिं चास्य समरेशरेणानतपर्वणा ११ विव्याध भृशं संकुद्धस्तं वैभूयास्त्रिभिः शरैः ॥ भीमसेनस्तु सप्तत्या सात्यकिर्नवभिः शरैः १२ धर्मराजस्तथा षष्ट्या गात्रे
 शल्यं समारपयत् ॥ ततः शल्यो महाराजनिर्विद्धस्तैर्महारथैः १३ सुस्त्रावरुधिरंगत्रैर्गौरिकं पर्वतो यथा ॥ तांश्च सर्वान्महेष्वासान् पंचभिः पंचभिः शरैः १४ विव्याध
 तरसाराजंस्तदहुतमिवाभवत् ॥ ततोऽपरेण भलेन धर्मपुत्रस्य मारिष १५ धनुश्चिच्छेद समरे सज्यं ससुमहारथः ॥ अथान्यद्वनुरादाय धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः १६
 साश्वसूतध्वजरथं शल्यं प्राच्छादयच्छरैः ॥ सच्छाद्यमानः समरे धर्मपुत्रस्य सायकैः १७ युधिष्ठिरमथाविध्यदशभिर्निशितैः शरैः ॥ सात्यकेस्तु ततः कुद्वो धर्म
 पुत्रेशरार्दिते १७ मद्राणामधिपं शूरं शरैर्विव्याध पंचभिः ॥ ससात्यकेः प्रचिच्छेद क्षुरप्रेण महद्वनुः १९ भीमसेनमुखांस्तांश्चात्रिभिर्बलिभिरताडयत् ॥ तस्य कुद्वो
 महाराजसात्यकिः सत्यविक्रमः २० तोमरं प्रेषयामास स्वर्णदंडं महाधनम् ॥ भीमसेनोऽथ नाराचं ज्वलंतमिव पन्नमम् २१ नकुलः समरेशक्तिं सहदेवो गदां शुभाम् ॥
 धर्मराजः शतघ्नीं च जिघांसुः शल्यमाहवे २२ तानापतत एवाशुपंचानां वैभुजच्युतान् ॥ वारयामास समरेशस्त्रसंघैः समद्राद् २३ सात्यकिप्रहितं शल्यो भलैश्चि
 च्छेदतो मरम् ॥ प्रहितं भीमसेनेन शरं कनकभूषणम् २४ द्विधा चिच्छेद समरे कृतहस्तः प्रतापवान् ॥ नकुलप्रेषितां शक्तिं हेमदंडां भयावहाम् २५ गदां च सहदे
 वेन शरैः समवारयत् ॥ शराभ्यां च शतघ्नीं ताराज्ञश्चिच्छेद भारत २६ पश्यतां पांडुपुत्राणां सिंहनादं ननाद च ॥ नाभृष्यत्तत्र शैनेयः शत्रोर्विजयमाहवे २७

अथान्यद्वनुरादायसात्यकिःक्रोधमूर्च्छितः ॥ द्वाभ्यामद्वेश्वरंविद्धासारथिचत्रिभिःशरैः २८ ततःशल्योरणेराजन्सर्वास्तान्दशभिःशरैः ॥ विव्याधभृशसंकु
द्धस्तोत्रैरिवमहाद्विपान् २९ तेवार्यमाणाःसमरेमद्रराज्ञामहारथाः ॥ नशेकुःसंमुखेस्थातुंतस्यशत्रुनिषूदनः ३० ततोदुर्योधनोराजादृष्ट्वाशल्यस्यविक्रमम् ॥
निहतान्पांडवान्मेनेपंचालानथसृजयान् ३१ ततोराजन्महाबाहुभीमसेनःप्रतापवान् ॥ संत्यज्यमनसाप्राणान्मद्राधिपमयोधयत् ३२ नकुलःसहदेवश्चसात्य
किश्चमहारथाः ॥ परिवार्यतदाशल्यंसमंताद्वकिरन्शरैः ३३ सचतुर्भिर्महेष्वासैःपांडवानांमहारथैः ॥ वृत्तस्तान्योधयामासमद्रराजःप्रतापवान् ३४ तस्यध
र्मसुतोराजन्क्षुरप्रेणमहाहवे ॥ चक्ररक्षजघानाशुमद्रराजस्यपार्थिवः ३५ तस्मिंस्तुनिहतेश्वरेचक्ररक्षेमहारथे ॥ मद्रराजोऽपिबलवान्सैनिकानावृणोच्छरैः ३६
समावृतांस्ततस्तांस्तुराजन्वीक्ष्यस्वसैनिकान् ॥ चिंतयामाससमरेधर्मपुत्रोयुधिष्ठिरः ३७ कथंनुसमरेशक्यंतन्माधववचोमहत् ॥ नाहिकुद्वोरणेराजन्क्षपयेत
बलंमम ३८ ततःसरथनागाश्वाःपांडवाःपांडुपूर्वज ॥ मद्रराजंसमासेदुःपीडयंतःसमंततः ३९ नानाशस्त्रौघबहुलांश्चवृष्टिंसमुद्यताम् ॥ व्यधमत्समरेराजा
महाभ्राणीवमारुतः ४० ततःकनकपुंखांतांशल्यक्षिप्तांवियद्गताम् ॥ शरवृष्टिमपश्यामशलभानामिवायतिम् ४१ तेशरामद्रराजेनप्रेषितारणमूर्धनि ॥ संप
तंतःस्मदृश्यंतेशलभानांत्रजाइव ४२ मद्रराजधनुर्मुक्तैःशरैःकनकभूषणैः ॥ निरंतरमिवाकाशंसंबभूवजनाधिप ४३ नपांडवानांनास्माकंतत्रकिंचिद्व्यदृश्य
त ॥ बाणाधिकारेमहतिकृतेतत्रमहाहवे ४४ मद्रराजेनबलिनालाघवाच्छरवृष्टिभिः ॥ चाल्यमानंसुतंदृष्ट्वापांडवानांबलार्णवम् ४५ विस्मयंपरमंजग्मुर्देवगंधर्व
दानवाः ॥ सतुतान्सर्वतोयतान्शरैःसंछाद्यमारिष ४६ धर्मराजमवच्छाद्यसिंहवद्व्यनदन्मुहुः ॥ तेच्छत्राःसमरेतेनपांडवानांमहारथाः ४७ नाशकुवंस्तदायु
द्धेप्रत्युद्यातुंमहारथम् ॥ धर्मराजपुरोगास्तुभीमसेनमुत्तारथाः ॥ नजहुःसमरेश्वरंशल्यमाहवशोभिनम् ४८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेशल्यपर्वणिशल्ययुद्धेत्रयोद
शोऽध्यायः ॥ १३ ॥ ॥ ॥ ॥ संजयउवाच ॥ अर्जुनोद्रौणिनाविद्वोयुद्धेबहुभिरायसैः ॥ तस्यचानुचरैःश्वरैस्त्रिगर्तानांमहारथैः १ द्रौणिर्विव्याधस
मरेत्रिभिरेवशिलीमुखैः ॥ तथेतान्महेष्वासान्द्वाभ्यांद्वाभ्याधनंजयः २ मूयश्चैवमहाराजशरवैर्परवाकिरत् ॥ शरवृंटाकिटास्तेतुतावकाभरतर्षभ ३ नजहुःपार्थ
मासाद्यताड्यमानाःशितैशरैः ॥ अर्जुनंरथवंशेनद्रौणपुत्रपुरोगमाः ४ अयोधयंतसमरेपरिवार्यमहारथाः ॥ तैस्तुक्षिप्ताःशराराजन्कार्तस्वरविभूषिताः ५ अर्जु
नस्यरथोपस्थंपूरयामासुरंजसा ॥ तथाकृष्णौमहेष्वासौवृषभौसर्वधन्विनाम् ६ शरैर्वीक्ष्यविनुत्रांगौप्रहृष्टाद्युद्धदुर्मदाः ॥ कूबरंरथचक्राणिईषायाक्राणिवाविभो ७

णिनीलकंठीयेभारतभाष्यदीपे त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥

॥ ॥ ॥

॥ अर्जुनइति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७

८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९

युगंचैवानुकर्षचशरभूतमभूतदा ॥ नैतादृशं दृष्टपूर्वराजत्रैवचनःश्रुतम् ८ यादृशंतत्रपार्थस्यतावकाःसंप्रचकिरे ॥ सरथःसर्वतोभातिचित्रपुंखैःशितैःशरैः ९
उल्काशतैःसंप्रदीप्तविमानामिवभूतले ॥ ततोऽर्जुनोमहाराजशरैःसन्नतपर्वभिः १० अवाकिरत्तापृतनांमेषोवृष्ट्येवपर्वतम् ॥ तेवध्यमानाःसमरेपार्थनामांकितैः
शरैः ११ पार्थभूतमन्यंतप्रेक्षमाणास्तथाविधम् ॥ कोपोद्धूतशरज्वालोधनुःशब्दानिलोमहान् १२ सैन्येधनंददाहाशुतावकंपार्थपावकः ॥ चक्राणांपततां
चापियुगानांचधरातले १३ तूणीराणांपताकानांध्वजानांचरथैःसह ॥ ईषाणामनुकर्षाणांत्रिवेणूनांचभारत १४ अज्ञाणामथयोक्राणांप्रतोदानांचसर्वशः ॥
शिरसांपततांचापिकुंडलोष्णोषधारिणाम् १५ भुजानांचमहाभागस्कंधानांचसमंततः ॥ छत्राणांव्यजनैःसार्धमुकुटानांचराशयः १६ समदृश्यंतपार्थस्यरथ
मार्गेषुभारत ॥ ततःक्रुद्धस्यपार्थस्यरथमार्गेविशांपते १७ अगम्यरूपापृथिवीमांसशोणितकर्दमा ॥ भीरूणांत्रासजननीशूराणांहर्षवर्धिनी १८ बभूवभरतश्रेष्ठ
रुद्रस्याक्रीडनंयथा ॥ हत्वातुसमरेपार्थःसहस्रेद्वेपरंतपः १९ रथानांसवखूथानांविधूमोऽग्निरिवज्वलन् ॥ यथाहिभगवानग्निर्जगद्गन्धाचराचरम् २० विधूनो
दृश्यतेराजंस्तथापार्थोधनंजयः ॥ द्रौणिस्तुसमरेदृष्ट्वापांडवस्यपराक्रमम् २१ रथेनातिपत्ताकेनपांडवंप्रत्यवारयत् ॥ तावुभौपुरुषव्याघ्रौतावुभौधन्विनांवरो
२२ समीयतुस्तदाऽन्योन्यंपरस्परवधैषिणौ ॥ तयोरासीन्महाराजबाणवर्षसुदारुणम् २३ जीमूतयोर्यथावृष्टिस्तपतिभरतर्षभ ॥ अन्योन्यस्पर्धिनीतौतु
शरैःसन्नतपर्वभिः २४ ततक्षतुस्तदाऽन्योन्यंशृंगाभ्यांवृषभाविब ॥ तयोर्युद्धंमहाराजचिरंसममिवामवत् २५ शस्त्राणांसंगमश्चैवघोरस्तत्राभवत्पुनः ॥ ततोऽ
र्जुनंद्वादशभीरुक्मपुंखैःसुतेजनैः २६ वासुदेवंचदशभिर्द्रौणिर्विव्याधभारत ॥ ततःप्रहर्षाद्भीमसुर्व्याक्षिपद्गांडिवधनुः २७ मानयित्वामुहूर्तंतुगुरुपुत्रंमहाहवे ॥
व्यश्वमूतरथंचक्रेसव्यसाचीपरंतपः २८ मृदुपूर्वततश्चैनंपुनःपुनरताडयत् ॥ हताश्वेतुरथेतिष्ठन्द्रौणपुत्रस्त्वयस्मयम् २९ मुसलंपांडुपुत्रायचिक्षेपपरिघोप
मम् ॥ तमापतंतसहसाहेमपट्टविभूषितम् ३० चिच्छेदसप्तधावीरःपार्थःशत्रुनिबर्हणः ॥ सच्छिन्नमुसलंदृष्ट्वाद्रौणिःपरमकोपनः ३१ आददेपरिघंघोरंनगेंद्र
शिखरोपमम् ॥ चिक्षेपचैवपार्थायद्रौणिर्युद्धविशारदः ३२ तमंतकमिवक्रुद्धंपरिघंप्रेक्ष्यपांडवः ॥ अर्जुनस्त्वरितोजघ्रेपंचभिःसायकोतमैः ३३ सच्छिन्नः
पतितोभूमौपार्थबाणैर्महाहवे ॥ दारयन्पृथिवींद्राणांमनांसीवचभारत ३४ ततोऽपरेस्त्रिभिर्भैर्द्रौणिर्विव्याधपांडवः ॥ सोऽतिविद्वोबलवतापार्थेनसु
महात्मना ३५ नाकंपततदाद्रौणिःपौरुषेस्वेव्यवस्थितः ॥ सुरथंचततोराजन्भारद्वाजोमहारथम् ३६ अवाकिरच्छरवातैःसर्वक्षत्रस्यपश्यतः ॥ ततः
स्तुसुरथोऽप्याजौपंचालानांमहारथः ३७ रथेनमेघघोषेणद्रौणिमेवाभ्यधावत् ॥ विकर्षन्वैधनुःश्रेष्ठंसर्वभारसहदृढम् ३८

३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४ । ४५ । ४६ । ४७ । ४८ ॥ इतिशल्पपर्वणिनीलकण्ठीये भारतमावदीपेचतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ दुर्योधनहति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६

ज्वलनाशीविषनिभैःशरैश्चैनमवाकिरत् ॥ सुरथंततःक्रुद्धमापतंतमहारथम् ३९ चुकोपसमरेद्रौणिर्दंडाहतद्वोरगः ॥ त्रिशिखांभुकुट्टाकृत्वासृक्किणपारिंशलि
हन् ४० उद्दीक्ष्यसुरथरोषाद्धनुर्ज्यामवमृज्यच ॥ मुमोचतीक्ष्णंनाराचंयमदंडोपमद्युतिम् ४१ सतस्यहृदयंभित्त्वाप्रविवेशातिवेगितः ॥ शक्राशनिरिवोत्पृष्टो
विदार्यधरणीतलम् ४२ ततःसपतितोभूमौनाराचेनसमाहतः ॥ वज्रेणचयथाशृंगंपर्वतस्येवदीर्यतः ४३ तस्मिन्निहतेवीरेद्रोणपुत्रःप्रतापवान् ॥ आरुरो
हरथंतूर्णतमेवरथिनावरः ४४ ततःसज्जोमहाराजद्रौणिराहवदुर्मदः ॥ अर्जुनंयोधयामाससंशक्तकृतोरणे ४५ तत्रयुद्धंमहत्त्वासीदर्जुनस्यपरैःसह ॥ मध्यंदिन
गतेसूर्यंयमराष्ट्रविवर्धनम् ४६ तत्राश्चर्यमपश्यामदृष्टातेषांपराक्रमम् ॥ यदेकोयुगपद्द्वारान्समयोधयदर्जुनः ४७ विमर्दःसुमहानासीदेकस्यबहुभिःसह ॥
शतक्रतोर्यथापूर्वमहत्यादैत्यसेनया ४८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेशल्पपर्वणिसंकुलयुद्धेचतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ संजयउवाच ॥ दुर्योधनोमहारा
जघृष्टयुष्मत्पार्षतः ॥ चक्रतुःसुमहयुद्धंशरशक्तिसमाकुलम् १ तयोरासन्महाराजशरधाराःसहस्रशः ॥ अंबुदानांयथाकालेजलधाराःसमंततः २ राजाचपा
र्षतंविद्धाशरैःपंचभिराशुगैः ॥ द्रोणहंतारमुपेपुनर्विव्याधसप्तभिः ३ घृष्टयुष्मस्तुसमरेबलवानदृढविक्रमः ॥ सप्तत्याविशिखानांविदुर्योधनमपीडयत् ४ पीडि
तंवीक्ष्यराजानंसोदर्याभरतर्षभ ॥ महत्यासेनयासार्धपरिवृष्टःस्पर्षतम् ५ सतैःपरिवृतःशूरःसर्वतोऽतिरथैर्भृशम् ॥ व्यचरत्समरेराजन्दर्शयन्नस्रलाववम् ६
शिखंडीकृतवर्माणैःतमंचमहारथम् ॥ प्रभद्रकैःसमायुक्तोयोधयामासधन्विनौ ७ तत्रापिसुमहयुद्धंघोररूपंविशंपते ॥ प्राणान्संत्यजतांयुद्धेप्राणयूताभिदे
वने ८ शल्यःसायकवर्षाणिविमुंचन्सर्वतोदिशम् ॥ पांडवान्पीडयामाससत्सत्यकिवृकोदरान् ९ तथातौतुयमौयुद्धेयमतुल्यपराक्रमौ ॥ योधयामासराजेंद्रवी
र्येणास्त्रबलेनच १० शल्यसायकनुत्तानांपांडवानांमहामृधे ॥ त्रातारंनाध्यगच्छंतकेचितत्रमहारथाः ११ ततस्तुनकुलःशूरोधर्मराजेप्रपीडिते ॥ अभिदुद्रा
ववेगेनमातुलंमातुनंदनः १२ संछाद्यसमरेवीरंनकुलःपरवरिहा ॥ विव्याधचैनंदशभिःस्मयमानःस्तनांतरे १३ सर्वपारसवैर्वाणैःकर्मारपरिमार्जितैः ॥ स्वर्ण
पुंखैःशिलाघौतैर्धनुर्यंत्रप्रचोदितैः १४ शल्यस्तुपीडितस्तेनस्वस्त्रीयेणमहात्मना ॥ नकुलंपीडयामासपत्रिभिर्नतपर्वभिः १५ ततोयुधिष्ठिरोराजाभीमसेनो
ऽथसात्यकिः ॥ सहदेवश्चमाद्रेयोमद्रराजमुपाद्रवन् १६ तानापततएवाशुपूरयाणान्तरथस्वनैः ॥ दिशश्चविदिशश्चैकंपयानांश्चमेदिनीम् १७ प्रतिजग्राह
समरेसेनापतिरमित्रजित् ॥ युधिष्ठिरंत्रिभिर्विद्धाभीमसेनंचपंचभिः १८ सात्यकिंचशतेनाजौसहदेवंत्रिभिःशरैः ॥ ततस्तुसशरंचापनंकुलस्यमहात्मनः १९
मद्रेश्वरःसुरप्रेणतदामारिषचिच्छिदे ॥ तदशीर्यतविच्छिन्नंघनुःशल्यस्यसायकैः २० ७ ॥ १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३०

२१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ ॥ इतिश० नी० भा० पंचदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥

अथान्यद्वनुरादायमाद्रीपुत्रोमहारथः ॥ मद्रराजश्चतूर्णपूरयामासपत्रिभिः २१ युधिष्ठिरस्तुमद्रेशंसहदेवश्चमारिष ॥ दशभिर्दशभिर्वाणैरुस्येनमविध्य
ताम् २२ भीमसेनस्तुतंषष्ट्यासात्यकिर्दशभिःशरैः ॥ मद्रराजमभिवृत्त्यजत्रतुःकंकपत्रिभिः २३ मद्रराजस्ततःक्रुद्धःसात्यकिंनवभिःशरैः ॥ विव्याधभूयःस
प्तत्याशराणांनतपर्वणाम् २४ अथास्यसशरंचापंमुष्टौचिच्छेदमारिष ॥ हयांश्चचतुरःसंख्येप्रेषयामासमृत्यवे २५ विरथंसात्यकिंकृत्वामद्रराजोमहारथः ॥ वि
शिखानांशतेनैनमाजघानसमंततः २६ माद्रीपुत्रौचसंरब्धौभीमसेनंचपांडवम् ॥ युधिष्ठिरंचकौरव्यविव्याधदशभिःशरैः २७ तत्राहुतमपश्याममद्रराज
स्यपौरुषम् ॥ यदेनंसहिताःपार्थानाभ्यवर्तंतसंयुगे २८ अथान्यंरथमास्थायसात्यकिःसत्यविक्रमः ॥ पीडितांपांडवान्दृष्ट्वामद्रराजवशंगतान् २९ अभिदु
द्राववेगेनमद्राणामधिपंवलात् ॥ आपतंतंरथंतस्यशल्यःसमितिशोभनः ३० प्रत्युद्ययौरथेनैवमतोमतमिवादिपम् ॥ सप्तत्रिपातस्तुमुलोवभूवाहुतदर्शनः
३१ सात्यकेश्वेशूरस्यमद्राणामधिपस्यच ॥ यादृशोवैपुरावृतःशंवरामरराजयोः ३२ सात्यकिःप्रेक्ष्यसमरेमद्रराजमवस्थितम् ॥ विव्याधदशभिर्वाणैस्तिष्ठ
तिष्ठेतिचाब्रवीत् ३३ मद्रराजस्तुसुभृशंविद्धस्तेनमहात्मना ॥ सात्यकिंप्रतिविव्याधचित्रपुंखैःशितैःशरैः ३४ ततःपार्थामहेष्वासाःसात्वतामिसृतंनृपम् ॥
अभ्यवर्तन्तरथैस्तूर्णमातुलंवधकाक्षया ३५ ततआसीत्परामर्दस्तुमुलःशोणितोदकः ॥ शूराणांयुध्यमानानांसिंहानामिवनर्दताम् ३६ तेषामासन्महाराज
व्यधिक्षेपःपरस्परम् ॥ सिंहानामामिषेप्सूनांकूजतामिवसंयुगे ३७ तेषांवाणसहस्रौघैराकीर्णवसुधाऽभवत् ॥ अंतरिक्षंचसहसाबाणभूतमभूतदा ३८ शरां
घकारंसहसाकृतंतेनसमंततः ॥ अभ्रच्छायेवसंजज्ञेशरैर्मुक्तैर्महात्मभिः ३९ तत्रराजशरैर्मुक्तैर्निमुक्तैरिवपन्नगैः ॥ स्वर्णपुंखैःप्रकाशद्भिर्व्यरोचंतदिशस्तदा ४०
तत्राहुतंपरंचकेशल्यःशत्रुनिवर्धनः ॥ यदेकःसमरेशूरोयोधयामासवैबहून् ४१ मद्रराजभुजोत्सृष्टैःकंकवर्हिणवाजितैः ॥ संपतद्भिःशरैर्घोरैरैवाकीर्यतमेदिनी ४२
तत्रशल्यरथंराजन्विचरंतमहाहवे ॥ अपश्यामयथापूर्वशक्रस्यासुरसंक्षये ४३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेशल्पपर्वणिसंकुलयुद्धेपंचदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥ ॥ ७ ॥
॥ संजयउवाच ॥ ततःसैन्यास्तवविभोमद्रराजपुरस्कृताः ॥ पुनरभ्यद्रवन्पार्थान्वेगेनमहतारणे १ पीडितास्तावकाःसर्वेप्रधावंतोरणोत्कटाः ॥ क्षणेनचैवपा
थीस्तेबहुत्वात्समलोडयन् २ तेवध्यमानाःसमरेपांडवानावतस्थिरे ॥ निवार्यमाणाभीमेनपश्यतोःकृष्णयोस्तदा ३ ततोधनंजयःक्रुद्धःकृपंसहपदानुगैः ॥ अ
वाकिरच्छरौघेणकृतवर्माणमेवच ४ शकुनिसहदेवस्तुसहसैन्यमवाकिरत् ॥ नकुलःपार्श्वतःस्थित्वामद्रराजमवैक्षत् ५ द्रौपदेयानरेंद्रांश्चभूयिष्ठान्समवारयत् ॥
द्रोणपुत्रंचपांचाल्यःशिखंडीसमवारयत् ६ भीमसेनस्तुराजानंगदापाणिरवारयत् ॥ शल्यंतुसहसैन्येनकुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः ७ ततहति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७

८।९।१०।११।१२।१३।१४।१५।१६।१७।१८।१९।२०।२१।२२।२३।२४।२५।२६।२७।२८।२९।३०।३१।३२।३३।३४।३५।३६।३७।३८।३९।४०।४१।४२।४३।४४।४५।४६।४७।४८।४९।५०।५१।५२।५३।५४।५५।५६।५७।५८।५९।६०।६१।६२।६३।६४।६५।६६।६७।६८।६९।७०।७१।७२।७३।७४।७५।७६।७७।७८।७९।८०।८१।८२।८३।८४।८५।८६।८७।८८।८९।९०।९१।९२।९३।९४।९५।९६।९७।९८।९९।१००।

ततःसमभवत्सैन्यसंसक्तं तत्र तत्र ॥ तावकानां परेषां च संग्रामेष्वनिवर्तिनाम् ८ तत्र पश्याम्यहं कर्मशल्यस्यातिमहद्व्रणे ॥ यदेकः सर्वसैन्यानि पांडवानामयो
धयत् ९ व्यदृश्यत तदा शल्यो युधिष्ठिरसमीपतः ॥ रणे चंद्रमसोऽभ्याशेनैश्वर्यवग्रहः १० पीडयित्वा तुराजानं शरैराशीविषोपमैः ॥ अभ्यधावत्पुनर्भीमं श
रवर्षैरवाकिरत् ११ तस्य तल्लाघवं दृष्ट्वा तथैव चकृतास्त्रताम् ॥ अपूजयन्ननीकानि परेषां तावकानि च १२ पीडयमानास्तु शल्येन पांडवाभ्युक्षिताः ॥ प्राद्रवं
तरणं हिवाक्रोशमाने युधिष्ठिरे १३ वध्यमानेष्वनीकेषु मदराजेन पांडवः ॥ अमर्षवशमापन्नो धर्मराजो युधिष्ठिरः १४ ततः पौरुषमास्थाय मदराजमताडयत् ॥
जयोवास्तु वधोवाऽस्तु कृतबुद्धिर्महारथः १५ समाहूया धृष्टकेतुं त्रान् भ्रातृन् कृष्णं च माधवम् ॥ भीष्मो द्रोणश्च कर्णश्च ये चान्ये पृथिवीक्षितः १६ कौरवार्थे पराक्रां
ताः संग्रामे निधनं गताः ॥ यथाभागं यथोत्साहं भवंतः कृतपौरुषाः १७ भागो वशिष्ठ एकोऽयं मम शल्यो महारथः ॥ सोऽहमद्युवाजेतुमांशं मे मदराजमिदम् १८
तत्र यन्मानसं मह्यं तत्सर्वं निगदामिवः ॥ चक्ररक्षाविमौवीरौ मम माद्रवती सुतौ १९ अजेयौ वासवेनापि समरेश्वरसंमतौ ॥ साध्विमौ मातुलं युद्धे क्षत्रधर्मपुरस्कृतौ
२० मदर्थे प्रतियुद्धयेतां मानाहौ सत्यसंगरौ ॥ मां वा शल्यो रणे हंतां वाऽहं भद्रमस्तु वः २१ इति सत्यामिमां वार्णालोकवीरानि बोधत ॥ योत्सेऽहं मातुलेनाद्य
क्षात्रधर्मेण पार्थिवाः २२ स्वमंशमभिसंधाय विजयायेतराय च ॥ तस्य मेऽप्यधिकं शस्त्रं सर्वोपकरणानि च २३ संसज्जं तुरथे क्षिप्रं शास्त्रवद्रथयोजकाः ॥ शैने यो
दक्षिणं चक्रं दृष्टुं प्रस्तुतं तथोत्तरम् २४ पृष्ठगोपो भवत्वद्यममपार्थो धनंजयः ॥ पुरःसरो ममाद्यास्तु भीमः शस्त्रभृतां वरः २५ एवमभ्यधिकः शल्यो द्रविष्यामि महा
मृधे ॥ एवमुक्तास्तथा चक्रुस्तदाराजः प्रियैषिणः २६ ततः प्रहर्षः सैन्यानां पुनरासीत् तदा मृधे ॥ पंचालानां सोमकानां मत्स्यानां च विशेषतः २७ प्रतिज्ञां तां
दाराजा कृत्वा मद्रेशमभ्ययात् ॥ ततः शंखांश्च भेरींश्च शतशश्चैव पुष्कलान् २८ अवाद्यन्त पंचालाः सिंहनादांश्च नेदिरे ॥ तेऽभ्यधावंत संरब्धामद्राजं तरस्विनम्
२९ महता हर्षेनाथनादेन कुरुपुंगवाः ॥ हादेन गजघंटानां शंखानां निनदेन च ३० तूर्यशब्देन महतानादयन्तश्च मोदिनीम् ॥ तान् प्रत्यगृह्णात्पुत्रस्ते मदराज
श्च वीर्यवान् ३१ महामेघानिव बहून् शैलावस्तो दयाबुधौ ॥ शल्यस्तु समरश्लाघी धर्मराजमरिंदमम् ३२ वर्षशरवर्षेण शंबरं मघवा इव ॥ तथैव कुरुराजोऽपि
प्रगृह्य रुचिरं धनुः ३३ द्रोणोपदेशान्विविधान् दर्शयानो महामनाः ॥ वर्षशरवर्षाणि चित्रं लघु च सुष्ठु च ३४ न चास्य विवरं कश्चिद्दर्शयति चरतोरणे ॥ ताबुधौ
विविधैर्बाणैस्ततः क्षाते परस्परम् ३५ शार्दूलवामिषप्रेप्सूपराक्रांता विवाहवे ॥ भीमस्तु तव पुत्रेण युद्धशौडेन संगतः ३६ पांचाल्यः सात्यकिश्चैव माद्रीपुत्रौ च
पांडवौ ॥ शकुनिप्रमुखान् वीरान् प्रत्यगृह्णन् समंततः ३७ तदा सीतुमुलं युद्धं पुनरेव जयैषिणाम् ॥ तावकानां परेषां च राजन् दुर्मित्रिते तव ३८

१९।४०।४१।४२।४३।४४।४५।४६।४७।४८।४९।५०।५१।५२।५३।५४।५५।५६।५७।५८।५९।६०।६१।६२।६३।६४।६५।६६।६७।६८।६९।७०।७१।७२।७३।७४।७५।७६।७७।७८।७९।८०।८१।८२।८३।८४।८५।८६।८७।८८।८९।९०।९१।९२।९३।९४।९५।९६।९७।९८।९९।१००।

दुर्योधनस्तु भीमस्य शरेणानतपर्वणा ॥ चिच्छेदादिश्य संग्रामे ध्वजं हेमपरिष्ठुतम् ३९ सार्किं किं कौजालेन महता चारुदर्शनः ॥ पपातरुचिरः संख्ये भीमसेन
स्य पश्यतः ४० पुनश्चास्य धनुश्चित्रं गजराजकरोपमम् ॥ क्षुरेण शितधारेण प्रचकर्त नराधिपः ४१ सच्छिन्नधन्वा तेजस्वी रथशक्त्या सुतंतव ॥ विभेदो रसि
विक्रम्य सरथोपस्थ आविशत् ४२ तस्मिन् मोहमनुप्राप्ते पुनरेव वृकोदरः ॥ यंतुरेव शिरःकायात् क्षुरप्रेणा हरतदा ४३ हतसूता हयास्तस्य रथमादाय भारत ॥ व्य
द्रवंत दिशो राजन्हाहाकारस्तदाऽभवत् ४४ तमभ्यधावन्नाणार्थं द्रोणपुत्रो महारथः ॥ कृपश्च कृतवर्मा च पुत्रं तेऽपि परीप्सवः ४५ तस्मिन् विलुलिते सैन्ये त्रस्ता
स्तस्य पदानुगाः ॥ गांडीवधन्वा विस्फार्य धनुस्तान हनच्छरैः ४६ युधिष्ठिरस्तु मद्रेशमभ्यधावदमर्षितः ॥ स्वयं सन्नोदयन्नश्चान्दंतवर्णान् मनोजवान् ४७ त
त्र श्वयर्मपश्यामकुंतीपुत्रे युधिष्ठिरे ॥ पुराभूत्वा मृदुर्दातो यत्तदा दारुणोऽभवत् ४८ विवृताक्षश्च कौतेयो वेपमानश्च मन्युना ॥ चिच्छेदयो धान्निशितैः शरैः शत
सहस्रशः ४९ यांयां प्रत्युद्यौ सेनां तां तां ज्येष्ठः स पांडवः ॥ शरैरपातयद्वाजगिरीन् वज्रैरिवोत्तमैः ५० साश्वसूतध्वजरथान् रथिनः पातयन् बहून् ॥ अक्रीडदे
को बलवान् पवनस्तो यदानिव ५१ साश्वारोहांश्च तुरगान् पतींश्चैव सहस्रधा ॥ व्यपोथयत् संग्रामे कुद्धोरुद्रः पशूनि च ५२ शून्यमायो धनं कृत्वा शरवर्षैः समंततः ॥
अभ्यद्रवत् मद्रेशं तिष्ठ शल्येति चाब्रवीत् ५३ तस्य तच्चरितं दृष्ट्वा संग्रामे भीमकर्मणः ॥ वित्रे सुस्तावकाः सर्वे शल्यस्त्वेन समभ्ययात् ५४ ततस्तौ भृशसंकुद्धौ प्र
ध्माय सलिलोद्भवौ ॥ समाहूय तदान्योन्यं भर्त्सयंतौ समीयतुः ५५ शल्यस्तु शरवर्षेण पीडयामास पांडवम् ॥ मदराजं तु कौतेयः शरवर्षैरवाकिरत् ५६ अदृ
श्येतां तदाराजं कंकपत्रिभिराचितौ ॥ उद्भिन्नरुधिरौ शूरौ मदराजयुधिष्ठिरौ ५७ पुष्पितौ शुशुभाते वैवसंते किं शुको यथा ॥ दीप्यमानौ महात्मानौ प्राणवृतेन
दुर्मदौ ५८ दृष्ट्वा सर्वाणि सैन्यानि नाध्यवस्यंस्तयोर्जयम् ॥ हत्वामद्राधिपं पार्थो भोक्ष्यतेऽद्य वसुंधराम् ५९ शल्यो वा पांडवं हत्वा दद्याद्दुर्योधनाय गाम् ॥ इतीव
निश्चयो नाभूद्योधानां तत्र भारत ६० प्रदक्षिणमभूत् सर्वधर्मराजस्य युध्यतः ॥ ततः शरशतं शल्यो मुमोचाथ युधिष्ठिरे ६१ धनुश्चास्य शिताग्रेण बाणेन निरकृतं
ततः ॥ सोऽन्यत्कार्मुकमादाय शल्यं शरशतैस्त्रिभिः ६२ अविध्यत् कार्मुकं चास्य क्षुरेण निरकृतं ततः ॥ अथास्य निजघानांश्च शतुरोनतपर्वभिः ६३ द्वाभ्यामति
शिताग्रभ्यामुभौ तत्पार्थिणसारथी ॥ ततोऽस्य दीप्यमानेन पीतेन निशितेन च ६४ प्रमुखे वर्तमानस्य भलेनापाहरद्धजम् ॥ ततः प्रभग्नं तसैन्यं दुर्योधनमरिंदम
६५ ततो मद्राधिपं द्रोणि रभ्यधावत्तथा कृतम् ॥ आरोप्य चैनं स्वरथे खरमाणः प्रदुह्ये ६६

२४ । २५ । २६ संहननीयोद्वहसंधिकोमध्योयस्यतस्मात्कायात् २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ कर्मयुद्धरूपं अवशिष्टं स्वस्यानागंच निशम्यालोच्य शल्य
ततोऽपरेण ज्वलनाकं तेजसाक्षुरेण राज्ञो धनुर्मुन्मथात् ॥ रुपश्च तस्यैव जनान् सुतं पाङ्क्तिः शरैः सोऽभिमुखः पपात २४ मद्राधिपश्चापियुधिष्ठिरस्य शरैश्च तुर्भिर्निजघा-
नवाहान् ॥ बाहांश्च हत्वा व्यकरोन् महात्मा योध क्षयधर्मसुतस्य राज्ञः २५ तथा कृते राजनिभीमसे नो मद्राधिपस्यार्थततो महात्मा ॥ छित्त्वा धनुर्वेगवता शरेण द्वाभ्या-
मविध्यत्सु भृशं नरेन्द्रम् २६ तथाऽपरेणास्य जहार यंतुः कायाच्छिरः संहननीयमध्यात् ॥ जघान चाश्वांश्च त्रः सुशीघ्रं तथा भृशं कुपितो भीमसेनः २७ तमग्रणीः सर्व-
धनुर्धराणामेकं चरंतं समरेऽतिवेगम् ॥ भीमः शतेन व्यकिरच्छराणां माद्रीपुत्रः सह देवस्तथैव २८ तैः सायकैर्मोहितं वीक्ष्य शल्यं भीमः शरैरस्य चकर्त वर्म ॥ सभीमसे-
नेन निकृतवर्मा मद्राधिपश्चर्मसहस्रतारम् २९ प्रगृह्य खड्गं च रथान् महात्मा प्रस्कंद्य कुंतीसुतमभ्यधावत् ॥ छित्त्वा रथेषां निकूलस्य सोऽथ युधिष्ठिरं भीमबलोऽभ्यधावत्
३० तं चापिराजानमथोत्पतंतं कुद्वयैवांतकमापतंतम् ॥ घृष्टद्युम्नो द्वौ पदेयाः शिखंडी शिनिश्च नप्ता सह सा परीयुः ३१ अथास्य चर्मा प्रतिमं न्यकुंतद्भीमो महात्मान-
वभिः पृषक्तैः ॥ खड्गं च भल्लैर्निचकर्तुमुष्टौ न दन्प्रलट्टस्तव सैन्यमध्ये ३२ तत्कर्म भीमस्य समीक्ष्य हृष्टास्ते पांडवानां प्रवरार्थो वाः ॥ नादं च चक्रुर्भृशमुत्समयंतः शखां-
श्च दध्मुः शशिसन्निकाशान् ३३ तेनाथ शब्देन विभीषणेन तथाऽमित सं बलमप्रघृष्यम् ॥ कादिग्भूतं रुधिरेणोक्षितांगं विसंज्ञकल्पं च तदा विषण्णम् ३४ समद्राजः स-
हसा विकीर्णो भीमाग्रैः पांडवयोधमुखैः ॥ युधिष्ठिरस्याभिमुखं जवेन सिंहो यथा मृगहेतोः प्रयातः ३५ सधर्मराजो निहताश्वसूतः क्रोधेन दीप्तो ज्वलनप्रकाशः ॥ दृ-
ष्ट्वा च मद्राधिपतिं स्म तूर्णं समभ्यधावत्तम रिंबलेन ३६ गोविंदवाक्यं त्वरितं विचित्र्य दध्रे मतिं शल्यविनाशनाय ॥ सधर्मराजो निहताश्वसूतोरथे तिष्ठन् शक्तिमेवाभ्यक्षां-
क्षत् ३७ तच्चापिशल्यस्य निशम्य कर्म महात्मनो भागमथावशिष्टम् ॥ कृत्वामनः शल्यवधेमहात्मा यथोक्ताभिर्द्रावरजस्य चक्रे ३८ सधर्मराजो मणिहेयदंडां जग्राह श-
क्तिं क्लृप्तप्रकाशाम् ॥ नेत्रे च दीप्ते सहसा विवृत्य मद्राधिपं कुद्वमनानिरिक्षत् ३९ निरीक्षितोऽसौ नरदेव राज्ञा पूतात्मनानिर्हृतकल्मषेण ॥ आसीन्नयद्रस्मसान्मद्र-
राजस्तदहुतं मे प्रतिभाति राजन् ४० ततस्तु शक्तिरुचिरो ग्रदंडां मणिप्रवेको ज्वलितां प्रदीप्ताम् ॥ चिक्षेप वेगात्सुभृशं महात्मा मद्राधिपायप्रवरः कुरूणाम् ४१ दी-
प्तमथैनां प्रहितांबलेन सविस्फुलिगां सहसाऽऽपतंतीम् ॥ प्रैक्षंत सर्वे कुरवः समेता दिवो युगाति महती मिबोलकाम् ४२ तां कालरात्रीमिव पाशहस्तां यमस्य वात्रीमिव चो-
ग्ररूपाम् ॥ सब्रह्मदंडप्रतिमाममोघांससर्जयतो युधिधर्मराजः ४३ गंधस्त्रगन्ध्यासनपानभोजनैरभ्यर्चितां पांडुसुतैः प्रयत्नात् ॥ सांवर्तकाभिप्रतिमां ज्वलंतीं कृत्या-
मथर्वागिरसीमिवोग्राम् ४४ ईशानहेतोः प्रतिनिर्मितां तां त्वं शूरिपूणामसुदेहभक्ष्याम् ॥ भूम्यंतरिक्षादिजलाशयानि प्रसह्य भूतानि निहतुमीशाम् ४५

वधेमनः कुरुवाइंद्रावरजस्य कृष्णस्य यथोक्तं वचनं चैव हत्यन्वयः ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४ अंतरिक्षादीत्यादिनाऽग्निबायु ४५

४६ । ४७ । ४८ । ४९ तोयमिवसुप्रवेशां अग्रसक्ताअप्रतिहता नृपतेःशल्यस्व ५१ । ५२ । ५३ । ५४ । ५५ । ५६ । ५७ । ५८ । ५९ । ६० । ६१ । ६२ । ६३ । ६४ । ६५

घंटापताकांमणिवज्रनालावैदूर्यचित्रांतपनीयदंडाम् ॥ त्वश्राप्रयत्नात्रियमेनकृतां ब्रह्माद्विषामंतकरीममोघाम् ४६ बलप्रयत्नादधिरूढवेगांमंत्रैश्चघोरैरभिमंज्यय
त्नात् ॥ ससर्जमार्गेणचत्तांपरेणवधायमद्राधिपतेस्तदानीम् ४७ हतोऽसिपापेत्यभिगर्जमानोरुद्रोऽधकायांतकरंयथेषुम् ॥ प्रसार्यबाहुंसुदृढसुपाणिंक्रोधेननृत्य
त्रिवधर्मराजः ४९ तांसर्वशक्त्याप्रहितासुशक्तियुधिष्ठिरेणाप्रतिवार्यवीर्याम् ॥ प्रतिग्रहायाभिननर्दशल्यःसम्यग्धुतामग्निरिवाज्यधाराम् ४९ सातस्यमर्माणिवि
दार्यशुभ्रसुरोविशालंचतथैवभित्त्वा ॥ विवेशगांतोयमिवाप्रसक्तायशोविशालंचपतेर्दहंती ५० नासाक्षिकर्णास्यविनिःसृतेनप्रस्यंदताचव्रणसंभवेन ॥ संसिक्तगा
त्रोरुधिरेणसोऽभूक्रौंचोयथास्वकंदहतोमहाद्रिः ५१ प्रसार्यबाहुचरथाद्रतोगांसंछिन्नवर्माकुरुनंदनेन ॥ महेंद्रवाहप्रतिमोमहात्मावज्राहतंशृंगमिवाचलस्य ५२ बा
हूप्रसार्याभिमुखोधर्मराजस्यमद्राट् ॥ ततोनिपतितोभूमाविद्रध्वजइवोच्छ्रितः ५३ सतथाभिन्नसर्वांगोरुधिरेणसमुक्षितः ॥ प्रत्युद्रतइवप्रेम्णाभूम्यासनरपुंगवः
५४ प्रिययाकांतयाकांतःपतमानइवोरसि ॥ चिरंभुक्त्वावसुमर्तोप्रियांकांतामिवप्रभुः ५५ सर्वैरंगैःसमाश्लिष्यप्रसुप्तइवचाभवत् ॥ धर्म्यधर्मात्मनायुद्धेनिहतेधर्म
सूनुना ५६ सम्यग्धुतइवस्विष्टःप्रशांतोभिरिवाध्वरे ॥ शक्त्याविभिन्नदहयंविप्रविद्धायुधध्वजम् ५७ संशांतमपिमद्रेशलक्ष्मीर्नैवविमुंचति ॥ ततोयुधिष्ठिरश्चाप
मादायेंद्रधनुष्प्रभम् ५८ व्यधमद्विषतःसंख्येखगराडिवपन्नगान् ॥ देहान्सुनिशितैर्भैरिपूणानाशयनक्षणात् ५९ ततःपार्थस्यबाणौघैरावृताःसैनिकास्तव ॥
निर्मालिताक्षाःक्षिप्वंतोभृशमन्योन्यमर्दिताः ६० क्षरंतोरुधिरंदेहैर्विपन्नायुधजीविताः ॥ ततःशल्येनिपतितेमद्रराजानुजोयुवा ६१ भ्रातुस्तुल्योऽगुणैःसर्वैरथी
पांडवमभ्ययात् ॥ विव्याधचनरश्रेष्ठोनाराचैर्बहुभिस्त्वरत्न ६२ हतस्यापचितिर्भ्रातुश्चिकीर्षुर्दुर्मुदः ॥ तंविव्याधाशुगैःपङ्क्तिधर्मराजस्त्वरत्न ६३ कार्मुकं
चास्यचिच्छेदक्षुराभ्यांध्वजमेवच ॥ ततोऽस्यदीप्यमानेनसुदृढेनशितेनच ६४ प्रमुखेवर्तमानस्यभलेनापाहरच्छिरः ॥ सकुंडलंतदृष्टोपतमानंशिरोरथात्
६५ पुण्यक्षयमनुप्राप्यपतनस्वर्गादिवच्युतः ॥ तस्यापकृतशीर्षतुशरीरंपतितंरथात् ६६ रुधिरेणावसिक्तांगदृष्टासैन्यमभज्यत् ॥ विचित्रकवचेतस्मिन्हतेम
द्रनृपानुजे ६७ हाहाकारंत्वकुर्वाणाःकुरवोऽभिप्रदुर्बुधुः ॥ शल्यानुजंहतंदृष्ट्वातावकास्त्यक्तजीविताः ६८ वित्रेसुःपांडवमयाद्रजोध्वस्तास्तदाभृशम् ॥ तांस्त
थाभज्यमानांस्तुकौरवान्भरतर्षभ ६९ शिनेर्नृणाकिरन्बाणैरभ्यवर्ततसाल्यकिः ॥ तमायांतंमहेष्वासंदुष्प्रसहंदुरासदम् ७० हार्दिक्यस्त्वरितोराजन्प्रत्यगृह्णा
दभीतवत् ॥ तौसमेतौमहात्मानौवाष्ण्यौवरवाजिनौ ७१ हार्दिक्यःसाल्यकिश्चैवसिंहाविवबलोत्कटौ ॥ इषुभिर्विमलाभासैश्छादयंतौपरस्परम् ७२

स्वर्गास्वर्गानुत्तावच्युतोऽष्टः अतएवपतन्तस्मादेव ६६ । ६७ । ६८ । ६९ । ७० । ७१ । ७२

७२ । ७३ । ७४ । ७५ । ७६ । ७७ । ७८ । ७९ । ८० । ८१ । ८२ । ८३ । ८४ । ८५ । ८६ । ८७ । ८८ । ८९ । ९० । ९१ ॥ इतिशल्यपर्वणि

आर्चिर्भिरिवसूर्यस्यदिवाकरसमप्रभौ ॥ चापमार्गबलोद्भूतान्मार्गणानवृष्णिसिंहयोः ७३ आकाशगानपश्यामपतंगानिवशीघ्रगान् ॥ साल्यकिंदशभिर्विच्छाहयां
श्चास्यात्रिभिःशरैः ७४ चापमेकेनचिच्छेदहार्दिक्योनतपर्वणा ॥ तन्निकृत्तंधनुःश्रेष्ठमपास्यशिनिपुंगवः ७५ अन्यदादत्तवेगेनवेगवत्तरमायुधम् ॥ तदादायधनुः
श्रेष्ठंवरिष्ठःसर्वधान्विनाम् ७६ हार्दिक्यंदशभिर्वाणैःप्रत्यविध्यस्तनान्तरे ॥ ततोऽथयुगेपांचच्छित्त्वाभलैःसुसंयतैः ७७ अश्वांस्तस्यावधीर्नृणमुभौचपाणिंसार
थी ॥ ततस्तंविस्थं दृष्ट्वाकपःशारद्वतःप्रभो ७८ अपोवाहततःक्षिप्रंरथमारोप्यवीर्यवान् ॥ मद्रराजेहतेराजन्विरथेकृतवर्मणि ७९ दुर्योधनबलंसर्वपुनरासीत्परा
इमुखम् ॥ तत्परेनान्वबुध्यंतसैन्येनरजसाऽऽवृते ८० बलंतुहत्भूयिष्ठंतदासीत्पराइमुखम् ॥ ततोमुहूर्तात्तेऽपश्यन्नरजोभौमंसमुत्थितम् ८१ विविधैःशोणि
तस्त्रावैःप्रशांतंपुरुषर्षभ ॥ ततोदुर्योधनोदृष्ट्वाभग्नंस्वबलमंतिकात् ८२ जवेनापततःपार्थानेकःसर्वानवारयत् ॥ पांडवान्सरथान्दृष्ट्वापृष्टयुग्मंचपार्षतम् ८३ आ
नर्तंचदुराधर्षंशितैर्वाणैरवारयत् ॥ तंपरेनाभ्यवर्ततमर्त्यामृत्युमिवागतम् ८४ अथान्यंरथमास्थायहार्दिक्योपिन्यवर्तत ॥ ततोयुधिष्ठिरोराजात्वरमाणोमहा
रथः ८५ चतुर्भिर्निजघानाश्वान्पत्रिभिःकृतवर्मणः ॥ विव्याधगौतमंचापिषड्भिर्भलैःसुतेजनैः ८६ अश्वत्थामाततोराज्ञाहताश्वंविस्थीकृतम् ॥ तमपोवाह
हार्दिक्यंस्वरथेनयुधिष्ठिरात् ८७ ततःशारद्वतःषड्भिःप्रत्यविद्धयुधिष्ठिरम् ॥ विव्याधचाश्वान्निशितैस्तस्याष्टाभिःशिलीमुखैः ८८ एवमेतन्महाराजयुद्धशेषम्
वर्तत ॥ तवदुर्मंत्रितेराजन्सहपुत्रस्यभारत ८९ तस्मिन्महेष्वासधरेविशस्तेसंग्राममध्येकुरुपुंगवेन ॥ पार्थाःसमेताःपरमप्रहृष्टाःशंखान्प्रदधुर्हतमीक्ष्यशल्यम्
९० युधिष्ठिरंचप्रशंसुराजौपुगकृतेवृत्रवधेयथेंद्रम् ॥ चक्रुश्चनानाविधवाद्यशब्दान्निनादयंतोवसुधांसमेताः ९१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेशल्यपर्वणिशल्यवधेस
प्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥ ॥ संजयउवाच ॥ शल्येऽथनिहतेराजन्मद्रराजपदानुगाः ॥ रथाःसप्तशतावीरानिर्ययुर्महतोबलात् १ दुर्योधनस्तुद्विरदमारुह्या
चलसन्निभम् ॥ छत्रेणध्रियमाणेनवीज्यमानश्चचामरैः २ नगंतव्यंनगंतव्यमितिमाद्रानवारयत् ॥ दुर्योधनेनतेवीरावार्यमाणाःपुनःपुनः ३ युधिष्ठिरंजिघांसंतः
पांडूनांप्राविशन्बलम् ॥ तेतुशूरामहाराजकृतचित्ताश्वयोधने ४ धनुःशब्दंमहत्कृत्वासहायुध्यंतपांडवैः ॥ श्रुवाचनिहतंशल्यंधर्मपुत्रंचपीडितम् ५ मद्रराजप्रि
येयुक्तैर्मद्रकाणामहारथैः ॥ आजगामततःपार्थोगांडीवंविक्षिपन्धनुः ६ पूरयन्नरथघोषेणादिशःसर्वामहारथः ॥ ततोऽर्जुनश्चभीमश्चमाद्रीपुत्रौचपांडवौ ७ साल्य
किश्चनरव्याघ्रोद्वौपदेयाश्चसर्वशः ॥ धृष्टयुग्मःशिखंडीचपंचालाःसहसोमकैः ८ युधिष्ठिरंपरीप्संतःसमंतात्पर्यवारयन् ॥ तेसमंतात्परिवृताःपांडवाःपुरुषर्षभाः ९

क्षोभयन्तिस्मत्सिनामकराःसागरंयथा ॥ वृक्षानिवमहावाताःकंपयन्तिस्मत्तावकान् १० पुरोवातेनगंगेवक्षोभ्यमाणामहानदी ॥ अक्षोभ्यततदाराजन्पांडुनांघ्राजि
नीततः ११ प्रस्कंद्यसेनामहर्तामहात्मानोमहारथाः ॥ बहवश्चकुशुस्तत्रकसराजायुधिष्ठिरः १२ भ्रातरोवास्यतेश्वरादृश्यंतेनेहकेनच ॥ घृष्टुम्रोऽथशैनेयोद्रौपदे
याश्चसर्वशः १३ पंचालाश्चमहावीर्याःशिखंडीचमहारथः ॥ एवंतान्वादिनःशूरान्द्रौपदेयामहारथाः १४ अभ्यघ्न्ययुधानश्चमद्रराजपदानुगान् ॥ चक्रैर्विमथि
तैःकेचित्केचिच्छिन्नैर्महाध्वजैः १५ तेदृश्यंतेऽपिसमरेतावकानिहताःपरैः ॥ आलोक्यपांडवान्युद्धेयोधाराजन्समंततः १६ वार्यमाणाययुर्वेगापुत्रेणतवभारत ॥
दुर्योधनश्चतान्वीरान्वारयामाससांत्वयन् १७ नचास्यशासनंकेचित्तत्रचकुर्महारथाः ॥ ततोगांधाराजस्यपुत्रःशकुनिरब्रवीत् ॥ दुर्योधनंमहाराजवचनंवचनम
क्षमः ॥ किंनःसंप्रेक्षमाणानांमद्राणांहन्यतेवलम् १९ नयुक्तमेतत्समरेत्वयितिष्ठतिभारत ॥ सहितैश्चापियोद्धव्यमित्येषसमयःकृतः २० अथकस्मात्परानेवघ्नतो
मर्षयसेनृप ॥ दुर्योधनउवाच ॥ वार्यमाणामयापूर्वनैतेचकुर्वचोमम २१ एतेविनिहताःसर्वेप्रस्कन्नाःपांडुवाहिनीम् ॥ शकुनिरुवाच ॥ नभर्तुःशासनंवीरारणेकु
र्वन्त्यमर्षिताः २२ अलंक्रोदुमथैतेपांनायंकालउपेक्षितुम् ॥ वामःसर्वेचसंभूयसवाजिरथकुंजराः २३ परित्रातुंमहेष्वासान्मद्रराजपदानुगान् ॥ अन्योन्यंपरिरक्षा
मोयन्नेनमहतानृप २४ एवंसर्वेऽनुसंचित्यप्रययुर्ध्वंसैनिकाः ॥ संजयउवाच ॥ एवमुक्तस्तदाराजाबलेनमहतानृतः २५ प्रययौसिंहनादेनकंपयन्निवमेदिनीम् ॥
हतविद्वद्यतगृहीतप्रहरध्वनिंकृतत २६ इत्यासीत्तुमुलःशब्दस्तवसैन्यस्यभारत ॥ पांडवास्तुरणेदृष्ट्वामद्रराजपदानुगान् २७ सहितानभ्यवर्ततगुल्ममास्थाय
धूमम् ॥ तेमुहूर्ताद्रिणेवीराहस्ताहस्तिविशांपते २८ निहताःप्रत्यदृश्यंतमद्रराजपदानुगाः ॥ ततोऽनःसंप्रयातानांहतामद्रास्तरस्विनः २९ हृष्टाःकिलकिलाश
ब्दमकुर्वन्सहिताःपरैः ॥ उल्लितानिकबंधानिसमदृश्यंतसर्वशः ३० पपातमहतीचोल्कामध्येनादित्यमंडलम् ॥ रथैर्भैर्युगाक्षैश्चनिहतैश्चमहारथैः ३१ अश्वैर्निप
तितैश्चैवसंलब्धान्मृदुसुवरा ॥ वातायमानैस्तुरगैर्युगासक्तैस्ततस्ततः ३२ अदृश्यंतमहाराजयोधास्तत्ररणाजिरे ॥ भग्नचक्रान्स्थान्केचिदहरंस्तुरगारणे ३३
रथार्धकेचिदादायदिशोदशविवभ्रमुः ॥ तत्रतत्रव्यदृश्यंतयोक्त्रैःश्लिष्टाःसंवाजिनः ३४ रथिनःपतमानाश्चदृश्यंतस्मनरोत्तमाः ॥ गगनात्प्रच्युताःसिद्धाःपुण्याना
मिवसंक्षये ३५ निहतेषुचशूरेषुमद्रराजानुगेषुवै ॥ अस्मानापततश्चापिदृष्ट्वापार्थामहारथाः ३६ अभ्यवर्ततवेगेनजयगृद्धाःप्रहारिणः ॥ बाणशब्दरवान्कृत्वा
विमिश्रान्शंखानिःस्वनैः ३७ अस्मांस्तुपुनरासाद्यलब्धलक्षाःप्रहारिणः ॥ शरासनानिघुन्वानाःसिंहनादान्प्रचुकुशुः ३८ ततोहतमभिप्रेक्ष्यमद्रराजबलमहत ॥
मद्रराजंचसमरेदृष्ट्वाशूरंनिपातितम् ३९

४० ॥ इति शल्यपर्वणिनीलकण्ठीये भारतमावदीपे अष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥ पातिते इति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६

दुर्योधनबलंसर्वपुनरासीत्पराङ्मुखम् ॥ वध्यमानंमहाराजपांडवैर्जितकाशिभिः ॥ दिशोभेजेऽथसंभ्रांतंभ्रामितंदृढधन्विभिः ४० ॥ इतिश्रीमहाभारतेशल्यपर्वणि
संकुलयुद्धेअष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥ संजयउवाच ॥ पातितेयुधिर्दुर्धर्षमद्रराजिमहारथे ॥ तावकास्तवपुत्राश्चप्रायशोविमुखाऽभवन् १ वणिजोनाविभिन्नायांयथा
ऽगाधेप्लवेर्णवे ॥ अपारेपारमिच्छंतोहतेश्वरेमहात्मना ॥ मद्रराजिमहाराजवित्रस्ताःशरविक्षताः २ अनाथानाथमिच्छंतोमृगाःसिंहार्दिताइव ॥ वृषायथाभग्न
शृंगाःशीर्णदंतायथागजाः ३ मध्याह्नेप्रत्यपायामनिर्जिताऽजातशत्रुणा ॥ नसंधातुमनीकानिनचराजन्पराक्रमे ४ आसीदुद्धिर्हतेशल्येभूयोयोधस्यकस्यचित् ॥
भीष्मेद्रोणेचनिहतेसूतपुत्रेचभारत ५ यदुःखंतवयोधानांभयंचासीद्विशांपते ॥ तद्भयंसचनःशोकोभूयएवाभ्यवर्तत ६ निराशाश्चजयेतस्मिन्हतेशल्येमहारथे ॥
हतप्रवीराविध्वस्तानिकृताश्चशितैःशरैः ७ मद्रराजेहतेराजनयोधास्तेप्राद्रवन्भयात् ॥ अश्वानन्येगजानन्येरथानन्येमहारथाः ८ आरुह्यजवसंपन्नाःपादाताः
प्राद्रवन्स्तथा ॥ द्विसाहस्राश्चमातंगागिरिरूपाःप्रहारिणः ९ संप्राद्रवन्हतेशल्येअंकुशांगुष्ठनोदिताः ॥ तेरणाद्भरतश्रेष्ठतावकाःप्राद्रवन्दिशः १० धावतश्चाप्य
पश्यामश्चसमानानशराहतान् ॥ तान्प्रभग्नान्दुतान्दृष्ट्वाहतोत्साहान्पराजितान् ११ अभ्यवर्ततपंचालाःपांडवाश्चजयैषिणः ॥ बाणशब्दरवाश्चापिसिंहनादाश्च
पुष्कलाः १२ शंखशब्दश्चशूराणांदारुणःसमपद्यत ॥ दृष्ट्वातुकोर्वसैन्यंभयत्रस्तंप्रविदुतम् १३ अन्योन्यंसमभाषंतपंचालाःपांडवैःसह ॥ अद्यराजासत्यवृति
र्हतामित्रोयुधिष्ठिरः १४ अद्यदुर्योधनोहीनोदीप्तायानृपतिश्रियः ॥ अद्यश्रुत्वाहतंपुत्रंघृतराश्रोजनेश्वरः १५ विह्वलःपातितोभूमौकेल्विषंप्रतिपद्यतां ॥ अद्यजा
नातुकौतेयंसमर्थसर्वधन्विनां १६ अद्यात्मानंचदुर्मैवागर्हयिष्यतिपापकृत् ॥ अद्यक्षतुर्वचःसत्यंस्मरतांब्रुवतोहितम् १७ अद्यप्रभृतिपार्थचप्रेष्यभूतइवाचरन् ॥
विजानातुनृपोदुःखंयत्प्राप्तंपांडुनंदनैः १८ अद्यकृष्णस्यमाहात्म्यंविजानातुमहीपतिः ॥ अद्यार्जुनधनुर्वीरंवीरंजानातुसंयुगे १९ अस्त्राणांचबलंसर्वबाहोश्चब
लमाहवे ॥ अद्यज्ञास्यतिभीमस्यबलंघोरंमहात्मनः २० हतेदुर्योधनेयुद्धेशक्रेणवासुरेबले ॥ यत्कृतंभीमसेनेनदुःशासनवधेतदा २१ नान्यःकर्ताऽस्तिलोकेऽस्मि
न्मृतेभीमान्महाबलात् ॥ अद्यज्येष्ठस्यजानीतांपांडवस्यपराक्रमम् ॥ मद्रराजंहतंश्रुत्वादेवैरपिसुदुःसहम् ॥ अद्यज्ञास्यतिसंग्रामेमाद्रीपुत्रौसुदुःसहौ २३ निह
तेसौबलेवीरेप्रवीरेषुचसर्वशः ॥ कथंजयोनतेपांस्याद्येषांयोद्धाधनंजयः २४ सात्यकिभीमसेनश्चघृष्टुम्रश्चपार्षतः ॥ द्रौपद्यास्तनयाःपंचमाद्रीपुत्रौचपांडवौ २५
शिखंडीचमहेष्वासोराजाचैवयुधिष्ठिरः ॥ येषांचजगतोनाथोनाथःकृष्णोजनार्दनः २६ कथंतेपांजयोनस्याद्येषांधर्मोव्यपाश्रयः ॥ भीष्मंद्रोणंचकर्णचमद्ररा
जानमेवच २७

तथाऽन्यान्पतीन्वीरानशतशोऽथसहस्रशः ॥ कोऽन्यःशक्तोरणेजेतुमृतेपार्थाद्युधिष्ठिरात् २८ यस्यनाथोहर्षकेशःसदासत्ययशोनिधिः ॥ इत्येवंवदमानास्तेहर्षे
णमहतायुताः २९ प्रभग्रांस्तावकान्योधान्संहृष्टाःपृष्ठतोऽन्वयुः ॥ धनंजयोरथानीकमभ्यवर्ततवीर्यवान् ३० माद्रीपुत्रौचशकुनिसात्यकिश्चमहारथः ॥ तान्प्रे
क्ष्यद्रवतःसर्वानभीमसेनभयार्दितान् ३१ दुर्योधनस्तदासूतमब्रवीद्विजयायच ॥ मामतिक्रमतेपार्थोधनुष्पाणिमवस्थितम् ३२ जघनेसर्वसैन्यानांममाश्वान्प्र
तिपादय ॥ जघनेयुध्यमानंहिकौतेयोमांसमंततः ३३ नोत्सहेदभ्यतिक्रांतुंवेलाभिवमहोदधिः ॥ पश्यसैन्यंमहत्सूतपांडवैःसमभिद्रुतम् ३४ सैन्यरेणुंसमुद्रुतंपश्य
स्वैनंसमंततः ॥ सिंहनादांश्वबहुशःशृणुवोरानभयावहान् ३५ तस्माद्याहिशनैःसूतजघनंपरिपालय ॥ मयिस्थितेचसमरेनिरुद्धेषुचपांडुषु ३६ पुनरावर्ततेतूर्ण
मामकंबलमोजसा ॥ तच्छ्रुत्वातवपुत्रस्यशूरार्यसदृशंवचः ३७ सारथिर्हेमसंछन्नान्शनैरश्वानचोदयत् ॥ गजाश्वरथिभिर्हीनास्त्यक्तामानःपदातयः ३८ एकविं
शतिसाहस्राःसंयुगायावतस्थिरे ॥ नानादेशसमुद्रतानानानगरवासिनः ३९ अवास्थितास्तदायोधाःप्रार्थयंतोमहद्यशः ॥ तेषामापततांतत्रसंहृष्टानांपरस्परम्
४० संमर्दःसुमहानजज्ञेघोररूपोभयानकः ॥ भीमसेनस्तदाराजन्पृष्ठमुग्रश्चपार्षतः ४१ बलेनचतुरंगेणनानादेश्यानवारयत् ॥ भीममेवाभ्यवर्ततरणेऽन्येतुपदा
तयः ४२ प्रक्ष्वेड्यास्फोट्यसंहृष्टावीरलोकंयियासवः ॥ आसाद्यभीमसेनंतुसंरब्धायुद्धदुर्मदाः ४३ धार्तराष्ट्राविनेदुर्हिनान्यामकथयन्कथां ॥ परिवार्यरणेभीमंनि
जघ्रुस्तेसमंततः ४४ सवध्यमानःसमरेपदातिगणसंवृतः ॥ नचचालततःस्थानान्मैनाकइवपर्वतः ४५ तेतुकुद्धामहाराजपांडवस्यमहारथम् ॥ निग्रहीतुंप्रवृत्ता
हियोधांश्वान्यानवारयत् ४६ अकुध्यतरणेभीमस्तैस्तदापर्यवस्थितैः ॥ सोवतीर्यरथात्तूर्णपदातिःसमवस्थितः ४७ जातरूपप्रतिच्छन्नांप्रगृह्यमहतींगदाम् ॥
अवधीत्तावकान्योधान्दंडपाणिरिवांतकः ४८ विप्रहीणरथाश्वांस्तानवधीत्पुरुषर्षभः ॥ एकविंशतिसाहस्रान्पदातीन्समपोथयत् ४९ हत्वातःपुरुषानीकंभीमःसत्य
पराक्रमः ॥ घृष्टमुग्रपुरस्कृत्यनचिरात्प्रत्यदृश्यत् ५० पादातानिहताभूमौशिशिरैरुधिरोक्षिताः ॥ संभग्राइववातेनकर्णिकाराःसुपुष्पिताः ५१ नानाशस्त्रसमा
युक्तानानाकुंडलधारेणः ॥ नानाजात्याहतास्तत्रनानादेशसमागताः ५२ पताकाध्वजसंछन्नंपदातीनांमहद्वलम् ॥ निकृत्तंविबभौरौद्रंघोररूपंभयावहम् ५३
युधिष्ठिरपुरोगाश्वसहसैन्यमहारथाः ॥ अभ्यधावन्महात्मानंपुत्रंदुर्योधनंतव ५४ तेसर्वेतावकान्दृष्ट्वामहेष्वासान्पराङ्मुखान् ॥ नात्यवर्तततेपुत्रंवेलेवमकराल
यम् ५५ तदद्भुतमपश्यामतवपुत्रस्यपौरुषम् ॥ यदेकंसहिताःपार्थानशेकुरतिवर्तितुम् ५६ नातिदूरापयातंतुकृतशुद्धिंपलायने ॥ दुर्योधनःस्वकंसैन्यमब्रवी
दृशविक्षतम् ५७ नतंदेशंप्रपश्यामिपृथिव्यांपर्वतेषुच ॥ यत्रयातान्नवाहन्युःपांडवाःकिंसृतेनवः ५८

५९ । ६० । ६१ । ६२ । ६३ । ६४ । ६५ । ६६ । ६७ । ६८ । ६९ ॥ इतिशल्यपर्वणि नीलकंठीये भारतमावधीये ऊनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥ सत्रिवृते इति १ । २ । ३ । ४ पुरापूर्वं वज्रधरस्य

अल्पंचवलमेतेषांरुष्णौचभृशविक्षतौ ॥ यदि सर्वेऽत्रतिष्ठामोक्षुवंनोविजयोभवेत् ५९ विप्रयातास्तुवोभिन्नान्पांडवाःकृतविप्रेयाः ॥ अनुसृत्यहनिष्यंतिश्रेयान्नः
समरेवधः ६० शृण्वंतुक्षत्रियाःसर्वेयावंतोऽत्रसमागताः ॥ यदाशूरंचभीरुंचमारयत्यंतकःसदा ६१ कोनमूढोनयुध्येतपुरुषःक्षत्रियोध्रुवम् ॥ श्रेयो नोभीमसेनस्य
कुद्धस्याभिमुखेस्थितम् ६२ सुखःसांग्रामिकोमृत्युःक्षत्रधर्मेणयुध्यतां ॥ मर्त्येनावश्यमर्तव्यंगृहेष्वापिकदाचन ६३ युध्यतःक्षत्रधर्मेणमृत्युरेषसनातनः ॥ हत्वेह
सुखमाप्नोतिहतःप्रेत्यमहत्फलम् ६४ नयुद्धधर्माच्छ्रेयान्वैपथाःस्वर्गस्यकौरवाः ॥ अचिरेणैवतोल्लोकान्हतौयुद्धेसमश्रुते ६५ श्रुत्वातद्वचनंतस्यपूजयित्वाचपा
थिवाः ॥ पुनरेवाभ्यवर्ततपांडवानाततायिनः ६६ तानापततएवाशुभूढानीकाःप्रहारिणः ॥ प्रत्युद्ययुस्तदापार्थाजयगृद्धाःप्रमन्यवः ६७ धनंजयोरथेनाजाव
भ्यवर्ततवीर्यवान् ॥ विश्रुतंत्रिषुलोकेषुव्याक्षिपन्गांडिवधनुः ६८ माद्रीपुत्रौचशकुनिसात्यकिश्चमहाबलः ॥ जवेनाभ्यपतन्दृष्टायतावैतावकंबलम् ६९ ॥ इति
श्रीमहाभारतेशल्यपर्वणिसंकलयुद्धेएकोनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥ ॥ संजयउवाच ॥ सत्रिवृत्तेजनौघेतुशाल्वोम्लेच्छगणाधिपः ॥ अभ्यवर्ततसंकुद्धःपांडवानां
महद्वलम् १ आस्थायसुमहानागंप्रभिन्नंपर्वतोपमम् ॥ दत्तमैरावतप्रख्यममित्रगणमर्दनम् २ योऽसौमहान्भद्रकुलप्रसूतःसुपूजितोधार्तराष्ट्रेणनित्यम् ॥ सुकल्पि
तःशास्त्रविनिश्चयज्ञैःसदोपवाह्यःसमरेपुराजन् ३ तमास्थितोराजवरोबभूवयथोदयस्थःसविताक्षपांते ॥ सतेननागप्रवेणराजन्नभ्युद्ययौपांडुसुतान्समेतान् ४
सितैःपृषत्कैर्विददारवेगैर्महद्वज्रप्रतिमैःसुघोरैः ॥ ततःशरान्वैसृजतोमहारणेयोधांश्वराजन्नयतोयमालयम् ५ नास्यांतरंददृशुःस्वेपरेवायथापुरावज्रधरस्यदैत्याः ॥
ऐरावणस्थस्यचभूविमर्देदैत्याःपुरावासवस्येवराजन् ६ तेषाण्डवाःसोमकाःसृजयाश्वतमेकनागंददृशुःसमंतात् ॥ सहस्रशोवैविचरंतमेकंयथामहेंद्रस्यगजंसमीपे ७
संद्राव्यमाणंतुबलंपरेषांपरीतकल्पंविबभौसमंततः ॥ नैवावतस्थेसमरेभृशंभयाद्विमृद्यमानंतुपरस्परंतदा ८ ततःप्रभग्रासहसामहाचमूःसापांडवीतेननराधिपेन ॥
दिशश्चतस्रःसहसाविधावितागजेंद्रवेगंतमपारयंती ९ दृष्ट्वाचतांवेगवर्तीप्रभग्रांसर्वेत्वदीयायुधियोधमुख्याः ॥ अपूजयंस्तेतुनराधिपंतंदधुश्चशंखान्शशिसन्निका
शान् १० श्रुत्वानिनादंत्वथकौरवाणांहर्षाद्विमुक्तंसहशंखशब्दैः ॥ सेनापतिःपांडवसृजयानांपांचालपुत्रोममृषेनकोपात् ११ ततस्तुतंवैद्विरदंमहात्माप्रत्युद्ययौत्व
रमाणोजयाय ॥ जंभोयथाशक्रसमागमेवैनागेंद्रमैरावणमिंद्रवाह्यम् १२ तमापतंतंसहसातुदृष्ट्वापांचालपुत्रयुधिराजसिंहः ॥ तंवैद्विषंप्रेषयामासतूर्णवधायराजन्
दुपदात्मजस्य १३ सतंदिपेंद्रंसहसाऽऽपतंतमविध्यदग्निप्रतिमैःपृषत्कैः ॥ कर्मारधौतैर्निशितैर्ज्वलद्भिर्नाराचमुख्यैस्त्रिभिरुग्रवेगैः १४ ऐरावणस्यस्यवासवस्य

पुराप्रथमेचभूविमर्देदैत्या अदेत्यादेवाश्वयथा अंतरंनददृशुस्तथास्वेपरेचास्यशाल्वस्यांतरंनददृशुरित्यन्वयः इवशब्दोवाक्यालंकारे ५ । ९ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४

१५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ ॥ इतिशल्यपर्वणिनीलकण्ठीयेभारतभाष्यदीपे विंशतितमोऽध्यायः ॥ २० ॥ ॥ ५ ॥

ततोऽपरान्पंचशतान्महात्मानाराचमुख्यान्विससर्जकुम्भे ॥ सतैस्तुविद्वःपरमद्विपोरुणेतदापरावृत्यभृशंप्रदुद्भवे १५ तंनगराजंसहसाप्रणुन्नंविद्राव्यमाणंविनिव
त्यशाल्वः ॥ तोत्रांकुशैःप्रेषयामासतूर्णपंचालराजस्यरथंप्रदिश्य १६ दृष्ट्वाऽऽपतंतंसहसातुनागंघृष्टयुग्मःस्वरथाच्छीघ्रमेव ॥ गदांप्रगृह्योग्रजवेनवीरोभूमिंप्रपन्नो
भयविह्वलांगः १७ सतरथंहेमविभूषितांगंसाश्वंससूतंसहसाविमृद्य ॥ उक्षिप्यहस्तेननदन्महाद्विपोविपोथयामासवसुंधरातले १८ पांचालराजस्यसुतंचदृष्ट्वातदा
दितंनगवरेणतेन ॥ तमभ्यधावत्सहसाजवेनभीमःशिखंडीचशिनेश्चनत्ता १९ शरैश्चवेगंसहसानिगृह्यतस्याभितोव्यापततोगजस्य ॥ ससंगृहीतोरथिभिर्गजो
वैचचालतैर्वीर्यमाणश्चसंख्ये २० ततःपृषत्कान्प्रवर्षराजासूर्योयथारश्मिजालंसमंतात् ॥ तैराशुगैर्वद्व्यमानारथौघाःप्रदुद्भुःसहितास्तत्रतत्र २१ तत्कर्मशाल्व
स्यसमीक्ष्यसर्वेषांचालपुत्रोत्पसृजयाश्च ॥ हाहाकारैर्नादयंतिस्मयुद्धेद्विपंसमंतादुरुधुनराग्याः २२ पांचालपुत्रस्त्वरितस्तुशूरोगदांप्रगृह्याचलशृंगकल्पाम् ॥ स
संभ्रमंभारतशत्रुघातीजवेनवीरोऽनुससारनागम् २३ ततस्तुनागंधरणीधराभंसदंस्त्रवंतंजलदप्रकाशम् ॥ गदांसमाविद्धयभृशंजघानपांचालराजस्यसुतस्तरस्वी २४
सभिन्नकुम्भःसहसाभिनद्यमुखात्प्रसूतंसतजंविमुंचन् ॥ पपातनागोधरणीधराभःक्षितिप्रकंपाच्चलितोयथाद्रिः २५ निपात्यमानेतदगजेंद्रेहाहाकृतेतवपुत्रस्य
सैन्ये ॥ सशाल्वराजस्यशिनिप्रवीरोजहारभलेनशिरःशितेन २६ हतोत्तमांगोयुधिसात्वतेनपपातभूमौसहनागराज्ञा ॥ यथाद्रिशृंगंसुमहत्प्रणुन्नंवेज्रेणदेवाधिप
चोदितेन २७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेशल्यपर्वणिशाल्ववधेविंशतितमोऽध्यायः ॥ २० ॥ ॥ संजयउवाच ॥ तस्मिंस्तुनिहतेशूरेशाल्वेसमितिशोभने ॥ तवा
मज्यद्वलंवेगाद्वातेनेवमहादुमः १ तत्प्रभंश्वलंदृष्ट्वाकृतवर्मामहारथः ॥ दधारसमरेशूरःशत्रुसैन्यमहाबलः २ सन्निवृत्तास्तुतेशूरादृष्ट्वासात्वतमाहवे ॥ शैलोपमांस्थि
रंराजनकीर्यमाणंशरैर्युधि ३ ततःप्रवृत्तेयुद्धंकुरूणांपांडवैःसह ॥ निवृत्तानामहाराजमृत्युंकृत्वानिवर्तनम् ४ तत्राश्चर्यमभूद्युद्धंसात्वतस्यपरैःसह ॥ यदेकोवारया
मासपांडुसेनादुरासदाम् ५ तेषामन्योन्यसुहृदांकृतेकर्मणिदुष्करे ॥ सिंहनादःप्रहृष्टानांदिविस्पृक्षुमहानभूत् ६ तेनशब्देनवित्रस्तापंचालान्भरतर्षभ ॥ शिने
नतामहाबाहुरवपद्यतसात्यकिः ७ ससमासाद्यराजानंक्षेमधूर्तिमहाबलम् ॥ सप्तभिर्निशितैर्बाणैरनयद्यमसादनम् ८ तमायांतंमहाबाहुंप्रवपंतंशितान्शरान् ॥
जवेनाभ्यपतद्धीमान्हादिक्यःशिनिपुंगवम् ९ सात्वतौचमहावीर्यौधन्विनौरथिनांवरौ ॥ अन्योन्यमभिधावेतांशस्त्रप्रवरधारिणौ १० पांडवाःसहपंचालायो
धाश्चान्येनृपोत्तमाः ॥ प्रेक्षकाःसमपद्यंततयोर्घोरैरसमागमे ११ नाराचैर्वत्सदंतैश्चवृष्ण्यध्वकमहारथौ ॥ अभिजप्रतुरन्योन्यंप्रहृष्टाविवकुंजरौ १२

तस्मिन्निति १ । २ सश्वत्कृतवर्माणम् ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२

१३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ ॥ इतिशल्यपर्वणिनीलकण्ठीयेभार

चरंतौविविधान्महार्हादिक्यशिनिपुंगवौ ॥ मुहुरंतर्दधातेतौबाणघृष्ट्यापरस्परम् १३ चापवेगबलोद्धूतान्मार्गणाच्चवृष्णिंसिंहयोः ॥ आकाशेसमपश्यामपतंगानि
वशीघ्रगान् १४ तमेकंसत्यकर्मणमासाद्यहृदिकात्मजः ॥ आविध्यान्निशितैर्बाणैश्चतुर्भिश्चतुरोहयान् १५ सदीर्घबाहुःसंकुद्धस्तोत्रादितइवाद्रिपः ॥ अष्टभिःकृतव
र्मणमविद्धयत्परमेष्ठिभिः १६ ततःपूर्णयतोत्सृष्टैःकृतवर्माशिलाशितैः ॥ सात्यकिंत्रिभिराहत्यधनुरेकेनचिच्छिदे १७ निकृत्ततद्धनुःश्रेष्ठमपास्यशिनिपुंगवः ॥
अन्यदादत्तवेगेनशैनेयःसशरंधनुः १८ तदादायधनुःश्रेष्ठवरिष्ठःसर्वधन्विनाम् ॥ आरोप्यचधनुःशीघ्रंमहावीर्योमहाबलः १९ असृज्यमाणोधनुषश्छेदनंकृतवर्मणा ॥
कुपितोऽतिरथःशीघ्रंकृतवर्मणमभ्ययात् २० ततःसुनिशितैर्बाणैर्दशाभःशिनिपुंगवः ॥ जघानसूतंचाश्वांश्चध्वजंकृतवर्मणः २१ ततोराजन्महेष्वासःकृतवर्मा
हारथः ॥ हताश्वसूतंसंप्रेक्ष्यरथंहेमपरिष्कृतं २२ रोषेणमहताऽऽविष्टःशूलमुद्यम्यमारिष ॥ चिक्षेपभुजवेगेनजिघांसुःशिनिपुंगवम् २३ तच्छूलंसात्वतोह्याजौनिर्भि
द्यानिशितैःशरैः ॥ चूर्णितंपातयामासमोहयान्निवमाधवम् २४ ततोऽपरेणभलेनहृद्येनंसमताडयत् ॥ युयुधेयुयुधानेनहताश्वोहतसारथिः २५ कृतवर्माकृतस्तेनघ
रणीमन्वपद्यत् ॥ तस्मिन्सात्यकिनावीरेद्वैरथेविरथीकृते २६ समपद्यतसर्वेषांसैन्यानांसुमहद्वयम् ॥ पुत्रस्यतवचात्यर्थंविषादःसमजायत २७ हतसूतेहताश्वेतु
विरथेकृतवर्मणि ॥ हताश्वंचसमालक्ष्यहतसूतमरिंदम २८ अभ्यधावत्कपोराजन्जिघांसुःशिनिपुंगवम् ॥ तमारोप्यरथोपस्थेमिषतांसर्वधन्विनाम् २९ अपो
वाहमहाबाहुंतूर्णमायोधनादपि ॥ शैनेयेऽधिष्ठितेराजन्विरथेकृतवर्मणि ३० दुर्योधनबलंसर्वपुनरासीत्पराङ्मुखम् ॥ तत्परेनान्वुध्यंतसैन्येनरजसाऽऽवृताः
३१ तावकाःप्रहृत्ताराजन्दुर्योधनमृतंनृपम् ॥ दुर्योधनस्तुसंप्रेक्ष्यभग्नस्त्वबलमंतिकात् ३२ जवेनाभ्यपतूर्णसर्वाश्चैकोन्यवारयत् ॥ पांडूश्चसर्वान्संकुद्धोघृष्टयुग्मंच
पार्षतम् ३३ शिखंडिनंद्रौपदेयान्पंचालानांचयेगणाः ॥ केकयान्सोमकांश्चैवसृजयांश्चैवमारिष ३४ असंभ्रमंदुराधर्षःशितैर्बाणैरवाकिरत् ॥ अतिष्ठदाहवेयतः
पुत्रस्तवमहाबलः ३५ यथायज्ञमहानग्निर्मत्रपूतःप्रकाशवान् ॥ तथादुर्योधनोराजासंग्रामेसर्वतोऽभवत् ३६ तंपरेनाभ्यवर्तंतमर्त्यामृत्युमिवाहवे ॥ अथान्यंरथ
मास्थाप्यहार्हादिक्यःसमपद्यत् ३७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेशल्यपर्वणि सात्यकिंकृतवर्मयुद्धेएकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥ ॥ संजयउवाच ॥ पुत्रस्तुतेमहाराजस्थस्थोर
थिनांवरः ॥ दुरुत्सहोवभौयुद्धेयथारुद्रःप्रतापवान् १ तस्यबाणसहस्रैस्तुप्रच्छन्नाह्यभवमही ॥ परांश्चसिषिचेबाणैर्घाराभिरिवपर्वतान् २ नचसोऽस्तिपुमान्क
श्चित्पांडवानांबलार्णवे ॥ हयोगजोरथोवाऽपियःस्याब्दाणैरविक्षतः ३ यंयंहिसमरेयोधंप्रपश्यामिविशांपते ॥ ससबाणैश्चितोऽभूद्वैपुत्रेणतवभारत ४ यथासैन्ये
नरजसासमुद्धूतेनवाहिनी ॥ प्रत्यदृश्यतसंछन्नातथाबाणैर्महात्मनः ५

तभाष्यदीपेएकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥ ॥ पुत्रइति १ । २ । ३ । ४ । ५

बाणभूतामपश्यामपृथिवीपृथिवीपते ॥ दुर्योधनेनप्रकृताक्षिप्रहस्तेनधन्विना ६ तेषुयोधसहस्रेषुतावकेषुपरेषुच ॥ एकोदुर्योधनोह्यासीत्पुमानितिमतिर्मम ७
तत्राहुतमपश्यामतवपुत्रस्यविक्रमम् ॥ यदेकंमहिताःपार्थानाम्यवर्ततभारत ८ युधिष्ठिरंशतेनाजौविष्याधभरतर्षभ ॥ भीमसेनंचसप्तत्यासहदेवंचपंचभिः ९
नकुलंचचतुःषष्ट्याष्टष्ट्युमंचपंचभिः ॥ सप्तभिर्द्रौपदेयांश्चत्रिभिर्विव्याधसात्यकिम् १० धनुश्चिच्छेदमहेनसहदेवस्यमारिष ॥ तदपास्यधनुश्छिन्नमाद्रीपुत्रःप्र
तापवान् ११ अभ्यद्रवतराजानंप्रगृह्यान्महद्धनुः ॥ ततोदुर्योधनंसंख्येविष्याधदशभिःशरैः १२ नकुलस्तुतयोवीरोराजानंनवभिःशरैः ॥ घोररूपैर्महेष्वासो
विष्याधचननादच १३ सात्यकिश्चैवराजानंशरेणानतपर्वणा ॥ द्रौपदेयास्त्रिसप्तत्याधर्मराजश्चपंचभिः १४ अशीत्याभीमसेनश्चशरैराजानमार्पयन् ॥ समंतात्की
र्यमाणस्तुबाणसंचैर्महात्माभिः १५ नचचालमहाराजसर्वसैन्यस्यपश्यतः ॥ लाघवंसौष्ठवंचापिवीर्यंचापिमहात्मनः १६ अतिसर्वाणिभूतानिददृशुःसर्वमानवाः ॥
धार्तराष्ट्राहिराजेंद्रयोधास्तुस्वल्पमंतरम् १७ अपश्यमानाराजानंपर्यवर्ततदंशिताः ॥ तेषामापततांघोरस्तुमुलःसमपद्यत १८ क्षुब्धस्यहिसमुद्रस्यप्रावृट्का
लेयथास्वनः ॥ समासाद्यरणेतुराजनमपराजितम् १९ प्रत्युद्ययुर्महेष्वासाःपांडवानाततायिनः ॥ भीमसेनंरणेकुद्धोद्रोणपुत्रोन्यवारयत् २० नानाबाणैर्महा
राजप्रमुक्तैःसर्वतोदिशम् ॥ नाज्ञायंतरणेवीरानदिशःप्रदिशःकुतः २१ तावुभौकूरकर्माणावुभौभारतदुःसहौ ॥ घोररूपमयुध्येतांकृतप्रतिकृतैषिणौ २२ त्रासयं
तौदिशःसर्वाज्याक्षेपकठिनत्वचौ ॥ शकुनिस्तुरणेवीरोयुधिष्ठिरमपीडयत् २३ तस्याश्वांश्चतुरोहत्वासुबलस्यसुतोविभो ॥ नादंचकारबलवत्सर्वसैन्यानिक्वोपयन्
२४ एतस्मिन्नंतरेवीरंराजानमपराजितम् ॥ अपोवाहरथेनाजौसहदेवःप्रतापवान् २५ अथान्यंरथमास्थायधर्मपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ शकुनिंनवभिर्विद्धापुनर्विव्या
धपंचभिः २६ ननादचमहानादंप्रवरःसर्वधन्विनाम् ॥ तद्युद्धमभवच्चित्रंघोररूपंचमारिष २७ प्रेक्षतांप्रीतिजननंसिद्धचारणसेवितम् ॥ उलूकस्तुमहेष्वासंनकु
लंयुद्धदुर्मदम् २८ अभ्यद्रवदमेयात्माशरवर्षैःसमंततः ॥ तथैवकुलःशूरःसौबलस्यसुतरणे २९ शरवर्षेणमहतासमंतात्पर्यवारयत् ॥ तौतत्रसमरेवीरौकुलपु
त्रौमहारथौ ३० योधयंतावपश्येतांकृतप्रतिकृतैषिणौ ॥ तथैवकृतवर्माणंशैनेयःशत्रुतापनः ३१ योधयन्शुशुभेराजन्बलिंशक्रदवाहवे ॥ दुर्योधनोधनुश्छित्वाष्ट
ष्ट्युमस्यसंयुगे ३२ अथैनांछिन्नधन्वानंविष्याधनिशितैःशरैः ॥ पृष्टुम्रोऽपिसमरेप्रगृह्यपरमायुधम् ३३ राजानंयोधयामासपश्यतांसर्वधन्विनाम् ॥ तथोर्ध्व
द्धमहच्चासीत्संग्रामेभरतर्षभ ३४ प्रभिन्नयोर्थयासक्तंमत्तयोर्वरहस्तिनोः ॥ गौतमस्तुरणेकुद्धोद्रौपदेयान्महाबलान् ३५ विष्याधबहुभिःशूरःशरैःसन्नतपर्वभिः ॥
तस्यतैरभवद्युद्धमिन्द्रियैरिवदेहिनः ३६ घोररूपमसंवार्यनिर्मर्यादमवर्तत ॥ तेचसंपीडयामासुरिन्द्रियाणीवबालिशम् ३७

३८।३९।४०।४१।४२ पञ्चवाहजं ४३।४४।४५।४६।४७।४८।४९ ॥ इतिशल्यपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपेद्वाविंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥ वर्तमानेइति १।२।३।४।५

सचतान्प्रतिसंख्यःप्रत्ययोधयदाहवे ॥ एवंचित्रमभूद्युद्धंतस्यतैःसहभारत ३८ उत्थायोत्थायहियथादेहिनामिन्द्रियैर्विभो ॥ नराश्चैवनरैःसार्धदंतिनोदंतिभिस्त
था ३९ हयाहयैःसमासक्तारथिनोरथिभिःसह ॥ संकुलंचाभवदूयोघोररूपंचविशंपते ४० इदंचित्रमिदंघोरमिदंरौद्रमितिप्रभो ॥ युद्धान्यासन्महाराजघोराणि
चवह्निच ४१ तेसमासाद्यसमरेपरस्परमरिंदमाः ॥ व्यनदंश्चैवजघ्न्श्चसमासाद्यमहाहवे ४२ तेषापत्रसमुद्धूतंरजस्तत्रिमदृश्यत् ॥ वातेनचोद्धतंराजन्धावद्भि
श्वाश्वसादिभिः ४३ रथनेमिसमुद्धूतंनिःश्वासैश्चापिदंतिनाम् ॥ रजःसंध्याम्रकलिलंदिवाकरपथंययौ ४४ रजसातेनसंपृक्तोभास्वरोनिष्प्रभःकृतः ॥ संछादिता
ऽभवद्भूमिस्तेचशूरामहारथाः ४५ मुहूर्तादिवसंवृत्तंनिरजस्कंसमंततः ॥ वीरशोणितसिक्तायांभूमौभरतसत्तम ४६ उपाशम्यततस्तत्रिंतद्रजोघोरदर्शनम् ॥ त
तोऽपश्यमहंभूयोद्धंयुद्धानिभारत ४७ यथाप्राणंयथाश्रेष्ठमध्याद्वैसुदारुणम् ॥ वर्मणांतत्रराजेंद्रव्यदृश्यंतोज्ज्वलाःप्रभाः ४८ शब्दश्चतुमुलःसंख्येशराणांपतता
मभूत् ॥ महावेणुवनस्येवदह्यमानस्यपर्वते ४९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेशल्यपर्वणिंसंकुलयुद्धेद्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥ ॥ संजयउवाच ॥ वर्तमानेतदायुद्धे
घोररूपेभयानके ॥ अभज्यतबलंतत्रतवपुत्रस्यपांडवैः १ तांस्तुयत्नेनमहतासन्निवार्यमहारथान् ॥ पुत्रस्तेयोधयामासपांडवानामनीकिनीम् २ निवृत्ताःसहसायो
धास्तवपुत्रजयैषिणः ॥ सान्निवृत्तेषुतेष्वेवंयुद्धमासीत्सुदारुणम् ३ तावकानांपरेषांचदेवासुररणोपमम् ॥ परेषांतवसैन्येवानासीत्क्वश्चित्पराङ्मुखः ४ अनुमानेन
युध्यंतंसेज्ञाभिश्चपरस्परम् ॥ तेषांक्षयोमहानासीद्युध्यतामितरेतरम् ५ ततोयुधिष्ठिरोराजाक्रोधेनमहतायुतः ॥ जिगीषमाणःसंग्रामेधार्तराष्ट्रान्सराजकान् ६
त्रिभिःशारद्वतंविद्धारुक्मपुंखैःशिलाशितैः ॥ चतुर्भिर्निजवानाश्चान्नाराचैःकृतवर्मणः ७ अश्वत्थामातुहार्दिक्यमपोवाहयशस्विनम् ॥ अथशारद्वतोऽष्टाभिःप्र
त्यविध्ययुधिष्ठिरम् ८ ततोदुर्योधनोराजस्थान्सप्तशतानरणे ॥ प्रैषयद्यत्रराजाऽसौधर्मपुत्रोयुधिष्ठिरः ९ तेरथारथिभिर्युक्तामनोमारुतरंहसः ॥ अभ्यद्रवंतसंग्रामे
कौतैयस्यरथंप्रति १० तेसमंतान्महाराजपरिवार्ययुधिष्ठिरम् ॥ अदृश्यंसायकैश्चकुर्मवाहवदिवाकरम् ११ तेदृष्ट्वाधर्मराजानंकौरवेयैस्तथाकृतम् ॥ ना
मृष्यंतसुसंख्याःशिवंडीप्रमुखारथाः १२ रथैरश्ववरैर्युक्तैःकिंकिणीजालसंवृतैः ॥ आजग्मुरथरक्षंतःकुंतीपुत्रयुधिष्ठिरम् १३ ततःप्रववृतेरौद्रःसंग्रामः
शोणितोदकः ॥ पांडवानांकुरूणांचयमराष्ट्रविवर्धनः १४ रथान्सप्तशतान्हत्वाकुरूणामाततायिनाम् ॥ पांडवाःसहपंचालैःपुनरेवाभ्यवारयन् १५ त
त्रयुद्धमहच्चासत्तिवपुत्रस्यपांडवैः ॥ नचततादृशंदृष्टंनैवापिपारिश्रुतम् १६ वर्तमानेतदायुद्धेनिर्मर्यादेसमंततः ॥ वध्यमानेषुयोधेषुतावकेष्वितरेषुच १७
विनदत्सुचयोधेषुशंखवर्यैश्चपूरितैः ॥ उक्रुष्टैःसिंहनादैश्चगर्जितैश्चैवधन्विनाम् १८

अतिप्रवृत्तेयुद्धेचच्छिद्यमानेषुमर्मसु ॥ धावमानेषुयोधेषुजययुद्धिषुमारिषु १९ संहारेसर्वतोजातेपृथिव्यांशोवसंभवे ॥ बह्वीनामुत्तमस्त्रीणांसीमंतोद्धरणेतथा २०
निर्मर्यादेमहायुद्धेवर्तमानेषुदारुणे ॥ प्रादुरासन्विनाशायतदोत्पाताःसुदारुणाः २१ चचालशब्दकुर्वाणासपर्वतवनामही ॥ सदंडाःसौल्मुकाराजन्कीर्यमाणाःसमं
ततः २२ उल्काःपेतुर्दिवोभूमावाहत्यरविमंडलम् ॥ विष्वग्वाताःप्रादुरासन्निचैःशर्करवर्षिणः २३ अश्रुणिमुमुचुर्नागावेपथुंचास्पृशन्धृशम् ॥ एतान्नघोरानना
हत्यसमुत्पातान्सुदारुणान् २४ पुनर्युद्धायसंयताःक्षत्रियास्तस्थुरव्यथाः ॥ रमणीयेकुरुक्षेत्रेपुण्येस्वर्गयियासवः २५ ततोर्गाधारराजस्यपुत्रःशकुनिरब्रवीत् ॥
युद्धयध्वमग्रतोयावत्पृष्ठतोहन्मिपांडवान् २६ ततोऽनःसंप्रयातानांमद्रयोधास्तरस्विनः ॥ हृष्टाःकिलकिलाशब्दमकुर्वन्तपरेतथा २७ अस्मांस्तुपुनरासाद्यलब्ध
लक्षादुरासदाः ॥ शरासनानिधुन्वन्तःशरवपरवाकिरन् २८ ततोहतं परैस्तत्रमद्रराजबलंतदा ॥ दुर्योधनबलं दृष्ट्वापुनरासीत्पराङ्मुखम् २९ गांधारराजस्तुपुन
र्वाक्यमाहततोबली ॥ निवर्तध्वमधर्मज्ञायुध्यध्वंकिंसृतेनवः ३० अनीकंदशसाहस्रमश्वानांभरतर्षभ ॥ आसीद्गांधारराजस्यविशालप्रासयोधिनाम् ३१ बलेन
तेनविक्रम्यवर्तमानेजनक्षये ॥ पृष्ठतःपांडवानीकमभ्यघ्नन्निशितैःशरैः ३२ तदभ्रमिववातेनक्षिप्यमाणंसमंततः ॥ अभज्यतमहाराजपांडूनांसुमहद्वलम् ३३ त
तोयुधिष्ठिरःप्रेक्ष्यभग्नस्वबलमंतिकात् ॥ अभ्यनोदयदव्यग्रःसहदेवमहाबलम् ३४ असौसुबलपुत्रोनोजघनंपीडयदंशितः ॥ सैन्यानिस्सूदयत्येषपश्यपांडवदुर्म
तिम् ३५ गच्छत्वंद्रौपदेयैश्चशकुनिंसौबलंजहि ॥ रथानीकमहंधक्ष्येपंचालसहितोऽनघ ३६ गच्छंतुकुंजराःसर्वेवाजिनश्चसहत्वया ॥ पादाताश्चत्रिसाहस्राःशकु
नितैर्वृतोजहि ३७ ततोर्गजाःसप्तशताश्चापपाणिभिरास्थिताः ॥ पंचचाश्वसहस्राणिसहदेवश्चवीर्यवान् ३८ पादाताश्चत्रिसाहस्राद्रौपदेयाश्चसर्वशः ॥ रणेह्यभ्य
द्रवंस्तेतुशकुनियुद्धदुर्मदम् ३९ ततस्तुसौबलोराजत्रभ्यतिक्रम्यपांडवान् ॥ जघानपृष्ठतःसेनांजययुद्धःप्रतापवान् ४० अश्वारोहास्तुसंरब्धाःपांडवानांतरस्वि
नाम् ॥ प्राविशन्सौबलानीकमभ्यतिक्रम्यतान्स्थान् ४१ तेतत्रसादिनःशूराःसौबलस्यमहद्वलम् ॥ रणमध्येव्यतिष्ठन्तशरवर्षैरवाकिरन् ४२ तदुद्यतगदाप्रासम
कापुरुषसेवितम् ॥ प्रावर्ततमहद्युद्धराजन्दुर्मत्रितेतव ४३ उपारमंतज्याशब्दाःप्रेक्षकारथिनोऽभवन् ॥ नहिस्वेषांपरेपांवाविशेषःप्रत्यदृश्यत ४४ शूरबाहुर्विसृ
ष्टानांशक्तीनांभरतर्षभ ॥ ज्योतिषामिवसंपातमपश्यन्कुरुपांडवाः ४५ ऋष्टिभिर्विमलामिश्चतत्रतत्रविशंपते ॥ संपतंतीभिराकाशमावृतंबह्वशोभत ४६ प्रा
सानांपततांराजनरूपमासीत्समंततः ॥ शलभानामिवाकाशेतदाभरतसत्तम ४७ रुधिरोक्षितसर्वागाविप्रविद्धैर्नियंतृभिः ॥ हयाःपरिपतंतिस्मशतशोथसहस्रशः
४८ अन्योन्यंपरिपिष्टाश्चसमासाद्यपरस्परम् ॥ आविक्षताःस्मदृश्यन्तेवमंतोरुधिरंमुखैः ४९

ततोऽभवत्तमोघोरसैन्येनरजसाऽऽवृते ॥ तानपाक्रमतोऽद्राक्षंतस्माद्देशादरिंदम ५० अश्वानराजन्मनुष्यांश्चरजसासंवृतेसति ॥ भूमौनिपतिताश्चान्येवमं
तोरुधिरंबद्ध ५१ केशाकेशिसमालग्रानशेकुश्वेष्टितुंनराः ॥ अन्योन्यमश्वपृष्ठेभ्योविकर्षन्तोमहाबलाः ५२ मल्लाहवसमासाद्यनिजघ्नरितरेतरम् ॥ अश्वैश्चव्य
पकृष्यन्तबहवोऽग्रगतासवः ५३ भूमौनिपतिताश्चान्येवबहवोविजयैषिणः ॥ तत्रतत्रव्यदृश्यन्तपुरुषा शूरमानिनः ५४ रक्तोक्षितैश्चिन्नभुजैरवकृष्टशिरोरुहैः ॥
व्यदृश्यतमहीकीर्णाशतशोऽथसहस्रशः ५५ दूरंनशक्यन्तत्रासीद्वृत्तुमश्वेनकेनचित् ॥ साश्वारोहैर्हतैरश्वैरावृतेवसुधातले ५६ रुधिरोक्षितसन्नाहैरात्तशस्त्रैरुदा
युधैः ॥ नानाप्रहरणैर्घोरैःपरस्परवधैषिभिः ५७ सुसन्निकृष्टैःसंग्रामेहतभूयिष्ठसैनिकैः ॥ समुहृतंततोयुद्धासौबलोऽथविशंपते ५८ षट्साहस्रैर्हयैःशिष्टैरपा
याच्छकुनिस्ततः ॥ तथैवपांडवानीकंरुधिरेणसमुक्षितम् ५९ षट्साहस्रैर्हयैःशिष्टैरपायाच्छांतवाहनम् ॥ अश्वारोहाश्चपांडूनामब्रुवन्रुधिरोक्षिताः ६० सु
सन्निकृष्टैःसंग्रामेभूयिष्ठेत्यक्तजीविताः ॥ नहिशक्यन्तैर्योर्दुंकुतएवमहामजैः ६१ रथानेवरथायांतुकुंजराःकुंजरानपि ॥ प्रतियातोर्देशकुनिःस्वमनीकमवास्थितः
६२ नपुनःसौबलोराजायुद्धमभ्यागमिष्यति ॥ ततस्तुद्रौपदेयाश्चतेचमत्तामहाद्रिपाः ६३ प्रययुर्यत्रपांचालयोष्टृष्टुष्टुमोमहारथः ॥ सहदेवोऽपिकौरव्यरजो
मेघेसमुत्थिते ६४ एकाकीप्रययौतत्रयत्रराजायुधिष्ठिरः ॥ ततस्तेषुप्रयातेषुशकुनिःसौबलःपुनः ६५ पार्श्वतोऽभ्यहनत्कुद्धोष्टृष्टुष्टुमस्यवाहिनीम् ॥ तत्पुनस्तुमु
लयुद्धंप्राणांस्त्यक्त्वाऽभ्यवर्तत ६६ तावकानांपरेषांचपरस्परवधैषिणाम् ॥ तेचान्योन्यमवैक्षन्ततस्मिन्वीरसमागमे ६७ योधाःपर्यपतन्त्रराजनशतशोऽथसह
स्रशः ॥ असिभिच्छिद्यमानानांशिरसांलोकसंक्षये ६८ प्रादुरासीन्महान्शब्दस्तालानांपततामिव ॥ विमुक्तानांशरीराणांछिन्नानांपततांभुवि ६९ सायुधा
नांचबाहूनामूरूणांचविशंपते ॥ आसीत्कटकटाशब्दःसुमहोर्लोमहर्षणः ७० निघ्नंतोनिशितैःशस्त्रैर्भ्रातृन्पुत्रान्सखीनपि ॥ योधाःपरिपतंतिस्मयथाऽऽमे
षकृतेखगाः ७१ अन्योन्यंप्रतिसंरब्धाःसमासाद्यपरस्परम् ॥ अहंपूर्वमहंपूर्वमितिनिघ्नन्सहस्रशः ७२ संघातेनासनभ्रष्टैरश्वारोहैर्गतासुभिः ॥ हयाःपरिपतं
तिस्मशतशोऽथसहस्रशः ७३ स्फुरतांप्रतिपिष्टानामश्वानांशीघ्रगामिनाम् ॥ स्तनतांचमनुष्याणांसन्नद्वानांविशंपते ७४ शक्तपृष्टिप्रासशब्दश्चतुमुलःसम
पद्यत ॥ भिंदतांपरमर्मागिराजन्दुर्मत्रितेतव ७५ श्रमाभिभूताःसंरब्धाःश्रांतवाहाःपिपासवः ॥ विक्षताश्चशितैःशस्त्रैरभ्यवर्तन्तावकाः ७६ मत्तारुधिरगंधेनब
हवोऽत्रविचेतसः ॥ जघ्नुःपरान्स्वकांश्चैवप्राप्तान्प्राप्तानन्तरान् ७७ बहवश्चगतप्राणाःक्षत्रियाजययुद्धिनः ॥ भूमावभ्यपतन्त्रराजनशरवृष्टिभिरावृताः ७८ वृकष्ट
प्रशृगालानांतुमुलेमोदनेऽहनि ॥ आसीद्वलक्षयोघोरस्तवपुत्रस्यपश्यतः ७९ नराश्वकायैःसंछन्नाभूमिरासीद्विशंपते ॥ रुधिरोदकचित्राचभीरूणांभयवर्धिनी ८०

असिभिःपट्टिशैःशूलैस्तक्षमाणाःपुनःपुनः ॥ तावका पांडवेयाश्चनन्यवर्ततभारत ८१ प्रहरंतोयथाशक्तियावत्प्राणस्यधारणम् ॥ योधाःपरिपतंतस्मवमंतो
रुधिरं व्रणैः ८२ शिरोमृहीत्वाकेशेषु कबंधःस्मप्रदृश्यते ॥ उद्यम्यचशितंखड्गंरुधिरणपरिहृतम् ८३ तथोत्थितेषुबहुषुकबंधेषुनराधिप ॥ तथारुधिरगंधेन
योधाःकश्मलमाविशन् ८४ मंदीभूतेततःशब्देपांडवानांमहद्वलम् ॥ अल्पावशिष्टैस्तुरगैरभ्यवर्ततसौबलः ८५ ततोऽभ्यधावंस्वरिताःपांडवाजयद्युद्धिनः ॥
पदातयश्चनागाश्चसादिनश्चोद्यतायुधाः ८६ कोष्ठकीकृत्यचाप्येनपरिक्षिप्यचसर्वशः ॥ शस्त्रैर्नानाविधैर्जघ्र्युद्धपारंतितीर्षवः ८७ त्वदीयास्तांस्तुसंप्रेक्ष्यसर्व
तःसमभिदुतान् ॥ रथाश्चपत्तिद्विरदाःपांडवानभिदुद्रुवुः ८८ केचित्पदातयःपद्भिर्मुष्टिभिश्चपरस्परम् ॥ निजघ्नुःसमरेश्वराःक्षीणशस्त्रास्ततोऽपतन् ८९ रथे
भ्योरथिनःपेतुर्द्विपेभ्योहस्तितादिनः ॥ विमानेभ्योदिवोभ्रष्टाःसिद्धाःपुण्यक्षयादिव ९० एवमन्योन्यमायतायोधाजग्मुर्महाहवे ॥ पितृनभ्रातृन्वयस्यांश्चपु
त्रानपितथाऽपर ९१ एवमासीदमर्यादंयुद्धंभरतसत्तम ॥ प्रासासिबाणकलिलंवर्तमानेसुदारणे ९२ ॥ इतिश्री० श० संकुलयुद्धेत्रयोर्विशोऽध्यायः ॥ २३ ॥
॥ सजयउवाच ॥ तस्मिन्शब्देष्टदौजातेपांडवैर्निहतबले ॥ अश्वैःसप्तशतैःशिशैरुपावर्ततसौबलः १ सयात्वावाहिनींतूर्णमब्रवीच्चरयन्युधि ॥ युध्यध्वामितिसंह
ष्टाःपुनःपुनररिदमाः २ अपृच्छत्क्षत्रियास्तत्रक्रनुराजामहाबलः ॥ शकुनेस्तद्वचःश्रुत्वातमूचुर्भरतर्षभ ३ असौतिष्ठतिकौरव्योरणमध्येमहाबलः ॥ यत्रैतत्सुम
हच्छत्रंपूर्णचंद्रसमप्रभम् ४ यत्रतेसतनुत्राणारथास्तिष्ठंतिदांशिताः ॥ यत्रैषतुमुलःक्षब्दःपर्जन्यनिनदोपमः ५ तत्रगच्छदुतराजंस्ततोद्रक्ष्यसिकौरवम् ॥ एवमु
क्तस्तुतैर्योषैःशकुनिःसौबलस्तदा ६ प्रययौतत्रयत्रासौपुत्रस्तवनराधिप ॥ सर्वतःसंवृतोवीरैःसमरेचित्रयोधिभिः ७ ततोदुर्योधनंदृष्ट्वाथानीकेव्यवस्थितम् ॥
सरथांस्तावकान्सर्वान्दृष्ट्वाशकुनिस्ततः ८ दुर्योधनमिदंवाक्यंदृष्ट्वरूपोविशांपते ॥ कृतकार्यमिवात्मानंमन्यमानोऽब्रवीन्नृपम् ९ जहिराजनरथानीकमश्वःसर्व
जितामया ॥ नात्यक्काजीवितंस्त्र्येशक्योजेतुंयुधिष्ठिरः १० हतेतस्मिन्नरथानीकेपांडवेनाभिपालिते ॥ गजानेतान्हनिष्यामःपदार्तीश्चेतरांस्तथा ११ श्रुत्वातुवच
नंतस्यतावकाजयद्युद्धिनः ॥ जवेनाभ्यपतन्हृष्टाःपांडवानामनीकिनीम् १२ सर्वेविवृततूणीराःप्रमृहीतशरासनाः ॥ शरासनानिधुन्वानाःसिंहनादान्प्रणेदिरे
१३ ततोऽज्यातलनिर्घोषःपुनरासीद्विशांपते ॥ प्रादुरासीच्छराणांचसुमुक्तानांसुदारुणः १४ तान्समीपगतान्दृष्ट्वाजवेनोद्यतकार्मुकान् ॥ उवाचदेवकीपुत्रंकुंतीपु
त्रोधनंजयः १५ चोदयाश्चानसंभ्रातःप्रविशेत्तद्वलार्णवम् ॥ अंतमद्यगमिष्यामिशत्रूणानिशितैःशरैः १६ अष्टादशदिनान्यद्युद्धस्यास्यजनार्दन ॥ वर्तमानस्यम
हतःसमासाद्यपरस्परं १७ अनंतकल्पाध्वजिनीभूत्वाह्येषामहात्मनाम् ॥ क्षयमद्यगतायुद्धेपश्यदैवंयथाविधम् १८ १।१०।११।१२।१३।१४।१५।१६।१७।१८

१९। २०। २१। २२। २३। २४। २५। २६। २७। २८। २९। ३०। ३१। ३२। ३३। ३४। ३५। ३६। ३७। ३८। ३९ पापकंमचरिष्यति आचारिष्यतिधार्तराष्ट्रइतिशेषः ४०। ४१

समुद्रकल्पंचबलंधार्तराष्ट्रस्यमाधव ॥ अस्मानासाद्यसंजातंगोष्पदोपममच्युत १९ हतेभीष्मेतुसंदध्याच्छिवंस्यादिहमाधव ॥ नचतत्कृतवान्मूढोधार्तराष्ट्रः
सुबालिशः २० उक्तंभीष्मेणयद्वाक्यंहितंतथ्यंचमाधव ॥ तच्चापिनासौकृतवान्वीतबुद्धिःसुयोधनः २१ तस्मिंस्तुतुमुलेभीष्मेप्रच्युतेधरणीतले ॥ नजानेका
रणंकिंतुयेनयुद्धमवर्तत २२ मूढांस्तुसर्वथामन्येधार्तराष्ट्रान्सुबालिशान् ॥ पतितेशांतनोःपुत्रेयेऽकार्षुःसंयुगंपुनः २३ अनंतरंचनिहतेद्रोणेब्रह्मविदांवरैः ॥ रा
धेयेचविकर्णेचनैवाशाम्यतवैशसम् २४ अल्पावशिष्टैस्तेन्येऽस्मिन्मृतपुत्रेचपातिते ॥ सपुत्रेवेनरव्याघ्रेनैवाशाम्यतवैशसम् २५ श्रुतायुषिहतेवीरेजलसंधेच
पौरवे ॥ श्रुतायुधेचनृपतौनैवाशाम्यतवैशसम् २६ भूरिश्रवसिशल्येचशाल्वेचैवजनार्दन ॥ आवंत्येषुचवीरेषुनैवाशाम्यतवैशसम् २७ जयद्रथेचनिहतेग
क्षसेचाप्यलायुधे ॥ बालिहकेसोमदत्तेचनैवाशाम्यतवैशसम् २८ भगदत्तेहतेशूरेकांबोजेचसुदारुणे ॥ दुःशासनेचनिहतेनैवाशाम्यतवैशसम् २९ दृष्ट्वाविनि
हतानश्चुरान्पृथग्मांडलिकानृपान् ॥ बालिनश्चरणेकृष्णनैवाशाम्यतवैशसम् ३० अक्षौहिणीपतीन्द्रद्वामीमसेननिपातितान् ॥ मोहाद्व्यादिवालोभात्रैवाशा
म्यतवैशसम् ३१ कोनुराजकुलेजातःकौरवेयोविशेषतः ॥ निरर्थकंमहद्वैरंकुर्यादन्यःसुयोधनात् ३२ गुणतोऽभ्यधिकानज्ञात्वाबलतःशौर्यतोपिवा ॥ अमूढः
कोनुयुद्धेयतजानन्प्राज्ञोहिताहितम् ३३ यत्रतस्यमनोह्यासीत्त्वयोक्तस्यहितंवचः ॥ प्रशमेपांडवैःसार्धसोन्यस्यशृणुयात्कथम् ३४ येनशांतनवोवीरोद्रोणो
विदुरएवच ॥ प्रत्याख्याताःशमस्यार्थेकिंतुतस्याद्यभेषजम् ३५ मौर्याद्येनपितावृद्धःप्रत्याख्यातोजानार्दन ॥ तथामाताहितंवाक्यंभाषमाणाहितैषिणी
३६ प्रत्याख्याताह्यसत्कृत्यसकस्मैरोचयेद्वदन् ॥ कुलांतकरणोव्यक्तंजातएषजनार्दन ३७ तथाऽस्यदृश्यतेचेष्टानीतिश्चैवविशांपते ॥ नैषदास्यतिनोराज्य
मितिमेमतिरच्युत ३८ उक्तोहंबहुशस्तातविदुरेणमहात्मना ॥ नजीवन्दास्यतेभागधार्तराष्ट्रस्तुमानद ३९ यावत्प्राणाधारिष्यंतिधार्तराष्ट्रस्यदुर्मतेः ॥ ताव
द्युष्मास्वपापेषुप्रचरिष्यतिपापकम् ४० नचयुक्तोन्यथाजेतुमृतेयुद्धेनमाधव ॥ इत्यब्रवीत्सदामांहेविदुरःसत्यदर्शनः ४१ तत्सर्वमद्यजानामिव्यवसायंदुरात्म
नः ॥ यदुक्तंवचनंतेनाविदुरेणमहात्मना ४२ योहिश्रुत्वावचःपथ्यंजामदम्याद्यथातथम् ॥ अवामन्यतदुर्बुद्धिर्धुवंनाशमुखेस्थितः ४३ उक्तंहिबहुशःसिद्धेर्जा
तमात्रेसुयोधने ॥ एनंप्राप्यदुरात्मानंक्षयंक्षत्रंगमिष्यति ४४ तदिदंवचनंतेषांनिरुक्तंवैजनार्दन ॥ क्षयंयाताहिराजानोदुर्योधनकृतेभृशम् ४५ सोऽद्यसर्वान्
रणेयोधाननिहनिष्यामिमाधव ॥ क्षत्रियेषुहतेष्वाशुशून्येचशिविरेकते ४६ वधायचात्मनोस्माभिःसंयुगंरोचयिष्यति ॥ तदंतंहिमेवद्वैरमनुमानेनमाधव
४७ एवंपश्यामिवाष्णेयचित्तयन्प्रज्ञयास्वया ॥ विदुरस्यचवाक्येनचेष्टयाचदुरात्मनः ४८

१२९ । १० । ११ । ५२ । ५३ । ५४ । ५५ । ५६ । ५७ । ५८ । ५९ । ६० । ६१ । ६२ । ६३ । ६४ । ६५ । ६६ ॥ इति शल्य० नी० भारतमा० चतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥ पश्यतामिति १

॥२३॥

तस्माद्याहिचमुवीरयावद्धन्मिशितैः शरैः ॥ दुर्योधनं महाबाहोवाहिनीचास्यसंयुगे ४९ क्षेममद्यकरिष्यामि धर्मराजस्य माधव ॥ इत्येतद्बलं सैन्यं धार्तराष्ट्रस्य पश्यतः ५० ॥ संजय उवाच ॥ अभीष्टुहस्तो दाशार्हस्तथोक्तः सव्यसाचिना ॥ तद्वलौघमभिप्राणामभोतः प्राविशद्वलात् ५१ कुतश्च शरैर्घोरं शक्तिकंठकसं कुलम् ॥ गदापरिघपंथानं रथनागमहादुमम् ५२ हयपतिलताकीर्णं गहमानो महायशः ॥ व्यचरत्तत्र गोविंदो रथेनातिपताकिना ५३ ते हयाः पांडुराराजन्व हंतोर्जुनमाहवे ॥ दिक्षु सर्वास्वदृश्यंत दाशार्हेण प्रचोदिताः ५४ ततः प्रायाद्रथेनाजौ सव्यसाची परंतपः ॥ किरमशरशतांस्तीक्ष्णान्वारिधाराधनो यथा ५५ प्रा दुरासीन्महान् शब्दः शराणां नतपर्वणाम् ॥ इषुभिश्छाद्यमानानां समरे सव्यसाचिना ५६ असज्जंतस्तनुत्रेषु शरैः प्रापत नभुवि ॥ इंद्राशनि समस्पर्शां गंडीवप्रेषिताः शराः ५७ नरात्रागान्समाहत्य हयांश्चापिविशांपते ॥ अपतंतरणे बाणाः पतंगा इव घोषिणः ५८ आसीत्सर्वमवच्छन्नं गंडीवप्रेषितैः शरैः ॥ न प्राज्ञायंत समरे दिशो वा प्रदिशोऽपि वा ५९ सर्वमासिज्जगत्पूर्णं पार्थनामांकितैः शरैः ॥ रुक्मपुंस्त्वैस्तैलघौतैः कर्मारपरिमार्जितैः ६० ते दह्यमानाः पार्थेन पावकेनेव कुंजराः ॥ पार्थेन प्रजहुर्घोरावध्यमानाः शितैः शरैः ६१ शरचापधरः पार्थः प्रज्वलन्निव भास्करः ॥ ददाह समरे यो धान्कक्षमाग्निरिव ज्वलन् ६२ यथावनां ते वनपैर्विसृष्टः कक्षं दहेत्कृष्णगतिः सुघोषः ॥ भूरिद्रुमं शुक्लतावितानं भृशं समृद्धोज्ज्वलनः प्रतापी ६३ एवं स नाराचगणप्रतापी शरार्चिरुच्चावचतिष्ठते जाः ॥ ददाह सर्वां तव पुत्रसेनाममृष्यमाणस्तस्मात्तरस्वी ६४ तस्येषवः प्राणहराः सुमुक्तानां सज्जन्वैर्मसुरुक्मपुंखाः ॥ न च द्वितीयं प्रमुमोच बाणं न रेहयेवापरमद्विपे वा ६५ अनेकरूपा कृतिभिर्हि बाणैर्महारथानीकमनुप्रविश्य ॥ स एव एकस्तव पुत्रस्य सेनां जघान दैत्यानि वज्रपाणिः ६६ ॥ इति श्रीमहाभारतेशल्यपर्वणि संकुलयुद्धे चतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥ ॥ धृ ॥ ॥ संजय उवाच ॥ पश्यतां यतमानानां शराणामनिवर्तिनाम् ॥ संकल्पमकरोन्मोघं गंडीवेन धनं जयः १ इंद्राशनि समस्पर्शानविषह्यान्महौजसः ॥ विमृजन् दृश्यते बाणान्धारामुंचन्निवां बुदः २ तत्सैन्यं भरतश्रेष्ठवध्यमानं किरीटिना ॥ संप्रदुद्राव संग्रामात्तव पुत्रस्य पश्यतः ३ पितृन् भ्रातृन् परित्यज्य वयस्यानपि चापरे ॥ हतधुर्यारथाः केचिद्वतसूतास्तथाऽपरे ४ भग्राक्षयुगचक्रैः केचिदासन्विशांपते ॥ अन्येषां सायकाः क्षीणास्तथाऽन्ये बाणपीडिताः ५ अक्षतायुगपत्केचित्प्राद्रवन्मयपीडिताः ॥ केचित्पुत्रानुपादाय हतभूयिष्ठबांधवाः ६ विभु कुशुः पितृस्त्वन्ये सहायानपरे पुनः ॥ बांधवांश्च नरव्याघ्रभ्रातृन् संबंधिनस्तथा ७ दुद्रुवुः केचिदुत्सृज्य तत्र तत्र विशांपते ॥ बहवोऽत्र भृशं विद्धासु ह्यमाना महारथाः ८ निःश्वसंति स्म दृश्यंते पार्थबाणहतानराः ॥ तान्नन्ये रथमारोप्य ह्याश्वास्य च मुहूर्तकम् ९ विश्रांताश्च वितृष्णाश्च पुनर्युद्धाय जग्मिरे ॥ तानपास्य गताः केचित्पुनरेव युयुत्सवः १० २३। ४। ५। ६। ७। ८। ९। १०

१२। १२। १३। १४। १५। १६। १७। १८। १९। २०। २१। २२। २३। २४। २५। २६। २७। २८। २९। ३०। ३१। ३२। ३३। ३४। ३५। ३६। ३७
कुर्वंतस्तव पुत्रस्य शासनं युद्धदुर्मदाः ॥ पानायमपरे पीत्वा पर्याश्वास्य च वाहनम् ११ वर्माणिसमारोप्य केचिद्रतसत्तम ॥ समाश्वास्य अपरे भ्रातृन् निक्षिप्य शिबिरेऽपि च १२ पुत्रानन्ये पितृन् अन्ये पुनर्युद्धमरोचयन् ॥ सज्जयित्वा रथान् केचिद्यथामुरुष्यं विशांपते १३ आहूत्य पांडवानां कपुनर्युद्धमरोचयन् ॥ तेश्वराः किं किणीजालैः समाच्छन्ना वभासिरे १४ त्रैलोक्यविजये युक्ता यथा दैते यदानवाः ॥ आगम्य सहसा केचिद्रथैः स्वर्णविभूषितैः १५ पांडवानां मनीकेषु दृष्टुं प्रमयो धयन् ॥ दृष्टुं प्रोपि पांचाल्यः शिखंडी च महारथः १६ नाकुलिस्तु शतानीको रथानीकमयो धयन् ॥ पांचाल्यस्तु ततः कुद्धः सैन्येन महता वृतः १७ अभ्यद्रवत्संकुद्धस्तावकाहंतुमुद्यतः ॥ ततस्त्वापततस्तस्य तव पुत्रो जनाधिप १८ बाणसंधानेनैकान्वैप्रेषयामास भारत ॥ दृष्टुं प्रस्ततो राजंस्तव पुत्रेण धन्विना १९ नाराचैर्धनराचैर्बहुभिः क्षिप्रकारिभिः ॥ वत्सदंतैश्च बाणैश्च कर्मारपरिमार्जितैः २० अश्वांश्च चतुरो हत्वा बाहोरुरसि चार्पयत् ॥ सोतिविद्धो महेश्वासस्तोत्रादित इव द्विपः २१ तस्याश्वांश्चतुरो बाणैः प्रेषयामास मृत्यवे ॥ सारथेश्चास्य भल्लेन शिरः कायादपाहरत् २२ ततो दुर्योधनो राजा पृष्ठमारुह्य बाजेन ॥ अपाक्रामद्वतरथो नातिदूरमरिदमः २३ दृष्ट्वा तु हतविकांतं स्वमनीकं महाबलः ॥ तव पुत्रो महाराज प्रययौ यत्र सौबलः २४ ततो रथेषु भयेषु त्रिसाहस्रमहाद्विपाः ॥ पांडवानरथिनः सर्वान्समंतात्पर्यवारयन् २५ ते वृताः समरे पंचगजानीकेन भारत ॥ अशोभंत महाराजग्रहा व्याप्ता धनैर्वि २६ ततोऽर्जुनो महाराजलब्धलक्षो महाभुजः ॥ विनिर्ययौ रथेनैव श्वेताश्वः कृष्णसारथिः २७ तैः समंतात्परिवृतः कुंजरैः पर्वतोपमैः ॥ नाराचैर्विमलैस्तीक्ष्णैर्गजानीकमयो धयत् २८ तत्रैकबाणनिहतान पश्याममहागजान् ॥ पतितान्पात्यमानांश्च निर्मित्रान्सव्यसाचिना २९ भीमसेनस्तु तान् दृष्ट्वा नागान्मतगजोपमः ॥ करेणादाय महतीं गदामभ्यपतद्दली ३० अथाहूत्य रथात्तूर्णदंडपाणिरिवांतकः ॥ तमुद्यतगदं दृष्ट्वा पांडवानां महारथम् ३१ वित्रे सुस्तावकाः सैन्याः शकृन्मूत्रे च सुसुबुः ॥ आविग्रं च बलं सर्वगदाहस्ते वृकोदरे ३२ गदया भीमसेनेन भिन्नकुंभान्नरजस्वलान् ॥ धावमानान पश्यामकुंजरान्पर्वतोपमान् ३३ प्राद्रवन्कुंजरास्ते तु भीमसेनगदाहताः ॥ पेतु रार्तस्वरं कृत्वा छिन्नपक्षा इवाद्रयः ३४ प्रभिन्नकुंभांस्तु बहून् द्रवमाणानि तस्ततः ॥ पतमानांश्च संप्रेक्ष्य वित्रे सुस्तव सैनिकाः ३५ युधिष्ठिरोऽपि संकुद्धो माद्रीपुत्रौ च पांडवौ ॥ गार्ग्यपत्रैः शितैर्बाणैर्निन्दुर्वैयमसादनम् ३६ दृष्टुं प्रस्तु समरे पराजित्यनराधिपम् ॥ अपक्रांते तव सुते हयपृष्ठं समाश्रिते ३७ दृष्ट्वा च पांडवान्सर्वान्कुंजरैः परिवारितान् ॥ दृष्टुं प्रो महाराज सहसा सुपाद्रवत् ३८ पुत्रः पंचालराजस्य जिघांसुः कुंजरान्ययौ ॥ अदृष्ट्वा तु रथानीके दुर्योधनमरिदमम् ३९ अश्वत्थामाकृपश्चैव कृतवर्मा च सात्वतः ॥ अपृच्छन् क्षत्रियांस्तत्र क्रुदुर्धनो गतः ४० ते पश्यमाना राजानं वर्तमाने जनक्षये ॥ मन्वानानिहतं तत्र तव पुत्रं महारथाः ४१ विवर्णवदनाभूत्वा पर्यपृच्छंत ते सुतम् ॥ आहुः केचिद्वतसूते प्रयातो यत्र सौबलः ४२ ३८। ३९। ४०। ४१। ४२

हित्वापांचालराजस्यतदनीकंदुरुत्सहम् ॥ अपरेत्वब्रुवंस्तत्रक्षत्रियाभूशविक्षताः ४३ दुर्योधनेनकिंकार्यद्रक्ष्यध्वंयदिजीवति ॥ युद्धचध्वंसहिताःसर्वेकिंवोराजा
करिष्यति ४४ तेषांक्षत्रियाःक्षतैर्गोत्रैर्हतभूयिष्ठगहनाः ॥ शरैःसंपीड्यमानास्तुनातिव्यक्तमथाऽब्रुवन् ४५ इदं सर्वं बलं हन्मोयेनस्मपरिवारिताः ॥ एतेसर्वे
जान्हवाउपयांतिस्मपांडवाः ४६ श्रुत्वातुवचनंतेषामश्वत्थामामहाबलः ॥ भित्त्वापांचालराजस्यतदनीकंदुरुत्सहम् ४७ कृपश्चकृतवर्माचप्रययौयत्रसौब
लः ॥ रथानीकंपरित्यज्यशूराःसुदृढधन्विनः ४८ ततस्तेषुप्रयातेषुघृष्टयुग्मपुरस्कृताः ॥ आययुःपांडवाराजन्विनिघ्नतःस्मतावकान् ४९ दृष्ट्वातुतानापत
तःसंप्रहृष्टान्महारथान् ॥ पराक्रांतास्ततोवीरानिराशाजीवितेतदा ५० विवर्णमुखभूयिष्ठमभवतावकंबलम् ॥ परिक्षीणायुधान्दृष्ट्वातानहंपरिवारितान् ५१
राजन्बलेनव्यंगेनत्यक्त्वाजीवितमात्मनः ॥ आत्मनापंचमोऽयुद्धंपांचालस्यबलेनह ५२ तस्मिन्देशेव्यवस्थाययत्रशारद्वतःस्थितः ॥ संप्रदुतावयंपंचाकि
रीटिशरपीडिताः ५३ घृष्टयुग्मंमहारौद्रंतत्रनाभूद्रणोमहान् ॥ जितास्तेनवयंसर्वेव्यपयामरणात्ततः ५४ अथापश्यंसात्यकिंतमुपायांतंमहारथम् ॥ रथैश्च
तुःशतैर्वीरोमामभ्यद्रवदाहवे ५५ घृष्टयुग्मादहंमुक्तःकथंथिच्छांतवाहनात् ॥ पतितोमाधवानीकंदुष्कृतीनरकंयथा ५६ तत्रयुद्धमभूद्धोरंसुहूर्तमतिदारु
णम् ॥ सात्यकिस्तुमहाबाहुर्ममहत्वापरिच्छदम् ५७ जीवग्राहममृक्कान्मांमूर्छितंपतितंभुवि ॥ ततोमुहूर्तादिवतद्भजानीकमविध्यत ५८ गदयाभीमसेनेन
नाराचैरर्जुनेनच ॥ अभिपिष्टैर्महानागैःसमंतात्पर्वतोपमैः ५९ नातिप्रासिद्धैवगतिःपांडवानामजायत ॥ रथमार्गततश्चक्रेभीमसेनोमहाबलः ६० पांडवानां
महाराजव्यपाकर्षन्महागजान् ॥ अश्वत्थामाकृपश्चैवकृतवर्माचसात्वतः ६१ अपश्यंतोरथानीकेदुर्योधनमरिंदमम् ॥ राजानंसृगयामासुस्तवपुत्रंमहारथम्
६२ परित्यज्यचपांचाल्यंप्रयातायत्रसौबलः ॥ राज्ञोऽदर्शनसंविग्रावर्तमानेजनक्षये ६३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेशल्यपर्वणिदुर्योधनापयानेपंचविंशोऽध्यायः
॥ २५ ॥ ४४ ॥ ॥ संजयउवाच ॥ गजानीकहेतेतस्मिन्पांडुपुत्रेणभारत ॥ वध्यमानेबलेचैवभीमसेनेनसंयुगे १ चरंतंचतथादृष्ट्वाभीमसेनमरिंदमम् ॥
दंडहस्तंयथाकुद्धमंतंकंप्राणहारिणम् २ सनेत्यसमरेराजन्हतशेषाःसुतास्तव ॥ अदृश्यमानेकौरव्येपुत्रेदुर्योधनेतव ३ सोदर्याःसहिताभूत्वाभीमसेनमुपाद्र
वन् ॥ दुर्मर्षणःश्रुतांतश्चजैत्रोभूस्विलोरविः ४ जयत्सेनःसुजातश्चतथादुर्विषहोऽरिहा ॥ दुर्विमोचननामाचदुष्प्रधर्षस्तथैवच ५ श्रुतर्वाचमहाबाहुःसर्वयुद्ध
विशारदाः ॥ इत्येतेसहिताभूत्वातवपुत्राःसमंततः ६ भीमसेनमभिशुत्यरुरुधुःसर्वतोदिशम् ॥ ततोभीमोमहाराजस्वरथंपुनरास्थितः ७ सुमोचनिशिता
न्बाणान्पुत्राणांतवमर्षसु ॥ तेकीर्यमाणाभीमेनपुत्रास्तवमहारणे ८ भावदीपेपंचविंशतितमोऽध्यायः ॥ २५ ॥ ॥ गजानीकहति १।२।३।४।५।६।७।८

॥२४॥

भीमसेनमुपासेदुःप्रवणादिवकुंजरम् ॥ ततःकुद्धोरणेभीमःशिरोदुर्मर्षणस्यह १ क्षुरप्रेणप्रमथ्याशुपातयामासभूतले ॥ ततोऽपरेणभस्त्रेणसर्वावरणभेदिना १०
श्रुतांतमवधोद्धीमस्तवपुत्रंमहारथः ॥ जयसेनंततोविद्वानाराचेनहसन्निव ११ पातयामासकौरव्यंरथोपस्थादरिंदमः ॥ सपपातरथाद्राजनभूमौतूर्णममा
रच १२ श्रुतर्वातुततोभीमंकुद्धोविष्याधमारिष ॥ शतेनष्टप्रवाजानांशराणांनतपर्वणाम् १३ ततःकुद्धोरणेभीमोजैत्रंभूरिबलंरविम् ॥ त्रीनेतांस्त्रिभिरान
र्च्छद्विषाग्निप्रतिमैःशरैः १४ तेहतान्यपतन्भूमौस्यंदनेभ्योमहारथाः ॥ वसंतेपुष्पशवलानिठुताइवकिंशुकाः १५ ततोऽपरेणभस्त्रेणतीक्ष्णेनचपरंतपः ॥
दुर्विमोचनमाहत्यप्रेषयामासमृत्यवे १६ सहतःप्रापतद्भूमौस्वरथाद्रथिनांवरः ॥ गिरेस्तुकूटजोभग्नोमारुतेनेवपादपः १७ दुष्प्रधर्षततश्चैवसुजातंचसुतंतव ॥
एकैकंन्यहनत्संख्येद्वाभ्यांद्वाभ्यांचभूमुखे १८ तौशिलीमुखविद्वांगौपेतूरथसत्तमौ ॥ ततःपतंतंसमरेअभिवीक्ष्यसुतंतव १९ भस्त्रेणपातयामासभीमोदुर्वि
षहंरणे ॥ सपपातहतोवाहात्पश्यतांसर्वधन्विनाम् २० दृष्ट्वातुनिहतान्भ्रातृन्बहूनेकेनसंयुगे ॥ अमर्षवशमापन्नःश्रुतर्वाभीममभ्ययात् २१ विक्षिपन्सुमह
च्चापंकार्तस्वरविभूषितम् ॥ विसृजन्सायकांश्चैवविषाग्निप्रतिमान्बहून् २२ सतुराजन्धनुश्छित्त्वापांडवस्यमहामृचे ॥ अथैनंछिन्नधन्वानंविंशत्यासमवाकिरत्
२३ ततोऽन्यद्वनुरादायभीमसेनोमहाबलः ॥ अवाकिरत्तवसुतंतिष्ठतिष्ठेतिचाब्रवीत् २४ महदासीत्तयोर्युद्धंचित्ररूपंभयानकम् ॥ यादृशंसमरेपूर्वजंभ
वासवयोर्युधि २५ तयोस्तत्रशितैर्मुक्तैर्यमदंडनिभैःशरैः ॥ समाच्छन्नाधरासर्वाखंदिशोविदिशस्तथा २६ ततःश्रुतर्वासंकुद्धोवनुरादायसायकैः ॥ भीमसेनं
रणेराजन्बाह्नोरुरसिचार्पयत् २७ सोऽतिविद्धोमहाराजतवपुत्रेणधन्विना ॥ भीमःसंचुक्षुभेकुद्धःपर्वणीवमहोदाधिः २८ ततोभीमोरुषाऽऽविष्टःपुत्रस्यतवमा
रिष ॥ सारथिचतुरश्वाश्वानशरैर्निन्येयमक्षयम् २९ विरथंतंसमालक्ष्यविशिखैर्लोमवाहिभिः ॥ अवाकिरदमेयात्मादर्शयन्पाणिलाघवम् ३० श्रुतर्वाविरथो
राजन्नाददेखद्गर्जन्मणी ॥ अथास्याददतःखड्गंशतचंद्रंचमानुमत ३१ क्षुरप्रेणाशिरःकायात्पातयामासपांडवः ॥ छिन्नोत्तमांगस्यततःक्षुरप्रेणमहात्मना ३२
पपातकायःसरथाद्वसुधामनुनादयन् ॥ तस्मिन्निपतितेवीरेतावकामयमोहिताः ३३ अभ्यद्रवंतसंग्रामेभीमसेनंयुयुत्सवः ॥ तानापततएवाशुहतशेषादला
र्णवात् ३४ दंशितान्प्रतिजग्राहभीमसेनःप्रतापवान् ॥ तेतुतंवैसमासाद्यपरिव्रुःसमंततः ३५ ततस्तुसंवृतोभीमस्तावकात्रिशितैःशरैः ॥ पीडयामासता
न्सर्वान्सहस्राक्षइवासुरान् ३६ ततःपंचशतान्हत्वासवरूथान्महारथान् ॥ जघानकुंजसानीकंपुनःसप्तशतंयुधि ३७ हत्वाशतसहस्राणिपत्नीनांपरमेषुभिः ॥
वाजिनांचशतान्यष्टौपांडवःस्मविराजते ३८ भीमसेनस्तुकौतेयोहत्वायुद्धेसुतांस्तव ॥ मेनेकृतार्थमात्मानंसफलंजन्मचप्रभो ३९

॥२६॥

तावकानांचसमरेपांडवेयैर्युत्सताम् ॥ तत्रयोधास्तदापेतुःपरस्परसमाहताः ॥ उभयोःसेनयोराजन्संशोचंतस्मबाधवान् ५७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेशल्यपर्व
णिसुशर्मवधेसप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥ ॥ संजयउवाच ॥ तस्मिन्प्रवृत्तेसंग्रामेगजवाजिनरक्षये ॥ शकुनिःसौबलोराजन्सहदेवंसमभ्ययात् १ ततोस्या
पततस्तूर्णसहदेवःप्रतापवान् ॥ शरौघान्प्रेषयामासपतंगानिवशीघ्रगान् २ उलूकश्चरणेभीमंविव्याधदशभिःशरैः ॥ शकुनिश्चमहाराजभीमंविद्धात्रिभिःशरैः
३ सायकानानवत्यावैसहदेवमवाकिरत् ॥ तेश्वराभसमरेराजन्समासाद्यपरस्परम् ४ विव्यधुर्निशितैर्बाणैःकंकवर्हिणवाजितैः ॥ स्वर्णपुंखैःशिलाधौतैराकर्णप्र
हितैःशरैः ५ तेषांचापभुजोत्सृष्टाशरवृष्टिर्विशांपते ॥ आच्छादयदिशःसर्वाधाराइवपयोमुचः ६ ततःकुद्धोरणेभीमःसहदेवश्चमारुत ॥ चेरतुःकदनंसंख्येकुर्व
तौसुमहाबलौ ७ ताभ्यांशरशतैश्छत्रंतद्वलंतवभारत ॥ सांधकारमिवाकाशमभवत्तत्रतत्रह ८ अश्वैर्विपरिधावद्भिःशरच्छनैर्विशांपते ॥ तत्रतत्रवृत्तोमार्गो
विकर्षद्भिर्हतान्बहून् ९ निहतानांहयानांचसहैवहयसादिभिः ॥ वर्मभिर्विनिकृतैश्चप्राप्तैश्छत्रैश्चमारिष १० ऋष्टिभिःशक्तिभिश्चैवसासिप्रासपरश्वधैः ॥ संछत्राष्ट
थिवीजज्ञेकुसुमैःशबलाइव ११ योधास्तत्रमहाराजसमासाद्यपरस्परम् ॥ व्यचरंतरणेकुद्धाविनिघ्नंतःपरस्परम् १२ उद्धतनयनैरोषात्संदष्टौष्ठुर्मुखैः ॥ सकुं
डलैर्महीच्छत्रापद्मार्कजल्कसन्निभैः १३ भुजैश्छिन्नैर्महाराजनागराजकरोपमैः ॥ सांगदैःसतनुत्रैश्चसासिप्रासपरश्वधैः १४ कबंधैरुत्थितैश्छिन्नैर्नृत्याद्भि
श्चापरैर्युधि ॥ कव्यादगणसंछत्राधोराऽभूत्पृथिवीविभो १५ अल्पावशिष्टेसैन्येतुकौरवेयान्महाहवे ॥ प्रहृष्टाःपांडवाभूत्वानिन्यिरेयमसादनम् १६ एतास्मि
न्नंतरेश्वरःसौबलेयःप्रतापवान् ॥ प्राप्तेनसहदेवस्यशिरसिप्राहरदृशम् १७ सविह्वलोमहाराजरथोपस्थउपाविशत् ॥ सहदेवंतथादृष्ट्वाभीमसेनःप्रतापवान् १८
सर्वसैन्यानिंसंकुद्धोवारयामासभारत ॥ निर्विभेदचनाराचैःशतशोऽथसहस्रशः १९ विनिर्मिद्याकरोच्चैवसिंहनादमारिदमः ॥ तेनशब्देनावित्रस्ताःसर्वेसहयवा
रणाः २० प्राद्रवन्सहसाभीताःशकुनेश्वपदानुगाः ॥ प्रमग्नानथतान्दृष्ट्वा राजादुर्योधनोऽब्रवीत् २१ निवर्तध्वमधर्मज्ञायुध्यध्वंकिंसृतेनवः ॥ इहकीर्तिसमाधा
यप्रेत्यलोकान्समश्नुते २२ प्राणान्जहातियोधीरोयुद्धेपृष्ठमदर्शयन् ॥ एवमुक्तास्तुतेराज्ञासौबलस्यपदानुगाः २३ पांडवानभ्यवर्ततमृत्युं कृतवानिवर्तनम् ॥
द्रवद्भिस्तत्रराजेंद्रकृतःशब्दोऽतिदारुणः २४ क्षुब्धसागरसंकाशाःक्षुभिताःसर्वतोऽभवन् ॥ तांस्ततःपुरतोदृष्ट्वासौबलस्यपदानुगान् २५ प्रत्युद्ययुर्महाराजपा
ंडवाविजयोद्यताः ॥ प्रत्याश्वस्यचदुर्धर्षःसहदेवोविशांपते २६ शकुर्निदशमिविद्धाहयांश्चास्यत्रिभिःशरैः ॥ धनुश्चिच्छेदचशरैःसौबलस्यहसन्निव २७
अथान्यद्वनुरादायशकुनिर्युद्धदुर्मदः ॥ विव्याधनकुलंषष्ठ्याभीमसेनंचसप्तभिः २८ १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८

॥२६॥

२९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४ । ४५ । ४६ । ४७ । ४८ । ४९ । ५० । ५१ । ५२ । ५३ । ५४ । ५५ । ५६ । ५७ । ५८ । ५९

उलूकोऽपिमहाराजभीमंविव्याधसप्तभिः ॥ सहदेवंचसप्तत्यापरीप्सन्पितरंरणे २९ तभीमसेनःसमरोविव्याधनवभिःशरैः ॥ शकुर्निचचतुःषष्ठ्यापार्श्वस्थांश्च
त्रिभिस्त्रिभिः ३० तेहन्यमानाभीमेननाराचैस्तैलपायितैः ॥ सहदेवरणेकुद्धाच्छादयन्शरवृष्टिभिः ३१ पर्वतवारिधाराभिःसविधुतइवाबुदाः ॥ ततोऽस्यापत
तःश्वरःसहदेवःप्रतापवान् ३२ उलूकस्यमहाराजमल्लेनापहरच्छिरः ॥ सजगामरथाभूमिसहदेवेनपातितः ३३ रुधिरास्रुतसर्वांगोनंदयन्पांडवान्युधि ॥ पुत्रं
तुनिहतंदृष्ट्वाशकुनिस्तत्रभारत ३४ साश्रुकंठोविनिःश्वस्यक्षतुर्वाक्यमनुस्मरन् ॥ चिंतायित्यामुहूर्तंससबाष्पपूर्णेक्षणःश्वसन् ३५ सहदेवंसमासाद्यत्रिभिर्विव्या
धसायकैः ॥ तानपास्यशरान्मुक्तानशरसंवैःप्रतापवान् ३६ सहदेवोमहाराजधनुश्चिच्छेदसंयुगे ॥ छिन्नेधनुषिराजेंद्रशकुनिःसौबलस्तदा ३७ प्रगृह्यविपुलं
खड्गंसहदेवायप्राहिणोत् ॥ तमापतंतंसहसाधोरूपंविशांपते ३८ द्विधाछिच्छेदसमरेसौबलस्यहसन्निव ॥ असिंहृष्टातथाच्छिन्नंप्रगृह्यमहर्तांगदाम् ३९ प्रा
हिणोत्सहदेवायसामोधान्यपतद्भुवि ॥ ततःशक्तिमहाधोरांकालरात्रीमिवोद्यताम् ४० प्रेषयामाससंकुद्धःपांडवंप्रतिसौबलः ॥ तामापतंतोसहसाशरैःकनकभू
षणैः ४१ त्रिधाचिच्छेदसमरेसहदेवोहसन्निव ॥ सापपातत्रिधाच्छिन्नाभूमौकनकभूषणा ४२ शीर्यमाणायथादीप्तागगनाद्वैशतहदा ॥ शक्तिविनिहतादृष्ट्वासौब
लंचभयार्दितम् ४३ दुह्वुस्तावकाःसर्वेभयेजातेससौबलाः ॥ अथोत्कुष्टमहच्चासिपांडवैर्जितकाशिभिः ४४ घातैराष्ट्रस्ततःसर्वेप्रायशोविमुत्वाऽभवन् ॥ ता
न्वैविमनसोदृष्ट्वामाद्रीपुत्रःप्रतापवान् ४५ शरैरनेकसाहस्रैर्वारयामाससंयुगे ॥ ततोगांधारकैर्गुप्तपुष्टैरश्वैर्जयेद्युतम् ४६ आससादरणेयांतंसहदेवोऽथसौबलम् ॥
स्वमंशमवशिष्टंतंस्मृत्यशकुर्निष्ट ४७ रथेनकांचनांगेनसहदेवःसमभ्ययात् ॥ अधिष्यबलवत्कृत्वाव्याक्षिपन्सुमहद्वनुः ४८ ससौबलमभिदुत्यगार्धपत्रैःशि
लाशितैः ॥ भृशमभ्यहनत्कुद्धस्तोत्रैरिवमहादिपम् ४९ उवाचचैनंमेधावीविष्टह्यस्मारयन्निव ॥ क्षत्रधर्मस्थिरोभूत्वायुध्यस्वपुरुषोभव ५० यतदाह्वयसेमूढ
ग्लहन्नक्षैःसमातले ॥ फलमद्यप्रपश्यस्वकर्मणस्तस्यदुर्मते ५१ निहतास्तेदुरात्मानोयेऽस्मानवहसन्पुरा ॥ दुर्योधनःकुलांगारःशिष्टस्त्वंचास्यमातुलः ५२ अ
द्यतेनिहनिष्यामिस्तुरेणोन्मथितंशिरः ॥ वृक्षात्फलमिवाविद्धंलगुडेनप्रमाथिना ५३ एवमुक्तामहाराजसहदेवोमहाबलः ॥ संकुद्धोरणशार्दूलोवेगेनाभिजगाम
तम् ५४ अभिगम्यसुदुर्धर्षःसहदेवोयुधांपतिः ॥ विरुप्यबलवज्रापंकोधेनप्रज्वलन्निव ५५ शकुर्निदशमिविद्धाचतुर्भिश्चास्यवाजिनः ॥ छत्रंभजधनुश्चा
स्यच्छिन्वासिंहइवानदत् ५६ छिन्नध्वजधनुश्छत्रःसहदेवेनसौबलः ॥ कृतोविद्धश्चबहुभिःसर्वमर्मसुसायकैः ५७ ततोभूयोमहाराजसहदेवःप्रतापवान् ॥ शकु
नेःप्रेषयामासशरवृष्टिदुरासदाम् ५८ ततस्तुकुद्धःसुबलस्यपुत्रोमाद्रीसुतंसहदेवंविमर्दं ॥ प्राप्तेनजाबूनदभूषणेनजिघांसुरेकोऽभिपपातशीघ्रम् ५९

माद्रीसुतस्तस्य समुद्यतं तं प्रांसं सुवृत्तौ च भुजैरणाये ॥ भल्लैस्त्रिभिर्युगपत्संचकर्तननादचोच्चैस्तरसाऽऽजिमध्ये ६० तस्याशुकारीसुसमाहितेन सुवर्णपुंखेन दृढा यसेन ॥ भल्लेन सर्वावगणातिगेन शिरःशरीरात्प्रममाथभूयः ६१ शरेण कार्तस्वरभूषितेन दिवाकराभेण सुसंहितेन ॥ हतोत्तमांगो युधिपांडवेन पपात भूमौ सुबलस्य पुत्रः ६२ सतच्छिरोवेगवता शरेण सुवर्णपुंखेन शिलाशितेन ॥ प्रावेरयत्कुपितः पांडुपुत्रो यत्तत्कुरुणामनयस्य मूलम् ६३ भुजौ सुवृत्तौ प्रचकर्त वीरः पश्चात्कबंधं रुधिरावसिक्तम् ॥ विस्पंदमानं निपपात घोरं रथोत्तमात्पार्थिवपार्थिवस्य ६४ हतोत्तमांगं शकुनिसमीक्ष्य भूमौ शयानं रुधिरार्द्रगात्रम् ॥ योधास्त्वदीयाभयनं प्रसत्वादिशः प्रजग्मुः प्रगृहीतशस्त्राः ६५ प्रविद्धताः शुष्कमुखा विसंज्ञागां डीवघोषेण समाहताश्च ॥ भयादिता भग्नरथाश्च नागाः पदातयश्चैव सघातं राष्ट्राः ६६ त तोरथाच्छकुर्निपातयित्वा मुदान्विता भारतपांडवेयाः ॥ शंखान्प्रदध्मुः समरेऽतिदृष्टाः सकेशवाः सैनिकान् हर्षयंतः ६७ तंचापि सर्वे प्रतिपूजयंतो दृष्ट्वा वृणाभसं हृदेवमाजौ ॥ द्विष्ट्याहतो नैकृति कोमहात्मा सहात्मजो वीररणे त्वयेति ६८ ॥ इति श्रीम० श० शकुन्युलूकवधे अष्टाविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥ अथ हृदप्रदेशपर्वः ॥ संजय उवाच ॥ ततः कुद्धा महाराज सौबलस्य पदानुगाः ॥ त्यक्त्वा जीवितमाक्रंदे पांडवान्पर्यवारयन् १ तानर्जुनः प्रत्यगृह्णात्सहदेवो जयेधृतः ॥ भीमसेनश्च तेजस्वी कुद्धाशीविषदर्शनः २ शक्त्यष्टिप्रासहस्तानां सहदेवं जिघांसताम् ॥ संकल्पमकरोन्मोघं गांडीवेन धनं जयः ३ संगृहीता युधान्बाहून्यो धानामभिधावताम् ॥ भल्लैश्चिच्छेदवीभत्सुः शिरां स्यापि हयानपि ४ ते हयाः प्रत्यपद्यंत वसुधां विगतासवः ॥ चरता लोकवीरेण प्रहताः सव्यसाचिना ५ ततो दुर्योधनो राजा दृष्ट्वा स्वबलसं क्षयम् ॥ हतशेषान्समानीय कुद्धो रथगणान्बहून् ६ कुंजरांश्च हयांश्चैव पादातांश्च समंततः ॥ उवाच सहितान्सर्वान्धातं राष्ट्रदं वचः ७ समासाद्य रणे सर्वान्पांडवान्समुहद्रणान् ॥ पांचालं चापि सबलं हत्वा शीघ्रं न्यवर्तत ८ तस्य ते शिरसा गृह्यवचनं युद्धदुर्मदाः ॥ अभ्युद्ययूरणे पार्थीस्तव पुत्रस्य शासनात् ९ तानभ्यापत तः शीघ्रं हतशेषान्महारणे ॥ शरैराशीविषाकारैः पांडवाः समवाकिरन् १० तस्मै न्यभरत श्रेष्ठ मुहूर्तेन महात्मभिः ॥ अवध्यतरणं प्राप्य त्रातारं नाभ्यविदत् ११ प्रतिष्ठमानं तु भयान्नावतिष्ठति दंशितम् ॥ अश्वैर्विपरिधावाद्भैः सैन्येन रजसावृते १२ न प्राज्ञायंत समरे दिशः सप्रदिशस्तथा ॥ ततस्तु पांडवानीकात्रिः सृत्य बहवो जनाः १३ अभ्यग्रंस्तावकान्युद्धे मुहूर्तादिव भारत ॥ ततो निःशेषमभवत्तस्मै न्यंतव भारत १४ अक्षौहिण्यः समेतास्तु तव पुत्रस्य भारत ॥ एकादशहता युद्धे ताः प्रभो पांडुसंजयैः १५ तेषुराजसहस्रेषु तावकेषु महात्मसु ॥ एको दुर्योधनो राजत्रयं दृश्यत भृशं क्षतः १६ ततो वीक्ष्य दिशः सर्वादृष्ट्वा शून्यां च मेदिनीम् ॥ विहीनः सर्वयोधैश्च पांडवान् वीक्ष्य संयुगे १७ मुदितान्सर्वतः सिद्धान् नर्दमानान्समंततः ॥ बाणशब्दरवांश्चैव श्रुत्वा तेषां महात्मनाम् १८ ११ । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४ । ४५ । ४६ । ४७ । ४८

१९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४ । ४५ । ४६ । ४७ । ४८

दुर्योधनो महाराजकश्मलेनाभिसंवृतः ॥ अपयाने मनश्चक्रो विहीनबलवाहनः १९ ॥ घृतराष्ट्र उवाच ॥ निहते मामके सैन्ये निःशेषे शिबिरे कृते ॥ पांडवानां बले सू तर्किनु शेषमभूत्तदा २० एतन्मे पृच्छतो बृहिकुशलो ह्यसि संजय ॥ यच्च दुर्योधनो मंदः कृतवांस्तनयो मम २१ बलक्षयं तथा दृष्ट्वा स एकः पृथिवीपतिः ॥ संजय उवाच ॥ रथानां द्विसहस्रेषु सप्तनागशतानि च २२ पंचचाश्वसहस्राणि पत्नीनां च शतं शताः ॥ एतच्छेषमभूद्राजन्पांडवानां महद्वलम् २३ परिगृह्य हियुद्धे दृष्ट्वा युगोव्यवस्थितः ॥ एकाकी भरत श्रेष्ठ ततो दुर्योधनो नृपः २४ नापश्यत्समरे कंचित्सहायं रथिनां वरः ॥ नर्दमानान्परान्दृष्ट्वा स्वबलस्य च संक्षयम् २५ तथा दृष्ट्वा महाराज एकः स पृथिवीपतिः ॥ हतं स्वहयमुत्सृज्य प्राङ्मुखः प्राद्रवद्भयात् २६ एकादशचमूर्त्ता पुत्रो दुर्योधनस्तव ॥ गदामादाय तेजस्विपदातिः प्रस्थितो हृदम् २७ नातिदूरं ततो मत्वा पद्मचामेवनराधिपः ॥ सस्मारवचनं क्षतुर्वर्मशीलस्य धीमतः २८ इदं नूनं महाप्राज्ञो विदुरो दृष्ट्वा न पुरा ॥ महद्वैशसमस्माकं क्षत्रियाणां संयुगे २९ एवं विचिंतयानस्तु प्रविविधुर्हृदं नृपः ॥ दुःखसंतप्तहृदयो दृष्ट्वा राजन्बलक्षयम् ३० पांडवास्तु महाराज दृष्ट्वा युगपुंरोगमाः ॥ अभ्यद्रवं तसंक्रुद्धास्तव राजन्बलं प्रति ३१ शक्त्यष्टिप्रासहस्तानां बलानामभिगर्जताम् ॥ संकल्पमकरोन्मोघं गांडीवेन धनं जयः ३२ तान् हत्वा निशितैर्बाणैः सामात्यान्स हवंधुभिः ॥ रथेष्वेतद्वयेतिष्ठन्नर्जुनो बह्वशोभत ३३ सुबलस्य हते पुत्रे स वाजिरथकुंजरे ॥ महावनमिव छिन्नमभवत्तावकं बलम् ३४ अनेकशतसाहस्रे बले दुर्योधनस्य ह ॥ नान्यो महारथो राजन्जीवमानो व्यदृश्यत ३५ द्रोणपुत्रा दृष्टे वीरातयेव कृतवर्मणः ॥ कृपाच्च गौतमाद्राजन्पार्थिवाच्च तवात्मजात् ३६ दृष्ट्वा युगपस्तु मां दृष्ट्वा हसन्सात्यकिमब्रवीत् ॥ किमनेन गृहीतेन नानेनार्थोऽस्ति जीवता ३७ दृष्ट्वा युगवचः श्रुत्वा शिनेर्न सामहारथः ॥ उद्यम्य निशितं खड्गं हतुं मामुद्यतस्तदा ३८ तमागम्य महाप्राज्ञः कृष्णद्वैपायनोऽब्रवीत् ॥ मुच्यतां संजयो जीवन्नहंत व्यः कथंचन ३९ द्वैपायनवचः श्रुत्वा शिनेर्न सा कृतांजलिः ॥ ततो मामब्रवीन्मुक्त्वा स्वस्ति संजयसाधय ४० अनुज्ञातस्त्वहं तेन न्यस्तवर्मानिरायुधः ॥ प्रातिष्ठं येन नगरं सायाह्ने रुधिराक्षितः ४१ क्रोशमात्रमपक्रांतं गदापाणिमवस्थितम् ॥ एकंदुर्योधनं राजन्नपश्यं भृशविक्षतम् ४२ स तु मामश्रु पूर्णाक्षो नाशक्रोदभिर्वाक्षितुम् ॥ उपप्रेक्षत मां दृष्ट्वा तथा दीनमवस्थितम् ४३ तंचाहमपिशोचं तं दृष्ट्वा काकिनमाहवे ॥ मुहूर्तेनाशकं वक्तुमतिदुःखपरिभूतः ४४ ततोऽस्मै तदहं सर्वमुक्तवानग्रहणं तदा ॥ द्वैपायनप्रसादाच्च जीवतो मोक्षमाहवे ४५ समुहूर्तमिव ध्यात्वा प्रतिलभ्य च चेतनाम् ॥ मातृंश्च सर्वसैन्यानि पर्यपृच्छत मां ततः ४६ तस्मै तदहमाचक्षे सर्वप्रत्यक्षदर्शिवान् ॥ भ्रातृंश्च निहतान्सर्वान्सैन्यंच विनिपातितम् ४७ त्रयंकिल रथाः शिष्टास्तावकानां नराधिप ॥ इति प्रस्थानकाले मां कृष्णद्वैपायनोऽब्रवीत् ४८

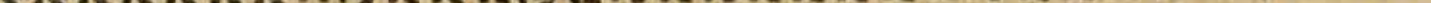

॥२८॥

सदीर्घमेवनिःश्वस्यप्रत्यवेक्ष्यपुनःपुनः ॥ असौर्मापाणिनास्पृष्ट्वापुत्रस्तेपर्यभाषत ४९ त्वदन्योनेहसंग्रामेकाश्चिज्जीवतिसंजय ॥ द्वितीयनेहपश्यामिसहाया
श्वपांडवाः ५० ब्रूयाःसंजयराजानंप्रज्ञाचक्षुषमीश्वरम् ॥ दुर्योधनस्तवसुतःप्रविष्टोहृदमित्युत ५१ सुहृद्विस्तादृशैर्हीनःपुत्रैर्भ्रातृभिरेवच ॥ पांडवैश्चहृतेराज्ये
कोनुजीवेतमादृशः ५२ आचक्षीथाभसर्वमिदमाचमुक्तंमहाहवात् ॥ अस्मिस्तोयहृदेगुप्तंजीवंतंभृशविक्षतम् ५३ एवमुक्तामहाराजप्राविशतंमहाहृदम् ॥ अ
स्तंभयततोयंचमाययामनुजाधिपः ५४ तस्मिन्नहृदंप्रविष्टेतुत्रीनरथान्श्रांतवाहनान् ॥ अपश्यंसहितानेकस्तंदेशंसमुपेयुषः ५५ कृपंशारद्वतंवीरंद्रौणिचर
थिनावरम् ॥ भोजंचकृतवर्माणंसहितानशरविक्षतान् ५६ तेसर्वेमामभिप्रेक्ष्यतूर्णमश्वाननोदयन् ॥ उपयायतुमामूचुर्दिष्टद्याजीवासिसंजय ५७ अपृच्छश्चैव
मांसर्वेपुत्रंतवजनाधिपम् ॥ कच्चिदुर्योधनोराजासमोजीवतिसंजय ५८ आख्यातवानहंतेभ्यस्तदाकुशलिनंनृपम् ॥ तच्चैवसर्वमाचक्षंयन्मादुर्योधनोऽब्रवीत्
५९ हृदंचैवाहमाचक्षंयंप्रविष्टोनराधिपः ॥ अश्वत्थामातुतद्राजत्रिशम्यवचनंमम ६० तंहृदंविपुलंप्रेक्ष्यकरुणंपर्यदेवयत् ॥ अहोधिकसनजानातिजीवतोऽ
स्मान्नराधिपः ६१ पार्याप्ताहिवयंतेनसहयोषयितुंपरान् ॥ तेतुतत्रचिरंकालंविलप्यचमहारथाः ६२ प्राद्रवन्नरथिनांश्रेष्ठःदृष्ट्वापांडुसुतान्नरणे ॥ तेतुमार्थमारो
प्यकृपस्यसुपरिष्कृतम् ६३ सेनानिवेशमाजग्मुर्हतशेषास्त्रयोरथाः ॥ तत्रमुल्माःपरित्रस्ताःसूर्येचास्तामितेसाति ६४ सर्वेविकुशुःश्रुत्वापुत्राणांतवसंक्ष
यम् ॥ ततोवृद्धामहाराजयोषितारक्षिणोनराः ६५ राजदारानुपादायप्रययुर्नगरंप्रति ॥ तत्रविक्रोशमानानांरुदतीनांचसर्वशः ६६ प्रादुरासीन्महान्शब्दः
श्रुत्वातद्गलसंक्षयम् ॥ ततस्तायोषितोराजनरुदत्योवैमुहुर्मुहुः ६७ कुर्यइवशब्देननादयंत्योमहीतलम् ॥ आजघ्नुःकरजैश्चापिपाणिभिश्चशिरांस्युत ६८
लुलुचुश्चतदाकेशान्क्रोशंत्यस्तत्रतत्रह ॥ हाहाकारविनादिन्योविनिघ्नंत्यउरांसिच ६९ शोचंत्यस्तत्ररुदुःक्रंदमानाविशांपते ॥ ततोदुर्योधनामात्याःसा
श्रुकंठाभृशातुराः ७० राजदारानुपादायप्रययुर्नगरंप्रति ॥ वेत्रव्यासक्तहस्ताश्चद्वाराध्यक्षाविशांपते ७१ शयनीयानिशुभ्राणिस्पृध्यांस्तरणवंतिच ॥ स
मादायययुस्तूर्णनगरंदाररक्षिणः ७२ आस्थायाश्वतरीयुक्तान्स्यंदनानपरेपुनः ॥ स्वान्स्वान्दारानुपादायप्रययुर्नगरंप्रति ७३ अदृष्टपूर्वायानार्योभास्क
रेणापिवेश्मसु ॥ ददृशुस्तामहाराजजनायाताःपुरंप्रति ७४ ताःस्त्रियोभरतश्रेष्ठसौकुमार्यसमन्विताः ॥ प्रययुर्नगरंतूर्णंहतस्वजनबांधवाः ७५ आगोपा
लाविपालेभ्योद्रवंतोनगरंप्रति ॥ ययुर्मनुष्याःसंभ्रांताभीमसेनभयार्दिताः ७६ अपिचैषांभयंतीवंपार्थेभ्योऽभूत्सुदारुणम् ॥ प्रेक्षमाणास्तदाऽन्योन्यमाधा
वन्नगरंप्रति ७७ तस्मिंस्तथावर्तमानेविद्वेभृशदारुणे ॥ युयुत्सुःशोकसंमूढःप्राप्तकालमर्चितयत् ७८

७९। ८०। ८१। ८२। ८३। ८४। ८५। ८६। ८७। ८८। ८९। ९०। ९१। ९२। ९३। ९४। ९५। ९६। ९७। ९८। ९९। १००। १। २। ३। ४। ५। ६। ७। ८। ९। १०। इति शल्यपर्वणि
जितोदुर्योधनः संख्येपाडवैर्भीमविक्रमैः ॥ एकादशचभूभर्ता भ्रातरश्चास्य सूदिताः ७९ हताश्च कुरुवंसर्वे भीष्मद्रोणपुरंधराः ॥ अहमेको विमुक्तस्तु भाग्ययो
गाद्यच्छया ८० विद्वतानि च सर्वाणि शिविराणि समंततः ॥ इतस्ततः पलायंते हतनाथाहतौजसाः ८१ अष्टषट्पूर्वादुःस्वार्ताभयव्याकुललोचनाः ॥ हरिणा
इव वित्रस्ता वीक्षमाणा दिशो दश ८२ दुर्योधनस्य सचिवा ये केचिदवशेषिताः ॥ राजदारानुपादाय प्रययुर्नगरं प्रति ८३ प्राप्तकालमहं मन्ये प्रवेशं तैः सह प्रभो ॥
युधिष्ठिरमनुज्ञाय भीमसेनं तथैव च ८४ एतमर्थं महाबाहु रुमयोऽन्यवेदयत् ॥ तस्य प्रीतो भवद्वा जानित्यंकरुणवेदिता ८५ परिष्वज्य महाबाहु वैश्यापुत्रं व्यस
जयत् ॥ ततः सरथमास्थाय द्रुतमश्वानचोदयत् ८६ संवाहयित्वांश्चापिराजदारान्पुरं प्रति ॥ तैश्चैव सहितः क्षिप्रमस्तंगच्छति भास्करे ८७ प्रविष्टो हास्तिन
पुरं बाष्पकंठोऽश्रुलोचनः ॥ अपश्यत् महाप्राज्ञं विदुरं साश्रुलोचनम् ८८ राज्ञः समीपान्निष्क्रान्तं शोकोपहतचेतसम् ॥ तमब्रवीत्सत्यघृतिः प्रणतं त्वग्रतः स्थ
तम् ८९ दिष्ट्या कुरुक्षेत्रे त्वेअस्मिन्स्त्वंपुत्रजीवसि ॥ विनाराज्ञः प्रवेशाद्वै किमसित्वमिहागतः ९० एतद्वै कारणं सर्वं विस्तरेण निवेदय ॥ युयुत्सुरुवाच ॥ नि
हते शकुनौ तत्र स ज्ञाति सुतबांधवे ९१ हतशेषपरीवारो राजा दुर्योधनस्ततः ॥ स्वकंसहयमुत्सृज्य प्राङ्मुखः प्राद्रवद्भयात् ९२ अपक्रान्ते तु नृपतौ स्कंधावारानि
वेशनात् ॥ भयव्याकुलितं सर्वं प्राद्रवन्नगरं प्रति ९३ ततो राज्ञः कलत्राणि भ्रातॄणां चास्य सर्वतः ॥ वाहनं पुंसमारोप्य अध्यक्षाः प्राद्रवन्भयात् ९४ ततो हंसमनु
ज्ञाप्य राजानं सहकेशवम् ॥ प्रविष्टो हास्तिनपुरं रक्षन् लोकान् प्रधावितान् ९५ एतच्छ्रुत्वा तु वचनं वैश्यापुत्रेण भाषितम् ॥ प्राप्तकालमिति ज्ञात्वा विदुरः सर्वधर्म
वित् ९६ अपूजयद मे यात्मा युयुत्सुं वाक्यमब्रवीत् ॥ प्राप्तकालमिदं सर्वं ब्रुवता भरतक्षये ९७ राक्षितः कुलधर्मश्च सानुक्रोशतया त्वया ॥ दिष्ट्या त्वामिह संग्रामा
दस्माद्धीरक्षयात्पुरम् ९८ समागतमपश्यामहं शुभं तमिव प्रजाः ॥ अंधस्य नृपतेर्यष्टिलुब्धस्यादीर्घदर्शिनः ९९ बहुशो याच्यमानस्य देवोपहतचेतसः ॥ त्व
मेको व्यसनार्तस्य धियसे पुत्रसर्वथा १०० अद्य त्वमिह विश्रान्तः श्वोऽभिगता युधिष्ठिरम् ॥ एतावदुक्ता वचनं विदुरः साश्रुलोचनः १ युयुत्सुं समनुप्राप्य प्रविवेश
नृपक्षयम् ॥ पौरजानपदैर्दुःखाद्धाहेति भृशनादितम् २ निरानंदं गतश्रीकंहताराममिवाशयम् ॥ शून्यरूपमपध्यस्तं दुःखादुःखतरोऽभवत् ३ विदुरः सर्वध
र्मज्ञो विक्रुवेनांतरात्मना ॥ विवेश नगरे राजन्निश्वासशनैः शनैः ४ युयुत्सुरपितारान्निस्वयहेन्यवसत्तदा ॥ वंद्यमानः स्वकैश्चापि नाभ्यनन्दत्सु दुःखितः ॥ चिं
तयानः क्षयंतीं भरतानां परस्परम् १०५ ॥ इति श्रीमहाभारतेशल्यपर्वणि हृदप्रवेशपर्वणि एकोनत्रिंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥ ॥ ६३ ॥ ॥ समाप्तंच हृद
प्रवेशपर्व ॥ अतः परं गद्यायुद्धपर्व ॥ ॥ ६३ ॥ ॥ ६३ ॥

नीलकंठीये भारतमावदीपेऽकोनत्रिंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥ ॥ ॐ ॥ ॥ ॐ ॥

हतेषु सर्वसैन्येषु पांडुपुत्रैरणाजिरे हृत्यारभ्य शोकसंविम्वनसंश्चिताध्यानपराऽभवन्नित्यंतःशल्यपर्वशेषो गदापर्वारभ्यस्तस्य तात्पर्यं सर्वनाशोऽपि जीवितं दुस्त्यजं पराभूतमपिशङ्खुरान्त्यजं

॥ घृतराष्ट्र उवाच ॥ हतेषु सर्वसैन्येषु पांडुपुत्रैरणाजिरे ॥ मम सैन्यावाशिष्ठास्ते किमकुर्वत संजय १ कृतवर्मा कृपश्चैव द्रोणपुत्रश्च वीर्यवान् ॥ दुर्योधनश्च मंदात्मा सा
जाकिमकरोत्तदा २ ॥ संजय उवाच ॥ संप्राद्रवत्सु दारेषु क्षत्रियाणां महात्मनाम् ॥ विदुतेशिबिरेश्चैन्येभ्यो शोद्विग्रास्त्रयोरथाः ३ निशम्य पांडुपुत्राणां तदा वैजयि
नां स्वनम् ॥ विदुतेशिबिरं दृष्ट्वा सायाहिराजगृद्धिनः ४ स्थानं नारोचयंस्तत्र ततस्ते हृदमभ्ययुः ॥ युधिष्ठिरोऽपि धर्मात्मा भ्रातृभिः सहितोरणे ५ हृष्टः पर्यचर
द्राज न दुर्योधनवधेऽप्यया ॥ मार्गमाणास्तु संकुद्धास्तव पुत्रं जयैषिणः ६ यत्नतोऽन्वेषमाणास्ते नैवापश्यन् जनार्धपुत्रम् ॥ सहितीव्रेण वेगेन गदापाणि रपाक्रमत
७ तंहृदं प्राविशन्नापि विष्टभ्यापः स्वमायया ॥ यदा तु पांडवाः सर्वे सुपरिश्रान्ता वाहनाः ८ ततः स्वशिबिरं प्राप्य व्यतिष्ठन्त सैनिकाः ॥ ततः कृपश्च द्रोणिश्च कृत
वर्मा च सात्वतः ९ सन्निविष्टेषु पार्थेषु प्रयातास्तं हृदं शनैः ॥ ते तंहृदं समासाद्य यत्र शोते जनाधिपः १० अभ्यभाषन्त दुर्धर्ष राजानं सुप्तमंभसि ॥ राजश्रुतिष्ठयु
द्धयस्व सहास्माभिर्युधिष्ठिरम् ११ जित्वा वा पृथिवीं भुंक्ष्व हतो वा स्वर्गमाप्नुहि ॥ तेषामपि बलं सर्वहृदं दुर्योधनत्वया १२ प्रतिविद्धाश्च भूयिष्ठं येशिष्ठास्तत्र सैनि
काः ॥ न ते वेगं विषदितुं शक्तास्तव विशांपते १३ अस्माभिरपि गुप्तस्य तस्मादुत्तिष्ठ भारत ॥ ॥ दुर्योधन उवाच ॥ ॥ दिष्ट्या पश्यामि वो मुक्तान् दिशात्पुरुष
क्षयात् १४ पांडुकौरवसंमर्दा जीवमानान्न रर्षभान् ॥ विजेष्यामो वयं सर्वे विश्रांता विगतक्रमाः १५ भवंतश्च परिश्रान्ता वयं च भृशविक्षताः ॥ उदीर्णचबलं तेषां ते
न युद्धं न रोचये १६ न त्वेतदुद्धतं वीरो यद्गोमहदिदं मनः ॥ अस्मासु च पराशक्तिर्न तु कालः पराक्रमे १७ विश्रम्यैकां निशामद्य भवद्भिः सहितोरणे ॥ प्रतियोत्स्या
म्यहं शत्रून् श्वोनमेऽस्त्यत्र संशयः १८ ॥ संजय उवाच ॥ एवमुक्तोऽब्रवीद्दौणी राजानं युद्धदुर्मदम् ॥ उत्तिष्ठ राजन् भद्रं ते विजेष्यामो वयं परान् १९ इष्टापूर्तेन दाने
न सत्येन च जयेन च ॥ शपेराज न्यथा ह्यद्य निहनिष्यामि सोमकान् २० मास्मयन्न कृतां प्रीतिमाप्नुयांसि जनोचिताम् ॥ यदीमारजनीं व्युष्टान् दिहन्मि परान् रणे
२१ नाहत्वा सर्वपांचालान् विमोक्ष्ये कवचं विभो ॥ इति सत्यं ब्रवीम्येतत्तन्मेश्च पुण्यजनाधिप २२ तेषु संभाषमाणेषु व्याधास्तं देशमाययुः ॥ मांसमारपरिश्रान्ताः
पानीयार्थं यदृच्छया २३ ते हि नित्यं महाराज भमिसेनस्य लुब्धकाः ॥ मांसमारानुपाजन् दुर्भक्त्या परमया विभो २४ ते तत्र धिष्ठितास्तेषां सर्वतद्वचनं रहः ॥
दुर्योधनवचश्चैव शुश्रुबुः संगता मिथः २५ तेषां सर्वे महेश्वासा अयुद्धानि नि कौरवे ॥ निर्वधं परमं च कुरुस्तदा वै युद्धकांक्षिणः २६ तांस्तथा समुदीक्ष्याथ कौरवाणां
महारथान् ॥ अयुद्धमनसं चैव राजानं स्थितमंभसि २७ तेषां श्रुत्वा च संवादं राज्ञश्च सलिले सतः ॥ व्याधाभ्यजानन्न राजेन्द्र सलिलस्थं सुयोधनम् २८

सीति च १ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ यत्नकृतां प्रीतिं यज्ञादिजस्य पुण्यस्य फलं २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८

२९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । नष्टमहयत्नवर्गं लीनमित्यर्थः २८ । ३८ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४ । ४५ । ४६ । ४७ । ४८ । ४९ । ५० । ५१ । ५२
 ते पूर्वपांडुपुत्रेण पृष्ठाह्यासनसुतंतव ॥ यदच्छोपगतास्तत्र राजानं परिमार्गता २९ ततस्ते पांडुपुत्रस्य स्मृत्वा तद्वापितंतदा ॥ अन्योन्यमनुवृत्तं राजनृपगव्या
 धाः शनैरिव ३० दुर्योधनं रूपापयामो धनं दास्यति पांडवः ॥ अव्यक्तमिह नः रूपातो हृदे दुर्योधनो नृपः ३१ तस्माद्रच्छामहे सर्वे यत्र राजायुधिष्ठिरः ॥ आख्या
 तुंसलिले सुतं दुर्योधनममर्षणम् ३२ दृतराष्ट्रं जंतस्मै भीमसेनाय धीमते ॥ शयानं सलिले सर्वे कथयामो धनुर्भूते ३३ सनोदास्यति सुप्रतो धनानि बहुलान्यु
 त ॥ किं नो मांसेन शुष्केण परिक्रिष्टेन शोषिणा ३४ एवमुक्त्वा तु ते व्याधाः संप्रहृष्टा धनार्थिनः ॥ मांसभारानुपादाय प्रययुः शिबिरं प्रति ३५ पांडवाऽपि महाराजल
 ब्धलक्षाः प्रहारिणः ॥ अपश्यमानाः समरे दुर्योधनमवस्थितम् ३६ निकृतेस्तस्य पापस्य ते पारंगमने प्लवः ॥ चारान्संप्रेषयामासुः समं तात द्रुणाजिरे ३७
 आगम्य तु ततः सर्वे नष्टं दुर्योधनं नृपम् ॥ न्यवेदयंत स हिता धर्मराजस्य सैनिकाः ३८ तेषां तद्वचनं श्रुत्वा चाराणां भरतर्षभ ॥ चिंतामभ्यगमतीति निश्चिन्ता स च
 पार्थिवः ३९ अथ स्थितानां पांडूनां दीनानां भरतर्षभ ॥ तस्माद्देशादपक्रम्य त्वरितालुब्धका विभो ४० आजग्मुः शिबिरं हृष्टा दुर्योधनं नृपम् ॥ वार्यमा
 णाः प्रविष्टाश्च भीमसेनस्य पश्यतः ४१ ते तु पांडवमासाद्य भीमसेनं महाबलम् ॥ तस्मै तत्सर्वमाचख्युर्दुतं यच्च वै श्रुतम् ४२ ततो वृकोदरो राजनृदत्वा तेषां धनं
 बहु ॥ धर्मराजाय तत्सर्वमाचक्षे परंतपः ४३ असौ दुर्योधनो राजनृविज्ञातो मम लुब्धकैः ॥ संस्तम्य सलिलं शेते यस्यार्थं परितप्यसे ४४ तद्वचो भीमसेनस्य प्रि
 यं श्रुत्वा विशांपते ॥ अजातशत्रुः कौतेयो हृष्टोऽभूत्सहसोदरैः ४५ तंच श्रुत्वा महेश्वरं संप्रविष्टं सलिलहृदे ॥ क्षिप्रमेव ततोऽगच्छन् पुरस्कृत्य जनार्दनं ४६ ततः किल
 किलाशब्दः प्रादुरासीद्विशांपते ॥ पांडवानां प्रहृष्टानां पंचालानां च सर्वशः ४७ सिंहनादांस्ततश्चक्रुः क्ष्वेडाश्च भरतर्षभ ॥ त्वरिताः क्षत्रियाराज नृजग्मुर्द्वैपायनं ह
 दम् ४८ ज्ञातः पापो धार्तराष्ट्रो हृष्टश्चेत्यस कद्रुणे ॥ प्राक्रोशन् सोमकास्तत्र हृष्टरूपाः समंततः ४९ तेषामाशु प्रयातानां रथानां तत्र वेगिनाम् ॥ बभूवुस्तु मुलः श
 ब्दो दिवस्पृक् पृथिवीपते ५० दुर्योधनं परीप्संतस्तत्र तत्र युधिष्ठिरम् ॥ अन्वयुस्त्वरितास्ते वै राजानं श्रांतवाहनाः ५१ अर्जुनो भीमसेनश्च माद्रीपुत्रौ च पांड
 वौ ॥ दृष्टुं प्रश्नं च पांचाल्यः शिखंडी चापराजितः ५२ उत्तमौजा युधामन्युः सात्यकिश्च महारथः ॥ पंचालानां च येशिष्टाद्रौ पदेयाश्च भारत ५३ हयाश्च सर्वे ना
 गाश्च शतशश्च पदातयः ॥ ततः प्राप्नोमहाराज धर्मराजः प्रतापवान् ५४ द्वैपायनहृदं चोरं यत्र दुर्योधनोऽभवत् ॥ शीतामलजलं हृदं द्वितीयमिव सागरम् ५५
 मायया सलिलं स्तभ्य यत्राभूतो स्थितः सुतः ॥ अत्यहुतेन विधिना देवयोगेन भारत ५६ सलिलांतर्गतः शेते दुर्दर्शः कस्याचित्प्रभो ॥ मानुषस्य मानुष्ये
 द्रगदाहस्तो जनाधिपः ५७ ततो दुर्योधनो राजा सलिलांतर्गतो वसन् ॥ शुश्रुवे तु मुलं शब्दं जलदोपमनिःस्वनम् ५८ युधिष्ठिरश्च राजेंद्रं तंहं सहसोदरैः ॥
 आजगाम महाराज तव पुत्रवधाय वै ५९

५३ । ५४ । ५५ । ५६ । ५७ । ५८ । ५९

६० । ६१ अपयस्यामहे त्वदन्वेपणाभिया ६२ । ६३ । ६४ । ६५ । ६६ । ६७ । ६८ ॥ इति शल्यपर्वीतर्गतगदापर्वणि मीलकंठीये भारतभावेदीपे त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३० ॥ ॥ अ ॥
 महता शंखनादेन रथनेमिस्वनेन च ॥ ऊर्ध्वधुन्वन्महारेणुं कं पयंश्चापि मेदिनीम् ६० यौधिष्ठिरस्य सैन्यस्य श्रुत्वा शब्दं महारथाः ॥ कृतवर्मा कपोद्रीणी राजानमि
 दमब्रुवन् ६१ इमे ह्यायां तिसंहृष्टाः पांडवा जितकाशिनः ॥ अपयस्यामहे तावदनुजाना तु नो भवान् ६२ दुर्योधनस्तु तच्छ्रुत्वा तेषां तत्र तरस्विनाम् ॥ तथेत्यु
 क्त्वा हृदंतं वै माययाऽस्तं भयत्प्रभो ६३ ते त्वनुज्ञाप्य राजानं भृशं शोकपरायणाः ॥ जग्मुर्दूरं महाराज कृपप्रभृतयोरथाः ६४ ते गत्वा दूरं मध्वानं न्यग्रोधं प्रेक्ष्य मा
 रिष ॥ न्यविशंत भृशं श्रांताश्चितयंतो नृपं प्रति ६५ विष्टम्य सलिलं सुतो धार्तराष्ट्रो महाबलः ॥ पांडवाश्चापि संप्राप्तास्तं देशं युद्धमोप्सवः ६६ कथं नु युद्धं भविता क
 थं राजा भविष्यति ॥ कथं नु पांडवाराज नृपतिपत्स्यंति कौरवम् ६७ इत्येवंचितयानास्तुरथेभ्योऽश्वान्विमुच्यते ॥ तत्रासांचक्रिरे राजनृकृपप्रभृतयोरथाः ६८
 ॥ इति श्रीमहाभारतेशल्यपर्वीतर्गतगदापर्वणि त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३० ॥ ॥ संजय उवाच ॥ ततस्तेष्वपयातेषु रथेषु त्रिषु पांडवाः ॥ ते हृदं प्रत्यपद्यंत यत्र दुर्यो
 धनोऽभवत् १ आसाद्य च कुरुश्रेष्ठ तदा द्वैपायनं हृदम् ॥ स्तंभितं धार्तराष्ट्रेण हृत्वा तं सलिलाशयम् २ वासुदेवमिदं वाक्यमब्रवीत् कुरुनंदनः ॥ पश्येमां धार्तराष्ट्रेण
 मायामप्सु प्रयोजिताम् ३ विष्टम्य सलिलं शेते नास्य मानुषतो भयम् ॥ दैवी मायाभिमां कृत्वा सलिलांतर्गतो ह्ययम् ४ निकृत्या निकृतिप्रज्ञो न मे जीवन्विमोक्ष्यते ॥
 यद्यस्य समरे स ह्यंकु रते वज्रभृत्स्वयम् ५ तथाप्येनं हतं युद्धे लोकाद्रक्ष्यंति माधव ॥ वासुदेव उवाच ॥ मायाविन इमां मायां मायया जहि भारत ६ मायावी मायया व
 ध्यः सत्यमेत युधिष्ठिर ॥ क्रियाभ्युपायैर्बहुभिर्मायामप्सु प्रयोज्य च ७ जहिवं भरतश्रेष्ठ मायात्मानं सुयोधनम् ॥ क्रियाभ्युपायैरिद्रेण निहता दैत्यदानवाः ८ कि
 याभ्युपायैर्बहुभिर्बलैर्बद्धो महात्मना ॥ क्रियाभ्युपायैर्बहुभिर्हिरण्याक्षो महासुरः ९ हिरण्यकशिपुश्चैव क्रियैव निष्पूदितौ ॥ तत्रश्च निहतो राजनृक्रियैव न संश
 यः १० तथा पौलस्त्यतनयो रावणो नाम राक्षसः ॥ रामेण निहतो राजनृसानुबंधः सहानुगः ११ क्रियया योगमास्थाय तथा त्वमापि विक्र ॥ क्रियाभ्युपायैर्निहतौ
 मयाराज नृपुरातनौ १२ तारकश्च महादैत्यो विप्रचित्तिश्च वीर्यवान् ॥ वातापिरिल्वलश्चैव त्रिशिराश्च तथा विभो १३ सुदोषसुंदावसुरौ क्रियैव निष्पूदितौ ॥
 क्रियाभ्युपायैरिद्रेण त्रिदिवं भुज्यते विभो १४ क्रियाबलवती राजनृनान्यत्किंचि युधिष्ठिर ॥ दैत्याश्च दानवाश्चैव राक्षसाः पार्थिवास्तथा १५ क्रियाभ्युपायै
 निहताः क्रियां तस्मात्समाचर ॥ संजय उवाच ॥ इत्युक्तो वासुदेवेन पांडवः संशितव्रतः १६ जलस्थं तं महाराज तव पुत्रं महाबलम् ॥ अभ्यभाषत कौतेयः प्रहस
 त्रिवभारत १७ सुयोधनकिमर्थोऽयमारंभोऽस्तु कृतस्त्वया ॥ सर्वत्र घातयित्वा स्वकुलं च विशांपते १८

तत इति १ । २ । ३ । ४ । ५ जीविते सुदुर्योधनं विज्ञाय कदाचिद्राज्याधेयुधिष्ठिरस्तस्मै दास्यतीत्याशंक्य भगवांस्तं बोधयति दुर्योधनमवधार्य मायाविन इत्यादिना क्रियाभ्युपायैः शत्रुक्रियातु
 रूपैः प्रतीकारैर्धर्मैर्धर्मैर्वैत्यर्थः एते तु लकारिणश्चलैरेव हंतव्या इति भावः ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ विक्रमविक्रमं कुरुष्व १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८

१९। २०। २१। २२। २३ अयुद्धं युद्धवर्जनं अवस्थानं विशेषेणावस्थानं राज्ये वा स्वर्गे वा स्थितिर्व्यवस्थानं तदभावश्चैतत्तद्व्यवस्थानं धर्मद्वयार्थः २४। २५। २६। २७ ब्रूहीति हेतूरेतिसाधिवेपसंबोधनं यथावृत्त्यानिमित्तभूतया वानप्रस्थत्वेन वान्यस्तशस्त्रत्वेन वा क्लीबत्वेन वा त्वंसंगरं त्यजसितं वृत्तिब्रूहि नस्त्वानप्रस्थोऽसिराज्याधिस्तात् नापिन्यस्तशस्त्रो गदाधा जलाशयं प्रविष्टोऽद्यवांछन् जीवितमात्मनः ॥ उत्तिष्ठ राजन्युध्यस्व सहास्माभिः सुयोधन १९ सतेदर्पो नरश्रेष्ठ सचमानः कतेगतः ॥ यस्त्वं संस्तभ्यसालिलं भीतोरा जनव्यवस्थितः २० सर्वे त्वां शूर इत्येवं जनाजल्पन्ति संसदि ॥ व्यर्थतद्भवतो मन्ये शौर्यं सालिलशायिनः २१ उत्तिष्ठ राजन्युध्यस्व क्षत्रियोऽसि कुलोद्भवः ॥ कौरवेयो विशेषेण कुलं जन्मच संस्मर २२ सकथं कौरवेवंशे प्रशंस न जन्मचात्मनः ॥ युद्धाद्वीतस्ततस्तोयं प्रविश्य प्रतितिष्ठसि २३ अयुद्धमव्यवस्थानं नैषधर्मः सनातनः ॥ अनार्यजुष्टमस्वर्ग्यरेण राजन्पलायनम् २४ कथं पारमगत्वा हि युद्धे त्वं वैजि जीविषुः ॥ इमान्निपतितान् दृष्ट्वा पुत्रान् भ्रातॄन्पितॄन्स्तथा २५ संबन्धिनो वयस्यांश्च मा तुलान् बांधवांस्तथा ॥ घातयित्वा कथं तात ह देतिष्ठसि सांप्रतम् २६ शूरमानी न शूरस्त्वं मृषावदसि भारत ॥ शूरोऽहमिति दुर्बुद्धे सर्वलोकस्य शृण्वतः २७ नाहि शूराः पलायंते शूरा न दृष्ट्वा कथंचन ॥ ब्रूहि त्वां यथा वृत्त्या शूरस्य जसि संगरम् २८ सत्वमुत्तिष्ठ युध्यस्व विनीय भयमात्मनः ॥ घातयित्वा सर्वसैन्यं भातृंश्चैव सुयोधन २९ नेदानीं जीविते बुद्धिः कार्यधर्मचिकीर्षया ॥ क्षत्रधर्ममुपाश्रित्य त्वद्विधेन सुयोधन ३० यत्तु कर्णमुपाश्रित्य शकुनिं चापि सौबलम् ॥ अमर्त्य इव संमोहात्त्वमात्मानं न बुद्धवान् ३१ तत्पापं सुमहत्कृत्वा प्रतियुध्यस्व भारत ॥ कथं हि त्वद्विधो मोहाद्रोचयेत पलायनम् ३२ कतेतत्पौरुषं यातं कचमानः सुयोधन ॥ कचविक्रांतताया ताकचविस्फूर्जितं महत् ३३ कते कृतास्त्राया ताकिंच शेषे जलाशये ॥ सत्वमुत्तिष्ठ युध्यस्व क्षत्रधर्मेण भारत ३४ अस्मांस्तु वापराजित्य प्रशाधि पृथिवीमिमाम् ॥ अथवा निहतोऽस्माभिर्भूमौ स्वप्स्यसि भारत ३५ एष ते परमो धर्मः सृष्टो धात्रा महात्मना ॥ तं कुरुष्व यथा तथ्यं राजा भवमहारथ ३६ ॥ संजय उवाच ॥ एवमुक्तो महाराज धर्मपुत्रेण धीमता ॥ सालिलस्थस्तव सुत इदं वचनमब्रवीत् ३७ ॥ दुर्योधन उवाच ॥ नैतच्चित्रं महाराज यद्वीः प्राणिनमाविशेत् ॥ न च प्राणयाद्वीतो व्यपया तोऽस्मि भारत ३८ अरथश्चानिपंगी च निहतः पार्थिवसाराथिः ॥ एकश्चाप्यगणः संख्ये प्रत्याश्वासमरोचयम् ३९ न प्राणहेतोर्न भयाद्वा विषादाद्विशांपते ॥ इदमंभः प्रविष्टोऽस्मि श्रमात्विदमनुष्ठितम् ४० त्वं चाश्वसि हि कौतेय ये चाप्यनुगतास्तव ॥ अहमुत्थाय वः सर्वान्प्रतियोत्स्यामि संयुगे ४१ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ आश्व स्ता एव सर्वे स्मचिरं त्वां मृगयामहे ॥ तदिदानीं समुत्तिष्ठ युध्यस्व हे सुयोधन ४२ हत्वा वासमे पार्थान् स्फीतं राज्यमवाप्सहि ॥ निहतो वारणेऽस्माभिर्वीरलोकमवाप्स्य सि ४३ ॥ दुर्योधन उवाच ॥ यदर्थं राज्यमिच्छामि कुरुणां कुरुनंदन ॥ तद्विमे निहताः सर्वे भ्रातरो मे जनेश्वर ४४

रित्वात्परिशेषात् क्लीबोऽस्मीति माभाषस्व युद्धं कु

र्विति मावः २८ विनीयत्यक्त्वा २९। ३०। ३१। ३२ पौरुषं यत्नः विक्रांतता शौर्यं विस्फूर्जितं गर्जनं ३३। ३४। ३५। ३६। ३७ नैतद्विदितं प्राणेन रक्षितव्येन हेतुना भीर्मेयं मां मानुष्यमाविशेदिति ब्रूवन्नैतच्चित्रमपि तु प्राणिनां स्वामाविकोयं धर्मः परंतु मय्येतन्नास्तीत्याह नचेति ३८। ३९ प्राणहेतोर्जीविताधिस्तात् भयात्बंधनादिप्रासात् विषादात् शोकाभिभूतत्वात् ४०। ४१। ४२। ४३। ४४

४५। ४६। ४७। ४८। ४९। ५०। ५१। ५२। ५३। ५४। ५५। ५६। ५७। ५८। ५९। ६०। ६१। ६२। ६३। ६४। ६५। ६६

क्षीणरत्नांच पृथिवीं हतक्षत्रियपुंगवाम् ॥ न ह्युत्सहाम्य हं भोक्तुं विधवामि वयोपितम् ४५ अद्यापि त्वहमाशंसे त्वां विजेतुं युधिष्ठिर ॥ भंक्त्वा पांचालपांडूनामुत्साहं भरत र्षभ ४६ न विदानीमहं मन्ये कार्यं युद्धेन कर्हिचित् ॥ द्रोणे कर्णे च संशतिनिहते च पितामहे ४७ अस्त्विदानीमियं राजन केवला पृथिवी तव ॥ असहायो हिकोराजारा ज्यमिच्छेत् प्रशासितुम् ४८ सुहृदस्तादृशान् हित्वा पुत्रान् भ्रातॄन्पितॄन्पि ॥ भवद्विश्च हतेराज्ये को न जीवेत मादृशः ४९ अहं वनं गमिष्यामि ह्यजिनैः प्रतिवासितः ॥ रतिर्हि नास्ति मेराज्ये हतपक्षस्य भारत ५० हतबांधवभूयिष्ठा हताश्वाहतकुंजरा ॥ एषा ते पृथिवी राजन् भुंक्ष्वैनान् विगतज्वरः ५१ वनमेव गमिष्यामि वसानो मृगचर्म णी ॥ न हि मे निर्जनस्यास्ति जीवितेऽद्य स्पृहाविभो ५२ गच्छ त्वं भुंक्ष्वराजेंद्र पृथिवीं निहतेश्वराम् ॥ हतयोधानं प्ररत्नां क्षीणवृत्तिर्यथा सुखम् ५३ ॥ संजय उवाच ॥ ॥ दुर्योधनं तव सुतं सालिलस्थं महायशाः ॥ श्रुत्वा तु कुरुणं वाक्यमभाषत युधिष्ठिरः ५४ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ आर्तप्रलापान्मातातसालिलस्थः प्रभाषिथाः ॥ नैतन्मनसि मेराजन वाशितं शकुनेरिव ५५ यदि वापि समर्थः स्यास्त्वं दानाय सुयोधन ॥ नाहमिच्छेयमवनिं त्वया दत्तां प्रशासितुम् ५६ अधर्मेण नष्ट ह्यां त्वया दत्तां महीमिमाम् ॥ न हि धर्मः स्मृतो राजन क्षत्रियस्य प्रतिग्रहः ५७ त्वया दत्तान् चेच्छेयं पृथिवीमखिलामहम् ॥ त्वां तु युद्धे विनिर्जित्य भोक्ताऽस्मि वसुधा मिमाम् ५८ अनीश्वरश्च पृथिवीं कथं त्वं दातुमिच्छसि ॥ त्वयेयं पृथिवी राजन किन्नदत्ता तदैव हि ५९ धर्मतोया च मानानां प्रशमार्थं कुलस्य नः ॥ वार्ष्णेयं प्रथमं राजन प्रत्याख्याय महाबलम् ६० किमिदानीं ददासि त्वं को हिते चित्तविभ्रमः ॥ अभियुक्तस्तु को राजा दातुमिच्छेद्विमेदिनीम् ६१ न त्वमद्य महीं दातुमीशः कौरवनं दन ॥ आच्छेत्तुं वा बलाद्राजन सकथं दातुमिच्छसि ६२ मां तु निर्जित्य संग्रामे पालये मां वसुंधराम् ॥ सूच्य ग्रेणापि यद्भूमेरपि भिद्येत भारत ६३ तन्मात्रमपि तन्मह्यं न ददाति पुराभवान् ॥ सकथं पृथिवीमेतां प्रददासि विशांपते ६४ सूच्य ग्रंथात्यजः पूर्वसकथं त्यजसि क्षितिम् ॥ एवमैश्वर्यमासाद्य प्रशास्य पृथिवीमिमाम् ६५ को हि भूदो व्यवस्येत शत्रोर्दातुं वसुंधराम् ॥ त्वं तु केवलमौख्येण विभूदो नावबुध्यसे ६६ पृथिवीं दातुं कामोऽपि जीवितेन विमोक्ष्यसे ॥ अस्मान्वा त्वं पराजित्य प्रशाधि पृथिवीमिमाम् ६७ अथवा निहतोऽस्माभिर्वज्रलोकाननुत्तमान् ॥ आवयोर्जीवतो राजन मयि च त्वयि च ध्रुवम् ६८ संशयः सर्वभूतानां वि जयेनौ भविष्यति ॥ जीवितं तव दुष्प्रज्ञमयि संप्रति वर्तते ६९ जीवयेयमहं कामं न तु त्वं जीवितुं क्षमः ॥ दहमेहि कृतोयं नस्त्वयाऽस्मा सुविशेषतः ७० आशीविषैर्विषैश्चापि जले चापि प्रवेशनैः ॥ त्वया विनिर्जिताराजन राज्यस्य हरणेन च ७१ अप्रियाणां च वचनैर्द्रौपद्याः कर्षणेन च ॥ एतस्मात्कारणा त्पापजीवितं तेन विद्यते ७२

अस्तीतिशेषः । धर्मोऽस्त्रीपुण्यआचारेइतिभेदिनी ५६ । ५७

॥ ३३ ॥

यद्येकस्तुनहंतव्योबहुभिर्धर्मैवतु ॥ तदाऽभिमन्युबहवोनिजघ्नुस्त्वन्मतेकथम् ५८ सर्वोविष्टशतेजंतुःकृच्छ्रस्थोर्धर्मदर्शनम् ॥ पदस्थःपिहितंद्वारंपरलोकस्य
पश्यति ५९ आमुंचकवचंवीरमूर्धजानयमयस्वच ॥ यच्चान्यदपितेनास्तितदप्यादत्स्वभारत ६० इममेकंचतेकामंवीरभूयोददाम्यहम् ॥ पंचानांपांडवेया
नांयेनत्वंयोद्धुमिच्छसि ६१ तंहत्वावैभवानराजाहतोवास्वर्गमाप्नुहि ॥ ऋतेचजीविताद्विरयुद्धेकिंकुर्मतेप्रियम् ६२ ॥ संजयउवाच ॥ ततस्तवसुतोराजनवर्मज
ग्राहकांचनम् ॥ विचित्रंचशिरस्त्राणंजांबूनदपरिष्कृतम् ६३ सोऽवबद्धशिरस्त्राणःशुभकांचनवर्मभूत ॥ राजराजन्पुत्रस्तेकांचनःशैलराडिव ६४ सन्नद्धःसगदो
राजनसज्जःसंग्राममूर्धनि ॥ अब्रवीत्पांडवान्सर्वान्पुत्रोदुर्योधनस्तव ६५ भ्रातृणांभवतामेकोयुध्यतांगदयामया ॥ सहदेवेनवायोत्स्येभीमेननकुलेनवा ६६ अथ
वाफाल्गुनेनाद्यत्वयावाभरतर्षभ ॥ योत्स्येऽहंसंगं प्राप्यविजेज्येचरणजिरे ६७ अहमद्यगमिष्यामिवैरस्यांतंसुदुर्गमम् ॥ गदयापुरुषव्याघ्रहेमपट्टनिबद्धया ६८
गदायुद्धेनमेकश्चित्सदृशोस्तीतिचितये ॥ गदयावोहनिष्यामिसर्वानेवसमागतान् ६९ नमेसमर्थाःसर्वेवैयोद्धुनान्येनकेचन ॥ नयुक्तमात्मनावनुमेवंगवोद्धतंवचः ॥
अथवासफलंहेतुकरिष्येभवतःपुरः ७० अस्मिन्मुहूर्तेसत्यंवाभिध्यावैतद्भविष्यति ॥ गृह्णातुचगदांयोवैयोत्स्यतेज्यमयासह ७१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेशल्यपर्वान्त
र्गतगदापर्वणियुधिष्ठिरदुर्योधनसंवादेद्वात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३२ ॥ ॥ संजयउवाच ॥ एवंदुर्योधनेराजनगर्जमानेमुहुर्मुहुः ॥ युधिष्ठिरस्यसंकुद्धोवासुदेवोऽब्रवीदि
दम् १ यदिनामहयंयुद्धेवरयेत्त्वांयुधिष्ठिर ॥ अर्जुनंनकुलंचैवसहदेवमथापिवा २ किमिदंसाहसंराजंस्त्वयाव्याहृतमीदृशम् ॥ एकमेवनिहत्याजौभवराजाकुरुधि
ति ३ नसमर्थानहंमन्येगदाहस्तस्यसंयुगे ॥ एतेनहिरुतायोग्यावर्षाणीहत्रयोदश ४ आयसेपुरुषेराजनभीमसेनजिघांसया ॥ कथंनामभवेत्कार्यमस्माभिर्भरत
र्षभ ५ साहसंकृतवांस्त्वंतुह्यनुक्रोशावृपोत्तम ॥ नान्यमस्यानुपश्यामिप्रतियोद्धारमाहवे ६ ऋतेवृकोदरात्पार्थात्सचनातिकृतश्रमः ॥ तदिदंयुतमारब्धंपुनरेव
यथापुरा ७ विषमंशकुनेश्चैवतवचैवविशांपते ॥ बलीभीमःसमर्थश्चकृतीराजासुयोधनः ८ बलवान्वाकृतीवेतिकृतीराजन्विशिष्यते ॥ सोयंराजंस्त्वयाशत्रुःसमे
पथिनिवेशितः ९ न्यस्तश्चात्मासुविषमेकृच्छ्रमापादितावयम् ॥ कोनुसर्वान्निर्जित्यशत्रूनेकेनैरिणा १० कृच्छ्रप्राप्तेनचतथाहारयेद्राज्यमागतम् ॥ पणित्वा
चैकषाणेनरोचयेदेवमाहवम् ११ नहिपश्यामितंलोकेयोऽद्यदुर्योधनंरणे ॥ गदाहस्तंविजेतुंवैशक्तःस्यादमरोऽपिहि १२ नत्वंभीमोनेनकुलःसहदेवोऽथफाल्गुनः ॥
जेतुंन्यायेनशक्तोवैकृतीराजासुयोधनः १३

३ योग्याभ्यासः । योग्यःप्रवीणेत्याद्युपक्रमः ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ १०० ॥ १०१ ॥ १०२ ॥ १०३ ॥ १०४ ॥ १०५ ॥ १०६ ॥ १०७ ॥ १०८ ॥ १०९ ॥ ११० ॥ १११ ॥ ११२ ॥ ११३ ॥ ११४ ॥ ११५ ॥ ११६ ॥ ११७ ॥ ११८ ॥ ११९ ॥ १२० ॥ १२१ ॥ १२२ ॥ १२३ ॥ १२४ ॥ १२५ ॥ १२६ ॥ १२७ ॥ १२८ ॥ १२९ ॥ १३० ॥ १३१ ॥ १३२ ॥ १३३ ॥ १३४ ॥ १३५ ॥ १३६ ॥ १३७ ॥ १३८ ॥ १३९ ॥ १४० ॥ १४१ ॥ १४२ ॥ १४३ ॥ १४४ ॥ १४५ ॥ १४६ ॥ १४७ ॥ १४८ ॥ १४९ ॥ १५० ॥ १५१ ॥ १५२ ॥ १५३ ॥ १५४ ॥ १५५ ॥ १५६ ॥ १५७ ॥ १५८ ॥ १५९ ॥ १६० ॥ १६१ ॥ १६२ ॥ १६३ ॥ १६४ ॥ १६५ ॥ १६६ ॥ १६७ ॥ १६८ ॥ १६९ ॥ १७० ॥ १७१ ॥ १७२ ॥ १७३ ॥ १७४ ॥ १७५ ॥ १७६ ॥ १७७ ॥ १७८ ॥ १७९ ॥ १८० ॥ १८१ ॥ १८२ ॥ १८३ ॥ १८४ ॥ १८५ ॥ १८६ ॥ १८७ ॥ १८८ ॥ १८९ ॥ १९० ॥ १९१ ॥ १९२ ॥ १९३ ॥ १९४ ॥ १९५ ॥ १९६ ॥ १९७ ॥ १९८ ॥ १९९ ॥ २०० ॥ २०१ ॥ २०२ ॥ २०३ ॥ २०४ ॥ २०५ ॥ २०६ ॥ २०७ ॥ २०८ ॥ २०९ ॥ २१० ॥ २११ ॥ २१२ ॥ २१३ ॥ २१४ ॥ २१५ ॥ २१६ ॥ २१७ ॥ २१८ ॥ २१९ ॥ २२० ॥ २२१ ॥ २२२ ॥ २२३ ॥ २२४ ॥ २२५ ॥ २२६ ॥ २२७ ॥ २२८ ॥ २२९ ॥ २३० ॥ २३१ ॥ २३२ ॥ २३३ ॥ २३४ ॥ २३५ ॥ २३६ ॥ २३७ ॥ २३८ ॥ २३९ ॥ २४० ॥ २४१ ॥ २४२ ॥ २४३ ॥ २४४ ॥ २४५ ॥ २४६ ॥ २४७ ॥ २४८ ॥ २४९ ॥ २५० ॥ २५१ ॥ २५२ ॥ २५३ ॥ २५४ ॥ २५५ ॥ २५६ ॥ २५७ ॥ २५८ ॥ २५९ ॥ २६० ॥ २६१ ॥ २६२ ॥ २६३ ॥ २६४ ॥ २६५ ॥ २६६ ॥ २६७ ॥ २६८ ॥ २६९ ॥ २७० ॥ २७१ ॥ २७२ ॥ २७३ ॥ २७४ ॥ २७५ ॥ २७६ ॥ २७७ ॥ २७८ ॥ २७९ ॥ २८० ॥ २८१ ॥ २८२ ॥ २८३ ॥ २८४ ॥ २८५ ॥ २८६ ॥ २८७ ॥ २८८ ॥ २८९ ॥ २९० ॥ २९१ ॥ २९२ ॥ २९३ ॥ २९४ ॥ २९५ ॥ २९६ ॥ २९७ ॥ २९८ ॥ २९९ ॥ ३०० ॥ ३०१ ॥ ३०२ ॥ ३०३ ॥ ३०४ ॥ ३०५ ॥ ३०६ ॥ ३०७ ॥ ३०८ ॥ ३०९ ॥ ३१० ॥ ३११ ॥ ३१२ ॥ ३१३ ॥ ३१४ ॥ ३१५ ॥ ३१६ ॥ ३१७ ॥ ३१८ ॥ ३१९ ॥ ३२० ॥ ३२१ ॥ ३२२ ॥ ३२३ ॥ ३२४ ॥ ३२५ ॥ ३२६ ॥ ३२७ ॥ ३२८ ॥ ३२९ ॥ ३३० ॥ ३३१ ॥ ३३२ ॥ ३३३ ॥ ३३४ ॥ ३३५ ॥ ३३६ ॥ ३३७ ॥ ३३८ ॥ ३३९ ॥ ३४० ॥ ३४१ ॥ ३४२ ॥ ३४३ ॥ ३४४ ॥ ३४५ ॥ ३४६ ॥ ३४७ ॥ ३४८ ॥ ३४९ ॥ ३५० ॥ ३५१ ॥ ३५२ ॥ ३५३ ॥ ३५४ ॥ ३५५ ॥ ३५६ ॥ ३५७ ॥ ३५८ ॥ ३५९ ॥ ३६० ॥ ३६१ ॥ ३६२ ॥ ३६३ ॥ ३६४ ॥ ३६५ ॥ ३६६ ॥ ३६७ ॥ ३६८ ॥ ३६९ ॥ ३७० ॥ ३७१ ॥ ३७२ ॥ ३७३ ॥ ३७४ ॥ ३७५ ॥ ३७६ ॥ ३७७ ॥ ३७८ ॥ ३७९ ॥ ३८० ॥ ३८१ ॥ ३८२ ॥ ३८३ ॥ ३८४ ॥ ३८५ ॥ ३८६ ॥ ३८७ ॥ ३८८ ॥ ३८९ ॥ ३९० ॥ ३९१ ॥ ३९२ ॥ ३९३ ॥ ३९४ ॥ ३९५ ॥ ३९६ ॥ ३९७ ॥ ३९८ ॥ ३९९ ॥ ४०० ॥ ४०१ ॥ ४०२ ॥ ४०३ ॥ ४०४ ॥ ४०५ ॥ ४०६ ॥ ४०७ ॥ ४०८ ॥ ४०९ ॥ ४१० ॥ ४११ ॥ ४१२ ॥ ४१३ ॥ ४१४ ॥ ४१५ ॥ ४१६ ॥ ४१७ ॥ ४१८ ॥ ४१९ ॥ ४२० ॥ ४२१ ॥ ४२२ ॥ ४२३ ॥ ४२४ ॥ ४२५ ॥ ४२६ ॥ ४२७ ॥ ४२८ ॥ ४२९ ॥ ४३० ॥ ४३१ ॥ ४३२ ॥ ४३३ ॥ ४३४ ॥ ४३५ ॥ ४३६ ॥ ४३७ ॥ ४३८ ॥ ४३९ ॥ ४४० ॥ ४४१ ॥ ४४२ ॥ ४४३ ॥ ४४४ ॥ ४४५ ॥ ४४६ ॥ ४४७ ॥ ४४८ ॥ ४४९ ॥ ४५० ॥ ४५१ ॥ ४५२ ॥ ४५३ ॥ ४५४ ॥ ४५५ ॥ ४५६ ॥ ४५७ ॥ ४५८ ॥ ४५९ ॥ ४६० ॥ ४६१ ॥ ४६२ ॥ ४६३ ॥ ४६४ ॥ ४६५ ॥ ४६६ ॥ ४६७ ॥ ४६८ ॥ ४६९ ॥ ४७० ॥ ४७१ ॥ ४७२ ॥ ४७३ ॥ ४७४ ॥ ४७५ ॥ ४७६ ॥ ४७७ ॥ ४७८ ॥ ४७९ ॥ ४८० ॥ ४८१ ॥ ४८२ ॥ ४८३ ॥ ४८४ ॥ ४८५ ॥ ४८६ ॥ ४८७ ॥ ४८८ ॥ ४८९ ॥ ४९० ॥ ४९१ ॥ ४९२ ॥ ४९३ ॥ ४९४ ॥ ४९५ ॥ ४९६ ॥ ४९७ ॥ ४९८ ॥ ४९९ ॥ ५०० ॥ ५०१ ॥ ५०२ ॥ ५०३ ॥ ५०४ ॥ ५०५ ॥ ५०६ ॥ ५०७ ॥ ५०८ ॥ ५०९ ॥ ५१० ॥ ५११ ॥ ५१२ ॥ ५१३ ॥ ५१४ ॥ ५१५ ॥ ५१६ ॥ ५१७ ॥ ५१८ ॥ ५१९ ॥ ५२० ॥ ५२१ ॥ ५२२ ॥ ५२३ ॥ ५२४ ॥ ५२५ ॥ ५२६ ॥ ५२७ ॥ ५२८ ॥ ५२९ ॥ ५३० ॥ ५३१ ॥ ५३२ ॥ ५३३ ॥ ५३४ ॥ ५३५ ॥ ५३६ ॥ ५३७ ॥ ५३८ ॥ ५३९ ॥ ५४० ॥ ५४१ ॥ ५४२ ॥ ५४३ ॥ ५४४ ॥ ५४५ ॥ ५४६ ॥ ५४७ ॥ ५४८ ॥ ५४९ ॥ ५५० ॥ ५५१ ॥ ५५२ ॥ ५५३ ॥ ५५४ ॥ ५५५ ॥ ५५६ ॥ ५५७ ॥ ५५८ ॥ ५५९ ॥ ५६० ॥ ५६१ ॥ ५६२ ॥ ५६३ ॥ ५६४ ॥ ५६५ ॥ ५६६ ॥ ५६७ ॥ ५६८ ॥ ५६९ ॥ ५७० ॥ ५७१ ॥ ५७२ ॥ ५७३ ॥ ५७४ ॥ ५७५ ॥ ५७६ ॥ ५७७ ॥ ५७८ ॥ ५७९ ॥ ५८० ॥ ५८१ ॥ ५८२ ॥ ५८३ ॥ ५८४ ॥ ५८५ ॥ ५८६ ॥ ५८७ ॥ ५८८ ॥ ५८९ ॥ ५९० ॥ ५९१ ॥ ५९२ ॥ ५९३ ॥ ५९४ ॥ ५९५ ॥ ५९६ ॥ ५९७ ॥ ५९८ ॥ ५९९ ॥ ६०० ॥ ६०१ ॥ ६०२ ॥ ६०३ ॥ ६०४ ॥ ६०५ ॥ ६०६ ॥ ६०७ ॥ ६०८ ॥ ६०९ ॥ ६१० ॥ ६११ ॥ ६१२ ॥ ६१३ ॥ ६१४ ॥ ६१५ ॥ ६१६ ॥ ६१७ ॥ ६१८ ॥ ६१९ ॥ ६२० ॥ ६२१ ॥ ६२२ ॥ ६२३ ॥ ६२४ ॥ ६२५ ॥ ६२६ ॥ ६२७ ॥ ६२८ ॥ ६२९ ॥ ६३० ॥ ६३१ ॥ ६३२ ॥ ६३३ ॥ ६३४ ॥ ६३५ ॥ ६३६ ॥ ६३७ ॥ ६३८ ॥ ६३९ ॥ ६४० ॥ ६४१ ॥ ६४२ ॥ ६४३ ॥ ६४४ ॥ ६४५ ॥ ६४६ ॥ ६४७ ॥ ६४८ ॥ ६४९ ॥ ६५० ॥ ६५१ ॥ ६५२ ॥ ६५३ ॥ ६५४ ॥ ६५५ ॥ ६५६ ॥ ६५७ ॥ ६५८ ॥ ६५९ ॥ ६६० ॥ ६६१ ॥ ६६२ ॥ ६६३ ॥ ६६४ ॥ ६६५ ॥ ६६६ ॥ ६६७ ॥ ६६८ ॥ ६६९ ॥ ६७० ॥ ६७१ ॥ ६७२ ॥ ६७३ ॥ ६७४ ॥ ६७५ ॥ ६७६ ॥ ६७७ ॥ ६७८ ॥ ६७९ ॥ ६८० ॥ ६८१ ॥ ६८२ ॥ ६८३ ॥ ६८४ ॥ ६८५ ॥ ६८६ ॥ ६८७ ॥ ६८८ ॥ ६८९ ॥ ६९० ॥ ६९१ ॥ ६९२ ॥ ६९३ ॥ ६९४ ॥ ६९५ ॥ ६९६ ॥ ६९७ ॥ ६९८ ॥ ६९९ ॥ ७०० ॥ ७०१ ॥ ७०२ ॥ ७०३ ॥ ७०४ ॥ ७०५ ॥ ७०६ ॥ ७०७ ॥ ७०८ ॥ ७०९ ॥ ७१० ॥ ७११ ॥ ७१२ ॥ ७१३ ॥ ७१४ ॥ ७१५ ॥ ७१६ ॥ ७१७ ॥ ७१८ ॥ ७१९ ॥ ७२० ॥ ७२१ ॥ ७२२ ॥ ७२३ ॥ ७२४ ॥ ७२५ ॥ ७२६ ॥ ७२७ ॥ ७२८ ॥ ७२९ ॥ ७३० ॥ ७३१ ॥ ७३२ ॥ ७३३ ॥ ७३४ ॥ ७३५ ॥ ७३६ ॥ ७३७ ॥ ७३८ ॥ ७३९ ॥ ७४० ॥ ७४१ ॥ ७४२ ॥ ७४३ ॥ ७४४ ॥ ७४५ ॥ ७४६ ॥ ७४७ ॥ ७४८ ॥ ७४९ ॥ ७५० ॥ ७५१ ॥ ७५२ ॥ ७५३ ॥ ७५४ ॥ ७५५ ॥ ७५६ ॥ ७५७ ॥ ७५८ ॥ ७५९ ॥ ७६० ॥ ७६१ ॥ ७६२ ॥ ७६३ ॥ ७६४ ॥ ७६५ ॥ ७६६ ॥ ७६७ ॥ ७६८ ॥ ७६९ ॥ ७७० ॥ ७७१ ॥ ७७२ ॥ ७७३ ॥ ७७४ ॥ ७७५ ॥ ७७६ ॥ ७७७ ॥ ७७८ ॥ ७७९ ॥ ७८० ॥ ७८१ ॥ ७८२ ॥ ७८३ ॥ ७८४ ॥ ७८५ ॥ ७८६ ॥ ७८७ ॥ ७८८ ॥ ७८९ ॥ ७९० ॥ ७९१ ॥ ७९२ ॥ ७९३ ॥ ७९४ ॥ ७९५ ॥ ७९६ ॥ ७९७ ॥ ७९८ ॥ ७९९ ॥ ८०० ॥ ८०१ ॥ ८०२ ॥ ८०३ ॥ ८०४ ॥ ८०५ ॥ ८०६ ॥ ८०७ ॥ ८०८ ॥ ८०९ ॥ ८१० ॥ ८११ ॥ ८१२ ॥ ८१३ ॥ ८१४ ॥ ८१५ ॥ ८१६ ॥ ८१७ ॥ ८१८ ॥ ८१९ ॥ ८२० ॥ ८२१ ॥ ८२२ ॥ ८२३ ॥ ८२४ ॥ ८२५ ॥ ८२६ ॥ ८२७ ॥ ८२८ ॥ ८२९ ॥ ८३० ॥ ८३१ ॥ ८३२ ॥ ८३३ ॥ ८३४ ॥ ८३५ ॥ ८३६ ॥ ८३७ ॥ ८३८ ॥ ८३९ ॥ ८४० ॥ ८४१ ॥ ८४२ ॥ ८४३ ॥ ८४४ ॥ ८४५ ॥ ८४६ ॥ ८४७ ॥ ८४८ ॥ ८४९ ॥ ८५० ॥ ८५१ ॥ ८५२ ॥ ८५३ ॥ ८५४ ॥ ८५५ ॥ ८५६ ॥ ८५७ ॥ ८५८ ॥ ८५९ ॥ ८६० ॥ ८६१ ॥ ८६२ ॥ ८६३ ॥ ८६४ ॥ ८६५ ॥ ८६६ ॥ ८६७ ॥ ८६८ ॥ ८६९ ॥ ८७० ॥ ८७१ ॥ ८७२ ॥ ८७३ ॥ ८७४ ॥ ८७५ ॥ ८७६ ॥ ८७७ ॥ ८७८ ॥ ८७९ ॥ ८८० ॥ ८८१ ॥ ८८२ ॥ ८८३ ॥ ८८४ ॥ ८८५ ॥ ८८६ ॥ ८८७ ॥ ८८८ ॥ ८८९ ॥ ८९० ॥ ८९१ ॥ ८९२ ॥ ८९३ ॥ ८९४ ॥ ८९५ ॥ ८९६ ॥ ८९७ ॥ ८९८ ॥ ८९९ ॥ ९०० ॥ ९०१ ॥ ९०२ ॥ ९०३ ॥ ९०४ ॥ ९०५ ॥ ९०६ ॥ ९०७ ॥ ९०८ ॥ ९०९ ॥ ९१० ॥ ९११ ॥ ९१२ ॥ ९१३ ॥ ९१४ ॥ ९१५ ॥ ९१६ ॥ ९१७ ॥ ९१८ ॥ ९१९ ॥ ९२० ॥ ९२१ ॥ ९२२ ॥ ९२३ ॥ ९२४ ॥ ९२५ ॥ ९२६ ॥ ९२७ ॥ ९२८ ॥ ९२९ ॥ ९३० ॥ ९३१ ॥ ९३२ ॥ ९३३ ॥ ९३४ ॥ ९३५ ॥ ९३६ ॥ ९३७ ॥ ९३८ ॥ ९३९ ॥ ९४० ॥ ९४१ ॥ ९४२ ॥ ९४३ ॥ ९४४ ॥ ९४५ ॥ ९४६ ॥ ९४७ ॥ ९४८ ॥ ९४९ ॥ ९५० ॥ ९५१ ॥ ९५२ ॥ ९५३ ॥ ९५४ ॥ ९५५ ॥ ९५६ ॥ ९५७ ॥ ९५८ ॥ ९५९ ॥ ९६० ॥ ९६१ ॥ ९६२ ॥ ९६३ ॥ ९६४ ॥ ९६५ ॥ ९६६ ॥ ९६७ ॥ ९६८ ॥ ९६९ ॥ ९७० ॥ ९७१ ॥ ९७२ ॥ ९७३ ॥ ९७४ ॥ ९७५ ॥ ९७६ ॥ ९७७ ॥ ९७८ ॥ ९७९ ॥ ९८० ॥ ९८१ ॥ ९८२ ॥ ९८३ ॥ ९८४ ॥ ९८५ ॥ ९८६ ॥ ९८७ ॥ ९८८ ॥ ९८९ ॥ ९९० ॥ ९९१ ॥ ९९२ ॥ ९९३ ॥ ९९४ ॥ ९९५ ॥ ९९६ ॥ ९९७ ॥ ९९८ ॥ ९९९ ॥ १००० ॥

१४ । १५ इति कथं वदसे इत्यनुकर्षणीयम् १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४ । ४५ । ४६ । ४७ । ४८ । ४९ । ५० । ५१ । ५२ । ५३ । ५४ । ५५ । ५६ । ५७ । ५८ । ५९ । ६० । ६१ । ६२ । ६३ । ६४ । ६५ । ६६ । ६७ । ६८ । ६९ । ७० । ७१ । ७२ । ७३ । ७४ । ७५ । ७६ । ७७ । ७८ । ७९ । ८० । ८१ । ८२ । ८३ । ८४ । ८५ । ८६ । ८७ । ८८ । ८९ । ९० । ९१ । ९२ । ९३ । ९४ । ९५ । ९६ । ९७ । ९८ । ९९ । १०० । १०१ । १०२ । १०३ । १०४ । १०५ । १०६ । १०७ । १०८ । १०९ । ११० । १११ । ११२ । ११३ । ११४ । ११५ । ११६ । ११७ । ११८ । ११९ । १२० । १२१ । १२२ । १२३ । १२४ । १२५ । १२६ । १२७ । १२८ । १२९ । १३० । १३१ । १३२ । १३३ । १३४ । १३५ । १३६ । १३७ । १३८ । १३९ । १४० । १४१ । १४२ । १४३ । १४४ । १४५ । १४६ । १४७ । १४८ । १४९ । १५० । १५१ । १५२ । १५३ । १५४ । १५५ । १५६ । १५७ । १५८ । १

४५ । ४६ । ४७ । ४८ । ४९ । ५० । ५१ । ५२ । ५३ । ५४ । ५५ । ५६ । ५७ । ५८ ॥ इति शल्यां तर्गतगदापर्व नीलकंठीये भारतभावे दीपे त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३३ ॥ ॥ ॥ तस्मिन्पुद्गे इति ॥ १ । २ । ३ । ४ । ५ चत्वारिंशदहान्ययद्वेचमेनिःसृतस्य वै । पुष्येण संप्रयातोऽस्मि श्रवणे पुनरागत इति । ननु श्रवणेऽत्र युद्धसमाप्तिर्दृश्यते तदनुपातेन युद्धारंभो मृगशीर्षे भवितुं युज्यते अष्टादशाहानि युद्धमभूदिति वचनात् एवं च युद्धारंभं प्रकृत्य भोष्मपर्वणि संजयवाक्यं मघाविषयगः सोमस्तद्धिनं संप्रपद्यते तिमघायां युद्धारंभप्रदर्शकं विरुध्यते । तथा त्वेरेवत्यां युद्धसमाप्त्यापत्तेरित्यु

यानि चान्यानि दुष्टात्मनः पापानि कृतवानसि ॥ अनागः सुचार्थेषु तस्य पश्य महत्फलम् ४५ त्वत्कृते निहतः शेतेशरतल्पे महायशाः ॥ गांगेयो भरतश्रेष्ठः सर्वेषां पितामहः ४६ हतो द्रोणश्च कर्णश्च हतः शल्यः प्रतापवान् ॥ वैरस्य चादिकर्ताऽसौ शकुनिर्निहतो रणे ४७ भ्रातरस्ते हताः शूराः पुत्राश्च सहसैनिकाः ॥ राजानश्च हताः शूराः समरेऽप्यनिवर्तिनः ४८ एते चान्ये च निहता बहवः क्षत्रियर्षभाः ॥ प्रातिकामी तथा पापो द्रौपद्याः क्लेशकृद्धतः ४९ अवशिष्टस्त्वमेवैकः कुलघ्नोऽधमपूरुषः ॥ त्वामप्यद्य हनिष्यामि गदयानात्र संशयः ५० अद्य तेऽहं रणे दर्पं सर्वनाशयितान् ॥ राज्याशां विपुलां राजन पांडवेषु च दुष्कृतम् ५१ ॥ दुर्योधन उवाच ॥ किं कथ्यते नवदुना युद्धं च स्वाद्यमया सह ॥ अद्य तेऽहं विनेष्यामि युद्धं श्रद्धां वृकोदर ५२ किं न पश्यसि मां पापगदायुद्धे व्यवस्थितम् ॥ हिमवच्छिखराकारां प्रगृह्य महतीं गदाम् ५३ गदिनं कोऽयमां पापहंतुमुत्सहतेरिषुः ॥ न्यायतो युद्धं मानस्य देवेष्वपि पुरंदरः ५४ मावृथा गर्जको ते यशारदा भ्रमिवाजलम् ॥ दर्शयस्व बलं युद्धे यावत्तेऽद्या विद्यते ५५ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा पांडवाः सह संजयाः ॥ सर्वे संपूजयामासुस्तद्वचो विजिगीषवः ५६ उन्मत्तमिव मातंगं तलशब्देन मानवाः ॥ भूयः संहर्षयामासू राज नृदुर्योधनं नृपम् ५७ वृंहंति कुंजरास्तत्र हयाहेषांति चासकृत् ॥ शस्त्राणि संप्रदीप्यंते पांडवानां जयैषिणाम् ५८ ॥ इति श्रीमहाभारतेशल्यपर्वी तर्गतगदापर्वणि भीमसेनदुर्योधनसंवादे त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३३ ॥ ॥ संजय उवाच ॥ तस्मिन्पुद्गे महाराज सुसंवृते सुदारुणे ॥ उपविष्टेषु सर्वेषु पांडवेषु महात्मसु १ ततस्तालध्वजो रामस्तयोर्युद्ध उपस्थिते ॥ श्रुत्वा तच्छिष्ययो राजन्नाजगाम हलायुधः २ तं दृष्ट्वा परमप्रीताः पांडवाः सह केशवाः ॥ उपगम्योपसंगृह्य विधिवत्प्रत्यपूजयन् ३ पूजयित्वा तः पश्चादिदं वचनमब्रुवन् ॥ शिष्ययोः कौशलं युद्धे पश्य रामेति पार्थिव ४ अब्रवीच्च तदारामो दृष्ट्वा कृष्णं संपांडवम् ॥ दुर्योधनं च कौरव्यं गदापाणिमवस्थितम् ५ चत्वारिंशदहान्ययद्वेचमेनिःसृतस्य वै ॥ पुष्येण संप्रयातोऽस्मि श्रवणे पुनरागतः ६ शिष्ययोर्वै गदायुद्धं द्रष्टुकामोऽस्मि माधव ॥ ततस्तदा गदाहस्तौ दुर्योधनवृकोदरौ ७ युद्धभूमिं गतौ वीराबुभावे वरराजतुः ॥ ततो युधिष्ठिरो राजा परिष्वज्य हलायुधम् ८ स्वागतं कुशलं चार्मपर्यपृच्छद्यथा तथं ॥ कृष्णो चापि महेश्वासावभिवाद्य हलायुधम् ९

पक्रमोपसंहारयोर्विरोधो दुःसमाधेय इति चेत् सत्यं उपसंहारस्य निर्णीतार्थकत्वात् तदनुरोधेनोपक्रमस्य नेयत्वान्मघाविषयगदस्य स्यायमर्थः अत्र मघाशब्देन तत्सहचराः पितरो लक्ष्यं ते मघानक्षत्रं पितरो देवतेति श्रुतेरिति मघायां पितृसंबन्धित्वावधारणात् तेन युद्धे मृतानामुत्तमदेहप्रदानार्थं चंद्रस्तदापितृलोके संनिहितोऽभूदिति स्वर्गिणादिव्यदेहलाभश्चंद्राधीन इति शास्त्रप्रसिद्धं युद्धारंभस्तु मृगशीर्षे इति भोष्मपर्वणि निपुणतरमुपपादितं तत्र विस्मर्तव्यं ६ । ७ रराजतुः रेजतुः ८ । ९

१० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ ॥ इति शल्यां तर्गतगदापर्वणि नीलकंठीये भारतभावे दीपे चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३४ ॥ ॥ पूर्वमेवेति १ । २ । ३

सस्वजाते परिप्रीतौ प्रियमाणौ यशस्विनौ ॥ माद्रीपुत्रौ तथा शूरौ द्रौपद्याः पंचचात्मजाः १० अभिवाद्य स्थितारान्नरौ हिण्यं महाबलम् ॥ भीमसेनोऽथ बलवान्पुत्रस्तव जनाविप ११ तथैव चोद्यतगदौ पूजयामास तुर्वलम् ॥ स्वागतेन च ते तत्र प्रतिपूज्य समंततः १२ पश्य युद्धं महाबाहो इति ते राममब्रुवन् ॥ एवमुचुर्महात्मा नरौ हिण्यं नराधिपाः १३ परिष्वज्य तदारामः पांडवान सह संजयान् ॥ अपृच्छत्कुशलं सर्वानपार्थिवांश्चामितौ जसः १४ तथैव ते समासाद्य प्रच्छुस्तमना मयम् ॥ प्रत्यभ्यर्च्य हलीसर्वानक्षत्रियांश्च महात्मनः १५ कृत्वा कुशलं संयुक्तां संविदं च यथावयः ॥ जनार्दनं सात्यकिं च प्रेम्णा सपरिष्वजे १६ मूर्ध्नि चैतावुपाग्राय कुशलं पर्यपृच्छत ॥ तौ च तं विधिवद्वाजन् पूजयामास तुर्गुरुम् १७ ब्रह्माणमिव देवेश मिद्रोपेद्रौ मुदाऽन्वितौ ॥ ततोऽब्रवीद्धर्मसुतौ रौहिणेयमरिदमम् १८ इदं भ्रात्रोर्महायुद्धं पश्य रामेति भारत ॥ तेषां मध्ये महाबाहुः श्रीमान् केशवपूर्वजः १९ न्यविशत्परमप्रीतः पूज्यमानो महारथैः ॥ सबभौराजमध्यस्थो नीलवासाः सितप्रभः २० दिवी वनक्षत्रगणैः परिकीर्णो निशाकरः ॥ ततस्तयोः संनिपातस्तु मुलोलोमहर्षणः २१ आसीदंतकरो राजन् वैरस्य तव पुत्रयोः २२ ॥ इति श्रीमहाभारतेशल्यपर्वी तर्गतगदापर्वणि बलदेवागमने चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३४ ॥ ॥ जनमेजय उवाच ॥ पूर्वमेव यदारामस्तस्मिन्पुद्गे उपस्थिते ॥ आमंत्र्य केशवं यातो वृष्णिभिः सहितः प्रभुः १ साहाय्यं धार्तराष्ट्रस्य न च कर्ताऽस्मि केशव ॥ न चैव पांडुपुत्राणां गमिष्यामि यथागतम् २ एवमुक्त्वा तदारामो यातः क्षत्रनिबर्हणः ॥ तस्य चागमनं भूयो ब्रह्मन् शंसि तुमर्हसि ३ आख्याहि मे विस्तरशः कथं राम उपस्थितः ॥ कथं च दृष्टवान्युद्धं कुशलो ह्यसि सत्तम ४ ॥ वैशंपायन उवाच ॥ उपप्लव्ये निविष्टेषु पांडवेषु महात्मसु ॥ प्रेषितो घृतराष्ट्रस्य समीपं मधुसूदनः ५ शमं प्रति महाबाहो हितार्थं सर्वदेहिनाम् ॥ सगत्वा हास्तिनपुरं घृतराष्ट्रं समेत्य च ६ उक्तवान्वचनं तथ्यं हितं चैव विशेषतः ॥ न च तत्कृतवान् राजायथाऽऽख्यातं हितपुरा ७ अनवाप्य शमं तत्र कृष्णः पुरुषसत्तमः ॥ आगच्छत महाबाहुरुपप्लव्यं जनाविप ८ ततः प्रत्यागतः कृष्णो धार्तराष्ट्रं विसर्जितः ॥ अक्रियायां न व्याघ्रपांडवानिदमब्रवीत् ९ न कुर्वति वचोमहं कुरुवः कालनोदिताः ॥ निर्गच्छध्वं पांडवेयाः पुष्येण सहिता मया १० ततो विभज्यमानेषु बलेषु बलिनां वरः ॥ प्रोवाच भ्रातरं कृष्णं रौहिणेयो महामनाः ११ तेषामपि महाबाहो साहाय्यं मधुसूदन ॥ क्रियतामिति तत्कृष्णो नास्य चक्रे वचस्तदा १२ ततो मन्युपरीतात्मा जगाम यदुनंदनः ॥ तीर्थयात्रां हलधरः सरस्वत्यां महायशाः १३ मैत्रनक्षत्रयोगे स्म सहितः सर्वयादवैः ॥ आश्रयामास भोजस्तु दुर्योधनमरिदमः १४ युयुधानेन सहितो वासुदेवस्तु पांडवान् ॥ रौहिणेये गतेश्वरे पुष्येण मधुसूदनः १५ पांडवेयान् पुरस्कृत्य ययावभिमुखः कुरुन् ॥ गच्छन्नेव पथि स्थस्तुरामः प्रेष्यानुवाच ह १६

४ । ५ । ६ । ७ । ८ अक्रियायां संबिकार्यानिष्पत्ती ९ । १० । ११ । १२ । १३ मैत्रनक्षत्रयोगे अनुराधायां भोजः कृतवर्मा १४ पुष्येण हि पांडवेभ्यः प्रयाणमनुराधातस्तीर्थयात्रार्थं भीतिविवेकः १५ । १६

१०। १८। १९। २०। २१। २२। २३। २४। २५। २६। २७। २८। २९। ३०। ३१। ३२ विपणिः पण्यवीथिका आपणाः हटाः पण्यानि विक्रेयद्रव्यानि ३१। ३४। ३५

संभारांस्तीर्थयात्रायां सर्वोपकरणानि च ॥ आनयध्वं द्वारकायामग्नीन्वैयाजकांस्तथा १७ सुवर्णरजतचैव धेनूवासांसिवाजिनः ॥ कुंजरांश्च रथांश्चैव खरोऽंवाहनानि च १८ क्षिप्रमानीयतां सर्वतीर्थहेतोः परिच्छदम् ॥ प्रतिस्रोतः सरस्वत्यागच्छध्वं शीघ्रगामिनः १९ ऋत्विजश्चानयध्वं शतशश्च द्विजर्षभान् ॥ एवं सन्दिश्य तु प्रेप्यान्बलदेवो महाबलः २० तीर्थयात्रायौराजन्कुरूणां वैशसेतदा ॥ सरस्वतीं प्रतिस्रोतः समंतादभिजग्मिवान् २१ ऋत्विग्भिश्च सुहृद्भिश्च तथाऽन्यैर्द्विजसत्तमैः ॥ रथैर्जगैस्तथाऽश्वैश्च प्रेप्यैश्च भरतर्षभ २२ गोखरोऽप्रयुक्तैश्च यानैश्च बहुभिर्वृतः ॥ श्रान्तानां क्वांतवपुषां शिशूनां विपुलायुषाम् २३ देशे देशे तु देयानि दानानि विविधानि च ॥ अर्चयै चार्थिनां राजन्कृत्तानि बहुशस्तथा २४ तानियानीह देशेषु प्रतीक्षंति स्म भारत ॥ बुभुक्षितानामर्थयकृत्तमन्त्रं समंततः २५ यो यो यत्र द्विजो भोज्यं भोजुं कामयते तदा ॥ तस्य तस्य तु तत्रैव मुपजहुस्तदा नृप २६ तत्र तत्र स्थिताराजन् रौहिणेयस्य शासनात् ॥ भक्ष्यपेयस्य कुर्वीत राशींस्तत्र समंततः २७ वासांसि च महार्हाणि पर्यंकास्तर्णानि च ॥ पूजार्थं तत्र कृत्तानि विप्राणां सुखमिच्छताम् २८ यत्र यः स्वदत्ते विप्रः क्षत्रियो वाऽपि भारत ॥ तत्र तत्र तु तस्यैव सर्वकृत्तमदृश्यत २९ यथा सुखं जनः सर्वो याति तिष्ठति वै तदा ॥ यातुकामस्य यानानि पानानि दृषितस्य च ३० बुभुक्षितस्य चान्नानि स्वादूनि भरतर्षभ ॥ उपजहुर्नरास्तत्र वस्त्राण्याभरणानि च ३१ संपंथाः प्रवभौराजन् सर्वस्यैव सुखावहः ॥ स्वर्गोपमस्तदा वीरनराणां तत्र गच्छताम् ३२ नित्यप्रमुदितोपेतः स्वादुभक्ष्यः शुभान्वितः ॥ विपण्यापणपण्यानां नानाजनशतैर्वृतः ॥ नानाहुमलतोपेतो नानारत्नविभूषितः ३३ ततो मदात्मानियमे स्थितात्मा पुण्येषु तीर्थेषु वसूनि राजन् ॥ ददौ द्विजेभ्यः क्रतुदक्षिणांश्च यदुप्रवीरो हलभृत्प्रतीतः ३४ दोग्ध्रींश्च धेनूश्च सहस्रशो वै सुवाससः कांचनवद्धशृंगीः ॥ हयांश्च नानाविधदेशजातान् यानानि दासांश्च शुभान् द्विजेभ्यः ३५ रत्नानि मुक्तामणिविदुमंचाप्यग्र्यं सुवर्णं रजतं सुशुद्धम् ॥ अयस्मयंताम्रमयं च भांडं ददौ द्विजातिप्रवरे पुरामः ३६ एवं सवितं प्रददौ महात्मा सरस्वतीतीर्थवरेषु मूरि ॥ ययौ क्रमेणाप्रतिमप्रभावस्ततः कुरुक्षेत्रमुदारवृत्तिः ३७ ॥ जनमेजय उवाच ॥ सारस्वतानां तीर्थानां गुणोत्पत्तिवदस्वमे ॥ फलं च द्विपदांश्चैव कर्मनिर्णयं च ३८ यथाक्रमेण भगवंस्तीर्थानामनुपूर्वशः ॥ ब्रह्मन् ब्रह्मविदांश्चैव परं कौतूहलं हि मे ३९ ॥ वैशंपायन उवाच ॥ तीर्थानां च फलं राजन् गुणोत्पत्तिं च सर्वशः ॥ मयोच्यमानं वै पुण्यं शृणु राजेन्द्र कृत्स्नशः ४० पूर्वमहाराज यदुप्रवीरः ऋत्विग् सुहृद्भिः प्रगणैश्च सार्धम् ॥ पुण्यं प्रभासं समुपाजगाम यत्रोदुराडश्चक्ष्मणां क्रिश्यमानः ४१ विमुक्तशापः पुनराप्यते जः सर्वजगद्भासयते नरेन्द्र ॥ एवं तु तीर्थं प्रवरं पृथिव्यां प्रभासनात् तस्य ततः प्रभासः ४२

३६। ३७ गुणान्तरमणीयत्वादीन् उत्पत्तिं संभवं कर्मनिर्णयं तीर्थयात्राविधिसिद्धिं ३८ यथाक्रमेण तीर्थक्रमोपेक्षया अनुपूर्वशः गुणोत्पत्त्यादेः क्रमोपेक्षया ३९। ४०। ४१ प्रभासः प्रभासत्वं ४२

४३। ४४। ४५। ४६। ४७। ४८। ४९। ५०। ५१। ५२। ५३। ५४। ५५। ५६ विरोचन हेविशेषेण रोचमानं त्वां माशप्स्येत वरोचनां पथाऽहं शापेन गहरा

॥ जनमेजय उवाच ॥ कथं तु भगवान्सोमो यक्ष्मणा समगृह्यत ॥ कथं च तीर्थप्रवरे तस्मिंश्चंद्रोन्वमज्जत ४३ कथमाहुत्य तस्मिंस्तु पुनराप्यायितः शशी ॥ एतन्मे सर्वमाचक्ष्वे स्तरेण महा मुने ४४ ॥ वैशंपायन उवाच ॥ दक्षस्य तनयास्तात प्रादुरासन्विशांपते ॥ सप्तविंशतिं कन्यादक्षः सोमाय वै ददौ ४५ नक्षत्रयोगनिरताः संख्यानार्थं च ताऽभवन् ॥ पत्न्यो वै तस्य राजेन्द्र सोमस्य शुभकर्मणः ४६ तास्तु सर्वा विशालाक्ष्योरूपेणाप्रतिमाभूवुः ॥ अत्यरिच्य ततासां तुरोहिणीरूपसंपदा ४७ ततस्तस्यां स भगवान्प्रीतिं चक्रे निशाकरः ॥ साऽस्य हृद्यावभूवाथ तस्मात्तां बुभुजे सदा ४८ पुरा हि सोमो राजेन्द्रो रोहिण्यामवसत्परम् ॥ ततस्ताः कुपिताः सर्वानक्षत्राख्यामहात्मनः ४९ तां गत्वा पितरं प्राहुः प्रजापतिमतं द्रिताः ॥ सोमो वसतिनास्मासुरोहिणीं भजते सदा ५० तावयं सहिताः सर्वास्त्वत्सकाशे प्रजेश्वर ॥ वत्स्यामो नियताहारास्तपश्चरणतत्पराः ५१ श्रुत्वा तासां तु वचनं दक्षः सोममथाब्रवीत् ॥ समंवर्तस्व भार्यासुमात्वाऽधर्मो महान्स्पृशेत् ५२ तास्तु सर्वाऽब्रवीदक्षो गच्छध्वं शशिर्नोऽतिकम् ॥ समंवत्स्यति सर्वासु चंद्रमाममशासनात् ५३ विसृष्टास्तास्तथा जग्मुः शीतां शुभवनंतदा ॥ तथाऽपि सोमो भगवान्पुनरेव महीपते ५४ रोहिणीं निवसत्येव प्रीयमाणो मुहुर्मुहुः ॥ ततस्ताः सहिताः सर्वाभूयः पितरमब्रुवन् ५५ तव शुश्रूषणे युक्ता वत्स्यामो हितवांतिके ॥ सोमो वसतिनास्मासु नाकरोद्धचनंतव ५६ तासां तद्वचनं श्रुत्वा दक्षः सोममथाब्रवीत् ॥ समंवर्तस्व भार्यासुमात्वाऽशप्स्ये विरोचन ५७ अनादृत्य तु तद्वाक्यं दक्षस्य भगवान् शशी ॥ रोहिण्यां सार्धमवसत तस्ताः कुपिताः पुनः ५८ गत्वा च पितरं प्राहुः प्रणम्य शिरसा तदा ॥ सोमो वसतिनास्मासु तस्मान्नः शरणं भव ५९ रोहिण्यामेव भगवान्सदा वसति चंद्रमाः ॥ न त्वद्वचो गणयति नास्मासु स्नेहमिच्छति ६० तस्मान्नस्त्रा हि सर्वा वै यथानः सोम आविशेत् ॥ तच्छ्रुत्वा भगवान् कुद्धो यक्ष्माणं पृथिवीपते ६१ ससर्ज रोषात् सोमाय स चोडुपतिमा विशत् ॥ स यक्ष्मणाऽभिभूतात्मा क्षीयता हरहः शशी ॥ ६२ यत्नं चाप्यकरोद्राजन् मोक्षार्थं तस्य यक्ष्मणः ॥ इष्टेष्टिभिर्महाराज विविधाभिर्निशाकरः ६३ न चासुच्यत शापाद्वै क्षयं चैवाभ्यगच्छत ॥ क्षीयमाणे ततः सोमे ओषध्यो न प्रजज्ञिरे ६४ निरास्वाद रसाः सर्वा हतवीर्याश्च सर्वशः ॥ ओषधीनां क्षये जाते प्राणिनामपि संक्षयः ६५ कृशाश्चासन् प्रजाः सर्वाः क्षीयमाणे निशाकरे ॥ ततो देवाः समागम्य सोमं मुहुर्महीपते ६६ किमिदं भवतोरूपमीदृशं न प्रकाशते ॥ कारणं ब्रूहि नः सर्वे येनेदं तेमहद्भयम् ६७ श्रुत्वा तु वचनं ततो विधास्यामस्ततो वयम् ॥ एवमुक्तः प्रत्युवाच सर्वास्तान् शशलक्षणः ६८ शापस्य लक्षणं चैव यक्ष्माणं च तथाऽऽत्मनः ॥ देवास्तथावचः श्रुत्वा गत्वा दक्षमथाब्रुवन् ६९

मितथायतस्वेत्यर्थः ५७। ५८। ५९। ६०। ६१। ६२। ६३। ६४। ६५। ६६। ६७। ६८ शापस्य लक्षणं कारणं ६९

३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४ । ४५ । ४६ । ४७ । ४८ । ४९ । ५० । ५१ । ५२ । ५३ । ५४ ॥ इतिशल्यांतर्गतगदापर्वणिनीलकण्ठीये मारतभावदीपेष्टत्रिशोऽध्यायः ॥ ३६ ॥

आविग्रं त्रिदिवं सर्वकारणं च न बुध्यते ॥ ततः सुतुमुलं शब्दं शुश्रावाथ बृहस्पतिः ३८ श्रुत्वा चैवाब्रवीत्सर्वान् देवान् देवपुरोहितः ॥ त्रितस्य वतर्तते यज्ञस्तत्र गच्छामहे सु
राः ३९ सहिकुद्धः सृजेदन्यान् देवानपि महातपाः ॥ तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य सहिताः सर्वदेवताः ४० प्रययुस्तत्र यत्रासौ त्रितयज्ञः प्रवर्तते ॥ ते तत्र गत्वा विबुधास्तं कृपं
यत्र सन्नितः ४१ ददृशुस्तं महात्मानं दीक्षितं यज्ञकर्मसु ॥ दृष्ट्वा चैनं महात्मानं श्रिया परमया युतम् ४२ उचुश्चैनं महाभागं प्राप्ता भागार्थिनो वयम् ॥ अथाब्रवीदपि देवा
न्पश्य ध्वं मां दिवौकसः ४३ अस्मिन् प्रतिभये कूपे निमग्नं नष्टचेतसम् ॥ ततस्त्रितो महाराज भागांस्तेषां यथाविधि ४४ मंत्रयुक्तान्समददत्ते च प्रीतास्तदाऽभवन् ॥ त
तो यथाविधि प्राप्ता भागान् प्राप्य दिवौकसः ४५ प्रीतात्मानो ददुस्तस्मै वरान्यान् मनसेच्छति ॥ स तु ववेरं देवांस्तु मर्हथ मामितः ४६ यश्चेहो पस्पृशेत्कूपे स सोमप
गतिलभेत् ॥ तत्र चोर्मि मतीराजनुत्पपात सरस्वती ४७ तयोक्षितः समुत्स्थौ पूजयंश्चिदिवौकसः ॥ तथेति चोक्ता विबुधा जग्मुराजन्यथागताः ४८ त्रितश्चाभ्या
गमत्प्रीतः स्वमेवनिलयंतदा ॥ रुद्धस्तु स समासाद्य तावृषीभ्रातरौ तदा ४९ उवाच परुषं वाक्यं शशाप च महातपाः ॥ पशुलुब्धौ युवांस्मान्मांसुः सृज्य प्रधावितौ ५०
तस्माद्दृका कृतीरौ द्रौ दंष्ट्रिणावभितश्चरौ ॥ भवितारौ मया शतौ पापेनानेन कर्मणा ५१ प्रसवश्चैव युवयोर्गोलांगूलक्ष्वानराः ॥ इत्युक्तेन तदा तेन क्षणादेव विशांपते ५२
तथाभूता वदृश्येतां वचनात्सत्यवादिनः ॥ तत्राप्यमितविक्रांतः स्पृष्ट्वा तोयं हलायुधः ५३ दत्त्वा च विविधान् दायान् पूजयित्वा च वैद्विजान् ॥ उदपानं च तं वीक्ष्य प्रश
स्य च पुनः पुनः ॥ नदी गतमदीनात्मा प्राप्नोति निश्चयं तदा ५४ ॥ इति श्रीमहाभारतेशल्यपर्वतर्गतगदापर्वणिबलदेवती० त्रितारख्यानेषट्त्रिशोऽध्यायः ॥ ३६ ॥
॥ वैशंपायन उवाच ॥ ततो विनशनं राजन जगामाथ हलायुधः ॥ शृङ्गाभीरान् प्रतिद्वेषाद्यत्र नष्टा सरस्वती १ तस्मानुक्लष्यो नित्यं प्रादुर्विनशनेति च ॥ यत्राप्युपस्पृ
श्य बलः सरस्वत्यां महाबलः २ सुभूमिकं ततोऽगच्छत्सरस्वत्यास्तटे वरे ॥ तत्र चाप्सरसः शुभ्रानित्यकालमंतर्द्रिताः ३ क्रीडाभिर्विमलाभिश्च क्रीडंति विमलाननाः ॥
तत्र देवाः संगंधर्वा मासिमासि जनेश्वर ४ अभिगच्छंति ततीर्थं पुण्यं ब्राह्मणसेवितम् ॥ तत्रादृश्यंतं गंधर्वास्तथैवाप्सरसांगणाः ५ समेत्य सहिताराजन्यथा प्राप्तं यथा सु
खम् ॥ तत्र मोदंति देवाश्च पितरश्च स वीरुधः ६ पुण्यैः पुण्यैः सदा दिव्यैः कीर्यमाणाः पुनः पुनः ॥ आक्रीडभूभिः साराजंस्तासामप्सरसां शुभा ७ सुभूमिकेति विख्याता
सरस्वत्यास्तटे वरे ॥ तत्र स्नात्वा च दत्त्वा च वसुविप्राय माधवः ८ श्रुत्वा गीतं च तद्विव्यं वादित्राणां च निःस्वनम् ॥ छायाश्च विपुला दृष्ट्वा देवगंधर्वरक्षसाम् ९ गंधर्वाणां तत्
स्तीर्थं मागच्छद्रोहिणीसुतः ॥ विश्वावसुमुखास्तत्र गंधर्वास्तपसाऽन्विताः १० नृत्यवादित्रगीतं च कुर्वन्ति सुमनोरमम् ॥ तत्र दत्त्वा हलधरो विप्रेभ्यो विविधं वसु ११ अ
जाविकं गोखरोऽं सुवर्णं रजतं तथा ॥ भोजयित्वा द्विजान्कामैः संतर्प्य च महाधनैः १२

तत इति १ । २ शुभ्राः शुचयः ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२

१३ । १४ । १५ । १६ कालज्ञानं प्रतिकालाज्ञानार्थं १७ । १८ । १९ शंखशंखनामानं २० नगं वृक्षं २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२

प्रययौ सहितौ विप्रेः स्तूयमानश्च माधवः ॥ तस्माद्गंधर्वतीर्थाच्च महाबाहुरारिंदमः १३ गर्गस्रोतो महातीर्थं माजगामैककुंडली ॥ तत्र गर्गेण वृद्धेन तपसा भावितात्मना
१४ कालज्ञानगतिश्चैव ज्योतिषां च व्यतिक्रमः ॥ उत्पातादारुणाश्चैव शुभाश्च जनमेजय १५ सरस्वत्याः शुभे तीर्थे विदितवै महात्मना ॥ तस्य नाम्ना च ततीर्थं गर्गस्रोत
इति स्मृतम् १६ तत्र गर्गं महाभागं ऋषयः सुव्रतानृप ॥ उपासां च किरे नित्यं कालज्ञानं प्रतिप्रभो १७ तत्र गत्वा महाराज बलः श्वेतानुलेपनः ॥ विधिवद्विधनं दत्त्वा मुनी
नां भावितात्मनाम् १८ उच्चावचांस्तथाभक्ष्यान् विप्रेभ्यो विप्रदाय सः ॥ नीलवासास्तदा गच्छच्छंखतीर्थं महायशाः १९ तत्रापश्यन् महाशंखं महामेरुमिवोच्छ्रितम् ॥
श्वेतपर्वतसंकाशं ऋषिसंघैर्निषेवितम् २० सरस्वत्यास्तटे जातं नगं तालध्वजो बली ॥ यक्षा विद्याधराश्चैव राक्षसाश्चामितौ जसः २१ पिशाचाश्चामितबलाय त्रासि
द्धाः सहस्रशः ॥ ते सर्वे ह्यशनं त्यक्त्वा फलं तस्य वनस्पतेः २२ व्रतैश्च नियमैश्चैव काले काले स्मभुंजते ॥ प्राप्तैश्च नियमैस्तैस्तैर्विचरंतः पृथक् पृथक् २३ अदृश्यमाना मनु
जैर्व्यचरन्पुरुषर्षभ ॥ एवं ख्यातो नरव्याघ्रलोके स्मिन् स वनस्पतिः २४ ततस्तीर्थं सरस्वत्याः पावनं लोकविश्रुतम् ॥ तस्मिन् श्वयदुशादूलोदत्वा तीर्थे पयस्विनीः २५
ताम्रायसानिभां डानि वस्त्राणि विविधानि च ॥ पूजयित्वा द्विजांश्चैव पूजितश्च तपोधनैः २६ पुण्यं द्वैतवनं राजन्नाजगाम हलायुधः ॥ तत्र गत्वा मुनीन् दृष्ट्वा नानावेषध
रान्बलः २७ आहृत्य सलिले चापि पूजयामास वैद्विजान् ॥ तथैव दत्त्वा विप्रेभ्यः परिभोगान्सुपुष्कलान् २८ ततः प्रायादलोराज नदाक्षिणेन सरस्वतीम् ॥ गत्वा चैवं
महाबाहुर्नातिदूरे महायशाः २९ धर्मात्माना गंधर्वानंतीर्थं मागमदच्युतः ॥ यत्र पन्नगराजस्य वासुकेः सन्निवेशनम् ३० महाशुतेर्महाराज बहुभिः पन्नगैर्वृतम् ॥
ऋषीणां हि सहस्राणितत्र नित्यं चतुर्दश ३१ यत्र देवाः समागम्य वासुकिं पन्नगोत्तमम् ॥ सर्वपन्नगराजानमभ्यर्षिचन्यथाविधि ३२ पन्नगेभ्यो भयंतत्र विद्यते न स्मपौ
रव ॥ तत्रापि विधिवदत्त्वा विप्रेभ्यो रत्नसंचयान् ३३ प्रायात्प्राचीं दिशंतत्र तत्र तीर्थान्यनेकशः ॥ सहस्रशतसंख्यानि प्रथितानि पदे पदे ३४ आहृत्य तत्र तीर्थेषु यथो
क्तं तत्र चर्षिभिः ॥ कृत्वोपवासनियमं दत्त्वा दानानि सर्वशः ३५ अभिवाद्य मुनींस्तान् वै तत्र तीर्थनिवासिनः ॥ उद्दिष्टमार्गः प्रययौ यत्र भूयः सरस्वती ३६ प्राङ्मुखं वै
निवृत्ते वृष्टिर्वातहता यथा ॥ ऋषीणानि मिषेयाणामवेक्षार्थं महात्मनाम् ३७ निवृत्तांतां सरिच्छ्रेष्ठां तत्र दृष्ट्वा तुलांगली ॥ बभूव विस्मितो राजन्बलः श्वेतानुलेपनः
३८ ॥ जनमेजय उवाच ॥ कस्मात्सरस्वती ब्रह्मनिवृत्ता प्राङ्मुखी भवत् ॥ व्याख्यातमेतदिच्छामि सर्वमध्वर्युसत्तम ३९ कस्मिंश्चित्कारणे तत्र विस्मितो यदुनं
दनः ॥ निवृत्ताहेतुना केन कथमेव सरिद्धरा ४० ॥ वैशंपायन उवाच ॥ पूर्वकृतयुगे राजन्नेमिषेयास्तपस्विनः ॥ वर्तमाने सुविपुले सत्रे द्वादशवार्षिके ४१

३३ । ३४ । ३५ । ३६ अज्ञेयार्थेऽपि सिद्ध्यर्थम् ३७ । ३८ इच्छामि श्रोतुमिति शेषः ३९ ४० । ४१

४२ । ४३ । ४४ । ४५ । ४६ । ४७ । ४८ । ४९ । ५० । ५१ पञ्चोपवीतैः यज्ञसूत्रैः तीर्थत्रेताग्नीनामुत्तरभागं तीर्थत्वेन श्रौते प्रसिद्धं निर्निमाय निर्मायेत्यर्थः ५२ निराशं सरस्वतीजललाभे

ऋषयो बहवो राजंस्तत्सत्रमभिपेदिरे ॥ उपित्वा च महाभागास्तस्मिन्सत्रे यथाविधि ४२ निवृत्ते नैमिषे ये सत्रे द्वादशवार्षिके ॥ आजगमुर्ऋषयस्तत्र बहवस्तीर्थकार
णात् ४३ ऋषीणां बहुलत्वात्तु परस्वत्याविशं पते ॥ तीर्थानि नगरायंते कूलैर्वेदक्षिणे तदा ४४ समंतपंचकं यावत्तावत्तद्विजसत्तमाः ॥ तीर्थलोभात्त्रव्याघ्रनद्यास्ती
रंसमाश्रिताः ४५ जुह्वांतत्र तेषां तु मुनीनां भावितात्मनाम् ॥ स्वाध्यायेनातिमहता बभूवुः पूरितादिशः ४६ अग्निहोत्रैस्ततस्तेषां क्रियमाणैर्महात्मनाम् ॥ अ
शोभत सरिच्छ्रेष्ठा दीप्यमानैः समंततः ४७ वालखिल्यामहाराज अश्मकुट्टाश्च तापसाः ॥ दंतो लूखलिनश्चान्ये प्रसंख्यानास्तथापरे ४८ वायुमक्षाजलाहाराः पर्ण
भक्षाश्च तापसाः ॥ भानानियमयुक्ताश्च तथा स्थंडिलशायिनः ४९ आसन् नैमुनयस्तत्र सरस्वत्याः सभापतः ॥ शोभयंतः सरिच्छ्रेष्ठांगामिव दिवौकसः ५० शतश
श्च समापेतुर्ऋषयः सत्रयाजिनः ॥ तेष्वकाशं न ददधुः सरस्वत्यामहाव्रताः ५१ ततो यज्ञोपवीतैस्ते तत्तीर्थं निर्निमाय वै ॥ जुहुवुश्चाग्निहोत्रांश्च चक्रुश्च विविधाः क्रियाः
५२ ततस्तद्विषयं निराशं चिंतयान्वितम् ॥ दर्शयामास राजेन्द्र तेषामर्थं सरस्वती ५३ ततः कुंजान् बहून्कृत्वा सन्निवृत्ता सरस्वती ॥ ऋषीणां पुण्यतपसां कारु
ण्याज्जनमेजयः ५४ ततो निवृत्त्य राजेन्द्र तेषामर्थं सरस्वती ॥ भूयः प्रतीच्य भिमुखी प्रसुप्ता वसरिद्धरा ५५ अमोघागमनं कृत्वा तेषां भूयो व्रजाम्यहम् ॥ इत्यहुतं म
हच्च केतवराजन्महानदी ५६ एवं कुंजो राजवने नैमिषीय इति स्मृतः ॥ कुरुश्रेष्ठ कुरुक्षेत्रे कुरुष्व महतीं क्रियाम् ५७ तत्र कुंजान् बहून् दृष्ट्वा निवृत्तां च सरस्वतीम् ॥
बभूव विस्मयस्तत्र रामस्याथ महात्मनः ५८ उपस्पृश्य तु तत्रापि विधिवद्यदुनंदनः ॥ दत्त्वा दायान् द्विजातिभ्यो भांडानि विविधानि च ५९ भक्ष्यं भोज्यं च विविधं ब्रा
ह्मणेभ्यः प्रदाय च ॥ ततः प्रायाद्वलोराजन् पूज्यमानो द्विजातिभिः ६० सरस्वती तीर्थवरं नाना द्विजगणायुतम् ॥ बदरे गुदकाश्मर्यप्लक्षाश्च तथैर्भीतकैः ६१ कंको
लैश्च पलाशैश्च वरीरैः पीलुभिस्तथा ॥ सरस्वती तीर्थरुहैस्त रुभिर्विविधैस्तथा ६२ कर्षकवरैश्चैव बिल्वैराप्रातकैस्तथा ॥ अतिमुक्तकण्ठैश्च पारिजातैश्च शोभितम्
६३ कदलीवनमृगिष्ठं दृष्ट्वा तं मनोहरम् ॥ वाय्वंबुफलपर्णादैर्दंतो लूखलैरपि ६४ तथाऽश्मकुट्टैर्वानेयैर्मुनिभिर्बहुभिर्वृतम् ॥ स्वाध्यायघोषसंघुष्टं मृगयथ शता
कुलम् ६५ अहिं सैर्धर्मपरमैर्नृभिरत्यर्थं सेवितम् ॥ सप्तसारस्वतं तीर्थं माजगाम हलायुधः ॥ यत्र मंजुकः सिद्धस्तपस्तेपे महा मुनिः ६६ ॥ इति श्री महाभारते
शल्यपर्वोत्तर्गतगदापर्वणि बलदेव तीर्थं ० सारस्वतोपाख्याने सप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३७ ॥ ॥ ३८ ॥ ॥ जनमेजय उवाच ॥ सप्तसारस्वतं कस्मात्कथं
कणको मुनिः ॥ कथं सिद्धः स भगवान् कश्चास्य नियमोऽभवत् १

इत्यर्थः ५१ कुंजान् आत्मनो वासस्थानानि तीर्थविशेषानि
त्यर्थः ५४ । ५५ । ५६ । ५७ । ५८ । ५९ । ६० । ६१ । ६२ । ६३ । ६४ । ६५ । ६६ ॥ इति शल्यांतर्गतगदापर्वणि नीलकण्ठीये भारतभाष्ये सप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३७ ॥ सप्तेति १

२ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ सरमरुः स्मृतवन्तः १७ । १८ । १९ गन्धेयुगयदेशेषु २० । २१ । २२ । २३

कस्य वंशे समुत्पन्नः किंचार्थं तद्विजोत्तम ॥ एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं विधिवद्विजसत्तम २ वैशंपायन उवाच ॥ राजन् सप्तसरस्वत्यो याभिर्व्याप्तमिदं जगत् ॥ आहूता व
लवद्विहितत्र तत्र सरस्वती ३ सुप्रभाकां च नाक्षी च विशाला च मनोरमा ॥ सरस्वती चौघवती सुरेणुर्विमलोदका ४ पितामहस्य महतो वर्तमाने महामखे ॥ वितते
यज्ञवाटे च संसिद्धे बुद्धिजातिषु ५ पुण्याहघोषैर्विमलैर्वेदानां निनदैस्तथा ॥ देवेषु चैव व्यष्टेषु तस्मिन् न्यज्ञाविधौ तदा ६ तत्र चैव महाराज दीक्षिते प्रपितामहे ॥ यजत
स्तस्य सत्रेण सर्वकामसमृद्धिना ७ मनसा चिंतिता ह्यर्था धर्मार्थकुशलैस्तदा ॥ उपतिष्ठंति राजेन्द्र द्विजातीस्तत्र तत्रह ८ जगुश्च तत्र गंधर्वान् नृत्तुश्चाप्सरोगणाः ॥ वादित्रा
णि च दिव्यानि वादयामासुरंजसा ९ तस्य यज्ञस्य संपत्त्या तु तुष्टुर्देवता अपि ॥ विस्मयं परमं जग्मुः किमुमानुषयो नयः १० वर्तमाने तथा यज्ञेषु पृथक्स्थे पितामहे ॥ अ
ब्रुवन् ऋषयो राजन्नायं यज्ञो महागुणः ११ न दृश्यते सरिच्छ्रेष्ठा यस्मादिह सरस्वती ॥ तच्छ्रुत्वा भगवान् प्रीतः सस्माराथ सरस्वतीम् १२ पितामहे न यजता आहूता पुष्करे
षु वै ॥ सुप्रभानाम राजेन्द्र नाम्ना तत्र सरस्वती १३ तां दृष्ट्वा मुनयस्तुष्टास्त्वरायुक्तां सरस्वतीम् ॥ पितामहं मानयंतीं कृतुं ते बहूमे निरे १४ एवमेपा सरिच्छ्रेष्ठा पुष्करेषु
सरस्वती ॥ पितामहार्थं संभूता तुष्टुर्थं च मनीषिणाम् १५ नैमिषे मुनयो राजन् समागम्य समासते ॥ तत्र चित्राः कथाह्या सखेदं प्रतिजनेश्वर १६ यत्र ते मनुयो ह्या
सन्नाना स्वाध्यायवेदिनः ॥ ते समागम्य मुनयः सस्मरुर्व सरस्वतीम् १७ सा तु ध्याता महाराज ऋषिभिः सत्रयाजिभिः ॥ समागतानां राजेन्द्र सहायार्थं महात्मनाम् १८
आजगाम महाभागा तत्र पुण्या सरस्वती ॥ नैमिषे कां च नाक्षी तु मुनीनां सत्रयाजिनाम् १९ आगता सरितां श्रेष्ठा तत्र भारत पूजिता ॥ गयस्य यजमानस्य गयेष्वे
व महाक्रतुम् २० आहूता सरितां श्रेष्ठा गयस्य ज्ञे सरस्वती ॥ विशाला तु गयस्याहुर्ऋषयः संशितव्रताः २१ सरिः सा हिमवत्पाश्चात्प्रिहृता शीघ्रगामिनी ॥ औदालके
स्तथा यज्ञे यजतस्तस्य भारत २२ समेते सर्वतः स्फीते मुनीनां मंडले तदा ॥ उत्तरे कोसलाभागे पुण्ये राजन्महात्मनः २३ उदालकेन यजता पूर्वध्याता सरस्वती ॥
आजगाम सरिच्छ्रेष्ठा तं देशं मुनिकारणात् २४ पूज्यमाना मुनिगणैर्वल्कलाजिनसंवृतैः ॥ मनोरमेऽतिविख्याता सा हितैर्मनसा कृता २५ सुरेणुर्ऋषभे द्वीपे पुण्ये राज
र्षिसेविते ॥ कुरोश्च यजमानस्य कुरुक्षेत्रे महात्मनः २६ आजगाम महाभागा सरिच्छ्रेष्ठा सरस्वती ॥ ओघवत्यपि राजेन्द्र वसिष्ठेन महात्मना २७ समाहूता कुरु
क्षेत्रे दिव्यतोया सरस्वती ॥ दक्षेण यजता चापि गंगाद्वारे सरस्वती २८ सुरेणुरिति विख्याता प्रसुता शीघ्रगामिनी ॥ विमलोदा भगवती ब्रह्मणाय जता पुनः
२९ समाहूता ययौ तत्र पुण्ये ह्येव तोगिरौ ॥ एकीभूतास्ततस्तास्तु तस्मिंस्तीर्थे समागताः ३०

१४ । १५ सुरेणुदेशेषु धीयः पितृयापि पंचमेस्थाने कीर्त्यते श्लोकानां पौर्वापर्यं वा विज्ञेयम् २६ । २७ । २८ । २९ । ३०

३१ । ३२ । ३३ स्नायंतीस्नाती ३४ । ३५ । ३६ मरुतां प्राणवायूनामेकोनपंचाशता एतेषां तपसामरुतोऽदित्यामुत्पन्ना इति कल्पांतरविषयोऽयमर्थः ३७ इदमत्यद्भुतराजान्नित्यस्य तात्पर्ययोगेन सिद्धस्य कायस्य परिणामांतरं हासवृद्ध्यादिकं न जायतेऽतस्तत्र प्रविष्टोऽन्नरसोऽपरिणममाण एव देहाभिः सरति तद्वशात् आत्मनः सिद्धकायत्वं मत्वा मं कणको गवैर्नृत्यतित देवक्षयशून्यत्वं देहस्य सप्तसारस्वतं तीर्थं ततस्तु प्रथितं भुवि ॥ इति सप्तसरस्वत्यानामतः परिकीर्तिताः ३१ सप्तसारस्वतं चैव तीर्थं पुण्यं तथा स्मृतम् ॥ शृणु मं कणकस्यापि कौमारब्रह्मचारिणः ३२ आपगामवगाढस्य राजन् प्रकीडितं महत् ॥ दृष्ट्वा यदृच्छया तत्र स्त्रियं मंभसि भारत ३३ स्नायंती रुचिरा पांगी दिग्वास समनिदिताम् ॥ सरस्वत्यां म हाराज चस्कंदे वीर्यं मंभसि ३४ तद्रेतः स तु जग्राह कलशे वै महातपाः ॥ सप्तधा प्रविभागे तु कलशस्थं जगाम ह ३५ तत्रैव यः सप्तजाता जज्ञिरे मरुतांगणाः ॥ वायुवेगो वायुबलो वायुहावायुमंडलः ३६ वायुज्वालो वायुरेता वायुचक्रश्च वीर्यवान् ॥ एवमेते समुत्पन्ना मरुतां जनयिष्णवः ३७ इदमत्यद्भुतराजन् शृणु श्रव्यं तं रं भुवि ॥ महर्षेः श्रितं यादृक् त्रिपुल्लोकेषु विश्रुतम् ३८ पुरा मं कणकं सिद्धः कुशाग्रैरेति नः श्रुतम् ॥ क्षतः किल करैराजंस्तस्य शाकरसोऽभवत् ३९ सर्वैः शाकरसं दृष्ट्वा हर्षा विष्टः प्रवृत्तवान् ॥ ततस्तस्मिन् प्रवृत्ते वै स्थावरं जंगमं च यत् ४० प्रवृत्तमुभयं वीरतेजसा तस्य मोहितम् ॥ ब्रह्मादिभिः सुरैराजन् ऋषिभिश्च तपोधनैः ४१ विज्ञप्तो वै महादेव ऋषेरथेन राधिप ॥ नायं नृत्येद्यथा देवतथात्वं कर्तुं मर्हासि ४२ ततो देवो मुनिर्दृष्ट्वा हर्षा विष्टमतीव ह ॥ सुराणां हितकामार्थं महादेवोऽभ्यभाषत ४३ भो भो ब्राह्मण धर्मज्ञ किमर्थं नृत्यते भवान् ॥ हर्षस्थानं किमर्थं च तदेव माधिकं मुने ४४ तपस्विनो धर्मपथे स्थितस्य द्विजसत्तम ॥ ऋषिरुवाच ॥ किं न पश्यासे मे ब्रह्मन् क राच्छाकरसं सुतम् ४५ यदृष्ट्वा संप्रवृत्तो वै हर्षेण महता विभो ॥ तं प्रहस्या ब्रवीदेवो मुनिर्निरागेण मोहितम् ४६ अहं न विस्मयं विप्रगच्छामीति प्रपश्यामाम् ॥ एव मुक्त्वा मुनिश्चेष्टं महादेवेन धीमता ४७ अंगुल्यग्रेण राजेद्रस्वांगुष्ठस्ताडितोऽभवत् ॥ ततो भस्मक्षता द्राजन्निर्गतं हिमसन्निभम् ४८ तदृष्ट्वा ब्रवीदितो राजन् समुनिः पादयोर्गतः ॥ मेने देवं महादेवमिदं चोवाच विस्मितः ४९ नान्यं देवादहं मन्येरुद्रात्परतरं महत् ॥ सुरासुरस्य जगतो गतिस्त्वमसि स्थूलघृत् ५० त्वया सृष्टमिदं विश्वं वदंतीह मनीषिणः ॥ त्वामेव सर्वं विशति पुनरेव युगक्षये ५१ देवैरपि न शक्यस्त्वं परिज्ञातुं कुतो मया ॥ त्वयि सर्वे स्मदृश्यं ते भावा ये जगति स्थिताः ५२ त्वामुपासं तवरं देवा ब्रह्मादयोऽनघ ॥ सर्वस्त्वमसि देवानां कर्ता कारयिता च ह ५३ त्वत्प्रसादात् सुराः सर्वे मोदंतीहा कुतो मयाः ॥ एवंस्तु त्वामहादेवं स ऋषिः प्रणतोऽ भवत् ५४ यदिदं चापलं देवकृतमेतत्स्वयादिकम् ॥ ततः प्रसादयामित्वा तपोमेन क्षरेदिति ५५ ततो देवः प्रीतमनास्तमृषिपुनरब्रवीत् ॥ तपस्ते वर्धतां विप्रमत्प्रसादात्सहस्रधा ५६ जाश्रमे चेह वत्स्यामित्त्वया सार्धं महं सदा ॥ सप्तसारस्वते चास्मिन् यो मामर्चिष्यते नरः ५७ न तस्य दुर्लभं किंचिद्भविष्यति ह परत्र वा ॥ सारस्वतं च तेलोकं गमिष्यंति न संशयः ५८

महती योगसिद्धिः देहस्य भस्मभूतत्वं तु महायसी सिद्धिरित्येतद्बुद्धौ दर्शयंस्तस्य गर्वपरिहरतीति

३८ ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४ । ४५ । ४६ । ४७ । ४८ । ४९ । ५० । ५१ । ५२ । ५३ । ५४ स्मयादिकं गर्वादिकम् ५५ । ५६ । ५७ । ५८

५९ ॥ इति शर्यातर्गतगदा० नीलकंठीये भारतमा० अष्टत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३८ ॥ ॥ ॥ ॥ उपित्वेति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ एतन्मं कणकस्यापि चरितं भूरितेजसः ॥ सहिपुत्रः सुकन्याया मुत्पन्नो मातरि श्वना ५९ ॥ इति श्रीमहाभारते श० गदा० बलदेवती० सारस्वतोपाख्याने अष्टत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३८ ॥ वैशंपायन उवाच ॥ उपित्वा तत्र रामस्तु संपूज्याश्रमवासिनः ॥ तथा मं कणके प्रीतिं शुभां च केहलायुधः १ दत्त्वा दानं द्विजातिभ्योरजनीं तामुपोष्य च ॥ पूजितो मुनि संघैश्च प्राप्त रुत्थाय लांगली २ अनुज्ञाप्य मुनीन् सर्वान् स्पृष्ट्वा तोयं च भारत ॥ प्रययौ त्वरितो रामस्तीर्थहेतोर्महाबलः ३ ततस्त्वौ श नसंतीर्थमाजगाम हलायुधः ॥ कपालमोचनं नाम यत्र मुक्तो महा मुनिः ४ महता शिरसाराजन् ग्रस्तजंघोमहोदरः ॥ राक्षसस्य महाराज रामक्षिप्तस्य वै पुरा ५ तत्र पूर्वतपस्तप्तं काव्येन सुमहात्मना ॥ यत्रास्य नीतिरखिला प्रादुर्भूता महात्मनः ६ यत्र स्थश्चित्तयामास दैत्यदानवविग्रहम् ॥ तत्प्राप्य च बलो राजंस्तीर्थप्रवर मुत्तमम् ७ विधिवद्देदौ वित्तं ब्राह्मणानां महात्मनाम् ॥ ॥ जनमेजय उवाच ॥ ॥ कपालमोचनं ब्रह्मन् कथं यत्र महा मुनिः ८ मुक्तः कथं चास्य शिरोलभं केन च हेतुना ॥ वैशंपायन उवाच ॥ पुरा वै दंडकारण्ये राघवेण महात्मना ९ वसताराजशार्दूलराक्षसान् शमयिष्यता ॥ जनस्थाने शिरश्छिन्नं राक्षसस्य दुरात्मनः १० क्षुरेण शितधारेण उत्पपात महावने ॥ महोदरस्य तल्लभं जंघायां विदृच्छया ११ वने विचरतो राजन्नस्थिभिश्चास्फुरत्तदा ॥ स तेन लभेन तदा द्विजातिर्न शशाक ह १२ अभिगंतुं महाप्राज्ञस्तीर्थान्यायत नानि च ॥ स पूतिना विस्त्रवता वेदना तौ महा मुनिः १३ जगाम सर्वतीर्थानि पृथिव्यां चिति नः श्रुतम् ॥ स गत्वा सरितः सर्वाः समुद्रांश्च महातपाः १४ कथयामास तत्सर्वं मृषीणां भावितात्मनाम् ॥ आहृत्य सर्वतीर्थेषु न च मोक्षमवाप्तवान् १५ स तु शुश्राव विप्रेन्द्रमुनीनां वचनं महत् ॥ सरस्वत्यास्तीर्थं वरं ख्यातमौशनसंतदा १६ सर्वपापप्रशमनं सिद्धिक्षेत्रमनुत्तमम् ॥ स तु गत्वा ततस्तत्र तीर्थमौशनसं द्विजः १७ तत औशनसे तीर्थं तस्योपस्पृश तस्तदा ॥ तच्छिरश्चरणं मुक्त्वा पपाता तर्जले तदा १८ विमुक्तस्तेन शिरसा परं सुखमवाप ह ॥ स चाप्यंतर्जले मूर्धा जगामादर्शनं विभो १९ ततः स विशिराराज न्पूतात्मा धीतकल्मषः ॥ आजगामाश्रमं प्रीतः कृतकृत्यो महोदरः २० सोऽथ गत्वाऽऽश्रमं पुण्यं विप्रमुक्तो महातपाः ॥ कथयामास तत्सर्वं मृषीणां भावितात्मनाम् २१ ते श्रुत्वा वचनं तस्य ततस्तीर्थस्य मानद ॥ कपालमोचनमिति नाम च कुः समागताः २२ स चापि तीर्थप्रवरं पुनर्गत्वा महानृषिः ॥ पीत्वा पयः सुविपुलं सिद्धि मायात्तदा मुनिः २३ तत्र दत्त्वा बहून् दायान् विप्रान् संपूज्य माधवः ॥ जगाम वृष्णिप्रवरं रुषङ्गोराश्रमं तदा २४ यत्र तप्तं तपोधोरमार्ष्टिषेणेन भारत ॥ ब्राह्मण्यं लब्ध्वांस्तत्र विश्वामित्रो महा मुनिः २५ सर्वकामसमृद्धं च तदाश्रमपदं महत् ॥ मुनिभिर्ब्राह्मणैश्चैव सेवितं सर्वदा विभो २६ ततो हलधरः श्रीमान् ब्राह्मणैः परिवारितः ॥ जगाम तत्र राजेन्द्र रुषङ्गुस्तनुमत्यजत् २७ रुषङ्गुर्ब्राह्मणो वृद्धस्तपोनित्यश्च भारत ॥ देहं न्यासे कृतमना विचिंत्य बहुधा तदा २८

१९ । २३ । १४ । १५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८

२९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ श्वोमरणंतपेत् अक्षयंस्वर्गमाप्नोतीत्यर्थः ३४ । २९ ब्राह्मणं ब्रह्मसंघातो वेदसमूह इति यावत् ततः स्वायंभुवः ब्राह्मणं ब्रह्मसंघाते इति मेदिनि ३५ । १० । ३८ ॥ इति शल्या
ततः सर्वानुपादाय तनयान्वैमहातपाः ॥ रुषडुंरब्रवीत्तत्र नयध्वर्मापृष्टुदकम् २९ विज्ञायातीतवयसरुपं गुतेतपोधनाः ॥ तंच तीर्थमुपानिन्युः सरस्वत्या
स्तपोधनम् ३० सतैः पुत्रैस्तदाधीमानानीतो वै सरस्वतीम् ॥ पुण्यातीर्थशतोपेता विप्रसंघे निषेविताम् ३१ सतत्र विधिनाराज ब्राह्मण्यसुमहातपाः ॥ ज्ञात्वा
तीर्थगुणांश्चैव प्राहेदमृषिसत्तमः ३२ सुप्रीतः पुरुषव्याघ्रसर्वान् पुत्रानुपासतः ॥ सरस्वत्युत्तरे तीर्थेयस्य जेदात्मनस्तनुम् ३३ पृष्टुदके जप्य परो नैनं श्वोमरणंत
पेत् ॥ तत्राष्टुत्यसधर्मात्मा उपस्पृश्य हलायुधः ३४ दत्वा चैव बहून्दायान् विप्राणां विप्रवत्सलः ॥ ससर्जयत्र भगवो लोको लोकोपितामहः ३५ यत्राष्टिषेणः कौरव्य
ब्राह्मण्यं संशितव्रतः ॥ तपसामह ताराजन् प्राप्तवानृषिसत्तमः ३६ सिंधुद्वीपश्च राजर्षिर्देवापिश्वमहातपाः ॥ ब्राह्मण्यं लब्धवान्यत्र विश्वामित्रस्तथा मुनिः ३७
महातपस्वी भगवानुग्रतेजामहातपाः ॥ तत्राजगाम बलवान् बलभद्रः प्रतापवान् ३८ ॥ इति श्रीमहाभारते शल्यपर्वार्णवतर्गवदापः बलदेव तीर्थयात्रायां सारस्व
तोपाख्याने ऊनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ३९ ॥ ॥ ४० ॥ ॥ जनमेजय उवाच ॥ कथमाष्टिषेणो भगवान् विपुलं तप्तवांस्तपः ॥ सिंधुद्वीपः कथं चापि ब्राह्मण्यं
लब्धवांस्तदा १ देवापिश्वकथं ब्रह्मन् विश्वामित्रश्च सत्तम ॥ तन्ममाचक्ष्व भगवन् परं कौतुहलं हि मे २ ॥ वैशंपायन उवाच ॥ पुरा कृतयुगे राजा ब्राह्मिणेनो द्विजो
त्तमः ॥ वसन् गुरुकुलो नित्यं नित्यमध्ययने रतः ३ तस्य राजन् गुरुकुले वसतो नित्यमेव च ॥ समाप्तिना गमद्विद्यानां पिवेदाविशोपते ४ स निर्विण्णस्ततो राजस्त
पस्तेपे महातपाः ॥ ततोऽवैतपसात्तेन प्राप्य वेदाननुत्तमान् ५ स विद्वान्वेदयुक्तश्च सिद्धश्चाप्यृषिसत्तमः ॥ तत्र तीर्थे वरान् प्रादात्री नेव सुमहातपाः ६ अस्मि
स्तीर्थे महानद्या अद्य प्रभृतिमानवः ॥ आष्टुतो वाजिमेघस्य फले प्राप्स्यति पुष्कलम् ७ अद्य प्रभृतिनैवात्र भयं व्यालाद्वा विष्यति ॥ अपि चाल्पेन कालेन फलं प्रा
प्स्यति पुष्कलम् ८ एवमुक्त्वा महातेजा जगामात्रिदिवं मुनिः ॥ एवं सिद्धः स भगवानाष्टिषेणः प्रतापवान् ९ तस्मिन्नेव तदार्थं सिंधुद्वीपः प्रतापवान् ॥ देवापिश्व
महाराज ब्राह्मण्यं प्रापतुर्भूत १० तथा च कौशिकस्तात तपो नित्योजितेन्द्रियः ॥ तपसा नैव सुतप्तेन ब्राह्मणत्वं मवाप्तवान् ११ गाधिर्नाम महानासीत् क्षत्रियः प्रथितो
भुवि ॥ तस्य पुत्रोऽभवद्राजन् विश्वामित्रः प्रतापवान् १२ सराजा कौशिकस्तात महायोग्य भवत्किल ॥ स पुत्रमभिषिच्यार्थं विश्वामित्रं महातपाः १३ देहं न्या
सेमनश्चक्रे तमूचुः प्रणताः प्रजाः ॥ न गंतव्यं महाप्राज्ञा हि चास्मान् महाभयात् १४ एवमुक्तः प्रत्युवाच ततो गाधिः प्रजास्ततः ॥ विश्वस्य जगतो गोप्ता भविष्यति
सुतो मम १५ इत्युक्त्वा ततो गाधिर्विश्वामित्रं निवेद्य च ॥ जगाम त्रिदिवं राजन् विश्वामित्रोऽभवत्पुत्रः १६ न स शक्नोति पृथिवीं यत्नवान् पिरक्षितुम् ॥ ततः शुश्रा
व राजा सराक्षसेभ्यो महाभयम् १७ निर्ययौ नगराच्चापि चतुरंगबलान्वितः ॥ स गत्वा दूरमध्वानं वासिष्ठाश्रममभ्ययात् १८
तर्गतगदापर्वणिनीलकंठीये भारतमावदीपे ऊनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ३९ ॥ कथमिति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८

२९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ ॥ इति शल्या तर्गतगदापः नीलकंठीये भारतमावदीपे चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४० ॥ ब्रह्मयोने ब्राह्मण्यो
त्पादका तीर्थो देवाकीर्णनाम दाल्भ्यसेवितं तीर्थं जगाम १ तस्यावाकीर्णत्वं माह जुहावेत्यादिनः अवाकीर्णते नीचैरवपात्यंते शत्रवोऽस्मिन्नित्यवाकीर्णमित्यर्थः वैचित्रवीर्यिणः विचित्रवीर्य एव वैचि
तस्य ते सैनिकाराजंश्च कुस्तत्रानयान्वहन् ॥ ततस्तु भगवान्विप्रो वसिष्ठोऽऽश्रममभ्ययात् १९ दृष्टोऽथ ततः सर्वं भज्यमानं महावनम् ॥ तस्य कुक्षो महाराज वसि
ष्ठो मुनिसत्तमः २० सृजस्व शबरान् घोरानिति स्वांगमुवाच ह ॥ तथोक्ता साऽसृज द्धेनुः पुरुषान् घोरदर्शनान् २१ ते तु तद्रूपमासाद्य बभूवुः सर्वतोदिशम् ॥ तच्छ्रु
त्वा विद्रुतं सैन्यं विश्वामित्रस्तु गाधिजः २२ तपः परं मन्यमानस्तपस्येव मनोदधे ॥ सोऽस्मिन्स्तीर्थे वरे राजन् सरस्वत्याः समाहितः २३ नियमैश्चोपवासैश्च कर्षयन्
देहमात्मनः ॥ जलाहारो वायुभक्षः पर्णाहारश्च सोऽभवत् २४ तथा स्थंडिलशायी च ये चान्ये नियमाः पृथक् ॥ असकृत् तस्य देवास्तु व्रतविघ्नं प्रचक्रिरे २५ न चास्य नि
यमाद्बुद्धिरपयाति महात्मनः ॥ ततः परेण यत्नेन तद्वा बहुविधं तपः २६ तेजसा भास्कराकारो गाधिजः समपद्यत ॥ तपसा तु तथा युक्तं विश्वामित्रं पितामहः २७
अमन्यत महातेजा वरदो वरमस्य तत् ॥ स तु वरे वरं राजन् स्याम हं ब्राह्मणस्त्विति २८ तथेति चाब्रवीद्ब्रह्मा सर्वलोकपितामहः ॥ स लब्ध्वा तपसो ग्रेण ब्राह्मणत्वं महा
यशाः २९ विचचार महीं कृत्स्नां कृतकामः सुरोपमः ॥ तस्मिन्स्तीर्थे वरे रामः प्रदाय विविधं वसु ३० पयस्विनीस्तथा धेनूर्यानां निशयनानि च ॥ अथ वस्त्राण्यलंकारं
भक्ष्यं पेयं च शोभनं ३१ अददन् मुदितो राजन् पूजयित्वा द्विजोत्तमान् ॥ ययौ राजंस्ततो रामो बकस्याश्रममंतिकात् ३२ यत्र तेपेतपस्तीव्रं दाल्भ्यो बक इति श्रुतिः
३३ ॥ इति श्रीम० श० गदाप० बलदेव तीर्थयात्रायां सारस्वतोपाख्याने चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४० ॥ वैशंपायन उवाच ॥ ब्रह्मयोने वाकीर्णं जगाम यदुनंदनः ॥
यत्र दाल्भ्यो बको राजन्नाश्रमस्थो महातपाः १ जुहावघृतराष्ट्रस्य राष्ट्रं वैचित्रवीर्यिणः ॥ तपसा घोररूपेण कर्षयन् देहमात्मनः २ क्रोधेन महताऽऽविष्टो धर्मात्मा वै प्रता
पवान् ॥ पुरा हि नैमिषीयाणां सत्रे द्वादशवार्षिके ३ वृत्ते विश्वजितोऽते वै पंचालानृषयोऽगमन् ॥ तत्रेश्वरमया च तदा क्षिणार्थं मनस्विनः ४ बलान्वितान् वत्सतरान्
निर्व्याधीनैः कविंशतिं ॥ तान् ब्रवीद्ब्रह्मा दाल्भ्यो विभजध्वं पशूनि ५ पशूने तान् हंत्य ब्रह्मा भिक्षिष्ये राजसत्तमम् ॥ एवमुक्त्वा ततो राजन् ऋषीन् सर्वान् प्रतापवान् ६
जगाम घृतराष्ट्रस्य भवनं ब्राह्मणोत्तमः ॥ स समीपगतो भूत्वा घृतराष्ट्रं जनेश्वरम् ७ अयाचत पशून् दाल्भ्यः स चैनं रुषितोऽब्रवीत् ॥ यदृच्छया मृता दृष्ट्वा गास्तदा नृप
सत्तमः ८ एतान् पशून् यक्षि प्रब्रह्मबंधो यदीच्छसि ॥ ऋषिस्तथावचः श्रुत्वा चिंतयामास धर्मवित् ९ अहो बत नृशंसं वैवाक्यमुक्तोऽस्मि संसादि ॥ चिंतयित्वा मुहूर्ते
नरोषा विष्टो द्विजोत्तमः १० मार्तिचक्रे विनाशाय घृतराष्ट्रस्य भूपतेः ॥ स वृत्तुल्य मृतानां विमांसानि मुनिसत्तमः ११ जुहावघृतराष्ट्रस्य राष्ट्रं नरपतेः पुरा ॥ अवाकी
र्णे सरस्वत्या स्तीर्थे प्रज्वाल्य पावकम् १२ प्रवीर्यः स पितृत्वेनास्त्यस्य तस्यैवैत्यर्थः १ प्रतापवान् राजा जुहावेति संबंधः सत्रे वृत्ते निवृत्ते सतीत्युत्तरेण संबंधः ३ पंचालान् विश्वजितो
यज्ञस्याते अगमन् पंचालराजानं युरित्यर्थः ईश्वरं पंचालराजम् ४ ५ एतान् पंचालराजदत्तान् स्वयंतत्र भागं नृहीतवानित्यर्थः ६ । ७ यदृच्छयेति गाः बलीवर्दान् धेनूश्च ८ १५ । १० । ११ । १२

बकोदाल्भ्योमहाराजनियमं परमं स्थितः ॥ सतैरेव जुहावास्यराष्ट्रं मांसैर्महातपाः १३ तस्मिंस्तु विधिवत्सन्नेसंप्रवृत्ते सुदारुणे ॥ अक्षीय तत तोराष्ट्रं तुराष्ट्रस्य पा
र्थिव १४ ततः प्रक्षीयमाणं तद्राज्यं तस्य महिषतेः ॥ छिद्यमानं यथाऽनंतं वनं परशुनाविभो १५ बभूवापद्रुतं तच्च व्यवकीर्णमचेतनम् ॥ दृष्ट्वा तथा वकीर्णं तुराष्ट्रं
समनुजाधिपः १६ बभूव दुर्मनाराजं श्वितयामास च प्रभुः ॥ मोक्षार्थं मकरोद्यत्तं ब्राह्मणैः सहितः पुरा १७ न च श्रेयोऽध्यगच्छतु क्षीयते राष्ट्रमेव च ॥ यदा स पार्थिवः
खिन्नस्ते च विप्रास्तदाऽनघ १८ यदा चापि न शक्नोति राष्ट्रं मोक्षयितुं नृप ॥ अथैवै प्राश्रिकांस्तत्र प्रपच्छ जनमेजय १९ ततो वै प्राश्रिकाः प्राहुः पशुं विप्रकृतस्त्वया ॥
मांसैरभिजुहोतीति तव राष्ट्रं मुनिर्वकः २० तेन ते हूयमानस्य राष्ट्रस्य स्यक्षयो महान् ॥ तस्यैतत्तपसः कर्म येन तेऽद्य लयो महान् २१ अपां कुंजे सरस्वत्यास्तं प्रसादय पा
र्थिव ॥ सरस्वतीं ततो गत्वा सराजा बकमब्रवीत् २२ निपत्या शिरसा भूमौ प्रांजलिर्भरतर्षभ ॥ प्रसादयेत्वा भगवन्न पराधं क्षमस्व मे २३ मम दीनस्य लुब्धस्य मौर्ये
ण हतचेतसः ॥ त्वंगतिस्त्वं च मेनाथ प्रसादं कर्तुमर्हसि २४ तं तथा विलपंतं तु शोको पहतचेतसम् ॥ दृष्ट्वा तस्य कृपाज्जेराष्ट्रं तस्य व्यमोचयत् २५ ऋषिः प्रसन्न
स्तस्याभूत्संरंभं च विहाय सः ॥ मोक्षार्थं तस्य राजस्य जुहावपुनराहुतिम् २६ मोक्षयित्वा ततो राष्ट्रं प्रतिगृह्य पशुन्बहून् ॥ हृष्टात्मानैर्मिषारण्यं जगाम पुनरेव सः
२७ दृष्ट्वा तुराष्ट्रं पि धर्मात्मा स्वस्थचेता महामनाः ॥ स्वमेव नगरं राजन् प्रातिपेदे महर्द्धिमत् २८ तत्र तीर्थे महाराज बृहस्पतिरुदारधीः ॥ असुराणामभावाय भवा
यच दिवौकसाम् २९ मांसैरभिजुहावेष्टिमक्षीयं तत तोऽसुराः ॥ देवतैरपि संमग्राजितकाशिभिराहवे ३० तत्रापि विधिवद्वा ब्राह्मणेभ्यो महायज्ञाः ॥ वाजिनः
कुंजरांश्चैव रथांश्चाश्वतरीयुतान् ३१ रत्नानि च महार्हाणि धनं धान्यं च पुष्कलम् ॥ ययौ तीर्थं महाबाहु र्यायातं पृथिवीपते ३२ तत्र यज्ञे ययातेश्व महाराज सरस्व
ती ॥ सर्पिः पयश्च सुस्त्रावनाहुषस्य महात्मनः ३३ तत्रेष्ट्वा पुरुषव्याघ्रो ययातिः पृथिवीपतिः ॥ अक्राम दूर्ध्वमुदितो लेभे लोकांश्च पुष्कलान् ३४ पुनस्तत्र चरा
जस्तु ययातेर्यजतः प्रभोः ॥ औदार्यं परमं कृत्वा भक्तिं चात्मनि शाश्वतीम् ३५ ददौ कामान् ब्राह्मणेभ्यो यान्यान्यो मनसेच्छति ॥ यो यत्र स्थित एवेह आहूतो यज्ञसं
स्तरे ३६ तस्य तस्य सरिच्छ्रेष्ठा गृहादिशयनादिकम् ॥ षड्संभोजनं चैव दानं नानाविधं तथा ३७ ते मन्यमाना राजस्तु संप्रदानमनुत्तमम् ॥ राजानं तुष्टुः प्री
ता दत्त्वा चैवाशिषः शुभाः ३८ तत्र देवाः संगंधर्वाः प्रीता यज्ञस्य संपदा ॥ विस्मिता मानुषाश्चासन्न दृष्ट्वा तां यज्ञसंपदम् ३९ ततस्तालके तुर्भहा धर्मके तुर्भहात्मा कृ
तात्मा महादाननित्यः ॥ वसिष्ठा पवाहं महाभीम वेगं दृतात्मा जितात्मा समभ्याजगाम ४० ॥ इति श्रीमहाभारते शल्यपर्वतर्गतगदापर्वणि बलदेव तीर्थयात्रायां
सारस्वतोपाख्याने एकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४१ ॥ ॥ ४१ ॥ ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० ॥ ४० शलगोनीं भाष्कचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४१ ॥

वसिष्ठस्येति अपोह्यते तीरे प्राप्य तेऽन्नेनेत्यपवाहस्तीर्थविशेषः १ कथयति स्वयिकथयति सति २१३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६
॥ जनमेजय उवाच ॥ वसिष्ठस्यापवाहोऽसौ भोमवेगः कथं नु सः ॥ किमर्थं च सरिच्छ्रेष्ठा तमृषिप्रत्यवाहयत् १ कथमस्याऽभवद्देरंकारणं किंच तत्प्रभो ॥ संसृष्ट
ष्टोमहाप्राज्ञ न हितृप्यामि कथयति २ ॥ वैशंपायन उवाच ॥ विश्वामित्रस्य विप्रप्रेषं वसिष्ठस्य च भारत ॥ भृशं वैरमभूद्राजंस्तपःस्पर्धाकृतं महत् ३ आश्रमो वैव
सिष्ठस्य स्थाणुतीर्थेऽभवन्महान् ॥ पूर्वतः पार्श्वतश्चासीद्विश्वामित्रस्य धीमतः ४ यत्र स्थाणुर्महाराज तप्तवान् परमंतपः ॥ तत्रास्य कर्मतद्दोरं प्रवदंति मनोषिणः
५ यत्रेष्ट्वा भगवान् स्थाणुः पूजयित्वा सरस्वतीम् ॥ स्थापयामास ततीर्थं स्थाणुतीर्थमिति प्रभो ६ तत्र तीर्थे सुराः स्कंदमभ्यर्चि च नराधिप ॥ सैन्यपत्येन महता
सुगारिविनिर्बहणम् ७ तस्मिन् सारस्वते तीर्थे विश्वामित्रो महामुनिः ॥ वसिष्ठं चालयामास तपसोऽग्रेण तच्छृणु ८ विश्वामित्रवसिष्ठो तावदन्यहनि भारत ॥ स्प
र्धां तपः कृतांतीर्वाचक्रतुस्तौ तपोधनौ ९ तत्राप्यधिकं प्रतापो विश्वामित्रो महामुनिः ॥ दृष्ट्वा तेजो वसिष्ठस्य चिंतामणिजगाम ह १० तस्य बुद्धिरियं ह्यासीद्धर्मनि
त्यस्य भारत ॥ इयं सरस्वती तूर्णमत्समीपं तपोधनम् ११ आनयिष्यति वेगेन वसिष्ठं तपतां वरम् ॥ इहागतं द्विजश्रेष्ठं हनिष्यामि न संशयः १२ एवं निश्चित्य भग
वान्विश्वामित्रो महामुनिः ॥ सस्मार सरितां श्रेष्ठां कोधं संरक्तलोचनः १३ साध्यातामुनिना तेन व्याकुलत्वं जगाम ह ॥ जज्ञे चैनं महावीर्यं महाकोपं च भाविनी १४
तत एनं वेपमाना विवर्णा प्रांजलिस्तदा ॥ उपतस्थे मुनिवरं विश्वामित्रं सरस्वती १५ हतवीराय थानारीसाऽभवदुःखिताभृशम् ॥ ब्रूहि किं करवाणीति प्रोवाच मु
निसत्तमम् १६ तामुवाच मुनिः क्रुद्धो वसिष्ठं शीघ्रमानय ॥ यावदेनं निहन्म्य ह्यतच्छ्रुत्वा व्यथितानदी १७ प्रांजलिं तु ततः कृत्वा पुंडरीकानि भेषजा ॥ प्राकंपत
भृशं भीता वायुनेवाहतालता १८ तथारूपां तु तां दृष्ट्वा मुनिराह महानदीम् ॥ अविचारं वसिष्ठं त्वमानय स्वांतिकं मम १९ सा तस्य वचनं श्रुत्वा ज्ञात्वा पापां च कीर्षि
तम् ॥ वसिष्ठस्य प्रभावं च जानंत्यप्रतिमं भुवि २० साऽभिगम्य वसिष्ठं च हृदमर्थमचोदयत् ॥ यदुक्ता सरितां श्रेष्ठा विश्वामित्रेण धीमता २१ उभयोः शापयोर्भी
ता वेपमाना पुनः पुनः ॥ चिंतयित्वा महाशापमृषिवित्रासिताभृशम् २२ तां कृशां च विवर्णां च दृष्ट्वा चिंता समन्विताम् ॥ उवाच राजन् धर्मात्मा वसिष्ठो द्विपदां वरः
२३ ॥ वसिष्ठ उवाच ॥ पाह्यात्मानं सरिच्छ्रेष्ठे वद मां शीघ्रगामिनी ॥ विश्वामित्रः शपोद्धित्वा मां कृथास्त्वं विचारणाम् २४ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा कृपाशीलस्य सा
सरित् ॥ चिंतयामास कौरव्य किं कृत्वा सुकृतं भवेत् २५ तस्याश्चिता समुत्पन्ना वसिष्ठो मय्यतीव हि ॥ कृतवान् हि दयानित्यं तस्य कार्यं हितं मया २६ अथ कूले स्वकेरा
जन् जपंतमृषि सत्तमम् ॥ जुह्वानं कौशिकं प्रेक्ष्य सरस्वत्यभ्यर्चितयत् २७ इदमंतरमित्येवं ततः सा सरितां वरा ॥ कृलापहारमकरोत्स्वेन वेगेन सा सरित् २८ तेन कूला
पहारेण मैत्रावरुणैरौह्यत ॥ उह्यमानः स तुष्टावत दाराजन् सरस्वतीम् २९ पितामहस्य सरसः प्रवृत्ताऽसि सरस्वति ॥ व्याप्तं चेदं जगत्सर्वं तवैवांभो भिरुतमैः ३०

वयंकपयः त्वतोऽधीमहि वेदान् कदाचिदनाष्टयामृतेषु कविषु संप्रदायोच्छेदेऽतीतिमावः ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ रक्षोग्रामणिसंमतमित्यत्र हस्वस्वमार्प
 त्वमेवाकाशगादेविमेधेषु सृजसेपयः ॥ सर्वाश्वापस्त्वमेवेति त्वतोऽधीमहि ३१ पुष्टिर्भुतिस्तथाकीर्तिः सिद्धिर्भुदिरुमातथा ॥ त्वमेववाणीस्वाहास्वंतवायतामि
 दंजगत् ३२ त्वमेवसर्वभूतेषु वससीहचतुर्विधा ॥ एवंसरस्वतीराजंस्तूयमानामहर्षिणा ३३ वेगेनोवाहंतं विप्रं विश्वामित्राश्रमं प्रति ॥ न्यवेदयतचाभीक्ष्णं वि
 श्वामित्राय तं मुनिम् ३४ तमानीतं सरस्वत्या दृष्ट्वा कोपसमाचूतः ॥ अथान्वेषत्प्रहरणं वसिष्ठं तं करंतदा ३५ तंतुक्रुद्धमभिप्रेक्ष्य ब्रह्मवध्याभयान्नदी ॥ अपोवाह
 वसिष्ठं तु प्राचीं दिशमतां द्रिता ३६ उभयोः कुर्वती वाक्यं वंचयित्वा च गाधिजम् ॥ ततोऽपवाहितं दृष्ट्वा वसिष्ठमृषिसत्तमम् ३७ अत्रवीदुःखं संकुद्धो विश्वामित्रो ह्य
 मर्षणः ॥ यस्मान्मातृं सरिच्छ्रेष्ठे वंचयित्वा पुनर्गता ३८ शोणितं वहकल्याणिरक्षोग्रामणिसंमतम् ॥ ततः सरस्वतीं शप्ता विश्वामित्रेण धमिता ३९ अवहच्छोणि
 तोन्मिश्रंतो र्यसंवत्सरंतदा ॥ अथर्षयश्च देवाश्च गंधर्वाप्सरसस्तदा ४० सरस्वतीं तथा दृष्ट्वा बभूवुर्दृशदुःखिताः ॥ एवं वसिष्ठापवाहो लोके ख्यातो जनाधिप ॥
 आगच्छच्च पुनर्मार्गं स्वमेव सरितां वरा ४१ ॥ इति श्रीमहाभारतेशल्यपर्वोत्तरतमोऽध्यायः ४२ ॥ वैशंपायन
 उवाच ॥ साशप्तातेन कुद्धेन विश्वामित्रेण धमिता ॥ तस्मिंस्तीर्थे वरे शुभ्रे शोणितं समुपावहत् १ अथाजग्मुस्ततो राजनराक्षसास्तत्र भारत ॥ तत्र तेशोणितं सर्वे
 पिबंतः सुखमासते २ तृप्ताश्च सुसृजंतेन सुखिता विगतज्वराः ॥ नृत्यंतश्च हसंतश्च यथास्वर्गजितस्तथा ३ कस्यचित्त्वथ कालस्य ऋषयः सुतपोधनाः ॥ तीर्थ
 यात्रां समाजग्मुः सरस्वत्यां महीपते ४ तेषु सर्वेषु तीर्थेषु स्वास्तुत्यमुनिपुंगवाः ॥ प्राप्य प्रीतिं परां चापितपो लुब्धा विशारदाः ५ प्रययुर्हिततो राजन्येन तीर्थं मसृज
 हम् ॥ अथागम्य महाभागास्ततीर्थं दारुणंतदा ६ दृष्ट्वा तीर्थं सरस्वत्याः शोणितेन परिभुतम् ॥ पीयमानं च रक्षोभिर्बहुभिर्नृपसत्तम ७ तान् दृष्ट्वा राक्षसान् राजन्मु
 नयः संशितव्रताः ॥ परित्राणे सरस्वत्याः परं यत्नं प्रचक्रिरे ८ ते तु सर्वे महाभागाः समागम्य महाव्रताः ॥ आहूय सरितां श्रेष्ठामिदं वचनमब्रुवन् ९ कारणं ब्रूहि कल्या
 णिकिं मर्थं ते ह दोहयम् ॥ एवमाकुलतां यातः श्रुत्वाऽध्यास्यामहे वयम् १० ततः सासर्वमाचष्टयथावृत्तं प्रवेपती ॥ दुःखितामथ तां दृष्ट्वा ऊचुस्ते वै तपोधनाः ११
 कारणं श्रुतमस्माभिः शापश्चैव श्रुतोऽनघे ॥ करिष्यंति तु यत्प्राप्तं सर्व एव तपोधनाः १२ एवमुक्त्वा सरिच्छ्रेष्ठामुचुस्तेऽथ परस्परम् ॥ विमोचयामहे सर्वे शापादेतां
 सरस्वतीम् १३ ते सर्वे ब्राह्मणाराजंस्तपोभिर्नियमैस्तथा ॥ उपवासैश्च विविधैर्मैः कष्टव्रतैस्तथा १४ आराध्य पशुभर्तारं महादेवं जगत्पतिं ॥ मोक्षयामासुस्तां
 देवीं सरिच्छ्रेष्ठां सरस्वतीम् १५ तेषां तु सा प्रभावेण प्रकृतिस्था सरस्वती ॥ प्रसन्नसलिला जज्ञेयथा पूर्वतथैवाहि १६ निर्मुक्ता च सरिच्छ्रेष्ठा विवर्धमासायथापुरा ॥
 दृष्ट्वा तीर्थं सरस्वत्यामुनिभिस्तैस्तथा कृतम् १७

३९ । ४० । ४१ ॥ इति श. ग. ५. ४२ ॥ साशप्तेति २ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । अध्यास्यामहे अर्चयामहे करिष्यामहे १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ ।

१८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४ । ४५ । ४६ । ४७ । ४८ । ४९ । ५० । ५१ । ५२ । ५३ । ५४ । ५५ । ५६ । ५७ । ५८ । ५९ । ६० । ६१ । ६२ । ६३ । ६४ । ६५ । ६६ । ६७ । ६८ । ६९ । ७० । ७१ । ७२ । ७३ । ७४ । ७५ । ७६ । ७७ । ७८ । ७९ । ८० । ८१ । ८२ । ८३ । ८४ । ८५ । ८६ । ८७ । ८८ । ८९ । ९० । ९१ । ९२ । ९३ । ९४ । ९५ । ९६ । ९७ । ९८ । ९९ । १०० ।

तानेव शरणं जग्मुराक्षसाः क्षुधितास्तथा ॥ कृत्वा जलिततो राजनराक्षसाः क्षुधयाऽर्दिताः १८ ऊचुस्तां नैमुनीन् सर्वान् रुपायुक्तान् पुनः पुनः ॥ वयंचक्षुधिताश्चै
 व धर्माद्धीनाश्च शाश्वतात् १९ नचनः कामकारोऽयं यद्वयं पापकारिणः ॥ युष्माकं चाप्रसादेन दुष्कृतेन च कर्मणा २० यत्पापं वर्धतेऽस्माकं यतः स्मो ब्रह्मराक्षसाः ॥
 योषितां चैव पापेन योनिदोषकृतेन च २१ एवं हि वैश्यश्च द्राणां क्षत्रियाणां तथैव च ॥ ये ब्राह्मणान् प्रादिषंति ते भवन्तीहराक्षसाः २२ आचार्यमृत्विजं चैव गुरुं ब्रह्मज
 नंतथा ॥ प्राणिनो येऽवमन्यंते ते भवन्तीहराक्षसाः २३ तत्कुरुध्वमिहास्माकं तारणं द्विजसत्तमाः ॥ शक्ता भवन्तः सर्वेषां लोकानामपितारणे २४ तेषां तु वचनं श्रुत्वा
 तुष्टुवुस्तां महानदीम् ॥ मोक्षार्थं रक्षसां तेषां मुचुः प्रयतमानसाः २५ क्षतं कीटावपन्नं च यच्चोच्छिष्टाचितं भवेत् ॥ सक्ते शमवधूतं च रुदितोपहतं च यत् २६ एभिः
 संसृष्टमन्नं च भागोऽसौरक्षसामिह ॥ तस्माज्ज्ञात्वा सदा विद्वानेतान्यन्नाद्विर्वर्जयेत् २७ राक्षसान्नमसौ भुंक्ते यो भुंक्ते ह्यन्नमीदृशम् ॥ शोधयित्वा ततस्तीर्थं मृषयस्ते
 तपोधनाः २८ मोक्षार्थं राक्षसानां च नदीं तां प्रत्यचोदयन् ॥ महर्षीणां मतं ज्ञात्वा ततः सासरितां वरा २९ अरुणामानयामास स्वातनुं पुरुषर्षभ ॥ तस्यां ते राक्ष
 साः स्नात्वा तनूस्त्यक्त्वा दिवंगताः ३० अरुणायामहाराज ब्रह्मवध्यापहाहिसा ॥ एतमर्थं ममिज्ञाय देवराजः शतक्रतुः ३१ तस्मिंस्तीर्थे वरे स्नात्वा विमुक्तः पाप्मना किञ्च
 ॥ जनमेजय उवाच ॥ किमर्थं भगवान् शक्रो ब्रह्मवध्यामवाप्तवान् ३२ कथमस्मिंश्च तीर्थे वै आहुत्या कल्मषोऽभवत् ॥ वैशंपायन उवाच ॥ शृणुष्वैतदुपाख्यानं य
 थावृत्तं जनेश्वर ३३ यथाविभेदसमयं न मुचेर्वासवः पुरा ॥ नमुचिर्वासवाद्धीतः सूर्यराश्मिसमाविशत् ३४ तेनेन्द्रः सख्यमकरोत्समयं चेदमब्रवीत् ॥ नचाद्र्रेण न शु
 ष्केण न रात्रौ नापि चाहनि ३५ वधिष्याम्यसुरश्रेष्ठ सखे सत्येन तेशपे ॥ एवं स कृत्वा समयं दृष्ट्वा नीहारमीश्वरः ३६ चिच्छेदास्या शिरो राजन्नपां फेनेन वासवः ॥
 तच्छिरो न मुचेरिच्छन्नं पृष्ठतः शक्रमन्वियात् ३७ भो भो मित्रहन्पापेति ब्रुवाणं शक्रमंतिकात् ॥ एवं स शिरसातेन चोद्यमानः पुनः पुनः ३८ पितामहाय संतप्त एतमर्थं
 न्यवेदयत् ॥ तमब्रवील्लोकगुरुररुणायां यथाविधि ३९ इच्छोपस्पृश देवेंद्र तीर्थे पापभयापहे ॥ एषा पुण्यजला शकृतामुनिभिरेव तु ४० निगूढमस्यागमनमि
 हासीत् पूर्वमेव तु ॥ ततोऽभ्येत्यारुणां देवीं स्नायामास वारिणा ४१ सरस्वत्याऽरुणायाश्च पुण्योऽयं संगमो महान् ॥ इह त्वं यज देवेंद्र दददानान्यनेकशः ४२ अत्राहु
 त्यसु घोरात्त्वं पातकादिप्रमोक्षयसे ॥ इत्युक्तः स सरस्वत्याः कुंजे वै जनमेजय ४३ इह यथावदलभिदरुणाया मुपास्पृशत् ॥ समुक्तः पाप्मना तेन ब्रह्मवध्या कृतेन च
 ४४ जगाम संहृष्टमना स्त्रिदिवं त्रिदशेश्वरः ॥ शिरस्तच्चापि न मुचेस्तत्रैवाहुत्य भारत ॥ लोकान् कामदुघान् प्राप्तमक्षयान् राजसत्तम ४५ ॥ वैशंपायन उवाच ॥
 तत्राप्युपस्पृश्य बलो महात्मा दत्त्वा च दानानि पृथग्विधानि ॥ अवाप्य धर्मपरमार्थकर्मजगाम सोमस्य महत्सु तीर्थम् ४६

४७ । ४८ । ४९ ॥ इतिशल्यांतर्गतगदापर्वणिनीलकंठीये भारतभावादीपेचित्रत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४३ ॥ ॥ ७ ॥ सरस्वत्याहति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११
 यत्रायजद्राजमूयेनसोमःसाक्षात्पुराविधिवत्पार्थिवेन्द्र ॥ अत्रिधीमान्विप्रमुख्योवभूवहोतायस्मिन्नक्रतुमुख्येमहात्मा ४७ यस्यांतेऽभूत्सुमहदानवानांदैतेयानारा
 क्षसानांचदेवैः ॥ यस्मिन्पुनस्तारकाख्यं सुतीव्रं प्रस्कंदस्तारकाख्यं जघान ४८ सैनापत्यं लब्धवान् देवतानां महासेनो यत्र दैत्यांतकर्ता ॥ साक्षाच्चैवं न्यवसत्का
 तिकेयः सदा कुमारो यत्र सल्लक्षराजः ४९ ॥ इति श्रीम० शल्य० गदापर्वणि बलदेवतीर्थयात्रायां सारस्व० त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४३ ॥ जनमेजय उवाच ॥
 सरस्वत्याः प्रभावोऽयमुक्तस्ते द्विजसत्तम ॥ कुमारस्याभिषेकं तु ब्रह्मन् व्याख्यातुमर्हसि १ यस्मिन् देशे च काले च यथा च वदतां वर ॥ यैश्चाभिषिक्तो भगवान्विधिना ये
 न च प्रभुः २ स्कंदो यथा च दैत्यानां मकरोत्कदनं महत् ॥ तथा मे सर्वमाचक्ष्व परं कौतूहलं हि मे ३ ॥ वैशंपायन उवाच ॥ कुरुवंशस्य सदृशं कौतूहलमिदं तव ॥ हर्ष
 मुत्पादयत्येव चो मे जनमेजय ४ हंत ते कथयिष्यामि शृण्वानस्य नराधिप ॥ अभिषेकं कुमारस्य प्रभावं च महात्मनः ५ तेजो मा हेश्वरं स्कन्नमग्नौ प्रपतितं पुरा ॥
 तत्सर्वं भक्षो भगवान्नाशकहृद्गुमक्षयम् ६ तेनासीदति तेजस्वी दीप्तिमान् हव्यवाहनः ॥ न चैवधारयामास गर्भं तेजो मयंतदा ७ संगंगामभिसंगम्य न योगाद्ब्रह्मणः
 प्रभुः ॥ गर्भमाहितवान् दिव्यं भास्करोपमतेजसम् ८ अथ गंगाऽपितं गर्भमसहंती विधारणे ॥ उत्सर्जगिरौ रम्ये हिमवत्यमराचिंते ९ सतत्र ववृषे लोकानां वृत्त्य
 ज्वलनात्मजः ॥ ददृशुर्ज्वलनाकारं तं गर्भमथ कृतिकाः १० शरस्तं वेमहात्मानमनलात्मजमीश्वरम् ॥ ममायमिति ताः सर्वाः पुत्रार्थिन्योऽभिचुक्षुः ११ तासां
 विदित्वा भावं तं मातृणां भगवान् प्रभुः ॥ प्रस्नुतानां पयःपङ्क्तिर्वदनैर्गपिबत्तदा १२ तं प्रभावं समालक्ष्य तस्य बालस्य कृतिकाः ॥ परं विस्मयमापन्ना देव्यो दिव्यवपुर्ध
 राः १३ यत्रोत्सृष्टः स भगवान् गंगया गिरिमुद्गनि ॥ स शैलकांचनः सर्वः संबभौ कुरुसत्तम १४ वर्धता चैव गर्भेण पृथिवी तेन रंजिता ॥ अतश्च सर्वे संवृत्ता गिरयः कांच
 नाकराः १५ कुमारः सुमहावीर्यः कार्तिकेय इति स्मृतः ॥ गंगियः पूर्वमभवन् महायोगबलान्वितः १६ शमेन तपसा चैव वीर्येण च समन्वितः ॥ ववृषेऽतीवराजेंद्र चंद्र
 वत्प्रियदर्शनः १७ स तस्मिन्कांचने दिव्ये शरस्तं बेश्रियावृतः ॥ स्तूयमानः सदा शोते गंधर्वैर्मुनिभिस्तथा १८ तथैनमन्वत्त्यंत देवकन्याः सहस्रशः ॥ दिव्यवा
 दित्र नृत्यज्ञाः स्तुवंत्यश्चारुदर्शनाः १९ अन्वास्ते च नदीदेवं गंगामैसरितां वरा ॥ दधार पृथिवी चैनं बिभ्रती रूपमुत्तमम् २० जातकर्मादिकास्तत्र क्रियाश्च कृद्बहस्प
 तिः ॥ वेदश्चैनं चतुर्भूतिरुपतस्थे कृतांजलिः २१ धनुर्वेदश्च तुष्पादः शस्त्रग्रामः स संग्रहः ॥ तत्रैनं समुपातिष्ठत्साक्षाद्वाणीचकेवला २२ सददर्शमहावीर्यदेवदेव
 मुमापतिम् ॥ शैलपुत्र्यासमासीनं भूतसंघशतैर्वृतम् २३ निकायाभूतसंघानां परमाद्भुतदर्शनाः ॥ विरुता विरुताकारा विरुताभरणध्वजाः २४ व्याघ्रसिंहर्क्ष
 वदना विडालमकराननाः ॥ वृषदंशमुखाश्चान्ये गजोष्ट्रवदनास्तथा २५ उलूकवदनाः केचिद्भृगुगोमायुदर्शनाः ॥ कौचपारावतानि भैर्वदनैरांकुरैरपि २६
 १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ विडालवृषदंशौ भाजार्जातिभेदौ तत्सदृशानौ २७ । २८

२७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ तस्य स्कंदस्य पृष्ठतः पश्चात्शाखविशाखनैगमेयाः आसन्न ते स्कंदेन सह चत्वारः २८ । ३९ । ४० । ४१ अद्भुतमदृष्टपूर्वम् ४२

श्वाविच्छल्यकगोधानामजैडकगवांतथा ॥ सदृशानिवपुंष्यन्येतत्र तत्र व्यवधारयन् २७ केचिच्छैलांबुदप्रख्याश्चक्रोद्यतगदायुधाः ॥ केचिदंजनपुंजाभाः केचि
 च्छेताचलप्रभाः २८ सप्तमातृगणाश्चैव समाजगमुर्विशांपते ॥ साध्या विश्वेऽथ मरुतो वसवः पितरस्तथा २९ रुद्रादित्यास्तथा सिद्धा भुजगादानवाः खगाः ॥ ब्र
 ह्मास्वयं भूर्भगवान्सपुत्रः सह विष्णुना ३० शक्रस्तथाऽभ्ययाद्भृङ्गकुमारवरमच्युतम् ॥ नारदप्रमुखाश्चापि देवगंधर्वसत्तमाः ३१ देवर्षयश्चासिद्धाश्च बृहस्पतिपु
 रोगमाः ॥ पितरो जगत्श्रेष्ठा देवानामपि देवताः ३२ तेऽपि तत्र समाजगमुर्ग्रामाधामाश्च सर्वशः ॥ सतु बालोऽपि बलवान् महायोगबलान्वितः ३३ अभ्याजगामदे
 वेशं शूलहस्तं पिनाकिनम् ॥ तमाव्रजंतमालक्ष्य शिवस्यासीन्मनोगतम् ३४ युगपच्छैलपुत्र्याश्च गंगयाः पावकस्य च ॥ कंनु पूर्वमयं बालो गौरवादभ्युपैष्य
 ति ३५ अपि मामिति सर्वेषां तेषामासीन्मनोगतम् ॥ तेषामेतमभिप्रायं चतुर्गामुपलक्ष्य सः ३६ युगपद्योगमास्थाय स सर्जिविधास्तनूः ॥ ततोऽभवच्चतुर्भू
 तिः क्षणेन भगवान् प्रभुः ३७ तस्य शाखो विशाखश्च नैगमेयश्च पृष्ठतः ॥ एवं सकृत्वाह्यात्मानं चतुर्धा भगवान् प्रभुः ३८ यतोरुद्रस्ततः स्कंदो जगामाद्भुतदर्शनः ॥
 विशाखस्तु ययौ येन देवी गिरिवरात्मजा ३९ शाखो ययौ स भगवान् वायुमूर्तिर्विभावसुम् ॥ नैगमेयोऽगमद्गङ्गाकुमारः पावकप्रभः ४० सर्वे भासुरदेहास्ते चत्वारः समरू
 पिणः ॥ तान्समभ्ययुरव्यग्रास्तदद्भुतमिवाभवत् ४१ हाहा करोमहानासीद्देवदानवरक्षसाम् ॥ तद्दृष्ट्वा महदाश्चर्यमद्भुतं लोमहर्षणम् ४२ ततोरुद्रश्च देवी च पाव
 कश्चापितामहम् ॥ गंगया सहिताः सर्वे प्राणिपेतुर्जगत्पतिम् ४३ प्राणिपत्य ततस्ते तु विधिवद्वाजपुंगव ॥ इदमुचुर्वचो राजन् कार्तिकेय प्रियेप्सया ४४ अस्य बाल
 स्य भगवान्नाधिपत्यं यथेप्सितम् ॥ अस्मत्प्रियार्थं देवेश सदृशं दातुमर्हसि ४५ ततः स भगवान् धीमान् सर्वलोकपितामहः ॥ मनसा चिंतयामास किमयं लभतामिति
 ४६ ऐश्वर्याणि च सर्वाणि देवगंधर्वरक्षसाम् ॥ भूतयक्षविहंगानां पन्नगानां च सर्वशः ४७ पूर्वमेवादिदेशासौ निकायेषु महात्मनाम् ॥ समर्थं च तमैश्वर्यं महामतिर
 मन्यत ४८ ततो मुहूर्तं सध्यात्वा देवानां श्रियासि स्थितः ॥ सैनापत्यं ददौ तस्मै सर्वभूतेषु भारत ४९ सर्वदेवानिकायानां यो राजानः परिश्रुताः ॥ तान्सर्वान्व्यादिदेशा
 स्मै सर्वभूतपितामहः ५० ततः कुमारमादाय देवा ब्रह्मपुरोगमाः ॥ अभिषेकार्थमाजगमुः शैलेन्द्रं सहितास्ततः ५१ पुण्या हिमवतीं देवीं सरिच्छ्रेष्ठां सरस्वतीम् ॥ स
 मंतपंचकेयवै त्रिषु लोकेषु विश्रुता ५२ तत्र तीरसरस्वत्याः पुण्ये सर्वगुणान्विते ॥ निषेदुर्देवगंधर्वाः सर्वे संपूर्णमानसाः ५३ ॥ इति श्रीम० श० पर्वतर्गतगदापर्व
 णि बलदेवतीर्थ० सारस्वत० कुमारभिषेकोपक्रमे चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४४ ॥ वैशंपायन उवाच ॥ ततोऽभिषेकसंभारान्सर्वान्संभृत्य शास्त्रतः ॥ बृहस्पतिः
 समिद्धे ग्नौ जुहावाग्निं यथाविधि १ ४३ । ४४ । ४५ । ४६ । ४७ । ४८ । ४९ । ५० । ५१ । ५२ । ५३ ॥ इति शाल्योऽनी० भारतभावा० चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४४ ॥ तत इति १

ततोहिमवतादत्तेमणिप्रवरशोभिते ॥ दिव्यरत्नाचितेपुण्येनिषण्णपरमासने २ सर्वमंगलसंभारैर्विधिमंत्रपुरस्कृतम् ॥ आभिषेचनिकंद्रव्यंग्यहीत्वादेवतागणाः
३ इंद्रविष्णुमहाविर्यामूर्याचंद्रमसौतथा ॥ धाताचैवविधाताचतथाचैवानिलानलौ ४ पूष्णाभगेनार्यम्णाचअंशेनचविवस्वता ॥ रुद्रश्चसहितोधीमानमित्रे
णवरुणेनच ५ रुद्रैर्वसुभिरादित्यैरश्विभ्यांचवृतःप्रभुः ॥ विश्वेदेवैर्मरुद्भिश्चसाध्यैश्चापेक्षभिःसह ६ गंधर्वैरप्सरोगेभिश्चयक्षराक्षसपन्नगैः ॥ देवर्षिभिरसंख्या
तैस्तथाब्रह्मर्षिभिस्तथा ७ वैखानमैर्वालिखिल्यैर्वाग्वहारेर्मरीचिपैः ॥ भृगुभिश्चांगिरोभिश्चयतिभिश्चमहात्मभिः ८ सपैर्विद्याधरैःपुण्यैर्योगसिद्धैस्तथावृतः ॥
पितामहःपुलस्त्यश्चपुलहश्चमहातपाः ९ अंगिराःकश्यपोऽत्रिश्चमरीचिर्भृगुरेवच ॥ क्रतुर्हरःप्रचेताश्चमनुर्दक्षस्तथैवच १० ऋतवश्चग्रहाश्चैवज्योतीषिचविशां
पते ॥ मूर्तिमत्यश्चसरितोवेदाश्चैवसनातनाः ११ समुद्राश्चहृदाश्चैवतीर्थानिविविधानिच ॥ पृथिवीद्यौर्दिशश्चैवपादपाश्चजनाधिप १२ अदितिर्देवमाताच
हीःश्रीःस्वाहासरस्वती ॥ उमाशचीसिनीवालीतथाचानुमतिःकुहूः १३ राकाचधिषणाचैवपत्न्यश्चान्यादिवौकसाम् ॥ हिमवांश्चैवविध्यश्चमेरुश्चानेकशृंगवान्
१४ ऐरावतःसानुचरःकलाःकाष्ठास्तथैवच ॥ मासार्धमासाऋतवस्तथारात्र्यहनीनृप १५ उच्चैःश्रवाहयश्रेष्ठोनागराजश्चवासुकिः ॥ अरुणोगरुडश्चैववृक्षाश्चौष
धिभिःसह १६ धर्मश्चभगवान्देवःसमाजग्मुर्हिसंगताः ॥ कालोयमश्चमृत्युश्चयमस्यानुचराश्चये १७ बहुलत्वाच्चनोक्तायेविविधादेवतागणाः ॥ तेकुमाराभिषेका
र्थसमाजग्मुस्ततस्ततः १८ जगद्गुस्तेतदाराजन्सर्वेषुदिवौकसः ॥ आभिषेचनिकंभांडमंगलानिचसर्वशः १९ दिव्यसंभारसंयुक्तैःकलशैःकांचनैर्नृप ॥ सरस्व
तीभिःपुण्याभिर्दिव्यतोयाभिरेवतु २० अभ्यर्षिचक्रकुमारवैसंप्रहृष्टादिवौकसः ॥ सेनापतिमहात्मानमसुराणांभयंकरम् २१ पुरायथामहाराजवरुणंवेजलेश्व
रम् ॥ तथाऽभ्यर्षिचक्रगवान्सर्वलोकपितामहः २२ कश्यपश्चमहातेजायेचान्येलोककीर्तिताः ॥ तस्मैब्रह्माददौप्रतिबालिनोवातरंहसः २३ कामवीर्यधरासि
द्धान्महापारिषदान्प्रभुः ॥ नंदिसेनलोहिताक्षंवंटाकर्णचसमेतम् २४ चतुर्थमस्यानुचरंख्यातंकुमुदमालिनम् ॥ तत्रस्थानुर्महातेजामहापारिषदंप्रभुः २५
मायाशतधरंकामंकामवीर्यबलान्वितम् ॥ ददौस्कंदायराजेंद्रसुरारिविनिबर्हणम् २६ सहिदेवासुरेयुद्धेदैत्यानांभीमकर्मणाम् ॥ जघानदोभ्यांसंकुद्धःप्रयुता
निचतुर्दश २७ तथादेवाददुस्तस्मैसेननैर्ऋतसंकुलाम् ॥ देवशत्रुक्षयकरीमजय्याविष्णुरूपिणीम् २८ जयशब्दंतथाचक्रुर्देवाःसर्वेसवासवाः ॥ गंधर्वायक्षर
क्षांसिमुनयःपितरस्तथा २९ ततःप्रादादनुचरौयमकालोपमाबुधौ ॥ उन्माथश्चप्रमाथश्चमहावीर्यौमहायुती ३० सुभ्राजोभास्वरश्चैवयौतौसूर्यानुयायिनौ ॥
तौसूर्यःकार्तिकेयायददौप्रीतःप्रतापवान् ३१ कैलासशृंगसंकाशौश्वेतमाल्यानुलेपनौ ॥ सोमोऽप्यनुचरौप्रादान्मणिंसुमणिमेवच ३२ २५।१०।२८।२९।३०।३१।३२

३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४ । ४५ । ४६ । ४७ । ४८ । ४९ । ५० । ५१ । ५२ । ५३ । ५४ । ५५
ज्वालाजिह्वंतथाज्योतिरात्मजायदुताशनः ॥ ददावनुचरोश्चरौपरसैन्यप्रमाथिनौ ३३ परिघंचवटचैवमीमंचसुमहाबलम् ॥ ददातिदहनंचैवप्रचंडोवायंसंम
तौ ३४ अंशोऽप्यनुचरान्पंचददौस्कंदायधोमते ॥ उक्रोशंपंचकंचैववज्रदंडधराबुभौ ३५ ददावनलपुत्रायवामवःपरवीरहा ॥ तौहिशून्महेन्द्रस्यजग्रतुःसम
रेवहन् ३६ चक्रंविक्रमकंचैवसंक्रमंचमहाबलम् ॥ स्कंदायत्रीननुचरान्ददौवेष्णुर्महायशाः ३७ वर्धनंनंदनंचैवसर्वविद्याविशारदौ ॥ स्कंदायददतुःप्रिताव
श्विनौभिषजावरौ ३८ कुंदंचकुसुमंचैवकुमुदंचमहायशाः ॥ डंबराडंबरौचैवददौधातामहात्मने ३९ चक्रानुचक्रौबालिनौमेघचक्रौबलोत्कटौ ॥ ददौत्वष्टामहा
मायौस्कंदायानुचराबुभौ ४० सुव्रतंसत्यसंधंचददौमित्रोमहात्मने ॥ कुमारयमहात्मानौतपोविद्याधरौप्रभुः ४१ सुदर्शनीयौवरदौत्रिभुलोकेषुविश्रुतौ ॥ सु
व्रतंचमहात्मानंशुभकर्माणमेवच ४२ कार्तिकेयायसंप्रादाद्दिघातालोकविश्रुतौ ॥ पाणीतकंकालिकंचमहामायाविनाबुभौ ४३ पूषाचपार्षदौप्रादात्कार्तिकेया
यभारत ॥ बलंचातिवलंचैवमहावक्रौमहाबलौ ४४ प्रददौकार्तिकेयायवायुर्भरतसत्तम ॥ यमंचातियमंचैवतिमिवक्रौमहाबलौ ४५ प्रददौकार्तिकेयायवरुणः
सत्यसंगरः ॥ सुवर्चंसमहात्मानंतथैवाप्यतिवर्चसम् ४६ हिमवान्प्रददौराजनृहुताशनसुतायवै ॥ कांचनंचमहात्मानंमेघमालिनमेवच ४७ ददावनुचरौमेरु
रग्निपुत्रायभारत ॥ स्थिरंचातिस्थिरंचैवमेरुरेवापरौददौ ४८ महात्मात्वाग्निपुत्रायमहाबलपराक्रमौ ॥ उच्छृङ्गंचातिशृङ्गंचमहापाषाणयोधिनौ ४९ प्रददा
वाग्निपुत्रायविध्यःपारिषदाबुभौ ॥ संग्रहंविग्रहंचैवसमुद्रोऽपिगदाधरो ५० प्रददावाग्निपुत्रायमहापारिषदाबुभौ ॥ उन्मादंशंकुकर्णंचपुष्पदंतंतथैवच ५१ प्र
ददावाग्निपुत्रायपार्वतीशुभदर्शना ॥ जयंमहाजयंचैवनागौज्वलनमूनवे ५२ प्रददौपुरुषव्याघ्रवासुकिःपन्नगेश्वरः ॥ एवंसाध्याश्चरुद्राश्चवसवःपितरस्तथा
५३ सागराःसरितश्चैवागिरयश्चमहाबलाः ॥ ददुःसेनागणाध्यक्षानश्चूलपट्टिशधारिणः ५४ दिव्यप्रहरणोपेतान्नानावेषविभूषितान् ॥ शृणुनामानिचाप्येषां
येऽन्येस्कंदस्यसैनिकाः ५५ विविधायुधसंपन्नाश्चित्राभरणभूषिताः ॥ शंकुकर्णोनिकुंभश्चपद्मःकुमुदएवच ५६ अनंतोद्धादशभुजस्तथाकृष्णोपकृष्णकौः ॥
घ्राणश्रवाःकपिस्कंधःकांचनाक्षोजलंधमः ५७ अक्षःसंतर्जनोराजनृकुनदीकस्तमोतत्तत् ॥ एकाक्षोद्धादशाक्षश्चतथैवैकजटःप्रभुः ५८ सहस्रबाहुर्विकटोव्या
घ्राक्षःक्षितिकंपनः ॥ पुण्यनामासुनामाचसुचक्रःप्रियदर्शनः ५९ परिश्रुतःकोकनदःप्रियमाल्यानुलेपनः ॥ अजोदरोगजशिराःस्कंधाक्षःशतलोचनः ६०
ज्वालाजिह्वःकरालाक्षःशितिकेशोजटीहरिः ॥ परिश्रुतःकोकनदःकृष्णकेशोजटाधरः ६१ चतुर्दंशेष्टजिह्वश्चमेघनादःपृथुश्रवाः ॥ वियुताक्षोधनुर्वक्रोजाठरो
मारुताशनः ६२ उदाराक्षोरथाक्षश्चवचनाभोवसुप्रभः ॥ समुद्रवेगोराजेन्द्रशैलकंपीतथैवच ६३ वृषोमेषःप्रवाहश्चतथानंदोपनंदकौ ॥ धूम्रःश्वेतःकलिगश्च
सिद्धार्थोवरदस्तथा ६४

प्रियकश्वेनंदश्चगोनंदश्चप्रतापवान् ॥ आनंदश्चप्रमोदश्चस्वस्तिकोधुवकस्तथा ६५ क्षेमवाहःसुवाहश्चसिद्धपात्रश्चभारत ॥ गोवजःकनकापीडोमहापारि
षदेश्वरः ६६ गायनोहसनश्चैवबाणःखड्गश्चावीर्यवान् ॥ वैतालीगतितालिचतथाकथकवातिकौ ६७ हंसजःपंकदिग्धांगःसमुद्रोन्मादनश्चह ॥ रणोत्कटःप्रहा
सश्चश्वेतसिद्धश्चनंदनः ६८ कालकंठःप्रभासश्चतथाकुंभांडकोदरः ॥ कालकक्षःसितश्चैवभूतानांमथनस्तथा ६९ यज्ञवाहःसुवाहश्चदेवयाजीचसोमपः ॥
मज्जानश्चमहातेजाःकथक्राथौचभारत ७० तुहरश्चतुहारश्चचित्रदेवश्चवीर्यवान् ॥ मधुरःसुप्रसादश्चकिरीटीचमहाबलः ७१ वत्सलोमधुवर्णश्चकलशोदरएव
च ॥ धर्मदोमन्मथकरःसूचीवक्रश्चवीर्यवान् ७२ श्वेतवक्रःसुवक्रश्चचारुवक्रश्चपांडुरः ॥ दंडबाहुःसुबाहुश्चरजःकोकिलकस्तथा ७३ अचलःकनकाक्षश्चबा
लानामपियःप्रभुः ॥ संचारकःकोकनदोष्टप्रपत्रश्चजंबुकः ७४ लोहाजवक्रोजवनःकुंभवक्रश्चकुंभकः ॥ स्वर्णग्रीवश्चकृष्णौजाहंसवक्रश्चचंद्रमः ७५ पाणिकू
र्चाश्चशंबूकःपंचवक्रश्चशिक्षकः ॥ चाषवक्रश्चजंबूकःशाकवक्रश्चकुंजलः ७६ योगयुक्तामहात्मानःसततंब्राह्मणप्रियाः ॥ पैतामहामहात्मानोमहापारिषदाश्च
ये ७७ यौवनस्थाश्चबालाश्चवृद्धाश्चजनमेजय ॥ सहस्रशःपारिषदाःकुमारमवतस्थिरे ७८ वक्रैर्नानाविधैर्येतुशृणुतानजनमेजय ॥ कूर्मकुटुवक्राश्चशशोलू
कमुखास्तथा ७९ खरोष्ट्रवदनाश्चान्येवराहवदनास्तथा ॥ मार्जारशशवक्राश्चदीर्घवक्राश्चभारत ८० नकुलोलूकवक्राश्चकाकवक्रास्तथाऽपरे ॥ आखुबभुक
वक्राश्चमयूरवदनास्तथा ८१ मत्स्यमेषाननाश्चान्येअजाविमहेषाननाः ॥ ऋक्षशार्दूलवक्राश्चद्वीपिसिंहाननास्तथा ८२ भीमागजाननाश्चैवतथानक्रमुखा
श्चये ॥ गरुडाननाःकंकमुखावृककाकमुखास्तथा ८३ गोखरोष्ट्रमुखाश्चान्येष्टपदंशमुखास्तथा ॥ महाजठरपादांगास्तारकाक्षाश्चभारत ८४ पारावतमुखा
श्चान्येतथाष्टपमुखाःपरे ॥ कोकिलाभाननाश्चान्येइयेनतितिरिकाननाः ८५ कलकलसमुखाश्चैवविरजोवरधारिणः ॥ व्यालवक्राःशूलमुखाश्चेंडवक्राःशुभान
नाः ८६ आशीविषाश्चरधरागोनासावदनास्तथा ॥ स्थूलोदराःकृशांगाश्चस्थूलांगाश्चकृशोदराः ८७ ह्रस्वग्रीवामहाकर्णानानाव्यालविभूषणाः ॥ गजेंद्रच
र्मवसनास्तथाकृष्णाजिनांबराः ८८ स्कंधेमुखामहाराजतथाऽप्युदरतोमुखाः ॥ पृष्ठेमुखाहनुमुखास्तथाजंघामुखाअपि ८९ पार्श्वाननाश्चवह्वोनानादेश
मुखास्तथा ॥ तथाकीटपतंगानांसदृशास्यागणेश्वराः ९० नानाव्यालमुखाश्चान्येबहुबाहुशिरोधराः ॥ नानावृक्षभुजाःकेचित्कटिशिर्षास्तथाऽपरे ९१ भु
जंगभोगवदनानानागुल्मनिवासिनः ॥ चीरसंवृतगात्राश्चनानाकनकवाससः ९२ नानावेषधराश्चैवनानामाल्यानुलेपनाः ॥ नानावस्त्रधराश्चैवचर्मवाससएव
च ९३ उष्णीषिणोमुकुटिनःसुग्रीवाश्चसुवर्चसः ॥ किरीटिनःपंचशिखास्तथाकांचनमूर्धजाः ९४ त्रिशिखादिशिखाश्चैवतथासप्तशिखाःपरे ॥ शिखंडिनो
मुकुटिनोमुंडाश्चजटिलास्तथा ९५

९० । ९१ । ९२ । ९३ । ९४ । ९५

२६ । ९७ । ९८ । ९९ । १०० । १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ ॥ इति शाल्यपर्वोत्तमोऽध्यायः ॥ ४५ ॥

चित्रमालाधराः केचित्कोवेद्रोमाननास्तथा ॥ विग्रहैकरसानित्यमजेयाः सुरसतमैः ९६ कृष्णानिर्मासवक्राश्चदीर्घपृष्ठास्तनूदराः ॥ स्थूलपृष्ठाह्रस्वपृष्ठाः प्र
लंबोदरमेहनाः ९७ महाभुजाह्रस्वभुजाह्रस्वगात्राश्चवामनाः ॥ कुब्जाश्चह्रस्वजंघाश्चहस्तिकर्णशिरोधराः ९८ हस्तिनासाः कूर्मनासाः कृकनासास्तथाऽपरे ॥
दीर्घोच्छ्वासादीर्घजंघाविकरालाह्रधोमुखाः ९९ महादंष्ट्राह्रस्वदंष्ट्राश्चतुर्दंष्ट्रास्तथाऽपरे ॥ वारणेन्द्रनिभाश्चान्येभीमाराजन्सहस्रशः १०० सुविभक्तशरीराश्च
दीप्तिमंतः स्वलंकृताः ॥ पिंगाक्षाः शंकुकर्णाश्चरक्तनासाश्चभारत १ पृथुदंष्ट्रामहादंष्ट्राः स्थूलौष्ठाहरिभूर्धजाः ॥ नानापादौष्ठदंष्ट्राश्चनानाहस्ताशिरोधराः २
नानाचर्मभिराच्छन्नानानाभाषाश्चभारत ॥ कुशलादेशभाषासुजल्पंतोऽन्योन्यमीश्वराः ३ हृष्टाः परिपतंतिस्ममहापारिषदास्तथा ॥ दीर्घग्रीवादीर्घनखादीर्घ
पादशिरोभुजाः ४ पिंगाक्षानीलकंठाश्चलंबकर्णाश्चभारत ॥ वृकोदरनिभाश्चैवकेचिदंजनसन्निभाः ५ श्वेताक्षालोहितग्रीवाः पिंगाक्षाश्चतथापरे ॥ कल्माषावहवो
राजंश्चित्रवर्णाश्चभारत ६ चामरापीडकनिभाः श्वेतलोहितराजयः ॥ नानावर्णाः सवर्णाश्चमयूरसदृशप्रभाः ७ पुनः प्रहरणान्येषां कीर्त्यमानानि मे शृणु ॥ शेषैः
कृतः पारिषदैरायुधानां परिग्रहः ८ पाशोद्यतकराः केचिद्व्यादितास्याः खराननाः ॥ पृष्ठाक्षानीलकंठाश्चतथापरिघबाहवः ९ शतघ्नीचक्रहस्ताश्चतथामुसल
पाणयः ॥ असिमुद्गरहस्ताश्चदंडहस्ताश्चभारत ११० गदाभुशुंडिहस्ताश्चतथातोमरपाणयः ॥ आयुधैर्विविधैर्धौर्मेहात्मानो महाजवाः ११ महाबलामहा
वेगामहापारिषदास्तथा ॥ अभिषेकंकुमारस्यदृष्ट्वाहृष्टारणाप्रियाः १२ घंटाजालपिनद्वांगाननृतुस्तेमहौजसः ॥ एतेचान्येचबहवो महापारिषदानृप १३ उ
पतस्थुर्महात्मानं कार्तिकेयं यशस्विनम् ॥ दिव्याश्चाप्यांतरिक्षाश्चपार्थिवाश्चानिलोपमाः १४ व्यादिष्टादैवतैः शूराः स्कंदस्यानुचराऽभवन् ॥ तादृशानां सह
स्राणिप्रयतान्यर्बुदानि च ॥ अभिषिक्तं महात्मानं परिवार्योपतस्थिरे १५ ॥ इति श्रीमहाभारतेशल्यपर्वोत्तमोऽध्यायः १५ ॥ इति श्रीमहाभारतेशल्यपर्वोत्तमोऽध्यायः १५ ॥
॥ ४५ ॥ ॥ ४६ ॥ वैशंपायन उवाच ॥ शृणु मातृगणान् राजन् कुमारानुचरानि मान् ॥ कीर्त्यमानान् मया वीरसपत्नगणसूदनान् १ यशस्वि
नीनां मातृणां शृणु नामानि भारत ॥ यामिर्व्याप्तास्त्रयो लोकाः कल्याणीभिश्चभागशः २ प्रभावती विशालाक्षी पालिता गोस्तनी तथा ॥ श्रीमती बहुला चैव तथैव ब
हुपुत्रिका ३ अप्सुजाता च गोपाला वृहदंबा लिका तथा ॥ जयावती मालतिका ध्रुवरत्नाऽभयंकरी ४ वसुदामा च दामा च विशोकानंदिनी तथा ॥ एकचूडामहाचू
डा च क्रनेमिश्च भारत ५ उत्तेजनी जयत्सेना कमलाक्षयशोभना ॥ शत्रुंजया तथा चैव क्रोधनाशलभी खरी ६ माधवी शुभवक्रा च तीर्थसेनिश्च भारत ॥ गीताप्रिया
च कल्याणी रुद्ररोमाऽमिताशना ७ मेघस्वना भोगवती सुभूश्च कनकावती ॥ अलाताक्षी वीर्यवती विद्युजिह्वा च भारत ८ शृण्वति १।२।३।४।५।६।७।८

गृण्विति १। २। ३। ४। ५। ६। ७। ८

॥४६॥

पञ्चावतीसुनक्षत्राकंदराबहुयोजना ॥ संतानिकाचकौरव्यकमलाचमहाबला ९ सुदामाबहुदामाचसुप्रभाचयशस्विनी ॥ नृत्यप्रियाचराजेंद्रशतोलूखलमे
खला १० शतपंठाशतानंदाभगनंदाचभाविनी ॥ वपुष्मतीचंद्रशिताभद्रकालीचभारत ११ ऋक्षाऽविकानिष्कुटिकावामाचत्वरवासिनी ॥ सुमंगलास्व
स्तिमतीबुद्धिकामाजयप्रिया १२ धनदासुप्रसादाचभवदाचजलेश्वरी ॥ एडीभेडीसमेडीचवेतालजननीतथा १३ कंडूतिःकालिकाचैवदेवमित्राचभारत ॥
वसुश्रीःकोटराचैवचित्रसेनातथाऽचला १४ कुकुटिकाशंखलिकातथाशकुनिकानृप ॥ कुंडारिकाकौकुलिकाकुम्भिकाऽथशतोदरी १५ उक्ताथिनीजलेलाचम
हावेगाचकंकणा ॥ मनोजवाकंटाकिनीप्रघसापूतनातथा १६ केशयंत्रीशुटिर्वामाकोशनाथऽतडित्प्रभा ॥ मंदोदरीचमुंडीचकोटरामेघवाहिनी १७ सुभगालं
विनीलंबाताम्रचूडाविकाशिनी ॥ ऊर्ध्ववेणीधराचैवपिंगाक्षीलोहमेखला १८ पृथुवस्त्रामधुलिकामधुकुंभातथैवच ॥ पक्षालिकामत्कुलिकाजरायुर्जजरान
ना १९ ख्यातादहदहाचैवतथाधमधमानृप ॥ खंडखंडाचराजेंद्रपूषणामणिकुटिका २० अमोघाचैवकौरव्यतथालंबपयोधरा ॥ वंणुवीणाधराचैवपिंगा
क्षीलोहमेखला २१ शशोलूकमुखीकृष्णाखरजंघामहाजवा ॥ शिशुमारमुखीश्वेतालोहिताक्षीविभीषणा २२ जटालिकाकामचरीदीर्घजिह्वाबलोत्कटा ॥ का
लेहिकावामनिकामुकुटाचैवभारत २३ लोहिताक्षीमहाकायाहरिपिंडाचभूमिप ॥ एकत्वचासुकुसुमाकृष्णकर्णीचभारत २४ क्षुरकर्णीचतुष्कर्णीकर्णप्रावरणा
स्तथा ॥ चतुष्पथनिकेताचगोकर्णीमहिषानना २५ खरकर्णीमहाकर्णीभेरीस्वनमहास्वना ॥ शंखकुंभश्रवाश्चैवभगदाचमहाबला २६ गणाचसुगणाचैवतथा
ऽभीत्यथकामदा ॥ चतुष्पथरताचैवभूतितीर्थाऽन्यगोचरी २७ पशुदावितदाचैवसुखदाचमहायशाः ॥ पयोदागोमहिषदासुविशालाचभारत २८ प्रतिष्ठासु
प्रतिष्ठाचरोचमानासुरोचना ॥ नौकर्णीमुखकर्णीचविशिरामंथिनीतथा २९ एकचंद्रामेघकर्णामेघमालाविरोचना ॥ एताश्चान्याश्चबहवोमातरोभरतर्षभ ३०
कार्तिकेयानुयायिन्योनानारूपाःसहस्रशः ॥ दीर्घनखयोदीर्घदंत्योदीर्घतुंडश्चभारत ३१ सबलामधुराश्चैवयौवनस्थाःस्वलंकृताः ॥ माहात्म्येनचसंयुक्ताः
कामरूपधरास्तथा ३२ निर्मासगात्र्यःश्वेताश्चतथाकांचनसन्निभाः ॥ कृष्णमेघनिभाश्चान्याधूम्राश्चभरतर्षभ ३३ जरुणाभामहाभोगादीर्घकेश्यःसितां
वराः ॥ ऊर्ध्ववेणीधराश्चैवपिंगाक्ष्योलंबमेखलाः ३४ लंबोदयोऽलंबकर्णास्तथालंबपयोधराः ॥ ताम्राक्ष्यस्ताम्रवर्णाश्चहर्षक्ष्यश्चतथाऽपराः ३५ वरदाः
कामचारिण्योनित्यं प्रमुदितास्तथा ॥ याम्यारौद्रास्तथासौम्याःकौवेर्योऽथमहाबलाः ३६ वारुण्योऽथचमार्हेद्र्यस्तथाऽऽग्नेयःपरंतप ॥ वायव्यश्चाथकौ
मार्योब्राह्मश्चभरतर्षभ ३७ वैष्णव्यश्चतथासौर्योवाराहश्चमहाबलाः ॥ रूपेणाप्सरसांतुल्यामनोहार्योमनोरमाः ३८

३९। ४०। ४१। ४२। ४३। ४४। ४५। ४६। ४७। ४८। ४९। ५०। ५१। ५२। ५३। ५४। ५५। ५६। ५७। ५८। ५९। ६०। ६१। ६२। ६३। ६४। ६५। ६६। ६७। ६८। ६९। ७०। ७१। ७२। ७३। ७४। ७५। ७६। ७७। ७८। ७९। ८०। ८१। ८२। ८३। ८४। ८५। ८६। ८७। ८८। ८९। ९०। ९१। ९२। ९३। ९४। ९५। ९६। ९७। ९८। ९९। १००।

परपुष्टोपमावाक्येतथर्ध्याधनदोपमाः ॥ शक्रवीर्योपमायुद्धेदीप्त्यावह्निसमास्तथा ३९ शत्रूणांविग्रहेनित्यंभयदास्तामवंत्युत ॥ कामरूपधराश्चैवजवेवा
युसमास्तथा ४० अचिंत्यबलवीर्याश्चतथाऽचिंत्यपराक्रमाः ॥ वृक्षचत्वरवासिन्यश्चतुष्पथनिकेतनाः ४१ गुहाश्मशानवासिन्यःशैलप्रस्रवणालयाः ॥
नानाभरणधारिण्योनानामाल्यांबरास्तथाः ४२ नानाविचित्रवेषाश्चनानाभाषास्तथैवच ॥ एतेचान्येचबहवोगणाःशत्रुभयंकराः ४३ अनुजग्मुर्महात्मा
नंत्रिदशेंद्रस्यसंमते ॥ ततःशक्तयस्त्रयमददद्गवान्पाकशासनः ४४ गुहायराजशार्दूलविनाशायसुरादिषाम् ॥ महास्वनांमहाघंटाद्योतमानांसितप्रभाम् ४५
अरुणादित्यवर्णाचपताकांभरतर्षभ ॥ ददौपशुपतिस्तस्मैसर्वभूतमहाचमूम् ४६ उग्रानानाप्रहरणांतपोवीर्यबलान्विताम् ॥ अजेयांस्वर्गणैर्युक्तानाम्रासेनांधनं
जयाम् ४७ रुद्रतुल्यबलैर्युक्तांयोधानामयुतैस्त्रिभिः ॥ नसाविजानातिरणात्कदाचिद्विनिर्वर्तितुम् ४८ विष्णुर्ददौवैजयंतीमालांबलविधिनीम् ॥ उमाददौविर
जसीवाससीरविसप्रभे ४९ गंगाकमंडलुंदिव्यममृतोद्भवमुत्तमम् ॥ ददौप्रीत्याकुमारायदंडंचैवबृहस्पतिः ५० गरुडोदयितं पुत्रंमयूरंचित्रवर्हिणम् ॥ अरुणस्ताम्र
चूडंचप्रददौचरणायुधम् ५१ नागंतुवरुणोराजाबलवीर्यसमन्वितम् ॥ कृष्णाजिनंततोब्रह्माब्रह्मण्यायददौप्रभुः ५२ समरेषुजयंचैवप्रददौलोकभावनः ॥ सैनाप
त्यमनुप्राप्यस्कंदोदेवगणस्यह ५३ शुशुभेज्वलितोऽर्चिष्मान्द्वितीयइवपावकः ॥ ततःपारिषदैश्चैवमातृभिश्चसमन्वितः ५४ ययौदैत्यविनाशायह्लादयन्सुरपुंगवा
न् ॥ सासेनानैर्ऋतीभीमासघंटोच्छ्रितकेतना ५५ सभेरीशंखसुरजासायुधासपताकिनी ॥ शारदीद्यौरिवाभातिज्योतिर्भिरिवशोभिता ५६ ततोदेवनिकायास्ते
नानाभूतगणास्तथा ॥ वादयामासुरव्यग्राभेरीःशंखांश्चपुष्कलान् ५७ पटहान्झझरंश्चैवक्रकचान्गोविषाणिकान् ॥ आडंबरान्गोमुखांश्चडिडिमांश्चमहास्वनान्
५८ तुष्टुवुस्तेकुमारंतुसर्वदेवाःसवासवाः ॥ जगुश्चदेवगंधर्वान्नृपुश्चाप्सरोगणाः ५९ ततःप्रीतोमहासेनस्त्रिदशेभ्योवरंददौ ॥ रिपून्वहंताऽस्मिसमरेयेवोवधचिकीर्ष
वः ६० प्रतिगृह्यवरंदेवास्तस्माद्विबुधसत्तमात् ॥ प्रीतात्मानोमहात्मानोमेनिरेनिहताचरिपून् ६१ सर्वेषांभूतसंधानांहर्षाच्चादःसमुत्थितः ॥ अपूरयतलोकांस्त्री
नृवरेदत्तेमहात्मना ६२ सनिर्ययौमहासेनोमहत्यासेनयावृतः ॥ वधाययुधिदैत्यानारक्षार्थंचदिवौकसाम् ६३ व्यवसायोजयोधर्मःसिद्धिर्लक्ष्मीर्घृतिःस्मृतिः ॥
महासेनस्यसैन्यानामग्रेजग्मुर्नराधिप ६४ सतयार्भीमयादेवःशूलमुद्गरहस्तया ॥ ज्वलितालातधारिण्याचित्राभरणवर्मया ६५ गदामुसलनाराचशक्तितोमरहस्त
या ॥ दत्तसिंहनिनादिन्याविनद्यप्रययौगुहः ६६ तंद्द्वामसर्वदैतेयाराक्षसादानवास्तथा ॥ व्यद्रवंतदिशःसर्वाभयोद्विग्राःसमंततः ६७ अभ्यद्रवंतदेवास्तान्निवि
विधायुधपाणयः ॥ दृष्ट्वाचसततःकुद्भःस्कंदस्तेजोबलान्वितः ६८ शक्तयस्त्रयमगवान्भीमंपुनःपुनरवाकिरत् ॥ आदधच्चात्मनस्तेजोहविषेद्ब्रह्मवानलः ६९

अभ्यस्यमानेशक्त्यस्त्रेस्कंदेनामिततेजसा ॥ उल्काज्वालामहाराजपपातवसुधातले ७० संहृद्यंतश्चतथानिर्घाताश्चापतनक्षितौ ॥ यथांतकालसमयेसुघो
राःस्युस्तथानृप ७१ क्षिप्ताहोकायदाशक्तिःसुघोराऽनलसूनुना ॥ ततःकोट्योविनिष्पेतुःशक्तीनांभरतर्षभ ७२ ततःप्रीतोमहासेनोजघानभगवान्प्रभुः ॥
दैत्येद्रंतारकंनममहाबलपराक्रमम् ७३ वृतंदैत्यायुतैर्वीरैर्बलिभिर्दशभिर्नृप ॥ महिषंचाष्टभिःपद्मैर्वृतंसंख्येनिजघ्नवान् ७४ त्रिपादंचायुतशतैर्जघानदशभि
वृतम् ॥ हृदोदरंनिखर्वैश्चवृतंदशभिरीश्वरः ७५ जघानानुचरैःसार्धैर्विविधायुधपाणिभिः ॥ तथाऽकुर्वंतविपुलनादंबध्यत्सुशत्रुषु ७६ कुमारानुचराराजन्पू
रयंतोदिशोदश ॥ ननृतुश्चवल्गुश्चजहसुश्चमुदाऽन्विताः ७७ शक्त्यस्त्रस्यतुराजेंद्रततोऽर्चिर्भिःसमंततः ॥ त्रैलोक्यंत्रासितंसर्वजृम्भमाणाभिरेवच ७८ दग्धाः
सहस्रशोदैत्यानादैःस्कंदस्यचापरे ॥ पताकयाऽवधूताश्चहताःकेचित्सुरद्विषः ७९ केचिद्वटारवत्रस्तानिषेदुर्वसुधातले ॥ केचित्प्रहरणैश्छिन्नाविनिष्पेतुर्गता
युषः ८० एवंसुरद्विषोऽनेकानवलवानाततायिनः ॥ जघानसमरेवीरःकार्तिकेयोमहाबलः ८१ बाणोनामाथदैतेयोबलेःपुत्रोमहाबलः ॥ कौंचपर्वतमाश्रित्यदेवसं
घानवाधत ८२ तमभ्ययान्महासेनःसुरशत्रुमुदारधीः ॥ सकांतिकेयस्यभयाकौंचशरणमीयिवान् ८३ ततःकौंचमहामन्युःकौंचनादिनादितम् ॥ शक्त्यावि
भेदभगवान्कार्तिकेयोऽग्निदत्तया ८४ सशालस्कंधशबलंनस्तवानरवारणम् ॥ प्रोड्डीनोद्भ्रांतविहंगंविनिष्पतितपन्नगम् ८५ गोलांगूलक्षंसंघैश्चद्रवद्विरनुनादि
तम् ॥ कुरंगमविनिर्घोषनिनादितवनांतरम् ८६ विनिष्पतद्विःशरभैःसिंहैश्चसहसाद्रुतैः ॥ शोच्यामपिदशांप्राप्तोरराजेषपर्वतः ८७ विद्याधराःसमुत्पेतुस्त
स्यशृंगनिवासिनः ॥ किन्नराश्चसमुद्विग्नाःशक्तिपातरवोद्धताः ८८ ततोदैत्याविनिष्पेतुःशतशोऽथसहस्रशः ॥ प्रदीप्तात्पर्वतश्रेष्ठाद्विचित्राभरणस्रजः ८९ ता
त्रिजधुरतिक्रम्यकुमारानुचरामृधे ॥ सचैवभगवान्कुद्वोदैत्येद्रस्यसुतंतदा ९० सहानुजंजघानाशुवृत्रंदेवपतिर्यथा ॥ विभेदकौंचशक्त्याचपावकिःपरवीरहा
९१ बहुधाचैकधाचैवकृत्वाऽऽत्मानंमहाबलः ॥ शक्तिःक्षिप्तारणेतस्यपाणिमेतिपुनःपुनः ९२ एवंप्रभावोभगवांस्ततोभूयश्चपावकिः ॥ शौर्याद्विगुणयोगेनते
जसायशसाश्रिया ९३ कौंचस्तेनविनिर्घोषोदैत्याश्चशतशोहताः ॥ ततःसभगवान्देवोनिहत्यविबुधद्विषः ९४ सभज्यमानोविबुधैःपरंहर्षमवापह ॥ ततोबुंदु
भयोराजन्नेदुःशंखाश्चभारत ९५ मुमुचुर्देवयोषाश्चपुष्पवर्षमनुत्तमम् ॥ योगिनामीश्वरंदेवंशतशोऽथसहस्रशः ९६ दिव्यगंधमुपादायववौपुण्यश्चमारुतः ॥
गंधर्वास्तुष्टुबुधैर्नयज्वानश्चमहर्षयः ९७ केचिदेनंव्यवस्यंतिपितामहसुतंप्रभुम् ॥ सनत्कुमारंसर्वेषांब्रह्मयोर्नितमग्रजम् ९८ केचिन्महेश्वरसुतंकेचित्पुत्रंविभा
वसोः ॥ उमायाःकृतिकानांचगंगायाश्चवदंत्युत ९९

दर्शयतिभगवान्सनत्कुमारस्तत्स्कंदइत्याचक्षत इतिछांदोग्येश्वरतत्स्कंदस्यपूर्वपरिग्रहमाह केचिदिति ९८ । ९९

॥००॥ १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १०८ ॥ इतिशल्यप० गदा० नी० भारतभा० पट्टवत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४९ ॥ ॥ ७७ ॥ ॥ अस्यश्रुतमिति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६

एकधाचद्विधाचैवचतुर्धाचमहाबलम् ॥ योगिनामीश्वरंदेवंशतशोऽथसहस्रशः १०० एतत्तेकथितंराजन्कार्तिकेयाभिषेचनम् ॥ शृणुचैवसरस्वत्यास्तीर्थवर्षस्य
पुण्यताम् १ बभूवतीर्थप्रवरंहतेषुसुरशत्रुषु ॥ कुमारेणमहाराजत्रिविष्टपमिवापरम् २ ऐश्वर्याणिचतत्रस्थोददावीशःपृथक्पृथक् ॥ ददौनैर्ऋतमुख्येभ्यस्त्रैलोक्यं
पावकात्मजः ३ एवंसभगवांस्तस्मिंस्तीर्थदैत्यकुलांतकः ॥ अभिषिक्तोमहाराजदेवसेनापतिःसुरैः ४ तैजसंनामततीर्थयत्रपूर्वमपांपतिः ॥ अभिषिक्तःसुरगणैर्व
रुणोभरतर्षभ ५ अस्मिंस्तीर्थवरेस्त्रात्वास्कंदंचाम्यर्च्यलांगली ॥ ब्राह्मणेभ्योददौरुक्मंवासांस्याभरणानिच ६ उषित्वारजनीतत्रमाधवःपरवीरहा ॥ पूज्यतीर्थ
वरंतच्चस्पृष्ट्वातोयंचलांगली ७ हृष्टःप्रीतमनाश्चैवह्यभवन्माधवोत्तमः ॥ एतत्तेसर्वमारुत्यातंयन्मातृपतिपृच्छसि ॥ यथाभिषिक्तोभगवान्स्कंदोदेवैःसमागतैः
१०८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेशल्यपर्वतर्गतगदापर्वणिबल० सारस्वतो० तारकवधेषट्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४६ ॥ ॥ जनमेजयउवाच ॥ अत्यश्रुतमिदंब्रह्मनृ
तवानस्मितत्वतः ॥ अभिषेकंकुमारस्यविस्तरणयथाविधि १ यच्छ्रुत्वापूतमात्मानंविजानामितपोधन ॥ प्रहृष्टानिचरोमाणिप्रसन्नंचमनोमम २ अभिषेकंकुमा
रस्यदैत्यानांचवधंतथा ॥ श्रुत्वामेपरमाप्रीतिर्भूयःकौतूहलंहिमे ३ अपांपतिःकथंह्यस्मिन्नभिषिक्तःपुरासुरैः ॥ तन्मेब्रूहिमहाप्रज्ञकुशलोह्यसिसत्तम ४ ॥ वैशंपा
यनउवाच ॥ शृणुराजन्निदंचित्रंपूर्वकल्पेयथातथम् ॥ आदौकृतयुगेराजन्वर्तमानेयथाविधि ५ वरुणंदेवताःसर्वाःसमेत्येदमथाब्रुवन् ॥ यथाऽस्मान्सुरराट्शक्रोभ
येभ्यःपातिसर्वदा ६ तथात्वमपिसर्वासांसरितां वैपतिर्भव ॥ वासश्चतेसदादेवसागरेमकरालये ७ समुद्रोऽयंतववशोभविष्यतिनदीपतिः ॥ सोमेनसार्धंचतवहानि
वृद्धीमविष्यतः ८ एवमस्त्वितितान्देवान्वरुणोवाक्यमब्रवीत् ॥ समागम्यततःसर्ववरुणंसागरालयम् ९ अपांपतिंप्रचकुर्हिविधिदृष्टेनकर्मणा ॥ अभिषिच्यततो
देवावरुणंयादसांपतिम् १० जग्मुःस्वान्येवस्थानानिपूजयित्वाजलेश्वरम् ॥ अभिषिक्तस्ततोदेवैर्वरुणोऽपिमहायशः ११ सरितःसागरांश्चैवनादांश्चापिसरांसिच ॥
पालयामासविधिनायथादेवान्शतक्रतुः १२ ततस्तत्राप्युपस्पृश्यदत्वाचविविधंवसु ॥ अग्नितीर्थमहाप्राज्ञोजगामाथप्रलंबहा १३ नष्टोनदृश्यतेयत्रशमीगर्भेहुता
शनः ॥ लोकालोकविनाशेचप्रादुर्भूतेतदाऽनघ १४ उपतस्थुःसुरायत्रसर्वलोकपितामहम् ॥ अग्निःप्रणष्टोभगवान्कारणंचनविब्रहे १५ सर्वभूतक्षयोराजनसं
पादयविभोऽनलम् ॥ ॥ जनमेजयउवाच ॥ किमर्थंभगवानग्निःप्रणष्टोलोकभावनः १६ विज्ञातश्चकथंदेवैस्तन्ममाचक्ष्वतत्वतः ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥
भृगोःशापादृशंभीतोजातवेदाःप्रतापवान् १७ शमीगर्भमथासाद्यननाशभगवांस्ततः ॥ प्रणष्टेतदावह्नौदेवाःसर्वेसवासवाः १८ अन्वैषंततदानष्टंज्वलनंभृशदुः
खिताः ॥ ततोऽग्नितीर्थमासाद्यशमीगर्भस्थमेवहि १९

ददृशुर्ज्वलन्तत्रवसमानंयथाविधि ॥ देवाः सर्वे नरव्याघ्रबृहस्पतिपुरोगमाः २० ज्वलन्तंसमासाद्यप्रीताऽभूवन्सवासवाः ॥ पुनर्यथागतंजग्मुःसर्वमक्षश्चसोऽभवत्
 २१ भृगोःशापान्महाभागयदुक्तं ब्रह्मवादिना ॥ तत्राप्याहुत्यमतिमानब्रह्मयोर्निजगामह २२ ससर्जभगवान्यत्रसर्वलोकपितामहः ॥ तत्राहुत्यततोब्रह्मासहदे
 वैःप्रभुःपुरा २३ ससर्जतीर्थानितथादेवतानांयथाविधि ॥ तत्रस्नात्वाचदत्वाचवसूनिविविधानिच २४ कौबेरंप्रययौतीर्थतत्रतप्त्वामहतपः ॥ धनाधिपत्यंसंप्राप्तो
 राजत्रैलविलःप्रभुः २५ तत्रस्थमेवतंराजनधनानिनिधयस्तथा ॥ उपतस्थुर्नरश्रेष्ठततीर्थलांगलीबलः २६ गत्वादत्वाचाविधिवद्ब्राह्मणेभ्योऽधनंददौ ॥ ददृशे
 तत्रतत्रस्थानंकौबेरैकाननोत्तमे २७ पुरायत्रतपस्तप्तंविपुलंसमहात्मना ॥ यक्षराज्ञाकुबेरेणवरालब्धाश्चपुष्कलाः २८ धनाधिपत्यंसख्यंचरुद्रेणामिततेजसा ॥
 सुरत्वंलोकपालत्वंपुत्रंचनलकूबरम् २९ यत्रलेभेमहाबाहोधनाधिपतिरंजसा ॥ अभिषिक्तश्चतत्रैवसमागम्यमरुद्गणैः ३० वाहनंचास्यतदहंसयुक्तंमनोजवम् ॥
 विमानंपुष्पकंदिव्यनैर्ऋतैश्चर्यमेवच ३१ तत्राहुत्यवलोरान्नदत्वादायांश्चपुष्कलान् ॥ जगामत्वारितोरामस्तीर्थश्चेतानुलेपनः ३२ निषेवितंसर्वसत्त्वैर्नाम्नावदरपा
 चनम् ॥ नानर्तुक्वनोपेतंसदापुष्पफलंशुभम् ३३ ॥ इति श्रीमहाभारतेशल्यपर्वतर्गतगदापर्वणिबलदेवती० सारस्वतोपा० सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४७ ॥
 ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततस्तीर्थवरंरामोययौवदरपाचनम् ॥ तपस्विसिद्धचरितंयत्रकन्याघृतवता १ भरद्वाजस्यदुहितारूपेणाप्रतिमाश्रुवि ॥ श्रुतावतीनाम
 विभोकुमारीब्रह्मचारिणी २ तपश्चचारसात्युग्रंनियमैर्वहुभिर्वृता ॥ भर्तामिदेवराजःस्यादितिनिश्चित्यभामिनी ३ समास्तस्याव्यतिक्रांताबह्व्यःकुरुकुलोद्बह ॥
 चरंत्यानियमांस्तांस्तानस्त्रीभिस्तीवान्सुदुश्चरान् ४ तस्यास्तुतेनवृतेनतपसाचविशांपते ॥ भक्त्याचभगवान्प्रीतःपरयापाकशासनः ५ आजगामाश्रमंतस्या
 स्त्रिदशाधिपतिःप्रभुः ॥ आस्थायरूपंविप्रैर्वैसिष्ठस्यमहात्मनः ६ सातंदृष्ट्वाग्रतपसंवसिष्ठंतपतांवरम् ॥ आचारैर्मुनिभिर्दृष्टैःपूजयामासभारत ७ उवाच
 नियमज्ञाचकल्याणीसाप्रियंवदा ॥ भगवन्मुनिशार्दूलकिमाज्ञापयसिप्रभो ८ सर्वमद्यथाशक्तितवदास्यामिसुव्रत ॥ शक्रभक्त्याचतेपाणिनदास्यामिकथंचन
 ९ व्रतैश्चनियमैश्चैवतपसाचतपोधन ॥ शक्रस्तोषयितव्योवैमयात्रिशुवनेश्वरः १० इत्युक्तोभगवान्देवःस्मयन्निवनिरीक्ष्यताम् ॥ उवाचनियमंज्ञात्वासां
 त्वयन्निवभारत ११ उग्रंतपश्चरसि वैवेदितामेऽसिसुव्रते ॥ यदर्थमयमारंभस्तवकल्याणिहृद्वतः १२ तच्चसर्वयथाभूतंभविष्यतिवरानने ॥ तपसालभ्यतेसर्वं
 यथाभूतंभविष्यति १३ यथास्थानानिदिव्यानिविबुधानांशुभानने ॥ तपसातानिप्राप्याणितपोमूलंमहत्सुखम् १४ इति कृत्वातपोधोरंदेहंसंन्यस्यमानवाः ॥
 देवत्वंयांतिकल्याणिशृणुष्वैकंचोमम १५

सप्तहति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५

१४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४ । ४५ । ४६ । ४७ । ४८ । ४९ । ५० । ५१ । ५२ । ५३ । ५४ । ५५ । ५६ । ५७ । ५८ । ५९ । ६० । ६१ । ६२ । ६३ । ६४ । ६५ । ६६ । ६७ । ६८ । ६९ । ७० । ७१ । ७२ । ७३ । ७४ । ७५ । ७६ । ७७ । ७८ । ७९ । ८० । ८१ । ८२ । ८३ । ८४ । ८५ । ८६ । ८७ । ८८ । ८९ । ९० । ९१ । ९२ । ९३ । ९४ । ९५ । ९६ । ९७ । ९८ । ९९ । १०० । १०१ । १०२ । १०३ । १०४ । १०५ । १०६ । १०७ । १०८ । १०९ । ११० । १११ । ११२ । ११३ । ११४ । ११५ । ११६ । ११७ । ११८ । ११९ । १२० । १२१ । १२२ । १२३ । १२४ । १२५ । १२६ । १२७ । १२८ । १२९ । १३० । १३१ । १३२ । १३३ । १३४ । १३५ । १३६ । १३७ । १३८ । १३९ । १४० । १४१ । १४२ । १४३ । १४४ । १४५ । १४६ । १४७ । १४८ । १४९ । १५० । १५१ । १५२ । १५३ । १५४ । १५५ । १५६ । १५७ । १५८ । १५९ । १६० । १६१ । १६२ । १६३ । १६४ । १६५ । १६६ । १६७ । १६८ । १६९ । १७० । १७१ । १७२ । १७३ । १७४ । १७५ । १७६ । १७७ । १७८ । १७९ । १८० । १८१ । १८२ । १८३ । १८४ । १८५ । १८६ । १८७ । १८८ । १८९ । १९० । १९१ । १९२ । १९३ । १९४ । १९५ । १९६ । १९७ । १९८ । १९९ । २०० । २०१ । २०२ । २०३ । २०४ । २०५ । २०६ । २०७ । २०८ । २०९ । २१० । २११ । २१२ । २१३ । २१४ । २१५ । २१६ । २१७ । २१८ । २१९ । २२० । २२१ । २२२ । २२३ । २२४ । २२५ । २२६ । २२७ । २२८ । २२९ । २३० । २३१ । २३२ । २३३ । २३४ । २३५ । २३६ । २३७ । २३८ । २३९ । २४० । २४१ । २४२ । २४३ । २४४ । २४५ । २४६ । २४७ । २४८ । २४९ । २५० । २५१ । २५२ । २५३ । २५४ । २५५ । २५६ । २५७ । २५८ । २५९ । २६० । २६१ । २६२ । २६३ । २६४ । २६५ । २६६ । २६७ । २६८ । २६९ । २७० । २७१ । २७२ । २७३ । २७४ । २७५ । २७६ । २७७ । २७८ । २७९ । २८० । २८१ । २८२ । २८३ । २८४ । २८५ । २८६ । २८७ । २८८ । २८९ । २९० । २९१ । २९२ । २९३ । २९४ । २९५ । २९६ । २९७ । २९८ । २९९ । ३०० । ३०१ । ३०२ । ३०३ । ३०४ । ३०५ । ३०६ । ३०७ । ३०८ । ३०९ । ३१० । ३११ । ३१२ । ३१३ । ३१४ । ३१५ । ३१६ । ३१७ । ३१८ । ३१९ । ३२० । ३२१ । ३२२ । ३२३ । ३२४ । ३२५ । ३२६ । ३२७ । ३२८ । ३२९ । ३३० । ३३१ । ३३२ । ३३३ । ३३४ । ३३५ । ३३६ । ३३७ । ३३८ । ३३९ । ३४० । ३४१ । ३४२ । ३४३ । ३४४ । ३४५ । ३४६ । ३४७ । ३४८ । ३४९ । ३५० । ३५१ । ३५२ । ३५३ । ३५४ । ३५५ । ३५६ । ३५७ । ३५८ । ३५९ । ३६० । ३६१ । ३६२ । ३६३ । ३६४ । ३६५ । ३६६ । ३६७ । ३६८ । ३६९ । ३७० । ३७१ । ३७२ । ३७३ । ३७४ । ३७५ । ३७६ । ३७७ । ३७८ । ३७९ । ३८० । ३८१ । ३८२ । ३८३ । ३८४ । ३८५ । ३८६ । ३८७ । ३८८ । ३८९ । ३९० । ३९१ । ३९२ । ३९३ । ३९४ । ३९५ । ३९६ । ३९७ । ३९८ । ३९९ । ४०० । ४०१ । ४०२ । ४०३ । ४०४ । ४०५ । ४०६ । ४०७ । ४०८ । ४०९ । ४१० । ४११ । ४१२ । ४१३ । ४१४ । ४१५ । ४१६ । ४१७ । ४१८ । ४१९ । ४२० । ४२१ । ४२२ । ४२३ । ४२४ । ४२५ । ४२६ । ४२७ । ४२८ । ४२९ । ४३० । ४३१ । ४३२ । ४३३ । ४३४ । ४३५ । ४३६ । ४३७ । ४३८ । ४३९ । ४४० । ४४१ । ४४२ । ४४३ । ४४४ । ४४५ । ४४६ । ४४७ । ४४८ । ४४९ । ४५० । ४५१ । ४५२ । ४५३ । ४५४ । ४५५ । ४५६ । ४५७ । ४५८ । ४५९ । ४६० । ४६१ । ४६२ । ४६३ । ४६४ । ४६५ । ४६६ । ४६७ । ४६८ । ४६९ । ४७० । ४७१ । ४७२ । ४७३ । ४७४ । ४७५ । ४७६ । ४७७ । ४७८ । ४७९ । ४८० । ४८१ । ४८२ । ४८३ । ४८४ । ४८५ । ४८६ । ४८७ । ४८८ । ४८९ । ४९० । ४९१ । ४९२ । ४९३ । ४९४ । ४९५ । ४९६ । ४९७ । ४९८ । ४९९ । ५०० । ५०१ । ५०२ । ५०३ । ५०४ । ५०५ । ५०६ । ५०७ । ५०८ । ५०९ । ५१० । ५११ । ५१२ । ५१३ । ५१४ । ५१५ । ५१६ । ५१७ । ५१८ । ५१९ । ५२० । ५२१ । ५२२ । ५२३ । ५२४ । ५२५ । ५२६ । ५२७ । ५२८ । ५२९ । ५३० । ५३१ । ५३२ । ५३३ । ५३४ । ५३५ । ५३६ । ५३७ । ५३८ । ५३९ । ५४० । ५४१ । ५४२ । ५४३ । ५४४ । ५४५ । ५४६ । ५४७ । ५४८ । ५४९ । ५५० । ५५१ । ५५२ । ५५३ । ५५४ । ५५५ । ५५६ । ५५७ । ५५८ । ५५९ । ५६० । ५६१ । ५६२ । ५६३ । ५६४ । ५६५ । ५६६ । ५६७ । ५६८ । ५६९ । ५७० । ५७१ । ५७२ । ५७३ । ५७४ । ५७५ । ५७६ । ५७७ । ५७८ । ५७९ । ५८० । ५८१ । ५८२ । ५८३ । ५८४ । ५८५ । ५८६ । ५८७ । ५८८ । ५८९ । ५९० । ५९१ । ५९२ । ५९३ । ५९४ । ५९५ । ५९६ । ५९७ । ५९८ । ५९९ । ६०० । ६०१ । ६०२ । ६०३ । ६०४ । ६०५ । ६०६ । ६०७ । ६०८ । ६०९ । ६१० । ६११ । ६१२ । ६१३ । ६१४ । ६१५ । ६१६ । ६१७ । ६१८ । ६१९ । ६२० । ६२१ । ६२२ । ६२३ । ६२४ । ६२५ । ६२६ । ६२७ । ६२८ । ६२९ । ६३० । ६३१ । ६३२ । ६३३ । ६३४ । ६३५ । ६३६ । ६३७ । ६३८ । ६३९ । ६४० । ६४१ । ६४२ । ६४३ । ६४४ । ६४५ । ६४६ । ६४७ । ६४८ । ६४९ । ६५० । ६५१ । ६५२ । ६५३ । ६५४ । ६५५ । ६५६ । ६५७ । ६५८ । ६५९ । ६६० । ६६१ । ६६२ । ६६३ । ६६४ । ६६५ । ६६६ । ६६७ । ६६८ । ६६९ । ६७० । ६७१ । ६७२ । ६७३ । ६७४ । ६७५ । ६७६ । ६७७ । ६७८ । ६७९ । ६८० । ६८१ । ६८२ । ६८३ । ६८४ । ६८५ । ६८६ । ६८७ । ६८८ । ६८९ । ६९० । ६९१ । ६९२ । ६९३ । ६९४ । ६९५ । ६९६ । ६९७ । ६९८ । ६९९ । ७०० । ७०१ । ७०२ । ७०३ । ७०४ । ७०५ । ७०६ । ७०७ । ७०८ । ७०९ । ७१० । ७११ । ७१२ । ७१३ । ७१४ । ७१५ । ७१६ । ७१७ । ७१८ । ७१९ । ७२० । ७२१ । ७२२ । ७२३ । ७२४ । ७२५ । ७२६ । ७२७ । ७२८ । ७२९ । ७३० । ७३१ । ७३२ । ७३३ । ७३४ । ७३५ । ७३६ । ७३७ । ७३८ । ७३९ । ७४० । ७४१ । ७४२ । ७४३ । ७४४ । ७४५ । ७४६ । ७४७ । ७४८ । ७४९ । ७५० । ७५१ । ७५२ । ७५३ । ७५४ । ७५५ । ७५६ । ७५७ । ७५८ । ७५९ । ७६० । ७६१ । ७६२ । ७६३ । ७६४ । ७६५ । ७६६ । ७६७ । ७६८ । ७६९ । ७७० । ७७१ । ७७२ । ७७३ । ७७४ । ७७५ । ७७६ । ७७७ । ७७८ । ७७९ । ७८० । ७८१ । ७८२ । ७८३ । ७८४ । ७८५ । ७८६ । ७८७ । ७८८ । ७८९ । ७९० । ७९१ । ७९२ । ७९३ । ७९४ । ७९५ । ७९६ । ७९७ । ७९८ । ७९९ । ८०० । ८०१ । ८०२ । ८०३ । ८०४ । ८०५ । ८०६ । ८०७ । ८०८ । ८०९ । ८१० । ८११ । ८१२ । ८१३ । ८१४ । ८१५ । ८१६ । ८१७ । ८१८ । ८१९ । ८२० । ८२१ । ८२२ । ८२३ । ८२४ । ८२५ । ८२६ । ८२७ । ८२८ । ८२९ । ८३० । ८३१ । ८३२ । ८३३ । ८३४ । ८३५ । ८३६ । ८३७ । ८३८ । ८३९ । ८४० । ८४१ । ८४२ । ८४३ । ८४४ । ८४५ । ८४६ । ८४७ । ८४८ । ८४९ । ८५० । ८५१ । ८५२ । ८५३ । ८५४ । ८५५ । ८५६ । ८५७ । ८५८ । ८५९ । ८६० । ८६१ । ८६२ । ८६३ । ८६४ । ८६५ । ८६६ । ८६७ । ८६८ । ८६९ । ८७० । ८७१ । ८७२ । ८७३ । ८७४ । ८७५ । ८७६ । ८७७ । ८७८ । ८७९ । ८८० । ८८१ । ८८२ । ८८३ । ८८४ । ८८५ । ८८६ । ८८७ । ८८८ । ८८९ । ८९० । ८९१ । ८९२ । ८९३ । ८९४ । ८९५ । ८९६ । ८९७ । ८९८ । ८९९ । ९०० । ९०१ । ९०२ । ९०३ । ९०४ । ९०५ । ९०६ । ९०७ । ९०८ । ९०९ । ९१० । ९११ । ९१२ । ९१३ । ९१४ । ९१५ । ९१६ । ९१७ । ९१८ । ९१९ । ९२० । ९२१ । ९२२ । ९२३ । ९२४ । ९२५ । ९२६ । ९२७ । ९२८ । ९२९ । ९३० । ९३१ । ९३२ । ९३३ । ९३४ । ९३५ । ९३६ । ९३७ । ९३८ । ९३९ । ९४० । ९४१ । ९४२ । ९४३ । ९४४ । ९४५ । ९४६ । ९४७ । ९४८ । ९४९ । ९५० । ९५१ । ९५२ । ९५३ । ९५४ । ९५५ । ९५६ । ९५७ । ९५८ । ९५९ । ९६० । ९६१ । ९६२ । ९६३ । ९६४ । ९६५ । ९६६ । ९६७ । ९६८ । ९६९ । ९७० । ९७१ । ९७२ । ९७३ । ९७४ । ९७५ । ९७६ । ९७७ । ९७८ । ९७९ । ९८० । ९८१ । ९८२ । ९८३ । ९८४ । ९८५ । ९८६ । ९८७ । ९८८ । ९८९ । ९९० । ९९१ । ९९२ । ९९३ । ९९४ । ९९५ । ९९६ । ९९७ । ९९८ । ९९९ । १००० ।

२४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४ । ४५ । ४६ । ४७ । ४८ । ४९ । ५० । ५१ । ५२ । ५३ । ५४ । ५५ । ५६ । ५७ । ५८ । ५९ । ६० । ६१ । ६२ । ६३ । ६४ । ६५ । ६६ । ६७ । ६८ । ६९ । ७० । ७१ । ७२ । ७३ । ७४ । ७५ । ७६ । ७७ । ७८ । ७९ । ८० । ८१ । ८२ । ८३ । ८४ । ८५ । ८६ । ८७ । ८८ । ८९ । ९० । ९१ । ९२ । ९३ । ९४ । ९५ । ९६ । ९७ । ९८ । ९९ । १०० ।

उपसर्पस्वधर्मज्ञेयथापूर्वमिमानृषीन् ॥ प्रीतोऽस्मितवधर्मज्ञतपसानियमेन च ४५ ततःसंदर्शयामासस्वरूपं भगवान्हरः ॥ ततो ब्रवीत्तदा तेभ्यस्तस्याश्च चरितं
महत् ४६ भवद्भिर्हि मवत्पृष्ठेयत्तपःसमुपार्जितम् ॥ अस्याश्च यत्तपो विप्रान्समंतन्मतं मम ४७ अनायाहितपस्विन्यात्तपस्तप्तंसुदुश्चरम् ॥ अनश्रं त्यापचं
त्याच समाद्वादशपारिताः ४८ ततः प्रोवाच भगवांस्तामेवारुंधर्ती पुनः ॥ वरं वृणीष्व कल्याणियतेऽभिलषितं हृदि ४९ सा ब्रवीत्पृथुताग्राक्षी देवं सप्तर्षिसंसदि ॥
भगवान्यदि मे प्रीतिस्तीर्थस्यादिदमहुतम् ५० सिद्धदेवर्षिदयितं नाम्ना वदरपाचनम् ॥ तथास्मिन्देव देवेश त्रिरात्रमुषितः शुचिः ५१ प्राप्नुयादुपवासेन फलं
द्वादशवार्षिकम् ॥ एवमस्त्वातितां दिवः प्रत्युवाच तपस्विनी ५२ सप्तर्षिभिस्तुतो देवस्ततो लोकं ययौ तदा ॥ ऋषयो विस्मयं जग्मुस्तां दृष्ट्वा चाप्यरुंधर्तीम् ५३
अश्रांतां चाविवर्णां च क्षुत्पिपासाऽसमायुताम् ॥ एवं सिद्धिः परा प्राप्ता अरुंधत्या विशुद्धया ५४ यथा त्वयामहाभागे मदर्थं संशितव्रते ॥ विशेषो हित्वया भद्रे व्रते
ह्यस्मिन्समर्पितः ५५ तथा चेदं ददाम्यद्यनियमेन सुतोषितः ॥ विशेषं तव कल्याणि प्रयच्छामि वरं वरे ५६ अरुंधत्या वरस्तस्या यो दत्तो वै महात्मना ॥ तस्य
चाहं प्रभावेन तव कल्याणितेजसा ५७ प्रवक्ष्यामि परं भूयो वरमत्र यथाविधि ॥ यस्त्वेकारं जनीतीर्थे वत्स्यते सुसमाहितः ५८ स स्नात्वा प्राप्स्यते लोकान् देहिन्या
सात्सु दुर्लभान् ॥ इत्युक्त्वा भगवान् देवः सहस्राक्षः प्रतापवान् ५९ श्रुतावती ततः पुण्यां जगाम त्रिदिवं पुनः ॥ गते वज्रधरे राजंस्तत्र वर्षे पपात ह ६० पुष्पाणां भर
तश्रेष्ठ दिव्यानां पुण्यगंधिनाम् ॥ देवदुंदुभयश्चापि नेदुस्तत्र महास्वनाः ६१ मारुतश्च ववौ पुण्यः पुण्यगंधो विशांपते ॥ उत्सृज्य तु शुभादेहं जगामास्य च मार्गं
ताम् ६२ तपसो ग्रेण तं लब्ध्वा तेन रेमे सहाच्युत ॥ जनमेजय उवाच ॥ का तस्या भगवान्माता कसं वृद्धा च शोभना ६३ श्रोतुमिच्छाम्यहं विप्र परं कौतूहलं हि मे ॥
॥ वैशंपायन उवाच ॥ भरद्वाजस्य विप्रर्षेः स्कन्धे रेतो महात्मनः ६४ दृष्ट्वाऽप्सरसमायां तीष्ठतां चोपस्थितोऽपि ॥ स तु जग्राह तद्व्रतः करेण जपतां वरः ६५ त
दापतत्पर्णपुटे तत्र सा संभवत्सुता ॥ तस्यास्तु जातकर्मादिलत्वा सर्वतपोधनः ६६ नाम चास्याः सल्लतवान् भरद्वाजो महासुनिः ॥ श्रुतावतीति धर्मात्मा देवर्षिगण
संसदि ॥ स्वेचतामाश्रमेन्यस्य जगाम हिमवद्गनम् ६७ तत्राप्युपसृष्टयमहानुभावो वसूनि दत्त्वा च महाद्विजेभ्यः ॥ जगाम तीर्थं सुसमाहितात्मा शक्रस्य वृष्णिप्र
वरस्तदानीम् ६८ ॥ इ० महा० श० गदाप० बलदेव तीर्थ० सारस्वतो० वदरपाचन तीर्थकथने अष्टचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४८ ॥ ॥ वैशंपायन उवाच ॥ इंद्रती
र्थं ततो गत्वा यदूनां प्रवरो बलः ॥ विप्रेभ्यो धनं रत्नानि ददौ स्नात्वा यथाविधि १ तत्र ह्यमरराजोऽसौ वीजे क्रतुशतेन च ॥ बृहस्पतेश्च देवेशः प्रददौ विपुलं धनम् २

६४ । ६५ । ६६ । ६७ । ६८ ॥ इतिशल्यांतर्गतगदापर्वणिभीलकंठीये भारतभावदीपे अष्टचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ५८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ इंद्रतीर्थमिति १ । १

1131

जार्ह्यान्पुष्टान् ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ साजाविभजाभिरविभिश्च महितं दानम् १० । ११ आनयामासमुनीनित्यनुयज्यते राजसूयं कर्तुमिति शेषः १२ । १३ । १४ । १५ । १६

निरगलान्सजारूथ्यान्सर्वान्विविधदक्षिणान् ॥ आजहारकृतंस्तत्रयथोक्तान्वेदपारगैः ३ तानक्रतून्भरतश्रेष्ठशतकृत्वोमहाद्युतिः ॥ पूरयामासविविधवत्ततःख्यातः
शतक्रतुः ४ तस्यनाम्नाचततीर्थंशिवपुण्यसनातनम् ॥ इन्द्रतीर्थमितिरख्यातंसर्वपापप्रमोचनम् ५ उपस्पृश्यचतत्रापिविधिवन्मुसलायुधः ॥ ब्राह्मणान्पूजयि
त्वाचसदाऽऽच्छादनभोजनैः ६ शुभंतीर्थवरंतस्माद्रामतीर्थजगामह ॥ यत्ररामोमहाभागोभार्गवःसुमहातपाः ७ असकृत्पृथिवींजित्वाहतक्षत्रियपुंगवाम् ॥ उपा
ध्यायंपुरस्कृत्यकश्यपमुनिसत्तमम् ८ अयजद्वाजपेयेनसोऽश्वमेधशतेनच ॥ प्रददौदक्षिणांचैवपृथिवींवैससागराम् ९ दत्त्वाचदानंविविधंनानारत्नसमन्वितम् ॥
सगोहस्त्रिकदासीकंसाजाविगतवान्वनम् १० पुण्येतीर्थवरेतत्रदेवब्रह्मर्षिसेविते ॥ मुनींश्चैवाभिवाद्याथयमुनातीर्थमागतम् ११ यत्रानयामासतदारजसूयमहीप
ते ॥ पुत्रोऽदितेर्महाभागोवरुणोवैसितप्रभः १२ तत्रनिर्जित्यसंग्रामेमानुषान्देवतास्तथा ॥ वरंक्रतुंसमाजहेवरुणःपरवीरहा १३ तस्मिन्क्रतुवरेवृत्तेसंग्रामःसम
जायत ॥ देवानांदानवानांचत्रैलोक्यस्यभयावहः १४ राजसूयेक्रतुश्रेष्ठेनिवृत्तेजनमेजय ॥ जायतेसुमहाधोरःसंग्रामःक्षत्रियान्प्रति १५ तत्रापिलांगलीदेवकृषी
नभ्यर्च्यपूजया ॥ इतरेभ्योऽप्यदाहानमार्थेभ्यःकामदोविभुः १६ वनमालीततोहृष्टःस्तूयमानोमहर्षिभिः ॥ तस्मादादित्यतीर्थंचजगामकमलेक्षणः १७ यत्रेष्टा
भगवान्ज्योतिर्भास्करोराजसत्तम ॥ ज्योतिषामाधिपत्यंचप्रभावंचाम्यपद्यत १८ तस्यानद्यास्तुतीरेवैसर्वेदेवाःसवासवाः ॥ विश्वेदेवाःसमरुतोऽंगधर्वाप्सरसश्च
ह १९ द्वैपायनःशुकश्चैवकृष्णश्चमधुसूदनः ॥ यक्षाश्चराक्षसाश्चैवपिशाचाश्चविशांपते २० एतेचान्येचबहवोयोगसिद्धाःसहस्रशः ॥ तस्मिन्स्तीर्थेसरस्वत्याःशि
वेपुण्येपरंतप २१ तत्रहत्वापुराविष्णुरसुरौमधुकैटभौ ॥ आहृत्यभरतश्रेष्ठतीर्थप्रवरउत्तमे २२ द्वैपायनश्चधर्मात्मातत्रैवाहृत्यभारत ॥ संप्राप्यपरमंयोगंसिद्धिंच
परमांगतः २३ असितोदेवलश्चैवतस्मिन्नेवमहातपाः ॥ परमंयोगमास्थायऋषिर्योगमवाप्तवान् २४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेशल्यपर्वतर्गतगदापर्वणिबलदेवती
सारस्वतोऽङ्कोनपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ४९ ॥ ॥ ४९ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ तस्मिन्नेवतुधर्मात्मावसतिस्मतपोधनः ॥ गार्हस्थ्यंधर्ममास्थायह्यसितो
देवलःपुरा १ धर्मनित्यःशुचिर्दातोऽन्यस्तदंडोमहातपाः ॥ कर्मणामनसावाचासमःसर्वेषुजंतुषु २ अक्रोधनोमहाराजतुल्यनिंदात्मसंस्तुतिः ॥ प्रियाप्रि
येतुल्यवृत्तिर्यमवत्समदर्शनः ३ कांचनेलोष्ठभावेचसमदर्शीमहातपाः ॥ देवान्पूजयन्नित्यमतिथींश्चद्विजैःसह ४ ब्रह्मचर्यरतोऽनित्यंसदाधर्मपरायणः ॥
ततोऽभ्यत्येमहाभागयोगमास्थायभिक्षुकः ५ जैर्गणिव्योमुनिर्धर्मास्तस्मिन्स्तीर्थेसमाहितः ॥ देवलस्याश्रमेराजन्त्यवसत्समहाद्युतिः ६

१७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ ॥ इतिशल्यपर्वतर्गतगदापर्वणि नीलकंठेयेभारतभावदीपे एकोनपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ४९ ॥ तस्मिन्निति १ । २ । १ । ४ । ५ । ६

तस्मिन्निति १।२।९।४।५।६

७ व्यतिक्रमव्यत्यक्रामत् ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२

योगनित्योमहाराजसिद्धिप्राप्तोमहातपाः ॥ तंतत्रवसमानंतुजैगीषव्यमहामुनिम् ७ देवलोदर्शयन्नेवैवायुंजतधर्मतः ॥ एवंतयोर्महाराजदीर्घकालोव्यतिक्रमत् ८
जैगीषव्यमुनिवरंनददर्शयदेवलः ॥ आहारकालेमतिमान्परिवाङ्मनमेजय ९ उपातिष्ठतधर्मज्ञोभिक्षकालेसदेवलं ॥ सदृष्टाभिक्षरूपेणप्राप्तंतत्रमहामुनिम् १०
गौरवंपरमंचक्रेप्रीतिचविपुलांतथा ॥ देवलस्तुयथाशक्तिपूजयामासभारत ११ ऋषिदृष्टेनविधिनासमाबद्धीःसमाहितः ॥ कदाचित्तस्यनृपतेदेवलस्यमहात्मनः
१२ चिंतासुमहतीजातामुनिदृष्टामहाधुतिम् ॥ समास्तुसमतिक्रान्ताबद्धयःपूजयतोमम १३ नचायमलसोभिलुरभ्यभाषतविचन ॥ एवंविगणयन्नेवसजगामम
होदधिम् १४ अंतरिक्षचरःश्रीमान्कलशंशृणुदेवलः ॥ गच्छन्नेवसधर्मात्मासमुद्रंसरितांपतिम् १५ जैगीषव्यंततोऽपश्यद्गतं प्रागेवभारत ॥ ततःसविस्मयश्चि
तांजगामाथामितप्रभः १६ कथंभिलुरयंप्राप्तःसमुद्रेस्नातएवच ॥ इत्येवंचितयामासमहर्षिरसितस्तदा १७ स्नात्वासमुद्रेविधिवच्चुचिर्जप्यंजजापसः ॥ कृतज
प्याद्विकःश्रीमानाश्रमंचजगामह १८ कलशंजलपूर्णैर्वैष्णवीस्वाजनमेजय ॥ ततःसप्रविशन्नेवस्वमाश्रमपदंमुनिः १९ आसीनमाश्रमेतत्रजैगीषव्यमपश्यत् ॥ न
व्याहरतिचैवेनजैगीषव्यःकथंचन २० काष्ठभूतोश्रमपदेवसतिस्ममहातपाः ॥ तंदृष्ट्वाचाक्षुतंतोयेसागरेसागरोपमम् २१ प्रविष्टमाश्रमंचापिपूर्वमेवदर्शसः ॥ अ
सितोदेवलोराजंश्चितयामासधुद्धिमान् २२ दृष्ट्वाप्रभावंतपसोजैगीषव्यस्ययोगजम् ॥ चितयामासराजेंद्रतदासमुनिसत्तमः २३ मयादृष्टःसमुद्रेचआश्रमेचकथंत्व
यम् ॥ एवंविगणयन्नेवसमुनिर्मत्रपारगः २४ उत्पताताश्रमात्तस्मादंतरिक्षंविशंपते ॥ जिज्ञासार्थंतदाभिक्षोजैगीषव्यस्यदेवलः २५ सोऽंतरिक्षचरान्सिद्धान्सम
पश्यत्समाहितान् ॥ जैगीषव्यंचतैःसिद्धैःपूज्यमानमपश्यत् २६ ततोऽसितःसुसंरब्धोव्यवसायीदृढव्रतः ॥ अपश्यद्देवततोयातंजैगीषव्यंसदेवलः २७ तस्मानु
पितृलोकंतं व्रजंतं सोऽन्वपश्यत् ॥ पितृलोकाच्चतंयातंयाम्यलोकमपश्यत् २८ तस्मादपिसमुत्पत्यसोमलोकमभिधुतम् ॥ व्रजंतमन्वपश्यत्सजैगीषव्यमहामु
निम् २९ लोकान्समुत्पतंतंतुशुभानेकांतयाजिनाम् ॥ ततोऽग्निहोत्रिणांलोकांस्ततश्चाप्युत्पपातह ३० दर्शचपौर्णमासंचयेयजंतितपोधनाः ॥ तेभ्यःसदृष्टो
धीमौल्लोकेभ्यःपशुयाजिनाम् ३१ व्रजंतंलोकममलमपश्यद्देवपूजितम् ॥ चातुर्मास्यैर्वहविधैर्यजंतेयेतपोधनाः ३२ तेषांस्थानंततोयातंतथाग्निष्टोमया
जिनाम् ॥ अग्निष्टुतेनचतथायेयजंतितपोधनाः ३३ तत्स्थानमनुसंप्राप्तमन्वपश्यत्तदेवलः ॥ वाजपेयंक्रतुवरंतथावदुसुवर्णकम् ३४ आहरंतिमहाप्राज्ञास्तेषां
लोकेष्वपश्यत् ॥ यजंतैराजसूयेनपुंडरीकेणचैवये ३५ तेषांलोकेष्वपश्यच्चजैगीषव्यंसदेवलः ॥ अश्वमेधंक्रतुवरंनस्मेधंतथैवच ३६ आहरंतिनश्चेष्टास्ते
षांलोकेष्वपश्यत् ॥ सर्वमेधंचदुष्प्रापंतथासौत्रामणिचये ३७

३९ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७

३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४ । ४५ । ४६ भूतार्थं यथाभूतार्थं ४७ । ४८ उत्पतातब्रह्मलोकं गंतुमिच्छेत्तपः पपातचगमनात् ४९ । ५० । ५१ । ५२ । ५३ । ५४

तेषांलोकेष्वपश्यच्चजैगीषव्यंसदेवलः ॥ द्वादशहैश्वसत्रैश्चयजंतेविविधैर्मृष ३८ तेषांलोकेष्वपश्यच्चजैगीषव्यंसदेवलः ॥ मैत्रावरुणयोर्लोकानादित्यानांतथैवच
३९ सलोकतामनुप्राप्तमपश्यत्ततोऽसितः ॥ रुद्राणांचवसूनांचस्थानंयच्चबृहस्पतेः ४० तानिसर्वाण्यतीतानिसमपश्यत्ततोऽसितः ॥ आरुह्यचगवांलोकेप्रया
तोब्रह्मसत्रिणाम् ४१ लोकानपश्यद्दृच्छंतंजैगीषव्यंततोऽसितः ॥ श्रील्लोकानपरान्विप्रमुत्पतंतंस्वतेजसा ४२ पतिव्रतानांलोकांश्चव्रजंतं सोऽन्वपश्यत् ॥ ततो
मुनिवरंभूयोजैगीषव्यमथासितः ४३ नान्वपश्यत्लोकस्थमंतर्हितमरिदम् ॥ सोऽचितयन्महाभागोजैगीषव्यस्यदेवलः ४४ प्रभावंसुव्रतत्वंचसिद्धियोगस्यचा
तुलाम् ॥ असितोऽपृच्छततदासिद्धौलोकेषुसत्तमान् ४५ प्रयतःप्रांजलिर्भूत्वाधीरस्तान्ब्रह्मसत्रिणः ॥ जैगीषव्यंनपश्यामितंशंसध्वंमहौजसम् ४६ एतदिच्छा
म्यहंश्रोतुंपरंकौतूहलंहिमे ॥ ॥ सिद्धाञ्जुः ॥ शृणुदेवलभूतार्थंशंसतानोदृढव्रत ४७ जैगीषव्यःसर्वैलोकंशाश्वतंब्रह्मणोगतः ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ सश्रुत्वा
वचनंतेषांसिद्धानांब्रह्मसत्रिणाम् ४८ असितोदेवलस्तूर्णमुत्पपातपपातच ॥ ततःसिद्धास्तञ्जुर्हिदेवलंपुनरेवह ४९ नदेवलगतिस्तत्रतवगंतुंतपोधन ॥ ब्रह्मणः
सदनेविप्रजैगीषव्योयदासवान् ५० ॥ वैशंपायनउवाच ॥ तेषांतद्वचनंश्रुत्वासिद्धानांदिवलःपुनः ॥ आनुपूर्व्येणलोकांस्तान्सर्वानवततारह ५१ स्वमाश्रमपदं
पुण्यमाजगामपतत्रिवत् ॥ प्रविशन्नेवचापश्यच्चजैगीषव्यंसदेवलः ५२ ततोऽबुद्ध्याव्यगणयद्देवलधर्मयुक्त्या ॥ दृष्ट्वाप्रभावंतपसोजैगीषव्यस्ययोगजम् ५३ ततो
ब्रवीन्महात्मानंजैगीषव्यंसदेवलः ॥ विनयावनतोराजपुसर्प्यमहामुनिं ५४ मोक्षधर्मसमास्थातुमिच्छेयंभगवन्नहम् ॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वाउपदेशंचकारसः ५५
विधिंचयोगस्यपरंकार्यकार्यस्यशास्त्रतः ॥ संन्यासकृतबुद्धितंततोऽदृष्ट्वामहातपाः ५६ सर्वाश्वास्यक्रियाश्चक्रेविधिदृष्टेनकर्मणा ॥ संन्यासकृतबुद्धितंभूतानिपिष्ट
भिःसह ५७ ततोऽदृष्ट्वाप्ररुरुदुःकोस्मान्संविभजिष्यति ॥ देवलस्तुवचःश्रुत्वाभूतानांकरुणंतथा ५८ दिशोदशव्याहरतांमोक्षंत्यक्तुंमनोदधे ॥ ततस्तुफलमूला
निपवित्राणिचभारत ५९ पुष्पाण्योषधयश्चैवरोरूयंतिसहस्रशः ॥ पुनर्नोदेवलःक्षुद्रोन्नंछेत्स्यतिदुर्मतिः ६० अभयंसर्वभूतेभ्योयोदत्वानावबुध्यते ॥ ततोभू
योव्यगणयत्स्वबुद्ध्यामुनिसत्तमः ६१ मोक्षेगार्हस्थ्यधर्मेवाकिंतुश्रेयस्वरंभवेत् ॥ इतिनिश्चित्यमनसादेवलोराजसत्तम ६२ त्यक्त्वागार्हस्थ्यधर्मसमोक्षधर्ममरो
चयत् ॥ एवमादीनिसंचित्यदेवलोनिश्चयात्ततः ६३ प्राप्तवान्परमांसिद्धिंपरंयोगंचभारत ॥ ततोदेवाःसमागम्यबृहस्पतिपुरोगमाः ६४ जैगीषव्यंतपश्चास्य
प्रशंसंतितपस्विनः ॥ अथाब्रवीदपिवरोदेवान्चैनारदस्तथा ६५

९५ संन्यासेकृतबुद्धियेनतं ९६ सर्वाःक्रियाउत्सर्गेष्टयादयः ९७ । ९८ मोक्षंसंन्यासंत्यक्तुंमनोदधे उत्सृष्टानामग्निनापुनराधानंकर्तुमिच्छत् ९९ । १०० । १०१ । १०२ । १०३ । १०४ । १०५

जैगीषव्येतपोनास्तिविस्मापयतियोऽसितम् ॥ तमेवादिनंधीरंप्रत्यूचुस्तेदिवौकसः ६६ नैवमित्येवंशंसंतोजैगीषव्यमहासुनिम् ॥ नातःपरतरंकिंचितुल्यम
स्तिप्रभावतः ६७ तेजसस्तपसश्चास्ययोगस्यचमहात्मनः ॥ एवंप्रभावोधर्मात्माजैगीषव्यस्तथासितः ॥ तयोरिदंस्थानवरंतीर्थंचैवमहात्मनोः ६८ तत्राप्युप
स्पृश्यततोमहात्मादत्वाचवित्तंहलधृद्विजेम्यः ॥ अवाप्यधर्मपरमार्थकर्मजगामसोमस्यमहसुतीर्थम् ६९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेश० ग० बलदेवती० सारस्व०
पंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५० ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ यत्रेजिवानुडुपतीराजसूयेनभारत ॥ तस्मिंस्तीर्थमहानासीत्संग्रामस्तारकामयः १ तत्राप्युपस्पृश्यब
लोदत्वादानानिचात्मवान् ॥ सारस्वतस्यधर्मात्मासुनेस्तीर्थजगामह २ तत्रद्वादशवार्षिक्यामनावृष्ट्याद्विजोत्तमान् ॥ वेदानध्यापयामासपुरासारस्वतोमुनिः ३
॥ जनमेजयउवाच ॥ कथंद्वादशवार्षिक्यामनावृष्ट्याद्विजोत्तमान् ॥ ऋषीन्ध्यापयामासपुरासारस्वतोमुनिः ४ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ आसीत्पूर्वमहाराजमु
निर्धोमान्महातपाः ॥ दधीचइतिविरव्यातोब्रह्मचारीजितेंद्रियः ५ तस्यातितपसःशक्रोविभेतिसततंविभो ॥ नसलोभयितुंशक्यःफलैर्बहुविधैरपि ६ प्रलोभना
र्थतस्याथप्राहिणोत्पाकशासनः ॥ दिव्यामप्सरसंपुण्यादर्शनीयामलंबुषाम् ७ तस्यतर्पयतोदेवान्सरस्वत्यामहात्मनः ॥ समीपतोमहाराजसोपातिष्ठतभाविनी
८ तांदिव्यवपुषंदृष्ट्वातस्यर्षेर्भावितात्मनः ॥ रेतःस्कन्धंसरस्वत्यांतत्साजग्राहनिम्नगा ९ कुक्षौचाप्यदधदृष्ट्वातद्रेतःपुरुषर्षभ ॥ सादधारचतंगर्भपुत्रहेतोर्महानदी
१० सुषुवेचापिसमयेपुत्रंसासरितांवरा ॥ जगामपुत्रमादायतमृषिंप्रातिचप्रभो ११ ऋषिसंसदितंदृष्ट्वासानदीमुनिसत्तमम् ॥ ततःप्रोवाचराजेंद्रददतीपुत्रमस्य
तम् १२ ब्रह्मर्षेतवपुत्रोऽयंत्वद्भक्त्याधारितोमया ॥ दृष्ट्वातेप्सरसंरेतोयत्स्वकंभ्रागलंबुषाम् १३ तत्कुक्षिणवैब्रह्मर्षेत्वद्भक्त्याधृतवत्यहम् ॥ नविनाशमिदंगच्छेत्त्व
तेजइतिनिश्चयात् १४ प्रतिगृहीष्वपुत्रंस्वमयादत्तमनिर्दितम् ॥ इत्युक्तःप्रतिजग्राहप्रीतिंचावापपुष्कलाम् १५ स्वसुतंचाप्यजिघ्रंतंमूर्ध्निप्रेम्णाद्विजोत्तमः ॥ प
रिष्वज्यचिरंकालंतदाभरतसत्तम १६ सरस्वत्यैवरंप्रादात्प्रीयमाणोमहासुनिः ॥ विश्वेदेवाःसपितरोगंधर्वाप्सरसांगणाः १७ तृप्तियास्यंतिसुभगेतर्प्यमाणास्तवां
भसा ॥ इत्युक्त्वासतुतुष्टाववचोभिर्वैमहानदीम् १८ प्रीतःपरमहृष्टात्मायथावच्छृणुपार्थिव ॥ प्रलुतासिमहाभागेसरसोब्रह्मणःपुरा १९ जानांतित्वांसरिच्छ्रेष्ठेमुनयः
संश्रितव्रताः ॥ ममप्रियकरीचापिसततंप्रियदर्शने २० तस्मात्सारस्वतःपुत्रोमहांस्तेवरवर्णिनि ॥ तवैवनाम्नाप्रथितःपुत्रस्तेलोकभावनः २१ सारस्वतइति
ख्यातोभाविष्यतिमहातपाः ॥ एषद्वादशवार्षिक्यामनावृष्ट्याद्विजर्षभान् २२

तएवमेवामुष्मिन्प्रापंकर्मनाश्लिष्यते' इति ६६ । ६७ असितःदेवलः ६८ । ६९ ॥ इतिशक्या
तर्गतगदापर्वणिनीलकण्ठीये भारतभावदीपेपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५० ॥ यत्रेति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२

२३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ परमर्षिणादधीचिना सदेहस्तपसासंभृतः ३२ । ३३ अस्यमुनेः ३४ तेनतदास्थिजेनवज्रेण ३५ नवतीर्नवदशाधिकामष्टशतीम् ३६ । ३७

सारस्वतोमहाभागेवेदानध्यापयिष्यति ॥ पुण्याभ्यश्चसरिष्यस्त्वंसदापुण्यतमाशुभे २३ भविष्यसिमहाभागेमत्प्रसादात्सरस्वति ॥ एवंसांसंस्तुताऽनेनवरंलब्ध्वा
महानदी २४ पुत्रमादायमुदिताजगामभरतर्षभ ॥ एतस्मिन्नेवकालेतुविरोधेदेवदानवैः २५ शक्रःप्रहरणान्वेषीलोकांस्त्रीन्विचचारह ॥ नचोपलेभेभगवान्शक्रःप्र
हरणंतदा २६ यद्वैतेषांभवेद्योग्यंवधायविबुधद्विषाम् ॥ ततोऽब्रवीत्सुरान्शक्रोनेमेशक्यामहासुराः २७ ऋतेऽस्थिभिर्दधीचस्यनिहतुंत्रिदशद्विषः ॥ तस्माद्भत्वा
ऋषिश्रेष्ठोयाच्यतांसुरसत्तमाः २८ दधीचास्थीनिदेहीतितैर्वधिष्यामहेरिपून् ॥ सचतैर्याचितोऽस्थीनियन्तादृषिवरस्तदा २९ प्राणत्यागंकुरुश्रेष्ठचकारैवावि
चारयन् ॥ सलोकानक्षयान्प्राप्तोदेवाप्रियकरस्तदा ३० तस्यास्थिभिरथोशक्रःसंप्रहृष्टमनास्तदा ॥ कारयामासदिव्यानिनानाप्रहरणानिच ३१ गदावज्राणिच
क्राणिगुरून्दंडांश्चपुष्कलान् ॥ सहित्विणेनतपसासंभृतःपरमर्षिणा ३२ प्रजापतिसुतेनाथभृगुणालोकभावनः ॥ अतिकायःसतेजस्वीलोकसारोविनिर्मितः ३३ ज
ज्ञेशैलगुरुःप्रांशुर्महिम्नाप्रथितःप्रभुः ॥ नित्यमुद्विजतेचास्यतेजसःपाकशासनः ३४ तेनवज्रेणभगवान्मंत्रयुक्तेनभारत ॥ भृशंक्रोधविसृष्टेनब्रह्मतेजोद्वेनेनच ३५
दैत्यदानववीराणांजघाननवतीर्नव ॥ अथकालेव्यतिक्रांतेमहत्यतिभयंकरे ३६ अनावृष्टिरनुप्राप्ताराजन्द्वादशवार्षिकी ॥ तस्याद्वादशवार्षिक्यामनावृष्ट्यामह
र्षयः ३७ वृत्त्यर्थंप्राद्रवन्राजन्क्षुधार्ताःसर्वतोदिशम् ॥ दिग्भ्यस्तान्प्रदुतान्दृष्ट्वामुनिःसारस्वतस्तदा ३८ गमनायमर्तिचक्रेतंप्रोवाचसरस्वती ॥ नगंतव्यमितः
पुत्रतवाहारमहंसदा ३९ दास्यामिमत्स्यप्रवरानुप्यतामिहभारत ॥ इत्युक्तस्तर्पयामाससपितृदेवतास्तथा ४० आहारमकरोन्नित्यंप्राणान्वेदांश्चधारयन् ॥ अ
थतस्यामनावृष्ट्यामतीतायांमहर्षयः ४१ अन्योन्यंपरिपप्रभुःपुनःस्वाध्यायकारणात् ॥ तेषांक्षुधापरीतानांनष्टावेदाऽभिधावताम् ४२ सर्वेषामेवराजेंद्रनकश्चि
त्प्रतिमानवान् ॥ अथकश्चिदृषिस्तेषांसारस्वतमुपेयिवान् ४३ कुर्वाणंसंशितात्मानंस्वाध्यायमृषिसत्तमम् ॥ सगत्वाऽचष्टेभ्यश्चसारस्वतमतिप्रभम् ४४ स्वा
ध्यायममरप्रख्यंकुर्वाणंविजनेवने ॥ ततःसर्वसमाजग्मुस्तत्रराजन्महर्षयः ४५ सारस्वतंमुनिश्रेष्ठमिदमृचुःसमागताः ॥ अस्मानध्यापयस्वेतितानुवाचततोमुनिः
४६ शिष्यत्वमुपगच्छध्वंविधिवद्विममेत्युत ॥ तत्रबुवन्मुनिगणावालस्त्वमसिपुत्रक ४७ सतानाहनमेधर्मोऽनश्येदितिपुनर्मुनीन् ॥ योह्यधर्मेणवैद्व्यादृहीयाद्योऽ
प्यधर्मतः ४८ हीयेतांतावुभौक्षिप्रस्यातांवैरिणावुभौ ॥ नहायनैर्नपलितैर्नवितेननबंधुभिः ४९ ऋषयश्चक्रिरेधर्मयोऽनूचानःसनोमहान् ॥ एतच्छ्रुत्वावचस्त
स्यमुनयस्तेविधानतः ५० तस्माद्वेदाननुप्राप्यपुनर्धर्मप्रचक्रिरे ॥ षष्टिर्मुनिसहस्राणिशिष्यत्वंप्रतिपेदिरे ५१ सारस्वतस्यविप्रर्षेर्वेदस्वाध्यायकारणात् ॥ मुष्टिं
मुष्टिततःसर्वेदभार्णातेहुपाहरन् ॥ तस्यासनार्थंविप्रर्षेर्बालस्यापिवशेस्थिताः ५२

५३ ॥ इति शल्यपर्वोत्तमोऽध्यायः ॥ ५३ ॥ ॥ ५३ ॥ कथमिति १। २। ३। ४। ५। ६। ७। ८। ९। १०। ११। १२। १३
तत्रापिदत्वावसुरौहिणेयोमहाबलः केशवपूर्वजोऽथ ॥ जगामतीर्थमुदितः क्रमेण ख्यातं महद्ब्रह्म कन्यास्मयत्र ५३ ॥ इति श्रीमहाभारतेशल्यपर्वोत्तमोऽध्यायः ॥
देवतीर्थं सारस्वत् एकपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५१ ॥ ॥ जनमेजय उवाच ॥ कथं कुमारी भगवंस्तपोयुक्ता ह्यभूत्पुरा ॥ किमर्थं च तपस्ते पेको वाऽस्यानियमोऽ
भवत् १ सुदुष्करमिदं ब्रह्मं स्वतः श्रुतमनुत्तमम् ॥ आख्या हितं त्वमखिलं यथा तपसि सा स्थिता २ ॥ वैशंपायन उवाच ॥ ऋषिरासीन्महावीर्यः कुणिर्गर्गो महाय
शाः ॥ स तप्या विपुलं राजंस्तपो वै तपतांवरः ३ मनसाऽथ सुतां सुभ्रूंसमुत्पादितवान् विभुः ॥ तां च दृष्ट्वा मुनिः प्रीतः कुणिर्गर्गो महायशाः ४ जगाम त्रिदिवा राजन्संत्य
ज्येह कलेवरम् ॥ सुभ्रूः साह्यथ कल्याणी पुण्डरीकनिभेक्षणा ५ महता तपसो ग्रेण कृत्वाऽऽश्रममनिदिता ॥ उपवासैः पूजयंती पितृन् देवांश्च सापुरा ६ तस्यास्तु तपसो
ग्रेण महान्कालोऽव्यगच्छत् ॥ सापित्रादीयमाना पितत्र नैच्छदनिदिता ७ आत्मनः सदृशं सा तु भर्तारं नान्वपश्यत् ॥ ततः सा तपसो ग्रेण पीडयित्वाऽऽत्मनस्तनुम् ८
पितृदेवार्चनरता बभूव विजनेवने ॥ साऽऽत्मानं मन्यमानाऽपि कृतकृत्यं श्रमान्विता ९ वार्षकेन च राजेन्द्र तपसा चैव कर्षिता ॥ सानाशक्यदागंतुं पदात्पदमपि स्वयम्
१० चकार गमने बुद्धिं परलोकाय वै तदा ॥ मोक्षकामा तु तां दृष्ट्वा शरीरं नारदोऽब्रवीत् ११ असंस्कृतायाः कन्यायाः कुतो लोकास्तवानघे ॥ एवं तु श्रुतमस्माभिर्देवलो
के महाव्रते १२ तपः परमकंप्राप्तं न तु लोकास्त्वया जिताः ॥ तन्नारद वचः श्रुत्वा साऽब्रवीद्दृषिसंसदि १३ तपसोऽर्थं प्रयच्छामि पाणिग्राहस्य सत्तम ॥ इत्युक्ते चास्या ज
ग्राहपाणिगालवसंभवः १४ ऋषिः प्राक्शृंगवानाम समयं चे मम ब्रवीत् ॥ समयेन तवाद्याहं पाणिं स्पृक्ष्यामि शोभने १५ यद्येकरात्रं वस्तव्यं त्वया सह मयेति ह ॥ तथे
तिसा प्रातिश्रुत्य तस्मै पाणिं ददौ तदा १६ यथा दृष्टेन विधिना दृष्ट्वा चाग्निं विधानतः ॥ चक्रे च पाणिग्रहणं तस्योद्वाहं च गालविः १७ सारात्रवमवद्राजं स्तरुणीवरवर्णि
नी ॥ दिव्याभरणवस्त्राच्च दिव्यगंधानुलेपना १८ तां दृष्ट्वा गालविः प्रीतो दीपयंतीमिव श्रिया ॥ उवास च क्षपामेकां प्रभाते साऽब्रवीच्च तम् १९ यस्त्वया समयो विप्रकृ
तो मे तपतांवर ॥ तेनोषिताऽस्मि भद्रं ते स्वस्ति ते स्तुवजाम्यहम् २० सानिर्गता ब्रवीद्भूयो योऽस्मिंस्तीर्थे समाहितः ॥ वसते रजनीमेकां तर्पयित्वा दिवौकसः २१
चत्वारिंशत्तमष्टौ च द्वौ चाष्टौ सम्यगाचरेत् ॥ यो ब्रह्मचर्यं वर्षाणि फलं तस्य लभेत सः २२ एवमुक्त्वा ततः सार्धं देहं त्यक्त्वा दिवंगता ॥ ऋषिरप्यभवद्दीनस्तस्या रूपं वि
चिंतयन् २३ समयेन तपोऽर्थं च कृच्छ्रात्प्रतिगृहीतवान् ॥ साधयित्वा तदात्मानं तस्याः सगतिमन्वियात् २४ दुःखितो भरतश्चेष्टतस्या रूपं वलात्कृतः ॥ एतत्ते
द्वकन्याया व्याख्यातं चरितं महत् २५ तथैव ब्रह्मचर्यं च स्वर्गस्य च गतिः शुभा ॥ तत्र स्थश्चापि शुश्राव हतं शल्यं हलायुधः २६
१४। १५। १६। १७। १८। १९। २०। २१ चत्वारिंशत्तमष्टौ चेति प्रतिवेदं द्वादशवर्षाणीति वेदचतुष्टयाध्ययनायाष्टाचत्वारिंशद्वर्षाणि । ततो द्वौ वत्सरौ स्नातकेन गुरोरानृण्यार्थं सेवाकार्या
स्ततोऽष्टवर्षेर्नौकन्यापरिणीय तस्या यो वनावध्यष्टवर्षाणीत्यष्टपञ्चाशद्वर्षाणि ब्रह्मचर्यं सर्वस्येष्टम् २२। २३। २४। २५। २६

२७। २८। २९ ॥ इति श्रौतसंहितायां पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ १२ ॥ प्रजापतेरिति १। २। ३। ४। ५। ६। ७। ८। ९। १०। ११। १२। १३। १४। १५। १६। १७ ब्रह्मणः क्षयं निवामं १८। १९ तत्रापि दत्त्वादानानि द्विजातिभ्यः परंतपः ॥ शुश्रावशल्यं संग्रामे निहतं पांडवैस्तदा २७ समंतपंचकद्वारात्ततो निष्क्रम्य माधवः ॥ पप्रच्छर्षिगणान् रामः कुरुक्षेत्रे स्य यत्फलम् २८ तेषु प्रायदुर्हिंहेन कुरुक्षेत्रफलं विभो ॥ समाचख्युर्महात्मानस्तस्मै सर्वं यथा तथम् २९ ॥ इति श्रीमहाभारतेशल्यपर्वो गदापर्वो बलदेवतीर्थंसार स्वतोऽद्विपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५२ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ प्रजापतेरुत्तरवेदि रुच्यते सनातनं रामसमंतपंचकम् ॥ समीजिरेयत्र पुरादिबौकसो वरेण सत्रेण महावरप्रदाः १ पुराचराजर्षिवरेण धीमता बहूनि वर्षाण्यमितेन तेजसा ॥ प्रकृष्टमेतत्कुरुणामहात्मना ततः कुरुक्षेत्रमिति ह पप्रथे २ ॥ राम उवाच ॥ किमर्थं कुरुणा कृष्टं क्षेत्रमेतन्महात्मना ॥ एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं कथ्यमानं तपोधना ३ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ पुरा किल कुरुं राम कर्षितं सततोत्थितम् ॥ अभ्येत्यशक्रस्त्रिदिवा तप्यं पृच्छत कारणम् ४ ॥ इंद्र उवाच ॥ किमिदं वर्तते राजन् प्रयत्नेन परेण च ॥ राजर्षे किमभिप्रेत्य येनेयं कथ्यते क्षितिः ५ ॥ कुरु उवाच ॥ इह ये पुरुषाः क्षेत्रे मरिष्यंति शतक्रतो ॥ ते गमिष्यंति सुकृता लोकां पापविजितान् ६ अवहस्य ततः शक्रो जगाम त्रिदिवं पुनः ॥ राजर्षिरप्यनिर्विण्णः कर्षत्येव वसुंधराम् ७ आगम्यागम्य चैवेन भूयो भूयो ज्वहस्य च ॥ शतक्रतुरनिर्विण्णं पृष्ट्वा पृष्ट्वा जगाम ह ८ यदा तु तपसो मेण च कर्षवसुधां नृपः ॥ ततः शक्रोऽब्रवीद्देवान् राजर्षे र्यच्चि कीर्षितम् ९ एतच्छत्वाऽब्रुवन् देवाः सह स्वाक्षमिदं वचः ॥ वरेण च्छंघतां शक्राजर्षिर्यदि शक्यते १० यदि ह्यत्र प्रमीता वै स्वर्गं गच्छंति मानवाः ॥ अस्मान्निष्ठाकृतुभिर्भागो नो न भविष्यति ११ आगम्य च ततः शक्रस्तदाराजर्षिमब्रवीत् ॥ अलं खेदेन भवतः क्रियतां वचनं मम १२ मानवा ये निराहारा देहं त्यक्ष्यं त्यतं द्रिताः ॥ युधिवानिहताः सम्यगपि तिर्यग्गतानृप १३ ते स्वर्गभाजो राजेन्द्र भविष्यंति महामते ॥ तथाऽस्त्विति ततो राजा कुरुः शक्रमुवाच ह १४ ततस्तमभ्यनुज्ञाप्य प्रहृष्टेनांतरात्मना ॥ जगाम त्रिदिवं भूयः क्षिप्रं बलानिष्ट दनः १५ एवमेतद्यदुश्रेष्ठं कुरुं राजर्षिणा पुरा ॥ शक्रेण चाभ्यनुज्ञातं ब्रह्माद्यैश्च सुरैस्तथा १६ नातः परतरं पुण्यं भूमेः स्थानं भविष्यति ॥ इहतपस्यंति ये केचित्तपः परमकं नराः १७ देहत्यागेन ते सर्वे यास्यंति ब्रह्मणः क्षयम् ॥ ये पुनः पुण्यभाजो वैदानं दास्यंति मानवाः १८ तेषां सहस्रगुणितं भविष्यत्यचिरेण वै ॥ ये चेहानित्यं मनुजानि वक्ष्यंति शुभैषिणः १९ यमस्य विषयं ते तु न द्रक्ष्यंति कदाचन ॥ यक्ष्यंति ये च कृतुभिर्महद्भिर्मनुजैश्चराः २० तेषां त्रिविष्टपे वा सोया बहूनि धर्मिण्यति ॥ अपि चात्र स्वयं शक्रो जगौ गार्थासुराधिपः २१ कुरुक्षेत्रे निबद्धां वैतां शृणुष्व ह लायुध ॥ पांसवोऽपि कुरुक्षेत्राद्वायुना समुदीरिताः ॥ अपि दुष्कृतकर्मणं नयंति परमां गतिम् २२ सुरर्षभा ब्राह्मणसत्तमाश्च तथानृगाद्यानरदेवमुख्याः ॥ इदमहोर्हः कृतुभिर्नृसिंहसंत्यज्य देहान् सुगतिं प्रपन्नाः २३ तरंतु कारंतुकयो र्यदंतं रं रामहदानां च मचकुक्ष्य च ॥ एतत्कुरुक्षेत्रं समंतपंचकं प्रजापतेरुत्तरवेदि रुच्यते २४ शिवं महापुण्यमिदं दिवौकसां सुसमतं सर्वगुणैः समन्वितम् ॥ अतश्च सर्वे निहतानृपा रणे यास्यंति पुण्यां गतिमक्षयां सदा २५ २०। २१। २२। २३। २४ सारस्वतानां तीर्थानां वर्णनं कुरुक्षेत्रमहात्म्यज्ञापनार्थं । तदपि तत्र मृतानां मन्येषामपि स्वर्गतिप्रदं किमु तक्षत्रधर्मेण मृतानां मित्येतदर्थं तदेवोपसंहरन् दर्शयति अतश्चेति २५

इत्युवाचस्वयंशक्रःसहब्रह्मादिभिस्तथा ॥ तच्चानुमोदितं सर्वब्रह्मविष्णुमहेश्वरैः २६ ॥ इति श्रीम० शल्यपर्वीतर्गतग० बलदेवती० सारस्व० कुरुक्षेत्रकथनेत्रिपंचाशत्त
मोऽध्यायः ॥ ५३ ॥ ॥ वैशंपायन उवाच ॥ कुरुक्षेत्रंततोदृष्ट्वा दत्वादायांश्चसात्वतः ॥ आश्रमं सुमहद्विष्यमगमजनमेजय १ मधूकाश्रवणोपेतं पृक्षन् यमोघसं
कुलम् ॥ चिरविल्वयुतं पुण्यं पनसार्जुनसंकुलम् २ तं दृष्ट्वा यादवश्रेष्ठः प्रवरं पुण्यलक्षणम् ॥ पप्रच्छ तानृषीन् सर्वान्क्वस्याश्रमवरस्त्वयम् ३ ते तु सर्वे महात्मानमूचुरा
जनहलायुधम् ॥ शृणु विस्तरशोरामयस्यायं पूर्वमाश्रमः ४ अत्र विष्णुः पुरा देवस्तपसांस्तपउत्तमम् ॥ अत्रास्य विधिवद्यज्ञाः सर्ववृत्ताः सनातनाः ५ अत्रैव ब्राह्म
णीसिद्धा कौमारब्रह्मचारिणी ॥ योगयुक्ता दिवं याता तपःसिद्धा तपस्विनी ६ बभूव श्रीमती राजन्शांडिल्यस्य महात्मनः ॥ सुता घृतव्रता सा ध्वीनियता ब्रह्मचारिणी
७ सा तु तस्मात् पोधारं दुश्चरं स्त्रीजनेन ह ॥ गता स्वर्गं माहाभागा देवब्राह्मणपूजिता ८ श्रुत्वा ऋषीणां वचनमाश्रमं तं जगाम ह ॥ ऋषीस्तानभिवाद्याथ पार्श्वे हिमवतो
ऽच्युतः ९ संध्याकार्याणि सर्वाणि निर्वर्त्यारुरुहेऽचलम् ॥ नातिदूरं ततो गत्वानगं तालध्वजो बली १० पुण्यं तीर्थं वरं दृष्ट्वा विस्मयं परमं गतः ॥ प्रभावं च सरस्वत्याः पृक्ष
प्रस्रवणं बलः ११ संप्राप्तः कारपवनं प्रवरं तीर्थमुत्तमम् ॥ हलायुधस्तत्र चापि दत्वा दानं महाबलः १२ आहुतः सलिले पुण्ये सुशीते विमलेशुचौ ॥ संतर्पयामास पितृन्
देवांश्चरणदुर्मदः १३ तत्रोष्यैकांतुरजनीयतिभिर्ब्राह्मणैः सह ॥ मित्रावरुणयोः पुण्यं जगामाश्रममच्युतः १४ इंद्रोऽग्निर्यमाचैव यत्र प्राक् प्रीतिमाश्रुवन् ॥ तं देशं का
रपवनाद्यमुनायां जगाम ह १५ स्नात्वा तत्र च धर्मात्मा परां प्रीतिमवाप्य च ॥ ऋषिभिश्चैव सिद्धैश्च सहितो वै महाबलः १६ उपविष्टः कथाः शुभ्राः शुश्राव यदुपुंगवः ॥ तथा तु
तिष्ठतां तेषां नारदो भगवानृषिः १७ आजगामाथ तं देशं यत्र रामो व्यवस्थितः ॥ जटामंडलसंवीतः स्वर्णचीरो महातपाः १८ हेमदंडधरो राजन्कमंडलुवरस्तथा ॥
कच्छपी सुखशब्दांतां गृह्यवीणां मनोरमाम् १९ नृत्ये गीते च कुशलो देवब्राह्मणपूजितः ॥ प्रकर्ता कलहानां च नित्यं च कलहाप्रियः २० तं देशं गमय त्र श्रीमान् रामो
व्यवस्थितः ॥ प्रत्युत्थाय च तं सम्यक् पूजयित्वा यतव्रतम् २१ देवर्षिपर्यपृच्छत्स यथा वृत्तं कुरुन् प्रति ॥ ततोऽस्या कथय द्राजन नारदः सर्वधर्मावित् २२ सर्वमेतद्य
था वृत्तमतीव कुरु संक्षयम् ॥ ततोऽब्रवीद्रौहिणे यो नारदं दीनयागिरा २३ किमवस्थं तु तत्क्षेत्रं ये तु तत्राभवन् नृपाः ॥ श्रुतमेतन्मया पूर्वं सर्वमेव तपोधन २४ विस्तर
श्रवणे जातं कौतूहलमतीव मे ॥ नारद उवाच ॥ पूर्वमेव ह तो भीष्मो द्रोणः सिंधुपतिस्तथा २५ हतो वै कर्तनः कर्णः पुत्राश्चास्य महारथाः ॥ भूरिश्रवारौहिणे यमद्राज
श्ववीर्यवान् २६ एते चान्ये च बहवस्तत्र तत्र महाबलाः ॥ प्रियान् प्राणान्परित्यज्य जयार्थं कौरवस्य वै २७ राजानो राजपुत्राश्च समरे ध्वनिवर्तिनः ॥ अहतांस्तु महा
बाहो शृणु मे तत्र माधव २८

१४।१५।१६।१७।१८।१९।२०।२१।२२।२३।२४।२५।२६।२७।२८

१९।३०।३१।३२।३३।३४।३५।३६।३७।३८।३९।४०।४१।४२ ॥ इति शल्यपर्वीतर्गतगदापर्वणि नीलकंठीये भारतभाष्ये विष्णुपंचाशतमोऽध्यायः ॥ ५४ ॥ एवमिति
धार्तराष्ट्रबलशेषास्त्रयः समितिमर्दनाः ॥ कृपश्च कृतवर्मा च द्रोणपुत्रश्च वीर्यवान् २९ तेषु विदुतारामदिशो दशभयात्तदा ॥ दुर्योधनो हतेशल्ये विदुतेषु कृपादिषु
३० हतं वै पायनं नाम विवेश मृशदुःखितः ॥ शयानं धार्तराष्ट्रं तु सलिले स्तंभिते सदा ३१ पांडवाः सह कृष्णेन वाग्भिर्ग्राभिरादयन् ॥ सतुद्यमानो बलवान्वाग्भीराम
समंततः ३२ उत्थितः सह द्वाद्द्वारिः प्रगृह्य महतीं गदाम् ॥ सचाप्युपगतो यो दुर्भीमेन सह सांप्रतम् ३३ भविष्यति तयोर्यद्युद्धं राम सुदारुणम् ॥ यदि कौतूहलं तेऽस्ति
व्रजमाधवमाचिरम् ३४ पश्य युद्धं महाघोरं शिष्ययोर्यदि मन्यसे ॥ वैशंपायन उवाच ॥ नारदस्य वचः श्रुत्वा तानभ्यर्च्य द्विजर्षभान् ३५ सर्वान्विसर्जयामास ये तेना
भ्यागताः सह ॥ गम्यतां द्वारकां च तिस्रो न्वशादनुयायिनः ३६ सोऽब्रवीत्तीर्थाचलश्रेष्ठात्पृक्ष प्रस्रवणाच्छुभात् ॥ ततः प्रीतमनारामः श्रुत्वा तीर्थफलं महत् ॥ विप्राणां स
न्निधौ श्लोकमगायदिममच्युतः ३७ सरस्वती वाससमाकुतो रतिः सरस्वती वाससमाकुतो गुणाः ॥ सरस्वती प्राप्य दिवं गता जनाः सदा स्मरिष्यन्ति न दीं सरस्वतीं ३८
सरस्वती सर्वनदीषु पुण्या सरस्वती लोकशुभावहा सदा ॥ सरस्वती प्राप्य जनाः सुदुष्टं तं सदानशोचंति परत्र चेह च ३९ ततो मुहुर्मुहुः प्रीत्या प्रेक्षमाणः सरस्वतीम् ॥ ह
यैर्युक्तरथं शुभ्रमातिष्ठत परंतपः ४० सशीघ्रगाभिना तेन रथेन यदुपुंगवः ॥ दिदृक्षुरभिसंप्राप्तः शिष्ययुद्धमुपस्थितम् ४१ ॥ इति श्रीमहाभारतेशल्यप० गदापर्वणि
बलदेवतीर्थयात्रायां सारस्वतोपाख्याने चतुष्पंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५४ ॥ ॥ वैशंपायन उवाच ॥ एवं तदभवत्तुं द्रुपदं तुलं जनमेजय ॥ यत्र दुःखान्वितो राजा घृत
राष्ट्रोऽब्रवीदिदम् १ ॥ घृतराष्ट्र उवाच ॥ रामं संनिहितं दृष्ट्वा गदायुद्ध उपस्थिते ॥ मम पुत्रः कथं भीमं प्रत्ययुध्यत संजय २ ॥ संजय उवाच ॥ रामसांनिध्यमासाद्य पुत्रो
दुर्योधनस्तव ॥ युद्धकामो महाबाहुः समहृष्यत वीर्यवान् ३ दृष्ट्वा लांगलिनं राजा प्रत्युत्थाय च भारत ॥ प्रीत्या परमया युक्तः समभ्यर्च्य यथाविधि ४ आसनं च ददौ त
स्मै पर्यपृच्छ दनामयम् ॥ ततो युधिष्ठिरं रामो वाक्यमेतदुवाच ह ५ मधुरंधर्मसंयुक्तं शूराणां हितमेव च ॥ मया श्रुतं कथयतामृषीणां राजसत्तम ६ कुरुक्षेत्रं परं पुण्यं पा
वनं स्वर्ग्यमेव च ॥ दैवतैर्ऋषिभिर्जुष्टं ब्राह्मणैश्च महात्मभिः ७ तत्रैव यो त्स्यमानाये देहं त्यक्ष्यंति मानवाः ॥ तेषां स्वर्गं ध्रुवो वासः शक्रेण सहमारिष ८ तस्मात्समंतपंच
कमितो यामवृत्तं नृप ॥ प्रथितोत्तरवेदीसा देवलोके प्राजापतेः ९ तस्मिन् महापुण्ये तमेतलोक्यस्य सनातने ॥ संग्रामे निधनं प्राप्य ध्रुवं स्वर्गो भविष्यति १० तथेत्युक्त्वा
महाराजकुंतीपुत्रो युधिष्ठिरः ॥ समंतपंचकं वीरः प्रायादभिमुखः प्रभुः ११ ततो दुर्योधनो राजा प्रगृह्य महतीं गदाम् ॥ पद्मचाममर्षाद्युतिमानगच्छत्पांडवैः सह १२
तथा यातंगदाहस्तं वर्मणा चापि दंशितम् ॥ अंतरिक्षचरा देवाः साधुसाध्वित्यपूजयन् १३ वातिकाश्चारणायेतु दृष्ट्वा ते हर्षमागताः ॥ सपांडवैः परिवृतः कुरुराजस्तवा
त्मजः १४ मत्तस्येव गजेन्द्रस्य गतिमास्थाय सोऽब्रजत् ॥ ततः शंखनिनादेन भेरीणां च महास्वनैः १५ सिंहनादैश्च शूराणां दिशः सर्वाः प्रपूरिताः ॥ ततस्ते तु कुरुक्षेत्रं
प्राप्तानरवरोत्तमाः १६ १।२।३।४।५।६।७।८।९।१०।११।१२।१३ वातिकाः वातेन सह गच्छन्ति जाकाशचारिणः चारणाः सिद्धविशेषाः १४।१५।१६

प्रतीच्यभिमुखमित्यत्र प्रतीयेति पाठे प्रतिगत्यान्योन्याभिमुखं प्रातिम्येन प्राप्तेत्यर्थः स्वयनं सुगदितं १७ अनिरिणेऽनूपरे अनिरिणेऽतिपाटे निहीनयाष्टणयाकथमहं भ्रातरं वधिष्यामीत्येवंक
पयाकरुणयारहिते अतएव समरे निष्ठुरत्वं प्रशस्यते स्वर्गहेतुत्वात् १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ वासितासंगमे एककरिणीसंगमार्थे

प्रतीच्यभिमुखं देशं थोदिष्टं सुतेन ते ॥ दक्षिणेन सरस्वत्याः स्वयनं तीर्थमुत्तमम् १७ तस्मिन् देशे त्वनिरिणे ते तु युद्धमरोचयन् ॥ ततो भीमो महाकोटिगदां गृह्णाथ वर्म
भृत् १८ विभ्रद्रूपं महाराजसदृशं हि गरुत्मतः ॥ अवबद्धशिरस्त्राणः संख्येकां च न वर्मभृत् १९ रराजराजन्पुत्रस्तेकां च नः शैलराडिव ॥ वर्मभ्यां संयतौ वीरौ भीमदुर्यो
धनावुभौ २० संयुगे च प्रकाशे ते संरब्धा विवकुंजरौ ॥ रणमंडलमध्यस्थौ भ्रातरौ तौ न र्वभौ २१ अशोभेतां महाराजचंद्रसूर्याविवोदितौ ॥ तावन्त्योन्यं निरीक्षितां
कुद्धाविव महाद्विपौ २२ दहंतौ लोचनैराजन्परस्परवधौषिणौ ॥ संप्रहृष्टमनराजन्गदामादाय कौरवः २३ सृक्किणीसंलिहन् राजन्क्रोधरक्तेक्षणः श्वसन् ॥ ततो दु
र्योधनो राजन्गदामादाय वीर्यवान् २४ भीमसेनमभिप्रेक्ष्य गजोगजमिवाह्वयत् ॥ अद्रिसारमर्या भीमस्तथैवादाय वीर्यवान् २५ आह्वयामास नृपतिं सिंहं सिंहो यथाव
ने ॥ तावुद्यतगदापाणी दुर्योधनवृकोदरौ २६ संयुगे च प्रकाशेतां गिरीसशिखराविव ॥ तावुभौ समतिकुद्धावुभौ भीमपराक्रमौ २७ उभौ शिष्यौ गदायुद्धे रौहिणेयस्य
धीमतः ॥ उभौ सदृशकर्माणौ मयवासवयोरिव २८ तथा सदृशकर्माणौ वरुणस्य महाबलौ ॥ वासुदेवस्य रामस्य तथा विश्ववर्णस्य च २९ सदृशौ तौ महाराजमधुकैट
भयोर्युधि ॥ उभौ सदृशकर्माणौ तथा सुंदोपसुंदयोः ३० रामरावणयोश्चैव वालिसुग्रीवयोस्तथा ॥ तथैव कालस्य समौ मृत्योश्चैव परंतपौ ३१ अन्योन्यमभिधावंतौ
मत्ताविव महाद्विपौ ॥ वासितासंगमे तौ शरदीवमदोत्कटौ ३२ उभौ क्रोधविषं दीप्तं वमंतावु रगाविव ॥ अन्योन्यमभिसंरब्धौ प्रेक्षमाणा वारिदमौ ३३ उभौ भरतशार्दूलौ
विक्रमेण समन्वितौ ॥ सिंहाविव दुराधर्षौ गदायुद्धविशारदौ ३४ नखदंष्ट्रायुधौ वीरौ व्याघ्राविव दुरुत्सहौ ॥ प्रजासंहरणे क्षुब्धौ समुद्राविव दुस्तरौ ३५ लोहितांगाविव
कुद्धौ प्रतपंतौ महारथौ ॥ पूर्वपश्चिमजौ मेघौ प्रेक्षमाणा वारिदमौ ३६ गर्जमानौ सुविषमं क्षरंतौ प्रावृषीवहि ॥ रश्मियुक्तौ महात्मानौ दीप्तिमानौ महाबलौ ३७ दृष्ट्वा ते कुरु
श्रेष्ठौ कालसूर्याविवोदितौ ॥ व्याघ्राविव सुसंरब्धौ गर्जताविव तोयदौ ३८ जहृषाते महाबाहू सिंहकेसरिणाविव ॥ गजाविव सुसंरब्धौ ज्वालिताविव पावकौ ३९ दृष्ट्वा ते
महात्मानौ संग्रामाविव पर्वतौ ॥ रोषात्प्रस्फुरमाणौ धौ निरीक्षंतौ परस्परम् ४० तौ समेतौ महात्मानौ गदाहस्तौ नरोत्तमौ ॥ उभौ परमसंहृष्टावुभौ परमसंमतौ ४१ सद
श्चाविवेष्टं तौ ब्रह्मं ताविव कुंजरौ ॥ वृषभाविव गर्जंतौ दुर्योधनवृकोदरौ ४२ दैत्याविव बलौ न्तौ रेजतुस्तौ नरोत्तमौ ॥ ततो दुर्योधनो राजन्निदमाह युधिष्ठिरम् ४३ भ्रातृ
भिः सहितं चैव कृष्णेन च महात्मना ॥ रामेणामितवीर्येण वाक्यं शौटीर्यसंमतम् ४४ केकयैः संजयैर्दत्तं पंचालैश्च महात्मभिः ॥ इदं व्यवसितं युद्धं मम भीमस्य चोभयो ४५

दृष्टौ मोहितौ ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ लोहितांगौ द्वौ कुजाविवेत्यभूतोपमा ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ जहृषाते हर्षमापनुः ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ शौटीर्यसंमतं गर्वयुक्तम् ४४ । ४५

४६ । ४७ । ४८ । ४९ । ५० । ५१ ॥ इति शल्यपर्वोत्तमोऽर्धोऽध्यायः ॥ ५५ ॥ तत इति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११

उपोपविष्टाः पश्यध्वंसहितैर्नृपपुंगवैः ॥ श्रुत्वा दुर्योधनवचः प्रत्यपद्यंत तत्तथा ४६ ततः समुपविष्टं तत्सु महद्राजमंडलम् ॥ विराजमानं ददृशो दिवी वादित्यमंड
लम् ४७ तेषां मध्ये महाबाहुः श्रामान् केशवपूर्वजः ॥ उपविष्टो महाराजपूज्यमानः समंततः ४८ शुशुभे राजमध्यस्थो नीलवासाः सितप्रभः ॥ नक्षत्रैरिव संपूर्णो वृ
त्तो निशि निशाकरः ४९ तौ तथा तु महाराजगदाहस्तौ सुदुःसहौ ॥ अन्योन्यं वाग्भिरुग्राभिस्तक्षमाणौ व्यवस्थितौ ५० अप्रियाणितौऽन्योन्यमुक्तातौ कुरुमत
मौ ॥ उदीक्षंतौ स्थितौ तत्र वृत्रशक्रौ यथाऽऽहवे ५१ ॥ इति श्रीमहाभारतेशल्यपर्वोत्तमोऽध्यायः ॥ ५५ ॥ वैशंपायन उवाच ॥
ततो वाग्मुद्धमभवत्तुमुलं जनमेजय ॥ यत्र दुःखान्वितो राजा घृतराष्ट्रोऽब्रवीदिदम् १ धिगस्तु खलु मानुष्यं यस्य निष्ठेयमीदृशी ॥ एकादशचमूभर्ता यत्र पुत्रो
ममानघ २ आज्ञाप्य सर्वांश्च पतीन् भुक्त्वा चेमां वसुंधराम् ॥ गदामादाय वेगेन पदातिः प्रस्थितो रणे ३ भूत्वा हि जगतो नाथो ह्यनाथ इव मे सुतः ॥ गदामुद्यम्य यो
याति किमन्यद्वागवेयतः ४ अहो दुःखं महत्प्राप्तं पुत्रेण मम संजय ॥ एवमुक्त्वा सदुःखार्तो विरराम जनाधिपः ५ संजय उवाच ॥ समेधानेन दोहर्षाग्निनदग्निवगो
वृषः ॥ आजुहावत दार्पाथं युद्धाय युधिर्वीरवान् ६ भीममाह्वयमाने तु कुरुराजे महात्मनि ॥ प्रादुरासन्सुघोराणि रूपाणि विविधान्युत ७ ववूर्वाताः सनिर्घाताः
पांसुवर्षपातच ॥ बभूवुश्चादिशः सर्वास्तिमिरेण समावृताः ८ महास्वनाः सुनिर्वातास्तुमुलालो महर्षणाः ॥ पेतुस्तथोल्काः शतशः स्फोटयंत्योनमस्तलान् ९
राहुश्चाग्रसदादित्यमपर्वणि विशांपते ॥ चक्रं पेचमहाकंपं पृथिवीं सवनद्रुमा १० दीप्ताश्च वाताः प्रववूर्वाचैः शर्कराकर्षिणः ॥ गिरीणां शिखराण्येव न्यपतंत महीत
ले ११ मृगाबहुविधाकाराः संपतंति दिशो दश ॥ दीप्ताः शिवाश्चाप्यनदनघोररूपाः सुदारुणाः १२ निर्घाताश्च महाघोरा बभूवुर्लोमहर्षणाः ॥ दीप्तायां दिशिराजं
द्रुमगाश्चाशुभवे दिनः १३ उदपानगताश्चापो व्यवर्धंत समंततः ॥ अशरीरामहानादाः श्रूयंते स्मतदानृप १४ एवमादीनि दृष्ट्वाऽथ निमित्तानि वृकोदरः ॥ उवा
च भ्रातरं ज्येष्ठधर्मराजं युधिष्ठिरम् १५ नैष शक्नोरे जेतुं मंदात्मा मांसुयोधनः ॥ अद्य क्रोधं विमोक्ष्यामि विगूढहृदये चिरम् १६ सुयोधने कौरवद्रेखां डवे पावको
यथा ॥ शल्यमद्योद्धरिष्यामि तव पांडवहृच्छयम् १७ निहत्य गदया पापमिमं कुरुकुलाधमम् ॥ अद्य कीर्तिमर्यामालां प्रतिमोक्ष्याम्यहं त्वयि १८ हृत्वेमं पापक
माणं गदयारणसूधनि ॥ अद्यास्य शतधा देहं भिन्नं गदयाऽनया १९ नायं प्रवेष्टानगरं पुनर्वारणसाह्वयम् ॥ सर्पोत्सर्गस्य शयने विषदानस्य भोजने २० प्रमाण
कोट्यां पातस्य दाहस्य जतुवेश्मनि ॥ सभायामवहासस्य सर्वस्वहरणस्य च २१ वर्षमज्ञातवासस्य वनवासस्य चानघ ॥ अद्यांतमेषां दुःखानां गताऽहं भरतर्षभ
२२ एकान्हाविनिहत्येमं भविष्याम्यात्मनोऽनृणः ॥ अद्यायुधार्तराष्ट्रस्य दुर्मतेरकृतात्मनः २३ १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३

२४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४ । ४५ । ४६ ॥ इति शल्यपर्वतर्गतगदापर्वणिनीलकं
समाप्तं भरतश्रेष्ठमातापित्रोश्च दर्शनम् ॥ अद्य सौर्यं तुराजेंद्रकुराजस्य दुर्मतेः २४ समाप्तं च महाराज नारीणां दर्शनं पुनः ॥ अद्यायं कुराजस्य शांतनोः कुलपां
सनः २५ प्राणान् श्रियं च राज्ञ्यं च त्यक्त्वा शेष्यति भूतले ॥ राजा च घृतराष्ट्रांश्च श्रुत्वा पुत्रं निपातितम् २६ स्मरिष्यत्यशुभं कर्म यत्तच्छकुनिबुद्धिजम् ॥ इत्युक्त्वा
राजशार्दूलगदामादाय वीर्यवान् २७ अभ्यतिष्ठत युद्धाय शक्रो वृत्रमिवाह्वयन् ॥ तमुद्यतगदं दृष्ट्वा कैलासमिव शृंगिणम् २८ भीमसेनः पुनः कुद्वोदुर्योधनमुवाच
ह ॥ राज्ञश्च घृतराष्ट्रस्य तथा त्वमपि चात्मनः २९ स्मरतु दुष्कृतं कर्म यद्वृत्तं वारणावते ॥ द्रौपदी च पारिक्लिष्टा स भामध्ये रजस्वला ३० द्यूते च वंचितो राजाय त्वया
सौबलेन च ॥ वने दुःखं च यत्प्राप्तमस्माभिस्त्वत्कृतं महत् ३१ विराटनगरे चैव योन्यंतरगतैरिव ॥ तत्सर्वपातयाम्यद्यदिष्ट्या दृष्टोऽसि दुर्मते ३२ त्वत्कृतेऽसौ ह
तः शेतेशरतल्पे प्रतापवान् ॥ गांगेयो रथिनां श्रेष्ठो निहतो याज्ञसेनिना ३३ हतो द्रोणश्च कर्णश्च तथा शल्यः प्रतापवान् ॥ वैराग्रेरादिकर्ताऽसौ शकुनिः सौबलो
हतः ३४ प्रातिकामी ततः पापो द्रौपद्याः क्लेशकृद्धतः ॥ भ्रातरस्ते हताः सर्वे शूरा विकांतयोधिनः ३५ एते चान्ये च बहवो निहतास्त्वत्कृते नृपाः ॥ त्वामद्य
निहनिष्यामि गदयानां स संशयः ३६ इत्येवमुच्चैराजेंद्रभाषमाणं वृकोदरम् ॥ उवाच गतभीराज न पुत्रस्ते सत्यविक्रमः ३७ किं कथनेन बहुना युध्यस्व त्वं वृको
दर ॥ अद्य तेऽहं विनेष्यामि युद्धश्रद्धां कुलाघम ३८ न हि दुर्योधनः क्षुद्रकेनचित्त्वदिधेनवै ॥ शक्यस्त्रासयितुं वाचा यथान्यः प्राकृतो नरः ३९ चिरकालेऽपि स तं दि
ष्ट्या हृदयस्थमिदं मम ॥ त्वया सह गदायुद्धं निदशैरुपपादितम् ४० किं वाचा बहुनोक्तेन कथितेन च दुर्मते ॥ वाणी संपद्यतामेषां कर्मणामाचिरं कथाः ४१ तस्य
तद्वचनं श्रुत्वा सर्वे एवाभ्यपूजयन् ॥ राजानः सोमकाश्चैव ये तत्रासन् समागताः ४२ ततः संपूजितः सर्वैः संप्रहृष्टतनूरुहः ॥ भूयो धीरां मतिं चक्रे युद्धाय कुरुनंदनः
४३ उन्मत्तमिव मातंगं तलशब्देन राधिपाः ॥ भूयः संहर्षया च कुदुर्योधनममर्षणम् ४४ तं महात्मा महात्मानं गदामुद्यम्य पांडवः ॥ अभिदुद्राव वेगेन धातं राष्ट्रं वृको
दरः ४५ बृंहति कुंजरास्तत्र हयादेषं तिचासकृत् ॥ शस्त्राणि चाप्यदीप्यंत पांडवानां जयैषिणाम् ४६ ॥ इति श्रीमहाभारतेशल्यपर्वतर्गतगदापर्वणिगदायुद्धारंभे
षट्पंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५६ ॥ ॥ ॥ संजय उवाच ॥ ततो दुर्योधनो दृष्ट्वा भीमसेनं तथागतम् ॥ प्रत्युद्ययावदीनात्मा वेगेन महतानदन् १ समापेततुर
न्योन्यं शृंगिणौ वृषभा विव ॥ महानिर्घातघोषश्च प्रहाराणामजायत २ अभवच्चतयोर्युद्धं तुमुलं लोमहर्षणम् ॥ जिगीषतो रथान्योन्यमिन्द्रप्रह्लादयोरिव ३ रुधिराक्षे
तसर्वांगौ गदाहस्तौ मनस्विनौ ॥ ददृशाते महात्मानौ पुष्पिताविव किंशुकौ ४ तथा तस्मिन् महायुद्धे वर्तमाने सुदारुणे ॥ खद्योतसंचैरिव खंदंशं नीयं व्यरोचत ५
तथा तस्मिन् वर्तमाने संकुले तुमुले भृशम् ॥ उभावपि परिश्रान्तौ युध्यमानाव रिरिदमौ ६ तौ मुहूर्तं समाश्वस्य पुनरेव परंतपौ ॥ अभ्यहारयतान्योन्यं संप्रहृष्टगदेशुभे ७
दीये भारतमावदीपे षट्पंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५६ ॥ ॥ ॥ तत इति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ अभ्यहारयतान्योन्यं परस्परमभ्यहारयतांगदे अजिग्रहीता संविराजः ०

८ । ९ । १० अंतरं गतिविशेषं ११ । १२ । १३ । १४ मंडलानि शत्रोः पविष्टानि परितो भ्रमणानि १५ । १६ गतं शत्रोः संमुखमनं प्रत्यागतं आभिमुख्यमत्यजत एवापसरणं १७ अस्त्रयंत्राणि किंचिन्म
र्देशमाक्षिप्ये मशत्रोः क्लेषणमपक्षेपणं चक्रियते तद्व्यंजं अस्य तेऽक्षिप्यतेऽनेनेत्यसं तच्चतयं प्रनिग्रहणं चास्त्रयंत्रमिति समासः । स्थानानि ते पामे त्रयोपयोगीनि मर्देशादीनि । परिधावनं वेगे
तौ तु दृष्ट्वा महावीर्यौ समाश्वस्तौ नरपौ ॥ बलिनो वारणौ यद्वद्रासितार्थं मदीकटौ ८ समानवीर्यौ संप्रेक्ष्य प्रहृष्टौ तगदावुभौ ॥ विस्मयं परमं जग्मुर्देवं गंधर्वमानवाः
९ प्रहृष्टौ गदौ दृष्ट्वा दुर्योधनवृकोदरौ ॥ संशयः सर्वभूतानां विजये समपद्यत १० समागम्य ततो भूयो भ्रातरौ बलिनं वरौ ॥ अन्योन्यस्यांतरप्रेप्सु प्रचक्रातेऽंतरं
प्रति ११ यमदंडोपमां गुर्वीमिद्राशानि मिवोद्यताम् ॥ ददृशुः प्रेक्षकाराज नरो द्रौ विशसर्गदाम् १२ आविद्ध च तो गदां तं भीमसेनस्य संयुगे ॥ शब्दः सुतुमु
लो घोरो मुहूर्तं समपद्यत १३ आविद्ध च तम रिरिदमौ ॥ गदामतुलवेगां तां विस्मितः संवभूवह १४ चरंश्च विविधान् मार्गान् मंडलानि च भारत ॥
अशोभत तदा वीरो भूय एव वृकोदरः १५ तौ परस्परमासाद्य यतावन्योन्यरक्षणे ॥ मार्जाराविव भक्षार्थं ततः क्षाते मुहुर्मुहुः १६ अचरद्भीमसेनस्तु मार्गान् बहुविधां
स्तथा ॥ मंडलानि विचित्राणि गतप्रत्यागतानि च १७ अस्त्रयंत्राणि चित्राणि स्थानानि विविधानि च ॥ परिमोक्षं प्रहाराणां वर्जनं परिधावनम् १८ अभिद्रवण
माक्षेपमवस्थानं सविग्रहम् ॥ पारिवर्तनं संवर्तनं वस्तुतमुपप्लुतम् १९ उपन्यस्तमपन्यस्तं गदायुद्धविशारदौ ॥ एवं तौ विचरंतौ तु न्यग्रतां वै परस्परम् २० वंच
यानौ पुनश्चैव चेरतुः कुरुसतमौ ॥ विक्रीडंतौ सुबलिनौ मंडलानि विचरतुः २१ तौ दर्शयंतौ समरे युद्धक्रीडां समंततः ॥ गदाम्यां सहसान्योन्यमाजघ्नतुरारिदमौ
२२ परस्परं समासाद्य दंष्ट्राभ्यां द्विरदौ यथा ॥ अशोभेतां महाराजशोणितेन परिभुतौ २३ एवं तदभव युद्धं घोररूपं परंतप ॥ परिवृतेऽहनि कूरुवृत्रवासवयोरिव
२४ गदाहस्तौ ततस्तौ तु मंडलावस्थितौ बली ॥ दक्षिणं मंडलं राजन धातं राष्ट्रं भ्यवर्तत २५ सव्यं तु मंडलं तत्र भीमसेनोऽभ्यवर्तत ॥ तथा तु चरतस्तस्य भीम
स्यरणमूर्धनि २६ दुर्योधनो महाराज पार्श्वदेशेऽभ्यस्ताडयत् ॥ आहतस्तु ततो भीमः पुत्रेण तव भारत २७ आविद्ध च तगदां गुर्वीप्रहारं तमचितयन् ॥ इंद्राशानि
समांघोराय मदंडमिवोद्यताम् २८ ददृशुस्ते महाराज भीमसेनस्य तां गदाम् ॥ आविध्यंतं गदां दृष्ट्वा भीमसेनं तवात्मजः २९ समुद्यम्य गदां घोरां प्रत्यविध्यत्प
रंतपः ॥ गदामारुतवेगेन तव पुत्रस्य भारत ३० शब्द आसीत् सुतुमुलस्तेजश्च समजायत ॥ सचरन् विविधान् मार्गान् मंडलानि च भागशः ३१ समशोभत तेजस्वी
भूयो भीमात्सुयोधनः ॥ आविद्धा सर्ववेगेन भीमेन महती गदा ३२ सधूमं सार्चिषं चाग्निमुमोचो ग्रमहास्वना ॥ आधूतां भीमसेनेन गदां दृष्ट्वा सुयोधनः ३३ आद्रि
सारमर्यां गुर्वीमाविध्यन् बहुशोभत ॥ गदामारुतवेगं हि दृष्ट्वा तस्य महात्मनः ३४ न स व्यापसव्यकरणं १८ अभिद्रवणं वेगेनाभ्यागमनं । आक्षेपं परस्परं सत्यतत्पातनं हेतुतां
पादनं । अवस्थानमचाचल्यं सविग्रहं शत्रावृत्तिते पुनस्तेन सह युद्धकरणं । परिवर्तनं शत्रुं प्रहर्तुं परितः प्रसरणं । संवर्तनं शत्रुप्रसरणस्यावरोधनं । अवप्लुतं प्रहारं च नार्थनम्रीभूयानिःसरणं । उपप्लुतं तदे
वार्थांगमनमुक्तं १९ उपन्यस्तं दंष्ट्रेत्यायुधमक्षेपः । अपन्यस्तं परावृत्त्यप्लुतः कृतेन हस्तेन शत्रोस्ताडनं २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४

भयंविशेषांस्त्वसर्वानेवससोमकान् ॥ तौदर्शयंतौसमरेयुद्धकोडांसमंततः ३५ गदाभ्यामहसाऽन्योन्यमाजघ्नतुररिदमौ ॥ तौपरस्परमासाद्यदंष्ट्राभ्यांद्विरदौ
 यथा ३६ अशोभतामहाराजशोणितेनपरिभुतौ ॥ एवंतदभवद्युद्धंधोरूपमसंहृतम् ३७ परिवृत्तेऽहनिःकूरंवृत्रवासवयोरिव ॥ दृष्ट्वाव्यवस्थितंभीमंतवपुत्रो
 महाबलः ३८ चरंश्चित्रतरान्मार्गान्कौतेयमभिदुह्वे ॥ तस्यभीमोमहावेगांजाबूनदपरिष्कृताम् ३९ अतिकुद्धस्यकुद्धस्तुताडयामासतांगदाम् ॥ सविस्फु
 लिंगोनिर्ह्रादस्तयोस्तत्राभिघातजः ४० प्रादुरासीन्महाराजसृष्टयोर्वज्रयोरिव ॥ वेगवत्यातयातत्रभीमसेनप्रमुक्तया ४१ निपतंत्यामहाराजपृथिवीसमकंप
 त ॥ तांनामृष्यतकौरव्योगदांप्रतिहतांगे ४२ मतोद्विपइवकुद्धःप्रतिकुंजरदर्शनात् ॥ ससव्यमंडलंराजाउद्गाम्यकृतानिश्चयः ४३ आजघ्रेमूर्ध्नि कौतेयंगद
 याभीमवेगया ॥ तथात्वाभिहतोभीमःपुत्रेणतवपांडवः ४४ नाकंपतमहाराजतदकुतभिवाभवत् ॥ आश्चर्यंचापितद्राजन्सर्वसैन्यान्पूजयन् ४५ यद्गदाभिह
 तोभीमोनाकंपतपदात्पदम् ॥ ततोऽगुरुतरादीतांगदाहिमपरिष्कृताम् ४६ दुर्योधनायव्यसृजद्भीमोभीमपराक्रमः ॥ तंप्रहारमसंभ्रांतोलाचवेनमहाबलः ४७
 मोघंदुर्योधनश्चक्रेतत्राभूद्विस्मयोमहान् ॥ सातुमोघागदाराजन्पतंतीभीमचोदिता ४८ चालयामासपृथिवीमहानिर्घातानिःस्वना ॥ आस्थायकौशिकान्मा
 र्गानुत्पत्तन्सपुनःपुनः ४९ गदानिपातंप्रजायभीमसेनंचंचितम् ॥ वंचयित्वातदाभीमंगदयाकुरुसत्तमः ५० ताडयामाससंकुद्धोवक्षोदेशेमहाबलः ॥ गदया
 निहतोभीमोमुह्यमानोमहारणे ५१ नाभ्यमन्यतकर्तव्यंपुत्रेणाभ्याहतस्तव ॥ तस्मिंस्तथावर्तमानेराजन्सोमकपांडवाः ५२ भृशोपहतसंकल्पानहृष्टमनसो
 ऽभवन् ॥ सतुतेनप्रहारेणमातंगइवरोषितः ५३ हस्तिवद्धस्ति संकाशमभिदुद्रावतेसुतम् ॥ ततस्तुतरसाभीमोगदयातनयंतव ५४ अभिदुद्राववेगेनसिंहोवन
 गजंयथा ॥ उपसृत्यतुराजानंगदामोक्षविशारदः ५५ आविध्यतगदाराजन्समुद्दिश्यसुतंतव ॥ अताडयद्भीमसेनःपार्श्वेदुर्योधनंतदा ५६ सविह्वलःप्रहारेण
 जानुभ्यामगमन्महीम् ॥ तस्मिन्कुरुकुलश्रेष्ठेजानुभ्यामवनीमते ५७ उदतिष्ठततोनादःसृजयानांजगत्पते ॥ तेषांतुनिनदंश्चुत्वासृजयानांनरर्षभः ५८ अ
 मर्षाद्भरतश्रेष्ठपुत्रस्तेसमकुप्यत ॥ उत्थायतुमहाबाहुर्महानागइवश्वसन् ५९ दिग्धक्षत्रिवनेत्राभ्यांभीमसेनमवैक्षत ॥ ततःसमरतश्चेष्टोगदापाणिरभिद्रवन्
 ६० प्रमथिष्यन्निवाशिरोभीमसेनस्यसंयुगे ॥ समहात्मासमहात्मानंभीमंभीमपराक्रमः ६१ अताडयच्छंखदेशेनचचालाचलोपमः ॥ सभूयःसुशुभेपार्थस्ताडितो
 गदयारणे ॥ उद्भिन्नरुधिरोराजन्प्रभिन्नइवकुंजरः ६२ ततोऽगदांवीरहणीमयोमर्याप्रमृष्टवज्राशनितुल्यनिःस्वनाम् ॥ अताडयच्छत्रुममित्रकर्षणोबलेन
 विक्रम्यधनंजयाग्रजः ६३ द्वयोःसंबंधः ४९।५०।५१।५२ नहृष्टमनसःसिन्धवेतसः ५३।५४।५५।५६।५७।५८।५९।६०।६१ शंसवेक्षोलेलाटप्रांते ६२।६३

६४।६५।६६।६७ नेदुर्षानादंक्रतवतीनाम् ६८।६९।७० ॥ इतिशल्यपर्वतर्गतगदा० नीलकंठीये भारतभा० सप्तपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५७ ॥ ॥ ॥ समुदीर्णमिति १।२।३।४
 समीमसेनाभिहतस्तवात्मजःपपातसंकपितदेहबंधनः ॥ सुपुष्पितोमारुतवेगताडितोवनेयथाशालइवाववृणितः ६४ ततःप्रणेदुर्जहृष्टुश्चपांडवाःसमीक्ष्यपुत्रं
 तितंक्षितौतव ॥ ततःसुतस्तेप्रतिलभ्यचेतनांसमुत्पपातद्विरदोयथाहृदात् ६५ सपार्थिवोनित्यममर्षितस्तदामहारथःशिक्षितवत्परिभ्रमन् ॥ अताडयत्पांडव
 मग्रतःस्थितं सविह्वलांगोजगतीमुपास्पृशत् ६६ ससिंहनादंविननादकौरवोनिपात्यभूमौयुधिभीममोजसा ॥ विभेदचैवाशनितुल्यमोजसागदानिपातेनशरीर
 क्षणम् ६७ ततोऽतरिक्षेनिनदोमहानभूद्विबौकसामप्सरसांचनेदुषाम् ॥ पपातचोच्चैरमरप्रवेरितंविचित्रपुष्पोत्करवर्षमुत्तमम् ६८ ततःपरानाविशदुत्तमंभयं
 समीक्ष्यभूमौपातितंनरोत्तमम् ॥ अहीयमानंचबलेनकौरवंनिशाम्यभेदंसुहृदस्यवर्मणः ६९ ततोमुहूर्तादुपलभ्यचेतनांप्रमृज्यवक्रंरुधिराक्तमात्मनः ॥ घृत्तिस
 मालंब्यावितृत्यलोचनेबलेनसंस्तभ्यवृकोदरःस्थितः ७० ॥ इतिश्रीमहाभारतेशल्यपर्वतर्गतगदापर्वणि गदायुद्धेसप्तपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५७ ॥ ॥ ॥
 ॥ संजयउवाच ॥ समुदीर्णिततोदृष्टासंग्रामंकुरुमुख्ययोः ॥ अथाब्रवीदजुंनस्तुवासुदेवंयशस्विनम् १ अनयोर्वीरयोर्युद्धेकोज्यायान्भवतोमतः ॥ कस्यवाको
 गुणोभूयानेतद्ददजनार्दन २ ॥ वासुदेवउवाच ॥ उपदेशोऽनयोस्तुल्योभीमस्तुबलवतरः ॥ कृतीयत्नपरस्त्वेपधार्तराष्ट्रोवृकोदरात् ३ भीमसेनस्तुधर्मण्यु
 ध्यमानोजेष्ण्यति ॥ अन्यायेनतुयुध्यन्वैहत्यादेवसुयोधनम् ४ माययानिर्जितादेवैरसुराडितिनःश्रुतम् ॥ विरोचनस्तुशक्रेणमाययानिर्जितःसवै ५ मायया
 चाक्षिपत्तेजोवृत्रस्यबलमुदनः ॥ तस्मान्मायामयंभीमआतिष्ठतुपराक्रमम् ६ प्रतिज्ञातंचभीमेनयूतकालेधनंजय ॥ ऊरुभेत्स्यामितेसंख्येगदयेतिसुयोधनं
 ७ सोऽयंप्रतिज्ञातांचापिपालयत्वरिकर्षणः ॥ मायाविनंतुराजानंमाययैवनिर्कृततु ८ यद्येषबलमास्थायन्यायेनप्रहरिष्यति ॥ विषमस्थस्ततोराजाभविष्य
 तियुधिष्ठिरः ९ पुनरेवतुवक्ष्यामिपांडवेयनिबोधमे ॥ धर्मराजापराधेनभयंनःपुनरागतम् १० कृत्वाहिसुमहत्कर्महत्वाभीष्ममुखान्कुरुन् ॥ जयःप्राप्तोयशः
 प्राश्यैरंचप्रतियातितम् ११ तदेवंविजयःप्राप्तःपुनःसंशयितःकृतः ॥ अबुद्धिरेषामहतीधर्मराजस्यपांडव १२ यदेकविजयेयुद्धंपाणितंधोरमीदृशम् ॥ सु
 योधनःकृतीवीरपुकायनगतस्तथा १३ अपिचोशनसागीतःश्रूयतेऽयंपुरातनः ॥ श्लोकस्तत्त्वार्थसहितस्तन्मोनिगदतःशृणु १४ पुनरावर्तमानानांभग्नानांजी
 वितैषिणाम् ॥ भेतव्यमरिशेषाणामेकायनगताहिते १५ साहसोत्पतितानांचनिराशानांचजीविते ॥ नशक्यमग्रतःस्थातुंशक्रेणापिधनंजय १६ सुयोधन
 मिमंभग्रहतसैन्यंहृदंगतम् ॥ पराजितंवनप्रेप्सुंनिराशंराज्यलंभने १७ कोन्वेषसंयुगेप्राज्ञःपुनर्द्वेद्वेसमाह्वयेत् ॥ अपिनोनिर्जितंराज्यंनहरेतसुयोधनः १८
 यस्त्वयोदशवर्षाणिगदयाकृतानिश्रमः ॥ चरत्पूध्वंचतिर्यक्चभीमसेनजिघांसया १९ ५।६।७।८।९।१०।११।१२।१३।१४।१५।१६।१७।१८।१९

श.ग.९
अ०
॥५०॥

म.भा.टी.
॥५८॥

१७। १८। १९। २०। २१। २२। २३। २४। २५। २६। २७। २८। २९। ३०। ३१॥ इति श्रीमद्भगवद्गीता उपनिषद्सप्तमोऽध्यायः ॥ ५९ ॥ अधर्मेणेति १। २। ३। ४। ५
एकादशचमूनाथं बुद्ध्यामधिपंतथा ॥ मास्प्रार्क्षीर्भीमपादेनराजानंज्ञातिमेवच १७ हतबंधुहतामात्योऽप्येन्योऽहतामृषे ॥ सर्वाकारेणशोच्योऽयंनावहास्यो
ज्यमीश्वरः १८ विध्वस्तोऽयंहतामात्योऽहतामृषाहतामृषः ॥ उत्सन्नपिंडोऽहतामृषाहतामृषः १९ धार्मिकोभीमसेनोऽसावित्याहुस्त्वापुराजनाः ॥
सकस्माद्भीमसेनत्वंराजानमाधितिष्ठामि २० इत्युक्त्वाभीमसेनंतुसाश्रुकंठोयुधिष्ठिरः ॥ उपसृत्याब्रवीद्दीनोदुर्योधनमरिदमम् २१ तातमन्युर्नतेकार्योनात्मा
शोच्यस्त्वयातथा ॥ नूनंपूर्वकृतंकर्मसुघोरमनुभूयते २२ धात्रोपदिष्टंविषमंतूनंफलमसंस्कृतम् ॥ यद्वयंत्वाजिघांसामस्त्वंचास्मान्कुरुसत्तम २३ आत्मनो
ह्यपराधेनमहद्वचसनमीदृशम् ॥ प्राप्तवानसि यल्लोभान्मदाद्वाल्याच्चभारत २४ घातयित्वावयस्यांश्चभ्रातृनथपितृस्तता ॥ पुत्रान्पौत्रांस्तथाचान्यांस्त
तोऽसिनिधनंगतः २५ तवापराधादस्माभिर्भ्रातरस्तेनिपातिताः ॥ निहताज्ञातयश्चापिदिष्टमन्येदुरत्ययम् २६ आत्मानशोचनीयस्तेश्लाघ्योऽस्युस्तवान
घ ॥ वयमेवाधुनाशोच्याःसर्वाविस्थासुकौरव २७ कृपणवर्तयिष्यामस्तेर्हीनाबंधुभिःप्रियैः ॥ भ्रातृणांचैवपुत्राणांतथावैशोकविह्वलाः २८ कथंद्रक्ष्यामिविध
वावधूःशोकपरिभुताः ॥ त्वमेक सुस्थितोराजनस्वर्गेतेनिलयोधुवः २९ वयंनरकसंज्ञवैदुःखंप्राप्स्यामदारुणम् ॥ स्नुषाश्चप्रसुषाश्चैवघृतराष्ट्रस्यविह्वलाः ॥
गर्हयिष्यांतिनोननूविधवाःशोककर्षिताः ३० ॥ संजयउवाच ॥ एवमुक्त्वासुदुःखार्तोनिशश्वाससपार्थिवः ॥ विललापचिरंचापिधर्मपुत्रोयुधिष्ठिरः ३१
॥ इतिश्रीमद्भारतेशल्यपर्वार्तगतगदापर्वणि युधिष्ठिरविलापेएकोनषष्ठितमोऽध्यायः ॥ ५९ ॥ ॥ घृतराष्ट्रउवाच ॥ अधर्मेणहतंदृष्ट्वाराजानंमाधवात्त
मः ॥ किमब्रवीत्तदामृतलबदेवोमहाबलः १ गदायुद्धविशेषज्ञोगदायुद्धविशारदः ॥ कृतवानरौहिणेयोयतन्ममाचक्ष्वसंजय २ ॥ संजयउवाच ॥ शिरस्यभि
हतंदृष्ट्वाभीमसेनेनतेसुतम् ॥ रामःप्रहरताश्रिष्ठश्रुकोधवलवदली ३ ततोमध्येनरेन्द्राणामूर्ध्वबाहुर्हलायुधः ॥ कुर्वन्नार्तस्वरंधोरंधिग्धिग्भीमेत्युवाचह ४ अ
होधिग्यदधोनाभेःप्रहृतंधर्मविग्रहे ॥ नैतदृष्टंगदायुद्धेकृतवान्यदृकोदरः ५ अधोनाभ्यानहतव्यमितिशास्त्रस्यनिश्चयः ॥ अयंत्वशास्त्रविन्मूढःस्वच्छंदात्संप्र
वर्तते ६ तस्यततहुवाणस्यरोषःसमभवन्महान् ॥ ततोराजानमालोक्यरोषसंरक्तलोचनः ७ बलदेवोमहाराजततोवचनमब्रवीत् ॥ नचैषपतितःकृष्णके
वलंमत्समोऽसमः ८ आश्रितस्यतुदौर्बल्यादाश्रयःपरिभर्त्स्यते ॥ ततोलांगलमुद्यम्यभीममभ्यद्रवदली ९ तस्योर्ध्वबाहोःसदृशंरूपमासीन्महात्मनः ॥ बहु
घातुविचित्रस्यश्वेतस्येवमहागिरेः १० तमुत्पतंतंजग्राहकेशवोविनयान्वितः ॥ बाहुभ्यांपीनवृत्ताभ्यांप्रयत्नाद्वलवदली ११ सितासितौयदुवरोशुशुभातेऽ
धिकंतदा ॥ नभोगतौयथाराजंश्चंद्रमूयौदिनक्षये १२ उवाचचैनंसंरब्धंशमयन्निवकेशवः ॥ आत्मवृद्धिर्मित्रवृद्धिर्मित्रमित्रोदयस्तथा १३
१। ७। ८। ९। १०। ११। १२ आत्मेति आत्मवृद्धिः १ जगृक्षपः २ स्वमित्रस्यवृद्धिः ३ शत्रुमित्रस्यक्षयः ४ स्वमित्रमित्रस्यवृद्धिः ५ शत्रुमित्रमित्रस्यक्षयः ६ एवंपदिधा आत्मनोवृद्धिः १३

विपरीतंआत्मज्ञयशशुद्धयादिकेहमेवषडक्ष १४ प्रकृतेर्मित्रवृद्धिरेवात्मवृद्धिरित्याह अस्माकमिति १५ १६ मंक्तामंक्षयेइतिप्रतिज्ञापालनरूपत्वादप्यधोनाभिप्रहारोनाधर्मइत्यर्थः १७
१८ योनःयोनिनिमित्तःसंबंधःअस्माकंपितामहःपांडवानांमातामहश्चेकइतिथौनसंबंधःएवमर्जुनेजामातृत्वादेरपिसुखहादैःअन्योन्यसुखप्रदैःसोहादैःस्नेहेनचेत्यर्थः १९ सीरमृत्तरामः २० धर्मइति
विपरीतंद्विषत्स्वेतत्षड्विधावृद्धिरात्मनः ॥ आत्मन्यपिचमित्रेचविपरीतंयदाभवेत् १४ तदाविद्यान्मनोग्लानिमाशुशान्तिकरोभवेत् ॥ अस्माकंसहजंमित्रं
पांडवाःशुद्धपौरुषाः १५ स्वकाःपितृष्वसुःपुत्रास्तेपरैर्निकृताभृशम् ॥ प्रतिज्ञापालनंधर्मःक्षत्रियस्येहवेदयहम् १६ सुयोधनस्यगदयामंक्ताऽस्म्यूरुमहाह
वे ॥ इतिपूर्वप्रतिज्ञातंभीमेनहिसमातले १७ मैत्रेयेणाभिज्ञप्तश्चपूर्वमेवमहर्षिणा ॥ ऊरूतेभेत्स्यतेभीमोगदयोतिपरंतप १८ अतोदोषंनपश्यामिमाकुद्वचस्व
प्रलंबहन् ॥ योनःस्वैःसुखहादैश्चसंबंधःसहपांडवैः १९ तेषांवृद्ध्याहिवृद्धिर्नोमाकुधःपुरुषर्षभ ॥ वासुदेववचःश्रुत्वासीरभृत्प्राहधर्मवित् २० धर्मःसुचरितःस
द्भिःसचद्वाभ्यांनियच्छति ॥ अर्थश्चात्यर्थलुब्धस्यकामश्चातिप्रसंगिणः २१ धर्मार्थौधर्मकामौचकामार्थौचाप्यपडियन् ॥ धर्मार्थकामान्योऽभ्योतिसौत्यंतंसुख
मश्नुते २२ तादिदंयत्कुलसंवर्कृतंधर्मस्यपांडनात् ॥ भीमसेनेनगोविंदकामंत्वंतुयथाऽऽस्थमाम् २३ ॥ ॥ कृष्णउवाच ॥ ॥ अरोपणोहिधर्मात्मासततं
धर्मवत्सलः ॥ भवान्प्रख्यायतेलोकेतस्मात्संशाम्यमाकुधः २४ प्राप्तकालियुगंविद्धिप्रतिज्ञापांडवस्वच ॥ आनृण्ययातुवैरस्यप्रतिज्ञायाश्चपांडवः २५ ॥
संजयउवाच ॥ ॥ धर्मच्छलमापिश्रुत्वाकेशवात्सविशांपते ॥ नैवप्रीतमनारामोवचनंप्राहसंसदि २६ हत्वाधर्मेणराजानंधर्मात्मानंसुयोधनम् ॥ जिह्वयोधो
तिलोकेऽस्मिन्नख्यातिंयास्यतिपांडवः २७ दुर्योधनोऽपिधर्मात्मागतिंयास्यतिशाश्वतीम् ॥ ऋजुयोधीहतोराजाधार्तराष्ट्रोनराधिपः २८ युद्धदीक्षांप्रवि
श्याजौरणयज्ञांवितत्यच ॥ हुत्वाऽऽत्मानममित्राग्रौप्रापचावभृथंयशः २९ इत्युक्त्वास्थायरौहिणेयःप्रतापवान् ॥ श्वेताश्विखराकारःप्रययौद्वारकांप्रति
३० पंचालाश्चसवाष्णेयाःपांडवाश्चविशांपते ॥ रामेद्वारावतीयातेनातिप्रमनसोऽभवन् ३१ ततोयुधिष्ठिरंदीनंचितापरमधोमुखम् ॥ शोकोपहतसंकल्पंवा
सुदेवोऽब्रवीदिदम् ३२ ॥ ॥ वासुदेवउवाच ॥ ॥ धर्मराजकिमर्थंत्वमधर्ममनुमन्यसे ॥ हतबंधोर्धदेतस्यपतितस्यविचेतसः ३३ दुर्योधनस्यभीमेनष्ट
द्यमानंशिरःपदा ॥ उपप्रेक्षसिकस्मात्त्वंधर्मज्ञःसन्नराधिप ३४ ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ ॥ नममैतत्प्रियंकृष्णयद्राजानंवृकोदरः ॥ पदामूर्ध्वंस्पृशत्को
धान्नचहृष्येकुलक्षये ३५ निकृत्यानिकृतानित्यंघृतराष्ट्रसुतैर्वयम् ॥ बहूनिपरुषाण्युक्त्वावनंप्रस्थापिताःस्मह ३६ भीमसेनस्यतदुःखमतीवहृदिवर्तते ॥
इतिसंचित्यवाष्णेयमयैतत्समुपेक्षितम् ३७ तस्माद्वत्वाऽकृतप्रज्ञलुब्धकामवशानुगम् ॥ लभतांपांडवःकामंधर्मेऽधर्मेचवाकृते ३८
नियच्छतिनियममेतिअर्थकामाभ्याधर्मःसंकोचमेतीत्यर्थः २१ धर्मार्थकामेनापीडयन्कामार्थौधर्मेणचापीडयन्नित्यर्थः २२ कामंयथेष्टंमाप्रतिउक्तवानसिनतुधर्म्ययतोऽर्धलुब्धेनभीमेनधर्मस्यपी
डनात्पूर्वोक्तोमार्गोव्याकुलांकृतहृत्यर्थः २३ १४ प्राप्तमिति कलियुगारंभेप्रापचावभृथंयशः २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८

॥५९॥

॥ संजयउवाच ॥ इत्युक्तेधर्मराजेनवासुदेवोऽब्रवीदिदम् ॥ काममस्वेतदिति वैकुण्ठेच्छाद्यदुकुलोद्भवः ३९ इत्युक्तोवासुदेवेनभीमप्रियहितैषिणा ॥ अन्वमोदतत्सर्वयद्भामेनकृतंयुधि ४० भीमसेनोऽपिहत्वाजौतवपुत्रममर्षणः ॥ अभिवाद्याग्रतःस्थत्वासंप्रहृष्टःकृतांजलिः ४१ प्रोवाचसुमहातेजाधर्मराजंयुधिष्ठिरम् ॥ हर्षादुत्फुल्लनयनोजितकाशीविशंपते ४२ तवाद्यपृथिवीसर्वाक्षेमानिहतकंटका ॥ तांप्रशाधिमहाराजस्वधर्ममनुपालय ४३ यस्तुकर्ताऽस्यवैरस्यनिकृत्यानिकृतिप्रियः ॥ सोऽयंवेनिहतःशेतेपृथिव्यांपृथिवीपते ४४ दुःशासनप्रभृतयःसर्वेतेचोग्रवादिनः ॥ राधेयःशकुनिश्चैवहताश्वतवशत्रवः ४५ सेयंरत्नसमाकीर्णमहीसवनपर्वता ॥ उपावृतामहाराजत्वामद्यानिहतद्विषं ४६ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ गतोवैरस्यनिधनंहतोराजासुयोधनः ॥ कृष्णस्यमतमास्थायविजितेयंवसुंधरा ४७ दिष्ट्यागतस्त्वमावृण्यमातुःकोपस्यचोभयोः ॥ दिष्ट्याजयसिदुर्धर्षदिष्ट्याशत्रुर्निपातितः ४८ ॥ इतिश्रीम० श० ग० बलदेवसांत्वनेषष्ठितमोऽध्यायः ॥ ६० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ घृतराष्ट्रउवाच ॥ हतंदुर्योधनंदृष्ट्वाभीमसेनेनसंयुगे ॥ पांडवाःसृजयाश्चैवकिमकुर्वतसंजय १ ॥ संजयउवाच ॥ हतंदुर्योधनंदृष्ट्वाभीमसेनेनसंयुगे ॥ सिंहेनेवमहाराजमतंवनगजंयथा २ प्रहृष्टमनस्तत्रकृष्णेनसहपांडवाः ॥ पंचालाःसृजयाश्चैवनिहतैकुरुनंदने ३ आविष्टयुत्तरीयाणिसिंहनादांश्चनेदिरे ॥ नैतान्हर्षसमाविष्टानियंसेहेवसुंधरा ४ धनूंष्येव्याक्षिपंतज्याश्चाप्यन्येतथाऽक्षिपन् ॥ दध्मुरन्येमहाशंखानन्येजमुश्वदुर्धर्मान् ५ चिक्रीडुश्चतथैवान्येजहसुश्चतवाहिताः ॥ अब्रुवंश्चासकृद्द्वाराभीमसेनमिदंवचः ६ दुष्करंभवताकर्मरणेऽद्यसुमहत्कृतम् ॥ कौरवेंद्रंरणेहत्वागदयाऽतिकृतश्रमम् ७ इंद्रेणेवहिष्टत्रस्यवधंपरमसंयुगे ॥ त्वयाकृतममम्यंतशत्रोर्वधमिमंजनाः ८ चरंतंविधिधान्मार्गान्मंडलानिचसर्वशः ॥ दुर्योधनमिमंशूरंकोऽन्योहन्यादृकोदरात् ९ वैरस्यचगतःपारंत्वमिहान्यैःसुदुर्गमम् ॥ अशक्यमेतदन्येनसंपादयितुमीदृशम् १० कुंजरेणेवमतेनवीरसंग्राममूर्धनि ॥ दुर्योधनशिरोदिष्ट्यापादेनमृदितंत्वया ११ सिंहेनमहिषस्येवकृत्वासंगरमुत्तमम् ॥ दुःशासनस्यरुधिरंदिष्ट्यापीतंत्वयाऽनघ १२ येविप्रकुर्वन्महाराजानंधर्मात्मानंयुधिष्ठिरम् ॥ मूर्ध्नितेषांरुतःपादोदिष्ट्यातेस्वेनकर्मणा १३ अमित्राणामधिष्ठानाद्वाहुर्योधनस्यच ॥ भीमादिष्ट्यापृथिव्यातेप्रथितंसुमहद्यशः १४ एवंनूनहतेवृत्रेशकनंदंतिबांदिनः ॥ तथात्वांनिहतामित्रंवयंनंदामभारत १५ दुर्योधनवधेयानिरोमाणिहृषितानिनः ॥ अद्यापिनविकृष्यंतेतानितद्विद्विभारत १६ इत्यब्रुवन्भीमसेनंवातिकास्तत्रसंगताः ॥ तानहृष्टान्पुरुषव्याघ्रान्पंचालान्पांडवैःसह १७ ब्रुवतोऽसदृशंतत्रप्रोवाचमधुसूदनः ॥ नन्याप्यनिहतंशत्रुंभूयोहंतुंनराधिपाः १८ असकृद्वाग्भिरुग्राभिर्निहतोह्येषमंदधीः ॥ तदैवैषहतःपापोयदैवनिरपत्रपः १९

॥६१॥

॥५९॥

२१ । २२ अतिमुग्धेनअत्यंतंनमितेन २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४

लुब्धःपापसहायश्चसुहृदांशासनातिगः ॥ बहुशोविदुरद्रोणकृपगणियसृजयैः २० पांडुभ्यःप्रार्थ्यमानोऽपिपिड्यमंशनंदत्तवान् ॥ नैषयोग्योऽद्यमित्रंवाशब्रुवापुरुषाधमः २१ किमनेनातिमुग्धेनवाग्भिःकाष्ठसधर्मणा ॥ रथेष्वारोहतक्षिप्रंगच्छामोवसुधाधिपाः २२ दिष्ट्याहतोऽयंपापात्मासामात्यज्ञातिबांधवः ॥ इतिश्रुत्वात्वधिक्षेपंकृष्णादुर्योधनोऽनृपः २३ अमर्षवशमापन्नउदातेष्टादिशांपते ॥ स्फिग्देशेनोपविष्टःसदोऽर्थाविष्टमोदिनीम् २४ दृष्ट्वैवसंकटांकृत्वावासुदेवैन्यपातयत् ॥ अधोन्नतशरीरस्यरूपमासीधृपस्यतु २५ कृद्धस्याशीविषस्येवच्छिन्नपुच्छस्यभारत ॥ प्राणांतकरिणीधोरोविदेनामप्यर्चितयन् २६ दुर्योधनोवासुदेवंवाग्भिरुग्राभिरार्दयत् ॥ कंसदासस्यदायादनतलज्जास्त्यनेनैव २७ अधर्मेणगदायुद्धेयदहंविनिपातितः ॥ ऊरूभिर्धोतिभीमस्यस्मृतिमिथ्याप्रयच्छता २८ किंविज्ञातमेतन्मेयदर्जुनमवोचथाः ॥ घातयित्वामहीपालानृजुयुद्धान्सहस्रशः २९ जिह्वैरुपायैर्बहुभिर्नतलज्जानतेष्टना ॥ अहन्यहनिशूराणांकुर्वाणःकदनंमहत् ३० शिखंडिनंपुरस्कृत्यघातितस्तेपितामहः ॥ अश्वत्थाम्नःसनामानंहत्वानागंसुदुर्मते ३१ आचार्योन्यासितःशस्त्रंकिंतत्रविदितंमया ॥ सचानेननृशंसेनघृष्टमुग्धेनवीर्यवान् ३२ पात्यमानस्त्वयादृष्टोचैनंत्वमवारयः ॥ वधार्थंपांडुपुत्रस्ययाचितांशक्तिमेवच ३३ घटोक्चव्यंसयतःकस्त्वत्तःपापकृतमः ॥ छिन्नहस्तःप्रायगतस्तथाभूरिश्रवावली ३४ त्वयाऽभिसृष्टेनहतःशैनेयेनमहात्मना ॥ कुर्वाणश्चोत्तमंकर्मकर्णःपार्थजिगीषया ३५ व्यंसनेनाश्वसेनस्यपन्नगेंद्रस्यवैपुनः ॥ पुनश्चपातितेचक्रेव्यसनार्तःपराजितः ३६ पातितःभमरेकर्णश्चक्रव्यग्रोऽग्रणीर्नृणाम् ॥ यदिमांचापिकर्णचभीष्मद्रोणौचसंयुतौ ३७ ऋजुनाप्रतियुध्येथानतेस्याद्विजयोधुवम् ॥ त्वयापुनरनार्येणजिह्वमार्गेणपार्थिवाः ३८ स्वधर्ममनुतिष्ठंतोवयंचान्येचघातिताः ॥ वासुदेवउवाच ॥ हतस्त्वमसिगांधारिसभ्रातृसुतबांधवः ३९ सगणःससुहृच्चैवपापंमार्गमनुष्ठितः ॥ तवैवदुष्कृतैर्वीरौभीष्मद्रोणौनिपातितौ ४० कर्णश्चनिहतःसंख्येतवशीलानुवर्तकः ॥ याच्यमानंमयामूढापिड्यमंशनंदित्ससि ४१ पांडवेभ्यःस्वराज्यंचलोभाच्छकुनिनिश्चयात् ॥ विषंतेभीमसेनायदत्तंसर्वेचपांडवाः ४२ प्रदीपिताजतुष्टहेमात्रासहसुदुर्मते ॥ सभायांयाज्ञसेनीचकृष्टाचूतेरजस्वला ४३ तदैवतावदृष्टात्मन्वध्यस्त्वंनिरपत्रप ॥ अनक्षजंचधर्मज्ञंसौबलेनाक्षवेदिना ४४ निकृत्यायत्पराजैर्षास्तस्मादसिहतोरणे ॥ जयद्रथेनपापेनयत्कृष्णाक्लेशितावने ४५ यातेषुमृगयांचैवतृणविदोरथाश्रमम् ॥ अभिमन्युश्चयद्बालएकोबहुभिगाहवे ४६ त्वद्दोषैर्निहतःपापतस्मादसिहतोरणे ॥ यान्यकार्याणिचास्माकंकृतानीतिप्रभाषसे ४७ वैगुण्येनतवात्यर्थंसर्वहितदनुष्ठितम् ॥ बृहस्पतेरुत्तमसोनोपदेशःश्रुतस्त्वया ४८ वृद्धानोपासिताश्चैवहितंवाक्यंनतेश्रुतम् ॥ लोभेनातिबलेनखंष्टृणयाचवशीकृतः ४९

४९ । ४६ । ४७ । ४८ । ४९

कृतवानस्यकार्याणिविपाकस्तस्यभुज्यताम् ॥ ॥ दुर्योधनउवाच ॥ अधीतंविधिवद्दत्तंभूःप्रशास्ताससागरा ५० मृद्धिस्थितममित्राणांकोनुस्वततरोम
या ॥ यदिष्टक्षत्रबंधूनांस्वधर्ममनुपश्यताम् ५१ तदिदंनिधनंप्राप्तंकोनुस्वततरोमया ॥ देवार्हामानुषाभोगाःप्राप्ताअसुलभानृपैः ५२ ऐश्वर्यचोत्तमंप्राप्तंको
नुस्वततरोमया ॥ ससुहृत्सानुगश्चैवस्वर्गगताऽहमच्युत ५३ यूयनिहतसंकल्पाःशोचंतोवर्तयिष्यथ ॥ ॥ संजयउवाच ॥ अस्यवाक्यस्यनिधनेकुराज
स्यधोमतः ५४ अपतत्सुमहद्वर्षपुष्पाणांपुण्यगंधिनाम् ॥ अवादयंतगंधर्वावादित्रंसुमनोहरम् ५५ जगुश्चाप्सरसोराज्ञोयशःसंबद्धमेवच ॥ सिद्धाश्चमुमुचु
र्वाचःसाधुसाध्वितिपार्थिव ५६ ववौचसुरभिर्वायुःपुण्यगंधोमृदुःसुखः ॥ व्यराजंश्चादिशःसर्वानभोवैदूर्यसन्निभम् ५७ अत्यहुतानितेहृद्वावासुदेवपुरोगमाः ॥
दुर्योधनस्यपूजांतुहृद्वावीडामुपागमन् ५८ हतांश्चाधर्मतःश्रुत्वाशोकार्ताःशुशुचुर्हिते ॥ भीष्मद्रोणंतथाकर्णभूरिश्रवसमेवच ५९ तांस्तुचितापरानृद्धपांडवान्
दीनचेतसः ॥ प्रोवाचेदंवचःकृष्णोमेघदुंदुभिनिःस्वनः ६० नैषशक्योऽतिशीघ्रास्त्रस्तेचसर्वेमहारथाः ॥ ऋजुयुद्धेनविक्रांताहंतुंयुष्माभिराहवे ६१ नैषशक्यःकदा
चित्तुहंतुंधर्मेणपार्थिवः ॥ तेवाभीष्ममुखाःसर्वेमहेष्वासामहारथाः ६२ मयानेकैरुपायैस्तुमायायोगेनचासकृत् ॥ हतास्तेसर्वेएवाजौभवतांहितमिच्छता ६३ यदि
नैवविधंजातुकुर्याजिह्ममहंरणे ॥ कुतोवोविजयोभूयःकुतोराज्यंकुतोधनम् ६४ तेहिसर्वेमहात्मानश्चत्वारोऽतिरथाभुवि ॥ नशक्याधर्मतोहंतुंलोकपालैरपिस्वयम्
६५ तथैवायंगदापाणिधर्तिराष्ट्रगेतक्रमः ॥ नशक्योधर्मतोहंतुंकालेनापीहदंडिना ६६ नचवोहृदिकर्तव्यंयदयंघातितोरिपुः ॥ मिथ्यावध्यास्तथोपायैर्बह
वःशत्रवोधिकाः ६७ पूर्वैरनुगतोमार्गोदेवैरसुरधातिभिः ॥ सद्भिश्चानुगतःपंथाःससर्वैरनुगम्यते ६८ कृतकृत्याश्चसायाज्ञेनिवासरोचयामहे ॥ साश्वनागर
थाःसर्वेविश्रमामोनराधिपाः ६९ वासुदेववचःश्रुत्वातदानींपांडवैःसह ॥ पंचालाभृशसंहृष्टाविनेदुःसिंहसंघवत् ७० ततःप्राध्मापयन्शंखान्पांचजन्यंचमाध
वः ॥ हृष्टादुर्योधनंहृष्टानिहतंपुरुषर्षभ ७१ ॥ इतिश्रीमहाभारते शल्यपर्वतर्गतगदापर्वणि कृष्णपांडवदुर्योधनसंवादेएकषष्ठितमोऽध्यायः ॥ ६१ ॥ ॥ ॥
॥ संजयउवाच ॥ ततस्तेप्रययुःसर्वेनिवासायमहीक्षितः ॥ शंखान्प्रध्मापयंतोवैहृष्टाःपरिघवाहवः १ पांडवान्गच्छतश्चापिशिविरंनोविशोपते ॥ महेष्वा
सोऽन्वगात्पश्चाद्युत्सुःसात्यकिस्तथा २ दृष्टुम्रःशिखंडीचद्रौपदेयाश्चसर्वशः ॥ सर्वेचान्येमहेष्वासाययुःस्वशिविराण्युत ३ ततस्तेप्राविशन्पार्थाहतत्वि
हंकंहतेश्वरम् ॥ दुर्योधनस्यशिविरंरंगवद्विसृतेजने ४ गतोत्सवंपुराविवहृतनागमिवहृदम् ॥ स्त्रीवर्षवरभूयिष्ठंवृद्धामात्यैरधिष्ठितम् ५ तत्रैतान्पथुपातिष्ठन्
दुर्योधनपुरःसराः ॥ कृतांजलिपुटाराजन्काषायमलिनांबराः ६

भावदीपे एकषष्ठितमोऽध्यायः ॥ ६१ ॥ ॥ ॥ ततइति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६

शिविरंसमनुप्राप्यकुरुराजस्यपांडवाः ॥ अवतेरुर्महाराजस्थेभ्योरथसत्तमाः ७ ततोगांडीवधन्वानमभ्यभाषतकेशवः ॥ स्थितःप्रियहितेनित्यमतीवभरतर्षभ
८ अवरोपयगांडीवमक्षयौचमहेषुधी ॥ अथाहमवरोक्ष्यामिपश्चाद्भरतसत्तम ९ स्वयंचैवावरोहत्वमेतच्छ्रेयस्तवानघ ॥ तच्चाकरोत्तथावीरःपांडुपुत्रोवनंजयः १०
अथपश्चात्ततःकृष्णोरश्मिनुत्सृज्यवाजिनाम् ॥ अवरोहतमेधावीरथाद्गांडीवधन्वनः ११ अथावतीर्णेभूतानामीश्वरेसुमहात्मानि ॥ कपिरंतर्दधेदिव्योध्वजोगांडी
वधन्वनः १२ सदग्धोद्रोणकर्णभ्यांदिव्यैरस्त्रैर्महारथः ॥ अनादीप्ताग्निनाह्याशुप्रजज्वालमहीपते १३ सोपासंगःसरश्मिश्चसाश्वःसयुगबंधुरः ॥ भस्मीभूतोऽपत
द्रुमौरथोगांडीवधन्वनः १४ तंतथाभस्मभूतंतुहृष्टापांडुसुताःप्रभो ॥ अभवन्विस्मिताराजर्जुनश्चेदमब्रवीत् १५ कृतांजलिःसप्रणयंप्रणिपत्याभिवाद्यह ॥ गो
विंदकस्माद्भगवन्नरथोदग्धोऽयमग्निना १६ किमेतन्महदाश्चर्यमभवद्यदुनंदन ॥ तन्मेहृदिमहाबाहोश्रोतव्यंयदिमन्यसे १७ ॥ वासुदेवउवाच ॥ अस्त्रैर्वहुविधैर्दग्धः
पूर्वमेवायमर्जुन ॥ मदधिष्ठितत्वात्समरेभविशीर्णःपरंतप १८ इदानींतुविशीर्णोऽयंदग्धोब्रह्मास्त्रतेजसा ॥ मयाविमुक्तःकौंतेयत्वय्यद्यकृतकर्मणि १९ ईषदुस्मय
मानस्तुभगवान्केशवोऽरिहा ॥ परिष्वज्यचराचानंयुधिष्ठिरमभाषत २० दिष्ट्याजयसिकौंतेयदिष्ट्यातेशत्रवोजिताः ॥ दिष्ट्यागांडीवधन्वाचभीसमेनश्चपांडवः
२१ त्वंचापिकुशलीराजन्माद्रीपुत्रौचपांडवौ ॥ मुक्तावीरक्षयादस्मात्संग्रामाग्निहतद्विषः २२ क्षिप्रमुत्तरकालानिकुरुकार्याणिभारत ॥ उपयातमुपप्लव्यंसहगां
डीवधन्वना २३ आनीयमधुपर्कमांयत्पुरात्वमवोचथाः ॥ एषभ्रातासखाचैवतवकृष्णधनंजयः २४ रक्षितव्योमहाबाहोसर्वास्वापत्स्वितिप्रभो ॥ तवचैव
ब्रुवाणस्यतथेत्येवाहमब्रुवम् २५ ससंव्यसाचिगुप्तस्तेविजयीचजनेश्वर ॥ भ्रातृभिःसहराजेंद्रशूरःसत्यपराक्रमः २६ मुक्तोवीरक्षयादस्मात्संग्रामाहोमहर्षणात् ॥
एवमुक्तस्तुकृष्णेनधर्मराजोयुधिष्ठिरः २७ हृष्टरोमामहाराजप्रत्युवाचजनार्दनम् ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ प्रमुक्तंद्रोणकर्णभ्यांब्रह्मास्त्रमरिमर्दन २८ कस्त्व
दन्यःसहेत्साक्षादपिवज्रीपुरंदरः ॥ भवतस्तुप्रसादेनसंशक्तगणाजिताः २९ महारणगतःपार्थोयच्चनासीत्पराडमुखः ॥ तथैवचमहाबाहोपर्यायैर्वहुभिर्मया
३० कर्मणामनुसंतानंतेजसश्चगतीःशुभाः ॥ उपप्लव्येमहर्षिर्मैकृष्णद्वैपायनोऽब्रवीत् ३१ यतोधर्मस्ततःकृष्णोयतःकृष्णस्ततोजयः ॥ इत्येवमुक्तेतेवीराःशिविरं
तवभारत ३२ प्रविश्यप्रत्यपद्यंतकोशरत्नार्धिसंचयान् ॥ रजतंजातरूपंचमणीनथचमौक्तिकान् ३३ भूषणान्यथमुख्यानिक्वंबलान्यजिनानिच ॥ दासीदासमसं
ख्येयंराज्योपकरणानिच ३४ तेप्राप्यधनमक्षय्यंत्वदीयंभरतर्षभ ॥ उदक्रोशन्महाभागानरेंद्रविजितारयः ३५ तेतुवीराःसमाश्वस्यवाहनान्यवमुच्यच ॥
अतिष्ठंतमुहुःसर्वेपांडवाःसात्यकिस्तथा ३६ अथाब्रवीन्महाराजवासुदेवोमहायशः ॥ अस्माभिर्मंगलार्थायवस्तव्यंशिविराद्बहिः ३७

३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४ । ४५ । ४६ ॥ इति शल्यपर्वतर्गतगदापर्वणि नीलकण्ठीये भारतभाष्ये द्विषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ किमर्थमिति

तथेत्युक्त्वाहिते सर्वेषां डवाः सात्यकिस्तथा ॥ वासुदेवेन सहितामंगलार्थं बहिर्ययुः ३८ ते समासाद्य सरितं पुण्यामोघवतीं नृप ॥ न्यवसन्नथ तारात्रिपांडवाहतशत्रवः
३९ युधिष्ठिरस्ततो राजा प्राप्तकालमर्चितयत् ॥ तत्र ते गमनं प्राप्ते रोचते तव माधव ४० गांधार्याः क्रोधदीप्तायाः प्रशमार्थमर्दिम ॥ हेतुकारणयुक्तैश्च वाक्यैः कालस
मीरितैः ४१ क्षिप्रमेव महाभाग गांधारीं प्रशमिष्यसि ॥ पितामहश्च भगवान् व्यासस्तत्र भविष्यति ४२ ततः संप्रेषयामासुर्यादं वनागसाह्वयम् ॥ सच प्रायाज्जवेनाशु
वासुदेवः प्रतापवान् ४३ दारुकं स्थमारोप्य येन राजां बिकासुतः ॥ तमूचुः संप्रयास्यंतं शैव्यसुग्रीववाहनम् ४४ प्रात्याश्वासय गांधारीं हतपुत्राय शस्विनीम् ॥ सप्रा
यात्पांडवैरुक्तस्तत्पुंसां त्वतांवरः ४५ आससाद ततः क्षिप्रं गांधारीं निहतात्मजाम् ४६ ॥ इति श्रीमहाभारते शल्यपर्वतर्गत गदापर्वणि वासुदेवप्रेषणोद्विष
ष्टितमोऽध्यायः ॥ ६२ ॥ ॥ जनमेजय उवाच ॥ किमर्थं द्विजशार्ङ्गलधर्मराजो युधिष्ठिरः ॥ गांधार्याः प्रेषयामास वासुदेवं परंतपम् १ यदा पूर्वगतः कृष्णः
शमार्थं कौरवान् प्रति ॥ न च तं लब्धवान् कामं ततो युद्धमभूदिदम् २ निहतेषु तु यो धेनुहते दुर्योधने तदा ॥ पृथिव्यां पांडवेयस्य निःसपत्ने कृत्ये युधि ३ विदुते शिबिरे
शून्ये प्राप्ते यशसि चोत्तमे ॥ किं नु तत्कारणं ब्रह्मनयेन कृष्णो गतः पुनः ४ न चैतत्कारणं ब्रह्मन् लंपविप्रतिभाति मे ॥ यत्रागमदमेयात्मा स्वयमेव जनार्दनः ५ तत्त्वतो वै
समाचक्ष्व सर्वमध्वर्युस्तम ॥ यच्चात्र कारणं ब्रह्मन् कार्यस्यास्य विनिश्चये ६ ॥ वैशंपायन उवाच ॥ त्वयुक्तोऽयमनुप्रश्नो यन्मां पृच्छसि पार्थिव ॥ तत्तेऽहं संप्रवक्ष्यामि
यथा वद्वरतर्षभ ७ हतं दुर्योधनं दृष्ट्वा भीमसेनेन संयुगे ॥ व्युत्क्रम्य समयं राजन धार्तराष्ट्रं महाबलम् ८ अन्यायेन हतं दृष्ट्वा गदायुद्धेन भारत ॥ युधिष्ठिरं महाराजमहद्भ
यमथा विशत् ९ चिंतयानो महाभाग गांधारीं तपसान्विताम् ॥ घोरेण तपसा युक्तां त्रैलोक्यमपि सादहेत् १० तस्यार्चितयमानस्य बुद्धिः समभवत्तदा ॥ गांधार्याः
क्रोधदीप्तायाः पूर्वं प्रशमनं भवेत् ११ सा हि पुत्रवधं श्रुत्वा कृतमस्माभिरीदृशम् ॥ मानसेनाग्निना कुद्धा भस्मसात्रः करिष्यति १२ कथं दुःखमिदं तीव्रं गांधारीसंप्रशक्ष्य
ति ॥ श्रुत्वा विनिहतं पुत्रं छलेनाजिह्वयोधिनम् १३ एवं विचिंत्य बहुधा भयशोकसमन्वितः ॥ वासुदेवमिदं वाक्यं धर्मराजोऽभ्यभाषत १४ तव प्रासादाद्गोविंदराज्यानि
हतकंठकम् ॥ अप्राप्य मनसाऽपीदं प्राप्तमस्माभिरच्युत १५ प्रत्यक्षं मे महाबाहो संग्रामे लोमहर्षणे ॥ विमर्दः सुमहान् प्राप्तस्त्वया यादव नंदन १६ त्वया देवासुरे युद्धे
वधार्थममरद्विषाम् ॥ यथा साह्यं पुरादत्तं हताश्वविबुधद्विषः १७ साह्यं तथा महाबाहो दत्तमस्माकमच्युत ॥ सारथ्येन च वाष्पेयं भवता हि घृतावयम् १८ यदि न त्वं
भवेन्नाथः फाल्गुनस्य महारणे ॥ कथं शक्यो रणे जेतुं भवेदेष बलार्णवः १९ गदाप्रहारा विपुलाः परिघैश्चापिताडनम् ॥ शक्तिभिर्भिदिपालैश्च तोमरैः सपरश्वधैः २०

१ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २०

२१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ हेतुकारणसंयुक्तैः हेतवो दृष्ट्वा अपराधाः कारणानि जहृष्टान्यवश्यं भावीनि तैर्युक्तानि तैः २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ प्रायादगच्छत् ३३ । ३४

अस्मत्कृते त्वया कृष्णवाचः सुपुरुषाः श्रुताः ॥ शस्त्राणां च निपाता वैवज्रस्पर्शोपमारणे २१ ते च ते सफला जाता हते दुर्योधनेऽच्युत ॥ तत्सर्वं नयथानश्येत् पुनः कृष्ण
तथा कुरु २२ संदेहदोलां प्राप्तं नश्चेतः कृष्णजये सति ॥ गांधार्या हि महाबाहो क्रोधं बुद्धयस्वमाधव २३ सा हि नित्यं महाभागात्तपसो ग्रेण कर्षिता ॥ पुत्रपौत्रवधं श्रुत्वा
ध्रुवं नः संप्रवक्ष्यति २४ तस्याः प्रसादनं वीरप्राप्तकालं मतं मम ॥ कश्च तां क्रोधताम्राक्षीं पुत्रव्यसनकर्षिताम् २५ वीक्षितुं पुरुषः शक्तस्त्वामृते पुरुषोत्तम ॥ तत्र मे
गमनं प्राप्ते रोचते तव माधव २६ गांधार्याः क्रोधदीप्तायाः प्रशमार्थमर्दिम ॥ त्वंहि कर्ता विकर्ता च लोकानां प्रभवोऽव्ययः २७ हेतुकारणसंयुक्तैश्च वाक्यैः कालसमीरितैः ॥
क्षिप्रमेव महाबाहो गांधारीं शमयिष्यसि २८ पितामहश्च भगवान् कृष्णस्तत्र भविष्यति ॥ सर्वथा ते महाबाहो गांधार्याः क्रोधनाशनम् २९ कर्तव्यं सा त्वतां श्रेष्ठपांडवानां
हितार्थिना ॥ धर्मराजस्य वचनं श्रुत्वा यदु कुलोद्ग्रहः ३० आमं व्यदारुकं प्राहरथः सज्जो विधीयताम् ॥ केशवस्य वचः श्रुत्वा त्वरमाणोऽथ दारुकः ३१ न्यवेदय द्रथं सज्जं के
शवाय महात्मने ॥ तं रथं यादव श्रेष्ठः समारुह्य परंतपः ३२ जगाम हास्तिनपुरं त्वरितः केशवो विभुः ॥ ततः प्रायान् महाराजमाधवो भगवान् रथी ३३ नागसाह्वयमा
साद्य प्रविवेश चरिष्यन् ॥ प्रविश्य नगरं वीरो रथघोषेण नादयन् ३४ विदितं घृतराष्ट्रस्य सोऽवतीर्य रथोत्तमात् ॥ अभ्यगच्छ ददीनात्मा घृतराष्ट्रनिवेशनम् ३५ पूर्वं
चाभिगतं तत्र सोऽपश्य दृष्ट्वा पितृमम ॥ पादौ प्रपीड्य कृष्णस्य राज्ञश्चापि जनार्दनः ३६ अभ्यवादय द्रव्यगो गांधारीं चापिकेशवः ॥ ततस्तु यादव श्रेष्ठो घृतराष्ट्रमधोक्ष
जः ३७ पाणिमालं व्यराजेंद्रसुस्वरं प्ररुरोदह ॥ समुहर्ता दिवोत्सृज्य बाष्पं शोकसमुद्रवम् ३८ प्रक्षाल्य वारिणान् त्रेह्याचम्य च यथाविधि ॥ उवाच प्रस्तुतं वाक्यं घृतरा
ष्ट्रमर्दिमः ३९ न तेऽस्त्यविदितं किंचिद्बुद्धस्य तव भारत ॥ कालस्य च यथा घृते तत्ते सुविदितं प्रभो ४० यदि दं पांडवैः सर्वैस्तव चित्तानुरोधिभिः ॥ कथं कुलक्षयो न
स्यात्तथा क्षत्रस्य भारत ४१ भ्रातृभिः समयं कृत्वा क्षांतवान् धर्मवत्सलः ॥ द्यूतच्छलजितैः शुद्धैर्वनवासोऽहु पागतः ४२ अज्ञातवास चर्या च नाना वेषसमावृतैः ॥ अ
न्ये च बहवः क्लेशास्त्वशक्तैरिव सर्वदा ४३ मया च स्वयमागम्य युद्धकाल उपस्थिते ॥ सर्वलोकस्य सान्निध्ये ग्रामांस्त्वं पंचयाचितः ४४ त्वया कालोपसृष्टेन लोभतो नाप
वर्जिताः ॥ तवापराधा नृपते सर्वक्षत्रक्षयंगतम् ४५ भीष्मेण सोमदत्तेन बाल्हीकेन कृपेण च ॥ द्रोणेन च सपुत्रेण विदुरेण च धीमता ४६ याचितस्त्वं शमं नित्यं न च त
त्कृतवानसि ॥ कालोपहतचित्ता हि सर्वे मुह्यन्ति भारत ४७ यथा मूढो भवान् पूर्वमस्मिन्नर्थे समुद्यते ॥ किमन्यत्कालयोगाद्विदिष्टमेव परायणम् ४८ माचक्षोषान् महा
प्राज्ञपांडवेषु निवेशय ॥ अल्पोऽप्यतिक्रमो नास्ति पांडवानां महात्मनाम् ४९ धर्मतो न्यायतश्चैव स्नेहतश्च परंतप ॥ एतत्सर्वं तु विज्ञाय ह्यात्मदोषकृतं फलम् ५०

३५ कृष्णस्य व्यासस्य ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४ । ४५ । ४६ । ४७ । ४८ । ४९ । ५०

१३।५२।५३।५४।५५।५६।५७।५८।५९।६०।६१।६२।६३।६४।६५।६६।६७।६८।६९।७०।७१।७२।७३।७४।७५
 अमूर्यापांडुपुत्रेषु न भवान्कर्तुमर्हति ॥ कुलवंशश्चर्षिडाश्चयच्च पुत्रकृतं फलम् ५१ गांधार्यास्तवैनाथपांडवेषु प्रतिष्ठितम् ॥ त्वंचैव कुरुशार्दूलगांधारीचयश
 स्विनी ५२ माशुचो नरशार्दूलपांडवान्प्रतिकिलिषम् ॥ एतत्सर्वमनुध्याय आत्मनश्च व्यतिक्रमम् ५३ शिवेन पांडवान्पाहि नमस्ते भरतर्षभ ॥ जानासि
 च महाबाहो धर्मगजस्य यावत्वायि ५४ भक्तिर्भरतशार्दूलस्नेहश्चापि स्वभावतः ॥ एतच्च कदनं कृत्वा शत्रूणां पकारिणाम् ५५ दह्यते स दिवारात्रौ न च शर्माधिग
 च्छति ॥ त्वंचैव नरशार्दूलगांधारीचयशस्विनीम् ५६ सशोचन्नरशार्दूलः शान्तिं नैवाधिगच्छति ॥ हियाच परयाऽऽविष्टो भवेत्तनाधिगच्छति ५७ पुत्रशोका
 भिसंतप्तं दुःखं कुलितेन्द्रियम् ॥ एवमुक्त्वा महाराज धृतराष्ट्रं प्रदूतम् ५८ उवाच परमं वाक्यं गांधारीशोककंशिताम् ॥ सौवलेयिनिबोध त्वं यत्त्वावक्ष्यामि तच्छृ
 णु ५९ त्वत्समानास्ति लोकेऽस्मिन्नद्यसीमंतिनीशुभे ॥ जानासि च यथाराजसि भायां मम सन्निधौ ६० धर्मार्थसहितं वाक्यमुभयोऽपक्षयोर्हितम् ॥ उक्तवत्यासि
 कल्याणिन च ते तनयैः कृतम् ६१ दुर्योधनस्त्वया चोक्तो जयाथर्षिर्बुधवचः ॥ शृणु मूढवचो मह्यं तोषमस्ततो जयः ६२ तदिदं समनुप्राप्तं तव वाक्यं नृपात्मजे ॥
 एवं विदित्वा कल्याणिमास्मशोके मनः कथाः ६३ पांडवानां विनाशाय माते बुद्धिः कदाचन ॥ शक्ता चासि महामागे प्रथिवीसचराचराम् ६४ चक्षुषा क्रोधदीप्तेन
 निर्दग्धुं तपसो बलात् ॥ वासुदेववचः श्रुत्वा गांधारीवाक्यमब्रवीत् ६५ एवमेतन्महाबाहो यथा वदसि केशव ॥ आधिभिर्दत्तमानायामतिः संचालिता मम ६६
 सामेव्यवस्थिता श्रुत्वा तव वाक्यं जनार्दन ॥ राज्ञस्त्वं धस्य वृद्धस्य हतपुत्रस्य केशव ६७ त्वंगातिः सहितैर्वीरैः पांडवैर्द्विपदांवर ॥ एतावदुक्त्वा वचनं मुखं प्रच्छाद्य
 वाससा ६८ पुत्रशोकाभिसंतप्ता गांधारी प्ररुदह ॥ तत एनां महाबाहुः केशवः शोककंशिताम् ६९ हेतुकारणसंयुक्तैर्वाक्यैराश्वासयत्प्रभुः ॥ समाश्वास्य च गां
 धारी धृतराष्ट्रं च माधवः ७० द्रौणिसंकल्पितं भावमवबुद्ध च त केशवः ॥ ततस्त्वरित उत्थाय पादौ मूर्ध्ना प्रणम्य च ७१ द्वैपायनस्य राजेन्द्र ततः कौरवमब्रवीत् ॥
 आपृच्छेत्वा कुरुश्रेष्ठ मां च शोके मनः कथाः ७२ द्रौणेः पापोऽस्त्यभिप्रायस्तेनाभिसहसोत्थितः ॥ पांडवानां वधे रात्रौ बुद्धिस्तेन प्रदर्शिता ७३ एतच्छ्रुत्वा तु व
 चनं गांधार्या सहितोऽब्रवीत् ॥ धृतराष्ट्रो महाबाहुः केशवं केशि सुदनम् ७४ शीघ्रं गच्छ महाबाहो पांडवान्परिपालय ॥ भूयस्त्वया समेष्यामि क्षिप्रमेव जनार्दन ७५
 प्रायात्ततस्त्वरितो दारुकेण सहाच्युतः ॥ वासुदेवे गते राजन् धृतराष्ट्रं जनेश्वरम् ७६ आश्वासय दमेयात्मा व्यासो लोकनमस्कृतः ॥ वासुदेवोऽपि धर्मात्मा कृत
 कृत्यो जगाम ह ७७ शिविरं हास्तिनपुरादिदृष्टुः पांडवानृप ॥ आगम्य शिविरं रात्रौ सोऽभ्यगच्छत् पांडवान् ॥ तच्च तेभ्यः समाख्याय सहितस्तैः समाहितः ७८
 ॥ इति श्रीमहाभारते शल्यपर्वोत्तमोऽध्यायः ॥ ६३ ॥ ॥ ५२ ॥
 ७५।७७।७८ ॥ इति शल्यपर्वोत्तमोऽध्यायः ॥ ६३ ॥ ॥ ५२ ॥

अधिष्ठित इति शौटीरः शूरः स एव शौटीर्यमात्मानं मन्यते शौटीर्यमानी १।२।३।४।५।६।७।८।९।१०।११।१२।१३।१४।१५।१६

॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ अधिष्ठितः पदामूर्ध्नि भग्नसक्थो मर्हो गतः ॥ शौटीर्यमानी पुत्रो मे किमभाषत संजय १ अत्यर्थं कोपनो राजा जातवैरश्च पांडुषु ॥ व्यसनं परमं
 प्राप्तः किमाह परमाहवे २ ॥ संजय उवाच ॥ शृणु राजन् प्रवक्ष्यामि यथा वृत्तं नराधिप ॥ राज्ञाय दुःखं भग्नो न तस्मिन् व्यसन आगते ३ भग्नसक्थो नृपो राजन्पांसुना सो
 ऽवगुंठितः ॥ यमयन्मूर्ध्जं स्तत्र वीक्ष्य चैव दिशो दश ४ केशात्रियम्ययत्नेन निःश्वसन्नुरगो यथा ॥ संरंभाश्रुपरीताभ्यां नित्राभ्यामभिवीक्ष्य माम् ५ बाहू धरण्या
 निष्पिष्य सुदुर्मत्त इव द्विपः ॥ प्रकीर्णान्मूर्ध्जान्धुन्वन् दंतैर्दंतानुपस्पृशन् ६ गर्हयन् पांडवं ज्येष्ठं निःश्वस्येदमथाब्रवीत् ॥ भीष्मेशांतनवेनाथे कर्णेश्च भृतां वरे
 ७ गौतमेशकुनौ चापि द्रोणे चास्त्रभृतां वरे ॥ अश्वत्थामि तथा शल्येश्चैव चतुर्वर्षिणि ८ इमामवस्थां प्राप्तोऽस्मि कालो हि दुर्तिक्रमः ॥ एकादशचमूभर्ता सोहमे
 तां दशागतः ९ कालं प्राप्य महाबाहो न कश्चिदतिवर्तते ॥ आख्यातव्यं मदीयानां येऽस्मिन् जीवन्ति संयुगे १० यथाऽहं भीमसेनेन व्युत्क्रम्य समग्रं हतः ॥
 बहूनि सुवृत्तं सानि कृतानि खलु पांडवैः ११ मूरिश्रवसि कर्णे च भीष्मे द्रोणे च श्रीमति ॥ इदं चाकीर्तिजं कर्म नृशंसैः पांडवैः कृतम् १२ येन ते सत्सु निर्वेदं
 गमिष्यन्ति हि मेमतिः ॥ का प्रीतिः सत्त्वयुक्तस्य कृत्वोपाधिकृतं जयम् १३ को वासमयमेतारं बुधः संमंतुमर्हति ॥ अधर्मेण जयं लब्ध्वा को नु हृष्येत पांडितः १४
 यथासंहृष्यते पापः पांडुपुत्रो वृकोदरः ॥ किमु चित्रमितस्त्वद्य भग्नसक्थस्य यन्मम १५ रुद्धेन भीमसेनेन पादेन सदितं शिरः ॥ प्रतपंतं श्रिया जुष्टं वर्तमानं च वं
 घुषु १६ एवं कुर्यान्नरो यो हि स वै संजय पूजितः ॥ अभिज्ञौ युद्धधर्मस्य ममात्तापिताचमे १७ तौ हि संजय दुःखात्तौ विज्ञाप्यौ वचनाद्विमे ॥ इष्टं भृत्या भृताः
 सम्यग्भूः प्रशास्ता ससागरा १८ मूर्ध्नि स्थितमभिप्राणां जीवतामेव संजय ॥ दत्तादाया यथाशक्ति मित्राणां च प्रियं कृतम् १९ अमित्रा बाधिताः सर्वे को नु स्वतंतरो
 मया ॥ मानिता बाधवाः सर्वे वश्यः संपूजितो जनः २० त्रितयं सेवितं सर्वे को नु स्वतंतरो मया ॥ आज्ञप्तं नृपमुख्येषु मानः प्राप्तः सुदुर्लभः २१ आजानेयैस्तथा
 यातं को नु स्वतंतरो मया ॥ यातानि परराष्ट्राणि नृपाभुक्ताश्च दासवत् २२ प्रियेभ्यः प्रकृतं साधु को नु स्वतंतरो मया ॥ अधीतं विधिवदत्तं प्राप्तमायुर्निराम
 यम् २३ स्वधर्मेण जिता लोकाः को नु स्वतंतरो मया ॥ दिष्ट्या नाहं जितः संख्ये परान्प्रेष्य वदाश्रितः २४ दिष्ट्या मे विपुला लक्ष्मीर्मृते न्यगता विभो ॥
 यदिष्टं क्षत्रवंधूनां स्वधर्ममनुतिष्ठताम् २५ निधनेन तन्मया प्राप्तं को नु स्वतंतरो मया ॥ दिष्ट्या नाहं परावृत्तो वैरात्प्राकृतवज्रितः २६ दिष्ट्या न विमर्तिकां चिद्ध
 जिह्वा तु पराजितः ॥ सुप्तं वाथ प्रमत्तं वा यथाह न्याद्विषेण वा २७ एवं व्युत्क्रांतधर्मेण व्युत्क्रम्य समग्रं हतः ॥ अश्वत्थामा महाभागः कृतवर्मा च सात्वतः २८

म.भा.टी.
॥६३॥

२९ वार्तिकान् वार्ताहारिणः ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ चार्वाकोब्राह्मणवेषधारीराक्षसः ३८ अपचितिप्रतीकारं ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ ॥ इतिशल्यपर्वतर्गतग
कृपःशारद्वतश्चैववक्तव्यावचनान्मम ॥ अधर्मेणप्रवृत्तानां पांडवानामनेकशः २९ विश्वासंसमयघ्नानांयूयंगंतुमर्हथ ॥ वार्तिकांश्चाब्रवीद्राजापुत्रस्तेसत्यवि
क्रमः ३० अधर्माद्रीमसेनेननिहतोऽहंयथारणे ॥ सोहंद्रोणंस्वर्गगतंकर्णशल्याबुभौतथा ३१ वृषसेनंमहावीर्यंशकुर्निचापिसौबलम् ॥ जलसंधंमहावीर्यंभग
दत्तंचपार्थिवम् ३२ सोमदत्तंमहेष्वासंसैधवंचजयद्रथम् ॥ दुःशासनपुरोगांश्चभातृनात्मसमांस्तथा ३३ दौःशासनिंचविक्रांतंलक्ष्मणंचात्मजाबुभौ ॥ एतां
श्चान्यांश्चसुबहून्मदीयांश्चसहस्रशः ३४ पृष्ठतोऽनुगमिष्यामिसार्थहीनोयथाऽध्वगः ॥ कथंभ्रातृनहतान्श्रुत्वाभर्तारंचस्वसामम् ३५ रोहूयमाणादुःस्वार्ता
दुःशलासाभविष्यति ॥ स्नुषाभिःप्रस्नुषाभिश्चवृद्धोराजापितामम् ३६ गांधारीसहितश्चैवकांगतिप्रतिपत्स्यति ॥ बूनंलक्ष्मणमातापिहृतपुत्राहतेश्वरा ३७
विनाशंयास्यतिलिप्रंकल्याणीष्टयुलोचना ॥ यदिजानातिचार्वाकःपरिव्राट्वाग्निशारदः ३८ करिष्यतिमहामागोधुंचापचितिमम् ॥ समंतपंचकेपुण्येत्रिषु
लोकेषुविश्रुते ३९ अहंनिधनमासाद्यलोकान्प्राप्स्यामिशाश्वतान् ॥ ततो जनसहस्राणिबाष्पपूर्णानिमारिष ४० प्रलापंनृपतेःश्रुत्वाव्यद्रवतादिशोदश ॥
ससागरवनाधोराष्ट्रधिवीसचराचरा ४१ चचालाथसनिर्हादादेशश्चैवाविलाभवन् ॥ तेद्रोणपुत्रमासाद्ययथावृत्तंन्यवेदयन् ४२ व्यवहारंगदायुद्धेपार्थिवस्य
चपातनम् ॥ तदाख्यायततःसर्वेद्रोणपुत्रस्यभारत ॥ ध्यात्वाचसुचिरंकालंजगुरार्तायथागतम् ४३ ॥ इतिश्रीमहामारतेशल्यपर्वतर्गतगदापर्वणिदुर्योधन
विलापेचतुःषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६४ ॥ ॥ संजयउवाच ॥ वार्तिकाणांसकाशातुश्रुत्वादुर्योधनंहतम् ॥ हतशिष्टास्ततोराजनकौरवाणामहारथाः १ विनिर्भि
न्नाग्निर्वाणैर्गदातोमरशक्तिभिः ॥ अश्वत्थामाकृपश्चैवकृतवर्माचसात्वतः २ त्वरिताजवनैरश्वैरायोधनमुपागमन् ॥ तत्रापश्यन्महात्मानंघातैराष्ट्रनिपा
तितम् ३ प्रभंग्वायुवेगेनमहाशालंयथावने ॥ भूमौविचेष्टमानंतंरुधिरेणसमुक्षितम् ४ महागजमिवारण्येव्याधेनविनिपातितम् ॥ विवर्तमानंबहुशो
रुधिरौघपरिभुतम् ५ यदृच्छयानिपातितंचक्रमादित्यगोचरम् ॥ महावातसमुत्थेनसंशुष्कमिवसागरम् ६ पूर्णचंद्रमिवव्योमिदुपारावृतमंडलम् ॥
रेणुध्वस्तंदीर्घभुजंमातंगमिवविक्रमे ७ वृत्तंभूतगणैर्घोरैःक्रव्यादैश्चसमंततः ॥ यथाधनंलिप्समानैर्भृत्यैर्नृपतिसत्तमम् ८ भ्रुकुटीकृतवक्रांतंक्रोधादु
द्धृतचक्षुषम् ॥ सामर्षतंनरव्याघ्रंव्याघ्रनिपातितंयथा ९ तेतंहृष्टामहेष्वासंभूतलेपातितंनृपम् ॥ मोहमभ्यागमन्सर्वेकपप्रभृतयोरथाः १० अवतीर्थ
रथेभ्यश्चप्राद्वनराजसन्निधौ ॥ दुर्योधनंचसंप्रेक्ष्यसर्वेभूमावुपाविशन् ११ ततोद्रौणिर्महाराजबाष्पपूर्णक्षणःश्वसन् ॥ उवाचभरतश्रेष्ठसर्वलोकेश्वरेश्वरम्
१२ ननूनंविद्यतेसत्यमानुषेकिंचिदेवाहि ॥ यत्रत्वंपुरुषव्याघ्रशेषेपांसुपुरुषितः १३
दापर्वणिनीलकंडीये भारतभावदीपेचतुःषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६४ ॥ वार्तिकाणामिति १ । २ । ३ । ४ । ५ चक्रमादित्यगोचरंसूर्यमंडलमिवेतिलुप्तोपमा ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३

श.ग.९
अ०
॥६५॥
॥६३॥

१४ । १५ । १६ । १७ । १८ कारणान्तरेअदृष्टरूपेसति तेनदृष्टसामग्रीवियर्च्यजायतइतिभावः १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८
भूत्वाहिनृपतिःपूर्वसमाज्ञाप्यचमेदिनीम् ॥ कथमेकोऽद्यराजेंद्रतिष्ठसेनिर्जनेवने १४ दुःशासनंनपश्यामिनापिकर्णमहारथम् ॥ नापितान्सुहृदःसर्वानकिमिदं
भरतर्षभ १५ दुःखंनूनंकृतांतस्यगतिंज्ञातुंकथंचन ॥ लोकानांचभवान्यत्रशेषेपांसुपुरुषितः १६ एषमूर्धाभिषिक्तानामग्रेगत्वापरंतपः ॥ सत्पुण्यंयसतेपांसुं
श्यकालस्यपर्ययम् १७ कृतेतदमलंछत्रंव्यजनंकचपार्थिव ॥ साचतेमहर्षिसेनाक्वगतापार्थिवोत्तम १८ दुर्विज्ञेयागतिर्नूनंकार्याणांकारणान्तरे ॥ यद्वैलोकगुरुर्भू
त्वाभवानेतांदशांगतः १९ अहुवासर्वमर्त्येषुश्रिरुपालक्ष्यतेभृशम् ॥ भवतोव्यसनंहृष्टाशक्रविस्पर्धनोभृशम् २० तस्यतद्वचनंश्रुत्वादुःखितस्यविशेषतः ॥ उ
वाचराजपुत्रस्तेप्राप्तकालमिदंवचः २१ विमृज्यनेत्रेपाणिभ्यांशोकजंवाष्पमुत्सृजन् ॥ कृपादीन्सतदावीरान्सर्वानेवनराधिपः २२ ईदृशोलोकधर्मोऽयंधात्रानि
र्दिष्टउच्यते ॥ विनाशःसर्वभूतानांकालपर्यायमागतः २३ सोऽयंमांसमनुप्राप्तःप्रत्यक्षंभवतांहियः ॥ पृथिवीपालयित्वाऽहमेतानिष्ठासुपागतः २४ दिष्ट्यानाहंप
रावृतोयुद्धेकस्यांचिदापदि ॥ दिष्ट्याऽहंनिहतःपापैश्छलेनैवविशेषतः २५ उत्साहश्चकृतोनित्यंमयादिष्ट्यायुयुत्सता ॥ दिष्ट्याचास्मिन्हतोयुद्धेनिहतज्ञातिवां
धवः २६ दिष्ट्याचवोऽहंपश्यामिमुक्तानस्माज्जनक्षयात् ॥ स्वस्तियुक्तांश्चकल्यांश्चतन्मेप्रियमनुत्तमम् २७ माभवंतोऽत्रतप्यंतांसौहृदान्निधनेनमे ॥ यदिवेदाः
प्रमाणंवोजितालोकामयाऽक्षयाः २८ मन्यमानःप्रभावंचकृष्णस्यामिततेजसः ॥ तेननच्यावितश्चाहंक्षत्रधर्मास्वनुष्ठितात् २९ समयासमनुप्राप्तोनास्मि शो
च्यःकथंचन ॥ कृतंभवद्भिःसदृशमनुरूपमिवात्मनः ३० यतितंविजयेनित्यंदैवंतुदुरतिक्रमम् ॥ एतावदुक्तावचनंवाष्पव्याकुललोचनः ३१ तूर्णोवभूवराजेंद्र
रुजाऽसौविह्वलोभृशम् ॥ तथानुद्वहाराजानंवाष्पशोकसमान्वितम् ३२ द्रौणिःक्रोधेनज्ज्वालयथावद्भिर्जगत्क्षये ॥ सचक्रोधसमाविष्टःपाणौपाणिनिपीडयच ३३
वाष्पविह्वलावाचाराजानमिदमब्रवीत् ॥ पितामेनिहतःक्षुद्रैःसुनृशंसेनकर्मणा ३४ नतथातेनतप्यामियथाराजंस्त्वयाऽद्यैव ॥ शृणुचेदंवचोमह्यंसत्येनवदतःप्र
भो ३५ इष्टापूतेनदानेनधर्मेणसुकृतेनच ॥ अद्याहंसर्वपंचालान्वासुदेवस्यपश्यतः ३६ सर्वोपायैर्हिनेष्यामिप्रेतराजनिवेशनम् ॥ अनुज्ञांतुमहाराजभवान्मे
दातुमर्हति ३७ इतिश्रुत्वातुवचनंद्रोणपुत्रस्यकौरवः ॥ मनसःप्रीतिजननंकपवंचनमब्रवीत् ३८ आचार्यशीघ्रंकलशंजलपूर्णसमानय ॥ सतद्रचनमाज्ञायरा
ज्ञोब्राह्मणसत्तमः ३९ कलशंपूर्णमादायराज्ञोऽतिकमुपागमत् ॥ तमब्रवीन्महाराजपुत्रस्तवविशांपते ४० यमाज्ञयाद्विजश्रेष्ठद्रोणपुत्रोऽभिषिच्यंताम् ॥ सैनाप
त्येनभद्रंतेममचेदिच्छसिप्रियम् ४१ राज्ञोनियोगाद्योद्धव्यंब्राह्मणेनविशेषतः ॥ वर्तताक्षत्रधर्मेणह्येवंधर्मविदोविदुः ४२

२२

२९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२

॥ ५४ ॥

राज्ञस्तुवचनं श्रुत्वा रूपः शारद्वतस्तथा ॥ द्रौणिं राज्ञो न योगेन सैनापत्येऽभ्यषेचयत् ४३ सोऽभिषिक्तो महाराजपरिष्वज्य नृपोत्तमम् ॥ प्रययौ सिंहनादेन दिशः सर्वा
 विनादयन् ४४ दुर्योधनोऽपिराजेन्द्रशोणितेन परिहृतः ॥ तां निशां प्रतिपेदेऽथ सर्वभूतभयावहाम् ४५ अपक्रम्य तु ते तूर्णतस्मादायोधनाश्रुप ॥ शोकसंविग्रमनस
 श्रिता ध्यानपराभवन् ४६ ॥ ॥ इति श्रीमहाभारते शतसाहस्र्यां संहितायां वैयासिक्यां शल्यपर्वोत्तमोऽध्यायः ॥ ५५ ॥ ॥ ॥ समाप्तं गदापर्वं शल्यपर्वं च ॥ ॥ अतः परं सौप्तिकं पर्वं भविष्यति ॥ ॥ तस्यायमाद्यः श्लोकः ॥
 ॥ संजय उवाच ॥ ॥ ततस्ते सहिता वीराः प्रयाता दक्षिणामुखाः ॥ उपास्तमनवेलायां शिविराभ्याशमागताः ॥ १ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

॥ अत्राप्यादिपर्वोक्ताध्यायसंख्यावैषम्यं श्लोकसंख्यावैषम्यं च लिपिकरप्रमादादिना द्रष्टव्यम् ॥

CENTRAL ANTHROPOLOGICAL
New Delhi

॥ इति श्रीमहाभारते शल्यपर्व गदापर्वच समाप्तम् ॥

See H II

"A book that is shut is but a block"

CENTRAL ARCHAEOLOGICAL LIBRARY
GOVT. OF INDIA
Department of Archaeology
NEW DELHI.

Please help us to keep the book
clean and moving.